

Printed by
Parikh Devidas Chhaganlal •
at the
Diamond Jubilee Printing Press,
Salapose Road, Ahmedabad

FIRST EDITION 1000 COPIES

Published by
Mohanlal Bhagwandas Jhaveri, B A , LL B.
Solicitor,
Ranchhodbhai Raichand Jhaveri,
Joint General Secretaries
Shri Jaina Shvetambara Conference
20, Pydhownie, Bombay No 3

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

સચિત્ર.

૭૫૨

[શ્રી મહાવીર સ્વામીના સમયથી સં. ૧૯૬૦ સુધીના શ્રેતાચર્ય
જૈનોના સાહિત્યનું કાલક્રમબદ્ધ દિગ્દર્શન]

લેખક

મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ

બી. એ; એલ્. એલ્. બી.

અંડવોડેટ, હાઇકોર્ટ, મુંબઈ.

[જૈન રાસમાળા-પૂરવણી, જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા, જિનદેવદર્શન,
સામાયિક સૂત્ર, જૈન કાવ્યપ્રવેશ, જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભાગ ૧ તથા ૨ ના
પ્રયોગક, નયકર્ણિકાના વિવેચક; વિવેકાનંદના પત્રોના અનુવાદક, ગન 'જૈન
શ્વેત કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ' અને 'જૈનયુગ' માસિકના તંત્રી, 'સાહિત્યસંસદ'ના
જૈન શ્વેત કોન્ફરન્સની સ્થાયી અને કાર્યવાહી સમિતિ તેમજ અનેક જૈન
સંસ્થાની સમિતિઓના સભ્ય]

વિ. મ. ૧૯૮૯

વીરાત્ ૨૪૫૯

ઇ. સ. ૧૯૩૩

પ્રકાશક — શ્રી જૈન શ્વેત કોન્ફરન્સ ઓફિસ-મુંબઈ.

કિંમત છ રૂપીઆ.

1. ડાયમંડ ન્યુબિલી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં
પરીખ દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું
સલાપોસ રોડ, અમદાવાદ.

આવૃત્તિ ૧ લી પ્રત ૧૦૦૦

પ્રકાશક -

શ્રી જૈન શ્વેતામ્બર કોન્ફરન્સ ઑફિસ તરફથી
રણછોડલાલ રાયચંદ ઝવેરી,
મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી (સોલિસિટર)
સ્થાનિક જનરલ સેક્રેટરીઓ

૨૦, પાયધુની, મુંબઈ. ન. ૩.

નવદને

भवबीजाङ्कुरजनना-रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णु र्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥

—સવરૂપ વૃક્ષના ખીલકુર એવા રાગાદિક જેના ક્ષય પામ્યા હોય તે ગમે તો બ્રહ્મા હોય, ગમે તો વિષ્ણુ હોય, ગમે તો મહાદેવ હોય કે ગમે તો જિન હોય—તેને મારે નમસ્કાર છે. —હેમાચાર્યાકૃત મહાદેવસ્તોત્ર.

‘આપણે નિશ્ચય કરીએ કે સત્યની આરાધના છોડવાના નથી સત્ય માટે દુનિયામાં સાચી અહિંસા એજ ધર્મ છે. અહિંસા તે પ્રેમનો સાગર છે. તેનું માપ જગતમાં કોઈ કાઢી શક્યુજ નથી એ પ્રેમસાગરથી આપણે ભક્ષાર્થ જઈએ તો આપણામાં એવી ઉદારતા આવે કે તેમાં આખા જગતને આપણે સફેદી શકીએ છીએ એ કઠિન વસ્તુ છે ખરી, છતાં સાચ્ય છે તેથી આપણે શરૂઆતની પ્રાર્થનામાં સાંભળ્યું કે શકર હો કે વિષ્ણુ, બ્રહ્મા હો કે ઇન્દ્ર, બુદ્ધ હો કે સિદ્ધ, માત્ર માયુ તેનેજ નમે જે રાગદ્વેષરહિત છે, જેણે કામો જીતેલા છે, જે અહિંસાની-પ્રેમની મૂર્તિ છે.

૧ આ ઇતિહાસની ઉત્પત્તિનો ઇતિહાસ એ છે કે—
ગૂજરાતની અસ્મિતા માટે ગૌરવ ધરાવનાર અને તેની પ્રતિષ્ઠા વધે તેમ કરવા મથનાર સિદ્ધહસ્ત લેખક-નવલકથાકાર શ્રીયુત્તમનાથલાલ સાણેકલાલ મુનશી M. A. LL. B. એડવોકેટ સાહિત્ય-મસદ સ્થાપી. તે દ્વારા ‘ગુજરાત’ નામનું સચિત્ર માસિક કાઢ્યું. તેમણે મને સને ૧૯૨૨ ના અક્ટોબરમાં અગ્રેજીમાં પત્રદ્વારા જણાવ્યું કે—

‘We have decided to start a work on a history of literature and a Gujarati dictionary.

As a personal friend I have already guaranteed your cooperation and we are going to burden you with the whole load of old Jain literature in which you are the best available authority I think we cannot give you any

well-known author but we will have to give you the whole host of obscure Jain authors and you will have to do your utmost in producing the work on a line which will justify the existence of our 'Sahitya Sansad'

It is a tremendous task and to carry it out through within the short time i.e. before March 1923 is well-nigh impossible but if the Sansad wants to justify the role which it has proposed to play there is no other alternative but to accomplish the impossibility.'

—'અમોએ સાહિત્યના ઇતિહાસ પર એક ગ્રંથ અને ગૂજરાતી શબ્દ-કોષ કાઢવા નિર્ણય કર્યો છે

એક અંગત મિત્ર તરીકે મેં તમારા સહકારની નમીનગીરી ક્યારની આપી છે અને અમો જૂનું જૈન સાહિત્ય કે જેમા તમે, જેટલા હસ્તગત છે તેમા, શ્રેષ્ઠ પ્રમાણભૂત છો, તેનો સર્વ ભાર તમોપર લાદવાના છીએ હુ ધાંડું છું કે તમેને કોઈ પણ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથકારનું કાર્ય અમે આપી શકતા નથી પણ તમને અપ્રસિદ્ધ જૈન ગ્રંથકારોના આખા સમૂહનું કાર્ય આપણું પડશે અને તમારે તે કાર્ય આપણી 'સાહિત્ય સંસદ'ની વિદ્યમાનતાને સાર્યક કરે તેવી શૈલી પર તૈયાર કરવામા તમારાથી બની શકે તેટલી શક્તિથી કરવું પડશે.

તે જળજ કામ છે અને તે હુંક સમયમાં એટલે ૧૯૨૩ના માર્ચ સુધીમાં પાર પાડવું એ લગભગ અશક્ય છે, પરંતુ જે સંસદ જે ભાગ ભજવવા બહાર પડેલી છે તે કૃતાઈ કરવા માંગતી હોય તો તે અશક્ય વાતને સિદ્ધ કરવા સિવાય છૂટકોજ નથી' [જુઓ જૈનયુગ પોષ ૧૯૮૨ પૃ ૧૭૧]

૨ આના ઉત્તરમા તુરત મેં જણાવ્યું કે 'આપે લીધેલી યોજના મહાભારત છે અને તેમા મારાથી યથાશક્તિ અને યથામતિ ફાળો અપાય તેમ હું પ્રયત્નશીલ રહીશ મને રટના માર્ચ સુધીમા તે બંને મહાકાર્યો પૂરા થવા અશક્ય લાગે છે, છતાં પ્રયત્નો ભગીરથ હશે તોજ સાધ્ય થવાનો 'આન્સ' લાગે છે.' [જૈનયુગ પોષ ૧૯૮૨ પૃ. ૧૭૧]

૩ ગૂજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસપર એક ગ્રંથ જુદા જુદા લેખકોના લેખોવાળો પ્રકટ કરવો, તેના કરતા તેના પચ 'વૈદ્યુમો'

અમુક અમુક વિષયનાં કરી તે પરના લેખો 'ગુજરાત'મા ચૈત્ર સં. ૧૯૮૦ થી પ્રકટ કરવા શરૂ કરી દેવા એવી સને ૧૯૨૪ના જાન્યુઆરીમા અગ્રેજીમા લખેલી કાચી યોજના મને સૂચના માટે મોકલવામા આવી અને તેમા એથું ને પાચમુ વૉલ્યુમ નરસિંહથી દયારામ સુધીના ચારસો વર્ષ માટે રાખી તેમા 'જૈન સાહિત્ય' મૂકી તે સળધીનુ કાર્ય કેટલા પૃષ્ઠમા કરવુ ઘટે તે માટે મારી સૂચના માગી. આ કાળનુ જૈનોનુ ગૂજરાતી સાહિત્ય ઘણુ હોઈ તેને થોડા પૃષ્ઠોમા ન્યાય ન આપી શકાય એમ મેં જણાવ્યુ.

૪ આ દરમ્યાન 'ગુજરાતી સાહિત્ય' એ નામની મહાભારત યોજનાનો ખરડો છપાવીને શ્રીયુત મુનશીએ પ્રકટ કર્યો હતો. તેના તંત્રીમહલના પ્રમુખ તરીકે તેઓ હતા અને તે મહલના સભાસદો તરીકે અન્ય દશ સભ્યો-લેખકોની નિમણુક કરવામા આવી હતી તેમા મારૂ નામ પણ હતુ. આ યોજનામા ભૂમિકાનો પ્રથમ ભાગ, અને પછી આરંભકાલ, મધ્યકાલ અને અર્વાચીનકાલ એમ કાલના ભાગ પ્રમાણે ત્રણ કાલ એટલે કુલ ચાર ભાગ પાડ્યા હતા, અને એ દરેક ભાગને અમુક ખંડોમા વહેંચી કુલ દશ ખંડોની કાચી ગોઠવણુ ઘડી કાઢી હતી. (વૈશાખ શુદ્ધ ૯ મંગળ-જુઓ તે વખતનું 'ગુજરાત'). આ યોજનામા ધીમે ધીમે સુધારા વધારા થતા ગયા. તેમા મધ્યકાલના યુગની શરૂઆત સં. ૧૪૫૯મા અમદાવાદની સ્થાપનાથી ગણીને સ. ૧૯૦૮ સુધી તેનો અંત સ્વીકારાયો. ભૂમિકાના પ્રથમ અને બીજા એમ બે ખંડ, અને મધ્યકાલનો પાચમો ખંડ એમ ત્રણ ખંડ પ્રથમ હાથ ધરવામા આવ્યા. મધ્યકાલને પાંચે ફેરો ને ઉમે એમ ત્રણ ખંડ આપેલા તે પૈકી પાચમા ખંડનો વિષય 'મધ્યકાલના સાહિત્યના પ્રવાહો વીશે અગ્રલેખો' રાખ્યો હતો. તે અગ્રલેખોમા સાતમો અગ્રલેખ નામે 'જૈન સંપ્રદાય અને આ મધ્યકાલનું ગુજરાતી સાહિત્ય' મૂકી તેના લેખક તરીકે મારૂ નામ પ્રસિદ્ધ કર્યું હતુ.

આ પાત્રમાં ખંડના અગ્રલેખ લખનારાઓને સચનાઓ તંત્રી-મંડલે એ કરી હતી કે —

૧ દરેક અગ્રલેખ 'ગુજરાત'ના ૨૦ કે ૨૫ પૃષ્ઠોથી વધારે લાગે ન કરવો.

૨ દરેક અગ્રલેખના ૪, ૫ કે ૬ પ્રકરણો કરવાં

૩ અગ્રલેખો ઐવી રીતે વહે ચવામાં આવ્યા છે કે તેથી એક-વિષય તેમાં આવી જાય. આથી ખીલ વિષય વીશે કે સામાન્ય વિષય સળધી એમાં કે' પણ ન આવે તો ચાલશે

૪ બને ત્યાં સુધી આધાર ટાકવાની તરદી લેવી અને તે વિષય સંબંધી પુસ્તકોની ચાદી થોગ્ય લાગે તો પરિશિષ્ટમાં આપવી.

૫ દરેક અગ્રલેખમાં એક બલ આવી જાય છે તો તે બલની હત્પત્તિ, તેનું ગુજરાતમાં દર્શન કેમ થયું અને તેણે કેવું સ્વરૂપ પકડ્યું તે પણ તેમાં આવી જવા જોઈએ જાકીના લાગમાં તે બલનો વિકાસ, તેનો પરિપાક, તેનું સાહિત્યમાં દર્શન, તેમાંથી સાહિત્યમાં આવેલી વિશિષ્ટતા અને સમૃદ્ધિ, તેનું અદૃષ્ટ થયું અને તેની ખીલ બલોપર અસર આ વસ્તુઓ પર બને તો દૃષ્ટિબિંદુઓ રજૂ કરવા. (વૈશાખ શુદ્ધ ૯ મગળ.)

આ યોજનામાં ધીમે ધીમે સુધારા વધારા થતા ગયા.

૫ ૧૯૨૪ના જુનમાં 'જૈન સંપ્રદાય અને આ કાલનું સાહિત્ય' ના પરનો લેખ લખાઈ ગયો હશે, નહિ તો સત્વર શરૂ કરી જુનની અંતે મળે તેમ મંત્રીએ પત્રથી જણાવ્યું. સાથે લખવાના મુદ્દાઓની નોંધ મોકલી કે:—૧ જૈન સંપ્રદાયનો ઉદય, ૨ તેનું સ્થાન ૩ તેનું ગુજરાતમાં આગમન, ૪ વલ્લી, ચાવડા અને સોલકી સમયનો જૈન મત, ૫ મુસલમાન રાજ્યની શરૂઆતમાં જૈન ધર્મની સ્થિતિ, ૬ દશમી સદીમાં જૈન ધર્મની ગુજરાતના જીવનપર અસર, ૭ મુસલમાન રાજ્ય પહેલાનું જૈન સાહિત્ય, ૮ મધ્યકાલના જૈન સાહિત્યના મુખ્ય ગુણ, ૯ પ્રબંધ સાહિત્ય, તેની વિશિષ્ટતા, ખુખીઓ અને જોડો, ૧૦ નરસિંહ યુગના જૈન કવિઓ, ૧૧ નાકર અને ત્રેમાનંદ યુગના કવિઓ. ૧૨ દયારામ યુગના કવિઓ, ૧૩ આ યુગમાં

સાહિત્યની પ્રગતિ અને વિકાસ, ૧૪ મધ્યકાલમા સારકારિક બલ તરીકે જૈનમત, સાહિત્યમા પ્રતિબિંબિત થયેલુ હોય તે'—તે નોધમા મથાળે નોધ કરી હતી કે '૩૦ થી ૩૫ લખેલા પાના કરતા વધારે નહીં. પહેલા મથાળા બે પાના કરતા વધુ નહીં"—આટલા ટુકડા લખા-
ણુમા આ ૧૪ મુદ્દા સમાવી આખો લેખ લખવાનુ મારે માટે અશક્ય હતુ, ત્યારપછી શ્રી મુનશીએ આ અગ્રલેખમા એવા પ્રકરણો પાડવાનુ સૂચન કરી ગયા કે ' (1) Jainism 4 Printed pages (2) Jainism as a political & social force in Hindu-Gujarat આરભકાલ 830-1459 (3) Jain literature in the આર-ભકાલ (4) Jainism as a political and social force during the મધ્યકાલ સ. ૧૪૫૯ to ૧૯૦૮ (5) The growth and progress of Jain literature during મધ્યકાલ (6) The characteristic form (પ્રબંધ form) of Jain literature (7) The ideal of Jain literature during this age. ત્યાર પછી તે બાબત પર ખૂબ ઊહાપોહ, મંત્રણા, આગ્રહ થતા રહ્યા અને થોડા વધારે પાના થશે તો ચલશે પણ લખવા માડો—આમ તે પ્રમુખ શ્રી મુનશીએ જણાવ્યુ એટલે છેવટે ઉપરના સર્વ મુદ્દાઓ પર લક્ષ રાખી 'જૈનો અને તેમનુ સાહિત્ય' એવું મથાળુ બાધી તેના પર નિબંધ લખવાનુ મેં સને ૧૯૨૬ના પ્રારભમા શરૂ કર્યુ.

ફ તે લખતા ૩૫ પછી ૪૦, પછી ૫૦ એમ પૃષ્ઠો પ્રમુખ શ્રીયુત મુનશીએ વધારી આપવા છતા પણ મધ્યકાલીન (સં ૧૪૫૯ થી સ. ૧૯૦૮ સુધીના) સાહિત્યનો વાગે આવે તે પહેલાના પ્રકર-ણોના પૃષ્ઠો ૫૬ થઇ ગયા. આથી જગ્યાનો અતિ સંકોચ પડ્યો. મધ્યકાલીન ગૃજગતી સાહિત્ય માટે પ્રધાનતઃ લખવાનુ હતુ તે અતિ ગૌણ કરી નાખવુ પડ્યુ. તે સાહિત્યના જૈન કવિઓ અને તેમની કૃતિઓનો માત્ર નામનિર્દેશ કરી તે ભાગ ટૂંકાવવો પડ્યો. દરેક યત્નકવાર જૈન કવિઓના કાવ્યોના નમુનાઓ તૈયાર કરેલા તે ઉકત

નિબંધમાથી બાદ કરવા પડ્યા. તત્કાલીન રાજકીય સ્થિતિ અને અન્ય ધર્મોના પ્રવાહોનો સ્પર્શજ કરી ન શકાયો.

૭ આ રીતે લખાયેલો નિબંધ જે પદર પ્રકરણોમા પૂરો થયો તે આ પ્રમાણે છે — ૧ જૈન ધર્મનો ઉદય અને તેનું સ્થાન ૨ આગમ કાલ—આરંભકાલ (વિ. સ. પૂર્વે ૪૭૦ થી વિ સ. ૩૦૦), ૩ વલ્લભી અને આવકાનો સમય (સં. ૩૦૦ થી સં. ૧૦૦૦), ૪ સોલકી વંશ (મં. ૧૦૦૧ થી ૧૨૩૦), ૫ હૈમયુગ—હૈમચન્દ્રસૂરિ (સં. ૧૧૪૫ થી ૧૨૨૯), ૬ અપભ્રંશ સાહિત્ય (વિ. ૮ થી ૧૨ મી સદીનું), ૭ સોલકી વંશ—અનુસધાન (સં. ૧૨૩૦—૧૨૯૯), ૮ વસ્તુપાત્ર તેજપાલનો સમય (વસ્તુ—તેજ યુગ સ. ૧૨૭૫ થી ૧૩૦૦), ૯ વાગ્દેવ વંશ (સ. ૧૩૦૦ થી ૧૩૫૬), ૧૦ ગૂજરાતમા મુસલમાનો (મ. ૧૩૫૬ થી ૧૪૫૬), ૧૧ સોમસુન્દર યુગ (સ. ૧૪૫૬ થી ૧૫૦૦), ૧૨ વિક્રમ સોળમું શતક, લાવણ્યસમય યુગ (સ. ૧૫૪૦ થી ૧૫૯૦), ૧૩ હીરવિજયસૂરિનો—હૈરક યુગ (૧૭મો સૈકા), ૧૪ યશોવિજય યુગ (૧૮મું શતક), ૧૫ વિક્રમ ૧૯મું શતક—ઉપસહાર.

૮ સાહિત્યસંસદ તરફથી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય’ (ગુજરાતની સંસ્કૃતિના શબ્દદેહનું દિગ્દર્શન) ખડ પ મો નામે ‘મધ્યકાલનો સાહિત્યપ્રવાહ’ સાત ભાગમા વિભક્ત કરી પ્રકટ કરવામા આવ્યો, તેમાં બીજા-ત્રીજા—અને ચોથા ભાગમા પૃ. ૬૬ થી ૧૫૮ સુધીના કુલ ૯૩ છાપેલા પૃષ્ઠોમા મારો ઉક્ત નિબંધ સન ૧૯૨૬ માજ પ્રકટ થયો. આ નિબંધ માટે શ્રીયુત નાનાલાલ ચિમનલાલ મહેતા I. C. S. (સિવિલિયન)એ પ્રતાબગઢ ઔઘથી તા. ૨૬-૧૦-૧૯૨૬ ના મારા પરના પત્રમા જણાવ્યું કે—

‘ I have been reading your ‘જૈનો ને તેમનું સાહિત્ય’ in Gujarati Sahitya with much admiration for sound scholarship and proper perspective I do not think there is anything in the Gujarati literature or in any other language

that I know of, what gives such detailed information about Jain literature. X X X

--હુ 'ગુજરાતી સાહિત્ય'માં તમારો 'જૈનો ને તેમનું સાહિત્ય' (એ નિબંધ) વાંચી ગયો છું અને તેમાના સંગીત વિદ્વતા અને યથાર્થિત રેખા-દર્શન માટે મને અતિ આદર હતપન્ન થયો છે. ગૂજરાતી વાડમયમા કે મને માહીતી જેની છે એવી કોઈ બીજી ભાષામાં જૈન સાહિત્ય સંબંધી આવી વિસ્તૃત માહિતી આપે એવું કંઈપણ હોય એમ હું ધારતો નથી.

૯ આ અને બીજા વિદ્વાનોના સારા અભિપ્રાયોથી મને પ્રોત્સાહન મળ્યું. તેથી તે વિષયમા તજ્જ્ઞ એવા વિદ્વાનોને બતાવી તેમની સૂચનાઓ મેળવવા મેં પ્રયત્ન કર્યો. મારા મિત્ર પંડિતશ્રી લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધીને તેનો અમુક ભાગ જોવા મોકલી આપ્યો, ને તેમણે જોઈ જઈ તેમા અહીં તહીં યોગ્ય સુધારાવધારા દુકમા કર્યા પણ પછીના ભાગ અનવકાશ આદિના કારણે પોતે જોઈ ન શક્યા. પછી મારા સહુદો.-પંડિત શ્રી બેચરદાસ, રા. મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી અને રા. રસિકલાલ છોટાલાલ કાપડીઆ તે છપાયેલો નિબંધ વાંચી જોઈ ગયા અને તે સંબંધી કંઈક સૂચનો યત્રતત્ર તેમણે કર્યા. બીજા જૈન સાક્ષરોને જૈન યુગના તંત્રી તરીકે મેં તેના કાર્તિક માગશર ૧૯૮૩ના અંકમાં ઉક્ત નિબંધમા સુધારા વધારા સૂચવવા માટે પ્રેમપૂર્વક જાહેર આમંત્રણ કરેલું પણ કોઈએ સૂચના કરવા તસ્દી લીધી નથી. આ રીતે આ નિબંધ તે આકારમાજ થોડા અહિં તહીં ફેરફાર સાથે રહ્યો.

૧૦ 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ-બીજો ભાગ' નામના મારા ગ્રંથની પ્રસ્તાવના તરીકે આ નિબંધ તે ગ્રંથના પ્રથમ ભાગના નિવેદનમા જણાવ્યા પ્રમાણે આપવાનો મેં વિચાર રાખ્યો હતો, પરંતુ તેને સપ્રમાણ સંશોધિત વર્ધિત આકારમા પુનઃ લેખારૂ કરી મૂકવાનો અને ખાસ કરી જૈન આગમ-સાહિત્યનો ઇતિહાસ ઉમેરવાનો માગ સહૃદય મિત્રો અને ખાસ કરી મારા સહુદ રા. મોહનલાલ ભગ-

વાનદાસ ઝવેરીનો આગ્રહ થતા તેમ કરવાનો અથાગ પરિશ્રમ સને ૧૯૨૮ના વર્ષથી આરંભ્યો. તે નિબંધનુ નામ ફેરવીને ‘જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ’ રાખી, શ્રીમન્ મહાવીર પ્રભુના આગમ-સાહિત્યથી શરૂઆત કરી એક એક પ્રકરણ હુ લખતો ગયો. સાત સાત પ્રકરણોનો એક વિભાગ કરવામા આવ્યો, તે જેમ જેમ લખાઈ પ્રકરણ તૈયાર થાય તેમ તેમ તેના ૫૦-૧૦૦ પૃષ્ઠ છાપવા મોકલાતા ગયા. પ્રથમ હપ્તો ૧૯૨૮ના જુલાઈમા છાપખાને મોકલાયો.

૧૧. ત્યા એક અઘટિત ઘટના થઇ. તા. ૧૮-૮-૨૮ને દિને મારા ટેબલ પર મારા ચાર વર્ષની વયના ચિ રમણિકલાલે દીવાસળી સળગાવી-તેથી થયેલી ન્હાની આગને પગિણામે આ જૈન સાહિત્યના ઇતિહાસની સં. ૧૩૦૦ પછીની મારી નોંધો ખળીને ખાખ થઇ ગઇ; અને ખીજાં થોડા પુસ્તક વગેરે ફટકાક દાઝી ગયુ, પણ આગ વિશેષ પસરી નહિ તેથી ધણુ બચી ગયુ તે માટે પ્રભુનો ઉપકાર. ન્યૂટન અને તેના પ્રિયશ્વાનનો દાખલો યાદ આવ્યો. આ કારણે સં ૧૩૦૦ પછીની નોંધો પુન કરી પુનર્લેખન કરવામા પરિશ્રમ લેતા મૂળ કરતાં વિશેષ સારૂ લખાયું હશે એ પ્રતીતિથી જે થયુ તે સારાને માટે એ કહેવત અનુસાર રમણિકે રમણીય કર્યું એવો મારા મને સતોપ લીધો.

૧૨. આ છપાવાનો આરંભ ૧૯૨૮ના સપ્ટેમ્બરમા થયો. કારણકે તે માસમા ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ-ખીજો ભાગ’-એ ગ્રંથનુ મૂળ વસ્તુ છપાતુ હતુ તે પૂરૂ થયુ હતુ અને આ નિબંધ ખાકી હતો. તે નિબંધનાં મૂળ ‘ગુજરાત’ માસિકના કદ જેવા ૯૩ છપાયેલ પૃષ્ઠ હતા તે શોધિત-વર્ધિત થઇને તે ગ્રંથના કદના બહુ તો ત્રણસોથી ચારસો છપાયેલ પૃષ્ઠો થશે એમ અડસટો થયો હતો. એક બાજુ લખાતુ બીજા બાજુ છપાતુ બીજા; પ્રેસાદિની અનિયમિતતા પણ આડી આડી આવતી બીજા, છતાં બનતી ત્વરા રાખવામા મેં પ્રમાદ પ્રાય સેવ્યો નથી.

૧૩. જૈન ગૂર્જર કવિઓ-ખીજા ભાગની પ્રસ્તાવના તરીકે આ ઇતિહાસ છપાવો હતો તેથી તેની સાથે તે આવનાર હતો, પરંતુ તે

પ્રસ્તાવના જુદા પુસ્તક રૂપે પણ પ્રકટ થાય તો એક કે બે કે ત્રણ કે ચાર અભિપ્રાય પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવનામાં મોકલાયા છે. આ પ્રસ્તાવનામાં 'આપના ભાષાનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' નામના નિબંધ અને એક કે બે કે ત્રણ કે ચાર જુદા ગ્રંથાકારે બહાર પાડવાની પરમ આજ્ઞા આપવામાં આવી છે. તેને તેની પાસે નકલ મારા તરફથી મારા ખર્ચે જુદી જુદી જગ્યાએ શ્રી જૈન શ્વે. કો.ના જનરલ એજેન્ટરી રા. મોટનલાઈ ઝેડેન્કોની મંજૂરી લઈ મેં પ્રેસને કહી દીધું હતું, ને તે પ્રમાણે છપાવેલ છે.

૧૪. આમ છપાતા મૂળ ત્રણસોથી ચા.મો. પૃષ્ઠ ૪૨૬ના હતા. તેને બદલે સને ૧૯૩૦ની આખરે હીરવિજયચરિતા સંગ્રહ મુદ્રિત વિભાગનાજ છપાઈને ૫૬૦ પૃષ્ઠ થયા-એટલે ધારણ કરતાં એટલું બધું છપાઈ ગયું, અને તે ઉપરાંત બીજા વધારે છપાવવાનું બાકી રહ્યું. એટલે આ ઇતિહાસની બધી નકલો જાપાન પુસ્તક રૂપે બહાર પાડ્યા વગર છૂટકોજ નથી એમ સમજાતા ઉક્ત 'જૈન મૂર્તિર કવિજા-ગીતો ભાગ' કે જે ક્યારેના (સને ૧૯૨૮ના સપ્ટેમ્બર પહેલાં) પ્રેમમાં છપાઈ ગયો હતો તે પુસ્તક રૂપે આ સંબંધીના નિવેદન સહિત બહાર પાડી દેવાનું સને ૧૯૩૧ના પ્રારંભમાં નક્કી થયું ને તેના પરિણામે તે ઉક્ત ઇતિહાસની પ્રસ્તાવના વગરનો બંધાઈ ૧૯૩૧ ના પ્રથમાર્ધમાં બહાર પડી ગયો, કે જે સંબંધી વિદ્વાનો-પત્રકારોના અભિપ્રાય આ ગ્રંથને અતે મૂલ્યમાં આપ્યા છે અને તે પરથી તેનું મૂલ્ય આકી શકાશે આ ઇતિહાસ કુલ ૮ વિભાગમાં ને તે દરેકના ૭ પ્રકરણ એટલે કુલ ૫૬ પ્રકરણમાં-૫૭૭ ટિપ્પણ સહિતના ૧૧૯૫ પેરામાં-૮૩૨ પૃષ્ઠમાં સને ૧૯૩૧ ના લગભગ આખરે છપાઈ રહ્યો. પછી વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા કરતા લગભગ ૭૫૦૦ કાપડીઓ વિશેષ નામો આદિની થઈ ને તેને ૨૩ વિષયમાં અક્ષરાનુક્રમે ગોઠવી પ્રેસમાં ૧૯૩૨ના મે માસમાં મોકલતા તેના ૧૮૮ પૃષ્ઠ છાપતા પ્રેસે પાંચ માસ લીધા. તે અનુક્રમણિકા એ આ ઇતિહાસના વિશેષ શબ્દો-નામોનો કાશ છે.

૧૫. આ વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા પછી 'શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ-પત્રક' મૂકેલું છે. તે સંબંધી જણાવવાનું કે આખો ઇતિહાસ મૂળ

છપાઇ જતા ત્રણ વર્ષ લાગ્યા. દરમ્યાન તેના પર પ્રકાશ પાડનાં ચાર પુસ્તકો બહાર પડ્યા:—

(૧) પં. મુખલાલ કૃત તત્ત્વાર્થ સૂત્ર પર ગૂં વ્યાખ્યા ભાગ બીજાની પ્રસ્તાવના (પ્રં ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ) (૨) ગૂં મુખલાલ મંથવી અને ગૂં બેચરદાસ દોશીએ તૈયાર કરેલ સન્મતિપ્રકરણ-પ્રસ્તાવના અનુવાદ વિવેચન આદિસહિત પ્રં શ્રી પુખલાલ જૈન ગ્રંથમાળા કાર્યો-લય અમદાવાદ). (૩) મુનિશ્રી કલ્યાણવિજય કૃત નિર્ગંધ નામે 'વીર-નિર્વાણ સંવત્ ઔર જૈન કાલગણના' (પ્ર. નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા ૧૦-૪ અને ૧૧-૧ અંકમાં, પછી જુદા પુસ્તકાકારે પ્રં ક. વિ. શાસ્ત્ર સમિતિ, બલોર) અને (૪) તે મુનિશ્રીની પ્રભાવકચરિતના પ્રગ્ન-ચોની પર્યાલોચના (પ્રં ચ. ગૂં ગૂં ભાપાતર પ્રં જૈન આત્માનંદ સભા ભાવનગર). આ ચારેમાંથી ઉપયુક્ત લાગેલી હકીકતોની દરેક પાસા અને ટિપ્પણુવાર નોંધ કરી તે વૃદ્ધિને શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિપત્રકમાં આ પુસ્તકને અંતે પ્રકટ કરેલ છે, આથી આ ઇતિહાસ સામ્રતકાલ સુધી લભ્ય માહિતીવાળો (uptodate) કરવામાં આવ્યો છે. તે પત્રકમાં આવેલ વિશેષ શબ્દો-નામોને ઉપયુક્ત 'વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા' માં દાખલ કરવાનું શક્ય નહોતું તેમ તેની જુદી અનુક્રમણિકા થઇ શકી નથી તેને માટે મને ખેદ થાય છે પણ વસ્તુસ્થિતિ સમજતા વાચકો તેને નિભાવી લેશે.

૧૬ આ ઇતિહાસના અગ્ર ભાગમાં આ નિવેદન સાથે, પ્રો. કામદારની પ્રસ્તાવના, આ ગ્રંથમાં વાપરેલા ટુંકા અક્ષરો સમજાવવા માટે સાંકેતિક અક્ષરોની સમજ, જે સાઠ ચિત્રો આમાં રાખેલા છે તે દરેકની ટુંકી હકીકત સમજાવતો ચિત્રપરિચય; તથા તે સર્વ ઉપરાત આ ઇતિહાસના દરેક વિભાગ ને તેના દરેક પ્રકરણમાં આવતી હકીકતો અતિ સંક્ષેપમાં જણાવતો સામાન્ય વિષયાનુક્રમ મૂકેલ છે. આ સર્વ વાચકોને દરેક જાતની સરલતા આપી દરેક રીતે માર્ગદર્શક થશે.

૧૭ આ ઇતિહાસના ચોથા વિભાગનું ચોથું પ્રકરણ નામે 'વસ્તુ-તેજયુગમા સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ' તે છપાતું હતું ત્યારે એક વાનગી તરીકે જૈનયુગના ભાષ્યપદ્ધતી કાર્તિક ૧૯૮૫-૮૬ ના અંકમા પૃ. ૮૨ થી ૯૫ માં પણ તેના તંત્રી તરીકે મેં નિવેદિત કર્યું હતું કે જે પરથી તેના વાચકોને તે ઇતિહાસ કેવી રીતે પર લખાય છે તે જાણવાનું મળી આવે. આ પ્રકરણ વાંચી કૌમુદી પત્રના વિદ્વાન્ તંત્રીશ્રી વિજયરાય ધ્રુવે તેના માર્ચ ૧૯૩૦ ના પૃ. ૧૯૭ પર પોતાની ૨૧-૨-૩૦ ની 'ડાયરીમાંથી' એ મથાળા નીચે જણાવ્યું હતું કે:—

‘ હ અઠવાડિયાં પર આવેલ આ અંક ('જૈનયુગ' ભાદરવાથી કાર્તિક) આજેજ કેકે નિવૃત્તિથી જોઈ શક્યો તેનાં સવાસોથી પણ વધુ પાનાંમા મોટે ભાગે તે જૈનોપયોગી કે પ્રાચીન સાહિત્યના અભ્યાસીઓને હિપયોગી વિદ્વત્તા ભરત્યક ભરી છે મિત્રદાને માકે પહેલું ધ્યાન તો ગુજરાતના ગણ-તર તરણુ વિદ્વાનોમાના એક સ્ત્રીમનલાલ જે શાહના હત્તર હિંદમાના જૈનધર્મ વિશેના એમના નિબંધની અનુક્રમણિકાએ ખેંચ્યું. આટલા પરથી જ લેખકની મહેનત ને ઝીણવટ એટલી બધી દેખાય છે કે આખું પુસ્તક પ્રગટ થયે એ વિષયના વાહ્મયમાં કીમતી ઉમેરો થવાનો જ. આ જ કથન તંત્રી રચિત 'જૈનસાહિત્યનો ઇતિહાસ'માંથી વસ્તુપાળ તેજપાળના યુગની સાહિત્યપ્રવૃત્તિનું પ્રકરણ પ્રસ્તુત અંકમા છપાયું છે, તેને વિશે કરી શકાય શો જીવનપર્યંત કર્યાજ કરેલો સાહિત્ય-સચય ! મોહનભાઈ સામે કોઈપણ વાનખી ફરિયાદ હોય તો એ જ હોઈ શકે કે પોતાનાં સાધનશક્તિનો લાભ આજ પહેલા જુજ પ્રમાણમાં તેઓ આપતા હતા, હવે વધુ આપે છે, પણ હજી પૂરતા પ્રમાણમાં કદાચ નહીં. વસ્તુપાળ તટકાલીન આતરપ્રાતીય પ્રતિષ્ઠા વાળા કવિ અને વિદ્યાપોષક હતા, તેમણે ૩. ૧૮ હત્તર (તે એ વાતમા ખાસ અત્યુક્તિ ન હોય તો) માત્ર લાયએરીઓ પાછળજ ખર્ચેલા, તેથી એઓ તો સંવત તેરમા સૈકાના કાર્નેજી જેવા, આ બધું મને તો આ લેખેજ પહેલીવાર જાણવું. X X X

૧૮ હવે આ સમગ્ર ઇતિહાસ બહાર પડે છે, તો તેના અધ્ય-યનથી ધણી વાતો નવી અને તે પહેલીવારની માલૂમ પડશે. તેની

ટુંક સિલસિલાબધ તપાસ (survey) જૂદી આપવા અને તેમાં જે જે પુસ્તકો મુદ્રિત થઇ ગયા છે તે સર્વેની વિષય-માહિતી, તેમજ દીકાત્મક ચર્ચા કરી મૂકવા સકલ્પ હોતો પણ તે પાર પડી શક્યો નથી. તેમ કરતા હજી કેટલાયે વર્ષો વીતી જાય અને કદાચ મનની મનમા સમાય, તે લયથી જોટલુ જતી શકે તેટલું, સંગ્રહ કરી એક 'સંગ્રહ-ગ્રંથ' તરીકે યા કૃતિઓ કર્તા વગેરેના સમયબદ્ધ અનુક્રમમાં તેના 'કેશ' તરીકે હાલ આપી પ્રકટ કરવું તે વાત મુખ્યપણે લક્ષમાં રાખી સાથે સાથે જતી શકે તેટલી વિષયમાહિતી ને ચર્ચા પણ ટુંકમાં લખી નાખી આ ઇતિહાસ પ્રકટ કરી નાખેલ છે. તે લખતા-છપાતા ચાર વર્ષ વીતી ગયા એની પાછળ દિનરાત શ્રમ લેવામાં મેં કચ્છાશ રાખી નથી. સમય લઈ પોતાને ખર્ચે જૂદે જૂદે સ્થળે જઈ પુસ્તકલંકારો જોઈ તપાસી આવવા, તેમાંથી મળેલા તેમજ અન્ય પ્રાપ્તવ્ય સાધનોને પ્રાપ્ત કરી સંગ્રહ કરવો, તેમાંથી નોંધો-ટાંચણો કરી લેવા, તે પરથી પ્રમાણો આપી પ્રકરણો લખવા, છાપવા મોકલવાં, તેના પ્રુફોનું શોધન કરવું, તેને પાછા મંગાવી સુધારવા-ત્રેષવા, તેની વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા કરવી વગેરે બહુય એકલે પડે કાંઈની પણ સહાય વગર-એક 'પ્રુફ-રીડર' જેવાની પણ મદદ વગર કરીને આ પુસ્તક મેં ગૂજરાતને સાદર ધર્યું છે.

૧૯ જે સ્થળના જૈન પુસ્તકલંકારો હું સં. ૧૯૮૬ સુધીમાં જાતે જઈ જોઈ તપાસી આવ્યો તેનો ઉલ્લેખ મેં મારા જૈનગૂર્જર કવિઓના પ્રથમ અને બીજા ભાગના નિવેદનોમાં કર્યો છે. આ જોવામાં પહેલેથી મારી દષ્ટિ દેશી ભાષા-કવિઓ પ્રત્યે હતી. સંસ્કૃત આદિમાં ગ્રંથ રચનારની થોડી પ્રશસ્તિઓ પહેલાં લખી રાખી હતી તે મેં શ્રી જિનવિજયને આપી દીધી હતી. મને એ સ્વપ્ને પણ ન હતું કે મારે આવો ઇતિહાસ લખવાનું અતિ શ્રમસાધ્ય કાર્ય કરવું પડશે; સ. ૧૯૮૫ માંના મે માસની છૂટીમાં ખેડાના લંકાર જોવા હું ગયો ત્યારથી બધી ભાષામાં રચાયેલા હસ્તલિખિત

પુસ્તકોની પ્રશસ્તિઓ લેવી-તપાસવી મેં શરૂ કરી. પછી સં. ૧૯૮૭ ના આશોમા મહુવામા મારા મુરખી મિત્ર રા. કુંજયંદ ખુશાલયંદ શાહને ત્યાં રહી ત્યાંના શ્રી ચશોવૃદ્ધિ જૈન ખાલાશ્રમના હસ્તકનો મુનિ ગુલાબનો તથા ત્યાંના વૃદ્ધ મુનિશ્રી તિલકવિજયનો એમ બે પુસ્તકસંગ્રહ તપાસ્યા. તે વખતે ત્યાં શ્રી વિજયમોહન સૂરિને વિનંતિ કરના તેમના વડોદરાના 'શ્રી મુક્તિકમલ જૈન મોહન જ્ઞાનમંદિર'ની ટીપ જોવા મળી. ને પછી સં. ૧૯૮૮ના માગશર-માહમા તે ટીપમાની ગૂજરાતી ભાષાની અધી અને ખીજી ભાષાની થોડી જોવા માગેલી હસ્તપ્રતો મુખ્ય મારે ખર્ચે મોકલવની વ્યવસ્થા તેમના લખાણથી શેઠ પાનાચંદ ધારશી અને રા. લાલચંદ નંદલાલ શાહ દ્વારા થઇ ને તેનો લાભ મેં લીધો. આ દરમ્યાન મુંબાઇના શ્રી મહાવીર સ્વામીના દહેરાસર, પાયધુનીમાનો જિનહત્તસૂરિ ભડાર પણ મેં જોઇ લીધો આ રીતે અંથો તપાસવામા નિમિત્તભૂત થનાર સર્વેનો ઉપકાર હું સ્વીકારું છું.

૨૦ મારા મુરખી મિત્ર શ્રીયુત કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી B. A. LL B. વકીલ, અમદાવાદ-તેમણે અમદાવાદના અનેક જૈન ભડારોની તપાસ લેવામા, મને ખીજી રીતે પ્રેરણા કરવામા (દા. ત. ડૉર્જસ ગૂજરાતી સભાએ 'જૈન અને બૌદ્ધ મતનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ તેના સિદ્ધાંતો અને વૈદિક મત સાથે તેની તુલના' પર નિબંધ માટે મને રૂ. ૫૦૦ નું પારિતોષિક આપવાનું સન ૧૯૧૪ માં દરાવેલું હતું તે લખવામા મને પ્રેરણા કરનાર તેઓ હતા), સાહિત્યસામગ્રીની સહાય આપવામા અને અનેક રીતે મારી સાહિત્ય-સેવામા રસ લેવામા જે શ્રમ, પ્રીતિ અને સહકાર દાખવ્યા છે તે માટે તેમનો હું ઋણી છું. તેમનો સ્વર્ગવાસ સને ૧૯૩૨ના જુનમા થતા આખા જૈન સાહિત્યજગતમા ખોટ પડી છે કારણકે જૈનસાહિત્ય મંજૂંધી પાશ્વિમાત્ય રહોલરો સાથે અખંડ પત્રવ્યવહાર કરનાર, તેમને હસ્ત-લિખિત પુસ્તકો પૂરા પાડનાર, અપ્રકટ ગ્રંથોને પ્રકટ કરાવવામા

ભારે જહેમત લેનાર, ગમે તે ભંડારમાંથી કે સાધુ પામેથી જોઈતી વ્રત મેળવી આપનાર. સાહિત્યસેવીઓને અનેકવિધ સહાય દેનાર તેમના જેવા સરલસ્વભાવી સજ્જન હાલ સાપડે તેમ નથી. તેમના આત્માને શાંતિ મળે !

૨૧. ભંડારો-સૂત્રીપત્રો-જૈન ભંડારો અને તેની ઉપયોગિતા સંબંધી આ અથમા પારા ૧૧૧૧-૫ મા લખાયું છે છતાં તેના અર્થ-ધર્મા જેટલું કહીએ તેટલું ઓછું છે

શ્વેતાપર જૈનોએ-જૈન સાધુઓએ ગૃજરાતને સાહિત્યથી સમૃદ્ધ કરવામાં-શોભાવવામાં મોટો ફાળો આપ્યો છે, અને દરેક ગામ અને શહેરમાં રહેતા ઉપાશ્રયોમાં અથભંડારો રાખી સાહિત્યને સાચવી રાખ્યું છે. તે દરેક ભંડારની ટીપ મેળવી ક્રોધપણુ પુસ્તક-કૃતિની વ્રત ક્યા મળે છે તેની નોંધ લેવા ઉપરાંત હાલમાં જે જે પ્રસિદ્ધ ભંડારો છે તેનો સમગ્ર જનતા સહેલાઈથી-વિશેષ મુશ્કેલી વગર હાલ લઈ શકે, તે માટે તેમને સાર્વજનિક ભંડારો ઇગવવા પ્રયાસ સેવવાનો છે અને જે જે પ્રસિદ્ધ ભંડાર છે તેની શોધખોળ કરી બહાર લાવવાની જરૂર છે.

૨૨. રાય બહાદુર હીંગલાલે ૧૭-૧૨-૩૧ દિને પટણામાં 'આલ-ઈન્ડિયા ઓરિયેન્ટલ કોન્ફરન્સ'ના પ્રમુખ તરીકે આપેલ ભાષણ-માંથી ભંડારોની શોધખોળની જરૂર સબધે ફરે નોંધવા જેવો છે -

A thorough exploration of Bhandaras, which the foresight and excellent arrangements of the Jainas have so carefully preserved, has yet to be made. Regarding Pattan Jaina Bhandaras Professor Peterson said 'I know of no town in India and only a few in the world, which can boast of so great a store of documents of such venerable antiquity. They would be the pride and jealously guarded treasure of any University Library in Europe' There are 13,000 manuscripts in Pattan, a des-

criptive and annotated catalogue of which is in course of preparation

—જે લાંડરો જૈનોની દીર્ઘદૃષ્ટિ અને તેમના ઉત્કૃષ્ટ પ્રબલધર્મી સલાહ-પૂર્વક સરક્ષિત રહ્યા છે તેની સપૂર્ણ શોધખોળ હજી કરવાની રહે છે. પાટણના જેન લાંડરો સંબંધી પ્રોફેસર પીટર્સને કહ્યું હતું —“પાટણ જેવું ભારતમાં એક પણ શહેર મેં જોયું નથી તેમજ તેના જેવાં આખા જગતમાં માત્ર જુન શહેરો છે કે જે આટલી બધી લગ્ય પ્રાચીનતાવાળી હસ્તલિખિત પ્રતોનો સંગ્રહ ધરાવવાનું અભિમાન ધરાવી શકે આ પ્રતો તો યુરોપની કોઈ પણ યુનિવર્સિટી (વિદ્યાપીઠ)ના પુસ્તકાલયનો મગરો લેવા લાયક અને અદેખાઈ આવે એવી રીતે સંગ્રહી સાચવી રાખેલો ખજાનો. યદ્ય શકે તેમ છે’ પાટણમાં તેર હજાર હસ્તલિખિત પ્રતો છે કે જેનું વર્ણનાત્મક અને દીકવાળું સૂચીપત્ર તૈયાર થાય છે

૨૩. આ સૂચીપત્ર મૂળ રૂબ ૨૫૦ સાક્ષર શ્રી ચિમનલાલ ડાહ્યા-ભાઈ દલાલ M. A એ તૈયાર કરેલું અને તેને સુધારી વિસ્તારી સુદર આકારમાં વિશેષ માહિતી સાથે મૂકવાનું કાર્ય મારા મિત્ર પડિત શ્રી દાલચંદ લગવાનદાસ ગાંધી તૈયાર કરે છે ને તે ગાયકવાડ સરકાર તરફથી તેની પૌર્વાત્ય ગ્રંથમાલામાં જાપાતું ગય છે. જેસલમેરના પ્રાચીન જેન લાંડરોના પ્રાચીન ગ્રંથોનું સૂચીપત્ર તે ખંને લાઇબ્રેરોના તે રીતે ઘણેલ પ્રયાસને પરિણામે તેજ ગ્રંથમાલામાં ક્યારનું જાપાઈ ગયું છે. લીબ્રેરીનો લાંડર કાઠિયાવાડમાં મોટામાં મોટો છે અને તેનું સૂચીપત્ર ગ્રંથ અને ગ્રંથકારની નામાવલી ને રચના-લખ્યા સંવનવાણું સાક્ષર મુનિશ્રી પુણ્યવિજયના મહાપ્રયામના પરિણામે ખાંડાર પડી ચૂક્યું છે, પણ તે ઉપર્યુકત બે સૂચીપત્રોની બરોબરી કરી શકે તેમ નથી, જતાં તેવા સ્વરૂપે પણ ખીજ લાંડરો જેના કે પ્રવર્તક ત્રીમત્ કાન્નિવિજયજીના વડોદરા અને છાપ્પીના બે લાંડરો, વિજય-ધર્મરૂઢિનો દાલ આગ્રામાં રહેલ લાંડર, વિજયમેમિસૂઢિના ખંભાત અને અમદાવાદમાંના લાંડર, મુગ્ધના મોહનલાલજી જેન રૂબ ૨૫૦ ગાન-લાંડર-જૈનાન્દ પુસ્તક લાંડર-જૈનદત્તપુર્ણિ લાંડર-સૂની નંદર સ્વામીના

મંદિરમાનો ને વડા ચોટાના ઉપાશ્રયનો વગેરે ભંડાર, સંધનપુરનો. વીકાતેરનો, કચ્છ-કોડાયનો, કલકત્તા ગુલાબકુમારી લાગ્યેરીનો આદિ અનેક સ્થળના ભંડારોની ટીપો છપાઈ બહાર પડે તો સાફ.

૨૪ શ્રીયુત નહિનાલાલ ત્રી. મહેતા આમ. ત્રી. એમ. જણાવે છે કે 'ગુજરાતનો અદ્યક્ષ પૈઓ જ્ઞાન અને ખીજ ન્યાતગતના વગ-ઝોગા ખરચાય છે તો શુ એ મહાવિત નથી કે ગુજરાતના પાટનગરમા ગુજરાતનું એક મંત્રદાલય ઉભું થાય અને ત્યાં ગુજરાતની ભૂતકાળની અને હાલની સમૃદ્ધિઓનું જ્ઞાન આવે અને એના ભવિષ્યની ઝાણી થાય એવી વસ્તુઓનો મંત્રદ થાય. જેન શ્રીમતોમા તો ભંડારો સ્થાપનાની અને જ્ઞાન-સંસ્થાઓ નીભાવવાની જુની પરપરા છે હજી જૈન સાધુઓમા જેટલા ધુરધર પંડિતો નીકળે તેનાથી દશમા ભાગના પણ ખીજ સમૃદ્ધાયમાથી નહિ નીકળે. જેન પ્રજાની આસ્થા હજી સાધુ યતિઓ ઉપર છે. એ બંનેનું કર્તવ્ય છે કે જૈન સત્રની કીર્તિનો જ્વળ એક સમૃદ્ધ જેન સંમંત્રદાલય ઉપર ફરકે. સાધન તો અનેક મોજૂદ છે, એ ભેગા કરવાની અને એને યોગ્ય મકાનમા સજ્જવવાનીજ જરૂર છે. જૈન જનતા સામે પંડાનો સવાલ ઉભો કરીએ એ તો ધ્રુષ્ટતાજ કહેવાય.' ('પ્રસ્થાન'—મહા ૧૯૮૫ પૃ ૨૩૪).

૨૫. પ્રદર્શનો—ભંડારમા, સાધુઓ, યતિઓ તેમજ ખાનગી વ્યક્તિઓ પાસે રહેલી અપ્રસિદ્ધ હસ્તલિખિત ગ્રંથો જાહેર પ્રજા સમક્ષ મૂકવાની તક સાહિત્ય પરિષદ સાથે તેના આશ્રય નીચે ભરાતા સાહિત્ય પ્રદર્શન સમયે બહુજ અલ્પ પ્રમાણમા લેવામા આવે છે, અને તેનો પણ જોષએ તેવો વ્યવહાર લાભ લઈ શકાતો નથી કારણ કે તેનો અહેવાલ, તેની યાદી, વગેરે તે પ્રદર્શન જેના આશ્રય નીચે ભરાય તે સંસ્થા પ્રકટ કરતી નથી તેથી તે માત્ર તમાસારૂપે-થોડા દિવસના દર્શકરૂપે નિવડે છે.

૨૬. જૈન સાહિત્ય પ્રદર્શન સં. ૧૯૮૭ ના પોપમા અમદાવાદ ભરાયુ હતું તે પહેલાજ અગાઉથી જૈનયુગના ૧૫-૧-૩૧ના અકમા મેં સ્પષ્ટ જણાવ્યુ હતું કે —

પ્રદર્શન દોઢા સપ્તાબ્દ આવીને જોઈ જાય, મોટી સખ્યા જોઈને તણાવે કે જેનોનુ સાહિત્ય ધણુ છે અને પાંચ પચીસ દિવસ તે ખુલ્લું રહે અને પછી તેને સમેટી લેવામા આવે તેથી પ્રદર્શનની ખરી મહત્તા અને ઉપયોગિતા સિદ્ધ નહિ થાય તે સિદ્ધ કરવા માટે નીચેની સૂચનાનો અમલ કરવા મારી આગ્રહપૂર્વક ભલામણ છે. —

૧ પ્રદર્શનમા જે જે મૂકાય તેની સામાન્ય માર્ગદર્શક માહિતી આપવુ અને ખાસ લક્ષ જે ચનારી વસ્તુઓની મહત્તા સારાજવનાર પુસ્તક છપાવી જુઁ કિ મતે લેવા આવનાર જનતાને પૂર પાડવુ

૨ સર્વ પ્રદર્શિત સાહિત્યની વિગતવાર વર્ણનાત્મક સૂચી છપાવી બહાર પાડવી

૩ વિદ્વાનો અભ્યાસીઓ અને સાહિત્યજ્ઞોને નોતરવા અને તેમના અહોળા જ્ઞાનનો લાભ લાપણુ-વ્યાખ્યાનોદ્વારા જનતાને આપવો.

૪ તે તે વિદ્વાનો અને સાહિત્યપ્રેમીઓને, કળાવિદોને પ્રદર્શિત સામગ્રીની પૂરી નોંધ કરવા, પેતાને ખપ પૂરવુ કિતારી લેવા વગેરેની સર્વ જાતની સગવડ કરી આપવી

૫ 'જૈન ગર્જર કવિઓ'મા જે શૈલી પર ગજરાતી ભાષાના શતકવાર જૈન કવિઓ લઈને તેની દરેક કૃતિઓના આદિ અને અંત ભાગોની નોંધ કળામં આવી છે તે ગૈલીપર સરકૃત અને પ્રાકૃત ભાષામા રચાયેલી કૃતિઓના જૈન અવધારાની શતકવાર વર્ણનાત્મક સૂચી તેમની અતની સપૂર્ણ પ્રશસ્તિઓ અને આદિના મગલાચરણ સહિત તેમજ તેની પ્રતો જ્યાં જ્યાં મળે છે તે ભડા, પ્રતની પત્રસખ્યા, લેખકપ્રશસ્તિ વગેરે સહિત પ્રકટ પાંચમા આવે તે જૈન સાહિત્યનો અને સાહિત્ય-ચરનો ઇતિહાસ પૂરે પાડવાના ગદ્યજ્ઞોના મહાન ફાળે આપી શકાય.

૬ ઐતિહાસિક પ્રશ્નો જે જે હોય તે છપાવી પ્રકટ કરવા

૭ મુદર ચિત્રકામની કૃતિઓના ફોટા પાડી તેના 'બ્લોક' કરાવી છપાવી બહાર પાડવા

આ સૂચનાઓનો અમલ કરવા મા હારે પુરુષ થી અને મહાશય અમ લેખકોની તરફ જે તે જાણે જેવું શર્ધ-સ્પર્ધાને મુટી નિયુન્ત કરવામા

આવે, તેમણે એકઠી કરેલ સામગ્રીને પ્રકટ કરવા માટે દ્રવ્યનો વ્યય થાય તોજ આ પ્રદર્શનની સગીન કિંમત ચિન્મલ મુશ્કી અકાળે અને તેનું કાર્ય અમર થશે નહિ તો તે પાત્ર પચીસ દલાલનો તમારો જેમ તેવા પ્રદર્શનો થાય છે તેમ લેખાશે.

આ પ્રદર્શન સાહિત્યનું દોઢ તેમજ આદિત્ય ગંધર્વીના કાળની દોઢી શકે-એટલે કે સાહિત્યનો કમ પ્રચાર અને વિચાર થાય, વર્તમાન નગ્નાનાં ન્હાના સાહિત્યનો લાભ કેવી રીતે મેળવી ગમ્ય અને નગ્નાનાની નજર પ્રમાણે તે સાહિત્યમાથી નવીન શયી પર કેવી રીતે આદિત્ય ધર્મ ગદ્યાય તેનોજ બહાપોહ, મીમાંસા અને ગદ્યોદિત વિચાર કરવાનું હોય. પદ્માવતી આદિત્યમા હોય જ નહિ સર્વ જનો ત્યાં આવી શકે, બાગ લઈ ગમે અને સાહિત્યની સુગંધનો લાભ ઉઠાવી શકે એ પ્રમાણે પ્રદર્શનના દાર્થનામુદ્દે કરશે અને તેમ હોઈ પદ્માવતી રાખ્યા વગર સર્વે પોતપોતાનો કાળો વિના સંકેતે આપશે.

૨૭. 'પ્રસ્થાન'ના એક વિદ્વાન તત્ત્વી રા રસિકલાલ છોટાલાલ પરીખ ઉપયુક્ત પ્રદર્શનમા બ્રમણ કરી પોતાના વિચાર તે પત્રના પોપ ૧૯૮૭ ના અકમા પૃ. ૧૮૫-૮ પર જણાવે છે તે ઉપયોગી હોઈ ટુકમા સારરૂપે અત્ર મૂકવામા આવે છે—

“અક્ષરે અક્ષરે દીવા બળે”—કાલોઈલનું એક સુપ્રસિદ્ધ વાક્ય છે—“The true university in these days is a collection of books—આજના જમાનામા પુસ્તકસંગ્રહ એ ખરી વિદ્યાપીઠ છે.” દરેક સંસ્કારી પ્રજામા આ જાતની વિદ્યાપીઠ હોય છે. પ્રાચીન ભારતવર્ષ પણ આ સંસ્કારિતામા અગ્રણી હતો. ઉક્ત પ્રદર્શનમા શુજાતની જનતાને પ્રથમવાર કાલોઈલે કહેલી વિદ્યાપીઠના પ્રાચીન રૂપનું દર્શન થયું. પ્રાચીન કાળમા હિંદુસ્તાનમા વાહમય કેટલી વિવિધ રીતે, કેટલી મનોહર રીતે, કેટલી ભક્તિથી, કેટલી ચીવટથી અને શુદ્ધિથી પુસ્તકાર્થ થતું તેનું ગમગીની ઉપજનવે એવી પરિસ્થિતિમા મોહક દર્શન થયું. ગમગીની જૈન સપ્રદાયના સ્ત્રી પુરુષોનો મોટો ભાગ જે જડતાથી એ જ્ઞાનપૂજા (?) કરતો હતો, અને પ્રદર્શનના વ્યવસ્થાપકો એ જડતાને જે રીતે પોષતા હતા તેથી થઈ.

‘આ દર્શન ખરેખર મોહક હતુ. સૌથી મોટુ આકર્ષણ અક્ષર-કળા હતી; ખીજા અર્થમાં પણ જાણે એ કળા અક્ષર લાગતી હતી. અક્ષરો જેટલા તાજા લાગતા હતા કે જાણે ગઢ કાલેજ લખ્યા હોય ! આજના મુદ્દલયુગમાં આ લેખનકળા બહુ ઉપેક્ષા પામી છે, પણ સાચા કેળવણીકારો મુદ્દર અક્ષરોનું મહત્ત્વ સમજે છે. એવા કેળવણીકારોને આમાં ઘણુ જોવા જાણવાનું મળે. આ અક્ષરો જેટલુ ધ્યાન રોકતા હતા તેટલુજ ધ્યાન સચિત્ર ગ્રંથ રોકતા હતા. લખાણની સાથે શુદ્ધિને ચિત્રથી મદદ કરવાની પ્રથા ઘણાને આજની લાગે. પણ પુસ્તકરચનાની આ પદ્ધતિ હિંદુસ્થાનમાં પ્રાચીન છે એ ત્યાં રહેલા કાગળના, તાડપત્રોના અને કપડાના ગ્રંથો ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાતુ હતુ. અહીં આ એ કહેવું અપ્રસ્તુત નહિ ગણાય કે આકારની દૃષ્ટિએ થોડાક ચિત્રોજ કલાયુક્ત હતા, પણ રંગની મોહકતા અને તાજગી માટે લગલગ બધાજ ચિત્રો ધ્યાન ખેંચે એવા હતા + + +

‘આ સિવાય બાકીની તો જૈનોની દ્રવ્ય પૂજા-જડ પૂજા હતી. દ્રવ્ય શબ્દ ચાલુ જહેંહારી પૈસાના અર્થમાં તેમજ જૈન દર્શનની પરિભાષાના અર્થમાં વાપરે છું જડપૂજા કેટલી હદ સુધી જઈ શકે છે એ જે અજ્ઞાનતાથી ત્યાં વાસકેપ (? વાસક્ષેપ) નખાતો હતો તથા પૈસા મુકાતા હતા તે ઉપરથી જણાતુ હતુ ખીચારા ભાવિક જૈનો એકજ શ્રદ્ધાથી આગમ ગ્રંથને, કાવ્ય અને અલંકાર ગ્રંથોને, વૈદકના ગ્રંથોને, જ્યોતિષના ગ્રંથો વગેરેને જે રીતે નમતા હતા તેથી ખરેખર ગ્લાનિ ઊપજતી હતી બધાનો આકાર જૂની પ્રતોનો-અને જૂની પ્રતો એટલે પૂજનો વિષય-જેમાંથી અટળક ધન મળી જાય કે એકદમ દુકિત મળી જાય એવું આમાં કાઠક અગમ્ય છે એવી માન્યતાનો વિષય ! પ્રદર્શનની ગોઠવણીમાં કાઠપિણુ જાણકાર માણસનો હાથ હોય એમ જણાતુ ન હતુ, વિષયો પ્રમાણે ગ્રંથો ગોઠવવાનો પ્રયત્ન હતો પણ તેમાં ઘણી ભૂલો હતી. સ્ત્રીઓને માટે કાઠ આસ સગવડ ન હતી. જે રીતે ધક્કામુટ્ટીમાં સ્ત્રી-પુરુષો ભેગા થઈ

જતા, જોનાર કાંઈ જોઈ શકે એ પહેલા પ્રદર્શકો જે રીતે ખૂબો પાડતા, જ્ઞાનપૂજા કરવાની હાર્યજનક હાકલો જે રીતે થતી-તે ઉપરથી પ્રેક્ષકને જરૂર એમ લાગે કે જાણે અમદાવાદમાં હજી પહેલી વાર પ્રદર્શન ભરાય છે. વ્યવસ્થિત ધર્મો ચક્રાવતારા જૈનો વ્યવસ્થિત પ્રદર્શન ન ભરી શકે એ કેવી જ્ઞાનપૂજા કહેવાય ? વર્તમાન જૈનો એકલી દ્રવ્યપૂજા જ કરી જાણે છે ? વિદ્યાની સાચી પૂજા અને જ્ઞાનની ભાવપૂજા કરવાની કુશળતા તેમણે ગુમાવી દીધી છે ? જેના પૂર્વ-જોએ હિંદુસ્તાન માટે આટલો વારમો સોળો તે જૈનો તેનું વ્યવસ્થિત પ્રદર્શન પણ ન ભરી શકે ?' x x [એક પ્રતની નોંધ લેતા ભધ્યાએ હાથ પકડવો-‘ શેકડી મનાઈ હે ! કૃત્ય બી લીખતેડી મનાઈ હૈ-એ કારણ બનાવવું, છેવટે પ્રદર્શનના એક કાર્યદર્તા પામે જવું વગેરે ખેડકારક પ્રમગની રા. રસિકદાસની નોંધ અત્ર ઉતારવી યોગ્ય નથી.]

‘આ પ્રદર્શન જોઈ દરેક પ્રાચીન મસ્કૃતિના અભ્યાસીને થયું હશે કે ગુજરાત પાસે હજી આ પ્રાચીન ગ્રંથોની સમૃદ્ધિ ઘણી છે. આ ગ્રંથોને કોઈ સાર્વજનિક સરથામાં વ્યવસ્થિત રીતે સાચવવા જોઈએ, (આ ગ્રંથો કેવળ જૈનોની મુડી નથી, તે આખા ભારત-વર્ષની સમૃદ્ધિ છે.) તેમનું વ્યવસ્થિત રીતે વર્ગીકરણ થવું જોઈએ, તેમના વર્ણન આપતા સૂચીપત્રો થવા જોઈએ, ખાસ ગ્રંથોના સપાદન થવા જોઈએ ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ,-પણ અનેક વિધિઓ છે ! જૈનો ઉપર કહ્યું તેમ હજી દ્રવ્યપૂજામાં રાગે છે, મપ્રદાયની મકુચિતતામાં હજી શરમ જોતા નથી, ગુજરાતનો ઇતર વિદ્વાનવર્ગ જૈન સાહિત્યની ઉપેક્ષા કરેછે, ગુજરાતનો ધનિકવર્ગ અસરકારી છે, તેમને આવી બાબતોમાં ચેસા ખર્ચવા નકામાં લાગે છે-ઈત્યાદિ વિચાર પરપરા મારા જૈનાને થાય તેથી શું ?’

૨૮. આમ પ્રદર્શન ભરાયા પહેલા મેં અને ભરાયા પછી રા. રસિકદાસભાઈએ જણાવ્યું છતાં તેનું કંઈએ પણ રચનાત્મક

ક્રમઃ તાપમ ચતે પાર્શ્વનાથ ગજદુભાર

—મુમલ્લમાન પર્વના મમયના ન્યમત્રમાયી

[શ્રી રાજુચંદ નરાના મૌજન્યથી]

સ્થાપી કાર્ય દેખાયું નથી, હમણા ખખર મળી છે કે 'જૈનસાહિત્ય પ્રદર્શન વીર સ. ૨૪૫૭ પ્રશસ્તિ સંગ્રહ' એ મથાળાથી કેટલાક ગ્રંથોની પ્રશસ્તિઓનો સંગ્રહ વિદ્યારસિક મુનિશ્રી ચતુરવિજયજીના સંશોધકપણા નીચે આસ્તે આસ્તે છપાય છે. બહાર પડે ત્યારે ખરો. આ છતાં પણ તે માટે અને સાહિત્યપ્રદર્શન ગોઠવી જનતાને દર્શન કરાવવા માટે લીવેલ શ્રમ ખાતર દેશવિરતિ સમાજને કંઈક અભિનંદન ઘટે છે.

૨૯. સાર્વજનિક લાંડાર અને પ્રદર્શન ઉપરાત વિદ્વાનો ઉત્પન્ન કરવાના ધામોની-વિહાર કે આશ્રમોની બહુ જરૂર છે, પણ તેમાં ઘણી યુક્તિ છે. એ માટે ધન, વિક્રતા અને જીવનસમર્પણ હોય તોજ એવા ધામ ઉભા થઈ નહી શકે આ વિશે એક સુદર બનાવ ગાંધીજીએ મહેસૂરની મુલાકાત ૧૯૨૭ ના અગસ્ટમાં લીધી ત્યારે બન્યો તે લક્ષમાં રાખવા યોગ્ય છે. 'મહેસૂરનું પુરાતત્ત્વ ખાતુ એક આશ્ચર્યકારક વસ્તુ છે. ત્રીસ વર્ષો થયા એ કામ કરે છે. એ ખાતા દ્વારા મહેસૂરના પુરાતત્ત્વના તમામ સાધનોની શોધખોળ થઈ છે. શિલાલેખોનું વર્ગીકરણ થયું છે અને હજી વધારે ને વધારે પ્રકાશ પડ્યો જાય છે. એ ખાતાનું એક 'પુરાતત્ત્વમંદિર' છે. મંદિરની બહાર દિવાલમાં પ્રાચીન મૂર્તિઓના દર્શન કરીનેજ માણસ બાણે છે કે કયા મંદિરમાં તે પ્રવેશ કરી રહ્યો છે. એના પુસ્તકાલયમાં ૧૧,૦૦૦ હસ્તલેખો છે. આજે એના મુખી ડા. શામશાસ્ત્રી છે. આ હસ્તલિખિત પ્રતોમાંથી ઇતિહાસનું 'અર્થશાસ્ત્ર' એમણે ખોલ્યું, અને એની શુદ્ધ પ્રત અને લાપાતર એમણે બહાર પાડ્યા ડાક્ટરનો ઇતિહાસ બાણવા જેવો છે. જમ પડિત ધર્મનંદ કોસબીએ પાલીનો અભ્યાસ કર્યો પછી જ મોટી ઉંમરે અગ્રેજીનો અભ્યાસ કર્યો તેમ બાવાગેક વર્ષો મમ્ફ્રેનો ગલીર અભ્યાસ કર્યો પછીજ ડા. શામશાસ્ત્રી અગ્રેજી લાણ્યા બંને પડિતોને પોતાના અભ્યાસના કૃણ વિશાળ વાયકવર્ગને આપવાને અર્થે અગ્રેજી બાણવાની જરૂર લાગી ત્યારેજ તેઓ અગ્રેજી શીખ્યા.

(લાલ પ. સુખલાલજીએ અગ્રેજીનો અભ્યાસ કર્યારનો ગર કયો છે,) ડાક્ટર સાધ, લલા, અભ્યાસમાં ખૂબેલા પડિન છે પોતાનું પ્રસિદ્ધ પુસ્તક તથા પોતાના પરિશ્રમના ફળ વર્ણવતો પોતાના ખાતાનો દળ-દાર હેવાલ લખતે તેઓ ગાંધીજીને ચરણે પડ્યા કેટલોક મંવાદ કર્યો. સુખ્ય પ્રથ જો હતો કે ‘અગ્રેજીને ઉપગ્રમ પુનઃમિત્રને પતંજલિ, કુમારપાળને હેમચંદ્ર, વિજયનગરના રાજાને ત્રિદાનગ્ય જેવા અવ-હારનિષ્ણાત સાધુઓ મળ્યા હતા. એવા સાધુઓ ઉત્પન્ન થાય તો આપણી સ્થિતિ ફરી જાય. આ માર્ગ મહો સ્થાપનાથી જ મોકળો થઈ શકે. આપ એવા મહોની સ્થાપના ન કરી શકો ?’ તેના ઉત્તરમાં ગાંધીજીએ પોતાની અશક્તિ અને તેમાં મુશ્કેલીઓ જે શબ્દોમાં જણાવી તે માટે નવજીવન તા. ૧૪-૮-૨૭ નું વાચના વાચકોને લલામણુ છે.

૩૦ આવા વિહારો સ્થાપવા એ મધુક સ્વપ્ન ગણાશે, પણ તે અગર તેના જેવું કંઈક ફલિત કરવું યોગ્ય છે અમદાવાદમાં પુરાતત્વ મંદિર થવાથી ત્યાં શ્રી જિનવિજય, પં સુખલાલ અને અહેચરદાસ, ધર્માનંદ ડોસખી, રસિકલાલ, કાલેલકર કાકા અદિ વિદ્વાનોની મંડળી જામી હતી, અને ‘પુરાતત્વ’ નામનું ત્રિમાસિક નિકળતું હતું, દિલ્હીમાં ‘સમન્તભદ્રાશ્રમ’ ખોલાવી તેના આશ્રય તળે ‘અનેકાન્ત’ માસિક કાઢનાર પં. જીગલકિશોર મુખત્યારનો પ્રયત્ન પણ થઈ શમી ગયો. આ પ્રયત્નોના ફળ તરીકે અનેક પુસ્તકો, લેખો વગેરે પ્રાપ્ત થયેલ છે પરંતુ એ પાછળ સરકારી ધનિકોના ધનનું પીઠબળ સારા પ્રમાણમાં નહિ હોવાથી તે ચિરંજીવી થયા નહિ, એ ખેદનો વિષય છે. જે મઠ-વિહાર જેવું બની શકે તેવું ન હોય તો જ્યાં વિદ્વાનો એકઠા મળી શકે અને પોતાનું કાર્ય ધપાવવા માટે પુસ્તકસંગ્રહ આદિ સાધનો તથા યોગ્ય આજીવિકા મેળવી શકે એવા ધામો રાજ્ય અગર સરકારી ધનિકો ધારે તો સ્થાપી નિભાવી શકે.

૩૧. શ્રીમંત મહારાજ ગાયકવાડ સરકારનો જૈનસાહિત્ય

પ્રત્યેનો પરમાદર જાણીતો છે. તેમણે પાટણના જૈનભડારેની સહગત સાક્ષરશ્રી મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી પાસે પ્રથમ ફેરિસ્ત કરાવી પ્રકટ કરી હતી પરંતુ ભૂલમા તેની થોડી નકલો છપાઈ-ત્યારપછી સહગત સાક્ષરશ્રી ચીમનલાલ દલાલ પામે તે પાટણના ભંડારે અને જ્ઞેસલમેરના જૈનભડારના સૂચીપત્રો તૈયાર કરાવ્યા તે પેઠી પ્રથમનું છપાય છે તે બીજું છપાઈ ગયેલ છે. પાટણના ભડારમાથી દયાશ્રય, યોગગિદ્ધ, અનેકાતપ્રવેશ, વિક્રમાર્ક પ્રગ્નધ-સિદ્ધાસન દ્વાત્રિ ગિદ્ધા, કુમારપાલપ્રગ્નધ અદ્વિતા ગૂજરાતી ભાષાતર ઉક્ત સહગત મણિલાલ નભુભાઈ પાસે તૈયાર કરી મહારાજ સાહેબે પ્રકટ કરાવ્યા, હમણા વડોદરામા ‘પૌર્ણીય ગાયકવાડ ગ્રંથમાલા’ રૂપે ઉપયોગી પ્રાચીન પુસ્તકોના વિદ્વાનો પાસે સંશોધન કરાવી પ્રકાશન કરવા માડયા છે તેમા જૈન પુસ્તકોનો સમાવેશ કરવામા આવ્યો છે-તેના ફર અથો પ્રસિદ્ધ થયા છે, ૩૦ છપાય છે અને બીજા તૈયાર થાય છે. તદુપરાત ‘ઓરિયન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ’ સ્થાપી મસ્કૂત પ્રાકૃત માગંધી વગેરે ભાષાના અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથોની લગલગ પંદર હજાર હસ્તલિખિત પ્રતો મેળવી એક ખાસ મગ્ગ કરવામા આવ્યો છે અને ‘સેક્રલ લાયબ્રેરી’ નામના મહાપુસ્તકાલયમા એક લાખ ઉપરાત પુસ્તકો રાખવામા આવ્યા છે રાજદક્ષિનની ભાષા પોતાની મુખ્ય વસ્તીની ભાષા ગૂજરાતી રાખી છે, ગૂજરાતી પ્રાચીન કાવ્યમાળામા ૩૬ ગ્રંથો અગાઉ પ્રસિદ્ધ કરાવ્યા કે જેમા એક જૈન કવિ નેમવિજયનો શીલ-વતી રાસ દાખલ થયેલો છે. રાજ્યમા પ્રાથમિક કેળવણી મકન અને ફરહયાત કરી છે, અને આખા રાજ્યમા ૪૫ કચ્છા પુસ્તકાલયો, ૮૦૦ ગ્રામ્યપુસ્તકાલયો ૧૨ ખાસ સ્ત્રી અને બાળકો માટેના પુસ્તકાલયો અને ૧૬૦ વાચનગૃહો તેમજ ૬૦૦૦ ગ્રામ્યજોની પેટીજોની વ્યવસ્થા લોંબામા વાચનનો શોખ અને વિદ્યાવિદ્યાપ વધે એ માટે કરી છે આ સર્વ માટે તે શ્રીમતનો લાઠે ઉપકાર પ્રત્યે માનવો જ્ઞેસલમેર.

૩૨. પૂર્વે વિદ્યાપોષક રાજવીઓ તરફથી વિકાસોત્તેજ રાજ્યાશ્રય મળતો. જેવો રાજ્ય તેવી પ્રજા, જેવી પ્રજા તેવો રાજ્ય એમ અન્યોન્યાશ્રયી હતું. જેવી પ્રજા તેવું સાહિત્ય ધરાવતું, જેવું સાહિત્ય તેવું પ્રજાજીવન થતું, છતાં રાજકારણ (politics) ધર્મ, સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, વ્યાપાર વગેરેના સર્વ પ્રદેશો પર સત્તા કે અધુશભોગવતું નહોતું.

મનુષ્યના માનસ પામે સામાન્ય રીતે ખડા થતા પ્રતિભાઓ અમુક નિર્દિષ્ટ રીતે તોડ કરવામાં વિશાલ જનસમૂહના માનસના પ્રત્યાઘાતોનો અભ્યાસ રાજકારણ કલા છે, તેથી રાજકારણનો અર્થ માનસશાસ્ત્રને લગતા માનવનાના દરેક પ્રદેશ માથે થોડો કે વધુ છે, તેથી રાજકારણની દૃષ્ટિએ કોપિયુ ગાંધી-પ્રશ્નનો ઉકેલ કરવામાં રાષ્ટ્રના સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન વગેરે સર્વ પ્રદેશો પર લક્ષ અપાવું જોઈશે. તેમાં જે જે વસ્તુ પ્રાચીન વિચારો, કળા ઇત્યાદિનો મહિમા સિદ્ધ કરે અને તેને વિષેનો આપણો આદર વધારે તે તે વસ્તુ આપણને સ્વરાજ્યને પંથે લઈ જનારી છે એ વિષે શંકાને સ્થાન ન હોય.

૩૩. સામાન્ય રીતે ઇતિહાસ ભૂતકાલના રાજકારણ (Politics) તરીકે લેખાય છે અને તેથી રાજકર્તાઓના જીવન, રાજનીતિ, કાવાદવા પ્રપચો, વગેરેના વૃત્તાંતને ઇતિહાસ કહેવામાં આવે છે. તત્ત્વતઃ જોના ઇતિહાસ તે ભૂતકાલનું માત્ર રાજકારણ નથી, તે તો દાખલા ને પ્રત્યક્ષ જિંદગીઓથી બોધ કરતી દિલસુધી છે. આપણા પ્રાચીન મહાન પુરુષો પોકારી પોકારી ખાતી આપે છે કે આપણે પણ મહાન થઈ શકીએ-અની શકીએ પૂર્વના મહાન વીરોમાં મહત્તા નિરખવી એ પ્રજાકીય પ્રજ્ઞા (national wisdom) નો પ્રાથમિક પ્રારભ છે. એમ પણ જાને કે પોતાની વસ્તુઓ-વ્યક્તિઓ પ્રત્યેના અભિનિવેશ (prejudice) થી આપણને કોઈ વખત તે માટેની દાઝ-ઉત્કટ પ્રીતિ (patriotism of prejudice) અવશ્ય થઈ આવે, પણ તેવી પૂર્વગ્રહવાળી પ્રીતિ કરતાં સાચા અભિમાનથી

ત્રેરાષ્ટ્ર ઉત્પન્ન થયેલી ઉત્કટ પ્રીતિ (Patriotism of pride) વધારે ઉચ્ચ ને ઉદાત્ત છે. મહાન્ નરોને સન્માનતા આપણે આપણી સસરત માનવતા (humanity)ને સન્માનીએ છીએ ' આપણા મહાન્ નરોને સન્માનતા આપણે આપણા દેશને સન્માનીએ છીએ આ કારણે સારાસાર વિચારપૂર્વક પ્રેમથી ભૂતકાળને એક ખખના કપે સાચવી રાખવાનો આરભ કરવો એ ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ પામતી પ્રબળીય અસ્મિતા (consciousness) નું ચિન્હ છે. એ આપણી પાસે હોય તો પછી ભવિષ્યની ચિંતા કે ભીતિ રાખવાપણુ રહેતું નથી. છતાં જૂનાને તદ્દન વળગી રહી તેમા લેશ માત્ર પણ પરિવર્તન કરવાપણુ રહેતું નથી એમ સમજવાનું નથી. એમ સમજવું એ વિકાસવાદનું ઉલ્લંઘન છે '

૩૪ આ ઇતિહાસમા શ્વેતામ્બર જૈનો કે જેમણે મુખ્યત્વે પશ્ચિમ ભારતમા-ગૂજરાત કાઠિયાવાડ રજપૂતાના માલવા વગેરેમા પોતાનો પ્રભાવ વિસ્તાર્યો છે તેમના રચેલા સાહિત્યનો ઇતિહાસ છે, એટલે તેને 'જૈન શ્વેતામ્બર સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' કહીએ તો ચાલે, પણ પ્રમાણસર ટુંકું નામ રાખવા ખાતર 'શ્વેતામ્બર' એ શબ્દ મેં મૂક્યો નથી. શ્રી મહાવીર પ્રભુના જન્મસ્થાન-ઉત્તર ભારતમાથી જૈન ધર્મ મથુરા આદિ સ્થળોમા પ્રસરી એક ધારા પશ્ચિમ ભારતમા ગઈ તે શ્વેતામ્બર, અને બીજી ધારા દક્ષિણમા ગઈ તે દિગંબર-એમ સામાન્યતઃ કહેવાય છે. દિગંબર સાહિત્ય પણ વિશાલ છે, દિગંબરોમા અનેક મહાન્ આચાર્યો અને ધર્મોપદેશકો થયા છે, અને તેમના પ્રતાપે દક્ષિણમા અનેક જૈન રાજાઓ, મંત્રીઓ, અસંખ્ય મંદિરો અને તેથી વિશેષ જૈન ધર્માનુયાયીઓ થયા છે. વિક્રમ બારમા શતક સુધી તો તેમણે આખા દક્ષિણ ભારતને એક લાકડીએ હાકેલ છે. તે સર્વ ઇતિહાસ મનોરમ્ય, વિસ્મયકામક અને વ્યાપક છે તે સંબંધી રા. ગામાએ Jainism in South India પર એક નિબંધ અનેક પ્રકરણોવાળો

લખી પહેલા વર્ગમાં M A. ની પદવી મુગર્ધ યુનિવર્સિટી પાસેથી સં. ૧૯૮૪ માં મેળવી છે, કે જેમાંથી નવ પ્રકરણોનો ૮૬ સાર ગૂજરાતીમાં કરી મેં જૈનયુગના માહત્તી ચેત્ર ૧૯૮૫ ના અંકમાં આપ્યો છે. આ દિગંજરી સાહિત્યનો ઇતિહાસ ગૂજરાતીમાં લખવા માટે મેં પ્રયત્ન કરી જોયો, પણ પછી મને લાગ્યું કે કોઈ દિગંજર વિદ્વાન મહાશયજી તેને સપૂર્ણ ન્યાય આપી શકે—અને તેવા મહાશય મારા મિત્ર શ્રી નાથુરામ ત્રેમી અગર તો શ્રી જીગજ્જિગોર સુખત્યાર છે કે જેમણે જૂદા જૂદા દિગંજર સાહિત્યલકારો અને પુસ્તકો જોઈ તપાસી તથા પ્રશસ્તિઓ આદિ નોંધી શિક્ષાલેખોમાં સાપડતા ઇતિહાસપર પ્રકાશ ફેકતા લાગેને તેમજ બીજા ઐતિહાસિક સામગ્રીને સંગ્રહી લીધેલ છે, અને જેઓ આખા દિગંજર સાહિત્યને સાલવાર-સમયાનુક્રમમાં સુદર રીતે અને વળા તે પરના પોતાના ઊહાપોહ અને વિવેચન સહિત લખી પ્રજા સમક્ષ મૂકવામાં આવશ્યક હિતકંઠા અને વિદ્વત્તા, સાધન અને સમય ધરાવે છે, તેઓ તે કાર્ય ઉપાડી લેશે એમ ઇચ્છીશું. તે કાર્ય સત્વર થઈ જાય તો દિગંજરોએ પ્રાકૃત, સસ્કૃત, અપભ્રંશ, હિંદી ઉપરાંત તામિલ અને કર્ણાટકી ભાષાનું સાહિત્ય ખેડવામાં જે મહાન ફાળો આપ્યો છે તે જણાય. એમ થતા જૈનના બંને સંપ્રદાયોનું સાહિત્ય જનતા સમક્ષ મૂકાતા એક બીજાની સરખામણીમાં કોણે કંઈ રીતે એક બીજાથી વધારે સેવા બજાવી છે તે માલૂમ પડશે અને તે સમસ્ત જૈન સાહિત્યનું મૂલ્ય અને સ્થાન આર્યસંસ્કૃતિમાં શું છે તે સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે.

૩૫. દિગંજર તથા શ્વેતાંજર જૈનોનું કેટલુંક સાહિત્ય પ્રકટ થયું છે અને તેથી અનેકગણુ અપ્રસિદ્ધ છે, અને આ ઇતિહાસથી શ્વેત અપ્રસિદ્ધ સાહિત્યનો ખ્યાલ આવશે અને જૈન ધર્મ અને સાહિત્ય મંજુષી જે બ્રામક-બ્રમણામય વિચારો તેના સમ્બંધી અજાણપણાને લીધે-પૂર્વગ્રહના પરિણામે યત્ર તત્ર વિદ્યમાન છે, તે વિચારવાન સમૂહમાંથી જરૂર દૂર થશે વિશેષમાં આથી એ વાત તો ચોક્કસ નક્કી થાય

છે કે જેમ બ્રાહ્મણ સંપ્રદાયે સાહિત્યસર્જનમાં અપૂર્વ ફાળો આપ્યો છે, તેજ રીતે શ્રમણ સંપ્રદાયે પણ પોતાની રીતિઓ યથાશક્તિ અને યથામતિ સારો ફાળો આપ્યો છે. આ ભાવના લક્ષમાં આવતા બને વૈદિક અને અવૈદિક સંપ્રદાયો એક બીજાને ઉવેખી શકે તેમ નથી, પરંતુ અન્યોન્ય સહકાર સાધી ભારતના ગૌરવમાં અને વધારો કરી શકે તેમ છે. ગાંધીજી કહે છે કે 'જૈન શુ કે બીજા ધર્મના મહાન સિદ્ધાંતો માત્ર તે તે નામે ઓળખાતા સમાજ માટે નથી પણ આખા મનુષ્યજાતિ માટે ઉદ્દ્યોષક અને તારક છે.'

૨૬. ૫૮૭માં ૧૭-૧૨-૩૦ રોજ ભરાયેલ 'અખિલ હિંદ પૌર્ણત્ય પરિષદ'ના પ્રમુખ તરીકેના વ્યાખ્યાનમાં રાય બહાદુર હીરા-લાલજી જૈન સાહિત્ય સંબંધે કહે છે કે —

Some how or other, their (Jainas') literature did not catch the attention of scholars. This may be due to the reticence of the old Jainas who did not like to show their 'granthas' to others and were till recently very much opposed to print and publish them. Anyhow it is now well known, as it was to a few scholars formerly, that the Jain literature is very voluminous and important from several points of views. Written as it is in Prakrit, the spoken language of the ordinary people in ancient days, it opens out a most extensive field for a philologist. It has come in contact with almost all the Indian languages. Even the Dravidian languages have been influenced by it.

—ગમે તે કારણે, તેઓના (જૈનોના) વાઙ્મય પ્રત્યે વિદ્વાનોનું ધ્યાન ખેંચાયું નહિ. આમ બનવું તે જૂના જૈનો કે જેઓ પોતાના 'ગ્રંથો' બીજાને બતાવવા દેખતા નહિ અને દાવ મુઘી તેમને છપાવી પ્રદેશ કરવાના વણા વિરોધી હતા તેમની ઉપેક્ષા જનિતે સ્પર્ધા હેતુ. ગમે તેમ પણ ઘણા પંડિતોને પરેશા વિદ્વિત હતું તે

તાલ સર્વને વિદિત થયેલ છે કે જૈન વાસ્તવ્ય અને પ્રિયાળ છે અને અનેક દર્શિણિ દુઝોથી ઉપયોગી છે. પ્રાચીન કાલમા સામાન્ય જનોની બોલાતી ભાષા પ્રાકૃતમા ને લખાયેલું છે તેથી તે ભાષામાંથી માટે એક અત્યંત વિસ્તૃત ક્ષેત્ર ખુલ્લું કરી આપે છે તે ભાગતની લગભગ બધી ભાષાઓના સપર્કમા આવેલું છે. દ્રાવીડ ભાષાઓ પર પણ તેની (એટલે દિગંબર જૈન સાહિત્યની) અસર થયેલી .

૩૭. શ્વેતાગ્રંથ જૈન સાહિત્યના આ દર્શનદાસમા તે સાહિત્યનો ઇતિહાસ આપવામા અગ્રગણ્ય ગ્રંથકારોના ઉચ્ચનવૃત્તાત ઉપરાંત પ્રતિષ્ઠિત જૈનોનો પણ ટુક ઇતિહાસ આવી જાય છે તેના કારણમા (૧) મૂળ ઉત્પત્તિ જે નિબંધથી થઇ તેનો વિષય 'જનો અને તેમનું સાહિત્ય' એ હતો, તેથી તેમા જૈનોના સબંધી આશુ પાતળું લખાયું હતું અને તે આમા વિસ્તાર પામ્યું, (૨) જૈન સાહિત્ય એ નામજ એ અર્થમા વાપરી શકાય-એક તો જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો સમજાવતું સાહિત્ય, અને બીજું જૈન ધર્મના અનુયાયીઓએ રચેલું સાહિત્ય. આમાનું પહેલા પ્રકારનું પણ બીજા પ્રકારનું એટલે જૈન ધર્મના અનુયાયીઓથીજ રચેલું હોય છે, પણ બીજા પ્રકારનું તે પહેલા પ્રકારનું હોયજ એવો નિયમ નથી. દા. ત જૈનાચાર્ય શ્રી હેમચંદ્ર કૃત સિદ્ધ હૈમ વ્યાકરણ એ ભાષાઓનું વ્યાકરણ હોઈ સર્વને-જૈન કે જૈનેતરને સામાન્ય છે. છતાં સિદ્ધ હૈમ વ્યાકરણની ગણના તેના રચનાર જૈન હોવાને લીધે જૈન સાહિત્યમા થઈ છે. (૩) 'ન हि धर्मो धार्मिकै विना'-દરેક ધર્મનો આધાર તેના અનુયાયીઓ પર છે. જે ધર્મના માનનારા વિદ્યમાન છે તે ધર્મ જીવિત ધર્મ છે, જે ધર્મના અનુયાયી નથી તે ધર્મ મૃત ધર્મ છે, તેજ પ્રમાણે દરેક ધર્મના સાહિત્યનું સૃજન, રક્ષણ, પોષણ તે ધર્મના અનુયાયીઓ તરફથીજ થાય છે, અને જૈન સાહિત્યના સૃજન કરનારા સાધુઓ અને રક્ષણ કરનારા શ્રાવકો અને તે સાહિત્યના ઉપકારી છે.

૩૮ સાહિત્યસર્જકો પ્રધાનપણે શ્વેતાગ્રંથ સૂરિઓ-આચાર્યો,

સુનિઓ છે, શ્રી મહાવીરના પ્રવચન-આગમ સાહિત્યની 'પંચાગી' છે, તેમા મૂલ આગમ પર નિયુક્તિ, ભાષ્ય, ચૂર્ણિ-અવચૂર્ણિ, ટીકા-વૃત્તિ વગેરે ઉત્પન્ન કરવા ઉપરાત તે આગમને અનુલક્ષીને ધાર્મિક ગ્રંથો તેમજ અને અનેક સાહિત્યપ્રદેશોમા વિહરી તે તે વિષયની-કાવ્ય, મહાકાવ્ય, નાટક, કથા-કાદંબરી, વ્યાકરણ, છંદ, કાશ, ન્યેતિપ, ન્યાય-તર્ક આદિ વિષયની કૃતિઓ રચનાર તરીકે મસાર ત્યાગ કરી શ્રમણદીક્ષા લઇ ધર્મોપદેશક તરીકે સ્થાને સ્થાને વિહરનાર આચાર્યો અને તેની શિષ્યપરંપરાનો ઉપકાર મુખ્યપણે છે કે જે કદિ ભૂલી શકાય તેમ નથી. દીક્ષા એ પરાક્રમ છે અને તેની પાછળ પૂર્વ જન્મના મહામસ્કાર અથવા તો આ જન્મમા મેળવેલુ અનુભવ જ્ઞાન હોય છે, તેતો આત્મસમર્પણ છે અને આત્મસમર્પણ બાહ્યાડંબરથી નથી થતું, એ માનસિક વસ્તુ છે, અને તેને અગે કેટલાક બાહ્યાચાર આવશ્યક થઈ પડે છે પણ તે જ્યારે આતર શુદ્ધિનું અને આતર ત્યાગનું ખરૂં ચિહ્ન હોય ત્યારેજ શોભી શકે;-એ દીક્ષાના રહસ્યને પ્રામેક્ષા સુરિવરો લોકકલ્યાણ અર્થે જે બોધ આપી ગયા, ગ્રંથો લખી લાવિષ્યની પ્રજા માટે મૂકી ગયા તેમને આપણા વદન છે. શ્રી મહાવીરના પ્રવચનને શોગ્ય-આચાર્યના જે ગુણો ગણાવ્યા છે તેમા તે દેશકાલભાવને જાણનાર, નાનાવિધ દેશભાષાઓનો જ્ઞાતા અને સ્વધર્મ અને પરધર્મના શાસ્ત્રોનો પારગામી હોવો જોઈએ એ વાત ખાસ લક્ષ ખેંચે છે. તેની ગાથાઓ નીચે પ્રમાણે છે —

“ દેસ કુલજાણુસુઘી સંઘયણી ધિદ્ધુભો અણાસંસી ।

અદિદાત્તણો અમાઈ થિરપરિવાડી ગહિયધકકો ॥૧॥

જિયપરિસો જિયનિદ્દો મજ્જન્થો દેસકાલભાવન્હ ।

આસન્તલહપદ્ધમો જાણાવિહદેસભાત્તણ ॥૨॥

પંચવિહે ઢાચારે જુત્તો સુત્તત્થતદુભયવિહિન્હ ।

આદરણહેઉવારણણયણિઉણો ગાહજાહ્સલો ॥૩॥

સસસયપરસમયણિઉ ગંભીરો દિત્તિમં સિવો જોમો ।

ગુણસજ્જલિશો જુત્તો પદયણતારં પરિવાહેઉં ॥૪॥

—(સારા) દેશ, કુલ, જાતિ અને ઉપવાજો, (મજબૂત) મદનન (દારીરના બધારણ)વાજો, ધૃતિયુક્ત, અનાગંગી (શ્રોતા પામેથી કોઈ ચીજની આકાંક્ષા ન રાખનાર), અવિકલ્પન (વિકલ્પ ન કહેનાર—હિતમિતભાષી), અમાયી—નિષ્કપટી, ચિરપરિપાટીવાજો એટલે પરિચિત ગ્રંથના સૂત્રને યથાવત્ કહેનાર—કોઈપણ ગ્રંથને કે શબ્દને ગાળી કે ઉઘાડી ન નાખી તેને અખંડ સાચવી રાખનાર, આલ્પવાક્ય એટલે સર્વત્ર અખ્ખલિત જ્ઞાનવાજો હોય. ૧

પર્વદ્—સભાને છતનારો—સભાક્ષોભ ન પામનાર, છતનિદ્ર—અપ્રમત્ત, મધ્યસ્થ, દેશકાલભાવને જાણનાર, આસન્નલભ્ધપ્રતિભા એટલે જેણે પ્રતિભા લગભગ મેળવી લીધી હોય એવો, અને નાના-વિધ દેશ ભાષાઓનો જ્ઞાતા હોય. ૨

(જ્ઞાનાદિ) પાત્ર આચારથી યુક્ત, સૂત્ર-અર્થ—તથા તે બંનેની વિધિને જાણનાર, ઉદાહરણ હેતુ કારણ નયમા નિપુણ અને ગ્રાહણ-કુશલ એટલે કોઈપણ વિષયનું ગ્રહણ કરવામાં કુશલ હોય ૩

સ્વ સમય અને પર સમય (શાસ્ત્ર)નો વેત્તા, ગભીર, દીપ્તિમાન, શિવ-કલ્યાણ હેતુ રાખનાર, સૌમ્ય, ગુણશતવાજો—અનેક-ગુણમય એવો પ્રવચનનો સાર કહેવાને યોગ્ય છે ૪

[જુઓ ઉરિભદ્રસૂરિ કૃત દશવૈકલિક પર ટીકા પૃ ૫ દે. લા. અને શીલાઠસૂરિ કૃત આચારાગ ટીકા પૃ ૧ આ. સમિતિ]

૩૯ આ મુનિઓના માતાપિતા સમાન શ્રાવક-શ્રાવિકાઓએ તેમનું પોષણ અને પાલન પૂજ્ય બુદ્ધિથી કરી તેમનો ઉપદેશ સાલવ્યો છે તે પાલ્યો છે. તે ઉપદેશના પરિણામે ગૃજરાતના જૈન ગૃહસ્થોએ અગણિત દ્રવ્યનો ખર્ચ કરી જિનમદિરો, ઉપાશ્રયો, પૌષ્ઠ શાળાઓ, જ્ઞાનભડારો સ્થાપ્યા છે અને સાહિત્યના સર્વ ઉપકરણો પૂરા પાડ્યા છે. આના પરિણામે અમખ્ય હસ્તપ્રતો—તાડપત્રો પર અને કાગળ પર લખાયેલી હજુસુધી આજણુને સાપડે છે, અને શિલ્પ કલાના ભવ્ય નમુના રૂપે અનેક જિનાલયો હાલ વિદ્યમાન છે. આ

બ્રાવકો પૈટ્ટી કેટલાક મંત્રીઓ, સેનાપતિઓ, રાજદારી પુરૂષો, સાહસિક વ્યાપારીઓ, સખીશ્રીમંતો થયા છે; જ્યારે ગ્રંથકારો, -કવિઓ બહુજ થોડા બ્રાવકો થયેલા જણાયા છે.

૪૦ પડિત સુખલાલજી વાડ્મયનો એક ભાગ-‘દાર્શનિક સાહિત્ય’ લખ તેમા ગૂજરાતે આપેલા ફાળો સંબંધમા જણાવે છે કે:—

‘ભારતની જ્ઞાનસમૃદ્ધિ બહુ જુના વખતથી જાણીતી છે અને અપાર છે. તે અનેક જાતની છે. એ જ્ઞાનસમૃદ્ધિની અનેક શાખાઓમા એકજ શાખા આ વિદ્યાના અભ્યુદયકાળમા હજી પણ એવી રહી છે કે જેની બાબતમા પશ્ચિમીય વિચારકોની દષ્ટિ પણ ભારત તરફ વળે છે. એ શાખા તે દાર્શનિક વિદ્યાની શાખા. ભારતીય દર્શનવિદ્યાની ત્રણ પ્રધાન શાખાઓમા વૈદિક શાખા લઈએ અને તેના પહેલેથી કેહ સુધીના સાહિત્યની રચનાના પ્રદેશો તરફ નજર કેદીએ તો આપણને જણાશે કે વૈદિક દર્શનસાહિત્યની રચનામા ગૂજરાતનો ફાળો પહેલેથી બાજ સુધી નથીજ વેદો, ઉપનિષદો, સૂત્રો, ભાષ્યો, ટીકાઓ અને પ્રકરણગ્રંથો કે છોડપત્રો એ બધાની રચનામા પંજાબ, બ્રહ્મવર્ત, કાશી, મિથિલા, દક્ષિણ, ખંગાળ અને કાશ્મીર જનપદ વગેરેનો હિસ્સો છે, પણ એકાદ મદિગ્ધ અપવાદને બાદ કરીએ તો તે રચનાઓમા ગૂજરાતનો ફાળો નજરે નથીજ પડતો. ખૌદ પિટકોનો ઉલ્લેખ તો મુગ્ધમા થયો, એનું સમૃત મંસ્કરણ અને પછીનું દર્શનિક સાહિત્ય હિંદુસ્તાનના બધા ભાગોમા જન્મ્યું. ગૂજરાતમા જન્મેલું ખૌદ સાહિત્ય કયું અને કેટલું છે એનો અષ્ટ નિર્ણય કરવો અત્યારે કઠણ છે છતાં એમા જરાયે શકા નથી કે સાતમા મૈકા પહેલાં અને ત્યાં સુધીના જે મોટા મોટા ખૌદ મહોમા ગુણમતિ, સ્થિરમતિ જેવા અસાધારણ વિદ્વાન લિખકો ગ્રહેતા અને લખાવતા ત્યાં ખૌદ સાહિત્ય અવશ્ય રચાયું હતું. બોધિયર્થાવતાર જેવા વિશિષ્ટ ગ્રંથની રચના કાદિઆવાડમા જ થયુંનું કંપાય છે.

૪૧ ‘આવી સ્થિતિ છતા ગૂજરાતને શરમાવા કે ગંધાચાવા જેવું કશુંજ નથી. તેનું કારણ એ છે કે તેણે જૈન દાર્શનિક સાહિત્યની રચનામાં મોટામાં મોટો ફાળો આપ્યો છે આપણે જાણીએ છીએ કે મૂળમાં તો જૈન દર્શનનું સાહિત્ય ખૌદ્દ દર્શનના સાહિત્યની પેઠે સ્મગધમાં જ જન્મ પામેલું પણ પછીના કાળમાં તેની રચના દક્ષિણ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં થતી ગઈ અને છેલ્લા પન્નમે વર્ષનો ઇતિહાસ તો અષ્ટ કહો છોકે જૈન દર્શનના પ્રધાનતમ સાહિત્યની રચના, તેની પુરવણી અને તેનો વિકાસ એ બધું ગૂજરાતમાં જ થયું છે. ગૂજરાતે માત્ર જૈનદર્શનના સાહિત્યને જન્માવી કે વિકાસાવીને જ સંતોષ નથી માન્યો પણ એણે તો પોતાના જોનામાં જુના જુદા પ્રાંતમાં જન્મેલા અને ઉછરેલા કિંમતી સાહિત્યને બહુ કાળછવી મશાળા રાખ્યું છે અને તેથી જ કેટલાયે અપૂર્વ અને દુર્લભ ગ્રન્થો એક માત્ર ગૂજરાતના ખૂણે ખાચેથી જ આત્યારે પણ જડી આવે છે.”

(અસ્થાન, મહા ૧૯૮૫ પૃ ૨૧૭-૮)

૪૨. ગૂજરાતની આ ગૌરવગાથા તે શ્વેતાંશર જૈનોની ગૌરવગાથા. તેમણે તે ગૌરવનું કાર્ય કયું છે. વિગેષમાં શ્વેતામ્બરોનો ઇતિહાસ તે ઉત્તર પશ્ચિમ ભારતનો ઇતિહાસ. એથી આ ઇતિહાસમાં ગૂજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ પણ આવી જાય છે. સં. ૧૯૮૧ના આશ્વિનના ‘જૈનયુગ’ માસિકમાં પૃ ૬૭ પર તંત્રી તરીકે મેં જણાવ્યું હતું કે ગૂજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ એટલે દુકામાં કહીએ તો ગૂજરાતમાં જૈનોનો ઇતિહાસ શ્રી વનરાજ આવડો કે જેને ઉછેરના જૈન સાધુ, રાજ્યતિલક કરનાર જૈન શ્રાવિકા અને જેના રાજમત્રી પણ જૈન પ્રાવક હતા તેના રાજ્યથી તે કરણધેલાના રાજ્ય સુધીમાં મત્રી પદે પરપરાથી જૈનોજ હતા કે જેઓએ મત્રી-અમાલ તરીકે, દંડનાયક-સેનાપતિ તરીકે અને કોષાધ્યક્ષ તરીકે ઉજવળ કારકીર્દિ જતાવી રાજ્ય અને પ્રજાના હિતમાં તેમજ પોતાના જૈન સંધના પ્રભાવ અને ગૌરવ સાચવવામાં

પ્રથમ દાખા આપ્યો છે ગૂજરાતનો આ કાળનો ઇતિહાસ સંપૂર્ણ-
પણે, વિશ્વસનીય પ્રમાણોથી સુદર અને ઓજસ્વિની ભાષામાં ન્યારે
લખાણે સારેજ તેમના કીર્તિગાન યથેષ્ટ કરી શકીશું. તે વખતે
આવો ઇતિહાસ લખવાનું બીડું ગૂજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિરના આચાર્ય
શ્રી જિનવિજયજીએ લીધું હતું તેથી મને તથા ધણાને આનંદ થયો
હતો, કારણકે તેમને પુરાતત્ત્વનો અતિ શોખ છે, પોતાની પામે પ્રશસ્તિઓ
ને શિલાલેખોનો બહોળો સચ્ચ છે, પુરાતત્ત્વ મંદિરમાં પુસ્તકોનો જખરો
જથ્થો છે, તેમને મંસ્કૃત પ્રાકૃત બને ભાષાનું ઉડું જ્ઞાન છે, ભાષા પર
પ્રભુત્વ છે વળી તેમણે તે સંબંધી વિશાલ વાચન કર્યું છે તેમજ
નવીન પાશ્ચિમાલ્ય શૈલીનો પરિચય મેળવ્યો છે અને પોતે સરોધન-
ભુદ્ધિ તેમજ અનેક હકીકતોમાંથી સારજૂત સત્ય હકીકત તારવી
લેવાની શક્તિ ધરાવે છે, વગેરે ગૂજરાતના ઇતિહાસને સર્જવવા
માટેના ઉચિત એવા ધણા ગુણ તેમનામાં છે; અને તેઓ સ્થિરચિત્ત-
થી એક સ્થલે દૃઢચંકટપૂર્વક લખવા માટે એટલું બાકી હતું;
પરંતુ તેઓ લગભગ સાતવર્ષ વીતી ગયા છતાં અસારસુધીમાં તેનું
એક પ્રકરણ પણ લખી પૂરું પાડી શક્યા નથી; ન્યારે
તેમના જેટલા ગુણો નહિ ધરાવતો એવો હું મારા ધંધાનો
વ્યવસાય, કૌટુંબિક તેમજ સામાજિક વ્યવહાર સાચવ્યે-
રાખ્યે જતા દાંજલ પડતા સમયનો લાભ લઈ વિશ્વસનીય
અને બને ત્યાં સુધી તે તે કાલના પ્રમાણો મેળવી જુદા જુદા સ્થળે
પરિભ્રમણ કરી ત્યાંના મંદિરો, ભંડારો તપાસી શિલાલેખો પ્રશસ્તિ-
ઓ, અથગત નોંધો વગેરે જે કાંઈ મળ્યું તે મેળવી તે પરથી મારી
મર્યાદિત શક્તિ અને મતિ પ્રમાણે ગૂજરાતી ભાષામાં તે ઇતિહાસના
એક ભાગ નામે જૈન સાહિત્યના ઇતિહાસને લિપિબદ્ધ કરી શક્યો
છું તે જનતા સમક્ષ ધરવામાં આવે છે સાથે સાથે અત્રે નિવેદિત
કરવું યોગ્ય છે કે થોડુંક થયા શ્રીમાન્ જિનવિજયે ડૉ. રવીન્દ્રનાથ
ટાગોરના 'વિશ્વભારતી'—શાન્તિનિકેતનમાં અધ્યાપક તરીકે ગતી થી

જૈન શ્રવેન્ કૉન્દર-સના શત્રુજય તીર્થ સંબંધીના ખાસ અધિવેશનના પ્રમુખ સાહેબ શ્રી બલદાદુરસિંહ સિંઘીથી સ્થાપિત ' સિંઘી જૈન ગ્રંથમાલા 'નું કામ વ્યવસ્થિત રીતે અને મંગીનતાપૂર્વક ચાલુ કર્યું છે અને ચાર ગ્રંથો-પ્રબંધ ચિંતામણી, તેને લગતા યુગતન પ્રબંધોનો સંગ્રહ, વિવિધ તીર્થકલ્પ, અને પુરાતન સમય લિખિત જૈન પુસ્તકપ્રશસ્તિસગ્રહ તેમના તત્ત્વીપદ નીચે નિર્ણયસાગર ગ્રેસમા છપાય છે અને બીજા પાંચ તયાર થાય છે. આ રીતે ગૂઝરાતના ઇતિહાસની સામગ્રી મુખ્યપણે તેઓ તૈયાર કરી ગયા છે, તેમના તરફથી ખાસ અપેક્ષિત વસ્તુ-તે ઇતિહાસનું વડતર હજી બાકી છે-હૂર છે. તે સત્વર વિનાવિલંબે તેમની પામેથી પ્રાપ્ત થાઓ એ હૃદયે-ચ્છા હું પુનઃ પ્રદર્શિત કરું છું.

૪૩. સસ્કૃત સાહિત્યના ઇતિહાસ મેકડોનાન, કીથ આદિએ અંગ્રેજી-મા લખ્યા છે, પણ તે જોઈ જઈ તેની શૈલી અને રચના અવગાહી તે અનુસાર આ ઇતિહાસમા કાર્યપદ્ધતિ રાખવાનું મારાથી બની શક્યું નથી. જૈન ગ્રંથોનો મોટો સમૂહ તો હજી અમુદ્રિત છે અને બાંકારોમા દાખડામા પૂરાયેલો છે, માત્ર તેના નામ, ને કર્તાનો કુક પરિચય તે સંબંધીની જે પ્રશસ્તિઓ બુદ્ધર, કિલ્હોર્ન, પીટર્સન, લાડારકર આદિએ સરકાર તરફથી કરેલા પોતાના હસ્તલિખિત પ્રતોના રીપોર્ટોમા તથા સ્વ. દલાલ પં. લાલચંદ અને પ્રોફે. વેલ્શકર આદિના સૂચીપત્રોમા પ્રકટ થઈ છે તેમાથી મેળવી શકાયો છે, તેથી તે દરેકના નામ, કર્તા તથા રચના સમય આપવા ઉપરાંત તેની પરીક્ષા-તે સંબંધી બિહાપોહ-વિવેચન કરવાનું બની શક્યું નથી એટલે કે લેખકની કૃતિઓ પર વિવેચન કરવામા લક્ષમા રાખવાની અનેક બાબતો જેવી કે કૃતિઓ પરથી તેના લેખકનું વ્યક્તિત્વ, જે જે અસરો કે પ્રવાહોથી એનું વ્યક્તિત્વ બધાયું હોય અને એની કૃતિ માટે જે હેતુઓ પ્રાપ્ત થયા હોય તે, તેની સર્વ કૃતિઓમા રહેલી સર્વવ્યાપક ભાવના, જે જમાનામા તે જન્મેલ હોય તેને લીધે તથા

આબુઆબુની વિદ્યમાન પરિસ્થિતિઓને લીધે તેનું ક્ષેત્ર ધડાચું હોય તે અને તે પરથી તેની કૃતિઓ ઇતિહાસની ઘટનામા જે સ્થાન ભાગવતી હોય તે, લેખકની જે પ્રકારની સાહિત્યની કૃતિ હોય તે પ્રકારની ઉત્તમોત્તમ શિષ્ટ કૃતિઓના ધોરણે તે કૃતિની તુલના, તેમજ લેખક આપણા પર કેવી છાપ પાડે છે અને આપણી નજર સંસુખ કેવું ચિત્ર ખડું કરે છે તે-એમ વિશિષ્ટ, ઐતિહાસિક, શિષ્ટ યા આદર્શ (Classical) અને અંગત દષ્ટિબિંદુઓથી જોતા સાપડતી બાબતો આલેખવી ઘટે તે આલેખી શકાઈ નથી, પ્રકટ થયેલ કૃતિઓ સંબંધી તેવી આવશ્યક બાબતો મૂકવા માટે જરૂરના દીર્ઘઅભ્યાસ, સતત મનન અને ચિંતન થઈ શક્યા નથી; (જોકે સામાન્ય રીતે જેમણે સારો અભ્યાસ કર્યો હોય એવા વિદ્વાનોના ગ્રાહ્ય મતો અવતાર્યા છે.) વળી ‘પ્રત્યેક ગ્રંથની બાહ્ય પરીક્ષા તેના પૂરા રહસ્યને જોઈને જ કરવી જોઈએ; આંતરિક પરીક્ષા તો અધિકાંશ વાચકોના મન ઉપર આખા ગ્રંથની શી અસર પડી છે એ જોઈનેજ થઈ શકે.’ અપ્રકટ ગ્રંથોમા તો મોટે ભાગે લેખકના સમય સહિત તેની કૃતિઓના નામનિર્દેશથી સતોષ રાખવો પડ્યો છે, ઘણી હકીકતો વિસ્તારના લયથી મૂકી દેવી પડી છે.

કોઈ વખત જેને વિષે દૃઢ મત ધરાવતા છતાં મેં મૌન સાચવ્યું છે કેમકે હું માનું છું કે ઘણી વખત ગેરસમજ, કડવા વેણ અથવા તેથી પણ વધારે આકરા પરિણામો ખેડીને પણ મૌન રાખવાનો જાહેર સેવકનો ધર્મ થઈ જાય છે, એટલે કેટલાક પ્રમંગો એવા હોય છે જ્યારે વાણી કરતા મૌન વધારે શાભે છે.

દરેક યુગના જૈન સાહિત્યની વાત કરતાં તે યુગના અન્ય ધર્મના પ્રવાહો-અન્ય ધર્મીઓનું સાહિત્ય-સામાજિક અને ગાજડીય સ્થિતિ-પરિવર્તનો, વગેરેની યથાસ્થિત નોંધ કરી તેની જૈન સાહિત્ય પર કે જૈન સાહિત્યની તેની પર અસર બતાવી શકાઈ નથી, અને એમ વિસ્તૃત ઇતિહાસ કરવા જતા તો હવનના અનેક વર્ષો વીતાવવા પડે અને આ ગ્રંથ જેવા અનેક ‘વાંચ્યો’

કરવા પડે, માટે આ અથ જને તેટલો મંદોપમા લખેલ હોવાથી તેનું નામ 'જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' એમ રાખ્યું છે. વિસ્તૃત ઇતિહાસ અનેક 'વૈદ્યુભો'મા લખનાર કોઈ સમર્થ વિચારક, વિદ્વાન અને વીરપુરુષ લવિષ્યમા જાગે એમ હું ઇચ્છું છું. તેને આ મારો પ્રયત્ન કિમિત પણ માર્ગદર્શક થશે તો હું કૃતાર્થ છું.

૪૪. શ્વે. જનોના પ્રાદૃત અને મસ્કૃત સાહિત્ય જેટલું વિદ્યમાન જણાયું તે સર્વનો ઉદ્દેશ આ ગ્રંથમા કરવામા આવ્યો છે, અપ-
ભ્રશ સાહિત્ય મંગધી વિસ્તારથી મેં મારા 'જૈનગૂર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગ' એ ગ્રંથમા પ્રસ્તાવના તરીકે મૂકેલા 'જૂની ગૂજરાતીનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' એ નામના મારા નિબંધમા વર્ણન ક્યું છે તેથી તે સંગ્રહી વિભાગ ૪ પ્રકરણ ૧ મા વિ. ૮મીથી ૧૩મી સદીના તે સાહિત્યનો ટુકો અહેવાલ આપી બાકીની સદીના સાહિત્યનો માત્ર નામનિર્દેશ તે તે સદીના પ્રકરણો સાથે આપી દીધા છે, ગૂજરાતી સાહિત્યના વિ. ૧૩મી તે ૧૮મી સદીમા થયેલા જૈન કવિઓ અને ગદ્ય લેખકોની વિસ્તૃત સૂચી રૂપે 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'ના બે ભાગ બહાર પડેલા છે તેથી અને ૧૯-૨૦ મી સદીના જૈન કવિઓ-
ગદ્ય લેખકોએ ગૂજરાતી સાહિત્યમા આપેલો ફાળો-શતકવાર કવિઓની કાવ્ય-પ્રસાદી વગેરે ધણી ઉપયુક્ત બાબતો તે અથના ત્રીજા ભાગમાં આપવાનો મારો મનોરથ છે, તેથી આ પુસ્તકમા તો તેમનો માત્ર નામ-
નિર્દેશ કરી સતોષ રાખ્યો છે હિંદી સાહિત્ય તો બહુ જુન-અતિ અદ્ય છે તેથી જૈન ગૂર્જર કવિઓમા હિંદી કૃતિઓનો ઉલ્લેખ અન્ય કૃતિઓ પેઠે કરી દીધો છે. આ અથમા જે સાહિત્ય આદિનો ઉલ્લેખ થયો છે તે ઉપરાંત બીજું જૈન સાહિત્ય ભંડારોમા ક્યાંક સચવાયેલું પડ્યું હશે. તેનો નિર્ણય સર્વ ભંડારોના પુસ્તકોનું નિરીક્ષણ અને વર્ગીકરણ કરવામા આવે ત્યાર પછી થઈ શકે.

૪૫. સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય મુખ્યપણે ૩૨ જૈનાગમ માને છે અને તેથી તેના પર 'ભાષા'મા કરેલ આલાવબોધ-'ટખાઓ' વિશેષ

તેમનામા માલૂમ પડે છે, ખોડીદાસ આદિ 'ભાષા' કવિઓ થઈ ગયા છે તેમનો અન્યની પેઠે ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ ઉપરાંત ખાસ મૌલિક પ્રભા પાડે તેવું એક બાબુ રહ્યું પણ સુદર સંગ્રહગ્રંથ જેવું પણ— એટલે કે ખાસ ઉલ્લેખવા યોગ્ય તેમનું સાહિત્ય મારી નજરે આવ્યું નથી. હું કુલધર્મથી શ્વેં મૂર્તિપૂજક છું, પણ પૂજ્ય મામાશ્રીને ત્યાં ઉછરેલો, ને તેઓ કુલધર્મથી સ્થાનકવાસી, પણ સર્વ ધર્મ પ્રત્યે ઉદાર હૃદયના એટલે તેમના સમાગમથી સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય પ્રત્યે પણ પ્રેમ, ઉદારતા અને સહિષ્ણુતા મારામા મૂળથી કેળવાયા છે. વિશાલદષ્ટિથી અવલોકતા તે સંપ્રદાય માટે ઐતિહાસિક ખિના જે કંઈ મળી તે હુંકમા સમભાવે મૂકવામા આવી છે. જુઓ પાન ૫૦૬ થી ૫૧૨નું પ્રકરણ. [અદ્વયત તેના મૂર્તિપૂજા નિષેધ આદિ સિદ્ધાંતના ગુણદોષની ચર્ચા આ ગ્રંથમા કરવી નિરર્થક અને અપ્રસ્તુત છે, તેથી કરી નથી. આ સ્થિતિમા ટોળને જરા પણ વિરોધ કરવાનો પ્રસંગ આવે તેમ નથી. તેવી વાતો જ્યારે 'જૈન સંપ્રદાયોનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ' (Short History of Jaina Church) લખવામા આવે ત્યારે તેમા સ્થાન પામી શકે. એવો ઇતિહાસ પ્રકટ થાય તો તે મનોરંજક, બોધદાયક અને શિક્ષાપ્રદ જરૂર બને તેમ છે. ટોઈ લેખક અભિનિવેશ-પૂર્વગ્રહ-સ્વસંપ્રદાય મોહને તથા પ્રેમ ઉદારભાવ અને સહિષ્ણુતાને સજીવે ઇતિહાસ લખવા પ્રેરાય એ ધૃઝીશુ. આ લેખકનો તેમ કરવાનો મનોરથ છે, તે પાર પડશે કે નહિ એ ભવિષ્યના ગર્ભની વાત છે.] છેલ્લા ચાર પ્રકરણમા જૈન ધર્મના મુખ્ય મિદ્ધાતો, તેની અંશગો, તીર્થો વગેરેની અતિ હુંક માહિતી આપી છે. જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતો મજબૂતી વિશેષ માહિતી શ્રી ફોર્બ્સ ગુજરાતી સભાએ પારિ-તોષક નિબંધ તરીકે સને ૧૯૧૪મા પમાર કરેલો મારો નિબંધ નામે 'જૈન અને બૌદ્ધ મતનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ, તેના સિદ્ધાંતો અને વૈદિક મત સાથે તુલના' બહાર પડ્યો ત્યારે તેમાથી મળી શકે. તેને લખાયે ૧૮ વર્ષ થયા અને તે દરમિયાન અનેક માર્ગદર્શક પુસ્તકો,

સાહિતી, સાધનો પ્રકાશમાં આવ્યા છે તેથી તે સર્વનો લાભ લઈ મૂળ નિબંધ સાપ્રતઃકાલીન (uptodate) કરવા પાછળ અવકાશ, અને ભારે પરિશ્રમ લેવાની જરૂર છે. જૈન ગૂર્જર કવિઓના જે ભાગ, અને આ ઇતિહાસનો ત્રથ તૈયાર કરી છપાવવામાં સર્વ અવકાશ અને મહેનત ખર્ચાઈ જવાથી તે નિબંધનો સ્પર્શ કરી શકાયો નથી. આ કારણે તે કોર્પસ ગુજરાતી સમા અને જનમમાજ મને હામા કરશે. હવે તે બંને તેટલી શીઘ્રતાથી હાથમાં લઈ તેનું પુનર્લેખન-સંશોધન વર્ધન કરી પ્રકાશન કરવા હું પ્રયત્નશીલ રહીશ.

૪૬. ભૂતકાલ પ્રત્યે સામાન્ય રીતે અક્ષમ કે અસહિષ્ણુ નથી થવાતું. ભૂતકાલની વાત કરતા અનેક પ્રકારનો ઉદાર આત્મનિઘ્રા અને સહનશીલતા રહે છે. પૂર્વકાલના ધર્મ, ધાર્મિક અપ્રદાય-સાહિત્ય, કે ધર્મતંત્ર જેવા વિષયને વિચારવાનો પ્રમગ આવે તો તેમાં અનેક માનસિક અવ્યવસ્થાઓ-વિકૃતિઓ થઈ હોય છતાં તેને ઉત્પન્ન કરનારા પ્રત્યે તિરસ્કાર અને નિન્દા વ્યક્ત કરવાનું મન થતું નથી અને કાળજીથી તે પ્રત્યે આખંભિયામણા કરી યા તેને એક બાલુ રાખી આગળ વધવામાં આવે છે વળી ભૂતકાળમાં તે સર્વ બંનેલું એટલે આપણને તેની સાથે સાક્ષાત્ પરિચય હોતો નથી, તેથી જ્યારે તેમના પ્રત્યે સારાકે નરસા અભિનિવેશ પણ જાગતા નથી. પણ વર્તમાન-આપણી નજર આગળ પસાર થએલો વર્તમાન વિચારવાનું હાથ ધરવામાં આવે ત્યારે આપણી લાગણી સ્વસ્થ રહેતી નથી-અદ્વાધ જાય છે, અને આપણો તીવ્ર આવેશ બહાર નીકળે છે, અનિષ્ટ તત્ત્વો પ્રત્યે સહનશીલતા રહેતી નથી અને સત્ય કહેવા જતા કોઈને ખોટું લગાડવાનો, કોઈ વખત વધુ પડતું કહી જવાનો, તેમ કોઈ ટાણે અન્યાય કરી દેવાનો પણ પ્રસંગ આવવાનો સંપૂર્ણ સંભવ છે. ‘જીવતા માણસની પૂરી આકણી તેના સમકાલીનો મૂકીજ નથી શકતા, તેમનાથી કંઈક ને કંઈક પક્ષપાત થઈજ જાય’-આ કારણે વર્તમાન પહેલાના એટલે જ જૈન ત્રથકારોને મેં બંને

જોયા-જાણ્યા-જોળખ્યા નથી તેનો આમા સમાવેશ કર્યો છે એટલે જે વર્ષમા હું સગીર મટી ગયો હતો તે મંવત્ ૧૯૬૦ ના વર્ષ પહેલા જે સ્વર્ગસ્થ થયા તેમનેજ આમા સ્થાન આપવાની સીમા રાખી છે. ત્યારપછીના વિદ્યમાન કે અવિદ્યમાન નોંધવા લાયક વ્યક્તિઓ સંબંધી ખાસ કંઈ કંઈ નથી-આટલા ખુલાસાથી કોઈને હવે પૂછવાનું કે ટીકા કરવાનું કારણ નહિ રહે કે શા માટે વિદેશીય-પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનોને હસ્તલિખિત જૈન ગ્રંથો પૂરા પાડી તે દ્વારા પશ્ચિમમા જૈન ધર્મના અભ્યાસકો વધારનાર શ્રી વિજયધર્મસૂરિ, અધ્યાત્મ-યોગના રસિક અનેક ગ્રંથોના પ્રયોજક કવિ શ્રી છુદ્ધિસાગર સૂરિ, અનેક પુસ્તકોનું સુદર સંશોધન કરનાર મહાન અભ્યાસક વિદ્વાન ગ્રેન્યુએટ શ્રી ચિમનલાલ ડાહ્યાલાઈદલાલ, સિદ્ધહસ્ત લેખક અને વિચારક શ્રી વા-હીલાલ ચોતીલાલ શાહ વગેરે સ્વર્ગસ્થોને તેમજ વિદ્યમાનોમા અગ્રકંઠ રહેલા આગમસાહિત્યને પ્રકટ કરાવી તેનો તે રીતે ઉદ્ધાર કરનાર શ્રી સાગરાનંદ સૂરિ, પડિતોમા વિચારક પંડિતવર્ધ સુખલાલ, પં. બેચ-રદાસ, અને પં. લાલચંદ-સુદર લેખક રા. સુશીલ, વર્તમાન પત્રકાર રા. અમૃતલાલ ગેહ, સોરઠી લોકસાહિત્યના ઉદ્ધારક લેખક અને કવિશ્રી જીવેચંદ ગેહલાણી, નવલકથાકાર રા. ચુનિલાલ વર્ધમાન શાહ, આદિને આ ઇતિહાસમા સ્થાન આપી શકાયુ નથી

૪૭ આ સાથે એ પણ કહી દેવું યોગ્ય છે કે વીસમી સદી તે ચાલુ સદી છે, તેમા સ્વર્ગવાસ ધનાર શ્રી આત્મારામજી (વિજયા-નંદ સૂરિ), શ્રી વીચંદ ગાંધી, ગેહ પ્રેમચંદ રાયચંદ, શ્રી ડાહ્યા-લાઈ ધોળશાજી, શ્રી રાયચંદ કવિ વિશે પ્રમાણુ કરતા વિશેષ લખી જવાયુ છે, પરંતુ તે પણ મારા પોતાના વિશિષ્ટ મત અનુમાર નહિ, પણ પ્રામાણિક વિદ્વાનોના ગ્રાહ્ય મત અનુમાર લખાયુ છે, અને આવો ઇતિહાસ ફરી વાર બહાર પડશે ત્યારે ખરો, એટલે તત્ત્વનું જોટલું ટુકડા લખાય તેટલું તેમના સહધી લખી બહાર પાડી દેવું હીક છે એ હેતુથી કંઈક વિશેષ લખાયુ છે તે તે કનન્ય ગણુને

૪૮ જૈનો હિંદુ છે—જે માણસ હિન્દુસ્થાનમાં હિન્દુકુળમાં જન્મીને વેદ, ઉપનિષદ, પુરાણાદિ ગ્રંથોને ધર્મગ્રંથરૂપે માને, જે માણસ સત્ય અહિંસાદિ પાત્ર યગોને વિગેશરૂપે રાખે ને તે ગયાગકિત પાળે, જે માણસ આત્મા છે પરમાત્મા છે, આત્મા અજ્ઞ અને અમર છે તેમ છતાં દેહાધ્યાસથી મસાગા અનેક યોનિમાં આવળ કયો કરે છે, તેને મોક્ષ છે, અને મોક્ષ એ પરમ પુરુષાર્થ છે એમ માને, જે વર્ણાશ્રમ ને ગૌરક્ષા ધર્મને માને તે હિન્દુ છે—આવી બ્રાહ્મ્યા હિન્દુની ગાંધીજીએ કરી છે. તેજ ગાંધીજી જૈનમધુદ માટે જણાવે છે કે: ‘મારે તો નિશ્ચિત અભિપ્રાય છે કે જૌદ્ધધર્મનો અથવા બુદ્ધના ઉપદેશનો પૂરો પરિપાક ભારતવર્ષમાં જ થયો હતો. એથી ઉલટું થવું શક્ય પણ નહોતું. કારણ ગૌતમ પોતે હિંદુ હતા—હિંદુત્રેષ્ઠ હતા. હિંદુ ધર્મના ઉત્તમાશયી તેઓ ભીંજ્યા હતા. કેટલાક તત્ત્વો જે વેદમાં દટાઈ રહેલા હતા અને જેની પર જળા બાઝી ગયા હતાં તે તત્ત્વોને તેમણે નવજીવન આપ્યું. વેદમાં રહેલા ઝળહળતા સત્ય પર શબ્દોત્તુ—નિરર્થક શબ્દજાળનું જે અરણ્ય જામ્યું હતું તેમાંથી તેમના મહાન હિંદુ આત્માએ પોતાનો રસ્તો શોધી કાઢ્યો. વેદના કેટલાક શબ્દોમાંથી તેમણે જે અર્થનું દોહન કર્યું તેનાથી એમના કાળના માણસો સાવ અજાણ હતા. ભારતવર્ષની ભૂમિ એમને આ ધર્મકાર્યને સાર સોથી અનુકૂળ લાગી. બુદ્ધ ન્યા ન્યા ગયા ત્યાં તેમની પાછળ જનાર અને તેમને વીટળાઈ વળનાર ટોળા ઇતર-ધર્મીઓના નહિ પણ હિંદુઓનાજ હતા અને તેઓ વેદધર્મથી રંગાયેલા હતા. પણ બુદ્ધનો ઉપદેશ તેમના હૃદયની જેમ સાર્વભૌમ અને સર્વવ્યાપી હતો, અને તેથી તે એમના નિર્વાણ પછી પણ ટક્યો અને આખી પૃથ્વી પર ફરી વળ્યો. બુદ્ધના અનુયાયી ગણાવાનું જોખમ વહોરીને પણ હું કહું છું કે એ હિંદુ ધર્મનો વિજય છે. અમુકે હિંદુધર્મનો અસ્વીકાર કદી કર્યો નહોતો, તેમણે તો તેનો પાયો વિશાળ કર્યો, તેમણે હિંદુધર્મને નવજીવન આપ્યું અને એનું

નવું રહસ્ય ખતાવ્યું. બુદ્ધના ઉપદેશનો મહત્ત્વનો ભાગ હિંદુધર્મમાં ભળી જઈને આજે તેનું અંગ થઈ ગયો છે. આજે હવે હિંદુ-ભારત-વર્ષ પાછા પગલા ભરે, અને ગૌતમ હિંદુધર્મ પર જે સુધારાનું મોઢું ફેરવ્યું તેને ભૂંસી નાખી શકે, એ શક્ય રહ્યું નથી. પોતાના ભારે આપભોગથી, ભવ્ય ત્યાગથી અને જીવનની નિષ્કલંક પવિત્રતાથી તેઓ હિંદુધર્મ પર કદી ન ભૂંસાય એવી છાપ મૂકી ગયા, અને હિંદુધર્મ એ મહાન ગુરૂનો કાયમનો ઋણી બનેલો છે.’

૪૯ શ્રી બુદ્ધના સમકાલીન શ્રી મહાવીર હતા અને તેમને વિષે પણ શ્રી બુદ્ધ માટે જે ઉપર કહ્યું છે તે પ્રાયઃ કહી શકાય તેમ છે. શ્રી મહાવીરને વેદવિત (પ્રા. વેયવી) તરીકે આચારાગમા સ્પષ્ટ વર્ણવેલ છે. બૌદ્ધ ધર્મ તે નામથી હિંદુમાં લુપ્ત થયો, અને જૈન ધર્મે પોતાનું નામ-વ્યક્તિત્વ હિંદુમાં અત્યારસુધી જળવી રાખ્યું. બંનેની અસર-બંનેના તત્ત્વોની મેળવણી હિંદુધર્મમાં થઈ છે. બંનેના સરકાર પ્રકૃતિથી આર્યધર્મી છે. હિંદુઓનો ધર્મ વિશાળવ્યાપી હોઈ તેણે પોતામાં નિરીશ્વરવાદી નાસ્તિક આર્વાકની ફિલસૂફીનો પણ સમાવેશ કર્યો છે બૌદ્ધો અને જૈનો વેદાદિને પોતાના ધર્મગ્રંથો ન માનતા છતાં તે આર્ય સરકારવાળા છે-આર્યધર્મનાજ અંગ છે. હિંદુઓના ધર્મને જો હિન્દુ ધર્મ કહેવામાં આવે તો ભારતમાં હિતપન્ન થનારા સર્વ ધર્મ હિન્દુ ધર્મ કહેવાવા યોગ્ય છે.

૫૦ જૈન એક જાતિ નથી પણ એક ધર્મ છે-આર્ય ધર્મ છે-ભારતવર્ષમાં જન્મેલો ધર્મ છે. હિંદુ એ જાતિ છે અને તેથી જનો જાતિએ (by race) હિંદુ છે. જૈન ધર્મ પાળનાગન્ના હિંદુમાં વસતી વણિક આદિ જુદી જુદી વર્ણો-જાતિઓ છે. ગમે તે વર્ણના તે ધર્મ પાળી શકે છે.

૫૧ સાર્વજનિક-દરેક ધર્મમાં તેના સુખ્ય ધર્મગ્રંથોને ‘શાસ્ત્ર’ કહેવામાં આવે છે, અને તેનું પ્રમાણ છેવટનું-નિર્ણયાત્મક ગણવામાં આવે છે. થોડું વખત એક ધર્મશાસ્ત્રમાં કંઈ તો બીજા ધર્મના શાસ્ત્રમાં

તેથી જૂઠું જ હોય એમ જોવામાં આવે છે. શાસ્ત્રની કચોટી થી એમ પ્રશ્ન થતા તેનો ઉત્તર પ્રજાપુરુષો એમ આપે છે કે જે શાસ્ત્ર વચન સત્યનું, અહિંસાનું, અહિંસાચર્યનું વિરોધી હોય તે ગમે સાથી મળ્યું હોય છતાં તે અપ્રમાણ છે. જેને શુદ્ધિ સમજે નહિ, જે હૃદયમાં ખૂંચે તે શાસ્ત્ર નહિ. એમ ન હોય તો આપણને ધર્મબ્રહ્મ થવાનો ભય રહે જે શાસ્ત્ર મંદિરાપાન, માસભક્ષણ, પાખંડ ઇત્યાદિ શીખવે તે શાસ્ત્ર ન કહેવાય. શાસ્ત્ર એવું હોયજ ન શકે કે જે અક્ષત્રની બહાર હોય, જે સત્ય ન હોય, જેને હૃદય ન માને બાકી શાસ્ત્રના અર્થ તો ગમે તેવા થઈ શકે. આપણે શાસ્ત્રને નામે શું નથી કરતા? શાસ્ત્રને નામે બાવાઓ ભાગ પીયે છે અને ગાળે કુંડે છે, ગાળાને નામે દેવી લઈતો માસ મંદિરાનું સેવન કરે છે, અનેક માણસો વ્યભિચાર કરે છે, અને મદ્રાસ ઇન્ડાકામાં કુમળી બાળાઓને વેચ્યા બનાવવામાં આવે છે. આના કરતા શાસ્ત્રનો બીજો શો અનર્થ હોઈ શકે? આવા અનર્થકારી શાસ્ત્રોની અસર-ગતિ રોકવી ઘટે. જાહેર સેવા કરનારનો ધર્મ પ્રજાના પ્રવાહની જે ગતિ હોય તેમાં તણાવાનો નથી; પણ જે તે ગતિ અવળી હોય તો તેને સવળી કરવાનો છે. જે પોતાના દિલમાં ‘ના’ હોય તો તેનામાં ‘ના’ કહેવાની હિમત હોવી જોઈએ. દિલમાં ‘ના’ હોય છતાં રહામાનું મૂકો જોઈને તેને ‘હા’ જોઈએ છે કે ‘ના’ એ વિચારી લઈને તે પ્રમાણે વાત કરવામાં આવે છે એ કાયરતા છે.

પર ધાર્મિક જીવનની બે ભાવના જુદી પાડી શકાય. એક પ્રવૃત્તિની અને બીજી નિવૃત્તિની, એક કર્મની અને બીજી જ્ઞાનની, એક ગૃહસ્થની અને બીજી સન્યાસની. આ ચૈકી નિવૃત્તિધર્મને સ્વીકારનારા-દીક્ષિત મુનિઓ-ધર્મચુરુઓ સાહિત્યના વિકાસ અને વિસ્તાર માટે પોતાના પૂર્વજોનું અનુકરણ કરી એટલું બધું કરી શકે એવી તેમની નિવૃત્તિની સ્થિતિ છે કે જૈન ગૃહસ્થોનો બધો સમૂહ કે તેમની સંસ્થાઓ કરે તેના કરતાં સરસાઈ બતાવી શકે. ‘એ નિવૃત્તિ

પ્રવૃત્તિમા છૂપેલી હોવી જોઈએ. દેહ માત્ર પ્રવૃત્તિ વિના એક ક્ષણભર પણ ટટી શકે નહિ એ સ્વયંસિદ્ધ વસ્તુ છે. પ્રત્યેક શ્વાસ આપણે લઈએ છીએ એ પ્રવૃત્તિ-સૂચક છે. ત્યાં નિવૃત્તિનો અર્થ આ જ હોઈ શકે કે શરીર નિરંતર પ્રવૃત્ત રહેવા છતાં આત્મા નિવૃત્ત રહે એટલે કે તેને વિષે અનાસક્ત રહે. તેથી નિવૃત્તિપરાયણ મનુષ્ય કેવળ પરમાર્થને ખાતર જ પ્રવૃત્તિ કરે. નિવૃત્તિ એટલે અનાસક્તિપૂર્વક પરમાર્થે આચરેલી પ્રવૃત્તિ. '—આવી નિવૃત્તિથી પોતે પરમાર્થે સાહિત્યપ્રવૃત્તિ કર્યા કરશે તો વર્તમાન જૈન સાધુઓ સત્ય અને અહિંસાના જગદ્વ્યાપી ધર્મને સમજાવવામાં મહાન ફાળો આપી શકશે. ખરી ધર્મ જાગૃતિથી પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં જોડાતો સત્ય, શિવ અને સુદર છે તેટલાનો જ મગ્ન કરવાની ધગશ હોય તો આપણી સ્થિતિ આજે જુદી જ હોય. એનો પુનરુદ્ધાર કરવામાં ધર્મના વ્યાપક સ્વરૂપને નજરમાં રાખી લગિરથ મૌલિક પ્રયત્નો થશે ત્યારેજ આપણને પ્રાચીન સભ્યતાની ખોવાઈ ગયેલી ચાવી હાથમાં આવશે.

પરંપરાગત આચાર્યશ્રી કાકાસાહેબ કાલેલકરે એક વ્યાખ્યાનમાં ધર્મનું વ્યાપક સ્વરૂપ શું છે તે યથાર્થ શબ્દોમાં કહ્યું છે કે.—'ધર્મ માત્રમાં જીવિ, અનુભવ, શ્રદ્ધા, અત કરણની લાગણીઓ, કાવ્યકલ્પના અને કલારસિકતા એ બધી વસ્તુઓ હોય છે, હોવીજ જોઈએ. એની સાથે વ્યક્તિનો સમાજ અને વિશ્વ સાથેનો મજબૂત, છવનવ્યાપી મંઘ આપવાની વૃત્તિ અને આવશ્યકતા, તેમજ ક્ષેમવૃત્તિ (Conservatism) અને પર્ગિર્ત્તનવૃત્તિ (Radicalism) એ અને ખાત્રુ ધર્મમાં સ્વભાવન હોય છે અને હોવા જોઈએ, આમાંથી એકે અગ તો ઝોધું કરીએ તો ધર્મ વિકલાગ થવાનો, અને મનુષ્યજીવન માટે અપર્યાપ્ત નીવડવાનો. ધર્મમાં શ્રદ્ધાની માત્રા વધવાથી ધર્મ અગડતો નથી. લાગણી અને ક્રોધગતા વધવાથી તે પોતે ધર્મ નથી. કાવ્યકલ્પનાઓ વધવાથી તે અસત્યપ્રેરક થતો નથી. કલારસિકતા વધવાથી તે હીનતાનો મગ્નક બનતો નથી. વિશ્વ સાથેનો મજબૂત પૂર્ણપણે સ્વીકાર

સ્વાધી તે અવ્યવહાર થતો નથી. ક્ષેમવૃત્તિને અગીકારવાથી તે જડ થતો નથી. પરિવર્તનશીલતાને આવકાર આપવાથી તે વિનાશક બનતો નથી. ધર્મનું મરણુ તો અજ્ઞાન, વિદ્વાસિતા અને ગાલ સત્તામા છે. ભ્રમમૂલક અસત્યથી સત્ય ઢંકાય, પાણુ કોષ કાળે વીધાય નહિ. કેમકે અસત્યના પેટમા પાણુ સત્ય જ છુપાયેલુ રહે છે. સત્યનો પરાજય સત્તામા છે. કોષપણુ ધર્મ જ્યારે અજ્ઞાનને માળે છે, વિદ્વાસિતા સાથે માડવાળ કહે છે, અથવા સત્તાની ઉપામના કહે છે ત્યારે એ ધર્મ પ્રથમ મુલલ થાય છે, રોગક થાય છે, વિશાળ થાય છે અને અંતે પરપોટાની પેડે ફૂટી જાય છે.'

૫૪. પ્રવૃત્તિ-ધર્મમા ગચ્છતા એવા યુવકો સાહિત્ય, વિજ્ઞાન, ધર્મ કે સમાજના સબધે ધારે તો ધણુ કરી શકે—જૂનામાથી નવું સર્જી શકે—પૂર્વજ્ઞેના સાહિત્ય પ્રત્યે આદર તેમનામા ઉત્પન્ન કરાય તો તેઓ તેનો વિસ્તાર શાસ્ત્રીય અને તાર્કિક પદ્ધતિથી યુક્તિ પુરસર કરી શકે, અને ભૂતકાલ અને ભવિષ્યકાલના સેતુરૂપ બની વર્તમાનકાલને ઉજ્જવલ બનાવી શકે. યુવકો પ્રત્યે બડખોર કહી ઉપેક્ષા કરવી, તેમને હરકોષ પ્રકારે નિન્દવા, તેમની અવગણના અને અવહેલના કરવી, તેમનો જીરસો દબાવી દેવો અને તેમની પ્રવૃત્તિઓ ને વિચારસ્પુરણાઓ અનિષ્ટ ઉચ્છૃંખલ તથા અહિતકારી ગણી જ લેવી—એ તેમનુ માનસ નહિ સમજવાથી ઉપસ્થિત થયેલા પરિણામો છે. વસ્તુતઃ અધશ્રદ્ધા, ગતાનુગતિકતા, કુપ્રથાઓ સામે પ્રહાર કરી જ્ઞાનપૂર્વક શ્રદ્ધા, વિચારપૂર્વક પ્રવૃત્તિ અને સુપ્રથાઓનુ વાતાવરણુ જમાવવુ એ એક જાતનુ બંડ છે. એવું બડ તો આદરણીય છે, ઉત્તેજનીય છે. આ દષ્ટિથી શ્રીમાન્ મહાવીર પ્રભુના સમગ્ર જીવનને વિચારપૂર્વક લક્ષમા લેતા જણાશે કે તેઓ એક જખરા બંડખોર હતા. વેદવિહિત હિંસા, આતુર્વણ્યથી થયેલી સકુચિતતા અને સ્ત્રીઓ

તથા શુદ્ધો પ્રત્યે અન્યાયી વર્તનની સામે મહાન સામનો તેમણે કર્યો હતો અને શુદ્ધ સર્વતોભદ્ર અહિંસા સમજવી, ચતુર્વિધ સધની સ્થાપના કરી તે સધમાં સ્ત્રીઓ તથા શુદ્ધોને સમાન અધિકાર વાળું સ્થાન આપ્યું હતું. અનિષ્ટ તત્ત્વો અને વહેમોના જાળા જ્યાં જ્યાં હોય ત્યાં ત્યાં પોકાર કરી તેને પીળી નાખી તેની બદલીમાં ઇષ્ટ તત્ત્વો અને સત્ય શ્રદ્ધા સત્ય જ્ઞાન અને સત્ય આચારની સ્થાપના કરવી એમાં યુવકોના યૌવનનો-જોસનો વ્યય થાય એ ગૌરવાસ્પદ છે. તે ખીજે રસ્તે વહી જવા ન જોઈએ, વહી જતા હોય તો સવળે રસ્તે વાળી તેમને અભિનંદન-ઉત્તેજના આપી વૃદ્ધોએ અમીદષ્ટિ અને પ્રેમભાવ દાખવવા ધટે યુવકો અને નવજવાનોનો વર્ગજ હમેશા હરકોઈ પ્રજાની બધી આશા અને ઉમેદોનો ખજાનો છે.

૫૫ લાંબા યુવકો ન્યાય ચાહે છે, યુક્તિ ઇચ્છે છે. 'અમે જે કહીએ છીએ તે પૂર્વજે કહી ગયા છે, અને તે આ પ્રકારે જ કહી ગયા છે તો તેને તે પ્રકારેજ સત્ય તરીકે સ્વીકારો, કારણકે પૂર્વજોના કથનો દ્રવ્યક્ષેત્રકાળભાવથી અખાધિત-અપગિવર્તનશીલ છે, સનાતન સત્ય છે'—એમ કહેવાથી બધા યુવકો માની નહિ જાય. તેમાં ન્યાય ને યુક્તિ હશે, તે બરાબર સમજમાં ઉતરી શકે તેવી રીતે બતાવવામાં આવશે તો તેઓ સ્વીકારશે, નહિતો વળતે સામાયિક જશે. એમ સમજી તેમની સાથે આદરભર્યો વર્તીવ કરવામાં આવશે તોજ તેમનામાં નિજ માન અને પૂર્વજોનું માન જળવાશે યુક્તિ કે ન્યાય દાખવવા જેટલી શુદ્ધિ કે શક્તિ ન હોય અને તે છતાં સ્વમાન જાળવવું હોય તો પ્રેમદષ્ટિથી યુવકો જે કરે તે જોયા કરવું-મૌન રેવવું એમ આજનો યુગધર્મ કહે છે. અત્યારે તો વિગેધ, પ્રતિદાગ, પ્રણાલિકાભગ, આક્રમણ, એવા એવા અનેક શબ્દોના નાણુકાર મળાયા છે. આથી લડકવાનું નથી, પરંતુ યુગમાં એક પ્રકારનું જોસ-બળ આવ્યું છે તેના ચિન્હ તરીકે એ નાણુકાર છે એમ સમજી આનંદવાનું છે અને વિગેધના તેનો લાજ લઈ તે નુ.

કાર વધુ ને વધુ ગતિ લધ યોગ્ય પ્રગતિના પથે વહી એક પ્રચંડ મહાન્ અવાજ બની વિશાલવ્યાપી થાય, આખા ભારતમા ફરી વળે એવું હૃદયપૂર્વક ઇચ્છવાનું છે. એની ગતિથી, ચેતનાથી બધી જાતની પરવશતા-મન વચન શરીરની પરવશતા જશે, અસાન, ગરીબાઇ દર થશે અને ધાર્મિક ઝંડન, સામાજિક સડાઓ, અને ચૂસ્ત મૂર્ખતા-ઓના પ્રદર્શનો નાશ પામશે, ટુંકામા આપણી આર્થિક, ગૃહસ્થીય, સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક પ્રગતિમા આડે આવનાર મદા વિધનનો નાશ થશે. આવા સામનાનો અર્થ વૃદ્ધ મુરખીઓ સામેનો વિરોધ કે તેમનો તિરસ્કાર સમજવાનો નથી. આ સ બધી પ્રાચીન કિલમુશીઓના મહાન્ અભ્યાસી પ્રોફેસર સર રાધાકૃષ્ણનના લખનાૌ વિદ્યાપીઠના ૬૧ મા પદવીપ્રદાન-સમારભ નખતે આપેલું ભાષણ મનનીય છે તેઓ જણાવે છે કે —

‘ બગડી ગયેલ સામાજિક વ્યવસ્થા અને ધાર્મિક ઝંડન સામે બાડ કરનાર યુવકોના હાથમા ખડ ભવિષ્ય છે અત્યાદે પરિસ્થિતિ એવી ગભીર છે કે જેઓ તે યુવકો પ્રત્યે ઉપેક્ષા રાખે તેઓ ફરતાનો અપરાધ કરે છે લોકોની ઉપેક્ષા પર અન્યાય વૃદ્ધિ પામે છે. ખરાબ ગેઠ, ભ્રષ્ટ નેતા, અસત્યનિષ્ઠ ગુરુ-એ બધા વધતા જાય છે તેનું કાગ્નુ તેમના પ્રત્યે સામનો કદિપણ કરવામા નથી આવ્યો તે છે. અન્યાય કળાગ નભે છે દારણુકે જેઓમાં ન્યાયની ભાવના હોય છે તેઓ જડમગ્ન નેચા અક્રિય બેઠા રહે છે સમાજમાના અન્યાયો સામે સામનો કરવાનો તુલ્કસો એ આજ્ઞાનો કે નિયમોનો અનાદર અથવા અસહનશીલતા છે એવી ખોટી ભ્રમણામા પડવાનું નથી. ખીલ્યોની લાગણી પ્રત્યે માન અને ઉંડા આત્મિક વિવેક સાથે તે સામનો તદ્દન સગત છે. આપણે ગિષ્ટસમાજ માટેની આવશ્યક એવી પ્રધાનભૂત વિનયશીલ રીતભાતને તિલાંજલિ દેવી ન જોઈએ ’

૫૬. વિનયી વર્તન રાખી ધર્મમા દેખાતું કલેશમય ઝંડુની વાતાવરણ અને સમાજમા ધુસી ગયેલ ખોટી માન્યતા અને વહેમોના પરિણામે રહેલ સડાઓ સામે સત્ય અને અહિંસાના સાધનથી સામનો કરવામા યુવકો સફલતા મેળવી શકશે એ નિ સંદેહ છે. વાણી અને

વિચારના અસંયમથી ધાર્યો ધા થઈ શકશે નહિ અને એમ કરતાં નિશાન ખાલી જવાથી પ્રત્યાઘાત વધારે જોરવાળો થશે. સાસ્કારિક, ધાર્મિક, સાહિત્યવિષયક, સામાજિક પ્રશ્નને છેડી તેની વિચારણા, નિમિત્રણા યુવકો કરશે તો શાસ્ત્રો શસ્ત્ર બની સંહારક બન્યા છે, સાહિત્ય નિવૃત્તિપ્રધાન હોય આત્માને જડ બનાવે છે, સમાજ અધઃપતન પ્રત્યે જાય છે એવા આક્ષેપો દૂર કરી પોતે અતિ ઉપ-યોગી થઈ શકશે.

૫૭ આપણામા આવેશ છે, સારી ભાવનાઓ પણ છે, પરંતુ એ આવેશથી કે એ ભાવનાથી આપણો ઉદ્ધાર થવાનો નથી, તેનાથી આપણુ માગ્યુ આપણુને મળવાનું નથી. આપણે જે કરેલુ હશે તેજ કાયમ રહેવાનુ છે અને તે ઉપરથીજ ભવિષ્યનુ ધડતર થવાનુ છે. આપણા આવેશને આપણે કૃતિમા ન મુકીએ, એ આવેશનું મુદર પરિણામ ન લાવીએ તો એ આવેશ મિથ્યા છે. ભાવનાઓ જગાડવાનુ કાર્ય સાઝ છે. તેની તેવે વખતે જરૂર પણ છે. પરંતુ ભાવનાઓ જગાડવામા રોકાવા કગ્તા આપણે કામ જ કરવા લાગી જઈશુ તો તેની અસર વધારે થશે, અને કામ કરી બનાવીને આપણે વધારે દૃઢ ભાવનાઓ જગાડી શકીશુ. આપણી પ્રાચીન મસ્કૃતિ વિષે, આપણા ધર્મની સાહજિક સરળતા વિષે અડગ વિશ્વાસને લીધે જ વિરોધ અને વિખવાદના વાદળોમા અનેક મદાજન શાંતિ અને આરામ જળવી શક્યા છે. તે વિશ્વાસ આપણામા જનમ અને પ્રજ્વલિત રહે તો આશા, હિમ્મત અને બળસા વૃદ્ધિ થતી જાય એ નિશક છે.

૫૮ સાહિત્યનો રમ અક્ષરજ્ઞાન વગર લખ શકાય તેમ નથી. અક્ષરજ્ઞાન અને તેનાથી સાક્ષર ધવું એ એક વાત છે, અને ખગ આરિત્રવાન ધવુ એ બીજી વાત છે ગાંધીજી કહે છે કે સારો અનુ-ભવ છે કે માણસનુ આગ્રિ એ તેની લખી વચ્ચી શકવાની કેવાળી તદ્દન હજાયદી વસ્તુ છે અને એકઠી લખવા વચવાની કેવાળી

સાણુમની નૈતિક ક્રમાર્મમાં એક દમહીનો પણ ઉમેરો કરે છે એવો નિયમ નથી જે કેળવણી આપણી બધી સર્વનગી હરી વે, આપણને નાદાગ અને નારિતક કરી મૂકે, અમતોપથી આપણા જીવનને ભરી દે અને બીજી બાજુએ અમતોપ મટાડવા માટે કશોજ માર્ગ ન રાખીને દશે દિશાએ આપણને નાગીપાગીજ પીરગી મૂકે તે ખરી કેળવણી નથી. અક્ષરજ્ઞાન એટલેજ દરજ્જે જરૂરનું છે જેટલે દરજ્જે તે આપણી વિચારશક્તિને ખીણવે ને આપણને સારાસારનો નિર્ણય કરતા આવડે. આપણે મનુષ્ય બનવું એ પ્રથમ ભણતર છે મનુષ્ય જ અક્ષર જ્ઞાનને લાયક છે. અક્ષરજ્ઞાનથી મનુષ્યત્વ નથી આવતું. આપણે આપણા બળને વિષે અજ્ઞાત છીએ તેથી—ને અજ્ઞાનથી બીજા દોષો આવી જાય છે આપણામાં રહેલા આત્માને વિષેજ શકા છે, તેના ગુણોને વિષે શકા નથી. આ અજ્ઞાન કેવળ અક્ષરજ્ઞાનથી નથી જવાતું. માત્ર વિચારના પરિવર્તનથી જ જઈ શકે છે.

૫૬. આપણે પોતે ને આપણી પ્રજાએ અક્ષરકેળવણી લઈ શુદ્ધિ ખીલવવાની જેટલી જરૂર છે તેટલીજ જરૂર નૈતિક કેળવણી લેવાની છે નીતિની કેળવણી એટલે ધર્મનું જ્ઞાન થવું. જેને ધર્મ ઉપર આસ્થા બેઠી છે, જે તેના સ્વરૂપને સમજે છે તેની સાથે જગત એક દરે કજીઓ કરતું નથી ને કરવા આવે તો પેલો પુરૂષ તેને વિનયપૂર્વક દૂર કરાવી શકે છે અહીં ધર્મનો અર્થ માત્ર ધર્મશ્રેણીમાં લખેલા ક્રિયાકાંડ કરવા એ નથી, પણ પોતાને ઝાળખવો, ઇશ્વરની પહેચાન કરવી એ છે, અને જેમ જેને વણતાર ન આવડે તે વણકર નથી થઈ શકતો તેમ જે અમુક નિયમોનું પાલન નથી કરતો તે પોતાને ઝાળખીજ નથી શકતો. એ નિયમો તે સત્ય, અહિંસા ને અહમચર્ય છે. આ બધાનું જ્ઞાન ધર્મસાહિત્યમાંથી મેળવી શકાય છે. ધર્મ પુસ્તકોમાંથી પરમાત્માનો મેળાપ અને સત્યનું દર્શન મળી શકશે.

૬૦ ભારતવર્ષની પુરાણી વિદ્યાપીઠાની પેઠે આપણી હાલની

યુનિવર્સિટીઓમાં જ્યાં લગી દેશમાં વિદ્યાદાન ચારિત્રવાન શિક્ષકોની મારફતે નહિ થાય, જ્યાં સુધી ગરીબમાં ગરીબ હિંદીને સારામાં સારી વિદ્યા પહોંચી શકે એવી સ્થિતિ નહિ હોય, જ્યાં સુધી વિદ્યા અને ધર્મનો સંપૂર્ણ સંગમ નહિ થયો હોય, જ્યાં સુધી પર ભાષાની મારફતે શિક્ષણ આપી બાળકો અને જુવાનોમાં મનની ઉપર અસર બોલે પડે છે તે દર કરવામાં નહિ આવ્યો હોય, ત્યાં સુધી પ્રજાજીવન કદી ઉચ્ચ બનવાનું નથી એ નિઃશંક છે પ્રજાકીય શિક્ષણ તે તે પ્રાતની ભાષા મારફતે અપાવું જોઈએ. શિક્ષકો ઉચ્ચ કોટિના હોવા જોઈએ જ્યાં વિદ્યાર્થીને સ્વચ્છ હવાપાણી મળે. જ્યાં મકાન અને આસપાસની જમીન આરોગ્યનો પદાર્થપાઠ આપતી હોય એવી જગ્યાએ રાખા હોવી જોઈએ અને જેમાંથી સુખ્ય ધર્મોનું જ્ઞાન મળી શકે એવી શિક્ષણપદ્ધતિ હોવી જોઈએ. આવી વિદ્યાપીઠો એક નહિ પણ અનેક -પ્રાતપ્રાતમાં ઉભી થશે ત્યારે વિદ્યા અને ધર્મનો સંપૂર્ણ સંગમ પ્રાપ્ત થશે.

૬૧ ગૂજરાતમાં જે વિદ્યાપીઠ રથપાઠ તેણે કંઈ કાર્ય કરી બતાવ્યું. અત્યારે તેની સ્થિતિ ગૂજરાતને શોભે તેવી નથી. તેની વિદ્યાપીઠમાં શિક્ષણનું વાહન ખરી ગૂજરાતી ભાષા હોવી જ જોઈએ. જે ગૂજરાતી ભાષા ગૂજરાતના ભણેલા વતની બોલે છે તે લખે છે તે ખરી ગૂજરાતી. ગૂજરાતી સંસ્કૃતની અને પ્રાકૃતની દીકરી હોઈ તેના આધાર સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ઉપર હોવો જ જોઈએ એમાં તો કોઈ શંકા ન લાવી શકે. જેમ જેમ આપણામાં પ્રજાપ્રેમ વધતો જાય છે તેમ તેમ આપણામાં ભાષાપ્રેમ વધવો જોઈએ દેશપ્રેમ દોષ ને ભાષાપ્રેમની ખેવના ન હોય એ અમલકવિત છે દિગ્દુ (જેમાં તેનો સમાય છે), મુસલમાન ને પાંચમી એ ત્રણે કોમો ગૂજરાતી બોલે છે, ત્રણે વેળાં દોષ આખા હિંદુસ્તાનમાં ને દેશાવજ્ઞા કન્ટારી દે એ ત્રણેને ગૂજરાતી તરીકે ઓળખાવતું વસ્તુ તેમની ભાષા છે. તેની મેલા ત્રણે કોમો કન્વી અને તે ભાષામાં દિગ્દુ અ. નારી વિદ્યાપીઠને સ્થાપિત-પેલિત અને વર્દિત કન્વી ને તેમની કન્વી છે.

ચાલુસની નૈતિક ક્રમાર્થમાં એક દમડીનો પણ ઉમેરો કરે છે એવો નિયમ નથી જે કેળવણી આપણી બધી મર્મનગી હરી વે, આપણને નાદાર અને નાસ્તિક કરી મૂકે, અમતોપથી આપણા જીવનને ભરી દે અને ખીચ ખાજુએ અમતોપ મટાડવા માટે કશોજ માર્ગ ન રાખીને દશે દિશાએ આપણને નાગીપાગીજ પીરગી મકે તે ખરી કેળવણી નથી. અક્ષરજ્ઞાન એટલેજ દરબજે જરૂરનું છે જેટલે દરબજે તે આપણી વિચારશક્તિને ખીલવે તે આપણને સાગસારનો નિર્ણય કરતા આવડે. આપણે મનુષ્ય બનવું એ પ્રથમ લાભુત છે મનુષ્ય જ અક્ષર જ્ઞાનને લાયક છે. અક્ષરજ્ઞાનથી મનુષ્યત્વ નથી આવતું. આપણે આપણા બળને વિષે અજ્ઞાત છીએ તેથી-તે અજ્ઞાનથી ખીજ દોષો આવી જાય છે આપણામા રહેલા આત્માને વિષેજ શકા છે, તેના ગુણોને વિષે શ્રદ્ધા નથી આ અજ્ઞાન કેવળ અક્ષરજ્ઞાનથી નથી જવાનું માત્ર વિચારના પરિવર્તનથી જ જઈ શકે છે.

૫૬. આપણે પોતે ને આપણી પ્રજાએ અક્ષરકેળવણી લઈ શુદ્ધિ ખીલવવાની જેટલી જરૂર છે તેટલીજ જરૂર નૈતિક કેળવણી લેવાની છે નીતિની કેળવણી એટલે ધર્મનું જ્ઞાન થવું. જેને ધર્મ ઉપર આસ્થા બેઠી છે, જે તેના સ્વરૂપને સમજે છે તેની સાથે જગત એક દરે કંઈચો કરતું નથી ને કરવા આવે તો પેલો પુરૂષ તેને વિનયપૂર્વક દૂર કરાવી શકે છે અહીં ધર્મનો અર્થ માત્ર ધર્મગ્રંથોમા લખેલા ક્રિયાકાંડ કરવા એ નથી, પણ પોતાને ઝાળખવો, ઇશ્વરની પહેચાન કરવી એ છે, અને જેમ જેને વણતા ન આવડે તે વણકર નથી થઈ શકતો તેમ જે અમુક નિયમોનું પાલન નથી કરતો તે પોતાને ઝાળખીજ નથી શકતો. એ નિયમો તે સત્ય, અહિંસા ને અહમકાર છે. આ બધાનું જ્ઞાન ધર્મસાહિત્યમાથી મેળવી શકાય છે. ધર્મ પુસ્તકોમાથી પરમાત્માનો મેળાપ અને સત્યનું દર્શન મળી શકશે.

૬૦ ભારતવર્ષની પુરાણી વિદ્યાપીઠાની પેઠે આપણી હાલની

યુનિવર્સિટીઓમાં જ્યાં લગી દેશમાં વિદ્યાદાન ચારિત્રવાન શિક્ષકોની મારફતે નહિ થાય, જ્યાં સુધી ગરીબમાં ગરીબ હિંદીને સારામાં સારી વિદ્યા પહોંચી શકે એવી સ્થિતિ નહિ હોય, જ્યાં સુધી વિદ્યા અને ધર્મનો સંપૂર્ણ સંગમ નહિ થયો હોય, જ્યાં સુધી પર ભાષાની મારફતે શિક્ષણ આપી બાળકો અને જુવાનોમાં મનની ઉપર અસર થોડી પડે છે તે દર કરવામાં નહિ આવ્યો હોય, ત્યાં સુધી પ્રજાજીવન કદી ઉચ્ચ બનવાનું નથી એ નિશ્ચય છે પ્રજાકીય શિક્ષણ તે તે પ્રાંતની ભાષા મારફતે અપાવું જોઈએ. શિક્ષકો ઉચ્ચ કોટિના હોવા જોઈએ. નવા વિદ્યાર્થીને સ્વચ્છ હવાપાણી મળે. જ્યાં મકાન અને આસપાસની જગીન આરોગ્યનો પદાર્થપાઠ આપતી હોય એવી જગ્યાએ શાળા હોવી જોઈએ અને જેમાંથી સુખ્ય ધર્મોનું જ્ઞાન મળી શકે એવી શિક્ષણપદ્ધતિ હોવી જોઈએ. આવી વિદ્યાપીઠો એક નહિ પણ અનેક -પ્રાંતપ્રાંતમાં ઉભી થશે ત્યારે વિદ્યા અને ધર્મનો સંપૂર્ણ સંગમ પ્રાપ્ત થશે.

૬૧ ગૂજરાતમાં જે વિદ્યાપીઠ સ્થપાઈ તેણે કંઈ કાર્ય કરી બતાવ્યું. અત્યારે તેની સ્થિતિ ગૂજરાતને શોભે તેવી નથી. તેથી વિદ્યાપીઠમાં શિક્ષણનું વાહન ખરી ગૂજરાતી ભાષા હોવી જ જોઈએ. જે ગૂજરાતી ભાષા ગૂજરાતના લણેલા વતની બોલે છે તે લણે છે તે ખરી ગૂજરાતી. ગૂજરાતી મંદિરની અને પ્રાકૃતની દીકરી હોઈ તેનો આધાર મંદિર-પ્રાકૃત ઉપર હોવો જ જોઈએ એમાં તો કંઈ શંકા ન લાવી શકે. જેમ જેમ આપણામાં પ્રજાપ્રેમ વધતો જાય છે તેમ તેમ આપણામાં ભાષાપ્રેમ વધવો જોઈએ દેશપ્રેમ હોય તે ભાષાપ્રેમની ખેવના ન હોય એ અસંભવિત છે દિ. ૬ (જેમાં જેનો સમાય છે), સુપ્રસન્નમાન ને પાન્ની એ ત્રણે કોનો ગૂજરાતી બોલે છે, ત્રણે વેળાં દોષ આપ્યા હિંદુનાનમાં ને દેવાવન્માં પંડારી ને એ ત્રણેને ગૂજરાતી તરીકે જાણખાતર વસ્તુ તેમની ભાષા છે. તેથી એવા ત્રણે કોનો કંઈ અને ને ભાષાના નિદાન અન્દારી વિદ્યાપીઠને સ્થાપિત-પ્રેમિત અને વર્ધિત કરવી એ તેમની ફરજ છે.

૬૨ પ્રજાકીય ઉન્નતિમાર્ગભાષાપ્રેમ ઉપરાત દેશની સર્વ સામાન્ય ભાષા પર પણ આદર હોવો જોઈએ. તે ભાષા તે હિન્દી છે. તેનું શિક્ષણ તે પ્રજાકીય શિક્ષણના મૂળાક્ષર સમાન છે તેથી નવજવાનોએ હિન્દી ભાષા શીખી લેવી જોઈએ; કે જોથી અલારે દેશના એક પ્રાતના નવ જવાનોને ખીજા પ્રાતમા જવું ને ખપ લાગવું સો સો વાત થઈ પડે છે તેમ ન બને. ચાલાક, નમ્ર, અને મહેનતુ હરકોઈ જવાન એ થોડા માસમા શીખી લઈ શકે. એ શીખવામા સહેલી ભાષા છે. તેમા કેટલાયે શબ્દો તો ધરનાજ લાગશે, કારણ દ્રાવિડી ભાષાઓ સિવાયની ઉત્તરની ભાષાઓના મોટા ભાગનો શબ્દમંડળ એક જ છે. એ ભાષા ઉચ્ચ અને વિકૃતા ભર્યા વિચારોને સુદ્ધ પહોંચી વળે તેવી છે.

૬૩ અંગ્રેજી ભાષા એ પરભાષા છે, અને સાહિત્યની દૃષ્ટિએ તેનું મહત્ત્વ ઘણું છે. અંગ્રેજી ગ્રંથોમા ભારે વિભૂતિઓ સમાયેલ છે, પણ અંગ્રેજીનું શિક્ષણ સમસ્ત પ્રજાવર્ગપર લાદી નહિ શકાય. અંગ્રેજી ભાષા આજકાલનો વાયુ છે. તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર ન કરતા એ ભાષા શીખવી એ જુદી વસ્તુ છે અને તેને માતૃભાષા-માદરીજખાન બનાવવી એ જુદી વસ્તુ છે. રાજકારણી ભાષા અથવા વ્યાપારની ભાષા ઉપરાત અંગ્રેજીનું ખીજું સ્થાન નથી એમ અંગ્રેજીભાષામા વિશારદ થયેલ કેટલાક પ્રજાનેતાઓ જણાવે છે. હાલ તે રાજભાષા છે અને તે પ્રત્યે લોકોનું ધ્યાન ઘણું વળ્યું છે અને એને પરિણામે અસંખ્ય ગ્રેન્થુએટો-યુનિવર્સિટીના પદવીધરો હિંદના દરેક ઇલાકામા પ્રાપ્ત થયા છે અને વિશેષ નીકળતા જાય છે. એમાના કેટલાકે દેશની, સાહિત્યની, ધર્મની, કામની, જાતિની સેવા ઘણી સારી બજાવી છે.

૬૪ આપણા ઉચ્ચ અંગ્રેજી શિક્ષણ પામેલા સરકારી ગ્રેન્થુ-એટોએ ઘણું ઘણું કરવાનું રહે છે. યુનિવર્સિટીનું શિક્ષણ, અખંડ અને ઉચ્ચ વિચાર-સરણિ પ્રત્યેના પ્રેમનો વિકાસ, અને લૌકિક પ્રયાઓ તથા દૈવીભૂત થયેલી અનુચિત ભાવનાઓની સામે વિરોધ

કરવાની શક્તિ ન કેળવી શકે તો તે શું કામનું? સુશિક્ષિત જન તો જ્યાં સત્ય હોય ત્યાંથી તેને શોધી કાઢી તેને અનુસરશે અને ધણી લોકો અનુસરે છે તે પ્રમાણે—ગતાનુગતિક ગાડરપ્રવાહ પ્રમાણે અનુસરવાની યોજ્જી ના પાડશે. જ્ઞાનમા શક્તિ છે અને સત્ય સ્વતંત્રતાને માર્ગ કરી આપે છે. દેશનું નવીન ધડતર કરવા માટે આપણે વિચારવું ધટે અને પ્રજાથી કાર્યક્રમની વ્યવસ્થા કરવી ધટે. નૂતન ઝાંખી કરવાથી નિપજતી અચલ શ્રદ્ધા, નવીન શરૂઆત અને આશામાંથી સર્જન થાય છે. વર્તમાનયુગમા ચારે બાજુ અનેક આદોલનો, વિચારપ્રવાહો અને પ્રશ્ન—ઉકેલણી ગતિમાન થયેલ છે તેમા વિચારસરણિ ઢીલી અને મુઝાયેલી રહે, સ્પષ્ટ સૂક્ષ્મદર્શન ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. xx આપણી સમાજના અને સંસ્કૃતિના પ્રદેશોમા પણ વસ્તુસ્થિતિ લગભગ એવી છે. આપણે અભિમાન અને આત્મનિદા એ બે છેડા વચ્ચે ઝૂલીએ છીએ. સમાજદેહમા જે ધા પડ્યા છે તે કેમ રૂઝવવા તે સૂજતું નથી. હિંદી શાસ્ત્રને નામે પીડી રહી છે, બીજી બાજુ ક્રાંતિકારક તર્કવાદ આખી સ્થિતિની ઉથલપાથલ કરી નાખે તે પ્રમાણે પોતાના સિદ્ધાંતો ફેંકી રહ્યા છે. સામાજિક અને દેશના સંસ્કૃતિવિષયક બળો છિન્નભિન્ન થઈ ગયાં છે. આમા જૂનું અને નવું એ બંનેનું ઐક્ય—એકીકરણ કેમ કરવું એ મોટો પ્રશ્ન છે અને તે પ્રશ્નનું નિરાકરણ યુનિવર્સિટીનું શિક્ષણ ન કરી શકે તો તેવા શિક્ષણથી શું લાભ ?

૬૫. ભૂતકાલનું—જૂનું એટલું સોનું, એમ સમજી તેનું બધું રોમાન્સકારક—વિરમયકારક (romantic) લાગે છે પણ જો તેનાથી આપણે સર્વસતુષ્ટ રહીએ તો તેથી અધઃપતન પ્રત્યે જવાય, કારણકે એવી અનેક જૂની પ્રથાઓ અને રીતિઓ પ્રચલિત છે કે જે વર્તમાનમા તે સ્વરૂપે ઉપયોગી નથી. પુરાણમિત્યેક ન સાધુ સર્વમ્ । —જેટલું જૂનું એટલું બધું સાચું એમજ નથી. જીવનપ્રવાહમા ભૂતકાલ તે વર્તમાનકાલ નથી મૌલિકતા અને સાહસિકતાથી પ્રગતિ આવે છે. અનુકરણથી અને જૂને ચીલે ચાલ્યા જવાની વૃત્તિથી સડો થાય

છે. ભૂતકાલની દેખાતી પ્રજા ગમે તેટલી અપૂર્ણ હોય, છતાં તે જે રૂપોમા આચ્છાદિત છે તે રૂપો છેવટના-આત્મતિક નથી. તેઓને ભાગીને નવા બનાવવાની જરૂર છે. ભણેલાઓએ જીવનનું તાર્ત્વિક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરી તેને નવા કાર્યોમા કામે લગાડવું જોઈએ. એક જાતિ કે કોમનું તાર્ત્વિક સ્વરૂપ તે પૂર્વ યુગોમા જે સ્થિતિમા હતું તેમાથી ઉપલબ્ધ થતું નથી તેમજ વર્તમાનમા જે સ્થિતિમા સ્થિર થયેલ હોય તેમાથી પણ મળતું નથી, કોઈપણ પ્રબળ ઇતિહાસની પર્યાલોચના કરીએ તો એવું ઉઠું ને પાયામાથી ચળેલું કંઈક મળી આવશે કે જે સપૂર્ણતા પામ્યા વગર નિરંતર નવીન ને નવીન થતું જાય. આ વિકાસ પામતી વૃદ્ધિ-વિકાસવાદ જીવનનું રહસ્ય છે- તાર્ત્વિક સ્વરૂપ છે. આર્ય મસ્કૃતિમા મનુષ્યના આત્માની અમરતા પર, સમસ્ત વિશ્વની અનંતતા પર અને જ્યાથી સત્ય મળે ત્યાથી તેના શોધનપર પ્રધાન ભાર મૂકવામા આવ્યો છે. ભારતદેશે જીવનના વિકાસક્રમ પ્રત્યે પોતાનું તત્ત્વજ્ઞાન વિસ્તાર્યું છે. શુદ્ધ આત્માની પ્રાપ્તિના પ્રયત્ન વડે જ મુઝવણમા નાખે તેવા અનાવશ્યક આવરણોનો નાશ થશે. જે વસ્તુઓ ડગી નથી તે કાયમ દઢ રહે તેટલા માટે આસ-પાસ જે કાષ્ઠ, ઘાસ અને ઠુંઠા ઉભા રહ્યા હોય તેનો રસ્તો કરી નાખવો જોઈએ-હૂર કરવા જોઈએ.

૬૬. ભારતના બધા આર્ય ધર્મોમા મૂળતત્ત્વો અને તે સંબંધીની દિલસુધી લગભગ એક પ્રકારની, એકજ ઉદ્દેશ-સાધ્ય પ્રત્યે પ્રયાણ કરનારી છે. માત્ર શબ્દ-પરિભાષા જુદી જુદી વાપરવામા આવી છે. છતાં જૈન કે જૈનેતર, બ્રાહ્મણ કે બ્રાહ્મણેતર વગેરેમા આતરિક એકતા ન દેખાતી હોય અને કવચિત્ કવચિત્ કલેશ ને કલહનું રૂપ લેતી હોય તો તે દુઃખદાયક છે, નરી મૂર્ખતા છે. એકજ ભૂમિમાં ઉછરનાર, એકજ ભૂમિના અન્ન પાણીથી પોષણ લેનાર, એકજ પ્રકારની મસ્કૃતિના અસ્કાર પામનાર, એકજ જાતના સુખદુઃખો ભોગવનાર અરસપરસ સહકાર, પ્રેમ અને વિશ્વાસ દાખવી શકે અને

શ્રી પાર્શ્વનાથ દુભાંગ અતે સ્મર તાપમ

— નગલમમયના સ્વપ્નત્રમાયી

[શ્રી પૃથ્વીસનરાજના નોજાન્યથી]

તેથી એકતા સાધી શકે, અને તે સાથે દરેક પોતપોતાની વિશિષ્ટ વિધિ ક્રિયાઓનું પાલન પણ કરી શકે અને પોતાનો ધર્મ પાળી શકે પણ એક જીવ તે માટે કંઈપણ વિરોધ રાખી ન શકે.

૬૭. જૂદી જૂદી મંસ્કૃતિમા ઉછરેલી પણ એકજીવ સાથેજ વસતી હિન્દુ અને મુસ્લિમ જાતિમા પણ ઔદ્ય બેઠે દુઃસાધ્ય અમુક વળત સુધી હોય પણ અસાધ્ય તો નથી. એક જાતના દુઃખમાથી અને પસાગ ઘઘ તે સાથે સહેવાની અને તેનો પ્રતિકાર કરવાની તકો મેળવે, એક જીવ એકજીવના પોતાને ઇષ્ટ લાગતા તરવો ગ્રહણ કરે અને એકજીવની ધર્મક્રિયાઓ પ્રત્યે સહિષ્ણુતા રાખે, યા દરેક પૃથગ્ રીતે પોતાની પ્રગતિ કરે પણ સામાન્ય જ્યાં ખયાવ કરવો પડે ત્યાં એકજિત થઈ ખયાવ કરે તો એકતા શીઘ્ર સુલભ થાય. સમ્રાટ અકબરે એકતાની દિશામા શુભ પ્રયાસ કર્યો હતો. તેણે તો દરેક ધર્મના આચાર્યો, મોલવીઓને બેગા કરી તેમની પાસે તેમના ધર્મના તરવો સંબંધી હકીકત મેળવી 'દીને ઇલાહી' નામનો બધામાથી ઇષ્ટ તરવો લઇને કરેલો નવો મત કાઢ્યો; તેમજ લાખા પણ આખા દેશમા એક કરી નાખી. જીવ પ્રયત્નોમા શિષ્ય કળામા અને સંસ્કૃતિનો મેળ થયેલો બેવાય છે; સંગીતમા તાનસેને અને શિખ ગુરુઓએ અનેનું સયોજન (adjustment) કર્યું કબીર અને ગુરુ નાનકે અને સંસ્કૃતિમાથી ધાર્મિક લગ્નનો રમી-સગ્રહી બનેમા સમભાવ પેદા કરવાનો શ્રમ ઉઠાવ્યો. આમ અનેક પ્રયત્નો થવાથી કેટલીક સરળતાઓ ઘઘ ગઘ મુસ્લિમમાથી હિન્દુ ધર્મને મળતો સુખીવા ઉત્પન્ન થયો, પોતે વિદેશી રહ્યા નથી એમ અમળાયુ, એક જીવ સુખસંપન્ન રહેવા લાગ્યા, છતાં એકજીવની મંસ્કૃતિ, આદિત્ય અને દલિદાનનું અત્તાન અલગપણની લાવના ઉત્પન્ન કરવા માટે મોણુ જવાબદાર નથી એકજીવના સંદિત્યનો એક જીવનો ના-જવાર કરવો એ કાલીવાદ દૂર કરવા માટે એક ગતરગર્ભ છે.

૬૮. સાહિત્ય કે વિજ્ઞાન ગમે તે હો, પરંતુ તેના વિશે એ

તત્ત્વો સ્થાપિત છે તે પ્રત્યે દુર્લ્ભ કરી શકાય તેમ નથી. (૧) કોઈપણ સાહિત્ય કે વિજ્ઞાન બીજા સાહિત્ય કે વિજ્ઞાનોના ઉપસાધ્ય સમાતર (collateral) પુરાવા પ્રત્યે અજાણ કરી શકે નહિ, (૨) સાહિત્ય કે વિજ્ઞાન અમુક જાતિના લોકો માટેજ નથી પરંતુ સમૃદ્ધિ-તિવાળા જગત્મા સમસ્ત વિદ્યાવાન્ જાતિ માટે છે. એક ધર્મની કે એક દેશની કે એક જાતિની વ્યક્તિએ સર્જેલા સાહિત્ય કે વિજ્ઞાનને એકાકી પૃથક્ રાખી ન શકાય, અને સર્વ વ્યક્તિઓ-પછી તે વ્યક્તિ ગમે તે ધર્મ પાળતી, ગમે તે દેશની કે જાતિની હોય-ના સાહિત્ય કે વિજ્ઞાનના સિદ્ધાંતોને શ્રી હરિભદ્રસૂરિના યોગગિદ્ધના નીચેના શ્લોક પ્રમાણે અગીકારવા ધટે, તેમ કરવાથી કલસિદ્ધિ અચૂક થાય છે:—

આત્મીયઃ પરકીયો વા કઃ સિદ્ધાંતો વિપશ્ચિતામ્ ।

વૃષ્ટેષ્ટાવાધિતો યસ્તુ યુક્તસ્તસ્ય પરિગ્રહઃ ॥

—વિદ્વાનોને પોતાનો સિદ્ધાંત કે પારકાનો સિદ્ધાંત એવું શું છે ? જે સિદ્ધાંત દૃષ્ટ અને ઇષ્ટથી-વસ્તુ અને સ્વરૂપથી-અખાધિત એટલે અવિરૂદ્ધ હોય તેનો પરિગ્રહ એટલે સ્વીકાર કરવો યોગ્ય છે. કહ્યું છે કે:—

યસ્માદ્ યો વસ્ય યોગ્યઃ સ્યાત્ તત્તેનાલ્લોચ્ય સર્વથા ।

પ્રારબ્ધવ્યમુપાયેન સમ્યગેષ સતાં નયઃ ॥

શ્રી રાયચદ દવિ કહે છે કે:—

જ્યા જ્યા જે જે યોગ્ય છે, તહા સમજવું તેહ,

ત્યા ત્યા તે તે આચરે, આત્માર્થી જન એહ.

ગાંધીજી કહે છે કે ‘જૈન દર્શનમા અહિંસાનો એટલી બધી સૂક્ષ્મતાથી વિચાર કરવામા આવ્યો છે કે તે અહિંસાધર્મને નામે પણ ઓળખાય છે. તેથી અહિંસાને પોષક એવા જે કાંઈ તત્ત્વો જૈનેતર ગ્રંથો કે સંપ્રદાયોમા મળ્યા આવે તે બધા જૈનોને માટે આદરણીય છે, તેવીજ રીતે જન દર્શનમા જે જે અહિંસાધર્મ

આદિના તત્ત્વો છે તે અજ્ઞેનોને માટે આદરણીય છે. વળી તેઓ કહે છે કે 'ધર્મને સભ્યતાની સાથે સરખાવી શકાય. જેમ આપણે પોતાની સભ્યતાને સાચવતા છતાં બીજી સભ્યતામાં જે સાફ હોય તેનો અનાદર ન કરતા તેમાથી તે લઈએ છીએ, તેમ પરધર્મને વિષે પણ કરાય.'

૬૯. આ પુસ્તક જે નિબંધની સંશોધિત-વર્ધિત બૃહત્ આવૃત્તિ છે તે નિબંધની પ્રેરણા કરનાર સાહિત્યસંસદના પ્રમુખ સાક્ષરશ્રી કનૈયાલાલ મુનશી, તેની આવૃત્તિ કરવાની પ્રેરણા કરનાર મારા મિત્રો, જૈન પુસ્તક ભંડારો જેવા તપાસવાની સગવડતા કરી આનાર મુનિ અને શ્રાવક મહાશયો, હસ્તલિખિત પ્રતોના સંબંધી બહાર પડેલ રીપોર્ટો-ચૂચીઓ અને તેના ધડનારા વિદ્વાનો, ચિત્રોના 'બૃહાદ્દો' વિના બદલાએ સૌજન્યથી પૂરા પાડનાર સભજનો અને સસ્થાઓ, વગેરે જે જે આ પુસ્તકના પ્રકાશનમાં ઉપકારક-નિમિત્તભૂત થયા છે તે સર્વેનો તેમજ પ્રસ્તાવના લખવા માટે (કે જેમાના બધા વિચાર સાથે હું સંમત નથી) વડોદરા કોલેજમાં ઇતિહાસના પ્રોફેસર કામદારનો અત્ કરણપૂર્વક આભાર માનું છું અને ખાસ કરી શ્રવે. જ્ઞેનોની મહાન્ સસ્થા-શ્રી જૈન શ્રવે. કોન્ફરન્સ કે જેણે મારી આ કૃતિને પ્રકાશિત કરી એક પ્રકારે અખિલ ભારતના સાહિત્યની સેવા કરી છે તેનું ઋણ વિસર્જ્ય વિસરાય તેમ નથી. તે મહાસંસ્થાએ આખી જૈન શ્રવે. સમાજમાં પ્રબલ જાગૃતિ ફેલાવી છે, સુધારા તથા પ્રગતિશીલ કેળવણીના પ્રચારનું વિશાલ વાતાવરણ ઉપજાવ્યું છે, દેશના દિતને તથા સ્વધર્મને જાળવી વિચારસ્વાતંત્ર્યનો પાયો નાખ્યો છે, ભય વહેમ મનુષ્યિતતા અનર્થપરપરા ઘેલછા અસહિષ્ણુતા અને અવિવેકના પર પ્રહાર કરી સમાજને ઝીંકા અને પ્રગતિશીલ માર્ગ દોરી છે-જેમ અનેકનેક લાભો આ મહાસંસ્થાએ કર્યા છે અને તે દાગ ચઢી રાકે તેમ છે. તે એક હવંત પ્રાણવાન્ નિયમબદ્ધ, અગ્નિ, એકંત, જાળવણ્યમાન સંસ્થા સર્વશા અતી મહેલે મારી હૃદયેન્દ્ર છે.

૭૦ આ ઇતિહાસમાં વિશ્વસનીય લક્ષીકૃતોનો પ્રમાણ-આધાર આપી સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. મળેલી અસંખ્ય લક્ષીકૃતોને પ્રમાણપુર-સર લેવી, તેમાંથી ખરું શું છે તે તારવવું અને તેની યથાસ્થાને યથા-રીતે યોજના કરવી એમાં બહુ મહેનત, મગજમારી અને વિચારપૂર્વક મનન કરવા પડ્યા છે અને તેથી યોજક સ્ત્રવ દુર્લભ । એ કથન બરાબર સમજાયું છે અત્યુક્તિ કાષ્ઠપણ સ્થળે બનતા સુધી ન થાય એની કાળજી રાખી છે, કારણકે તેનાથી ભૂળ વસ્તુને અન્યાય થાય છે અને તે વસ્તુને યથાર્થ સ્વરૂપે સમજી શકાતી નથી ગાંધીજી ખરું કહે છે કે ‘અત્યુક્તિ એ અસત્યનું એક બહુ સ્વરૂપ છે. અમલ વડે પ્રજા ચઢતી હોય તો પણ આપણે એ ચઢતીનો અસ્વીકાર કરવો । એ વધારે શાભે, કેમકે એવી ચઢતી એ છેવટે પડતી કરાવે છે’ તેજ પ્રમાણે હું જૈન હોઈ જૈન સાહિત્યની ચઢતી અત્યુક્તિથી બતાવું એવી ઈચ્છામાં રહેલો સપ્રદાયમોહ મેં સ્વીકાર્ય ગણ્યો નથી એ નમ્રપણે જણાવું છું, તેમજ સર્વ ધર્મો પ્રત્યે પ્રેમ, ઉદારતા અને સહિષ્ણુતા રાખવાનો આદર્શ સ્વીકાર્યો છે અને તેથી બીજા સપ્રદાય પ્રત્યે તિરસ્કાર કે નિંદાવચન લેશ પણ ન વપરાય અને સમભાવબુદ્ધિ બાળ્ય રહે તેની પણ કાળજી રાખી છે.

૭૧ શ્રુત-સાહિત્ય પ્રત્યેની ભક્તિએ આ કૃતિ કરવામાં મને પ્રેરિત કર્યો છે, આ વખતે શ્રી માનવુગ સૂરિના આદિનાથ-ભક્તા-મર સ્તોત્રનું નીચેનું પદ સ્મરણમાં બરાબર આવે છે કે—

અલ્પશ્રુતં શ્રુતવતાં પરિહાસધામ

ત્વદ્ભક્તિરેવ મુખરીકુરુતે બલાન્મામ્ ।

યત્કોકિલઃ કિલ મધૌ મધુરં વિરોત્તિ

તત્ત્વારુચૂતકલિકાનિકરૈકહેતુઃ ॥

—હું રહ્યો અલ્પશ્રુત અ શ્રુતવાન પુરોહિત પરિહાસનું સ્થાન, છતાં તારી ભક્તિજન મને પાસે જોડતો કરે છે; જેમ કોકિલા વસંતમાં મધુર સ્વ કરે છે તેમાં હેતુ માત્ર આમ્રકળીઓનો સમૂહજ છે

મહાન્ કવિ કાલિદાસના નીચેના જે શ્લોકાર્ધમાં વર્ણવેલી છે તેવી મારી ગતિ-સ્થિતિ છે તે હું મુક્તકંઠે જણાવુ છું:—

મળો વજ્ર સમુત્કીર્ણે સૂત્રસ્યેવાસ્તિ મે ગતિઃ ॥

—વચ્ચી વીંધાયેલા રત્નમાં સૂત્રની જેમ (અત્ર) મારી ગતિ છે

પ્રાંગુલમ્બે ફાલે લોભાદુદ્વાહુરિવ વાસનઃ ॥

—ઉપાધી જે ક્ષણ લભ્ય થાય તેમ છે તે પ્રત્યે વામન (ઠીંગણો) તે દેશના લોકથી પ્રેરાઈ પોતાનો હાથ લગાવે, એવી મારી સ્થિતિ છે

૭૨ જેનું ધર્મ અને તેના સાહિત્ય પ્રત્યે જ્યારે જ્યારે ખોટા આક્ષેપો થાય છે ત્યારે ત્યારે એક મુપ્રસિદ્ધ અગ્રેણ લજનની કડી યાદ આવે છે કે ‘જ્યારે ધૂમસ ઉડી જશે ને વાતાવરણ સ્વચ્છ થશે ત્યારે આપણે એક ખીજને અધિક પીછાનીયું.’

મારા આ પ્રયત્નથી શ્વેતામ્બર જૈનોએ આર્ય સંસ્કૃતિની લભ્ય ઇમારતમાં ફેટલો મુન્દર કાળો આપ્યો છે તેનો ખરાબર ખ્યાલ જૈન કે જૈનેતર—સર્વ સાહિત્યવિલાસી વર્ગમાં આવશે તો મારો પરિશ્રમ નિરર્થક નથી ગયો એ સમજતા આ સાહિત્યમેવકને આનંદ થશે. આવા પ્રયત્નો ખૌદ, વૃણુવ, રાવ, શીખ, જરથોસ્તી, ખ્રિસ્તી અને ઈસ્લામી ધર્મના સાહિત્યના ઇતિહાસો લખી બહાર પાડવામાં તે તે ધર્મના વિદ્વાનો કરશે તો વિશેષ આનંદ થશે.

હુંખઈ નવે ખર ૧૯૩૨.

મોહનલાલ દલૈયાઈ દેશાઈ.

પ્રસ્તાવના.

ભાઈશ્રી મોહનલાલ દ્વીચદ દેશાઈ જૈન સાહિત્યના પ્રખર સંગ્રાહક અને લેખક છે અને તેમની તે વિષય ઉપરની કૃતિઓ જૈન ને જૈનેતર જગતને હવે સારી રીતે જાણીતી છે. અત્યાર સુધી તેમણે પોતાની પ્રસાદી જૈન ગૂર્જર કવિઓ સબધી પીરસી હતી; પણ પ્રસ્તુત ગ્રંથમા તેમણે પોતાના પ્રયાસને બહુત સ્વરૂપ આપ્યું છે અને જૈન સાહિત્યના ઉગમથી માડીને અત્યાર સુધીના તેના લિન્ન લિન્ન વિકાસોને તેમા સ્થાન આપ્યું છે આ પ્રયાસ ભગીરથ છે, જે કે ગ્રંથકર્તાએ ને પ્રયાસને “સંક્ષિપ્ત” કહી તેની ભગીરથતાને છૂપાવી છે.

એ પ્રયાસ એક પક્ષે “સંક્ષિપ્ત” તો ગણાવી શકાય. તેમા જૈન સાહિત્યના ઇતિહાસના વિકાસનુ માત્ર રેખાદર્શન કરાવવામા આવ્યું છે. ઘણી વાર તો કર્તાએ તેમા જૈન કૃતિઓના નામોનો માત્ર નિર્દેશ કરી સતોષ માન્યો છે. પાના ઉપર પાના આવા નિર્દેશ માત્રાથી ભરવામા આવ્યા છે. તેથી કોઈ જૈન કૃતિ પાને ચડવી રહી ગઈ નહિ હોય ભવિષ્યમા ગૂર્જર કે જૈન સાહિત્યના અભ્યાસી ને સંશોધકને ખીજે સ્થળે જવું ન પડે તેવો પ્રયાસ કરવામા કર્તાએ જરાપણ કચ્ચાશ રાખી નથી. પરિણામે આ “જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” માત્ર જૈન સાહિત્ય માટેજ નહિ, માત્ર ગૂર્જર સાહિત્ય માટેજ નહિ, પણ હિન્દના મધ્યયુગના સાહિત્યના પરિચય માટે પણ પ્રમાણભૂત ગણાશે.

પણ આ ગ્રંથ માત્ર સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ નથી તેના છેલ્લા પ્રકરણોમા જૈન ફિલસુફી, જૈન સંઘ, જૈન તત્ત્વો, ને જૈન સમાજ ઉપર માર્ગદર્શક, ને નિષ્પક્ષપાતી લખાણો ઉમેરવામા આવ્યા છે તે લખાણ વાચતા ઘણી વાર તો એમ પણ લાગે કે લેખક જૈનેતર તો નહિ હોય!

વિશેષ, ગ્રંથમા જ્યાં જરૂર લાગી. ત્યાં જૈન સમાજમા ખાસ નામના મેળવનારાઓના પૂરા જીવનચરિતો આપવામા આવ્યા છે અને જેમ પૂર્વે થઈ ગયેલા જૈન આચાર્યોએ ને મુનિઓએ કર્યું હતું તેમ લેખકે પણ તેમની યાત્રાઓ, તેમની દાનપ્રશસ્તિઓ, તેમની અમારિવિજય ત્રણીઓ, વગેરેનું વર્ણન આપ્યું છે.

પરિણામે સદરહુ ગ્રંથ જૈન સાહિત્યનો માત્ર સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસજ પરિણમતો નથી, કોઈ વાર તેનું વસ્તુ દ્વિલસુપ્રીમા ઉતરી જાય છે, કોઈ વાર તે જીવનચરિતની નાની મોટી વીગતોના વર્ણનમા ઉતરી પડે છે, કોઈ વાર તે ઇતિહાસ, કળાના અવશેષો, સ્થાપત્ય, શિલા-લેખો, વગેરેના વર્ણનોમા પ્રકટી નીકળે છે, કોઈ વાર તે જૈનોનાં સામાજિક લક્ષણોના વર્ણનમા ઉતરી પડે છે; પણ એકંદરે તો તે “જૈન સાહિત્ય”ના ઇતિહાસ તરીકેજ વાચકને મળે છે તેથી તેનું નામ—“જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ” રાખી કર્તાએ યોગ્ય જ કર્યું છે.

કર્તા પોતે કહે છે કે—સાહિત્ય એ શબ્દના બે ત્રણ અર્થ સૂચવાય છે. ૧ ઉપકરણ કે સાધન, ૨ રસશાસ્ત્ર (કાવ્યપ્રકાશ, કાવ્યાનુશાસન, સાહિત્ય-દર્પણ આદિ) ૩ કોઈ પણ પ્રકારનું સાહિત્ય (વૈદિક સાહિત્ય, સાખ્ય સાહિત્ય, જૈન સાહિત્ય). પ્રત્યુત્તર ઇતિહાસ મા તેના આ છેલ્લા અર્થને આપણી નવીન રીતે અનુમતી સમગ્ર વાચકના (લક્ષણિક) અર્થમા વિશેષ ધ્યાન આપેલ છે. જૈન સાહિત્યમા કોઈપણ પ્રકારનું શાસ્ત્ર—પછી તે ધર્મશાસ્ત્ર, આચારશાસ્ત્ર, વિધિશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, અવંકાર, કાવ્ય, ત્યોતિષ, જુગોળ, અગોળ, ગિત્ય, નગીત, આદિ હોય તે સર્વનો સમાવેશ કરીને આ પુસ્તક પ્રયોજવામા આવ્યું છે વિચારાત્મક ને શબ્દાત્મક એમ બે રીતે રૂપે સાહિત્ય હોઈ શકે. જે જ્યાં સુધી મનોગત હોય, પ્રકાશના ન આવ્યું હોય, ત્યાં સુધી તેને વિચારાત્મક સાહિત્ય કહેવું હોય તે કહી શકાય. જ્યારે તે સુખકારી શબ્દના જુદા જુદા રૂપે, રૂપનાના અભિગમ

ના, કે ઉત્પ્રેક્ષા આદિ અલંકારોમા સજ્જ થઈ બહાર આવે તે શબ્દાત્મક સાહિત્ય લેખાય આ શબ્દાત્મક સાહિત્ય જ્યારે કાગળો ઉપર લિપિબદ્ધ થાય છે ત્યારે એનું બીજું નામ શાસ્ત્ર-પુસ્તક-ગ્રંથ દેવામા આવે છે ” પાનુ ૭૩૯ પેરા ૧૦૬૪

કર્તા બીજે સ્થળે લખે છે કે “શિક્ષણમા દિગ્ગજરોનો જનન્ય-લ્યમાન ઇતિહાસ ક્રમબદ્ધ લખવાની જરૂર છે. અત્ર શ્વેતાચરોનો ઇતિહાસ લિપિબદ્ધ કર્યો છે, કે જેઓ ૧૨ માં શકા પછી પણ સાકર સ્થાન ગૂજરાતમા ભોગવતા રહ્યા.” પાનુ ૭૬૬ પેરા ૧૧૦૧

વળી, “આ સર્વ વિદેશી પડિતોએ જૈન ધર્મ અને સાહિત્ય માટે જે કંઈ કર્યું છે તેનો ખ્યાલ તેમના લખાણો અગ્રેજી ભાષામા પ્રાપ્ત થતા આવી શક્યો છે. અગ્રેજીમા મમ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ જેવા અનેક ઇતિહાસ પ્રકટ થયા છે, અગ્રેજી શિક્ષણને લઈને આવેલ ઇતિહાસ આ સ્વરૂપે આલેખવાની આ લેખકને પ્રેરણા મળી છે અને તે પ્રેરણાને પ્રતાપે સમગ્ર કાલપર યથામતિ બન્યો વેટલો અને તેવો ગોઠવી પ્રજ્ઞસમક્ષ તે ધરી શકાયો છે .. આ પુસ્તકમા કાલક્રમે ગ્રંથોને ગોઠવેલ છે, અને તે ઉપરથી વસ્તુચિત્તિના પૌર્વાપર્ય માનવામા સગવડ મળે છે, છતાં એ યાદ રાખવાનું કે કેટલીક વખત પ્રાચીન ભારતના ઇતિહાસકારને આ સરલ માર્ગ પણ ખોટા અનુમાન ઉપર ઉતારે... ઇતિહાસકાર શાંતિથી, ધીરજથી, વિશાળ અવલોકનથી, અને નિષ્પક્ષપાત-સત્યૈકનિષ્ઠ-દષ્ટિથી નિર્ણય ઉપર આવવા યત્ન કરે તો તે યત્ન થોડો ઘણો પણ સફલ થાય તેવો છે.” પાનું ૭૫૦-પેરા ૧૦૮૧.

આ બધા અવતરણો આપવાનું કારણ એ છે કે વાચક લેખકની કૃતિનું પ્રયોજન બરાબર સમજી શકે.

જૈન ને જૈનેતર લેખકો જૈન સાહિત્યને ઉપરની દષ્ટિથી જોતા આવ્યા છે. તેમને મન જૈન સાહિત્ય એટલે જૈનોએ લખેલું સાહિત્ય. અને હિપરાત જૈનદર્શન સંબંધી સાહિત્ય. એટલું ખરૂં છે કે જૈન

વિચારો ને જનદર્શન લખનારામાં નવ્યાણુ ટકા તો જૈનો છે તેથી આ બે વિભાગોની ઉપયોગિતા વાયકને કે અભ્યાસીને એકદમ જણાતી નથી, પણ એવા વિભાગો કરવાની જરૂર તો છે એમ મારે કહેવું જોઈએ કારણ એ છે કે જૈનોએ લખેલા વાડ્મયના વિષયો વચ્ચે અને તેમણે લખેલા જનદર્શન કે જૈન વિચાર ઉપરના સાહિત્ય વચ્ચે ઘણો ફેર છે અને તે બંનેનો સમ્પર્ક કરવાથી અસ્કૃત, પ્રાકૃત, ને બોધાતી ભાષાઓના સાહિત્યના ઇતિહાસના અભ્યાસીને તેમના ઐતિહાસિક વિદ્યાસનો ખરો ખ્યાલ આવી શકતો નથી.

આ સમ્પર્ક માટે જૈનો ને જૈનેતરો બંને જવાબદાર છે. જૈનેતર લેખકોએ જૈનોએ લખેલા ધર્મ સિવાસના ખીજ સાહિત્યની હમણા સુધી અવગણના કરી છે—ટોલા સંકૃત ભાષાના અભ્યાસીઓને શાસ્ત્રાગરબોધના પુર નોંધો જાણીતા છે તેમ જૈન લેખકો પણ કટકેક અંગે જવાબદારીથી છટકા થઈ શકતા નથી. તેમણે પોતાના પૂર્વચાર્યોએ ને પૂર્વજોએ લખેલા સાહિત્યનો તુલનાત્મક ને સમ્યક્ ખ્યાલ ગ્રાપ્યો નથી, વળી તેમણે વાડ્મયને ને દાર્શનિક સાહિત્યને બેળથી દમ વધારે કુટેલી ગો ઉતી કરી છે.

પણ ન તુલ ઉપર જણાવ્યું તેમ જૈનોએ લખેલા સાહિત્યના બે વિભાગો પણ જોઈએ (૧) જનદર્શન ઉપરનું સાહિત્ય, જેમાં ધર્મવાદ, આદ્યત્ત, ન્યાય (૧ ન્ય), અન્નિદાય, વગેરે જનદર્શનના શાસ્ત્રણિક વિષયોનો સમાવેશ થયો જોઈએ ને (૨) સત્ત્વ વસ્તુવ વિભાગ, કે જેમાં નાની મોટીના શાસ્ત્રણિક કથા છે તેમ ધર્મનાત્મક (૧), આત્માના (૨), વિશ્વના (૩), નરિ પશુ ચરકાક, વાચ્ય, નાટક, માનવ ગણના, હોટ્ટરવા, વગેરેના અંગણે થયો જોઈએ.

ઉપર દર્શાવેલા વિભાગો બે અંગણેના માને તે બેમાં, જો તે બેમાં, વિષય સંગીત, નીતિના (જેનો અર્થ ને નીતિના — Politics કહે છે), અર્થના (જેનો અર્થ ને Economics કહે છે) વગેરે વિષયો ઉપર જૈનોના સાહિત્યને

સમાવેશ તે તે વિષયોના સાહિત્યના ઇતિહાસમા થવો જોઈએ-નર્થ વાડમયમા તે વિષયો આવવા જોઈએ નહિ.

જૈનો વિધિ, આચાર, ન્યાય, યોગ, ગ્યાહવાદ, કર્મ વગેરે ઉપર લખે ત્યારે તેઓ જૈનો તરીકે લખે, જ્યારે તેઓ શિષ્ય, ખગોળ, ભૂગોળ વગેરે ઉપર લખે ત્યારે પણ તેઓ ધણે અગે (જે જૂના મતના હશે તો) જૈનો તરીકે લખે-જે કે અત્યારે તો જૈનોનું ખગોળ, કે જૈનોનું સંગીત, કે જૈનોની ભૂગોળ, એવું તો કશું હોઈ શકે નહિ. પણ જ્યારે જૈનો વાડમય લખે, જ્યારે તેઓ નાટક, કાવ્ય, શબ્દકોષ, વ્યાકરણ, રાસાઓ, ચરિત, લોકકથા, વગેરે લખે ત્યારે તેઓ કાંઈ તે બાબતો જૈનો તરીકે માત્ર ન લખે-તેઓ તે તે વિષયોના નિયમોને અનુસરીને લખે. તેથી જો કે તેમણે લખેલા કાવ્યોમા, નાટકોમા, રાસાઓમા, શબ્દકોશમા કે લોકકથામા જૈન દર્શનના વિચારો આવે, તેમા જૈન પારિભાષિક શબ્દો આવે, તેમાં જૈન સંપ્રદાયની છાયાઓ જણાય; પણ તેમની કિંમત આગતી વખતે અભ્યાસીઓને તેમના વૈશેષિક ને સાપ્રદાયિક લક્ષણો માત્ર વિચારવા ઘટે નહિ, તેમણે તો વાડમયમા તેમનું મૂલ્ય કેટલું અકાય તેટલું જોવું જોઈએ. આ બાબત જે કોઈ વિસરી જાય તે વાડમયનો કે તેના ઇતિહાસનો ખરો અભ્યાસી ન ગણાય. વળી તે જૈનોના લખેલા સાહિત્યને તેટલો અન્યાય થાય તે જીલ્લું.

કારણ એ છે કે વાડમયનો વિચાર કરતી વેળા બાપા તરફ ધ્યાન અપાય છે, ને માનવસમૂહના કે માનવના માનસને યથારૂપ વાચક સમક્ષ ખડું કરવાની શક્તિ તરફ ધ્યાન અપાય છે. ઈંગ્રેજ સાહિત્યનો ઇતિહાસ વિચારતી વખતે લેખક પ્રોટેસ્ટન્ટ છે, કે કેથોલિક છે, કે યાહુદી છે, કે ક્વેઈકર છે કે તે કયા સંપ્રદાયનો છે તે માત્ર જોવાશે નહિ, હિન્દના સાહિત્યનો વિચાર કરતી વેળા લેખકો બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, ખૌદ, જૈન, શૈવ, કે વૈષ્ણવ, કે મુસ્લીમ, કે ખ્રિસ્તી છે, કે અમુક નાતના જાતના છે તેનો વિચાર હજી સૂધી તો થયો

નથી. કોઈ પણ સાહિત્યનો ઇતિહાસ એવે પ્રકારે લખાતો કે વિચારતો નથી.

અક્ષત્ત લેખકના સંપ્રદાયની તેના કુલાચારની ને તેની ખીજ માન્યતાઓની અસરો તેનાથી સર્જાતા સાહિત્ય ઉપર થાય છે, પણ તે છાયાઓને ને અસરોને અભ્યાસીએ સમજવી જોઈએ ને તેમનો ને લેખકના વાસ્તવ્યનો મળક તેણે ખરોખર જાણવો જોઈએ-તેમના તરફ તેણે દુર્લક્ષ કરવું જોઈએ નહિ. ઉપરાત લેખકની કૃતિઓમાંથી તેના કુલાચાર, તેના સંપ્રદાય વગેરેની જુદી જુદી રીતિઓ અભ્યાસીઓને જાણવામાં આવે છે ને તે સંસ્કૃતિનું સમર્થન અભ્યાસી વિશેષ સગીનપણે કરી શકે છે જૈન સંસ્કૃતિ તરફ જૈનેતરોનું આવું દુર્લક્ષ થયું છે તે તેમના સર્જેલા વાસ્તવ્યને અભ્યાસવાથી દૂર થઈ શકે અને મતભેદો તરફ સહનશીલતા થઈ શકે.

જૈન સાહિત્ય સ્વયંથી આવો વ્યવહાર બધે રચે છે હવે થવો જોઈએ. જૈનોએ આપેલું વાસ્તવ્ય વાસ્તવ્યરૂપે વિચારાવું જોઈએ, અને તેમણે લખેલા વાસ્તવ્ય બહારના વિષયો ઉપરના સાહિત્યને વાસ્તવ્યથી છૂટું પાડવું જોઈએ. જૈનો કે જૈનેતરો હજી સુધી તે કર્તવ્ય કરી શક્યા નથી તે શોકની ખાખત છે. ખાસ કરીને સમૃત ને ગૂર્જર સાહિત્યના ઇતિહાસમાં જૈન કૃતિઓનો ઉચ્છેદાર નહિ તો તેની અવગણના તો કયામાં આવે છે સમૃત સાહિત્યના ઇતિહાસમાં “રતનાવળી” વગેરે ઉત્તમી પદ્ધતિના નાટકોને જો સ્થાન આપવમાં આવે તો પછી ઉત્તમ કૃતિની સાથે સરખાવી શકાય એવા કોઈ જૈન સમૃત નાટકને તો માટે તેમાં સ્થાન ન મળી શકે ?

જૈનોએ સાહિત્ય કે વાસ્તવ્યની દિશામાં ઘણું પ્રયત્ન કર્યું છે એમ કહેવું એ તો હવે વાગવાનું કહેવામાં ગએલા વાસ્તવ્યની પુનરુત્થિત રૂપો જેવું થયું છે. પણ જૈનોએ તે દિશામાં જે કંઈ કર્યું છે તેના વૈવેચિક લક્ષણો દેવા છે તેનો વિચાર કવ્યની ખાસ જરૂર લાગે છે

“ગૂજરાતનું પ્રધાનવ્યાકરણ” એ પદિત બહેચરદાસના લેખ-
માથી પ્રસ્તુત ગ્રંથના લેખક શ્રી હેમચંદ્રચંદ્રની સેવાની નોંધ લેતાં
નીચેના વાક્યો ટાકે છે.—“ગૂજરાત તો આ એક જ વ્યાકરણને લખને
બંધી શાસ્ત્રીય ભાષાઓ તરફની પોતાની મમતાને વ્યક્ત કરી શકે
છે અને એમ પણ કહી શકે છે કે આ જાતની ઉદારતા દર્શાવવાનું
પ્રથમ માન ગૂજરાતને જ છે વર્તમાનમાં તો પ્રાકૃત વગેરે ભાષા-
ઓને શીખવા માટે કે પ્રાચીન ભાષાઓના અભ્યાસને માટે કોઈપણ
દેશના વિદ્યાર્થીને ગૂજરાતના આ બૃહદ્વ્યાકરણ તરફ જ એવાં
પડે છે—ગૂજરાતનું આ ગૌરવ કોઈ સાધારણ ન કહેવાય ” પાનું
૩૦૭, પેરા ૪૩૭.

તેવીજ રીતે “સમયજ્ઞ, સુધારક, ન્યાયશાસ્ત્રી અને યોગવેતા”
ચુશોવિજયજી ત્રિપે પાનું ૬૩૦. પ્રજ્ઞાચક્ષુ પાડત શ્રી સુખલાલના
“યોગદર્શન તથા યોગવિશિષ્ટા”માં હિંદીમાં આપેલ પરિચયમાંથી (નોંધ.
પાનું ૬૩૨) લેખક અવતરણ કરે છે કે “ભાષાદષ્ટિએ પ્રાકૃત, સમૃત,
અને ગૂજરાતીમાં પુષ્કળ કૃતિઓ રચી વિષયો પરત્વે ન્યાય, યોગ,
અધ્યાત્મ, દર્શન, ધર્મનીતિ, ખડનાન્મક ધર્મસિદ્ધાંત, કથાચરિત,
મૂલ તેમજ ટીકાંપે રચનાઓ કરી. તેમના જેવી સમન્વયશક્તિ
રાખનાર, જૈન જૈનેતર મૌલિક ગ્રંથોનું ઉકું દોહન કરનાર, પ્રત્યેક
વિષયના અત સૂધી પહોંચી તેના પર સમજાવપૂર્વક પોતાના સ્પષ્ટ
મતવ્ય પ્રકાશનાર, શાસ્ત્રીય અને લૌકિક ભાષામાં વિવિધ સાહિત્ય
રચી પોતાના સરલ અને કદિન વિચારોને સર્વ જિજ્ઞાસુ પાસે પહોં-
ચાડવાની યેષ્ટા કરનાર અને સંપ્રદાયમાં ગંહીને પણ સંપ્રદાયના બંધ-
નની પરવા નહિ કરીને જે કંઈ ઉગ્રિત જણાય તેના પર નિર્ભય-
તાપૂર્વક લખનાર, કેવલ શ્રવેતાબર-દિગંબર સમાજમાં નહીં બલકે
જૈનેતર સમાજમાં પણ તેમના જેવો કોઈ વિશિષ્ટ વિદ્વાન અત્યાર
સુધી અમારા ધ્યાનમાં આવેલ નથી. પાઠક સ્મરણમાં રાખે કે આ
અત્યુક્તિ નથી. xxનિ સદેહ શ્રવેતાબર અને દિગંબર સમાજમાં અનેક

અદ્વૈત વિદ્યાનું થઈ ગયા છે, વૈદિક અને યૌદ્ધ સપ્રદાયમાં પણ પ્રચલિત વિદ્યાનું કંઈ રહી નથી, ખાસ કરીને વૈદિક વિદ્યાનું તો હંમેશાં ઉચ્ચ સ્થાન લેતા આવ્યા છે, વિદ્યા તો માનો કે તેમના આપની છે, પરંતુ એમાં શક નથી કે કોઈ યૌદ્ધ યા કોઈ વૈદિક વિદ્યાનું ગ્યાન મુખી એવો ધર્યો નથી કે જેના અથવા અવગોચરની એવું જાણવામાં આવે કે તે વૈદિક યા યૌદ્ધ સાત્ત્વ ઉપરાંત જન સાત્ત્વનું પણ વાસ્તવિક ઉકું અને સર્વવ્યાપી જાણપણું રાખતો હોય. આવી ઉકટું ઉપાધ્યયજ્ઞના અધીને ધ્યાનપૂર્વક જેનાર કોઈ પણ અદ્વૈત દાર્શનિક વિદ્યાનું એવું હજી વગર નહિ રહેશે કે ઉપાધ્યાયજ્ઞ જન હતા તેથી જનશસ્ત્રનું ઉકું જ્ઞાન તો તેમને માટે સહજ હતું પરંતુ ઉપનિષદ, દર્શન આદિ વૈદિક અધીનું તથા યૌદ્ધઅધીનું આટલું વાસ્તવિક પરિપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેમની અપૂર્વ પ્રતિભા અને કાશીવેદનનું જ પરિણામ છે.” પાના ૬૩૧-૬૩૨, પૈરા ૬૨૭.

મિલમુદ્રીના વિષયમાં, વ્યાકરણમાં, ને યોગમાં જનસાહિત્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કર્યા પછી આવી મુદ્દા સ્તુતિ જૈનવેષ્ઠ કરે છે, ને જૈનેતર અભ્યાસી તે સાથે સમત થાય પણ ખરો, પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે આવો તુલનાત્મક અભ્યાસ જૈનોએ લખેલા નાટકો, કાવ્યો, ચરિતો, લોકકથાઓ ને તેમના સૂત્રો ને તેમના આગમો, એ બધાનો કર્યો છે ખરો? એ તમામ સાહિત્યમાં જૈનેતરને પણ હિન્દના સાહિત્ય જેટલી જ પ્રસાદી ધણે કેટલો મળી શકે. પણ તે પ્રસાદીઓને સાહિત્યના કોઈ ઇતિહાસમાં સ્થાન મળ્યું છે ખરું?

વેદની ઋશ્યાઓમાં આપણે લગ્ય કદમના, તીવ્ર મનોવેગ, અગમ્ય ઉન્નય, ને ચિત્તનો અનન્ય ઉદ્દાસ જેવો જીએ તેમજ લક્ષણો કેઈ પણ વાસ્તવ જનસૂત્રોમાં રહ્યા રહ્યાં જોઈ શકે. જૈન અગમનું સાહિત્ય મિલમુદ્રીમાં ઉતરી પડે છે, કદત્ત્વ ધર્મ જાય છે, ક્રિયાત્મક જલ્દય છે, ને સાપ્રત્યિક ધર્મ જાય છે, અને

“ગૂજરાતનું પ્રધાનવ્યાકરણ” એ પડિત ગણેશચંદ્રસના લેખ-
માથી પ્રસ્તુત ગ્રંથના લેખક શ્રી હેમચંદ્રસિંહી સેવાની નોંધ લેતાં
નીચેના વાક્યો ટાકે છે — “ગૂજરાત તો આ એક જ વ્યાકરણને લખે
અધી શાસ્ત્રીય ભાષાઓ તરફની પોતાની મગતાને વ્યક્ત કરી શકે
છે અને એમ પણ કહી શકે છે કે આ જાતની ઉદારતા દર્શાવવાનું
ગ્રંથમ સાન ગૂજરાતને જ છે વર્તમાનમાં તો પ્રાકૃત વગેરે ભાષા-
ઓને શીખવા માટે કે પ્રાચીન ભાષાઓના અભ્યાસને માટે કોઈપણ
દેશના વિદ્યાર્થીને ગૂજરાતના આ જાહવ્યાકરણ તરફ જ એવાનું
પડે છે—ગૂજરાતનું આ ગૌરવ કોઈ સાધારણ ન કહેવાય ” પાનું
૩૦૭, પેરા ૪૩૭.

તેવીજ રીતે “સમયસ્ર, સુધારક, ન્યાયશાસ્ત્રી અને યોગવેતા”
ચણાવિજયજી ત્રિપે પાનું ૬૩૦. પ્રણયત્રુ પાડત શ્રી સુખદાસના
“યોગદર્શન તથા યોગવિશિષ્ટા”માં હિંદીમાં આવેલ પરિચયમાંથી (નોંધ,
પાનું ૬૩૨) લેખક અવતરણ કરે છે કે “ભાષાદષ્ટિએ પ્રાકૃત, સમૃત,
અને ગૂજરાતીમાં પુષ્કળ કૃતિઓ રચી વિષયો પરત્વે ન્યાય, યોગ,
અધ્યાત્મ, દર્શન, ધર્મનીતિ, ખડનાન્મક ધર્મસિદ્ધાંત, કથાચરિત,
મૂલ તેમજ ટીકાકાંપે રચનાઓ કરી. તેમના જેવી સમન્વયશક્તિ
રાખનાર, જૈન જૈનેતર મૌલિક ગ્રંથોનું ઉકું દોહન કરનાર, પ્રત્યેક
વિષયના અત સુધી પહોંચી તેના પર સમજાવપૂર્વક પોતાના સ્પષ્ટ
મતવ્ય પ્રકાશનાર, શાસ્ત્રીય અને લૌકિક ભાષામાં વિવિધ સાહિત્ય
રચી પોતાના સરલ અને કહિન વિચારોને સર્વ જિજ્ઞાસુ પાસે પહોં-
ચાડવાની ચેષ્ટા કરનાર અને સંગ્રહાયમા ગ્રહીતે પણ સપ્રદાયના બંધ-
નની પરવા નહિ કરીને જે કંઈ ઉચિત જણાય તેના પર નિર્ભય-
તાપૂર્વક લખનાર, કેવલ શ્વેતાશ્વર-દિગંજ સમાજમાંજ નહીં બલ્કે
જૈનેતર સમાજમાં પણ તેમના જેવો કોઈ વિશિષ્ટ વિદ્વાન અત્યાર
સુધી અમારા ધ્યાનમાં આવેલ નથી. પાઠક સ્મરણમાં રાખે કે આ
અત્યુક્તિ નથી xxનિ સદેહ શ્વેતાશ્વર અને દિગંજ સમાજમાં અનેક

બહુશ્રુત વિદ્વાન્ થઈ ગયા છે, વૈદિક અને યૌદ્ધ સંપ્રદાયમા પણ પ્રચલિત વિદ્વાન્ની કમી રહી નથી, ખાસ કરીને વૈદિક વિદ્વાન્ તો હમેશાં ઉચ્ચ સ્થાન લેના આવ્યા છે, વિદ્યા તો માનો કે તેમના આપની છે, પરંતુ એમાં શક નથી કે કોઈ યૌદ્ધ યા કોઈ વૈદિક વિદ્વાન્ આજ સુધી એવો થયો નથી કે જેના અથવા અવગતની એવું જાણવામાં આવે કે તે વૈદિક યા યૌદ્ધ શાસ્ત્ર ઉપરાંત જેન શાસ્ત્રનું પણ વાસ્તવિક ઉકું અને સર્વવ્યાપી જાણપણ રાખતો હોય. આવી ઉકું ઉપાધ્યયના અધીને ધ્યાનપૂર્વક જેનાર કોઈ પણ બહુશ્રુત દાર્શનિક વિદ્વાન્ એવું હોય વગર નહિ રહેશે કે ઉપાધ્યાય-જી જેન હતા તેથી જેનશાસ્ત્રનું ઉકું જ્ઞાન તો તેમને માટે સહજ હતું પરંતુ ઉપનિષદ, દર્શન આદિ વૈદિક અથવા યૌદ્ધ અથવા આટલું વાસ્તવિક પરિપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેમની અપૂર્વ પ્રતિભા-અને કાશીસેવનનું જ પશ્ચિમ છે.” પાના ૬૩૧-૬૩૨, પૈરા ૮૨૭.

દ્વિસુદ્રીના વિષયમાં, વ્યાકરણમાં, ને યોગમાં જેનસાહિત્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કર્યા પછી આવી સુદર સ્તુતિ જેનલેખક કરે છે, ને જેનેતર અભ્યાસી તે સાથે સમત થાય પણ ખરો, પણ પ્રશ્ન એ થાય છે કે આવો તુલનાત્મક અભ્યાસ જેનોએ લખેલાં નાટકો, કાવ્યો, ચરિતો, લોકકથાઓ ને તેમના સૂત્રો ને તેમના આગમો, એ બધાનો થયો છે ખરો? એ તમામ સાહિત્યમાં જેને-તરને પણ હિન્દના સાહિત્ય જેટલી જ પ્રસાદી ધણે ડેકાણે મળી શકશે. પણ તે પ્રસાદીઓને સાહિત્યના કોઈ ઇતિહાસમાં સ્થાન મળ્યું છે ખરું?

વેદની ઋચાઓમાં આપણે લગ્ય કલ્પના, તીવ્ર મનોવેગ, અજબ ઉન્માદ, ને ચિત્તનો અનન્ય ઉદ્ધાસ જોઈએ છીએ તેવાજ લક્ષણો કોઈ પણ વાચક જેનસૂત્રોમાં રચણે રચણે જોઈ શકશે. જેન આગમનું સાહિત્ય દ્વિસુદ્રીમાં ઉતરી પડે છે, કથાત્મક થઈ જાય છે, કથાત્મક જણાય છે, ને સાપ્રત્યિક થઈ જાય છે, અનેક

વાર તે જોધાત્મક ને આદેશાત્મક થઈ જાય છે તો અનેકવાર તેમા પંચમહાવ્રતધારી જૈનમુનિનું અથવા રાગદ્રેષને સર્વાંગે જીતનાર “વીતરાગ”-તીર્થંકરનું વ્યક્તિત્વ દીપી નીકળે છે. જનોના કાવ્યોમા નાટકોમા, ચરિતોમા, રાસાઓમા, અને સ્તોત્રોમા ધણીવાર વાચકને જૈનેતર લખાણોની પ્રસાદી મળી શકે છે. માત્ર તેમનું નિરીક્ષણ થવું જોઈએ. વિક્રમની વીરગી સદીના લેખક શ્રીમદ્ રાજચંદ્રની વાણી વાચતા કોઈ પણ જૈનેતર વાચક અનન્ય સાહિત્ય-ભંડારની આવી હાથ લાગી હોય નહિ તેવો પ્રસાદ અનુભવશે.

આમા થોડાંએક દૃષ્ટાંતો હું આપું—શ્રી હર્ષના નૈપથ્યગિતિ મહાકાવ્ય સાથે સ્પર્ધા કરતું હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્ય, જે પં. દેવવિમલગણિએ સ્વોપન ટીકા સાથે રચેલું છે, કવિ કાલિદાસના રઘુવંશકાવ્ય સાથે સ્પર્ધા કરતું વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્ય, જે પં. હેમ-વિજયગણિએ સોળ સર્ગ સુધી લખેલું ને અપૂર્ણ રહેલું ૧૭ થી ૨૧ સર્ગ પર્વત ટીકાકાર ગુણવિજય ગણિએ પૂર્ણ કર્યું હતું, જૈનેતર પંચકાવ્યો સાથે સ્પર્ધા કરતા ખીન્ન કાવ્યો, જેવા કે જયશેખર-સૂરિનું જૈનકુમાર સભવ, મહામાત્ય વસ્તુપાલનું નરનારાયણાનંદ, બાલચંદ્રસૂરિનું વસંતવિલાસ, મેરુગસૂરિનું જૈન મેઘદૂત, કવિ હરિશ્ચંદ્રનું ધર્મશર્માવ્યુત્થ, કવિ વાગભટ્ટનું નેમિનિર્વાણ, મુનિભદ્ર-સૂરિનું શાંતિનાથચરિત, અભયદેવસૂરિનું જયંતવિજય, વગેરે. (આગમોદ્યસમિતિથી પ્રકાશિત ભક્તામરસ્તોત્રની પાદપૂર્તિરૂપ કાવ્યસંગ્રહના દ્વિતીય વિભાગ ઉપર પડિત લાલચંદ્ર ભગવાનદાસ ગાધીનો અભિ-પ્રાય, ઇ. સ. ૧૯૨૭)

સવાલ એ છે કે પૂર્વે કે હમણા આવો અભ્યાસ કેમ થયો નહિ? પ્રથમ તો આ કૃતિઓ જૈનેતરોને અજ્ઞાત હતી ને તેઓ તેમને ઘણી સાપ્રદાયિક લાગી છે. ખીન્નું જૈન અભ્યાસના સ્થળો વિદ્ય.પીઠોની કોટિમા આવ્યા નહોતા—

આવી જાતનો જ વિચાર અથકર્તા પોતે જૈનતીર્થ વિષે

લખતા પ્રકટ કરે છે—“આખા હિન્દમા જૈનતીર્થ તો એવું એકે નથી કે જ્યાં વિદ્યાધામ હોય, વિદ્વાનોની પરિપદ હોય, વિચારકોની ગોઠી હોય અને એમની ગંભીર પ્રાણુપૂરક વિદ્યાના આકર્ષણથીજ લકતો અને વિદ્યારસિડો આકર્ષાઈ આવતા હોય. વધારેની આશા તો બાબુએ રહી પણ દ્રાઈ એક તીર્થમા એક પણ એવું જૈન વિદ્યાલય નથી, જૈન વિદ્યાપીઠ નથી કે એકાદ પણ એવો સમર્થ વિદ્યાશ્રવી વિદ્વાન નથી કે જેને લીધે ત્યાં યાત્રીઓ અને જિજ્ઞાસુઓ આકર્ષાઈ આવતા હોય, અને પોતાના વિવિધ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરતા હોય. તીર્થોની પ્રાકૃતિક જડતા અને નૈસર્ગિક રમણીયતામા કાતો તપ અને કાતો વિદ્યા અને કાતો બને ચેતના પૂરે છે, જ્યારે આજના આપણા તીર્થોમા તપ અને વિદ્યાને નામે કાંઈ પણ આકર્ષે તેવું નથી. ગામ અને શહેરના દેરાસરોમા પહેલા ક્યાક ક્યાક ધાર્મિકશાળાઓ રહેતી તે પણ જોવામા નથી આવતી દરેક તીર્થમા મોટા મોટા દેરાસરોના લંડારમા જ્ઞાનનિમિત્તેનું દ્રવ્ય હોય છે તેનો ઉપયોગ પણ થતો નથી ને તે એકદુ થયા કરે છે. એવા મોટા લંડારોના વાર્ષિક કે ત્રિ-વાર્ષિક કાર્યવૃત્તાત-અહેવાલ પણ બહાર પડતા નથી. આ દુઃખદ સ્થિતિ છે.” પાનું ૭૮૩. પેરા ૧૧૨૪. “કોઈ પણ જમાનામા જૈન તીર્થે નાલદાના કે વિક્રમશીલાના વિદ્યાત્રયની સુગંધ નથી અનુભવી.” પાનું ૭૮૫. પેરા ૧૧૨૮.

જૈનોએ પોતે કાલિદાસ આદિ કવિઓને તેમના બીજા વિખ્યાત પુરોગામીઓને શ્રદ્ધાજલિઓ આપવામા મળ્યા રાખી નથી તે અહિં યાદ દેવાની જરૂર છે.

જૈનોએ જ્યારે સંસ્કૃતમા ખૂબ લખવા માડ્યું ત્યારે તે ભાષા રૂપેને રંગે બદલાતી જતી હતી જ્યારે જૈનોએ મસ્કૃતમા લખવા માડ્યું ત્યારે મસ્કૃત વાહુમયમા જેનેતરોએ ક્યાંનીયે ખ્યાતિની મોટી કમાણી કરી ગણી હતી અને તેમને તો તેવી કમાણી કમાવાની રહી હતી. બી-નુ એ વખતે પ્રાકૃત ભાષા ને દેશી ભાષાઓ વધારે ઉપયોગમા આવતી

હતી, ત્રીમુકું, તેમજ સદીથી મનગમી સતી મૂર્ધ્વીમા દિન્દના દિન્દુઓ રાજ્યસત્તા ઉપરથી ખગી જતા હતા, કાળી વિદ્યાધાગ રત્ન નહોતું; જેનો ને જૈનેતરો-ખધાને કારસી જાણવાની જગ જાણાતી હતી, રાજસભામાં જૈનોને માત્ર આત્મણુ વિદ્વાનો ઉપર વિજ્ય મેળવવાનો હતો, રાજસભામાં માત્ર પર્શનનો વિવાદ ન થતો. તેમને તો મુક્તાનો, પાદશાહો, મોક્ષર્થીઓ, મૌઢાનાઓ, મુકનીઓ, ને પાદરીઓ સાથે પણ વાદ કરવો પડતો આ વખતે પૂર્વજેતી માકક જૈન મુનિઓ ઉપવનોમા કે ઉદ્યાનોમા જઈ ચતુર્વર્ણોને ઉપદેશના નહોતા, અણુસમજી ઈસ્લામના ઝનુન સામે તેવો વ્યવહાર શક્ય નહોતો, વળી હસ્તિના તાડયમાનોડપિ ન ગચ્છેત્ જૈનમંદિરમ્ એવો તેમની સામે સામાજિક બદ્ધિષ્કાર ચતુર્વર્ણમમાજના આત્મણુ ધુરંધરો તરફથી ઉપદેશાતો હતો, તેથી તેઓ ઉપાગ્રયોમા જેમી વણિકજનોને પોતાનો અસહી ધર્મ સમજાવવા માડ્યા, તેમજ સંસ્કૃતમા લખાતુ વાડમય તેમની પાસેજ રહ્યું; અને તેથી તેમની કૃતિઓ જૈનેતર વિદ્વાનમંડલમા માન્ય થઈ શકી નહિ અને સ્થિટિશ અમલ થઈ જ તે પ્રકાશમા આવી

આ જ કારણથી જૈન સાહિત્ય ખીજી દિશામાં ઘણું દીપી નીકળ્યું. જૈન મુનિઓ વણિકોના બોધકો, ને શિક્ષકો બની ગયા હતા. આ વણિકસમાજ ગૂંજરાતમા, માળવામા, અને રાજપુતાનામા સારી રાજસત્તા ઉપર હતો, પણ તે રાજસત્તા મુસ્લીમોના વખતમા આગળના જેવી વગવાળી નહોતી. વળી તે સમાજ આત્મણુ સમાજ જેટલો બહુશ્રુત નહોતો ને તેનો સ્ત્રી વિભાગ કોઈ કોઈ અપવાદો સિવાય લગભગ નિર્ગ્રહ હતો. તેથી જૈન લેખકોએ પોતાના વાડમયનો પ્રવાહ ખીજી દિશામાં વહેવડાવ્યો. તેમણે સરસ્વતીનું આરાધન પોતાના સમાજની ભાષામાં કરવા માડ્યું તેમણે મસ્કૃત કાવ્યો ઉપરાત રાસાઓ લખ્યા, છંદો ઉપરાત દેશીઓ ગાઈ, જુની નાની નાની કથાઓને રાગરાગીણીવાળા રાસાઓમાં ઉતારી, ને ભવી

વાણકેતે આરિત્રશીલ, ને જૈનમતના અનુરાગી રાખવા પ્રયત્ન કર્યો. તેમા તેઓ સારી રીતે જશનામી થયા. ઉપર કહ્યું તેમ તેઓ પાટકો થયા, જ્ઞેશીઓ થયા, વૈદો થયા, ને શિક્ષકો પણ થયા.

જૈનોનુ આ રાસાસાહિત્ય ને લોકસાહિત્ય હજી બરાબર લાણાયું નથી. તે સાહિત્યમા તેમણે જૈન ને જૈનેતર સમાજનુ માનસ કેવી રીતે આલેખ્યુ છે, તેનુ પરિશીલન હજી યોગ્ય રીતે થયુ નથી ઉપરાત તેનો તુલનાત્મક ને ઐતિહાસિક ને ક્રમબદ્ધ અભ્યાસ થયો નથી. તેમા રહેલો જૈન દર્શનનો સભાર કદાચ આવા પરિશીલનની આડે આવતો હશે, પણ અભ્યાસીઓએ તે સભારની પેલી પાર થઈ તેને માત્ર ધાર્મિક સાહિત્ય કે સાપ્રત્યયિક લખાણ તરીકે નહિ પણ વાઙ્મય તરીકે જોવું ઘટે છે વળી જૈન તે વખતના સમાજનો એક ઉપયોગી સમાજ હતો. તે સમાજ સમસ્ત પ્રદેશના આર્થિક ઇતિહાસમા ને રાજકાન્થમા પણ સારો ભાગ લેતો હતો. તેથી તેની તે વખતની પરિસ્થિતિ જાણવાનુ માત્ર આ એકજ સાધન છે એ દષ્ટિએ એટલે સામાજિક અભ્યાસ ખાતર પણ આ વાઙ્મય દરેક અભ્યાસીએ જોવુ જોઈએ. અભ્યાસના વિષયમા એટલી સહનશીલતા કેમ ન આવે ?

જૈન સાહિત્યનુ ખીજું લક્ષણ હવે હું નોધીશ એ સાહિત્યમા ચરિતાનુયોગને જેટલુ સ્થાન આપવામા આવ્યું છે તેટલુ સ્થાન હિન્દના ખીજા સાહિત્યમા જવલ્લે આપવામા આવ્યુ હોય, જૈન ધર્મ ચરિતાનુયોગી છે એમ કહીએ તો પણ ચાલે. રાગદ્વેષને છતનાર આત્માના વચનો હમેશા હરિભદ્રસરિની વાણીમા “યુક્તિમત્” હોય છે અને તે માન્ય થવા જોઈએ. આ જૈનદર્શનનું મુખ્ય સૂત્ર છે— આખું જૈન દર્શન આ સૂત્રના પાયા ઉપર ચણાએલુ છે. ઉપરાત, અધા દર્શનોમા આચાર્યોના મંતવ્યોને સ્વીકારવામા ને પૂજવામા આવે છે ને તેમના ઉપર મંચમથી ને પૂજ્યશ્રુદ્ધિથી જિદાપોદ કરવામા આવે છે, પણ જૈન વાઙ્મયમા તો તેમના મતવ્યો માત્ર નહિ; પણ તેમના ચરિતો પૂજનીય ને અનુકરણીય નહિ

પણ સૂક્ષ્મતાથી વર્ણનયોગ્ય ગણવામા આવે છે. આ કારણથી જૈનોએ પોતાના વાસ્તવ્યને ખાસ ચરિતાત્મક બનાવ્યું છે તીર્થકરોના ગણધરોના સૂત્રોના વિષયભૂત સાધુસાધ્વીઓના ને શ્રાવકશ્રાવિકાઓના, પૂર્વ આચાર્યોના ને સૂત્રિઓના ને જન શાસનને દીપાવનાર ગાજીઓના ચરિતો જૈનોએ ખૂબ વિસ્તાર્યા છે. એ ચરિતો ગદ્ય ને પદ્યમા વિસ્તારવામા આવ્યા છે અને તેમનો વિસ્તાર કગતી વખતે પ્રાચીન વાસ્તવ્યશાસ્ત્રના બધા નિયમો પાળવાનો યત્ન કરવામા આવ્યો છે.

આ ચરિતોના કેટલાક પાત્રો પ્રશસ્ત હતા, તેથી લેખકોની દૃષ્ટિએ તેમનું વર્ણન અમુક દૃષ્ટિથી કરવામા આવ્યું છે. તેમા ચાલુ ચરિતાત્મક વાસ્તવ્ય-Biography-ની બધી વૈશેષિકતા આવી શકી નથી, તેમા ગુણોને અતિશયો તરીકે વર્ણવ્યા હશે, તેમા દોષોને ઢાકવામા આવ્યા હશે, ચરિતનું વર્ણન સાપ્રત્યિક ને ધાર્મિક થઈ જતું હશે, તેમા કથાવિભાગ જોડી દેવામા આવ્યો હશે; યાત્રાના વર્ણનો, મંદિરોના જીર્ણોદ્ધારો, અમારિધોપણનાં જયવાક્યો, દીક્ષાઉત્સવો, શાસનનો ઉદ્દેશ, એ બધું તેમા વિશેષ પણે આવડું હશે, છતાં તે સાહિત્યભાગ અવનવો છે, પરપરાથી ખેડાતો આવ્યો છે, ને તેમા અનેક વિધવિધ, અને ઉપયોગી વ્યક્તિગત, ઐતિહાસિક, સામાજિક, ભૂગોલિક, ને રાજકારણી માહિતી ભરવામા આવી છે. તેથી આ ગુણ બધાએ ખાસ તપાસવો ઘટે છે.

જૈન સાહિત્ય ચરિતાત્મક છે તેટલું જ ઐતિહાસિક છે. તેના પરિશીલનથી હિન્દના ઇતિહાસને નવો આકાર મળ્યો છે ને ભવિષ્યમા મળશે. ગૂજરાતના ઇતિહાસમા તો તે સાહિત્ય અનેક સ્થાન લે છે.

છતાં એટલું કહેવું જોઈએ કે જૈન સાહિત્યની ઐતિહાસિક ઉપયોગિતા આપણી દૃષ્ટિએ કેટલીક બાજતોમા અધૂરી રહી ગઈ છે જૈન મુનિઓ એક વાર બ્રાહ્મણ પડિતોનું સ્થાન ભોગવતા હતા. તેઓ આખા હિન્દમા બધે સ્થળે વિચરતા હતા અને પોતાના

વિહારો દરમ્યાન તેઓ દેશના જુદા જુદા સમાજોના ખાસ પરિચય-
મા આવતા હતા. છતાં જૈનોએ દેશનો કે દેશના કોઈ ભાગનો
સ્પષ્ટ, સુરેખ, ને સુધટિત ઇતિહાસ આપ્યો નથી. તેમણે આપેલો
સોલંકીઓનો ઇતિહાસ અધૂરો નથી લાગતો ? અલબત્ત તે ઇતિ-
હાસ પુરાણોના જ્યાનથી ઘણો ચડે છે, તેમ તે વખતના જૈનેતર
પણ હિન્દના એજ વિષય ઉપરના સાહિત્યની અપેક્ષાએ ઉચ્ચસ્થાન
ભોગવે છે. પણ પ્રબંધોનું ને કાવ્યોનું ઐતિહાસિકરૂપ વાચકને ને
અભ્યાસીને સાપ્રદાયિક, અતિશયોક્ત, ને અમબદ્ધ અનેકવાર લાગે છે.

પ્રબંધોના ને ઐતિહાસિક કાવ્યોના લેખકોમાના ઘણાઓ તે
વખતે સુલતાનોના પાદશાહોના પરિચયમા આવતા હતા. કેટલાએકો
તેમના દરબારોમાના માનીતા રાજપુરુષો હતા ને અણુલક્ષ્ય જેવા
ઇતિહાસકારના પરિચયમા આવ્યા હતા એટલું જ નહિ પણ મુસ્લીમ
પ્રાડિત્યની ભાષા ફારસી ભાષા પણ જાણતા હતા. તેઓ રાજ
મુસલમાની તવારીખ નજરે નજર જોતા હતા. કોઇ કોઈ તો પાદ-
શાહી પ્રવાસમા સહભાગી થયા હતા ને કોઇ શાહઝાદાઓના શિક્ષકો
બન્યા હતા. ઘણાઓ ક્ષત્રિય રાજાઓના ગુરુઓ, શિક્ષકો, ને ઉપ-
દેશકો હતા. છતાં તેમણે મુસલમાનોએ લખી તેવી ગદ્યમા તવારીખો
આપણને આપી નહિ, કોઇએ પાદરીઓએ લખી તેવી રાજનીતીઓ
ન લખી, કોઇએ સમાજનો સુરેખ ખ્યાલ ન આપ્યો; બધાએ
યાત્રાઓ વર્ણવી, પણ કોઇએ પ્રવાસ ન વર્ણવ્યો; બધાએ જૈન
મંદિરોનું ને તીર્થોનું વર્ણન આપ્યું, પણ કોઇએ તત્કાલીન હિંદુ ને
મુસ્લીમ રથાપત્ય વર્ણવ્યું નહિ, કોઇએ પોતાના આશ્રયદાતા તથા
લખી કે ભોગલ રાજ્યકર્તાનું નાનું સરખું પણ જીવનચરિત્ર ન આપ્યું.

કારણ એ છે કે જૈન સાહિત્ય બહુધા જૈન મુનિઓએ લખેલું
છે—તેમા પ્રાવક વર્ગનો હિસ્સો છે પણ તે ઘણો ઝોડો છે. એ
મુનિઓના પૂર્વદાલીન આચારોના નિયમોનું પાલન ચત્તપૂર્વક થતું
હતું અને તે નિયમોની બહાર તેઓ કદિ પણ ન જતા. તેઓ

ચરિતો લખના પણ ઘણે ભાગે જૈન ચરિતો લખના, તેઓ પ્રાચીન લખતા પણ ઘણે ભાગે જૈન પાત્રો વિષે. વળી તેમને વાઙ્મયના પૂર્વકાલીન નિયમો પાળવા પડતા. તેથી તેમનું ઐતિહાસિક સાહિત્ય મુશ્કેલીમોના ઐતિહાસિક જેવું ક્રમિક, પૂર્વાપર મળવને બળવનાર, તારીખવાર રમ્મિક ને વાચનયોગ્ય થઈ શક્યું નહિ.

અત્યારે પણ આ દોષ ચાલ્યો આવે છે જૈન સાધુઓમા, ને તેમા શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના સાધુઓમા ને કોઈકવાર સાધ્વીઓમા પણ પાડિય છે, પણ તેને કોઈને પશ્ચિમની વિદ્યાનો રંગ લાગ્યો નથી. શ્રાવકોને તે રંગ લાગ્યો છે તેથી તેમની કૃતિઓમા પશ્ચિમની વિદ્યાના રંગની અસરો ખામ જણાય છે પશ્ચિમામે જૈન વાઙ્મયનો ને સાહિત્યનો ઐતિહાસિક ખ્યાલ આપણને હજી આ નવી પદ્ધતિવાળો મળી શકતો નથી ને કર્તાનો પ્રયામ તે દિશામા પહેલો છે એમ કહેવામા બીજા કોઈને અન્યાય નથી થતો. પણ તે પ્રયાસ, શરૂઆતનો કાળ જતો કરીએ તો શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજક સંપ્રદાયના પ્રયાસનો ને તેમા પણ ગૂજરાત સબધી થયો છે એમ લખતા તેમની અથાગ મહેનતને અન્યાય તો નહિ થાય. ટૂંકામા હજી એ ઇતિહાસ સમગ્રપણે, તુલનાત્મક દષ્ટિથી, શાસ્ત્રીય રીતે, અને સુઘટિત થવાનું બાકી રહે છે. જેમ જૈનોના સ્થાદવાદને ચૂરોપની ફિલસુફી, હિંદના પડ્દર્શન ને બૌદ્ધ દર્શન, વગેરેની દષ્ટિઓથી ચાળી તેનું સમર્થન કરવાની જરૂર છે-શોકની વાત તો એ છે કે સ્થાદવાદનું નિરૂપણ પણ હજી ઇંગ્રેજીમા કે રિષ્ટ ગૂજરાતીમા જૈનેતરો સમગ્ર શકે તેવું થયું નથી-જેમ જૈનોના પંચાસિતકાચોને તેજ દષ્ટિથી સમજાવવાની જરૂર છે—અધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનો વિચાર કેટલો બધો મૌલિક છે ?—તેમ જૈન વાઙ્મયને પણ તેવું સમર્થન આપવાની જરૂર છે. આ કર્તવ્ય જૈન મુનિઓ તો કરશે, પણ તે હવે નવી વિદ્યા બાણેલા બહુશ્રુત શ્રાવકોએ પોતાને શિર લઈ લેવું જોઈએ. તેથી પણ વધારે સાહિત્યના,

દ્વિલસુરીના ને ઇતિહાસના અભ્યાસીઓએ આ કામ હવે ઉપાડી લેવું જોઈએ

લેખકે સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના કામનો ક્યાક ક્યાક ઉલ્લેખ કર્યો છે પણ તે અધૂરો છે. કાષ્ઠક અશે તે માટે દીર્ઘસૂત્રી, ક્રિયાબ્જ, અને સંકોચવૃત્તિવાળો હાલનો તે સંપ્રદાય જવાબદાર હશે. પણ એટલું કહેવું જોઈએ કે મોહનલાલભાઈએ સ્થાનકવાસી સંપ્રદાયના મૂર્તિપૂજા સામેના વિરોધને વિશાળ દૃષ્ટિથી અવલોકવાની જરૂર હતી. એ વિરોધ માત્ર નવો મત ઉભો કરવા માટે નહોતો, તેમા સિદ્ધાંત હતો, તર્ક હતો. સંસ્કૃત માનસના ઉડા ને ઉંચા લક્ષણનો અભ્યાસ હતો, અને મૂર્તિપૂજાથી કાળાતરે પરિણમતા જડતા ને વહેમ સામે ખરો પ્રકોપ હતો. જૈન શાસન ને જૈન આચારવિચારને સુધારવાની તેમા તીવ્ર ઉત્ક્રાંતિ હતી. દુર્ભાગ્યે સ્થાનકવાસી સુધારકોની આ શક્તિ મૂર્તિપૂજા સામે પ્રકોપ કરવામા બંધી ખરચાઈ ગઈ હોય નહિ તેમ તેનો સમાજ ક્રિયાબ્જ ને સંસ્કૃત તથા અર્ધ-માગધી વિદ્યાના અભ્યાસથી એકદમ વિમુખ થઈ ગયો.

જૈન શાસનમા આવા તડો અનેડવાર થયા છે. પણ એ તેહા-સિક કાળથી થએલા તડોની અસરથી જૈનોમા ઘણી અસહિષ્ણુતા આવી ગઈ દિગંબરી કુમુદચંદ્ર ઉપર વિજય મેળવનાર શ્વેતામ્બરી-જોએ પોતાની રાજસત્તાનોને ધર્મસત્તાને દુરુપયોગ કર્યો હોય એમ નથી લાગતું ? મોહનલાલભાઈ પાના ૨૪૭-૨૪૮ પેરા ૩૪૩ લખે છે કે —સં. ૧૧૮૧ મા વૈશાખ શુદ્ધ પૂર્ણિમાને દિને સિદ્ધરાજની રાજસભામા તેના અધ્યક્ષપણે જૈનધર્મની શ્વેતામ્બર અને દિગંબર નામની બે મુખ્ય શાખાઓમા પરસ્પર એક ચિરસ્મરણીય પ્રત્યંકવાદ થયો હતો. આ વિવાદમા કર્ણાટકીય દિગંબરાચાર્ય કુમુદચંદ્ર વાદી હતા અને ગૃત્વરીય ઉક્ત શ્વેતંબરાચાર્ય દેવચરિ પ્રતિવાદી હતા. મરત એ હતી કે જે હારે તેના પક્ષના દેશપાત્ર-ગૃજગત બદાર થાય. આમા ઉક્ત શ્રીપલ કવિએ શ્વેતામ્બર સંધના એક પ્રમુખ નેતા

તરીકે પ્રમુખ ભાગ લીધો હતો. તે દેવસૂરિના પક્ષનો પ્રતાપી સમ-
ર્થક હતો. ૩૬ વર્ષની ઉંમરના હેમાચાર્ય પણ તે સમામા હતા.
વાદના પરિણામે દિગંજરાચાર્ય હારતા દિગંજરીઓને ગૂર્જરભૂમિ
તજવી પડી. આ વાદનું વર્ણન તે વખતમા થએલા ધર્મટવણિગ
વંશમા થએલા ધનદેવના પૌત્ર અને પદ્મચંદ્રના પુત્ર યશશ્રદ્ધે પાત્ર
સર્ગમા બનાવેલા મુદ્રિતકુમુદચંદ્ર નામના નાટકમા યથાસ્થિત
વિસ્તૃત આપ્યું છે. આ છતથી દેવસૂરિ વાદિદેવસૂરિ તરીકે
પ્રસિદ્ધ થયા ”

મારા વિદ્વાન મિત્ર પાંડિત લાલચંદ્ર દિગંજરીઓની દેશપાર
થયાની હકીકતને વિશ્વસનીય ગણતા નથી. પણ જો સત્રાદે જે
લખ્યું છે તે ખરૂં ઠરતું હોય ને દિગંજરીઓ શ્વેતાખરીઓને હાથે
બહુધા દેશપાર થયા હોય તો તે જૈન સંપ્રદાયના અકિંસાના સિદ્ધા-
તથી એકદમ વિરુદ્ધ છે ને તેની અયોગ્યતા સામે જેટલું લખાય
તેટલું ઓછું છે બહુ ભાગે આવી અસહિષ્ણુતા માટે સાધુર્ગ
વિશેષ જવાબદાર હોય છે.

અત્યારે કેટલેક સ્થળે આવો વ્યવહાર લુદ્ધ રૂપમા પળાય છે.
આલાવાડમા ને ગૂજરાતમા એકજ નાતમા જૈનો ને જૈનેતરો કે
વૈણ્ણવો, ને સ્થાનકવાસીઓ ને દેરાવાસીઓ, એવા બે નાતના તડો
થઈ ગયા છે જે બહિષ્કાર પ્રથમ રાજસત્તાથી અપાતો હતો તે
હવે ‘ધોળ’ દ્વારા અપાય છે જૈન સાહિત્યમાય મહાનાત્મક ને
ખંડનાત્મક લક્ષણ આવી ગયું છે ને સાહિત્યનો ખરો મર્મ ઘણે
ઠેકાણે હમણા સુધી તો છુલી જવાયો હતો ’ યાદ રહે કે જૈનેતરો-
એ ય આ સામાજિક બહિષ્કારનું બળ જૈનો સામે કાંઈ ઓછું
અજમાવ્યું નથી !

જૈન સંપ્રદાયના આકરા ક્રિયાપાલનથી જૈન સંપ્રદાય પ્રાતિક
ને એક જ નાતવાળો અત્યારે થઈ ગયો છે ને વચગાળાના વખતમા
જૈન સાહિત્ય પણ તે વિકૃતિને પામી ગયું હતું. એજ આકરા ક્રિયા-

પાલનથી જૈન સંપ્રદાય ભારતની બહાર ન જઈ શક્યો એટલુંજ નહિ કોઈ જૈન સાધુ તક્ષશીલાની પેલી પાર કે નેપાળની પેલીપાર ગયાનો હજી પૂરાવો મળી શક્યો નથી. પરિણામે જૈન દર્શને બૌદ્ધ દર્શનના જેવો ભારતનો કે એશિયાનો દિગ્વિજય ન કર્યો તે જૈન આચારનું ક્રિયાજીવન સૂચવે છે. એટલુંજ માત્ર નહિ. હાલના જૈનો વેપારમાં જેટલા સાહસિક અને સહનશીલ છે તેટલા સંપ્રદાયની માન્યતાઓમાં સાહસિક ને સહનશીલ નથી. જો તેમણે પોતાના સાધુ-સાધ્વીઓના સમ્રવિભાગના આચારપાલનમાં શાસ્ત્રસંમત કડકાઈને જરાક શિથિલ બનાવી દીધી હોત તો જૈન સંપ્રદાય હિન્દ બહાર જઈ શક્યો હોત ને જૈન વાડ્મય, ફિલસૂફી, આચાર, ને કળા-પણ હિન્દ બહાર ગયા હોત.

ગ્રંથકાર પોતે પોતાના સમાજનો આ સંકોચ સહગત વીર-ચક્ર રાધવજી ગાધીનો પરિચય કરાવતી વખતે આપણને કહી બતાવે છે — “ પૂર્વે જૈનધર્મનો પ્રસાર અમેરિકા-ઈંગ્લાન્ડ-પરદેશ. કરવા માટે કોઈ નહોતું ગયું તેથી વિદેશમાં જૈનધર્મનો પરિચય કરાવનારનું પ્રથમ માન આ યુગમાં થયેલ વિદ્વાન જૈન ગૃહસ્થને— શ્રાવકને ધટે છે. વીરચંદલાઈ જે ધર્મપરિપક્વ સીકાગો ગયા ત્યાં સ્વામી વિવેકાનંદ પણ પ્રથમ આર્યવેદાત તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવવા આવ્યા હતા. તેઓ માસાહારી હતા જ્યારે વીરચંદ ધર્મચુસ્ત જૈનનું હવન ગાળનાર નિર્દોષ અન્નાહારી હતા. બંને ભારતના રત્નો, લોકપ્રિય વ્યાખ્યાનકાર અને અમેરિકાના શ્રોતાઓને આકર્ષનાર તથા પોતાના વિચારોની છાપ પાડનાર હતા. બંને સ્વદેશમાં દૃઢ હવન ગાળી વિદેહ થયા-વિવેકાનંદ ૪૦ વર્ષની વયે સને ૧૯૦૨ માં બેલુરના મઠમાં અને વીરચંદ તેમની પહેલાં એક વર્ષે ૧૯૦૧ માં ૩૭ વર્ષની હિમરે મુળમ્માં. એકના વિચારોની પ્રજ્વલ અમર નિજ શિષ્યમંડળે રામકૃષ્ણ સોસાયટી આદિ અનેક સંસ્થાઓ સ્થાપી જવડત અને ચિરસ્થાયી રાખી, જ્યારે ૨૫૦ વીરચંદના વિચારોની અસર ત્રીસ

પણ જૈન તરફથી જારી રહી નથી.” પાનુ ૬૯૫ પેરા ૧૦૧૮.

છેવટે, આ જૈન સાહિત્યના મહિમ ઇતિહાસના વાચનથી એટલું તો જણાઇ આવશે કે ગૂજરાતના ને રાજપૂતાનાના જૈનોએ જૈન ને જૈનેતર સાહિત્યને સાચવી રાખવામા ને તેને ખેડવામા ભગીરથ આત્મભોગ આપ્યો છે ને ઉત્તમ પુરુષાર્થ કર્યો છે. જેમ ગૂજરાતના ને રાજપૂતાનાના ક્ષત્રિયોએ મુસ્લીમ આગ્રાતો સામે આર્થ રાજ-કારણને બચાવ્યું તેમ ત્યાના જૈન મંદીરોએ તે રાજકારણની પાછળ રહેલી સ્મૃતિને સમજવાના સાધનોને એટલે તેના શબ્દદેહને ગદાણુ આપ્યું ને તેને અનેક રીતે સરકાર્યો. ઉપર જણાવેલી બધી ન્યૂનતાઓ જોતા તે વખતના જૈન સમાજની વિદ્યાસેવા એવી ઉદાર ને મર્વ-વ્યાપી હતી !

આ પ્રયાસથી બાઇ શ્રી મોહનલાલ દેશામ્હે ગૂજરાતી ભાષાના ને સાહિત્યના પ્રોફેસરનું કર્તવ્ય કર્યું છે, તેઓ વકીલ છે ને છના એવા પ્રખર અભ્યાસી ને સગ્રાહક થઈ શક્યા છે જૈન ને જૈનેતર સમાજ તેમની આ સુદર કર્તવ્યબુદ્ધિનો ચોક્કસ ઉપયોગ કરે અને કદર બૂઝે. એ શુદ્ધિથી તેમણે જૈન શાસનનેજ દીપાવ્યું નથી, તેથી ગૂજરાતી સાહિત્ય પણ દીપાયમાન થયું છે.

કોલેજ, વડોદરા. }
તા. ૨-૧૨-૩૧.

કામદાર કેશવલાલ હિમતરામ.

સાંકેતિક અક્ષરોની સમજ.

અ.=અધ્યયન.

અં=અગ્રેષ્ઠ.

અપ.=અપભ્રંશ

આ.=આગમ (ગચ્છ) (૨) આવૃત્તિ

આ. સ. ઇ=આર્કિયોલોજિકલ સર્વે ઓફ ઈન્ડિયા (Arch-
iologological Survey of
India).

આ. સ } આગમોદય
આ સમિતિ } સમિતિ

આ. સહા=જેન આત્માનાંદ સભા,
ભાવનગર.

આ.=આચલિક, અચલ ગચ્છીય
ઈ. એં=ઈન્ડિયન એન્ટિક્વરી
(Indian Antiquary)

ઈ ઓ.=ઈન્ડિયા ઓર્ફિસની હસ્ત
પ્રતોનુ ઈન્ડોલોગ

ઉ.=(૧) ઉદ્દેશ (૨) ઉપાધ્યાય.

ઉં } ઉપદેશ—ક્રિદેશ ગચ્છીય
ઉપં }

એં=એનિટાસિક

ઓસ=ઓસવાલ.

કા.=કાવ્ય.

કાથવટે રી.=કાથવટેના હસ્તપ્રતો.
વિષયક રીપોર્ટ.

નં. ૧ સને ૧૮૬૯-૭૦

નં. ૨ સને ૧૮૯૧-૯૫

કાસ.=કાસદહ ગચ્છીય

કા. વડો =કાતિવિવચયજી પ્રવર્તકનો
પુસ્તક ભંડાર, વડોદરા

કા. છાણી= „—છાણી.

કી=કીલ્હોર્નના હસ્તપ્રતોવિષયક
રીપોર્ટ.

ન. ૧ સને ૧૮૬૯-૭૦

ન. ૨ સને ૧૮૮૦-૮૧

ન. ૩ સને ૧૮૮૧-૮૨

ખ=ખરતર ગચ્છીય

ગ.=(૧) ગચ્છ, ગચ્છીય (૨) ગદ્ય.

ગા. ઓ. ઇ.=ગાયકવાડ ઓરિયે-
ન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ વડોદરા.

ગા. ઓ. સી=ગાયકવાડ ઓરિ-
યેન્ટલ સીરીઝ, વડોદરા

ગુ=ગુલાબકુમારી લાયબ્રેરી, કલ-
કત્તામાનો હસ્તપ્રતોનો ભંડાર.

ગૃ=ગૂજરાતી.

ગૂ ભા.=ગૂજરાતી ભાષાતર.

ગૃ. સા. પરિપદ=ગૂજરાતી સાહિત્ય
પરિપદ

ગો. ના.=ગોકળદાસ નાનજી

હસ્તક્રમે ભંડાર

ચં.=ચંદ્રકુલ

ચો.=ચોપધ

જ્યો.=જ્યોતિષ

જા.=જાલંધર (ગચ્છ)

જિ. ર=જિનવિજય સંપાદિત
પ્રાચીન જૈનલેખસંગ્રહ,
ખીજો ભાગ

જૂ. ગૂ.=જૂની ગૂજરાતી

જેસ.=જેસલમેર ભંડારના ગ્રંથોની
સૂચી (ગા. ઓ. સી
નં. ૨૧)

જેસ.પ્ર. } „ની પ્રસ્તાવના તેમાં
જે. પ્ર. } પડિત લાલચંદે લખેલ
ગ્રંથકર્તાપરિચય

જૈ. ગૂ. કવિઓ=જૈન ગૂર્જર
કવિઓ

જૈ. ધ. સભા } જન ધર્મપ્રસારક
જૈન ધ. સભા } સભા, ભાવનગર

જૈન સા સં.=જૈન સાહિત્ય

—

સ શોધક

ટિ.=ટિપ્પણ, ટિપ્પણી

ડા. ભાવ.=ડાસાભાઈ અભેયદ
સંધનો ભંડાર, ભાવનગર

ત.=તપાગચ્છ, તપાગચ્છીય

દિ.=દિગંબર

દે. લા.=શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ

જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ, સુરત

ન.=નંબર (મંખ્યાનો ગ્રંથ)

ના.=નાહર પૂરણચંદ્ર મંચહીત

જૈન લેખસંગ્રહ કે જોના ત્રણ

ભાગ બહાર પડ્યા છે.

ના. પ્ર પ્ર } નાગરી પ્રચારિણી
નાગરી પ્ર પ્ર } પત્રિકા, કાશી.

નિ પ્રે =નિર્ણયસાગર પ્રેસ, મુંબઈ

પ્ર૦(૧)=પ્રકાશક, પ્રકટકર્તા, (૨)

પ્રકરણ (૩) પ્રસ્તાવના

પ્ર. ચ.=પ્રભાવક ચરિત

પ્રા૦=પ્રાકૃત

પ.=પડિત, પન્યામ. (૨) પકિત

પા. } પાટણના પુસ્તક ભં-

પા. મૂચી } ડારોની સૂચી (કે જે
ગા. ઓ. સી. મા
પ્રકટ થનાર છે તે)

પાર્શ્વ=પાર્શ્વચંદ્ર-પાયચંદ ગચ્છીય

પિપ્પ=પિપ્પલ ગચ્છીય

પિપ્પ૦ ખ૦=પિપ્પલીક ખરતર

ગચ્છ

પી૦=પીટર્સનના હસ્તપ્રતોવિષયક
રીપોર્ટ.

ન. ૧ સને ૧૮૮૨—૮૩

ન. ૨ સને ૧૮૮૩—૮૪

નં. ૩ સને ૧૮૮૪—૮૬

નં. ૪ સને ૧૮૮૬—૮૭

નં. ૫ સને ૧૮૮૭—૮૮

નં. ૬ સને ૧૮૮૮—૮૯

પુ.=પુસ્તક.

પૃ.=પૃષ્ઠ.

પો., પોર.=પોરવાડ.

પૌ.=પૌર્ણમિક, પૂર્ણમાગમ્બીય.

ખં. એ. સો. જ. =અંગાલ એશિ-

યાટિક સોસાયટી જર્નલ.

આલા. આળા.=આલાવખોધ, આ-

ળાવખોધ.

બિ. ઈ.=બિબ્લિઓથેકા ઇન્ડિકા.

(Bibliotheca Indica)

બુ=બુદ્ધિસાગરસૂરિ પ્રેરિત જૈન

ધાતુપ્રતિમા લેખસંગ્રહ (કે

જેના બે ભાગ બહાર પડ્યા છે)

બુલ્.=બુલ્લરના હસ્તપ્રતવિષયક

રીપોર્ટ,

નં. ૧ સને ૧૮૭૦-૭૧

નં. ૨ સને ૧૮૭૧-૭૨

નં. ૩ „ ૧૮૭૨-૭૩

નં. ૪ „ ૧૮૭૩-૭૪

નં. ૫ „ ૧૮૭૪-૭૫

નં. ૬ „ ૧૮૭૫-૭૬

નં. ૭ „ ૧૮૭૭-૭૮

નં. ૮ „ ૧૮૭૯-૮૦

બૃ.=બૃહત્.

બૃ. ટિ.=બૃહત્ ટિપ્પનિકા (કે

જે જૈન સા. મં. ના ખંડ ૧

અંક ૪ મા પ્રકટ થય છે.)

બાડ =બાડ્લિયન.

બૌ.=બૌદ્ધ.

ભં.=ભંડાર.

ભા.=ભાગ.

ભાવ.=ભાવનગર.

ભા.=ભાડારકરના હસ્તપ્રત વિષ-

યક રીપોર્ટ.

નં. ૧ સને ૧૮૭૯-૮૦

નં. ૨ „ ૧૮૮૦-૮૨

નં. ૩ „ ૧૮૮૨-૮૩

નં. ૪ „ ૧૮૮૩-૮૪

નં. ૫ „ ૧૮૮૪-૮૭

નં. ૬ „ ૧૮૮૭-૯૧

ભા. ધં.=ભાડારકર ધનિસ્ટટયુટ,

પૂના (કે જેમા ડેક્કન કૉલે-

જમા પહેલા રહેતી મુખ્ય

સરકારની બધી હસ્તપ્રતો

રાખવામા આવી છે.)

ભી. મા.=ભીમશી માણેક (તે

નામની દુકાન પાંચધુની

મુખ્યમા છે.)

મિત્ર=મિત્રના હસ્તપ્રતોના રીપોર્ટ,

કલકત્તા.

મુ.=મુદ્રિત.

ય. ગ્રં.=યશોવિજય ગ્રંથમાલા-

મૂલ કાશી, હાલ ભાવનગર.

રા. ધં.=રાજપૂતાનેકાઈતિહાસ.

રી.=રીપોર્ટ.

રૂ.=રૂપલ્લિપ્ત ગચ્છ.

રૌ. એ. સો.=રૌગલ એશિયાટિક
સોસાયટી.

લ.=લઘુ

લી.=લીખીતો મૂર્તિપૂજક મધનો
પુસ્તકભંડાર.

લો=લોકા સંપ્રગાય-ગચ્છના.

વ્યા=વ્યાકરણ.

વિ.=વિભાગ.

વિવેક. ઉદ્દે.=વિવેકવિજય યતિનો
પુસ્તકભંડાર, ઉદયપુર.

વે.=વેપ્રોક્ષે. વેલણુકર સપાદિત મુખર્ધ
રૌ. એ. સો. ની હસ્તપ્રતોનું
કેટેલોગ.

વેખર.=વેખરે કરેલ ખર્લિનની લા
યગ્રેરીની હસ્તપ્રતોના કેટેલોગ.

વૈ.=વૈયાકરણ.

વૌ.=વૌદ્યુમ.

શ્રી.=શ્રીમાલી.

શ્વે.=શ્વેતાખર.

શિ.=શિષ્ય.

સ્ત.=સ્તવન.

સ્વ.=સ્વર્ગસ્થ.

મ.=(૧) મપાદક (૨) મંતાનીય
(૩) સંસ્કૃત

સ. ડૉ.=સંસ્કૃત ડૉલેજ, કલક
ત્તાની હસ્તપ્રતોનું કેટેલોગ
વૌ ૧૦ (જૈન હસ્તપ્રતો)

સમિતિ=આગમોદય સમિતિ

સાગર ભ.=સાગર ઉપાશ્રય, પાટ-
ણુમાનો પુસ્તકભંડાર.

સૂ.=સૂત્ર.

સ. બુ. ઇ. } સંકેત બુક્સ ઓફ
ધ ઇસ્ટ
S. B. E. } (Sacred Bo-
ks of the East.

હા. ભ.=હાલાભાષ ભંડાર, ફોફ-
લીયાવાડા પાટણુમાનો પુસ્ત-
કભંડાર.

હિં.=હિંદી.

હી. હં.=હીરાલાલ હ સરાજ પં.
ડિત, જામનગર (હાલ સ્વ.)

હે. ગ્રં.=હેમચંદ્ર ગ્રંથમાલા

ચિત્ર-પરિચય.

[આ ગ્રંથમાં બધા મળી સાઠેક ચિત્રો છે. તેના આઠ પ્રકાર પાડી શકાય, (૧) ધાતુ તેમજ પાપાણુની પ્રાચીન જિન મૂર્તિઓ (૨) પાપાણુના આયાગપટ અને જિનમંદિરો. (૩) પાપાણુની ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓની મૂર્તિઓ (૪) પાપાણુપર કાતરેલ કાવ્યમય યત્ર (૪) હસ્તપ્રતો પૈકી તાડપત્રની પ્રત કે તેના કાળકલક પરના ચિત્રિત ગ્રંથકારો-આચાર્યો આદિના ચિત્રો (૬) કાગળપરની કલ્પસૂત્રની પ્રતો માના રગિત ચિત્રો (૭) કાગળ પર લિખિત પ્રતોમાના કવિના સ્વહસ્તાક્ષરોના નમુના બતાવવા તેના પાનાઓ (૮) અર્વાચીન સમયની વ્યક્તિઓના ફોટાઓ. તે સર્વે ગ્રંથના આકાર ને કદને અનુરૂપ હતા તેજ પસંદ કરી મૂકેલ છે. શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ અને રાજ-બાઈ ટાવરના બ્લૉક શ્રી કૉન્ફરન્સ ઑફિસના ખર્ચે કરાવવા પડ્યા હતા. બાકી અન્ય બધા માગણી કરતા તુરતજ મોકલી આપવામાં નીચેની વ્યક્તિઓ અને સંસ્થાઓએ સૌજન્ય બતાવ્યું છે તે માટે તે સર્વેનો ઉપકાર છે.—

૧ બાબુ પૂરણચંદ નાહર M. A. B. L. કલકત્તા, ૨ બી. બી. એંડ મી. આર્થ. રેલ્વે, ૩ શેઠ જીવણચંદ સાકરચંદ, સુરત, ૪-૫ દેવચંદ લાલલાલ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ અને આગમોદ્ય સમિતિ ૬ ગાયકવાડ ઓરિયેન્ટલ ઈન્સ્ટિટ્યુટ, વડોદરા, ૭ જૈન આત્માનંદ સલા. લાવનગર, ૮ જૈન સસ્તી વાચનમાળા પાક્ષીનાણા, ૯ ડૉ. ત્રિભોવનદાસ લલિતચંદ શાહ, મુંબઈ, ૧૦ મુંબઈ માંગરોળ જૈન સલા આ પૈકી માગ મુજબની શ્રી પૂરણચંદ નાહરનો કાળો જખનો છે તેમણે તો પોતાની પામેલો બધો મગ્ગ પૈકી જેટલું માગ્યું તેટલું વિના આચકે અને પ્રસન્નતાથી મને મોકલી આપ્યું

પરંતુ દિલગીર છું કે તેમાથી આ ગ્રંથના કદ કરતા વધુ મોટા ખ્લોકો ઘણી સુંદર શિલ્પકૃતિઓના હોવા છતાં તેનો લાભ લઈ શકાયો નથી. આવા નિઃસ્વાર્થ સાહિત્યના કાર્યમા કયો સાહિત્યરસિક નિઃસ્વાર્થ સહાય આપવાની તક ન લે ? ભાગ્યેજ રડયાખડયા એક બે હતા કે જેનાથી નિઃસ્વાર્થભાવે સહાય ન આપી શકાઈ જે જૈન હોય તે તો આપે, પણ જૈનેતર સંસ્થા જેવી કે બી. બી. એન્ડ સી. આદિ રેલ્વે અને ગાયકવાડ ઓરિયેન્ટલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ માગ્યા ભેગા તુરંતજ પ્રતિકૃતિના ખ્લોકો મોકલી આપ્યા તે માટે તેઓ વિશેષ ધન્યવાદને પાત્ર છે. આવી ભાવના જૈનોમા જૈનેતરો પ્રત્યે સદા રહેો એમ ઈચ્છીશું

નવા ખ્લોકો અનેકના બનાવી શકાય એમ હતું છતાં કડના અભાવે તે બની શક્યુ નથી. આથી તૈયાર ખ્લોકો પરજ મુખ્યત્વે આધાર રાખવો પડ્યો છે.]

૧ કમઠ તાપસ અને પાર્થિનાથ રાજકુમાર—(મુસલમાન પૂર્વના સમયના કલ્પસૂત્રમાથી). ભૂમિકામા

૨ શ્રી પાર્થિનાથ કુમાર અને કમઠ તાપસ—(મુગલ સમયના કલ્પસૂત્રમાથી). ભૂમિકામા.

—આ ચિત્ર રંગીન છે આવા ચિત્રો કલ્પસૂત્રની અનેક પ્રતિઓમા સાપડે છે. કલ્પસૂત્ર મૂલ લગભગ બારસો ગાથામા છે, અને તે ધર્મ્યુષણ પર્વમા ઉપાશ્રયોમા શ્રાવકસમુદાય પાસે વંચાય છે, અને તેની પ્રતમાના ચિત્રો બતાવાય છે. આ પ્રથાથી પૂર્વે કલ્પસૂત્રની અનેક પ્રતો સુવર્ણ અને રૌપ્ય અક્ષરોમા લખાયેલી અને રંગીન ચિત્રોથી ચિત્રાયેલી, અનેક અંડારોમા ઉપલબ્ધ થાય છે. જે બે પ્રતમાથી આ ચિત્ર લેવાયા છે તેમાથી એક મુસલમાન આવ્યા તે પહેલાની પ્રત છે ને બીજી મુગલ સમયની છે તેથી તે તે વખતે ચિત્રકળા કેવી હતી તેનો નમુનો આપવા ખાતર તેને અત્ર મૂક્યા છે. પહેલા શ્રી પૂરણચંદ્ર નાહરજીએ તેના ખ્લોક કરાવી પોતાના Epitome of Jainism નામના અંગ્રેજી પુસ્તકમા મૂક્યા હતા. પ્રસંગ એ છે કે

ક્રમઃ નામનો તાપસ અગ્નિનો તાપ લઈ તપશ્ચર્યા કરતો હતો. તે તપશ્ચરણ ધ્યેય વગરનું છે અને મોક્ષદાયક નથી એમ સિદ્ધ કરવા પાર્શ્વનાથ ક્રમારે આવીને જે સળગતા લાકડાથી અગ્નિ કરવામાં આવ્યો હતો તેમાથી બળતો સર્પ કાઢી બતાવ્યો હતો ને આવી હોળીના તાપમા અનેક છવો બળી મરે છે તો તેવા હિંસક તપથી આત્મિક લાભ નથી એમ સમજાવ્યું હતું.

૩ શ્રી આદિનાથની ધાતુ-પ્રતિમા સં. ૧૦૭૭ પૃ ૩

—આ પ્રાચીન મૂર્તિ ભારતના વાયવ્ય પ્રાંતમાથી બાબુ પૂર-ણચંદ નાહરને પ્રાપ્ત થઈ છે. જાને બાબુ કાર્યોત્સર્ગમા ઉભી રહેલી અને મધ્યમા પદ્માસનમા બેઠેલી મૂર્તિઓ છે. સિંહાસનની નીચે નવ ગ્રહ અને તેની નીચે વૃષભ-યુગલ છે. આ કારણે મૂલ મૂર્તિ શ્રી આદિનાથજીની છે અને તે યક્ષ યક્ષિણી આદિ સહિત બહુ મનોરુ અને પ્રાચીન છે દરેક ધાતુની પ્રતિમાની પાછળ લેખ પ્રાયઃ કોતરેલ હોય છે તે પ્રમાણે આની પાછળનો લેખ આ પ્રમાણે છે:—‘પન્નક સુત અંબદેવેન ॥ સં. ૧૦૭૭’ [ના. ૨, નં. ૧૦૦૧] આના કરતા પ્રાચીન સંવતવાળા પ્રતિમા અતિ વિરલ-કોઠળ દેખવામા આવી છે પ્રાચીન શિલાલેખોમાં મથુરા અને કલિંગના લેખો એક બાજુએ મૂકતા હસ્તિકુંડનો સં. ૯૯૬ નો ને સં. ૧૦૫૩નો (જિ. ૨ નં. ૩૧૮ તથા ના. ૧, નં. ૮૯૮) સાપડે છે અને સં. ૧૦૮૮ મા વિમલવસહિતુ સ્થાપત્ય આવે છે. ત્યારપછી ૧૦૯૧, ને ૧૧૦૦ (જિ. ૨, નં. ૪૨૭ ને ૫૪૪)ના સાપડે છે, એટલે ૧૦ મા અને ૧૧મા સૈકાના કોઠ લેખ મળે છે ને તે પહેલાના શ્વેં લેખો મથુરા ને કલિંગ સિવાય બીજે ક્યાય પ્રાય મિલકુલ મળતા નથી. શ્રી જિનવિજયજીએ સં. ૧૯૭૭મા લખ્યું હતું કે “ભારતના ઇતિહાસમા જેને ‘મધ્યયુગ’ કહેવામા આવે છે તે યુગના જૈન લેખો ભાગ્યેજ મળ્યા આવે છે. જૈન ઇતિહાસ માટે આ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. કેવળ લેખોની દૃષ્ટિએજ નહિ, પરંતુ સમગ્ર જૈન સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ આ પ્રશ્ન વિચારવા જેવો છે. શ્વેના.

અરીય સૂત્ર સાહિત્યને બાદ કરતા ખીજું સાહિત્ય પણ એ યુગમાં જૈનોના હાથે વધારે લખાયું નથી, તેમજ સ્થાપત્ય પણ બાણવા જેવું કે નોધવા જેવું મંડાયું નથી. હિંદુસ્થાનના રાષ્ટ્રીય ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ પૂર્ણ બહોળલાલીવાળો ગણાતો એ કાળ જૈન ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ બહુજ અપ્રકાશિત દેખાય છે...” આના ઉત્તરમાં બાણવીયું કે તે યુગના ઇતિહાસને માટે જોઈએ તેટલી શોધખોળ તે વખતે થઈ નહોતી. હમણા મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજીએ પ્રાચીન આગમ-ચૂર્ણિઓ વગેરે પરથી અનેક ઐતિહાસિક તત્ત્વો ખોળી કાઢ્યા છે કે જે તેમણે ‘વીર નિર્વાણ સવત્ત ઔર જૈન કાલગણના’ નામના દિ દી વિશાલ નિબંધમાં તેમજ પ્રભાવક ચરિતની પ્રસ્તાવનામાં પ્રકટ કર્યા છે તે ધીમે ધીમે વિશેષ શોધખોળ થતા વધુ પ્રકાશ પડશે એ નિર્વિવાદ છે.

૪ ભગવાન શ્રી મહાવીર પૃ. ૪

—આ એક હમણાનું નવીન ચિત્ર છે. કમલમાં પદ્માસનસ્થ મહાવીર પ્રભુની મૂર્તિ છે. પાસે તેમના લાઘન-ચિહ્નરૂપી સિંહને મૂકેલ છે. આસપાસ ચમર ઢોળાય છે. પોતે ઉપદેશ દેતા હોય તેને સાબળનાર એક બાણ જણાવેલ છે. મસ્તક પાસે અશોકનું વૃક્ષ છે ને ઉપર ત્રણ છત્ર છે.

પ. ઇ. સ. પ્રારંભનો અર્હતપૂજ્ય માર્ટેનો આયાગપટ-મથુરા પારા ૧૭૪ પૃ. ૧૨૪

—મથુરાના નૈઋત્ય ખુણા પાસે આગ્રા અને ગોવર્ધનના રસ્તાની વચ્ચે આવેલી કંકાલી-તીલા નામની ટેકરી છે તે ખોદાવતા સને ૧૮૭૦ માં મળેલ ઘણા શિલાલેખો અને ખીજી વસ્તુઓમાં “અંડિત અને અઅંડિત જૈન પ્રતિમાઓ, ચાલકાઓનું વર્ણન કર્નિગહામે કરેલું છે. આ માટે જુઓ વિન્સેન્ટ સ્મિથનું પુસ્તક નામે ‘જૈન ઍન્ડ અધર ઍન્ટિક્વિટીઝ ઑફ મથુરા’ અને ‘આર્કિઓલોજિકલ સર્વે ઑફ ઇડિઆ સને ૧૮૭૦’ તે પૈકી આ આયાગપટ પણ છે. તે શિલા છે ને સિંહનાદિકે સ્થાપેલ છે. તેની વચ્ચે જૈન તીર્થંકરની

પ્રતિમા કોતરેલી છે અને આસપાસ જૂદી જૂદી જાતની પવિત્ર નિશાનીઓ છે. અષ્ટમંગલમા દર્પણ, ભદ્રાસન, વર્ધમાન, શ્રીવત્સ, મત્સ્ય યુગ, સ્વસ્તિક, કુંભ અને નંદાવર્ત ગણાતા પૈકી કેટલાક જોવામા આવે છે, તે પટ પર ઘણી પ્રાચીન લિપિમા લખાયેલો લેખ છે કે જે પ્રાયઃ કનિષ્ઠના રાજ્યના સમયમા- ઇ. સ પ્રારંભ લગલગ લખાયેલો હોવો જોઈએ તે આ પ્રમાણે છે:—

૧ નમો અરહંતાણં સિંહકસ વણિકસ પુત્રેણ કોશિકિપુત્રેણ
૨ સિંહનાદિકેન આયાગપટો પ્રતિથાપિતો અરહંતપૂજયે

—અહીંતોને નમસ્કાર, સિંહક વણિકના પુત્ર અને કૌશિકીના પુત્ર સિંહનાદિક (સિંહનાદિક)થી આયાગપટ અહીંતની પૂજા અર્થે પ્રતિસ્થાપિત-પ્રતિષ્ઠાપિત થયો.

૬ સં. ૮૫ માં જૈન યતિ કણ્હની મૂર્તિ-મથુરા ૫ ૧૨૪

—આ એક જૈન સ્તૂપનો ભાગ છે કે જે ઉક્ત મથુરાની કકાલી તીલા ટેકરીમાથી નીકળેલ છે તે સ્તૂપના બે ભાગ પાડેલા છે. ઉપરો ભાગ સાકડો છે અને તેના મધ્યમા સ્તૂપની આકૃતિ છે અને સ્તૂપની બંને બાજુએ જિનની બમ્બે આકૃતિઓ છે. કુલ તે ચાર આકૃતિઓ (મૂર્તિઓ) છેલ્લા ચાર તીથકર નમિ, નેમિ, પાર્શ્વ અને વર્ધમાનની છે. નીચેના ભાગમા કણ્હ (૧) ની મૂર્તિ છે કે જેના માનમા આ સ્તૂપ બનાવવામા આવ્યો હતો. કણ્હની મૂર્તિને વસ્ત્ર પહેરાવેલા હોવાથી તે શ્રવેનાબરમૂર્તિ માની શકાય. આમા આવેલ મૂળ લેખ કોઈ અનિર્ણીત લિપિમા છે. આરંભમા ૮૫ (૧) ની સાલ હેવાનું જણાય છે કે જે વખતે વામુદેવનું રાજ્ય હતું તે લેખ આ પ્રમાણે છે —

૧ (સિ)દ્ધમ્ સં. ૧૫ (?) ત્રો ૨ દિ ૧૮ વોદ્ધય (૧) તો ગણાતો થાનીયાતો વુલ્લાતો વદ્ધર(તો) (સા)હાતો આર્ય અરહ (મહ)

૨ સિલ્લિન્નિ ધાસધાયે (?) તટ્તત્તય ધિ...ધનદ્ધયિ

—સિદ્ધ સંવત ૯૫ (?) મા ખીઝ (માસ) માં ૧૮ દિવસે કોટ્ય (કોટિક) ગણનાં થાનીય કુલના વૈરશાખાના આર્ય મહા(દિન)ની શિષ્યણી ધામથ (?) ની વિનતિથી શુદ્ધતની પુત્રી અને ધનહથી (ધનહરિત) ની સ્ત્રીની (ગેટ)

આમા કણ્ડની વસ્ત્ર પરિધાનવાળી મૂર્તિ ઉપગત ચાર તીર્થ-કરની પ્રતિમાઓ કોતરેલી છે.

૭ ધાતુની અર્ધ પદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિ-જૂની કણ્ડાટકી લિપિલેખ સહિત—પૃ. ૧૬૦

—જિનમૂર્તિ સામાન્યરીતે વિશાલપ્રમાણમા પદ્માસનસ્થ જોવામા આવે છે અને જે કેટલીય ઉભી-કાર્યોત્સર્ગસ્થ હોય છે તેને ‘કાહિસ-ગીઆ’ કહેવામા આવે છે. અર્ધપદ્માસનસ્થ જિનમૂર્તિ વિરલ જોવાય છે, જ્યારે તેવી શુદ્ધની મૂર્તિઓ ઘણી દેખાય છે રખેને આ શુદ્ધમૂર્તિ હોય એવો કોઇને ભ્રમ થાય તો તે દૂર કરવા માટે આમા અનેક યોગો એવા છે કે જે આ મૂર્તિને જિનમૂર્તિ તરીકે સિદ્ધ કરે છે.

(૧) આની કણ્ડાટકી લિપિનો ઉદ્દેશ શ્રી પૂરણચંદ્રજી નાહરે મહા મહોપાધ્યાય રાય બહાદુર પંડિત ગૌરીશંકરજી ઓઝા અને ડા० હીરાનન્દ શાસ્ત્રી જેવા બે મહાવિક્તાનો પાસે વંચાવી કરાવ્યો છે તે અનુક્રમે આ રીતે છે:—શ્રો જીનવલ્લભન સજ્જન મજીયવય મહિસિદ પ્રતીમ; શ્રીજિનવલ્લભન સજ્જન ચેટિય મય મહિસિદ પ્રતિમે ‘મહિસિદ’ નો અર્થની વિનતિથી-ના કહેવાથી એમ થાય છે. શ્રીજિનવલ્લભની સજ્જન ભગીયબય-ચેટિયભયના કહેવાથી પ્રતિમા-એવો કંઈ અર્થ છે ને તેમા જિનનુ સ્પષ્ટ નામ છે. (૨) આખી બેઠકની નીચે નવત્ર-હની નવ નાની આકૃતિઓ છે, કે જે કોઈ પણ શુદ્ધમૂર્તિમા મળી આવતી નથી (૩) શિર ઉપર ત્રણ છત્ર છે અને શાસન દેવ અને દેવી છે. આ સર્વ પરથી જિનમૂર્તિ સિદ્ધ થાય છે. આ પીનળની મૂર્તિની કણ્ડાટકી લિપિ આઠમી સદીની આસપાસની જૂની છે એમ ઓઝાજીનુ કહેવું છે. આ મૂર્તિ શ્રી પૂરણચંદ નાહારને ઉદયપુર પાસેના ગામ સવીનાબેડામાથી પ્રાપ્ત થઇ છે ને તે તેમની પોતાની

પાસે કલકત્તામાં હજી સુધી છે. વળી નાહરજી જણાવે છે કે 'વીર'ના મહાવીર જયંતી ચંક વર્ષ ૪ ચંક ૧૨-૧૩ મા પૃ. ૩૦૦ પર એક ચિત્ર-ફોટો મૂકેલ છે કે જેમા પારીસના પ્રદર્શનમાથી એક ધાતુની મૂર્તિનો એક ખંડોક છે કે જે આ મૂર્તિના જેવો છે. વળી આવી જાતની એક બીજી જિનમૂર્તિ પણ નાહરજીને ઉપલબ્ધ થઇ છે તેમા ૧૦-૧૧ સદીનો કર્ણાટકી શિલાલેખ છે, કે જેને ત્રિમાસિક "રૂપ" મા (ન. ૧૭ જાન્યુ. ૧૯૨૪ પૃ. ૪૮ ઉપર) પ્રસિદ્ધ કરવામા આવ્યો છે.

૮. અજંટા પાસે જૈનમંદિરનો દ્વાર મંડપ પૃ. ૧૭૬

—અજંટાની ગુફા એ ભારતની એક જેવા લાયક પ્રસિદ્ધ સ્થળ છે. તેમા મુખ્ય બૌદ્ધ મંદિરો અને તેમાના રંગીન ચિત્રો બહુ પ્રાચીન હોવા છતા તેની સુદૃઢતા ને રંગો જળવાઈ રહ્યા છે. આ ગુફામાં જૈન મંદિરો પણ હતા કે જે હાલ શીર્ણુ વિશીર્ણુ દશામા છે તે પૈકી એકનો ફોટો સને ૧૮૬૬ મા પ્રકટ થયેલ Architecture at Ahmedabad મા પ્રસિદ્ધ થયો હતો તે અત્ર મૂકેલ છે. તેનું શિખર નાશ પામ્યું છે પણ તે ધણું મોટું અને પિરામિડ આકારનું હોવું જોઈએ કારણકે તેનો મંડપ અતિ વિશાલ છે. તેના મંડપના થાલલા ને તે દરેકની કારીગરી અતિશય સુદૃઢ છે. તે મંદિર આઠમા સૈદ્ધાન્ત અનુમનાય છે.

૯. આખૂ પર વિમલશા મંત્રીનું દહેરું—'વિમલ વસહિ' પાગ ૨૮૯ પૃ. ૨૦૮

૧૦ આખૂ 'વિમલવસહિ'ના ધુમટનું અપ્રતિમ નકશો કામ પાગ ૨૮૯ પૃ. ૨૦૯

—પહેલું ચિત્ર સન ૧૮૬૬મા પ્રકટ થયેલ 'Architecture at Ahmedabad' નામના પુસ્તકમા આવેલા ફોટાનો ખંડોક છે, બીજું ચિત્ર શ્રી પૂરણચંદ નાહરે પોતાના Epitome of Jainism

મા પ્રગટ કરેલ છે તે છે ને તે તેમના સૌજન્યથી અમને પ્રાપ્ત થયું છે કે જે વાત ચિત્રપર નોંધવી બૃહથી રહી ગયેલ છે. ‘આ મંદિરો પ્રેક્ષકને તેના આણીશુદ્ધ નકશી કામથી વિચારમા ગરક કરી દે છે. તેના ખ્યાલમા આ મનુષ્યકૃતિ હોય એમ આવી શકતું નથી. તે એટલા તો પૂર્ણ છે કે તેમા કાંઈ ફેરફાર કરી નજ શકાય. દહેરાના પ્લાનની વ્યવસ્થા એવી છે કે ચારે બાજુ દહેરીઓ અને વચમા મુખ્ય મંદિર છે, અને તેવી વ્યવસ્થા ગિરનાર પરના દેવળોમા છે. પ્રવેશદ્વાર આગળ એક મંડપ છે, તે મંડપ આગળ ૬ સ્તંભવાળો એક લંબ ચોરસ ચોરડો છે, કે જેમા હાથીઓ પર અંબાડીમા બેઠેલા વિમળશા તથા તેના કુટુંબીઓ વિરાજે છે હાથીના પુતળા કદમા ન્હાનાં પણ પ્રમાણુસર છે ને અંબાડીનું કામ ઘણું સારું કર્યું છે. વિમાનમાં ઋષભદેવ-આદિનાથની પદ્માસને બેસાડેલી મૂર્તિ છે. શિખર નીચું છે. તદન આગળના ભાગના મંડપનું કામ પણ બહુ સરસ છે,

‘મંડપ અને વિમાન વચ્ચે ગર્ભગૃહ છે. મંડપ પ્રમાણુસર ઉંચા-છતો અને તેમા સફેદ ચારસ પરના નકશી કામથી એટલો તો સુંદર લાગે છે કે તેને જોઈને પ્રેક્ષક તો સ્તબ્ધજ બની જાય છે. ઉપરનો ધુમટ અષ્ટકોણમા આવેલા થાભલા પર ઉચકવામા આવ્યો છે ને તેના થરો અંદરથી જુદી જુદી નકશી કામમા કોરેલા છે. આ નકશીકામમા આલેખન કરતા જ હાલના જમાનામા માણુસોની ધીરજ ન રહે તેમ છે. આ દરેક થર પરનું કામ એવું તો એક બીજાને ઘટતું કર્યું છે કે તેમા કોઈપણ જાતનો ફેરફાર ઘટે નહિ, લગભગ દરેક યુરોપિયન પ્રવાસી તો આને જોઈને પોતાનું અભિમાન ટોરે મુકી દે છે. અને તેજ વખતે તે આ કામની શ્રેષ્ઠતા પોતાના મનમા લાવે છે અને સ્વીકારે છે. આ મુખ્ય મકાનની આસપાસ ચોડે છોટ ચારે બાજુ બેવડા થાભલાની હારોવાળી ઓશરી છે, ને તેમા ચારે બાજુ નાની નાની દહેરીઓ છે. આ ઓશરી પર અગાસી છે. થાભલા પર એક ચોરસની અંદર બીજો ચોરસ જેના ખુણાઓ

પહેલાની બાબુના મધ્ય પર પડે એવી આકૃતિથી પથરો ગોઠવ્યા છે અને તે દરેક ખાતામા જુદા જુદા કાલ્પનિક ચિત્રો કરેલા છે. કોષમા ભૌમિતિક આકૃતિઓ તો કોષમા વેલો, તો કોષમા દેવદેવી-ઓના ચિત્રો કરેલા છે.’-રા. પાઠક. વિશેષ માટે જુઓ મુનિ જય-તવિજય લિખિત ‘આખૂ’ નામનુ પુસ્તક.

૧૧. જે. ભં. તાડપત્ર પુસ્તકના કાષ્ઠકલક પર ચિત્રિત જિનવલ્લભ સૂરિ પારા ૩૧૪-૬ પૃ. ૨૩૨

૧૨. જે. ભં. તાડપત્ર પુસ્તકના કાષ્ઠકલક પર ચિત્રિત જિનદત્ત સૂરિ પારા ૩૧૭-૩૧૯ પૃ. ૨૩૩

—જેસલમેરના લઢારમા પાચસો વર્ષના જૂના પ્રાચીન તાડપત્રના પુસ્તકની કાષ્ઠપટ્ટિકા ૨૬ $\frac{1}{2}$ X ૩ $\frac{1}{2}$ ના માપની હતી તે પર જિન-વલ્લભસૂરિ અને જિનદત્તસૂરિનું ચિત્રકલક હતુ તે જિનકૃપાચદ્ર સૂરિના પ્રસાદથી પં. લાલચદે અપભ્રંશકાવ્યત્રયીના પુસ્તકમા પ્રકટ કરાવ્યુ તે અત્ર પુનઃ મૂકવામા આવેલ છે. તે ચિત્ર જોતા એમ જણાય છે કે ચિત્રકારો તે વખતે ગમે તેમ ચિતરતા, મૂલ પુરૂષની આબાદ પ્રતિકૃતિ પર લક્ષ ન રાખતા, તેમજ ચિત્રનુ દેહપ્રમાણ અગોપાગની યથાશ્ચિતતા વગેરે પર પણ ધ્યાન રહેતુ નહોતુ. તે સમયના ચિત્રકલાના નમુના રૂપે આ ગણવાનુ છે.

૧૩. ઈડર ગઢનુ બાચન જિનાલય. પૃ. ૨૬૨

—આ ઈડરના ગઢ ઉપર આવેલુ આદિનાથ મંદિર છે, તે કુમાર-પાલ રાજાએ બધાવી તેમા આદિનાથની પ્રતિમા સ્થાપિત કરી. ખસ્તર ગચ્છના જિનપતિ સૂરિ કે જેઓ કુમારપાલના સમકાલીન હતા (વિ. સં. ૧૨૧૦ થી ૧૨૭૬) તેમણે પોતાની બનાવેલી તીર્થમાળામા લખ્યુ છે કે—

‘હરગિરૌ નિવિષ્ટં ચૌલુક્યાધિપકારિતં જિનં પ્રથમં ।

સોમસુદર સૂરિના શિષ્ય પ્રશિષ્યમાથી એકે મ ૧૫૩૩ લગલગ રચેલી ઈડરગઢ ચૈલપરિપાટી (જૈનયુગ-માહથી ચૈત્ર મ ૧૯૮૫

૫. ૩૪૧-૩૪૩)મા પણ જણાવ્યું છે કે—

ગઢ ઉપરિ ગિરિસમીસુંધ, પ્રાસાદ કગવી
કુમર નરેસરિ આદિનાહ, પડિમા મહાવી. ૧૦

× × × ×
'રાય વિહાર' વિહાર કંતિ ધણિ કારણિ કહીઈ ૧૧

× × × ×
કુમાર નરવરધ કુમાર નરવરધ ગુરુ આ વિહાર
ગિરિ ઉપરિ કારવીઆ આદિનાહ જિણુબિંબ ઠાવિઆ ૧૭

× × × ×
'કુમર નરિંદ વિહાર' પૂઠિ પાસાય પધઠિય. ૧૬

આ પરથી તેને 'રાયવિહાર' 'કુમારવિહાર' કહેવામા આવતો. આનો શુભોદ્ધાર ઇડરના વચ્છરાજ શેઠના પુત્ર ગોવિંદશાહે સોમ-સુન્દર સૂરિના સમયમા કરાવેલો એવું સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમા સર્ગ ૭ શ્લો. ૧૦ પૂ. ૧૦૭ મા સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે —

યઃ પર્વતોપરિ ગરિષ્ઠમતિ કુમાર-

પાલોર્વરેશ્વરવિહારમુદારચિત્તઃ ।

જીર્ણ સર્કર્ણમઘવાનઘવાસનાવાન્

દ્રવ્યવ્યયેન વહુલેન સમુદ્દધાર ॥

— જે મોટી શુદ્ધિવાળા, ઉદાર ચિત્તવાળા, વિક્ષાનોમા ઇદ્રરૂપ અને નિષ્પાપ વાસનાવાળા એવા તે ગોવિન્દસાધુએ ધણુ દ્રવ્ય ખર્ચી પર્વતપર રહેલા કુમારપાલ પૃથ્વીનાથ-રાજના વિહારનો સારી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો.

આ વાત ગોવિન્દશાહના સમકાલીન ગુણરત્ન સૂરિએ પોતાના સં. ૧૪૬૬ના કિયારત્ન સમુચ્ચયની પ્રશસ્તિમા કહી છે કે—

તેષ્વાયો ગુણવાન્નિયદ્દરપુરે પ્રોત્તુંગમાદ્યાર્હતો

યઃ પ્રાસાદમચીકરત્સ વિનયી ગોવિન્દસઘાધિપઃ ।

(પી. ૬ પૂ. ૧૭-૧૮)

—તે (વચ્છરાજના) પહેલા પુત્ર ગુણવાન્ અને વિનયી ગોવિન્દ મંદ્રપતિએ ઇડર પુરમાં આદિનાથ જિનનો ઉચ્ચ પ્રાસાદ કર્યો. (આમાં ઉદ્ધાર કર્યો એવું ખાસ લખ્યું નથી) મુનિસુદર સૂરિએ જિનસ્તોત્ર રત્નકોશમાં ઇલદુર્ગાલંકાર શ્રી ઋષભદેવ સ્તોત્ર રચ્યું છે તેમાં કુમારપાલ અને ગોવિન્દ બંનેનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. (જૈન સ્તોત્ર સંગ્રહ ભા. ૨. પૃ. ૧૪૧-૨ પ્ર. યશો. ગ્રંથમાલા નં. ૯.) તે તં હેમવિમલ સૂરિના પ્રશિષ્ય જિનમાણિક્ય ગણિના શિષ્ય અનંતહંસ ગ. ઇડર ચૈત્યપરિપાટીમાં વળી એમ જણાવે છે કે —

વચ્છરાજ પહિલુ ઉદ્ધાર ખીજી કુંઅરપાલ

ત્રીજી સાહ ગોવિંદરાજ ચક્રિપટ ચક્રિસાલ

અંપકસાહ કરાવીઉ એ ચક્રિયુ જીર્ણ ઉદ્ધાર

ઉલટ હમડું ઉલ્લસિઉ એ નિરં દેખી સિંહ દૂઆર. ૨૦

—એટલે આ મંદિરના ચાર ઉદ્ધાર થયા—પહેલો વચ્છરાજનો, બીજો (રાજ) કુમારપાલનો, ત્રીજો ગોવિંદરાજનો અને ચોથો અંપકસાહનો, આમાં પહેલો ઉદ્ધારક વચ્છરાજ કોણ હતો તે જણાવ્યું નથી. હેલ્લા અંપકસાહ સમયમાં પણ વિશેષ હડીકત મળી નથી.

આ આદિનાથ મંદિરના આદિનાથનું મિંખ તં વિજયદેવસૂરિના સમયમાં તેઓ અમદાવાદ ચોમાસુ હતા ત્યારે યવનોએ ભાગી નાખ્યું તેથી તેના પ્રમાણુ જેટલુંજ નવીન મિંખ પાછું આવકોએ કરાવ્યું અને નટીપદ્ર (હાલના નટીયાદ)ની મ્હોટી પ્રતિષ્ઠામાં તે મિંખની સૂરીશ્વરના હસ્તે પ્રતિષ્ઠા કરાવી ગિરિ ઉપર રહેલા તે ચૈત્યમાં ચૈત્યોદ્ધાર-પૂર્વક તેને સ્થાપિત કર્યું —

રાજનગરે ચતુર્માસં સ્થિતાઃ । તન્નાવસરે ફલાદુર્ગે શ્રી
ઋષભદેવવિમ્બં યવનૈ વ્યંગિતં તતસ્તત્પ્રમાણમેવ નવીનં વિમ્બં
આદૈર્વિધાપ્ય નટીપદ્રે મહત્યાં પ્રતિષ્ઠાયાં શ્રી સૂરિભિઃ પ્રતિ-
ષ્ઠાપ્ય ગિરિશિરઃસ્થ-ચૈત્યે ચૈત્યોદ્ધારપૂર્વક સ્થાપિતં ।

એમ ગુણવિનય તપ ગણપતિ ગુણપદ્ધતિમાં જણાવે છે (જુઓ

વિજયદેવ સૂરિ માહાત્મ્યનું પરિશિષ્ટ). તેજ ગુણવિજય પોતાની સં. ૧૬૮૮ ની વિજયપ્રશસ્તિ ટીકાની પ્રશસ્તિમા એજ પ્રકારનું જણાવે છે:—

જીર્ણ શ્રોમયુગાદીશે ચવનૈર્વ્યંગિતે સતિ ।

તત્પદે સ્થાપિતો યેન નૂતનઃ પ્રથમપ્રભુઃ ॥૧૫॥

આ મંદિરનો હમણા પુનઃ ઉદ્ધાર શ્રી જ્વેતાબર મત્ર તરફથી કરવામા આવ્યો છે ને તેનો રીપોર્ટ મ. ૧૯૭૫મા બદાર પડ્યો છે. જુઓ તે રીપોર્ટમા અને જૈનયુગના ૧૯૮૨ના માગશરના અકમાં મારો લખેલો ‘ઇડરનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ’

૧૪. કુમારપાલનુ અજીતનાથ મંદિર-તારંગા. પારા ૩૭૪-૩૭૬ પૃ. ૨૬૪-૫.

—તારંગા—તારણદુર્ગ પર કુમારપાલે અજીતનાથનુ સુદર દેવાલય બંધાવ્યુ હતુ અને તેમા અજીતનાથની મ્હોટી પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠા પિત કરી હતી, પરંતુ તે પ્રતિમાને મ્હેચ્છોએ ભગ્ન કરતાં સોમસુદર સૂરિના સમયમા ઇડરના ગોવિદશાહે નવીન પ્રતિમા કરાવી તેમના હસ્તથી સ્થાપી હતી. મુનિસુદર સૂરિએ તારણદુર્ગનાંકાર અજીત સ્વામિસ્તોત્રમા પોતાના જિનસ્તોત્ર રત્ન કોશમા (યશોવજ્યવ્રથમાલા નં. ૯ જૈનસ્તોત્ર સંગ્રહ ભા. ૨) તે બંનેનુ સ્મરણ કર્યુ છે કે —

કુમારપાલસ્ય કથં ન મિત્રં

ગોવિન્દ સધાધિપતિર્ભવેત્સઃ ।

ગ્રીષ્મે કલૌ મ્લેચ્છદવાગ્નિતાપૈ-

સ્તન્ન્યસ્તર્બિવાપગમેન શુષ્કમ્ ॥૧॥

સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમા આ ગોવિન્દકૃત ઉદ્ધારનુ વર્ણન આ પ્રમાણે આપ્યુ છે —

યસ્તારણક્ષિતિધરે કૃતચિત્તશૈત્યે-

ચૈત્યે કુમારનૃપતે ચુપતે મંહોભિઃ ।

ચિક્ષેપ દક્ષવિનતો નવભારપટ્ટાન્

સ્તંભાશ્ચ દંભરહિતો મહિતો નરેન્દ્રૈઃ ॥૧૧॥ સર્ગ ૭ા

—દક્ષ પુરુષોથી નમેલા, દહરહિત અને રાજગ્રોથી સન્માન પામેલા એવા (ગોવિંદ સાધુએ) તેજથી સૂર્ય જેવા એવા શ્રી કુમારપાલ નૃપતિના ચિત્તને શીતળ કરે તેવા તારંગાશ્રુના પર્વતના ચૈત્યમા નવ સારપદ (ભારવાડ) અને સ્તંભો નંખાવ્યા.

ત્યારપછી તેજ સર્ગમા જણાવ્યું છે કે આરાસાયુસાથી મોટી શિક્ષા મંગાવી તેમથી મોટું અજિતનાથનું બિંબ કરાવી તેને ધરના રાવ પુત્રના સમયમા ભારે ઠાઠમાઠથી સોમસુદર સૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠિત કરાવ્યું (શ્લો. ૮૩) તેનો સ. ૧૪૭૯ છે જુઓ પારા ૬૬૪. ગુરુચુરનાકર પૃ. ૧૧ શ્લો. ૬૦મા ગોવિન્દકારિત ગજાંકજિન્નપ્રતિષ્ઠા, તારંગકેડથ મહતી ગુણરાજયાત્રા । એમ કહેલું છે. તે બિંબ હાલ વિદ્યમાન છે. આ મંદિરનો ઉદ્ધાર અઢીલાખ કેરી ખર્ચા શાહ વધમાન અને પદમશી એ જે ભાષ્યોએ સં. ૧૬૮૨ અને ૧૬૮૮ વચ્ચમા કરાવ્યો હતો એવો ઉદ્ધેષ્ય કૃષ્ણાણુસાગરસૂરિના રાસ (દાલ ૩૫) મા છે. આ સાથે કહીએ કે આખૂ પરના સં ૧૨૯૬ ના એક લેખ પરથી જણાય છે કે અજિતનાથના ગૂઢ મહપમા નાગપુરીય સા લાહડે આદિનાથનું બિંબ કરાવી ખત્તક-ગોખલામા લરાવ્યું ૮૮. તારંગા તીર્થ યાત્રા કરવા લાયક છે, વળી તેનું વાતા વરણ ખલુ આરોગ્યપ્રદ છે

૧૫ ‘કલિકાલસર્વજ્ઞ’ શ્રી હેમચંદ્ર સૂરિ; પરમાર્હતશ્રી હુસારપાલ જૂપાલ પૃ. ૨૮૮

—આ ચિત્રો પૃ. ૩૮૪ સામે મૂકેલ (૧૨૯૪ની તાડપ્રત પર ચિતરેલા) ચિત્રઉપરથી પ્રસિદ્ધ વર્તમાન ચિત્રદાર દુરંધર પાસે સુધરાવી તેને સુદર રંગોથી સુશોભિત કરાવી તેનો રંગીન ખ્લોક જૈન આત્માનંદ સલાએ સોમપ્રલાચાર્ય કૃત કુમારપાલ પ્રતિષ્ઠોધના ગૂં ભાષાતર (વિ સ. ૧૯૮૩)મા મૂકેલ તેજ અત્ર વાપરેલ છે. જૂના પરથી વર્તમાનમા ફેવું ‘ટચિંગ’ કરી રૂપ અપાય છે તે બન્નેને સરખાવાથી જણાશે. ૬૫ મારે જુઓ પૃ. ૩૮૪ સામેના ઉક્ત ચિત્રનો પરિચય. ચિત્ર નં. ૧૭.

૧૬ મહં. શ્રી વસ્તુપાલ-મહં. શ્રી લલિતાદેવી-મહં.
શ્રી વેંજલદેવી પૃ. ૩૫૨

—ગૂજરાતની ધધુકાની ગાદી પર રાજ કરતા વીરધવલના પ્રસિદ્ધ મંત્રી વસ્તુપાલ મહાન્ યોધો હોવા ઉપરાંત એક સાહિત્યગસિક, અને સાહિત્યકાર પણ હતા; ને વિશેષમાં તેણે તથા તેના ભાઈ તેજપાલ મંત્રીએ અનેક સુંદર અને ભવ્ય સ્થાપત્યકલાના નમુનેદાર મંદિરો બંધાવી ગૂજરાતની શિલ્પકલામાં મહાન્ ફાળો આપ્યો છે. વસ્તુપાલ અને સાથે તેની બે સ્ત્રીઓના તથા તેના ભાઈ તેજપાલ ને તેની સ્ત્રી અનુપમા દેવીના બાવણા આખું પરની લૂણિગવસહીમાં છે તે તેના સમયમાં જ શિલ્પીએ બનાવેલા છે. તે પૈકી મહત્તમ વસ્તુપાલ અને સાથે સાથે તેની સ્ત્રીઓ મહત્તમાં લલિતાદેવી અને વેંજલદેવી હોવાથી તે બંધાનું એકી સાથે ચિત્ર અત્ર મૂકવામાં આવ્યું છે; જ્યારે તેજપાલ ને તેની સ્ત્રીનું ચિત્ર મૂકવામાં નથી આવ્યું. આ મૂર્તિઓનું ચિત્ર ગા. ઓ. સી.માં પ્રગટ થયેલા વસ્તુપાલ કૃત નરનારાયણાનંદ નામના મહાકાવ્યમાં પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે

૧૭ સં. ૧૨૯૪ની તાડપત્રની પ્રતમાં ચિત્રિત શ્રી હેમાચાર્ય અને રાજન્ કુમારપાલ પૃ. ૩૮૪

—આ પાટણના ભઠારમાંની હેમાચાર્યકૃત ત્રિપષ્ઠિ શલાકા પુરુષ ચરિત્રની તાડપત્રની પ્રત ઉપરના ચિત્રનો ફોટો લઈ તે પરથી કરેલ ખ્લોક છે, તેમાં હેમાચાર્ય અને કુમારપાલ સ્વર્ગસ્થ થયે લગ-ભગ ૬૨ વર્ષ ગયા પછી ચિત્રેલ તેમના ચિત્રો છે તે પર પ્રથમ ધ્યાન પ્રસિદ્ધ જૈન સાક્ષરશ્રી સદ્ગત ચીમનલાલ ડાહ્યાભાઈ દલાલ એમ જો.નું ત્યાં ભંડારોની ફેરિસ્ત કરવા જતા ગયું ને તેમણે ફોટો લઈ તેની નકલ મારાપર મોકલતા તેનો ખ્લોક જૈન શ્રવે. કૉન્ફરન્સ તરફથી કરાવી તેના મુખપત્ર શ્રી જૈન. શ્રવે. કૉ. હેરલ્ડના જુલાઈ-અક્ટોબર ૧૯૧૫ના જૈન ઇતિહાસ-સાહિત્ય અકના વિશેષાકમાં તંત્રી

તરીકે મેં પૃ. ૨૭૫ પાસે પ્રગટ કર્યો હતો તે આટલા વર્ષે પુનઃ પ્રગટ થાય છે તેથી ખ્લોક સારો નથી રહ્યો ને સારી પ્રતિકૃતિ આવી શકી નથી.

૧૮ મહામાત્ય વસ્તુપાલ તેજપાલનાં મંદિર-ગિરનાર (પારા પર ૭ અને પર ૭૬) પૃ. ૪૦૦

—ગિરનાર પર નેમિનાથ મંદિરના મૂળ દ્વાર સામે વસ્તુપાળ તેજપાળના મંદિર આવેલા છે. ‘પ્લાનની વ્યવસ્થામાં અને આ સર્વ કોઈ કરતા સારા લાગે છે. મુખ્ય મંડપની ત્રણ બાજુ પર વિમાનો ગોઠવેલા છે અને તેને ફરતો ઓટલો છે. symmetry—સમમાન-ત્વથી આ મંદિરો ઘણા લવ્ય લાગે છે.’ (૨૧ પાઠક). ત્યાંના એક શિક્ષાક્ષેપ પર (જિ. ૨ ન. ૪૪) લખેલ છે કે વિ. સં. ૧૨૮૯ ના અધિન વદિ ૧૫ સોમ દિને મહામાત્ય શ્રી વસ્તુપાલે પોતાના કન્યાણુ રાટે, જેની પાછળ કપર્દિ યક્ષનું મંદિર છે એવું ‘શત્રુજયાવતાર’ નામનું આદિનાથનું મંદિર, તેના અગ્રભાગમાં ડાબી બાજુએ પત્નિ લક્ષ્મિતાદેવીના પુણ્યાર્થ ૨૦ જિનોથી અલંકૃત એવું ‘સ’મેત શિખ-રાવતાર’ નામનું મંદિર, તેમજ જમણી બાજુ ખીણ પત્નિ સોમ્બ-દાના પ્રેય સાર ૨૪ જિન વાળું એવું ‘અષ્ટાપદાવતાર’ નામનું મંદિર એમ ચાર મંદિરો કરાવ્યા.

૧૯ કચ્છ-ભદ્રેશ્વરનું પ્રસિદ્ધ મંદિર (જગડશાનુ) પૃ ૪૦૨

—કચ્છના પૂર્વ કિનારે હાલના ભદ્રેશ્વરથી જૂનું ભદ્રેશ્વર-ભ-દ્રાવતી મોટા વિસ્તારમાં આવેલું છે. હાલ ત્યાં જૈન દેવાલય, શિવમં-દિરના ધુમટના ધાલવા વગેરે તથા દુદાવાવ અને તેની પાસે જે મરજીના બાકી રહેલા ખડેરા છે. જૂનું જૈન દેરાસર છે તેને જગ-દેવગાદ-જગદુગાદનું દેવળ કહેવામાં આવે છે. તે પ્રાચીન કૃતિ છે તે ૫૨ મુધારા વધારા ધરા છે, ફેટલા ને ક્યારે તે જગદુગાદ નહીં. વિગતો નીચેના લાગ સોધી જૂનો લાગે છે. બાકીનો લગ્ન દાસની ‘પદ્મી મુજબનો છે, અથવા તે સાવચેતીથી દુરસ્ત કર્યો હોય અને

તે જગકુશાહે ૩ ૧૩૧૨ મા સમરાવેલ હોય. દેરાસરના તૂટેલા ભાગના ટેકારા મમયેલી કમાનો જૂના વખતની હશે અને બાકીનો બહારનો ભાગ પાછળથી બનાવેલો છે. દેવળના થાભલા પર લેખ હતા. હાલ માત્ર 'અ. ૧૧૩૪ ના વંશાક શુદ્ધ ૧૫' એટલા શબ્દો વંચાય છે તે છુણોદારની મિતિ સમજાય છે તેની આસપાસની દેરીઓ તેરમા સદાયી યાત્રાળુઓએ બંધાવેલી લાગે છે. આના જૂના કિલ્લાની દિવાલો સને ૧૭૬૩ મા પાડી નાંખાઈ હતી અને સને ૧૮૧૦ મા મુદ્રાગામ વસાવવામા આ મંદિરના પથરો વપરાયા છે.

ભદ્રેશ્વરના દેરાસરની રચના આખૂ પરના જૈન મંદિરો જેવી છે. તેને ૪૮×૮૫ ફૂટનો ચોક આવેલો છે-કરતી પર દેહરીઓ છે અને ભમતી છે. પછી દેરાસર છે કે જેના આગલા ભાગમા થાભલાવાળા ત્રણ ધુમટ છે. મોટા ધુમટ નીચે રગમડપ છે તેના એક સ્તંભપર સં ૧૩૨૩ અને એક ઉપર ૧૩૫૮ કોરેલા હતા. એક બાજુ પ્રતિમાઓ સતાડવા ઓરડીઓ છે ને તેની નીચે બીજા ખડો છે કે જેમા ભોપરના પથર ઉપાડી જઈ શકાય છે. મુસલમાન વગેરેના ત્રાસ વખતે તેમા પ્રતિમાઓ પધરાવી ઉપર રેતી નાખી જમીન જેવો દેખાવ કરવામા આવતો. દેરાસર ઓતરાદા બારનું છે. (એવા બારનું સામાન્યત હોતુ નથી). ગભારામા શ્વેત આરસની ત્રણ પ્રતિમા છે. મૂળનાયક અજિતનાથ છે. તેની નીચે ૬૨૨ (૧૧૬૨૨) ની સાલ હોવાનું જણાય છે. તેની જમણી બાજુએ કૃષ્ણાવાળા પાર્શ્વનાથ છે તેના પર સ. ૧૨૩૨ ની સાલ છે. ને ડાબી બાજુના શાંતિનાથ પર પણ તેજ સાલ છે. પીઠની દીવાલ ઉપર મૂળનાયકની આસપાસ કાઉસગીઆ છે, જમણી બાજુના છેડે શામળા પાર્શ્વનાથજી છે (વિશેષ માટે જુઓ ગ. બ. દલપતરામ ખખખરનો રીપોર્ટ આન ધ ઍન્ટિક્વિટીઝ ઓફ કચ્છ ઍન્ડ કાઠિયાવાડ પાનુ ૨૦૬-૨૦૯ તથા રા. મગનલાલ દ. ખખખરનું જડાહૂ ચરિતનું ભાષાતર)

આ ભદ્રાવતીનું પ્રાચીન મંદિર સંપ્રતિ રાજ્યએ કરાવેલું કહે-

ચાય છે તે તેમા મુખ્ય નાયક પાર્શ્વનાથ હતા. વર્ધમાનશા અને તેના ભાઈ પદમસીએ સં. ૧૬૮૨ અને ૧૬૮૮ વચ્ચેમાં તેનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો એ વાત કલ્યાણસાગર સૂરિના રાસ (દાલ ૩૫) માં આ પ્રમાણે છે.—

ભદ્રાવતી નગરી માહેજી, પ્રાચીન જેહ પ્રાસાદ

પાર્શ્વ પ્રભુનું જેહ કહેજી, સ પ્રતિનો જશવાદ.

ગુરુ ઉપદેશે કરાવીયોજી, તેહનો જીર્ણોદ્ધાર

દોઢ લાખ કેરી ખરચીજી, તેઓએ તિહા મનોહાર.

૨૦ જિનદત્તસૂરિની મૂર્તિ પ્ર૦ સં. ૧૩૩૪ પાટણ (પારા ૩૧૭-૩૧૯) પૃ. ૪૧૬.

—પાટણના ટાગડિયાવાડા નામના વાડામા જિનમંદિર છે ત્યાં આ મૂર્તિ છે કે જેનો પ્રતિષ્ઠાલેખ નીચે પ્રમાણે છે —

‘સવત ૧૩૩૪ વૈશાખ વદિ ૫ શ્રી જિનદત્તસૂરિ મૂર્તિ શ્રી જિનેશ્વર સૂરિશિષ્ય શ્રી જિનપ્રબોધસૂરિણા.....(પ્રતિષ્ઠિતા)

આ પ્રતિષ્ઠા કરનાર જિનપ્રબોધ સૂરિ-મૂળ પ્રબોધ મૂર્તિ ગણિ કે જેણે સં. ૧૩૨૮ મા કાતંત્ર દુર્ગપદ પ્રબોધ નામની કાતંત્ર વ્યાકરણ પર ટીકા રચી (પારા ૫૯૬), તે જિનદત્તસૂરિના શિ. જિનપતિ શિ જિનેશ્વર સૂરિના શિષ્ય તે પદ્ધર હતા તે તેની મૂર્તિ પણ પાલણપુરમા તેના શિષ્ય જિનચદ્રસૂરિએ સં. ૧૩૫૧મા પ્રતિષ્ઠિત કરેલી તે ખભાતમા વિદ્યમાન છે. આ ખલ્લોક પડિત શ્રી લાલચંદ સંશોધિત જિનદત્તસૂરિ કૃત અપભ્રંશકાવ્યત્રયી પ્ર. ગાયકવાડ ઓ. મીરીઝ ન. ૩૭મા પ્રથમ પ્રકાશિત થયેલ છે.

૨૧ રાણકપુરનું ધરણાશાનું મંદિર સં. ૧૪૯૭ પારા ૬૬૫ પૃ. ૪૫૬.

—આ ખાસ ભેવાલાયક મનોરમ અને આદર્શપુણ્ય મદિર છે, તેના સંબંધી દુઠ્ઠી હકીકત પારા ૬૬૫મા અને ૬૬૮મા આવી છે અને વિગેયમા જેણે જાણવું હોય તેને ની જિન વિજ્ઞાનના પ્રાચીન જિન લેખ મંચહ લાગ બીજાના અવલોકનના પૃ. ૧૮૫ની ૧૯૭ વાચવા.

તેના સમંધમાં સર જોધમ્સ ક્યુસને જણાવ્યું છે કે 'તેનો દરેક સ્તંભ એક એકથી જુદો છે તથા તે બધા ઉત્તમ રીતે ગોઠવ્યા છે અને તેમના ઉપર ભિન્ન ભિન્ન ઉચ્ચાર્ણના ધુમ્મટો ગોઠવેલા છે. આ બધા ઉપરથી અને ઉપર માળી સારી આસર ગાય તેમ છે. ખરેખર, આવી સારી આસર કરે એવું તથા સ્તંભોની મુદ્દર ગોઠવણી વિશે સૂચના કરે એવું હિંદુસ્તાનમાં બીજું એક પણ દેવાલય નથી. ગોઠવણીની ઉત્તમતા ઉપરાંત બીજી જાણવાલાયક બાબત એ છે કે તેણે રોકેલી જગ્યા ૪૮૦૦૦ ચો. ફુટ છે એટલે કે મધ્યકાલીન યુરોપીય દેવળોના જેટલી છે અને કારીગરી તથા સુંદરતામાં તો તેમના કરતા ઘણી રીતે ચઢે તેમ છે.'—History of Indian and Eastern Architecture પૃ ૧૪૧-૨

સ્વ. મણીલાલ વ્યાસ લખે છે કે 'મારવાડમાં સાદડી ગામની ખાસે રાણકપુરનું જૈન દેહરાસર બહુ જોવાલાયક છે. એ દેહરાસરની સામે હજાર બારસે વર્ષ પહેલાનું એક જૂનું દહેર છે, અત્યારે તેમાં જૈન તીર્થંકરની મૂર્તિ પધરાવી છે, પણ મૂળમાં તે સૂર્યનું મંદિર હતું એમ કહેવાય છે એ દહેરા ઉપર જે કંઈ પૂતળા ગોઠવ્યા છે તે જોઈએ તો તેમાં તદ્દન બિભત્સ સ્વરૂપે કોકના ચોરાસી આસને ગોઠવ્યા છે. જોનાર આશ્ચર્યચકિત થાય કે ધર્મના દેવળ ઉપર આ શું ? આવું આ એકજ દેહરા ઉપર હોય એમ પણ નથી, જૂના અનેક દહેરા આવા ચિત્રોથી મઢાયા છે. આ સ્થિતિ ક્યાથી ઉત્પન્ન થઈ ?' (સુરત ગ્રૂં સાં પરિષદ રીપોર્ટ—પ્રદર્શન વિભાગ પૃ. ૧૬) કહેવાતા પહેલાના સૂર્ય મંદિર અને હાલ જૈન મંદિરમાં ઉપલી સ્થિતિ છે એમ અમે ત્યાં ગયા હતા તે વખતે અમારા લક્ષમાં આવ્યું નથી. આ મંદિર તે ધરણાશાના મુખ્ય મંદિરથી અલગ-જૂદું છે.

આ ધરણાકના મંદિરનો શિક્ષાલેખ સમજવામાં ઓઝાજીની કંઈક ગેરસમજણ થઈ છે (જુઓ તેમના રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસ પૃ. ૬૨૫ નું ટિપ્પણ, તેમાં ધરણાક-ધરણાશાહનું નામજ નથી તેણે,

નહિ કે રત્ના તથા તેના પુત્રપૌત્રોએ, તે બંધાવ્યું ને તેણે, નહિ કે ગુણરાજે. અબ્બહરી આદિના મંદિરો બંધાવ્યા ને જીર્ણોદ્ધાર કર્યો.)

૨૨ સાદહીનું જૈનમંદિર. પૃ. ૪૫૬

—આ ૨૨. શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદના ઉત્તેજનથી The Committee of Architectural Antiquities of Western India માટે સને ૧૮૬૬મા Antiquities of Western India Architecture at Ahmedabad—the Capital of Goozerat કે જેમા કર્નાલ પ્રિન્સના લીધેલા ફોટો, થિયોડોર હોપનો ઐતિહાસિક અને વર્ણનાત્મક દિગ્દર્શનરૂપી વૃત્તાત અને જેમ્સ ક્યુસનની શિલ્પકળાવિષયક નોંધો અંગ્રેજીમા લંડનમા છપાયેલ છે તેમાથી આ બ્લોક લીધો છે. ક્યુસન જણાવે છે કે સ્થંભોની એવી ગોઠવણી કરવી કે જેથી ઇમારતની અંદર સૂર્યનો તડકો જરાપણુ પ્રવેશ ન પામે અને તે છતા પ્રકાશ reflect થઈને પ્રતિબિંબિત થઈને આવે, આવી રીતિ અમદાવાદની મસીદોમા પૂર્વે વપરાય છે પ્રકાશ લાવવાની આવી રીત કોઈપણ જૈન મંદિરોમા હજી સુધી માલુમ નથી પડી, પણ તે છતા તેના જેવી કંઈક વ્યવસ્થા સાદહીના જૈન મંદિરમા છે. આ મંદિરમા મુખ્યપણે પ્રકાશ અંદરના મડપોમાથી આવતો હોવાથી સ્તંભોની જે વ્યવસ્થા કરવાથી પ્રકાશ આવે તેવું મુખ્યપણે આ મંદિરમા નથી. આ બ્લોક અત્યારથી છાસઠ વર્ષ જૂનો છે તેથી આજ પ્રમાણે સાદહીમા તે મંદિર જળવાઈ રહ્યું છે કે કેમ તે હું કહી ન શકું. સંભવત જળવાઈ રહ્યું હશે.

૨૩ ચિતોડનો જૈન કીર્તિસ્તંભ. (પૃ. ૪૫૫ ટિ. ૪૪૪) પૃ. ૪૯૨

—સુપ્રસિદ્ધ ઝોઝાજી કહે છે કે ચિતોડપર ‘લાખોટાની બારી’ નામની ખડકીથી રાજટીલા સુધી સડક સીધી દક્ષિણુમા ગઈ છે. માર્ગમા પહેલા ડાબી બાજુ સાત માળવાળો જૈન કીર્તિસ્તંભ આવે છે કે જેને દિગંબર સપ્રદાયના બધેરવાલ મહાજન સા (સાહ, શેઠ) નામના પુત્ર જીજ્ઞાસે વિ. સં ની ચૌદમી સદીના ઉત્તરાર્ધમા બના-

વર્ષે શ્રીગુણરાજ સાધુ તનયાઃ પંચાષ્ટરત્નપ્રભે
ન્યાસ્યન્ત પ્રતીમામિમામનુપમાં શ્રી વર્ધમાનપ્રભોઃ ॥૯૧॥

x

x

x

પ્રાગ્વંશસ્ય લલામ મંડપગિરિં શોભાં નયન્તૈષ્ટિક-

પ્રષ્ઠઃ પ્રત્યહમષ્ટધા જિનપતે પૂજા સૃજનઃ શ્વાદશ ।

સઘાધીશ કુમારપાલ સુહૃતી કૈલાસલક્ષ્મીહૃતૌ

દક્ષં દક્ષિણતોડસ્ય સોદરમિવ પ્રાસાદમાદીધપત્ ॥૯૫॥

આ શાદુર્લભો ભાવાર્થ પુરાતત્ત્વજ્ઞ શ્રી ડી. આર. ભાડારકરે એવો મૂક્યો છે - 'પહેલા તો આપણને ખબર મળે છે કે આ રચના એટલે કે કીર્તિસ્તંભના પહેલા પ્રથમ મધનાયક પ્રાગ્વંશ એટલે પોરવાડ વંશના, ગિરિ જેવા મંડપની લક્ષ્મી આપતા એવા, અને જિનપતિની આઠ પ્રકારે બાર પૂજા હમેશા કરતા એવા કુમારપાલે આધ્યો હતો' (આજ કારણે મેં ટિ. ૪૪૪ માં તે પ્રમાણે જણાવ્યું છે. પરંતુ આ ચિત્રપરિચય લખતા પુનઃ વિચાર કરતા આ ભાવાર્થ ચુકવાળો લાગે છે. ને ખરો એ લાગે છે કે પ્રાગ્વંશના અપણુરૂપ મંડપગિરિ-માડવગદને શોભા આપતો એટલે તેનો નિવાસી નૈષ્ઠિકમા ઉત્તમ, જિનપતિની બાર પૂજા અષ્ટ પ્રકારે હમેશા કરતો એવો જે મધપતિ ધન્ય કુમારપાલ તેણે આની (મંદિર કે કીર્તિસ્તંભની) દક્ષિણે એક બીજો ભાઈ હોય તેવું બીજું મંદિર ગઘાવ્યુ આજ રીતે પછીના શ્લોકમાં જણાવ્યું છે કે -

ऊवेशवंशतिलकः सुहृत्तोस्तेजा-

स्तेजात्मजः प्रतिवत्सन्निह चित्रकूटे

दाद्यालयः सुजनलोचनदत्तदौन्यं

दैत्यं च चारु निरमीमपहुत्तररयम् ॥૯૬॥

—હોશ (મેં ૧૦૫) વાંચતા નિશ્ચય છે સુહૃત ને દા

તેજ-પતે તેજનો પુત્ર આની નિષ્કૃષ્ટ (દિગ્દેહ) ને જાતે મૂક્યું (નરનો પતે) તેણે આની નિષ્કૃષ્ટ ને જાતે મૂક્યું આપતું તેણે પુત્ર દત્ત દૈત્ય ને મૂક્યું.

૨૪ ચિતોડમાં ‘અષ્ટાપદ’ જૈનમંદિર—‘શૃંગાર ચાવડી’—
સિંગાર ચૌરી સં. ૧૫૦૫ યુ. ૪૯૩

—ચિતોડપર મહેલોની પાસે ઉત્તરે સુદર કોતરણીવાળું એક નાનું મંદિર છે તેને સિંગાર ચૌરી (શૃંગાર ચૌરી)—નૃગાર ચાવડી કહે છે. આના મધ્યમાં એક નાની વેદી પર ચાર સ્તંભવાળા છત્રી ખનાવેલી છે. લોક કહે છે કે અહીં રાણા કુભાની રાજકુમારીનો વિવાહ થયો હતો ને તેની આ ચૌરી છે વાસ્તવમાં ઇતિહાસના ઇતિહાસના અંધકારમાં—અજ્ઞાનપણામાં આ કલ્પનાની સૃષ્ટિ થઈ છે કારણકે તેના એક સ્તંભ ઉપર કોતરેલા વિ. સ. ૧૫૦૫ (ઇ. સ. ૧૪૪૮)ના શિલાલેખથી વિદિત થાય છે કે રાણા કુભાના ભડારી (કોપાધ્યક્ષ) વેલાક કે જે સાહ કેદહાનો પુત્ર હતો તેણે શાંતિનાથનું આ જૈન મંદિર બંધાવ્યું અને તેની પ્રતિષ્ઠા ‘અરતરગચ્છના જિનસેન (? જિનચંદ્ર) સૂરિએ કરી હતી. જે સ્થાનને લોકો ચૌરી ખતાવે છે તે ખરી રીતે ઉક્ત મૂર્તિની વેદી છે અને મલ્લ છે કે મૂર્તિ ચોમુખ (જેની ચારે બાજુએ એક એક મૂર્તિ હોય છે એવી) હોય. નૃગાર ચૌરીની થોડે છેટે નવલખખા (નવકોહા) નામનું સ્થાન છે જુઓ પારા ૭૧૯ ને ટિ. ૪૬૬ મા જણાવેલા પ્રમાણ.

૨૫ ગિરનારપરની સંગ્રામ સોની (? સમરસિહ)ની કુંડ (સં. ૧૪૯૪) યુ. ૪૯૬

—સંગ્રામ સોની કોણ ને ક્યારે થયા તેને માટે વિશ્વસ્ત પ્રમાણની ખોટ છે અને અમે તેમના સબંધી આ ગ્રંથમાં કંઈ જણાવ્યું નથી તેથી જે કંઈ ઉપલબ્ધ થાય છે તેનો વિચાર કરીશું. આ સંગ્રામસોની તે સમરાશાહ કે જેણે શત્રુજયનો ઉદ્ધાર કર્યો તે સાથે ભેળવી દેવાના નથી. તે એક ભિન્ન વ્યક્તિ લાગે છે. ગિરનાર સબંધી રૈવયકપ્પસખેવો (ગદ્યપ્રાકૃત), જિનપ્રતનસૂરિકૃત ઉજ્જયન્તસ્તવ (મ.) અને શ્રી રૈવતકલ્પ (ગદ્ય પ્રાં.), શ્રી ઉજ્જયન્ત મહાતીર્થકલ્પ (પ્રા ગદ્ય), અને તપા ધર્મધોષસૂરિકૃત શ્રી ગિરિનારકલ્પ (સં. ગદ્ય) કે જે

સર્વ પ્રાચીન ગૂર્જર કાવ્ય સંગ્રહના પરિશિષ્ટ તરીકે પ્રગટ થયેલ છે તેમજ ત્યાં પ્રકટ થયેલ બસ્તુપાલતીર્થયાત્રાવર્ણનમાં તથા તેની અદરના વિજયસેનસૂરિકૃત રેવંતગિરિ રાસુમા કયાયપણુ સંગ્રામ કે સમરસિંહ સોનીનો ઉલ્લેખ નથી એટલે તં ધર્મધોષસૂરિ સુધીમાં તે થયા નહોતા એમ કહી શકાય. પ્રથમ તં સોમસુંદરસૂરિના શિષ્ય પ્રશિષ્યમાના એક હેમહંસગણિએ ત. રત્નશેખર સૂરિના રાજ્યે (મં. ૧૫૦૨થી ૧૫૧૭ વચ્ચે) ગિરનાર-ચેત્ર પ્રવાહી ગૂર્જરાતીમાં રચી છે (પ્ર પુરાતત્ત્વ ૧-૩ પૃ. ૨૯૨) તેમાં ઓસવાલ-સોની સમરસિંહ-માલદેવનો (સંગ્રામસિંહનો નહિ) ઉલ્લેખ આવે છે.-

સમરસિંહ-માલદેવ તણુઉ ઉદ્ધાર નિહાલઉ

મંડપિ મંડિઅ અતિ વિસાલ ચઉવીસ જિણુલઉ. ૬

x

x

x

x

ધન ધન સોની સમરસિંહ માલદે વ્યવહારિઅ

જેહિ કલ્યાણુત્રય-વિહાર-ઉદ્ધાર કરાવિઅ

ચિહુ દિસિ ત્રિહુ ભૂમીહિં મૂલનાયક તિહા બાર

કાસગિ રહિઆ પ્રથમ ભૂમિ સિરિ નેમિકુમાર

ધડતા જસુ ચાતલિ અંજલિઈ સવે ટલંતા રોગ

સેવિઉ સ્વામી પૂરવર્ધ નિરમાલડીએ અનુદિન ભોગસંયોગ રપ ? (૨૧)

દિકખ-નાણુ-નિવ્વાણુ તિહા સિરિ સોહધ છધત્ર

જીરણુ પ્રતિમા વામ પાસિ ધુરિ તાસુ સનાત્ર

મંડપ સયલ વિસાલ મેધમંડપ રૂલિઆલઉ

ત્રિહુ દિસિ ભદ્રતણુ પ્રસાદ બાવન્ન જિણુલહિ

ઓસવંસિ શ્રી સમરસી માલદેવિ મનરંગિ

સંવત ચઉઉ ચુરાણુવર્ધ નિરમાલડીએ ઉદ્ધરિઉ ઉત્તગ ૨૬ ? (૨૨)

આ પરથી જણાય છે કે ઓસવંશના સોની સમરસિંહ-માલદેવ નામના વ્યવહારી-વણિકાએ સ ૧૪૯૪માં (એટલે કવિનાજ કાલમાં) કલ્યાણુત્રય વિહારનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો હતો. ચારે બાણુ ત્રણુ

ભૂમિ. વિશાલ મંડપ-મેઘમંડપ રળીયામણો છે. ખીજાં ત્રણ મંદિરો ભદ્ર જાતના હતા ને જાવન જિણાલય હતું. (ચાર દ્વારવાળા મંદિરના ફરતા-મુખ્ય દરવાજા સિવાય બાકીના એ ત્રણ દરવાજાઓની સન્મુખ-ખીજા ત્રણ મંદિરો હોય તેને 'ભદ્ર' પ્રાસાદ કહેવામા આવે છે. આ પ્રવાડીની જૂની પ્રત મને પ્રાપ્ત થઈ છે.) આ ઉધ્વારમા આસપાસ ત્રણ દહેરાવાળો ભદ્ર જાતનો પ્રાસાદ પોતે કરાવેલો લાગે છે, અને તેથી તેને સમરસિદ્ધ-માલદે સોનીની કુક મ. ૧૪૯૪મા થયેલી કહી શકાય અત્યારે જે મંદિર સંગ્રામમોનીનું કહેવામા આવે છે તેનું વર્ણન આને મળતું આવે છે. તે કુકનું દેડ પ્રાચીન છે. રગમડપ સુદર છે, તેની ઉપર બેઠક છે ગર્ભાગાર પણ વિશાળ છે. તેની ભમતીમા ત્રણ દેરાસર છે. જેમ્સ બર્નેમ કહે છે કે સગરામ સોની ૧૬ મા સૈકાના પાછલા અર્ધ ભાગમા થયો છે (તે યથાર્થ નથી) શેઠ પ્રેમાભાઈ હેમાભાઈએ આશરે ૧૮૪૩મા આ કુક સમરાવી છે આ દેડ ગિરનાર પર સૌથી ઉચ્ચ લાગે છે. હમણા મૂર્તિ-પ્રતિમાઓના ઘણા હેરફેર થઇ ગયા છે.

સંગ્રામ સોની સગથી વૃદ્ધ પૌશાલીય પદ્માવતીમા કહેલું છે કે 'શ્રી ઉદયવલ્લભ સૂરીશ્વરપદે શ્રી જ્ઞાનસાગરમૂરિ ગુરવ કથ ભૂતાઃ ? સત્યાર્થાઃ, શ્રી વિમલનાથ ચરિત પ્રમુખાનેક નવ્ય ગ્રન્થ લહરી પ્રકટનાત્ સાર્થકાલ્પા યેષા શ્રી જ્ઞાનસાગર સૂરીણા મુખાત્ મંડપદુર્ગ નિવાસી વ્યવહારિવર્ધ પાતશાહિ શ્રી ખલ્લવી મદિમ્મદ ગ્યાસદીન સુરત્રાણુ પ્રદત્ત 'નગદલમલિક' ગિરધર સાધુ શ્રી સંગ્રામ સૌવર્ણિક નામા સવૃત્તિ શ્રીપંચમાગ શ્રુત્વા ગોચમેતિ પ્રતિપદં સૌવર્ણિકકમ્ભમુચત્ । પટત્રિંશત્મહસ્ત્રપ્રમાણાઃ સુવર્ણટકકા સંગ્જના , યદુપદેશાત્તદ દ્રવિણુવ્યયેન આલવકે મંડપદુર્ગ પ્રભૃતિ પ્રતિનગરં ગુર્જરધરાયામણહિલ્લપુર પાતન-રાજનગર-સ્તલભતીર્થ-ભૂગુકચ્છ પ્રમુખં પ્રતિપુરં ચિત્કોશ મકાર્પીત્ । પુનર્યદુપદેશાત્ સમ્યકત્વ સ્વદાર સતોષ વ્રત વાસિતાન્ત કરણેન વન્ધ્યાવ્રતઃ સફલીચકે । તથાહિ...'

—આ પરથી જણાય છે કે વૃદ્ધપૌશાલિક-વૃદ્ધ કે ખદત તપા-
ગચ્છના ઉદયવલ્લભસૂરિના શિષ્ય જ્ઞાનસાગરસૂર કે જેમણે વિસલ-
નાથ ચરિત (જુઓ પારા ૭૧૯) પ્રમુખ અનેક નવ્ય ગ્રંથો રચી
યોતાનુ નામ સાર્થક કયું હતું તેમના મુખેથી-બાદશાહશ્રી ખિત્તબી
મહિમ્મદ ગ્યાસદીન સુલતાને આપેલી ‘નગદલમલિક’ પદવીના ધારણ
કરનાર માડવગઢવાસી વણિકશ્રેષ્ઠ સંગ્રામ સોનીએ ભગવતી નામનું
પાત્રમુ અંગ સટીક સાલળીને તેમા જે ગોયમ-ગૌતમ એ દાખ્ત આવતા
એક સુવર્ણટક-સોના મહોર આપી એમ ૩૬ હજાર સોનીયા થયા
તે, તેમના ઉપદેશથી માલવામા માડવગઢ આદિ દરેક નગરમા અને
ગૂર્જરધરામા અણહિલપુર પાટણ, રાજનગર, ખભાત, ભરૂચ આદિ
દરેક નગરમા જ્ઞાનભંડાર કરાવ્યા અને જેના ઉપદેશથી તેણે સમ્ય-
કત્વ અને સ્વસ્તીસંતોષવ્રતથી વિશુદ્ધ મનવાળા થઈને વંધ્ય આત્મ
વૃક્ષને સફલ કયું હતું. (પછી તે આમૃતવૃક્ષની કથા કહી છે અને
ગૂર્જરાતના દરિદ્ર બ્રાહ્મણે માડવગઢમા આવી તેની મુતિ કરતા
યોતાના આજ્ઞાપણે ને લાખ ૩. દાન કયું તે વાત જણાવી છે-ગિર-

---

૧ જૂળીની વાત એ છે કે આવીજ વાત રત્નમ દિર ગણિએ યોતાના
ઉપદેશ તરગિણી ગ્રંથમા (પૃ ૧૧૫-૬ લાખા ૮૧ મા) અને જેપડના
ચરિત્રપે એલ સુદતસાગરનાં (પૃ ૧૧૦-૧ આ ચલા) જેયડગાદ-દર્ગા-
ગાથ સૂરિના સંબંધે મોઢી છે —

નાર ગદ્ય પ્ર૦ હસવિજય જૈન શ્રી લાયબ્રેરી અમદાવાદ) આ પદા-
વલીની સાલની માહિતી નથી, પરંતુ આમા પણ સગ્રામ સોનીએ
ગિરનાર પર મદિર બંધાવ્યું કે ઉદ્ધાર કર્યો તેનો કિચિન્માત્ર ઉલ્લેખ
નથી. જ્ઞાનસાગરસૂરિનો સમય સ ૧૫૧૭થી ૧૫૫૧ સુધી તેમના
પ્રતિષ્ઠાલેખ પરથી નિશ્ચિત છે, તે દરમિયાન સગ્રામસોની થયા ગણાય.
ઉપરોક્ત સમરસિંહ ને આ સંગ્રામસોનીના નામના સેજભેજ થવાને
લીધે સમરસિંહને બદલે સગ્રામ સોની થઈ ગયું લાગે છે.

પ્રસિદ્ધ લાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય ઋદ્ધિચંદ્રે સંગ્રામસોનીનો
૨૦ કડીનો દુકો રાસ રચ્યો છે તેમા વાઝીઆ આખાના કૃત્યાની
એકજ વાત જણાવી છે, બ્યારે તે અને શાસ્ત્ર લખાવવાની વાત
શીલવિજયે સ. ૧૭૪૬-૪૮મા રચ્યેથી તીર્થમાલા (પ્રા. તીર્થમાલામંચક
પૃ. ૧૧૨)મા જણાવી છે.—

નયરી અવંતી આગલી વલી, માંડવગઢ દીપિ મહાબલી
શ્રી સુપાસ સેવુ જિનરાય, આદિ વીરના પ્રણુમ પાય. પર
એસવશ અનોપમ નામ, સગ્રામ સોની એણિ ઠામ,
શીલિ સદ્ગત કર્યો સહકાર, બહુ જસવાદ લલો મસારિ. ૫૩
જિણિ સિદ્ધાત સુણી ભગવતી, હેમમુદ્રા મેડેલી દોપતી,
છત્રીસ સહસ ગૌતમનિ નામિ, શાસ્ત્ર ત્રિખાવ્યા પુન્યનિ કામિ. ૫૪

જ્ઞાનસાગરસૂરિના વ્યાખ્યાન અને ઉપદેશથી સંગ્રામસોનીએ
ખર્ચેલ સોનૈયાની વાત વીરવ શાવલી (જૈન સા મશોધક ખંડ ૧
-૩ પૃ ૫૬)મા તેનો લેખક પોતાના પૂર્વજ સોગસુદરસૂત્રિથી થઈ
એમ કહે છે તેનો સાર એ છે કે —

ગૂજરાતના વટીયાર ખડના લોલાડા ગામના પ્રાગ્વાટ અવટ કે
સોની સગ્રામ સપરિનાર માંડવગઢમા જઈ ત્યા વ્યાપારાદિથી સારી
મપત્તિ મેળવી પાદશાહ ગ્યાસુદ્દીનનો મંત્રી થયો ત્યા ત. સોમસુદર
અરિ આવતા તેમના ભગવતીસૂત્રના વ્યાખ્યાનમા દરેકે 'ગાયમા-
ગૌતમ' એ શબ્દ આવના એક સોનૈયો—કુલ છત્રીસહજાર સોનૈયા

આખ્યા ને તે ગુરુના ઉપદેશથી તે દ્રવ્યને તથા એક લાખ હજાર મોનૈયાને જ્ઞાનખાતામાં એટલે વિ સં. ૧૪૫૧ માં કલ્પસૂત્ર અને કાલકસૂરિ કથા સચિત્રિત સુવર્ણાક્ષરે તથા રૂપાક્ષરે લખાવી સકલ સાધુઓને લાભુવા આપવામાં ખર્ચા અને કેટલીક પ્રતો જ્ઞાનકોશમાં સ્થાપી. આંડવગઢમાં સુપાર્શ્વપ્રાસાદ, મગસીતીર્થમાં મગસીપાર્શ્વનો જિજ્ઞાસાદ સં. ૧૪૭૨ માં સ્થાપેલ. ભેષ, મંદસોર, બ્રહ્મંડલ, સામલીયા, ધાર, નગર, ખેડી, ચંદ્રાઉલી-ચંદ્રાવતી પ્રમુખ નગરમાં તેણે સત્તર પ્રાસાદ કરાવ્યા ને સોમસુદર સૂરિએ તમામ પ્રતિષ્ઠિત કર્યો. એકાવન મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યો '—આમાં આખો ફળવાની પણ દહીકત છે. આમાં ઘણો વિસ્તાર છતાં ને સોમસુદરસૂરિનો સંબંધ છતાં સોમસાલાગ્ય કાવ્ય કે જે તે સૂરિના જીવનવૃત્તાત રૂપેજ રચાયેલું છે તેમાં એક પણ ગ્રન્થ નથી; વળી પ્રખુલ ગિરનાર પરના સગ્રામ સોનીના કહેવાતા મંદિર સંબંધી આ વીગ્યજ્ઞાવતીમાં પણ કંઈ ઉલ્લેખ નથી. તેથી અમારું અનુમાન તે સમરસિંહ—ભાલદેવનું મંદિર હોવાનું ખરું હોય એમ જણાય છે સંગ્રામ મોની પણ ઐતિહાસિક લિન્ન વ્યક્તિ જણાય છે કે જેણે ઘણું દ્રવ્ય પુસ્તક લખાવવામાં ખર્ચ્યું છે.

૨૬ જામનગરનું જિનમંદિર સં. ૧૬૭૮ (પાસ ૮૨૮) પૂ ૪૯૯—લાલણુ વશીય જોસવાલ વર્ધમાન અને પદ્મસિંહ એ જે બાબતોએ પ્રાય આ મંદિર કરાવેલું છે, પ્રતિષ્ઠા અંચલગચ્છના કલ્યાણુમાગર સૂરિએ સં ૧૬૭૮ માં કરી તે સૂત્રિના રામ તેમના પ્રિયના પ્રિય પિતૃસાગરસૂરિએ સં ૧૮૦૨ માં રચે છે, (પ્ર ૬૨૨ ના ટીપ્પણમાં) ગાદ ઘેલાગાદ તથા દેવજાઇ માણે છે તેમાં ટાલ ૧૪૦૦ થી ૨, ૨૬ થી પછીના દુહા, હરની

જૈનધર્મી થયો. તેની ઝાઢ પેઢી ગયા પછી અમરશી કચ્છ-આરી-ખાણામાં થયા તેને વર્ધમાન નામનો પુત્ર મં ૧૬૦૬ આ. શુ. ૫ ને દિને અને પદમસી નામનો પુત્ર સં. ૧૬૧૭ માં થયો. પછી બંને મહાકાલીના પ્રતાપે શ્રીમંત થઈ લદ્દાવતીમાં ગયા ને ત્યાં ચીનદેશ સાથે સાકર રેશમ અને આરીણનો વેપાર કર્યો. ત્યાંથી કલ્યાણસાગર સૂરિના ઉપદેશથી શત્રુજયનો સઘ બંનેએ કાઢ્યો. નાવમાં નામના બંદર આવી રણ ઉતરી નવાનગર આવતા તેના રાજ્યએ ત્યાં તેઓ આવાસ કરે તો પોતે વેપારમાં અધુરું દાણ લેશે એમ કહ્યું. ત્યાંથી નીકળી શત્રુજય પહોંચી જાત્રા કીધી ને ત્યાં ગુરના ઉપદેશથી બે પ્રાસાદનું ખાત સં. ૧૬૫૦ માગ ૦ વદ ૯ ને દિને કર્યું. સાથે આવેલ નવાનગરના નાગડગોત્રી રાયસીએ પણ એક જિનપ્રાસાદનું વદ તેરસને દિને ખાત કર્યું. પછી એક માસે નવાનગર આવી ત્યાંના રાજના આગ્રહથી ત્યાં પાચહજાર ઝોસવાલ સાથે રહ્યા. સંઘમાં ૩૨ લાખ કોરી ખર્ચી.

નવાનગરમાં બંને લાઘએ જબરો વેપાર કરી ૧૫ વર્ષમાં ખૂબ નાણું મેળવ્યું. પછી સં ૧૬૬૮ માં ત્યાં જિનમંદિરનું ખાત કર્યું (આ. શુ. ૫). છસો કારીગરો કામે લગાડ્યા. દશહજાર મહોર આપી રાજ પાસે જગ્યા લીધી. તે મંદિરનું શિખર પૂરૂ થયું. સલાટોએ લાચ લઈ તે ઉંચા મંદિરનું શિખર જેટલું ઉચું જોઈ એ તેટલું ન કર્યું ભમતીની દહેરી અર્ધી થઈ હતી ત્યારે ગુરને બોલાવી તેમાં શાંતિજિનની ત્રણ મૂર્તિ સં ૧૬૭૬ ના વૈ. શુ. ૩ દિને સ્થાપી. વળી રાજસીના બધું નેણસીએ રાજસીમંદિર બધાવી તેમાં ભેળવી દીધું ને તેમાં ચોસુખ સંલવદેવ સ્થાપ્યા. પછી વર્ધમાન ને પદ્મસિંહ બંને ગુરને લઈ પાલીતાણાનો સંઘ લઈ ગયા ને ચાર લાખ કોરી ખર્ચી. મ. ૧૬૭૬. ત્યાંથી નવાનગર આવી સ ૧૬૭૮ ના વૈ. શુ. ૫ દિને જિનમંદિરની ભમતીની વર્ધમાનશાએ પ્રતિષ્ઠા કરી.

નવાનગર રાજના હડમત ઠાકર નામના ખજાનચીએ રાજ

પાસે નવહનર કોરીની ચીઠી વર્ધમાનશાપર લખાવી તેમાં બે મીડા
 પોતે ઉમેરી નવલાખની ચીઠી વર્ધમાનશાના હાથમાં આપી. પરાતમાં
 નવહનર એટલે મુઝાયા રાજા અંતપુરમાં હોધ ન મળ્યો. રસ્તામાં
 એક જોગીએ ચિત્રાવેલી આપી ને તેથી નવલાખ તોલી આપી.
 પછી બને બધુએ આ રાજ્યમાં રહેવું સારું નહિ એમ કરી પ્રભાતે
 ચાર હનર ઓસવાલને સાથે લઈ ભદ્રાનગરી તરફ ચાલ્યા. રાજાએ
 ઘણા માણસ પાછા બોલાવતા મોકલ્યા પણ તેનું ન માનતા કંઈ
 ગયા. રણુમલ્લ રાજાએ માન આપ્યું ને ભદ્રાવતીમાં રહ્યા. પછી
 પાવાગઢમાં જઈ મહાકાલીના મંદિરનો છુણોદ્ધાર કર્યો. સ. ૧૬૮૨
 મા ભદ્રાવતીમાં રત્નાદિની અનેક પ્રતિમાઓ ભરાવી. બે લાખ
 ખરચી આગમ ગ્રંથો લખાવી ગુરૂના ભંડારમાં રાખ્યા. ભદ્રાવતીના
 પ્રાચીન પ્રાસાદ (પાર્શ્વનો-અંબ્રાંતિ રાજાએ બધાવેલ કહેવાતો)નો
 છુણોદ્ધાર કર્યો. નવાનગરના મંદિરના ખર્ચ માટે નવ વાડી ને ચાર
 ખેતર આપ્યા. ગિરનારપર તેમિ મંદિરનો, તારગામાં અન્નિતમંદિરનો,
 આખર પર વિમલવસંદિનો ને વસ્તુપાલ તેજપાલના મંદિરનો ઉદ્ધાર
 કર્યો. સમેતશિખરપર પાદુકા બધાવી શત્રુંજયપર સ્વર્ગ ચડાવી
 દેવદ્રવ્યમાં બે લાખ કોરી આપી વેલાગ, ચપા, કાકંદી, પામપૂરી
 રાજગૃહી, વાણુરસી, હસ્તિનાપુર વગેરેની જાત્રા કરી બે વર્ષ ગાળી
 ભદ્રાવતી આવ્યા. મં. ૧૬૮૫ મા અમરસાગરને સુગ્રિવ આપ્યું
 તેનો ઉત્સવ કર્યો. સં. ૧૬૮૮ મા વર્ધમાનશાનો સ્વર્ગવાસ થયો.
 દાહરથલે છત્રીવાલી દહેરી કરી ત્યાં શાંતિનાથ ચરણો સ્થાપ્યા. પદ્મ-
 સીએ વહુઓમાં કુસંપના બીજ જોઈ મપત્તિના ભાગ પોતાના ને
 પોતાના ભાઈના પુત્રોમાં વહેંચી દીધા. ચિત્રાવેલ પણ ચાલી ગયું.
 મારીવાયું જલપ્રલયથી ભદ્રાવતીનો નાશ મળત. ૧૬૮૯ મા દેવી-
 દોષથી થયો ને પદ્મસિંહ પુત્રો સંહિત મડવી વધ વધ ને
 વર્ધમાનના પુત્રો ભુજમાં જઈ વસ્યા.

પદ્મસિંહે વર્ધમાનશાનું મરણ કર્યું. પછી તેમનો મરણ ન

ગદ્યબંધ પ્રબંધ ચોપડામાં લખાવ્યો, તેમજ એટલું નામના ચરણે
 પોતાની ભાષામાં તેના સંબંધમાં સાતસો કવિત કર્યા. વર્ધમાનના
 પુત્ર જગદ્ગુના કહેવાથી કલ્યાણસાગરચરિત્રે વર્ધમાન શેઠનું મરકૃતમાં
 ચરિત સ્વશિષ્ય અમરસાગરજીને રચવા કહ્યું કે જેણે સં. ૧૬૬૧
 આ. શુ. ૭ મે રચી સંપૂર્ણ કર્યું આ બધા ચરિત્રોનો સાર લઈ
 આ રાસ રચવામાં આવ્યો છે તેથી તેમાંની હકીકતો ઐતિહાસિક
 છે. વળી તે રાસમાં પ્રસ્તુત માદર સખધી જણાવ્યું છે (હાલ ૫૧
 મી પછીના દુહામાં) કે —

સં. ૧૭૨૫ માં મુસલમાનોની ફોજ હાલારમાં આવના નવા-
 નગરના શ્રાવણેએ બધા મંદિરોની પ્રતિમા ઉઘાડી બોયગમાં ભડારી
 દીધી. (સોરઠના ફોજદાર કુટુબુદ્દીને નવાનગર હાથ કરી તેનું નામ
 ઈસલામનગર પાડી તેને ખાલસા સરકાર સાથે જોડી દીધું.
 ગૂજરાતના સુબા બેઘપુરના જસર્વતસિંહે જામ તમાચીને મં. ૧૬૭૩
 માં ગાદી પાછી અપાવી પણ ઔરંગઝેબ જીવતો રહ્યો ત્યાં સુધી
 નવાનગર મુસલમાનોના હાથમાં રહ્યું. ઈ. સ. ૧૭૦૬ માં જામ રાય-
 સિંગ ગાદીએ બેઠો પણ ત્યારપછી ઘણા વર્ષ સુધી મુસલમાનોનો
 ત્રાસ રહ્યો કાઠિયાવાડ સર્વસગ્રહ પૃ. ૪૫૭-૪૫૮). આથી મંદિરો
 ઉજાડ જેવા સં. ૧૭૮૭ સુધી રહ્યા. તે ફરમ્યાન મુસલમાનોએ
 જિનમંદિરોના દ્વારો તોડી તેમાં ઘણીવાર માલ ભર્યો વર્ધમાનના
 વંશજ તલકશી શાહે સં. ૧૭૮૮ આ. શુ. ૭ ગુરૂએ પુનઃ પ્રતિમા-
 માઓની પ્રતિષ્ઠા કરાવી બધા મંદિરો સમરાવ્યા

આ બંને ભાઈઓના વૃત્તાત ઉક્ત રાસ છપાઈ પ્રસિદ્ધ થયો તે
 પહેલાં પંડિત (હાલ સ્વ.) હીરાલાલ હંસરાજે શ્રી વિજયાનંદાબુદ્ધય
 કાવ્યમાં પૃ. ૩૬૨-૬૫ ઉપર આપેલ છે કે જે શ્રીજિનવિજયે
 પ્રાચીન લેખમંત્રહ લાગ ૨ ના લેખ નં. ૨૧ ના અવલોકનમાં
 ઉતારી લીધેલ છે.

૨૭ શત્રુજયપરતુ મુખ્ય આફ્રિનાથ મંદિર. પૃ ૫૦૪

—આ મંદિરનો સવિસ્તર ઇતિહાસ વાચવો હોય તો જુઓ શ્રી જિનવિજય સપાદિત શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબન્ધ' પરની તેમની પ્રસ્તાવના પૃ ૨૭ થી ૩૭. શત્રુજય સંબંધી જુઓ ધનેશ્વરસૂરિકૃત શત્રુજય માહાત્મ્ય, ત ધર્મધોપસૂરિકૃત પ્રાકૃત શત્રુજયકલ્પ વર્તમાનમા મુખ્ય મંદિર જે છે તેનું આ ચિત્ર છે. તેનો ઉદ્ધાર ગુર્જર મહામાત્ય, ઘ્નાહડ (મકૃત વાગલટ) સત્રી દ્વારા થયો. સં. ૧૨૧૧ (પારા ૩૮૪ પૃ. ૨૬૯) તે માટે પ્રબંધ ચિંતામણીમા પૂરો વૃત્તાત આવ્યો છે. પછી તેની પ્રતિમાનો લગ સ. ૧૩૬૬મા મુસલમાનોના હાથે થયો તેથી તેનો પુન ઉદ્ધાર સમરસિંહ-સમરાશાહે સ ૧૩૭૧ મા કર્યો (પારા ૬૧૯ થી ૬૨૨ પૃ. ૪૨૫ થી ૪૨૭). તેણે સ્થાપિત કરેલી મૂર્તિનો લગ વળા મુસલમાનોએ કર્યો ને તે ખડિતરૂપમા ધણો વખત રહી, પછી કર્માશાહે સ. ૧૫૮૭ ચિત્ર વદિ ૬ રવિને દિને ઉદ્ધાર કર્યો. (જુઓ પારા ૭૩૨ થી ૭૩૫). આ મુખ્ય દેવળ બે માળનું અને ઉંચા શિખરવાળું છે. તેની આસપાસ નાની નાની દહેરીઓ આવી રહેલી છે કે જે જૈન દહેરાની ખાસ ખાસીયત તથા છે

૨૮ શત્રુજયપરનાં જૈન મંદિરોનું વિહંગાવલોકન. પૃ. ૫૦૫

—આ ચિત્ર સને ૧૮૬૬ લગલગ લેવાયું છે ને 'આર્કિટેક્ચર ઍન્ડ અલ્મસાવાદ' ના પુસ્તકમા પહેલા પાને પ્રસિદ્ધ થયું છે. તેમા આખો ગઢ ભ્રમ શકાય છે અને તેની અંદર અને બહારના મંદિરોના શિખરો દેખાય છે એ પૃથ્વી તે પર્વત બને 'The City of Temples'—મંદિરોનું એક નગર બની ગયું હોય નહિ એમ સ્પષ્ટ થીસે છે. તે મંદિરો તપાસતા જુદા જુદા સ્તંભોની શિલ્પકળાના ઉત્તમ નમુનાઓ સાપડે છે. જુલાઈના ૧૯૦૬ ના Dacca નામના માસિકમા એક વિદ્વાન બંગાળી મહાશયે લખ્યું છે કે —

The Jainas choose wooded mountains and the most lovely retreats of nature for their places of pilgrimage and cover them with exquisitely carved shrines in white marble or dazzling stucco. Their contribution to Indian Art is of the greatest importance and India is indebted for a number of its most beautiful architectural monuments such as the splendid temples of Abu, Girnar and S'atrunjaya in Gujrat.

અત્ર દહેરાના સમૂહની આસપાસ એક ઉંચી દિવાલ બાંધેલી છે, તેને 'ગઢ' કહે છે. તે દહેરાના સમૂહના અમુક રીતસર ભાગો કર્યા છે કે જેને 'ટુંક' કહે છે. તેમા મુખ્ય મંદિર આદીશ્વરની ટુંક ઉપરાત આઠ ટુંકો છે તેનો પરિચય 'શત્રુજયપરના જૈન મંદિરો પૃ. ૬૭૪' એ ચિત્ર માટે લખતા આપીશું.

૨૯ શ્રી સુમતિનાથની ધાતુ-મૂર્તિ સં. ૧૫૧૨ રાજગૃહ. પૃ. ૫૧૨.

—આ એક સુદર મૂર્તિ છે અને તે વખતની—સોળમા સૈકાના પ્રારંભના મૂર્તિનિર્માણનો નમુનો છે. હાલ તે રાજગૃહના ગામના મંદિરમા પંચતીર્થી તરીકે છે ને તેની પાછળ કોતરેલ લેખ નીચે પ્રમાણે છે:—

'સવત્ ૧૫૧૨ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૧૩ ઉકેશ સા. બાદ બાર્યા ભરમાદે પુત્ર સા. નાયક બાર્યા નાયકદે ક્ષેત્ર પુત્ર સા. અદાકેન ભા. સોનાઈ બ્રાત્ર સા. જોગાદિ કુટુંબયુતેન શ્રી સુમતિનાથ બિંબ કારિત પ્રતિષ્ઠિત શ્રી સૂરિભિઃ ॥ વઢલી વાસ્તવ્ય ॥ શ્રી ॥ (નાહર ૨, નં. ૧૮૪૩)

૩૦ પ્રસિદ્ધ થાહરશાહની પ્રશસ્તિ—લોદવા મંદિર સં. ૧૬૭૫ (પારા ૮૪૬) પૃ. ૫૧૩

—લોદ્રવામા મૂળ મદિરના ડાબી બાજુના ઉત્તર દિશાના મદિરમા મૂલનાયકજીની શ્યામ પાપાણીની ઘણી મનોરૂ સહસ્ત્ર કથવાળી મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત છે તેની ચરણ ચોટી-પગાસન પર આ લેખ કોતરેલો છે:—ા સ. ૧૬૭૫ માર્ગશીર્ષ સુદિ ૧૨ તિથી ગુરો ભાંડશાલિક સા. શ્રીમાલ ભા. ચાંપલદે પુત્રરત્ન થાહરૂકેણ ભાર્યા કનકાદે પુત્ર હરગજ મેધરાજદિયુજ્જ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ ખિમ કાં પ્રં ચ યુગ-પ્રધાન શ્રી જિનસિંહ સૂરિ પદ્મ પ્રભાકર ભં શ્રી જિનરાજસરિભિ પ્રતિષ્ઠિતં । (પછી ઉપર જણાવ્યું છે કે:) ॥ શ્રી લોદ્રવા નગરે । શ્રી બૃહત્પરતર ગચ્છાધીશૈઃ ॥ (નાહર ૩, નં ૨૫૭૨) જુઓ ચિત્ર નં. ૪૦.

૩૧-૩૨ શિલ્પકલાનો નમુનો-પથરની બે મૂર્તિઓ જેસલમેર સં. ૧૫૮૩ પૂ. ૫૨૦

—આ ચિત્ર શ્રીપૂર્ણચંદ્ર નહારથી સંગૃહીત જૈનલેખ સગ્રહ-જેસલમેર (તૃતીય ખંડ)ની ભૂમિકામા પૃ. ૩૩મા મૂકેલું છે. તેમા 'શિલ્પકલા' સંબધી લખતા તેઓ જણાવે છે કે 'વિશેષતા તો એ છે કે આ સ્થાન (જેસલમેર) આટલું દુર્ગમ હોવા છતાં પણ ત્યાં ભારતના શિલ્પકલામા કુશલ કારીગરો દ્વારા જે મદિર વગેરે બનાવાયેલા છે તે કેવલ ત્યાંના ધનાઢ્ય લોકોની ધર્મપ્રગયણતા અને શિલ્પ પ્રેમનું જવલંત ઉદાહરણ છે. ત્યાંની મનોરૂ શિલ્પકલાના બે નમુના આ આપેલા છે. પાપાણમા ફેટલા નૈપુણ્યથી શિલ્પીએ એ મૂર્તિઓ બનાવી છે તે ચિત્રોના ભાવથીજ અનુભવવામા આવશે. પાંદડે એ પણ જોશે કે ત્યાંના શ્રી શાંતિનાથજીના મદિરના હિપ્પનું દસ્ય ફેટનું સુદર છે ।' વગેરે.

The Jainas choose wooded mountains and the most lovely retreats of nature for their places of pilgrimage and cover them with exquisitely carved shrines in white marble or dazzling stucco. Their contribution to Indian Art is of the greatest importance and India is indebted for a number of its most beautiful architectural monuments such as the splendid temples of Abu, Girnar and S'atrunjaya in Gujrat.

અત્ર દહેરાના સમૂહની આસપાસ એક ઢંચી દિવાલ આધેડી છે, તેને 'ગઢ' કહે છે. તે દહેરાના સમૂહોના અમુક રીતસર ભાગો કયાં છે કે જેને 'ટુંક' કહે છે. તેમા મુખ્ય મંદિર આદીશ્વરની ટુંક ઉપરાત આઠ ટુંકો છે તેનો પરિચય 'શત્રુજયપરના જૈન મંદિરો પૃ. ૬૭૪' એ ચિત્ર માટે લખતા આપીશું.

૨૯ શ્રી સુમતિનાથની ધાતુ-મૂર્તિ સં. ૧૫૧૨ રાજગૃહ. પૃ. ૫૧૨.

—આ એક સુંદર મૂર્તિ છે અને તે વખતની—સોળમા સૈકાના પ્રારંભના મૂર્તિનિર્માણનો નમુનો છે. હાલ તે રાજગૃહના ગામના મંદિરમા પંચતીર્થી તરીકે છે ને તેની પાછળ કોતરેલ લેખ નીચે પ્રમાણે છે:—

'સવત ૧૫૧૨ વર્ષે વૈશાખ સુદિ ૧૩ ઉકેશ સા. ભાદ્ર ભાર્યા ભરમાદે પુત્ર સા. નાયક ભાર્યા નાયકદે કદેકુ પુત્ર સા. અદાકેન ભા. સોનાઈ બ્રાત્ર સા. જોગાદિ કુટુંબયુતેન શ્રી સુમતિનાથ પ્રિય કારિતં પ્રતિષ્ઠિતં શ્રી સુરિભિઃ ॥ વદલી વાસ્તવ્ય ॥ શ્રી ॥ (નાહર ૨, નં. ૧૮૪૩)

૩૦ પ્રસિદ્ધ થાહરશાહની પ્રશસ્તિ—લોદવા મંદિર સં. ૧૬૭૫ (પાગ ૮૪૬) પૃ. ૫૧૩

—લોદ્રવામાં મૂળ મદિરના ડાબી બાજુના ઉત્તર દિશાના મદિરમા મૂલનાયકજીની શ્યામ પાષાણની ઘણી મનોરુ સહસ્ત્ર કૃણવાળી મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠિત છે તેની ચરણ ચોકી-પાસન પર આ લેખ ક્રાતરેલો છે:—૥ સં. ૧૬૭૫ માર્ગશીર્ષ સુદિ ૧૨ તિથૌ ગુરૌ ભાંડશાલિક સા. શ્રીમાલ ભા. ચાંપલદે પુત્રરતન ચાહુરૂકેણ ભાર્યા કનકાદે પુત્ર હરરાજ મેધરાજદિયુજ્જ શ્રી ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ બિંમં કાં પ્રં ચ યુગ-પ્રધાન શ્રી જિનસિંહ સૂરિ પદ પ્રભાકર ભં શ્રી જિનરાજસૂરિભિઃ પ્રતિષ્ઠિતં । (પછી ઉપર જણાવ્યું છે કે:) ॥ શ્રી લોદ્રવા નગરે । શ્રી બૃહત્પરતર ગચ્છાધીશૈઃ ॥ (નાહર ૩, ન. ૨૫૭૨) જુઓ ચિત્ર નં. ૪૦.

૩૧-૩૨ શિલ્પકલાનો નમુનો-પત્થરની બે મૂર્તિઓ
જેસલમેર સં. ૧૫૮૩ પૃ. ૫૨૦

—આ ચિત્ર શ્રીપૂર્ણચંદ્ર નહારથી સંગૃહીત જૈનલેખ સગ્રહ-જેસલમેર (તૃતીય ખંડ)ની ભૂમિકામાં પૃ. ૩૩મા મુકેલું છે. તેમા ‘શિલ્પકલા’ સંબધી લખતા તેઓ જણાવે છે કે ‘વિશેષતા તો એ છે કે આ સ્થાન (જેસલમેર) આટલું દુર્ગમ હોવા છતાં પણ ત્યાં ભારતના શિલ્પકલામા કુશલ કારીગરો દ્વારા જે મદિર વગેરે બનાવાયેલા છે તે કેવલ ત્યાંના ધનાઢ્ય લોકોની ધર્મપરાયણતા અને શિલ્પ પ્રેમનું જવલંત ઉદાહરણ છે. ત્યાંની મનોરુ શિલ્પકલાના બે નમુના આ આપેલા છે. પાષાણમાં કેટલા નૈપુણ્યથી શિલ્પીએ એ મૂર્તિઓ બનાવી છે તે ચિત્રોના ભાવથીજ અનુભવવામા આવશે. પાઠક એ પણ જોશે કે ત્યાંના શ્રી શાંતિનાથજીના મંદિરના ઉપરનું દૃશ્ય કેટલું સુંદર છે !’ વગેરે.

૩૩ ‘જગદ્ગુરુ’ શ્રી હીરવિજયસૂરિ મૂર્તિ. પૃ. ૫૪૪

—આ મૂર્તિ હીરવિજયસૂરિનું આબેહુબ ચિત્ર નથી, પણ એક મહાન્ આચાર્ય સ્વર્ગસ્થ થાય ત્યારપછી તેના સ્મારક તરીકે એક બે વર્ષમા ધડાવેલી મૂર્તિ છે કે જે પહેલા ખંભાતમા હતી અને પાછળથી તેના પર ખાસ લેખ ક્રાતરેલો હોવા છતાં તે જોયા

જેવરાબ્યા વગર ગૌતમસ્વામીની મૂર્તિ ગળીને મહુવામા શ્રાવકો લઈ આવ્યા તે હાલ તેના મુખ્ય મંદિરના મુખ્યમંડપની પામેના ભાગમા તે બિરાજે છે તે તે મેં જોયું છે. તેના પર શિલાલેખ નીચે પ્રમાણે છે -

‘ ૧૬૫૩ પાતસાહિ શ્રી અકવર પ્રવર્તિત સં. ૪૧ વર્ષે ક્ષાં સુદિ ૮ દિને શ્રી સ્તંભતીર્થ વાસ્તવ્ય શ્રાં પડમા (મા) પાંચી નામ્ન્યા શ્રી હીરવિજયસૂરોશ્વરાણાં મૂર્તિઃ ક્ષાં પ્રં તપાગછે (ચ્છે) શ્રી વિજયસેનસૂરિભિઃ ’

આ મૂર્તિના પર ચાંદીના ટીલા ચોટાડ્યા છે અને તેના પર શ્રાવકો કેસરના તિલકો કર્યે જઈ તેની જિનપૂજા જેવી પૂજા કરે છે. આ ચાંદીના ચગદાઓથી મૂળ મૂર્તિની જે કંઈ સુંદરતા હોય તેથી આર ઘટાડો થાય છે.

૩૪ અકબરનું હીરવિજયસૂરિને ફરમાન ચૃ. ૫૪૫

—આ ફરમાન ઉર્દુમા છે અને તેનો ગૂજરાતી અનુવાદ નીચે પ્રમાણે છે:—

અલ્લાહુ અકબર.

જલાલુદ્દીન મુહમ્મદ અકબર બાદશાહ ગાજીનું ફરમાન.

અલ્લાહુ અકબરના સિકકા સાથે શ્રેષ્ઠ ફરમાનની નકલ અસલ મુજબ છે.

મહાન્ રાજ્યને ટેકો આપનાર, મહાન્ રાજ્યના વફાદાર, સારા સ્વભાવ અને ઉત્તમ ગુણવાળા, અજિત રાજ્યને મજબૂતી આપનાર, શ્રેષ્ઠ રાજ્યના ભરોસાદાર, શાહી મહેરબાનીને ભોગવનાર, રાજાની નજરે પસંદ કરેલ અને ઉંચા દરજ્જાના ખાનોના નમૂના સમાન મુબારિજુદ્દીન (ધર્મવીર) આઝમખાને બાદશાહી મહેરબાનીઓ અને બક્ષીસોના વધારાથી શ્રેષ્ઠતાનુ માન મેળવી જાણવું જે-જૂદી જૂદી રીતભાતવાળા, ભિન્ન ધર્મવાળા, વિશેષ ભતવાળા અને ભિન્ન પથવાળા, સભ્ય કે અસભ્ય, નાના કે મોટા, રાજા કે રંક, અથવા દાના કે નાદાન-દુનિયાના દરેક દરજ્જા કે જાતના લોકો, કે જેમાની

દરેક વ્યક્તિ પરમેશ્વરના નૂરને જાહેર થવાની જગ્યા છે, અને દુનિયાને પેદા કરનારે નિર્માણ કરેલા લાગ્યને જાહેર થવાની અસલ જગ્યા છે, તેમજ સૃષ્ટિ સંચાલક (ઈશ્વરની અબળયગી ભરેલી અનામત છે. તેઓ પોત પોતાના શ્રેષ્ઠ માર્ગમાં દઢ રહીને તથા તન અને મનનું સુખ ભોગવીને પ્રાર્થના અને નિત્ય ક્રિયાઓમાં તેમજ પોતાના હેતુઓ પ્રાપ્ત કરવામાં લાગેલા રહી, શ્રેષ્ઠ બક્ષીસ કરનાર (ઈશ્વર) તરફથી લાગી ઉમર મળે, અને સારા કામ કરવાની પ્રેરણા ધાય, એવી દુવા કરે, કારણકે-માણસજાતમાંથી એકને રાજાને દરજ્જે ઉંચે ચઢાવવામાં અને સરદારીનો પહેરવેશ પહેરાવવામાં પૂરે-પૂરું ડહાપણ એ છે કે-તે સામાન્ય મહેરબાની અને અત્યંત દયા કે જે પરમેશ્વરની સંપૂર્ણ દયાનો પ્રકાશ છે, તેને પોતાની નજર આગળ રાખી જો તે બધાઓની સાથે મિત્રતા મેળવી ન શકે, તો કમમાં કમ બધાઓની સાથે સલાહ-મપનો પાયો નાખી પૂજવા લાયક જાતના (પરમેશ્વરના) બધા બધાઓ સાથે મહેરબાની, માયા અને દયાને રસ્તે ચાલે, અને ઈશ્વરે પેદા કરેલી બધી વસ્તુઓ (બધા પ્રાણીઓ) કે જે ઉંચા પાયાવાળા પરમેશ્વરની સૃષ્ટિના ફળ છે, તેમને મદદ કરવાની નજર રાખી તેમના હેતુઓ પાર પાડવામાં અને તેમના રીતરીવાજો અમલમાં લાવવામાં મદદ કરે, કે જેથી બળવાન નિર્બળ ઉપર જીવન નહિં ગુજારતા, દરેક મનુષ્ય મનથી ખુશી અને સુખી થાય. આ ઉપરથી યોગાધ્યાસ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ, હીરવિજયસુરિ સેવડા (સં.શ્વેતપટ-શ્વેતાચર) અને તેમના ધર્મને પાળનારા, કે જેમણે અમારી હજુરમાં હાજર થવાનું માન મેળવ્યું છે અને જેઓ અમારા દરબારના ખરા હિતેચ્છુઓ છે, તેમના યોગાધ્યાસનું ખરાપણ, વધારો અને પરમેશ્વરની શોધ ઉપર નજર રાખી હુકમ થયો કે—

તે શહેરના (તે તરફના) રહેવાગીઓમાંથી કોઈએ એમને હરકત-અડચણ કરવી નહિં, અને એમના મંદિરો તથા

ઉપાશ્રયોમા ઉતારો કરવો નહિ. તેમ તેમને તુચ્છકારવા પણ નહિ. વળી જો તેમાનું (મંદિરો કે ઉપાશ્રયોમાનું) કંઈ પડી ગયું કે ઉજ્જડ થઈ ગયું હોય, અને તેને માનનારા આહ-નારા કે ખેરાત કરનારાઓમાથી કોઈ તેને સુધારવા કે તેનો પાયો નાખવા ઇચ્છે તો તેનો, કોઈ ઉપલક્ષ્ય જ્ઞાનવાળાએ (અજ્ઞાનીએ) કે ધર્માન્ધે અટકાવ પણ કરવો નહિ. અને જેવી રીતે ખુદાને નહિ ઓળખનારા, વરસાદનો અટકાવ અને એવા ખીજા કામો કે જે ઇશ્વરના અધિકારના છે તેનો આરોપ, મૂર્ખાઈ અને બેવકુફીને લીધે જાદુના કામ જાણી, તે ખીચારા-ખુદાને ઓળખનારા ઉપર મૂકે છે અને તેમને અનેક પ્રકારના કષ્ટો આપે છે, એવા કામો તમારા રક્ષણ અને બદોબ-સ્તમા, કે જે તમે સારા નસીબવાળા અને બાહોશ છો, થવા જોઈએ નહિ.

વળી એમ પણ સાબળવામા આવ્યું છે કે હાજી હુબી-શુલ્લાહ^૧ કે જે અમારી સત્યની શોધ અને ખુદાની ઓળખાણ વિષે થોડું જાણે છે, તેણે આ જમાતને ઇજ્જત કરી છે, એથી અમારા પવિત્ર મન કે જે દુનિયાનો બદોબસ્ત કરનાર છે તેને ધણું ખોટું લાગ્યું છે (દુખનું કારણ થયું છે), માટે તમારે તમારી રીયાસતથી એવા ખબરદાર રહેવું જોઈએ કે-કોઈ કોઈના ઉપર જુલ્મ કરી શકે નહિ.

---

૧ આ સુલતાન હબીબલો એ નામે ઓળખાતો ખલાતનો ખોલ્લો હતો. તેણે સરિજીવું અપમાન કરી તેમને ખલાત બહાર કાઢ્યા હતા. આથી તેમના શિષ્ય ધનવિજય દિલ્હી જઈ ત્યાં દરબાર પાસે રહેતા શાતિ-અંદ્ર ઉપાધ્યાયને મળ્યા કે જેણે બાદશાહ પાસેથી ફરમાન મેળવ્યું પછી તે ખોલ્લો સરિને બોલાવી ભારે સ્વાગત કર્યું ને તેમના ઉપદેશથી બદી-વાનોને મુક્ત કર્યા ને આખા ગામમાં 'અમારી પડક' વગડાવ્યો (સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ ૫ ૧૮૮ થી ૧૯૧)

તે તરફના વર્તમાન અને ભવિષ્યના હાકેમો, નવાળો અને રીયાસતનો પૂરેપૂરો અથવા કેટલેક અંશે કારભાર કરનારા મુસદ્દીઓનો નિયમ એ છે કે રાજાનો હુકમ કે જે પરમેશ્વરના ફરમાનનું રુપાન્તર છે તેને પોતાની સ્થિતિ સુધારવાનો વસીલો જાણી તેનાથી વિરુદ્ધ વર્તન કરે નહિ, અને તે પ્રમાણે કરવામાં દીન અને દુનિયાનું સુખ તથા પ્રલક્ષ સાચી આખર જાણે. આ ફરમાન વાચી તેની નકલ રાખી લઈ તેમને આપવું જોઈએ કે જેથી હુમેશાની તેમને માટે સનદ થાય તેમ નેઓ પોતાની ભક્તિની ક્રિયાઓ કરવામાં ચિંતાતુર પણ થાય નહિ; અને ઈશ્વરભક્તિમાં ઉત્સાહ રાખે. એજ ફરજ જાણી એથી વિરુદ્ધનો દબલ થવા દેતા નહિ.

ઘલાહી સંવત, ૩૫ (સ ૧૬૪૭) ના અઝાર મહિનાની છઠ્ઠી તારીખ ને ખુરદાદ નામના દિવસે લખ્યું, મુતાબિક ૨૮ માહે મુહર્રમ સને ૯૯૯ હીઝરી

મુરીદો (અનુયાયીઓ)માના નમ્રમા નમ્ર અબુલફઝલના લખાણથી અને ઈબ્રાહિમ હુસેનની નોંધથી.

નકલ અસલ મુજબ છે.

[સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ-પરિશિષ્ટ ૬]

૩૫ અકબરનું વિજયસેન સૂરિને ફરમાન પારા ૮૦૪ પૃ. ૫૫૨.

—આ ઉદ્ધુ ફરમાનનું ગૂજરાતી ભાષાતર નીચે પ્રમાણે છે—
અલ્લાહુ અકબર

અથુ અલમુજદ્દર સુલતાન...નો હુકમ.

ઉંચા દરજ્જાના નિશાનની નકલ અસલ મુજબ છે.

આ વખતે ઉંચા દરજ્જાવાળા નિશાનને બાદશાહી મહેરબાનીથી નિકળવાનું માન મળ્યું છે કે—હાલના અને ભવિષ્યના હાકેમો, જાગીરદારો, કરોડીઓ અને ગુજરાત સુબાના તથા સોરઠ સરકારના મુસદ્દીઓએ,

સેવકા (જૈન સાધુ) લોકો પાસે ગાય અને આખવાને તથા ભેંશ અને પાકાને ટાઈપાગ વખતે મારવાની તથા તેના ચામડા ઉતારવાની મનાઈ મળ્યાથી શ્રેષ્ઠ અને સુખના ચિન્હ-વાળું દરમાન છે, અને તે શ્રેષ્ઠ દરમાન પાછળ લખેલું છે કે
 ‘દર મહિનામાં કેટલાક દિવસ એ ખાવાને ઈચ્છવું નહિ.
 એ કરજ અને વ્યાજખી જાણવું.

તથા જે પ્રાણીઓએ ધરમા કે ઝાડો ઉપર માળા નાખ્યા હોય, તેવાઓનો શિકાર કરવાથી કે કેદ કરવાથી (પાળરામાં પૂવાથી) દર રહેવામાં પૂરી કાળજી રાખવી

(વળી) એ માનવા લાયક દરમાનમાં લખ્યું છે કે ‘‘યોગા-ભ્યાસ કરનારાઓમાં શ્રેષ્ઠ હીરન્નિમ્બસૂરિના શિષ્ય વિજ-યસેન સૂરિ સેવકા અને તેમના ધર્મને પાળનારા-એમણે અમારા દરબારમાં હાજર થવાનું માન મેળવ્યું છે અને જેઓ અમારા દરબારના ખાસ હિતેશ્વરો છે-તેમના યોગાભ્યાસનું ખરાપણ અને વધારો તથા પરમેશ્વરની ગોષ્ઠ ઉપર નજર રાખી (હુકમ) થયો કે-એમના દેવલ કે ઉપશ્રયમાં કોઈએ ઉતારો લેવો નહિ, અને એમને તુચ્છકારવા નહિ, તથા જે તે જીર્ણ થતા હોય અને તેથી તેના માનનાર, ચાહનારા કે ખેરાત કરનારાઓમાંથી કોઈ તેને સુધારે કે તેનો પાયો નાખે, તો કોઈ ઉપલક્ષિયા જ્ઞાનવાળાએ કે ધર્માધી તેનો અટકાવ કરતો નહિ. અને જેવી રીતે ખુદાને નહિ ઓળખનારા વર-સાદનો અટકાવ અને એવા બીજા કામો, કે જે પૂજવા લાયક જાતના (ઈશ્વરના) કામો છે, તેનો આરોપ મૂર્ખાઈ અને ખેવકુદીના લીધે જાદુના કામ જાણી, તે ખિચારા ખુદાને માનનારા ઉપર મૂકે છે અને તેમને અનેક જાતના દુ.ખો આપે છે, તેમ તેઓ જે ધર્મક્રિયાઓ કરે છે તેમાં અટકાવ કરે છે. એવા કામોનો આરોપ એ ખિચારાઓ નહિ મૂકતા એમને

પોતાની જગ્યા અને મુકામે સુખેથી લક્ષિતનું કામ કરવા દેવું,
તેમ પોતાના ધર્મમુજળ ક્રિયાઓ કરવા દેવી.

તેથી (તે) શ્રેષ્ઠ ફરમાન મુજળ અમલ કરી એવી તાકીદ
કરવી જોઈએ કે-એ ફરમાનનો અમલ સારામા સારી રીતે થાય
અને તેની વિરુદ્ધ કોઈ હુકમ કરે નહિ. (દરેકે) પોતાની ફરજ જાણી
ફરમાનથી દરમુજર કરવી નહિ, અને તેથી વિરુદ્ધ કરવું નહિ. તા. ૧લી
શહ્યુર મહિનો, ઈલાહી સને ૪૬, મુવાફિક તા. ૨૫ મહિનો સફર
સને ૧૦૧૦ હીઝરી (સ. ૧૬૫૮)

પેટાનું વર્ણન

ફરવરદીન મહિનો, જે દિવસોમા સૂર્ય એક રાશિમાથી બીજી
રાશિમા જાય છે તે દિવસો, ઈદ, મેહરનો દિવસ, દરેક મહિનાના
રવિવારો, તે દિવસ કે જે બે સૂર્યાના દિવસોની વચ્ચે આવે છે,
રજબ મહિનાના સોમવારો, આખા મહિનો કે જે આઠશાહના
જન્મનો મહિનો છે, દરેક શમરત મહિનાનો પહેલો દિવસ જેનું
નામ ઓરમઝ છે, અને આર પવિત્ર દિવસો કે જે શ્રાવણ માસના
છેલ્લા છ અને ભાદરવાના પ્રથમ છ દિવસો મળીને કહેવાય છે
(પર્યુષણ) (સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ પરિશિષ્ટ ખ.)

૩૬ જહાંગીરનું વિવેકહુષ્ આદિને ફરમાન (પૃ. ૫૬૪
પારા ૮૨૦) જુ. ૫૫૩.

આ ફરમાન ઉર્દુમા છે તેનો ગૂજરાતીમા અનુવાદ નીચે
પ્રમાણે છે:—

અલ્લાહ અકબર. નકલ

(તા. ૨૬ માહે ફરવરદીન અને ૫ ના કરાર મુજબના ફરમાનની.)

તમામ રક્ષણ કરેલા રાજ્યોના મોટા હકીમો; મોટા દીવાની
મહાન દારુના દારુનો, રાજ્ય દારુનાના બદોખસ્ત કરનારાઓ,
જાગીરદારો અને કરોડીઓએ જાણવું કે—

દુનિયાને જીતવાના અભિપ્રાય સાથે અમારો ઇન્સાફી ઇશદો પરમેશ્વરને રાજી કરવામા રોકાયેલો છે અને અમારા અભિપ્રાયનો પૂરો હેતુ, તમામ દુનિયા કે જેને પરમેશ્વરે બનાવી છે તેને ખુશી કરવા તરફ રજુ થયેલો છે, (તેમા) ખાસ કરીને પવિત્ર વિચારવાળાઓ અને મોક્ષ ધર્મવાળાઓ, કે જેમનો હેતુ સત્યની શોધ અને પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિ કરવાનો છે, તેઓને રાજી કરવા તરફ અમે વધારે ધ્યાન દઇએ છીએ, તેથી આ વખતે વિવેકહુષ્, પરમાનંદ, મહાનંદ અને ઉદયહુષ્ કે જેઓ તપાયતિ (તપાગચ્છના સાધુ) વિજયસેન સૂરિ, વિજયદેવ સૂરિ અને નંદિવિજયજી કે જેઓ ‘ખુશકલ્મ’ ખિતાબ-વાળા છે-તેમના ચેલાઓ છે, તેઓ આ વખતે અમારી હજુરમા હતા, અને તેમણે દરખાસ્ત અને વિનંતિ કરી કે—

‘જો સમગ્ર રક્ષણ કરેલા રાજ્યમા અમારા પવિત્ર ખાર દિવસો-જે ભાદરવા પંચમણના દિવસો છે-તેમા હિસા કરવાની જગ્યાઓમા કોઇપણ જાતના જીવોની હિંસા કરવામા નહિ આવે તો અમને માન મળવાનું કારણ થશે અને ધણા જીવો આપના હિંચા અને પવિત્ર હુકમથી બચી જશે તેમ તેનો સારો બદલો આપના પવિત્ર-શ્રેષ્ઠ અને મુખ્યારક રાજ્યને મળશે.’

અમે બાદશાહી રહેમ નજર, દરેક નાત-જાતના અને ધર્મના હેતુ તથા કામને હિતજન આપવા બદલે દરેક પ્રાણીને સુખી કરવા તરફ રાખી છે, તેથી એ વિનંતિ કબુલ કરી દુનિયાએ માનેલો અને માનવા લાયક જહાગિરી હુકમ થયો કે—

મજકુર ખાર દિવસોમા દર વર્ષે હિસા કરવાની જગ્યાઓમા તમામ રક્ષણ કરેલા રાજ્યની અદર પ્રાણીઓને મારવામા આવે નહિ, અને એ કામની તૈયારી કરવામા (પણ) આવે નહિ. વર્ષાએ સંબંધી દર વર્ષનો નવો હુકમ કે સનદ (પણ) માગવામા આવે નહિ.

આ હુકમ મુજબ અમલ કરી ફરમાનથી વિરુદ્ધ વર્તવું નહિ અને આડે માર્ગે જવું જોઈએ નહિ એ ફરજ જાણવી જોઈએ.

નમ્રમા નમ્ર અમુલખરના લખાણથી અને મહમ્મુદ સૈદની તોષથી. નકલ અસલ મુજબ.

(સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ, પરિશિષ્ટ ગ).

૩૭ શ્રી હીરવિજય સૂરિનો અકબર ખાદશાહે કરેલો સત્કાર (પૃ. ૫૪૫ સામે) પૃ. ૫૬૦.

—આ ચિત્ર શ્રી જિનવિજય સંપાદિત કૃપારસકોશની હિંદી ભૂમિકા સાથે, તેમજ શ્રી વિદ્યાવિજય કૃત હિંદીમાં વિજયપ્રશસ્તિસારમાં પૃ. ૩૩ માં તેમજ આનંદકાવ્ય મહોદધિ મૌ. ૫ મુ—ઋષલ્લાસ કવિદ્વંત હીરવિજય સૂરિસમાં ભૂમિકા પહેલાં આપવામાં આવેલ છે. આ ચિત્ર કયાથી પ્રાપ્ત થયું એ કયાજ જણાવવામાં આવ્યું નથી પણ છેલ્લા ઉક્ત ગ્રંથમાં તે ચિત્રમાની દરેક વ્યક્તિના નામ આપેલ છે—હીરસૂરિને અકબર અને વચમાં મળે છે હીરસૂરિ પાછળના સાધુ-ઓના અનુક્રમે ચંદ્રસૂરિ (?), જગમલ મહાત્મા અને માલદેવમહાત્મા એ નામ આપ્યા છે, અને અકબરની તદ્દન પાછળ કર્મશાહ, તેની પાસે ખીરખલ અને તેની આગળ અને અકબરની પાછળ કાઝી એ નામ આપ્યા છે. ને પ્રસંગ સં. ૧૬૩૯ નો પ્રથમ સમાગમ ખતાવ્યો છે. હીરસૂરિ સાથે તે વખતે ગયેલા સાધુઓ પૈકી ચંદ્રસૂરિ, જગમલ અને માલદેવ નામના સાધુઓ મળતા નથી. ગમે તેમ હો, આ ચિત્ર પાછળથી ચિતરાયુ લાગે છે. આવુંજ ચિત્ર, ખરતર ગચ્છના જિન-ચંદ્રસૂરિ સાથે અકબરનો મિલાપ થયો છે એ પ્રકારનું ખીકાનેરના ખરતર લદ્દારક શ્રી પૂજ્ય પાસે છે એમ ‘મહાજનવશ મુક્તાવલિ’ની પ્રસ્તાવના પૃ. ૫-૬ પરના ઉ૦ રામલાલ ગણીના ઢથન પરથી જણાય છે. તેમાં અકબર સાથે ઉક્ત ત્રણ-ખિરખલ, કર્મચંદ બહાવત તથા કાજી ખાનખા ગણાવ્યા છે ને શ્રીગુરૂ મહારાજ જિનચંદ્ર સાથે ત્રણ સાધુના નામ લખ્યા છે કે ‘વેપહર્ષ’ (ખર નામ વિવેકહર્ષ કે જે

તપાગચ્છતા હતા), પરમાનંદ (કે જે નામના પણ તપાગચ્છમા હતા) ને સમયસુધર કે જે અતર ગચ્છના પ્રસિદ્ધ કવિ સાધુ આ ને અત્ર છાપેલી છબી એક તો નથી એટલી શંકા રહે છે તે વીકાનેરના ખં. શ્રી પૂજ્ય પાસેની જોવા મળે ત્યારે દર ચર્ચ શકે

૩૮ સમયસુધરગણિના હસ્તાક્ષરમાં સ્વકૃત ગૂઠઆદિ-
નાથ સ્તંભ સં. ૧૬૯૮ (પારા ૮૪૭) પૃ. ૫૬૨.

(આ સ્તંભની એક પાનાની પ્રત પ. લાલચંદ મ. ગાંધી પાસે છે)

॥ ૬૦ ॥

ત્રિવિધર કરી ઉચરે ॥ ભગવત પુત્ર હજૂરિ ।

વારવાર ભાણુ વલી ॥ છૂટક બારઉ દૂરિ ॥ ૧૮ ॥ ૬૦ ॥

આપ કાજિ સુખ રાયતધી ॥ કીધી આરભ કાંડે ।

જયણા ન કરી જીવની ॥ દેવદયા પર છોડિ ॥ ૧૯ ॥ ૬૦ ॥

વચન દોષ વ્યાપક કહ્યા ॥ દાખ્યા અનરથ દંડ ।

કુડ કહાઉં બહુ કેલવી ॥ પ્રત કીધઉં સતખડ ॥ ૨૦ ॥ ૬૦ ॥

અણુદીધુ લીજઈ ત્રિણુ ॥ તઉ હિ અદતાદાન ।

તે દુપણુ લાગા ધણુ ॥ ગિણુતા નાવધ ગાન ॥ ૨૧ ॥ ૬૦ ॥

ચંચલ જીવ રહઈ નહોં ॥ રાયધ રમણી રૂપ ।

કામવિટંબણુ સી કહું ॥ તુ જાણુધ તે સરૂપ ॥ ૨૨ ॥ ૬૦ ॥

માયા મમતા મઈ પડ્યઉ ॥ કીધક અધિકઉ લોભ ।

પરિગહ મેલ્યઉ કારિમઉ ॥ ન ચડી સંયમ સોભ ॥ ૨૩ ॥ ૬૦ ॥

લાગા મુઝનઈ લાલચધી ॥ રાત્રીભોજન દોષ ।

મઈ મન મૂંઝઉ મોકલઉ ॥ ન ધર્યો પરમ સંતોષ ॥ ૨૪ ॥ ૬૦ ॥

છણુ ભવિ પરભવિ દુહવ્યા ॥ જીવ ચક્રાસી લાખ ।

તે મુઝ મિછામિ દુકડઉ ॥ ભગવંત તોરી સાખિ ॥ ૨૫ ॥ ૬૦ ॥

કરમાદાન પતર કહ્યા ॥ પ્રગટ અદારહ પાપ ।

જે મઈ સેવ્યા તેહવધ ॥ બગસિ ર માય બાપ ॥ ૨૬ ॥ ૬૦ ॥

મુઝ આધાર છઈ એતલઉ ॥ સરદહણા છઠ સૂધ ।

જિનધર્મ મીઠઠ મનિ ગમધજી । જિમ સાકરસુ દુધ ॥ ૨૭ ॥ કૃં ॥
રિપલ દેવ તુ રાજયજી ॥ શેત્રુંજે ગિરિ સિંહગાર ।
પાપ આલોઆ આપણાજી । કરિ પ્રભુ મોરી સાર ॥ ૨૮ ॥ કૃં ॥
મર્મ એહ જિનધર્મ નહિ જી ॥ પાપ આલોઆ જાધ ।
મનસુ મિછામિ દુકડકંજી ॥ દેતા દુરિ પુલાધ ॥ ૨૯ ॥ કૃં ॥
તું ગતિ તુ મતિ તુ ધણીજી ॥ તું સાહિય તુ દેવ ।
આણુ ધર સિરિ તાહરીજી ॥ ભવિ ૨ તોરી સેવ ॥ ૩૦ ॥ કૃં ॥

કલસ.

ધર્મ ચડિય સેત્રુંજ ચરણુ બેટયા નાભિનંદન જિણુ તણા ।
કરજોડિ આદિ જિણુદ આગધ પાપ આલોઆ આપણા ।
જિણુચંદ સૂર સૂરીસ સહયુર પ્રથમ સિંધ્ય સુજસ ધણુજી ।
ગણિ સ્કલચંદ સુસીસ વાયક સમયસુંદર ગુણુ ભણુધ ॥૩૧॥
॥ ઇતિશ્રી સેત્રુંજયમંડલુ શ્રી આદિનાથ સ્તવનઃ ॥ સમાપ્ત ॥
સંવત સોલ ૯૯ વર્ષે ભાદ્રવા સુદિ ૧૩ દિને લિખિતં ॥ સ્વયમેવ ॥
૩૯ શેઠ શાંતિદાસ અને શ્રીરાજસાગરસૂરિ (પારા
૮૪૩-૪) પૃ. ૫૬૯

—આ ચિત્ર ‘ગૂજરાતનું પાટનગર’ એ પુસ્તકના પૃ. ૬૦૧ સામે
પ્રથમ પ્રકટ થયું છે તે ત્યા જણાવ્યું છે કે ‘આ ચિત્ર નગરશેઠના વંશજોતી
દેખરેખમા ચાલતા એક અપાસરામા થાભલા ઉપર જડેલું છે. ચિત્ર
ઓછામા ઓછુ બસો વર્ષનું જૂનું દેખાય છે. કોઈ જૂના ચિત્રની
નકલ હોય એમ લાગે છે. રંગ હજી પણ સારો રહેલો છે. હાંડીઓ
વગેરે સામગ્રી પણ સારી ચીતરેલી છે. આ ચિત્ર રંગમા મોટું કરવા
જેવું છે.’

૪૦ સં. ૧૬૭૫ ના ભોદ્રવાના પાર્થિનાથ મંદિરમાં
શિલામાં કોતરેલ શતદલપદ્મ ચંત્ર. પૃ. ૫૭૬.

—ભોદ્રવા તે જોસલમેરની પશ્ચિમે પાચ ગાઉ દૂર ગામ છે. પ્રા-
ચીન સમયમા તે રાજધાનીનું શહેર હતું તે સં. ૧૨૧૨ માં જોસલ-

- १७ संसारकांतारमपास्यनाम १८ कल्याणशालास्पदमस्तग्रामं ।
 १९ लाभाय वध्राम तवाविरामं २० लोभासिभूय. श्रितरागधूमं ॥५
 २१ कर्मणा राशिरस्तोकलोकोद्गमः २२ ससृते. कारण मे जिनेशावम ।
 २३ पूर्णपुण्याढ्य दु ख विधत्तेऽतिमं २४ ण्ण(न)क्षमस्तथा विना कोऽपि त दुर्गम
 २५ कर्मण निर्वृतेर्हतुमन्योऽसमः २६ य(य)क्षराट्पूज्य तेनोच्यते निर्ममं ।
 २७ श्रीपते त जहि द्रग् विधायोद्यम २८ दानशौढाय मे देहि रुद्धिप्रम ॥
 २९ यस्य कृपाजलधोर्विश्राम ३० कठगताशुभट्टसग्रामं ।
 ३१ भयजनकव्यायाम ३२ जेगार जगत श्रितयामं ॥
 ३३ कक्षीकृतसुभृत् पुर्णमं ३४ लापोच्चारमहामं ।
 ३५ केशोच्चयमिह नयने क्षाम ३६ लिगति कमला कुरु ते क्षेमं ॥
 ३७ क्लयति जगताप्रेम ३८ लभयति सौख्य पटलमुद्दाम ।
 ३९ काल हति च गतपरिणामं ४० महतमहिमस्तोमं ॥
 ४१ रसनयेप्सितदानसुरद्रुम ४२ हितमहीरुहवृद्धिजलोत्तमं ।
 ४३ त(न)रणपुण्यरमोदयसगमं ४४ समरसामृतसुदरसयमं ॥
 ४५ हिनस्ति सद्ययानवशातस्य मध्यमं ४६ त तीर्थनाथ स्वमनःप्लवगमं ।
 ४७ सुरसुराधोगममोघनैयमं ४८ रैः नाथसंपूजितपद्भुगं स्तुमं ॥
 ४९ समारम लाकुलचित्तम दिमं ५० साध्वार्यसवेदनग्रन्थमश्रमं ।
 ५१ रम्यतन्नादस्थितपूर्णचिद्मं ५२ सर्पाकितः शेपिनपापकर्म ॥
 ५३ रत्नत्रयालकृन्नित्यहेम ५४ सीमाद्विसारोपमसत्त्वसेम ।
 ५५ शोभायोज्ञानमयं विसामं ५६ षड्वर्ग मा देव विधेह्यकाम ॥
 ५७ भावविभासकनष्टविलोमं ५८ स्कन्दिनस्कन्दलत प्रणमाम ।
 ५९ रगपतगनिवारण सुभीम ६० वंदुशान जिनपहा ते भौम ॥
 ६१ मन्त्रेश्वर. पार्श्वपति परिश्रम ६२ लालाश्रितस्यापनया मनोरम ।
 ६३ कर्मोस्थित मे जिनसाधु नैगम ६४ रमाविलासालसनेत्रनिर्गम ॥
 ६५ समितिमारशरीरमविभ्रमं ६६ हरिनतोत्तमभूरिगमगमं ।
 ६७ ध्रियत त नितमानभुजंगमं ६८ पलममृद्धिविधानपरकम ॥
 ६९ णत्रैर्यशःसृजति श जिनसर्व्वभौम ७० तारस्वरेण विबुधै. श्रित शनैर्होम

- ૭૧ શોકારિમારિરિહયૈવાત્તદમં ૭૨ મય્યે ન્તુન નિહનદુર્મતટંડપમં ॥
 ૭૩ મયાવુજધસવિવો મહદ્દિમ ૭૪ ન વાજયત્તાશુ મનસ્તુરગમ ।
 ૭૫ મત્રોપમ તે જિન રામ પચમ ૭૬ સૌવેન યુક્ત ગુણગ્નકુટ્તિમં ॥
 ૭૭ કલિશૈલોરુ વ્યાવામ ૭૮ માહાત્મ્યં હૃદયગમં ।
 ૭૯ લઘ્વધ્રિતવસુત્રામ ૮૦ યતિર્ગસ્તુત નુમ ॥૨૦॥
 ૮૧ લોકોત્પત્તિવિનાશસસ્થિતિવિદા ૮૨ દ્રવ્યારક્તનમઃવર નમત મો
 મુખ્ય જિન વૈ સ્તુમ પૂજા વરા પાશ્ચિમ ।
 ૮૩ પરપક્ષસ્ય તવ રતવ તરન્નિ- ૮૪ તત્તદ્વાગમય વસ વદતત્ત્રૈક મ્ય-
 મિત્તરૂરીદ્રગે સર્વદ ॥૨૧॥
 ૮૫ નયનાનનસદ્રોમ ૮૬ સનતિ તત્ર જગમ ।
 ૮૭ સ્વાવરાણુ(ણુ)મત્તા સ્યામ ૮૮ નયતે શમકૃત્તિમ ॥
 ૮૯ દાસાનુદાસસ્ય મમ ૯૦ નવનદ વિહગમ ।
 ૯૧ માચતિ પ્રાપ્ત્ય સુન ૯૨ નગ(નવા)ક્ષત્તા મહાદ્રુમં ॥
 ૯૩ ક્ષમામોહિત્યનિર્યામ ૯૪ માનવાર્ચ્ય મહાક્ષમ ॥
 ૯૫ ગુણિપૂજ્ય પ્રીણય મ ૯૬ રૂ(રુ)ર્વિ સ્તૌમિ નમ નમ ॥
 ૯૭ સ્મરતિ ય મુદરયક્ષર્દ્દમ ૯૮ રાગાત્ સન્નાદાય મહતિ કૌકુમ ।
 ૯૯ મિથો મિલિત્તા ગલુજાઙ્ગકુકુ ૧૦૦ ચદ્રનન ત પ્રવિલોકતાશ્મ ॥૨૫॥

દેશમા લખગોળમા મં. ૧૦૦ છે તે સાકેતિક વર્ણુ છે, અર્થાત્ તે યંત્રની સો પાખડીઓમા લખેલા ૨૫ શ્લોકોના સેા ચરણોનો અર્થ અક્ષર સં છે.

તેના ઉપરના ભાગમા કોરની પાસે જમણી બાજુએ ૨૫ મા શાર્દૂલ વિકીડિત છદમા સં ૧૬૮૩ની કાર્તિક શુદ્ધ પૂર્ણિમાએ વાયક રત્નમારની કૃપાથી સહજકાર્તિ ગણિએ લોદ્રપુરમા રહી આ શતદ્વોષેત ૫૬ દ્વારા પાર્શ્વનાથનું સ્તવન રચ્યુ એમ જણાવ્યું છે:—

ઈત્યં પાર્શ્વજિનેશ્વરો ભુવનદિકુંભ્યંગચંદ્રાન્મકે
 વર્ષે ઘાચક્ક રત્નસાર કૃપયા રાકાદિને કાર્તિકે ।

માસે લોદ્રપુરસ્થિતઃ શતદલોપેતેન પક્ષેન સન્
નૃતોયં સહજાદિકીર્તિ ગણિના કલ્યાણમાલાપ્રદ ॥૨૫॥

ડાખી બાબુએ પ્રતિષ્ઠાપક શ્રી જિનરાજસૂરિ કે જે પાદશાહે
આપેલા યુગવર-યુગપ્રધાન બિરદવાળા જિનચંદ્ર સૂરિના પદ્ધર જિન-
સિંહસૂરિના પદ્ધર હતા તેમણે સ.૧૬૭૫ના સહસ્ર માસની શુકલ પારશે
પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી તે જણાવતા શાદ્દલ છદમા બે શ્લોક છે,
તે પછી ત્રણ શ્લોક કે જેમા પ્રસિદ્ધ થાહરેએ ચૈત્ય બંધાવ્યુ તેની વંશાવલિ
સહિત વખાણુ છે, તે નીચેના ભાગમા જમણી ને ડાખી બાબુ થઈને છે.
॥ ધેં નમઃ ॥ શ્રી સાહિર્ગુણયોગતો યુગવરે ત્યચ્છં પદં દત્તવાન્

યેભ્ય શ્રી જિનચંદ્ર સૂરય ફલાવિહ્યાતસત્કીર્તયઃ ।

તત્પદ્મે સિત તેજસો યુગવરા શ્રી જૈનસિંહાભિધા

સ્તત્પદ્મંબુજ ભાસ્કરા ગણધરા શ્રી જૈનરાજાઃ શ્રુતા ॥૧॥

તૈ ભાગ્યોદયસુંદરૈ રિપુસરસ્વત્ષોડશાબ્દે ૧૬૭૫ સિત

દ્વાદશ્યાં સહસ્રઃ પ્રતિષ્ઠિતમિદં ચેત્યં સ્વહસ્તશ્રિયા ।

યસ્ય પ્રૌઢતરપ્રતાપતરણેઃ શ્રી પાર્શ્વનાથેશિતુ

જમણી બાબુ નીચેના ભાગમા

સોય પુણ્યભરાં તનોતુ વિપુલાં લક્ષ્મી જિનઃ સર્વદા ॥૨॥

પૂર્વ શ્રી સગરો નૃપો ભવદલંકારો ન્વયે યાદવે

પુત્રૌ શ્રીધરરાજ પૂર્વકધરૌ તસ્યાથ તાભ્યાં ક્ષિતૌ ।

શ્રીમલ્લોદ્રપુરે જિનેશભવનં સત્કારિતં પીમસી

તત્પુત્ર સ્તદનુક્રમેણ સુકૃતી જાતઃ સુતઃ પૂનસી ॥૩॥

તત્પુત્રો વરધન્મર્મકર્મણિ રતઃ ય્યાતોઽખિલૈઃ સદ્ગુણૈઃ

શ્રીમલ્લ રતનયો થ તસ્ય સુકૃતી શ્રી થાદરુ નામક ।

શ્રી શત્રુજયતીર્થસઘરચનાદીન્યુત્તમાનિ ધ્રુવં

ય કાર્યાણ્યકરો સ્તથા ત્વસરફીં પૂર્ણા પ્રતિષ્ઠાક્ષણે ॥૯॥

પ્રાપ્તાત્ સર્વજનસ્ય જૈનસમઃ ચાલેખયત્ પુસ્તકં

સર્વં પુણ્યભરેણ પાવનમલં જન્મસ્વકીયં વ્યધાત્ ।

તેનાયં ભુવનસ્ય यस્ય જિનપસ્યોદ્ધારકઃ કારિતઃ

સાર્ધં સદ્ધરરાજ મેઘ તનયાભ્યાં પાશ્વનાથો મુદે ॥ ૫ ॥ શ્રીઃ

કેંદ્ર ઉપરાતના વર્તુળના પરિધિમા સો પાળડીઓના મો કોઠા છે, તે સર્વેના ચરણોનો જે પ્રથમ અક્ષર છે તેનાથી પણ નીચેના ત્રણ શ્લોક પાશ્વનાથ સ્તુતિરૂપ બને છે —

શ્રી ધામાતનયં નીતિલતાઘં ન ઘનાગમં

સકલ્લોકસંપૂર્ણકાયં શ્રીદાયકં ભજે ॥૧॥

કલ્પકેલિં કલંકામરહિતં સહિતં સુરે ।

સંસારસરસીશોષભાસ્કરં કમલાકરં ॥૨॥

સહસ્રફળતા શોભમાન મસ્તક માલયં ।

લોદ્રપત્તન સંસ્થાન દાનમાનં ક્ષમા ગુરું ॥૩॥ સ્મરામિ ચ ॥

૪૧ શ્રાવક કવિ ઋષભદાસના હસ્તાક્ષરમાં સ્વકૃત વ્રતવિચારરાસ સં. ૧૬૭૯ પૃ. ૬૦૮

—કવિના હસ્તાક્ષરમા વ્રતવિચારરાસની મારી પાસે વ્રત હતી તે મેં શેઠ દેવચંદ લા. જૈન પુ. ૬૩ના એક દ્રુસ્ટી શેઠ જીવણચંદ સાકરચંદને આપી હતી ને તેમથી છેલ્લા પૃષ્ઠનો બ્લોક કરાવી તેમણે આનંદ કાવ્ય મહોદધિના ૭ મા ભાગમા તે કવિના જીવન-કવન સમયે લખેલા મારા નિબંધ સાથે મૂક્યો હતો. તે નીચે ઉતારીએ છીએ — ...અ માહાખેત્ર ભરતિં બહુ । દેસ ગુજરાતિન્હા સોય ગારયુ । રાય વીસલ વડો । ચ્યતુર જે ચાવા(વ)ડો । નગર વિસલ તિણુધ વેગી વારયુ ॥ ૬૦ ॥ પૂણ્ય.

સોય નગરિં વસઈ । પ્રાગવંસિં વડો । મધદર્શિજનો સૂત તે

સીહ સરીખો ।

તેહ ત્રંબાવતિ નગર વાશિં રહ્યુ । નામ તસ સધવી સાંગણુ

પેખો ॥ ૬૧ ॥ પૂણ્ય.

તેહનિં નંદનિં ઋષભદાસિ કવ્યુ । નગર ત્રંબાવતી માહિં ગાયુ ।

પૂણ્ય પૂર્ણ ભયુ । કાજ સખરો થયુ । સકલ પદાર્થ સાર પાયુ ॥૬૨॥

પૂણ્ય પ્રગટ ભયુ ॥ ૨ ॥

અ(ધ)તી શ્રી વરત વીચાર રાસ સંપૂર્ણ । સવત ૧૬૭૯ વર્ષે
ચઘ્ત્રિ વદિ ૧૩ ગરુવારે લખીતં ॥ સધવી ઋષભદાસ સાગણુ
ગાથાં ૮૬૨

૪૨ જિનહર્ષના હસ્તાક્ષરમાં કવકૃત શત્રુજય માહાત્મ્ય
રાસ સં ૧૭૫૫ (પારા ૯૭૬)પૃ. ૬૦૯

—વિક્રમ અરાઢમા સૈકામા જિનહર્ષ નામના સાધુએ ધણી કૃતિ-
ઓ ગૂજરાતી પદ્યમા પ્રાયઃ પાટણુમા રચી છે તે માટે જુઓ મારો
'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' ખીજો ભાગ પૃ ૮૧ થી ૧૧૯. તેના હસ્તાક્ષ-
રની તેની પોતાની ધણી કૃતિઓ પાટણુના ફેફલીઆવાડાના ભંડારમા
મે જાતે જોઈ છે. ગૂજરાતી પદ્ય સળંગ પદ્યછેદ વગર એકજ પકિતમા
અગાઉ લખાતુ ને ન્યા અરણુ પૂરૂ થાય ત્યા ઉભી લીટી કરવામા આવતી
ને કડી પૂરી થતી ત્યા ખે ઉભી લીટી કરી ત્યા ધ્રુવ પદનો પ્રથમ
અક્ષર કે શબ્દ કે શબ્દો મીડાથી વાળી દેવામા આવતા. તેની કૃતિ
નામે શત્રુજય માહાત્મ્ય રાસ સં. ૧૭૫૫મા રચાઈ, તેની પ્રતના ૬૬
મા પત્રની ખીજી બાજુનો આ ખ્લોક છે ને તેનો પદ્યછેદ કરી નીચે
આપેલ છે.—

.....ભરત ચક્રીનઉ રે ।

સૂર્યયશા અયોધ્યા ધણી । સાત્ત્વિકમાહિ નગીનઉ રે ॥ ૭ એ ॥

તે આદિમ ચઉદિશિ સદા । પર્વ દિવસ તપ ભાવર્ધ રે ।

નિશ્ચયથી ન ચલધ તે કિમેહી । જઉ સુર તાસ ચલાવધ રે ॥૮ એ ॥

પૂર્વ તણી દિશિ જઉ છોડીનર્ધ । પશ્ચિમ દિશિ રવિ જાયધરે ।

સાયર મર્યાદા તજધ । સુરગિરિ કાપર્ધ વાયધરે ॥ ૯ એ ॥

મુરદુમ જઉ નિષ્ફલ હુવધ । તઉ પિણિ તે નવિ ચૂકધ રે

પ્રાણુ જાતા પિણિ આપણા । જિન આણા નવિ મૂકધરે ॥૧૦ એ

ઉર્વશી સાભલિ તવ હસી । ચિંતધ ધમ મન માહેરે ।

ઊતર દેવા પ્રભુ ભણી । સપ્તયમ નહી સખાહેરે ॥ ૧૧ એ ॥
 જોવહિ અવચાર્યહ કહમ । વિષુધાધિપ પિણિ એહવું રે ।
 મહ્યા માણસની પરમ । જોલમ જોહવું તેહવુરે ॥ ૧૨ એ ॥
 સાત ધાતુથી ઊપનહિ । દેહ આહારમ અન્નો રે ।
 તે પિણિ દેવે નવિ ચલમ । માનમ કવણ વચન્નો રે ॥ ૧૩ એ ॥
 અછમ ઉખાણે । આગલહિ । પામહિ પડત મુદાઓ રે
 ખોટો તેહનમ કુણ કરમ । રાગ કરમ મુન્યાઓરે ॥ ૧૪ એ ॥
 પ્રભુ વચન ખોટહિ કરૂં । તેહનમ પાસમ જાહે રે ।
 માણસનહિ સ્યહિ આસરહિ । ત્રનથી તાસ ચૂકાકરે ॥ ૧૫ એ ॥
 એહવી પ્રતિજ્ઞા કરી । ઉર્વશી રંભા લેધરે
 હાથે વીણા ધારતી । સ્વર્ગ થકી આવેધરે ॥ ૧૬ એ ॥
 નયરી અયોખ્યા ઉદ્યાનમમ । ચૈત્ય પ્રથમ જિનસ્વામી રે ।
 તાસ પ્રજમ મદહાવતી । રૂપમ મોહર્મ કામી રે ॥ ૧૭ એ ॥
 શાખિ શાખા અમદા હુતા । પંખી મૂઠ અજાણુરે ।
 તુણ મુણંતા તે રહ્યા । નાદ મુણી મૂછાણુ રે ॥ ૧૮ એ ॥
 અર્ધ ચર્મિત મૃગલા પસૂ । નિશ્ચલ નયણુ જોવંતા રે
 ધટિત પાપાણુ તણી પરમ । મોહ્યા ગાન મુણંતારે ॥ ૧૯ એ ॥
 મૂર્ધનશા ઇણિ અવસરમ । અસ્વકેલી કરિ વલીયારે
 શ્રવણુ તે દેવી તણુ । ગીત સરસ સાભલીયારે ॥ ૨૦ એ ॥
 વાજ વિમુખ વાજ થયા । ગજ ગતિ સજજ ન થાયરે ।
 પાયક પિણિ પય નવિ ચલમ । સેના સહ મૂંઝાયધરે ॥ ૨૧ એ ॥
 એહવી સેના દેખિનમ । રાગ ઇણિ પરિ ભાખમ રે ।
 મત્રીસ્વર એ સ્યુ થયક । સહ ચેતના પાખધરે ॥ ૨૨ એ ॥
 સચિવ કહમ રાગ પ્રતમ । સાભલિ તુ ભૂપાલો રે ।
 એ જિનહરમ મકવીસમી । ત્રીજ અંડની ઢાલો રે ॥ ૨૩ એ ॥

હૃદા ॥

નાદધે તસધ દેવતા । ધર્મ નાદથી ધારિ ।
 સુખ પામધ નૃપ નાદથી । નાદધ વશિ હુધ નારિ ॥ ૧
 નાદધ પદ્મઝવર્ધ સરપ । રહધ રોતકે લધુ બાલ ।
 શિર આપધ મૃગ નાદથી । એહવલિ નાદ રસાલ ॥ ૨
 નાદ એહ ગુર યોગથી । લહીયધ તાસ પસાય ।
 આપધ પરમાનંદ સુખ । દુખ ત્રિતા સહુ જમ ॥ ૩
 ચૈત્સધ જમ જુહારીયધ । શ્રી યુગાદિ જિનરાજ ।
 ગાન તણકે રસ પામીયધ । એક પંથ હુધ કાજ ॥ ૪
 નરપતિ એહવુ ચીંતવી । સૈન્ય સચિવ સધાત ।
 દેહગ માહે આવીયો । રાજ ઉલસિત ગાત ॥ ૫
 દીપ જોતિ પ્રગટી તિસર્ધ । દીદી વસુધાનાથ ॥

૪૩ શત્રુંજય પરનાં જૈન મંદિરો પૃ. ૬૭૨.

૪૪ શત્રુંજય પર શેઠ મોતીશાની ટૂંક પૃ. ૬૭૩.

—શત્રુંજય પરના મંદિરનુ આ ચિત્ર હમણા લીધેલું છે જ્યારે સન ૧૮૬૬મા લીધેલુ ચિત્ર ‘શત્રુંજય પરના જૈન મંદિરોનું વિહંગાવલોકન’ એ નામથી અગાઉ અપાઈ ગયુ છે, તેના પરિચયમા જણાવેલી મુખ્ય મંદિરની સિવાયની આઠ ટૂંકો છે તે આ પ્રમાણે ૧ ચોમુખ-જીની-તે બે વિભાગમા છે-બહારનાને ‘ખરતર વસહિ’ અને અંદરનાને ‘ચોમુખ-વસહિ’ કહે છે. આ પર્વતના સૌથી ઉંચા ભાગ પર છે. ચોમુખ એટલે ચતુર્મુખ-ચારે બાજુ મૂર્તિવાળો ચાર દ્વારવાળો ગ્રાસાદ, તેમા આદિનાથની ચાર મૂર્તિ છે. અમદાવાદના સોમજી પુત્ર રૂપજીએ મં. ૧૬૭૫મા તે વસહી બંધાવી (પારા ૮૪૬) ‘ખરતર-વસહી’ મળ્યા મારી ઐતિહાસિક નોંધ માટે જુઓ જૈનયુગ પુ. ૪૫ પર ૨ છીપાવસહીની-છીપા એટલે ભાવસાર લોકોએ બંધાવેલી-તેમા ૩ મોટાં મંદિર તે ૪ નાની દહેરી છે. મ. ૧૭૯૧ (પારા ૯૮૫) ૩ સાકરચંદ

ત્રેમયદની-તેમા ત્રણ મોટા દહેરા ને બાકીની નાની નાની દહેરીઓ
 છે. સં. ૧૮૯૩ (પારા ૯૯૧) ૪ ઉજ્જમબાઈની-નંદીશ્વર ક્ષીપતી.
 ઉજ્જમબાઈ તે અમદાવાદના નગરજેઠ ત્રેમાભાઈની કંઈ જૂનક ઉપર
 નાના નાના ૫૭ પર્વત-શિખર સમેરમરના છે તે તે દરેક પર
 ચોમુખ પ્રતિમા મૂકી છે. આના શિખરોની ચોતરફ મુન્નર કારીગ-
 રીવાળી જળી લગાવી છે (પારા ૯૮૬) આ ૫ ૧૮૯૬માં બની.
 ૫ હેમાભાઈની-અમદાવાદના નગરજેઠ હેમાભાઈએ સં. ૧૮૮૨માં
 કરાવેલ ચાર મંદિર ને ૪૩ દહેરીઓ (પારા ૯૮૬), ૬ ત્રેમાભાઈ
 મોદીની-તે પણ અમદાવાદના વાસી અને મહા ધનિક હતા. તેણે જ
 મંદિર ને ૫૧ દહેરીઓ બનાવી ૭ બ્રાહ્મભાઈની-નાના મોટા અનેક
 મંદિર સ ૧૮૯૩ (પારા ૯૯૧) ૮ મોતીશાહ શેઠની દુક કે જે
 માટે નીચે તથા પારા ૯૯૧માં જુઓ. દરેક સંબંધી વિશેષ જણવાના
 ઉત્સુકે શ્રી જિનવિજય સપાદિત શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધમા તેમનો
 ઉપોદ્ધાત જોવો.

મોતીશા મૂળ સુરતના ઓસવાલ, પછી તેમણે મુબઇ રહી એક
 જળરા વ્યાપારી તરીકે ઘણું ધન મેળવ્યું. તેમણે તેનો વ્યય અનેક સખા-
 વતોમા ને શત્રુજય પર પોતાની દુક બાંધવામા કર્યો, જ્યારે તેમના
 ભાગીઆ અને મિત્ર અમદાવાદના હઠીસિંહ કેસરીસિંહે ત્યાં એક
 મોટું બાવન જિનાલય બાંધ્યું શત્રુજયના બે શિખરો હતા કે જે
 જૈન મંદિરોથી વિભૂષિત હતા તેની વચ્ચે મોટી બાઈ હતી તેને
 કુંતાસરની ખાડ કહેવામા આવતી. મોતીશાહે તેમના ઉક્ત મિત્ર
 હઠીસિંહને કહ્યું કે આ ખાડ ખટકે છે તો તે પૂરી તે પર દુક
 બનાવું એમ દિલમા થાય છે. હઠીસિંહે કહ્યું 'મોટા રાજા અને મંત્રી-
 ઓ પૂર્વે તે કાર્ય ન કરી શક્યા તો તમારું શું ગણું?' મોતી-
 શાહે હસી જણાવ્યું 'ધર્મ પ્રભાવથી તે ખાડને હું પૂરી શકું.'
 ત્યારથી ખાડ પૂરવાનું કામ ચાલુ થયું. તે પૂર કરી તે પર લાખો
 રૂ લગાવી બહુ લવ્ય અને સાક્ષાત દેવવિમાન જેવું મંદિર કરાવ્યું.

તે મંદિરની ચારે બાજુ શેઠ હઠીસિંહ, દીવાન અમરચંદ દમણી, મામા પ્રતાપમલ્લ આદિ પ્રસિદ્ધ ધનિકેએ પોતપોતાના મંદિર બંધાવ્યા, તે તે બધા આસપાસ કાટ કરાવ્યો. મંદિરોનું કાર્ય પૂરું થવા આવ્યું હતું ત્યાં મોતીશાનો દેહાન્ત થયો એટલે તેના પુત્ર ખીમચંદ સંઘ કાઢી યાત્રા કરી તેમા પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૮૯૩મા કરાવી. સંઘ મોટો હતો, બાવન ગામના સઘ જનો આવ્યા હતા. કહેવાય છે કે આ ટુંકમા એક કરોડથી અધિક ખર્ચ થયો લગભગ ૧૬ મંદિર ને સવાસો દહેરીઓ આ ટુંકમા થઈ. જુઓ પારા ૯૯૧.

૪૫ શેઠ હઠીસિંહ કેસરીસિંહ—અમદાવાદ સ્વ. સં. ૧૯૦૧ પારા ૯૯૧ પૃ. ૬૭૪.

—આ આસવાલ શેઠનું મંદિર અમદાવાદમા પ્રસિદ્ધ છે કે જેના ફોટાઓ આમા આપેલ છે. તેમનો પહેરવેશ ખતાવે છે કે કેવી પાધડી બાધવામા આવતી, વળી કડિયુ લાખી બાયનું અને કેક સુધીનું વચમાં કસવાળું પહેરવામા આવતું. ઉપર શાલ ઓઢવામા આવતી. તેમના સખધી પૂરે ઇતિહાસ મેળવવાના જિજ્ઞાસુએ વીરવિજય નિર્વાણુરાસ (જૈન ઐ ગૂર્જરકાવ્યસંચય પૃ. ૯૮), વીરવિજય કૃત હઠીસિંહની અંજન શલાકાના ઢાળીયા—૬ ઢાળમા સં. ૧૯૦૩ જેવા. તેમની પત્નિ હરકુંઅર શેઠાણી બહુ નામી અને બુદ્ધિશાળી હતા. શેઠાણીએ મંદિર—પ્રતિષ્ઠા કરાવી સિદ્ધચંદ ગિરનાર સંઘ કાઢી અનેક સુકૃત્યો કરી ભારે નામ કાઢ્યું હતું હઠીસિંહ શેઠની ઝોળખાણુ તેના ઉક્ત મંદિરના પ્રતિષ્ઠાલેખમા આપેલ છે કે આસવાલ નિહાલચંદ પુત્ર ખુશાલચંદને માણુકી ભાર્યાથી થયેલ કેશરીસિંહના બાઈ સુરજથી થયેલ પુત્ર હતા.

૪૬ હઠીસિંહનું દેહેરું—અમદાવાદ સં. ૧૯૦૩ પારા ૯૯૧ પૃ. ૬૭૫.

—જેહ હઠીસિંહની છાત્રીની પાછળ તેના દેહેરાનો આ બ્લોક મૂક્યો છે તે જે પુસ્તકનો ઉદ્દેશ સાદીનું જૈન મંદિર એ નામના ચિત્રનો

પરિચય આપતાં કહેલ છે તેમાથી એટલે સન ૧૮૬૬મા એટલે લગભગ તે બંધામા પછી વીશેક વર્ષે લીધેલો તેમા પ્રસિદ્ધ થયો છે તે પરથી લીધેલ છે. તેમા જેઠમ્સ ફર્ગ્યુસન લખે છે કે—‘જે મંદિર શેઠ હઠીસિહે લગભગ વીશ વર્ષ પહેલાં કર્યું હતું તે ધર્મનાથ નામના તીર્થંકરનું છે, તેના નકશો—પ્લાન આખૂ પર્વત પરના ઝોઝામા ઝોઝા ૧૧ સૈકા જેટલા જૂના મંદિરોમા ગ્રહણ કરેલી ગોઠવણો પર લીધેલો છે કે જે ગોઠવણો હજુ સુધી ચાલી આવેલી છે આ બંધા દેવાલયોની રચના મુખ્યપણે એવી હોય છે કે નીચે ચોરસના પાયાવાળું—‘વિમાન’ હોય છે. અને તેમા મૂલનાયકની મૂર્તિ ખેસાડવામા આવે છે. કોઈ વખત આવા ત્રણ વિમાન હોય છે જેમ આ હઠીસિંહના દેહેરામા છે તેમ, ને કોઈ વખત ચાર જેમ સાદ્દીના જૈન મંદિરમા છે તેમ હોય છે. તેના પર ખાસ વિશિષ્ટ પ્રકારનું ‘શિખર’ કરવામા આવે છે કે જેમા જૈનોએ હેલા આઠ શતકો દરમ્યાન ભાગ્યેજ ફેરફાર કરેલ છે. આ ની પાસે—આગળના ભાગમા એક કે એકથી વધારે મડપો હોય છે. આ દેહેરામા મુખ્ય મડપને બે માળ છે અને તેની આગળ પાછો એક ખુલ્લો મડપ છે કે જે પર ધ્રુમટ ૧૨ સ્તંભોના ટેકાવાળો છે. આટલું તો દરેક દેહેરાસરને હોયજ પણ આ દેહેરામા જેમ આખૂ, સાદ્દી અને જમા જમા દેહેરાસર પૂર્ણ થઈ જાય ત્યાં આખા મંદિરની આસપાસ નાની દહેરીઓની હાર હોય છે કે જે દરેકમા ૨૪ પૈકી અમુક અમુક તીર્થંકરની મૂર્તિ હોય છે, અને કોઈ દાખલામા એકમા ચોવીસેની હોય છે. આખૂ પર દરેક દહેરી શ્વેત આરસમા bas-reliefs એટલે બહાર થોડુંક ઉપસી આવેલા ક્ષેત્રકામ—પ્રતિ-આયાથી વિભૂષિત હોય છે, કે જેમા તીર્થંકરના જીવનપ્રસંગો ચિત્રેલ હોય છે, અને સાત્રન કાલમા ઝોઝામા ઝોઝુ એટલું તો સામાન્ય રીતે હોય છે કે આની દહેરીઓ પર શિખરો હમેશ જેવા બંધાવવામા આવે છે આથી બહારના વંડાને એક જાતની લવ્યતા આવે છે અને સાથે અર્થનો ભાવ આવે છે કે જે ભાગ્યેજ બીજી

જાતના શિષ્યકારમાં જોવામાં આવશે અને આખી ગોઠવણી મુખ્ય લક્ષણો સુધી પ્રસન્નતા આપે છે અને વિવિધ ભાગોની ગૌણતામાં મહાન્ કૌશલ્ય દેખાડે છે. મંદિરના મુખડાના આ વડાના મુખ્ય અગ્રભાગની વચમાં બહારનો દરવાજો છે.

આ મંદિર સબંધી પ્રતિષ્ઠાલેખમાં જણાવ્યું છે કે 'તે હિંદુ સિંહ શેઠે બધાવ્યું. તે બાવન જિનાતયવાળું છે. એને ત્રણ માળ ને ત્રણ શિખર છે, બે રંગમડપો છે એવા એ મનદર મંદિરની અંદર શાંતિસાગર સૂરિના હાથે પ્રતિમાઓ પ્રતિષ્ઠિત કરાવી. હિંદુસિંહ શેઠ સ્વર્ગસ્થ થયા ત્યારે તેની સ્ત્રી હું કુંઅરે આ મંદિર વગેરેનું બાકીનું સધળું કામ પૂરું કરાવી તેનો પ્રતિષ્ઠા-ઉત્સવ ઘણા ઠાઠમાઠ અને ખર્ચથી ઉજવ્યો હતો. તેણી જોકે સ્ત્રી હતી પરંતુ પુરૂષો પણ ન કરી શકે એવા તેણીએ કામ કર્યા હતા. આની પ્રશસ્તિ સલાટ રહેમાનના પુત્ર ઇસકે કોતરી હતી. આ દહેરાનો મુસલમાન સલાટ હતો એ મિના આથી સ્પષ્ટ થાય છે. (જુઓ જિ. ૨, ન. ૫૪૬)

૪૭ સં. ૧૯૦૩ના હઠીસિંહના દહેરાનો બહારનો દરવાજા. અમદાવાદ. પૃ. ૬૮૦.

૪૮ હઠીસિંહના મંદિરનું દ્વાર. } પૃ. ૬૮૧.
૪૯ તે મંદિરનો અંદરનો ભાગ. }

આ ત્રણ ચિત્રો ઉપર પરિચય જે હિંદુસિંહના દહેરાનો આપ્યો છે તેને લગતા છે એટલે વિશેષ કહેવાની જરૂર નથી.

૫૦ શ્રી આત્મારામજી—(વિજયાનંદ સૂરિ) પૃ. ૬૮૮.

૫૧ વીરચંદ રાઘવજી ગાંધી B. A. પારા ૧૦૧૪-૧૮. પૃ. ૬૮૯.

—આ આચાર્યનો ઉપકાર ગૂંજરાતના અને ખાસ કરી પાંચળના જૈન સ્ત્રી. મૂ. સમાજપર અમાપ છે. તેઓ હમણા ઘોડા વર્ષો પહેલાં દાખ ગયા તેથી તેમનું હવનવૃત્તાત વિશેષ મળી આવે છે, અને તેનો સાર જરા કંઈક વિશેષ એક અર્ધા પ્રકરણ જેટલા પ્રમાણમાં આ.

અંથમા જાણી જોઇને આપેલ છે. જુઓ વિભાગ ૭ પ્રક. ૭ પારા ૧૦૦૪ થી ૧૦૧૩ પૃ ૬૮૪ થી ૬૯૧

ઉપર્યુક્ત શ્રી આત્મારામજીની પ્રેરણાથી તેમનું સ્થાન યથાશક્તિ લેવા માટે ચિકાગોની વિશ્વ ધર્મપરિષદમાં જૈન ધર્મના એક પ્રતિનિધિ તરીકે જનાર જૈન ગ્રેન્થુએટ વીરચંદ્રભાઈનું જીવન પણ દ્રૂંકમાં છતાં અન્ય કરતા વિશેષ પ્રમાણમાં આપવામાં આવ્યું છે, કે જેથી તેનું અનુકરણ હાલના જૈન ગ્રેન્થુએટ પોતપોતાની રીતે યથામતિ જરૂર કરે. આત્મારામજીના શિષ્ય-પ્રેરિત તરીકે તેમના ચિત્ર પાછળજ વીરચંદ્રભાઈનું ચિત્ર મૂકેલ છે.

પર દાનવીર શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદ પૃ. ૭૦૦.

પ૩ મુંબઈ યુનિવર્સિટીને પ્રેમચંદ શેઠની બક્ષીસ-રાજખાઈ ટાવર. પૃ. ૭૦૧.

—પ્રેમચંદશેઠની વિખ્યાતી હિન્દ તેમજ હિન્દ બહાર ઘણી છે. કીર્તિના લોભ વગર અથંગ વેપાર ખેલી મેળવેલા નાણાનો કેળવણી માટે તેમજ ખીજ અનેક ઉપયોગી સંખાવતોમાં સહવ્યય કરેલ છે અને કોઇપણ સરકારી ‘ટાઇટલ’-પદવીની ભૂખ રાખી નથી. તેમની સંખાવતોમાં કેટલીક તો વ્યાપક-સાર્વજનિક હતી.

આવી સંખાવતો પૈકી એક રાજખાઈ ટાવર છે કે જેમાં રાજખાઈ તે પોતાના માતૃશ્રીનું નામ છે હાલ કેટલાક રાજખાઈ નામ કહે છે તે ભૂલ છે શેઠ ને તેમની સંખાવતો સબધી પારા ૧૦૧૯-૨૦માં જણાવી દીધું છે.

પ૪ અધ્યાત્મી ફિલસુફ રાયચંદ કવિ પૃ ૭૧૨

પ૫ મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધી પૃ. ૭૧૩

—રાયચંદભાઈ ‘કવિ’તરીકે ઓળખાતા કારણકે અતિશય નાનપણથી કવિતા રચતા પણ પત્રી કવિતા કરવાનું મૂકી દઇ અધ્યાત્મ અને ફિલસુફીમાં ઉંડા ઉતરી અનેક આત્માઓના ઉપકારક થયા તે પૈકી એક મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધી છે કે જેમની ખ્યાતિ આખા

જગતમા અત્યારે તેમના વિદ્યમાનપણામાજ થઈ ગઈ છે. ગાંધીજીએ જે રાયચંદ ભાઈના સંબંધમા લખ્યું છે, કહ્યું છે તે ટૂંકાવી આ ગ્રંથમા મૂક્યું છે. મારો પોતાનો એક પણ શબ્દ જ્યારે ખીજના સંબંધમા ખનતા સુધી નથી લખ્યો ત્યારે રાયચંદભાઈ સગંધી તો ખાસ બિલકુલ નથી લખ્યો. આથી ખનેના ચિત્રો એકની પાછળ ખીજી એમ મૂકેલા છે.

૫૬ રાય બદ્રીદાસે કરાવેલ જૈનમંદિર, કલકત્તા. પૃ. ૭૩૯

—કાલાનુક્રમે છેલ્લામા છેલ્લુ સ. ૧૯૦૩મા પૂરૂ થયેલ અમદાવાદનુ પ્રસિદ્ધ હટ્ટીસિંહનુ મંદિર છે કે જેનુ ચિત્ર તથા તેનો પરિચય આમા કરાવેલ છે. ત્યારપછી થયેલા નવા મંદિરોમા કલકત્તાનુ રાય બદ્રીદાસ મુકીમે કરાવેલુ મંદિર સુપ્રસિદ્ધ છે કે જે કલકત્તામા એક જોવાલાયક ચીજ ગણાય છે આ રાય બદ્રીદાસ શ્રી જૈન શ્વે કોન્કરન્સ (પારા ૧૦૫૮)ની ખીજ મુખર્ષની સ્મરણીય બેઠકના પ્રમુખ હતા.

૫૭ ‘જૈન’ના આદ્યતંત્રી સ્વ. ભગુભાઈ કૃતેચંદ કારભારી પૃ. ૭૩૧

—સદગત ભગુભાઈના સાક્ષત્ પરિચયમા હું આવેલ છું. તે તેમની અનેક હકીકતોની મને માહિતી છે તે અત્રે મૂકી શકાઈ નથી. સ્થાનાભાવે જાહેર સેવા માટે તેમણે જે ભોગ આપ્યો તે ‘જૈન’ નામનુ પ્રથમ અઠવાડિક પત્ર કાઢી એક મોટું વિચારવાહન પૂર્વ પાડવામા પહેલ કરી તેનુ માત્ર દિગ્દર્શન પારા ૧૦૫૭ મા કરાવ્યું છે. તેમનુ ખડ અને વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર લખાવાની જરૂર છે.

૫૮ ગિરનારપરનાં જૈન મંદિરોનુ વિહંગાવલોકન પૃ. ૮૦૦

૫૯ આખૂપરનાં જૈન મંદિરો-વિમલવસાહિ વગેરેનું વિહંગાવલોકન, પૃ. ૮૦૧

—શત્રુંજય, ગિરનાર અને આખૂ એ શ્વેતાશ્વર જૈનોના ગૂઝરાતમા પ્રસિદ્ધ મહાતીર્થોછે. શત્રુંજયપરના મુખ્ય આદિનાથ મંદિર અને

અન્ય જૈનમંદિરોનું વિહંગાવલોકન આપણે સપગ્નિય કરી ગયા છીએ. રા. પઠક લખે છે કે ધણેભાગે જૈનલોકો વેપારીજ હોય છે. ગૂજરાતમાં તેમની સંખ્યા ઘણી છે અને તેથી કરીને ગૂજરાતના સ્થાપત્યપર તેમની સ્થાપત્ય શૈલીની અસર બહુ થઈ છે. દક્ષિણ અને ઉત્તરના હિંદના આલતા સ્થાપત્યમાં તેઓએ કેટલોક મુદારો કર્યો છે અને પછી તો તેમના બહોળા ફેલાવાથી તે કાયમ થઈ ગૂજરાતમાં હિંદ મિશ્રિત પદ્ધતિ સ્થપાઈ. આજુપરના અને ગિરનારપરના તેમના દેવજોપર નજર કરીશું તો તે આપણને લાખા અનુભવ પંચીના અને નાના નાના અવયવોથી પૂર્ણ થયેલા માલ્મ પડશે. આટલી કક્ષાએ પહોંચ્યા પછી તે પદ્ધતિ વધારે કોતરકામવાળી થઈ

તેમનામાં દેવળ બાધી મૂર્તિ બેસાડવી એ એક બહુજ પુણ્ય કાર્ય ગણાય છે અને તેઓ તેને એક ફરજ સમજે છે વળી દેવળ બાધવાથી મોક્ષ મળે છે (તીર્થંકર ગોત્ર બંધાય છે) તેની માન્યતાથી વ્યક્તિપરતે દેવજો થઈ તેઓ કદમાં નાના નાના પણ સમૂહમાં બંધાય છે અને દરેક વ્યક્તિ પોતાના બધાવેલા દેવળને નાનું હોય છતાં કારીગીરીથી ભરપૂર કરી દેવા ઉત્સુક હોય છે આથી તેનામાં જે ભવ્યતા—grandeur આવવી જોઈએ તે નથી આવતી. વળી આવો દેવળનો સમૂહ પર્વતોપર એકાત જગાએ હોય છે, તે પરથી તેઓ એકાત સ્થળ વધારે પસંદ કરતા હોવા જોઈએ. શત્રુજય, ગિરનાર, તળાજ, આશુ પર્વત, તારંગા વગેરે સ્થળોએ તેઓએ એવી સારી જગા પસંદ કરી છે કે જ્યાં ચોમાસાનું પાણી ન ભરાય એના બાધકામ એવા તો મજબૂત કર્યા છે કે કુદરતની અડચણોની સામે તેઓ ઘણા વર્ષોથી ટકર મારી રહ્યા છે.

જૈન દેહગંતી રચનામાં—ધ્વાનમાં પદ્માસનસ્થ તીર્થંકરોની મૂર્તિવાળું ‘વિમાન’ હોય છે, જેનાપર પિરામિડના આકારનું શિખર ચઢાવવામાં આવે છે. આગળના ભાગમાં ચાલકાવાળો મંડપ હોય છે અને તેના પર આડા થરોવાળો ધુમટ ચઢાવાય છે આ ધુમટ

ચોરસપર અષ્ટકોણમા મૂકાયેલા પહેલા ચરપરથી ગોળાકારમા થતા થતા મથાળે મધ્યમા ભેગો થાય છે, ન્યાથી એક લોલક કરી નાખવામા આવે છે. આ ધુમટને ટેકવનારા ચાલલા ઉપરાત ચોકડી આકારના થલલા વધારાના મૂકીને મંડપ મોટો કરે છે આટલું મુખ્ય દહેરૂ

ક્યાક ક્યાક મુખ્ય દહેરાની આસપાસ નાની નાની દેહરીઓ (દિવકુલિકાઓ) હોય છે. આવા દહેરાઓ ગિરનાર અને આબપર છે. મંડપ પરના શિખરમા માળ ખનાવવામા આવે છે-તે ત્રિકોણાકારમા ઉભો થાય છે, ખાનુઓ જરાક ગોળ હોય છે તેમાં પણ આડા થરો મૂકેલા છે. બહારની રેષા અંદરની રેષા સાથે સમાન્તરજ સેવામા આવે છે. મંડપપરનાં ધુમટો ભાગ્યેજ ૩૦ ફૂટથી વધારે વ્યાસના હોય છે આ શિખરો અને ધુમટો આડા થરોના હોઈ ક્રાઈપિયુ જતના આઘાત તેના પાયાની બહાર પડતા નથી તેથી તે ઘણા વરસોલગી ટકી રહે તેવા હોય છે.

મંડપના ચાલલાઓ ઘણા જુદી જુદી જતના હોવા છતા દરેક સારા આકારનાજ હોય છે. તેના પરનું શરૂ ચાર ખાનુ ટેકાવાળું (bracketted) હોઈ ઉપર આવતા પાટડાનો ભાર સારી રીતે ઝીલી શકે તેવું હોય છે.

નકશીકામમા જૈન દહેરાઓ સૌથી અઢે તેવા છે. ભૌમિતિક આકારો, વેણ, પૂતળા વગેરે આ પદ્ધતિમા ઘણા જોવામા આવે છે. આપણુ મા સ્વતંત્ર પૂતળા-કામ ભાગ્યેજ જોવામા આવે છે. મૂર્તિઓની પછવાડે કાષ્ઠક ઓર્ટીંગણુ-ટેકણુ જેવું દરેકમા જોવામા આવે છે. અસલની મૂર્તિઓમા જે ગાભીર્યભાવ આપણને પ્રતીત થાય છે તે હવેની પ્રતિમાપર નથી આવતો અને તેટલે અશે હવેની તે કળા અધોગતિ પામેલી છે વળી આ તીર્થંકરોને ઓળખવાને માટે ચિન્હો-લાઈનો પણ નિશ્ચિત કરેલા છે. હાથી, ઘોડા, વરઘોડા વગેરે આ પદ્ધતિમા ઘણું ખનાવવામા આવ્યું છે.

ઉપરની ખાસીયતો (peculiarities) જરા અપવાદરૂપ પણ નવીનતાવાળા શત્રુજય પરના જૈન મંદિરો છે. ત્યાના કેટલાક દહેરાં (સન) ૧૧ મા સૈકા જેટલા જૂના છે ૧૪-૧૫ મંકામા મુમલમાનોના ઝપાટામા જો આ ન આવ્યા હોત તો આપણને તેમા ઘણું જોવાનું મળી શકત, તોપણ ૧૬ મા મેકાના છેત્રા અઘમા જૈન લોકોએ ત્યાના કેટલાક દહેરાઓ ફરીવાર ચણાવ્યા, ત્યારથી મંદિરો થવા લાગ્યા તે ઠેક અત્યાર સુધી થયા તેમા પણ ૭૦ વરસોમા પુર જોસમા બધાયા છે, પણ આ પછવાડે બચાવેલા માથી મર્તિંકામના કેટલાક અવયવો બહુ સારા નથી થયા (પાકક-મુગન ગ. મા. ૫ રીપોર્ટ) ગિરનાર દરિયાની સપાટીથી લગભગ ત્રણદશ હૂટ ઉંચો છે ત્યા જૈનોના દહેરામા નેમિનાથજીની દુક પહેલા આવે છે. તેના ઊર્ણ શીર્ણ કાષ્ઠમય દહેરાનો ઉદ્ધાર સજ્જનમંત્રીએ કર્યો સ. ૧૧૮૫ (પારા ૩૦૬). ત્યા એક નળ મવતવાળો લેખ છે કે જે Antiquities of Kathiawar પૃ. ૧૫૯મા છપાયો છે. તે લેખ મે યાત્રાએ જતા મહેનત કરી ઉતારી લીધો છે. તેમા જણાવ્યું છે કે—

वंशेऽस्मिन् यदुनामकावरपते रभ्युग्रशौर्याचले
रासीद्राजकुले गुणौघविपुल श्री यादवरव्यातिमत् ॥
अत्राभून्नृप मंडलीनतपदः श्री मंडलीक श्रमात्
प्रासादं गुरु हेमपत्रततिभि र्यौचीकरन्नेमिन. ॥ ९ ॥

એટલે કે યદુવંશમા મંડલીક નામનો રાજા થયો તેણે નેમિનાથનો પ્રાસાદ હેમના પતરાઓથી બધાવ્યો. (આ મંડલીક નવધણુનો પિતા થાય તે સોરઠી તવારીખ પ્રમાણે સ. ૧૨૭૦ મા અને અન્ય પ્રમાણે સં. ૧૩૧૬ મા ગાદીપર બેઠો) આ લેખમા છેલ્લા આંડલિક રાજાનું વર્ણન છે ને શાણુરાજનું વર્ણન છે કે જેણે વિમલનાથ પ્રાસાદ ગિરનારમા સં. ૧૫૯૮ મા કરાવી રત્નસિંહસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠિત કરાવ્યો (પારા ૭૧૯) તેથી તે સાલનો લેખ છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે. આ શાણુરાજના પૂર્વજ હરપતિશાહે સં. ૧૪૪૯માં

નેમિત્રસાદનો ઉદ્ધાર કર્યો (જૈ. ગૂ. કવિઓ. ભાગ ૨, પૃ. ૭૩૯). હાલ તે મોટા ચોકમા છે આસપાસ લગભગ ૭૦ નાની દેરીઓ છે. આના મંડપની અદર દિવાલમા ત્રણ મૂર્તિ એક સાથે મૂકેલી મેં જોઈ છે. નાની છે તે સં. ૧૨૭૫ માં બનાવેલી શ્રી કુંજરાપદ્મી (?) ગચ્છના શાતિસૂરિની છે, બીજી બે મોટી મૂર્તિ છે તે શ્રીહેમચંદ્ર-સૂરિની અને શ્રી કુમારપાલદેવની છે કે જે તરફ કોઈનું લક્ષ ગયું નથી. એક થાલલાપર સં. ૧૧૧૩ ના જેઠ ૧૪ દિને નેમીશ્વરજિ-નાલય કરાવ્યું ને બીજા થાલલાપર સં. ૧૧૩૫ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી, ને ત્રીજામાં સં. ૧૨૩૪ માં દેવાલય સમરાવ્યું એમ લેખ છે. સંગ્રામ સોનીની ટુક અને વસ્તુપાલ તેજપાલની ટુક સંબંધી જીદા ચિત્રો છે ને તેમનો પરિચય અલગ કરાવ્યો છે. તદુપરાત મેરકવશીની ટુક, કુમારપાલની ટુક અને સંગ્રામરાજની ટુક છે. આ પૈકી ઘણી ટુકો કેશવજી નાયકે સમરાવી. સં. ૧૯૩૨ નો તે બાબતનો લેખ છે (પારા ૯૯૨) ઉપર ચડતા ચમંબાજીની ટુક આવે છે.

આખૂપરના વિમલવસહિ, લૂણિગવસહિ આદિ મંદિરોપૈકી વિમલવસહીનું જૂદું ચિત્ર જે જૂદો પરિચય આપેલ છે. લૂણિગવસહિ તે વસ્તુપાલના ભાઈ તેજપાલે કરાવેલું મંદિર છે ને તે વિમલવસહિના ઉત્તરપૂર્વના ખૂણાપર આવેલું છે અને તે પશ્ચિમાભિમુખ છે, તેના પ્લાનની વ્યવસ્થા વિમલવસહિ જેવીજ છે પણ પૂર્વતરફ ઓશરીમા દહેરીઓને બદલે સ્થાપનારના કુટુંબનો વરઘોડો બતાવ્યો છે અને આ ભાગ મુખ્ય મંદિરથી જીદો કરવા, વચ્ચે કોતરકામવાળા ભાગ છે આ કોતરકામ નાના નાના ચોરસનું કરેલું છે આખું મકાન ૧૫૫'x૯૨' વાળા લંબચોરસમા હોઈ વિમલવસહિ કરતા જરા મોટું છે. તેના મંડપના થાલલાઓ વધારે હિંચા છે અને તે આદિ જીદી જીદી બાંધેલા છે, બ્યારે વિમલવસહિમા એકી બાંધેલા છે. મંડપ પરના ઘુમટ તેમજ હિંચકવામા આવ્યો છે, પણ તેનું અંદરનું નકશીકામ પહેલાના કરતા ચડીયાતું છે. ઘુમટના બીજા ધરથી ૧૬ બેઠક ૫૨ ૧૬ વિદ્યાદેવીની જીદી જીદી ચિત્રિતમા પુતળાઓ કરી છે. આ ઘુમટની બરોબર મધ્યમા ઉપરથી

એક લોલક ક્યું છે, જે બહુજ સરસ ગણાય છે. તે બહુજ કામળ છે. ગુલાબના મોટા ફુલને તેની દાડલીથી ચતું પકડીએ તે જે આકાર થાય તે આકાર આનો છે આ લોલકના પ્રમાણુમા ઇગલાડના ઉમા હેત્રીના વેસ્ટ મિનિસ્ટરમાના લોલક પ્રમાણુ વિનાના અને બાજે લાગે છે. આ લોલકની સુદરતા અને સુકુમારતાનો ખ્યાલ માત્ર નજરે નોંધાયોજ આવે (પારા ૫૦૬).

નિવેદનની પૂર્તિ—પારા ૪૨ પૃ. ૪૭-૮ મા

શ્રી જિનવિજય તરફથી ખામ અપેક્ષિત વસ્તુ-ગૂજરાતના ઇતિહાસનું ઘડતર હજુ બાકી છે-હૂં છે, તે સત્વર વિનાવિલંબે તેમની પાસેથી પ્રાપ્ત થાઓ એ હૃદયેચ્છા વ્યક્ત કર્યા પછી હવે જણાવતા આનંદ થાય છે કે તેમણે તે ઇતિહાસના પ્રથમ માર્ગદર્શક સ્તંભ રૂપ 'ગૂજરાતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિ' એ વિષય પર મુખ્ય યુનિવર્સિટીની શ્રી વસનજી વ્યાખ્યાનમાળામા ૨૮ મી જૂનથી ત્રીજી જુલાઈ ૩૩ મા પાંચ વ્યાખ્યાનો:—૧ પ્રાચીન ગૂજરાતની ભૌગોલિક પરિસ્થિતિ સમઘી ઊદ્ભવોદ્ભવ, ૨ પ્રાચીન ગૂજરાતના (૨ જાતીય) ઇતિહાસનું સિદ્ધાવલોકન, ૩ પ્રાચીન ગૂજરાતનું ધર્મિક અને માપદાંયક જીવન, ૪ ગૂજરાતનું સામાજિક અને પ્રજાકીય જીવન, ૫ ગૂજરાતની સાર્વજનિક સંસ્કૃતિ-નીતિ, રીતિ, કળા, વિજ્ઞાન આદિ-એ મથાળાના આખ્યા હતા-તેમા ગૂજરાતની સંસ્કૃતિના ત્રણ યુગો પાડયા હતા—૧ અમદાવાદ પર અગ્રેજ સલ્તનતનો ઝુડો ફરક્યો ત્યારથી અર્વાચીન યુગ, ૨ તે પૂર્વનો ઇસલામી સત્તાનો એટલે અણહિલપુરની ક્ષત્રિય રાજસત્તાનો છત્રભંગ થયો ત્યારથી મધ્યયુગ, અને ૩ તે પહેલાનો એટલે ચૂલડપે ગુપ્ત સામ્રાજ્યના અતકાળથી વિ. સ ૫૫૦ થી ૧૩૫૦ સુધીનો પ્રાચીન યુગ. આ પ્રાચીન યુગ હિંદ માટે મધ્ય યુગ ગણાય, પણ ગૂજરાત માટે પ્રાચીન યુગ છે કારણ કે તે પહેલા ગૂજરાતનું ગૂજરાત તરીકે અસ્તિત્વજ ન હતું. આ વ્યાખ્યાનો પ્રકટ થનાર છે તેથી ઘણો પ્રકાશ પડશે આ પ્રયત્ન માટે શ્રી જિનવિજયને ધન્યવાદ ઘટે છે. (જુઓ જૈનયુગ પાક્ષિક જુલાઈ ૩૩ નો અંક.)

વિષયાનુક્રમ.

	૫૪
નિવેદન	૫-૬૧
પ્રસ્તાવના (પ્રોફેસર કેશવલાલ હિંમતરામ કામદાર)	૬૨-૮૦
સાંકેતિક અક્ષરોની સમજ	૮૧-૮૪
ચિત્ર-પરિચય	૮૫-૧૪૬
વિષયાનુક્રમ	૧૪૭
૮ વિભાગ-૫૬ પ્રકરણોનો અનુક્રમ.	૧-૮૩૨

વિભાગ પહેલો શ્રી મહાવીર અને આગમસાહિત્ય

પારા ૧-૧૪૦

૩-૯૦

પ્રકરણ ૧ હું જૈનધર્મનો ઉદય અને તેનું સ્થાન

પારા ૧ ભારતના આર્ય ધર્મની ત્રણ શાખાઓ-વૈદિક જૈન અને બૌદ્ધ ૨ ચોવીસ તીર્થંકરો ૩ પાર્શ્વનાથ ઐ. વ્યક્તિ ૪ પાર્શ્વનાથનો આતુર્યોત્તમ ધર્મ, મહાવીરનો પંચશિક્ષા ધર્મ ૬-૭ શ્રીમહાવીર અને બુદ્ધ સમકાલિન, તેમની તુલના ૮ શ્રી મહાવીરનો ઉપદેશ ૯ શ્રી મહાવીર ૧૦ તેમના અનુયાયી રાજાઓ ૧૧ શ્રી મહાવીરના ઉપદેશની અસર ૧૨-૧૪ જૈન ધર્મનો અન્યધર્મોપર પ્રભાવ

૧-૧૬

પ્રકરણ ૨ જીવ આગમકાલ

૧૫ તપસ્વી ને દર્શનકાર શ્રી મહાવીર, ૧૬ તેમના સમ-યની ભાષા, ૧૭ ગણધરો ૧૮-૨૦ તેમણે ગુથેલા ૧૨ અગો-આચાર, સૂત્રકૃત, સ્થાન, સમવાય, વ્યાખ્યાપ્રતિષ્ઠિ, જ્ઞાનધર્મ, હિંસાક, અતક્રૂદ, અનુત્તરોપાતિક, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિષાક, દષ્ટિવાદ. ૨૧ દષ્ટિવાદના પાંચ ભાગ-પચ્ચિકર્મ, મૂત્ર, પૂર્વ, અનુયોગ ને ચૂલિકા. ૨૨ અગોની ભાષા ૨૩-૨૫

શ્રી મહાવીર નિર્વાણ પછીના પદ્ધતિ અને પ્રકરણો, ધર્મનાસ
કૃત ઉપદેશમાલા, શય્યાંભવ કૃત દર્શવકાલિક ૧૭-૩૨
પ્રકરણ ૩ થું આગમકાલ (ચાલુ)

૨૬ આર્ય ભદ્રબાહુ-તેમની નિર્યુક્તિઓ ૨૭ પ્રાભુનો
૨૮-૩૦ મગધસંધ (પાટલિપુત્ર-પરિપદ) ૩૧ માથુરીવાચના
(મથુરા પરિપદ) ૩૨ વલ્લભી વાચના (વલ્લભીપુર પરિપદ) ૩૩-૩૮
પ્રકરણ ૪ થું શ્રુતસાહિત્ય.

૩૩ દેવવાચકનું નદીસૂત્ર-તેમાં ઉદ્દેશિત શ્રુત અંગો,
આવશ્યક, ૩૪ ઉત્કાલિક શ્રુત લગભગ બીસ, ૩૫-૩૬ કાલિક
શ્રુત લગભગ બીસ. ૩૭-૩૮ ઉપસહાર, શ્રુતની સ્થિતિ.
પંચાંગી શ્વેં મૂર્તિપૂજકોને માન્ય ૪૫ આગમ તે. સર્વ વીરાત
૯૮૦ ની વલ્લભી વાચનાને અનુસરે છે ૩૯-૪૫

પ્રકરણ ૫ મું ઉપલબ્ધ શ્રુત-સાહિત્ય ૧૧ અંગો

૧૧ અંગોનો પરિચય — ૩૯-૪૨ આચારાગનો, ૪૩-
૪૬ સૂત્રકૃતાગનો, ૪૭-૪૮ સ્થાનાગનો, ૪૯ સમવાયાગ, ૫૦-
૫૧ વ્યાખ્યા પ્રગ્નપ્તિ પર-૩ જ્ઞાત ધર્મ કથા ૫૪ ઉપાસક
૫૫ અંતકૃત ૫૬ અનુત્તરોપપાતિક ૫૭ પ્રશ્નવ્યાકરણ ૫૮
વિપાક-નો પરિચય ૫૯ અંગના ઉપાગ. ૪૬-૫૮

પ્રકરણ ૬ હું ઉપલબ્ધ શ્રુત-સાહિત્ય: અંગ સિવાયનાં
આગમો.

બાર ઉપાગોનો પરિચય — ૬૦ ઉવવાઇ, ૬૨ રાયપસેણી,
૬૩ જીવાભિગમ, ૬૪-૫ પ્રજાપના ૬૬ સૂર્ય પ્રગ્નપ્તિ, ૬૭
જંજૂદ્રોપ પ્રગ્નપ્તિ ૬૮ ચંદ્રપ્રગ્નપ્તિ ૬૯ ઉકત છેલ્લા ત્રણ ઉપાગ
૭૦ કાપ્પયા-નિરયાવલિકા ૭૧ કપ્પવડંસિયા ૭૨ પુષ્કિયા
૭૩ પુષ્કિયલિયા ૭૪ વન્હિ દસા ૭૫ છેલ્લા ચાર નિરયાવલિ
સૂત્રો. ૭૬ અંગ ને ઉપાગનો સંબંધ. ચાર મૂલ્યસૂત્રોનો પરિ-

અયઃ-૭૭ ચાર મૂલસૂત્રો ૭૮-૯ આવશ્યક ૮૦-૪ દશવૈકલિક,
૮૫-૮ ઉત્તરાધ્યયન ૮૯-૯૦ પિંડનિર્યુક્તિ, ગ્રાધનિર્યુક્તિ
બે પૈકી એક. ૯૧ નંદી સૂત્ર ૯૨ અનુયોગદ્વાર. ૫૯-૭૩

પ્રકરણ ૭ મું ઉપલબ્ધ શ્રુત-સાહિત્ય.

૯૨-૯૫ છ છેદ સૂત્રો-૯૬-૭ પહેલું નિશીથ ૯૮-૯
બીજું બૃહત્કલ્પ ૧૦૦ ત્રીજું બ્યવહાર ૧૦૧ ચોથું દશાશ્રુત-
સ્તંધ, પાચમું પંચકલ્પ ૧૦૨ છઠ્ઠું મહાનિશીથ. ૧૦૩ દશ
પ્રકીર્ણક (પચન્ના) ૧૦૪-૧૧૩ તે દશનો પરિચય, ૧૧૪-
૧૨૭ બીજાં પ્રકીર્ણકો (પચન્નાઓ) ૧૨૮ જિનભદ્ર ક્ષમાશ્ર-
મણ કૃત વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય. ૧૨૯ કુલ ચોરાશી આગમો.
૧૩૦-૫ આગમો મંથંધી વિન્ટરનિટ્ઝ ૧૩૬ ડૉ. યાકોબીનુ
કથન ૧૩૭ વેબરનુ Sacred Literature of the
Jamas ૧૩૮-૯ આગમ સબધી સિદ્ધસેન દિવાકર. ૧૪૦
ઉપસહાર. ૭૪-૯૦

વિભાગ ૨ બે પ્રાકૃત સાહિત્યનો મધ્યકાલ અને

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઉદયકાલ પારા ૧૪૧-૨૬૦ ૯૧-૧૮૮
પ્રકરણ ૧ હુ આરંભિક ઐતિહાસિક ઘટનાઓ.

૧૪૧ વીરાત બીજો ત્રીજો સૈકા-અશોક સમ્રાટ-બૌદ્ધ શ્રમણો.
નિગ્ગથ તે જૈનો ૧૪૨ બૌદ્ધોની અસર. જિનકલ્પની વિચ્છિ
ન્નતા, નગરવાસ. મંપ્રતિરાજ, ૧૪૩ કલિંગ ચક્રવર્તિ આગ-
વેલ ૧૪૪ કાલકાચાર્ય ૧૪૫ ભરચનું શકુનિકા વિદાર, ખપુ-
ટાચાર્ય ને તેના શિષ્ય ભુવન ૯૪-૧૦૦

પ્રકરણ ૨ જીં ઉચા મ્વાતિ વાચક, પાદલિપ્તસૂરિ આદિ

૧૪૬-૭ હિમાચાતિ વાચક ૧૪૮-૯ તેમનો મરાગ્રંથ
તત્ત્વાર્થ સૂત્ર-સભાષ્ય ૧૫૦ પાદલિપ્ત અગિ ૧૫૧ મિદમેન
દિવાકર-તેનો યુગ ૧૦૧-૧૦૬

પ્રકરણ ૩ જી સિદ્ધસેન-યુગ

૧૫૨-૧૫૪ સિદ્ધસેન દિવાકર તેમના પહેલા ન્યાયશાસ્ત્રની સ્થિતિ તેઓ જૈન ન્યાયશાસ્ત્રના સ્થાપક-તર્કપ્રધાન પુરૂષ. ૧૫૫-૮ સન્મતિ-તર્ક નામનો મહાન્ ન્યાયગ્રંથ, ૧૫૯ પ્રતિભાવાન્ ને સ્વતંત્ર વિચારક, ૧૬૦-૬૨ તેમની અત્રીશ દ્વાત્રિ-શિકા-સ્તુતિઓ ૧૬૩ દાર્શનિક ૧૬૪ સિદ્ધાન્તપ્રધાન નહિ પણ તર્કપ્રધાન ૧૬૫ દિગંબરોમા તેમનો આદર ૧૬૬ શ્વેન્ આચાર્યોમા મહાન્ પ્રતિષ્ઠા ૧૬૭ અન્ય કૃતિઓ ૧૬૮-૧૭૧ તેમનું જીવનચરિત્ર-કિંવદન્તીઓ. ૧૭૨ મસ્કૃત-પ્રાકૃત ભાષા, મૌલિક ગ્રંથકાર ૧૭૨ ક (જીઓ શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિપત્રક) ૧૦૯-૧૨૨

પ્રકરણ ૪ થું. વિક્રમ સં. ૧ થી ૩૦૦ વિમલસૂરિ, મથુરાસ્તૂપો, મથુરાસઘ, દિગંબર-શ્વેતાંબર ભેદ, જૈન ન્યાયશાસ્ત્રનો પ્રથમયુગ.

૧૭૩ વિમલસૂરિનું પદિમચરિયમ્ ૧૭૪ વિક્રમ ખ્રીજ સદીના મથુરાના જૈન સ્તૂપો ૧૭૫ મથુરાસઘ-પરિષદ્ ૧૭૬ દિગંબર-શ્વેતાંબર ભેદ (વિ. સ. ૨૩૯ કે ૧૩૬), ૧૭૭ સમંતભદ્ર કૃત આત્મમીમાસા ૧૭૮-૯ સંસ્કૃત ભાષામા ગ્રંથરચનાનો પ્રારભ ૧૮૦ જૈન ન્યાયશાસ્ત્રનો પહેલો યુગ ૧૨૩-૧૨૮

પ્રકરણ ૫ મું ગુપ્ત અને વલ્લી સમય આચાર્ય મલ્લવાદી

જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ વિ. સં. ૩૦૦ થી ૮૦૦

૧૮૧ ગુપ્ત સમય.ભાષ્ય ને ચૂર્ણિઓની રચના ૧૮૨ કુવલય માલાથી મળતી હકીકત ૧૮૩ ગુપ્તવશના જૈનાચાર્ય દેવગુપ્ત ૧૮૪ તેમની શિષ્યપરપરા. ભિન્નમાલ. જૈન મદિરોથી રમ્ય ગૂર્જર દેશ. ૧૮૫ તત્ત્વાચાર્ય, તે પ્રાયઃ શિક્ષાકસૂરિ હોય ૧૮૬ મલ્લવાદી ૧૮૭ તેમનો દ્વાદશાર નયચક્રવાલ ગ્રંથ. તે પરની પછીની ટીકાઓ. ૧૮૯ ન્યાયખંદુ ટીકા પર ટિપ્પન ૧૯૦-

૧ ચૈત્યવાસીઓ ૧૯૨ શિવશર્મસૂરિ. કર્મપ્રકૃતિ ગ્રંથ ૧૯૩ ચંદ્રપિં મહત્તર-પંચમંત્ર હ નામનો કર્મગ્રંથ. ૧૯૪-૫ વલ્લી સંધ-પરિપદ ૧૯૬ પ્રાચીન જૈનેતર સાહિત્ય ૧૯૭ સિદ્ધસેન ગણિ-તત્ત્વાર્થ ટીકા. ૧૯૮ હરિભદ્ર સૂરિને તેનો યુગ ૧૯૯ સૌરાષ્ટ્ર સાથે જોનોનો સબંધ, વલ્લીપુર ૨૦૦ વલ્લી-ભંગ, ૨૦૧ આનંદપુર. ધનેશ્વર સૂરિ. ૨૦૨ ખીજ કાલકસૂરિ ૨૦૩ સધદાસ ક્ષમાશ્રમણ-વસુદેવ હિડી. ધર્મસેન મહત્તર. ૨૦૪ સત્રાટ્ હર્ષ-ખણલદ, મયૂર કવિ, માનવુંગ સૂરિ ૨૦૫ ચંડ વૈયાકરણ ૨૦૬-૨૧૦ જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ-વિશેષાવશ્યકભાષ્ય, ૨૧૧ જિનદાસ મહત્તર-નદી ચૂર્ણિ, નિશીથ ચૂર્ણિ ૨૨૨ વલ્લીના મૈત્રકો. ૧૨૯-૧૫૨

પ્રકરણ ૬ હું હરિભદ્ર-યુગ (વિ. સ. ૫૮૫ અથવા વિ. સં. ૭૫૭ થી ૮૨૭)

૨૧૩ હરિભદ્ર સૂરિ. પ્રસ્તાવ ૨૧૪-૫ દુક ઝવન. ૨૧૬ તેમની સમભાવી ગવેષણા ૨૧૭-૮ તેમના ગ્રંથો ૨૧૯-૨૨૩ તેમની વિશેષતાઓ ૨૨૪ તેમણે ઉલ્લેખેલ જૈનેતર ગ્રંથકારો ૨૨૫ તેમનો સમય નિર્ણય ૨૨૬ એક યુગકાર ૨૨૭-૮ યોગસાહિત્યમા નવો યુગ સ્થાપક ૨૨૮-૨૩૧ દાર્શનિક, કવિ, કથાકાર ૨૨૯ તેમનો શ્રી મહાવીરના માર્ગમા અટલ વિશ્વાસ ૧૫૩-૧૭૦

પ્રકરણ ૭ હું વ્યાવહારનો સમય (વિ. સં. ૮૦૦ થી ૧૦૦૦)

૨૩૩-૪ ગૂજરાત-પાટણની સ્થાપના, શ્રીમલથી શ્રી-માલી, ગૂજરાતમા પોરવાડો ૨૩૫-૬ વનરાજ જૈનોની સદાય ને તેમની મહત્તા મત્રી સેનાપતિપદ ૨૩૬-૮ ઉદ્યોતનસૂરિની દુવલકમાલા ૨૩૯ હરિભદ્ર-તેનો યુગ ૨૪૦-૧ સત્રાટ્ વત્સ રાજ ૨૪૨ અપ્પલદીગરિ, કનોજનો આમ અને ગોડનો ધર્મ-ગાળ ૨૪૩ જયસિંહસૂરિ-ધર્મોપદેશમાલાવૃત્તિ ૨૪૪ શીલાક

સૂરિ. આચારાગ ને સૂત્રકૃતાગપર ટીકા ૨૪૫ ગાગવિદ્યાના અ-
ભ્યાસક વીરસૂરિ ૨૪૬-૨૫૪ સિદ્ધર્ષિસૂરિ, ઉપમિતિ ભવપ્રપત્ય
કથા ને અન્યગ્રંથો ૨૫૫ વિજયસિદ્ધસુગિ-ભુવનમુદ્રી કહ્યા
૨૫૬-૮ મહેશ્વરસૂરિની પંચમી કહ્યા ૨૫૯ નાગરી લિપિ,
અપભ્રંશભાષા ૨૬૦ ચાવડા-ચૈત્યવાસીનો મળધ. ૧૭૧-૧૮૮

વિભાગ ૩ જે સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ વિ. સં.

૧૦૦૧ થી સ. ૧૨૩૦ પારા ૨૬૧-૩૨૬ ૧૮૯-૩૨૬
પ્રકરણ ૧ હું. સોલંકી વંશનો સમય-મૂલરાજથી કહ્યું
(વિ. સં. ૧૦૦૧ થી ૧૧૫૦)

૨૬૧ સોલંકીવંશ. મૂલરાજ વગેરે ૨૬૨ જંખૂ અને
તેના ગ્રંથો ૨૬૩ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ દિગંખરવાદીજેતા. જે રાજાને જૈન
કર્થો ૨૬૪-૮ મહાદર્શનિક અભયદેવસૂરિ-સન્મતિતર્કપર ટીકા
૨૬૯ જૈન ન્યાયશાસ્ત્રનો ખીજો યુગ ૨૭૦ ત્રિભુવનગિરિના
રાજા-પછી ધનેશ્વરસૂરિ. ધારાધીશ મુજના ગુરૂ ૨૭૧ વીરગણિ
૨૭૨ મહાકવિ ધનપાલ, તેનો પ્રાકૃતકોશ, ૨૭૩ તે કવિનુ
બ્રવન ૨૭૪ ભોજ રાજાનો બહુમાન્ય પાંડિત-તિલકમંજરી
કથા ૨૭૫-૭ તે કથાની વિશેષતા ૨૭૮ તેના ભાઈ શોભન-
મુનિ, શોભનરત્ન ૨૭૯ ધનપાલકૃત અન્યકૃતિઓ ૨૮૦ વાદિ-
વેતાલ શાતિસૂરિ ૨૮૧ વર્ધમાનસૂરિ ૨૮૨ જિનચંદ્રગણિ,
વીરાચાર્ય ૨૮૩ ચૈત્યવાસીઓનો પરાજય કરનાર જિનેશ્વરસૂરિ
(ખરતર), ૨૮૪ તેના બંધુ બુદ્ધિસાગર સૂરિના અને તેના
ગ્રંથો, તેમજ તેના શિષ્યો. ૨૮૫ સોલંકીની ઉદયમંજરી કથામાં
ઉલ્લેખિત ચંદનાચાર્ય અને ‘ખડ્ગકવિ’ ગિરિદવાળા વિજય-
સિંહ સુરિ ૨૮૬-૨૯૦ વિમલમંત્રી અને તેની ‘વિમલવસતિ’ ૨૯૧
જાહિલ્લમંત્રી ૨૯૨ દ્રોણાચાર્ય અને સૂરાચાર્ય ૨૯૨-૪ નવા-
ગવૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિ ૨૯૫ સાધારણ કવિ-સિદ્ધસેનસૂરિ
૨૯૬ નમિસાધુ ૨૯૭ ‘સૈદ્ધાન્તિક શિરોમણિ’ દેવેન્દ્રસાધુ,

ગુણચંદ્ર, શાલિભદ્રસૂરિ, ૨૯૮ ચંદ્રપ્રભ મહત્તર ૨૯૯ વર્ધમા-
નાચાર્ય. પૌર્ણમિક ગચ્છસ્થાપક ચંદ્રપ્રભ સૂરિ ૩૦૦ કવિ
ખિલ્લણ ૧૯૧-૨૨૦

પ્રકરણ ૨ જી સોલંકી વંશનો સમય-સિદ્ધરાજ જયસિંહ
વિ. સ. ૧૧૫૦ થી ૧૧૯૯

૩૦૧-૩૦૪ 'સિદ્ધરાજ' જયસિંહ ૩૦૫-૭ જૈન મંત્રીઓ,
દંડાધિપ વગેરે ૩૦૦ પાટણની પ્રભુતા, ગૂજરાતનો વૈભવ.
શ્રીમાળી વાણીઆ. ૩૦૦ રાજપુસ્તકભાડાર ૩૧૦ કેટલીક
ધટનાઓ ૩૧૧-૩ મલધારી અભયદેવ સૂરિ ૩૧૩ (ક) શાંતિ-
સૂરિ ૩૧૪-૬ જિનવલ્લભ સૂરિ ૩૧૭ જિનદત્ત સૂરિ ૩૧૮ રામ-
દેવ, જિનભદ્ર સૂરિ ૩૧૯ પદ્માનંદ ૩૨૦ વાગ્ભટ્ટ ૩૨૧-૨
મહાકવિ શ્રીપાલ ૩૨૩ વીરાચાર્ય ૩૨૪ દેવભદ્ર સૂરિ ૩૨૫
વીર ગણિ-સમુદ્રધોષ સૂરિ ૩૨૬ વર્ધમાન સૂરિ ૩૨૭ દેવચંદ્ર સૂરિ
(હેમાચાર્યના ગુરુ), શાંતિ સૂરિ (પિંપ્પલગચ્છ સ્થાપક), ૩૨૮
દેવ સૂરિ ૩૨૯ ધર્મધોષ સૂરિ, સમુદ્રધોષ ૩૩૦ યશોદેવ સૂરિ,
સિદ્ધ સૂરિ, વિનયચંદ્ર. ૨૨૧-૨૪૦

પ્રકરણ ૩ જી સિદ્ધરાજ જયસિંહનો સમય (ચાલુ)

સં ૧૧૫૦ થી ૧૧૯૯

૩૩૨-૪ મુનિચંદ્ર સૂરિ, તેમના ગ્રંથો ૩૩૫ શ્રીચંદ્ર સૂરિ,
તેમના ગ્રંથો ૩૩૬ આચલિક ગચ્છની સ્થાપના ૩૩૭ ધને
ધરસૂરિ ૩૩૮ યશોદેવસૂરિ-તેમના ગ્રંથો ૩૩૯-૪૦ મલધારી
હેમચંદ્રસૂરિ, તેમના ગ્રંથો, -શિષ્યો ૩૪૨ મં. ૧૧૭૯ ની તાડ
પ્રત ૩૪૩ પ દ્વેતામ્બર દિગંબર વચ્ચે વાદ. વાદિદેવમુનિનો
જય, તેમનું જીવન ૩૪૬ 'વ્યાધિ-મિદ શિશુકૌ' આનંદ-અ-
નંદસૂરિ ૩૪૭ જી ગ. હર્મિલસૂરિ ૩૪૮ જિનેશ્વર ૩૪૯
વિજયસિદ્ધસૂરિ ૩૫૦ ન ૧૧૮૫ ની પ્રતો ૩૫૧ ધર્મધોષમુનિ
યગોભદ્ર સૂરિ ૩૫૨ મહેદ્રસૂરિ ૩૫૩ સુમતિસૂરિ ૩૫૪ આત્ર-

દેવસૂરિ, જયદેવનું છંદ શાસ્ત્ર, નન્નદેવસૂરિ ૩૫૫ સિદ્ધસૂરિ, જયકીર્તિનું છંદોત્તુશાસન ૩૫૬ જયમંગલની કવિશિક્ષા ૩૫૭-૯ મલધારી શ્રીચંદ્રસૂરિ ૩૬૦ તેમના શિ દેવભદ્રસૂરિ ૩૬૧ વર્ધમાનસૂરિ વૈયાકરણ ૩૬૨ તેમની સિદ્ધરાજવર્ણન નામની કૃતિ ૩૬૩ સાગરચંદ્ર.

૨૪૧-૨૫૫

પ્રકરણ ૪ થું કુમારપાલનો સમય, મં. ૧૧૯૯ થી ૧૨૩૦

૩૬૪-૩૮૨ કુમારપાલ, તેનો પ્રતાપ-રાજવિસ્તાર, અમારિ ઘોષણા, મદનિષેધ, પરમાર્હત, તેનું ધાર્મિક જીવન, મંદિરો, દેવાલયમંડિત દેશ, આદર્શ જૈનરાજ્ય, ૩૮૩-૮૭ જૈન મંત્રીઓ, દંડનાયકો વગેરે ૩૮૮ એકવીસ જ્ઞાનભંડાર.

૨૫૬-૨૭૨

પ્રકરણ ૫ થું કુમારપાલનો સમય, (ચાલુ) સ. ૧૧૯૯ થી ૧૨૩૦

સાહિત્યપ્રવૃત્તિ ૩૮૯ મલયગિરિ-મહાન સરકૃત ટીકાકાર, વૈયાકરણ, ૩૯૦ લક્ષ્મણ ગણિ ૩૯૧ જિનભદ્ર, ચંદ્રસેન, નેમિચંદ્ર, કેનકચંદ્ર (?), રવિપ્રભ ૩૯૨ શ્રીપાલના પુત્ર કવિ સિદ્ધપાલ ૩૯૨ક તાડપત્રોપર લખાયેલી પ્રતો ૩૯૩ શ્રીચંદ્રસૂરિ ૩૯૪ વાદિ નેમિચંદ્ર, ૩૯૫ શ્રાવક કવિ દુર્લભરાજ ૩૯૬ વિજયસિદ્ધસૂરિ ૩૯૭ હરિભદ્રસૂરિ ૩૯૮ તાડપત્રની પ્રતો ૩૯૯ પદ્મપ્રભસૂરિ ૪૦૦ પરમાનંદસૂરિ ૪૯૧ હેમાચાર્ય શિષ્ય દેવચંદ્ર મુનિનું નાટક ૪૦૨ શ્રીચંદ્રસૂરિ ૪૦૩ વાદિદેવસૂરિનો સ્વં ૪૦૪ મુનિરતનસૂરિ ૪૦૫ જગદેવ, સૂદન વિપ્ર ૪૦૬ તાડપ્રત ૪૦૭-૧૦ સોમપ્રભસૂરિ ને તેમના ગ્રંથો

૨૭૩-૨૮૪

પ્રકરણ ૬ થું હેમચંદ્ર મ. ૧૧૬૨-૧૨૨૯

હેમચંદ્રસૂરિ સંબંધી કથનો, તેમના પોતાના વચનો ૪૧૧-૨ તેમના સંબંધી પ્રસ્તાવ ૪૧૩ ગુરૂપરપરા ૪૧૪-૧૫ દીક્ષા, આચાર્યપદ ૪૧૬-૭ સિદ્ધરાજ સાથેના પ્રમગો ૪૧૮ સિદ્ધહેમવ્યાકરણની રચના ૪૧૯ ત્રિ. શ. પુરૂષચરિત્રની રચના ૪૨૧-૩ ગૃજરાતનું પ્રધાનવ્યાકરણ ૪૨૪-૫ રાજાઓ સાથેનો

સંબંધ ૪૨૬-૯ કુમારપાલ સાથેના પ્રસંગો ૪૩૦ અન્ય ગ્રંથો ,
૪૩૧ ' કલિકાલ સર્વજ્ઞ ' ૨૮૫-૩૦૦

પ્રકરણ ૭ મું હેમયુગ (ચાલુ)

હેમાચાર્ય સખધી અન્ય ગ્રંથકારો-૪૩૨ તેમની સાહિ-
ત્યસેવા-વ્યાકરણ ૪૩૩ તેના પાત્ર અગો ૪૩૫ ' અપભ્રંશ '
વ્યાકરણના આદિકર્તા ૪૩૬-૭ વ્યાકરણની વિશિષ્ટતા ૪૩૮-
૪૪૧ દ્વાઅય મહાકાવ્ય, બે-સંસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃત. ૪૪૨
ચાર કોષગ્રંથો ૪૪૩-૫ ચાર અનુશાસન-શબ્દ, લિંગ, કાવ્ય
અને છંદ પર, વાદાનુશાસન ૪૪૬-૮ ન્યાયનો પ્રમાણભૂતમાસા
ગ્રંથ ૪૪૯ બે બ્રહ્મશીઓ-ન્યાયસંદર્ભિત ૪૫૦ જૈન ન્યાય-
શાસ્ત્રનો ત્રીજો યુગ-પુષ્પિત કાલ ૪૫૧-૨ યોગશાસ્ત્ર ૪૫૩
સ્તોત્રો ૪૫૪ અર્હંતીતિ ૪૫૫ આનંદશકરભાષનો અભિપ્રાય
૪૫૬ અનેક જિનમંદિરોની પ્રતિષ્ઠા ૪૫૭ ધર્મશ્રદ્ધા ૪૫૮
અન્ય દર્શનો પ્રત્યે સમભાવ ૪૫૯ પૂર્વ ગ્રંથકારોની પ્રશંસા
૪૬૦-૧ કર્નયાલાલ મુનશીનો મત ૪૬૨-૬ હેમાચાર્યનું શિષ્ય
મણિ. રામચંદ્રસૂરિ તેમના ગ્રંથો ૪૬૭ ગુણચંદ્ર ૪૬૮ જાલચંદ્ર
૪૬૯ રામભદ્રકૃત નાટક ૪૭૦ હેમયુગનો પ્રતાપ. ૩૦૧-૩૨૬

વિભાગ ૪ થો 'ભાષા' સાહિત્યનો ઉદય પારા ૪૭૧-૬૬૦

પૃ. ૩૨૭-૪૪૮

પ્રકરણ ૧ હું અપભ્રંશ સાહિત્ય.

૪૭૧ હેમાચાર્ય અપભ્રંશના પાણિની ૪૭૨ ગૂજરાતી
ભાષાની જનની અપભ્રંશ, ગૂં ના ગ્રંથ યુગ, તેનો આરભ,
૪૭૬ અપભ્રંશ સાહિત્ય મુખ્યત્વે જૈનો પાસે ૪૭૪ વિં ૮
થી ૧૦ મી સદીનું અપભ્રંશ સાહિત્ય સ્વયંભૂત, ત્રિભુવન
સ્વયંભૂ, ધવલ ૪૭૫ વિં ૧૧મી સદી મહેશ્વર, ધનપાલ, પુષ્પદત્ત,
શ્રીચંદ્ર, સાગરદત્ત, પદ્મકીર્તિ, નયનન્દિ, કનકશર્મા, ૪૭૬ વિં ૧૨

દેવસૂરિ, જયદેવનું ૭૬ શાસ્ત્ર, નન્નદેવસૂરિ ૩૫૫ સિદ્ધસૂરિ, જયકીર્તિનું ૭૬૦ શાસન ૩૫૬ જયમંગલની કવિશિક્ષા ૩૫૭-૯ મલધારી શ્રીચંદ્રસૂરિ ૩૬૦ તેમના શિ. દેવભદ્રમૃગિ ૩૬૧ વર્ધમાનસૂરિ વૈયાકરણ ૩૬૨ તેમની સિદ્ધરાજવર્ણન નામની કૃતિ ૩૬૩ સાગરચંદ્ર.

૨૪૧-૨૫૫

પ્રકરણ ૪ થું કુમારપાલનો સમય. મ. ૧૧૯૯ થી ૧૨૩૦

૩૬૪-૩૮૨ કુમારપાલ, તેનો પ્રતાપ-રાજવિસ્તાર, અમારિ ઘોષણા, મઘનિષેધ, પરમાર્હત, તેનું ધાર્મિક જીવન, મંદિરો, દેવાલયમંડિત દેશ, આદર્શ જૈનરાજ્ય, ૩૮૩-૮૭ જૈન મંત્રીઓ, દડનાયકો વગેરે ૩૮૮ એકવીસ જ્ઞાનભંડાર.

૨૫૬-૨૭૨

પ્રકરણ ૫ મું કુમારપાલનો સમય. (ચાલુ) સ. ૧૧૯૯ થી ૧૨૩૦

સાહિત્યપ્રવૃત્તિ ૩૮૯ મલયગિરિ-મહાન મસ્કૃત ટીકાકાર, વૈયાકરણ, ૩૯૦ લક્ષ્મણ ગણિ ૩૯૧ જિનભદ્ર, ચંદ્રસેન, નેમિચંદ્ર, કનકચંદ્ર (?), રવિપ્રભ ૩૯૨ શ્રીપાલના પુત્ર કવિ સિદ્ધપાલ ૩૯૨ક તાડપત્રોપર લખાયેલી પ્રતો ૩૯૩ શ્રીચંદ્રસૂરિ ૩૯૪ વાદિ નેમિચંદ્ર, ૩૯૫ શ્રાવક કવિ દુર્લભરાજ ૩૯૬ વિજયસિદ્ધસૂરિ ૩૯૭ હરિભદ્રસૂરિ ૩૯૮ તાડપત્રની પ્રતો ૩૯૯ પદ્મપ્રભસૂરિ ૪૦૦ પરમાનંદસૂરિ ૪૯૧ હેમાચાર્ય શિષ્ય દેવચંદ્ર મુનિનું નાટક ૪૦૨ શ્રીચંદ્રસૂરિ ૪૦૩ વાદિદેવસૂરિનો સ્વ. ૪૦૪ મુનિરત્નસૂરિ ૪૦૫ જગદેવ, સૂદન વિપ્ર ૪૦૬ તાડપ્રત ૪૦૭-૧૦ સોમપ્રભસૂરિ ને તેમના ગ્રંથો

૨૭૩-૨૮૪

પ્રકરણ ૬ ઠું હેમચુગ મ. ૧૧૬૨-૧૨૨૯

હેમચંદ્રમૃગિ મળધી કથનો, તેમના પોતાના વચનો ૪૧૧-૨ તેમના મળધી પ્રસ્તાવ ૪૧૩ ગુરૂપરંપરા ૪૧૪-૧૫ દીક્ષા, આચાર્યપદ ૪૧૬-૭ સિદ્ધરાજ સાથેના પ્રમગો ૪૧૮ સિદ્ધદેવવ્યાકરણની રચના ૪૧૯ ત્રિ. શ. પુરૂષચરિત્રની રચના ૪૨૧-૩ ગૃજરાતનું પ્રધાનવ્યાકરણ ૪૨૪-૫ રાજાઓ સાથેના

સંબંધ ૪૨૬-૯ કુમારપાલ સાથેના પ્રસંગો ૪૩૦ અન્ય ગ્રંથો ,
૪૩૧ ' કલિકાલ સર્વસ્વ '

૨૮૫-૩૦૦

પ્રકરણ ૭ મું હેમયુગ (ચાલુ)

હેમાચાર્ય મળધી અન્ય ગ્રંથકારો-૪૩૨ તેમની સાહિ-
ત્યસેવા-વ્યાકરણ ૪૩૩ તેના પાત્ર અગો ૪૩૫ ' અપભ્રંશ '
વ્યાકરણના આદિકર્તા ૪૩૬-૭ વ્યાકરણની વિશિષ્ટતા ૪૩૮-
૪૪૧ દયાશ્રય મહાકાવ્ય, બે-સરકૃત તેમજ પ્રાકૃત. ૪૪૨
ચાર કોષગ્રંથો ૪૪૩-૫ ચાર અનુશાસન-શબ્દ, લિંગ, કાવ્ય
અને ૭૬ પર, વાદાનુશાસન ૪૪૬-૮ ન્યાયનો પ્રમાણભીમાસા
ગ્રંથ ૪૪૯ બે ખત્રીશીઓ-ન્યાયસદ્ભિત ૪૫૦ જૈન ન્યાય-
શાસ્ત્રનો ત્રીજો યુગ-પુષ્પિત કાલ ૪૫૧-૨ યોગશાસ્ત્ર ૪૫૩
સ્તોત્રો ૪૫૪ અર્હતીતિ ૪૫૫ આનંદશકરભાષનો અભિપ્રાય
૪૫૬ અનેક જિનમંદિરોની પ્રતિષ્ઠા ૪૫૭ ધર્મશ્રદ્ધા ૪૫૮
અન્ય દર્શનો પ્રત્યે સમભાવ ૪૫૯ પૂર્વ ગ્રંથકારોની પ્રશંસા
૪૬૦-૧ કનૈયાલાલ મુનશીનો મત ૪૬૨-૬ હેમાચાર્યનું શિષ્ય
મંડળ. રામચદ્રસૂરિ તેમના ગ્રંથો ૪૬૭ ગુણચંદ્ર ૪૬૮ જાલચંદ્ર
૪૬૯ રામભદ્રકૃત નાટક ૪૭૦ હેમયુગનો પ્રતાપ. ૩૦૧-૩૨૬

વિભાગ ૪ થો 'ભાષા' સાહિત્યનો ઉદય પારા ૪૭૧-૬૬૦

પૃ. ૩૨૭-૪૪૮

પ્રકરણ ૧ હું અપભ્રંશ સાહિત્ય.

૪૭૧ હેમાચાર્ય અપભ્રંશના પાણિની ૪૭૨ ગૂજરાતી
ભાષાની જનની અપભ્રંશ; ગૂં ના ત્રણ યુગ; તેનો આરંભ,
૪૭૩ અપભ્રંશ સાહિત્ય મુખ્યત્વે જૈનો પાસે ૪૭૪ વિં ૮
થી ૧૦ મી સદીનું અપભ્રંશ સાહિત્ય સ્વયંભૂદેવ, ત્રિભુવન
સ્વયંભૂ, ધવલ ૪૭૫ વિં ૧૧મી સદી મહેશ્વર, ધનપાલ, પુષ્પદત્ત,
શ્રીચંદ્ર, સાગરદત્ત, પદ્મપ્રીતિ, નયનન્દિ, કનકામર, ૪૭૬ વિં ૧૨

મી સદી અભયદેવ, સાધારણ, દેવચંદ્ર, વર્ધમાન, લક્ષ્મણ, જિનદત્ત, ધાહિલ, મુનિચંદ્ર ૪૭૭ સં. ૮૩૫ ની કુવલયમાલા અઢાર દેશીભાષા-સૌરાષ્ટ્ર, લાટ, ગૂર્જર દેશની બોલીઓ ૪૭૮ વિં ૧૩ મી સદી યોગીન્દ્ર, માધ્વલધવલ, હરિભદ્ર, વગ્દત્ત, રત્નપ્રભ.

૩૨૯-૩૩૩

પ્રકરણ ૨જી સોલંકી વંશનો સમય (અનુમંધાન)

મં. ૧૨૩૦ થી સ. ૧૨૯૯

૪૭૯ અજયપાલ અને જૈનો ૪૮૦ મંત્રી યશઃપાલ ૪૮૧ નરપતિ ૪૮૨ પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ ને જિનપતિ સુગિ ૪૮૩ રત્નપ્રભ સૂરિ ૪૮૪ મહેશ્વર સૂરિ ૪૮૫ મૂલરાજ તથા ભોબોલીમ ૪૮૬ જગદેવનો આખૂ પર ઉદ્ધાર આદિ ૪૮૭ હેમપ્રભ સૂરિ, માણિક્યચંદ્ર સૂરિ, પરમાનંદ સૂરિ, ૪૮૮ દંડનાયક સોભનદેવ, મુદ્રાધિકારી રત્નસિંહ. ૪૮૯ દેવભદ્રસૂરિ ને તેના શિષ્ય સિદ્ધસેનસૂરિ ૪૯૦ આસડ આવક મહાકવિ ૪૯૧ ઉદયપ્રભસૂરિ, પૃથ્વીચંદ્ર, ૪૯૨ ઉદયસિંહ ૪૯૩ નેમિચંદ્ર ભંડારી આવક ૪૯૪ મલયપ્રભ ૪૯૫ તિલકાચાર્ય, ધર્મધોષ, દેવેન્દ્ર-સરિઓ ૪૯૬ વાયડા ગચ્છના જિનદત્ત અને જીવદેવસૂરિ ૪૯૭ ગુણવલ્લભ, અજીતદેવ, હરિભદ્ર, પૂર્ણભદ્ર ૪૯૮ વિજયપાલ કવિ ૪૯૯ બે ભાઈઓ-અંબડ મંત્રી અને આલ્હાદન દંડનાયક, વર્ધમાનસૂરિ ૫૦૦ તાડપત્રની પ્રતો ૫૦૧ રાજ્ય પ્રલ્હાદનદેવ-પાલણપુર સ્થાપક, ૫૦૨ જીઓ વસ્તુપાલ યુગ ૫૦૩-૪ અપભ્રંશ સાહિત્ય-૧૩ મી સદીનું. રત્નપ્રભ, સોમપ્રભ, મહાકવિ અમરકીર્તિ-નાગરકુલ, જયદેવ. ૫૦૫ જૂની ગૂર્જરાતીનું સાહિત્ય શાલિભદ્રસૂરિ નેમિચંદ્ર ભંડારી, ધર્મ, વિજયસેનમરિ, મંગલમરિ.

૩૩૪-૩૩૬

પ્રકરણ ૩ જી. વસ્તુ-તેજયુગ સ. ૧૨૭૫ થી મ. ૧૩૦૩

વસ્તુપાલનું આત્મવૃત્તાત, સોમેશ્વરકૃત પ્રશસ્તિ ૫૦૬

મહામાત્ય વસ્તુપાલ-તેજપાલ ૫૦૭ હિંદુ સંસ્કૃતિના રક્ષક અને
અન્ય સંસ્કૃતિ પ્રત્યે આદરવાળા, ૫૦૮ વિદ્વાન્માન્ય વસ્તુપાલ,
રાજકાર્યદક્ષ તેજપાલ ૫૦૯ પૂર્વજ્ઞતાત ૫૧૦ જન્મ-મંત્રીઓ
૫૧૧ ભોળાભીમની નિર્બળતા ૫૧૨ વીરધવલની પમંગી
૫૧૩ રાજકુશલ મંત્રીઓ ૫૧૪-૫ લડાયક ચોદો-યુદ્ધવીર
વસ્તુપાલ ૫૧૬ બનેની દક્ષતા ૫૧૭ તેજપાલ પશુ ચોધો
૫૧૮ યવનો સાથે મગામ ૫૧૯ ભદ્રેશ્વરના ભીમસેન સાથે યુદ્ધ
૫૨૦ કુટુંબ-પરિવાર. ૫૨૧ 'દશા' વર્ણિકોની ઉત્પત્તિ ૫૨૨
-૫ ધનપ્રાપ્તિ-સુકૃત્યોમા વ્યય, સૈયદનુ દ્રવ્ય વગેરે, સર્વ ધર્મના
મંદિરો. ૫૨૬ દ્વાણિગ-વસહિ, આખૂ ૫૨૭ સુકૃત્યોની નોધ
૫૨૭ક અન્ય ધર્મ સંબંધીના સુકૃત્યોની નોધ, ૫૨૮ ભર્ય-
શકુનિકા વિહાર ૫૨૯ મહાયાત્રા ૫૩૦ એક કવિની અન્યોક્તિ.

૩૩૭-૩૬૬

પ્રકરણ ૪ થું. વસ્તુ-તેજયુગમાં સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ સ. ૧૨૭૫
થી સં. ૧૩૦૩

વસ્તુપાલની હિંદુઓ ૫૩૧-૪ વિદ્વાન્-કવિ, કાવ્ય-
પરીક્ષક અને કવિઓનો ભોજ વસ્તુપાલ, નિરભિમાન, પુસ્તક-
લડાગે, કવિઓનો આશ્રયદાતા, ૫૩૫-૬ રાજકવિ સોમેશ્વર-
સોમશર્મા ૫૩૭ હરિહર ૫૩૮ સુભટ ૫૩૯ નાનાક ૫૪૦
જૈન-પ્રાણણ વચ્ચે પ્રીતિ ૫૪૧ શૈવ સપ્રદાય ને વિષ્ણુભક્તિ
૫૪૨-૩ અરિસિંહ ૫૪૪-૬ અમરચંદ્રસૂરિ, તેમના ગ્રંથો ૫૪૭
'લઘુભોજરાજ' વસ્તુપાલ ૫૪૮-૫૧ બાલચંદ્રસૂરિ ૫૫૨ જય-
સિંહસૂરિ ૫૫૩ હિંદવપ્રભસૂરિ ૫૫૪ વસ્તુપાલનો પુસ્તકમગ્રહ,
૫૫૫ તેની અન્ય વિદ્વાનોને ગ્રેરણા ૫૫૬-૭ નરચંદ્રસૂરિ, ૫૫૮
તેના ગુરુ દેવપ્રભસૂરિ ૫૫૯ 'કવીન્દ્રબંધુ' યશોવીર મંત્રી ૫૬૦-૧
આ યુગમાં તાડપત્ર પર લખાયેલી પ્રતો ૫૬૨-૩ માણિક્યચંદ્ર-
સૂરિ, તિલકાચાર્ય, અભયદેવ આદિ ગ્રંથકારો ૫૬૪ વિનયચંદ્ર-

સુરિ ૫૬૫ તપાગચ્છરથાપક જગચ્ચંદ્રસુરિ ૫૬૬ મંથપતિ
પૂનડ, સર્વદેવસુરિ, ૫૬૭ જિનપાલ ઉ૦, ૫૬૮ દિ૦ પંડિત
આશાધર, ૫૬૯ મહેદ્રસુરિ ૫૭૦ પદ્મપ્રભ ૫૭૦ સુમતિ ૫૭૧
ગુણાકર, દેવેન્દ્ર ૫૭૨ વસ્તુપાલ-તેજપાલનો સ્વર્ગવાસ ૫૭૩
તેમની ભાવના, ૫૭૪ તેમના યુગ મંબંધી પ્રો. આનંદશકર
૫૭૫ તેમજ સ્વ૦ ચીમનલાલ દલાલ. જૈનોનો ગૂજરાતપર
ઉપકાર.

૩૭૦-૪૦૦

પ્રકરણ ૫ મું વાઘલા વશનો સમય. મ ૧૩૦૦ થી ૧૩૫૬

૫૭૬ વિશલદેવ, ૫૭૭ તપાગચ્છમા મતભેદ-એ પક્ષો
૫૭૮ દાનવીર જગદૂશાહ ૫૭૯ ઉદયનમંત્રીના પ્રપૌત્ર સદ્ગમણ
૫૮૦ પેથડમત્રી ૫૮૧ તેણે કરાવેલા ૮૪ મંદિર ૫૮૨ તેનો
પુત્ર ઝાઝણ ૫૮૩ ત. દેવેન્દ્રસુરિ અને તેમના ગ્રંથો ૫૮૪-૫
આ સમયમા લખાયેલ તાડપત્રની પ્રતો ૫૮૬ સર્વાનંદ, પર-
માનંદ, યશોદેવ ૫૮૭ તાડપ્રતો, અજિતપ્રભ, ૫૮૮ પૂર્ણકલશ,
૫૮૯ અભયતિલક ૫૯૦ ચંદ્રતિલક ૫૯૧ વિદ્યાનંદ ૫૯૨
જિતેન્દ્ર, જયમગલ, ૫૯૩ પ્રબોધચંદ્ર ૫૯૪ ધર્મતિલક,
મુનિદેવ, સિદ્ધતિલક, નરચંદ્ર, ૫૯૫ પ્રદ્યુમ્નસુરિ, ૫૯૬ વિન-
યચંદ્ર, રત્નપ્રભ, પ્રબોધમૂર્તિ-જિનપ્રબોધ, સોમચંદ્ર ૫૯૭
ધર્મધોષ, સોમપ્રભ, ૫૯૮ ક્ષેમકીર્તિ, માનવુગ, ધર્મકુમાર,
વિવેકસાગર, ૫૯૯ પ્રભાવકચરિતકાર પ્રભાચંદ્ર ૬૦૦ માલચંદ્ર,
માણિક્ય, ૬૦૧ મલ્લિષેણ, ૬૦૨ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથકાર જિનપ્રભ-
સુરિ વિવિધ તીર્થકલ્પ, ૬૦૩ તેની ઐતિહાસિકતા, ૬૦૪
સ્તવનો, રાજશેખર, ૬૦૫ કાગળોનો ગૂજરાતમા પ્રવેશ, ૬૦૬
અપભ્રંશ સાહિત્ય-જિનપ્રભ, ૬૦૭ જૂની ગૂજરાતીમા સાહિત્ય-
કવિઓ વિનયચંદ્ર, મોમમૂર્તિ, જગદુ, પદ્મ ૬૦૮ ગૂં ગદ્યકૃતિઓ
૬૦૯ બાલશિક્ષા કર્તા મગ્ધામસિદ્ધ ૬૧૦ ગૂર્જરદેશના હિન્દુ

રાજ્યનો અત. મુસલમાનો ૬૧૧ ત્યારસુધી જૈન પડિતોની
અપૂર્વ સાહિત્ય સેવા. ૪૦૧-૪૨૧

પ્રકરણ ૬ ૬ ગૂજરાતમાં મુસલમાનો. સં. ૧૩૫૬ થી ૧૪૦૦

૬૧૨-૧૫ મુસલમાનો આવ્યે ગૂર્જરભૂમિની થયેલી
સ્થિતિ ૬૧૬ ભાષા ગદ્યકૃતિઓ-બાલાવખોધો ૬૧૭ જૈનોનું
ભાષાસાહિત્ય, ૬૧૮ અલાહિદીન ખીલજી-ગૂજરાત આદિ પર
જીત ૬૧૯ અલપખાનસૂખો-જૈનમંદિરોનો લંગ ૬૨૦-૨ શત્રું-
જય તીર્થોદ્ધારક-સમરસિંહ ૬૨૩-૬ આણુ તીર્થનોઉદ્ધાર, મંદિર,
પ્રતિમાઓ ૬૨૭ સાહિત્યપ્રવૃત્તિ-મેરુતુંગકૃત ઐ. પ્રબંધ
ચિંતામણી ૬૨૮ તેમાના પ્રબંધો ૬૨૯ ઐ.સ્થવિરાવલી તેમજ
ખીજા ગ્રંથો ૬૩૦ વિદ્યાકર, ફેરના વાસ્તુસાર અને જ્યોતિઃ-
સારાદિ, કમલપ્રભ, સોમતિલક ૬૩૧ સુધાકલશનું સંગીતો-
પનિપત્ત અને તેનો સાર ૬૩૨ જિનકુશલસૂરિ, લખ્ખિનિધાન
૬૩૩ ર. સોમતિલકસૂરિ, પ્રભાનંદ, રત્નદેવ ૬૩૪ તાડપત્રપર
લખાયેલ પ્રતો ૬૩૫ શ્રીતિલક, શ્રીચંદ્ર, ૬૩૬ સર્વાનંદસરિનું
જગદૂચરિત, ભુવનતુંગ, ૬૩૭ જૂની ગૂજરાતીનું સાહિત્ય-ગદ્ય-
કૃતિઓ ૬૩૮ પ્રજ્ઞાતિલક શિષ્ય, ૬૩૯ અંબદેવકૃત સમરારાસો,
જિનપદ્મ, ૬૪૦ સોલણુ.

૪૨૨-૪૩૫

પ્રકરણ ૭ ૭ ગૂજરાતમાં મુસલમાનો. સં. ૧૪૦૧ થી ૧૪૫૬

૬૪૧ ઐ. બનાવો ૬૪૨ રાજશેખરકૃત ઐ. ચોવીસ પ્રબં-
ધોનો પ્રબંધકોષ, તથા અન્ય ગ્રંથો ૬૪૩ ગુણસમૃદ્ધિ મહત્તરા,
મેરુતુંગ ૬૪૪ મુનિભદ્ર, ૬૪૫ ભાવદેવ ૬૪૬ જયસિંહ સરિકૃત
હમ્મીર મહાકાવ્ય ને અન્ય ગ્રંથો ૬૪૭ ગુણાકર, મહેન્દ્રપ્રભ,
મલયેન્દ્ર, ૬૪૮ રત્નશેખર ૬૪૯ દેવેન્દ્ર, ૬૫૦ જયશેખરસૂરિ
૬૫૧ મેરુતુંગમંત્રિ, મહેન્દ્રપ્રભ ૬૫૨ દેવસુન્દરસરિના આચાર્ય-
શિષ્યો ૬૫૩ જ્ઞાનસાગર, કુલમડન, મુનિસુદર, દેવમૂર્તિ, સાધુ-

અરિ પદ્મ તપાગચ્છ્યાપક જગન્નાથગણિ પદ્મ ગમપાતિ
 પૂનક, સર્વદેવસૂરિ, પદ્મ જિનપાત્ર ઉ૦, પદ્મ દિ૦ પડિત
 આશાધર, પદ્મ મહેદ્રસૂરિ પ૭૦ પદ્મપ્રભ પ૭૦ સુમતિ પ૭૧
 ગુણાકર, દેવેન્દ્ર પ૭૨ વસ્તુપાત્ર-નેજપાત્રનો સ્વર્ગવાસ પ૭૩
 તેમની ભાવના, પ૭૪ તેમના યુગ ગણધી પો. ગ્લાનદ્વકૃ
 પ૭૫ તેમજ સ્વ૦ ચીમનદાસ દલાલ. જ્ઞાનોનો ગૂજરાતપર
 ઉપકાર.

૩૯૦-૪૦૦

પ્રકરણ ૫ મું વાઘેલા વંશનો સમય મં ૧૩૦૦ થી ૧૩૧૬

પ૭૬ વિશલદેવ, પ૭૭ તપાગચ્છમા મતભેદ-ગે પદ્મો
 પ૭૮ દાનવીર જગદ્દુશાસ પ૭૯ ઉદયનમંત્રીના પ્રપોત્ર મનખજી
 પ૮૦ પેથડમત્રી પ૮૧ તેણે કરાવેલા ૮૪ મંદિર પ૮૨ તેનો
 પુત્ર ઝાઝણ પ૮૩ ત. દેવેન્દ્રસૂરિ અને તેમના ગ્રંથો પ૮૪-૫
 આ સમયમા લખાયેલ તાડપત્રની પ્રતો પ૮૬ સર્વાનંદ, પર-
 માનંદ, યશોદેવ પ૮૭ તાડપ્રતો, અજિતપ્રભ, પ૮૮ પૂર્ણકેસર,
 પ૮૯ અભયતિલક પ૯૦ ચંદ્રતિલક પ૯૧ વિદ્યાનંદ પ૯૨
 જિનેશ્વર, જયમગલ, પ૯૩ પ્રબોધચંદ્ર પ૯૪ ધર્મતિલક,
 મુનિદેવ, સિંહતિલક, નરચંદ્ર, પ૯૫ પ્રદુમ્નસૂરિ, પ૯૬ વિન-
 યચંદ્ર, રતનપ્રભ, પ્રબોધમૂર્તિ-જિનપ્રબોધ, સોમચંદ્ર પ૯૭
 ધર્મધોષ, સોમપ્રભ, પ૯૮ ક્ષેમકીર્તિ, માનપુગ, ધર્મકુમાર,
 વિવેકસાગર, પ૯૯ પ્રભાવકચરિતકાર પ્રભાચંદ્ર ૬૦૦ માલચંદ્ર,
 માણિક્ય, ૬૦૧ મલ્લિષેણ, ૬૦૨ પ્રસિદ્ધ ગ્રંથકાર જિનપ્રભ-
 સૂરિ વિવિધ તીર્થકલ્પ, ૬૦૩ તેની અતિહાસિકતા, ૬૦૪
 સ્તવનો, રાજશેખર, ૬૦૫ કાગળોનો ગૂજરાતમા પ્રવેશ, ૬૦૬
 અપભ્રંશ સાહિત્ય-જિનપ્રભ, ૬૦૭ જૂની ગૂજરાતીમા સાહિત્ય-
 કવિઓ વિનયચંદ્ર, મોમમૂર્તિ, જગદુ, પદ્મ ૬૦૮ ગૂં ગદ્યકૃતિઓ
 ૬૦૯ બાલશિક્ષા કર્તા મગ્ધામસિંહ ૬૧૦ ગૂજરદેશના હિન્દુ

રાજ્યનો અત. મુસલમાનો ૬૧૧ ત્યારસુધી જૈન પડિતોની
અપૂર્વ સાહિત્ય સેવા.

૪૦૧-૪૨૧

પ્રકરણ ૬ હું ગૂજરાતમાં મુસલમાનો. સં. ૧૩૫૬ થી ૧૪૦૦

૬૧૨-૧૫ મુસલમાનો આવ્યે ગૂર્જરભૂમિની થયેલી
સ્થિતિ ૬૧૬ ભાષા ગદ્યકૃતિઓ-ખાલાવળોધો ૬૧૭ જૈનોનું
ભાષાસાહિત્ય, ૬૧૮ અલાહિદીન ખીલજી-ગૂજરાત આદિ પર
છત ૬૧૯ અલપખાનસૂત્રો-જૈનમંદિરોનો ભંગ ૬૨૦-૨ શતું-
જય તીર્થોદ્ધારક-સમરસિંહ ૬૨૩-૬ આણુ તીર્થનો ઉદ્ધાર, મંદિર,
પ્રતિમાઓ ૬૨૭ સાહિત્યપ્રવૃત્તિ-મેરુતુંગકૃત ઐં પ્રબંધ
ચિંતામણી ૬૨૮ તેમાના પ્રબંધો ૬૨૯ ઐંસ્થવિરાવલી તેમજ
ખીલ્લ અંથો ૬૩૦ વિદ્યાકર, ફેરના વારસુસાર અને ન્યોતિ:-
સારાદિ, કમલપ્રભ, સોમતિલક ૬૩૧ સુધાકલશનું સંગીતો-
પનિપત્ અને તેનો સાર ૬૩૨ જિનકુશલસૂરિ, લખ્ધિનિધાન
૬૩૩ ૩ સોમતિલકસૂરિ, પ્રભાનંદ, રતનદેવ ૬૩૪ તાડપત્રપર
લખાયેલ પ્રતો ૬૩૫ શ્રીતિલક, શ્રીચંદ્ર, ૬૩૬ સર્વાનંદસૂરિનું
જગદૂચરિત, ભુવનતુંગ, ૬૩૭ જૂની ગૂજરાતીનું સાહિત્ય-ગદ્ય-
કૃતિઓ ૬૩૮ પ્રજ્ઞાતિલક શિષ્ય, ૬૩૯ અંબદેવકૃત સમરારાસો,
જિનપદ્મ, ૬૪૦ સોલણુ.

૪૨૨-૪૩૫

પ્રકરણ ૭ મું ગૂજરાતમાં મુસલમાનો. સં. ૧૪૦૧ થી ૧૪૫૬

૬૪૧ ઐ. ખનાવો ૬૪૨ રાજશેખરકૃત ઐં ચોવીસ પ્રબં-
ધોનો પ્રબંધકોષ, તથા અન્ય અંથો ૬૪૩ ગુણસમૃદ્ધિ મહત્તરા,
મેરુતુંગ ૬૪૪ મુનિભદ્ર, ૬૪૫ ભાવદેવ ૬૪૬ જયસિંહ સરિકૃત
હમ્મીર મહાકાવ્ય ને અન્ય અંથો ૬૪૭ ગુણાકર, મહેંદ્રપ્રભ,
મલયેંદુ, ૬૪૮ રત્નશેખર ૬૪૯ દેવેન્દ્ર, ૬૫૦ જયશેખરસૂરિ
૬૫૧ મેરુતુંગસૂરિ, મહેંદ્રપ્રભ ૬૫૨ દેવસુન્દરસૂરિના આચાર્ય-
શિષ્યો ૬૫૩ જ્ઞાનસાગર, કુલમંડન, મુનિસુંદર, દેવમૂર્તિ, સાધુ-

રત્ન, ક્ષેમકર ૬૫૪ નયગદ્યત હમ્મીર ગદ્યાડ્યા ને અન્ય
કૃતિઓ ૬૫૫ આ સમયમા લખાયેલી તાડપત્રની પ્રતો ૬૫૬
જૂની ગૂજરાતીનું સાહિત્ય-તરણુપ્રબનો "પાદ્માવળી" ૬૫૭
જૂની ગૂજરાતીનું કાવ્યસાહિત્ય-રાજશેખર, વિજયભા, વિન-
યપ્રસ, હરમેવક, જિનોદય, જ્ઞાનકલ્પ, વિદ્યુ, મેઝનદન,
દેવસુદર, દેવસુદરશિષ્ય, મુનિસુદર, વસિતગ, સાંતુદસ, ૬૫૮
કુલમંડનકૃત મુગ્ધાવળોષ ઓક્તિક, ૬૫૯ અમદાવાદ-ગજધાની
૬૬૦ જૈન સાધુઓનું શાસ્ત્રાગેવન-૨૫ રણજિતગગ ૪૩૬-૪૪૮
વિભાગ ૫ માં 'ભાષા' સાહિત્યનો મધ્યકાલ પારા

૬૬૧-૭૮૭

૪૪૯-૫૩૨

પ્રકરણ ૧ હું સોમસુન્દર-યુગ. મ. ૧૪૫૬-૧૫૦૦

સોમસુન્દરસૂરિનું વૃત્તાત ૬૬૧ તે ગુરિનો જન્મ, દીપા
આદિ ૬૬૨ આચાર્યપદ ૬૬૩ સોમસુદરયુગ ૬૬૪ વડનગર
અને ઇડરમા મૂરિજી, તારંગાની પ્રતિષ્ઠા, દેલવાડા, અમદાવાદનો
પાતસાહમાન્ય ગુણુરાજ સધવી. ચિતોડનો જૈન કીર્તિસ્તંભ
૬૬૫ મહુવા, પાટણ, દેલવાડામા વિહાર, રાણુપુર-રાણુકપુર
મંદિરનો નિર્માતા ધરણા શા ૬૬૬ અન્ય કાર્યો-મંદિરપ્રતિષ્ઠા,
તીર્થયાત્રા વગેરે ૬૬૭ જોસલમેરમા લક્ષ્મણુવિહાર ૬૬૮ સ્થા-
પત્યકલા-અમદાવાદ ને રાણુકપુર ૬૬૯ લેખનકલાનો વિકાસ,
પુસ્તકસંગ્રહ, મોઢ શાંતિનો પર્વત ૬૭૦ આ યુગમા લખાયેલી
તાડપત્રપરની પ્રતો

૪૫૧-૪૬૧

પ્રકરણ ૨ જું સોમસુન્દર-યુગમાં સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ

સોમસુદર સંબંધી મુનિસુદર ૬૭૨ ગુણુરત્નસૂરિ-તેમના
ગ્રંથો ૬૭૩ સોમસુદરનો શિષ્યપરિવાર, ૬૭૪-૫ મુનિસુદરસૂરિ
૬૭૬ જયચંદ્રસૂરિ ૬૭૭ ભુવનસુદરસૂરિ ૬૭૮ જિનકીર્તિસૂરિ
૬૭૯ રત્નશેખરસૂરિ ૬૮૦ અન્ય શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિ ૬૮૧

માણિક્યસુદરસુરિ, ૬૮૨ માણિક્યશેખરસુરિ ૬૮૩ દેવમૂર્તિ
૬૮૪ તાડપત્રની પ્રત ૬૮૫ લક્ષ્મીપણ, જિનસુદર ૬૮૬
ચારિત્રસુદર ૬૮૭ રામચંદ્રસુરિ ૬૮૮ શુભશીલકૃત કથાસાહિત્ય.
૬૮૯ ઐતિહાસિક ગ્રંથો ૬૯૦ કીર્તિરાજ, ધીરસુદર, ૬૯૧ સોમ-
સુદરસુરિકૃત ગ્રંથો. ૪૬૨-૪૭૧

પ્રકરણ ૩ જી. આ યુગમાં ખરતર ગચ્છીયની ખાસ
સેવા, અને ગુજરાતી સાહિત્ય મ. ૧૪૫૬ થી ૧૫૧૦.

૬૯૨-૩ ખ. જિનભદ્રસુરિ-તેમણે સ્થપાવેલા અનેક
જ્ઞાનકોશ, ૬૯૪ જિનવર્દ્ધન ૬૯૫-૬ જયસાગર-ગ્રંથો અને પુસ્તક
લિખાપન ૬૯૭ જિનસાગર, ધર્મચંદ્ર. મંત્રી મંડન અને તેના
ગ્રંથો, મંડનનો આત્મવૃત્તાત ૬૯૮-૭૦૧ મંડન મંત્રીના પૂર્વજો,
૭૦૨-૩ મંડન મંત્રી, ૭૦૪ મંડનના ગ્રંથો ૭૦૫ ધનદ અને
તેના ત્રણ શતકો ૭૦૬ સિદ્ધાન્ત-કોશ, ૭૦૭ અપભ્રંશ
સાહિત્ય-જયશેખર, હેમસાર, વિશાલરાજ ૭૦૮ ગૂજરાતી
ભાષાસાહિત્ય-ગદ્ય કૃતિઓ ૭૦૯ ગૂજરાતી કાવ્યસાહિત્ય-
જયશેખર, સોમસુદર, હીરાનંદ, જયસાગર, માડણુ શ્રાવક, ચપો,
દેવરત્નસુરિ શિ., સાધુકીર્તિ, તેજવર્દ્ધન, મંડલિક, સર્વાનંદ,
જયવલ્લભ, રત્નમંડન, ૭૧૦ નરસિંહ મહેતાને ગૂર્જર 'આદિ
કવિ' હવે નહિ કહી શકાય ૭૧૧ તેની પહેલાનું ગૂજરાતી
સાહિત્ય, ૭૧૨-૪ જયશેખરકૃત પ્રબોધ ચિંતામણી રૂપક કાવ્ય
મં. ૧૪૬૨, ૭૧૫ તેમાના છંદો, માણિક્યસુદરકૃત ગદ્યમા
પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર ૭૧૭ પદ, માર્ગ, દેશી, 'પ્રભાતિયા' ૭૧૮
ગૂ. જૈન કવિઓના કાવ્યનમુના અપાયા નથી તેનું કારણ.

૪૭૨-૪૯૨

પ્રકરણ ૪ જી. વિક્રમ સોળમું શતક મં. ૧૫૦૧-૧૬૦૦
ઐતિહાસિક ઘટનાઓ.

ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્યમાથી મગલાચરણ ૭૧૯ રાણા

કુબાનો ભાગ્ય નેટાક, ગિનોડની પિંગાગ્ગાનની-નિગાગોરી,
રાણાબુ કર ન બેવાનુ અનગાપ. જુનાગનો આડવિક
ગજ, ખભાતનો શાણુરાજ ૭૨૦ આપીઆના દગા-પીમા બેદ
૭૨૧ લક્ષ્મીસાગર મરિનુ ગગિન. ૨૨ ગગિનિના મનગગજ
અને નગગજ, મધવી ગદો, હુગર અને મડો ૭૨૦ અમદાવા-
વાદનો મંત્રી કર્મણુ સમસી,મીરોલીનો ખાગો મારી ૭૨૪
છંડરમા લક્ષ્મીસાગર ગગિ ૭૨૫ મીરોલીના મંત્રીઓ મ
સદસા ૭૨૬ માડગદના મ વેલો ૭૨૭ પિપડાપુર ને દેશમના
સધવીઓ ૭૨૮-૯ માડવના 'ગાદગમદિક' ગે ૧૨.ની તથા ખીજ
સધપતિઓ ૭૩૦ કમલગગમ, શ્રીમાલી મંત્રાનજ, જિનમસદ,
શ્રીમાલી દેવાનો જ્ઞાનકોશ, ૭૩૧ 'એક વાણિયો જાદ, ખીજે
પાદશાદ'-ખેમો ૧૩લીઓ, આસનાલ મંત્રી નગગજ ૭૩૨
કર્માશાહનો શરુજયનો ઉદાર ૭૩૩-૫ તેની લકીકત ૮૮૩-૫૧૫
પ્રકરણ ૫ સુ' સોળમા શતકમાં સપ્રદાયની છિન્નલિન્નતા.

સંક્રિતમુકતાવલીના અવતરણુ ૭૩૬ અમદાવાદમા લોકા
શાહ, મૂર્તિપૂજનનિષેધ ૭૩૭ ભાણાથી પ્રતિમાનિષેધ, ખીજે ને
તેનો મત, દૂઢિયા-સ્થાનકવાસી ૭૩૮ કડવો-કડવા મત-સાધુ
નિષેધ ૭૩૯ પાર્શ્વચંદ્ર-તેનો ગન્ધ. ૭૪૦ શિથિલાચાર સામે
કડક આચાર, વૈષ્ણવ સપ્રદાયનો પ્રવેશ ૭૪૧ તે વૈષ્ણવ
મતની દુકી વિગત ૭૪૨ આનંદવિમલ મરિનો ક્રિયોદાર
૭૪૩ ધર્મની છિન્નલિન્નતા-મુસલમાનોની મૂર્તિલિજકતા,
મહમદ બેગડો, હિંદુઓનો કાળ.

૫૦૬-૫૧૨

પ્રકરણ ૬ સુ' સોળમા શતકમાં સાહિત્યપ્રવૃત્તિ

રઘુવશટીકામાથી શારદા સ્તુતિ ૭૪૪ તપોરતન ને ગુણુરતન
૭૫૫ પાટણના શ્રીમાલી પર્વતનુ અથલિઆપન ૭૪૬ સોમ
ધર્મ ૭૪૭ સોમદેવ, ગુણાકર. ૭૪૮ ચારિત્રવર્ધન ૭૪૯ ઉદય
ધર્મ, ચર્વસુદર ૬૫૦ સાધુસોમ, ઋષિવર્ધન, ધર્મચંદ ૭૫૧

સત્યરાજ, હેમલસ, જ્ઞાનસાગર ૭૫૦ ગત્તમડનનો ભોજપ્રગથ
અને બીજા ગ્રંથો, શુભશીલ, અમરચંદ્ર, સાધુસોમ, સંગ્રામસિંહ,
૭૫૩ પ્રતિષ્ઠાસોમનૃત સોમસૌભાગ્ય, રાજવલ્લભ, આદિ
૭૫૪ સિદ્ધમરિ, સત્યરાજ, ભાવચંદ્ર, વિનયભૂપણ, લક્ષ્મીનિ-
વાસ, સોમચારિત્રકૃત ગુરુ ગુણરત્નાકરકાવ્ય, ૭૫૫ સાધુ-
વિજય, સર્વવિજય, શુભવર્ધન, જિનમાણિક્ય. ૭૫૬ કમલ-
સયમ, ઉદયસાગર ૮૫૬ કીર્તિવલ્લભ, ઇન્દ્રસ, લગ્નિધસાગર,
૭૫૮ તિલક, સિદ્ધાંતસાર, અનંતસ, વિનયસ, સોમદેવ,
સૌભાગ્યનદિ, વિદ્યાગત્ત, ગજસાર, ૭૫૯ પર્વત, અરસિંહ રાણો
૭૬૦ જનકસ, સદગ્રસુદર, હર્ષકુલ, ૭૬૧ લક્ષ્મીકલ્પલોક,
૭૬૨ હૃદયસૌભાગ્ય, ૭૬૩ અપભ્રંશ સાહિત્ય-રત્નમડન, યશ:-
કીર્તિ. સિંહસેન-રઘુ, જયમિત્ર, દેવનન્દિ ૫૧૩-૫૨૦
પ્રકરણ ૭ મુ સોળમી સદીનું ગૂજરાતી સાહિત્ય

૭૬૪-૫ ગૂજરાતી ગદ્ય સાહિત્ય, ૭૬૬-૭૬૯ ગૂજરાતી
જૈન કવિઓનું કવિતાસાહિત્ય ૭૭૦ લાવણ્યસમય—યુગ
૭૭૧-૩ તેમની કૃતિઓ ૭૭૪ અન્ય ભાષા-કવિઓ ૭૭૫-૭
જૈન ખોરાણિક ગૂં સાહિત્ય ૭૭૮ રસિક કાવ્ય-ત્રેરક તેમિ-
નાથ અને રઘુલલ્લ યગ્ત્રો, ૭૭૯ જૈન દર્શનના તત્ત્વો પર કાવ્યો
૭૮૦ સુવાદ ૭૮૧ લોકકથાનું સાહિત્ય ૭૮૩ એતિહાસિક
તેમજ લોકસાહિત્યના ખેડનાર જૈનો-શામળભટ્ટ પૂર્વે. ૭૮૩
જૈન મહાપુરુષોપર, તીર્થોપર કાવ્યો-અં ૦ મહત્ત્વ ૭૮૪ ભાષા-
તરો ૭૮૫ આ શતકના જૈનેતર કવિઓ ૭૮૬-૭ હીરવિજય-
ચરિત્રનો ઉદય-સમયસ્થિતિ ૫૨૧-૫૩૨

વિભાગ ૬ છે હીરક યુગ (સં. ૧૬૦૧ થી ૧૭૦૦)
'ભાષા' સાહિત્યનો મધ્યકાલ પારા ૭૮૮-૯૧૨ ૫૩૩-૬૧૮
પ્રકરણ ૧ હું હીરવિજયચરિત્રનું વૃત્તાંત.

૭૮૮ તે મળધીના સાધનો ૭૮૯-૯૫ હીરવિજયચરિત્રનું

વૃત્તાત મુખ્યત્વે હીરગૌર્યાગકાવ્ય પૃથ્વી, જન્મ, દીક્ષા, આ
આર્યાપદ, ગિર્યાદિ. ૫૩૧-૫૪૨

પ્રકરણ ૨ જી. અકબરના દરબારમાં હીરવિજયસૂરિ અને
બીજાઓ.

હેમવિજયકૃત લેખપ્રગતિમાથી અવતરણ ૭૬૬-૭ અકબર
સાથે મેળાપ, પુસ્તકોની ભેટ ૭૬૮ સોગીપુત્રી યા ૧૧, અગદ
ફેબ ૭૬૯ અકબર ખાદગાદનું શ્રવણધન મનુ કમ્પાન 'જગદ-
ગુરુ' નું ગિરદપ્રદાન, ૮૦૦ ખાવનગજ યાત્રા, ત્રિદાસ આદિ
૮૦૧ અકબરના બીજા વધુ કરમાનો, ૮૦૨ ભાનુગદ ઉ.
૮૦૩-૪ વિજયસેનસૂરિ, નદવિજય, ખાદગાદના વધુ કરમાન,
૮૦૫ 'સવાઈ' વિજયસેનસૂરિ ૮૦૬ હીરવિજયગાંધી શત્રુજય
પર પ્રતિષ્ઠા, ઉનામા સ્વર્ગ ૮૦૭ શાતિચંદ્ર કૃત કૃપાગ્રસકોશ
૮૦૮ ભાનુચંદ્ર-સિદ્ધિચંદ્ર, ભાનુચંદ્રના મૃત્યુ ૮૦૯ વિજયસેન
સૂરિનો વિશેષ પરિચય, ૮૧૦ ખ જિનચંદ્રસૂરિ ૮૧૧-૧૩
જૈનધર્મની અકબરપર અસર, ૮૧૪ અબુલકાજલની આદેને
અકબરીમાં વિદ્વાનો પૈકી જૈનો, બદાઉનીનો ઉલ્લેખ. અકબરની
રાજસભામાં જૈનો ૮૧૭-૮ અકબર સાથે જૈનોનો પગિચા
કાલ. ૫૪૩-૫૬૦

પ્રકરણ ૩ જી. કેટલીક ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ અને ઘટનાઓ.

જગદગુરુ કાવ્ય ને વિજયદેવસૂરિ-માહાત્મ્યના અવતરણો
૮૧૯-૨૧ ધર્મસાગર ૮૨૨-૪ વિવેકહર્ષ ૮૨૫ ભામાશાહ-
પ્રતાપરાણના મંત્રી, ૮૨૬ તેનો ભાઈ તારાચંદ, ૮૨૭ આન-
દવિજય, ખજાતનો તેજપાલસોની, આગ્રાના કોનપાલ સોન-
પાલ ભાઈઓ ૮૨૮ જમનગરના વર્ધમાન ને પદ્મસિંહ ૮૨૯-૩૦
વિજયદેવસૂરિ તથા વિજયસિંહસૂરિ ૮૩૧ તપાગચ્છમાં ખળભ-
ળાટ, જે પક્ષો-‘દેવસૂર’ ને ‘આણુદસૂર’ ૮૩૨ પ્રતિષ્ઠાઓ
૮૩૩-૪ અમદાવાદના શાતિદાસ શેઠ ૮૩૪ હીરવિજયસૂરિ
એક જૈન પ્રભાવક. ૫૬૧-૫૬૦

પ્રકરણ ૪ થું ખરતર જિનચંદ્રસૂરિ અને ખરતરોની સેવા.

કર્મચંદ્ર વંશાવલી ગ્રંથનું અવતરણ ૮૩૬ વીકાનેરના
કર્મચંદ્રમંત્રી ૮૩૭ તેનું વૃત્તાત, સિરોહીપર જીત ૮૩૯-૪૦
તે અને અકબર બાદશાહ ૮૪૧ ખરતર. જિનચંદ્રસૂરિ ૮૪૩-૪
માનસિહ-જિનસિહસૂરિ ૮૪૫ જહાગીરનો હુકમ, ૨૬ કરાવ્યો
૮૪૬ ખ. જિનરાજસૂરિ ૮૪૭ સમયસુંદર ૮૪૮-૫૦ ખનાર-
સીદાસ-તેનો વૃત્તાત-અધ્યાત્મી જીવન ૫૭૧-૫૮૦

પ્રકરણ ૫ સું સત્તરમા શતકની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ. સંસ્કૃત પ્રાકૃત
સાહિત્ય.

વિજયપ્રશસ્તિનું અવતરણ ૮૫૧ ઉદયધર્મ, રત્નાકર,
જિનચંદ્ર, સાધુકીર્તિ, જ્ઞાનપ્રમોદ, હીરકલશ ૮૫૨-૫૩ ધર્મ-
સાગર ઉપાધ્યાયના ગ્રંથો ૮૫૪ બ્રહ્મમુનિ ૮૫૫ વાનરઋષિ-
વિજયવિમલ ૮૫૬ નયરંગ આદિ ગ્રંથકારો ૮૫૭ ચંદ્રકીર્તિ
૮૫૮ સકલચંદ્ર ૮૫૯ હેમવિજય તે તેમના ગ્રંથો ૮૬૦ વીર-
ભદ્ર, પદ્મસાગર ૮૬૧ રવિસાગર ૮૬૨ પુણ્યસાગર, પદ્મરાજ,
૮૬૩ જયસોમ, ૮૬૪ સમયસુંદરના ગ્રંથો, ૮૬૫ ગુણવિનયના
ગ્રંથો ૮૬૬ ઉદયસિંહ, કલ્યાણુરત્ન, ૮૬૭ ગુણવિજય, હીરપ્રશ્ન,
કીર્તિવિજય ૮૬૮ શ્રાતિચંદ્ર, ૮૬૯ દેવવિજય, વિનયકુશલ
૮૭૦ કનકકુશલ, ૮૭૧ જ્ઞાનવિમલ, વલ્લભ. ૫૮૧-૫૮૨

પ્રકરણ ૬ હું સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સાહિત્ય (અનુમંધાન)

હીરસૌભાગ્યનું અવતરણ ૮૭૨ હર્ષકીર્તિ ૮૭૩ નગર્ષિ,
દેવવિજય ૮૭૪ જ્ઞાનતિલક, યુદ્ધિવિજય, હંસપ્રમોદ, આનંદ-
વિજય, મેરૂવિજય, ૮૭૫ શુભવિજય ૮૭૬ દેવવિજય, જયવિ-
જય ૮૭૭ ભાનુચંદ્રના ગ્રંથો ૮૭૮ સિદ્ધિચંદ્રના ગ્રંથો, ૮૭૯
માનસાગર, હર્ષનંદન ૮૮૦ રત્નચંદ્ર ૮૮૧ સાધુસુંદર, ૮૮૨
તેજપાલ, સંઘવિજય, ચારિત્રસિંહ રૂપચંદ્ર, દેવવિમલકૃત હીર
સૌભાગ્ય મહાકાવ્ય, ૮૮૩ સુમતિહર્ષ, જયવિજય, રાજચંદ્ર

૮૮૪ અલંકારી, ગીતા ૮૮૫ હિતગીતી, મનમાગર, મન
મુદ્ર ૮૮૬ દેવમાગર, ગુણનિર્ગ, ૮૮૭ ભાગનિર્ગ ૮૮
ધનગર ૮૮૮ અનિવાસના કાવ્યોના દીકાકાને મદિગગિત,
શીવિજય, જિતવિજય, મિતગાવજય ૮૮૯ દિવગિત, માગ
અથ, મનગદ, મનિર્ગ, પદ્મમાગર, નયક ૪૨ ૧૬૩-૬૦૨

પ્રકરણ ૭ મું સંચકાલીન (૧૬મા શતક) ગુર્જર સાહિત્ય,

દેવકાક અમતગ્જો ૮૯૧-૩ ગજગાની ગદ્યામાલિય-આ-
ળાવગોધો ૮૯૪ વનન ગદ્ય ગંગો ૮૯૫ ગૂલગાની કાવ્ય-
સાહિત્ય ૮૯૬ આ મનકના ગુર્જર કવિઓની નામાવલી-તેમના
કાવ્યકાલના વર્ષો માર્ગત ૮૯૭ ભક્તિમાર્ગની અમર-ભક્તિ-
ગ્રેષ્ઠ સાહિત્ય ૮૯૮-૯૦૦ લોકકથાસાહિત્ય, તેના નાયકો,
૯૦૧ તે સાહિત્યમા જૈનોનો કાળ ૯૦૨ Lyrics (દિમિ-
ગીતો) ૯૦૩ ભાવાનુવાદો ૯૪ અતિદાસિક સાહિત્ય ૯૦૫
Romance અને Ballad-રોમાન્સકાળ અને
યુદ્ધગીતો ૯૦૬ રૂપક કાવ્યો, મવાદ, 'આરમામ' ૯૦૭ ટૂંકી
કૃતિઓ ૯૦૮ અકનાત્મક કૃતિઓ ૯૦૯-૧૦ રાગો, દેલીઓ,
ગીતો ૯૧૧ જૈનેતર વિકાસોની અપેક્ષાએ જૈનોનું પૂર્વ ૯૧૨
આ પ્રતાપવત્તુ શતક.

૬૦૩-૬૧૮

વિભાગ ૭ મો યશોવિજય યુગ (સ. ૧૭૦૧ થી ૧૭૪૩)

‘ભાષા’ સાહિત્યનો અર્વાચીનકાલ પારા ૯૧૩-૧૦૧૮

૬૧૯-૬૯૯

પ્રકરણ ૧ હું યશોવિજય યુગ.

આત્મવૃત્તાતના તેમની કૃતિઓમાથી અવતરણો ૯૧૩-૫
આન દધન-પરમ અખ્યાત્મી તે યોગી ૯૧૬ યશોવિજય-અને-
કવિધ સાહિત્યના સદા ૯૧૭-૯૨૫ ‘સુજસવેલી’ માથી
તેમનું જીવનવૃત્તાત જન્મભૂમિ-માતપિતા-દીક્ષા કાશીવાસ-

‘ ન્યાયવિશારદ, ’ આર્યામા વિશેષ ન્યાયાભ્યાસ, અવધાન,
 ડભોઈમા સ્વર્ગવાસ ૯૨૬ દ્વેષી સ્તુતિ ૬૨૨-૬૨૯
 પ્રકરણ ૨ જી (અનુમધાન) સમયજ્ઞ સુધારક ન્યાયશાસ્ત્રી અને
 યોગવેત્તા યશોવિજય.

તેમના ગ્રંથોમાથી અવતરણો ૯૨૭ અજોડ વિકાન યશો-
 વિજય ૯૨૮ શ્રુતયોગસપન્નતા ૯૨૯ સમયજ્ઞ સુધારક યશો-
 વિજય ૯૩૦ જૈન ન્યાયનો ચોથો યુગ નામે ફલ-કાળ ૯૩૧
 પ્રખર ન્યાયવેત્તા યશોવિજય ૯૩૨ ‘રહસ્ય’ અંકિત ગ્રંથો
 ૯૩૩-૪ યોગવેત્તા યશોવિજય. ૬૩૦-૬૩૯

પ્રકરણ ૩ જી. અનુમધાન અધ્યાત્મી યશોવિજય અને
 તેમના ગ્રંથો.

સુજસવેલિ અને શ્રીપાલરાસમાથી અવતરણ ૯૩૫-૬
 આનંદ ધન સાથે સમાગમ. અષ્ટપદી ૯૩૭ આનંદધન ચોવીસીના
 પદો પર પોતાનો બાલાવબોધ ૯૧૮-૯ અધ્યાત્મી યશોવિજય-
 જ્ઞાનવિલાસ, અધ્યાત્મસાર, ૯૪૦ પોતાની ભૂમિકા ને ધ્યેય
 ૯૪૧-૪ તેમના ગ્રંથો, ૯૪૫ પૌર્વાપર્યક્રમ, ‘એદ્ર’થી અંકિત
 પ્રારભ ૬૪૦-૬૪૬

પ્રકરણ ૪ થી વિનયવિજય મેઘવિજય અને બીજાઓનું
 સાહિત્ય.

શાતરસલાવના, મેઘદૂતમમર્યાદેખના અવતરણ ૯૪૬
 -૮ વિનયવિજય-તેમના ગ્રંથો, અને યશોવિજયના સહા
 ધ્યાથી હોવાની કિંવદન્તી બગબર નથી ૯૪૯ લવજીની લોકા
 સંપ્રદાયમા દીક્ષા, મુખે મુદપતી બાધી ‘દૃઢીયા’ ધર્મદાસ
 ૯૫૦ મત્યવિજય-ક્રિયોદ્ધાર ૯૫૧-૭ મેઘવિજય, તેમની કૃતિ-
 ઓ, અંતિહાસિક, કાવ્યરામતૃતિ સમરયાપૂર્તિના કાવ્યો,
 લોકસાહિત્ય, વ્યાકરણ, જ્યોતિષ, અધ્યાત્મ મંથંધી ગ્રંથો,

ખંડનાત્મક કૃતિઓ ૯૫૮ ખીજ ગણકારે — ૯૫૬ દિતરંગિ,
 હર્ષનદન અને સુમતિકલોદ્ધ, માતિમાગર, ભાવિજ્ઞ,
 દાનચંદ્ર, જિનવિજ્ઞ ૯૬૦ કલ્યાણમાગર. વિનયમાગર ૯૬૧
 મહિમોદયનો તથોતિપયથ ૯૬૨ ગણચલમાગર (જગત
 સાગર)ના ગથો ૯૬૩ દગ્ધિતરંગિનો વલક ગથ, ગરિવિજ્ઞ,
 માનવિજ્ઞ, માનિદાસ શ્રીમાલી ગ્રંથ ૯૬૪ ઉચ્ચગદ્ય,
 મતિવર્ધન લક્ષ્મીવલ્લભ ૯૬૫ જાનાભિગમ્યગિ, માન-
 વિજ્ઞ, લગ્ધિચંદ્ર રગવિજ્ઞની ગૂર્જર દેગ ભુમાલી ૯૬૬
 દાનવિજ્ઞ ૯૬૭ ગમવિજ્ઞ, હસરતન ૯૬૮ ભાવપ્રભાગૂર્જર
 ૯૬૯ વિમલગરિ, રતનચંદ્ર, તેજસિદ્ધ ૯૭૦ બોજમાગર ગયો-
 વિજ્ઞનો નયચક્ર તુલ્ય

૬૪૭-૬૫૬

પ્રકરણ ૫ મું. અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય.

વિક્રમ ૧૮ મું શતક

આનંદધનના રતવનોમાથી અવતરણ ૯૭૧ જૈન ગૂર્જર
 કવિઓ—ખીજ ભાગનો હવાલો ૯૭૨-૪ ૧૮મા શતકનું ગૂંગદ
 સાહિત્ય ૯૭૫ ગૂ કાવ્યસાહિત્ય માટે જૈન ગૂર્જર કવિઓ
 —ખીજ ભાગનો હવાલો ૯૭૬-૭ આ શતકના કવિઓની
 નામાવલી અને તેમનો કવિત્વકાલ ૯૭૮ તે પૈકીના જેમના
 ચરિત્ર પ્રકટ થયા છે તેનો ઉલ્લેખ ૯૭૯ લોકકથાસાહિત્ય
 ૯૮૦ પદો—ભક્તિ વૈરાગ્ય પ્રેરિત દુકા ગીતો તથા શ્લોકો
 ૯૮૧ ‘બારમાસ’ની કૃતિઓ ૯૮૨ અં સાહિત્ય ૯૮૩ દાર્શ-
 નિક વિષયપર—અધ્યાત્મ પર કૃતિઓ ૯૮૪ વૈદ્યકપર કૃતિ ૯૮૫
 તીર્થો—તીર્થયાત્રાદિનું સાહિત્ય.

૬૬૦-૬૬૯

પ્રકરણ ૬ મું. વિં ૧૯ મું અને ૨૦ મું શતક

આત્મપ્રબોધમાથી મંગલાચરણ ૯૮૬ શાતિદાસ શેઠના
 પ્રસિદ્ધ વંશજો—અમદાવાદના નગરશેઠ ૯૮૭ દુકાળો ૯૮૮

સ્વામીનારાયણ સપ્રદાય સ્થાપક સહજનંદ સ્વામી ૯૮૯ લીખ-
મજીનો તેરાપંથ ૯૯૦ ખાદ્રણા ગોત્રના બહાદરમદ્દ આદિ
સંઘપતિઓ ૯૯૧ મોતીરા, શત્રુજય પરની મોતીશાની દુક,
સાકરચંદ ને ખાલાલાઈની દુકે, હઠીસિંગનુ પ્રસિદ્ધ દહેરું-અમ-
દાવાદ ૯૯૨ કચ્છના જીવરાજશા, નરસિંહ નાથા, કેશવજી
નાયક વગેરે. ૯૯૩ ૧૯મા શતકનુ સાહિત્ય. સંસ્કૃતમા અથકારો-
ઉદયસાગર, રામવિજય, મયાચંદ્ર, કૃતેન્દ્રસાગર ૯૯૪ વિજય-
લક્ષ્મીસૂરિ, પદ્મવિજય, ક્ષમાદેવ્યાણુ ને તેમના અથો ૯૯૫
જિનકીર્તિ, કેશવ, ઉમેદચંદ્ર, રૂપવિજય, કરતુરચંદ્ર, ખાલચંદ
અને ઋદ્ધિસાગર ૯૯૬ ગૂજરાતી કવિઓની નામાવલી અને
કવિત્વકાલ ૯૯૭ તે પૈકીના જીવનવૃત્તાતો ૯૯૮ લોકકથા
અને ઐં સાહિત્ય ૯૯૯ ગૂં ગદ્યસાહિત્ય ૧૦૦૦ વિક્રમ ૨૦
સુ શતક (સં. ૧૯૦૧ થી ૧૯૬૦) ગૂં કવિઓ ૧૦૦૧
વિશિષ્ટ નોંધ લેવા લાયક વ્યક્તિઓ ૧૦૦૨ ચિદાનંદજી ૧૦૦૩
હુકમમુનિ, વિજયરાજેન્દ્રસૂરિ

૬૭૦-૬૮૩

પ્રકરણ ૭ મું. (૨૦ મું શતક અનુસંધાન) આત્મારામજી (વિજયાનંદસૂરિ)

ડૉ. હૉર્નલની સં. અર્પણપત્રિકામાથી અવતરણુ. ગૂ.
સ્તુતિ ૧૦૦૪-૫ આત્મારામજીનું વૃત્તાત ૧૦૦૬ આત્મારામજી
અને ચિકાગો વિશ્વધર્મપરિપદ વગેરે ૧૦૦૭ સ્વર્ગવાસ
૧૦૦૮ તેમના ઉપદેશના ફલ ૧૦૦૯-૧૦૧૨ તેમનુ વિશિષ્ટત્વ,
અને ગ્રાણુગાન ૧૦૧૩ વીરચંદ રાધવજી ગાધી, તેમના પર
ડાહાલાઈ ધોળશાજીનું કાવ્ય ૧૦૧૪ જન્મઆદિ ૧૦૧૫ ચીકા-
ગોની વિશ્વધર્મપરિપદમા જન પ્રતિનિધિ ૧૦૧૬ અમેરિકામા
પ્રચારકાર્ય ૧૦૧૭ જે વખત વિદ્વશમા ગમન ને સ્વર્ગવાસ
૧૦૧૮ વીરચંદ અને વિવેકાનંદની તુલના.

૬૮૪-૬૯૬

વિભાગ ૮ યો. વિક્રમ વીરામી સદી અને સામાન્ય

હકીકત જૈન યુગ. પારા ૧૦૧૮-૧૧૬૫ ૬૬૭-૮૩૨

પ્રકરણ ૧ જી. પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો ઉદ્ભવ-ગ્રીકમી સદી.

ગાંધીજીનું અવતરણ-મનલીંગ પ્રેમચંદ ગગનંદ ૧૦૧૯
તેમનું જીવનવૃત્તાંત અને વ્યાપક સમાવનો ૧૦૨૦ આગમાંડીનો
ગૂજરાતમાં પ્રવેશ નાટકકાર ડાળાવાળા યોજનાજી. તેમના
કાવ્યોના અવતરણો ૧૦૨૧-૨ તેમનું જીવન ૧૦૨૩ તેમના
નાટકો ૧૦૨૪ નાટકોનું અન્યોકન ૧૦૨૫-૬ નાટકોનું સંગીત,
અભિનય, કલાનિધાન વગેરે

પ્રકરણ ૨ જી. અધ્યાત્મી કિલ્લમુકે રાયચંદ કવિ

તેમના અવતરણો ૧૦૨૭ આત્મવૃત્તાંત ૧૦૨૮ અથો
૧૦૨૯ 'કવિ', કવિ પણ પ્રધાનપણે કિલ્લમુકે ૧૦૩૦ નષ્ટ
અથો ૧૦૩૧ જૈનમાર્ગનો ઉદ્ધાર-દાસની સ્થિતિ
૧૦૩૨ મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધી પર પ્રભાવ ૧૦૩૩-૪૧
ગાંધીજીએ આપેલ પરિચય-પોતાની આત્મકથામાંથી અને
ખાસ લખેલ 'સરમરણો' માંથી રાયચંદમાંથી સર્વ ધર્મ
પ્રત્યે આદર ૧૦૪૨ તેમના લખાણ ૧૦૪૩ ટૉટ્સ્ટૉય અને
રસ્કિન સાથે તુલના, 'કવિ' ના ગુણો ૧૦૪૪ નર્મદાગદગ
મહેતાનો અભિપ્રાય ૧૦૪૫ આચાર્ય આનંદશંકર ધ્રુવનો
અભિપ્રાય ૧૦૪૬ ગાંધીજી અને ગજચંદની શૈલી. ૭૦૮-૭૨૨

પ્રકરણ ૩ જી. સાહિત્યપ્રકાશકો. સંદેશાઓ. શા. ભીમ-
સિંહ માણેક.

પ્રકરણ રત્નાકરમાંથી અવતરણ ૧૦૪૭ ભીમશી માણેક.
છપાવવા પ્રત્યે વિરોધ સામે ભીમશીનો પ્રયત્ન ૧૦૪૮ તેના
સહાયકો ૧૦૪૯-૫૦ બહાર પાડેલા અથો ૧૦૫૧ રાયચંદનપત-
સિંહ બહાદુર. ૧૦૫૨ આગમોનું પ્રકાશન ૧૦૫૩ જૈનધર્મ-

પ્રસારક સભા, ભાવનગર, ૧ ૫૪ જનપત્રો ૧૦૫૫ મુખ્ય
માગરોળ જૈન સભા, મુખ્ય ૧૦૫૬ જૈન આત્માનંદ સભા
ભાવનગર, ૧૦૫૭ જૈન પત્રના સ્થાપક ભગુભાઈ ક કારભારી
ને તેમની સાહિત્યસેવા ૧૦૫૮ જૈન શ્વેં કોન્કર-સની અમુચ
સેવા ૧૦૫૯ આ સંસ્થાઓ પ્રત્યે જૈન ધનાઢ્યોનું કર્તવ્ય ૧૦૬૦
જૈન સુશિક્ષિતે સાધુદીક્ષા લેવાની જરૂર ૧૦૬૧-૨ જનકોમે
લક્ષ્મી લેવાની આખતો ૧૦૬૩ વર્ણુક વૃત્તિનો ત્યાગ છટકે ૭૨૩-૭૩૭

પ્રકરણ ૪ થું જૈન ધર્મ-સાહિત્ય-ઇતિહાસ-મુખ્ય સિદ્ધાંતો.

અવતરણો ૧૦૬૪ ભાષા વિચારવાદક ૧૦૬૫ ત્રિપિ.
૧૦૬૬ સાહિત્ય ૧૦૬૭ તેનું લખાવવું ૧૦૬૯-૭૦ સમ્યગ્જ્ઞાન-
પૂર્વક ગ્રંથોનો આશ્રય ૧૦૭૧ ધર્મસાહિત્યનો વિષયવિભાગ
૧૦૭૨ એના અભ્યાસની પદ્ધતિઓ ૧૦૭૩ ઇતિહાસ ૧૦૭૮
ઐતિહાસિક દષ્ટિથી વિચારના વિદેશી પડિતો ૧૦૭૫ વિદેશી
વિદ્વાનોની જન સાહિત્ય મેવા ૧૦૭૬ જન ધર્મની ઉત્પત્તિ
વિષે ભ્રમણાઓ ૧૦૭૭ વિશેષ સાહિત્યપ્રકાશનથી-ગોધર્મો-
ળથી એ ભ્રમણાઓનો નાશ, ૧૦૭૮ પૂર્વ પશ્ચિમનો સત્કાર
૧૦૭૯ ડૉ. હર્મન યાકોબીનું જીવન, તેનો ઉપકાર, ૧૦૮૦
અગ્રેજીમાં લખાણ અને અગ્રેજી શિક્ષણ ૧૦૮૧ ઇતિહાસકારની
મુજબણ ૧૦૮૨ આદરસહિત ઐતિહાસિક દષ્ટિની જરૂર
૧૦૮૩-૪ જન ચાર મહાસિદ્ધાંતો અહિંસાવાદ, સામ્યવાદ,
અનેકાતવાદ ને કર્મવાદ. જૈન ધર્મની વિશેષતા ૧૦૮૫-૮
અહિંસાવાદ-તેનું સ્વરૂપ 'અહિંસા પરમોધર્મઃ' અને ખીખ
ધર્મો કરતા વિશિષ્ટતા ૧૦૮૯-૯૨ સામ્યવાદ ૧૦૯૩-૪ અને-
કાતવાદ-સ્વાદવાદ ૧૦૯૫-૬ કર્મવાદ ૧૦૯૭ આ ચાર સિદ્ધા-
ંતોથી પ્રેરિત જૈન સાહિત્ય ૧૦૯૮-૧૧૦૦ જૈન દ્વિલસુધી
૧૧૦૧ જૈન ધર્મનો વિસ્તાર

પ્રકરણ ૫ મું જૈન સંઘ વ્યવસ્થા-જૈન મંચાઓ.

નદીમત્રમાથી અવતરણુ ૧૧૦૨ મંચમંચા, ૧૧૦૩ ચમાયુ સંઘ-સાધુમંચા ૧૧૦૪ તેમા સ્ત્રીને સ્થાન ૧૧૦૫-૭ ને સંસ્થામ પરિવર્તનો-વિક્રિતિઓ આધુમધનો ક્રિપકાર. તેના વ્યાપક રૂપની આમશ્યકતા ૧૧૦૮ આધુના ક્રિપકાર, આગાર, પ્રવેશો શિથિલાચાર ૧૧૦૯-૧૦ જ્ઞાનમંચા ૧૧૧૧-૪ જ્ઞાન-ભંડારો, જ્ઞાનનુ માદાત્મ્ય, આજ્ઞાનુ ને જૈનના ભંડારોમા ફેર ૧૧૧૫ કેંદ્રસ્થ ભંડારની જગ ૧૧૧૬-૮ પવોં, પર્વપગ કલ્પ અને પર્વપણુપર્વનો મહિમા ૧૧૧૮-૨૧ તીર્થો, તેમનુ સ્થળ, તેમનુ મૂળ મૂર્તિપૂજ ૧૧૨૨-૩ મૂર્તિ ગને મંદિરો ૧૧૨૪ તીર્થો સાથે વિદ્યાધામની જગ ૧૧૨૫ તીર્થયાત્રા-સંઘો ૧૧૨૬-૨૮ તીર્થના અધડા તથા તીર્થનો મહુપયોગ કંઠે ૧૧૨૯ શ્રાવકસંસ્થા ૧૧૩૦ તેનો જ્ઞાનપ્રચાર, સાહિત્ય પ્રત્યે, શિષ્યકળામય મદિરોના નિર્માણમા ફાળો ૧૧૩૧ પાજરાપોળ ૧૧૩૨ મનુષ્યધ્યા ૧૧૩૩ તેમની ધાર્મિક ક્રિયાઓ ૧૧૩૪ સખ્યાખળ, વસ્તીપત્રક, ૧૧૩૫ મુખ્યત્વે વણિકો ૧૧૩૬ જુદી જુદી જ્ઞાતિના વણિકો ૧૧૩૭ જૈન સખ્યા ઘટવાના કારણો.

૭૬૭-૭૬૨

પ્રકરણ ૬ ઠું જૈન સંસ્કૃતિ-કલાઓ.

સ્વ. રણજિતરામના લેખનું અવતરણુ ૧૧૩૮ કલા-નેતુ સ્વરૂપ ૧૧૩૯ કલાના જુદા જુદા મૂર્તિમત રૂપો ૧૧૪૦ શિ-લ્પકળા ૧૧૪૧ સંસ્કૃતિ-સરકારિતા, તત્ત્વચિતન, કંળા વગેરે ૧૧૪૨ જૈનોના સ્થાપત્યથી ગૂજરાતની શૈલા ૧૧૪૩-૮૫ મૂર્તિવિધાન, 'શાન્ત શિવ' સુન્દરનો આદર્શ ૧૧૪૫-૬ જૈન પ્રતિમાવિધાન પર શ્રી નાનાલાલ મહેતા ૧૧૪૭ જૈનકલા-શિલ્પકળા પર શ્રી રવિશંકર રાવલ ૧૧૪૮-૫૧ જૈનચિત્રકલા ૧૧૫૨ સંગીતકલા ૧૧૫૩ શ્રી પૂરણચંદ્રજી નાદરનુ કલા-

સંગ્રહાલય નામે કુમારસિંહ લવન ૧૧૫૪ સાહિત્ય અને કલા માટે સ્વ રણજિતરામની થોડી સૂચનાઓ ૧૧૫૫ હાલના કળા-વિહીન ધાર્મિક જીવન પર શ્રી પરમાણુદત્તી લેખમાળા. ૭૯૩-૮૦૭ પ્રકરણ ૭ સુ ભારતી-પૂજામાં ગૂજરાતનો ફાળો અને ગૂજરાતમાં જૈન પ્રતાપ. સમયધર્મની વિચારણા.

મહાત્મા ગાંધીજીનું અવતરણ ૧૧૫૬-૫૯ ભારતી પૂજામાં શ્વેતાખર જૈનોનો ફાળો ૧૧૬૦ ગૂજરાતમાં દાર્શનિક સાહિત્યમાં પ્રથમ અને પ્રધાન જૈનો ૧૧૬૧ ગૂજરાતના તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ૧૧૬૨-૫ ગૂજરાતમાં જૈન પ્રતાપ-હેમચંદ્રાચાર્ય, નર્મદાશંકર મહેતાનું અવતરણ, ધર્મની ખોટી વગોવણી, ગૂજરાતપર જૈન ધર્મની અસર ૧૧૬૬-૭૧ શુ જૈન ધર્મ વિદ્યુત્ત થશે ? તે પ્રશ્નના કારણો, તેનો ઉત્તર, ખરા વિચારકો-સાહિત્યકો જરૂર પાડશે, હાલનો અહિંસાધર્મનો રાજકારણમાં પણ ઉપયોગ, આશાવાદ ૧૧૭૧ જૈન ધર્મનો પ્રાચીન બારસો-સાહિત્ય, તીર્થ અને કળા ૧૧૭૨ ભૂતકાલની શોભા પરજ અવલંબી બેસી ન રહો, પૂર્વજોના પગલે ચાલો-આપકર્મી વીર બનો ૧૧૭૩-૮૦ શ્રી રામનારાયણ પાઠકની સૂચનાઓ દ્વિલસુરી અને સિદ્ધાંતો શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશો, શિક્ષણપ્રબંધ, બોલતી ભાષામાં જ્ઞાન પ્રચાર, ગુજરાતમાં જૈન જ્ઞાનપાઠ ઉભા કરો. ૧૧૮૧ જ્ઞાનપીઠ (Chair) ની યોજના કરો ૧૧૮૨-૯૨ જૈન સાહિત્યના ઉદ્ધાર અર્થે આવશ્યક કાર્યો સાહિત્ય પ્રકાશન, કેંદ્રસ્થ પુસ્તકાલય, વ્યાસપીઠ (Chair), અર્વાચીન પુસ્તકોની રચના, તત્ત્વજ્ઞાન જીવનમાં ઉતરે તેવા પુસ્તકો-તેમાં જે વિશિષ્ટ તત્ત્વો છે તે પર સ્વતંત્ર અલગ પુસ્તકોની રચના, ભાષા અને તેને લગતા ગ્રંથોનું પ્રકાશન, અપભ્રંશ સાહિત્યનું પ્રકાશન, દેશી ગુજરાતી ભાષાની પ્રાચીન કૃતિઓનું પ્રસિદ્ધિકરણ, દેશી બોલાતી ભાષાનો ઉપયોગ ૧૧૯૪ જૈન સંસ્કૃતિ અત્યે જૈનેતરોનો સમ-

ભાવ-સ્વ રણુજિતરામનો સતત નાગિમાય ૧૧૫૦ થી
કૃત્યુલાક્ષ્મી સત-જેન ગ્વતે જેનેતર પતે પાપુ પાપની ભેલી
પડશે. ૧૧૬૫ વર્ષ સમ્પતિમાયી ગારા તત્ત્વોને નાખનાનો
અતિમ પ્રાર્જના. ક્ષિ ન્દાનાવાલના ગાદેશમ વાચનના મથો-
ગાન ગાઇ સમાપ્તિ ૮૦૮—૮૩૨

વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા

પ ૮૩૩ ૧૦૨૦

૧ શ્રી મહાવીર ભગવાન સગમી અનુક્રમણિકા પ. ૮૩૩

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો, સંગ્રહો આદિની

અનુક્રમણિકા પ ૮૩૪—૮૮૮

૩ જૈન કૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગદ્યકૃતિની અનુક્રમણિકા ૮૮૮—૯૨૨

૪ જૈનકૃત અપભ્રંશ ગ્રંથકૃતિની અનુક્રમણિકા ૯૨૨—૯૨૪

૫ જૈનકૃત ગૂજરાતી-દેશી ભાષામાં ગ્રંથકૃતિઓ

વગેરેની અનુક્રમણિકા ૯૨૪—૯૩૬

૬ જૈનકૃત અગ્રેજીમાં ગ્રંથો વગેરેની અનુક્રમણિકા ૯૩૬

૭ (જૈન) ઐતિહાસિક સાધનો-કૃતિઓ આદિની

અનુક્રમણિકા ૯૩૬—૯૪૬

૮ જૈન પારિભાષિક શબ્દો, ગિરદો આદિની

અનુક્રમણિકા ૯૪૬—૯૫૨

૯ જૈન તીર્થંકરો, તીર્થો, મંદિરો આદિની ,, ૯૫૨—૯૫૭

૧૦ જૈન ગરુડ, ગણ, સપ્રદાયો આદિની ,, ૯૫૭—૯૬૦

૧૧ જૈન શ્રાવકો, મંત્રીઓ વગેરેની ,, ૯૬૦—૯૬૨

૧૨ વાણિયા-બ્રાહ્મણાદિ જાતિ કુલ જોત આદિની ,, ૯૬૨—૯૭૨

૧૩ યુરોપીય સ્કૉલરો આદિની ,, ૯૭૨—૯૭૪

૧૪ યુરોપીયનની કૃતિઓની ,, ૯૭૪

૧૫ જૈનેતર હિન્દુ ગ્રંથકારો-લેખકો આદિની ,, ૯૭૪—૯૮૨

૧૬ જૈનેતર હિન્દુ આદિકૃત ગ્રંથો, લેખો આદિની ,, ૯૮૨—૯૮૭

૧૭ મુસલમાનોની ઐતિહાસિક કૃતિઓ-કિતાબોની ,	૯૮૭
૧૮ જૈનેતર હિન્દુ દેવ-મંદિર સંપ્રદાય આદિની ,,	૯૮૭-૯૮૮
૧૯ સ્થળો-સ્થાનાત્મિક ,,	૯૮૮-૧૦૦૨
૨૦ હિન્દુ રાજકર્તાઓ, રાજવંશ, જાતિ આદિની ,,	૧૦૦૨-૧૦૧૧
૨૧ મુસલમાન રાજકર્તા, સૂબા, જાતિ વગેરેની ,,	૧૦૧૧-૧૦૧૩
૨૨ સામયિક પત્રો, ગ્રંથમાલા, પ્રેસ આદિની ,,	૧૦૧૩-૧૦૧૫
૨૩ પ્રકીર્ણની અનુક્રમણિકા	૧૦૧૫-૧૦૨૦
શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિપત્રક	૧૦૨૧-૧૦૫૯
જૈન ગૂર્જર કવિઓ-બીજોલાગ-સંબંધી	
અભિપ્રાયો	૧૦૬૦-૧૦૭૯
જૈન શ્લોક કાન્દેર-સંસ્થા પ્રકાશિત પુસ્તકો	૧૦૮૦

અર્હમ્ ।

નમો સુઅસ્સ નમો તિત્થસ્સ ।

નમો ત્થુ ણં સમણસ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ ॥

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

લેખક—મોહનલાલ દલોચંદ હેશાઈ.

જયઙ્ગ જગજીવજોણિ-વિગાળઓ જગગુરુ જગાળદો ।
 જગનાહો જગવશ્વ જયઙ્ગ જગપિયામહો મગાં ॥
 જયઙ્ગ સુઝાળપ્પમવો તિત્થયરાણં અપન્નિમો જગર ।
 જયઙ્ગ ગુરુલોગાણં જયઙ્ગ મહાપા મહાવીરો ॥
 મદ્ મવ્વજગુજ્જોયગમ્મ મદ્ જિગમ્મ વીરમ્મ ।
 મદ્ સુરામુગ્ગમિયમ્મ મદ્ ધુગમ્મ ॥

—દેવાનાના-નંદિમત્રે.

—જગતહવની યોનિના જાના, જગગુરુ, જગના આનન્દ, જગનાથ, જગબધુ, જગના પિતામહ ભગવન્ જગવતા છે ।

—શ્રુતના પ્રભવ, તીર્થક્રમેમા છેવા એવા યાદગુરુ મહાત્મા મહાવીર જય પામે ।

—જે સર્વ જગતના ઉદ્ધોતક છે, જેને મુશ્કેલ અમુશ્કેલ નમ્યા છે, જેણે (કર્મરૂપી) રજને ઘોઈ નાખી છે એવા વીર જિનનુ ભદ્ર હો ।

યે પૂજનીયા સુમન સમૂહસ્તે સન્તુ મે શ્રી ગુરવ પ્રસન્ના ।

મદા નવો યત્પ્રતિભાપ્રકર્ષ પુનન્તુ તે શ્રી કવચશ્ચ વાચમ્ ॥

—જેઓ મુમનસના મમ્ભયી પૂજનીય છે તે માગ ગુરુઓ પ્રસન્ન થાઓ । જેનો પ્રતિભાપ્રકર્ષ નિરતર નથીન છે તે શ્રી કવિઓ વાણીને પવિત્ર કરે ।

—દ્વેષકરકૃત સિદ્ધાસન દ્વાત્રિશિક્ષા-મગલાચરણ

ગિરા ગુમ્ફધાત્રી કવીન્દ્રેષુ વાણી, ચતુર્વર્ણસઘશ્ચતુર્વર્ણસઘ ।

ગુરુશ્વાનુશાસ્તા સુધી શ્રોતૃવર્ગો જયેયુર્જગત્યામમી આસમુદ્રમ્ ॥

—વિવિધ રચનાની સરજનારી એવી ભાષા, કવીન્દ્રોમા વાણી, ચાર વર્ણવાળો ચતુર્વિધ સઘ, અનુશાસક ગુરુ, બુદ્ધિમાન્ શ્રોતૃવર્ગ-આ સર્વ જગતમા સમુદ્ર છે આ સુધી જય પામે ।

—ગુણાકરકૃત-લક્ષ્મીભરસ્તોત્ર વૃત્તિ.

શ્રી આદિનાથની ધાતુ-પ્રતિમા સં ૧૦૭૭ પ ૩

જયહ જગજીવજોનિ-વિયાળઓ જગગુરુ જગાળંદો ।

જગણાહો જગવંધુ જયહ જગપ્પિયામહો ભયવં ॥

જયહ સુઆળમ્પભવો તિત્થયરાળં અપન્નિમો જયહ ।

જયહ ગુરુલોયાળ જયહ મહાપા મહાવીરો ॥

મદં સવ્વજગુજ્જોયગસ્સ મદં જિણસ્સ વીરસ્સ ।

મદં સુરાસુરનમિયસ્સ મદં ધુયરયસ્સ ॥

—દેવવાચક-નંદિસૂત્રે.

—જગત્તુલની યોનિના જ્ઞાતા, જગગુરુ, જગના આનન્દ જગનાથ, જગબધુ, જગના પિતામહ ભગવન્ જયવતા છે ।

—શ્રુતના પ્રભવ, તીર્થકેશમા હેલા એવા લોકગુરુ મહાત્મા મહાવીર જય પામે ।

—જે સર્વ જગત્તા ઉદ્ધોતકર છે, જેને મુશ અમુર નમ્યા છે, જેણે (કર્મરૂપી) રજને ઘોઈ નાખી છે એવા વીર જિતનુ ભદ્ર હો ।

૨

યે પૂજનીયા સુમન સમૂહૈસ્તે સન્તુ મે શ્રી ગુરવ પ્રસન્ના ।

સદા નવો યત્પ્રતિભાપ્રકર્ષ પુનન્તુ તે શ્રી કવચશ્ચ વાચમ્ ॥

—જેઓ સુમનસના સમૂહથી પૂજનીય છે તે મારા ગુરુઓ પ્રસન્ન થાઓ । જેનો પ્રતિભાપ્રકર્ષ નિરતર નવીન છે તે શ્રી કવિઓ વાણીને પવિત્ર કરે ।

—ક્ષેમ કરકૃત સિ હાસન દ્વાત્રિશિક્ષા-મગલાચરણ

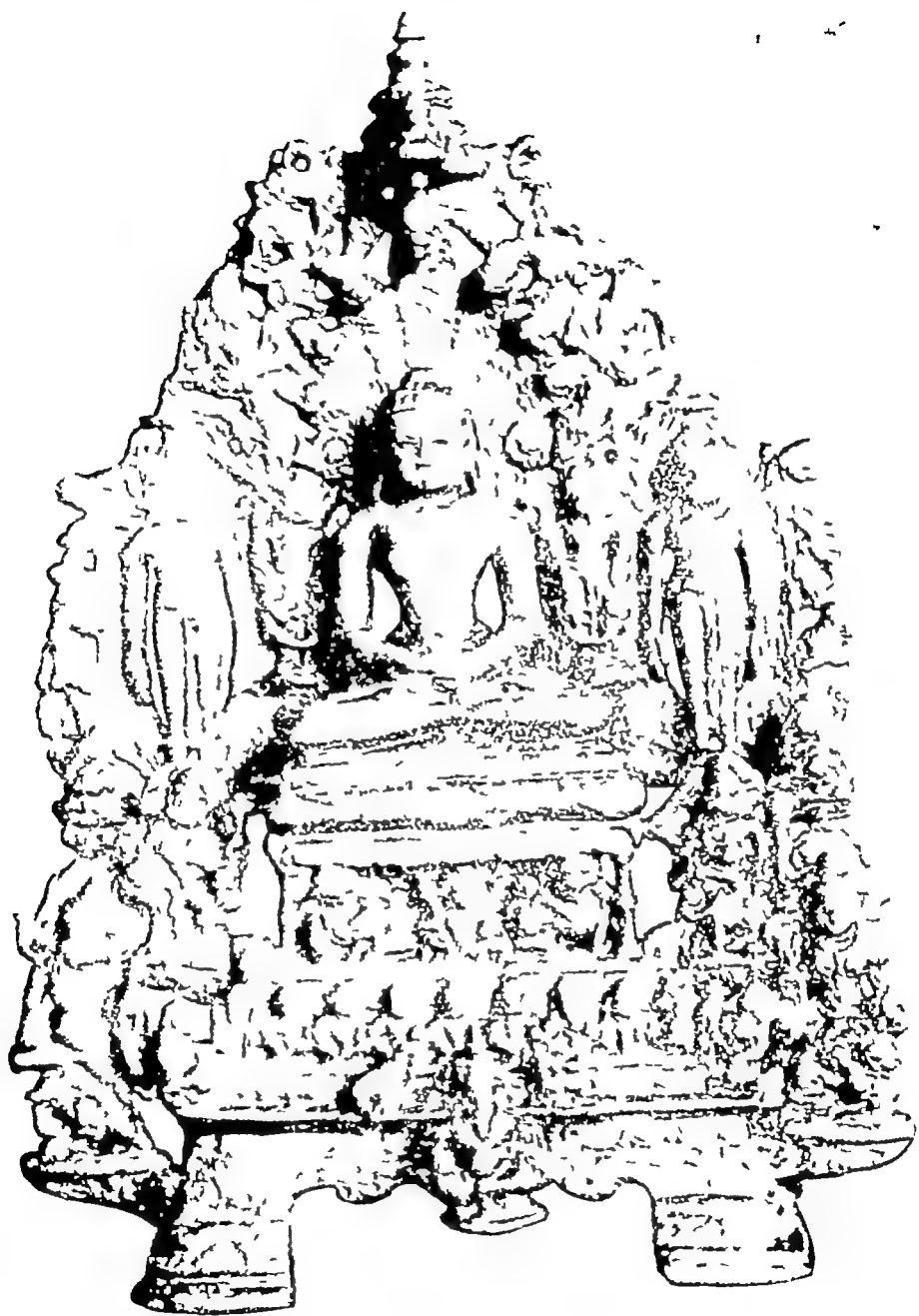
૩

ગિરા ગુમ્ફવાત્રી કવીન્દ્રેષુ વાણી, ચતુર્વર્ણસઘશ્ચતુર્વર્ણસઘ ।

ગુરુશ્વાનુશાસ્તા સુધી શ્રોતૃવર્ગો જયેયુર્જગત્યામમી આસમુદ્રમ્ ॥

—વિવિધ રચનાની સરજનારી એવી ભાષા, કવીન્દ્રોમા વાણી, ચાર વર્ણવાળો ચતુર્વિધ સઘ, અનુશાસક ગુરુ, શુદ્ધિમાન શ્રોતૃવર્ગ-આ સર્વ જગત્મા સમુદ્ર છે ત્યાં મુધી જય પામે ।

—ગુણાકરકૃત-ભક્તામરસ્તોત્ર વૃત્તિ.

શ્રી આદિનાથની ધાતુ-પ્રતિમા સં ૧૦૯૯ પ ૩
 શ્રી પૂર્ણચંદ્ર નણાના મૌજન્યથી]

ભગવાન્ શ્રી મહાવીર ૫ ૩

[પૂર્ણચંદ્ર નહારના સૌજન્યથી]

વિભાગ પહેલો.

શ્રી મહાવીર અને આગમ-સાહિત્ય.

[વીગત ૧ થી વીરાત ૯૮૦]

અરહતે વદિતા ચઢદસપુઁવી તહેવ દસપુઁવી ।

એકવારસંગસુત્તત્થધારણ સવ્વ સાહૂ ય ॥

—ઓઘનિર્યુક્તિ.

—અરિહતને, ચૈદ્ધ પૂર્વધરને, દશ પૂર્વધરને અને ૧૧ અંગના સૂત્રાર્થ ધારનાર સર્વ સાધુઓને વદન કરીને (આરભુ છુ)

પ્રકરણ ૧ લું.

જૈન ધર્મનો ઉદય અને તેનું સ્થાન,

મંગલાચરણ

સર્વજ્ઞમીશ્વરનનન્તમસગમગ્ર્યં સાર્વોચ્ચમસ્મરમનીગમનીહમિદ્ધ ।

સિદ્ધ શિવં શિવકરં કરણવ્યપેત શ્રીમજ્જિનં જિતરિપું પ્રયત્ત પ્રણૌમિ ॥

નમ શ્રી વર્ધમાનાય શ્રીમતે ચ સુવમેણે ।

સર્વાનુયોગવૃદ્ધેન્યો વાણ્યૈ સર્વવિદસ્તથા ॥

—સર્વજ્ઞ, ધર્શક, અનત, અસગ, અગ્ર્ય, સર્વહિતાવહ,
અન્મર, અનીશ, અનીહ, તેજસ્વી, સિદ્ધ, શિવ, શિવકર, કરણ-
ધ્રિયો અને શરીરરહિત, જિતરિપુ, શ્રીમાન્ જિનને પ્રયત્નપર્વક
પ્રણમુ છુ

શ્રી વર્ધમાન ઝ્યામીને, શ્રી મુધર્મગણધરને, સર્વાનુયોગવૃદ્ધને
અને મર્વજ્ઞની વાણીને નમસ્કાર,

—અભયદેવમૃદિત ભગવતી સૂત્રટીકાના મંગલાચરણ પરથી.

૨ જૈનો દરેક યુગ-મહાયુગમાં ૨૪ તીર્થંકરો થએલા માને

૩ આ 'યુગ-મહાયુગ' એ શબ્દમાટે જૈન 'અવસર્પિણી' અને 'ઉત્સર્પિણી' એ નામના મોટા કાલ-કાલચક્રના જે વિભાગો કહ્યા છે અવ-નીચે, સર્પ થાતું સરવુ એ પરથી સરનાર તે અવસર્પિણી એટલે ૩૫, રસ, ગંધ આદિ વૈભવમા ક્રમશઃ જે પડતો-ઉતરતો જાય તે; ન્યારે ૩૫, રસ ગંધ આદિ વૈભવમા ઉત્ કહેલા ઉચો એટલે ક્રમગ ચઢતો કાલ તે ઉત્સર્પિણી આ વિભાગોમા સખ્યા ન થઈ શકે એટલા વર્ષો પસાગ થઈ નય છે એ પ્રત્યેક વિભાગના છ ભાગ ર્યા છે તેને છ 'આગ' કહેવામા આવે છે ઉત્સર્પિણીના છ આરા પૂરા થાય ૬ અવસર્પિણીના આરા ગર થાય છે વર્તમાનમા અવસર્પિણીનો પાચમો આરા ચાલે છે હિંદુઓ વર્તમાન યુગને કલિયુગ કહે છે; પ્રો આન દશકર ધ્રુવ કહે છે કે ઇતિહાસ પરત્વે ચાર મત ગચ્છે (૧) સધળું સ્થિર છે, નથી ચઢવુ નથી ઉતરવુ, નથી વધવુ નથી ઘટવુ, નથી આમળ ગતિ નથી પાછળ ગતિ આ મત વિચારવા જેવો નથી (૨) જે બને છે તે આકસ્મિક-અર્થાત્ શાથી બને છે એ આપણે કહી ન શકીએ અર્થાત્ ઇતિહાસમા કાર્યકારણભાવની સકલના નથી The Spirit bloweth as it listeth-આત્માના સ્વચ્છન્દ અનુસાર ગમે તે થયા કરે છે આ પણ પહેલાના જેવે જ મનુષ્યમતિને અવગણતો વિચાર છે (૩) ત્રીજો સિદ્ધાન્ત 'cycle' યાને 'ચક્રનેમિ ક્રમ'નો છે. (મેઘદૂતમા મ્હુ છે તેમ નીર્વૈર્ગચ્છત્યુપરિ ચ દશા ચક્રનેમિક્રમેણ) ડાર્વિન પછી એક સીધી લીટીમાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિનો સિદ્ધાન્ત જન્મ પામ્યો (કાવ્યપ્રગણમા સારાલ કારની વ્યાખ્યા આપી છે તેમ ઉત્તરોત્તરોમુત્કર્ષો ભવેત્ સાર પરાવર્ષિ), પણ ઓગણીસમી સદીના આરંભ સુધી તેમ નહોતું શેલિ ઇતિહાસના યુગને ઋતુઓના રૂપકથી ઓળખે છે (If winter comes, can Spring be far behind ?) ગાડાનું પૈડું જેમ ફરે છે તેમ પ્રભતું ભાગ્ય ફરે છે એના અસ્તોદય થયા જ કરે છે આ આપણી, યુગકલ્પની કલ્પના છે જેનું સ્વરૂપ જૈનો 'ઉત્સર્પિણી' અને 'અવસર્પિણી' એ ઉન્નતિ અને અવનતિસૂચક શબ્દોથી બતાવે છે આ તેમજ પૂર્વોક્ત પ્રગતિના સિદ્ધાન્તમા નૈતિક દૃષ્ટ્યા દોષ એ છે કે એમા મનુષ્ય પ્રયત્નને અવકાશ રહેતો નથી-તેથી (૪) છેલ્લો વિકલ્પ એ સંભવે છે કે મનુષ્ય વ્યક્તિ તેમજ પ્રભ પોતાનું ભાગ્ય પોતાને હાથે ધરે છે; ઉત્સર્પિણી-સત્યયુગમા કલિયુગ કે કલિયુગમા સત્યયુગ-ઉપ-જીવવાની એની શક્તિ છે વસન્ત-કાર્તિક ૧૯૮૨ પૃ ૩૬૫-૩૬૬

છે. વર્તમાન યુગમા ૨૪ થએલા તેમા સૌથી પહેલા ઋષભદેવજી અને છેલ્લા વર્દમાન-મહાવીર સ્વામી. ઋષભદેવજી અત્યંત પ્રાચીન કાળમા થઈ ગયા એમને બ્રાહ્મણો પણ વિષ્ણુના ૨૪ અવતારમાના એક માને છે, અને એમના અદ્ભુત વૈરાગ્યની અને પરમહંસ વૃત્તિની બહુ પ્રશંસા કરે છે ઋષભદેવજી પછીના બીજા વીસ તીર્થંકરો પણ ધણા પ્રાચીન કાળમા થઈ ગયા પછી બાવીસમા નેમિનાથજી તે કૃષ્ણના પૈતૃક ભાઈ સૌરાષ્ટ્રના ગિરિનાર પર્વતપર સિદ્ધિ પામ્યા ત્રેવીસમા તીર્થંકર પાર્શ્વનાથ એ કાશીના અશ્વમેધ રાજાના પુત્ર-તેમણે ૭૦ વર્ષ સુધી જૈન ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો એમનો સમય વિ સ પૂર્વે ૮૨૦ થી ૭૨૦ (ઇ. સ. પૂર્વે ૮૭૬ થી ૭૭૬) એટલે કે તેઓ શ્રી મહાવીર સ્વામીના નિર્વાણ પહેલા ૨૫૦ વર્ષે સિદ્ધ થયા ૪

૩ આ પાર્શ્વનાથજીને ઐતિહાસિક વ્યક્તિ તરીકે ડૉ. યાકોબી (Jacobi) આદિએ હાલની શોધખોળથી સ્વીકારેલ છે. સર ભાડારકરે નેમિનાથજીને પણ ઐતિહાસિક વ્યક્તિ તરીકે જણાવેલ છે અને તેમ ગણતા સૌરાષ્ટ્ર (કે જેમા હાલનું ગુજરાત સમાઈ જતું હતું) સાથે જોનોનો સંબંધ શ્રી નેમિનાથ પહેલાનો હતો એમ સિદ્ધ થઈ શકે

૪ શ્રી મહાવીર પહેલા આતુર્યામ સંવરવાદ (કે જેનો ઉલ્લેખ

૪ ગતે શ્રી પાર્શ્વનિર્વાણાત્સાર્દે વર્ષગતે દ્વયે ।

શ્રી વીરસ્વામિનો જજ્ઞે મહાનંદપદોદય ॥

—અમરચંદ્ર-જિનેન્દ્ર ચરિત્રે.

અટ્ટદા ઇજ્જ સણહિં ગણહિં વીરો જિણેસરો જાઓ ।

—પ્રવચન સારોદ્ધાર ગાથા ૪૦૪

એટલે પાર્શ્વના નિર્વાણથી અઢી સો વર્ષે વીર જિનેશ્વર નાત એટલે (ટીકામા સિદ્ધપણે) થયા.

બૌદ્ધ ગ્રંથ દીધનિકાયના બીજા મંત્ર સામગ્ગ-કલમુત્તપેમા તેમજ જૈન સૂત્રોમા આવેલ છે) સ્થાપિત થયો હતો તે ચાર યામ એટલે ત્રણ નામે પ્રાણુઘાતમાંથી સર્વથા નિવૃત્તિ (અભિમા), અમત્ય બોલવાથી સર્વથા નિવૃત્તિ (મત્ય), અન્તાદાનમાંથી (ચારીમાંથી) સર્વથા નિવૃત્તિ (અમ્નેય), અને પગ્ગિરલમાંથી સર્વથા નિવૃત્તિ (અપરિગ્રહ), તે ચારનો પાર્શ્વજિન ઉપદેશ કરના હતા આ પરિગ્રહનો અર્થ એ છે કે કોઈપણ વસ્તુનો મગ્ગ કરવો નહિ તેમા સ્ત્રીપણુ પરિગ્રહના વસ્તુરૂપે ગણાતી હતી પણ શ્રી મહાવીરના સમયમા પરિગ્રહનો અર્થ સંકુચિત થયો, એટલે કે પગ્ગિરલમા ધન ધાન્ય, જમીન વગેરે ગણાવા લાગ્યું અને જ્ઞાનો પગ્ગિરલ પગ્ગિરલ નરીકે ન સમજાયો એટલે કે અપરિગ્રહનો અર્થ કેવળ કોઈપણ વસ્તુનો મગ્ગ કરવો નહિ એવો થવા લાગ્યો, અને કોઈ કોઈ પ્રમગે ત્રીમંગ કરવાને હરકત નથી એવું કેટલાક દલી પરિવાજકો પ્રતિપાદન કરવા લાગ્યા, તેથી શ્રી મહાવીરે સર્વથા મૈથુનવિરતિ એ પાચમો યામ ઉક્ત ચાર યામો સાથે જોડી પચશિક્ષારૂપે-પચત્રતરૂપે ઉપદેશ્યો (ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર) ૬

૫ શ્રી મહાવીરનો જન્મ વિ સં પૂર્વે ૫૪૨ (ઇ. પૂર્વે ૫૯૮)મા અને તેમનું નિર્વાણ પાવાપુરીમા ૭૨ વર્ષની વયે વિ. સ. પૂર્વે ૪૭૦ (ઇ. સ પૂર્વે ૫૨૬)મા કાર્તિક (ગૂજરાતી આશ્વિન) વદ

૫ એ બૌદ્ધ ગ્રંથમાં એમ જણાવ્યું છે કે ચાતુર્યામિ સંવત્સર મહાવીર સ્વામીનો વાદ હતો પરંતુ જૈન ગ્રંથો ઉપરથી એવું જણાય છે કે તેમની પૂર્વે ૨૫૦ વર્ષ પર થયેલા પાર્શ્વનાથ તીર્થંકરના સમયમા તે હતો.

૬ તે સૂત્રમા અધ્યયન ૨૩ ગાથા ૨૩ મા કહ્યું છે કે —

ચારજ્ઞામો અ જો ધમ્મો । જો ઇમો પંચસિલ્લિઓ ॥

દેસિઓ વદ્ધમાણેણં । પાસેણ ચ મહામુણી ॥

અર્થ—પાર્શ્વ મહામુનિએ જે ચાતુર્યામિ ધર્મ કહ્યો છે તેજ વર્ધમાન સ્વામીએ પંચશિક્ષા રૂપે ઉપદેશ્યો છે

અમાવાસ્યાને દિને થયું. તે દિને લિચ્છવી રાજાઓએ તે નિર્વાણના સ્મરણાર્થે પોતાના નગરમાં દીપમાલા-રોશની કરી હતી આથી દીવાલી પર્વ થયું ને તેમના નિર્વાણથી જૈનોનો શક ચાલતો આવ્યો છે ‘ ઇતિહાસ ઉપરથી ધર્મોચાર્યના નામથી શક ચલાવવાની પહેલ જૈનોએ કરેલી જણાય છે ’ (લોકમાન્ય તિલકનું વડોદરાની ત્રીજી જૈન શ્વે કોન્ફરન્સ વખતે કરેલું ભાષણ)

૬. ત્રિગ્રંથ મહાવીર અને શ્રમણ બુદ્ધ બંને સમકાલીન હતા અને નિવાણવાદી મહાપુરુષો હતા. બંનેનું લક્ષ્ય એકજ હતું, પરંતુ તે લક્ષ્ય સાધવાની બંનેની પ્રવૃત્તિ ભિન્ન હતી. બંનેના સમયમાં સમાજની અને ધર્મની સ્થિતિ સરખીજ હતી, ને ધાર્મિક અને સામાજિક ચળવળનો તે સમય હતો. ધર્મવિચારના પ્રખ્યાત ‘ દર્શનો ’ લગભગ આ સમયમાં-ક્ષત્રિયયુગમાં થયા. વેદવિહિત હિંસાઆદિ, ક્રિયાકાંડો ધર્મનું સ્વરૂપ પકડાયું હતું. શૂદ્રોને અને સ્ત્રીઓને માટે વેદાધ્યયન અને સન્યાસાદિનો નિષેધ હતો. યજ્ઞોથી દેવકૃપા મનાવી મનુષ્યોને તારી આપવાના ક્રિયાકાંડો રચી વર્ણભેદની પ્રચલિત દીવાલો ઉભી કરી પોતાને સર્વોત્તમ-ઉચ્ચત્તમ માની મનાવી બ્રાહ્મણોએ લોભ, લાલચ, અજ્ઞાન અને અભિમાનને વશ થઈ આખા સમાજની સ્થિતિ ઉલટી કરીને બગાડી નાખી હતી.

૭. જર્મન પ્રોફેસર લોધમાન Leumann જણાવે છે કે — ‘ બંને (શ્રી મહાવીર અને બુદ્ધ) ઉત્તમકુળમાં જન્મ પામ્યા હતા, બંને પોતાનાજ કુટુંબમાં ઉછરીને મોટા થયા હતા અને બંને આશરે ત્રીશ ત્રીશ વર્ષના સંસારવ્યવહારથી કટાણી આખરે સાધુ થયા અને એ અતિ આતુરતાથી અને પોતાના પરિપૂર્ણ પુરુષાર્થથી તપશ્ચર્યા આદરી, પણ તપ એમને તો કમોટી-પથર હતી. મહાવીર એમાં પાર ઉતર્યા અને એને અનુસરીને પોતાનો ધર્મ ચોળ્યો... .

૭ ‘બુદ્ધ અને મહાવીર’ ૪ ભાષાતર કરનાર ડૉ. નરસિંહલાલ ઇશ્વર-બાઈ પૃષ્ઠ ૫ ૧૫, ૧૬, ૧૯,

નૈતિક સિદ્ધાન્તોમા અને ધાર્મિક ભાવનાઓમા તો મહાવીર અને શુદ્ધ જંને લગભગ સરખા હતા; મુખ્ય વિષયોમા તો એકમતજ હતા, એટલુજ નહિ પણ એમના સમયના બીજા વિચારકોના, (કેટલાકે) નૈતિક અને ધાર્મિક અભિપ્રાયો માથે પણ એ અને એકમત હતા... આત્મણુધર્મના આચારો જ્ઞાતિભેદના મંદુચિત-પણાએ કરીને અને યજમા પશુઓને મારી હોમવાના ધર્મે કરીને બધાઈ પડ્યા હતા એજ ધર્મ આ માધુઓને એકવારે પાપકર્મ લાગ્યું, કારણ કે માણુમની કે પશુની દિમાને મૌર્યી બ્રહ્મ પ્રજાગ્નુ પાપ એ માનતા હતા... મહાવીરે બધો પુરુષાર્થ આત્મા ઉપજ્ઞ દાખવ્યો છે, એ માત્ર સાધુજ ન હતા, પણ નપચીયં હતા પરંતુ શુદ્ધને સાચો બોધ પ્રાપ્ત થયા પછી એ નપચી ના ગયા માત્ર સાધુજ રહ્યા અને પોતાનો બધો પુરુષાર્થ જીવનધર્મ ઉપર દાખવ્યો એકનો ઉદ્દેશ એથી આત્મધર્મ થયો, બીજાનો લોકધર્મ થયો "

૮ તે વખતે શ્રી મહાવીરે જણાવ્યું કે (૧) 'બધા જીવો આયુષ્યને અને સુખને ચાહે છે, દુઃખ અને વધ (મરણ) સૌને અપ્રિય છે, સર્વે કોઈ જીવવાની પ્રીતિવાળા અને તત્તિવાળા છે, જીવવું બધાને વહાલું છે "૮ માટે જીવો અને જીવવા દો, (૨) આત્મણુ,

૮ સર્વે જીવા પિયા ડયા, સુહસાયા, દુઃસ્વપ્નકૂલા, અપિયવહા પિયજીવિણો જીવિડકામા । સર્વેસિ જીવિય પિય । (તમ્હા) જાતિવાએજે કિચર્ણ ॥-આચારાગ સૂત્ર

—બધા જીવોને આયુષ્ય પ્રિય છે, સર્વે સુખના અભિલાષી છે, દુઃખ સર્વને પ્રતિકૂલ છે; વધ (મરણ) સૌને અપ્રિય છે સર્વે કોઈને જીવિત-જીવવું પ્રિય છે સર્વે જીવવાની ઈચ્છા રાખે છે આ માટે કોઈને મારવો-કદ દેવું ન જોઈએ

સર્વે પાળા સર્વે મૂયા સર્વે જીવા સર્વે સત્તા ન હતવ્વા ન અજ્ઞાવેયવ્વા ન પરિઘેતવ્વા ન ઉવદ્વેયવ્વા એસ ધમ્મે સુદ્ધે ધુવે નીએ સાસણ સમેચ્ચ લોય ચેયન્નેહિ પવેણ ॥ આચારાગ સૂત્ર

ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર—એ ઉપનામો માત્ર ક્રિયાજન્ય છે, માટે શાસ્ત્ર-
શ્રવણ અને આચરણનો સર્વને સમાન હક્ક છે. બ્રાહ્મણ તેજ કે
ને બ્રહ્મ-આત્માનું સ્વરૂપ જાણે, અને અહિંસાધર્મને વિશિષ્ટ માને,^૯
(૩) યજ્ઞ એ આત્મબલિદાન છે—હિંસાજનિત યજ્ઞ તે ખરો યજ્ઞ નથી^{૧૦}
(૪) લોકપ્રવાહને અનુસરશે નહીં,^{૧૧} (૫) આત્માનો ઉદ્ધાર આત્મા
પોતેજ સ્વબળથી કરી શકે છે ને તેથી પરમાત્મા બની શકે છે ને
તેમ કરવા માટે જીવને લાગેલા કર્મોના આવરણ આત્મબળથી—સમ્ય-
ગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રથી દૂર કરવા જોઈએ—એ
ત્રણ રત્નનો સામુદાયિક માર્ગ એજ મોક્ષમાર્ગ છે^{૧૨} (૬) આ વડે
સામુદાયિક દૃષ્ટિએ જૈન ન હોય છતાં અન્ય લિંગે કોઈ પણ સિદ્ધ
થઈ શકે,^{૧૩} (૭) સર્વ સિદ્ધાત્મા, પરમાત્મા છે—ઈશ્વર છે અને એ
રીતે ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ છે. આત્મા પોતે પોતાના કર્મોના કર્તા અને

—સર્વ પ્રાણ, સર્વ ભૂત, સર્વ જીવ, સર્વ સત્ત્વને ન હણવા, ન દલેશ
ઉપભવનો, ન પરિતાપ ઉપભવવો, ન ઉપદ્રવ કરવો આ ધર્મ શુદ્ધ ધ્રુવ
ન્યાય શાશ્વત છે લોકને સમ્યક્ પ્રકારે જાણી ખેદજોએ પ્રવર્તવું

૯ જીઓ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા યજ્ઞીય અને હરિકેશીય એબે અધ્યયનો.
(૨૫ મુ અને ૧૨ મુ) તેમા બ્રાહ્મણના લક્ષણો દર્શાવ્યા છે અને સાથે
એ સ્પષ્ટ બતાવ્યું છે કે બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ માત્ર તે તેનાં
કર્મો કરવાથી બને છે સરખાવો ધર્મમુદમા બ્રાહ્મણવગ્ગ

૧૦ જીઓ શ્રી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રમા વિજયધોષ અને જયધોષનો સંવાદ.

૧૧ જો લોગસ્સેસણ ચરં—એટલે લોકપ્રવાહને—લોકવાદને અનુસરશે
નહીં—દુનિયાની દેખાદેખી દરશે નહિ—આચારાગ

૧૨ સમ્યગ્દર્શનજ્ઞાનચારિત્રાણિ મોક્ષમાર્ગ —ઉમાસ્વાતિદૃતત્ત્વાર્થસૂત્ર.

૧૩ સેયંવરો ય આમવરો ય વુદ્ધો વા તહય અજ્ઞો વા ।

સમભાવભાવી અપ્પા લહ્હ મુક્કં ન સદેહો ॥

પછી દક્ષિણમાં કુમારિલ ભટ્ટ અને શકરાચાર્ય થયા—તેમણે વેદાત્ત ધર્મ અને મીમાંસા ધર્મ બતાવી આત્મણુ ધર્મનું રૂપાંતર કરી તેનો પુનરુદ્ધાર કર્યો બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મ સાથે વિગેધ કરી વાદવિવાદ કરી તેમનું જોર દક્ષિણમાં નરમ પાડ્યું બનવાનુંગ છે કે આ વખતે આત્મણુ પક્ષમાં કોઈ રાજસત્તા કામ કરતી હોય પછી મુમ્લમાનોના આક્રમણ થયા પછીથી આખા ભારતના લોકો હિંદુ અને તેમનો દેશ હિંદુસ્તાન કહેવાયો. ૨૦

બૌદ્ધ મઠો તુટવા લાગ્યા અને તેમના શાસ્ત્રાદિનો નાશ થતો ગયો પરિણામે ધીમે ધીમે બૌદ્ધ ધર્મ ભારતવર્ષમાં નામશેષ થયો જૈનોએ સમયને ઓળખી પોતાના બળનું મંગોપન કરી પોતાનો ધર્મ અત્યાર સુધી જાળવી રાખ્યો જૈન ધર્મ પછીના કાળમાં ગૂંચળાત આદિમાં પોતાનું જોર બહુ સારી રીતે બતાવી શક્યો

---

૨૦ આજકાલ ‘હિંદુ’ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે, પરંતુ તેને સ્થાને પ્રાચીનકાલમાં ‘આર્ય’ શબ્દનો પ્રયોગ થતો હતો ‘હિંદુ’ નામ વિ સ ની ટમી શતાબ્દીના પૂર્વના અથોમાં મળતું નથી ફોસ (ગરાન)ની ભાષામાં ‘સ’ ના સ્થાને ‘હ’ બોલાતો તેથી ‘સમ’ ને ‘હમ્’, ‘સિધુ’ ને ‘હિંદુ’ આદિ બોલતા. આથી ઇરાનીઓએ સિધુના નિકટવર્તી નિવાસીઓને હિંદુ કહ્યા પછી આખા ભારતના લોકો હિંદુ અને તેમનો દેશ હિંદુસ્તાન કહેવાયો. પ્રાચીન કાલમાં આર્ય શબ્દ મોટા ગૌરવનો સૂચક હતો અને સન્માનાર્થ વપરાતો રાણીઓ, સ્ત્રીઓ પોતાના પતિને ‘આર્યપુત્ર’થી સબોધતી તેમજ સાસુ અને સસરાને માટે ક્રમશઃ ‘આર્ય’ અને ‘આર્ય’ શબ્દો વાપરતી. બૌદ્ધોમાં પણ આ શબ્દ ગૌરવનો બોધક મનાતો; તેથી તેમના કેટલાયે પ્રસિદ્ધ ધર્માચાર્યો આદિના નામની સાથે આર્ય શબ્દ જોડેલો મળે છે, જેમકે આર્ય અસંગ, આર્ય દેવ, આર્ય પાર્શ્વ, આર્ય સિંહ આદિ (આજ પ્રમાણે જૈનોમાં હર્ષ, કે જે તેમના ધર્માચાર્યોના નામ પરથી જાણાય છે: જેમકે આર્ય અપુત્ર આર્ય મણુ, આર્ય સુહસ્તિ, આર્ય મહાગિરિ આદિ—લેખક) જૈનોમાં સાધ્વી અત્યારસુધી આર્યા (આરબ) કહેવાય છે—એમજાણ રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસ પહલા ખંડ પૃ ૩૭ ટિપ્પણ

પ્રકરણ ૨ જી.

આગમકાલ.

[વીરાત ૧ થી ૧૭૦ વર્ષો, એટલે વિ સં પૂર્વે ૪૭૦ થી વિ સં. પૂર્વે ૩૦૦].

તિત્થયરે ભગવંતે અણુત્તરપરક્કમે અમિઅનાળી ।

તિત્થે સુગઙ્ગઙ્ગણ સિદ્ધિપહપણસણ વદે ॥

વદામિ મહાભાગં મહામુણિં મહાયસં મહાવીર ।

અમરનરરાયમહિઅં તિત્થયરમિમસ્સ તિત્થસ્સ ॥

इकारस वि गणहरे पवायए पवयणस्स वंदामि ।

सव्व गणहरवस्स वायगवंसं पवयणं च ॥

—ભદ્રવાહુ-આવશ્યક નિર્યુક્તિપીઠિકાનંતર

—સર્વોત્કૃષ્ઠ પરાક્રમવાળા, અમિતજ્ઞાની, (સંસારથી) તરેલા, સુગતિ ગતિમા એટલે મોક્ષમા ગયેલા, સિદ્ધિના પથ-માર્ગના ઉપદેશક (એવા) તીર્થંકર ભગવાનને વદન કરે છુ

—મહાભાગ્ય, મહામુનિ, મહાયશ, અમર અને નરરાજથી પૂજિત, અને આ તીર્થના તીર્થંકર-તીર્થપ્રવર્તક (એવા) મહાવીરને વદન કરે છુ.

—(ગૌતમદિ) અગિયારે ગણધરો કે જે પ્રવચન-આગમના પ્રવાહ છે તેમને, સર્વ ગણધરોના વશને, વાચકોના વશને, અને પ્રવચન-આગમને હુ વદન કરે છુ

‘ उपनेह वा, विगमेह वा, धुवेह वा ’—त्रिपदी ॥

—ઉપજે છે, વા નાશ પામે છે, વા ધ્રુવ ગહે છે એ ત્રણ પદ.

અત્ય માસઙ્ અરહા, સુત્તં ગચ્છતિ ગણહરા નિરુણ ।

સાસણસ્સ હિયટ્ટાણ, તઓ સુત્ત પવત્તેહ ॥

—ભદ્રવાહુ-આવશ્યકનિર્યુક્તિ ગાથા ૧૨

—અર્હતો અર્થ (માત્ર) કહે છે, (નહિ કે દાદશાગરૂપ સૂત્ર) (અને) ગણધરો સૂત્ર (દાદશાગરૂપ) નિપુણ (એટલે સૂક્ષ્મમાર્થ પ્રરૂપક

અહુ અર્થવાળું) અથવા નિગુણ (એટલે નિયત-પ્રમાણનિશ્ચિત ગુણો વાળું) ગૂથે છે, તેથી શાસનના હિત માટે સૂત્ર પ્રવર્તે છે. (મલધારિ શ્રી હેમચંદ્રસૂરિકૃત વૃત્તિ સહિત વિશેષાવસ્યક લાખ્ય પૃ. ૫૦૭)

સવ્વપ્પવાયમૂલં દુવાલસંગ જઓ સમક્કસાયં ।

રયણાગરતુલ્લં સલ્લ તો સવ્વ મુંદરં તંમિ ॥ —હરિમદ્ધમરિ-ઉપદેશપદે.

—સર્વપ્રવાહોના મૂલરૂપ ઠાઠગ અંગ જે કારણથી મમાખ્યાત-પ્રસિદ્ધ છે તે કારણથી તેમા રત્નાકરના જેવું સર્વ મુદ્દર જ છે
જય કિંચિ અણુણ્ણાયં પઢિસિદ્ધ વાવિ જિણવરિદેહિ ।

એસા તેસિ આણા કજ્જે સચ્ચેણ હોઅવ્વં ॥ —સઘઠાસગણિક્ષમાત્રમણ.

—જિનવરે દોઝે-જિતોઝે કંધની અનુના આપી નથી તેમજ કંધનો નિષેધ કયોં નથી તેમની આ આજ્ઞા છે કે સત્યથી કાર્યમા વર્તવું.
વદે પાદદ્વિતયં મક્તયા શ્રી ગૌતમાદિસૂરીણા ।

નિ શેષશાસ્ત્રગંગાપ્રવાહહિમવદ્ગિરિનિમાના ॥

—મલધારી હેમચંદ્ર કૃત ધર્મોપદેશમાલાનુ મગલાચરણ
અથોત્—સર્વ શાસ્ત્રરૂપ ગંગાપ્રવાહના હિમવદ્ ગિરિ જેવા શ્રી ગૌતમ આદિ (સુધર્મો, જ ખુ વગેરે) સૂરિઓના ચરણયુગ લક્ષિતથી વધુ ધુ.
સ્તૌમિ શ્રી ગૌતમાદીસ્તાનેકાદશમહાકવીન્ ।

ચૈરપૂરિ દ્વાદશાગૈ સમસ્યા ત્રિપદી ગુરો ॥

—મુનિગત-અમમચરિત્ર

—જેમણે પોતાના ગુરૂ (શ્રી મહાવીર) ની ત્રિપદીની સમસ્યા આર અંગોથી પૂરી તે ગૌતમાદિ ૧૧ મહાકવિઓને સ્તવુ છું.

સા જીયાજ્ઞેની ગૌ સદ્ધર્મોલંકૃતિર્નવરસાદ્યા ।

ત્રિપદાન્વિતયાપિ યયા મુવનત્રયગોચરોઽવ્યાપિ ॥

—ઉદ્યસિંહકૃત ધર્મવિધિ વૃત્તિ (૧૨૮૬)નુ મગલાચરણ

અર્થાત્—સદ્ધર્મને અલકૃત કરનારી, નવરસથી સમૃદ્ધ, એવી જૈન ગૌ (વાણી, ગાય) કે જે ત્રણ પદ (ઉત્પાદ, વ્યય, અને દ્રોવ્ય એ ત્રણ પદ) થી યુક્ત છતાં (એને ત્રણ પદ-પગલા છતાં) ત્રણે જગત્મા વ્યાપ્ત થઈ તે જય પામે

૧૫ પ્રો. લોચમાન વિશેષમા જણાવે છે કે.—

“મહાવીર અલૌકિક પુરૂષ હતા, એમનાજ જેવો બીજો કોઈ પુરૂષ થયો નથી વિચારની એમની પ્રબળતા વિષે, તપશ્ચર્યા વિષે, સાધુશ્રવનમા એમના દુઃખસહન વિષે, એમના પુરૂષાર્થ વિષે અને માનવજાતિથી દૂર રહેવાની એમની વૃત્તિ વિષે આગળ કહી દીધું છે. વળી માણસને સંસારના બંધનમા બાધનાર કર્મ ઉપર એમણે પોતાનો ખાસ સિદ્ધાન્ત રચ્યો છે એ પણ કહ્યું છે એકદરે અત્યાર મુઘી આપણને એ તપસ્વીના આદર્શ રૂપેજ દેખાયા છે, પણ વાસ્તવિક રીતે તો એ ઉપરાંત એમનામા બીજું ઘણું વધારે હતું. એ મહાન વિચારક હતા, વિચારોમા એ અગ્રેસર દર્શનકાર હતા. એમના સમયની સૌ વિદ્યાઓમા એ પારગત હતા, પોતાની તપશ્ચર્યાને બળે એ વિદ્યાઓને એમણે રચનાત્મક સ્વરૂપ આપી પૂર્ણ બનાવી હતી અને પ્રબળ સિદ્ધાન્તતત્ત્વની અંદર ગોઠવી કાઢી હતી, એમણે આપણને તત્ત્વવિદ્યા (Ontology) આપી છે અને તેમા સૌ તત્ત્વો-પાત્ર ઢ્યોમાં (ધર્માન્તિકાય, અધર્માન્તિકાય, આકાશાન્તિકાય, જ્વાસ્તિકાય, અને પુદ્ગલાન્તિકાયમા) ગોઠવી દીધા છે-ત્યાર પછી વિશ્વવિદ્યા (Cosmology) આપે છે એમને મતે વિશ્વ વીશ પ્રદેશોમા સમાઈ રહેલું છે, તેમા સૌથી નીચે ભયંકર નરક છે, એની ઉપર બીજાં અનેક નરક આવેલા છે, એમના ઉપર આપણું જગત આવે છે, એની ઉપર નક્ષત્રતારાથી ભરેલો પ્રદેશ આવે છે અને એના બાર ભાગ પાડેલા છે અને એટલાજ વર્ગમા વહેંચાયેલા દેવલોક એ પ્રદેશોમા વસે છે —સારપછી જીવવિદ્યા (Biology), એમા સમગ્ર જીવોનો-દૃશ્ય જીવોનો અને અદૃશ્ય જીવોનો (જેની અદર નરકવા-મીઓ, ભૂતપ્રેતો અને દેવલોક પણ આવી જાય છે), ચોવીશ પ્રકારના જીવજાણીનો (આમા પચ્ચન્દ્રિય ઉપગત ચતુર્ગ્નિન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, દીન્દ્રિય, અને એકેન્દ્રિય એ મુખ્ય છે) સમાવેશ થાય છે, -ત્યારપછી માનસશાસ્ત્ર (Psychology), એમા આત્માના ચૈતન્યની જુદી

જુદી દશાઓનું વર્ગીકરણ કરેલું છે. હુંકામા કહીએ તો મહાવીર એમના સમયમા જે વિદ્યાઓ વર્તમાન હતી તે સૌનો ઉપયોગ કરીને એમણે પોતાની વિચારમાળા વ્યવસ્થિત કરી છે. ૨૧

૧૬ શ્રી મહાવીરના સમયમા સર્વ ધર્મવિચાર અને તત્ત્વમંથંત્રી રચના સંસ્કૃત ભાષામા ચાલતી હતી તે વખતે ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ અને સામ વેદાદિ હતા. સંસ્કૃત ભાષા લોકો વિશેષ કરીને સમજતા ન હતા. લોક ભાષા પ્રાકૃત હતી, અને તે ભાષામાજ કહેલો ઐધ લોકમા સકાત થાય, તે માટે શ્રી મહાવીર અને શ્રી બુદ્ધ જંનેએ પ્રાકૃતનોજ ઉપદેશાર્થે સ્વીકાર કર્યો. આ પ્રાકૃત ભાષા તે તે વખતની પૂર્વે મગધ દેશથી તે પશ્ચિમે પૂન્ય અને દક્ષિણે માળવા વૈદર્ભ વગેરે પ્રદેશ સુધીની પ્રચલિત લોકભાષા. મગધ દેશનું મહાન રાજ્ય, તે પરથી તેને ‘માગધી’ કહેવામા આવતી, અને ઐદ્ય ગ્રંથોની ભાષા પણ પ્રાકૃત છે કે જેને પશ્ચિમના વિદ્વાનો ‘પાલી’ (પ્રાકૃતિ-પાયટી-પાલી) નામ આપે છે. જૈનોની પ્રાકૃત ભાષાને ‘અર્ધમાગધી’ કહેવામા આવે છે અને કોઇ ‘મહારાષ્ટ્રી’ કહે છે તેમની ધર્મભાષા એ રીતે પ્રાકૃતજ છે શા માટે પ્રાકૃતમા ? તો તે માટે હરિભદ્રકૃત ‘ઉક્ત’ એમ કહી દશ વૈકલિક ટીકા તથા ધર્મખંડુ વૃત્તિમા ટાક્યું છે કે —

વાલ્મીકીમૂલ(મંદ)મૂર્ખાણા નૂના ચારિત્રકાક્ષિણામ્ ।

અનુગ્રહાર્થ સર્વજ્ઞે સિદ્ધાન્ત પ્રાકૃત કૃત ॥

—ચારિત્રને ચાહનાર બાળ, સ્ત્રી, મદ-મૂર્ખ વગેરે મનુષ્યોના અનુગ્રહ માટે સર્વજ્ઞોએ (પાશંતર તત્ત્વજ્ઞોએ) સિદ્ધાન્તને પ્રાકૃત બનાવ્યો છે. ૨૨

૨૧ જુઓ ઉક્ત બુદ્ધ અને મહાવીર પૃ ૩૩.

૨૨ પ્રાકૃત દ્વયાશ્રય કાવ્યની વૃત્તિમા ૨૧જોખરસૂત્રિએ આ જ ભાવ બક્ષ કરેલ છે:—

વાલ્મીકયાદિજડપ્રાયમવ્યજન્તુહિતેચ્છયા ।

પ્રાકૃતાગમકર્તૃભ્યો ગણમૃદ્ભ્યો નમોનમઃ ॥

—બાળ, સ્ત્રી આદિ જડપ્રાય ભવ્ય જીવોના હિતની ઇચ્છાથી પ્રાકૃતમા આગમે કરનાર ગણધરોને અમારા અનેકવાર નમસ્કાર.

૧૭ શ્રી મહાવીરના મુખ્ય ૧૧ શિષ્યો હતા. એ ‘ગણધર’-
મુનિઓના ગણના ધારક-ઉપરી કહેવાય છે તે બધા બ્રાહ્મણો હતા.

વર્ક્ષાનસૂરિએ પોતાના આચારદિનકર નામના ગ્રંથમાં આંગમમાંથી
એક ગાથા ટાકી છે તે તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદ પૃ. ૪૧૨ માં જણાવ્યું છે કે:-
યત ઉક્તમાગમે

મુત્તૂળ દિટ્ટિવાયં કાલિય-ઉક્કાલિયંગસિદ્ધંત ।

શ્રી-વાલ-વાયળત્યં પાદ્યમુદ્યં જિળવરેહિં ॥

—દષ્ટિવાદ કાલિક-ઉત્કાલિક અંગ-સિદ્ધાંતને સ્ત્રી અને બાલકને વાચના
માટે જિનવરોધી પ્રાકૃતમાં કહેવાયા છે.

શ્રી જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણના વિરોધાવશ્યકમાં ૫૫૧મી ગાથા આ પ્રમાણે છે:-

જહુ વિચ મૂયાવાણ સન્વસ્સ વઓમયસ્સ ઓઆરો ।

નિજ્જહુણા તહાવિ હુ દુમ્મેહે હત્થીય ॥ ગા. ૫૫૧ ॥

—લોકે ભતવાદ (૧૨ માં અંગ નામે દષ્ટિવાદ) માં સર્વ વચ્ચેમય-
વાહુમયને અવતાર છે (એટલે કે બહુ વાહુમય સમાઈ જાય છે) તથાપિ ખરે-
ખર દુર્મધસ (લોકો) માટે અને સ્ત્રીઓ માટે (એ સિવાયના બીજા-૧૧
અંગોની) નિર્ચૂંહણા-રચના છે.

આ ગાથા પર મલધારી શ્રી હેમચંદ્રસૂરિ પોતાની ટીકામાં સમજાવે છે કે:-

તેષુ ચ નિરૂપેષમપિ વાહુમયમવતરતિ । અતશ્ચતુર્દશપૂર્વાત્મકં દ્વાદ-
શમેવાહમસ્તુ, કિં શ્રેષ્ઠાગ વિરચનેન, અંગવાહ્ય શ્રુતરચનેન વા ? × × ×
તત્ર યદ્યપિ દષ્ટિવાદે સર્વસ્યાઽપિ વાહુમયસ્યાઽવતારોઽસ્તિ, તથાપિ દુર્મેવસા
તદવધારણાયોગ્યાના મન્દમતીના, તથા શ્રાવકાદીના સ્ત્રીણાં ચાનુગ્રહાય
નિર્ચૂંહણા વિરચના શેષશ્રુતસ્યેતિ

—જો બધા વાહુમય-બધા અંગોનો સાર તે ચોદે પૂર્વમાં આવી જાય
છે ચોદ પૂર્વ તે બારમું અંગ છે, તો પછી બાકીનાં અંગો રચવાનું અથવા
અંગબાહ્ય શ્રુત રચવાનું કઈ કારણ ? ત્યાં (જણાવવાનું કે) લોકે દષ્ટિવાદ
(બારમાં અંગ) માં સર્વ વાહુમય આવે છે, તથાપિ દુર્મધસ એટલે તેનું
અવધારણું કરવામાં અયોગ્ય એવા મંદમતિઓ તથા શ્રાવકાદિ તથા સ્ત્રીઓના
અનુગ્રહ માટે બાકીના શ્રુતની રચના થઈ છે (વિરોધાવશ્યક પૃ. ૨૬૮-
૨૬૯ ગા. ૫૫૧)

તેમાના નવ શ્રી મહાવીરની હયાતીમા નિવાણુ પામ્યા બાકીના બેમાં એક ગૌતમ ઇંદ્રબૂતિ અને બીજા સુધમાં. સુધમાંએ અંગો આદિ ગુથી શ્રી મહાવીરનો ઉપદેશ જાળવી રાખ્યો.

૧૮ જૈનશાસ્ત્રના સૌથી પ્રાચીન ગ્રંથો ‘અંગો’ કહેવાય છે તે બાર છે અને તેમા બારમું અંગ-નામે દષ્ટિવાદ, જેમા ચૌદ ‘પૂર્વો’નો સમાવેશ થાય છે તે-પછી લુપ્ત થએલું છે અને તેમા દર્શન અર્થથી વિવાદો, રહસ્યભૂત વિવિધ વિષયિક વિવેચન, તથા અમત્કારી વિદ્યાઓ આદિ હતા બાકીના અગીઆર અંગો નામે આચારાગ આદિ શ્વેતા-બર જૈનો હજી સુધી અમુક પ્રમાણમા જાળવી રાખ્યા છે.

૧૯. જેમ પુરુષના ૧૨ અંગ નામે બે પગ, બે જઠા (માથળ), બે હાથ, બે ગાત્રાર્ધ-પીઠ અને હિર, બે હાથ, એક ડોક અને એક મસ્તક છે, ૨૩ તેવી રીતે સમય-શ્રુતરૂપ પરમ પુરુષના-શ્રુત પુરુષના-સમયપુરુષના આચાર આદિ બાર અંગ છે જૈન આશ્નાયમા આને ‘શ્રુત’ કહેવામા આવે છે તે અન્ય દર્શનમા જેને ‘શ્રુતિ’ કહેવામા આવે છે તેજ અર્થમા છે. અર્હત પામેથી સાબળેલું એવો અર્થ ‘શ્રુત’ નો થઈ શકે.

પ્રાચીન બાર અંગો.

૨૦. પ્રાચીનકાળમા બારે અંગોમાં જે હતું તે સર્વ અખંડપણે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાળ લાવના પરિણામે અત્યારે નથી રહ્યું, તેમજ પ્રાચીન-અંગોમા થી હતું તેનું જોકે વિસ્તૃત વિગતવાર વર્ણન અત્યારે સાપડતું નથી, તોપણ તે પ્રાચીન અંગોમા સામાન્ય રીતે જે વિષયો હતા તેનો અતિ અલ્પ નિર્દેશ યત્રતત્ર કરવામા આવ્યો છે સમવાય નામના અંગમા (તેમજ નદી સૂત્રમા) તેનો નિર્દેશ જે છે તે અત્રે સંક્ષેપમા ઉદ્ધૃત કરીએ —

૨૩ શ્રી નંદીની વૃત્તિમાં મલયગિરિજાએ સૂત્ર ૪૩ ની દીકામા પ્રાચીન ગાથા ‘ઉક્ત’ કહીને મૂકી છે કે —

પાયદુગં જંધોરુ ગાયદુગદં તુ દોય વાહુ ય ।

ગીવા સિરં ચ પુરિસો વારસ અંગો સુયવિસિદ્ધો ॥

(૧) આચારાગમા પ્રરૂપેલા વિષયો—શ્રમણુ નિર્ગથોતો સુપ્રશસ્ત આચાર, ગોચર (લિક્ષા લેવાનો વિધિ), વિનય, વૈનયિક, કાયોત્સગાંદિ સ્થાન, વિહારભૂમિ આદિમા ગમન, ચક્રમણુ (એટલે શરીરનો શ્રમ દૂર કરવા બીજા સ્થાનમા ગમન), આહારાદિ પદાર્થોનું માપ, સ્વાધ્યાયાદિમા નિયોગ, લાપાસમિતિ, ગુપ્તિ, શય્યા, ઉપધિ, ભક્ત, પાન, ઉદ્દગમ આદિ (ઉદ્દગમ ઉત્પાદ અને એપણા), દોષોની વિશુદ્ધિ, શુદ્ધાશુદ્ધ પ્રહણુ, વ્રત, નિયમ, તપ અને ઉપધાન

(૨) સૂત્રકૃતાગમા—સ્વસિક્ષાત, પરસિક્ષાત, સ્વ અને પરસિક્ષાત, જીવ, અજીવ, જીવાજીવ, લોક, અલોક, લોકાલોક, જીવ-અજીવ-પુણ્ય-પાપ-આસ્રવ-સંવર-નિર્જરા-બંધ અને મોક્ષ સુધીના પદાર્થો, ધૃતર દર્શનથી મોહિત સંદિગ્ધ નવા દીક્ષિતની જીવિની શુદ્ધિ માટે ૧૮૦ ક્રિયાવાદિના મત, ૮૪ અક્રિયાવાદિના મત, ૬૭ અજ્ઞાનવાદિના મત ૩૨ વિનયવાદિના મત—એ કુલ મળીને ૩૬૩ અન્યદષ્ટિના મતનો પરિક્ષેપ કરીને સ્વસમય સ્થાપન

(૩) સ્થાનાગમા સ્વસમયનું, પરસમયનું અને સ્વપર સમયનું સ્થાપન, જીવનું, અજીવનું, જીવાજીવનું, લોકનું, અલોકનું અને લોકાલોકનું સ્થાપન,

(૪) સમવાયાગમા—સ્વસિક્ષાત, પરસિક્ષાત, સ્વપરસિક્ષાત અને એકાદિક કેટલા પદાર્થોનું એકાત્તરિક પરિવૃદ્ધિપૂર્વક પ્રતિપાદન એટલે પ્રથમ એક સંખ્યાવાળા પદાર્થોનું નિરૂપણ, પછી બેની સંખ્યાવાળા પદાર્થોનું, એમ ક્રમપૂર્વક પ્રતિપાદન અને દ્વાદશાગ ગણિપિટકના પર્યવોનું પ્રતિપાદન.

(૫) વ્યાખ્યાપ્રસૂતિ (ભગવતીસૂત્ર) મા—સ્વસમય, પરસમય, સ્વપર સમય, જીવ, અજીવ, જીવાજીવ, લોક, અલોક, લોકાલોક, જીવ જીવ પ્રકારના દેવ, રાજા રાજર્ષિ અને અનેક પ્રકારે સદિગ્ધ પુરુષોએ પૂછેલા પ્રશ્નોના શ્રી જિને વિસ્તારપૂર્વક કહેલા ઉત્તરો, કે જે ઉત્તરો દ્રવ્યગુણ ક્ષેત્રકાલ પર્યવ પ્રદેશ અને પરિણામના અનુગમ નિરૂપણ નય પ્રમાણુ અને વિવિધ તથા સુનિપુણ ઉપક્રમ પૂર્વક યથાસ્થિ લાવના પ્રતિપાદક

છે, લોક અને અલોક જેનાથી પ્રકાશિત છે, જેઓ વિશાલ મંમાર સમુદ્રથી તારવામા સમર્થ છે, ઇન્દ્રપ્રજિત છે, ભવ્ય લોકોના હૃદયના અભિનદક છે, અંધકારરૂપ મેલના નાશક છે, ચુક્રદૃષ્ટ છે, દીપશ્વત છે, ઇલા મતિ અને શુદ્ધિના વર્ધક છે, જેની સખ્યા બરાબર જાત્રીમ હબર છે, અને જે ઉત્તરેના ઉપનિષંધનથી બહુ પ્રકારના શ્રુતાર્થો શિષ્યહિતાર્થ ગુણ હસ્તરૂપ છે

(૬) જ્ઞાતાધર્મકથામા^{૨૪}—ઉદ્ધાહરણશ્રુત પુરુષોના નગરો, ઉદ્યાનો, ચૈત્યો, વનખડો, રાજાઓ, માતાપિતા, મમવસરણો, ધર્માચાર્યો, ધર્મકથાઓ, ઐહલૌકિક અને પારલૌકિક ઋદ્ધિવિશેષો, ભોગપરિત્યાગો, પ્રવ્રજ્યાઓ, શ્રુતપરિગ્રહો, તપ, ઉપધાન, પચાયો, સલેખના, ભક્તપ્રત્યાખ્યાનો, પાદપોષગમનો, દેવલોકગમનો, ચુક્રલમા પ્રત્યવનારો, ઓધિલાલ અને અતક્રિયાઓ

(૭) ઉપાસકદશામા—ઉપાસકો (શ્રાવકો) ના નગરો, ઉદ્યાનો, ચૈત્યો, વનખડો, રાજાઓ, માતાપિતાઓ, મમવસરણો, ધર્માચાર્યો, ઇલ્લોકના અને પરલોકના ઋદ્ધિવિશેષો ... ..અતક્રિયાઓ (ઉપગના પારામા કલ્યા પ્રમાણે).

(૮) અંતકૃદદશામા—અતકૃત (તીર્થંકરાદિ તદ્ભવે મોક્ષગામી) પુરુષના નગરો, ઉદ્યાનો, ચૈત્યો, વનખડો, રાજાઓ, માતાપિતા, મમવસરણો, ધર્માચાર્યો, ધર્મકથાઓ, આ લોકની અને પરલોકની ઋદ્ધિ, ભોગપરિત્યાગો, પ્રવ્રજ્યાઓ, શ્રુતપરિગ્રહ, તપ, ઉપધાન, બહુવિધ પ્રતિમાઓ, ક્ષમા, આર્જવ, માર્દવ, સત્યસહિતશૌચ, ૧૭ પ્રકારનો સયમ, ઉત્તમ બ્રહ્મચર્ય, અર્કિચનતા, તપ ક્રિયાઓ, સમિતિઓ, શુભિઓ,

૨૪ જૈન આગમ સાહિત્યમા વાડુ-મયના પ્રકારની દૃષ્ટિએ ધર્મકથાનુચોગ નામનો એક આગમો સ્વતંત્ર વિભાગજ કરવામા આવેલો છે, અને જ્ઞાતાધર્મકથા નામના આ આગમને એ વિભાગના નિર્દેશક તરીકે કહેવામાં આવે છે. શ્રુતપરંપરાએ કેટલીયે કોડ એવી ધર્મકથાઓ તેમા આલેખેલી હતી, પણ તે કાલ પ્રભાવે નષ્ટ થઈ ગઈ અને વર્તમાનમા માત્ર ૧૯ અધ્યાયજ એ આગમના ઉપલબ્ધ થાય છે, અને તે પણ તેના મૂળ રૂપમા નહિ.

અપ્રમાદયોગ, ઉત્તમ સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનનુ સ્વરૂપ, ઉત્તમ સયમને પ્રાપ્ત અને જિતપરિષદ પુરૂષોને ચાર પ્રકારના કર્મોનો ક્ષય થયા પછી થએલો કેવલજ્ઞાનનો લાલ, મુનિઓએ પાળેલો જેટલો પયાંય, પાદપો-પગન પવિત્ર મુનિવર જેટલા ભક્તોને (ભોજનોને) વીતાવીને જ્યાં અતકૃત થયા તે, અને બીજા મુનિઓ જેઓ મુક્તિમુખને પામ્યા તે.

(૯) અનુત્તરોપપાતિકમા—અનુત્તરોપપાતિકાના નગરો..... અતક્રિયાઓ (ઉપર જ્ઞાતાધર્મ કથામા જણાવ્યા પ્રમાણે).

(૧૦) પ્રશ્નવ્યાકરણમા—એકમો આઠ પ્રશ્નો, એકસો આઠ અપ્રશ્નો, એકસો આઠ પ્રશ્નાપ્રશ્નો, વિદ્યાના અતિશયો અને નાગ-કુમારની તથા સુવર્ણકુમારની સાથે થએલા દિવ્ય સવાદો.

(૧૧) વિપાકશ્રુતમા—સુકૃત કર્મોનો અને દુષ્કૃત કર્મોનો ફલવિપાક તે ફલવિપાક સંક્ષેપથી બે પ્રકારનો કહેવા છે—દુષ્કૃતવિપાક અને સુખ-વિપાક તેમા દશ દુષ્કૃતવિપાક અને દશ સુખવિપાક છે. દુષ્કૃતવિપાકમા દુષ્કૃતવિપાક વાળાઓના નગરો, ઉદ્યાનો, ચૈત્યો, વનખડો, રાજાઓ, માતપિતા, સમોસરણો, ધર્માચાર્યો, ધર્મકથા, નગરગમનો, સસારપ્રબંધ અને દુષ્કૃતપરના સુખવિપાકમા સુખવિપાકવાળાઓના નગરો ઉદ્યાનો ..... અતક્રિયાઓ (ઉપર જ્ઞાતાધર્મકથામા જણાવ્યા પ્રમાણે)

(૧૨) દૃષ્ટિવાદમા—સર્વ પદાર્થોની પ્રરૂપણા છે તે દૃષ્ટિવાદ પાત્ર પ્રકારનો છે—૧ પરિકર્મ ૨ સૂત્ર ૩ પૂર્વગત, (પૂર્વ) ૪ અનુયોગ અને ૫ ચૂલિકા

આ બારેમા જણાવેલા ઉક્ત વિષયાદિ અત્યારના ઉપસંગ્રહ સૂત્રોમા કાળવશથી ઘટી ગયાનું વૃદ્ધો કહે છે, (શ્રી ભગવતીસૂત્ર-૫ એચરદાસ અનુવાદિત પ્રથમ ભાગ પૃ ૧૦ થી ૧૨ પરનું ટિપ્પણ)

૨૧ હવે ઉક્ત દૃષ્ટિવાદનું વર્ણન જોઈએ—તેના પાત્ર ભાગ ઉપર કહેવાયા છે

૧ પરિકર્મ—(એટલે યોગ્યતાકરણ) તે સાત પ્રકારનો છે. ૧ મિદ્ધા શ્રેણિક પરિકર્મ, ૨ મનુષ્ય શ્રેણિક, ૩ પુષ્ટ શ્રેણિક, ૪ અવગ્ર-હના શ્રેણિક, ૫ ઉપર્મપાદન શ્રેણિક (ઉપમપદજણ્ય-અંગીકાર કરવા

યોગ્ય), ૬ વિપળજહ (છાડવા યોગ્ય) શ્રેણિક, ૭ ચ્યુતાચ્યુત શ્રેણિક. (આમાના પ્રથમના છ પરિકર્મ સ્વ સમયના વક્તવ્યને અનુસરે છે, અને છેલ્લુ ચ્યુતાચ્યુત તે ગોશાલાદિના આશ્રવિકાદિ પાપ ધી મતનુ વક્તવ્ય જણાવે છે આ પરિકર્મમા 'નયો' (દૃષ્ટિબિંદુઓ)નો વિચાર હોય છે પહેલા છ પરિકર્મમા નૈગમ, સગ્રહ, વ્યવહાર અને ઋણુસૂત્ર એ ચાર નયોથી સ્વસમયના તે પરિકર્મનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે) સિદ્ધ શ્રેણિકના ૧૪ પ્રકાર છે.—(૧) માતૃકા પદ, (૨) એકગ્થિત પદ, (૩) પાદાર્થ પદ, (૪) 'પાઠોઆમાસ' પદ, (૫) કેતુભૂત, (૬) રાશિબદ્ધ, (૭) એક ગુણ, (૮) દ્વિગુણ, (૯) ત્રિગુણ, (૧૦) કેતુભૂત, (૧૧) પ્રતિગ્રહ, (૧૨) સસાર પ્રતિગ્રહ, (૧૩) નદાવર્ત, (૧૪) મિદ્ધાબદ્ધ (સિદ્ધાપત્ત). એજ પ્રમાણે મનુષ્યશ્રેણિકના ૧૪ પ્રકાર તેમા છેલ્લો મિદ્ધાબદ્ધ છે તેને બદલે મનુષ્યાબદ્ધ લેવો પુષ્ટ શ્રેણિકના ૧૧ પ્રકાર— (૧) 'પાઠોઆમાસ'થી નદાવર્ત સુધી ઉપર પ્રમાણે લેવા ને છેલ્લો પ્રકાર પુષ્ટાબદ્ધ લેવો. આજ પ્રમાણે અવગ્રહના શ્રેણિક, ઉપ સપાદન શ્રેણિક, વિપળજહ શ્રેં, ચ્યુતાચ્યુત શ્રેં ના ૧૧ પ્રકાર છેવટના પ્રકારમા તે તે રીતે ફેરફાર કરી લેવા

૨ સૂત્ર (પૂર્વગત સૂત્રાર્થનુ જે સૂચન કરે તે સૂત્ર. તે સૂત્રો સર્વ દ્રવ્યો, સર્વ પર્યાયો, સર્વ નયો, સર્વ ભગ વિકલ્પોના પ્રદર્શક છે) તે ૮૮ ભેદે છે ૧ ઋણુચંગ, ૨ પરિણતાપરિણત, ૩ બહુભગી, ૪ વિપ્રત્યયિક (વિનય ચારિત્ર), ૫ અનતર, ૬ પરંપર સમાન, ૭ સંયુથ, ૮ ભિન્ન, ૯ યથાભાગ, ૧૦ સૌવસ્તિક, ૧૧ ઘંટ, ૧૨ નદાવર્ત, ૧૩ બહુલ, ૧૪ પૃષ્ઠાપૃષ્ઠ, ૧૫ વિચાવર્ત, ૧૬ એવભૂત, ૧૭ દ્વિકાવર્ત, ૧૮ વર્તમાનોત્પતક, ૧૯ સમભિરૂઢ, ૨૦ સર્વતોભદ્ર, ૨૧ પ્રણામ (પણામ), ૨૨ દ્વિ પ્રતિગ્રહ આ ૨૨ પ્રકારને જુદી જુદી રીતે ચર્ચવામા આવે છે તેને ત્રણ નયથી (દ્રવ્યાર્થિક આદિથી) તેમજ ચાર-નયથી-સગ્રહ, વ્યવહાર, ઋણુસૂત્ર અને શબ્દ નયથી ચિંતવતાં $22 \times 4 = 88$ પ્રકાર-સૂત્રના ગણાવ્યા છે.

૩ પૂર્વ—દષ્ટિવાદમા ૧૪ પૂર્વો છે તેના નામો નીચે પ્રમાણે છે.—

- ૧ ઉત્પાદપૂર્વ—સર્વ દ્રવ્ય અને પયોગોના ઉત્પાદની તેમા પ્રરૂપણા છે.
- ૨ અગ્રાયણી—સર્વ દ્રવ્યો અને જીવવિશેષના પયોગોનુ અગ્ર એટલે પરિમાણ તેમા વર્ણવેલ છે અગ્ર=પરિમાણ અને અયન=પરિચ્છેદ—સર્વ દ્રવ્યાદિના પરિમાણનો પરિચ્છેદ જેમા છે તે
- ૩ વીર્યપ્રવાદ—તેમા સકર્મ અને અકર્મ જીવો તથા અજીવોનું વીર્ય કહેલુ-પ્રરૂપ્યુ છે
- ૪ અસ્તિનાસ્તિ પ્રવાદ—ધમાસ્તિકાયાદિ જે વસ્તુ લોકમા છે, અને ખરજૂગાદિ જે વસ્તુ નથી અથવા સ્યાદવાદ અભિપ્રાય પ્રમાણે સર્વ વસ્તુસ્વરૂપથી છે અને પરરૂપથી નથી એવું તેમા જણાવેલુ છે.
- ૫ જ્ઞાનપ્રવાદ—મતિ આદિ પચવિધ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ ભેદ પ્રભેદ વડે તેમા કથન છે
- ૬ સત્યપ્રવાદ—સત્ય=સંયમ વા સત્યવચન તેમા ભેદ સહિત તેમજ તેના પ્રતિપક્ષ (અસત્ય) સહિત વર્ણવેલ છે.
- ૭ આત્મપ્રવાદ—તેમા આત્મા-જીવ અનેક નયવડે બતાવેલો છે.
- ૮ સમયપ્રવાદ—કર્મપ્રવાદ—તેમા સમય એટલે સિદ્ધાન્તાર્થ કે જે કર્મરૂપ છે તેથી એટલે તેમા કર્મસ્વરૂપ પ્રરૂપ્યુ છે, માટે આ પૂર્વનું સમય પ્રવાદ કે કર્મપ્રવાદ એ નામ આપેલ છે. વળી તેમાં જ્ઞાનાવરણાદિકે આઠ પ્રકારના કર્મ પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ પ્રદેશ આદિ ભેદ પ્રભેદ કહેવામા આવ્યા છે.
- ૯ પ્રત્યાખ્યાનવાદ—તેમા સર્વ પ્રત્યાખ્યાનનુ સ્વરૂપ ભેદ સહિત જણાવ્યુ છે
- ૧૦ વિદ્યાનુપ્રવાદ—તેમા અનેકાતિશય વાળી વિદ્યા સાધનની અનુદ્વિગતાથી સિદ્ધિપ્રકર્ષ વડે જણાવે છે—વિદ્યાના અતિશયો સાધનની અનુદ્વિગતા વડે સિદ્ધિના પ્રકર્ષવડે વર્ણવ્યા છે.
- ૧૧ અવન્ધ્ય—કલ્યાણ-વન્ધ્ય એટલે નિષ્કળ, નહિ એવું અવન્ધ્ય—સદ્ધ તેમા જ્ઞાન તપ મયોગ આદિ શુભ ફલો અને પ્રમાદ આદિ અશુભ ફલો વર્ણવ્યા છે ખીજા તેને કલ્યાણપૂર્વ કહે છે.

- ૧૨ પ્રાણાયુ —પ્રાણાવાય તેમા પ્રાણ-જીવો એટલે પાચ ધ્રુવિય, ત્રણ પ્રકારનુ બલ, ઉચ્છૈશ્મ અને નિશ્વાસરૂપ પ્રાણોનુ અથવા આયુ અનેક પ્રકારનુ વર્ણવ્યુ છે. જેમા બેદ સહિત પ્રાણવિધાન અને બીજા પ્રાણો વર્ણવેલા છે
- ૧૩ ક્રિયાવિશાલ—કાયિકીઆદિ અને મયમાદિ ક્રિયા વિશાલ એટલે ભેદ વડે વિસ્તીર્ણપણે ભેદ સહિત જણાવવામા આવી છે
- ૧૪ બિન્દુસાર—અર્થાત્ લોકશબ્દ અધ્યાદ્ય છે એટલે લોકબિન્દુ સાર જે લોક એટલે જગત્મા, યુતલોકમા અક્ષરની ઉપર બિન્દુ જેવા સારરૂપ-સવોત્તમ સર્વોક્ષરના મન્નિપાતથી લખિય હેતુ વાળુ છે તે.

આ ચૌદે પૂર્વના પદ પરિમાણનો વિષય સમવાયાગ ટીકામા છે ૨૫

૪ અનુયોગ—(એટલે અનુરૂપ-અનુકૂલ યોગ અર્થાત્ મૂત્રની વસ્તુ સાથેનો અનુરૂપ સંબંધ) તે બે પ્રકારનો છે ૧ મૂલ પ્રથમાનુ-યોગ-(મૂલ એટલે ધર્મના પ્રવર્તનથી તીર્થંકરોનો પ્રથમ એટલે સમ્ય-કત્વની પ્રાપ્તિના લક્ષણ રૂપ પૂર્વલવાદિ ગોચર એવો અનુયોગ તે), ૨ ગડિકાનુયોગ (ધર્મવાદિના પૂર્વાપર પર્વથી પરિચ્છિન્ન, મધ્યભાગ તે ગડિકા તેની પેઠે એકાર્થ અધિકારવાળી અથ પદ્ધતિ તેને ગડિકા કહેવામા આવે છે, તેનો અનુયોગ) મૂલ પ્રથમાનુયોગમા અર્હત્ ભગ-વતોના સમ્યકત્વથી આરભી પૂર્વલવો-દેવલોક ગમન, દેવલવનુ આયુ, સાથી ચ્યવન, તીર્થંકરો ઉત્પાત-જન્મ, અભિષેક, રાજશ્રીનો ત્યાગ-પ્રવ્રજ્યા, તપ, કેવલ જ્ઞાન, તીર્થપ્રવર્તન, શિષ્યો, ગણો, ગણુધરો, આયોપ્રવર્તિનીઓ, ચતુર્વિધ સધ..... સિદ્ધિ આદિ કહેવામા આવેલ હોય છે. ગડિકાનુયોગમા કુલકરોની, તીર્થંકરોની, ચક્રવર્તિઓની, દશા-ર્હની બલદેવની, વાસુદેવની, ગણુધરોની, ભદ્રબાહુની, તપકર્મની, હરિ-

૨૫ પૂર્વ સબંધી આ હકીકત માટે નંદીસૂત્ર, સમવાયાંગસૂત્ર, પ્રવચન-સારોક્ષાર ટીકા પૃ ૨૦૭-૨૦૮ (પ્ર૦ દે૦ લા૦) પરથી તેમજ અભિધાન ચિંતામણી પૃ. ૧૦૪ થી ૧૦૬ (ચ. અં.) જુઓ.

વશની, ઉત્સર્પિણીની, અવસર્પિણીની, ચિત્રાન્તર ગડિકાઓ, દેવતા મનુષ્ય તિર્યચ નારક ગતિ ગમન વિવિધ પર્યટનો વગેરે કહેવામા આવેલ હોય છે

૫ ચૂલિકા—(ચૂલા એટલે શિખર, જેમ મેરની ચૂલા) તેમ દૃષ્ટિવાદમા પરિકર્મ, સૂત્ર, પૂર્વાનુયોગમા અનુક્રમ અર્થના સંગ્રહવાળી ગ્રંથપદ્ધતિ તે ચૂલા-ચૂલિકા કહેવાય છે પ્રથમના ચાર પૂર્વોને ચૂલા છે, બાકીના પૂર્વો ચૂલિકા વગરના છે (પ્રથમ પૂર્વમા ૪, બીજા પૂર્વમા ૧૨, ત્રીજામા ૮, અને ચોથામા ૧૦ એમ કુલ ૩૪ ચૂલિકા છે, આ પ્રમાણે ‘દ્વાદશાગ ગણિપિટક’ છે ૨૬

૨૨ આમા પ્રથમના અગિયાર અંગોમા ભાષા ‘અર્ધમાગધી’ હતી ૨૭ તેને ‘આર્ષ પ્રાકૃત’ પણ કહેવામા આવે છે, ‘આર્ષ’ એટલે

૨૬ આ દ્વાદશાગ માટે બુદ્ધો સ્તમ્ભવાયાગ-અભયદેવચરિત્તિ પૃ. ૧૨૮-૧૩૨, નંદીસૂત્ર મલ્લયગિરિ ટીકા પૃ. ૨૩૫ થી ૨૪૬]

૨૭ મગવં ચ ણં અદ્ધં માગહીઃ માસાઃ ધમ્મમાહ્વલ્લહ- (સ્તમ્ભવાયાગસૂત્ર પૃ ૬૦ સમિતિ) એટલે ‘ભગવાન્ અર્ધમાગધી ભાષાદ્વારા ધર્મને કહે છે.

ગોયમા ! દેવા ણં અદ્ધમાગહાઃ માસાઃ માસંતિ, સા વિયણં અદ્ધમાગહી માસા માસિજ્જમાણિ વિસિસ્સઙ્-ભગવતી અગરત્ર ૨૧૦ ૫, ૭ ૮, પ્રશ્ન ૨૦. ૫ ૨૩૧ સમિતિ.

—હે ગૌતમ ! દેવા અર્ધમાગધી ભાષામાં બોલે છે અને બોલાતી ભાષામા પણ તેજ ભાષા-અર્ધમાગધી ભાષા-વિશિષ્ટ છે

માસારિયા જે ણ અદ્ધમાગહાઃ માસાઃ માસંતિ-પ્રજ્ઞાપના-ઉપાગ-સૂત્ર ૫ ૫૬ સમિતિ)

—જેઓ અર્ધમાગધી ભાષામા બોલે છે તેઓને ભાષાર્થ-ભાષાની દૃષ્ટિએ આર્યો સમજવા’

આ ઉપરથી ‘અર્ધમાગધી’ ને ભાષા તરીકે અને ‘ત્રી મહાવીર અર્ધમાગધીમા ઉપદેશ કરતા હતા’ એ બન્ને વાતો સ્વીકારી શકાય એવી છે

અપિ પ્રણીત ૨૮

દૃષ્ટિવાદ-ચૌદ પૂર્વોની ભાષા અમૃત હતી એમ પ્રભાવકચરિત્ર-
કાર પ્રભાચંદ્રસુરિ જણાવે છે ૨૯

નિશીથ ચૂર્ણિમા ' પોરાણમદ્દમાગહ મામાનિયય હવઙ્ગ સુત્ત ' એટલે પુરાણસૂત્ર અર્ધમાગધી ભાષાથી નિયત હોય છે આમા તે ચૂર્ણિકાન જિનદાસ મહત્તર ' અર્ધમાગધી ' નો અર્થ જે પ્રકારે કરે છે (૧) મગધ દેશની અડધી ભાષામા નિયત તે (૨) અઢાર જાતની દેશી ભાષા નિયત તે (અઢાર જાતની દેશી ભાષાનો ઉલ્લેખ જ્ઞાતામત્ર ૪. ૨૮ સમિતિ ટીકા ૫. ૪૨, તથા ઔપપાતિકભત્ર ૫. ૫૮ સમિતિ)—જુઓ ૫. જાહેચરદાસકૃત પ્રાકૃત વ્યાકરણની પ્રસ્તાવના.

૨૮ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય આગમ સાહિત્યને આર્પ્ય પ્રાકૃતમા ગણ્યુ છે ને તેનું જુદું વ્યાકરણ આપ્યું નથી. તેઓ કહે છે કે 'યદ્યપિ પોરાણમદ્દમાગહ માષા નિયયં હવઙ્ગ સુત્ત ' इत्यादिना आर्पस्य अर्धमागध भाषा नियतत्वमाप्नायि वृद्धैस्तदपि प्रायोऽस्यैव विधानात् न वक्ष्यमाण लक्षणस्य ' હેમ પ્રાકૃત વ્યાકરણ ૫. ૧૫૬ સૂત્ર ૨૮૭

૨૯ પ્રભાવકચરિત્રમા કહ્યું છે કે

चतुदशीऽपि पूर्वाणि संस्कृतानि पुराऽभवन् ॥ ११४ ॥

प्रज्ञातिशयसाध्यानि तान्युच्छिन्नानि कालत ।

अधुनैकादशाग्यस्ति सुधर्मस्वामिभाषिता ॥ ११५ ॥

बालस्त्रीमूढमूर्खादिजनानुग्रहाय स ।

प्राकृता तामिहाऽकार्पात् × × × ॥ ११६ ॥

—ચૌદે પૂર્વે સંસ્કૃતમા પુરાતનકાલે હતા તે પ્રજ્ઞાતિશયસાધ્ય પણ કાલગણે ઉચ્છિન્ન થયા છે હમણા બુધર્મ સ્વામિભાષિત અગ્યાર અગો છે; તેને તેમણે બાલ સ્ત્રી મૂઢ અને મૂર્ખ વગેરેને પણ અનુગ્રહણ થાય તે માટે પ્રાકૃતમા રચ્યા છે

ગ્રાફેન્ વેબરે Sacred Literature of the Jamas એ નામના ગ્રંથ-નિબંધમા જૈન આગમો સંબંધીની ચર્ચા કરી છે તેની અદર તે આગમોમાં પૂર્વે શુ વિષયો હતા ને હાલમા શુ છે તથા દૃષ્ટિવાદમાં શો વિષય હોવો જોઈએ એ આની નીચે ચર્ચા છે

૨૩ આ આગમસૂત્રો શ્રી મહાવીરના ગણધર સુધર્માસ્વામી આદિએ ગુથ્યા હતા તે ઉપરાત એમ કહેવાય છે કે શ્રી મહાવીરના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય વીરભદ્રગણિએ આતુર પ્રત્યાખ્યાન (આઉર પચ્ચ-ખાણુ), ચતુશરણુ (ચઉસરણુ) આદિ (વિ. સં. પૂર્વે ૪૭૦ લગભગ) રચ્યા

પ્રાકૃત ઉપદેશમાળાના^{૩૦} રચનાર ધર્મદાસગણિ પણ શ્રી મહાવીરના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય કહેવાય છે. તેમા ૫૪૦ પ્રાકૃત ગાથા છે. આ અથ આચાર પ્રતિપાદક સુદ્ધ અને ઉપયોગી છે [આ પર જૂનામાં જૂની ટીકા સિદ્ધર્ષિકૃત છે તે, તેમજ તે પરની અર્વાચીન રામવિજય-ગણિની ટીકા પ. હી હ. જામનગર પ્રકેટ કરી છે. કથા એવી છે કે ધર્મદાસગણિ પોતે રાજા હતા ને પોતાના શિષ્ય રણસિંહને બોધ આપવા અર્થે આ કૃતિ બનાવી પી. ૫, ૧૬૪, ૨૦૧૫૬૬-૭૧].

૨૪ શ્રી મહાવીર પછી ત્રણ 'કેવલી' (પૂર્ણ જ્ઞાનવાન) આચાર્યો નામે ઉપર્યુક્ત બ્રાહ્મણો ગૌતમ ઇન્દ્રભૂતિ, અને સુધર્મા તથા તેમના શિષ્ય વૈશ્યશ્રેષ્ઠીપુત્ર જમ્બૂસ્વામી થયા. અહીં સુધી એટલે વીગત પ્રથમ શતક સુધી તો એ સર્વ સિદ્ધાંત તેમજ સંપૂર્ણ ત્યાગની

૩૦ આ અથમા ' શ્રી મહાવીર સમયની વ્યક્તિઓ ઉપરાત શ્રી મહાવીર પછી થયેલા ઠેઠ વજ્રસ્વામી અને સિંહગિરિ આદિના ઐતિહાસિક ગૂંચવન (allusions) છે તેથી તેને ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ વીરાત્ ૫૨૦ ના અગ્રસામા રચાયો ધારીએ તો 'ગોહ' નથી' - જુઓ સ્વ મન સુખલાલ દિસ્તવ્યદ મહેતાનો લેખ ' શ્રી ઉપદેશમાળાના પ્રણેતા શ્રીમાન્ ધર્મદાસગણિ શ્રી મહાવીર દેવના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય હતા ? - એક ઐતિહાસિક પ્રશ્ન ' જેન ધર્મપ્રકાશ સ. ૧૯૬૬ના કાર્તિક, માગશર અને પોશના અંક આ મળ ધીના નિર્ણય સબધીનો લેખ તેજ માસિક જૈનધર્મ પ્રકાશના સ. ૧૯૬૭ ના માહતા અગ્રમા છે તે પણ જુઓ એક બીજા ધર્મદાસ થયા છે : જેમણે વિદ્યમુખમડન નામનો અથ રચ્યા છે તેમનો સમય નિશ્ચિત થયો નથી તે અથ અદર સમસ્યાઓ વગેરે છે અને જેનાપર જૈનેતર વિદ્વાનને પણ ટીકા રચી છે જે ન. ૧૫૬-૧૫૭

કુડકાર્થ અખાધિત આખાદ રહ્યા તે મમયના બધા અખ્યાસીઓ તે મિદ્ધાતને કંઠસ્થ રાખતા હતા શ્રમણો લિન્ન ભિન્ન દેશમા વિચરનાગ હતા એટલે કાલાનુક્રમે લિન્ન લિન્ન દેશની ભાષાના મસર્ગથી દુષ્કાળ આદિના કારણે સ્મૃતિવ્રશને લીધે અને ઉચ્ચારભેદથી સિદ્ધાન્તની ભાષા વગેરેમા પરિવર્તન થયુ તેમજ તેમાનુ કેટલુક વિચિત્ર થયુ એ આ-ભાવિક છે આ વાત પછીના પ્રકરણોમા મેંવની પગિપદો આદિથી સ્પષ્ટ થશે

૨૫ જ'ખસ્વામીના શિષ્ય ક્ષત્રિય પ્રભવના આત્મણ શિષ્ય શય્યભવસૂરિ (જન્મ વીરાત્ ૩૬, મર્ગ વીરાત્ ૬૮) થયા તેમણે પોતાના પુત્ર-શિષ્ય મનકમુનિ માટે ચૌદ પૂર્વમાર્થી ઉદ્ધાર કરી દશ-વૈકાલિક સૂત્ર રચ્યુ હતુ (વીરાત્ ૭૨ મા લગભગ) વિકાલથી નિવૃત્ત તે વૈકાલિક, અને દશ અધ્યયન તેમા છે તેથી દશવૈકાલિક ૩૧

૩૧. આ પર તિલકાચાર્યે વૃત્તિ કરતા કહ્યુ છે કે (પી ૩, ૩૬) -

શય્યંભવસ્ય શ્રુતરત્નસિંવો સર્વસ્વભૂત દશકાલિક યત્ ।

ઉદ્ઘાટ્ય વહ્યર્થસુવર્ણકોશ તદ્ભવ્યસુગ્રાહ્યમહ કરોમિ ॥

આ વૃત્તિ પહેલા પ્રસિદ્ધ હરિભદ્રસૂરિએ દીકા રચી છે વળી શય્યં-ભવની સ્તુતિ મુનિરત્નસૂરિએ અમમયરિત્રમા કરી છે કે (પી ૦ ૩, ૫ ૯૦)

શય્યંભવોસ્તુ વો ભૂત્યૈ ચક્રે સર્વાગમૂર્તિભૂત ।

યેનાદુ પ્રસમાચાર્યકાલિકં દશકાલિકમ્ ॥

પ્રકરણ ૩ જી.

આગમ-કાલ. [ચાલુ]

[વીરાત ૧૭૦ થી ૯૮૦ = વિ સં પૂર્વે ૩૦૦ થી વિ સ ૫૧૦].

આર્ય ભદ્રબાહુ.

વદામિ મદ્વાહુ પાઈણ ચરિમસયલમુચનાળી ।

સુત્તસ્સ કારગમિંસિ દસાસુ કમ્પે ય વવહારો ॥

—દશાશ્રુતરકધચૂર્ણી પી. ૪, ૧૦૦.

—પંચકલ્પભાષ્ય સંવદાસ પી. ૪, ૧૦૩.

શ્રી મદ્વાહુ વર્ પ્રીત્યૈ સૂરિ શૌરિરિવાસ્તુ સં ।

યસ્માદ્ દગાના જન્માસીન્ નિર્યુક્તીનામૃચામિવ ॥

—મુનિરત્ન-અમમચરિત્ર.

તત્ત્વાર્થરત્નોઘવિલોકનાર્થ સિદ્ધાન્તસૌધાન્તરહસ્તદીપા ।

નિર્યુક્તયો યેન કૃતા કૃતાર્થસ્તનોતુ મદ્રાણિ સ મદ્રવાહુ ॥

—તિલકાચાર્ય-આવશ્યક નિર્યુક્તિ લઘુવૃત્તિ.

શ્રી કલ્પસૂત્રમમૃત વિવુધોપયોગયોગ્ય જરામરણદારુણદુ સ્વહારિ ।

યેનોશ્વૃત મતિમતા મચિતાત્ શ્રુતાવ્ધેઃ શ્રીમદ્રવાહુગુરવે પ્રણતોઽરિમ તસ્મૈ ।

—ક્ષેમકીર્તિ-પૃથ્વકલ્પ દીકા

યેનૈષા પિંડનિર્યુક્તિ ર્યુક્તિરમ્યા વિનિર્મિતા ।

દ્વાદશાગવિદે તસ્મૈ નમ શ્રી મદ્રવાહવે ॥

—મલયગિરિ પિંડનિર્યુક્તિ દીકા.

—દશાશ્રુત કલ્પ અતે વ્યવહાર સૂત્રના રચનાર ઋષિ, હેણા

મહાશ્રુતજ્ઞાની, પ્રાચીન (ગોત્રના) ભદ્રબાહુને વદુ છુ

—જે સૂરિએ, શૌરિ (વિષ્ણુ)એ જેમ દશ જન્મ (અવતાર)

લીધા તેની માફક ઋચાઓ જેવી દશ નિર્યુક્તિનો જન્મ આપ્યો તે ભદ્રબાહુ અમારી પ્રીતિ માટે થાઓ

—તત્ત્વાર્થરૂપી રત્નરાશિને જેવા અર્થે સિદ્ધાન્તરૂપી મહેલની

અંદરના હાથ દીવડા જેવી નિર્યુક્તિઓ જેમણે ગ્યા તે કૃતાર્થ ભદ્ર-
બાહુ અમારા ભક્તો-કલ્યાણને વિન્તાડે

—જે મહામતિએ મથન કરાયેલા શ્રુતરૂપી સાગરમાથી જરા મળુ રૂપ દારણુ દુખને ટાળનાર, વિબુધ (વિદ્વાન, અને દેવતા)ને ઉપયોગી એવું શ્રી કલ્પસૂત્ર જેવું અમૃત બહાર કાઢ્યું તે શ્રી ભદ્રબાહુ ગુરૂને હું વિશેષપણે નમસ્કો છું

—જેણે આ પિંડનિર્ચુકિત યુક્તિથી રમ્ય બનાવી તે આર-અંગ-જ્ઞાતા ભદ્રબાહુને નમસ્કાર

૨૬ દશવૈકાલિકકાર શાસ્ત્રલવના શિષ્ય યશોભદ્રના બે બ્રાહ્મણ શિષ્ય નામે સંભૂતિવિજય અને ભદ્રબાહુ થયા આર્ય ભદ્રબાહુ ૧૪ પૂર્વધર હતા તેમણે દશ આગમો-પર દીકરા રૂપે તેમજ ‘પૂર્વ’ના આધારે આવશ્યક, દશવૈકાલિક, ઉત્તરાધ્યયન, આચારાગ, સૂત્રકૃતાગ, દશા શ્રુતસ્કંધ, કલ્પ, વ્યવહાર, સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ અને ઋષિભાષિતો ૫૦ ‘નિર્ચુકિતઓ’ રચી ૩૧ ‘નિર્ચુકિત’ એટલે જેમાથી બદ્ધ થયેલા અથો

૩૧ આ સંબંધમા આવશ્યક નિર્ચુકિત રચતા પોતે તેમા આ બધા આગમોની નિર્ચુકિતઓ’ ‘હું જિનોપદેગવડે કદાહરણ-હેતુ-નારણ વગેરે પદ-વાળા સંક્ષેપમા દહીશ’ એમ જણાવ્યું છે -૫. ૧૩ ય ં

આવસ્સગસ્સ દસકાલિઅસ્સ તહ ઉત્તરજ્ઞમાયારે ।

સૂઅગડે નિજ્જુત્તિં વવહારસ્સેવ પરમનિઉણસ્સ ॥

કપ્પસ્સ ય નિજ્જુત્તિં વવહારસ્સેવ પરમનિઉણસ્સ ।

સૂરિઅપન્નત્તીએ વુચ્છંં હિત્તિમાસિઆણ ચ ॥

એસિં નિજ્જુત્તિં વુચ્છામિ અહ જિણોવએસેણ ।

આહરણ-હેતુ-કારણ-પય નિવહમિણ સમાસેણ ॥

પદ્મમંદિરગણિ કૃત ઋષિમંડલ પ્રકરણ દીક્રામા સં ૧૫૫૩ હેલુ છે કે —

ક્રમાદ્ દશચતુ પૂર્વવેદી સૂરિગુણાગ્રણી ।

મદ્રવાહુ યશોમદ્રૈ ન્યસ્ત સૂરિપદક્રમે ॥

દશવૈકાલિકસ્યાચારાગસૂત્રકૃતાગયો ।

ઉત્તરાધ્યયન સૂર્યપ્રજ્ઞપ્ત્યો કલ્પકસ્ય ચ ॥

વ્યવહારર્ષિભાષિતાવશ્યકાનામિમા ક્રમાદ્ ।

દશાશ્રુતારવ્યસ્કંધસ્ય નિર્ચુક્તી દંશ સોડતનોત્ ॥

તથાન્યા મગવાશ્વક્રે સહિતા મદ્રવાહવીં ।

નિર્યુક્ત-વિશેષપણે યા નિશ્ચયપણે યુક્ત-સિદ્ધ થાય છે તે. આ પૈકી વ્યવહાર સૂત્ર, દશા શ્રુતચક્ર તથા જૂહત્ કલ્પ પોતે ગુથેલ છે ને તે પર પોતે નિર્યુક્તિ રચી છે વિશેષમા તેમણે પિંડનિર્યુક્તિ અને ઓઘનિર્યુક્તિ રચી વળી સસક્ત નિર્યુક્તિ પણ રચી એમ કહેવાય છે ઉવસગ્ગહર નામનું પ્રભાવક સ્તોત્ર રચ્યું કહેવાય છે કે તદુપ-રાત વસુદેવ ચરિત મૂળ પ્રાકૃતમા રચ્યું કે જે સવાલક્ષ શ્લોક પ્રમાણ હતું એમ પ્રસિદ્ધ હેમાચાર્યના ગુરુ દેવચંદ્રસૂરિ જણાવે છે.^{૩૨} અને ત્યોતિપ પર સહિતા રચી^{૩૩} તેમણે સ્થૂલભદ્રને ૧૪ પૂર્વની વાચના આપી હતી પોતે નેપાલમા ધ્યાન ધરવા ગયા હતા તેમણે દક્ષિણમા વિહાર કર્યો હતો, અને ચંદ્રગુપ્ત રાજા (ચં. વીરાત્ ૧૫૫ પરિશિષ્ટ પર્વ પ્રમાણે) એ તેમનો શિષ્ય થઈ સાધુ દીક્ષા લીધી હતી એમ દિગ્ગજર કથા કહે છે તેઓ વીરાત્ ૧૭૦મા સ્વર્ગારથ થયા ૩૪

૩૨ વદામિ મહવાહ જેણ ચ અર્દરસિયં વહુકલાકલિય ।

રહ્ય સવાયલક્ષ ચરિય વસુદેવરાયસ્સ ॥

—શાતિનાથચરિય—મંગલાચરણ

૩૩ હાલમા જે ‘ભદ્રબાહુસહિતા’ એ નામનું પુસ્તક છપાયું છે તે આ ભદ્રબાહુકૃત નથી વરાહમિહિરે વરાહસંહિતા રચી ને ભદ્રબાહુએ ભદ્રબાહુસહિતા રચી એ પ્રવાદ છે જુઓ રત્નશેખર કૃત ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધમા પહેલેજ ભદ્રબાહુ વરાહમિહિર પ્રબંધ તે બંનેના સમય સબ-ધીની ચર્ચા માટે જુઓ પડિત બહેચરદાસની સંશોધિત પૂર્ણચંદ્રાચાર્ય રચિત ઉપસર્ગહર સ્તોત્ર લઘુવૃત્તિ-જનનસુરમુનિ રચિત ત્રિયંચર નૃપ કથા સમેત-માની પોતાની પ્રસ્તાવના. તથા વે. નં. ૩૮૫

૩૪ વીરમોક્ષાદ્ વર્ષશતે સત્તત્યગ્રે ગતે સતિ ।

મહવાહુરપિ સ્વામી ચયૌ સ્વર્ગ સમાધિના ॥

આમ હેમાચાર્યકૃત પરિશિષ્ટ પર્વમા જણાવ્યું છે જેમા ભદ્રબાહુનું ચરિત્ર પણ આપેલ છે સર્ગ ૬, અને ૯.

૨૭ આ મમયમા 'પૂર્વો'માથી પ્રાભુતો—વિશિષ્ટ પ્રકીર્ણ
અથોની રચનાનો પ્રારભ થયો જણાય છે ૩૫

મગધસંધ [પાટલિપુત્ર પરિપદ]

૨૮ વીરાત્ પીછ સદીમા નંદગાજના મમયમા—દેગમા (મગ-
ધમા ?) એક સમયે ઉપગઉપરી ગાગ વર્ષનો મહાભીષણ દુકાળ પડતા
સંધનો નિર્વાહ મુશ્કેલ થતા કદમ્બ ગ્રહેણુ ધર્મમાલિય તુમ થવાનો
ભય થતા, મુકાળ આવ્યે મગધમા—પ્રાય પાટલીપુત્ર (પટણા) મા
સંધ ભેગો થયો ન જે જે યાદ હતુ તે ગધુ એકત્રિત કર્યુ ૩૬ આનું

૩૫ પ્રાભુતો માટે વિશેષ જણવા માટે જુઓ મુનિશ્રી કલ્યાણવિનય-
જનો 'આપણા પ્રાભુતો' એ નામનો લેખ જૈનયુગ પુ ૧ પૃ. ૮૭ થી
૯૪, અને ૨૧ મોહનલાલ ઝવેરીનો 'અલભ્ય પ્રાભુત અથો' એ લેખ
જૈનયુગ પુ ૩, પૃ ૧૬૨

૩૬ હરિભદ્રસૂરિએ ઉપદેગપદમા જણાવ્યુ છે :-

જાઓ અ તમ્મિ સમણ દુકાલો વોય દમય વરિમાણિ ।

સવ્વો સાહુસમ્હો ગઓ તજો જલહિત્તીરેમુ ॥

તદુવરમે સો પુણરવિ પાડલિપુત્તે ગમાગઓ વિહિયા ।

સધેળં સુયવિસયા ચિતા કિ કસ્મ અત્યેતિ ॥

જ જસ્સ આસિપાસે હદેસજ્જયણમાઈ સધહિડ ।

ત સવ્વ ઇકારય અગાઈ તહેવ ઠવિયાઈ ॥

—આ વખતે બાર વર્ષ સુધી દુકાલ પડ્યો તેથી સર્વ સાધુઓનો
સમૂહ જલધિ એટલે સમુદ્રના તીરે ગયો તે (દુકાલ)નો ઉપરમ થતા-મરતા
તેઓ ફરીને પાટલિપુત્રમા વિધિવડે આઠ્યા એટલે સવને શ્રુત વિધયે ચિતા
થઈ ક કેની પાસે કેવો-કેટલો અર્થ છે ? હવે જેના પાસે કાંઈ હદેશ, અંધ-
યન આદિ યાદ હતા તે સર્વ એટલા ઢી અગ્યાર અગ સ્થાપિત કર્યા

જુઓ હેમાચાર્યકૃત પરિશિષ્ટ પર્વ સર્ગ ૯ શ્લો ૫૫ થી ૫૮, ધર્મ-
દોષસૂરિકૃત ઋષિમંડલ પ્રકરણ પર પદ્મમહિરની વૃત્તિમા સ્થૂલભદ્ર વૃત્તાત,
જયાનંદ સૂરિકૃત સ્થૂલભદ્રચરિત્ર, શુભશીલકૃત ભસ્તેશ્વર બાહુબલી વૃત્તિમાં
સ્થૂલભદ્ર કથા આદિ, મારો 'પ્રાચીન જૈન પરિપદ્' લેખ વસંત કાર્તિક
૧૯૭૨ નો અંક તથા જૈનયુગ કાર્તિક માગશર ૧૯૮૩ નો અંક

નામ મગધ-(પાટલીપુત્ર) પરિષદ કહીએ તો ચાલે આચારાગ આદિ ૧૧ અંગો સંધાયા અને બારમુ દષ્ટિવાદ નામનુ અંગ નાશ થયા જેવુ લગલગ હતુ અને માત્ર આર્ય ભદ્રબાહુજ તે વખતે ૧૪ પૂર્વધર હતા. સંઘ દષ્ટિવાદ નિમિત્તે કંઈકે વિચાર કરવા લાગ્યો ભદ્ર-બાહુ આ વખતે નેપાલદેશમા મહાપ્રાણુ નામના ધ્યાન માટે હતા તેમની પામે સ્થૂલભદ્ર આદિ સાધુઓને 'પૂર્વ' શીખવા સંઘે મોકલ્યા સ્થૂલભદ્ર મૂળ નાગર બ્રાહ્મણ, નંદના મત્રી શકકાલનો પુત્ર, તે વીરાત્ ૧૫૬મા દીક્ષા લેનાર, તેમણે ૧૦ પૂર્વની મૂળ સૂત્ર તથા અર્થ મહિત વાચના લીધી તે છેવટના ૪ પૂર્વની મૂળ માત્ર વાચના લીધી આ મર્વ શ્રી ભદ્રબાહુના સ્વર્ગગમન-વીરાત્ ૧૭૦ પહેલા બન્યુ

૨૯ આ મમયમા સ્થૂલભદ્રના સાધ્વી બહેન દારા પ્રાપ્ત થયેલા ભાવના. વિમુક્તિ, રતિકલ્પ અને ત્રિવિક્રમયથા-એ નામના ચાર અધ્યયનો પૈકી પ્રથમના એ અધ્યયનને આચારાગ સૂત્રની એ ચૂલિકા તરીકે યોજિત કર્યો અને બીજા એ અધ્યયનને દશવૈકાલિકની ચૂલિકા તરીકે યોજિત કર્યો સ્થૂલભદ્ર વીરાત્ ૨૧૯ મા સ્વર્ગસ્થ થયા. તેઓ છેલ્લામા છેલ્લા ૧૪-'પૂર્વધર' (પૂર્વ જાણનાર હતા) [પગિશિષ્ટ પર્વ મર્ગ ૯]

૩૦ આ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે શ્રી વીરના બીજા સેકાથી જ શ્રુતની છિન્નભિન્નતાની શરૂઆત થઈ હતી આ 'મગધમધ'થી વ્યવસ્થામા તેને મૂકાયુ, પણ વિશેષ છિન્નભિન્નતા થવાના પ્રમગો ઉત્તરેત્તર આવતા ગયા વીરાત્ ૨૯૧ વર્ષે રાજા સ પ્રતિના રાજ્યમા આર્યસુહસ્તિ સુરિના સમયમા બારવર્ષી દુકાળ પડ્યો હતો આવા મહા કરાળ દુષ્કાળને અંગે સ્મૃતિબ્રહ્મ-અપલના થાય, પાટક-વાચકો મૃત્યુ પામે વગેરે કાગળથી શ્રુતમા અનવસ્થા થાય તે આભાવિક છે

માથુરી વાચના (મથુરા પગિષ્ઠ)

૩૧ વિશેષમા વીર નિર્વાણથી છઠ્ઠા સેકામા-આર્યશ્રી ૩૭ સ્કન્દિલ અને ૯૦૦૯૯આમિની નિકટના મમયમા વળી બીજે બીપણ

દુકાળ બાર વર્ષનો આ દેશે પાર કર્યો. તેનું વર્ણન નંદીસૂત્રની ત્રિણિમા આપેલું છે કે ‘બાર વર્ષનો ભયકર દુષ્કાળ પડ્યો માધુઓ અન્નને માટે જુદે જુદે સ્થળે હિંડતા - વિહરતા હોવાથી શ્રુતનું ગ્રંથણ, ગુણન અને ચિંતન ન કરી શક્યા એથી તે શ્રુત વિપ્રનષ્ટ થયું, અને ત્યાગે કરી-વાર સુકાળ થયો ત્યાગે મથુરામાં શ્રી સ્કન્દિલાચાર્ય પ્રમુખ સઘે મોટો સાધુ સમુદાય ભેગો કરી જે જેને માલયુ તે બધું કાલિક શ્રુત સંઘ-ટિત કર્યું’ આ દુષ્કાળે તો માડમાડ બધી રહેલ તે શ્રુતની ઘણી વિશેષ હાનિ કરી આ ઉદ્ધારને ‘**માથુરી વાચના**’ કહેવામાં આવે છે તે શૂરસેન દેશના પાટનગર મથુરામાં થયેલ હોવાથી તે શ્રુતમાં શૂરસેની ભાષાનું મિશ્રણ થયેલું સંભવે છે આ મમય લગભગ આર્ય-રક્ષિત સૂરિએ અનુયોગ દ્વારા સ્પષ્ટ રચ્યું

વલ્લી વાચના (વલ્લીપુર પરિપદ)

૩૨ આ વીત્યા પછી વીરાત્ દશમા સૈકામાં બાર દુકાળીએ દેશ ઉપર પોતાનો પળે ચલાવ્યો અને તે વખતે ઘણા બહુ-શ્રુતોના અવસાન થવા સાથે જે જીર્ણીર્ણી શ્રુત રહેલું હતું તે પણ બહુજ છિન્નલિન્ન થયું હતું વીરાત્ ૯૮૦ વર્ષ (વિ સં ૫૧૦ મા), દેવર્દિ ક્ષમાશ્રમણે વલ્લીપુરમાં સંઘ એકત્રિત કરી જે જે યાદ હતું તે તે ત્રુટિત અત્રુટિત આગમના પાઠોને અનુક્રમે પોતાની ખુદ્ધિથી માકળી પુસ્તકારૂઢ કર્યા લખવાનું ઘણું અને સૂત્રમાં વારંવાર એકેજ પાઠના આલાપ (આલાવા) આવે તેથી વારંવાર લખવાને બદલે જેમ બીજા અમુક સૂત્રમાં છે તેમ, એ રીતે મૂકવામાં આવ્યું જેમકે વિમાનનો અધિકાર આવે ને તે બીજા સૂત્રમાં હોય તો જ્યાં રાયપસેણી-જેમ રાયપસેણીમાં છે તેમ, આધાર ટાકવાનું રાખ્યું આથી અગતી ભલામણ ઉપાગમાં અને ઉપાગની અગમાં આપી છે આનું નામ **વલ્લીવાચના** કહેવાય છે આ ઉદ્ધાર વખતે દેવવાચકે નંદીસૂત્ર રચ્યું છે તેમાં સૂત્ર-આગમોના નામો આપ્યા છે ને તેજ વખતે સંકલિત થયેલ સમવાયાગમાં પણ તે નામો આપ્યા છે તે જોઈશું

પ્રકરણ ૪ થું.

શ્રુત-સાહિત્ય.

[વીરાત્ ૯૮૦ મા રચાયેલા નંદીસૂત્રમા નોધાયેલું]

નમોત્યુ તે સિદ્ધ બુદ્ધ મુત્ત નીરય નિસ્સગ માણસુરણ ગુણરચણસાગર
મણન્તમપ્પમેય નમોત્યુ તે મહદ્દ મહાવીર વદ્ધમાણ સામિસ્સ નમોત્યુ તે
ભગવઓ તિકદ્દ ॥ —પાક્ષિકસૂત્રં પૃ. ૫૮

—સિદ્ધ (કૃતાર્થ), બુદ્ધ, મુક્ત, નીરજ (રજહીન-કર્મરહિત),
નિસગ, માનને દળી નાખનાર, ગુણુરત્નના સાગર, તથા અનત,
અપ્રમેય એવા તને નમસ્કાર હો ' મહત્-મોક્ષમા જનાર એવા તું
મહાવીર વર્ધમાન સ્વામીને નમસ્કાર હો ' તુ ભગવાનને ત્રણ વાર
નમસ્કાર હો '.

નમો તેસિ સ્વમાસમણાણ જેહિં ઇમં વાઙ્મ દુવાલસગ ગણિપિઙ્ગં ભગવન્તં ।
નમો તેસિ સ્વમાસમણાણં જેહિં ઇમં વાઙ્મં છવ્વિહમાવસ્સયં ભગવન્તં ।
નમો તેસિ સ્વમાસમણાણ જેહિં ઇમં વાઙ્મ અંગવાહિરં ઉક્કાલિયં ભગવન્તં ।
નમો તેસિ સ્વમાસમણાણ જેહિં ઇમં વાઙ્મં અંગવાહિરં કાલિયં ભગવન્તં ॥

—પાક્ષિકસૂત્રં

—જેમણે આ ભગવત્-દાદશાગ ગણિપટિક વાચી આપ્યુ
—[અમને આપ્યુ યા સૂત્રાર્થથી વાચ્યુ-વિરચ્યુ] તે ક્ષમાશ્રમણો
(ક્ષમાદિ ગુણુપ્રધાન મહા તપસ્વી સ્વગૃહ્ તીર્થકર ગણુધરાદિને) નમસ્કાર

—જેમણે આ ભગવત્-પદ્ધિ આવશ્યકની વાચના કરી તે
ક્ષમાશ્રમણોને નમસ્કાર

—જેમણે આ ભગવત્-અગ આલ કાલિકની વાચના કરી તે
ક્ષમાશ્રમણોને નમસ્કાર

—જેમણે આ ભગવત્-અગ્યાલ ઉત્કાલિકની વાચના કરી
તે ક્ષમાશ્રમણોને નમસ્કાર

૩૩ દેવ વાચકે નંદી સૂત્ર આ મમયમા રચ્યુ તેમા પચ જ્ઞાનનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે ‘શ્રુતજ્ઞાન’ના અધિકારમા ‘શ્રુત’ મળ્યાથી ઉત્તેજ્ય કરતા તેમા અનેક સૂત્રોના નામ આપ્યા છે તે નીચે આપેલા છે તે તેમા કેમમા જે આપ્યું છે તે હરિભદ્ર અને મલયગિરિની ટીકામાથી મળ્યું છે.

૧ બાર અગ (૧ થી ૧૨) મમ્યક શ્રુત નરીકે દુવાલમંગ ગણિપિટક—‘દ્વાદશાગ ગણિપિટક’—બાર અગરૂપી ગણધરની પેટી—(સરખાવો બૌદ્ધ શાસ્ત્રોનું ‘ત્રિપિટક’ નામ) એટલે બાર અગના નામ નંદીસૂત્ર ૪૦, પૃ ૧૯૨મા અગાઉ પારા ૨૦મા જણાવ્યા પ્રમાણે આપ્યા છે. આ ‘અગ પ્રવિષ્ટ’ કહેવાય છે તે ગણધર કૃત છે. વળી જુઓ પાક્ષિક સૂત્ર સટીક પૃ ૭૦ થી ૭૧.

૨. ‘અંગબાહ્ય કે અનંગ પ્રવિષ્ટ’—(એટલે ઉક્ત બાર અંગની બહારના—સિવાયના સ્થવિરકૃત છે) તેના બે ભેદ કહેવ છે આવશ્યક અને આવશ્યક વ્યતિરિક્ત આવશ્યક (એટલે નિત્યકર્મ તે) છ પ્રકારના છે—સામાયિક, ચતુર્વિંશતિસ્તવ, વદનક, પ્રતિક્રમણ, કાયોન્સર્ગ અને પ્રત્યાખ્યાન આ છ નું સ્વરૂપ દાખવતા મૂત્રને ૧ આવશ્યક સૂત્ર કહેવામા આવે છે આવશ્યક સિવાયના તે આવશ્યક વ્યતિરિક્ત તેનાં બે પ્રકાર. કાલિક અને ઉત્કાલિક (અમુક કાલે—એટલે જે રાત્રિ અને દિવસની પ્રથમ અને છેલ્લી પૌરૂષીમા ભણાય તે કાલિક, અને ગમે તે કાલે—સર્વ કાળે પઢવામા આવે તે ઉત્કાલિક)

૩૪ ઉત્કાલિક ૩૯ અનેક પ્રકારના છે જેવા કે —[જુઓ નંદીનું સૂત્ર ૪૩ પૃ. ૨૦૨]

૩૯ આ ઉત્કાલિક આવશ્યક વ્યતિરિક્ત સૂત્રના નામ પાક્ષિક સૂત્રમા પૃ. ૬૧ મા આપેલ છે તે દરેકમાં શું આવે છે તે સબંધી તે સૂત્રપર સં. ૧૧૮૦ માં વૃત્તિ રચનાર ચરોદેવસૂરિએ શ્રી મલયગિરિ કરતા કંઈક વિશેષતા આપી છે તે અત્ર જણાવી છે —

પ મું ઔપપાતિક—ઉપપાત એટલે દેવનારક જન્મ અને સિદ્ધિગમન તેના અધિકારવાળું અધ્યયન તે ઉપાગ છે આચારાંગના પ્રથમ અધ્યયન નામે શસ્ત્રપરિજ્ઞાના પહેલા હદેશકમા એવું સૂત્ર છે કે ‘એવ મેગનિં સોનયા

(૧-૩૨) ૧ દશવૈકાલિક જુઓ ૨૫મો પારા, ૨ કલ્પ્યાકલ્પ્ય (કલ્પ્ય અને અકલ્પ્યનુ પ્રતિપાદક). વળી સ્થવિરાદિ કલ્પનુ પ્રતિપાદક તે કલ્પશ્રુત તેમા બે પ્રકાર. અલ્પ અથ-અલ્પાર્થ અને મહાઅથ-મહાર્થ-૩ શ્રુતકલ્પ (નાનો કલ્પ) અને ૪ મહા કલ્પ (મોટો કલ્પ) ૫ ઔપપાતિક (ઉવવાઇ), ૬ રાજપ્રશીય (રાયપસેણિય), ૭ જીવાલિગમ ૮ પ્રજાપના (જેમા જીવાદિનુ પ્રજાપન કરવામા આવ્યુ છે) -(અને તેનો મોટો અથ તે) ૯ મહા પ્રજાપના. ૧૦ પ્રમાદાપ્રમાદ (પ્રમાદ અને અપ્રમાદનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદક), ૧૧ નદી, ૧૨ અનુ-યોગદાર ૧૩ દેવેન્દ્રસ્તવ, ૧૪ તદ્દલવૈચાલિય-તદ્દલ વૈચારિક, ૧૫ ચદ્રા-વેધ્યક (ચદ્રાવિજ્ઞેય), ૧૬ સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ (સૂર્યની ચયાંનુ જેમા પ્રજાપન છે તે), ૧૭ પૌરૂષીમડલ (પુરૂષ એટલે શકુ-પુરૂષશરીર-મનુષ્યની પ્રેરેપરી ઉચાઈ તેમાથી નિપજતી તે પૌરૂષી-અર્થાત્ સર્વ વસ્તુની

મવદ, અલ્પિ વા મે આયા ઉવવાઈ, નલ્પિ વા મે આયા ઉવવાઈ । કે વા અહ આસી, કે વાઈહચ્ચુણ પિચ્ચા મવિસ્સામિ ’ તે સૂત્ર કે જેમાં ઔપપાતિકપણુ નિર્દિષ્ટ છે તેનો અહીં પ્રપચથી અર્થ કરી તે અંગના સમીપ ભાવે આચારાગનુ ઉપાગ છે ૬ હું રાજપ્રશીય-પ્રદેશી નામના રાજના પ્રાને તેના ઉપલક્ષણથી અધિકારવાળુ અધ્યયન તે સૂત્રકૃતાગનું ઉપાગ છે ૭ મુ જીવાલિગમ-જીવોના ઉપલક્ષણથી અજીવોનું જેમાં જ્ઞાન છે તે તે સ્થાનાગનું ઉપાગ છે ૧૧ મુ નદી-જે ભવ્યપ્રાણીઓને નદે-આનદે છે તેમા પાચ પ્રકારના જ્ઞાનનુ સ્વરૂપ પ્રતિપાદન કરેલ છે. ૧૨ મુ અનુ-યોગદાર-અનુયોગ એટલે બ્યાખ્યાન તેનાં ઉપક્રમાદિ ચાર દ્વાર જેમાં કહ્યાં છે તે ૧૩ મુ દેવેન્દ્રસ્તવ-અમર વૈરાચન આદિનું સ્તવન, ભવનમાં રહેલ દેવ આદિનું સ્વરૂપાદિ વર્ણન જેમા છે તે ૧૪ તદ્દલ વૈચારિક-સો વર્ષના આયુષ્યવાળા પુરૂષને પ્રતિદિન ભોગવે તેટલા તદ્દલની સખ્યા વિચારીને લક્ષમા ગખી જેલ અંથ-વિશેષ ૧૫ ચદ્રાવેધ્યક-અહીં ચંદ્ર એટલે ચંત્રપુત્રિ-કાના આખમા ગખેલ ગોળો લેવાનો છે તેને આ એટલે મર્યાદાથી વિધ-વામા આવે છે તે આવેલ તેનુ વર્ણન જેમાં છે તે-રાધાવેધનું વર્ણન જેમા છે તે.

સ્વપ્રમાણ છાયા થાય છે ત્યારે પૌરૂષી થાય છે એવું પૌરૂષી પ્રમાણ ઉત્તરાયણને અંતે અને દક્ષિણાયનની આદિમા એક દિવસ થાય છે. ત્યારથી આઠ અંગુલનો સાદમો ભાગ દક્ષિણાયને વધે છે ને ઉત્તરાયણે ઘટે છે આમ મડલે મડલે જુદી જુદી પૌરૂષી થતી જે અધ્યયનમા વર્ણવી છે તે અધ્યયનનું નામ પૌરૂષીમંડલ) ૧૮ મંડલ પ્રવેશ (જેમા ચૃદ અને સૂર્યનો દક્ષિણ અને ઉત્તરના મડલોમા મચરતા એક મડલથી ખીજા મડલમા પ્રવેશ થાય છે તે પ્રકાગ્નુ વર્ણન છે તે), ૧૯ વિદ્યાચરણવિનિશ્રય (વિદ્યા એટલે જ્ઞાન અને ચરણ એટલે ચારિત્ર તેમના કલ્પવિનિશ્રયનો પ્રતિપાદક ગ્રંથ), ૨૦ ગણિવિદ્યા (ગણિ—આચાર્યનું જ્ઞાન, જ્યોતિષક નિમિત્તાદિ પરિજ્ઞાનરૂપ, એ જ્ઞાનથી અમુક ક્રિયા અમુક વખતે કરવાની હોય તે કરવામા આવે છે) ૨૧ ધ્યાનવિભક્તિ (ધ્યાનના આર્તધ્યાનાદિ ભેદ), ૨૨ મરણ વિભક્તિ (મરણના ભેદ), ૨૩ આત્મવિગુહિ (ધર્મને આલોચન પ્રાપ્તિ આદિથી દૂર કરી શુદ્ધિ કરવી તે), ૨૪ વીતરાગ શ્રુત (રાગ કાઠી વીતરાગ સ્વરૂપનું જેમા પ્રતિપાદન છે તે), ૨૫ સંલેખના શ્રુત (દ્રવ્ય અને ભાવ સંલેખનાનું પ્રતિપાદન કરનાર અધ્યયન આમા ઉત્સર્ગથી દ્રવ્ય—સંલેખના, અને ક્રોધાદિ કપાયના પ્રતિપલ—નષ્ટતાદિના અભ્યાસ રૂપી ભાવ—સંલેખના બતાવી છે), ૨૬ વિહારરૂપ (વિહાર—વિહારણ—વર્તનનો કલ્પ એટલે વ્યવસ્થા, ગ્રંથવિર કલ્પાદિની જેમા વ્યવસ્થા છે તે), ૨૭ ચરણવિધિ (ચરણ—વ્રતાદિ યાગ્રિતની જેમા વિધિ છે તે), ૨૮ આતુર પ્રત્યાખ્યાન (આતુર એટલે ક્રિયાતીત—ક્રિયાથી હીન થયેલો જ્ઞાન તેનું પ્રત્યાખ્યાન), ૨૯ મહાપ્રત્યાખ્યાન (મોટું પ્રત્યાખ્યાન આપવાની વિધિ જેમા છે તે). નહીં સૂત્ર ૪૩ પૃ ૨૦૨. જુઓ મલય૦ ટીકા પૃ ૨૦૩-૨૦૬ હરિભદ્ર ટીકા પૃ. ૯૦-૯૨ અન્યત્ર કે અન્ય પ્રતમા નિરયવિસોહી, મરણવિસોહી અને આયવિભક્તિ (નરક વિશુદ્ધિ, મરણ વિશુદ્ધિ અને આત્મવિભક્તિ, એ ત્રણ વધુ છે એટલે કુલ ૩૨ થાય છે.

૩૫ આવશ્યક વ્યતિરિક્ત ઉત્કલિક શ્રુત અનેક પ્રકારનું છે જેમકે

(૧-૩૧) ૧ ઉત્તરાધ્યયન (ઉત્તર એટલે પ્રધાન અધ્યયનો જેમા છે તે ટીકાકાર મલયગિરિ કહે છે કે બધા અધ્યયનો પ્રધાન છે પણ રૂઢિથી આ ગ્રંથના અધ્યયનોને ઉત્તરાધ્યયન કહેવામા આવે છે), ૨ દશા (દશ અધ્યયનવાળું તે દશા-દશાશ્રુતમ્કથ અને તેમા સાધુના આચાર જેવા કે સ્થવિર કલ્પાદિ કલ્પ-આચાર છે તે), ૩ કલ્પ (ખુલ્લકલ્પ), ૪ વ્યવહાર (પ્રાયશ્ચિત્ત જેમા કરવામા આવે છે એવા વ્યવહારનો ગ્રંથ), ૫ નિશીથ (નિશીથ એટલે મધ્યરાત્રિ-તેના જેવું રહ્યવાળું), તેથી ગ્રંથાર્થમા મોટું તે ૬ મહાનિશીથ, ૭ ઋષિભાષિતાનિ (ઋષિઓ એટલે પ્રત્યેકબુદ્ધ સાધુઓ. આમાં નેમિનાથ તીર્થવર્તી નારદાદિ વીશ, પાર્શ્વનાથ તીર્થવર્તી ૧૫ અને વર્ધમાનસ્વામિ તીર્થવર્તી ૧૦ ગ્રંથો કરવાના છે. તેઓએ ભાષિત એવા ૪૫ અધ્યયનો શ્રવણાદિ અધિકારવાળા છે તે), ૮ જખૂદ્ધીપ પ્રજ્ઞમિ (જખૂદ્ધીપાદિના સ્વરૂપનું પ્રજ્ઞાપન જે ગ્રંથ પદ્ધતિમા છે તે), ૯ દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞમિ (દ્વીપસાગરોનું પ્રજ્ઞાપન જેમા છે તે), ૧૦ ચંદ્રપ્રજ્ઞમિ (ચંદ્રના ચાર-ગમનના વિચારનો પ્રતિપાદક ગ્રંથ), ૧૧ શુદ્ધક વિમાનપ્રવિભક્તિ (આવલિકામા પ્રવિષ્ટ થયેલ તેમજ બીજાં વિમાનોના ભેદો જેમા છે તે-તેમા નાનો ગ્રંથ તે શુદ્ધક વિમાન પ્રવિભક્તિ, અને મોટો તે ૧૨ મહાવિમાન પ્રવિભક્તિ, ૧૩ અંગ ચૂલિકા (આચાર આદિની ચૂલિકા ઉક્ત અનુક્ત અર્થનો જેમા સંગ્રહ હોય છે તેવી ગ્રંથપદ્ધતિને ‘ચૂલિકા’ કહેવામા આવે છે), ૧૪ વર્ગચૂલિકા (વર્ગ એટલે અધ્યયનોનો સમૂહ જેમકે અંતઃકૃતદશાના આઠ વર્ગ છે, તેની ચૂલિકા), ૧૫ વિવાહ ચૂલિકા (વ્યાખ્યા-ભગવતીની ચૂલિકા), ૧૬ અરણ્યોપપાત (અરણ્ય નામના દેવ મંમંદીના ગ્રંથનું પગવર્તન થતા તે દેવના ઉપપાતનું કાગળ ધાય છે તે ચૂલિકા કહે છે કે ‘જ્યારે તે અધ્યયન પૃષ્ઠ કરી શ્રમણ ભગવાન તેનું પરાવર્તન કરે છે ત્યારે આ અરણ્યદેવ ભગવાન પામે આવે છે,

કુચુમવૃષ્ટિ કરે છે, અંતર્હિત રહી ઉભો ઉભો દેશના માલજો છે. દેશના સમાપ્ત થતા તે કહે છે કે 'મુચ્ચાધ્યાયિત મુચ્ચાધ્યાયિત ઇતિ વર વૃણુ'—અરાખર ચ્ચાધ્યાય કર્યો, વર માગો નિમ્મૃદ્ અમણુ ભગવાન્ કહે છે 'ન મે વરેણુર્થ'—મારે વગ્નો અર્થ નથી—પ્રયોજન નથી ત્યારે અરણુદેવ પ્રદક્ષિણા દર્શ વદન કરી નમસ્કાર કરી પાછો જાય છે) એ પ્રમાણે—૧૬ થી ૨૨મા સમજવુ એટલે, ૧૭ વરણોપપાત, ૧૮ ગરડોપપાત, ૧૯ ધરણોપપાત, ૨૦ વચ્રમણોપપાત, ૨૧ વેલ-ધરોપપાત, અને ૨૨ દેવેન્દ્રોપપાત. ૨૩ ઉત્થાનશ્રુત, ૨૪ સમુત્થાનશ્રુત, ૨૫ નાગપરિજ્ઞા (નાગકુમારોની પગિજ્ઞા જેમા છે તે), ૨૬ નિર્યાવલિકા (નરકવાસી આદિનુ જેમા વર્ણન છે તે), ૨૭ કંદિપિકા—(સૌ-ધર્મ આદિ કલ્પનુ જેમા વર્ણન છે તે), ૨૮ કલ્પાવતમિકા (તે કલ્પના કલ્પ વિમાનોનુ વર્ણન જેમા છે), ૨૯ પુષ્પિના (જેમા ગૃહવાસની આકુલતાનો સાગ કરી પ્રાણી સયમ ભાવથી પુષ્પિત—મુખી થાય છે થા તે સયમ ભાવના પરિત્યાગથી દુખની પ્રાપ્તિ કરી આકુલ બની કરી સંયમભાવ ગ્રહણ કરી પુષ્પિત—મુખી થાય છે તે જણાવેલું છે), ૩૦ પુષ્પચૂડા (તે વાત જેમા વિશેષ અર્થથી સમજાવી છે તે). ૩૧ વૃષ્ણિદશા—(અંધ વૃષ્ણિ નામના રાજા સંઅંધી દશ અધ્યયનમા જેમા વર્ણન છે તે) વગેરે પ્રકીર્ણકા—નદી—સૂત્ર ૪૩ પૃ ૨૦૨ મત્તય૦ ટીકા પૃ ૨૦૬-૨૦૮ હરિં ટીકા પૃ. ૯૩-૯૫

૩૬ આ ઉપરાંત પાક્ષિક સૂત્રમા નીચેના મળે છે —

(૩૨-૩૬) ૩૨ આસીવિષ ભાવના (આસીવિષ એટલે સર્પ—તેના બે પ્રકાર, જાતિથી અને કર્મથી જાતિથી સર્પ તે વીઝી, દેડકા, સર્પ અને મનુષ્ય જાતિ, કે જેનો ક્રમ જેમ જેમ વધારે વિષવાળા તેમ છે, તે કર્મથી સર્પો તે પચેદ્રિય તિર્યચ, તેનુ વર્ણન) ૩૩ દૃષ્ટિવિષભાવના. ૩૪ ચારણભાવના (અતિશય બહુ ગમન આગમન સ્વરૂપવાળુ જેનુ ચરણ છે તેને ચારણ કહે છે એટલે કે અતિશયવાળા ગમનાગમનની લબ્ધિવાળા સાધુઓ—તે બે પ્રકારના છે વિદ્યાચારણ અને જઘાચા-

રણુ-તેનુ વણુન જેમા છે તે) ૩૫ મહા સ્વપ્ન ભાવના (મહા સ્વપ્નો સખંધી જેમા વણુન છે તે) અને ૩૬ તૈજસ નિસર્ગી (તૈજસનો નિસર્ગ જેમા વણુવ્યો છે તે). [પાશ્વિક સૂત્ર. ૫ ૬૬ થી ૬૯]

૩૭ ઉપર ગણાવ્યા પ્રમાણે ૧૨ અગ, ૧ આવશ્યક સૂત્ર, ઉત્કાલિક આવશ્યક વ્યતિરિક્ત સૂત્ર ૩૨ ગણાવ્યા તે, અને ૩૬ કાલિક આવશ્યક વ્યતિરિક્ત સૂત્ર એટલે કુલ ૮૧ નામવાર થયા (તેમા દષ્ટિવાદના ‘પૂર્વો’ નષ્ટ થતા ગયા તે સપૂર્ણ રીતે વીરાત્ ૧૦૦૦મા નષ્ટ થયા-વિચ્છિન્ન થયા.) અત્યારે તે સિવાયના ઉક્ત ૮૦ માથી કેટલાક ઉપલબ્ધ નથી વીરાત્ ૯૮૦મા તે બધા હશે પછી પણ ધીમે ધીમે સ્મૃતિભ્રમથી તે વખતમા લેખિત પુસ્તકો આજ સુધી રહી ન શકે તેથી, તેમજ વચમા અનેક ધર્મો-એ-અન્ય ધર્મી રાજાઓ અને આચાર્યોએ જનધર્મ પર કરેલ આક્રમણથી તેમજ દુકાળોથી ઘણા આગમો ને પુસ્તકો લય પામ્યા. આગમો પૈકી જે કંઈ અવશિષ્ટ રહ્યા છે તે ગુટક છે અને તેની સંખ્યા ૪૫ ગણાય છે કે જે સ્વેતાશ્વર મૂર્તિપૂજકો ‘વીરવાણી’ તરીકે સ્વીકારે છે, વળી તેઓ તેના મૂળ ઉપરાંત તેના અન્ય ચાર અગ નામે નિર્યુક્તિ, ચર્ણિ, ભાષ્ય અને ટીકા પૂર્વાચાર્યોએ રચેલ છે ને કે જેની સાથે સૂત્રનું મૂળ ઉમેરતા સૂત્રની ૫ ચાગી થાય છે તેને પણ સ્વીકારે છે

૩૮ હવે અત્યારે તે અવશિષ્ટ ૪૫ જે સ્વરૂપમા મળે છે તેનો અતિ સક્ષિપ્ત પચ્ચય કરીએ તે સ્વરૂપ લગલગ વીરાત્ ૯૮૦ ની દેવર્દિગણિ લક્ષ્યાશ્રમણની વલ્લભી યાચના પ્રમાણે અત્યારસુધી આવ્યું છે એમ કહી શકાશે

પ્રકરણ ૫ મું.

ઉપલબ્ધ શ્રુત-સાહિત્ય.

અગિયાર અંગો.

શ્રી જલુપ્રભવ પ્રભુર્ગતભવઃ શય્યભવ શ્રી યગ્નો-
મદ્રાહ્ય. શ્રુતકેવલી ચ ચરમ શ્રી મદ્રવાહુ ગુરુ ।
શીલસ્વર્ણકપોપલઃ સુવિમલ. શ્રી સ્થૂલભદ્ર. પ્રમુ
સર્વેઽપ્યાર્યમહાગિરિપ્રમૃતય કુર્વન્તુ વો મંગલમ્ ॥
શ્યામાર્યસમુદ્ર મગુ સમિતા શ્રી મદ્રગુપ્તાદ્ય.
શ્રીમાન્ સિંહગિરિસ્તથા ધનગિરિ સ્વામી ચ વૈરાભિય ।
શ્રી વૈરો મુનિરાર્યરક્ષિતગુરુ પુષ્પો ગુરુ સ્કન્દિલ.
શ્રી દેવર્દિપુરઃસરા. શ્રુતધરા કુર્વન્તુ વો મંગલમ્ ॥

—ધર્મસૂરિ-મ ગલા૪૬ પી. ૫, ૧૩૬.

—શ્રી જ'ખૂવામી, (તેના શિષ્ય) પ્રલવખવામી, (તેના શિષ્ય)
ભવ જેણે ગાળી નાખ્યો છે એવા શય્યભવ (દશવૈકલિક મૂત્ર કર્તા) મૃગિ,
(તેના શિષ્ય) યશોભદ્ર, (તેના શિષ્ય) ચરમ શ્રુત કેવલી ભદ્રગુપ્તાદિ ગુરુ,
(તેના શિક્ષા શિષ્ય) શીલરૂપી સુવર્ણની કસોટી રૂપ સુવિમલ એવા
પ્રભુ સ્થૂલભદ્ર, (તેમના શિષ્ય) આર્ય મહાગિરિ અમારૂં મ ગલ કરો.

શ્યામાર્ય (પ્રજાપતિ સૂત્ર કર્તા), આર્ય સમુદ્ર, આર્ય મં'ગુ
સર્વે, ભદ્રગુપ્તાદિ, સિંહગિરિ, ધનગિરિ, શ્રી વૈર (વજ્ર) સ્વામી,
વજ્ર મુનિ, આર્ય રક્ષિત (અનુયોગ દ્વાર કર્તા), પુષ્પ (દુર્ઘલિકા
પુષ્પ), ગુરુ સ્કન્દિલ (મથુરાવાચના વાળા) અને દેવર્દિ ગણિ (નવ-
ભીવાચના વાળા) એ પુર સર શ્રુતધરો-શ્રુતજ્ઞાનીઓ અમારૂં મ ગલ કરો.
(આ બધા માટે પદાવલી જુઓ)

૩૯ પહેલા પ્રથમ આપણે ઉપલબ્ધ ૧૧ અંગો જોઈએ.—

(૧) આચારાગ—જૈન સાધુઓએ કેવી રીતે પોતાના આચારનું પાલન કરવું તે વિષે આમા વર્ણન છે જેનો કહે છે કે જે જ્ઞાન કોઈ કાર્યમા પરિણત ન થાય તે જ્ઞાન વૃથા છે, તે માટે જૈન સાધુઓએ અહિંસા વ્રતના પાલનનો ઉપદેશ આપતા પહેલા કેટલા પ્રકારના જીવો છે તે સર્વ જાણવું જોઈએ. આ જ્ઞાન સહિત પ્રાણી-હિંસાનો નિષેધ કરવામા આવ્યો છે આચારાગમા કહ્યું છે કે ‘જે એક જાણે છે તે સર્વ જાણે છે જે સર્વ જાણે છે, તે એક જાણે છે—અર્થાત્ જે એક વસ્તુને તેના સર્વ પયાંય (ફેરફાર) થકી જાણે છે, તે નિશ્ચયે સર્વને જાણે છે, કેમકે સર્વ જ્ઞાન વિના વિવક્ષિત એવી એક વસ્તુને, સ્વપર પયાંય ભેદ થકી લિન્ન કરીને તેના સર્વ રૂપોમા સમજવી એ અશક્ય છે, જે સર્વને સર્વરૂપે સાક્ષાત્ જાણે છે, તે એકને પણ સ્વપર પયાંય ભેદ થકી લિન્ન રૂપે યથાર્થ જાણે છે આ જ્ઞાનાદિક આસેવન વિધિનો પ્રતિપાદક ગ્રંથ છે.

૪૦ આચારાગમા બે મુખ્ય વિભાગ છે કે જેને ‘શ્રુતચક્ર’ કહે છે. તેમાના પહેલામા ૯ અધ્યયન છે—

૧ શસ્ત્ર પરિજ્ઞા—તેમા દરેક યોનિમાથી જીવ આવેલ છે, અને તેથી દરેક જીવ તેના સજા છે તો દરેકને સ્વ આત્મા સમાન ગણવા ઉપદેશ કરેલ છે. વેર લાવ રાખીશ તો દુષ્ણ પાખીશ ને આત્મભાવથી અનંત દુષ્ણ પાખીશ એમ પૂર્વભવની શ્રદ્ધા કરાવી જણાવ્યું છે કે પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેજ્ઞકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય, ત્રસકાય એ ‘જી કાય’ જીવોની હિંસા કરવી તે કર્મબંધ હેતુ છે. ૨ લોક-વિજ્ય-માતાદિ લૌકિક સંબંધ પર વિજ્ય મેળવી અરતિ-ભોગ-માનાદિ ત્યાગ કરી સંયમમા લીન થવાનો અધિકાર છે. ૩ શીતો’ણીય-નાટ તાપાદિ પરિષદ અગ્નિજ્ઞાનપણે કપાય છાડી આત્માને લાવી નહન કરવા ૪ સમ્યક્ત્વ-સન્માર્ગમા દૃઢ શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રવર્તન. ૫ લોક તાર-લોકમા માર બે ચનાર એવા મત્યમુનિનું સ્વરૂપ ૬ ધૂન-કર્મથી મુક્ત કેમ થવું તેના ઉપાય-મુનિએ નિર્મળ અને અપ્રતિબદ્ધ થવું એ

મુખ્યતાએ છે ૭ મહાપરિજ્ઞા—સયમ પાળતા સાધુને કદાચિત્ત પરિપહેા ઉપજે તો સમ્યક રીતે શાંતિથી સહન કરવા એ મુખ્ય વાન તેમા હતી. આ અધ્યયન વિચિત્ર થયું છે તેમાથી બીજો શ્રુતસ્કંધ રચાયો કહેવાય છે ૮ મોક્ષ—કર્મથી મુક્ત થવું—વરૂપપ્રાપ્ત થવું. મરણવિધિ ૯ ઉપધાન—ઉપરના આઠ અધ્યયનમા જે અર્થ છે તે મહાવીર પ્રભુએ આદર્યા છે એમ જણાવી સમગ્ર સાધુઓને મંથમમા ઉત્માત્તિન કયાં છે. આમા શ્રી મહાવીરના વર્તનનો આદર્શ બતાવ્યો છે

૪૧ બીજો શ્રુતસ્કંધ આચારાગ્ર છે—આચારાગનો વધારો છે. તેમા મુનિઓના નિયમોથી બદ્ધ એવા ૧૬ અધ્યયન છે —૧ પિંડેપણા—પિંડ એટલે આહાર મુનિએ કેવો ઇચ્છે તો મંમંધીના, તેમજ તે કેવો સ્થાને—સમયે અને વિધિએ લેવો ન લેવો વગેરેના નિયમો છે ૨ શય્યા—સૂવા સંબંધી, ૩ ઈર્ષ્યા—ચાલવા સંબંધી, ૪ ભાષા, ૫ વસ્ત્ર, ૬ પાત્ર, ૭ અવગ્રહ પ્રતિમા—રહેવાના મકાન, ૮ મ્થાન—ઉભા રહેવાના સ્થળ, ૯ નિષીથિકા—અભ્યાસ મ્થળ, ૧૦ ઉચ્ચાગ્રપ્રશ્ન—થડિલ એટલે મલોત્સર્ગ માટેના મ્થલ—સંબંધી મુનિને માટે નિયમો છે ૧૧ શબ્દ—મુનિએ શબ્દમા મોહિત ન થવું, ૧૨ રૂપ—રૂપ જોઈ મોહિત ન થવું, ૧૩ પરક્રિયા—બીજાની ક્રિયામા મુનિએ કેમ વર્તવું, ૧૪ અન્યોઅન્ય ક્રિયા—મુનિઓએ અરુપરસ થતી ક્રિયામા કેવી રીતે વર્તવું, ૧૫ ભાવના—શ્રી મહાવીરનું ચરિત્ર તથા પાત્ર મહાવ્રતોની ભાવનાઓ ૧૬ વિમુક્તિ—હિતોપદેશ—હિતશિક્ષાના કાવ્યો

૪૨ ‘ આચારાગમા પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ જૂનામા જૂનો છે તે તેમા પહેલુ અધ્યયન તો બીજાં અધ્યયન કરતા વધુ પ્રાચીનતા દર્શાવે છે બીજો શ્રુતસ્કંધ પહેલા શ્રુતસ્કંધ કરતા ઘણો પાછળનો છે, અને તે તેમા ‘ચૂલા’ (એટલે પરિશિષ્ટો) મૂકી છે તે પરથી જણાય છે ’ (વિન્ટરનિદ્ઝ)

૪૩ હવે બીજા અગ્ર જોઈએ —

(૨) સૂત્રકૃતાગ—આમા જ્ઞાન તથા વિનયાદિ ગુણો અને વિવિધ ધર્મોચારો વર્ણિત છે જૈનધર્મની નિયમાવલી સાથે અન્ય ૩૬૩ કુવા-

દીઓ ૪૧ કે જે શ્રી મહાવીરના સમયમા અસ્તિત્વ ધરાવતા હતા તેમની નિયમાવલિની તુલના કરી છે અને છેવટે બતાવી આપ્યું છે કે અહિંસા ધર્મના મૂળ રૂપ ધર્મ એજ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે સાધુઓ આ પુસ્તકના અધ્યયનથી ધર્મ પ્રત્યે દૃઢ વિશ્વાસી બને છે એ સિવાય વિવિધ પ્રકારના મદને (બતિમદ વગેરે ૮ પ્રકારના મદને) તિરસ્કારી કાઢવામા આવ્યા છે વિનય એ પ્રધાન ભૂષણ છે એમ ખુબી રીતે બજાવ્યું છે. આમા બે શ્રુતસ્કંધ છે.

૪૪. પહેલા શ્રુતસ્કંધમા ૧૬ અધ્યયન છે.—૧ સમયાખ્ય-સ્વમત પરમતની પ્રસ્પષ્ટા છે તેમા પચમહાભૂતવાદી (Materialists), આત્માદેતવાદી (Vedantins), તન્નુવ તરશરીરવાદી (other materialists), અક્રિયાવાદી, આત્મપદવાદી (forerunners of

૪૦ (૪૮ પૃ પરની કુટનોટ) આચારાગસૂત્ર (વે ન ૧૩૯૪-૯૬) તે પચ્ચભાષાની નિયુક્તિ તથા શીલાકાચાર્યની દીકા સહિત આં સમિતિ તરફથી પ્રકટ થયેલ છે. ડા યાકોબીના ઇમેજ ભાષાતર સે બુ. ઇસ્ટમા વૉ ૨૨ મા પ્રકટ થયેલ છે તેનો પ્રથમ શ્રુતસ્કંધ પ્રો. શુબ્રિંગે લિપ્તિગર્ભા સન ૧૯૧૦ મા સંશોધિત કરી પ્રકટ કરેલ છે ને તે જૈન સાહિત્ય સંશોધક સમિતિએ પ્રકટ કરેલ છે આચારાગનુ ગૂજરાતી ભાષાતર પહેલા પ્રથમ પ્રો. સ્વજ દેવગજ તથા બીજાઓએ રીને છપાવ્યું બુઓ વેબરનો લેખ ઇ એ વૉ ૧૭ પૃ ૩૪૧-૩૪૪.

૪૧ સૂત્રકૃતાંગમા પરવાદીના ૩૬૩ મત ગણ્યા છે તેમના સમ્રાટની ગાથા પ્રમાણે ૧૮૦ ક્રિયાવાદીના, ૮૪ અક્રિયાવાદીના, ૬૭ અજ્ઞાનવાદીના અને ૩૨ વિનયવાદીના મત છે 'સૂત્રકૃતાંગ' એ નામનો પ. બહેચરદાસનો લેખ પુરાતત્ત્વ પુ ૨, પૃ ૧૨૫ આ સૂત્રપર વિશેષ માહિતી આપે છે. સૂત્રકૃતાંગ (અને કલ્પસૂત્ર) ના અગ્રેજ ભાષાતરો ડાં યાકોબીએ કરેલા તે તેમની વિદ્વન્માન્ય પ્રસ્તાવના સહિત Sacred Books of the East વૉ ૧૫ મા પ્રકટ થયા છે. સૂત્રકૃતાંગ શીલાકાચાર્યની સંસ્કૃત દીકા સહિત પ્ર આ સમિતિ ન ૧૮ મા અને બીજી કેટલીક દીકા સહિત આગમસમ્રાટ વૉ ૨ મુબમ્મા હામશી માણેક તરફથી પ્રકટ થયેલ છે વૉ ૧૫૪૯-૧૫૬૩ બુઓ વેબરનો લેખ ઇ એ વૉ ૧૭ પૃ ૩૪૪-૩૪૫ અને વૉ ૧૮ પૃ. ૧૮૧-૨.

Vaisheshiks), પચસકધવાદી (અકલવાદી) અન્યજોથી (Bau-dhas & Ganayas), પૌરાણિક વિનયવાદી (followers of Goshala), પરીતીર્થીના દોષદર્શન-લોકવાદ (Popular beliefs) ને જણાવી સ્વમત પ્રકરણ અર્થે ઉપસર્ગ દ્વેષ છે ૨ વેતાલીય-હિતાહિત દર્શન છે ૩ ઉપસર્ગ પગિના-ગીનાન્નિ ઉપસર્ગ મલન કરવા, માતા-પિતાદિ સ્નેહીના વિલાપ વગેરેથી માધુમાર્ગથી પતિન ન થવું, ઉપસર્ગથી થતા અ'યાત્મવિવાદનુ દર્શન-તેથી ઉપસર્ગ મલન કરવા અને દુશાસ્ત્રોના વચનથી ચાગ્રિવ્રષ્ટ ન થવું તે છે. ૪ સ્ત્રી પગિના-સ્ત્રી-જોથી ન લલચાવું, સ્ત્રીના ઉપસર્ગથી વ્રષ્ટ થયેલ માધુ દુષ્પ પામે છે ૫ નરકવિલક્ષિત-નરકનું વર્ણન, તે દુષ્પથી ભય પામી સ્વધર્મ આદરવો, ૬ વીરચતુર્નિ-મહાવીરની પદ્મ ચતુર્નિ છે. ૭ દુર્શીલ પરિ-ભાષા-યજ્ઞયાગાદિ, મનાનાદિ, તપશ્ચાર્યાદિમા જ મોલ માનનાગ મટકે છે શુદ્ધ ચારિત્ર તેથી કર્મ ઓગળ છે માનુ પાટીઆ માફક (કર-વત ગમે તેમ વેરે તો પણ) મધ્યચ્ચભાવ અગીકાર કરી સ્વરૂપમા રમણુ કરે છે. ૮ વીર્ય-આલવીર્ય, પડિનવીય વિષે ૯ ધર્મ-૧૦ સમાધિ-૧૧ મોક્ષમાર્ગ-એ ત્રણમા ઇન્દ્રિય વિષય ત્યાગી આત્મધર્મમા પ્રવર્તવા રૂપી ચારિત્ર વિષે છે ૧૨ સમવસગ્ન-પાખડી મનો વિષે-ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, અજ્ઞાનવાદી (agnostics) ને વિનયવાદીના દોષોનું દર્શન, સ્વમતનું દર્શન, ૧૩ યથાનય-ધર્મનું યથાનય સ્વરૂપ, પાસત્યાદિ સાધુઓનું વર્ણન ૧૪ અથ પગિત્યાગ-વિવિધ પરિવ્રલ્લો ત્યાગ, ૧૫ આદાન (યમનિ) એ છેલ્લા ત્રણ, ચારિત્ર વિષે છે ૧૬ ગાથા-માહણુ (ખાહાણુ), શ્રમણુ, નિર્ગ્રન્થ, લિસુ એ ચાર શબ્દની સમજૂતી.

૪૫ ખીજ શ્રુતસકધમા ૭ અધ્યયન છે ૧ પૌડરિક (the para-ble of a lotus)-ક્રિયાવાદી, અક્રિયાવાદી, વિનયવાદી ને અજ્ઞાનવાદી કમળ-મોક્ષ લેવા સંકલ્પ કરે છે પણ સંસારથી વિરક્ત થઈ સંપૂર્ણ અંશે તેમ કરતા નથી, પણ કામભોગમા રહી પ્રયત્ન કરે છે, તેથી કામભોગ રૂપી કાલ્પમાથી નિકળી શકતા નથી જ્યા આરભ પરિ-વ્રલ્લની ઇચ્છા નથી-જ્યા કામભોગને છોવટે દેહ તે અન્ય,

ને હું અન્ય એમ સમજાય છે ત્યા જ શુદ્ધ સ્વરૂપનું ભાન થવાની આશા ખરી—ત્યાજ મોક્ષ મેળવવાની વકી ખરી. ૨ ક્રિયાસ્થાનક— ઇચ્છા ત્યા કપાય ને ત્યાજ સંસાર ન્યા તેનો અભાવ ત્યા મોક્ષ; તો ૧૨ મંપરાય ક્રિયા (સંસારક્રિયા)નો ત્યાગ કરી ‘ઇયાંવહી’ અંગી- કાર કરવાનો આમા ઉપદેશ છે, ૩ આહાર પરિજ્ઞા—શુદ્ધ એપાણીય આહાર સંબંધી વર્ણન ૪ પ્રત્યાખ્યાન પરિજ્ઞા—જ્યામુધી સર્વાંશે ત્યાગ નથી થયો ત્યામુધી જે કર્મબંધ જીવે દીક્ષા—ગ્રાજ્યા—વિચાર્યાં નથી તેવા કર્મબંધો લાગે છે તે વિષે ક્રિયા કરવાનું ભાન મટી જવું જોઈએ. ૫ આચારઅનાચાર શ્રુત-આચાર અંગીકાર કરવા અને અનાચારનો ત્યાગ કરવો. ૬ આર્દ્રકીય-આર્દ્રક કુમારનો અન્ય દર્શનીઓ સાથેનો શાસ્ત્રાર્થ ૭ નાલદીય-શ્રાવકના આચારનો અધિકાર

૪૬ પ્રોં વિન્ટગનિટ્ઝ કહે છે કે:—‘ સૂત્રકૃતાંગની રચના એકજ ક્રતાની હોય એમ સંભવે છે વધારે નિશ્ચિત એ છે કે તેના સકલ- નારે જુદા જુદા પદો અને વ્યાખ્યાનો એકજ વિષયના એક સાથે મૂક્યા છે તેના બીજા શ્રુતસ્કંધમા એથી જૂદું જ છે તે પદમા જ છે અને તેમા પરિશિષ્ટોનો અકૌશલ સગ્રહ છે. તે પ્રથમ શ્રુત- સ્કંધ સાથે જોડેલ છે કારણ કે તેના વિષયો જેવા વિષયો પર તે છે છતાં ભારતના ન પ્રદાયોના જીવન સંબંધી જ્ઞાન મેળવવા માટે આ શ્રુતસ્કંધ ધણો ઉપયોગી છે.’

૪૭ હવે ત્રીજી અંગ—સ્થાનાગ૪૨—જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ, કાલ અને આકાશ એ છ દ્રવ્યોમા જીવ સિવાયના અન્ય અજીવ છે. આ જીવાજીવના ભેદોને તેમજ તેમના ગુણ પયોંયોને એક સખ્યામાંથી દસ સખ્યાનુધીની—તેની અનુક્રમણિકાને ધ્યાન આપેલું છે તે એક સખ્યાને એક ‘રધાન’, બેને બે ‘રધાન’ એમ ‘રધાન’ નામ આપ્યું

૪૨ સ્થાનાગ સૂત્ર અભયદેવની દીક્ષા સહિત પ્ર૦ આ૦ સમિતિ નં ૨૧-૨૨ (વે૦ નં. ૧૫૫૬-૫૬) જુઓ વેળગનો લેખ ઇ એ. વૉ ૧૮ ઇ. ૧૮૨-૪.

છે અને એ પ્રમાણે ભેદની વહેચણી કરી છે. જીવ ત્યારે કર્મબંધ-
નોથી મુક્ત થાય ત્યારે તેને 'સિદ્ધ' જીવ કહેવામા આવે છે. 'સિદ્ધ'
જીવો વળી મ્યાન-કાલના દિસાએ અવગાળન આદિ શ્રેણીમા વિભક્ત
છે જેઓ કર્મબંધનથી મુક્ત થયા નથી તેઓ 'અમાર્ગી' કહેવાય છે.
'સંસારી' જીવો ત્રણ ભાગમા વહેચાયેલા છે ૧ મ્યાવર, ૨ મકલે-
ન્દ્રિય, ૩ વિકલેન્દ્રિય આ પ્રકારે જીવન દ્રવ્યોના અવગણની ઓળખાણ
અને વિભાગ ૨થાનાગ સુત્રમા વર્ણવ્યા છે ૭ મા અધ્યયનમા
સાત નિનલવો-વિગેધી ધર્મભેદાનુ વર્ણન ઉપયોગી છે આખા સૂત્રના
દશ અધ્યાય (કે જેને પણ 'મ્યાન' નામ આપ્યું છે) છે. તેમા પહે-
લામા એક એક બોલ, બીજામા બે બે એમ દશમામા દશ દશ બોલ
જેના જેના હોય તેની વ્યાખ્યા વિભાગ માથે કરી છે.

૪૮ પ્રો. વિન્ટરનિટ્ઝ કહે છે કે — 'મ્યાનાગમા ઔદાના
અગુત્તર નિકાયની જેન ૧ થી ૧૦ આડડાના ક્રમમા જુદા જુદા
વિષયો ચર્ચવામા આવ્યા છે આ મપ્પાઓમા વારંવાર ઉપમાઓ
આવે છે. ઉદાહરણમા જેવી કે જેમ ચાર જાતની પેટી ૬ તેમ ચાર
જાતના ગુરૂ છે જેમ ચાર જાતના મત્સ્ય તેમ ચાર જાતની ભિક્ષા છે
આમા નષ્ટ થયેલ દષ્ટિવાદમા શુ વિષયો હતા તેનું વર્ણન ઉપયોગી છે'

૪૯ ચોથું અંગ — ૪ સમવાયાગ^{૪૩}—આ સૂત્રમા એકવી
કોડાકોડી સખ્યા સુધી જીવાજીવના ભેદ તેમજ તેમના ગુણપર્યાયોને
તેમજ અન્ય હકીકત જણાવી છે, અને તે સખ્યાના સમુદાયને
'સમવાય' એ નામ આપેલું છે

૫૦ પાચમું અંગ — ૫ વ્યાખ્યા પ્રશ્નિ^{૪૪}—(આને હાલમા

૪૩ સમવાયાગ અભયદેવસૂરિની દીકા સહિત પ્ર. આ. સમિતિ નં. ૧૫
જુઓ વેબરનો લેખ છ' આ. વૉ. ૧૮ પૃ. ૩૭૧-૩૭૮.

૪૪ વ્યાખ્યા પ્રશ્નિ કે ભગવતીસૂત્ર તેની અભયદેવસૂરિકૃત દીકા સહિત
આ. સમિતિએ ન, ૧૨-૧૪ મા પ્રકટ કરેલ છે. તેનું ગુજરાતી ભાષાતર
પ. બહેચરદાસે કરેલ તે બે ભાગમા શ્રી જિનાગમ પ્રકાશક સલા તરફથી

‘લગવતી’સૂત્ર પણ કહેવામા આવે છે) વ્યાખ્યા એટલે વિવિધ કથન, પ્રત્તિષ્ઠિ એટલે પ્રરૂપણા. જેમા કોઈરીતે અભિવિધિ વડે સર્વ જ્ઞેયપદાર્થોની વ્યાપ્તિપૂર્વક-અથવા મયોદા વડે-પરમ્પર અસંકીર્ણ-વિશાળ લક્ષણકથન પૂર્વક વિવિધ જીવાજીવાદિ ઘણા પદાર્થોના વિષયવાળા, શ્રીમહાવીર લગવાને ગૌતમાદિ શિષ્યો પ્રત્યે તેમના પૂછેલા પદાર્થોના પ્રતિપાદનો, કરેલા છે તે વ્યાખ્યાઓ અને એ વ્યાખ્યાઓનું પ્રરૂપણ શ્રીમાન્ સુધર્માસ્વામીએ જન્મસ્વામી પ્રત્યે જેમા કહેલું છે તે ‘વ્યાખ્યાપ્રત્તિષ્ઠિ’ આમા શ્રી મહાવીર સ્વામીને તેમના મુખ્ય ગણધર ગૌતમસ્વામીએ પૂછેલા ૩૬૦૦૦ પ્રશ્નો અને તેના ઉત્તરો છે પ્રશ્નોના ઉત્તરો આપી મહાવીર સ્વામીએ શિષ્યગણના સંદેહનું નિવારણ કરેલું તેનો વિસ્તૃત હેવાલ આ સૂત્રમા છે, તેમજ સાધુ સાધ્વી શ્રાવક શ્રાવિકા સંબંધે અને પદાર્થોની સૂક્ષ્મ વ્યવસ્થા-જીવવિચાર આદિ અનેક બાબતોનું વિવેચન છે.

૫૧. આમા અન્યતીર્થિકો આજીવિકાદિ, પાર્શ્વપત્યો (પાર્શ્વનાથ પ્રભુના અનુયાયીઓ), વગેરે સંબંધી વર્ણન ને ઉદ્દેશ્ય છે શ્રી મહાવીરને માટે વેશાલીય, નિયથિપુત્ર (નિર્ઞન્ય પુત્ર), સંખકખખા મોકખ સમણોવાસગ, પોકખલિ સમણોવાસગ, ધમ્મધોસ, સુમગલ આદિ નામો વપરાયા છે ઇંદ્રભૂતિ આદિ ગણધરો, અને બીજા શિષ્યો નામે શેહ, ખંદ્ય, કન્ધાયન, કુરુદત્તપુત્ર અને તિસય, નારયપુત્ર, સામહત્થિ આનંદ અને સુનકખત્ર, માગદ્વિપુત્રના નામો આવે છે વિરોધીમા જમાલિ, શિષ્યાભાસ તરીકે ગોશાલ મખલિપુત્રનું વિસ્તૃત વર્ણન છે. ઇંદ્રણિક રાજના એટલે મહાવીરના સમયમા કાશીકોશલના રાજાઓ નામે નવ મલ્લકી અને નવ લિચ્છવી રાજાઓ ઉપર વન્નિજ વિદેહ-ણ્ણે વિજય મેળવ્યો તે વાત આવે છે અને કોશાણીના રાજા ઉદયન (શતાનિકનો પુત્ર અને મહસ્સાણિયનો પૌત્ર)ની કૃષ્ણયતી શ્રી મહાવીરનો ઉપદેશ સાંભળી લિસ્ટુલિ થઈ તેનો ઇતિહાસ જણાવ્યો છે.

પ્રકટ થયેલ છે બાકીનું ભાષાતર છપાય છે. વે૦ નં. ૧૫૦૪ થી ૧૫૦૯. જીએ વેળરનો લેખ ઇ એ વ૦ ૧૯ ૫. ૨૨ થી ૨૬.

આ પરથી તેમજ આવી અનેક લકીકતથી શ્રી મહાવીરના જીવનકાલ પર ઘણો પ્રકાશ પડે છે નવમા શતકમાં એક શ્રીમત આત્મજીને ત્યા રાખેલી દારીજોના નામો જેવ કે પદ્મવીયા, આરણી, ખટાલી, મુરદી, પારસી તે અનાર્ગળનિની-વિદેશીય હતી એમ મન્યવે છે દિવની ૧૬ જાતિઓ (અગ, વગ, મગદ, મલય, માલવય, અચ્છ, વચ્છ, કોચ્છ (ત્ય ?), પદ, લાદ, વનિજ માલિ કોની કોમલ અવાદ મુલતર) જણાવી છે. ગ્રહોના નામ તેમજ આત્મજોના શાસ્ત્રોના નામો-ઋગ્વેદાદિનો ઉલ્લેખ પણ આમાં જોવામાં આવે છે (વેળ ૨૦)

પર છઠું અંગ - જ્ઞાના ધમ ડયાગ ૪૫ - જ્ઞાન એટલે ઉદારણ ૩૫, ધર્મ પ્રધાન કથાનુ અગ તેના એ શ્રુતચંદ્રે, પાંડિત્યમાં ૧૬ અધ્યયન છે: ૧ ઉલ્લિખ અ૦ - તેમાં શ્રેણિકના પુત્ર મેવડમાની કથા છે તેનો પૂર્વભવ હાથીનો હતો તે હાથીએ (સસલાને ખચાવવા) એક પગ ઉલ્લિખ ડયો - ઉપાડી એમને એમ રાખ્યા તે કારણે ઉલ્લિખ અ૦ ૨ મંચાટક અ૦ - શેઠ અને ચોરની એક ખીજના મર્મધવાળી ડયા-ઉદારણ ડયા છે ૩ અંક અ૦ - મોરના ઇંડા સંબંધી કથ ૪ ડમ અ૦ - કાચખાની કથા ૫ શૈલક અ૦ - શૈલક રાજપંતી ૬ તુમ્મ અ૦ ૭ રોહિણી અ૦ તેમાં શ્રેષ્ઠવધુ રોહિણીની ૮ મહી અ૦ - ૧૬ માં ત્રી-તીથેકર મહિના-થની ૯ માકન્દી અ - તે નામન વલિડપુત્રની, ૧૦ ચડમા ૧૧ દાવદવ - તે નામનુ સમુદ્રતટ પર થતુ એક વૃક્ષ ૧૨ ઉદક - નગરની ખાળનુ પાણી ૧૩ મહૂક - નદમણિકારને ૧૪ તેતલી - તેતલિસુત નામના અમાત્ય ૧૫ નદીફલ - નદિ નામના વૃક્ષના ફળો ૧૬ અવર-કકા - ધાતકી ખડ ભરતક્ષેત્રની રાજધાની તેમાં દ્રૌપદી (પાડવાની સ્ત્રી) ની કથા છે ૧૭ આઘણુ - આડીણુ - તે પ્રકારના સમુદ્રમાં રહેતા અશ્વો ૧૮ સુસુમા - તે નામની શ્રેષ્ઠકુલિત ૧૯ પુડરીક - એ નામના ૧૯ અધ્યયનો છે. ખીજે શ્રુતચંદ્ર એક અધ્યયન નેટલો પારશિષ્ટ રૂપે છે તેમાં નાના નાના ૧૦ વર્ગ કરી કથાથી સમજાવેલ છે

૪૫ જ્ઞાતા૦ અભયદેવસૂત્રીની દીકા સહિત પ્રસિદ્ધ આ૦ સમિતિ ન.
૨૫ જુઓ વેળરનો લેખ એજન ૫ ૬૬-૭૦

૫૩ આમા અનાર્થજ્ઞતિના નામોનો ઉલ્લેખ છે કે ‘ બહ્લિ-
ચિદાધ્યાહિ ખુલ્લહિ વાવણિ વદ્ધિ બખ્ખરિ વૌસિ જ્ઞેણિય પલ્લવિ
ધસિણિ થારગિણિ લાસિય લગ્ગસિય દમ્મિલિ સિલ્લિ આરવિ પુલ્લિદી
પલ્લણિ બલ્લિ મુલ્લિ સખરિ પારસીહિ ’ વળી ૭૨ કલાઓનો પણ
ઉલ્લેખ છે, તથા અઢાર દેશી ભાષાઓ એટલો માત્ર નામોલ્લેખ
છે (વે)

૫૪ સાતમું અંગ—૭ ઉપાસક દશા ૪૬—જેઓ ધર્મનું
અવલંબન કરી સસાગ્રો પરિત્યાગ કરે છે તેઓને શ્રમણ-નિર્ગ્ન-થ,
સાધુ-યતિ લેખવામા આવે છે. પરંતુ જેઓ પોતાના આચારો સર્વોશ
સાધુઓની તુલ્ય પાળી શકે નહિ, તેઓ ગૃહસ્થો-ઉપાસકો-શ્રાવકો
છે કારણકે સન્મારત્યાગીઓ જે વિધિ-અનુષ્ઠાન કરી શકે તે
સર્વ, ગૃહીઓથી નજ બની શકે, આટલા માટે આ સૂત્રમા શ્રી મહા-
વીરના દશ શ્રાવકોના અધિકાર આપી તે પરથી ગૃહસ્થોએ પાળવા
યોગ્ય આચારોનું વર્ણન છે તે દશ શ્રાવકોના નામ આનંદ, કામદેવ,
ચુલણીપિતા, સુરાદેવ, કુંડકાલિક, શકકાલ (-પુત્ર), મહાશતક, નં-
દની પિતા, શાલનિપિતા (તિલ્લીપિતા-શાલિક પુત્ર) એ દશ મુખ્ય ગૃહી
શિષ્યોના નામ પ્રમાણે આ સૂત્ર દશ અધ્યયનમા વહેંચવામા આવ્યું
છે તેથી આ સૂત્રનું નામ ઉપાસક દશા ૫૩યુ છે આ પરથી તે
વખતે કેવા કેવાં વિદ્યામી દ્રવ્યોનો ઉપયોગ થતો, કેવા કામોમા ધનનો
વ્યય થતો, કેવા પ્રકારનો પહેરવેશ તેઓ ધારણ કરતા તે વિગેરે
વિષયોનું પણ જ્ઞાન થાય છે

---

૪૬. આ ‘ ઉવાસગ-દસાઉ ’ મૂળ સંશોધિત કરી તેનો અંગ્રેજી અનુ-
વાદ ડા. A. J. Hoernle એ કર્યો છે તે તેમની ઉપરથી પ્રસ્તાવના
અને નોંધો સહિત તેમજ અન્યદેવની ટીકા સહિત બિખિવઓથેકા ઇન્ડિયા,
બંગાળ, કલકત્તા તરફથી સન ૧૮૮૫ મા બહાર પડ્યો છે અન્યદેવગ્નિ ટીકા
સહિત આં સમિતિ નં. ૨૮ મા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. વેં નં ૧૪૧૮-૧૪૨૧
જુઓ વેબર ઇ એ. વો ૨૦ પૃ ૧૮-૧૯

૫૫. આઠમું અંગ — ૮ અંતકૃત દશા ૪૭ — જેણે કર્મનો અથવા તેના કલ રૂપી સંસારનો અંત-નાશ કરેલો છે તે ‘અંતકૃત’ કહેવાય છે જેનોમા ૨૪ તીર્થકર્તે થઈ ગયા છે. તેઓના વખતમા થઈ ગયેલા ૧૦ અંતકૃત કેવલીનુ-દષ્ટાત તરીકે ગૌતમ કુમાર આદિનુ કોઠા તપમ્યાપણે જીવન તથા અંતે કર્મબંધનથી મુક્તિ વગેરે પ્રમગોનુ તથા મોક્ષગામી પ્રધુમ્નાદિના અધિકારનુ આમા વર્ણન છે. ઉપામકદશા મા ગૃહસ્થોને યોગ્ય જીવન ગાળનાર આદર્શો ગૃહસ્થ માટે મકયા છે, અને અંતકૃત દશા મા સંસારત્યાગી જૈન ગણને ગૌતમ કુમાર આદિના આદર્શ પોતાના જીવન સાથે પ્રથિત કરવા પ્રેરે છે આ અંગના ૮ વર્ગ છે. ‘વર્ગ’ એટલે અધ્યયનનો સમૂહ-મંથલ ૧ લા વર્ગમાં ૧૦ અધ્યયન ગૌતમકુમાર આદિના છે, ખીજામા અક્ષોભકુમાર આદિના આઠ, ત્રીજામા અનવયશકુમાર આદિના ૧૩, ચોથામા બલિકુમાર આદિ ૧૦, પાચમામા પદ્માવતી આદિ સાધ્વીઓના ૧૦, છઠામા માકાર્ઠ ગાથાપતિ આદિના ૧૬, સાતમામા નદા રાણી આદિ શ્રેણિકરાજની ૧૩ રાણીઓના ૧૩, અને આઠમામા કાલી આદિ શ્રેણિકરાજની ૧૦ રાણીઓ કે જેમણે આપો અદના પામેથી સામાયિક આદિ ૧૧ અગોનો અભ્યાસ કર્યો હતો તેમના ૧૦, અધ્યયન છે

૫૬ નવમું અંગ — ૯ અનુત્તરોપપાતિક દશા. ૪૮ — અનુત્તર એટલે

૪૭ અંતકૃત દશાસૂત્ર અભયદેવસૂત્રની ટીકા સહિત કલકત્તામા સન ૧૮૭૫ મા, જૈન આત્માં સભાં તરફથી અને આં સમિતિ તરફથી નં ૨૩ મા પ્રગટ થયેલ છે તેનું અગ્રેજી ભાષાતર L D Barnettનુ કરેલું ઇ. સ. ૧૯૦૭ મા પ્રસિદ્ધ થયું છે. વે. નં ૧૩૮૯-૯૩ નુઓ વેબરનો લેખ ઇ. એ. વો ૨૦ પૃ. ૧૯—૨૧.

૪૮. આ અનુત્તરોપપાતિક સૂત્રનું અગ્રેજી ભાષાતર L D Barnett થી કરાયેલું ઇ. સ. ૧૯૦૭ મા અને ગૂં ભાષાંતર, જૈન આત્માનંદ સભા તરફથી, પ્રસિદ્ધ થયું છે. અભયદેવસૂત્રની સંસ્કૃત ટીકા સહિત આં સમિતિ નં ૨૩, અને કલકત્તામા સન ૧૮૭૫મા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. વે નં. ૧૩૮૩-૮૭. નુઓ વેબર ઇ એ વો. ૨૦, પૃ ૨૧—૨૩.

જેનાથી કોઈ પ્રધાન નથી એવો ઉત્તમ, ઉપપાત એટલે જન્મ જેનો છે તે ‘અનુત્તરૌપપાતિક’ જૈન ધર્મગ્રંથોમા અનુત્તર વિમાન નામના ગ્વર્ગનું વર્ણન છે આ અનુત્તર વિમાનો સ્વર્ગસિદ્ધ આદિ નામના પાત્ર છે. આ પાત્રમા જન્મ લેનાર તે અનુત્તરૌપપાતિક તે એક ભવ કરી મોક્ષે આવ્ય જનાર છે એટલે તેઓ એકાવતારી છે આ સ્વર્ગ જે જે મેળવી શક્યા તે ૩૩ પુરોનો વિવરણ આમા છે આમા મૂળ દશ અધ્યયન હતા તે જાણાવવા અનુત્તરૌપપાતિક ‘દશ’ એ નામ અપાયેલું છે હાલ તેમા ૩૩ અધ્યયન છે તે ત્રણ વર્ગમા વહેંચેલા છે પહેલા વર્ગમા ૨૩ અધ્યયન છે તેમા શ્રેણિક રાજના જાલિકુમાર આદિ ગણાવેલા ૨૩ પુત્રોના અધિકાર છે, બીજામા ૧૩ છે તેમા શ્રેણિક રાજના પુત્ર દીર્ઘમેન કુમાર આદિ ગણાવેલા ૧૩ ના અધિકાર છે ત્રીજા વર્ગમા ૧૦ અધ્યયન છે તેમા ધન્ય, સુનક્ષત્ર, ઋષિદાસ પેલક, રામપુત્ર, ચંદ્રકુમાર, પોથીપુત્ર, પેદાલકુમાર, પોટલકુમાર, વહલ કુમાર એ દશ કે જેઓ સ્વર્ગસિદ્ધ વિમાનમા ગયા તેમનો અધિકાર છે આ બધું નાનું સૂત્ર છે દરેકમા પહેલી કથા લગલગ પૂર્ણ છે બાકીનાનું એ પ્રમાણે સમજવું, એમ હુકાવ્યું છે

૫૭ દશમું અંગ — ૧૦ પ્રશ્ન વ્યાકરણ દશા ૪૯—તેનો અર્થ પ્રશ્ન એટલે વિદ્યા વિશેષ, મૂળંધી વ્યાકરણ એટલે પ્રતિપાદન-વિવેચન, દશ અધ્યયનમા છે તે પ્રશ્ન વ્યાકરણ દશા એવો અર્થ પર્વકાલે હતો હમણા જે દશ અધ્યયન છે તેમા પાત્ર આસ્રવદ્વાર (આસ્રવ એટલે જે દ્વારા કર્મો આવે છે તે દ્વાર) અને પાત્ર નવગદ્વાર (કે જેથી કર્મો આવતા બંધ થાય છે તે) મૂળંધી વિવેચન છે પાત્ર આસ્રવ તે હિંમા, મૃપા, અદત્ત (ચોરી), અજ્ઞાન, અને પરિગ્રહ, અને પાત્ર સવર તે તેના પ્રતિપક્ષી અહિંના, સત્યવચન, અનુનાથી દત્તનું ગ્રહણ (અગ્નેય),

અહ્યર્થ અને અપરિગ્રહ છે આ દેહેકનું એક એક એમ દગ દાર છે. આમા લગભગ ૫૩ અનાર્થ જાનિના નામ તથા ૯ પ્રહોના નામ આવે છે

૫૮ અગ્યારમુ અંગ—૧૧ વિપાકસૂત્ર^{૫૦}—આમા શુભ અશુભના-પુણ્યપાપકર્મના વિપાક-ફળનુ પ્રતિપાદન કરેલ છે તેને કર્મવિપાકદશા પણ કહેવામા આવે છે ઇંદ્રજિતિ કોઈ ફૂં કાર્ય જોઈ મહાવીરને તે સખધી પછે છે, ને ત્રી મહાવીર પ્રત્નુત વ્યક્તિઓના પૂર્વ ભવો કહી તે કાર્યનુ સમાધાન કરે છે અને માથે ભવિષ્યના ભવો પણ જણાવે છે તેમા 'જકખાયતન'-ચક્ષના મદિગ્નો ઉદ્દેષ્ય આવે છે તેના પ્રથમ શ્રુતમ્કધમા દશ અધ્યયન છે ખીજા શ્રુતમ્કધમા પણ નાના નાના દશ અધ્યયન છે.

પહેલામા દશ.— ૧ મૃગાપુત્ર, ૨ ઉજ્જિઝત, ૩ અભગ્નમેન, ૪ શકટ, ૫ વૃહસ્પતિદત્ત, ૬ નદિષેણુ, ૭ ઉમ્બરદત્ત, ૮ સોરિયદત્ત, ૯ દેવદત્તા, ૧૦ અંબૂદેવીના છે ખીજામા મુખ્યાદુ અને ભદ્રનદી આદિના હુંક અધ્યયનો છે

૫૯ આ પ્રમાણે ૧૧ અંગ હાલમા વિદ્યમાન છે (આ અંગો સખધી સામાન્ય વિવેચન માટે જુઓ વેળરનો લેખ ઇ એ. વૉ ૧૭ પૃ. ૨૭૯-૨૯૨ અને ૩૩૯-૩૪૧ ૧૨મુ દષ્ટિવાદ તો હુમ થઇ ગયાનુ અગાઉ જણાવી દીધુ છે (કે જે સખધમા જુઓ ઇ. એ, વૉ. ૨૦ પૃ. ૧૭૦ થી ૧૮૧ વેળર) આ અંગ (શરીર)ના અવયવો (ઉપાગ) ૩૫ ૧૨ ઉપાગ છે

૫૦ વિપાક સૂત્ર—અભયદેવ સૂરિની દીકા સહિત અંતકૃત અને અનુ-ત્તરોપપાતિક સાથે એકત્ર આં સમિતિદ્વારા પ્રસિદ્ધ થયુ છે જુઓ વેળરનો લેખ ઇ એ. વૉ ૨૦ પૃ ૨૬-૨૯

પ્રકરણ ૬ ઠું.

ઉપલબ્ધ શ્રુત-સાહિત્ય અંગ સિવાયનાં આગમો.

વંદે વીર તપોવીર તપસા દુસ્તપેન ચ ।
શુદ્ધં સ્વ વિદધે સ્વર્ણ સ્વર્ણકાર સ્વામિના ॥
જિનપ્રવચન નૌમિ નવ તેજસ્વિમંડલમ્ ।
યતો જ્યોતીષિ વાવન્તિ હન્તુમન્તર્ગતં તમ ॥

—તિલકાચાર્ય—શ્રુતકલ્પવૃત્તિ.

—જેમ સોની અગ્નિથી સુવર્ણને શુદ્ધ બનાવે છે, તેમ જેમણે
દુસ્તપ એવા તપ વડે પોતાના આત્માને શુદ્ધ બનાવ્યો એવા તપો-
વીર વીર (પ્રભુ) ને વદુ છું.

જ્યોતિ (તારા પ્રદનક્ષત્રાદિ, જ્યોતિ) અંતર (આકાશ, હૃદય)
નુ તમન (અધિકાર, અજ્ઞાન) હણવા દોડે છે તેવા અવનવા
તેજસ્વીમંડલ કે જેમાથી જ્યોતિ અતર-હૃદયમાના અધિકારને
હણવા નીકળી દોડે છે તે રૂપ જિનપ્રવચનને તમુ છું.

બાર ઉપાંગો.

૬૦ પહેલું ઉપાંગ-૧ ઐપપાતિક (ઉવવાધ), સત્ર^{૫૧}—ઉપપાત-
જન્મ (દિવ તેનારકનો જન્મ, કે સિદ્ધિગમન) તેના અધિકારવાળો આ ગ્રંથ
છે આમા અ પાતંગરી, પૂર્ણભદ્રચૈત્ય, વનખડ, અગોકવૃક્ષ, પૃથ્વીશિલાનુ
વર્ણન કરી કૌણિક રાજા. તેની રાણી ધારિણી, તેનો રાજપગિવાગ,
મહાવીર પ્રભુના વર્ણકો છે. કૌણિક શ્રી મહાવીરને વદે છે મહાવી-

૫૧ ઐપપાતિક=અત્ર અભયદેવસૂચિની ટીકા સહિત કલ્પ-તામા સન
૧૮૮૦માં, તેમજ આં સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ છે ગ્રા. હાયમાને
૧૮૮૩માં સંપાદિત કરી શબ્દાર્થ કોષ (glossary) સહિત વિપ્રજિાના
બહાર પાડેલ છે તે નં ૧૪૨૩-૧૪૨૫ નુઓ વેબરને લેખ દે એ વા
૨૦, પૃ. ૩૬૫-૩૬૯.

રના શિષ્યો-સાધુઓનું વર્ણુક છે, તપ-આલ્સ અને અભ્યંતર તપનું વર્ણુન, મહાવીરના શ્રમણોનું, વાદવા આવતા અમુર્ગુઆદિ દેવતાઓનું, દેવીઓનું, જનો-લોકોનું, નગરી, દ્રાણિક સેનાનું, દ્રાણિકનું, નગવામી-ઓનું, સુભદ્રા પ્રમુખ દેવી-રાણીઓનું વર્ણુન છે. પ્રભુ ધર્મકથા અર્ધ માગધીમા કહે છે-દેશના આગે છે, સમવસગણનું વર્ણુક આપી લાખો ઉપોદ્ધાત પરે થાય છે. હવે ઉપપાતની કર્મશંકપર્વકથી કર્મશંક-પ્રરૂપણા જણાવે છે જૂદા જૂદા સ્વરૂપના જનો-તાપમો, શ્રમણો, પરિત્રાજકો, આદિના સ્વરૂપ જતાવ્યા છે. પછી અગર પત્રિત્રાજકનો અધિકાર આવે છે શ્રમણો, આજીવકો, નિન્દવો, આદિ જતાવી કેવલી-સમુદ્ધાત અને સિદ્ધ સ્વરૂપનું નિરૂપણ કર્યું છે.

૬૧ બીજી ઉપાગ—૨ રાયપમેણી^{પર}—(રાજપ્રશ્નીય, ગજપ્ર-દેશીય ?) રાજ પ્રદેશીના સંબંધી. આમા પ્રથમ મૃયાભદ્રેવ શ્રી મહાવીરને વાદવા જાય છે તેનું વર્ણુન આવે છે, પછી મૃતના નામ પ્રમાણે પાર્શ્વનાથના ગણધર શ્રી કેશીનો આવસ્તિ નગરીના ગજ પ્રદેશી સાથેનો સંવાદ છે પ્રદેશી આત્મા વગેરે અનેક વાત નહિ માનનાર હતો તેને સમજાવી કેશી સ્વામીએ શ્રી મહાવીરના મિદાન્તમા શ્રદ્ધા કરાવી હતી આ સંવાદથી આ સૂત્ર એક સાહિત્યનો રસપ્રદ ગ્રંથ છે એમ વિન્દરનિદ્ઝનું કહેવું છે.

૬૨ ત્રીજી ઉપાગ—૩ જીવાભિગમ^{પર}—જીવ (ઉપલક્ષણથી અજીવ પણ)નું અભિગમ-જ્ઞાન જેમા છે તે આમા જીવ, અજીવ, જખૂદ્ધીપનું ક્ષેત્ર, પર્વત-વગેરેનું વિસ્તારથી વર્ણુન છે.

પર રાયપમેણી સૂત્ર મલયગિરિની ટીકા સહિત આં. સમિતિ દ્વારા પ્રસિદ્ધ વેં નં. ૧૫૧૦ થી ૧૫૧૫. જુઓ વેળરનો લેખ ઇ. વૉ. ૨૦, પૃ. ૩૬૯-૩૭૧

પ૩ જીવાભિગમ સૂત્ર મલયગિરિની ટીકા સહિત દેં લાં નં. ૫૦માં મુદ્રિત. વેં નં. ૧૬૬૦ થી ૬૩; જુઓ વેળરનો લેખ એજન પૃ. ૩૭૧-૨.

૬૪ ચોથું ઉપાગ-૪ પ્રજ્ઞાપના^{૫૪}—આનુ સંકલન કરનાર મુખે મોરવામિથી ૨૩મા આર્ય શ્યામાચાર્ય છે. પ્ર એટલે પ્રકર્ષપણે જ્ઞાપન એટલે જાણવું-જેમા પદાર્થનું સ્વરૂપ પ્રકર્ષપણે-યથાવચ્ચિત રૂપે જાણી શકાય છે અથવા જીવાજીવ આદિ પદાર્થની પ્રજ્ઞાપના છે તે પ્રજ્ઞાપના આમા જીવ અજીવ, આસ્રવ, બંધ, સંવર, નિર્જરા, અને મોક્ષનું પ્રરૂપણ છે અને તે એ રીતે કે આમાના ૩૬ પદમા ૧, ૩, ૫, ૧૦ અને ૧૩ મા પદોમા જીવ અને અજીવની, ૧૬ અને ૨૨મા મા મનવચ્ચન કાય એ યોગ-આસ્રવની, ૨૩મા પદમા બંધની, ૩૬મા મા કેવલિ સમુદ્ધાતની વાત કરના સંવર, નિર્જરા અને મોક્ષ એ ત્રણની પ્રરૂપણા છે લેશ્યા, મમાધિ, લોકસ્વરૂપ વગેરે આમા સમજાવ્યું છે

૬૫ આ પ્રજ્ઞાપના ૩૬ પદોમા વિભક્ત છે તેના નામ ૧ પ્રજ્ઞાપના, ૨ મ્યાન, ૩ અદ્યપચ્છાદ્ય-અદ્યવક્તવ્ય, ૪ મ્થિતિ, ૫ પયોય-(વિશેષ), ૬ ઉપપાતોદ્યવર્તના-(વ્યુત્ક્રાંતિ), ૭ ઉચ્ચવાસ, ૮ સંજ્ઞા, ૯ યોનિ, ૧૦ ચરમ (ચરમાચરમ), ૧૧ ભાષા, ૧૨ શરીર, ૧૩ પગિણામ, ૧૪ કપાય ૧૫ ઇદ્રિય, ૧૬ પ્રયોગ, ૧૭ લેશ્યા, ૧૮ કાયમ્થિતિ, ૧૯ સમ્યક્ત્વ, ૨૦ અન્તક્રિયા, ૨૧ અવગાહના, ૨૨ ક્રિયા, ૨૩ કર્મ-પ્રક્રિતિ ૨૪ કર્મ (પ્રકૃતિ) બંધ. ૨૫ કર્મવેદ, ૨૬ કર્મવેદ બંધ, ૨૭ કર્મપ્રકૃતિવેદ વેદ, ૨૮ આહાર, ૨૯ ઉપયોગ, ૩૦ પચ્ચત્ત (દર્શનતા), ૩૧ મંજ્ઞા (પગિણામ), ૩૨ મંથમ (યોગ), ૩૩ જ્ઞાનપગિણામ-(અવધિ), ૩૪ પ્રવિચાર પરિણામ (પ્રવિચારણા), ૩૫ વેદના, અને ૩૬ સમુદ્ધાત.

૬૬. પાચમું ઉપાગ-૫ સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ-આમા^{૫૫} સૂર્યાદિ ત્યોતિપ્ત ચન્નું વર્ણન છે સૂર્યપ્રજ્ઞાસિ ૫૦ ભુદ્રાદ્યે નિર્ચુકિત ગચ્છી હતી,

૫૪ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર—મહાયગિરિની ટીકા સહિત પ્રસિદ્ધ આં સમિતિ નં ૧૮, ૨૦ વેં નં ૧૪૯૪ થી ૧૪૯૮. જુએ વેબર-એ-ન પૃ ૩૬૨-૩૬૬

૫૫ ગ્રંથ પ્રજ્ઞાસિ—મહાયગિરિની ટીકા સહિત સુદ્રિત આં સમિતિ નં ૨૪, વેં નં ૧૫૫૪-૫૫, જુએ વેબરનો લેખ ૮ એ વા ૨૧ પ ૧૨-૧૭

પણ મલ્લયગિરિ પોતાની ટીકામાં કહે છે કે 'તે કલિદોષથી નષ્ટ થઈ છે તેથી હું કેવલ સૂત્રની વ્યાખ્યા કરૂં છું'

સૂર્ય પ્રજ્ઞામિમા ૨૦ પ્રાપ્ત છે—૧ મહાલગ્નિ મખ્યા, ૨ મયનો તિર્યક પરિભ્રમ ૩ પ્રાકાશ્ય ક્ષેત્ર પગ્મિમાણ, ૪ પ્રકાશ મસ્થાન, ૫ લેખ્યાપ્રતિધાત, ૬ ઓજસગ્નિ ૭ સૂર્યાવારક, ૮ ઉદ્યમગ્નિ, ૯ પૌરુષી છાયા પ્રમાણ, ૧૦ યોગસ્વરૂપ, ૧૧ સવત્મગેના આદિ અને અંત ૧૨ સંવત્સરના ભેદ, ૧૩ ચંદ્રમાની વૃદ્ધિ અપવૃદ્ધિ, ૧૪ ત્યોત્મના પ્રમાણ, ૧૫ શીઘ્રગતિ નિર્ણય, ૧૬ ત્યોત્મના લક્ષણ, ૧૭ સ્થવન ને ઉપપાત ૧૮ ચંદ્ર, સૂર્યઆદિની ઉચ્ચાર્, ૧૯ તેમનું પગ્મિમાણ ૨૦ ચંદ્રાદિનો અનુભાવ

૬૭ છઠું ઉપાગ—૬ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞામિ—આમા^{૫૬} જંબૂદ્વીપનું વિસ્તારથી વર્ણન છે. ભૂગોળ વિષયક આ ગ્રંથ છે તેમાં ભારતવર્ષના વર્ણનમાં રાજા ભરતની કથાઓ ઘણો ભાગ લે છે

૬૮ સાતમું ઉપાગ—૭ ચંદ્ર પ્રજ્ઞામિ—આમા ચંદ્ર ત્યોનિપ્ ચક્રનું વર્ણન છે તે લગભગ મૂર્ધપ્રજ્ઞામિ જેવો-મમાન ગ્રંથ છે (વે. નં ૧૪૫૭)

૬૯ નં ૫ થી ૭ ઉપાગો વૈજ્ઞાનિક ગ્રંથો (Scientific works) છે તેમાં ખગોળ, ભૂગોળ, વિશ્વવિદ્યા અને કાલના ભેદો આવે છે. (વિન્ટરનિઝ).

૭૦ આઠમું ઉપાગ—૮ કલ્પિયા (કલ્પિકા)—નિર્યાવલિકા શ્રુતસ્કંધ (નિરય એટલે નરકની આવલિ કરનારનું જેમાં વર્ણન છે તે) આમા મગધના રાજા શ્રેણિક (બૌદ્ધમાં બિમ્બિસાર)નું તેના પુત્ર કોણિક (અખતશત્રુ)થી થયેલ મૃત્યુ (કે જેની વાત બૌદ્ધ ગ્રંથોમાં પણ આવે છે) વગેરે હકીકત છે. શ્રેણિકના દશ પુત્રો કાલિકુમાર

૫૬ જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞામિ—શાતિચંદ્રની ટીકા સહિત મુદ્રિત ૬૦ લા. નં. ૫૨ અને ૫૪ વે. નં. ૧૪૫૮-૫૯ બુદ્ધો વેળારનો લેખ ઇ. એ. વૉ. ૨૧, પૃ ૧૭-૨૦.

આદિ, તેમના પિતામહ વેશાલિના રાજા ચેટકની સાથે યુદ્ધમાં લડતા મરાયા, પછી નરકમાં જઈ મોક્ષે જશે તેની હકીકત છે

૭૧. નવમું ઉપાગ—૯ કૃષ્ણવડસિયા (કલ્યાણવતસિકા)—આમા શ્રેણિક રાજાના દશ પૌત્રો પદ્મકુમાર આદિ દીક્ષા લઈ જુદા જુદા કલ્પ-દેવલોકમાં ગયા ને ત્યાંથી મોક્ષે જશે તેનું વર્ણન છે તે દરેકનું એક એમ દશ અધ્યયન છે.

૭૨. દશમું ઉપાગ—૧૦ પુષ્પિકા (પુષ્પિકા)—આમા પણ દશ અધ્યયન છે શ્રી મહાવીરને દશ દેવ-દેવીઓ પોતાના વિમાનમાંથી પુષ્પ-કમાં બેસીને વદન કરવા આવે છે તેમના પૂર્વભવ મહાવીર ગૌતમ-ને જણાવે છે આમા ૧ ચદ્ર-૨ સૂર્ય, ત્રી પર્વકરણી, ૩ મહાશુક-દેવનો પર્વભવ-મોમલખાત્તણ ૪ બહુપુત્રીયા દેવીનો પૂર્વભવ-સુભદ્રા સાધ્વી ૫ પર્ણભદ્ર દેવનો ભવ ૬ માણિભદ્ર-૭ દત્તદેવ ૮ બલનામ દેવ ૯ શિવદેવ અને ૧૦ અનાદીત દેવના પૂર્વભવ જણાવ્યા છે. આમા ભગવતીની પેઠે ખાત્તણ-શાસ્ત્રોના નામો આવે છે

૭૩ અગ્યારમું ઉપાગ—૧૧ પુષ્પચુલિકા (પુષ્પચુલિકા)—આમા દશ અધ્યયન છે. તેમાં ઉપર પ્રમાણે શ્રી, હરિ વગેરે ૧૦ દેવીઓની પર્વકરણીનો અધિકાર છે શ્રીનો પૂર્વભવ બૃતા નામની સ્ત્રી હતો, તેની પાશ્વે નિગ્ગન્થ પ્રવચનમાં શ્રદ્ધા કરાવી હતી

૭૪ બારમું ઉપાગ—૧૨ વન્દિ દક્ષા—(વૃણિ દક્ષા)—આમા ૧૨ અધ્યયન છે વૃણિ વશના બલભદ્રજીના ૧૨ પુત્રો નિપટ કુમાર આદિ નેમિનાથ પ્રભુ પામે દીક્ષા લઈ સર્વાર્થમિદ્ધ વિમાનમાં ગયા હતા ને ત્યાંથી મહાવિદેહ ક્ષેત્રમાં મોક્ષે જશે એનો અધિકાર છે. ૫૭

૭૫. ન ૮ થી ૧૨ બધા નિગ્યાવલિ મંત્રો નામે ઓળખાય છે ખરી રીતે 'કૃષ્ણિકા' સૂત્રને નિર્યાવલિ નામ થયે છે

૫૬ આ બાર ઉપાગોમાંના ન ૭ થી ૧૨ નો સાર હિંદીમાં જ્ઞાન-સુદ-૭૭ કૃત શીરોબાધ ભાગ ૧૮માં આપેલો છે તે તુઝી. આ બધા શ્રી-ચંદ્રચંદ્રિની દીક્ષા સહિત આ ૮ સમિતિ નં. ૩૩ માં પ્રકટ થયેલ છે. વે નં. ૧૨૮૫-૮૯ જુઓ વેબરનો લેખ ૬. એ વૉ. ૨૧, પૃ ૨૦-૨૩

૭૬ એમ કહેવામા આવે છે કે ઉપાગ તે અગત્ય અવયવ છે તે પ્રમાણે ઉક્ત ઉપાગો અમુક અંગોના ઉપાગ છે. જેમકે ઔપપાતિક તે આચારાગત, રાજપ્રતીય સૂત્રકૃતાગત, જીવાભિગમ તે મ્યાનાગત, પ્રજાપના સમવાયાગત, સૂર્યપ્રજ્ઞાપિ તે ભગવતીનુ, જાજ્ઞીપ પ્રજ્ઞાપિ તે જ્ઞાતાધર્મકથાગત, ચંદ્રપ્રજ્ઞાપિ તે ઉપાસક દશાગત, નિર્યાસિકા શ્રુત સ્કંધ ગત કલ્પિકાપિ પચ વર્ગ-પચોપાગ તે અંતકૃત દશાગાદિથી દષ્ટિવાદ પર્યતના એટલે કલ્પિકા તે અંતકૃત દશાગત, કલ્પાવતમિકા અનુત્તરોપપાતિક દશાગત, પુષ્પિતા તે પ્રશ્ન વ્યાકરણનુ, પુષ્પચૂલિકા તે વિપાક શ્રુતનુ અને વૃણિનુદશા તે દષ્ટિવાદનુ ઉપાગ છે (જુઓ જાજ્ઞીપ પ્રજ્ઞાપિ પર શાનિયત્રીય ટીકા પૃ ૧-૨) આમ બાર અંગના બાર ઉપાગ કેવી રીતે અરબ્બરસ મંબંધ રાખે છે તેનુ મૂલમપણે અવલોકનથી પૃથક્કરણ કરી શકાય નથી વિનંતગનિદ્રા કહે છે કે 'આ એક બીજનો સબંધ નહન બાહ્ય પ્રકારનો છે'

ચાર મૂલસૂત્ર

૭૭ આવશ્યક, દશવૈકલિક, ઉત્તરાધ્યયન તથા પિંડનિર્ચુક્તિ કે ઓધનિર્ચુક્તિ એ બેમાથી ગમે તે એકને લઈને-એમ ચાર મૂલસૂત્ર ગણાય છે-મૂલસૂત્ર એ નામ પાડવામા આશય અમને એ લાગે છે કે તે સર્વ સાધુઓને મૂલમા-પહેલા પ્રથમ પડન કરવાને યોગ્ય છે.

વેબર કહેછે કે મૂલસૂત્ર નામ કેમ પડ્યુ તે સમજી શકાતુ નથી, નિર્ચુક્તિ જેની થઈ છે તેનુ મૂલ સૂત્ર બતાવવા અર્થે તે વપરાયો હોય એમ સંભવિત છે તેનો ક્રમ તે ઉત્તરાધ્યયન, આવશ્યક, દશ-વૈકલિક, પિંડનિર્ચુક્તિ એમ આપે છે.

૭૮ પહેલુ મૂલસૂત્ર—૧ આવશ્યક^{૫૮}—અવશ્ય જે ક્રિયાનુ-

૫૮ આવશ્યકપર ભદ્રબાહુની નિર્ચુક્તિ (વે ન ૧૫૨૯થી ૧૫૩૭) તથા હરિભદ્ર કૃત શિષ્યહિતા નામની ટીકા એ બંને પ્ર. આ સમિતિ ન. ૧-૪; હરિભદ્ર કૃત આવશ્યક પર ટિપ્પણ પ્ર૦ દે લા નં. ૫૩ (વે, ૧૫૩૩) પડાવશ્યક સૂત્ર પર દેવેન્દ્રસૂરિ કૃત વંદાદૃ વૃત્તિ પ્ર. દે. લા. નં. ૮ તે વૃત્તિને શ્રાવકાનુષ્ઠાન-વિધિ પણ કહે છે.

ધાન કર્તવ્ય છે તેને લગતુ તે આવશ્યક, નિત્યકર્મનુ પ્રતિપાદક. આવશ્યક છ પ્રકારનુ છે ૧ સામાયિક, (સામાઈય), ૨ ચતુર્વિંશતિસ્તવ (ચત્વીસત્યઓ) ૩ વદનક (વદણુય), ૪ પ્રતિક્રમણ (પરિક્રમણ) ૫ કાયોત્સર્ગ (કાઉત્સર્ગ), ૬ પ્રત્યાખ્યાન (પચ્ચખ્યાણુ)

૭૬ તેમા સામાયિક અધ્યયનમા-પીઠિકા, પહેલી અને બીજી વરવરિકા, ઉપસર્ગો, સમવસરણુ, ગણધરવાદ, દશપ્રકારની સામાચારી, નિનલ્લો ગ્રેષ ઉપોદ્ધાન નિર્યુક્તિ, નમસ્કાર નિર્યુક્તિ છે. પછી ચતુર્વિંશતિસ્તવ અધ્યયન, વંદનાધ્યયન; પ્રતિક્રમણાધ્યયન કે જેમા જિનભદ્ર ગણિ શ્રમાશ્રમભુક્ત ધ્યાનશતક છે, તથા પરિષાપનિકા નિર્યુક્તિ સગ્રહાળી, યોગમગ્રહ નિર્યુક્તિ અને અસ્વાધ્યાય નિર્યુક્તિ છે કાયોત્સર્ગ અધ્યયન, અને છેવટે પ્રત્યાખ્યાનનુ અધ્યયન છે.

૮૦ બીજુ મહત્ત્વ ૨ દશવૈકલ્પિક—૫૯આ સૂત્ર ચૌદ-પૂર્વધર સમ્યક્ષવ સ્મૃત્તિએ પોતાના પુત્ર મનક માટે પર્વમાથી ઉદ્ધરી રચ્યુ તે અગાઉ જાણાવી દીધુ છે. કાલથી નિવૃત્ત એવું-વિકાસે પઢી શકાય એવુ દશ અધ્યયનવાળુ તે દશ વૈકલ્પિક તેમા પહેલી ગાથામા જાણાવ્યુ છે કે 'ધમ્મો મગલમુચ્ચિદ્ધ અહિંના સંજમો તવો'-અહિંસા, સયમ અને તપ એ ઉત્કૃષ્ટ મગલરૂપ ધર્મ છે તે અતિ ઉત્તમ અને નીતિના નિદ્ધાનથી ભરપૂર છે.

૮૧ તેમા ૧૦ અધ્યયન છે તેના નામ—૧ દુમપુગ્ગિપક—તમા ધર્મપ્રાપ્તિના-ધર્મની મુતિ છે સકલ પુરુષાર્થમા ધર્મ પ્રધાન

૫૮ દશવૈકલ્પિક ભદ્રબાહુની નિર્યુક્તિ સહિત હૌયમને સસોધી ટીકા-સાહિત્ય સખાંધી અને ચર્ચા કરી, તે Z M, M G ૪૬ પૃ ૫૮૧ પ્રસિદ્ધ થયુ છે. વળી ભદ્રબાહુની નિર્યુક્તિ હરિસદ્ગત્તરિની ટીકા સહિત ૧૦ લા. ન ૪૭મા, અને સમયસુદ્ધની ટીકા સહિત શ્રી સુબદ્ધ ખલાતના સંપે શ્રી જિન યજ્ઞાત્રી પ્રથમાવા ન ૧ તરીકે તેમજ ટીકાલાલ હંસરાજ પ્રકાશક હ.સ છે (વિ. નં ૧૪૭૫ થી ૮૦) જુઓ વેબસાઇટ એ વો ૨૧ પ ૩૩૮-૩૩૯

છે દુમના પુષ્પમાથી ભ્રમર રમ ચુગી લે છતા તેને ઈન્ન ન કરે તેમ શ્રમણ વર્તે છે, એથી દુમપુષ્પિક અં ૨ આમણ્યપર્વિક-ધર્મ તરફ રચિ છતા અભિનવ પ્રવ્રજિતને અધૃતિથી મંભોદ ન થાય તે માટે ધૃતિ-ધર્મ રાખવું તેનો અધિકાર છે, ૩ શુદ્ધિકાચારકથા-ધૃતિ આચારમા જોઈએ તેથી આચારકથા શુદ્ધિકા એટલે નાની કહેવામા આવે છે. તે આત્મમયમનો ઉપાય છે ૪ પદ્મવનિકા-ઉક્ત આચાર ૭ જીવ કાયગોચર હોવો જોઈએ અથવા આત્મમયમ ખીજી જીવોના જ્ઞાનપૂર્વક પાલન કરવો ઘટે તેથી તે ૩૫ આ અધ્યયન છે ૫ પિંડેણુ-તે ૩૫ ધર્મ દેહ સ્વચ્છ હોય તો પળાય, અને તેથી આદ્ય વગર પ્રાય સ્વચ્છ થવાતું નથી માટે માવદ્ અને નિગ્વદ્ એવા આહારમા નિરવદ્ આહાર ગ્રાહ્ય છે. આમા એ ઉદ્દેશક છે ભિક્ષાની વિશુદ્ધિ તે તપ સયમને ગુણકારી છે ૬ મહાચાર કથા (ધર્મ અર્થ કામાધ્યં)-ગોચરી-ભિક્ષાએ જતા મહાજન સમક્ષ સ્વાચાર નથી કહી શકાતો પણ આલયમાં ગુરૂ કહે છે તેથી મહાજનને યોગ્ય એવી નાની નહિ પણ મોટી આચારની કથા ૭ વચન વિશુદ્ધિ -તે કથા આલયમા હોવા છતા ગુરૂએ નિરવદ્ વચનથી કહેવી ઘટે ૮ આચારપ્રણિધિ-નિરવદ્ વચન આચારમા પ્રણિહિતને થાય છે ૯ વિનય-આચારમા પ્રણિહિત-દત્તચિત હોય તે યથાયોગ્ય વિનયમ પત્ર થાય છે આમા વિનયનો અધિકાર છે, તે ૪ ઉદ્દેશક છે. ૧૦ સભિક્ષુ-ઉક્ત નવે અધ્યયનના અર્થમા જે વ્યવસ્થિત છે તે સમ્યગ્ ભિક્ષુ થાય છે. આ આમ સાધુ-ક્રિયાશાસ્ત્રની સમાપ્તિ થાય છે

૮૨ કદિ કર્મપરતત્રતાથી કેઈ સાધુ પતિત થાય તો તેનું સ્થિરીકરણ કરવું તે માટે એ ચૂડા-ચૂલિકા છેવટે મૂકી છે ૧ રતિવાક્ય ચૂડા-તે સાધુને સયમમા સ્થિરીકરણ માટે છે તેમા સાધુના દુષ્ક્રવન માટે નરકપાતાદિ દોષો વણવેલા છે. ૨ વિવિક્તચર્યા ચૂડા-તેમા સાધુ પતિત ન થાય તેવા ગુણના અતિરેકનું ફલ છે. વિવિક્તચર્યા એટલે એકાતચર્યા-અનિયતચર્યા

૮૩ શ્રીભક્ષ્યાહુ દશવેકાલિક પરતી નિર્ચુકિતમા જણાવે છે કે ઉપરોક્ત યુ અધ્યયન આત્મપ્રવાદ પૂર્વમાથી, ૫ સુ અં કર્મપ્રવાદ-પ્રવર્તોથી અને ૭ સુ અં સત્યપ્રવાદ પૂર્વમાથી ઉદ્ધૃત કહેલ છે અને બાકીના અધ્યયનો નવમા પ્રત્યાખ્યાન પૂર્વની ત્રીજી વસ્તુમાથી ઉદ્ધૃત કહેલ છે.

૮૪ આના બીજા અધ્યયનમા રાજમતિ અને રથનેમિતી વાન ઉત્તરાધ્યયનમાથી લીધેલી જણાય છે આ મૂત્ર તેમજ ઉત્તરાધ્યયન વાચના બૌદ્ધનુ ધર્મપદ યાદ આવે છે.

૮૫ ત્રીજી મૂલમૂત્ર ૩ ઉત્તરાધ્યયન—આ આખું મૂત્ર^{૧૦} અતિ આનંદદાયક બોધના નિધિરૂપ છે તેમા ૩૬ અધ્યયન છે —૧ વિનય-ધર્મ વિનયમૂલ છે તેથી પ્રથમ વિનયનો અધિકાર આમા આપ્યો છે ૨ પરિપદ—વિનય વ્યવચિત્ત વાળાએ તથા પરિપદોથી પીડાનાએ પણ કરવાનો છે તો તે પરિપદો કયા કયા છે તે તથા તેનું સ્વરૂપ આમા બતાવ્યું છે ૩ ચતુર્ગીય—પરિપદ શુ આલબન લઈને સહેવા તેના ઉત્તરમા મનુષ્યત્વ ધર્મવ્રણ, વ્રદા અને સયમમા વીર્યની ચતુર્ણા કરવી એ ધર્મના ચાર અંગો દુર્લભ છે તે આમા બતાવેલ છે, ૪ પ્રમાદપ્ર-

૧૦ પ્રકાશિત—ગય ધનપતિસિદ્ધ બહાદુર સ્વકૃત્તા સ ૧૯૩૬ માં લદ્દમીવલ્લભની દીકા સહિત, વાદિવેતાલ શાંતિ સૂરિની દીકા સહિત દેવ લાં ન ૩૩, ૩૬ અને ૪૧, જયકીર્તિની દીકા સહિત પડિત દીરાલાલ હંસ-ગજ, હમલસયમની દીકા સહિત ચંદ્રોવિનય ગ્રંથમાલાના, ભાવવિનયની દીકા સહિત જેન આત્માનંદ સમા તન્દ્રી વેં ન. ૧૩૯૯-૧૪૧૨ અથેજ ભાષાતર અને પ્રસ્તાવના હા Jacobi એ કરેલ તે S B E માં વૉ ૨૪ માં પ્રકટ થયેલ છે, અને નૂળ સંપાદી અથેજ પ્રસ્તાવના સહિત Carpentier નામના વિદ્વાને સન ૧૯૦૧ માં પ્રકટ કરેલ છે ચૂજરાતી ભાષાતર સહિત જેન ૪૦ સ ભાવનગર તન્દ્રી નૂળ તથા ચૂજરાતીના કથાઓ સહિત જે લાગમા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે જુઓ વેબર્ગનો લેખ J. ઇ. એ વૉ ૨૧ ૪. ૩૦૮-૩૧૧ અને ૩૨૭-૩૨૯.

માદ-ત્રીજામા ચાર દુર્લાભ અગો કહ્યા તે પ્રાપ્ત થયા છતા પ્રમાદ સેવાય તે મહાદોષ થાય છે અને અપ્રમાદ મહાગુણને માટે થાય છે. તેથી પ્રમાદનો ત્યાગ તેના પ્રકાર સંદિત, અને અપ્રમાદ કરવાનું કહેવા માટે આ અધ્યયન છે. ૫ અકામમરણુ-મરણુવિલકિત-ત્યામુધી શરીરનો ભેદ-નાશ થાય ત્યામુધી ગુણની અભિલાષા કરવી એમ યોચાને અતે કહ્યું તેથી મરણુકાળે પણ પ્રમાદ ન કરવાનું કહ્યું તેથી મરણુ કેટલા પ્રકારના છે તે-અકામ મરણુ, મકામ મરણુ, પડિત મરણુ વગેરે-તે જાણવા માટે આ અધ્યયન છે ૬ ક્ષુદ્ધક નિર્ઞન્ધીય-પડિતમરણુ વિદ્યા-જ્ઞાન તથા ચારિત્રવાળા માધુ-નિર્ઞન્ધને હોય છે તેથી તેવા ક્ષુદ્ધક-નાના સાધુનું સ્વરૂપ આમા કહ્યું છે ૭ ઔરભ્રીય-નિર્ઞન્ધપણુ રસગૃહ્ણિના ત્યાગથી મળી શકે, ને તે ત્યાગ તેના દોષ જાણવાથી બરાબર થઈ શકે, તે દોષ દેખાડવા માટે ઉરબ્ર (ચિદ્રં) કાગણી, આમ્રકળ, વ્યવહાર-વેપાર, અને સમુદ્ર એ પાચના દષ્ટાનો આપે છે ૮ કાપિલીય-રસગૃહ્ણિનો ત્યાગ નિર્લોભીને થઈ શકે તેથી આમા નિર્લોભ-પણુ બતાવે છે તેમા કપિલ મુનિનું ચરિત્ર હોવાથી તે અધ્યયનનું નામ કાપિલીય છે ૯ નમિપ્રત્ય્યા-નિર્લોભી આ ભવમા પણ ઈન્દ્રિયકથી પૂજ્ય છે તે દેખાડવા આ અધ્યયન કહેવાય છે આમા નમિ નામના પ્રત્યેકબુદ્ધની પ્રત્ય્યા-દીક્ષા છે તે નમિની પેઠે બીજા ત્રણ પ્રત્યેકબુદ્ધ કરકકુ, દ્વિમુખ, નગ્ગતિ થયા છે. ૧૦ દુમપત્ર-દુમ એટલે ઝાડનું પત્ર એટલે પાદકુ પાકી જતા પડી જાય છે તેમ જીવન ક્રમે કરી ક્ષીણ થાય છે માટે હે ગૌતમ એક સમય માત્ર પણ પ્રમાદ કરવો નહિ એ પ્રકારથી મહાવીર અનુશાસન-શિક્ષા આપે છે ૧૧ બહુશ્રુતપૂજ્ઞ-દશમામા પ્રમાદના ત્યાગનો જે ઉપદેશ આપ્યો તે ઉપદેશ વિવેકથી ધારી શકાય ને તે વિવેક બહુશ્રુતની પૂજાથી પ્રાપ્ત થયો છે આમા અબહુશ્રુતપણુ અને બહુશ્રુતપણું સમજાવી તે શાથી પ્રાપ્ત થાય તે, અવિનીત-વિનીતના સ્થાનો વગેરે બતાવેલ છે. ૧૨ તપ સમૃદ્ધિ-હરિકેશીય-બહુશ્રુતે તપ પણ કરવો જોઈએ તેથી

તપની સમૃદ્ધિનુ વર્ણન ને હરિકેશજીવ નામના સાધુનુ આમા ચરિત્ર છે. ૧૩ ચિત્રસભૂતીય-તપ કરનારે નિદાન (નિયાણા)નો ત્યાગ કરવો ઘટે, તે માટે નિદાનનો દોષ ખતાવવા ચિત્ર અને સંભૂતનું ઉદાહરણ અહીં અપાય છે ૧૪ ઇષ્ટિકારીય-આમા નિર્નિદાનતા-નિયાણા રહિતપણાનો ગુણ કહ્યો છે એકજ વિમાનમા રહેલ જ છવો ત્યાથી વ્યવી ઇષ્ટકાર નામના પુરમા ઉપત્યા અને તે જ પૈકી એક ઇષ્ટકાર નામનો ગળ થયો તેથી આ અધ્યયનનું નામ ઇષ્ટિકારીય છે. ૧૫ સલિશ્નુક-નિયાણા રહિતપણાનો ગુણ લિશ્નુ-સાધુને થાય છે. લિશ્નુના ગુણો આમા કહેવાય છે ૧૬ અહ્મચર્યગુપ્તિ-અહ્મચર્યમમાધિ-સાધુના ગુણો અહ્મચર્યમા જે ગ્રિહ હોય તેને તત્ત્વથી મંભવે અહ્મચર્ય તેની ગુપ્તિઓથી પાળી શકાય. તે ગુપ્તિઓ મન વચન અને ક્રિયાની છે પંડી અહ્મચર્યના દશ સ્થાનો-સમાધિસ્થાનો કહ્યા છે (કે જેની અદર અહ્મચર્યની નવ વાડ સમાઇ જાય છે) કે જેથી તે સમાધિથી પાળી શકાય. ૧૭ પાપશ્રમણીય-તેમા પાપસ્થાનો સેવનાર પાપશ્રમણનુ સ્વરૂપ છે ૧૮ મંચતીય-પાપસ્થાનોનો ત્યાગ ભોગના ત્યાગથી-સંચિત થવાથી થાય છે તે ભોગના ત્યાગ પર સંજય રાજની કથા છે. તે પરથી આ અધ્યયનને સંજયીય કહી શકાય ૧૯ મૃગાપુત્રીય-ભોગનો ત્યાગ કરતા શરીરની શુશ્રૂષા વર્જવાની છે તે પર મૃગાપુત્રની કથા છે ૨૦ મહાનિર્ઝન્ધીય-‘સસારમાં માગે રક્ષક કાઈ નથી, હું એકલો જ છું’ એવા અનાથપણાની લાવના આમા સિદ્ધ કરી છે ને તે પર અનાથી મુનિની કથા છે. ૨૧ સમુદ્રપાલીય-અનાથપણાનો વિચાર એકાન્ત ચર્ચા વિના થઈ શકતો નથી તેથી એકાન્ત ચર્ચા પર સમુદ્ર-પાલની કથા આમા આવી છે. ૨૨ રઘનેમીય-એકાન્ત ચર્ચા ધીરજ વિના પાળી શકાતી નથી તેથી રઘનેમિના દષ્ટાન્તથી ચારિત્રમા ધૃતિ રાખવાનો ઉપદેશ કર્યો છે પ્રથમ શ્રી નેમિનાથનો રાઝમનિનો ત્યાગ ને દીક્ષા જણાવી રાઝમતિએ રઘનેમિને કરેલ ઉપદેશ વગેરે મુંદર કથા છે ૨૩ કેશિ ગૌતમીય-સંચમમા ધૃતિ રાખતા, આવની શકા-

ઓનુ સમાધાન કરી મંથમ માર્ગમા પ્રવર્તવુ આમા શ્રી પાર્શ્વનાથના ક્રમાગત શિષ્ય કેશી કુમાર અને શ્રી મહાવીરના શિષ્ય ગૌતમ સ્વામી વચ્ચે સંવાદ છે કેશીનો ખાસ પ્રશ્ન એ હતો કે શ્રીપાર્શ્વનાથે સાધુધર્મ ચાર મહાવ્રતવાળો કહ્યો અને શ્રી વર્ધમાને પાચ મહાવ્રત વાળો કહ્યો વળી શ્રી પાર્શ્વનાથે સચ્ચેલક (સવચ્ચ) અને શ્રી વર્ધમાને અચ્ચેલક (વસ્ત્રરહિત) ધર્મ કહ્યો આમ બંનેમા ફરક કેમ ? ગૌતમ સ્વામીએ ઉત્તરમા કહ્યું કે ‘ મધ્યના બાવીસ તીર્થકેના માધુઓ ઋણુપ્રાણ હોવાથી ચોથા અપરિગ્રહ મહાવ્રતમા જ અહમચર્યનો સમાવેશ કરી લે છે અને તેમને સચ્ચેલક રહેવાનું કહ્યું છે અને આ ૨૪ મા તીર્થકરના સાધુઓ વક્રજડ હોવાથી તેમને માટે અહમચર્ય અને અપરિગ્રહ એ બે વ્રત જૂદા પાડી પાચ મહાવ્રતો કહ્યા છે ને અચ્ચેલક ધર્મ કહ્યો છે વગેરે અનેક પ્રશ્નોનું સમાધાન છે. ૨૪ પ્રવચન માતા-શકાનું નિવારણ કરવામા ભાષાસમિતિરૂપ વાગ્ધેયગની જરૂર છે, તેથી આમા પાચ સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિરૂપ આઠ પ્રવચન માતાનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. આ આઠમા સર્વ દ્વાદશાગરૂપ પ્રવચનનો સમાવેશ થાય છે તેથી તે તેની માતારૂપ કહેવાય છે. ૨૫ યજ્ઞીય-આમા જ્યઘોષ અને વિજ્યઘોષની કથાદ્વારા બ્રાહ્મણના લક્ષણ અને અહમચર્યના ગુણ બતાવ્યા છે વિજ્યઘોષ બ્રાહ્મણે યજ્ઞ આરંભ્યો તે વખતે જ્યઘોષ મુનિ ભિક્ષા લેવા જતા તેણે ભિક્ષા ન આપી તેથી બંને વચ્ચે સંવાદ થાય છે ને તેમા બ્રાહ્મણનું લક્ષણ આપતા પ્રસંગને લીધે સાધુ, બ્રાહ્મણ, મુનિ, તાપસ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર વગેરેના લક્ષણો પણ આપ્યા છે. તેમા જણાવવામા આવ્યું છે કે જન્મમથી કાઈ જાતની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માત્ર કંઠમા યજ્ઞોપવિત ધારણ કરી લેવાથી બ્રાહ્મણ બની શકાય નહિ, વલ્કલ માત્રના પહેરવાથી કાઈ યથાર્થ તપસ્વી બની જવાતું નથી તેમ યોગ્ય કાર્યો સિવાય બ્રાહ્મણ આદિ જાતિને યોગ્ય બની શકાતું નથી ૨૬ સામાચારી-સાધુ સામાચારી દશ પ્રકારની આવશ્યકી આદિ બતાવી છે તે ઉપરાંત બીજી રીતે

સાધુ માટેની સામાન્યારી દિનકૃત્ય રાત્રિકૃત્ય વગેરે બતાવેલ છે ૨૭ ખલુકીય-સામાન્યારી અશઠપણાથી પળાય તે પર ગર્ગ નામના મુનિની કથા કહી તેમા ખલુક (બળદ-ગળીઆ બળદ)નું દૃષ્ટાત આપી તે ઉપનયથી શિષ્યો પર ઉતાર્યું છે ૨૮ મોક્ષમાર્ગ-અશઠ-તાથી મોક્ષ મુલલ થાય છે આમા મોક્ષ માર્ગના ૪ કારણો નામે જ્ઞાન, દર્શન ચારિત્ર અને તપ જણાવી તે દરેકના ભેદ સમજાવ્યા છે ૨૯ સમ્યક્ત્વપરાક્રમ-વીતરાગ થયા વિના મોક્ષ માર્ગની પ્રાપ્તિ થતી નથી તે સમજાવવા આ અધ્યયન છે તેમા સવેગ, નિવેદ, ધર્મશ્રદ્ધા આદિ (૭૩) દાર કહ્યા છે ૩૦ તપોમાર્ગ-આસ્રવદ્વાર બંધ કરી તપ વડે કર્મનું શોષણ કરાય છે તે તપના ૬ પ્રકારના બાલ્ય તપ અને ૬ પ્રકારના અતરંગ તપ એમ બે ભેદ દરેકના પ્રભેદ સાથે સમજાવેલ છે ૩૧ ચરણવિધિ-ચરણ એટલે ચારિત્ર તેની વિધિ-વર્ણન છે. અમુકનો ત્યાગ ને અમુક ગુણોનો સ્વીકાર એ જણાવી ચારિત્રનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે. ૩૨ પ્રમાદસ્થાન-પ્રમાદનું જ્ઞાન કરી તેનો ત્યાગ કરવો ઘટે તેથી પ્રમાદનું સ્વરૂપ આપ્યું છે. રાગ, દેવ, મોહ અને કપાયનું સ્વરૂપ ને તેના દોષ બતાવ્યા છે. ૩૩ કર્મ-પ્રકૃતિ-આમા કર્મનું સ્વરૂપ, તેના જ્ઞાનાવરાગીયાદિ ભેદ અને ઉત્તર ભેદ વગેરેથી બતાવ્યું છે ૩૪ લેશ્યા-લેશ્યાના પ્રકાર ને તેનું નિરૂપણ છે ૩૫ અનગાર માર્ગ-અનગાર એટલે અગાર-ગૃહ રતિન એવા સાધના ગુણો પચ્ચમહાવ્રતનાદિ પાળવાનું જણાવ્યું છે. ૩૬ ઇવાજીવ-વિભક્તિ-સાધુ ગુણ સેવવામા ઇવાજીવનું સ્વરૂપ જાણવું આવશ્યક છે તેથી ૩૬ અને અજીવ, તેના પ્રકાર વગેરે સમજાવ્યું છે

૮૬ શ્રી ભદ્રબાહુ આ પરની નિર્યુક્તિમા જણાવે છે કે આના ૩૬ અધ્યયનમા કેટલાક અગમ્યાથી પ્રભવેલા, કેટલાક જિનભાષિત, કેટલાક પ્રત્યેકબુદ્ધ મવાદરૂપ છે (ગાથા ૪) તે ૫૦ શાંતિસૂત્રી ક્રીડા કરના જણાવે છે કે અંગ એટલે દૃષ્ટિવાદ આદિમાથી ઉત્પન્ન થયેલ જેવા કે પરીપહ અધ્યયન (રજુ), જિનભાષિત જેવું કે દુમ્મપ્પિટ્ટા (દુમ્મપ્પટ્ટક)

અધ્ય. (૧૦ સુ) કે જે કેવલજ્ઞાન થયા પછી શ્રી મહાવીરે પ્રણીત કરેલું છે, પ્રત્યેકબુદ્ધમાથી ઉત્પન્ન થયેલ તે કાપિલીય અધ્ય. (૮સુ) છે તે સંવાદરૂપ તે દ્રેશિગૌતમીય (૨૩મુ અધ્ય.) છે

૮૭ કવચિત્ એમ પણ કહેવાય છે કે ' તે અર્થથી શ્રી વર્ધમાન સ્વામીએ પોતાના અવસાન સમયે મોળ પહોળની દેશના આપી તે વખતે પ્રરૂપ્યા છે તે દેશનામા પ્રભુએ પપ અધ્યયનો પુણ્યકળ વિપાકના અને પપ અધ્યયન પાપકળ વિપાકના કલા છે ત્યાર પછી પૂછયા વિના ઉત્તરાધ્યયનના ૩૬ અધ્યયન પ્રકાશ્યા છે તેથી તે અપૃષ્ટ વ્યાકરણ કહેવાય છે જેવટ મરદેવા માતાનુ પ્રધાન નામનુ અધ્યયન પ્રરૂપતા અતર્મુહર્તનુ ગેયેશીકરણ કરી પ્રભુ મોક્ષ પદ પામ્યા છે ' (જુઓ પ્રસ્તાવના જન ધર્મ પ્રમારક નભાએ સ. ૧૯૮૧ મા ગૂજરાતી ભાષાતર મહિન પ્રકટ કહેલ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર) જ્યારે શ્રી આત્મારામજી શ્રી વીરના અવમાન સમયની દેશનામા આ પ્રકાશાયા એ વાત સ્વીકારતા નથી (જુઓ જૈનધર્મવિપયક પ્રશ્નોત્તર.)

૮૮ આ સૂત્ર વાચતા બૌદ્ધનુ સુત્ત નિપાત યાદ આવે છે આના કાબોના સમાતર બૌદ્ધ સહિત્ય (ધર્મપદાદિ) મા મળશે

૮૯ ચોથા મૂલસૂત્રમા એ નામે પિંડનિર્યુક્તિ અને આધનિર્યુક્તિ પૈકી ગમે તે ગણાય છે. - ૪ ક-પિંડ નિર્યુક્તિ - આ^{૧૧} સંબંધમા જણાવવાનુ કે દશ વૈકાલિક સૂત્રમા પાચમુ અધ્યયન પિંડેપણા છે દશવૈકાલિક પર ભદ્રબાહુ સ્વામીએ નિર્યુક્તિ રચી છે, તેના ઉકત પાચમા અધ્યયન પર નિર્યુક્તિ રચતા તે ઘણી મોટી થઇ તેથી તેને અલગ કરી પિંડનિર્યુક્તિ તેમણે રચી છે આમા પિંડ એટલે આહાર તે સંબંધી, વર્ણન છે તેમા પિંડનિરૂપણ, ઉદ્ગમ દોષો, ઉત્પાદન દોષો, એપણા દોષો અને ગ્રાસેપણાના દોષો નિરૂપ્યા છે

૬૧ પિંડનિર્યુક્તિ - મલયગિરિની દીકા સહિત મુદ્રિત દે. ૦ લા. ૦ નં ૪૪ જુઓ વેબર ઇ. એ વૉ. ૨૧ પૃ. ૩૬૯.

૯૦ ત્યારે ૪ ખ-આધનિર્ચુકિત—આધ એટલે સામાન્ય-સાધા-
રણ, સ્ક્રમ-વિશેષ વિગતમા ઉતર્યા સિવાયની નિર્ચુકિત,—મા ચરણ-
સત્તરી, કરણસત્તરી, પ્રતિલેખન આદિ દ્વારે—પ્રતિલેખન દાર, પિંડદાર,
ઉપધિનિરૂપણ, અનાયનનવર્જન, પ્રતિલેખણદાર, આલોચનાદાર અને
વિગુહિદાર છે. આમા ચરણ કરણનુ મુખ્યપણે સ્વરૂપ છે ૬૨

૯૧ નંદી સૂત્ર—તે ૬૩ દેવવાચક કૃત છે તેમા તીર્થકર ગણધરા-
દિની આવલિકા, પર્ષદો, અવધિજ્ઞાન, મન પર્યવજ્ઞાન, કેવલજ્ઞાન,
મનિજ્ઞાન અને જ્ઞાનજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ અતાવ્યુ છે

૯૨ અનુયોગદાર—તે ૬૪ આર્યરક્ષિત સ્પરિકૃત છે. તેમા આવશ્યક
જ્ઞાનમ્કધના નિલેખો, ઉપક્રમાધિકાર, આનુપૂર્વી, દશ નામ અધિકાર,
પ્રમાણદાર અધિકાર, નિલેખ અધિકાર, અનુગમ અધિકાર અને
નયનો અધિકાર છે આમા નવગ્સ, કાવ્યશાસ્ત્ર માટેની કેટલીક હકી-
કતો ભારત રામાયણ કૌટિલ્ય ઘોટકમુખ આદિના ઉલ્લેખો પણ છે

૬૨ આધનિર્ચુકિત—દ્રોણાચાર્યની દીક્ષા સહિત મુદ્રિત આ૦ સ૦ ન
૧૭, વે૦ ન ૧૪૨૨ જીઓ વેબર ઇ એ વૉ ૨૧ પૃ ૩૭૦.

૬૩ નદીસૂત્ર—મલયગિરિની દીક્ષા સહિત મુદ્રિત આ૦ સ૦ ન ૧૬
અને તે પરની ચૂર્ણિ તથા હરિભદ્રકૃત વ્રતિ સહિત ઋષભદેવજી દેશરીમલજી
સ્વેતાનગ સંસ્થા, ગતલામ તરફથી સ. ૧૯૮૮ મા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે
(વે૦ ન ૧૪૮૨-૩) જીઓ વેબર ઇ એ વૉ ૨૧ પૃ. ૨૯૩-૩૦૧

૬૪ અનુયોગદ્વાર સૂત્ર—મલધારી હેમચંદ સુરિની દીક્ષા સહિત કલકત્તા
સન ૧૮૮૦, અને મુખ્યમા દે૦ લા૦ ન૦ ૩૧ ને ૩૬ મા સન ૧૯૧૫-
૧૯ મા પ્રસિદ્ધ થયેલ છે અને હરિભદ્રકૃત વ્રતિ સહિત ગતલામની ઉપગની
સંસ્થા તરફથી સ. ૧૯૮૪ માં પ્રકટ થયેલ છે વે૦ ન ૧૩૮૮. જીઓ
વેબર ઇ એ વૉ ૨૧ પૃ ૩૦૧-૩૦૯. નંદી, અનુયોગદાર આવશ્યક,
આધનિર્ચુકિત, દશવેનાલિક પિંડનિર્ચુકિત, હતાગાવ્યયન એ સુત્રોની સુત્ર-
ગાથા, નિર્ચુકિત, મૂલભાષ્યના અક્ષગદિદેને, અંક ગુહિ, અને લઘુ તથા મોટા
વિષયાનુક્રમ આ૦ સમિતિ નં ૫૫ મા મુદ્રિત થયેલ છે

પ્રકરણ ૭ મું.

ઉપલબ્ધ શ્રુતસાહિત્ય

પ્રણમ્યાત્મગુહંસ્તાન ઘનસારગલાકચેવ યદ્વાચા ।

અજ્ઞાનતિમિરપૂરિતમુદ્ઘટિતમાતર ચક્ષુ ॥

—નિલકાચાર્યકૃત છત્રકલ્પવૃત્તિ.

—ઘનસાર (અગસ, ઉત્તમ માગ) વાળી મળીના જેવી જેમની વાણીથી અજ્ઞાન તિમિરથી પરાયેલું આત્મ ચક્ષુ ઉવડ્યું છે એવા સ્વચ્છને પ્રણામ કૃંક છુ.

‘જડમતિરપિ ગુરુચરણોપાસ્તિ સમુદ્ભૂતવિપુલમતિવિભવ ।

સમયાનુસારતોઽહં વિદધે’ પવિત્ર શ્રુતવાઙ્મયમારમ્ ॥

—(શ્રી મલયગિરિની પ્રજાપનાશ્રુતવૃત્તિની આદિમાના શબ્દોમા) હુ જડમતિ છુ છતાં પણ ગુરુચરણોપાસનાથી ઉલ્લસેલ કંઈક વિશેષ મતિથી હુ સમયાનુસાર પવિત્ર શ્રુત સાહિત્યનો માર લખુ છુ.

‘અર્હત્પ્રોક્તં ગણવરહૃદ્યં પ્રત્યેકબુદ્ધહૃદ્ય ચ ।

સ્થવિરગ્રચિતં ચ તથા પ્રમાણભૂત ત્રિધા સૂત્રમ્ ॥’

—અર્હત્તુ કહેલું તે ગણધરે ગૂથેલું, પ્રત્યેકબુદ્ધે ગૂથેલું તથા સ્થવિરે ગૂથેલું એમ ત્રણ પ્રકારનું પ્રમાણભૂત સૂત્ર છે.

યદુક્તમર્થતોઽર્હદ્ભિ સદૃઘ્ય સૂત્રતશ્ચ યત્ ।

મહાધીભિર્ગણવરૈસ્તત્ સ્યાદગાત્મક શ્રુતમ્ ॥

તતો ગણધરાણા યત્ પારમ્પર્યામ્તવાઙ્મયૈઃ ।

શિષ્યપ્રશિષ્યૈરાચાર્યૈ પ્રાજ્યવાઙ્મતિશક્તિભિ ॥

કાલસહનનાયુર્દોષાદલ્પશક્તિધીસ્પૃશામ્ ।

અનુગ્રહાય સંદૃઘ્યં તદનગાત્મકં શ્રુતમ્ ॥

સૃષ્ટાન્યજ્ઞોપકારાય તેભ્યોઽપ્યર્વાક્તનર્પિભિ ।

શાસ્ત્રૈકદેશસંવદ્ધાન્યેવં પ્રકરણાન્યપિ ॥

—વિનયવિજય-લોકપ્રકાશ દ્રવ્યલોક સ્ત્રોત ૭૯૬-૮૯૮.

—કથું છે કે શ્રી અર્હતોએ અર્થથી અને મહાશુદ્ધિવાન ગણધરોએ સૂત્રથી ગૂથેલું જે શ્રુત તે ‘અંગ’ રૂપ શ્રુત.

તે પછી ગણધરોના પરંપરાથી વાડ્મયને પામેલા અને પ્રકૃષ્ટ વાળી, મતિ અને શક્તિવાળા શિષ્ય પ્રશિષ્ય આચાર્યોએ કાલ સંહ-
નન આયુષ્યના દોષથી અલ્પ શુદ્ધિવાળાના અનુગ્રહને માટે ગૂથેલું
જે શ્રુત તે અનગાત્મક શ્રુત

તેમના કરતા વધારે સાપ્રત ઋષિઓએ અનુજનોના ઉપકાર
માટે શાસ્ત્રના એકદેશથી સંબદ્ધ થયેલા પ્રકરણો પણ રચ્યા

છ છેદસૂત્રો.

૯૩ કુલ છ છેદસૂત્ર છે — ૧ નિશીથ-(લઘુનિશીથ), ૨ બૃહત્કલ્પ,
૩ વ્યવહાર, ૪ દશાશ્રુતસ્કંધ, ૫ પચકલ્પ અને ૬ મહાનિશીથ.
આ પૈકી નિશીથ, પચકલ્પ ને મહાનિશીથ ગણધરકૃત છે અને બૃહ-
ત્કલ્પ વ્યવહાર અને દશાશ્રુતસ્કંધ એ ત્રણના કર્તા ભદ્રબાહુ આત્મી
છે તેમા પચકલ્પ નામનું છેદસૂત્ર ત્રિચિન્ન થયું છે, પરંતુ તે પર
સંબંધાસ ગણિતુ ભાષ્ય ઉપલબ્ધ છે (પી ૧, ૧૦૩) આ છેદમૂત્રો
પર નિર્ણયિત કે ભાષ્ય, બૃહત્ભાષ્ય, ચૂર્ણિ, અવચૂર્ણિ અનેક ટિપ્પનાદિ
લિખ લિખ આચાર્યોએ રચ્યા છે

૯૪ આ છ છેદોમા પ્રાય સાધુ સાધ્વીઓના આચાર, ગોચરી-
લિક્ષા, કલ્પ, ક્રિયા અને સામાન્ય નિયમમાર્ગોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તેની
સાથે સાથે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ ઉત્સર્ગ અપવાદિ માર્ગોનું પણ સમયાનુસાર
નિરૂપણ કર્યું છે. સામાન્ય રીતે આ છેદસૂત્રો ‘અપવાદ માર્ગ’ના સૂત્રો
ગણાય છે આમા જોડે વિશેષતાથી-ખાસ કરી સાધુઓના આચારનું
પ્રતિપાદન છે છતાં કવચિત્ કવચિત્ શ્રાવકના આચાર સંબંધી પણ તેમા
વક્તવ્ય છે. જેવા કે શ્રાવકોની ૧૧ પ્રતિમા (ત્રતવિશેષ)નો વિન્નાર તથા
ગુરૂની ૩૦ આશાતના ટાળવી, અને કોઈ આચાર્ય પદવી-દાનને યેવ્ય
ન હોય તો તે પદવી છોડાવવી તથા આલોચના કરવી વગેરે આચાર

પણ છેદસૂત્રોમા છે ૬૫

૯૫ વિન્દરનિદ્ઙ કહે છે કે 'આ છેદસૂત્રોમા ખરી ઉપયોગી વાત (kernel) ત્રીજીથી પાચમા છેદસૂત્રો છે કે જે સૂત્રમા ઘણા પ્રાચીન છે. આ ત્રણેને એકત્રિત તરીકે 'દસા-કોપ-વ્યવહાર' કહેવામા આવે છે છેદસૂત્રોમા કેટલીક દંતકથાઓ માથે સાથે, ઔદ્ધોના વિનયપિટક-માથી જે જાણીએ છીએ તે પ્રમાણે, સાધુ સાધ્વીના આચાર, તેમને માટે પ્રાયશ્ચિતની આજ્ઞાઓ છે-હુંકમા સાધુમંદનો આખો નિયમન ગ્રંથ છે '

૯૬ પહેલુ છેદસૂત્ર-૧ નિશીથ સૂત્ર—આચારાગ આદિ સૂત્રોમા મુનિઓના આચારનુ નિરૂપણ છે તે આચારથી પતિત થનારા માટે લઘુ નિશીથસૂત્રમા આલોચના લઈ પ્રાયશ્ચિત કરી શુદ્ધ થવાનુ ખતાવ્યુ છે. સ્ખલના કરનાર મુનિઓને શિક્ષા રૂપે નિશીથસૂત્ર છે અને પ્રમાદ-દિથી ઉન્માર્ગે ગયેલાને સન્માર્ગ પર તે લાવે છે પ્રાયશ્ચિતની મત-લબ્ધ એ છે કે અજાણપણે એકવાર જે અકૃત્યનુ સેવન થયુ હોય તેની આલોચના કરી શુદ્ધ થવુ ને બીજી વખત તેનું સેવન ન કરવું. આમા ધર્મનિયમોનો ખબતો છે

૯૭ આ સૂત્રમા ૨૦ ઉદ્દેશક છે. પહેલામા લગલગ ૬૦ બોલ છે તેવું સાધુ કરે, કરાવે યા અનુમોદે તેને માસિક પ્રાયશ્ચિત આવે બીજામા પણ લગલગ ૬૦ બોલ છે, ત્રીજામા ૮૦ લગલગ બોલ છે ચોથામા સો ઉપરાત બોલ છે, પાચમામા લગલગ ૮૦ છે તે કરતા

૬૫ પ્રો. શુભ્રિગે આ પૈકી બૃહત્કલ્પ સન ૧૯૦૫મા, વ્યવહાર અને નિશીથ સૂત્રો સન ૧૯૧૮મા સંશોધિત કરેલાં લિપિગ્રંથમા છપાયા છે ને એ ત્રણે મૂળ એક સાથે જૈન સાહિત્ય સંશોધક સમિતિ તરફથી મુદ્રિત થઈ પ્રકટ થયા છે, અને બૃહત્કલ્પ સૂત્ર, દશાશ્રુતસ્કંધ સૂત્ર, વ્યવહાર સૂત્ર અને (લઘુ) નિશીથ સૂત્રનો સક્ષિપ્ત સાર હિંદીમાં જ્ઞાનસુદરણ કૃત શીત્રબોધ ભાગ ૧૯ થી ૨૨ મા પ્રકટ થઈ ગયો છે વ્યવહાર સૂત્ર (વે. ન. ૧૫૨૧) લાખ્ય તેમજ મલયગિરિની ટીકા સહિત પ્રસિદ્ધ થયેલ છે (પ્ર. માણિક મુનિ. હસ્તે વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી અમદાવાદ) નિશીથ સૂત્ર માટે જુઓ વે. ન. ૧૪૮૭ છ છેદ સૂત્રો માટે જુઓ વેળર ઇ એ. વૉ. ૨૧ પૃ ૧૭૮ થી ૧૮૫ અને ૨૧૦ થી ૨૧૫.

કરાવતા કે અતુમોદતા લઘુ માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, છઠ્ઠાથી ઓગ-
ણીસમા સુધીમા ૭૭, ૮૧, ૧૭, ૨૮, ૪૭, ૮૨, ૩૦, ૬૦, ૪૫, ૧૫૪,
૫૦, ૧૫૧, ૬૪, અને ૩૬ બોલ છે તે કરતા કરાવતા કે અતુમો-
દતા ચાતુર્માસિક પ્રાયશ્ચિત્ત આવે, ૨૦ મા ઉદ્દેશકમા આલોચના-
પૂર્વકના પ્રાયશ્ચિત્તો-માસિક, લઘુમાસિક, ચતુર્માસિક આદિ પ્રાયશ્ચિત્તો,
તેની વિધિ બતાવી છે

૯૮ બીજી છેદસૂત્ર-૨. (બૃહત્) કલ્પ સૂત્ર-મા છ ઉદ્દેશક છે તે
મુખ્ય માધુ સાધ્વીઓનો આચારકલ્પ છે જે કર્મહેતુના હેતુ અને
સંયમને બાધક પદાર્થ, ગ્થિતિ વગેરે છે, તેનો નિષેધ કરના શાસ્ત્રકારે
' ન કલ્પઈ ' એટલે ન કલ્પે-ન ખપે, અને જે સંયમને સાધક છે તે
' કલ્પઈ ' અર્થાત્ કલ્પે-ખપે એમ બે પ્રકારે કહી આમા તેવા પદાર્થ,
મ્થાન, વસ્ત્ર, પાત્ર આદિ જણાવ્યા છે વળી અમુક અકાર્ય માટે કયુ
પ્રાયશ્ચિત્ત દશ પ્રાયશ્ચિત્તમાથી આપવું તે, અને કલ્પના છ પ્રકાર
વર્ગે જણાવેલ છે.

૯૯ વિન્ટરનિદ્રા કહે છે કે —આ જૂનુ પ્રમાણબદ્ધ કલ્પસૂત્ર
છે કે જે બૃહત્ કલ્પસૂત્ર કે બૃહત્ સાધુકલ્પસૂત્ર કહેવાય છે. તે
માધ્વાચારનો મુખ્ય ગ્રંથ છે તેની આવશ્યક પૃતિ રૂપે વ્યવહારસૂત્ર
છે આ કલ્પસૂત્રમા શિક્ષાના પ્રસંગો છે, તે વ્યવહાર સૂત્રમા અમુક
અમુક શિક્ષા અમુક અમુક અપ્પલન માટે બતાવવામા આવી છે.
સમયમા નિશીથસૂત્ર આની પછીનું છે

૧૦૦ ત્રીજી છેદસૂત્ર-૩ વ્યવહાર સૂત્ર-મા દશ ઉદ્દેશક છે પાંદેસામા
આગાધી પતિત થનારા મુનિઓએ આલોચના (Confession) કરવી
થટે તો આલોચના સાભળનાર અને આલોચના કરનાર મુનિ કેવા હોવા
જોઈએ અને આલોચના કેવા ભાવથી કરવી જોઈએ, અને તેને
કેટલું પ્રાયશ્ચિત્ત દેવું એ છે બીજામા એક કરના વડુ સાધુ વિદ્વાર
કરે તેમા એક યા વધુ દોષ કરે તો અન્યે શુ કરવું એ વર્ગે જણા-
વ્યું છે. ત્રીજામા સાધુઓને માથે લઈ તેના ગુણ-મુખી બનવામા શુ

ગુણો જ્ઞાનચારિત્રાદિ જોઈએ તે, ને કેને આચાર્ય ઉપાધ્યાયાદિ જ્ઞાન પદવી આપવી ન આપવી થટે તે જતાવ્યું છે ચોથામા કેટલા માધુ સહિત કેવી રીતે વિદ્યાર કે ચાતુર્માસ-સ્થિતિ કરવી થટે તે છે પાચ-મામા સાધ્વીઓની પદવીઓ ધારણ કરનારી પ્રવર્ત્તિની આદિએ કેવી રીતે વિદ્યાર કે ચાતુર્માસસ્થિતિ કરવી થટે વગેરે દર્શાવ્યું છે છઠામા ગોચરી-લિક્ષા, સ્થ ડિલ, વમતિ ક્યા અને કેમ કરવી થટે યા ન થટે તે, તેમજ અમુક સ્ખલન માટેના પ્રાયશ્ચિત્ત જણાવેલ છે જ્ઞાનમામા ખીજ સમવાયમાથી આવેલ સાધ્વી માટે શુ કરવું, તેમજ સાધ્વીઓ માટેના નિયમ, સ્વાધ્યાય, પદવીદાન, ગૃહસ્થાદિની આજ્ઞા લઈ અમુક સન્ને-ગોમા વર્ત્તવું વગેરે છે આઠમામા ગૃહસ્થના મકાનનો કેટલો ભાગ વાપરવો, તેમને ત્યાંથી પાટ પાટલા કેવી રીતે કેટલા લઈ આવવા, પાત્રાદિ ઉપકરણો કેટલા ખપે, ભોજન કેટલું કરવું એ જતાવ્યું છે નવમામા શય્યાતર (મકાનને વાપરવા દેનાર)નો અધિકાર છે તેનું કેવું મકાન વાપરવું ન વાપરવું, ભિક્ષુ પ્રતિમાઓમા કેવું વર્ત્તન આરા-ધક થાય વગેરે જણાવ્યું છે દશમામા એ પ્રકારની પ્રતિમા (અભિગ્રહ), એ જાતના પરિષદ, પાચપ્રકારના વ્યવહાર, ૪ જાતના પુરૂષ (માધુ) જુદી જુદી રીતે, ૪ જાતના આચાર્ય ને શિષ્ય, સ્થવિગ્ની તથા શિષ્યની ત્રણ ત્રણ ભૂમિકાઓ, અમુક અમુક આગમો ક્યારે શીખ-વવા, વગેરે નિરૂપ્યું છે

૧૦૧ ચોથું છેદસૂત્ર-૪૬શાશ્રુતસ્કંધ-મા દશ અધ્યયન છે પહેલામા પુરૂષ પોતાની પ્રકૃતિથી પ્રતિકૂલ આચરણ કરવાથી અસમાધિનુકારણ થાય છે, તે પ્રમાણે મુનિ પોતાના સયમથી પ્રતિકૂલ આચરણ કરવાથી સયમમા અસમાધિ મેળવે છે તેથી અસમાધિના ૨૦ સ્થાનો, ખીજમા સખલ પ્રહાર થાય તો અશક્તિ આવે છે તેમ સાધુને ચારિત્રમા અશક્તિ લાવનાર ૨૧ સખલ દોષ, ત્રીજમા ગુરૂની ૩૩ આશાતના, ચોથામા આચાર્યની આઠ સંપદા ને તેના ભેદ, શિષ્યના માટે ચાર પ્રકારના વિનયની પ્રવૃત્તિ અને તેના દરેકના ભેદ, પાચમામા ચિત્તસમાધિના

દશ ધ્યાન, છઠ્ઠામા ગ્રાવકની ૧૧ પ્રતિમાનુ વિવરણ, સાતમામા લિન્ગપ્રતિમા જણાવેલ છે આઠમું વીર પ્રભુના અવતર, જન્મ, અંતરણ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન, તે મોક્ષ સ્થાને થયા તે સંબંધીનું પર્યુપણાકલ્પ છે કે જે પર્યુપણ વખતે સાધુઓ દ્વારા વ્યાખ્યાનમા વાગે છે, તે તેનું કુંકુ નામ કલ્પસૂત્ર છે તે આ દશાશ્રુતચક્રનું ૮ મું અધ્યયન છે: (આ માટે હવે પછી આગળ જુઓ) નવમામા મહામોહનીય કર્મસંધના ૩૦ ધ્યાન, અને દશમામા નવ નિદાનો (નિયાણા) જણાવ્યા છે (પાંચમું છેદસૂત્ર પચકલ્પ દ્વારા મળરૂપે ઉપલબ્ધ નથી, તેથી) હવે ૭૬ છેદસૂત્ર કહીશું

૧૦૨ ૭૬ છેદસૂત્ર-૬ મહાનિશીથ-આ મળ નષ્ટ થયું હતું અને તેનો ઉદાર હરિભક્તિરૂપે કર્યો હતો ૬૬ તેમા આસોચના અને પ્રાયશ્ચિત્ત છે કર્મનો મિદ્ધાત વ્રતભગથી તે ખામ કરી ચોથા બ્રહ્મચર્યવ્રતના ભગથી કેટલા દુઃખ પડે છે તે બતાવી સિદ્ધ કર્યો છે મારા નહારા માધુઓના આચાર સંબંધી કહેલું છે તેમજ ક્રમસપ્રભ આદિની કથાઓ છે તેમા તાત્ત્વિક કથનો. આગમ નહિ એવા ગ્રંથો વગેરેનો ઉલ્લેખ છે તેથી તે, પછીનો ગ્રંથ હોય તેમ જણાય છે. એમ વિન્ટરનીટ્ઝ જણાવે છે આ સૂત્ર હજી પ્રસિદ્ધ થયું નથી

દશ પ્રકીર્ણક (પયત્રા)

૧૦૩ પયત્રા આ છઠ્ઠા પ્રકીર્ણક ગ્રંથો છે તે વેદના પરિશિષ્ટોને (રચનાપદ્ધતિમા) મળતા આવે છે તે પદ્યમય છે

૧૦૪-૧૧૩ ૧ ચતુશરણુ-ચારનું શરણુ લેવાથી દ્વાદશતી નિન્દા અને મુદ્દતની અનુમોદના ધાય છે તે તે શરણુ દશસંકેત છે. તે ચાર શરણુ એટલે-૧ અહંતો ૨ સિદ્ધો ૩ સાધુઓ અને ૪ ધર્મ એમ ચારનું શરણુ તે ચારનું વચ્ચે પણ બતાવ્યું છે કુલ ૬૩ ગાથા છે. ચારનું બીજું નામ દશશાનુબધિ છે.

૨. આનુરૂપસાખ્યાન-આસપાસના આસપાસના અને અંતર-

૧૬. જેનું અધ્યાવહી ૫ ૧૭ ની કુટુંબી આ સ્વરૂપની નુકો ના મહાનિશીથનો અત લાગ જુઓ.

મરણ કેના થાય છે તે સમજાવ્યું છે પછી પંડિતે આતુર-રોગાવ-સ્થામા શેના શેના પ્રત્યાખ્યાન લેવા-શુ શુ વોસરાવલુ-તજવું, શુ શું ભાવના ભાવવી, સર્વ જીવને ખમાવવા, વગેરે તેમજ ઉત્તમ મરણ કેવી રીતે થાય તે સમજાવ્યું છે

૩ ભક્તપરિજ્ઞા—અભ્યુદયત મરણથી આરાધના થાય છે તે મરણ ભક્તપરિજ્ઞા, ધર્મિની અને પાદપોષગમન એમ ત્રણ પ્રકારનું છે. ભક્તપરિજ્ઞા મરણ, સવિચાર ને અવિચાર એમ બે પ્રકારનું છે મંમા-રતી નિર્ગુણતા પિછાની પશ્ચાત્તાપપૂર્વક સર્વદોષ તજી આલોચના કર્મ મે સંસારમા થણુ ભોગવ્યું વગેરેનો વિચાર કરવાપૂર્વક ભક્તપરિજ્ઞા મરણની—અનશનની વિધિ ને ભાષના આચરવાનું આમા જણાવ્યું છે આમા ૧૭૨ ગાથા છે

૪ સંસ્તારક—મરણ થયા પહેલા ‘મથાગે’ કરવામા આવે છે તેના મહિમાનું આમા કથન છે એક સ્થળે—એકજ આમન રાખી—તે સસ્તારક પર રહી અનશન લેવામા આવે છે તેના દૃષ્ટાંતો આપેલ છે આમા ૧૨૩ ગાથા છે

૫ તદુલવૈચારિક—એકસો વર્ષના આયુષવાળો પુરૂષ પ્રતિદિન તદુલ-ભાત ખાય તેની સંખ્યાના વિચારના ઉપલક્ષણથી આ નામ પડેલું છે જેટલા દિવસો જેટલી રાત્રી જેટલા મુહૂર્તો જેટલા ઉશ્વાસ ગર્ભમા વસતા જીવોના થાય તે કહી તેની આહારવિધિ, ગભાવમ્થા, શરીરોત્પાદહેતુ, જોડકા વર્ણન, સહનનસમ્થાન તદુલગણના વગેરે જણાવેલ છે. ગાથા ૧૩૯ ને થોડું ગદ્ય છે

૬ અંદ્રવેધ્યક—રાધાવેધનું વર્ણન છે રાધાવેદના ઉદાહરણથી આત્માએ કેવું એકાગ્ર ધ્યાન કરવું જોઈએ. તે ખતાવી તેથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એમ કહેલું છે. આ અપ્રકટ છે

૭ દેવેન્દ્રસ્તવ—વીરપ્રભુની દેવેન્દ્ર આવી સ્તુતિ કરે છે તો તે દેવેન્દ્ર ડર છે ને તે ડર નું સ્વરૂપ, ને તેના પેટામા દેવતાઓ, ચંદ્રસૂર્ય ગ્રહ નક્ષત્રાદિના નામ, વાસ, સ્થિતિ, ભવન પરિગ્રહ વગેરે કથન છે: ગાથા ૩૦૭ છે.

૮. ગણિવિદ્યા—તેમા જ્યોતિષનુ કથન છે. તેમા જ્ઞાનજલ-
વિધિ, નવજલ નામે દિવસ, તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ, ગ્રહદિવસ, મુહૂર્ત,
શકુન, લગ્ન, અને નિમિત્તના જલ એ દરેકમા અમુકમા શું શું
કરવું ઘટે એ જનાવ્યુ છે. ૮૨ ગાથા છે.

૯. મહાપ્રત્યાખ્યાન—મોટા પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું સ્વરૂપ છે. જે
જે પાપો-દોષો થયા હોય તે સંભારી સભારી તેનો ત્યાગ કરવો—
ભાવશય દાદી નાખવું, પંડિતમરણ માટે સમાધિ થાય તેવી આત્મ-
ચિત્તિ જાગ્રત કરી મર્વ અસત-પ્રવૃત્તિને તજવી, દુઃખમય સસાર
પ્રત્યે વિરાગ રાખવો વગેરે સ્વરૂપ જનાવ્યુ છે. ૧૪૨ ગાથા છે.

૧૦. વીરસ્તવ—આમા શ્રી વીરપ્રભુની ગુણિ હોવી જોઈએ.
અપ્રકટ છે.

૧૧૪ કોઈ આ દશ પયત્રામા દેવેન્દ્રસ્તવ ને વીરસ્તવ એ એકલા
મૂકે છે. અને સન્તારકને ગણના નથી તેવી તેને જદ્યે મરણસમાધિ અને
ગચ્છાચાર પયત્રા જણાવે છે (આત્મારામજી કૃત જૈન ધર્મવિપયિક
પ્રશ્નોત્તર) આ બંને દેવે પછી જણાવેલ ૨૦ પયત્રામા ગણાવ્યા છે.

૧૧૫ ગચ્છાચાર—આમા ગચ્છનુ સ્વરૂપ છે. મારો ગચ્છ સારા
આચાર્યથી થાય છે. તે આચાર્યના લક્ષણો, શિષ્યની દગા, ગચ્છના

૬૭-૬૯ પયત્રા-તે માટે જુઓ વેળર છ એ વૉ ૨૧ પૃ ૧૦૬ થી
૧૧૩, અને પૃ ૧૭૭ થી ૧૭૮ આં સમિતિ નં ૪૫ મા દશ પયત્રા
પ્રસિદ્ધ થયા છે તેમા ચતુશણાદિ ઉપર જણાવેલા જે દશ છે તે પૈની
ચંદ્રવેદ્યક અને વીરસ્તવ સિવાયનાં આઠ અને ગચ્છાચાર તથા મગન
સમાધિ એ બે મળી દશ મૂકેલા છે, અને સાથે સંસ્કૃત છાયા પણ આપી
છે. ગચ્છાચાર પયત્રા તેના પરની વાનર્ધિ=વિનયવિમલદૃત ન ની સંસ્કૃત
ટીકા આં સમિતિ નં ૩૬ માં, અને તે વાનર્ધિની સંસ્કૃત સહિત
ધ્યાવિમલ ગ્રંથમાલા નં. ૨૫ અમદાવાદમા ગચ્છરાની અનુવાદ સહિત પ્રગટ
ચેલ છે, તેમજ જૈન ધર્મ સભા તરફથી મૂલ અને શુભ અનુવાદ પ્રગટ થયેલ
છે, દક્ષત વિનયવિમલ કૃત વૃત્તિ સાથે તદુલ વૈચારિક ન્યાય અવચૂરિ ન ધે
ચતુશણ બને એક પુસ્તકમાં દેવ લાં ન. પદ્મા સુદિત થઈ છે

મરણ કેના થાય છે તે મમજ્ઞવ્યુ છે પછી પંડિતે આતુર-રોગાવ-સ્થામા શેના શેના પ્રત્યાખ્યાન લેવા-શુ શુ વોમરાવવુ-તજવું, શુ શું ભાવના ભાવવી, સર્વ જીવને ખમાવવા, વગેરે તેમજ ઉત્તમ મરણ કેવી રીતે થાય તે સમજાવ્યુ છે

૩ ભક્તપરિજ્ઞા—અભ્યુદયન મરણથી આગધના થાય છે તે મરણ ભક્તપરિજ્ઞા, ઇગિની અને પાદપોષગમન એમ ત્રણ પ્રકારનું છે ભક્તપરિજ્ઞા મરણ, સવિચાર ને અવિચાર એમ બે પ્રકારનું છે. મંસા-રની નિર્ગુણતા પિંજાની પશ્ચાત્તાપપૂર્વક સર્વદોષ તજી આલોચના લઈ મે સસારમા ધણુ ભોગવ્યુ વગેરેનો વિચાર કરવાપૂર્વક ભક્તપરિજ્ઞા મરણની-અનશનની વિધિ ને ભાવના આચરવાનું આમા જણાવ્યું છે. આમા ૧૭૨ ગાથા છે

૪. સસ્તારક—મરણ થયા પહેલાં ‘મ થાગે’ કરવામા આવે છે તેના મહિમાનુ આમા કથન છે એક મથજે-એકજ આમન રાખી-તે સસ્તારક પર રહી અનશન લેવામા આવે છે તેના દૃષ્ટાનો આપેલ છે આમા ૧૨૩ ગાથા છે

૫ તદુલવૈચારિક—એકસો વર્ષના આયુષવાળો પુરુષ પ્રતિદિન તદુલ-ભાત ખાય તેની સંખ્યાના નિચાગના ઉપજલણથી આ નામ પડેલું છે જેટલા દિવસો જેટલી રાત્રી જેટલા મુહૂર્તો જેટલા ઉશ્વામ ગર્ભમા વસતા જીવોના થાય તે કહી તેની આદાગવિધિ, ગભાવમ્થા, શરીરોત્પાદહેતુ, જોડકા વર્ણન, સદનનસમ્માન તન્દુલગણના વગેરે જણાવેલ છે ગાથા ૧૩૬ ને થોડુ ગદ્ય છે

૬. ચંદ્રવેધ્યક—રાધાવેધનું વર્ણન છે ગદ્યાવેદના ઉદાહરણથી આત્માએ કેવુ એકાગ્ર ધ્યાન કરવું જોઈએ. તે બતાવી તેથી મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય એમ કહ્યું છે. આ અપ્રકટ છે.

૭ દેવેન્દ્રસ્તવ—વીરપ્રભુની દેવેન્દ્ર આવી સ્તુતિ કરે છે તો તે દેવેન્દ્ર ૩૨ છે ને તે ૩૨ નુ સ્વરૂપ, ને તેના પેટામા દેવતાઓ, ચંદ્રસૂર્ય ગ્રહ નક્ષત્રાદિના નામ, વાસ, સ્થિતિ, ભવન પરિગ્રહ વગેરે કથન છે: ગાથા ૩૦૭ છે.

૮. ગણિવિદ્યા—તેમા જ્યોતિષનુ કથન છે. તેમા બલાબલ-વિધિ, નવબલ નામે દિવસ, તિથિ, નક્ષત્ર, કરણ, ગ્રહદિવસ, મુહૂર્ત, શકુન, લગ્ન, અને નિમિત્તના બલ એ દરેકમાં અમુકમા શું શું કરવું ઘટે એ બતાવ્યુ છે. ૮૨ ગાથા છે.

૯. મહાપ્રત્યાખ્યાન—મોટા પ્રત્યાખ્યાન કરવાનું સ્વરૂપ છે. જે જે પાપો-દોષો થયા હોય તે સભારી સભારી તેનો ત્યાગ કરવો-ભાવશય કાઢી નાખવું, પંડિતમરણુ માટે સમાધિ થાય તેવી આત્મ-સ્થિતિ જાગ્રત કરી સર્વ અસત-પ્રવૃત્તિને તજવી, દુઃખમય સંસાર પ્રત્યે વિરાગ રાખવો વગેરે સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે. ૧૪૨ ગાથા છે.

૧૦. વીરસ્તવ—આમા શ્રી વીરપ્રભુની સ્તુતિ હોતી જોષ્યે. અપ્રકટ છે.

૧૧૪ કોઈ આ દશ પયત્રામા દેવેન્દ્રસ્તવ ને વીરસ્તવ એ એકઠા મૂકે છે, અને સસ્તારકને ગણતા નથી તેથી તેને બદલે મરણુસમાધિ અને ગચ્છાચાર પયત્રા જણાવે છે. (આત્મારામજી કૃત જૈન ધર્મવિધિયિક પ્રશ્નોત્તર). આ બંને હવે પછી જણાવેલ ૨૦ પયત્રામાં ગણાવ્યા છે.

૧૧૫ ગચ્છાચાર—આમા ગચ્છનુ સ્વરૂપ છે. સારો ગચ્છ સારા આચાર્યથી થાય છે. તે આચાર્યના લક્ષણો, શિષ્યની દશા, ગચ્છના

૬૭-દશ પયત્રા-તે માટે જુઓ વેળર ૪ એ વૉ ૨૧ પૃ ૧૦૬ થી ૧૧૩, અને પૃ ૧૭૭ થી ૧૭૮ આં સમિતિ નં. ૪૫ મા દશ પયત્રા પ્રસિદ્ધ થયા છે તેમા ચતુશરણાદિ ઉપર જણાવેલા જે દશ છે તે પૈકી ચંદ્રવેધ્યક અને વીરસ્તવ સિવાયનાં આઠ અને ગચ્છાચાર તથા મરણુ સમાધિ એ બે મળી દશ મૂકેલા છે, અને સાથે સંસ્કૃત છાયા પણ આપી છે. ગચ્છાચાર પયત્રા તેના પરની વાનર્ધિ=વિનયવિમલકૃત નાની સંસ્કૃત ટીકા આં સમિતિ નં. ૩૬ માં, અને તે વાનર્ધિની સ બૃહદ્વૃત્તિ સહિત દયાવિમલ ગ્રંથમાલા નં. ૨૫ અમદાવાદમાં ગુજરાતી અનુવાદ સહિત પ્રગટ થયેલ છે, તેમજ જૈ. ધ સભા તરફથી મૂલ અને ગું અનુવાદ પ્રકટ થયેલ છે, ઉક્ત વિનયવિમલ કૃત વૃત્તિ સાથે તાંદુલ વૈચારિક તથા અવચૂરિ સાથે ચતુશરણુ બને એક પુસ્તકમાં ૬૦ લાં નં. ૫૬માં મુદ્રિત થયેલ છે.

વક્ષણો ને તેનું સ્વરૂપ બતાવી શિષ્યે મુગુણ ગચ્છમાં ગુર્વાનાપૂર્વક નિવાસ કરવો ઘટે તે સમજાવ્યું છે. ગાથા ૧૩૭ છે ગચ્છ એટલે સાધુસમુદાય. આમા મુખ્ય ત્રણ અધિકાર. આચાર્ય સ્વરૂપનિરૂપણ (ગા. ૪૦ સુધી), સાધુ સ્વરૂપનિરૂપણ અધિકારે (૧૦૬ ગાથા સુધી) અને સાધ્વીસ્વરૂપ અધિકાર (૧૩૪ ગાથા સુધી) છે. છેવટે આ પ્રકીર્ણક મહાનિશીથ, કલ્પ (બૃહત્કલ્પ) અને વ્યવહાર (એ છેદ સૂત્રો)માંથી સમૃદ્ધ થઈ રહ્યું છે એમ જણાવ્યું છે.

૧૧૬ મરણસમાધિ-તેમા ગાથા ૬૬૩ છે સમાધિથી મરણ કેમ થાય તે તેની વિધિપૂર્વક બતાવ્યું છે આરાધના, આરાધક, અનારાધક, પરિકર્મથી આલોચના વગેરેનું સ્વરૂપ, મૃતિગુણ, શરિરોદ્ધાર, જ્ઞાન, પડિતમરણ, અબ્યુદયતમરણ, ક્ષમાપના, સંસ્તારક, અનિત્યાદિ ભાવના, મોક્ષ સુખની અપૂર્વતા, ધ્યાન વગેરે અનેક વિષયો છે. છેલ્લે જણાવ્યું છે કે આ મરણવિલક્તિ, મરણવિશુદ્ધિ, મરણસમાધિ, સલેખના શ્રુત, ભક્તપરિણા, આતુર પ્રત્યાજ્ઞાન, અને આરાધના પ્રકીર્ણક એમ આઠ શ્રુતમાંથી આ મરણવિલક્તિ-મરણસમાધિ રચેલી છે.

૧૧૭ આ રીતે ૧૧ અગ, ૧૨ ઉપાગ, ૬ છેદસૂત્ર ૪ મૂલસૂત્ર, એ સૂત્ર નામે નંદી તથા અનુયોગદ્ધાર, અને દશ પયત્રા (પ્રકીર્ણક) એટલે કુલ મળી ૪૫ આગમ જૈન શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૂજકો ૬૮ માને છે. કોઈ હાલ મળી આવતા સૂત્રોની ગણના ૮૪ ની કરે છે તે કેવી રીતે કરે છે તે જોઈએ, જુઓ પાના ૧૨૯.

૬૮ શ્વેતામ્બર અમૂર્તિપૂજકો—સ્થાનકવાસી જૈનો તે પૈકીના ૩૨ અને તે વર્ણી કેટલાક પાઠો નિહિત તેમજ કેટલેક સ્થળે અર્થભેદથી માને છે તે આ છે—૧૧ અગ અને ૧૨ ઉપાગ મળી ૨૩, ૨૪ સું નિશીથ, ૨૫ બૃહત્કલ્પ, ૨૬ વ્યવહાર, ૨૭ દશાશ્રુતસૂત્ર (એ ૨૪-૨૭ મળી ૪ છેદસૂત્ર), ૨૮ અનુયોગદ્ધાર, ૨૯ નદિસૂત્ર, ૩૦ દશવૈકાલિક, ૩૧ ઉત્તરાધ્યયન (એ ૨૮-૩૧ મળી ૪ મૂલસૂત્ર), ૩૨ આવશ્યક.

દિગમ્બરો તે આ શ્વેતામ્બરોએ માનેલાં સૂત્રોને માનતાજ નથી.

૧૧૮-૧૧૯ મૂળ આગમોના અતર્ગતને જુદા ગણવામાં આવ્યા છે તેને આપણે 'છુટક' કહીએ. તે આઠ છે - ૧ પર્યુષણકલ્પ^{૬૯} (આર્ય ભદ્રપાહુ કૃત દશાશ્રુતસ્કંધના આઠમા અધ્યયનરૂપે છે) તે અલગ પર્યુષણપર્વ પર વચ્ચાય છે ને તેને સામાન્ય રીતે 'કલ્પસૂત્ર' કહેવામાં આવે છે. તેનું પ્રમાણ ૧૨૦૦ શ્લોકથી કંઈક અધિક હોવાથી 'ખારસા સૂત્ર' તરીકે પણ તેને ઓળખવામાં આવે છે વિન્ટરનિટ્ઝ જણાવે છે કે - 'આમાં ત્રણ ભાગ છે - ૧ જિનચરિત-તેમાં વધુ ભાગ શ્રી વર્ધમાન-મહાવીરનું ચરિત છે અને તે બૌદ્ધનું લલિતવિસ્તર યાદ આપે છે. ૨ થેરાવલિ-તેમાં સ્થવિરોની પરપરા છે આ ભદ્રપાહુ કૃત હોધ'ન શકે કારણ કે તેમના યજ્ઞીના સ્થવિરો તે છે. ૪. ૩ પહેલા સૈકાના મળી આવેલા શિલાલેખો ખતાવે છે કે ઉક્ત થેરાવલિમાના નામો કલ્પિત નહિ પણ ઐતિહાસિક છે ૩ સામાચારી-આ કલ્પ ગ્રંથની તેના નામ પ્રમાણે મૂળ વસ્તુ જણાય છે દતકથા એવી છે કે દેવદિગ્ગણિએ જિનચરિત, થેરાવલી, ને સામાચારી કલ્પસૂત્રના મૂળ આગમમાં નહોતી તે ઉમેરી છે આ દતકથા આખી સાચી હોય ' ૨ જીતકલ્પસૂત્ર-આના કર્તા જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ છે જીત એટલે આચાર-અને તેનો કલ્પ એટલે વર્ણના અર્થાત્ આ જૈન શ્રમણોના આચાર-વિષયક છે તેમાં ૧૯ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે (નિશ્ચય છેદ સૂત્રમાં જીતકલ્પનું વિધાન છે તેથી આ તેનું અંગ જ છે.) આ પ્રાયશ્ચિત્ત સંબધી વિષય છેદ સૂત્રો અને બીજા ઘણા ગ્રંથોમાં ચર્ચવામાં આવ્યો છે કેટલેક સ્થળે બહુ સંક્ષિપ્ત નહિ કે બહુ વિસ્તૃત નહીં એવી મધ્યમ રીતે સકલના એ વિષયને સમજાવવા

---

^{૬૯} આ કલ્પસૂત્ર પ્રસ્તાવના સહિત સંશોધિત કરી ડા. Jacobi એ લિપ્ઝીગમાં સન ૧૮૭૯ માં પ્રકટ કર્યું ને અગ્રેજી અનુવાદ સહિત S B E ના વૉ. ૨૨ માં પ્રકટ કર્યું ધર્મસાગરની ટીકા સહિત, વિનયવિનય, ને સદ્મીવલ્લભની ટીકા સહિત પ્ર૦ જૈન આ૦ સભા. વિનયવિનયજીની ટીકા સહિત પ્ર ૬૦ લા૦ ન ૭. ૬૧ માં પ્રકટ થયેલ છે.

કરી હોય તેમ સંભવે છે. ૭૦

૧૨૦-૧૨૫ ૩ ચતિછતકલ્પ અને ૪ શ્રાદ્ધછતકલ્પ—આ બે અનુ-
ક્રમે સોમપ્રભસુરિ અને ધ્રમધીપ સુરિએ ચતિઓ અને શ્રાવકોના આચાર
રૂપે સંકલિત કરેલ છે. એ છતકલ્પસૂત્રના પેટા સૂત્ર બેવા છે તેથી
પરમાર્થે તે પણ છેદસૂત્ર છે. ૫ પાક્ષિકસૂત્ર—૭૧તેમા પાક્ષિક દિવસે
કરવાના પ્રતિક્રમણની વિગત આપી છે. પ્રતિક્રમણ એ આવશ્યકમા
ચોથુ આવશ્યક છે તેથી આ આવશ્યકનું પેટા સૂત્ર છે તેમા સાધુ-
વ્રત ને શ્રુતનું કીર્તન છે. ૬ ક્ષામણાસૂત્ર—આને પાક્ષિક ક્ષામણા સૂત્ર
પણ કહે છે. એ સૂત્ર પાક્ષિક સૂત્રના પ્રાતે આવતું હોવાથી તેની
સાથેજ ગણાત છે. છતાં કોઈ કોઈ અલે અલગ પણ ઉપલબ્ધ
થાય છે ૭ વંદિતુ સૂત્ર—૭૨—તે શ્રાદ્ધ પ્રતિક્રમણ છે તેના પહેલા શબ્દ
'વંદિતુ'થી તે વંદિતુ સૂત્ર કહેવાય છે. ને તે શ્રાવકોનું પ્રતિક્રમણ
હોવાથી આવશ્યક સૂત્રનું પેટા સૂત્રજ છે. ૮ ઋષિભાષિત—તેમા ૪૫
અધ્યયન અથવા ભાષિત છે. આનાપર ભદ્રઆહુએ રચેલી નિયુક્તિ
હમણા ઉપલબ્ધ થતી નથી સ્થાનાગના ૧૦મા મ્યાનમા કહેલ છે
કે તે પ્રશ્નવ્યાકરણનું એક અધ્યયન હતું. હાલમા તેમા તે નથી.
સમવાયાગમા કહે છે કે તેમા ૪૪ અધ્યયન—દેવલોકથી ચ્યુત ૪૪
ઋષિઓના અધિકાર હતા હાલમા ૪૫ અધ્યયન છે તે નેમિનાથના
વખતના નારદાદિ ૨૦ ના, પાર્શ્વનાથના વખતના ૧૫ ના, અને
મહાવીરના વખતના દશના છે. આ અધ્યયનો પ્રત્યેકબુદ્ધે કહેલા છે ૭૩

૭૦ મૂળ તથા તે પર સિદ્ધસેન કૃત પ્રાકૃત બૃહચૂર્ણિ તેમજ શ્રી ચંદ્ર
સુરિકૃત સસ્કૃત વિષમપદ વ્યાખ્યા સમેત મુદ્રિત થયેલ છે. પ્ર જૈન સાહિત્ય
સંશોધક સમિતિ

૭૧ પાક્ષિકસૂત્ર—યશોદેવકૃત ટીકા સહિત પ્રસિદ્ધ દે લા ન ૪; વેં
નં ૧૪૮૬ થી ૯૪

૭૨ વંદિતુસૂત્ર—શ્રાદ્ધ પ્રતિક્રમણપર ન્હતામા ન્હની ટીકા તે સં.
૧૧૮૩ મા વિજયસિંહસુરિકૃત ચૂર્ણિ છે, (પી. ૫, ૨૨), તે સૂત્ર પર સ્તન-
શેખરની ટીકા નામે અર્થહીપિકા દે લા નં. ૪૮મા પ્રકટ થઈ છે

૭૩ ઋષિભાષિત—રતલામ ઋષભદેવ કેશરીમલ્લ તરફથી હાલમાં
પ્રકટ થયું છે.

૧૨૬ ઉપર ગણાવેલા ૧૦ પયના (પ્રકીર્ણક) ઉપરાત બીજા ૨૦ પયના (પ્રકીર્ણક) મળે છે તેના નામ નીચે પ્રમાણે—

૧ અશ્વ કલ્પ, ૨ ગચ્છાચાર, ૩ મરણસમાધિ, ૪ સિદ્ધ-પ્રાભૂત, ૫ તીર્થોદ્ધાર, ૬ આરાધના પતાકા, ૭ દ્વીપસાગર પ્રસન્નિ, ૮ જ્યોતિષ્કરંડક, ૯ અંગવિદ્યા, ૧૦ તિથિ-પ્રકીર્ણક. ૧૧ પિંડ વિશુદ્ધિ, ૧૨ સારાવલિ, ૧૩ પર્યતારાધના, ૧૪ જીવ વિભક્તિ, ૧૫ કવચ પ્રકરણ, ૧૬ ચોનિપ્રાભૂત, ૧૭ અંગચૂલિયા, ૧૮ વચ્ચ-ચૂલિયા, ૧૯ વૃદ્ધચતુશરણ, ૨૦ જંબૂપયના

૧૨૭ આ ૨૦ પૈકી ગચ્છાચાર અને મરણસમાધિ સંબંધી ઉપર કહેવાઈ ગયું છે. જ્યોતિષ્કરંડક એ સૂર્ય પ્રસન્નિમાથી ઉદ્ધૃત કરેલું છે તેમા ૨૧ અધિકાર છે—કાલપ્રમાણ, સંવત્સરનું માન-પ્રમાણ, અધિક માસની નિષ્પત્તિ, પર્વતિથિ સમાપ્તિ, અવમ રાત્ર, નક્ષત્રોનું પરિમાણ, ચંદ્રસૂર્યપરિમાણ, ચંદ્રસૂર્યનક્ષત્રોની ગતિ, નક્ષત્રયોગ, જંબૂદ્વીપમાં ચંદ્રસૂર્યનો મંડલવિભાગ, અયન, આવૃત્તિ, ચંદ્રસૂર્યન-ક્ષત્રોનું મંડલમા મુહૂર્તગતિ પરિમાણ, ઋતુપરિમાણ, વિપુલો, વ્યતિ-પાતો, તાપક્ષેત્ર, દિવસોની વૃદ્ધિ અપવૃદ્ધિ, અમાવાસ્યા પૌર્ણમાસી, પ્રત્યષ્ટર્ષ, અને પૌર્ણમી—એમ ૨૧ અધિકાર છે. બીજાં પ્રકીર્ણકો અમારી જાણ પ્રમાણે અમુદ્રિત છે.

૧૨૮ આવશ્યક સૂત્રના સામાયિકાધ્યયનની ભદ્રબાહુની નિર્ચુકિત પર ૫૦૦૦ (પાંચ હજાર) ગ્રંથપ્રમાણ પ્રાકૃત ગાથાબદ્ધ લાખ્ય શ્રી જિનભદ્રગણિ અમાત્રમણે રચેલ છે કે જેને ૭૬ વિશેષાવશ્યક લાખ્ય કહેવામા આવે છે. આ લાખ્ય ગ્રંથ જૈન પ્રવચનમા એક મુકુટમણિ સમાન લેખાય છે.

૭૪ જ્યોતિષ્કરંડક મલ્લયગિરિની દીકા સહિત રતલામની ઋષભદેવ કેશરીમલ્લ તરફથી પ્રકટ થયેલ છે કે જેમાં પાદલિખિત કૃત પ્રાકૃત દીકાનાં અવતરણ છે.

૭૫ અંગવિદ્યા પી. ૩, ૨૩૧; જેસ. ૦ પ્ર. ૨૫

૭૬ આ વિશેષાવશ્યક લાખ્ય તે પરની મલ્લધારી હેમચંદ્રની વૃત્તિ સહિત ૫૦ ગ્રંથમાલામાં છપાયેલ છે અને તેનું ગુજરાતી ભાષાંતર જે ભાગમાં આ. ૦ સમિતિ તરફથી પ્રકટ થયું છે. તે લાખ્યની આશાઓની અક્ષરાનુક્રમણિકા પણ

૧૨૯ એટલે હવે ૧૧ અંગ + ૧૨ ઉપાગ + ૫ છેદસૂત્ર, + ૩ મૂલસૂત્ર (૪થા મૂલસૂત્રને નિર્યુક્તિમા ગણીએ) + ૧ (નદી અને અનુયોગદ્વાર) + ઉપર જણાવેલ ૮ છૂટક, + ૩૦ પયત્રા (૧૦ પયત્રા અગાઉ જણાવી ગયા તે ઉપરાંત ઉપત્રા ૧૨૬ માં પારામા ગણાવેલ ૨૦ પયત્રા) + ૧૨ નિર્યુક્તિઓ [ભદ્રબાહુકૃત આવશ્યક નિં, દશ-વૈકલિક નિં, ઉત્તરાધ્યયન નિં, આચારાગ નિં, સુત્રકૃતાગ નિં, સૂર્યપ્રસન્નિ નિં, પૃથક્કલ્પ નિં, અવદાર નિં, દશાશ્રુતચ્છેદ નિં, ઋષિભાષિત નિં, (ઋષિભાષિત નિં હાલ ઉપલબ્ધ નથી) પિંડ નિર્યુક્તિ, અને સસક્તા નિર્યુક્તિ કે જે અન્ય નિર્યુક્તિ છે તે] + ૧ (આવશ્યક પર મહાભાષ્ય તે વિશેષાવશ્યકભાષ્ય) કુલ ૮૪ આગમો થાય છે. જુઓ પારા ૧૧૭

૧૩૦ પ્રોં વિન્ટરનિટ્ઝ^{૭૭} કહે છે કે—

“ જોદ્ધેના કરતા ઘણા વધારે તીવ્ર શમ્પદોમા (સ્વરૂપમા) જૈન ધર્મે ત્યાગ ધર્મ પર તથા સઘના નિયમનના સર્વ પ્રકારો પર ભાર મૂક્યો છે. અને શ્રી જુદના મુકાબલામા શ્રી મહાવીરે તત્ત્વજ્ઞાનની એક વધુમા વધુ વિકસિત પદ્ધતિ (આત્મશ્રદ્ધાની) ઉપદેશી છે

૧૩૧. ‘ઈ. સ. પ્રથમ સૈકામા જૈન ધર્મમા બે મોટા ભેદો—શ્વે-તાબર અને દિગંબરોના પડી ગયા હતા, જૈનો પોતાના સમસ્ત પવિત્ર સાહિત્યને સિદ્ધાન્ત કે આગમ કહે છે. બંને સપ્રદાયો બાર અંગોને પોતાના સિદ્ધાન્તના પ્રધાન અને સૌથી ઉપયોગી ભાગ ગણવામા એકમત છે. છતાં આપણે શ્વેતાબરોના સિદ્ધાન્તને જ જાણીએ છીએ.

૧૩૨. ‘આ આગમોની ભાષા પ્રાકૃત છે કે જેને આપ અશ્વવા અર્ધ માગધી કહેવામા આવે છે. આ ભાષામા ખુદ મહાવીરે ઉપદેશ કર્યો

તે સમિતિએ નં. ૩૪ માં પ્રકટ કરી છે વેં નં. ૧૫૨૦. મલધારી હેમચંદ્ર કહે છે કે જિનશ્વરે પોતે કોટયાચાર્ય સાથે મળીને પોતાના આ ભાષ્યપર એક ટીકા રચી હતી પણ તે મળતી નથી કોઈ કહે છે કે શીલાકાચાર્ય અને કોટયાચાર્ય બંને એક વ્યક્તિ છે જુઓ વેં નં. ૧૫૫૩.

૭૭. જુઓ Winternitz Geschishteet from p 289.

હશે. આ છતા ગદ્યની ભાષા અને પદ્યની ભાષા વચ્ચે અંતર છે. પદ્યની ભાષા—બૌદ્ધ સિદ્ધાન્તની પાલિ ગાથાઓની પેઠે—અતિ પ્રાચીન રૂપો બતાવેછે જૂનામાં જૂની ભાષા આચારાગ સુત્ત (આચારાગ સૂત્ર)માં છે, તે પછી સૂયગડાગ સુત્તમાં (સૂત્રકૃતાગ સૂત્રમાં) અને ઉત્તરાજ્ઞયન (ઉત્તરાધ્યયન) માં છે જૈન સિદ્ધાન્ત સિવાયના જૈન ગ્રંથોની ભાષા જૈન મહારાષ્ટ્રી છે અને તેથી તદ્દન જૂદી ભાષા અર્થ માગધી છે

૧૩૩, ' આગમના પ્રમાણ અને પ્રાચીનતા સંબંધી શ્વેતાખર જૈનોમાં એવી દત્તકથા છે કે . મૂળ ઉપદેશ ૧૪ પૂર્વો (પૂર્વ એટલે જૂના)માં હતો કે જે મહાવીરે પોતે પોતાના શિષ્યો—ગણધરોને આપ્યો. પરંતુ આ ' પૂર્વો ' નું જ્ઞાન તુરંત જ થોડા સમયમાં નષ્ટ થયું. મહાવીરના એક શિષ્યે પોતાના શિષ્યને એમ ઉત્તરોત્તર આપતા છ પાટ સુધી ચાલ્યું હતું. મહાવીરના નિર્વાણ પછી બીજા શતકમાં મગધમાં ભયંકર દુકાળ બારવર્ષી પડ્યો. તે સમયે મૌર્ય અંદ્રગુપ્ત મગધનો રાજા હતો અને સ્થવિર ભદ્રબાહુ જૈનસંઘના નાયક હતા. દુકાળના કારણે તે પોતાના શિષ્યગણ સહિત વિહાર કરતા દક્ષિણ ભારતમાં કુર્ણાટ તરફ ગયા, અને સ્થૂલભદ્ર—છેલ્લા ૧૪ પૂર્વધર—મગધમાં પાંછળ રહેલા સંઘના મુખી હતા. ભદ્રબાહુની ગેરહાજરી દરમ્યાન એ સ્પષ્ટ થયું કે આગમનું જ્ઞાન વિચ્છિન્ન થવાનો ભય છે, તેથી —પાટલિપુત્રમાં સંઘ (પરિષદ) મળી ૧૧ અગોને ભેગા કર્યા અને ૧૪ પૂર્વોના અવશેષો બારમાં અગ—દ્વિવાદમાં એકત્રિત કરવામાં આવ્યા. બ્યારે ભદ્રબાહુના અનુયાયીઓ મગધ પાછા ફર્યા, ત્યારે જેઓ સાથી નીકળી બહાર વિહાર કરી ગયા હતા તેમની તથા જેઓ સા સાલુ રહ્યા હતા તેમની વચ્ચે મોટો અંતર પડ્યો હતો. ત્યાં રહી ગયેલામાં શ્વેત વસ્ત્રો પહેરવાની પ્રથા પડી ગઈ હતી, પરંતુ બહાર વિહાર કરી જનારાએ મહાવીરના કડકમાં કડક ફરમાન મુજબ દઢ રહી નમ્મ રહેવાનું જ સ્વીકાર્યું આ રીતે દિગબરો અને શ્વેતાખરો

ધર્યે મોટો ભેદ પડ્યો. તે કારણે દિગંબરોએ આગમને સ્વીકારવાનો નિષેધ કર્યો. કારણકે તેમણે જણાવ્યું કે તેમના પૂર્વો અને અગ્રો નષ્ટ થયા છે સમય જતા શ્વેતામ્બરોના આગમોમા અવ્યવસ્થા થતા વલ્લભીમા દેવર્હિ વાચકના પ્રમુખપણા નીચે સિદ્ધાન્ત એકત્રિત કરી લખવા માટે પરિપક્વ મળી પૂર્વોના અવગેપવાળું આરમ્બ અગ તે વખતે નષ્ટ થઇ ગયું હતું. ૭૮

૧૩૪. 'ઈ' સ પહેલા અને ખીજા મંડાના શિલાલેખો જણાવે છે કે તે વખતે જૈનો શ્વેતામ્બર અને દિગંબરો એ ભેદમા વહેંચાઈ ગયા હતા, અને તે વખતે 'ગણો' હતા કે જેમા આચાર્યોની પરપગ આગમમા જણાવી છે તેવી નોધાઈ છે તે લેખોમા 'વાચક' ના ખિરદધરોનો ઉલ્લેખ છે તે પરથી જણાય છે કે (વાચક એટલે વાચનાર માટે) તે વખતે સિદ્ધાન્તો-આગમો વિદ્યમાન હોવા જ જોઈએ. શિલાલેખો ખતાવે છે કે ઈ સ પહેલા સૈકામા, આગમમા ખતાવેલ મહાવીરની કથાઓ જેવી મહાવીરની કથાઓ કહેવામા આવતી હતી. શ્વેતામ્બરોએ સિદ્ધાન્તમા જૈન સાધુઓની અચેલકતા (નગ્નતા) સખધીના નિયમોમા ફેરફાર કર્યો નથી એ હકીકત ખતાવી આપેછે કે તેઓએ સિદ્ધાન્તમા મનમાન્યા ફેરફારો કરવાની છૂટ લીધી નથી-હિમત કરી નથી પરતુ જેમ પરપરાગત ચાલી આવેલા તેજ પ્રમાણે ઉત્તરોત્તર આખાદ રિથિતિમા મળ્યા તેવા ઉત્તરોત્તર આખ્યા છે છેવટમા બૌદ્ધ દંતકથાને તે કેટલીક ખાસ વિલક્ષણતાઓમા મળતા આવે છે તેથી પણ પૂરવાર થાય છે કે જૈન દંતકથા વિશ્વસનીય છે.

૧૩૫ 'એટલું તો સત્ય છે કે સિદ્ધાન્તના ગ્રન્થો એક વખતે

---

૭૮ ભદ્રબાહુ કણ્ઠાટકમા ગયા એવું શ્વેતામ્બરો તેમના સંબંધીના કોઈ પણ પ્રબંધમા જણાવતા નથી. આ કથન તેમજ શ્વેતામ્બર અને દિગંબરોના ભેદ પડ્યા એ વાત ભદ્રબાહુના સંબંધી દિગંબરી કથા વગેરે લઘુ આ વિન્ટરનિદ્રા તેમજ ખીજા સ્કંદશ્રોત્રી ઘડી કાઢવામાં આવેલ હોય એમ જણાય છે.

હસ્તીમા આવ્યા હોય એમ નથી દેવર્દિગણિએ સંકલિત કરેલ આગમ હાલ સાચવી રાખ્યા છે તે જ્યારે સંઘની વ્યવસ્થા બરાબર થઈ અને સાધુજીવને નિશ્ચિત સ્વરૂપ લીધું ત્યારે તરતજ જે સાહિત્યવિષયક પ્રગતિ શરૂ થઈ તેના પરિણામનું છેલ્લું ફળ છે તેમ છતાં આ મહાવીરના નિર્વાણ પછી બહુ લાખાકાળે નહિ બની શક્ય હોય તેથી આગમના પ્રાચીનતમ ભાગો મહાવીરના પહેલા શિષ્યના સમયના હોય એ તો બહુ તો મહાવીર નિર્વાણથી બીજા સૈકા સુધીના મૌર્ય ચંદ્રગુપ્તના સમયના હોય કે જે સમયમા પાટલિપુત્રની પરિષદ ભરાઈ એમ દત્ત-કથા કહે છે, જ્યારે તેથી ઓછા જૂના ભાગો દેવર્દિગણિના સમયના લગભગ હોઈ શકે.”

૧૩૬ ડૉ. ચાકોબી કહે છે કે ‘જૈનના સૂત્ર Classical સંસ્કૃત સાહિત્યથી વધુ પ્રાચીન છે અને તેમાના કેટલાક તો ઉત્તર ઐહો (મહાયાની) ના જૂનામા જૂના પુસ્તકોની સાથે બરાબરી કરે તેમ છે

૧૩૭ જૈનોના આખા આગમ સાહિત્ય માટે જુઓ જર્મનીના પ્રોફેસર વેબર (Weber) કૃત બે વૉ મા Sacred Literature of the Jainas આનું અગ્રેજી ભાષાતર ઇડિયન એટિકવરી વૉ ૧૭, ૧૮, ૧૯, ૨૦ અને ૨૧ મા પ્રગટ થયેલ છે

૧૩૮ શ્રીમદ્ મહાવીરના પ્રરૂપેલા આગમોના સાહિત્યનો વિભાગ અત્ર પૂરો થાય છે તેમાથી તેમના અનેક ઉચ્ચ અને વિશિષ્ટ સિદ્ધાન્તો મળી આવે છે તે પૈકી કેટલાકનો ઉલ્લેખ, મૂલ સમર્થ આલ્મણ-પછી જૈન શ્રમણ થયેલ સિદ્ધસેન દિવાકર મહાવીર સ્તુતિ કરતા કરે છે એ તરીકે.

શ્રી મહાવીરના અર્હિંસાના સિદ્ધાન્તમાથી જન્મેલા-જીવજીવુ વિજ્ઞાનનું માહાત્મ્ય દર્શાવતા તેઓ પોતાની દ્વાત્રિશિકાઓમા કહે છે કે -

ય ઇષ પઙ્ગીવનિકાયવિસ્તર. પરૈરનાલીઢપથસ્ત્વયોદિત. ।

અનેન સર્વજ્ઞપરીક્ષણક્ષમાસ્ત્વયિ પ્રસાદોદયસોત્સવા સ્થિતા. ॥

...હે ભગવન્ ! ખીન્ન વાદીઓને જેનો અર્થસુદ્ધા નથી થયો એવો આ ૫૩ જીવનિકાયનો વિસ્તાર તે જે દર્શાવ્યો છે તે દ્વારાજ-સર્વજ્ઞતાની પરીક્ષામા ક્ષમ એવા—આ વાદીઓ તારા તરફ પ્રસન્નતા અને ઉત્સવ સાથે જૂઠી ગયા છે ૧, ૧૩

૧૩૭ ભગવાન્ મહાવીરનું કર્મવિજ્ઞાનશાસ્ત્ર તો અદ્ભુત છે, એવું એ ખીન્ન કોઇથી કહી શકાયું નથી એમ બતાવતા તેઓ કહે છે કે—

ન કર્મ કર્તા રમતીત્ય વર્તતે ય એવ કર્તાં સ ફલાન્યુપાશ્નુતે ।

તદષ્ટધા પુદ્ગલમૂર્તિકર્મજં યથાત્ય નૈવં ભુવિ કલ્પનાપર ॥

ન માનસ કર્મ ન દેહવાદ્મયં શુભાશુભજ્યેષ્ઠફલં વિભાગગ ।

યદાત્ય તેનૈવ સમીક્ષ્યકારિણ. શરણ્ય સન્તસ્ત્વયિ નાથ બુદ્ધયઃ ॥

‘ કર્તા સિવાય કર્મ હોઈ શકતું નથી, જે કર્તા છે તેજ કર્મના ફળનો ભોક્તા છે ’ એ સિદ્ધાન્તને અવલંબી તે જે આઠ પ્રકારનું પૌદ્ગલિક કર્મ પ્રરૂપ્યું છે તેવું સસારમા ખીન્ને કોઇ કહી શક્યો નથી. ૧, ૨૬

‘ કેવળજ્ઞ માનસિક કર્મજ શુભાશુભ ફળને આપનાર છે અને કાર્યિક કે વાચિક કર્મ તેવું નથી ’ એવો કર્મવિભાગ તારા કર્મવિજ્ઞાનમા નથી હે શરણ્ય ! તારા કર્મવિજ્ઞાનમા તો માનસિક, વાચિક અને કાર્યિક એ ત્રણે કર્મોને યથોચિત સ્થાન છે તેથીજ એટલે કર્મવિજ્ઞાનને ભગતી તારી આવી અદ્ભૂત વિચારશૈલીથીજ મુઘ્ધ થયેલા વિચારક પુરૂષો તારા તરફજ નજર કરી રહ્યા છે. ૧, ૨૭

૧૪૦. છેવટે શ્રીમદ્ અભયદેવસૂરિના સમવાયાગ સૂત્રવૃત્તિમાના શ્લોકના શબ્દોમા આ શ્રુતવાક્યમયનો સાર પૂરો કરતા કહીશું કે—

દુ.સમ્પ્રદાયાદસદ્દહનાદ્ વા, મણિષ્યતે યદ્ વિતથં મયેહ ।

તદ્ ધીધનૈર્મામનુકમ્પયદ્મિ શોષ્યં મતાર્યક્ષતિરસ્તુ મૈવ ॥

॥ ॐ नमः ॥

विभाग બીજો.

પ્રાકૃત સાહિત્યનો મધ્યકાલ અને સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઉદયકાલ.

શ્રી મહાવીર સ્તુતિ

મહાકવિ શ્રી સિદ્ધસેન ત્રિવાક્ર પોતાની દ્વાત્રિશિકાઓ (અત્રી-શીઓ) માં જણાવે છે કે -

પરસ્પરાક્ષેપવિહ્વલચેતસઃ સ્વવાદપૂર્વાપરમૂઢનિશ્ચયાન્ ।

સમીક્ષ્ય તત્ત્વોત્પત્તિકાન્ કુવાદિન કથ્ય પુમાન્ સ્યાચ્છિથિલાદરસ્ત્વયિ ॥

હે ભગવન્ ! પરસ્પરના વિખવાદને લીધે જેઓનાં મન બહેર મારી ગયા છે, અને એથીજ જેઓ પોતાના વાદને-સિદ્ધાવને પણ સળંગ સમજી શકતા નથી એવા તથા તત્ત્વના માર્ગને મૂઝી આવળે રહેતા ચહેલા આ એકાંતવાદીઓની સમીક્ષા કરતો કયો પુરૂષ તારા તરફ ન આકર્ષાય ?- અર્થાત્ એકાંતવાદના દુરાગ્રહથી કંટાળેલો પુરૂષ તારા જેવા અનેકાંતવાદી-સમન્વયવાદી તરફ જરૂર આકર્ષાય. ૧,૫.

વદન્તિ યાનેવ ગુણાન્ધચેતસઃ સમેત્ય દોષાન્ કિલ તે સ્વવિદ્વિષ ।

ત એવ વિજ્ઞાનપથાગતા સતા ત્વદીયસૂક્ષ્મપ્રતિપત્તિહેતવ. ॥

હે ભગવન્ ! ગુણો તરફ અંધ રહેનારા અને એથીજ પોતાની જાતના અહિતકારી એવા આ એકાંતવાદીઓ ભેગા થઈને તારા સિદ્ધાન્તમાં જે જે દોષો બતાવે છે તેજ દોષો અનેકાન્ત-વિજ્ઞાનની કસોટીએ કસાતાં તારૂં સૂક્ત સમજવામાં સાધનરૂપ નીવડે છે અર્થાત્ એકાંતવાદીઓ જેને દોષરૂપ સમજે છે તેજ દોષ અનેકાન્ત-વિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ તપાસતાં તત્ત્વમાર્ગને સમ-જવાનું સાધન માય છે ૧, ૬.

વિભાગ બીજો.

પ્રાકૃત સાહિત્યનો મધ્યકાલ અને સંસ્કૃત સાહિત્યનો
ઉદયકાલ.

વીરાત્ ૨૦૦ થી વિક્રમ સવત્ ૧૦૦૦.

અલબ્ધનિષ્ઠા પ્રસમિદ્ધચેતસસ્તવ પ્રશિષ્યા પ્રથયન્તિ યદ્યશઃ ।

ન તાવદપ્યેકસમૂહસહતાઃ પ્રકાશયેયુઃ પરવાદિપાર્થિવાઃ ॥

હે ભગવન્ ! વત્તવિહારી, અવધૂત અને અનગાર હોવાથી જેઓની ક્યાંય નિષ્ઠા-આસક્તિ નથી એવા જ્વલંત ચિત્તવાળા તારા પ્રશિષ્યો જે જાતનો યશ વિસ્તારે છે તેટલો પણ યશ એક સમૂહમાં સંકળાયેલા આ એકાંતવાદીઓ નથી મેળવી શકતા; અર્થાત્-જમત્મા ત્યાગ અને ચારિત્રનીજ પૂજા થાય છે પણ વાદવિવાદ કે ખડનખડનની ધમાલને કોઈ મૂછવું પણ નથી,—સિદ્ધસેન દ્વાત્રિંશિકા ૧, ૧૫.

[આગમ સાહિત્ય કે જે સબંધી પ્રથમ વિભાગમાં કહેવાયુ તે મૂલમાં પ્રાકૃત ભાષામાં છે. ‘પ્રાકૃત સાહિત્ય એ જૈન સાહિત્યનો મૂળ પાયો છે, પણ જેમ સર્વત્ર પાયા કરતા ધમારત મોટી હોઈ વધી જાય છે, તેમ કાળ જતા સંસ્કૃત સાહિત્ય જૈન વાડમયમાં બહુ વધી ગયેલું છે. એ સંસ્કૃત સાહિત્ય કોઈ એકજ વિષય ઉપર નથી લખાયું. ભારતવર્ષમાં ચર્યાયલો અને ખેડાયેલો એવો તત્કાલીન એકે વિષય નથી કે જેના ઉપર જૈન વિદ્વાનોએ સંસ્કૃતમાં થોડું ઘણું લખ્યું ન હોય. ’૮૦]

પ્રકરણ ૧ લું.

આરંભિક ઐતિહાસિક ઘટનાઓ.

૧૪૧ વીરાત્ બીજા ચુતે ત્રીજા સૈકા વચ્ચેનો સમય બૌદ્ધ ધર્મને, અશોક રાજાનું મહાઅગ્ર હોવાથી બુદ્ધના મધ્યમમાર્ગને અનુકૂળતા વિશેષ મળી ચારે બાજુ બૌદ્ધ મઠ સ્થપાયા બૌદ્ધ શ્રમણો લંકા આદિ અનેક સ્થળોએ ધર્મપ્રચાર અર્થે નીકળી પડ્યા.— અશોકના ધર્મશાસનો છેક-દક્ષિણ મિલાયના સમગ્ર ભારતમા મહાસ્થભો પર કોતરી સ્થાપવામા આવ્યા કે જે અદ્યાપિ પર્યંત વિદ્યમાન છે. તે પૈકી એક સૌરાષ્ટ્રના ગિરનાર પાસે છે. તેણે પોતાના રાજ્યાભિષેકથી ૨૯ મા વર્ષે કાઢેલા સાતમા ધર્મશાસનમા^{૮૧} પોતાના રાજ્યના ૧૪ મા વર્ષમા નીમેલા ધર્મ મહામાત્રોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમા જણાવેલું છે કે તેઓ ‘સઘ’ (બૌદ્ધસઘ) ની, આશ્રવિકોની, બ્રાહ્મણોની, નિગ્ગંથની દેખરેખ રાખશે આ નિગ્ગંથ તે જેનો તે પરથી જણાય છે કે તે સમયે ઉક્ત અનેકમાનો જૈનધર્મ એક અગ્રેસર ધર્મ હતો.

૧૪૨. બૌદ્ધ શ્રમણો લોકોમા દરદીઓને ઓસડ આપતા, દુઃખી દીનોને સહાય આપતા, પશુપક્ષીના રોગની ચિકિત્સા કરતા, વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યાદાન દેતા, લોકના આરોગ્ય સંબંધી સહાય કરવાને ચૂકતા ન હતા આની અસર જૈનોપર થઈ હોય તો સંભવિત છે. જંબૂસ્વામીના પછી ‘જિનકલ્પ’ (શ્રી મહાવીર જિનનો—ના જેવો કડક આચાર) વિચિત્ર થયો એવું જૈન કથન છે (વીરાત્ ૬૪). તેનો અર્થ એ લાગે છે કે પૂર્વના એકાતિક આધ્યાત્મિકપણામા

૮૧ જુઓ Senart ના Inscriptions de Piyadasi. વળી Epigraphica Indica Vol II, પૃ. ૨૭૨ ટિપ્પણ હમણાં અશોકના ધર્મશાસનો-લેખોની સયાજી ગ્રંથમાળામાં બહાર પડેલ ચોપડી.

નરમાશ આવી. નગરવાસ સ્વીકારાયો. અને તેનેજ લીધે વસ્ત્ર પાત્રો આદિ ઉપકરણોની ઉપયોગિતા તરફ વિશેષ ધ્યાન ગયું. ઉપદેશ—અથ રચના—નિમિત્ત મત્રાદિકારાં નિરીહલાવે લોકોની નિર્દોષ સેવા કરવા જૈન શ્રમણો પ્રેરાયા—તેમા શુદ્ધ આશય શ્રી મહાવીરના માર્ગનો પ્રચાર કરવાનો હતો. વળી અચેલક અને સચેલક વાદના તત્ત્વ શ્રી મહાવીરના સમયમા હતા તેનું ખીજ રોપાયુ અને તેનુ વિશેષ ખીજ, સમ્રાટ અશોકના પુત્ર કુંભાલ્લના પુત્ર રાજા ૮૨ સંપ્રતિના સમયમા આર્ય મહાગિરિ અને આર્ય સુહસ્તિ થયા તે પૈકી આર્ય મહા-

૮૨ કુંભાલ્લ—‘કુંભાલ્લના સ્થાને પુરાણોમા સુચશા નામ મળે છે તે તેનું બિરુદ હોય’ જોઈએ તેણે આઠ વર્ષ રાજ્ય કર્યું એમ પુરાણોમા લખ્યું છે તેના પછી તેનો પુત્ર દશરથ થયો દશરથનો શિલાલેખ નાગાર્જુની ગુફા (ગયા પાસેની)માં કાતરેલ છે તે પરથી જણાય છે કે તે ગુફાએ આજવદને આપી હતી બૌદ્ધોના દિવ્યાવદાન નામના પુસ્તકમા તથા જૈનોના પરિશિષ્ટ પર્વ, વિચારચ્રણી તથા તીર્થંકલ્પ પરથી જણાય છે કે કુંભાલ્લનો પુત્ર સંપ્રતિ હતો.

(પુરાણોનાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોમા બહુધા સંપ્રતિનુ નામ મળતું નથી તો પણ વાયુપુરાણની એક હસ્તલિખિત પ્રતિમા દશરથના પુત્રનું નામ સંપ્રતિ આપ્યું છે અને મત્સ્યપુરાણમા ‘સંપ્રતિ’ પાઠ મળે છે કે જે સંપ્રતિનુજ અશુદ્ધ રૂપ છે—પાર્જિટ The Puran Text of the Dynasties of the Kali Age p 28 or footnote 9) આ પરથી અનુમાન થાય છે કે મૈત્ર્યદેશ કુંભાલ્લના એ પુત્રો (દશરથ અને સંપ્રતિ)મા વહેચણુ થતા પૂર્વનો વિભાગ દશરથને અને પશ્ચિમનો વિભાગ સંપ્રતિના અધિકારમાં રહેલો હોય સંપ્રતિની રાજધાની ક્યાંક પાટલીપુત્ર અને ક્યાંક ઉજ્જૈન લખેલ મળે છે..... પરંતુ એટલું માની શકાય તેમ છે કે (રાજપૂતાના, માલવા, ગુજરાત તથા કાઠિયાવાડ)—એ દેશોપર સંપ્રતિનુ રાજ્ય રહ્યું હશે અને કટલાયે જૈનમંદિર તેણે પોતાના સમયમાં બધાં હશે તીર્થંકલ્પમાં એ પણ લખ્યું છે કે પરમાર્જિત સંપ્રતિએ અનાર્ય દેશોમા પણ વિહાર (મંદિર) બધાં હતા—ઓગ્રાજી રા. ઇ. પ્રથમ ભાગ પૃ. ૬૪.

ગિરિએ 'જિનકલ્પ' સ્વીકાર્યો ને પોતે સઘથી દૂર રહ્યા, ત્યારે રાપાયું. આર્ય સુહસ્તિએ 'સ્થવિરકલ્પ' મા રહી સંપ્રતિને પ્રતિષ્ઠાધ્યો. સંપ્રતિએ સવાલાખ નવા જિનાલયો, તેગ્લજ્જર જીર્ણ મદિરનો ઉદ્ધાર, સાતસો દાનશાળાઓ કરાવી તથા અનાર્ય દેશમાં પણ ધર્મોપદેશકો મોકલી ધર્મોન્નતિ કરી. સુહસ્તિ વીરાત ૨૯૧ (વિ સં. પૂર્વે ૧૭૯) મા સ્વર્ગસ્થ થયા આ સંપ્રતિ ઉજ્જયિનીમાં રાજ્ય કરતા હતા અને તે ઉજ્જયિની જૈનોનું કેન્દ્રસ્થાન થયું ૮૩

૧૪૩ ખ્રીજ ખાલુ ઈ. સ પૂર્વે ખ્રીજ મંકનો એક શિલાલેખ ઓરિસામાં ખંડગિરિ પરની મળે છે તે હાથી ગુફાનો પૂર્વાગ કરે છે કે જૈનો ભારતના દક્ષિણ-પૂર્વ ભાગમાં (અગ્નિ ખુણામાં) કેક કલિંગ સુધી પ્રસર્યા હતા. તે લેખો 'કલિંગચક્રવર્તી' મહારાજ મહા-

૮૩ 'અજમેર જિલાના ખર્વી નામના ગામમાં વીગ સવત્ ૮૪ (વિ. સં. પૂર્વે ૩૮૬=ઈ. સ પૂર્વે ૪૪૩) નો એક શિલાલેખ મળ્યો છે (કે જે અજમેરના 'ચુઝિયમ' મા સુરક્ષિત છે) તે પરથી અનુમાન થાય છે કે અશોકથી પહેલાં પણ રાજપૂતાનામાં જૈનધર્મનો પ્રસાર હતો. જૈન લેખ-કાનો એ મત છે કે રાજ સંપ્રતિ કે જે અશોકનો વંશજ હતો, તેણે જૈન-ધર્મની ઘણી ઉન્નતિ કરી અને રાજપૂતાના તથા તેની આસપાસના પ્રદેશોમાં પણ તેણે કેટલાક જૈનમદિર બધાવ્યા હતા વિ સં. ખ્રીજ શતાબ્દીના બનેલા મથુરાના કકાડી દીક્ષાવાળા જૈન સ્તૂપ પરથી તથા અહીંના કેટલાક અન્યસ્થાનોએ મળેલા પ્રાચીન શિલાલેખો તથા મૂર્તિઓથી માલમ પડે છે કે તે સમય પણ અહીં (રાજપૂતાનામાં) જૈન ધર્મનો સારો પ્રચાર હતો. (આ વખતે રાજપૂતાના માલવમાં અંતર્ગત હતું) જૈન અને જૈન ધર્મોના પ્રચારથી વૈદિક ધર્મને ઘણી હાનિ પહોંચી, એટલું જ નહિ, હિંદુ તેમાં પરિવર્તન કરવું પડ્યું અને તે નવા સત્તામાં ઢળીને પૌરાણિક ધર્મ બની ગયો. તેમાં જૈન અને જૈનો સાથે મળતી ધર્મસંબંધી ઘણી નવી વાતોએ પ્રવેશ કરી દીધો એટલું જ નહિ પરંતુ ખુદદેવની ગણના વિષ્ણુના અવતારોમાં થઈ અને માસ-અક્ષયનો પણ ચોરો ઘણો નિષેધ કરવામાં આવ્યો. -ઓગ્રાજ રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસ પ્રથમ ખંડ પૃ. ૧૦-૧૧. જૈન દિવ્યાવદાનમાં સમ્પ્રદિનું વર્ણન છે.

મધવાહન ખારવેલના છે હાલ જેને ઓઢિયા-ઓરીસા પ્રાત કહે છે તે પ્રાચીન ઉત્કલ દેશની દક્ષિણે આવેલો કલિંગદેશ હતો. એ પૂર્વ સમુદ્રના કાઠે ગોદાવરીના મુખ સુધી પ્રસર્યો હતો ખારવેલે મગધ દેશપર એ વખત સ્વારી કરી અને જે શ્રી ઋષભદેવની જૈનમૂર્તિ-‘કલિંગજિન’ નામક મૂર્તિ મગધરાજ નંદરાજ^{૮૪} કલિંગમાથી-ઉડીસા-માથી ઉઠાવી પાટલિપુત્ર લાવ્યો હતો તે મૂર્તિ ખારવેલ પાછો લઈ આવ્યો તે તે સાથેજ અગ-મગધના રાજ્યનું પુષ્કળ ધન કલિંગમા ખેંચી ગયો તે અંધ, મહારાષ્ટ્ર, અને વિદલદેશને પણ પોતાના કલિંગની છાયા નીચે લાવ્યો અને તેનો પ્રતાપ રાજ્યકાળના બીજાજ વર્ષમા નર્મદા અને મહાનદીથી કૃષ્ણા સુધી પ્રસર્યો. ‘આખા ભારતવર્ષમા ઉત્તરાપથથી માડીને પાંડ્યદેશ સુધી એની વિજયપતાકા ઉડી હતી એની રાણીએ કલિંગના જૈન સાધુઓ માટે પ્રાસાદ કરાવ્યો. પોતાના સ્વામીને કલિંગ ચક્રવર્તી કહ્યો પોતાની જિનમૂર્તિને ‘કલિંગ-જિન’ કહેલ છે. ‘જૈન ત્રયોમા લખ્યુ છે કે મૌર્ય ચંદ્રગુપ્તના સમ-

૮૪ આ પરથી જણાય કે ‘ઈ સ પૂર્વે ૪૫૮ વર્ષે’ અને વિ સં. પૂર્વે ૪૦૦ મા ઉડીસામાં જૈન ધર્મનો એટલો પ્રચાર હતો કે ભગવાન મહાવીરના નિર્વાણ પછી ૭૫ વર્ષમાજ ત્યા મૂર્તિઓ પ્રચલિત થઈ ગઈ જૈનસૂત્રોમા લખેલું છે કે ભગવાન શ્રી મહાવીર પોતે ઉડીસામાં ગયા હતા, અને ત્યાં તેઓના પિતાના એક મિત્ર રાજ્ય કરતા હતા આ લેખમાં લખેલું છે કે કુમારી પર્વતપર અર્થાત્ અંડગિરિ ઉપર, જ્યા આ લેખ છે ત્યાં ધર્મવિજય ચક્ર પ્રવર્ત્યું હતું-અર્થાત્ ભગવાન મહાવીરે પોતેજ જૈનધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો, અથવા તેઓના પૂર્વવર્તી કોઈ જિન તીર્થંકરે ઉપદેશ કર્યો હતો. ત્યા પર્વત ઉપર એક કાય-નિધીદી અર્થાત્ જૈનસ્તૂપ હતો, જેમાં કોઈ અરિહનનું અસ્થિ દાટવામા આવેલું હતું ખારવેલ યા એના પહેલાના વખતની એવી અનેક ગુફાઓ અને મંદિરો આ પર્વત ઉપર છે કે જેના ઉપર પાર્શ્વનાથના ચિન્હો તેમજ પાદુકાઓ છે, અને જે દારી કાઢેલા છે, અને બ્રાહ્મી લિપિમા લેખવાળા છે. તેમા જૈનસાધુઓ રહેતા હતા એ વાતનો ઉલ્લેખ છે. આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ છે કે આ સ્થાન એક જૈનતીર્થ છે તેમ જ ધર્મનું નીતું છે.’—શ્રીયુત નાયસવાલ

યમા જૈન સાધુઓ અને પડિતોની સભા થઈ અને જે જૈન આગમો (અગ) લુપ્તપ્રાય થયા હતા તે ફરીથી વ્યવસ્થિત કરવામા આવ્યા પરન્તુ આ ઉદ્ધારને ઘણા જૈનોએ ન સ્વીકાર્યો..આ લેખમા લખ્યું છે કે ખારવેલે મૌર્યકાલમા નષ્ટપ્રાય થયેલા અગ સમ્રિક (સાત અગ) નો, ચોથા ભાગનો પુનરુદ્ધાર કરાવ્યો. ભગવાન મહાવીર આમીનુ વર્ધમાન નામ સમસામયિક હતુ એ આ લેખમા ઉલ્લેખિત 'વર્ધમાન' એ શબ્દ પરથી ધ્વનિત થાય છે આ લેખ જેટલો જૂનો છે તેટલો કોઈપણ જૈન ગ્રંથ નથી ઐતિહાસિક ઘટના નેમજ જીવનચરિત્રનુ વર્ણન પણ પાડનાર ભારતવર્ષનો આ સૌથી પહેલો શિલાલેખ છે ૮૫

૧૪૪. ઉબ્બયિનીની ગાદીપર પડીથી થયેલા ગર્દભિદ્ધ રાજાએ કાલિકાચાર્યની દીક્ષિત બહેન સરસ્વતી સાધ્વીનુ અપહરણ કરતા સિધુના જન્મ સામત રાજાઓ (સાહિ રાજાઓ-એમ કથાવલિકા જણાવે છે) ને પોતાના કરી ઘણુ સૈન્ય એકઠું કરાવી કાલિકાચાર્યે તે રાજાને નમાવ્યો અને પોતાની બહેનને મુક્ત કરાવી, વીરાત ૪૫૩ (વિ. સ પૂર્વે ૧૭) લગભગ ૮૬ (જુઓ કાલિકાચાર્ય કથા)

૮૫ જુઓ શ્રીયુત જયસવાલનો છેલ્લો દ્વકો હિંદીલેખ નામે 'કલિંગ-ચક્રવર્તી મહારાજ સ્વારવેલ કે શિલાલેખકા વિવરણ' નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા ભાગ ૮ અક ૩ પૃ ૩૦૧ કે જેનુ ગૂજરાતી ભાષાંતર જૈન સાહિત્ય સંશોધક ખંડ ૩ અક ૪ પૃ ૩૬૬ માં પ્રસિદ્ધ થયેલુ છે તેમણે આની પહેલા અનેક વખત અથાગ મહેનત કરી અનેક લેખો અંગ્રેજીમા લખ્યા છે તે પટણના પુરાતત્વ સંબંધીના અંગ્રેજી પત્રમાં પ્રકટ થયા છે. વળી જુઓ જિનવિજયજી દ્વત પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભાગ ૧ લો તથા દિવાનખડાદુર કેશવલાલ હા ધ્રુવનો જિહાપોહ 'આન્ડિશુંગ પુણ્યમિત્ર' નામના પોતાના લેખમાં કહ્યો છે તે-'સાચૂ સ્વપ્ન'ની પ્રસ્તાવનામાં

૮૬ જે ત્રણ કાલિકાચાર્ય થયાનુ જણાવાય છે. એક કાલિકાચાર્ય પ્રથમાનુયોગ-એટલે ધર્મકથાનુયોગ રચ્યો. એની સાક્ષી રૂપે એક તાડપત્રની પ્રતમા (પાટશુનો તાડપત્ર ભંડાર) એક ગાથા છે કે:-

૧૪૫ તે સમયમા હાલના ગૂજરાતનું ભરૂચ-મૂળ ભૃગુકચ્છ
પણ જખર શહેર હતું. ત્યાં મુનિસુપ્રત તીર્થકરનું 'શકુનિકા વિહાર'
નામનું મહા જિનમંદિર હતું, ને જૈનો તથા ખૌદેની વસ્તી હતી,
વીરાત્ ૪૬૬ (વિ. સં. પૂર્વે ૪). ભરૂચમા વિચરેલા વીરાત્ ૪૮૪ માં
થયેલા આર્ય ખપુ(પ)ટાચાર્યનાં વિદ્યાન શિષ્ય ભુવને ત્યાના ખૌદેને
જીત્યા, અને પછી ખટ્ટ (૫૬) કર નામના ખૌદાચાર્ય ત્યાં આવ્યા
તેને પણ જીત્યા ને આર્ય ખપુ(પ)ટાચાર્યે ત્યાની બુદ્ધની પ્રતિમાને

પદમણુઓગે કાસી જિન-ચક્કિ-દસાર ચરિય પુવ્વમવે ।

કાલગસૂરી વહુયં લોગણુઓગે નિમિત્તં ચ ॥

—તેમા જિન (૨૪ તીર્થકર), ચક્રવર્તીઓ, બલભદ્રાદિના પૂર્વજનો-
ચરિત્રો છે

જિનપ્રભ સૂરિના તીર્થકલ્પમા જણાવ્યું છે કે:

તહ ગદ્મિહ્નરજસ્સ ચ્છેયગો કાલગાયરિઓ હોહી ।

તેવણ ચહસણ્હિં ગુણસયકલિઓ સુઅપહત્તી ॥

—ગર્દભિહ્ન રાજ્યના છેદક કાલિકાચાર્ય વીરાત્ ૪૫૩ માં થયા

વળી અન્ય કાલિકાચાર્ય કે જેમણે પચુષણની પચમીનું પર્વ ભાદ્રપદ
શુદ્ધ ચૌથ પર ચ્યું તે વીરાત્ ૯૯૩ માં થયા, એમ તે તીર્થકલ્પમાં જણાવ્યું છે—

અન્વિત ત્રિનવતેર્નવશત્યા અત્યયેત્ર શરદા જિનમોક્ષાત્ ।

કાલકો વ્યવિત વાર્ષિકમાર્ય પૂર્વભાદ્રપદશુક્લચતુર્થ્યામ્ ॥

કાલિકાચાર્યની પરંપરામા થયેલ ભાવદેવસૂરિએ કાલિકાચાર્ય કથામાં
જણાવ્યું છે કે —

વિવ્કમરજારંભા-પરઓ સિરિ વીરનિવ્વુહ મણિયા ॥

સુન્નમુણિવેયજુત્તં (૪૭૦) વિવ્કમકાલાહ જિણકાલં ॥

વિવ્કમરજાણતર-તેરમ વાસેસુ (૧૩) વચ્છરપવિત્તીં

સિરિ વીરમુખઓ સા-ચહસય તેસીહ (૪૮૩) વાસાહ ॥

જિણમુખા ચહવરિસે (૪) પળમરહ દુસમહ ચ સજાહ ।

અરયા ચહદાયગુણસી-(૪૭૯) વાસેહિં વિવ્કમં વાસં ॥

અને બૌદ્ધાદને અર્ધુ નમાવ્યુ કે જે હજુ પણ વિશ્વમાન છે તે તે
'નિર્ઘથનમિત' ના નામથી ઓળખાય છે. ૮૮

૮૭ પ્રભાવક ચરિત ૫૪ પાંડિત લાલચલ આધી જણાવે છે કે
આ આચાર્ય તારાપુર-તારગામા પૂર્વે તારા નામની ભુદ્ધ દેવીના મંદિરને
અને પાછળથી સિદ્ધાચિકાના મંદિરને કરાવનાર હતા તથા ગુડસત્ય-ગુડ-
શસ્ત્રના વેણિવચ્છરાજ રાજાને જૈનધર્મી બનાવનાર હતા તેમના સમયમાં
ભરૂચમાં બલમિત્ર રાજા હતા (વિક્રમની બીજી સદીમાં ?)

૮૮ આમ અતુર્વિંશતિ પ્રબધકાર જણાવે છે વલી કુમારપાલ પ્રતિ-
બોધ, પ્રભાવક ચરિત, સમ્યક્ત્વસમ્પતિ વૃત્તિ, કથાવલી વગેરેમાં પણ આ
આચાર્યનું ચરિત્ર છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

ઉમાસ્વાતિ વાચક, પાદલિપ્ત સૂરિ આદિ.

ઉમાસ્વાતિ વાચક.

પમરરૂપમુહ પયરણ પંચસયા સવ્વકયા કયા જેહિં ।

પુવ્વગયવાયગાળં તેસિમુમાસાદ્ નામાણં ॥

—પ્રશમરતિ પ્રમુખ વાચસો પ્રકરણ સંસ્કૃતમાં જેણે રચ્યા છે એવા પૂર્વગત વાચક ઉમાસ્વાતિ નામના છે —નિનદત્તસૂરિ—ગણધરસાધ્વંશતક ગાથા ૫૦

ઉમાસ્વાતે વાચકસ્ય વાચ. કસ્ય ન ચેતસિ ।

વનંત્યદ્યાપિ ઘંટાવત્તારટંકારસુન્દરાઃ ॥

—હાથા ટંકાર વડે સુદર એવી ઉમાસ્વાતિ વાચકની વાણી ઉજી સુધી ધટાની જેમ કેના ચિત્તમાં ધ્વનિ કરી રહી નથી ? [સૌના ઉદયમાં કરી રહી છે]—મુનિચંદ્રકૃત અમમચરિત્ર

પ્રશમસ્થિતેન ચેનેયં કૃતા વૈરાગ્યપદ્ધતિઃ ।

તસ્મૈ વાચકમુખ્યાય નમો ભૂતાર્થમાધિણે ॥

—પ્રશમમાં રહેલા એવા જેણે આ (પ્રશમરતિ) વૈરાગ્યપદ્ધતિની કૃતિ બનાવી તે ભૂતાર્થભાવી—તાત્ત્વાર્થભાષક વાચક મુખને નમસ્કાર.

—પ્રશમરતિ પ્રકરણ ટીકા.

૧૪૬ શ્રી ઉમા સ્વાતિ (કોઈ ઉમા સ્વામિ કહે છે) વાચકે સંસ્કૃતમાં સમસ્ત જૈન દર્શન—તત્ત્વજ્ઞાનના સંદોહનરૂપ તત્ત્વાર્થધિગમ સૂત્ર રચ્યુ આ શ્રીમાનને શ્વેતામ્બર અને દ્વિગમ્બર બંને સપ્રદાયો પોતપોતાના આમ્નાયના માને છે. તે સૂત્ર પરનું ભાષ્ય તેમણે જ રચ્યું એમ કહેવાય છે તે સ્વોપજ્ઞ ભાષ્યની પ્રશસ્તિપરથી જણાય છે કે તેઓ ઉચ્ચ નાગરી શાખાના હતા. ન્યગ્રોધિકા ગામમાં જન્મ્યા હતા તેમની માતાનું નામ વાત્સી એટલે વત્સગોત્રની ઉમા અને પિતાનું નામ કૌભીષણી ગોત્રના સ્વાતિ હતું તેમણે પોતાનો આ ગંભીર ગ્રન્થ કુંસુમપુર (પાટલિપુત્ર—હાલનું પટણા) માં રચ્યો. પોતે

વાચકમુખ્ય શિવગ્રીના પ્રશિષ્ય અને અગ્યાર અંગના જાણુ ઘોષ-
નદિ મુનિના શિષ્ય હતા, અને વિદ્યાગુરુ તરીકે મહાવાચક ક્ષમણુ
મુંડપાદના શિષ્ય વાચનાચાચ મૂલના શિષ્ય હતા.

૧૪૭ તેમનો સમય અનિશ્ચિત છે પોતે જે ઉગ્ર્ય નાગરી
શાખાના હોવાનું ભાષ્યમા જણાવે છે તે નામની શાખા આર્ય દ્વિત્વ-
સૂરિના શિષ્ય શાંતિ શ્રેણિકના સમયમા નીકળી (કલ્પસૂત્ર ચેરાવલી)
આર્યદ્વિત્વ વીરાત ૪૨૧ મા થયાનો ઉલ્લેખ છે તેથી ઉક્ત શાખા
તે પછી થયેલ હોવાથી ઉમાસ્વાતિ તેની પહેલા થયેલા ન સંભવે.
તેથી સહેજે વિક્રમ સવત્તા પ્રારંભ પછી લગભગ તેમને મૃદાય.
પરંતુ અન્યત્ર-પ્રજ્ઞાપના ટીકામા એમ જણાવેલું છે કે 'શ્રી આર્ય'
મહાગિરિના બે શિષ્યો-યમલબ્રાતા બહુલ અને બલિષ્ઠ થયા તેમા
બલિષ્ઠના શિષ્ય તત્ત્વાર્થાદિ ગ્રંથકાર ઉમાસ્વાતિ વાચક થયા, તેના
શિષ્ય શ્યામાર્ય પ્રજ્ઞાપનાના કરનાર શ્રી વીરાત ૩૭૬ મા દિવગત
થયા, તેના શિષ્ય સ્કંદિલ હતમર્થાદના કરનાર થયા' ૯૯ જે આ
માનીએ તો ઉમાસ્વાતિ વીરાત ૩૭૬ ની પહેલા થયેલા સંભવે.

૧૪૮ આ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રમા દશ અધ્યાય છે. પહેલામા
મોક્ષમાર્ગના સાધનરૂપ સમ્યગ્દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર એ રત્નત્રય બતાવી
તેની પ્રાપ્તિના સાધન તરીકે ૭ તત્ત્વો, ૪ નિલેપ, પ્રમાણ, નય,
નિર્દેશ અને અનુયોગદ્વાર બતાવી, જ્ઞાન અજ્ઞાન અને નયનુ સ્વરૂપ
બતાવે છે, બીજામા અધ્યવસાયો, તેના ભેદ અને લક્ષણ, ઈદ્રિયો,
ગતિ, યોનિ, શરીર અને આયુષ્ય આદિ સ્પષ્ટ કરેલ છે ત્રીજામા

---

૮૯. આજ પ્રમાણે ધર્મસાગરની પદાવલી કહે છે ડા સ્ત્રીશય દ્ર
વિદ્યાભૂષણુ તેમને ઈ સ ૧ થી ૮૫ દરમ્યાન મૂકે છે જુઓ જૈન શ્રે. ૦
મડળ મહેસાણાની તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રની આવૃત્તિનો ઉપોદ્ધાત તથા
તે સૂત્ર સમાખ્ય આર્હત પ્રભાકરના દ્વિતીય મયૂખમા પ્રકટ થયેલ છે તેની
પ્રસ્તાવના; અને 'શ્રી ઉમાસ્વાતિવાચક અને તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર' એ લેખ
જૈન સા. ૦ સંશોધક ૩, ૧ પૃ. ૬૨.

નારકભૂમિ—ત્યાના જીવોની દશા, મનુષ્ય ક્ષેત્ર તેમજ મનુષ્ય અને તિર્યચનો અધિકાર છે એથામા દેવનો અધિકાર તથા જુદા જુદા જીવોના આયુષ્યનું વર્ણન છે, આ ચાર અધ્યાયમા જીવ સ્વરૂપ બતાવી, પાત્રમામા અજીવ, તેના ભેદો, દ્રવ્યની વ્યાખ્યા,—લક્ષણ આદિનું સ્વરૂપ છે, છદ્દમા આશ્રવના સાધન તરીકે મન વચન કાયાના યોગ બતાવી આઠ કર્મના પરિણામનું ચિત્ર દોર્યું છે, સાતમામા પાત્ર મહાવ્રત, તેની ભાવના, બાર અણુવ્રત, તેના અતિચાર સ્પષ્ટ કરી બે પ્રકારના ધર્મ (ગૃહસ્થ અને ત્યાગ) નું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે. આઠમા અધ્યાયમા બંધતત્ત્વની આઠ કર્મોની કર્મપ્રકૃતિઓની તેના વિપાકની અને પ્રદેશબંધની ચર્ચા કરી છે નવમામા સવર અને નિર્જરા સબધી કહેતા ત્રણ ગુપ્તિ, પાત્ર સમિતિ, દશ પ્રકારનો ત્યાગધર્મ, બાર ભાવના, બાવીસ પરિપહ બતાવવા ઉપરાત પાત્ર પ્રકારના ચારિત્ર અને બાર પ્રકારના તપનું સ્વરૂપ કહી પાત્ર પ્રકારના નિર્ગ્રંથનું વર્ણન કરેલ છે. દશમામા મોક્ષતત્ત્વ—કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્તિથી શરૂ થતી દશા સૂચવી સર્વ કર્મના ક્ષયરૂપ મોક્ષદશા બતાવી છે

૧૪૯ આ તત્ત્વાર્થસૂત્ર પર અનેક ટીકાઓ રચાઈ છે, ૯૦ અને તે વાત તે તત્ત્વજ્ઞાનનો આકર ગ્રંથ છે એમ સિદ્ધ કરે છે ઉમાસ્વાતિએ પાત્રસો પ્રકરણ રચ્યા હતા તેમા ઉક્ત સૂત્ર ઉપરાત પ્રશ્ન-મરતિ (પી ૩, ૪૭, વેં ન ૧૬૪૫, સટીક પ્રં જૈં ધ સભા, સભાપાતર જૈન શ્રે મં), શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિ, પૂજા પ્રકરણ, જંબૂદ્વીપ

૯૦ મ્હેતાબ્ધર સપ્રદાયમા સિદ્ધસેન દિવાકર કે સમન્તભદ્ર પ્રણીત મધહસ્તિમહાભાષ્ય (૧ અનુપલબ્ધ છે), હરિભદ્ર અને ચરોભદ્રસૂરિ શિષ્ય કૃત તત્ત્વાર્થ ટીકા (દા. વડો, ન. ૧૩૨) દેવગુપ્ત તેમજ સિદ્ધસેન ગણિ કૃત વ્યાખ્યા (પ્રં દેં લાં નં. ૬૭, વેં ન. ૧૬૧૨), મલયગિરિ કૃત વ્યાખ્યા, (અનુપલબ્ધ) ચિરન્તનમુનિકૃત ટિપ્પણ (સ્યાદ્વાદમંજરીની ગ્યના પછી થયેલ), ચરોવિજયકૃત વૃત્તિ (અપૂર્ણ પ્રં મનસુખમાઈ ભગુભાઈ અમં) વગેરે છે દિગંબરમા પણ અનેક છે.

સંભાસ પ્રકરણ (પ્ર૦ સટીક—સત્યવિજય ત્રથમાલા ન. ૨ અમદાવાદ)
ક્ષેત્રવિચાર આદિ ઉપવૃથ્થ ત્રથો સમાય છે પ્રકરણની રચનામાં
તેઓ અદ્વિતીય હતા ૯૧ તેઓ ઉત્કૃષ્ટ સંગ્રહકર્તા હતા એમ શ્રી
હેમચંદ્રાચાર્ય જણાવે છે ૯૨

પાદલિપ્ત સૂરિ.

પાલિત્તસૂરિ સ શ્રીમાનપૂર્વ શ્રુતયાગર ।

યસ્માત્તરંગવત્યાશ્ચ્યં કથાસ્રોતો વિનિર્યયૌ ॥

—જે શ્રુતસાગરમાથી તરગવતી નામનો કથાસ્રોત નીકળ્યો તે અપૂર્વ
શ્રુતસાગર શ્રીમન્ પાલિત્તસૂરિ છે —મુનિચક્રદ્રુત અમમચન્નિ.

૧૫૦ વિક્રમ (શકારિ) ઉબ્બયિનીની ગાદીએ આવ્યો તેનો
સવત્ વીરાત્ ૪૭૦ થી આવ્યો ગણાય છે તેના સમય કલમગ
આર્ય મંગુ, બૃહ્વાહી, સિદ્ધમેનદિવાકર, અને પાદલિપ્તસૂરિ થયાની
પરંપરા છે. પાદલિપ્તે તરગવતી ૯૩ (તરગલોલા) નામની અદ્ભુત
સુદર કથા પ્રાકૃતમાં રચી તેમજ જૈન નિત્યકર્મ, જૈન, દીક્ષા પ્રતિ-
ષ્ઠાપ્રદતિ તથા શિલ્પ પર ૯૪ નિર્વાણકલિકા નામની મચ્છતમાં પુન્નિકા
રચી પાદલિપ્ત યા પાલિત્ત કવિ ગાથાસત્તસંઘના સંગ્રહકે પ્રસિદ્ધ
મહારાષ્ટ્રીય કવિ નૃપતિ ૯૫ સાતવાહન યા હાલના સમકાલીન
જૈનાચાર્ય હતા

૯૧ આવો ઉલ્લેખ હરિભદ્રસૂરિની પ્રશમરતિ દીકામાં અને જિનપ્ર-
ભસૂરિના તીર્થકલ્પમાં છે, વળી વાદિ દેવસૂરિએ પણ સ્વાદ્વાદ રત્નાકરના
પ્રથમ પરિચ્છેદના ત્રીજા સૂત્ર (પૃ ૪૪) માં જણાવ્યું છે કે ‘પચશતીપ્ર-
કરણ પ્રણયનપ્રવીણૈ રત્નમવદ્ભિરુમાસ્વાતિવાચકમુચ્ચૈ.’

૯૨ ઉત્કૃષ્ટેડનૂપેન ॥ ૨ । ૨ । ૩૯ ॥ x x ઉપોમાસ્વાતિ
સંગ્રહીતાર ।

૯૩ તરગવતીની પ્રત હજી સુધી મળી નથી કોઈ અનિશ્ચિત સમયના
આચાર્ય વીરભદ્ર કે વીરભદ્રના શિષ્ય ગણે નેમિચંદ્રે રચેલા તેનો પ્રાકૃ-
તમાંજ સક્ષિપ્ત સાર ૧૯૦૦ ગાથાનો મળી આવ્યો છે (કે જેનું જર્મન-

તે પાદલિપ્તના નામ પરથી હાલનું પાલીતાણા સ્થપાયું છે એમ પ્રાચીન ગ્રંથોમાં ઉલ્લેખો છે વળી પાદલિપ્તસૂરિએ જ્યોતિષક-રડક (પયન્ના) પર (મૂલ) પ્રાકૃત ટીકા રચી હતી એમ મલ્લયગિરિની તે પયન્ના પરની ટીકામાં ઉલ્લેખ છે (પૃ. ૨૬ પ્ર ૪ કે રતલામ.)

૧૫૧ આ પૈકી સિદ્ધસેન દ્વિવાકર મહાતાર્કિક અને ન્યાયના પડિત થયા મૂળ તે બ્રાહ્મણ હતા એવો પ્રવાદ છે કે તેમણે સર્વ પ્રાકૃત

ભાષામાં ભાષાનર પ્રોં અનેસ્ટ લોપમાને કર્યું છે ને તે પરથી ગૂજરાતી ભાષાતર શ્રી નરસીભાઈ પટેલે કર્યું તે જૈનસાહિત્ય સંશોધકના બીજા ખંડમાં તેમજ છટ્ટ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું છે) તેમાં તે કર્તા જણાવે છે કે ‘પાદલિપ્ત-ચાર્યે જે તરગવતી કથા રચી છે તે વિસ્તૃત, વિપુલ અને વિચિત્ર છે તેમાં ઘણા દેશી વચનો આવેલાં છે, ક્યાક કુલકો છે, ક્યાક શુષિત્ર યુગલકો છે, ક્યાક અન્યને ન સમજાય એવા ષટ્કો છે એથી તેને કોઈ સામળતુ નથી, કોઈ પૂજ્ય નથી અને કોઈ કહેતુ નથી કેવળ વિદ્વાનોના જ કામની તે કથા થઈ પડી છે બીજાઓને તેનો કશો ઉપયોગ નથી તેથી પાદલિપ્તે રચેલાં દેશી વાક્યો વગેરેને છોડી દઈ તેમની રચેલી ગાથાઓ ઉપરથી અન્ય જનોના હિતની ખાતર હું આ સક્ષિપ્તતર કથા બનાવુ છું સાથે એ પૈણ એક હેતુ છે કે એ સૂરિની કૃતિનો આ રીતે સર્વથા વિચ્છેદ થતો અટકે ’ આ વર્ણનપરથી સમજાય છે કે તરગવતી કથા મૂળ પ્રાકૃત જૈન મહારાષ્ટ્રી ભાષામાં રચાએલી હતી, અને તેમાં દેશી ભાષાનો પણ ઘણા વધારે પ્રમાણમાં પ્રયોગ થએલો હતો રચના ગદ્ય-પદ્ય બંને હતી લાંબા વર્ણનો ને પદ્યોનાં છંદ હતા. સકીર્ણ કથા હતી.

—શ્રી જિનવિજયજીનો કુવલયમાલા પરનો લેખ

૯૪ નિર્વાણકલિકા રા મોહનલાલ ભા ઝવેરીએ સંશોધિત કરેલી મુદ્રિત થઈ છે. તેમની અગ્રેજ પ્રસ્તાવના સમેત તે પ્રસ્તાવનાના ગૂં ભાષાતર માટે જુઓ જૈનયુગ પુ. ૩ અં ૧૦, ૧૧-૧૨.

૯૫ આ ગાળ જાતે પણ મહાકવિ હતો તેની નિદ્વંસમામાં કથા મુદ-રીઓની રાણી જેવી પિશાચ ભાષામાં ઘટકથાનો રચનાર ગુણાઢય મહાકવિ હતો અને પાદલિપ્તસૂરિ પણ પ્રતિષ્ઠિત કવિ હતા આ ત્રણેનો સક્ષિપ્ત પરિચય કુવલયમાલાકારે પ્રસ્તાવનામાં આપ્યો છે

સત્રોતુ(અંગોતુ) ભાષાતર મસ્કૃત ભાષામાં કરવા માટે વિચાર કર્યો. આ વિચાર સંઘને તેમજ તેમના ગુરુ વૃદ્ધવાદીને મમત ન થયો અને લોકભાષામાંથી પડિતોની મસ્કૃત ભાષામાં સત્રોતે અવતારવાના વિચાર માટે તેમને ‘સંઘગહાર’ની શિક્ષા થઈ આ પરથી સમજાશે કે જૈનોમાં પ્રાકૃતનું-લોકભાષાનું-પોતાની શાસ્ત્રભાષાનું કેટલું બધું મહત્ત્વ માનવામાં આવતું હતું ૯૬આ સિદ્ધમેન એટલા બધા પ્રખર વિદ્વાન્ હતા કે તેમણે જૈન સાહિત્યમાં એક નવો યુગ ફેલાવ્યો એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશયોક્તિ નથી. દત્તકથા પ્રમાણે વિક્રમ રાજાએ પ્રતિબોધ પામી સિદ્ધસેનને લઈને શત્રુજય (પાલિનાણા) સંઘ કાઢ્યો હતો તેમજ તે રાજાના સમયમાં ભાવડશા નામના જૈને પણ તે તીર્થનો સઘ કાઢ્યો હતો હવે આપણે ‘સિદ્ધસેન યુગ’ જોઈશું

---

૯૬ ‘જૈન અને જૌધોના ધર્મગ્રન્થો પ્રાકૃત અર્થાત્ પ્રચલિત (લૌકિક) ભાષામાં લખેલા હોવાથી તેમના (પછીથી થયેલા) ઉપાશ્રય (અપાસરા) તથા મઠોમાં પ્રાકૃતનું શિખવણું પણ થવું હતું, પરંતુ વિશેષ જ્ઞાન સંપાદન કરવાવાળા જૈન અને જૌધ વિદ્યાર્થીઓને માટે સંસ્કૃતનું પઠન અનિવાર્ય હતું, કારણ કે કાવ્ય, નાટક, તર્ક આદિ અનેક વિષયોના ગ્રંથોની રચના સંસ્કૃતમાં જ થઈ હતી આ રીતે નાટક આદિની રચિવાળા સંસ્કૃતના વિદ્યાર્થીઓને પ્રાકૃત પણ પઢવી પડતી, કારણકે નાટકોમાં વિદ્વંસક, સ્ત્રીઓ તથા નીચા દરજ્જાના પાત્રોની ભાષા પ્રાકૃત હોવાનો નિયમ હતો’—ઓગ્રાજી ૨૧૦ ઇ પ્રથમ ખંડ પૃ ૧૭

પ્રકરણ ૩ જી.

સિદ્ધસેન-યુગ.

[વિ સ ૧ થી વિ સ ૩૦૦]

સિદ્ધસેન સ્તુતિ

x x x સુઅકેવલિણા જઓ મળિયં ॥

આયરિય સિદ્ધસેણેણ સમ્મઈએ પઢ્ઢિઅજસેણ ।

દૂસમ-ણિસા-દિવાગર કપ્પત્તણઓ તદક્ખેણં ॥

—દુ પમા (કાળરૂપી) નિશામા દિવાકર જેવા હોઈને ‘દિવાકર’ નામ વાળા અને પ્રતિષ્ઠિત યશવાળા શ્રુતકેવલી આચાર્ય સિદ્ધસેને સન્મતિમાં (હૃદયે છે) —

—હરિભદ્રસૂરિ-પંચવસ્તુક. ગા. ૧૦૪૮

શ્રી સિદ્ધસેન-હરિભદ્રમુખા પ્રસિદ્ધા

સ્તે સૂરયો મયિ ભવન્તુ કૃતપ્રસાદા. ।

યેષા વિમૃદ્ય સતત વિવિધાન્ નિવન્ધાન્

શાસ્ત્ર ચિકીર્ષતિ તનુપ્રતિભોઽ પિમાદૃક્ ॥

—શ્રી સિદ્ધસેન હરિભદ્ર પ્રમુખ સૂરિઓ મારાપર કૃપાવન્ત થાઓ કે જેમના વિવિધ નિબંધોને સતત વિચારતાં મારા જેવા અલ્પ પ્રતિભાવાળો પણ શાસ્ત્ર કરવાની ઇચ્છા રાખે છે.

—વાદિદેવસૂરિ-સ્થાહવાદરત્નાકર

ઉદિતોર્હન્મતવ્યોમ્નિ સિદ્ધસેનદિવાકર. ।

ચિત્રં ગોમિ ક્ષિતૌ જહે કવિરાજવુધપ્રમા ॥

—સિદ્ધસેન (રૂપી) દિવાકર (સૂર્ય) અર્હન્મતરૂપી આકાશમા ગો (કિરણ, વાણી)થી પૃથ્વીપર કવિરાજ (જૃહસ્પતિ-ગુરુ, કવિઓ) અને બુધ (બુધ ગ્રહ, વિદ્વાન)ની પ્રમા શરમાઈ-હરાઈ ગઈ એ વિચિત્ર છે

—મુનિરત્નમરિ-અમમયગ્નિ

સ્ફુરન્તિ વાદિચ્છોતા સામ્પ્રતે દક્ષિણપથે ।

નૂનમસ્તંગતે વાદી સિદ્ધસેનો દિવાકર ॥

—વાદી સિન્ધસેન દિવાકર (૩મી સૂર્ય) અસ્તંગત થતા દક્ષિણપથમાં
હવે વાદિઓ૩મી આગીઆ સ્ફુરે છે.

—પ્રભાવ્યદ્મરિ-પ્રભાવકચરિન

તમ સ્તોમં સ હન્તુ શ્રીમિદ્ધસેન દિવાકર ।

યસ્યોદયે સ્થિત મૃકૈ રુલ્કૈરિવ વાદિમિ ॥

—તમસ્ના પુજને હણવા શ્રી સિન્ધસેન દિવાકરનો ઉદય થયો કે
વાદીઓ ૩મી ધ્રુવડો ચૂપ થઈ ગયા

—પ્રદ્યુમ્નસૂરિ-સમગાદિત્યસક્ષેપ (સ ૧૩૨૪)

સિદ્ધસેન-વચનો.

ઉદધાવિવ સર્વે સિન્ધવં સમુદીર્ણસ્ત્વયિ નાય । દૃષ્ટય ।

ન ચ તાસુ ભવાન્ પ્રદૃશ્યતે પ્રવિભક્તાસુ સરિત્તિસ્વોદયિ ॥

—ભુઓ ૪ થી દ્વાત્રિશિકા શ્લોક ૧૪

ન શબ્દો ન રૂપં રસો નાડપિ ગન્ધો ન વા સ્પર્શલેશો ન વર્ણો ન લિંગમ્ ।
ન પૂર્વાપરત્વં ન યસ્યારિત સજ્ઞા સ એક પરાત્મા ગતિ મેં જિનેન્દ્ર ॥

—સિદ્ધસેનકૃત ૨૧ મી મહાવીર-દ્વાત્રિશિકા શ્લોક ૧૫

—જેમ સર્વ નદીઓ સમુદ્રમાં સમાઈ છે તેમ હે પ્રભુ । સર્વ દૃષ્ટિઓ
તારામાં સમાઈ છે; વળી જેમ ભૂદરી ભૂદરી નદીઓમાં સમુદ્ર નથી દેખાતો,
તેમ તે દૃષ્ટિઓમાં તુ વિશેષે દેખાતો નથી

—જે શબ્દ નથી, રૂપ નથી, રસ નથી તેમ ગંધ પણ નથી, વળી
જે સ્પર્શ નથી વર્ણ નથી, લિંગ-ચિન્હ નથી, જેને નથી પૂર્વત્વ કે નથી
પરત્વ, તેમ જેને સજ્ઞા નથી એવો એક પરમાત્મા જિનેન્દ્ર મારી ગતિ છે

જનોડયમન્યસ્ય મૃત પુરાતન પુરાતનૈરેવ સમો ભવિષ્યતિ ।

પુરાતને વિવ્યત્ય નવ સ્થિતેષુ ક પુરાતનોક્તાન્યપરીક્ષ્ય રોચયેત્ ॥

સિદ્ધસેનકૃત ૬ હી દ્વાત્રિશિકા શ્લોક ૫

—દિવાકરજી પુરાતન-પ્રિયોને ઉદ્દેશી કહે છે કે પુરાતન પુરાતન શું
પુકાર્યા કરે છે ? આ જન (હું) પણ મર્યા પછી, કદાચ વીત્યે પુરાતન

બની જઈશ અને પછી અન્ય પુરાતનોનીજ સમાન આની (મારી) પણ મળના થતી જશે—અર્થાત મર્યા પછી સર્વ પુરાતન મનાય છે. ભલા, આવી અનવસ્થિત પુરાતનતાને કારણે કયો બુદ્ધિમાન મનુષ્ય કોઈ જાતની પરીક્ષા કર્યા વગર આખા મો બાંધ રાખી કેવલ પુરાતનોના નામથીજ ગમે તે સિદ્ધાન્તનો સ્વીકાર કરી લે ?

जेण विणा लोगस्स वि ववहारो सव्वहा न निव्वडइ ।

तस्स भुवणेक्कगुरुणो नमो अणेगंतवादस्स ॥

भद् मिच्छादंसणसमूहमईअस्स अमयसायस्स ।

जिणवयणस्स भगवओ सविग्ग सुहाहिग्गम्मस्स ॥

—જેના વિના લોકનો વ્યવહાર પણ સર્વથા નિવડતો—ચાલી શકતો નથી તે—ભુવનના એક ગુરુ સમાન અનેકાંતવાદને નમસ્કાર

—શ્રી જિનવચન૩૫ ભગવાન સદા ભદ્રવંત—જયવત રહેા, કે જે અન્ય દર્શનોના સમૂહ૩૫ છે, અમૃતતુલ્ય સ્વાદવાળુ છે, તથા જેનો મર્મ સમજવાને સંવેગ સુખની પ્રાપ્તિ આવશ્યક છે ૩-૬૯ અને ૭૦ સ્કન્ધતિસૂત્ર.

૧૫૨ જૈન ધર્મના પ્રમાણશાસ્ત્રના મૂલ પ્રતિષ્ઠાપક આચાર્ય સિદ્ધસેન દ્વિવાકર અને પછી આત્મમીમાસા દ્વારા સ્થાપવાદ (અનેકાન્તવાદ) નું સમર્થન કરનાર સ્વામી સમન્તભદ્ર—અને જૈનધર્મના મહાન પ્રભાવક અને સમર્થ સરક્ષક મહાત્મા થઈ ગયા છે પૂર્વ પરપરાથી ચાલી આવતી માન્યતા અનુસાર સિદ્ધસેન શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમા વિક્રમરાજના સમયમા અને સામન્તભદ્ર દ્વિગળર સંપ્રદાયમા વિક્રમની બીજી સદીમા થયા છે. ક્વચિત્ સામન્તભદ્રને વનવાસી તરીકે પોતાના સંપ્રદાયમા શ્વેતામ્બરો સ્વીકારે છે અને વાદિમુખ્ય અને સ્તુતિકાર તરીકે હરિભદ્રસૂરિ, હેમચંદ્ર, મલયગિરિ આદિ ટાકે છે પણ આત્મમીમાસાના કર્તા તરીકે તેમને સ્વીકારેલા જણાતા નથી.

૧૫૩ વિક્રમના ‘નવરત્નો’૯૭ પૈકી ‘ક્ષપણક’ એ સિદ્ધસેન

૯૭ ધન્વન્તરિ ક્ષપણકોઽમરસિંહશકુ-વૈંતાલમટ્ટ ઘટસ્વર્પરકાલિદ સા ।

ख्यातो वराह मिहिरो नृपते सभाया रत्नानि वै वररुचि नव विक्रमस्य ॥

—જ્યોતિવિદાભરત.

હોવા થટે એમ ડા સતીશચન્દ્ર કહે છે. ૯૮ ઉપદ્રવ્ય જૈન વાસ્તવ્યનુ સૂક્ષ્મનિરીક્ષણ કરતા જણાય છે કે સિદ્ધ્યેન પહેલા જૈનદર્શનમા તર્કશાસ્ત્ર મંબધી કોઈ અત્ર સિદ્ધાન્ત પ્રચલિત હતો નહિ તેની પૂર્વે પ્રમાણશાસ્ત્ર મંબધી વાતો કેવળ આગમ-અથોમા જ અમ્પષ્ટ રૂપે સકલિત હતી. અને તે સમયમુધી તે વાતોનુ કંઈ વિશેષ પ્રયોજન પણ હતુ નહિ સિદ્ધ્યેનસરિના પહેલાનો જમાનો તર્કપ્રધાન નહોતો પરંતુ આગમપ્રધાન હતો માત્ર આત્મપુરુષતા વચન ત્યા મુધી સર્વથા શિરોધાર્ય સ્વીકારાતા. જૈનધર્મના સહચર બ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધ ધર્મની પણ એ અવસ્થા હતી પરંતુ મહર્ષિ ગૌતમના 'ન્યાયસૂત્ર'ના સંકલન પછી ધીમે ધીમે તર્કનુ જોર વધવા લાગ્યુ અને જુદાજુદા દર્શનોના વિચારોનુ સમર્થન કરવા માટે અત્ર સિદ્ધાન્તોની રચના થવા લાગી તાર્કિક બ્રાહ્મણો થયા ને તેમની મામે બૌદ્ધોમાથી ના-ગાર્જુન નામના બુદ્ધિશાલી મહાત્રમણે મધ્યમાવતાર ગચ્ચુ બ્રાહ્મણ અને બૌદ્ધ વિદ્વાનોમા તર્કશાસ્ત્રીય યુદ્ધ વધતુ ગયુ.

૧૫૪. આ વાગ્યુદ્ધની શબ્દધ્વનિ નિર્જન વનોમા ધૂમનાર જૈન નિર્ગ્રન્થોના કાનસુધી પહોચી ધ્યાનમગ્ન નિર્ગ્રન્થ આ ધ્વનિનો અર્થ સમજવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા એટલામા તેમને લગવાન મહા-વીરના 'મોક્ષમાગ્નો' ઉપહાસ કરનારા શબ્દો પણ અસ્પૃટ રીતે સાલજવામા આવ્યા. આથી 'ક્ષપણક' (જૈન શ્રમણ યા નિર્ગ્રન્થ) પણ પોતાની 'શાસનરક્ષા'ના ઉપાય શોધવા લાગ્યા.

૧૫૫ આ નિર્ગ્રન્થમાથી સર્વથી પ્રથમ આવ્યાર્થ ઉમાસ્વાતિએ તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર (મોક્ષશાસ્ત્ર)ની રચના કરીને સમગ્ર જૈન તત્ત્વોને

પંચરાત્ર અને બીજા બ્રાહ્મણીય સંસ્કૃત ગ્રથોમા તેમજ અવદાન કલ્પ-લતા અને બીજા બૌદ્ધ ગ્રન્થોમા જૈન મુનિઓને ક્ષપણક કહેવામાં આવ્યા છે.

૯૮ જુઓ કક્ત ડૉક્ટર ફ્રાન્સ 'ન્યાયાવતાર'ની ભૂમિકા તથા તેમનો The History of the Medieval School of Indian Logic (મધ્યકાલીન ભારતીય ન્યાયશાસ્ત્રનો ઇતિહાસ) પૃ ૧૩-૨૨

એકત્ર સંગ્રહીત કર્યું (કોઈ ઉમાસ્વાતિને સિદ્ધસેન પછી મૂકે છે.) તે સૂત્રકાર પોતાના જીવનમા તે કાર્યને પૂર્ણ કરી પાછળના પ્રતિભાશાલી વિદ્વાનો માટે સૂચના કરી ગયા કે આમા સંગ્રહીત જૈન તત્ત્વોનો અર્થ પ્રમાણ અને નયદ્વારા નિશ્ચિત કરવો જોઈએ. [પ્રમાણતચૈરધિગમઃ]. એ પ્રમાણ અને નયની વ્યવસ્થા કરવા માટે નવીન શાસ્ત્ર રચના કરવાનું કાર્ય પછીના આચાર્યોએ ઉપાડી લીધું. તેમા પ્રથમ અગ્રણી સિદ્ધસેન હતા તેમણે સૌથી પહેલા 'ન્યાયાવતાર' નામના તર્કપ્રકરણની મંસ્કૃતમા રચના કરીને જૈન પ્રમાણનો પાયો સ્થિર કર્યો, અર્થાત્ ન્યાયાવતાર એ સંસ્કૃત જૈનસાહિત્યમા પદ્યબંધ આદિ-તર્કગ્રંથ હોઈ સમસ્ત જૈન તર્ક સાહિત્યનો પ્રથમ પાયો છે-તેણે જૈનતર્કપરિભાષાનું જે પ્રસ્થાન શરૂ કર્યું તે અત્યારસુધી અખંડિત છે, તેથીજ એના પ્રણેતા સિદ્ધસેન જૈન તર્કશાસ્ત્રના પ્રસ્થાપક છે.

૧૫૬ વિશેષમા ૯૯સન્મતિ પ્રકરણ નામના મહાતર્ક ગ્રંથને પ્રાકૃતમા આચાર્યોદ્દમા રચી 'નયવાદ'નું મૂલ દૃઢ કરી અનેકાન્તવાદનું સ્થાપન કર્યું એ ત્રણ કાંડમા વિભક્ત છે પહેલા કાંડમા માત્ર 'નય' (દષ્ટિબિંદુ) સબધી ખૂબ વિશદ ચર્ચા કરીને 'નયવાદ' (philosophy of Standpoints)નું નિરૂપણ કર્યું છે. બીજા કાંડમા માત્ર જ્ઞાનની ખાસ કરી પાત્ર જ્ઞાનને લગતી ચર્ચા છે. અને ત્રીજા કાંડમા જ્ઞેય તત્ત્વનું નિરૂપણ છે કોઈપણ વસ્તુ જ્ઞેયરૂપે કેવી માનવી જોઈએ, અને જૈનદષ્ટિ પ્રમાણે જ્ઞેય વસ્તુનું સ્વરૂપ કેવું હોવું જોઈએ એની સામાન્ય ચર્ચા સાથે એમા પદે પદે અનેકાન્તવાદ (Relative

૯૯ જૈન સાહિત્યમા તેા અત્યારસુધી 'સન્મતિતર્ક' એ નામ પ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ તેનું ખરૂં નામ 'સન્મતિતર્ક' હોયું ધટે, કારણકે 'સ મતિ' એ શ્રી મહાવીરનું બીજું નામ છે (જુઓ ધનંજય નામમાલા), અને તે મહાવીરના તર્કને બતાવવા એ નામ સાર્થક છે, વળી ન્હીની પ્રતિમાં 'સન્મતિ' એવો પાઠ મળે છે ૫ સુબલાલ અને ૫ બહેચરદાસ.

philosophy) સ્થાપન કરવાનો, તેને સમજાવવાનો, તેની ખારી-
ડીઓ વર્ણવવાનો પ્રયત્ન છે તથા સાથે સાથે અનેકાન્તવાદમા ઉપ-
સ્થિત થતા દોષો બતાવવાનો તેમજ અનેકાન્તવાદ ઉપર થતા આ-
ક્ષેપોને દૂર કરવાનો બુદ્ધિગમ્ય અને પ્રગતિ પ્રયત્ન છે, તેથી છેવટે
ગ્રંથના અંતમા અનેકાન્તવાદનું ભદ્ર થાઓ એવી શુભ ઇચ્છા દર્શાવી
એ સન્મતિતર્ક પ્રકરણ પ્રણું કર્યું છે.

૧૫૭ આ પ્રકરણ રચવામા એ ઉદ્દેશ જણાય છે (૧) અ-
સપ્રધાયમા વિચારશક્તિ અને તર્કબળ કેળવી પ્રજાનો વિકાસ કરવો
અને (૨) જૈનેતર દર્શનના વિકાસમા જૈન મળતરવોની પ્રતિષ્ઠા
કરવી. પહેલો ઉદ્દેશ પોતાના સમયમુધીમા જે જે રૂઢ તથા મૂંઝ
માન્યતાઓ પરંપરાએ ચાલી આવતી હતી તેને પોતાની ઉંડી માર્મિક
અને અદૃષ્ટપૂર્વ સમીક્ષા તેમજ પરીક્ષા કરી એક બાબુએ રાખી
પોતાનો તદ્દન સ્વતંત્ર તેમજ નવો વાદ મંજીને સ્થાપન કરી સિદ્ધ
કર્યો છે. આગમના શબ્દોનો સ્પર્શ કરી વળગી રહેવું એ એક વાત
છે, અને તે શબ્દોમા વિચારપૂર્વક સમજાવવી ઉડા ઉતરી સત્ય
મેળવવું એ બીજી વાત છે. આ બીજી વાત પર પોતે ભાર મૂકી
નવી સ્વતંત્ર વિચારસરણી પોતે ઉભી કરી છે અને તેમા સમ્યગ્દર્શન
પોતે સ્વીકાર્યું છે બીજો ઉદ્દેશ તેમણે એ રીતે બતાવી આપ્યો છે કે
તત્કાલીન બધા ભારતીય દર્શનોની સમીક્ષા કરી બૌદ્ધ દર્શનની બધી
શાખાઓ તેમજ બધા વૈદિક દર્શનોનું જૈનદષ્ટિએ શુ મ્થાન છે તે
જણાવ્યું છે.

૧૫૮. ખરી રીતે તેમણે બધા દર્શનોને અનેકાન્તવાદમા ગોઠ-
વ્યા છે, કારણકે તેમણે નયવાદનું સુદર પૃથક્કરણ કરી ઉપલબ્ધ
તત્કાલીન સમગ્ર દર્શનોને સ્પષ્ટવાદની-અનેકાન્તવાદની સાકળની કડીઓ
જેવા લિપ્ત લિપ્ત નયોમા યોગ્ય રીતે ગોઠવ્યા છે અને તે રીતે તેની
મહત્તા આકી છે. જે દર્શનો માત્ર પોતાની પ્રરૂપણા સિવાય બીજી
પ્રરૂપણાઓને ધટતું સ્થાન નથી આપતા, તે બધાને તેમણે એકતરફી
અને અધૂરા સાબિત કરવાનો ખાસ પ્રયત્ન કર્યો છે અને નયવાદનું

તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રદેશમા કેવુ સ્થાન છે, એ સમજાવવા પ્રબળ પુરુષાર્થ દાખવ્યો છે. જેઓ વગર સમજ્યે અનેકાતનો ઉપહાસ કરતા તેઓને તેનુ સ્વરૂપ સમજાવવા આકર્ષક ચર્ચા કરી છે અને છેવટે કહ્યું છે કે જેના વિના વ્યવહારનુ એક પણ કામ સિદ્ધ નથી થઈ શકતુ એવા અનેકાતવાદને નમસ્કાર હો ! આ પર સ્વોપજવૃત્તિ પોતે રચેલી હોવી જોઈએ એવી પ્રો લેખમાનની સભાવના છે. ૧૦૦

૧૫૯ સિદ્ધસેન દિવાકરની કૃતિઓના અવલોકનથી ગાલ્મ પડે છે કે તેઓ જળરા સ્પષ્ટભાષી અને સ્વતંત્રવિચારના ઉપાસક હતા. પ્રકૃતિથી ભારે તેજસ્વી અને પ્રતિભાએ ‘શ્રુતકેવલી’ હતા તેમની કૃતિઓમા જે સ્વતંત્ર વિચારની ઝળક દેખાય છે તે અન્ય કોઈની પણ કૃતિમા નથી તેમના અથોને જોવાથી તેમજ તેમના સંબંધે પછીના અથકાગેએ જે કહ્યું છે તે પરથી જણાય છે કે જૈન ધર્મના કેટલાએક પરપરાગત વિચારોથી સિદ્ધસેનનો વિચારભેદ હતો તેઓ સાક્ષાત્ જૈન સૂત્રોના કથનને પણ પોતાની તર્કશુદ્ધિરૂપ કસોટીપર કરી તદનુકૂલ અર્થ કરતા હતા; પછી તે પૂર્વપરપરાને કે પૂર્વાચાર્યોના અભિપ્રાયને સમત હોય या નહિ ‘શ્રુત રૂઢગૌરવ’ જેને પ્રિય છે એવા પડિતોને માટે તો તેમણે પોતાની ડર પૈકી એક દ્વાત્રિ-શિકામા પ્રદાર કરી હૃદયનો જોરા મામિકતાથી પ્રકટ કર્યો છે (આના નમુનારૂપે આ પ્રકરણના પ્રારભમા જનોડયમન્યસ્ય એ શ્લોક દાકર્યો છે)

૧૬૦ એમ કહેવાય છે કે સિદ્ધસેને બત્રીશ દ્વાત્રિશિકા (બત્રીશી)ઓ (ડર શ્લોકનુ પ્રકરણ તે એક બત્રીશી એમ) ગૂઢ અને ગભીર્ગર્થક સમ્પ્રદાયમા ગ્વી હતી તેમા ઉપરોક્ત ન્યાયાવતારનો (તેના ડર શ્લોક છે) પણ એક બત્રીશી તરીકે સમાવેશ થતો હતો. આ બત્રીશ બત્રીશીમા હાલ ન્યાયાવતાર સહિત ૨૧ બત્રીશીઓ પ્રાપ્ત થાય છે શરૂઆતની કેટલીક બત્રીશીઓમા ભગવાન મહાવીરની

૧૦૦. પડિત મુખલાલ અને ૫ બહેચરનાસના સ્થાન પરથી તેમજ તેમના હેખ નામે ‘સન્મતિ તર્ક’ અને તેનુ મહત્વ’ પરથી

અનુપમ સ્તુતિ છે ત્યાં પછી કેટલીકમા નામે ૯ મી વેદવાદ, ૧૨ મી ન્યાય, ૧૩ મી સામ્યપ્રજ્ઞોષ ૧૪ મી વેશેષિક, ૧૫ મી બૌદ્ધસંતાન કાત્રિશિકામા જેતેતર દર્શનોનું વર્ણન છે એકમા (૭ મી વાદોપનિષદ કાત્રિશિકામા) વાદકળાનો મર્મ અને વળી એકમા (૮ મી વાદકાત્રિશિકામા) વિવાદની દુર્દશાનું ચિત્ર છે

૧૬૧ આ બત્રીશીઓજ હુગ્લિમ્મરિના પડદર્શનસમુચ્ચય અને માધવાચાર્યના સર્વદર્શનમગ્દની પ્રાથમિક ભમિકા છે આના પર કોઈ પણ વિકાને વ્યાખ્યા કે ટીકા લખવાનો પરિશ્રમ મેંઓ જણાવો નથી. તેનું કારણ સમજી શકાતું નથી આ બત્રીશીઓ અનુનિરૂપ હોવા છતાં તેમા દાર્શનિક વિષયો પણ છે વદિક, જૈન અને બૌદ્ધ એ સમકાલીન સમગ્ર ભારતીય દર્શનોના ચરૂપ તેમા બતાવેલ છે એટલે કદાચ તે અતિ ગૂઢાર્થક હોઈને તેનું મદ્ય પ્રદટ કરવાની કોઈની હિંમત ચાલી ન હોય આમાં ઘણા અપૂર્વ વિચારો ભર્યા છે આવી અદ્ભૂત અપૂર્વ કૃતિઓ સમગ્ર જૈન સાહિત્યમા મળતી વિરલ છે. શ્રી હેમચંદ્ર જેવા સમર્થ વિકાને તેનું મદ્ય પોતાની અયોગ્ય વ્યવસ્થેદ કાત્રિશિકામા એ ગીતે ગાયુ છે કે -

ક્વ સિધ્ધસેનસ્તુતયો મહાર્યા અશિક્ષિતાલાપકલા સ્વ ચૈવા ।
અર્થાત—સિધ્ધસેન સૂરિની ગ્ચેલી મદાન અર્થવાળી સ્તુતિઓ ક્યા, ને અશિક્ષિત મનુષ્યના આલાપ જેની મારી આ રચના ક્યા ?

૧૬૨ આ કથનથી જણાય છે કે સિધ્ધસેન સૂરિની સ્તુતિઓ કેટલી મહત્ત્વની છે । આમાની વળી ખરી બત્રીશીઓમા મુખ્યતઃ અહીં મહાવીરની અનેક પ્રકારે સ્તવના કરવામા આવી છે, તેથી તેને ‘સ્તુતિઓ’ કહેવામા આવે ન અને તેટલા માટે તેના અવતરણો લેતા હરિભદ્ર હેમચંદ્રાદિએ ને સૂરિનો ‘સ્તુતિકાર’ એ નામથી ઉલ્લેખ કર્યો છે આ બત્રીશીઓમા પમદ કરાયેલ વિવિધ છદો નામે અનુક્રુપ, ઉપજાતિ, વમતનિલકા, વૈતાલીય, પૃથ્વી, શિખરિણી, હરિણી, મદાક્રાતા, પુષ્પિતા, વશસ્થ, આર્યા, શાલિનીનો ઉપયોગ દાર્શનિક જૈનસાહિત્યમા સર્વથી પ્રથમ છે.

૧૬૩ સન્મતિ, ખત્રીશીઓ વગેરે કૃતિઓ જોતા સાખ્ય વેશે-
પિક અને ઔદ્ધ એ ત્રણ જૈનેતર દર્શનો ઉપરાત ન્યાય, વેદ ઉપ-
નિપદ આદિ બીજાં તત્કાલીન પ્રસિદ્ધ જૈનેતર દર્શનોના અભ્યાસની
હડી અને વિસ્તૃત છાપ દિવાકરશ્રીના માનસમા પડી છે. વૈશેષિક
સૂત્ર અને ન્યાયદર્શનના અભ્યાસે તો સન્મતિની રચનામા દિવાકર
શ્રીને ખાસ પ્રેરણા આપ્યાનું ભાન થાય છે તેથી એ દર્શનોના સૂત્રો
અને સન્મતિ વચ્ચે ભાષા તેમજ ગદ્ય-પદ્યનો ભેદ હોવા છતાં શુદ્ધ
તર્કદષ્ટિના ઉપયોગનું એમા મુખ્ય સામ્ય છે સાંખ્યાચાર્ય ઈશ્વર-
કૃષ્ણની કારિકાઓ સાથે સન્મતિ સરખાવતા ભાષા અને મત્તદાયનો
ભેદ બાદ કરીએ તો એમા છદ્મ તેમજ પોતપોતાના વિષયને તર્ક-
પદ્ધતિએ ગોઠવવાનું સામ્ય નજરે પડશે. શ્રન્યવાદી ઔદ્ધાચાર્ય નાગા-
ર્જુનની મધ્યમકારિકા અને વિજ્ઞાનવાદી વસુખન્ધુની વિંશિકા તથા
ત્રિશિકા સાથે સિદ્ધસેનની કૃતિઓ સરખાવતા એમ લાગે છે કે એ
આચાર્યો ઉપર એક બીજાની અસર અવશ્ય છે ૧૦૧

૧૬૪ શ્વેતાશ્વરોમા સિદ્ધાન્ત એટલે આગમના ગ્રંથોમા એમ
છે કે કેવલી (સર્વજ્ઞ) ને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન-એ અને યુગપત્
એટલે એક સાથે થતા નથી એક વખતે કેવલજ્ઞાન અને એક વખત
કેવલદર્શન એમ વારવાર થયા કરે છે અર્થાત્ એક ક્ષણ (સમય)
કેવલજ્ઞાન ગ્રહે છે અને બીજી ક્ષણે (સમયે) કેવલદર્શન-એમ પ્રતિક્ષણ
ક્રમશઃ કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શનસ્વરૂપ કેવલીનો ઉપયોગ કર્યો કરે
છે. સિદ્ધસેન મૂરિને આ વિચાર મમત નથી તેઓ આ વિચારને
યુક્તિમગત ન માનતા તેને તર્ક અને યુક્તિથી અયુક્ત સિદ્ધ કરે છે.
તેમના વિચારે તો કેવલીને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન અને યુગપત્-
એકી સાથે હોવાનું યુક્તિમગત છે અને વાસ્તવિકપણે અંતમા તેઓ
વળી અનેમા પરસ્પર કાઈ ભેદ જ નથી માનતા-અંતેને એકજ બતાવે
છે. આ વિચારનો તેમણે પોતાના 'સન્મતિ પ્રકરણ' માં ખૂબ બિદા-

૧૦૧ પં. મુખલાલ અને બહેચંદાસના લેખ નામે 'સન્મતિ તર્ક
અને તેનું મહત્ત્વ' માધી

પોદ કયો છે આ વિચારભેદને કારણે તે મમયના સિદ્ધાન્તગ્રથ-
પાદી અને આગમલક્ષ્ણ આચાર્યગણ તેમને 'તકમન્ય' જેવા નિર-
સ્કારમુલક વિશેષણો આપતા હતા, અને ત્યાગપદ્ધી જિનભદ્ર ક્ષમા-
શ્રમણ આદિ આગમપ્રધાન આચાર્યોએ આગમપ્રમાણની સ્વીકૃતિ
તે વિચારનું બહુન કર્યું છે. (જુઓ જિનભદ્રીય વિશેષાવશ્યક અને
બીજા સિદ્ધમેન કૃત તત્ત્વાર્થમત્ર પર ગ્રાહ્યવ્યાખ્યા)

૧૬૫ સિદ્ધમેનમગ્ધિ પ્રત્યેનો આદ્ય દ્વિગ્ધ એ વિદ્વાનોમા રહેલો
દેખાય છે હરિવશ પુરાણના કર્તા જિનમેનમગ્ધિએ, તત્ત્વાર્થ ટીકા
નામે રાજવાર્તિકના કર્તા અકલકંઠે સિદ્ધિવિનિશ્ચયના ટીકાકાર
અનતર્પીયે, ભગવતી આગધનાના ગ્યના શિવદંટિએ રત્નમાત્રામા,
પાર્શ્વનાથ ચરિતના કર્તા વાદિગજમગ્ધિએ એકાન્તમકનના કર્તા
લક્ષ્મીભદ્ર આદિ દ્વિગ્ધ વિદ્વાનોએ સિદ્ધમેનમગ્ધિ સમધી અને
તેમના સન્મતિતર્ક ગ્રથ સમધી ભક્તિભાવથી ઉલ્લેખ કર્યો છે, તે
વળી આ ઉલ્લેખોથી એમ જણાય છે કે દ્વિગ્ધ ગ્રંથકારોમા
(ધણા) સમય મુધી સિદ્ધમેનના ગ્રંથોને પ્રચાર હોતો અને એટલે
બધો હતો કે તેનાપર તેઓએ ટીકા પણ રચી છે.

૧૬૬ શ્વેતાશ્વમગચાર્યોમા બી હરિભદ્રમગ્ધિએ સિદ્ધમેનને શ્રુત-
કેવલી' ની કોટિમા મૂક્યા છે, સિદ્ધમેન બીજાએ ન્યાયાવતાર પર
અને તર્કપચાનન અભયદેવસૂત્રિએ સન્મતિ તર્ક પર ટીકા રચીને
સિદ્ધમેનસૂત્રિ જૈન તર્કશાસ્ત્ર વિષયે સૂત્રધાર હતા તેનું સર્ગૌરવ સમ-
ર્થન કર્યું છે. પ્રચલ તાર્કિક વાદિદેવસૂત્રિએ તેમને પોતાના માર્ગદર્શક
જાણ્યા છે પ્રસિદ્ધ આચાર્ય હેમચંદ્રે તેમની કૃતિઓ સામે પોતાની
વિદ્વન્મનોરજક કૃતિઓને પણ 'અશિક્ષિત મનુષ્યના આલાપવાળી'
જાણવી છે, અને સિદ્ધહૈમશબ્દાનુશાસનમા ઉદાહરણ પ્રસંગે
'અનુ સિદ્ધસેનં કવય' એ પ્રયોગવડે સિદ્ધસેનને સર્વોત્કૃષ્ટ કવિ તરીકે
સ્વીકારેલ છે છેવટમા યશોવિજય ઉપાધ્યાયે સન્મતિ તર્કનો ઉલ્લાસ-
પૂર્વક છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે.

૧૬૭ સિદ્ધમેને 'કલ્યાણમદિ' એથી શરૂ થતું પાર્શ્વનાથ

સ્તવન સમ્પ્રદાયમાં રચ્યું છે કે જે ઘણું બુદ્ધિપ્રધાન અને મનોહર કાવ્ય છે. તેમના પ્રમુખમાં એમ વાન છે કે મહાકાવ્ય પ્રાસાદમાં તે સ્તવન રચેલું અને તેના પ્રભાવથી ત્યાં પાર્શ્વપ્રતિમા કાઢી હતી સિદ્ધસેનનું બીજું નામ ‘ગંધર્વસ્તી’ હતું એમ કહેવાય છે અને તેમણે આચારાગના પ્રથમ અધ્યયન નામે ‘શસ્ત્રપરિજ્ઞા’ ૫૦ વિવરણ રચ્યું હતું ૧૦૨ કે જે ‘ગંધર્વસ્તિવિવરણ’ કહેવાય છે. હાલ તે ઉપલબ્ધ નથી.

૧૬૮ તેમનું જન્મસ્થાન નિશ્ચિત રીતે વિદિત નથી, પણ ઉજ્જયિની અને તેની આબુબાબુએ તેઓએ જીવન ગાળ્યું હોય એમ જણાય છે, તેથી તેમના ગ્રંથોની રચના પણ તેજ પ્રદેશમાં થયાનો મંલવ છે. તેઓ જાતે બ્રાહ્મણ અને કુલધર્મે વૈદિક હતા પણ પાછળથી પાદલિપ્તસૂરિ સત્તાનીય સ્કંદિલાચાર્યના શિષ્ય જૈનાચાર્ય વૃદ્ધવાદીની પામે જૈન દીક્ષા લીધી હતી

૧૬૯. ‘દાન, શીલ, તપ અને ભાવનાના મસ્કાગેમાં જૈનોનું ચારસાગત ચઢીયાતાપણું કબૂલ કરવામાં આવે તો બૌદ્ધિક મસ્કારોનું તેવું ચઢીયાતાપણું બ્રાહ્મણજાતિનું સ્વીકારવું જોઈએ એ વાતની સાક્ષી અનેક બ્રાહ્મણ જૈનાચાર્યોની કૃતિઓ પરે છે વૈશ્યજાતીય હેમચંદ્ર અને યશોવિજય જેવા તો અપવાદ માત્ર ગણાય દિવાકર જન્મે બ્રાહ્મણ જાતિના અને પોતાનીજ પરંપરામાં વ્યાકરણ, કાવ્ય, વેદ અને ઉપનિષદ આદિ ઉપરાત તત્કાલીન સમગ્ર વૈદિક દર્શનોને તેમજ બૌદ્ધદર્શનને પી ગયેલા એમનો મમ્પ્રદાય ભાષા ઉપરનો કાબુ અને કવિત્વ એમની કૃતિઓમાં ચમત્કાચક રીતે નજરે પડે છે પૂર્વાશ્રમના દાર્શનિક પ્રૌઢ અભ્યામે તેમની બુદ્ધિને તીકણ અને દર્પણ જેવી સ્વચ્છ બનાવી હતી હૃદય તેમનું સર્ગ અને ગુણ-પક્ષપાતી હતું પરીક્ષાશક્તિ અને નિર્ભયતા તેઓમાં અતઃસિદ્ધ હતા, તેથી જૈન આગમ જોતા વેતજ બીજા કોઈ સાધાગણુ વિદા-

૧૦૨ આચારાગના શ્લોકો સૂરિ છેવટે જણાવે છે કે —

શસ્ત્રપરિજ્ઞાવિવરણમતિવહુગહનં ચ ‘ગંધર્વસ્તિ’ જ્ઞાતમ્ ।

તસ્માત્ સુખબોધાર્થ ગૃહ્ણામ્યહમજસા મારમ્ ॥

નૂને ન ભાસે એવું મહાવીરભાષિત તત્ત્વ તેમની પ્રતિભાને ભાવ્યું
અને તેમની વિરક્ત વ્રતિ સાથે નિર્ભયતા બળી ઉઠી, પરિણામે
તેમણે દીર્ઘતપસ્વી મહાવીરનું શાસન સ્વીકાર્યું અને પોતાની સમગ્ર
શક્તિ એ શાસનને અર્પી, તેની અવગથા અને પ્રભાવના કરવામાજ
પોતાના પાડિત્યનો ઉપયોગ કર્યો આ વાત તેમની કૃતિઓ ૧૦૩
પરથી ન્પટ છે "૧૦૪ ધર્મશાસ્ત્રમા પણ આ પ્રભાવક પુરુષોની
ગણનામા સિદ્ધસેનની ગણના કવિપ્રભાવકમા કરી છે.

૧૭૦ તેમના પ્રભાવક અગ્નિમાના પ્રમથ પ્રમાણે વિક્રમ નૃપ
રાજ્યે વિશાલામા (અવન્તીમા) કાત્યાયન ગોત્રીય દેવર્ષિ નામના દ્વિજને
દેવશ્રી (દેવસિકા) નામની પત્નિથી સિદ્ધસેન નમને પુત્ર અતિ
પ્રજ્ઞાશાલી હતો તે બુદ્ધિમાન હોવાથી આજ પન્થમા અર્વશાસ્ત્રમા
નિબળાત થયો તેમજ વાદ કરવામા ઘણી કુશળતા મેળવેલી હોવાથી
તે કાળના સમર્થ વાદીઓમા તેની ગણના થતી હતી એક વેળાએ
આદલિત સરિના સતાનીય રુદ્રદિલાચાર્યના શિષ્ય વૃદ્ધવાદી (કે જે
મૂલ મુકુદ નામના બ્રાહ્મણ હતા તે વૃદ્ધવાદી તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા
હતા) સાથે તેનો મેળાપ થયો તેની વાદ કરવાની ઇચ્છા હોવાથી
બન્નેનો રાજસભામા વાદ થયો અને સિદ્ધસેનને પરાજય થયો.
આથી તે વૃદ્ધવાદીનો શિષ્ય થયો ને દીક્ષાકાલે 'કુમુદચંદ્ર' નામ
રાખ્યું પણ તેની વિશેષ પ્રસિદ્ધ 'સિદ્ધસેન દિવાકર' એ નામથીજ
થઈ પ્રભાવક અરિતમા વૃદ્ધવાદિ પ્રમથમા વિશેષ જણાવ્યું છે કે

૧૦૩ 'શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકર કૃત ત્રયમાલા' એ નામનું પુસ્તક જૈન-
ધર્મપ્રસારકસભા ભાવનગર તરફથી સ. ૧૯૬૫મા પ્રસિદ્ધ થયું છે તેમાં ૨૧
બત્રીશીઓ, ન્યાયાવતાર અને સન્મતિતર્ક મૂલ જપાયા છે ન્યાયાવતાર
પં સુખલાલના ભાષાતર અને વિવેચન સહિત જ સા. સ શોધકમાં અને
ડા. વૈદ્યની અગ્રેજી પ્રસ્તાવના-મૂલ ને દીકા સહિત જૈન શ્રવે. આદીસ
તરફથી હામણાં બહાર પડેલ છે

૧૦૪. પં. સુખલાલ અને પં. બહેચરદાસનો લેખ 'સન્મતિતર્ક'
અને તેનું મહત્ત્વ.'

ગોવાળીઆઓ ઉપદેશ સાલળવા આવ્યા ત્યારે તેમને પ્રાકૃત રાસમા તાલ સાથે હુમ્મડક-હમોડા લઇને તેણે સમજાવ્યું કે.—

નવિ મારિયઈ નવિ ચોરીઅઈ પરદારહ સગુ નિવારિઅઈ
થોવા થોવુ દાઇઅઈ તઉ સગિ ટુગુટુગુ બઈધ.

આ દેશી ગાથાને બીજા પ્રબંધકારે (ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધકાર) એવી રીતે ઉપયોગમા લીધી છે કે સિદ્ધસેનને પ્રતિજ્ઞા હતી કે જે મને વાદમા જીતે તેનો શિષ્ય થાઉ તે વૃદ્ધવાદીપાસે ભૂંગુપુર-ભૂંગુકચ્ચ આવ્યો ને રસ્તામાજ તેને મળતા ‘વાદ કરો, જીતો ને શિષ્ય કરો, નહિતો હાર સ્વીકારો’ એમ સિદ્ધસેને કહેતા વૃદ્ધવાદીએ કહ્યું વાદ કરવા તૈયાર છું પરંતુ અહીં સભ્ય ક્યા છે? સભ્યો વગર વાદમા જીત હારનો કોણ નિર્ણય કરે?’ સિદ્ધસેને કહ્યું ‘આ ગોવાળીઆ તે સભ્યો’ વૃદ્ધવાદીએ કહ્યું ‘ત્યારે બોલ’. સિદ્ધસેને સસ્કૃતમા બોલવા માડ્યું તે ગોવાળીઆ સમજ્યા નહિ એટલે પછી વૃદ્ધવાદી કાલ સમજી કચ્ચ બાધી રમતા રમતા ઉપરની ‘નવિ મારિયઈ’ એ ગાથા વગેરે ૧૦૫ બોલ્યા. ગોવાળીઆએ વૃદ્ધવાદીની જીત જાહેર કરી. પછી

૧૦૫ ‘નવિ મારિયઈ’ના અર્થ એ છે કે ‘મારું નહિ, ચોરું નહિ, થોડું થોડું (શક્તિ પ્રમાણે) દેવ-દાન કરું તો ધીમેથી સ્વર્ગે જવાય.’ આ ગાથા સાથે બીજી પણ ગાથા ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધકારે (સં. ૧૪૦૫) મૂકી છે કે—

‘ગુલસિહિં ચાવઇ તિલ તાદલી, વેડિઇ વજ્જવઈ વાંસલી,
પહિરણી એઢણિ હુઇ કાંબલી, ઈણપરિ બાલહ પૂજઈ રૂલી.
કાલહ કબહ અનુ નીવાટ, બાસિહિં બાલહુ ભેરિહિં નિ પાટ,
અઇ વહુ પડિયહિં નીલઈ ડાડિ, અવર કિસર ગહ સિ ગ નિલાડી.’

ન્યારે પૌં રામચંદ્રસરિએ વિક્રમચરિત્ર (સં. ૧૪૯૦) માં ‘નવિ મારિયઈ’ ની સાથે બીજી દેશી ગાથાઓ મૂકી છે —

‘વચન નવ કીર્ણ કહીતણ, એહ વાત સાચી ભણ,
કીર્ણ જવદયાનુ જતન, સાવયકુલિ ચિંતામણિ રતન
હડ હડાવ નવી કીર્ણ ધણું, મરમ બોલુ તુલ્લ નહિતણ,
કુડી સાખી મ દેયો આલ, એ તુલ્લ ધમ્મ નહુ ગોવાલ.
ગરડસ વીછી માગિ, મારિ તુ સહી લગારિ,
કુડ કપટ દરતુ વારિ, ઇલાપરિ આપકાજ સારિ.’

રાજસભામાં વાદ થયો ને ત્યાં પણ સિદ્ધસેનની હાર થતાં તે વૃદ્ધ-વાદીનો શિષ્ય થયો. આ કિંવદન્તિમાં કેટલું તથ્ય છે તે એક બાબત ગંभीરે, પણ ‘નવિ માગ્યિય’ની ગાથા સાથે હાલની દેશી ભાષાનું મામ્ય જણાય છે તો દેશી ભાષાના મળ ઘણા જૂના છે એમ કહી શકાય.

૧૭૧ ‘સિદ્ધસેનચરિ’ માટે એક બીજી કિંવદન્તિ પણ પ્રચલિત છે કે તેમણે એક વખત જૈનશ્રમણ મંદની સામે એવો વિચાર પ્રકટ કર્યો હતો કે ‘જૈનાગમગ્રંથ’ કે જે પ્રાકૃત ભાષામાં છે તેથી તેની પ્રત્યે વિદ્વાનોનો આદર વિશેષ થતો નથી—વિદગ્ધગણ તેને ગ્રામીણ ભાષાના ગ્રંથ સમજી તેનું અવલોકન કરતા નથી—તે માટે જે શ્રમણ-ગણ અનુમતિ આપે તો હું તેનું મંચૂત ભાષામાં પરિવર્તન કરી નાખવા ઇચ્છુ છું’ દિવાકરના આ વિચારે સાભળી શ્રમણ-મંથ એકદમ ચોકી ઉઠ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે ‘મહારાજ, આ અકર્તવ્ય વિચારને આપના હૃદયમાં મ્થાન આપી આપે તીર્થંકર, ગણધર અને જૈનપ્રવચનની મોટી ‘આશાતના’ (અવજા) કરી છે. આવા કલુષિત વિચાર કરવા માટે અને શ્રમણસંઘની સામે આવા ઉદ્દગાર કાઢવા માટે જૈનશાસ્ત્રાનુસાર આપ ‘મંદબાહ્ય’ના મોટા દંડની શિક્ષાના અધિકારી થયા છો.’ સિદ્ધસેન તો સંઘનું આ કથન સાભળી ચકિત થયા અને પોતાના સરલ વિચારથી પણ સંઘને આટલી અપ્રીતિ થઈ તે માટે પોતાને બહુ ખેદ થયો. સંઘને તરતજ તેમણે ક્ષમા-પ્રાર્થના કરી કે જે પ્રાયશ્ચિત્ત દેવું હોય તે આપો એમ કહેવાય છે કે સંઘે તેને શાસ્ત્રાનુસાર બાર વર્ષ સુધી ‘બહિષ્કૃત’ રૂપમાં રહેવાનું ‘પારાયિત’ નામનું પ્રાયશ્ચિત્ત આપ્યું કે જે દિવાકરે સાદર સ્વીકારી (વિક્રમરાજને પ્રતિષેધી) સંઘની આજ્ઞાનું પાલન કર્યું. પ્રાયશ્ચિત્તની મર્યાદા પૂરી થતાં સંઘે તેમને પુનઃ સંઘમાં લઈ પૂર્વવત્ તેમનો સત્કાર કર્યો. ૧૦૬ ‘આ કિંવદન્તિમાં કેટલો તથ્યાશ છે તે વિચારવા જેવી

૧૦૬. ભદ્રેશ્વરસૂરિ પોતાની પ્રાકૃત કથાવલીમાં પાટણ તાડપત્ર પ્રદ પૃ. ૩૦૦ ઉપર જણાવે છે કે—‘લજ્જંતો ય પાયયં જિણસાસણં તિ લોહ-

વાત છે આ રૂપકમા કઈ ને કઈ તથ્યાશ-ઐતિહાસિક સત્ય અવશ્ય છે સિદ્ધસેનસૂરિના વિચારસ્વાતંત્ર્ય અને સ્પષ્ટભાષિત્વનો પરિચય ઉપર કરાવ્યો છે તેથી એમ બાળી શકાય છે કે જે જૈનાગમોના સબંધમા તેમણે એવી કાઈ વાત અમણસંધ પામે જણાવી હોય અથવા કૃતિરૂપે ઉપસ્થિત કરી હોય, અને તેથી પુરાણપ્રિય અને આગમપ્રવણ અમણવર્ગને મોટો અસતોપ થયો હોય તો તેમા કાઈ અસભવ નથી

૧૭૨. ‘વિશેષમા શ્વેતાશ્ચર સાહિત્યમા સમ્પ્રકૃત ભાષાના પદ્મા-ત્મકે પ્રૌઢ પ્રથેના પ્રથમ પ્રણેતા સિદ્ધસેન છે તેમની પહેલાં સંસ્કૃત ભાષાનો વિશેષ અભ્યાસ કે આદર નહોતો ત્યાં સુધી તો જૈનશ્રમણોમા પ્રાકૃત ભાષાનું પ્રભુત્વ હતું શ્રમણોના અભ્યાસના વિષયો પણ બ્રહ્મા નહોતા આગમ સાહિત્યના મૂળસૂત્રોને કંઠસ્થ કરાતા-વચાતા, તે સિવાય સમ્પ્રકૃતમા રહેલા વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોષાદિનો અભ્યાસ વિશેષ કરીને નહિ હોય. સિદ્ધસેને સન્મતિતર્કના અતે કહ્યું છે કે ‘તમ્હા અહિગયસુત્તેણ અત્યસપાયણમ્મિ જહ્વ’ એટલે ‘સૂત્ર (મૂળપાઠ)ને અધિગત કર્યા સાથે અર્થસંપાદન કરવામા પણ યતિ-

ત્તીએ સિદ્ધસેણ (જો) વિણ્ણવહ્ સઘં-‘જહ્ મળહ તો કરેમિ સઘયં પિ સિદ્ધતં’ । સઘો મળહ-“ ચિંતિણ્ણા વિ હમેણ પાયચ્છિત્તી, કિ પુણ જપિણ્ણ, તા ચરમ્મ તુમં પાયચ્છિત્ત ॥ ’ એટલે કે ‘પ્રાકૃત’ જિનશાસન’ એ લોકોક્તિથી લગ્નમાન થઈ સિદ્ધસેને સઘને વિનતિ કરી કે જે કહેા તો (સર્વ પ્રાકૃત) સિદ્ધાંતને સંસ્કૃતમાં કડ, પરંતુ સર્વે કહ્યું કે ‘આહું ચિતવવાથી પણ પ્રાયશ્ચિત્ત છે તો પછી બોલવાથી તો કેમ નહિ? માટે તમે પ્રાયશ્ચિત્ત લ્યો ’ આ વાતને પુષ્ટિ અન્ય પ્રબંધો પરથી મળે છે-જુઓ વૃક્ષવાદીપ્રબંધ પ્રભાવકચરિત પૃ ૯૧ થી ૧૦૩, રાજરોષ્ણરકૃત ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધમા વૃક્ષવાદી સિદ્ધસેન પ્રબંધ, પૃ ૨૦, પૌ રામચદ્રસંગૃહિત વિક્રમચરિત્ર, ચારિત્રમુદરકૃત કુમારપાલચરિત્ર, શુભશીલગણિકૃત વિક્રમાદિત્યચરિત્ર વગેરે

ઓએ યત્ન કરવો જોઈએ' એવો ઉપદેશ આપ્યો છે તે ઉક્ત વિચારને પુષ્ટિ આપે છે અર્થપરિજ્ઞાન વિના અને વ્યાકરણ, કાવ્ય, કોષ આદિ સર્વ-સાધારણ જ્ઞાન વિના મનુષ્યને નત્ત્વબોધ થઈ શકતો નથી અને બીજાને તે કગવી શકતો નથી સર્વ-સાધારણ પરિજ્ઞાનના ઉક્ત સર્વ સાધન ભારતવર્ષમા પ્રાચીનકાલથી એક માત્ર સંસ્કૃત ભાષામાજ ઉપલબ્ધ થાય છે. જૈનશ્રમણોને તે માટે ખુબ અને વિશિષ્ટ વિકાસ બનાવવા માટે સંસ્કૃત ભાષાના અધ્યયન-અધ્યાપનની જરૂર હતી આ જરૂર ત્યારે પરી થઈ શકે છે કે જ્યારે ઉત્તમ અને પ્રૌઢ વિચારના ત્રય તે ભાષામા રચાયેલા હોય અને જેને શીખવાની શ્રમણોને ખાસ આવશ્યકતા માલૂમ પડતી હોય આ માટે સિદ્ધસેને સંસ્કૃતમાજ પોતાના પ્રૌઢ અને ગભીર વિચાર લિપિબદ્ધ કરવાનું શરૂ કર્યું હતું, પરંતુ જૈનશ્રમણોમા સંસ્કૃતમા નવોજ પ્રવેશ હતો તેથી પોતાને સંસ્કૃત ભાષામા લખવાનું વિશેષ પ્રિય હોવા છતાં સર્વ શ્રમણોને પોતાના મૌલિક અને તેથી નવીન વિચારોનો પરિચય કરાવવા માટે શ્રમણસમૂહની સાધારણ અને પ્રિયભાષા કે જે તે સમયે પ્રાકૃત હતી તેમા પણ લખવાની જરૂર લાગતા 'સન્મતિપ્રકરણ' પ્રાકૃતભાષામા પોતે રચ્યું એમ અનુમાન થાય છે. એમ જો ન હોત તો પોતે સંસ્કૃત ભાષાના અત્યંત અનુરાગી અને મહાકવિ હોઈને પ્રાકૃત જેવી સરલ અને સાધારણ ભાષામા શું કામ લખત ? એટલે સિદ્ધસેને જૈનસમાજમા સંસ્કૃત ભાષાના વિશિષ્ટ લેખક અને પ્રચારક હતા. ૧૦૭

પ્રકરણ ૪ થું.

વિક્રમ સં. ૧ થી ૩૦૦.

વિમલસૂરિ, ચથુરાસ્તૂપો, મથુરાસંઘ, દિગ ખર-શ્વેતાખર લેદ.
જૈન ન્યાયશાસ્ત્રનો પ્રથમ યુગ.

અન્ને વિ જે મહારિસિ ગણહર અણગાર લલ્લમાહપ્પે ।

મળવયળકાયગુત્તે સવ્વે સિરસા નમંસામિ ॥

—વિમલસૂરિકૃત પદમચરિયં

—[૨૪ જિન ઉપરાત] ખીજ પણ જે મહા ઋષિઓ ગણધરો અણ-
ગારો મુનિઓ કે જેમણે મહાત્માપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે અને જેઓ મનવચનકાય
ગુણિવાળા છે એમને નમસ્કાર કરૂ છું

જારાસિય વિમલંકો વિમલં કો તારિસ લહઈ અત્થં ।

અમયમહ્યં ચ સરસ સરસંચિય પાડ્યં જસ્સ ॥

—કુવલયમાલા રચ્યા સં. ૮૩૪.

—જેવી કીર્તિ વિમલાકે (પદમચરિયકરે) મેળવી તેવી વિમલ કીર્તિ
કાણ મેળવી શકે તેમ છે ? કે જેની પ્રાકૃત અમૃતમયી અને સરસ છે.

૧૭૩. આ સમયમા વિમલસૂરિએ પ્રાકૃતમા પદમચરિયમ્
(પદમચરિત્ર-જૈન રામાયણ) રચ્યુ. વીરાત ૫૩૦ (વિ સં. ૬૦).
૧૦૭ આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે તે સમયમા રામાયણની

૧૦૭ પદમચરિયના કર્તા વિમલસૂરિ નાગિલ કુલના રાહુ આચાર્યના
શિષ્ય વિજયસૂરિના શિષ્ય હતા. રચનાસમય—

પચેવ ય વાસસયા દુસમાણ તીસ વરિસ સંજુત્તા ।

વીરે સિદ્ધિસુવગણ તઓ ણિવધ્ધ ઇમ ચરિય ॥

આ પ્રમાણે વીરાત સ ૫૩૦ એ વર્ષ મૂલમા રૂપરૂ આપ્યું છે, (હતાં
પણ તેની રચનાશૈલી અને ભાષાકૃતિ ઉપરથી હા હર્માન યાકોબી એમ
માને છે કે ૪ થા ૫ મા સૈદા કરતા એ ગ્રંથ લેવો નથી.) એન આચાર્યે

કથા લોકોમાં ખૂબ પ્રિય થઈ પડી હોવી જોઈએ વિ મ ૧૦૮માં ઉપર્યુક્ત ભાવડગાના પુત્ર જાવડગાએ શત્રુજય તીર્થનો ઉદ્ધાર કર્યો એમ સ ૪૭૭ મા રચાયેલું મનાતું ધ્રુવેન્દ્ર સંક્રિત શત્રુજય મા-લાત્મ્ય જળાવે છે આ મમય લગભગ પૌષ્ઠગાળાની (લાત્રના ઉપા-શ્રયની) સ્થાપના થઈ. વજ્રમ્વામી નામના એક પ્રભાવશાલી જનાચાર્ય આ સમામા થયા (અર્ગવાસ વીગત ૫૮૪-વિ મ ૧૧૪)

૧૭૪ વિ. સં. ની બીજી શતાબ્દીના અનેકા મથુરાના કકાલી ટીલાવાળા જૈન મૂર્તિથી તથા ત્યાના કેટલાક બીજા અનાથી મળેલા પ્રાચીન શિલાલેખો તથા મૂર્તિઓથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે સમયે પણ ત્યા ત્યા જૈન ધર્મનો સાચો પ્રચાર હતો એટલું જ નહિ પરંતુ મથુરા જૈનોનું એક કેન્દ્રસ્થાન હતું અહીં વર્ધમાનનું એક નાનું મંદિર બંધાવ્યાનો તેમાં લેખ છે, ઉપરાંત કેટલાક આચાર્યોના ગણ, શાખા વગેરેનો ઉલ્લેખ છે આ આચાર્યોના નામ, ગણ શાખા વગેરે શ્વેતાખર કલ્પસૂત્રમાં જે આપેલ છે તેની સાથે મળતા આવે છે તેથી તે શ્વેતાખર સિદ્ધ થાય છે. ૧૦૮

ભારતની કથા ઉપર પણ પદ્મચરિત્ર જેવો હરિવંશ ચરિત્ર નામનો પણ પ્રાકૃત ગ્રંથ રચ્યો હતો એમ કુવલયમાલામાં જણાવ્યું છે, પણ હવે તે ગ્રંથ ઉપલબ્ધ થયો નથી પદ્મચરિત્ર ડા ચાકોળીથી સંશોધિત ભાવનગરની જૈન ધ પ્ર સભાએ મુદ્રિત કરાવી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે પી ૪, ૧૦૪

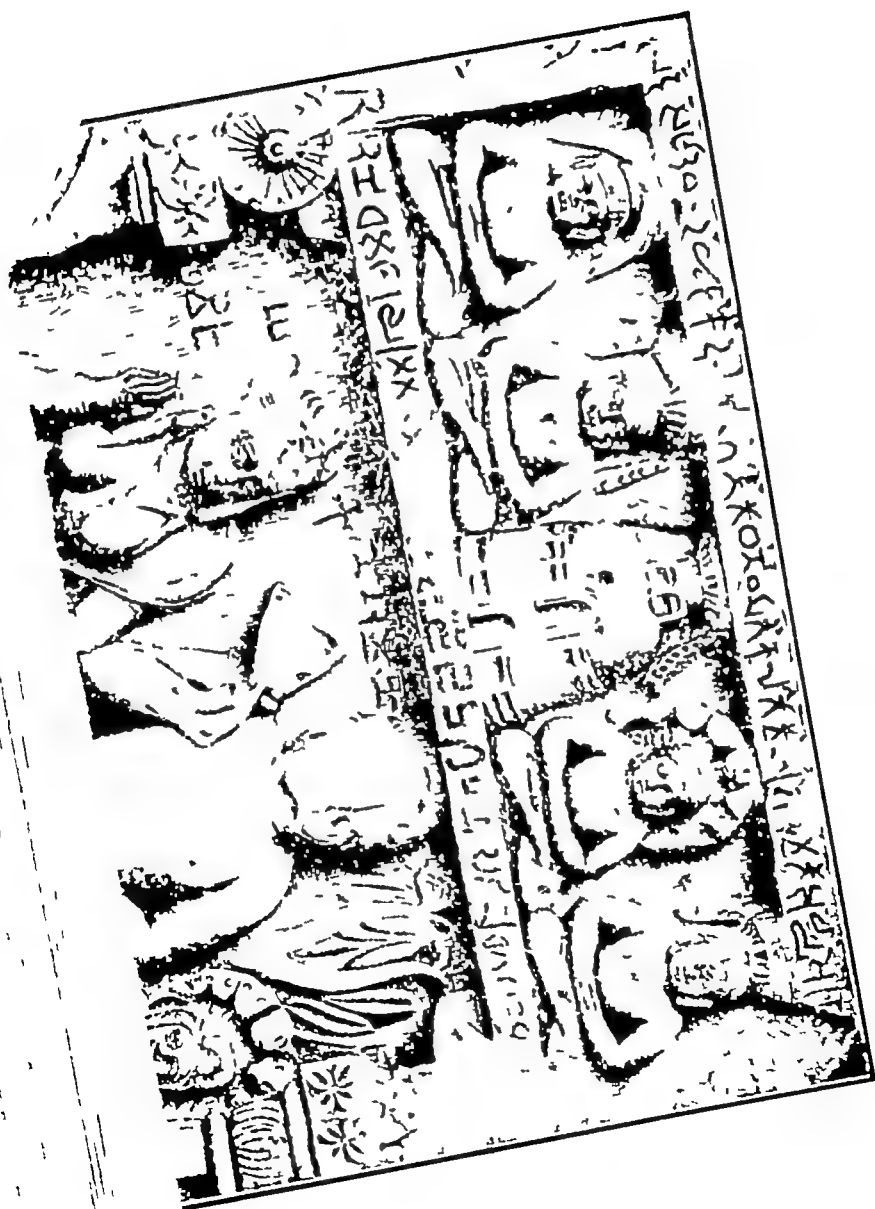
૧૦૮ ખરો અર્થ કરી આ લેખોને જૈન ખતાવનાર ડા ભગવાનલાલ ઈંદ્રજી હતા આ માટે જુઓ જર્મનમાં ડા બુલ્કરનો મૂળ ગ્રંથ અને તેનો ડા બર્જેસે કરેલ અંગ્રેજી અનુવાદ 'On the Indian Sect of the Jainas' પૃ ૪૧-૪૪ અને પરિશિષ્ટ પૃ ૪૮ થી ૬૦, Archaeological Survey Reports Vol. III plates 13-15, Smith's Mathura Antiquities આ હેલા પુસ્તકમાં એક જૈન મૂર્તિ અને નીચે જે આવક તથા ત્રણ શ્રાવિકાઓની હાલી મૂર્તિઓ છે આ ત્રણે સ્ત્રીઓએ લેધા પહેરેલા છે આ પરથી તે વખતનો પોશાક કેવો હતો તે જણાય છે

१२४

[३] विष्णोवतदासना सौम्यधी

મથુરાસંઘ-પરિપદ

જેસિ હમો અણુઓગો પયરહ અજ્ઞાવિ અહ્લ મરહમ્મિ ।

વહુનયરનિમ્ગયજસે તે વદે સંદિલાયરિણ ॥ -નદીસૂત્ર ગાથા ૩૩

—જેનો અનુયોગ અઘાપિ અર્ધ ભરત (ક્ષેત્ર)મા પ્રવર્તે છે-પ્રચલિત છે અને જેનો ચશ બહુ નગરોમા પ્રસિદ્ધ છે-વ્યાપી રહ્યો છે તે સ્કન્દિલા-આર્યને હું વંદુ છું.

૧૭૫ અગાઉ જણાવેલ પાટલિપુત્ર સઘ-પરિપદમા જૈન સૂત્રો-આગમોને બને તેટલા સંકલિત કરવામા આવ્યા હતા, છતાં તે શ્રુતિની છિન્નભિન્નતા ઉત્તરોત્તર વધતી ગઈ-એટલે ત્યાર પછી, વીર નિર્વાણથી છઠ્ઠા સૈકામા-પાટલિપુત્ર પરિપદથી લગભગ ચારસો વર્ષે-આર્યશ્રી સ્કન્દિલ^{૧૦૯} અને વજ્ર^{૧૧૦} સ્વામિની નિકટના સમયમા એક બીજી ભીષણ બારદુકાળી આવી. તે હકીકતનું વર્ણન આપતા જણાવવામા આવે છે કે -“૧૧૧બાર વર્ષનો ભયકર દુકાળ પડ્યે સાધુઓ અન્નને માટે જુદે જુદે સ્થલે હીડતા-ફરતા હોવાથી શ્રુતનું ગ્રહણ ગુણન અને ચિતન ન કરી શક્યા, એથી તે શ્રુત વિપ્રનષ્ટ થયું અને ન્યારે કરી વાર મુકાળ થયો, ત્યારે મથુરામા શ્રી સ્કન્દિલાઆર્ય પ્રમુખ સઘે મોટો સાધુસમુદાય ભેગો કરી જે જેને સાભર્યું તે બધું ૧૧૨કાલિક

૧૦૯-૧૧૦ જુઓ મેઝુગ સૂત્રની વિચાર શ્રેણી.

૧૧૧ જિનદાસ મહત્તરકૃત નદિચૂર્ણિમા ‘વારસ સવચ્છરિણ મહંતે દુઃખિક્ષે કાલે મત્તઢા અણ્ણણતો હિંડિયાણ ગહણગુણણણપ્પેહામાવાઓ વિપ્પણઢે સુત્તો, પુણો સુખિક્ષે કાલે જાણ મહુરાણ મહત્તે સાધુમ્મુદણ સંદિલાયરિયપ્પમુહસઘેણ જો અ સંમરહ ત્તિ ઇવ સંઘડિયં કાલિયસુયં । જમ્હા એવ મહુરાણ કયં તમ્હા માહુરી વાયણા મણ્ણહ । વગેરે તેજ પ્રમાણે હરિસદ્રકૃત નદી ટીકામાં છે, તથા મલયગિરિકૃત નદી ટીકા પૃ ૫૧ આ સમિતિમા છે આ સ્કન્દિલાઆર્ય પછી હિમવત્ નાગાર્જુન, ભૂતદિન્ન, લોહિત્ય, વૃધ્યગણિ અને દેવવાચક (નદીસૂત્ર કર્તા) અનુક્રમે આવે છે

૧૧૨ કાલિકશ્રુત માટે જુઓ નદિસૂત્ર

અત સંઘટિત ક્યું.” આ દુકાળે તો માડ માડ બચી રહેલ તે અનતી ઘણી વિશેષ દાનિ કરી આ ઉદ્ધાર શૂરમેન ૧૧૩૬શના પાટનગર મથુરામાં થયેલ હોવાથી તે અનતી શૌરમેની ભાપાનું મિત્રણ થયું હોવું ચંલવિત છે આ મથુરા મધ્યમાં થયેલ સકલનને ‘માથુરી વાચના’ કહેવામાં આવે છે

૧૭૬ આ સમય લગભગ એટલે વીગત ૫-૬ સંકા પછી શ્વેતામ્બર મત પ્રમાણે વીરાત ૬૦૯૧૧૪ (વિ સં. ૨૩૬) માં અને દ્વિગમ્બરની માન્યતા પ્રમાણે વિ. સ. ૧૩૬ માં દ્વિગમ્બરે અને શ્વેતામ્બરે એમ બે પક્ષ પડ્યા. પક્ષાપક્ષીમાં વધારે થતો ગયો દ્વિગમ્બરે અને શ્વેતામ્બરે એકબી પિતાના પુત્રો સ્વસ્વમત (નગ્નવાદ ને વસ્ત્રવાદ વગેરે) લઈ શખ્દ-શખ્દીના વાદોમાં ઉતરી મૂળ નાસ્તિક વાતના ભુલાવામાં પડી એક બીજાનું બળ તોડવા લાગ્યા. ઉત્તરમાંથી દ્વિગમ્બરે મુખ્ય ભાગે દક્ષિણ દેશમાં ઉતર્યા, અને તેમનું મૌલિક સાહિત્ય પ્રધાનપણે આચાર્ય કુંદકુદ, સમંતભદ્ર વગેરેથી લાજ ઉત્પન્ન થઈ પોપાયુ-વધ્યુ; અને શ્વેતામ્બરે મુખ્ય ભાગે ઉત્તરદિગ્દ, પશ્ચિમ દેશમાં-રાજપુતાના, ગૂજ-

૧૧૩ બુદ્ધો પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર-આર્યદેશ વિચાર

૧૧૪ છબ્વાસસયાઈં નવુત્તરાઈં તદ્યા સિધ્ધિ ગયસ્સ વીરસ્સ ।

તો વોઢિયાણ દિઠ્ઠી રહવીરપુરે સમુપ્પણ્ણા ॥ ૧૪૫ ॥ માં

રહવીરપુરં નયરં દીવગમુજ્જાણ અજ્જકળ્હે ય ।

સિવમ્હૂસ્સુ વહિમિ ય પુચ્છાયેરાણ કહણાય ॥ ૧૪૬ મૂં માં

—(શ્રી) વીર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થયા પછી ૬૦૯ વર્ષે બ્રાહ્મિની દષ્ટિ (દ્વિગમ્બર મત) ઉત્પન્ન થઈ રથવીરપુર (નામનું નગર) તેમાં દીપ- (નામનું ઉદ્યાન) ત્યાં આર્યકૃષ્ણ (નામના આચાર્ય આબ્યા) તેમને શિવભૂતિ (તે મત કાઢનાર) શિષ્યે સુવિધિથી પૂજીયુ, તે સ્થવિર (શર)એ કહ્યું. (વગેરે ઉત્પત્તિની વાત આગળ આવે છે)

—હરિભદ્રસંસ્કૃત આવશ્યકસૂત્ર બહુદૃષ્ટિ. પૃ. ૩૨૩

રાત, અને સૌરાષ્ટ્રમા ઉતર્યા ઉત્તર કરતા પશ્ચિમ હિંદમા શ્વેતામ્બર સપ્રદાયની સત્તા વધેલી તેથીજ છેલ્લા લગભગ પદરસો વરસનું તે સપ્રદાયનું સાહિત્ય પ્રધાનપણે કાઠીઆવાડમા અને ગૂજરાતમા લખાયું ને વિકસિત થયું દિગંબર સાહિત્ય દક્ષિણ હિન્દમા રચાયું અને વિકસ્યું.

૧૭૭ વિક્રમ બીજા સૈકામા સમંતલદ્ર નામના સમર્થ જૈનાચાર્યે આપ્તમીમાસા નામનો મહાન ગ્રંથ રચ્યો ને પોતે વનવાસ સેવતા 'વનવાસી કહેવાયા પછી બૌદ્ધાચાર્યોએ અનેક રાજ્યોને પ્રતિબોધી બૌદ્ધધર્મી કયા, સૌરાષ્ટ્ર વગેરે દેશમા સર્વતીર્થોને સ્વાધીન લીધા ને બૌદ્ધ પ્રતિમાઓએસાડવામા આવી હજી પણ તળાબ વગેરેના પવતોમાની ગુફાઓ બૌદ્ધત્વની સાક્ષી પુરે છે

૧૭૮ ઉપગ્રંથ દિગંબર અને શ્વેતામ્બર બે શાખાઓના શરૂઆતના ગ્રંથો જોતા એમ સ્પષ્ટ જણાય છે કે તેની નિરુપણપદ્ધતિ માત્ર સિદ્ધાંતરૂપે હતી તત્ત્વજ્ઞાન હોય કે આચાર હોય-બંનેનું નિરુપણ ઉપનિષદ જેવી સરળ પ્રાચીન પદ્ધતિએ થતું વૈદિક દર્શનોમા ન્યાયદર્શને વિશિષ્ટ મ્થાન અને વિદ્વત્પ્રિયતા મેળવ્યા પછી જૈન સાહિત્યમા પણ નવો યુગ દાખલ થયો ન્યાયદર્શનની તર્કપદ્ધતિનો પ્રભાવ બૌદ્ધ સાહિત્ય ઉપર પ્રથમ પડ્યો બૌદ્ધ સાહિત્ય અને વૈદિક સાહિત્ય એમ બંનેની મિશ્રિત અસર જૈન વાડ્મય ઉપર પણ થઈ, તેથી જૈનાચાર્યો પણ બૌદ્ધાચાર્યોની પેઠે પોતાની આગમ-સિદ્ધાંતની (પ્રાકૃત) ભાષા ઉપરાંત સમ્વૃત ભાષામા ગ્રંથો રચવા લાગ્યા

૧૭૯ આ પહેલા જૈન સાહિત્યમા સમ્વૃત ભાષાને મ્થાન નહોતું એમ માનવાને કાર્ષ્ણાસ પ્રમાણ નથી. પણ એટલું ખરું કે આ સમ્વૃત યુગ પહેલા જૈન સાહિત્યમા પ્રાકૃત ભાષાનું સામ્રાજ્ય હતું. જૈન સાહિત્યમા સમ્વૃત ભાષાને અને તર્કપદ્ધતિને પ્રથમ પ્રતિષ્ઠિત કરનાર શ્વેતામ્બર આચાર્ય કે દિગંબર આચાર્ય, એ કહેવું કઠણ છે, પણ એમ કહી શકાય છે કે બંને સપ્રદાયના આ પર્વિવર્તન વચ્ચે વધારે અંતર ન હોવું જોઈએ.

૧૮૦ જૈન ન્યાયશાસ્ત્રનો પહેલો યુગ—વિક્રમ પાચમા સેકા સુધીનો ગણતા તે ‘બીજરોપણ’ યુગમાં “દ્વિગ યર સાહિત્યમાં તર્કપદ્ધતિની સ્પષ્ટ પ્રતિષ્ઠા આચાર્ય સમન્તભટ્ટે અને ત્ર્યેતાલર સાહિત્યમાં તર્ક-પદ્ધતિની બલવતી પ્રતિષ્ઠા આચાર્ય સિદ્ધમેન દ્વિવાકરે કરી. આ બંનેના મમયની ઉત્તરગામીમાં ઇ સ પાચમા મહાવી આગળ લખાવી શકાય તેમ નથી અને પર્વસીમાં લગભગ ઈ. સ. ના આરંભ પહેલા નિર્દિષ્ટ કરી શકાય તેમ નથી એમ કહેવાય છે કે સમન્તભટ્ટે તત્ત્વાર્થ પર ગંધર્વમિત્ર મહાભાષ્ય ગ્રંથ કે જેનું આદિ મગલ દાસ ઉપલબ્ધ આપ્તમીમાસા-દેવાગમ સ્તોત્ર છે પાડીનું મળતું નથી સિદ્ધમેને પણ તત્ત્વાર્થ પર ગંધર્વમિત્ર મહાભાષ્ય ગ્રંથ હતું પણ તે મળતું નથી બંનેએ પોતાના દરેક ગ્રંથોમાં જૈન દર્શન, તેના પ્રણેતા અર્હન અને અને તેનો મુખ્ય સિદ્ધાંત અનેકાંત એટલા તત્ત્વોની તર્કપદ્ધતિથી સૂક્ષ્મચર્ચા કરી અન્ય દર્શનો, તેના પ્રણેતાઓ અને એકાંતનો મોપ-લાસ પ્રતિવાદ-નિરાસ કર્યો છે સમન્તભટ્ટની કૃતિઓ આપ્તમીમાસા, ચુકત્ત્વનુશાસન સ્વયંભૂસ્તોત્ર છે સિદ્ધમેનની ન્યાયાવતાર, સન્મતિતર્ક અને ઉપલબ્ધ એકવીસ બ્રહ્મીઓ છે બંનેએ પોતપોતાના સમ-દાયના જૈન ન્યાયનું બીજરોપણ કર્યું” ૧૧૫

પ્રકરણ ૫ મું.

ગુપ્ત અને વલ્લી સમય.

આચાર્ય મલ્લવાદી, જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ

(વિ સ. ૩૦૦ થી ૮૦૦)

સંસારવાદ્ધિવિસ્તારાણિસ્તારયતુ દુસ્તરાત્ ।

શ્રી મલ્લવાદિસૂરિ વૉ યાનપાત્રપ્રભ પ્રમુ ॥ —પ્રભાવકચરિત.

—દુસ્તર એવા સસાર વૃદ્ધિ રૂપી સમુદ્રમાથી નાત જેવા શ્રી મલ્લવાદી સૂરિ પ્રમુ અમારો નિસ્તાર કરો

જિનવચનનત વિપમ ભાવાર્ય યો વિવેચ્ય ગિધ્યેન્ય ।

ઇત્યમુપાદિગદમલ પરોપકારૈકકૃતચેતા ॥

ત નમત બોધજલધિ ગુણમદિરમચ્છિલવાગ્મિના શ્રેષ્ઠ ।

ચરણશ્રિયોપગૃહ જિનમદ્રગણિક્ષમાશ્રમણ ॥

—મત્તયગિરિ-ક્ષેત્ર સમાસ ટીકા ડી ૨, નં. ૧૬.

માત્ર પગેપકારી ચિત્તવાળા જેમણે જિનવચનમા ગૂઢલા વિપમ ભાવા-
ર્યને વિવેચન કરી ગિધ્યેને વિમલ ઉપદેશ આ પ્રમાણે આપ્યો એવા ભા-
ધના સમુદ્ર, ગુણમદિગ, સદ્લ વાગ્મિમા શ્રેષ્ઠ, અને ચરણ-ચારિત્ર પ્રમાથી
આગ્રિષ્ઠ જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણને નમીએ છીએ

વાક્યૈ વિશેષાતિશયૈ વિશ્વગદેહહારિમિ ।

જિનમુદ્ર જિનમદ્ર કિં ક્ષમાશ્રમણ સ્તુવે ॥

—મુનિચક્રમગિ અમમચરિત્રે.

જિનમદ્રગણિ સ્તામિ ક્ષમાશ્રમણમુત્તમમ ।

ય શ્રુતાજ્જીતમુદદદ્વે જૌરિ સિન્ધો સુવાનિવ ॥

—તિલકાચાર્ય—આવશ્યકવૃત્તિ

—વિરોપ અતિશયવાળા વિશ્વ સંદેહ હરનારાં વાક્યોથી જે જિનમુદ્ર જે-
જિન જેવા છે તેવા જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણને શુ-ચંદ ગીતે સ્તુતું ?

—વિષ્ણુએ જેમ સાગરમાથી મુધા-અનૃત હૃદય કર્યું તેમ જેણે શ્રુત-
માથી જીત (કલ્પ)ને હૃદયત કર્યું એવા જિનમ ક્ષમાશ્રમણ જિનભદ્રને સ્તુતું

૧૮૧ ગુપ્ત સમયમાં જૈન ધર્મની શી સ્થિતિ હતી તે જાણવાનું કશું સાધન હજી પ્રકાશમાં આવ્યું નથી. મિત્રાય કે તે સમય આગમો પર ગ્યાયેત્ર ભાષ્યો અને ચૃત્તિઓનો હતો એટલું જાણાય છે. ભારતના એ ગુવર્ણયુગમાં જૈન ધર્મ કેવા જીવતે જીવતો હતો તેની કલ્પના કરવા પુગતુએ કોઈ સામયિક પ્રમાણ દૃષ્ટિગોચર થતું નથી,

૧૮૨ વિક્રમ જીની ને સાતમી સદીમાં થયેલા પોતાના પૂર્વજ આચાર્યો સંબંધી નવમા શતકની આફિમાં થયેલા કુવલ્યમાલાના કર્તા ઉદ્યોતનસરિ જે કઈ તેની પ્રગતિમાં ૧૧૬ જણાવે છે તે સદી માટે ઉપયોગી ગણાશે

૧૧૬ તે પ્રગતિમાં પોતાના પૂર્વજનો પશ્ચિમ તેમજ આ પ્રમાણે આપ્યો છે કે —

‘ઉત્તરાપથમાં અદ્રભાગા નદી જ્યાં વહે છે તે પશ્ચિમ’ (પાર્વતિજ) પુરી નામની સમૃદ્ધિશાલી નગરી તોગ્ગાજની ગન્ધાની હતી તોગ્ગાજના શરૂ ગુપ્તવંશીય હરિગુપ્ત આચાર્ય ત્યાં નિવેશ કર્યો હતો તેના શિષ્ય મહાકવિ દેવગુપ્ત-(તેના) ‘મહત્તર’ પદ ધારક શિવચંદ્રે જિનવંશનાર્યે ભમતા ભમતા ક્રમે જિલ્લમાંલ નગર સ્થિતિ કરી. તેના જિય ચક્રદત્ત ગણિ નામના ક્ષમાપ્રમણ મહાત્મા યશગાત્રી થયા તેના પુષ્કળ શિષ્યો તપવીર્ય-વચન-લખિયસપત્ર થયા કે જેમણે ગૂર્જર દેરાતે દેવગુપ્તથી ગચ્છ બનાવ્યો તે પૈટી નાગ, વૃન્દ, મમ્મદ, દુર્ગ, આચાર્ય અગ્નિગર્મા, અને છઠ્ઠા વટેશ્વર મુખ્ય હતા. વટેશ્વરે આ-નશનપ્ર (?) નામના નગરમાં એક રમ્ય જિનમંદિર બનાવ્યું કે જેના મુખ દર્શનથી કોઈ પામેલો શાત થઈ જાય તેના અતિમ શિષ્ય તત્ત્વાચાર્ય તપ-શીલ આદિ નામ પ્રમાણે યથાર્થ ગુણવાળા હતા, અને તેના શિષ્ય દ્વાક્ષિણ્ય ચિન્ડ (કપતામગણ) ઉદ્યોતન સૂત્રિએ જી દેવીએ આરેલ દર્શનના ભાવથી વિલસીને કુવલ્યમાલા કથા રચી આચાર્ય વીરભદ્ર અને હરિભદ્ર તેના વિદ્યાગુરુ હતા.’

(આમાથી) ગુજરાતમાં પ્રસરેલા જૈન ધર્મના પ્રાગમિ-ઈતિહાસ પર પ્રકાશ પડે છે-અણહિયાપુરના ગાસનજાળમાં ઉત્કર્ષ પામેલો જૈન ધર્મ, મૂળ કઈ બાળુએથી નળ ગજગતમાં પ્રવિષ્ટ થયો અને કયા આચાર્યના સયમબળે ગૂર્જરભૂમિ જૈન મંદિરોથી મહિત થઈ એ વિષયનો કેટલોક ખુલાસો

૧૮૩ ગુપ્ત વંશના એક જૈનાચાર્ય નામે હરિગુપ્ત ૧૧૭ તે ગુપ્ત સમ્રાટને વિચરિત કરનાર તોરમાણ-હુણ સમ્રાટ તોરમાણના ગુરુ હતા તોરમાણ વિક્રમ ૭૬૧ સદીમાં થયો એક દેવગુપ્ત નામના

આમાથી મળી આવે છે જૈન ધર્મ પાળનારી બધી વંશ્ય ભતિઓ-ઓસ-વાલ, પોગવાડ, શ્રીમાલ, વગેરેનું મૂળસ્થાન હિન્તમાલ ક્રમ છે અથવા બિન્તમાલથી નીકળેલી એ ભતિઓએ શા કાળથી જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો-એ બહુ મહત્વના પ્રશ્નના ઉકેલની દિશા પણ આમાથી સૂઝી આવે તેમ જ હલ્લેએલ તોરમાણ-તોરમાય તે હુણોનો પ્રબળ નેતા-હુણ સમ્રાટ કે જેણે ગુપ્ત સામ્રાજ્યને તોડ્યું અને માલવભૂમિને વિ. સ. ૫૬૬ માં ડબી, તે છે તેના પુત્ર મહાવીર બિહિરકુલની રાજધાની સાકલ (પંતબન સિયાલકાટ) હવે પંવઝયા (સ પાર્વતિમાં કે પાર્વતી) નગરી ચરનચંગની Polafato નામનું પંતબન પાટનગર ક્ષત્ર્ય હોય, ચદ્રમાગા તે પંતબની ચદ્રમાગા-ચીનાબ નદી

૧૧૭ કનિગડામ સાકેબને સને ૧૯૮૪માં અહિંસાચાર્યો એક તાળાનો ગિરકો મળી આવ્યો હતો જેની એક બાજુએ પુન્યસંહિત કથા છે અને બીજી બાજુએ શ્રી મહારાજ હરિગુપ્તસ્ય આરુ વાક્ય આવેલેલું છે તેનો સમય વિક્રમ ૬૬૧ સદીનો જ છે અક્ષ-ગતી આકૃતિ પગી અને નામની સરખામણી કપરથી આ ગિરકો ત્રણ ગુપ્તવંશી રાજાઓના હોને બોલે છે ગિરકો પાંચમી મૂર્તિ પગી જે રાજાને ગુપ્ત તેની ધાર્મિક બાબતો બતાવે છે ચલિ-વૈદિક ધર્માનુચયી રાજાના ગિરકો પર યતીય અધ્ધની, વિપાકમજ્જના પર લક્ષ્મીની, શિવમજ્જના પર વૃષભની, બૌદ્ધતા પર વૈષ્ણવી આગતિ જોમ ધર્મનામતા પ્રમણે આગતિઓ નામિત કરવામાં આવેલી મતાય છે તો કલ્પ હરિગુપ્તના ગિરકોની કલ્પની આકૃતિ તે જતથ તિસાથી હોય એમ પુરના થાય કારણકે પુષ્પ મહિત રાજા એ જૈનોમાં ગુરુગિરક હતાકલ્પ મમતે જે જૈનોએ કલ્પકાને એક માન્ય વસ્તુ ગણેલી છે; અને હવે મગધકામાં પુ. ૧ ચિન્તનરીતે તેને કલ્પ-તે આવેબન નવ માં આવે છે મહામાયી મળી આવેલા કલ્પ સમયના જન આપત્યાગેમે મા આ કૃત્તિ-કલ્પની મહિતે મળી આવે છે, અને કલ્પ-કલ્પિતિમિત પુરુષ-ગાયે એ અને રીતે કલ્પકલ્પ થાય છે—નિતિ-નિતને કલ્પમાલપરનો લેખ

મંદિર બધાવરાવ્યુ (કુવલયમાલા પ્રગતિ) ઉક્ત વડેસગ્ના શિષ્ય તત્ત્વાચાર્ય નામે થયા તે તપ તેજથી મોહછપક હતા. આ કદાચ આચારાગ અને સૂત્રકૃતાગ સૂત્ર પગ સમ્પૂર્ણ વ્યાખ્યાઓ રચનાર શીલાક અપરનામ તત્ત્વાદિત્ય ગતિ હોય ૧૨૧

મહલવાદી.

૧૮૬ દંતકથા પ્રમાણે વલ્લભીપુરમા (લાલનુ વળા-કાડીઆવાડ) ડ્રશીલાદિત્ય રાજા હતો તે બૌદ્ધ થયા હતો પછી ધનેશ્વરમંદિરો તેને જૈન કર્યો. આ સૂરિએ મ ૪૭૭ મા શત્રુજય માહાત્મ્ય ગ્યુ કહેવાય છે

અન્ય કથન પ્રમાણે (દ્વાદશાગ) નયચક્રવાલ (કા. વડોદરા નં ૨૮) નામના પ્રસિદ્ધ ન્યાય ગ્રંથના રચનાર મહલવાદીનામના ‘શ્વેતપટ ક્ષમાશ્રમણે’ તે રાજાની સલામા બૌદ્ધોને હરાવી સૌગંધમાથી દૂર કર્યા-૧૨૨વીરાત્ ૮૮૪ (વિ. સ ૪૧૪).

૧૨૧ તત્ત્વાચાર્ય અને તત્ત્વાદિત્ય એ નામોમાં સામ્ય છે શીલાક એ ઉપનામ છે, ને તેમાં રહેલ શીલ તે તપતેજથી મોહછપક-પ્રકટગુણ અને આદિત્ય સમાન એ વિશેષણો તત્ત્વાચાર્ય માટે કુવલયમાલાકારે મૂક્યા છે તે પરથી બંને એક હોવા સંભવ છે હતા આચારાગ સૂત્રની દીકામા આપેલા રચનાસંવત્નો જ્યા સુધી સ્પષ્ટ નિર્ણય ન થાય ત્યા સુધી આ વિચારની ચોક્કસાઈ થઈ શકે તેમ નથી આ તત્ત્વાચાર્યના શિષ્ય ઉદ્ધોતનસૂરિએ કુવલય-મહા રચી તે સંબંધી હવે પછી કહેવામા આવ્યુ છે

—જિં નો ઉક્ત લેખ.

૬ વિક્રમાદિત્ય તે હિંદુ, શીલાદિત્ય તે બૌદ્ધ, ધર્માદિત્ય તે જૈન, એમ નામ પડ્યા લાગે છે એવા પ સુખલાલનો મત છે

૧૨૨ શ્રીવીરવત્સરાદય શતાષ્ટકે ચતુરશીતિસંયુક્તે ।

જિગ્મે સ મહવાદી બૌદ્ધાસ્તદ્ વ્યન્તરાશ્વાપિ ॥

પ્રમા. ચ. પૃ. ૭૪.

૧૮૭ નયચક્રવાલ-ટુંકમાં નયચક્ર એ જૈનન્યાયનો ગ્રંથ છે. “ન્યાયમાં તો જૈન સાહિત્ય લગભગ બધું સંસ્કૃતમાં જ લખાયેલું છે. જૈન ન્યાયની વિશેષતા એના અનેકાન્તદર્શનમાં છે અનેકાન્ત દર્શન એટલે નય અને પ્રમાણનો મેળ જેનેતર દર્શનોમાં ચર્ચાયેલી જ વસ્તુ ન્યારે જૈનદર્શન ચર્ચે છે ત્યારે તે ચર્ચામાં ક્રૂત મુખ્ય વિશેષતા અનેકાન્ત દૃષ્ટિની જ હોય છે એજ વસ્તુને ન્યારે નય અને પ્રમાણથી એટલે એક દૃષ્ટિબિંદુથી તેમજ અનેક દૃષ્ટિબિંદુઓથી વિચારવામાં આવે છે, ત્યારે તે જૈનદર્શનની કસોટીમાં ઉતરી તેને માન્ય થાય છે. વિષય ગમે તે હોય પણ તેને જોવા અને વિચારવાની પદ્ધતિ જૈનદર્શનમાં એક છે અને તે પદ્ધતિ અનેકાન્તવાદની આ કારણથી અનેકાન્ત જ જૈનતત્ત્વનો આત્મા છે. ‘કઈ વસ્તુ માનવી, કઈ ન માનવી, માનવી તો કેવા રૂપમાં માનવી, દેશકાળ પરત્વે કયા અંશમાં પરિવર્તન કરવું અને કયા અંશમાં ન કરવું’ એ બધું જો અનેકાન્ત દૃષ્ટિએ વિચારાય તો તે જૈન પ્રકાર.

૧૮૮. “આજ કારણથી અનેકાન્તનું મહત્ત્વ સ્થાપનારા અને તેનું સ્વરૂપ વર્ણવવા વાળા સેકડો ગ્રંથો જૈન સાહિત્યમાં લખાયેલા છે. દશમાં સૈકા પછી લખાયેલ ગ્રંથોને બાદ કરીએ તો તે વિષયના બે મહાન ગ્રંથો જૈન સાહિત્યમાં છે. એ બેમાં એક સિદ્ધસેન દિવાકર કૃત સન્મતિતર્ક (કે જેના વિષે અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે) અને બીજો આ ગ્રંથનું મહાવાદી કૃત નયચક્ર નયચક્રમાં તેના નામ પ્રમાણે મુખ્ય વિષય ‘નય’નો છે અને સન્મતિમાં ‘નય’ ઉપરાન્ત જ્ઞાન અને જ્ઞેયનું પણ વર્ણન છે. સન્મતિ મૂળ પ્રાકૃતમાં છે ને નયચક્ર સંસ્કૃતમાં છે. સન્મતિ પર અલયદેવસંરિકૃત સંસ્કૃત ટીકા છે કે જેના વિષે હવે પછી જોઈશું, અને નયચક્ર પર સંસ્કૃત ટીકા શ્રી સિંહ ક્ષમાશ્રમણની રચેલી છે. મૂલ અને ટીકાના રચનાર આ ચારે ધુરધર વિદ્વાનોએ જૈન ન્યાયના વિકાસમાં અસાધારણ ફાળો આપ્યો છે. પ્રસ્તુત બે ગ્રંથોમાં સન્મતિતર્ક મૂળ ઉપલબ્ધ છે ન્યારે

નયચક્ર મળ ઉપજાવ્ય નથી, માત્ર તેની ટીકા મુદ્રણ છે ઉપાધ્યાય શ્રી ચરોતિજ્ઞયજ્ઞએ નવ બ્રહ્મ અને ખડિનપ્રાય પ્રતિઓ પઠ્યો નયચક્રનો છેલ્લો આદર્શ તેયાર કર્યો હોય તેમ તેની કોઈ કોઈ પ્રતિમા મળતા છેલ્લા ઉલ્લેખથી દેખાય છે છતાં તેની પાસુ શુદ્ધ પ્રત મળતી નથી મળ નહીં વિષય નયનો, ચર્ચા સૂક્ષ્મ, પદ્ધતિ વિવિધ ભાગાવાળી, અને શાસ્ત્રાર્થો લાગ્યા તથા તર્કનિષ્ઠ અને તે ઉપગત પુષ્કળ અશુદ્ધિ તેથી આ ગદ્યન ગ્રંથના ઉદ્ધારનું કાર્ય ગદ્યનનમ અન્યુ છે. છતાં આવી ગ્રંથિતિમા પાસુ એ ગ્રંથ સચવાઈ ગેલા છે એ માત્ર જૈન સાહિત્યનું નહિ પણ ભાગ્યનીય સાહિત્યનું મુદ્દા મહત્વાન્ય છે” ૧૨૩

૧૮૯ આ મદ્વવાદીએ જૌદ્વાચાર્ય ધર્મોત્તરિ કૃત મુખમિદ્ધ ન્યાયબિંદુ પર અન્ય જૌદ્વાચાર્ય ધર્મોત્તર કૃત ટીકા પર ટિપ્પન નામે ધર્મોત્તર ટિપ્પન રચ્યું કહેવાય છે આ આચાર્યે નયચક્ર ઉપરાત સન્મતિતર્કવૃત્તિ આદિ રચેલ જણાય છે તે તેમનું ચરિત્ર પ્રભાવક ચરિત્ર, પ્રજ્ઞધર્મિતામણિ, સમ્યક્ત્વસપ્તનિવૃત્તિ, પ્રજ્ઞધર્મોપ આદિમા મળે છે શ્રી હેમાચાર્ય પોતાના સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસનમા તાર્કિક શિરોમણિ—ઉત્કૃષ્ટ તાર્કિક કહી આ આચાર્યનો ઉલ્લેખ કરે છે ૧૨૪ આમનો સમય પ્રભાવક ચંદ્રાર વિ સ. ૪૧૪ નો આપે છે પરંતુ ન્યાયબિંદુ—ટીકાકાર ધર્મોત્તરનો સમય પાત્રાત્ય વિદ્વાનો વિક્રમ સાતમી સદીમા (સને ૮૩૭ લગભગ) મૂકે છે તે ગણતરીએ આ ટિપ્પનકાર તેની પછીના સમયમા વિદ્યમાન સભવે. ૧૨૫ યાતો ટિપ્પનકાર મદ્વવાદી બીજા મદ્વવાદી હોવા ધટે

૧૨૩ પં મુખલાલ અને પ બહેચરદાસનો લેખ નામે ‘નયચક્ર’-જૈનયુગ ભાદ્રપદ સ ૧૯૮૪

૧૨૪. ઉત્કૃષ્ટેન્નૂપેન ૨।૨।૩૯।। અનુમલ્લવાદિન. તાર્કિકા: 1

—સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન બૃહત્ ટીકા.

૧૨૫ ડૉ. સતીશચંદ્રકૃત History of the Medieval School of Indian Logic પૃ ૩૪-૩૫. પંડિત લાલચંદ-નેસલમેર લં. સૂચી અપ્ર-

૧૯૦ જૈન સાધુઓના આચારમા શિથિલતા આવી ને તેને પરિણામે કેટલાક જૈન સાધુઓ ‘ચૈત્યવાસી’ થયા વીરાત્ ૮૮૨ ૧૨૬(વિ સ ૪૧૨)

૧૯૧ ચૈત્યવાસી સખધી થોડુંક કહીશુ. મુલમાર્ગ—શ્રી મહા-વીરપ્રણીત આચાર માર્ગના તીવ્ર વિચારબેદને લીધે દિગમ્બર ને શ્વેતામ્બર પક્ષ પડ્યા એ કહેવાઈ ગયું છે ત્યાગ્યાદ કષ્ટક શિથિલતા પ્રવેશ પામતા ચૈત્યવાસી સાધુઓના શિથિલતાપ્રદર્શક આચારવિધિ-ઓના નિયમો થયા અને પ્રકટપણે તેનું ‘ચૈત્યવાસી’ નામ વીરાત્ ૮૮૨ કે ૮૮૪ મા પડ્યું તેવા નિયમોનું દિગ્દર્શન, ચૈત્યવાસ સામે પ્રખલ રીતે ઝુઝનારા—સમર્થ સુધારક અને પ્રખર વિદ્વાન જૈનાચાર્ય હરિભદ્રસિંહ ‘સંબોધપ્રકરણ’ નામના પોતાના અથવા સારી રીતે આપે છે—“ચૈત્ય અને મઠમા તેઓ વાસ કરે, પૂજા માટે આરતી કરે, જિનમંદિર અને શાળા (પૌપધશાળા—વ્યાખ્યાનમંદિર) ચણાવે, મંદિરના દ્રવ્ય (દેવદ્રવ્ય)નો સ્વજાત માટે ઉપયોગ કરે, શ્રાવકો પાસે શાસ્ત્રની સૂક્ષ્મ વાતો કહેવા—અતાવવાનો નિષેધ કરે, મુહૂર્ત કાઢી આપે, નિમિત્ત બતાવે, રંગેલા સુગંધિત યા ધૂપિત વસ્ત્રો પહેરે, સ્ત્રીઓ સામે ગાય, સાધ્વીઓનું લાવેલું વાપરે, ધનનો સચય કરે,

સિદ્ધ ગ્રંથકૃત પરિચય પૃ ૨૯; વે ૦ ન ૧૦૪૧-૪૨ ન્યાયખિન્દુ એ મૂળ ખોલ તાર્કિક દિગ્દર્શનાગતા એક ગ્રંથ પર વાર્તિક છે ધર્મોત્તર કૃત ન્યાયખિન્દુ દીકા માટે જુઓ પી ૩, ૩૩ મહાવાદિકૃત ધર્મોત્તરટિપ્પનની સં ૧૨૩૧ માં લખાયેલ તાડપત્રની પ્રત પ્રાટ્યક્ષ્યકારમા છે. પી. ૫, પરિ પૃ ૧.

૧૨૬ ધર્મસાગર પોતાની પદાવલીમા વીરાત્ ૮૮૨ ચૈત્યસિયતિ. એમ જણાવે છે,—જુઓ જૈન તત્ત્વાદર્શ પરંતુ વારસ વામસણહિ સદૃહિં નિવ્વુઅસ્સ વીરસ્સ । જિણઘરમઠ આવાસો પગપિઓ સાયસીલેહિ ॥ —ગાથાસહસ્રી. ગા ૯૮ પી ૩, ૨૮૪. તેમા વીરાત્ ૧૨૫૦ (વિ સં ૮૮૦) કહેલ છે.

કેશલોચ ન કરે, મિષ્ટાદાર મેળવે—તાબડ વી દ્વંધ વગેરે તથા કળકુલ અને સચિત્ત પાણી વાપરે, અનેક પાત્રાદિ જોડા વાદન વસ્ત્રો શય્યા રાખે, કેડ પર કાગળ વગર કટિવસ્ત્ર ગણે, તેજ ઝાળાવે, સ્ત્રીઓનો પ્રસંગ ગણે મૃત ગુરુઓના દાહસ્થળો પર પીડા ચણાવે, યજ્ઞ કરે, જિનપ્રતિમા વેચે, ગ્રહસ્થોત્તુ ગણુમાન ગણે, સ્ત્રીઓ મનસૂ વ્યાખ્યાન આપે, પેસાથી નાના બાલકોને ચેલા કરે, વંદુ મત્રાદિ કરે, અનેક ઉજમણા કરે, સાધુઓની ‘પ્રતિમા’—ત્રનવિશેષ ન પાળે વગેરે વગેરે ”૧૨૭ આમ ચેલવાગી માધુઓ અમર્યાદ અતી વધતા ગયા

૧૨૭. સર્વોવ પ્રવરણ (પ્ર. અમદાવાદની જૈન ગ્રંથ પ્રગટન સમા) જુઓ પૃ. ૧૩ થી ૧૮ કે જેમા ગુર્વધિકારમા પાસત્યાનિ અને અવદનિઃ મુનિઓનો ચિતાર આપ્યો છે તેમાથી થોડી માયાઓ અત્ર મૂકવામાં આવે છે —

ચેઇયમઢાઇવાસં પૂયારમાઇ નિચ્ચવાસિત્ત ।
 દેવાઇદન્વભોગં જિખહરસાલાઇકરણં ચ ॥૬૧॥
 મયકિચ્ચ જિખપૂયાપરુવણ મયધણાણ જિખદાણે ।
 ગિહિપુરઓ અંગાઇપવયણકહણં ધણઠાણ ॥૬૮॥
 નરયગઇહેઝ જોઝસ નિમિત્તતેગિચ્છમત જોગાઇ ।
 મિચ્છત્તરાયસેવં નીયાણ વિ પાવસાહિજ્જ ॥૬૩॥
 વત્થાઈં વિવિહવણ્ણાઈં અઈસિયસદ્દાઈ ધૂવવાસાઈ ।
 પહિરજ્જઈ જત્થ ગણે તં ગચ્છ મૂલગુણમુક્કં ॥૪૬॥
 અન્નત્થિયવસહા ઇવ પુરઓ ગાયંતિ જત્થ મહિલાણ ।
 જત્થ જયારમયારં ભણંતિ આલ સગ દિત્તિ ॥૪૯॥
 સંનિહિ માહાકમ્મં જલફલકુસુમાઈ સન્વ સન્નિત્તં ।
 નિચ્ચં દુતિવાર મોયણ વિગઇલવગાઈ તવોલ ॥૫૭॥
 કીવો ન કુણઈ લીય, લજ્જઈ પડિમાઈ જહ્મુવણેઈ ।
 સોવાહણો ય હિહેઈ, વંધઈ કહિપટ્ટયમકજ્જે ॥૩૪॥

૧૯૨. શિવશર્મશ્ચરિ નામના એક મહાન આચાર્ય થયા તેમનો સમય અનિશ્ચિત છે તેમણે ૪૭૫ ગાથાનો કર્મપ્રકૃતિ ૧૨૮નામનો ગ્રંથ દષ્ટિવાદના બીજા પૂર્વભાષી ઉદ્ધાર કરી રચ્યો છે (મુદ્રિત), તે તેમને વિં સ. ૫૦૦ ના અરસામા મૂકી શકાય વળી તેમણે ૨૧૬ નામનો કર્મ ગ્રંથ (૭ પ્રાચીન કર્મ ગ્રંથ પૈકી પાંચમો) ગાથા ૧૧૧ મા રચ્યો છે.

૧૯૩ ચંદ્રર્પિ મહત્તર થયા તે બધા પ્રાચીન સમયમા થયા જણાય છે તે પ્રાય આ સમયમા થયા હશે એમ ગણી ચાલી તેમનો ઉલ્લેખ કર્યો છે તેમણે પંચસંગ્રહ ૧૨૮નામનો કર્મ વિષયક ગ્રંથ રચ્યો છે—તેમા ૨૧૬, સમતિકા, કૃપાયપ્રાભૂત, સત્કર્મ અને કર્મ પ્રકૃતિ એ પાંચપાંચ પાંચ વસ્તુઓનો સંગ્રહ કર્યો છે તેથી તે પંચ-સંગ્રહ કહેવાય છે. (મુદ્રિત). તેની ગાથા ૯૬૩ છે અને તે પર તેજ કર્તાએ—સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ ૯૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ રચી છે આમા ‘સમતિકા’ (સત્તરિકા)ને પોતે દષ્ટિવાદના નિસ્પર્શ જણાવે છે.

વલ્લભી‘સંઘ’-પરિષદ—

૧૯૪ આ પછી જન ‘મૂત્રો’-આગમો સંબંધમા નવી ઘટના

વત્યોવગરણપત્તાઈ દવ્વં નિયનિસ્સણ સંગહિયં ।

ગિહિ ગેહમિ યજેસિ તે કિણિણો જાણ ન હુ મુણિણો ॥૧૧॥

ગિહિપુરઓ સજ્ઞાયં કરંતિ અણ્ણોણમેવ ઝૂઝ્ઞતિ ।

સીસાહ્યાણ કજ્જે કલહવિવાય ઉર્હરેંતિ ॥૧૬૨॥

કિ વહુણા મણિણં વાલાણં તે હવંતિ રમણિજ્ઞા ।

દક્ખાણ પુણ એ વીરાહગા છન્નપાવદહા ॥૧૬૩॥

૧૨૮ કર્મપ્રકૃતિ ૫૦ મલયગિરિએ રચેલી વૃત્તિ મુદ્રિત થઈ છે (પ્ર. જૈન ધ સભા, ને દે લા. ન. ૧૧)

૧૨૯ ‘સટીકા: સત્વાર પ્રાચીના’ કર્મગ્રન્થની પ્રસ્તાવના પંચસંગ્રહ મૂળ અને તે પરની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ આં સમિતિ ન. ૪૭ મા મુદ્રિ

થઈ. ૧૩૦ પ્રકૃતિની અકૃપાથી પાછી આરદ્રકાળીએ વીગત ૧૦ મા

૧૩૦ અમયમુન્દગણિ પોતાના મામાચારી ગતકમા નાણુવે ૭ કે -

શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણેન શ્રી વીરાદ્ અશીત્યત્રિક નવગત (૧૮૦) વર્ષે જાતેન દ્વાદશવવાય દુર્ભક્તવગાન્ વહુતર માયુ-વ્યાપ્ત્તા વહુશ્રુતવિચ્છિન્ના ચ જાતાયા + + + મવિગદ્ મળાલોકોપનારાય, શ્રુતમક્તયે ચ શ્રી નઘાગ્રહાદ મૃનાવશિષ્ઠ તદાકાલીન મર્વમાયુન વલમ્યા-માકાર્ય તન્મુનાદ્ વિચ્છિન્નવગિષ્ઠાન્ ન્યૂનાવિકાન્ ત્રુટિનાઽત્રુટિનાન્ આગમા લાપકાન અનુક્રમેણ સ્વમત્વા મફલત્ય પુસ્તકાન્ડા કૃતાં । તનો સૂલતો ગણવર માપિતાનામપિ તન્મફલનાન્તર મવેપામપિ અગમાના કર્તા શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ એવ જાન ।

અર્થાત્—‘શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે આરદ્રકાળીને કીચે ઘણા સાધુઓનો નાશ થયે અને અનેક બહુશ્રુતોનો વિચ્છેદ થયે, શ્રુતમક્તયી પ્રેરાઈ ભાવી પ્રબળતા ઉપકાર માટે શ્રી વીગત ૯૮૦ વર્ષે શ્રી સઘના આશ્રુથી ને કાળે બચેલા સાધુઓને વડલાપુરમા બોલાવી તેઓના મુખથી અવશેષ ગૂંધેલ ઓછા વધતા, ત્રુટિત અને અત્રુટિત આગમના પાઠોના અનુક્રમે પોતાની બુદ્ધિથી સાકળી પુસ્તકારૂઢ કર્યા આવી રીતે મૂળમા સૂત્રો ગણધરોનાં શુદ્ધેલા હોવા છતાં દેવર્ધિગણિએ તેણુ પુનઃ સકલન કરેલુ હોવાથી તે બધા આગમોના કર્તા શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણને કહેવાયા

શ્રી વિનયવિનયે લોકપ્રકાશ (સ ૧૬૯૬) મા નીચેનુ જણાવેલુ છે તે વધારે ઉપયુક્ત છે —

દુર્ભિક્ષે સ્કન્દિલાચાર્ય-દેવર્ધિગણિવારકે ।

ગણનાઽભાવત સાધુ-સાધ્વીના વિસ્મૃત શ્રુતમ્ ॥

તત્ સુભિક્ષે સજાતે સઘસ્ય મેલકોઽભવત્ ।

વલમ્યા ચ મથુરાયા ચ સૂત્રાર્થઘટનાકૃતે ॥

વલમ્યા સગતે સંઘે દેવર્ધિગણિરગ્રણી ।

મથુરાયા સગતે સ્કન્દિલાચાર્યોઽગ્રણીરમૃત્ ॥

તત્તથ્ વાચનામેદસ્તત્ર જાત ક્વચિત્ ક્વચિત્ ।

વિસ્મૃતસ્મરણે મેદો જાતુ સ્યાદુમયોરપિ ॥

સૈકામા દેશ પર પોતાનો પળે ચલાવ્યો, તે વખતે તો ઘણા બહુ-
શ્રુત વિક્ષાનોનું અવસાન થવા સાથે જે છર્ણુશીર્ણુ શ્રુત રહેલું હતું,
તે બહુજ છિન્નભિન્ન થઈ ગયું હતું. શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે ખાર
દુકાળીને લીધે ઘણા સાધુઓના નાશ થતા અને અનેક બહુશ્રુતોનો
વિચ્છેદ થતા, શ્રુતભક્તિથી પ્રેરાઈ ભાવી પ્રજાના ઉપકાર માટે વીરાત્
૯૮૦ માં (વિ સં ૫૧૦ માં) શ્રી સધના આગ્રહથી તે કાળે બચેલા
સાધુઓને ઉપર્યુક્ત વલ્લભીપુરમાં બોલાવી તેઓના મુખથી અવશેષ

તતૈત્તતોડર્વાચીનૈશ્ચ ગીતાયં પાપમીરુમિં ।

મતદ્વય તુલ્યતયા કક્ષીકૃતમનિર્ણયાત્ ॥

—દુર્ભિક્ષ થતા સ્કન્દિલાચાર્ય અને દેવર્ધિગણિના વારામાં ગણનાના
(હમેશ ભણી જવાના) અમાવથી સાધુ સાંવીને શ્રુત વિસ્મૃત થયું પછી
સુકાળ જતા સધનું મળતું વલ્લભીમાં અને મથુરામાં સૂત્રાર્થની ઘટના કરવા
માટે ગયું, વલ્લભીમાં મળેલા સધમાં અગ્રણી દેવર્ધિગણિ હતા, મથુરામાં
મળેલા સંધના સ્કન્દિલાચાર્ય અગ્રણી હતા ત્યાર પછી અહીં તહી તેમાં
વાચનાભેદ-પાઠભેદ થયો જાનનેનો ભેદ વિસ્મૃતનું સ્મરણ કરતા નિયમે
થાય ત્યાર પછી અર્વાચીન પાપભીર ગીતાર્થોએ આગળથી નિર્ણય બાધ્યા
વગર જાને મતને સરખી રીતે ક્ષામા મૂક્યા

શ્રી મલયગિરિજનો પાણુ ન્યોતિન્નરડ વૃત્તિ પૃ ૪૧ (પ્ર૦ રતનામ
ઋષભદેવ કેશરીમલ)માં લગભગ ઉપર જેવો ઉલ્લેખ છે -ઈહ સ્કન્દિલાચાર્ય
પ્રવૃત્તો દુષ્માનુભાવતો દુર્ભિક્ષપ્રવૃત્ત્યા સાવૂના પટનગુણનાદિકં સર્વસ-
પ્યનેગત્, તતો દુર્ભિક્ષાતિક્રમે સુમિષ્ણપ્રવૃત્તૌ દ્વયો સંઘયો મેલાપકોડમવત્ ।
તદયથ-एको वलभ्या, एको मथुरायां, तत्र च सूत्रार्थसंघटनेन परस्पर वाच-
नामेदो जात । विस्मृतयो हि सूत्रार्थयो-स्मृत्वा स्मृत्वासंघटने भवत्यवश्य
वाचनामेदो, न काचिदनुपपत्ति ॥ જુઓ ગચ્છાચાર પ્રકીર્ણક ટીકા-વિનય-
વિમલકૃત પૃ ૩ (પ્ર દયાવિમલગ્ર થમાલા) આ ઉપરથી કોઈને એમ થાય
કે વલ્લભી અને મથુરાની વાચનાઓ લગભગ એક કાળે થઈતો તે માન્યતા
ચોગ્ય નથી કારણ કે સ્કન્દિલાચાર્ય (માથુરી વાચના કરનાર), દેવર્ધિગણિ
(વલ્લભી વાચના કરનાર વીરાત્ ૯૯૩) કરતા ઘણા બહુજાણે જુઓ અગાઉ કુટનોટ

અધ. ૧૩૦ પ્રકૃતિની અકૃપાથી પાછી આરદ્રકાળીએ વીગત ૧૦ મા

૧૩૦ સમયમુન્દરગણિ પોતાના સમાધાની શતકમા જણાવે છે કે -

શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે શ્રી વીરાદ્ અશીત્યવિક નવગત
(૯૮૦) વર્ષે જાતેન દ્વાદશવપાય દુર્ભિક્ષવગાન્ વહુતર માધુ-વ્યાપત્તા
વહુશ્રુતવિચ્છિન્નૌ ચ જાતાયા + + + મવિગદ્ મવ્યલોકોપકારાય,
શ્રુતમક્તયે ચ શ્રી મધાગ્રહાદ્ મૃનાવશિષ્ઠ તદાકાલીન સર્વમાયૂન્ વલમ્યા-
માકાર્ય તન્મુખાદ્ વિચ્છિન્નાવગિષ્ઠાન્ ન્યૂનાધિકાન્ ત્રુટિનાઽત્રુટિનાન્
આગમા લાપકાન્ અનુક્રમેણ સ્વમત્યા સકલગ્ય પુસ્તકાન્ઠા કૃતાં । તતો
મૂલતો ગણધર માપિતાનામપિ તન્સકલનાન્તર સર્વેપામપિ આગમાના કર્તા
શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ એવ જાન ।

અર્થાત્—‘ શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે આરદ્રકાળીને કીચે ધણા સા-
ધુઓનો નાશ થયે અને અનેક બહુશ્રુતોનો વિચ્છેદ થયે, શ્રુતમક્તયી પ્રેરાઈ
લાવી પ્રજના ઉપકાર માટે શ્રી વીરાત્ ૯૮૦ વર્ષે શ્રી સવના આગ્રહથી તે
કાળે બચેલા સાધુઓને વલ્લભીપુરમા બોલાવી તેઓના મુખથી અવશેષ રહેલ
ઓછા વધતા, ત્રુટિત અને અત્રુટિત આગમના પાઠોના અનુક્રમે પોતાની
બુદ્ધિથી સાકળી પુરતકારૂઢ કર્યા આવી રીતે મૂળમા સૂત્રો ગણધરોનાં
ગુથેલાં હોવા છતાં દેવર્ધિગણિએ તેણુ પુનઃ સકલન કરેલુ હોવાથી તે બધાં
આગમોના કર્તા શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણ કહેવાયા

શ્રી વિનયવિજયે લોકપ્રકાશ (સ ૧૬૯૬) મા નીચેનુ જણાવેલુ છે
તે વધારે ઉપયુક્ત છે —

દુર્ભિક્ષે સ્કન્દિલાચાર્ય-દેવર્ધિગણિવારકે ।

ગણનાઽભાવત્ સાધુ-સાધ્વીના વિસ્મૃત શ્રુતમ્ ॥

તત્ સુભિક્ષે સજાતે સઘસ્ય મેલકોઽભવત્ ।

વલમ્યા ચ મથુરાયા ચ સૂત્રાર્થઘટનાકૃતે ॥

વલમ્યા સંગતે સંધે દેવર્ધિગણિરગ્રણી ।

મથુરાયા સંગતે સ્કન્દિલાચાર્યોઽગ્રણીરભૂત્ ॥

તતશ્ચ વાચનાભેદસ્તત્ર જાતઃ ક્વચિત્ ક્વચિત્ ।

વિસ્મૃતસ્મરણે મેદો જાતુ સ્યાદુભયોરપિ ॥

સેકામા દેશ પર પોતાનો પળે ચલાવ્યો, તે વખતે તો ધણા બહુ-
મૃત વિદ્વાનોનું અવસાન થવા સાથે જે જીર્ણીર્ણુ શ્રુત રહેલું હતું,
તે બહુજ ઊન્નતિ-ભર્યું થઈ ગયું હતું. શ્રી દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે બાર
દુકાળોને લીધે ધણા સાધુઓના નાશ થતા અને અનેક બહુશ્રુતોનો
વિચ્છેદ થતા, શ્રુતલક્ષિતી પ્રેરાર્થ લાવી પ્રજ્ઞના ઉપકાર માટે વીરાત્
૯૮૦ માં (વિ. સ ૫૧૦ માં) શ્રી સંધના આગ્રહથી તે કાળે બચેલા
સાધુઓને ઉપર્યુક્ત વલ્લભીપુરમાં બોલાવી તેઓના મુખથી અવશેષ

તતૈસ્તતોડર્વાચીનૈશ્ચ ગીતાર્યૈ પાપમીરુમિ ।

મતદ્વય તુલ્યતયા કક્ષીકૃતમનિર્ણયાત ॥

—દુર્ભિક્ષ થતા સ્કન્દિલાચાર્ય અને દેવર્ધિગણિના વારામાં ગણનાના
(હમેશ લણી જવાના) અભાવથી સાધુ સાધ્વીને શ્રુત વિરમૃત થયું પછી
મુકાળ જતા સંધનું મળવું વલ્લભીમાં અને મથુરામાં સૂત્રાર્યની ઘટના કરવા
માટે થયું, વલ્લભીમાં મળેલા સંધના અગ્રણી દેવર્ધિગણિ હતા, મથુરામાં
મળેલા સંધના સ્કન્દિલાચાર્ય અગ્રણી હતા ત્યાર પછી અહીં તહી તેમાં
વાચનાભેદ-પાઠભેદ થયા બન્નેનો ભેદ વિસ્મૃતનું સ્મરણ કરતા નિયમે
થાય ત્યાર પછી અર્વાચીન પાપભીરૂ ગીતાર્યોએ આગળથી નિર્ણય બાધ્યા
વગર બને મતને સરખી રીતે કક્ષામાં મૂક્યા

શ્રી મલયગિરિજનો પણ ન્યોતિષ્કરડ વૃત્તિ પૃ ૪૧ (પ્ર૦ રતલામ
ઋષભદેવ કેશરીમલ)માં લગભગ ઉપર જેવો ઉલ્લેખ છે -ઈહ સ્કન્દિલાચાર્ય
પ્રવૃત્તો દુષ્માનુભાવતો દુર્ભિક્ષપ્રવૃત્ત્યા સાધૂના પટનગુણનાદિકં સર્વમ-
પ્યનેગત્, તતો દુર્ભિક્ષાતિક્રમે સુમિક્ષપ્રવૃત્તૌ દ્વયો સંધયો મૈલાપકોડમવત્ ।
તદયથ-एको वलभ्या, एको मथुराया, तत्र च सूत्रार्थसंघटनेन परस्पर वाच-
नाभेदो जात । विस्मृतयो हि सूत्रार्थयो-स्मृत्वा स्मृत्वासघटने भवत्यवश्य
वाचनाभेदो, न काचिदनुपपत्ति ॥ જુઓ ગચ્છાચાર પ્રકીર્ણક ટીકા-વિનય-
વિમલકૃત પૃ ૩ (પ્ર દયાવિમલગ્રંથમાલા) આ ઉપરથી કોઈને એમ થાય
કે વલ્લભી અને મથુરાની વાચનાઓ લગભગ એક કાળે થઈતી તે માન્યતા
ચોગ્ય નથી કારણ કે સ્કન્દિલાચાર્ય (માથુરી વાચના કરનાર), દેવર્ધિગણિ
(વલ્લભી વાચના કરનાર વીરાત્ ૯૮૩) કરતા ધણા ન્હોતાજે જુઓ અગાઉ પુટનોટ

રહેલ ઓછાવત્તા, ત્રુટિત અને અત્રુટિત આગમના પાઠો—આલાપોને અનુક્રમે પોતાની શુદ્ધિથી સાકળી પુસ્તકારૂઢ કર્યા આવી રીતે મૂળમા સિદ્ધાન્તો ‘ગણધરો’ના ગૂથેલા, તેનું દેવર્ધિગણિએ પુન સંકલન કર્યું આ વલલીપુર પરિપદ્મા થયેલ સંકલનને ‘વલલી વાચના’ કહેવામા આવે છે આ સત્ર ગ્રંથોનું છેલ્લું સંસ્કરણ છે.

૧૯૫. આ સર્વ ચાતુ પગપગ છે પગનું મુનિ કથ્યાણવિજયની આ બાબતના સમયે કહેલી શોધખોળને પરિણામે તેમનો મત નોંધવા યોગ્ય છે કે “વલલી વાચના એટલે દેવર્ધિગણિની નહિ પણ વાચક ‘નાગાર્જુનની વાચના’ એમ હું માનું છું. આ સંબંધમા કથાવલીમા ઉલ્લેખ છે.” એટલે કે મથુરામા આર્ય સ્કન્દિલના પ્રમુખપણા નીચે અને વલ્લભીમા નાગાર્જુનના પ્રમુખપણે એમ બે સદ્ગો મળેલા, અને વાચનાઓ થયેલી એ બે આચાર્યો પરસ્પર મળવા પામેલા નહિ, અને મતેના વાચનામેદો ચાલુ રહ્યા. કાલક્રમે દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે એકજ વાચનાને વ્યાપક બનાવવા આર્ય સ્કન્દિલની વાચના સર્વ સમતિથી ચાતુ ગમ્પી, અને નાગાર્જુનની વાચનામા રહેલા પાઠ મેદોને ‘નાગાર્જુનીય’ પાઠમેદ તરીકે નોંધી લીધા તેથીજ આજે ટીકા ગ્રંથેમા ‘નાગાર્જુનીય એ પ્રમાણે પાઠ સ્વીકારે છે’ એમ કહી ટીકાકારે પાઠમેદનો ઉલ્લેખ કરે છે. આ મત પ્રમાણે દેવર્ધિગણિ ક્ષમાશ્રમણે અત્ર વાચના કરી એમ ન કહી શકાય પણ એક વાચનાને સર્વ મન્યતાનું કાયમી રૂપ આપી બીજી કાર્ય વાચનાના પાઠમેદોને નોંધી માયરી રાખવાનું મહત્ત્વનું કર્યું એટલુજ કાની શકાય ૧૧૧

૧૩૧ વિનયવિજયટ્ટ સુમોવિક્રમા પ્રાચીન ગાથા મૂરી છે તે અંછ કે—

વલહિ પુરમિ નગરે દેવકિં પમુહ સયલમવેહિ ।

પુન્ને આગમ લિહિંઝ નવસય અસી આણુ વીરાડ ॥

હી હ પ્રજશિત પૃ ૪૩૩.

આમા પૂર્વાગમ વીરાન્ ૯૮૦ મા વલ્લભીપુર નગરે દેવર્ધિપ્રમુખ સંકલ સર્વે લખ્યો એ હકીકત છે.

૧૯૬ આ સમયમા દેવર્ધિગણિથી અન્ય ૧૩૨ દેવવાચકે નંદિ-
સૂત્ર રચ્યુ તેમા જૈનેતર શ્રુતનો ઉલ્લેખ છે ભારત (મહાભારત),
રામાયણ, ભીમાયુક્કથ (૧), કૌટિલ્ય (ચાણક્યનુ અર્થશાસ્ત્ર),
સગડભદ્રિઆઓ (૧), જોડમુખ-ઘોડમુખ (ઘોટકમુખ-વાતસાયનનો
પૂર્વગામી કામશાસ્ત્રનો રચનાર). કૃપાસિમ્બ, નાગમુદુમ (નાગસૂત્રમ ?)
કુણ્ડસત્તરી (કુણ્ડસત્તરી), વૈશેષિક, બુદ્ધવચન (બૌદ્ધ શાસ્ત્ર),
તૈરાસિય (તૈરાશિક ?), કાપિલિક (કપિલનુ શાસ્ત્ર), લોકાયત (ચા-
ર્વાક), પશ્ચિતંત્ર, માટર (વ્યાસ), પુરાણ, વ્યાકરણ, ભાગવત
(શ્રીમદ ભાગવત) પાતજલ (યોગસૂત્ર), પુરુષદેવ્ય (પુષ્પદેવ=કામ-
સૂત્ર ?), લેખ્ય (લેખનશાસ્ત્ર), ગણિત, શકુનરત્ન, નાટકો યા બહો-
તેર કલાઓ, સાગોપાગ ચાર વેદો ૧૩૩

૧૯૭ દેવર્ધિગણિના સમયમા સિદ્ધસેનગણિ થયા મનાય છે.
કે જેમણે ઉમાન્વાતિના તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર પર તત્ત્વાર્થ ટીકા નામની
ટીકા રચી તેમા 'પ્રમાણ' અને 'નય' એ જેન તર્કશાસ્ત્રના મુખ્ય
લાક્ષણિક અંગ છે તેપર વિશેષ ચર્ચા કરી છે, તેઓ દિનનગણિના
શિષ્ય સિંહગિરિના શિષ્ય ભાસ્વામિના શિષ્ય હતા એમ તેની પ્રશ-
ન્તિમા પોતે જણાવે છે. તેઓ આગમપ્રધાન વિકાન હતા.

૧૩૨ તુઓ ઉચ્ચિદ ગણિત પ્રશ્નપદ્ધતિ, પ્રશ્નોત્તર ૨૫, પૃ ૩,
૫૦ જેન આમાનદ સમા બાવનગર

૧૩૩ તુઓ નંદીમત્ર-સૂત્ર ૪૨ પૃ ૧૯૪ પ્ર૦ આગમોદય સમિતિ
આ ગણાવેલા ને ૫૪ી ટટલાનો ઉલ્લેખ ખીબ સૂત્ર-અગોમા છે તુઓ
અનુયોગદાર સૂત્ર ૪૧ અને ૧૪૮ પૃ ૩૬ અને ૨૧૮ આગમોદય સમિતિ
નામે ભાગ્ય, નાગયણ, ભીમાયુક્કથ કૌટિલ્ય, ઘોડમુખ, સગડભદ્રિઆઓ,
કૃપાસિમ્બ, નાગમુદુમ, કુણ્ડસત્તરી, વૈસિય, વધસેસિય, બુદ્ધ સાસણ,
કાપિલ, લોકાયત, સદ્વિયત, માટર પુરાણ, વાગરણ, ન રંગાઈ, અથવા જોત્તર
કલા સાગોપાગ ચાર વેદો પાંચમા અંગ ભગવતી સૂત્રમા (૧,૨) ગ્રાહણ
ગાઓનો ઉલ્લેખ છે ૬ ણિવેદ, જનુવેદ-સામવેદ-અથર્વવેદ-ઇતિહાસ પથ-
માણ, નિધટ્ટટ્ટાણ, ચણ્ણુ વેદાણ, સગોવગાણ સરહસાણ સારએ વારએ
ધારએ, પાંચે ૫૮ગતી, સદ્વિયત વિસાએ, સખાણે, સિકખાકપે વાયરણે
છે નિદંતે જોતિસા-અથાણે, અન્નેસુ ય વહસુ વમન્નએમુ પરિવાયએમુ,
નયેસુ મુપરિ-નિદ્વિએ.

૧૯૮. આ સમય પછી લગભગ-જૈન પરંપરા કથન પ્રમાણે વિ. સ ૫૩૦ (યા ૫૮૫)મા ૧૩૪થ્રેલા હરિભદ્ર સૂરિએ ૧૪૪૪ પ્રકરણો રચ્યા તે પૈકી કેટલાકમા સર્વ દર્શનોનો નિષ્પક્ષપાતપૂર્વક સમન્વય કરી સર્વાનુ ન્યાયદષ્ટિથી તોલન કર્યું છે, કેટલાકમા જૈનયોગની શુભલાબદ્ધ વ્યવસ્થા કરી છે, કેટલાક ગ્રંથો ટીકા-વૃત્તિરૂપે છે. પ્રાકૃતમા પ્રસિદ્ધ સમરાદિત્ય કથા રચી છે તેમણે પોતાના શિષ્યોને બૌદ્ધ પાસે તેમના સિદ્ધાન્તો શીખવા મોકલ્યા હતા; અને તેમના એક ગ્રંથ નામે લલિતવિન્તરા વૃત્તિથી ૧૩૫(સં. ૯૬૨ મા ઉપમિતિભવ પ્રપચા નામનો મહાન્ રૂપક ગ્રંથ સંસ્કૃતમા રચનાર) સિદ્ધર્ષિસૂરિ બૌદ્ધ થતા બચી ગયેલ હતા. આ મહાન્ યુગકાર હરિભદ્રસૂરિ સબધીનું ‘હરિભદ્રયુગ’ નામનું જૂદું પ્રકરણજ આ પછી મૂકવામા આવ્યું છે.

૧૩૪. પ્રસુન્નસૂરિ પોતાના વિચારસાર પ્રકરણમા પ્રાચીન ગાથાઓ ટાંકે છે કે—

(૧) પંચસણ પળતીણ વિક્કમ મૂવાડ જ્ઞાતિ અત્થમિઓ ।

હરિમહસૂરિસૂરો ધમ્મરઓ દેડ મુક્કસુહં ॥૩૦॥ અહવા

(૨) પળદન્નદસસણહિં હરિમૂરી આસિ તત્થ પુવ્વઋં ।

તેરિસવરિસસણહિં અઈંણહિવિ વપ્પહટ્ઠિપહ્ ॥૩૧॥

અર્થાત્ (૧) હરિભદ્રસૂરિ વિક્રમ ભૂપતી ૫૩૦ મા અસ્ત થયા (૨) હરિ(ભદ્ર) સૂરિ (વીરાત્) ૧૦૫૫ મા (=૫૮૫ વિ સ મા) હતા ને અખ્ખ ભટ્ટિ સૂરિ વીરાત્ ૧૩૦૦ મા હતા.

પંચસણ વાળી ગાથા સમયસુદરે સં ૧૬૩૦ મા રચેલી ગાથા સહ-સ્ત્રીમા પણ ટાંકી છે, તે ગાથામા પળતીણ ને બદલે પળસીણ (એટલે ૫૮૫) જોઇએ એમ વેળરે સુધારેલ છે, વીરાત્ ૧૦૫૫ એ રીતે મળી રહે, પણ વિચારામૃત સગ્રહમા હરિભદ્રનો કાળ વીરાત્ ૧૦૫૦ (પંચાશતા) લખેલ છે પણ તે પંચ પંચાશતા ને બદલે ભૂલ હોય (કા યાકોબી)

૧૩૫ શ્રી સિદ્ધર્ષિસૂરિ પોતેજ પોતાના હસ્ત ગ્રંથમા છેવટે જણાવે છે કે—

નમોઽસ્તુ હરિમદ્રાય તસ્મૈ પ્રવરસૂરયે ।

મદર્થે નિર્મિતા એવ વૃત્તિ લલિતવિસ્તરા ॥

લ્લમાલ આદિ ગ્રંથો સચાર થયો હતો (જિનપ્રભ કૃત મત્યપુર કલ્પ વગેરે.)

૨૦૧. વિ. મ. ૫૧૦ (૫૨૩) મા^{૧૩૯} હાલના ગૂળગનમા આનન્દપુર-વૃદ્ધનગર (હાલનું વડનગર) એક મોટું શહેર હતું. ત્યાં ધ્રુવસેન રાજા રાજ્ય કરતો હતો. ત્યાં ધનેશ્વરમૂરિ નામના જૈનાચાર્યે તે રાજાના પુત્રના મરણથી થયેલ શોક શમાવવા જૈનાગમ નામે

મેવાડમાં પણ શીલાહિત્ય નામનો રાજા વિ. સં. ૭૦૩ માં થયો હતો. અનેને જૈનોએ એક માની મેવાડના રાજાઓનું વલ્લભીથી આવવાનું માની લીધું અને ટોડે તેને સ્વીકારી લીધું ચીની યાત્રી હુએન્ટ્સંગ (વિ. સં. ૬૯૬ આસપાસ) વલ્લભીમાં ગયો ત્યારે તે નગર બહુ ઉન્નત દશામાં હતું વલ્લભીનો નાશ વિ. સ. ૮૨૬ માં સિધના અરખોએ કર્યો હતો (૨) વલ્લભી-માથી ઉદયપુરનો રાજવંશ થયો એ કથન કપોલકલ્પિત છે ધનેશ્વરમૂરિના સ. ૪૭૭ માં રચાએલા મનાતા શત્રુંઞય માહાત્મ્યમાં સં. ૧૧૯૬ થી ૧૨૩૦ માં રાજ્ય કરનાર કુમારપાળનો વૃત્તાત આવે છે તેથી તે પુસ્તક સં. ૧૩ માં સદી થા તે પછી આધુનિક ધનેશ્વરથી બન્યું હોય જોઈએ તેથી તેમાંનું વલ્લભીપુરનું કથન બહુ પાછળનું હોવાથી વિશ્વાસ યોગ્ય નથી ” (વાચો-રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસ-પહલા ખંડ રા. બ. ગૌ. હી ઓગ્રાજી કૃત પૃ. ૩૮૫ થી ૩૮૯)

૧૩૬ કલ્પસૂત્રમાં જણાવેલું છે કે --સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્સ જાવ સવ્વદુક્ખપ્પહીણસ્સ નવવાસસયાઈ વિઠ્ઠકંતાઈ, ઠસમસ્સ ય વાસ-સયસ્સ અયં અસીઈમે સવચ્છરે કાલે ગચ્છઈ, વાયણંતરે પુણ અય તેણણ સંવચ્છરે કાલે ગચ્છઈ ઇડ્ડીસઈ ॥૧૪૭॥

અર્થાત્-સર્વ દુઃખ જોણે પ્રક્ષીણ કર્યા છે એવા શ્રમણ ભગવાન મહા-વીરના નવ શત વર્ષો અતિક્રમ્યા પછી દશમાં શતકમાં એંસીમો સવત્સર કાલ નાથ છે-વાચનાતરમાં પુનઃ ત્રાણમો સવત્સર ચાલે છે આ બે જીંદી જીંદી વાચના-પાઠ છે તેથી કોઈ અનુમાન કરે છે કે કલ્પસૂત્ર-દેવર્ધિ ક્ષમા-શ્રમણથી લખાયાનું વર્ષ વીરાત્ ૯૮૦ (વિ. સ. ૫૧૦) છે, ને રાજસભામાં વાચવાનું શરૂ થયાનું વર્ષ વીરાત્ ૯૬૩ (વિ. સ. ૫૨૩) છે ડા. ચાકો-બીની કલ્પસૂત્ર આવૃત્તિ પૃ. ૬૭

કલ્પસૂત્રની વાચના કરી હતી, અને તે વાચના દળ સુધી જૈન સંઘ સમક્ષ તેના પર્યુષણ નામના તહેવારમાં થયા કરે છે

૨૦૨ વળી એમ કહેવાય છે કે ખીજા કાલિકસરિ થયા તેમણે જે અત્યાર સુધી પર્યુષણનું 'સાવત્સરી' પર્વ લાઘવદ શુદ્ધિ વાચન ને રોજ થતું હતું અને ચોમાસી પ્રણિમાએ થતી હતી તેને બદલે ચોથની સવત્સરી અને ચતુર્દશીની ચોમાસી કરાવી ને તે વીરાત્ ૯૯૩ માં ચતુર્વિધ સધે આચર્યું ૧૪૦

૨૦૩ અનુમાને ૭ માં સૈકા અગાઉ થયેલા પૂંચ કલ્પમહા-ભાષ્યના કર્તા (પી ૧, ૧૦૩) સંઘદાસ ક્ષમાશ્રમણે વસુદેવ હિંદી નામનો ચરિત્ર ગ્રંથ પ્રાકૃતમાં આરબ્યો તે ધર્મસેન ગણિ મહત્તરે પૂરો કર્યો એપરથી જણાય છે કે તે કાલે વસુદેવ ચરિત્ર લોકમાં વિશેષ પ્રચલિત હશે આઠમા સૈકા પહેલાનો ખીજો ધર્મમલ્લ હિંદી

૧૪૦. જુઓ તિરોગાલી (તીર્થદ્વાર) પચન્નાની નીચલી ગાથાઓ કે જે જિનપ્રભસૂરિએ પોતાની સદેહવિષૌદધિ નામની કલ્પસૂત્ર ટીકામાં તેમજ રત્નશેખરસૂરિએ શ્રાદ્ધવિધિમાં ટાપી છે —

‘સાલાહણેન રન્ના સંઘાણેણ કારિઓ મયવં ।

પજ્જોસવળ ચરુથી ચાડમ્માસં ચડદસીણ ॥

ચડમ્માસ-પટિવકમળ પવિત્રય દિવસંમિ ચડવિહો સધો ।

નવમયસેણડણ્હિં આચરણં ત પનાણં તિ ॥

— ‘સાલાહણના રાજ્યમાં સુધના આદેશથી ભગવાન કાલિકે પર્યુષણ ચોખમાં અને ચાતુર્માસ (પ્રતિકમણ) ચૌદશે કર્યું, ચોમાસી પ્રતિકમણ પખખીના દિવસે ચતુર્વિધ સ ૧ (વીરાત્) ૯૯૩ માં કર્યું તે આચરણ પ્રમાણ છે ’ કુલ્લમ્મનસૂરિ વિચારમૃતસંગ્રહમાં ‘૯૯૩ માં પર્યુષણકલ્પની પચમીમાથી ચોથપર પ્રવૃત્તિ થઈ ’ એમ જણાવે છે તે પ્રમાણે રત્નશેખર-સૂરિ ચતુર્વિગતિ પ્રબંધના આ ગાથા સ્વીકારી શાલિવાહન રાજા વિહમના પ્રતિપક્ષી શાલિવાહનથી નૂદા થયા એમ જણાવે છે કાલસમ્પત્તિમાં, ચોથની સવત્સરી કાલકાચાર્યે કર્યાની સાલ વીરાત્ ૯૯૩ આપી છે—તેજ પ્રમાણે વિનયચદ્રસૂરિના દીવાળી કલ્પમાં છે ને જિનપ્રભ કૃત પ્રતિષ્ઠાનપુર કલ્પમાં તેમજ સમયસુદરની સામાચારી યતકમાં છે.

નામનો ગ્રંથ છે તેમા વર્ણનભાગ કરતા કથાભાગજ વધારે છે. ૧૪૧

૨૦૪ શ્રી કુંઠપ્રદેશ (થાણેશ્વર) ના આમા હર્ષવર્દન (હર્ષ-રાજા) નો રાજ્યાભિષેક વિ. મ. ૬૬૪ મા થયો તે મહાપ્રતાપી વિદ્વાન્ અને વિકત્રેશી હતો તેમના મમયમા પ્રસિદ્ધ કાન્ધારીકાર બાણભટ્ટ કે જેમણે હર્ષચરિત પણ રચ્યું છે. સૂર્યશતકના કર્તા મયૂરઆદિ તેના દરબારના પંડિતો હતા જેન વિદ્વાન્ માનતુગાચાર્ય (ભક્તામર સ્તોત્રના કર્તા) પણ તે રાજાના મમયમા થયા એવું કથન મળે છે ૧૪૨ ભક્તામર સ્તોત્ર પ્રાસાદિક ભાવગાદી ભાષામા આદિ-નાથની સ્તુતિ તરીકે રચાયેલું છે

૨૦૫. ચંડ નામનો જૈન ૧૪૩ પંડિત પહેલો પ્રાકૃત વ્યાકર-ણકાર થયો કે જેણે પોતાના પ્રાકૃત લક્ષણ નામના વ્યાકરણમા અપભ્રંશ ભાષાનું વિવરણ કર્યું છે. ડા હોર્નલે તે મશોધિત કરી પ્રકટ કર્યું છે અને તેનો સમય તે ઇ. સ પૂર્વે ત્રીજો સૈકા મૂકે છે; પણ પ્રો. ગુણેના કહેવા મુજબ તે ઇ સ ૭ઠ્ઠા સૈકાની પછી થયેલ છે તે તેના કારણમા તે જણાવે છે કે તે સમય પછી અપભ્રંશ માત્ર આભીરોની ભાષા મટી સાહિત્ય-ભાષા મની

૧૪૧ કુવલયમાલાનો લેખ-જનવિજયને વસતરજતોત્સવઅંક

૧૪૨ ઓગ્રાજી. ૨૧૦ ઇ. પ્રથમભાગ પૃ ૧૮૨ માનતુગ માટે જુઓ 'શ્રીમાનુલુંગપ્રબંધ' પ્રભાવચ્ચરિત પૃ. ૧૮૦-૧૮૧

૧૪૩ પ્રો. ગુણેના કહેવા પ્રમાણે જુઓ 'ભવિસયત્તકહાની અગ્રેજ પ્રસ્તાવના પૃ ૬૧-૬૩. પરંતુ એક સ્થલે તેના મુગલાચરણમા વીરને બદલે શંભુ મૂકેલ છે

પ્રણમ્ય શિરસા શમ્ભુ સ્વર્પૈર્વ્યાપિમિરક્ષરૈ ।

લક્ષણં પ્રાકૃતં વસ્યે કિચિદ્ વૃદ્ધમતાદહમ્ ॥૧॥

જુઓ વેલણકર વૉ ૧ પૃ. ૨૭.

પણ શમ્ભુને બદલે વીર' એવો શ્લોક છે તે માટે જુઓ પી. ૩,

૨૦૬ જૈન પદાવલીઓના આધારે વીરાત ૧૧૪૫ (વિ. સં. ૬૪૫) માં ૧૪૪ જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ થયા. એતો ચોક્કસ છે કે હરિભદ્રસુરિ પહેલા તેઓ થયા, કારણકે હરિભદ્રસુરિ તેમનો ઉલ્લેખ કરે છે તેમણે રચેલા ગ્રંથો—વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય મૂલ અને ટીકા, બૃહત્સપ્તલિંગી ૪૦૦ થી ૫૦૦ ગાથા (પી. ૧, ૨૬-૫૧) બૃહત્કેતુ-સમાસ(પી. ૧ ૨૬), વિશેષણવતી ૪૦૦ ગાથાનો પ્રકરણ ગ્રંથ અને જીતકલ્પસૂત્ર કે જેમાં જૈન માધુના ૧૦ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન છે વળી ધ્યાનશતક ગ્રંથુ છે (પી. ૧, ૩૩) કે જે વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં અતર્ગત છે તેમની ‘ભાષ્યકાર’ તરીકેની જખરી ખ્યાતિ છે તેમણે વિશેષાવશ્યક ભાષ્યમાં વાસવદત્તા અને તરગવતી કથાનો ઉલ્લેખ કર્યો છે

૨૦૭ આ ભાષ્યગ્રંથ જૈન પ્રવચનમાં એક મુકુટમણિ સમાન લેખાય છે અને તેથી ભાષ્યકાર જિનભદ્રગણિ જૈન શાસ્ત્રકારોમાં અગ્રણી મનાય છે જૈનદર્શનપ્રતિપાદિત જ્ઞાનવિષયક વિચારને કેવળ શ્રદ્ધાગમ્ય-વિષયની કોટિમાંથી બુદ્ધિગમ્ય-વિષયની કોટિમાં ઉતારવાનો મુમંગત પ્રયત્ન, સોથી પ્રથમ એમણેજ એ મહાભાષ્યમાં કર્યો હોય, એમ જૈન સાહિત્યના વિકાસક્રમનું સિદ્ધાવલોકન કરતા જણાઈ આવે છે જૈન આગમોના સપ્રદાયગત ગુહ્ય અને અર્થના, પોતાના સમયમાં અદ્વિતીય જ્ઞાતા તરીકે, એ આચાર્ય સર્વસમ્મત ગણાતા હતા, અને તેથી એમને ‘યુગપ્રધાન’ એવું મહત્ત્વાખ્યાપક ઉપપદ મળેલું હતું.

૨૦૮ તેમના ગ્રંથો જીતકલ્પ ૫૦ ચૃણિ ગ્યનાર સિદ્ધમેનસુરિએ

૧૪૪ આ ‘ભાષ્યકાર’ જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ સખધમાં જુઓ શ્રી જિન-વિજયની જીતવ્રતપસૂત્ર પગની વિક્રંતાસરેલી પ્રસ્તાવના પ્ર૦ જૈન સા સંશોધક. જિનભદ્રે પોતાના જીતકલ્પસૂત્ર ૫૦ ભાષ્ય પણ રચ્યું હતું એમ જણાઈ છે ને મં. ૧૨૭૮ માં તિલ્લનાચાંચે તેના ૫૦ વૃત્તિ રચી છે.

તેની આદિમા તેમની જે ગભીરાચાર્યક મુતિ છ પદમા કહેલી છે તે પરથી તેમનો યથાર્થ પરિચય ટુંકમાં થાય છે -

‘અનુયોગ એટલે આગમેના અર્થજ્ઞાનના ધાર, યુગપ્રધાન, પ્રધાન-જ્ઞાનીઓને બહુમત, સર્વ શ્રુતિ અને શાસ્ત્રમાં કુશલ, અને દર્શન-જ્ઞાન ઉપ-યોગના માર્ગરથ એટલે માર્ગરક્ષક,

‘કમલના સુવાસને અધીન થયેલા ભ્રમરો જેમ કમલની ઉપાસના કરે છે તેમ જ્ઞાનરૂપ મહારુદ્રના પિપાસુ મુનિઓ જેમના મુખરૂપ નિર્ઝરમાથી નીકળેલા જ્ઞાનરૂપ અમૃતનું સદા સેવન કરે છે,

‘સ્વસમય અને પરસમયના આગમ, ત્રિપિ, ગણિત, છન્દ અને શબ્દ-શાસ્ત્રો ઉપર કરેલા વ્યાખ્યાનોમાથી નિર્મિત થયેલા જેમનો અનુપમ યશ-પટલ દશે દિશાઓમાં ભમી રહેલો છે,

‘જેમણે પોતાની અનુપમ મતિના પ્રભાવે જાત, જાની, હેતુ, પ્રમાણ, અને ગણધર્મપૃચ્છાનું સવિશેષ વિવેચન વિશેષાવશ્યકમાં અન્યનિબદ્ધ કર્યું છે,

‘જેમણે હેતુસૂત્રોના અર્થાધારે, પુરૂષ વિશેષના પૃથક્કરણુ પ્રમાણે, પ્રાય-શ્રિત્તના વિધિનું વિધાન કરનાર છતકલપરસ્ત્રની રચના કરી છે,

‘એવા, પરમસ્મયના સિદ્ધાન્તોમાં નિપુણ, સંયમશીલ શ્રમણોના માર્ગના અનુગામી, અને ક્ષમાશ્રમણોમા નિધાનભૂત જિનભદ્રગણિ ક્ષમા-શ્રમણને નમસ્કાર’

૨૦૯ દરેક સપ્રદાયમા વિદ્વાનોના બે પ્રકાર નજરે પડે છે. એકતો આગમપ્રધાન, અને બીજો તર્કપ્રધાન. આગમપ્રધાન પડિતો હમેશા પોતાના પદ્મપરાગત આગમેને-સિદ્ધાન્તોને શબ્દશ પુષ્ટરીતે વળગી રહે છે, ત્યારે તર્કપ્રધાન વિદ્વાનો આગમગત પદાર્થવ્યવસ્થાને તર્કસગત અને ગહસ્થાનુકૂલ માનવાની વૃત્તિવાળા હોય છે એટલે કેટલીક વખતે બંને વચ્ચે વિચારભેદ પડે છે એ વિચારભેદ જો ઉગ્ર પ્રકારનો હોય છે તો કાલક્રમે સપ્રદાયભેદના અવતારમા પગિણુમે છે, અને સૌમ્ય પ્રકારનો હોય છે તો તે માત્ર મતભેદના રૂપમાજ વિરમી જાય છે જૈન સપ્રદાયના ઇતિહાસનું અવલોકન કરતા તેમા આવા અનેક વિચારભેદો, મતભેદો અને સપ્રદાયભેદો અને તેના મૂલભૂત ઉક્ત પ્રકારના કારણો શુદ્ધિ આગળ અપેક્ષા તરી આવે છે.

જિનભદ્રગણિ ક્ષમાશ્રમણ આગમપ્રધાન આચાર્ય છે, તેમણે જૈન આગમામ્નાય પરપરાગત ચાલ્યો આવતો હતો તેને અનુસરી સંગત ભાખ્ય રચવાનું પ્રધાનકાર્ય કર્યું છે તેમા જે નર્ક આમ્નાયાનુકૂલ હોય તેનો ઉપયોગ પોતાના સમર્થનમા પૂરી રીતે કર્યો છે આગમની આગળ જનાર તર્કને ઉપેક્ષણીય ગણ્યો છે જ્યારે તેમના પુરોગામી સિદ્ધમેન દિવાકર નર્કપ્રધાન આચાર્ય હતા. (જેમના સગંધી એક જુદું જ પ્રકરણ અગાઉ આની ગયું છે) સિદ્ધસેનના ત્રથો મૌલિક-સિદ્ધાન્ત-પ્રતિપાદક અને પ્રૌઢ વિચારપર્ણ છે, તેઓ જૈન તર્કશાસ્ત્રના અવગ્રાપક અને વિવેચક છે ને જૈન દર્શનના એક અનન્ય આધારભૂત આમ પુરૂષ છે શ્રી સિદ્ધસેન દિવાકરે પોતાના સમતિતર્કમા કેવલી (સર્વજ) ને કેવલજ્ઞાન અને કેવલદર્શન એ અને યુગપત્ એટલે એક માથે થતા નથી એ આગમપરપરાના મતથી વિરુદ્ધ જઈ અને એકજ છે અને જુદા નથી એમ તર્કથી સિદ્ધ કર્યું છે, જ્યારે શ્રી જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણે આગમપરપરાગત તે મતને અભિમત રાખી શ્રી સિદ્ધસેનના વિચારનો વિગતવાર પ્રતિક્ષેપ વિશેષાવશ્યકમા કર્યો છે આમ જિનભદ્રગણિ આગમપરપરાના મહાન્ સરક્ષક હતા અને તેથી તેઓ આગમવાદી કે સિદ્ધાન્તવાદીના બિરુદથી જૈન વાઙ્મયમા ઓળખાય છે ૧૪૫ જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ ઉત્કૃષ્ટ વ્યાખ્યાતા હતા એમ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જણાવે છે ૧૪૬

૨૧૦ ઉપરોક્ત વિશેષાવશ્યક ભાખ્યમા વાસવદત્તા અને તર-ગવતીનો ઉલ્લેખ કરવામા આવ્યો છે તે ભાખ્ય પર કોટયાચાર્યે ટીકા આપી છે ૧૪૭ કે જેની મ ૧૧૩૮ મા લખાયેલી નાડપત્રની પ્રત ભા. ઈ મા વિદ્યમાન છે (કી ૨ ન ૫૭)

૧૪૫ તુઓ શ્રી જિનવિજયની પ્રસ્તાવના 'જીતલ્લપગુપ્ત'મા. (પ્ર જૈન સાહિત્ય સરોધકસમિતિ અમદાવાદ)

૧૪૬ ઉત્કૃષ્ટેન્ડુપેન ॥૨।૨।૩૯॥xહપજિનમદ્ધક્ષમાશ્રમણા વ્યાખ્યાતાતાર ।

૧૪૭ તેમા છેલ્લો શ્લોક કોટયાચાર્ય આ પ્રમાણે આપ્યો છે.—

૨૧૧ વિ. સ આઠમા સંક્રામા (શક સ ૫૯૮ એટલે વિ સ. ૭૩૩ માં) ૧૪૮ જિનદાસ મહત્તરે નન્દીસૂત્ર પર ચર્ચિ ગ્ચી, વળી તેમણે નિર્ગીય સૂત્રપર પણ વિશેષ નામની ચર્ચિ ગ્ચી (તાડપત્ર કી ૨, નં ૩૬ અને ૩૭ જેનો લખ્યા સ ૧૧૪૫ અને ૧૩૫૬ છે અને કી. ૨. ન ૩૭૭ કે જે નિર્ગીય ચર્ચિના અવતરણો હરિભદ્રસૂરિએ પોતાની આવશ્યક વૃત્તિમા લીધા છે એ ઉપગત તેમણે અનુયોગદ્વારપર ચર્ચિ ગ્ચી છે ૧૪૯

૨૧૨. ૨૫૦ રણુગુતગમ એક મથળે કહે છે કે “ ત્યાં જે દ્વિ-
ણુમા ચૈલુક્યોના પાટનગર બદામીમા જૈનશાસન પ્રવર્તતુ હતુ ત્યાં
વલભીના મૈત્રકોથી તેમજ ગુજરાતમા પણ સન્માન પામતુ હતુ ” ૧૫૦

માર્ઘ્યં સામાયિકસ્ય સ્ફુટવિકટપદાર્થોપગૂઢં યદેતન્
છ્રીમત્પૂજ્યૈરકારિ ક્ષતકલ્પધિયા ભૂરિસંસ્કારકારિ ।
તસ્ય વ્યાખ્યાનમાત્રં કિમપિ વિદધતા યન્મયા પુણ્યમાત્ર
પ્રેત્યાહં દ્રાગ્લમેય પરમપરિમિતા પ્રીતિમત્રૈવ તેન ॥

૧૪૮. શકરાજ પંચસુ વર્ષશતેષુ વ્યતિક્રાન્તેષુ અષ્ટનવતિષુ નન્દ્ય-
ધ્યયનચૂર્ણિઃ સમાપ્તા । લખિત પ્રત ભાં ધ પૂના. કર્તા જિનદાસનું નામ
નીચેની ગાથામા ગુપ્ત છે —

તિદુસરજુણિં તિચ્છપણ અટ્ટમ વગે તિપણ તિઅક્ષરાવહે તોસિં ।
પદમતતિણિં ણામ કય જસ્સ ॥

૧૪૯. પીં ૩, પરિ પૃ ૧૮૫. પીં ૫, પરિશિષ્ટ પૃ ૫૧. કે ગ્ચા
તે પ્રતને છેવટે લખેલ છે કે સં. ૧૪૫૬ વર્ષે શ્રી સ્તભતીયં બૃહત્પૌષ્ઠ
શાલાયા ભટ્ટારક શ્રી જયતિલકસૂરિણા અનુયોગદ્વારચૂર્ણિ ઉદ્ધાર કાગપિત —

૧૫૦ ભાવનગરના જૈનધર્મપ્રકાશ નામના પત્રના રજતમહોત્સવ
અકમા આવેલો તેમનો લેખ.

પ્રકરણ ૬ હું.

હરિભદ્રયુગ.

[વિ સ ૫૮૫-અથવા વિ સ. ૭૫૭ થી ૮૨૭]

હરિભદ્રસૂરિવચનો.

આત્રહી વત નિનીષતિ યુક્તિ તત્ર યત્ર તસ્ય મતિ નિવિષ્ટા ।

નિષ્પક્ષપાતસ્ય તુ યુક્તિયત્ર તત્ર તસ્ય મતિરેતિ નિવેશમ્ ॥

—મતાગ્રહી છવ ન્યા મતિનો અભિનિવેશ હોય છે ત્યા ભણી યુક્તિને
ખેત્રે છે, ન્યારે મતાગ્રહરહિત નિષ્પક્ષપાતી ન્યાં યુક્તિ છે ત્યા ભણી
મતિને ખેત્રે છે

ચોગબિંદુ

પક્ષપાતો ન મે વીરે ન દ્વેષ કપિલાદિષુ ।

યુક્તિમદ્ વચન યસ્ય તસ્ય કાર્ય પરિગ્રહઃ ॥

—લોકતત્ત્વનિર્ણય

—વીર (શ્રી મહાવીર) પર મારો પક્ષપાત નથી, તેમજ કપિલ

વગેરે પર દ્વેષ નથી જેતુ વચન યુક્તિવાળુ છે તેતું સ્વીકારવું ધટે X

X આ હરિભદ્રસૂરિના જ્ઞાનગર્ભિત વાક્ય સાથે સરખાવો:—

અપિ પૌરુષમાદેય શાસ્ત્રં ચેયુક્તિવોધકં ।

અન્યત્ત્વાર્ષમષિ ત્યાજ્ય માન્વ્રં ન્યાય્યૈકસેવિના ॥

યુક્તિયુક્તમુપાદેય વચન વાલકાદપિ ।

અન્યતૃણમિવ ત્યાજ્યમપ્યુક્તં પદ્મજન્મના ॥

—શાસ્ત્ર ભેદ મનુષ્યકૃત હોય છતા તે યુક્તિબોધક હોય તો સ્વીકારવું
અને શાસ્ત્ર ભેદ આર્ષ-ઋષિપ્રભુત હોય છતા અન્યથા-અયુક્ત હોય તો
તત્ત્વ ન્યાય માત્રથી જ દોરાવું જોઈએ યુક્તિથી યુક્ત વચન બાલક પાસેથી
આવે તો પણ હપારેય છે. અને તેથી વિરુદ્ધનું શ્રદ્ધાએ રહુ હોય તોયે તૃપ્ત
માનક વળત છે

—ચોગવાશિષ્ઠ ન્યાયપ્રકરણ

હરિભદ્રસ્તુતિ.

વિષં વિનિર્ઘૂય કુવાસનામયં વ્યચિચરય કૃપયા મદાગયે ।

અચિન્ત્યવીર્યેણ સુવાસનાસુવા નમોઽમ્નુ તસ્મૈ હરિભદ્રસૂરયે ॥—સિદ્ધર્ષિ

—કૃપા કરી કુવાસનારૂપ વિષયને ઢાઢી નાખી અચિન્ત્ય વીર્ય વડે માગ હૃદયમાં જોણે સુવાસનારૂપ અમૃત સિન્ધુ તે શ્રી હરિભદ્રસૂરિને નમસ્કાર હો !

સૂર્યપ્રકાશ્ય ક્વ નુ મણ્ડલં ઢિવ સ્વયોતક ક્વાસ્ય વિભાસનોદ્યત ।

ક્વ ધીશગમ્યં હરિભદ્રસદ્વચ ક્વાધીરહં તસ્ય વિભાસનોદ્યત ॥

—જિનેશ્વરસંગૃહિત હારિભદ્ર અષ્ટકપર વૃત્તિ સં ૧૦૮૦

—આકાશમંડલને ઉત્તળનાર સૂર્યપ્રકાશ ક્યા અને તેને ઉત્તળવા મથતો આગીઓ ક્યા ? હરિભદ્રના બુદ્ધિશાલીથીજ ગમ્ય થઈ ગટે તેવા સત્વચનો ક્યાં, અને તેનું સ્પર્શીકરણ કરવા મથતો હું અજ્ઞાન ક્યા ?

શ્રી સિદ્ધસેન—હરિભદ્રમુખા પ્રસિદ્ધાસ્તે સૂરયો મયિ ભવન્તુ કૃપાપ્રસાદા

યેષા વિમૃશ્ય સતતં વિવિવાન્ નિવન્વાન્ શાસ્ત્ર ચિકીર્ષતિ તનુપ્રતિભો-
ઽપિ માદૃક ॥

—સ્વાદ્વાદરત્નાકરમા વાદિદેવસૂરિ (૧૧૬૦)

—તે શ્રી સિદ્ધસેન હરિભદ્ર પ્રમુખ પ્રસિદ્ધ આચાર્યો મારા પર પ્રસાદ વાળા—કૃપાવંત થાઓ કે જેમના વિવિધ નિબંધોને વિચારીને મારા જેવો અલ્પ પ્રતિભાવાળો શાસ્ત્ર રચશે

મદં સિરિ હરિભદ્રસ સૂરિણો જસસ ભુવણરંગમ્મિ ।

વાળી વિસટ્ રસભાવ મંથરા નચ્ચણ સુદર ॥

—જેમના ભુવનરંગમાં વિકસિત રસભાવથી પરિપૂર્ણ એવી વાણી દીર્ઘકાલ નાચે છે તેવા શ્રી હરિભદ્રસૂરિનું અદ્ર થાઓ ।

—લક્ષ્મણગણિકૃત સુપાસનાહયરિત

હારિભદ્રં વચ ક્વેદમતિગમ્મીરપેશલમ્ ।

ક્વ ચાહ જહધીરેપ સ્વત્પશાસ્ત્રકૃતશ્રમ ॥૯॥

—ધર્મસ ગ્રહણીપર ટીકાકાર મલયગિરિસૂરિ.

—અતિ ગભીર સુકુમાર હરિભદ્રની વાણી ક્યા ? અને સ્વલ્પશાસ્ત્રોમાં શ્રમ કરનાર એવો આ જહધુદ્ધિ હું ક્યા ?

તામેવાર્યાં સ્તુવે યસ્યા ધર્મપુત્રો વૃષાસન ।
ગણેગો હરિભદ્રાચ્ય શ્ચિત્રં ભવવિયોગમૂ ॥
ચતુર્દશશતીં ગ્રન્થાન્ સદાલોકાન્ સમાવહન્ ।
હરે ગતગુણ શ્રીમાન્ હરિભદ્રવિભુર્મદે ॥

—પ્રહુન્નરસૂરિ-સમરાદિત્ય સંક્ષેપ

—જેનો ધર્મપુત્ર વૃષાસન, સાધુગણનો સુખી, ભવવિયોગમૂ એટલે
ભવચિન્હાક એવા હરિભદ્ર થયા તે આર્યા (યાદ્વિની મહત્તરા) ને હુ સ્તુતુ
હુ તે હરિભદ્ર પ્રભુ કે જેઓ ૧૪૦૦ સદાલોક ગ્રંથો રચીને હરિના શતગુણ
ધાનના થયા તે પ્રસન્ન થાઓ

ગ્રંથાસ્થિતોર્હનમતવસ્તુવેદિને નિરાકૃતાગેષવિપક્ષવાદિને ।

વિદગ્ધમન્યસ્થનમૂત્તારયે નમોઽસ્તુ તસ્મૈ હરિભદ્રસૂરયે ॥

—(જયસિ હસૂરિના શિષ્ય યક્ષદેવ સંગમસિ હસૂરિ પાસે નાગપુર-
ના ગોસ્થા જઈ હરિભદ્રસૂરિના અનેકાન્તજયપતાકાદિ ન્યાયગ્રંથ અભ્યાસી
હો છે કે) ગ્રંથાસ્થિત અર્હનમતની વસ્તુ બહુનાર, સર્વ વિપક્ષવાદીઓને
જીતનાર, વિદગ્ધ મધ્યસ્થ નરની મૂઢતાના શત્રુ એવા હરિભદ્રસૂરિને નમસ્કાર હો.

યેષાં ગિર સમુપજીવ્ય સુસિદ્ધ વિદ્યામસ્મિન્ સુખેન ગહનેઽપિ પથિપ્રવૃત્ત ।

તે સૂરયો મયિ ભવન્તુ કૃતપ્રસાદા શ્રીસિદ્ધસેન-હરિભદ્રમુખાઃ સુખાય ॥

—શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય વૃત્તિમા યશોવિજય ઉપાધ્યાય

—જેમની સમ્યક્ સિદ્ધ વિદ્યાવાળી વાણીપર સારી રીતે જીવીને-આધાર
રાખીને ગહન પથે પણ સુખથી પ્રવૃત્ત થઈ શક્યો તે સિદ્ધસેન હરિભદ્ર
પ્રમુખ આચાર્યો મારાપર સુખાર્યે પ્રસાદવત-વૃષાવત થાઓ

[પર્વથી ચાલી આવેલી માન્યતા પ્રમાણે મ ૫૩૦ યા મ
૫૮૫ મા આનપાસ હરિભદ્રસૂરિ સ્વર્ગસ્થ થયા, પણ શ્રી જિન-
વિજય તેમનો સનય અનેક પ્રમાણોથી ઐતિહાસિક આલોચના કરી
જિ મ ૭૫૭ થી ૮૫૭ નો મિથ્ય કયો છે]

૨૧૩ એ તો નિર્વિવાદ છે કે તેમના મમયમા ચૈત્યવામે જન્મગ
મૃણ નાખી દીધા હતા અને જૈન શુદ્ધ આચારને શિથિલ કરી નાખ્યા

હતો. શુદ્ધ આચારના પુનરુદ્ધાર અર્થે આ દેવાળી સરિનો જન્મ થયો હોય નહિ એમ જણાય છે. જે ચૈત્યવાસીઓનો આચાર અગાઉ ૧૯૧-૧૯૨ પારામા જણાવ્યો છે તેવા ચૈત્યવામીઓ, શ્રી હરિભદ્રસરિએ પોકાર કરી જણાવ્યું કે ‘સાધુઓ નથી પણ પેટભરાઓનું પેટું છે-જેઓ એમ કહે કે તેઓ તીર્થંકરનો વેપ પહેરે છે માટે વદનીય છે એ વાત ધિક્કારને પાત્ર છે-આ શિરશળની વાનનો પોકાર કેાની પામે કરીએ ?’ આ અસાધુ આચાર સામે માત્ર નિષેધ કરી એમી ન ગહેતા હરિભદ્રસરિએ શુદ્ધ આચાર વિચાર ચુ હોવા જોઈએ તે મરણ અને અપદ રીતે પોતાના અષ્ટક પોડશક પંચાશક આદિત્રથોમા નિષ્પક્ષપાતપણે પવિત્ર હૃદયથી અને અચ્છ હેતુથી સ્થળે સ્થળે જણાવ્યું-પ્રતિપાદિત કર્યું-૧૫૧ (૧) દેવનિમિત્તે એકદા થતા દ્રવ્યને પોતાની જાન માટે વાપરનારા અને તેનો દુરુપયોગ કરનારા સામે થઈ સાક કહી દીધું કે ‘જિન દ્રવ્ય તો શ્રી જિન પ્રવચનની વૃદ્ધિ કરનાર, જ્ઞાનગુણ અને દર્શનગુણની પ્રભાવના કરનાર છે તેવા દ્રવ્યને વર્ધમાન કરનારે જીવ તીર્થંકરત્વ લહે. તે દ્રવ્ય મગલદ્રવ્ય છે, શાશ્વતદ્રવ્ય છે, અને નિધિ દ્રવ્ય છે’ (૨) અગ-સૂત્રો વાચી શ્રાવકો પાસે પૈસા લેવા એ સાધુ ધર્મને શોભે નહિ, (૩) શ્રાવકોને આગમની સૂક્ષ્મ વાતોના અનધિ-

૧૫૧ જિણપવયણવુઢિકરં પમાવગં નાણદંમણગુણાં ।

વુઢ્હતો જિણદવ્વં તિત્થયરત્તં લહ્હ જીવો ॥૧૭॥

મગલદવ્વં નિહિદવ્વં સાસયદવ્વં ચ સવ્વમેગઠા ।

આમાયણપરિહારા જયણાણં તં ચુ ઠાયવ્વં ॥૧૬॥

સંબોધપ્રકરણ ૫ ૪

કેહ મ્મણ્ણતિ ડ મ્મણ્ણહ સુહુમવિચારો ન સાવગાણ પુરો ॥

ત ન, જઓ અગાહસુ સુચ્ચહ તવ્વન્નણા એવ ॥૨૬॥

લહ્હટ્ઠા ગહિયટ્ઠા પુન્નિચ્છયટ્ઠા વિણિચ્છિયટ્ઠા ય ।

અધિગયજીવાજીવા અચાલણિજ્જા પવયણાઓ ॥૨૭॥

—સંબોધપ્રકરણ ૫ ૧૩

કારી હરાવવા એ અનુચિત છે (૪) કારણસિવાય ગમે તે અને ગમે તેટલા વસ્ત્રો સાધુને ખપે નહિ-વગેરે અનેક સાક્ર સાક્ર વાતો જિન-પ્રજા જૈનસાધુલિક્ષા, જિનખિંચ પ્રતિષ્ઠા, જિનગૃહ, જૈનદીક્ષા વગેરે અનેક વિષયો સંબંધે સત્યપણે હસાવવા માટે કહી-પોતે શ્રી મહાવીર પ્રરૂપિત શુદ્ધ આચાર પાળી એક મહાન વીર સુધારક તરીકે હરિ-ભદ્રસરિએ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરી છે

૨૧૪ હુંકેજીવન. શ્રી હરિભદ્ર ચિત્રકૂટના સમર્થ બ્રાહ્મણ વિદ્વાન અને રાજ્યપુરોહિત વિદ્વત્તાના અભિમાને તેણે પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જેનું કહેલું ન સમજી તેનો શિષ્ય હું થાઉં એકદા જૈન સાધ્વી યાકિની મહત્તરાના મુખેથી નીકળેલી ગાથા પોતે સમજી ન શક્યા, માન ગળ્યું એટલે તે આર્યા પાસે શિષ્ય થવા ગયા તેણીએ ધર્માચાર્ય જિનભટ્ટમુનિ પાસે શિષ્ય-દીક્ષા લેવા જણાવ્યું ભગવતી દીક્ષા લીધી આર્યાના પુત્ર તરીકેજ પોતે હમેશ રહી દરેક અથમા પોતાને માટે ' મહત્તરા યાકિનીસૂત્ર-ધર્મપુત્ર ' એવું વિશેષણ વાપર્યું છે તે આચાર્ય થયા, હુંસ અને પરમહસ નામના પોતાના ભાણેજને દીક્ષા આપી શિષ્ય કર્યા શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યા પછી તે વખતે મગધ વગેરે દેશોમા ઔદ્ધર્શનની ધણી પ્રબળતા હતી અને અનેક સ્થળે એ પ્રખર નાર્દિક ઔદ્ધાના વિદ્યાપીઠો હતા ત્યા જઈ ઔદ્ધશાસ્ત્રો જાણવાની એ અને શિષ્યોને તીવ્ર ઉત્ક્રેષ્ટ થતા ત્યા જવા ગુરૂએ આજ્ઞા આપી

૨૧૫. અસહિષ્ણુતાને અગે એ અને શિષ્યોને જૈન સાધુ હોવાની શકા જતા જિનની પ્રતિમાને ચાલવાના માર્ગપર રાખી તેપર પગ દધને ચાલે છે કે નહિ એ ત્યાના અધિકારીએ જોવા ઈચ્છ્યું. તે શિષ્યોએ તે પ્રતિમાના કંઈ ઉપર ખડીની ત્રણ રેખા કરી જિન પ્રતિમાને શુદ્ધપ્રતિમા બનાવી પછી તે ઉપર પગ દઈ ચાલ્યા આથી તે અનેને મારી નાખવાનો ઔદ્ધાનો વિચાર જણાતા તેઓએ તે સ્થળનો ત્યાગ કર્યો પાછળ ઔદ્ધ રાજનું લશ્કર આવ્યું હુંસ લડતા આખર મરાયો પરમહસ આખરે ગુરૂપામે ચિત્રકૂટ પહોંચ્યો ને

સર્વ વાત કહી સ્વર્ગસ્થ થયો. ગુરુ હરિભદ્રનો પ્રકાપ થયો. ઔદ્ધા-
સાથે શાસ્ત્રાર્થવાદ કર્યો 'જે હારે તે ધગધગતા કડાયાંમાં પડે' એ
સરત હતી. ઔદ્ધાચાર્યો હારતા બળતા તેલમાં હોમાયા હાહાકાર થયો.
'હરિભદ્રના ગુરુને ખબર પડતા કોપની પ્રશાન્તિ માટેની ગાથાઓ
મોકલી. (આ ત્રણ ગાથાઓ પરથી હરિભદ્રમુરિએ સમગદિત્ય કથા
પ્રાકૃતમાં રચી કહેવાય છે.) હરિભદ્રને પશ્ચાત્તાપ થયો. ગુરુપામે જર્જર
પ્રાયશ્ચિત્ત લીધું. કહેવાય છે કે હરિભદ્રમુરિએ ૧૪૪૦ કે ૧૪૪૪ ઔદ્ધેને
સહારવાનો સંકલ્પ કર્યો હતો તેના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે તેમના ગુરુએ
૧૪૪૪ ગ્રંથો લખવાનું જણાવ્યું હતું તેથી તેમણે ૧૪૪૪ જેટલા
ગ્રંથો રચ્યા હતા. 'પોતાના ઉક્ત વ્હાલામાં વ્હાલા એ શિષ્યોનો
અકાળે વિરહ થવાથી શ્રી હરિભદ્રમુરિએ પોતાના બધા ગ્રંથોને
'વિરહ' શબ્દથી અક્ષિત કર્યા છે '૧૫૨

૧૫૨ જુઓ અભાવકચરિત પૃ ૧૦૩-૧૨૩ તેમજ અનુવિંશતિ પ્રબંધ
માં હરિભદ્ર પ્રબંધ આ બંને પ્રબંધનો સાર કા હર્મન યાકોબીએ સંગ્રહિ-
ધિત સમરાઈકહાચની અંગ્રેજ પ્રસ્તાવનામાં આપ્યો છે ને તેમાં જણાવ્યું છે
કે 'હરિભદ્ર ચાકિનીસાધ્વીને પોતાની ધર્મમાતા સ્વીકારી તેણીને કીચે
પોતાનું 'સાયાધર્મ' માં પરિવર્તન થયું એમ કહેવા માગે છે આ એક
નતને પુનર્જન્મ કહી શકાય તે પરિવર્તન કેમ બનવા પામ્યું તે નેકે ચાકી
આવતી કિંવદંતીઓ પરથી લખવામાં આવ્યું છે, પરંતુ એ ઘણા ભાગે વિશ્વાસ-
પાત્ર છે 'વિરહ' ચિન્હનું કારણ કિંવદંતી પ્રમાણે હરિભદ્રના ભાણેજ અને
ગિધ્યો હસ પરમહસનું મરણ છે એ સંબંધીની કથા બલે રસપ્રદ હોય,
પરંતુ ત્રીણવટથી જોનાર અભ્યાસી તેને હરિભદ્રના જીવનના ઐતિહાસિક
મૂળ તરીકે નહીં સ્વીકારે તે બંને શિષ્યો હતા ને તેઓ ઔદ્ધ સિંધાત
ચોરી છુપીથી શીખવા જતા મરણ પામ્યા તે આ દત્તજ્ઞાનો મૂળ પાપો
કહેવાય, અને આમાં કંઈ ખાસ ન મનાય તેવું નથી, પરંતુ એટલું ચે
બહુજ સાવચેતીપૂર્વક સ્વીકારવું જોઈએ' જૈન સાહિત્યસંશોધક ખડ ૩,
અક ૩ માં આ પ્રસ્તાવનાનો ગૂંજરાતી અનુવાદ પૃ. ૨૮૨ થી ૨૬૪ છપાયો
છે તે જુઓ!

૨૧૬ આ ચૂરિ જૈન ધર્મના શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમા બહુ પ્રસિદ્ધ અને મહાવિદ્વાન થયા છે. તેમણે સસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામા ધર્મ-વિચાર અને દાર્શનિક વિષયના અનેક ઉત્તમોત્તમ તથા ગંભીર તત્ત્વ-પ્રતિપાદક ગ્રંથો રચ્યા છે. આ ગ્રંથોમા સાખ્ય, યોગ, ન્યાય, વેશે-પિક, અદ્વૈત, ચાર્વાક, જૌદ્ધ, જૈન આદિ સર્વે દર્શનો અને મતોની તેમણે અનેક રીતે આલોચના-પ્રત્યાલોચના કરી છે. આ પ્રકારે ભિન્ન ભિન્ન મતોના સિદ્ધાંતોની વિવેચના કરતી વખતે પોતાના વિરોધી મતવાળા વિચારકોનો પણ ગૌરવપૂર્વક નામોલ્લેખ કરનારા અને સમભાવપૂર્વક મૃદુ તથા મધુર શબ્દોથી વિચાર-મીમાંસા કરનારા આવા જે કોઈ વિદ્વાન ભારતીય સાહિત્યના ઇતિહાસમા ઉલ્લેખ કરવા યોગ્ય હોય તો તેમા શ્રી હરિભદ્રનું નામ સૌથી પ્રથમ મૂકવા યોગ્ય છે જૈન ઇતિહાસમા આ આચાર્યનું સ્થાન અતિ મહત્ત્વનું છે જૈનધર્મના-જેમા મુખ્યપણે શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના-ઉત્તરકાલીન (આચુનિક) સ્વરૂપના સંગઠન કાર્યમા તેમના જીવને ઘણો મોટો ભાગ લીધો છે ઉત્તરકાલીન જૈન સાહિત્યના ઇતિહાસમા તેઓ પ્રથમ લેખક ગણાય છે, અને જૈન સમાજના ઇતિહાસમા નવીન સંગઠનના એક પ્રધાન વ્યવસ્થાપક કહેવા યોગ્ય છે. આ રીતે તેઓ જૈનધર્મના પર્વકાલીન અને ઉત્તરકાલીન ઇતિહાસના મવ્યવર્તી સીમાસ્ત ભ સમાન છે

૨૧૭ તેમણે ૧૮૦૦ પ્રકરણ ગ્રંથો લખેલા કહેવાય છે, ૧૫૩ તે તેમની કૃતિઓના જે જુદા જુદા પ્રકરણો છે તેનો સરવાળો લાગે છે, ગમેતેમ હો, પરંતુ વર્તમાનમા ઉપલબ્ધ થતા ગ્રંથોમા વિશેષ પ્રસિદ્ધ, પ્રતિષ્ઠિત અને પ્રૌઢ ગ્રંથોના નામ આ છે-૧ અનુકાન્તવાદ પ્રવેશ ૨ અનુકાન્તજયપનાકા સ્વોપનવૃત્તિ મહિત, ૩ અનુયોગદ્વાર અન-

૧૫૩ સં ૮૩૪ મા કુવલયમાલાના કર્તા હિસાબના સૂરિ તેમા પોતાના એ-વિદ્યાગુરુ હરિભદ્રસૂરિ જણાવી તેમને 'વહુગથસત્યવિત્થરપત્થરીયપયડ સચ્ચત્થો-બહુ ગ્રંથ સાર્થ વિસ્તાર પ્રસારિત પ્રકટ સત્યાર્થનું વિગ્રેષણ આપે છે તે સાર્થક છે

વૃત્તિ ૪ અષ્ટકપ્રકરણો ૫ આવશ્યકસૂત્ર ગૃહ્યવૃત્તિ ૧૫૪ ૬ ઉપદેશપદ
પ્રકરણ ૭ દશવૈકાલિક સૂત્રવૃત્તિ, ૮ (બૌદ્ધાચાર્ય) દિગ્નાગકૃત ન્યાયપ્ર-
વેશ સૂત્ર પર વૃત્તિ ૯ ધર્મખિન્દુ પ્રકરણ, ૧૦ ધર્મસંગ્રહણી પ્રકરણ,
૧૧ નન્દીસૂત્ર લઘુવૃત્તિ ૧૨ પંચાશક પ્રકરણો (પી ૨, ૧૬) ૧૩
પંચવસ્તુ પ્રકરણ ટીકા, (પી ૨, ૭૧. પી ૫, ૧૬૧) ૧૪ પંચમૂત્ર
પ્રકરણ ટીકા, (પી. ૪, ૧૦૪) ૧૫ પ્રજાપતાસૂત્ર પ્રદેશ આખ્યા, ૧૬
યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય, ૧૭ યોગખિન્દુ, પી. ૬, ૪૬ પ્ર. ૩. ચાલીસી
સશોધિત પ્ર. જૈન ધ સભા ભાવનગર. ૧૮ લલિતવિમ્ભગ નામક
ચૈત્યવન્દન સૂત્રવૃત્તિ (તાડપત્ર કી. ૨, ન. ૨૦, પી ૪, ૮૫) ૧૯ લોક-
તત્ત્વનિર્ણય, ૨૦ વિશતિ વિંશતિકા પ્રકરણ ૨૧ પદ્ધર્શન સમુચ્ચય
૨૨ શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય સ્વકૃત આખ્યા સહિત ૨૩ આવક પ્રજાપિ
—આવક ધર્મવિધિ^{૧૫૫} (૧૮૮૧-૮૨ ન ૧૭૮, ૧૮૮૪-૮૭ ન. ૧૨૩૩)
૨૪ ૧૫૬ સમરાધિચ કહા [સમરાદિત્ય કથા] ૨૫ સમ્બોધ પ્રકરણ
૨૬ સમ્બોધસમ્પતિકા પ્રકરણ

૨૧૮ આ ગ્રથોમાથી તેમના સખધી ઉલ્લેખેલી એટલી હકી-
કત મળે છે કે પોતાનો સપ્રદાય શ્વેતામ્બર હતો, ગચ્છનુ નામ
વિદ્યાધર, ગચ્છપતિ આચાર્યનુ નામ જિનભટ, દીક્ષાગુરુનુ નામ જિન-
દત્ત, અને ધર્મજનની સાધ્વીનુ નામ યાકિની મહત્તમ હતું (બુએ
આવશ્યકસૂત્ર ટીકાની અંતે^{૧૫૪})

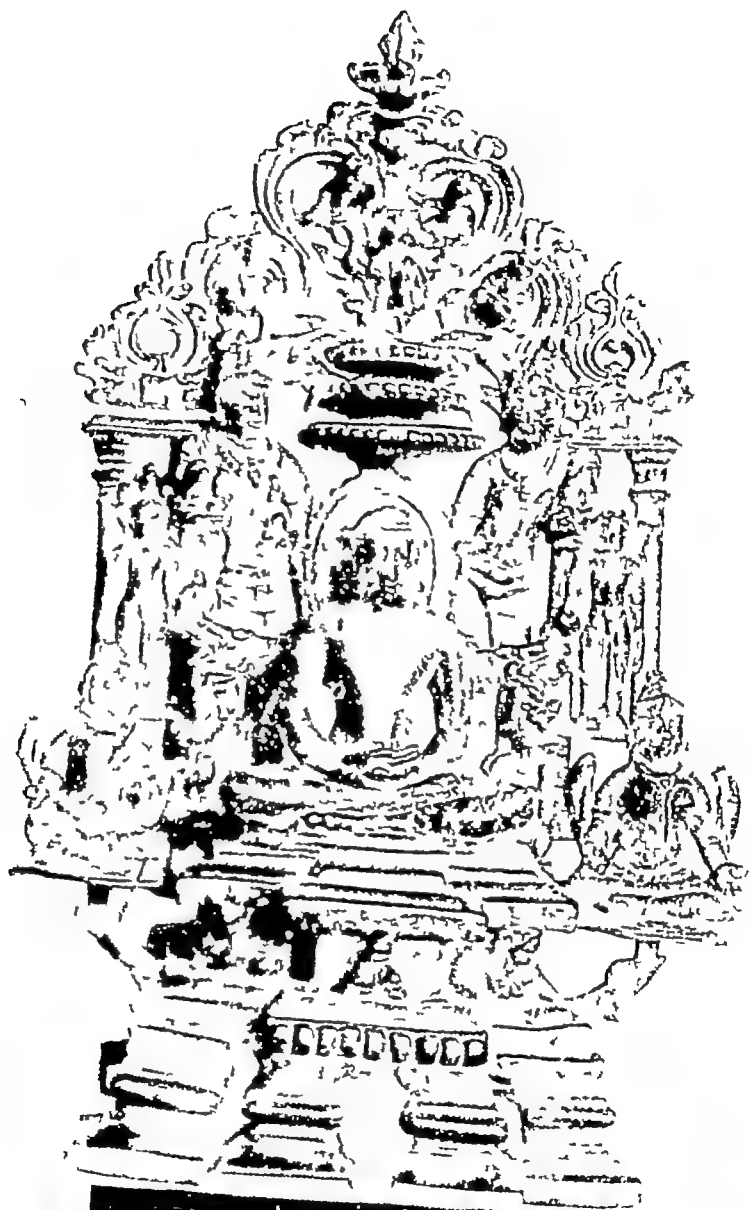
૧૫૪ સમાપ્તાચેય શિષ્યહિતાનામ આવશ્યકટીકા વૃત્તિ સિતામ્બરા-
ચાર્ય જિનમદ્રનિગદાનુસારિણો વિદ્યાધરકુલતિલકાચાર્ય જિનદત્તશિષ્ય વર્મતો
યાકિનીમહત્તરાસૂનો રત્નમાતુરાચાર્ય હરિમદ્રસ્ય એમ પ્રાતે કહેલ છે મુદ્રિત
દે. લા પુ ૬

૧૫૫ આવકધર્મવિધિ પ્ર. મા છે ને તેમા ૧૨૦ ગાથા છે ને વિરહાદ
હરિભદ્રસરિ એમ ઉલ્લેખે છે

૧૫૬ જો ઇચ્છહ મવવિરહં મવવિરહ કો ન વંધણ સુચનો ।

સમયસયસત્થ ગુરુણો સમરમિયંકા કહા જસસ ॥

ઉલ્લેખનસૂચિત કુવલ્લયમાલા.

જિન મૂર્તિ-નૂતની શૃંગારી સિધિ મહિન
[શ્રી પર્ણચંદ્ર નરાયણ મૌજન્યથી]

ધાતુની અર્ધ પદ્માસનસ્થ જિન મૂર્તિ-નૂતની શૃંગારી સિધિ મહિન
[શ્રી પર્ણચંદ્ર નરાયણ મૌજન્યથી]

૨૨૧. ઉપરના પાસા ૨૧૭ મા જણાવેલા સિવાય તેમના બીજા ગ્રંથો — અનેકાન્ત પ્રવૃત્તિ આવશ્યક નિર્યુક્તિની અતિ નાની ૨૨૦૦૦ ' શ્લોકપ્રમાણ ટીકા, (બૃહત્ ટીકાનું પ્રમાણ ૮૪૦૦૦ શ્લોક છે), કથા-કાશ, કર્મસ્તવવૃત્તિ, કુલકો, ક્ષમાવલીબીજ, ક્ષેત્રસમાસવૃત્તિ, (આ સ. ૧૨૮૫ મા રચાઈ છે તેથી તેના રચનાર અન્ય હરિભદ્રસૂરિ છે. જો સ. પ્ર. ૫ ૩૫) ચૈત્યવદનાભાષ્ય સસ્કૃત, જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ ટીકા, જંબૂદ્વીપ સંગ્રહણી (વે. ન. ૧૬૦૨) જીવાભિગમ લઘુવૃત્તિ, જ્ઞાનપત્રક વિવરણ, જ્ઞાનાદિય પ્રકરણ, તત્ત્વતરંગિણી, તત્ત્વાર્થ લઘુવૃત્તિ, દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ, દર્શવેદાલિકાવસૂરિ, દેવેન્દ્ર નરકેન્દ્ર પ્રકરણ, દ્વિજવદનચપેટા, (અથવા વેદાકુશ) કે જેમા હિંદુવર્ણ વ્યવસ્થાનું ખડન છે (વે. ન. ૧૬૮૭ પ્ર હે. ગ્રં પાટણ) ધર્મશાલસિદ્ધિ, ધર્મસાર મૂલટીકા, ધૂર્તાપ્યાન, ન્યાયવિનિશ્ચય, ન્યાયાવત્તારવૃત્તિ પંચ નિયત્રી, (નિર્ગ્રંથી), પંચલિંગી, પંચમંત્રલ, (મુદ્રિત) પંચસ્થાનક, પર-લોકસિદ્ધિ, પિંડનિર્યુક્તિ વૃત્તિ, પ્રતિષ્ઠાકલ્પ, બૃહન્મિથ્યાત્વમથન, મુનિપતિચરિત્ર, ચતિદ્વિનકૃત્ય, ચશોધરચરિત્ર, યોગશતક, યોગવિંશતિ, લગ્નશુદ્ધિ, લઘુક્ષેત્રસમાસ, લોકખિન્દુ, વીરસ્તવ, વીરાગદકથા, વેદ-બાહ્યતા નિરાકરણ, વ્યવહારકલ્પ, શ્રાવકપ્રજ્ઞપ્તિ વૃત્તિ, શ્રાવકધર્મનિત્ય, પદ્મદર્શની, સંકિતપચીસી, (?) સંગ્રહણીવૃત્તિ, (પી ૧, ૪૯) સંપ-ચાસિતરી સંગ્રાધસિતરી, સંસારદાવાસ્તુતિ (મુદ્રિત), સંસ્કૃતાત્માનુ-શાસન, સર્વજ્ઞસિદ્ધિ પ્રકરણ સત્રીક, સ્યાદ્વાદકુચોદયપરિહાર-આ ઉપરોક્ત ૨૬ ગ્રંથ સાથે મેળવતા કુલ ૮૨ ની સખ્યા થાય છે. ૧૫૮ ચતુર્વિંશતિ ગ્તુતિ સત્રીક, ન્યાયામૃતતરંગિણી, ઐ ઐ ગ્રંથો વગીર

૧૫૮ પં. હરિભદ્રચરિત્રમ્ કૃત હરિભદ્રચરિત્રમ્ (જૈન વિવિધસાહિત્ય શાસ્ત્રમાલા નં ૨) ૫ ૨૦ થી ૩૦ માથી આ ગ્રંથનામો લીધાં છે તેમજ જુઓ સ્વં સાક્ષર મન સુખલાલ કિરત્યંદ મહેતાનો લેખ 'પદ્મદર્શનવેત્તા શ્રીમાન્ હરિભદ્રસૂરિ' જૈન ધર્મપ્રકાશ સ ૧૯૬૫ અક ૫ પં બહેચરદાસે 'જૈનદર્શન' (હરિભદ્રકૃત પદ્મદર્શન સમુચ્ચયમાના જૈનદર્શન પ્રકરણનો ટીકાસહિત અનુવાદ) ગ્રંથમા આપેલ પ્રસ્તાવના.

કેશવલાલ મોદી ગમે છે બોટિકપ્રતિષેધ (પાટણસુત્રિ ન ૬)

[આ પૈકી ક્ષેત્રસમાસવૃત્તિ સં. ૧૧૮૫ મા રચાયેલી છે તે, મંત્રહુણીવૃત્તિ, મુનિપતિ ચરિત્રના રચનાર અન્ય-મૃહદ્વગચ્છના માન-દેવસૂરિ શિ જિનદેવ ઉપાધ્યાયના શિષ્ય હરિભદ્રસૂરિ જણાય છે. જુઓ જેસ પ્ર પૃ ૩૪, ૩૫]

૨૨૨. પ્રો. હર્મન યાકોબી સમરાદ્વચ્ચ કહાની પ્રસ્તાવનામાં કહે છે કે—‘પારિભાષિક અર્થમાં જોઈએ તો આપણે ખાસ કહેવું જોઈએ કે હરિભદ્ર પ્રકરણોનાજ કર્તા છે. પદ્ધતિસર શાસ્ત્રીય રૂપમાં જે ગોઠવાયેલું હોય તે પ્રકરણ કહેવાય છે ગમેતેમ લખાયેલા અને આવી અવળી કથાઓવાળા એવા આગમોથી આ તદ્દન નિરાળી વસ્તુ છે. આ પ્રમાણે લખવાની પદ્ધતિ મૂળ તો બ્રાહ્મણોથી શરૂ થઈ અને એમનું આવું કેટલુંક જૂનું સાહિત્ય જોવામાં આવે છે ઉમાસ્વામિનું યા ઉમાસ્વામિનું તત્ત્વાર્થાધિગમ મૃત્ર એ જૈન સાહિત્યમાં આ પ્રકારનો ખુલ્લો દાખલો છે, અને શ્વેતામ્બર તેમજ દ્વિગંબર અને આ ત્રય પોતાનો હોવાનો દાવો કરે છે દ્વિગંબરો કે જેઓ આગમને માનતા નથી તેઓનું જૂનું સાહિત્ય બહુધા સસ્કૃત તેમજ પ્રાકૃતમાં લખાયેલા પ્રકરણોનુંજ બનેલું છે, પરંતુ શ્વેતામ્બરોમાં આપણે પ્રકરણોના ખુલ્લો લેખક તરીકે સિદ્ધમેન દિવાકરને નિ શક્યપણે ગણાવી શકીએ હરિભદ્રે તો શ્વેતામ્બરોના સાહિત્યને પૂર્ણતાની ઉચી ટોચે પહોંચાડ્યું જોડે એમના ત્રથોમાના કેટલાક પ્રાકૃતમાં છે, પરંતુ ઘણા-ખરા મસ્કૃતમાં છે. આમાં જૈન સપ્રદાયના પદાર્થવર્ણન ઉપરાંત વિગેધી મનવાળા બ્રાહ્મણો તેમજ બૌદ્ધોના માપદાયિક ઘોરણો બાબત એક દુકો ખ્યાલ, અને કેટલીક ચર્ચા તથા એના ખડનો પણ છે. આ જનના ત્રથોમાં હરિભદ્રની દિહનાગના ન્યાયપ્રવેશ ઉપરની ટીકા જોડે તે એક પ્રકરણ નથી, બહુ ઉપયોગી અને મહત્ત્વની છે જેનોતે પ્રમાણનિષ્પણનો કોઈ ત્રય પૂરો પાડવાના હેતુથી સિદ્ધમેન દિવાકરે ન્યાયવનાગ નામનો ત્રય રચ્યો હતો પ્રમાણની બાબતમાં પણ જૈન

સિદ્ધાંત સ્થાપવાને બદલે હરિભક્તે દ્વિદ્વિનાગ ઉપર ટીકા લખીને જૈનોને બૌદ્ધ પ્રમાણશાસ્ત્રીઓના ગ્રંથોનું અધ્યયન કરવાની પ્રેરણા કરી. આ રીતે દેખાવમા તો એમણે એ લોકોની ભાગે મહત્તા સ્વીકારી, પરંતુ પોતાના અનુકાંતજન્યપતાકા ગ્રંથમા ધર્મકીર્તિના પ્રમાણ વિષેના કેટલાક સિદ્ધાંતોનું સાચું ખડન પણ કર્યું. એમના પછી ઘણા વર્ષો સુધી જૈનોને બૌદ્ધોના પ્રમાણનિરૂપણમા રસ રહ્યો હતો; અને એને લીધેજ અત્યારે આપણે ધર્મકીર્તિનું ન્યાયચિન્દુ અને ધર્મોત્તરની ન્યાયચિન્દુટીકા ઉપલબ્ધ કરી શક્યા છીએ, કારણકે આ ગ્રંથોની જૂનામા જૂની પ્રતો અને ખીજા ગ્રંથ ઉપગતી ટીકાનો અમુક ભાગ જૈન ભાગરેમાથીજ મળેલ છે. ’

૨૨૩ તેમના રચેલા આધ્યાત્મિક અને તાત્ત્વિક ગ્રંથોનો સ્વાધ્યાય કરવાથી માલુમ પડે છે કે તેઓ પ્રકૃતિથી અતિ સરલ, આકૃતિથી અતિ સૌમ્ય અને વૃત્તિથી અતિ ઉદાર હતા. તેમનો સ્વભાવ સર્વથા ગુણાનુરાગી હતો. જૈનધર્મ ઉપર અનન્ય શ્રદ્ધા છતાં તથા તે ધર્મના પોતે મહાસમર્થક હોવા છતાં તેમનું હૃદય નિષ્પક્ષપાત-પૂર્ણ હતું. સત્યનો આદર કરવામા સદૈવ તત્પર હતા ધર્મ તથા તત્ત્વના વિચારોનો જિહાવોહ કરતી વખતે પોતાની મધ્યસ્થતા અને ગુણાનુરાગિતાની કંઈપણ ઉપેક્ષા કરતા નહીં હતા તાત્પર્ય કે તેઓ મોટા ઉદારચિત્ત સાધુપુરૂષ હતા, સત્યના ઉપાસક હતા ભારતના સમુચિત ધર્માચાર્યોના પુણ્યલોક ઇતિહાસમા તેઓ એક ઉચ્ચ શ્રેણિમા વિરાજમાન થવા યોગ્ય સવિગ્ન હૃદયી જૈનાચાર્ય હતા.

૨૨૪, તેમના ગ્રંથોમા જે દર્શનિકો અને ગ્રંથકારોના નામ નામ મળ્યા આવે છે તે એ છે કે (૧) બ્રાહ્મણધર્મના અવધૂતાચાર્ય, આસુરિ ઈશ્વરકૃષ્ણ, કુમારિલ મીમાસક, પતંજલિભાષ્યકાર, પાતંજલયોગાચાર્ય, પાણિનિ વૈયાકરણ ભગવદ્ગોપેન્દ્ર, ભર્તૃહરિ વૈયાકરણ, વ્યાસમહર્ષિ, વિન્વ્યવાસી, અને શિવધર્મોત્તર. (૨) બૌદ્ધ-કુક્કાચાર્ય, દિવાકર (?), દ્વિદ્વિનાગાચાર્ય, ધર્મપાલ, ધર્મકીર્તિ, ધર્મોત્તર, ભદ્રન્તદિગ્ધ,

નમુખન્દુ, શાન્તરક્ષિત, અને ગુલગુપ્ત, અને (૩) જૈન-અજિતયશા, ઉમાસ્વાતિ, જિનદાસ મહત્તર, જિનભદ્રગણિ ક્ષમાત્રમણુ, દેવવાચક, ભદ્રબાહુ, મલ્લવાદી, સમન્તભદ્ર, સિધ્ધએન દિવાકર અને સંઘદાસગણિ. આ ઉપરાંત વાસવદત્તા (મુખન્દુકૃત) અને પ્રિયદર્શના (લપકૃત) એ બે ગ્રંથોનો પણ ઉલ્લેખ તેમણે કર્યો છે.

૨૨૫ આ પૈકી ભર્તૃહરિના મૃત્યુનો સમય સ. ૭૦૬-૭ નિશ્ચિત છે કારણકે ચીની યાત્રાગુ ઇત્સિંગે પોતાના હિન્દના પ્રવાસમા તેમ જણાવ્યું છે. કુમારિલ સ. ૭૫૦ આસપાસ થયેલ ગણાય છે ધર્મપાલ સ. ૬૫૬ થી ૬૯૧ ની વચ્ચે વિદ્યમાન હતા અને તેના શિષ્ય ધર્મકીર્તિ થયા તેનો સમય સ. ૬૯૧ થી ૭૦૬ સુધીનો ફિક્કરીતે માની શકાય જિનદામે નન્દીચૂર્ણિ સં. ૭૩૩ મા રચી. કુવલ-યમાલાની પ્રાકૃત કથા સ. ૮૩૪-૩૫ મા ગ્યનાર ઉદ્દોતનસૂરિ ઉર્દૂ દાક્ષિણ્ય(ણ)ચિન્હ સૂરિ હરિભદ્રમરિના સાક્ષાત્ શિષ્ય હતા આ પરથી જણાય છે કે સં. ૭૩૩ ની નન્દીચૂર્ણિ પછી લગભગ પચાસ વર્ષે એટલે સ. ૮૨૦ મા પોતે નન્દી કીકા રચી હોવી ઘટે તેથી તે સંવત્ લગભગ હરિભદ્રસૂરિ વિદ્યમાન હતા [વિ. સ. ૫૮૫ મા સામાન્ય રીતે તેમનો મ્વર્ગવાસ શ્રુતપરપગએ થયેલો ગણવામા આવે છે તે સમય બંધ બેસતો નથી] વિક્રમ સંવત્ ૭૫૭ થી ૮૨૭ સુધીનો હરિભદ્રસૂરિનો સમય લઘુએ તો વાધો નથી

૨૨૬ હરિભદ્ર સૂરિએ જૈનશ્વેનામ્મર સાહિત્યમા એક યુગકાર છે. તેમની બહુશ્રુતતા, સર્વતોમુખી પ્રતિભા, મધ્યમ્યતા અને સમન્વયશક્તિનો પરિચય તેમના ગ્રંથોપરથી યથાર્થ રીતે થાય છે. તેમની શતમુખી પ્રતિભાનો જ્ઞાત તેમના ગ્રંથોના ૧૫૯વાગ્ અનુયોગ-

૧૫૯. ૧ દ્રવ્યાનુયોગત્રિપયઃ-ધર્મસત્રલુણી આદિ, ૨ ગણિતાનુયાન સબધી-દેવસમાસકીકા આદિ, ૩ ચગ્લુકરણાનુયોગને લગતા-પંચવસ્તુ ધર્મ-બિન્દુ આદિ અને ૪ ધર્મકથાનુયોગત્રિપયઃ-સમરાઈચક્રકા, આદિ, ગ્રંથ મુખ્ય છે

આદિ નિયમ, ઈન્દ્રિય-જ્ય રૂપ પ્રસાહાર ઇત્યાદિ જે યોગના ખાસ અંગ છે તેને સાધુશ્રવનના એક માત્ર પ્રાણ માનેલ છે (જુઓ આચારાગ, સુત્રકૃતાગ, ઉત્તરાધ્યયન, દશવંકલિક, મ્લાચાર વગેરે.) જૈન શાસ્ત્રમાં યોગપર ત્યાંસુધી ભાર આપ્યો છે કે પહેલાં તો તે મુમુક્ષુઓને આત્મચિત્તન સિવાયના ખીળ કાર્યોમાં પ્રવૃત્તિ કરવાની સમતિજ આપતું નથી અને અનિવાર્યપણે પ્રવૃત્તિ કરવી આવશ્યક હોય તો તે નિવૃત્તિમય પ્રવૃત્તિ કરવાનું કહે છે આ નિવૃત્તિમય પ્રવૃત્તિનું નામ તેમાં અષ્ટપ્રવચનમાના છે (પાત્ર સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ-જુઓ ઉત્તરાધ્યયન અં ૨૪) સાધુશ્રવનની દૈનિક અને રાત્રિચર્યામાં ત્રીજા પ્રહર સિવાયના ખીળ ત્રણે પ્રહરોમાં મુખ્યપણે સ્વાધ્યાય અને ધ્યાન કરવાનું કહ્યું છે (ઉત્તરાધ્યયન અં ૨૬) આ ખાસ લક્ષમાં લેવાનું છે કે જૈન આગમોમાં યોગ અર્થમાં પ્રધાનપણે ધ્યાનશબ્દ લગાડ્યો છે ધ્યાનનું લક્ષણ, ભેદ પ્રભેદ આલમ્બન આદિનું વિસ્તૃત વર્ણન અનેક આગમોમાં છે (સ્થાનાગ અં ૪ ઉદ્દેશ ૧, સમવાયાગ સં ૪, ભગવતીશતક ૨૫ ઉ ૭, ઉત્તરાધ્યયન અં ૩૦ ગાથા ૩૫) આગમ પછી નિર્યુક્તિ આવે છે તેમાં આગમગત ધ્યાનનું અપષ્ટીકરણ છે (આવશ્યક નિર્યુક્તિ કાયોત્સર્ગ અધ્યયન ગા. ૧૪૬૨ થી ૧૪૮૬) વાચક ઉમામ્વાતિકૃત તત્ત્વાર્થસિત્રમાં પણ ધ્યાનનું વર્ણન (અં ૯ સુ ૨૭) છે, પરંતુ તેમાં આગમ અને નિર્યુક્તિથી વિશેષ નથી. જિનભદ્ર ગણિના ધ્યાનશતકમાં ઉક્ત આગમાદિ ગત ધ્યાનનું માત્ર અપષ્ટીકરણ છે

૨૨૮. ‘હવે હરિભદ્રમૂરિએ આ શૈલીને એકદમ બદલી તત્કાલીન પરિસ્થિતિ અને લોકરૂચિ અનુસાર નવીન પરિભાષા આપીને અને અપૂર્વ વર્ણનશૈલી વાપરી જૈન યોગસાહિત્યમાં નવો યુગ ઉપગિયન કર્યો. તેના પુગવા તરીકે તેમના રચેલા યોગબિન્દુ, યોગદષ્ટિ મમુચ્ચય, યોગવિશિષ્ટા, યોગશતક અને પોડશક એ ત્રણે પ્રસિદ્ધ છે. આ ત્રણેમાં તેમણે માત્ર જૈનમાર્ગાનુસાર યોગનું વર્ણન કરીને સતોષ

માન્યો નથી પરંતુ પાતજલ યોગસૂત્રમા વર્ણવેલી યોગપ્રક્રિયા અને તેની ખાસ પરિભાષાઓની સાથે જૈનસંકેતોને પણ સરખાવેલ છે. યોગદષ્ટિ સમુચ્ચયમા ૧૬૩આઠ દષ્ટિનું જે વર્ણન છે તે આખા યોગસાહિત્યમા એક નવીન દિશા છે આ મરિના યોગવિપયી ઉક્ત ત્રયો તેમની યોગાભિરુચિ અને યોગવિપયક વ્યાપક બુદ્ધિના ખાસ નમૂના છે' [પંડિત મુખલાલજીનો યોગદર્શન પૃ નિર્બંધ]

૨૨૯. “ હરિભદ્રઅગિ મહાન્ સિદ્ધાન્તકાર અને દાર્ગનિક વિચારક તો હતાજ પણ તે ઉપરાંત મહાન્ કવિ પણ હતા, એમ જૈન પરપરા જણાવે છે. પોતાની કવિત્વ શક્તિનો પરિચય મજે એવા કથા ચરિતો આખ્યાનો વગેરે કેવા લખ્યા હશે તેનો ઉપલબ્ધ ત્રય નામાવળી પરથી વિશેષ જાણી શકાય તેમ નથી કથાકોષ, વૃત્તઋચાન, મુનિપતિ ચરિત્ર, યશોધરચરિત્ર, વીરાગદ કથા અને સમરાદિત્યકથા આટલી કથાસાહિત્યની કૃતિઓ એમના નામે નોંધેલી દેખાય છે, પણ તેમા માત્ર ધૂર્તાઋચાન અને સમરાદિત્યકથા એ બેજ કૃતિઓ અત્યારે ઉપલબ્ધ છે, અને એ નિર્વિવાદરૂપે એમનીજ ખનાવેલી છે એમ માની શકાય છે. સમરાદિત્ય કથા એ હરિભદ્રસૂરિની કવિકલ્પનાની પ્રત્યક્ષ પ્રતિમા છે. પ્રશમરસપ્રપૂર્ણ એવી એક ઉત્તમ કથા તરીકે એની પ્રશંસા પાછળના ઘણા વિદ્વાનોએ કરી છે ૧૬૪ આને જૈનમુનિઓ

૧૬૩ આ આઠ દષ્ટિઓપર ૧૮ મા શતકમા થયેલ યશોવિજયજીએ ૨૧ થી ૨૪ એમ ચાર દ્વાત્રિંશિકા સંસ્કૃતમા રચી છે અને સાથે સંસ્કૃત ન જાણનારા માટે આઠ દૃષ્ટિઓની સજ્જાય (સ્વાધ્યાય) ગૂજરાતી ભાષામા ખનાવી છે.

૧૬૪ ઉદોત્તન સૂરિની કુવલયમાલાની પ્રસ્તાવના, ધનપાલકૃત તિલકમંજરી, દેવચંદ્રસૂરિ કૃત શાંતિનાથચરિય, અને ખીજ ઘણા વિદ્વાનોએ અનેક સ્થળે એની સ્તુતિ કરી છે જુઓ હુટનોટ ન ૧૫૬ હેમચંદ્રસૂરિએ પોતાના કાવ્યાનુશાસનમા ‘સકલકથા’ ના નિર્દર્શક તરીકે સમરાદિત્યનો નામોલ્લેખ કર્યો છે. [જુઓ કાવ્યાનુશાસન પૃ ૩૪૦. સમસ્તફલાન્તેતિવૃત્તવર્ણના સમરાદિત્યવત્ સકલકથા.]

ધણા રસપૂર્વક વાચતા અને આવકો ભાવપૂર્વક સાલળતા. એ ગ્રંથની પ્રતો લખાવી સાધુઓને અર્પણ કરવામા બહુ પુણ્ય માનવામા આવતુ.

૨૩૦ 'આમા કથા મ્હી તે દ્વારા હરિભદ્રે જૈનસિદ્ધાંત પ્રમાણે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ઇર્ષ્યા, દ્વેષ આદિ દુર્ગુણોને વર્ણીભૂત થએલો આત્મા કેવી હીન દશા પામી જગતમા રઝળે છે, અને અહિંસા, સંયમ તપ, ધર્મા, દાન વગેરે સદ્ગુણોના આચરણથી જીવાત્મા કેવી રીતે આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધે છે, તેના કાલ્પનિક ચરિત્રો ધણી ઉત્તમ રીતે આલેખી બતાવ્યા છે.

૨૩૧ 'આ સમરાઈચ્છકહા મુખ્ય પ્રાકૃતભાષામા-જૈન મહારાષ્ટ્રીમા જ રચાયેલી છે પણ કવચિત્ કેટલાક રૂપો રૌરસેનીના પણ વાપરેલા છે કથા સામાન્ય રીતે ગદ્યમા લખાયેલી છે, પણ વચ્ચે વચ્ચે વિરલ પદો પણ વાપરેલા છે. પદ્યભાગ ઘણો ખરો આર્યા છદોનો છે અને થોડાક બીજા છદો પણ-જેવાકે પ્રમાણી, દ્વિપદી, વિપુલા વગેરે છે રચનાશૈલી સરલ અને સુખોદ છે પાદલિપ્તની તરગવતી જેવી વર્ણનોથી અને અલંકારોથી ભરેલી નથી. વાક્યો બહુજ ટૂંકા, લાખા સમાસોથી રહિત અને પ્રવાહબદ્ધ એક પછી એક ચાલ્યાં આવે છે અને કથાની વિગત વેગભરી રીતે આગળ વધ્યે જાય છે ન્યા પ્રસંગ આવે છે ત્યા થોડાક અલંકારો પણ નજરે પડે છે. સહજશ્રુતિ ઉપમાઓ અને અનાયાસ રચિત શબ્દાવલીની ઝમક પણ ક્યાક ક્યાક મળી આવે છે, પણ સમુચ્ચય કથાપ્રવાહ ગગાના શાન પ્રવાહની માફક સ્થિર અને સ્થામ્ય ભાવે પોતાના લક્ષ્ય તરફ વલો જાય છે પ્રાકૃત ભાષાનો સાધારણ અભ્યાસી પણ એની ભાષા સમજી શકે છે અને એજ કારણથી એ કથા આજમુઘી સારી રીતે પ્રચારમા ગતી શકી છે." ૧૯૫ (જિનવિજયનો કુવલયમાલા પગ્નો લેખ.)

૧૯૫ આનાં ઘણાં પૃષ્ઠો એક હાહારણ તરીકે સં ૧૨૯૯ ની લખેલી તાલપત્રની પ્રત ખંભાતના શાંતિનાથના ભંડારમાં છે. પી. ૩, ૧૮૩

૨૩૨. તેમનો શ્રી મહાવીરમાર્ગમા—અનેકાન્તદર્શનમા અટલ વિશ્વાસ હતો. પોતાના ‘લોકતત્વનિર્ણય’ ગ્રંથમા જણાવ્યું છે કે—

વંધુર્ન નઃ સ ભગવાનરયોઽપિ નાન્યે
સાક્ષાન્નદૃષ્ટતર એકતમોઽપિ ચૈવા ।
શ્રુત્વા વચ્ચ. સુચરિત ચ પૃથગ્ વિશેષં
વીરં ગુણાતિશયલોલતયાશ્રિતા સ્મ ॥૩૨॥
નાસ્માકં સુગત પિતા ન રિપવસ્તીર્થ્યા વનં નૈવ તૈ
દૈત્યં નૈવ તથા જિનેન ન હૃતં કિચિત્કળાદાદિભિ ।
કિત્વેકાન્તજગદ્ધિત સ ભગવાન્ વીરો યતશ્ચામલ
વાક્યં સર્વમલોપહર્તૃ ચ યતસ્તદ્ભક્તિમન્તો વયમ્ ॥૩૩॥

—તે (શ્રી વીર) ભગવાન્ અમારા બંધુ નથી, તેમ બીજા (દેવો) શત્રુ પણ નથી. એ બધામા એકને પણ સારી રીતે સાક્ષાત્ જોયેલ નથી અમે જુદી જુદી જાતના વિશેષ પરમાર્થયુક્ત વચન અને હૃતમ ચરિત્રવાળા વીરને તેમના ગુણાતિશયપર લોકુપતા પ્રેમ થવાથીજ તેમના આશ્રિત અમે થયા છીએ.

સુગત—ખુદ્ધ અમારા કંઈ પિતા નથી, તેમ અન્ય તીર્થ—દર્શનવાળા અમારા શત્રુ નથી વળી તેઓએ તથા જિને અમને કંઈ ધન આપ્યું નથી તેમ કણાદ (વૈશેષિક) આદિએ અમારું કંઈ હરી લીધું નથી પરંતુ કેવળ જગતનું કલ્યાણ કરનાર તે ભગવાન વીરનું વાક્ય નિર્મલ છે, સર્વ દોષને દૂર કરનાર છે માટે તેના અમે ભક્તિવાળા છીએ

પ્રકરણ ૭ મું.

ચાવડાનો સમય.

[વિ. સં ૮૦૦ થી ૧૦૦૦]

ગૌર્જરાત્રમિદ રાજ્યં વનરાજાત્ પ્રમૃત્યમૂત્ ।

સ્થાપિતં જનમંત્રૌઘૈસ્તદ્દેષી નૈવ નન્દતિ ॥

—પ્રવધન્વિતામણી

અર્થાત્—‘ગૂજરાતનુ આ રાજ્ય વનરાજથી માડી જૈન મત્રીઓથી સ્થાપિત થયું છે, તેનો દેવી ઠકતો નથી—ચિરકાલ કલ્યાણસમૃદ્ધિ પામી શકતો નથી [આ ગ્લોઝ રત્નશેખરસૂરિના પ્રબંધકોષ પૈકી વસ્તુપાલ પ્રબંધમા પણ મત્રી વસ્તુપાલ અને મત્રી નાગડ સાથેના વાર્તાલાપ પ્રસંગે મૂકાયો છે.]

૨૩૩. ગૂજરાતનુ પાટણવસ્થુ નહોતુ તે પહેલાં **ભિલ્લમાલ** ૧૬૬

૧૬૬ ગૂજરાતના ચૌહુક્ય (સોલંકી) સામંત પુલકેશીના ત્રૈલોક (કલ-ચુરિ) સંવત્ ૪૬૦ (વિ. સ ૭૬૫ ૯૬=ઈ સં ૭૩૮-૩૯) ના દાનપત્રથી માલમ પડે છે કે ‘ચાવોટક (ચાવડા) અને ગુર્જર બંને ભિન્ન ભિન્ન વંશો હતા.’ જ્ઞેધપુરરાજ્યની ઉત્તર સીમાથી લઈને લગ્ન્ય સુધીનો બધો દેશ એક સમયે ગુર્જરાને અધીન હોવાથી ‘ગુર્જરા’ આ ગુજરાત કહેવાયો. ઉક્ત દેશ પર ગુર્જરાનો અધિકાર ક્યારે થયો એ હજી અનિશ્ચિત છે, તથાપિ એટલું તો નિશ્ચિત છે કે શક સ. ૫૫૦ (વિ. સં. ૬૮૫=ઈ સ ૬૨૮) માં ગુર્જર દેશની રાજધાની ભીનમાલમાં ચાવ (ચાવડા) વંશનો રાજ વ્યાઘ્ર-મુખ રાજ્ય કરતો હતો (બાલસ્કુટસિદ્ધાંતની પ્રશસ્તિ) તેની પહેલાં પણ ત્યાં ઉક્ત વંશના રાજાઓનું રાજ્ય રહ્યું હોય ઉક્ત સંવત્ની ઘણી પૂર્વે ગુર્જરાનું રાજ્ય ત્યાંથી અસ્ત થઈ ચૂક્યું હતું અને તેમની સ્મૃતિના સ્તૂપક દેશનું નામ ગુર્જરા (ગુજરાત) માત્ર અવશેષ રહી ગયું હતું આથી ગુર્જરાનું વિ સં. ૪૦૦ થી પણ પૂર્વે આ તેની આસપાસ ભીનમાલપર રાજ્ય રહેવાને! સંભવ હોઈ શકે છે.—ઓજાજી રા. ઇ. પ્રથમ ભાગ પૃ. ૫૮

શ્રીમાલનગર એક વખત ગૂર્જર ભૂમિની રાજધાનીનું શહેર હતું. તે અતિ મોટું અને પ્રસિદ્ધિ પામેલું—અને લાલના ગૂર્જરાત અને મારવાડની સરહદ ઉપર આવેલું. તે વખતે ઉપર જણાવેલા મૈરાટની વલભીપુર અને ગૂર્જરાતના વૃદ્ધનગર (આકાશવત્ર ?) તથા ભૃગુકચ્છ (ભરૂચ) સિવાય બીજાં જાણવા જેવા મોટા નગર નહીં હતાં. વલભીપુર ભાગતા ભાગતા અમુક સંક્રાંતિ પછી નદન તૂટી ગયું—ત્યાં આરવપર્ણા દુકાળ પડેલો, તેથી લોકો ભિલ્લમાલ ગયેલા જ્ઞાતિબંધારણના કાળે શ્રીમાલની રાજસત્તા અને શ્રીમાલનો આપાર ગૂર્જરાત

વિક્રમ ૭ મી સદી થી ૧૧ મી સદી મુધીમા રચાયેલા અનેક ગ્રંથોમાં અને શિલાલેખોમાં ભિલ્લમાલ નગરનો ઉલ્લેખ મળે છે પહેલાં પ્રથમ સ ૭૩૩ માં રચાયેલ નિશીથચૂર્ણિમાં, પછી સ ૮૩૫ ની કુવલયમાલામાં, સ ૯૬૨ ની ઉપમિતિસવ પ્રપચા કથા, ૧૧ મી સદીના ઉત્તરાર્ધમાં બનેલી શાંત્યાચાર્ય કૃત ઉત્તરાધ્યયન વૃત્તિની પ્રશસ્તિમાં, જજ્જુગમુત વામન(આમન) ના સં ૧૦૯૧ ના શિલાલેખ જિ. ૨, ૪૨૭, ના ૧, ૯૫૭) વગેરેમાં —

‘રુપ્યમયં જહા મિલ્લમાલે વમ્મલાતો’—નિશીથચૂર્ણિ ૧૦—૨૫૫

‘સિવચ્ચદગણી અહ મયહરો ત્તિ સો એત્થ આગઓ દેસા ।

સિરિ મિલ્લમાલનયરમ્મિ સઠિઓ કપ્પરુક્કલો વ ॥

—કુવલયમાલા.

‘તત્રેયં તેન કથા કવિના નિ શેષગુણગણાવારે ।

શ્રી મિલ્લમાલનગરે ગદિતાગ્રિમસંહપસ્યેન ॥

—ઉપમિતિ. કથા.

૧૧ મી સદી પછી ‘શ્રીમાલ’ એ નામ આ નગર માટે વપરાવા લાગેલું હોય એમ જણામ છે જુઓ હેમચ દ્રકૃત દ્વયાશ્રય કાવ્ય (સ ૫, ૨૧૦ ૪૫) તથા તેપર અભયતિલકની વ્યાખ્યા, પ્રભાવક્યરિત્ર, સ. ૧૩૩૩ નો શિલાલેખ જિ ૨ ૪૦૨, પ્રબંધ ચિંતામણિ પછી ૧૫ મી સદી બાદ ભિલ્લમાલનું અપભ્રંશરૂપ ભિલ્લમાલ નામ વપરાશમાં આવ્યું લાગે છે

—મુનિ હલ્યાણુવિનય કૃત—‘જૈન ધર્મકી મહતા’ પૃ. ૨૮ ટિપ્પણ, તથા પં. લાલચંદનો લેખ નામે ‘સિદ્ધરાજ અને જૈનો’

અને મારવાડમાં લાખે મુઘી પથરાયેલો હતો આથી ત્યાના લોકો પોતાને માટે અભિમાનવાળા હોય તે સ્વાભાવિક હતું. તેમાં જૈનો મુખ્યત્વે હતા અને જૈન ધર્મનો પ્રચાર પણ ઘણા જુના કાળથી હતો ત્યાં બ્રાહ્મણોએ, વાણીઆઓએ અને સોનીએ પોતપોતાનો જથ્થો બાંધ્યો તે શ્રીમાળી બ્રાહ્મણો, શ્રીમાળી વાણીઆ અને શ્રીમાળી સોની કહેવાયા જૈનાચાર્યોએ તે લગભગમાં ઘણા કુળ શ્રીમાળીના ‘પ્રતિભો-ધ્યા’-જૈન કર્યો પૂર્વમાથી આવેલા તે શ્રીમાળ નગરની પાડોશમાં આવી વસ્યા, તે પોતાના મૂળ સ્થાનની ઓળખ પ્રમાણે પ્રાગ્વાટ-પૂર્વાટ-એટલે પોરવાડ-પોરવાડ કહેવાયા. તેમનામાં શ્રીમાળીઓ ભળ્યા તે સખ્યા વધી. પાટણના રાજદરબારમાં શ્રીમાળીઓની સાથે સાથેજ પોરવાડો કારભાર કરતા જણાય છે એટલે જંને ગૂજરાતમાં સાથે આવ્યા એમ માનવાને અડચણ નથી ૧૬૭

૨૩૪. ડા. હર્મન યાકોબી જણાવે છે કે “ (હિન્દ) કલ્યાણ-વિજયજીના કહેવા મુજબ હરિભક્તે પોરવાલોની (પોરવાડ, પ્રાગ્વાટ) જાતિને સંગઠિત કરી, અને એમને જૈન બનાવ્યા હવે નેમિનાહ ચરિયં માથી આપણને એમ જાણવાને મળે છે કે પોરવાલ જાતિ પ્રથમ શ્રીમાલમાં ઉત્પન્ન થઈ હતી અને એ જાતિના (શ્રીમાલપુરમાં ઉત્પન્ન થયેલ) નિમય નામના એક સૈનિક માણસને (ગાંભૂ ગામથી) વનગજે (ઈ સ. ૭૪૬-૮૦૬) પોતાની નવી રાજધાની અણહિલ પાટણમાં વસવા માટે આમંત્ર્યો, અને ત્યાં તેણે વિદ્યાધરગચ્છ માટે ઋપભદ્રેવનું મંદિર બંધાવ્યું પોરવાલની જાતિને

૧૬૭ સ્વ મણિલાલ બકોરભાઈ વ્યાસકૃત ‘શ્રીમાળી (વાણીઆ) ઓના જાતિભેદ’ પ્ર૦ ચીમનલાલ ખુશાસચંદ મોદી હરિપુરા જૈન બધુમંડળ સુરત સ ૧૯૭૭ મુનિ કલ્યાણવિજય જણાવે છે કે ‘પ્રાગ્વાટોની ઉત્પત્તિ અગર એ નામ ગગાની ધાટીઓમાં આવેલ પ્રાચીનકાલના ‘પ્રાગ્વાટ’ પુરથી થઈ શકે એમ મહે કલ્પના કરેલી છે વધારે દર્ઠ પુરાવો નથી. દસા, વીસાના સ બધામાં વિચાર કરેલ નથી’-તેમનો પત્ર તા ૩૦-૧૧-૨૮

સંગઠિત કરનાર હરિભદ્ર વિદ્યાધર ગચ્છના જ હતા એટલે સભવ છે કે એ જાતિ આ ગચ્છ તરફ કોઈક પ્રકારની વક્રાદારી ધરાવતી હોય. ૧૬૮

૨૩૫. ચાવડા વંશમા મહાપરાક્રમી રાજા વનરાજે પંચાસરથી સ. ૮૦૨ માં પાટણ-અણહિલપુર પાટણ સ્થાપ્યું. તે રાજાની આત્માવસ્થામા ચૈત્યવાસી જૈન સાધુ ૧૬૯ શીલગુણસૂરિએ-ખીજા મન પ્રમાણે દેવચંદ્ર સૂરિએ ૧૭૦ આશ્રય આપી તેને પોષેલ હતો; તે સૂરિએ વનરાજનો પંચાસરમા રાજ્યાભિષેક કર્યો. તે ઉપકારના બદલામા વનરાજે સંપ્રદાયવિગેધના ભયથી પાટણમા ફક્ત ચૈત્યવાસી-ઓએજ રહેવું અને ખીજા શ્વેતામ્બર જૈન સાધુઓએ ત્યાં રહેવું નહીં એવો લેખ કરી આપ્યો હતો. ૧૭૧ પંચાસરા પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરનાર વનરાજ હતો. ખીજા વનરાજે પોતાના પ્રધાન-મંત્રીનું પદ ચાંપા નામના જૈન વણિકને આપ્યું હતું અને તે ચાંપા મંત્રીએ પાવાગઢ પાસેનું પ્રખ્યાત ચાંપાનેર વસાવ્યું હતું. વનરાજને ગજ-તિલક કરનાર શ્રીદેવી પણ જૈન હતી, વનરાજે શ્રીમાલપુત્રી ગાંભૂમા વમેલ નીના શેઠને પાટણમા લાવી તેના પુત્ર લહિર નામના આવકને દડનાયક (સેનાપતિ) નીમ્યો હતો, (આ નીના શેઠ તેજ ઉપરોક્ત નિમય શેઠ કે જેણે પાટણમા ઋષભજૈન મંદિર કરાવ્યું હતું),

૧૬૮ સમરાઈચ્ચ કહાની પ્રસ્તાવના

૧૬૯ સરખાવો શ્રી ચાપોત્કટવશોદ્ભવ મહારાજશ્રી વનરાજગુરુ શ્રી નાગેન્દ્રગચ્છે શ્રીશીલગુણસૂરિ શિષ્ય શ્રી દેવચન્દ્રસૂરિમૂર્તિ-શિશાલેખ નં. ૫૧૦ જિ. ૨ જુઓ તે શીલગુણસૂરિ સંતાનીય દેવચન્દ્રસૂરિનો સ. ૧૩૦૧ નો લેખ નં. ૫૧૯. જિ. ૨.

૧૭૦ પુરા શ્રી વનરાજો મૂચ્ચાપોત્કટવરાન્વય ॥

સ વાલ્યે વાર્દિત શ્રીમદ્દેવચન્દ્રેણ સૂરિણા ।

નાગેન્દ્રગચ્છભૂદ્વારપ્રાગ્વરાહોપમાસ્પૃશા ॥ પ્ર. ચ. પૃ. ૨૬૫

૧૭૧ ચૈત્યગચ્છયતિત્રાતસમતો વસતાન્મુનિ ।

નગરે મુનિભિર્નાત્ર વસ્તવ્યં તદસંમતૈઃ । પ્ર. ચ. પૃ. ૨૬૬

અને પોતાના અન્ય મંત્રી જાંબ (જાંબ અને ચાંપાશેઠ એકજ હશે ?) પણ શ્રીમાળી જૈન હતો. ઉક્ત લાહિર વનરાજ પછીના બીજા ત્રણ રાજાઓ થયા ત્યાં મુધી દડનાયક રહ્યો અને તેનો પુત્ર (૧ પરપરામા) વીર થયો (કે જેના પુત્ર વિમલમંત્રી માટે આગળ કહેવાશે).

૨૩૬. આ પરથી જણાશે કે પાટણમાં શરૂઆતથી શ્રાવકો કારભારીઓ-મંત્રીઓ અને સેનાપતિ તરીકે આગળ પડતા હતા અને શ્રાવકો કરતા કારવતા હતા. આના પરિણામેજ મારવાડમાંથી સખ્યાપદ જેનો ગૂજરાતમાં આવી વસ્યા ને ગૂજરાતમાં વાણિયાની વચ્ચે વધી ૧૭૨

દક્ષિણ્યાંકસૂરિ-ઉદ્યોતનસૂરિ

દક્ષિણદસૂરિં નમામિ વરવર્ણભાસિયા સગુણા ।

કુવલયમાલ વ્ય મહાકુવલયમાલા કહા જસસ ॥

—દેવચંદ્રસૂરિ-શાંતિનાહચરિય

—જેમની મોટી કૃવલયમાલા કથા કુવલયમાલાની પેઠે ઉત્તમવર્ણભાસિત શુભવન્તી છે તે દક્ષિણ્યદસૂરિને નમુ હું

૨૩૭ સ. ૮૩૪ (શક ૬૯૯)ના છેલ્લા દિવસે ૧૭૩ ઉદ્યોતન-સૂરિ નામના જેનાચાર્યે પોતાનું દક્ષિણ્યાંક સૂરિ નામ રાખી કુવલય-

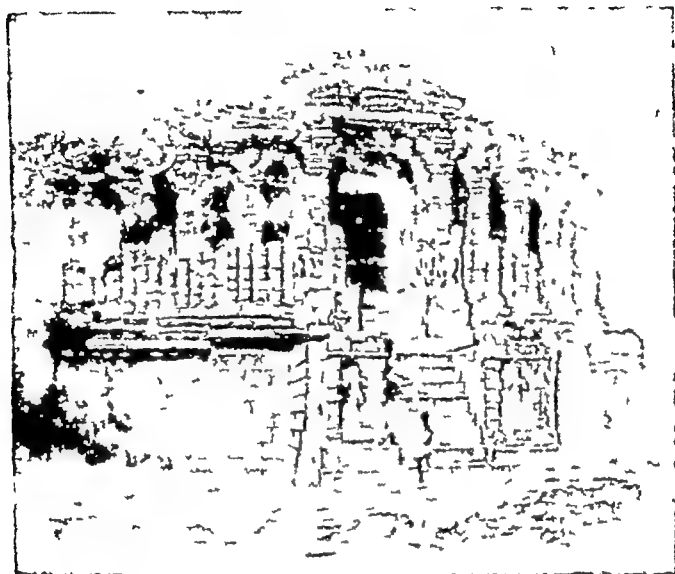
૧૭૨ કવિશ્રી નહાનાલાલે વધતી જૈન પરિપદ્ધ-પ્રતિષ્ઠાત્સવ વખતે જણાવ્યું હતું કે “પર્યાસરનું રાજ્ય વનરાજના હાથમાં હતું તેને શીલ-ગુણગુણિને આશ્રય મુખ્ય હતો જો નેમ ન થયું હતા, તો પાટણ તથા સોલકી રાજ્ય હોત નહિ, એટલુંજ નહિ પણ ગુજરાતના પાટનગર તરીકે સાત સૈમ મુધી (પાટણ) ગયું તે જૈનોનેજ આશ્રય છે, કમકે પાટણમાં રહી જૈનોએ શુ કર્યું, તે માટે સાત સૈકાના ધનિહાસમાંથી ધણું મળે છે ‘જૈન’ ૨૭-૬-૨૫

૧૭૩ મગલાલે વોલીને વરિનાણ સર્વિં સત્તરિ ગર્વિં ।

અગદિનેજૈનેહિ રહ્યા અવરણવેલાણ ॥

માલા નામની પ્રસિદ્ધ કથા પ્રાકૃતમાં રચી ‘આ કથા પ્રાકૃત સાહિત્યમાં એક અમૂલ્ય રત્ન સમાન છે. તે ચ પૂના ઢળતી છે તેની રચના-શૈલી બાણની કાદબરી કે ત્રિવિક્રમ કવિની હમયંતીકથા જેવી છે. કાવ્યચમત્કૃતિ ઉત્તમ પ્રકારની અને ભાષા ધણીજ મનોરમ છે પ્રાકૃત ભાષાના અભ્યાસીઓ માટે તો આ એક અનુપમ ગ્રંથ છે એ કથામાં કવિએ કૌતુક અને વિનોદને વર્ણિત થઈ મુખ્ય પ્રાકૃત ભાષા સિવાય અપભ્રંશ અને પૈશાચી ભાષામાં પણ કેટલાએક વર્ણનો કરેલા છે કે જેમની ઉપયોગિતા ભાષાશાસ્ત્રીઓની દૃષ્ટિમાં ધણીજ વધુ છે. અપભ્રંશ ભાષામાં લખેલા આટલા જૂના વર્ણનો અદ્વાવધિ બીજે ક્યાએ પ્રાપ્ત થયા નથી.’ તેમાં કર્તાએ અદાર દેશના નામ આપી તેમાં બોલાતી ભાષાનો કૈંક આભાસ પણ આપેલ છે, વળી તેમાં પોતે પૂર્વ કવિઓ નામે પાદસિમ્, શાતવાહન, પટપર્ણક, ગુણાદય, વ્યાસ-વાલ્મીકિ, બાણ, વિમલાક (પઉમચરિયના કર્તા), દિં ગવિષેણુ (વિરાગચરિત અને પદ્મપુરાણના કર્તા), દેવગુપ્ત, પ્રભજન, ભવવિરહ (હરિભદ્ર) વગેરેનું સ્મરણ કર્યું છે

૨૩૮ તેમણે પોતાનો વિશેષ પરિચય આપતા આ ગ્રંથને અતે જણાવ્યું છે કે ‘તેમણે હીદેવીના દર્શનના પ્રતાપે આ કથા રચી પોતાના સિદ્ધાંત શિખવનાર ગુરૂ વીરભદ્ર નામના આચાર્ય છે, અને યુક્તિશાસ્ત્ર શિખવનાર ગુરૂ હરિભદ્ર કે જેમણે બહુ શાસ્ત્ર અને ગ્રંથનો વિસ્તાર કરી સત્યાર્થનો પ્રસાર કર્યો તે છે.’ સામાનિક અવસ્થામાં કર્તા પોતાનો પૂર્વજ વગેરેનો પરિચય એમ આપે છે કે ‘ત્રિકર્માભિરત એવો મહાદુવારમાં પ્રસિદ્ધ ઉદ્યોતન નામનો ક્ષત્રિય થયો કે જે ત્યાંનો તાત્કાલીન ભૂમિપતિ હતો—તેનો પુત્ર સંપ્રતિ નામે થયો કે જે વડેસર પણ કહેવાતો (૧), (યા ઉદ્યોતનના પુત્ર વડેસર જેમનું બીજું નામ કદાચિત્ સંપ્રતિ (૧) હોય.) તેના પુત્ર જે ઉદ્યોતન તેણેજ આ કથાની રચના જાવાલિપુર નામના નગર કે ન્યા (ઉક્ત) વીરભદ્રે ઋષભજનનું મંદિર કરાવ્યું ત્યાં તે મંદિરમાં રહીને

અજંતા પાસે જૈન મંદિરનો દાર મડપ પૃ ૧૭૬

[શેઠ જીવણચંદ સાહેબચંદના સૌજન્યથી]

ચૈત્ર કૃષ્ણપક્ષની ચતુર્દશીના દિવસે લવ્યજનોતે ખોધ કરનારી કથા પૂર્ણ કરી ત્યાં તે વખતે શ્રી વત્સરાજ નામે રાજ્ય રાજ્ય કરે છે. કવિત્વના અભિમાને કે કાવ્યની બુદ્ધિએ નહિ, પણ ધર્મકથા કહેવાના આશયથી આ કથા નિબદ્ધ કરી છે પોતે ચંદ્રકુલ (જૈન)ના અવ-યવભૂત-વશજ હતા.

૨૩૯ કથાકારે પોતાને દીક્ષા આપનાર ગુરૂ તત્ત્વાચાર્ય હોવા ઉપરાંત પોતાના એ વિદ્યાગુરૂઓ જણાવ્યા છે -૧ વીરભદ્ર કે જેમણે જામ્બાલિપુરમાં વૃષભજિન-પ્રથમ તીર્થકરનું મંદિર બંધાવરાવ્યું હતું, તેમની પાસે જૈનસિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ પોતે કર્યો હતો, અને ખીજા ગુરૂ હરિભદ્ર પાસે તેમણે યુક્તિશાસ્ત્રોનો એટલે ન્યાયના સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કર્યો હતો આ હરિભદ્ર તેજ પ્રસિદ્ધ હરિભદ્રસૂરિ કે જેના સંબંધી 'હરિભદ્રયુગ' નામક પ્રકરણમાં અગાઉ જણાવાઈ ગયું છે. જામ્બાલિપુર^{૧૭૪} (હાલનું જલોર-ઝાલોર) તે વખતે એક જગ્ગર શહેર હતું ને ત્યાં જૈનોની સારી વસતી હતી,

૨૪૦. તે વખતે રાજ્ય કરનાર ઉપરોક્ત વત્સરાજ તે પ્રતિહાર વંશનો મહાન્ સમ્રાટ, પોતાના પરાક્રમથી ઉત્તરભારતના કાન્યકુબ્જના નામ્રાજ્યનો સ્વામી થયો હતો તેમ થવા છતાં તત્કાલીન ભારતીય ગણ્ટ્રોમાં એ પ્રતિહાર વંશ પોતાની મૂળ જન્મભૂમિ કે જે ગૂર્જર હતી તેના નામેજ એટલે કે 'ગૂર્જરરાજ'ના નામેજ અનેક વર્ષો સુધી

૧૭૪ આ જોધપુર ગજનના દક્ષિણ ભાગનું એક જલ્લાનું મુખ્ય સ્થાન છે કન્દહર પ્રબંધ અને ખીજા વાર્તાઓથી આપણા સાહિત્યમાં એ સ્થાન સુપરિચિત થયેલું છે સિત્રમાલ ભાગ્યા પછી એ તરફના પ્રદેશનું સુરક્ષિત સ્થાન જામ્બાલિપુર મનાયું હતું અને તેથી અલાહદીનના જમાના સુધી મર-ભૂમિની એ રાજધાની થવાનું અને સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું એ પુરાની પાસે ક્રીસ્તાને યોગ્ય એવા દુર્ગમ અને ઉન્નત પર્વત આવેલો છે કે જેનું નામ સુવર્ણગિરિ છે આણહિલપુરના ચાલુક્યોના રાજ દરમ્યાન ગૂર્જરાતના સામ્રાજ્યના ઉત્તર ભાગનું એ એક મુખ્ય અને ઘણું મહત્ત્વનું ધાણું હતું. જિ. વિ.

ઓળખાતો રહ્યો હતો. એ ગૂર્જરાજવંશનો વિશેષ પ્રભાવ વધાગ્નાર વાણુ કરીને સમ્રાટ વત્સરાજ હતો ભિન્નમાલમા ઉદ્ભવેલો અને કનોજમા ઉત્કર્ષના શિખરે પહોચેલો ગૂર્જ-પ્રતિહારવંશ એ અમલના ગૂર્જરાના પ્રતિનિધિરૂપે હતો. આ વત્સરાજ તે તેજ કે જે ૧૭૫૨ સંવત્ ૭૦૫મા જૈનહરિવંશ પુરાણના ગ્યનાર જિનસેન નામના દિગંબરાચાર્યે ઉલ્લેખેલ પશ્ચિમમા રાજ્ય કરનાર વત્સરાજ છે વત્સરાજની રાજધાની જાબાલિપુર હતી ત્યાંથી વત્સરાજના પુત્ર નાગભટે કાયમને માટે જાબાલિપુરથી પોતાની રાજગાદી ખમેડી કનોજ જેવા સુદૂરના પ્રદેશમા લઈ જઈને આપી.

૨૪૧ જાબાલિપુરમા પ્રતિહાર સમ્રાટ વત્સરાજ રાજ્ય કરતો જ્યોત ગૌડ, બંગાલ માલવ વગેરે દૂર દૂરના મોટા પ્રદેશોનો દિગ્વિજય કરી ઉત્તરાપથમા મહાન્ સામ્રાજ્યની સ્થાપના કરવાનો ઉદ્યમ કરતો હતો તેજ સમયમા ઉપર આપણે જોઈ ગયા તેમ અણહિલપુર નામનું નાનું સરખું નવું ગામ વસાવી તેનો નાનો સરખો કારભાર ચલાવતો વનરાજ આવડો પણ સારસ્વત મંડળ, આનર્ત અને વાગડ વગેરે આસપાસના નાના નાના પ્રાન્તોને કબજે કરી પશ્ચિમ ભાગતમા એક નવું મોટું સામ્રાજ્ય સ્થાપવાનો મનોરથ કર્યા કરતો હતો. એ વનરાજ સખધી આ પ્રકરણને પ્રારંભેજ આપણે જોઈ ગયા

૧૭૫ શાકેષ્વન્દશતેષુ સપ્તસુ દિશં પચોત્તરેપૂત્રા

પાતીન્દ્રાયુધનામ્નિ કૃષ્ણનૃપજે શ્રી વલ્લભે દક્ષિણામ્ ।

પૂર્વા શ્રીમદવન્તિભૂમૃતિ નૃપે વત્સાધિરાજેઽપરા

સૌર્યા (રા)ણામવિમણ્ડલે(લં) જયયુતે વીરે વરાહેઽવતિ ॥

અર્થાત્—“ ૨૪ સંવત્ ૭૦૫ મા જ્યારે ઇન્દ્રાયુધ નામનો રાજા ઉત્તરદિશામા રાજ્ય કરતો હતો, શ્રી કૃષ્ણરાજનો પુત્ર શ્રી વલ્લભ દક્ષિણદિશામાં રાજ્ય કરતો હતો, તેમજ પૂર્વમાં અવન્તિરાજ, પશ્ચિમમાં વત્સરાજ અને સૌર્યમંડલમાં જયવરાહ રાજ્ય કરતો હતો

સૂરિ ખપ્પલદી, કનોજનો આમ, ગૌડનો ધર્મ. ૧૭૯

૨૪૨ આ ચાવડા રાજ્યકાલના અરસામાજ (વિ. સં ૮૦૨ થી વિ. સં ૮૬૬મા) ખપ્પલદી સૂરિ (જન્મ સં. ૮૦૦; સ્વ ૮૬૫) થયા કે જેમણે કાન્યકુબ્જ (કનોજ)ના રાજા આમને પ્રતિષ્ઠાથી જૈન કર્યો હતો આમ રાજા તે કનોજના પ્રતિહાર વશનો નાગભટ બીજો-અપરનામ નાગાવલોક, કે જેનો સ્વર્ગવાસ સ. ૮૬૦ મા થયેલો એમ પ્રભાવક ચરિતમા જણાવ્યું છે. ૧૭૬ તેણે અનેક દેશો જીત્યા હતા એમ ગ્વાલીઅરની પ્રશસ્તિ ૧૭૭ જણાવે છે. તે રાંજાએ કનોજમા એ હાથ ઉંચું જિનાલય બંધાવી અઢાર ભાર સુવર્ણ વજનની મહાવીર પ્રતિમા તે ગુરુ પાસે પ્રતિષ્ઠિત કરાવી તથા ગોપગિરિ (ગ્વાલીઅર) પર પણ ૨૩ હાથ ઉંચી મહાવીર પ્રતિમા સ્થાપી. વળી આ સૂરિજી ગૌડ (ખગલ) દેશની રાજધાની લક્ષણાવતીમા આવી ત્યાના રાજા નામે ધર્મને ઉપદેશ આપ્યો અને તેનું અને આમ રાજા વચ્ચેનું વેર દૂર કરી બંને વચ્ચે મેત્રી સ્થાપી ત્યા વર્ધનકુબ્જ નામના બૌદ્ધવાદીને જીતવાથી ધર્મરાજાએ 'વાદિકુબ્જ કેસરી' એ નામનું ખિરદ તે સૂરિને આપ્યું. પછી તે સૂરિએ મધુરાના રૌવ વાકપતિ નામના યોગીને જૈન બનાવ્યો ત્યાં બાદ આમ રાજાએ આ સૂરિના ઉપદેશથી વિ. સં ૮૨૬ ના અરસામા કનોજ, મયુરા, અણહિલપુર પાટણ, સનાગઢ નગર તથા મોટરા આદિ શહેરોમા જિનાલય બંધાવ્યા, શત્રુજય તે ગિરિનાર તીર્થયાત્રા કરી ગિરિનારની યાત્રામા દિગંબર અને સ્વેતાંબરો વચ્ચે તે તીર્થના હક્ક મંબંધી ઝઘડો થયો અને ખપ્પલદીના પ્રભાવથી તે સ્વેતાંબરતીર્થ જાહેર થયું. તેમના શિષ્ય નન્નસૂરિ તથા ગોવિન્દસૂરિના ઉપદેશથી તે આમ ગમ્મના પૌત્ર ભોજરાજાએ આમ રાજાથી અધિક રીતે જૈન ધર્મની પ્રભાવના કરી છે આ ભોજ તે ભોજદેવ-અપરનામ મિત્ર તથા

આદિવરાલ-તે મં. ૯૦૦ થી ૯૩૮ સુધી અગ્રક-અને પ્રાયઃ ૯૫૦ સુધી ગાદી પર હતો ૧૭૮

૨૪૩. મ. ૯૧૩-૯૧૫ માં કૃષ્ણર્ષિ શિષ્ય જયસિદ્ધસ્રિએ નાગેરમાં ઉક્ત ભોજના રાજ્યમાં પ્રાકૃત ધર્મોપદેશમાલાવૃત્તિ રચી ૧૭૯ સ. ૯૧૬ માં રાણા નવધણના પુત્ર રામેંગાઠે (જૂનાગઢમાં) રાજ પ્રાપ્ત કર્યું, તેના સમયમાં અલિભદ્રસ્રિએ ઐદ્ધના હાથમાંથી ગિરિનાર તીર્થ વાળ્યું આ રાજા પણ પહેલા ઐદ્ધ થયો હતો

શીલાંક સ્તરિ.

આચારવિચારણ વચણ ચંદિયાદલીયસયલસતાવો ।

સીલંકો હરિણંકુવ્વ સોહરૂ કુમુય વિચાસતો ॥

—જિનદત્તસ્તરિ-ગણધરસાદ્દશનક ગાથા ૬૦

૧૭૮ આમ રાજા ને ભોજદેવ માટે જુઓ ઓગ્રાજ કૃત 'રાજપૂતા-નેકા ઇતિહાસ-પહેલા ખંડ' પૃ ૧૬૧-૧૬૨ લક્ષણાવતી તે લખનઉ, અને ધર્મ રાજા તે ગૌડપતિ-પાલ વશનો પ્રતિષ્ઠાતા પુરૂષ ધર્મપાલ કે જેણે સ. ૭૬૫ થી ૮૩૪ સુધી રાજ્ય કર્યું હતું (જુઓ 'બગેર ભતીય ઇતિહાસ-રાજન્ય કાંડ' પૃ ૨૧૬, નાગેન્દ્રનાથ વસુનો 'લખનઉકી ઉત્પત્તિ' નામનો ઐતિહાસિક લેખ, તથા 'પાટલીપુત્ર' પત્રનો માધ્યશુક્લ ૧ સ. ૧૯૭૧ નો અંક 'ગૌડવધ' નામના પ્રાકૃત કાવ્યનો કર્તા જિવિ વાકપતિ, અને આ અપભ્રંશ સમકાલીન હતા

૧૭૯ 'ઉ (૧ ધર્મોપદેશમાલા વૃત્તિ પ્રાકૃતા કૃષ્ણર્ષિ શિષ્ય જયસિંહ સ્તરિ કૃતા ૬૧૩ વર્ષ, અને ધર્મોપદેશમાલા લઘુ વૃત્તિ ૬૧૫ વર્ષે જયસિંહીયા' એમ જુલતુ ટિપ્પણિકામાં જણાવ્યું છે; તેની પ્રશસ્તિમાં એમ છે કે — 'સંવચ્છરાણુ તા(ના)હિંવ સએહિ પણુચુરસવાસ અહિએહિ, ભદ્રવય સુદ્ધ પચમિ જુડવારે સાધરરકખમિ ॥ સિરિ ભોજદેવ રાજ્યે પવદ્ધમાણુમિ જણુમણાણુ દે નાગઉર જણુાયતણુ સમાણિય' વિવરણુ એય કા-કી. ૨ ન. ૩૮૨ કા વડો નં ૧૮૮. ભોજદેવ કનોજનો પ્રતિહારવંશી રાજા (See Duff,) રાજશેખર કવિનો દાદો આ ભોજદેવનો રાજકવિ હતો—

—આચાર (આચારાગ)ની વિચારણા માટેની વચનચંદ્રિકાથી જેણે સકલસતાપ દલિત કર્યો છે એવા શીલાંક હરિણાક-ચંદ્રની જેડે કુમુદને વિકસાવે છે.

गुरु गुंजरराजस्य चातुर्विद्यैकमृष्टिकृत् ।

त्रिषष्टिनरसद्वृत्तकविर्वाचा न गोचर ॥

—મુનિરત્ન-અમમચરિત્ર.

—આ (શીલાચાર્ય) ગર્જરગજના ગુરુ ચાર વિદ્યામા સર્જનકાર હતા કે જેઓ ત્રિષષ્ટિ શલાકા પુરૂષોના સદ્વૃત્ત રચી વાચાને અગોચર કવિ થયા છે

૨૪૪. મ. ૯૨૫ મા શીલાચાર્યે (નિવૃત્તિગચ્છના માનદેવ-સૂરિના શિષ્યે) દશ હજાર પ્રાકૃત શ્લોક પ્રમાણુ મહાપુરૂષચરિય ગદ્યમા રચ્યુ તેમા ૫૪ મહાપુરૂષોના ચરિત્ર છે. તેનુ વસ્તુ લઘ પ્રસિદ્ધ હેમચંદ્રસૂરિએ ત્રિષષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત મન્કૃતમા રચ્યુ જણાય છે. આજ આચાર્યે (શીલાચાર્ય-શીલાકાચાર્યે) મં ૯૩૩ મા (શક મ. ૭૯૯) આચારાગ સૂત્ર અને વાહરિ ગણિની સહાયથી સૂત્રકૃતાગ સૂત્રપર મન્કૃતમા વૃત્તિ રચી. તેમણે તે એ સૂત્ર સહિત અગ્યાટે અગોપર ટીકા રચી હતી, તેમાની ઉક્ત એ સૂત્રની ટીકાઓ સિવાયની નવ ટીકાઓ વિચ્છિન્ન થવાથી શ્રી અભયદેવે (જુઓ પછીનુ પ્રકરણ) નવે ટીકાઓને નવી ખનાવી ૧૮૦ વળી શીલાકાચાર્યે ગ્યેલી જીવસમાસપર વૃત્તિ પણ ઉપસન્ધ છે જિનભદ્રના વિશેષાવધ્યક ભાષ્ય પર ટીકા ગ્યનાર કોટયાચાર્ય ઉદ્દે શીલાકાચાર્ય અને વનરાજના ગુરુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા શીલગુણ કે શીલાક નામના સૂત્રિ મળધીનો નિર્ણય અનિશ્ચિત છે ૧૮૧

૧૮૦ પ્રમાવકચરિત મા અભયદેવસૂત્રિ પ્રબંધ શ્લોક ૧૦૪-૧૦૫.

પૃ ૨૬૭

૧૮૧ જુઓ જિનવિજયની જીતકલ્પ સૂત્ર પરની પ્રસ્તાવના

૨૪૫ વીર મુરિ આ સમયમા વિદ્યમાન હતા. તેમણે અંગ-વિદ્યાનો અભ્યાસ કર્યો હતો (જન્મ મં ૯૩૮, દીક્ષા ૯૮૦, અર્ગાં ૯૯૧.)^{૧૮૨}

સિદ્ધર્ષિમુરિ.

સિદ્ધવ્યાख्याતુરાख्याતુ મહિમાન હિ તસ્ય ક ।

સમસ્યુપમિતિ નામ યસ્યાનુપમિતિ કથા ॥

પ્રવ્રુમ્નમુરિ-સમરાદિત્ય મંદેપ

—જેની ઉપમિતિ કથા સમસ્તની ઉપમિતિરૂપે છે તે સિદ્ધ વ્યાખ્યાતાને મહિમા કહેવાને કોણ (સમર્થ) છે ?

૨૪૬. સિદ્ધર્ષિ એ મહાન જનાચાર્ય થયા છે તેમણે ઉપમિતિ (ઉપમિતિ) ભવપ્રપંચા કથા નામનો એક વિશાલ મહારૂપક ગ્રંથ રચ્યો કે જે સમસ્ત ભારતીય સાહિત્યના પહેલામા પહેલો રૂપક ગ્રંથ છે એટલુંજ નહિ પણ અમે કહીએ છીએ કે સમસ્ત જગતના સાહિત્યમા તે પ્રથમ રૂપક ગ્રંથ છે. તેનું સાહિત્યક મૂલ્ય પણ મહાન છે.^{૧૮૩} તે સ. ૯૬૨ ના વર્ષના જેઠ શુદ્ધ ૫ ગુરને પૂર્ણ થયો ^{૧૮૪}

૨૪૭ તેમા પોતે જણાવે છે કે નિર્વૃત્તિ કુળના અને લાટ દેશ એટલે ગૂજરાતમા થયેલા સૂર્યાચાર્ય (પ્રભાવક ચરિત પ્રમાણે મુરિ-

૧૮૨ જુઓ પ્રભાવકચરિતમા શ્રી વીરપ્રબંધ પૃ. ૨૦૬-૨૧૬.

૧૮૩ ડા ચાકોળી ઉપમિતિ ભવપ્રપંચા કથા (પ્ર બિબ્લિઓથેકા ઇડિકા)ની અંગ્રેજી પ્રસ્તાવનામા કહે છે કે ‘ I did find something still more important the great literary value of the U. Katha and the fact that it is the first *allegorical* work in Indian literature

૧૮૪ સવત્સર શતનવકે દ્વિપદિ સહિતેડતિલંધિતે ચાસ્યા ।

જ્યેષ્ઠે સિતપદ્મમ્યા પુનર્વસૌ ગુરુ દિને સમાપ્તિરમૂત્ ॥

આમા ૯૬૨ ના વર્ષને વિદ્યમ સવત્ લેતાં તેના જ્યેષ્ઠ શુદ્ધ પને દિને ચંદ્ર પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં અને વાર ગુરુ આવે છે. એજન.

આર્થ) થયા. તેમના શિષ્ય જ્યોતિષ અને નિમિત્ત-શાસ્ત્રના જ્ઞાતા દેવદત્તમહત્તર થયા તેમના શિષ્ય દુર્ગસ્વામી થયા કે જેઓ મૂળ ધનવાન કીર્તિશાલી બ્રહ્મગોત્ર વિભૂષણ-બ્રાહ્મણ હતા અને પછી જેમણે જૈન સાધુની દીક્ષા લીધી હતી તથા જેમણે લિલ્લમાલ (દક્ષિણ ભારવા-ડના હાલના ભીન્માળ)મા સ્વર્ગવાસ કર્યો તેમના શિષ્ય સિદ્ધર્ષિ પોતે હતા.

૨૪૮ દુર્ગસ્વામી સિદ્ધર્ષિના ગુરુ હતા અને મુખ્યત્વે કરીને તેમની અનુકરણીય ધર્મવૃત્તિ માટે સિદ્ધાપ તેમની સ્તુતિ કરે છે. તે ગુરુ અને શિષ્ય અનેને ગર્ગસ્વામીએ ૧૮૫ દીક્ષા આપી હતી. ગર્ગ-સ્વામી અબધી કંઈ હકીકત સિદ્ધર્ષિએ આપી નથી, પણ સિદ્ધર્ષિએ પ્રત્યક્ષાવ રૂપે ધણી સ્તુતિ આચાર્ય હરિભદ્રની કરી છે.

૨૪૯ તે સ્તુતિ આ પ્રમાણે છે —

‘જે હરિભદ્ર ધર્મગ્રંથો રચવામા-સંગ્રહ કરવામા રત છે તથા સત્ દુષ્પણમા જેની બુદ્ધિ અખંડપણે લીન છે, તથા જે પોતાના અતુલ ગુણ-સમૂહથી પોતે ગણધર હોય તેવો ભાસ આપે છે

‘જેમનું બહુવિધ મન સ્વેત કમલ અને ચંદ્ર જેવું વિશદ ભેદને હાલના જમાનાના નિર્મલબુદ્ધિ મનુષ્યો સત પુરુષોના ગુણોના વર્ણનની સત્યતા માને છે-કૃષ્ણ દરે છે.

‘આવા હરિભદ્રસૂરિના ચરણની રજ તુલ્ય હું સિદ્ધર્ષિએ ગીર્દેવી-સરસ્વતીની બનાવેલી આ ઉપમિતિભવપ્રપચ્ચા કથા સિદ્ધના નામથી કહી છે ” અથવા

‘ધર્મમા મને પ્રવેશ દગવનાર—ધર્મબોધકર આચાર્ય હગ્નિદ્ર છે અ. ગ્રન્થના પ્રથમ પ્રસ્તાવમા ધર્મબોધકનું વર્ણન છે તે ધર્મબોધકર સત્ય રીતે આચાર્ય હગ્નિદ્ર છે

૧૮૫ પ્રાચીન છ કર્મગ્રંથો પૈકીના પહેલા કર્મગ્રંથ નામે રાતના રચના ગર્ગર્ષિ આજ હરો (‘સૂત્રી= ચત્વાર પ્રાચીન કર્મગ્રંથો’ પ્ર૦ જૈન આ. સલાની પ્રસ્તાવના)

‘જે હરિભદ્રે પોતાની અચિન્ત્ય શક્તિથી મારામાથી કુર્વાસનામય એરને દૂર કરીને કૃપા કરી મુવાસનારૂપ અમૃત મારા લાભ માટે શોધી કાઢ્યું છે તે હરિભદ્રસૂરિને મારા નમસ્કાર છે

‘કે જે (હરિભદ્રે) શુ બનવાનું છે તેની અગમચેતી કરી માગ માટે ચૈત્યવદ્ન ઉપર લલિતવિસ્તરા નામની ટીકા બનાવી હોય નહિ તેમ બનાવી હતી (જુઓ પ્રશસ્તિ)

૨૫૦. આ પરથી, તેમજ આ પ્રથમા પ્રથમ પ્રગ્તાવની પીઠિ-કામા નિષ્પુણ્યક નામના લિખારીના ચરિત્રના રૂપકના રૂપમા સિદ્ધર્ષિ સસારી જીવને સત્ય ધર્મ પ્રાપ્ત થયાના વખતથી મપૂર્ણ મસાગ-ત્યાગ કરતા કેવું ધીમે ધીમે ઉંચે ચઢવું પડે છે તેનું વર્ણન આપે છે-પછી આ નિષ્પુણ્યક ભિક્ષુકે તે બીજને કોઈ નહીં પણ ભગવત્ ધર્મ પ્રાપ્ત થતા પહેલાંનો મારો પોતાનો જીવ (મદીયો જીવઃ શ્લોક ૪૬૨) છે અને પછી પોતાના જાત અનુભવની (સ્વસંવેદનસિદ્ધ) વાત કહે છે અને જણાવે છે કે રૂપકમા જે ધર્મબોધકર જણાવેલ છે તે મને ધર્મ પ્રાપ્ત કરાવનાર સૂરિ (સૂરિ ચોં મત્પ્રબોધક શ્લોક ૪૭૪.) એટલે ઉપરોક્ત શ્રી હરિભદ્રસૂરિ છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે. આ હરિભદ્રસૂરિ સિદ્ધર્ષિના સાક્ષાત્ ગુરૂ નથી પણ પરોક્ષ ધર્મબોધકર હતા કારણકે તેમની લલિતવિસ્તરા ટીકા સિદ્ધર્ષિને ધર્મપ્રાપ્ત કરાવવામા પછીથી નિમિત્તભૂત થઈ એમ ‘એવ શબ્દથી સિદ્ધ થાય છે (જુઓ ટિપ્પણ ૬૮) એમ શ્રી જિનવિજયે સિદ્ધ કર્યું છે.

૨૫૧. કર્તાએ આ કથામા પોતાના વર્ણનો સર્વ સાધારણ લાગુ પાડી શકાય તેમ કરવાની અને પોતાની જાતને બને તેટલી દૂર રાખવાની સંભાળ લીધી છે, પણ તે ઉપરથી સાસારિક મબધ અને વૃત્તિઓ દૂર કરવાના બતાવેલા એક પછી એક પ્રયત્નો તરફ આપણો આનંદ તથા ભક્તિભાવ ઓછા થતા નથી બીજા મસ્કૃત ગ્રંથકર્તાઓના કરતા સિદ્ધર્ષિની આતરિક વૃત્તિઓનો ઇતિહાસ આપણને ઘણો મળે છે. તે પરથી આપણને સિદ્ધર્ષિના સમૂર્ણ નિખાલસપણા તથા તીવ્ર મનોભાવની ખાત્રી થાય છે અને વાચક જેમ જેમ આ પુસ્તક

વાચ્યતો જશે તેમ તેમ તે બાબતની તેને વિશેષ ખાત્રી થતી જશે તેથી ભારતના ધર્મ અને નીતિના લખનાર ગ્રંથકારોમા સિદ્ધર્ષિ પ્રથમ દરજ્જાના ધર્મ તથા નીતિના ગ્રંથકર્તા છે એમ આપણે ખુશીથી કબૂલ કરીએ છીએ.

૨૫૨. આ રૂપક કથાનો ગ્રંથ તેમણે લિલ્લમાલ નગરમા આવેલા મુખ્ય જૈન દેરાસરમા પ્રસિદ્ધ કર્યો હતો, અને દુર્ગસ્વામીની ગણા નામની શિષ્યાએ તે ગ્રંથની પ્રથમ પ્રત લખી હતી. આ ગ્રંથ મઝ્ઝકમા શા માટે લખ્યો તે મગધી કર્તા કહે છે કે - ‘ભાષામા પ્રાધાન્યને યોગ્ય એ ભાષા નામે સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત છે તેમા સંસ્કૃત દુર્વિદ્ગ્ધના હૃદયમા રહેલી છે. જ્યારે પ્રાકૃત તો બાલ-સામાન્ય શ્રવેને સહજોદ્ય છે અને કલ્પમધુર છે, છતાં પ્રાકૃતમા રચના નથી કરી, કારણકે સર્વેને-દુર્વિદ્ગ્ધ તેમજ બાલના ચિત્તનુ રંજન કરવાનો ઉપાય હોય તો તે કરવો ઘટે તેથી તે કાળે સંસ્કૃતમા રચી ને તે મઝ્ઝક પાલુ અતિ ગૂઢાર્થવાળું નહિ, લાખા વાક્ય દંડકોવાળું નહિ, અપ્રસિદ્ધ શબ્દોવાળું નહિ, તેથી સર્વજનને ઉચિત એવું સંસ્કૃત વાપર્યું છે. ૧૮૬

૨૫૩ આ ઉપમિતિ ગ્રંથ ઉપરાંત સિદ્ધર્ષિએ શ્રી ચંદ્રકવલિ ચરિત્ર ૧૮૭ કે જે મૂળ પ્રાકૃતમા હતું તે સંસ્કૃતમા કર્યું. (ગુપ્ત) ૫૯૮

૧૮૬. સંસ્કૃતા પ્રાકૃતા ચેતિ ભાષે પ્રાધાન્યમર્હત ।

તત્રાપિ સંસ્કૃતા તાવદ્ દુર્વિદ્ગ્ધહૃદિ સ્થિતા ॥૫૧॥

વાલાનામપિ સદ્બોધકારિણી કર્ણપેશલા ।

તથાપિ પ્રાકૃતા ભાષા ન તેષામપિ ભાસતે ॥૫૨॥

ઉપાયે સતિ કર્તવ્ય સર્વેષા ચિત્તરંજનમ્ ।

અતસ્તદનુરોધેન સંસ્કૃતેયં કરિષ્યતે ॥૫૩॥

ન ચેય મતિગૃહાર્થા ન દીર્ઘે વાક્યદણ્ડકૈઃ ।

ન ચાપ્રસિદ્ધપર્યાયસ્તેન સર્વજનોચિતા ॥૫૪॥ ઉ ભ કથા

૧૮૭ આની પ્રત વરોદરામા (છાણીમા) પ્રવર્તક શ્રી કાન્તિવિનયજીના લ રાસમાં છે તેની પ્રશસ્તિમા એમ છે કે -

ના વર્ષમા એટલે વિ મ. ૯૭૪ મા. વળી તેમણે ધર્મદાસ ગણિકૃત પ્રાકૃત ઉપદેશમાળા પર સરકૃત વિવરણ-ટીકા લખેલ છે. આ અથ બે જાતનો છે—એક ઘણી કથાઓ વાળો મોટો ૧૮૮ અને બીજો લઘુવૃત્તિ નામનો નાનો અથ ૧૮૯ આ સંસ્કૃત વૃત્તિ અતિ ઉપયોગી છે. ૧૯૦ વળી સિદ્ધસેન ત્રિવાકરકૃત ન્યાયાવતાર અથ ઉપર સિદ્ધ વ્યાખ્યાનિક કૃત વૃત્તિ પણ તેમની છે ૧૯૧ તત્વાર્થાધિગમ મત્ર પર વૃત્તિના રચનાર સિદ્ધર્ષિ (૧) જુદા છે ૧૯૨ અને તેજ મુળમ સિદ્ધ-

વસ્વકેપુ (૫૧૮) મિતે વર્ષે શ્રી સિદ્ધર્ષિરિદ મહત્.

પ્રાક્ પ્રાકૃતચરિત્રાદ્ વિ ચરિત્ર સસ્કૃત વ્યવાત્ H

આ શ્લોક ટાકી ડા મિરોનો (Mironow) સિદ્ધર્ષિ પરના ૧૯૧૧ના એક નિબંધમા જણાવે છે કે આ પદ્ધતિ વર્ષે ગુપ્ત સમયનું સમજવું થયે. તેનો વિક્રમ સંવત્ ૯૭૪ અને ઇ સ ૯૧૭ થાય કે જે ઉપમિતિભવપ્રપચ કથાના રચના સં. ૯૬૨ સાથે બરાબર બધ બેસે

૧૮૮ પી રી ૩, ૧૭૨. ૧૮૬ પી રી ૩, ૧૩૦. ૧૯૦ ડા. ચાકોબી કહે છે કે ‘હુ આશા રાખુ છું કે કોઈ વિદ્વાન્ કથાઓ સાથે તે વિવરણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરશે અથક્તાની કીર્તિ અને અથનો સમય જોતાં તે વિવરણનો અથ અધારામાથી બહાર લાવવા માટેનાં ખાસ ઝારણો છે’

કૃતિરિયં જિનજૈમિનિકણયુક્સૌગતાદિદર્શનવેદિન સકલ-ગ્રંથાથનિપુણસ્ય શ્રી સિદ્ધર્ષે મહાચાર્યસ્યેતિ—એટલે કે જૈન, જૈમિનીય, કણ્વાદ-સાંખ્ય, સૌગત-બૌદ્ધ આદિ દર્શન જાણનાર, સકલ ગ્રંથોના અર્થથી નિપુણ એવા શ્રી સિદ્ધર્ષિ મહાચાર્યની આ કૃતિ છે, એમ અથને અતે જણાવ્યું છે આ પર વર્ધમાનસૂરિએ કથાનક ચોળેલ છે પી ૫, પરિ. ૫ ૫૭ વળી આ સિદ્ધર્ષિની વૃત્તિ પરથીજ ગાયાર્થ લઈને રત્નપ્રભસૂરિએ સં ૧૨૩૮ મા ઉપદેશમાલા વૃત્તિ રચી છે કે જેની અંતે સિદ્ધર્ષિને ‘વ્યાખ્યાતૃચૂડામણિ’ યથાર્થપણે ઝહેલ છે

૧૯૧ ‘દારણ કે સિદ્ધર્ષિને વ્યાખ્યાતૃ નુ બિરદા હતુ (પ્રભાવકચરિત શૃંગ ૧૪ શ્લોક ૯૭; પી ૩, ૫ ૧૬૮) અને પોતાના બનાવેલા બે ગ્રંથના છેડે તેઓ સત્સાધુમિ. કૃતકૃપૈર્મયિ શોવનીય એ શબ્દો લખે છે ને તેનું જ વાક્ય આ વૃત્તિના અંતે પણ છે.

૧૯૨. જુઓ જૈન ગ્રંથાવલી ૫ ૭૨ ટિપ્પણ ૬. તેનું ખરૂં નામ સિ-

યોગમાળા અને દ્વાદશાર નયચક્ર એ બંને પરના વૃત્તિકાર સિદ્ધિર્પિ આ સિદ્ધિર્પિથી ઘણું કરી જુદા છે

૨૫૪ આ સિદ્ધિર્પિ સખધીનો પ્રખધ પ્રભાવકચરિતમા (પૃ. ૧૯૭-૨૦૫) છે તેમા તેમના ગુરૂપર પરાની તથા હરિભદ્રસૂરિ સાથેના તેમના સખધની હકીકત તથા માધકવિ સાથેના સગપણ વગેરેની હકીકત આવે છે. ૧૯૩

૨૫૫ સ. ૯૭૫ મા (ખૂ ટિ) નામદ્વ (નાગેદ) કુલના આચાર્ય સમુદ્રસરિના હસ્તદીક્ષિત શિષ્ય વિજયસિદ્ધસૂરિએ પ્રાકૃત ભાષામા ૮૯૧૧ ગાથાબદ્ધ ભુવનમુન્દરી કથા રચી. પી. ૧, ૩૮.

૨૫૬. પ્રાય આ દશમા શતકમા સજ્જન ઉપાધ્યાયના શિષ્ય મહેશ્વરસૂરિએ પંચમી-માહાત્મ્ય (જ્ઞાનપંચમી કથા પા. સચિ ન ૪૦) પ્રાકૃતમા રચ્યુ. પ્રાકૃતમા રચવા માટેનો ઉદ્દેશ પોતે જણાવેછે કે —

“મદ્ બુદ્ધિવાળા જીવો સંસ્કૃત કાવ્યના અર્થને જાણી શકતા નથી તેથી મદ્ અને મેધાવી સર્વ કોઈને સુખે બોધ થઈ શકે એવું આ પ્રાકૃત કાવ્ય રચ્યું” છે

“૪૬ અર્થવાળા દેશી-પ્રાકૃત શબ્દોથી રહિત સુલલિત-અત્યંત મુદ્દર વર્ણોથી રચાયેલ રમણીય પ્રાકૃત કાવ્ય આ લોકમા સુખકર નથી થતું” ?

“પરોપકાર-પરાયણ પુરૂષે આ લોકમા પ્રાકૃત ભાષા લાલુકી-બોલતી જોઈએ, કે જે ભાષાવડે સર્વ કોઈ મન્દ બુદ્ધિવાળા જીવોને પણ વિશેષ બોધ થઈ શકે

૨૫૭. આમા ગ્રંથકારે જ્યેષ્ઠ પંચમી અને લઘુ પંચમી એવા બે પ્રકાર, જ્ઞાનની આરાધના માટે જ્ઞાનપંચમીના પાડી તે આરાધવાનો સમય, પંચમી વ્રત ગ્રહણ કરવાની વિધિ, વ્રત પૂર્ણ થયે કરવાનું ઉજ્જમાણુ અને આ વ્રત આરાધવાથી પહેલા જયમેન-છેલ્લા

હમેનગણિ છે પી ૩, ૮૩ ક જેમા તેમણે દિનનગણિ-સિદ્ધસૂરિ-ભાસ્વમીના શિષ્ય પોતે હોવાનું જણાવ્યું છે

૧૯૩ આ પ્રભાવક ચરિતની હકીકત ડા ચાકોબી સાચી માનતા નથી. જુઓ ડા ચાકોબીની ઉપમિતિભવપ્રપચ-યા (ખિખ્લિએથેન ઈડિઝની આવૃત્તિ) પત્ની પ્રસ્તાવના, કે જેમા આ સિદ્ધિર્પિની ઘણી ખરી હકીકત મળશે ને તેના સારનો ઉપયોગ અહીં સ્વામા આપ્યો છે.

ભવિષ્યદત્ત એમ દશ જાણુને સૌભાગ્ય વગેરે દશ પ્રકારના ફળ પ્રાપ્ત થયા તે ૧૦ કથાઓ આપી છે. આની પ્રત મ ૧૦૦૯ની તાડપત્ર પર લખાયેલી જોસલમેર ભડાગમા હતી એવો ઉલ્લેખ મળે છે. (આ પૈકી ભવિષ્યદત્ત કથા પરથી ઘડંટ વણિક-ધનપાલે અપભ્રંશમા ભવિરસયત્ત કહા-પચમી કહા રચી જણાય છે) સંયમમજી નામનું અપભ્રંશમા કાવ્ય રચનાર મહેશ્વર સુરિ પ્રાય આ કત્તો હોય

૨૫૯. 'વિ. મ. ની ૧૦ મી શતાબ્દી આસપાસથી કુટિલ લિપિમાંથી નાગરી લિપિ ખનવા લાગી કે જે હાલ પ્રચલિત છે. ૧૯૪

૨૫૯. 'પ્રાકૃતના એક રૂપાન્તરથી 'અપભ્રંશ' ભાષા બની. જેમાંથી 'હિંદી, ગૂજરાતી, તથા ગજપૂતાનાની ભાષાઓની ઉત્પત્તિ થઈ તે ભાષાનું પ્રાચીન સાહિત્ય વિ મ ની દશમી શતાબ્દીની આસપાસથી મળે છે', ૧૯૫ પત્તા લગાડના જણાય છે કે તે અપભ્રંશ સાહિત્ય ૮મી સદી પૂર્વથી મળે છે કે જે 'અપભ્રંશ સાહિત્ય'નો પરિચય 'જૈન ગૂજર કવિઓ'ના પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવનામાં બહુ વિસ્તારથી કરાવ્યો છે. છતાં અત્યારે દુકમાં એટલું કહેવું પડશે કે દેશી ભાષાઓની જનની અપભ્રંશ ભાષાના મૂળ પૂરા ન ખાઈ ગયા હતા. તે ભાષામાં અંથો વિ. મં. ૮ મા શતકથી પૂર્વે રચાવા માડ્યા એટલે તે ભાષા સાહિત્ય-ભાષા થઈ ગઈ-અપભ્રંશ ભાષાનો ખરો કાળ શરૂ થયો-લોકોની ખોલીચાલીની તે ભાષા પ્રૌઢ બની અને તે બદલાતા બદલાતા એવા સ્વરૂપમાં આવતી ગઈ કે જેમને આપણે આધુનિક ભાષા કહેવા લાગ્યા છીએ તે ગૂજરાતી, હિન્દી, મરાઠી આદિ દેશી ભાષાઓ પરિણત થઈ. આ ભાષાઓના પ્રાચીનતમ ગ્રંથો આ શતક પછી ઘણાકાળે થયેલા છે. જૂની ગૂજરાતી ૧૩ મા શતકથી યા તે પૂર્વની કહી શકાય

૨૬૦. ચાવડાઓ જૈન યતિઓને સત્કારતા અને ચાવડાવશના કુલગુરુ પણ ચૈત્યવાસી જૈન સાધુઓ હતા. એ સમગ્રી દુહો પણ છે કે -

શિસોદીયા સંડેસરા, ચઉદશિયા ચોહાણ,
ચૈત્યવાસિયા ચાવડા, કુલગુરુ એહ વખાણ.

વિભાગ ત્રીજો.

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ.

[વિ. સં. ૧૦૦૧ થી સં. ૧૨૩૦]

જયજંતુકપ્પપાયવ ચંદાયવરાગપંકજવણસ્સ ।
 સયલમુણિગામગામણિ તિલોઅચ્છામણિ નમો તે ॥
 પાવન્તિ જસ અસમંજસા વિ વયણેહિં જોહિં પરસમયા ।
 તુહ સમયમહો અહિણો તે મંદા ત્રિન્દુ નિસ્સન્દા ॥

—ધનપાલ કૃત ઋપભપ આશિકા,

—હે જીવોને કલ્પવૃક્ષ (સમાન) ! રાગરૂપી કમલવનને ચંદ્રાતપ
 (સમાન) ! સમસ્ત મુનિગણના નાયક ! ત્રિલોકચૂડામણી ! તને નમસ્કાર
 જે અસમંજસ વચનો વડે પરસિદ્ધાન્તો યશ મેળવે છે તે તારા
 સમય-પ્રવચન મહોદધિના મંદબિંદુનાં કણો છે.

જયન્તુ સૂર્યોન્યેપિ યેષા વાગ્વ્રહ્મવૈભવં ।
 ગ્રન્થસૃષ્ટૌ મહાકાવ્યસર્ગેષુ ચ નવં નવ ॥
 વંદ્યાસ્તે રામવત્સંતો યૈર્વ્યસ્તખરદૂષણૈઃ ।
 ક્રિયતે વિબુઘૈ સેવ્યો નિષ્કલંકાકૃતિ કવિઃ ॥

—અન્યસૂરિઓ-આચાર્યોને! પણ જય થાઓ કે જેમને વાગ્વ્રહ્મ-
 વૈભવ ગ્રંથસૃષ્ટિમાં તથા મહાકાવ્યના સર્ગોમાં નવો નવો હોય છે.

—તે સતો રામની પેઠે વંદ્ય છે કે જે વિબુઘો ખરેખરા દૂષણો
 રાખીને નિષ્કલંક આકૃતિવાળા કવિને સેવે છે.

—મુનિરત્નકૃત અમમયરિત્ર

વિભાગ ત્રીજો.

સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ.

[વિ સ. ૧૦૦૧ થી ૧૨૩૦.]

પ્રકરણ ૧ હું.

સોલંકી વંશનો સમય-મૂલરાજથી કુર્ણ.

[વિ સ. ૧૦૦૧ થી ૧૧૫૦.]

શિવદા સન્તુ તીર્થેંગા વીમ્નસઘાતઘાતિન ।

ભવકૂપોઘ્વૃતૌ યેષા વાગ્વરત્રાયતે નૃણામ્ ॥

—શાન્ત્યાચાર્ય—ઉત્તરાધ્યયનવૃત્તિ

—જેમની વાણી મનુષ્યોને ભવકૂપમાંથી રક્ષણરૂપ થાય છે એવા તીર્થે-
ન્દર વિઘ્નના સમૂહને ઠાળનાર શિવદાથી ચાઓ ।

૨૬૧ પાટણની ગાદી પર ચૌલુક્ય પ્રથમ રાજા મૂલરાજ કે
જેના રાજ્યાભિષેકના એ સવત્—સં. ૯૯૮ (પ્રબધ ચિંતામણીમા)
અને ન ૧૦૧૭ ૧૯૬(વિચારશ્રેણીમા) આપવામા આવ્યા છે, તે
પ્રતાપી રાજાએ સિદ્ધપુરમા રૂદ્રમહાલય (રૂદ્રમાળો) નામના શિવાલય-
ની પ્રતિષ્ઠા માટે કુનોજ આદિ ઉત્તર પ્રદેશોથી અનેક બ્રાહ્મણોને
ગૂજરાતમા ખેલાવી વસાવ્યા હતા કે જેઓ ‘ઔદિચ્ય’ (ઉદિચ્ય-
ઉદિચી એટલે ઉત્તરમાંથી આવેલા)—કહેવાયા તે રાજાનો વશ બનું
ચાલ્યો—સ ૧૨૯૯ સુધી તે વશમા સિદ્ધરાજ ને કુમારપાલ મહા
પ્રતાપી ગળાઓ થયા, કે જેમના સમયમા ગૂજરાત ઉન્નતિની ટોચે
પહોંચ્યુ તેમના સમય પહેલાની જૈન અને જૈનસાહિત્યની સ્થિતિ જોઈએ

૧૮૬ આ બીજો સ ૧૦૧૭ બરાબર છે જુઓ ‘ગૂજરાત અને માળ-
વાના પ્રાચીન ઇતિહાસપર નવો પ્રકાશ’ એ નામનો લેખ પુરાતત્ત્વ પુ ૨
પૃ. ૪૭, તથા નાગરી પ્ર૦ પ લાગ ૧ પ ૨૧૪-૧૫

૨૬૨ ચંદ્રગચ્છના જંખ (જંખનાગ) નામના સાધુ કે જેમણે વિદ્રત્સંસદ્ધમા ગૌરવ પ્રાપ્ત કર્યું હતું તેમણે સં ૧૦૦૫ માં મણિપતિ-ચરિત્ર^{૧૯૭} રચ્યું ને તે ઉપરાંત જિનશતક કાવ્ય સ્તવનરૂપે રચ્યું કે જે કાવ્ય પર નાગેન્દ્રગચ્છના સાર્થકમુનિએ સ. ૧૦૨૫માં વિવરણ ટીકા-પંજિકા (પી. ૧, ૯૦) રચેલ છે. વળી જંખએ ચંદ્ર-હતકાવ્ય (જેસ પ્ર. ૮૦) પણ રચ્યું લાગે છે

૨૬૩ ચંદ્ર-(પંછીથી થયેલ રાજ) ગચ્છમાં પ્રદ્યુમ્નસૂરિ વૈદિક શાસ્ત્રમાં પારંગામી હતા. તેમણે અલ્લની ૧૯૮રાજસભામાં દિગમ્બરોને પરાજિત કર્યા હતા અને સપાદલક્ષ, ત્રિભુવનગિરિ આદિના રાજાને જૈન કર્યા હતા, અને તેઓ જખરા વાદી હતા એમ તેમના પરપરામાં થયેલ માણિક્યચંદ્રસૂરિએ પોતાના પાર્શ્વનાથચરિત્રની

૧૯૭ પ્રં હેમચ દ્ર અથમાત્તા અમદાવાદ. જુઓ તેની પ્રસ્તાવના

૧૯૮ પ્રભાવક ચરિત્રની પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે કે —

ચત્સંગમામૃતરસૈર્વહવ સુધર્માધીશા ભવન્તિ સુવિચ સુમનોભિરામા ॥
અલ્લસમાયા વિજિતે દિગવરે તદીયપક્ષ કલિકોશરક્ષક ।
દાતું પ્રમોરેકપટ સમાનયેત્તમેકપટ જગૃહે સુધીષુ ચ ॥ ૩ ॥

આ પ્રભાવકચરિત્રના સંશોધક પ્રદ્યુમ્નસૂરિ પોતાના સમરાદિત્ય સંક્ષેપ-ની આદિમાં લખે છે કે—

વાદ જિત્વાલ્લુકક્ષમાપસમાયા તલપાટકે ।

આત્મિકપટ્ટો યસ્તં શ્રી પ્રદ્યુમ્ન પૂર્વજં સ્તુવે ॥

આ અલ્લ (અલ્લટ) રાજા-તે મેવાડની ખ્યાતોના આલુ (આલુ રાવલ) સાથે મળે છે તેના સં ૧૦૦૮-૧૦૧૦ ના શિલાલેખપરથી જણાય છે કે તે મેવાડપર આહાડ (આઘાટ)માં રાજ્ય કરતો હતો. કદાચ મૂલ રાજધાની નાગદાથી નવી રાજધાની આહાડ કરી હોય.

અલ્લટના પિતા ભર્તૃપટ્ટ (ખીજ)એ મેવાડના ભર્તૃપુર (ભટેવર ગામ) વસાવ્યું મનાય છે કે જે નામ પરથી જૈનોનો ભર્તૃપુરીય (ભટેવરા) ગચ્છ

પ્રશસ્તિમા સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે ૧૭૯

૨૬૪ ઉક્ત પ્રદ્યુમ્નસૂરિના શિષ્ય ‘ન્યાયવનસિંહ’ અથવા ‘તક’
પત્રાનન’નું મિત્ર ધરાવનારા ૨૦૦ અભયદેવસૂરિએ સિદ્ધસેનદિવાકર

પ્રસિદ્ધ છે મલ્લરની રાણી હરિયદેવી હણુ રાજની પુત્રી હતી અને તે
રાણીએ હર્ષપુર ગામ વસાવ્યું હતું (કે જે પરથી હર્ષપુરીય ગચ્છ થયો છે)
એવો શિલાલેખ મળે છે ઓઝાજી રા ઇ ૨, પૃ ૪૨૬-૪૨૮

આ રાજની રાણીને થયેલ રેવતી દોષ બલિમદ્રસૂરિએ ટાળ્યો હતો.
આ રાજના મંત્રિએ આગ્રામાં જિનમદિર કરાવી તેમાં પાર્શ્વનાથની
પ્રતિષ્ઠા ચિનોડથી યશોભદ્રસૂરિને ઠેકાણી તેમની પાસે કરાવી હતી. તે
યશોભદ્રસૂરિ સાહેબ ગચ્છના હતા ને સ ૧૦૨૯ માં સ્વર્ગે ગયા—એ રાસ
સગ્રહ ભાગ ૧ આના સમયમાં ચિનોડમાં હવે જે પ્રસિદ્ધ જૈન કીર્તિ-
સ્તંભ છે તે બધાથો એમ કહેવાય છે

૧૯૯ પુગ્ધા વિગ્રહજ વિકારમચિલ નિર્મૂલગુન્મલય—

સ્તત્રાય સમમદ્ મવામયમિષ્ક પ્રદ્યુમ્નસૂરિર્ગુરુ ।

યેન સ્વેદયતા પ્રયુજ્ય તરલા તકોજ્જ્વલા ભારતી

વાદીન્દ્રા પ્રવિલાપિનો ઘનતર દર્પજ્વર ત્યાજિતા ॥૪॥

દિગમ્બરસમાક્રાન્તવેકપટ્ટ સમાદદે ।

ય પ્રત્યક્ષં નરેન્દ્રસ્ય જગતસ્તદ્યગ પુનઃ ॥૫॥

નીરાગતા નિર્વા રાજગચ્છભૂર્ગુણવારિવિ ।

નૃરિ પ્રદ્યુમ્ન મૃર્યાલ્ય પૂર્વ વ પૂર્વજોઽમ્ભવત્ ॥૨૮॥

મપાદલધ્રગોપાલ ત્રિભુવનગિર્યાદિ દેશગોપાલાન્ ।

યયુ ધતુરવિકાશીત્યા વાદજયૈરજયામાસ ॥૨૯॥

ધ્રી અમયદેવમૃરિસ્તચ્છિપ્યસ્તર્કભૂરમૂન્ ।

મગ્નામનાલિતુમુલાદ્ગીર્યદાસ્યમશિશ્રિયત્ ॥૨૯॥

—પાર્શ્વનાથચિત્ર પી ૩, ૧૫૮-૧૬૨.

૨૦૦ નાર્કિરાગસ્યવિસ્તારિ સત્પ્રજાચ્છલકૈશ્ચિરં ।

વર્ષતે પીયમાનોઽપિ ચેપા વાદમદાર્ણવ ॥

—તેના સંતાનીય સિદ્ધએન સૂરિદ્વન પ્રવચન સાનેદ્વાર વૃત્તિ સ ૧૧૪૮.

કૃત સન્મતિતર્ક પર તત્ત્વબોધવિધાયિની ટીકા ૨૦૧૩ જેને 'વાદમહાર્ણવ' પણ કહેવામા આવે છે તે સસ્કૃતમા રચી છે, તે પરચી જણાય છે કે દાર્શનિક વિષયના તેઓ અમાધારણુ વિકાસ હતા આમા અનેકાન્ત દષ્ટિનુ સ્વરૂપ, તેની વ્યાપ્તિ અને તેની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરવામા આવી છે તેથી તે ટીકા અનેકાન્તદષ્ટિનો દાર્શનિક ગ્રંથ છે આ ટીકામા મત્ત કરતા બિલકુલ ભુદી શૈલી છે. તેમણે જે જે વિષયના વાદો લખ્યા છે, તે વિષય ઉપર તે વખતે ભારતીય સમગ્ર દર્શનોમા જેટલા મતમતાતરે અને પક્ષપ્રતિપક્ષો હતા, તે

તર્કગ્રંથવિચારદુર્ગમવનીસંચારપચાનન—

સ્તપટ્ટેઽભયદેવસૂરિરજનિ શ્વેતામ્બરગ્રામણી ।

સદ્વાક્ય શ્રુતિલાલસા મધુકરીકોલાહલાગંકિની

હિત્વા વિષ્ટરપંકજં ધ્રિતવતી વ્રાહ્મી યદીયાનનમ્ ॥

દૃઢનિમ્નગા સત્પથમેદમેતા ધ્રુવ કરિષ્યંતિ જડે સમેતા ।

ફતીવ રોધાય ચકાર તાસા ગ્રન્થ નવં વાદમહાર્ણવં ચ ॥

—તેના સત્તાનીય માણિજ્ય*દ્રસૂરિકૃત પાશ્વનાથચરિત પ્રગસ્તિ સ

૧૨૭૬ પી. ૩, ૧૫૮-૫૯

શિષ્યોઽસ્યાભયદેવસૂરિરભવજાડયાધકાર હરન્

ગોમિ ભાસ્કરવત્પરા વિરચયન્ ભવ્યાપ્તવર્ગેચ્છદમ્ ।

ગ્રંથો વાદમહાર્ણવોઽસ્ય વિદિતઃ પ્રૌઢપ્રમેયોર્મિ(મૃ)ત્

દત્તેયં (૧) જિનશાસનપ્રવહનં સાયાત્રિકાણા ધ્રુવમ્ ॥

—તેના અન્ય સત્તાનીય પ્રભાચ દ્રકૃત પ્રભાવકચરિત સ* ૧૩૩૨

૨૦૧ મુદ્રિત પુરાતત્ત્વમદિર અમદાવાદ મિત્રનું કેટલોગ ૧૦, પૃ ૩૯-૪૦. વાદમહાર્ણવ એ સન્મતિતર્કપરની ટીકા હશે એમ કેટલાક માને છે કારણકે તે ટીકામાં વિસ્તૃત વાદો છે. સન્મતિતર્ક પ્રકરણ પ્રથમ ભાગ સપાદકીય નિવેદન પ્ર. ૦ પુરાતત્ત્વમદિર અમદાવાદ આમ કહેવાનુ કારણ એ છે કે મલ્લિષેણ, રાજશેખર, ચશોવિજયજીએ વાદમહાર્ણવનું નામ લખી છે ખાઠો આપ્યા છે તે હકત ટીકામાં બરાબર ઉપલબ્ધ થાય છે.

અધાની વિસ્તૃત નોંધ કરી છે, તેથી આ ટીકાને વિક્રમની દશમી સતાબ્દી સુધીના દર્શનવિષયક વાદોનું સંગ્રહસ્થાન કહી શકાય.

૨૬૫ ‘આ ટીકાકારે વાદપદ્ધતિ વિક્રતાપૂર્વક એવી ગોઠવી છે કે. જે વિષયમા વાદ શરૂ કરવાનો હોય, તે વિષયમા સૌથી પહેલા સિદ્ધાન્તથી વધારે વેગળો એવો પહેલો પક્ષકાર આવી પોતાનો મત સ્થાપે છે ત્યાર બાદ સિદ્ધાન્તથી ઓછો વેગળો એવો બીજો પક્ષકાર આવી પોતાના મતને સ્થાપી પ્રથમ પક્ષની બ્રાન્તિઓ દૂર કરે છે, ત્યારબાદ સિદ્ધાન્તની કઈકે સમીપે રહેલો ત્રીજો પક્ષકાર આવી બીજા પક્ષની ભૂલો સુધારે છે, અને એ ક્રમે આગળ વધતા છેવટે અનેકાન્ત-વાદી સિદ્ધાન્તી આવી છેલ્લા પ્રતિપક્ષીનું મન્તવ્ય શોધી અનેકાન્ત દષ્ટિએ તે વિષય કેવો માનવો જોઈએ તે બતાવે છે આવી વાદ-પદ્ધતિ ગોઠવેલી હોવાથી કોઈ પણ વિષયમા પ્રત્યેક પક્ષકારનું શુ માનવું છે, અને એક બીજા પક્ષકાર વચ્ચે શો શો મતભેદ છે, અને તેમા કેટકેટલું વળગ છે. એ બધું તુલનાત્મક દષ્ટિએ જાણી શકાય તેથી ટીકાકારની પ્રતિપાદન-સરણીને અનેક વાદીઓની ચર્ચા-પરિ-પદ સાથે સરખાવી શકાય, કે જેમા કોઈ પણ વિષય ઉપર દરેક વાદી પોતપોતાનું પૂર્ણ મન્તવ્ય સ્વતંત્રતાપૂર્વક અનુક્રમે રજૂ કરતા હોય. અને છેવટે જેમા એક સર્વવિષયગ્રાહી સભાપતિ દ્વારા સમન્વય ભરેલું છેવટ લવાતું હોય.

૨૬૬. ‘જોકે ટીકામા એકંકો દાર્શનિક ગ્રંથોનું દોહન જણાય છે, છતાં સામાન્ય ગીતે મીમાસિક કુમારિલભટ્ટનું શ્લોકવાર્તિક, ના-લન્દ વિશ્વવિદ્યાલયના આચાર્ય શાંતિરક્ષિતકૃત તત્ત્વમગ્ધ ઉપરની કમલશીલકૃત પંજિકા, અને દ્વિગ્ન્યાચાર્ય પ્રભાચંદ્રના પ્રમેયકમલ-માર્તિક તથા ન્યાયકુમુદચંદ્રોદય વિગેરે ગ્રંથોનું પ્રતિબિમ્બ મુખ્યપદો આ ટીકામા છે, તેવી રીતે વાદિદેવસૂરિનો સ્થાવાદ્યસ્ત્રોતકર, મલ્લિ-ષેણસૂત્રિની સ્થાવાદ્યમળગી, ઉપાધ્યાય યજ્ઞવલ્ક્યજીની નયોપદેશ ઉપરની નયામતતરંગિણી ટીકા અને શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયની ટીકા

આદિ પાછળની કૃતિઓમા આ સન્મતિની ટીકાનુ પ્રતિગિમ્ય છે ૨૦૨

૨૬૭ ‘સન્મતિતર્ક’ મ્જા તે ૧૬૭ પ્રાકૃત આર્યોછદમા છે તેના પર પચ્ચીસ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ જેટલી પ્રસ્તુત ટીકા છે. ટીકા મ્જા અથરપ નગરનુ દ્વાર કહેવાય પણ પ્રસ્તુત ટીકા મ્જા ગ્રંથના દ્વાર થવા ઉપરાત મ્જા ગ્રંથમા અષ્ટ રીતે નહિ આવના એવા અનેક નાના મોટા દાર્શનિક વિષયોની વિસ્તૃત અને સૂક્ષ્મચર્ચાથી ભરેલી છે તેથી એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ બની ગયેલ છે અભયદેવની ટીકાનુ મ્થાન તેમના ઉદ્દેશ પ્રમાણુ બહુ ઉચ્ચ છે બૌદ્ધ દર્શન, હિન્ન હિન્ન વૈદિક દર્શનો અને દિગ્બર મંપ્રદાયના નવમા સૈકા મુધીના જે મોટા મોટા આકર ગ્રંથો હતા તે બધાના મપૂર્ણ વિષયોનો સંગ્રહ કરી તેના ઉપર જૈન દ્રષ્ટિએ ચર્ચા કરવી અને છેવટે અનેકાનવાદનુ સ્થાપન કરવુ એજ શ્રી અભયદેવસૂરિનો ઉદ્દેશ તે ટીકા રચવામા હતો અને પ્રો. લાયમન પોતાનો અભિપ્રાય જણાવે છે તે પ્રમાણુ એ ઉદ્દેશ ખરેખર અભયદેવસૂરિએ સિદ્ધ કર્યો છે ૨૦૩

૨૬૮ ‘૧૧ મા મૈકા પઞ્ચી વેતામ્બર સાહિત્યમા એવા પણ ગ્રંથો રચાયા છે કે જે કદમા પ્રસ્તુત ટીકા કરતા ત્રણગણા છે, છતાં એ મહાકાય ગ્રંથો અભયદેવસૂરિના સર્વમગ્રહના ઝાણી છે, કારણકે પ્રસ્તુત ટીકામા સંગ્રહીત થયેલ વિષયો તેમને સરળતાથી મળી ગયા છે એક બીજી દ્રષ્ટિએ પણ પ્રસ્તુત ટીકાનુ મહત્ત્વ છે અને તે એકે દશમા સૈકા પઞ્ચીના ગ્રંથોની જેમ તેમા શબ્દાડખર નથી. એમા ભાષાનો પ્રસન્ન પ્રવાહ શરદ્ઝતુના નદીપ્રવાહની જેમ વહેજ જાય છે ૨૦૩

---

૨૦૨ સન્મતિતર્ક પ્રકરણ પ્રથમ ભાગ પ્ર૦ પુરાતત્ત્વમંદિર અમદાવાદમા સપાદકીય નિવેદન.

૨૦૩ ૫ સુખલાલ તથા ૫ બહેચરદાસનો લેખ ‘સન્મતિતર્ક અને તેનુ મહત્ત્વ’.

૨૬૯ જૈન ન્યાયશાસ્ત્રનો બીજો યુગ—‘વિક્રમ છઠ્ઠી દશમા સેકા (૧૧ માના પર્વાઈ) મુધીનો ગણતા તે નામ ‘પદ્ધતિ-કાળ’ રાખ્યું છે, તેનો અભિપ્રાય એટલો છે કે, સિદ્ધમેન અને સમન્તલદ દ્વારા અને સપ્રદાયોમા જે જૈનન્યાયનું બીજરોપણ થયું, તેનેજ આ યુગમા પદ્ધતિ કરવામા આવ્યું છે આ યુગમા દ્વિગંજ પ્રદાયમા અનુક્રમે અકલંક, વિદ્યાનદ અને પ્રભાચર એ ત્રણ પ્રધાન આચાર્યોએ (તેમજ માણિક્યનદી અને અનંતવીર્ય) મુખ્યપણે જૈનન્યાયને વિસ્તાર્યો અને વિશદ કર્યો છે શ્વેતાચર સપ્રદાયમા પણ પ્રધાનપણે ત્રણ આચાર્યોએ આ યુગમા જૈનન્યાયને વિસ્તૃત અને વિગદ બનાવ્યો છે મદ્ધવાદી, હરિલદ અને ઉપર જણાવેલા) ૨૬-જગન્મીય અભયદેવ એ ત્રણેએ અનુક્રમે કાષ્ઠને કાષ્ઠ વધારે વિશેષતા અર્પી છે અકલક આદિ ત્રણે ત્રણે દ્વિગંજ આચાર્યોએ જૈન ન્યાયના સ્વતંત્ર ગ્રંથોએ લખ્યા છે, અને સમન્તલદ આદિ પૂર્વીચાર્યોની ન્યાયવાણીને પદ્ધતિ પણ કરી છે. તેવીજ રીતે મદ્ધવાદી વગેરે આ યુગના શ્વેતાચર આચાર્યોએ જૈન ન્યાય ઉપર સ્વતંત્ર ન્યાયના ગ્રંથો લખ્યા છે અને પોતપોતાના પહેલાની તર્કવાણીને પદ્ધતિ પણ કરી છે. ઉક્ત દ્વિગંજ ત્રણ આચાર્યો અને ઉક્ત શ્વેતાચર ત્રણ આચાર્યોની કૃતિઓ બરાબર સામે રાખી જોવામા આવે તો એક બીજા ઉપર પડેલો પ્રભાવ પરસ્પરનું સાદૃશ્ય અને વિશેષત્વ ધ્યાનમા આવ્યા વિના મહે તેમ નથી’^{૨૦૪} એટલે ઉક્ત અભયદેવ-સૂત્રી આ યુગ પૂરો થાય છે.

૨૭૦ ઉક્ત અભયદેવસૂત્રના શિષ્ય ધનેશ્વરસૂરિ ધારાધીશ મુજગજની સલામા વિજેતા હતા અને તે રાજાના માનીતા ગુરૂ હતા.^{૨૦૫} પોતે મૂળ ત્રિભુવનગિગિના સ્વામી કદંભ ભૂપતિ હતા.

૨૦૪ જુઓ ૫ મુખલાલનો ‘જૈન ન્યાયનો ક્રમિક વિશ્લેષ’ જે નિબંધ-ભાવનગર જલ્દની સાહિત્ય પરિષદનો રીપોર્ટ.

૨૦૫ તદનુ ધનેશ્વરસૂરિર્જેશે ચ પ્રાપ પુંડરીકાશ્રય ।

આદિ પાછળની કૃતિઓમાં આ સન્મતિની ટીકાનું પ્રતિબિમ્બ છે. ૨૦૨

૨૬૭. ‘સન્મતિતર્ક’ મૂળ તે ૧૬૭ પ્રાકૃત આર્યાજીવમાં છે તેના પર પચ્ચીસ હજાર શ્લોક પ્રમાણુ જેટલી પ્રસ્તુત ટીકા છે. ટીકા મૂળ ત્રયશ્ચ નગરનું દ્વાર કહેવાય પણ પ્રસ્તુત ટીકા મૂળ ગ્રંથના દ્વાર થવા ઉપરાંત મૂળ ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ રીતે નહિ આવના એવા અનેક નાના મોટા દાર્શનિક વિષયોની વિસ્તૃત અને સૂક્ષ્મચર્ચાથી ભરેલી છે તેથી એક સ્વતંત્ર ગ્રંથ બની ગયેલ છે. અભયદેવની ટીકાનું મ્થાન તેમના ઉદ્દેશ પ્રમાણે બહુ ઉચ્ચ છે. ઔદ્ધર્શન, ભિન્ન ભિન્ન વૈદિક દર્શનો અને દિગ્ગજ સંપ્રદાયના નવમા સૈકા સુધીના જે મોટા મોટા આકર ગ્રંથો હતા તે બધાના સંપૂર્ણ વિષયોનો સંગ્રહ કરી તેના ઉપર જૈન દૃષ્ટિએ ચર્ચા કરવી અને છેવટે અનેકાનવાદનું સ્થાપન કરવું એજ શ્રી અભયદેવસૂરિનો ઉદ્દેશ તે ટીકા રચવામાં હતો અને ત્રીં લાયમન પોતાનો અભિપ્રાય જણાવે છે તે પ્રમાણે એ ઉદ્દેશ ખરેખર અભયદેવસૂરિએ સિદ્ધ કર્યો છે ૨૦૩

૨૬૮ ‘૧૧ માં મૈકા પંક્તિ જેતામ્બર સાહિત્યમાં એવા પણ ગ્રંથો રચાયા છે કે જે કદમાં પ્રસ્તુત ટીકા કરતા ત્રણગણા છે, છતાં એ મહાકાવ્ય ગ્રંથો અભયદેવસૂરિના સર્વસંગ્રહના ઋણી છે, કારણકે પ્રસ્તુત ટીકામાં સંગ્રહીત થયેલ વિષયો તેમને સરળતાથી મળી ગયા છે એક બીજી દૃષ્ટિએ પણ પ્રસ્તુત ટીકાનું મહત્ત્વ છે અને તે એકે દશમાં સૈકા પંક્તિના ગ્રંથોની જેમ તેમાં શબ્દાડખર નથી. એમાં ભાષાનો પ્રસન્ન પ્રવાહ શરદ્ગતુના નદીપ્રવાહની જેમ વહેજ જાય છે ૨૦૩

---

૨૦૨ સન્મતિતર્ક પ્રકરણ પ્રથમ સાગ પ્ર૦ પુરાતત્ત્વમંદિર અમદાવાદમાં સંપાદકીય નિવેદન.

૨૦૩ ૫ સુખલાલ તથા ૫ બહેચરદાસનો લેખ ‘સન્મતિતર્ક અને તેનું મહત્ત્વ’.

૨૬૯ જૈન ન્યાયશાસ્ત્રનો બીજો યુગ—‘વિક્રમ છઠ્ઠી

દશમા સૈકા (૧૧ માના પૂર્વાર્ધ) સુધીનો ગણતા તે નામ ‘પદ્મવિત-
કાળ’ રાખ્યું છે, તેનો અભિપ્રાય એટલો છે કે, સિદ્ધમેન અને
સમંતભદ્ર દ્વારા જંને સંપ્રદાયોમા જે જૈનન્યાયનું બીજરોપણ થયું,
તેનેજ આ યુગમા પદ્મવિત કરવામા આવ્યું છે આ યુગમા દિગંબર
સંપ્રદાયમા અનુક્રમે અકલક, વિદ્યાનદ અને પ્રભાચંદ્ર એ ત્રણ
પ્રધાન આચાર્યોએ (તેમજ માણિક્યનદી અને અનંતવીર્ય) મુખ્યપણે
જૈનન્યાયને વિસ્તાર્યો અને વિશદ કર્યો છે. શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમા પણ
પ્રધાનપણે ત્રણ આચાર્યોએ આ યુગમા જૈનન્યાયને વિસ્તૃત અને
વિશદ બનાવ્યો છે. મદ્દવાદી, હરિભદ્ર અને (ઉપર જણાવેલા) રા-
જગચ્છીય અભયદેવ એ ત્રણેએ અનુક્રમે કાઠને કાઠ વધારે વિશે-
પતા અર્પી છે. અકલક આદિ ત્રણે ત્રણે દિગંબર આચાર્યોએ જૈન
ન્યાયના સ્વતંત્ર ગ્રંથો લખ્યા છે, અને સમન્તભદ્ર આદિ પૂર્વાચા-
ર્યોની ન્યાયવાણીને પદ્મવિત પણ કરી છે. તેવીજ રીતે મદ્દવાદી
વગેરે આ યુગના શ્વેતામ્બર આચાર્યોએ જૈન ન્યાય ઉપર સ્વતંત્ર
ન્યાયના ગ્રંથો લખ્યા છે અને પોતપોતાના પહેલાની તર્કવાણીને પદ્મ-
વિત પણ કરી છે. ઉક્ત દિગંબર ત્રણ આચાર્યો અને ઉક્ત શ્વેતા-
મ્બર ત્રણ આચાર્યોની કૃતિઓ બરાબર સામે રાખી જોવામા આવે
તો એક બીજા ઉપર પડેલો પ્રભાવ પરસ્પરનું સાદૃશ્ય અને વિશેષત્વ
ધ્યાનમા આવ્યા વિના રહે તેમ નથી’^{૨૦૪} એટલે ઉક્ત અભયદેવ-
મુગ્ધી આ યુગ પૂર્વે થાય છે.

૨૭૦ ઉક્ત અભયદેવસૂરિના શિષ્ય ધનેશ્વરસૂરિ ધાગધીશ
મુજગજની સલામા વિજેતા હતા અને તે રાજના માનીતા ગુરૂ
હતા ૨૦૫ પોતે મળ ત્રિભુવનગિરિના સ્વામી કર્દમ બ્રૂપતિ હતા.

૨૦૪ તુઓ પ મુખલાલનો ‘જૈન ન્યાયનો ક્રમિક વિકાસ’ એ નિબંધ-
લાવનગર ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો રીપોર્ટ.

૨૦૫ તદનુ ધનેશ્વરસૂરિજેશે ય. પ્રાપ પુંડરીકાચ્ય ।

તેમણે રાજ્ય થઈ દીક્ષા લીધી અને તેઓ રાજ્યના માન્ય થયા, તેથી તેના ગૃહનું નામ રાજગૃહ^{૨૦૬} પડ્યું. મુજનું મગણ સ. ૧૦૫૦ ને ૧૦૫૪ ની વચ્ચે થયું^{૨૦૭}

૨૭૧ મૂલરાજના પુત્ર ચામુડગજે શ્રી વીંગણિ નામના સાધુનો આચાર્ય પદનો મહોત્સવ મોટા આડઅર્થી કર્યો, અને તે સ્મરણે વાસક્ષેપ મત્રી રાજને આર્થ્યો હતો કે જે ગજને જલમાં મેળાવી રાણીઓને આન કરાવવાથી ગજને ઘેર વૃક્ષભગજ આદિ સંતાનોની વૃદ્ધિ થઈ.

૨૭૨. ધનપાલ ધાગધીશ મુજનો, અતિ માનીતો રાજસભા-પંડિત અને કવિ હતો તેના રાજ્યમાં 'સ. ૧૦૨૯માં જ્યારે માળવાના રાજની ધાડે મનખેડ નામનું ગામ હુટયું ત્યારે ધારાનગરીના પ્રતિષ્ઠિત (ધનપાલે) નિર્દોષ માર્ગ ઉપર રહેલી પોતાની મુદરી

નિર્મથ્ય વાદજલધિં જયશ્રિયં મુજનૃપપુરત ॥

—સિદ્ધસેનદ્રત પ્રવચનસારોધધારવૃત્તિ સં ૧૨૪૮.

વિદ્વન્મંડલમૌલિમંડનમણિં પ્રેક્ષત્તપોહર્મણિ ।

નિર્ગ્રન્થોઽપિ ધનેશ્વર સમજનિ શ્રીમાસ્તતઃ સદ્ગુરુ ॥

ય સ્ફુર્જદ્ગુણપુંજમુંજજગતી જિણ્ણો. પુર પ્રજિલા—

ન્વાદે વાદિવરાન્વિજિત્ય વિજયશ્રીસંગ્રહં સ વ્યધાત્ ॥

—માણિક્યચ દ્રઢત પાર્શ્વચરિત સં ૧૨૭૬ (પી. ૩, ૧૫૯).

૨૦૬. ત્રિભુવનગિરિસ્વામી શ્રીમાન્સ કર્દમભૂપતિ—

સ્તદુપસમભૂત શિષ્ય શ્રીમદ્ ધનેશ્વરસજ્જયા ।

અજનિ સુગુરુસ્તત્પદેઽસ્માત્ પ્રમૃત્યવનિસ્તુત

તદનુ વિદિતો વિશ્વે ગચ્છ સરાજપદોત્તર ॥

—પ્રભાચ દ્રઢત પ્રભાવચરિત.

૨૦૭ તેનું દાનપત્ર સં ૧૦૩૧ નું મળે છે. તેમજ સં ૧૦૫૦ માં દિગંબરાચાર્ય અમિતગતિએ મુલાખિત રત્નસદોહ નામનો ગ્રંથ તેના રાજ્યમાં રચ્યો છે

નામની નાની જાહેન માટે આ 'પાઘયલચ્છી નામમાલા' ૨૦૮ નામનો પ્રાકૃત શબ્દોનો) કૌશ ૨૨૫૦' તેમા માત્ર સસ્કૃતસમ, સસ્કૃતજન્ય કે દેશી પ્રાકૃતમા પર્યાય શબ્દોનું સ્થાન છે. તથા અંધા શબ્દો સવિ-ભક્તિક આપેલા હોવાથી કેટલેક અંશે તેઓના લિંગનું પણ જ્ઞાન થઈ શકે છે. પોતાની જાહેનને માતૃભાષાનું જ્ઞાન સાર થાય તે કાર-ણથી તેણે કૌશ ૨૨૫૦ હોય તે પણ બનવા જોગ છે તેણે સંસ્કૃત નામમાલા ૨૦૮ રચી હોય તેવો સભવ છે. મુજ પછી ધારાધીશ ભોજરાજએ 'સિદ્ધ સારસ્વત કવીશ્વર' 'કૃત્યલ સરસ્વતી' એ નામનું બિરુદ આપ્યું હતું અને તેના કહેવાથી 'તિલકમજરી' નામની સુદર આખ્યાયિકા સંસ્કૃતમા રચી હતી આ સંબંધમા વિસ્તારથી શ્રી જિનવિજયે ૨૧૦લેખ લખ્યો છે તે પૃથ્વી દૂકમા નીચેનું જણાવ્યું છે.

૨૦૮ પડિત બહેચન્દાસે સંશોધિત કરી પ્રકટ કરેલ છે સ ૧૯૭૩. જૈન શ્વે કૉન્ફરન્સ ઑફિસ, પાયધુની, મુબઈ પાસેથી મળી શકે છે.

૨૦૯ 'ધનપાલરચિત નામમાલા શ્લોક ૧૮૦૦' એવી યાદી એક ટીપ્પ-માથી મળે છે તેમની રચેલી પાઘયલચ્છી નામે પ્રાકૃત નામમાલા ઉપલબ્ધ છે તેની શ્લોકસંખ્યા આનાથી ઘણી ઓછી છે, તેથી પ્રાકૃત કરતાં આ નામમાલા નૂદીજ હોવી જોઈએ; અને તે સસ્કૃત નામમાલા હોય એમ સભવ છે. ધનપાલે સંસ્કૃતનો શબ્દકોષ રચ્યો હતો તેનો પુરાવો તો ખુદ હેમચં-દ્રાચાર્યના ગ્રંથોમાથી જ મળી આવે છે; કારણકે તેમણે પોતાના અભિધાન ચિંતામણિ નામે સસ્કૃત કોષની ટીકાના પ્રારંભમા જ વ્યુત્પત્તિ ધનપાલતઃ એવો ઉલ્લેખ કરી શબ્દોની વ્યુત્પત્તિના વિષયમા ધનપાલના કોષને પ્રમા-ણભૂત માન્યો છે. એવીજ રીતે દેશીનામમાલાની ટીકામા પણ ધનપાલનો નામેલ્લેખ કરેલો મળી આવે છે આ કોષ હાલમાં ક્યાંએ પણ મળી આવતો નથી '—જિનવિજય (પુનરાવૃત્ત ૨, ૪૨૦)

૨૧૦ 'તિલકમજરી'—મહાકવિ શ્રી ધનપાલ રચિત જૈનકથા-એ નામનો લેખ જૈન શ્વે ૦ કૉન્ફરન્સ હેરલ્ડ જૈનધર્મિહાસ-સાહિત્ય વિશેષાક પુ ૧૧-૭ થી ૧૦. જુલાઈ-અક્ટોબર ૧૯૧૫ (વીરાત્ ૨૪૪૧) તથા આત્માનંદપ્રકાશ પુ ૧૩-૭ વીરાત્ ૨૪૪૨ માં

મહાકવિ ધનપાલ.

ચૈત્રવદ ધનપાલો ન કસ્ય રાજપ્રિય પ્રિય ।

સકર્ણાભરણં યસ્માજ્જ્ઞે તિલકમજરી ॥

—મુનિરત્નદ્રુત અમમચરિત્ર

—ચૈત્ર માસની પેઠે રાજપ્રિય ધનપાલ કેને પ્રિય નથી ? કે જેનાથી સંકર્ણ (કાનવાળા, વિદ્વાન)ને આત્મચુખ્ત તિલકમજરી (તે નામની ઝા, તિલકવૃક્ષની મહોર) ઉત્પન્ન થઈ

સ્વાદુતા મધુતા નીતા પશ્નામપિ માનમમ્ ।

મદયન્તિ ન યદ્વાચ કિ તેઽપિ કવયો મુવિ ॥

કાવ્યં તદપિ કિ વાચ્યમવાચિ ન કરોતિ યત્ ।

શ્રતમાત્રમમિત્રાણા વક્ત્રાણિ ચ શિરાસિ ચ ॥

અર્થાત્—માધુર્ય ગુણદ્વારા સ્વાદુતાને પ્રાપ્ત થયેલી જેમની વાણીઓ, પશુઓના મનને પણ જે હર્ષિત નહીં કરે તો શુ તેઓ પણ પૃથ્વીમા કવિ કહેવડાવવા લાયક છે ?

અને તે પણ શુ કાવ્ય કહી શકાય કે જેના શ્રવણ માત્રથીજ જે શત્રુઓનાં મુખ અને મસ્તક નીચા નહિ થઈ જાય ? !

વર્ણયુક્તિં દધાનાપિ સ્નિગ્ધાજનમનોહરાત્ ।

નાતિશ્લેષઘના શ્લાઘા કૃતિર્લેપિરિવાશ્રુતે ॥

અશ્રાન્તગદ્યસન્તાના શ્રોતૃણા નિર્વિદે કથા ।

જહાતિ પદ્યપ્રચુરા ચમ્પૂરપિ કથારસમ્ ॥

—જેનાના મનને હરણ કરનારા એવા મધુર વર્ણનો યુક્ત હોવા છતાં પણ (૧) અતિ શ્લેષવાળી કવિની કૃતિ પ્રશંસા પામતી નથી, (૨) સતત ગદ્યવાળી કથા પણ શ્રોતાઓને આનંદ આપી શકતી નથી (૩) તેમજ પ્રચુર પદ્યોવાળી ચમ્પૂકથા પણ રસ પોષી શકતી નથી

—ધનપાલ રચિત તિલકમજરી

‘વચનં શ્રી ધનપાલસ્ય ચંદનં મલયસ્ય ચ ।

સરસં દૃદિ વિન્યસ્ય કોઽભૂન્નામ ન નિવૃત્ત ॥’

—ધનપાલનું વચન અને મલયગિરિનું રસસહિત ચ દન જેના હૃદયને લાગ્યું તે શાત અને સુખી ન થાય એવો જગત્મા કોણ છે ?

—પ્રબધ ચિ ભાષાતર

‘માલકારા લક્ષ્મણ સુચ્છંદયા મહરસા સુવન્નરુદ્ધ ।

કસ્સ ન હારદ્દ હિયયં કહુત્તમા પવરતરુણીન્વ ॥’

—અલકારસહિત લક્ષણ અને સુદર છદ્ધી મહારસવાળી, સુવર્ણ—સુદર અક્ષરોથી પૂર્ણ ઉત્તમ કથા પ્રવર તરુણીની પેઠે કેના હૃદયને હરી ન લે ?—સર્વના હૃદયને હરી લે —તિલકાચાર્યકૃત સમ્યક્ત્વ—સમ્પત્તિ ટીકામાં વચન શુદ્ધિપર ધનપાલકથાની ગાથા ૨૩૭

૨૭૩ આ કવિ પોતે જણાવે છે કે —‘મધ્યદેશમાં આવેલા સાંકાશ્ય નામાં નિવેશમાં (સચુક્ત પ્રાતમાં કચ્છાબાદ જિલ્લામાં સકિસ નામનું હાલ ગામ છે ત્યાં જુઓ ઇડિયન હિસ્ટોરિકલ ક્વૉર્ટર્સ માર્ચ ૧૯૨૯ પૃ ૧૪૨) દેવર્ષિ નામનો દિજ હતો કે જેનો પુત્ર સર્વ-શાસ્ત્રમાં કુશળ સ્વયંભૂ એવો સર્વદેવ નામનો મારો પિતા છે. મારા તે પિતાના ચરણકમળની મેવાથી વિદ્યાલપને પ્રાપ્ત થયેલા અને સર્વ વિદ્યાના સમુદ્રરૂપ એવા મુજરાજાએ સલાની અંદર જેને ‘સરસ્વતી’ એવા મહત્ત્વમૂલ્યક ઉપનામથી ખોલાવેલા એવા મેં ધનપાલ વિપ્રે ભોજરાજા કે જે સર્વ શાસ્ત્રોનો જ્ઞાતા હોવા છતાં પણ જૈનશાસ્ત્રોમાં વર્ણવેલી કથાઓ સાંભળવા માટે ઉત્પન્ન થયેલા કુતૂહલવાળો અને નિર્મળચરિતવાળો હતો તેના વિનોદમાટે આ તિલકમજરી નામની ઝૂટ અને અદ્ભુત રસવાળી કથા ૨૪ી ૨૧૧

૨૧૧ આસીદ્ દિજન્માચિલમધ્યદેશે પ્રકાશ શંકાશ્ય નિવેશજન્મા ।

અલબ્ધદેવર્ષિરિતિ પ્રસિદ્ધિ યો દાનવર્ષિત્વ વિભૂષિતોઽપિ ॥

શાસ્ત્રેષ્વધીતીકુચલ કલામુ વન્ધે ચ વોધે ચ ગિરા પ્રકૃષ્ટ ।

તસ્યાત્મજન્મા સમમૂન્મહાત્મા દેવ સ્વયમ્ભૂરિવ સર્વદેવ ॥

તજન્મા જનકાગ્નિપંકજરજ સેવાપ્રવિદ્યાલવો

વિપ્ર શ્રી ધનપાલ इत्यविशदामेतामवभ्नात्કथा ।

૨૭૪. ભોજરાજા મંમૃત સાહિત્યનો અત્યંત પ્રેમી હોવા ઉપ-
ગત ગ્રંથ સારો કવિ હતો. તેની સલામા આર્યાવર્તના બધા ભાગો-
માથી કવિઓ અને વિદ્વાનો આવતા રાત્રિ યોગ્ય પુરૂષોને સત્કારતો
અને નવાજતો તેના આશ્રય નીચે સખ્યાગંધ પડિતો ગહેના અને
સાહિત્યની સેવા-વૃદ્ધિ કરતા મહાકવિ ધનપાલ તેની પગપિદ્નો વિદ્-
ન્માન્ય પ્રમુખ અને રાજાનો પ્રગાઠ મિત્ર હતો આબ્યાવસ્થાથીજ
ભોજ અને ધનપાલ પરસ્પર પરમત્નેહીઓ હતા, કાગળકે મુંજરાજાની
પગપિદ્નો પ્રમુખ અને રાજામાન્ય વિદ્વાન ધનપાલજા હતા. ધનપા-
લના પાડિત્ય પર મુગ્ધ થઈ મુંજરાજાએ તેને ‘સરસ્વતી’ નું મહત્ત્વ-
સચક ખિરદ આપ્યું હતું. આ રીતે મુંજ અને ભોજ અનેનો તે
બહુમાન્ય હતા ધનપાલ પ્રથમ વૈદિક ધર્માવલ્લભી હતા, પરંતુ પાછ-
ળથી પોતાના બધું શૌભનમુનિના સંસર્ગથી જૈનધર્મનો શ્રીકાર કરી,
મહેન્દ્રસૂરિ પાસે જૈન-ગાહપત્ય દીક્ષા અગીકાર કરી હતી તે તેમની
પાસે સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાંતનો વિશેષ અભ્યાસ કરી જૈનદર્શનનો પારદષ્ટા-
તત્ત્વજ્ઞ થયો. આ ધર્મપરિવર્તનથી ભોજ વિમ્મિત થયો અને ધનપાલ
સાથે વિવાદ કરતો, પણ ધનપાલ દબ રહી તેને નિષ્તર કરતો. ભોજ
સ્વયં વિદ્વાન અને તત્ત્વજ્ઞ હોવાથી સ્વધર્મ-વૈદિક દર્શનના તત્ત્વોમા
નિષ્ણાત હતા, પરંતુ જૈનધર્મના વિશેષ પરિચયના અભાવે તેના
સંબંધી જાણકાર ન હતા ધનપાલના સંસર્ગથી તેની ઇચ્છા જૈન
દર્શનના સ્વરૂપને જાણવાની થઈ, અને તે ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા માટે
ધનપાલે જૈન સિદ્ધાન્તોક્ત વિચારો અને સરકારોને પ્રતિપાદન કર-
નારી તિલકમજરી જેવી અદ્વિતીય અને અદ્ભૂત કથા રચી.

૨૭૫ આમા ધનપાલે પ્રથમ સ્વમત તથા પરમતમા થઈ ગયેલા

અક્ષુણ્ણોઽપિ વિવિક્તસૂક્તિરચને ય સર્વ વિદ્યાબિધના

શ્રી મુજેન સરસ્વતીતિ સદસિ ક્ષોણીમૃતા વ્યાહૃત ॥

નિ શેષવાઙ્મયવિદોઽપિ જિનાગમોક્તા શ્રોતું કથા સમુપજાતકુતૂહલસ્ય ।
તસ્યાવદાતચરિતસ્ય વિનોદહેતો રાજ સ્ફુટાદ્ભુતરસા રચિતા કથેયં ॥

મલાકવિઓની-તેમની કૃતિઓની ઉદાર વૃત્તિથી ઘણી પ્રશંસા કરી છે. ઇંદ્રભૂતિ ગણધર, વાલ્મીકિ. વેદવ્યાસ, ગુણાદ્ય (બૃહતકથાકાર), પ્રવરમેન (મેતુબધકાર), પાદલિપ્ત તરગવતી, શ્રવણસરિ, કાલિ-નમ. બાણ ને ભારવી, હરિભદ્રસરિકૃત સમરાદિત્યચરિત, ભવભૂતિ, વાકપતિરાજનો ગૌડવધ બમ્પલદી-ભદ્રકીર્તિસરિકૃત તારાગણ નામનું કાવ્ય, યાયાવર રાજશેખર કવિ, સ્વગુરુ મહેદ્રસૂરિ, રૂદ્રકવિની ત્રિયોગ્યસુદરી તથા તેના પુત્ર કદમ્બરાજની સુકિતઓની પ્રશંસા કરી પછી પોતે કહે છે કે 'કોઈ વાચ્યમા, કોઈ માત્ર કથારસમા, કોઈ પ્રસાદાદિ ગુણોમા ચડે છે પણ ત્રણે જેનાગ હોય તેઓને તો ધન્ય છે'

૨૭૬. સંસ્કૃત પદ્યકાવ્ય સાહિત્ય વાલ્મિકી, કાલિદાસ આદિ અગણ્ય કવિઓથી મહત્તા પામ્યું છે પરંતુ ગદ્યકાવ્ય સાહિત્ય તો સુખધુ બાણ દહી ત્રિવિક્રમભટ્ટ ને સોદલ જેવા પાંચદશ કવિઓની સુકૃપાથી વાસવદત્તા કાદંબરી, દશકુમાર ચરિત, નલકથા અને ઉદયસુદરીની કથાથી પોતાનું અસ્તિત્વ સાચવી રહ્યું છે, તેમા ધનપાલની તિલકમંજરીનું અવશ્ય સ્થાન છે, ને તેથી તેમા વૃદ્ધિ થઈ છે. કવિ અને કાવ્ય સંબંધી તથા કથા કેવી હોવી જોઈએ એ સંબંધીના ધનપાલના વિચાર આની મથાળેજ મૂક્યા છે કથામા શ્લેષકાદિન્ય, ગદ્યપ્રાધાન્ય અને પદ્યપ્રાચુર્ય એ ત્રણ દોષો 'વર્ણયુક્તિ' એ શ્લોકમા બતાવ્યા છે તે સુખધુની વાસવદત્તા, બાણની કાદંબરી, અને ત્રિવિક્રમભટ્ટની નલકથા ઉપર અનુક્રમે કરેલા આક્ષેપ લાગે છે ગદ્યમા લાખા લાખા સમાસોવાળા દંડકો અને અક્ષરોના પ્રાચુર્યથી જનસમૂહ વિમુખ થાય છે એ પણ પોતે એક શ્લોકમા ૨૧૨

૨૧૨ અલ્પદંડકારણ્યમાજ પ્રચુરવર્ણકાત્ ।

વ્યાઘ્રાદિવ મયાઘ્રાતો ગદ્યાદ વ્યવર્તતે જન ॥

—અર્થ'ડ એવા દંડકારણ્યનું સેવન કરનાર અને રંગરંગી એવા સિંહથી ભય પામી મનુષ્ય જેમ પાછો હટી જાય છે તેમ (લાખા લાખા સમાસોવાળા દંડકોયુક્ત અને) બહુ અક્ષરોવાળા ગદ્યથી પણ જન વિમુખ થાય છે.

જળાબ્ધુ છે આ સર્વ દોષ-આક્ષેપથી મુક્ત થઈ ધનપાલે જનમ-મૂલમા સર્વ રીતે પ્રિય થઈ પડે તેવી પોતાની કૃતિ તિલકમંજરી બનાવી છે. તેમા નથી સઘન શ્લેષો કે નથી કઠિન પદો, તેમજ નથી તેમા સનત ગદ્ય કે નથી પ્રચુર પદ્ય સમગ્ર કથા સરલ અને સુપ્રસિદ્ધ પદો દ્વારા પ્રમાદ ગુણ વડે અલકૃત થયેલી છે થોડા થોડા અતરે પ્રસંગોચિત અથાને એકેક અંગે કે તેથી વધારે ભાવપ્રદર્શક પદો પણ આપેલા છે ગદ્યની માફક પદ્યો પણ બહુ રમણીય અને પ્રૌઢ છે, રસ અને ધ્વનિથી પરિત છે હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા વિકાને પણ તિલકમંજરીના પદ્યો ઉચ્ચકોટિના માન્યા છે અને પોતાના ૨૧૩ કાવ્યાનુશાસનમા ‘શ્લેષ’ના ઉદાહરણ તરીકે, તેમજ હંદોનુશાસનમા ‘માત્રા’ નામક છંદના ઉદાહરણમા તિલકમંજરીમાથી કાવ્યો ચુટી મૂક્યા છે.

૨૭૭ આ કથા ‘આખ્યાયિકા’ના ખરા લક્ષણવાળી નવરસ અને કાવ્યથી ભરપૂર છે. આ કથા તેમા ઉત્સવ-પ્રરૂપણા ન થાય તેવી દૃષ્ટિએ જૈનાચાર્ય શાંતિસૂરિએ સશોધિત કરી હતી એમ પ્રભાવક-ચરિતકાર જણાવે છે. ૨૧૪ તિલકમંજરીની તાડપત્રની પ્રત સ. ૧૧૩૦મા લખાયેલી જેસલમેર ભં. મા છે (જે પૃ. ૪)

૨૭૮ ધનપાલના સહોદર શોભને મહેદ્રસૂરિ પામે જૈન સાધુ દીક્ષા લીધી અને તેમણે યમકયુક્ત ૨૪ તીર્થંકરોની જે સ્તુતિઓ સંસ્કૃતમા બનાવી હતી તે શોભનસ્તુતિ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે. તે સ્તુતિ પર ધનપાલે સંસ્કૃત ટીકા રચી. તે ટીકામા ધનપાલ પોતે જણાવે છે કે ‘પોતાના પિતા સર્વદેવને નામમાત્રથી શોભન નહિ, પરંતુ શુભ

૨૧૩ અધ્યાય ૫ પૃ ૨૭૬, ૩ પૃ ૧૭૭

૨૧૪ ‘મહેન્દ્રસૂરિપ્રબંધ’ પૃ. ૨૩૭

અશોધયદિમા चासावुत्सूत्राणा प्ररूपणात् ।

शब्दसाहित्यदोषास्तु सिद्धसारस्वतेषु किम् ॥२०२॥

વર્ણુથી યુક્ત શરીરથી પણ શોભન એવો કમલ જેવી લાખી આખો-
વાળો, ગુણુથી પૂર્ણ જેણે મેળવી છે એવો શોભન નામનો શ્વાધ્ય
પુત્ર થયો તે કાતત્ર, ચંદ્ર (વ્યાકરણ)થી ઉદય પામેલ તત્રને જાણુ-
નારો, યૌદ્ધ અને આહુત દર્શનોના તત્ત્વોનો જાણનાર, સાહિત્ય-
વિદ્યાથી સમુદ્રનો પારદર્શી અને કાવ્યકર્તાઓ-કવિઓમા નિદર્શન-
આદર્શરૂપ થયો કૌમારાવસ્થામા અરિષ્ટનેમિની (નેમનાથની) એષ્ટા
કરવાની ઇચ્છાવાળો હોય તેમ જેણે માર-મદનની શક્તિ ક્ષત કરી
હતી તેવા તેણે સર્વસાવધની નિવૃત્તિથી (જૈનરીક્ષાથી) ગૌરવશાલી
એવી પ્રતિજ્ઞા સત્યપ્રતિજ્ઞ થઈ પાળી. ધર્મના અભ્યાસ કરના જેણે
દિમા કલાવડે પણ-કિંચિત્પણ કરીજ નહિ તથાપિ જેના ગુણ (ગુણ,
મેખલાનો દોરો) ના સ્વરથી ચાર સાગરનું ચક્ર જેની મેખલારૂપ છે
એવી પૃથ્વી વ્યાપ્ત થઈ એ વિચિત્ર છે', તે નિજ અનુજ-નાના-
ભાઈની આ ઉજવણ કૃતિને તેણેજ સ્વર્ગમા પ્રયાણ કરતી વખતે
અભ્યર્થના કરાવેલા એવા સાપ્રત કવિ નામે ધનપાલે યથામતિ
વિચારીને પોતાની વૃત્તિથી સારી રીતે અલકૃત કરી.' ૨૧૬

૨૧૫ તેની અતે એમ છે કે 'તસ્યૈવ જ્યેષ્ઠ ભ્રાતુ પઙ્કિત વનપાલસ્ય.'
લી

૨૧૬ પહેલા બે શ્લોક પોતાના પિતામહુ તે પિતા સંબંધમા તિલક-
મંજરીમાં આપ્યા પ્રમાણે આપ્યા છે (જુઓ, કુટનોટ નં ૨૧૧)

અઞ્જાયતાક્ષ. સમજાયતાસ્ય શ્લાઘ્યસ્તનૂજો ગુણલઘ્વપૂજ ।

ય શોભનત્વં શુભવર્ણમાજા ન નામ નામ્ના વપુષાઽપ્યધત્ત ॥૩॥

કાતન્ત્રચન્દ્રોદિતતન્ત્રવેદી યો લુદ્ધવૌદ્ધાર્હતતત્ત્વતત્ત્વ' ।

સાહિત્યવિદ્યાર્ણવપારદર્શી નિદર્શન કાવ્યકૃતા વભૂવ ॥૪॥

કૌમાર એવ ક્ષતમારવીર્યશ્ચેષ્ટા ચિકીર્ષન્નિવ રિષ્ટનેમે' ।

ય સર્વસાવધનિવૃત્તિગુર્વો સત્યપ્રતિજ્ઞો વિદધે પ્રતિજ્ઞામ્ ॥૫॥

અભ્યસ્યતા ધર્મમકારિ યેન જીવાભિઘાત કલયાઽપિ નૈવ ।

ચિત્રં ચતુ સાગરચક્રકાચિ સ્તથાપિ ભૂર્વ્યાપિ ગુણસ્વનેન ॥૬॥

૨૭૯ ધનપાલે પોને પ્રાકૃતમા ૨૦ ગાથામા શ્રાવકવિધિ (પા. સૂચિ નં. ૫૬ તથા પ્રાકૃતમા ૫૦ ગાથામા ઋષભદેવની સ્તુતિ રચી છે કે જે ઋષભપંચાશિકા કહેવાય છે. ૨૧૭ વળી વિરોધાભામ અલકારવાળી શ્રી મહાવીર સ્તુતિ રચી હતી ૨૧૮ અને સત્ય-પુરીય-શ્રી મહાવીર ઉત્સાહ ૨૧૮ નામનું સ્તુતિકાવ્ય અપભ્રંશ તત્કાલીન ભાષામા રચ્યું હતું કે જે કેટલીક ઐતિહાસિક હકીકત રજૂ કરે છે.

૨૮૦. ઉક્ત શાંતિસૂરિને ૨૧૯ પાટણમા ધનપાલે ધાગમા આવવા પ્રેરણા કરી હતી તેથી તેઓ ધાગનગરીમા આવી રાજા ભોજનો આદરસતકાર પામ્યા અને તેમણે સભાના સર્વ પડિનેને છતવાથી

एता यथामति विमृश्य निजानुजस्य
तस्योज्ज्वल कृतिमलंकृतवान् स्ववृत्त्या ।
अभ्यर्थितो विदवतो त्रिदिवप्रयाणं
तेनैव साम्प्रतकवि र्वनपालनामा ॥७॥

આ ટીકા મૂલ્ય અને તેના ગૂ અનુવાદસહિત તેમજ ખીજ સંસ્કૃત અવચૂરીસહિત આ૦ સમિતિ ન ૪૭મા મુદ્રિત થઈ છે

૨૧૭ ઋષભપંચાશિકા (ખી ૨, ૮૫-૮૨) ૫૨ પાદલિખ સૂરિકૃત તર-ગણોક્તાનો સંગ્રેષ કરનાર હારિજ ગચ્છના વીરભદ્રના શિષ્ય નેમિચંદ્રે ટીકા કરી હતી (કા વડો.)

૨૧૮ આ બને જૈનસાહિત્યસંશોધક ખડ ૩ અક ૩ મા પૃ ૨૯૫ અને ૨૪૧ પૃષ્ઠ પર વિવેચન સહિત પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. વે. નં. ૧૮૨૨ મા સં. વીરસ્તવ સાવચૂરિ નોંધેલ છે.

૨૧૯ આ સૂરિએ ૭૦૦ શ્રીમાલી કુટુંબને જૈન કર્યા તેમનો વડગણ હતો. પછી તેમથી આઠ શાખાનો વિસ્તારવાળો પિંપલગણ થયો સ ૧૨૨૨ (૩૬૬ બાવીસ) તે વીરતીર્થ સાચેર નગરમા દીપતો થયો. (પુણ્યસાગરકૃત અંજનાસુંદરી રાસ પ્રશસ્તિ ૨ સં. ૧૬૮૯; જુઓ જૈ. ગૂ કવિઓ ભાગ ૨ પૃ. ૫૩૨.)

ભોજરાજાએ તેમને 'વાદિવેતાલ' એવું બિરુદ આપ્યું હતું. તેઓ ચંદ્રકુલના ચારાપદ ગચ્છીય હતા. તેમણે ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પર મનોહર ટીકા રચી છે કે જે ટીકા 'પાઠ્ય ટીકા' કહેવાય છે (કારણ કે તેમાં પ્રાકૃત અતિ વિશેષ છે, પી. ૩, ૬૩). તેમણે અંગવિદ્યા રચી-ઉદ્ધરી (કા. વડો. નં. ૬. પી. ૩, ૨૩૧, જેસ) તેમનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૦૯૬ માં થયો (પ્રાં) ધર્મશાસ્ત્રના રચનાર શાંતિસૂરિ આ હશે (પી ૨. ૬૦)

૨૮૧ સ. ૧૦૫૫ માં ચંદ્રગચ્છના વર્ધમાનસૂરિએ હરિભદ્ર કૃત ઉપદેશપદ પર ટીકા (જેસ.) રચી, વળી તેમણે ઉપમિતિ ભવ પ્રપચા નામ સમુચ્ચય (પી. ૩, ૧), ઉપદેશમાલા મૃહદૃષ્ટિ એ નામની કૃતિઓ રચી જણાય છે (જેસ. પ્ર. ૫ ૩૭) તે સૂરિનો શક સ. ૯૧૦ (વિ સ. ૧૦૪૫) નો પ્રતિભાલેખ કટિગ્રામમાં ઉપલબ્ધ છે. ૨૧૦ સં. ૧૦૮૮

૨૮૨ સ. ૧૦૭૩ માં ઉકેશ ગચ્છના કલ્કસૂરિ શિષ્ય જિન-ચંદ્રગણિ (અપર નામ કુલચંદ્ર ગણિ, અને પછીથી થયેલ દેવગુપ્તાચાર્ય) એ પૂત્તનમાં પાર્શ્વનાથચૈત્યે નવપદ્મધુવૃત્તિ (શ્રાવકાન દકારિણી નામની ટીકા) રચી (પા. સૂચિ નં. ૨) અને તે વર્ષમાં નવતત્ત્વ પ્રકરણ રચ્યુ ૨૨૦ અને સં ૧૦૭૮ માં વીર નામના આચાર્યે આરાધનપતાકા રચી.

૨૮૩ પાટણની ગાદીપર રાજ કરતા હર્ષભરાજના સમયમાં એમ બન્યું કે વનરાજના સમયથી પાટણમાં ચૈત્યવાસી મુનિઓજ રહેતા, તેથી ઉક્ત ચંદ્રકુલના વર્ધમાનસૂરિ શિષ્ય જિનેશ્વર નામના સૂરિએ રાજસભામાં જઈ તેજ રાજના સરસ્વતી ભંડારમાં જૈન મુનિઓના આચાર અરૂપ દાખવતું દશવૈકલિક સૂત્ર મગાવી ચૈત્યવાસીઓનો આચાર તે શુદ્ધ મુનિ-આચાર નથી અને પોતે જે ઉચ

અને કઠિન આચાર પાળે છે તેજ શાસ્ત્રમંત છે એમ બતાવી આપ્યું તેથી તે રાજ્યએ તેમને ‘ખરત’ એ નામનું ગ્રિફ આપ્યું અને ત્યારથી ચૈત્યવામીઓનું જોર નગ્મ પડતું ગયું, શુદ્ધ આચાર-વાળા જૈન મુનિઓનો પ્રવેશ વધતો ગયો અને તેમના પગથી ‘ખર-તર ગચ્છ’ની સ્થાપના થઈ એમ તે ગચ્છની પદ્માવલીમા જણાવ્યું છે.

૨૮૪ ઉક્ત જિનેશ્વરસૂરિના સહોદર અને સહદીક્ષિત બુદ્ધિસાગરસૂરિ (કે જે જૈન શ્વે૦ સપ્રદાયમા આવે વૈયાકરણ) છે એ પોતાના નામનું—‘બુદ્ધિસાગર’ અપરનામ પંચગ્રંથી વ્યાકરણ કે શબ્દ-લક્ષ્મલક્ષણ, પાણિનિ-ચંદ્ર-જૈનેન્દ્ર-વિગ્રાન્તદુર્ગા ત્રીકા જોધને સંસ્કૃત પ્રાકૃત શબ્દની સિદ્ધિ માટે પદ્યગદ્યરૂપ ૭૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ જાળાલિપુરમા સ ૧૦૮૦ મા રચ્યું તે જિનેશ્વરસૂરિએ હરિભદ્રના અષ્ટકો પર સં. વૃત્તિ (સ ૧૦૮૦), સમ્યક્ત્વના ઉપશમાદિ પાંચ લિંગપર પંચલિંગી પ્રકરણ, વીરચગ્નિ, નિર્વાણલીલાવતી કથા (આશાપદ્લીમા સ ૧૦૮૨ ને ૧૦૮૫ ની વચમા—મ ૧૦૮૨ મા વે૦ ન ૧૬૨૩ જે. પૃ. ૪૩) કથાકોપ (પ્રા૦), પ્રમાણ લક્ષણ^{૨૨૧} સર્વત્તિ, ષટ્સ્થાનક પ્રકરણ વગેરે ગ્રંથો ગચ્છા આ સૂરિના ગિળ્યો જિનંચંદ્રસૂરિ, અલયદેવસૂરિ અને ધનેશ્વરસૂરિ થયા ધનેશ્વરે સ-૧૦૮૫ મા ચંડાવલ્લિ (ચંદાવતી)માં સુરસુદરીકલા પ્રાકૃતમા રચી ૨૨૨

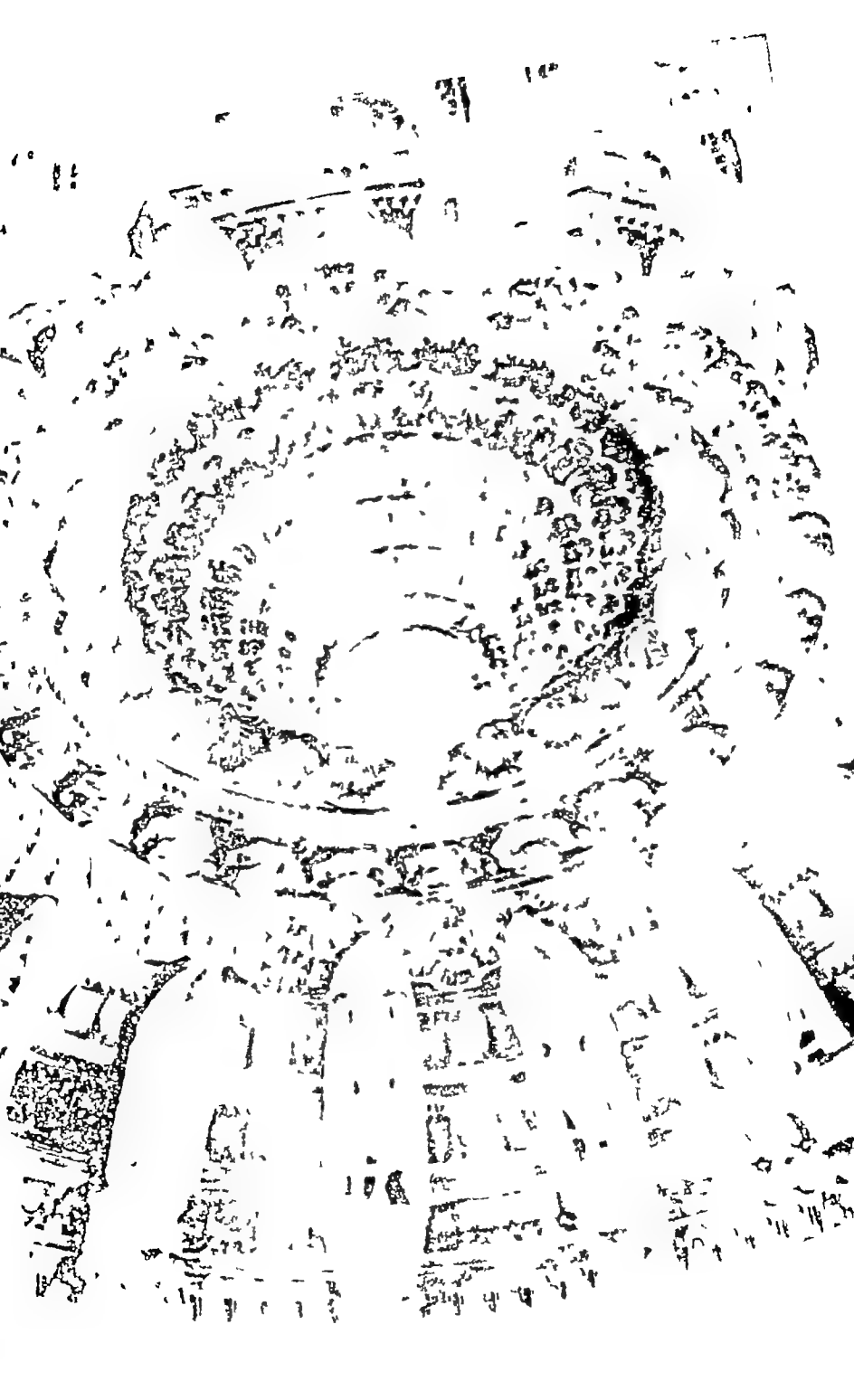
૨૮૫ અગ્યારમા શતકના ઉત્તરાર્ધમા કાયસ્થ કવિ સોઝેલે ઉદયસુદરી કથા નામની મનોહર ગદ્યમય આખ્યાયિકા રચી તેમા પોતાના મિત્રો તરીકે સુલલિત ઉપન્યાસ વાણી તરંગના ક્ષીરસમુદ્ર

૨૨૧ જિનેશ્વરસૂરિએ પ્રમાણલક્ષણને અતે જણાવ્યું છે કે ‘જૈન લોકોનું કાંઈ શબ્દલક્ષણ (વ્યાકરણ) નથી, તેમ ન્યાયલક્ષણ નથી તેઓ અર્વાચીન છે—આ જાતનો આક્ષેપ દૂર કરવા માટે બુદ્ધિસાગરસૂરિએ પદ્યબદ્ધ નવું વ્યાકરણ કર્યું, અને અમે (જિનેશ્વરસૂરિએ) પ્રમાણલક્ષણ રચ્યું ’ આ પ્રમાણલક્ષણ શેઠ મનસુખસાઈ ભગુસાઈ અમદાવાદ તરફથી પ્રકટ થયું છે

૨૨૨ ૫૦ હરગોવિન્દદાસ સંશોધિત બહાર પડી છે—જૈન વિવિધ સાહિત્ય ગ્રંથમાલા કે જે મુંબઈ યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમમા દાખલ થયેલ છે

આબૂપર વિમલશા મંત્રીનું દહેરું - 'વિમલ વસહિ' પાના ૨૨૯ પૃ ૨૧૩
 [શેઠ જીવણચંદ્ર સાકરચંદના સૌજન્યથી]

૩૫ અશોકવતી નામની કથા રચનાર શ્વેતામ્બરસૂરિ મહાકવિ ચંદના-
ચાર્યને અને નાગાર્જુન નામના કોકણના થાણામા રાજ્ય કરતા
રાજાએ જેમના ખડ્ગ કાવ્યથી પરિતુષ્ટ થઇ ‘ખડ્ગાચાર્ય’ નામનું
અપરનામ-ખિરદ જેમને આપ્યું હતું એવા શિશ્વકવિ શ્વેતામ્બરસૂરિ
વિજયસિંહસૂરિને ઓળખાવ્યા છે ૨૨૩

વિમલમંત્રી અને તેની ‘વિમલવસતિ’.

શ્રીમાન્ ગૌર્જર મીમદેવ નૃપતેર્ધન્ય પ્રધાનાગ્રણી
પ્રાગ્વાટાન્વયમંડન સ વિમલો મંત્રિવરોઽપ્યસ્પૃહ ।

યોઽપ્તાશીત્યધિકે સહસ્રગણિતે સવત્સરે વૈક્રમે

પ્રાસાદં સમચીકરચ્છશિરુચિ શ્રી અંવિકાદેશત ॥

—શ્રીમાન્ ગૌર્જરાજ ભીમદેવ નૃપનો ધન્ય, પ્રધાનોમા અગ્રણી૩૫,
પ્રાગ્વાટ કુલમંડન, સ્પૃહારહિત એવો મંત્રીવર વિમલ થયો કે જેણે સં.
૧૦૮૮ માં અંબિકાદેવીના આદેશથી ચંદ્રકાન્તિ જેવો પ્રાસાદ કરાવ્યો.

૨૮૬. સાહિત્યનો વિચાર કરવા સાથે સ્થાપત્ય-શિલ્પની અવ-
ગણના નહિ થઈ શકે, અને તેમા ખાસ કરી જગત્મા એક ઉત્તમ

૨૨૩ વિવેશ ચાત્મનો ભવનં મિલિતશ્ચ મિત્રાણામેકશ્ચ તેષુ સુલ-
લિતપદોપન્યાસવાણીતરગદુર્ગધામ્બુધિરશોકવતીતિ કથાનિબન્ધસ્ય કર્તા
મહાકવિચંદનાચાર્ય નામા શ્વેતામ્બરસૂરિ, શ્વેતામ્બરસૂરિરન્યથ્વાશુકવિતયા
પરમં પ્રકર્ષમાપન્ન ચ્ચાગકાવ્યપરિતુષ્ટેન મહીભુજા નાગાર્જુનરાજેન ચ્ચાગકાવ્ય
ઈતિપ્રદત્તાપરનામધેયો વિજયસિંહાચાર્ય. કવિ । ૩૬૫સુદરી કથા —પ્ર ગા૦
ઓ. સી ન. ૧૧ પૃ ૧૫૫. આ સાથે બીજા મિત્રોના નામો કર્તાએ
મૂક્યા છે ત્રણ ભાષા જાણનાર દિગંબરાચાર્ય મહાકીર્તિ, ઈંદ્ર નામનો
રત્નમંજરી નામની ચપૂકથાનો રચનાર, મધુરસાહાર નામનો ભટ વગેરે
કર્તા કોકણના રાજા હિતરાજ, નાગાર્જુન અને મુમ્મુશિરાજનો તેમજ
લાટદેશના વત્સરાજનો પોતે સમકાલીન હોતો એમ જણાવે છે, એથી
તેની આ કૃતિ સં ૧૦૭૫ અને ૧૧૦૬ ની વચ્ચે થયેલ હોવી ધટે, ને તે
બનતા સુધી જૂનરાતના લાટ દેશમા લાટદેશ આ વખતે સ્વતંત્ર હોતો એમ
સમજાય છે. વિશેષ માટે જુઓ તેની પ્રસ્તાવના

કોટિમા મૂકી શકાય એવું ૧૧મી સદીનું ગૂજરાત-મરદેશમા-આબુ પર આવેલું વિમલમંત્રીએ બધાવેલું મંદિર લક્ષ્મી લીલા વગર છૂટકો નથી એના વર્ણન સાથે તેના બધાવનાર વિમલમંત્રી સંબંધી ટુક પરિચય ૨૨૪ પણ કરવો ધટે

૨૨૪ વિમલમંત્રી સંબંધી હકીકતો આપણને સ. ૧૪૬૭ માં જિન-હર્ષ રચેલા સંસ્કૃત વસ્તુપાલ ચરિત્રના ૮ મા પ્રસ્તાવમા, સં. ૧૫૦૩ મા સોમધર્મ રચેલા સંસ્કૃત ગ્રંથ નામે ઉપદેગસમ્પતિકાના ચતુર્થ ઉપદેશમા મળી આવે છે અને કદક વિસ્તારથી લાવણ્યસમયે સં. ૧૫૬૮ મા તત્સમયની પ્રચલિત ગૂજરાતી ભાષા કે જે તે સમયની રાજસ્થાની ભાષા સાથે ઘણીખરી મળતી હતી તેમા રચેલા વિમલ પ્રબંધમા આપેલ છે કે જે સબધી આગળ જોઈશું

જિનહર્ષે આપેલ હકીકતનો સાર એ છે કે—ચંદ્રાવતીમા પ્રાગ્વાટ વંશના વિમલ નામે દહપતિ થયા તે શ્રી ભીમગુર્જરપતિના પગમ પ્રસાદરૂપ હતા સિંધુરાજના દારૂણયુદ્ધમા તે રાજાને મોટી સહાય આપી હતી પરમાર રાજા પણ તેના પરામર્શની શકાથી પોતાની રાજધાની છોડી ગિરિ-દુર્ગમા જઈ રહ્યા હતા તેણે માલવીય રાજાની સાથેના સગામમ્મા ભીમ રાજાના સેનાપતિ પદને પામી વિજય મેળવ્યો હતો ત્રણ દિવસમા સ્થદ નામના રાજાને હરાવી બાધી લીધો હતો. નદલ નગરના રાજાએ તેને સુવર્ણનું સિંહાસન આપ્યું હતું ને ચોગિની (દીલ્લી) પતિએ તેને છત્ર આપ્યું હતું વિમલચલની યાત્રામા ચાર કોટિ સુવર્ણનો વ્યય કરી સત્રપતિ થયા હતા. સ્ત્રીનું નામ શ્રી હતું પુત્ર નહોતો અમિકાની આરાધના કરી અર્ધુ-દગિરિ પર ચૈત્ય ને વશની ઉન્નતિરૂપ પુત્ર થવાના બે વર માગ્યા દેવીએ બેમાથી એક મળશે એમ કહેતાં જિનચૈત્યની માગણી રાખી ને તે ક્ષણે શૈવમતિઓનો વિરોધ થતા અંબિકાની સહાયથી ત્યાંથી ઋષભ પ્રતિમા નિકળી. આખરે સ. (૧૦૮૮) મા આદિનાથની દિવ્ય ધાતુમય પ્રતિમા કરાવી પોતાના કરેલા મંદિરમા બૃહદ્ ગચ્છના નાયક શ્રી રત્નસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી સ્થાપી, તેમા ૮ કોટિ સુવર્ણનો વ્યય થયો

સોમધર્મની હકીકત એ છે કે—૪૪૪ આર્દત પ્રાસાદો અને ૯૯૯ શૈવ મંદિરો વાળી ચંદ્રાવતીમા આવીને ભીમરાજાથી અપમાન પામેલો વિમલ કોટવાળ રાજ્ય કરતો હતો. તેના અધિકારી પુરૂષો ૮૪ હતા. પોતાના સૈન્યથી

૨૮૭ સીમદેવ પહેલાના રાજ્યમા તેનો વિશ્વાસપાત્ર દડનાયક —સેનાપતિ વિમલમંત્રી હતો તેના પૂર્વજોમા મુખ્ય પુરુષ મહામાત્ય નીતુ, તેનો પુત્ર મહામાત્ય લહર, તેનો પુત્ર મહામાત્ય વીર, તેના એ પુત્રો નામે (મહામાત્ય) નેઠ અને વિમલ-એ ક્રમ હતો ૨૨૫

બાર પાદગાડોને જીતીને તેમની પાસેથી તેટલા ૧૨ છત્રો લઈ લીધા હતા અંબાદેવીની આરાધના કરી અને તીર્થસ્થાપના અને પુત્રપ્રાપ્તિમાથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રાસાદની માગણી સ્વીકારઈ પ્રાસાદ કરાવતાં વાલિનાહ નામનો નાગરાજ ચિંતન કરતો હતો તેને શાત કરી ક્ષેત્રપાલ તરીકે સ્થાપ્યો પ્રાસાદ ૮ કોટી સુવર્ણના વ્યયે પૂર્ણ થતા દડનાયકે ૧૦૮૮ મા વર્ષે યુગાદિ જિનની પીતલની પ્રતિમા તેમા સ્થાપન કરી એવામાં સીમદેવ રાજ્યએ બહુ માનપૂર્વક વિમલમંત્રીને શાત કર્યો પછી તેના વાહિજ બ્રાતાએ ત્યાં મંડપાદિક કરાવ્યા અને મોટા વ્યવહારીઆએ ફેવકુલિકાદિક કરાવ્યું

૨૨૫ આ પ્રમાણેનો ક્રમ આજુ પડની હસ્તિનાવામાં સંગેમરમરના ૧૦ હાથીઓ-યા હાથળીઓ પરના શિલાલેખો પરથી જણાય છે તેમા ૭ પર સ ૧૨૦૪ ના લેખ છે તે પૈકી ચાર મહામાત્ય નીતુથી નેઠ સુધીના છે ને પછી ત્રણપર નેઠના પુત્ર મહામાત્ય ધવલક, તેનો પુત્ર મહામાત્ય આનંદ, અને તેનો પુત્ર મહામાત્ય પૃથ્વીપાલ (કે જે કુમારપાલનો પ્રસિદ્ધ મંત્રી હતો) તેના છે આ આતે પૃથ્વીપાલે કરાવેલ જણાય છે પછી ૮ મા અને ૯ મા પર સ ૧૨૩૭ ના લેખ છે તેમા એક પર (પૃથ્વીપાલના એક પુત્ર નામે) ઠ જગદેવનો અને બીજી પર (તેનો બીજો પુત્ર નામે) મહામાત્ય ધનપાલનો છે તેથી તે બંને ને તે પુત્રોએ કરાવી લાગે છે ૧૦ મા પર શિલાલેખ તુટી ગયો છે તે આનંદના પુત્ર નાનકતા પુત્ર નાગપાલનો હશે જિન ૨ તં ૨૪૭ પ. ૧૪૭ મા આ લેખ ક્રમબદ્ધ ને યથાસ્થિત અપાયો નથી વિશેષમા સં. ૧૦૦૨ નો શિલાલેખ મળે છે તેમાથી એ જણવામા આવે છે કે-શ્રીમાલકૃષ્ણ અને પ્રાગ્વાટ વંશમા ધર્માત્મા નિન્નક થયો, તેનો પુત્ર લહર થયો કે જે નીતિજ્ઞ, દેવ અને સાધુઓનો ભક્ત, દાનશીલ, વ્યાહ અને જિનધર્મનો જ્ઞાતા હતો. તેનો પુત્ર મહત્તમ વીર, મૂલ નરેન્દ્ર (ચાહુખ્ય ગળ મૂલગળ)ની મેવામા રહેતો હતો તેજુદ્ધિમાન, ઉદાર અને દાની હતો તેનો જૈન-ધર્મનિષ્ઠ જ્યેષ્ઠ પુત્ર નેઠ મંત્રી થયો, અને બીજો પુત્ર વિમલ

તે વિમલમત્રી શ્રીમાલ કુલ (ગોત્ર)નો ૨૨૬ પ્રાગ્વાટ (પોરવાડ) વંશ (જાતિ)નો જૈન વણિક હતો તે બહાદુર યોધો હતો.

દંડાધિપતિ (દંડનાયક) થયો કે જાણે તે મદિર (વિમલવસહી) બનાવ્યું ત્યાર પછી નેઢની વંશાવલી છે.

‘વિમલ પ્રબંધ’ જણાવે છે કે વિમલના પૂર્વજ નિર્ધનતાના કાળે શ્રીમાલ નગર છોડી ગાભૂમાં આવી વસ્યા. વનરાજ સં. ૮૦૨ માં વસાવેલા અણહિલપુરમાં વિમલનો પૂર્વજ નિનગ (નીનૃ) ગયો ને ત્યાં તેનો તે દંડનાયક થયો તેનો પુત્ર લહિર ધણો પ્રતાપી થયો ને તે દંડનાયક નીમાયો. વનરાજ પછીના ત્રણ રાજાઓનો તે દંડનાયક રહ્યો લહિરનો પુત્ર વીર થયો, તે રાજ્યનો કારભાર છોડી જપ તપ અને ધર્મધ્યાનમાં વળગ્યો હતો. આ સબધી ઓઝાજી જણાવે છે કે—આ ક્યન (ઐતિહાસિક રીતે) નિર્મૂલ છે, કારણકે નિનગ વનરાજનો સમકાલીન નહોતો. વનરાજ સં. ૮૦૨-૨૦ સુધી રાજ્ય કર્યું અને નિનગનો પૌત્ર વીર (વીરમ) ગૂજરાતના ચૌહુક્ય (સોલંકી) રાજા મૂલરાજ (વિ. સ. ૧૧૧૭-૫૨) ના દરબારમાં વિદ્યમાન હતો, એવું વિમલના મોઢામાઈ નેઢના પ્રપૌત્ર દશરથે સ. ૧૨૦૨ ના વિમલે બનાવેલા આશુપરના પ્રસિદ્ધ આદિનાથના મદિરની ઢરામી દેવકુલિંગની બહાર કોતરેલા શિલાલેખથી જણાય છે વિમલના મદિરની હસ્તિશાલાવાળા લેખમાં નિનગને મહામાત્ય લખ્યો છે અત એવ સભવ છે કે તે પણ પ્રારબમાં મૂલરાજનો મત્રી હોય વિમલના દાદા લહિરના સમયથી એ વેાક સોલંકી રાજાઓના બહુધા મહામાત્ય (મહામત્રી) તરીકે થયેલા ચાલ્યા આવતા હતા.—જુઓ ઓઝાજીનો લેખ ‘વિમલ પ્રબંધ ઔર મત્રી વિમલ’—‘સુધા’

૨૨૬ પ્રાગ્વાટ (પોરવાડ) ની ઉત્પત્તિ માટે ‘વિમલ પ્રબંધ’ માં જણાવ્યું છે કે શ્રીપાલ નગરમાં અવ્યવસ્થા થતા લૂટારા તેને લૂટવા લાગ્યા એટલે ત્યાંના વેપારીઓએ બલપુર (સ્તંભપુર) ના ચક્રવર્તી રાજા પૌરવને રક્ષા માટે પ્રાર્થના કરી, તે તેણે સ્કારી દશહજાર ચોદાઓ મોકલ્યા ને તેથી શ્રીમાલ નગર નિર્ભય બન્યું આ ચોદાઓ શ્રીમાલની પૂર્વ દિશામાં રહ્યા તેથી પ્રાગ્વાટ (પોરવાડ) કહેવાયા આ સંબંધી ઓઝાજી કહે છે કે આ બધી વાત કલ્પિત છે પ્રાગ્વાટ તો મેવાડના એક વિભાગનું પ્રાચીન નામ હતું, કે જે પ્રમાણે શિલાલેખાદિથી જણાય છે, ત્યાંના નિવાસી ન્હી ન્હી

૨૮૮. આ વખતે આશુતો ચંદ્રાવતીપુરીમા ધંધુક (ધધુરાજ) રાજ્ય કરતો હતો ને તે ભીમદેવનો સામન્ત હતો. ભીમદેવ અને ધધુક વચ્ચે વૈમનસ્ય થતા ધધુક ધારાના ભોજ પરમાર-રાજના પક્ષમા ગયો. આથી ભીમદેવે વિમલને અર્જુદનો-આશુતો ૬૭૫૫૫ પતિ નીમ્યો. અર્જુદદેવીના આદેશથી આશુ ઉપર વિ સ. ૧૦૮૮ મા મનોહર દેવાલય બનાવ્યુ. ૨૨૭

૨૮૯ આ મંદિરને 'વિમલવસતિ'-'વિમલવસહિ' કહેવામા આવે છે ૨૨૮ તેની અદ્ભુત કારીગરી માટે તે જગપ્રસિદ્ધ છે. આખી દુનિયામા આવુ મંદિર-મકાન પહેલવહેલુ થયુ છે 'આ વિમલમત્રીનો કીર્તિસ્તભ છે. આ મંદિર અને તેની પાસેનુ વસ્તુપાલના ભાઈ તેજપાલકૃત નેમિનાથનુ મંદિર કારીગરીની ઉત્તમતાને માટે મસાર-ભરમા અનુપમ છે તેમા પણ વિમલમત્રીનુ મંદિર શિલ્પની દૃષ્ટિએ અધિક ઉત્તમ છે મુખ્ય મંદિરની સામે વિશાલ સભામંડપ અને

જગ્યાએ જઈ રહ્યા કે જ્યા પોતાના મૂલ નિવાસસ્થાનના કારણે પ્રાગ્વાટ કહેવડાવતા રહ્યા વૈશ્યાદિ જાતિઓ સ્થલ પરથી થઈ છે-ઓસ યા ઓસિયા નગરથી ઓસવાલ, પ્રાગ્વાટ દેશથી પ્રાગ્વાટ, લાડ દેશથી લાડ આદિ કહેવાઈ છે

૨૨૭ જુઓ સ ૧૩૭૯ નો તે દેહરાની પ્રશસ્તિનો શિલાલેખ શ્લોક ૫ થી ૧૧, જિ ૨, નં. ૧૩૨ પૃ ૧૧૪-૧૧૫ વળી જિનપ્રભસૂરિએ તીર્થ-કલ્પમા અર્જુદકલ્પમાં જણાવ્યુ છે કે જ્યારે ગુર્જરેશ્વર (ભીમદેવ) રાજનક (રાણા) ધાધુકપર કૃદ્ધ થયો ત્યારે તે (વિમલે) ભક્તિથી ભીમદેવને પ્રસન્ન કરી ધાધુકને ચિત્રકૃટ (ચિતોડ) થી લાવી વિ. સં ૧૦૮૮ મા તે (ધાધુક) ની આજ્ઞા લઈ મોટા ખર્ચથી વિમલવસતિ નામનુ સુંદર મંદિર બનાવ્યુ

વૈક્રમે વસુ વસ્વાશા ૧૦૮૮ મિતેચ્છે મૂરિરૈવ્યયાત્ ।

સતપ્રાસાદ સ વિમલવસત્યાહ વ્યધાપયત્ ॥

૨૨૮ 'વસહિ' એટલે મંદિર-જૈનમંદિર; જૈન મંદિરોમા મંદિર કરાવનાર સાથે વસતિ-વસહિ જોડવામા આવે છે 'વસહિ' એ સૂરૂત વસતિ (વસધિ) ઉપરથી થયેલ છે કાન્નડ શબ્દ 'બસદી' અગર 'બસ્તી' એ 'વસતિ' નો તદ્ભવ છે 'વસહિ' નુ અપભ્રંશ 'વસી' થયુ છે જેમકે ખરતરવસી

આરે બાબુએ નાની નાની કેટલીક દેવકુલિકાઓ છે આ મંદિરમા મુખ્ય મર્તિ ઋષભદેવની છે, જેની બને બાબુએ એક એક ઉભી મર્તિ પણ છે (વળી ત્યા બીજી પીતલ તથા પાપાણની કેટલીક મર્તિઓ છે કે જે પાછળથી બની છે). આ મંદિરની જેટલી પ્રમંશા કરીએ તેટલી ઓછી છે. અલ, તોગણ, ગુબજ, છત, દરવાજા આદિ પર બધા બધા નજર નાખીએ ત્યા કાગીગરીની મીમાન્સવધિ જ માલમ પડે છે કર્નાલ દેડે ૨૦૯ આ મંદિરના વિષે લખ્યું છે કે ભારતભરમા આ મંદિર સર્વોત્તમ છે અને તાજમહાલ સિવાય કોઈ બીજું ધ્યાન આની બરોબરી કરી શકે તેમ નથી. ફ્યુરુએને ૨૩૦ જણાવ્યું છે કે આ મંદિર કે જે સગેમરમરનું બનેલું છે, તે અત્યન્ત પરિશ્રમ સહન કરનાર હિન્દુઓના ટાકણાથી ધીન જેવી બારીકી સાથે એવી મનોહર આકૃતિઓ બનાવવામા આવી છે કે તેની નકલ કાગળપર કરવામા કેટલાય સમય તથા પરિશ્રમથી પણ હું સમર્થ થઈ શક્યો નથી રાસમાલાના કર્તા કૃષ્ણસે લખ્યું છે કે આ મંદિરની કોતરણીના કામમા સ્વાભાવિક નિર્ણય પદાર્થોના ચિત્ર બનાવ્યા છે એટલુંજ નહિ પણ પરન્તુ સાસારિક જીવનના દૃશ્ય,

૨૨૬ Travels in Western India

૨૩૦ History of Indian Architecture વળી આમા તેણે ૧૧ મી સદીની જૈનોની શિલ્પકલા સબધી લખ્યું છે કે —

" Architectural style is perfect and complete in all parts when we first practically meet with it in the early part of the 11th century at Abu or at Gernar From that point it progresses during one or two centuries towards greater richness, but in doing so, it loses its purity and perfection it has attained in the earlier period and from that culminating point its downward progress can be traced through abundant examples to the present day."

વ્યાપાર. તથા નૌકાશાસ્ત્ર સબધી વિષય તો શુ પણ રણક્ષેત્રના યુધ્ધોના ચિત્રો પણ ક્રોધરવામા આવ્યા છે. છતોમા જૈન ધર્મની અનેક કથાઓના ચિત્ર પણ અક્રિત છે ૨૩૧

૨૬૦ વિમલ અપુત્ર મરણુ પામ્યો એવી કથા—સામાન્ય માન્યતા છે. ૨૩૨ તે સત્ય હોય એમ પાકડે પાયે કહી શકાતુ નથી કારણ કે વિમલના પછીની વંશાવલી મળતી નથી. કેવળ એક લેખ તેના ઉક્ત મંદિરમા અબાજની મૂર્તિપર સં ૧૩૯૪ નો મળે છે કે

૨૩૧ રા ઓઝાજનો લેખ ‘વિમલપ્રવંધ અને વિમલ મંત્રી’—‘સુધા’ તથા શ્વેતાવર જૈન ૨૦-૧૨-૨૮ અને ૫-૧-૨૯ ગૂ ભા. ખુદિપ્રકાશ બન્યુ ૧૯૨૯ આ લેખમા રા ઓઝાજ ‘વિમલપ્રબંધ’ ના નીચેનાં વિધાનો કારણો આપી સ્વીકારવા ના પાડે છે —

(૧) વિમલને પાટણ છોડી સસૈન્ય ચ દ્રાવતી જઈ ત્યાનો રાણો બન્યો હતો, એ ખરૂં નથી. પણ ત્યાં તે દંડનાયક થઈ ભીમદેવ તરફથી શાસન કરતો હતો.

(૨) બગાળાના રોમ નગરના સુલતાન પર ચઢાઈ કરી જત્યા હતા એ ખરૂં નથી કારણકે બંગાલામા તે વખતે મુસલમાનોનો પ્રવેશ પણ થયો નહોતો.

(૩) ઠકાના બ્રાહ્મણ રાજપર અ.કમણ કરી તેને કેદ કર્યો એ વિશ્વસનીય નથી કારણકે સિંધપર બ્રાહ્મણ રાજાઓનો અધિકાર તો કેટલીએ સદી પહેલાં નીકળી ગયો હતો.

(૪) વિમલે જે આબુપર પ્રસિદ્ધ મંદિર બધાવ્યું તે ધર્મબોધસૂરિના ઉપદેશથી કર્યું તે પણ ખરાખર નથી કારણકે તેજ મંદિરમા મહામાત્ય ક્ષત્રિએ સ. ૧૨૨૬ માં પોતાના માતાપિતાની મૂર્તિઓ બનાવી રખાવી છે તેની પ્રતિષ્ઠા ધર્મબોધસૂરિએ કરેલી તે તેના શિલાલેખથી નિશ્ચિત છે. (જુઓ જિ ૨, નં. ૧૮૫ પૃ ૧૨૮)

૨૩૨ શ્લઘ્યતે સવિમલોડ્વુદાવિપો, યોડ્મ્વિકાવરમવાપ્ય સન્મતિ ।

ભાવિનીમવગણય્ય સન્તતિ ત્વદ્વિહારમિમાશ્વચીકરત્ ॥

—મુનિમુદરકૃત અર્જુનગિરિ શ્રી ઋષભ સ્તોત્ર

૨૧૬ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ. [વિ. ૨, પ્ર. ૭]

જેનો આશય એવો છે કે ‘મહ. ૦ વિમલાન્વયે’ એટલે વિમલના વશજ અભયસીલના પુત્ર જગમીલ લખમમીલ અને કુરમીલ થયા તથા જગમીલનો પુત્ર ભાણુ થયો. તે મર્વએ મળી વિમલવસહીમા અઆ-છતી મૂર્તિ સ્થાપિત કરી

૨૯૧ ભીમદેવ રાજાના ‘વ્યયકરણપદામાત્ય’ (નાણા વિપયક મત્રી) પ્રાગ્વાટ જૈન જાહિલ્લ હતો ૨૩૩

૨૯૨. ભીમદેવના સમયમા તેમના મામા દ્રોણાચાર્ય નામના જૈનાચાર્ય હતા તે નિવૃત્તિ કુલના હતા અને તેમણે પિડનિયુક્તિ પર ટીકા રચી તથા અભયદેવસૂરિ (જુઓ પાગ ૨૯૩) એ કચેલ નવ અંગોપરની ટીકા-વૃત્તિમા દ્રોણાચાર્યે મંશોધનાદિમા સહાય કરી હતી એમ તે વૃત્તિકાર છેવટે જણાવે છે તેમણે ઓધનિયુક્તિ પર ટીકા રચી (પી. ૪ ૭૯). તે દ્રોણાચાર્યના શિષ્ય તથા મંસાગપક્ષે ભત્રીજા સૂરાચાર્ય ૨૩૪ શબ્દશાસ્ત્ર, પ્રમાણશાસ્ત્ર, તથા સાહિત્યશાસ્ત્રાદિ-કમા પારગત હતા. ભોજ રાજા તરફ ભીમદેવ પર આવેલી સમગ્ર્યા સૂરાચાર્યે સુદર રીતે પૂરી હતી. સૂરાચાર્યે ધારાનગરી જઈ ભોજને મુગ્ધ કર્યો હતો સર્વ દર્શનો એકઠા ન થઈ શકે તે યુક્તિથી સમ-જાવ્યું હતું, ને રાજાની સલાના પડિતોને છુટ્યા હતા આ સહન ન થવાથી સૂરાચાર્યને દેહકષ્ટ આપવાનો ભોજે વિચાર કરતા તે

૨૩૩ આસીત્તત્ર વિચિત્રશ્રીમજ્જાહિલ્લસજ્જયા જાત ।

વ્યયકરણપદામાત્યો નૃપતે. શ્રી ભીમદેવસ્ય ॥

—જુઓ તેમના પ્રપૌત્ર દુર્લભરાજના સામુદ્રિક તિલકની પ્રશસ્તિ.
વે. નં. ૪૦૧

૨૩૪ સૂરાચાર્યપ્રબંધ-પ્રભાવક ચરિત પૃ. ૨૪૫-૨૬૧ કે જેમા જણાવ્યું છે કે —

યુગાદિનાથશ્રીનેમિચરિતાદ્મુતકીર્તનાત્ ।

इतिवृत्तं द्विसिद्धानं व्यधात् स कविशेखर ॥ ૨૫૪ ॥

આચાર્ય કવિ ધનપાલની પ્રેરણાથી છુપા નીકળી પાટણ આવી પહોંચ્યા હતા તેમણે ઋષભદેવ અને નેમિનાથ એ બંને તીર્થંકરોના ચરિત્ર રૂપ ચામત્કારિક દ્વિસધાન નામે કાવ્યગ્રંથ રચ્યો હતો— તેમિચરિત્ર મહાકાવ્ય ગદ્યપદ્યમય રચ્યુ—સં ૧૦૯૦

૨૯૩ સ. ૧૦૮૮ માં માત્ર મોળ વર્ષની વયે આચાર્યપદ પામેલા એવા ચંદ્ર (પંડીથી થયેલ ખરતર) ગચ્છના ઉપયુક્ત જિનેશ્વર તથા બુદ્ધિસાગરસૂરિ શિષ્ય અભયદેવ સૂરિએ ૨૩૫ જૈન આગમો પૈકી નવ પર સંસ્કૃત ટીકાઓ રચી અને તેથી તે ‘નવાંગ-વૃત્તિકાર’ કહેવાય છે તે નવ અંગ નામે જ્ઞાતા ધર્મકથા (મં ૧૧૨૦ વિજ-યાદશમી પાટણ, પી ૩, ૬૦, ૭૩; પી ૨, ૩૫) સ્થાનાંગ, (સ ૧૧૨૦) સમવાયાંગ, (મ ૧૧૨૦), ભગવતી (સ. ૧૧૨૮), ઉપાસકદશા, અંતકૃદ દશા, અનુત્તરોપપાતિક, પ્રશ્નવ્યાકરણ, વિપાક, ઔપપાતિક તેમજ પ્રજાપના તૃતીય પદ મગ્ધહી ગાથા ૧૩૩ રચેલ છે

આ ઉપરાંત ખીજા અનેક ગ્રંથો પર સંસ્કૃત ટીકા—જિનેશ્વર કૃત પદ્મ સ્થાનક પર લાખ્ય (બુદ્ધ ૬, ન. ૭૭૫), હરિભદ્રના પચા-શક પર વૃત્તિ (મ. ૧૨૦૭ અજમેરમાં), તથા સ્વતંત્ર ગ્રંથો નામે આરાધનાકુલક (પી. ૨, ૮૪) રચેલ છે.

૨૯૪. તેઓ સં. ૧૧૩૫ માં કપડવંજમાં સ્વર્ગસ્થ થયા આ સૂરિની અભ્યર્થનાથી તેમના મોટા ગુરુભાઈ જિનચંદ્રસૂરિએ સંવેગ-રગશાલા નામનો ગ્રંથ રચ્યો મં ૧૧૨૫, કે જેનું સંશોધન પ્રસન્ન-ચંદ્ર, ગુણચંદ્ર, અને જિનવલ્લભ ગણિઓએ કર્યું, (જેસ. પૃ. ૨૧) અને તેનો પ્રથમાદર્શ જિનદત્તે લખ્યો (કા. વૃ. ૧૦ નં. ૯૧).

૨૯૫ સં. ૧૧૨૮માં કવિ સાધારણે સમરાષ્ટ્રચક્રામાર્થા હિંદુન કરી વિલાસવતી નામની કથા અપભ્રંશભાષામાં ૧૧ સંધિવાળી રચી, તદુપરાંત તેમણે અનેક સ્તુતિ સ્તોત્રો રચ્યા છે. આ સાધારણ કવિ તે પંડી સિદ્ધસેનસૂરિ તરીકે પ્રતિષ્ઠિત થયા

૨૯૬. સં. ૧૧૨૫ માં ચારાપદ્મપુરીય (ચારાદના) ગચ્છના (શાલિભદ્રસૂરિ શિષ્ય) નમિસાધુ કે જેમણે સં. ૧૧૨૨ માં આવસ્યક વૃત્તિ-ચૈત્યવદનવૃત્તિ (કા. વડો૦, જેસ૦, રચી, તેમણે રૂદ્રના કાવ્યાલંકાર નામના સાહિત્યગ્રંથ પર સંસ્કૃત ટીપ્પણ રચ્યું છે તેમાં ગૂજરાતી ભાષાની જનની અપભ્રંશ ભાષા પર ટીકા કરના પોતે જણાવ્યું છે કે “ અપભ્રંશ પ્રાકૃતજ-પ્રાકૃતરૂપ યા પ્રાકૃતમાથી જન્મેલી છે. તેને બીજાએ ત્રણ પ્રકારની કહી છે—(૧) ઉપનાગર (૨) આભીર અને (૩) ગ્રામ્ય, પણ તેનો નિરાસ કરવા અર્થે ૨૩૧ રૂદ્રે ‘ધણા ભેદ વાળી’ અપભ્રંશને કહી છે, કારણકે ધણા દેશો હોવાથી (ધણા પ્રકારની છે) તેનું લક્ષણ તો લોકો પાસેથી સમ્યક્ રીતે પ્રાપ્તવ્ય છે ”

૨૯૭, સ. ૧૧૨૯માં ધર્મોપદેશમાલા વિવરણ પ્રાકૃતમાં રચાયું, અને તેજ વર્ષમાં વડગચ્છના (ઉદ્ધોતનસૂરિ શિષ્ય અમૃત-આત્રદેવ-સૂરિના શિષ્ય) અને ‘સૈદ્ધાન્તિક શિરોમણિ’ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા નેમિચંદ્રસૂરિ-મૂળ અપર નામ દેવેન્દ્ર સાધુએ ગુરૂચ્છ મુનિચંદ્રસૂરિના કહેવાથી ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પર સુખબોધા નામની વૃત્તિ (પી ૩, ૭૧, ૭૮, ૮૬, ભા ૧૮૮૩-૮૪, પૃ. ૪૪૧, જે. પ્ર. ૨૩) રચી, ને ત્યાર પછી પ્રાકૃતમાં-રત્નચૂડ કથા (પી. ૩, ૬૬), આખ્યાનમણિકોષ (પી. ૩, ૭૮) આદિ રચ્યા, તેમજ સ. ૧૧૩૯માં (૧૧૪૧ માં) પાટણમાં દોહદિ-શેઠની કરાવેલી વસતિમાં રહી પ્રાકૃતમાં મહાવીરચરિત્ર રચ્યું.^{૨૩૮} આજ વર્ષમાં (ખ. જિનચંદ્રસૂરિ-પ્રસન્નચંદ્રસૂરિ-સુમતિવાચક શિ૦) ગુણચક્રે પણ પ્રાકૃતમાં વીરચરિત્ર (પી ૫, ૩૨) રચ્યું અને ઉક્ત ચારા

---

૨૩૬ રૂદ્રના સમય માટે જુઓ પુરાતત્ત્વ પુ ૪ પૃ ૧૫૫ ‘બે મહત્ત્વના ગ્રંથોની શોધ’ એ લેખ

૩૩૭ આ કથા જ્ઞાતાધર્મમાં આવતા રત્નચૂડની છે. તેની તાડપત્રની સં. ૧૨૨૧ માં પાટણમાં કુમારપાલના રાજ્ય અને વડાપદ્મીમાં કુમારપાલના કૃપારૂપદ્મ ધારાવર્ધના રાજ્યમાં ચક્રેશ્વર સૂરિ અને પરમાનન્દસૂરિના ઉપદેશથી લખાયેલી પ્રત પાટણમાં છે પી. ૩, ૬૯

૨૩૮ મુદ્રિત-પ્ર૦ આત્માનંદ સભા ભાવનગર.

૫૬ ગચ્છીય શાલિલદ સુરિ (શીલલદસુરિ-પૂર્ણચંદ્રસુરિ શિષ્ય) એ સંગ્રહિણી વૃત્તિ રચી. (પી. ૫, ૪૧ અને ૧૩૩; જેસ. પ્ર ૩૪)

૨૯૮. સ. ૧૧૨૭-૧૧૩૭મા નિષ્ણયવંશના અભયદેવસુરિના શિષ્ય ચંદ્રપ્રભ મહત્તરે સ્વ શિષ્ય વીરદેવના કહેવાથી વિજયચંદ્ર ચરિત્ર પ્રાકૃતમા રચ્યુ ૨૩૯ સ. ૧૧૩૮મા તાડપત્ર પર વિશેષાવશ્યક ભાષ્યની પ્રત ખરતર જિનવલ્લભગણિની માલેકીની લખાઈ. ૨૪૦ સ. ૧૧૪૫મા જિનદાસ ગણિકૃત નિશીથ સૂત્ર ગ્રંથિ વિશેષ નામનો ગ્રંથ તાડપત્ર પર લખાયો. ૨૪૧ સ. ૧૧૪૬મા 'કર્ણદેવના રાજ્યમા મહામાત્ય મુંગલની વસતિમા રહી પાટણમા તાડપત્ર ઉપર હરિલદ-સૂરિકૃત યોગદષ્ટિ-સમુચ્ચય સ્ટીકની પ્રત લખાઈ ૨૪૨

૨૯૯. નવાગવૃત્તિકાર અભયદેવસુરિના શિષ્ય વર્ધમાનાચાર્યે પ્રા. મા મનોરમા ચરિત્ર સ. ૧૧૪૦ મા રચ્યુ સંભળાય છે, તેમણે વિસ્તૃત અને પાત્ર અવસરમા પ્રાકૃતમા આદિનાથ ચરિત્ર સ. ૧૧૬૦ મા ખલાતમા (જેસ; પી. ૫, ૮૧), અને ધર્મરત્નકરંડ વૃત્તિ સ. ૧૧૭૨મા રચેલા પ્રસિદ્ધ છે (જેસ. પ્ર. ૪૫). ચંદ્રપ્રભસુરિએ પૌર્ણમિકે ગચ્છ સ્થાપ્યો સં. ૧૧૪૯. તેમણે દર્શનશુદ્ધિ તથા પ્રમેય-રત્નકોશ ૨૪૩ રચ્યા

૨૩૯ પી. ૬, ૪૮; કા વડો. નં. ૨૦૮ માં 'મુણિકમ્મરદ્ર' એટલે સ. ૧૧૮૭ રચ્યા સં છે

૨૪૦ તે ભા. ઇ. પૂનામા વિદ્યમાન છે. સને ૧૮૮૦-૮૧ રી નં ૫૭

૨૪૧ પી રી. ૧૮૮૦-૮૧ પૃ ૨૨, ૩૬ આ પ્રત ભા. ઇ પૂનામા છે

૨૪૨ પી. રી ૫-પરિશિષ્ટ ૧, પૃ. ૨૯.

૨૪૩ કા સ્વાલિકૃત સંશોધિત જૈન ધ સમાધી મુદ્રિત. વે. ન. ૧૯૩૭-૩૮ આ ચંદ્રપ્રભની શિષ્ય પરંપરામાં થયેલ મુનિરત્નસુરિ પોતાના સં ૧૨૨૫ માં રચેલા અમમચરિત્રમા જણાવે છે કે —

ગોમિર્દર્શનશુદ્ધિં ચ કપાયસ્વાદુભિર્વ્યઘાત્ ।

સો પૂર્વામ્યુદય શ્રીમાન્નંદ્યાન્ ચન્દ્રપ્રભ પ્રમુ ॥

૩૦૦. કૃષ્ણના રાજ્યમા વિક્રમાદેવચરિતના કર્તા કાશ્મીરક કવિ ખિલ્લણે ચતુરકી નાટિકા નામે કૃષ્ણમુદરી રચી હતી તેમા 'તે કૃષ્ણ-દેવને કથાનાયક બનાવીને વિદ્યાધરેન્દ્ર કન્યા કૃષ્ણમુદરી સાથે તેના પરિણયનો વૃત્તાત વિચારેલો છે મહામાત્ય સંપતકરે શ્રી શાન્તયુત્તમવ ગૃહમા પ્રવર્તાવેલા શ્રી આદિનાથના યાત્રામહોત્તમવ વખતે આતો પ્રયોગ થયો હતો. મહામાત્ય સંપતકરે કૃષ્ણની રાણીનો ભાણેજ જે કૃષ્ણસુન્દરીનો સમાનવયસ્ક હતો તેને પોતાની સાથે લાવીને અને તેને કૃષ્ણસુન્દરીનો વેપ પહેગવીને તેનાજ આવાસમા કૃષ્ણસુન્દરીને ગમીને કૃષ્ણસુન્દરી અને કૃષ્ણનો સયોગ સાધ્યો હતો. મહામાત્ય સંપતકરની બુદ્ધિ યૌગન્ધરાયણાદિ મહામાત્યોની મતિને જીતે એવી હતી. મહામાત્ય સંપતકર તે પ્રબધચિનામણિ વગેરે ગ્રંથોમા વર્ણવેલા સાન્તુ મત્રી છે ભીમદેવના વખતમા ગૂર્જરાએ સિન્ધુ દેશ પર સ્વારી કરી હતી. આ નાટિકામા ગર્જન ઉપર ગૂર્જરાએ ચઢાઈ કરીને ત્યાના લસ્કરને હરાવ્યું એવો ઉલ્લેખ કરેલો છે, તે સમયમા એવું ધારી શકાય કે ગૂર્જર સૈન્યે ગીઝની વશના પાદશાહના લસ્કર સાથે યુદ્ધ કર્યું હશે. કવિએ નાન્દીમા પ્રથમ જિનેશ્વરનું આશીર્વાદાત્મક મંગલાચરણ કરેલું છે તેનું કારણ એ લાગે છે કે મહામાત્ય સંપતકરે જે જૈન હતો તેના તરફથી તેને સારો આશ્રય મળેલો હશે આ મંબંધમા જાણવું ઉપયોગી થઈ પડશે કે પાટણના ભડારમાથી તાડપત્ર ઉપર કવિ ખિલ્લણ રચિત પાર્શ્વનાથ જિનેશ્વરની સ્તુતિરૂપ એક ખિલ્લણાષ્ટક મળી આવેલું છે (પી ૫, ૫૫) આ અષ્ટકનો કર્તા ભટ્ટ ખિલ્લણ પોતેજ છે કે અન્ય કવિ છે તેનો નિશ્ચય કરવાને પુરતા સાધનો નથી. '૨૪૪

---

૨૪૪ સ્વ. ચિમનલાલ દલાલનો લેખ નામે 'ગુજરાતનું સંસ્કૃત નાટક સાહિત્ય'-'વસન્ત', ઓગસ્ટ રા. ૬ ૧, પૃ ૨૧૭, નાયુરામ પ્રેમીકૃત વિદ્વદ્ગત્નમાલા પૃ ૯૭ ટિપ્પણ

સોલંકી વંશનો સમય-સિદ્ધરાજ જયસિંહ.

વિ સં. ૧૧૫૦ થી ૧૧૯૯.

ધુળ્લા ક્ષોણિમૃતામનેકકટકા મન્નાઽથ ધારા તત
કુળ્લ સિદ્ધપતે કૃપાળ્લ ઇતિ રે મા મંસત ક્ષત્રિયા ।

આરુઢપ્રવલપ્રતાપદહન સપ્રાપ્તધારશ્ચિરાત્
પીત્વા માલવયોષિદશ્રુસલિલં હન્તાયમેધિષ્યતે ॥

દ્વિપદ્પુરક્ષોદવિનોદહેતો ભવાદવામસ્ય ભવદ્ભુજસ્ય ।
અયં વિશેષો ભુવનૈકવીર ! પરં ન યત્કામમપાક્રોતિ ॥

સમ્યગ્ નિષેવ્ય ચતુરશ્ચતુરોપ્યુપાયાન્
જિત્વોપભુજ્ય ચ ભુવં ચતુરઘ્વિકાશ્ચીમ્ ।

વિદ્યાચતુષ્ટયવિનીતમતિર્જિતાત્મા

કાષ્ટામવાપ પુરુષાર્થચતુષ્ટયે ય ॥

—સિદ્ધહૈમ શબ્દાનુશાસને.

—સિદ્ધરાજના કૃપાણુ (તરવારે) અનેક રાજાઓના કટકોને લેદેલા છે, તેથી ધારા (અણી) ભગ્ન થયેલી છે, માટે હે ક્ષત્રિયો ! તમે એમ ન માનતા કે, સિદ્ધરાજનો એ કૃપાણુ કુંઠ (ખુટ્ટો) થયેલો છે, કારણકે એ તો પ્રબલ પ્રતાપના દહનથી માલવની નારીઓનાં અશ્રુસલિલ પીને અને ધારાને સંપ્રાપ્ત કરીને પાછો ચિરકાળ વધવાનો છે

—હે ભુવનૈકવીર ! તારો જમણો હાથ અને મહાદેવનો જમણો હાથ એ બંને એક સરખા છે, પુરસ્કોદ વિનોદના હેતુ છે, પણ તારો હાથ તો મહાદેવના હાથ કરતાં જરા વિશિષ્ટતા વાળો છે એ હાથ કામનો (યાચકોની વાળનાનો) અપકાર નથી કરતો, ત્યારે મહાદેવનો હાથ કામનો (કામદેવનો) અપકાર કરે છે

—એ સિદ્ધરાજ રાજનીતિના ચારે ઉપાયો (સામ, દામ, દંડ અને ભેદ)ને બરાબર અજમાવીને ચારે બંડ ધરતીનું રાજ્ય ભોગવ્યું, ચાર વિદ્યાઓ ઠારા પોતાની બુદ્ધિને વિનીત કરી, અને છેવટે એ જિતાત્મા (જિવેન્દ્રિય) ચારે પુરુષાર્થ સાધીને દેવ થયા.

દૃપ્યન્માલવભૂપવન્ધનવિચિત્રસ્તાચિલક્ષ્માપતિ—

ર્ભક્ત્યાકૃષ્ટવિતીર્ણદર્શનશિવો મૂર્ત પ્રભાવોદય. ।

સચ્ચ. સિદ્ધરસાનૃણીકૃતજગદ્ગીતોપમાન (તાવદાન) સ્થિતિ—

ર્જજ્ઞે શ્રી જયસિંહદેવનૃપતિ સિદ્ધાવિરાજસ્તત ॥

—શ્રીપાલકૃત વડનગગ્રપ્રશન્તિ

—ત્યાર પછી અભિમાની માલવાના રાજાને બાળકનમા નાખવાની કહેલી વિધિથી જોણે સર્વ રાજાઓમા ત્રાસ વર્તાવ્યો હતો, જોણે ભક્તિથી આર્યાધને શિવ પ્રત્યેના દર્શનનો વિસ્તાર કર્યો હતો, જે મૂર્તિમાન પ્રભાવના ઉદયરૂપ હતો અને જે તરતજ સિદ્ધરસથી ઋણમુક્ત કરાયેલા જગતનાં ગીતોમા ગવાતો હતો એવો જયસિંહદેવ—સિદ્ધાધિરાજ નૃપતિ થયો

૩૦૧ ‘સિદ્ધરાજ’ જયસિંહના પ્રતાપ ભર્યા ગૌરવવન્તા રાજ્યમા જૈનોએ મંત્રિપદેથી, દંડનાયક (સેનાપતિ) વગેરે ઉચ્ચ અધિકાર પદેથી તેમજ સાક્ષર—સૂરિ વગેરે સ્થાનેથી સમસ્ત ભારતવર્ષની ઉન્નતિ અર્થે અમૂલ્ય અસાધારણ ચિરમ્ભરણીય મેવા સમર્પી ગૂજરાતના વાઙ્મય સાથે ગૂજરાતના યજ્ઞોદેહને શોભાવ્યો હતો.

૩૦૨ કુર્ણુદેવને કુર્ણાટ દેશના રાજા જયકેશીની રાજપુત્રી મયણુદલદેવીથી જયસિંહ પુત્ર થયો. તેની બાળવયમાજ કુર્ણુદેવ સ્વ-ગર્ભિય થતા પાટણનુ રાજતત્ર રાજમાતા મયણુદલદેવીએ સંભાળ્યું જયસિંહ દેવ ન્હાનપણથી પ્રતાપી હતો. શર, પરાક્રમી હોઈ બુધ્ધિ-કેન્દ્રે હતી ‘સિદ્ધરાજ’ બિરુદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું. તેણે માલવા પર ચડાઈ કરી ૧૨ વર્ષ સુધી લડાઈ ચાલુ રાખી. તે લડાઈમા, તેના રાજા ૪૪૫નરવર્માનો દેહાન્ત થયો ને પછી તેનો પુત્ર ચણોવર્મા હાર્યો, કેદ

૨૪૫ ‘નરવર્મા માલવાનો રાજા સં’ ૧૧૬૧ થી ૧૧૬૪ ના સમયમા તો અવશ્ય હતો કારણકે તેના તે વર્ષના શિક્ષાલેખ મળે છે તેનો દેહાન્ત ૧૧૬૦ મા થયો. તે પણ વિદ્વાન રાજા હતો અને તેની તુલના વિદ્યા અને દાનમા ભોજ સાથે કરવામાં આવતી હતી તેના સમયમાં પણ માલવા વિદ્યાપીઠ તરીકે પ્રસિદ્ધ હતું અને જૈન તથા વેદ મતાવલંબીઓની વચ્ચે શાસ્ત્રાર્થ પણ થયા

થયો અને માલવા ગૂજરાતના રાજ્યમા અંતર્ગત થયું. તેની સાથે મેવાડનો પ્રસિદ્ધ ચિતોડનો કિલ્લો તથા તેની આસપાસનો માલવા સાથે મળેલો પ્રદેશ કે જે મુજના સમયથી માલવાના પરમારોના રાજ્યમા આવ્યો આવતો હતો તે જયસિંહને આધીન થયો, તેમજ વાગડ દેશ (ડુંગરપુર અને વાસવાડા) પણ તેના તાબામા આવ્યો. (સ. ૧૧૯૨ અને ૧૧૯૪ વચ્ચે)

૩૦૩ માલવા પરના જયની સિદ્ધિ કરી પાટણમા પધારતા જયસિંહ માટે પ્રસિદ્ધ હેમચંદ્રાચાર્યે કહ્યું હતું કે —

ભૂમિં કામગવિ સ્વર્ગોમયરસૈ રાસિં ચ રત્નાકરા

મુક્તાસ્વસ્તિકમાતનુષ્વમુદુપ ત્વં પૂર્ણકુમ્ભો ભવ ।

શૃત્વા કલ્પતરો ર્દલાનિ સરલૈ ર્દિગ્વારણાસ્તોરણા

ન્યાધત્ત મ્વકરૈર્વિજિત્ય જગતીં નન્વેતિ સિદ્ધાધિપ ॥

—હે કામધેનુ ! ભૂમિપર તારા રૂપનો છટકાવ કર, હે રત્નાકર ! માતીનો સ્વસ્તિક પુર, હે ચંદ્ર ! પૂર્ણકલશરૂપ થઈ જા, હે દિગ્ગજ ! કલ્પતરના સરસ પત્રોના તોગણ ધરે ! પોતાને હાથે પૃથ્વીપર વિજય મેળવી શ્રી સિદ્ધરાજ પધારે છે

૩૦૪. ‘માલવાની છતથી ‘સિદ્ધરાજ’ ઉપરાત ‘અવતિનાથ,’નું પ્રિદ્ધ જયસિંહે ધારણ કર્યું આશુના પરમાર તથા નાડોલના ચોહાણુ તો પહેલેથીજ ગૂજરાતના રાજાઓની અધીનતામા આવ્યા આવતા હતા. જયસિંહે મહોબા (મહોબક)ના ચદેલ રાજા મદનવર્મા પર ચઢાઈ કરી. વળી મોર૨ પર આક્રમણ કરી ગિરનારના યાદવ (ચૂડા-સમા) રાજા ખેંગાર (ખીજા)ને ક્રોધ કર્યો, બખર આદિ જગલી જાતિઓને પોતે વશ કરી અને અજમેરના ચોહાણુ રાજા (અ-ણોરાજ, આનાક, આનલ્લદેવ) પર વિજય પ્રાપ્ત કર્યો, પરંતુ પાછળથી સલાહ થવાથી તેણે પોતાની પુત્રી કાંચનદેવીનો વિવાહ તે આ-

હતા નૈન વિદ્વાન્ સમુદ્રયોષ અને વલ્લભ (નિનવલ્લભ) સૂરિએ તેની પાસેથી સન્માન પ્રાપ્ત કર્યું હતું.’ ઓગ્રાજી રા. ઇ. ખંડ ૧ પૃ ૧૯૫

નાતી સાથે કયોં કે જેથી સોમેશ્વરનો જન્મ થયો. સિદ્ધરાજ સોમેશ્વરને નાનપણથી જ પોતાને ત્યાં લઈ આવ્યો હતો અને તેના દેહાન્ત પછી કુમારપાલે તેનું પાલન કર્યું હતું [આ સોમેશ્વર તેજ કે જે શહાણુદીન સાથે લગઈ કરનાર પ્રસિદ્ધ પૃથ્વીરાજનો પિતા થયો] સિદ્ધરાજ ધણોજ લોકપ્રિય, ન્યાયી, વિદ્યારસિક અને જેનોતું વિશેષ સન્માન કરનારો થયો. પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ જૈન આચાર્ય હેમચંદ્ર (હેમાચાર્ય)નું તે ઘણું સન્માન કરતો હતો. તેના દરબારમા કેટલાયે વિદ્વાનો રહેતા, જેવા કે 'વૈરાગ્યન પરાજય'ના કર્તા શ્રીપાલ, 'કવિ-શિક્ષા'નો કર્તા જયમગલ, વાગ્લટ, 'ગણુરત્ન મહોદધિ'નો કર્તા વર્ધમાન તથા સાગરચંદ્ર આદિ વિ. મ. ૧૧૫૦ થી ૧૧૯૯ સુધી રાજ્ય કરી તે સ્વર્ગસ્થ થયો. ' (ઓઝાજી રા ઈ. ખંડ ૧ પૃ. ૨૧૮-૨૧૯).

૩૦૫ તેને પોતાના પિતાના સમયના મુજબ મત્રી ઉપરાત બીજા મત્રીઓ નામે શાંતુ, ઉદયન, મહામાલ્ય આગુક, વાગ્લટ, આનંદ અને પૃથ્વીપાલ જૈનો જ હતા. ઉદયન મારવાડથી આવેલ શ્રીમાલી હતો (તેનું વૃત્તાત ૨૪૬ રાસમાલા આવૃત્તિ ૨, ભાગ ૧ પૃ ૧૫૪-૫ ના ટિપ્પણમાં તથા પૃ ૨૪૮-૨૮૪-૨૮૫મા સંગ્રહિત છે) અને સિદ્ધરાજના મામા-‘રાજમામા’ તરીકે ઓળખાતો હતો. તે ખલાતનો સૂઓ હતો ને તેણે ઝીઝુવાડનો કિલ્લો બધાવ્યો હતો.

૩૦૬ વનરાજના શ્રીમાળી મત્રી જાબના વશજ સનજનને સિદ્ધરાજે સોરઠનો દડાધિપ (ઉપરી-સૂઓ) નીમ્યો હતો કે જેણે સોરઠ દેશની ઉપજ ખર્ચાને ગિરિનાર ઉપરના જૈન ગુરુશીર્ણુ કાઢ-

૨૪૬ રાસમાળાની તૃતીય આવૃત્તિ વધુ હકીકત સહિત ફાર્જસ સભાએ પ્રસિદ્ધ કરી છે, પણ હવે તો ઓઝાજીએ ટૉડ રાજસ્થાનની વર્ધિત આવૃત્તિ ઉપરાત રાજપૂતાનાકે ઇતિહાસ સ્વતંત્ર લખવા માડયા તેજ પ્રમાણે રાસમાળા પર અધીન ન રહેતા ગૂજરાતનો સ્વતંત્ર ઇતિહાસ સર્વમાહિતી પૂર્ણ સ્થાવાની જરૂર છે, કારણકે રાસમાળા રચાય પછી અનેક નવીન અને પૂર્વ વાતોને ઉચલાવી પાડે એવી વિગતો મળી છે ને મળતી જાય છે

મય દહેરાનો ઉદ્ધાર કરી નવુ પાકુ મદિર બંધાવ્યુ હતુ. સં. ૧૧૮૫.
(જુઓ ઉજ્જયતગિરિ રાસો તથા ગ્રેવતકલ્પ બને મુદ્રિત પ્રાચીન
ગૂર્જર કાવ્યસંગ્રહ પરિશિષ્ટ ૫)

૩૦૭. મહામાત્ય આશુકની મત્રણાથી આ જયસિંહે શ્રી
શત્રુજય તીર્થની યાત્રા કરી તેની પૂજા માટે બાર ગામનુ શાસન
કરી આપ્યુ હતુ ૨૪૭ અને પછી ગિરનારના નેમિજિનની યાત્રા
કરી હતી.

૩૦૮ રાજના પ્રતાપથી રાજ્યની ઉન્નતિ શિખરે ચડી લો-
કામા વૈભવ અને સુખ વધ્યે જતા હતા આથી અન્ય પ્રદેશોમાંથી
આવી પાટણની વસ્તી ભરાતી ગઈ સં. ૧૧૭૫ માં શ્રીમાલમા
દુકાળ પડ્યો હતો તેથી ત્યાર પછી સં. ૧૨૦૦ ની લગભગમાં
શ્રીમાલ નગરની ઘણી વસ્તી ગૂજરાતમાં આવી. જોકે એ પહેલા
પણ કુણદેવના વખતમાં લાટ (લાડ, લડચ પાસેના) દેશમાં શ્રીમા-
ળાઓ આવતા થયા હતા સિદ્ધરાજે સોરઠના સુખા તરીકે શ્રીમાળા

---

૨૪૭ જુઓ પડિત લાલચદનો લેખ ‘સિદ્ધરાજ અને જૈનો’; તેમાં
નીચેના પ્રમાણે ટાંક્યા છે —

સિદ્ધરાજની શત્રુજય યાત્રાના વર્ણન માટે જુઓ હેમાચાર્યકૃત સસ્કૃત
દયાશ્રય કાવ્ય તેમના બારગામના શાસન માટે જુઓ હૃદયપ્રભસૂરિનુ પ્રાય.
સ. ૧૨૭૫ માં રચેલુ ધર્માભ્યુદય કાવ્ય સર્ગ ૭, શ્લોક ૭૪, ૭૬; બાલચં-
દ્રસૂરિનુ પ્રાય સ. ૧૩૦૦ માં રચેલુ વસંતવિલાસકાવ્ય સર્ગ ૯ શ્લોક ૨૨;
પ્રભાચંદ્રસૂરિનુ સં. ૧૩૩૪ માં રચેલુ પ્રભાવકચરિત્ર (હેમપ્રબંધ શ્લોક ૩૧૦-
૧૧-૨૩-૨૫), મેઝલુંગનું ૧૩૬૧ માં રચેલ પ્રબંધચિતામણી (ભાષાતર
પૃ. ૧૬૦-૧૬૧), ૧૪૨૨ માં જયસિંહસૂરિએ કરેલા કુમારપાલચરિત સર્ગ.
૩ શ્લોક ૩૨-૩૩, ૧૪૯૨ માં જિનમહાનગણિકૃત કુમારપાલપ્રબંધ પૃ. ૬,
૨૨, ૧૪૯૭ માં જિનહર્ષકૃત વસ્તુપાલચરિત સર્ગ ૧ શ્લોક. ૮૪, સં. ૧૬૫૦
પછીના હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્ય સર્ગ ૧૭ શ્લોક ૧૯૫ ને તે પરની ટીકા
આ આશુક મત્રી સ. ૧૧૭૯ અને સ. ૧૧૮૧ માં મહામાત્યપદે અચૂક
વિદ્યમાન હતો અને વાદિ દેવસૂરિ તથા હૃમદયદ્ર વચ્ચેના વાદ વખતે
હાજર હતો.

સજ્જન મંત્રીને નીમ્નો હતો એથી શ્રીમાળાઓને મોઝમા (કાઠિયાવાડમા) વસવાટ કરવાને બહુ અનુકૂળ મધિ મળી હતી. ત્યારથી શ્રીમાલ દેશથી—નગરથી આવેલ સર્વ શ્રીમાળા કુળના ગણાતા. તે શ્રીમાળાઓએ આવી સૌરાષ્ટ્રમા પોતાની વસ્તી વધારી. લાટ દેશ કે જે સં. ૧૧૦૦ ની લગલગમા ગજરાત માથે જોડાયો, તેમા કુણદેવના વખતથી અને ખાસ કરી સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના સમયમા દડનાયક તરીકે શ્રીમાળા જૈન વાણીઆ જ નીમાધને આવતા. વિ.સં. ૧૧૯૩ મા પ્રાં મુનિસુત્રતચરિત્ર રચનાર શ્રીચંદ્રસૂરિ પોતાની પૂર્વ અવસ્થામા લાટદેશની મત્રિમુદ્રા ગોલાવના હતા આમ લાટમા જૈન શ્રીમાળાઓ ગયા તે લાડવા વાણીઆ કહેવાયા

૩૦૯. વિદ્વત્પ્રિય સાહિત્યરસિક સિદ્ધરાજે ત્રણસો લહિયાઓ એકઠા કરી સર્વ દર્શનના ગ્રંથો લખાવી રાજકીય પુસ્તકાલયની સ્થાપના કર્યાનો તથા આચાર્ય હેમચંદ્ર કૃત સાગોપાગ સપાદલક્ષ (સવાલાખ) વ્યાકરણ ગ્રંથની સેંકડો પ્રતિઓ લખાવી તેના અભ્યાસીઓને આપ્યાનો તેમજ અંગ બંગ આદિ લિન્ન લિન્ન દેશમા ભેટ મોકલાવ્યાનો અને તે તે વિષયના અભ્યાસીઓને તે તે ગ્રંથો પૂરા પાડ્યાનો ઉલ્લેખ^{૨૪૮} પ્રભાવકચરિત તથા કુમારપાલપ્રબંધમા છે.

૨૪૮ રાજા પુર પુરોગૈશ્વ વિદ્વદ્ભિર્વાચિત તત ।

ચક્રે વર્ષત્રય વર્ષ (યાવત્) રાજા પુસ્તકકલેખને ॥૧૦૩॥

રાજાદેશાન્નિયુક્તૈશ્ચ સર્વસ્થાનેભ્ય ઉચ્ચતૈ ।

તદા ચાહૂય સચ્ચક્રે લેખકાના શતત્રયમ્ ॥૧૦૪॥

પુસ્તકાં સમલેખ્યન્ત સર્વદર્શિના તત ।

પ્રત્યેકમેવારીયતા ધ્યેતૃણામુદ્યમસ્પૃશામ્ ॥૧૦૫॥

અંગવંગ કલિંગેષુ લાટકર્ણાટકુંકળે ।

+ + + +

इत्यादि विश्वदेशेषु शास्त्रं व्यस्तार्थत स्फुटं ॥१०६-१०९॥

—પ્રભાવકચરિત હેમચંદ્રસૂરિપ્રબંધ પૃ. ૨૦૨

૩૧૦. હવે સિદ્ધરાજના સમયની કેટલીક ઘટનાઓ દુકમા જણાવીએ. તેણે સં ૧૧૫૨ માં સિદ્ધપુર વસાવ્યું તથા રૂઢમહાલય (રૂઢમાલ) નામનું શિવાલય બંધાવ્યું, તેમજ મુવિધિનાથ (જૈનોના ૯ માં તીર્થંકર) નો પ્રાસાદ નિર્માણ્યો. (મહાવીર જિનમંદિર કરાવ્યું -લા. ભ) સિદ્ધપુરમાં ચાર જિનપડિમાયુક્ત સિદ્ધપુરવિહાર અને પાટણમાં રાજવિહાર કરાવ્યો (કુ પ્રતિબોધ) તેના સમયમાં અનેક પ્રભાવક જૈનો થયા.

૩૧૧ મલધારી અભયદેવસૂરિ—પ્રત્રવાહન કુલના હર્ષપુરીય ગચ્છના જયસિંહસૂરિના શિષ્ય અભયદેવસૂરિ થયા તેઓ વસ્ત્રમાં માત્ર એકજ 'ચોલપટ્ટો' (પહેરવાનું વસ્ત્ર) અને એકજ પ્રચ્છાદન પટ્ટી (પચ્છેડી-ઉપર ઓઢવાનું વસ્ત્ર) રાખતા તેમને મલમલીન વસ્ત્ર અને દેહવાળા જોઈ સિદ્ધરાજે^{૨૪૯} (અન્યમત પ્રમાણે કુર્ણુદેવે)^{૨૫૦} 'મલધારી' નામનું ગિરદ આપ્યું હતું આ અભયદેવસૂરિના ઉપદેશથી સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવે પોતાના સમસ્ત દેશમાં શાસન આપવા પયુર્પણ, (શ્રાવણ વદ ૧૨ થી ભાદરવા શુદ્ધ ૪) એકાદશી પ્રમુખ દિવસોમાં 'અમારિ' કરાવી હતી એટલે પશુવધ કરવાની મનાઈ કરી હતી.^{૨૫૧} શાકભરી

૨૪૯ અન્નયા સિરિ જયસિંહદેવનરિંદેણ ગયસ્વધાસ્ત્વેણ રાયવા-
હિયાગણ દિહો મલમલિણવત્થદેહો । રાયેણ ગયસ્વધાસો ઓસરિઙ્ગ
દુઘરકારઓ તિ દિણં 'મલધારિ' તિ નામ ।

—જિનપ્રભસૂરિકૃત તીર્થંકલ્પ (સં ૧૩૨૭-૮૯) પૃષ્ઠી ૪૦ મો ૬૯૫

૨૫૦ જસ્સ મલહારિનામ દિજ્ઞ કજ્ઞેણ નરવજ્ઞા

—પદ્મદેવસૂરિકૃત સદ્દમુક પદ્ધતિ પી ૫, ૯૬

શ્રી ગૂર્જરેશ્વરો દૃષ્ટ્વા તીવ્ર મલપરીણહ ।

શ્રી કર્ણો વિરુદ્ધ યસ્ય મલધારી વ્યધોપયત્ ॥

—ગજશેખરકૃત પ્રાકૃત દ્વયાશ્રયવૃત્તિ (સં. ૧૩૮૬) પ્રગસ્તિ.

૨૫૧ ચસ્યોપદેશાદખિલસ્વદેજે સિદ્ધાધિપ શ્રી જયસિંહદેવ ।

एकादशीमुख्यदिनेष्वमारीमकारयच्छासनदानपूर्वाम् ॥

—વિજયસિંહકૃત (સં. ૧૧૯૧) ધર્મોપદેશમાલા વિવરણ પી. ૫, ૮૯

સબજન મંત્રીને નીમ્નો હતો એથી શ્રીમાળીઓને મોઘમા (કાઠિયાવાડમા) વસવાટ કરવાને બહુ અનુકૂળ સંધિ મળી હતી. ત્યાંથી શ્રીમાલ દેશથી—નગરથી આવેલ સર્વ શ્રીમાળી કુળના ગણુતા તે શ્રીમાળીઓએ આવી સૌરાષ્ટ્રમા પોતાની વસ્તી વધારી લાટ દેશ કે જે સં ૧૧૦૦ ની લગભગમા ગૂજરાત સાથે જોડાયો, તેમા કુણદેવના વખતથી અને ખાસ કરી સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના સમયમા દડનાયક તરીકે શ્રીમાળી જૈન વાણીઆ જ નીમાઘને આવતા વિસં. ૧૧૯૩ મા પ્રાં મુનિસુવ્રતચરિત્ર રચના શ્રીચંદ્રમૂર્તિ પોતાની પૂર્વ અવસ્થામા લાટદેશની મત્રિમુદ્રા ગોલાવતા હતા આમ લાટમા જૈન શ્રીમાળીઓ ગયા તે લાડવા વાણીઆ કહેવાયા

૩૦૯. વિદ્વત્પ્રિય સાહિત્યરસિક સિદ્ધરાજે ત્રણુમો લલિયાઓ એકઠા કરી સર્વ દર્શનના ગ્રથો લખાવી રાજકીય પુસ્તકાલયની સ્થાપના કર્યાનો તથા આચાર્ય હેમચંદ્ર કૃત સાગોપાગ સપાદલક્ષ (સવાલાખ) વ્યાકરણ ગ્રથની સેંકડો પ્રતિઓ લખાવી તેના અભ્યાસીઓને આપ્યાનો તેમજ અંગ અંગ આદિ લિન્ન લિન્ન દેશોમા ભેટ મોકલાવ્યાનો અને તે તે વિષયના અભ્યાસીઓને તે તે ગ્રથો પૂરા પાડ્યાનો ઉલ્લેખ ૨૪૮ પ્રભાવકચરિત તથા કુમારપાલપ્રબંધમા છે.

૨૪૮ રાજ પુર પુરોગૈશ્વ વિદ્વદ્ભિર્વાચિત તત ।

ચક્રે વર્ષત્રયં વર્ષ (યાવત્) રાજા પુસ્તકકલેખને ॥૧૦૩॥

રાજાદેશાન્નિયુક્તૈશ્વ સર્વસ્થાનેભ્ય ઉચતૈ ।

તદા ચાહૂય સચ્ચક્રે લેખકાના શતત્રયમ્ ॥૧૦૪॥

પુસ્તકા સમલેખ્યન્ત સર્વદર્શનિના તત ।

પ્રત્યેકમેવારીયંતા ધ્યેતૃણામુદ્યમસ્પૃશામ્ ॥૧૦૫॥

અંગવગ કલિંગેપુ લાટકર્ણાટકુંકળે ।

+

+

+

+

इत्यादि विश्वदेशेषु शास्त्रं व्यस्तार्यत स्फुटं ॥१०६-१०९॥

—પ્રભાવકચરિત હેમચંદ્રસૂરિપ્રવંધ પૃ. ૨૦૨

૩૧૦. હવે સિદ્ધરાજના સમયની કેટલીક ઘટનાઓ કુંકમા જણાવીએ. તેણે મં ૧૧૫૨ માં સિદ્ધપુર વસાવ્યું તથા રૂઢમહાલય (રૂઢમાલ) નામનું શિવાલય બધાવ્યું, તેમજ સુવિધિનાથ (જૈનોના ૯ માં તીર્થંકર) નો પ્રાસાદ નિર્માણ્યો. (મહાવીર જિનમંદિર કરાવ્યું -લા. ભ) સિદ્ધપુરમાં ચાર જિનપડિસાયુક્ત સિદ્ધપુરવિહાર અને પાટણમાં રાજવિહાર કરાવ્યો. (કુ પ્રતિબોધ) તેના સમયમાં અનેક પ્રભાવક જૈનો થયા.

૩૧૧ મલધારી અભયદેવસૂરિ—પ્રત્યવાહન કુલના હર્ષપુરીય ગચ્છના જયસિંહસૂરિના શિષ્ય અભયદેવસૂરિ થયા તેઓ વચ્ચેમાં માત્ર એકજ ‘ચોલપદો’ (પહેરવાનું વસ્ત્ર) અને એકજ પ્રચ્છાદન પટ્ટી (પગથેડી-ઉપર ઓઢવાનું વસ્ત્ર) રાખતા તેમને મલમલીન વસ્ત્ર અને દેહવાળા જોઈ સિદ્ધરાજે^{૨૪૯} (અન્યમત પ્રમાણે કુલુદેવે)^{૨૫૦} ‘મલધારી’ નામનું બિરુદ આપ્યું હતું આ અભયદેવસૂરિના ઉપદેશથી સિદ્ધરાજ જયસિંહદેવે પોતાના સમસ્ત દેશમાં શાસન આપવા પર્યુપણ, (શ્રાવાણ વદ ૧૨ થી ભાદરવા શુદ્ધ ૪) એકાદશી પ્રમુખ દિવસોમાં ‘અમારિ’ કરાવી હતી એટલે પશુવધ કરવાની મનાઈ કરી હતી^{૨૫૧} શાકભરી

૨૪૯ અજ્ઞયા મિરિ જયસિંહદેવનરિંદેણ ગચ્છધાત્તેણ રાયવાલિયાગણ દિટ્ઠો મલમલિણવત્પદેહો । રાયેણ ગચ્છસવ ઓ ઓમરિક્કણ હલ્લરકારઓ તિ દિણ ‘મલધારિ’ તિ નામ ।

—જિનપ્રમશ્નગ્રંથ તીર્થકલ્પ (સં ૧૩૨૭-૮૯) પૃષ્ઠી ૪૦ મો ૯૯૫

૨૫૦ જરમ મલહારિનામ દિજ કલ્લેણ નરવડ્ડણ

—પદ્મદેવસૂત્રગ્રંથ સદ્સુક પદ્ધતિ પી. ૫, ૯૬

શ્રી ગૂર્જરેશ્વરો દૃષ્ટ્વા તીવ્ર મલપરીષદ ।

ત્રી ક્ષણો વિસ્તં यस્ય મલધારી વ્યધોપયત્ ॥

—ગળીખસ્ત્રુત પ્રાકૃત દયાશ્રયવર્તિ (સં. ૧૩૮૬) પ્રગ્નિ.

૨૫૧ વરયોપદેગાદાહિલસ્વદેમે સિદ્ધાવિપ શ્રી જયસિંહદેવ ।

અદત્તીમુલ્કગદેનેષ્વમારીમકારયચ્છાનનદનપૂર્ત્તમ્ ॥

—જિનયસિંહપ્ત (સં ૧૧૮૧) ધર્મેપિદેશમણ વિચરગ્ પી. ૫, ૮૯

(સાભર-અજમેર પાસેના) ના રાજા પૃથ્વીરાજે (પૃથ્વીરાજ પહેલો તે વીસત્રદેવ-વિગ્રહરાજ ત્રીજાનો પુત્ર) તેમના લેખથી-ઉપદેશથી અજમેર પાસેના રણથંભોરના જિનમંદિર પર સોનાનો કુલ-કળશ આપ્યો હતો. ૨૫૨ તેઓ વીરદેવ વિદ્વાનથી પ્રાપ્ત થયેલી શ્રેષ્ઠ મત્ર- (સૂરિમત્ર) વિદ્યાવડે અતિશય મહાન પ્રભાવક થયા (પી ૫, ૮૯) ગોપગિરિ (ગ્વાલિયર) ના શિખર પગના મહાવીર મંદિરના દ્વારનો ત્યાના અધિકારીઓએ જે અવરોધ કર્યો હતો તે આ આચાર્યે જઈ ત્યાના ભુવનપાલ નામના રાજાને કહી દૂર કરાવ્યો હતો ૨૫૩

જેણ જયસિંહદેવો રાયા મણિઝળ સયલદેસમ્મિ ।

કારાવિઓ અમારિં પજ્જોસવણાઈસુ તિહીસુ ॥

—શ્રીચંદ્રસૂરિદ્વિત મુનિસુવ્રત ચરિત્ર (સ. ૧૧૯૩ ?) પી ૫ ૧૧.

૨૫૨ यस्य सदेशकेनापि पृथ्वीराजेन भूभुजा ।

रणस्तमपुरे न्यस्तः स्वर्णकुम्भो जिनालये ॥

—વિજયસિંહ-ધર્મોં વિવરણ પી. ૫, ૮૬.

અને જુઓ રણથંભોરના જિનમંદિરનો શિલાલેખ,

પુહર્ણરાણ સયમરીનરિંદેણ જસ્સ લેહેણ ।

રણથંભરજિણહરે ચઢાવિયા કળયકલસા ॥

—શ્રીચંદ્ર-મુનિસુવ્રતચરિત્ર પી ૫, ૧૧.

रणथमपुरे आणालेहेण जस्स सन(भ)रिदेण ।

हेमधयदंडमिसओ निच्च नच्चाविया कित्ती ॥

—ઉક્ત સદ્ગુરુપદ્ધતિ પી ૫, ૯૬.

૨૫૩ गोवगिरिसिहरसठिय चरमजिणाययणदारमवरुद्धं ।

पुनिवदिनसासणमं (स) साव(घ)णिएहिं चिरकालं ॥

ગતૂળ તત્થ મણિઝળ ભુવણપાલાભિહાણભૂવાલં ।

અહસયપયત્તેણં મુક્કલયં કારિયં જેણ ॥

—શ્રીચંદ્રસૂરિ-મુનિસુવ્રત ચરિત્ર.

૩૧૨ વિ સ ૧૧૪૨મા માધ શુકલ પ રવિવારે અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથની સૂત્તિને આ સૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરી અને જિન પૂજા માટે રાજા એકએ ગ્રીપુર (સિંગપુર) નામનું ગામ આપ્યું અને જ્યાંથી તે પ્રતિમા નીકળી તે સ્થાને જલકુડ મંધાવ્યો. આ અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથનું તીર્થ ત્યારથી તે આજદિન મુખી પ્રસિદ્ધ છે ૨૫૪

૩૧૩ તેમણે વરણગના પુત્ર સંતુય (સાતુ—સતુક—સપટર) મંત્રીને કહી ભરૂચમા સમલિકા વિહારમા સોનાના કળશો ચડાવ્યા હતા ૨૫૫ અપવાસ કરીને તેમજ શ્રી સિવાયની બધી વિગયની ચીજો તથા તેમની ત્રીજ કડકાઈથી કરતા હતા તેમણે હજારો આત્મણોને અને કુડમડ યજ્ઞને પ્રમોદ આપી મેડતપુર (મેડતા)મા વીગ્રમનું ચેત્ય કરાવ્યું હતું ૨૫૬ છેવટે ૪૭ દિવસ મુખીનું અનશન પાળ્યું તે વખતે તેમના દર્શનાર્થે સિદ્ધરાજ ખાસ ગયો હતો જ્યાંએ અર્ગવાસ થયો ત્યાંએ તેમના શરીરશબને સિદ્ધરાજે કાટની પાછલી અટાગીએ રાહી પોતાના પરિજન સમેત જોયું હતું, અને ચિતા ઝુઝાતા લોકોએ

૨૫૪ ભાવવિજયગણિકૃત અંતરીક્ષમાહાત્મ્ય સ ૧૭૧૫

૨૫૫ વરણગસુયં સતુય સચિવ મણિઝળ (જેણ) મસ્યચ્છે ।

મિરિ સવલિયાવિહારે હેમમયા રોવિયા કલમા ॥

—શ્રીચ દ્ર-મુનિમુવ્રતચત્રિ પી ૫, ૧૦.

૨૫૬ સ્તરોણગ્નિની પ્રાકૃત કયાશ્યવૃત્તિ પ્રગમ્નિ (સ ૧૩૮૬).

પર મહત્વાન્ મૃદેવાન્ યજ્ઞ વડમટ ચ વ ।

પ્રવોષ્ય મેડતપુરે વીરચેત્યનન્દીકરન્ ॥

તથા વિરોપમા ત્યા જણાવ્યું છે ૬—

‘નામ સુરાષ્ટ્રાષ્ટ્રસ્ય રજગાર પ્રતિવોધ્ય વ ।

ઉચ્ચયતતીર્થપથ સિલીનૃતમવીદહન્ ॥

—પેટ્ટે ૬ મોઝના ગાલ પ્રેગન્ને પ્રતિએ શ્રી જિન = તીર્થન વિ ન-

ભૂત રાજા મળને વહતો ર્થો હતો’ આ કથન સ્ત્રીનીને સ્વપ્નરૂપે પ્રગમ્નિ ને, પરંતુ તેમના પ્રસિદ્ધ વિધ્ય હેમચક્રસૂત્રિ ૬૨ પા ૩

ત્યાથી રાખ ગ્રહણ કરી-રાખનો અભાવ થતા ત્યાની માગી લીધી તે ત્યાસુધી કે ત્યા શરીરપ્રમાણવાળી વિશાળ ખાડ ગઢ. ૨૫૭ (મં. ૧૧૬૮ આસપાસ)

૩૧૩ ૧૧ મા અને ૧૨ મા શનકની વચ્ચે થયેલ પૂર્ણતત્ત્વ ગચ્છના વર્ધમાનસૂરિ શિષ્ય શાંતિસૂરિએ ધનપાત્ર કૃત તિલકમંજરી પર ટિપ્પન, જૈનતર્કવાર્તિકવૃત્તિ, તથા છન્દાવન કાવ્ય-ચંદ્રખર્પર કાવ્ય-મેઘાભ્યુદય કાવ્ય-શિવભદ્ર કાવ્ય-ચન્દ્રદૂત કાવ્ય એ નામના પાંચ યમકમય કાવ્યોપર વૃત્તિઓ રચી. (જે ૪૩, જે. પ્ર. ૫૮-૫૯)

૩૧૪. જિનવદ્ધભસૂરિ—કર્ણના ગળ્યમા તેઓ ગણી તરીકે થયા ને ગ્રથકર્તા તરીકે અને છેવટે આચાર્ય તરીકે સિદ્ધગજના સમયમા પ્રસિદ્ધ થયા. તેમનું સ્થાન ખરતરગચ્છના આચાર્યોમા ઘણું ઉંચું છે. 'તે મૂલ ચૈત્યવાસી આસિકા નામના દુર્ગવાસી દૂર્યપુરીય જિનેશ્વર નામના સૂરિ-મહાધિપતિના શિષ્ય હતા અને તે ગુરૂએ નવાગ વૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિ પાસે પાટણમા તેને શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા મોકલતા અભ્યાસમા ચૈત્યવાસ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ આચાર રૂપે પ્રતીત થતા ચૈત્યવાસ ત્યજી શાસ્ત્રવિધિ અનુસારનો આચાર સ્વીકાર્યો અને અભયદેવસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી જે ચૈત્યો બધાવ્યા તેને 'વિધિચૈત્ય' નામ આપી તેમા અમુક શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ કાર્યો નહિ થાય એવા શ્લોકો મૂકાવ્યા. ૨૫૮

૨૫૭ જુઓ, તેમના પ્રશિષ્ય શ્રીય દ્રસૂરિકૃત મુનિસુવ્રતચરિતની પ્રથસ્તિ કે જે પોતે સમકાલીન છે અને જે પોતે નીણાવે છે કે ભક્તિથી વરા ચર્ધ મે આમાં કાઠ પણ—થોડું પણ મુષા ભાપણ કર્યું નથી પી ૫, ૧૩.

૨૫૮ તે પૈકી જે શ્લોક એવા છે કે—

અત્રોત્સૂત્રજનક્રમો ન ચ ન ચ સ્નાત્રં રજન્યા સદા
સાધ્ના સમતાઽઽશ્રયો ન ચ ન ચ સ્ત્રીણા પ્રવેશો નિશિ ।

જાતિ-જ્ઞાતિકદાગ્રહો ન ચ ન ચ શ્રાદ્ધેષુ તામ્બૂલમિ—

ત્યાજ્ઞાઽત્રેયમનિશ્રિતે વિધિકૃતે શ્રી જૈનચૈત્યાલયે ॥

—આ અનિશ્રાએ વિધિપૂર્વક થયેલ શ્રી જૈન ચૈત્યાલયમા એવી આજ્ઞા

મેદપાટદેશાદિ પ્રાય ચેત્યવાગ્ની આચાર્યોથી વ્યાપ્ત હતા ત્યા વિહાર કર્યો ચિત્રકૃટમા અનેકને પોતાના ઉપદેશના રાગી અને ભક્ત કર્યા. ને એ વિધિચેત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી વાગ્ગડ (વાગડ)ના લોકોને પ્રતિબોધ્યા પછી ધારાનગરીમા જઈ નરવર્મ રાજની સભામા અતિમાન મેળવ્યુ ૨૫૯ તાગપુર (નાગોર)મા નેમિજિનાલયની. નરવરપુરમા વિધિચેત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી મરકોટમા વિહાર કરી ચેત્યવાસને નિવાર્યો અભયદેવ સુરિના આદેશથી દેવભદ્રાચાર્યે તેમને સુરિ પદ આપ્યુ નેથી અભય-દેવના પદધર થયા. પછી ૭ મામે ૨ ૧૧૬૭મા મ્વર્ગસ્થ થયા

૩૧૫. તેમણે મં ૧૧૨૫મા જિનચંદ્રસુરિ કૃત સંવેગર ગણાલા પોતે ગણિ (ઉપાધ્યાય) હતા ત્યાં જોધી. અને તેમના પ્રથો —સૂદ્ધમાર્થ સિદ્ધાન્ત વિચારસાર (સાધર્શતક—પી ૧, ૨૮ પ્ર જ ધ સભા), આગ-મિક વસ્તુ વિચારસાર (પરશીતિ પી ૧, ૨૭ પ્ર આ સભા), પિંડ-વિશુદ્ધિ પ્રકરણ (પી ૧, ૬૩-૧૦૧, તાડપત્ર કી. ૨, ૩૦), પૌપધ-

દે ક તેમા ઉત્સૂત જનકમ નથી, રાત્રે સ્નાત્ર-સ્નાન નથી. સાધુઓ માટે સમતાપૂર્વક રહેવાનો આશ્રય નથી, રાત્રે સ્ત્રીઓનો પ્રવેગ નથી, ભતિજાતિનો ક્ષાત્રહ નથી (ગમે તેને આવવાની છૂટ છે), ત્યા આહોને તાબલ ખાવાનું નથી

હહ ન खलु निषेध कस्यचिद् वदनादौ

શ્રુતવિધિ बहुमानी त्वत्र सर्वोधिकारी ।

त्रिचतुरजनदृष्ट्या चात्र चैत्यार्थवृद्धि—

व्ययविनिमयरक्षा चैत्यकृत्यादि कार्य ॥

—ચાહી કાઠને પણ દર્શન પૂજન કરવા માટે ના પાડવામા આવનાર નથી વળી ખૂત્રવિધિને માન આપનાર હરનાથ માણસને અહીં અવિક્ષરી તની- ગણવામા આવશે તેમજ આ દેગસન્ના દ્રવ્ય એ ત્રણ ચાર જુની નકર નીચે વ્યાપ્તે ધીરી વધાગવા ખરચવા, હેવરદેવર-ચિન્મય સ્વા મળાળી ગણવા તથા દેગસન્ના સમકાલ સ્વા દરમાગવાના આગે છે

-૫૯ ચરય પ્રી નરવર્નમ્પતિશિર ભોટીરરન્નાનર—

હ્યોતિર્જાલજલેરપુષ્પત નદા પદારવિન્દહર્ષી ॥

—તેમના સંતાનીય અભયદેવ તત્કાલ વિજય ૩૨ સ્તિ ૨ ૧૦ ૬૮

ત્યાથી રાખ ગ્રહણ કરી—રાખનો અભાવ થતા ત્યાની માત્રી લીધી તે ત્યાસુધી કે ત્યા શરીરપ્રમાણુવાળી વિગાળ ખાડ ગઇ. ૨૫૭ (મં ૧૧૬૮ આસપાસ)

૩૧૩ ૧૧ મા અને ૧૨ મા શતકની વચ્ચે થયેલ પૂર્ણતલ્લ ગચ્છના વર્ધમાનસૂરિ શિષ્ય શાંતિસૂરિએ ધનપાલ કૃત તિલકમંજરી પર ટિપ્પન, જૈનતર્કવાર્તિકવૃત્તિ, તથા ઘનદાવન કાવ્ય—ઘટખર્પર કાવ્ય—મેઘાભ્યુદય કાવ્ય—શિવભદ્ર કાવ્ય—ચન્દ્રદત્ત કાવ્ય એ નામના પાત્ર યમકમય કાવ્યોપર વૃત્તિઓ રચી. (જે ૪૩, જે. પ્ર. ૫૮-૫૯.)

૩૧૪. જિનવદ્ધભસૂરિ—કર્ણના રાજ્યમા તેઓ ગણી તરીકે થયા ને ગ્રથકર્તા તરીકે અને છેવટે આચાર્ય તરીકે સિદ્ધગજના સમયમા પ્રસિદ્ધ થયા. તેમનું સ્થાન ખરતરગચ્છના આચાર્યોમા ઘણું ઉચું છે. 'તે મૂલ ચૈત્યવાસી આસિકા નામના દુર્ગવાસી કૃત્યપુરીય જિનેશ્વર નામના સૂરિ-મહાધિપતિના શિષ્ય હતા અને તે ગુરુએ નવાગ વૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિ પાસે પાટણમા તેને શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા મોકલતા અભ્યાસમા ચૈત્યવાસ શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ આચાર રૂપે પ્રતીત થતા ચૈત્યવાસ ત્યજી શાસ્ત્રવિધિ અનુસારનો આચાર સ્વીકાર્યો અને અભયદેવસૂરિ પાસે દીક્ષા લીધી. જે ચૈત્યો બધાવ્યા તેને 'વિધિચૈત્ય' નામ આપી તેમા અમુક શાસ્ત્રવિરૂદ્ધ કાર્યો નહિ થાય એવા શ્લોકો મૂકાવ્યા. ૨૫૮

૨૫૭ જુઓ, તેમના પ્રશિષ્ય શ્રીચ દ્રસૂરિકૃત મુનિસુવ્રતચરિતની પ્રથમ કાંડે જે પોતે સમકાલીન છે અને જે પોતે નીણાવે છે કે ભક્તિથી વરા થઈ મે આમા કાંઈ પણ—થોડું પણ મૃધા ભાષણ કર્યું નથી પી ૫, ૧૩.

૨૫૮ તે પૈકી જે શ્લોક એવા છે કે—

અત્રોત્સૂત્રજનકમો ન ચ ન ચ સ્નાત્રં રજન્યા સદા
માધૂના મમતાઽઽશ્રયો ન ચ ન ચ સ્ત્રીણા પ્રવેશો નિશિ ।

જાતિ-જ્ઞાતિરુદાગ્રહો ન ચ ન ચ શ્રાદ્ધેપુ તામ્બૂલમિ—

ત્યાજ્ઞાઽન્નત્રેયમનિશ્રિતે વિવિકૃતે શ્રી જૈનચૈત્યાલયે ॥

—આ અનિશ્રાએ વિધિપૂર્વક થયેલ શ્રી જૈન ચૈત્યાલયમા એવી આજ્ઞા

મેદપાટદેશાદિ પ્રાય ચૈત્યવાગી આચાર્યોથી વ્યાપ્ત હતા ત્યા વિહાર કર્યો ચિત્રકૃતમા અનેકને પોતાના ઉપદેશના રાગી અને ભક્ત કર્યા. ને એ વિધિચૈત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી વાગ્ગડ (વાગડ)ના લોકોને પ્રતિષ્ઠાધ્યા પછી ધારાનગરીમા જઈ નરવર્મ રાજની સલામા અતિમાન મેળવ્યુ ૨૫૯ નાગપુર (નાગોર)મા તેમિજિનાલયની નરવરપુરમા વિધિચૈત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી મરકોટમા વિહાર કરી ચૈત્યવાસને નિવાર્યો અભયદેવ-સૂરિના આદેશથી દેવલદ્રાચાર્યે તેમને સૂરિ પદ આપ્યુ તેથી અભય-દેવના પદધર થયા, પછી ૭ માસે મં ૧૧૬૭મા સ્વર્ગસ્થ થયા

૩૧૫. તેમણે મં. ૧૧૨૫મા જિનચંદ્રસૂરિ કૃત સંવેગરગશાલા પોતે ગણિ (ઉપાધ્યાય) હતા ત્યાં જોધી. અને તેમના પ્રથો—સૂકમાર્થ સિદ્ધાન્ત વિચારસાર (સાધર્મશતક—પી ૧, ૨૮ પ્ર જૈ ધ સભા), આગ-મિક વસ્તુ વિચારસાર (ષડશીતિ પી ૧, ૨૭ પ્ર. આ સભા), પિંડ-વિશુદ્ધિ પ્રકરણ (પી ૧, ૬૩—૧૦૧, તાડપત્ર કી ૨, ૩૦), પૌપધ-

છે તેમા ઉત્સુત્ર જનકમ નથી, રાત્રે સ્નાત્ર-સ્નાન નથી, સાધુઓ માટે સમતાપૂર્વક રહેવાનો આશ્રય નથી, રાત્રે સ્ત્રીઓનો પ્રવેશ નથી, ભતિજાતિનો કદાચર નથી (ગમે તેને આવવાની છૂટ છે), ત્યા આદ્યોને તાબૂલ ખાવાનું નથી

इह न खलु निषेध. कस्यचिद् वंदनादौ

श्रुतविधि बहुमानी त्वत्र सर्वोधिकारी ।

त्रिचतुरजनदृष्ट्या चात्र चैत्यार्थवृद्धि—

व्ययविनिमयरक्षा चैत्यकृत्यादि कार्ये ॥

—અહીં કાઠને પાણુ ફર્શન પૂજન કરવા માટે ના પાડવામાં આવનાર નથી વળી સૂત્રવિધિને માન આપનાર હરકોઈ માણસને અહીં અધિકારી તરીકે ગણવામા આવશે તેમજ આ દેરાસરના દ્રવ્ય એ ત્રણ ચાર જણની નજર નીચે વ્યાજે ધીરી વધારવા ખરચવા, લેવડદેવડ-વિનિમય કરવા સલાખી રાખવા તથા દેરાસરના કામકાજ કરવા ફરમાવવામા આવે છે

૨૫૯ વસ્ય શ્રી નરવર્મભૂપતિશિર કોટીરરત્નાકુર—

ज्योतिर्जालजलैरपुण्यत सदा पादारविन्दद्वयी ॥

—તેમના સંતાનીય અભયદેવકૃત જયતવિજય કાવ્ય પ્રશસ્તિ સ. ૧૨૭૮ .

વિધિ પ્રકરણ, સંઘપટ્ટક (પ્ર જોડાવાલ દલમુખ), પ્રતિક્રમણ સામા-
ચારી, ધર્મશિક્ષા, ધર્મોપદેશમય દ્વાદશકુલકરૂપ પ્રકરણ, પ્રત્યોત્તર શનક,
શંગારશતક, સ્વપ્રાપ્તક વિચાર, ચિત્રકાવ્ય, મો એક મુતિ મોત્રાદિ
જોવાકે અબ્જિતશાંતિ સ્તવ, ભાવારિવારણ મોત્ર, જિનકલ્યાણક
સ્તોત્ર, જિનચરિત્રમય જિનમ્તોત્ર, મહાવીરચરિત્રમય વીરમ્તવ
(બુદ્ધ ૪ નં. ૨૫૧, બુદ્ધ નં ૬૦૬), ઋષભ-પાર્શ્વ-નેમિ-શાંતિ-
મહાવીર મોત્રાદિ છે

૩૧૬ એમ કહેવાય છે કે મં ૧૧૬૪મા આ જિનવક્ત્રલ
ગણિએ પોતાની કૃતિઓ નામે અષ્ટસપ્તનિકા, સંઘપટ્ટક, ધર્મશિક્ષા
આદિ ચિત્રકૂટ, નરવર, નાગપુર, મરુપુર આદિમા અવપ્રતિષ્ઠિત વીર-
વિધિચૈત્યોમા પ્રશસ્તિરૂપે કોતગવી આ અંધી કૃતિઓમા ચૈત્યવાસનો
નિરાસ અને વિધિમાર્ગનું પ્રતિપાદન કરેલ છે સંઘપટ્ટકમા ચૈત્ય-
વાસીના દશ દ્વારો-લક્ષણો ૨૬૦અનાવ્યા છે, તે પ્રમાણે ચાલવાથી
કદિ પણ આત્મકલ્યાણ નજ થઈ શકે, અને તે માટે તે દરેક લઈ
તેનું ખંડન કરવામા આવ્યું છે

૨૬૦ અત્રોદ્દૈશિકમોજનં જિનગૃહે વાસો વસત્યક્ષમા

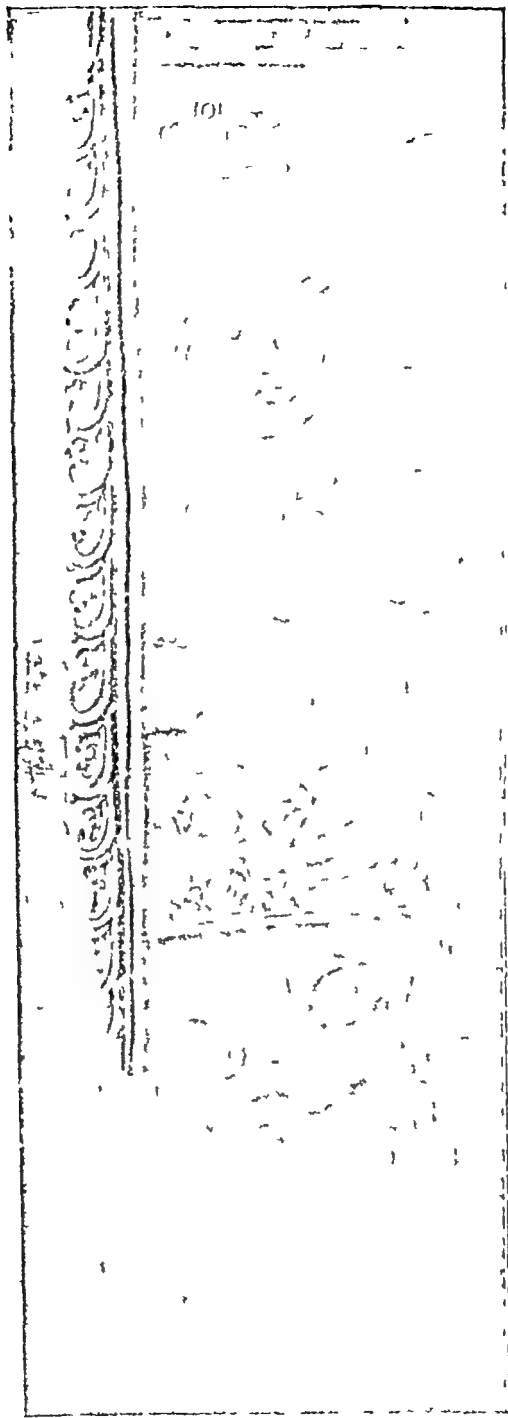
સ્વીકારોડર્યગૃહસ્યચૈત્યસદનેધ્વપ્રેક્ષિતાઘાસનમ્ ।

સાવચાચરિતાદર શ્રુતપથાવજ્ઞા ગુણિદ્વેષધી—

ર્વમ્ કર્મહરોડત્ર ચેત્ પથિ મવેન્મેરુસ્તદાડ્ઘૌ તરેત્ ॥૫॥

—(સાધુએ) (૧) પોતાને હૃદેશીને-નિમિત્તે થયેલ ભોજન જમવાથી,
(૨) જિનગૃહમા રહી વાસ કરવાથી, (૩) અન્યની વસતિ-ગૃહ પ્રત્યે અક્ષમા
રાખવાથી-તેમા જઈ રહેવામા તિરસ્કાર રાખવાથી, (૪) દ્રવ્યનો સ્વીકાર
કરવાથી, (૫) પોતપોતાના શ્રાવકો રાખવાથી, (૬) ચૈત્ય એટલે દેવમંદિરોને
પોતાના સદન-ઘર તરીકે રાખવાથી, (૭) આસનાદિનું પ્રમાર્જન નહિ કર-
વાથી, (૮) પાપવાળા આચરણનો આદર કરવાથી, (૯) શ્રુતમાર્ગની અવ-
જ્ઞાથી, (૧૦) ગુણિઓ પ્રત્યે દ્વેષ બુદ્ધિથી ઝર્મહરણ કરનારો ધર્મ થતો હોય
તો તો પછી સમુદ્રમા મેરૂ તરે ।

જે. ભ તાડપત્ર પુસ્તકના કાષ્ઠકલક પર ચિત્રિત જિનવલ્લભ મુદિ પાસે ૩૧૪-૬ પૃ. ૨૩૨
[ગાયકવાડ ઓ. સી. ' અપભ્રંશ કાવ્યત્રયી ' આદિગ્રંથલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, વડોદરાના મોજન્યથી ']

ને ભ તાડપત્ર પુસ્તકના કાષ્ઠલક પર ચિત્રિત જિનન્દ સૂરિ પાસ ૩૧૭-૩૧૮. પૃ. ૨૩૩
[ગાયકવાડ ઓ. સી 'અપભ્રંશ કાવ્યતથા' ઓરિયેન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, વડોદરાના સૌજન્યથી]

૩૧૭ જિનવલ્લભસૂરિના શિષ્ય અને પદ્મધર જિનદત્તસૂરિ થયા કે જેમણે ઘણા રજપતોને પ્રતિષ્ઠાથી નવા શ્રાવક કર્યા, તેમણે ખરતરગચ્છીય એક પ્રભાવક પુરુષ તરીકે 'દાદા' નામથી ઓળખે છે (સૂરિપદ સ. ૧૧૭૯ અને સા. ૧૨૧૧ અજમેરમા) તેમના ગ્રંથો ગણધર્મસાર્થશતક પ્રાકૃત ગાથા ૧૫૦ માં પર્વ ગણધરો-આચાર્યોના દુક વર્ણન છે (પ્ર૦ યુનિલાલ પન્નાલાલ ઝવેરી, મુળ્ય), સંદેહ દોડાવલી ગણધર્મસમ્પત્તિ સવાધિપ્તયાયિ (અમરણ) સ્તોત્ર, સુગુરપારતચ્ય, વિદ્ધન વિનાશિસ્તોત્ર, અવગ્થાકુલક, ચૈલ્યવદન કુલક (કી ૨, ન ૧૪૮) વિંશિકા આદિ પ્રાંમા રચ્યા, ને અપભ્રંશમા ત્રણ કાવ્યો નામે ચર્ચારી કે જે ચ્વગુર જિનવલ્લભસૂરિની પ્રશસા કરતું કાવ્ય છે, ઉપદેશરમાયન અને કાલમ્વરૂપકુલક રચ્યા ૨૬૧ તેમણે દેવસૂરિનું શ્વાનુશાસન સદીક ગાદ્યું (પી પ, ૨૨)

૩૧૮ જિનવલ્લભસૂરિ શિષ્ય રામદેવગણિએ પ્રાયઃ સ. ૧૧૭૩મા ચ્વગુરચિત ષડશીતિ પર ટિપ્પનક અને સત્તરી પર ટિપ્પનક રચ્યા (જે. પ્ર ૩૩, ૩૪), જિનવલ્લભ-જિનદત્તને સેવનાર તથા જિનપ્રિય (વલ્લભ)ના શિષ્ય જિનભદ્રસૂરિએ અપવર્ગનામાલા-પંચવર્ગપરિહારનામમાલા નામનો કાશગ્રંથ રચ્યો (જે. પ્ર ૬૪)

૩૧૯ જિનવલ્લભ ગુરના શાત ઉપદેશથી ધનદેવ નામના શ્રાવકે નાગપુરમા (નાગોરમા) નેમિનાથનું મંદિર કરાવ્યું હતું જિનવલ્લભના શિષ્ય જિનદત્તસૂરિ સૂરિપદ સ્વીકાર્યા પછી લગભગ વિ. મ ૧૧૭૦મા નાગપુરમા વિચર્યા હતા તે વખતે પ્રાય ઉપરોક્ત ધન-

૨૬૧ કે જે 'અપભ્રંશ કાવ્યત્રયી' એ નામથી ગા ઓ સી ન ૩૭ મા પ્રૃથ ધયેલ છે અને તેમાની સંશોધક પંડિત લાલચ દની સંસ્કૃત પ્રરતાવના જિનવલ્લભસૂરિ, જિનદત્તસૂરિ, આ ત્રણ કાવ્યો, તે પરના શીકાકારો અપભ્રંશ ભાષા વગેરે પર ઘણો પ્રકાશ પાડે છે; તેમા પરિશિષ્ટ તરીકે જિનવલ્લભકૃત મૂળ સંધપટક, જિનદત્તકૃત ગણધર સાર્થશતક અને સુગુરપારતચ્ય, દ્વિ પલ્લકૃત પદાવલી (જિનદત્તસૂરિ સ્તુતિ) આપેલ છે

દેવ શ્રાવણે તેમને આયતન, અનાયતન. વિધિ, અવિધિ વિષયને ન ચર્ચવા સૂચના કરી હતી, કે જે સૂચના તેમણે મનભેદનુ સમર્થન કરી સ્વીકારી ન હતી. એ ધનદેવ (જિનવંશલના ભક્ત)ના પુત્ર પદ્માનન્દ થયા કે જેમણે વૈરાગ્યશતક રચ્યુ. ૨૬૨

૩૨૦ સોમના પુત્ર વાગ્ભટ્ટે પાત્ર પરિચ્છેદમા વાગ્ભટ્ટાલકાર આ જયસિંહના રાજ્યમા રચ્યો ૨૬૩ (પ્ર. કા, મા ન. ૪૮) તેમા તેણે જયસિંહ રાજા મંબદી પોતે રચેલા કાવ્યોને અનેક અલકાગેના ઉદાહરણો રૂપે મૂક્યા છે. ૨૬૪

૨૬૨ પં લાલચદ ગાધીનો દ્વંડો લેખ નામે 'ઋષિ પદ્માનન્દ' જૈન ૭-૮-૧૬૨૭ પૃ. ૫૫૫ વૈરાગ્યશતક કાવ્યમાત્રા સાતમુ ગુચ્છક (નિ પ્રે)મા પ્રકટ થયું છે

૨૬૩ કોઈ ઉદ્યનમત્રિના પુત્ર વાગ્ભટ્ટ (બાહક)ને આ ગ્રંથના રચનાર માને છે વળી નેમિકુમારના પુત્ર વાગ્ભટ્ટ કે જેમણે કાવ્યાનુશાસન રચ્યું છે અને જેમણે તેમા ઉક્ત વાગ્ભટ્ટાલકારનો પણ ઉલ્લેખ કર્યો છે તે જુદા વાગ્ભટ્ટ છે તે ઉપરાંત એક ત્રીજા વાગ્ભટ્ટ છે કે જે નેમિનિર્વાણ કાવ્યના કર્તા છે.

૨૬૪. इन्द्र स एष यदि कि न सहस्रमङ्गना

लक्ष्मीपति र्यदि कथ न चतुर्भुजोऽसौ ॥

आः स्यन्दनध्वजवृत्तोऽधुरताम्रचूड

श्री कर्णदेवनृपसूनुरय रणाग्रे ॥

—સ રાયનિશ્ચયાલકાર ૫ ૪, શ્લો. ૮૧

इन्द्रेण कि यदि स कर्णनरेन्द्रसूनु—

रैरावणेन किमहो यदि तद्विपेन्द्र ।

दम्भोलिनाप्यलमलं यदि तत्प्रताप

स्वर्गोऽप्यय ननु मुधा यदि तत्पुरी सा ॥

—આક્ષેપાલકાર ૫ ૪, શ્લો. ૭૬

अणहिल्लपाटकं पुरमवनिपति कर्णदेवनृपसूनु ।

श्री कलशनामधेयः करी च रत्नानि जगतीह ॥

—અત્યુત્કૃષ્ટ સમુચ્ચયાલકાર ૫ ૪, શ્લો. ૧૩૨

૩૨૧. સિદ્ધરાજ ધણો વિદ્યાપ્રેમી હતો-પડિતોને રાજસભામાં
આપી તેમની વિદ્વતા પીછાનતો. ભારતના સર્વ પ્રદેશોમાંથી
ઘ્રોટ ઘ્રોટ પડિતો પોતાના પાડિત્યનું પ્રદર્શન કરાવવા ગૂર્જર રાજ-
ધાનીમાં અવશ્ય આવ્યા કરતા હતા ગૂર્જરપતિની વિદ્વત્સભા પણ
ભારતમાં આદર્શ ગણાતી આવી પ્રતિભાશાલી પરિપક્વો પ્રમુખ
સભ્ય-સભાપતિ કવિરાજ શ્રીપાલ હતો તે જન પોરવાડ વંશ્ય હતો
તે સિદ્ધરાજનો બાલમિત્ર-‘પ્રતિપત્ત યદુ’ હતો અને તેને તે રાજવી
‘બ્રાતા’ કહી મખોધતો. ૨૬૫ તે શ્રીપાલે એકજ દિવસમાં એક મહા
પ્રબધ-વૈગેયનપરાજય નામનો બનાવ્યો હતો તેને ‘કવિરાજ’ યા
‘કવિચક્રવર્તી’ એ નામનું બિરુદ તેની લોકોત્તર કવિત્વ શક્તિથી પ્રમત્ત
થઈ નૃપતિએ આપ્યું હતું બૃહદ્ગચ્છના સર્વદેવસૂરિ-ચંશોભદ્ર-
મુનિચંદ્રસૂરિ-અન્નિતદેવસૂરિ શિષ્ય હેમચંદ્રસૂરિએ નાભેયનેમિ
નામનું દ્વિસધાન કાવ્ય એટલે નાભેય-ઋષભનાથ અને નેમિ-

જગદાત્મકીર્તિગુપ્તં જનયન્નુદામધામદો પરિષ ।

જયતિ પ્રતાપયૂષા જયસિંહ. ક્ષમામૃદધિનાથ ॥

—અસંયુતા વૃત્તિ વર્ણ્યમક પ ૪, શ્લો. ૪૫.

અસ્ત્વસ્તુ પૌરુષગુણાજયસિંહદેવ—

પૃથ્વીપતે મૃગપતેશ્ચ સમાનભાવ ।

કિં ત્વેકત પ્રતિમદા સમર વિહાય

સઘો વિશન્તિ વનમન્યમશંકમાનાં ॥

—અનિરૂપકાલકાર પ ૪, શ્લો. ૮૫

૨૬૫ તેના સમનાલીન સોમપ્રભાચાર્ય તેના પુત્ર સિદ્ધપાલની વસ-
તિમાં રચેલા કુમારપાલપ્રતિબોધમાં પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે કે —

પ્રાગવાટાન્વયસાગરેન્દુરસમપ્રજ કૃતજ ક્ષમી

વાગ્મી સૂક્તિસુધાનિધાનમજનિ શ્રીપાલ નામા પુમાન્ ।

યં લોકોત્તરકાવ્યરંજિતમતિ સાહિત્યવિદ્યારતિ

શ્રીસિદ્ધાધિપતિ ‘કવીન્દ્ર’ इति, च ‘ब्राते’ ति च व्याहरत् ॥

નેમિનાથ જંતેને લાગુ પડતુ મહાકાવ્ય (પાટણુ ભ , કા વડો ન ૧૪૧) બનાવ્યુ હતુ તેનુ સંશોધન કવિચક્રવર્તી શ્રીપાલે કર્યુ હતુ ૨૬૬ આ શ્રીપાલે સિદ્ધરાજના સદ્ગુણિગ મગેવગ્ની, દુર્લભમગેવરતી તથા રૂપમાળાની પ્રશસ્તિઓ બનાવી હતી, અને કુમારપાલના ગાન્યમા મં. ૧૨૦૮મા આનંદપુર (વડનગર)ની વપ્ર (પ્રાકાર-ગટ)ની પ્રશસ્તિ ૨૬૭ પણ રચી હતી. આ શ્રીપાલ નેત્રગન્ય થયેલ હતો

૩૨૨ ભાગવત મપ્રદાયના કોષ દેવમોધી નામના વિદ્વાન પાટણુમા આવના તેની પામે શ્રીપાલ સાથે સિદ્ધગજ ગયો હતો અને શ્રીપાલની ચક્ષુહીનતા જોઈ તેણે મસ્કરી કરતા શ્રીપાલે તેનો ગર્વ પોતાની વિદ્વતાથી ઉતાર્યો હતો આ દેવમોધીને દેવસૂરિએ વાદ-વિવાદમા જીત્યા હતા

૩૨૩ આ સમયમા પ્રાય મં ૧૧૬૦મા ચૈ-(૫જી) ખડિ-દત્તગચ્છના ભાવદેવસૂરિના શિષ્ય વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય વીરાચાર્ય તથા તેની સાથે સિદ્ધગજને મિત્રતા હતી તે રાજ્યએ નર્મવચનોમા કહ્યું ‘અમો રાજના આશ્રયથી આપનુ તેજ છે’ સૂરિએ જણાવ્યુ ‘સ્વપ્રજા ભાગ્યથી વિસ્તરે છે’ રાજ્યએ વિશેષમા કહી નાખ્યુ ‘મારી સભા છોડી વિદેશ કરતા અન્ય ભિક્ષુની માફક અનાથના સમજાશે’

૨૬૬ એકાહનિષ્પન્નમહાપ્રવન્વ શ્રીસિદ્ધરાજપ્રતિપન્નવન્ધુ ।

શ્રીપાલ નામા કવિચક્રવર્તી સુધીરિમ શોવિતવાન્ પ્રવન્વમ્ ॥

—હેમચ દ્રઢત નાભેયનેમિ કાવ્ય (કા વડો ન ૧૧૧).

૨૬૭ જુઓ નિર્ણયસાગર ગ્રેસ મુદ્રિત પ્રાચીન લેખમાત્રા પ્રથમ ભાગ (કાવ્યમાત્રા નં ૩૪) લેખ ન. ૪૫ તેમા પોતાને માટે એટલુજ જણાવે છે કે —

એકાહનિષ્પન્નમહાપ્રવન્વ શ્રીસિદ્ધરાજપ્રતિપન્નવન્ધુ ।

શ્રીપાલ નામા કવિચક્રવર્તા પ્રગસ્તિમેતામકરોત્પ્રગસ્તામ્ ॥

સવત્ ૧૨૦૮ વર્ષે આદિન શુદિ (૨) ગુરૂં લિખિત નાગરબ્રાહ્મણ પઠિત વાલળેન ॥

આચાર્યે તેથી જણાવી દીધું કે અમુક દિવસો પછી પોતે વિહાર કરશે, એટલે સિદ્ધરાજે પોતાના માણસોથી નગરના દરવાજા ગેધ્યાબંધ કર્યા પરંતુ આચાર્ય તો વિદ્યાખળથી નિકળી પદ્મીપુર પહોંચ્યા. ત્યાંથી વિહાર કરી મહાભોધ પુરમાં બૌદ્ધોને જીતી ગોપાલગિરિ (ગ્વાલિયર)માં આવતા ત્યાંના રાજાએ પણ સમાન આપ્યું, અને પરવાદીઓના પર વિજય મેળવતા ત્યાંના ભૂપતિએ જત્રયામર યુગ્માદિ રાજચિન્હો આપ્યા નાગપુર (નાગોર)માં પ્રભાવના કરી સિદ્ધરાજે બોલાવ્યા એટલે પુનઃ પાટણ આવવા પ્રયાણ કર્યું ચારણ આવ્ય ત્યારે પાટણમાં સાખ્યવાદી વાદિર્સિંહ આવ્યો—આ વખતે કુર્ણુમહારાજના બાલમિત્ર ગોવિંદાચાર્ય કે જે વીરાચાર્યના કલાગુરુ થાય તેમને સિદ્ધરાજે પૂછતા તેમણે જણાવ્યું કે તેના પર તો વીરાચાર્ય આવી વિજય મેળવશે. અને બીજે દિને આવી ગોવિંદસ્રરિ સહિત રાજસભામાં વીરાચાર્યે વિજય મેળવ્યો. આ વાદ વખતે શ્રીપાલ ‘કર્વીદ્ર’ હતા. જયયાત્રા કરી સિદ્ધરાજ આવતા સમસ્યા પૂરી રાજાએ જયપતાકા આપી તે ભાવાચાર્ય-ચૈત્યની પતાકા થઇ દિગ્બરાચાર્ય કમલકીર્તિ નામના વાદી સાથે સ્ત્રીનિવાર્ણનિષેધનો વિગેધ કરી તેના પર રાજસભામાં જય મેળવ્યો (જુઓ પ્રભાવકચરિત શ્રી વીરપ્રબંધ પૃ ૨૭૩-૨૭૭)^{૨૬૮}

૩૨૪. પ્રખ્યાત નવાગીવૃત્તિકાર અભયદેવસ્રરિના શિષ્ય પ્રસન્નચંદ્રસ્રરિના શિષ્ય દેવલદ્રસ્રરિ થયા. તેમણે સંવેગર ગ શાલા, આરાહણાસત્થ (આરાધના શાસ્ત્ર), વીરચરિય અને કહારચણકોસ (કથારત્નકોશ) (સં ૧૧૫૮માં ભરચમા—પી ૩, ૧૩૪) રચ્યા તેમણે વળી તે ‘સુવર્ણકુટથી મહિન થયેલા મુનિમુવ્રત અને વીર પ્રભુના મદિગેથી રમણીય એવા ભરચમા’ આગ્રદત્તના મદિરમાં રહી સં. ૧૧૬૫ (વસુરસ ૩૬ વર્ષમાં) પ્રાકૃતમાં પાર્શ્વનાથ ચરિત રચ્યું, કે જેનો પ્રથમાદર્શ અમલચંદ્ર ગણિએ લખ્યો (પી. ૩, ૬૪)

૩૨૫. સં. ૧૧૬૯માં ચંદ્રગચ્છ યા સરવાલ ગચ્છના ઇશ્વરગણિના શિષ્ય વીરગણિએ દ્વિપ્રદ (દાહોદ)માં ૭૬૯૧ શ્લોક પ્રમાણ પિંડનિયુક્તિ પરની વૃત્તિ રચી તેમના ગુરુભાઈઓ મહેન્દ્રસ્રરિ, પા-

૨૬૮ રાજા શ્રી સિદ્ધરાજસ્તાન મિત્રત્વે સ્થાપયન્ ગુણે । વગેરે.

શ્વદેવગણિ અને દેવચંદ્રગણિ હતા તે તેમા આધ્યાત્મ હતા આ વૃત્તિ નેમિચંદ્રસૂરિએ તથા જિનદત્તસૂરિએ અણુહિદ્વવાડમા સજોધી હતી (કા. છાણી, તાડપત્ર કી. ૨ ૨૬) કર્તો પોતાની પર્વાવસ્થા એ પ્રમાણે આપે છે કે—લાટદેશના વટપદકપુરમા ભિદ્વવાલ અને ધર્કટ વંશમા નિર્મલ એવા શ્રેષ્ઠ વર્ધમાન અને શ્રમિતિ (શ્રીમતિ) ના વસત નામે પુત્ર દીક્ષા લીધી, ને તે સમુદ્યોપસૂગિ થયા—અપગ્નામ વીરગણિ થયા

૩૨૬. નવાગી વૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિના શિષ્ય વર્ધમાનસૂરિએ ખંભાતમા આદિનાથ—ઋષભદેવ ચરિત્ર સ. ૧૧૬૦ મા રચ્યુ (પી. ૫, ૮૧, કા. છાણી) તથા ધર્મકરડક નામનો અથ સવૃત્તિ સ. ૧૧૭૨ મા રચ્યો કે જે પાર્શ્વચંદ્ર ઉપાધ્યાય અને અશોકચંદ્રગણિએ શોધ્યો. તેમા નેમિચંદ્ર અને ધનેશ્વરનો ઉલ્લેખ છે (કા. છાણી)

૩૨૭. સં. ૧૧૬૦ મા પ્રખ્યાત હેમચંદ્રસૂરિના ગુરૂ દેવચંદ્રસૂરિએ ખંભાતમા શાંતિનાથ ચરિત્ર પ્રાકૃતમા ગદ્યપદ્યમય રચ્યુ તેમા અપભ્રંશ ભાષા પણ વપરાયેલી છે. તેની તાડપત્રની પ્રત પાટણુ ભડારમા છે (પી ૫, ૭૩ તથા પી ૪, ૧૦). તે ઉપરાત પોતાના પ્રગુરૂ પ્રદ્યુમ્ન સૂરિકૃત મૂલશુદ્ધિ—અપરનામ સ્થાનકાનિ પંચ દીકા—સ્થાનકવૃત્તિ રચી (પી ૫, ૧૬૫) વીરાત ૧૬૩૧ (સ. ૧૧૬૧) મા ચંદ્રકુલના પૃહ્લ ગચ્છના નેમિચંદ્ર શિષ્ય શાન્તિસૂરિએ સ્વશિષ્ય મુનિચંદ્ર માટે પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર રચ્યુ. (કા. છાણી, જે. પ્ર ૪૬). આ શાન્તિસૂરિએ સિદ્ધનામના આવકે બધાવેલા નેમિચૈત્યમા પોતાની પાટે આઠ આચાર્યો નામે મહેન્દ્ર, વિજયસિંહ, દેવેન્દ્રચંદ્ર, પદ્મદેવ, પૂર્ણચંદ્ર, જયદેવ, હેમપ્રભ અને જિનેશ્વર સ્થાપ્યા અને પોતાનો ગચ્છ પિપ્પલગચ્છ પ્રસિદ્ધ કર્યો તે શાન્તિસૂરિની પ્રજને ચક્રેશ્વરી દેવીએ પોષી હતી—પુષ્ટ કરી અને જેની વાણીવડે સિદ્ધ (ઉક્ત આવક) નમસ્કાર કરવા યોગ્ય થયો હતો ૨૬૯

૨૬૯ ચક્રેશ્વરી યસ્ય પુપોષ પૂજા સિદ્ધોઽભવદ્ યસ્ય ગિરા નમસ્ય ।
જુઓ તેની પરપરામા થયેલ ધર્મપ્રભસૂરિકૃત ૧૮ શ્લોકની તાડપત્રપરની

ધર્મરત્નલઘુવૃત્તિના રચનાર શાંતિસૂરિ પણ પ્રાય આ હોય શકે (કે જેની સં ૧૨૭૧ ની તાડપત્રની પ્રત મળે છે પી ૫, ૧૩૨)-
જે. પ્ર ૪૬

૩૨૮. સં ૧૧૬૨ માં વીગ્યદ્રસૂરિ શિષ્ય દેવસૂરિએ ૩૩૪ પ્રાકૃત ગાથામાં જીવાનુશાસન અને તે પર સ્વોપનવૃત્તિ રચ્યા કે જે વૃત્તિને નેમિચંદ્રે અણુહિલ્લવાડમાં જયસિંહ રાજ્યમાં શોધી. (કા. વડો. નં ૧૮૪) અને જે મૂલ ગ્રંથને 'સમગૃહનિવાસી' જિનદત્તસૂરિએ શોધી નિર્દોષ કર્યું (પી.૫,૨૨,)

૩૨૯ ચદ્રગચ્છના-પૌર્ણિમિક ગચ્છ સ્થાપક ચન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય ધર્મઘોષ સૂરિની પ્રશસા ગૂજરાત જયસિંહદેવે કરી હતી. ૨૭૦ તેમણે શાબ્દસિદ્ધિ નામનું વ્યાકરણ રચ્યું અને મહારિષિ કુલક-ઋષિ-મહાલ સ્તવન રચ્યું (પી ૧,૬૩, પી ૩,૨૮, જેસ. પ્ર ૪૪, વે. નં ૧૭૯૭) તેમના એક શિષ્ય સમુદ્રઘોષને પોતે પદ આપ્યું કે જેમણે માલવમાં વિશિષ્ટ તર્કવિદ્યાની નિપુણતા ખતાવી હતી, તથા ધારામાં

શુરસ્તુતિ પી ૫, ૧૨૫-૨૭ કે જેમાં પરપરા એ આપી છે કે ઉક્ત વિજય-સિંહ-દેવભદ્ર-ધર્મઘોષ-સીલભદ્ર અને પરિપૂર્ણદેવ-વિજયસેન ધર્મદેવ-ધર્મચંદ્ર-ધર્મગત-ધર્મતિલક-ધર્મસિંહ-ધર્મપ્રભસૂરિ

૨૭૦ સૂરિ શ્રી ધર્મઘોષોડમૂત્તપદ્રે દેવતાકૃતિઃ ।

સિદ્ધરાજસ્તુત કર્તા સ્વમૂર્તે સૂરિવિંશતે ॥

નિષ્ઠામતીતવિષયામપિ વર્તમાને વ્યુત્પાદયન્વિરચયન્ગુણવત્સુ વૃદ્ધિમ્ ।

સૂત્રાર્થયુક્તિકલનાસુ વિશુદ્ધવૃદ્ધિ ર્યં શબ્દમિદ્ધિમકરોદપરપ્રકાશ ॥

—સં ૧૨૨૫ મુનિરત્નસૂરિ-અમમચરિત્ર પી ૩, ૬૫.

શ્રી ચન્દ્રપ્રભસૂરિપદ્ધતિલકો નિર્ગ્રન્થચૂડામણિ-

જેજે શ્રીજયસિંહમૂપતિનુત શ્રી ધર્મઘોષપ્રમુ ॥

—સં ૧૨૪૩ હેમપ્રભસૂરિ-પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલાવૃત્તિ પ્રશસ્તિ.

યત્પાદપદ્મે કલહંસલીલા દર્શૌ નૃપ શ્રી જયસિંહદેવ ॥

—સં. ૧૨૯૬, તિલકાચાર્ય-આવશ્યકલઘુવૃત્તિ.

વળી જુઓ તેના સત્તાનીય હેમપ્રભસૂરિના સં. ૧૩૭૨ માં રચેલા પુંડરીક ચરિત્રની પ્રશસ્તિ શ્લોક ૮૪

નરવર્મરાજ, ગોહદ (ગોધરા) ના રાજા અને ગૂર્જરપુરમાં સિદ્ધ-
રાજની રાજસભામાં પોતાની પ્રતિભા અનાવી હતી ૨૭૧

૩૩૦. ચદ્રગચ્છમાં વિજયસિંહસરિ થયા કે જોગોને ચદ્રા-
વતીમાં નવગૃહચૈત્યમાં રહી ઉપદેશમાદાની વૃત્તિની વ્યાખ્યા કરતા
ચૈત્યવાસનો વિગાગ આવ્યો અને તેઓ ઉપર્યુકત ચંદ્રપ્રભસરિ પામે
રહી પૌર્ણમિક પક્ષના આશ્રિત થયા ૨૭૦

૩૩૧. ઉપદેશગચ્છના ચશોદેવસરિ થયા તે પણ વિકાન ગ્રથ-
કાર હતા તેઓ દેવગુપ્ત-કક-સિદ્ધ-દેવગુપ્તસરિના શિષ્ય હતા
તેમનું પૂર્વાનામ ધનદેવ હતું ઉપાધ્યાય પદ પ્રાપ્ત થતા ચશોદેવ
નામ થયું. તેમણે સ. ૧૧૬૫ માં પાટણમાં ઉપદેશીય વીરજિન-
મંદિરમાં દેવગુપ્તસરિકૃત નવપદ પ્રકરણ પરની વૃત્તિ પર બૃહદ્
વૃત્તિ (જે ન. ૫૬, પી. ૫, ૪૦) અને સ. ૧૧૭૪ માં પાટણમાં નવનત્વ
પ્રકરણ પર વૃત્તિ રચી અને આશાવલ્લીપુરિમાં આરંભી અણહિલ-
વાડમાં સં. ૧૧૭૮ માં પ્રાકૃતમાં ચંદ્રપ્રભ ચરિત્ર પૂર્ણ કર્યું તેમણે
પોતાના ગુરુભાઈ સિદ્ધસરિ (સ. ૧૧૯૨ માં દ્વેત્રસમાસવૃત્તિના કર્તા)
ને પોતે શાસ્ત્રાર્થ શિખવ્યા હતા. (જુઓ જે પ્ર પૂ. ૩૯ અને ૪૮).
સ. ૧૧૬૬ માં વિનયચદ્ર નામના કર્તાએ કથાનક કોશ રચ્યો.
(પા. સૂચિ નં ૫૪)

૨૭૧ યો માલવોપાત્તવિશિષ્ટતર્ક વિદ્યાનવદ્યો પ્રશમપ્રવાન ।

વિદ્વજ્જનાલિખિતપાદપદ્ય કેપા ન વિદ્યાગુરુતામવત્ ॥

ધારાયા નરવર્મદેવનૃપતિ શ્રી ગોદૃદક્ષમાપતિ

શ્રીમત્ સિદ્ધપતિ ચ ગુર્જરપુરે વિદ્વજ્જને સાક્ષિણિ ।

સ્વૈર્યો રજયતિ સ્મ સદ્ગુણગણૈર્વિદ્યામવિદ્યાશયો

લલિધ પ્રાક્તનગૌતમાદિગણમૃત્ સવાદિનીર્દારયન્ ॥

—મુનિરત્ન—અમમયરિત્ર પી ૩, ૯૫.

૨૭૨ જુઓ તેમની વશ પરંપરામાં થયેલ અજિતપ્રભસરિએ સ
૧૩૦૭ માં રચેલા શાંતિનાથચરિતની પ્રશસ્તિ.

પ્રકરણ ૩ જી.

સિદ્ધરાજ જયસિંહનો સમય—[આગ્ર]

અ ૧૦૫૦-૧૦૬૯

શ્રિય દિશતુ વો દેવઃ શ્રી નામેયજિન સદા ।

મોક્ષમાર્ગ સતા વ્રૂતે યદાગમપદાવલી ॥

—જેમના આગમની પદાવલી સતપુરુષોને મોક્ષમાર્ગ કથે છે તે શ્રી નામેય (ઋપભદ્રેવ) જિનદેવ અમને સદા શ્રીપ્રત્યે દાખવે।

—વાગભટ્ટાલકાર.

તિરિ સિદ્ધરાજ ! સચ્ચ સાહસરસિક તિ કિત્તળં તુજ્ઞ ।

વહમણ્ણહા મણ મહ પહન્તમઅણત્યમક્કમસિ ॥

—હે શ્રી સિદ્ધરાજ ! તુ સાહસરસિક છે એવું તારૂં કીર્તન સત્ય છે, અન્યથા—તેમ ન હોય તો જ્યાં મદનાસ્ત્રો પડે છે એવા મારા મનપર કઈ રીતે તુ આક્રમણ કરી શકે?—વાગભટ્ટાલકાર-વૃત્તિ પૃ ૧૫

૩૩૨ મુનિયંદ્રસૂરિ^{૨૭૩}—તેઓ બૃહદ્ (૫૩) ગચ્છના સર્વ-દેવસરિના શિષ્યો યજ્ઞભદ્ર અને નેમિયદ્રના શિષ્ય થાય એટલે પ્રાયઃ દીક્ષાગુરૂ યજ્ઞભદ્ર હશે, જ્યારે નેમિયદ્રસૂરિએ તેમને આચાર્ય પદવી આપી હતી તેમના વિદ્યાગુરૂ વિનયચદ્ર પાંકડે હતા, વળી તેમણે બાલકુમારપણે દીક્ષા લઈ અખડ બ્રહ્મચર્ય પાળ્યું હતું. તેઓ પડિત

૨૭૩ જીઓ પ. બહેચરદાસનો લેખ ‘શ્રી મુનિયદ્રસૂરિ’ અને વાદિદેવ સૂરિદ્વિત ‘શ્રી મુનિયદ્ર ગુરુસ્તુતિ’ અપભ્રંશમાં પ્ર જૈન શ્લોકો હેરલ્ડ પુ ૧૩ અં ૯ થી ૧૧ પૃ ૩૨૪ થી ૩૩૫ દેવેન્દ્ર નરકેન્દ્ર પ્રકરણ વૃત્તિની પ્રસ્તાવના પ્ર૦ જૈન આ૦ સમા મુનિમુદ્રસૂરિદ્વિત ગુર્વાવલી, પ્રભાવક ચરિતમા વાદિદેવસૂરિ પ્રબધ વગેરે

તથા વાદી હોવા ઉપરાંત ઉગ્ર તપશ્વી હતા અને સૌત્રીર (કાચ) પીને જ રહેતા એટલે 'સૌત્રીગપાત્રી' કહેવાયા તેમની આજ્ઞામા પાત્રસો શ્રમણો હતા અને અનેક સાધ્વીઓ હતી તેમણે ગૂજરાત, લાટદેશ, નાગપુર આદિમા વિદ્યાર કર્યો હતો પાટણમા મુખ્યપણે રહ્યા હશે ત્યાજ મ ૧૧૭૮મા ગ્વર્ગપાસ કર્યો.

૩૩૩ તેમણે (૧) સ. ૧૧૬૮મા પાટણમા સોલકની વસતિમા ચિર-તનાચાર્યના રચેલા કહેવાતા દેવેન્દ્રનગ્દેન્દ્ર પ્રકરણ પર વૃત્તિ ગ્રંથી આ મૂળ પ્રકરણ નદીસૂત્રમા ઉદ્દેષ્યેષ્ણ વિમાન પ્રજ્ઞપિ-નરક વિભક્તિ આદિ પ્રકીર્ણકોના ઉદ્ધારરૂપે ગ્રંથાયેલ છે આ વૃત્તિ ચક્રેશ્વરમૂર્તિઆદિ વિદ્વાનો દ્વારા વિશોધન કરી પ્રમાણિત કરાવી હતી (ભા ૪, કી ૩ ન. ૧૭૮ પ્ર. જૈન આ. સભા), (૨) મ. ૧૧૭૦મા સૂક્ષ્માર્થ સાર્થશતક ચૂર્ણિ (સૂક્ષ્માર્થવિચારસાર ચૂર્ણિ), (૩) સં. ૧૧૭૧મા હારિભદ્રીય અનુકાન-જયપતાકાવૃત્તિ પર ટિપ્પન (જે. ૩૬), (૪) મ ૧૧૭૪મા હારિભદ્રીય ઉપદેશપદ પર વૃત્તિ (કે જે નાગપુર-નાગોરમા આરભી પાટણમા પૂરી કરી અને જેમા તેમના ગિષ્ય રામચદ્ર એટલે વાદિ દેવમૂર્તિએ સહાય આપી) તથા હરિભદ્રમૂર્તિના બીજા ત્રથો નામે (૫) લલિત વિસ્તાર પર પંજિકા (તાડપત્ર કી ૨, ૨૧, વેન ૧૬૫૩), અને (૬) ધર્મખિદ્ધ પર વૃત્તિ (કે જેની મં ૧૧૮૧ની તાડપત્રની પ્રત મળે છે પી ૩, ૫૪, ગૂ ભા સહિત પ્રાં જૈન આ. સભા) રચી છે-તદુપરાંત કર્મપ્રકૃતિ પર ટિપ્પન રચ્યુ છે આમ કુલે ૭ કીકાઓ રચી.

૩૩૪ તેમના અવતંત્ર ત્રથો લગભગ વીમેક દ્વેકા દ્વેકા છે તે મુખ્યત્વે જૈન તત્ત્વ-આચાર અને ઉપદેશને લગતા છે. તેના નામ - ૧ અંગુલસમ્પતિ, ૨ આવશ્યક (પાક્ષિક)સમ્પતિ, ૩ વનસ્પતિ-સમ્પતિકા (વે નં. ૧૬૫૪), ૪ ગાથાકોષ, ૫ અનુશાસનાકુશ કુલક, ૬-૭ ઉપદેશામૃત કુલક પહેલુ અને બીજી, ૮ ઉપદેશપચાશિકા, ૯-૧૦ ધર્મોપદેશ કુલક પહેલુ અને બીજી, ૧૧ પ્રાભાતિક સ્તુતિ (મંસ્કૃત), ૧૨ મોક્ષોપદેશ પચાશિકા, ૧૩ રત્નત્રય કુલક, પ્રાં (પી ૧, ૬૦), ૧૪ શોકદુઃખઉપદેશ કુલક, ૧૫ સમ્યકત્વોત્પાત્તવિધિ, ૧૬

સામાન્યગુણોપદેશ કુલક, ૧૭ હિનોપદેશ કુલક, ૧૪ કાલગતક, ૧૯ મહાવિચાર કુલક અને ૨૦ કાલગ વર્ગ (લી) તેમણે નૈપધકાચ્ચ પર ૧૨૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ ટીકા ગ્ચી હતી એવો ઉલ્લેખ સાપડે છે ૨૭૪

૩૩૫ ચદ્રકુલના શીલભદ્રગરિના શિષ્ય ધનેશ્વરચરિના શિષ્ય શ્રીચદ્રમરિ થયા. આ ચરિતુ નામ સામાન્ય અવશ્યામા પૂર્વે પાર્થ-દેવગણિ હતુ. તેમણે સ. ૧૧૬૯ મા ઔદ્યાચાર્ય દ્વિત્વાગતા ન્યાય-પ્રવેશક નામના ઔદ્ધ ન્યાયગ્રંથ પગ્ની હરિભદ્રમરિ (પહેલા)ની વૃત્તિ ૫૦ પંજિકા ગ્ચી (પી ૧, ૮૧, પ્ર ગા ઓ ગી) સ. ૧૧૭૧ મા ચ્ચગુરુ ધનેશ્વરચરિએ રચેલી જિનવલ્લભચરિના સૂક્ષ્મમાર્થવિચારસાર-સાર્થશતક પરની વૃત્તિમા સહાયતા આપી સ. ૧૧૭૩મા જિનદાસ મહત્તગ્ની નિશીથચરિણિ ૫૦ 'વિશોદેશક વ્યાખ્યા' રચી. તેમણે કુમા-ગ્પાલના રાજ્યમા સ. ૧૨૨૨ના ચેત્ર શુદ્ધ ૧૦ મીએ ૨૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ શ્રાવકપ્રતિક્રમણુ સત્ર વૃત્તિ ૨૭૫ (જે ૬, પી, ૧, ૩, પી; ૩, અગ્રેજી પ્રં ૧૪) નન્દીટીકાદુર્ગપદ્ય્યાખ્યા (સં. ૧૨૨૬ની પ્રત જે લ મા છે જે. ૬, પી ૫, ૨૦૨), સ. ૧૨૨૭ મા ૧૧૨૦ શ્લોક પ્રમાણુ જીનકલ્પ ગૃહચરિણિ વ્યાખ્યા, સ. ૧૨૨૮ મા નિરયા-વલી (પાચે ઉપાગ) પર વૃત્તિ અને તે ઉપરાત પંપ૦ શ્લોક પ્રમાણુ ચૈત્યવન્દનમત્ર વૃત્તિ, પ્રતિષ્ઠાકલ્પ, સર્વસિદ્ધાન્તવિપમપદપર્યાય, મુખ્યબોધા સામાચારી (કે જેમા ગૃહસ્થો અને સાધુઓના અનુષ્ઠાનોની

૨૭૪ આવો ઉલ્લેખ એક યાત્રીમા મળ્યો છે આવો ઉલ્લેખ કે આ ટીકા બીજે ક્યાય ઉપલબ્ધ નથી નૈપધકાચ્ચના કર્તાના સમય પરત્વે વિદ્વા-નોમા જે ઘણા લાખા સમયથી મનભેદ ચાલ્યો આવે છે, તેનો નિર્ણય, ન્દાચિન્ આ ટીકા ઉપલબ્ધ થવાથી થઈ શકે.—શ્રી જિનવિજય પુરાતત્ત્વ ૨, પૃ ૪૨૦

૨૭૫ કરતચનમૂર્ચવર્ષે પ્રાત પુષ્પાર્ક મહુસ્તિનદશમ્યામ્ ।

વૃત્તિરોગેનવમર્થો નમર્થિતા પ્રકૃતવૃત્તિરિયમ્ ॥

—પી ૩ અગ્રેજી પ્ર પૃ ૧૪.

તથા વાદી હોવા ઉપરાંત ઉગ્ર તપસ્વી હતા અને સૌવીર (કાછ) પીને જ રહેતા એટલે ‘સૌવીરપાત્રી’ કહેવાયા તેમની આજ્ઞામા પાત્રસો શ્રમણો હતા અને અનેક સાધ્વીઓ હતી તેમણે ગૂજરાત, લાટદેશ, નાગપુર આદિમા વિહાર કર્યો હતો પાટણમા મુખ્યપણે રહ્યા હશે. ત્યાજ મ ૧૧૭૮મા સ્વર્ગપાસ કર્યો.

૩૩૩ તેમણે (૧) મ. ૧૧૬૮મા પાટણમા સોલકની વસનિમા ચિત્ર-તનાચાર્યના રચેલા કહેવાના દેવેન્દ્રનગ્દેન્દ્ર પ્રકરણ પગ વૃત્તિ ગ્રંથી આ મૂળ પ્રકરણ નદીમૂત્રમા ઉદ્દેષ્યેષ્વ વિમાન પ્રજમિ-નરક વિભક્તિ આદિ પ્રકીર્ણકોના ઉદ્ધારરૂપે ગ્યાયેષ્વ છે આ વૃત્તિ ચક્રેશ્વરચૂરિઆદિ વિદાનો દ્વારા વિશેષધન કરી પ્રમાણિત કરાવી હતી. (ભા ૪, કી ૩ ન. ૧૭૮ પ્ર. જૈન આ. સભા), (૨) મ. ૧૧૭૦મા સૂક્ષ્માર્થ સાર્ધશતક ચૂર્ણિ (સૂક્ષ્માર્થવિચારસાર ચૂર્ણિ), (૩) મ. ૧૧૭૧મા હારિભદ્રીય અનુકેતન-જયપતાકાવૃત્તિ પર ટિપ્પન (જે. ૩૬), (૪) મ ૧૧૭૪મા હારિભદ્રીય ઉપદેશપદ પર વૃત્તિ (કે જે નાગપુર-નાગોરમા આરભી પાટણમા પૂરી કરી અને જેમા તેમના શિષ્ય રામચદ્ર એટલે વાદિ દેવસૂરિએ સહાય આપી) તથા હરિભદ્રસરિના બીજા ગ્રંથો નામે (૫) લલિત વિસ્તર પગ પંજિકા (તાડપત્ર કી ૨, ૨૧, વેન ૧૬૫૩), અને (૬) ધર્મમિદુ પગ વૃત્તિ (કે જેની મ ૧૧૮૧ની તાડપત્રની પ્રત મળે છે પી ૩, ૫૪, ગૂ ભા સહિત પ્રાં જેન આ સભા) રચી છે-તદુપરાંત કર્મપ્રકૃતિ પર ટિપ્પન રચ્યુ છે આમ કુલે ૭ કીકાઓ રચી.

૩૩૪ તેમના સ્વતંત્ર ગ્રંથો લગભગ વીમેક ટૂંકા ટૂંકા છે તે મુખ્યત્વે જૈન તત્ત્વ-આચાર અને ઉપદેશને લગતા છે તેના નામ - ૧ અંગુલસમ્પતિ, ૨ આવશ્યક (પાલિક)મ્પતિ, ૩ વનમ્પતિ-સમ્પતિકા (વે નં. ૧૬૫૪), ૪ ગાથાકોષ, ૫ અનુશાસનાકુળ કુલક, ૬-૭ ઉપદેશામૃત કુલક પહેલુ અને બીજી, ૮ ઉપદેશપચાશિકા, ૯-૧૦ ધર્મોપદેશ કુલક પહેલુ અને બીજી, ૧૧ પ્રાભાતિક મ્તુનિ (મંસ્કૃત), ૧૨ મોક્ષોપદેશ પચાશિકા, ૧૩ રત્નત્રય કુલક, પ્રાં (પી. ૧, ૬૦), ૧૪ જોકડગઉપદેશ કુલક, ૧૫ મમ્પકત્વોત્પાદવિધિ, ૧૬

સામાન્યગુણોપદેશ કુલક, ૧૭ હિતોપદેશ કુલક, ૧૮ કાલશતક, ૧૯ મહાવિચાર કુલક અને ૨૦ કાલગ વર્ગ (લી) તેમણે નૈપધકાવ્ય પર ૧૨૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ ટીકા ગ્રંથી હતી એવો ઉલ્લેખ સાપડે છે ૨૭૪

૩૩૫ ચંદ્રકલના શીલભદ્રમરિના શિષ્ય ધનેશ્વરમરિના શિષ્ય શ્રીચંદ્રમરિ યથા આ મરિતુ નામ સામાન્ય અવસ્થામાં પૂર્વે પાર્થ-
દેવગણિ હતુ. તેમણે સ. ૧૧૬૯ માં બૌદ્ધાચાર્ય દિહનાગના ન્યાય-
પ્રવેશક નામના બૌદ્ધ ન્યાયગ્રંથ પરની હરિભદ્રમરિ (પહેલા)ની વૃત્તિ
પર પંજિકા ગ્રંથી (પી ૧, ૮૧, પ્ર ગા ઓ ગી) મ. ૧૧૭૧ માં
સ્વગુરુ ધનેશ્વરમુનિએ રચેલી જિનવલ્લભમગ્નિના સૂક્ષ્મમાર્થવિચારસાર-
સાધર્મગતક પરની વૃત્તિમાં સહાયતા આપી. સ. ૧૧૭૩માં જિનદાસ
મહત્તની નિશીથચૂર્ણિ પર 'વિશોદેશક વ્યાખ્યા' રચી. તેમણે કુમા-
ગ્પાલના ગાન્યમાં સ. ૧૨૨૨ના ચેત્ર શુદ્ધ ૧૦ મીએ ૨૦૦૦ શ્લોક
પ્રમાણુ આવકપ્રતિક્રમણ સત્ર વૃત્તિ^{૨૭૫} (જે ૬, પી, ૧, ૩, પી;
૩, અગ્રેજી પ્રં ૧૪) ન-દીટીકાદુર્ગપદવ્યાખ્યા (મ. ૧૨૨૬ની
પ્રત જે ભં. મા છે જે ૬, પી ૫, ૨૦૨), સ. ૧૨૨૭ માં ૧૧૨૦
શ્લોક પ્રમાણુ જનકલ્પ જૂલુચૂર્ણિ વ્યાખ્યા, સ. ૧૨૨૮ માં નિરયા-
વલી (પાચે ઉપાગ) પર વૃત્તિ અને તે ઉપરાત પંપ૦ શ્લોક પ્રમાણુ
ચૈત્યવન્દનમુત્ર વૃત્તિ, પ્રતિષ્ઠાકલ્પ, સર્વમિદ્ધાન્તવિપમપદપર્યાય,
મુખ્યબોધા સામાચારી (કે જેમાં ગૃહસ્થો અને સાધુઓના અનુષ્ઠાનોની

૨૭૪ આવો ઉલ્લેખ એક યાદીમાં મળ્યો છે આવો ઉલ્લેખ કે આ
ટીકા ખીજે કયાય ઉપલબ્ધ નથી નૈપધકાવ્યના કર્તાના સમય પરત્વે વિદ્વા-
નોમાં જે ઘણા લાખા સમયથી મનભેદ ચાલ્યો આવે છે, તેનો નિઝલ,
-દાચિન આ ટીકા ઉપલબ્ધ થનાથી થઈ શકે —ની જિનવિજય પુરાનત્ત
૨, પૃ ૪૦૦

૨૭૫ કરનચનસૂર્યવર્ષે પ્રાત પુષ્પાર્ક મથુસિતદશમ્યામ્ ।

દૃતિયોગેનવમર્થો મમાર્થિતા પ્રકૃતવૃત્તિરિયમ્ ॥

—પી ૩ અગ્રેજી પ્ર પૃ ૧૪.

વિધિ સિદ્ધાન્તમાથી ઉદ્ધરી છે, પ્ર દે. લા.) આદિ અનેક ગ્રંથો ગ્યા છે (જે. પ્ર. ૨૧) ભગ્યાદુ કૃત ઉપસંગહગ્નોત્ર પર ટીકાના ગ્યનાર દ્વિજ પાશ્વદેવ કદાચ આ હોય (પી ૪, ૭૮) પણ પદ્માવત્ય-૪૩ અને તે પર વૃત્તિ (લ સ ૧૨૦૩ની પ્રત કા વડો. નં ૮૬૭) ના રચનાર પાશ્વ દેવગણિ આ જ હશે.

૩૩૬ સં. ૧૧૬૯મા વિધિપદ્ધતિ-આંચલિક ગચ્છની ગ્યાપના આચરણિત સરિએ કરી.

૩૩૭ સ. ૧૧૭૧ મા ઉપગૈકત ધનેશ્વ મૃગિએ સૂક્ષ્માથ વિચારસાર પર ૧૪૦૦૦ શ્લોકની વૃત્તિ રચી કે જેમા તેમના શિષ્ય ઉપગૈકત શ્રીચંદ્રમૃગિએ સહાય આપી હતી. (જુઓ ઉપગ પારા ૩૩૫).

૩૩૮. ચંદ્રકુલના વીંગલિના શિષ્ય શ્રીચંદ્રમૃગિ શિષ્ય યજ્ઞોદેવસરિએ સ. ૧૧૭૨ મા હરિભદ્રના પ્રથમ પંચાશક પર ચૂર્ણિ, (કા જાણી) સ ૧૧૭૪ મા ધર્મપથિકી પર, ચૈત્યવદન પર અને વદન પર ચૂર્ણિઓ, સ. ૧૧૭૬ મા જિનવદનસરિના પિડવિશુદ્ધિ ત્રય પર લઘુવૃત્તિ, કે જે જિનચંદ્ર-આત્રદેવ શિષ્ય મુનિચંદ્રમૃગિએ શોધી, (સ. ૧૩૦૦ ની તાડપ્રત કી ૨,૩૦), સ. ૧૧૮૦ મા પાટણમા સિદ્ધરાજ રાજ્યે મોતી નેમિચંદ્રની પૌપથશાળામા પાલિક મત્ર પર ૨૭૦૦ શ્લોક પ્રમાણ મુખ-વિગોધા નામની વૃત્તિ (કી ૨, ૨૬, પી ૩, ૧૨૮, પ્ર દે.લા) અને સ ૧૧૮૨ મા પચ્ચખાણુસરૂવ (પ્રત્યાખ્યાન સ્વરૂપ) રચેલ છે જુઓ જેસ પ્ર. ૩૫ જે યજ્ઞોદેવસરિએ વડુવલીમા 'પારહાસકિએ' ઉદ્યુ તે ઉદ્ધોત સુગિના શિષ્ય મુનિચંદ્રના ધર્મસહોદર અને પ્રદુમ્નસરિના ધર્મ નપ્તુ હતા (પી. ૧, ૩-૬૦-૬૮).

૩૩૯ મત્રધારી અભયદેવસરિના શિષ્ય હેમચંદ્રમૃગિ થયા (તે કુમારપાળપ્રતિગોધક હેમચંદ્રાચાર્યથી ભિન્ન મમજવા) તેઓ પડિત શ્વેનાચરાચાર્ય ભદ્રારક તરીકે પ્રસિદ્ધ હતા. તેના સળધમા તેમની પરપરાના મત્રધારી રાજજેખર સ. ૧૩૮૭ ની પ્રાકૃત દ્વા-

અથ વૃત્તિમા જણાવે છે કે તેઓ મળ પ્રદ્યુમ્ન નામે ગજસચિવ હતા અને તેમણે પોતાની ચાગ્રી તથા અભયદેવમરિના ઉપદેશથી તેમની પામે દીક્ષા લીધી હતી, તેમના મમકાલીન ગિણ્ય શ્રીચંદ્રસૂરિ પોતાના મુનિમુત્રતચગિતની પ્રશન્તિમા જણાવે છે કે—(પી ૫, ૧૪-૧૬)

તેમના વ્યાખ્યાન ગુણની પ્રસિદ્ધિ સાભળી ગુણીજનોના મનમા ચમત્કાર ઉપજવતો જયસિદ્ધદેવ (સિદ્ધરાજ) નામનો ગર્જનચન્દ્ર સ્વયં જિનમહિરમા પગિવાર સાથે આવી લાળા વખત મુખી તેમની ધર્મકથાને સાવધાન ચિત્તે સાભળતો અને ક્યારેક સૂરિના દર્શનથી ઉત્ક્રાંતિ થઈ સ્વયં જ વસતિમાન્ડપાત્રયમા આવતો તથા ઘણા સમય મુખી સલાપ કરતો હતો.

એક વખત તો મિદ્ધરાજે દુર્વાદિ અર્ચને આરતિ જેમ ત્રણવાર ભમાડી સૂરિના પગ આગળ પ્રક્ષિપ્ત કરી સૂરિને પચાગ પ્રણામ કર્યા હતા અને થાળમા પીરસાઈ આવેલા આહારમાથી ચાર પ્રચારનો (અશન, પાન, ખાદિમ સ્વાદિમ) આહાર તે સૂરિને આપ્યો હતો આમ કરી કૃતાર્થ માની જાણે પીરનાથ-મહાવીર ભગવાન સ્વયં મારે ગેર આવ્યા તેમ માનુ છું એમ તેણે પ્રકટ કર્યું હતું.

સિદ્ધરાજને કહી સકલ દેશમા જિનમહિરોપર કનકમય કલશ ચડાવ્યા, ઘંટુકા ત્રાચાર વગેરે સ્થાનોમા અન્યતીર્થોઓ તરફથી જિનશાસનને થતી પીડા નિવારી, અને તે સ્થાનોમા રથપરિભ્રમણ પણ કરાવ્યું કુત્સિત અધિકારેઓથી જિનમહિરોમા લગાતી દેવદાયો (દેવનિમિત્તે પૂર્વથી પ્રચલિત અપાતી આવડ)નું જયસિદ્ધ નચ્ચેન્દ્રદ્વારા નિવારણ કરાવ્યું-દેવદાય ચાલુ રખાવી અને ક્યાંક તે રાજલડારમા દાખલ થઈ ગઈ તે પણ જિન-લવનોને પાછી અપાવરાવી.

પાટણથી ગયેલા સધમા આ સૂરિને સાથે લીધેલા-તેમા ૧૧૦૦ સેજન-વલય લગડી પ્રમુખ શકટરૂપ (ગાડા) સાથે ચાલ્યા હતા ચોડા હટ બળદ વાહન પાદચરની તો સખ્યાન થઈ શકતી નહોતી વામનસ્થલી (વણુથલી)માં સૂરે પડાવ નાખ્યો સોગઠનો રાજા એંગાર હતો તેનું મન દુષ્ટ થયું ને આ સંઘ પામેથી લક્ષ્મી પડાવવા ધાર્યું ને સધને ત્યાંથી ચાલવા ન દીધો એ દિવસ મુખી સંઘના ડોહપણને પોતાની મુલાકાત આપી નહિ અન્યદા તેનો સ્વજન મૃત્યુ પામ્યો. એના શોકનિવારણ અર્થે હેમચંદ્રસૂરિ જઈ પ્રતિજ્ઞાથી ઋદ્ધિ સાથે સવને મુક્ત કરાવ્યા. સૂરે ઉજ્જવલ ત (ગિરિનાર)

અને શત્રુજય એ બંને તીર્થોની યાત્રા કરી. ગિરનારમાં અર્ધો લાખ પાઠ-
ત્થય (તે વખતનું ચલાણી નાણું) અને શત્રુજયમાં ત્રીસ હજારની ઉપન-
યદ હતી.

અંતે સાત દિવસનું અનશન લઈ રવર્ગસ્થ થયા. અશાનયાત્રામાં
રાત્ર સિદ્ધરાજ પોતે કેટલાક માર્ગ મુઘી ગયો હતો, અને એ રીતે પોતાનો
હાર્દિક ઉચ્ચ પૂજ્યભાવ તે શુશ્રુઞ્ઞાન્ આચાર્ય પ્રત્યે વ્યક્ત કર્યો હતો.

૪૪૦. ઉપરની હકીકતમાં મહાધારી રાજગેખગ્મરિ પોતાની મ.
૧૩૮૫માં રચેલી શ્રીધરકન્દલીપજિકામાં અને ૧૩૮૭ માં રચેલી
પ્રાકૃત દ્વાયાશ્રયવૃત્તિમાં એક નવીન હકીકત એ મુકે છે કે તે મરિએ
સિદ્ધરાજ પાસે દરવર્ષે એંમી દિવસનું અમારિપત્ર-શુવગ્ધાને માટે
તામ્રપત્ર લખાવ્યું હતું.

૩૪૧ તેમના અર્થે અનેક છે કે જેનું પૂર લગલગ એકલખ
શ્લોકનું^{૨૭૬} છે તે તેની રચનાના ક્રમે (તેમની વિશપાવશ્યક ધૃત-
દૃષ્ટિમાં જણાવ્યા પ્રમાણે) અત્ર જણાવીશુ ૧ આવશ્યક ટિપ્પનક
(પી.૬, ૪૮ પ્ર આ સમિતિ) અપરનામ આવશ્યક પ્રદેશવ્યાખ્યા
તે મૂળ આવશ્યક સૂત્રની વૃત્તિ ઉપર વિષમસ્થાન સંબંધી જ્ઞાન
કરાવનાર ૫૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ ટિપ્પન છે. ૨ શતક નામના કર્મ-
અથ પર ૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ વિવરણ-વૃત્તિ (તાડપત્ર કી ૨, ૪૧,
પી ૪, ૧૩૦, પ્રં વીરસમાજ અમદાવાદ), ૩ અનુયોગદાર સૂત્ર
પર ૬૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ સસ્કૃત વૃત્તિ (પ્રં ૬૦ લાં), પછી ૪
ઉપદેશમાત્રા સૂત્ર-અપરનામ પુષ્પમાત્રા તે તેમનો જ્વનત્ર અથ છે

૨૦૬ યેનોપદેશમાલા ચક્રે ભવભાવના ચ વૃત્તિયુતા ।

અનુયોગદ્વારાણા ગતઋસ્ય ચ વિરચિતા વૃત્તિ ॥

મુલાવરયકટિપન્નકં વિશેષાવરયકીયવૃત્ત્યાલ્યમ્ ।

યેન ગ્રથિતગ્રયસ્ય લક્ષમેક મનાગ્નનમ્ ॥

આમ તેમના શિષ્ય વિજયસિંહ કર્મેપદેશમાત્રા પર પોતાની વૃત્તિની
પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે પી ૫, ૯૦

ને તેના પર ૧૪૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ રચી છે (મૂલ સૂત્ર ગૂં ભા. સહિત પ્ર. જેન શ્રે. મડળ) પછી ૫ સ ૧૧૬૪મા પાટણુમા જીવસમાસ પર ૭૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ વિવરણુ-વૃત્તિ, (૩ જેની તેજ વર્ષમા કર્તાએ સ્વદમ્ને તાડપત્ર પર લખેલી પ્રત ખંભાત ગાતિનાથ ભડારમા છે પી ૧, ૧૮) પછી ૬ મ ૧૧૭૦મા મેડના અને છત્રાપત્નીમા શ્રીમત શ્રાવકોની વસતીમા રહી સ્વત્ર ગ્રથ નામે ભવભાવના સૂત્ર રચવા ઉપરાંત તેના પર સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ ૧૩૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણુ રચી (૩ જેમા નેમિચરિત પણ અતર્ગત છે જે પ્ર ૩૯ ૪૭), ૭ પછી નદીસૂત્ર પર દિપનક અને છેવટમા ૮ મં ૧૧૭૫મા વિશેષાવશ્યક સૂત્ર પર ૨૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ બ્રહ્મવૃત્તિ (પી ૬, ૪૯ પ્ર. ૫૦ ગ્રં. અને ગૂં ભાપાતર પ્ર. આ સમિતિ). આ વિશેષાવશ્યક વિવરણુની વિશાલરચનામા સાત સહાયકોના નામ પોતે આપ્યા છે કે જેઓ પ્રાય તેમના શિષ્ય-શિષ્યાઓ જણાય છે નામે—૧ અભયકુમારગણિ, ૨ ધન-દેવગણિ ૩ જિનભદ્રગણિ ૪ લક્ષ્મણગણિ (જુઓ પછી). ૫ વિશુ-ધયદ્ર મુનિ (ત્રીજા પદ્ધર જુઓ હવે પછી), ૬-૭ બે સાધ્વીઓ નામે આનંદશ્રી મહત્તરા અને વીરમતી ગણિની.

૩૪૨ સ. ૧૧૭૬મા કર્ણાવનીમા આશુકના મહામાત્યપદમા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રની પ્રત તાડપત્રપર લખાઈ (પાટણુ સૂચિ.)

૩૪૩ સં ૧૧૮૧મા ૨૭૭વૈશાખ ગુદ પૂર્ણિમાને દિને સિદ્ધગજની રાજસભામા તેના અધ્યક્ષપણે જેનધર્મની 'શ્વેતામ્બર અને દિગમ્બર નામની બે મુખ્ય શાખાઓમા પરસ્પર એક ચિરમ્મ-રણીય પ્રયત્ન વાદ થયો હતો. આ વિવાદમા કર્ણાટકીય દિગમ્બરા-

---

૨૭૭ ચંદ્રાષ્ટે-શિવવર્ષેડત્ર ૧૧૮૧ વૈશાખે પૂર્ણિમા દિને ।

આદૃત્તાં વાદગાલાયા તાં વાદિ-પ્રતિવાદિનાં ॥ ૧૯૩

—પ્રભાવક ચગિત વાદિદેવસુરિપ્રબંધ કે જે પ્રબંધમા (પૃ. ૨૭૮-૨૮૬)

આ વાદનુ સમગ્ર કથન ગૂંચેલુ છે.

ચાર્ય કુમુદચંદ્ર વાદી હતા અને ગૂર્જરીય ઉક્ત શ્વેતામ્બરાચાર્ય દેવસૂરિ પ્રતિવાદી હતા. સગ્ન એ હતી કે જે હાથે તેના પદના દેશ-પાર-ગૂર્જરાત બહાર થાય આમા ઉક્ત શ્રીપાલ કવિએ શ્વેતામ્બર મંદના એક પ્રમુખ નેના તરીકે પ્રમુખ ભાગ લીધો હતો. તે દેવ-સૂરિના પદનો પ્રતાપી સમર્થક હતો. ૩૬ વર્ષની ઉમરના હિમાચાર્ય પણ તે સભામા હતા વાદના પગિણામે દિગંબરાચાર્ય હારતા દિગંબરીઓને ગૂર્જરભૂમિ તજવી પડી આ વાદનુ વર્ણન તે વખતમા થયેલા ધર્મટવાણિગ વંશમા થયેલા ધનદેવના પૌત્ર અને પદ્મચંદ્રના પુત્ર યશઃચંદ્રે પાત્ર સર્ગમા બનાવેલા મુદ્રિતકુમુદચંદ્ર નામના નાટકમા યથાર્થિત વિસ્તૃત આપ્યુ છે ૨૭૮ આ છતથી દેવસૂરિ વાદિ દેવસૂરિ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા

૩૪૪ સિદ્ધરાજે દેવસૂરિને જ્યપત્ર આપવા સાથે તુષ્ટિદાન તરીકે એક લાખ મોના મહોરો આપવા માડી, પણ તે જૈનસાધુના આચાર પ્રમાણે અસ્વીકાર્ય થતા આશુક મહામાત્યની સમતિથી તેમાથી સિદ્ધરાજે જિનપ્રાસાદ મંધાવ્યો ને તેમા મ' ૧૧૮૩ ના વેશાખ શુદ્ધ ૧૨ ને દિને ઋપભદ્રેવની પ્રતિમા પ્રતિષ્ઠિત કરવામા આવી. ૨૭૯

૩૪૫ દેવસૂરિ મુનિચંદ્રસૂરિના શિષ્ય હતા તેમનો પ્રાગ્વાટ વણિક કુલમા ગૂર્જર દેશે મદાહતમા મ ૧૧૪૩ મા જન્મ થયો હતો, ને તેઓ ભરૂચમા નવ વર્ષની વયે સ. ૧૧૫૨ મા દીક્ષા લઇ સ. ૧૧૭૪ મા આચાર્યપદ પામ્યા હતા તેમને અનેક શિષ્યો હતા, ને તે પેકી અનેકને સૂરિપદ આપી આચાર્યો કર્યા હતા તેમણે 'પ્રમાણનયનરવાલકાર' નામનો જૈન ન્યાયનો ગ્રંથ ૩૭૮ સૂત્રમા આક

૨૭૮ ઉક્ત ગ્રંથ મુદ્રિત યશોવિજય ગ્રં, વેં નં. ૧૨૯૨

૨૭૯ પ્રભાવકચરિત-વાદિદેવસૂરિ પ્રબંધ-શ્લોક ૨૭૫ મા જણાવ્યુ છે કે અનલાઠશિવે વર્ષે ૧૧૮૩ વૈશાખ દ્વાદશી તિથી ।

પ્રતિષ્ઠા વિદધે તત્ર ચતુર્થિ સૂરિમિસ્તદા ॥

પરિચ્છેદમા રચ્યો અને તેનાપર પોતે સ્વોપજ્ઞ દીક્ષા નામે ‘સ્થાપ્ત-
દરતનાકર’ રચી ૨૮૦ અને હરકોઈ અવ્યાગીને જૈન ન્યાય માટે
તેમજ દાર્શનિક ખડનમંડન માટે ખીજે કયાય ન જવાની
સગવડ કરી દીધી. સ. ૧૨૦૪મા કૃત્તવધીગ્રામમા (કલોધીમા)
પાર્શ્વચેત્યની અને આરાસણમા નેમિનાથગિજની પ્રતિષ્ઠા કરી તેઓ
કુમારપાલના સમયમા સ. ૧૨૨૬ મા અવગૃથ થયા. ૨૮૧

૩૪૬ નાગેદ્રગચ્છમા સહેન્દ્રસૂરિ-શાંતિસૂરિના શિષ્યો આન-
ન્દસૂરિ અને અમરચંદ્રસૂરિ થયા. સિદ્ધરાજે તે આનન્દસૂરિ અને
અમરચંદ્રસૂરિને આલ્યાવરથામા હોવા છતાં વાદીઓને છૂટ્યા હોવાથી
અનુક્રમે ‘વ્યાઘ્રશિશુક’ અને ‘સિંહ-શિશુક’ એ ખિરદો આપ્યા હતા ૨૮૨

૨૮૦ પ્ર૦ શેઠ મનસુખબાઈ ભગુભાઈ અમદાવાદ, તથા આર્હતમત
પ્રભાકર પૂના, વે ન ૧૬૩૨

૨૮૧ જન્મ, દીક્ષા, આચાર્યપદ અને સ્વર્ગવાસના વર્ષો પ્રભાવકચરિતમાં
આપ્યા છે —

શિખિવેદશિવે જન્મ દીક્ષા યુગમશરેશ્વરે
વેદાશ્વગકરે વર્ષે સૂરિત્વમભવત્ પ્રભો ॥
રસયુગમરવૌ વર્ષે શ્રાવણેસાસિ સગતે ।
કૃષ્ણપક્ષસ્ય સપ્તમ્યામપરાન્હે ગુરો દિને ॥
મર્ત્યલોકસ્થિત લોકં પ્રતિવોદ્ય પુરન્દર—
વોવકા ઇવ તે જગ્મુર્દિવં શ્રી ઢેવસૂરય ॥

૨૮૨ અગ્નિ હે સુદૃઢસકીર્તન કાવ્યમા જાણાવ્યું છે કે (પૃ ૩૦,
‘લોક ૨૦).—

શૈશવેડપિ મદમત્તવાદવિદ્ વારણનિવારણક્ષમૌ ।

યૌ જગાદ જયસિંહમૂપતિ વ્યાઘ્રસિંહશિશુકાવિતિ સ્વયમ્ ॥

આની ૫૨૫રામા થયેલ હરિભદ્ર-વિજયસેન-ઉદયપ્રભસૂરિએ પોતાના
ધર્માવ્યુદય મહાકાવ્યની પ્રશસ્તિમા (પી ૩, ૧૮) જાણાવ્યું છે કે —

‘આનન્દસૂરિરિતિ તસ્ય વમૂવ શિષ્ય પૂર્વોડપર સમધરોડમરચન્દ્રસૂરિ ।

વાલ્યેડપિ નિર્દલિતવાદિગર્જા જગાદ યૌ ‘વ્યાઘ્રસિંહશિશુકા’ વિતિ
સિદ્ધરાજ ॥

આ પેકી અમરચંદ્રે સિદ્ધાન્તાર્ણવ નામનો મહાગ્રન્થ ગ્રંથો કદાચ હિન્દુ તાર્કિક ગંગેશ ઉપાધ્યાય પોતાના તત્ત્વચિંતામણિમા વ્યાખ્યાના સિલબ્યાદિ લક્ષણમા આ જે નાર્કિકોનો ઉદ્દેશ્ય કરતા હોય એમ ડા. શતીશચંદ્ર વિદ્યાભૂષણ જણાવે છે. ૨૮૩ ઉક્ત આનન્દસૂરિના પદ્ધર હરિભદ્રસૂરિએ ‘કલિકાલગૌતમ’ એ ગ્રંથ મેળવ્યુ હતુ. ૨૮૪ અને તત્ત્વપ્રભોધાદિક અનેક ગ્રન્થો ગ્રંથો હતા

૩૪૭ બૃહદ્ગચ્છના ૨૮૫માનન્દેવસૂરિ-જિનદેવ ઉપાધ્યાય શિષ્ય હરિભદ્રસૂરિએ જયસિદ્ધ ગાળ્યે મ. ૧૧૭૨ મા બૃધ્વ્યામિત્વ-ષડ-શીતિ આદિ કર્મગ્રન્થ પર વૃત્તિ, (જે. પૃ ૨૬, જે પ્રં ૩૪, પ્રં આન્સલા ન પર), પ્રાકૃતમા મુનિપતિચરિત (પ્ર હેમચંદ્ર ગ્ર. મા., વે ન ૧૭૪૭) અને શ્રેયાસચરિત ગ્રંથો. ષડશીતિનુ બીજી નામ આગમિકવિચારસાર પ્રકરણ છે તે પરની વૃત્તિ, આશાપુરની વમ-તિમા ૧૧૭૨ મા રચી. (બુદ્ ૬, ન. ૭૭૬ પા સ્ત્રિ ન. ૧૬ (૩) પ્રં આન્સલા લાવ૦), અને સ. ૧૧૮૫ મા ઉમાસ્વાનિકૃત પ્રશ-મગ્નિ પર વૃત્તિ (પ્ર જૈન ધ. સલા લાવ૦) અને ક્ષેત્રસમાસવૃત્તિ (જે. નં. ૨૬૮ (૧), શ્રીધર ભા ૨. ૮૦) ગ્રંથો (જે પ્રં પૃ. ૩૪-૩૫)

૩૪૮ જિનેશ્વરે સ. ૧૧૭૫ મા પ્રાકૃતમા મહિનાથચરિત રચ્યુ. (બુ)

૩૪૯ સ. ૧૧૮૩ મા ચંદ્ર ગચ્છના સર્વ દેવના પદ્ધર શાન્તિ-મૂરિ (બુચો પારા ૩૨૭)ના શિષ્ય-બીજી પદ્ધર વિજયસિદ્ધ આચાર્યે

૨૮૩ History of Mediaeval School of Indian Logic
પૃ ૪૭-૪૮.

૨૮૪ સતુષ્ઠે ‘કલિકાલગૌતમ’ ઇતિ ક્ષ્યાતિ વિંતેને ગુણે ।

—ઉક્ત ધર્માભ્યુદય પ્રગસ્તિ પી ૩, ૧૮

૨૮૫ આ માનદેવસૂરિ તે વિરહાદ હરિભદ્રસૂરિકૃત શ્રાવકધર્મવિવિના વૃત્તિદર માનદેવસૂરિ હોય. ડી. ૩, ન ૧૭૮ પ્ર આ સલા. લાવ૦

આવક પ્રતિક્રમણસૂત્ર પર ૪૫૦૦ શ્લોકપ્રમાણ ચાલિ રચી છે (પા. લ પી ૫ ૨૨)

૩૫૦ સં. ૧૧૮૫ મા ચંદ્રપ્રભ મહત્તરકૃત વિજયચંદ્ર કેવાલ-ચરિત અને હરિભદ્રમરિકૃત ચૈત્યવંદનટીકા-લલિતવિવરણ ટીકા તાડ-પત્રપર લખાયા (પા મચિ. ન ૪૫).

૩૫૧ સં. ૧૧૮૬ મા રાજગચ્છના શીલભદ્રસૂરિ શિષ્ય ધર્મધોપસૂરિએ ધર્મહલ્પદ્રુમ નામનો ગ્રંથ પ્રાકૃતમા રચ્યો (પી. પ. ૧૦૭) આ સૂરિએ શાકભરી નૃપતિ (વિગ્રહરાજ-વીસલદેવ ત્રીજો) ને પ્રતિજ્ઞાધિત કર્યો હતો ૨૮૬ તેમણે સ. ૧૧૮૧ મા કલ્હો-ધામા પાર્શ્વનાથચૈત્યે પ્રતિજ્ઞા કરી (જિનપ્રભાકૃત કલવર્ધિ પાર્શ્વનાથ-હલ્પ પી ૪, ૧૦૦) તેમના શિષ્ય ચશોભદ્રસૂરિએ ગદ્યગોદાવરી રચ્યું (જુઓ ઉદયપ્રભાકૃત પ્રવચનસારોદ્ધારની વિષમવ્યાખ્યાની પ્રશસ્તિ પી ૩, ૨૬૨)

૩૫૨ સ. ૧૧૮૭ મા મહેન્દ્રસૂરિએ પોતાના શિષ્યની અભ્ય-ર્થનાથી પ્રાકૃતમા નર્મદાસુદરી કથા રચી, (જે ૫૪) તેનો પ્રથમાદર્શ

૨૮૬ જુઓ આ સૂરિના શિષ્ય ચશોભદ્રસૂરિ-દેવસેનગણિ શિં ૫૪વી-ચંદ્રસૂરિના રચેલા પદ્યપણાહલ્પ ટિપ્પનની પ્રશસ્તિ (પી ૩, ૧૫, પા ૦ ન. ૪૯) કે જે સ. ૧૩૮૪ ની તાડપત્રની પ્રત છે.

અમવદ્ વાદિમદહર પટ્તકર્મોજવોવનદિનેશ ।

શ્રીધર્મધોપસૂરિવૌધિતશાકંભરીમૂપ ॥

ચારિત્રામોલિશક્તી ત્રિવર્ગપરિહારજનિતબુધહર્ષ ।

દર્શિતવિધિ ગમનિવિ સિદ્ધાન્તમહોદધિપ્રચર ॥

સરખાવો પાટણસૂચિ નં ૪૬ ની હલ્પસૂત્રની પ્રતની પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે કે —

વાદિચંદ્ર ગુણચંદ્ર વિજેતા વિગ્રહક્ષિતિપત્રોવધિવાતા ।

વર્મમ્મૂરિરિતિ નામ પુરાસીત્ત્વિશ્વવિવિદિતો મુનિરાજ ॥

તથા પી ૫, ૧૦૯ માની હલ્પસૂત્ર અને કાલિદાસચાર્યની કથાનો શુદ્ધક્રમ —
શ્રી રાજગચ્છ મુકુટોપમ શીલભદ્રમૂરોર્વિનેયતિલક કિલ ધર્મમ્મૂરિ ।
દુર્વાદિગર્વભર સિધુરમિહનાદ શ્રી વિગ્રહક્ષિતિપત્રેર્દલિતપ્રમાદ ॥

૨૫૨ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ. [વિં ૩, પ્રં ૩]

પ્રથમાચાર્ય શિષ્ય શીલચંદ્રગણિએ લખ્યો. આ કથામા ઝીલ્લુ માહાત્મ્ય છે.

૩૫૩ સ. ૧૧૮૮ મા પત્તનમા ..વાચકે શિ મુમતિસૂત્રિએ રચેલી દશવેકાલિકે ટીકા તાડપત્રપર લખાઈ (પા મુચિ ન. ૧૬, જે. પ્ર ૨૨) આ મુમતિસૂત્રિ સ. ૧૧૩૬ મા વીરચરિત્ર રચનાર ગુણચંદના ગુરુ મુમતિવાચકે લશે.

૩૫૪ સ. ૧૧૯૦ મા ગૃહ્મ ગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય આત્રદેવસૂરિએ યથોનાગશેઠની વસતિમા રહીને આરબેલી દેવેન્દ્ર ગણિ=નેમિચંદ્ર સૂત્રિત આખ્યાનકે મણિકોશ પરની વૃત્તિ ધ્રુવલક્ષ્મી-પુર (ધોલકા)મા અચ્છુપ્તની વસતિમા પર્ણ કરી, તેમા નેમિચંદ્ર, ગુણાકર અને પાર્શ્વદેવગણિએ લેખનશોધનાદિમા અને આધાનો-દ્ધરણમા સહાય કરી. આ વૃત્તિ રચના મવાનવ મામ થયા (આની તાડપત્રની પ્રત ખ. શાતિનાથના ભ. મા છે પી ૩, ૭૮) આ વર્ષમા જયદેવના છંદ-શાસ્ત્રની પ્રત તાડપત્ર પર લખાઈ (જે.૩૦) તથા નન્નસૂરિએ પ્રાંમા ધર્મમવિહિરચી (જે ૪૧) ધર્મમવિહિમા દશદષ્ટાત છે તેમજ જ્ઞાનદર્શન ગુણુની સિદ્ધિ સમગ્ર શાસ્ત્રને ઉદ્ધરી કરેલી છે

૩૫૫ યશોદેવ (જુઓ પારા ૩૩૧)ના ગુરુભાઈ અને ઉપકેશગચ્છના દેવગુપ્તસૂરિના શિષ્ય સિદ્ધસૂરિએ સ. ૧૧૯૨ મા ક્ષેત્રસમાસ પર વૃત્તિ રચી (જે. ૨૮, જે. પ્ર. ૩૫, પા. સૂ. ૨૫, પી ૩, ૧૬૩) આ વર્ષમા તાડપત્રપર જયકીર્તિએ રચેલ છ દોનુશાસનની પ્રત લખાઈ. તે માહવ્ય, પિગલ, જનાત્રય, સેનવ, પૂજ્યપાદ, જયદેવ આદિના છંદ-શાસ્ત્રો જોઈ તેમણે રચેલ છે (જે ૩૦) અને તે જયકીર્તિના શિષ્ય અમલકીર્તિએ આજ વર્ષમા યોગસાગની પ્રત લખી (પી ૫, ૧૪૭) વળી આ વર્ષમા સિદ્ધગજના ગણ્યમા મહ. ગાંગિલના મત્રીપદમા ખેટકાધાર મંડલમા ગજ્જ સોમદેવની પ્રતિપત્તિમા ખેટક (ખેડા) સ્થાનથી વિનિગ્રહ વાળી ૫ આમુકે દેવશ્રી ગણિની માટે પ્રાં મુખ્યાવતી કથા તાડપત્રપર લખી

૩૫૬ સ. ૧૧૯૩ મા વર્ધમાનસૂરિએ સં. ૧૦૫૫ મા રચેલી

ઉપદેશપર ટીકા તાડપત્રપર લખાઇ (જે ૭) જયમગલ નામના આચાર્યે કવિશિક્ષા નામનો કાવ્યપર વિવિધ અર્થની કવિશિક્ષાઓના સગ્રહમાથી નિચોડ લઇ એક ગ્રંથ સિદ્ધરાજ જયસિંહના સમયમા રચ્યો જણાય છે. (પી. ૧, ૮૦)

૩૫૭ મલધારી હેમચંદ્રસૂરિના ત્રણ પદ્ધતિ હતા ૧ વિજય-સિંહસૂરિ ૨ શ્રીચંદ્રસૂરિ અને ૩ વિભુધયચંદ્રસૂરિ વિજયસિંહસૂરિએ સ ૧૧૯૧ મા માધ વદ અને દિને ૧૪૪૭૧ શ્લોકપ્રમાણ ધર્મોપદેશમાલા. વિવરણ સિદ્ધરાજના રાજ્ય સમયમા સમાપ્ત કર્યું મૂલ વિવરણ પ્રાચીન સક્ષિપ્ત હતું તે આ સૂરિએ વિસ્તાર્યું તેમા તેમના ગુરુભાઈ અલ્પયજુમાર ગણિએ સહાયતા કરી હતી, અને તેનું શોધન તત્કાલીન સમીપવર્તી સર્વ મુનીશ્વરોએ કર્યું હતું. (પી. ૫, ૮૭)

૩૫૮ આ શ્રીચંદ્રસૂરિ મળંધી તેમના ગુરુભાઈ લક્ષ્મણગણિ પોતાના મુપાસનાહતી પ્રશસ્તિમા જણાવે છે કે તેમણે માત્ર લાટદેશની મુદ્રા (મત્રિમુદ્રા)નેજ નહિ પરંતુ શ્રમણમુદ્રા (સાધુધર્મ)ને પાલન કરતા પણ જિન પ્રવચનની પ્રભાવના કરી છે. આ પરથી જણાય છે કે શ્રીચંદ્રસૂરિ પોતાની પર્વાવસ્થામા લાટદેશના મત્રિપદે મુદ્રા-વ્યાપારમા નિયુક્ત હોવા જોઈએ અને સભવિત રીતે તે સિદ્ધ-રાજના રાજ્યસમયમાજ મુદ્રાધિકારી હોવા જોઈએ

૩૫૯ આ શ્રીચંદ્રસૂરિ ઘોલકા જ્યાં 'લક્ય' નામનું જિનમ-દિર હતું કે જેમા મુનિસુવ્રતની પ્રતિમા અધિષ્ઠિત હતી ત્યાં આવ્યા. ત્યાંના પોરવાડ ધવલે મુનિસુવ્રત ચરિત્ર રચવા પ્રાર્થના કરી તદ્દનુ-સાર મૂરિ ત્યાંની નીકળી આશાવલ્લીપુરી (આસાવળ-અમદાવાદ પાસે) આવી ત્યાંના શ્રીમાલ નાગિજના પુત્રોની વસતિમા રહી મુનિસુવ્રત ચરિત્ર ૨૮૭ સ ૧૧૯૩ ની દીવાળીના દિવસે પૂર્ણ કર્યું તેની ગાથા

૨૮૭ વિક્રમકાલાદ એગવી (વા) સ સદસ્વે સદ સાવળડ (તિળવડે)

તવ્વચનતર લીવસ (પ) વ્રદિર્ગમિ એયં પરિસમત્તં ॥ પી. ૫, ૧૮.

આમા ઈસમા લખેલ તે પંડિત લાલચંદે મુધારેલ છે ને તે બરાબર

૧૦૯૯૪ છે આની ૪૫૧ તાડના પાનાપર લખેલી પ્રત પાટણ ભંડારમા છે, (પી ૫, ૭ થી ૧૮) તેમણે દેવ મનુષ્ય નિર્યય નાગક જીવોની ઉત્પત્તિ વગેરે વિષયોનો બોધ આપતો જગત્ની બ્રહ્માના સારરૂપે સંગ્રહણીગત નામનો પ્રાકૃત ગ્રંથ જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણકૃત સંગ્રહણીના આધારે રચ્યો છે. (પી ૧, ૭૫, પી ૫, ૯૫, વે ન ૧૬૭૩-૧૬૮૧) ત્રીજી કૃતિ ક્ષેત્રસમાસ છે કે જેનો પ્રા. સ. નમિત્તું ચીર સયલત્યમાસંગ આવા પદોથી થાય છે તે મોટા ક્ષેત્રસમાસપરથી ઉદ્ધરી રચેલ છે (આની તાડપત્રની પ્રત ખલાત ભંડારમા છે (પી ૩, ૨૦)

૩૬૦ ઉક્ત મહધારી શ્રીચંદ્રસૂરિની સંગ્રહણીપર તેમના શિષ્ય દેવભદ્રસૂરિએ વૃત્તિ રચી, (વે ન ૧૬૮૨, પી ૧, ૩) તેમા તેમણે અનુયોગદ્વારચૂર્ણિ હરિભદ્રકૃત અનુયોગદ્વાર ટીકા, ગન્ધહુન્તી, હરિભદ્રકૃત તત્ત્વાર્થટીકા, મહાયગિરિની બૃહત્સંગ્રહણી વૃત્તિ, હરિભદ્રકૃત બૃહત્સંગ્રહણીવૃત્તિ, ભગવતી વિવર્ણ, વિગેષણવતી, સૂર્ય પ્રજ્ઞાપિ નિર્યુક્તિ (કે જે બોવાઇ ગયેલી મનાય છે તે પણ) માથી ઉનાગ આપ્યા છે. આ દેવભદ્રસૂરિ ઉપગેકત મુનિચંદ્રસૂરિથી પ્રતિષ્ઠા પામ્યા હતા, વળી તેમણે ન્યાયાવતારપર ટિપ્પન રચ્યું છે, (કા વડો ન ૯)

૩૬૧ સં ૧૧૯૭ મા ગોવિન્દસૂરિના શિષ્ય વર્ધમાનમરિએ ગણુરત્નમહોદધિ નામનો વ્યાકરણનો ગ્રંથ સ્વોપજ્ઞવૃત્તિ સહિત અનાવ્યો (જે એગ્ગક્ષિંગથી સંશોધિત થઈ પ્રસિદ્ધ થયો છે સને ૧૮૭૬-૮૧) તેમા શ્રી હેમચંદ્રનો ઉલ્લેખ નથી તેમજ હેમચંદ્રે પોતાના વ્યાકરણમા આનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી. સમકાલીન સર્વ વિદ્વાનો નામોનો નિર્દેશ કંજેજ એવો કંઈ નિયમ નથી તેથી આમા નવાઈ લાગવાનું ખાસ કારણ નથી આ ગણુરત્નમહોદધિમા નામોના ગણોને શ્લોકબદ્ધ કર્યા છે અને પછી તે ગણના પ્રત્યેક પદની વ્યાખ્યા અને

લાગે છે બૃહત્ ટિપ્પનિકામા પણ સ ૧૧૯૩ ની સાલ છે - 'મુનિમુત્ત-ચરિતં પ્રા. ૧૧૯૩ વર્ષે ચંદ્રસૂરિરદ્ય યામા ૧૦૯૯૪' જૈન સાહિત્ય સંગ્રહક ખ. ૮ ૧ અ. ૨

ઉદાહરણ છે તેમા અનેક વેચાકરણોના મનોનો ઉલ્લેખ છે ઉદાહર-
ણોમા કેટલાક કવિઓની ગ્યનાઓ તેમના નામ સહિત,—પણ ક્યાક
નામ વગર-ઉધ્વત કરી છે તેથી આ ગ્રંથનુ ધાતુ મહત્વ છે. દાખલા
તરીકે તદ્દિત પ્રત્યયોના ઉદાહરણોમા ભદ્રિ કાવ્ય અને કૃયાશ્રય
મહાકાવ્યની રોલીપર ગ્યેલા માત્રવના પરમાર રાજાઓના સખધી
કોઇ કાવ્ય (નામ નથી આપ્યું) ના ઘણા શ્લોકો ઉધ્વત કર્યા છે

૩૬૨ વળી તેમા કેટલાક શ્લોકખંડ સિદ્ધરાજની પ્રશસના
છે તેથી જણાય છે કે તે વર્ધમાનસૂરિએ 'સિદ્ધરાજ વર્ણન' એ
નામનો ગ્રંથ રચ્યો હતો તે પેઢી એક શ્લોક 'મમૈવ સિદ્ધરાજ
વર્ણને' એમ કહી તેના પ્રયાણ મખધી એવો આપ્યો છે કે —

જાતે યસ્ય પ્રયાણે તુરગચુરપુટોત્ખાતરેણુપ્રપચે
તીવ્રે વ્યન્તાયમાને પ્રસરતિ વહલે સર્વતો દિક્વમસ્મિન્ ।

માસ્ત્વચ્ચન્દ્રાર્કવિમ્વગ્રહગણરહિત વ્યોમ વીક્ષ્ય પ્રમુગ્ધા
સાન્ન્ય કર્મારમન્તે શિશુમુનિવટવે જાતમન્ધ્યાભિશકા. ॥—પૃ ૩૭૨

એક મુદર શ્લોક તે ગ્રંથમા પૃ ૧૪૪ પર સાગરચક્રકૃત સિદ્ધરાજ
સખધી મુક્યો છે કે —

દ્રવ્યાવયા શ્રી જયસિદ્ધેવ ! ગુગા કળાદેન મહર્ષિણોક્તા ।

ત્વયા પુન પઢિતદાનગાંઠ ! ગુણાશ્રય દ્રવ્યમપિ વ્યવાયિ ॥

૩૬૩ આ વર્ધમાનસૂરિએ પોતાના ઉક્ત સમકાલીન પડિત સાગ-
રચક્રના પૃ ૮૮ પણ કેટલાક શ્લોક ઉધ્વત કર્યા છે તે પરથી જણાય
છે કે તે સાગરચક્રે પણ સિદ્ધરાજના વર્ણનરૂપી કોઇ કાવ્ય લખ્યું
હશે તેવા શ્લોકો પેઢી એક પૃ ૩૦૪ નો અત્રે આપ્યો છે —

અકલ્પિતપ્રાણમમાગમાગમા મલીસસાગા વૃત્તમૈક્લવૃત્તય ।

નિર્ગ્ન્યતા ત્વત્પરિપન્થિનોગતા જગત્પતે કિ ત્વજિનાવલમ્બિન ॥

મ. ૧૧૯૮ મા જયસિદ્ધ ગાળ્યે ભર્યમા બિહહણે વિમલસૂગૃહિત
પઉમચરિત્ર નાડપત્રપર લખ્યું (જે. ૧૭)

૨૮૮ મુનિગ્તનસૂરિના અમમચરિત્રની પ્રથમાદર્શિત લખનાર સાગર-
ચંદ્ર તેજ આ હોય

ગૂર્જરવંશોદ્યોતનપુત્રોદયરાજમન્નિતનુજન્મા ।

વિદ્વાન્માગરચદ્ર પ્રથમાદર્શિ લિલેલાસ્ય ॥ પી ૩, ૯૮.

૧૦૯૯૪ છે આની ૪૫૧ તાડના પાનાપર ક્ષેત્રી પ્રત પાટણ બકામ છે. (પી ૫, ૭ થી ૧૮) તેમણે દેવ મનુષ્ય નિર્યય નાગક શ્વેતી ઉત્પત્તિ વર્ગે વિષયોનો યોગ આપનો જગત્તી બ્રહ્માના સારણે સંગ્રહાગીરત નામનો પ્રાકૃત ગ્રંથ જિનભદ્ર લમાશ્રમણકૃત સંગ્રહાગીના આધારે રચ્યો છે (પી ૧, ૭૫, પી ૫, ૬૫ જે ન ૧૬૭૩-૧૬૮૧) ત્રીજી કૃતિ ક્ષેત્રમમામ છે કે જેનો પ્રારંભ નમિત્તું ચીર નયલન્યમાસંગ આવ્યા પદોથી ચાલ્યો છે તે મોટા ક્ષેત્રસમાસપત્રી ઉદ્ધરી રચ્યો છે (આની તાડપત્રની પ્રત ખલાત ભંડારમાં છે (પી ૩, ૨૦)

૩૬૦ ઉક્ત મહધારી શ્રીચન્દ્રગિતી સંગ્રહાગીપર તેમના શિષ્ય દેવભદ્રસૂરિએ વૃત્તિ રચી, (જે ન ૧૬૮૨, પી ૧, ૩) તેમા તેમણે અનુયોગદ્વારચરિણિ હરિભદ્રકૃત અનુયોગદ્વાર ટીકા, ગન્ધદુન્ની, હરિભદ્રકૃત તત્ત્વાર્થટીકા, મહાયગિતી બૃહત્સંગ્રહાગી વૃત્તિ, હરિભદ્રકૃત બૃહત્સંગ્રહણીવૃત્તિ, ભગવતી વિવરણ, વિશેષણવતી, સૂર્ય પ્રતિભિ નિર્યુકિત (કે જે યોવાઇ ગયેલી મનાય છે તે પણ) માથી ઉનાગ આપ્યા છે. આ દેવભદ્રસૂરિ ઉપરોક્ત મુનિચન્દ્રસૂરિથી પ્રતિષ્ઠા પામ્યા હતા, વળી તેમણે ન્યાયાવતારપર ટિપ્પન રચ્યું છે, (કા વડો ન ૯)

૩૬૧ સં ૧૧૯૭ મા ગોવિન્દસૂરિના શિષ્ય વર્ધમાનસૂરિએ ગણુરત્નમહોદધિ નામનો વ્યાકરણનો ગ્રંથ સ્વોપનવૃત્તિ સહિત અનાવ્યો (જે એગ્ગલિંગથી સંશોધિત થઈ પ્રસિદ્ધ થયો છે સને ૧૮૭૬-૮૧) તેમા શ્રી હેમચંદ્રનો ઉલ્લેખ નથી તેમજ હેમચંદ્રે પોતાના વ્યાકરણમા આનો ઉલ્લેખ કર્યો નથી સમકાલીન સર્વ વિદ્વાનો નામોનો નિર્દેશ કરેજ એવો કંઈ નિયમ નથી તેથી આમા નવાઈ લાગવાનું ખાસ કારણ નથી આ ગણુરત્નમહોદધિમા નામોના ગણોને શ્લોક-બદ્ધ કર્યા છે અને પછી તે ગણના પ્રત્યેક પદની વ્યાખ્યા અને

લાગે છે બૃહત્ ટિપ્પનિકામા પણ સ ૧૧૯૩ ની સાલ છે - 'મુનિસુત્રત-ચરિત પ્રા. ૧૧૯૩ વર્ષે ચદ્રસૂરિરૂપં યાત્રા ૧૦૯૯૪' જૈન સાહિત્ય સંશોધક ખડ ૧ અ. ૨

ઉદાહરણ છે તેમા અનેક વેચાકરણોના મતોનો ઉલ્લેખ છે ઉદાહર-
ણોમા કેટલાક કવિઓની ગ્યનાઓ તેમના નામ સહિત,—પણ ક્યાક
નામ વગર-ઉધ્ધૃત કરી છે તેથી આ ગ્રંથનુ ઘણુ મહત્ત્વ છે. દાખલા
નરીકે તદ્દિત પ્રત્યયોના ઉદાહરણોમા ભદ્રિ કાવ્ય અને દ્વયાશ્રય
મહાકાવ્યની રેલીપર ગ્યેલા માત્રવના પરમાર ગાજઓના સખધી
કોષ કાવ્ય (નામ નથી આપ્યું) ના ઘણા શ્લોકો ઉધ્ધૃત કર્યા છે

૩૬૨ વળી તેમા કેટલાક શ્લોકખંડ સિદ્ધરાજની પ્રશસના
છે તેથી જણાય છે કે તે વર્ધમાનસૂરિએ ‘સિદ્ધરાજ વર્ણન’ એ
નામનો ગ્રંથ રચ્યો હતો તે પેઠી એક શ્લોક ‘મમૈવ સિદ્ધરાજ
વર્ણને’ એમ કહી તેના પ્રયાણ મખધી એવો આપ્યો છે કે —

જાતે યસ્ય પ્રયાણે તુરગચુરપુટોત્સ્વાતરેણુપ્રપન્ને
તીત્રે વ્યન્તાયમાને ત્રસરતિ વહલે સર્વતો દિક્કમસ્મિન્ ।

માસ્ત્વચ્ચન્દ્રાર્કવિમ્વત્રહગણરહિત વ્યોમ વીક્ષ્ય પ્રમુગ્ધા
સાન્વ્ય કર્મારમન્તે શિશુમુનિવટવે જાતસન્ધ્યાભિશકા. ॥—પૃ ૩૭૨

એક મુદર શ્લોક તે ગ્રંથમા પૃ ૧૪૪ પર સાગરચ દ્રુત સિદ્ધરાજ
સખધી મૂક્યો છે કે —

દ્રવ્યાશ્રયા શ્રી જયમિહુદેવ ! ગુણા ક્ષણાદેન મહર્ષિણોક્તા ।

ત્વયા પુન પઢિતદાનગોષ્ઠ ! ગુણાશ્રય દ્રવ્યમપિ વ્યવાયિ ॥

૩૬૩ આ વર્ધમાનસૂરિએ પોતાના ઉક્ત સમકાલીન પડિત સાગ-
રચ દના^{૨૮૮} પણ કેટલાક શ્લોક ઉધ્ધૃત કર્યા છે તે પરથી જણાય
છે કે તે સાગરચ દે પણ સિદ્ધરાજના વર્ણનરૂપી કોષ કાવ્ય લખ્યું
હશે તેવા શ્લોકો પૈકી એક પૃ ૩૦૪ નો અત્રે આપ્યો છે —

અકત્પિતપ્રાણમમાગમાગમા મલીમસાગા વૃતમૈક્ષવૃત્તય ।

નિર્ત્રન્થતા ત્વત્પરિપન્થિનોગતા જગત્પતે કિં ત્વજિનાવલમ્બિન ॥

મ ૧૧૯૮ મા જયસિંહ ગાળ્યે ભર્યમા બિલ્હણે વિમલસરિદ્રુત
પઉમચરિત્ર નાડપત્રપત્ર લખ્યું (જે ૧૭)

૨૮૮ મુનિગ્તસૂરિના અમમચરિત્રની પ્રથમાદર્શિત લખનાર સાગર-
ચંદ્ર તેજ આ હોય

ગૂર્જરવશોદ્યોતનપુત્રોદયરાજમન્નિતનુજન્મા ।

વિદાન્નાગરચદ્ર પ્રથમાદર્શ લિલેલાસ્ય ॥ પી ૩, ૯૮.

પ્રકરણ ૪ થું.

કુમારપાલનો સમય.

મં. ૧૧૮૬ થી સ ૧૨૩૨

સ્વર્ગે ન ક્ષિતિમણ્ડલે ન વડવાવજ્રે ન લેમે રિયતિ
 ત્રેલોક્યૈરુહિતપ્રદાઽપિ ત્રિધુરા દીના દયા યા ચિરમ્ ।
 ચૌલુક્યેન કુમારપાલવિભુના પ્રત્યજમાત્રામિતા
 નિભાકા નિજમાનર્ગાકાગિ વરે કેનોપમીયેત મ ॥

—ત્રિલોકમા જે એટલી હિનપ્રદ હોય તો ને દયા છે એવી દયા પણ લાળા જળ સુધી ત્રિધુર અને દીન બની સ્વર્ગમા કબૂમડલપર કે સમુદ્રના મુખમા સ્થિતિ કરી શકી નહિ—રહી નહિ તેને નિર્ભાગ બનાવી ચૌલુક્ય કુમારપાલ રાજાએ પોતાના માનસરૂપી ઉત્તમ સ્થાનમા પ્રત્યક્ષ આવાસ આપ્યો આ રાજાને કેની હપમા આપવી ?—અર્થાત્ તે અનુપમેય છે

एको य सकल कुतूहलितया वध्राम भूमडल
 प्रीत्या यत्र पतिवरा समभवत् साम्राज्यलक्ष्मी स्वय ।
 श्रीसिद्धाविषविप्रयोगविधुरामप्रीणयद्य प्रजा
 कस्यासौ विदितो न गूर्जरपति श्रौलुक्यवंशध्वज ॥

—જેણે કુતુહલી થઈ સર્વ ભૂમડલમા ભ્રમણ કર્યું, જેનામા પ્રતિશોધતી સામ્રાજ્ય લક્ષ્મી પોતાની મેજે પ્રીતિ વડે આવી મળી, જેણે સિદ્ધરાજના વિયોગથી ત્રિધુર બનેલી પ્રભાને પ્રસન્ન કરી, એવો એક જે ચૌલુક્ય વંશના ધ્વજરૂપ ગૂર્જરપતિ કેનાથી અજાણ્યો છે ? તે કુમારપાલ સર્વને વિદિત છે—યશ પાલકૃત મોહપરાજય ૧-૨૮

जिष्णुश्चेदिदशार्णमालवमहाराष्ट्रापरान्तं कुरु
 सिन्धुनन्यतमाश्च दुर्गविषयान्दो वीर्यशक्त्या हरि ।
 चौलुक्य परमार्हतो विनयवान् श्री मूलराजान्वयी
 तं नत्वेति कुमारपालपृथिवीपालो ऽब्रवीदेकदा ॥

પાપર્ધિર્ધૂતમયપ્રમૃતિ કિમપિ યન્નારકાદ્યુર્નિમિત્તં
તત્સર્વં નિર્નિમિત્તોપકૃતિકૃતધિયા પ્રાપ્ય યુષ્માકમાજ્ઞા ।
સ્વામિન્નુવ્યાં નિષિદ્ધં ધનમસુતમૃતસ્યાય મુક્ત તથાર્હ—
ચ્ચૈત્યૈરુત્તસિતા ભૂરભવમિતિ સમ. સપ્રતે સંપ્રતીહ ॥

—એદી, દગાણું, માલવ, મહારાષ્ટ્ર, કુર, સિંધુ, અને બીજા દુર્ગમ દેશોને પોતાના બુજ્જીયની શક્તિથી હરિની જેમ જીતનાર, પરમ આર્હત, વિનયવાન અને ચૌકિયકૃણના શ્રી મૂલરાજના વશમાં થયેલા શ્રી કુમારપાલ રાજાએ એક વખતે (શ્રી હેમચંદ્ર) સૂરિને નમીને આ પ્રમાણે કહ્યું કે—
‘હે સ્વામી ! નિષ્કારણ ઉપનાર કરવાની બુદ્ધિવાળા જે આપ તેમની આજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરીને નર્કગતિની આયુધ્યના નિમિત્ત રૂપ મૃગયા, છૂત અને મદિરા વગેરે દુર્ગુણોને મારી પૃથ્વીમાથી નિષિદ્ધ કર્યા છે, તથા પુત્રરહિત મૃત્યુ પામેલાનું ધન લેવું પણ મેં છોડી દીધેલું છે અને બધી પૃથ્વી આર્હતનાં ચૈત્યો વડે મુશોભિત કરી દીધી છે, તો હવે હું સાપ્રતઃકાળમાં સ્વ પ્રતિ રાજા જેવો થયો છું .. ..’ —હેમાચાર્યકૃત ત્રિ પ. શ. પુ. ચ. ૧૦મું પર્વ.

સત્ત્વાનુકમ્પા ન મહીભુજા સ્યાદિત્યેષ વલ્લ્લ્લો વિતથ પ્રવાદ ।
જિનેન્દ્રવર્મ પ્રતિપદ્ય યેન શ્વાધ્ય સ કેષા ન કુમારપાલ ? ॥

—રાજાએને પ્રાણીપ્રત્યે દયા નથી હોતી એવો લોકપ્રવાદ જેણે જૈન ધર્મનો સ્વીકાર કરી ખોટો પાડ્યો છે એવો કુમારપાલ કોને શ્લાઘ્ય ન હોય ? —સોમપ્રભાચાર્ય

૩૬૪ સિદ્ધરાજ જયસિંહ પંચી મહારાજ કુમારપાલ દેવ ૨૮૯
ગાદી પર આવ્યો તે એક અદિતીય અને આદર્શ નૃપતિ હતો.

૨૮૯ કુમારપાલ અને તેની સાથે તેના ગુરુ હેમચંદ્રના ચરિત્ર સબંધી અનેક જૈન વિદ્વાનોએ વિવિધ ગ્રન્થ લખ્યા છે ૧ સોમપ્રભાચાર્યકૃત કુમારપાલ-પ્રતિબોધ સં. ૧૨૪૧, ૨ ચણપાલ મંત્રીકૃત મોહપરાજય નાટક (અજયપાલના સમયમાં), ૩ પ્રભાચંદ્રાચાર્યકૃત પ્રભાવક ચરિત્ર-સં. ૧૩૩૪ ૪ મેઘુગ સૂરિકૃત પ્રબંધ ચિતામણી સં. ૧૩૬૧, ૫ રત્નશેખરસૂરિકૃત ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ સં. ૧૪૦૫, ૬ જયસિંહ સૂરિકૃત કુમારપાલ ચરિત્ર, સં. ૧૪૨૨, ૭ સોમતિલકસૂરિકૃત કુમારપાલ ચરિત્ર, સં. ૧૪૨૪, ૮ સં. ૧૪૭૫

ન્યાયી ન્યાયુ પરોપકારી પગદબી અને ધર્મોત્તમા હતો. પવે થયેલ રાજ ભીમદેવનો એક પુત્ર નામે સ્તેમગજ-તેનો પુત્ર દેવપ્રમાદ-તેનો પુત્ર ત્રિભુવનપાલ અને તેનો પુત્ર ને આ હુમાગપાલ તેના મધ્યથી શ્રી જિનવિજયના એક શ્લેષ પૃથ્વી^{૨૯૦} નીચેની હતીકન હુકમા નોંધવામા આવે છે

૩૬૫ વિ મ. ૧૧૪૯ મા તેનો જન્મ થયો હતો અને મ. ૧૧૯૯ મા રાજ્યાભિષેક થયો હતો ^{૨૯૧} એક પુરાતન પદાવલીમા રાજ્યાભિષેકની તીથિ 'માર્ગર્ગીર્ષ' ગુરુકલ ચતુર્થી' લખી છે. રાજ્ય-પ્રાપ્તિ પછી લગભગ ૧૦ વર્ષ મુઢી રાજ્યની મુખ્યવસ્થા કરવામા અને તેની સીમા વધારવાનો પ્રયત્ન કરી દિગ્વિજય કરી પોતે અનેક મોટા મોટા રાજાઓને પોતાની પ્રચડ આજ્ઞાને આધીન કર્યા. પોતે પોતાના સમયમા અકિનીય વિજેના અને વીર ગજા હતો. ભારત વર્ષમા તે સમયે તેની બગેબરી કરનાર બીજો કોઈ ગજા નહોતો. તેનુ રાજ્ય ઘણુ મોડુ હતુ. શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે 'મહાવીર ચરિત'મા તેની આજ્ઞાનું પાલન 'ઉત્તર દિશામા તુરકસ્થાન, પૂર્વમા ગંગા

મા તાડપત્રપર લખેલો કર્તાના નામર હિત હુમારપાલ પ્રબધ (પા સૂ ન ૧૬, ૯ ચરિત્રસુદરકૃત હુમારપાલ ચરિત્ર સં ૧૪૮૪ થી ૧૫૦૭ વચ્ચે, ૯ હરિશ્ચદ્રકૃત હુમારપાલ ચરિત્ર (પ્રાકૃત) ૧૧ જિનમહાનકૃત હુમાગપાલ પ્રબધ સં. ૧૪૯૨, અને ગૂ મા ૧૨ દેવપ્રસંગણિકૃત હુમારપાલ રાસ (સં ૧૫૪૦ પહેલા) ૧૩ હીરકુશલ કૃત હુમારપાલ રાસ સ. ૧૬૪૦, ૧૪-૧૫ આવક ઋષ-ભદ્રાસકૃત હુમારપાલ રાસ સ ૧૬૭૦ અને તેજ કવિનો નાનો રાસ અને ૧૬ જિનહર્ષકૃત હુમારપાલ રાસ સ ૧૭૪૨ આ ઉપરાંત તીર્થકલ્પ, ઉપદેશતરંગિણી તથા ઉપદેશપ્રાસાદ આદિ અનેક અન્ય ગ્રંથોમાં તેમનુ વર્ણન મળે છે. હુમારપાલ સબધમા ખુદ હેમચંદ્રાચાર્યે પ્રાકૃતમા દ્વયાશ્રય કાવ્ય રચ્યુ છે

૨૯૦ અધ્યાત્મજ્ઞાન પ્રસારક મહલ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલ હિંદીમા હુમારપાલ ચરિતની હિંદી પ્રસ્તાવના.

૨૯૧ દ્વાદશસ્વથ વર્ષાણા શતેષુ વિરતેષુ ચ ।

एकोनेषु महीनाये सिद्धाधीशे दिवगते ॥ પ્રભાવકચરિત્ર પૃ ૩૯૩.

નદી, દક્ષિણમાં વિંધ્યાચલ અને પશ્ચિમમાં સમુદ્ર પર્યન્ત'ના દેશોમાં થતું જણાવ્યું છે.

૩૫૬ પ્રો. મણિલાલ નભુલાઇ દિવેદી લખે છે કે 'ગુજરાત અથવા અણહિલવાડના રાજ્યની સીમા ઘણી વિશાલ માલુમ પડે છે. દક્ષિણમાં કેઠ કોટલાપુરનો રાજ્ય તેની આગળ માનતો હતો અને બેટ મોકલતો હતો. ઉત્તરમાં કાશ્મીરથી પણ બેટ આવતી હતી. પૂર્વમાં ચેદી દેશ તથા યમુના પાર અને ગંગા પારના મગધ દેશ સુધી આણું પહોંચી હતી અને પશ્ચિમમાં સૌરાષ્ટ્ર તથા સિંધુ અને પંજાબનો પણ કેટલોક ભાગ ગુજરાતના તાબામાં હતો.'^{૨૬૨}

૩૬૭ રાજસ્થાનના 'ઇતિહાસ'ના કર્તા કર્નલ ટૉડ સાહેબને ચિતોડના કિલામાં રાણા લખણસિંહના મંદિરમાં એક સ. ૧૨૦૭ નો શિલાલેખ મળ્યો હતો તેમાં મહારાજ કુમારપાલના સબધમાં લખ્યું છે કે 'મહારાજ કુમારપાલે પોતાના પ્રબલ પરાક્રમથી સર્વ શત્રુઓને દણી નાખ્યા, તેની આગળ પૃથ્વીપરના સર્વ રાજ્યોએ પોતાને સન્નક ચઢાવી તેણે શાકલરીના રાજ્યને પોતાના ચરણોમાં નમ્નાવ્યો'^{૨૬૩} તેણે ખુદ હથિયાર ધારણ કરી સવાલક્ષ (દેશ) પર્યંત

૨૬૨ ઐઝાઝ જણાવે છે કે 'કુમારપાલ ઘણો પ્રતાપી અને નીતિનિપુણ હતો, તેના ગંત્યની સીમા ૬૦ ૬૦ સુધી ફેલાયેલી હતી અને માલવા તથા ગજપૂવાનાના કેટલાએક ભાગો પણ તેને અધીન હતા,' (રા. ઇ. ૧ ૨૧૯)

૨૬૩ કુમારપાલે ચોહાણ રાજ્ય અર્જોરાજ પર સ. ૧૨૦૭ માં ચઢાઈ કરી તેને હરાવ્યો હતો, ને ત્યાંથી ચીનોડની શોભા જોવા જતા ત્યાંના ભોજરાજ હર્ષે ત્રિભુવનનાગચણાખ્ય ત્રિમૂર્તિવાળા શિવના મંદિરમાં દર્શન કર્યા ને તે માટે એક ગામ ભેટ કરી તેનો શિલાલેખ કરાવ્યો તે હાલ મોતદ છે (ઐઝાઝ ના. પ્ર. પત્રિકા ભાગ ૩-૧ પૃ. ૧૭) આ સમયમાં લગભગ અર્જોરાજ-આનાના પુત્ર વિગ્રહરાજ (ચોથા વીસલદેવ) તવરો-તોમારો પાસેથી દિલ્હી લીધું ને ત્યારથી દિલ્હીનું રાજ્ય અબમેર રાજ્યનું સ્વભા બન્યું (ઐઝાઝ રા. ઇ. ૧, ૨૩૪)

ચદ્દીને સર્વ ગદ્યપતિઓને નમાવ્યા. સાવરપુર (પન્નગ) ચુદ્દાને પણ તેણે તે પ્રમાણે વશ કર્યું. (ચેમ્પર્ન ઈન્ડિયા-ટ્રાડફ્ટ) તેના મેન્ય કોડ-ણના સિદ્ધાર વશના રાજા મલ્લિકાજ્યુનને પણ હાથે લેતો.

૩૬૮ આ સર્વ પ્રમાણોથી તેના રાજ્યના વિસ્તારનો ખ્યાલ આવે છે. ભારતવર્ષમાં આટલું મોટું માત્રાન્ય ભોગવનાર ગણ ઘણા ઓછા થયા છે.

૩૬૯ પોતાની રાજધાની અણુલિદ્ધપુર-પાટણ, ભારતના તે સમયના સર્વોત્કૃષ્ટ નગરોમાંનું એક હતું. વ્યાપાર અને કલાકૌશલથી ઘણું ચઢેલું હતું. સમૃદ્ધિના શિખર પર પહોંચ્યું હતું. ગણ અને પ્રજાના સુદૃઢ મહાલયોથી તથા ઉંચા મનોહર દેવભુવનોથી અલકૃત તે રાજધાની હતી. હેમચંદ્રાચાર્યે દ્વયાશ્રય મહાકાવ્યમાં તેનું વર્ણન કર્યું છે. સાલળવા પ્રમાણે તે સમયે આ નગરમાં ૧૮૦૦ તો કોડા-ધિપતિઓ રહેતા હતા. આ પ્રકારે મહારાજ કુમારપાલ એક મોટા ભારી મહારાજ્યના સ્વામી હતા.

૩૭૦ કુમારપાલ પ્રજાનું પાલન પુરવત્ત કરતો હતો. પોતાના રાજ્યમાં એક પણ પ્રાણીને દુષ્ટી નહિ રાખવાનો મનોગ્ધ રાખતો. તેનું રાજ્ય રામ-રાજ્ય હતું. પ્રજાની અવગ્યા જાણવા માટે ગુપ્ત વેશમાં શહેરમાં ભ્રમણ કરતો. હેમચંદ્રાચાર્ય કહે છે કે ‘દરિદ્રતા, મૂર્ખતા, મલીનતા ઇત્યાદિથી જે લોક પીડિત થાય છે તે મારા નિમિત્તથી છે કે અન્યના ? આ પ્રકારે જીમ્નતા દુષ્ટોને જાણવા માટે રાજા શહેરમાં ફરતો રહેતો હતો.’ આ રીતે ન્યારે ગુપ્ત ભ્રમણમાં મહારાજને કોઈ દુષ્ટી દેખાતો તો તેનું દુષ્ટ દૂર કરવા તે પ્રયત્ન કરતો.

૩૭૧ દ્વયાશ્રય મહાકાવ્યના છેલ્લા ૨૦મા સર્ગમાં હેમચંદ્રસૂરિ લખે છે કે ‘મહારાજ કુમારપાલે એક દિને રસ્તામાં એક ગરીબ માણસને દુભાતા અને જમીન પર પડતા પાચ સાત બકરાને ખેંચી લઈ જતો જોયો. મહારાજે તે જીવારા પામર પ્રાણીઓને કયા લઈ

જ્ય છે એમ પૂછતા તે માણ્યે જવાળ આપ્યો કે કસાઈને ત્યાં વેચવા, કે જેના કંઈ પૈસા આવશે તેથી મારો ઉદરનિર્વાહ કરીશ'. આ સાલળી રાજાને લાગ્યું કે 'માગ દુર્વિવેકથી જ આ રીતે લોક હિસામા પ્રવૃત્ત થાય છે તેથી માગ 'પ્રજાપતિ' એ નામને ધિષ્ઠાર છે.' પોતાના આત્માને દુષ્ટો આ રીતે આપી રાજભવનમા આવી અધિકારીઓને તેણે સખન આજ્ઞા કરી કે 'જે જૂરી પ્રતિજ્ઞા કરે તેને શિક્ષા થગે, જે પરસ્ત્રીક પટ હોય તેને વિશેષ શિક્ષા થશે અને જે જીવહિસા કરે તેને સર્વથી વધુ કઠોર દડ મળશે' આ પ્રકારની આજ્ઞાપત્રિકા આખા રાજ્યમા મોકલો ને અધિકારીઓએ તે વખતે ઉક્ત દરમાન સર્વત્ર જાહેર કરી દીધું ૨૯૪ આથી બધા મહા-રાજ્યમા-ત્રિદટ્ટાચક્ર (લકા) સુધીમા 'અમારિ ઘોષણા' કરવામા આવી. મઘપાનનો પ્રચાર પણ સર્વત્ર બધ કરાવ્યો. તેમા જેને નુકશાન થયોત્યું તેને ત્રણ ત્રણ વર્ષ સુધી અન્ન આપ્યું ૨૯૫ યજ્ઞયાગમા પણ પશુઓના બદલે અન્નનો ઉપન કરવાનું શરૂ થયું.

૨૯૪ વિ સં ૧૨૦૯ માઘ વદિ ૧૪ શનિવારનો એક શિક્ષાદેખ કિરાદધી મળ્યો છે તેમાં લખ્યું છે કે 'શાંકસરી (સાલર) ના વિજેતા કુમારપાલના વિજ્ય રાજ્યમા સ્વામીની કૃપાથી જેણે કિરાદૂ (કિરાટકૃપ), રાડધડા (લાટહૃદ) અને શિવ (શિવા)નું રાજ્ય પ્રાપ્ત કરેલ છે એવા રાજા ગ્રી આદ્યજુષ્ટેવ પોતાના રાજ્યમા પ્રત્યેક પક્ષની અષ્ટમી, એકાદશી અને ચતુર્દશીના દિને જીવહિસા ન કરવાની આજ્ઞા કરે છે-જુઓ પંડિત વિશ્વેશ્વરનાથ દેહદુત ભારત કે પ્રાચીન રાજવગ' પ્રથમ ભાગ પૃ ૨૯૫. આ આખો લેખ મોહપરાજય (ગા ઓ સી) ના પરિગિષ્ટ ૩મા આપ્યો છે. આ ઉપરાંત માગ્વાટના માડલિક ગ્લપુર ચતુરાશિકના ગ્લ પૂનપાક્ષદે-નો અમાતિદાનનો લેખ પણ ત્યાં આપેલ છે.

૨૯૫ સદગત ગ્રી મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદી લખે છે કે 'કુમારપાલે ન્યાયથી ગમાનિયોપણા દગવી ત્યારથી યજ્ઞયાગમા પણ માસખલિ અગાનેા બધ થઈ ગયા, ને યવ નથા હાંગર હોમવાનો ચાલ શરૂ થયો લોકોને જીવ હુપર અત્યંત દયા વધી, અને માસલોજન એટલું બધું નિપિદ્ધ થઈ ગયું

૩૭૨ એક દિન એક સ્ત્રીને રાત્રે ગેતા સાલળતા કુમારપાલે પથારીમાંથી ઉઠી તેની પામે જઈ ગેવાનું કાગણુ પ્રજ્યુ તેણી ધના દય ગૃહસ્થની સ્ત્રી હતી, તેનો પતિ અને પુત્ર બંને મરણ પામ્યા હતા. તેણીએ જણાવ્યું કે 'ગત્યનો પ્રવંકાલથી એ દુઃ નિયમ આવ્યો આવે છે કે સતતિહીન મનુષ્યની મિત્રનનો માલિક ગત્ય છે. આથી મારી મર્વ અપત્તિ ગત્ય લઈ લેશે તો નુ માટે ઉવન કેમ વિતાવીશ, આથી મારે પણ આવે મરી જવું માટે છે.' મરનારાં આ મામળા આધ્યામન આપી જણાવ્યું કે 'તુ મર નહિ રાજ તારૂં ધન લેશે નહિ નુખપ્રવંક તુ તારી ઉદ્ધીતે ધર્મદૃષ્ટ કરવામાં ગાળ' રાજ્યએ પછી પ્રજાનો આ ત્રામ દર ડગવા અધિકારીઓને હુકમ આપ્યો કે 'નિષ્પુત્ર મનુષ્યના મરણ પછી તેની સંપત્તિ રાજ લઈ લેશે એ નિયમ બંધ કરે તેમાં લલે એક ને લાખ શુ પણ એક એ કરોડ રૂપીઆનું નુકશાન થાય તેથી શુ' આ રીતે અપુત્રોનું ધન રાજખાલસા થતું તે બંધ કર્યું આ સંબંધી એક શ્લોક એકે કહેલો તે નોધવા યોગ્ય છે —

અપુત્રાણં ધન ગૃહ્ણન્ પુત્રો ભવતિ પાર્થિવ ।

ત્વ તુ સંતોષતો મુંચન્ સત્ય રાજપિતામહ ॥

—અપુત્રોનું ધન ગ્રહણ કરનારો રાજ તેનો પુત્ર બને છે, પરંતુ આપ તો સંતોષપૂર્વક તેને છોડી દેવાથી રાજપિતામહ જ થયા છો.

૩ આખા હિંદુસ્તાનમાં એક કે બીજા પ્રકારે થોડું ધણું માસ, કર્કવાતા હિંદુઓ વાપરે છે, છતાં શુદ્ધરાતમાં તો તેની ગંધ આવે તોપણ નાહી નાખે એવી લોકોની વૃત્તિ તે સમયથી બધાયેથી તે અદાપિ છે—દયાશ્રય ભાષાંતર પ્રસ્તાવના.

૨૯૫ કૃપાસુન્દર્યા સવત્ ૧૨૧૬ માર્ગશુદિદ્વિતીયાદિને પાણિ જગ્રાહ શ્રી કુમારપાલમહીપાલ શ્રીમદર્હદ્દેવતાસમક્ષમ્—જનમહાકવિ કૃત કુમારપાલ પ્રબન્ધ આ સંબંધમાં મોહપરાજય નામનો રૂપક ગ્રન્થ યશપાલ મંત્રીએ ૧૨૨૯ ને ૧૨૩૩ વચ્ચે રચ્યો, તે પ્રકટ થયો છે ગા. ઓ સી નં. ૯

૩૭૩ આ રાજનુ ધાર્મિક જીવન ધર્મપરાયણ હતુ. પોતે જિતેન્દ્રિય અને જ્ઞાનવાન હતો અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યનો જ્યારથી અપૂર્વ સમાગમ થયો ત્યારથી તેની ચિત્તવૃત્તિ ધર્મપ્રત્યે વધુ ને વધુ થતી ગઈ. નિરતર ધર્મોપદેશ સાંભળવા લાગ્યો અને જૈનધર્મ પ્રત્યે પોતાની શ્રદ્ધા વધતી વધતી દૃઢ થતી ગઈ. છેવટે સવત્ ૧૨૧૬ના માર્ગશીર્ષની શુકલદ્વિતીયાને દિને પ્રકટપણે જૈનધર્મની ગૃહસ્થ-દીક્ષા સ્વીકારી-જૈનધર્મ અગિકાર કર્યો. તેના સમયમા તેની પ્રેરણાથી ઉપદેશ ગચ્છના કુચ્છરિએ ક્રિયાહીન ચૈત્યવાસીને ગચ્છબહાર કર્યા હતા. તે રાજાએ ૭ વખત સોમનાથ અને શત્રુજ્યાદિ જૈન તીર્થની યાત્રા કરી હતી ૨૯૬ જ્યાં જ્યાં જીર્ણ મંદિર હતા ત્યાં તેનો ઉદ્ધાર કર્યો. ૧૬૦૦ જીર્ણોદ્ધાર, ૧૪૪૪ નવા જિનમંદિરોપર કળશ ચઢાવ્યા.

૩૭૪ 'કેકાણે કેકાણે જિનમંદિરે બંધાવ્યા તેમા સૌથી પ્રથમ પાટણમા શ્રીમાલ મત્રી ઉદયનના પુત્ર મત્રી વાગ્ભટ્ટે (બાહડે), વાયડ વશીય ગર્ગશેઠના પુત્રો આદિની દેખરેખ તીચે 'કુમારવિહાર' નામે ૨૪ જિનનુ મંદિર બંધાવ્યુ ૨૯૭ પછી પોતાના પિતા ત્રિભુ-

૨૯૬ કુમારપાળની યાત્રાનું વર્ણન લીબડી ભડારમાં એક છૂટક કથાની નૃની પ્રતમા આપ્યુ છે તેમાં જણાવ્યુ છે કે તે યાત્રામાં રાણી ભૂ (ભા)પલ દેવી, પુત્રી લીલ, દોહિત્રીઓ, પ્રતાપમહા, ઉદયન સુત વાગ્ભટ્ટ (બાહડ), પરમાર નપદિ રાજ, પાલજીપુર વસાવનાર રાજ સણ ? (પાહડજી -પ્રહલાદન), ધડૂમાષા ચક્રવર્તી શ્રીપાલ રાય-નાગ શેઠ સુત આસડ, જન્નુ-લક્ષાધિપતિ ધાડાક અને ઘણા કોટિધ્વજ શેઠ સાથે હતા (પ્રા. ૨૧૭ ભાઈએ કરેલી લી. ભ. ની ટીપ-જૈનસ્થે કોન્ફરન્સ ઓફિસ) ગિગ્નાર અને શત્રુજ્યની એક યાત્રાનુ વર્ણન કુમારપાલપ્રતિમોધમા છે

૨૯૭ જીઓ કુમારપાલ પ્રતિમોધમા તેનુ હુંક વર્ણન-અષ્ટાપદ સમાન ૨૪ જિનાલયથી રમણીય, સુવર્ણ ધ્વજદ રોવાળુ, ચંદ્રકાંતમય પાર્શ્વનાથની મૂલ પ્રતિમાવાળુ ને તે ઉપરાંત સોના રૂપા તથા ખીતળની અન્ય અનેક પ્રતિમાવાળુ હવુ વળી આ મંદિરનુ વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કુમારવિહાર શતમા રામચંદ્ર ગણિએ કર્યુ છે તે જીઓ.

વનપાલના અરણ્યે 'ત્રિભુવનવિહાર' નામનું ૭૨ જિનાલયાળુ મોટું મંદિર બંધાવ્યું તે મિત્રાચ ૨૪ તીર્થકર્મના ૨૮ જુદા જુદા મંદિરો તેમજ 'ત્રિવિહાર' પ્રમુખ બીજાં પણ ઘણાં વિહારો એકસા પાટણમાં કરાવ્યા ૨૯૮ બીજાં કરાવ્યા તે જુદા. એ મંદિરોમાં તેના આદેશથી જમદેવના પુત્ર દ્વાધિપ અભયની દેખરેખ નીચે તાર-ગાપર્વત ઉપર બંધાવેલું અજિતનાથનું મંદિર ખાસ ઉલ્લેખ કરવા યોગ્ય છે. (કુ પ્રતિ)

૩૭૫ આવી રીતે માત્ર જિનમંદિરો બંધાવીનેજ અટકી ન જતા કુમારપાલ શ્રદ્ધાળુ શ્રાવકની પેઠે નિર્ગતજ જિનપૂજા કરતો એટલું જ નહિ પણ જૈન ધર્મનો મહિમા પ્રકટ કરવા માટે અટાનિહકા મહોત્સવ વગેરે જૈન ઉત્સવો પણ ડાહ્યી ઉજવતો એ મહોત્સવો પ્રતિવર્ષ, ચૈત્ર અને આશ્વિન માસના શુકલપક્ષના છેલ્લા આઠ દિવસોમાં પાટણના મુખ્ય અને પ્રસિદ્ધ 'કુમારવિહાર' નામના મંદિરમાં કરવામાં આવતા. ચૈત્ર અને આશ્વિનની પહિંમાને દિને સાંજે રથ-યાત્રાનો વરઘોડો દરબારના આડબર સહિત તેમજ રાજજનો મંત્રી વ્યાપારી આદિ સમેત કાઢતો આવી રીતે રાજ પોતે કરતો અને પોતાના તાબાના બીજા માહલિક રાજઓ પાસે પણ તેવી રીતે કરાવતો. તેના હુકમથી બધા માહલિક રાજઓએ પોતપોતાના નગરોમાં 'કુમારવિહારો' બંધાવ્યા હતા, અને તેમની અદર આવા મહોત્સવો પણ હમેશા કરતા કરાવતા હતા (કુ પ્રતિં)

૩૭૬ આ પૈકીના ઘણા ખરા મોટા ભવ્યમંદિરો ત્યાર પછીના અબજપાલના અને મુસલમાનના સમય-રાજ્યમાં તૂટી ગયા છે પરંતુ

૨૯૮ પોતે જૈન થયો તે પહેલાં માસ ભોજનમાં પોતે બહુ આસક્ત હતો તેના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે કુમારપાલે ત્રિભુવનવિહાર અને ૩૨ બીજાં જિનવિહારો કરાવ્યાં તે બાબતનો ઉલ્લેખ મોહપરાજય નાટક પૃ. ૯૩ અને ૯૫ પર છે

તે પૈકી ઉપરોક્ત તાર ગાનુ અનિતનાથનુ ભવ્ય મંદિર (સોમમુદર-
સરિના સમયમા મંધપતિ ગોવિંદના ગુલ પ્રયાસથી જીર્ણોદ્ધત થઇ)
હજી મોજૂદ છે કુમારપાલે આજી ઉપર મહાવીરનુ મંદિર બંધાવ્યુ
હતુ, તે પણ અત્યારે પ્રાયઃ વિદ્યમાન છે ૨૯૯ વર્ષો તેણે 'કુમારવિ-
હાર' નામનુંજ મુદર મંદિર જલોરના કાંચનગિરિગઢ ઉપર સ.
૧૨૨૧ મા બંધાવ્યુ તે હાલ મોજૂદ છે, કે જે તેણે સદ્વિધિના પ્રવર્તન
માટે વાદિદેવસરિના પશ્ચિમે સમાર્પ્યુ. ૩૦૦ ગૂજરાતમા પોતાના માહત્તિક-

૨૯૯ કુમારપાલમૂપાલચૌલુક્યકુલ ચદ્રમા ।

શ્રીવીરચૈત્યમસ્યોચૈ શિખરે નિરમીમપન્ ॥

—જિનપ્રભસૂરિ-અમુદ્દક૬૫.

આ અવસરગઢ જતા ૩ મૈલ પર ઓરીઆ (ઓરિસા) ગામની સડકની
ડાબી બાજુએ અર્ધા મૈલને છેટે આવેલ જૈનમંદિર હાલ છે તે પ્રાય હોઇ
શકે — મુનિ કલ્યાણવિજયનો 'આજીના શિલાલેખો' એ પરનો લેખ.

૩૦૦ તુઓ જિનવિજય ૨, ન ૩ પર આ લેખ પર સમાલોચના
કરતા શ્રી જિનવિજય કહે છે કે 'કુમારપાલના સમયમા તેમજ તેની
પૂર્વે ઘણા લાખા સમયથી સ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમાં ચૈત્યવાસી યતિ-
વર્ગનુ ઘણુ જોર જમણુ હતુ તે યતિઓએ જૈન મંદિરોને, મધ્યજાલના
ખીડ વિહારો-મઠોના જેવા આકાર-પ્રકારમા ફેરવી દીધા હતાં. રાજ
મહારાજઓ અને સત્તાધારી શ્રાવકો-મહાજનો તરફથી મંદિરોના
નિષ્કાસ ખર્ચે જે ગામોના ગામો આપવામાં આવતા, તેમની સઘળી
વ્યવસ્થા એ ચૈત્યવાસી યતિવર્ગ કરતો અને જમીનની ઉપજનો
ઉપભોગ પણ એજ વર્ગ સ્વેચ્છાપૂર્વક કરતો હતો જૈન આચારને નહિ
જાણે તેવી રીતભાતો પણ એ ચૈત્યાલયોમા ચાલતી હતી આવી પરિસ્થિ-
તિના પગિણામે ધીરે ધીરે જૈન ધર્મ પણ ખીંચી ધર્મની માફક નિર્વાન
દશાને પ્રાપ્ત થશે કે શુ એવો ભય દેટલાક વિદ્વાન્ અને વિચારવાન્ યતિ
વર્ગને હતપન્ત થયો અને તેમણે પોતાની નિર્બંજતાને ત્યાગ કરી શુદ્ધ
જૈનાચારનો સ્વીકાર કર્યો આ લેખમાં વર્ણવેલા વાદિ દેવસૂત્રિનો યતિસમૂહ
પણ તેજોજ શુદ્ધાચારી હતો જેમ જેમ આના શુદ્ધાચારીઓની સંખ્યા

સામન્ત રાજાઓના ગળત્યમા અમાઁ ઘોષણા કરી જીવદિમા બધ કરી ૨૦૧ નાના મોટા ૧૪૦૦ મદિગા બધાવ્યા, તેથી ધર્મ સાધના

વધતી ગઈ અને તેઓ ચૈત્યવાસીઓની ગિયિલતા-આચારહીનતાનો પ્રગ-
ટપાણે વિરોધ કરતા ગયા તેમ તેમ બને વર્ગોમા પરસ્પર ભેદભાવની વૃદ્ધિ
થવા લાગી અને પરિણામે વામવિવાદની વૃદ્ધિ થઈ ગયુમાજ જણાવા લાગ્યો
ચૈત્યવાસીઓ કે જેમની સખ્યા અને સમાજમા લાગવગ વાળી પ્રમળ હતી
તેઓ આ નવીન ઉત્પન્ન થયેલા વિરોધી વર્ગનો દ્વેષ ગીતે બહુિતાર કરતા
કરાવતા, પોતાની સત્તા નીચે મૂકતા જૈન મંદિરમા નેમને પ્રવેગતા અટકા-
વતા, અને વધારે જોર આણતુ ત્યા ગામમા પણ મૂકવા માટે કનડતા સિદ્ધ-
રાજ અને કુમારપાલના ગમ્યકાલમા આ સ્થિતિમા વચોત્તર કેન્દ્રર થઈ ગયો
હતો, તો પણ કટલાક બહુતા અને પ્રધાન મંદિરમા હજી પણ તેનીજ
સ્થિતિ ચાલતી હતી આજ કારણને લઈને કુમારપાણે પોતાના બવાવેલા
આ જવાહિરપુરના ‘કુવરવિહાર’ નામના મદિરને શુદ્ધાચારી દેવાચાર્યના
સમુદાયને સમર્પણ કર્યું હોય તેમ જણાય છે, કે જેથી વીતરાગભાવ પ્રાપ્ત
કરવા-કરાવવા માટે બંધાયેલા એ દેવસ્થાનનો ખીન્ન મદિરોની માફક
જાગીર તરીકે ઉપભોગ ન થાય અને તે દ્વારા આચારહીનતાને ઉત્તેજન ન
મળે લાલુક ચતિવર્ગને, ચૈત્યવાસીઓની સત્તા નીચે રહેલા દેવમદિરોમાં
દેવદર્શન જવા માટે જે હરકતો અને કનડગનો થતી, તે દૂર કરવા માટે તે
વખતે નવીન ચૈત્યો ઠંકાણે ઠંકાણે તૈયાર થતા હતા, અને તેમને ‘વિધિ
ચૈત્ય’ કહેવામાં આવતા હતા આ લેખમાં વર્ણવેલ ‘કુમારવિહાર’ ચૈત્ય
પણ તેમાત્ર જ એક ગણાવું જોઈએ” પૃ ૨૪૮-૪૯ વળી જુઓ સં.
૧૨૩૦ના ‘વિધિચૈત્ય’નો લેખ જિ ૨, ન ૩૭૮

૩૦૧ આજ્ઞાવર્ત્તિપુ મળ્ડલેપુ વિપુલેષ્વષ્ટાદશસ્વાદરા—

દ્વદાન્યેવ ચતુર્દશ પ્રસૂમરા મારીં નિવાયૌજસા ।

કીર્તિસ્તમ્મનિમાશ્વતુર્દશશતી સહ્યાન્વિહારાસ્તથા—

કૃત્વા નિર્મિતવાન્ કુમારનૃપતિ જૈનો નિજૈનોવ્યયમ્ ॥

—પોતાના વશવર્તી અઢાર માડલિકાના મોટા દેશોમા ફેલાયેલી હિંસાને
ચોંદ વર્ષ સુધી પોતાના ઓજસ-બલવડે નિવારીને-દૂર કરીને કીર્તિસ્થભ

સાથે શિલ્પકલાનો વિકાસ સાધ્યો. ૨૧ જ્ઞાન-લઙ્કાગે કરાવ્યા. જુઓ પાના ૩૮૮

૩૭૭ કુમારપાલ નિવિકાર દષ્ટિ રાખી પોતાની રાણી સિવાય સર્વ સ્ત્રીને મા જીવેન સમજતો. મહારાણી લોપલ દેવીના મૃત્યુ પછી આ જન્મ અલ્પચર્યાવ્રતનું પાલન કર્યું રાજ્યલોભથી પરાડમુખ રહ્યો. મદ્યપાન તથા માસ ને અલ્પક્ય પદાર્થોનું લક્ષણ કરતો નહોતો. દીન દુખી અને અધીને નિરતર દાન આપતો. ગરીબ અને અસમર્થ શ્રાવકોના નિર્વાહ માટે દરવર્ષ લાખો રૂપિયા ખર્ચતો. લાખો રૂપિયા ખર્ચ કરી જૈન શાસ્ત્રોનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો.

૩૭૮ કુમારપાલે અનાથ અને અસમર્થ શ્રાવક આદિ જનોના ભરણપોષણ અર્થે એક સત્રાગાર બધાવ્યું કે જેની અંદર વિવિધ જાતના લોજનો અને વસ્ત્રાદિ તેના અર્થિઓને આપવામા આવતા હતા તેમજ તે સત્રાગારની પાસેજ એક પૌષ્ઠશાલા બધાવી કે જેની અંદર રહીને ધર્મર્થિ જનો ધર્મધ્યાન કરીને પોતાનું જીવન શાંત રીતે વ્યતીત કરી શકે. સત્રાગાર અને પૌષ્ઠશાલાનો કારભાર ચલાવવા માટે શ્રીમાલ વર્ણીય નેમિનાગના પુત્ર અલય કુમારની યોજના કરી હતી. તે શ્રેષ્ઠી બહુ સત્યવ્રત, દયાશીલ, સરલસ્વભાવ અને પરોપકારપરાયણ હતો. તેની આવા પુણ્યદાયક કાર્ય ઉપર થયેલી યોગ્ય નિમજ્જકને જોઈ કવિ સિદ્ધપાલે રાજની યોગ્ય પ્રશંસા કરી હતી. (‘કુમારપાલ પ્રતિબોધ’).

૩૭૯ એક દરે એક અગ્રેજ વિકાન (ટાંડ)ના શબ્દોમા ‘કુમારપાલે જૈન ધર્મનું ધણી ઉત્કૃષ્ટતાથી પાલન કર્યું અને સમસ્ત ગૂજરાતને એક આદર્શ જૈન-રાજ્ય બનાવ્યું.’

૩૮૦ તેના જૈન ધર્મના વીકાગ્રથી તેના પુગેલિતો કે જે નાગર

જેવા ચૌદસો મોટા વિહારો (જૈનમંદિરો) બનાવીને જન કુમારનૃપતિએ પોતાના પાપનો નાશ કર્યો

આત્મજો હતા તેમજો પુંગવનાઈ છોડી નહોતી^{૩૦૨} કુમારપાલ માથે અન્ય રાજ્યવજોનો મંમંથ પાણુ પર્વત સાગે ગ્લોહતો કુમારપાલ પોતાના ગુરૂ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યના મૃત્યુ પછી ૭ મહિને મ. ૧૨૩૦ માં ૮૦ વર્ષનું આયુષ્ય ભાગી અવગમ્ય થયો.

૩૮૧ તેન ગત્યની કેટલીક ઘટનાઓ નોંધીએ—મ. ૧૨૦૧ માં આણુપરની વિમલવસડીની ભમતીમાં તેના મન્નથાપક વિમલ મત્રીના મોટા ભાઈ નેટના પુત્ર મત્રી લાલિગના પુત્ર મત્રી મહિન્દના પુત્ર મત્રી દશરથે નેમિનાયનાર્ણવની પ્રતિષ્ઠા કરી મ. ૧૨૦૪ માં તે વિમલમત્રીના મોટા ભાઈ નેટના બીજા પુત્ર ધવલના પુત્ર આનંદના પુત્ર પૃથ્વીપાલ મત્રીએ તે પ્રસિદ્ધ વિમલવસડી નામના મહિરનો ઉદ્ધાર કર્યો.^{૩૦૩} તે વખતે ધનેશ્વરમણિશિષ્ય શ્રીચંદ્રમણિ હાજર હતા.

૩૮૨. મેડતા પામેના કલ્પવર્દિપુર (કલોધી)ના પારસ શ્રાવકે ત્યાં નીકળેલી પાર્શ્વનાથની મૂર્તિ માટે વાદિદેવસૂરિના કહેવાથી એક પ્રાસાદ કરાવ્યો અને તે આચાર્યે ઉક્ત વર્ષ મં. ૧૨૦૪માં તે પ્રાસાદમાં તે ગિંબની પ્રતિષ્ઠા કરી^{૩૦૪}

૩૮૩ આ ઉપરાંત પૃથ્વીપાલ અને દશરથ કુમારપાલના મત્રીઓ હતા. ઉપરાંત તેના રાજ્યમાં સિદ્ધરાજના જૈન મત્રીઓ કાયમ હતા ઉદયન મત્રીને તેણે મદામાત્ય બનાવ્યો, તેને સૌરાષ્ટ્ર છતવા મોકલ્યો હતો અને ત્યાં સ. ૧૨૦૫ કે ૧૨૦૮ માં તેનું અવસાન થયું. તે મત્રીના પુત્ર અખડ દડનાથકે કોંકણના કદંબવંશીય રાજા મહિન્દ-

૩૦૨ એમ ગુર્જરેશ્વર પુરોહિત સોમેશ્વર દેવના 'સુરથોત્સવ' કાવ્ય પરથી જણાય છે—આગ્રા રાં ૬. પ્રથમ ભાગ પૃ. ૧૧૪ ટિપ્પણ

૩૦૩ ત્યાંનો શિલાલેખ—જુઓ મુનિ ડહ્યાણવિજયનો 'આબુના જૈન શિલાલેખો'એ લેખ 'જૈન' તા ૯-૧૦-૨૭ પૃ ૭૦૭

૩૦૪ ઉપદેશસપ્તતિકા—સપ્તમ ઉપદેશ

કાળુર્ન પર ખીજ સવારી કરી જય મેળવ્યો હતો અને તેથી કુમારપાલે તેને 'રાજપિતામહ'ની પદવી આપી હતી ૩૦૫ ઉદયનનો જ્યેષ્ઠ પુત્ર વાગ્લદ (ખાહડ) ચેદ્દો હતો. તેમજ તે સાહિત્યનિપુણ હતો એમ તેણે વાગ્લદાલકાર નામનો ગ્રંથ રચ્યો ગણીએ ૩૦૬ તો અવશ્ય કહી શકાય તેને કુમારપાલે 'સકલ રાજકાર્ય વ્યાપારમા અમાત્ય' બનાવ્યો હતો, ને ઉદયન પછી તેનું 'મહામાત્ય' પદ વાગ્લદને આપ્યું હતું અને કુમારપાલના અત્યંત મુખી તે એ પદ પર પ્રતિષ્ઠિત રહ્યો હતો ૩૦૭

૩૮૪ મહામાત્ય ખાહડે (સં વાગ્લદ) કુમારપાલના રાજ્યમા પોતાના પિતા ઉદયનમંત્રીની ઇચ્છાનુસાર શત્રુજયપરનું મુખ્યમંદિર ૩૦૮૬ ને લોકડાનું હતું તે જીર્ણ થવાથી તથા તે બળી જાય તેવા ભય ટાળવાના હેતુથી તેનો ઉદ્ધાર કરવા તેનું પાકા પથરનું મંદિર બાંધવું ત્રણ વર્ષમા તે તૈયાર થયું, પછી તે મંત્રીએ પાટણથી મોટો સઘ કાઢી ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચી મુપ્રસિદ્ધ આચાર્ય શ્રી હેમચંદ્ર-

૩૦૫ પ્રબંધચિંતામણી, મુદ્રિતસંકીર્તન, વસન્તવિલાસ જીઓ

૩૦૬ વાગ્લદાલકારનો કર્તા વાગ્લદ તે સેનમનો પુત્ર હતો ને તેણે જયસિંહના રાજ્યમા તે રચ્યો એમ કવચિત્ જણાય છે (જીઓ પાગ ૩૨૦)

૩૦૭ જીઓ જયસિંહકૃત કુમારપાલચરિત અને જિનમંડનકૃત કુમારપાલ પ્રબંધ શ્રીજિનવિજયનું અવલોકન પ્રાચીન લેખસંગ્રહ ભાગ ૨, પૃ ૮૬

૩૦૮ ગજગતમા પૂર્વકાલમા વણ કરી લાકડાના મકાનો બાંધાતાં હતાં આનો નિર્ણય આ મંદિર સ્થાપી મેઝવગે 'પ્રબંધચિંતામણી'માં આપેલ વૃત્તાંતથી સ્પષ્ટ થાય છે ગજરાતની પ્રાચીન રાજધાની વડવા નગરીના ધ્વસાવરોષેમા પથરનું નામ જરાપણ ઉપલબ્ધ નથી ને પગી પુગતવડોનું એવું અનુમાન છે કે આ દેગમાં પહેલાં લાકડા અને ઇંટનાજ મકાન બાંધાવાતાં હતાં

૨૯૦ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ. [વિ ૩, પ્ર૦ ૪]

અરિતા હાથે ૩૦% મ ૧૨૧૧મા ત્યા અનુપમ પ્રતિષ્ઠા કરાવી. તેમા એક કોડ અને આઠ લાખ રૂપિયાનો ખર્ચ કર્યો ૩૧૦

૩૮૫ તેજ પ્રમાણે દડનાયક અંગદે ભર્યમા શકુનિકા-વિહાર (મુનિમુવત ગ્વામિનુ ચેત્ય) નામના પ્રસિદ્ધ અને પ્રાચીન તીર્થનો ઉદ્ધાર કરી ભવ્ય જૈનમંદિર બાંધાવ્યું તે તેમા હેમચદ્રચરિત્રે પ્રતિષ્ઠા કરી. ૩૧૧

૩૮૬ ઉદયન મત્રીના ત્રીજા પુત્ર ચાલડને 'રાજવગ્દ'નું ખિરદ મળ્યું હતું, (પ્ર. ચિ.) અને ચોથા પુત્ર સોદસાકને મત્રાગાર પર નિયત કરવામા આવ્યો હતો અને તેને 'સામનમહીસત્રાગાર' નું ખિરદ અપાયું હતું (જિનમહાન કુ પ્ર ૫ ૭૬) ચાલડ (? ચાલડ) નો પુત્ર કુમારસિદ્ધ કુમારપાલનો દ્રાપ્દાગાગધિપતિ-કોદારી હતો. (જુઓ જિ ૨, અવલોકન પૃ ૮૪ થી ૯૬).

૩૦૯ જુઓ પ્રબંધચિંતામણી; ૫૯ પ્રભાવક ચરિતમા સ ૧૨૧૩ને સવત્ આપ્યો છે —

શિખીન્દુરવિવર્ષે (૧૨૧૩) ચ વ્વજારોપે વધાપયત્ ।

પ્રતિમા સપ્રતિષ્ઠા સ શ્રી હેમચન્દ્રસૂરિમિ ॥ ૫ ૩૩૬

૩૧૦ જુઓ શ્રી જિનવિજય સંપાદિત શત્રુજયતીયોદ્ધારપ્રવચન-નો ઉપોદ્ધાત. પૃ ૨૮

૩૧૧ જુઓ સોમપ્રભકૃત કુમારપાલ પ્રતિબોધ — 'વળી એક વાત જગ-પ્રસિદ્ધ છે કે પૂર્વે ભૃગુકચ્છ (ભર્ય) નગરમા એક પક્ષિણી શુરએ આપેલ નમસ્કારનું સ્મરણ કરીને મરણ પામી. તે સિંહલદ્વીપના રાજાની મુદ્દર્ગના નામે પુત્રી થઈ, ત્યાં આવકે કહેલ નમસ્કાર સામળતા તે જાતિસ્મરણ પામી, એટલે ભર્યમાં આવી તેણે શ્રી મુનિમુવત સ્વામિનુ 'શકુનિકા વિહાર' નામે જનનત ચેત્ય કરાવ્યું ત્યાં મે (હેમચ દ્રે) પૂજ્ય શુર મહારાજની સાથે જઈ, તે જિનને વંદન કરી અંગડ દડનાયકને આદેશ કર્યો, તેથી તે વિહારને તેણે નવું બાંધાવ્યું—પુનરુદ્ધાર કર્યો' પૃ. ૪૭૦, ભાષાતર પૃ ૪૩૬ વળી જુઓ પ્રભાવકચરિત હેમચ દ્રસૂરિ પ્રબંધમા અંગડની હકીકત પૃ. ૩૩૬-૪૦ લોક ૭૨૩ થી ૭૬૩, તથા પ્રબંધચિંતામણી.

૩૮૭ શ્રીમાલી જૈન-રાણિગના પુત્ર આમ્રદેવને કુમારપાલે સૌરાષ્ટ્રનો દડનાયક નીમ્યો હતો અને તે આમ્રદેવે (આખાકે) સ ૧૨૨૨ માં ગિરનાર પર પછા-પાજ કરાવી હતી-એટલે પગ-થીઆ બધાવ્યા હતા ૩૧૨

૩૮૮ કુમારપાલે એકવીસ જ્ઞાનભંડાર સ્થાપ્યાની તથા પોતાના રાજકીય પુસ્તકાલય માટે જૈન આગમગ્રંથો અને આચાર્ય હેમચંદ્ર-વિગ્રિત યોગશાસ્ત્ર-વીતરાગન્તવની હાથપોથી સુવર્ણાક્ષરે લખાવ્યાની નોંધ કુમારપાલ પ્રબંધાદિમા છે ૩૧૩

૩૧૨ જૈવતન્દ્રપ (પ્રાચીન ગૂર્જર કવ્યસંગ્રહ પરિશિષ્ટ પ)માં જણાવ્યું છે કે સ ૧૨૨૦ માં સોરઠના દડાધિપ શ્રીમાળી આખડે (આમ્રભટ્ટ) ગિરનાર પર પાજ કરાવી, પણ આ સનત્રમા કંઈક ભૂલ લાગે છે કેમકે તે આખડે સ ૧૨૨૨ અને ૧૨૨૩ માં પાજ કરાવી એમ ગિરનાર પરના તે સાક્ષના બે શિલાલેખો બતાવે છે (ન ૫૦-૫૧ પ્રાચીન જૈન લેખસંગ્રહ ભાગ ૨) આ સબધમાં ઘટના એ થઈ કે કુમારપાલ સધસમેત શત્રુજયની યાત્રા કરી ગિરનાર તીર્થપર ગયા તે વખતે પર્વત પર ચઢવા બાધેલો રસ્તો ન હોવાથી પર્વત પર ચઢી ન શક્યો ને તીર્થપતિ નેમિનાથના દર્શન ન કરી શક્યો તેથી ખેદ થતા પાસેના સલાસદોને પૂછ્યું કે પર્વતપર ચઢવા પાજ ટ્રાણ બધાવી શકે તેમ છે ? ત્યારે મહાકવિ સિદ્ધપાલે હક્ત આમ્ર (અસલ નામ આખડ યા આખાક)નું નામ આપ્યું તેથી કુમારપાલે તેને સુરાષ્ટ્રાધિપતિ બનાવ્યો ને તેણે તે કાર્ય પૂર્ણ કર્યું જુઓ સોમપ્રભસૂરિનો સ. ૧૨૪૧ માં રચેલ કુમારપાલ પ્રતિવોધ શકુનિકાવિહારનો આખડે હક્કાર કર્યો તે બીજો હક્કાર કહી શકાય, નરણડે તેની પહેલા આર્ય ખપટના વંશમાં થયેલ વિજયસૂરિએ હક્ત સુનિસુવ્રત સ્વામીના ચૈત્યનો હક્કાર પ્રથમ કરાવ્યો હતો જુઓ તે સૂરિનો પ્રબંધ —પ્રભાવકચન્તિ

૩૧૩ જિનાગમારાધનતત્પરેણ રાજાર્પેણા એકવિંશતિ જ્ઞાનકોશા કારાપિતા । એકાદશાગ દાદશોપાગાદિ સિદ્ધાન્તપ્રતિરેકા સૌવર્ણાક્ષરે

લેખિતા । યોગશાસ્ત્ર વીતરાગસ્તવદ્વાત્રિગતપ્રકાશા મૌવર્ણાક્ષરા હસ્ત-
પુસ્તિકાયા લેખિતા । મત્તગતલેખકા લિખતિ ॥ કુ પ્ર પૃ ૯૬-૯૭.
ઉપદેશ તઁ ગિણીમા ૨૧ જ્ઞાનત્રય સ્થાપ્યાનુ જણાવ્યુ નથી, ત્રિતુ
જન આગમની સાત પ્રતિઓ તથા હેમચક્રદ્વન ગ્રંથોની એન્વીસ પ્રતિઓ
લખાવ્યાનુ જણાવ્યુ છે —

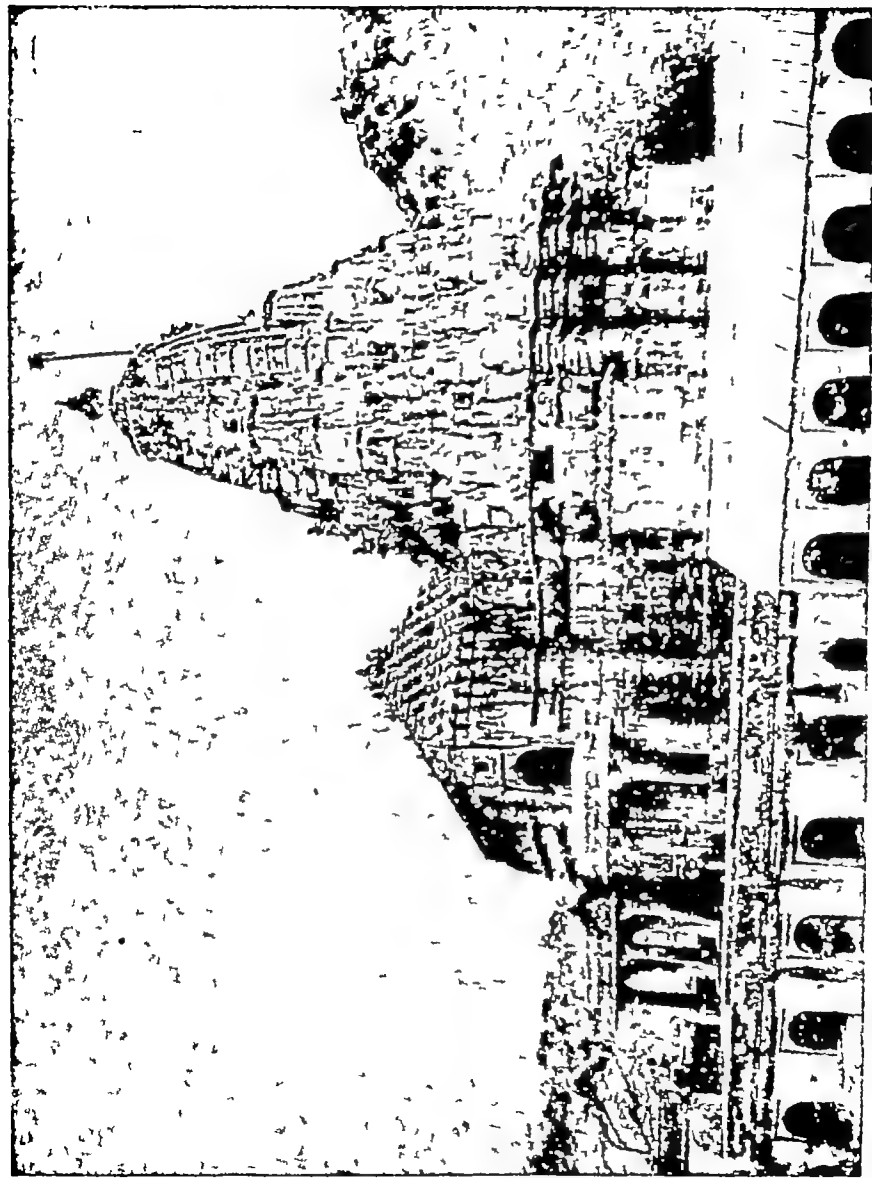
શ્રી કુમારપાલેન મત્તગતલેખકપાર્શ્વોન્ ૬ લઙ ૩૬ મહત્રાગમસ્ય
સત્ત પ્રતય સાવર્ણાક્ષરા શ્રી હેમાચાર્ય પ્રણીત વ્યાકરણ ચરિત્રાદિ ગ્રંથા-
નામેકવિગતિ પ્રતયો લેખિતાઃ ॥ પત્ર ૧૮૦ ॥

સ્વ સાક્ષર શ્રી ચીમનશાસ ડાહ્યામાઈ દ્વારે 'પાટણના ભડાગે' એ
નામના લેખમા જણાવ્યુ હતુ — 'ગૂજરાતના મહારાજ કુમારપાલ કે સિદ્ધરાજના
સમય પહેલાં જૈન ભડાગે હતા કે નહિ, હતા તો જ્યા હતા તેની માહિતી
મળી શકતી નથી, હતા જૈન ગ્રંથો તો વિદ્યમાની છકી સદીમા લખાયા હતા
(દેવર્ધિગણિના સમયમા) એ નિર્વિવાદ છે અને તે હિંદુપર અને વિદેશી
હુમલાઓ થયા હતા તેથી છકા, સાતમા, આઠમા સૈનમા બાંધ્યોનુ જો,
કુમારિક ભદ્ર અને ત્યારપછી શકરાચાર્યનો ઉદ્ભવ, આરખોનુ સને ૭૧૨મા
સિંધ દેશનુ જીતી લેવુ વગેરે અનેક ઇતિહાસી અગ્નિ, જલ અને જલુઓને
વશ થઈ ઘણે ભાગે નાશ પામ્યા હતા ત્યાર પછી "કુમારપાલે" ૨૧ ભડાગે
અને રાજ વીરધવલના પ્રસિદ્ધ મત્રી વસ્તુપાલે ૧૮ કોડના ખર્ચે મોટા
ત્રણ ભડારો સ્થાપેલા હતા, પરંતુ અત્યંત દિલગીરીની વાત છે કે આ મહ-
ત્વના ભડારોનુ એક પણ પુસ્તક પાટણના ભડારોમા જોવામા આવતુ નથી.
આના કારણમા કિતરતા જણાય છે કે કુમારપાલની ગાદીએ આવનાર અ-
જયપાલ જૈનો અને જૈનધર્મનો એટલો બધો દ્વેષી બન્યો હતો, કે જૈન
સાહિત્યનો નાશ કરવામા તેણે પોતાની બધી કોશિષ કરી હતી આથી
ઉદયન નામના જૈન મત્રી(ના પુત્ર આમ્રભદ્ર) તથા બીજાઓ તે સમયે પાટ-
ણથી ભડાર ખસેડી જેસલમીર લઈ ગયા હતા જેસલમીરમા તાડપત્રોની
નકલો મુખ્ય કરીને 'પાટણમાની છે' — 'લાઈબ્રેરી મિસેલેની' — જુલાઈ-અક-
ટાબર સને ૧૯૧૫ પૃ ૨૫. આ હકીકતના પુરાવા માટે જુઓ તેનો તૈયાર
કરેલી 'જેસલમેર સૂચી' (ગા. ઓ. સીરીઝ)

દરિગઢપરનુ ખાવન જિનાલય.

કુમારપાલેશ્વર અજીતનાથ મંદિર-તારણ પારી ૩૭૪-૩૭૬ પૃ ૨૬૪-૫

[By Courtesy of B B & C I R3]

પ્રકરણ ૫ મું.

—સમય—

કુમારપાલનો સમય. (ચાલુ)

સં ૧૧૯૯-૧૨૩૦.

પદ્માસન્ન કુમારપાલનૃપતિર્જિજ્ઞે સ ચન્દ્રાન્વયી

જૈનં વર્ષમવાપ્ય પાપગમન શ્રી હેમચન્દ્રાદ્ ગુરો ।

નિર્વીરાધનસુજ્ઞતા વિદધતા ચૃતાદિનિર્વાસનં

યૈર્નૈકેન ભટેન મોહનૃપતિ જિગ્યે જગત્કટકં ॥

—જે લક્ષ્મીનુ નિવાસસ્થાન છે એવો ચ દ્રવંશી કુમારપાલ જન્મ્યો કે જે એકજ વીરે શ્રી હેમચંદ્ર ગુરુ પાસેથી પાપનુ શમન કરનારો જૈન ધર્મ પ્રાપ્ત કરીને અપુત્રનુ ધન છોડી દધ અને છૂતાદિને દેશવટો આપીને જગત્ના કંટક એવા મોહરાજને હત્યા

—યશ પાલકૃત મોહરાજપરાજય.

૩૮૯ સાહિત્ય-પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે દૃષ્ટિ દેકતા શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય અગ્રપદ ભોગવે છે, તેમના હવન વગેરે સળધમા પછીના એ પ્રકરણમા જોઈશું તેમના સમકાલીન સહવિહારી મલયગિરિ બહુ જખરા સમૃદ્ધ દીકાકાર થયા. મલયગિરિએ પોતાની અનેક કૃતિઓમા પોતાનો કંઈ પણ પરિચય કે રચ્યા સંવત્ પણ આપેલ નથી, પણ અમુકમા ‘કુમારપાલ રાજ્યે’ એમ જણાવ્યાથી તેમજ પોતાના શાખ્દાનુશાસન વ્યાકરણમા ‘જરુણત્ કુમારપાલો ડરાતીન્’ એ ઉદાહરણ આપેલ છે તેથી કુમારપાલના સમયમા મુખ્યપણે થયા એમ ગણી શકાય તેમણે મુખ્યપણે આગમો પર દીકા રચી તે આ પ્રમાણે—આવશ્યક બૃહદ્વૃત્તિ (જે૦,), ઓધનિયુક્તિવૃત્તિ, ચંદ્રપ્રવૃત્તિ દીકા (જે૦, પી ૩.૧૫૪), જીવાલિગમવૃત્તિ (જે, દે લા. ન. ૫૦) જ્યોતિષકંદ દીકા (જે, કી. ૨, ન ૩૭૮ પ્ર૦ ૪૦૦ કે૦ ૨૮-

લામ,) નન્દી ટીકા ૩૧૪ (જે. પી. ૩૩૫ અને ૩૩ આં સમિતિ નં ૧૬ અને નં ૪૪). પિંડનિર્યુક્તિ વૃત્તિ (જે. દે લા. નં. ૪૪) પ્રજાપનાવૃત્તિ, (જે. પી ૩,૧૦૦ આં સમિતિ નં ૧૬ અને ૨૦), બૃહત્કથા પીઠિકા (જે), ભગવતી દ્વિતીય ગત-કવૃત્તિ, રાજપ્રશ્નીય વૃત્તિ (જે), વિગેષાવશ્યકવૃત્તિ, વ્યવહાર મૂલ-વૃત્તિ (તાડપત્ર રીં ૧૮૭૨-૭૩ નં ૧૩૧-૩૨. તાડપત્ર રીં ૧૮૮૧-૮૨ નં. એ ૧૩, જેં, પી ૨,૧૩, પી ૩,૬૩ અને ૧૫૭), અને સૂર્યપ્રભાવિવૃત્તિ (જેં, પી ૩,૧૭૩ આં સમિતિ નં. ૨૮) રચી, વળી આગમ મિવાયના ગ્રંથો-જિનભક્ષમાશ્રમભુક્ત ક્ષેત્રસમાસ પર ટીકા (જેં તાડપત્ર કી ૨.૧૬, વેં નં ૧૫૮૬-૮૧ પ્રં જેન ધં સભા), કર્મપ્રકૃતિ એ શિવગર્ભશ્રુતિ ૪૧૫ ગાથાના પ્રાચીન કર્મગ્રંથ પર ટીકા-કે જેમા પંચમંત્ર અને ચર-મહત્તરની ટીકા, અનુયોગદ્વાર ચૂલિ અને વિગપણવતીનો પોતે ઉલ્લેખ કર્યો છે (પી ૩,૪૬, કી ૨, નં ૩૬૭ વેં નં ૧૫૮૭ પ્રં જેન ધં સભા તથા દેં લાં નં ૧૭) ધર્મમંત્રલ્પી ટીકા (દે લા. નં. ૩૬ અને ૪૨) ધર્મસાર ટીકા, ચંદ્રિમંત્રલ્પકૃત પચસગ્રહપરવૃત્તિ (જેં), પડશીતિ વૃત્તિ, (પાં મુચિ નં ૫૫) સપ્તતિકા (છઠો કર્મગ્રંથ) પર ટીકા (પી. ૩, ૭૧, પી ૪, ૧૨૮, તાડપત્ર કી ૨, ૪૭) આદિ ટીકા રચી છે સ્વત્ર ગ્રંથમા મુદ્દિ વ્યાકરણ એ નામનુ શાસ્ત્રાનુશાસન ૬૦૦૦ શ્લોક-પ્રમાણ (તાડપત્ર કી. ૨, ૪૫, પાં મુચિ નં. ૫૪) રચ્યુ છે. (જેં મુચિ પ્રં ૫ ૨૦)

૩૧૪ નદી ટીકામા મહાયગિરિએ શાકઢાયન સંબંધી ઉલ્લેખ કર્યો છે કે શાકઢાયનો ડપિ ચાપનીયયતિગ્રામાગ્રણિ. સ્વોપજશબ્દાનુશાસનવૃત્તાવાદો ભગવત સ્તુતિમેવમાહ આ પરથી શાકઢાયન અને તેના વ્યાકરણનો પત્તો લાગે છે ને તેમનો કાલનિર્ણય કરવામા સરળતા મળે છે શ્રી જિન-વિજયનો લેખ

૩૯૦. કુમારપાલના રાન્યાલિખેકના વપમા-સં. ૧૧૯૯ મા માધ ગુ ૧૦ ગુરુએ મંડલિપુરિ (માંડલ) મા કુમારપાલના રાજ્ય પ્રારંભમા દશહજાર શ્લોકપ્રમાણ પ્રાકૃત સુપાર્શ્વનાથનુ ચરિત્ર લક્ષ્મણ ગણિએ રચ્યુ (૫૦ હરગોવિન્દદાસ સંશોધિત પ્ર જૈનવિવિધ સાહિત્યશાસ્ત્રમાલા અને ગૂ લાખા આં સલા) તે કર્તા મલધારી હેમચંદ્રસૂરિના શિષ્ય અને શ્રીચંદ્રસૂરિના ગુરુભાઈ થાય

૩૯૧ સં. ૧૨૦૪ મા જિનલક્ષે ઉપદેશમાલા કથા, સં. ૧૨૦૭ મા ચંદ્રકુલના પ્રહુમ્નસૂરિ શિષ્ય ચંદ્રસેને ઉત્પાદસિદ્ધિ નામનુ પ્રકરણ મટીક (વ્યાકરણ સંબંધી પી ૩,૨૦૯), સ. ૧૨૧૬ મા નેમિચંદ્રે પ્રાકૃતમા અનંતાનાથચરિત, સ ૧૨૨૬ મા કનકચંદ્રે (?) પૃથ્વીચંદ્ર પર ટિપ્પણ, સ ૧૨૨૯ પા રવિપ્રભે શીલભાવના વૃત્તિ એમ અનેકે અનેકે ગ્રંથો રચ્યા

૩૯૨ પડ્માણા ચક્રવર્તી મહાકવિ 'શ્રીપાલ સંબંધી અગાઉ આપણે જોઈ ગયા. (પારા ૩૨૧) તેનો પુત્ર સિદ્ધપાલ પણ મહાકવિ હતો તેના વસતિગૃહમા મોટા મોટા વિકાન જૈન સાધુ-આચાર્યો નિવાસ કરતા હતા તે કુમારપાલ રાજાનો પ્રીતિપાત્ર અને શ્રદ્ધેય મુહુર્ત હતો અને તેની પામેથી તે રાજા શાંતિદાયક અને નિવૃત્તિ-જનક વ્યાખ્યાન ઢોઈ ઢોઈ વખત સાલજતો હતો. આવું એક વ્યાખ્યાન તેની વસતિમાજ રહી સ. ૧૨૪૧ મા સોમપ્રભસૂરિએ પગ દગેલા કુમારપાલ પ્રતિજોધ નામના ગ્રંથમા છે તે કવિ સિદ્ધ-ગજ જયસિદ, કુમારપાલ અને મૂલગજની રાજસભામા એટલે ન. ૧૨૧૧ થી ૧૨૫૦ સુધી વિદ્યમાન હતો ૩૧૫

૩૧૫ જુઓ સોમપ્રભસૂરિકૃત શતાર્થ કાવ્ય શ્લોક ૯૮, વળી આ કવિકૃત્યના સંબંધમા જુઓ શ્રી જિનવિજયની દ્રોપદી સ્વયંવર નામે સિદ્ધપાલના પુત્ર કવિ વિજયપાલ રચિત નાટકની પ્રસ્તાવના (પ્ર૦ આં સલા) સિદ્ધપાલ માટે સોમપ્રભ સૂરિના સુમતિનાથ ચરિત્ર અને કુમારપાલ પ્રતિજોધની પ્રાય એક પ્રકારની પ્રશસ્તિમા શ્રીપાલ સંબંધી ત્રી પડી જણાવ્યું છે કે —

નૃનુસ્તમ્ય કુમારપાલનૃપતિપ્રીતે પદ ધીમતા—

નૃત્તંન કવિચંદ્રમસ્તદનણિ શ્રી સિદ્ધપાલોડમન્વત્ ।

૩૯૨ કુમારપાલના રાજ્યમા અનેક ગ્રંથોની પ્રતો તાડપત્ર પર લખાઈ, તે પછી નીચેની જેસલમેળના ભંડારમા ઉપલબ્ધ છે — સ. ૧૨૦૧મા ભૃગુકૃતમા હરિભદ્ર કૃત ન્યાયપ્રવેશટીકાની (જે. ૪), શાલિભદ્રકૃત સપ્તભૂતવૃત્તિની (જે. ૨૦), તથા પ્રમાણભાગની (જે. ૧૭), સ. ૧૨૦૨મા રાગચંદ્ર અને ગુણચંદ્ર વિરચિત મોપન દ્રવ્યાલકાર ટીકાની (જે. ૧૧), ૫ ૧૨૦૫મા કાવ્યકવ્યજ્ઞતાવિવેકની (જે. ૨૨), સ. ૧૨૦૬મા હૃમલધ્રુવવૃત્તિની (જે. ૧૪), સ. ૧૨૦૭મા રૂપપદ્ધતિ સમાવાસમા ગોવિદચંદ્રના ગાન્યમા વાસવદત્તાની (જે. ૫), સર્વધર કૃત સ્વાધ્યાન્તક્રિયાની (જે. ૫) તથા પદ્મી (પાદ્મી)નો ભગ ચના ગુરિત રહેલ અભયદેવકૃત પંચાશઠ વૃત્તિની અભયમેશમા (જે. ૬). સ. ૧૨૧૨મા વિમલસૂરિના શિષ્ય ચંદ્રકીર્તિગણિએ ધર્મચોપસૂરિના મુખ્યમાર્થી નીકળેલા સિદ્ધાન્તના વિષયો જેમા એકલા કયા છે એવા સિદ્ધાન્તવિચાર-સિદ્ધાન્તોદ્ધારની (પી. ૧, ૩૩) તથા અભયમેશ (અભયમેર)મા વિગ્રહરાજના રાજ્યમા હરિભદ્રકૃત ઉપદેશપદ પરની વર્ધમાનસૂરિકૃત ટીકાની (જે. ૭), સ. ૧૨૧૫મા રાજનક મમ્મટ અને અલકની કૃતિ નામે કાવ્યપ્રકાશની કુમારપાલ રાજ્યે અણહિલ પાટણમા (જે. ૧૮), સ. ૧૨૧૬મા રાજશેખરકૃત કાવ્યમીમાસાની અને અભયમેશમા કવિરહસ્યવૃત્તિની (જે. ૫), સ. ૧૨૨૨મા પુષ્પમાલાની (જે. ૩૨), સ. ૧૨૨૫મા અણહિલ પાટકમા કુમારપાલરાજ્યે મહામાત્ય કુમરસીહના સમયમા શાંતિસૂરિકૃત પ્રા. ૦ પૃથ્વીચંદ્રચરિત્રની (જે. ૧૭) અને વટપદ્રકમા રતનાવતારિકાની (જે. ૧૮) સ. ૧૨૨૬મા મહાલીમા શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત નંદી દુર્ગપદ વ્યાખ્યાની (જે. ૨૩). અને સ. ૧૨૨૭મા કુમારપાલરાજ્યે વાધૂયનના મંત્રીપદે વિષયદાહન્યપથકમા પાલાઉદ્રગામે શીલાચાર્યકૃત મહાપુરિસચરિત્રની (જે. ૩૯), લખાઈ. વળી જુઓ પારા ૩૯૮, અને ૪૦૦.

ય વ્યાલોક્ય પરોપકારકરુણાસૌજન્યસત્યક્ષમા—

દાક્ષિણ્યઃ કલિતં કલૌ કૃતયુગારમ્મો જનૈર્મન્યતે ॥

આચાર્ય શ્રીચંદ્ર, નેમિચંદ્ર, આવક કવિ દુર્લભરાજ. ૨૯૭

૩૯૩ ચંદ્રગચ્છમા સર્વદેવસૂરિના સતાનીય જયસિંહસૂરિના શિષ્ય દેવેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રીચંદ્રસૂરિ થયા. તેમણે અણુહિલવાડપુર (પાટણ) માં કપૂર પદ્મધિપ પુત્ર સોમેશ્વરના ઘરની ઉપરની ભૂમિમાં વસતિસ્થાન રાખી તેના કુટુંબીઓની પ્રાર્થનાથી સ. ૧૨૧૪ માં આમો વ. ૭ બુધવારે સનતકુમારચરિત્ર પ્રાકૃત આઠ હજાર શ્લોક-પ્રમાણમાં રચ્યું તેની પ્રથમ પ્રતિ હેમચંદ્રગણિએ લખી. કર્તાએ છેવટે પોતાના ગુરુભાઈઓ નામે યશોભદ્રસૂરિ, યશોદેવસૂરિ, શ્રીચંદ્રસૂરિ અને જિનેશ્વરસૂરિના નામ આપેલા છે (આની તાડપત્રની પ્રત પા. ભ. મા. છે. ૫. લાલચંદનો સિદ્ધરાજ અને જૈનો એ લેખ જૈન તા. ૨૦-૫-૨૮ પૃ. ૩૭૬) આ ત્રથમા કર્તાએ પ્રારભમાં કવિપ્રશસા કરતા હરિભદ્રસૂરિ, સિદ્ધમહાકવિ અભયદેવસૂરિ, ધનપાલ, દેવચંદ્રસૂરિ, શાંતિસૂરિ, દેવભદ્રસૂરિ અને મલધારી હેમચંદ્રસૂરિની કૃતિઓનું સ્મરણ કરી તેમની ગુણગુણિત કરી છે.

૩૯૪ આ સમયમાં રાજગચ્છીય અભયદેવસૂરિ-ધનેશ્વર-અન્જિતમિહ-વર્ધમાન-શીલભદ્ર-ભરતેશ્વર-વૈરસ્વામિના શિષ્ય નેમિચંદ્રસૂરિ થયા તેણે હિદુદાર્શનિક કણાદના મતનુ-વૈશેષિક મતનુ ખંડન રચ્યું હતું ૩૧૬

૩૯૫ દુર્લભરાજ નામનો પ્રાગ્વાટ વણિક તે મૂળ ભીમદેવના ગણના ‘વ્યયકગણ પદ્મમાત્ય’ જાહિલના પુત્ર મહત્તમ નગસિંહનો પુત્ર હતો તે દુર્લભરાજ કવિ હતો અને કુમારપાલે તેને મહત્તમ (મહેનો

૩૧૬ પટ્ટકાલલનાવિલાસવસતિ શ્વંચત્તપોહર્ષતિ—

રતન્પદ્મોદયચંદ્રમા સમજનિ શ્રી નેમિચંદ્ર પ્રમુ ।

નિ સામાન્યગુણૈર્ભુવિ પ્રસૂમરૈઃ પ્રાલેયગૈલોજ્જ્વલૈ—

યં શ્વં કળમોજિનો મુનિપતેર્વ્યર્થ મત સર્વત ॥

—માણિક્યચંદ્રકૃત પાર્શ્વચંચિત ને કાવ્યપ્રનાશ સૂત્રની પ્રશસ્તિ પી. ૧૮૦ અને ૩૨૧, ડા. સતીશચંદ્રનો ન્યાયશાસ્ત્ર ઇતિ પૃ. ૪૦

-પ્રધાન) કહેલો હતો. ૩૧૭ તે કવિ-મંત્રીએ સ. ૧૨૧૬ માં સામુદ્રિક તિલક નામના સામુદ્રિક પર ગ્રથની રચના કરી કે તેમાં તેના પુત્ર જગદેવે સમર્થન કર્યું (વે નં. ૪૦૧, લી. ૦ નં. ૨૭ નં. ૬૭)

૩૯૬ ચદ્રગચ્છીય (રાજગચ્છીય) અભયદેવસૂરિ-ધનેશ્વર-અ-જિતસિંહ-વર્ધમાન-ચદ્રપ્રભ-ભદ્રેશ્વરસૂરિ શિષ્ય હરિભદ્રાચાર્યથી (આચાર્યપદને) પ્રાપ્ત થયેલા જિનચદ્રસૂરિના શિષ્ય વિજયસિંહસૂરિ થયા તેમણે ઉમાગ્યાનિ વાચકના રચેલા જન્મદ્રીપ સમાસ પર વિનેયજનહિતા ટીકા (પ્ર. ૩૦ સત્યવિજય ગ્રથમાત્રા નં. ૨) સ. ૧૨૧૫ માં શરદ ઋતુમાં પાલીમાં સાહાર ત્રિષ્ટિના ધરમાં રહીને રચી હતી, તેમાં પોતાના ગુરૂ તરીકે વર્ધમાનસૂરિ શિષ્ય જિનચદ્રગણિને પ્રદુશ્ન અને યશોદેવ સૂરિઓ હતા (કા વડો નં. ૧૧૬) જૈન-ગ્રંથાવલીમાં જણાવેલ જિનલદ્રગણિના ક્ષેત્રસમાસ પર વિ. સં. ૧૨૧૫ માં ત્રણ હજાર (?) શ્લોક પ્રમાણે ધૃતિ રચનાર વિજયસિંહસૂરિ આ સૂરિથી લિન્ન વ્યક્તિ કદાચ નહિ હોય ૩૧૮

૩૯૭. વડ-બૃહદ ગચ્છમાં થયેલા જિનચદ્રસૂરિના એ શિષ્ય નામે અમ્બ (આમ્)દેવસૂરિ (જુઓ પારા નં. ૩૫૪) અને શ્રીચદ્રસૂરિ તે પૈકી શ્રીચંદ્રસૂરિનાશિષ્ય હરિભદ્રસૂરિ થયા. તે ગૂર્જર રાજધાની પાટણમાં ઘણો કાલ રહ્યા જણાય છે, અને રાજમંત્રીઓ સાથે વિશેષ પરિચય તેમનો હતો, એ પણ સ્પષ્ટ છે. સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલ અને રાજવીના મહામાત્ય મંત્રી પૃથ્વીપાલની પ્રાર્થનાથી આ આચાર્યે ચોવીસે જૈન તીર્થંકરોના ચરિત્ર પ્રાકૃત અપભ્રંશાદિ ભાષામાં રચ્યા

૩૧૭ શ્રીમાન્ દુર્લભરાજસ્તદપત્ય બુદ્ધિવામ સુકવિરમ્ભૂત ।
ય શ્રી કુમારપાલો મહત્તમ ક્ષિતિપતિ કૃતવાન્ ॥
—સામુદ્રિકતિલક—

૩૧૮. પંડિત લાલચ દ્વેનો 'સિદ્ધરાજ અને જૈનો' એ નામનો લખ
જૈન તા- ૨૨-૧-૨૮ પૃ. ૬૮

હતા-તેમાના ચન્દ્રપ્રભ ચરિત્ર, મલ્લિનાથ ચરિત્ર અને નેમિનાથ ચરિત્ર એ ત્રણ હજી સુધી પાટણમા ઉપલબ્ધ થયા છે, કે જેટલાનું શ્લોકપ્રમાણ ૨૪૦૦૦ છે. આ હિસાબે ચોવીસે જિનના ચરિત્રોનું શ્લોકપ્રમાણ લગભગ બે લાખ થાય નેમિનાથ ચરિત્ર અપભ્રંશ ભાષામા જ રચાયેલું છે ને તે સ. ૧૨૧૬ ના કાર્તિકે શુ ૧૩ સોમે પાટણમા પૂર્ણ થયું છે, કે જેનું શ્લોકપ્રમાણ ૮૦૩૨ છે. (જે. પૃ. ૨૭-૨૮, પ્ર. ૩૦ ૩૦ ચાક્રાખી સપાદિત જર્મની.) આમાના ચન્દ્રપ્રભ ચરિત્રની તાડપત્રની મ. ૧૨૨૩ની લખાયેલી પ્રત પાટણમા-સંઘવીના પાડાના ભડારમા મોજાઈ છે તથા કા વડો. મા તેની પ્રત છે. તેમા તથા મલ્લિનાથ ચરિત્ર (હ. ભં. વડોદરા)ની પ્રાતે પૃથ્વીપાલ મંત્રીની પ્રશસ્તિ આપી છે તે પરથી ગૂજરાતના જૈન મંત્રીવશની ઘણી હકીકત મળી આવે છે. ૩૧૯ મલ્લીનાથ ચરિત્ર પ્રાકૃતમા છે ને તે ત્રણ પ્રસ્તાવમા છે ને તેમા સર્વદેવગણિએ કર્તાને સહાય આપી હતી. (તેની પ્રત કસ્તૂરસાગર ભ. ભાવનગરમા પણ છે).

૩૯૮. તાડપત્ર પર સ. ૧૨૧૭ મા ચશોદેવકૃત ચન્દ્રપ્રભચરિત્ર (ર. મ. ૧૧૭૮ જે ૩૩) લખાયું, અને સં. ૧૨૧૮ મા હુમારપાલ રાણ્યે ચશોધવલના અમાત્યપણામા કલ્પચૂર્ણિ અણહિલપાટકમા જિન-ભદ્રાચાર્ય માટે તાડપત્ર પર લખાઈ (ભા. ઇ. મા. છે. કી ૧૮૮૦-૮૧, ૧૦) મ. ૧૨૧૮ મા તાડપત્ર પર લખાયેલી દેવનાગના શિષ્ય શ્વેત-પટ્ટાચાર્ય ગોવિંદકૃત કર્મન્તવ ટીકાની પ્રત પાટણ ભડારમા છે. ૩૨૦

૩૯૯ ૧૨૨૧ (?) મા પદ્મપ્રભસૂરિએ ૩૨૧ ભુવનદીપક નામનો

૩૧૯ એજન જૈન તા. ૨૯-૭-૨૮. પૃ. ૫૭૦, અને ૧૨-૮-૨૮ પૃ. ૬૦૮ જુઓ તેમની જેમ પ્રસ્તાવના પૃ. ૪૮

૩૨૦. ૧૨૧૮ ને બદલે સ. ૧૨૮૮ ની તાડપત્રની પ્રત 'સદીકા= ચત્વાર પ્રાચીના કર્મગ્રંથા' ની પ્રસ્તાવનામાં બતાવી છે

(પી. ૫, ૫૩)

૩૨૧ આ સૂરિ વાદિ દેવસૂરિના શિષ્ય હતા એમ નાગેરી તપાસ-

જ્યોતિષનો અથ રચ્યો કે જેનું બીજું નામ અલ્પાવપ્રકાશ છે

૪૦૦ ભદ્રેશ્વરસૂરિના શિષ્ય શાન્તિસૂરિના શિષ્ય અલયદેવસૂરિના શિષ્ય પરમાનન્દસૂરિએ પ્રાચીન છ કર્મઅથ પેટી પહેલા કર્મઅથ નામે ગર્ગર્ભિકૃત કર્મવિપાક પર મઠ્ઠન વૃત્તિ દરર શ્લોકપ્રમાણ રચી. ૩૨૨ પરમાનન્દસૂરિ અને ચક્રેશ્વરસૂરિના મહુપદેશથી વહુવટિયા કુમારપાલ દેવરાજ્યે—શ્રી કુમારપાલ દેવ પ્રમાદામ્પદ શ્રી ધારાવર્ષ નરેન્દ્ર રાજ્યે જ્ઞાતા ધર્મકથાગતી રતનચૂડ કથા (દેવેન્દ્રગણિકૃત) મ. ૧૨૨૧ મા તાડપત્ર પર લખાઈ (પી ૩૫ ૬૯, ૭૦) કર્મવિપાકના વૃત્તિકાર જ આ પરમાનન્દસૂરિ હશે, આથી તેમનો અમય નિશ્ચિત થાય છે તેજ વર્ષમા હેમાચાર્ય કૃત સિદ્ધહૈમવદ્યુવૃત્તિની તાડપત્ર પર લખેલી પ્રત પાટણ લંડારમા છે (પા સૂચિ ન ૨૭)

૪૦૧. આ સમયમા પ્રસિદ્ધ હેમચંદ્ર સૂરિના શિષ્ય (ગુરુ નહીં) દેવચન્દ્ર મુનિએ અંદ્રલેખા વિજય પ્રકરણ નામનું પચાડી નાટક 'કુમારવિહારમા મૂલનાયક પાર્શ્વજિનની વામ બાજુએ રહેલા શ્રીમદ્ અજિતનાથદેવના વસંતોત્સવ પર કુમારપાલની પરિપક્વતા ચિત્તપરિ-તોષ માટે' રચ્યું હતું ને ત્યાં ભજવાયું પણ હશે અર્જુનાજનનું મન્યન કરવામા કુમારપાલનું વીરત્વ સૂચવવા માટેનું આ પ્રશંસાત્મક નાટક છે. આ કવિને તેમા શેષ ભટ્ટારકે સાન્નિધ્ય—સહાય આપી હતી, (જે૦ પ્ર૦ ૬૪) આ નાટિકામા નાયિકા અંદ્રલેખા વિદ્યાધરી છે. વળી આ દેવચંદ્રગણિએ માનમુદ્રાભજન નામનું એક બીજું નાટક સન-તકુમાર ચક્રવર્તિ તથા વિદ્યાસવતીના સબંધ ઉપર રચેલું હતું પરંતુ તે હજી ઉપલબ્ધ નથી.

ચ્છની પદ્માવલીમા જણાવ્યું છે તેના આ ભુવનદીપક અથ માટે જુઓ વે નં ૩૭૨, અને તે પર સં ૧૩૨૬ મા સિદ્ધતિલકસૂરિએ વૃત્તિ રચી છે એક પદ્યપ્રભ સૂરિએ સ. ૧૨૬૪ મા મુનિમુવ્રત ચરિત્ર રચ્યું છે પી ૩, ૩૦૨.

૩૨૨ આની તાડપત્રની પ્રત સં. ૧૨૮૮ ની મળી આવે છે. (ચાર પ્રાચીનકર્મઅથની પ્રસ્તાવના, પા. સૂચિ ન. ૧૬).

૪૦૨ સ. ૧૨૨૨ મા મલધારી હેમચંદ્રસૂરિની આવશ્યક પરતી પ્રદેશન્યાખ્યા પર તેમના શિષ્ય શ્રીચંદ્રસૂરિએ ટિપ્પણ રચ્યું (પી. ૨. ૩. પી ૩, પૃ ૧૪) [તેના અન્ય ગ્રંથો માટે જુઓ અગાઉ પાના ૩૫૭-૩૫૯] સ. ૧૨૨૪ મા મૂલ એટલે પૌં ધર્મધોપસૂરિના વિમલગણિ કૃત શિષ્ય દર્શનશુદ્ધિ પ્રકરણ પરતી વૃત્તિનો ઉદ્ધાર તે વિમલગણિના શિષ્ય દેવલદ્રસૂરિએ બૃહદ્વૃત્તિ રચી કયોં કે જેમા પોતાના શિષ્ય શાંતિભદ્રે સહાય કરી ને જેનો પ્રથમાદર્શ મુનિ-પ્રભે લખ્યો તે બૃહદ્વૃત્તિની પ્રત તાડપત્ર પર લખાઈ (પા સચિ ન ૫ તથા ન ૩૦)

૪૦૩ પ્રસિદ્ધ વાદિ દેવસૂરિ સા ૧૨૨૬ મા ભદ્રેશ્વરસૂરિને ગચ્છભાર સોપી ચ્વર્ગસ્થ થયા (પ્ર. ચ.).

૪૦૪ મુનિરત્નસૂરિ—તેઓ ચંદ્ર-પૌર્ણમિક ગચ્છના સમુદ્ર-ધોપસૂરિ (જુઓ ટિપ્પણ ન. ૨૪૫)ના શિષ્ય હતા. તેમણે ઉજ્જયિનીમા મહાકાલના દેવાલયમા નરવર્મા રાજાની સભામા વિદ્યાશિવ વાદીને હરાવ્યો હતો તેમણે ‘બાલકવિ’ એ બિરુદવાળા જગદેવમ ત્રીની વિનતિથી લવિષ્યમા થનારા તીર્થંકર અમમસ્વામીનુ ચરિત્ર સં ૧૨૨૫ મા (દ્વિપચ્છિન્નકૃત વર્ષે) પત્તનમા રચ્યું કે જેનો પ્રથમાદર્શ ગૂર્જર વશના ઉદયગજ મ ત્રીના વિદ્વાન્ પુત્ર સાગરચંદ્રે લખ્યો અને જે નૃપાલ પટલાધ્યક્ષ ૨૨૩ કુમાર કવિએ સંશોધ્યુ. પછી મુનિરત્ન ચંદ્રિએ તે પત્તનમાજ શાંતિનાથના મંદિરમા મલા સમક્ષ તેને વાચી સંલળાવ્યું કે જેમા વૈયાકરણ શ્રી પૂર્ણપાલ, ચશ પાલ, જગદેવ બાલકવિ, આદિ હતા (પી ૩, ૬૦) તે મૃરિએ અબ્બ ચરિત્ર કે જેમા અબ્બ ક્ષત્રિય તથા તેની બત્રીશ પુત્રીઓની ઉત્પત્તિ કેમ થઇ

૩૨૩ ગન્યના આય-વ્યયના હિસાબ ગખનાઝ નાર્યાલય તે અક્ષપટલ’ કહેવાતુ, અને તેનો અધિકારી ‘અક્ષપટલિક, અક્ષપટલાનીગ ’ કહેવાતો. જુઓ ઓઝાજીત ભારતીય ગ્રામીનલિપિ-માલા પૃ ૧૫૨, ટિપ્પણ ૭ અને ૮.

તેનું વર્ણન છે, અને મુનિસુત્રન ચરિત્ર (પી. ૩, ૧૪૪) પણ મન્દુકતમા રચ્યા છે

૪૦૫ ઉક્ત જગદેવ તે ચૌલુક્ય ગજ્જના વાગાહી નામની નગરીમા વસતા કોશાધિપ (ખજ્જનચી) નામે શ્રીમાત્રકુલના યથોધ-વક્ત્રનો પુત્ર હતો તેને ‘બાલકવિ’ એ ગિરદ હેમચંદ્રાચાર્યે આપ્યું હતું પહેલા જનધર્મથી વિરદ્ધ ચાલનાગ આવકોને શિક્ષા આપવા માટે ધર્મધોપસરિએ (મુનિસ્તનના પ્રગુર) મોળ આવકો નીમ્યા હતા તેમા આ જગદેવ મુખ્ય હતો ૩૦૦ તેણે કુમારપાલ ભૂપતિના મહા-મૌહર્તિક શ્રી રૂદ્રના પુત્ર ભદ્ર મૂદ્દન કે જે વિપ્ર હતો છતાં પણ જૈનગુરુના ઓધથી મુશ્રાવક જેવો થયો હતો તેની સાથે જિનશાસનની ઉન્નતિ અર્થે ધણું ધન ખર્ચ્યું હતું (પી ૩, ૯૬-૯૭)

૪૦૬. સ. ૧૨૨૮ માં સિદ્ધાતિક યક્ષદેવ શિષ્ય પાર્શ્વનાગે ગભૂતમા જખૂ નામના આવકના જિનાલયમા તેની સહાયથી શક ૮૨૬ માં રચેલી શ્રાવક પ્રતિક્રમણ સૂત્રપર વૃત્તિ તાડપત્રપર લખાઈ (પાટણ સૂચિ).

૪૦૭. સોમપ્રભસૂરિ-એ એક મુપ્રસિદ્ધ અને સુજ્ઞાત જૈન વિદ્વાન્ થયા ‘તેઓ ગૃહસ્થાવસ્થામા પ્રાગ્વાટ (પોરવાડ) જાતિના વૈશ્ય-વણિક હતા. પિતાનું નામ સર્વદેવ અને પિતામહનું નામ જિન-દેવ હતું જિનદેવ કોષક રાજાનો મંત્રી હતો અને તે પોતાના સમ-

૩૨૪ ચાલત્વે સ્વકવિત્વરજિતહૃદ શ્રી હૈમસૂરેર્મુસાત્

દ્વૈતીયીકમવાપ ચાલકવિરિત્યુદામ સન્નામ ય ॥

પ્રાક્ ચક્રે કિલ ધર્મઘોષગણમૃદ્ યાન્ ઘોડશ શ્રાવકાન્

ગચ્છે સ્વે વ્રતિના જિનાગમવિવિ વ્યાલુપતા શાસકાન્ ।

ધર્મસ્થીય વિશારદો નયપદ્ વૈદ્યાબ્દિ પારગમ—

સ્તેષ્વપ્યેપ યથાવશેષ વિવુધાનુલંઘ્ય વાગમુખ્યતા ॥

—અમમચરિત્ર પી. ૩, ૯૭.

યમા બહુ પ્રતિષ્ઠિત પુરૂષ હતો. સોમપ્રભે કુમારાવસ્થામાજ્ઞ જૈન દીક્ષા લઇ તીવ્ર બુદ્ધિના પ્રભાવે સમસ્ત શાસ્ત્રોનો તલસ્પર્શી અભ્યાસ કરી આચાર્યપદવી પ્રાપ્ત કરી હતી તેમની તર્કશાસ્ત્રમા અદ્ભુત પદ્ધતિ, કાવ્ય વિષયમા ઘણી ત્વરિતતા અને વ્યાખ્યાન આપવામા બહુ કુશલતા હતી.

૪૦૮ ગુરૂ પરપરામા તેઓ બૃહદ્ગચ્છના સર્વદેવસૂરિ-ચશોભદ્ર-મુનિચદ્રસૂરિ (પારા ૩૩૨ થી ૩૩૪) અને માનદેવ-અન્વિતદેવ-વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય થાય

૪૦૯. સોમપ્રભસૂરિની કૃતિઓ ચાર જાણવામા છે. ૧ સુમતિનાથ ચરિત્ર-એ જૈનધર્મના પાત્રમા તીર્થંકર સુમતિનાથનુ ચરિત્ર મુખ્યતઃ પ્રાકૃત ભાષામા છે, અને તેમા જૈન ધર્મના સિદ્ધાન્તોનો યોગ્ય આપત્તિ પુરાણ કથાઓ કલ્પિત છે. તેની શ્લોક સંખ્યા સાડા-નવહજાર ઉપર છે તેની રચના કુમારપાલ રાજ્યમા થયેલી પોતે જાણાવી છે (પા ભ.) ૨ સૂક્તિમુક્તાવલી-૧૦૦ પદ્યનો પ્રકીર્ણ સુભાષિત જેવો અથ તેનુ પ્રથમ પદ, 'સિન્દુર પ્રકર' એવા વાક્યથી શરૂ થતુ હોવાથી તે નામ પણ તેમજ 'સોમશતક' એ નામ પણ તેને અપાય છે તે ભર્તૃહરિના નીતિશતકની શૈલિમા રચાયેલો છે અને અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, શીલ, સૌજન્ય આદિ વિષયોપર સક્ષિપ્ત પરંતુ હૃદયગમરીતે તેમા વિવેચન કરેલુ છે. તેની રચના સરલ, સરસ અને સુખોદ છે તેના કેટલાક પદો તેમની કૃતિ નામે કુમારપાલ પ્રતિજ્ઞોદયમા પણ મુદ્રેલા છે આ અથ મુદ્રિત થયો છે. ૩-શતાર્થ કાવ્ય ૩૨૫ આ અથ કર્તાના સમ્મૃત ભાષા સબધીનુ પાડિત્ય પ્રકટ હૈ છે તે અથ માત્ર એક વસતતિલકા છદ્દરૂપે છે. ૩૨૬ તેના જગદ

૩૨૫ જુઓ તેમના 'શતાર્થ' ગ્રંથની પ્રશસ્તિ-કુમારપાલપ્રતિજ્ઞોદયની પ્રસ્તાવના પૃ ૧૪-૧૫ મા

૩૨૬ તે છદ્દ આ છે —

કાયાણસાર નવિતાનહરેક્ષમોહ, કાન્તારવારણ સમાનજયાયદેવ ।

ધર્માર્થકામમદનહોદયવીરધીર સોમપ્રભાવ પરમાગમસિદ્ધસૂરે ॥

જૂદા સો અર્થો કરવામા આવ્યા છે, તે તે પોતેજ ટીકા કરી બતાવ્યા છે ટીકાના પ્રારભમા પાત્ર શ્લોકમા વિવક્ષિત મોઝે અર્થોની અનુક્રમણિકા આપી પછી ૨૪ જૈન તીર્થંકરોના અર્થો લખી, વચ્ચે શ્રદ્ધા, નારદ, વિષ્ણુ આદિ વેદિક દેવો વગેરેના અર્થો પણ આજેખ્યા છે અને છેવટે પોતાના સમકાલીન એવા વાદી દેવમગિ અને હેમચંદ્ર-ચાર્ય જેવા જૈન મહાન ધર્મગુરુઓના, જયસિદ્ધદેવ, કુમારપાલ, અજયદેવ અને મૂલગજ જેવા ગૂઝરાવના ક્રમિક ૪ ચૌલુક્ય ગઝ-ઓના, કવિ સિદ્ધપાલ જેવા ગ્રેષ્ઠ નાગરિકના અને અજિતદેવ તથા વિજયસિદ્ધ નામે પોતાના ગુરુઓના અર્થો પણ અવતાર્યા છે. પછી પોતાનો અર્થ એસાડ્યો છે તે છેવટે કોઇ શિષ્યના મુખેથી પાત્ર પદોની પ્રશસ્તિ છે. આમા અજયપાલ અને મૂલગજપર અર્થ એસાડ્યો છે તે તેના સમયમા પાછળથી એસાડ્યો હોય, યા તો આ આખી કૃતિ મૂલગજના સમયમા થઇ હોય—એટલે તેની રચના તેના રાજ્યકાલમા—સ. ૧૨૩૩ થી ૧૨૩૫ ની વચ્ચમા થઇ હોય.

૪૧૦. એથી અથ કુમારપાલ પ્રતિબોધ છે તે કુમારપાલના મરણ પછી નવવર્ષે એટલે સં. ૧૨૪૧ મા પાટણમા કવિ સિદ્ધપાલની વસતિમા પૂર્ણ કર્યો છે. તે પ્રસિદ્ધ હેમાચાર્યના શિષ્ય મહેન્દ્ર-સૂરિએ તથા વર્ધમાનગણિ અને ગુણચન્દ્ર ગણિએ સાલબ્યો હતો (કા. છાણી. પ્ર જિનવિજય સપાત્નિ ગા. ઓ સી નં. ૧૪)

પ્રકરણ ૬ હું.

હેમ-યુગ.

સ ૧૧૬૨ થી સ. ૧૨૨૯

ક્લૃપ્ત વ્યાકરણ નવ વિરચિત છન્દો નવ દ્વયાશ્રયા—
ડલકારૌ પ્રથિતૌ નવૌ પ્રકટિતૌ શ્રી યોગશાસ્ત્ર નવમ્ ।
તર્ક સજનિતો નવો જિનવરાદીના ચરિત્રં નવ
વદ્ધં યેન ન કે [ન કેન] વિધિના મોહ કૃતો દૂરત ॥

—જેણે નવું વ્યાકરણ, નવું છંદશાસ્ત્ર, નવું દ્વયાશ્રય, નવું અક્ષર
શાસ્ત્ર, નવું યોગશાસ્ત્ર, નવું તર્કશાસ્ત્ર, નવા જિનચરિત્રો રચેલ છે નિર્મેલ
છે તેણે આ રીતે કરીને કંઈ કંઈ રીતે આપણે મોહ દૂર નથી કર્યો ?—
અર્થાત્ ધણી રીતે દૂર કર્યો છે (સોમપ્રભસૂરિકૃત શતાર્થકાચ્યની ટીકા ૧૩૦ ૬૩)

વિદ્યાભોનિધિમંયમંદરગિરિ શ્રી હેમચંદ્રો ગુરુ ।

—શ્રી હેમચંદ્ર ગુરુ વિદ્યાગ્રામી સમુદ્રને મયવા માટેનો મંદરગિરિ રૂપ
છે (તેમના શિષ્ય દેવચંદ્રકૃત અટ્ટવેળા નાટક)

સમ્યગ્જ્ઞાનનિધેર્ગુણૈરનવધે શ્રી હેમચંદ્રપ્રભો—

ર્ષધે વ્યાકૃતિકૌશલ વસતિ તત્ ક્વાસ્માદગા તાદૃશ ॥

—સમ્યગ્જ્ઞાનના નિધિ અને ગુણોવરે અવધિ વગરના એવા શ્રી હેમ-
ચંદ્ર પ્રભુના અથવા જેવું વ્યાકૃતિનું કૌશલ છે તેવું અમાગ જેવામા ક્યાથી
હોય ? (તેમના શિષ્ય મહેન્દ્રસૂત્રિની અનેકાર્થ કૈરવર્જીભુદી)

નિસ્સીમપ્રતિર્ભકર્જીવિનવરો નિ શેષભૂમિસ્પૃશા

પુણ્યધેન સરસ્વતીસુરગુરુ સ્વાર્ગૈકરૂપૌ દદત્ ।

યઃ સ્યાદ્વાદમસાધયન્ નિજવપુર્દૃષ્ટાન્તત સોઽસ્તુ ને

સર્વદ્વધ્યમ્બુનિવિપ્રદોધવિધયે શ્રીહેમચંદ્ર પ્રભુ ॥

યે હેમચંદ્ર મુનિમેતદુત્તાગ્રન્ધાર્જસેવામિપત યવન્તે ।

સંપ્રાપ્ય તે ગૌરવમુજ્જ્વલાના પદ કલાનામુચિત્ત ભવન્તિ ॥

—મન્દિષેણ—સ્યાદ્વાદમર્જન

—જેણે સર્વ પૃથ્વીવાસીઓના પુણ્યગાગિને કણને અમીમ પ્રતિભાથી એકે ઉચિત ધરનારા સગ્ગ્વની અને મુગ્ધુર બનેને પોતાના ગરીરમા એક રૂપ કરીને ધારણ કરેલ છે એવા, અને સ્થાદ્વાદને સાધનારા શ્રી હેમચંદ્ર પ્રભુ સદ્ગુણના સાગરને બાણવાની વિધિ માટે પોતાના ગરીરના દ્વારારૂપ મને થાઓ.

—જેઓ આ ઉક્ત ગ્રંથના અર્થની આચરણા રૂપી મિપથી હેમચંદ્ર મુનિનો આશ્રય લે છે તેઓ ગીગ્વ પ્રાપ્ત કરીને ઉન્નત ક્ષાઓના ઉચિત સ્થાનરૂપ બને છે.

‘સન્ત્યન્થે કવિતાવિનાનરસિકાસ્તે મૂરય મૂરય
ક્ષમાપસ્તુ પ્રતિવોચ્યતે યદિ પર શ્રીદ્દેમસૂરેર્ગિરા ।
ઉન્મીલન્તિ મહામહાસ્યપિ પરે લક્ષાણિ ક્લુષાણિ વૈ
નો રાકાશશિના વિના વત મવન્વુજાગર માગર ॥’

—કવિતાની વિશિષ્ટ રચના કરવામા રસિયા એવા અન્ય સૂઝિઓ ધણા છે પણ શ્રી હેમસૂરિની વાણી એ નેનાથી એક રાત્ર પ્રતિબોધ પામે છે તે અનોખી છે. મોટાપ્રકાશવાળા બીજા તાગ્ઓ લાખો હોય છે પણ પૃથ્વીમાના ચંદ્ર વગર સાગર વિશેષ જગૃત થતો નથી-ઉદાસ પામતો નથી —‘એકે ઉચિ’

—જિનમંડનકૃત કુ પ્રબંધ પૃ ૫૭

હેમચંદ્ર-વચનો.

અકૃત્રિમસ્વાદુપદા પરમાર્થાભિધાયિનામ્ ।

સર્વભાષાપરિણતા જૈની વાચમુપાસ્મહે ॥

—કાવ્યાનુશાસનનું મ ગતાચરણ

મવવીજાકુરજનના રાગાયા ક્ષયમુપાગતા યસ્ય ।

બ્રહ્મા વા વિષ્ણુર્વા હરો જિનો વા નમસ્તસ્મૈ ॥

યત્ર તત્ર સમયે યથા તથા યોસિ સોઽસ્યભિધયા યથા તથા ।

વીતદોષકલુપ સ ચેદ્ ભવાનેક એવ મગવન્નમોસ્તુ તે ॥

ત્રૈલોક્યં સકલં ત્રિકાલવિપયં સાલોકમાલોકિતં

સાક્ષાથેન યથા સ્વયં કરતલે રેલાત્રય સાગુલિ ।

રાગદ્વેષમયામયાન્તકજરાલોલત્વલોભાદયો

નાલ યત્પદલંઘનાય સ મહાદેવો મયા વન્ધ્યતે ॥

યો વિશ્વં વેદ વિદ્યં જનનજલનિધે ભૈગિન પારદશ્વા
પૌર્વાપર્યાવિરુદ્ધ વચનમનુપમં નિષ્કલંક યદીયમ્ ।
તં વંદે સાધુવદ્ય સકલગુણનિધિં ધ્વસ્તદોષદ્વિપં ત
બુદ્ધ વા ચર્ચમાન ગતદલનિલયં કૈગવં વા શિવં વા ॥

—વીતરાગસ્તુતિ

—અદ્વિતિમ સ્વાદ—(માધુર્ય) યુક્ત પદ વાળી, પરમાર્થને કહેનારી, સર્વેને સાધારણે પરિણમનારી જિનોની વાણીનું અમે ઉપાસન કરીએ છીએ જેના ભવરૂપી ખીજના અકુરોને ઉત્પન્ન કરનારા રોગાદિ ક્ષય થઇ ગયા છે તે પ્રજ્ઞા હો, વિપ્લવ હો, હર હો અથવા જિત હો તેને નમસ્કાર છે. ગમે તે સમયે, ગમે તે અવસ્થામાં, ગમ તે નામથી આપ (પ્રખ્યાત) હો, પણ જો આપ દોષરૂપી ક્ષલ કથી યુક્ત હો તો ભગવન્ ! આપને નમસ્કાર છે.

જેને અલોક (જ્યાં જીવની ગતિ નથી એવો પ્રદેશ) સહિતનો સચ્ચ ત્રિકોઽ નેવી રીતે પોતાની મેળે આગળીએ સહિતની ઉચેડીની ત્રણ રેખા સાક્ષાત્ દેખાય છે તેમ સાક્ષાત્ ત્રણે કાલમાં દૃશ્યમાન છે, જેના પદ્મ ઉદ્ભવન કળામાં ગગ દ્વેષ ભય આમય (રોગ), અતક(કાલ), જરા (વૃધ્ધાવસ્થા), લોહત્વ (અપલતા), લોભ આદિ શક્તિમાન્ નથી એવા મહાદેવને હુ વદન છું છું

જે વેદ જગત્ને જાણે છે, જેણે જન્મ-ઉત્પત્તિ રૂપી સમુદ્રની ભગિઓની પાર જોયું છે, જેનું વચન પૂર્વાપર અવિરુદ્ધ, અનુપમ અને નિષ્કલંક છે, જે સાધુ પુરુષોને વધ છે, સકલ ગુણના ભંડાર છે, દોષરૂપી ગતિ જેણે નષ્ટ કરી નાખ્યા છે એવા તે યુધ્ધ હો, વધ્ધર્માન હો, સો પાખરી પદ જ્ઞેનાર કેશવ (વિપ્લવ) હો કે શિવ હો તેને હુ વદુ છું

૪૧૧ ‘ ભાગવત્પર્ના પ્રાચીન વિદ્વાનોની ગણનામાં જેન નેતા-અગ્રચાર્ય શ્રી હેમચન્દ્ર સૂરિએ ઉચુ ધ્યાન પ્રાપ્ત કર્યું છે સમૃદ્ધ માહિત્ય અને વિદ્વત્માહિત્યના ઇતિહાસમાં જે ધ્યાન કાવિદાસનું અને શ્રી હર્ષના દરઆગમાં બાણભટ્ટનું છે, પ્રાય તેજ ધ્યાન ઇશ્વરી મનની આગની સદીમાં ચૌકુલ્ય વગી સુપ્રસિદ્ધ ગૂર્જર નગેન્દ્ર-શિવેશ્વરિ

સિદ્ધરાજ જયસિદના ઇતિહાસમા હેમચન્દ્રનું છે. '૩૨૭ વર્ષી કુમાર-
રપાલના ઇતિહાસમા તો તેનું અ્યાન ગુરુગિર્ય જેવું હતું

૪૧૨. તેમનો જીવનકાલ સિદ્ધરાજ અને કુમારપાલના ગત્ય-
કાલમા છે. અનેમા પોતાનો પ્રભાવ તેમણે બતાવ્યો છે તે પૃથ્વી
હેમચુગના બે ભાગ પાડવા હાથ તો એક સિદ્ધરાજ અને બીજો
કુમારહેમ પાડી શકાય, પણ તેમના અગ્રોની રચના સાલ તેમજ બીજી
ઘટનાની સાલ બરાબર મળી શકે તેમ નથી તેથી અત્યાદે પહેલાં તે
પુરૂષ-પુગવતી દુક જીવની આપી પછી તેમની માહિત્ય સેવા મળ્યું
કહીશું. તેમની જીવની માટે ઘણા સાધન છે (જુઓ પુટનોટ ન ૨૮૬)
પરન્તુ તે પૈકી તાત્કાલિક સાધન તેમના સમકાલીન સોમપ્રભચંદ્રના
સં ૧૨૪૧મા રચેલા કુમારપાલ પ્રબોધ નામના ગ્રંથમા મળી આ-
વતી કેટલીક છૂટી જવાબ હકીકત છે તેનો માર ૩૨૮ પ્રથમ આપણે
લખશું, કારણ કે તે સૌથી વધારે વિશ્વસનીય સત્ય-અથર્થ ગણાય.

૪૧૩ ગુરૂપરંપરા-‘પૂર્વે પૂર્ણતદ્વ નામના ગચ્છમા શ્રીદત્તસૂરિ
નામે એક આચાર્ય થઈ ગયા. તેઓ પરિભ્રમણ કરતા એક વખતે વાગડ
દેશના રણપુર નામના ગામમા ગયા ત્યાં તે વખતે ચુશોલક કરીને એક
રાજા રાજ્ય કરતો હતો, તે શ્રીદત્તસૂરિ પામે આવી હમેશા ધર્મબોધ
સાલજવા લાગ્યો! શ્રીદત્તસૂરિ ત્યાં કેટલોક સમય રહી અન્યત્ર ચાલ્યા
ગયા પાછળથી તે રાજાને સસાર ઉપર વિરક્તિ થઈ આવી અને
તેથી તે બધો રાજ્યભાર છોડી શ્રીદત્તસૂરિ પાસે દીક્ષા લેવા નિકળી
પડ્યો. સૂરિ તે સમયે ‘કિંકુઆણાપુર’ માં રહેતા હતા તેથી રાજા
ત્યાં ગયો. તેની પાસે એક બહુમૂલ્ય મુક્તાહાર હતો તેને વેચી તેના

૩૨૭. પંડિતશિવદત્તશર્માનો શ્રી હેમચંદ્ર નામનો લેખ ના પ્ર. ૬, ૪

૩૨૮ જુઓ શ્રી જિનવિજયની તે ગ્રંથ (પ્ર. ૧ ગા. ૧ સીરીઝ) ની
પ્રસ્તાવના અને તે પ્રસ્તાવનાનું ગુજરાતી ભાષાતર જૈન સાહિત્ય સંશોધક
ભાગ ૧ અ. ૨. પૃ. ૫૫-૬૮

‘प्रविशालसर्वज’ श्री हेमचन्द्रसरि
 [जैन आग्यान ६ भष्मा - लावनगरना भोजन्यथी]

परमाहृत श्री कुमारपाल भूपाल.

વ્યથી ત્યા એક ‘ચક્રીસ જિણાલય’ નામે મોટું જૈન મંદિર બધાવ્યું ૩૨૯ અને પછી સાધુપણુ લઈ શ્રીદત્તસૂરિના શિષ્ય થયો. સાધુવ્રત લઈને તેણે અનેક પ્રકારના તપશ્વરણો કર્યા અને ઊંડો શાસ્ત્રાભ્યાસ કરી ચશોભદ્રસૂરિનામે આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું આચાર્ય થયા પછી તેમણે લોકોને ધર્મોપદેશ આપવા જુદા જુદા સ્થળોમા પરિભ્રમણ કર્યું. જ્યાં વૃદ્ધાવસ્થાના યોગે શરીર બહુ શિથિલ અને ક્ષીણપ્રાય થયું ત્યારે ઉજ્જયિત (ગિરનાર) તીર્થ ઉપર જઈ તેમણે અનશન વ્રત અગીકાર કર્યું અને સમાધિપૂર્વક સ્વર્ગસ્થ થયા. તેમના શિષ્ય પ્રદ્યુમ્નસૂરિ થયા કે જેમણે ‘ઠાણુય પગરણુ’ (સ્થાનક પ્રકરણુ) નામે ગ્રંથ રચ્યો તેમના શિષ્ય ગુણમેનસૂરિ અને તેમના શિષ્ય દેવચંદ્રસૂરિ થયા દેવચંદ્રસૂરિએ ઉક્ત પ્રદ્યુમ્નસૂરિ રચિત ઠાણુય પગરણુ પર દીકરા રચી છે તથા શાન્તિજિનચરિત્ર રચ્યું છે (જુઓ પારા ૩૨૭)

૪૧૪ ‘એ દેવચંદ્રસૂરિ ફરતા ફરતા એક વખતે ધધુકા નામે ગામમા ગયા ત્યા ચચ્ચ અને ચાહિણી નામે મોટું જાતીય વણિ-જડપતીનો ચંગદેવ નામે એક પ્રતિભાવાન બાલક તેમની પાસે આવવા લાગ્યો અને નિરતર તેમનો ધર્મબોધ સાલળના લાગ્યો. તેમના ઉપદેશથી પ્રબુદ્ધ થઈ બાલક ચંગદેવ તેમનો શિષ્ય થવા નેચાન થયો, અને તેમની સાથેજ તે રહેવા-ફરવા લાગ્યો. ફરતા ફરતા દેવચંદ્રસૂરિ, બલાતમા આવ્યા, અને ત્યા, તે બાલકના મામા નામે નેમિદારા ચચ્ચ અને ચાહિણીને સમજાવી-ખુઝાવી, તેને દીક્ષા આપી અને ચંગદેવના બદલે સોમચંદ્ર નામ સ્થાપ્યું અલૌકિક બુદ્ધિશાળી બાળક સાધુ સોમચંદ્ર થોડાજ સમયમા સકળ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી સમર્થ પિઠાન થયો અને ગુરૂએ તેની પૂર્ણ યોગ્યતા

૩૨૯ ગ્રંથકાર સોમપ્રભાચાર્ય આ ઠંકાણે જણાવે છે કે-તે ચક્રીસ જિણાલય’ મંદિર આજે પણ એટલે ગ્રંથગ્યતા સ ૧૨૪૧ મા ત્યા (ડિહુ આણા પુરમા) વિદ્યમાન છે

જોઇ હેમચદ્ર એવા નવીન નામની સાથે તેને આચાર્યપદ પ્રદાન કર્યું. હેમચદ્રાચાર્યની વિદ્વતાથી મુગ્ધ થઈ સિદ્ધરાજ જયસિંહ દેવ તેમના ઉપર બહુ ભક્તિભાવ ધરાવતો હતો, અને દરેક શાસ્ત્રીય બાબતના તેમની પાસે ખુલાસા મેળવી મતુષ્ઠ થતો હતો. તેમના ઉપદેશથી સિદ્ધરાજની જૈનધર્મ ઉપર પ્રીતિ થઈ હતી અને તેના ઉપલક્ષ્યમા સિદ્ધરાજે ‘રાયવિહાર’ નામે એક જનમદ્વિ પાટણમા, ‘સિદ્ધવિહાર’ નામે એક ૨૪ જિનપ્રતિમાવાળું મંદિર સિદ્ધપુરમા બંધાવ્યું હતું. સિદ્ધરાજના કથનથી હેમચદ્રાચાર્યે ‘સિદ્ધલેખ વ્યાકરણ’ નામે સર્વાંગપૂર્ણ શબ્દશાસ્ત્ર બનાવ્યું હતું તેમનો અમૃતોપમ ઉપદેશ સાલબ્યા વિના સિદ્ધરાજને જરા પણ ચેત પડતું ન હતું.”

૪૧૫ હવે અન્ય સાધનોમાથી જોઇએ — તેમનો જન્મ સ. ૧૧૪૫ ની કાર્તિકી પૂર્ણિમાને દિને થયો જૈન સાધુ તરીકેની દીક્ષા નવ વર્ષની વયે દેવચંદ્રચરિત્રે પોતાના જ્ઞાન બલથી આ વ્યક્તિદ્વારા જૈન ધર્મનો મહાન ઉદય જાણી આપી. તેણે પૂર્વજન્મના સુસંસ્કારથી તીવ્ર અરણ્યશક્તિ અને ધારણશક્તિથી અલ્પપરિશ્રમે ગુરૂ પ્રતાપે ૩૩૦ શાસ્ત્રજ્ઞાન સંપાદન કર્યું. ઉત્કટ આત્મસંયમ-ઈંદ્રિયદમન-વૈરાગ્યવૃત્તિથી આજન્મ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્ય સેવ્યું. ગુરૂએ નાગપુર (મારવાડનું નાગોર)મા સ ૧૧૬૨ મા આચાર્યપદ આપી હેમચદ્રને બદલે હેમચદ્ર નામ આપ્યું વિધ વિધ ગ્રામાતુ-ગ્રામ વિચરતા અનેકને ઉપદેશ આપી ગૂર્જર પાટનગર અણહિલપુર પાટણ પ્રવેશ કર્યો. આ સમયે મહારાજ સિદ્ધરાજ જયસિંહ ત્યા પરાક્રમી અને પ્રજાપ્રિય નૃપતિ હતો. ત્યા ધીમે ધીમે આખા શહેરમા ખ્યાતિ થવા લાગી. રાજાના આમંત્રણથી રાજ્યસભામા જઈ

૩૩૦ પોતે સ્વગુરૂ પાસેથી જ્ઞાન મેળવ્યું એમ હેમચદ્ર જણાવે છે -

આચાર્યો હેમચદ્રો ભૂતત્પાદામોજષ્ટપદ ।

તત્પ્રસાદાદવિગતજ્ઞાનસપન્મહોદય ॥

ત્રિ શ. પુ ચરિત્ર પ્રશસ્તિ શ્લો ૧૫.

પોતાના જ્ઞાન અને ચારિત્રનો પરિચય કરાવ્યો તેના પાડિત્ય, દરદર્શિતા અને સર્વ ધર્મ પ્રત્યેના એકત્રીય કારણે તેનો પ્રભાવ ગજ-સલામા ઉત્તરોત્તર વધતો ગયો.

૪૧૬ સિદ્ધરાજને ધર્મચર્યા સાલગવાનો ઘણો શોખ હતો. એકવાર તેણે રાજસલામા એવો પ્રશ્ન કર્યો કે ‘ જગત્મા કયો ધર્મ સમારથી મુક્ત કરનારો છે ?—આનો ઉત્તર હેમાચાર્યે પુરાણના શિષ્યાપ્રધાનનો અધિકાર મલગાવી—‘ મહાવિતી ન્યાય ’ જણાવી અતાવ્યું કે

તિરોવીચત્ત ધર્મચર્યા યથા દિવ્ય તદૌપધમ્ ।

તથાઽમુઘ્મિન ચુગે મત્યો વર્મો વર્માન્તરૈર્નૃપ ॥

પર મમત્રવર્માણા નેવનાત્કસ્યચિત્ત ક્વચિત્ત ।

જાયતે શુદ્ધવર્માસિ ધર્મચ્છન્નાપધાસિવત્ ॥

ભાવાર્થ—હે રાજન્ ! જેમ દર્ભાદિ સાથે મળી જવાથી દિવ્ય ઔપ-ધીની પિછાન થતી નથી, તેમ આ યુગમા ફેટલાક ધર્મોથી સત્ય ધર્મ તિંગામૂત રહ્યો છે, પરંતુ સમગ્ર ધર્મોના સેવનથી જેમ દિવ્યાપધિ પ્રાપ્ત થઈ તેમ ક્વચિત્ત પુનઃને શુદ્ધ ધર્મની પ્રાપ્તિ થઈ નય છે. દૃઢમા સર્વ ધર્મનો પરિચય લઈ સત્ય ધર્મનું ગ્રહણ કરવું યોગ્ય છે—ખરી જિજ્ઞાસા જેને જગી હોય અને તે જિજ્ઞાસા પ્રમાણે તે પ્રયાસ કરે તો તેની જિજ્ઞાસા જરૂર પૂરી થાય.

ધર્મ ગવેષણા માટે આવો નિષ્પક્ષપાત ભાવ પ્રકટ થયેલો તેજ રાજ શુભ થયો.

૪૧૭ ‘ મહારાજ જયસિદ્ધદેવે માલવમડલ ઉપર વિજય મેળવ્યો, તેથી ધ્રાગતી સમગ્ર ઋદ્ધિ પાટણમા આવી, એની માથે લોગ-નાળનો પુત્તક લગાર પણ લાવવામા આવ્યો. વિજયવત સિદ્ધરાજ પાટણમા આવ્યો તે વખતે આશીર્વાચન કહેવા અનેક પડિતો ગજગ્રામાદે આવ્યા હતા, તેમા આચાર્ય હેમચંદ્ર પણ હતા. હવે કાંઈ સમયે હેમચંદ્રઋષિ સિદ્ધરાજને મળવા આવ્યા ત્યારે સિદ્ધરાજના પુત્તક લગારના ઋદ્ધે અગતીના એ લગારનું નિરીક્ષણ કરના

હતા એ રક્ષકોએ ‘લક્ષણ’ મંથંધીનુ એ લગરનુ એક પુસ્તક રાજને ખતાવ્યુ. રાજને આચાર્યને પછયુ કે ‘એ શુ છે ?’ આચાર્ય જણાવ્યુ કે “ ‘ભોજવ્યાકરણ’ એ નામનુ એ શબ્દશાસ્ત્ર છે. ”, વળી કહ્યુ કે “ એ માત્રવનંદેશ ભોજ વિદ્યવ્યક શિગેમણિ હતો. એણે શબ્દશાસ્ત્ર, અલંકારશાસ્ત્ર, જ્યોતિ શાસ્ત્ર, નર્કશાસ્ત્ર, ત્રિકિતમાશાસ્ત્ર, રાજસિદ્ધાંત, નર્કશાસ્ત્ર (વૃક્ષાયુર્વેદ), વામ્તુલક્ષણ, અકગણિત, શકુન વિદ્યા, અધ્યાત્મશાસ્ત્ર, અપ્નશાસ્ત્ર, સામુદ્રિક તથા મેયમાત્રા વિગેરે અનેક ગ્રંથોનુ પ્રણયન કરેલુ છે ” આ બધુ સાંભળીને સિદ્ધરાજ બોલ્યો કે ‘શુ અમારા લગરમા આવા શાસ્ત્રો નથી ? આખાય ગૂંજરાનમા આવો કોઇ સર્વશાસ્ત્ર નિષ્ણાન પડિત નથી એનુ શુ કાગલુ ?’ આ મમયે લા ઉપસ્થિત રહેલા વિદ્વાનોની દષ્ટિ આચાર્ય હેમચંદ્ર નરદજી વળી. રાજને હેમચંદ્રને વિનનિ કરી કે ‘આપ શબ્દવ્યુત્પત્તિદર શાસ્ત્રને રચીને અમારો મનોરથ પૂરો કરો. આપના સિવાય બીજો કોઇ પડિત એને રચી શકે તેમ નથી વર્તમાનમા આપણો દેશ કલાપ (કાનન) વ્યાકરણને અધીન છે એ અધીનતા ભોગવતા છતાય વિદ્યાર્થીને શબ્દ વ્યુત્પત્તિ તો ખરાખર થતી નથી. વળી, એક વ્યાકરણ તરીકે પાણિનિનુ વ્યાકરણ ફીક છે, પણ બ્રાહ્મણો અભિમાનથી તેને વેદાગ કહીને અભ્યાસીઓની અવગણના કરે છે. એ લોકો સમયે સમયે એમ ટકોર કર્યો કરે એ કરતા નવીનજ વ્યાકરણ રચવું ઉત્તમ છે. (શ્લોક ૭૦-૮૩) છેવટે સિદ્ધરાજે એમ કહ્યુ કે ‘મારો દેશ અને હુ ધન્ય છીએ, જ્યાં આવા અલૌકિક વિદ્વાનો નિવાસ છે. (શ્લોક ૮૫) રાજને તેની પાસે વિશ્વલોકોપકાર તથા સ્વકીર્તિ માટે નૂતન વ્યાકરણ-સિદ્ધહૈમવ્યાકરણ રચાવ્યુ આ સંબંધમા વ્યાકરણના ૮ પુસ્તકો કારમીરથી મંગાવવામા આવ્યા હતા જ્યારે ગ્રંથ સમાપ્ત થઇ ગયો, ત્યારે રાજને તે પોતાના દેશમા તેના અધ્યયન અધ્યાપનનો પ્રારંભ કરાવ્યો અને અંગ વગ કલિંગ લાટ કર્ણાટ આદિ દેશોમા તેનો પ્રચાર કરાવ્યો અને તેની ૨૦ પ્રતિઓ કારમીર મોકલી. રાજકોશમા

તેની પ્રત રાખી. આ વ્યાકરણના અભ્યાસીને રાજ્યમાં બહુ ઉત્તેજન મળતું હતું કાકલ કે કંછલ નામના અષ્ટ વ્યાકરણના વિદ્વાન કાય-સ્થને આ વ્યાકરણનો અધ્યાપક નીમવામાં આવ્યો. જ્ઞાનપત્રથી આદિ દિનોમાં તેની પૂજા-અર્ચા થતી હતી વગેરે (શ્લોક ૯૬-૧૧૫ પ્રભાવકચરિત).

૪૧૮ સિદ્ધરાજની વિનતિથી આચાર્ય હેમચંદ્રને ગૂજરાત માટે નવીન સાહિત્ય નિર્માણ કરવાની-વ્યાકરણાદિ રચવાની-પ્રેરણા મળી એ નિર્વિવાદ છે હેમાચાર્ય પોતેજ તે વાત સિદ્ધહૈમ વ્યાકરણની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે કે —૩૩૧

‘અતિ વિસ્તૃત, દુર્ભેદ અને વિપ્રકીર્ણ વ્યાકરણોના સમૃદ્ધી કદર્થિત થયેલા શ્રી સિદ્ધરાજ જયસિંહે સર્વાંગપૂર્ણ એક નતન શબ્દાનુશાસન રચવાની આચાર્ય હેમચંદ્રને પ્રાર્થના કરી અને તે મુજબ આચાર્ય હેમચંદ્રે આ વ્યાકરણને વિધિપૂર્વક (મર્વાંગપૂર્ણ) અનાવ્યુ.’

૪૧૯. વળી ત્રિપષ્ટિશાકા પુરૂષચરિત્રની પ્રશસ્તિમાં કુમારપાલ હેમચંદ્રનો ઉપકાર માને છે તેવા શ્લોકમાં અતાવ્યુ છે કે —૩૩૨

‘પૂર્વે (અમારા) પૂર્વજ (પૂર્વાધિકારી) સિદ્ધરાજ નૃપતિએ ભક્તિથી વશ થઈને કરેલી યાચના વડે આપે માગ-સર્વાંગ તેમજ સુવૃત્તિ વડે સુગમ એવું અગાઉ વ્યાકરણ રચ્યું.’

૪૨૦ આ વૃત્તાતને મક્ષેપમાં હેમચંદ્રના સમમમયી આચાર્ય

૩૩૧ તેનાતિ વિસ્તૃતદુરાગમવિપ્રકીર્ણશબ્દાનુશાસનસમૃદ્ધકદર્પિતેન ।

અભ્યર્પિતો નિરવમ વિધિવદ્ વ્યધન્ત શબ્દાનુશાસનનિદ સુનિદે-

મચદ ॥

૩૩૨ પૂર્વ પૂર્વજસિદ્ધરાજનૃપતે ભક્તિસ્પૃહો યદ્યપા

નાગ વ્યાવરણ સુનિસુગમ ચન્ન મંવન્ત પુરા ।

સોમપ્રભે જણાવેલો તે ઉપર કહેવાઈ ગયા છે, તેમજ બીજા પ્રાકૃત પ્રબંધમા પણ આ વાતને પુષ્ટિ મળે છે. ૩૩૩

૪૨૧ પ્ર. વિં. મા મૈરુગ કે જે પ્રભાચંદ્રના સમસમયી ગણાય તે જણાવે છે કે 'મરિએ સમગ્ર વ્યાકરણોનું અવગાહન કરી એક જ વર્ષમા સવા લાખ શ્લોક પ્રમાણ એવું પચાગપણ વ્યાકરણ રચ્ય અને રાજા તથા પોતાની સ્મૃતિમા તેનું નામ 'શ્રી સિદ્ધહૈમ' ગણ્યું વળી આ ત્રય રાજાની સવારીના દાથી પંચ ગામી રાજાના દગ્ધારમા લાવવામા આવ્યો. દાથી પર એ ચામર ધારનારી સ્ત્રીઓ અને બાલુ ચામર દાળતી હતી અને ત્રય પર સ્વેદ છત્ર ધર્યું હતું ત્યારપછી તેનું પદન રાજસભાના વિદ્વાનો પામે કરવામા આવ્યું અને રાજાએ સમુચિત પૂર્વોપચાર કર્યા પછી તેને રાજકીય સરસ્વતી કોપમા સ્થાપિત કરવામા આવ્યું. આ સમયે એક વિદ્વાને એક શ્લોકથી તે ગ્રંથની પ્રશંસા કરીધી તે અત્ર નોંધવા યોગ્ય છે.

બ્રાત સંવૃણ પાણિનિપ્રલપિત કાતન્ત્રકન્યા વૃથા
મા કાર્ણી. કદુશાકટાયનવચ કુદ્રેણ ચાન્દ્રેણ કિમ્ ।
કિ કળઠામરણાદિમિર્વઠરયસ્યાત્માનમન્યૈરપિ
શ્રૂયન્તે યદિ તાવદર્થમધુરા શ્રીસિદ્ધહેમોક્તય ॥

— 'હે ભાઈ ! જ્યાં સુધી શ્રી સિદ્ધહૈમ-વ્યાકરણનાં અર્થમાધુર્યવાલા વચનોનું શ્રવણ કરવામા આવે ત્યાંસુધી પાણિનિ વ્યાકરણના પ્રસાપને બંધ રાખવા દે. (શિવરામ કૃત) કાતન્ત્ર વ્યાકરણ રૂપી કંથાને વૃથા સમજ, શાકટાયન વૈયાકરણનાં કદુ વચનો કાઢ નહિ, ભલા કુદ્રે (ચંદ્રગોમિ નામના બૌદ્ધાચાર્ય કૃત) ચાન્દ્ર વ્યાકરણથી શુ સરવાળું ? અને કંઠામરણ આદિ અન્ય વ્યાકરણથી પણ આત્માને શા માટે બઠર-કલુષિત કરે છે ? ' ૩૩૪

૩૩૩ જનમંડને તેનો ઉદ્દેશ્ય ટાક્યો છે કે

જયસિદ્ધદેવવયણાઽ નિમ્મિયં સિદ્ધહેમવાગરણં ।

નીસેસહલક્ષણ નિહાણમિમિણ મુણિદેણ ॥

૩૩૪ લગભગ આજ પ્રમાણેનું વૃત્તાંત આ શ્લોક ટાંકીને મૈરુગપછી

૪૨૨ અન્યત્ર ખીજી કથન છે કે —

કિ સ્તુમ જ્ઞવ્દપાથોધે હેમચન્દ્રયતેર્મતિમ્ ।

એકનાપિ હિ યેનેદક્ કૃત શબ્દાનુશાસનમ્ ॥

—શબ્દોના સમુદ્દય હેમચન્દ્રની મતિની શુ સ્તુતિ કરીએ ? (કરી શકીએ), કારણ કે તેણે એકલાએ આવું શબ્દાનુશાસન રચ્યું છે.

૪૨૩ ‘ ગૂજરાતમા વ્યાકરણ-ત્રથોમા પહેલું સ્થાન કાલાપકને અને ખીજી મ્થાન કાતત્રને મળેલું હતું ગૂજરાતમા રચાયેલા ત્રથોમા પ્રમાણુ રૂપે જ્યાં વ્યાકરણના સૂત્રો મળી આવે છે ત્યાં મોટે ભાગે આ જ એ વ્યાકરણના હોય છે. પાણિનિના વ્યાકરણનું અધ્યયન-અધ્યાપન ગૂજરાતમા ઘણું ઓછું થતું ગૂજરાતની માદક અગાલમા પણ જૂના જમાનામા મોટે ભાગે આ અને વ્યાકરણોનો પ્રચાર વધારે હતો એ વાત અંગાલી વિદ્વાનોએ એ વ્યાકરણો ઉપર લખેલી મખ્યાઅંધ ટીકા વગેરેથી જાણી શકાય છે. જનેતર વિદ્વાનોની માદક જૈન વિદ્વાનોએ પણ આ ત્રથો ઉપર ઘણા ટીકા-ટિપ્પણ લખ્યા છે તે ઉપરથી પણ એજ વ્યાકરણ લણવા-લણાવવાનો પ્રચાર હતો એ સ્પષ્ટ જણાય છે. આચાર્ય હેમચન્દ્રના સર્વાંગપૂર્ણ સિદ્ધહેમ શબ્દાનુશાસન નામે વ્યાકરણના પ્રાર્દુભાવ પછી જૈન સમાજમાથી પણ જૈન વિદ્વાનોએ વ્યાકરણ ઉપર સ્વતંત્ર રચનાઓ કરેલી છે, પરંતુ તેમાની કાઈને પણ હેમચન્દ્રની રચના જેવું વિશેષ સ્થાન મળ્યું નથી હેમચન્દ્રના ઉપરાત ચાર સ્વતંત્ર વ્યાકરણ ત્રથો જૈન વિદ્વાનોના નોધાયા છે તે ૧ વિદ્વાનદ (દિ૦), ૨ (મલયગિરિ કૃત) મુષ્ટિ વ્યાકરણ, ૩ જૈનેન્દ્ર વ્યાકરણ [દિ] અને ૪ શાકટાયન વ્યાકરણ ૧૩૩૫

૪૨૪ મ ૧૧૮૧ મા વાદિ દેવમ્નિ અને કુમુદચન્દ્ર-એમ નેતાખન્ અને દિગ્ગજર વચ્ચે ગજસભામા ચાલેલા શાસ્ત્રાર્થ મમયે

થયેલા જિનમંડન ગણિએ હુમારપાલ પ્રબધ (પૃ ૧૮-૧૭) અને ચારિત્ર-અર્ધે હુમારપાલ ચાન્ત્રિ (પૃ ૮ શ્લોક ૨૯-૪૮) મા જણાવેલ છે

૩૩૫ જિનવિજય-‘પુરાતત્ત્વ’ ૨, ૪૧૯

હેમચંદ્રે ભાગ લીધો હતો. સિદ્ધરાજ રાવધર્મી હતો અને માથે માથે વિદ્યાનુરાગી અને ધાર્મિક ચર્ચા સાબળવાનો પ્રેમી હતો. તેણે હેમચંદ્રના ઉપદેશથી પાટણમા રાયવિહાર અને સિદ્ધપુરમા સિદ્ધવિહાર નામના જૈનમંદિરો બાંધાવ્યા હતા એ અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે. સિદ્ધરાજે સં. ૧૧૫૧ થી ૧૧૮૯ સુધી ગત્ય કર્યું પ્રાય તે ગળના જીવનસુધી હેમચંદ્રે ગૂજરાત મિત્રાચ અન્ય દેશમા વિદ્યા કર્યો નહોતો,^{૩૩૬} (એટલે મુખ્યત્વે પાટણમા નિવાસ કર્યો હતો) જૈન શાસ્ત્રમા મુનિ માટે ચિરકાલ સુધી એક મ્યાનમા રહેવાનો નિષેધ કર્યો છે, છતાં આ આચાર્યે સંયોગાનુસાર ધર્મ પ્રભાવનાનો કાલ સમજી રાજના ઉપરોધથી અધિક સમય સુધી ગુરૂ અને સઘની ઇચ્છાથી પાટણ-ગૂજરાતમા જ રહેવાનું સ્વીકાર્યું હતું તે ગળનું અવસાન થતા અન્ય પ્રદેશોમા વિચરવા લાગ્યા. તે સમયમા તેમના ઉપદેશથી હજારો જૈન ધર્મમા આવ્યા. અવકાશ સમયે ત્રયોતી રચના ચાલુ હતી.

૪૨૫ પછી કુમારપાલ ૫૦ વર્ષની વયે ગૂજર્ દેશનો અધિપતિ થયો. તેણે કેટલાક વર્ષો રાજ્યની મુખ્યવસ્થા કરવામા તથા શત્રુઓને જીતવામા ગાળ્યા. રાજ્યની સીમા વધી, નિષ્કંટક રાજ્ય થતા શાન્તિ સર્વત્ર ફેલાઈ ત્યારે હેમાચાર્ય શાસનોદ્ધારની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરવાનો અવસર જાણી પાટણ આવ્યા.

૩૩૬ જુઓ તત્કાલીન સોમપ્રભસૂરિના કુમારપાલ પ્રતિજ્ઞાધ તેમા જણાવ્યું છે કે

“ હવે સ્વભાવ પ્રમાણે નિરતર લોકોપકાર કરવાની ભાવનાથી હેમચંદ્ર સૂરિ દેવીના કહેવાથી વિવિધ દેશમા વિચરવા લાગ્યા એવામાં કોઈવાર દેવતાએ તેમને કહ્યું કે ‘ હે મહાનુભાવ ! ગૂજર્ દેશ મુકીને તમે ખીલ દેશોમા વિહાર કરશો નહિ કારણ કે અહીં રહેતા તમે મોટા ઉપકાર કરી શકશો ’ આથી દેશાતરના વિહારથી નિવૃત્ત થઈ તે લગ્યજનોને પ્રતિજ્ઞાધ આપતા ગૂજરાતમાં જ રહેવા લાગ્યા ” અને જિનમંડન-કુમારપાલ પ્રબંધમાં જૂતા પ્રાકૃત પ્રબંધમાંથી ઉતારો પૃ. ૧૭

૪૨૬ રાજ્ય રાજ્યપ્રાપ્તિ પહેલાં અનેક સકટોમાથી પોતાને ઉગારવા માટે આચાર્યનો ઉપકારવશ હતો. પોતાનું રાજ્ય સમર્પણ કરતા રાજ્યને સૂરિએ કહ્યું કે નિષ્પરિગ્રહી અમે મુનિઓને એ સર્વ તુચ્છ છે પછી પોતાની ત્રણ આજ્ઞાઓ પાત્રન કરવા જણાવ્યું (૧) પ્રાણીમાત્રનો વધ બંધ કરી સર્વ જીવોને અભયદાન આપો, (૨) પ્રજાની અધોગતિના મુખ્ય કારણરૂપ દુર્વ્યસન-દૂત, માસ, મધ, શિકાર આદિનો નાશ કરો, અને (૩) પરમાત્મા મહાવીરની પવિત્ર આજ્ઞાઓનું પાલન કરી તેના સત્ય ધર્મનો પ્રચાર કરો. કુમારપાલે તેનો સ્વીકાર કરી ‘અમારિ પડહ’ વગડાવી સમસ્ત રાજ્ય-માથી હિંસાને દેશનિકાલ કરી, રાજકુલદેવી કંટકેશ્વરીને બલિ અપાતી પણ બંધ કરી, દુર્વ્યસનોનો બલિષ્કાર કરાવ્યો, પોતે આવક ધર્મ સ્વીકારી (સ. ૧૨૧૬) ‘પરમાર્હત’ બન્યો અને વીતરાગ ધર્મની પ્રભાવના અનેક પ્રકારથી કરવા લાગ્યો. હેમચંદ્ર સિદ્ધરાજના સમયમા કેવલ પોતાની વિદ્યાને લીધે દરબારમા સત્કારભાજન થયા હતા અને કુમારપાલના સમયમા રાજાના ગુરૂ બની તેમણે પોતાના પ્રભાવથી જૈન ધર્મને અતુલિત લાલ પહોચાડ્યો હતો. તેણે ધાર્યું કે—

આપણું પદ પ્રભુ હોઈએમં કદ પ્રભુ કીજઇ હતિય,

કજજ કરિવા માણસહ બીજઉ માગુ ન અતિય

—યા તો મનુષ્યે પોતેજ સમર્થ થવું ઘટે, યા કોઈ સમર્થને પોતાના હાથમા લેવો ઘટે મનુષ્યને કાર્ય સિદ્ધ કરવા માટે આ એ માર્ગ સિવાય અન્ય (ત્રીજો) માર્ગ નથી તેથીજ તે આચાર્યે કૃત-કૃત્ય થઈ પોતાના ‘વીતરાગસ્તોત્ર’મા અષ્ટ જણાવ્યું કે —

શ્રાદ્ધ શ્રોતા સુધી વૃક્તા યુજ્યેયાતા યદીશ ! તત્ ।

ત્વચ્છાસનસ્ય સામ્રાજ્યમેકચ્છત્ર વલાવપિ ॥

—હે દેવ ! જો શુદ્ધ શ્રદ્ધાથી નિર્મલ હૃદયવાળો-શ્રાદ્ધ શ્રોતા હોય અને શાસ્ત્રપારંગત તત્ત્વપારખી વક્તા હોય-તો એ બંનેના યોગથી કલિ-કાલમા પણ તારા શાસનનું એકચ્છત્ર આજ્ઞાન્ય થઈ શકે છે

૪૨૭. ‘શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે’ લોકાનુગ્રહમા આત્મા અર્પણ કર્યો, શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય મહાપ્રભાવક, યજ્ઞવાન્ ક્ષયોપશમવાળા પુરૂષ હતા, તેઓ ધારત તો જુદો પથ પ્રવર્તીવી ગટે એવા સામર્થ્યવાન્ હતા. તેમણે ત્રીશ હજાર ધરને આવક કર્યો, ત્રીશ હજાર ધર એટલે સવાથી દોઢ લાખ માણસની મજ્યા થઈ શ્રી સહજનનદજીના સપ્રદાયમા હાલ એક લાખ માણસ હશે, એક લાખના સમૂહથી સહજનનદજીએ પોતાનો મપ્રદાય પ્રવર્તીઓ, તો દોઢ લાખ અનુયાયીઓનો એક જુદો સપ્રદાય શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ધારત તો પ્રવર્તીવી શકત પણ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યને લાગ્યું હતું કે ‘મપૂર્ણ વીતરાગ સર્વજ્ઞ તીર્થંકર જ ધર્મપ્રવર્તક હોઈ શકે, અમે તો એ તીર્થંકરની આજ્ઞાએ ચાલી તેમના પરમાર્થમાર્ગનું પ્રકાશન કરવા પ્રયત્ન કરનાર, વીતરાગમાર્ગનો પરમાર્થ પ્રકાશવા રૂપ લોકાનુગ્રહ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે કર્યો, તેમ કરવાની જરૂર હતી. વીતરાગમાર્ગ પ્રતિ વિમુખતા અને અન્યમાર્ગ તરફથી વિષમતા, ઈર્ષ્યા આદિ શરૂ થઈ ચુક્યા હતા. આવી વિષમતામા વીતરાગ માર્ગ ભણી લોકોને વાળવા માટે લોકોપકારની તથા તે માર્ગના રક્ષણની તેમને જરૂર જણાઈ. ‘અમારૂં ગમે તેમ થાઓ, આ માર્ગનું રક્ષણ થવું જોઈએ’ એ પ્રકારે તેમણે સ્વાર્પણ કર્યું, પણ આમ તેવાજ કરી શકે, તેવા ભાગ્યવાન્-મહાત્મ્યવાન્-ક્ષયોપશમવાન્ જ કરી શકે. જુદા જુદા દર્શનોનો યથાવત્ તોલ કરી અમુક દર્શન સંપૂર્ણ સત્ય-સ્વરૂપ છે એવો નિર્ધાર કરી શકે એવા પુરૂષ જ લોકાનુગ્રહ, પરમાર્થપ્રકાશ, આત્માર્પણ કરી શકે’ (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર પૃ. ૭૧૬)

૪૨૮. હેમાચાર્યની સતત પ્રેરણાથી કુમારપાલે જે જૈનધર્મની વૃદ્ધિ અર્થે કાર્ય કર્યા તે દુકમા અગાઉના પ્રકરણમા કહેવાઈ ગયા છે. કુમારપાલે દેવકી પત્તનમા સોમનાથ મહાદેવના મંદિરનો પુનરુદ્ધાર-શુભોદ્ધાર કર્યો અને તેના નિર્માણ સંબંધી ત્યાના પચકુલનો પત્ર આવતા નિર્માણ સંબંધમા શુ કરવું ઘટે એવું હેમચંદ્રને પૂછતા

તે સુરિએ જણાવ્યું કે 'આ ધર્મલવનના નિર્વિઘ્ન નિર્માણ અર્થે તો આપે અહમચર્ય વ્રતનું પાલન કરીને દેવાચર્યના વિશેષ સલગ્ન રહેવું ઘટે, અથવા મંદિરના ધ્વજસ્તંભનું સુધી મઘ માસના ત્યાગનું વ્રત લેવું ઘટે' કુમારપાલે નીલકંઠ પર જલ ચડાવ્યું અને મઘમાસ-ત્યાગનું વ્રત લીધું જે વર્ષ પછી જ્યારે મંદિર પૂર્ણ થયું અને દેવલ કલશ તથા ધ્વજ ચઢાવવાનું બાકી રહ્યું ત્યારે રાજાએ પૂર્વે લીધેલું વ્રત પૂરૂં કરવા ઇચ્છ્યું. ત્યારે હેમચંદ્રે જણાવ્યું કે આપે ભગવાન સોમનાથના મંદિરમાં પધારી તેની સમક્ષજ વ્રતની સમાપ્તિ કરી ઘટે પછી બીજાના કહેવાથી સુરિને પણ સોમેશ્વરની યાત્રામાં સાથે આવવા કહ્યું તે આમ ત્રણ પોતે સ્વીકાર્યું એટલે રાજાએ તેને નુબાસન વાદનાદિ લેવા જણાવતા તેમણે પાદવિહાર કરવાની ઇચ્છા પ્રકટ કરી જણાવ્યું કે શીઘ્ર પ્રયાણ કરીને શત્રુજય ઉજ્જયતાદિ મહા તીર્થોની યાત્રા કરી દેવપત્તન આવી મળુ છું ત્યાં કુમારપાલ જતા હેમચંદ્ર આવી મળ્યા તે શિવની સ્તુતિ કરવા જણાવ્યું ત્યારે તેમણે વીતરાગસ્તોત્ર-મહાદેવસ્તોત્ર બતાવ્યું. તેમાં મહાદેવ કોણ કહેવાય એને મારેના ગુણો બતાવી તેવા ગુણોવાળા જે કોઈ દેવ હોય-પછી અહ્યા વિજય કે મહેશ-શિવ કે બુદ્ધ કે જિન જે હોય તેને માગ નમસ્કાર છે એવી રીતે સ્તુતિ કરી આના થોડા શ્લોકો આ પ્રકરણને મથાળે મૂકાયા છે-ચસ્યાસ્તિ થી બુદ્ધ વા વર્ધમાન શતદલનિલય કેશવં વા શિવ વા ॥ સુધીના (પ્ર ચિ).

૪૨૯ એકવાર કાશીથી આવેલા વિશ્વેશ્વર નામના કવિએ કુમારપાલ સમક્ષ વિદત્સમિતિમાં હેમચંદ્રની અર્ધ શ્લોકથી બ્યાન-સ્તુતિ કરી કે—

પાતુ વો હેમગોપાલ કમ્બલ દણ્ડમુદ્વહન ।

—કામળો અને દડ ધારણ કરતા એવો હેમ(ચંદ્ર) જે પદ (ગેવાળીઓ) તમારી રક્ષા કરે

હેમચંદ્રે આગે અર્ધો શ્લોક કહી તેનો પ્રત્યુત્તર તેજ પ્રમાણે આપ્યો —

પદ્મદર્શનપશુચાર્ય ચારયન જૈનગોચરે ॥

—તે ગોપાલ એવોજે કે જે જી દર્શનગ્રંથી પશુઓને જૈન ગોચર-તૃણ ક્ષેત્રમાં ચારતો રહ્યો છે.

આવી આવી અનેક ઘટનાઓ તેના જીવન જીવન પ્રવૃત્તિમાં ચરિતોમાં મળી આવે તેમ છે તો ત્યાંથી જોઈ લેવી

૪૩૦ જેમ સિદ્ધગજની વિનતિથી સિદ્ધહેમ રચ્યુ, તેમ કુમારપાલના માટે યોગશાસ્ત્ર, વીતરાગગ્નોત્તર અને ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર રચ્યા ૩૩૭ અને લોકોમાંટે દ્વયાશ્રય, છદોનુશાસન, અક્ષકાર, નામસગ્રહ આદિ અન્ય ગ્રંથો રચ્યા

૪૩૧ હેમાચાર્યના જીવનને જગતમાં શાશ્વત પ્રકાશિત ગામનાર અને અન્ય ધર્મીઓને પણ આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન કરાવનાર-એ તેનો અગાધ જ્ઞાન ગુણ હતો. તેના જેવો સકલ શાસ્ત્રોમાં પારંગત અત્યંત શોધવા જતા પણ કોઈ મળશે નહિ આ અપરિમિત જ્ઞાનશક્તિને લીધે ‘કલિકાલ સર્વજ્ઞ’ એ ઉપાધિથી તે ઓળખાય છે. પીટર્સન આદિ પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાનો પણ તેને જ્ઞાનનો સાગર (ocean of knowledge) કહે છે એમ કહેવાય છે કે તેણે સાડાત્રણ કરોડ શ્લોક પ્રમાણ ગ્રંથો રચ્યા છે. ઉપસમ્પદ થતા ગ્રંથોનું શ્લોકપ્રમાણ તેટલું નથી, તેથી ખીન્ન લુપ્ત થયા હશે, છતાં જે મળી શકે છે તેનું પ્રમાણ ઓછું નથી તેમનો સ્વર્ગવાસ સ. ૧૨૨૯ માં થયો.

૩૩૭ હેમચંદ્રે ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્રમાં રાજા કુમારપાલ તેનો ઉપકાર માને છે તે શ્લોક પોતે મૂક્યો છે જેનો અર્ધો ભાગ અગાઉ ટિપ્પણ ૩૩૨ માં મૂક્યો છે ને ખીન્નો અર્ધો ભાગ નીચે પ્રમાણે છે —

મદ્ધેતોરથ યોગશાસ્ત્રમમલં લોકાય ચ દ્વયાશ્રય—

ચ્છન્દોડલંકૃતિનામસગ્રહ મુખાન્યન્યાનિ શાસ્ત્રાણ્યપિ ॥૧૮॥

લોકોપકારકરણે સ્વયમેવયૂયં સજ્ઞા સ્થ યદપિ તથાપ્યહમર્થયેડદ ।

માદગ્જનસ્ય પરિવોધકૃતે શલાકા પુંસા પ્રકાશયત વૃત્તમપિ ત્રિષષ્ટે ॥૧૯॥

પ્રકરણ ૭ મું.

હેમયુગ-[ચાલુ]

શબ્દ-પ્રમાણ-સાહિત્ય-છન્દો-લક્ષ્ય-વિધાયિના ।

શ્રી હેમચન્દ્રપાદાના પ્રસાદાય નમોનમ ॥

—શબ્દ, પ્રમાણ, સાહિત્ય, છંદ, વ્યાકરણના વિધાયક એવા પૂજ્ય શ્રી હેમચ દ્રના પ્રસાદશુભે નમો નમ

—રામચ દ્ર અને શુભચ દ્ર કૃત નાટ્યદર્પણ વિવૃતિ પ્રાન્તે.

તુલીય-તવણિજ્જ-કંતી સયવત્ત-સવત્ત-નયણ-રમણિજ્જા ।

પહ્લવિય-લોય-લોયણ-હરિસ-પ્પસરા સરીર-સિરી ॥

આવાલત્તણઓ વિહુ ચારિત્તં જણિય-જણ-ચમક્કાર ।

વાવીસ પરીમહ મહણ-દુદ્ધરં તિવ્વ-તવપવર ॥

મુણિય વિસમત્થ સત્થા નિમ્મિય વાયરણ પમુહ ગંથગણા ।

પરવાહપરાજયજાય-કિત્તી મડે જયપસિદ્ધા ॥

વમ્મ પહિવત્તિજણણ, અતુચ્છ મિચ્છત્ત મુચ્છિઆણં પિ ।

મહુ खीरपमुह महुरत्त निम्मिय धम्मवागरणं ॥

इच्छाह गुणोह हेमसूरिणो पेच्छिऊण छेयजणो ।

सद्वहह अदिठ्ठे वि हु तित्यंकर गणहरप्पमुहे ॥

—જેમની શરીરલક્ષ્મી તપનીય એટલે સુવર્ણની કાંતિ જેવી, શતપત્ર એટલે હમણ સમાન નયણથી રમણીય, અને લોકના લોકચત્રમાં હર્ષના પ્રસાદને પલ્લવિત કરનારી હતી, જેમનું બાલપણથી ચારિત્ર જનોમા ચમત્કાર જેવાં, બાવીશ પગપાડ સહન કરવાથી દુર્જય, અને ત્રીસ તપવડે ઉત્તમ હતું, જેમની ભતિ વિષભાર્ય શાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળી, વ્યાકરણ પ્રમુખ ત્રણે રચનારી અને પરવાદીને પરાજય કરી કીર્તિ પ્રાપ્ત કરનારી વિજયિની હતી, જેમનું ધર્મવિવરણ-ધર્મકથન અતુચ્છ અને નિથ્યાત્વથી મૂઢિત જેવાઓને પણ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરાવનાર અને મધુ ક્ષીર પ્રમુખના માધુર્ય વાળું હૃદય-હત્યાદિ શુભોવાળા હેમસૂરિને જેઠને ચતુર-નિપુણને એટલે એવા નીર્યક્ત ગણધર પ્રમુખને સદ્વહે છે-અદ્ધે છે

—જેમપ્રલહિત ૬૦ પ્ર૦ ૧, ગાથા ૨૦ વી ૨૮.

૪૩૨ સાહિત્યસેવા-હવે તેમની સાહિત્યસેવા જગ વિખ્યાતી જોઈએ વ્યાકરણશાસ્ત્રના અથા અગો ઉપર તેમણે વિખ્યાતી લખ્યું છે ઉક્ત સિદ્ધાન્ત શાસ્ત્રાનુસાસન (પી. ૧, ૧૯; પી. ૧, ૨૩, ટી ૨, ૪૬ થી ૪૮) તે ૩૩૮ ગૂજરાતનું પ્રધાન વ્યાકરણ છે તે રચવામાં કર્તાનો ઉદ્દેશ તેને સર્વગ્રાણ્ય બનાવવાનો જણાય છે તેમ કરવા માટે અનેક વૈયાકરણો નામે આપિશક્તિ, પાણિનિની પૂર્વના ગ્રીક્ષ્મઓ જેવા કે ચાન્ક, શાન્કટાયન ગાર્ગ્ય, વેદમિત્ર શાકલ વગેરે, ઇન્દ્ર, ઔદ્ય અંગોમિ(આંદ્રવ્યાકરણ કર્તા), શેખલદ્વારક-પત્ર જલ્પિ, પાણિનિ, દ્વિગ અર દેવનદિ (જૈનેન્દ્રવ્યાકરણકર્તા), જ્યાદિત્ય અને વામન ઉર્કે વિશ્રાન્ત વિદ્યાધર (કાગિકાના વૃત્તિકાર), વિશ્રાન્ત-ન્યામકાર, જેન શાકટાયન (શાકટાયનવ્યાકરણના કર્તા), દુર્ગસિંહ અને શ્રુતપાત્ર (કાન ત્ર-કાન્નાપના વૃત્તિકાર), ભર્તૃહરિ-હરિ (વાક્યપદીયનો કર્તા), દ્વીગસ્વામી (અમરકોશીકાકાર), ભોજ (સરસ્વતીક દાહરણનો કર્તા), નારાયણક હી, સામ્મત્તહકાર, દ્રમિત, શિક્ષાકાર, ઉત્પત્ત, ન્યાસકાર, પાગયણકારના ઉદ્દેશો તેમાં મળે છે, ૩૩૯ તેથી આ વ્યાકરણ અનેક વ્યાકરણોના નવનીતરૂપ છે વળી ઉદાહરણો પણ પ્રાચીન અને સર્વ સાધારણ જેવા મુકેલા છે, અને જે ઉદાહરણો જૈનધર્મને લગતા છે તે માત્ર ઇતિહાસ પરના છે પણ તેમાં સાપ્રદાયિકતાની ગંધ નથી રચના એવી રીતે કરી છે કે પાછળ

૩૩૮ 'ગૂજરાતનું' પ્રધાન વ્યાકરણ' એ નામથી પડિત બહેચરદાસે એક નિબંધ મુખ્યની આઠમી ગૂજરાતી સાહિત્યપરિષદમાં રજૂ કરેલો હતો તે જુઓ પુરાતત્ત્વ પુ. ૪, ૧-૨, પૃ ૬૧, ગૂજરાતી સાહિત્યપરિષદ-મહાન પત્રિકા ત્રૈમાસિક પુ. ૧, ૨ પૃ ૫૧. આમાંથી ઘણી હકીકત આ વ્યાકરણ સંબંધે લેવામાં આવી છે

૩૩૯ સિદ્ધહૈમની સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિમાં હેમચંદ્રે પોતે અનેક વૈયાકરણોના મતોને વિવેકપૂર્વક પ્રરૂપેલા છે ને તે પૈકી કેટલાક મતોની સમાલોચના પણ કરી છે તેથી વ્યાકરણોના મતોને લગતી હેમચંદ્રની પ્રરૂપણા વ્યાકરણ-શાસ્ત્રના ઇતિહાસમાં મોટો ફાળો આપે એવી છે.

વાર્તિકો વધારવાની જરૂર પડી નથી, છતાં મૂત્રસંખ્યા વધી નથી, ને તેની સંખ્યા માત્ર ૧૧૦૦ છે વ્યાકરણના પાંચ અંગો છે સૂત્ર, ગણપાઠસંહિતવૃત્તિ, ધાતુપાઠ, ઉણાદિ, અને લિંગાનુશાસન આ પાંચેય પોતે રચ્યા છે. આથી આ વ્યાકરણના વિદ્યાર્થિને કોઈ રીતે પરત-ત્રના ભોગવવી પડતી નથી. આ એકજ વ્યાકરણને લીધે ગૂજરાતને ખીજા કોઈપણ દેશમા માત્ર વ્યાકરણની દૃષ્ટિએ ગુરૂપદ મળી શકે તેમ છે સૂત્રો સરલબોધ થાય ને અલ્પ પ્રયાસે સ્મૃતિદ્વારા તેનો ભાવ ઝીલી શકાય તેવા ઉદ્દેશથી એક ખીજાના મ કોડા રૂપે સક-ળાયેલ નવીન ક્રમમા ગોઠવેલ છે અને એ સકલનાથી રચેલા વ્યા-કરણના પ્રકરણોનો ક્રમ વર્તમાન પદ્ધતિના શબ્દકોશની પેઠે યોગ્યેસે છે. એમા (જેન) શાકટાયનનુ પ્રતિગિય છે છતાંય અનુકરણ માત્ર નથી, એમા મૂત્રના ક્રમની યોજનાનુ કૌશલ, વૃત્તિનુ કૌશલ, ઉદાહ-રણો ઘડવાનુ ચાતુર્ય અને વ્યાકરણના ખાસ સિદ્ધાન્તો ઉપર ચર્ચા કરવાની પદ્ધતિ-એ બધામા હેમચન્દ્રની પ્રતિભા પદે પદે દેખાય છે.

૪૯૩ ૧ મૂળ મૂત્રો, ૨ એ ઉપગતી મહતી અને લઘુ વૃત્તિ, ૩ નવિગત વૃત્તિવાળુ અને અનેક ધાતુપાગયણના દોહનવાળુ ધાતુ-પાગયણ, ૪ ઉણાદિમૂત્ર મૂત્રવૃત્તિ, ૫ લિંગાનુશાસન પણ બૃહતી ટીકા સાથે-સિદ્ધહૈમના એ પાંચ અંગો છે હેમચન્દ્રનો મૂત્રોમા પ્રકરણોનો ક્રમ એ છે કે મૂળ પ્રકરણ, સ્વગ્સન્ધિ પ્ર૦, વ્યજનમધિ પ્ર૦, નામ પ્રકરણ, કારક પ્ર૦ પત્વણુત્વ પ્ર૦, સ્ત્રી પ્રત્યય પ્ર૦, મમાસ પ્ર૦, આખ્યાન પ્ર૦. કૃદન્ત પ્ર૦, તદ્ધિત પ્ર૦, પ્રાકૃત પ્રક્રિયા તેમા માત્ર અખ્યાનોમા નમ્કૃતનુ વ્યાકરણ છે અને છેલ્લે ને એટલે આદ્યે અધ્યાય પ્રાકૃત, શોરભેતી, માગધી, પૈશાચી ચલિકા પૈશાચી અને અપભ્રંશને માટે છે-એટલે કે ને અધ્યાય પ્રાકૃત વ્યાકરણ છે ૩૦૦

૩૧૦ નર્મન વિદ્વાન હા પિંગલે આ આદ્યમા અ ધ્યનું નંદન ઉદયી થ'પતિને સરસ સંપાદન દેલું છે.

સંસ્કૃત ગ્રંથ વ્યાકરણના મૂળની શ્લોક પ્રમાણ સંખ્યા ૧૧૦૦ છે, એટલે સર્વ સત્ર સંખ્યા ૩૫૬૬ અને પ્રાકૃત વ્યાકરણની સત્ર સંખ્યા ૧૧૧૬ છે આખું વ્યાકરણ પ્રસાદ ઉપજાવે તેવું છે તે પર ગ્રંથવૃત્તિ-તે અદ્વાર હજાર શ્લોક સંખ્યાની વિસ્તૃત ટીકા પણ તેમણે ગ્રંથી છે કે જેની આંદર કોઈપણ શબ્દસિદ્ધિ યાત્રી નથી રહી, તેને દુશાગ્રણિક વિદ્યાર્થી રસપર્વક ગ્રામી શંક છે મળ સૂત્રો પર લઘુવૃત્તિ એ જ હજાર શ્લોક પ્રમાણ સૂત્રાર્થપ્રદર્શિકા સંક્ષિપ્ત ટીકા છે કે જે પ્રથમાભ્યાસીઓને તે સમજતા નુગમ પડે-એટલે કે મદમેધા વિદ્યાર્થી પણ વ્યાકરણના બોધથી વિમુખ ન ગહે એ માટે લઘુવૃત્તિ છે લઘુવૃત્તિનો ક્રમ ગ્રંથવૃત્તિના જેવો છે. ધાતુઓના રૂપો માટેનો રચેલો ધાતુપારાયણ પાત્ર હજાર શ્લોક પ્રમાણ છે ઉણાદિ સૂત્ર ગણ સવિવરણ છે ને તે ઉપગત લિંગજ્ઞાન માટે રચેલો લિંગાનુશાસન નાના નાના પ્રકારના લલિત જ દોમા મૂક્યો છે ને તેના પર ત્રણ હજાર શ્લોક પ્રમાણની વિસ્તૃત ટીકા પણ કરી છે આ સંસ્કૃત વ્યાકરણ ઉપર ઘૂલ-ન્યાસ નામે અત્યંત વિસ્તૃત વિવરણ પોતે લખ્યું હતું કે જેની સંખ્યા નેવું હજાર શ્લોક હતી એ વિવરણનો કેટલોક ભાગ નષ્ટ થઈ ગયો છે ને કેટલોક વિદ્યમાન છે એક દેખે અધાની સંખ્યા એક લાખ પચીસ હજાર શ્લોક પ્રમાણ છે.

૪૩૪ સંસ્કૃત વ્યાકરણની સાથે પ્રાકૃત, શૌરસેની વગેરેનું વ્યાકરણ લખવાની પ્રથાનો આદિ આવિર્ભાવક આચાર્ય હેમચંદ્ર છે. આવી પ્રથા કોઈ પણ અન્ય વ્યાકરણમાં નથી. વરરચિ અને ભામહ વગેરે પડિતોએ પ્રાકૃત વ્યાકરણો તો અનેક રચ્યા છે પણ તેમાં અને ગૂજરાતના આ પ્રાકૃત વ્યાકરણમાં નદી અને સમુદ્રની જેટલું અંતર છે. વરરચિ વગેરે લેખકોએ માત્ર નાટકોને સમજવા પૂરતાજ પ્રાકૃત વ્યાકરણો લખ્યા છે પણ આ આચાર્યે તો પોતાના સમય સુધીના સમગ્ર પ્રાકૃત સાહિત્ય અને આર્ષ પ્રાકૃતને લક્ષ્યમાં રાખીને પ્રાકૃત વ્યાકરણ રચેલું છે અને સાથે નાટકોની ભાષાને પણ

ધ્યાન આપેલું છે. પાણિનિએ ‘છાદસમ’ કહીને જેમ વેદની ભાષાનું વ્યાકરણ લખ્યું છે તેમ આ આચાર્યે ‘આપર્મ’ કહીને જેન આગમોની ભાષાનું પણ અનુશાસન કરેલું છે વિશેષ મહત્ત્વનું તો એ છે કે બીજા કોઈ પણ પ્રાકૃત વ્યાકરણ કરતા ગૂજરાતના આ વ્યાકરણમાં પ્રાકૃત ભાષાને અને અપભ્રંશ ભાષાને સમજાવવાનો આચાર્યનો વિશિષ્ટ પ્રયત્ન છે અને ખાસ કરીને અપભ્રંશ ભાષા માટે તો તે પહેલા કોઈ પણ પ્રાચીન વ્યાકરણે આટલું સવિશેષ લખ્યું હોય એમ કહેવાને કાંઈ પ્રમાણ નથી આ પ્રાકૃત વ્યાકરણ માટે થોડુંક કહીએ તો હેમચંદ્ર કહે છે કે ‘પ્રકૃતિ સમ્પૂર્ણ છે, અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થયેલું-આવેલું તે પ્રાકૃત’ (આ મત સગથી કેટલોક મતભેદ છે) પહેલા (મહારાષ્ટ્રી) પ્રાકૃતનું વ્યાકરણ લખી, પછી ગૌર-સંતના વિશેષ નિયમ લખી જાણાવ્યું કે ‘શેષ પ્રાકૃતવત્’ પછી આગળીને વિશેષ નિયમ કરી કહ્યું કે ‘શેષ પ્રાકૃતવત્,’ અર્વાચીન-ધીને ‘આર્પ’ માની તેનું વિવેચન કર્યું નહિ, પછી જૈશાચીનું વિવેચન કરી લખ્યું કે ‘શેષ શૌરસેનીવત્,’ એજ પ્રમાણે ચૂલિકા-પેશાચીના વિશેષ નિયમ બતાવી જાણાવ્યું કે ‘શેષ પ્રાગ્વત્-એટલે કે પશાચીવત્,’ પછી અપભ્રંશના વિશેષ નિયમ લખી લખ્યું કે ‘પ્રાગ્-ગેનીવત્’ અને ઉપસદાગમાં સર્વે પ્રાકૃતોને લક્ષમાં રાખી કહ્યું કે ‘શેષ સમ્પૂર્ણવત્ નિર્દ’-આમાં વસ્તુતઃ મહારાષ્ટ્રી ભવાય બીજી બધી પ્રાકૃત કરતા અપભ્રંશને વધારે ન્યાય આપેલ છે.

૪૩૫ અપભ્રંશનું વિવરણ ૪-૩૨૬ થી ૪-૪૪૮ ત્રણમાં છે, ધાત્યતેજા એનો ૪-૨ થી ૪-૨૫૯ છે તેમાં. મોટો ભાગ પણ વાસ્તવિક રીતે અપભ્રંશ સંબંધ છે કાંણ કે તેમાંની ધાતુઓ મુખ્યત્વે અપભ્રંશના મળી આવે છે-એટલે કેલ ૨૭૮ સુરના અપભ્રંશની વાત છે ત્યારે મોગસેની ૨૭, માગધી ૧૬ પેશાચી ૨૨ સુરમાં છે ધાત્યતેજાના સુત્રને આદર કરીને તો પણ અપભ્રંશ સુરોની સંખ્યા ૧૨૦ થય છે હેમચંદ્રના એક નક પહેલે ન

પુરોગામી નમિમાધુ નામના જૈન આચાર્યકાન્ધે (જુઓ પાગ ૨૬૬) અપભ્રંશના પ્રકારે નોંધ્યા છે, ત્યાં હિમાચાર્યે તે પ્રકારેનો નામોદ્દેશ પણ કર્યો નથી, કદાચ તેમણે મહાગણ્ઠી (અપભ્રંશ) માથે શૌરસેની અપભ્રંશનું થોડું વિવર્ણ કરેલું હોય એમ તેના મૂત્રો અને ઉદાહરણો પરથી કાઢીને લાગે છે. ગમે તેમ પણ અપભ્રંશ ભાષાનું હિમાચાર્યે કરેલું વિવર્ણ અતિ પાતુ છે. તેના વ્યાકરણનું મત્ત્ય પદ્ધતિ જે ઉદાહરણો મોટે ભાગે ઇ. સ. ૬મી ૧૦મી સદીના ગ્રંથોમાં અન્ય ગ્રંથોમાંથી અને ક્યાંક અગત્યન મંડેલા છે તેનાથી વિશેષ વૃદ્ધિગત થાય છે. ઘણા ખરા દોષા ગુંગાગ્રસ્તના છે, પણ તેમાંના લગભગ ૧૮ વીરસના, ૬૦ ઉપદેશમય, ૧૦ જૈન ધાર્મિક, ૫ દત્ત-કથા-પુરાણમાંના, ૧ કૃષ્ણ રાધા સમ્બંધી, ૧ બલિ વામન વિરોધી, ૧ રામ અને રાવણને ઉદેશી અને ૨ મહાભારતને લગતા છે. શૃંગાર રસમાંના એ નો ઇ. સ. ૧૦ મી સદીના રાજા મુંજ મમદે છે ૩૪૧ એટલે પ્રાકૃત વ્યાકરણ, ગૂજરાતી-હિંદી-મગડી આદિ દેશી ભાષાઓ માટે અતિ ઉપયોગી અને મૌલિક છે, કારણ કે અહીં પ્રાકૃત વ્યાકરણકારોમાં જૈન ચૂડે ટૈક અપભ્રંશ માટે કહ્યું તે પછી જૈનજ એવા હિમાચાર્યે અપભ્રંશ ભાષા મધ્યથી ખીજી કરતા ઘણી કાળજી અને અતિ વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે અને વિશેષમાં વધુ અગત્યનું તો એ છે કે તેણે તેના ઉદાહરણો તરીકે અપભ્રંશ દોહા આપેલ છે. આથી અપભ્રંશ ભાષાની દૃષ્ટિએ હિમચંદ્ર સૌથી વધારે મહત્વનો છે ૩૪૨.

૪૩૬ 'હિમચંદ્ર પોતાના સમયના પ્રતિષ્ઠિત સંસ્કૃત પંડિત હતા, શ્રમણગ્રામના અગ્રણી હતા અને એક શિષ્ટ લોકનેતા પણ હતા તેથી એમણે પોતાના વ્યાકરણને સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશરૂપ ત્રિવેણીનું સંગમસ્થાન બનાવ્યું છે. અપભ્રંશના ભાગમાં

એમણે જે પદ્યભાગ આપ્યો છે તે ભાષાશાસ્ત્રના ઇતિહાસમાં ખાસ ધ્યાન લે એવો છે, અને એથીજ આપણે હિમચદ્રના સમયની શિષ્ટ સાહિત્ય ભાષાને મેળવી શકીએ ત્રીએ હિમચદ્રની પૂર્વે કેટલાય મેકાથી સાહિત્યમાં શિષ્ટ લોકભાષા તરીકે અપભ્રંશભાષા જામી ગયેલી હતી છતાં એ પહેલાના કોઈ પણ વેયાકરણે અપભ્રંશનું આવું સંપૂર્ણ અનુશાસન કર્યું જાણીતું નથી મલવ એ છે કે, આમ થવામાં શ્રમણપરપરાની અને બ્રાહ્મણપરપરાની વિશેષતાજ હેતુરૂપ હોય-બ્રાહ્મણ પડિતો લોકોમાં મર્વદા અગ્નિની જેમ વદ્ય ગ્લા છે અને શ્રમણ ગુરુઓ જીવનપ્રદ જલધરના જલની પેઠે મર્વત્ર મગી ગયા છે-આથીજ કદાચ બ્રાહ્મણ પડિતોને સમૃદ્ધ ભાષાનોજ આગ્રહ હોય અને શ્રમણગુરુઓને સમૃદ્ધ, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ વગેરે ભાષાઓ પ્રત્યે સમભાવ હોય ૨૪૩

૪૩૭ ‘ગજગત તો આ એકજ વ્યાકરણને લઈને બધી શાસ્ત્રીય ભાષાઓ તરફની પોતાની મમતાને વ્યક્ત કરી શકે છે અને એમ પણ કહી શકે છે કે, આ જાતની ઉદારતા સ્થાવવાનું પ્રથમ માન ગજરાતનેજ છે વર્તમાનમાં તો પ્રાકૃત વગેરે ભાષાઓને ઝીણવા માટે કે પ્રાચીન ભાષાઓના અવ્યાસને માટે કોઈપણ દેશના વિદ્વા-નીને ગજગતના આ જૂલ્લવ્યાકરણ તરફજ ખેંચાતું પડે છે-ગુજરાતનું આ ગૌરવ કાંઈ સાધારણ ન હોવાય ૨૪૪ [આ વ્યાકરણ વગેરે ગ્રંથો પર કીકા દિપ્પત વગેરે સ્પષ્ટ વાણી વિદ્વાનોએ સંપ્રેયુ ને પણ તે અત્રે લખાણના ભયથી અતાવેલ નથી]

દ્વયાશ્રય કાવ્ય રચેલ છે કે જેનું નામ ‘કુમારપાલ ચરિત્ર’ પણ છે, કાવ્યકે તેમા કુમારપાલનું ચરિત્ર છે. તે કાવ્ય અતિ વિચિત્ર અને કાવ્યચમત્કૃતિના નમુનારૂપ છે. કાવ્યકે લખીકેત એમ છે કે ‘વિદ્યાર્થીઓ વ્યાકરણ કાગ ને ને પ્રયોગોને જાણ્યા હોય છે તેના તેજ પ્રયોગો કાર્ત્ત સાહિત્યમા નવી આવના, એથી જો કોઈ કાવ્ય એવું હોય કે જેમા એ ગીતેક્ષણ પ્રયોગો બરાબર ક્રમપર્વક વપરાયા હોય તો એ કાવ્ય વિદ્યાર્થીઓને પ્રયોગ-વ્યવહારની નિશા ન્શોની શકે અને સાથે વ્યાકરણ પણ પરિપક્વ થાય, આ એક જ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાને માર્ આચાર્યશ્રીએ સંસ્કૃત દ્વા-શ્રય મહાકાવ્યની ૩૪૫ રચના કરી છે અને એમ (સિદ્ધદેવના) સંસ્કૃતના સાતે અધ્યાયના બધા એના એજ ઉદ્દેશરૂપે વ્યાકરણનાજ ક્રમ પ્રમાણે બોળ્યા છે અને એવુંજ બીજી (ઉક્ત) પ્રાકૃત દ્વાશ્રય મહાકાવ્ય ૩૪૬ રચેલું છે, એમા પણ (અષ્ટમાધ્યાયના પ્રાકૃત વ્યાકરણના) પ્રાકૃત, શૌરભેની, માગધી, પેશાયી, ત્રિક્ષિપાયી અને અપભ્રંશના બધા એના એજ વ્યાકરણગત ઉદ્દેશરૂપે આનુપૂર્વાપૂર્વક મૂકેલા છે.

૪૩૯ ‘દ્વાશ્રય’નો અર્થ બે આશ્રયવાળું છે આ કાવ્યનું એ નામ ચરિત્રાર્થ છે આમા એક તરફ જેના આડે અધ્યાયના બધા ઉદ્દેશરૂપે સંગતિપૂર્વક મળી આવે છે અને બીજી તરફ જેના મૂલ-રાજવી તે દેહે કુમારપાલ મુધીનો ગૂજરાતના સોલકી વશનો ઇતિ-હાસ ચીનરાએક્ષો છે એથી આ કાવ્ય વ્યાકરણના અભ્યાસીને તો ઉપયોગીજ છે પણ ગૂજરાતના ઇતિહાસમા એનું અસાધારણ સ્થાન છે

૩૪૫ સંસ્કૃત દ્વાશ્રય કાવ્ય વે. ન ૧૭૩૭-૪૦, અલયતિલકગણિની ટીકા સહિત પ્રં મુળર્થ સંસ્કૃત સીરીઝ સને ૧૯૧૫-૧૯૨૧;

૩૪૬ પ્રાકૃત દ્વાશ્રય કાવ્ય-પૂર્ણકલશગણિની ટીકા સહિત-સં રાકર-પાહુરગપરિત પ્રં ઉક્ત સીરીઝ સન ૧૯૦૦

૪૪૦ પાણિનિનુ વ્યાકરણ સમજવા માટે ગૂજરાતના ભટ્ટિ કવિએ શ્રીધરનગેશની વક્ષાભીમા રહીને ભટ્ટિકાવ્ય રચેલુ છે એટલે એ કાવ્ય ગૂજરાતનુ છે પણ એમા વ્યાકરણગત ઉદાહરણોનો ક્રમ નથી તેમ એમા કોઇ તાત્કાલિક એતિહાસિક વૃત્તાતને નથી વર્ણવેલો, એથી એ ગૂજરાતના કાવ્યનુ મહત્ત્વ ખીણી અનેક ગીતે હોવા છતાં વ્યાકરણ અને ઇતિહાસ એ બંનેની દૃષ્ટિએ હિમચદ્રનુ દ્વિતીય અસાધારણ છે '.

૪૪૧ એમ પણ કહેવાય છે કે એકજ જોડ સાતને લાગુ પડે એવુ સમ્પ્રદાનમહાકાવ્ય પણ હિમચદ્રે રચેલુ હતુ પણ તે ઉપલબ્ધ નથી.

૪૪૨ ચાર કોપગ્રંથો રચ્યા છે. પ્રથમકોપનુ નામ અભિધાન-ચિતામણિ નામમાલા છે. તેના ૭ કાંડ છે. તે કોપ અમરકોશ માફકનો છે, ખગ્નુ તેમા શબ્દમળ્યા અમર કરના દોટી હશે તેનાપર પોતેજ દશ હજાર શ્લોકની વિસ્તૃત કીકા રચી છે ખીજા કોપનુ નામ 'હિમ અનેકાર્થ' ગ્રંથ, (કી ૨, ૧૫) છે કે જેમા ૭ કાંડમા વિષ્વકોપ નામના કોશની પેઠે એકેક શબ્દોના કેટલા બધા અર્થો થાય છે તે જાણાવ્યુ છે એના પર પણ પાછી ૭ હજાર શ્લોકની સ્વોપન કીકા છે. ત્રીજેકોશ દેશીનામમાલા-દેશી શબ્દમગ્રહ(પ્રાં. સ. મં. મી. ગી. ૪) કે તે દેશી શબ્દોનો કોશ છે સામાન્ય ગીતે જે મઠ્ઠન નહિ અને તેમાથી ઉદ્ભવેલ નવીને 'દેશી' શબ્દ તે ૮ વર્ગમા છે તે પર ચગચિત્ર ત્રગુ

ઉપગોની છે આ કોગોનો ઉપયોગ પત્રીના ત્રયકોગેએ 'કલિ હેમ' એમ કહીને બહુ કર્યો છે

૪૪૩ અલકાર માટે કાવ્યાનુશાસન નામનો ગદ્યન ગ્રંથ પણ શાખદાનુશાસન પત્રી તેમણે રચ્યો છે એની રચના સુપ્રસિદ્ધ કાવ્ય-પ્રદર્શના જેવી છે સાહિત્યશાસ્ત્રના અગોનુ વિવેચન મામિકતાથી કરેલું છે પ્રથમ મળ મતિત મંત્રા છે-તેના પર અલકારગ્રંથમાંણિ નામની અતિ પચ્છિદ્ધ ટીકા-વ્યાખ્યા છે, અને તેના પર વિવેક નામનું સદમભાવપ્રદર્શક ટિપ્પણ-વિવરણ પણ પોતેજ કરેલું છે આ બંનેમા મલની ટીક આખતોનું સ્પષ્ટીકરણ, લખાણથી સમગ્રવી ઉદાહરણોથી પુરતું કરવામા આવ્યું છે આ ગ્રંથમા વ્યંગનાશક્તિ વગેરે અલ્પમા લિન્ન લિન્ન કેટલાએક ગ્રંથકોગોની અને શાન્તગસને રસ તરીકે ન માનનારાઓની ઝાટકણી પણ બાગીક દષ્ટિથી સચોટ પુરાવા સાથે કરવામા આવેલી છે. સાહિત્યશાસ્ત્રમા પણ તેમનું પાડિત્ય કેટલી કક્ષાએ પહોંચ્યું હતું તે આ ગ્રંથનું પર્યાલોચન કરવાથી જણાશે. તેમા પણ શાખદાનુશાસનમા છે તેમ ૮ અધ્યાય છે: ૧ લો પ્રસ્તાવનારૂપે છે. પ્રયોજન, કાવ્યકારણ પ્રતિભા, તેના ભેદ, અને તેના મંચકાર નામે વ્યુત્પત્તિ, અભ્યાસ અને શિક્ષા, કાવ્યનું સ્વરૂપ નામે દોષરહિત, ગુણ-અલંકારસહિત શબ્દ અને અર્થ, તે ગુણ, દોષ, અલકારના લક્ષણ, રસોપકારપ્રકાર, શબ્દાર્થનું સ્વરૂપ નામે મુખ્ય-ગૌણ-લક્ષ્ય-અગ્યના ભેદથી મુખ્ય ગૌણલક્ષ્યકવ્યજક તે શબ્દ તે મુખ્ય-ગૌણ-લક્ષ્ય-અગ્ય અર્થના લક્ષણ, વ્યગ્યાર્થના ભેદ નામે શબ્દશક્તિમૂલ અને અર્થશક્તિમૂલ વ્યગ્યાર્થ. ૨જો અધ્યાય રસ સળધી છે. રસનું લક્ષણ, તેના નવ ભેદ-રંગાર, હાસ્ય, કરુણા, રૌદ્ર, વીર, લયાનક, ખીભત્સ, અહભુત અને શાત અને તે દરેકના લક્ષણ, સ્થાયિભાવો, વ્યભિચારિભાવો, અને સાત્વિકભાવો તે દરેકના ભેદ સહિત, તે રસાભાસ. ૩જો દોષોને લગતો છે-કાવ્યના, રસના, પદના, વાક્યના, પદવાક્યના અને અર્થના દોષો જણાવ્યા છે, ૪થામા ગુણો

નામે માધુર્ય, ઓજસ, પ્રસાદ અને તે દરેકના વ્યજક તથા ગુણથી અન્યથાપણુ બનાવેલ છે પમો શબ્દાલકારોનો છે જેવાકે અનુપ્રાસ, લાટાનુપ્રાસ, યમક ચિત્રકાવ્ય, શ્લેષ વંકાકિત ને પુનરૂક્તાભાસ. ફામા અર્થાલકારો નામે ઉપમા, ઉત્પ્રેક્ષાથી માહી સકર સુધી ૨૯ બતાવ્યા છે ૭મામા નાયકાદિવશ્તુઓ-નાયક, તેના ગુણ, અને ભેદ. નાયિકાલક્ષણુ અને સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક અલંકારો અને છેલ્લામા પ્રગ્નન્ધાત્મક કાવ્યના ભેદો નામે પ્રેક્ષ્યકાવ્ય અને શ્રવ્યકાવ્ય અને તે દરેકના ભેદ નામે નાટકાદિ આપ્યા છે (પ્રાં કાવ્યમાલા ન ૭૧ નિં સા પ્રેસ મુબઇ)

૪૪૪ છંદને માટે 'છંદોનુશાસન' નામની ઉપયોગી વિમ્તૃત ગ્રંથ લખ્યા છે તે પણ આદ્યધ્યાયમા વિભક્ત છે તેના જેવો બીજો કોઈ છંદ ગ્રંથ નથી તે પર પણ સ્વોપન ટીકા લખી છે દરેક પ્રકારના છંદનું ઉત્તમ રીતે જ્ઞાન મેળવવામા આ પરમ સાધન છે કેદારભટ્ટના વૃત્તરતનાકર, ગંગાદાસની છંદોમજરી અને પિંગલકૃત છંદશાસ્ત્ર કરતા પણ છંદ મયથી કેટલીક વિશેષ બાબતો આ ગ્રંથમા જણાય છે પિંગલ વિશેષ કરતા એની ગ્યના અને વ્યાખ્યા મરસ છે સમ્પૂર્ણ અને પ્રાકૃતના અનેક છંદોનું વર્ણન કરવા સાથે જુદા જુદા અનેક ગ્રંથોના વિવિધ મુલાપિતો ઉદાહરણુ તરીકે સુઠી તેમા ઉદ્ધૃત કર્યા છે 'પ્રાકૃતપિંગલ'નો ગ્રંથ અધી ઘણો અર્વાચીન છે કારણકે તેમા આપેલ ઉદાહરણુ હુમ્મીર આદિ આની પત્રી થયેલ વ્યક્તિઓના છે (પ્રાં શેક દેવકગ્ણુ મગજ, સુમદ' મ ૧૯૬૮)

૪૪૫. આમ ચાર અનુશાસન નામે શબ્દાનુશાસન, લિંગ-નુશાસન, કાવ્યાનુશાસન અને છંદાનુશાસન આપ્યા છે તે ઉપરાંત પાંચમા અનુશાસનરૂપે વાદાનુશાસન નામે એક અન્ય ગ્રંથ રચેલ છે તે લોક અનુપક્રમ છે તેમા નાન ઉપગ્રંથી વધતી મરસ હોય તેદખો

૪૪૬. ન્યાયપ્રાન્નમા તેમણે પ્રમુખરૂપે લખેલ નાન

મહત્વનો અથ રચ્યો. તે તેમણે શબ્દ-કાવ્ય-છંદના અનુશાસન રચ્યા પછી રચ્યો ૩૪૭ તે ૩૪૮પાત્ર અધ્યાયમાં હતો દરેક અધ્યાયમાં એક કરતા વધુ આનંદિક હતા અને તે પર સ્વોપનવૃત્તિ રચી હતી. હાલ વૃત્તિસહિત જે આનંદિકવાળો પ્રથમ અધ્યાય અને બીજા અધ્યાયનો પ્રથમ આનંદિક એટલા પ્રતોજ આ અથ મળી આવે છે અથ સૂત્રગદ્ય છે અને સૂત્રો પણ એવા મરત, અમદિગ્ય અને સપર્ણ છે કે દરેક અધ્યાય માટે તે અતિ ઉપયોગી નીવડે

૪૪૭ જે કે ધર્મકીર્તિ, હુગિભદ્રસૂત્રિ, અદ્વૈતકદેવ વગેરે પ્રાચીન તાર્કિકોના પ્રાય બધા ન્યાય અથો પ્રકરણના રૂપમાં મુકાવા પામેલા છે, બ્યારે હિમચ દે આ અથને પણ શાસ્ત્રાનુશાસન વગેરે માકડ સૂત્ર રૂપેજ અથેલ છે અને તેમ કરવાનું કારણ તેની વૃત્તિના પ્રારંભમાજ તેઓ જણાવે છે કે-‘લોક લિન્નરચિવાકા છે અને નેથી પ્રાચીન તાર્કિકોની જેમ પ્રકરણરૂપે પોતાના ન્યાય અથને ન કરતા સૂત્રરૂપે (પોતે) બનાવે તો તેમાં એવી કામ પણ પ્રકારની લૌકિક અથવા રાજકીય આજ્ઞા નથી કે જે પોતાની ઇચ્છાને તેમ કરતા અટકાવે.’ ૨૪૯ સૂત્રનું લક્ષણ પોતે વૃત્તિમાં ટાક્યું છે કે ‘તે થોડા અક્ષરવાળું, સંદેહ-વિનાનું, સારવાળું, લોકપ્રકાશક, અધિકતારહિત અને શાસ્ત્રીય દ્વપણ રહિત એવું સૂત્ર હોવું જોઈએ એમ સૂત્રને જાણવાવાળા

---

૩૪૭ જુઓ તેની વૃત્તિ “આનન્તાર્થાર્થો વાય શબ્દ શબ્દકા-વ્યચ્છદોડનુશાસનેભ્યોડનન્તર પ્રમાણ મીમાસ્યત ઇત્યર્થ ”

૩૪૮ જુઓ તેજ વૃત્તિ ‘પન્થમિરધ્યાયૈ શાસ્ત્રમેતદરચયદાચાર્ય’
પૃ ૩ (પ્ર. આહર્તમતપ્રભાકર-પુના)

૩૪૯ યદ્યેવં અકલંકધર્મકીર્ત્યાદિવત્ પ્રકરણમેવ કિ નારમ્યતે કિમનયા સૂત્રકારત્વાહોપરુષિકયા । મૈવ વોચ. । મિન્નરુચિ હ્યય જનસ્તતો નાસ્ય સ્વેચ્છાપ્રતિવંધે લૌકિકં રાજકીયં વા શાસનમસ્તીતિ ચત્કિંચિદેતત્ ।-વૃત્તિની પ્રસ્તાવના, પૃ ૨

વિકાસો કહે છે '૪૫૦ આ લક્ષણ હેમચંદ્રના દૃષ્ટ સૂત્રમય ત્રથોમા છે તે પ્રમાણે આ ગ્રંથમા છે

૪૪૮ આ ત્રથમા ગૌતમના ન્યાયસૂત્રોનું પ્રતિબિંબ છે પણ માત્ર અનુકરણ નથી બનેના સૂત્રો સરખાવતા વૈવક્ષણ્ય-પ્રતીતિભેદ જણાય છે પ્રમાણમીમાંસાના અધ્યાયોમાં અધ્યાય મળતા નથી તેથી તેને ન્યાયસૂત્ર સાથે સળગ સરખાવી શકાય તેમ નથી, છતાં જેટલો ભાગ તેનો ઉપલબ્ધ છે તેની સાથે સરખાવતા માલુમ પડે છે કે ગૌતમે ન લીધેલા એવા ઘણા વિષયો હેમચંદ્રે લીધા છે દા. ત. પ્રમાણ, અનધ્યવસાય, વિપર્યય, વસ્તુ, પ્રત્યક્ષજ્ઞાન, આપ્તિ પક્ષ, દષ્ટાન્તાભાસ, દ્વપણ, જય, પરાજય આદિ અવગ્રહ, ઈર્ષા, અવાય, ધારણા, અવધિ, મન પર્યાયજ્ઞાન. દ્રવ્યેન્દ્રિય આદિ જેનું પશ્ચિમીઓના વિષયો ગૌતમસૂત્રમા છે નહિ-હોઈ શકે નહિ હેતુવાચકમા ગૌતમ મતે પાત્ર હેતુવાચક છે, હેમચંદ્રમા ત્રણ છે ને તે ત્રણનો પાત્રમા અતર્ભાવ યાય છે વળી કેટલાક સૂત્રોમા બનેલા ભેદ છે દા. ત. વાદ નકરના લક્ષણ આદિ ટૂકામા આ પ્રમાણમીમાંસામા ન્યાય સૂત્રથી જેનું મિલ્લતોનો સમાવેશ કર્યો છે, તે ઉપરાંત ન્યાયને લગતી જે-જે બાબતોમા ખૌદ, મીમાંસક, માખ્ય, ન્યાયિક અને નાસ્તિક વગેરે દર્શનકારો અલગ પડે છે તે દૃષ્ટકનું તેઓના મતવ્યને અનુમારે મહત્તર કરી યુક્તિથી જેનૌલી પ્રમાણે તે સાથેનો ભેદ જણાવ્યો છે ઘણી મહત્તરથી થોડી મહેનતે વધારે જ્ઞાન આપનાર આવી ઉત્તમ પદ્ધતિનો જન ન્યાયનો ત્રથ (વાદિદેવમતિ કૃત પ્રમણતથ-નન્વાલકાર સિવાય) બીજો લાગતો નથી આ મતે 'વાદ'તુશાન્ત'.

૨૫૦ 'અત્તાક્ષમ્સદિગ્ધ નારવદ્ વિશ્વતો સુલ્ભમ્ ।

અસ્તોમનનવચ ચ સૂત્ર સ્ત્રવિદો હિદુ ॥

પ્રથમ અધ્યાયના બીજા અર્જુનના મેથ સૂત્રના પ્રતિબિંબ તરીકે આ પ્રમાણ પ્રસંગ ન્યાયિકની તરફના ઉપર દે પતિ મિલ્લતોના નિર્મા નહીં દે ચ પદ

નામનો એક વધુ ગ્રંથ અગાઉ જણાવ્યું તેમ મળતો નથી.

૪૪૯ ન્યાયમા પ્રમાણુમીમાસા ઉપગત ન્યાય વિષય ગર્ભિત
‘અન્યયોગ વ્યવચ્છેદ’ અને ‘અયોગ વ્યવચ્છેદ’ નામની દરેક અત્રીશ
શ્લોકમા-એમ બે અત્રીશીઓ મઠ્ઠનમા વર્ધમાનમ્તુનિ તરીકે ગ્ની છે
કે તેમાની પહેલી ઉપર મદ્વિજ્ઞાન મદિ નામના પ્રખર વિદ્વાને સ
૧૩૪૯ (શક સ ૧૨૧૪)મા રચાવામાં જરો નામની અદ્વિતીય
વ્યાખ્યા આદવાદ એટલે જન દર્શનનુ સ્વરૂપ બતાવતી ગ્ની છે, એ પછી
ખ્યાલ આવે તેમ છે કે અત્રીશીનો વિષય અતિ ગદન અને મદના-
વાળો છે તેનુ નામ (અર્હન મિવાય) અન્ય (દેવોમા), (આખપણા-
નો) યોગ હોવાનો વ્યવચ્છેદ-ખડન ન્યાયપદ્ધતિથી આવેલ છે તેથી
અન્યયોગ વ્યવચ્છેદ’ રાખનામા આવ્યું છે બીજી અત્રીશીમા અર્હન
દેવમા આખપણાનો અયોગ નથી (પણ યોગ જ છે) એ બતાવેલ
હોવાથી તેનુ નામ ‘અયોગ વ્યવચ્છેદ’ ગમેલ છે

૪૫૦ જૈન ન્યાયશાસ્ત્રનો ત્રીજો યુગ-વિ સંકા ૧૧ માથી
૧૩મા સુધીનો પડિત સુખલાલે પાડી તેનુ નામ ‘પુષ્પિત કાળ’ આપ્યું
છે, અને તે જણાવે છે કે ‘પુષ્પો કાર્ધ સંખ્યામા પદ્મવો જેટલા
નથી હોતા. કદાચિત્ પુષ્પોનુ પરિમાણ પદ્મવોથી નાનુ પણ હોય
છે, છતાં પુષ્પ એ પદ્મવોની ઉત્તર અવસ્થા હોઈ તેમા એક જાતનો
વિશિષ્ટ પરિપાક હોય છે બીજા યુગમા જૈન ન્યાયનો જે વિસ્તાર
અને સ્પષ્ટીકરણ થયા તેને પરિણામે ત્રીજો યુગ જન્મ્યો આ યુગમા
અને આ પછીના ચોથા યુગમા દિગબર આચાર્યોએ ન્યાયવિષયક
કેટલાક ગ્રંથો રચ્યા છે, પણ હજુ સુધી મારી નજરે એવો એકે
ગ્રંથ નથી પડ્યો કે જેને લીધે જૈનન્યાયના વિકાસમા તેને સ્થાન
આપી શકાય ત્રીજા યુગના શ્વેતાબર સ પ્રદાયમા વાદિ દેવસૂરિ અને
હિમચદ્ર એ બેનુ મુખ્યસ્થાન છે એ ખરૂં કે આચાર્ય હિમચદ્રની
પરિચિત કૃતિઓમા જૈનન્યાયવિષયક બહુ કૃતિઓ નથી, તેમ પરિ-
માણમા મોટી પણ નથી છતાં તેઓની બે અત્રીશીઓ અને પ્રમા-

જુમીમાસા જ્ઞેનારને તેઓની વિશિષ્ટતા ધ્યાનમાં આપ્યા સિવાય નહિ
નહું અને એમ આપોઆપ જણાશે કે મોટા મોટાને લાગ્યાલાગ્યા
અધોર્થા કટાંગેલ અભ્યાસીઓ માટે સક્ષેપમાં છતાં વિશેષતાવાળી
ચાલ આ તેઓએ કરી અને કુલનું સૌરભ તેમાં આપ્યું વાદિદેવ
અર્થે કાઈ કટાંગે એવા ન હતા, તેઓએ તો રતનાકરની સ્પર્ધા કરે
જોતો જોઈ સ્વાદ્વાદન્તર કરે અથ રચ્યો અને કાઈ અભ્યાસીને
જનનનય માટે તેમજ દાર્શનિક ખડનમડન માટે ખીજે કયાય ન
જવાની નગવડ કરી મીઠી રૂપ૧

૪૫૧ ધામિક અલિપ્તમાં કુમારપાળ ગણ માટે ૧૨૦૦ શ્લોકમાં
યોગશાસ્ત્ર અપન્નતમ અધ્યાત્મોપનિષદ નામનો અથ અગળર બાર
લક્ષસ્લોક પ્રમાણુ એવોપન ટીકા સહિત રચ્યો છે રૂપ૧ તે સગ્ગ છતાં
માત્રવનો અથ છે તેમાં અલિક અને પારલોકિક ડવનને પવિત્ર શી
રીતે કવુ તે પર વિચ્છીન અને હૃદયગમ વિવેચન કરેલુ છે, તે યોગ
અને અધ્યાત્મ લેવા ગૃહ વિષયો અંબધી પણ ચુટતાવી ઘણી લકી-
કનો જણાવી છે તેમાં બાર 'પ્રકાશ' છે ૧લામાં શ્રી મહારીગ્ની
સમદષ્ટિ કર્ણા બતાવી યોગનું સામર્થ્ય દષ્ટાતો સહિત બતાવ્યું છે,
તે જ્ઞાનયોગ દર્શનયોગ અને ચારિત્રયોગ એ ભેદ પાટી મમનન્યા
પ ખીજમાં અને ત્રીજામાં સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાત્વનું સ્વરૂપ બતાવી
ગાલ થ ધર્મના બાર પ્રતોનું વર્ણન કર્યું છે. ચોથામાં કોધાદિ કપાય,
હર્શિગલ્ય મન શુદ્ધિ નમલાવ પર કાલી ધ્યાનની મેત્રી આદિ ચાર
બાવન ધ્યાન મારેના વળ અને આમન નમ્મી જણાવ્યું છે.
પાંચમાં અને છઠ્ઠામાં પ્રાણચમ, પ્રત્યાહાર અને કુરુલનું સ્વરૂપ
દર્શન છે ૭ થી ૧૧માં પિરુવ પદ્મ, રૂપચ્ચ અને રૂપનીન કે-

૨૦૧ 'લેનન્યયનો' રનિમચિસ એ લેખ જનનન - સ્વા ખનિર

૨૦૨ તે ન ૧૯૧૮-૧૯૫૨ ડિ બિ દ નં ૧૭ મૂલ ૩ લા.
૬ ૨૦૧ ૨૦ લાખા સહિત ૩૦ લા ૨, ૨ ના લેનર

ચાર પ્રકારના ધ્યાન ઉપરાત ધર્મધ્યાન અને શુદ્ધધ્યાનનું બેં સહિત સ્વરૂપ દર્શાવ્યું છે. આગામી સામાન્ય ઉપમહાગ રૂપે મનનો જથ્થો, પરમાત્મ, અધ્યાસક્રમ, તત્ત્વજ્ઞાન, ઉન્મત્તીભાવ વગેરે જાણી ઉપદેશનું ગ્રહ્ય અને આત્મોપદેશ આગેલ છે

૪૫૨ 'યોગશાસ્ત્રમા ધ્યાનંજન-યોગશાસ્ત્રમા નિર્દિષ્ટ ક્રમેણ આહ યોગાગોના ક્રમથી સાનુ અને ગ્રહ્યના જીવનની આચાર પ્રક્રિયાનું જૈનશૈલી અનુમાગ વર્ણન છે, તેમા આસન તથા પ્રાણાયામ સાથે સબધ રાખનારી અનેક આયતોનું વિસ્તૃત સ્વરૂપ છે, કે જેના પરથી તત્કાલીન લોકોમા હકયોગ-પ્રક્રિયાનો કેટલો જથ્થો પ્રચાર હતો તે જાણાય છે હિમાચાર્યે આ ગ્રંથમા હરિભદ્ર મૂર્તિના યોગ વિષયક ગ્રંથોની નવીન પરિભાષા અને ગ્રંથક શૈલીનો ક્યાય પણ ઉલ્લેખ કર્યો નથી, પરંતુ (દિગ.) શુભચંદ્રાચાર્યના જ્ઞાનાર્ણવમાના પદ્મથ, પિંડસ્થ, રૂપસ્થ, રૂપાતીત ધ્યાનનું વિસ્તૃત તથા સ્પષ્ટ વર્ણન કરેલું છે (જુઓ પ્રકાશ ૭ થી ૧૦) અંતમા તેમણે સ્વાનુભવથી વિક્ષિપ્ત, ચાતાચાત, સ્વિષ્ટ અને સુલીન એવા મનના ચાર ભેદોનું વર્ણન કરી નવીનતા લાવવાનું પણ ખાસ કૌશલ અનાવ્યું છે (૧૨ પ્રકાશ શ્લોક ૨ થી ૪) નિસદેહ યોગશાસ્ત્ર તે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન અને જૈન આચારનો એક પાઠ્ય ગ્રંથ છે' ૩૫૩

૪૫૩. બીજો ગ્રંથ અહર્ન દેવના જુગ જુદા લોકોત્તર ગુણોને લઈને પરમાત્માની સ્તુતિ રૂપે સ્તુતિ તરીકેના દેકે ગુણથી યુક્ત કુમારપાળ માટેજ વીતરાગ સ્તોત્ર એ નામનો લક્ષિતરસથી ભરપૂર રચ્યો છે (મુ૦) તે ઉપરાત મહાદેવ સ્તોત્ર રચ્યું છે (મુ૦) ધર્મકથાના નિધિરૂપ ૬૩ શ્લોકા (ઉત્તમ મહાન) પુરુષોના જીવનચરિત્રરૂપે ત્રિપષ્ટિ-શ્લોકા પુરુષ ચરિત્ર નામનો મહાકાવ્ય રૂપે ગ્રંથ ૧૦ પર્વમા (વે. ન ૧૭૨૪-૧૭૩૨ પ્ર. જૈ ધ સ) કુમારપાળના કહેવાથી રચ્યો છે તેમા ૨૪ જિનો, ૧૨ ચક્રવર્તીઓ, ૯ બળદેવ, ૯ પ્રતિવાસુદેવ

એમ કુલકેના ચર્ચિતો છે તેમા તેમની કલ્પના, પ્રતિભા, રસિકતા અપર્વ ખીલી છે આ અથનુ ૧૧મુ પરિશિષ્ટપર્વ નામનુ ૨મી તેમા મહાવીર પછી થયેલ વજ્રશ્વામી મુધીના આચાર્યોના હવનવૃત્ત છે. અને વજ્રશ્વામીના વશ વિસ્તાર વર્ણન મુધીની હકીકત આપી તે પૂરે કર્યો છે. (પ્રજ્ઞ સભા)

૪૫૪. નીતિ વિષયે અર્હન્તીતિ નામનુ પુસ્તક તેમના નામે ચરેલુ છે તેનુ કર્તૃત્વ તેમનુ હોવા વિશેષશકા રહે છે ઉપરના અથો સિવાય બીજા અનેક કૃતિઓ રચેલી સભળાય છે, (જુઓ પ્રભાવક-ચન્નિ પૃ ૩૪૬ શ્લોક ૮૩૧-૮૩૬ જેમ પ્ર પૃ. ૨૬) છતાં જે વિદ્યમાન-ઉપસંગ્રહ છે તે પરથી પણ તેમના જ્ઞાનની અગાધતા સમજાય તેમ છે તે તેમની ‘કલિકાલ સર્વજ્ઞ’ની ઉપાધિ અમ્યાને નથી—તેમા અતિનિપ્રોક્તિ ભાસતી નથી

૪૫૫ આચાર્ય આનન્દગર જાણાવે છે કે “છ મ ૧૦૮૯ થી ૧૧૭૩ એ વર્ષો ‘કલિકાલ સર્વજ્ઞ’ હિમચંદ્રના તેજથી દેનીયમાન છે હિમચંદ્રાચાર્ય ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના પણ બેનક સાગ વિદ્વાન હતા અને તે વિષયના પણ ઠાત્રિશિક્ષા વગેરે એમના પ્રેરણાક્રમથી પડતુ જેન વાહ્યમયને એમની ચિગ્ધારી એવા તો આ વિષય ક્રમના ભાષા અને સાહિત્યના વિષયમા વધારે ધરા છે—એમા મગ્ય નથી મદ્દત ભાગ ઉપર એમનો હાથ કેવો સમાઈતી અને મગ્ય-તાથી દગ્તો, એમનુ કવિત્વ કેવુ મધુર હતુ જે ત્રિપટિનાશકા પુરુષ ચરિત્ર વગેરે ગ્રંથોની નાલી અસહાર કલ્પના વગેરે લેતા જુલુ છે” ૩૧

રનો અને ખીન પુત્ર અંગકે ભગ્યના શત્રુનિકા વિહારનો છગ્ગો-
દ્ધાર કર્યા, અને તે અનેમા હેમાચાર્યે પ્રતિજ્ઞા કરી તેમજ અન્ય
આવકોએ અનેક મદિગે ગધાવ્યા અન્યપાલની અવધૂપાથી તેમજ
મુસલમાનોના આક્રમણોથી હાલ પર્વતો ઉપરના મદિગે સિવાયના
તે વખતના વિશાલ મદિગે પૈટ્ટી કોઈ દૃશ્યમાન થતા નથી

૪૫૭ હેમાચાર્યની જૈન ધર્મપર શ્રદ્ધા નાત્તિરૂપણે અટક
હતી. પોતે મહાવીર મુનિમાં જન્માવ્યુ છે કે —

ન શ્રદ્ધયૈવ ત્વયિ પક્ષપાતો ન દ્વેષમાત્રાદન્નચિ પરેષુ ।

યથાવદાતાન્ પરીક્ષયાન્ચ ત્વામેવ વીર ' પ્રમુન્નાયિતા સ્મ ॥

—હે વીર ! જન શ્રદ્ધા-અથ શ્રદ્ધાથીજ નાગમા (અમારો) -ક્ષ-
પાત છે તથા કેવળ દ્વેષ માત્રથીજ અન્યોમા (અમારી) અગ્નિ છે એમ નથી,
કિન્તુ પરીક્ષાપૂર્વક તને યથાતથ્યપણે આપ્ત નાગીનેજ તારો આશ્રય લીધો છે

इमा समक्ष प्रतिपक्षसाक्षिणा मुदारघोषामवप्रोपगा ब्रुवे ।

न वीतरागात्परमस्ति दैवतं न चाग्नयेकान्तचृते नयस्थिति ॥

—પ્રતિપક્ષીઓની સન્મુખ મોટી રોપણા કરીને કહુ છું કે, જન્મમા
વીતરાગતા જેવો તો કોઈ અન્ય દેવ નથી અને અન્ન-કાન્ત (આદવાદ-જૈન)
ધર્મની સિવાય કોઈ તત્ત્વ-ફિલસુફી નથી

૪૫૮ છતાં પણ તેને અન્ય દર્શનો-મતો પર તિરસ્કાર ન
હતો. કુમારપાલ જૈન થયા પહેલા દેવપત્તનના-પ્રભાસપાટણની યાત્રાએ
ગયો તે ત્યાં હેમાચાર્યને આવવા આમત્રણ આપ્યું તેઓ ત્યાં ગયા
હતા અને ત્યાં શિવની સ્તુતિ ખરી જૈન શેલીથી કરી હતી તેમણે
એ મહાદેવસ્તોત્રમા છેવટે કહ્યું છે કે —

भवबीजाकुरजनना रागाद्या. क्षयमुपागता यस्य ।

ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो जिनो वा नमस्तस्मै ॥ ૪૦ ॥

—ભવરૂપ વૃક્ષના ખીનકુર સમાન રાગાદિક દોષ જેના ક્ષય થયા
હોય તે ગમે તો બ્રહ્મા હોય, ગમે તો વિષ્ણુ હોય, ગમે તો મહાદેવ હોય

કે ગમે તે જિન હોય-તેને માથે નમસ્કાર છે. [આ અને ખીજા શ્લોકે આ પહેલાના ગ્રંથપ્રકરણની ગરબાતમા મૂક્યા છે]

૪૫૮ તેણે અમુક અમુક વિષયમા જે જે મહાત્ વિદ્યાર્થ ધયા તેમનુ મુક્તકડે સ્મરણ કર્યું છે - 'ઉત્કૃષ્ટ મહાકવિ તો સિદ્ધમેન ઉત્કૃષ્ટ મહાનાટિક મન્દવવાદી, ઉત્કૃષ્ટ મગ્ધકાર ઉમાસ્વાતી, અને ઉત્કૃષ્ટ વ્યાખ્યાતા તે જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણુ ખીજા તેમનાથી ઉતરતા છે '૩૫૫ આમ જાણાવી માથે સાથે પોતાની લઘુતા બતાવી છે

૪૬૦ ગા કૃત્રિયાજ્ઞાણ મુનગીએ એક વખત કહ્યું હતું કે "ગુજરાતના ઇતિહાસનો મને રમ છે એટલે તેના થોડા અભ્યાસ ઉપરથી હું કહીશ કે બારમી મઠી મુઠી 'હિંદુ અને જન' જેવા બેદનુ નામનિશાન પણ નહોતુ, પાટણના મુજલેશ્વર મહાદેવના મંદિરનો ઇતિહાસ એ વાતની સાક્ષી પુરે છે મહાગજા કુમારપાળ માથે શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્ય શિવમંદિરે જાય ત્યાં બેઠ કાને કહેવે? મને એમ લાગે છે કે તે પછી કાની બેઠનો જન્મ ગળકાની પુત્રાને પેદા કર્યો હોય "૩૫૬

૪૬૧ અને વિશેષમા જાહેર કર્યું હતું કે "જેન અને બૌદ્ધ ધર્મના અંતરે વચળા હિંદુ મંદુરિ અને હિંદુ ગાંધીયતાનુ ગાંધી આટલુ ઉચ્ચ છે અને આમ કરીને ગુજરાતના ઇતિહાસના વિજયી દિવસોમા ના, પ્રભાવ અને વિદ્વાતા જેનોમાજ હતી તે એક તેમની પાછલી દર-પાલી મને ગ્રાન્સની લાગે છે. ગુજરાતનુ ગૌરવ એટલે જેને ન

— ૩૫૫ સ્મૃત્યેકાદ્યપેન ॥ ૨ ॥ ૨ ॥ ૩૯ ॥ સ્મૃત્યેકાદ્યર્થ સ્મૃત્યનન્
અન્યથા સુઘાટ ગૌણાન્ નામ્નો દિનીય મવતિ । અનુ સિદ્ધમેનન્દવ ।
અનુ માવગિન તાલિયા । ૩૫ સ્મૃત્યવતિ સ્મૃત્યનન્દવ । ૩૬ સ્મિન્દવ
દમ પ્રમણ વ્યવસ્થાતર । તસ્મદન્વે દિનિ — ૩૬૮ મેન — ૩૬૯

૩૫૫ સ્મૃત્યેકાદ્યપેન 'હિંદુ કે જન' એ વિ-ય પદ ના. ૨૧-૧૨-૨૨ ને દિને સ્પષ્ટિત હાલુ 'જૈન' તા ૨૪-૧-૨૨ ને સ્મૃત્યે ૨૨૨.

ઇતિહાસ આ (વિજ્ઞા) સમયના વિભાગ આ પ્રમાણે પાઠી ગદાય
૧લો વિમલગાહનો કે ન્યાયે જૈન શેઠા વેપાર કરતા લટના વધારે
અને પેટી ગ્યાપવા પહેલા રાજ્ય અને ગણેર ગ્યાપના, ૨જો મીન-
ળદેવીનો સમય કે ન્યાયે આત્મણુ મન અને જૈન મનતી ગ્માકમી
વધારે થતી અને ધીમે ધીમે આત્મણુ ધર્મની અમર ગોષ્ઠી થતી,
૩જો હેમાચાર્યનો કે જે ગુજરાતના અગ્રગણ્ય અંતિદાસિક પુરુષે
જૈન મન અને આત્મણુ મનનો વિગેધ પોતાના ડાપણુથી ઘણોખરો
કાઠી નાખ્યો, ૪ થો કુમારપાળનો કે ન્યાયે જૈન મત પાટણના
સિંદામન પર ખીરાળ્યો. ”

સમકાલીન મોમપ્રભસગ્ગિનો કુમારપાલ પ્રતિષેધમાથી ઉચ્ચે-
ખવા ગ્રોગ્ય શ્લોક આપીયુ કે —

સ્તુમલ્લિસન્ધ્ય પ્રભુ હેમસૂરેરનન્યતુલ્યામુપદેસગત્તિ ।

અતીન્દ્રિયજ્ઞાનવિવર્જિતોઽપિ ચ ક્ષોણિર્મર્તુર્વ્યવિન પ્રવોવં ॥

—પ્રભુ હેમસૂરિની અતન્યતુલ્ય—અનુપમેય ઉપદેશ ચક્તિની દિનની
ત્રણ સંધ્યા વખતે—દિવસમા ત્રણ વખત સ્તુતિ કરીએ છીએ કાણુ કે
તેનામા અતીન્દ્રિયજ્ઞાન—કેવલજ્ઞાન ન હોવા છતાં તેણે એક ભૂપાત્રને
પ્રમેધ પમાડયો

૪૬૨. હેમાચાર્યનું શિષ્યમ ડળ—પણુ જન્મક હતુ. તે પૈકી
રામચંદ્રસૂરિનું મહાકવિ તરીકે ઉચું સ્થાન છે. તે સિવાય ગુણચંદ્ર
ગણિ, મહેન્દ્રસૂરિ, વર્ધમાન ગણિ, દેવચંદ્ર મુનિ, યશશ્વર, ઉદયચંદ્ર
ખાલચંદ્ર આદિ અનેક હતા.

રામચંદ્રસૂરિ.

પ્રાણાઃ કવિત્વં વિદ્યાના લાવણ્યમિવ યોપિતા ।

ત્રૈવિદ્યવેદિનોઽયસ્મૈ તતો નિત્યં કૃતસ્પૃહા ॥

—નાટ્યદર્પણુ વિવૃત્તિ પ્રારભે

પંચપ્રવલમિપંચમુશ્વાનકેન ચિદ્વન્મનસદતિ નૃત્યતિ યસ્ય કીર્તિ ।

નિશાત્રયીચળમહુમ્બિતકાવ્યતન્દ્ર કસ્ત ન વેદ સુકૃતી કિલ રામચંદ્રમ્ ? ॥

—રઘુવિલાસ પ્રસ્તાવના પ્રસંગે

—જેમ સ્ત્રીઓમાં લાવણ્ય એ પ્રાણ-ખરી વસ્તુ છે. તેમ વિદ્યાઓમાં કવિત્વ એ પ્રાણ-ખરી વસ્તુ છે. (અમારા જેવા) ત્રિવિધવેદી-ત્રણ વિદ્યાઓ જાણનારાઓ પણ અમાગ માટે હંમેશા સ્પૃહા રાખે છે.

—પાય પ્રળંધરપી પયમુખના મુખો વડે જેની કીર્તિ વિદ્વાનોના મન રૂપી સભામાં નાચે છે તેવા ખરેખર રામચંદ્ર કે જે ત્રણ વિદ્યામાં વિશા-રદ છે અને જેનો તંદ્રાએ કાવ્યમાં સ્પર્શ ક્યો નથી તેને ક્યો કાવ્યશાસ્ત્રી જાણતો નથી ?—અર્થાત્ સર્વ જાણે છે

૪૬૩ રામચંદ્રસૂરિ તે હોમાચાર્યના પદધર હતા (પ્રભાવક ચગ્નિ પૃ ૩૦૪ શ્લોક ૧૨૯-૧૩૭) અને શિદ્ધરાજ જયસિંહે તેમને ‘કવિ કટાગ્નિ’ એ નામનું ખિરદ આપ્યું હતું. (પ્ર૦ ચિં ઉપદેશનગિણી). પોતે પોતાને માટે ‘વિદ્યાત્રયીચણ’ અને ‘અચ્યુગ્નિત કાવ્યતન્દ’, (રઘુ-વિદ્યાસભા) ‘વિગીર્ણકાવ્યનિર્માણતન્દ’ (કોમુદી-મિત્રાણુદમા) એ વિશેષણો આપ્યા છે તેમનામાં સમગ્ર પૂરવાની અદ્ભૂત શક્તિ હતી (પ્ર ચિ, ચાગ્નિ-ત્રયુદ્ધરકૃત હુમારપાલ ચગ્નિ) ‘ત્રિવિધવેદી’-ત્રણ વિદ્યા (શાસ્ત્રશાસ્ત્ર, ન્યાયશાસ્ત્ર તે કાવ્યશાસ્ત્ર)ના જાણનાર હતા, અને તેવું સ્પષ્ટ પોતાને માટે તેમણે પોતાના ગ્રંથ-(નાટ્યર્પણ વિવૃત્તિ)માં પણ જણાવ્યું છે તદુપરાંત પોતે ‘પ્રળંધરશતકર્તા’ એ ખિરદ પોતાને માટે જણાવ્યું છે. (કોમુદી-મિત્રાણુદ અને નિર્ભયભીમચળોગના પ્રસ્તાવમાં) તેમજ (પ્ર ચિ આપ્તિમાં) તે ખિરદ પ્રસિદ્ધ છે મહાકવિ શ્રીપદકૃત શાસ્ત્રલિંગ મંગેવળી પ્રશસ્તિમાં કાવ્યદષ્ટિએ સદૃશ અમર તેમજ શિદ્ધરાજને ખતાવ્યાનો ઉલ્લેખ પ્ર૦ ચિ. મ. છે. રામચંદ્રની જન્મ ગ્રામ્ય ગર્હિ હતી (એ વાત પ્ર ચ પૃ ૩૦૧ શ્લોક ૧૩૮-૧૪૦ અને પ્ર ચિ મા છે) હોમચંદ્ર મ ૧૨૨૯ ને ૧૨૩૦ દરમિયાન તેનાની હુમારપાલને જયેલા શોકનું સમય રામચંદ્ર રહ્યા હતા (૧-૧ વિદ્યુત હુમારપાલ ચગ્નિ).

૪૬૪ રામચંદ્રે અને શુભચંદ્રે અનેક સમયે મેલ મેલ મળે

સહિત દ્રવ્યાલકાર (જે. ૯૫) અને વિવૃત્તિ સહિત નાટ્યદર્પણ રચેલ છે. દ્રવ્યાલકારમાં ત્રણ પ્રકાશ છે—પહેલામાં જીવ દ્રવ્યને, બીજામાં પુદ્ગલ દ્રવ્યને, અને ત્રીજા અકષત્રપ્રકાશમાં ધર્મ અધર્મ અને આકાશ એ ત્રણ દ્રવ્યોને પ્રમાણથી પ્રતિષ્ઠિત—આપિત કર્યા છે. નાટ્યદર્પણની વિવૃત્તિમાં જને કર્તાએ નાટક, પ્રકરણ, નાટિકા, પ્રકરણી, વ્યાયોગ, સમવકાર, ભાણ, પ્રદસન, ડિમ, અક, ઈલામ્બ અને વીથી એ નામના બાર રૂપકનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે અને તેના નિરૂપણમાં લગભગ પંચાવન નાટકાદિ ગ્રંથો (પોતાના તેમજ બીજા)ના ઉદાહરણો આપ્યા છે. [પ્ર ગા ઓ. સી]

૪૬૫ રામચંદ્રે ‘પ્રબંધશતકર્તા મહાકવિ’—૩૫૭ ‘પ્રબંધગત-

૩૫૭ ‘પ્રબંધચિતામણિ વગેરેમાં રામચંદ્રને ‘પ્રબંધગતકર્તા’નું ખાસ વિશેષણ લગાડેલું મળી આવે છે, તે ઉપરથી કેટલાક વિદ્વાનો એમ સમજતા હતા કે રામચંદ્રે એકંદર બધા મળીને ૧૦૦ પ્રબંધોની રચના કરી હશે અને તેના લીધે તેમને આ વિશેષણ પ્રાપ્ત થયું હશે, પરંતુ આ યાદીમાં (પ. રામચંદ્રે કૃત પ્રબંધશત દ્વાદશરૂપક-નટકાદિ સ્વરૂપ ગ્રાપક ૫૦૦૦) એ પ્રમાણે ઉલ્લેખ જોતા પ્રબંધશત એ શતસંખ્યાપરિમિત પ્રબંધસૂચક નથી. પણ એ નામનો ખાસ અર્થ જ તેમણે કરેલો હતો, અને તેનો જે પરિચય દુકો આપ્યો છે—બાર રૂપક અને નાટક આદિના સ્વરૂપને જણાવનાર—તે પરથી તે અર્થ ખાસ કરીને સાહિત્યની રચના વિષય હોવો જોઈએ. ધનજયે દશરૂપક નામના અર્થમાં દશ રૂપક ગણાવ્યા છે આમાં રૂપકની સંખ્યા બાર છે પોતાના ગુરૂ હેમચંદ્રે પોતાના કાવ્યાનુશાસનમાં જે બાર વસ્તુઓ રૂપક તરીકે આપી છે તેનેજ વધારે વિસ્તૃત રૂપમાં અને પ્રમાણરૂપમાં સ્થાપિત કરવા માટે તે આ ગ્રંથમાં પ્રયત્ન કરવામાં ન આવ્યો હોય ? ગ્રંથનું શ્લોક પ્રમાણ જોતાં તે ધણું વિસ્તૃત અને વિશેષ વિવેચનવાળો હોવો જોઈએ. એકલા રૂપકનીજ ચર્ચા કરતો આટલો મોટો ગ્રંથ સંસ્કૃતમાં બીજા સાક્ષ્યવામાં નથી—જિનવિજયજી—પુરાતત્ત્વ ૨ ૪૨૧

વડોદરા ગા ઓ સી નાટ્યદર્પણ છપાય છે તે અમે જોયેલ છે તેમાં ઉપર લખેલ બાર રૂપક આદિનું વર્ણન છે. અમને પ. લાલચદત્તે કથન

વિધાનનિષ્ણાનશુદ્ધિ’ એવા વિશેષણો પોતાના માટે આપ્યા છે એ પરથી અપેક્ષા જણાય છે કે તેમણે એ પ્રખંધો-અથવા દર્યા હશે, પરંતુ હાલ સર્વલક્ષી કાલને લીધે તે સર્વ ઉપલબ્ધ નથી તે પેટી જે ઉપલબ્ધ છે અને જેના નામો મળી આવે છે તે ઉપરના ઉપરાત નીચે પ્રમાણે છે —

સત્યહરિશ્ચંદ્ર નાટક (પ્ર૦ નિ મા પ્રેસ), કૌમુદી-મિત્રાણંદ (પ્ર આ મલા ન પદ). નિર્ભયનીમવ્યાયોગ (પ્ર. ૫ પ્ર.), રાધવાબ્યુદય ચાદવાબ્યુદય, ચંદ્રવિલાસ, રઘુવિલાસ (શુદ. ૬. નં. ૭૬૦) નલવિલાસ નાટક (પ્ર ગા એ ગી), મહિલકામકરન્દ પ્રક-ગણ, રેલિણીમૃગાક પ્રકરણ, વનમાલા નાટકો આદિ નાટકો રચ્યા છે તે ઉપરાંત કુમારવિલારણક (કે જેમા કુમારપાસે બંધાવેલા ‘કુમારવિલાસ’ નામના મંદિરનું જ્ઞાન જે પ્ર૦ આ સમા), મુધા-કલસા નામનો મુલાપિત કોપ (શુ દિ) હિન્દુ મુલ્યવત્તિ ન્યાસ-ગમ-ચંદ્રન ન્યાસ ૫૩૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણનો (શુ દિ) અને મોત્રાદિ જેવા કે મુગાદિવ દાત્રિશિકા વ્યતિદેક ક દિશિકા પ્રગદ દાત્રિ-ગિકા આદિદેવગતવ મુનિમુવત-તવ નેમિન્દ, પોળ આધારણ બિનગતવ તથા જિનમોત્રા (આ સર્વ મોત્રા વણદાતા પ્રેરી, વ્યખાલાલના લગરમા છે) રચ્યા છે કૌમુદી નિગમુદ એ દર્શાવેલું ‘પદ નાટક છે તે કૌમુદી અને નિગમની કુતલસમયી ધાને આવલખી એવું છે નલવિલાસ ને ને નાટક છે તે તેમા નલવિલાસની નાનિ છે ૨૫૮

સ્વાતન્ત્ર્ય તરી આવે છે. પોતે સ્વયં ઉત્પાદક છે, ખીજની વાણી ઉછીની લેતો નથી—પારકાના શબ્દાર્થ વગેરે પરથી પોતાના કાવ્યો રચતો નથી, જૂના ગ્રંથો ચાલતો નથી પણ શાસ્ત્રની સ્વાતન્ત્ર્યલક્ષ્મીને વહે છે—અનુભવે છે એમ પોતાના નાટકોમાં ખુદલી રીતે ખીજ કવિઓની અવગણનામયક જણાવે છે. પોતાની મુક્તિઓ માટે તે કહે છે કે —

સૂક્તયો રામચન્દ્રસ્ય વગન્ત કલગીતય ।

સ્વાતન્ત્ર્યમિષ્ટયોગથ પંચૈતે હર્ષવૃ(ન્ન)ટય ॥

૪૬૭. રામચંદ્ર સિવાયના ખીજ શિષ્યોમાં ગુણચંદ્રે એ કૃતિઓ રામચંદ્ર સાથે રહી કહેલી તે કહેવાઈ ગયું છે મહેન્દ્રસૂરિએ અને-કાર્થ દેરવાકરકૌમુદી નામની હૈમ અનેકાર્થ સમ્રાટપત્ની રીડ પોતાના ગુરૂના નામથીજ સં. ૧૨૪૧ માં રચી હતી (પી ૧, ૨૩૩. ભા. ૬, ૩૫૨) વર્ધમાનગણિએ કુમારવિહાર પ્રરાગ્નિ કાવ્ય વ્યાખ્યાદિ રચેલ હતા ઉક્ત ત્રણે ગુણચંદ્ર, મહેન્દ્ર અને વર્ધમાને સોમપ્રભસૂરિનો કુમારપાલ પ્રતિષ્ઠાધ સાલબ્યો હતો વિશેષમાં દેવચંદ્રનામના શિષ્યે ચંદ્રલેખાવિજય પ્રકરણ રચ્યું તે અગાઉ કહેવાયું છે, ઉદય ચંદ્ર નામના શિષ્યના ઉપદેશથી ચંદ્રગચ્છના ધર્મચૂડિ-રત્નસિદ્ધ-દેવેન્દ્રસૂરિના શિષ્ય કનકપ્રભે હૈમન્યાસસારનો ઉદ્ધાર કર્યો ચશ-ચંદ્ર ગુણિ નામનો પણ એક શિષ્ય હતો તેનો ઉલ્લેખ પ્ર ચિ મા છે

૪૬૮ વળી એક બાલચંદ્ર નામનો શિષ્ય થયો, તે રામચંદ્ર સૂરિનો પ્રતિસ્પર્ધિ હતો ગુરૂનો દ્રોહ કર્યો હતો ને કુમારપાલના અવસાન પછી અજયપાલ રાજાનો મિત્ર બનીને તેણે મત્રલેદથી રામચંદ્રસૂરિનું મરણ ક્રૂર રીતે નિપજવ્યું હતું. તેણે ‘સ્નાતચ્યા’ નામની પ્રસિદ્ધ સ્તુતિ રચી હતી એમ કહેવાય છે આમ ખીજ પણ અનેક શિષ્યો હૈમચંદ્રના થયાનું મંલવે છે.

૪૬૯ આ સમયમાં દેવસૂરિના સંતાનીય જયપ્રભસૂરિના શિષ્ય

રામભદ્રે પ્રખુદ્ધ રૌદ્રિણેય નાટક છ અકતુ રચ્યુ શ્રી આલમાનરા-
 બના બૂપણ ૩૫ પાશ્વર્યદ્રુલના (તેના પુત્રો નામે) યશોવીર્યપદ
 અને અભયપાળે બધાવેલા આદીશ્વરના ચત્યના યાત્રોત્સવ પ્રસંગે
 આ નાટક લખવવામા આવ્યુ હતુ મહાવીર તથા બુદ્ધના સમકા-
 લીન શ્રેણિકના રાજ્યમા અનેલા બનાવ ઉપર તે રચાયુ છે રૌદ્રિ-
 ણેય ચોર રાજગૃહમા એવી રીતે ચોરી કરે છે કે તે પકડાતો નથી.
 શ્રેણિકનો પુત્ર અભયકુમાર પોતાની બુદ્ધિના બળે તેને પકડે છે,
 પરંતુ તેણે કરેલી ચોરીઓ કબૂલ કરાવવાને માટે તેને એક યુક્તિ
 કાઢી પડે છે એક ચોરડાને દિવ્યબુદ્ધિ જેવો ગણાવાય છે તથા અ-
 ભયગ્રસ્તોને બદલે વેચ્યાઓને મરે છે. ચોરને અલ્યા કવસા નથી કે
 છ રૌદ્રિણેય જાગતા વેચ્યાઓ તેણે પ્રવ જન્મમા કેવા કામો કર્યા
 હતા જેથી આ અર્થ મળ્યુ છે તેવુ પૂછે છે રૌદ્રિણેયના બે પેતેને
 કાઠી પણ રીતે મહારીગ્નુ વચ્ચન વાલ્મજીવુ નહી તેવુ કીચેતુ હતુ
 ૫ તુ એક દિવસ પગમા કાઠો વાગતા તે કાઠના મહારીગ્ની દગ્ના
 જ્વળે પડી હતી તેમા દેવનાએતી આબો મીચાતી નથી તથા પગ
 નોથ પડતા નથી એવુ વાચ્ય સાંભળ્યુ હતુ આ વખતે આ : અ-
 નેક કામમા આવ્યુ અને જાણુ કે આ દુનિયા અનિચ્છા છે
 મહારીગ્નુ એકજ વચ્ચન આટલુ ઉપકારક નાસમ પડ્યાથી તેને નથી
 મહારીગ્નો કબૂલ કરીને તીર્થા લઈ લીધી ૩૧૦ (પ્રમાણ : રામભદ્રકૃત 'પ્રખુદ્ધ રૌદ્રિણેય')

૪૭૦. દૂકમા હેમયુગ એ જનશાસન માટે, વાહમય માટે, અતિ વૈભવ પ્રતાપ અને વિજયથી દેદીયમાન હતો. તેની અમર સમગ્ર ગૃજરાતના પર અનેક રીતે અગણમા રહે તેવી થઈ છે ૩૬૧ હેમયદ્રના નામ પ્રમાણે તેનો યુગ પણ હેમમય--યુવર્ણમય હતો અને ચિરકાલ સુધી તેનો પ્રભુ વ મહેજે

---

૩૬૧ હેમયદ્ર માટેના લેખો — જર્મન સ્કોલર ડા બુહ્લગ્ટ્રૂટ Buhlei das Lebendes Hemacandra Vier 1889, જિનવિજયની કુમારપાલ ચરિતની પ્રસ્તાવના, તથા તેમના સુ પાદિત સોમપ્રસસ્ટ્રિત કુમારપાલ પ્રતિબોધની પ્રસ્તાવના, ૫^મ શિવદત્ત શર્માનો લેખ નામે 'શ્રી હેમયદ્રાચાર્ય' હિન્દીમા નાગરી પ્ર૦ પત્રિકા ભાગ ૬, ૮ અને ભાગ ૭, ૧, ૫^મ હુગોવિન્હાસનો લેખ 'શ્રીમદ્ હેમયદ્રાચાર્ય અને તેમના પ્રૌઢ પાદિત્યનો પરિચય'—જનશાસન સ્તન ૧૯૧૧ ના ત્રણ અંક, મધ્યપૂરો એ નામના ગ્રંથમા 'હેમાચાર્ય' નામનો રા નરહરિ પરીખનો લેખ, શ્રી કેશવવિજયના યોગશાસ્ત્ર લાપાતરની પ્રસ્તાવનામા 'શ્રીમદ્ હેમયદ્રાચાર્ય' એ નામનો માને લેખ ૨૨૦ મન સુખલાલનો દ્વિતીય દ્વેતો તે આચાર્ય પરનો લેખ પ્ર૦ 'જનપતાલ' અને 'જનયુગ'

વિભાગ ૪ થો.

‘ ભાષા ’ સાહિત્યનો ઉદય.

જયતિ તે સત્કવ્યો યદુક્ત્યા વ્રાણા અપિ સ્યુ કવિતાપ્રવીણા ।
 શ્રીખણ્ડવાસેન કૃતાધિવામા શ્રીગ્વણ્ડતા ચાન્ત્યપરેઽપિ વૃજા ॥
 જયન્તુ મર્વેઽપિ કવીન્દ્રાસ્તે યદીયસત્કાવ્યસુવાપ્રવાહ ।
 વિકૂળિતાક્ષેણ સુહૃજ્જનેન નિપીયમાનોઽગ્નિપુઘ્યતીવ ॥

—અમરદેવસૂરિકૃત જયન્તકાવ્યે સં. ૧૨૭૮

—ચ દનવૃક્ષની વાસથી અધિવાસિત થયેલાં બીજા પણ વૃક્ષે ચંદનમય
 બને છે તેમ જેની ઉક્તિથી બાલો (કાવ્યમા બાલકો) પણ કવિતામા પ્રવીણ
 થાય છે તે સત્કવિઓ જય પામે છે

જેમના મુદ્દર કાવ્યોનો અમૃતપ્રવાહ મુહુર્દ્વનો આખા બંધ રાખી પીએ
 છતાં અતિશય પુષ્ટ બને છે, તે બધાય કવીશ્વરોનો જય હો !

પ્રકરણ ૧ લું.

અપભ્રંશ સાહિત્ય.

(વિ. ૮ થી ૧૨ મી સદીનું)

ગ્રંથાવૃત્ત.

જય નિહુઆણુ વગ કાપ-રૂકળ જય જિણુ ધનનતરિ
જ નિહુઆણુ-કલ્યાણુ-કાસ દુરિઅ-કરિ-કેસગિ
નિહુઆણુ-જાણુ-અવિલ વિ-આણુ ભુવાણુત્તય-મામિઅ,
કેણુનુ નુલાઈ જિણેસ પામ થ ભાણુય-પુર-કિઅ ૧

—તે ત્રિભુવનવિષે એક હલપદ્ય । જય પામો; ધનવતરીરૂપ નિન
નયવતા મે. ત્રિભુવનના કલ્યાણના કાગ-ભાગ, દુષ્ટિ રૂપી લાઘીને
સરી-મિહ એવાની જય હો । તેની આતા ત્રિભુવનના લોનએ કલ
નથી એવા, ત્રાણુ ભુવનના રવામી, સ્વયંસનક નગમ્મા મેલેલા પાર્શ્વનિર્નેયર ।
મુખો ક ।-અમોને મુખો ક । [અમયદેવ-ચિહ્નિત જયતિઆણુ મેલે]

૪૬૧ હેમાચાર્ય અપભ્રંશભાષાના પાણિની છે, એટલે કે
તેમણે પહેલવહેલુ અપભ્રંશનું વ્યાકરણ રચ્યું, એથી ૧૦૦૦ થાય ૭
કે તેમની પહેલા અપભ્રંશ સાહિત્ય હતું

નો સંગ્રહ મોટો છે, મળાભારત ભાગવત આદિ કાવ્યો તેમના સમયમા અથવા તે પહેલા રચાયલા હતા અને અપભ્રંશ સાહિત્ય એટલે કે પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય સાથે જોડાયેલું હતું, તેની એમના ઉતારામા આપણને ઝાખી થાય છે. ગુજરાતી સાહિત્યના આરભનો અવધિ અગીઆરમા શતકની પણ પૂર્વે જાય છે. વિશેષમા તેમણે કવિ કે જૈનભક્તોમા આરીકે તપાસ કરાશે નો ઘણા અમૂલ્ય રત્નો નીકળી આવવાનો સંભવ છે. અપભ્રંશ સાહિત્ય બહાર પડવાથી આપણી ભાષાની તેમજ અંગાળી, દિંદી, મગડી વગેરે બીજી પણ અર્વાચીન ભાષાની ઉત્પત્તિ ઉપર અપૂર્વ પ્રકાશ પડશે. (બીજી સા. ૫ ના પ્રમુખ તરીકેનું ભાષણ સન ૧૯૦૭)

૪૭૩. ત્યાર પછી વિશેષ શોધખોળ કરતા અપભ્રંશ સાહિત્ય વિશેષ કરીને મુખ્યત્વે જૈનો પામેથી મળી આવ્યું છે. વિક્રમોર્વાશીયના ચતુર્થ અંકમાનું અને હેમાચાર્યના વ્યાકરણમા મગહેલ અપભ્રંશ સાહિત્ય સિવાય તેની પૂર્વનું વિશેષ નહોતું મળતું તે મળી આવ્યું છે અને હજી પણ વિશેષ મળવા સંપૂર્ણ સંભવ છે. પાટણના જૈન ભઠારમાનું અપભ્રંશ સાહિત્ય રૂપરેખારૂપે સ્વ ચીમનલાલ દલાલે સુરતની સાહિત્ય પરિષદના સમયે પોતાના લેખમા બતાવ્યું છે હેમાચાર્યે પોતાની પૂર્વના અપભ્રંશ સાહિત્યમાથી ઉતારા કર્યા છે તેથી તેમની પૂર્વે ઘણું અપભ્રંશ સાહિત્ય વિદ્યમાન હતું તે નિર્વિવાદ છે. તેમની પૂર્વના અપભ્રંશ સાહિત્યનો અત્રે દિગ્દર્શનરૂપે નિર્દેશ કરીશું.

૪૭૪. વિક્રમ આદમીથી દશમી સદી વચ્ચે કવિ સ્વયંભૂદેવ અને તેના પુત્ર ત્રિભુવનસ્વયંભૂ થયા. પિતાએ જે ગ્રંથો-હરિવંશ પુરાણ અને પદ્મચરિત્ર (રામાયણ) અપભ્રંશમા રચી અપૂર્ણ મહેલા તે પુત્રે પુરા કર્યાં ધનપાલ કવિ લગભગ દસમી સદીમા થયો કે જેણે ભવિસ્યત્ત કહા અપભ્રંશમા રચી (આ કથા જર્મનીમા ડૉ. યાકોબીએ ૧૯૧૮ મા પ્રસિદ્ધ કરી અને પછી ગાયકવાડ ઓરીએન્ટલ સીરીઝમા નં. ૨૦ મા સ્વ દલાલથી સંશોધિત થઈ અને પ્રો. ગુણેની અમ્તાવના અને ટિપ્પણ સહિત બહાર પડી) મહાકવિ ધવલે

૧૮૦૦૦ શ્લોકમા હરિવંશપુરાણ આ સદીમા રચ્યુ, તેમા મહાવીર અને નેમિનાથ તીર્થક્રમેના ચરિત્ર છે તે મહાભારતની કથા પણ છે. આ સર્વ કવિઓ દિગંબર જેન છે.

૪૭૫ અગીઆરમી સદીમા શ્વેતાશ્વર મહેશ્વરસૂરિએ સયમ-મજરી (ખી ૪, ૧૨૧) રચી સુઝ અને ભોજનો રાજકવિ ધન-પાલ,-તેણે સન્યપુરમંડન મહાવીરગિતસાલ નામનું કુંકું કાવ્ય૨૬૨ કયું દિગંબર મહાકવિ પુષ્પદતે તેર ૮૪૨ શ્લોકપ્રમાણ મહાપુરાણ અપ-રનામ નિસદ્ધિ મહાપુસ્ત્રિ ગુણાલકાર અને અનુક્રમે ચાર અને નવ સધિમા ચરોધનચરિત્ર અને નાગકુમારચરિત્ર રચ્યા અપભ્રંશ કા-વ્યમા અધ્યાય સર્ગ, પ્રકરણ કે પરિચ્છેદને 'સધિ' એ નામ અપાયું છે શ્રીચંદ્રમુનિએ કથાકોશ ૫૭ સધિમા રચ્યો તેમા મેચક ઉપ-નિષાળું કથાઓ કહેલી છે આ ગ્રંથ આ કવિએ અણુલિલપુર પાટણમા મૂલગળ નૃપતિના સમયમા રાવનના ગોષ્ઠિક (મહાલકાન્ક મત્રી) અને અણુલિલપુરના વનની પ્રાગ્વાટ જાતિના સનજનના પુત્ર કૃષ્ણના કુટુંબ માટે રચ્યો જણાવ્યો છે. સં ૧૦૭૬ મા સારા-ન્તે જ'મૃગ્યામીચરિત્ર રચ્યુ તેમજ ઘણ કડી આજ રાવનના પદ-પ્રીતિએ પાર્શ્વપુરાણ ૧૮ સધિમા, નયનન્દિએ મુદ નિવચનિ ૧૦ સધિમા અને આગલતા ૧૧૪ સધિમા અને કલકલક કલક-ચનિ ૧૦ પરિચ્છેદમા મેલ છે.

૪૭૬. ગારમી સદીમા નવાગવૃત્તિકાર અભયદેવમુરિએ જયનિ-
 ટુયણુ નામનુ ૩૩ ગાથાનુ મ્નોત્ર રચ્યુ. મં. ૧૧૨૩ મા ઉપગેક્ત
 સાધારણે વિલાસવધ કહા રચી. (જુઓ પાગ ૨૬૫) હેમા-
 ચાર્યના ગુરુ દેવચંદ્રમુરિએ ૭ કડવામા મુક્તમાખ્યાન રચ્યુ.
 આ દેવચંદ્રે સં. ૧૧૬૦ મા ગ્યેલા ગાંતિનાથ ચગિતમા, તેજ
 વર્ષમા વર્ધમાનમુરિએ રચેલા ઋપભયચગિતમા તેમજ સં. ૧૧૮૯મા
 લક્ષ્મણગણિએ રચેલા પ્રાકૃત મુપામનાદ ચગિતમા કેટલાક અપ-
 બ્રશ ભાગ મળી આવે છે આ ગનકમા માણિક્યપ્રમ્નારિકા પ્રતિપદ
 રાસ, સદેશરાસક રચાયા છે અને જિનદત્તમુરિએ ચર્ચારી, ઉપદેશ-
 રસાયન રાસ, અને કાલચંદ્રપદ્મક ગ્યેલ છે જેની પ્રત ૧૧૬૧
 ની લખાયેલી મળી છે તે શ્રાવિસનુ પદ્મમસિગિ ચગિત છે કે જેમા
 ચાર સધિમા પદ્મશ્રી સતીના શીલનુ વર્ણન છે આ ગનકમા થયેલ
 મહાપ્રભાવક ઉપરેક્ત વાદ્દિવમુરિએ પોતાના ગુરુ મુનિચંદ્રમુરિ
 ઉપર સ્તવન રચ્યુ છે. ૩૬૩

૪૭૭ આ રીતે આઠમીથી આઠમી મઠી મુઢીમા અપબ્રશ-
 જૂની ગૂજરાતીમા વાદમય રચાયેલુ મળી આવે છે, અને આઠમી
 સદીથી તે ભાષા બોલાતી હોવી જોઈએ એમ અનુમાન કવવામા
 હરકત નથી. આના સમર્થનમા સ. ૮૩૫ મા રચાયેલી કુવલયમા-
 લામા મુખ્ય ૧૮ દેશોનો અને તે દેશની ૧૮ દેશી ભાષાઓનો ઉલ્લેખ
 કરતા, તેમા સૌરાષ્ટ્ર અને લાટ દેશનો ઉલ્લેખ કરવા ઉપરાત ગૂર્જર
 લોક ને તેમની ભાષાનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે —

ધયલો(લા,લિયપુકુગે, ધમ્મપદે સંધિવિગ્ગહં લિહણે,

‘ણહ રે ભલ્લહ’ ભણિરે, અહ પેઝઝ ગુજ્જરે અવરે

—પછી ગુર્જર લોકોને લેવા એ લોકો ધીથી જેનુ પૃથાગ-પાછડ
 અગ લાલિત છે એવા, ધર્મપરાયણ, સંવિવિગ્રહમાં નિપુણ અને ‘ણહ રે
 ભલ્લહ’ એમ બોલનારા હોય છે.

૩૬૩ પ્ર જૈન મ્વે. ડૉન્ટરન્સ હેરેલ્ડ પુ. ૧૩ અ. ૬ થી ૧૧ માં
 સપ્ટે. થી નવે ૧૯૧૭ ના સંયુક્ત અંકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

વળી સાથે લાટપ્રદેશ (લટ્ટ આસપાસનો) કે જેનો હાથ
ગૃન્નરાતમા સમાવેશ થાય છે તેનો પણ ઉલ્લેખ છે કે:—

પડાહલિતવિલિતે, ક્યસીમ'તે સુસોહિયમુગતે,

'આહમ્હ કાહ નુમ્હ મિનુ' ભણિએ આહ ચેચ્છઈ લાટે

—પછી લાટના લોકોને જોયા એ લોકો સ્નાન અને લેપવિલેપ
રનાગ, (માથામા) સેથો પાડનાગ, સુસોમિત શરીરવાળા અને 'આહમ્હ
કાહ નુમ્હ મિનુ' એમ જોલનારા હોય છે.

૪૭૮ તેરમા શતકમા હિમાચાર્યના સમયનું અપભ્રંશ સાહિત્ય
મળી આવે છે યોગચર યા યોગીન્દ્રદેવના યોગસાર (૧૦૫ દોહામા)
અને 'પદ્માત્મપ્રકાશ ગ્રંથ છે આ બંનેની ભાષા ધ્રુવી મળે, પ્રવાહી
અને મુદ્દર છે. આપદ્મ ધ્રુવે દેવમેનના દર્શનમારને દોહામા મુદ્દર
છે ન. ૧૨૧૬ મા હુગ્લિદ્રસરિનું નેમિનાલચગિય કુમારપાલના
ગાન્યમા પ્રાકૃત અપભ્રંશ ભાષામા ૮૦૩૨ ગાથામા મળ્યું પ્રયુ-
તેના પાંડલા ભાગમા અગ્નિદેવિ અને રાજમનિના નવ પર્વભવોનું
વર્ણન છે અને બીજા ભાગમા તે તીર્થકર્મનું ચરિત્ર છે કે જેમા
કુપાલુ અને પાંડવોના ચત્રિઓ એકત્રાત છે વન્દતનું ને મધિનું
વન્દસ્વામીચત્રિ અને રત્નપ્રભતી હ કુવામા—અધિકારમા અનુ-
સધિ તેમજ તે રત્નપ્રભતના કેટલાક કલકે ન ૧૦૦૦ મા તે કુન-
રપાલના ગાન્યમા ગાયેલા આ શતકના મળી આવે છે

પ્રકરણ ૨ જી.

સોલંકી વંશનો સમય [અનુમધાન]

[સ. ૧૨૩૦ થી સં. ૧૨૯૯]

“ વ્યાકરણાત્ પદમિદિં પદમિદ્દેર્યનિર્ણયો ભવતિ ।

અર્થાત્ તત્ત્વજ્ઞાનં તત્ત્વજ્ઞાનાન્ પરં શ્રેય ॥

સુકૃતં જનયત્યાદાવસુરસુરસ્વામિતા નન કમણ ।

નિર્વૃત્તિવનિતાવામિં ધાર્મિકગુણકીર્તન વિદુષામ્ ॥ ”

—પ્રા. ૦ દ્વયાશ્રય પર ટી. ૧, ૧.

—વ્યાકરણથી રાખ્ઠની સિદ્ધિ થાય છે, રાખ્ઠસિદ્ધિથી અર્થનો નિર્ણય થાય છે, અર્થથી તત્ત્વજ્ઞાન થાય છે ને તત્ત્વજ્ઞાનથી પરમશ્રેય પ્રાપ્ત થાય છે.

—વિદ્વાનોને ધાર્મિકગુણના કીર્તનથી પહેલાં મુદ્દન-પુણ્ય થાય છે, પછી કમળ સુરાસુરનું આધિપત્ય અને નિર્વૃત્તિ-મોક્ષરૂપી મુદ્દરીની પ્રાપ્તિ થાય છે.

૪૭૯ કુમારપાલ પછી તેનો ભત્રીજો અમ્બયપાલ જૈનદ્વેષી નિર્જીવિ અને નિર્દય રાજા થયો. તેના પર્વજોએ જૈનપર જોટકી ભલાઈ કરી હતી તેટલો અત્યાચાર તેણે કર્યો હતો, કુમારપાલે જે જે મહાન જૈનમંદિરો ચણાવ્યા હતા તેનો નાશ કરવાનું તેણે ચાલુ રાખ્યું, હેમાચાર્યના પદધર મહાકવિ રામચંદ્રસૂરિને તેનાજ ગુરુભાઈ આલચંદ્રની મિત્રતાભરી શીખવણીથી તપાવેલ તાબાની પાટ પર બેસાડી જીલ ખેંચીને મારી નાખ્યા. (પ્ર ચિં, ચ. ૦ પ્ર. ૦ વગેરે). તેના રાજ્યમા ચણપાલ નામનો જૈન સચિવ હતો તેમજ બીજા જૈન અધિકારીઓ અને આલકશ્રેષ્ઠ જેવા સર્વમાન્ય જૈનો હશે, પરંતુ મોટે ભાગે તે જૈનદ્વેષી થઈ રહ્યા હતા. તેના સમયથી સોલંકીઓના રાજ્યની અવનતિનો પ્રારંભ થયો. સિદ્ધરાજ જયસિંહે જીતેલ અને કુમારપાલે આધીન ગમેલ માલવાનું રાજ્ય સ્વતંત્ર થયું. અમ્બયપાલનું મૃત્યુ સં. ૧૨૩૩ માં એક દ્વારપાલે કર્યું.

મંત્રી યશપાલ ને નરપતિ, પ્રદુસ્ત ને જિનપતિમૂરિ. ૩૩૫

૪૮૦. અજયપાલના સમયમા તેના જેનમત્રી નામે યશપાલે (મોઢ વશના મન્ત્રિ ધનદેવ અને રૂકિમણીના પુત્ર) મોહપરાજય નાટક ધારાપદ્મપુર (થરાદ) મા ત્યાના કુમારવિલાગ્દેહાલકાર શ્રી વીર જિતેશ્વર યાત્રા મહોત્સવ પ્રમગે રચ્યુ-તેમા આલંકારિક રીતે કુમારપાલ રાજા સાથે ધર્મરાજ અને વિગિત દેવીની પુત્રી કૃપાસુન્દરીનું પાણિગ્રહણ શ્રી મહાવીર અને હેમાચાર્ય સમક્ષ કરાવ્યુ છે જેન ધર્મના આ મહાન વિજયની મિતિ મ ૧૨૧૬ ના માર્ગશીર્ષ નાસતી ગુરુલ દિતીયા બતાવી છે-તે દિવસે કુમારપાલે પ્રકટ રૂપે જેન ધર્મનો સ્વીકાર કર્યો આ ગ્રંથ મ ૧૨૨૯ થી ૧૨૩૨ વચ્ચેમા ગ્યાયુ જણાય છે

૪૮૧ મ ૧૨૩૧ મા મહલવાની આચાર્ય કૃત ધર્મોત્તર ટિપ્પનક નાહપત્ર પર લખાયુ છે કે જે પ્રત પાટણ બગમા છે (પી. ૫, ૩) મ ૧૨૩૨ મા ધારાનગીના આચર્યદેવના પુત્ર નરપતિએ અજયપાલ દેવ રાજ્યે આણુલિલનગરે નરપતિજયચર્યો (નરનાથ) રચ્યો તેમા અગે પરથી ગુરુન જોવા ને ખામ કરી માન્યક થ ૧૧ વડે ચુદ્ધમા જય મેળવવા માટે ગુરુન જોવાની વાત છે (ગે ૧૫૦૦) વે ન ૩૮૦ થી ૩૮૪, ભા ૮૨-૮૮ પૃ ૩૫, ૨૨૦) બ

તીર્થમાલા, જિનવલ્લભ કૃત સંઘપદક પર ડીકા^{૩૬૪}-મૃદ્ધવૃત્તિ, જિનેશ્વર કૃત પંચસિંગિ પર વિવરણ (વે. નં. ૧૬૨૩) ઇત્યાદિ મુખ-સિદ્ધ છે તે સૂરિએ ચંચવામીઓને વધુ જોખમ કર્યા

૪૮૩ સં ૧૨૩૩ મા વાઙ્મિવસુરિ શિષ્ય રત્નપ્રભસૂરિએ પ્રાકૃતમા નેમિનાથ ચરિત્ર (જેસ પ્ર ૪૦) અને સ ૧૨૩૮ મા ભૃગુપુર-ભરૂચમા અવાવખોધ તીર્થમા ધર્મદાસ કૃત ઉપદેશમાલા પર વૃત્તિ (દોઢટી) રચી કે જે વૃત્તિ ભરૂચમસૂરિ આદિએ મળેલ ધિત કરી હતી^{૩૬૫} અને તેમની પ્રતિમાગાલી ન્યાયશાસ્ત્રની કૃતિ નામે રત્નાવતારિકા કે જે સ્વચ્છ વાદિ દેવસૂરિ કૃત સ્વાધ્વાદરતનાન્ત પર લઘુ ડીકા છે તે મુખસિદ્ધ છે કે જેમા ખૌદ તાકિકો અર્થાટ અને ધર્મોત્તરનો ઉલ્લેખ છે

૪૮૪ વાદિ દેવસૂરિના શિષ્ય મહેશ્વર સૂરિએ પાક્ષિક સપ્તનિ પર મુખપ્રખોધિની નામની વૃત્તિ રચી કે જેમા વજ્રસેન^{૩૬૬} ગણિએ સહાય કરી હતી (કા. વડો. નં ૧૦)

૩૬૪ આ કદાચ સ ૧૨૬૦ આસપાસ હશે આ વૃત્તિપરથી લુ વૃત્તિ ખ. જિનભદ્રસૂરિ-સિદ્ધાન્તરૂચિ-અભયસોમ શિ હર્ષગજે રચી છે (પી ૫, ૨૧૫)

૩૬૫. પી ૩, ૧૬૬, પી ૫, ૧૨૩; વે ન ૧૫૭૧, જેસ.-આમા સિદ્ધર્ષિકૃત ઉપદેશમાલાટીકાનો ઉલ્લેખ છે

૩૬૬ એક વજ્રસેનગણિના શિષ્ય હરિ થયા છે કે જેમણે કંપૂરપ્રદર (કા વડો, પ્ર૦ ૭ી મા) નામનો સુભાષિતોનો ગ્રંથ-સુક્તાવલી તથા નેમિ-ચરિત્ર રચેલ છે, અને જેઓ પોતાના ગુરૂ વજ્રસેનને ત્રિષદ્વિસાર પ્રબંધના કર્તા તરીકે જાળખાવે છે આ વજ્રસેનનો ઉલ્લેખ નાગપુરીય તપાગચ્છના સવત્ ૧૪ મી સદીમાં વિદ્યમાન હોવાનો નાગપુરીય તપાગચ્છીય પદ્યાવલીમા છે (જુઓ જેસ પ્ર પૂ. ૫૩, ત્રિષદ્વિસારના પુરૂષચરિત્ર ગદ્ય) આ બંનેનો સમય નિશ્ચિત કરવા યોગ્ય છે

૪૮૫ અજયપાલ પછી તેનો બાલક પુત્ર મૂલરાજ (બાલ મલરાજ) ગૂજરાતના રાજ્યસિંહાસન પર એ વર્ષ રહી મરણ પામ્યો. સં. ૧૨૩૫. પછી તેનો નાનો ભાઈ ભીમદેવ બીજો બાલ્યાવસ્થામાં ગાદીએ આવ્યો ત્યારથીજ ગૂજરાતના રાજ્યની દશા અગડતી ગઈ અને સામન્તો ચ્વનત્ર થતા ગયા.

૪૮૬ સં. ૧૨૩૬ માં તાડપત્ર પર સિદ્ધર્ષિદેવ ઉપદેશમાલા વિવરણની પ્રત લખાઈ (પા. સુત્રિ નં ૬૪) સ. ૧૨૩૭ માં આજી ઉપર પ્રસિદ્ધ મંત્રી પૃથ્વીપાલ (પાગ ૩૮૧)ના પુત્ર મંત્રી ધનપાલે પોતાના મોટાભાઈ જગદેવના અને પોતાના નામથી એ લાથીઓ લખિતગાળામાં ફગવ્યા અને ત્રીજે લાથી પાળુ તેજેજ કરાવ્યો હશે. આ ધનપાલે પોતાના પિતાના પગલે ચાલેને આગુના વિમલવસંતિ મન્ત્રિની ફેટલીક ફીઓનો છળાટાર ન ૧૨૪૫ માં ફગવ્યા છ.

ન ૧૨૪૧ માં સોમપ્રભસન્નિઃ શ્રીપાલ કવિના પુત્ર સિદ્ધપાલની વચનિમાં ગી કુમારપાલપ્રતિબોધ ગ્યા એ અગ હિ કહેવાઈ ગયું છે.

૪૮૭ મ ૧૨૪૩ માં પૌર્ણમિક ચંદ્રપ્રભ ગ્નિના નિઃશ્વ અને જયગિલ નૃપતિએ સન્માનેલા ધર્મપ્રોપસન્નિ પાંગે નેને ગ્નિપ્રાપ કયુ હતુ એવા શ્રીપ્રોપગ્નિના શિષ્ય દેવગ્નિગ્નિને દુનિપ્રાપ મનીની વિનમિથી વિમલગ્નિપ્રત પ્રત્નોત્તરત્વમ હ પર ગ્નિ ગ્નિ

૪૮૯. સં. ૧૨૪૮ માં (કરિ સાગર રવિ-૧૨૭૮ ?) ચદ્ગ-
ચ્છના-રાજગચ્છના (વાદ મહાર્ણવના કર્તાં અભયદેવસૂરિ-ધનેશ્વર-
અનિતસિંહ-વર્ધમાન-દેવચંદ્ર-ચંદ્રપ્રભ-ભદ્રેશ્વર-અનિતસિંહ-દેવભદ્ર
સૂરિ કે જેમણે પ્રમાણપ્રકાશ અને શ્રેયાસચરિત રચ્યા તેના શિષ્ય)
સિદ્ધમેન સૂરિએ નેમિચંદ્ર કૃત પ્રવચન માગેદ્ધાર પર તત્ત્વજ્ઞાન
વિકાશિની નામની વૃત્તિ રચી. (પી ૨, ૮૮, વેં નં. ૧૬૪૦-૪૧,
પ્રં દેં લાં ન. ૫૮, અને ૬૪) નેમા તે સિદ્ધમેન સૂરિ પોતાના
અન્ય ત્રણે નામે-સ્તુતિઓ, પદ્યપ્રભ ચગિત્ર અને સામાચારીનો
પણ ઉલ્લેખ કરે છે (પ્ર માં વૃત્તિ પૃ. ૧૮૭, ૪૪૦ અને ૪૪૨)
સં. ૧૨૫૧ માં લીમદેવના ગણ્યમા લાટદેશના દર્ભાવતી-(ડભોધ)
માં શ્રીમાલી શ્રાવકે વટપદક (વડોદરા) ના પં વોસરિ પામે તાડ-
પત્ર પર યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિ લખાવી (પી ૩, ૭૭).

૪૯૦. આસડ—આ નામનો શ્રાવક મહાકવિ થયો તે ભિ-
લ્લમાલ (શ્રીમાલ) વશના કુટુકરાજનો. આનલદેવીથી થયેલ પુત્ર
હતો. કુટુકરાજને જૈનદર્શનમાં સપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. ગૂર્જરધગમાં મં-
ડલી (માડલ) નગરમાં મહાવીર ચેલની પ્રતિષ્ઠા કરનારા અને શ્રી
દેવેન્દ્રસૂરિના સ્વહસ્તથી સૂરિપદ પ્રાપ્ત કરનારા એવા ભદ્રેશ્વર સૂરિ
થયા કે જેના પદ્ધર 'કલિકાલ ગોતમ' અભયદેવ સૂરિના ઉપદેશથી
આસડે જૈન સિદ્ધાન્તનો સાર લઈ લીધો હતો. આસડને 'કવિસભા
શૃંગાર' નામનું ગ્રંથ મળ્યું હતું ૩૬૭ તેણે કાલીદાસના મેઘદૂત પર

૩૬૭ આસડ કાલિદાસસ્ય યશોદીપમવીપયત્ ।

મેઘદૂતમહાકાવ્યે ટીકાસ્નેહનિપેચનાત્ ॥

શ્રુત્વા નવરસોદ્ગાર કિરોડસ્ય કવિતાગિર ।

રાજસન્ધ્યા કવિસભાશૃંગાર ઇતિ ય જગુઃ ॥

જિનસ્તોત્રસ્તુતીઃ પદ્યગદ્યવંધૈરનેકશ ।

ચક્રે ય કરકર્માહિજાગુલીમત્રસનિભા ॥

દીકા, અનેક જિનસ્તોત્રમુનિઓ અને ઉપદેશકદલી નામનું પ્રકરણ (પી ૫, ૪૮) ની રચના કરી વળી પોતાના 'આવસરગ્વતી' નામથી પ્રખ્યાતિ પામેલા રાજકુલ નામના પુત્રના તરણ વચ્ચેલા મૃત્યુથી પોતાને થયેલા શોકમાથી અભયદેવચરિત્રે બોધ આપી જનમુક્ત કર્યો હતો અને તેમના વાક્યોથી વિવેકમંજરી નામનું પ્રકરણ પોતે મૂલિત કર્યું, (પી ૨, ૫૬, પી ૩, ૧૨ તથા ૧૦૦)

૪૯૧. સુપાદલજ (શાકુલગી) રાજ સમક્ષ વાદીઓને હતનાર ધર્મધોષ મુદિ થયા, તેમના પદ્ધત ગદ્યગોષ્ઠવરીના કર્તા યજ્ઞભદ્ર મુદિ થયા, તેમના પદ્ધત રવિપ્રભ મુદિ થયા ને તેમના શિષ્ય ઉદય પ્રભમુદિએ તેમિચ્છ મુદિના પ્રવચનમાગેદાત પદ વિચારપદ વ્યાખ્યા નામની દીકા રચી (પી ૩, ૧૨૬ ને ૨૬૨) તેમજ શિવશર્મચરિત્ર કૃત પાત્રમા પ્રાચીન કર્મ ગ્રંથ નામે જાનક પદ, અને ખીન પ્રાચીન કર્મગ્રંથ નામે કર્મગ્નવ પદ ખાણુ ટિપ્પતો મ્હ્યા (પ્રાચીન કર્મ ગ્રંથોની પ્રસ્તાવના આઠ સભા ન પદ). ઉપદેશ (બોધિતગાદલ-ગીભૂષ ઝેવા) ધર્મધોષ મુદિ-યજ્ઞભદ્ર ચરિત્ર-દેવએન મુદિ : પૃ. ગિત્તર ચરિત્રે હરપટિપન મ્હ્યુ (પી ૩ ન ૧૬૮, પી ૨ ૧૮-૬૬ પી. ૮ ૧૫, ૩૬૭, જેમ, પા. ૦)

૪૯૨ ન ૧૨૫૩મા (૧૨૮૬ ?) શ્રીપ્રભ-મુદિ ન ધર્મધિ પદ તેમના વિષય ઉદયસિંહે દીકા રચી. અને ન ૧૦૫૧ ન હાન-પદ ગજાની સામેલ પ્રપાચેલા જાણિત ગજાન ૩૦૮ ન ૩૬

ટીકા, અનેક જિનસ્તોત્રસ્તુતિઓ અને ઉપદેશકંદલી નામનું પ્રકરણ (પી ૫, ૪૮) ની રચના કરી વળી પોનાના 'ખ્યાલસરસ્વતી' નામથી પ્રખ્યાતિ પામેલા રાજડ નામના પુત્રના તરણ વયમાજ થયેલા મૃત્યુથી પોતાને થયેલા શોકમાથી અભયદેવમૂર્તિએ બોધ આપી જાગૃત કર્યો હતો અને તેમના વાક્યોથી વિવેકમંજરી નામનું પ્રકરણ પોતે સૂત્રિત કર્યું, (પી. ૨, ૫૬, પી ૩, ૧૨ તથા ૧૦૦)

૪૯૧. સપાદલક્ષ (શાકુલરી) રાજ સમક્ષ વાદીઓને જીતનાર ધર્મધોષ સૂરિ થયા, તેમના પટ્ટધર ગદ્યગોદાવરીના કતો યશોભદ્ર સૂરિ થયા, તેમના પછી રવિપ્રભ સૂરિ થયા ને તેમના શિષ્ય ઉદય પ્રભસૂરિએ નેમિચંદ્ર સૂરિના પ્રવચનસારોદ્ધાર પર વિપમપદ વ્યાખ્યા નામની ટીકા રચી (પી ૩, ૧૨૬ ને ૨૬૨) તેમજ શિવશર્મસૂરિ કૃત પાત્રમા પ્રાચીન કર્મ ગ્રંથ નામે શતક પર, અને બીજા પ્રાચીન કર્મગ્રંથ નામે કર્મસ્તવ પર પણ ટિપ્પનો રચ્યા (પ્રાચીન કર્મ ગ્રંથોની પ્રસ્તાવના આ. સભા નં. ૫૨). ઉપરોક્ત (બોધિતશાકંભ-રીભૂપ એવા) ધર્મધોષ સૂરિ-યશોભદ્ર સૂરિ-દેવસેન ગણિ શિ પૃથ્વીચંદ્ર સૂરિએ કલ્પટિપ્પન રચ્યું (કી ૩ નં. ૧૬૩, પી ૨, ૧૩-૬૯, પી. ૩, ૧૫, ૩૯૭, જેસ, ૫૦).

૪૯૨. સ. ૧૨૫૩ માં (૧૨૮૬ ?) શ્રીપ્રભસૂરિ કૃત ધર્મવિવિ પર તેમના શિષ્ય ઉદયસિંહે ટીકા રચી. અને સ. ૧૨૫૪ માં કાસ-દ્રહ ગચ્છની સાથેજ સ્થપાયેલા જાલિહર ગચ્છના ૩૯૮ [ખાલચદ્ર-

ચેનોપદેશકદન્યાજ્ઞાનપ્રકરણચ્છલાત્ ।

કૃત મોક્ષાશ્વતી નેમ્ય પાયેયાતિવ્યમક્ષય ॥

—વિવેકમંજરીવૃત્તિ પ્રશસ્તિ પી ૩, ૧૦૦

૩૬૮ કાસદ્રહ અને જાલિહર ગચ્છ બંને એક સાથે નીજ્જયા એમ તેજ ચરિતના અતે જણાવ્યું છે —

ત્રિપાદરસાદાણ ગચ્છા ગુચ્છવ્વસુમણમણહરણા ।

જાલિહર-કાસહરયા મુણિમદુવરપરિગયા દોલિ ॥૪૯॥

૪૮૯. સં. ૧૨૪૮ માં (કરિ સાગર રવિ-૧૨૭૮ ?) ચદ્ગ-
ચ્છના-રાજગચ્છના (વાદ મહાણુવના કતાં અભયદેવસુરિ-ધનેશ્વર-
અજિતસિદ્ધ-વર્ધમાન-દેવચંદ્ર-ચંદ્રપ્રભ-ભદ્રેશ્વર-અજિતમિદ્ધ-દેવભદ્ર
સુરિ કે જેમણે પ્રમાણપ્રકાશ અને ત્રેપાસચરિત ગ્રંથો તેના શિષ્ય)
સિદ્ધમેન સુરિએ નેમિચંદ્ર કૃત પ્રવચન સારોદ્ધાર પર તત્ત્વજ્ઞાન
વિકાશિની નામની વૃત્તિ રચી (પી. ૨, ૮૮; વેં નં. ૧૬૪૦-૪૧,
પ્રં ૬૦ લાં ન. ૫૮, અને ૬૪) નેમા તે સિદ્ધમેન મૃગિ પોતાના
અન્ય ગ્રંથો નામે-સ્તુતિઓ, પદ્યગ્રંથ ચરિત્ર અને સામાચારીનો
પણ ઉલ્લેખ કરે છે (પ્ર. માં વૃત્તિ પૃ ૧૮૭, ૪૪૦ અને ૪૪૨)
સ. ૧૨૫૧ માં ભીમદેવના રાજ્યમાં લાટદેશના દર્ભાવતી-(ડમોઈ)
માં શ્રીમાલી ત્રાવકે વટપટક (વડોદરા) ના ૫ વોસરિ પામે તાડ-
પત્ર પર યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિ લખાવી (પી ૩, ૭૭).

૪૯૦. આસડ—આ નામનો ત્રાવક મહાકવિ થયો તે ભિ-
સ્વમાલ (શ્રીમાલ) વશના કંટુકરાજનો આનંદદેવીથી થયેલ પુત્ર
હતો. કંટુકરાજને જૈનદર્શનમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી. ગૂર્જરધરામાં મં-
ડલી (માડલ) નગરમાં મહાવીર ચેલની પ્રતિષ્ઠા કરનારા અને શ્રી
દેવેન્દ્રસુરિના સ્વહસ્તથી મૃરિપદ પ્રાપ્ત કરનારા એવા ભદ્રેશ્વર સુરિ
થયા કે જેના પદ્ધતર 'કલિકાલ ગોત્રમ' અભયદેવ સુરિના ઉપદેશથી
આસડે જૈન સિદ્ધાન્તનો સાર લઈ લીધો હતો. આસડને 'કવિસભા
શૃંગાર' નામનું ગ્રંથ મળ્યું હતું ૩૬૭ તેણે કાલીદાસના મેઘદૂત પર

૩૬૭ આસડ કાલિદાસસ્ય યશોદીપમદીપયત્ ।

મેઘદૂતમહાકાવ્યે ટીકાસ્નેહનિષેચનાત્ ॥

શ્રુત્વા નવરમોદ્ગાર કિરોડસ્ય કવિતાગિરિ ।

રાજસન્યા કવિસભાશૃંગાર ઇતિ ચ જગુઃ ॥

જિનસ્તોત્રસ્તુતીઃ પદ્યગદ્યવૈરનેકશ ।

ચક્રે ચ ક્રૂરકર્માહિજાગુલીમંત્રસનિમા ॥

૪૮૯ સ ૧૨૪૮ માં (કગિ સાગર ગવિ-૧૨૭૮ ?) ચદ્ગ-
ચળના-રાજગચળના (વાદ મહારાણવના કર્તા) અભયદેવસૂરિ-ધનેશ્વર-
અન્નિતસિદ્ધ-વર્ધમાન-દેવચંદ્ર-ચંદ્રપ્રભ-ભદ્રેશ્વર-અન્નિતસિદ્ધ-દેવભદ્ર
સૂરિ કે જેમણે પ્રમાણપ્રકાશ અને શ્રેયામચગ્નિ ગ્રંથો તેના શિષ્ય)
સિદ્ધમેન સૂરિએ નેમિચંદ્ર કૃત પ્રવચન માર્ગદર્શક ૫૦ તત્ત્વજ્ઞાન
વિકાશિની નામની વૃત્તિ રચી (ખી ૨, ૮૮, વેં નં. ૧૬૪૦-૪૧,
પ્રં ૬૦ લાં ન. ૫૮, અને ૬૪) તેમાં તે સિદ્ધમેન સૂરિ પોતાના
અન્ય ગ્રંથો નામે-સ્તુતિઓ, પદ્યપ્રભ ચરિત્ર અને સામાચારીનો
પણ ઉલ્લેખ કરે છે (પ્ર માં વૃત્તિ ૫ ૧૮૭, ૪૪૦ અને ૪૪૨)
સ. ૧૨૫૧ માં ભીમદેવના ગાન્યમા લાટદેશના દર્શાવતી-(ડોહા)
માં શ્રીમાલી શ્રાવકે વટપદક (વડોદરા) ના પં. વોસરિ પામે તાડ-
પત્ર પર યોગશાસ્ત્રની વૃત્તિ લખાવી (ખી ૩, ૭૭).

૪૯૦. આસડ—આ નામનો શ્રાવક મહાકવિ થયો તે ભિ-
લ્લમાલ (શ્રીમાલ) વંશના કંદુકરાજનો આનન્દદેવીથી થયેલ પુત્ર
હતો. કંદુકરાજને જૈનદર્શનમાં સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી ગૂર્જરધરામાં મં-
ડલી (માડલ) નગરમાં મહાવીર ચેલની પ્રતિષ્ઠા કરનારા અને શ્રી
દેવેન્દ્રસૂરિના સ્વહસ્તથી મૂરિપદ પ્રાપ્ત કરનારા એવા ભદ્રેશ્વર સૂરિ
થયા કે જેના પદધર ‘કલિકાલ ગોતમ’ અભયદેવ સૂરિના ઉપદેશથી
આસડે જૈન સિદ્ધાન્તનો સાર લઈ લીધો હતો. આસડને ‘કવિમલા
શૃંગાર’ નામનું ગ્રંથ મળ્યું હતું ૩૬૭ તેણે કાલીદાસના મેઘદૂત ૫૦

૩૬૭ આસડ કાલિદાસસ્ય યશોદીપમદીપયત્ ।

મેઘદૂતમહાકાવ્યે ટીકાસ્નેહનિપેચનાન્ ॥

શ્રુત્વા નવરમોદ્ગાર કિરોડસ્ય કવિતાગિરિ ।

રાજસન્ધ્યા કવિસમાશૃંગાર ઇતિ ય જગુઃ ॥

જિનસ્તોત્રસ્તુતીઃ પદ્યગદ્યવધૈરનેકશ ।

ચક્રે ય કર્મકર્માહિજાગૃત્તીમંત્રસનિમા ॥

આસડ કવિ; ઉદયપ્રભ, પૃથ્વીચંદ્ર અને ઉદયસિંહ. ૩૩૯

ટીકા, અનેક જિનસ્તોત્રસ્તુતિઓ અને ઉપદેશકદલી નામનું પ્રકરણ (પી ૫, ૪૮) ની રચના કરી વળી પોનાના 'ખાલસરસ્વતી' નામથી પ્રખ્યાતિ પામેલા રાજડ નામના પુત્રના તરૂણ વયમાજ થયેલા મૃત્યુથી પોતાને થયેલ શોકમાથી અભયદેવમ્મરિએ બોધ આપી જગત કયો હતો અને તેમના વાક્યોથી વિવેકમંજરી નામનું પ્રકરણ પોતે મૂત્રિત કર્યું, (પી. ૨, ૫૬, પી ૩, ૧૨ તથા ૧૦૦)

૪૯૧. સપાદલક્ષ (શાફલરી) રાજ સમક્ષ વાદીઓને જીતનાર ધર્મધોષ સૂરિ થયા, તેમના પદ્ધર ગદ્યગોદાવરીના કત્તાં યશોભદ્ર સૂરિ થયા, તેમના પછી રવિપ્રભ સૂરિ થયા ને તેમના શિષ્ય ઉદય પ્રભસૂરિએ નેમિચંદ્ર સૂરિના પ્રવચનસારોદ્ધાર પર વિપમપદ વ્યાખ્યા નામની ટીકા રચી (પી ૩, ૧૨૬ ને ૨૬૨) તેમજ શિવશર્મસૂરિ કૃત પાચમા પ્રાચીન કર્મ ગ્રંથ નામે શતક પર, અને બીજા પ્રાચીન કર્મગ્રંથ નામે કર્મસ્તવ પર પણ ટિપ્પનો રચ્યા (પ્રાચીન કર્મ ગ્રંથોની પ્રસ્તાવના આ. સલા ન. ૫૨) ઉપરોક્ત (બોધિતશાકલ-રીભૂપ એવા) ધર્મધોષ સૂરિ-યશોભદ્ર સૂરિ-દેવસેન ગણિ શિ પૃથ્વીચંદ્ર સૂરિએ કલ્પટિપન રચ્યું (કી ૩ નં ૧૬૩, પી ૨, ૧૩-૬૬, પી. ૩, ૧૫, ૩૯૭, જેસ, ૫૦).

૪૯૨. ન. ૧૨૫૩ મા (૧૨૮૬ ?) શ્રીપ્રભસૂરિ કૃત ધર્મવિધિ પર તેમના શિષ્ય ઉદયસિંહે ટીકા રચી. અને સ ૧૨૫૪ મા કાસ-દ્રહ ગચ્છની સાથેજ મ્યપાયેલા જાલિહર ગચ્છના ૩૬૮ [ખાલચંદ્ર-

ચેનોપદેશકદગ્યાજ્ઞાનપ્રકરણચ્છલાત્ ।

કૃત મોક્ષાધ્વની નેમ્ય પાચેયાતિવ્યમક્ષય ॥

—વિવેકમંજરીવૃત્તિ પ્રગમ્તિ પી ૩, ૧૦૦

૩૬૮ કાસદ્રહ અને જાલિહર ગચ્છ બંને એક સાથે નીકળ્યા એમ તેજ ચરિતના અંતે જણાવ્યું છે —

વિપાહરસાહાણ ગચ્છા ગુચ્છવ્વસુમણમણહરણા ।

જાલિહર-કાસહરયા મુણિમદુવરપરિગયા દોજ્ઞિ ॥૪૯॥

૧૩૧) અને સ. ૧૨૭૫ માં ઉક્ત પૂર્ણભદ્રે આનન્દાદિ દસ ઉપાસક કથા (જેસં પ્ર ૧૭) રચી

૪૯૮. ઉપર નિર્દેશિત મહાકવિ શ્રીપાલના પુત્ર સિદ્ધપાલનો પુત્ર વિજયપાલ પણ મહાકવિ હતો. આમ કવિત્વ ત્રણ પેઢી સુધી ઉતર્યું હતું. આ વિજયપાલ કૃત દ્રૌપદી અથવા નામનું દ્વિચરિ સંસ્કૃત નાટક ગ્રન્થના સોલંકી 'અભિનવ સિદ્ધરાજ' બિરદવાયક મહારાજ ભીમદેવ (બીજો ભીમ-મોજો ભીમ-રાજ્ય સં ૧૨૩૫ થી ૧૨૬૮) ની આજ્ઞાનુમાર ત્રિપુરપદ્મ મામે વસન્તોત્સવ સમયે ભજવવામાં આવ્યું હતું અને તેના અભિનયથી ગૂર્જર રાજવાની અણહિલપુરની પ્રજા પ્રમુદિત થઈ હતી. ૩૭૦

૪૯૯. અજયપાલ પંડીના મોલકી રાજાઓના સમયમાં પણ જૈન મંત્રીઓ અને દંડનાયકો હતા. તે પેઢી અંબડ મંત્રી અને આદ્યદન દંડનાયકના નામ મળે છે. તે બંને સગા ભાઈ હતા. મૂળ ગણક કુળમાં જન્મેલા. તે સમગ્ર કુળ નાગેન્દ્રગચ્છના સાધુઓને ગુરુ તરીકે સ્વીકારતું હતું. તેમાં વાંઘૂ નામના પૂર્વજે સંગમખેટકમાં મહાવીર ચેત્ય બધાવી સો હલ-સાતીવાળી જમીન વાડી સહિત તે ચેત્યને અર્પણ કરી. તેના પુત્ર કૃષ્ણદેવ યુગાદેવ-ઋષભદેવનું ચેત્ય વટસર નામના ગામમાં બધાવ્યું. તેના પુત્ર આમ્રદેવ ને તેનો પુત્ર દેવચંદ્ર ને તે દેવચંદ્રને ચાર પુત્રો થયા. જ્યેષ્ઠ અંબડ ૩૭૧ સચિવ હતો, બીજો જલહણ, ત્રીજો આદ્યદન નામે દંડનાયક (સેનાપતિ) થયો અને ચોથો પ્રદ્યુમ્ન આમાં અંબડ મંત્રી સ્વર્ગસ્થ થતા આદ્યદન દંડનાયકે સત્યપુર (સાચોર)ના વીર પ્રાસાદમાં ઋષભદેવના આગમન (થરાદ)ના

૩૭૦ જુઓ તે નાટકની જિનવિજયજીએ લખેલી પ્રસ્તાવના પ્ર૦ આ૦ સભા ભાવનગર.

૩૭૧ આ અંબડ સ. ૧૨૮૬માં ભીમદેવનો મહામાત્ય હતો. જુઓ ઉપદેશકદસી લેખનપ્રાસ્તિ પી. પ. ૫૦

નાભેય ચૈત્યમા પાર્શ્વનાથની તથા ચંદ્રપ્રભસવામિ સીમધર યુગંધરની અને અંબિકા ભારતીની મૂર્તિ સ્થાપિત કરી. આ પ્રહ્લાદનની પ્રાર્થનાથી સં. ૧૨૯૯ માં અણહિલ નગરમાં નાગેન્દ્રગચ્છના વીરસૂરિ-પરમારવંશીય વર્ધમાન-રામ-ચંદ્ર-દેવ-અભયદેવ-ધનેશ્વર-વિજયસિંહસૂરિ શિષ્ય વર્ધમાનસૂરિએ ૫૪૯૪ શ્લોક પ્રમાણુ વાસુ-પૂજ્ય ચરિત રચ્યુ (વે નં ૧૭૭૨, પ્ર૦ જૈ. ધ સભા નં ૧૮).

૫૦૦ આ સમયમાં તાડપત્રપર સ ૧૨૪૭ માં કલ્પસૂત્રની (પી. ૩, ૫૧), ૧૨૫૧ માં હેમચંદ્રકૃત યોગશાસ્ત્રની (પી. ૩, ૪૫) પ્રત લખાઈ ૧૨૬૧ માં ભીમદેવરાજ્યે માનતુગકૃત સિદ્ધજયતીની પ્રત પ્રાગ્વાટ હ. નાઉ શ્રાવિકાએ મુકુશિકાસ્થાનમાં લખાવી અજિત-દેવ સૂરિને અર્પણુ કરેલી (પી. ૩, ૪૫), સં. ૧૨૬૪ (૧૨૮૮) માં ગુણપાલકૃત પ્રાકૃત ઋષિદત્તા ચરિતની પ્રત અણહિલવાટકે ભીમ-દેવના રાજ્યમાં (કી. ૨, ૯) લખાઈ અને સં. ૧૨૯૫ માં ખરતર જિનપતિ-જિનેશ્વરસૂરિ શિ વીર-કલેશ ગણિએ આવશ્યક વૃત્તિ (કા જાણી) અને સં. ૧૨૯૬ માં ઉપદેશકંદલીવૃત્તિ પુસ્તકની તાડપત્રપર પ્રતો લખાઈ. (પી. ૫, ૪૨).

૫૦૧ વર્ગી ગૂજરાતના સામંત-આણુના રાજા ધારાવર્ષ (કુમારપાલના મહા સામંત ચગોધવલનો પુત્ર)ના ભાઈ પ્રહ્લાદનદેવે પાર્થ-પગકેમ વ્યાયોગ રચ્યુ (પ્ર ગા ઓ. સી.) ને પોતાના નામથી પ્રહ્લાદનપુર (પાલણપુર) વસાવ્યુ. તે ત્યાં પાલકવિહાર નામનું જન મંદિર કંઠવ્યુ અજયપાલ મેવાડના ગજ સામંતમિહ સાથેના યુદ્ધમાં બહુ ઘગાયો હતો, ત્યાં ગજ્ય અને પ્રાણોની ગદ્દા આ પ્રહ્લાદનદેવે (પાલનની)એ પોતાની વીરતાથી કરી હતી. પ્રહ્લાદનદેવે શ્રી ભોજ અને સુજ નામની એક કંડણુમ પ્રધાન કથા ગચ્છાનુ સોમેશ્વર કહે છે પરંતુ તે કથા કે પ્રહ્લાદનદેવના ખીજા પ્રથે હાથ લાગતા નથી. પણ આ પડિત(રાજા) કે જે સોમેશ્વરના પિતાના ગુરૂ થાય તે અત્યંત

પરોપકારપરાયણ પુરુષ હશે એમ સોમેશ્વરના એક વચનથી જણાય છે. ૩૭૨

૫૦૨. આ રીતે અજયપાલથી ત્રિભુવનપાલ સુધીનું જન સાહિત્ય જોયું બીજી બાજુ વસ્તુપાલયુગમા સાહિત્યપ્રવાહ બહુ જોમથી વહેતો હતો અને તે આ પછીના પ્રકરણમા બતાવવામા આવેલ છે.

૫૦૩ અપભ્રંશ સાહિત્ય—આ દ્રશ્યમાન અપભ્રંશ ભાષામા જૈન કવિઓએ જે સાહિત્ય રચ્યું તે પેઢી જે અત્યાગ્રયુધીમા દુગ્ગોચર થયું છે તે એ છે કે:—સ ૧૨૩૮ મા રત્નપ્રભમરિએ રચેલી ઉપદેશમાલાપરની દોઢટ્ટી વૃત્તિમા અને સ ૧૨૪૧મા સોમપ્રભાચાર્યે રચેલ કુમારપાલપ્રતિભોધમા કેટલોક અપભ્રંશ ભાગ આવે છે ન ૧૨૪૭ (૧૨૭૪) મા મહાકવિ અમરકીર્તિએ ગોધરામા કર્ણુ (કાન્હ?) રાજ્યમા ગૃહસ્થોના પટ્ કર્મોના ઉપદેશ મમંધીનો ત્રય નામે છંદ-મુવએસો પ્રાયં અઢી હજાર ગાથા પ્રમાણુ અપભ્રંશમા એક મહિનામા રચી નાખ્યો હતો, અને તે તેમણે નાગરકુલ અને કણ્ણક (કર્ણુપુર?) વશના ગુણપાલના ચચિણીથી થયેલા પુત્ર મહાભય નામે અવપસાય (અંબાપ્રસાદ)ની પ્રાર્થનાથી રચ્યો અને તે અંબાપ્રસાદને તે કવિ પોતાના લઘુમધુ કહે છે તેથી તે કવિ જ્ઞાતિએ નાગર બ્રાહ્મણ જણાય છે, છતાં તેમણે દિગંબરી જૈન દીક્ષા લીધી હતી. તેઓ મુંજ અને ભોજના સમયમા થયેલ અમિતગતિ નામના દિગંબર આચાર્યના પ્રશિષ્યના પ્રશિષ્ય હતા તેમણે બીજા સાત ત્રથો રચેલા જણાવ્યા છે—નેમિનાથચરિત્ર, મહાવીરચરિત્ર, ચશોધરચરિત્ર (પદ્ધતિયાબદ્ધ), ધર્મચરિત્ર ટિપ્પન, સુભાષિત રત્નનિધિ, ચૂડામણિ અને ધ્યાનોપદેશ, આ સિવાય લોકોને આનન્દદાયક મ-સ્કૃત પ્રાકૃત કાવ્યો તેમણે ઘણા રચ્યા હતા. આ પરથી તેમનું સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ ભાષામા કેટલું પ્રાવીણ્ય હશે તે કલ્પી

૩૭૨. વૈદુષ્ય વિગતાશ્રય યિતવતિ શ્રી હેમચન્દ્રે દિવ

શ્રી પ્રહ્લાદનમન્તરેણ વિરત વિશ્વોપકારવ્રતમ્ ।।

શકાય તેમ છે. (જુઓ જૈનગૂર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવના પૃ. ૭૬-૭૮.)

૫૦૪ આ સિવાય ચઉર ગસંધિ, જયદેવગણિકૃત ભાવનાસંધિ આ શતકમા મૂકી શકાય તેમ છે. આ પરથી અપભ્રંશ ભાષા સાહિત્ય-ભાષા થઈ હતી તે અષ્ટ જણાય છે.

૫૦૫ જૂની ગૂજરાતીનું સાહિત્ય—અપભ્રંશ ભાષા ખેડાતી ગદ્ય તેમા રૂપાન્તર થતુ ગયુ અને તેના પરિણામે જૂની ગૂજરાતી, જૂની હિન્દી, વગેરે ભાષાઓ આધુનિક ગૂજરાતી હિન્દી આદિ દેશ-ભાષાઓના મૂળ-જૂના સ્વરૂપમા-પરિણમી હતી. આ જૂની ગૂજરાતીમા રાસ આદિ અનેક કૃતિઓ થતી ગદ્ય. તેરમા શતકમા શાલિ-ભદ્રસૂરિએ જૈન મહાપુરૂષો નામે ભરતેશ્વર બાહુબલિપર રાસ સં. ૧૨૪૧ મા રચ્યો. તેનો એક નાનો યુદ્ધિરાસ છે કે જેમા સામાન્ય ઉપદેશ છે જિનેશ્વરસૂરિના પિતા નેમિચંદ્ર ભાંડાગારિકનુ સ ૧૨૪૫ નુ જિનવલ્લભસૂરિ ગીત છે, મહેંદ્રસૂરિ શિષ્ય ધર્મે શ્રી મહાવીરના શિષ્ય મુધર્મા શ્વામિના શિષ્ય-પદ્ધર જંખૂસ્વામી ચરિત રચેલુ છે. અને વસ્તુપાલના કુલગુરુ નાગેંદ્ર ગચ્છના વિજયસેનસૂરિએ રેવંત-ગિરિ રાસો સ ૧૨૮૭ આસપાસ રચ્યો છે. બૃહદ્ગચ્છના રામચંદ્ર સૂરિ શિષ્ય મંગલસૂરિએ મહાવીર જન્મભિષેક કાવ્ય પ્રાચીન ગૂજરાતીમા કયું છે. [જુઓ જૈનગૂર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગ પૃ ૧ થી ૪.]

પ્રકરણ ૩ બું.

વસ્તુ-તેજ-યુગ. [સં. ૧૨૭૫ થી ૧૩૦૩]

વસ્તુપાલનું આત્મવૃત્તાંત

તસ્યાનુજ પિતૃપદામ્બુજચચીક શ્રીમાનૃમક્તિનરસીરગકેલિહમ ।
 સાક્ષાજિનાવિપતિ વર્મનૃપાગરઔ જાગર્તિ નર્તિતમના મુદિ વસ્તુપાલ ॥
 નાગેન્દ્રગચ્છમુકુરામરચન્દ્રસૂરિ-પાદાબ્જમૃગહરિમદ્રમુનીન્દ્રશિયાન્ ।
 વ્યાખ્યાવચો વિજયસેનગુરો સુવામ માસ્વાચ વર્મપથિ મત્પથિકો ભવચ ॥
 કુર્વન્મુહુર્વિમલરૈવતકાદિ તીર્થયાત્રા સ્વકીય પિતૃપુણ્યકૃતે મુદા ય ।
 સઘટ્સિઘપદરેણુભરેણ ચિત્ર સદ્દર્શન જગતિ નિર્મલયાવભ્વ ॥
 ય સ્વીયમાતૃપિતૃવન્ધુકલત્રપુત્રમિત્રાદિપુણ્યજનયે જનયાચકાર ।
 સદ્દર્શનવ્રજવિકાસકૃતે ચ વર્મસ્થાનાવળી વલયિનીમવનીમશેષા ॥

—વસ્તુપાલકૃત નરનારાયણાન દકાવ્ય સર્ગ ૧૬ શ્લોક ૩૧ થી ૩૩, ૩૭

—તેનો (મહાદેવનો) ન્હાનો બાઈ તે (હું) વસ્તુપાલ કે જે પિતાના ચરણકમલનો સેવક, માતૃશ્રીની ભક્તિરૂપી સરોવરમા રસમય રમત રમતો હુંસ, જિનેશ્વરના ધર્મરૂપી રાજાનો સાક્ષાત્ અગરક્ષક તરીકે પ્રેમમાં નાચતા મનવાળો બંને છે,

—નાગેન્દ્ર ગચ્છમાં આદર્શ એવા અમરચન્દ્રસૂરિના ચરણકમલમા ભ્રમરરૂપ એવા હરિભદ્ર મુનીન્દ્રના શિષ્ય વિજયસેનસૂરિના અમૃત જેવા વ્યાખ્યાનવચનોતુ આસ્વાદન કરીને ધર્મપથમા જે સુદર પથિક છે,

—જેણે વાણીવાર વિમલાચલ રૈવતક આદિ તીર્થોની યાત્રા પોતાના પિતાના પુણ્યાર્થે હુઈથી કરી છે, અને જે સવદનથી ઉત્પન્ન થયેલ સઘની પદરજના સમૂહથી (દંડરૂપે અને મેલો થવાને બદલે) સદ્દર્શન-સારા દર્શનવાળો એટલે સુદર અને જગતમા નિર્મલ થયો એ વિચિત્ર છે,

—જેણે પોતાના માતા પિતા બાઈ સ્ત્રી પુત્ર મિત્ર વગેરેના પુણ્યો-પાર્જન માટે અને સત્ અક્ષાતુ ત્રજ વિકસાવવા માટે આખી અવનિને ધર્મસ્થાનોની હારથી વિઠળાયેની કરી

તસ્યાનુજો વિજયતે વિજિતેન્દ્રિયસ્ય સારસ્વતામૃતકૃતાદ્મુતહર્ષવર્ષે ।
શ્રી વસ્તુપાલ ઇતિ માલતલસ્થિતાનિ દૌસ્થ્યાક્ષરાણિ સુકૃતી કૃતિના
વિલંપન્ ॥

અન્વયેન વિનયેન વિદ્યયા વિક્રમેણ સુકૃતક્રમેણ ચ ।
ક્વાપિ કોઽપિ ન પુમાનુપૈતિ મે વસ્તુપાલસદૃશો દૃશો પથિ ॥

—સોમેશ્વરકૃત આબુપ્રશસ્તિ સ ૧૨૮૭

‘તે ઇન્દ્રિયજનીનો લઘુળધુ નામે શ્રી વસ્તુપાલ સારસ્વત અમૃતથી
અદ્ભુત હર્ષવૃદ્ધિ કનાર-અમૃતવર્ષી કવિ અને વિદ્વાનોના ભાલતલપર
લખાયેલા દુઃશરોને ભુ સી નાખનાર તરીકે વિજયી છે

‘વચ, વિનય, વિદ્યા, વિક્રમ અને સુકૃત-એ ક્રમમા વસ્તુપાલ સમાન
અન્ય કોઈ પુરૂષ ક્યાઈ પણ મારી દૃષ્ટિએ આવતો નથી

પ૦૬. “મહામાત્ય વસ્તુપાલ-તેજપાલ-ગૂજરાતના આ જે
વણિગ બધુઓએ પોતાના સદ્ગુણો અને સુકૃત્યોથી જે કીર્તિ મેળવી
ગયા, તેવી કીર્તિ મેળવનારા પુરૂષો ભારતના ઐતિહાસિક મધ્યકા-
લમા ઘણા થોડા થયા છે.

‘એ બંને ભાઈઓ-જન્મથી હતા તો પુનર્વિર્વાહિત માતાના
પુત્ર, પણ ગૌરવ અને સન્માનની દૃષ્ટિએ આદર્શ કુલપુગવોથી પણ
પૃજ્ય તેવા થયા, જાતિથી હતા તો વૈશ્ય, પણ શૌર્ય અને ઔદા-
ર્યના ગુણે કરી મહાન્ ક્ષત્રિયોથી પણ ચઢી જાય તેવા થયા, પદ્ધતી
હતા તો મહામાત્ય, પણ સત્તા અને સામર્થ્યના યોગે કરી મોટા
સત્રાપોથી પણ વધી જાય તેવા થયા ધર્મથી હતા તો જન, પણ
સહિષ્ણુતા અને અમદશિનાના મદ્ભાવે લોકમાન્ય મહાન્માથી પણ
અવધાય તેવા થયા, વ્યવસાયથી હતા તો રાજ્યએવક પણ કળા અને
ધર્મના અદ્યોક્ષિક પ્રેમપ્રભાવે યોગી પુરૂષોથી પણ વદાય તેવા થયા,
અને વેપયી હતા તો વૈભવગાદી ગૃહસ્થ, પણ ત્યાગ અને વિગામની
વાસનાએ મુનિજનોથી પણ અભિવાદાય તેવા થયા

૫૦૭ ‘હિંદુ યસ્કૃતિના અસામાન્ય મગ્ધક થઇને પાણુ મુમ-લમાનોના ધર્માચરણ માટે અનેકાનેક મગ્ધકે ગંધાવી આપનારા, લેનધર્મના પગ્મ ઉપામક થઇને પણ એકેડે શિવાલયો અને મન્યામી-મકો ગણાવી આપનારા, અહિંસા પરમો ધર્મના દૃઢ શ્રદ્ધાળુ થઇને પણ દેશમેહી અને ધર્મદેષીઓનો મમળ ઉચ્છેદ કરાવી નાખનારા, રાજ્યલક્ષ્મીના સ્વયંવર જેવા મ્યામી ગતીને પણ દાગીની જેમ તેને તુચ્છકારી કાઢનારા, ગજન-મહારાજાઓના નમસ્કાર ઝીલનારા થઇને પણ ગુણવાન દર્મિની ગણાવના કરનારા, કુટિલ ગજનીનિના સ્ત્ર-ધાર થઇને પણ કવિના અને કળાની સરિતામાં નિરતર કીડા કરનારા, અને વિદેશીઓ અને વિધર્મીઓની લડમીને લૂટનારા ગતીને પાણુ દાનાર્થીઓ માટે ધનની નદિઓ ઝહેવડાવનારા એ ગૂંજા મહામા-ત્યોની જોડીના પુરો, આખા ભાગના મધ્યકાલીન ઇતિહાસમાં, શોધ્યા જડે એમ નથી ” (જિ વિ)

૫૦૮. ‘મોટા મોટા ચક્રવર્તી રાજાઓના જેટલીજ પ્રતિષ્ઠા અને પ્રસિદ્ધિને પામેલા વસ્તુપાલ અને તેજપાલ આ એ પ્રસિદ્ધ મંત્રીશ્વરો શ્રી પત્તનના રહેવાસી તથા પ્રાગ્વાટ (પોરવાડ) જ્ઞાનિના જૈન ધર્મી વણિકો હતા ’ (મધપૃષ્ઠો) અને મહામાત્યો, યોદ્ધાઓ અને મહાદાની-ધાર્મિક હતા, પરંતુ વસ્તુપાલમાં વિશેષતા એ હતી કે તે પોતે સ્વયં કવિ હતા-વિદ્વાન હતા અને સાથે વિદ્વાનોના યોગક-આશ્રયદાતા હતા અને વસ્તુપાલ વિદ્વજ્જનો સાથે વિનોદમાં મગ્ન રહી શકતો તેનું કારણ તેજપાલ હતો કારણકે તેજપાલ બધા ગજ-કાર્ય સંભાળતો તેથી વસ્તુપાલને અવકાશ મળી શકતો ૩૭૩ તેથી

૩૭૩ આ વાત વસ્તુપાલે પોતેજ પોતાના નરનારાયણાનંદ કાવ્યમાં સર્ગ ૧૬ શ્લોક ૩૬ માં જણાવી છે —

ય. કામચૃત્તિરુજેન નિજેન તેજ પાલેન પૂર્ણનૃપકાર્યપરમ્પરેણ ।

રાદ્ધર્મકર્મરસ એવ મનો મનોઃજિવિહદ્ વિનોદપયસિ સ્તપયાવભૂવ ॥

જે વિદ્વાનો-કવિઓને તેણે પોખ્યા હતા-સન્માન્યા હતા--કદર કરી નવાન્યા હતા તેઓએ વસ્તુપાલની પ્રશસાના અથો રચ્યા હતા આ અંથો વસ્તુપાલના સમયમાજ રચાયેલા હોઈ સામાન્ય રીતે આપણા કવિઓના કાવ્યોમા રહેતી અતિશયોક્તિવાળી પ્રશ-સાત્મક શબ્દરચના બાદ કરતા વિશેષ વિશ્વસનીય અને અંતિહાસિક વિગતોનો સત્ય પ્રકાશ પાડનાર ગણી શકાય તે પરથી દુકમા ટાલ-ણરૂપે અત્ર કંઈક નોધીશું તેના સમય પછીના અંથોમાથી પણ ઉપયોગી ઘણી હકીકતો મળે છે પણ વિસ્તારભયથી તેને અત્ર ખાસ સ્પર્શવાનુ યોગ્ય નથી ગણ્યુ ૩૭૪

૩૭૪ વસ્તુપાલ સળધી સમકાલીન સાહિત્ય ૧-૩ આલુક્યકુલકવિ સોમેશ્વરકૃત કીર્તિઢૈમુદી (સં ૧૨૮૨ આસપાસ), અને તેના બીજા અથ નામે સુરથોત્સવનો છેલ્લો સર્ગ, તથા ઉલ્લાધરાધવના દરેક સર્ગનો છેલ્લો શ્લોક, ૪-૫ સોમેશ્વરકૃત ગિરનારના તેમજ આબુના મદિરામા કોતરેલી એમ બે વસ્તુપાલ પ્રશસ્તિઓ સ ૧૨૮૮, ૬ અરિસિ હકૃત સુકૃતસંકીર્તન, (સ ૧૨૮૫ આસપાસ), ૭-૮ જયસિ હકૃત હમીરમદમદન નાટક, -તથા વસ્તુપાલ પ્રશસ્તિકાવ્ય, ૯-૧૦ ઉદયપ્રભસુરિકૃત ધર્માલ્યુદય નામનુ ૧૬ સર્ગનુ મહાકાવ્ય તથા સુકૃતકીર્તિઢલ્લોલિનિ કાવ્ય આ બધા મત્રીની સત્તા અને કીર્તિનો સૂર્ય મંથાન્હે તપતો હતો તે સમયે એટલે સ ૧૨૮૬-૮૮ પહેલા રચાયા છે ત્યારપછીના તેના જીવનનો અહેવાલ કાંઈએ આપ્યો નથી ૧૧ બાલચ દ્રસુગિએ સ ૧૨૯૬ પછી વસતવિલાસ કાવ્ય રચ્યુ છતા તેમા પણ પછીના તેના જીવનનો વૃત્તાંત નથી વસ્તુપાલ થઈ ગયા પછીનુ સાહિત્ય: ૧૨ મેરુગુકૃત અળધચિતામણી સ ૧૩૬૧, ૧૩ જિનપ્રમકૃત તીર્થ-કલ્પ સ ૧૪૨૧શેખરકૃત અતુર્વિશતિ પ્રબધ સ. ૧૪૦૫ ૧૫ જિનહર્ષકૃત વસ્તુપાલચરિત્ર સ ૧૪૯૭ કે જે ન ૧ ને ૧૮ ને અનુસરે છે છતા તેમાં ઘણી નવી અને ઉપયોગી માહિતી છે સાધાની કૃતિઓ -૧૬ વસ્તુપાલ રાસ હીરાનદસુરિકૃત સ ૧૪૮૪, ૧૭ લક્ષ્મીસાગરસુરિકૃત (પ્રાય સ. ૧૫૪૮), ૧૮ પાર્શ્વચ દ્રકૃત પ્રાય સ. ૧૫૫૫, ૧૯ અમયસુદરકૃત સ ૧૬૮૨ (૬), ૨૦ મેરુવિજયકૃત સ ૧૭૨૧ વસ્તુપાલ સળધીના લેખોમા સુકૃત સંકીર્તન, વસતવિલાસ, હમીરમદમદન, નરનારાયણાનંદ એ ચારે પર સ્વ૦

૫૦૯. પૂર્વવૃત્તાંત—ચંડપ નામે અણહિલપુર પાટણમા અતિ ચતુર અને પ્રતાપી પૂર્વપુરૂષ થયો. તે ગૂર્જર રાજ્યનો સચિવ હતો તેના પુત્ર ચંડપ્રસાદે મત્રીપત્ની મુદ્રા આશ્રયન ધરી ગળી. તે પદ પર એટલી યોગ્યતાથી કાર્ય કર્યું કે રાજા તેને ક્ષણભંગ પોતાથી દૂર નહોતો રાખતો, તે જૈનધર્મપ્રચારણ હતો તેને થયેલા એ પુત્ર નામે શૂર અને સોમમા સોમને સિદ્ધરાજ પોતાના રત્નભંડારનો રક્ષક તરીકે નિયુક્ત કરેલ હતો 'તેને જિનવર સિવાય અન્ય દેવ નહોતો, હરિભદ્રસૂરિ સિવાય અન્ય સત્ય ગુરુ નહોતો. સિદ્ધરાજ વિના અન્ય કોઈ તેનો ધણી-માલેક નહોતો-આ ત્રણ નિયમ તેણે યગ્યર હૃદયમા ધારી પોતાની કીર્તિ વધારી હતી. દુર્મત્રીથી થયેલ દાવાનલથી વિદ્યુત્ત પૃથ્વીમા તે ગૂર્જરાધરાધીશ સિદ્ધરાજની સભાના વિશ્વાસભાજન થયેલાની કીર્તિ ચંદન સમાન પ્રસરી હતી.' ૭૭૫ તેને સીતા નામની પતિની

સાક્ષરશ્રી ચિમનલાલ ડાહ્યાભાઈ દલાલ એમ એ ની વિદ્વતાયુક્ત અગ્રેજ પ્રસ્તાવનાઓ, કીર્તિકૌમુદીના ૫ ભાગ ની સ્વ વલ્લભજી આચાર્યની પ્રસ્તાવના, રાસમાળા (ટ્રાન્સક્રિપ્ટ), વીનાત્ ૨૪૩૭ નો જૈન પત્રનો ખાસ અકમાનો ઝવેરી જીવણચંદ સામ્ય દત્તો 'વસ્તુપાળ-તેજપાળ' એ નામનો લેખ પૃ. ૧૨૬ થી ૧૪૫, મધ્યપૂરો મા શ્રી નરહરિ પરીખનો લેખ નામે 'વસ્તુપાળ તેજપાળ', નાગરી પ્રચારિણિ પત્રિકા ભાગ ૪—અંક ૧ મા પહેલોજ પડિત શિવરમશર્માનો લેખ નામે સોમેશ્વરદેવ ઔર કીર્તિકૌમુદી ૩૭૫ વસ્તુપાલ પોતેજ પોતાના નરનારાયણાનંદ ગવ્યના સોળમા સર્ગમાં ૧૪-૧૫ શ્લોકમાં એ છે કે —

દેવ પર જિનવરો હરિમદ્રસૂરિ સત્યંગુરુ પરિવૃદ્ધ સ્વલુ સિદ્ધરાજ. ।

ધીમાનનેન નિયત નિયમત્રયેણ કીર્તિ વ્યધાત્રિપથગામિવ ચ પવિત્રા ॥

પુસ્કૂર્જ ગૂર્જરધરાવવમિદ્ધરાજરાજત્સમાજનસમાજનમાજનસ્ય ।

દુર્મત્રિમંત્રિતદવાનલવિહલાયા શ્રીચંદ્રમંડનનિમા ભુવિ યસ્ય કીર્તિ ॥

તથા જુઓ વસ તવિલાસ ત્રીલો સર્ગ પૃ. ૧૪

અશ્વરાજ નામનો પુત્ર થયો. તે માતૃભક્ત હતો ને તે મંત્રીકાર્યમાં પ્રવીણ હતો એટલુજ નહિ પરંતુ વ્યવસાયમાં ખડુ ઉદ્યોગી હોવાથી તેણે ન્યાય માર્ગે ધન સારૂ ઉપાર્જી ધર્મકાર્યોમાં ખર્ચ્યું. રાજ્યમાં મોટા હોદ્દા પર રહી ચૌહુક્ય રાજની પ્રીતિ સંપાદિત કરી. તેણે પોતાની માતાની સાથે સાન તીર્થયાત્રા-શત્રુજય અને ગિરનાર પર કરી. ૩૭૬ દડપતિ આભૂની ૩૭૭ પુત્રી કુમારદેવી સાથે તે પરણ્યો. કુમારદેવી વિધવા હતી ૩૭૮ તે વાત ટિપણ ૩૭૪ માં નોંધેલા ૧થી

૩૭૬ નરનારાયણાનંદમાં ને વસતવિલાસમાં ૭ યાત્રાનો ઉલ્લેખ છે. ગિરનાર પ્રશસ્તિમાં એ યાત્રાનો ઉલ્લેખ કરી તેને 'સધપતિ' કહેલ છે

૩૭૭ પ્રાગ્વાટ વંશમાં સામતસિહ-શાતિ-બ્રહ્મનાગ-નાગડ પુત્ર આભૂ તે ચૌહુક્ય રાજ્યનો દડપતિ-(જિનહર્ષનું ૧૦ ચં.)

૩૭૮ માત્ર નં ૧૨ એટલે સં ૧૩૬૧માં મેરુગે રચેલા અખંધ-ચિંતામણી પૃ ૨૫૧-૫૨ માં કુમારદેવી વિધવા હતી એ વાત આવી છે અને તે આ રીતે કે.-' મંત્રીઓની જન્મવાર્તા એવી છે કે-ક્યારેક શ્રી પાટણમાં ભટ્ટારક હરિભદ્રસૂરિના વ્યાખ્યાનમાં કુમારદેવી નામની એક ૩૫-વતી વિધવા સ્ત્રી આવેલી, તેના સામુ આચાર્ય વારંવાર જોવા લાગ્યા; તેથી ત્યાં ખેડેલા મંત્રી આશગજનુ મન તેના પર આકર્ષાયું તેના ગયા પછી મંત્રિએ ગુરૂને તેની સામુ જોવાનું આગ્રહપૂર્વક કારણ પૂછ્યું, ત્યારે ગુરૂએ કહ્યું કે ઇષ્ટ દેવતાએ અમને, એ સ્ત્રીની કુખમાં સૂર્ય અને ચંદ્રમાનો બાવી અવતાર કહેલો છે તેથી તે બાબતમાં સામુટિક લક્ષણો અમે ફરી જોતા હતા. આ રીતે સૂરિ પાસેથી તત્ત્વ જાણીને તેણે તે સ્ત્રીનું અપહરણ કર્યું અને પોતાની પ્રિયા બનાવી ક્રમથી તેના પેટ જ્યોતિરિદ્રો જવા તે વસ્તુ-પાલ તેજપાલ નામના મહામંત્રીઓ થયા '—આ વાત નં ૧૩ થી ૧૫ એટલે જિનપ્રભે, ગજરોખરે કે જિનહર્ષે પણ પોતાના ગ્રંથમાં જણાવી નથી, પણ નં. ૧૭, ૧૮, અને ૨૦ ના વસ્તુપાલના ગણોમાં સ્પષ્ટપણે જણાવી છે તેથી તે રાસત્રિ મેરુગને અનુસર્યા છે એમ સમજાય છે સ્વ મણિભાઈ વ્યાસ જણાવે છે કે મેરુગ વસ્તુપાલ તેજપાળથી લગભગ ૫૭ વર્ષ-નજીકના હોવા છતાં તે વખતે બંને મંત્રીઓના વયને હયાત હોવા જોઈએ, લોકોને પણ ઘેર ઘેર એ વાત જાણીતી હોવી જોઈએ. એ વખતે દિવિને વિશ્વસનીય

૧૧ પેટી ડોઈ પણ મંચૂત પુનઃકમા નથી તેથી તે વાત માનવા લાયક નથી. તેણે કુવા અને તળાવો ખોદાવ્યા અને મદિરો બાંધાવ્યા [જનહર્ષ વળી જણાવે છે કે કુદુખ સહિત તે આયુધ્ય રાજ્યએ પ્રસન્ન થઈને અર્પણ કરેલા મુંડાલકપુરમાં જઈ ગ્લો, એ પગથી જણાય છે કે અશ્વરાજ મુંડાલકમાં અધિકારી તરીકે નીમાયો હશે. તેના મરણ પછી તેની પત્ની છોકરાને લઈને મડલી (માડલ) જઈ રહેવા લાગી.]

૫૧૦ અશ્વરાજને કુમારદેવીથી ચાર પુત્રો લાવડ્યાગ (લુલિંગ), મલ્લદેવ, વસ્તુપાલ (વસ્તિંગ) અને તેજપાલ (તેજિંગ) અને માત પુત્રીઓ જાદહમા પ્રમુખ — (જદ્દ), માઝિ, સાઝિ, ધનદેરી, સોહગા, વયજુકા અને પરમલદેવી થઈ લૂલિંગ આલ્યાવન્થામાં મળણ પામ્યો, મલ્લદેવ પણ યુવાન વયમાં જ મરણ પામ્યો (ચ. પ્ર.) મલ્લદેવને એ પત્ની નામે લીલાદેવી અને પ્રતાપદેવી પેટી લીલાદેવીથી પૂર્ણમિત નામનો પુત્ર થયો (પૂર્ણમિતને અદ્દણદેવીથી પેથડ નામનો પુત્ર પછી થયો હતો કે જે આશુની પ્રતિષ્ઠા વખતે વિદ્યમાન હતો.) કુમારદેવીનું અવસાન થતા માતૃપલના ગુરૂ મલ્લધારગચ્છના નરચંદ્ર સૂરિએ ત્યાં ઉપદેશથી શોક નિવાર્યો ત્રણે ભાઈઓએ મડલી છોડ્યું અને યાત્રાએ ગયા ત્યાંથી પાછા ફરીને ઘેળાંકે ગયા. કીર્તિદૌમુદી,

માહિતી મેળવવાને પૂરેપૂરી અનુકૂલતા હતી વસ્તુપાલ તેજપાલ-વ્રજસા વસ્તુપાલેન રુદ્રમાકાશમદલ-જેમના યશથી આજારા છવાઈ ગયું-તેમને માટે આવી નોંધ કરવી એ જેવા તેવા જોખમનું કામ નહોતું જે એ કાળના લોકોમાં સર્વત્ર આ વાત ચાલતી ના હોત તો વસ્તુપાળ તેજપાળ જેવા યશસ્વી અને દાનતીર શ્રાવક માટે ગ્રંથકાર આવી નોંધ કદી રત નહિ ગ્રંથકારને અને જ માહાપુરુષોના ચરિત્રનો સંગ્રહ કરવો હતો એટલે પોતાની દં-જને આંગે તેણે આ ઉપકૃત નોંધી છે.—શ્રી વાણીઆના જ્ઞાતિભેદ પૃ ૧૬૪ આ રા વ્યાસનો હલ્લેખ શ્રી જિનવિજયને વધારે વિચારશીલ અને પ્રમાણભૂત જણાય છે જૈ. સા. સ. ૩-૧-૧૦૮. સ્વં શ્રી દલાલ આ વાત સમકાલીન એક પણ ગ્રંથમાં નથી માટે તેને અવિશ્વસનીય માને છે.

૧૧ પૈકી કોઈ પણ સંસ્કૃત પુસ્તકમાં નથી તેથી તે વાત માનવા લાયક નથી. તેણે કુવા અને તળાવો જોવાવ્યા અને મદિરો જાણ્યા [જનહર્ષ વળી જણાવે છે કે કુદુગ સહિત તે ચાલુક્ય રાજ્યે પ્રસન્ન થઈને અર્પણ કરેલા મુંડાલકપુરમાં જઈ રહ્યા; એ પછી જણાય છે કે અશ્વરાજ મુંડાલકમાં અધિકારી તરીકે નીમાયો હશે. તેના મરણ પછી તેની પત્ની છોકરાને લઈને મડલી (માડલ) જઈ રહેવા લાગી.]

૫૧૦ અશ્વરાજને કુમારદેવીથી ચાર પુત્રો ક્ષાવણ્યાગ (લુલિંગ), મલ્લદેવ, વસ્તુપાલ (વસ્તિંગ) અને તેજપાલ (તેજિંગ) અને માન પુત્રીઓ જાલ્હમાં પ્રમુખ — (જલ્હ), માઝિ, સાઝિ, ધનદેવી, સોહગા, વયલુકા અને પરમલદેવી થઈ લૂલિંગ આલ્યાવચ્ચામાં મળુ પામ્યો, મલ્લદેવ પણ યુવાન વયમાં મરણ પામ્યો. (ચ પ્ર) મલ્લદેવને એ પત્ની નામે લીલાદેવી અને પ્રતાપદેવી પેટી લીલાદેવીથી પૂર્ણસિંહ નામનો પુત્ર થયો (પૂર્ણસિંહને અલ્હણાદેવીથી પેથડ નામનો પુત્ર પછી થયો હતો કે જે આશુની પ્રતિષ્ઠા વખતે વિદ્યમાન હતો.) કુમારદેવીનું અવસાન થતા માતૃપક્ષના ગુરૂ મલધારગચ્છના નરચંદ્ર સૂરિએ ત્યાં ઉપદેશથી શોક નિવાર્યો ત્રણે ભાઈઓએ મડલી છોડ્યું અને યાત્રાએ ગયા ત્યાંથી પાછા ફરીને ઘોળકે ગયા. કીર્તિકૌમુદી,

માહિતી મેળવવાને પૂરેપૂરી અનુકૂલતા હતી વસ્તુપાલ તેજપાલ-યજ્ઞસા વસ્તુપાલેન રુદ્રમાકાશમટલ-જેમના યશથી આકાશ છવાઈ ગયું-તેમને માટે આવી નોંધ કરવી એ જેવા તેવા જોખમનું કામ નહોતું જો એ કાળના લોકોમાં સર્વત્ર આ વાત ચાલતી ના હોત તો વસ્તુપાળ તેજપાળ જેવા યશસ્વી અને દાનજીર શ્રાવક માટે ગ્રંથકાર આવી નોંધ કદી કરત નહિ ગ્રંથકારને અને મહાપુરુષોના ચરિત્રનો સંગ્રહ કરવો હતો એટલે પોતાની ફરજને અંગે તેણે આ હકીકત નોંધી છે.—શ્રી વાણીઆના જ્ઞાતિભેદ પૃ. ૧૬૪ આ રા વ્યાસનો ઉલ્લેખ શ્રી જિનવિજયને વધારે વિચારશીલ અને પ્રમાણભૂત જણાય છે જૈ. સા. સં. ૩-૧-૧૦૮. સ્વં શ્રી દલાલ આ વાત સમજાલીન એક પણ ગ્રંથમાં નથી માટે તેને અવિશ્વસનીય માને છે

વસંતવિલાસ અને પ્રમથ ચિંતામણીમા એમ જણાવેલું છે કે વસ્તુ-
પાલ-તેજપાલ એ ભાઈઓ ઘોળકે ગયા હતા અને વીરધવળે પોતે
તેમને અધિકાર આપી નીમ્યા, પરંતુ સુકૃતસંકીર્તન, વસ્તુપાલ-
પ્રશન્તિ અને સુકૃત કીર્તિ કલ્યાણિનીમા એમ જણાવ્યું છે કે અને
ભાઈઓ ચૌલુક્ય રાજા ભીમદેવની નોકરીમા પહેલા જોડાઈ ગયા
હતા અને વીરધવળના કહેવાથી ભીમે તેમને વીરધવળને સોંપ્યા હતા.
ભીમના પ્રધાન તરીકેની પરવશતા પોતે સ્વીકારી એવું વસ્તુપાલનું
પોતાનું કથન આ બીજી વાતને ટેકા આપે છે ૩૭૯

૫૧૧. ભીમદેવ (ધીન્ને) નબળો અને લપટ હતો. તે ભોળો
ભીમ એ નામથી પ્રસિદ્ધ થયો તેને નહાનપણમા રાજ્ય મળ્યું હતું
તેથી તેના મંત્રીઓ તથા સામંતોએ તેનું ધણું ખર્ચ રાજ્ય દબાવ્યું.
બહારના દુશ્મનોના હુમલામાથી પોતાના રાજ્યનું રક્ષણ કરવાને
તે શક્તિમાન ન હતો. કુતુબુદ્દીન ઐબકે સ. ૧૨૫૩મા ગૂજરાતને
લૂટ્યું હતું આથી તે નામમાત્ર રાજા રહ્યા અને ગૂજરાતના રાજ્યના
ગુમાવેલા વૈભવ અને પ્રતિષ્ઠાને પાછી મેળવવા માટે કુમારપાલની
મામીના પુત્ર અર્જુનરાજના પુત્ર લલવણપ્રસાદ (લલણપ્રસાદ)ને પોતાનો
મહામહાશ્વર-સર્વેશ્વર (vice-regent) બનાવ્યો. આ પ્રમાણે
ભીમ ફક્ત નામનોજ રાજા હતો. આ લલણપ્રસાદ અને તેનો યુવ-
રાજા વીરધવળ ગૂજરાતના ખરા રાજા જેવા હતા છતાં તે પિતા-
પુત્ર અણહિલપુરની ગાદીને વકાદાર રહ્યા અને ગાદી પચાવી પાડી
પણ નહિ-પોતાને મહારાજાધિરાજ તરીકે કહેવડાવ્યા નહિ, પણ ફક્ત
'મહામહાશ્વર'ના પદથી સંતુષ્ટ રહ્યા. રાણો લલણપ્રસાદ અણહિલ-
પુર દરબારમા રહ્યા હોય એમ લાગે છે અને પોતાની માતાના

૩૭૯. માસ્વત્રમાવમધુરાય નિરન્તરાયધર્મોત્સવવ્યતિકરાય નિરન્તરાય ।

યો ગૂર્જરાવનિશિરોમણિમીમભૂપમન્ત્રીન્દ્રતાપરવશત્વમપિ પ્રપેદે ॥

નરના૦ કાવ્ય સર્ગ ૧૬-૩૫.

પુણ્યાર્થે બંધાવેલા મદિરો વગેરેના નિભાવ માટે તેણે અપાવેલ જુદા જુદા દાનપત્રો પરથી ત્યા સર્વોપરી સત્તા ભોગવતો હશે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. તે વખતે વીરધવલ ઘોળકામા નિષ્કંટક ગન્ય ચલાવતો હતો.

૫૧૨. વીરધવલ રાજાએ મંત્રીપદે વસ્તુપાલ-તેજપાલની નિમણૂક કરી તે પહેલા વસ્તુપાલે રાજાને સ્પષ્ટ કહ્યું કે 'રાજા' એ આપનો મોટો અનુગ્રહ કે આપે અમને યોગ્ય ગણ્યા. રાજાની કૃપા-દષ્ટિ જ્યાં જ્યાં પડે છે ત્યા ત્યા પવિત્રતા, કુલીનતા, દક્ષતા અને સુભગતા ખડી થાય છે. પરંતુ હવે કળિયુગ આવ્યો છે. તેમા મેલ-કામા નથી રહી કાર્યપરાયણતા, તેમ સ્વામીઓમા નથી રહી કૃતગતા. રાજાની નજર અધકારથી નાશ પામી છે. દુષ્ટ મંત્રી રાજાઓને કુમાર્ગે ચલાવે છે તેથી બંનેનો નાશ થાય છે. સાચી વાત એ છે કે સંસારમા કોઈ એવો નથી કે જે લોભરહિત હોય, પરંતુ શુદ્ધિ-માને એવું કામ કરવું જોઈએ કે જેથી સંસારમા નિંદા ન થાય અને પરલોકમા બાધા ન આવે. માટે ન્યાયનુ અવલંબન કરી, દુષ્ટોનો અનાદર કરી, સહજ શત્રુઓનો પરાજય કરી, શ્રીપતિચરિત્રને હૃદયમા ધરી-ધર્મપરાયણ રહી, ધરિત્રીનો ઉદ્ધાર કરવા આપ ધર્મિષ્ઠતા હો તો આપની આરા માથે ચઢાવીએ નહિતો આપને સ્વસ્તિ-આપનું કલ્યાણ થાઓ-આપને નમસ્કાર. ૩૮૦ વર્ષો અમે મેવાને અર્થે અત્રે આવેલા છીએ, અમારા ધરમા ત્રણ લક્ષ દ્રવ્ય છે. હવે અમે સેવામા રહીએ તે પછી કદાપિ અમારી વિરૂદ્ધ આપને કોઈ પિશુનવચન (ચાડી) ઉપર વિશ્વાસ આવે તો અમારા દ્રવ્યસહિત

૩૮૦. પુરસ્કૃત્ય ન્યાયં ચલજનમનાદત્ય સહજા—

નરીન્નિર્જીત્ય શ્રીપતિચરિતમાશ્રિત્ય ચ ચદિ ।

સમુદ્ધર્તુ ધાત્રીમભિલપસિ તત્તૈષ શિરસા

ધૃતો દેવાદેશ સ્ફુટમપરથા સ્વસ્તિ ભવતે ॥ કી.કૌ. ૩. ૭૭.

અમને રાજ આપવી. અમારૂં સર્વસ્વ હરી લેવું નહિ. રાજાએ આ બાબત તેમને ખાતરી આપી અને બંને ભાઈઓને રાજમુદ્રા આપી મંત્રીપદ પર નિયુક્ત કર્યાં. (કી કૌ) આ ઘટના સં. ૧૨૭૬માં બની.

૫૧૩ આ મંત્રીઓ નિમાયાથી વીરધવળના રાજ્યનો ધણો ઉદય થયો. લાટદેશના તાબેનું ખંભાત બંદર તેણે સ્વાધીન કર્યું હતું તે ગૂજરાતનું સમૃદ્ધિવાન મોટું બંદર હતું અને સત્તા તથા સમૃદ્ધિનું મોટું મથક હતું. વસ્તુપાળને રાજાએ ખંભાત મોકલ્યો. ત્યાં જઈ પ્રજાને કષ્ટ દેનારા પૂર્વ અધિકારીઓને ક્રમશઃ દૂર કર્યાં. દુર્જનોને શાસન કર્યું તેથી સજ્જનો અને વ્યાપારીઓ નિરાતે રહેવા-વ્યાપાર કરવા લાગ્યા. ગૂજરદેશ સર્વત્ર સુખ અને શાંતિ ભોગવતો હતો ત્યાં દક્ષિણના રાજા સિંહનનો સંતાપ થયો તેણે અચાનક આક્રમણ કરવા મોકલેલી સેના ભરૂચ સુધી આવી, લાવણ્યપ્રસાદ અને વીરધવલ બંને પિતાપુત્ર સામે ગયા. આ બાળી ગોદ્રહ (ગોધરા) અને લાટ (ગૂજરાતનો દક્ષિણ દેશ)ના રાજા કે જે સાથે ગયા હતા તે મારવાડના ચાર રાજાઓ સાથે મળી ગયા ને અને પિતાપુત્રને રામભરોસે છોડી દીધા, છતાં તે બંનેએ ધીરજ ન છોડના યાદવોની સેના સામે તૂટી તેને હરાવી. પછી તે જોયે રાજાઓએ આ બંને પિતા-પુત્ર સાથે સંધિ કરી પછી માળવાના શત્રુઓની સામે થઈ તે કાર્ય સંભાળ્યું.

૫૧૪. અહીં બ્યારે ઉક્ત પિતા-પુત્ર સગ્રામમાં આસક્ત હતા ત્યાં બીજી બાજુ વસ્તુપાલની બુદ્ધિ અને વીરતાની પરીક્ષાનો અવસર ઉપજ્યો થયો. ખંભાતમાં વસ્તુપાલ પર ભરૂચના રાજા રાંખેડે દૂત મોકલી કહાવ્યું 'વીરધવળનો મારવાડના રાજાઓએ કરેલી

૩૮૧ શંખ તે લાટદેશના આઢમાણ રાજા સિંહના ભાઈ સિંધુરા-જનો પુત્ર હતો તે એક થાકો હતો અને યાદવ રાજા સિંહણના સैन्यને તેણે નર્મદાના તીરે પાછું કાઢ્યું હતું. એક વખત તે યાદવરાજાની કેદ થયો અને તેની સમક્ષ જતાં તેણે તેના વ્યક્તિત્વથી અનંત છોડી દીધો હતો.

ચડાધમા જય થયો નથી દેખાતો ખલાત નો અમારી કુલકમાગન સંપત્તિ છે, માટે અમને ખંભાતમા પ્રવેશ કરવા દઈ પછી તમે સુખેથી રાજ્ય કરો. વીરધવજે તમને એક શહેર આપ્યું ત્યાં શંખરાજ તમારા ગુણોની વધારે કદર કરશે અને તમને એક આખા દેશનો આગેવાન બનાવશે આ શંખરાજને જોણે બાર માડલિક રાજ્યની મૂર્તિઓને પગમા સોનાની સાકળેથી બાંધેલી છે, અને જોણે, એક બાળુ અર્જોરાજના પુત્રોએ માલવાના રાજાને વચ્ચમા રાખી હલ્લો કર્યો અને બીજી બાળુ યાદવ રાજા સિંહનનુ લશ્કર સામુ આવ્યું ત્યારે, યાદવરાજના આખા સૈન્યને નસાડ્યું તેની સામે તમે વાણિયા નહિ ટકી શકો, વાણિયાને નારાવાથી શરમ નથી.’ આના ઉત્તરમા વસ્તુપાલે હૂતને જણાવ્યું કે ‘ દુર્ભાગ્યવશ તારા સ્વામીની ખુદ્ધિ ન્યાયમાર્ગનુ અવલબન કરવામા ઘૂણા કરતી હોય તો તું જઈને તેને સ્પષ્ટ કહી દે કે અમે પણ તેના અખડ ઉદ્ધોગનુ ખડન ખડ્ગ દ્વારા કરવા માટે સંપૂર્ણ તૈયાર છીએ. (કી. કૌ) શંખરાજ જે પ્રમાણે મને મળવા માગે છે તે પ્રમાણે તેને મળવા ખુશી છીએ લલ્લે તે આવે આખો દેશ તે આપશે એ તેનુ કથન મારે શુકન છે. માડલિક રાજાઓની મૂર્તિઓ પગે બાંધી તે ફીક છે, પણ યાદવરાજના ક્રેદખાનામા તેના પગમા બેઠીઓ પડી હતી તેથી મને દુઃખ થાય છે ૩૮૨૬ક્ત ક્ષત્રિયોજ યુદ્ધ કળાના રહસ્યને જાણે છે અને વાણિ-

બાર માડલિકની મૂર્તિઓ તેના પગે સુવર્ણની સાંકળથી બધાતી હતી એમ વસંતવિલાસમાં જણાવ્યું છે ખંભાત પહેલા લાટદેશના રાજાના તાબામા હવુ, પણ તે રાજા પાસેથી વીરધવલે ખુચવી લીધુ હવુ એક બાળુ સિંહ નની ચડાઈ અને બીજી બાળુ મારવાડના રાજાઓનો બળવો-દ્રોહ જે સ્થિતિનો લાભ લઈ ખંભાતપર તેણે હુમલો કર્યો પણ વસ્તુપાળે તેને હરાવ્યો નધુ માટે જુઓ હમ્મીરમદમદન (ગાં. ઓ સી)

૩૮૨. ક્ષત્રિયા સમરકેલિરહસ્યં જાનતે ન વણિજો ભ્રમ એપ
અમ્બહો વણિગપિ પ્રધને કિ મલ્લિકાર્જુનનૃપં ન જધાન ॥

યાઓ તે જાણતા નથી એ જામ છે અંખડ જો કે વાણિયો હતો તોપણ તેણે કોંકણના રાજા મલ્લિકાર્જુનને લડાઈમાં હણી નાખ્યો નહોતો ? હું વાણિયો છું પણ અસિરૂપી ત્રાજવાથી રણરૂપી હાટમાં કેમ કામ લેવું તે માટે પ્રખ્યાત થયેલો છું. શત્રુઓના મસ્તક રૂપી માલ ખરીદું છું અને તેની કિંમતમાં તેમને સ્વર્ગ આપું છું. જો તારો શંખ સિંધુરાજનો ખગે પુત્ર હોય તો તેને તુરત અહીં આવી યુદ્ધનું સ્થળ પમદ કરવા કહેજો' (૧૦ વિ.).

૫૧૫ ત્યાર પછી પ્રચડ યુદ્ધ થયું શંખના યોદ્ધાઓ અને વસ્તુપાલના યોદ્ધાઓ મરાયા. અતે શંખની સામે મંત્રીએ પણ પોતાની તલવાર મ્યાનથી બહાર કરી, અને પોતે સૈન્ય સાથે ચડ્યો. શંખ આ નવા સૈન્યને જોઈ વસ્તુપાલને અજ્ઞેય માની ભરૂચ તરફ નામી ગયો (સં. ૧૨૭૯ માં વસ્તુપાલના પુત્ર જયન્તસિંહને ખસાતનો અધિપતિ (સૂઓ) નીચે તે પહેલા શંખ સાથેનું આ યુદ્ધ થયેલું હોવું જોઈએ.)

૫૧૬ તે બંને મંત્રીઓનું મ્યાન વળી કંઈક અજબજ હતું. વીરધવલનો બંને લાઇઓ ઉપર મપૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને તેમની વિરક્ષની ચાડીચુગલી પર તે જગ પણ લક્ષ આપતો નહોતો. વીરધવલના સમસ્ત રાજ્યનું સર્વશ્રેય મહામાલ્ય વસ્તુપાલ પાસે હતું, અને રાજાનો સમસ્તમુદ્રાવ્યાપાર મંત્રી તેજપાલના હાથમાં હતો. આ સત્તા અને વિશ્વાસ અયોગ્ય સ્થાને મૂકાયા નહોતા. આ બંને લાઇઓ કે જેઓ મોટા યોદ્ધા હતા અને જેમનામાં ઘણીજ ઉચ્ચ પ્રકારની રાજ્યદારી દક્ષતા અને ગજનીનિગતા હતી, તેઓએ રાજ્ય અને રાજ્યસત્તા વધારવામાં આપેલો કાલો ઘણો વિશાલ છે. વાઘેલાઓનું

દૂત ! રે વણિગહ રણદે દે વિદ્યુતોઽસિતુલયા કલ્યામિ ।

મૌલિમાણ્ડપટલાનિ રિપૂણા સ્વર્ગવેતનમથો વિત્તરામિ ॥

આ એક મહાભાગ્ય હતું કે તેમને આવા બે કાબેલ અને રાજનીતિશ દક્ષ પુરુષો રાજ્યનો પાયો નાખવા માટે મળી ગયા, જે કે માતૃભૂમિના ગ્રેમ વગરના ટુંકા મનના સ્વાર્થી મંત્રીઓ પછી થયાના કારણથીજ આ રાજ્યનો જલદીથી અંત આવ્યો.

૫૧૭. બંને ભાઈઓ યોદ્ધાઓ હતા, તેમા વસ્તુપાલના શખ સાથે યુદ્ધનું વર્ણન કર્યું તેજપાલ સર્વથે એક ઉદાહરણ આપીએ. મહીતટ (મહીકાઠા) નામના દેશનો ધૂધુલ નામના રાજા હતો, તેની રાજધાની ગોદ્રહ (ગોધ્રા) હતી તે ગૂજરાત દેશમા વેપાર કરવા જતાઆવતા વેપારીઓના માલને છીનવી લેતો હતો અને વીરધવલના કહેણુને દાદ આપતો નહિ આ બંને ભાઈઓએ એક વખતે તેની પાસે દૂત મોકલી કહેવરાવ્યું કે રાણા વીરધવલની આજ્ઞા સ્વીકારવી ધટે, પરંતુ તેણે ઉત્તરમા રાણાને માટે એક કાજલની ડબ્બી અને એક શાટિકા (સ્ત્રીની સાડી) મોકલી રાણાએ પોતાના સૈનિકોને કહ્યું કે ધૂધુલ સાથે યુદ્ધ કરવા માટે કોણ બીડુ ઉઠાવે છે? તેજપાલેજ તે ઉઠાવ્યું અને તે સેના લઈ રવાના થયો. તેણે પોતાના થોડા સૈનિક આગળ મોકલ્યા કે જેમણે જઈ ગોવાળીઆઓને મારી તેમની ગાયો લઈ લીધી. ધૂધુલની પાસે આ સમાચાર જતા તે પોતાના સૈનિકો લઈ સામો આવ્યો અને મત્રીની સામે થયો. બંને વચ્ચે થયેલા દંડ યુદ્ધમા તેજપાલે તેને હરાવી કેદ કર્યો અને વીરધવલને મોકલેલી કાજલની ડબ્બી ધૂધુલના ગળામા બાધી દીધી અને સાડી પહેરાવી દીધી રાજાએ તેજપાલનો ઘણો પુરસ્કાર કર્યો

૫૧૮ એક વખતે દૂતોએ આવી વસ્તુપાલને ખબર આપી કે મોજદીન સુરત્રાણ પશ્ચિમ દિશામા સેના લઈ રવાના થયેલ છે. મંત્રીએ તુરત તેણે તે બાબતનો પ્રબંધ કરી અશ્વદ્વિગિરિના નાયક ધારાવર્ષને કહેવરાવ્યું કે જ્યારે યવન સેવા દક્ષિણ તરફ આવે કે ઘાટોને ગંધી છે તેણે તેમજ કર્યું વસ્તુપાલ અચાનક તેના પર

તૂટી પડ્યો. યવન તોખા તોખા કરી અહીં તહીં ભાગવા લાગ્યો. પરંતુ માર્ગ રોકાઈ ગયા હતા. આથી ઘણી ખરાબ રીતે તેનું લશ્કર મરાયું અને વસ્તુપાલે તેના (તચ્છીર્ષલક્ષૈ શકટાનિ મૃત્વા) લાખો મુડ-માથાં ગાડામા ભરીને ધોલકામા લાવી વીરધવલને ખતાવ્યા [રાજશેખર ચં. પ્રં.].૩૮૩

૫૧૯ સોરઠના-(કચ્છ) ભદ્રેશ્વરના રાજા ભીમસેન (ભીમસિંહ)નું સૈન્ય એક વખત ચઢી આવ્યું ને ધોર યુદ્ધ થયું તેમા બંને મત્રીઓ ભારે વીરતાથી લડ્યા અને સંધિ થતા યુદ્ધનો અંત થયો.

૫૨૦. વસ્તુપાલને લીલા (લલિતા) દેવી અને વેંજલદેવી નામે બે પત્ની હતી. લલિતા દેવી ગુણશાલી અને શુદ્ધિશાળી હોવાના કારણે વસ્તુપાલ તેની ખાસ સલાહ લેતા, અને તેનાથી જયન્તસિંહ (જૈત્ર-સિંહ) નામનો પુત્ર થયો હતો અને તેજપાલને બે સ્ત્રી નામે અનુ-પમા દેવી અને સુહડા દેવી પૈકી અનુપમા દેવીથી લાવણ્યસિંહ (લૂણ્યસિંહ) નામનો પુત્ર થયો હતો જયન્તસિંહ ૩૮૪સં. ૧૨૭૯ થી ખંભાતનો સૂર્યો હતો (ગિરનાર પ્રશસ્તિ) અને તેની પ્રાર્થનાથી ખાલચંદ્ર સૂરિએ ‘વસંત વિલાસ’ મહાકાવ્ય રચ્યું અને તેની આજ્ઞાથી (ખંભાતના) ભીમેશ્વર ભગવાનની યાત્રાના ઉત્સવ પ્રસંગે ખંભાતમા પહેલવહેલું જયસિંહ સૂરિનું હુમ્મીરમદમદન નામનું નાટક ભજવાયું હતું. વસ્તુપાલના મૃત્યુ પછી વીશળદેવે જૈત્રસિંહને તેના શૌર્યથી આકર્ષાઈ પેટલાદનો સૂર્યો નીમ્યો હતો અને તેણે પોતાના

૩૮૩ આ હકીકત લઈ તેના ઐતિહાસિક સત્ય સંબંધે શ્રી રસિકલાલ ષોટાલાલ પરીખે ‘એક ઐતિહાસિક અતપરંપરા અને તેની પરીક્ષા’ એ નામના લેખમા યોગ્યવિચારણા કરી છે જે સા સં ૩, ૧ ૫ ૧૫૩ થી ૧૬૦.

૩૮૪ જુઓ ગિરનાર પ્રશસ્તિ જયન્તસિંહને બે પુત્ર નામે પ્રતાપ-સિંહ અને ખીજે હતા તે બંનેના ત્રેય માટે વસ્તુપાલે ખંભાતના કુમાર-વિહારમા બે દેવકુલિકાઓ બંધાવી હતી.

કાકા તેજપાલના મૃત્યુ પછી તેના સ્મારક તરીકે ચઢોન્માનપુર (ચાણુસમા ?) મા એક જિનમદિર, સંગેવર, ધર્મશાળા, સત્રાલય કરાવ્યા. (જિનહર્ષ-વસ્તુપાલ ચરિત્ર ૮-૫૯૨-૫૯૩) જૈત્રસિંહને જ્યતલદેવી, જન્મણુ દેવી અને રૂપાદેવી નામની ત્રણ સ્ત્રી હતી. લાવણ્યસિંહ સં. ૧૨૯૬ મા ભરૂચનો હાકેમ હતો, તેને રચણાદેવી અને લખમાદેવી નામની બે સ્ત્રીઓ અને ગઊરદેવી નામની એક પુત્રી હતી. તેજપાલને સુહડદેવીથી સુહડસિંહ નામનો બીજો પુત્ર હતો, વળી બહિલકે નામની પુત્રી હતી. સુહડસિંહની બે સ્ત્રીના નામ સુહડાદેવી અને સુલખણાદેવી હતા.

૫૨૧. સં. ૧૨૭૫ વર્ષમાં મત્રી વસ્તુપાલ અને તેજપાલથી પ્રાગ્વાટ લઘુ શાખા પ્રગટ થઈ, ૩૮૫ એટલે તેમના સમયમાં પોતાની મોરવાડ જ્ઞાતિમાં 'દશા' અને 'વીસા' એ બે ભેદ પડ્યા વીસ વસાના-ઉત્તમ-પૂરી યોગ્યતા વાળા તે 'વીસા', અને તેથી ઓછી યોગ્યતા વાળા તે 'દશા'. [આ દશા વીસાના ભેદ અન્ય વણિક જ્ઞાતિઓમાં અને તે ગૂજરાતમાં જ ધીમે ધીમે દેખા દેતા ગયા, અને સં. ૧૫૧૨ માં તે આ ભેદ જાણીતા થઈ ગયા.] ૩૮૬

૫૨૨. ધનસત્રહ અને તેનો સુકૃત્યોમાં ઉપયોગ—વસ્તુપાલના પૂર્વજો મત્રિઓના અધિકાર પર નિયુક્ત રહ્યા હતા અને

૩૮૫ જુઓ જૈન ડૉ હેરેહડના સન ૧૯૧૧ના ખાસ અકમાં મે આપેલી 'તપાગચ્છ પદાવલી' અને જૈન સાંસોધકના ખંડ ૧ અંક ૩ માં આપેલી 'વીરવંશાવલી'.

૩૮૬ સં. ૧૩૬૧ નું મેરૂર્ણનુ પ્રબંધચિતામણી, સં. ૧૫૭૮ નું સાલાગ્યનંદી કૃત વિમલચરિત્ર, સં. ૧૭૨૧ માં મેરૂવિજયે રચેલ વસ્તુપાલ તેજપાલ રાસ, સં. ૧૮૮૧ માં દીપવિજયે બનાવેલા 'સોહમ કુલરત્નપદાવલીરાસ', કાન્હડદે પ્રબંધ આદિ પરથી સ્વ મણિલાલ બકરભાઈ વ્યાસનો નિષ્કૃય જુઓ તેનો ગ્રંથ નામે 'શ્રીમાળી (વાણીઆ)ઓના જ્ઞાતિભેદ' સં. ૧૯૭૭.

ધર્મપરાયણ હતા તેના પિતા મંત્રી અશ્વરાજ સંબંધી સોમેશ્વરે લખ્યું છે કે —

આતીતં ન્યાયતો ચિત્ત વ્યસિત ધર્મકર્મસુ ।

યગસ્તુ જનતિ સ્તુત્ય કેવલં યસ્ય તિષ્ઠતિ ॥ કી. કૌ ૨, ૧૯

—જગત્માં તેનો યશ ફેલાય છે કે જેણે ન્યાયથી ધનનો સંગ્રહ કર્યો હોય અને જે ધનને ધાર્મિક કાર્યોમાં વાપરેલું હોય.

પર૩. વસ્તુપાલ-તેજપાલ અને મંત્રીઓ થયા તેમણે ન્યાયથી ધન મેળવ્યું અને તે ઉપરાંત ખીજા કારણો પણ ધનસંગ્રહના મળ્યા. (૧) એક સમય તેઓ પોતાના ધનને હુડાલક (હુડાલા-કાઠિયાવાડ) માં એક સ્થાનપર દાટવા જતા ત્યાં ખોદતા ભારે ખજાનો મળ્યો. (૨) જ્યારે વસ્તુપાલ સ્તબ્ધતીર્થમાં મંત્રી થઈ ગયો ત્યાં એક મુસલમાન સોદાગર નામે સૈયદ (સિદ્ધિક) અતિ ધનવાન રહેતો હતો, તે વસ્તુપાલની આજ્ઞા ન માનતા સામે થયો તે ભુગુપુર (ભરૂચ)ના શાખને પોતાની મદદે ખોલાવ્યો અને તેને વસ્તુપાલની સામે યુદ્ધ કરવાને તત્પર કર્યો. વસ્તુપાલે શાખને પરાજિત કરી સૈયદને કેદ કરી તેની સપત્તિનું અપહરણ કર્યું. જ્યારે આ બાબતની સૂચના લવણપ્રસાદને કરવામાં આવી ત્યારે તેણે આજ્ઞા કરી કે જે કંઈ બહુ-મૂલ્ય હોય તે રાજમાં જમા કરી દેવું વસ્તુપાલે વિજ્ઞાપન કર્યું કે તે સોદાગર એટલો બધો શ્રીમંત છે કે તેના ઘરની ધૂળ પણ બહુ મૂલ્ય છે રાજ્યએ ઘરની ધૂળ મંત્રીને સમર્પણ કરી. દૈવયોગે તેજ કાલે સૈયદના કેટલાક વહાણોમાં આગ લાગી અને ઘણો બહુમૂલ્ય ધાતુમય સામાન ધૂળ થઈ ગયો કે જે રાજ્યની આજ્ઞાનુસાર વસ્તુપાલનું નિજ દ્રવ્ય બન્યું.

પર૪. આ બંને મંત્રીશ્વરોના દાનનો લાભ એકલા જૈન ધર્મીઓને મળતો અથવા તેનો વિખતાર એકલા ગૂજરાતમાં જ હતો એમ ન હતું. ‘દક્ષિણમાં શ્રી શૈલ (શ્રી પર્વત-કાચીની પાસે), પશ્ચિમમાં પ્રભાસ ઉત્તરમાં કેદાર અને પૂર્વમાં કાશી સુધીમાં—’કોઈ પણ દેવા-

લય ન હતુ, કોઈ પણ ધર્મ કે વિદ્યાની સસ્થા ન હતી કે જેને વસ્તુપાલ તેજપાલની મદદ મળતી ન હોય સોમેશ્વર મહાદેવના મંદિરને દર વર્ષે દશ લાખ અને કાળી વિશ્વેશ્વરના મંદિરને દરવર્ષે એક લાખની ભેટ ધરાતી. તેજ પ્રમાણે દ્વારકાના મંદિરને પ્રયાગરાજને, ગંગાતીર્થને તથા આણુ ઉપરના અચ્ચજેશ્વર મહાદેવને (જુઓ ત્યાનો ખડિત લેખ) એક એક લાખ દ્રવ્ય પ્રતિવર્ષ પહોચાડવામા આવતુ. હિંદુસ્તાનમા કાઈકે જાણવા લાયક કે કાઈકે પવિત્ર ગણાતુ એવુ એક પણ સ્થળ ન હતુ, જ્યા વસ્તુપાળ તેજપાળને યાદ કરાવે એવું કાઈ ને કાઈ ન હોય' (મધપૂડો) આણુની તથા ગિરનારની પ્રશસ્તિમા અને વસંતવિલાસમા કથેલ છે કે તેમના ખોદાવેલા કૂવા, વાવ, સરોવર, નવીન ખંધાવેલા અને જૂના સમરાવેલા ચાનોતો હિસાબ એક પૃથ્વીજ જાણતી હશે તેમણે ભર્યમા ભૂગુ મહાદેવનુ દેવાલય પાચ લાખ દ્રવ્ય ખર્ચા સમરાવ્યુ હતુ.

પરપ. તીર્થંકલ્પમા જિનપ્રભસૂરિએ વસ્તુપાલસંકીર્તનમા જણાવ્યુ છે કે 'સવા લાખ જિનખિઓ કરાવવા શત્રુંજયતીર્થમા ૧૮ કોડ ૯૬ લાખ, ગિરનારતીર્થમા ૧૨ કોડ ૮૦ લાખ, અશુદ્ધિશિખરે લૂણિગવસતિમા ૧૨ કોડ ૫૩ લાખ ખર્ચા, ૯૮૪ પૌષધશાલા, ૫૦૦ દત્તમય સિંહાસનો, ૫૦૫ જદરમય સમવસરણો, ૭૦૦ આહ્મણશાલા, ૭૦૦ સત્રાકાર (સદાવ્રતશાલા), ૭૦૦ તપસ્વિ અને કાપાલિકોના મકો કરાવ્યા. ભોજન નિર્વાપાદિદાન સર્વેને કર્યુ ૩૦૦૨ માહેશ્વરાયતનો (શિવમંદિરો), ૧૩૦૪ શિખરખદ્ધ જૈન પ્રાસાદો. ૨૩૦૦ જીણ્યેત્યોદ્ધાર કર્યો. ૧૮ કોટિ સુવર્ણવ્યયથી સરસ્વતી લાડાગારો ત્રણ સ્થાને ભર્યા, ૫૦૦ આહ્મણોનો વેદપાઠ કરતો હતો. વર્ષ મધ્યે ત્રણ સઘપૂજા કરતો તેના ગૃહે ૧૫૦૦ શ્રમણો નિત્ય વિહાર કરતા હમેશા દોઢ સહસ્ત્ર તટિક કાર્પાટિકો ભોજન કરતા. ૧૩ તીર્થયાત્રા સઘપતિ ખતીને કરી, તેમા પ્રથમ યાત્રામા ૪ સહસ્ત્ર ૫ સો ગાડા શય્યાપાલકો સહિત, ૭૦૦ સુખાસનો, ૧૮૦૦ વાહિની-પાલખી,

૧૯૦૦ હાથીઓ, ૨૧૦૦ શ્વેતાખરો, ૧૧૦૦ દિગખરો, ૪૫૦ જૈન ગાયકો, ૩૩૦૦ ખંદિજનો હતા ૮૪ તળાવો બધાવ્યા, ૪૬૪ થી અધિક વાપિ-વાવ, ૩૨ પાપાણમય દુર્ગ-કિલ્લાઓ, ૨૪ દતમય જૈન-રથો, ૨૦૦૦ શાકધટિત-સાગના બનાવેલા (રથો) કરાવ્યા. વસ્તુપાલને સરસ્વતી કંઠાભરણુ આદિ ૨૪ ખિરદો હતા. ૬૪ મસીત (મસ્જિદ-મુસલમાનોના ધર્મસ્થાનો) બંધાવી. દક્ષિણુમા શ્રી પર્વત સુધી, પશ્ચિમમા પ્રભામ સુધી, ઉત્તરમા કેદાર સુધી, પૂર્વમા વારાણસી સુધી તેના કીર્તનો થતા સર્વ મળી ૩૦૦ કોડ ૧૪ લાખ ૧૮ સહસ્ત્ર ને ૮ સો લૌકિક ત્રિતયોનાનિ દ્રવ્ય વ્યય કર્યો. ૬૩ વાર સત્રામમા જૈનપત્ર મેળવ્યું.” (આજ પ્રમાણે ચં પ્ર. મા છે) તેના ૨૪ ખિરદની આવલી એ છે કે પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિ અલંકરણુ, સરસ્વતી કંઠાભરણુ, સચિવ ચૂડામણિ, કૃત્યાલ સરસ્વતી, સરસ્વતિ ધર્મપુત્ર, લઘુ ભોજરાજ, ખંડેરા, દાતાર-ચક્રવર્તિ, બુદ્ધિ અભયકુમાર, રૂપે કંદર્પ, ચતુરીમા ચાણાક્ય, જ્ઞાતિ-ગોવાલ, સઘ્યદવંશક્ષયકાળ, શંખલરાયમાનમર્દન, મજ્જા જૈન, ગંભીર, ધીર, ઉદાર, નિર્વિકાર, ઉત્તમજનમાનનીય. સર્વજનશ્લાધનીય, શાત, ઋષિપુત્ર, પરનારીસહોદર

પરં લૂણિગવસહિ—લૂણવસહિ.—તેજપાલે પોતાના પુત્ર લૂણ (લાવણ્ય) સિંહ અને સ્ત્રી અનુપમાદેવીના પુણ્યાર્થે ૩૮૭ ભીમદેવ (ખીખ) ના મહામંડલેશ્વર આખૂતા પરમાર રાજા સોમસિંહ (ઉક્તા-

૩૮૭ અમૂદનુપમા પત્ની તેજ પાલસ્ય મંત્રિણ ।

લાવણ્યસિંહ નામાયમાયુષ્માનેતયો સુત ॥૫૧॥

તેજ પાલેન પુણ્યાર્થ તયો પુત્રકલત્રયો ।

હમ્ય શ્રી નેમિનાથસ્ય તેને તેનેદમર્વુદે ॥૬૦॥

—સોમેશ્વરકૃત તે મદિરનો પ્રશસ્તિ લેખ જિ. ૨, ૮૩.

પરંતુ મેઝણ પ્ર ચિં. મા તથા રાજશેખર ચ. પ્રં માં જણાવે છે કે તેમના પૂર્વના સ્વર્ગસ્થ લાઘ લૂણિગના ગ્રેય માટે તે કરાવ્યું તે હકીકત ઉપરની મૂલ પ્રશસ્તિ જોતાં યથાર્થ નથી

ધારાવર્ધના પુત્ર) ની અનુમતિ લઈ, તે આશ્રુગિરિપરના દેવવાડા ગામમા વિમલવસહિ પાસે જ તેના જેવી જ ઉત્તમ પ્રકારની કોરણીવાળા આરસપાણુનું, મૂલ ગભારો-ગૂઢમડપ-નવચોડીઓ-૨ ગમડપ-અક્ષાનક (દારમંડપ)-અક્ષ (ગોખલા), જગતિ (ભમતી) ની દેરીઓ અને હસ્તિશાલા વગેરેથી સુશોભિત, કંગોડા રૂપીઆ ખર્ચાને લૂણમિદ (લૂણીગ) વસહિકા નામનું નેમિનાથ પ્રભુનું ભવ્ય મંદિર કંગચુ સં. ૧૨૮૮. તેમા સ્તભનીચર્મા અજનશક્ષાકા કરાવેલુ એવું કમેરીના યથ્થરનું પ્રિય સ્થાપિત કર્યું ૩૮૮ અને તેની પ્રતિષ્ઠા (પોતાના પિતૃ પક્ષના ગુરુ) નાગેન્દ્રગચ્છના મહેન્દ્રસૂરિ-શાન્તિસૂરિ-આનન્દ અને અમરસૂરિ-હરિભદ્રસૂરિના શિષ્ય વિજયમેનસૂરિ પાસે સં. ૧૨૮૭ના (ગૂ) કાગણુ (મારુ) ચૈત્ર વદિ ૩ રવિવારે બહુ આડઅર તે ધામધૂમથી કરાવી તે મંદિરના ગૂઢમડપના મુખ્ય દારની બહાર નવ ચોડી-ઓમા દરવાજાની બંને બાજુમા ઉત્તમ પ્રકારની કોરણીવાળા બે ગોખલા પોતાની બીજ સ્ત્રી સુહડાદેવીના કલ્યાણ માટે કરાવ્યા (કે જેને લોકો 'દેરાણી જેઠાણીના ગોખલા' કહે છે), અને ભમતીની દેરીઓમાની ધણીખરી દેરીઓ પોતાના ભાઈઓ, ભોજાઈઓ, બહેનો, પોતાના તથા ભાઈઓના પુત્રો, પુત્રવધૂઓ તથા પુત્રીઓ વગેરે પોતાના સમસ્ત કુટુંબના કલ્યાણાર્થે કરાવી, ન્યારે થોડી દેરીઓ પોતાના વેવાઈઓ અને બીજા પરિચિત સગંધીઓએ કરાવી બધી દેરીઓની પ્રતિષ્ઠા વિ સ. ૧૨૮૭ થી લઈને ૧૨૯૩ સુધીમા થઈ ગઈ હતી અને ઉક્ત બે ગોખલાની સં ૧૨૯૭ મા થઈ આ મંદિરનો આધના? શોભનદેવ નામનો સૂત્રકાર હતો. તેની પૂજા આદિને માટે આશ્રૂતા

૩૮૮. વૈક્રમે વસુ વસ્વર્ક મિતેડન્દે નેમિમંદિરમ્ ।

નિર્મમે લૂણીગવસત્યાહ્વાયં સચિવેન્દુના ॥

કપોપલમયં વિવં શ્રી તેજપાલ મંત્રિરાટ્ ।

તત્ર ન્યાસ્યત્સ્તંભતીર્થે નિષ્પન્નં દક્ સુધાજનમ્ ॥

—જિનપ્રભસૂરિકૃત અર્ચુદ્ધૃતપ.

(પારા ૫૦૧મા ઉક્ત ધારાવર્ષના પુત્ર) પરમારરાજ સોમસિંહે બારઠ પરગણાનું ડબાણી ગામ ઉક્તમંદિરને ભેટ કર્યું. એ. ઇ. ૮ પૃ. ૨૨૨ (ઓઝા રા ઇ. ૧-૧૭૯) વળી મત્રીએ તેની વિશેષ સુવ્યવસ્થા કરી ૩૮૯આ મંદિર સ્થાપત્યના અદ્ભુત કૌશલના નમુના રૂપે જગતમા પકાયેલ છે. ‘મધ્યયુગમા ભારતનુ શિલ્પ જૈનસંઘે જળવ્યુ’ એ કથન આ બંને ભાષાઓ તથા પૂર્વે વિમલશાહના આબૂપરના જૈન મંદિરોના પ્રતાપેજ સત્ય થયું છે. ૩૯૦ આ મંદિરને હાલ લોકો ‘તેજ-પાલનુ મંદિર’ પણ કહે છે અને અંગ્રેજોને Delwara Temples કહે છે.

૩૮૯. આ મંદિરની રક્ષા માટે તથા વાર્ષિક પર્વોને દિવસે પૂજા-મહોત્સવ વગેરે કાયમ ચાલુ રહે તે માટે કાળજીમરી સુવ્યવસ્થા તેજપાલે કરી હતી તે તેના શિલાલેખો પરથી જણાય છે, પોતાના વારસો તથા ભાઈ વેવાઈખોના વશવારસો સર્વ પ્રકારની દેખરેખ રાખે તથા પૂજાદિ હમેશા કરે કરાવે ચાલુ રાખે, મંદિરની વર્ષગાઠ પ્રસંગે આઠ દિનના—ફાં ૦ વદ ૩ થી તે ફાં ૦ વદ ૧૦ અમુક અમુક ગામના મહાજનજનો ઉત્સવ કરે અને નેમિનાથ ભં ના પાંચે ઠલ્યાણકના દિને દેહલવાડાના શ્રાવકો મહોત્સવ કરે એમ ઠરાવ્યું હતું આ મંદિરના પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવ વખતે ઉક્ત ચંદ્રાવતીના રાજ સોમસિંહ, તેના યુવરાજ કાન્હડ (કૃષ્ણરાજ) તથા બીજા કુમારો, રાજ્યના અધિકારીઓ, ચંદ્રાવતીના સ્થાનપતિ ભટ્ટારક આદિ, ગૂગડી બ્રાહ્મણ, સમસ્ત મહાજન, તથા આબૂ ઉપરના બધા ગામોમા રહેનારા સ્થાનપતિ, તપોધન, ગૂગડી બ્રાહ્મણ રાઠિય આદિ તમાગ લોકો અને બીજા ગામના પ્રતિહાર-વશી રાજપૂતો હાજર હતા તે વખતે ઉક્ત વ્યવસ્થા કરવામા આવી, અને તે પ્રસંગે તે રાજ સોમસિંહે બારઠ પરગણાનું ડબાણી ગામ ભગવાનની પૂજા આદિને માટે ઉક્ત મંદિરને અર્પણ કર્યું અને તે હમેશા કબૂલ રાખવા માટે પરમારવંશના રાજાઓને વિનતિપૂર્વક તેમણે ફરમાન કર્યું હતું.

૩૯૦ આ લખાવસહિના સંબંધે ભારતીય શિલ્પના પ્રસિદ્ધ જ્ઞાતા મિ. ફર્ગ્યુસને પોતાના ‘Pictures and Illustrations of Ancient Architecture in Hindustan’ નામના ગ્રંથમા લખ્યું છે કે ‘આ મંદિર કે જે સંગેમરમરનું બનેલું છે, તેમા અત્યંત પરિશ્રમ સહન કરનાર

૫૨૭. જે જે સુકૃત્યોની સાધવાર નોધ શિલાલેખો આદિથી મળે છે તે એ છે કે સં- ૧૨૪૯-૫૦ મા સંધપતિ તરીકે અથ- રાજ (પોતાના પિતા) સાથે વસ્તુપાલે શત્રુજય અને ગિરનારની યાત્રા કર્યા પછી પોતાને મંત્રીપદ મળ્યું. ત્યારબાદ પોતે સંધાધિપતિ તરીકે થઈ સં. ૧૨૭૭મા વસ્તુપાલે શત્રુજય અને ગિરનારની યાત્રાઓ કરી. ૧૨૭૮મા આશુ પર્વતપર વિમલવસતિમા મહાદેવના પુણ્યાર્થે મહિસનાથનો ગોખલો બંધાવ્યો. ૧૨૮૩-૯૩મા શત્રુજયની અગિયાર યાત્રાઓ કરી ૧૨૮૪ મા તારંગા પર્વત પરના અજિતનાથના મંદિરમા પદ્માવતીની મૂર્તિ કરાવી અને સ. ૧૨૮૫ મા ત્યાં જો ગોખલા બંધાવ્યા ૧૨૮૫ (૮ ?) મા સેરીસામા નેમનાથ અને મહાવીરના જે ગોખ બંધાવ્યા ૧૨૮૬ મા આશુ પર મંદિર બાંધવાનો આરંભ કર્યો, અને ૧૨૮૭ મા તે આશુના મંદિરમા પ્રતિષ્ઠાની ક્રિયાઓ કરી ૧૨૮૮ મા ગિરનાર પર્વત પર પ્રતિમાપ્રતિષ્ઠા, ૧૨૮૯ મા ખલાતમા પૌષધશાળા, (ના ૨ ન. ૧૭૯૩) ૧૨૮૯ થી ૯૩ મા આશુ પર કેટલીક દેવ-કુલિકાઓ બંધાવી. ૧૨૯૨ મા આશુના મંદિરોનું કામ પૂરું થયું. ૧૨૯૨ મા ખલાત પાસેના (? મારવાડના) ગામ નગરામા સૂર્યના

હિંદુઓના ટાકણાથી 'ફીતે' જેવી બારીકીસહિત એવી મનોહર આકૃતિઓ બનાવવામા આવી છે કે તેની નક્કલ કાગળ પર બનાવવામાં પણ કેટલોયે સમય અને પરિશ્રમ લેતા હતા હું સંકેત થઈ શક્યો નથી '—ઓગ્રાજી રા. ઇ. ૧ પૃ ૨૩-૨૪. વસ્તુપાલચરિતમા જિનહર્ષ જણાવે છે કે અહીં આવી પ્રશસ્તિ લખાયેલી છે. 'શ્રી તેજપાલ મંત્રીએ શંખ સમાન ઉજ્જવળ એવી શિલાઓથી સ્કુરાયમાન ચંદ્ર તથા કુંદપુષ્પસમાન વિરાદ એવો આગળના ભાગમાં હંચો મંડપ, પાર્શ્વભાગમા બાવન જિનાલયો અને સામે બલાનક છે એવું શ્રી નેમિપ્રભુનું મંદિર કરાવ્યું શ્રી અર્જુનચલ પર તેજપાલ મંત્રીએ કરાવેલા શ્રી નેમિચૈલમા શોભીતાં તોરણો, બેઠકના ઓટલા, વિચિત્ર કોરણો તથા ચંદ્રસમાન વિશુદ્ધ પાષાણના વિવિધ મંડપોની રચનાને જોઈને લોકો પોતાની દષ્ટિ સદાને માટે સંકળ માનવા લાગ્યા.' ગૂ. ભા. પૃ. ૨૭૯

મંદિરમા રત્નાદેવીની જે પ્રતિમાઓની સ્થાપના (ના ૨, નં. ૧૭૧૩-૪) અને સ. ૧૨૯૭ માં આણુ પર તેજપાલે જે દેવકુલિકાઓ બંધાવી. (આ સર્વ શિલાલેખો મળવાથી સાલવાર મુખ્યત્વે જૈનધર્મના સુકૃત્યો છે, (વસન્તવિલાસ પ્રસ્તાવના.)

પરંતુ તે સિવાયના તે ધર્મના તેમજ અન્ય ધર્મના સ્થલવાર સુકૃત્યો આ પ્રમાણે છે—અણુહિલવાડ પાટણમા વનરાજના પચાસરા પાર્શ્વનાથના મંદિરનો પુનરુદ્ધાર. ખંભાતમા ભીમેશના મંદિરમા સુવર્ણ દડ તથા કળશ ચડાવ્યા, ભટ્ટાદિત્ય પાસે ઉત્તાનપટ્ટનુ ઉભું કરવું અને તેના મસ્તકે સુવર્ણહાર ચઢાવ્યો, ભટ્ટાર્કવહક નામે વનમંદિરમા કૃત્તો બોદાવ્યો, સૂર્યદેવ બકુલના મંદિર પાસે મંડપ કરાવ્યો, વૈદ્યનાથના મંદિર અને તેના મંડપને સમરાવ્યા, છાશ તથા દહીના વિક્રયસ્થળે તેમા જીવજતુ પડતા બંને તે સાંઈ ઉંચા દિવાલની વાડો બાધી આપી, જે ઉપાશ્રય, તથા ગવાક્ષો સહિત પાણીની પરબ બધાવ્યા ઘોલ-કામા આદિનાથનુ મંદિર, જે ઉપાશ્રય, વાવ ને પાણીની પરબ એટલા બધાવ્યા અને ભટ્ટાર્ક રાણક નામે મંદિરને સમરાવ્યું શત્રુંજય પર્વતપર, આદિનાથના મંદિર આગળ ધ્વજમંડપ, નેમિનાથ ને સ્તંભન પાર્શ્વનાથના મંદિર બધાવ્યા તથા સરસ્વતી દેવીની પોતાના બાપદાદાઓની તથા હાથી ઉપરની પોતે જે ભાઈઓ તથા વીરધવળની મૂર્તિઓ કરાવી, વળી ત્યાં ગિરનારના ચાર શિખરો નામે અવલોકન અબ્બા, શાબ્બ, અને પ્રહુમ્નની શિલ્પમય રચનાઓ, આદિનાથ મંદિર પાસે તોરણ તથા આદિનાથની મૂર્તિ આગળ સુવર્ણ અને રત્નમય પૂર્વપટ્ટ અને સુવર્ણ તોરણ બનાવ્યા, તથા ત્યાં ભરચના સુવ્રતસ્વામી અને સાચોરના વીર મંદિરના અવતારરૂપે મંદિરે ચણાવ્યા પાલી-તાણાની નજીકમા એક મોટું તળાવ, (વસ્તુપાલનુ લલિતા સરોવર) અને ખીજું (તેજપાલનુ), અનુપમા સરોવર), એક ઉપાશ્રય અને એક પાણીની પરબ કરાવ્યો અ કેવાલીયા ગામમા એક તળાવ કંગવું. ગિરનાર પર્વતપર સ્તંભન પાર્શ્વ અને શત્રુંજયના આદીશ્વરના મંદિર

બધાવ્યા સ્તંભનમા (ઉમરેઠ પાસેના થામણામા) પાર્શ્વનાથનુ મંદિર સમરાવ્યુ અને તેની પાસે જે પરમ ગંધાવી, ડોમોઈમા વૈદ્યનાથના શેવમંદિર ઉપરથી માલવાનારાજાએ જૂના સુવર્ણના શિખરે ઉપાડી જવાથી નવા સુવર્ણ શિખર ચડાવ્યા અને સૂર્યદેવની નવી મૂર્તિ પધરાવી. આશુ પર્વત પર પોતાના મોટાભાઈ મલ્લદેવના ધર્મકલ્યાણ માટે મસ્તીદેવનો ગોખલો બધાવ્યો. [આ સુકૃત સકીર્તનમાથી લખ્યું છે. વિગ્રેષ જિનપ્રભના તીર્થકલ્પમાથી અને વધુ વિસ્તારમા જિનહર્ષના વસ્તુપાલ ચરિતમાથી જોઈ લેવું.] જુવો ના. ૨, નં. ૧૭૮૮-૧૭૯૨.

૫૨૮. ભર્યમા ત્યાના પ્રસિદ્ધ શકુનિકા વિહાર નામના મુનિ-મુવ્રત સ્વામીના મંદિરની યાત્રાએ એક વખત તેજપાલ ગયો ત્યારે તે મંદિરના આચાર્ય વીરસૂરિના શિષ્ય જયસિંહસૂરિએ તેની મુનિ કરી આંખડના (પારા ૩૮૫) ઉદ્ધરેલા શકુનિકા વિહારમાની પચીસ દેવકુલિકા માટે સુવર્ણધ્વજ બનાવરાવવા કહેતા વસ્તુપાલની સંમતિથી તેજપાલે પચીસ સુવર્ણધ્વજ દંડ કરાવી આપ્યા. તેથી તે દાન માટે ઉક્ત જયસિંહસૂરિએ એક સુદર લાઘુ પ્રશસ્તિકાવ્ય રચ્યુ અને તે મંદિરની ભીતમા કોતરવામા આવ્યુ (જોકે તે શકુનિકા વિહારની મસ્જીદ પછી મુસલમાનોએ બનાવી, છતા તેની નકલ હમ્મીરમદ મર્દનકાવ્યની પ્રતને અતે સચવાઈ રહેલી મળેલી છે જુઓ પારા ૫૫૨)

૫૨૯ મહાયાત્રા—સર્વ મળી વસ્તુપાલે ૧૩ યાત્રા કરી પોતાના પિતા સંઘપતિ આશરાજ સાથે સં. ૧૨૪૯ અને સ. ૧૨૫૦ મા શત્રુંજય અને ગિરિનારની યાત્રા કરી. પોતે સંઘપતિ બની સપરિવાર તે બંનેની યાત્રા સં. ૧૨૭૭, ૧૨૯૦, ૧૨૯૧, ૧૨૯૨ અને ૧૨૯૩ મા કરી અને તે ઉપરાત એકલા શત્રુંજયની સાત યાત્રા સપરિવાર સ. ૧૨૮૩, ૮૪, ૮૫, ૮૬, ૮૭, ૮૮, અને ૮૯ મા કરી. પોતાના મરણ પહેલા જે શત્રુંજયની મહાયાત્રા કરી તેનુ વર્ણન વસતવિલાસના ૧૩મા સર્ગમા કરેલુ છે ને છેવટની ૧૩ મી યાત્રા-ત્રયાણુનુ હુંક વર્ણન તેના છેલ્લા સર્ગમા આપ્યુ છે, માર્ગમા સં.

૧૨૯૬ ના માધ માસની પંચમી તિથિ રવિવારે સ્વર્ગગમન કર્યું. યાત્રાનું સંવિસ્તર વર્ણન ઉદયપ્રભસુરિના ધર્મોલ્લુલ્લસ કાવ્ય અપરનામ સંઘપતિ ચરિતમા મળશે.

૫૩૦. એમ કહેવાય છે કે એક સમયે બે ભાઈઓ એવું વિચારી રહ્યા હતા કે આપણા ધનનો શું ઉપયોગ કરીએ ? ત્યારે તેમને એક સાધુ કવિએ અન્યોક્તિરૂપે નીચેનો શ્લોક સંભળાવ્યો:—

કોશં વિકાશય કુશેશય સન્નિતાલૌ

પ્રીતિ કુરુષ્વ યદય દિવસસ્તવાસ્તે ।

દોષોદયે નિવિહરાજકરપ્રતાપે

ધ્વાન્તોદયે તવ સમેષ્યતિ ક સમીપમ્ ॥

આશય—હે કમલ ! અત્યારે દિવસ છે, તો તું તારી કળીને ખીલવ અને તારે આશ્રય લેનાર ભ્રમર પર પ્રેમ કર. અરે ! ન્યારે રાત થઈ જશે અને અંધારૂં ફેલાઈ જશે અથવા ચંદ્રમાનાં કિરણો તને દુઃખદાયી કરશે ત્યારે ભલા તારી પાસે ડોણ આવશે ?

એટલે કે, તું તારા કોશ-ખલનાને પ્રકાશિત કર, તારા આશ્રિતોમાં ધનને વહેંચ, અત્યારે તારા સમૃદ્ધ દિવસ છે. ન્યારે તારા દોષનો ઉદય થશે અને રાતની તૂટ દૃષ્ટિ થશે ત્યારે ડોણ તારી પાસે આવશે ?

પ્રકરણ ૪ થું.

વસ્તુ-તેજયુગમાં સાહિત્યપ્રવૃત્તિ

[સં. ૧૨૭૫ થી મ. ૧૩૦૩]

પીયૂષાદપિ પેગલા યગવરજ્યોત્સ્નાકલાપાદપિ
સ્વચ્છા નૂતનચૂતમજરિમરાદપ્યુલ્લસત્સૌરમા ।
વાગ્દેવીમુખસામસૂક્ત વિગદોદ્ગારાદપિ પાજલા.

કેષા ન પ્રથયન્તિ ચેતસિ મુદં શ્રી વસ્તુપાલોક્તયઃ ॥

—અમૃતથી પણ મધુર, ચંદ્રમાની ચાંદનીના સમૂહથી પણ સ્વચ્છ,
નૂતન આગ્રમંજરીના ઢગથી પણ વિશેષ ઉઠતી સુગંધવાળી અને સરસ્વતીના
મુખના સામસૂક્તિઓના શુદ્ધ ઉદ્ગારો ક્રમતા પણ મનોરમ એવી શ્રી વસ્તુ-
પાલની ઉક્તિઓ કેના ચિત્તમા પ્રભેદ પ્રસારતી નથી ?

—રાજશેખર પૃ ૯૨, જિનહર્ષ પૃ ૮૩, ઉપદેશતરંગિણી પૃ ૭૦

૫૩૧. વસ્તુપાલ વીર પુરુષ હતો એટલુંજ નહિ પરંતુ પ્રસિદ્ધ
વિદ્વાન્ પણ હતો—કવિ હતો તેણે નરનારાયણાનંદ નામનું કાવ્ય
(પ્ર ગા. ઓ. સી ન ૨) ૧૬ સર્ગમાં રચ્યું, તેમાં પોતાનું નામ
કર્તા તરીકે કવિ હરહર અને સોમેશ્વરે આપેલ ‘વસન્તપાલ’
રાખેલ છે (જુઓ સર્ગ ૧૬-૩૮) અને તેજ નામ પરથી બ્રહ્મચં-
દ્રસૂરિએ તેના ચરિત્રરૂપ ‘વસન્તવિલાસ’ નામનું મહાકાવ્ય રચ્યું આ
નરનારાયણાનંદ કાવ્યમાં કૃષ્ણ અને અર્જુનની મિત્રતા, અનેતો
ગિરિનારપર આનંદવિહાર, અર્જુનદ્વારા સુભદ્રાનું કૃષ્ણે કરાવેલું હરણ-
એ મહાભારતમાંથી લીધેલ વિષય છે, અને તેમાં મહાકાવ્યના અંધા
લક્ષણો કવિ માધકૃત શિશુપાલવધના નમુના પ્રમાણે સમાવ્યા છે
તેનો રચનાકાળ સં. ૧૨૭૭ થી ૧૨૮૭ ની મધ્યમાં અનુમાનાય છે
આની પહેલા સંસ્કૃતમાં આદિજિનેશ્વર મનોરથમય સ્તોત્ર રચ્યું હતું.
(જુઓ નરનારાયણાનંદ ૧૬-૨૯. તેની પરિશિષ્ટમાં મુદ્રિત) તથા

કવિ, કાવ્યપરીક્ષક અને કવિઓનો ભોજ વસ્તુપાલ, ૩૬૧

અંબિકાસ્તવન રચ્યુ (જુઓ જૈનસ્તોત્ર સમુચ્ચય પૃ. ૧૪૩) તેણે અનેક સૂક્તિઓ બનાવી હતી કે જે પૈકી કેટલીકના અવતરણ યાદવ રાજ કૃષ્ણના સેન્યના અને હાથીઓના ઉપરી જલ્દણે પોતાના સૂક્તિમુક્તાવલી નામના ગ્રંથ કે જેમા હેમચંદ્ર, સિદ્ધરાજ, શ્રીપાલ, સોમપ્રભ, અરસિં (અરિસિંહ) ઠક્કર, વિજયપાલ વગેરે ધણા કવિઓના કાવ્યોને સ્થાન મળ્યું છે તેમા, પ્રઅંધચિંતામણિ, ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ, સારગધર પદ્ધતિમા લેવાયા છે સોમેશ્વરના ઉદ્ધાસરાધવ-પરથી^{૩૯૧} જણાય છે કે વસ્તુપાલને સૂક્તિઓ રચવાનો શોખ હતો; અને વિશેષમા વસ્તુપાલની કવિ તરિકેની ખ્યાતિ ફક્ત ગૂજરાતમા જ નહીં પણ ચારે દિશાએ પ્રસરવા પામી હતી તેના ખિરદો પણ તે વાત સિદ્ધ કરે છે પોતે પોતાને સરસ્વતીપુત્ર-વાગ્દેવીસુત્ર (સરખાવો શારદા પ્રતિપન્નાપત્ય-ગિરનારપ્રશસ્તિ), જણાવે છે. ખીજાં ખિરદો કાવ્યદેવી પુત્ર (ગિરનાર પ્રશસ્તિ) ‘કવિકુજર’ ‘કવિચક્રવર્તિ’ ‘મહાકવિ વગેરે હતા અને આબૂતી પ્રશસ્તિમા સોમેશ્વરે તેને ‘શ્રેષ્ઠ કવિ’ વર્ણવેલો છે. એક કવિએ પીયૂષાદિપિ પેશલા એ શ્લોકથી તેની સૂક્તિઓનું વર્ણન કર્યું છે તે આ પ્રકરણની આદિમા મૂકેલ છે.

પર વસ્તુપાલ મહાકવિ હતો છતાં તેનામા તે માટે અભિ-માન નહોતું; એ વાત પોતાના નરનારાયણાનંદમા છેવટે આપેલ નમ્રતાભર્યા શ્લોકપરથી અષ્ટ જણાય છે

હર્દમાસ્વદ્ વિશ્વવિદ્યાલયમયમનસઃ કોવિદેન્દ્રા વિતન્દ્રા
મન્ત્રી દદ્વાજલિ વૌ વિનયનતશિરા યાચતે વસ્તુપાલ ।

અપ્રવ્રજાપ્રવોદાદપિ મપદિ મયા કત્પિતેડરિમન્પ્રવન્ધે
મૃયો મૃયોડપિ ચૂય જનયત નયનક્ષેપતો દોપમોપમ્ ।

—પ્રતાપવન્તા વિશ્વવિદ્યાના સ્થાનરૂપ જેના મન છે એવા હે વિતન્દ્ર કવિદો ! આપને હસ્તાંજલિ બેડી વિનયથી શિર નમાવી વસ્તુપાલ મંત્રી

‘૩૯૧ અંબોજસમવસુતા વક્ત્રામ્બોજેડસ્તિ વસ્તુપાલસ્ય ।

યદ્વીનારણિતાનિ શ્રૂયન્તે સૂક્તિદમેન ॥ ઉ૦ ૨૧૦ ૮ મો સર્ગ.

ચાચના કરે છે કે અલ્પમતિજ્ઞાનથી પણ એકદમ મેં કલ્પેલા આ પ્રબ-
ધમા આપ વારવાર દૃષ્ટિએ કરી દોષને દૂર કરશે.

૫૩૩. તેનામા ટીકાકારની-સમાલોચકની, કાવ્યના ગુણ દોષ
પારખવાની અને ખીન્નઓના કાવ્યોની ભૂયો શોધી કાઢવાની વિવેચક
શક્તિ હતી. સુદર કાવ્યકલાને તે હમેશા પ્રશંસનો, જ્ઞાનના પ્રચાર
અને ઉદ્ધાર માટે બહુ ચીવટ રાખતો. અઢાર કેગડ રૂપીઆના મોટા
ખર્ચે ત્રણ પુસ્તકાલયો (લંડોન) કરાવ્યા હતા. ૩૯૦

૫૩૪. તે કવિઓનો આશ્રયદાતા હતો. રાજપુતેહિત સોમેશ્વર
આદિ કવિઓને ભૂમિ આદિ દાનથી પુષ્કળ આજીવિકા કરી આપી
હતી તે કૃતજ્ઞતા પ્રકાશવા માટે સોમેશ્વરે એક શ્લોક કહ્યો હતો કે-

સૂત્રે વૃત્તિઃ કૃતા પૂર્વ દુર્ગસિંહેન ધીમતા ।

વિસૂત્રે તુ કૃતા તેષા વસ્તુપાલેન મંત્રિણા ॥

આશય-પૂર્વકાલમા બુદ્ધિમાન દુર્ગસિંહે સૂત્રોમા (વ્યાકરણના
સૂત્રોમા) વૃત્તિ (વ્યાખ્યા) કરી, પરંતુ અદ્ભુત તો એ છે કે વસ્તુ-
પાલે વિસૂત્રોમા (સૂત્રોની રચના કર્યા વગર પણ) વૃત્તિ (આજીવિકા)
કરી આપી.

૫૩૫ સોમેશ્વર-પોતાના સુરથોત્સવ કાવ્યમા પોતાનો
પરિચય આપતો કવિપ્રશસ્તિવર્ણન નામનો સર્ગ છે તે પરથી જણાય
છે કે તેના પૂર્વજો ચૌલુક્ય મૂલરાજથી રાજપુતેહિત તરીકે કામ કરતા

૩૯૨. અષ્ટાદશ કોટિસુવર્ણવ્યયેન સરસ્વતીમાળાગારાણા સ્થાનત્રયે
મરણં કૃતમ્ ।—જિનપ્રભસૂરિના તીર્થકલ્પમાંના વસ્તુપાલ સંકીર્તનમાથી
સ્વં ચીં દલાલે 'પાટણના લંડોનો' નામના લેખમા જણાવ્યું છે કે 'વસ્તુ-
પાલના સ્થાપેલા લંડોનોના નાશ મુસલમાનોના હાથે થયો જણાય છે શેઠ
હાલાભાઈના તાડપત્રના સંગ્રહમાં શ્રી ચંદ્રસૂરિની બનાવેલી જીતકલ્પવૃત્તિની
સંવત્ ૧૨૮૪માં ઉતારેલી પ્રત મળી આવે છે તેને છેવટે વસ્તુપાલની સ્વ-
તિમા બનાવેલ શ્લોકો મળી આવે છે; તેથી આ વસ્તુપાલના લંડોનમાની
એક પ્રત હોય એમ ધારી શકાય છે.'

વંશપરપગ ચાલ્યા આવ્યા છે. મૂળ પુરૂષ સોલ તે ગુલેવા કુલનો
 આલણ, તે દિગ્નેના 'નગર' (આનંદપુર-વડનગર) મા રહેતો તે મૂલ-
 રાજનો પુરોહિત થયો તેનો પુત્ર લલ્લશર્મા ચામુડરાજનો, અને તેનો
 પુત્ર મુજ દુર્લભરાજનો પુરોહિત હતો તેનો પુત્ર સોમ-તેનો પુત્ર
 આમશર્મા કણ્વનો પુરોહિત હતો તેનો પુત્ર કુમાર સિદ્ધરાજનો
 પુરોહિત હતો અને તેનો પુત્ર વિષ્ણુનો ઉપાસક સર્વદેવ (૧)-તેનો
 અમિગ તે તેનો સર્વદેવ (૨) એ કુમારપાલના કૂલ ગગાજીમા
 નાપ્યા. સર્વદેવ (૨) ના નાનાભાઈ કુમાર (ખીજ) એ ઘવાયેલ
 અન્યપાલની વ્યથા દૂર કરી. તે રાષ્ટ્રકૂટ વશના પ્રતાપમલ્લનો
 પ્રધાન બન્યો તે પછી ચૌલુક્ય રાજનો સેનાપતિ પણ થયો હતો.
 તેને લક્ષ્મી નામની સ્ત્રીથી ત્રણ પુત્ર નામે મહાદેવ, સોમેશ્વર અને
 વિજય થયા તે પૈકી સોમેશ્વરે ચામાર્ધ (દોઢ કલાક) મા એક
 નાટક અને એક મુદ્ર ભાવપૂર્ણ કાવ્યની રચના કરીને ભીમ (ભોળા-
 ભીમ) ની સલાના સભ્યોને પ્રસન્ન કર્યા. (આ કાવ્યનું શું નામ હતું તે
 જણાતું નથી) ત્યાર પછી તે વીરધવલનો રાજપુરોહિત થયો. તે
 વસ્તુપાલનો આશ્રિત કવિ હતો વસ્તુપાલે અનેક વખત જગીર
 વગેરે બક્ષીસ તેને આપી હતી તેના પ્રથો ૧ સુરથોત્સવ-૨૫ સર્ગનું
 ૧૧૮૭ શ્લોકનું કાવ્ય આનો વિષય માર્કંડેય પુરાણના દેવીમાહાત્મ્ય
 ચા સપ્તશતી ચડી આખ્યાનમાથી લીધો છે અને તેની શૈલીપર
 લખાયું છે (પ્ર૦ કાવ્યમાલા નિ. પ્રેસ.) ૨. રામશતક-(તિની ડા. ભાડાર-
 કરને ૧૨ પત્રની પ્રતિ પ્રાપ્ત થઈ છે) ૩ ઉલ્લાઘરાધવ-નાટક કે
 લેના દેવેક અકને અતે એક શ્લોક વસ્તુપાલની પ્રશંસાનો લખ્યો છે.
 ૪ કીર્તિકૌમુદી-૬ મર્ગનું ૭૨૨ શ્લોકનું મહાકાવ્ય તેમા વસ્તુપાલની
 કીર્તિકૌમુદીનું પ્રધાનન: વર્ણન છે અને તે આપતા આદિના શ્લો-
 કામા વાલ્મીકિ, વ્યાસ, કાલિદાસ, માધ, ભારવિ, આણ, ધનપાલ,
 બિલ્હણ, હેમચંદ્રિ, નીલકંઠ, પ્રહલાદનદેવ, નરચંદ્ર, વિજયસિંહ,
 મુલદ, યજ્ઞોવીર અને વસ્તુપાલની પ્રશંસાના ચમત્કૃત શ્લોક લ

છે. વિશેષમા મૂલરાજથી લઈ વીરધવલ સુધીનું વૃત્તાંત છે. આથી આ એક ઐતિહાસિક કાવ્ય છે. તે લગભગ સ. ૧૨૮૨ માં રચાયું લાગે છે. (ગૂ. ભા. સ્વ. વલ્લભજી હરિદત્ત આચાર્યકૃત ગુ. વ. મો. એ પ્રકટ કર્યું છે)

પૃષ્ઠ ૫ આ ઉપરાંત સં. ૧૨૮૭ માં આશ્રીત 'લણુવમડી' મંદિરમાં લગાવેલી પ્રશસ્તિ, સં. ૧૨૮૮ માં ગિરિનાર પર્વતપર વસ્તુપાલ તેજપાલે જીર્ણોદ્ધૃત મંદિરપર લગાવેલી ગદ્યપદ્ય પ્રશસ્તિ, સોમેશ્વરે રચી છે. વળી વીરનારાયણ નામનો પ્રાસાદ વીરધવલે પાટણમાં કરાવ્યો હતો તેમાં સોમેશ્વરે ૧૦૮ શ્લોકની પ્રશસ્તિ રચી હતી એમ ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધમાં હરિહર પ્રબંધ પરથી જણાય છે પણ તે હાલ ઉપલબ્ધ નથી. સોમેશ્વરે પોતાની કવિતાની પ્રશંસા કરતાં મુરથોત્સવમાં જણાવ્યું છે કે વસ્તુપાલ, હરિહર, સુભટ આદિ કવિપ્રવરો પોતાની કવિતાની ઘણી પ્રશંસા કર્યા કરતા હતા.

પૃષ્ઠ ૫૩૭ હરિહર—ગૌડદેશી પડિત હતો. તેણે ગૂજરાતમાં આવી સોમેશ્વરનો દ્વેષ છતાં રાજસભામાં આદર પામ્યો પછી તેને અને સોમેશ્વર વચ્ચે સારો મેળ થયો હતો હરિહરની 'નૈષધીય' ની પ્રત પોતે ચતુરાષ્ઠી ઉતારી વસ્તુપાલે પોતાના પુસ્તકાલયમાં રાખી હતી. [વધુ માટે જુઓ ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધમાં હરિહર પ્રબંધ]

પૃષ્ઠ ૫૩૮ સુભટ—તેમનું રચેલું દ્વિતાગદ નામે એક અતિ લઘુ નાટક છે. દેવશ્રી કુમારપાલદેવના મેળામાં મહારાજાધિરાજ ત્રિભુવનપાલની પરિષદની આજ્ઞાથી આ નાટક લજવાય છે એમ આરભમાં સૂત્રધાર જાહેર કરે છે માત્ર એકજ અંકનું આ નાટક છે, અને તેમાં પણ રાજશેખર ભર્તૃહરિ આદિ પૂર્વના કવિઓમાંથી કાઠક કાઠક લીધું છે—છતાં આ કવિ માટે સોમેશ્વર કહે છે કે—

‘સુમટેન પદન્યાસં સ કોઽપિ સમિતૌ કૃત ।

યેનાધુનાઽપિ ધીરાણા રોમાચો નાપચીયતે ॥’

દૂતાગદમાના કેટલાક શ્લોકને આ પ્રશંસા લાગુ પાડી શકાય એવી છે ખરી, પરંતુ અત્રે તેમજ અન્યત્ર પણ ‘કવિપ્રવર’ મા એમની ગણના થઇ છે તે માટે તો આ લઘુ નાટક કરતા કાઠકિ વધારે મહત્વની કૃતિ તેણે રચેલી હોવી જોઇએ એમ લાગે છે

પ૩૯ નાનાકપડિત—તે પણ તેજ સમયના ખીજા એક સસ્કૃત કવિ હતા વડનગર પાસેના એક ગામમા કપિઞ્જલ ગોત્રના એક કુળમા એ જન્મ્યા હતા એ કવિપડિત જ્ઞાતિએ નાગર, શ્રીમાન અને વેદ રામાયણ ભરત નાટક અલંકાર આદિ વિષયોમા ધણા નિપુણ હતા એમનુ એકે કાવ્ય ઉપલબ્ધ થતુ નથી

૫૪૦. આ સર્વ સોમેશ્વરથી માડી નાનાક પડિત સુધીના સર્વ કવિઓ જૈનેતર હતા અરિસિંહ જૈન હતો કે શૈવ તે ખાત્રીથી કહી શકાતુ નથી. સોમેશ્વરના પોતાના સમયમા કેટલાક નવીન કવિઓની કદર થવા માડી હતી એમ તેણે તેની યાદી પોતાના ત્રથમા આપેલી છે તે પરથી જણાય છે. જૈન—બ્રાહ્મણ વચ્ચેનો ભેદ ભૂલાઈ જઈ હેમચંદ્રની વાણી કેવી લોકપ્રિય થઈ હશે એ પણ એમના વિષેના શ્લોક થકી જણાય છે વળી જૈન મંત્રી પણ બ્રાહ્મણોને દાન આપતા એવો એ બે ધર્મના અનુયાયીઓનો પરસ્પર પ્રીતિભર્યો સંબંધ હતો એમ દેખાય છે.

૫૪૧. “ગૂજરાતમા જૈનધર્મની સાથે બ્રાહ્મણધર્મનો શૈવસંપ્રદાય પ્રચલિત હતો અને વિષ્ણુભક્તિ પણ અજ્ઞાત ન હતી. સોમેશ્વરની કીર્તિકૌમુદીમા વસ્તુપાલ સંગ્રહે શ્લોક આ પણ છે કે —

(૧) નાનર્ચ મક્તિમાન્નેમૌ નેમૌ શકરકેશવૌ ।

જૈનોડપિ ય સવેદાના દાનામ્મ કુરતે કરે ॥

—નેમિ ભગવાનમાં ભક્તિવાળા આ વસ્તુપાલે શકર અને કેશવનું પૂજન ન કર્યું એમ ન સમજવું, જૈન છતાં વેદધર્મીઓના હાથમા પણ એ દાનનુ પાણી આપે છે.

ઐટલુજ નહી પણ કેટલેક ટેકાણે એ કાવ્યમા રાખપૂજનો ઉલ્લેખ જોઈએ છીએ, અને એ કાવ્યના પહેલાજ શ્લોકમા ચતુર્બુજ ભગવાનની (કૃષ્ણની) પ્રાર્થના છે, તેણી તેજ સમયનો એક બીજો કવિ-નામે સુભટ-દ્વતાગદ ઐટલે કે ‘અગદવિદિ’ નામના એક નાટકમા લખે છે —

‘મૃયાદ્ મૂયૈ જનાના જગતિ રઘુપતેવૈણ્ણવ’ કોડપિ માવ’

(રઘુપતિનો અવરૂપ વેણુવભાવ જગતમા લોકતુ કલ્યાણ કરે)

(૨) વિષ્ણુભક્તિ ત્રયો જેવા કે શ્રીમદ્ભાગવત, રામાયણ, મહાભારત અને હરિવંશ ગુજરાતમા બહુીતા હતા. (મોમેશ્વરના સુરથોત્સવ, કીર્તિકૌમુદિ ત્રય પરથી જણાય છે.)

(૩) કૃષ્ણલીલા-બાલક્રીડા અને કૃષ્ણરાધાની લીલા પણ હતી. જુઓ સુરથોત્સવમાનો એક શ્લોક —

“સ પાતુ ગોવર્ધનભારસ્થિન્ન-યદંગસવાહનકૈતવેન
ગોપ્યો ગુરુણા પુરતોડપ્યશંકમવાપુરાશ્લેષસુત્રં સ્મરાર્તાઃ
રાધાડસ્તુ સિધ્ધ્યૈ રતિવિગ્રહે યા...”

—એ કૃષ્ણ તમારું રક્ષણ કરે-ગોવર્ધન પર્વત ઉપાડવાથી યાકેલા જેના અંગ આપવાને બહાને, કામથી પીડાએલી ગોપીઓએ, મોટિરાની સમક્ષ પણ નિ શંક રીતે, આલિંગનતુ સુખ મેળવ્યુ, અને રાધા પણ તમારી મનવાહના પુરી કરે—“રતિકલહમા”

(૩) વળી સિદ્ધરાજ અને કુમારપાળના સમયનો સર્વોત્તમ જૈન વિદ્વાન હેમચંદ્ર, પોતાના ‘કાવ્યાનુશાસન’ નામના ગ્રંથમા નીચે મુજબ બે શ્લોકો ટાકે છે:—

“કૃષ્ણેનામ્બ ! ગતેન રન્તુમધુના મૃદ્ભક્ષિતા સ્વેચ્છયા
સત્યં કૃષ્ણ ! ક એવમાહ ? મુસલી, મિથ્યામ્બ ! પર્યાનનમ્ ।
ચ્યાદેહીતિ વિકાશિતે શિશુમુખે માતા સમગ્રં જગદ્
દૃષ્ટ્વા યસ્ય જગામ વિસ્મયપદ પાયાત્ સ વ. કેશવ ॥
કનકકલશસ્વચ્છે રાવાપયોધરમંડલે

નવજલધરશ્યામામાત્મદ્યુતિ પ્રતિવિમ્બિતામ્ ।

અસિતસિચયપ્રાન્તપ્રાન્ત્યા મુદુર્મુદુરુક્ષિપ-

જ્જયતિ જનિતત્રીઢાહાસ પ્રિયાહસિતો હરિ ॥

—“બા, કૃષ્ણ રમવા ગયો હતો ત્યાં એણે હમણા જ કાંવે તેઠલી માટી ખાધી,” ‘કૃષ્ણ, ખરી વાત કે?’ ‘કોણે કહ્યું?’ ‘બળદેવે કહ્યું;’ ‘બા, એ ખોટું કહે છે-ને માફ મો’ ‘હઘાડ, નેધએ’—એમ કહેતા વેંત આળકે મો હઘાડયુ અને એ મોમાં સમસ્ત જગત્ નેધ એની મા વિસ્મય પામી-એ કૃષ્ણ તમારું રક્ષણ કરે

—કનકકલશ જેવા સ્વચ્છ રાધાના સ્તનમડળમા કૃષ્ણની નવજલધર જેવી શ્યામ કાન્તિનુ પ્રતિબિમ્બ પડયુ. એને કાળું લુગડું સમજી કૃષ્ણ વારંવાર ખસેડવા જાય છે ! એ નેધ રાધા હતી અને કૃષ્ણ પણ એ વિસ્મયકારક ભૂલ માટે શરમાયા અને હસ્યા-એ કૃષ્ણને જય હો !

આટલા ઉતારાઓથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવશે કે સિદ્ધરાજ કુમારપાળથી માડી લવણપ્રસાદ વીરધવલ અને વસ્તુપાલના સમય સુધીમા પણ શ્રીમદ્ ભાગવત તેમજ રામાયણ મહાભારત અને હરિવંશ ગૂજરાતમા જાણીતા હતા, એટલુંજ નહીં પણ કૃષ્ણ અને ગદ્યાની લીલા પણ પ્રસિદ્ધ હતી ”-વસન્ત ભાદ્રપદ ૧૯૬૧.

૫૪૨ ચરિસિંહ—તેના પિતાનુ નામ લવણસિંહ હતુ. તે પણ વસ્તુપાલનો આશ્રિત હતો. તેણે સુકૃતમંકીર્તન નામનુ ૧૧ સર્ગનું ૫૫૫ શ્લોકનુ મહાકાવ્ય વસ્તુપાલે કરેલા સુકૃત્યોના વર્ણન રૂપે બનાવ્યુ. (વે ન ૧૭૮૬, વિષયવર્ણન ઈ એ. ૨૩, પૃ. ૪૭૭-૪૮૫, ગ્રં આ. સલા ન. ૫૧) તેમા વનરાજથી સામતસિંહ ચાવડાની વશા-વલી નથા મૂળરાજથી ભીમદેવ અને અર્જુનરાજથી વીરધવલનો મક્ષિપ્ત વૃત્તાત આપી વસ્તુપાળનુ વિસ્તૃત ચરિત્ર આપેલુ છે. તેના દરેક સર્ગની અતે અમર પડિતે બનાવેલા પાચ પાચ શ્લોકો લગાડેલા છે, તે પાચ શ્લોકો પૈકી પ્રથમના ત્રણ વસ્તુપાલની પ્રશસના, ચોથો ચરિસિંહ અને તેની કવિચાતુરીની પ્રશસનો છે અને પાચમો શ્લોક ઉપગ્ના ચાર શ્લોક અમર પડિતે ગ્રેલ છે તે જણાવે છે.

ઉપદેશતરંગિણીના આધારે અરિસિંહને પણ કીર્તિકામુદીના કત્તો સોમેશ્વરની માફક વસ્તુપાલે ગામ ગિરાસ તથા ખીજ દાન યાવ-જીવ આપ્યા હતા.

૫૪૩. તેને ‘હકકુર’ પદ લાગેલું છે તેથી તે વણિક કે ખાગર હશે તેની શકા થાય, પરંતુ હકકુર પદ વણિક કેમમા પણ માધાગણ હતું. તેનો ધર્મ જૈન કે શૈવ હતો તે સંદેહવાળી વાત છે, જના કુમારપાળના આત્માને બોલાવી તેની પાસે ભીમદેવને આજ્ઞા કરાવે છે કે જૈન ધર્મનું માહાત્મ્ય તારે ફરીથી સજીવન કરવું, ને ખિના તેમજ ત્રથની આદિમા દેખાતી બ્રહ્માની મુતિ ખરી રીતે નાભિજ્ઞ-ઋષભદેવની સ્તુતિ છે, તે તેને જૈન હોવાનું પૂરવાર કરે છે. વસ્તુ-પાલની માતા કુમારદેવી જૈન ધર્મ પાળનારામા એક અગ્રગણ્ય હતી છતાં તેને શૈવ ધર્મમા પણ શ્રદ્ધા હતી તે વાત તેણેજ આપેલી હોવાથી તે આપણને તે શૈવ હોવાનું કારણ આપે. સૂક્ત મુક્તાવલી નામના ગ્રંથમા જહ્નુલેખ અમરસી હકકુરના ચાર શ્લોક આપેલ છે તે અમરસી ધણે ભાગે આ અરિસિંહજ નજાય છે. ઉક્ત અમરચંદ્ર તે અરિસિંહને ‘સારસ્વતામૃત-મહાર્ણવપૂર્ણિમેન્દુ જેવો મુકવિ’ નજાવે છે.

૫૪૪. અમરચંદ્રસૂરિ—એ સંસ્કૃત સાહિત્યમા એક નામા-કિત વ્યક્તિ છે તેના ગ્રંથોની કીર્તિ માત્ર જૈન સમાજમાજ નહિ પરંતુ બ્રાહ્મણોમા પણ વિસ્તરેલી હતી બ્રાહ્મણોમા તેના ગ્રંથો બાલભારત તથા કવિકલ્પલતા વિશેષ પ્રખ્યાત હતા. બાલભારત તેણે બ્રાહ્મણોની પ્રેરણાથી અદ્ભુત કાવ્યોની રચનાપૂર્વક સંસ્કૃત મહાકાવ્ય વિશલદેવના રાજ્યમા રચ્યું (ભા. ૪, ૬, વે. નં. ૧૭૫૯ પ્રં. ૫ પા. ૧૦ ૪-૬ અને નિ. પ્રેસની કાવ્યમાલા સન ૧૮૯૪) કવિકલ્પલતા પર પોતે કવિશિક્ષાવૃત્તિ નામની ટીકા પણ રચી છે (વે. નં. ૧૩૧) કે જેમા પોતાના ગ્રંથો નામે છ દોસ્તાવલિ, મંજરી નામની ટીકાસહિત કાવ્યકલ્પલતાપરિમલ, અલંકારપ્રમોદનો ઉલ્લેખ થયેલ છે (વે. નં. ૬૦) તેના હાલમા ઉપલબ્ધ થતા બીજા ગ્રંથોમા

છન્દોરતનાવલી, સ્ત્યાદિસમુચ્ચય (બુહ. ૪, ન. ૨૮૭, પ્ર. ૫૦ ગ્રં) અને પદ્માનદકાવ્ય મુખ્ય છે. પદ્માનદકાવ્ય પાટણના એક વાચકા વાણીઆ નામે કોષ્ટાગારિક પદ્મની પ્રાર્થનાથી રચવામા આવ્યુ તેથી એ નામ આપેલુ છે, ને તે 'વીરાક'થી અકિત છે, તેમા ૨૪ તીર્થકરોના ચરિત્રો આપ્યા છે. (કા વડો. પી ૨, ૨) તેથી તેનું બીજું નામ ચતુર્વિંશતિ જિનચરિત્ર—જિનેદ્રચરિત્ર છે. પ્રબંધકોશમા તેના બીજા જે એ ગ્રંથોના નામ પણ આપ્યા છે તે સૂક્તાવલી તથા કલાકલાપ નામના છે.

૫૪૫ તેણે બાલભારતમા એક જગ્યાએ પ્રભાતવર્ણનના એક શ્લોકમાં વેણી—અખોડાનુ વર્ણન કરતા તેની કૃપાણુ—તરવાર (કામદેવની) સાથે સરખામણી કરી છે તેથી તેને 'વેણીકૃપાણોડમર' પણ કહેતા હતા અમરચદ્ર તે વિવેકવિલાસના કર્તા ૩૯૩ વાયડગચ્છીય જિનદત્તસૂરિ(બુઓ પારા ૪૯૬)ના શિષ્યહતા. પ્રબંધકોશમા રાજશેખર જણાવે છે કે જિનદત્તસૂરિના શિષ્ય અરિસિંહ કવિરાજ પાસેથી અમરચદ્રને સિદ્ધ સારસ્વત મંત્ર મળ્યો. તે મંત્રને ૨૧ દિવસ જપવાથી સરસ્વતીએ પ્રત્યક્ષ થઈ વર આપ્યો કે તુ એક સિદ્ધ કવિ થઈશ અને બધા રાજાઓ તને માન આપશે તેજ પ્રબંધકોશતેને વીશલદેવના દરબારમા પ્રવેશ તથા તેની દારા તેના ગુરૂ અરિસિંહનો પ્રવેશ કેમ થયો તેનું વર્ણન કરે છે. પ્રબંધચિંતામણિ જણાવે છે કે અમરચદ્રે વસ્તુપાલના વખતમા ઘોલકાના દરબારમા પ્રવેશ કર્યો હતો અને ત્યાં શક્તિશાલી તથા કીર્તિવંત કવિ તરીકે તે સન્માનિત હતો.

૩૯૩ વાયડગચ્છમા સૂરિપરપરામાં જિનદત્ત, રાશિલ્લ અને જીવદેવ-સૂરિ વાગ્ વાર આવ્યાં કરે છે —

અમીભિચ્છિભિરેવ શ્રી જિનદત્તાદિનામભિ. ।

સૂરયો મૂરયોઽમ્ભૂવન્ તત્પ્રભાવાસ્તદન્વયે ॥

અમરચંદ્ર પોતે અરિસિંહનો શિષ્ય હતો એવું પોતાના એક પણ ગ્રંથમાં જણાવતો નથી, પણ ગ્રંથો પરથી એટલું જણાય છે તે પોતે અરિસિંહ અને તેની કવિતાને ખડબ માન દૃષ્ટિથી જોતો હતો. અરિસિંહદ્વારા અમરચંદ્રને સિદ્ધસારસ્વત મંત્ર મળવાની ખિતા તથા વિશલદેવના દરબારમાં અરિસિંહનો અમરચંદ્ર દ્વારા થયેલ પ્રવેશ-એ બંને બાબતો સત્ય હોય એ ખડુ વિચારણીય છે, પણ એક વસ્તુ સ્પષ્ટ છે કે વિશલદેવના દરબારમાં અરિસિંહ અને અમરચંદ્ર એ બંને કવિ તરીકે નામાકિત દરજ્જે ભોગવતા હતા. જેમ મુદ્રતસંકીર્તનમાં અમરચંદ્રે ચાર શ્લોકો રચ્યા છે તેવી જ રીતે અમરચંદ્રની કાવ્ય-કલ્પલતામાં કેટલાક સૂત્રો અરિસિંહ અને કેટલાક સૂત્રો અમરે બનાવ્યા છે, ૩૯૪ વળી તેમાં અમરચંદ્રે જણાવ્યું છે કે અગ્નિહે કવિતારહસ્ય નામનો એક વધુ ગ્રંથ પણ રચ્યો છે અને મુદ્રતસંકીર્તનમાં અરિસિંહને એક શક્તિસંપન્ન તાર્કિક તરીકે અમરચંદ્રે જણાવ્યો છે.

૫૪૬. અમરચંદ્રના ૩૯૫ શીઘ્રકવિત્વનો એક રમુજ પ્રસંગ એક સ્થળે નોંધાયો છે. એકદા તેણે વ્યાખ્યાન કરતા એક શ્લોકાર્થ કહ્યો.—

અસ્મિન્નસારે સસારે સાર સારગલોચના. ।

—“આ અસાર સંસારમાં મૃગનયની (સ્રીઓ) સારરૂપ છે.”

૩૯૪ સારસ્વતામૃતમહાર્ણવપૂર્ણમેન્દોર્મત્વાડરિસિંહસુકવે કવિતારહસ્યં ।

કિચિચ્ચ તદ્રચિતમાત્મકૃતં ચ કિચિદ્ વ્યાખ્યાસતે ત્વરિત

કાવ્યકૃતેઽગ્ર સૂત્ર ॥

—કાવ્યકલ્પલતા વૃત્તિ ૧-૧.

૩૯૫ આવો હલ્લેખ ઉપદેશતરંગિણીમાં છે પરંતુ રાજશેખરના ચૈ. પ્ર. માં પૃ. ૧૧૯ તેમજ જિનહર્ષના વ. ચ. માં ગૂ. ભા. પૃ. ૧૨૬-૧૩૫ સ્તબતીર્થમાં સ્તબનપાર્શ્વનાથના ચૈત્યના અધ્યક્ષ કવીશ્વર મહાવાહીનાં ‘બંધમાં આ પ્રસંગ વર્ણવાયો છે.’

આ વખતે વંદના કરવાને મંત્રી વસ્તુપાલ આવ્યો હતો તેણે બારણામા આવતા આ શ્લોકાર્ધ સાલળતા વિચાર્યું ‘અહો ! આ મુનિ તો સ્ત્રીકથામા આસક્ત થયેલ છે’ તેથી તેણે નમન કર્યું નહિ. તેનો અભિપ્રાય જાણી તે આચાર્યે ઉત્તરાર્ધ કહ્યો કે -

ચત્કુક્ષિપ્રભવા એતે વસ્તુપાલ ! મવાદશા ॥

—કે જેની કુખમાથી હે વસ્તુપાલ ! તમારા જેવા જન્મ્યા છે ”

આ સાલળીને વસ્તુપાલે આચાર્યના પગમા પોતાનું શિર ઝુકાવ્યું.

“ એમ કહેવાય છે કે આ અમરચંદ્ર વીસલદેવ રાજની સલામા આવ્યા તે વખતે ગુર્જરેશ્વર પુરોહિત સોમેશ્વરદેવ, વામન-ચ્ચલીના કપિ સોમાદિત્ય, કૃષ્ણનગરના કમલાદિત્ય તથા વીસલનગ-રના-મહાનગરના નાનાક પડિત બેઠા હતા. તેમા જુદા જુદા કવિઓ એ અમરચંદ્રને જે સમસ્યા પડી તેમા નાનાક પડિતની ‘ગીતં ન ગાયતિતરા યુવતિ નિંશાસુ’ની પૂર્તિમા અમરચંદ્રે કહ્યું -

શ્રુત્વા ધ્વનેર્મધુરતા સહસાવતીર્ણે ભૂમૌ મૃગે વિગતલાછન એવ ચન્દ્ર. ।

માગાન્ મદીયવદનસ્ય તુલામતીવ ગીતં ન ગાયતિતરા યુવતિ નિંશાસુ ॥

તાત્પર્ય કે—હું ગાઇશ તો આ ચન્દ્રમાનો મૃગ તે સાંસળવા નીચે ઢતરી આવશે અને આમ મૃગલાંછનથી મુક્ત થઇને ચન્દ્ર મારા મુખની બરેણરી કરી શકશે તેથી એ સ્ત્રી રાત્રે ગાતી નથી ।

આ પ્રસંગે અમરચંદ્રસૂરિએ કુલ ૧૦૮ સમસ્યા પૂર્યાનું કહેવાય છે.

૫૪૭. વસ્તુપાલની કવિઓ તરફ દાન-વીરતા એટલી બધી હતી કે તેને ‘લઘુ ભોજરાજ’ કહેવામા આવતો. સોમેશ્વર, હરિહર, અગ્નિસિંહનો તે ખાસ આશ્રયદાતા હતા અને દામોદર, નાનાક, જય-દેવ, મદન, વિકલ, કૃષ્ણસિંહ, શંકર સ્વામી, સોમાદિત્ય કમલા-દિત્ય અને તે ઉપરાત ભાટ ચારણો અને અન્ય કવિઓને તેણે ધનવાન બનાવ્યા હતા.

ખાલયંદ્રસૂરિ.

વહુપ્રવન્વર્તુ શ્રી વાલચન્દ્રસ્ય કા સ્તુતિ. ।

મન્ત્રીશવસ્તુપાલેન ચ સ્તુત કવિતાગુણાત્ ॥

—પ્રધુમ્નસૂરિત સમરાદિત્યસંશ્લેષ સ. ૧૩૨૪

—ખહુ પ્રખન્ધ કરનાર ખાલયંદ્ર કે જેની સ્તુતિ કવિતાના ગુણને માટે મન્ત્રીશ્વર વસ્તુપાલે કરી હતી તેની શુ સ્તુતિ કરવી ?

૫૪૮ પ્રખંધ ચિતામણીમા વસ્તુપાલ મંત્રી પ્રત્યે આ ખાલયંદ્ર પાડેને એક સ્તુતિશ્લોક ૩૯૬ કહ્યો હતો તેનો ઉલ્લેખ છે -

ગૌરી રાગવતી ત્વયિ ત્વયિ વૃષો વદ્વાદરસ્ત્વં વૃત્તો

ભૂત્યા ત્વં ચ લસદ્ગુણ શુભગણ કિં વા વહુ વ્રૂમહે ।

શ્રી મંત્રીશ્વર ! નૂનમીશ્વરકલાયુક્તસ્ય તે ગુજ્યતે

વાલેન્દું ચિરમુચ્ચકૈ રચયિતુ ત્વત્તોડપર ક પ્રભુ ॥

—હે મન્ત્રિ ! તારામાં અને શિવમાં હવે = ઇ દેર રહ્યો દેખાતો નથી, કેમકે શિવને ગૌરી (પાર્વતી) જેમ બહાલી સ્ત્રી છે તેમ તને ગૌરી-ગૌર અગવાળી બહાલી સ્ત્રી છે, જેમ શિવમાં વૃષને-નદીને ધણો આદર છે તેમ તારામા વૃષ-ધર્મનો આદર છે, જેમ શિવ ભૂતિ-ભસ્મથી યુક્ત છે, તેમ તુ પણ ભૂતિ-સ્મૃદ્ધિથી યુક્ત છે જેમ શિવ ગુણથી શોભે છે તેમ તુ પણ ગુણથી શોભે છે, જેમ શિવને શુભ ગણ છે તેમ તને શુભ ગણ-સેવકો છે એથી તું ઇશ્વરની-શિવની કલાયુક્ત છો શિવને (સાલમા) ખાલેન્દુ છે તે રચવાનુ-આ ખાલયંદ્રને સ્વીકારવાનુ તને યોગ્ય છે તારા કૃત્તાં ખીલે કયો પ્રભુ છે ?

આ કહેનાર ખાલયંદ્રને તેની આચાર્યપદ સ્થાપનામા વસ્તુપાલે એક હજાર દામ ખર્ચ્યા.

૫૪૯. આ કર્ત્તવ્યે પોતાની હકીકત પોતાના વસંતવિલાસ : કાવ્યના પ્રથમ સર્ગમા આપી છે કે—મોઢેરક નામના શહેરમા (ગાય-

૩૯૬ આ શ્લોકને લગભગ મળતો શ્લોક ખાલયંદ્રે જૈનસિંહ સંખધે છે તે માટે જુઓ વસંતવિલાસ ૩ જ સર્ગને અંતે મૂકેલો શ્લોક પૃ. ૧૬.

કવાડ રાજ્યના કહી પ્રાતમા આવેલુ મોઢેરા) ધરાદેવ નામનો પ્રસિદ્ધ મોઢ બ્રાહ્મણ હતો તે દીન જનોને રક્ષતો અને જિનપ્રણીત શાસ્ત્રના રહસ્યનો જાણનાર હતો. તેને વિદ્યુત્ (વીજળી) નામની પત્નિથી મુંજલ નામનો પુત્ર થયો તે પિતાના ધરમા રહેતો હોવા છતાં સસારને જાણ સ્વરૂપ સમજતો હતો. હરિભદ્રસૂરિની વાણી સાંભળી વિવેક રૂપી મપત્ત મેળવી માયાપત્ની અનુમતિથી જૈનમતનુ વ્રત અભ્યાસ્યુ-ક્રમે ક્રમે સમગ્ર કલામા ગુરૂ પાસેથી નિપુણ થઈ દીક્ષા લીધી અને બાલચંદ્ર નામ રાખ્યું હરિભદ્ર સૂરિએ પોતાના આયુષ્યને અંતે બાલચંદ્રને પોતાના પદમા સ્થાપ્યા કુકમા તેના ધર્મચાર્ય અને સૂરિપદ-પ્રદાતા હરિભદ્ર સૂરિ હતા રત્નશ્રી ગણિનીના તે ધર્મપુત્ર હતા ચૌલુક્ય ભૂપાલો જેના ચરણમા નમતા અને જે સરસ્વતીના નિવાસ મ્થાન રૂપ હતા એવા ચૌલુક્ય રાજગુરૂ પદ્માદિત્ય તેના અધ્યાપક હતા વાદિ દેવસૂરિ ગચ્છના આચાર્ય ઉદયસૂરિએ તેને સારસ્વત મંત્ર આપ્યો હતો એક વખત તેણે સરસ્વતીનું ધ્યાન કરતા યોગનિદ્રામા એક મુદ્દર્ત અવી શારદાએ કહ્યું 'વત્સ' તારા બાલ્યકાળથી સારસ્વત કલ્પથી કંગેલા મારા ધ્યાનથી હું તારા પર પ્રસન્ન થઈ છું અને જેમ પૂર્વે કાલીદાસ આદિ બુદ્ધિશાળી મારી ભક્તિથી કવીન્દો થયા તેમ વત્સ' તું પણ થશે' આ સરસ્વતીના પ્રસાદથી જેણે મહાકવિત્વ-રીતિ મેળવી છે એવો હું આ વસન્તવિલાસ કાવ્ય રચું છું' તેણે પોતાને 'વાગ્દેવીપ્રતિપન્નસૂનુ' તરીકે ઓળખાવેલ છે (પી. ૩, ૧૦૦, પી ૫, ૪૮)

૫૫૦. પોતાની ગચ્છ પદ્મપગ પોતે ઉપદેશ કદલી વૃત્તિમા આપી છે કે-ચંદ્ર ગચ્છમા પ્રઘ્ન સૂરિ થયા કે જેણે તલવાટકના ગન્તને પ્રબોધ્યો હતો, તેની પછી ચંદ્રપ્રભ સૂરિ થયા કે જેણે જિનની પ્રાભા-નિક મૃતિ રચી હતી, તેના ધનેશ્વરસૂરિ થયા કે જેણે પોતાના મ્વ-ગર્સ્થ ગુરૂ પાસેથી મંત્ર પ્રાપ્ત કર્યો હતો અને મમયુ નામના નગર-ના દેવના-પુત્રદેવતાને પ્રબોધ્યો હતો તેને સરસ્વતીના ચાગ દરન જેવા

ચાર શિષ્ય નામે વીરભદ્ર, દેવસૂરિ, દેવપ્રભ અને દેવેન્દ્રસૂરિ થયા, તે પૈકી છેલ્લા દેવેન્દ્રસૂરિએ જિન પ્રાસાદો ન્યાયુષ્કળ હતા એવી મંડલી (માડલ) નામની નગરીમા મહાવીર ચત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી. તેના ભક્ત્ય સૂરિ અને તેના અભયદેવસૂરિ થયા કે જેનું ધર્મોપદેશામૃત પીને આમડે પોતાની વિવેકમંજરી અને ઉપદેશકંદલી રચી. તેના શિષ્ય હરિભદ્ર સૂરિ પદ્ધર્શનો અને સાહિત્યમા નિપણાત થયા, અને તેના ગિષ્ય તે અભયદ્ર. સમરાદિત્યસક્ષેપાદિના કર્તા અને અનેક ગ્રંથોના મુગ્ધક પ્રસિદ્ધ પ્રદ્યુમ્નસૂરિને પદપ્રતિષ્ઠાપ્રાપ્તિ આ મુકવિ અભયદ્ર દ્વારા થઈ હતી.

૫૫૧ આ અભયદ્રસૂરિએ કર્ણાવજાયુધ (પ્રં આ. સભા) એ નામનું પંચાકી નાટક રચ્યું, તે વીરધવજના મત્રી વસ્તુપાલની આજ્ઞાથી શત્રુજયમંડન પ્રથમ તીર્થંકર (ઋષભદેવ) ના ઉત્તમયમા ભજવાયુ હતું તે પરથી જણાય છે કે તે મત્રી શત્રુજયની યાત્રાએ ગયા (સ. ૧૨૭૭) ત્યારે રચ્યું તેમા વજાયુધ ચક્રવર્તિએ પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ પારેવાનું રક્ષણ કર્યું તે પ્રસિદ્ધ વસ્તુને અવજ-ખીને આ નાટક રચાયેલું છે. પોતાના સમકાલીન મહાકવિ આમડે રચેલા ગ્રંથો નામે વિવેકમંજરી અને ઉપદેશકંદલી ઉપર ટીકાઓ તેણે રચી, વિવેકમંજરી ટીકા સં. ૧૨૪(૭)૮ મા રચી (કી ૨, ૫, પી ૩, ૧૦૦), કે જે નાગેન્દ્ર ગચ્છના વિજયસેનસૂરિએ અને બૃહદ્ગચ્છના શ્રી પદ્મસૂરિએ શોધી તથા તેમા દેવાનદ્વગચ્છના કનકપ્રભસૂરિ શિષ્ય પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સહાય કરી, અને ઉપદેશકંદલી પર વૃત્તિ રચી કે જેની તાડપત્રની સં. ૧૨૯૬ની પ્રત પાટણના ભંડારમા છે. (પી, ૫, ૪૨). અને તે ઉપરાત વસન્તવિલાસ નામનું મહાકાવ્ય (ગા. ઓ. સી ન. ૭) બનાવ્યું છે, તેમા કીર્તિકૌમુદીની પેઠે વસ્તુપાલના પરાક્રમો વર્ણવેલા છે. વસ્તુપાલ સોમશર્મા અને હરહરાદિ કવિઓથી વસન્તપાલ કહેવાતો હતો તેથી તે નામ પરથી કાવ્યનું નામ વસન્તવિલાસ રાખ્યું છે. આમા વસ્તુપાલના મૃત્યુનો ઉલ્લેખ હોવાથી તે મૃત્યુ સંવત્ ૧૨૯૬ પછી અને તે વસ્તુપાલના

मार्गः प्रसन्नः सन् नैवाप्यनुप्राप्तः को यन्निशि विप्रसन्नः सन् तत्राद्यत्तु नैवाप्यनुप्राप्तः

જયસિંહસૂરિ.

પુત્ર જૈતસિંહના વિનોદ માટે રચાયુ તેથી તે ગ્રંથનો વિક્રમ તેરમા સૈકાની આખરનો અથવા ચોદમા સૈકાની આશરનો છે એ ચોક્કસ છે તેમા ૧૪ સર્ગ છે અને રાતના ઇતિહાસ માટે કેટલીક સામગ્રી મળી આવે છે.

પપર જયસિંહસૂરિ—તે વીરસૂરિના શિષ્ય અ મુનિમુવત સ્વામીના મદિરના આચાર્ય હતા. તેજપાલ મદિરની યાત્રાએ આવતા તે આચાર્યે કવ્યથી તેની અને અખડના શકુનિકાવિહારમાની રપ દેવકુલિકા : ધ્વજ દડ બનાવી આપવા કહ્યું. વસ્તુપાલની સમતિ કરાવી આપ્યા તેની મૃતિમા આ સૂરિએ બંને ભાષાએ માટે એક સુદર લાણુ પ્રશસ્તિકાવ્ય રચ્યું, કે જેમા વીરધવલ મુઢીના રાજાઓની વશાવડીએ દુક વર્ણન છે. અને તે ઉક્ત મદિરની ભીતના પથ્થરમા કોતરવું હતું તેમ લાગે છે. જે કે શકુનિકા વિહારની મસ્જી આવી છે, છતાં તે તેના અન્ય નાટક ગ્રંથ હુમ્મીરમ પ્રતની અને લખાયેલ મળી આવ્યું છે (જુઓ પારા પર નામે ઉક્ત હુમ્મીરમ મદન (ગા. એ. ગી ન. ૧૦) તે મુસલમાનોએ કબ્જો હુમલો બંને ભાષાઓએ પાછો હાલે તના ઇતિહાસમાના એક અગત્યના બનાવને નાટકના ફરતુ કાવ્ય છે, અને તે નાટક વસ્તુપાલના પુત્ર આજ્ઞાથી (ખલાતના) ભીમેશ્વર^{૩૯૮} ભગવાનની યા

૩૯૭ જુઓ તેના પર સ્વં સાક્ષર ચિમનલાલ દલા પ્રસ્તાવના, કે જેના ૫૦ ભાષાન્તર માટે જુઓ જૈતયુગ સ આશ્વિન ને સ ૧૯૮૪ ના અંકો.

૩૯૮ આ ભીમેશ—ભીમેશ્વરના ખલાતના મદિરમાં : અને ૧૬૬૬ વસ્તુપાલે કરાવ્યા હતા—જુઓ નિનહર્ષદત અને અખડના શકુનિકાવિહારમાની રપ દેવકુલિકા : ધ્વજ દડ બનાવી આપવા કહ્યું.

પ્રસંગે ખલાતમા પહેલ વહેલુ ભજવાયુ હતું. આમા પાત્ર અક છે. તેની તાડપત્રની સં. ૧૨૮૬ ની લિખિત પ્રત મળી આવે છે તેથી તે પહેલા અને વસ્તુપાલનો કારભાર મં. ૧૨૭૬ મા થયો ત્યાર પછી રચાયેલુ છે.

૫૫૩ ઉદયપ્રભસૂરિ—આ વસ્તુપાલના ગુરુ ઉપર્યુકત વિજય-સેનસૂરિના શિષ્ય હતા. તેને વસ્તુપાલ મત્રીએ સુગ્ધિપદ્ધતી સમલંકૃત કરાવેલ હતા. તેણે સુકૃતકલ્પોલિની (કા. છાણી) નામનુ પ્રગતિકાવ્ય રચ્યુ (પ્ર. હમીરમદમદન પરિ. ૩ ગા. એ. સી.) તેમા વસ્તુપાલ અને તેજપાલના સુકૃત્યો-ધાર્મિક કાર્યો અને યશનો ગુણાનુવાદ બતાવેલ છે. વસ્તુપાલે શત્રુજયની યાત્રા કરી (સં. ૧૨૭૭) તે પ્રમગે આ કાવ્ય રચાયુ લાગે છે, અને વસ્તુપાલે પોતે બધાવેલા ઈદ્રમડપના એક મોટા પથ્થરની તખતી ઉપર તે કોતરાવ્યુ હતુ આમા કાવ્યત્વના ઉચા ગુણો હોવા ઉપરાત ઐતિહાસિક દષ્ટિએ આપણને ઘણી માહિતી મળે છે. અરિસિહના સુકૃતસંકીર્તન કાવ્યની માફક આમા પણ વસ્તુપાલની વશાવલી આપેલી છે અને આપોતકટ (ચાવડા) અને ચૌલુક્ય વશના રાજાઓનું વર્ણન આપ્યુ છે વિશેષમા બહુ મોટા ત્રથો ઉક્ત સૂરિએ રચ્યા છે:-૧ ધર્માબ્યુદય મહાકાવ્ય વસ્તુપાલના યાત્રા પ્રસંગે 'લક્ષ્મ્યક' રચ્યુ છે. (પી. ૨, ૩૩ પી. ૩, ૧૬) તેનુ બીજુ નામ સઘાધિપતિ ચરિત્ર મહાકાવ્ય છે તેમા પ્રથમ તથા છેલ્લા સર્ગમા વસ્તુપાલ તથા તેના ગુરુ અને બીજા જૈનાચાર્યો સબંધી ઐતિહાસિક વૃત્તાત છે. બાકીનો ભાગ આદિનાથ અને નેમિનાથ વગેરે તીર્થંકરોના ચરિત્રોનો છે તેને મલધારી નરચંદ્રસૂરિએ સંશોધ્યુ. (પા. ભં. તાડપત્ર) ૨ ન્યોતિપનો ત્રથ નામે આરભસિદ્ધિ (પ્ર. પુરુષોત્તમ ગીગાભાષ ભાવ. ૦) ૩ સસૃકત નેમિનાથચરિત, ૪-૫ ષડશીતિ અને કર્મસ્તવ એ બે કર્મત્રયોપર ટિપ્પન, તથા ૬ સં. ૧૨૯૯ મા ધર્મદાસ ગણિકૃત ઉપદેશમાલા પર ઉપદેશમાલાકર્ણિકા નામની ટીકા ધોળકામા રચી પૂર્ણ કરેલ છે.

૫૫૪ વસ્તુપાલનો પોતાનો પુસ્તકભાડાગાર જાળવે હતો અને તેમાં સર્વ જાતના ક્રિમતી અને અલભ્ય ગ્રંથોનો અપર્વ સંગ્રહ એકત્રિત કર્યો હતો (હરિહર પ્રબંધ). પ્રસિદ્ધ આલકારિક માણિક્યદ્રસૂરિ કાવ્યપ્રકાશ પરની ટીકા નામે કાવ્યપ્રકાશ સંકેત રચવામાં વ્યગ્ર હોવાથી વસ્તુપાલે તીર્થયાત્રામાં સાથ આપવા બોલાવ્યા છતાં આવી શક્યા નહોતા, તેમને પોતાના પુસ્તકાલયની સર્વ ધાર્મિક ગ્રંથોની પ્રતો આપવાની આજ્ઞા કરી હતી. તે સૂરિએ તે મંત્રીને ‘સર્વ ધર્મશાસ્ત્રોના એક આદર્શ’ એવું બિરુદ આપ્યું હતું (જિનહર્ષકૃત વ. ચ)

૫૫૫ વસ્તુપાલ કાવ્યશક્તિની કદર કરતો એટલું જ નહિ પરંતુ ગ્રંથકાગેને ધાર્મિક તેમજ સાહિત્યના ગ્રંથો રચવાને પોતાના બોધ અને આનંદ માટે વિનવતો-પ્રેરતો, તેના ઉદાહરણ તરીકે નીચે જણાવવામાં આવ્યું છે

૫૫૬. નરચંદ્રસૂરિ કે જે હર્ષપુરીય ગચ્છના જયસિદસૂરિ-અભય દેવસૂરિ (મલધારી)-હેમચંદ્ર સૂરિ-શ્રીચંદ્રસૂરિ-મુનિચંદ્ર સૂરિના શિષ્યો દેવાનંદ અને યશોભદ્ર-તેમના શિષ્ય દેવપ્રભસૂરિના શિષ્ય હતા તે વસ્તુપાલની સંઘયાત્રામાં ગયા હતા ને તેની સાથે ઘણો પરિચય ધરાવતા હતા તેમને એકદા વસ્તુપાલે વિનંતિ કરી કે ‘આપે માગ શિર પર હાથ મૂકવાથી હું સઘાતિપત્ય પામ્યો, મેંકડો ધર્મગ્રંથોનો અને દાનવિધિઓ કર્યો, અને હવે જૈનશાસનકથાઓ સાંભળવા માટે ચિત્ત ઉત્કટ છે’ તેથી તેમણે ૧૫ નરગોમાં કથારત્નસાગર રચ્યો (અ ૧૩૧૩ની નાડપત્રની પ્રત પા. સૂચિ) વિશેષમાં એક વિનંતિ કરી કે ‘અતિ વિગ્તવ અને અતિ સક્ષિપ્ત એવા ગ્રંથો છે તે કલેશથી સમજાય છે અને કાવ્યગદ્યનો નિર્ણય તેથી થઈ શકતો નથી તો અતિ વિગ્તવ નહિ પણ કવિ કલાનુ સર્વજ્ઞ જેમાં આવી જાય અને દુર્ભેદને પણ બોધક થાય એવું અનન્યસદૃશ શાસ્ત્ર કહેા,’ આથી તે સૂરિએ પોતાના શિષ્ય નરેન્દ્રપ્રભ સૂરિને તેવો ગ્રંથ રચવાની આજ્ઞા કરતા વસ્તુપાલના આ-

નદ માટે નરેન્દ્રપ્રભે આદે પ્રકરણમા અલકાગમહોદધિ નામનો અથ રચ્યો.

૫૫૭ નરચંદ્રસૂરિએ વળી ૩૯૯ મુરારિકૃત અનર્ધરાધવ પર ૨૩૫૦ શ્લોક પ્રમાણુ ટિપ્પન (જે નં ૨૨૦), શ્રીધરકૃત ન્યાયકદલી પર દીકા (કે જેમા વિમલસૂરિએ સહાય આપી હતી જે ૪), જ્યોતિઃસાર (વે. ન ૩૧૧, પી ૩, ૨૭૫) કે જે નાગચન્દ્ર જ્યોતિષ સાર કહેવાય છે, પ્રાકૃત દીપિકા-પ્રબોધ કે જેમા હેમાચાર્યના અષ્ટમાધ્યાયના આખ્યાનોની રૂપસિદ્ધિ છે. (બુદ્ ૭ ન. ૮, પા. ભં.), ચતુર્વિંશતિજિન મ્તોત્ર (પી ૫, ૬૬) ઇત્યાદિ અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે. ૪૦૦ તેમજ સ્વચ્છ દેવપ્રભસૂરિનું પાંડવચરિત અને ઉદયપ્રભસૂરિનું ધર્માબ્યુદય કાવ્ય સંશોધ્યા છે તેમના આદેશથી ગુણવલ્લભે વ્યાકરણ ચતુષ્કાવચૂરિ સ, ૧૨૭૧ મા રચી સં. ૧૨૮૮ મા તેમણે રચેલા વસ્તુપાલની પ્રશસ્તિરૂપ સ્તુતિકાવ્યો ગિરનાર પર શિલાલેખમા મોજૂદ છે. (જે ૫ ૩૨ અને ૬૫) તેમણે સમગ્રાદત્ય-સંક્ષેપના કર્તા પ્રદ્યુમ્નસૂરિને ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની વાચના આપી હતી ૪૦૧

૩૯૯ 'મુરારિનું અનર્ધરાધવ ગૂજરાતમા ધણુ પ્રિય થએલુ માત્રમ પડે છે, કારણકે તેના ઉપર મલધારી દેવપ્રભાચાર્યનો અનર્ધરાધવ રહસ્યા-દર્શ (અથ ૭૫૦૦), તેમના શિષ્ય નરચંદ્રાચાર્યનું મુરારિ ટિપ્પન (અથ ૨૫૦૦) અને તપાગચ્છના જયચંદ્રસૂરિના શિષ્ય જિનહર્ષની અનર્ધરાધવ-વૃત્તિ એન ત્રણ દીકાઓ છે' -સ્વ. દલાલ

૪૦૦. આ નરચંદ્રસૂરિના વશમા પદ્મદેવસૂરિ-શ્રીતિલકસૂરિશિષ્ય રાજ-શેખરસૂરિએ શ્રીધરકૃત ન્યાયકદલી પર પંજિકા (પી ૩, ૨૭૨-૨૭૫) રચી છે તેમા નરચંદ્રસૂરિના ગ્રંથો જણાવેલા છે કે —

ટિપ્પનમનર્ધરાધવશાસ્ત્રે કિલ ટિપ્પન ચ કદલ્યા
સાર જ્યોતિષમદમથ પ્રાકૃતદીપિકામપિ ચ ॥૧૫॥

૪૦૧ શ્રીમતે નરચન્દ્રાય નમોઽસ્તુ મલધારિણે ।

દદે મેઽનુત્તરા યેનોત્તરાધ્યયનવાચના ॥૨૩॥

૫૫૮ નરચંદ્રસૂરિના ગુરુ દેવપ્રભસૂરિએ મ. ૧૨૭૦ લગભગ 'છઠા અગોપનિપદ-જ્ઞાતા ધર્મકથા અને ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરુષચરિત્ર ઇત્યાદિ જોધને કૌતુહલથી પાડવોના ચરિત્ર રૂપે' ૧૮ સર્ગનું ૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ પાંડવ ચરિત્ર મહાકાવ્ય રચ્યુ તેનું યશોભદ્રસૂરિ રત્ન-ચંદ્રસૂરિ અને નરચંદ્રસૂરિએ સંશોધન કર્યું હતું (પી. ૩, ૧૩૨; વે. નં. ૧૭૪૮ પ્ર. કાવ્યમાલા સન ૧૯૧૧. તેનું ગૂ. ભા. ભી. મા તરફથી મુદ્રિત), વળી દેવપ્રભે ધર્મસારશાસ્ત્ર^{૪૦૨}-અપરનામ મૃગાવતી ચરિત્ર પાત્ર વિશ્રામમા (જેસ પૃ. ૫૨) તથા મુરારિના અનર્ધગધવ પર અનર્ધરાધવકાવ્યાદર્ગ (ગ્રંથ ૭૫૦૦) રચ્યા. ઉક્ત નરેન્દ્રપ્રભે અલકાર મહોદધિ ઉપરાંત કાકુત્સ્થકેલિ નામનો ગ્રંથ રચ્યો હતો ૪૦૩

૫૫૯ આ સમયે 'કવીન્દ્રગ્નધુ' નામનું ખિરદ ધરાવનાર યશો-વીર તે જળપાલિપુરમાં આહમાન રાજા ઉદયસિંહનો મંત્રી હતો. એ બહુશ્રુત વિક્ષાન અને રાજનીતિનિપુણ પ્રધાન હતો. મહામાત્ય વસ્તુ-પાલ તથા તેજપાલની સાથે આની ગાંઠ મેત્રી હતી. તેજપાલના બના-વેલા આશુ પરના નેમિનાથ ચૈત્યના શિલ્પકામમાં એણે કેટલાક દોષો બતાવ્યા હતા. (જુઓ જિનહર્ષનું ૧૦ ચં.). તેણે માદ્રીમાં સ. ૧૨૮૮માં ખિખ પ્રતિષ્ઠા તથા મ. ૧૨૯૧માં આશુ પર દેવકુલિકા કરાવી હતી ૪૦૪

૪૦૨. તત્કમિકો દેવપ્રભસૂરિ કિલ પાટવાયનચરિત્ર ।

શ્રી વર્મસારશાસ્ત્ર ચ નિર્મમે સુકવિકુલતિલક ॥૧૩॥

—રાજશેખરકૃત ન્યાયકંઠલિપિ નિહા પી. ૩, ૨૭૫.

૪૦૩ તસ્ય ગુરો પ્રિયશિષ્ય પ્રભુ નરેન્દ્રપ્રભ પ્રમાવાદ્ય ।

ચોડલવારમહોદધિમકરોત્કાકુત્સ્થકેલિ ચ ॥૧૬॥

—એનન

૪૦૪ માદ્રી તે હાલનું માદ્રી કે જે જિરનપુરનેાડથી ૩૦ મૈલ પશ્ચિમ જોધપુર ગાંધ્યમાં આવેલું નાનું ગામ છે, તે ને વખતે મોટું મહેર હશે.

૫૬૦. આ સમયે અનેક પુસ્તકોની તાડપત્ર પર પ્રતિઓ લખાઈ હતી. તે પૈકી કેટલીકનો ઉદ્દેશ્ય ઉપલબ્ધ થાય છે તે આ પ્રમાણે - સ. ૧૨૭૪મા સિદ્ધસૂરિએ જિનભદ્ર ગણિકૃત ક્ષેત્રસમાસ ૫૦ રચેલી ટીકાની (પા. સૂચિ ન. ૪૪) સં. ૧૨૭૫મા તાડપત્ર પર કર્મવિપાક ટીકાની (પા. સૂચિ ન. ૨૦), સં. ૧૨૮૪મા તાડપત્ર પર શ્રીચંદ્રમુદ્રિત જીતકલ્પચરિત્ર (પા. ભ. પી ૫, ૧૨૬), ની પ્રતો લખાઈ, તથા આઘાટદુર્ગમા જૈનસિંહના રાજ્યમા ને જગત્સિંહના મહામાત્યપણામા હેમચંદ્રનામના શ્રાવકે સમગ્ર સિદ્ધાંતોનો ઉદ્ધાર કર્યો એટલે કે સર્વ સૂત્રો તેણે તાડપત્ર પર લખ્યા-લખાવ્યા. આ પૈકી દશવૈકલિક, પાક્ષિક સૂત્ર અને ઓઘ નિર્યુક્તિની પ્રતો ખભાત શાંતિનાથના ભં મા વિદ્યમાન છે (પી ૩, ૫૨). સ. ૧૨૮૬મા જયસિંહ મુદ્રિત હમીર મહમદનની તાડપત્ર પર લખાયેલી પ્રત હાલ જે. ભ. મા છે. સ. ૧૨૮૮મા ગોવિન્દ ગણિકૃત કર્મસ્તવ ટીકાની પ્રત ગુરુ દેવનાગની આજ્ઞાથી શીલચંદ્રે જિનસુદરી નામની ગણિનીને માટે તાડપત્ર પર લખી (પા. ભ., કી ૩ ન. ૧૪૮) ગર્ગઃ સ્પિકૃત

ત્યાના બે શિલાલેખો સં. ૧૨૮૮ના 'જૈન' તા. ૧૩-૧૧-૨૭ પૃ. ૭૮૭ મા પ્રકટ થયા છે તે પરથી જણાય છે કે તે વર્ષમા ખ હેરક ગચ્છાચાર્યોના ચરણોના ઉપાસક શુદ્ધવંશી સમસ્ત રાજાઓમાં જન્યુત યશવાલા અને હૃદયસિંહના પુત્ર યશોવીર મંત્રીએ સ્વમાતા હૃદયશ્રીના કલ્યાણાર્થે પોતે કરાવેલા ચૈત્યમા જેઠ શુદ્ધ ૧૩ બુદ્ધે શાંતિનાથનું બિંબ તથા જિનયુગલની ત્રયોત્સર્ગસ્થ મૂર્તિઓ શાંતિસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરી; અને સં. ૧૨૯૦ના લેખ માટે જુઓ જિ. ૨, નં. ૧૦૮-૦૯-તેમા જણાવેલ છે કે તેના પિતાનું નામ મંત્રી શ્રી હૃદયસિંહ હતું કે જે વિપુલ ધનનું દાન કરવાથી દાનવીર, ગિરનાર આદિ તીર્થોની મહાન્ આડબર સાથે યાત્રા વગેરે ધર્મકૃત્યો કરવાથી ધર્મવીર અને રાજા-મહારાજાઓનું પણ માનમર્દન કરવાથી યુદ્ધવીર-એમ ત્રિવિધવીર તૃકામણી કહેવાતો હતો તે પિતાના પુણ્યાર્થે આ યશોવીર કે જેને સરસ્વતી અને લક્ષ્મીએ એકીસાથે અંગીકાર કર્યો છે તેણે સુમતિનાથની પ્રતિમાયુક્ત એક, અને પોતાની માતા અર્થે પદ્મપ્રભાની પ્રતિમાવાળી બીજી એમ બે દેવતુલિતઓ કરાવી.

કર્મવિપાક પરની પરમાનન્દ સૂરિકૃત ટીકા અને બ્રહ્મ ગચ્છીય હરિભદ્ર સૂરિકૃત આગમિકવસ્તુવિચારસારવૃત્તિ લખાઈ (પા. મૂચિ નં. ૧૯) સં. ૧૨૮૯માં દ્રોણાચાર્ય કૃત ઓધનિયુક્તિ વૃત્તિ, મલયગિરિકૃત પિંડનિયુક્તિવૃત્તિ, દશવૈકાલિક, તે પરની નિયુક્તિ તથા હરિભદ્રસૂરિકૃત ટીકા તાડપત્ર પર લખાઈ (જો. ૪૧) સં. ૧૨૯૧માં લખાયેલા એક તાડપત્રના પુસ્તકમાં (પા. ભં.) સિદ્ધસેન, પાદલિખ, મહાવાદિ અને અપ્પભટ્ટિના પ્રાકૃત પદ્યમાં ચરિત્રો છે. અપ્પભટ્ટિ ચરિત્રમાં ગૌડવહોના કર્તા અપ્પભરાયને અપ્પભટ્ટિએ જૈન બનાવ્યો એ વાત વર્ણવેલી છે. આ પ્રાકૃતચરિત્રો પ્રાચીન હોવાથી મસ્કૃત કરતા વધારે વિશ્વસનીય છે (સ્વ. દલાલ) સ. ૧૨૯૨માં વીજ્ઞપુરમાં દેવલદ્રગણિ, પ. મલયકીર્ત્તિ, પ. અન્નિતપ્રલગણિ વગેરેના વ્યાખ્યાનથી સમસ્ત શ્રાવકોએ સંઘના પઠન-વાચનાર્થે મલયગિરિકૃત નદીટીકા તાડપત્ર પર લખાવી. (પી. ૩, ૩૬) સં. ૧૨૯૪માં સ્તભ-તીર્થવાસી શ્રીમાલવંશીય ઠ. સાદાસુત ૬૦ કુમરસીહે નિશાથચૂર્ણની પ્રત તાડપત્ર પર લખી (કી. નં. ૩૮) સં. ૧૨૯૫માં શ્રીમન્ નલકમાં મહારાજા જયતુગિદેવના રાજ્યમાં મહાપ્રધાન ધર્મદેવના સમયમાં ઉપક્રેશ વંશના ચિત્રકૂટવાસી સાં. સાલ્લાકે કર્મન્તવ તથા કર્મ-વિપાકની ટીકાની તાડપત્ર પર પ્રત લખી (જો. પૃ. ૨૬) અને તેજ વધમાં વીસલદેવરાજ્યે દંડાધિપતિ વિજસિંહના વારામાં સુ'રગચ્છીય ગણિ આમચંદ્ર શિં પંડિત ગુણાકરે ષડ્વિધાવશ્યક વિવરણ (યોગ શાસ્ત્રમાંથી) ની તાડપત્ર પર પ્રત લખી (પા. મૂચિ નં. ૩૭) સં. ૧૨૯૬માં ત. દેવેન્દ્રસૂરિ, વિજયચંદ્રસૂરિ, ઉપા દેવલદ્રગણિના વ્યાખ્યાનની અસંગ્રહી વીજ્ઞપુરમાં નાગપુરીય શ્રાવકોએ પાલિક પ્રતિક્રમણની ચૂર્ણિ અને વૃત્તિ તાડપત્ર પર લખાવી (પી. ૧, ૩૫, ખ. ગાતિ. ભ.) અને તે વર્ષમાં મહારાજા ભીમદેવના રાજ્યમાં મહામહાલેશ્વર રાણુક વીજ્ઞમદેવની રાજધાનીમાં વિદ્યુત્પુર (વીજ્ઞપુર)માં રહીને મલ-યગિરિકૃત મગધિણી ટીકા તાડપત્ર પર લખાઈ (જો. ૩૫)

પૃષ્ઠ ૧ આ સમયમાં (સ. ૧૨૯૦ પછી) વિશેષાવશ્યક પર શિષ્યહિતા નામની ટીકાની તાડપત્ર પરની પ્રત આગાધિત્ય નામના દિને લખી તે લેખકે ખં જિનપતિસુરિના પગમલકત મોઢવગ્રીય શાંતિ નામના આવકને યશોમતિ નામની ભાર્યાથી થયેલ પ્રવુમ્મ નામના પુત્રની ભાર્યા લક્ષ્મી માટે પ્રશસ્તિ ગવી પ્રાતે મૂકી છે. તે લક્ષ્મીએ વર્ધમાન (વટવાણ) નામના પુરમા દેવભદ્રસુરિના વ્યાખ્યાન સાભળી આ પ્રત લખાવી તેજ સુરિને અર્પણ કરી તે ભા ધ. મા મોળુદ છે.

પૃષ્ઠ ૨ આ વસ્તુ-તેજ-યુગમા બીજા ઘણા ગ્રંથકારો થયા:- સ ૧૨૭૬મા રાજગચ્છના અભયદેવસુરિ (સમતિ ટીકાકાર)-ધનેશ્વર-અજિતસિંહ-વર્ધમાન-શાતિભદ્ર-ભરતેશ્વર-વૈરસ્વામી-નેમિચંદ્ર-સાગરેન્દુસુરિ શિષ્ય) માણિક્યચંદ્રસુરિ કે જેમણે સં. ૧૨૧ (૪) ૬ મા કાવ્યપ્રકાશસંકેત રચ્યો હતો તેમણે પાર્શ્વચંચિત (પી ૩, ૧૫૭, જે. ૫) ભિલ્લમાલવશીય શ્રેષ્ઠ દેહડની પ્રાર્થનાથી સ ૧૨૭૬મા દિવાળી દિને વેલાકૂલ શ્રીદેવકૃપકમા પૂર્ણ કર્યું, અને શાંતિનાથ ચરિતાદિ (જે. પ્ર. ૪૯) ગ્રંથો રચ્યા. સં. ૧૨૭૭મા મૂલ ચંદ્રપ્રભ સંસ્કૃત પ્રાકૃત સમ્યક્ત્વપ્રકરણ=દર્શનશુદ્ધિ પર ચક્રેશ્વરસુરિએ અધૂરી ટીકામૂકી સ્વર્ગે જતા તેના પ્રશિષ્ય પૂર્વોક્ત તિલકાચાર્યે પૂરી કરી, (કા. વડો નં. ૧૬૯) અને તેમણે સં ૧૨૯૬મા આવશ્યક નિર્યુક્તિ-લઘુવૃત્તિ (પી. ૨, ૬, પી, ૪, ૭૪) તેમજ દશવૈકલિક ટીકા (પી ૫, ૬-૫૨) તથા બીજા સામાચારી-જૈન સાધુ આવકોના આચાર-મંબંધી સ ૧૩૦૪મા અનેક ગ્રંથો પર વૃત્તિઓ જેવી કે આવક પ્રાયશ્ચિત સામાચારી-પૌષધિક પ્રાયશ્ચિત સામાચારી-ચૈત્યવદના-વદનક-પ્રત્યાખ્યાન લઘુવૃત્તિ-આવક પ્રતિક્રમણ સૂત્રવૃત્તિ-સાધુ પ્રતિક્રમણસૂત્ર લઘુવૃત્તિ (પી ૪, ૧૦૮), પાક્ષિકસૂત્ર-પાક્ષિકક્ષામણુકાવચૂરિ આદિ રચી (જેસ. પ્ર ૨૦, ૩૬) તેઓ મં ૧૩૦૪ સુધી વિદ્યમાન હતા.

પૃષ્ઠ ૩ વળી સં. ૧૨૭૮મા ચંદ્રકુલના વર્ધમાનસુરિ-જિનેશ્વર-

નવાગીવૃત્તિકાર અભયદેવ-જિનવલ્લભ-જિનશેખર-પદ્મેન્દુ શિષ્ય અભયદેવસૂરિ (ખીબ) એ 'શ્રી' એ શબ્દથી અંકિત જયન્તવિજય કાવ્ય (પ્ર. કાવ્યમાલા નં ૭૫), સં ૧૨૮૦મા શ્રીપ્રભસૂરિએ હેમચંદ્રના કારકસમુચ્ચયોધિકારત્રયમાથી પહેલા એ અધિકાર પર વૃત્તિ, સ. ૧૨૮૧મા લક્ષ્મીધરે તિલકમંજરીકથાસાર, સ ૧૨૮૨મા (ખ૦ જિનપતિસૂરિ શિ૦) ઉક્ત પૂર્ણભદ્ર ગણિ એ ગ્યાનાગ-ભગવતી-ઋષિસ્તવમાથી ઉદ્ધરી અતિમુક્તચરિત્ર પાલણુપુરમા, અને તેણેજ સં. ૧૨૮૫મા જેસલમેરમા ૭ પરિચ્છેદવાળું 'ધન્યશાલિભદ્રચરિત તેમજ જેસલમેરમા મ ૧૩૦૫ (બાણગ્ન્યાનલગ્નૌ ?) કૃતપુણ્યચરિત્ર (મોટી ટોલી ભ પાલીતાણા) આદિ રચ્યા. આ ધન્યશાલિભદ્રચરિતમા સર્વદેવસૂરિએ સહાય આપી છે અને તેના મંશોધક સૂરપ્રભવાચક હતા કે જેમણે વાદિ ચમદડ નામના દિગંબરને ખંભાતમા હત્યેા હતો, કાલસ્વરૂપકુલક વૃત્તિ રચી હતી અને જેમણે ચંદ્રતિલક ઉપાધ્યાય અને વિદ્યાનદને અભ્યાસ કરાવ્યો હતો.

૫૬૪ મ ૧૨૮૫ના અરસામા પાર્શ્વનાથ ચરિત્રાદિ વિંશતિ (૨૦) પ્રબંધના કર્તા આચાર્ય વિનયચંદ્ર વિદ્યમાન હતા. તેમનો કવિશિક્ષા નામનો કાવ્યસાહિત્ય પર રચેલ (વિનયાક) ગ્રંથ તાડપત્ર પર પાટણ ભંડારમા વિદ્યમાન છે. (પા. સૂચિ નં. ૫૯) તે કવિ તેમા કહે છે કે બ્રહ્મભટ્ટી ગુરૂની વાણીમા કવિશિક્ષા કહીશ (નત્વા શ્રી ભારતી દેવી વપ્પમદ્વિગુરોર્ગિરા । કાવ્યશિક્ષાં પ્રવક્ષ્યામિ નાનાશાસ્ત્રનિરીક્ષણાત્ ।) બ્રહ્મભટ્ટી કાવ્યશૈક્ષ કહેવાતા હતા, અને તેમની રચેલી કાવ્યશિક્ષાનો વિનયચંદ્રે પોતાના ગ્રંથમા ઉપયોગ કર્યો હશે પ્રત્યુત શિક્ષામા તે વખતના ૮૪ દેગોની ૪૫૦માદિની

૪૦૫ ચોગશી દેશોના નામ નીચે પ્રમાણે રજાવેલા છે —
 'ચતુરશીતિર્દેગા ગૌડવન્યકુલ્લ કૌલક કલિંગ ળંગ વગ દુરંગ આન્ધ્ર-
 ત્ય વાનાક્ષ ઓપ્પ પુટ્ટહીંગ માલવલોહિત પશ્ચિમ વાલ્લભ મૌર્ય
 કુવણ લાટ શ્રીમાલ અર્વદમેદપાટ મસ્તકેન્દ્ર યમુનાગંગાતીરઅનંદેદિ

આપેલી છે, તે પેઢી સુરાષ્ટ્ર નવહબ્બર ગામનો, લાટ દેશ એકવીમ હબ્બર ગામનો, ગૂર્જર દેશ સિત્તર હબ્બર ગામનો વગેરે જણાવ્યું છે. પ્રાયઃ આ વિનયચક્રે સં. ૧૨૮૬મા મહિનાથચરિત્ર મહાકાવ્ય રચ્યું ને ઉદયસિંહે રચેલી ધર્મવિધિવૃત્તિને મુધાસી-શોધી. (કા. જાણી)

૫૬૫ સં. ૧૨૮૫ના વર્ષમા જગન્નથદમ્ભગ્નિએ ઉગ્ર તપ આર્ધ્યું હતું તેથી મેવાડના રાજાએ 'તપા' ગિરદ તેમને આધાટમા આપ્યું અને તેનાથી 'તપા-ગચ્છ' રચાયો. (મેવાડની ગાદીપર મં ૧૨૭૦

માગધ મધ્ય કુરુકાહલ કામરૂપ કાચી અવતી પાપાતક કિરાત મૌવીર ઔશીરવાકાળ ઉત્તરાપથ ગુર્જર સિંધુકેકાળ નેપાલ ટક્ક તુરન્ક તાડકાર વર્વરજર્જર કાશ્મીર હિમાલય લોહપુરુષ શ્રી રાષ્ટ્ર દક્ષિણાપથ મિચ્છલ ચૌલ કૌશલ પાઙ્ગુ અધ્ર વિન્ધ્ય કર્ણાટકવિંડ શ્રીપર્વત વિદર્ભ વારાહર-લાજી તાપી મહારાષ્ટ્ર આમીર નર્મદાતટ દ્વીપદેશાશ્રેતિ ॥

હીરુયાળી ઇત્યાદિ ષટ્કં । પત્તનાદિ દ્વાદશકં । માતરાદિશ્ચતુર્વિ-શતિઃ । વઙ્ગ ઇત્યાદિ ષટ્ત્રિંશત્ । માલિજાદિ ચત્વારિશત્ । હર્ષપુરાદિ દ્વિપંચાશત્ । શ્રીનારપ્રમૃતિ ષટ્પચાશત્ । જંબૂસરપ્રમૃતિ ષષ્ટિ । પઙ્કાણ પ્રમૃતિ ષટ્સપ્તતિ । દર્માવતીપ્રમૃતિ ચતુરશીતિ । પેટલાપદ્રપ્રમૃતિ ચતુ-રરુત્તરશતં । ષદિરાલુકાપ્રમૃતિ દશોત્તર શત । ભોગપુરપ્રમૃતિ ષોડશોત્તર શતં । ધવલક્ષ પ્રમૃતિ પચશતાનિ । માહણવાસાદ્યમર્વાષ્ટમશમ્ । કૌરુણ-પ્રમૃતિ ચતુર્દશાધિકાનિ ચતુર્દશશતાનિ । ચદ્રાવતીપ્રમૃતિ અષ્ટાદશશતાનિ । દ્વાવિંશતિ શતાનિ મહિતટં । નવ સહસ્રાણિ સુરાષ્ટ્રા । એકવિંશતિ સહસ્રાણિ લાટદેશ । સપ્તતિ સહસ્રાણિ ગૂર્જરો દેશ પારતશ્ચ । અઢ્ઢલક્ષાણિ બ્રાહ્મણપાટકં । નવલક્ષાણિ હાહલા । અષ્ટાદશલક્ષાણિ દ્વિનવત્યધિકાનિ માલવો દેશ । પટ્ત્રિંશલ્લક્ષાણિ કન્યકુબ્જ । અનતમુત્તરાપથ દક્ષિ-ણાપથં ચેતિ ॥ —૫૮૬ એટલે છ ગામોનો સમુદાય, ઇત્યાદિ—સ્વ. સાક્ષર ચિમનલાલ દલાલનો 'પાટણના બહારો અને ખાસ કરીને તેમા રહેલું અપ-ભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગૂર્જરાતી સાહિત્ય' એ લેખ. (પાંચમી ગૂર્જરાતી સા-પરિષદનો અહેવાલ)

થી ૧૩૦૯ સુધી જૈત્રસિદ્ધ નામે રાજા હતો સ. ૧૨૭૬ સુધી મેવા-
ડની રાજધાની નાગદ-દહ-નાગહદ-હાલનુ નાગદા શહેર હતું, તે તૂટયા
પછી ચિતોડ રાજધાની થઇ આઘાટ તે ઉદયપુર પાસેનું આહાડ
કે જે મેવાડનું એક પ્રાચીન નગર હતું) આ તપા જગચ્ચંદ્રસૂરિ
અને તેના શિષ્યમડળને વસ્તુપાલે ૪૦૬ ગૂજરાતમાં અતિ માન આપ્યું
અને તેથી ગૂજરાતમાં તપાગચ્છનો પ્રભાવ અત્યાર સુધી જળરે
ચાલ્યો આલ્યો છે આ જગચ્ચંદ્રસૂરિના શિષ્ય વિજયચંદ્રસૂરિ તે
મૂળ વસ્તુપાલના ગૃહમાં લેખ્ય કર્મ કરનાર મત્રિ-હિસાબી મહેતા
હતા અને તેને આચાર્યપદ અપાવવામાં પણ વસ્તુપાલની સામેલગીરી
હતી (મુનિમુદ્રકૃત ગુર્વાવલી શ્લો ૧૨૨-૧૨૫) આ વિજયચંદ્રસૂરિથી
'વૃદ્ધ પોશાલિક તપાગચ્છ' સ્થપાયો.

૫૬૬ સ. ૧૨૮૬માં નાગોરના રહીશ દેહાના પુત્ર પૂનડ
કે જેણે મ. ૧૨૭૩માં બિંબેરપુરથી શત્રુજ્યની પ્રથમ યાત્રા કરી હતી
તેણે શત્રુજ્યની યાત્રા માટે સઘ કાઢ્યો. અને વસ્તુપાલે ભક્તિ સારી
કરી સાથે રહી યાત્રા કરી હતી (ચ પ્ર) સ. ૧૨૮૭માં સર્વદેવ-
સૂરિએ જેસલમેરમાં દેવખસત્તિકાવૃત્તિ રચી (કા. છાણી)

૫૬૭. ખં જિનપતિસૂરિ શિષ્ય જિનપાલ ઉપાધ્યાયે (કે જેમણે
મ. ૧૨૬૨માં પદ્મસ્થાનક વૃત્તિ અને પછી સનતકુમારચક્રિયરિત મહાકાવ્ય
સંપીક રચેલ છે) મ. ૧૨૯૨માં જિનદત્તસૂરિકૃત ઉપદેશ રસાયન

૪૦૬. તદાદિવાણદ્વિપમાનુ વર્ષે ૧૨૮૫ શ્રી વિક્રમાત્ પ્રાપ

તરીય ગચ્છ ।

વૃદ્ધ ગણાહોડપિ તપેતિ નામ શ્રીવસ્તુપાલાદિનિરર્ચ્યમાન ॥

—મુનિમુદ્રકૃત ગુર્વાવલી શ્લો. ૯૬

આ ગુર્વાવલીમાં જણાવ્યું છે કે આઘાટપુરમાં નૃપસલામાં ૩૨ દિવસ-
ખર વાદીને છતવાથી નબલે જગચ્ચંદ્રને 'હી-લા' એવું બિરુદ આપ્યું
શ્લો ૧૦૬

પર વિવરણ, સં. ૧૨૯૩મા જિનવલ્લભસૂરિકૃત ક્રાદશ કુલક પર વિવરણ અને પંચલિંગી વિવરણ-ટિપ્પન, સ. ૧૨૯૪મા જિનદત્ત-સૂરિકૃત ચર્ચારી નામના અપભ્રંશ કાવ્ય પર વિવરણ, (પ્ર. ગા. ઓ. સી.) તથા તે ઉપગત સ્વાનવિચારભાષ્યાદિ ગ્રંથો (અપભ્રંશ કાવ્યત્રયી. પ્રસ્તાવના પૃ. ૬૫-૭૦, જેસ પ્ર. ૪૧ વે. ન ૧૬૨૩)

૫૬૮ સ. ૧૨૯૨મા દિગંબરી પંડિત આશાધરે ત્રિપષ્ટિમૃતિ માલવાના પરમાર દેવપાલના રાજ્યમા અને મં. ૧૩૦૦મા જયતુગિ દેવ (જયસિંહ)ના રાજ્યમા ધર્મામૃત શાસ્ત્રની ગ્યના કરી. આ ઉપરાંત તેણે અનેક ગ્રંથો રચ્યા છે

૫૬૯. સ. ૧૨૯૪મા આ. ધર્મધોપ સૂરિના શિષ્ય અને પદ્મધર્મ મહેદ્રસૂરિએ ઉક્ત ધર્મધોપની શતપદીમા કેટલાક પ્રશ્નો ઉમેરી, ઉદ્ધરી, કમરચનામા કવચિત્ ફેરફાર કરી તે શતપદી-પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિના સમુદ્ધાર કર્યો (પી. ૧, ૧૨, પી. ૫, ૬૭). કે જેની સ. ૧૩૦૦ મા લખાયેલી પ્રત પા. ભં. મા છે. વળી તેણે ૧૧૧ ગાથાનું તીર્થ-માલા સ્તોત્ર-પ્રતિમા સ્તુતિ પ્રાકૃતમા સંપૂર્ણ રચ્યું (જુહ. ૮ ન ૪૧૮ મુ. વિધિપક્ષ પ્રતિક્રમણ. ભી મા) જીરાવલ્લી પાર્શ્વનાથ સ્તોત્ર (પી. ૧ નં. ૩૧૬)ના રચનાર મહેદ્રસૂરિ આ હશે આ મહેદ્રસૂરિના શિષ્ય (પ્રાય ભુવનતુગસૂરિએ) ચતુ.શરણાવચૂરિ રચી (લી)

૫૬૯. વળી સ. ૧૨૯૪મા ચદ્ર કુલના વિષ્ણુધ્રમસૂરિ શિષ્ય પદ્મપ્રભસૂરિએ મુનિસુવ્રતચરિત (પી ૩, ૩૦૨) અને કુચુચરિત (કે જેની મ ૧૩૦૪ની પ્રત જેસ ભ. મા છે) રચ્યા. પાર્શ્વસ્તવ ભુવનદીપક આદિના ગ્રંથકાર આ પદ્મપ્રભ છે કે બીજા તેનો નિશ્ચય થયો નથી

૫૭૦. સ. ૧૨૯૫મા ખ જિનપતિસૂરિ શિષ્ય સુમતિ ગણિએ મૂલ જિનદત્તસૂરિકૃત ગણધરસાધર્મશતક પર જૂહદ્વૃત્તિ રચી તે વૃત્તિ પહેલા ખંભાતમા આરભીને ધારાપુરી-નલ કચ્છકાદિ વિહાર કરના

સુભતિગણિ, ગુણાકર, દેવેન્દ્રસૂરિ, વસ્તુતેજનો સ્વર્ગવાસ. ૩૯૭

કરતા છેવટે મંડપદુર્ગ-માડવગઢમા પૂરી કરી, અને તેને જેન વિદ્વાન્ જલહણે લખી, અને તેનો પ્રથમાદર્શ ખ. જિનેશ્વરસૂરિ શિષ્ય કનક-ચંદ્રે લખ્યો (જેસ ૩૯, જે. પ્ર ૫૦, લાડા. રી. ૧૮૮૨-૮૩ પૃ. ૪૮). આજ વર્ષમા ઉદયસિંહસૂરિએ જનવલ્લભની પિંડવિશુદ્ધિ પર સૂત્ર સહિત ૭૦૩ શ્લોક પ્રમાણુ દીપિકા રચી. (પા. સૂચિ)

૫૭૧ સ. ૧૨૯૬મા ગુણાકરસૂરિએ નાગાર્જુન કૃત યોગરત્ન-માલા પર વૃત્તિ કરી; સં. ૧૨૯૮મા ચંદ્રગચ્છમા (ભદ્રેશ્વરસૂરિ-હરિભદ્ર-શાન્તિસૂરિ-અભયદેવ-પ્રસન્નચંદ્ર-મુનિરત્ન-શ્રીચંદ્રસૂરિશિષ્ય) દેવેન્દ્રસૂરિએ ૫૭૩૦ શ્લોક પ્રમાણુ ઉપમિતિભવપ્રંપચકથા સારોદ્ધાર (પી ૬, ૪૦) રચ્યો કે જેનું સંશોધન પ્રસિદ્ધ સંશોધક પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ કર્યું હતું આ દેવેન્દ્રસૂરિને સૂરિપદ તેના ગુરૂ શ્રીચંદ્રસૂરિના પદ્ધર યજ્ઞોદેવસૂરિએ આપ્યું હતું

૫૭૨ 'ગૂર્જરેશ્વર ભીમદેવ અને મહારાણા વીરધવલના મહા-માત્ય, ગૂર્જરાતના ગૌરવને વિસ્તારનાર, પ્રૌઢપ્રતિભાસપન્ન, લક્ષ્મી અને સરસ્વતીના લાડીલા ધર્મપુત્ર, તેજપાલના બ્યેષ બધુ, પોતાના પ્રચંડ બાહુબલથી વૈરીઓના વિક્રમને પરાસ્ત કરનાર યુદ્ધવીર, દિલ્હીના સુલતાન મોઝદીન પાદશાહને વિચક્ષણતાથી ગૂર્જરભૂમિ સાથે સત્તિ કરાવનાર, મહારાણા વીરધવલ દ્વારા શત્રુબળની પૃગ્ન માટે અંકેવા-વાલિય ગામ શામનમા અપાવનાર, શત્રુબળ-ગિગનાર-આપ્ત વગેરે અનેક તીથસ્થાનોમા-દેવમદિગેમા-સંઘયાત્રા મહોત્સવોમા તથા મેકડો અન્ય ધર્મધ્યાનકેમા દગેડો અને અખળેની મખ્યામા લક્ષ્મીનો સદ્-વ્યય કરનાર ધર્મવીર, ચતુરતાપૂર્વક નિર્દોષ ધર્મચંગણો આચરી કલિ-યુગમા પણ કૃતયુગને ઉતારનાર મર્વ દર્શનોને સન્માન અને સમ-લાવથી જેનાર, કવિઓના આશ્રયદાતા, સુવર્ણધાગધર વગમાવી સમન્ત યાચકોને સતુષ્ટ કરનાર દાનવીર, નરનારાયણાનંદ મહાકાવ્ય આદીશ્વર મનોરથમય સ્તોત્ર સૂક્તિઓ વગેરે રચનાર, વિચારચતુર,

વિવેકવાચસ્પતિ વિખ્યાત મત્રીશ્વર વસ્તુપાલનું^{૧૦૭} શત્રુજયની તેરમી યાત્રા માટે પ્રયાણ કરતા માર્ગમા વિ સ ૧૨૯૬મા માધ્મામની પચમી તિથિએ રવિવારના પ્રથમ પહોરમા ધર્મગજ-પુત્રી મહગતિ સાથે પાણિગ્રહણ થયુ-સ્વર્ગમન થયુ. (૧૦ વિં) મત્રી તેજપાલ સં. ૧૩૦૪મા સ્વર્ગમ્થ થયો ૪૦૮

૫૭૩ વસ્તુપાલના મુખથી મૃત્યુ પહેલા ને પદ્મો નીકળેલા રાજશેખર જણાવે છે તેથી તેની અનર્ગત ભાવનાનુ અવરૂપ સમ-જાય છે.

શાસ્ત્રામ્યાસો જિનપદનતિ સગતિ. સર્વદાયં
સદ્વૃત્તાના ગુણગણકયા દોષવાટે ચ મૌનમ્ ।
સર્વેસ્યાપિ પ્રિયહિતવચો ભાવના ચાત્મતત્ત્વે
સમ્પદ્યન્તા મમ ભવમવે યાવદાત્તોડપવર્ગ ॥

૫૭૪. ‘ઇ. સ ૧૩મો સૈકો મોમેશ્વરદેવ, નાનાક પંડિત, મુલક, અરિસિંહ, અમરચદ્રસૂરિ વગેરે સમકાલીન કવિઓના તેજથી ઉજ્જ-વળ દીપે છે આ યુગ સાહિત્યના વિકાસનો હતો કુમારપાળ, ભીમ-દેવ, લવણપ્રસાદ, વીરધવલ, વીરાજદેવ, વસ્તુપાળ, તેજપાળ વગેરે સાહિત્યના શાખીન ઉત્તેજકો હતા. બોજ અને વિક્રમરાજની સભા મા જેમ કવિમંડળો મળતા, તેમ આ સમયમા ગૂજરાતના રાજાઓની સભાઓ પણ વિવિધ દેશના કવિઓની આતુરી ખનાવવાનુ સ્થાન હતુ. અનેક નાના મોટા કવિઓ ત્યા એકઠા થતા, પરસ્પર સ્પર્ધા

૪૦૭ પંડિત લાલચદનો લેખ ‘સિદ્ધરાજ અને જૈનો.’

૪૦૮ સ્વ. તં ૦ મં ત્રિપાઠીને એક જીર્ણ પ્રતના પાનામા પણ લખેલ મળ્યું હતુ કે

‘સ. ૧૨૯૬ મહં વસ્તુપાલો દિવ ગત. ।

સ. ૧૩૦૪ મહં તેજ પાલો દિવં ગત. ॥’

જ્યારે ચં ૩ મા વસ્તુપાલનું અને તેજપાલનું મૃત્યુ સ. ૧૨૬૮ અને ૧૩૦૮ માં અનુક્રમે થયેલું જણાવેલુ છે, તે ઠીક નથી.

કરતા, અને ન્યા કવિતા અદ્ભુત દ્રવ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન હતું ત્યાં 'કાવ્યચૌરનો અભાવ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે.' ૪૦૯

પછી 'પાટણના ગૂર્જર રાજ્યની સ્થાપના જૈનોથી થયેલી છે, અને વનરાજના સમયથી પાટણ જૈનોના મધ્યખિન્દુ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે જૈન ધર્મ તથા તેના આચાર્યોને મળતા રાજ્યાશ્રયથી ૧૦ થી ૧૩ માં શતક સુધીમાં જૈન આચાર્યોએ ગૂજરાતના પાટનગરમાં તથા અન્ય સ્થળોએ રહીને ઘણા અગત્યના ગ્રંથો રચીને ગૂજરાતનું સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરેલું છે જૈન આચાર્યોએ રચેલું સાહિત્ય બાદ કરીએ તો ગૂજરાતનું સાહિત્ય અત્યંત ક્ષુદ્ર દેખાશે સાહિત્યની પ્રવૃત્તિ પુસ્તકોના સંગ્રહ વગર અશક્ય છે અને તેથી જૈનોએ પોતાના ધાર્મિક સાહિત્ય ઉપરાંત બૌદ્ધ તથા બ્રાહ્મણ ગ્રંથો પાટણ, ખંભાત વગેરેના સ્થળોના ભડાગેમાં સંગ્રહેલા હતા, અને આ ભડાગેના લીધેજ બૌદ્ધ તથા બ્રાહ્મણોના પ્રાચીન ગ્રંથો જે કાષ્ઠ પણ ઠેકાણેથી મળે નહીં તેવા અહિંયા ઉપલબ્ધ થયેલા છે' ૪૧૦

---

૪૦૯ પ્રો. આનન્દશંકરનો લેખ 'ગુજરાતનું સમૃદ્ધ સાહિત્ય એ વિષયનું ચોક્કસ દેખાદર્શન.' (ત્રીજી ગ્રા. સા. પરિષદનો અહેવાલ)

૪૧૦ સ્વ. ચીમનલાલ દલાલનો લેખ 'પાટણના ભડાગે અને ખાત્ર કરીને તેમાં રહેલું અપભ્રંશ તથા પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય' (મુગ્ધા સા. પરિષદનો અહેવાલ) તેમજ તેમનો લેખ નામે 'પાટણના ભડાગે' - લાઇબ્રેરી મિસેલેની-નુલાઈથી અક્ટોબર સને ૧૯૧૫

પ્રકરણ ૫ મું.

વાઘેલા વંશનો સમય.

[સં. ૧૪૦૦ થી ૧૩૫૬.]

જીણ પસાયાડ નરા સુકડેસરસત્યવટ્ટહા હુતિ ।

સા સરસઈ ચ પડમાવડ ચ મે ઢિન્તુ સુચરિદ્ધિમ્ ॥

—જેના પ્રસાદથી મનુષ્યો સુકવિ અને સરસાર્થના વલ્લભ થાય છે તે સરસ્વતી અને પદ્માવતી મને શ્રુતની ઋદ્ધિ આપે।

—જિનપ્રભસૂતિ વિધિપ્રપા

૫૭૬ વસ્તુપાલ-તેજપાલે ગૂજરાત નવેસર રચ્યું. સર્વ જાતિની પ્રજાના હિતના કાર્યો કરી તેઓમા એકતા સાધી. જૈન શાસનને ઉભવલ અને દઢ બનાવ્યું. વિશલદેવે સં. ૧૩૦૦મા સોલડી ત્રિભુવનપાલ પાસેથી ગૂજરાતનું રાજ્ય લઈ સં. ૧૩૧૮ મુધી રાજ્ય કર્યું

આ સમયમા કૃષ્ણપિંના સંતાનીય જયસિંહસૂરિ થયા તેમણે સ. ૧૩૦૧મા મંત્રવાસિતજલથી મરૂભૂમિમા સધને જીવાડ્યો હતો ૪૧૧

૫૭૭ આ સમયમા તપાગચ્છના દેવેન્દ્રસૂરિ અને તેમના ગુરૂબ્રાતા વિજયચંદ્ર સૂરિ વચ્ચે મતભેદ થયો હતો, ખભાતમા વિજયચંદ્રે એટી સાથે ઘણા ચોમાસા વૃદ્ધશાલામા-મોટા ઉપાશ્રયમા ગાળ્યા, અને તેથી ત્યારપછી તેમના અનુયાયીઓનો પક્ષ 'વૃદ્ધશાલિક' કહેવાયો તે દેવેન્દ્રસૂરિનો પક્ષ તેઓને વિહાર કરી આવતા લઘુશાલામા રહેવું પડતું

૪૧૧ તસ્માદ્ વિસ્મયનીયચારુચરિતે શ્રીસૂરિચક્રે ક્રમા-

જ્જાતે શ્રી જયસિંહસૂરિરુદ્ધમૂર્તિર્ગ્રન્થચૂડામણિ ।

સંવદ્ વિક્રમતસ્રયોદશશતેષ્વેકોત્તરેષ્વ(૧૩૦૧) કર્કરૂ

ક્લાન્ત સંઘમજીજિવજ્જલમરૈયો મત્રકૃષ્ટૈ મરૌ ॥

—જયસિંહસૂરિ (ઉક્ત જયસિંહસૂરિના સંતાનીય)કૃત કુમારપાલ ચરિત્ર પ્રશસ્તિ સં. ૧૪૨૨

કચ્છ-ભરૂચ-પુરનું મસિદ્દ મદિર-(જગપુશાન પૃ ૪૦૮)
[જેને સરની વાચનમાળાના સૌજન્યથી]

તપાગચ્છના જે પક્ષો-દાનવીર જગદ્ગુણ ૪૦૧

તેથી 'લઘુશાસ્ત્રિક' કહેવાયો. વિજયચંદ્ર સૂરિએ કડક આચારમાં થોડો ઘણો શિથિલ માર્ગ દાખવ કર્યો કે 'ગીતાર્થો (મુનિઓ) વસ્ત્રની પોટલીઓ રાખી શકે, હમેશા ઘી દૂધ વગેરે ખાઈ શકે, કપડા ધોઈ શકે, કૂળ અને શાક લઈ શકે, સાખીઓએ આણેલું ભોજન જમી શકે, અને શ્રાવકોને પ્રસન્ન રાખવા તેઓની સાથે જેસી પ્રતિક્રમણ પણ કરી શકે' (ધર્મસાગરકૃત પદાવલી)

પૃષ્ઠ વીસલદેવના વારામાં સં ૧૩૧૨ થી ૧૩૧૫માં જખરે દુકાળ પડ્યો, તે વખતે કચ્છના ભદ્રેશ્વરના શ્રીમાળી જૈન જગદ્ગુણે સિંધ, કાશી, ગૂજરાત વગેરે દેશમાં પુષ્કળ અનાજ આપી દાનશાળાઓ ખોલી અને ત્રણ વર્ષના દુકાળનું સકટ નિવાર્યું તેણે આર્ધપુર (એડન) સુધી વેપાર ખેડ્યો હતો. આમ વ્યાપારનિપુણ, અતિ ધનાઢ્ય હોવા ઉપરાંત સાહસી વીર, ધર્મનિષ્ઠ અને દીન દુખીઓને ધણી સહાય આપનાર તે હતો. શત્રુજય અને ગિરિનારના સઘ કાઠી જૈનમંદિરો બંધાવી, જીર્ણ મંદિરોનો ઉદ્ધાર કરી જૈનધર્મની સેવા કરી જૈન હોવા છતાં બીજા ધર્મો પર તેને જરાપણ દ્વેષ ન હતો, તેથી તેણે શિવ અને વિષ્ણુના મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો અને મુસલમાનોને માટે મસજિદ બંધાવી હતી. તેના વિચાર સુધારક હતા. તેણે પોતાની વિધવા પુત્રીનું પુનર્લગ્ન કરવાનો વિચાર કરી તેને માટે પોતાની નાતિની આના પણ તે ગ્રાહ કરી ચૂક્યો હતો. પરંતુ પોતાના કુટુંબની જે વૃદ્ધ સ્ત્રીઓના વિરોધથી તે તેમ કરતા અટક્યો હતો. ૪૧૨

૪૧૨ જુઓ ધનપ્રભાસૂરિ શિ૦ સર્વાનન્દસૂરિકૃત જગદ્ગચરિત મૂળ તેમજ ૪૦ બાષાતર દીક્ષાસહિત રા. મગનલાલ દલપતરામ ખખખરે પ્રૌઢ દ્યુ છે (જુલ ૨ ન ૨૮૪) નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકામાં લેખ તથા વસંતમાં આવેલ રા દુષણલાલ મોહનલાલ ઝવેરીનો લેખ 'સર્વાનન્દ-સૂરિ' શ્રી જગદ્ગચરિત એક કાવ્ય-ચરિત પુસ્તક છે આ કાવ્યગ્રંથ છે એટલે તેમાં અલકાર અને અતિશયોક્તિ હોય તે સાહજીવન છે, પરંતુ એ અતિશયોક્તિ અને અલકાર હતા પણ તેનાથી દતિહાસને

૫૭૯. ઉદ્યન મત્રીના પુત્ર આહડના પુત્ર પદ્મસિંહના પુત્ર સલક્ષ (સલખણ) ને વીસલદેવે પ્રથમ સૈરાપ્ટ્ર (કાઠિયાવાડનો મોટો ભાગ)નો અધિકારી કર્યો હતો, અને પછી લાટ (ભરૂચ આદિ) દેશનો અધિકારી બનાવ્યો હતો કે જ્યાં નર્મદા તીરે તેનો દેહાન્ત થયો હતો. (સ. ૧૩૨૦ પૂર્વે) તેના શ્રેય સાથે તેના ભાઈ સામંત (સિંહ) મત્રીએ 'સલક્ષનારાયણ' નામે હરિ (વિષ્ણુ)ની પ્રતિમા સ્થાપી. ઉક્ત સામંતસિંહ સચિવ (મત્રી)ને વીસલદેવે મુગપ્ટ્રનો અધિકાર સોંપ્યો હતો, તેમજ અર્જુન (દેવ) રાજ્યએ પણ સોંપ્યો. તેણે સમુદ્રતીરે દ્વારકાપતિના માર્ગમા જર્જર (હર્ષ) થયેલા રેવતીકુડને પોતાની માતાના શ્રેય સાથે નવા પત્થરના પગથીઆથી (ખંધારી) વાવ સમાન કર્યો ને ત્યાં ગણેશ, ક્ષેત્રપાલ, સૂર્ય અને ચંદ્રિકાદિ માતાઓ સહિત મહાદેવ અને જલશાયી (વિષ્ણુ) કરાવ્યા ને રેવતી તથા

ચોગ્ય ઘણા બિન્દુઓ મળી આવે છે જગડશાહના વૃત્તાંતની સાથે સંબંધ રાખતા બીજા બતાવેને નોંધતા સર્વાનંદસૂરિએ આ કાવ્ય-પુસ્તકમા પણ ઐતિહાસિક બિન્દુ લક્ષમાં લીધેલા હોય એમ લાગે છે લોકની ગીતભાત, દેશની સ્થિતિ અને નાયકના વૃત્તાંતનું વર્ણન તે કાવ્યનું વાચકને ચચાર્થ દર્શન કરાવે છે. કંથકોટ, ભદ્રેશ્વર વગેરે નગરોના વર્ણનો તે તે સ્થાનની વિભૂતિથી તે કાળે, તે ક્ષેત્ર સમૃદ્ધિવાન હતા તે સ્પષ્ટ દેખાડે છે * * ગુજરાત, સિંધ, થરપારકર, કચ્છ, કાઠિયાવાડ વગેરેમા રાજ્ય કરતા રાજ્યોના સંબંધમાં પણ કેટલાક પ્રસંગ જાણુવા જેવા આવે છે. પારકર-થર-પારકરના રાજા પીઠદેવના સંબંધમા જગડશાહે ગુજરાતના રાજાની મદદ મેળવી હતી મોટા રાજાઓની સાથે પણ તે કાળના વ્યાપારીઓ કેવા મમતથી કામ લેતા હતા તે તથા દરબારમા જગડશાહ જેવા માતંગર વ્યાપારીઓનું કેવું માન હતું વગેરે બીના જગડશાહ ગુજરાતના રાજદરબારમા ગયો તે વેળાએ તેને મળેલા માનપગથી જણાઈ આવે છે તે કાળે ગુજરાત અને કચ્છ કાઠિયાવાડના વેપારીઓ સમુદ્ર માર્ગ વેપાર ચલાવતા હતા અને ખંભાતમા તુર્ક લોકોનું રાજ્ય હતું વગેરે બીના જેતસી નામના જગડશાહના એક વહાણવટે ગયેલા શુમાસ્તાના વૃત્તાંત પરથી સ્પષ્ટ થાય છે. *—ગુજરાતી. ૧૪-૬-૧૮૯૬ પૃ. ૬૪૫.

ઉદયન મંત્રીના પ્રવૈત્ર.

બલદેવની બે મૂર્તિ સ્થાપી તે કુંડ મધ્યની લેખની પ્રશસ્તિ સામંત
મંત્રિના ગોત્રે (કુલે-વશે) પૂજાયેલા એવા બુદ્ધિમાન મોક્ષાર્ક (મો-
ક્ષાદિત્ય)ના પુત્ર હરિહર કવિએ રચી હતી તે તેની પ્રતિષ્ઠા મ ૧૩૨૦
બપોરે મુદિ ૪ બુધે થઈ ૪૧૩ અને જૈવનાયકના શિખર ઉપર નેમિ-
નાથના મદિર પાસે એક ઉચ્ચ પ્રાસાદ અને પાર્શ્વનાથનું બિંબ
(પ્રતિમા) સ્થાપ્યા.

૪૧૩ જુઓ આ સળધીનો 'શ્રી ચોરબદર રાજ્યમા કાટલા નામમાં
મહાનલેશ્વર મંદિરનો સ ૧૩૨૦ નો શિલાલેખ' - લેખક રવ શ્રી તનસુખરામ
મન મુખરામ ત્રિપાઠી બુદ્ધિપ્રકાશ સન ૧૯૧૫ પુ ૬૭, પૃ ૮ થી ૧૮,
૪૫ થી ૪૬, અને ૭૬ થી ૮૨ પાર્શ્વનાથ બિંબ સ્થાપ્યાનું વર્ષ
સ. ૧૩૦૫ છે. ગિરનાર પર વસ્તુપાલના મંદિરમાં મય મદિરમાં
એક પાર્શ્વનાથ બિંબ છે તેના તરફ આ પ્રમાણે લેખ છે - સંવત્
૧૩૦૫ વર્ષે વૈશાખ કૃતિ ૩ રાત્રી શ્રી પાતનાસ્ત્રાવ્ય શ્રીમાત્ર જ્ઞાતીય
૬૦ વા (શા ?) હડ મુત મડ પદ્મસિંહ પુત્ર ૬૦ પદ્મિનિની અગ્ર
(મહાપ્રસિદ્ધ) પુત્ર મહા શ્રી સામનાસિંહ તથા મગમય ત્રી પુત્ર-
બાહુસિંહાલ્યા શ્રીપાર્શ્વનાથ બિંબ પિત્રે ક્ષેત્રનેદ્ર - ગિત તરે કુંદ
ગરુડે ત્રી પ્રદુમ્નશ્ચરિ પદ્માક્ષણુ શ્રીમાતદેવગુરિશ્રી ૧૧માતદિત્યનિમિ)
પ્રતિષ્ઠિતમ્ - આ વખતે કલખણ જગતે હતો એન નજીવ છે નામત-
સિંહ ચુસ્ત જૈન હતો હતા તેણે ત્રિધનુપ્રતિમા - આ ૧૨ સળધીમા કુસ
સાક્ષર શ્રી ત્રિપાઠી બણાવે છે - જૈનો-પણુ ગિત, ત્રિપા, ગમા બદ્ધિતાં
મદિરે બંધાવતા પૂર્વકાલમા ધર્મલેહ હોવા હતા હાલ ૧ કાતમા નમુય
છે તેગે દેવદેવ ન હતો એમી રીતિએ વસ્તુપાલ હેમચંદ્ર આદિ પદ્મ
જૈનોએ શિવાદિ દેવો પ્રતિ પોતાનો અવિરોધ દર્શાવે છે ૧૨મે રૂપમા
પરમાત્માજ પૂજય છે એમ તેઓની શુભ અને સત્ય મતિ હતી ..
પૂર્વના જૈનો બહુધા અપરદેવદેવી ન હતા વસ્તુપાલ સળ - મા પણ એમ-
શ્વર (શ્રી. કી ૪-૪૦) લખે છે - નાનર્ચ સત્તિનારેમો નેનાં શરવેનર્ચો ।
નેમિ જિનમાં ભક્તિમાન એ વસ્તુપાલ શંકર અને દેગવની પૂજા કરતો ન
હતો એમ ન હવું વસ્તુપાલે પુત્ર ખંભાતમા કી વૈદ્યનાથનું ગિરનાર
બંધાવ્યું હવું (સુ સ ૧૧-૭)"

૫૮૦. મં ૧૩૨૦ આસપાસ ઇતિહાસ પ્રસિદ્ધ માંડવગઢના પેથડકુમારે લિન્ન લિન્ન ૮૦ ગ્રંથોમા જિનમદિગે બધાવ્યા

આ પેથડકુમારનો ઇતિહાસ જાણવા જોવો છે — અવન્તિ દેશના એક ભાગ નમ્યાટ નામના દેશમા નાન્દુરી નામની પુરીમા ઊદેશ વશનો દેદ નામના દરિદ્ર વાણીઆને એકદા યોગીએ સુવર્ણરસસિદ્ધિ કરી તેને તે આપતા તે શ્રીમન થયો રાજાને કોઈએ તેને નિધિ પ્રાપ્ત થયો છે એવી ચાડી કરતા રાજાએ તેને કેદમા નાખ્યો. ત્યાંથી સ્તંભન પાર્શ્વનાથની પ્રાર્થનાથી છૂટી તેને છોડી વિદ્યાપુર (વીજપુર) જઈ ત્યાં વાસ કર્યો, ત્યાંથી ખભાત જઈ તે પાર્શ્વનાથની પૂજા કરી સુવર્ણદાન કરતા લોકોમા ‘કનકગિરિ’ નું બિરુદ મેળવ્યું પત્ની ત્યાંથી કાર્યવશાત્ દેવગિરિ જઈ ત્યાં મહા વિશાલ ધર્મશાલા-પૌષ્પશાલા બધાવી. ત્યારપછી પેથડ (પૃથ્વીધર) નામનો પુત્ર થયો તે પેથડને ઝાઝણુ નામનો પુત્ર થયો, ને દેદ સ્વર્ગસ્થ થયો. પેથડના સમયમા તપાગચ્છના ધર્મધોષસૂરિ હતા ગૂર્જરાધીશ તેમનો મિત્ર હતો, અને તેમણે દેવપત્તનમા કપર્દિયક્ષને પ્રતિબોધી જિનચિંતનો અધિષ્ઠાયક કર્યો હતો, ઉજ્જયતમા મોહનવેલીથી ભ્રમિત થયેલ શિષ્યને સરખો કર્યો, -ઉજ્જયિનીમા કોઈ યોગીને મત્રથી વશ કર્યો અને સર્વ વિકૃતિનો ત્યાગ કરી જૈન ધર્મની ઉત્તતિ કરી હતી તે વિદ્યાપુરમા ચાતુર્માસ કરવા આવ્યા તેના ઉપદેશથી પેથડે પરિગ્રહપ્રમાણુ વ્રત લીધું. માલ-વદેશમા ભાગ્યોદય છે એમ ગુરુપાસેથી જાણી લઈ તે મડપદુર્ગમા ગયો. ત્યાં પરમાર જયસિંહના રાજ્યમા લવણુ વેચનારની દુકાન માડી, ત્યાં એક આભીરી ઘી વેચવા આવી ને તેના ઘડાની નીચેથી ચિત્રક-વેલી સાપડી, રાજાની કૃપા થઈ. જખરો વેપારી થયો. ઝાઝણુની સાથે દિલ્લીના શ્રેષ્ઠી ભીમે પોતાની સૌભાગ્યદેવી નામની પુત્રી પર-ણાવી ત્યાંના રાજાનો માડલીક શાકભરીનો રાજા આહમાન ગોગાદે હતો તેની શિખવણીથી પેથડને બોલાવી તેની પાસેથી ચિત્રવેલી માગી તે તેણે રાજાને આપી, પણ તે તેની પાસેથી ચાલી ગઈ. રાજાએ

પેથડને બહુ માન આપી છત્રચામર આદિ રાજ્યાધિકાર ચિન્હો આપ્યા પછી અર્જુન (આણુ) ની યાત્રા કરવા પેથડ ચાલ્યો છરા-પક્ષી પાશ્વનાથના દર્શન કર્યા ને પછી આણુની યાત્રા કરી

૫૮૧ ધમધોપસરિ મડપદુર્ગમા આવ્યા એત્યન્નિર્માણના કલ્પનાવના પેથડે જુદા જુદા સ્થળે એમ ૮૪ પ્રાસાદ કરાવ્યા મંડપ-દુર્ગમા ૭૨ જિનાલયવાળો આઘ તીર્થકરનો શત્રુંજયાવનાર નામનો પ્રાસાદ સુવર્ણદંડ કલશવાળો ૧૮ લક્ષ દ્રમ્મ ખર્ચી કરાવ્યો શત્રુંજ-યમા શાન્તિનાથ એત્ય, બંધાવ્યુ. બીજા મંથળોના નામ નીચે પ્રમાણે છે:-
ભારતીપત્તને તારાપુરે દર્માવતીપુરે । સોમેશપત્તને વાકિમાન્વાનૃપુરધારયો ॥
નાગહરે નાગપુરે નાસિક્યવટપદ્રયો । મોગારકે રત્નપુરે કોરડે કરહેટકે ॥
ચદ્રાવતી ચિત્રકૂટ ચાસ્પૈન્દ્રીપુ ચિક્કલે । વિહારવામનસ્થત્યા જ્વાપુરો-
જયિનિપુરો. ॥

જાલન્યરે સેતુબન્ધે દેશે ચ પશુસાગરે । પ્રતિષ્ઠાને વર્ધમાનપુર પર્ણવિહારયો. ॥
હસ્તિનાપુર દેપાલપુર ગોગપુરેષુ ચ । જયચિંહપુરે નિમ્બસ્થૂરાદ્રાં તદધોમુવિ ॥
સલક્ષણપુરે જીર્ણદુર્ગે ચ ધવલકક્કે । મકુડ્ધા વિક્રમપુરે દુર્ગે મંગલત પુરે ॥
ઇત્યાદ્યનેક સ્થાનેષુ રૈદઢકલશાન્વિતા । ચતુરકાધિકાશીતિ પ્રાપ્તાસ્તેન
વારિતા ॥

દેવગિરિમા શ્રી રામ નામનો રાજા હતો તેને હિમાડિ (દિ) નામનો સચિવ હતો દ્વિજોતું ત્યા સામ્રાજ્ય પ્રવર્તતું હતું ત્યા પણ તે પ્રધાનના નામેથી સદાત્રત કાઢી તેને પ્રમન્ન કર્યો અને પછી પેથડે મોટું જૈનચૈત્ય કરાવ્યું. તે મં ૧૩૦૫ માં પણ થયું ત્યા વીરગિંબ પ્રતિષ્ઠિત થયું તેનું નામ 'અમલ્યપ્રાસાદ' પાડવામાં આવ્યું. ઓંકારનગરમા સત્રાગાર (સદાત્રતસ્થાન) બંધાવ્યું

ધર્માભિસુખ ધણ શેત્રુજય અને દેવનક પર્વતની યાત્રા કરી. દેવનકમા (ગિરિનારમા) યોગિનીપુર (દિદ્ડી) વખી અગ્નિવત્ પૂર્ણ નામનો દિગંબર શ્રીમંત મધવદત્તે આવેશ હતો. તે અકાચીન

સાખાનો માન્ય હતો. જંતે સઘ વગ્ધે તકરાર થઈ, આખરે પેથડે ઈંદ્રમાલા પહેરી

પેથડે ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચી મોટા સાન ભારતી-સરસ્વતી ભંડાગે ભર્ય (દેવગિરિ, માડવગઢ, આખૂ) આદિ શહેરોમા ભગવ્યા અને પુસ્તકોની સાચવણુ માટે પુણી જંધન વગેરે સર્વ સામગ્રી કગવી

ધનેનાનિધનેનાઢયો મૃગુકચ્છાદિપૂર્ણ ચ ।

પ્રૌઢાનિ સપ્તમારત્યા માળંગારાણ્યગ્રીભરત્ ॥ ૬૩ ॥

પદ્મસૂત્રગુણધૌમવેષ્ટન સ્વર્ણચાતિકા ।

નિર્માપ્ય પુસ્તકેપુ સ્વ કૃતાર્યકૃત વીસલ ॥ ૬૪ ॥

(ઉપદેશતર ગિણીમા કહેલ છે કે ધર્મધોપસૂરિના ઉપદેશથી પેથડે અગ્યારે અંગો સાભળવા માડ્યા—પાત્રમા ભગવતી અંગમા ત્યા ત્યા ‘ગોયમાએ’ (ગૌતમ) શબ્દ આવતો ગયો ત્યા ત્યા એક એક સોના-મહોર મૂકી અને એ રીતે થયેલ ૩૬ હજાર સોનામહોરોથી તે આગમની પૂજા કરી અને તે દ્રવ્યથી તેણે સર્વ શાસ્ત્રો લખાવીને ભૃગુકચ્છાદિક દરેક શહેરોના ભંડારમા રાખ્યા)

૫૮૨ પેથડનો પુત્ર ઝાંઝણુ પણ તેવો દાની અને ધર્મરાગી થયો. તેણે મંડપદ્મર્ગમાથી સઘ લઈ તીર્થયાત્રા સ. ૧૩૪૦ ની માધ શુદ્ધ પંચમીને દિને શરૂ કરી. ધર્મધોપ ગુરને સાથે રાખ્યા બાલપુરમા જઈ ૨૪ જિનજિઓ સ્થાપી ચિત્રકૂટ જઈ ત્યા ચૈત્ય પરિપાટી કરી કરહેટકમા આવી ત્યાના પાર્શ્વનાથ માટે ગુરની આજ્ઞાથી મોટુ મંદિર ૭ ભૂમિવાળું મંડપોથી યુક્ત જંધાવ્યુ ત્યાથી આઘાટપુર, નાગહંદ, છરાપદ્મિ, અર્જુદગિરિ, ચદ્રાવતી પછી આરાસણુ જતા મુળલ ભિલ્લને વશ કરી આરાસણુ જઈ ત્યાથી તારણગિરિ, પ્રહલાદનપુર, અણુલિલપુર, પછી શેત્રુજય તીર્થની યાત્રા કરી ત્યા સ્થિરાપદ્ર (થરાદ) ના શ્રીમાલ જ્ઞાતિના આખૂ નામનો ધનિક મોટો સઘ લઈ આવેલ હતો તેનુ ખર્ચ ‘પશ્ચિમ માડલિક’ હતુ અને તેના સઘને ‘લઘુ-કામ્બીર’ એ નામ લોકોએ આપ્યુ હતું. ઝાંઝણે પછી રૈવતક તીર્થની

તો દેવેન્દ્રસૂરિ અને તેમના ગ્રંથો.

યાત્રા કરી. વામનસ્થલી, પ્રભાસ, થઇને કર્ણાવતી આવ્યા ત્યા સારગદેવ રાજના એક ભાગધને તેના કાવ્યથી પ્રસન્ન થઈ દાન આપ્યું, ત્યાં ૯૬ રાજબંદીને છોડાવ્યા. સારગદેવ સાથે રાજસોજન કર્યું પછી મંડપદુર્ગ આવ્યા (જુઓ રત્નમંડન ગણિકૃત સુકૃતસાગર કાવ્ય તથા ઉપદેશતરંગિણી)

૫૮૩ તપાગચ્છ સ્થાપક જગચ્છસૂરિના પટ્ટધર દેવેન્દ્ર નામના મરિ થયા, તેમનું વ્યાખ્યાનકૌશલ્ય વિશેષ પ્રશસ્ત હતું. એમના વ્યાખ્યાનમાં ખલાતમાં (કુમાર પ્રાસાદમાં) અઢારસો મતુષ્યો તો સામાયિક કરીનેજ બેસતા, શ્રી વસ્તુપાલ મંત્રી પણ એમના શ્રોતા-એમાના એક હતા તેમણે પાંચ નવ્ય કર્મ ગ્રંથ (જૂના કર્મગ્રંથ હતા તેને તેનાજ નામ રાખી નવા સ્વરૂપમાં ઉદ્ધાર્યા માટે 'નવ્ય') નામે કર્મવિપાક, કર્મસ્તવ, અધસ્વામિત્વ, ષડશીતિ, અને શતક રચ્યા ૪૧૪ ને તે પર સ્વોપચ દીકા બનાવી તે દીકાઓમાં હરિભદ્ર કૃત નદી સૂત્ર દીકા, મલયગિરિકૃત સમતિકા દીકા, શતકચૂર્ણિ, ધર્મ રત્નદીકાના ઉલ્લેખ છે. આ દીકા દેવેન્દ્રસૂરિના મિત્રો ધર્મકીર્તિ (ધર્મધોષસૂરિ) અને વિદ્યાનંદ સૂરિએ સંશોધેલ છે. આ ઉપરાંત સિદ્ધપચાશિકા, ત્રણ લાખ્યો નામે દેવવદન, ગુરુવંદન અને પ્રભા-ખ્યાન લાખ્ય (વે નં. ૧૬૦૧ પ્ર જૈ ધ. સલા અને લી મા.), (પ્રાં) સુદર્શનાચરિત્ર કે જેમાં સહકર્તા તેમના ગુરુબ્રાતા વિજય-ચંદ્રસૂરિ હતા [પી ૩, ૨૮૯, પી ૪, ૮૧, કા વડો. નં ૧૩૬],

૪૧૪. મૂળ ને ૪૦ લાખાતર પ્રકરણ રત્નાકર લાગ ૪ થામાં લી. માણેકે પ્રકટ કર્યા છે મૂળ અને દીકા જૈ ધ સલાએ સ ૧૯૬૬ મા પ્રસિદ્ધ કરેલ છે વે ન ૧૫૭૬ થી ૧૫૮૪ આ પાંચ કર્મગ્રંથમાં છઠ્ઠો કર્મગ્રંથ અર્ધમહત્તરનો સમતિકા હમેરવાથી કુલ છ કર્મગ્રંથ થાય છે આનું ગ્વેતામ્બર સમાજમાં ખડુમાન છે, અને દરેક જૈન અભ્યાસી તેનું પઠનપાઠન કરે છે. જૂના કર્મગ્રંથ (શતક) ના કર્તા શિવશર્મા સ્વામી છે છઠ્ઠો કર્મગ્રંથમાં મૂળ ગાથા ૭૦ છે તેથી તે 'સમતિકા' કહેવાય છે, તેમાં ૧૯ ગાથા દેવેન્દ્રસૂરિએ હમેરી કુલ ગાથા ૮૯ કરી છે

શ્રાવકદ્વિનિવૃત્ત્ય સવૃત્તિ (જે પ્ર ૩૬, પી ૨, ૪૧, કા વડો) કે જેની વૃત્તિ તેમના ગુરુબ્રાતા વિજયચંદ્રસૂરિએ સુધારી, ધર્મગત્તરીકા, ઠાનાદિકુલકે તેમજ અનેક સ્તવન પ્રકરણાદિ રચ્યા. તેઓ મં ૧૩૨૭ મા રવગરથ થયા (જુઓ મુનિમુદરકૃત ગુર્વાવલિ શ્લો. ૧૦૮ થી ૧૨૦-૧૬૮ થ પ્ર.)

૫૮૪ સં. ૧૩૦૧ મા વીજપુરમા ઉપાસકાદિ વિપાકાન્ત પાત્ર સૂત્રો અલયદેવસૂરિની ટીકા સહિત ૬ અગ્મીઠે તાડપત્રપર લખ્યા અને તે ઉક્ત દેવેન્દ્રસૂરિ, વિજયચંદ્રસૂરિ, ઉં દેવભદ્રગણિના વ્યાખ્યાનથી પ્રલ્હાદનપુરમા નાગપુરીય શ્રાવક આદિએ ચતુર્વિધ મધ પકનાર્થે વાચનાર્થે આત્મશ્રેયાર્થે લખાવ્યા. (પી ૩, ૭૩), અને તેજ વર્ષમા અનુયોગદ્વારસૂત્ર તાડપત્રપર લખાવ્યું (પી ૩, ૩૭) મ. ૧૩૦૩ મા અણુહિલપાટકે વીસલદેવ રાજ્યે મદામાત્ય શ્રી તેજપાલના સમયમા શીલાક આચારાગવૃત્તિ તાડપત્રપર લખાઈ તે ખલાન શા. ભ. મા છે (પી. ૧, ૪૦)

૫૮૫. આ સિવાય ખીજ અનેક પ્રતિઓ તાડપત્ર લખાઈ તેમાની ઉપલબ્ધ થયેલી અને નિર્દિષ્ટ સવતવાળી નીચે પ્રમાણે છે -

સ ૧૩૦૬ મા (જલોરના) રાજા ઉદયસિંહરાજ્યે રામચંદ્રસૂરિકૃત નીર્ભય ભીમચ્યાયોગની (પી. ૧, ૮૧), સ. ૧૩૦૯ મા મેવાડના આઘાટ (આહાડ) મા જયતસિંહરાજ્યે પાક્ષિકવૃત્તિની (પી ૩, ૧૩૦), ધવલકુ (ધોલકા) મા શ્રેં સહજલના હાથથી શાંતિસૂરિ વિરચિત ધર્મરત્ન લઘુવૃત્તિની (જે. ૫૨), અને વ્યવહારસૂત્રપર મત્તયગિરિકૃત ટીકાની (પી ૧, ૧૩), સ. ૧૩૧૩ મા વીસલદેવરાજ્યે તન્નિયુક્ત નાગડના મહામાત્યપણામા મહેશ્વરસૂરિકૃત જ્ઞાનપયમી કહાની (પા સૂચિ ન ૪૦ સઘવી ભડાર), સ ૧૩૧૭મા મેવાડના આહાડમા તેજસિંહ રાજ્યે સમુદ્ધરના મહામાત્યપણામા વિજયસિંહસૂરિકૃત શ્રાવકપ્રતિક્રમણસૂત્ર ચૂર્ણિની (પી. ૫, ૨૩), સ. ૧૩૧૮ મા હેમાચાર્યકૃત ત્રિં શ પુ. ચરિત્રના સાતમા પર્વની (પી.

આ સમયમાં લખાયેલ તાડપત્રની પ્રતો. ૪૦૯

૧, ૨૪), ન્યાયાવતારવૃત્તિ દિપ્તનતી (પી ૧, ૮૧), હરિભદ્રકૃત
 ન્યાયપ્રવેશ ટીકા પર પાર્શ્વદેવગણિની પંક્તિકાની (પી ૧, ૮૨),
 સં ૧૩૨૪ ના ઉલ્લેખિનીમાં હેમાચાર્યકૃત ત્રિ શ. પુ ચરિત્રની
 (પી ૧, ૩૫), સં ૧૩૨૭ માં વીજપુરમાં શીલાકસ્મૃતિ સૂચ-
 ગણગણિત નિર્ણયિત સહિતની (પી ૧, ૩૮), સ ૧૩૩૨ માં ઉત્ત-
 રાધ્યયન સૂત્રની (કી ૨, ૨), સં. ૧૩૩૪ માં દેવપતનમાં સાત
 ગ્રંથો નામે ધર્મદાસ કૃત ઉપદેશમાત્રા, મલધારી હેમસૂરિ કૃત
 માલા-ભવલાવના સંગ્રહણી, હેમાચાર્યકૃત ચોગશાસ્ત્ર, નરયદ્રકૃત
 ચતુર્વિંશતિગોત્ર અને મલધારી ચદ્રમૂરિકૃત સંગ્રહણીરતનની (પી. ૫,
 ૯૬), સ ૧૩૩૬ માં સારગદેવરાજ્યે પર્યુપણ કલ્પની (પી ૫,
 ૫૩), સ ૧૩૩૮ માં મુનિદેવસૂરિકૃત શાંતિનાથ ચરિત્રની (પી. ૧,
 ૬), સ ૧૩૪૦ માં પદ્મચક્રે લખેલી ધધુકપુત્ર મહાદેવકૃત દુર્ગસિંહની
 કાનત્ર ટીકા પરની શાંદસિદ્ધિ વૃત્તિની (ભા. ૪), સ ૧૩૪૨માં
 ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પરની સુખમોધા વૃત્તિની, સ ૧૩૪૩માં સારગ
 દેવરાજ્યે તન્નિયુક્ત મહામાત્ય શ્રી મધુસૂદને સતિ તેણે નીમેલા મહ.
 સોમની પ્રતિપત્તિમાં વીજપુરમાં ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર, તે પરની નિર્ણયિત,
 તથા તે પર શાંત્યાચાર્યની ટીકાની (પી ૫, ૫૦), અને સં.
 ૧૩૪૪ માં કલ્પસૂત્ર અને કાલિકાચાર્ય કથાની (પી ૫, ૧૧૦) પ્રતો
 તાડપત્ર પર લખાઈ

૫૮૬ મ ૧૩૦૨ માં સર્વાનન્દે મઝ્ઝકૃતમાં ચદ્રમૂલચરિત રચ્યુ
 મ ૧૩૦૪માં (ખૂં દિ.) નવાગી વૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિ શિ
 દેવસૂરિ શિષ્ય પરમાનન્દસૂરિએ હિતોપદેશમાલાવૃત્તિ-હિતોપ-
 દેશમાલા પ્રકરણ (જે. ૩૭, જે પ્ર ૪૧) રચ્યુ (કે જેની તાડપત્રની
 મ ૧૩૧૦ની આ વિશ્વલદેવના રાજ્યમાં નાગડના મહામાત્યપણમાં
 લખાયેલી પ્રત જે ભ. મા છે, (જે. ન. ૩૦૧) ૧૩૦૫માં ચત્રોદેવે
 મૂલ પ્રાકૃત ધર્મોપદેશ પ્રકરણ-અહુકથાસંગ્રહવાળું રચ્યુ
 ૫૮૭ સ. ૧૩૦૬માં 'વાગ્દેવના ભાડાગાર' કરવા માટે મધુમ-

અભયતિલક, ચંદ્રતિલક, વિદ્યાનંદ.

ભારદ્વાજનું વાર્તિક, વાયસપતિની તાત્પર્ય ટીકા, ઉદયનની તે તાત્પર્ય ટીકા પર-તત્પરિશુદ્ધિ-ન્યાયતાત્પર્યપરિશુદ્ધિ અને તેપર શ્રીકૃતી ન્યાયાલકારવૃત્તિ અને તે કુંઠવૃત્તિપર આ અભયતિલકે પંચપ્રસ્થ-ન્યાયતર્ક નામની વ્યાખ્યા રચી.

પૃષ્ઠ ૦ સ ૧૩૧૨મા ખ. જિનેશ્વરસૂરિશિષ્ય ચંદ્રતિલક ઉપા-ધ્યાયે ૯૦૩૬ શ્લોક પ્રમાણુ અભયકુમાર ચરિત વાગ્લદ્ભેરૂ (ખાહ-મેર)મા શરૂ કરીને દવાળીને દિને વીશલદેવના રાજ્યમા ખ ભાતમા રચી પૂર્ણ કર્યું તે ઉપરોક્ત લક્ષ્મીતિલકે તેમજ અભયતિલકે સંશોધન કર્યું. (પ્ર હી હં, જે ૪) તેમા કર્તા પોતાના વિદ્યાગુરૂઓના નામ જણાવે છે કે તપસ્વી નેમિચંદ્ર ગણીએ તેને સામાયિક શુભાદિ લણાવી પાળ્યો, સિદ્ધસેન મુનિએ 'પ્રભાણિ' શીખવ્યા, જિનચંદ્રસૂરિના મોટા શિષ્ય અને વાયનાયાર્ય ગુણુલદ્રસૂરિએ 'પચિકા' લણાવી, (જિનપતિસૂરિના શિષ્ય) સુરપ્રભ કે જેણે રતલતીર્થમા પોતાના જલ્પ-વાણીને દિગમરવાદિ ચમદડને છલ્યો હતો અને જેણે બ્રહ્મકલ્પ કવિતામા રચ્યો હતો તેણે 'વિદ્યાનંદ' (નામનું વ્યાકરણ) લણાવ્યું, ત્રેવિધ એવા વિજયદેવસૂરિએ પ્રમાણુ સાહિત્ય શીખવ્યું, જિનપાલ ઉપાધ્યાયે નંદાદિ મૂલાગમની અગવાચના આપી. આ ગ્રંથલેખનની પ્રશસ્તિ જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્ય કુમાર કવિએ રચી (પ્ર વીજપુર વૃત્તાત). આ રીતે ખ. જિનેશ્વરસૂરિના શિષ્યો ઉપરોક્ત પૂર્ણકલશ, લક્ષ્મીતિલક, અભયતિલક અને ચંદ્રતિલક બધા સમર્થ વિકાનો હતા, તે બીજા શિષ્યો નામે જિનપ્રબોધસૂરિ-જિનરત્નસૂરિ, દેવમૂર્તિઉ, વિવેકસમુદ્ર ગણિ, સર્વ-રાજગણિ આદિ અનેક વિકાન ગ્રંથકારો હતા.

પૃષ્ઠ ૧ આ સમય લગલગ વિદ્યાનંદસૂરિ કે જે મૂલ ઉત્તરચિનિના જિનચંદ્રના પુત્ર વીરધવળ હતા તે જેમણે લક્ષ્મી ન કરતા તપા દેવેદ્ર-સૂરિ પાસે પોતાના બધું સહિત સ, ૧૩૦૨મા દીક્ષા લીધી તેમણે 'વિદ્યાનંદ' નામનું નવું વ્યાકરણ બનાવ્યું (ગુર્જવલી શ્લોક ૧૫૨-૧૭૨).

ચરિત્ર રચ્યુ. ૪૧૭ (જેસ. પ્ર. ૫૨, પી ૧, ૪, બુહ, ૩, ન, ૧૭૪) આ ચરિતના સશોધક પ્રસિદ્ધ પ્રદ્યુમ્નસૂરિ હતા. તે મુનિદેવસૂરિએ (કૃષ્ણર્ષિ શિષ્ય જ્યસિંહસૂરિકૃત) ધર્મોપદેશમાલાપર વૃત્તિ રચેલ છે, કે જે પણ ઉક્ત પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સશોધી છે (પુના રાજવિજયમુનિ ભં.) મં. ૧૩૨૨ માજ યશોદેવસૂરિ શિષ્ય વિષ્ણુધર્મદ્રસૂરિના શિષ્ય સિંહતિલકસૂરિએ લીલાવતી નામની વૃત્તિ સહિત મત્રરાજરહસ્ય નામનો મત્રનો ગ્રંથ રચ્યો, (જે. ૫૮, જે. પ્ર ૬૬) તે ઉપરાત વર્ધમાનવિદ્યા કલ્પ, ગણિતતિલકવૃત્તિ, તથા સ. ૧૩૨૬મા (રસયુગ ગુર્ણીદુ) પદ્મપ્રભસૂરિકૃત ભુવનદીપકપર વૃત્તિ (ચુનીછ ભં. કાશી) રચેલ છે. સં ૧૩૨૪મા કાસિદહ ગચ્છના (ઉદ્યોતનસૂરિ-સિંહસૂરિ શિ) નરચંદ્ર ઉપાધ્યાયે પ્રશ્નશતક ગ્રંથ (કી ૨, ન. ૩૮૮) રચ્યો, અને જન્મ-સમુદ્ર સદીક (ત્રિનયના દોષેત્રવર્ષતયા ?) રચ્યો (કા. છાણી).

૫૯૫ આ સમયમા ચદ્રગચ્છના [ચંદ્રપ્રભ-ધનેશ્વર-શાતિસૂરિ-દેવલદ-૪૧૮ દેવાનંદ (શંખાનુશાસનના કતી)-તેના ત્રણ શિષ્ય રતન-પ્રભ, પરમાનંદ અને કનકપ્રભ પૈકી કનકપ્રભના શિષ્ય] પ્રદ્યુમ્નસૂરિ થયા, તેમણે હરિલદ્રસૂરિની પ્રાકૃત સમરાધ્યક્ષ કહાનો સક્ષેપ કરી સમૃતમા સમરાધિત્યસક્ષેપ સ. ૧૩૨૪મા રચ્યો (પ્ર. જન-જ્ઞાન પ્રચારકમંડલ કા. યાકોળી સંશોધિત) તે પ્રદ્યુમ્નસૂરિના જ્યેષ્ઠ ગુરૂબ્રાતા જ્યસિંહ અને નાના ગુરૂભાઈ બ્યાલચદ્ર હતા ત્યાર પછી તે પ્રદ્યુમ્નસૂરિએ સ. ૧૩૩૮મા પ્રવ્રજ્યાવિધાન-મૂલગુહિ પ્રકરણ

૪૧૭ આ ચરિત્રમા હેમાચાર્યના ગુરૂ દેવચન્દ્રસૂરિકૃત જુહન પ્રાકૃત શાતિનાથ ચરિત્રને સદેખી આ રચ્યુ છે એમ કર્તાએ જણાવ્યુ છે તેની સ. ૧૩૩૮ ની પ્રત ખ શાં ભ મા છે પી ૧ ૬ આ ચરિત્ર પરથી સં. ૧૪૧૦ મા મુનિભદ્રસૂરિએ નવ શાતિનાથ ચરિત્ર રચ્યુ હવુ (પ્ર યરો ૫.)

૪૧૮ ધ્રીઢેવાનન્દસૂરિભ્યો નમસ્તેભ્ય પ્રગણિતં ।

સિદ્ધસારસ્વતારવ્ય ચૈ નિર્જં શવ્દાનુશાસન ॥

—મુનિદેવકૃત શાતિનાથ ચરિત્ર સં ૧૩૨૨ પી. ૧, ૪

પોતાના સસારી પક્ષના ભાઈ ધર્મના કહેવાથી રચી (પી ૧, ૬૪, બુદ્ધ ૩, નં. ૧૦૭ પા ૩૩૫ નં ૫૭) અને તેનો પ્રથમાદર્શ ઉપ-
રોક્ત મુનિદેવસૂરિએ લખ્યો હતો. આ મંત્રિએ ઉદયપ્રભ, દેવેન્દ્ર,
ધર્મકુમાર, પ્રભાચન્દ્ર, આયચન્દ્ર, માનનુગ, મુનિદેવ, રત્નપ્રભ, વિત-
યચન્દ્ર આદિ કવિઓના કાવ્યો-કૃતિઓ સંગ્રહેલ છે

પદ્દ ૬ સ ૧૩૨૭મા મેકાન્નિક મુનિચંદ્રસૂરિના બુ ન રત્ન-
સિદ્ધસૂરિ-શિષ્ય વિનયચંદ્રસૂરિએ કંપનિયુક્ત-દીપાવિકા કંપ (બુદ્ધ
૬, ૭૨૨, કી ૨, નં ૩૧૧, પી ૩, ૩૦૮) રચ્યો પરમાનંદસૂરિ
શિષ્ય રત્નપ્રભસૂરિએ મળ દાક્ષિણ્યચિન્તમૂર્તિ પ્રાકૃત કુવલ્ય-
માળા કથામાથી સમૃત્તમા ચાર ભાગમા તે કથા રચી (વિવેક, ઉદે,
પ્ર આં સલા) કે જે ઉક્ત પ્રદ્યુમ્નનમૂર્તિએ સંગ્રહી સ. ૧૩૨૮મા
કાતત્ર વ્યાકરણ પર દુર્ગપદ પ્રબોધ નમતી દીકા બ પ્રબોધમૂર્તિ
(પાંજળથી જનપ્રબોધ મૂર્તિ)એ રચી (જે પ્ર, ૫૭) સ. ૧૩૨૯મા
ઉક્ત જયમગલસૂરિના શિષ્ય સોમચન્દ્રે ધૃતગન્તાકર નામના છદ્મ
પ્રથમ દીકા લખી-રચી હતી

પદ્દ ૭ તં દેવેન્દ્રસૂરિ સ ૧૩૨૭મા સ્વર્ગસ્થ થયા તેમના
શિષ્ય અને વિદ્યાનદના ભાઈ ધર્મકીર્તિ અને પત્નીથી થયેલ ધર્મ-
ધોષસૂરિએ સઘાચારભાષ્ય-ચૈત્યવદનભાષ્ય વિવરણ રચ્યુ (પી ૩,
૩૧૨, કા વડો, પી ૧, ૧૪) તે ઉપગત કાલમખતિ-સાવચૂરિએટલે
કાલમ્બરૂપવિચાર (વેગ્ગ નં ૧૬૭૫ પી ૪, ૮૨, કા વડો) તથા ૧૪૨
કારિકામા પ્રાકૃતમા શ્રાદ્ધ જનકલ્પ (ભા ૫, નં. ૧૨૩૨ કા વડો.
નં. ૬૦), ચતુર્વિંશતિ જનનુતિ (વે નં ૧૮૦૫), પ્રા. મા દુષ્મ
કાલસંધ સ્તોત્ર (કા વડો. નં ૧૦૫) ની રચના કરી, તે ધર્મધોષ
સૂરિ સ ૧૩૫૭મા સ્વર્ગસ્થ થયા તેઓ પ્રખળ મંત્રશાસ્ત્રી હતા
પેથક મત્રીના તે ગુરુ હતા. ઉક્ત ધર્મધોષસૂરિના શિષ્ય સોમપ્રભ-
સૂરિએ ૨૮ યમક સ્તુતિઓ (પી. ૩, ૩૧૨) તથા ચતિજિતકલ્પ
વગેરે અનેક પ્રકરણોની રચના કરી, તેમણે ચિત્રકૂટ (ચિતોડ)મા

દ્વેષકીર્તિ, માનતુંગ, ધર્મકુમાર, વિવેકસાગર, પ્રભાચંદ્ર. ૪૨૫

બ્રાહ્મણોની સલામા જય મેળવ્યો હતો એ અપૂર્વ સાહિત્યશાસ્ત્રી
હતા જૈન-આગમોના પણ એ અગાધ અભ્યાસી હતા. ભીમપલ્લીનો
થનારો ભંગ, સૌથી પહેલા જ્ઞાનાતિશયથી એમણે જાણ્યો હતો

(જુઓ કલ્યાણવિજય મુનિનો લેખ 'જૈનયુગ' ભાદ્રપદથી-કાર્તિક
સં ૧૯૮૫-૮૬ નામે 'જૈનતીર્થ' ભીમપલ્લી અને રામસૈન્ય')

૫૯૮. વૃદ્ધતપાગચ્છના સ્થાપક વિજયચંદ્રસૂરિ થયા તેના ત્રણ
શિષ્યો-આચાર્યો નામે વજ્રસેન, પદ્મચંદ્ર અને દ્વેષકીર્તિ થયા તે
પૈકી દ્વેષકીર્તિએ સં ૧૩૩૨ માં ભાદ્રપાદકૃત (બૃહત્) કલ્પમંત્ર
પર તે પરના ભાષ્ય અને ચૂલિને ધ્યાનમાં રાખી વિશેષ વિવરણ
કરવા માટે વિવૃત્તિ-વૃત્તિ ગ્રંથો કે જેનો પ્રથમાદર્શ ન્યયપ્રભ આદિ
મુનિઓએ લખ્યો (પી ૫, ૧૦૧, લી) અને માનતુંગાચાર્યે મ.
માં ત્રેયાસચરિત રચ્યું સ ૧૩૩૪માં તારંગેન્દ્રકૃતના હેમપ્રભ-ધર્મ-
દ્વોષ-સોમપ્રભ-વિશુધપ્રભના શિષ્ય ધર્મકુમારે, સાત પ્રસ્તાવમાં શાસિ-
ભદ્રચરિત રચ્યું કે જેમાં ઉક્ત પ્રદુર્ભ સૂરિએ અને પ્રભાચંદ્રગણિએ
સંશોધન લેખનાદિમાં સલાય આપી (વે ન ૧૭૭૬) તથા ખગ-
જિતેશ્વરસૂરિ શિષ્ય વિવેકસાગરે પુણ્યમાર કથાનક જેનકમેગમાં
રચ્યું કે જે ઉક્ત જિનપ્રણેધસૂરિએ જો'યુ-તેમાં સાધનિક વાતમ-
લાના ફલ રૂપે પુણ્યસારની કથા છે. (જેસ. પ્ર ૫૦; કા વડો૦)
વિવેકમાગર સમ્યક્તવાલકાર (જે ૮, જે. પ્ર. ૩૭) નામનો પાત્ર
અથ રચ્યો છે.

૫૯૯ આજ વર્ષ એટલે સ. ૧૦૦૪માં ગંગગચ્છીય ધને-
શ્વરમુનિ-અજિતસિંહ-શાલિભદ્ર-શ્રીપદ-જિતેશ્વરદિ-પ્રાકૃત-ચંદ્રપ્ર-
ભસૂરિ શિષ્ય પ્રભાચંદ્રમુનિએ પ્રભાવકચરિત નમ્કૃત કાવ્યમાં રચ્યું
(પ્ર નિર્ણયસાગર પ્રેમ. સન ૧૬૦૬, વે ન ૧૭૫૫) કે જેમાં
જૈનોના પ્રભાવક-મહાન્ પુરુષોના પ્રજ્ઞો-ચરિત્રો છે તેમાં વજ્ર,
આચરકિત, આચરનિદલ, કાલકાચાર્ય, પાદલિખ, વિજયસિંહ,
જીવસૂરિ, વૃદ્ધવાદિ, હરિભદ્ર, મહાવદિ, બ્રહ્મભદ્રિ, માનતુંગ,

માનદેવ, સિદ્ધર્ષિ, વીરસૂરિ, 'શાન્તિસૂરિ, મહેન્દ્રસૂરિ, મૂળાચાર્ય, અભયદેવ, વીરસૂરિ (ખીખ), દેવસૂરિ તથા હેમચન્દ્રસૂરિ ઉપર 'પ્રબંધો'—ચરિત્રો છે. આ ચરિત્ર અનેક અતિહાસિક વિગતો પૂરી પાડે છે તેથી તે ઘણો કિંમતી ગ્રંથ છે. તે પણ ઉક્ત પ્રચુન્નસૂત્રિએ સંશોધ્યો.

૬૦૦ સં. ૧૩૩૭મા માલગંઢે વિપયવિનિગ્રહ કુલકપર વૃત્તિ રચી. (ખૂ. ટિ.) સં. ૧૩૩૮ મા માણિક્યસૂરિએ શકુનસાગેદાગ્ર ગ્રંથ રચ્યો. (મોટી ટોળા ભં પાલીતાણા, સાગર ભ. પાટણ, પ્ર. હીહ.)

૬૦૧. સં. ૧૩૪૯ (શક ૧૨૧૪) મા નાગેન્દ્રગચ્છના વિજય-સેન શિષ્ય અને ધર્માભ્યુદય કાવ્યના કર્તા ઉદયપ્રભસૂરિના શિષ્ય મદ્વિષેણસૂરિએ સ્યાદ્વાદમંજરી રચી મલ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્યે ૩૨ સંસ્કૃત શ્લોકની બે વર્ધમાન સ્તુતિ રચી છે કે જે પૈકી એકને અન્યયોગવ્યવચ્છેદિકા દ્વાત્રિશિકા કહેવામા આવે છે—તેમા અન્ય યોગ એટલે દર્શનોનુ નિરસન છે અને ખીખ અયોગવ્યવચ્છેદિકા કહેવાય છે તેમા આર્હતમતનુ પ્રતિપાદન છે. મદ્વિષેણે પહેલી બત્રીશી લઈ તે પર ટીકા રચી અને તેમા સ્યાદ્વાદ-જૈન દર્શનનુ સ્વરૂપ સુન્દર રીતે બતાવ્યુ ને તેનુ નામ 'સ્યાદ્વાદ મંજરી' રાખ્યુ. આમા નીચેના ખં જિનપ્રભસૂરિએ સહાય આપી છે. (ખી ૪, ૧૨૫, વે. નં. ૧૬૯૯, પ્ર. હિંદી અનુવાદ સહિત પરમશ્રુત પ્રભાવકમડલ, ગૂ. અનુવાદસહિત ભીમશી માણેક, મૂલ આર્હત મત પ્રભાકર પુના, અને ચોખ્ખલા ગ્રંથમાલા સને ૧૯૦૦ કાશી) તે ગ્રંથ 'મદ્વિષેણે અનેક બ્રાહ્મણ દર્શનોના ગ્રંથો અવસોકીને લખ્યો છે. ગ્રંથ બુદ્ધિવૈભવથી અકિત છે.' (પ્રો. આનંદશંકર).

૬૦૨. જિનપ્રભસૂરિ—લઘુ ખરતરગચ્છ પ્રવર્તક જિનસિદ્ધ-સૂરિના શિષ્ય ઉક્ત જિનપ્રભસૂરિ એક અસાધારણ પ્રતિભાવાન અનેક ગ્રંથના કર્તા હતા. તેમણે સં. ૧૩૨૭ મા શર કરીને ૧૩૮૯ મા વિવિધતીર્થકલ્પ-કલ્પપ્રદીપ પૂર્ણ કર્યો. (બુદ્ધ. ૩ નં. ૯૭,

ઐ૦ તીર્થકલ્પકાર જિનપ્રભાસૂરિ.

પી ૪, ૯૧ પ્ર. જિજ્ઞિ. ઈ કલકતા) તેમા કુલ ૫૮ કલ્પો છે:-
 તે તીર્થોની જુદે જુદે સમયે પોતે યાત્રા કરી છે અને તેના કલ્પો
 રચ્યા છે; જેમકે અપાપા બહુકલ્પ સં. ૧૩૨૭ મા દેવગિરિ (હાલના
 દોલતાબાદ)માં રચ્યો. શત્રુજય કલ્પ સં ૧૩૮૪ મા, ચૈત્રલુણ
 પાર્શ્વનાથ કલ્પ સં. ૧૩૮૬ મા અને આજો ગ્રથ સં ૧૩૮૯ મા
 પૂરો કર્યો તે કલ્પોની યાદી ખાસ ઉલ્લેખવા યોગ્ય છે:-શત્રુજય,
 ઉજ્જયત-રૈવતક પર કલ્પ, ઉજ્જયત સ્તવ, અગિકા દેવી, કપર્દી-
 યક્ષ, પાર્શ્વનાથ, અહિરજીત્રા, અર્જુન, મથુરા, અશ્વાવભોધ, વૈભાર-
 ગિરિ, કૌશાબી, અયોધ્યા, અપાપા, કલિકુ કેશ્વર, હસ્તિનાપુર, સાતપુર,
 અષ્ટાપદ, મિથિલા, રત્નપુર-એ સર્વ પર કલ્પો, અપાપા બહુકલ્પ-
 દીપોત્સવ કલ્પ, (વે. નં ૧૭૩૫-૩૬) શ્રી કાત્યાયનીય મહાવીર-
 કલ્યાણપુર, પ્રતિધાનપત્તન, નદીશ્વર, કાપીલ્યપુર, અરિષ્ટનેમિ, શખપુર,
 નાસિકપુર, હરિકંખી નગરની વસતીના પાર્શ્વનાથ, કપર્દિયક્ષ, શુદ્ધ-
 દંતી પાર્શ્વનાથ, અભિનદન, પ્રતિધાનપત્તન (શાતવાહન રાજની
 ઉત્પત્તિ), ચપાપુર, પાટલીપુત્ર, શ્રવસ્તી, વારાણસી, મહાવીર ગણુ-
 ધર, કેકાપાર્શ્વનાથ, કેટિશિલા, વસ્તુપાલ-તેજપાલ, ચૈત્રલુણપાર્શ્વ-
 નાથ, તીર્થ નામધેય સગ્રહ, સમવસરજીવ્યના, કુડગેશ્વર, યુગ દિવેવ,
 વ્યાધી, અષ્ટાપદ પર કલ્પો, હસ્તિનાપુરસ્તવન, કાત્યાયનીય મહાવીર,
 આરામકુડ પદ્માવતી દેવી, માણિમ્યદેવ, અતરિક્ષ પાર્શ્વનાથ, અન-
 લનકલ્પ શિલોજી, કલિકુડ કુડકેશ્વર, કલ્પવર્દિ પાર્શ્વનાથ, કાલકીયદેવ,
 અખિયદેવી-કલ્પો

૬૦૩ આ કલ્પો અનેક ઐતિહાસિક હકીકતો પરી પાડે છે,
 અને તેમાની કોઈ કોઈ તો પોતાના સમયમા બનેલી અને કોઈએ
 નહિ નોંધેલી એવી ઘટનાઓ મળે છે. તેણે શત્રુજય, ગિરનાર,
 કલોધી વગેરે તીર્થોને મુસલમાની રાજ્યકાલમા નિર્ભય બનાવ્યા હતા
 ૬૦૪ તે સૂરિનો પ્રતિદિન નવું સ્તવન રચવાનો નિયમ હતો
 અને નિરવધ આહારગ્રહણનો અભિગ્રહ (પ્રતિજ્ઞાવિશેષ) હતો તેમજ
 યમક-શ્લેષ-ચિત્ર-જોડોવિશેષ નવ નવ જાનના સાતમો સ્તવન તથા-
 ગરજના સોમનિલકસૂરિ માટે બનાવ્યા સંખ્યાય છે (કાવ્યનાથ).

ગુચ્છક ૭ પૃ ૮૬) તે પૈકી જૌનમસ્તોત્ર (વે ન. ૧૮૦૪), ૨૪ જિનસ્તુતિ, જિનરાજસ્તવ પ્રાં, દ્વિઅક્ષરનેમિસ્તવ, પચપચમેષ્ટિસ્તવ, પાશ્વસ્તવ, વીરસ્તવ, શારદાસ્તોત્ર, સર્વગુણકિતસ્તવ, સિદ્ધાન્તસ્તવ આદિ ઉપલબ્ધ છે. વળી સ. ૧૩૫૨ મા કાયસ્થ એનક્ષત્રી અભ્યર્થનાથી કાતત્ર વ્યાકરણ પર વિભ્રમટીકા ૨૬૧ શ્લોકપ્રમાણની યોગિનીપુર (દિલ્હી)મા રચી (જેસ પ્ર ૫૮) સ ૧૩૫૬ મા દ્વિઅશ્રય મહાકાવ્ય (ત્રેણિકચરિત) બનાવ્યું સ. ૧૩૬૩ મા વિજયદશમીને દિને કોસલાનગરમા વિધિપ્રપા નામનો સમાચારી ગ્રંથ રચ્યો, કે જેનો પ્રથમાદર્શ તેમના શિષ્ય વાચનાચાર્ય ઉચ્ચાકે લખ્યો (પી. ૪, ૧૧૪ વેઅર ન ૧૯૪૪) અને જેમાથી અનેક શાસ્ત્રીય હકીકતો મળી આવે છે. સ. ૧૩૬૪ મા અયોધ્યામા સંદેહ વિષૌષધિ નામની કલ્પસૂત્ર પર વૃત્તિ (વેઅર ન ૧૮૮૭) રચી છે કે જે અપ્રસિદ્ધ છે પણ અતિ મહત્વની છે કારણ કે તેનો આધાર સારપત્રીના સર્વ વૃત્તિકાગેએ લીધો છે, અને તે વર્ષમા સાધુ પ્રતિક્રમણસૂત્ર વૃત્તિ રચી છે સ ૧૩૬૫ મા દશરથપુર્ણિ-અયોધ્યામા ૪૧૯અનિતશાન્તિસ્તવ પર વૃત્તિ અને ઉપસર્ગહર સ્તોત્ર પર વૃત્તિ (વિવેકં ઉદે), માનતુગકૃત લયહર સ્તોત્ર પર સં ૧૩૬૫

૪૧૯ અનિતશાન્તિ સ્તવના કર્તા ન દિધેણ ઘણા પ્રાચીન છે કતજ્યા તો તેને ખુદ શ્રીમહાવીરના શિષ્ય માને છે । તેમા ૩૭ થી ૪૦ છંદ છે ને તે સ્તવ અનિતનાથ અને શાંતિનાથ એ મંને જિન તીર્થંકરને લાગુ પડે છે તેમા અપરાન્તિકા, આલિંગનક, ત્રિસલયમાલા, કુસુમલતા, ક્ષિપ્તક, ખિલ્લ-તક, ગાથા, ચિત્રલેખા, ચિત્રાક્ષરા, દીપક, નન્દિતક, નારાયક, ભાનુરક, ભુજ-ગપરિરિગિત, માગધિકા, રત્નમાલા, રાસાનન્દિતક, રાસ લુબ્ધક, લલિતક, વાનવાસિકા, ત્રિલુપ્તવિવસિત, વેદક, શ્લોક, સગતક, સુમુખ અને સોપાનક એ નામના છંદો વપરાયા છે આ પૈકી કેટલાક હેમચ દ્રક્ષત છંદોનુશાસનમા નથી તેથી તેમને પ્રાકૃતમા લખેલા કવિદર્પણ નામના બીજા ન્દૂતા છંદગ્રંથનો આધાર લઈ જિનપ્રભે સગળવ્યા છે ને બીજા છંદોને સમજાવવા હેમચ દ્રક્ષત છંદચૂડામણિનો ઉપયોગ કર્યો છે આથી આ દીકા અતિ ઉપયોગી છે તેનું બીજું નામ બોધદીપિકા છે (પી. ૩, ૨૩૦, પી ૪, ૬૭; વે. નં. ૧૭૯૩-૯૪)

મા સાકેતપુરમાં વૃત્તિ (પી. ૧, ૫૨, વેઅર ન. ૧૯૬૫), (સમસ્તરણ ?) ૫૨ વૃત્તિઓ રચી. અનેક પ્રગંધ-અનુયોગ ચતુષ્કોષેત ગાથા, ધર્માધર્મ પ્રકરણ પ્રા (પી. ૫, ૧૧૧), આવશ્યકસૂત્રાવચ્ચરિ (પડાવશ્યક ટીકા), ચતુર્વિધભાવનાકુલક, તપોમતકુટન, સૂરિમ ત્રપદેશ વિવરણાદિ ગ્રંથ રચ્યા છે સ. ૧૩૮૦ માં પાદલિખ્તસૂરિકૃત ચર્ચા-સિદ્ધિ ગર્ભભદ્રાવીર જિનમતવ પર અવચ્ચરિ (બુદ્ધ ૨, ન. ૩૨૬) રચી આ સૂરિએ વાઘેલા વશનો અત-ગૂજરાતનું મુસલમાનોના હાથમાં જવું-દિલ્લીમાં મુસલમાનોનું રાજ્ય એ સર્વે પોતાની છન્દ-ગીમાં જોયું છે, અને તેથી તેનો દુક સામટો પરિચય અત્ર કયો છે તેમણે દિલ્લીમાં સાહિ મહમ્મદને પ્રતિબોધ્યો હતો. ૪૦૦ તેની પાએથી ન્યાયકદલી શીખીને સં ૧૪૦૫ માં પ્રગંધકોષકર્તા ગજ-શેખરે ન્યાયકદલીવિવૃત્તિ રચી (પી ૩, ૨૭૩) અને તેઓ (૧૪૨૨માં સમ્યક્ત્વ સમ્પત્તિ રચનાર) સંધનિવકસૂરિના પણ વિદ્યાગૃહ હતા (જે. પ્ર. ૫૮)

૬૦૫ 'એમ કહેવામાં આવે છે કે ગૂજરાતમાં પહેલવહેલા કાગ-જોનો પ્રવેશ કુમારપાલના મમયમાં થયો, પરંતુ તેના એટલે ૧૩માં નકામાં લખાયલા કાગળ ઉપરના પુતકો પાટણના ભડાંગેમાં નથી માત્ર એક જો તે મમયના જોવામાં આવે છે, પણ તેની વિધિ ઉપરથી તેનો મમય જોટો લાગે છે જે કે સ ૧૩૨૬નું એક પુસ્તક જોવામાં આવે છે છતાં ભડાંગેમાં જૂનામાં જૂના પુસ્તકો મ. ૧૩૫૬-૫૭ માં લખાયતાની નકલ દરાયલા છે આવા કાગળ ઉપરના પુસ્તકોમાં માનેડી રગથી ચિત્રો ચીત્રવાસા આવતા અને તેજ ચિત્રવળા પુસ્તકોની મજ્યા પાટણના ભડાંગેમાં હાથેક વડુ લીધે છે ૧૮૨૧

૪૦૦ દિલ્હીના નાહિમહમ્મદ રમઝુલ્લામાં પાલ્કુટાન.

પેન નાનકટાકલાપસુદિત નિર્માય પટ્ટગતી ।

પ્રાકાર્ય ગણિતા નિજેન જગત્તા સ્વાર ન નર્વગ્ન-

નવતો જયતાજ્ જિનપ્રભસુરિ વિદ્યાર્ણ સ્વ ॥

૪૨૧ સ્વ સાદર કી ચિમ્તદાલ રાખાના દર હને '૧૨૪૮ લંકારી' એ નામનો હેખ-કાવ્યેરી નિમેદેતી લુહાર-સુ-દે ૧૯૧૫

આથી પૂર્વની કાગળની પ્રત પર લખાયેલ કોઇ પુસ્તક હજુ મુઘી મળ્યું નથી જણાતું. કેટલાકનું કથન છે કે હિંદમા કાગળ ચૌદમી સદીથી પ્રચલિત થયો, પરંતુ તે સ્વીકારતા વિચારને હજુ ધ્યાન છે. જૈનોએ ત્રય લખવા માટે તાડપત્રોનો મોટે ભાગે ઉપયોગ કર્યો હતો ને તે ૧૧મી સદીથી તે પંદરમી સદી સુધી ચાલુ રાખ્યો હતો.

૬૦૬ અપભ્રંશ સાહિત્ય—ઉપર્યુક્ત જિનપ્રભસૂરિએ અપભ્રંશમા અનેક કૃતિઓ કરી છે. સં. ૧૨૯૭મા મદનગેખા સધિ, સ. ૧૩૧૬ મા વચર સ્વામીચરિત્ર, મહિંસચરિત્ર, નેમિનાથરામ, પદ્મ પચાશદ્દ દિક્કુમારિકા અભિષેક, મુનિમુવત જન્માભિષેક, જ્ઞાનપ્રકાશ, ધર્માધર્મવિચારકુલક, શ્રાવકવિધિ પ્રકરણ, ચૈત્યપગિપાટી, સ્થૂપલદ્ર કાગ, યુગાદિ જિનચરિત્ર કુલક, આદિ રચ્યા છે તેમાની કેટલીક કૃતિ તો શત્રુજયપર રહીને રચી છે તેના શિષ્યે નર્મદા-સુદરી સધિ સં. ૧૩૨૮મા અને જ્ઞાનમસ્વામીચરિત્ર સં. ૧૦૫૮મા રચેલ છે. (વિસ્તારથી જુઓ જૈનગૂર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગ પ્રસ્તાવના પૃ. ૭૯-૮૩)

૬૦૭ જૂની ગૂજરાતીમાં સાહિત્ય—આ ચૌદમા શતકના પૂર્વાર્ધમા જૂની ગૂજરાતીમા થોડા સુદર કાવ્યો ઉપલબ્ધ થયા છે. તે જૈનગૂર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગમા પૃ. ૫-૮ મા જણાવ્યા છે. રત્નસિંહસૂરિ શિષ્ય વિનયચંદ્રકૃત જૈ. તીર્થંકર નેમિનાથપર ચતુષ્પદિકા (ચોપદ) રૂપે ૪૦ દુકતુ કાવ્ય છે, તેમા બાર માસ લઈ દરેક માસે રાજેમતિ પતિવિરહથી કથન કરે છે એનું કાવ્યમય વર્ણન છે, તેજ કવિકૃત આનંદમધિમા આનંદ નામના મહાવીરના એક શ્રાવકનો સંબંધ છે, સં. ૧૩૨૭મા એક અજ્ઞાત કવિએ (જયવતે) સપ્તમેત્રિ રામુ રચ્યો તેમા જિનમદિર, જિનપ્રતિમા, જ્ઞાન, સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા એ સાત પુણ્યક્ષેત્રોની ઉપાસનાનું વર્ણન છે. સ. ૧૩૩૧ મા ખરતર જિનેશ્વરસૂરિએ દીક્ષા લીધી તેનો દીક્ષા વિવાહ વર્ણના રાસ સોમમત્તિએ રચ્યો સં. ૧૨૭૮ અને સં. ૧૩૩૦ વચ્ચે ખ. જિનેશ્વરસૂરિ

અપભ્રંશ, જૂની ગૂજરાતીમાં સાહિત્ય. ૪૨૧

શિષ્ય જગદુએ સમ્યક્ત્વમાધ ચઉપર્ધ રચી તેમા સમ્યક્ત્વ-સમ્યક્-
શંતનો વિષય ચર્ચો છે સં. ૧૩૫૮મા લખાયેલ પ્રતમા ઉપરોક્ત
નેમિનાથ ચતુષ્પદિકા ઉપરાત પદ્યકૃત શાલિલદ્ર નામના મહાકાવિ-
માત્ર શ્રાવકે મહાવીર પાસે દીક્ષા લીધી હતી તેના ગુણની વર્ણના
રૂપે કક્ષાવારી-શાલિલદ્રકક, તેજ પદ્યે રચેલ માતૃકા એટલે બારા-
ખડીના દરેક વર્ણુ લઈ તે પર ઉપદેશ આપતા ફલાગ્યો-ફૂલામાતૃકા
ઉપલબ્ધ થાય છે (જૈનગૂર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગ પ ૧ થી ૧૨)

૬૦૮ સ ૧૩૩૦, સ ૧૩૪૦, સ ૧૩૫૮ના ગૂજરાતી
મદ્યના નમુનાઓ 'પ્રાચીન ગૂર્જર કાવ્યસૂત્ર' (ગા એ સિરીઝ
તરફથી પ્રકાશિત)મા પ્રસિદ્ધ થયેલા છે

૬૦૯ વળી સ ૧૩૩૬મા શ્રીમાલ દ કૂરસિલના પુત્ર સંત્રા-
મસિહે આલશિલા નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે તે ગૂજરાતી પરથી સ
કાતત્ર વ્યાકરણનુ જ્ઞાન કરાવનાર છે (જે ૪૫ ભુગ્યો પ. લાલચ દત્તો
સેખ પુરાતત્ત્વ પુ ૩, અક ૧ પ ૪૦-૫૩) કર્તા જૈનેતર લાગે છે

૬૧૦ સ ૧૩૫૬ મા વાઘેલા કુરણુએલાના નાગર પ્રધાન મા-
ધવે ૪૨૨ગૂર્જર દેશમા અલકાઉદીન બાદશાહની મેનાનો પાટાભુમા
પ્રવેશ કરાવ્યો ગૂજરાતમા હિન્દુ રાજ્યનો અત આગ્યો પ્રાચીન
ગૂજરાતની બહોળલાલી અને લવ્યતાનુ છેલ્લુ પ્રકરણુ ૧ = ધ્યુ.

૬૧૧ 'વલ્લભી નગર લાગ્યા પહેલા તથા ચાપોન્કટ (ચાવડા)
વશથી માહીને અતે વાઘેલા વંશનો નાશ થયો ત્યા સુધીમા ગુજ-
રાતની બહોળલાલી સર્વોપરી હતી તે વખતમાજ વલ્લાખગ કવિઓ
વિદ્વાનો ધધ ગયા છે અને તેમા પણ જૈનપડિતોએ નો મગ્ગવીતી
અપૂર્વ સેવા બબવી છે ૪૨૩

૪૨૨ મેરુગ યૂગિની વિચારશ્રેણિ-સ્થવિર વનીમા જલ્લાંકુ ૩ = (૨)
૧૨૬૦ ચવના માધવનગરવિષેણ જાનીત । તાજા કવિ પદ્યમા ૨
૧૫૧૨ ના એલા કાન્હડદે પ્રખધમા = કે છે કે -
માધવ મહિતક ક્યુ અધર્મ, નવિ દુટીક જેવ અ ગિદ્યા = મે,
* * * * *
* નવખરે અપધીરની નહી, માધવિ નેરુ *
૪૨૩ સ્વ શ્રી મહિલાલ ન દિવેદી - પ્રિયંવદ' સુદાસન ૧૮૮૬

પ્રકરણ ૬ કું.

ગૂજરાતમાં મુસલમાનો

(સં. ૧૩૫૬ થી ૧૪૦૦)

જય જિણેસર ! જય જળાનન્દ !

જય જીવરક્ષણ પરમ ! જય સમત્ય તિહુયણ દિવાયર !

જય મીસણમવમહણ ! જય અપારકારુન્નસાયર !

જય સિવકારણ ! સિવનિલય ! વદ્ધમાણ ! જિણડન્દ !

તિહુયણપત્થિયકપ્પતરુ, ' જયજય પળયસુરિન્દ !

—જનને આણું ફકરનાર જિનેશ્વર ! જય થાઓ, જય થાઓ, ઝવરક્ષામાં મહાન્ અને ત્રિભુવનને સમર્થ પ્રકાશ પાડનાર સૂર્ય ! જયવંતા રહો, ભીષણ ભવને હણનાર ! જય થાઓ, અપાર કર્ણાના સાગર ! જય થાઓ; શિવના કારણ ! શિવના સ્થાન ! વર્ધમાન જિનેદ્ર ! તુ ત્રિભુવનમાં પ્રસરેલા કલ્પ-તરુ છે. અને સુરેન્દ્ર તારા પગે પડે છે, તરો જય જય હો !

—નેમિચ દ્રસૂરિકૃત મહાવીરચરિત્ર

૬૧૨. ગૂર્જર ભૂમિને મુસલમાનોનો અલાઉદ્દીન ખીલજીના હસ્તક સ્પર્શ થયો ત્યારથી ગૂજરાત નવા જગતમાં દાખલ થયું. સર્વ પ્રાચીનતાઓ મૂળભાષી ખળભણી ઉડી સર્વને આઘાત થયો—પૂર્વે કદિ નહીં થયેલો એવો પ્રખળ આઘાત થયો. જીવન બદલાયુ—જીવનના માર્ગ બદલાયા સાહિત્ય બદલાયુ—ભાષા બદલાઈ. આ બધું આ કાળમાં થયું. પરાધીન જીવનનો આરભકાળ તે આ જ ઉલ્લગખાન (અલકખાન નહિ)ના ૪૨૪ પગલાની સાથેજ આ નવા અનુભવનો

૪૨૪ જિનપ્રભસૂરિ તીર્થકલ્પમાં જણાવે છે કે 'વિ સં. ૧૨૫૬ માં સુરતાણુ અલ્લાવદીણુ (સુલ્તાન અલાઉદ્દીન) ના નાનાભાઈ ઉલ્લુખાન (ઉલ્લગખા) દિલ્લિ (દિલ્હી) નગરથી ગૂજરાત પર ચઢ્યો' ચિત્તકૂટ (ચિત્રકૂટ —ચિત્તોડ)ના અધિપતિ સમરસીહે તેને દડ આપી મેવાડ દેશની રક્ષા કરી અલકખાન તો પછી સૂણા તરીકે ગૂજરાતમાં આવ્યો હતો જુઓ જિનવિ-ત્યનો લેખ 'ઉલ્લુગખાન અને અલકખાન' પુરાતત્ત્વ-પુ ૪-અક ૩ અને ૪

ગુજરાતની થયેલી સ્થિતિ.

આરંભ થયો હતો અને દિનપ્રતિદિન તે વિસ્તાર પામતું ગયું.

૬૧૩ જૈન-શૈવ કે વૈષ્ણવ મંદિરો જમીનદોસ્ત થયા-તેની જગાએ મસીદોએ લેવા માડી-તેના સુદર પથ્થરો-કારીગીરીના નમુનાઓ મસીદો બાંધવામાં વપરાયા રાજ્યવ્યવસ્થા બદલાતા ગૂર્જર દેશના ભાગલા પડ્યા-ગુજરાતની સ્થિતિ છિન્નભિન્ન થઈ ગઈ. જનમાલની સલામતીને માટે લોકોને પગલે પગલે ભય રહેવા લાગ્યો. વેપારમાં એક ચ્ચળેથી બીજે સ્થળે માલ લઈ જવામાં કે મગાવવામાં હુટારુઓના ત્રાસથી અનેક પ્રતિબંધો આવ્યા.

૬૧૪ આને પરિણામે સ્વકૃત અને પ્રાકૃત આદિ પ્રાચીન ભાષાઓને જે મહત્ત્વ અપાતું હતું તે ગયું તેના ઉત્તેજકો હિંદુ રાજાઓ અને હિંદુ મંત્રીઓ જતા તેના કવિ પડિનોનો લય થયો. બ્રાહ્મણવર્ગનું દેશભાષાનું સાહિત્ય આ કાળમાં મડાયું, આગળ પણ લૌકિક સાહિત્ય લોકભાષામાં રચાતું હતું, પણ આ સમયમાં તો ધાર્મિક કથાનકો અને જ્યોતિષ, કર્મકાંડ વગેરે સર્વ દેશભાષામાં ઉતરવા માડ્યું પ્રાચીન પદ્યપાદ્યન બંધ થયું તાત્રપત્રો પણ થઈ ગયા અથલકારો લેખરામાં પૂરાયા.

૬૧૫ ગૂર્જરદેશ અટુલો પડ્યો-રાજપુતાના-માલવા આદિ દેશ સાથેનો મસર્ગ તુટી ગયો, એટલે ભાષા-અપભ્રંશ ભાષા તે સર્વ દેશોમાં લગભગ એકસરખી વપરાતી હતી અને સર્વગમ્ય હતી તે ભાષાના તે તે દેશમાં અલગ અલગ રૂપાંતરો થયા, અને આ સમયથી આ સર્વગત ભાષા આ ગૂર્જર દેશમાં વહી ગુજરાતી દેશી ભાષાનું રૂપ લેવા લાગી. નર્મદ કવિ ગુજરાતી ભાષાનો પ્રથમ યુગ આ સમયથીજ પાડે છે તે જણાવે છે કે ‘અવન ૧૨૫૬ પછી મુસલમાની હાકમીમાં ગુજરાતની તે ગુજરાતી-એવી રીતે ગુજરાતી ભાષા પ્રસિદ્ધિમાં આવી બ્રાહ્મણ કે ગૌરવ (દિન સંકુચે) એમને નમકૃત ટાળી ગુજરાતીમાં આજ્યાન તથા દર્તા અને રના પ્રજ્યા -વિગેષે પદ્ય-અને ગદ્ય પણ ગન. એ ગુજરાતી ભાષાના અન

લગીના મુખ્ય ત્રણ સ્વરૂપ થયા છે મં ૧૩૫૬ થી તે મં. ૧૬૫૬ સુધીનું એક, મં. ૧૬૫૬ થી તે ૧૮૫૬ સુધી બીજી ને પછી ત્રીજું. પહેલું તે ચોખ્ખું ને બીજી ને બ્રહ્મ ચર્મ રૂપાનર પામેલું છે એ એ મળીને જે સામાન્ય સ્વરૂપ તે બુની ગુજરાતી ભાષાનું. ”

૬૧૬ પ્રાકૃત સંસ્કૃત ગ્રંથોને લોકભાષામાં અવગત કરવા માટે તે પર ભાષામાં ગદ્યગ્રંથો—આલાવખોધ આ શનકમાજ રચાયા

૬૧૭ આ નવીન અને ક્રાંતિકારક પરિસ્થિતિમાં પણ જૈનોએ પોતાના મંદિરો, વ્યાપાર અને સાહિત્યરક્ષણ—સાહિત્યએવા અને તેટલી અખંડપણે યા પુનરુદ્ધાર રૂપે આઆદ જનવવા પ્રયત્ન કર્યો છે જૈનોનું—ખાસ કરી ભાષાસાહિત્ય પૂર્વ શતકો કરતા આ શતકમાં વધારે થયું છે. આ હકીકત વિશેષપણે હવે પછી વિચારીશું

૬૧૮. સં. ૧૩૫૬ માં અલાહિદીન ખીલજના લશ્કરથી તેના ભાઇ ઉલગખાન તથા નસરતખાને ગૂજરાત સર કર્યું. પછીના વર્ષમાં અલાહિદીને રણથંભોરનો કિલ્લો રાજા હમીર પાસેથી લઇ તેના ચોહાણના રાજ્યને ખતમ કર્યું (સં ૧૩૫૭ માં) પછી સં ૧૩૬૦ માં ચીતોડ પર ફત્તેહ કરી સં ૧૩૬૬—૬૮ માં તેણે જલોરના ચોહાણ રાજા કાન્હડદેવ (કાન્હડદે પ્રબંધ વાળા) પર ચડાઈ કરી તે રાજ્ય લઇ લીધું (ઓઝા રા. ઇ. પૃ. ૨૨૪, ૨૭૨).

૬૧૯ ગૂજરાતમાં પાતશાહી સુલતાનના પ્રતિનિધિ (સુબા) તરીકે પાટણમાં અલખખાન આવ્યો તેના સમયમાં સં ૧૩૬૬ માં (શ્રી શત્રુજ્યાદિની યાત્રા કરનાર) શાહ જેસલે ખલાતમાં પૌપધશાહા સહિત અજિતનાથનું વિધિચૈત્ય બંધાવ્યું ૪૨૫૫૨ંતુ સં ૧૩૬૯ (એક પદાવલીના આધારે)માં (અને અચૂક ઉદ્ધાર વર્ષ સં. ૧૩૭૮ પહેલાં) આખું પરના બે પ્રસિદ્ધ મંદિરો નામે વિમલમત્રીકૃત વિમલવસતિ અને તેજપાલમત્રીકૃત લૂણગવસતિ—એનો મ્હેચ્છોએ લંગ કર્યો—

શત્રુજય તીર્થોદ્ધારક સમરસિંહ.

મૂર્તિઓને તોડી હતી; તેમજ તે વર્ષ એટલે સં ૧૩૬૯ માજ શત્રુજય પર્વત પરના અધિરાજ આદીશ્વરની પ્રતિમાનો લગ કર્યો હતો. (સમકાલીન જિનપ્રલકૃત શત્રુજયકલ્પ રચના સમય મં ૧૩૮૫).

૬૨૦ 'હવે તો નવીજ વાત છે કે જે દોહિલા નિવસોમા ક્ષત્રિયો ખડ્ગ લેષ શકતા નથી, સાહસિકોના સાહસ ગણી જાય છે તેવા વિકટ સમયમા જિનધર્મરૂપી વનમા સમરસિંહે દેખાવ દીધો' ૪૨૬ તે સમરસિંહ એસવાળ જૈન હતો તેનો પૂર્વજ સલ્લક્ષણ પાટલપુરનો વાગી હતો સલ્લક્ષણનો પૌત્ર દેસલ પાટલપુરાથી થયો તેના જપાલે દક્ષિણમા દેવગિરિ (દોલતાખાદ) મા ચોવીશ જિનાલયમા પાર્શ્વજિનને મૂલ નાયક તરીકે ધ્યાપ્યા સાહણ ખંભાતમા રહીને પૂર્વજોની કીર્તિ વિસ્તારતો હતો, જ્યારે સમરસિંહ પાટલપુમા પિતા સહિત રહેતો હતો, અને અલપખાનની સેવા (ઉચ્ચ અધિકારી તરીકે) કરતો હતો શત્રુજય પરની દુર્ઘટના સાલળી તેના ઉદ્ધારની પ્રતિજ્ઞા કરી અલપખાન પામે જઈ જણાવ્યું 'અમારી આશાના આધારભૂત સ્વામી ! હિંદુઓની હજ લાગી નાખી છે, એથી દુનિયા નિરાશ થઈ છે વગેરે' ૪૨૭ખાને તેને માન આપી તીર્થ માલવાનું દરમાન કરી આપ્યું, તે તે માટે માલેક અહિંદરને આદેશ કર્યો

૬૨૧ સમરસિંહે આરાસણની ખાણના ગ્રામી માલેકર 'હના

૪૨૬ હિવ પુણ નવીજ વાત, જિણિ દોહાડઈ દોહિલક, ખતિય ખગુ ન સિ તિ, સાહસિયક સાહનુ ગલક, તિણિ દિણિ દિનુ દિકખાક, સમરસિંહિ જિણુધન્મજિણિ, તમુ ગુણુ કરક' હોલક, જિમ અધારક નિરમજિણિ
—અંબલેવસુરિનો સમગ્ર ગદો. નં. ૧૩૬૧.
૪૨૭ સામિય ! એ નિમુણિ અઘાસિ આસાલંબણ અનુનુકુ છે, બદલી એ દુનિય નિગસ, હજ સાગિય દિનુ અનુકુ છે
—જેમત

પણ જૈનધર્મ પ્રત્યે દૃઢ શ્રદ્ધાવાળા ત્રિસંગમપુરમાં રાજ્યકર્તા રાણા મહિપાલદેવ (દાતા રાજ્યના પૂર્વજ) પાસેથી તે ખાણમાંથી સરસ ફલહી-પાપાણની લાખી પાટો મેળવી તેમાંથી પ્રતિમા ઘડાવી. સં. ૧૩૭૧ માં પોતાના પિતા દેસલને મંદ્રાધિપતિ કરી સમરાશાહે પોતાના બંધુઓ આદિ સહિત સઘ કાઢી ત્યાં ઉપકેશ ગચ્છના (યક્ષદેવ-કક્ક-સિદ્ધ-દેવગુપ્તસૂરિ શિષ્ય સિદ્ધસૂરિ^{૪૦૮} પાસે આદીશ્વરની પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ત્યાંથી ગિરિનારની યાત્રા કરી કે જ્યાં તેમને ત્યાંના રાજા મહીપે (મહિપાલદેવ) માન આપ્યું. દેવપદ્મણુમાં મુગ્ધરાજ રાજ્યએ, દીવમાં તેના સ્વામી મૂલરાજે સન્માન કર્યું. ત્યાંથી શત્રુંજય પુનઃ આવી પાટણ મંદ્રસહિત આવ્યા. દેશલશાહે સ. ૧૩૭૫માં પુનઃ મહાયાત્રા કરી. સમરમિંહ દિલ્લી સુલતાનના આમત્રણથી જતા ત્યાં કુતુબુદ્દીન આદશાહે માન આપ્યું; ને પછી તેના પુત્ર સુલતાન ગ્યામુદ્દીને શાહના કહેવાથી ત્યાં બંદી તરીકે રાખેલ પાંડુદેશના સ્વામી વીરવલ્લ (બીરબલ)ને મુક્ત

૪૨૮ છતાં સં. ૧૪૬૪ માં રચાયેલ ગિરનારપરના વિમલનાથ પ્રાસાદની પ્રશસ્તિમાં, ૫ વિવેકધીર ગણિએ સ. ૧૫૮૭ માં રચેલા શત્રુંજય તીર્થાર્દાર પ્રબંધમાં, નયસુદરના સં. ૧૬૩૮ ના શત્રુંજય રાસમાં અને એને અનુસરતા પાશ્ચાત્ય લેખકોએ રત્નાકરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરનાર જણાવ્યા છે, કક્કસૂરિએ ના. પ્રબંધમાં સઘમાં જૃહદ્ગચ્છના રત્નાકરસૂરિ આવ્યા હતા, એમ જણાવ્યું છે તે રત્નાકરસૂરિ અને વૃક્તપાગણુમાં થયેલ રત્નાકરગચ્છના પ્રવર્તક રત્નાકરસૂરિ એ બંને એક હોય તો પણ સ. ૧૩૭૧ માં શત્રુંજય તીર્થના મૂલનાયક આદીશ્વરની પ્રતિષ્ઠા કરનાર ઉપકેશ ગચ્છના સિદ્ધસૂરિ જ જણાય છે બાકી આ પ્રસંગમાં રત્નાકરસૂરિએ અન્ય પ્રતિમાએ ની પ્રતિષ્ઠા કરી હોય, એમ સંભવી શકે પડિત લાલચંદ 'જૈનયુગ' ૧, ૨૫૬ વિવિધ તીર્થકલ્પમાં શત્રુંજય કલ્પ (૨૨યા. સં. ૧૩૮૫) માં જ્ઞાનપ્રભસૂરિએ આ ઉદ્ધારનો સં. ૧૩૭૧ આપ્યો છે —

વૈક્રમે વતસરે ચન્દ્રહયાગનીન્દુમિતે સતિ ।

શ્રીમૂલનાયકોદ્ધારં સાધુ શ્રી સમરો વ્યવાત્ ॥

આખૂતીર્થનો ઉદ્ધાર

કર્થો. બાદશાહના કરમાનથી ધર્મવીર સમરે મથુરા અને હસ્તિનાપુરમાં સંઘપતિ થઈ જિનપ્રલસૂરિ (ભુવો પારા ૬૦૨) સાથે તીર્થયાત્રા કરી.

૬૨૨ પછી સમરાશાહ તિલગ દેશમાં ગ્યાસદીનના પુત્ર ઉલ્લ-ખાનના આશ્રિત થયા. ખાને પણ સમરને વિશ્વાસપાત્ર પોતાના લાઘ તરીકે સ્વીકારી તિલગ દેશનો સ્વામી (સૂબો) બનાવ્યો હતો ત્યાં તુર્કોથી બદી તરીકે પકડાયેલ પુષ્કળ મનુષ્યોને તેણે મુકાબ્યા, શ્રાવ-કોના કુટુબોને ત્યાં સ્થાપી ઉરગલપુરમાં જિનાયબો કરાવી ધર્મપ્રલા-વના કરી. સમરસિંહ સ ૧૩૯૩ પહેલાં તે લગલગ સ્વર્ગસ્થ થયા, કે તે વર્ષમાં કેળગેટપુરમાં રહી ઉપર્યુક્ત સિક્કસરિના શિષ્ય પટ્ટધર કલ્લસૂરિએ તે સમરસિંહનો ચરિત્રાત્મક ગ્રંથ નામે નાલિનદનોદ્ધાર પ્રબધ પ્રગે કર્યો. ૪૨૯

૬૨૩ આખુપર 'લગ' થયો ત્યાર પછી સ. ૧૩૭૨ અને ૭૩ ની, વિમલવસંતિ, મહાવીરમદિર અને વિમલહસ્તિશાળા-આ ત્રણેની વચ્ચે જે મોટો મડપ આવેલો છે તેમાં કેટલાક રાજકીય શાસન લેખોવાળી મુરહિઓ (મુરહિઓ-ગાયો) છે, કે જેમાં ચંદ્રાવતીના રાજાઓએ અવારનવાર આખુના જૈન દેહરાઓના રક્ષણની અને યાત્રિકો પાસે યાત્રાકર જેવા કોષ્ટ પણ લાગા નહિ લેવાની પ્રતિજ્ઞાઓના લેખો કોતરાવેલા છે આમાં ૩ લેખો ચંદ્રાવતીના મહારાજ દેવપ્ર-ભૂલક (હાલના સિંગેલીના 'મહારાવ'ના પૂર્વજ) ના છે, તેમાં મં. ૧૩૭૨ ના એક લેખમાં આદિનાથ (વિમલવસંતિ) અને નેમિનાથ (લણિગવસંતિ) ઉપરના અમુક લાગા માધ કર્યાની હકીકત છે તે-

૪૨૮. વર્ણો "અંબદેવચૂકૃત સમરાસો (પ્ર પ્રા = ' સ, ને. એ ગ સંચય) અને કમચૂકૃત નામિનદનોદ્ધાર પ્રબધ (પ્ર હે ૩) અને તે બંને પછી અનેક એ દિપ્પણો સહિત ધર્મી = ૭૭ અને "દિપ્પણી પદિપ્પી લાલચ લગવાનમસ ગાંડીને લખેલે લેખ નામે 'કી કુટુમ્બ દર્શન' દલાનક સમન્સિ હ (તિલગ દેશનો સ્વામી) લેખકુ. ૦૬ ૧ ૨ ૧૦૨, ૧૮૬, ૨૫૫, ૨૦૩

વર્ષના બીજા લેખમા તે રાજાએ આશુની યાત્રાએ આવનાર યાત્રિકો ઉપરનો કર બાધશ્રી નામદેવીના પુણ્યાર્થે માફ કર્યાની હકીકત છે અને ત્રીજા સં ૧૩૭૩ ના લેખમા દેલપાડાના જૈન મદિરોના પૂજારીઓ પરનો કર માફ કર્યાની હકીકત છે. વળી આ લેખોમા આ આસાઓ પોતાના પછીના સ્વવશજ વા પરવશજ રાજાઓ પાળે એવી તેમા પ્રાર્થના કરેલી છે.

૬૨૪ આશુ પરના ઉક્ત બંને મદિરોનો સં. ૧૩૭૮ મા ઉદ્ધાર થયો-વિમલવસહિનો ઉદ્ધાર મહાણસિંહ પુત્ર શા લલ્લ (=લાલિગ) અને શા ધનસિંહના પુત્ર શા. વીન્ડ-આ બંને પિત્રાર્થ ભાધઓએ કરાવ્યો, અને લૂણિગવસહિનો જીર્ણોદ્ધાર ચંડસિંહ પુત્ર સંઘપતિ પીથડે કરાવ્યો. ૪૩૦ વળી ત્યા એક સં. ૧૩૭૮ નો લેખ છે તેમા જણાવ્યું છે કે 'શ્રીમાળી જ્ઞાતીય ખેતલે ભગાનંતર આ મહાવીર બિંબ કરાવ્યું.' તેમજ બીજાઓએ જુદા જુદા મદિરો-દેવકુલિકાઓ કરાવી. આમ મુસલમાનોએ પોતાના મહા-મહા તીર્થોને કરેલું નુકશાન પાછળથી જૈનોએ સમારકામ કરાવી-પુનરુદ્ધાર કરી ટાળ્યું, તો પણ પાટણ આદિ શહેરોના હીંદુ જૈન મદિરો ભગ્નાવશેષ થયા.

૪૩૦ જુઓ જિનપ્રભસૂરિના તીર્થકલ્પમાનો અર્ચુદ કલ્પ —

તીર્થદ્વયેડપિ મન્નેડરિમન્ દૈવાન્મલેચ્છૈ પ્રચક્રતુઃ ।

અસ્યોદ્ધારં દ્વૌ શકાન્દે વન્હિવેદાર્કસમિતે (૧૨૪૩) ॥

તત્રાય તીર્થસ્યોદ્ધર્તા લલ્લો મહણસિંહમ્ ।

પીથડસ્તિવતરસ્યામૂદ્ વ્યવહૃત્ ચંડસિંહજ ॥

લાલિગ અને વીન્ડે કરાવેલા જીર્ણોદ્ધાર સબંધીની એક વિસ્તૃત પ્રશસ્તિ ત્યા કાતરી કાઢેલી હતી મળે છે તેમા તે બંને પિત્રાર્થઓનો વિસ્તૃત ઇતિહાસ મળે છે લૂણિગવસહિના નવ ચોકિયાના અગ્નિકોણ તરફના સ્થંભ ઉપર એક સંસ્કૃત પદ્ય છે તેમા સંઘપતિ ખેચડે પોતાનું ધન ખર્ચાને લૂણિગવસહિનો ઉદ્ધાર કર્યાનો ઉલ્લેખ છે-કલ્યાણવિનયજનો લેખ નામે 'આશુના જૈન શિક્ષાલેખો' તા ૧૬-૨૦-૨૭ નું 'જૈન'

મેરુગકૃત ઐતિહાસિક પ્રબંધ ચિતામણી. ૪૨૯

૬૨૫ એક રાજ્ય પદાવલીની પછવાડે વિ સ ૧૩૭૬, ૭૭ મા દુર્લિક્ષયોગે ગૂર્જર રાજા સા લીમે (અતિ દાન) આપ્યું એમ જણાવ્યું છે. આપુ પરંતુ જે લીમાશાહનું દેહર-લીમસિંહપ્રાસાદ કહેવાય છે તે કરાવનાર આ સા લીમ હોય તેમ મલવે છે

૬૨૬ મ ૧૩૮૪ મા મત્રી વિમલના વશમાં થયેલા મત્રી અમલસિંહના પુત્ર મંત્રી જગસિંહ અને તેના પુત્ર મત્રી લાણુકે વિમલવસહિતી અદર અખિકા દેવીની મૂર્તિ કરાવી

૬૨૭ હવે સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ લેખએ - મ ૧૩૬૧ મા નાગેન્દ્રગચ્છીય ચંદ્રપ્રભ શિષ્ય મેરુગચ્છરિએ વર્ધમાનપુર (વડવાણ) મા પાચમર્ગમા-પ્રબંધ ચિતામણી ગ્રંથ રચ્યો (પી ૨, ૮૬, ૧૦ ન. ૧૭૫૩ ગૂં લાં સહિત રામચંદ્ર દીનાનાથ, ગચ્છે ૭ લાં ગિં ૬૦ મન ૧૯૦૨) જેમા ઇતિહાસના તત્ત્વ હોય છે તેવા પ્રબંધ લખવાનો પ્રારંભ હેમાચાર્યથીજ થઈ ગયો હતો "જન ગ્રંથકોશ" અરિત્રો લખવાની પદ્ધતિ વિશેષ પ્રચલિત કરી છે લગભગ પોનાના સમયના લોજ કુમારપાલ જેવા રાજાઓ, વગુપતિ તે-ત્પતિ જગ-કશા જેવા શ્રીમતો અને માધ વગેરે કવિઓના ચરિત્રોમા તેઓએ સાગે રસ લીધો છે-અને હેમચંદ્રાચાર્યના સમયથી ઉદ્ભવેલી આ પ્રવૃત્તિના ઉદાહરણોમા ચૌહાની સેકાના 'પ્રબંધ ચિન્તામણિ'કે મેરુગાચાર્ય વગેરે ગણાવી શકાય "હેનચંદ્રે દયાવન મન્દુતમા મૂલ-રાજવી સિદ્ધરાજ જયસિંહ સુધીનો દાનિદાન, અને પ્રાકૃત કૃત્યાચરમા કુમારપાલનો દાનિદાસ આપ્યો, -તેમજ પરિશિષ્ટ પર્વમા ત્રી મન્દુ પછી પચેક સુધર્માથી વળગ્યાથી પર્યંતના નામનો તત્ત્વ ચંદ્રગુપ્ત સ પ્રતિ વગેરે જન ગણઓનો દાનિદાસ આપ્યો

પછી જગદ્ગચરિત, સં. ૧૩૩૨ મા પ્રભાવકચરિત અને પછી આ પ્રબંધ ચિંતામણી રચાયું.

૬૨૮ પ્રબંધ ચિંતામણીના ૧લા સર્ગમાં વિક્રમાર્કપ્રબંધ (અગિવેતાલ, કાલિદાસ કવિ, સુવર્ણપુરપસિદ્ધિ, પરકાયપ્રવેશવિદ્યા સિદ્ધસેન દિવાકર આદિ સંબંધવાળો), શાલિવાહનનો, તથા વનરાજાનું પ્રબંધ-વનરાજ, અન્ય આવડા રાજાઓ, મૂલરાજ મોલતી, મુજગજ, સિંધુલ, ભોજ સંબંધીના છે, ૨ જામા ભોજ તથા ભીમનો પ્રબંધ કે જેમાં કુલચંદ્ર દિગંબર, માધ પંડિત, ધનપાલ પંડિત, મયૂર, બાણ, માનતુગ, આપ્તિના સંબંધ છે તે ભોજનો પરાજય તે સ્વર્ગવાસ, ૩ જામા સિદ્ધરાજ પ્રબંધ (લીલાવૈદ્ય, ઉદયન અને સાત્ર મંત્રી, માતા મીનળદેવી, માલવેશનો પરાજય, સિદ્ધહેમ વ્યાકરણની ઉત્પત્તિ, રૂપમાયો તથા સહસ્રલિંગ સરોવરનું નિર્માણ, રામચંદ્ર, જયમંગલ, યજ્ઞપાલ તથા હેમાચાર્યની કવિતા, નવધનનો પરાજય, સનજન મંત્રીનો ગિરનારનો ઉદ્ધાર, સોમેશ્વરની યાત્રા, દિગંબર કુમુદચંદ્ર અને વાદિદેવસૂરિ વચ્ચે સંવાદ, આલકશા વગેરે અનેક સંબંધવાળો) પ્રબંધ છે, ૪ થા સર્ગમાં કુમારપાલ પ્રબંધ છે (જન્મ, ભ્રમણ, રાજ્યાભિષેક, હેમાચાર્યનો પ્રમંગ તે ચરિત્ર, વાગ્લટ્ તથા આત્રદેવનો તીર્થોદ્ધાર, કપર્દિ, ઉદયચંદ્રસૂરિ, જૈનવિહારો-મદિરો, ગૃહસ્પતિ આશ્રિંગ અને વામરાશિવિપ્ર, હેમાચાર્ય તે શંકરાચાર્ય, કુમારપાળનું સ્વર્ગગમન અને અજયપાળની દુષ્ટતા, પ્રધાનોનું દુર્મરણ તથા બાળમૂળરાજ અને ભીમનું રાજ્ય વગેરે છે) પછી વસ્તુપાલ તેજપાલનો પ્રબંધ આવે છે ખંભાતમાં વસ્તુપાળની સૈયદ સાથે લડાઈ, આલમખાન સાથે વસ્તુપાલની મૈત્રી, વસ્તુપાલની કીર્તિ વગેરે છે છેલ્લા ૫ મા સર્ગમાં પ્રકીર્ણ પ્રબંધો છે-જેવાકે નંદરાજ, શિલાદિત્ય તે મલ્લવાદી, વલ્લભીભગ, મુજ રાજા અને તેની પુત્રી, ગોવર્ધન પુણ્યસાર એ રાજાઓ, લક્ષ્મણસેન તથા જયચંદ રાજા, જગદેવ તથા પરમર્દિ તથા પૃથ્વીરાજ તથા તુગસુભટ, કોકણ દેશની ઉત્પત્તિ, વરાહમિહિર, સ્તભતીર્થ, ભર્તૃહરિ, વાગ્લટ્ વૈદ્ય, રૈવત

ઐ૦ સ્થવિરાવલી ફેરનાં વાસ્તુસાર, જ્યોતિ સારાદિ. ૪૩૧

ક્ષેત્રપાળ વગેરે આમા મુખ્ય ગદ્ય અને વચ્ચે વચ્ચે પદ છે તેમા શ્રી
ધર્મદેવે વૃત્ત-છ દોથી સહાય કરી હતી અને તેનો પ્રથમાદર્શ ગુણુચ
ગણિએ લખ્યો હતો 'રાજતરંગિણીના ઢંગ પર લખાયેલ છે આધુનિક
પાશ્ચાત્ય વિકાસનો આ ગ્રંથને વિશ્વસનીય માન્યો છે ગૂજરાતના
ધનિકાસને માટે તે કેવલ આ એક આધારભૂત ગ્રંથ ગણી ૪૩૧
ફોર્સે રાસમાળામા તેનો પુષ્કળ ઉપયોગ કર્યો છે'

૬૨૯ મેરુતુ ગે રચેલા ખીળ ગ્રંથોમા ઐતિહાસિક વિગત મળી
ખાડતો વિચારશ્રેણિ-સ્થવિરાવલી છે, તેમા ગૂજરાતના રાજાઓના
રાજત્વકાલનો પત્તો મળે છે તથા વિક્રમાદિત્ય અને મહાવીર વચ્ચે
૪૭૦ વર્ષનું અંતર છે તેનો નિશ્ચય કર્યો છે-વળી કાલકાચાર્ય,
હરિમદ અને જિનભદ્રના પણુ આમા વૃત્તાત છે (વે૦ ન ૧૬૫૬
પ્ર૦ જ સા મગોધક ખંડ ૨ અક ૩-૪) વળી તે ઉપગત
મહાપુરુષચરિત (અપરનામ ઉપદેશશતી) ગ્રંથ છે (પી ૩, ૨૬૬,
પી ૬, ૪૩, વેપર ૨, ૧૦૨૪ ન ૧૬૮૬) તેમા ઋષભ, શાંતિનાથ,
તેમનાથ, પાર્શ્વનાથ અને વર્ધમાન એ જેન તીર્થસ્થાના તેમના
પૂર્વલગ્નો સાથેના, તેમજ ખીજના ચરિત્રો છે.

૬૩૦ સ ૧૩૬૫ મા તાડપત્ર પર લખાયેલ પદ્મીવલ ગમગના
મહેશ્વરચરિત્ર કાલિકાચાર્ય કથા (પ્રા) તથા તાદત્તવાચના સમુદ્ધ-
મગિના હ તદીક્ષિત ગ્રામ વિજયસિંહચરિત્રે પ્રા ભુવનમુદ્રી
કથા ખ શાંતિનાથના લગ્નમા છે (પી ૧, ૨૬, પી ૧, ૩૬)
અ ૧૨૬૮મા વાદિ દેવચરિત્ર સનાને વિજયસિંહચરિત્ર પદ્મક માતન્દ
ચરિત્ર વિદ્યાકર ગણિએ વિજયસિંહચરિત્ર તેમજ વિદ્યાકર દુરિ-
ભાગચરિત્રી રૂપાની હૈમચંદ્રનું મુદ્દત્તચરિત્રી નિર્મિત હિન્દી (વે ૬
સપ્થ લ) ન ૧૩૭૨ મા ધૃષ્ટના દેવના ચરિત્ર ને ૬૩૦
પુન ફે-એ પ્રા સા નણુ લાગના ચરિત્ર ને ૬૩૦ વા-એ ને ૬૩૦
ન ૫ એ-એ પ્રા સા નણુ લાગના ચરિત્ર ને ૬૩૦ વા-એ ને ૬૩૦

૧૩૧ જિનવિજયનો રાજા હિન્દી 'સારાદિ' હ રાજાની હિન્દી રાજા

રીક્ષા, અને રત્નપરીક્ષા રચી તેના પર વૃત્તિઓ પણ કરી તેજ વર્ષમા પૌં (અકેશ્વરસૂરિ-ત્રિદશપ્રભ-તિલક-ધર્મપ્રભ-અભયપ્રભ-રત્ન પ્રભસૂરિ શિં) કમલપ્રભે પુંડરીકચરિત્ર રચ્યું સં. ૧૩૭૩ મા સૂરિપદ પામેલ તપાગચ્છના (ધર્મધોપસૂરિના શિષ્ય સોમપ્રભસૂરિ શિં) સોમ તિલકે ૩૮૭ ગાથાનો નવ્ય ક્ષેત્રસમાસ, વિચારસૂત્ર, અને સ ૧૩૮૭ મા સમ્પતિશત ગ્થાનક (વે ન ૧૬૮૩ પ્ર ગા. સભા) અને પોતાના ગુરુ સોમપ્રભકૃત ૨૮ યમક સ્તુતિઓપર વૃત્તિ રચી (પી ૩, ૦૧૨)

૬૩૧ સ. ૧૩૮૦ મા મલધારી રાજશેખરસૂરિ (પ્રખધેકાગ કર્તા) ના શિષ્ય મુધાકલશે સંગીતોપનિષત્ એ નામનો મગીન પર અથ રચ્યો અને તેનો સાર નામે સંગીતોપનિષત્સાર છ અધ્યાયમા મં ૧૪૦૬ મા રચ્યો (વે. નં. ૪૩૪, કા વડો ન ૧૯૫૩) આ મુધાકલશે એકાક્ષર નામમાલા નામનો કોશ (વેઅર, ૨૫૯ ન. ૧૭૦૨) પણ રચેલ છે.

૬૩૨ સ. ૧૩૮૩ મા ખં જિનકુશલસૂરિ (આચાર્યપદ સં. ૧૩૭૭) એ જિનદત્તસૂરિકૃત ચૈત્યવદન-દેવવદન કુલકપર વૃત્તિ રચી (તાડપત્ર કી ૨, નં. ૧૯, કી. ૩, ન ૧૪૮, કા. વડો ન. ૧૮૨) કર્તાના વિદ્યાગુરુ વિવેકસમુદ્ર ઉપાધ્યાય હતા અને આ કૃતિ રાજેન્દ્રચંદ્રસૂરિ, તરુણકીર્તિ અને લખ્મિનિધાન ગણિએ સશોધી હતી અને આ વૃત્તિપરનુ ટિપ્પનક કર્તાના શિષ્ય ઉક્ત લખ્મિનિધાને રચ્યું (કા. વડો ન ૧૯૩)

૬૩૩. સ. ૧૩૮૯ મા રૂપલ્લીય ગચ્છના સધતિલકસૂરિના શિષ્ય સોમતિલકસૂરિ (અપરનામ વિદ્યાતિલક) એ વીરકલ્પ (પી. ૪, ૯૯) અને પદ્મર્શનસૂત્ર ટીકા (ફસાડા ભ), સ ૧૩૯૨ મા તથા જયકીર્તિકૃત શીલોપદેશમાળા પર શીલ તરગિણી નામની વૃત્તિ (પ્ર હી ૯, વેઅર નં ૨૦૦૬ વેં ન. ૧૬૬૩, કા વડો), લઘુ-સ્તવટીકા (વિવેકં ઉદ્દેં) સ. ૧૩૯૭ મા, અને કુમારપાલ પ્રખંધ (સ. ૧૪૨૪ મા ? કા છાણી, બુહ. ૬, ન ૭૦૯) એ ગ્રંથો રચ્યા.

તાડપત્રપર લખાયેલ પ્રતો.

સં. ૧૩૯૩ માં રત્નદેવગણિએ બૃહદ્ગચ્છના (માનલદ્રસૂરિ-હરિલદ્રસૂરિ
શિષ્ય) ધર્મચંદ્રના કહેવાથી ધ્વેતામ્બર જયવલ્લભકૃત પ્રાકૃત વજ્રમય
(વિદ્યાલય બુદ્ધ ૬, નં. ૭૪૪) પર ટીકા (બુદ્ધ ૮ નં ૪૨૦) રચી

૬૩૪ આ ૧૪મા શતકના ઉત્તરાર્ધમાં તાડપત્રપર અનેક
પુસ્તકોની પ્રતો લખાઈ છે તેમાંથી ઉપલબ્ધ થતી એ છે કે —

૧૩૬૫માં પલ્લી (વા)લ ગચ્છના મહેશ્વરસૂરિ વિરચિત કાલિકા-
ચાર્ય કથા (પી ૧, ૨૬) અને ભુવનસુદરી કથા (પી ૧, ૩૬),
૧૩૬૮માં હેમાચાર્યકૃત મદ્યાવીગચરિત કોલાપુરીમાં (પી ૫, ૬૧)
૧૩૭૦માં મતલતીર્થમાં રત્નાકરસૂરિના ઉપદેશથી હેમાચાર્યકૃત
શબ્દાનુશાસન વૃત્તિ (પી ૫, ૧૧૦), ૧૩૭૮માં જિનકુશલસૂરિના
ઉપદેશથી ખરીદાયેલ નૈપથ્યાન્ય (ને ૧૪) તથા જામ્બવીપ્રજ્ઞપ્તિ ને તે
પરની ચૂલિ (ને ૩૩), અને મલ્લયગિરિકૃત બૃહત્કલ્પ પીઠિકા (ને ૨૨)
૧૩૮૪માં અનિતપ્રભસંગિકૃત શાંતિનાથચરિત (પી ૫, ૧૨૩),
૧૮૮૯માં કલ્પચૂલિ (ને ૩૭), ૧૩૯૦માં મતલતીર્થમાં હેમાચાર્ય-
કૃત છદોનુશાસનવૃત્તિ અને કાવ્યાનુશાસનવૃત્તિ (પી ૫, ૧૩૫),
૧૩૯૧માં મલ્લયગિરિકૃત વ્યવહારસૂત્ર ટીકા જિનપદ્મસૂરિના કહેવાથી
સોમ આવક તરફથી (લા ૪), ૧૩૯૨માં રત્નપ્રભકૃત અપભ્રંશમાં
અંતરંગસધિ (પી ૫, ૧૨૭), ૧૩૯૪માં રત્નપ્રભકૃત ઉપદેશમાંના
વૃત્તિ (પી ૫, ૧૨૫), અને ૧૩૯૮માં પ્રા પ્રત્યેકસુદ્ધ ચંદ્રિન (પી.
૫, ૧૩૫) વગેરે.

૬૩૫ આ સૈકાના ઉત્તરાર્ધમાં રૂપપલ્લીય ગચ્છના મ્હ પદ્મ
અભયદેવસૂરિના શિષ્ય દેવલદ્રસૂરિ શિષ્ય શ્રી તિલક ઉપધ્યયે દેવ-
લદ્રસૂરિના પદ્મધર પ્રભાનદ્રસૂરિના પદ્મધર શ્રીચંદ્રસૂરિ અને જ્ઞાનમ-
યુજાના પર વૃત્તિ રચી આ શ્રીચંદ્રસૂરિએ ચાંદ્યદ્ર, જિનદ્ર અને
ગુણુગેખાં એ ત્રણને સુનિષ્ઠની આપી હતી અને તે ગે.એ શ્રી
તિલકને ઉપાધ્યાય પદ આપ્યું હતું (વે નં ૧૬૦૦)

૬૩૬ આ શતકમા ધનપ્રભસૂરિ શિષ્ય સર્વાનન્દસૂરિએ જગદ્ ચરિત રચ્યું. (બુદ્ધ ૨ ન. ૨૮૪ મુદ્રિત બુદ્ધો ટિપ્પણુ ન. ૪૧૨). અંચલગચ્છીય ભુવનતુંગસૂરિએ ઋષિમહાપદ વૃત્તિ (સ ૧૩૮૦ પહેલા. જ. ૧૨૬, જ. પ્ર- ૫૪) આતુરપ્રત્યાખ્યાન અને ચતુ ગણ પર વૃત્તિઓ રચી જિનપ્રભસૂરિ કે જેમણે સમ્કૃત, પ્રાકૃત તેમજ અપભ્રંશ એમ ત્રણે ભાષામા મળીને અનેક ત્રય રચ્યા તેમના સંબંધી અગાઉ કહેવાઇ ગયું છે. (પારા ૬૦૨ થી ૬૦૪)

૬૩૭ જૂની ગૂજરાતીનુ સાહિત્ય - સ. ૧૩૫૮મા લખાયેલ કાગળની પ્રતમા નવકાર વ્યાખ્યાન તથા સ. ૧૩૬૯ મા શિખિન તાડપત્રની પ્રતમા અતિચારના સંબંધી ગૂજરાતી ગદ્યમા લખેલ પ્રતો પાટણના ભંડારમા છે (મુદ્રિત ગ્રાં ગૂ કા. સંગ્રહ).

૬૩૮ સ ૧૩૬૩ મા કેરટામા પ્રજ્ઞાતિલકસૂરિ (શિષ્ય ?) એ કચ્છલી રામ રચ્યો છે. કચ્છલી નામ આણુ પામે ગામ છે તેનું વર્ણન છે તેમા કેટલીક ઐતિહાસિક બિનાઓ છે વિધિ માર્ગના શ્રીપ્રભસૂરિ (ધર્મવિધિપ્રકરણના કર્તા) થયા તેના શિષ્ય માણિક્યપ્રભસૂરિએ કછ્છલિમા પાર્શ્વજિન ભુવનની પ્રતિષ્ઠા કરી માણિક્યપ્રભસૂરિએ પોતાની પાટપર ઉદયસિંહસૂરિને સ્થાપ્યા. તે ઉદયસિંહે ચડાવલિ (ચદ્રાવતી)ના રાહિલ ધ ધણે દેવની સમક્ષ મત્રવાદિને મંત્રથી હરાવ્યો. તેણે પિંડવિશુદ્ધિવિવરણ, ધર્મવિધિ (વૃત્તિ) અને ચૈત્યવદન દીપિકા રચી. અને તે સ. ૧૩૧૩ મા સ્વર્ગસ્થ થયા. પછી કમલસૂરિ, પ્રજ્ઞાસૂરિ, પ્રજ્ઞાતિલકસૂરિ થયા વગેરે.

૬૩૯ સં. ૧૩૬૫ મા તાડપત્રપર લખાયેલી ભુવનસુદરી કથાની પ્રતને છેવટે દેશી ભાષામા લખવામા આવ્યું છે કે 'સંવત્ ૧૩૬૫ રત્ના દેવીયે મૂલ્યે લેઇ સાધુને આરાવી.' (પી ૧, ૩૯) સં. ૧૩૬૮મા વગ્નિગ નામના કવિએ વિહરમાન વીશ તીર્થકર સ્તવ રચ્યું સં. ૧૩૭૧ લગભગ નિવૃત્તિ ગચ્છના પાસડસૂરિ શિષ્ય અબ્દેવસૂરિએ સમરારાસો રચ્યો,

જૂની ગૂજરાતીનું સાહિત્ય.

તેમાં સં ૧૩૭૧ માં ઉપરોક્ત સમરાશાહે કરાવેલા શત્રુજયપર મુખ્ય નાયક આદિનાથની મૂર્તિના ઉદ્ધારનું સમકાલીન વર્ણન છે. આમાં રાજસ્થાની લાપાનો પ્રયોગ પણ જણાય છે ગૂજરાતી-રાજસ્થાની-હિંદી લાપાનું સામ્ય આ સમય સુધી ધણુજ હતું તે આમાંથી પરખાય છે. ખ જિનપદ્મચરિત્રે સ્થૂલિભદ્ર દાગ રચ્યો કે જે મૂરિ સં ૧૪૦૦ માં સ્વર્ગસ્થ થયા તે દાગ રજુ દુકનું દુકું કાવ્ય છે. ૬૪૦ આ શતકમાં સોલણુ નામના કવિએ ચર્યારિકા (મુનિ-કાવ્ય) રચેલું છે વળી અનાથિકુલક, અને ધના સંધિ એ બે કાવ્યો પાટણના લડારમાં છે કે જે અપભ્રંશ સાથે મળતી જૂની ગૂજરાતીમાં છે.

[આ ગૂં સાહિત્ય માટે જુઓ જૈનગર્જન કવિઓ પ્રથમ ભાગ પૃ. ૮ થી ૧૨, પ્રા ગૃ કા સંગ્રહ]

રાજશેખરકૃત ઐતિહાસિક ૨૪ પ્રબંધો. ૪૩૭

માં મલધારી બિરદધારી અભયદેવસુરિ સત્તાનીય (નરેન્દ્રપ્રભસુરિ-પદ્મ-
 દેવ-શ્રીનિલકમ્બરિના શિષ્ય) રત્નશેખરસુરિએ 'મૃદુગદ્યથી મુગ્ધાવબોધ
 માટે' પ્રબંધકોશ (અતુર્વિંશતિ પ્રબંધ) દિલ્લીમાં (મહમ્મદશાહથી ગૌરવ
 પામેલા અને દુર્લિખના દુષ્ટ દળનાર એવા જગતસિંહના પુત્ર 'પદ્મ-
 દર્શન પોપણુ' એવા) મરણસિંહની વસતિમાં રહીને રચ્યો તેમાં ૨૪
 ઐતિહાસિક પ્રબંધો છે-ભદ્રબાહુ અને વરાહમિહિર, આર્ય નન્દિદત્ત
 જીવદેવસુરિ, આર્ય અપરાચાર્ય, પાદવિમ્બ, વૃદ્ધવાદિ અને સિદ્ધએતમ્બરિ,
 મલ્લવાદી, હરિભદ્ર, અપભ્રંશી, હેમચન્દ્ર-એ આચાર્યો, તેમજ
 હર્ષકવિ, હરિહર કવિ, અમરસુરિ, મદનકીર્તિ, સાતવાહન, વક્રચક્ર,
 વિક્રમાદિત્ય, નાગાર્જુન, વત્સરાજ ઉદયન, લઠમણુએત કુમારેડો,
 મદનવર્મા, રત્નત્રાવક, આભડ અને વમ્બુપાલ-ઉપર પ્રબંધ છે તે
 નં ૧૭૧૭-૧૯, પ્રં પાટણુ હેં ગ્ર નં ૨૦) વળી કૌતુકકથા
 (અતરકથા સગ્રહ) રચેલ છે (ભુદ્ ૪, નં ૨૫ ગ ભા નં ૧)
 રત્નશેખરકૃત કથાસાહિત્ય ઉપગત બીજા ગ્રંથો છે નામે-સ્થા
 વાદકલિકા-સ્થાવાદ દીપિકા (ભુદ્ ૪ નં ૨૭૯), રત્નાવનાગિની
 પત્રિકા (વે નં ૧૬૩૪), શ્રીધર્મકૃત ન્યાયકદલી પર પત્રિકા (પી
 ૩, ૨૭૨) પદ્મદર્શન સમુચ્ચય (પ્રં ૫૦ ગ્રં ૫૦ નં ૧૭, ભુદ્
 નેતી પ્રતાવના) કે જેમાં પદ્મમાં છ દર્શનો નામે લેત, માન્ય, ન-
 મિતીય, યોગ, વૈશેષિક અને સૌગત બૌદ્ધનું સહેપમાં મત્ર ૧૯.
 દ્વોષકમાં વર્ણન કર્યું છે. આ સુગ્નિના નિર્દેશથી મધુદેવિમાં ગુરુત
 ગુણુયદ્રસુરિ શિં પડિત જ્ઞાનચક્રે રત્નાવનરિદા દિગ્દર્શન (વે ન
 ૧૬૫) રચ્યું ને તેમાં તે સુગ્નિએ સદય કરી તેત દુષ્ટ દર્શનો
 સંગ્રોષ્ય, તેમજ સં ૧૪૧૦ માં નિર્મિલનું જ્ઞાનિત્તકરનિ
 સંગ્રોષ્ય ઉપરકૃત શ્રીધર્મકૃત ન્યાયકદલી પર પત્રિકા ૧૩૩૦.

૧૬૨ આમાં સુગ્નિ આરભમાં જણાવે તે કે પદ્મના સહુ દર્શનો-
 દ્રવ્ય, શબ્દ, કર્મ, સામાન્ય વિશેષ અને સ્વભાવ એ છે ૨૬૬ દર્શનો
 પાલી તે મલદર્શનો પર અતુર ૫ દર્શનો ૫૪૬૬ દર્શનો ૬૦૦૦

પ્રકરણ ૭ મું.

ગૂજરાતમાં મુસલમાનો.

સં. ૧૪૦૧ થી સ. ૧૪૫૬.

સુકર્ણહિ સન્નિવદ્ધા જહુત્તનાયગા પમન્નપયા ।

કસ્સ ન હરન્તિ હિયય વરપ્પવન્વા મિયચ્છિવ્વ ॥

યં દિટ્ઠં સુકર્ણહિ સારસરસં છેયાણ પીઙ્ગપ્પં

થોવં જેવ હવેદિ ચિટ્ઠદિ ચિરં કવ્વ રસાલવ્વ તં ।

જ ગીયાહ્ પુણો હવિજ્જ સુવહું ચિટ્ઠિજ્જ થોવંપિ ત

કાલં ચિન્નમહિયાકલુવ્વ સુકર લોણહિ સવ્વેહિ વિ ॥

—સુકવિ એટલે દ્વિતિઓથી રચેલ યથાર્થ ગુણવાળા નાયકનો પોતાના સ્વેચ્છિતવરમાં પ્રબંધ થયેલ છે એવી મૃગાક્ષીએ કેતુ ચિત્ત હન્ટી નથી? તેવીજ રીતે સુકવિઓએ રચેલ યથાર્થ ગુણવાળા નાયક જેમાં છે એવા કિત્તમ પ્રબંધો કેતુ ચિત્ત હરતા નથી?—સર્વંતુ હરે છે (આ જયવલ્લભકૃત પ્રાકૃત સુભાષિતાવલીમાં પણ છે)

—જે કાવ્ય સુકવિઓથી સારરૂપ અને સરસ રચાયું છે અને નાગ-રિકાને પ્રીતિપદ છે તે થોડું પણ જો હોય તોયે લાખા કાલ સુધી રસાલ (આત્મ)ની પેઠે રહે છે, જ્યારે જે ગીત વગેરે ઘણા હોય છતાં થોડા કાલ સુધી સર્વ લોકમાં સુલભ એવા ચીમકાના ફલની પેઠે રહે છે—તેનો આસ્વાદ થોડા કાલ સુધી લેવાય છે

—નયય દ્રસૂરિકૃત રંભામંજરીનાટિકા

૬૪૧ ઐતિહાસિક ખનાવોમાં:—સ. ૧૪૪૪ માં ખં જિન-રાજસૂરિએ ચિતોડમાં આદિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી સં. ૧૪૪૯ માં ખલાતના શ્રીમાલી હરપતિશાહે ગિરનારના નેમિનાથ પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર કર્યો. એ ખનાવ નોધી સાહિત્યપ્રવૃત્તિ તરફ વળીએ

૬૪૨ સં. ૧૪૦૧ માં ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર વૃત્તિની ખં જિન લખ્ધિસૂરિને ભેટ થયેલ તાડપત્રની પ્રત ભા. ઇ. મા. છે. સ. ૧૪૦૫

માં મલધારી બિરુદધારી અલયદેવસૂરિ સંતાનીય (નરેન્દ્રપ્રભસૂરિ-પદ-
 દેવ-શ્રીતિલકમુરિના શિષ્ય) રત્નશેખરસૂરિએ 'મૃદુગવધી મુગ્ધાવબોધ
 માટે' પ્રબંધકોશ (અનુવિંશતિ પ્રબંધ) દિલ્લીમાં (મહમ્મદશાહથી ગૌરવ
 પામેલા અને દુલિક્ષના દુખ દળનાર એવા જગતસિંહના પુત્ર 'પદ-
 દર્શન પોપણ' એવા) મહાભુસિંહની વસતિમાં રહીને રચ્યો તેમાં ૨૮
 ઐતિહાસિક પ્રબંધો છે - ભદ્રપાલ અને વરાહમિહિર, આર્ય નન્દિય
 જીવદેવસૂરિ, આર્ય અપરાધાર્વ, પાદત્રિમ, વૃદ્ધવાદિ અને સિદ્ધમેતસૂરિ,
 મલ્લવાદી, હરિલક, બખ્ષલદી, હેમચન્દ્ર-એ આચાર્યો, તેમજ
 હર્ષકવિ, હરિહર કવિ, અમરસૂરિ, મદનકીર્તિ, સાનવાદન, વક્રચન્દ્ર,
 વિક્રમાદિત્ય, નાગાર્જુન, વત્સરાજ ઉદયન, લક્ષ્મણમેન કુમારદેવ,
 મદનવર્મા, રત્નત્રાવક, આભડ અને વસ્તુપાલ-ઉપર પ્રબંધ છે. [તે
 નં ૧૭૧૭-૧૯, પ્રં પાટણ હેઠળ ગ્રં નં ૨૦) વળી કૌતુકકથા
 (અનરકથા સગ્રહ) રચેલ છે (ભુલ ૪, નં ૨૫ ગ લા નં ૧૧)
 રત્નશેખરકૃત કથાસાહિત્ય ઉપરાંત બીજા ગ્રંથો છે નાગે-સ્થાન
 વાદકલિકા-સ્થાનવાદ દીપિકા (ભુલ ૪ નં. ૨૭૮), રત્નાવનાગિકા
 પત્રિકા (વે નં ૧૬૩૪), શ્રીધરકૃત ન્યાયકદલી પર પત્રિકા (પી
 ૩, ૨૭૨) પદ્મદર્શન સમુચ્ચય (પ્રં યં ગં નં. ૧૭, ભુલ
 તેની પ્રતાવના) કે જેમાં પદ્મમાં છ દર્શનો નામે લેત, સાંન્ય, ૧-
 મિતીય, યોગ, વૈશેષિક અને સૌગત બૌદ્ધનું સંલેપમાં મુદ્ર ૧૮૦
 શ્લોકમાં વર્ણન કર્યું છે. આ સૂત્રિના નિર્દેશથી માધુ પુલિમાં મુદ્ર ૧૮૦
 ગુણ્યદ્રશ્ય શિં પડિત જ્ઞાનચક્રે રત્નાવનરિકા દ્વારે (૩ નં
 ૧૬૩૫) રચ્યું ને તેમાં તે સૂત્રિએ સદય કરી તેના દ્વારા કરી તે
 સંગોપ, તેમજ સ ૧૪૧૦ માં સુનિલકૃત જ્ઞાનિત્યાદિતિ ૫
 સંગોપ ઉપરકૃત શ્રીધરકૃત ન્યાયકદલી પર પત્રિકા ૧૩૨૨-૨૩

૨૬૨ આમાં સૂત્રિ આ ભામાં જણાવે છે કે પૂર્વના ૨૬૬ સૂત્રિ
 ક્રમ, ૨૬૬, ૨૬૭, સામાન્ય, વિશેષ અને સમન્વય એ છે ૨૬૬ ૬૨૬
 પણ તે મહાદેવે રોષપર અનુપા ૬૧ ૬ ૨૬૬ ૬૨૬ ૬૨૬ ૬૨૬

પહેલા ઉક્ત પ્રસિદ્ધ જિનપ્રભસૂરિએ તે મૂળ ગ્રંથ આ સૂરિને શીખવ્યો હતો.

૧૪૩ મ ૧૪૦૬ મા ખં જિનચંદ્રમુનિની શિષ્યા ગુણસમૃદ્ધિ મહાનગએ અંજળામુન્દરી ચરિત્ર પ્રા મા પ૦૪ શ્લોક પ્રમાણ જેસલમેરમા રચ્યુ (જે ૪૯, જે, પ્ર. ૫૪, આ ચરિત્ર માટે જુઓ શીલોપદેશમાલાવૃત્તિ પૃ ૨૮૧-૨૮૯) મેરુતુગે સ ૧૪૦૯ મા કામ-દેવચરિત્ર (કા વડો) અને સ ૧૪૧૩મા સંભવનાથ ચરિત્ર રચ્યા

૧૪૪ સ. ૧૪૧૦ મા અલ્લદગચ્છના (પ્રસિદ્ધ વાદિ દેવસૂરિ-ભદ્રેશ્વર-વિજયેન્દુ-માનભદ્ર-ગુણભદ્ર કે જેણે મલમુદશાહ મુસલમાનને શ્લોકના વિવેચનથી રજિત કરતા તેણે આપવા માગેલા 'સુવર્ણ-કાયુત' ને સ્વીકારેલ નહીં અને જે આકરણ, હૃદય, નાટક, તર્ક, સાહિત્ય એ સર્વમા નિષ્ણાત હતા તેના ગિપ્ય) મુનિભદ્રસૂરિએ મુનિ-દેવસૂરિના રચેલા શાંતિનાથચરિત્રને અવયોદ્ધી પોતાનું નવું શાંતિનાથ ચરિત્ર રચ્યુ. રચનાના કારણમા કવિ કહે છે કે જૈનેતરોએ રચેલા પંચ મહાકાવ્યોને જૈનાચાર્યો પ્રથમાભ્યાસીઓ માટે વ્યુત્પત્તિની પ્રાપ્તિ અર્થે સતત ભણાવે છે તો સમ્યક્ત્વની વાસનાથી રચાયેલું જૈન-

નવવા માટે સૂત્રો રચ્યા સૂત્રોપર પ્રશસ્તકરદેવે ભાષ્ય રચ્યુ તે ભાષ્ય પર ચાર વૃત્તિ થઈ ંચોમશિવાચાર્યે ંચોમવતી નામની, શ્રીધરાચાર્યે ન્યાયકદલી એ નામની, ઉદયનાચાર્યે કિરણાવલી નામની અને શ્રી વત્સા-ચાર્યે લીલાવતી નામની રચી તે પૈકી ન્યાયકદલી પર પંજિકા રચવાનો આ જૈનાચાર્યે પ્રારભ કર્યો આ ગ્રંથ તેમજ તેના બીજા ગ્રંથો રચી તેમણે બનાવી આપ્યું કે જ્ઞાનચંદ્ર રતનાવતારિકા રિપ્પતમાં તેમને માટે જે વિશેષણો નીચેના આપ્યા તે યથાર્થ છે

શ્રી રાગશેખરગુરુ ગૌરિમાડવિધાનં તર્કાગમામ્બુધિમહાર્વજલામિષેકી ।

ન્યાયકદલી એ જૈનેતર ગ્રંથ હોવા છતાં તેનું પઠનપાઠન જૈન સાધુઓ કરતા હતા અને તેથી આ સૂરિએ તેપર પંજિકા રચી હતી એમ સ્પષ્ટ જાય છે

મુનિલદ્રે, ભાવદેવ અને જયસિંહસૂરિ. ૪૩૯

કાવ્ય કેમ ઇચ્છિત ન થાય તે માટે આ ચરિત રચ્યુ છે કવિ એટલું બધું અભિમાન સેવે છે કે જે વિકાતો કાલિદાસની ઉક્તિમાં, ભાર-વિ, માધપંડિતના જે મહાકાવ્યોમાં, હુર્પના અમૃત સૂક્તિવાળા નૈપથ્ય મહાકાવ્યમાં પણ દોષોનું પ્રતિપાદન કરે છે તેઓ આ લગવાનું શાન્તિના ચરિત્રમાં વૃત્તના વિવર્ણન વડે કેવલ ગુણોનું પ્રતિપાદન કરશે' કવિએ પીંગળશાસ્ત્ર મુક્તનાનની રાજ્યસભામાં પ્રતિજ્ઞા પ્રાપ્ત કરી હતી અને ઉક્ત રત્નજેખરસૂરિએ આ ચરિત્રને શોધ્યું હતું. હુઓ તેની પ્રશંસિત (પ્ર ય ગ્ર ન ૨૦) આ કાવ્ય મનોહર છે. આ મુનિલદ્રે દેવેન્દ્રસૂરિની (સ ૧૪૨૯ ની) પ્રશ્નોત્તર રત્નમાલાનું અશોધન કર્યું હતું

૬૪૫ સ ૧૪૧૧ માં જ નિતેશ્વરસૂરિ શિષ્ય સોમપ્રસિંએ અખુલિલ્લપુરપત્તને કાનત્રવત્તિપત્રિકા લખી-લખારી (૨. ૧૨) સ. ૧૪૧૨ (રવિવિશ્વવર્ષ) માં ખડિલ ગમ્મના કાલિદાસ્યાર્ગ મના-તીય (ભાવદેવ-વિજયસિંહ-નિતરીર-નિતદેવસૂરિ શિષ્ય) ભાવદેવસૂરિએ પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર ૪૩૪ (પી ૪, ૧૦૬, કાં વડો પ્ર ય ગ્ર સને ૧૯૧૨) રચ્યુ, વળી તેના ગદ્યો પ્રાગ માં ચતિદિનચર્મા (પી વડો) અને અલકાર સાર આઠ પ્રકરણમાં (કા વડો) જે કાલિ-કાચાર્ય કથાના ગ્યનાર ભાવદેવસૂરિ (પી ૧, ૩૦) પ્રય આ ને

૬૪૬ સ ૧૪૨૨ માં કૃષ્ણપિં ગમ્મના મહેન્દ્રસૂરિ શિષ્ય જય-સિંહસૂરિએ ૧૩૦૭ સ્તોક પ્રમાણુ પદ્યમાં કુમરચલ સ્તવ રચ્યુ (જે ન ૧૭ ૭ પ્ર હી ૮. સને ૧૯૧૫, તે સ્તવ ને કિંટુ નેત્ર દિપાવય મન ૧૯૨૨) કે જેની તાકપત્યની પ્રતિષ્ઠા છે તે તેના ગુરુ મહેન્દ્રસૂરિએ મહાભારત પદ્યેથી નિર્મિત કર્યું છે

૧૯૩૩ આને સુ. M. B. O. J. ... of the ...

‘મહાત્મા’ તરીકે વખાણ પ્રાપ્ત કર્યા હતા. ૪૩૪ આ ચરિતનો પ્રથમાદર્શ પ્રમાણુનિષ્ણાત અને કવિ મુનિ નયચક્રે લખ્યો હતો આ ઉપરાંત જયસિંહે ભાસર્વજ્ઞ કૃત ન્યાયસાર (પ્રં વિશ્વનાથ પ્ર વૈદ્ય સને ૧૯૨૧) કે જેમા વૈશેષિક નૈયાયિક વેદાન્તી આદિ અમુક અમુક પ્રમાણો માને છે તેની ચર્ચા છે તથા પંચાવયવ હેત્વાભાસો તથા પદાર્થોનુ નિરૂપણ છે તે પર ટીકા નામે ન્યાયનાત્પર્ય દીપિકા રચી (પ્ર શતીશયદ્ર વિદ્યાભૂપણથી સશોધિત ર્. એ એ. મન ૧૯૧૦), વિશેષમા નવુ વ્યાકરણ રચ્યુ હતુ અને સારંગપંડિતને વાદમા જીત્યો હતો એમ ઉક્ત નયચક્ર પોતાના હુમ્મીગ મહાકાવ્યના ૧૪મા સર્ગમા જણાવે છે. ૪૩૫ આ સારંગપંડિત તે શાકભગના રાજા હુમ્મીરરાજનો પંડિત, શાર્ગધર પદ્ધતિ (વે ન ૧૨૨૮) નામનો સાહિત્યગ્રંથ રચનાર જણાય છે કે જેની સ. ૧૪૧૯ ની લખેલી પ્રત મળે છે, સ ૧૪૨૪ મા ઉક્ત સોમતિલકસૂરિએ પણ કુમારપાલ ચરિત્ર (૩૧ છાણી) રચેલ છે તે કહેવાઇ ગયુ છે (જુઓ પાના ૬૩૩)

૬૪૭ સં. ૧૪૨૬ મા રૂપલ્લીય ગચ્છના અભયદેવસૂરિ રાજ્યે તે ગચ્છના (ગુણશેખર-ગુણચક્ર શિં) ગુણાકરે ભક્તામર સ્તોત્ર પર વૃત્તિ રચી (લીં, બુહ ર. ન. ૩૦૨, પી પ, ૨૦૭, વે ન ૧૮૧૭) સં ૧૪૨૭ મા મદનસૂરિના શિષ્ય અને દિલ્હીના ફિરોઝ-

૪૩૪ પ્રત્યબ્દં દીનદુ સ્થોધૃતિસુકૃતકૃતે દીયમાનં સમાનં
સાક્ષાદ્ દીનારલક્ષં તૃણમિવ કટતિ પ્રોજ્ઞય નિર્લોભમાવાત્ ।
एकः सोऽय महात्मा न पर इति नृपश्रीमहम्मदसाहे
स्तोत्रं प्रापत् स तापं क्षपयतु भगवान् श्रीमहेन्द्रप्रभुर्न ॥

૪૩૫ ષટ્પાપા કવિચક્રશક્રમચિલપ્રામાણિકાગ્રેસરં
સારંગં સહસા વિરગમતનોયો વાદવિદ્યાનિધૌ ॥૨૩॥
શ્રી ન્યાયસારટીકા નવ્યં વ્યાકરણમથ ચ ય કાવ્યં ।
કૃતા કુમારનૃપતે સ્વાતત્રૈવિદ્યવેદિચક્રીતિ ॥૨૪॥

રત્નશેખર, વિમલચંદ્ર અને જયશેખરસૂરિ. ૪૪૧

શાહ તથાલખના મુખ્ય જ્યોતિષી મહેન્દ્રપ્રલસૂરિએ ચત્રરાજ નામનો ગ્રંથ (અમુક સિદ્ધિ થાય તે માટેના યત્નો કેમ કરવા તે પર) પાત્ર અધ્યાયમાં રચ્યો અને તેનાપર તેનાજ શિષ્ય મધ્યેન્દુ સૂરિએ ત્રીકા રચી (વે નં. ૨૫૫-૨૫૭, પ્રાં બનારસ સન ૧૮૮૩, ઈ ઝા નં. ૨૯૦૫-૬, થીઓ પૃ ૬૧, દીક્ષિત પૃ ૩૫૧)

૬૪૮ સં ૧૪૨૮ માં જુદા ગચ્છના (પછી થયેલ નાગોરી તપાગચ્છના) વજ્રએતસૂરિ હેમનિલકસૂરિ શિષ્ય રત્નશેખરસૂરિએ પ્રા-કૃતમાં સિરિવાલ કલા-ચરિત્ર (શ્રીપાલ ચરિત્ર) રચ્યું (પી ૪, ૧૧૮, પી, ૩, ૨૦૩ પ્ર દેઠ લા ન ૬૩) કે જે તેના શિષ્ય હેમચંદ્રે લખ્યું તે ઉપરાંત તે રત્નશેખરે પ્રાકૃતમાં છંદોશ રચ્યો તેમાં પ્રાકૃત છંદો કેટલાક સુપ્રસિદ્ધ છે અને તેમાં તે છંદોના લક્ષણો-ગણુમાત્રાદિ આખ્યા છે ૪૩૬ સં ૧૪૪૭ માં રચેલ ગુણુધ્યાનક કમા-શાહ સદૃષ્ટિ (જુદા ૮ ન ૩૭૬, વે-ન ૧૭૮૩, પ્રાં બનારસ મા. મમા. હી ૦ ૮, દેઠ લા ન ૩૮), ગુરુ ગુણુપદ્મચરિત પદ્મચરિત્ર, સુગોપ-સત્તરી (સુ), લઘુ ક્ષેત્રસમાસ ઓપન વિવગ્ન મદિન કે જે મત્ત ગિરિની ત્રીકાનો આધાર લઈ કહેલ છે (પ્રાં બનારસ મા. મમા નં. ૪૬, મૂળ બી માં ના પ્રકરણ રત્નાકર લાગ ૮, વેન ૧૫૬૨-૬૩, જુદા ૨, નં. ૪૦૨), સિદ્ધચત્રચક્રોદ્ધાર (ચુની ૭ લં. કાળી) આદિ ગ્રંથો છે

૬૪૯ સં ૧૪૨૯ માં દ્વિપદ્ધીય ગચ્છના સધનિકસૂરિના પદ્યર દેવેન્દ્રસૂરિએ વિમલચંદ્રસૂરિનું પ્રકાશનરત્નકેશ પ્રાં બનારસ (પી ૪, ૧૦૮ વેબર ન ૨૦૨૧) રચી કે જેમાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના જન્મકાંડ સોમનિલકને કૃતી પોતાના નેટ નેટ નેટ નેટ, તે જે ઉપરાંત પ્રાં માં દાનોપદેશમાલા સંકૃત ત્રીકાચરિત્ર રચી (પી ૪, ૧૧૮) ૬૫૦ આચારિક મહેન્દ્રપ્રલસૂરિના શિષ્ય જયશેખરસૂરિ દેવેન્દ્ર

૨૬૯ આ પર તેમના સત્તાનું અંતિમ સંસ્કરણ ૧૬૬૬ છે-૨ ત્રીકા રચી તે (જુદા ૨, નં ૩૫, પી ૨ ૧૬૬.

વિદ્વાન કવિ થયા તેમણે સ. ૧૪૩૬ માં ઉપદેશચિંતામણિ સાવચૂંકિ (પ્ર. હી. હ., વે. ન. ૧૫૬૫), સ. ૧૪૬૨ માં ખલાતમા પ્રબોધચિંતામણિ (પ્ર. જૈ. ધ. સભા) તથા ધર્મમિલનચરિત્ર દાવ્ય (લી. પ્ર. હી. હ.) એ બંને, જૈનકુમારસભવ (પ્ર. ભી. મા, વે. ન. ૧૫૬૫ અને ૧૭૨૧) આ ચાર મોટા ગ્રંથો અને શત્રુઘ્ન ગિરનાર મહાવીર એમ ત્રણ પર સંસ્કૃત બત્રીશીઓ (પ્ર. આ. સભા) આત્મબોધકુલક (પ્રા. ૦), ધર્મ સર્વસ્વ, ઉપદેશમાલાપર અવચરિ (વે. નં. ૨૦૦૩ અને પુષ્પમાલા પર અવચરિ, નવતત્ત્વ ગાથામા (વિવેક ઉદે. ૦), ૧૭ શ્લોકમ મ. અબ્જિત શાંતિસ્તવ (પી. ૧, નં. ૩૧૬), સંબોધ સપ્તતિકા (વે. ન. ૧૬૯૦-૯૧ પ્ર. ગૂ. ભા. સહિત આ. ૦ સભા સને ૧૯૨૨) આદિ અનેક ગ્રંથો રચ્યા. આ ઉપરાંત નલદમયતી ચપૂ. કંઠ્યસૂત્ર પર સુખાવબોધ નામનું વિવરણ અને ન્યાયમંજરી નામના ગ્રંથો રચ્યાનું હી. હ. જણાવે છે. તેણે ગૂ. ભા. પા. ૫ કાવ્યો રચ્યા છે તે હવે પછી જોઈશું.

૬૫૧ ઉક્ત આચલિક મહેન્દ્રપ્રભસૂરિના શિષ્ય પદ્મધર મેરુગ સૂરિએ સ. ૧૪૪૪ માં કાતન્ત્ર વ્યાકરણપર સંસ્કૃત બાલાવબોધ વૃત્તિ રચી (વે. ન. ૨૨) તથા ષડ્દર્શન નિર્ણય કે જેમાં છ દર્શન નામે બૌદ્ધ, મીમાંસક, સામ્ય, નૈયાયિક, વૈશેષિક અને જૈનની તપાસ-નિર્ણય કરેલ છે તે રચ્યો. (વે. ન. ૧૬૬૬) તદુપરાંત સ. ૧૪૪૯ માં સપ્તતિલાખ્ય પર ટીકા બનાવી તેમાં મુનિશેખરસૂરિએ રચવામાં ઉત્તેજન આપેલ હતું, અને તેની અતની પ્રશસ્તિમાં કર્તા પોતાના ગ્રંથોનામે મેધદૂત સવૃત્તિ, ઉક્ત ષડ્દર્શનસમુચ્ચય ને ઉક્ત બાલાવબોધવૃત્તિ, ધાતુપારાયણ વગેરેનો ઉલ્લેખ કરે છે (ડા. ૦ ભ. ભાવ) તે ઉપરાંત ભાવકર્મ પ્રક્રિયા, શતકલાખ્ય, નમુત્યુણ પર ટીકા, મુગ્ધાદ્ધ કથા, ઉપદેશમાલાની ટીકા અને જેસાળ પ્રબંધ રચેલ છે એમ હી. હ. જણાવે છે. જેસાળ પ્રબંધમાં ઉમરકોટના જેસાળએ ત્યાં રિના ઉપદેશથી શાંતિનાથનો ૭૨ દેવકુલિકાવાળો પ્રાસાદ

ઐવેદગોષ્ઠી સં. ૧૪૫૫ માં અને તેજવર્ષમા—શક ૧૩૨૦ માં પૌં
(ચંદ્રપ્રભ—ધર્મધોપ—ભદ્રેશ્વર—મુનિપ્રભ—સર્વદેવ—સોમપ્રભ—રત્નપ્રભ—
ચંદ્રસિંહ—દેવસિંહ—પદ્મતિલક—શ્રીનિલક—દેવચંદ્ર—પદ્મપ્રભસુગિ શિં)
દેવાનન્દ—અપરનામ દેવમૂર્તિએ ક્ષેત્રસમાસ અને તે પર ઓપનવૃત્તિ
(કા. વડો, ભક્તિાં ભાવ) અને ઉપર્યુક્ત સાધુરત્ને ચતિશ્ન કંપ
પર વૃત્તિ સં. ૧૪૫૬ માં અને તે આસપાસ નવનત્વ પર અવચૂર્ગિ
(વિ ન ૧૬૨૨) ની રચના કરી

૬૫૪ આ શતકમાં સં. ૧૪૬૦ આસપાસ કુમારપાલ ચરિત્રના
કર્તા કૃષ્ણર્ષિ ગચ્છના ઉક્ત જયસિંહસૂરિના શિષ્ય પ્રસન્નચંદ્રના
શિષ્ય નયચંદ્રસૂરિએ ૧૪ સર્ગનું ‘વીરાક’ હુમ્મીર મહાકાવ્ય અને
રંભામંજરી નાટિકા રચ્યા. તે સૂરિ ગ્વાલિયરના તોમર (તવર) વંશી
રાજા વીરમના દરબારના પ્રસિદ્ધ કવિ હતા. ૪૩૭ હુમ્મીર મહાકા-

૪૩૭ વળી તે કવિ પોતાને માટે જણાવે છે કે.—

છન્માસાસુકવિત્તજુત્તિકુસલો જો સારદાદેવયા—

દિન્નપોઢવરણસાયવસઓ રાયાણ જો રજગો ।

જો પુવ્વાણ કર્ણેણ પંથપહિઓ એઝસ્સ સો કારગો

વિક્ષાઓ નયચંદનામસુકર્ણે જીસેસવિજ્જાણિહિ ॥ ૧૨ ॥

—જે શારદાદેવીએ આપેલા પ્રૌઢ વરના પ્રસાદથી છ ભાષામાં સુકવિ-
ત્વની યુક્તિમાં કુશલ છે, જે રાજાના રજક છે, વળી જે પૂર્વના કવિઓના
માર્ગના પથિક છે એવા વિખ્યાત અને સર્વ વિદ્યાના નિધિ નયચંદ્ર નામના
સુકવિ આ પ્રબધના કર્તા છે

લાલિત્યમમરસ્યેહ શ્રીહર્ષસ્યેવ વક્ત્રિમા ।

નયચન્દ્રકવે કાવ્યે દૃષ્ટ લોકોત્તરં દ્વયમ્ ॥ ૧૮ ॥

—(વેણીકૃપાણ અમર) અમરચંદ્રકવિના કાવ્યમાં લાલિત્ય છે, શ્રી હર્ષ-
કવિના (નૈયધ) કાવ્યમાં વક્ત્રિમા છે જ્યારે નયચંદ્ર કવિના કાવ્યમાં લોકોત્તર
અને સાથે જોવામાં આવ્યાં છે—

—રંભામંજરી પૃ ૯-૧૦ (પ્ર રામચંદ્રશાસ્ત્રી તથા ભગવાનદાસ કેવલદાસ

સા સન ૧૮૮૯)

નયચન્દ્રમૂરિ તાડપત્રની પ્રતો.

વ્યતો નાયક રણુચલપુર (રણુચલોર) નો હુમ્મીરચોલાણુ છે અને તે દિંદી ગીતોમા પ્રસિદ્ધ છે. જે કેટલાક ગ્રંથીર પુરુષોએ મુસલમાનો સાથે તલવારથી યુદ્ધ કરી પોતાની ગ્વત ત્રતાની રક્ષા અર્થે પ્રાણ આપ્યા તે પછી એક આ હુમ્મીર છે અલાઉદ્દીનના રાજ્યને ત્રીજું વર્ષ થયુ ત્યાં એક અમીરનુ તેણે અપમાન કરવાથી તે અમીરે હુમ્મીરનુ શરણુ લીધુ તે વખતે હુમ્મીરનો રણુચલોરનો કિલ્લો દિલ્લા મળખૂત કિલ્લાઓમાનો એક હતો તે શરણુગત અમીરને પાછો સોપવાનુ હુમ્મીરને કહેતા હુમ્મીરે ના પાડી અને ક્ષમા થતા તે, ખચાવ કરતા મરાયો અને તેના કુટુંબની સ્ત્રીઓ તેની પાછળ સતી થઈ એ વીગતા ભગી રાજધાનની એક બિરુદવલી છે (પ્ર નીલકંઠ જનાર્દન કીર્તને સન ૧૮૭૬) તે ગ કીર્તને જણાવે છે કે-આ કૃતિ એક કાવ્ય તરીકે પુષ્કળ ગુણો ધરાવે છે અને સમ્પૂર્ણ સાદિ-લના પ્રથેમા ભાગ્યેજ મળી આવતા અનિલસિક કાવ્યો પૈકીનુ એક છે નાયકના સમયમા કવિ નથી થયો, છતાં તે મમકલિત કવિ કરતા ઓછી અનિલસિક મહત્તાવાળુ નથી કવિ ધર્મની જેન જતા હિંદુ દેવોમાના મુખ્ય ગણાતા દેવોના આશીર્વાદ લેવા મટે તેને પ્રેરક રચ્યા છે કે જે હિંદુ દેવો અને જેનોના કેટલાક તીર્થકેન્દ્રો માં અને લાગુ પડે છે તેમજ એ છે કે કવિના સમયમા વિચારગ્રામ્યતા જોવા લેતા અપવા કવિ દ્વિઅર્થના પ્રેરકો અંગત કાવ્ય રત કે જેન તેમજ અન્ય હિંદુદેવને લાગુ પડે ૧૪૩૮ આ કેન્દ્રના કેલિક પૃષ્ઠી-રાજનુ પળુ વિગૃત જતાત છે. રામાભગી ન દિગ્ગતો નવર સંલો (જન્મકાંતે) બતાવ્યો છે આ બંનેના સ્વરૂપ દર્શન ન અને જયચંદ વચ્ચેની લડાઈ, જયચંદનો નવરૂપ રત કે જે નવરૂપ વચ્ચેનો હિલેખ કયો નથી તેની જગ્યા ને કે નવરૂપ રત

---

૧૬૬ નવરૂપ રત કીર્તની સંકેત કેન્દ્ર અને રત રત રત રત
 'નવચંદ્ર રત હુમ્મીર મરાઠાવ્ય' એ નામે પ્રેસ-પ્રેસ-પ્રેસ-પ્રેસ
 ૧૮૮૨ આપાડ-પ્રેસ-પ્રેસ-પ્રેસ

તો આ કથાઓ ઘડાઈ નહોતી તેથી પૃથ્વીરાજરાસાનુ પૃથ્વીરાજે કનોજ નજ ન્યયદ સાથે ભીખણ યુદ્ધ કર્યાનું કથન માનવાયોગ્ય નથી. ૪૩૯

૬૫૫. આ સમયમા તાડપત્રપર પ્રતો લખાઇ તે પૈકી જે જણાઇ તે એ છે કે —સં. ૧૪૦૪મા પર્યુષણાકલ્પ અને કાલિકા-આર્ય કથાનક (જે ૩૪), ૧૪૦૬મા કવાવા ગ્રામે તિલકાઆર્યકૃત સામાચારી (જે. ૨૨), ૧૪૧૨મા સિદ્ધપ્રાભુનવૃત્તિ અને નિગ્યાવલી શ્રુતસ્કંધ (જે. ૩૩), ૧૪૧૮મા ખીખાગ્રામમા ઉદ્યસિંહાઆર્યકૃત ધર્મવિધિવૃત્તિ, ૧૪૨૩મા શતકચૃણિ (જે. ૩૬), ૧૪૨૫મા મલ-ધારી હેમચદ્રકૃત ઉપદેશમાલા-પુષ્પમાલા પર વૃત્તિ (પી. ૫, ૯૯), ૧૪૪૫મા સ્તભતીર્થમા આવશ્યકનિર્યુક્તિ સહિત તિલકાઆર્યની ટીકા (પી ૧, ૯), ૧૪૫૪મા સ્તભતીર્થમા શ્રીકાઆર્યકૃત સૂત્ર-કૃતાંગ ટીકા (પી. ૫, ૭૧) અને ઉત્તરાધ્યયન બૃહદ્વૃત્તિ (જે ૪૩) વગેરે.

૬૫૬. જૂની ગૂજરાતીનું સાહિત્ય—સં. ૧૪૧૧ દીપોત્સવ દિવસે અણહિલપત્તનમા પાતશાહ પીરોજસાહિ રાજ્યે ચદ્રગચ્છના ખરતરગચ્છાધિપતિ જિનચદ્રસૂરિના શિષ્ય તરણપ્રભસૂરિએ ઠંકુર બલિરાજની અભ્યર્થનાથી ષડાવશ્યક વૃત્તિ પર બાલાવબોધ-શ્રાવક-પ્રતિક્રમણસૂત્ર વિવરણ રચ્યું. આ સૂરિના વિદ્યાગુરૂ ચશકીર્તિ અને રાજેન્દ્રચદ્રસૂરિ હતા પ્રચલિત લોક ભાષામા ગદ્યમય અર્થ પૂરનાર ગ્રંથને ‘બાલાવબોધ’ ‘સ્તબ્ધક’ (ટબો), ‘વાર્તિક’ કહેવામા આવે છે પંદરમા શતકમા આ રીતે ગદ્યમય ભાષામા વિશેષ લખવાનો આરભ થયો અને તેવો પહેલો ગ્રંથ આ જણાય છે.

૬૫૭ ગૂજરાતીનું કાવ્યસાહિત્ય—પણ જૈનોના હાથે આ સમયમા ચાલુ હતું જૈનેતરનો આ વખતનો તેમજ આ પંદરમા શતકમા એક પણ ભાષાનો કાવ્યગ્રંથ મળતો નથી. જૈનેતરચિત કૃતિઓ છે તે ટૂંકમા જણાવીએ—ઉપર્યુક્ત મલધારી રાજશેખર-

૪૩૯ ઓગાજનો લેખ ‘અનંદ વિક્રમ સવત્કી કલ્પના’ ના. પ્ર. પત્રિકા ૧, ૫ ૪૧૪.

જૂની જૂજરાતીનું સાહિત્ય.

મૃતિનો મં ૧૪૦૫ લગભગનો તેમનાથ દાગ, આગમગચ્છના હેમ-
 વિમલસુરિ-કાવ્યચરતના શિષ્ય વિનયસદ્કૃત કમલાવતીરાસ, કલાવતી
 સતીનો રાસ, અને મ ૧૪૧૧ નો હસરાજવચ્છરાજ, વિનયપ્રલનો
 સ ૧૪૧૨ મા ખંભાતમાં સુદરકાવ્યરૂપ રચેલો જ્ઞાનમગ્ધામીનો રાસ,
 હુમેવકનો સ ૧૪૧૩ (?) મા કુટ્ટી ગામમાં મયલુગેહનો રાસ,
 ખ જિનોદયમૃતિનો સ ૧૪૧૫ નો ત્રિવિક્રમગસ અને તેજ વર્ષ
 વગભગ રચાયેલ જ્ઞાનકલશકૃત જિનોદયમૃતિપદાલિપેક રાસ, સં.
 ૧૪૨૩ મા ખ જિનઉદયમૃતિના શિષ્ય તથા ઠ. માદેહના પુત્ર વિદ્-
 જ્ઞે મગધમાં વિદ્યાર કૃતી વખતે રચેલી જ્ઞાનપદ્યમી ગ્રાપદ, સ
 ૧૪૩૨ ની આસપાસ મેઝનદને પોતાના ગુરુ ખ જિનોદય મૃતિનો
 વિવાલ્યો અને અજિતશાનિ સ્તવન, ચદ્રગચ્છના ગોમનિવકમગિ
 શિષ્ય દેવમુદ્ગમૃતિનું ઉત્તમરિપિસદ્ગચ્છના ચતુષ્પદી, કે તેમાં
 ૯૯ કુકમાં તીર્થદર, ગણુધર અને અન્ય મા'કુઆનું અગલુ છે તે,
 તે દેવમુદ્ગમૃતિના શિષ્ય (કૃષ્ણમહનસગિ ?) એ કાકાના ગ્રાપદ-
 ધર્મકલ્પ સ ૧૪૪૦ આસપાસ, મુનિમુદ્ગમૃતિનો મ ૧૪૪૧ (?)
 લગભગ શાંતગમ, સ ૧૪૪૮ પહેલાં રચાયેલ વર્ણિત નવ ત્રિગ્ગનિ,
 ગ્રાપદ, તં જિનજેખરમૃતિ-જિનચત્તસ્રિ પ્રિં સાધુ ન મ ૧૪૫૫
 મા રચેલ શાલિભદ્રરાસ અને તે આસપાસ જ્ઞાન ન ગ્રાપદ,
 આદિ દૃતિઓ મળ આવે છે

તો આ કથાઓ ધડાઈ નહોતી તેથી પૃથ્વીરાજરાસાનુ પૃથ્વીરાજે કનોજ જઈ જયચંદ સાથે ભીપણ યુદ્ધ કર્યાનું કથન માનવાયોગ્ય નથી. ૪૩૯

૬૫૫. આ સમયમા તાડપત્રપર પ્રતો લખાઈ તે પેટ્ટી જે જણાઈ તે એ છે કે —સં. ૧૪૦૪મા પર્યુપણાકલ્પ અને કાલિકાચાર્ય કથાનક (જે. ૩૪), ૧૪૦૯મા કવાવા ગ્રામે તિલકાચાર્યકૃત સામાચારી (જે. ૨૨), ૧૪૧૨મા સિદ્ધપ્રાભુત્વવૃત્તિ અને નિગ્યાવલી શ્રુતસ્કંધ (જે. ૩૩), ૧૪૧૮મા ણીયાગ્રામમા ઉદ્યસિંહાચાર્યકૃત ધર્મવિધિવૃત્તિ, ૧૪૨૩મા શતકચૂર્ણિ (જે. ૩૬), ૧૪૨૫મા મલધારી હેમચંદ્રકૃત ઉપદેશમાલા-પુષ્પમાલા પર વૃત્તિ (પી. ૫, ૯૬), ૧૪૪૫મા સ્તલતીર્થમા આવશ્યકનિયુક્તિ સહિત તિલકાચાર્યની ટીકા (પી. ૧, ૯), ૧૪૫૪મા સ્તલતીર્થમા શ્રીજ્ઞાચાર્યકૃત સૂત્રકૃતાંગ ટીકા (પી. ૫, ૭૧) અને ઉત્તરાધ્યયન બૃહદ્વૃત્તિ (જે ૪૩) વગેરે.

૬૫૬. જૂની ગૂજરાતીનું સાહિત્ય—સં ૧૪૧૧ દીપોત્સવ દિવસે અણહિલપત્તનમા પાતશાહ પીરોજસાહિ રાજ્યે ચદ્રગચ્છના ખરતરગચ્છાધિપતિ જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય તરણપ્રભસૂરિએ ઠંકુર બલિરાજની અભ્યર્થનાથી ષડાવશ્યક વૃત્તિ પર બાલાવબોધ-શ્રાવક-પ્રતિક્રમણસૂત્ર વિવરણ રચ્યું. આ સૂરિના વિદ્યાગુરૂ યશકીર્તિ અને રાજેન્દ્રચંદ્રસૂરિ હતા. પ્રચલિત લોક ભાષામા ગદ્યમય અર્થ પૂરનાર ગ્રંથને ‘બાલાવબોધ’ ‘સ્તબ્ધક’ (ટખો), ‘વાર્તિક’ કહેવામા આવે છે પંદરમા શતકમા આ રીતે ગદ્યમય ભાષામા વિશેષ લખવાનો આગંભ થયો અને તેવો પહેલો ગ્રંથ આ જણાય છે

૬૫૭. ગૂજરાતીનું કાવ્યસાહિત્ય—પણ જૈનોના હાથે આ સમયમા ચાલુ હતું જૈનેતરનો આ વખતનો તેમજ આ પદ્મમા શતકમા એક પણ ભાષાનો કાવ્યગ્રંથ મળતો નથી. જૈનોરચિત કૃતિઓ છે તે ટૂંકમા જણાવીએ—ઉપયુક્ત મલધારી રાજશેખર-

૪૩૯ આગાજનો લેખ ‘અનંદ વિક્રમ સવત્તરી કલ્પના’ ના. પ્ર. પત્રિકા ૧, પૃ. ૪૧૪.

જૂની ગૂજરાતીનું સાહિત્ય.

સૂરિનો મ ૧૪૦૫ લગલગતો નેમિનાથ કાગ, આગમગચ્છના હેમ-
વિમલસૂરિ-કાવણ્યરત્નના શિષ્ય વિજયલદ્રકૃત કમલાવતીરાસ, કલાવતી
સતીનો રાસ, અને સં ૧૪૧૧ નો હંસરાજવચ્છરાજ, વિનયપ્રલનો
સ ૧૪૧૨ મા ખંભાતમાં સુદરકાવ્યરૂપ રચેલો ગૌતમસ્વામીનો રાસ,
હરસેવકનો સ ૧૪૧૩ (?) મા કુંડડી ગામમાં મયલુરેહાનો રાસ,
ખ જિનોદયસૂરિનો સ. ૧૪૧૫ નો ત્રિવિક્રમરાસ અને તેજ વર્ષ
લગલગ રચાયેલ જ્ઞાનકલશકૃત જિનોદયસૂરિપદ્માલિષેક રાસ, સં.
૧૪૨૩ મા ખ જિનઉદયસૂરિના શિષ્ય તથા ઠ. માલહેના પુત્ર વિદ્-
જીએ મગધમાં વિહાર કરતી વખતે રચેલી જ્ઞાનપચમી ચોપઘ, સં
૧૪૩૨ ની આસપાસ મેરુદને પોતાના ગુરુ ખ જિનોદય સૂરિનો
વેવાહલો અને અનિતશાનિ સ્તવન, ચદ્રગચ્છના સોમતિલકસૂરિ
શિષ્ય દેવસુદરસૂરિકૃત ઉત્તમરિપિસધમ્મરણા ચતુષ્પદી, કે જેમાં
૯૯ કુંડમાં તીર્થકર, ગણધર અને અન્ય સાધુઓનું સ્મરણ છે તે,
તે દેવસુદરસૂરિના શિષ્ય (કુંડમડનસૂરિ ?) એ કાકળધ ચોપઘ-
ધર્મકેશ સ ૧૪૪૦ આસપાસ, મુનિસુદરસૂરિનો સ ૧૪૪૫ (?)
લગલગ શાંતરાસ, સં ૧૪૪૮ પહેલા રચાયેલ વરિતગકૃત ચિહ્નગતિ,
ચોપઘ, તં જિનશેખરસૂરિ-જિનરત્નસૂરિ શિં સાધુલેસે સ ૧૪૫૫
માં રચેલ શાલિલદ્રાસ અને તે આસપાસ ગૌતમપૃચ્છા ચોપઘ,
આદિ કૃતિઓ મળી આવે છે.

૬૫૮ સ ૧૪૫૦ મા તપાગચ્છના ઉપર્યુક્ત કુંડમડનસૂરિએ
મુખ્યાવળોષ ઐકિતક (લી) રચ્યુ. આ પરથી તત્કાલીન-મધ્યકાલીન
ગૂજરાતી ભાષાપર ઘણો પ્રકાશ પડે છે તે શ્રી હરિલાલ હર્ષદ
દ્રુવ મહાશયે પ્રકટ કરાવેલું છે સં ૧૪૫૬ મા સ્તલતીર્થમાં બૃહત્
પૌપધશાલામાં બૃહત્તપા જયનિલક સૂરિએ અનુયોગદ્વારચૂંલિનો ઉદ્ધાર
કરાવ્યો (પી. ૫, ૫૧) અને તેજ ચ્છજે તેમના ઉપદેશથી કુમારપાલ
પ્રતિભોધની પ્રત તાડપત્ર પર લખાઈ (પી ૫ ૩૯૬)-એ બંને પ્રતો
ચાટણ લ મા મોળૂદ છે.

૬૫૯ સં. ૧૪૫૬ માં પાટણમાંથી ગૂજરાતની રાજધાનીને ખસેડી તે વર્ષમાં સ્થપાયેલા અમદાવાદમાં મુસલમાની સુલતાનો લાવ્યા.

૬૬૦ આ સર્વ જૈનના રચેલા સાહિત્યપરથી સ્વ. રણજિતરામનું કથન સત્ય ઠરે છે કે. “અલાહિદીન ખીલજના સરદારેએ ગૂજરાતના હીંદુ રાજ્યને પાયમાલ કીધુ ત્યાર પછી ચાલેલી અધાધુનીમાં નાસભાગ કરતા બ્રાહ્મણોએ શારદાસેવન ત્યજી દીધુ, પણ મંદિરો પ્રતિમા આદિની આશાતના થવા છતાં જૈન સાધુઓ પોતાના અભ્યાસમાં આસક્ત રહ્યા અને શારદાદેવીને અપૂજ ન થવા દીધી ”

વિભાગ પ મો

'ભાષા' સાહિત્યનો મધ્યકાલ.

વિરલા જાણંતિ ગુણા વિરલા વિરયંતિ લલિતકવ્વાહં ।
 વિરલા સાહસવળા પરદુક્ષે દુક્લિખા વિરલા ॥
 ગાહાણ રસા જુવર્ણે વિવ્રમમા કવિઅગસસ વયળાહ ।
 કસસ ન હરતિ હિયયં વાલાણ ય મમ્મણુઢાવા ? ॥

પાછા કવ્ય સુસીત્ર ધણુ, અગહ ઉટ્ટિઅ ગેઉ,
 ગોટ્ટી સરિમી સજ્જણુઈ, રયણુયકેકકે એઉ.

—ગુણોની કદર કરનારા કેઈ વિરલા હોય છે, લલિત કાવ્યો
 કેઈ વિરલા રચે છે, સાહસ રૂપી ધનવાળા કેઈ વિરલા છે, બીજાના
 દુઃખમા દુઃખીઆ કેઈ વિરલા થાય છે.

ગાથાના રસો, જીવનીના વિભ્રમો-વિલાસો, કવિજનના વચનો,
 અને બાલકોના મનમન આજ્ઞાપો-અવ્યક્ત વચનો કેનુ હૃદય હરતા નથી ?

પ્રાકૃત કાવ્ય, સુસીત્ર ભાર્યા, અંગમા ઉત્પન્ન થતા ગીત, અને
 સજ્જન સાથેની ગોષ્ઠી એ ચાર રત્નો છે-રત્નચતુષ્ક-રત્નચોકડી છે.

—સૂક્તમુક્તાવલી. કવિસૂક્તો ૪૯.

પ્રકરણ ૧ હું.

સોમસુંદર-યુગ. [સં. ૧૪૫૬ થી ૧૫૦૦]

સોમસુંદર સૂરિનુ વૃત્તાંત.

જયતિ જિનવર્દમાનો નવો રવિ નિંત્યકેવલાર્લોક .

અપહૃતદોષોત્પત્તિ ગતસર્વતમા સદાઽમ્યુદિત ॥

—જેનેા કેવલ (કેવલજ્ઞાનથી, માત્ર) આલોક નિત્યનો છે, જેની દોષની હૃત્પત્તિ વિનાશ પામી છે, જેનુ સર્વ તમસ-અધકાર દૂર થયેલ છે, જે સદા વિશેષે હરિત છે એવા નવીન-અપૂર્વ સૂર્ય તે વર્તમાન જિન જયવંતા છે.

—શુશ્રુત્તરસૂરિકૃત ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય સં. ૧૪૬૬

કીર્ત્યા ગુરુ સુરગુરુ પ્રતિભાપ્રકર્ષે, શ્રી સોમસુંદરગુરુ સ્તુતિમાનયે તમ્ ।
યો ગૌતમસ્ય ગળમૃત્પ્રવરસ્ય સામ્ય કામ્ય દવૌ કલિયુગેઽન્ન યુગપ્રવાન ॥

આ હલિયુગને વિષે ‘યુગપ્રધાન’ એવા જે ગુરુ, ગણધરોમાં શ્રેષ્ઠ એવા ગૌતમની તુલ્યતા-સમાનતાને ધારણ કરતા હતા, તે કીર્તિવડે ગુરુપ અને બુદ્ધિતા ઉત્કર્ષથી જુદરૂપતિરૂપ એવા શ્રી સોમસુંદર ગુરુની હું સ્તુતિ કરુ (સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય ૧-૮)

અસ્મિન્ વિસ્મૈરુચૌ શુચૌ ચ ગચ્છેઽપ્યતુચ્છમાહાત્મ્ય ।

નાનાપદપ્રતિષ્ઠા નદા ગરિષ્ઠા ધ્વકારૈષ ॥

—આ પ્રમાણે મોટા માહાત્મ્યવાળા તે ગુરુએ વિસ્મયકાન્ક કાનિષ્ઠાના પવિત્ર ગચ્છ (તપાગચ્છ) ને વિષે હમેશા અતિ મોટી વિવિધ પદ્ધતિઓની પ્રતિષ્ઠા કરતી હતી (સો. સો. ૯, ૬૯)

ઈદ્વક્પ્રાંઢતમપ્રતાપવિતિ મૌભાગ્યભાગ્યોન્નતિ

કીર્તિસ્ફુર્તિર્નુત્તરા નિરુપમા મૂર્તિશ્ચ મૌમ્યત્વમ્નુ ।

વ્યાખ્યાનસ્ય કલા ક્રિયા ચ સકલા ગમીરતા ધીરતા

દૃષ્ટા શ્રીયુત્તમોમસુંદરગુરુત્તસાન્ વિનાઽન્યત્ર નો ॥

—એવી અતિ પ્રૌઢ પ્રતાપની વિસ્તૃતિ, એવી સૌભાગ્યભાગ્યનો કન્નતિ, એવી કીર્તિની અનુનગ મૂર્તિ, એવી નિરૂપમ સૌમ્ય મૂર્તિ, એવી આખ્યાનની કલા, એવી સમગ્ર રિયા, એવી ગલીગતા, અને એવી ધીરતા શ્રીમન્ સોમસુંદર ગુરુ વિના અન્યત્ર જોવામા આવી નથી (સો. સો. ૯, ૧૦૬)

૬૬૧ ગુજરાતના પ્રદ્ધાદનપુર (પાલનપુર) મા સજ્જન નામે શ્રેષ્ઠી રહેતો હતો, તેણે શત્રુજ્યાદિ સમગ્ર તીર્થોની યાત્રા કરી અનેક પુણ્ય કાર્યો કરી જિનમતને દીપાવ્યો હતો તેને માદ્દલણદેવી નામની ભાર્યાથી સં. ૧૪૩૦ મા સોમ નામનો પુત્ર થયો. સ. ૧૪૩૭ મા માત્ર સાત વર્ષની વયે માતપિતાની મંમતિપૂર્વક તપાગચ્છના જ્યાનન્દપુરિ પાસે દીક્ષા લઈ સોમસુદર નામ રાખ્યું. સતત અને જખગે અભ્યાસ કરી એક ધુરધર વિકાન થયા. સં. ૧૪૫૦ મા વાયક-ઉપાધ્યાયપદ મેળવ્યા પછી તુરતમા દેવકુલપાટકમા ગયા હતા તે વખતે લાખા રાણાના માનીતા મંત્રી રામદેવ અને ચુડેસામા જઈ પ્રવેશોત્સવ કર્યો હતો અને તેમણે ઘણાને વ્રતાદિ ગ્રહણ કરાવ્યા હતા.

૬૬૨ એક બાળુ સં. ૧૪૫૭ મા પાટણમા સોમસુદર ઉપાધ્યાયને ૨૭ વર્ષની વયે નરસિંહ શેઠે કરેલા અહલુત મહોત્સવપૂર્વક દેવસુદરસુરિએ આચાર્યપદ આપ્યું, અને ત્યારપછી તપાગચ્છાધિપતિ થયા, ત્યારે બીજી બાળુ ૧૧ મે વર્ષે સ. ૧૪૬૮ મા (પારા ૬૫૬ માનો સ. ૧૪૫૬ ભૂલવાળો છે.) સાગરમતીના કિનારે પ્રાચીન કણોવતીના સ્થાને અહમદાબાદ અહમદશાહે વસાવી ત્યા પાટણથી રાજધાની સ્થાપી ઉક્ત નરસિંહ શેઠની ગુરુભક્તિ કેટલી ઉત્તમ હતી અને તે કાળમા જૈન સાધુઓ પ્રત્યે શ્રાવકોનો સામાન્ય રીતે પણ કેટલો પ્રેમ હતો તે આ મહોત્સવના 'સોમસૌભાગ્ય' કાવ્યમા કરેલા વર્ણન પરથી સમજી શકાય તેમ છે.

૬૬૩ તેમણે જૈન ધર્મની મંદિરનિર્માણથી, આચાર્યપદ અને વાયકપદના કરાવેલા ઉત્સવોથી, પુસ્તકોના ઉદ્ધારથી અને લોકભાષામા ગદ્ય ગ્રંથો રચવાથી-એમ અનેક પ્રકારે સેવા કરવામા પાછી પાતી કરી નથી. તેથી આ અર્ધશતકને સોમસુદરયુગ એ નામ આપી શકાય તેમ છે.

૬૬૪ સોમસૌભાગ્ય કાવ્યમા વિશેષ જણાવ્યું છે કે -વૃદ્ધનગર (વડનગર) મા સમેલા નામનું તળાવ અને જીવંતસ્વામી તથા વીરના વિહારો નગરની શોભારૂપ હતા, ત્યા દેવરાજ, હિમરાજ અને

વડનગર અને ઇડરમાં સૂરિજી.

ઘટસિંહ એ ત્રણ ભાઈઓ શ્રીમંત શ્રાવકો હતા, દેવરાજે ભાઈઓની સંમતિથી કરેલા ઉત્સવપૂર્વક ૪૪૦ સોમસુદરસૂરિએ મુનિસુદર વાચકને સૂરિપદ આપ્યું, પછી દેવરાજે મધપતિ થઈને મુનિસુદરસૂરિ સાથે શત્રુ-જય અને ગિરિનારની યાત્રા કરી. ઈલદુર્ગ(ઇડર)માં રાત્રી રણમલ્લના પુત્ર પુંજરાજએ (સ્વ સ ૧૪૮૪) 'વીરાધિવીર' નામનું બિરુદ પ્રાપ્ત કર્યું હતું, તે રાત્રીમાં માન્ય ૪૪૧ વચ્છરાજસુત ગોવિંદ નામનો સાધુ (શાહ, વણિક) હતો કે જેણે તારણ (તારંગા) ગિરિપર રહેલા કુમારપાલના કરાવેલા વિહારનો ઉદ્ધાર કર્યો અને તેમાં નવ ભારપદ (ભારવાડ) ચડાવ્યા અને સત્તો કરાવ્યા હતા. તેણે કરેલા ઉત્સવ-પૂર્વક જયચંદ્ર નામના વાચકને સોમસુદર સૂરિપદ આપ્યું. પછી તે ગોવિંદ સાધુએ મધપતિ થઈ શત્રુજય અને ગરનારની, તથા સોપારક

૪૪૦ સોમસુદરસૂરિ માટે જુઓ મુનિસુદરસૂરિ ગુર્વાવક્ત્રી સ. ૧૪૫૫, ચારિત્રત્વગણિત ગિરિદુર્ગમહાવીરપ્રાસાદપ્રશસ્તિ સં ૧૪૬૫, પ્રતિષ્ઠા-સોમકૃત સોમસૌભાગ્ય સં ૧૫૨૪, સોમચારિત્ર ગણિત ગુરુગુણરત્નાકર સં ૧૫૪૧, સોમસુદરસૂરિ એ નામનો મુનિ ચતુર્ગવિનયનો લેખ વીર-શાસનનો પર્ણપણ અંક સ ૧૬૮૧, દેવકુલપાઠક (ય ગ') વગેરે ૪૪૧ ઇડરના રણમલ્લભૂપના રાજ્યમાં વત્સરાજ તે હિંદ (આસવાલ) કુલનો સંઘાધિપ અને રાજ્યમાં રાત્રી જેવા માનવાળો કુમેર જેવો ધનવાન, અન્ય સ્ત્રીનો સાગી શીલવાન, દુઝળમાં સત્રાગાર દરાવનાર હતો અને તેને રાણી નામથી ચાર પુત્રો થયા ૧ ગોવિંદ સંઘાધિપ કે જેણે આત્મિનાથનો હંચો પ્રાસાદ ઇડરમાં કંઠવ્યો ૨ વીસલ, ૩ ક્રસિંહ, ૪ હીરો તે પૈકી વીસલ દેહલવાટકમાં વસી મેવાડના શ્રી લક્ષ્મણ (લાખા) રાજાનો માન્ય પુણ્યશાલી સંઘાધિપ થયો. તે યાત્રા અને નિતવિહાર કરી દરાવી દુર્ભિક્ષને છતનારો, અન્ય સ્ત્રીથી વિરક્ત હતો અને મેવાડના સચિવ રામદેવની મેલાફે પત્નીથી થયેલ પુત્રી શીલવની ખીમાઈ નામની સ્ત્રી પરણ્યો હતો તેનાથી બે પુત્ર નામે ધીર અને ચપક અને એક પુત્રી નામે ધર્મલિ થયેલ હતા (ક્રિયા-રત્નસમુચ્ચયના સ ૧૪૮૮ ના લેખન સમયની પ્રશસ્તિ પી. ૬, ૧૭, ૧૯) આ વીસલે ક્રિયારત્નસમુચ્ચયની દનઉત્તમ પ્રતો લખાવી હતી જેમ તેના કર્તા ગુણરત્નસૂરિ તેની પ્રશસ્તિમાં નજીવે છે.

તીર્થની યાત્રા કરી. તારણુગિરિ (તારગા)ના દર્શન કર્યા. પછી તેમા અન્નિતનાથ પ્રભુનું નવીન મોટું ગિંચ આરાસણની ખાણના ખામ આરાસમાથી કરાવરાવી તેમા સોમસુદર સૂરિના હાથે પ્રતિષ્ઠિત કરાવ્યું (સં. ૧૪૭૬) ૪૪૨ તે ઉત્સવ વખતે પુનરાવના મુસોટો લોકોનું મ્હણ કરતા હતા અને (અહમદશાહ) પાતશાહના સખ્ય એકરાજ ગુણગજ હાજર હતા, અને ઉટક નગરવાળી શાક્રાન્હડ નામના ઐથીએ સાને ક્ષેત્રમા દ્રવ્ય ખર્ચી તપસ્યા પ્રહણુ કરી જિનમંડનને વાચકનું પદ આપ્યું સોમસુદર સૂરિએ દેવકુલપાટક ૪૪૩ (દેવવાડા-એકલિંગથી એ ગાઉદ-ઉદયપુર પાસે)મા વિહાર કર્યો (ખીજ વખત), ત્યાના નિચ નામના મધ-પતિ કે જેણે ખાગહડીમા જૈનમંદિર કરાવ્યું હતું તેણે ભુવનસુદર વાચકને સોમસુદર સૂરિના હાથથી સૂરિપદમા પ્રતિષ્ઠિત કર્યા. પછી કર્ણાવતીમા આવતા પાતશાહ (અહમદશાહ)ના માનપાત્ર (ઉક્તા) ગુણુરાજે ૪૪૪ પ્રવે-

૪૪૨ ‘અન્નિતનાથની મૂર્તિ વિષે નીચે પ્રમાણે ખંડિત નોવ કરેલી છે સ. ૧૪૭૯ શ્રીજ ... પં. ગોફ્ટેન માર્યા જાયલદે.. પ્રમુલ્લ કુટુમ્બુતેન શ્રેયાર્ય.. ...સૂરિમિ ॥’

—શ્રી ફોર્ણસ ગુ સસાના હસ્તલિખિત પુ. સ નામાવલી પૃ ૩૩૪.

૪૪૩ આ નગર સળંધી જુઓ ‘દેવકુલપાટક’ પ્ર. ૫ અં સં ૧૬૧૬

૪૪૪ ગુણુગજ એક મહા પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિ હતી તેના સખધની દેક હકીકત એ છે કે ‘પૂર્વે’ ઉદેશવંશમા વીસલ હો, તેનો પુત્ર દેદો-તેનો પુત્ર ધનપાલ કર્ણાવતીમા આવ્યો. તેના ચાર પુત્ર સાગણ, ગોદો, સમરો, અને ચાચો તેમા ચાચો કર્ણાવતીનું ભૂષણ હતો, તેણે તીર્થયાત્રાઓ કરવા ઉપરાત આશાવહીમાં દેવાલય કરાવ્યું તેને પ્રથમ પત્ની લાડીથી બીજડ સામલ અને પૂનો એ ત્રણ અને ખીજ પત્ની મુક્તાદેવીથી ગુણુરાજ, આળાક, લીળાક, અને જયતો એ ચાર પુત્રો થયા તે પૈકી ગુણુરાજની પ્રતિષ્ઠા શ્રી જૂર્જરપતિએ પ્રસન્ન થઈ વધારી હતી તે પાતસાહનો સુવર્ણ-શાલી (ઝવેરી) હતો તેણે પહેલી સ ૧૪૫૭ મા અને ખીજ સં ૧૪૬૨મા શત્રુજય દેવનાયલની મહાતીર્થયાત્રા કરી. તેના નાના ભાઈ આમ્રે (આળાકે) સ્ત્રી તથા સમૃદ્ધિ તથા દીક્ષા લીધી, અને દેવસુદર ગુરૂની વાણીથી મોટા તપ

અમદાવાદનો પાતશાહમાન્ય ગુજરાજ સંઘવી. ૪૫૫

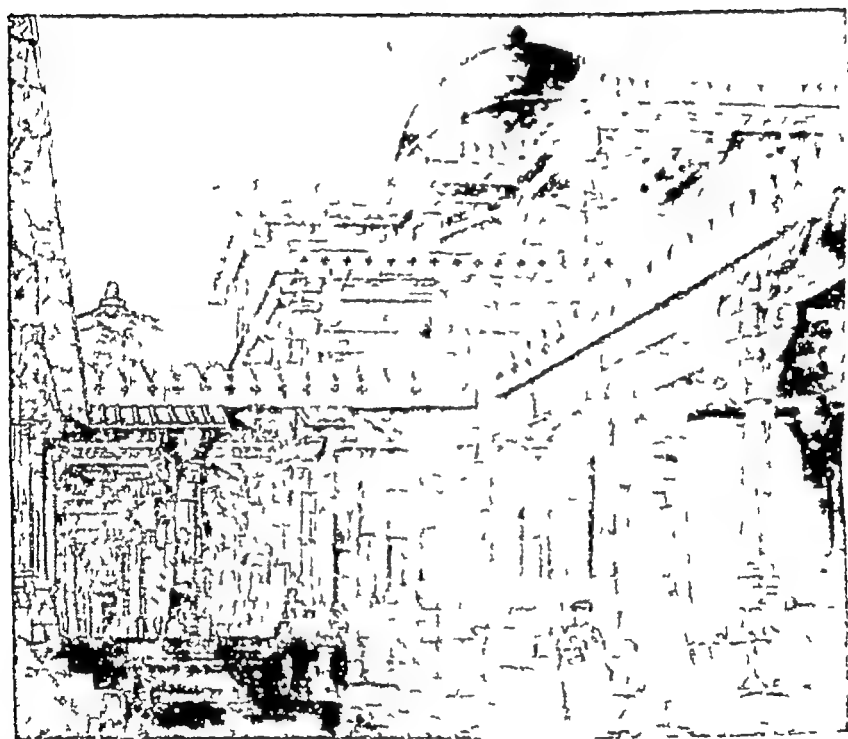
શોભવ કર્યો અને તે ગુજરાજના લાઈ આગ્રે દીક્ષા લીધી, પછી તે
 કર્યા અને તેમને મુનિસુદર ગુરુએ સ ૧૪૬૫મા પાઠક પદ આપ્યું સ.
 ૧૪૬૮ ના દુકાળમા ગુજરાજે સત્રાગાર કાઢી દીત નેતોતુ રક્ષણ કર્યું સં
 ૧૪૭૦ મા સોપારકતી તીર્થયાત્રા કરી, વળી જરાહી, અને ગર્જુદ (આણ)
 ની તીર્થયાત્રા કરી પછી દશ દેવાલય સહિત સોમસુદરસુરિને સાથે લઈ
 પાતશાહના દુરમાણુ મેળવી એક મોટા સઘના પતિ તરીકે ત્રીજી વિમલ-
 ચલની યાત્રા સ ૧૪૭૭ મા કરી. મધુમતી પુરી (મહુવા) મા આ સઘ-
 પતિએ હસવપૂર્વક નિતસુદરની ચૂરિપ્રતિષ્ઠા કરાવી, પછી દેવત પર્વતની
 યાત્રા કરી અનેક બધિાનોને છોડાવ્યા ગુજરાજની સોમસુદરસુરિ પ્રત્યે
 અતિસક્તિ હતી, તેને પાંચ પુત્રો નામે ગજ, મહિરાજ, ખાલ, કાલુ અને
 ઈશ્વર તથા ગંગા નેત્રી ગંગાદેવી નામની લાર્યા હતી કર્યો અને લા તે
 મરણ પામ્યો. ખાલે વ્યવસાય હેતુએ ચિત્રકૂટમા વાસ કર્યો અને લા તે
 મોદલ રાજથી બહુમાન પામ્યો ચોતાના લાઈ આમકને મનાક તથા
 નયતાને નિતગજ નામના પુત્ર થયેલ હતા હેમાચાર્યને કુમારપાલ તેમ
 સોમસુદરને ગુજરાજ હતો આ ગુજરાજે ચિત્રકૂટ પર મોદલ રાજના આદે-
 શથી તે રાજનો ઘણો પ્રસાદ પામી કીર્તિસ્તલ પાસેના પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર
 કર્યો કે જે હંચા મડપો તથા દેવકુલિકાઓથી વધુ શોભા પામતો હતો
 આમા તેના પુત્ર ઉપર્યુક્ત ખાલને તેના કાર્યમા દેખરેખ રાખવા રોક્યો હતો.
 તે તૈયાર થયા પછી ગુજરાજના પાંચ પુત્રોએ વર્ધમાન નિતની નવીન
 પ્રતિમા સ્થાપી અને તેની સોમસુદરસુરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી સ ૧૪૮૫ માં.
 (પ્રતિષ્ઠા પહેલા ગુજરાજનો સ્વર્ગવાસ થયો લાગે છે) ને કીર્તિસ્થલ ઉપર
 બજાવ્યો છે તે કીર્તિસ્થલ પ્રાગ્વંશ (ચારવાડ) સઘની કુમારપાલે આ
 પ્રાસાદની દક્ષિણે બધાવ્યો હતો, (એગ્રાજી વહે છે કે સાત બ્રમિવાળો
 નેન કીર્તિસ્થલ દિગંબર સ પ્રદાયના બધેરવાલ મહાનત સા નાયના પુત્ર
 જીજીએ ત્રિ સ. ચૈદમી સત્રીના ઉત્તરાદેમા બનાવ્યો હતો રાંઈ ૧, ૫.
 ઉપર આ વાત જરાબર લાગતી નથી, કારણ કે ને સપ્રમાણુ નથી) અને
 આ પ્રાસાદ મૂળ ચિત્રકૂટમા વસતા ઉકેશ (એસનાલ) વરાતા તેલના
 પુત્ર ચાચાએ કીર્તિસ્થલની ઉત્તરે બધાવ્યો હતો ચિત્રકૂટના આ મહા-
 વીંપ્રાસાદની પ્રશસ્તિ ચાગિરતન ગણિએ સ ૧૪૯૫ મા રચી, કે જેમાથી
 ઉપરનું લીધું છે તે આખી પ્રશસ્તિ કે એ જ. પુ ૩૩ નં ૬૩ સત ૧૯૦
 પુ ૪૨ થી ૬૦ માંડા દેવધર લડારને પ્રકટ કરાવી છે

ગુણરાજ સંઘપતિ થઇ અદિમ્મદ પાતસાદ પામેથી ઘણા માણસો સા-
થેનો કળાહિ વિગેરે રાજપોશાક મેળની દાગ્ગતિ (રાવટી), સુલત્રો અને
ઘોડેસ્વારો લઈ તીર્થયાત્રા કરવા માટેનું આદેશાદનુ કરમાન લઇ વિર-
મગામ, ધધુકા, વલભીપુર થઇ શત્રુજયની યાત્રા સૂરિ સાથે કરી

૬૬૫. મધુમતિ (મડુવા) આવી સૂરિ પામે જિનમુદ્ર વાચકને
સૂરિપદ અપાવ્યુ. સાથી દેવપત્તન (પ્રભાસપાટણ), મંગલપુર (માગગેળ),
જીર્ણદુર્ગ (જુનાગઢ) આવી ગિરનાગની યાત્રા કરી ગુણરાજ પાછો
સ્વનગર કર્ણાવતી આવ્યો. પછી દેવકુલપાટકમા પુન સોમસુદરસૂરિ
(ત્રીજી વખત) આવ્યા. ત્યાં હાખા રાજા (સં. ૧૪૩૯-સ. ૧૪૭૫)
ના માન્ય એવા વીસલને ખીમાઇ નામની સ્ત્રીથી ધીર અને ચપક
નામના પુત્રો હતા આચાર્યે વિશાલરાજને વાચક પદ આપ્યું તેનેનો
ઉત્સવ વીસલે કર્યો ચિત્રકુટ (ચિતોડ)મા વીસલે એયાસનાથનો
વિહાર કરાવ્યો હતો. વીસલના સ્વર્ગાસ પછી તેની સ્ત્રી અને ગમ-
દેવની પુત્રી ખીતિ-ખીમાઈએ અને પુત્ર ચંપકે ૯૩ આગળ પ્રમાણ
અર્હતર્ણિય (પાર્શ્વનાથનુ-‘ગુરુ ગુણુરત્નાકર’ પૃ. ૧૨) ઘડાવી ખીત
એ કાર્યોત્સર્ગસ્થ ણિય સહિત ચૈત્યમા સ્થાપિત કર્યું અને તેનું ‘મતો-
રથ કલ્પદ્રુમ’ એવું નામ આપ્યું; તેમા સોમસુદર આચાર્યે પ્રતિષ્ઠા
કરી. ૪૪૫ વર્ષો ચંપકે કરેલા ઉત્સવપૂર્વક જિનપ્રતિ વાચકને સૂરિ-
પદ અને ખીત કેટલાક મુનિઓને પડિતપદ અને કેટલાકને મુનિ-
દીક્ષા આપી. રાણપુરના ધરણ નામના સંઘપતિના આગ્રહથી આચાર્ય
રાણપુર (રાણકપુર-સાદડી પાસે, અમદાવાદથી ૩૦ ગાઉ દૂર) ગયાને
ત્યાં ૮૪ સ્તંભવાળી ધરણે બંધાવેલી પૌષધશાળામા ઉતર્યા ધરણ કે

૪૪૫ આ મંદિર વર્તમાનમા વિદ્યમાન નથી દેવકુલપાટકમા સ. ૧૪૮૫
મા હજી ખીમાઈએ પોતાના પુત્ર સા ધીરા દીપા હાસા આદિ સાથે નદી-
શ્વરપદ કરાવેલો તે સોમસુદરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કરીને તપાશ્રી યુગાદિદેવ પ્રાસા-
દમાં સ્થાપિત કર્યો, અને સં. ૧૪૯૪ માં હજી ધીરા પત્ની સાં રાજા રત્નાદે
પુત્રી માહલ્લદેએ કરાવેલ આદિબિળની તે સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી એવા બે
લેખો હાલમા મળી આવે છે જુઓ-‘દેવકુલપાટક’ પૃ. ૧૨.

સાંડીતુ જૈન મંદિર

[શેઠ જીવણચંદ સાકરચંદના મૌજ-નયથી]

રાણપુર મંદિરનો નિર્માતા ધરણાશા.

૪૫૯

જે પહેલાં સ્વ દેવાલય સહિત ઉક્ત ગુણુરાજની સઘયાત્રામાં ગયો હતો તેણે આચાર્યના ઉપદેશથી સિદ્ધપુરના 'રાજવિહાર' નામના વિહાર જેવું ચેત્ય ગધાવ્યું-તે પ્રાસાદ ઘડેલા પાપાણોના ગધાવેલા પીઠગંધવાળો, ત્રણ ભૂમિકાનો, મડપોથી મડિન મધ્યભાગવાળો, પુતળીઓ આદિ ચિત્રો અને ચારે બાજુ ભદ્રપ્રાસાદથી વિંટાયેલો કરાવ્યો ને તેનું નામ 'ત્રિભુવનદીપક' આપ્યું તેમાં ઋણભદ્રેવની ચાર પ્રતિમા-ચોમુખ વી ને તેમાં સોમસુદરસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી (મ ૧૪૯૬). ૪૪૬ ને સોમદેવ વાચકને આચાર્યપદ આપ્યું.

૪૪૬ સં ૧૪૯૬ રાણપુરના જૈન મંદિરનો શિલાલેખ-'ભાવનગર ઇન્ટરિક્ષરન્સ' પૃ ૧૧૪, લેખાંક ૩૦૭ જિ ૨; તેમાં જણવેલ છે કે સ ૧૪૯૬ વર્ષમાં શ્રી બપ્પ (મેવાડના રાજાઓની વંશાવલી) ના ૪૧મા હિંદુસુરત્રાણ' ચક્રવર્તીન ધર્માધાર પ્રતપાલક વિદ્વાન રાણાશ્રી કુંભજીના વિનયમાન રાજ્ય તેના પ્રસાદપાત્ર ધરણાક કે જેણે અહમ્મદ સુરત્રાણના આપેલા દુરમાણુવાળા સાધુશ્રી ગુણુરાજ સંઘપતિનું સાહચર્ય કરી આશ્ચર્યકારી દેવાલયોના આડબર-પુરમાં શ્રી શંતુજ્યાદિ તીર્થંતી યાત્રા કરી હતી અમલડરી (અમરી), પીંડ-રૂડવાડા-બને શિરોહીરાજ્યમાં) સાલેરા (કહેયપુર રાજ્યમાં) આદિ ૧૭ માં નત્રીન જૈનવિહાર અને જીર્ણોદ્ધાર, પદસ્થાપના, વિષમસમયે સત્રાગાર (એ ૧) નાના પ્રકારના પરોપકારથી શ્રી સઘતા સત્કાર આદિ અગણ્ય પુણ્યના કાર્ય કરી મનુષ્યજન્મ રક્ષ કરેલ હતો અને જે પ્રાગ્નાટ સં માગણ સુત સ દુરપાલનો લાર્યા હામલદેથી થયેલ પુત્ર હતો, તેણે મોટાભાઈ રત્ના તેની લાર્યા રત્નાદેથી થયેલ પુત્રો સ લાખા મલ સોના સાલિંગ તેમજ પોતાની લાર્યા સ ધારલદેથી થયેલ પુત્ર જનન જવડ આદિ વર્ધમાન સતા-નયુક્ત થઈ ઉક્ત રાણા કુંભજીના વસાવેલા રાણપુર નગરમાં તેનાજ સુપ્ર-સાદ અને આદેશથી 'ત્રિલોક્યદીપક' નામનો શ્રી ચતુર્મુખ યુગાદીશ્વર વિહાર કરાવ્યો અને જૃહટપાગચ્છે ..શ્રી સોમસુદરસૂરિએ તેમાં પ્રતિષ્ઠા કરી તેમાં સૂત્રધાર દેપાક હતો આ મંદિરના વિશેષ વર્ણન માટે જુઓ ડી. આર ભંડારકરનો લેખ આર્કી. સર્વ ઇન્ડિયા સન ૧૯૦૭-૦૮ નો વાર્ષિક રીપોર્ટ ઉક્ત ધરણાકના ન્યેષ્ઠબ્રાતા રત્નસિંહના પુત્ર સાલિંગના પુત્ર સહસા કે જેને માલ-વાતા ગ્યાસદીને ધર્માધિક ધીસખાઓમાં (મત્રીઓમાં) અગ્રણી કર્યો હતો તેણે સુમતિસુદરસૂરિનો ઉપદેશ ધારી લક્ષ (?) નામના રાજની અનુમતિ

૬૬૬ દેવકુલપાટકમા દેવગિરિથી આવેલ શ્રીમત શ્રાવક નામે મહાદેવે કરેલા ઉત્સવપૂર્વક ગુરુએ રત્નશેખર વાચકને સુરિપદ આપ્યું. (ને લક્ષ્મીસાગરને ગણિપદ આપ્યું. સ. ૧૪૯૬) ચિત્રકૂટમા ગુણરાજના પુત્ર બાલે કિલ્લામા કીર્તિમંત્રણ પામે ચાર દેવકુલિકા સમેત એક ઉચ્ચ જિનચૈત્ય કરાવી તેમા સોમસુરિએ ત્રણ જિનગિરિની પ્રતિષ્ઠા કરી. કપિલપાટકપુર્ગમા વીજ્ઞ હંકુરે કરાવેલા ચંચલમા સોમગુરુએ શાંતિનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી. અમદાવાદ ॥ પાતશાહ-અટમ્ભદશાહના માન્ય સમરસિંહ સોનીએ ગુરુના ઉપદેશથી મિદ્ધાચક્રની યાત્રાએ આવી ગિરિનારની યાત્રા કરી નેમિનાથના ત્રણ કલ્યાણકના ચેલ-એટલે વસ્તુપાળના પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર પોતાના કાકા માલદેવની મંમતિથી કર્યો. તેમા અને બેદરનગરમાના પાતશાહના માન્ય પ્રણયક કોઠારીએ ગિરનારપર મોટું જિનચૈત્ય બધાવ્યું તેમા, ગચ્છનાથના વચનથી જિનકીર્તિસુરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી, ગધારના લક્ષ્મીના નામના મધપતિએ ગિરનારપર કરાવેલા ચતુર્મુખ જિનાલયમા, સોમદેવ ગુરુએ પ્રતિષ્ઠા કરી મહિ નગરના મૂટ નામના શ્રેષ્ઠિએ પિતૃગતી અમંખ્ય ચોવીસી કરાવ્યા તેની સોમગુરુએ પ્રતિષ્ઠા કરી. પાટણના શ્રીનાથ વણિકે સોમસુદરસુરિને બોલાવી તેમની સાથે શત્રુજય અને ગિરનારની યાત્રા કરી. તેના પાચ પુત્રો સંઘપતિ મહત્, વચ્ચ, પર્વત, સવપતિ નર્પદ, અને મધપતિ કુગર પાટણમા રહી સુરિના ભક્ત તરીકે જિનમતની પ્રભાવના કરતા હતા (ત્યાનો) પાતશાહનો બહુમાન્ય કાલાક સૌવર્ણિક (સોની), અને સ્તભતીર્થનો સૌવર્ણિક લખમસિંહ કુલનો મદન તથા તેનો ભાઈ વીર તીર્થયાત્રાઓ, આચાર્યપદમહોત્સવો પ્રતિષ્ઠા વગેરે સુકૃત્યોથી જિનમતને દીપાવતા હતા. ઘોઘામા વસ્તુપતિ-વિરૂપે ઘણા મહોત્સવ અને યાત્રાઓ કરી પચવારક દેશમા સઘપતિ મહુ-

મેળવી અર્જુનગિરિપર અચલગઢમા ઉચ્ચ ચતુર્મુખ પ્રસાદ કરાવી ૧૨૦ મણુ ધાતુનું એક જિનબિંબ ચોતે કરાવેલું તે તેણે તેમા પ્રતિષ્ઠિત કર્યું (ગુરુ ગુણરત્નાકર કાવ્ય પૃ ૪૫-૪૬)

સ્થાપત્યકલા અને લેખનકલાનો વિકાસ. ૪૫૯

જુસિહે સોમસુદર સૂરિના ઉપદેશથી પ્રતિબોધ પામી ત્યાં ઉચ્ચ શિખરોથી વીટાયેલો જૈનપ્રાસાદ બધાઓ કે જેમાં શીલભદ્ર વિષુધે (ઉપાધ્યાયે) પ્રતિષ્ઠા કરી. આમ સૂરિના અનેક વિદ્વાન સમૃદ્ધ શ્રાવકો હતા. આના સૂરિ સ. ૧૪૯૯ માં સ્વર્ગસ્થ થયા.”

૬૬૭ વિશેષમાં આ યુગમાં ખાસ લઘ્ય અને કલા કૌશલ્યના મંદિરો માટેના રચણો ગૂજરાતની સીમાપાર અને આસપાસ પણ શોધાયા. જેમલમેરના સ. ૧૪૭૩ માં ત્યાંના ધર્મપ્રેમી રાજા લક્ષ્મણના નામથી ‘લક્ષ્મણવિહાર’ નામનું પાર્શ્વજિનાલય ખ. જિનવર્દ્ધનસૂરિએ પ્રતિષ્ઠિત કર્યું રાણપુરનું મંદિર મ. ૧૪૯૬ માં ધરણાશાએ કરેલું તે ઉપર કહેવાઈ ગયું છે.

૬૬૮ આજ સમયમાં અહમદશાહ બીજાએ અમદાવાદમાં જુમામસીદ બધાવી કે જે ત્યાં સ્થાપત્યની દૃષ્ટિએ મુખ્ય ધ્યાન ખેંચે એવી છે. ‘આ બંને મકાનો (આ મસીદ અને ઉક્ત રાણકપુર મંદિર) સમકાલીન હોવા છતાં એ જૈનમંદિર આ મસીદના કરતા વધારે સારું અને લઘ્ય લાગે છે, કારણકે તેમાં ખરેખરી કળા છે.’ ૪૪૭

૬૬૯ જૈન સાધુઓએ પુસ્તકોનું લખાવવું અને સંગ્રહવું ખાસ આવશ્યક ગણીને તે માટે બહુ લગીરથ પ્રયાસ સેવ્યો છે પહેલાં ધણું કરી તાડપત્રો પરજી થયો લખવાની પ્રથા હતી, પરંતુ આ સમયમાં તે પ્રથામાં ઘણો મોટો ફેરફાર થયો. આ વખતે કાતો તાડપત્રોની પ્રાપ્તિ દુર્લભ થઈ ગઈ હોય, યાતો કાગળોની પ્રવૃત્તિ વિશેષ વધી ગઈ હોય—ગમેને હો, પરંતુ આ અરસામાં તાડપત્રોપર લખવું એકદમ પ્રાય બંધ થયું અને તેનું સ્થાન કાગળોએ લીધું. તાડપત્રોપર જેટલા જૂના ગ્રંથ લખાયા હતા તે સર્વની નકલ આ સમયમાં કાગળ પર કરવામાં આવી હતી. ગૂજરાત અને રાજપૂતાનાના પ્રસિદ્ધ લડાગેની તાડપત્રોનો આ એકજ સમયમાં એકી સાથે જીણોદાર

૪૪૭ ગ. ગન્નન પાઠકનો લેખ નામે ‘ગુજરાતનું સ્થાપત્ય’—સુરત
ગુ. સા. પરિપદ્ધતિ અહેવાલ

થયો હતો. પાટણ અને ખલાતના ગ્રંથોનું કાગળોપરનું મંચરણ ગૂંજરાતમાં તપાગચ્છના આચાર્ય દેવગુપ્ત અને સોમગુપ્ત સૂરિની મંડળીએ કર્યું, અને રાજપુતાનામાં જોસલમેળના શાસ્ત્રોનો સમુદ્ધાર ખરતરગચ્છના અધિપતિ જિનલદ્ધસૂરિની મંડળીએ કર્યો હતો. અતિહાસિક ઉદ્દેશોથી જણાય છે કે આ સમયમાં પુસ્તકોદ્ધારના કાર્યનો પ્રવાહ અતિ તીવ્રવેગથી વહેવા લાગ્યો હતો. આ ૧૫ મી શતાબ્દીના મધ્ય અને અંતમાં કંઈ લખાણો પ્રતિષ્ઠા લખાઈ હશે. તેવા ઉદ્દેશો પૈકીમાં મં. ૧૪૭૨માં ખલાતના મોઢ જ્ઞાતિના પૂર્વત ૪૪૮ નામના શેઠે જૈનોના ૧૧ મુખ્ય અગ્રો-આગમો મોટા ખર્ચ કરી સોમગુપ્ત સૂરિદ્વારા લખાવ્યા હતા. મહાલિક નામના સાહેબના રહેવાશી પોરવાડ જૈને જયનંદસૂરિના ઉપદેશથી અનેક પુસ્તકોનું લેખન કરાવ્યું ૪૪૯

૬૭૦. આ સમયમાં તાડપત્રપર લખાયેલી પૈકી ઉપલબ્ધ પ્રતો નીચેની છે—સં ૧૪૫૮માં સોમપ્રભાચાર્યકૃત કુમારપાત્ર પ્રતિબોધ—

૪૪૮ પૂર્વત અને તેના મોટાભાઈ રામે સં ૧૪૬૮ અને તે પછીનાં બે વર્ષોમાં પડેલા દુકાળમાં પોતાના ધનથી જવન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ એમ ત્રણ પ્રકારના સત્રાગાર-દાનશાળા માંડી હતી તથા શત્રુંજય ગિરનાર આબુ જરાપલ્લિપાશ્વનાથ (જરાહલા) આદિ અનેક તીર્થક્ષેત્રોમાં તથા અન્ય સ્તંભાર્થોમાં ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચ્યું હતું જુઓ જૈન શ્લોકો હેરહડ આગસ્ટ-સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૩ નો સંયુક્ત અંક પૃ ૪૨૮-૪૩૨ ‘એક ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિ’

૪૪૯. પેયડ(જુઓ પારા ૬૨૪)ના પ્રપૌત્ર મહાલિકે ગિરનાર આબુ આદિ તીર્થોમાં ચેત્યોનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો તથા અનેક ગામોમાં ધર્મશાળાઓ કરાવી તે અનેક રાજાઓને માનીતો હતો. વિ સં. ૧૪૬૮ના દુકાળ વખતે લોકોને અન્નાદિ આપી મદદ કરી સં. ૧૪૭૭માં શત્રુંજય આદિ મહાતીર્થોની યાત્રા કરી અને જયનંદસૂરિના ઉપદેશથી ગ્રંથલેખન સંઘભક્તિ આદિ ધર્મકૃત્યો કર્યાં—જુઓ મુનિ પુણ્યવિજયનો લેખ ‘એક ઐતિહાસિક જૈન પ્રશસ્તિ’—પુરાતત્ત્વ પુ. ૧-૧.

હેમકુમારચરિત સ્તભતીર્થમા (પા ભં.), સં. ૧૪૮૬મા સ્થાનાગ
પરની અભયદેવની વૃત્તિ (જે ૪૦), ૧૪૮૭મા આવશ્યકચૂર્ણિ
(જે. ૩૬), સ ૧૪૮૮મા વિશેષાવશ્યક વૃત્તિનો પ્રથમ ખડ (જે. ૩૭),
લઘુકલ્પભાષ્ય (જે ૪૧), ઓપપાતિક અને રાજપ્રતીય પરની
વૃત્તિઓ (જે. ૪૩), મત્રયગિરિકૃત નદિટીકા (જે. ૧૩), અંગવિદ્યા
(જે ૧૫), અભયદેવકૃત ભગવતી વૃત્તિ (જે. ૪૮), ચદ્રપ્રસન્નિટીકા
સ્તભતીર્થમા (જે. ૨૩), સ. ૧૪૮૯મા હારિભદ્રી જીવાભિગમ લઘુ-
વૃત્તિ-જંબૂદ્વીપ પ્રસન્નિ અને તે પરની ચૂર્ણિ (જે ૩૩), ઉત્તરાધ્ય-
યન ચૂર્ણિ (જે. ૩૪), દશવૈકાલિક ચૂર્ણિ (જે. ૩૪), પિડનિયુક્તિ-
લઘુવૃત્તિ અને તેપરની મત્રયગિરિની વૃત્તિ (જે ૩૬), જીવાભિગમ-
વૃત્તિ, બૃહત્કલ્પવૃત્તિનો તૃતીયખડ (જે. ૪૨), સ્તભતીર્થમા આવ-
શ્યક પરની હારિભદ્રકૃત ટીકા (જે. ૯), ન્યાયાવનારવૃત્તિ ટિપ્પન
(જે. ૪), સૂર્યપ્રસન્નિ ટીકા સ્તંભતીર્થમા (જે ૨૪), સં ૧૪૯૦
મા ખ જિનભદ્રસૂરિના ઉપદેશથી હેમચદ્ર કૃત છદોનુશાસનવૃત્તિ
(જે ૪), વ્યવહારચૂર્ણિ (જે ૧૯), વ્યવહાર પર મત્રયગિરિની
વૃત્તિનો દ્વિતીયખડ (જે. ૩૬), બૃહત્કલ્પવૃત્તિનો દ્વિતીય ખડ (જે.
૪૨), દશાશ્રુતસ્કંધ ચૂર્ણિ નિયુક્તિ, પચકલ્પભાષ્ય ને ચૂર્ણિ (જે. ૪૨)
વ્યવહારભાષ્ય અને દશાશ્રુતસ્કંધ નિયુક્તિ વૃત્તિ(?) (જે. ૪૩),
ન્યાયપ્રવેશપજિકા (જે ૩૧), ૧૪૯૧મા સ્તભતીર્થે જિનભદ્રસૂરિના
કેશ માટે ઉત્તરાધ્યયન ટીકા (જે. ૧૨), શાંત્યાચાર્યકૃત ઉત્તરા-
ધ્યયન વૃત્તિ (જે. ૩૮), સં ૧૪૯૨મા શાંત્યાચાર્યકૃત આચારાગ
વૃત્તિ (જે ૪૨) અને સં ૧૪૯૩મા સ્તભતીર્થે જિનભદ્રસૂરિના કેશ
માટે સર્વસિદ્ધાન્ત વિષમપદ પર્યાય (જે ૨૩), વગેરે

૬૭૧. પ્રાય આ સોમચુદરના સમયમા ઇડગમા દિગંબરી
ભદ્રાગ્રેહાની ગાદી સ્થપાઇ અને ત્યાર પછી સોજીત્રામા પણ થઇ.

પ્રકરણ ૨ જી.

સોમસુન્દર-યુગમાં સાહિત્યપ્રવૃત્તિ.

[સં. ૧૪૫૬ થી ૧૫૦૦]

જિનવદનસરોજે ચો વિલાસ વિશુદ્ધ-

દ્વયનયમયપક્ષા રાજહંસીવ વતે ।

કુમતસુમતનીરક્ષીરયો વ્યક્તિકર્ત્રી

જનયતુ જનતાના ભારતી ભારતી સા ॥

—જે રાજહંસની પેઠે બે નય (વ્યવહાર અને નિશ્ચય)નો વિશુદ્ધ પક્ષ લઇને જિનના મુખકમલમાં વિલાસ કરે છે, જે અસત્ય મત અને સત્ય મત એ બંનેનો નીરક્ષીરની પેઠે વિવેક કરનારી છે તે ભાગી જનતાની ભારતીને પ્રકટ કરે।

શ્રી સોમસુન્દરગુરુપ્રમુખા સ્તદીર્ગ

ત્રૈવેદ્યસાગરમગાધમિહાવગાહ્ય ।

પ્રાપ્યોત્તરાર્યમણિરાશિમનર્ધ્યલક્ષ્મી-

લીલાપદં પ્રદધતે પુરુષોત્તમત્વમ્ ॥

સારસ્વતે પ્રવાહે તેષા શોષગતેઽધુના કાલાન્ત ।

શિષ્યૈરુપક્રિયન્તે વિદ્યામ કૃષકૈર્લોકા ॥

—તેમના (પૂર્વાચાર્ય ગુણરત્નાદિના) ત્રણ વિદ્યાના સાગરને અહીં અવગાહીને તેમથી મોટી લક્ષ્મીની લીલાના પદ્મવાળા ઉત્તમ અર્ચકથી મળિયો પ્રાપ્ત કરીને શ્રી સોમસુન્દર ગુરુ પ્રમુખ પુરુષોત્તમપણાને ધારણ કરે છે.

આધુનિક કાલથી લોકોનો સારસ્વત પ્રવાહ શોષાઇ ગયો હોવાથી વિદ્યારથી પાણીના ફવાઓ જેવા શિષ્યો લોકોનાપર ઉપકાર કરે છે

—મુનિસુન્દરકૃત ગુર્વાવકી

૬૭૨. સોમસુન્દરસૂરિના ગુરુભાઇ ગુણરત્નસૂરિએ સ. ૧૪૫૭ ઉત્પાન્તર્વાચ્ય (ભક્તિ, ભાવ), સ. ૧૪૫૮માં સમ્પત્તિકા પર દેવેન્દ્ર-

ગણિની ટીકા પર આધાર રાખી અવચૂર્ણિ (કોઠા ભાવ), તથા તે વર્ષમા દેવેન્દ્રસૂરિ કૃત કૃત્ત્રિયોપર અવચૂરિઓ, આતુરપ્રત્યાખ્યાન, ચતુશરણ, સસ્તારક અને ભક્તપરિજ્ઞા એ ચાર પયન્ના-પ્રકીર્ણકો પર અવચૂરિઓ તેમજ સોમતિલકના ક્ષેત્રસમાસ પર (પી. ૬, ૪૨) અવચૂરિ, નવતત્ત્વ પર અવચૂરિ (વે ન. ૧૬૨૨) રચી અને વા-સોતિકાદિ પ્રકરણ-અંચલમત નિરાકરણ (બુદ્ધ ૮, નં. ૩૯૪) રચ્યુ. વળી ઓઘ નિર્યુક્તિનો ઉદ્ધાર કર્યો. વળી તેમના બે મહાન્ ગ્રંથો એક વ્યાકરણ પર અને બીજો દર્શન ગ્રંથ પર છે તેના નામ ક્રિયારત્ન સમુચ્ચય (પી. ૬, ૧૭ ને ૧૯, પ્ર. ય. ગ્ર. ન. ૧૦) અને હરિભદ્રકૃત ષડ્દર્શન સમુચ્ચય પર તર્કરહસ્ય દીપિકા નામની ટીકા છે. ક્રિયારત્ન-સમુચ્ચય તે સિદ્ધહેમ વ્યાકરણમાથી બહુ ઉપયોગી ધાતુઓ લઈ તેના દશગણના ગણવાર રૂપો સદેહ ન રહે તેવી રીતે આપીને સં. ૧૪૬૬ માં સ્વગુરુ દેવમુદરસૂરિના નિર્દેશથી રચ્યો છે. ૪૫૦ અને ષડ્દર્શન સમુચ્ચય પરની ટીકામાં બૌદ્ધ તાર્કિકો નામે સૌધોદનિ, ધર્મોત્તરાચાર્ય, ધર્મકીર્તિ, પ્રજાકર, દિડ્નાગ આદિ, તથા પુષ્કળ બ્રાહ્મણ ગ્રંથકારો જેવા કે અક્ષપાદ, વાત્સાયન, ઉદોતકર, વાયસ્પતિ, ઉદયન, શ્રીકલ, અભયતિલકોપાધ્યાય, જયન્ત આદિનો ઉલ્લેખ કર્યો છે (પ્ર ડા. સ્વાલિસ શોધિત બિં ૪ મા, તથા જ આ. સભા, વે નં. ૧૬૬૭-૬૯)

૬૭૩ સોમમુદરસૂરિના વિદ્વાન્ શિષ્યોનો પરિવાર મોટો હતો પોતાના તેમજ પોતાના ગુરુના શિષ્યો પૈકી અનેકને તેમણે પોતા આચાર્યપદ આપ્યા હતા તેમના શિષ્યો જગરા લેખકો, ઉપદેશકો, વાદીઓ અને ગ્રંથકારો હતા

૪૫૦ આ ગ્રંથની પ્રશસ્તિમાં જણાવ્યું છે - ઇયદર (ઇડર)ના રાજાના માન્ય એવા વાગી નામના સઘનતિના પુત્ર સદુ વીસયે આની પ્રથમની દશ પ્રતિઓ લખાવગવી (જુઓ ટિપ્પણ ૪૪૧) આ ગ્રંથ-ત્રાના પ્રતિષ્ઠા-લેખો સં ૧૪૯૯ના માટે જુઓ બુ ૧, ૧૨૦૧, બુ ૨, ૧૨૦

૬૭૪. તેમાના તેમના પદ્ધતિર મુનિમુદ્ગરિ (આચાર્ય પદ સં. ૧૪૭૮, સ્વ ૧૫૦૩) સદસ્યાવધાની હતા. તેમની સૂરિમત્રના સ્મરણ કરવાની શક્તિ જગરી હતી તેથી અને પદ અષ્ટમ આદિ ઉપવાસોના તપવિશેષથી પદ્માવતિ આદિ દેવીઓ પ્રત્યક્ષ થતી હતી. દેવકુલપાટક-દેવવાડામા શાંતિકર સ્તવ નવીન રચી તેનાથી મહામારિનો ઉપદ્રવ નિવાર્યો હતો અને રૌદ્રિણી (શિગેહી) નામના નગરમા (તીકના) ઉપદ્રવનો નાશ કરવાથી તે નગરના રાજાએ શ્રગયાનો નિષેધ કર્યો અને દેશમા અમારિ પ્રવર્તીવી (સોમસાભાગ્ય સર્ગ ૧૦, ગુરુગુણ-રતનાકર શ્લોક ૬૭-૭૧)

૬૭૫. તેઓ સિદ્ધસારસ્વત કવિ હતા. તેમણે ૧૨-૧૪ વર્ષની નાની ઉંમરમા સં. ૧૪૫૫મા ત્રૈવિઘગોષ્ઠી (મુદ્રિત, કી ૨ નં. ૩૭૬) નામનો ગ્રંથ રચ્યો (જુઓ પારા ૬૫૩) તેમા ન્યાય, વ્યાકરણ અને કાવ્ય-એ ત્રણ વિદ્યાના વિષયોનો પરિચય આપ્યો છે. સં ૧૪૬૬મા તેમણે એક વિશ્વમિત્રંથ પોતાના ગુરુ (આચાર્ય) દેવમુદ્ગરિની સેવામા મોકલ્યો હતો. તેનું નામ ત્રિદશતરગિણી છે. તેનું વિશ્વમિત્રોના સાહિત્ય અને ઇતિહાસમા સૌથી વધારે મહત્ત્વ છે. તેના જેટલો મોટો અને પ્રૌઢ પત્ર કોઇએ પણ લખ્યો નથી. તે ૧૦૮ હાથ લાખો હતો અને તેમા એકથી એક વિચિત્ર અને અનુપમ એવા સેંકડો ચિત્ર અને હજારો કાવ્ય લખવામા આવ્યા હતા. તેમા ૩ સ્ત્રોત અને ૬૧ તરંગ હતા. તે હાલ સંપૂર્ણ મળતો નથી માત્ર ત્રીજા સ્ત્રોતનો ગુર્વાવલી નામનો એક વિભાગ અને પ્રાસાદાદિ ચિત્રઅથ કેટલાક સ્તોત્રો અહીં તહીં છૂટા મળે છે. ગુર્વાવલી (પ્રં ૫૦ પ્રં.)મા ૫૦૦ પદ છે ને તેમા શ્રમણ ભગવાન શ્રીમહાવીરથી લઇ લેખક સુધીના તપાગચ્છના આચાર્યોનો સક્ષિપ્ત પરંતુ વિશ્વસ્ત ઇતિહાસ છે.

વળી અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ-શાંતરસભાવના (વિ નં. ૧૬૬૨; પ્રં ધનવિજયકૃત ટીકાસહિત નિ. ગ્રે.; ગૂ. લા. જૈ. ધ. ભાવ.), ઉપદેશ રતનાકર સ્વોપસૃષ્ટિ સહિત (પ્ર. દે. લા. નં. ૨૨; પ્રથમ ભાગ ગૂ.

ભા. સહિત જૈન વિદ્યાપ્રસારક વર્ગ, વે. નં ૧૫૭૨), અનેક પ્રસ્તા-
વોમા જિનસ્તોત્રરત્નકોષ (પ્રથમ પ્રસ્તાવ પ્ર જૈનસ્તોત્ર સંગ્રહ ય.
ગ્રં, વે. નં. ૧૮૦૦), જ્યાનદ્યયરિત્ર (કે જે તેમના શિષ્ય રત્નચંદ્ર
ગણિએ શોધ્યું. (કા. વડો), શાંતિકરસ્તોત્ર, મિત્રચતુષ્ક કથા (સુમુ-
ખાદિ ચરિત્ર કે જેનું શોધન શમ્ભુદાનુશાસનમા દક્ષ લક્ષ્મીભદ્રમુનિએ
કર્યું મું) સં. ૧૪૮૪, સીમધરસ્તુતિ, પ્રા મા પાક્ષિકસત્તરી, અંગુ-
લસત્તરી રચેલ છે આ સૂરિને સ્તબતીર્થમા ત્યાના નાયક દંદરખાને
(જંદરખા જુઓ ઓઝાજીનો રા. ઇ. ૫ પૃ ૫૬૬, ટિ ૨) 'વાદિ-
ગોકુલસકટ' એ નામનું ગિરદ આપ્યું હતું (હીરસૌભાગ્ય ૧૪, ૨૦૪)

૬૭૬ બીજા શિષ્ય જયચંદ્રસૂરિએ પોતાની વિદ્વત્તાથી 'કૃષ્ણ સર-
સ્વતી'—કૃષ્ણવાગ્દેવતા એ ગિરદધારણ કર્યું હતું (જુઓ ગુરુગુણ રત્નાકર
આદિ). તેમણે કાવ્યપ્રકાશ, સન્મતિતર્ક વગેરે જેવા મહાન્ અર્થવાળા
ગ્રંથો શિષ્યોને લાણાવ્યા હતા અને પ્રત્યાખ્યાન સ્થાનવિવરણ, સમ્ય-
કત્વ કૌમુદી, પ્રતિક્રમણ વિધિ સં. ૧૫૦૬મા (મું પી ૪, ૧૦૭) આદિ
પ્રકરણો રચ્યા હતા. (ધર્મસાગરની પદ્માવલીમા આપેલ જયસુંદર
નામ ખર નથી લાગતું.)

૬૭૭ ત્રીજા શિષ્ય ભુવનસુંદરસૂરિ થયા, તેમણે પરબ્રહ્મોત્થા-
પન રથલનો વાદગ્રંથ રચ્યો અને કુતાર્ક યોગાચાર્યે શમ્ભુતું અશા-
શ્વતપણું—અનિત્યપણું બનાવવા ૧૬ અનુમાનોપર દશશ્લોકી કૃતિ
નામે મહાવિદ્યા બનાવેલ અને તેનાપર અજ્ઞાત ટીકાકારે (ચિરતને)
એક વૃત્તિ રચી હતી, છતાં આ સૂત્રિએ તેપર વિવૃત્તિ રચી અને તે
વિવૃત્તિપર ટિપ્પન-વિવરણ પણ રચ્યું અને વળી લઘુમહાવિદ્યા વિડબન
રચ્યું (વે. નં, ૧૦૫૬, ગ્રં ગા ઓ નીરીઝ) તેમણે વ્યાખ્યાન-
દીપિકા આદિગ્રંથો રચ્યા છે (જુઓ રત્નગેખગૃહન શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ વૃત્તિનું
મંગલાચરણ)

૬૭૮. ચોથા શિષ્ય જિનકીર્તિસૂરિએ મ. ૧૪૯૪ મા નમ-
સ્કારસ્તવપર સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ (જુલ્ ૨ નં. ૨૯૨; જુલ્ ૬. નં. ૭૩૦)

ઉત્તમકુમારચરિત્ર (પી. ૧, નં. ૨૪૪), ગ્રીવપર શ્રીપાલગોપાલકથા (વિ. નં. ૧૭૬૧ પ્ર. આત્માનંદ જય ગ્રં. ૩ભોઈ), ચંપક શ્રેષ્ઠી કથા, પંચજિનસ્તવ, સં. ૧૪૯૭ મા ધન્યકુમારચરિત્ર-દાનકંઠ્ય દ્રુમ ૪૫૧ (ગુ. નં. ૧૪-૬), સં. ૧૪૯૮ (મનુનંદાશ્રક વર્ષે ?) મા શ્રાદ્ધગુણસંગ્રહ (બુદ્. ૬. નં. ૬૭૫) રચ્યા.

૬૭૯. પાચમા શિષ્ય રત્નશેખરસૂરિએ ‘બાલપણમા પણ દક્ષિણ દિશાના (ખેદરપુર આદિના-ગુરુગુણ રત્નાકર કાવ્ય પૃ. ૧૭) વાદીઓને જીત્યા હતા’ અને ષડાવશ્યકવૃત્તિ, શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ સૂત્રપર વૃત્તિ નામે અર્થદીપિકા સં. ૧૪૯૬ મા કે જેને લક્ષ્મીભદ્રગણિએ શોધી હતી (ભા. ૪, ૪૬૪ પ્ર. દે. લા. નં. ૪૮), શ્રાદ્ધવિધિવૃત્તિ-વિધિ કૌમુદી નામની વૃત્તિ સ. ૧૫૦૬ મા (પ્ર. આ. સભા. નં. ૪૮ ગૂ. ભા. ‘જૈન’ગ્રંથાવલી નં. ૩), આચારપ્રદીપ ૪૦૬૫ શ્લોક પ્રમાણ સં. ૧૫૧૬ મા (ભા. ૬, ૪૦ પ્ર. દે. લા. નં. ૭૧) કે જેમા જિનહંસ ગણિએ શોધન લેખનાદિમા સહાય કરી હતી, તે અને કાઈના કહેવા પ્રમાણે હૈમવ્યાકરણ પર અવચૂરિ, પ્રબોધ-ચંદ્રોદય વૃત્તિ આદિ ગ્રંથ રચ્યા. તેને સ્તંભતીર્થમા બાબી નામના દ્વિજે-ભદ્રે ‘બાલસરસ્વતી’ નામનું ગિરદ આપ્યું હતું (ધર્મસાગર પદ્માવલી હીરસૌભાગ્ય) પોતે પોતાને ભુવનસુદર સૂરિના પણ શિષ્ય જણાવે છે (શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણવૃત્તિમા).

૬૮૦ સોમસુદરના બહોળા શિષ્ય પ્રશિષ્યાદિના સમુદાયમા વિશાલરાજ, ઉદયનંદિ, લક્ષ્મીસાગર, શુભરત્ન, સોમદેવ, સોમજય, વગેરે આચાર્યો, જિનમડન, ચારિત્રરત્ન, સત્યશેખર, હૈમહસ, પુણ્ય-રાજ, વિવેકસાગર પડિત, રાજવર્ધન અને ચારિત્રરાજ કે જેમણે દક્ષિણના વાદીને જીત્યા હતા, અતશેખર, વીરશેખર, સોમશેખર, જ્ઞાનકીર્તિ, શિવમૂર્તિ, હર્ષમૂર્તિ, હર્ષકીર્તિ, હર્ષભૂપણ, હર્ષવીર,

૪૫૧ આ સંસ્કૃત પદ્ય ગ્રંથપરથી સંસ્કૃત ગદ્યમાં તં જ્ઞાનસાગર હપાધ્યાયના શિષ્યે ધન્યચરિત્ર રચ્યું. (વિ. નં. ૧૭૪૨)

વિનયશેખર, અમરસુદર, લક્ષ્મીલદ્ર, સિંહદેવ, રત્નપ્રભ, શીલલદ્ર, નંદિધર્મ, શાંતિચંદ્ર, કે જેમણે શાંતિનાથનું સ્મરણ કરી વીરપ્રભુએ કરેલા તપ જેવું ઉત્તમ કર્યું હતું, તપસ્વી વિનયસેન, હર્ષસેન, હર્ષસિંહ આદિ વાચક-ઉપાધ્યાયો પાંડિતો હતા.

૬૮૧ ઉક્ત આ. જયશેખરસૂરિના-મેરુતુગસૂરિના શિષ્ય માણિક્યસુદરે અતુ પર્વી ચમ્પૂ, શ્રીધરચારિત્ર સં. ૧૪૬૩ મા (કા. છાણી), શુકરાજ કથા (ભા. ૧, નં. ૮૩ પ્ર. હંસવિજય જૈન ક્ષી ગ્રંથમાલા નં. ૨૦), (ચંદ્રધવલ) ધર્મદત્ત કથાનક (બુદ્ધ, ૩, નં. ૧૬૦. કા. છાણી, રીપોર્ટ, ૧૮૭૨-૭૩ નં. ૧૬૦; વે. ૦ નં. ૧૭૪૪), અને ગુણવર્મ ચરિત્ર સં. ૧૪૮૪ મા (કા. છાણી; બુદ્ધ ૪ નં. ૨૪૧, ખેડા ભ) રચ્યા. તે ઉપરાત ગૂજરાતના રાજા શંખની સલામા (સરખાવો તેની પ્રશસ્તિ શસ્ય નરેશ્વરસ્ય પુરતોડપ્યૂચે) ૪ સર્ગમા મહાબલ મલયમુદરી ચરિત (કા છાણી, પી. ૧ નં. ૩૧૩) રચ્યું હતું. ગૂજરાતી ગદ્યમા તેણે રચેલા પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર મંચંદ્રી હવે પછી જણાવાશે.

૬૮૨ આ. મેરુતુગસૂરિના ખીજ શિષ્ય નામે માણિક્યશેખર-સૂરિ થયા તેમણે કલ્પનિર્યુક્તિ પર અવચરિ (બુદ્ધ ૭ નં. ૧૯) અને આવશ્યક નિર્યુક્તિ દીપિકા (બુદ્ધ. ૮ નં. ૩૭૩) રચી આ ખીજ ગ્રંથમા પોતાના અન્ય ગ્રંથોના નામ આપ્યા છે કે પિંડ-નિર્યુક્તિ દીપિકા, (બુદ્ધ. ૮ નં. ૩૮૯), ઓઘનિર્યુક્તિ દીપિકા, દશવૈકલિક દીપિકા, ઉત્તરાધ્યનન દીપિકા, આચારાગ દીપિકા અને નવતત્ત્વવિવરણ ને જણાવ્યું છે કે એકકર્તૃત્વથી આ મર્વે સહોદર ૩૫ છે (એકકર્તૃત્વ પ્રથા અમી અસ્યા સહોદરા)

૬૮૩ સ. ૧૪૭૧ મા તાડપત્રપર લખાયેલી નમિસાધુકૃત રૂદ્રાલંકાર દિપ્તન અને તાત્પર્યપરિશુદ્ધિની પ્રતો ભા. ઈ મા છે. આ વર્ષ આસપાસ કાસદ્રહ ગચ્છના દેવચંદ્રસૂરિ શિષ્ય દેવમૂર્તિ ઉપાધ્યાયે વિક્રમચરિત નામનો ગ્રંથ રચ્યો તેમા ૧૪ સર્ગ છે તેના

નામ-વિક્રમાદિત્યની ઉત્પત્તિ, રાજ્યપાત્તિ, સુવર્ણપુરપલાભ, પચ-
દંડછત્રપ્રાપ્તિ, દ્વાદશાવર્તવન્દનકકલસૂત્રક કૌતુક નયવીક્ષિ, દેવ-
પૂજનકલસૂત્રક સ્ત્રી રાજ્યગમન, વિક્રમપ્રતિજ્ઞા, જિનધર્મપ્રભાવ-
સૂત્રક હસાવલી વિવાહ, વિનયપ્રભાવ, નમસ્કારપ્રભાવ, સત્ત્વાધિક
કથા કોશ, દાન ધર્મપ્રભાવ, સ્વર્ગારોહણ અને છેલ્લો સર્ગ સિંહાસન
દ્વાત્રિંશતકથા (ખત્રીસ પુતલીઓની કથા) થી યુક્ત છે. લોકકથા-
સાહિત્યમાં વિક્રમાદિત્ય રાજ્ય પ્રધાનપદ ભોગવે છે તેથી આ તે
સાહિત્યનો વિશાલ ગ્રંથ છે. ૪૫૨

૬૮૪ સં. ૧૪૭૪ માં પૌર્ણમિક ગચ્છના (ગુણસાગરસૂરિ શિં)
ગુણસમુદ્રસૂરિએ ૪૫૩ સંયમસિંહ ગણિના આગ્રહથી જિનદત્તકથા (વે
નં. ૧૭૨૦), સં ૧૪૭૫ માં તાડપત્રપર અજ્ઞાતકર્તાકૃત કુમારપાલપ્રબંધ
લખાવે. (પા. સૂચિ નં. ૧૬)

૬૮૫ સં. ૧૪૮૦ માં ત (મુનિસુદરસૂરિ-હર્ષસેન શિં)
હર્ષભૂષણે શ્રાદ્ધવિધિવિનિશ્ચય (કા. વડો. નં. ૧૦૧૬), અને
અન્યલમતદ્વન (કી. ૨, નં. ૩૬૦), તથા સં ૧૪૮૬ માં
પર્યુષણાવિચાર રચ્યા પોતાના ગુરૂ તરીકે હર્ષસેન જણાવવા ઉપ-
રાત સોમસુદરસૂરિ અને મુનિસુદરસૂરિ તેમજ મહિમચંદ્ર, જયચંદ્ર,
ભુવનસુદર અને જિનસુદરસૂરિને પણ જણાવે છે (કા. વડો. નં.
૨૯૪૯). તે જિનસુદર (સોમસુદરસૂરિ શિષ્યે) સં ૧૪૮૩ માં
દીપાલિકા કંઠ્ય (કા. વડો. નં. ૧૦૧૫; લી.) રચ્યો.

૪૫૨ આ ગ્રંથની કર્તાના સમય લગભગ લખાયેલી બે પ્રતો મળે
છે:—એક તો સં ૧૪૮૨ માં મેદપાટ-મેવાડમાં રાજા કુંભકર્ણના રાજ્યમાં
વેસગ્રામમાં દાસદેહ ગચ્છના દેવચંદ્રસૂરિ (કર્તાના ગુરૂ) ના શિષ્ય ઉદ્ધોતન
સૂરિના પટ્ટધર શિષ્ય સિંહસૂરિએ પોતાના વાચનાર્થે વાચનાચાર્ય શીલ-
સુદર પાસે લખાવી તે (વેં નં ૧૭૭૩), અને બીજી તેજ સિંહસૂરિએ
તેજ રાજાના સમયમાં મહીતિલક પાસે સં. ૧૪૯૬ માં લખાવી તે (લીં)

૪૫૩ આ સૂરિના સં. ૧૫૧૧ આદિના પ્રતિષ્ઠા લેખ માટે જુએ
પુ ૨, ૧૩૮ અને ૩૭૭, પુ ૧, ૪૨૫-૭૨૮ અને ૧૦૧૭.

૬૮૬ બહત (૪૬) તપાગચ્છના (રત્નાકરસૂરિની પરંપરાએ અભયસિંહસૂરિ-જયતિલક-રત્નસિંહસૂરિના શિષ્ય) ચારિત્રસુંદર ગણિએ સ્તભતીર્થ (ખલાત)મા સં. ૧૪૮૪ (૭) મા શીલકૃત નામનુ ૧૩૨ શ્લોકમા સુંદર કાવ્ય રચ્યુ (ખુદ ૨ નં. ૩૧૬ પ્રાં. ય. ગ્ર. નં. ૧૮) કે જેમા સ્થૂલિલકે કામવાસનાને છતી લીધી તેનુ વર્ણન મેઘકૃતના દરેક શ્લોકનું ચોથુ ચરણ તે કાવ્યના દરેક શ્લોકમા પણ ચોથા ચરણ તરીકે આવે એ રીતની ઘટનાપૂર્વક-સમસ્યામય કાવ્ય કર્યુ છે. વળી તેમણે કુમારપાત્ર ચરિત મહાકાવ્ય દશસર્ગમા શુભચદ્રગણિની અભ્યર્થનાથી ૨૦૩૨ શ્લોકમા રચ્યુ (પ્રાં. આ. સભા નં. ૫૭) તેમા પોતાના વિદ્યાગુરૂ તરીકે જયમૂર્તિ પાદકને જણાવેલ છે. આ ઉપરાત મહીપાલચરિત, આચારોપદેશ આદિ ગ્રંથો રચ્યા છે.

૬૮૭ સ. ૧૪૯૦મા પૂર્ણિમાગચ્છના (અભયચદ્રસૂરિના શિષ્ય) રામચદ્રસૂરિએ દલિંકાગ્રામ (ડોમોઇ)મા સંસ્કૃત પદ્યબંધ ૩૨ કથા રૂપે વિક્રમચરિત્ર રચ્યુ તેમા પોતે ક્ષેમકરગણિએ સંસ્કૃત ગદ્યમા રચેલી સિંહાસન દ્વાત્રિશિકા પરથી પોતે તે બનાવેલ છે એમ સ્વીકાર્યું છે. આમા પણ ૩૨ પુતલીની કથા છે. (પ્રાં. ગૂ. ભા. સ્વ. મણિલાલ નભુભાઇનું કહેલુ. વડોદરા દેશી કેળવણી ખાતા તરફથી સ. ૧૯૫૧), અને આ જ વર્ષમા માઘ શુદ્ધિ ૧૪ ને દિને તે સૂરિએ સંસ્કૃત ગદ્ય-પદ્યમા ૨૨૫૦ શ્લોકપ્રમાણ પંચદંડાતપત્ર છત્ર પ્રબંધ ખલાતમા રચ્યો કે જેમા પચદડની કથા છે (વિ. નં. ૧૭૪૬, પ્રાં. હી. ભં. સન ૧૯૧૨, વેબર નં. ૧૫૮૦ બર્લિન સન ૧૮૭૭)

૬૮૮ આ વર્ષમા ત. મુનિસુંદરસૂરિ રિાં શુભશીલ ગણિએ પણ વિક્રમચરિત્ર (પ્રાં. હે. ગ્રાં. અમદાવાદ) ચ્ચુ કે જેમા વિક્રમ સંબંધીની અનેક હકીકતો આવે છે. તે ઉપરાત તે કર્તાએ બીજું કથાસાહિત્ય પણ બનાવ્યુ —સ ૧૫૦૮ મા પ્રભાવક કથા (ડો. ભાવ.), ૧૫૦૯ મા કથાકોશ-અપ્પનામ ભરનેશ્વર આદિબલિ વૃત્તિ (પી. ૪, ૧૧૦, મિત્ર ૮, ૧૬૩ પ્રાં. ગૂ. ભાં

મગનલાલ હકીસિંગ સન ૧૯૦૯) અને સં. ૧૫૧૮ માં શત્રુંજય કલ્પવૃત્તિની રચના કરી. વળી તેમણે અભિધાન ચિંતામણીને અનુસરી ઊણાદિનામમાલા (સાગર ભં પાટણ) ગનાવી પ્રભા-વક કથામાં પોતાના ગુરૂબ્રાતાઓ—મુનિસુદરસૂરિના શિષ્યોના નામ આપે છે કે.—વિશાલરાજ, રત્નશેખર, ઉદયનન્દિ. આરિત્રરત્ન, લક્ષ્મી-સાગર અને સોમદેવ. ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં પ્રમંથની ગંગા સાથે એવા ગ્રંથો આ યુગમાં મુનિસુદરકૃત ગુર્યાવલી ઉપરાંત ગ્યાયા છે.

૧૮૯૯ ઐતિહાસિક ગ્રંથોમાં સં. ૧૪૯૨ માં સોમસુદરસૂરિ શિષ્ય જિનમંડને કુમારપાલપ્રમંથ રચ્યો તેમાં તેણે કુમારપાલ આદિની હકીકતો બહુ કાળજી રાખી એકઠી કરી છે. (વે નં ૧૭૦૮-૯; પી. ૧. ૮૨, કી. ૧૭૭, પ્ર. આ. સભા નં. ૩૪ સને ૧૯૭૧) આ કવિએ સં. ૧૪૯૮માં વળી શ્રાદ્ધગુણસંગ્રહ—વિવરણ (મિત્ર ૮, ૨૩૩ પ્ર. આ. સભા) અને ધર્મપરીક્ષા (પ્ર. આ. સભા નં. ૬૭) પણ રચેલ છે. સં. ૧૪૯૫માં જિનસુદરસૂરિના શિષ્ય આરિત્રરત્ન ગણિએ ચિત્રકૂટ (ચિતોડ)ના મહાવીરસ્વામીના મંદિરની પ્રશસ્તિ તરીકે મહા-વીર પ્રશસ્તિ—ચિત્રકૂટ પ્રશસ્તિ (કાથવટે રીં; જુઓ ટિપ્પણ નં. ૪૪૦ અને ૪૪૪) રચી તેમાંથી મળતી ઐતિહાસિક વિગતો પ્રકરણ પહે-લાની ટિપ્પણમાં આપેલી છે. અને સં. ૧૪૯૯માં દાનપ્રદીપ નામનો ગ્રંથ રચી ચિતોડમાંજ પૂરો કર્યો છે, ને તેમાં ૧૨ પ્રકાશ અને કુલ ૬૬૭૫ શ્લોકપ્રમાણ છે. દાનના પ્રકારો સમજાવી દરેક પર કથાઓ આપી છે (પ્રં આં સભા નં. ૬૬ ગૂ. ભા. આ. સભા નં. ૫૦) સં. ૧૪૯૭ માં ઉક્ત જયચંદ્રસૂરિ શિષ્ય જિનહર્ષ ગણિએ ચિતોડમાં વસ્તુપાલ ચરિત્ર કાવ્ય રચ્યું કે જેમાં વસ્તુપાલના ચરિત્ર વિષે અનેક વિગતવાર હકીકતો છે ને વીરધવલના પૂર્વજોનું વૃત્તાંત છે. (ગૂં ભા. પ્રં જૈ. ધ; ભા. ઈ. નં. ૧૭૧, ૧૮૭૧).

[આ જિનહર્ષે પ્રા. મા. રત્નશેખર કથા ચિતોડમાં (પી. ૪, ૧૧૧); સં. પ્રા. મા. વિશતિ સ્થાનક વિચારામૃત સંગ્રહ વીરમગામમાં

સં. ૧૫૦૨ માં (પી. ૧, ૧૧૨ દે લા. ન. ૬૦), પ્રતિક્રમણ વિધિ
સ. ૧૫૨૫ માં, પ્રાયઃ આરામશોભા ચરિત્ર ૪૫૧ શ્લોકમાં (ખેડા,
ભં.) આદિ રચ્યા હતા. તેમના ગ્રંથો ‘ હર્ષક ’ એટલે ‘ હર્ષ ’ થી
અક્રિત હતા.]

૬૯૦ સ. ૧૪૯૫ માં શ્વે. કીર્તિરાજ ઉપાધ્યાયે કાવ્યાભ્યાસ
નિમિત્તે ૧૨ સર્ગમાં રચેલ નેમિનાથ મહાકાવ્યની પ્રત મળે છે (મુદ્રિત
ય ગ્રં.) સં. ૧૫૦૦ લગભગ ત. (સોમસુંદર સૂરિ-અમરસુંદર શિં.)
ધીરસુંદર ગણિએ હરિભદ્ર હેમચંદ્ર અને જ્ઞાનસાગર-સૂરિઓ વિરચિત
ચૂર્ણિઓ પર આધાર રાખી આવશ્યક નિયુક્તિ પર અવચૂર્ણિ બનાવી
(મોટી ટોલીનો ભ. પાલીતાણા)

૬૯૧ સોમસુંદર સૂરિએ પોતે ચક્રિશરણ પયન્ના પર સંસ્કૃ-
તમાં અવચૂરિ (વેળર ન. ૧૮૬૨), અને કલ્યાણાદિ વિવિધ સ્તવો
રચ્યા. સ. ૧૪૯૭ માં અષ્ટાદશ સ્તવી (યુષ્મદ્દમત) રચેલ તેમાં
તેમણે સંસ્કૃત સર્વનામ નામે ‘યુષ્મત્’ અને અસ્મત્ના જૃદ્ધ જૃદ્ધ
રૂપો બીજા શબ્દો સાથે બહુગ્રીહિ સમાસ કરે છે તે ૧૮ સ્તોત્રમાં
(પ્ર. જૈન સ્તોત્ર મંત્રહ ય. ગ્ર. સને ૧૯૦૬) જણાવ્યા છે, તેના
પર તેમના શિષ્ય સોમદેવે અવચૂર્ણિ (વે. ન. ૧૭૯૫) રચી. વળી
તેમણે સમ્પતિ પર અવચૂર્ણિ અને આતુરપ્રસાધ્યાન પર અવચૂર્ણિ,
ભુવનતુલ્ય સૂરિ (આ. મહેન્દ્રસૂરિ શિષ્ય)ની વૃત્તિ-ચૂર્ણિ (કા. વડો;
ખુદ. ૪ ન. ૧૨૪) પરથી, રચી (વિવેક. ઉદે.) આ ઉપરાંત ગૂજ-
રાની ભાષામાં બાળાવબોધ રચ્યા છે તેનો ઉલ્લેખ હવે પછી થશે.

પ્રકરણ ૩ જું.

આ યુગમાં અતરંગચીયની ખાસ સેવા, અને
ગૂજરાતી સાહિત્ય.

[મં. ૧૪૫૬ થી ૧૫૧૦.]

નિત્યાનન્દમય સ્વભાવવિલમિત જ્ઞાન્ત પરો નિર્ગુણ
પૂર્ણબ્રહ્મરત સમાધિમનસા ચો ધ્યાનગમ્ય સનામ્ ।
યેનેયં પ્રકૃતિઃ કૃતા ગુણમયી મૃપ્ટું જગદ્લીલયા
ભૂયાદ્ ભૂરિવિભૂતયે સ ગુણિના તુષ્ટો જિનેન્દ્ર. સદા ॥

—જે નિત્ય આનન્દમય, સ્વભાવમા વિલસનાર, શાન્ત, પરમ, નિર્ગુણ,
પૂર્ણબ્રહ્મમા રતિ કરનાર, સમાધિવાળા સતોના ધ્યાનમાં રહેનાર છે અને
જેણે જગતને લીલાવડે-સરલતાથી સજવાને પ્રકૃતિને ગુણવાળી બનાવી છે
એવા, ગુણીઓને તુષ્ટ થયેલા જિનેન્દ્ર, સદા પુષ્કળ વિભૂતિ અર્થે થાઓ ।

—મહેશ્વર કવિ કૃત કાવ્યમનોહર

૬૯૨ અતરંગચીના જિનભદ્રસૂરિ તથા જિનવર્દનસૂરિના
ઉદ્દેશ્ય અગાઉ (પારા ૬૬૭ અને ૬૬૯ માં) કરવામાં આવ્યો છે.
આ પૈકી જિનભદ્રસૂરિ એક પ્રભાવક પ્રતિષ્ઠાવાન અને પ્રતિભાશાલી
આચાર્ય હતા. તેમણે પોતાના સૌભાગ્યથી શાસનને સારૂ દીધાવ્યું.

શ્રીઝજ્ઞયંતાચલ ચિત્રકૂટ માહવ્યપૂર્જાઊર મુખ્યકેષુ ।
સ્થાનેષુ ચેપામુપદેશવાક્યાન્નિર્માપિતાઃ શ્રાદ્ધવરૈર્વિહારા ॥
અણહિલપાટક પુરપ્રમુખસ્થાનેષુ ચૈરકાર્યત ।
શ્રી જ્ઞાનરત્નકોશા વિધિપક્ષશ્રાદ્ધસંઘેન ॥
મંડપદુર્ગ પ્રત્તાદનપુરતલપાટકાદિનગરેષુ ।
ચૈર્જિનવરવિવાના વિધિપ્રતિષ્ઠા ક્રિયતે સ્મ ॥

—જિનભદ્રગુરુવર્ણના૪૬ જેસલમેર જિનાલય પ્રશસ્તિ મં. ૧૪૯૭.

—ગિરનાર, ચિત્રકૂટ (ચિતોડગઢ), માડવ્યપુર (મંડોવર) આદિ અનેક સ્થલોમા તેમના ઉપદેશથી શ્રાવકોએ મોટા મોટા જિનભવનો બંધાવ્યા હતા અણુહિલ્લપુર પાટણુ આદિ સ્થાનોમા વિશાલ પુસ્તક-સહાર સ્થપાવ્યા હતા. મડપ ગર્ (માડવગઢ), પ્રહ્લાદનપુર (પાલણુ-પુર), તલપાટક આદિ નગરોમા અનેક જિનબિંમોની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી પોતાની બુદ્ધિથી અનેકાન્તજય પતાકા જેવા પ્રખર તર્કના અથ અને વિશેષાવશ્યક લાભ્ય જેવા મહાન્ સિદ્ધાન્ત ગ્રંથ તેમણે અનેક મુનિઓને શીખવ્યા અને તેઓ કર્મ પ્રકૃતિ તથા કર્મગ્રંથ જેવા ગહન ગ્રંથોના રહસ્ય પર વિવેચન કરતા. રાઉલશ્રી વૈરસિંહ (જેસલમેરનો રાજા કે જેણે સં. ૧૪૯૫ માં જેસલમેરમા પંચાયતન-પ્રાસાદ લક્ષ્મીકાન્ત પ્રીલર્થ બંધાવ્યું કે જેને હાલ લક્ષ્મીનારાયણનું મંદિર કહેવામા આવે છે) અને ગ્યંબકદાસ જેવા નૃપતિ તેમના ચરણમા પડતા હતા. તેમના ઉપદેશથી સા શિવા આદિ ચાર લાઘ-ઓએ જેસલમેરમા સં. ૧૪૯૪ માં મોટું ભવ્ય જિનમંદિર બંધાવ્યું અને તેમા સ. ૧૪૯૭ માં આ સૂરિએ સભવનાથ પ્રમુખ ૩૦૦ જિનબિંબ પ્રતિષ્ઠિત કર્યા (જુઓ તે સંબંધીના શિલાલેખની પ્રશસ્તિ કે જેમાથી આ પારાની અદરના ત્રણ શ્લોક મૂક્યા છે. ભા. ૨, પૃ. ૯૬-૯૭, જે. પરિશિષ્ટ)

૬૯૩ આ આચાર્યે સર્વથી અધિક મહત્ત્વનુ-વિશિષ્ટ કાર્ય જુદા જુદા સ્થલે (જેસલમેર, જાળાલિપુર (જાલોર), દેવગિરિ, અહિ-પુર-નાગોર અને પત્તન-પાટણુમા ૪૫૪ વિશાલ પુસ્તકાલયો સ્થાપિત કર્યા તે છે. આ ઉપરાંત મંડપદુર્ગ (માડવગઢ), આશાપલ્લી-કર્ણાવતી

૪૫૪ શ્રીમજ્જેસલમેરદુર્ગ નગરે જાવાલપુર્યા તથા

શ્રીમદ્ દેવગિરૌ તથા અહિપુરે શ્રીપત્તને પત્તને ।

માળાગારમન્દીમરદ્ વરતરૈ નાનાર્વિવ પુસ્તકૈ

મ શ્રીનજિનમદ્ર સૂરિ સુગુર મંગ્યાદ્મુનોડમ્દમુવિ ॥

—સમયસુદૃઢ અષ્ટલક્ષી પ્રશન્તિ (પી ૪, ૧૨)

(કે જે સ્થાનપર અમદાવાદ અહમદશાહે વસાવ્યું તે) અને ખંભાન-
એના ભકારોનો પણ ઉલ્લેખ મળે છે. આ સૂરિએ જિનસત્તરી
પ્રકરણ નામનો ૨૨૦ પ્રાકૃત ગાથામા ગ્રંથ રચેલો ઉપલબ્ધ થાય
છે. (આ આચાર્યના વિશેષ વિસ્તારથી વર્ણન માટે જુઓ જિન-
વિજયની વિગ્નપ્તિ ત્રિવેણીની પ્રસ્તાવના) તેમણે અપવર્ગ નામમાલા
પણ રચી હતી (ચુનીછ ભં. કાશી) કે જેમા પોતાના ગુરૂ તરીકે
જિનવલ્લભ, જિનદત્ત અને જિનપ્રિય બતાવે છે. તેમણે સ. ૧૫૦૧
મા તપારત્નકૃત પૃષ્ઠિશતકવૃત્તિ શોધી.

૬૯૪ ખં પિષ્પલક શાખાના આપનાર (અને જિનરાજસૂરિના
પદ્ધર) જિનવર્દનસૂરિએ શિવાદિત્યકૃત સમ્પદાથીપર ટીકા (ભા.
૩ નં. ૨૯૧; કા વડો.) સ. ૧૪૭૪મા બનાવી, અને તેમણે વાગલટા-
લકારપર વૃત્તિ (વેબર નં. ૧૭૧૯) પણ રચી.

૬૯૫ ખ. જયસાગરગણિ આ વખતમા ઘણા વિકાન
સાધુ થયા. તેમના દીક્ષાગુરૂ જિનરાજસૂરિ વિદ્યાગુરૂ જિનવર્ધનસૂરિ
અને ઉપાધ્યાયપદ (સં. ૧૪૭૫મા) આપનાર જિનભદ્રસૂરિ હતા એ
વાત સં. ૧૫૦૩ મા પાલણુપુરમા માલ્હા શ્રાવકની વસતિમા સત્ય
રૂચિની પ્રાર્થનાથી અને રત્નચંદ્ર ગણિની સહાયથી સ્વરચિત પૃથ્વી-
ચંદ્ર રાજપિંચરિત્ર (વીરબાઇ પાઠશાળા પાલીતાણા, કા. વડો. નં.
૨૯) મા જણાવી છે. તેમણે વળી સં. ૧૪૭૩ મા જેસલમેરમાના પાર્શ્વ
જિનાલયની પ્રશસ્તિ શોધી અને શાંતિજિનાલયની પ્રશસ્તિ રચી.
તેમના ઉક્ત ગ્રંથ સિવાયના બીજા ગ્રંથો — સ. ૧૪૭૮મા ૬૨૧ ગાથાની
પાટણમા પર્વરત્નાવલી કથા (કા. વડો, જુહ. ૪, નં. ૧૬૭), સં.
૧૪૮૪મા વિગ્નપ્તિ ત્રિવેણી કે જેમા પોતે સિંધુ દેશના મલ્લિકવાહ-
ણુપુરથી અણહિલપત્તનમા તે વખતે રહેલા ગચ્છનાયક ખં જિન-
ભદ્રસૂરિ પ્રત્યે સં. મા વિગ્નપ્તિ રૂપ પોતાના તીર્થ પ્રવાસાદિનો અહેવાલ
મુદર કાવ્યમા રજુ કર્યો હતો. (પ્રં આ. સભા. ભાવ), તીર્થ રાજ-
સ્તવન કે જેમા પોતે ફરી ફરી જે તીર્થોના દર્શન કર્યા હતા તેનો

ઉલ્લેખ છે, ઉપસર્ગહરસ્તોત્રવૃત્તિ, જિનદત્તસૂરિના ગુરૂ પારતંવ્યાદિ સ્તવો પર વૃત્તિ-જિનદત્તસૂરિકૃત સ્મરણસ્તવ પર વૃત્તિ (વિવેક. ઉદ્દે ; કા છાણી), હાવારિવારણ પર વૃત્તિ, સં. ૧૪૯૫ મા જિનદત્તસૂરિકૃત સંદેહ દોલાવલીપર લઘુવૃત્તિ (પ્ર. જિનદત્તસૂરિ ભંડાર ગ્રંથમાલા સુરત નં ૯) આદિ ગ્રંથો રચ્યા. (જેં ૩ ૫૪).

૬૯૬ ઉક્ત આશાપદ્ધિ કોશને માટે તેમજ પાટણના કોશ માટે ઉક્ત જયસાગરગણિએ પોતાના ઉપદેશ દ્વારા શ્રાવકોને પ્રતિજ્ઞા આપી હજારો પુસ્તકોનું પુનર્લેખન સં. ૧૪૯૫-૯૭ મા કરાવ્યું હતું. સં. ૧૪૯૫ મા ધવલક (ધોલકા) પાસેના ઉદ્ધરપુર ગામમા વ્યવહારચૂર્ણિ, ૧૪૯૭ મા પત્તનમા એક શાસ્ત્રની પ્રત તેમણે લખાવેલ તે પાટણના ભંડારમા વિદ્યમાન છે (જયસાગરગણિ માટે વિશેષ જીએ વિજ્ઞપ્તિ ત્રિવેણીપર જિનવિજયની પ્રસ્તાવના.)

૬૯૭ ખં (જિનવર્ધનસૂરિ-જિનચંદ્ર શિષ્ય) જિનસાગરસૂરિ (સમય સ. ૧૪૮૯-૧૫૦૫) એ હૈમવ્યાકરણ પર હુંદિકા-હૈમ લઘુ-વૃત્તિના ૪ અધ્યાયની દીપિકા (ખેડા સંઘ ભ.), તથા કંપૂરપ્રકરણ ૪૫૫ પર અવચૂરિ-લઘુટીકા કે જેનો પ્રથમાદર્શ શિષ્ય ધર્મચંદ્રે લખ્યો તે રચી. (વિ નં. ૧૭૯૮ પ્રં હી. હ, જૈ. ધ. સભા સ. ૧૯૭૫) આ ધર્મચંદ્રે જૈનેતર કવિ રાજશેખરકૃત કંપૂરમંજરી પર ટીકા રચી છે (વિ. નં ૧૨૮૧, ભા ૩ નં. ૪૧૮-૧૯)

મંત્રી મંડન અને તેના ગ્રંથો.

જાગ્રદ્ વ્યાકરણશ્ચ નાટકશુભાલંકાર વિજ્ઞ સ્તથા
સંગીતાતુલકોવિદઃ પ્રવિલસદ્ ગમીરશાસ્ત્રાન્વિત ।

૪૫૫ મૂળ કંપૂરપ્રકર ૧૭૨ સુભાષિત શ્લોકોનો સંગ્રહ છે તેના ક્તાં ત્રિપદિસારના રચનાર વજ્રસેનના શિષ્ય હરિ છે તે હરિએ નેમિચરિત રચ્યું છે (ખાંડ નં. ૧૪૬૪ અને વેબર ૨, ૧૧૦૧) તેમનો સમય નિર્ણય થઈ શક્યો નથી.

ચાતુર્થેકનિવાસભૂમિરતુલૈઃ પ્રાપ્તોજ્જતિ સદ્ગુણે
શ્રીમાલાન્વયવર્દનોઽમલમતિઃ શ્રીમળ્લનો રાજતે ॥

—બાકરણુમા જાત, નાટક અને અક્ષરનો વિગેરે જાણનાર, સંગીતમાં અતુલ પ્રવીણ, વિદ્વસના ગમી શાસ્ત્રથી યુક્ત, ચાતુર્યની એક માત્ર નિવાસભૂમિ, અતુલ સદ્ગુણોથી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરનાર, શ્રીમાલ વંશનો વર્ધક નિર્ભક્ષમતિ શ્રી મંડન વિગેરે છે. કાવ્યમનોહર ૧, ૧૨

મંડનનો આત્મવૃત્તાંત.

તસ્યાભૂત્તનયો નામ્નો મળ્લનો વિશ્વમળ્લન ।
શોભતે યઃ શુભોદાર સ્વયંવરપતિ શ્રિય ॥
મહાલક્ષ્મી સરસ્વત્યો વૃદ્ધમાપન્ત્યવૈરયોઃ ।
વર્દ્ધતે મહતી સ્પર્ધા મન્દિરે યસ્ય વન્ધુરે ॥
મહીતલમહેન્દ્રસ્ય માલવાનામધીગિતુ ।
સમન્ત્રી સમભૂષાજો વાચાપતિરિવોજ્જ્વલ ॥

—તેનો (બાહડનો) મંડન નામનો પુત્ર વિશ્વના બ્રૂણુ ૩૫ થયો કે જે પ્રશસ્ત હદાર અને શ્રીનો સ્વયંવરપતિ જેવો શોભે છે; જેના મુંદર ધરમાં મહાલક્ષ્મી અને સરસ્વતી વચ્ચે એક બીજાની શોક હોવાને કારણે પરસ્પર વેર છે તે માટે તે બંનેની મોટી સ્પર્ધા (હરીફાઈ) ચાલે છે, તે મહીતલમાં મહેન્દ્ર એવા માલવાના સ્વામીનો બૃહસ્પતિ જેવો હજવણ અને પ્રાજ્ઞ મંત્રી થયો. કાદંબરીમંડન ૧, ૮-૯-૧૩

શ્રીમદ્ વાહુડનન્દનઃ સમવરોઽભૂદ્ ભાગ્યવાન્સદ્ગુણો—
સ્યેતરસ્યાવરજો રજોવિરહિતો ભૂમળ્લનં મળ્લન ।
શ્રીમાન્ સોનગિરાન્વયઃ खरतरः શ્રીમાલવંશોદ્ભવ
સોઽર્કાર્ષિત્ કિલ કાવ્યમળ્લનમિદં વિદ્વત્કવીન્દ્રપ્રિય ॥

—શ્રીમદ્ બાહડનો પુત્ર નામે સમધર (સમુદ્ર) સદ્ગુણી અને ભાગ્ય-શાળી થયો, તેનો ન્હાનો ભાઈ પૃથ્વીને અક્ષર ૩૫ અને રત્નેગુણથી રહિત એવો મંડન થયો તે સોનગિરા કુલના શ્રીમાલવંશના, ખરતર ગચ્છા-નુયાયીએ વિદ્વાન્ અને કવીન્દ્રોને અવરથ પ્રિય એવા આ કાવ્યમંડનને રચ્યું—કાવ્યમંડન પ્રશસ્તિ

૧૯૮ ગૂજરાતમાં અજયપાલના સમયમાં મંત્રી યશપાલે મોહપરાજય નાટક, પ્રસિદ્ધ મંત્રીચર્ય વસ્તુપાલે નરનારાયણાનન્દ કાવ્ય આદિ રચનાના ઉલ્લેખ કરી ગયા છીએ. હવે માલવાના મંડ-પદ્મુર્ગ (માહુ)ના મંત્રી મંડન કે જે ચૌદમી સદીના અંતે અને પંદ-રમીના પ્રારંભમાં થયેલ તેમનું દુકચરિત્ર અને તેમની કૃતિઓની નોધ લેવાનું સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. મંત્રી મંડનના સમકાલીન આશ્રિત મહેશ્વર નામના પંડિતે 'વિદ્વાન મંડનેન્દ્રને કહેવા-સંભળાવવા માટે રચેલા' 'કાવ્યમનોહર' ૪૫૬નામના ગ્રંથમાં મંડનની વંશાવલી વગેરે આપેલ છે તે નીચે કહેવામાં આવે છે.

૪૫૬ કાવ્યમનોહર (પ્ર હે ગ્રં. ન ૭ થી ૧૧ મંડનગ્રંથસંગ્રહ) માં મંત્રી મંડનના જન્મ વિવાહ છ ઋતુઓ વિલાસ આદિનું વર્ણન કરી છેવટના ૭ માં સર્ગમાં મંડનને દીર્ઘાયુષ્ય થવાની પ્રાર્થના કરી તેના વશનું વર્ણન કર્યું છે, તે પરથી સિદ્ધ થાય છે કે તે કવિ મહેશ્વર સમકાલીન હોતા અને તેણે આ કાવ્ય મંડનની હયાતીમાજ પૂર કર્યું છે આમાં તેના રાજ્યસંબંધી કાર્યો કે તેના રચેલા ગ્રંથો સંબંધી કંઈ પણ ઉલ્લેખ કર્યો નથી એ પરથી મંત્રી એટલે મુખ્ય દિવાન નહિ પણ એક રાજ્યાધિકારી એવો અર્થ વધારે યુક્ત લાગે છે આ કાવ્ય પરથી તેમજ વિજ્ઞાપિ ત્રિવે-ણીની પ્રગ્તાવના અને મંડનના ગ્રંથો પરથી હૃદયપુરના પંડિત શોભાલાલ શાસ્ત્રીએ 'મંત્રી મંડન ઔર હસકે ગ્રંથ' એ નામનો લેખ લખ્યો છે (ના પ્ર પ ૪, ૧) તેણે તેમાં અનુમાન કર્યા છે કે —

‘સોમેશ્વર—અજમેરનો રાજા અને ભારતના સુપ્રસિદ્ધ છેલ્લા હિંદુ સમ્રાટ યુધીરાજનો પિતા સોમશ્વર હોય કારણ કે તે તે સમયે જલ્દીંદ નાગોર આદિ પ્રદેશ તેને તામે હતા કારણકે બીજેલિયાના સોમેશ્વર સમ-યના સં ૧૨૨૬ ના એક શિલાલેખ (બં એ સો જ સન ૧૮૮૩) માં સોમેશ્વરના પૂર્વજ વિગ્ધરાજે જળાલિપુર (જલોર), પલ્લિકા (પાની), નડવલ (નારોલ) જતી લીધાં આનંદ—તેણે ગૂજરાતના રાજાને જીત્યા હતા તે આનંદ કાણ હોતો તેની પાછી માહિતી નથી મળતી સભવ છે કે તે આનંદ સોમે-શ્વરનો પિતા અણોરાજ (અપરનામ આનંદસદેવ, આનંદ કે આનાં) હોતો. યુધીરાજવિજયમાં લખ્યું છે કે અણોરાજને બે રાણી હતી—એક મારવાડની

૬૯૯ 'શ્રીમાલ વંશમા ચ્વર્ણુગિરીયક (મોનગરા) ગોત્રમાં જ્ઞવાલ-
પત્તન (જલોર) મા આબુ નામનો પ્રતાપી પૂર્વજ થયો. તે બુદ્ધિમાન
હતો અને સોમેશ્વર રાજાનો મુખ્ય મંત્રી હતો. તે આબૂનો પુત્ર
અભયદ થયો તે આનંદ નામના રાજાનો મુખ્ય મંત્રી હતો કે જેણે
ગૂર્જરે નૃપ પર વિજયશ્રી મેળવી હતી, અને જે જ્ઞવાલ (જલોર)મા
પ્રસિદ્ધ થયો હતો. તેના પુત્ર અંબડે સ્વર્ણુગિરિ (જલોરના કિલ્લા)
પર વિગ્રહેશને સ્થાપિત કર્યો. તેનો પુત્ર સહણુપાલ મોજદીન નૃપ-
તિનો મુખ્ય પ્રધાન હતો. તે રાજાએ કચ્છપતુચ્છ (કચ્છ?) નામના દેશ
ને ઘેરી લીધો ત્યારે દુષ્પત્રી રડના લોકોના પર સહણુપાલે દયા લાવી
તે દેશને મુક્ત કરાવ્યો. આ યવનાધિપે ૧૦૧ તાક્ય (નામના સિદ્ધા)
ઉપરાત ૭ મુદ્રા આ મંત્રીને બક્ષીસ આપી તે સહણુપાલનો પુત્ર નૈણા
થયો કે જેને મુરત્રાણ (મુલ્તાન) જલાલુદીને સર્વ મુદ્રાઓ અર્પી-
રાજ્યનો સંપૂર્ણ કારભાર સોંપ્યો. તેણે જિનચંદ્રસૂરિ^{૪૫૭} સાથે સિદ્ધા-

સુધવા અને બીજી ગૂર્જરાતના રાજા સિદ્ધરાજ જયસિંહની પુત્રી કાચનદેવી
આ કાચનદેવીથી પુત્ર સોમેશ્વર થયો પૃથ્વીરાજ રાસામા સોમેશ્વરના પિતાનું
નામ આનંદમેવ લખ્યું છે આથી અનુમાન થાય છે કે આનંદ થા આનં-
દમેવ અર્ણોરાજનાંજ નામાંતર છે પૃથ્વીરાજ રાસામાં એ પણ જણાવ્યું છે
કે આનંદમેવે (અર્ણોરાજે) સોમેશ્વરને રાજ્ય આપ્યું અને સોમેશ્વરે ગૂર્જરાત
અને માલવા પર આક્રમણ કરી તેને પોતાને તાબે કર્યા વિગ્રહેશ-સોમે-
શ્વરનો મોટા ભાઈ વિગ્રહરાજ થયો-અપરનામ વીસલદેવ મોજદીન-તે
નામના બે બાદશાહ થયા: એક રજિયા બેગમનો ભાઈ મોઈજુદીન બહરામ
(વિ સં. ૧૨૯૬-૯૭ થી સં ૧૨૯૮-૯૯), બીજો ગ્યાસુદીન બલબનનો પૌત્ર
મોઈજુદીન કૈકેબાદ (સં ૧૩૪૨ થી ૧૩૪૬) આમા કયો સમજવો તેનો
નિશ્ચય થતો નથી પણ સમયનો હિસાબ કરતાં સહણુપાલ મોઈજુદીન
બહરામનો મંત્રી હોય એમ પ્રતીત થાય છે જલાલુદીન ફીરોજ-જે સં
૧૪૪૭ મા ગાદીએ આવ્યો તે-બીલજી વંશનો છ વર્ષ રાજ્ય કર્યું આ
આ બધા અનુમાનો તપાસવાનાં રહે છે, કારણ કે મને તે સંદિગ્ધ
જણાય છે

૪૫૭ જિનચંદ્રસૂરિ—આ ખરતરગચ્છની પદ્માવતીના જિનચંદ્ર ત્રીજા

ચલ અને દૈવતકે તીર્થની યાત્રા કરી.

૭૦૦ 'તેનો પુત્ર દુસાણુ ચંડરાઉલના રાજ્યમા મુખ્ય પ્રધાન થયો, ને તે દુસાણુને તુગલક શાહે આદરપૂર્વક બોલાવી 'મેરતમાન' દેશ આપ્યો હતો. તેના પુત્ર વીકાએ શક્તિશાહ કે જેણે પાદલક્ષાદ્રિ (સપાદલક્ષ પર્વત-સાલરની આસપાસનો પ્રદેશ) ભોગવતા સાત રાજ્યોને કેદ કરી રાખ્યા હતા તેનો અધિકાર છીનવી લીધો. આ કાર્યને ઉચિત સમજી તેને પાતશાહે ખુશીથી અતિમાન આપ્યું ને ત્યાં ગાન્નિદ્રને અધિકારમા સ્થાપિત કર્યો. તે વીકાએ દુકાલ સમયે ચિત્રકૂટ (ચિતોડ)મા દુકાલપીડિત જનોને અનેકવાર અન્ન વહેંચ્યું હતું. તે વીકાનો પુત્ર ઝઝણુ (નહિ કે મંડન) દેવગુરુભક્ત થયો કે જે નાંદ્રીય દેશના ગોપિનાથ રાજનો મુખ્ય મંત્રી હતો. તેણે બ્રહ્માદન (પાલનપુર)મા શાંતિનાથના મિંચની પ્રતિષ્ઠા કરાવી, વળી મંધાધિપ બની યાત્રા કરી સંઘને વસ્ત્ર દ્રવ્ય ઘોડા આદિ આપી ઉદ્ધાપનના કાર્ય કર્યા, પુણ્યશાલા-ધર્મશાલાઓ તથા ગુરુઓને રહેવા માટેના તેવા સ્થાનો અને દેવમંદિરો બંધાવ્યા. (આ પારામા કેટલાક વિશેષ નામો માટે જુઓ ટિપ્પન ૪૫૮)

લાગે છે તેણે દીક્ષા ભલોરમા સ. ૧૩૩૨ મા લીધી આચાર્યપદનો ઉત્સવ પણ ભલોરમા સ. ૧૩૪૧ મા ત્યાંના માલ્હુગોત્રીય સાહુ ખીમચીએ કર્યો તેમણે ચાર રાજ્યોને જૈન કર્યા અને તેઓ 'કલિકેવલી' નામના બિરુદથી પ્રસિદ્ધ થયા સ્વ. સ. ૧૩૭૬

૪૫૮ ચંડરાઉલ ક્યાનો હતો તે જણાયું નથી મેરતમાન-મેવાડ દેશ હશે? તુગલકશાહ-ગ્યાસુદ્દીન તઘવખ કે જેનું નામ ગાજીમેગ પણ હતું તેણે સ. ૧૩૭૭ મા ખીલજ મલીક ખુશરુ કે જેનું ઉપનામ નસીરુદ્દીન પણ હતું તેનું રાજ્ય છીનવી લીધું અને ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યું શક્તિશાહ-કોઈ મુઝફ્ફમાન પાદશાહ લાગે છે એલ્ફિન્સ્ટન લખે છે કે-જંગતના પાદશાહ અહમદશાહે ઈડર, ભલોર અને ખાનદેશ પર હુમલા કર્યા હતા અને એક વખતે તો મારવાડના ઉત્તરમાં આવેલ નાગોર સુધી તે ચડી આવ્યો હતો, કે જ્યાં તેનો કાકા દીલ્હીના સૈયદ ખીજરખાની વિરુદ્ધ ૬૫-

૭૦૧ 'આ ઝંઝ સંઘવી મંડપ (માહૂ)મા આવ્યો ને ત્યા તેને છ વિજયી પુત્રો નામે આહડ સંઘવી, ખાહડ, દેહડ સંઘવી, પદ્મ, સંઘવી, આહ્લા સંઘવી અને પાહુ સંઘવી થયા. આહડના બે પુત્રો નામે ચંદ્ર અને દ્વૈમરાજ થયા. આહડે જીરાવલ્લી (આણુની પાસેના જીરાવલા) તીર્થની તથા અમ્બુદ્ધિગિરિ (આણુ)ની યાત્રા કરી સંઘવીની પદવી લીધી. ખાહડ સંઘવીને બે પુત્રો નામે સમુદ્ર (સમધર) સંઘવી અને મંડન સંઘવી (તે મંડનમત્રી) થયા. ખાહડે રૈવત (ગિરનાર)ની યાત્રા સંઘ લઈને કરી તેથી તે સંઘવી બન્યા દેહડે પણ સંઘપતિ બની અમ્બુદ્ધિ પર નેમિનાથની યાત્રા સઘ સાથે કરી તેણે રાજા કેશિરાજ, રાજા હરિરાજ અને રાજા અમરદાસને ત્યા રહેલા કેદીઓને છોડાવ્યા હતા. દેહડનો પુત્ર નામે ધન્યરાજ (ધનરાજ, ધનદ, ધનેશ) હતો. પદ્મ સંઘવીએ પાર્વનાથની યાત્રા કરી હતી અને વ્યાપારથી પાતશાહને પ્રસન્ન કર્યો હતો. આહ્લા સંઘવીએ મંગલ નામના નગરની યાત્રા કરી તથા જીરાવલ્લી (જીરાવલા)મા મોટો વિશાલ સ્તંભ અને ઉચા દરવાજાવાળો મંડપ બધાવ્યો અને તેને માટે વિતાન (ચંદરવો) પણ બંધાવ્યો. પાહૂ સંઘવીએ સ્વગુરુ જિનભદ્રસૂરિ સાથે જીરાવલ્લી અને અમ્બુદ્ધિની યાત્રા સઘ સહિત કરી હતી. ઝંઝણુના આ છએ પુત્રો આનંદ (શાહ)ના ૪૫૬ સચિવો હતા. આ કુલમા પૂજ્ય ગુરુઓ

દ્રવ કરતો હતો. સભવિત છે કે શક્તિશાહ એ અહમદશાહ યા તેના કોઈ સેનાપતિનું નામાંતર હશે, કે જેણે સપાદલક્ષ પ્રદેશનો કબ્જો કરી લીધો હોય અને વીકાએ તેનાથી તે પ્રદેશને મુક્ત કર્યો હોય નાદ્રીય દેશ-નાદોદ કે જે ગુજરાતમા છે તે. અહમદનપુર-કુમારપાલના સમકાલીન અને આણુના રાજા ધારાવર્ધના નાનાભાઈ પ્રહલાદને (જુઓ પાના ૫૦૧) વસાવેલું હાલનું પાલણપુર.

૪૫૬ આલમ (શાહ)—અલમશાહ=એટલે દિલાવરખાનનો પુત્ર અલપખાં અને પછી થયેલ હોરાગ ઘોરી તૈમુરે દીલ્હી તૂટ્યું અને ઉત્તર હિંદ જતું ત્યાર પછી દિલ્હીની છિન્નભિન્નતામાં ચોર ગામના પઠાણ દિલાવરખાન કે જે ધારમા મુખ્યપણે રહેતો હતો તેણે માલવાનું આધિપત્ય જાહેર કર્યું. (સં. ૧૪૫૭). દિલાવરખાનું મરણ સં. ૧૪૬૧ માં થતા તેના પુત્ર હકત

જિનવલ્લભસૂરિ (પારા ૩૧૪) પછી જિનદત્તસૂરિ (પારા ૩૧૦), અનુક્રમે તપસ્વી સુપર્વસૂરિ (૧) જિનચંદ્રસૂરિ (જુઓ ટિપ્પણ નં. ૪૫૭)—અનુક્રમે જિનપદ્મ, જિનલખિંધ, પછી (અનુક્રમે) જિનરાજ-સૂરિ થયા. તેના જિનભદ્રસૂરિ (પારા ૬૯૨-૩) થયા, કે જેઓ આ સમયે વિદ્યમાન હતા.'

આટલું કાવ્યમનોહરમાથી ઉપલબ્ધ થાય છે. મંડન મંત્રીએ વિશેષમા પોતાના કાવ્યમંડનની પ્રશસ્તિમા જણાવ્યું છે કે 'ઝઝણના છએ ધાર્મિક પુત્રોએ કોલાલક્ષ નૃપ પાસેથી લોકોને છોડાવ્યા.'

૭૦૨ મંડન—ઉપર જણાવ્યું તેમ તે ઝંઝણ સંઘવીના ખીજા પુત્ર બાહડનો નાનો પુત્ર હતો. તે વ્યાકરણ અલ્પકાર સંગીત તથા

અલ્પખાએ ગાદી લઈ માલવાની રાજધાની ધારથી બદલી માંડુ કરી તેણે સં ૧૪૮૬ સુધી રાજ્ય કર્યું જેમ્સ કેમ્પબેલ લખે છે કે Though their temples were turned into mosques, the Jains continued to prosper under Ghoris. —જેકે તેમના મદિરાની મસીદો કરવામાં આવી છતાં જૈનો વોરીના સમયમા આળાદ થતા ચલ્યા ઝાસીના લલિતપુરના દેવગઢ ગામમા સ ૧૪૮૧ નો એક શિક્ષાલેખ મળ્યો છે (બગાલ એ સો જ ભાગ પર પૃ ૭૦; આ ૦ સ ઈ નવીન વ ૨, ૧૨૦) તેમા બે જિનની પ્રતિષ્ઠાનો ઉલ્લેખ છે, તેમા શ્રીમન્માલવપાલકે શકનૃપે ગૌરીકુલોદયોતકે નિ ક્રાન્તે વિજયાય મહાપુરાચ્છી સાહિ આલમ્મકે ॥ મા ઉલ્લેખેલ સાહિ આલમ્મ તે આ આલમશાહ (હોશંગ વોરી) તેના મરણ પછી તેના પુત્ર ધઝનીખાન, સુલ્તાન મહમદ વોરી એ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો ને તેણે ત્રણ વર્ષ રાજ્ય કર્યું, પછી સ ૧૪૯૦ મા તેના દીવાનનો પુત્ર મહમદ ખીલજી, હોશંગનો શાહી ખીતાબ ધારણ કરી ગાદી પર બેઠો તે સં. ૧૫૨૫ સુધી રાજ કરી મરણ પામતા તેનો પુત્ર અને દીવાન ગ્યાસુદીન ગાદી પર આવ્યો તે ધણો ધાર્મિક વૃત્તિનો હતો તેણે સોનાના સિક્કા પાડ્યા. તે ન્યાય બરાબર આપતો તેણે સં ૧૫૫૬ સુધી પોતાના પુત્રને રાજદારોબાર સોપી ખુદાની બદગીમા જીવન પૂરું કર્યું (જુઓ જેમ્સ કેમ્પબેલનો 'માંડુ' પરનો લેખ સુબઈ રાં. એ સો જ વા ૧૯ અ ૩ પર)

અન્ય શાસ્ત્રોમા મહા વિદ્વાન હતા. વિદ્વાનો પર તેની ઘણી પ્રીતિ હતી. તેને ત્યા પંડિતોની સભા થતી હતી કે જેમા ઉત્તમ કવિઓ સુકાવ્યો અને પ્રબંધોથી અને પ્રાકૃત ભાષાના કવિઓ ઉદાર ગાથાઓથી તેની સ્તુતિ કરતા હતા અને નૈયાયિક વૈશેષિક ભાટ્ટ વેદાન્તી સામ્ય પ્રાભાકર યૌદ્ધ મતના મહા વિદ્વાનો ઉપસ્થિત થઈ તેની પ્રશંસા કરતા. ગણિત ભૂગોલ શકુન પ્રશ્નપ્રભેદ મુદ્દર્ન પાટી અને શ્રુત જનકમા પ્રવિણ, દેશ ઋતુકાલ પ્રકૃતિ રોગ વય ત્રિકિત્સા આદિ લક્ષણ જાણનાર, અસાધ્ય સાધ્યાદિ રસક્રિયામા કુશલ વૈદો, સાહિત્યવિદો, નાયક નાયિકાના ભેદ જાણનાર, સભામા તેની મેવામા ઉપસ્થિત થતા. ઉત્તમ ઉત્તમ ગાયક ગાયિકાઓ અને નર્તકીઓ તેને ત્યા આવ્યા કરતી હતી અને તેની સંગીતશાસ્ત્રમા અનુપમ યોગ્યતા જોઈ અવાજ થતી હતી. આ સર્વને ભૂમિ, વસ્ત્ર, આભરણ, દ્રવ્ય આદિ બક્ષીસ આપતો. યાત્રકોને પુષ્કળ દાન કરતો.' (જુઓ કાવ્યમનોહર સર્ગ ૧ અને ૨)

૭૦૩ મંડન જેવો વિદ્વાન હતો તેવો ધની હતો. પોતેજ જણાવ્યું છે કે 'એક બીજા પ્રત્યે શોક હોવાના કારણે પરસ્પર વૈર છે તેથી મહાલક્ષ્મી અને સરસ્વતી એક બીજાથી વધી જવાની આ (મંડન)ના ઘરમા સ્પર્ધા કરે છે.'

૭૦૪ મંડનના ગ્રંથો—તેણે પોતાના ગ્રંથોમા પોતાનું નામ જોડ્યું છે ને તેમા 'મંડન'નો અર્થ ભૂષણ પણ લઈ શકાય. ૧ સારસ્વતમંડન—આ સારસ્વત વ્યાકરણ પરનો ગ્રંથ છે (પાટણ વાડી-પાર્શ્વનાથ ભં.) ૨-૩ ત્યાર પછી મોટો કાવ્યમંડન અને ચંપૂમંડન રચ્યા, કારણકે તે બંનેને સારસ્વતમંડનના અનુજ કહેલ છે. કાવ્યમંડનમા ૧૨ સર્ગમા ૧૨૫૦ શ્લોક પ્રમાણ કૌરવ અને પાંડવોની કથા છે, અને ચંપૂમંડનમા ગદ્ય તથા પદ્યમય ૭ પટલમા નેમિનાથનું ચરિત્ર વર્ણવેલ છે. આ ઉપરાંત ૪ કાદંબરી મંડન—માલવાના આદિશાહનો મંડન પર બહુ પ્રેમ હતો આવા વિદ્વાનોની મંગતિથી આદિશાહનો પણ સંસ્કૃત સાહિત્યનો અનુગામ થયો હતો. એકદા સાયંકાલે આદિશાહ

પામે વિદ્વજોષી થઇ રહી હતી ત્યારે બાદશાહે મંડનને કહ્યું કે
 'મેં કાદંબરીની ધણી પ્રશસા સાલળી છે તો તેની કથા સાલળવાનું
 મને બહુ મન થયું છે પરંતુ રાજકાર્યમા પ્રવૃત્ત રહેવાથી એ મોટા
 પુસ્તકને સાલળવા જેટલો સમય નથી તો તમે બહુ મોટા વિદ્વાન
 છો તો, તેનો સંક્ષેપ રચી સલળાવો તો સાડ' આ ઇચ્છાની તૃપ્તિ
 અર્થે મંડને આ ગ્રંથ સંક્ષેપમા અનુષ્ટુપ્ શ્લોકોમા ૪ પરિચ્છેદમા રચ્યો.
 ૫ ચંદ્રવિજય—એક વાર પૂર્ણિમાદિને સાયકાલે મંડન પહોડાને આગણે
 બેઠો હતો. સાહિત્યવાર્તા ચાલી રહી હતી ત્યાં ચંદ્રોદય થયો. ચંદ્રમા
 કવિઓનો પરમપ્રિય વિષય એટલે મંડને કેટલાયે શ્લોક તેના વર્ણનના
 રચ્યા ને તેમા ચંદ્રના ઉદયથી તે અસ્ત સુધીની જુદી જુદી દશાઓનું
 લલિત પદમા વર્ણન કર્યું. અસ્ત વખતે હૃદય ખિન્ન થતા બોલી ઉઠ્યો
 'સૂર્યની પેઠે ભ્રમણ કરના ચંદ્રનો પણ અધ પાન થયો.' સૂર્યના
 કિરણોથી તાડિત થઇ ચંદ્રમા ભાગતો હતો ને સૂર્યે તેને કાતિહીન
 કરી સમુદ્રમા નાખી દીધો એમ વિચારતા સૂર્ય પર પોતાને ક્રોધ
 આવ્યો. પોતાના પ્રીતિ પાત્ર ચંદ્રમાના વિજયને માટે તેણે આ ચંદ્ર-
 વિજય નામનો એક પ્રબંધ બે પટલમા-૧૪૧ પદ ૩૫૧ લલિત કાવ્યમા
 રચ્યો કે જેમા ચંદ્રમાનું સૂર્ય સાથે યુદ્ધ કરાવી તેને હરાવી પછી
 ઉદયાચલપર ઉદય થવાનું વર્ણન કર્યું છે. તેમા ચંદ્રમાની ઉત્પત્તિ,
 તેનું સૂર્ય સાથે વેર-તેની સાથે યુદ્ધ, ચંદ્રમાનો વિજય અને તારાઓ
 સાથે તેનો વિહાર બતાવેલ છે. ૬ અલંકારમંડન-સાહિત્ય શાસ્ત્રનો
 પાત્ર પરિચ્છેદમા ગ્રંથ છે કાવ્યના લક્ષણ, તેના ભેદ અને રીતિઓ,
 કાવ્યના દોષો નધા ગુણો, રસ અને અલંકારોનું તેમા વર્ણન છે. ૭
 શૃંગારમંડન-શૃંગારરસના પરચુટણ ૧૦૮ શ્લોક છે, ૮ સંગીતમંડન
 અને ૯ ઉપસર્ગમંડન એ બેના નામ પરથી તેમા અનુક્રમે મગીત
 અને ઉપસર્ગોનું વર્ણન હોવાનું પ્રતીત થાય છે આ બધા મંડને
 પોતેજ લખાવેલા હોય તેમ સ. ૧૫૦૪ મા કાયસ્થ વિનાયકદાસના
 હાથની તાડપત્ર પરની પ્રતો પાટણ વાડીનાથ પાર્શ્વનાથ મદિરના

ભંડારમાં વિદ્યમાન છે તે પરથી પ્રતીત થાય છે. તે પૈકી ૧,૮ અને ૯ સિવાયના સર્વ હે. ગ્રં મા મુદ્રિત થયા છે. આ નવ કૃતિઓ ઉપરાત ૧૦ મી કૃતિ નામે કવિકલ્પદ્રુમ સ્કંધ કે જેનો ઉદ્દેશ્ય ઉક્ત નવ કૃતિઓ સાથે Catalogus Catalogarum મા કરેલ છે, પણ તે કૃતિ ઉપલબ્ધ નથી.

૭૦૫ મંડનની પેઠે તેના કાકા દેહડનો પુત્ર ધન્યરાજ-ધનરાજ-ધનદ પણ એક નામી વિદ્વાન હતો. તેણે ભર્તૃહરિ શતક ત્રયની પેઠે શૃંગાર ધનદ, નીતિ ધનદ, અને વૈરાગ્ય ધનદ નામના ત્રણ શતક-ધનદત્રિશતી રચેલ છે. તે પૈકી નીતિધનદની પ્રશસ્તિ પરથી જણાય છે કે તે તેણે મંડપદુર્ગમાં સં. ૧૪૯૦ મા રચેલ છે; વળી તેમાં પોતાનો પરિચય આપ્યો છે અને તત્કાલે વિદ્યમાન આચાર્યશ્રી જિન-ભદ્રસૂરિનું સ્મરણ કરેલ છે કે:—

‘જિનવર પદ પૂજમા દત્તચિત્ત, સારા વિત્તવાળો, ખરતર મુનિની શિક્ષાથી જોણે વિશ્વોપકાર શીખેલ છે, તે દેહડના એક વીર એવો ધનરાજ જયવંતો છે કે જેના નામથી આ નયધનદ-નીતિધનદ શોભે છે ર.

‘સ પ્રતિ ભક્તોના ચિતામણિ રૂપ તપશ્ચર્યાથી જેમણે ઇંદ્રને ત્રાસ આપ્યો છે, જે દયાના ઉદયવાળા, સર્વ લોકને પ્રસન્ન રાખનાર, સિદ્ધ અને શુરવર્ધ જિનભદ્રસૂરિ સપ્રતિ વર્તે છે ૯૪

‘જગતમાં પ્રસિદ્ધ નામવાળા ધર્મકર્માધિકારી કુલમાં સૂર્ય રૂપ હુગ્ગેણુ (હંગણુ) નામના મંત્રી થયા કે જેની કીર્તિ ચંદ્ર જેવી નિર્મલ હતી તેને બાંધુત્વ અને વિનયવાળા છ પુત્રો થયા તેમાં આહડ, પછી આહડ સંધપાલ, ધીર દેહડ, પદ્માકર, આલહ અને ગુણી પાહૂ પયા ૯૫-૯૭

‘મંડપદુર્ગમાં શુજર્ પાતસાહનો ગર્વ તોડનાર ગોરી વંશનો યવન નરપતિ શ્રીમદ્ આલમસાહ રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે તેનો મંત્રી દેહડ કે જે સત્પુરુષોના દિનમણિનું બિરદા ધરાવતો સર્વ તીર્થંકરોનાં ચરિત્રો ખરતર મુનિઓની પાસેથી સામળી તત્વોપદેશ પ્રાપ્ત કરતો હતો તેને સાધ્વી ગંગા-દેવીથી ધનેશ નામનો પુત્ર થયો કે જેણે ત્રિશતિ-શૃંગાર નીતિ વૈરાગ્ય શતક-ત્રય રચ્યાં મંડપદુર્ગમાં દેહડના પુત્ર ધનપતિએ સં. ૧૪૯૦ ના વૈશાખ શુક્લપક્ષે જૃહસ્પતિવારે આ ગ્રંથની પ્રતિષ્ઠા કરી.’ ૯૮-૧૦૧

વૈરાગ્ય ધનદ નામના તૃતીય શતકના બીજા શ્લોકમા પોતે કહેલ છે કે—

શ્રીમાલ શ્રીવિશાલઃ સ્વરતરમુનિતોડધીતધર્મોપચાર

પારાધારાન્યતીરપ્રચુરદુરયશા દાનસંતાનવન્ધુ ।

નાનાવિદ્યાવિનોદસ્ફુરદમલશમ કામરૂપામિરામો

જીયાદ્ ધન્યો ધનેશ શમશતકમિદં યસ્ય નામ્ના વિભાતિ ॥

—શ્રીમાલ (કુલના), શ્રીથી વિશાલ, ખરતર મુનિ પાસેથી ધર્મોપચાર જેણે શીખેલ છે એવો, જેનો યશ સમુદ્રના બીજા તીરથી ધણે દૂર દેવાયો છે, જે દાનનાં સંતાનોનો બધુ છે, જે વિધવિધ વિદ્યાના વિનોદમાં સ્ફુગ્તી નિર્મલ શાંતિ ધરાવે છે, જે કામદેવના રૂપથી સુદર છે એવો ધન્ય ધનેશ જીવે, કે જેના નામથી આ શમશતક શોભે છે.

આ ત્રણે શતકને અંતે ગદ્યમા જણાવેલું છે કે ‘તપ સિદ્ધતર સ્વરતરામ્નાય સોન વંશાવતંસ શ્રીમાલ કુલ તિલક સઘપાલ શ્રીમદ્ દેહ-હાત્મજ વિવિધ વિરુદરાજી વિરાજમાન સઘપતિ શ્રી ધનદરાજ વિરચિતે’— આ ત્રણે શતક કાવ્યમાલા ગુચ્છક ૧૩ મા મુદ્રિત છે.

૭૦૬. આ લાઘવ્યોએ જિનભદ્રસૂરિના ઉપદેશથી એક વિશાલ સિદ્ધાન્ત-કોશ લખાવ્યો હતો. આજે તે સિદ્ધાન્ત-કોશ વિદ્યમાન નથી. પાટણનો એક ભંડાર કે જે સાગરગચ્છના ઉપાશ્રયમા રક્ષિત છે તેમા ભગવતીમૂત્ર (મૂલમાત્ર)ની પ્રતિ છે કે જે મંડનના સિદ્ધાન્તકોશની છે તેમા જણાવ્યું છે કે—

‘સં. ૧૫૦૩ વૈશાખ સુદિ ૧ પ્રતિપત્તિથી રવિ દિને અઘેલ શ્રી સ્થંભતીર્થે^{૪૯૦} શ્રી ખરતરગચ્છે શ્રી જિનરાજસૂરિ પદે શ્રી જિન-ભદ્રસૂરીશ્વરાણામુપદેશેન શ્રી શ્રીમાલસાતીય મં. માંડણ મ. ધનરાજ

૪૯૦ મંડનનો નિવાસ માંડવગઢમાં હોવાથી પુરત-ભડાર પણ ત્યા સ્થાપિત કર્યો હોવો જોઈએ આ પુસ્તક ખલાતમાં લખાવાનું કારણ એ નજાય છે કે સર્વ પુસ્તકો જિનભદ્રસૂરિની દેખરેખ નીચે લખાતા હતા અને આ સૂત્રિનો તે વખતે ખલાતમાં વાસ હોવાથી આ પુસ્તક ત્યા લખાયું.

ભગવતીસૂત્રપુસ્તકે નિજ પુણ્યાર્થે લિખાપિત ' આ પછી મંડનની પ્રશસ્તિ સારસ્વત મંડનમા પહેલા ત્રણ પદ્ય (છેલ્લા પાદ સિવાય)મા સૂઝી છે તે પછી ચોથું પદ્ય ઉમેરેલું છે પછી ગદ્યમા જણાવ્યું છે કે ' શ્રીમાલિજ્ઞાતિમંડનેન મધેવર શ્રી મંડનેન સં. શ્રી ધનરાજ સં. ખીમરાજ સં. ઉત્થરાજા સં. મંડનપુત્ર સં. પૂજન મ. ૭૭ મં. સગ્રામ સં. શ્રીમાલ પ્રમુખપરિવારપરિહીતેન સકલસિદ્ધાન્તપુસ્તકાનિ લેખયાચક્રાણાનિ ।' શ્રી '—આ પરથી અપદ્ જણાય છે કે અધા સિદ્ધાંતો લખાયા હતા અને મંડનેના ચાર પુત્રો થયા હતા.

૭૦૭. અષ્ટમંશ સાહિત્ય—મા જયજેખરસૂરિના શિષ્યકૃત શીલસંધિ, હેમસાગરકૃત ઉપદેશમંધિ, સોમસુંદર શિષ્ય ત્રિશાલરાજ-સૂરિના શિષ્ય કૃત તપસંધિ તેમજ કેશી-ગોયમમંધિ અને અન્ય નાની નાની કૃતિઓ નામે મહાવીરચરિત્ર, મૃગાપુત્ર કુલક, ઋષભ-ધવલ, ઋષભ પચકલ્યાણક અને સ્તુતિસ્તોત્રાદિ મળી આવે છે. અત્યારસુધીના દુર્લભથી અષ્ટમંશ સાહિત્ય અજ્ઞાત હતું પણ હવે લક્ષ જતાં થોડુંકણુ હાથ આવ્યું છે અને વિશેષ પણ હસ્તગત થશે. જે ઉપલબ્ધ છે તેમા વપરાયેલા છંદો તથા વ્યાકરણના પ્રયોગો વિશે ભાષાશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ઘણું લખી-મેળવી શકાય.

૭૦૮. ગૂજરાતી ભાષા સાહિત્ય—પર આવતા ગૂજરાતી ગદ્યમાં સં. ૧૪૭૮ મા ઉક્ત માણિક્ય (ચંદ્ર) સૂરિએ પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર (વાગ્વિલાસ) ળણી સુદર, હૃદયંગમ અને રસભરી ખાનીમા રચ્યુ (મુદ્રિત-પ્રાં ૭૫ કા. મં.) આ યુગકાર સોમસુંદરસૂરિએ તો અનેક જૈન ગ્રંથો પર 'ખાલાવખોધ'—ગદ્યાનુવાદ લખ્યા:—ઉપદેશમાલા પર (મં. ૧૪૮૫), યોગશાસ્ત્ર પર, ષડાવશ્યક પર, આરાધના પતાકા પર નવતત્ત્વ પર, નેમિચંદ્ર ભંડારીકૃત પદ્ધીશતક પર (સં ૧૪૯૬ મા) ખાલાવખોધ રચ્યા. ઉક્ત મુનિસુદર સૂરિએ યોગશાસ્ત્ર—ચતુર્થપ્રકાશ પર મં. ૧૪૯૧ મા, તથા તે વર્ષમા ખ. જિનસાગર સૂરિએ ઉક્ત પદ્ધીશતક પર, વૃદ્ધ તપા રત્નસિંહ સૂરિશિષ્ય દયાસિંહ ગણિએ સંગ્રહણી

પર સં. ૧૪૯૭ માં અને ક્ષેત્રસમાસ પર સં. ૧૫૨૯ માં, ત. જય-
ચંદ્ર સૂરિ શિ. હેમહંસ ગણિએ પડાવશ્યક પર સં. ૧૫૦૧ માં,
અને તેજ વર્ષમાં વૃદ્ધ તપા રત્નસિંહસૂરિ શિષ્ય માણિકસુદર ગણિએ
મલધારી હેમચંદ્રસૂરિ કૃત ભવભાવના સૂત્ર પર દેવકુલ પાટકમા-
ખાલાવખોધ રચ્યા. આ સર્વે પદરમાં શતકમાં વપરાતી ભાષા પર
ખરો પ્રકાશ નાખે તેમ છે.

૭૦૯ ગૂજરાતી કાવ્ય સાહિત્ય-પર આવતા જણાય છે
કે પદરમાં શતકમાં થયેલા જૈન કવિઓ પૈકીના મોટા ભાગે દૂક
કાવ્યો રચ્યા જણાયા છે-તેમાં કેટલાક તો સ્તવનો-સ્તુતિ (દેવ-સ્વ-
ગુરુની) રૂપે છે, અને તેના પ્રથમાર્ધમાં રચાયેલી કૃતિઓ જણાવી
ગયા છીએ, અને ઉત્તરાર્ધમાં-આ યુગમાં ખાસ પ્રધાન અને ધ્યાન
ખેંચે તેવી નીચે પ્રમાણે છે.—

ઉક્ત આ. જયશેખરસૂરિકૃત ત્રિભુવનદીપક પ્રબંધ-(પરમહંસ
પ્રબંધ-પ્રબોધચિંતામણિ ચોપર્ધ, અંતરંગ ચોપર્ધ), ૫૮ કડીનો નેમિ-
નાથ દ્વાગ તથા કેટલાય સ્તવનો, સોમસુદરકૃત આરાધના રાસ અને
સ્થૂલિભદ્ર દ્વાગ સં. ૧૪૮૧, પિંપલગચ્છના વીરપ્રભસૂરિશિ. હીરા-
નદ સૂરિના વસ્તુપાલ તેજપાલ રાસ સં. ૧૪૮૪, વિદ્યાવિલાસ પવાડો
સં. ૧૪૮૫, દશાર્ણભદ્ર રાસ, જંખૂસ્વામી વિવાહલો સાચોરમાં સં. ૧૪૯૫,
કલિકાળ રાસ વગેરે; ઉક્ત ખ. જયસાગરસૂરિ કૃત જિનકુશલસૂરિ-
ચતુષ્પદી મં. ૧૪૮૧, ચૈત્યપરિપાટી સં. ૧૪૮૭, નગરકોટ તીર્થ
પરિપાટિ, અને વજ્રસ્વામી ગુરુ રાસ સં. ૧૪૮૯ જૂનાગઢમાં; માંડલુશ્રાવક
કૃત સિદ્ધચંદ-શ્રીપાલ રાસ મં. ૧૪૯૮, ચંપા કૃત નલચરિત્ર, મેના
કૃત તીર્થમાળા સ્તવન, તથા રાણકપુર સ્તવન સં. ૧૪૯૯;
તેજ વર્ષમાં દેવગ્તનસૂરિ દ્વાગ તેના એક શિષ્ય કૃત; તથા
વડનપ ગચ્છના સાધુકીર્તિ કૃત મત્સ્યોદરકુમાર રાસ, વિક્રમચરિત્ર
કુમાર રાસ મં. ૧૪૯૯, તથા ગુણુસ્થાનક વિચાર ચોપર્ધ;

તેજવર્ધન કૃત ભરતગાહ્યલી રાસ, મંડવિક કૃત પેથડરાસ (કે જેમા ઐતિહાસિક પૃથ્વીધર-પેથડ નામના સંધપતિના સુકૃત્યોતુ વર્ણન છે); સર્વાનન્દસુરિ કૃત મંગલકવચ રાસ; ઉક્ત માણિક્યસુદર સુરિ શિષ્ય જયવલ્લભ કૃત સ્થૂલભદ્ર બાસકીઓ, ને ધન્ના અણુગારનો રામ; અને સોમસુન્દરસુરિના શિષ્ય રત્નમંડનગણિ કૃત નેમિનાથ નવરસ કાગ અને નારી નિરાસ રાસ. આ પૈકી ઐતિહાસિક પ્રમંથની ગરજ સારે એવા-રાસો વસ્તુપાલતેજપાલ રાસ અને પેથડ રાસ છે.

૭૧૦. અત્યારસુધીની ગોધ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ નરસિંહ મહેતાનો હારપ્રમંગ સં. ૧૫૧૨ નો છે અને તેથી તે નાગર કવિનો જન્મ સં. ૧૪૭૦ મા મૂકાય છે. તેમના કાવ્યોનો ઉદ્ભવ ૧૫૦૦ પછી ગણી શકાય. તો તેના યુગ પહેલા જૈન કવિઓએ ભાષા કાવ્યસાહિત્ય ખેડ્યું હતું. તેમના જૂના કાવ્યો ઉપર જણાવ્યા છે અને તેની જૂની પ્રતિઓ પણ લભ્ય થાય છે. નરસિંહ મહેતાના જે કાવ્યો હાલ છપાયા છે તે સંસ્કારેલી-વાળીઝૂડી સાદસુક કરેલી વર્તમાન ભાષામા છે. મૂળ ભાષાનું નામનિશાન મળવું દુર્લભ છે. નરસિંહ મહેતાને ગૂજરાતી આઘ કવિ લગલગ હમણા સુધી કહેવામા આવતા હતા, પણ હાલમા તે પહેલા થયેલા સારા સંસ્કારી અને મોટી કૃતિઓ રચનારા જૈન કવિઓ મળી આવેલા છે તેથી હવે નરસિંહ મહેતાનું ગૂજરાતી ભાષાના ‘આઘકવિ’નું પદ ધ્રુવ રહી શકે તેમ નથી.

૭૧૧. રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી જણાવે છે કે “ગુજરાતી સાહિત્યના મધ્ય યુગ અને તેની પણ પૂર્વના યુગ માટે આજથી પચ્ચીસ વર્ષ પર જે જે અભિપ્રાયો બંધાએલા તે, નવા નવા પુસ્તકો હાથ લાગવાથી કાલક્રમે ખદલાતા ગયા છે. દાખલા તરીકે નરસિંહ મહેતાને આદિ કવિનું સ્થાન આપવામા આવતુ, અને સાથે સાથે એવો પણ અભિપ્રાય આપવામા આવતો કે નરસિંહ મહેતાના સમય પહેલા ગુજરાતી સાહિત્ય હતુજ નહી, તેનો આરંભ નરસિંહ મહેતાથીજ થયો-એ અભિપ્રાય ભુલભરેલો માલમ પડ્યો છે.....ધણા

પ્રાચીન કાવ્યો! જે અપ્રસિદ્ધ પડી રહેલા તે પ્રસિદ્ધિમા આવવાથી જુના અભિપ્રાય ફેરવી નવા બાધવામા આવ્યા છે, અને હાલ જે અભિપ્રાય બંધાય છે તે પણ સ્થાયી નથી, કારણ હજુ જૈન ભંડારમા અને જૈનેતર વ્યક્તિઓના કબજામા એટલા બધા અપ્રસિદ્ધ લેખો પડી રહેલા છે કે તે જેમ જેમ પ્રસિદ્ધ થતા જશે તેમ તેમ હાલ બાધેલા અભિપ્રાય પણ ફેરવવા પડશે. આપણા જુના સાહિત્ય સંબંધે હાલનો જમાનો અનિશ્ચિતપણાનો—transitional period નો—છે...” ૪૬૧

૭૧૨. જયશેખરે સંસ્કૃતમા પ્રબોધચિંતામણી એક રૂપક (allegory) તરીકે સં ૧૪૬૨મા રચેલો જણાવી ગયા છીએ. તેજ વિષયનો પણ સ્વતંત્ર કૃતિ તરીકે તેમણે ત્રિભુવનદીપક પ્રબંધ અથવા પરમહંસ પ્રબંધ—પ્રબોધચિંતામણી ચોપઈ એ નામનો ગ્રંથ રચેલ છે કે જે વિક્રમ ૧૫મી શતાબ્દીના ઉત્તરાર્ધના પ્રારંભની ગુજરાતી ભાષાનો અવિકલ નમુનો પુરો પાડે છે. જે કે તે પોતાના સંસ્કૃત ગ્રંથ નામે ‘પ્રબોધચિંતામણિ’ નાજ વિષયનું પ્રતિપાદન કરે છે, છતાં ભાષાનો પ્રવાહ સ્વતંત્ર અખંડિત અને સ્વાભાવિકપણે વહે છે. તે ગ્રંથ પ્રબોધચંદ્રોદય જેવા પરવ્રજાદીઓના વાદ્ પ્રહારોના પ્રતિકારરૂપ, લોકપ્રચલિત પાખંડ અને લોકોત્તર ધર્મના સત્ય સ્વરૂપને પ્રકાશિત કરવા માટે રચાયેલો છે. આ ઉપરથી ધર્મબુદ્ધિ—પાપબુદ્ધિ રાસ આદિ કૃતિઓ પછીના સમયમા થઈ છે. આ પ્રબંધની પ્રાચીન શુદ્ધ ભાષા જોતાં તે ૧૫ મા સૈકામા થયેલ માનવામા આવના નરસિંહ મહેતા, ભાસણ, મીરાબાઈ આદિની ગૂજરાતી ભાષા અર્વાચીન જણાઈ આવે છે. આમા જુની ગૂજરાતી છે અને અનેક છંદો જેના કે દૂહા, દ્રૂપદ, એકતાલી ચોપઈ, વસ્તુ, સરસ્વતી ધઉલ, છપય, ગુજરી વગેરેમા, પ્રાસંગિક વ્યાવહારિક પ્રબોધ સાથે પરમહંસ અથવા આત્મરાજનું ચરિત્ર પ્રકટ

કર્તુ છે. આ પરથી જેમ પ્રો. મણિલાલ નભુભાઈ દિવેદીને જણાયું કે 'ગુજરાતી ભાષાને પ્રથમ ગુજરાતીનું રૂપ આપનાર જૈનોજ હોય એમ માનવાને બહુ કારણો છે,' તેમ સ્પષ્ટ સમજાય તેવું છે. (ભુઓ પ. લાલચંદ સંપાદિત તે કાવ્ય).

૭૧૩. તાજેતરમાજ સાક્ષરશ્રી કેશવલાલ હુર્પદ દ્વિતીય જણાવે છે કે:-
'પ્રભોધચિંતામણિ ગૂજરાતીમા જૂનામા જૂન રૂપક છે રૂપકની ઘટના દસ્યના કરતા અવ્ય કાવ્યને અને કથાને વિશેષ અનુકૂળ છે. તે જોતા પ્રયોગબંધનો માર્ગ મૂકી જયશેખર સુરિએ કાવ્યબંધનો માર્ગ લીધો એ બહુ યોગ્ય કર્યું છે. રૂપક મનનગ્રાહ્ય છે. તેના કાવ્ય રૂપે નિરૂપણથી ઔચિત્ય સચવાય છે અને નવીનતા એ આવે છે.'

૭૧૪ જયશેખરે સંસ્કૃતમા પ્રભોધ ચિંતામણિ કાવ્ય રચ્યું છે તેની સાથે આ ગૂજરાતી કાવ્યની, ઉક્ત સાક્ષરદ્વય કહે છે કે, 'તુલના કરવી ઇષ્ટ નથી. એક કાવ્યમા કવિએ અલકારપ્રધાન મહાકાવ્યની આડંબરી શૈલી સ્વીકારી છે, અને ખીજમા પ્રસાદપ્રધાન કથાવાતાંની ઋણુ શૈલી હૃદયે ધરી છે. કર્તાના સમયમા પડિતોએ પહેલાંને વખાણ્યુ હશે; અને સામાન્ય શ્રોતાઓએ ખીજને વધારી લીધૂ હશે. સંસ્કૃત કવિ તરીકે જયશેખરનું જે સ્થાન હોય તે હો, ગૂજરાતી કવિ તરીકે તો તેનો દરજ્જો ઊંચો છે. આ એકજ ગુર્જર કાવ્યથી જૈન કવિ પ્રથમ પંક્તિનો સાહિત્યકાર બને છે. પ્રભોધ ચિંતામણિ પ્રભોધપ્રકાશના કરતા અધિક યશસ્વી થવા નિર્મિત છે. કવિની પ્રતિભા વસ્તૂની ગૂંથણીમા, પાત્રની યોજનામા અને રૂપકની ખીજવણીમા એક સરખી વિનયશાળી નીવડે છે. પ્રસ્તાવોત્ત્વં વૈચિત્ર્ય અનેક રસની મિલાવટને પોસે છે, અને કાર્યનો વેગ તથા સંવિધાનત્ત્વં ચાતુર્ય વાચનારત્ત્વં કૌતુક છેવટ સુધી ટકાવી રાખે છે. ગૂજરાતી કૃતિનો રસ ગ્રીવનાર જૈનેતરે હશે, એ દૃષ્ટિથી કર્તાએ તેને સર્વની રચિ સતોખે એવું રૂપ આપ્યું છે....જૈનેતર સાહિત્યની પેઠે જૈન સાહિત્ય ચકલે ચૌટે ગવાયું હોત, તો જયશેખર સુરિએ પણ ભાલણ અને પ્રેમાનંદના જેવી પ્રસિદ્ધ લોકમા મેળવી હોત.

૭૧૫ ‘પ્રબોધચિંતામણીનો પદ્મભાગ માત્રાબંધ અને લયબંધ એ બે રૂપે વિભક્ત છે. માત્રાત્મક છંદમા આશરે અઠીસે ચત્વિંશ અને લગભગ પોણોસો દૃઢ છે તે સિવાય પદ્ધરી, ચરણાકુલ, મરહટ્ટા, દુમિલા અને ગીતિના નામે જાણીતા માત્રામેળ છંદ વધતા ઓછા દેખા દેછે, અને અપભ્રંશમાથી જૂની ગૂજરાતીમા ઊતરી આવેલો વસ્તુ નામે છંદ પણ તેમા યોજેલો છે ઉપરાંત છપય, સરન્વતી ધઉલ, તલહાર અને ધઉલ એ મિશ્ર માત્રાબંધ પણ કવિએ ઉપયોગમા લીધી છે. ખાટીના પદ્યાત્મક ભાગમા સોરઠા જેવા એક કડીના દ્રૂપદનો, પદ જેવા અનેક કડીના દ્રૂપદ તથા ઝાખદનો અને ધઉલ કિંવા ઘોળનો સમાવેશ થાય છે. લયબંધ આખા કાવ્યનો નવમો ભાગજ રોકે છે. ગદ્ય ભાગમા બોલીના બે ઉદાહરણ છે. જયશંખર સૂરિના ન્હાના ગુરુભાઈ મેરુગસૂરિ, તેમના શિષ્ય માણિક્યસુદર સૂરિએ જૂની ગૂજરાતીમા ગદ્યાત્મક પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર સંવત ૧૪૭૮ મા રચ્યું છે; તે બોલીમા છે. અક્ષરના, રૂપના, માત્રાના અને લયના બંધનથી મુક્ત છતા લેવાતી છૂટ ભોગવતું પ્રાસયુક્ત ગદ્ય, તે બોલી માણિક્યસુદર બોલીવાળા પ્રબંધને વાગ્વિશ્વાસ એટલે બોલીનો વિશ્વાસ એવું નામ આપે છે.

૭૧૬ ‘પ્રાકૃત પાસેથી વારસામા મળેલી છંદની પૂંજ વધારીને અપભ્રંશે ગૂજરાતીને આપી. ૪૬૨ એને લીધે ગૂજરાતીનું પુરાતન સાહિત્ય છંદમા રચાયું સમય જતા ગૂજરાતીએ નવું સાહસ ખેડી વિવિધ દેશીનો લયબંધ ઊપજાવ્યો. ચિરંતન ગૂજરાતી સાહિત્ય ઓછું ઉપલબ્ધ અને ઓછે પ્રસિદ્ધ હોવાથી, ગતકાળનું ગૂજરાતી સાહિત્ય તો દેશીમાજ હોય-છંદમા ન હોય, એવી માન્યતા બાધનાર પુરૂષ અપભ્રંશે આપેલો વારસો ભૂલી જાય છે....વળી છંદનો કલામય ઉપયોગ આજકાલનો નથી-પણ કલાના જેટલો જૂનો છે.” ૪૬૩

૪૬૨ ‘જુઓ હેમાચાર્ય નિરચિત છ દોનુ શાસનનો પ્રાકૃત અને અપભ્રંશ છ દોને લગતો ભાગ’ (કેન્ ધ્રુવ)

૪૬૩ જુઓ દિ બ. કેશવલાલ હર્ષદ ધ્રુવના સંપાદિત ‘પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય’મા તેમની પ્રસ્તાવના અને જૈનયુગ પુ ૩ પૃ ૧૦૧ મા ‘પ્રબોધ ચિંતામણી સંબંધી સાક્ષરશ્રી કેશવલાલભાઈ.’

૭૧૭ 'આ કાવ્યમા પહેલ પહેલા પદ મળે છે. પદનું જ ખીન્નું નામ દેશી છે. માર્ગ અને દેશી એ બે નામો અનુક્રમે પિંગળને અનુસરીને લખાયેલી કવિતાને અને લોકરાહોને અનુસરીને લખાયેલી કવિતાને આપવામા આવ્યા છે. તેનો આરંભ ચૌદમા સંકાયી થયેલો જોવામા આવે છે. દેશીનું આપણે મ્યૂલ પૃથક્કરણ કરીએ. પદ્મ નરસિંહના ત્રણ કાવ્યો લખાએલા છે. ગોવિંદગમન, સુરતમંત્રામ, અને સુદામાચરિત્ર. નરસિંહ મહેતાના 'પ્રભાતિયા' કહેવાય છે તે રાગનું નામ નથી પણ પ્રભાતમા એ પદ ગાવામા આવતા હોવાથી તે નામ અપાયુ છે. એને આપણે હાલ ઝૂલણા છંદ એવું નામ આપીએ છીએ એવે જૂલ છે. દેશીને માર્ગનું નામ આપી શકીએ નહિ...' ૪૬૪.

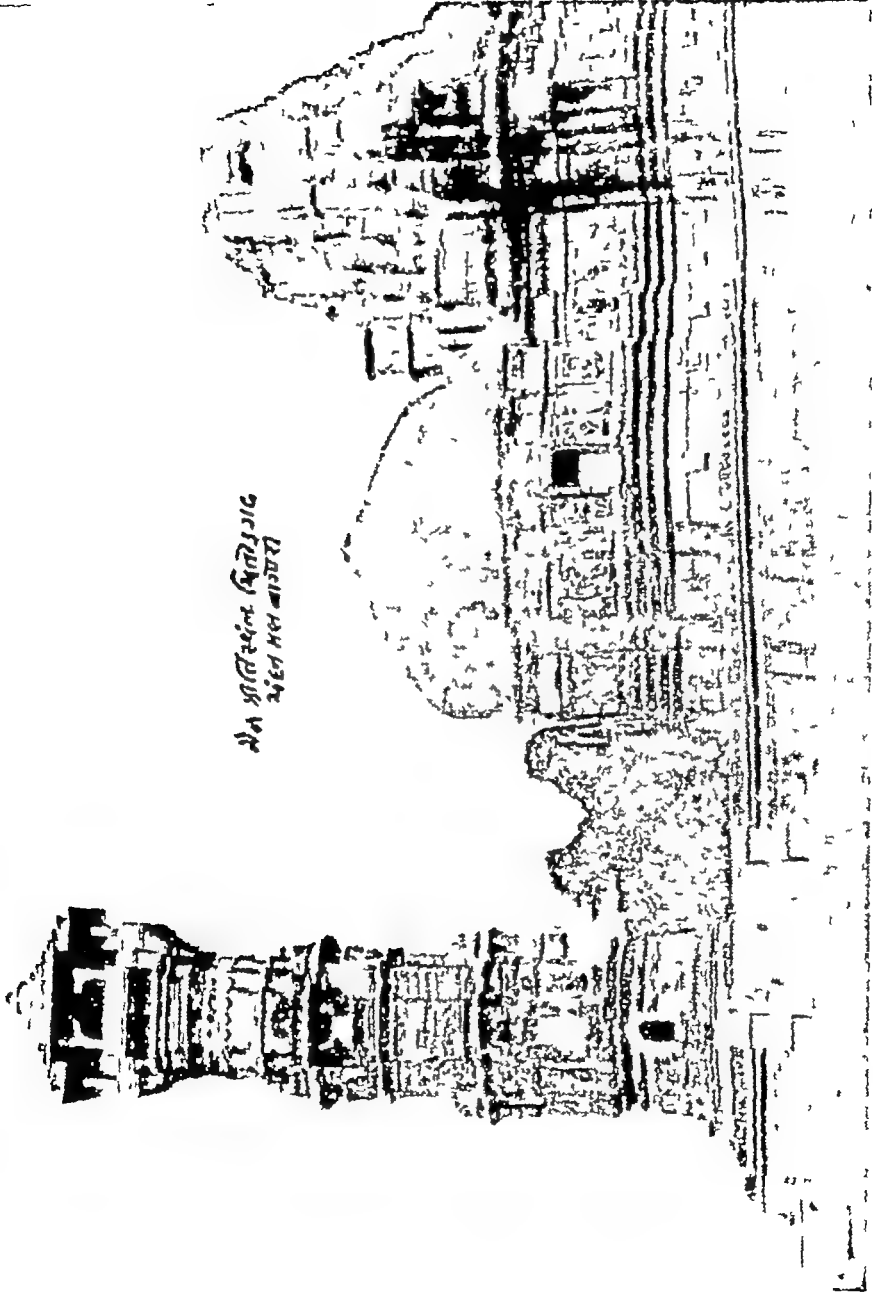
આ પદ-દેશી રાગો જયશેખરસૂરિ પહેલા પણ (એટલે અવશ્ય નરસિંહ મહેતા પહેલા) જૈન કવિઓએ વાપર્યા છે ને ત્યાર પછી વાપર્યજ ગયા છે. તે દાખલાથી ખતાવી શકાય તેમ છે.

૭૧૮ આ યુગના ગૂજરાતી જૈન કવિઓની કૃતિઓમાથી કાવ્યના નમુના અત્રે સ્થલસંકેતને લીધે આપી નથી શકાયા. જેમને થોડા નમુના જોવા હોય તે મારા લેખ નામે 'વિક્રમ ૧૫ મા સંકાના કેટલાક જૈન કવિઓની કાવ્ય પ્રસાદી'માથી ૪૬૫મેળવી શકશે. દરેક યુગવાર કવિઓના નમુના હવે પછી જૈન ગૂજર પદસાહિત્ય સંબંધી વિસ્તારથી નિબંધ લખાનાર છે તેમા અપાશે.

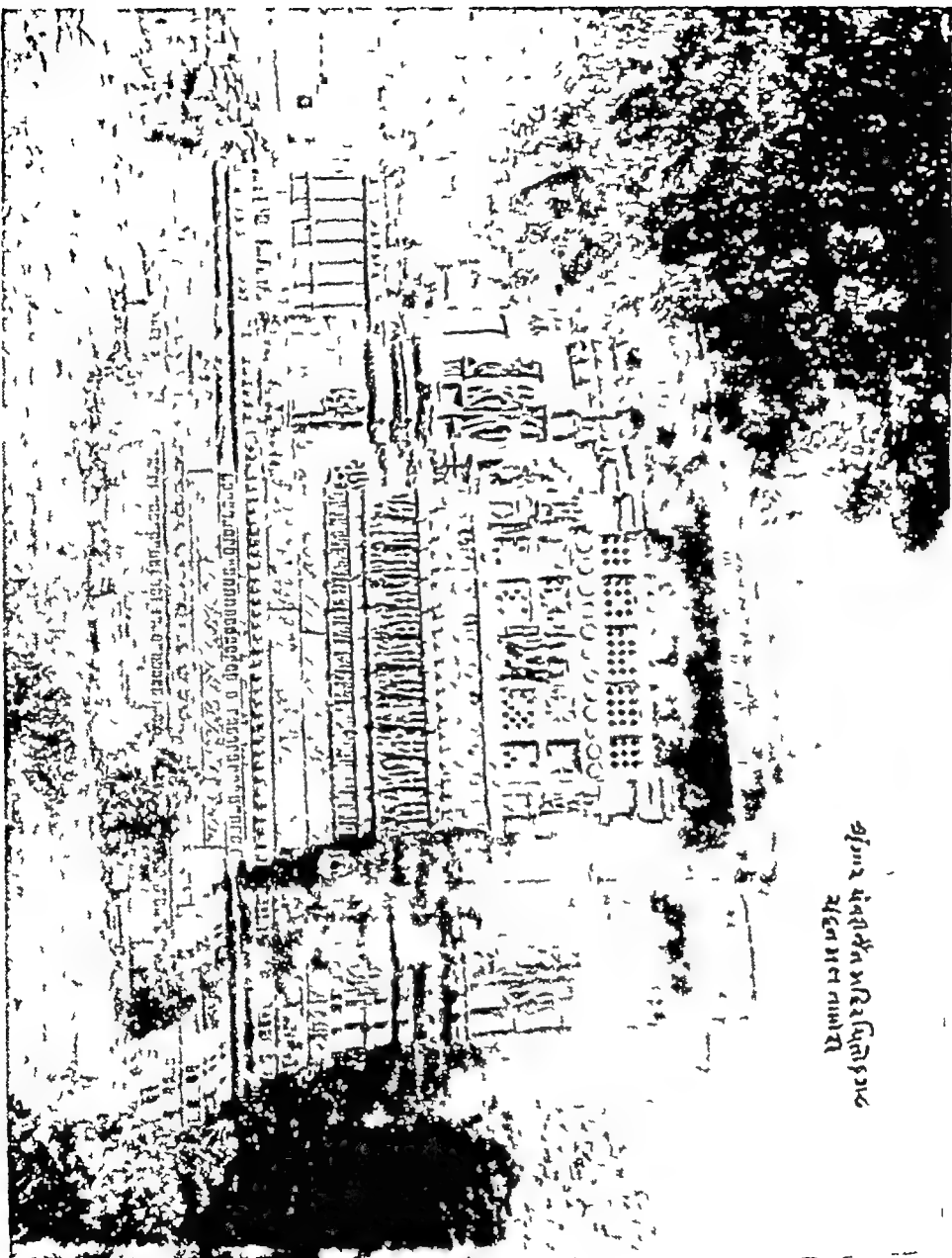
૪૬૪ ઉક્ત સાક્ષરશ્રી દ્રુવનાજ બાપણનો સાર 'બુદ્ધિપ્રકાશ' ફેબ્રુ ૧૯૨૬ 'પદ્યબંધની કસોટી અને ખીજ પ્રશ્નો.' વિશેષ માટે જુઓ અમારા મિત્ર રા. મંજુલાલનો લેખ 'આપણી દેશીઓ અને પ્રાચીન લોકસંગીત' - ગુણ-સુન્દરી, મે ૧૯૩૦

૪૬૫ 'શારદા'નો ત ત્રી અકબને ૧૯૨૭ પૃ ૧૦૦૩ 'જૈનયુગ' કાર્તિક - માગશર સં. ૧૯૮૩ પૃ ૧૬૯

જૈન પ્રતિસ્થાન બિતાગઢ
મુંદલ મલ બાગચી

શ્રીગંગા સંવત્સર મહિર મિલિત્રાલ
ચલન મલ નામોત

ચિત્રોડમાં 'અષ્ટાધ્ય' જૈન મહિર-શૃંગાર ચાવડી-સિંગાર ચૌરી સ ૧૫૦૫ ય ૪૮૩

પ્રકરણ ૪ થું.

વિક્રમ સોળમું શતક [સં. ૧૫૦૧ થી ૧૬૦૦]

ઐતિહાસિક ઘટનાઓ.

શ્રેય શ્રીધર્મવીજં વિમલમતિવૃહદ્ભારતક્ષેત્રધાન્યા

યેનોમં યદ્ યુગદૌ તદનુ નિજલસદ્ ગોરસૈ સિક્તમેતત્ ।

પ્રૌઢિં ચ પ્રાપિ તજ્જ્ઞૈઃ સુકૃતગુરુગણૈ સ્વાશ્રિતેઽધ્યાપિ દદ્યા—

દાધિવ્યાધિવ્યપાયં પરમસુખફલં નામિસૂ સ્તાત્ સ સિધ્ધ્યૈ ॥

—જેણે વિમલમતિ જુહતુ ભારતક્ષેત્ર ભૂમિમા યુગની આદિમા કલ્યાણશ્રીનુ ધર્મખીજ વાંચુ અને ત્યાર પછી તે ખીજ પોતાના જન્મલંક ગોરસ (ભૂમિરસ, વાણીરસ) વડે તેના જ્ઞાતા સુકૃતિગુરુઓના સમુદાયથી સીંચાઈ પ્રૌઢી પામ્યુ તે નાસિતન્દન-ત્રકપલદેવ આધિ વ્યાધિના નાશ રૂપ પરમમુખ ફક્ત આપેા અને આપણી સિદ્ધિ અર્થ થાઓ

(સોભચારિત્રગણિકૃત ગુરુગુણરત્નાકર નામ્ય સં. ૧૫૪૧)

૭૧૯ સં. ૧૫૦૫ મા રાણા કુલા (કુલકર્ણ) ના ભંડારી (કોશાધ્યક્ષ) વેલાકે શાંતિનાથ તીર્થકરનુ અષ્ટાપદ નામક જૈનમંદિર ચિતોડમા ખંધાવ્યુ કે જેની પ્રતિષ્ઠા ખ. જિનસેન(?)મુરિએ કરી હતી કે જેને હાલ ‘સુગાર ચાવડી-સિંગારચૌરી’ કહેવામા આવે છે. ૪૬૬ તેને પ્રથમ ચાર દાર હતા તેમા બે દાર મુદર કોગેલી જળાઓ બેસાડી કરવામા આવ્યા છે. સં. ૧૫૦૬ ના વર્ષમા મહાગણા કુલકર્ણે આખુના જૈન યાત્રિકો પાસેથી મુંડકુ વલાવુ વગેરે ન લેવા અને તેમનુ રક્ષણ કરવા મંખંધી લખી આપેલુ વ્યવસ્થાપત્ર લુણિગવમદિના

૪૬૬ લોકો કહે છે કે અહીં રાણા કુસાની રાજકુમારીનો વિવાહ થયો હતો તેની આ જોરી છે, પણ તે ભૂલ છે, કારણકે તેનો શિવાલેખ કદ્દ જૈનમંદિરની સાફી પૂરે છે એટલાજ રા ન પહલા ખંડ પૃ ૩૫૬ અને ખીલે ખંડ પૃ ૬૨૫ દિખાયુ. રાજપુતાના મ્યુઝિયમ રીપોર્ટ સન ૧૯૨૦-૨૧ પૃ ૫ લેખસંખ્યા ૧૦.

દક્ષિણાભિમુખ દરવાજાની બહાર કીર્તિસ્થંભની પાસે એક શ્વેત
'સુરહિ' પથર રોપેલો છે તેના પર કોતરેલું છે. ૪૬૭સં. ૧૫૦૭ના

૪૬૭ જુઓ તે લેખ:- 'શ્રી ગણેશાય ॥ સહી (ત્રિગલ જેવું ચિન્હ છે)
સંવત્ ૧૫૦૬ વર્ષે આપાઠ મુદિર મહાગણા શ્રી કુંભકર્ણુ વિજયરાજ્યે શ્રી
અર્જુનદાયલે દેલવાડા ગ્રામે વિમલવસહી શ્રી આદિનાથ તેજલવસહી શ્રી
નેમિનાથ તથા બીજે શ્રાવકે દેહરે દાહ મુડિકં વલાવી રખવાલી ગોડા પોઠયાં
રાણિ શ્રી કુંભકર્ણુ મહં ડંગર ભોલ નેગ્યં મયા ઉધારા નિકો ન્યાત્રિ
આવિ તિહિર સર્વ મુકાવું ન્યાત્રા સંમંધિ આચ્યંદ્રાઈ લગિ પલે કુઈ કોઠ
માંગવા ન લહિ રાણિ શ્રી કુંભકર્ણુ મં ડંગર ભોલ ઉપરિ મયા ઉધારી
યાત્રા મુગની કીધી આઘાટ થાપુ મુરિહિ ગેપાવી નિકો આ વિધિ લોપિસિ
તિ ઇહિ મુરિહિ લાંગીત પાપ લાગિસિ અનિ સંહ નિકો નત્રિ અવિસર્ધ
સ ફેલું ૧ એક દેવ શ્રી અચ્યેશ્વરિ અન ડંગાણી ૪ ચ્યા દેવિ શ્રી ત્રિશિષ્ઠ
લંડારિ મુકિસ્યઇ। અચલગઠ ઉપરિ દેવી ॥ શ્રી સરસ્વતી સન્નિધાનિ બઇઠાં
લિખિત'। ડુએ ॥ શ્રી સ્વય ॥ શ્રી રામપ્રસાદાતુ ॥ શુભ લવતુ ॥ દોસી
રામણુ નિત્યં પ્રણમતિ ॥' આમા મેવાડી લાખા છે આમાના રાખદોના અર્થ
જાણુવા યોગ્ય છે. વિમલવસહી-વસહી (પ્રાકૃત) વસહિકા (પ્રાકૃતથી બનેલ
સંસ્કૃત), વસતિ (સંસ્કૃત), મદિર; વિમલશાહતુ સ્થાપેલુ-બધાવેલુ મંદિર;
તેજલવસહી-પ્રસિદ્ધમંત્રી વસ્તુપાલના ભાઈ તેજપાલની સ્થાપેલી શ્રી નેમિ-
નાથની વસહિકા બીજે-બીભ, અન્ય શ્રાવક-જૈન ધર્માનુયાયી સઘના ચાર
અંગ છે-સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક, શ્રાવિકા, તેમા શ્રાવક તે ધર્મતુ શ્રવણુ
કરનાર (સાધુઓના ઉપદેશના અનુયાયી) અર્થાત્ ગૃહસ્થ, તેમાથી 'સરાવગી'
રાખદ નિકળ્યો છે. દેહર-દેવધર, દેવકુલ, દેવક, મદિર બીજે શ્રાવકે દેહરે-
અન્યાન્ય જૈન મદિરોમા (અધિકરણની વિમકિત વિશેષણ તથા વિશેષ્ય
અનેમાં છે) દાણુ-સંસ્કૃત દંડ, રાજકીય કર દંડ યા દાણુ જુમાંના (શિક્ષા)
ને માટે યા રાહદારી જગાત આદિના માટે લેવાય છે મુડિકં-મુડકું, પ્રત્યેક
યાત્રિકના દર માયા દીઠ કર ગોડા-ગોડા, પોઠયા-સંસ્કૃત પૃઠય-પીઠ પર
કર રખવાલી-ચોક્કીદારનો કર વલાવી-માર્ગમાં રક્ષા માટે સાથેના સીપાઇનો
ભાર ઉચકનાર બળદ ૩-ના રાણિ શ્રી કુંભકર્ણુ-ઇ' એ ત્રીજી વિમકિતકું
ચિન્હ છે, રાજ કુંભકર્ણુ. મહં-મહંતમ, મહંતમ, ઉચ્ય રાજ્યાધિકારી યા
મંત્રી. સરખાવો મહંતા, મહંતા યા મહંતર નેગ્યં-ચોગ્ય, નેગ. ડંગર ભોલ

માધ (અસિત) સપ્તમી દિને ગુરુવારે જૂનાગઢના રાજા માંડલિકે રત્ન (સિંહ)સૂરિના પટ્ટાભિષેકના અવસરે પંચમી અષ્ટમી ચતુર્દશી દિનોમા સર્વ જીવની અમારિ કરાવી, તેની પહેલા એકાદશી અને અમાવા-સ્યામા તેનું પાલન થતું હતું. ૪૬૮તેજ રાજાના સમયમા સં. ૧૫૦૯

નામના અધિકારીના કહેવાથી, તેના પર કૃપા-કપકાર કરીને જિકો-જે. તિહિરું-તેનું મુકાવું-મૂઠાંબુ, છોડાંબુ પલે-પાલ્યું નય. માગવા ન લહિ-માગી ન શકે. ઉપરિ-ઉપર જોયની વ્યાખ્યા જુઓ મયા ઉધારા-મયા ધારણ કરી, 'દયા મયા' કરી, કૃપા કરી મુગતી-મુક્તિ, છૂટ કીધી-કરી. થાપુ-થાપ્યું, સ્થાપ્યું આધાટ-નિયમ ગુરિહિ-ફારસી શરહ (?) નિયમનો લેખ રોપાવી-રોપી, ઉભી કરી (સં. રોપિતા, પ્રાકૃત સંસ્કૃત રોપાપિતા). લોપિસિ-લોપશે તિ-તેને (કર્મકારક) લાગીરૂ-તોડવાના. લાગિસિ-લાગશે અનિ-અને (સં અન્યત્) સં'હ-સઘ, યાત્રિકોનો સમૂહ. અવિસઘ-આવશે સંસ્કૃત સમ-આવિષ્યતિ (?) સ-તે ફલ (સંસ્કૃત પદિક)-ફળિફ, જે આનાની લગભગ કિંમતનો આંદોનો સિકકો. અચલેશ્વરિ, ભંડારિ, સનિધાનિ-એમા 'ધ' અધિકરણ કારક છે. દુગાડી (સં દ્વિકાકિણી) એક પદિકના પાય (રૂપિયાના ૪૦) એવા એક તાબાનો સિકકો મુકિસ્યઘ-મૂકશે (સરખાવો મુકાવું, અવિસઘ). દુએ-દૂતક. શિલાલેખો અને તામ્રપત્રોમાં જે અધિકારી દ્વારા રાજાના અપાઘ હોય તેનું નામ 'દૂતકોટ્ર' એમ કહીને લખાતું હતું તેનો અપભ્રંશ દુએ, દુવે યા દુએ પ્રત, પછીના લેખો પદો આદિમાં આવે છે. આ લેખના દુએ યા દૂતક સ્વયં રાણા કુભાજ છે દોસી નમણુ-આ લેખનો લેખક હશે ઓઝાજનો લેખ 'અનંદ વિક્રમ સંવત્કી કલ્પના' ના પ્ર. પ્ર ૧, ૫ ૪૫૦-૪૫૨

૪૬૮ આ સબધીનો મોટો શિલાલેખ જૂનાગઢના ઉપરકોટમાં ગઢમા એક શિલાપટ છે તેમા છે કે જે મારી ગિરનાર યાત્રાના અવસરે તા ૩૦-૬-૨૯ ને દિને રો ભાગ્યે તૂથો ઉતારી લીધો તેમાથી નીચેનું પ્રસ્તુત નેટલું મૂકેલ છે

‘સ્વસ્તિ શ્રી સવત્ ૧૫૦૭ વર્ષે માધ...સપ્તમી દિને ગુરુવારે...શ્રી... રાણાશ્રી મેલગરે સુત રાહલશ્રી મહિપાલદે સુત...શ્રી મંડલિક પ્રભુણા... સર્વજીવકરુણાકરગતપણે ઔદાર્ય ગાંભીર્ય ચાતુર્ય શૌર્યાદિ ગુણુરત્ન રત્ન(સિંહ) સૂરીણા પટ્ટાભિષેકાવસરે સ્તભતીર્ય વાસ્તવ્ય સાં દેવા સુત હાંસા સુત .રાજકુલીન...સમસ્તજીવઅલયદાનકરણુ...કારકેણુ પંચમી અષ્ટમી ચતુર્દશીદિનેષુ સર્વ જીવ અમારિ દારિતા । રાજા...નંતર સિંહાસનો

માધ શુદ્ધ ૫ ને દિને, વિમલનાથનો પ્રાસાદ સ્તભતીર્થવાસી વ્ય. શાણુરાજે બંધાવેલો તેમા ઉક્ત જૃદત્ત તપાગચ્છના રત્નસિંહસૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી. (જૈન ગૃ. કવિઓ ભાગ ૨ પૃ. ૭૩૮. આ સમ્યંત્રીનો પ્રથમનો અર્થો મોટો શિક્ષણેષ માહલિકના રાજવંશનું વર્ણનવાળો અને પછી શાણુરાજના વર્ણનના જે શ્લોક જણાવી અટકતો અત્યારે ગિરનાર પર મોજૂદ છે.) આ શાણુરાજ તે હરપતિ સંઘપતિ કે જેણે સં. ૧૪૫૨ મા ૭ દેવાલયો સાથે શત્રુજય વગેરે તીર્થોની યાત્રા કરી હતી અને જેણે ત્યાં રત્નસિંહસૂરિના અને રત્નચૂડા સાધ્વીના પગલા પધરાવ્યા હતા તેના નામલક્ષે પત્નીથી થયેલ પુત્ર સજ્જનસિંહનો કૌતુકદેવી નામની સ્ત્રીથી થયેલ પુત્ર હતો. તેણે સં. ૧૫૧૭મા શત્રુજય તથા ગિરનાર તીર્થની ૨૪ દેવાલયો સહિત યાત્રા કરી હતી અને તેજ વર્ષમા તેના આગ્રહથી જ્ઞાનસાગરસૂરિએ ખંભાતમા વિમલનાથચરિત્ર રચી પૂર્ણ કર્યું હતું. (જુઓ તે ચરિત્રનું ભાષાંતર પ્ર૦ આ૦ સભા ભાવ)

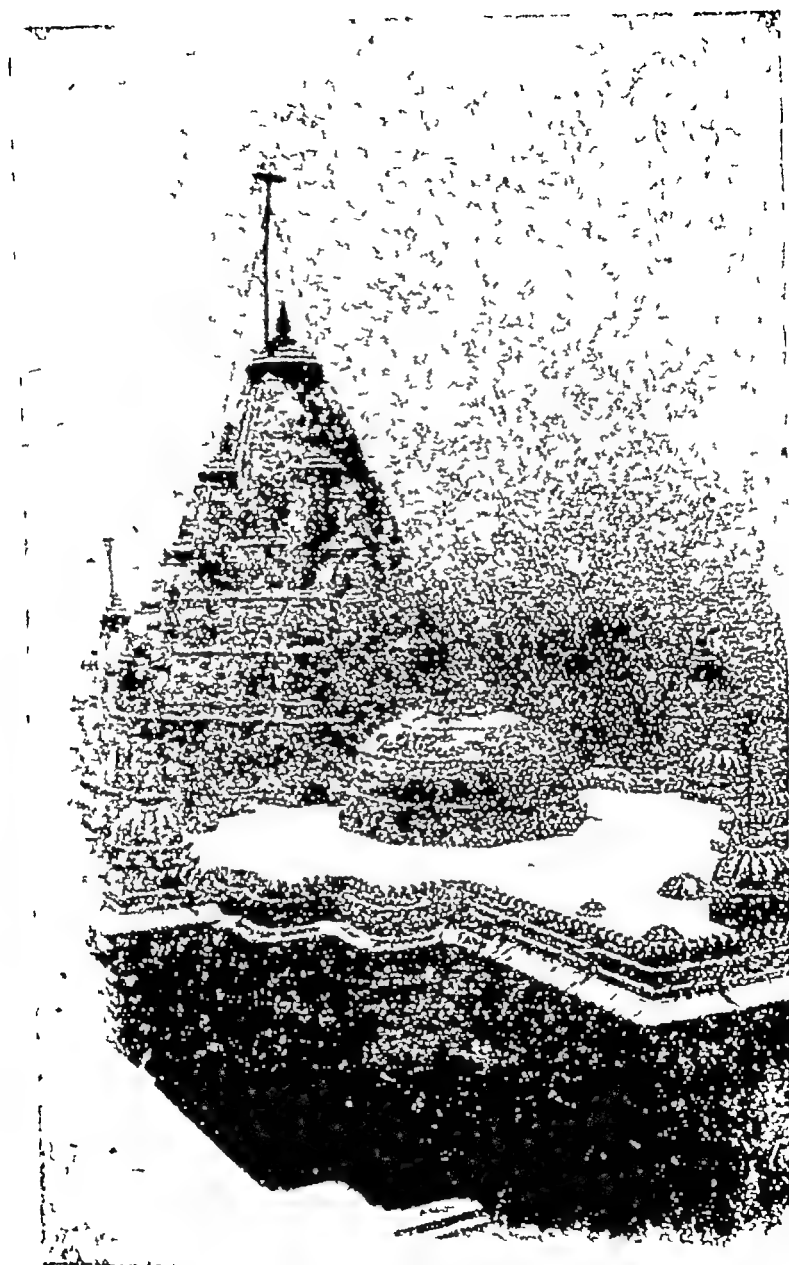
૭૨૦. સં. ૧૫૧૨મા વાણીઆમા દશા વીસા એવા ભેદ જાણીતા થઈ ગયા હતા અને તેમા આવક અને મૈત્રી (વૈજ્ઞવ) અને હતા એ તે વર્ષમા રચાયેલા કાન્હડદે પ્રબંધપરથી જણાય છે.—

‘વાસા દસા વિગતિ વિસ્તરી, એક શ્રાવક નિ એક મહેસરી’

છતા તે બંને ખરીદવું, વેચવું, પરદેશ સાથે જળ અને સ્થળથી વ્યવસાય કરવો વગેરે અસ્પર્શ વ્યવહાર રાખી સાથેજ કરતા.

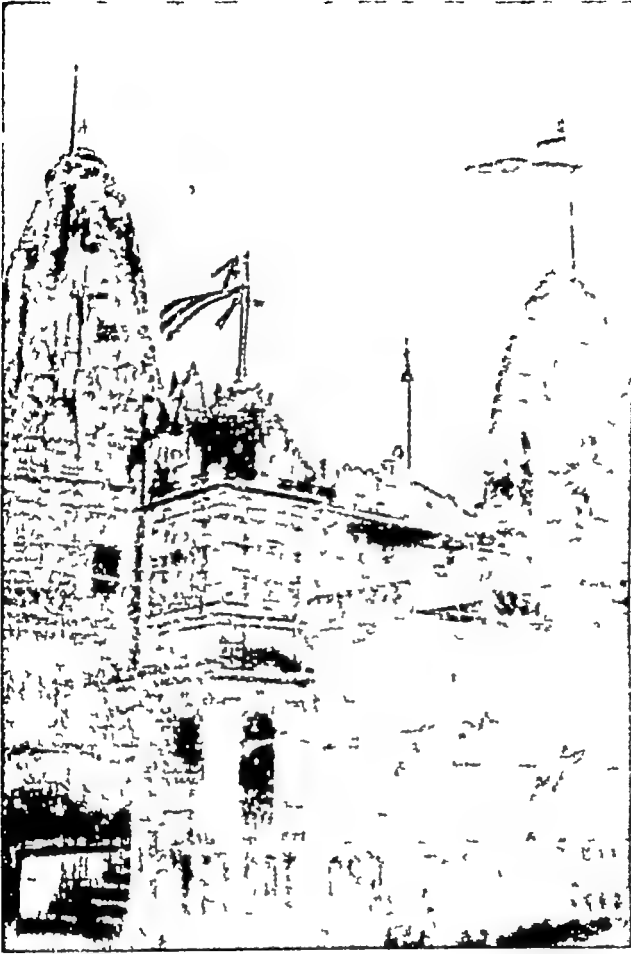
૭૨૧. તપાગચ્છમા લક્ષ્મીસાગર સૂરિને ગચ્છનાયક પદ સં. ૧૫૧૭ મા મળ્યું. તેમનું ચરિત્ર ગુરુગુણુરત્નાકર કાવ્યમા આપેલું છે તેનો સાર અત્રે મૂકવામા આવે છે. ‘તેમણે મૂળ મુનિસુંદરસૂરિ

પ્રવિષ્ટેત શ્રી મહલિક રાજધિપેત શ્રી અમારિ પ્રાગ્ લિખિત સ્વહસ્ત લિખિત શ્રી કરિ (?) સહિત સમર્થિત’ । પુરાપિ એકાદશી અમાવાસ્યે પાલ્ય-માનેસ્ત । સપ્રતિ ..એતેષુ પંચમી અષ્ટમી એકાદશી ચતુર્દશી અમાવાસ્યા દિનેષુ રાજધિરાજ શ્રી મહલિકેણ સર્વં શ્રેયઃકલ્યાણકારિણી સર્વં દુરિત દુર્ગોપસર્ગનિવારિણી સર્વં જીવઅમારિ કાર્યં...ણી ચિરં વિજયતાં ॥ વગેરે.

ગિરનારપરની સગ્રામ સોનીની દુક
[જેન મઠની વાચનશાળાના મોજાન્યથી]

અમનગરનું જિનમંદિર સં. ૧૬૭૮ પાસે ૮૨૮
[જૈન સગ્તી વાચનમાળાના મૌજન્યથી]

પાસે ઉમાપુરમા સં. ૧૪૭૦ મા ૭ વર્ષની વયે દીક્ષા લઈ સિદ્ધાતો
 શીખી લીધા અને દુર્વાદીઓના માન ઉતારી બાલ દશા છતા જીર્ણ-
 દુર્ગમા મહિપાલ રાજાને રંજિત કરેલ હતો. ક્રમે વિવાહપ્રસન્નિના
 યોગવહનથી ગણિપદ પ્રાપ્ત કર્યા પછી પડિતપદ સોમસુદરસૂરિએ
 દેવગિરિથી આવેલા સાહ મહાદેવના કરેલા ઉત્સવપૂર્વક સં. ૧૪૮૩ મા
 આપ્યું સં. ૧૫૦૧ મા સુડરથલમા મુનિસુદરમૂરિએ વાયકપદ આપ્યું
 ને તેનો ઉત્સવ સધપતિ ભીમે કર્યો. મં. ૧૫૧૭ મા ગચ્છનાથ બન્યા પછી
 માલવદેશ અવલોકી ગૂજરાતમા આવી સ્તભતીર્થમા રત્નમંડન અને
 સોમદેવસૂરિ સાથે ગચ્છમેલ કર્યો-પૃથક્ પક્ષ જોવું થઈ ગયું હતું તે દૂર
 કર્યું. સં. ૧૫૨૨ મા ગચ્છપરિધાપનિકા વિધિ કરી અનેકને આચાર્યપદ,
 વાયકપદ, વિશ્વધપદ, આપ્યા (તેની સૂચિ માટે જુઓ સર્ગ બીજો)
 ગૂજરાતમા મરૂ અને માલવ દેશમા પ્રસિદ્ધ શ્રાવકો, અને તેમના કરેલા
 ઉત્સવ પૂર્વક બિંબ પ્રતિષ્ઠાદિનો ઉલ્લેખ ત્રીજા સર્ગમા છે ગિરિપુર
 (ડુંગરપુર) મા ઉદ્દેશ જ્ઞાતિનો સાહ સાદ્દ તે સોમદાસ રાજાનો મત્રિ
 હતો. તેણે ૧૨૦ મણુ પિત્તલની જિનમૂર્તિ કરાવી તેની અન્ય બિંબો
 સાથે પ્રતિષ્ઠા કરાવી દક્ષિણના દેવગિરિના સાહ મહાદેવે શત્રુંગ્યાદિની
 તીર્થયાત્રા કરી લાટપલ્લિ આદિમા પુષ્કળ દ્રવ્યથી કરેલા ઉત્સવથી
 અનેકને વાયક, મહત્તરાપદ અપાવ્યા. હાડાવટી માલવદેશના પ્રજાપ્રિય
 અહમ્મુદના મુખ્ય મત્રી મંડપ (માડવગઢ) ના વામી પ્રાગ્વાટવશના
 સધપતિ ચંદ્રસાધુ (ચાંદાસાહે) ૭૨ કાળમય જિનાલય અને ધાતુના
 ૨૪ જિનના પદો વગેરે કરાવ્યા. અને તેની પ્રતિષ્ઠા કરાવી અહ-
 મ્મદવાદના વામી શ્રી ગફરાજ (ગદા) મત્રીએ મોર્જીત્રક (મોર્જીનગ)
 મા ત્રીશહજાર દ્રમ ટંક ખચી નવું જૈન મંદિર કરાવી તેમા મોમ-
 દેવસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી, અને શુભરત્નને વાયકપદ અપાવ્યું.
 મંડનશ્રેષ્ઠીવાળા આશાવલ્લીપુરમા તે સૂરિએ મોમલજિંધને ગણિનીનું
 પદ આપ્યું માલવદેશમા આસદીન ગળ્યે મંડપદુર્ગના વાસી સં.
 મૂરા અને વીગ પ્રાગ્વાટજ્ઞાતિમા મુખ્ય હતા તેમણે મુદ્ધાનંદનસૂરિ

સાથે સંઘ લઈ સિદ્ધાચલ આદિની યાત્રાએ નીકળી ઉંચરહટ ગામમા આવી શુભરતનવાચકને સૂરિપદ અપાવ્યું ને પછી પાતશાહનુ કરમાન લઈ એક લાખ કરતા વધારે દ્રવ્ય ખર્ચી ઉક્ત સિદ્ધાચલની યાત્રા કરી.

૭૨૨ દક્ષિણના દેવગિરિના મ. ધન્યરાજ અને નગરાજ બંને ભાઈઓએ ગૂજરાત આવી મહિમ્મદ નામના રાજ્યકર્તાનું માન મેળવી વિમલાચલની યાત્રા કરી પાટણુ ચાતુર્માસમા આવી ત્યાના મંદ્રને અનેક રીતે સેવા કરી તુષ્ટ કર્યો ને સોમજ્ય વાચકને સૂરિપદ અને તેના શિષ્ય જિનસોમ પંડિતને ઉપાધ્યાયપદ પાટણુમા અપાવ્યા. ઉપર્યુક્ત ગૂજર જ્ઞાતિના વણિક સુલતાનના મંત્રી સંઘની ગદાએ ૧૨૦ મણ પીતલનું ઋષભદેવનુ ખિંચ કરાવી આજુના ભીમવિહારમા ૪૬૯ પ્રતિષ્ઠિત કરાવવા સંઘ લઈ લાન્ (ધરનો ભાણુ) અને લક્ષ (મેવાડનો લાખો) ના સત્કાર મેળવી આજુ જઈ ત્યા સોમજ્ય સૂરિપાસે સં. ૧૫૨૫ મા તે અને બીજી મૂર્તિઓ ભીમપ્રાસાદમા પ્રતિષ્ઠિત કરાવી. પછી તેના આગ્રહથી સુધાનદનસૂરિએ જિનસોમ વાચકને સ્વહરતે આચાર્યપદની આપી. વળી ત્યા પાટણુથી સાધારણ સા. ના પુત્ર ડુંગરે આવીને જિનહંસને વાચક પદ અપાવ્યુ અને આજુવાસી સા. સંડાએ સુમતિસુદરને ઉપાધ્યાયપદ અપાવ્યુ પછી ગદરાજ ડુંગર અને સંડકે જીરાપલ્લી પાર્શ્વનાથની યાત્રા કરી.

૭૨૩ અહમ્મદાવાદના સુલતાનના મંત્રી પ્રાગ્વાટ કેમણ સંઘવી, દશજિનાલય વડે પૌત્રી કર્પૂરી સહિત શત્રુંજયની યાત્રા કરનાર ગુણરાજ સંઘપતિ, દો. મહિરાજ, અને દો. હેમા એ ચાર જણાએ

૪૬૯ આ ભીમવિહાર તે આજુપરનુ ભીમાશાહવાણુ ઋષભદેવનું મંદિર કે જે પૂર્વે સ. ૧૩૭૩ પછી બનેલુ ને 'પીતલહર' એ નામથી ઓળખાવુ હવે અને જોનો ઉદ્ધાર સોમસુદર સૂરિના સમયમાં સંઘે કર્યો હતો તેમાં મંત્રી સુદરના પુત્ર ઉક્ત ગદાએ નવી પ્રતિમા બેસાડી તે આજે વિદ્યમાન છે. મુનિ કલ્યાણવિજયનો લેખ 'આજુના જૈન શિલાલેખો'-'જૈન' તા.

અહમ્મદાવાદથી આવતા સોમજયસૂરિને આગ્રહ કરતા દરેકના તર-
ફથી અનુક્રમે મહીસમુદ્ર, લખિંધસમુદ્ર, અમરનદિ અને જિનમાણિ-
ક્યને વાચકપદ આપ્યા સીરોહીના ખીમા નામના સંઘપતિએ જિન-
હસવાચકને સૂરિપણુ અપાવ્યું. સુંડાકના કુંતા નામના સઘવીએ
સીરોહીના સોમદેવસૂરિના શિષ્ય સુમતિસુદરને આચાર્યપદ અપાવ્યું.

૭૨૪ અકમી(પુર)ના ઉકેશવંશીય સોની ઈશ્વર અને પતા એ
બે ભાઈઓએ ઈડરના ભાણુ રાજના દુર્ગ ઉપરના પ્રાસાદ કરતા
ઉંચો પ્રાસાદ કરાવી તેમા ધણુ ખિંચો સાથે અજિતનાથના ખિંચની
લક્ષ્મીસાગરસૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (સં. ૧૫૩૩^૧). આ ભાણુરાજના
મંત્રી-કોઠારી ઉકેશવંશના શ્રીપાલે સુમતિસાધુને આચાર્યપદવી અપાવી.
(અમદાવાદના) અકમી(પુર)ના ઉક્ત ઉકેશ જ્ઞાતીય અને પદપ્રતિષ્ઠા
કરનાર ઈશ્વરના લઘુભાઈ પતા અને પુત્ર હરિશ્ચંદ્રે કરેલા ઉત્સવથી
રાજપ્રિય અને ઈદ્રનદિને સૂરિપદ અપાયા. અહમ્મદાવાદના મેઘમંત્રીએ
ધર્મહસ અને ઈદ્રહસને વાચકપદ અપાવ્યા. પ્રહલાદન (પાલણુપુર)
વાની ઉકેશ જ્ઞાતિના ખીમાના પુત્ર સા. જીવાએ આગમમંડનને વાચ-
કપદ અપાવ્યું. (ઈડરના) ભાણુ રાજના મંત્રીકોઠારી સાયરે ગુણુમો-
મને, દરવર્ષે યાત્રા કરનાર હેમના સં. ધનાએ અનનહસને અને
આશાપદ્મીના ૫૦ જૂઠા મહિલાએ હંસનંદનને વાચકપદ અપાવ્યું. આમ
ઈલદુર્ગ-ઈડરમા ત્રણુને સૂરિપદ, બે વાચકપદ, અને આઠને પ્રવ-
ર્તિનીપદ જૂઠા જૂઠા અપાયા.

૭૨૫ મીરોહીમા લક્ષ (લાખા) રાણાના અમાત્યો ને સઘ ઝઘ
જનુંજયની યાત્રા કરી થયેલ સંઘપતિઓ પ્રાં કોં ઉજલ અને કાગ્નએ
સોમદેવસૂરિ સાથે જીરાપદ્મી પાર્શ્વનાથની સાનદિન સુધી યાત્રા કરી
અને મીરોહીમા ૮૪ આચાર્યપતી સહિત સોમજયસૂરિની દેશના સાલગી

૧ આ સબંધી સુધાનંદનસૂરિના શિષ્યે તે સમયે રચેલી 'ઈડરગદ્યેત્ય
પરિપાટી' માટે જુઓ નૈનયુગ સ. ૧૯૮૫ માહત્તી વૈવરનો અંદ ૫. ૩૪૧

બ્રહ્મવત સ્વીકાર્યું. મેવાડના કુંભકર્ણુ રાજાથી સત્કારિત એવા સંઘપતિ જે ધરણાએ રાણપુરમાં ચોમુખ ચૈલ્ય યંધાવ્યું તેના પ્રથમ ભાઈ રત્ન-સિંહનો સં. ચાલિગ નામનો પુત્ર થયો તેનો પુત્ર સં. મહસા થયો કે જેને માલવાધીશ ગ્યાસદીને ધર્મના ભાઈથી અધિક મિત્ર કર્યો હતો તેણે સુમતિસુદર સ્થરિના ઉપદેશથી લક્ષ(લાખા) રાણાની અનુમતિ લઈ આખૂના અચલદુર્ગ શિખરપર મોટો ચોમુખ પ્રાસાદ કરાવી તેમાં ૧૨૦ મણ પીતળનું જિનર્ખિંખ કરાવી પ્રતિષ્ઠિત કર્યું.

૭૨૬ મઝંપ (માડવગઢ) ના સં. વેલાએ સુમતિસુદરસ્થરિના ઉપ-દેશથી જિનયાત્રા માટે સુવ્રતાનનુ દરમાન લઈ સંઘ કાઢ્યો. ત્યાંથી રતલામ આવતા અનેક (પર) સંઘો મળ્યા. પછી ઈલાદુર્ગ (ઈડર) આવતા ગુરને વંદી જીરપલ્લિપુરની યાત્રા કરી. ગુણરાજ સંઘવીએ ઇદ્રમાલા પહેરી હતી તેવી રીતે વેલાએ અર્ષદ્વીર્થમાં નવ હજાર ટંકથી ઇદ્રમાલા પહેરી. વેલાક અને ધર્મસિંહ આદિએ રાણપુરના ચતુર્મુખ ચૈલ્યમાં દેવકુલિકાઓ કરાવી પછી સિદ્ધક્ષેત્રની યાત્રા કરી ફરી ઇડરમાં આવી ગુરને સોનાનાણાથી વધાવ્યા ને ત્રણસો સાધુ-ઓને વસ્ત્રો આપ્યા ને સોમસાગરને ઉપાધ્યાયપદ આપ્યું પછી પાવા-પુરમાં સંભવનાથને વંદી માડવગઢ પાછા આવ્યા.

૭૨૭ પિંખલીયપુરના સં. ધર્મસિંહે ઉદ્યાપન ઉત્સવ કરી ધણું દ્રવ્ય ખર્ચ્યું. દેવાસના સં. ભાદ તથા આનાએ જિનપ્રતિષ્ઠા ઉદ્યાપન આદિ કરી સાધુઓને વસ્ત્ર આપ્યા. ત્યાજ પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના તથા માફરમાલિકના મંત્રી સં. દેવસીએ ૨૪ દેવાલયો, અને પિત્તલમય ચતુર્વિંશતિ જિનપદો બનાવરાવી આગમમંડન વાચક પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી.

૭૨૮ મઝંપ (માડવગઢ) વાસી શ્રીમાલી અને માલવાધિપતિના મિત્ર તથા ‘માફરમાલિક’ એ નામ ધારણ કરતા મેઘમત્રી હતા. તેની માતૃશ્રી આદિ કુટુંબ પૂર્વે સોમસુદરસ્થરિનું રાગી હતું તે હમણા પણ પરિકર સહિત તેમનું રાગી હતું. તેણે સુવર્ણટંક સહિત દશશેરના મોદક આપ્યા માડવગઢના સર્વ જાતિના વાસીઓને આપ્યા. આ

મેઘે પોતાના નાનાભાઈ જીવણ^{૪૭૦} સહિત રહીને સત્રાગારથી સંઘને સંતોષ કરવામા લાખો ટક ખચ્યાં. આ રીતે વિધવિધ શ્રાવકોનાં વણૂંતો ત્રીજા મર્ગમા પૂરા થાય છે.

૭૨૯ ચોથા સર્ગમા સં. રત્ના મેઘા અને જેસિંગતી યાત્રાનું વણૂંત છે રત્નો તે સોમસુદરસુરિના પિતાનો સ્વજન થાય. તેના પર્વજ સંબંધી કહેલ છે કે સામઢિકા નામની ગૂજરાતની એક નગરીમા પ્રાગ્યાટ વંશનો જેત્રસિંહ તે સોમસુદરસુરિનો પિતૃપર્વજ થયો. પછી ખૂટડ-કાલો ને તેના છ પુત્ર પૈકી સામલના ચાર પુત્રો પૈકી જ્યેષ્ઠ પુત્ર સજ્જને માલવદેશમા જઈ પર્ણવિહાર ગામમા વાસ કર્યો; તેને પર્ણદેવીથી કમો નામનો પુત્ર થયો કે જે (અક્ષિ અતરીક્ષ અક્ષરસાક વર્ષમા) સિદ્ધક્ષેત્રની યાત્રા કરી સંઘપતિ થયો. તે પર્ણ-

૪૭૦ આ જીવણના પુત્ર પુનરાજે સારસ્વત વ્યાકરણ પર ટીકા (પી. ૫, ૧૬૬) રચી છે તેની પ્રશસ્તિમા જણાવ્યું છે કે શ્રીમાલ સદેપાલનો પુત્ર કારો તેનો પુત્ર પામો ને તેનો પુત્ર ગોવા સા રામચ દ્રમાં પ્રીતિવાળો થયો. તેનો પુત્ર પચ સા ને તેની સ્ત્રી મદીથી જે પુત્રો થયા તે આ જીવન અને મેઘ તે બંનેએ મહાપદુર્ગમા ખલચિ સાહિગયાસ (ખીલજ ગ્યાસુદ્દિન) ના મત્રી થઈ પરોપકાર વડે ભારે ખ્યાતી મેળવી જીવને મત્રિનો ભાર નાનાભાઈ મેઘને (ઉપર મોટાભાઈ જણાવ્યું છે) સોખી બ્રહ્મવિદ્યામાં સમય ગાળ્યો મેઘમત્રીએ શ્રી ગયાસ પાસે 'મહારણી મલિક' નામનું નામ પ્રપ્ત કર્યું જીવનની મફ નામની પત્નિથી થયેલ પુત્ર પુનરાજે પોતાના સુત્રોથી સારસ્વત પર ટીકા રચી આ પરથી જણાય છે કે મેઘમત્રીની જૈન ધર્મ પ્રત્યે પ્રીતિ હતી અને ખાસ કરી સ્ત્રીમહાનની તો જરૂર હતી, જ્યારે જીવનમત્રીની બ્રહ્મવિદ્યા-જગદીશ્વરની પૂજામા પ્રીતિ હતી ને તેનો પુત્ર પુનરાજ પણ જૈનેતર ધર્માનુયાયી હતો તેણે મગલાચરણ દ્વિરદાનન-ગણપતિનું કૃત્ય છે વળી પુરૂષો એક ધર્મ પાળે ને સ્ત્રીઓ ખીલે ધર્મ પાળે એમ પણ હાલ શ્રીમાલીમાં લેવામા આવે છે તેમ પહેલા બનવ પણ સાથે પુરૂષો સ્ત્રીઓના ધર્મ પ્રત્યે પણ અનુરાગ બતાવતા. એક ભાઈ એક ધર્મમાં આસ્થા રાખે અને બીજો ખીલમા એમ પણ દેહારમાત્ર એક દુહામા ગુનેા.

વિહારથી આગર નગરમાં વસ્યો. તેના ત્રણ પુત્રો રત્નો, મુજેસ અને મેધો થયા. તેમણે અનેક પુણ્યકાર્યો કર્યા. રત્નાએ બહુ નામ કાઢ્યું. રત્નાને છરાપલ્લીનાથની સંઘ કાઠી યાત્રા કરવા ઇચ્છા થઈ. તેની સાથે તેના ભાઈઓ જોડાયા. સારંગપુરવાસી જેસંગ સા જોડાયો. સીણોરકદ્રંગ સિંદુરપુર તથા સારંગપુરના વામી આવ્યા સઘ આગર પુરથી ચાલી પર્ણવિહાર ને ત્યાંથી રત્નલાભ આવ્યો ત્યાં મંડપરાજ્યના સીળલીયના સઘવાળા મત્રી જાઉર અને સદુજ્ઞ ત્યાં આવ્યા ધારા, ઉજ્જયિની આદિના, મહેદ્રીતટ વાગડના એમ મળી આ માલવીય સંઘ રાજદેશના ઈડરમાં આવ્યો. ને ત્યાં કુમારપાલે કરાવેલ પ્રામાદમાં દર્શન કર્યો. ભાણુરાજ્યએ રત્ના અને જેસંગ સંઘવીને માન આપ્યું. લખિંસમુદ્ર વાચક ત્યાં હતા. ત્યાં બધા મળી ૮૪ સઘપતિઓ એકઠા થયા. ત્યાંથી આખૂની તળેટીમાં આવેલા છરિકાપલ્લિમાં આવી ત્યાંના પાર્શ્વનાથની યાત્રા કરી, પછી અર્બુદતીર્થની યાત્રા કરી. પછી સીરોહી આવ્યા. ત્યાં લક્ષ (લાખા) રાજ્યએ બહુ માન કર્યું. દેવવંદન કરી ત્યાં બિરાજતા ત્રણ સૂરિઓ અને અનેક ઉપાધ્યાયોને વંદન કર્યું રત્નાકે ગચ્છપરિધાપનિકાનો ઉત્સવ કર્યો. પોતાના ગોત્રમાથીજથયેલા સોમસુદરસૂરિના પરંપરાના સાધુઓને ગુરુભાવથી અંજરદાન કર્યું. લાખોરાવ પણ પૂજ્યપાદ ગુરુને નમ્યો ૩૦૦ સાધુને વેષાર્પણ કર્યું. અન્યપક્ષી સાધુઓને પણ વસ્ત્રદાન કર્યું. દરેક દેશમાં વસતા સાધુઓને તે પ્રમાણે કર્યું પછી રાણપુરની યાત્રા કરી સીરોહી થઈ માલવભૂમિમાં આગરપુરમાં સંઘપતિ રત્ના અને મેધા પાછા ફર્યા. આ પરિધાપનિકા સ. ૧૫૨૮ માં તેમણે આરભી. તપાગચ્છના ઉપરાત વૃદ્ધશાલી, ખરતર, અંચલ, આગમ, વટ (વડ), પૂર્ણિમા, નાણા, નાણાવાલ આદિ સર્વ ગચ્છના સાધુઓને પુષ્કલ વસ્ત્રનું દાન કર્યું. આ રત્ના સંઘપતિની વિનિતિથી, જે વર્ષમાં સુભિક્ષનો ઉદભવ થયો તે સં. ૧૫૪૧ માં લક્ષ્મીસાગરસૂરિના રાજ્યમાજ આ ગુરુગુણ-રત્નાકર કાવ્ય સોમદેવસૂરિ શિષ્ય ચારિત્રહસના શિષ્ય સોમચારિત્રે રચ્યું." સં. ૧૫૪૭માં તે સૂરિ સ્વર્ગસ્થ થયા.

૭૩૦ સં. ૧૫૨૪ મા ખ. કમલસંયમ ઉપાધ્યાયે રાજગૃહીના વૈભારગિરિપર જિનલદ્રસૂરિની પાદુકા પ્રતિષ્ઠિત કરી કે જે હાલ વિદ્યમાન છે. સં. ૧૫૨૬ મા તે ઉપાધ્યાયના ઉપદેશથી ચવનપુરમાં (જોનપુર ? મા) શ્રીમાલી મદ્વરાજે સર્વ સિદ્ધાંતો લખાવ્યા. (તે પૈકી ભગવતીની પ્રત ગુ. ન. ૩૬૮ મા વિદ્યમાન છે) સં. ૧૫૩૬ મા ખ૦ જિનસમુદ્રસૂરિએ જેસલમેરમા દેવકર્ણુ રાજ્યે અષ્ટાપદ પ્રાસાદમાં પ્રતિષ્ઠા કરી. સ. ૧૫૩૮ મા ત લક્ષ્મીસાગરસૂરિ અને સોમજય-સૂરિના ઉપદેશથી અમદાવાદના શ્રીમાલ દેવાએ^{૪૭૧} જ્ઞાનકોશ લખાવ્યો તે પૈકી પદ્મવણાસૂત્રની પ્રત (ગુ. પોથી ૧૦) વિદ્યમાન છે

૭૩૧ મહમદ બેગડાના સમયમા (સં. ૧૫૦૨ થી ૧૫૬૮) જૈન શેઠ ખેમા હડાલીઆએ દુકાળ વખતે ગૂજરાતને પુષ્કળ અનાજ પૂરું પાડી ‘એક વાણિયો શાહ, અને બીજે શાહ પાદશાહ’-એ કહેવનને જન્મ આપ્યો હતો (લગભગ સ. ૧૫૩૯)-જુઓ ખેમા હડાલીઆનો રાસ(અ. રાસસંગ્રહ ભાગ ૧ લો). સ. ૧૫૮૨મા દુષ્કાળ પડ્યો હતો ત્યારે જૈન ઓસવાલ મંત્રી નગરાજે સદાવ્રત ચાલુ રાખીને ત્રણ કરોડ પીરોજી સિદ્ધાંતો ખર્ચ કર્યો હતો. (જુઓ કર્મચંદ્ર પ્રબંધ)

૭૩૨ સં. ૧૫૮૭ મા શેઠ કર્માશાહે વૈશાખ (ગૂજરાતી ચૈત્ર) વદ ૬ ને દિને શત્રુંજયનો સોળમો ઉદ્ધાર કર્યો. તેના ટૂંકમા ઇતિહાસ એ છે કે ચિતોડમા ઓસવંશ (ઓસવાલ જ્ઞાતિ)ની વૃદ્ધ શાખામાં (વીસા) સારણદેવ નામનો પુરુષ થયો તે જોન આમ રાજનો વશજ હતો. તેના રામદેવ-લક્ષ્મીસિંહ-ભુવનપાલ-મોજરાજ-દક્કરસિંહ-ખેતા

૪૭૧ આ દેવાના સબધમાં તે પ્રતને અતે જણાવ્યું છે કે મૂલ પાટણમા શ્રીમાલી મદન-દેવસિંહ-સલખણ તેને એક સ્ત્રીથી સદા અને હેમા નામના બે પુત્ર થયા, ને બીજી સ્ત્રીથી આ દેવો થયા. સદાએ પુણ્યકાર્યો ઘણા કર્યા, તે પાતશાહ મહમૂદનો સંમાન્ય હતો, અને પછી અહમ્મદશાહનો પણ માનીતો થયો. તેના રાજ્યમા સ. ૧૫૦૮ મા સત્રાગાર સદાએ માડ્યું. દેવો અમદાવાદમા રહેતો.

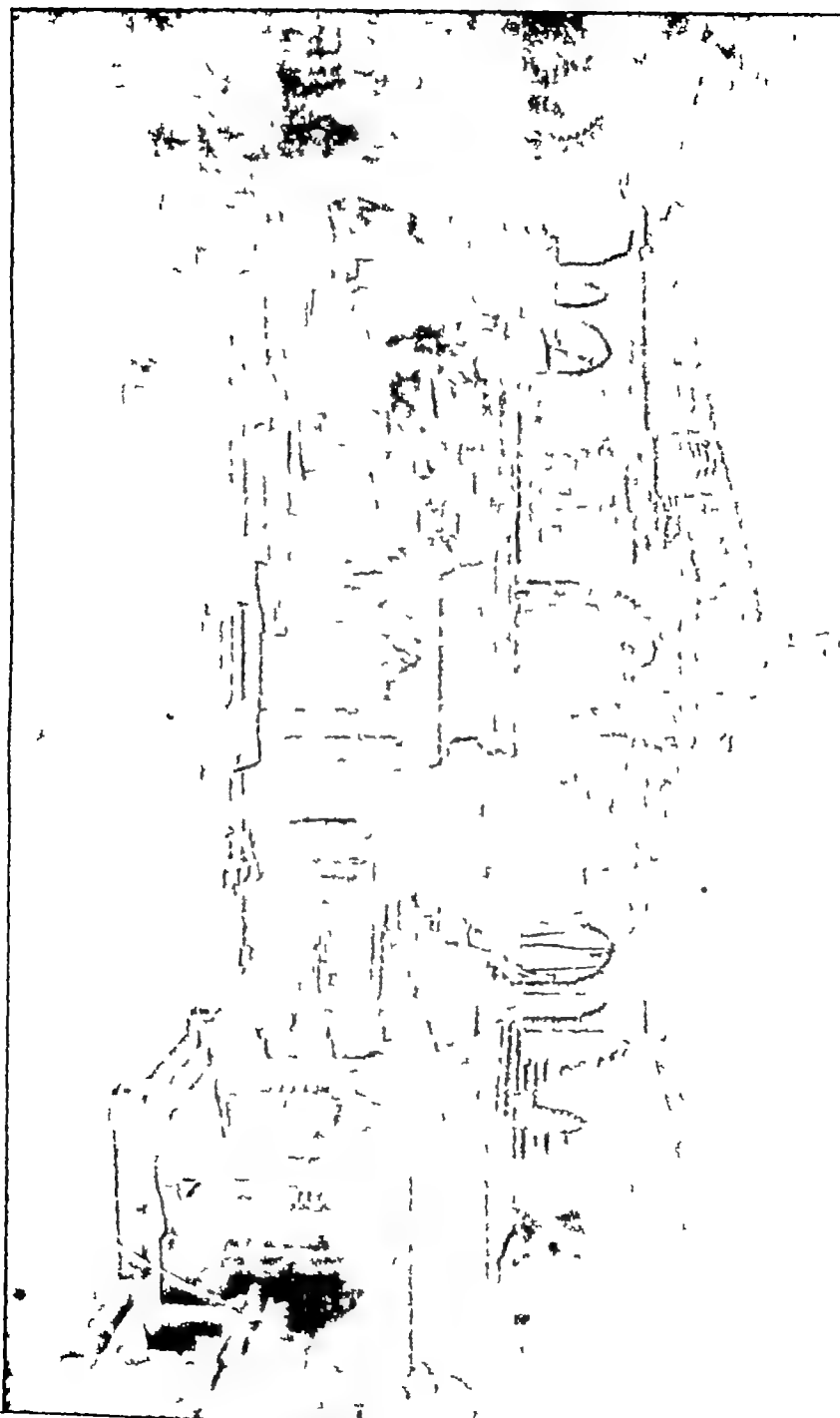

નરસિંહ-તોલા અનુક્રમે થયા. તોલાશાહ મેવાડના મહારાણા સાંગાનો પરમમિત્ર હતો. તેને લીલનામની પત્નિથી થયેલ પાત્ર પુત્રોમા સૌથી નાનો કર્મશા શ્રેષ્ઠ અને ખ્યાતિમાન હતો.

૭૩૩ તપાગચ્છના રત્નાકર પક્ષની ભૃગુકચ્છીય શાખાના વિજયરત્નસૂરિ શિષ્ય ધર્મરત્નસૂરિ સાથે સ. ધનરાજનો^{૪૭૨} મંથ આખૂ વગેરે તીર્થની યાત્રા કરતો મેઢપાટ (મેવાડ) મા આવ્યો. ચિત્રદૃટમા રાજ્યકરતા સાગા મહારાણા (રાજ્ય સ. ૧૫૬૫ થી ૧૫૮૫) નામના મહાપ્રતાપી રાજ્યએ માનપૂર્વક સામા જઈ માન આપ્યું તોલાશાહે સૂરિપાસે જઈ શત્રુંજયપર સમરાસાહે મ. ૧૩૭૧ મા સ્થાપિત કચ્છે મિંખનુ મસ્તક મ્હેમ્છો (મુસલમાનો)એ પુનઃ કોઈ સમયે ખંડિત કરી દીધું હતું તેનો ઉદ્ધાર કરવાનો મનોરથ સિદ્ધ થશે કે નહિ એ પૂછતા સૂરિએ જણાવ્યું કે ‘તારો પુત્ર કર્મશાહ તે ઉદ્ધાર કરશે.’ સૂરિ સંઘ સાથે આત્મા ગયા પણ પોતાના શિષ્ય વિનયમડનને ત્યાં રાખી ગયા. પછી તોલાશાહ સ્વર્ગસ્થ થયા.

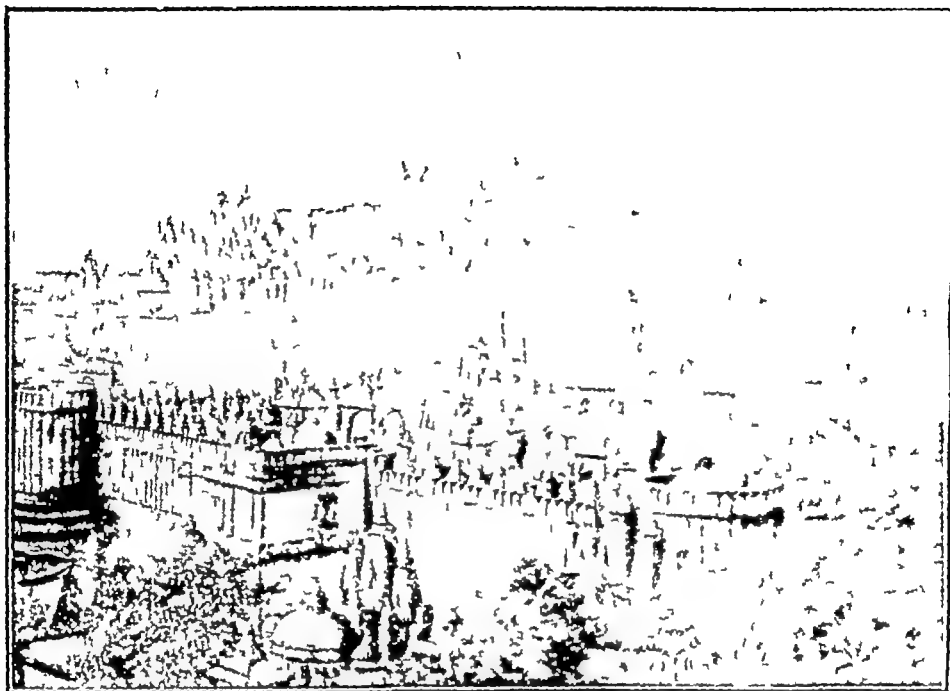
૭૩૪ પછી ગૂજરાતનો શાહજાદો બહાદુરખાન ચિતોડમા જતા ત્યાંના રાણાએ તેનું સન્માન કર્યું. કર્મશાહ કાપડનો વેપાર કરતો હતો તેની પાસેથી શાહજાદાએ પુષ્કળ કાપડ ખરીદ્યું અને બંને વચ્ચે મૈત્રી થઈ. શાહજાદાને દેશમા જવા માટે ખર્ચી ખૂટી એટલે કર્મશાહે એક લાખ રૂપિયા બિનસરતે આપ્યા. પછી આ શાહજાદો સં. ૧૫૮૩ મા બહાદુરશાહ એ નામધારી અમદાવાદની ગાદી પર બેઠો.

૭૩૫ પછી કર્મશાહ બાદશાહને મળવા આવતા તેને બહુ માન મળ્યું. ત્યાં રહેલા સોમધીરગણિનો ઉપદેશ સાંભળવા લાગ્યા. અગાઉના આપેલા નાણા બાદશાહે પાછા આપ્યા તે ‘ખીનું કંઈ શું કરે?—કંઈપણ સ્વીકારો’ એમ કહેતા કર્મશાહે કહ્યું કે શત્રુંજયપર મારી કુલદેવીની સ્થાપના કરવા આહું છું. તો આપે અગાઉ આપેલ વચન યાદ કરી તેમ કરવા આજ્ઞા આપો. બાદશાહે તે સ્વીકારી

શ્રી ૪૫૫૨ નું મુખ્ય આદિનાથ મંદિર

[આરોગ્ય સંભાળ, આરોગ્ય સંભાળ]

શત્રુજય પરના જૈન મંદિરોનું વિહંગાવલોકન

[શેઠ જીવણુચંદ સાકરચંદના સૌજન્યથી]

કોઇપણ પ્રતિબંધ ન કરે તેવું ફરમાન કરી આપ્યું. આ લઘુ કર્માશાહે શત્રુજય તરફ પ્રયાણ કર્યું. માર્ગમા આવતા દરેક જૈન ચૈત્યમા સ્નાત્ર મહોત્સવ અને ધ્વજરોપણ કરતા, દરેક ઉપાશ્રયમા સાધુના દર્શન કરી વસ્ત્ર-પાત્રાદિનું દાન કરતા, દરિદ્ર લોકને યથાયોગ્ય દ્રવ્ય સહાય આપતા અને ચીડીમાર-મચ્છીમાર આદિ હિંસકને તે પાપકર્મથી મુક્ત કરતા કર્માશાહ મનભંજી (ખભાન) પહોંચ્યા. ત્યાં વિનયમંડન પાઠકને વદન કર્યું પાત્ર છ દિનમા શત્રુજયગિરિ દેખાયો ને પછી છેટેથી વદન સ્તુતિ કરી તલ્લેટીમા મંથ પહોંચ્યો. આ વખતે સૌરાષ્ટ્રનો સૂબો મયાદખાન (મુઝાલિદખાન) હતો તે આથી મનમા બળતો હતો છતાં બહાદુરશાહનું કર્માન એટલે કંઈ વિરૂદ્ધ કરી ન શક્યો. ગૂર્જરવંશના રવિગંજ અને નૃસિંહે (કે જે બંને તે સૂબાના મંત્રી હતા) કર્માશાહને ધણી સહાય આપી. પછી ખભાતથી વિનયમંડન પાઠક પણ સાધુ સામ્રાજીનો પરિવાર લઘુ આવી પહોંચ્યા. મહામાત્ય વસ્તુપાલે લાવી રાખેલી મમ્માણી ખાણના પાપાણખંડો ભૂમિગૃહમાથી કઢાવી તેની પ્રતિમા વસ્તુશાસ્ત્રમા વિદ્વાન્ વાચક વિવેકમંડન અને પડિત વિવેકધીરની દેખરેખ નીચે બનાવરાવી પછી સર્વ મંથોને આમ ત્રણ મોકલી બોલાવી સં. ૧૫૮૭ ના વૈશાખ વદિ (ગૂર્જરાતની ગણનાએ ચૈત્ર વદિ) ૬ રવિવારને દિને ધર્મગત્તમુરિ શિષ્ય-પદ્ધર વિદ્યામંડનમુરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી આ રીતે શત્રુજય ની ખડિત પ્રતિમાનો ઉદ્ધાર કર્માશાહે કર્યો અને તેની પ્રશસ્તિ ઉક્ત મુગ્ધિના શિષ્ય વિવેકધીરે બનાવી, અને તે ઉપરાંત તેમણે તે સબંધી શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ સંસ્કૃતમા રચ્યો ૪૭૩

૪૭૩ આ કર્માશાહ અને તેમના ઉદ્ધાર સબંધી વિશેષ માહિતી મારે બુઝો શ્રી જિનવિજય સંપાદિત તે પ્રબંધ (પ્ર. ૬ નૈન ઇતિહાસમાલા તૃતીય પુષ્પ, પ્ર. ૦ આ. ૦ સલા લાવનગર), તથા ગિણાણેખ જિ. ૨ નં. ૧ થી ૩

પ્રકરણ ૫ મું.

સોળમા શતકમાં સપ્રધાયની છિન્નસિન્નતા.

કેચિત્કાવ્યકલાકલાપકુગલા કેચિચ્ચ સદ્ગુણા
કેચિત્તર્કવિતર્કતત્ત્વનિપુણા કેચિચ્ચ સૈદ્ધાન્તિકા ।
કેચિન્નિસ્તુપવીજગાસ્ત્રનિરતા જ્યોતિર્વિદો મૂરય
ચારિત્રૈકવિલાસવાસમવના સ્વલ્પા પુનઃ મૂરય ॥

—કેટલાયે કાવ્યકલાનો કલાપ કરવામાં કુગલ હોય છે, કેટલાક સદ્ગુણ એટલે વ્યાકરણમાં સારા-દક્ષ હોય છે, કેટલાક તર્ક વિતર્કના તત્ત્વમાં નિપુણ હોય છે, કેટલાક સૈદ્ધાન્તિક-સિદ્ધાન્તમાં દુશિયાર હોય છે, કેટલાક ખાલી અક્ષરશાસ્ત્રમાં પારંગત હોય છે, જ્યોતિષના જ્ઞાતાઓ તો પુષ્કળ હોય છે પરંતુ માત્ર ચારિત્રમાંજ જેમણે વિલાસનું વસતિસ્થાન કર્યું હોય એવા આચાર્યો સ્વલ્પ-થોડા છે. [સૂક્તિ મુક્તાવલી ૫૦ મુ ક્રિયાસૂક્તિ]

જહા खरो चंदनभारवाही, भारस्स भागी न हु चंदणस्स ।

एवं खु नाणी चरणेण हीणो, नाणस्स भागी नहु सुगईए ॥

—જેમ ચંદનનો ભાર વહનાર ગર્દભ ભારનો ભાગી છે પણ ચંદનનો ભાગી નથી તેમ જ્ઞાની ચારિત્રથી હીન હોય તો તે જ્ઞાનનો ભાગી છે પણ સુગતિનો ભાગી નથી [સૂક્તિ મુક્તાવલી]

૭૩૬ સં. ૧૫૦૮ માં (વીરાટ ૧૯૪૫ પૃષ્ઠ) અમદાવાદમાં લોકાશાહ નામના લઢીઆને સાધુ પ્રત્યે અણુરાગ થતા અને સં. ૧૫૩૦ માં લખમસી નામના શિષ્ય મળતા-બંનેએ ચાલુ પરંપરામાં કેટલોક વિરોધ દાખવ્યો. જિનપૂજન-જિનપ્રતિમાનો નિષેધ કર્યો. ‘સાથે જૈનોની આવશ્યક ક્રિયાઓ (પૌષ્ઠ, પ્રતિક્રમણ, પ્રત્યાખ્યાન) કરવામાં તથા દાન દેવામાં માન્યતા ન રાખી. દયા એ ધર્મ છે અને હિંસામાં અધર્મ છે એવો પોકાર કરી જે જે ક્રિયા કરવામાં કોઇપણ અશે હિંસા થાય તે, અસ્વીકાર્ય છે અને ઉપરની બાબતો કરવામાં હિંસા થાય છે એ જાતની પ્રરૂપણા કરી, જણાવ્યું કે મૂલ સૂત્ર

માનવા પણ તેમા પ્રતિમાપૂજા કહી નથી. એવા સમયમા પીર-
જખાન નામનો પાતશાહનો માનીતો દેહરા ને પોશાજો તોડી જિન-
મતને પીડતો અને તે સંયોગ મેળવી લોકાશાહે પોતાના મતની
પ્રસ્પણા કરી. અનેક લોક તેના વિચારમા લખ્યા' આવી વાત તે
સમયના રચાયેલા ગ્રંથોમા છે. ૪૭૪ લોકાશાહે દીક્ષા લીધી નહિ, પણ
તેમના ઉપદેશથી ખીજાઓ દીક્ષા લઇને 'ઋષિ' કહેવાયા.

૪૭૪ તપગચ્છના મુનિ લાવણ્યસમય કવિએ સિદ્ધાંત ચોપઈ સ
૧૫૪૩ મા (તે સમયમાંજ) રચી તેમા આ લોકાશાહની માન્યતાઓ આપી
તેની સામે ઉત્તર રૂપે ચર્ચા કરી છે. તેમા નીચે પ્રમાણેનું છે.—

મુણિ ભવિયણુ જિણુ વીરજિણુ, પામીક શિવપુર ઠાક. ૨
સૂઈ ઉગણુસિ વરિસ યયા, પણુયાડીસ પ્રસિદ્ધ,
ત્યાર પછી હુંકુ હુક, અસમંજસ તિણુ કિદ્ધ ૩
હુ કઈ વાત પ્રકાસી ઇસી, તેહનુ સીસ હુક લખમસી,
તીણુ યોલ બયાખ્યા ધણુ, તે સધલા જિનચાસન તણુ. ૧૧

* * * , મહિયલિ વડું ન માને દાંત,
પોસહ પડિકમણુ પચ્ચખાણુ, નવિ માને એ ઈસ્યા * * ૧૩
જિનપૂજા કરિવા મતિ ટલી, અઘાપદ બહુ તીરથ વલી,
નવિ માને પ્રતિમા પ્રાસાદ, * * ૧૪

અને ખરતર ગચ્છના કમલસંયમ ઉપાધ્યાય કે જેમણે સં ૧૫૪૪ અને
સં ૧૫૪૯ મા ગ્રંથરચના કરી એટલે જેઓ તે સમયમાં યયા તેમણે નજરાતી
ગદ્યમા આ લોકાશાહની પ્રસ્પણાના પ્રત્યુત્તર રૂપે સિદ્ધાંત સારોદ્ધાર સમ્ય-
ત્વાલ્લાસ ટિપ્પણક રચ્યું તેમાં પ્રથમ ૧૩ કાંડની ચોપઈ આપી છે તેમાથી
પ્રસ્તુત વાત જેટલું ઉતારવામાં આવે છે

સ વત્ પનર અઠોતરઉ જાણિ, હુકુ લેહક નલિ નિખાણિ

* * *
તેહને શિષ્ય મિલિક લખમસી, * *
ઠાલહ જિન પ્રતિમાનહ માન, દયા દયા કરી ટાલઈ દાન ૩
ઠાલહ વિનય વિવેક વિચાર, ઠાલઈ સામાપિ- હચ્યાર,
પરિકમણાનહ ઠાલહ નામ, લામઈ પરિસા ધણુ તિણુ ગામ ૪

૭૩૭. મં. ૧૫૩૩ મા સીરોહી પામેના અરધક પાટકના વાસી પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિના ભાગ્યથી પ્રતિમાનિષેધનો વાદ વિશેષ પ્રચારમાં આવ્યો. (તે માટે ધર્મસાગરની પ્રવચન પરીક્ષાનો ૭મો વિશ્રામ જુઓ) તે વાદને માનનારાને મર્તિપૂજકો નિગ્સ્કારપૂર્વક 'લુપક-વેપધર-ઉત્થાપક' કહે છે. તે પોતાને દ્રષ્ટિયા કહેતા. તેમાં મં. ૧૫૬૮ મા રૂપજી ઋષિ થયા. મં. ૧૫૭૦ મા તેમાંથી નીકળી બીજા નામના ગૃહસ્થે બીજા મતની ઉત્પત્તિ કરી (કે જેને વિજયગચ્છ પણ કવચિત્ કહેવામાં આવે છે). મં. ૧૫૭૮માં લોકામાં જીવાજી ઋષિ અને ૧૫૮૭ મા વરસિંધજી થયા. મં. ૧૫૮૫ મા તેઓ ક્રિયાવંત બની

સંવત્ પનરતુ ત્રીસઠ કાલિ, પ્રગટયા વેરમાર સમકાલિ,
દયા દયા પોકારઈ ધર્મ, પ્રતિમા નિંદી X X ૫

એહવઈ હુક પીરોજનિજાન, તેહનઈ પાતસાહ દિઈ માન,
પાડઇ દેહરા નઇ પોસાલ. નિનમત પીડઈ દુખમાકાલ. ૬

લુકાનઇ તે મિલિહ સંયોગ, X X
ડગમગિ પડિઉ સધલઉ લોક; પોસલઈ આવઇ પશુ ફેક ૭

આ ચોપઈ પછી ગદ્યમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે 'સંવત્ ૧૫૦૮ વર્ષે અહમ્મદાવાદ નગરે। હુક લેહુ ભંડાર લિખતુ। X તેહનઇ લખમસી શિષ્ય મિલક। X તે લખમસીના પ્રતિજ્ઞાથ યકી સવત્ ૧૫૩૦ વર્ષે બિડ્લાચર પ્રતના ઉચ્ચાર પાપઈ। ન મહાત્મા માહિ ન મહાસતી માહિ ન શ્રાવકમાહિ ન શ્રાવિકામાહિ એતલા કારણુ બહી સંધખાલ કહિવરાઈ। હવઇ નિનપ્રતિમા ઉથાપવાનઈ કાનિ તેણે હુકે એહવક ખોલ લીધક। જે મૂલસૂત્ર વ્યતિરેક બીજા શાસ્ત્ર ન માનઈ। તે કહઇ મૂલસૂત્ર માહિ પ્રતિમા પૂજ નથી કહિયા। X તુ હુકક લેહક સંવત્ ૧૫૦૮ હુક। અનઇ નિનપ્રતિમા લખમસીધ। સંવત્ ૧૫૩૦ ઉથાપી। વગેરે.

આ બંને ચર્ચાઓ છે તે પરથી એમ લાગે છે કે લોકાશાહના મંત્ર-વ્યોએ ધણેા ખજાણાટ ઉત્પન્ન કર્યો હતો અને ત્યારે તે સંજ્ઞાના વાદો સ્તર પ્રત્યુત્તર થતા હતા.

ઉત્ર-કડક આચાર પાળવા લાગ્યા હતા. ૪૭૫ તેથી, લોકોપર વિશેષ છાપ પાડી શક્યા તેઓ ધીમે ધીમે 'લોકા' 'દૂઢિયા'માંથી હવે 'સ્થાનકવાસી' એ નામથી પોતાને ઓળખાવે છે. તે સંપ્રદાયને માનનારા ગૂજરાત કાઠિયાવાડ મારવાડ માળવા પન્થ અને ભારતના બીજા ભાગોમાં રહે છે. સ્થાપક લોકાશાહ મૂળ ગૂજરાતી હતા અને તેમનો સંપ્રદાય કડક આચાર પર અને સાહિત્યમાં મુખ્યત્વે શાસ્ત્રોના કરેલા ગૂજરાતી બાલાવબોધ પર ટક્યો. શ્વેતામ્બરોમાં અત્યારે તેમની સખ્યા લગભગ મૂર્તિપૂજકો જેટલી છે.

૭૩૮. કડુવા નામે નડુલાઈમાં નાગરજ્ઞાતિનો વણિક જન્મ્યો તે પછી જૈન થયો. તે ૧૯ વર્ષની ઉંમરે મં. ૧૫૧૪ માં અમદાવાદ આવતા ત્યાં તેનો આગમીઆ પન્યાસ હરિકીર્તિ એકાકી ક્રિયાપુર્વક રહેતા હતા તેની સાથે સમાગમ થયો. શાસ્ત્રાધ્યયન કરી દીક્ષા લેવાનું મન થતા તે હરિકીર્તિએ શાસ્ત્રે લાખેલા શુદ્ધ ગુરૂ આ કાલમાં દેખાતા નથી અને શાસ્ત્રોક્ત દીક્ષા પળે તેમ નથી એમ સમજાવ્યું; તેથી સાધુધ્યાને શ્રાવક વેષે સંચરી ભાવસાધુપણે વર્તવું ઇષ્ટ ધારી 'સંવરી' તરીકે જુદે જુદે સ્થલે વિહાર કર્યો અનેકને ઉપદેશ આપી પોતાના મતમાં લીધા. તેમનું મરણ સં. ૧૫૬૪ માં થયું. ૪૭૬ આ કડવામતની મુખ્ય માન્યતા એ હતી કે વર્તમાનકાળે સાધુઓ છે

---

૪૭૫ સ ૧૬૦૨ પછી રચેલી સુધર્મ ગ્રન્થ પરીક્ષામાં પાર્શ્વચ દ્ર શિષ્ય બ્રહ્મમુનિ પ્રાય આ લોકાશાહના મત સંબંધી જણાવે છે કે:—

સ વત પંદર ૫ આશીએ, ક્રિયા તણી મતિ આણી હિયે,
યયા ઋષીસર દિરિયાવંત, વૈરાગી દેખીતા સત
ગુરૂ લોપી ..સહુ જહે, તો કા છાંડી અલગા રહે
સહુનુ માયા શિર પે.ષાલ, તે છાડી કાં પડયા જ નલલ.
વલી પ્રતિષ્ઠા પ્રતિમા જાણ, નવિ માને આદેશ પ્રમાણ

૪૭૬ આ સર્વ મારી પાસેની હસ્તલિખિત નડવા નામની પટ્ટાવર્ણ મારી જણાવ્યું છે.

નહિ-નજરે દેખાતા નથી. આથી તેની મૂર્તિપૂજામાં માન્યતા હતી. તેની ઉત્પત્તિ સં. ૧૫૬૨ માં થઈ એમ ધર્મસાગરકૃત પટ્ટાવલી જણાવે છે.

૭૩૯. સ. ૧૫૭૨ માં પાર્શ્વચંદ્રે નાગોરી નપાગચ્છના સાધુ-રત્ન નામના સાધુ પાસે દીક્ષા લીધા પછી તેણે પ્રરૂપેલી કેટલીક જુદી સામાચારીને પરિણામે તેના માનનાર પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છના કહેવાયા. તેઓ નાગપુરીય તપાગચ્છના પોતાને ઓળખાવે છે. આ પાર્શ્વચંદ્રની માન્યતા મૂર્તિપૂજામાં તો હતીજ.

૭૪૦. આમ એક બાજુ પ્રતિમાનિષેધ, બીજી બાજુ સાધુજન-નિષેધ અને સામાન્ય રીતે અન્ય સામાચારી પ્રરૂપણા ચાલુ થઈ ગઈ હતી. વળી સંપ્રદાયમાં ક્રિયાશિથિલતા હતી જ્યારે સામી બાજુ ક્રિયામાં કડકતાનો દેખાવ થયો. લોકોની માન્યતામાં ભારે ઉથલપાથલ થઈ. વળી પુષ્ટિમાર્ગ નામના વૈષ્ણવ સંપ્રદાયનો ગૂજરાતમાં પ્રવેશ થયો કે જે સંબંધી નીચેના પારામાં બતાવીએ છીએ.

૭૪૧. ગૂજરાતમાં ઇ. સ. ૧૦માંથી ૧૫ માં શતક સુધી પૌરાણિક વૈષ્ણવ ધર્મનો-ભાગવત ધર્મનો પ્રવાહ વહેતો હતો કે જેની નિશાનીના દૃષ્ટાંત હજી સુધી દ્વારકા અને ડાકોર એ બે વૈષ્ણવ તીર્થ-સ્થળોના મંદિરો પૂરા પાડે છે. સં. ૧૫૩૫ માં જન્મ પામી વૃદ્ધ-ભાચાર્યે સં. ૧૫૪૬ પછી દક્ષિણના વિદ્યાનગરમાં અનેક પંડિતોને જીતી આચાર્યપદ મેળવ્યું. રામેશ્વર સુધી યાત્રા કરી ફરતા ફરતા પછીથી ગોકુળમાં કેટલોક કાળ ગાળી પુષ્કરજી થઈને સિદ્ધપુર, પાટણ, વડનગર, વીસનગર, ડાકોર, ભરૂચ, સુરત વગેરે ગૂજરાતના મોટા શહેરોમાં તથા કાઠિયાવાડ અને સિંધમાં ફરી છેવટ ઉત્તર તરફની યાત્રા કરી. સં. ૧૫૫૬ માં વ્રજમાં શ્રીનાથજીની મૂર્તિની સ્થાપના કરી. સં. ૧૫૮૭ માં ભગવદ્ધામમાં પધાર્યા. તેમણે ‘પુષ્ટિમાર્ગ’-શુદ્ધાદૈત સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો. ‘પુષ્ટિ એટલે પોપણ અને પોષણ એટલે (શ્રીહરીનો) અનુગ્રહ’, પ્રભુના અનુગ્રહ વગર પ્રભુના માહાત્મ્યનું જ્ઞાન

થતું નથી માટે સાધનરૂપ અને લક્ષ્યને પ્રભુકૃપા સિવાય બીજું કાઈ જોતું નથી માટે કળરૂપ, શ્રીહરિનો અનુગ્રહજ આ માર્ગનું સર્વસ્વ ગણાય છે. આ વૈષ્ણવ નવીન સંપ્રદાયે ગૂજરાતના બીજા સંપ્રદાયો પર અસર કરી. [જુઓ રા. દુર્ગાશંકર કૃત વૈષ્ણવધર્મનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ કા. ગ્રં. નં. ૪] જૈનધર્માનુયાયી મોઢ, ખડાયતા, નાગર વાણિયાઓ હતા તે સર્વ અત્યારે આ સંપ્રદાયનાજ જણાય છે; ઓસવાળ, પોરવાડ, શ્રીમાલી, લાડ વાણિયામા જૈન અને વૈષ્ણવ બંને ધર્મ પળાય છે ને સામાન્ય રીતે અનુક્રમે શ્રાવક અને મહેસરી (મહેશ્વરી) એ નામથી ઓળખાય છે.

૭૪૨. આવી પરિસ્થિતિમા તપાગચ્છના આનન્દવિમલ સૂરિએ સં. ૧૫૮૨ મા ધર્મશિથિલતા દૂર કરવા માટે ક્રિયોદ્ધાર કર્યો. પોતે ૧૪ વર્ષ લગી ઉગ્ર તપશ્ચર્યા આદરી હતી અને સ્થળે સ્થળે વિચરી ઉગ્ર વિહાર કર્યો હતો તેથી લોકોપર તેમની સારી છાપ પડી. સાધુઓ માટે ૩૫ બોલના નિયમોનો લેખ પાટણમાથી સં. ૧૫૮૩ મા બહાર પાડ્યો (જૈન સા. સ. ખડ ૩ અં. ૪ પૃ. ૩૫૬) તેમા ગુરૂની આજ્ઞાથી વિહાર કરવો, વણિક સિવાયના બીજાને દીક્ષા ન દેવી, પરીક્ષા કરી ગુરૂ પાસે વિધિપૂર્વક દીક્ષા દેવી, અમુક તપ અમુક વખતે અવશ્ય કરવા, દ્રવ્ય અપાવી કાંઈએ ભટની પાસે ન ભણવું, એક હજાર શ્લોક કરતા વધુ લહીઆ પાસે ન લખાવવું (પોતે લખવું) વગેરે છે તે પરથી તે વખતની સાધુસંઘની સ્થિતિ પર પ્રકાશ પડે છે જેસલમેરમા પૂર્વે સોમપ્રભસૂરિએ જલના અભાવને લીધે દુષ્કર ક્ષેત્ર બાણી ત્યા વિહાર કરવા માટે સાધુને માટે પ્રતિષેધ કર્યો હતો તે આનન્દવિમલસૂરિએ દૂર કર્યો અને ત્યા તેમના શિષ્ય વિદ્યાસાગર ઉપાધ્યાયે (ધર્મસાગરના ગુરૂ) ખરતરગચ્છવાળા સાથે વાદ કર્યો તથા અન્ય સ્થળોએ બીજા પક્ષીઓ સાથે વાદ કર્યો. (ધર્મસાગરકૃત પ્રદાવલી).

૭૪૩. ઝોકંદરે દરેક દર્શનમા—સંપ્રદાયમા ભાગતોડ—લિખતા—
 વિનિષ્કન્નતા થયેલ છે. મુસલમાની કાળ હતો. લોકમા અનેક જાતના
 ખળભળાટ વધુ વધુ થયા કરતા. રાજસ્થિતિ, વ્યાપાર, રહેણી કરણી
 વગેરે બદલાયા. મહમદ બેગડાના જીવમો વધ્યા. તેણે સં. ૧૫૨૭ મા
 જૂનાગઢના હિંદુ રાજા રા'માડવિક પર ખીજી વાર હુમલો કરી તેને
 વટલાવી મુસલમાન કર્યો, અને ત્યાના દહેરાની સોનાની મૂર્તિઓ
 લૂટી ગયો. દ્વારકાના દહેરાઓનો નાશ કર્યો, ને ત્યાના હિંદુ રાજા
 ભીમને તેના શરીરના કકડા કરી એકએક કકડો દરેક દરવાજે ચોટા-
 ડવાના હુકમ સાથે અમદાવાદ મોકલ્યો સં. ૧૫૫૦ મા આપાનેર કબજે
 લઈ તેના ધવાયેલ હિંદુ રાજા રાવળ તથા પ્રધાન ડુંગરસીને મુસલમાન
 થવા નાકબૂલ થતા મારી નાખ્યા. જુનાગઢ ને આપાનેર એ બે ગઢ
 જીતવાથી તે 'બેગડો' કહેવાયો. તે સં. ૧૫૭૦ મા મરણ પામ્યો,
 લાવણ્યસમયે પોતાના સ. ૧૫૬૮ મા રચેલા વિમલપ્રબંધમા મૂકેલી
 કહીઓ યથાર્થ આ કાલમાટે લાગુ પડતી હતી કે —

“ જિહા જિહા જાણુષ હીંદુ નામ, તિહા તિહા દેશ ઉજ્જડ્ય ગામ,
 હીંદુનુ અવતરીઉ કાલ, જી ચાલિ તુ કરિ સભાલ ”

શ્રી મુમતિનાથની ધાતુ-મૂર્તિ સ. ૧૫૧૨-રાજગૃહ.
[શ્રી પૃણચંદ્ર નહારના સૌજન્યથી]

॥ श्री लोप्रवानगरो श्री वृ हत्वरत्नरगघाघी नैः ॥

॥ सं १६ ७५ मार्गशीर्ष सुदि १२ तिथौ गुरोत्तमं नृणां लिङ्गं सा ० श्री मल्लसा ० चांपलाद
पुत्ररत्नघादुक्तं किं नार्था कुतश्च दपुत्रदरराजमघराजादियुजा श्री विंतामणिपार्श्वना
घनिबका ० ५० च द्यगप्रधान श्री किनसिंह सुरिपट्टवनाकरन ० श्री किनराऊ सुरनिःप्रतिष्ठितौ

प्रभिद्ध थादइशाहनी प्रशस्ति लोप्रवा भदिर स. १६ ७५ पृ ५७६

[श्री प्रेर्लुयप्र नलारना सोनन्ययी]

પ્રકરણ ૬ ઠં.

સોળમા શતકમાં સાહિત્ય-પ્રવૃત્તિ.

શ્રી શારદા શારદનીરદામા સમગ્રજાગ્રજ્જનજાડ્યહંત્રી ।

કર્ત્રીં ચિદાનન્દમહોદયસ્ય સ્ફુરત્વહોરાત્રમિય મમાન્ત ॥

—શરદ્ ઋતુના વાદળા જેવી કાતિવાળી, ભગ્નત જનોની સમગ્ર જડ-
તાને હરનારી, જ્ઞાનાનન્દના મહાન્ ઉદયને કરનારી એવી શ્રી શારદા મારા
અત કરણુમા અહોરાત્ર સ્ફુરે । —ચારિત્રવર્ધનકૃત રઘુવંશટીકા

૭૪૪ સ. ૧૫૦૧ મા ખ. સાધુનંદનના શિષ્યો તપોરત્ન અને
ગુણરત્ને નેમિચંદ્ર લડારીકૃત ષષ્ઠિશતક પર ટીકા રચી (વિવેક.
ઉદે, લી, કા. વડે; વે. નં. ૧૬૭૦-૭૨) કે જેને ખં જિનભદ્રસૂ-
રિએ શોધી કર્તાના દીક્ષાગુરૂ જિનોખ્ય, વિદ્યાગુરૂ વિનયપ્રભ-વિજ-
યતિલક—સાધુનંદન અને મુનિશેખર તથા વ્રતગુરૂ ક્ષેમકીર્તિ ગણિ હતા.
આ પૈકી તપોરત્ને ઉત્તરાખ્યયન લઘુવૃત્તિ પણ રચી હતી (કે જેને તેમના
શિષ્ય તેજેરાજે શત્રુશલ્યના રાજ્યે સ. ૧૫૫૦ મા શોધી હતી. લી.)

૭૪૫ સ. ૧૫૦૨ મા ત. જયચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી અણુહિ-
લ્લપાટણના શ્રીમાલી પર્વતે એક લક્ષ પ્રમાણુ ગ્રંથો લખાવ્યા જેમાની
મલયગિરિકૃત પિંડનિર્યુક્ત વૃત્તિની પ્રત મળે છે (વીરમગામ ભં.)

૭૪૬. સ. ૧૫૦૩ સોમમુદરસૂરિ શિં ચારિત્રરત્નગણિના ખીખ
શિષ્ય સોમધર્મગણિએ ઉપદેશસંપત્તિકા નામનો ગ્રંથ પાંચ અધિ-
કારમા રચ્યો (પી ૧, ૭૭, બુદ્ ૪ ન. ૧૩૮) તેમા અનેક
તીર્થો અને અતિહાસિક વ્યક્તિઓની કથાઓ પણ છે. (ગૂં ભા-
પાતર પ્ર. આ. સભા નં. ૪૨)

૭૪૭. સ. ૧૫૦૪ મા ત. રત્નશેખરસૂરિ શિ સોમદેવ૪૭૭
કથામહોદધિ નામનો કથાગ્રંથ ગદ્યપદ્યમા રચ્યો તેમા હુન્નિયેણકૃત
કૃષ્ણપ્રકરમા સૂચિત ૧૫૭ કથાઓ છે (કા વડે, પી. ૧, ૩૧૬.

૧૭૭ સોમદેવ પ્રખર વાદી હતા તેમને વાચકપદ મળી અદાએ કરેલ

વેળાર ન. ૨૦૧૫, વે. નં. ૧૭૦૫) આ ચોમદેવગણિકૃત જિનપ્ર-
ભસ્રરિના સિદ્ધાંતસ્તવપરની ટીકા ઉપલબ્ધ છે (લખ્યા મં. ૧૫૧૪
કી. ૩, નં. ૧૮૮) સં. ૧૫૦૪ માં ચૈત્ર ગચ્છના ગુણાકરસૂરિએ
સમ્યક્ત્વ કૌમુદી કથા રચી (વૃદ્ધિચંદ્રજી ભં. ભાવ), ગુણાકરનો
ખીખે ગ્રંથ વિદ્યાસાગર કથા છે (પી. ૧, નં. ૩૨૮).

૭૪૮. સં. ૧૫૦૫ માં ખં જિનપ્રભસ્રરિ-જિનદેવ-જિનમેર-
જિનહિતસૂરિ-કલ્યાણુરાજ જિ. ચારિત્રવર્ધને સિન્દુરપ્રકરટીકા લી-
ધણુહકકુરની વિનંતિથી રચી. (કો. ભાવં તેજ સ. ૧૫૦૫ ની, લખ્યા
પ્રત કા. વડો. નં. ૧૮૭૨ છે) આ ચારિત્રવર્ધને શ્રીમાલ સાર્વિ-
ગના પુત્ર અરડકમલના કહેવાથી કાલિદાસ કવિના રઘુવંશ કાવ્ય
પર શિશુહિતૈષિણી નામની ટીકા રચી (પી. ૩, ૨૧૦).

૭૪૯. સં. ૧૫૦૭ માં યુ. ન. રત્નસિંહસૂરિ શિ. ઉદ્યધર્મે
સિદ્ધપુરમાં વાક્યપ્રકાશ નામનું ઔદિતક રચ્યું. (ગુ. ન. ૪૬૦૫
પ્ર જૈન શ્રેયસ્કર મહત્ત) (આ કૃત્તિએ 'સંનમત્ ત્રિદશ' મોત્ર
પાણુ ખનાવ્યું હતું પ્રના રાજવિજયસંગ્રહ). સં. ૧૫૧૦ માં મલધારી
ગચ્છના વિદ્યાસાગર-ગુણસુન્દર શિ સર્વસુન્દરસૂરિએ પાંચ પ્રકરણમાં
હંસરાજવત્સરાજ ચરિત્ર દેવપાટણમાં (કા. વડો, લી) રચ્યું અને
મેધરાજે વીતરાગ મોત્ર પર અવચૂરિ રચી.

૭૫૦. સં. ૧૫૧૨ માં ખં જિનભદ્રસૂરિ-સિદ્ધાન્તરચિ ઉ
(કે જેણે જીરાવલ્લી પાર્શ્વ પ્રભુ પાસેથી પ્રસાદ મેળવ્યો હતો અને
માડવગઢના ગ્યાસદીન સાહેબી મહાસભામાં વાદીઓ પર જય મેળ-
વ્યો હતો તે)ના શિષ્ય સાધુસોમે પુષ્પમાલા પર વૃત્તિ, અને તે

મહોત્સવ પૂર્વક અપાયુ હતું તેમની નવીન કાવ્યકલાથી મેવાડપતિ કુંભકર્ણ
રાજ રજિત થયા હતા, તેમણે પૂરેલી સમસ્યાથી જીર્ણદુર્ગના રાજ મહંદલિક
(ત્રીને ઈ સ. ૧૪૫૧ થી ૧૪૭૩) ચમત્કાર પામ્યા હતા અને તેમનાં વચ-
નોથી પાવાપુર ચપકનેર (ચાપાનેર) નો રાજ જયસિંહ પ્રસન્ન થઈ નગરો
હતો, અને તેમને સૂરપદ રાણપુરમાં ધરણ સંઘપતિએ કરેલા ઉત્સવ પૂર્વક
રત્નશેખરસૂરિએ આપ્યું હતું (સોમસૌભાગ્ય સર્ગ ૧૦ શ્લોક ૩૨ થી ૪૩,
ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્ય પૃ. ૧૯-૨૦)

વર્ષ લગલગ આ. જયકીર્તિચરિ શિ. ઋષિવર્ધન ચરિત્રે જિનેન્દ્ર-
તિથય પંચાશિકા રચી (હોસા લાવ.) સં. ૧૫૧૩ મા વીરદાસના
પુત્ર હમીરના પુત્ર લક્ષ્મીસેને ૧૬ વર્ષની ઉમરે સધપદ્મકપર ટીકા (ગુ.
ન. ૭-૧) અને ખ. જિનસાગરસરિ શિષ્ય ધર્મચંદ્રગણિએ તોલ રાજની
અભ્યર્થનાથી સિંદૂરગ્રંથકર કાવ્ય પર ટીકા (ગુ નં. ૪૮-૨) રચી.

૭૫૧. સ. ૧૫૧૪ મા પૌ ગુણસાગરસૂરિ-ગુણસમુદ્ર શિ.
સત્યરાજગણિએ પ્રાકૃતમાથી સંસ્કૃતમા શ્રીપાલચરિત્ર કર્યું (ખેડા ભં.)
અને તં રત્નશેખરસરિના રાજ્યમા તેમના શિષ્ય ચારિત્રરત્નગણિના
શિષ્ય વાચનાચાર્ય હેમહસગણિએ તે વર્ષમા ગૂર્જર આજ્ઞાપદ્મીમા
ઉદયપ્રભસરિકૃત આરભસિદ્ધિ પર વૃત્તિ અને પડીના વર્ષ-સં
૧૫૧૫ મા હેમચ્યાકરણમા આપેલ ૫૭ ન્યાયોમા ખીજ ૮૪ ન્યાયો
ઉમેરી-એ રીતે ૧૪૧ ન્યાયની પરિભાષાનો મગ્ગ કરી, તે પર
ત્યારપછી સ. ૧૫૧૬ મા ન્યાયાર્થમજ્જપા નામની ન્યાયમૃદ્ધવૃત્તિ
અમદાવાદમા રચી (પી ૪, ૧૭, વેં ન ૭૬) તથા તે વૃત્તિપર
ન્યાસ પાણુ રચ્યો. ૧ ૧૫૧૫મા શાંત્યાચાર્યકૃત પૃતીચંદ્ર મહર્ષિ
ચરિતની પ્રત તાડપત્ર પર લખાઈ (પી ૫, ૧૨૫) મં ૧૫૧૭
(મુનીંદુતિયિ વત્સરે) યુ ત. રત્નસિંહચરિ અને ઉદયવદનભનગિ શિ
જ્ઞાનસાગરચરિએ વિમલનાથચરિત્ર (કા વડો,) રચ્યું (ગ ભાષાતર
પ્ર. આ સલા જુઓ પાંચ ૭૧૯)

૭૫૨. મ ૧૫૧૭ મા ત રત્નશેખરચરિ-તદ્વિનિ નિ રત્ન-
મંડનગણિએ ભોજપ્રગથ અપરનામ પ્રમથનાજ (હુ ન ૭૨૬,
વેં ન ૧૭૫૪, પ્રં પંડિત ભગવાનદાસ અમદવાદ ન ૧૬૭૮
ગૂ ભાષાતર પ્ર. જન ધ સલા લાવ) તથા તે અગ્ન મા ઉપદેશ-
તરગિણી રચી કે જેમા કેટલીક ઐતિહાસિક દુષ્ટીકરે નવા અવે છે
(પ્ર ય ગ્ર, ગૂ ભાષા. પ્ર ખી. મા.) સ. ૧૫૧૮ મા તં નિમ્બુદત્તચરિના
શિષ્ય શુભશીતગણિએ શત્રુંજય કલ્પ કથા, અમરચંદ્ર ઉદયેશ્વર
અવચૂરિ, ૧૫૧૯મા ઉક્ત સાધુઓએ જિનવદ્ધલભનિ મહારીચચરિ
પર વૃત્તિ-ચારિત્રપચક વૃત્તિ અને નન્દીશ્વરચરિ ઉત્તિ (૧ હચંદ

યતિ ભ. કાશી). અને સં. ૧૫૨૦ મા કવિ સગ્રામસિંહે યુદ્ધિસા-
ગર નામનો સર્વમાન્ય અત્યુપયોગી ગ્રંથ (કા. વડો, યુદ્ધ ૨, નં ૨૯૬)
એમ ગ્રંથો રચાયા. ઉક્ત સંગ્રામસિંહ માંડવગઢના પ્રસિદ્ધ ઓસવાલ
અને માલવાના મહમદ ખીલજીના માનીતા વિશ્વાસપાત્ર લહારી હતા.

૭૫૩ સં. ૧૫૨૪ મા પ્રતિષ્ઠાઓમે સોમસૌભાગ્ય નામનું
કાવ્ય શ્રી સોમસુદરસુરિના ચરિત્રરૂપે રચ્યું. તેમાંથી અનેક ઐતિ-
હાસિક રચણો અને વ્યક્તિઓ સંબંધી હકીકતો મળે છે ને તેનો ટુંકસાર
આ વિભાગના પ્રથમ પ્રકરણમાં આપ્યો છે. (ગૂ. ભાષાનર સહિત મુદ્રિત)
આ વર્ષમાં ધર્મધોપ ગચ્છના ધર્મસુરિના અનુક્રમમાં મહિયન્દ્રસુરિ શિ.
રાજવંદલભે પડાવશ્યકવૃત્તિના વાર્તિકમાંની કથા નામે રીલ ઉપરની
ચિત્રસેન પદ્માવતી કથા શ્લોકબદ્ધ રચી (ચુનીજી ભં. કાશી સ.
કો. ૧૦, ૫૮; જિનવિજયનો પ્રશસ્તિ સગ્રહ, પી. ૩, ૨૧;
વેં ન. ૧૭) સં. ૧૫૩૦ મા પડાવશ્યક વૃત્તિ (વાર્તિક) રચ્યું.
તથા પ્રાય તેજ કર્તાએ ભોજપ્રબંધ નામનો ગ્રંથ પણ રચ્યો છે;
કે જેમાં ૮ પ્રકરણ છે (મુજભોજની ઉત્પત્તિ, ધનપાત્ર પ્રતિભોધ
સ્વર્ગગમન વગેરે પ્રકરણના નામ છે જુઓ વેં નં ૧૭૬૬). સં.
૧૫૨૯માં તંસોમસુદરસુરિ-સુધાનંદનગણિ શિષ્યે જલ્પમજરી બનાવી
(ભા. ૬ નં. ૧૩૬૮) સં. ૧૫૩૨ મા ખં સિદ્ધાન્તરૂચિ ઉં ના
શિષ્ય વિજયસોમની સહાયતાથી માંડવગઢના જ્ઞાનભંડાર માટે ત્યાંના
સધવી મહતે (કે જેણે જિનપ્રતિમા આચાર્યપદ આદિની પ્રતિષ્ઠા,
તીર્થયાત્રા, સત્રાગાર આદિ પુણ્યકાર્ય કર્યા હતા, અને જે મંડન-
મત્રીથી ભિન્ન હતો) ભગવતીસૂત્રની પ્રત લખાવી (હા ભ. પાટણ)

૭૫૪. સં. ૧૫૩૧ મા ધર્મસુદરસુરિ અપર નામ સિદ્ધસુ-
રિએ શ્રીપાલનાટકગત રસવતી વર્ણન, અને સં. ૧૫૩૫ મા
સત્યરાજે પૃથ્વીચંદ્રચરિત્ર ગદ્ય-પદ્ય-ભંગ-શ્લેષમય રચ્યું. સ. ૧૫૩૫માં
પૂર્ણિમા ગચ્છના જયચંદ્રસુરિ શિષ્યભાવચંદ્રસુરિએ ૭૦૦૦ શ્લોકપ્રમાણ
સ. ગદ્યમાં શાન્તિનાથ ચરિત્ર (ગુ. નં. ૬૧-૩) રચ્યું. ઉકેશગચ્છના

મતિસાગર ઉં શિષ્ય વિનયભૂષણે ભાવડાર ગચ્છના સોમદેવમુનિની વિનતિથી રચેલી સ્વાદિશબ્દસમુચ્ચય પર ટીકાની સં. ૧૫૩૬ મા લખાયેલી પ્રત કેશરવિજય ભ. વઢવાણમાં છે. સ. ૧૫૪૦ મા ઉક્ત શુભશીલ ગણિએ શાલિવાહન ચરિત રચ્યુ. સ. ૧૫૪૧ મા સિદ્ધા-તસાગરે ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તુતિ બનાવી, અને મોમમુદ્રસૂરિ-સોમદેવ-ચરિત્રદસ શિષ્ય સોમચરિત્ર ગણિએ ગુરુગુણરત્નાકર કાવ્ય (પ્ર ય. ગ્ર. નં ૨૪) રચ્યુ કે જેમાં મુખ્યપણે ત. રત્નશેખરસૂરિના પદધર લલ્લમીસાગરસૂરિનું વૃત્તાંત છે તે પારા ૭૨૧થી ૭૨૯માં ૮ ક્રમાં અપાયું છે.

૭૫૫ તં સુમતિસાધુના રાજ્યે (સં ૧૫૪૫-૧૫૫૧) જિન-રૂપ શિષ્ય સાધુવિજયે વાદવિજય પ્રકરણ (કા. વડો) તથા હિતુ-ખડન પ્રકરણ (કેશરવિજય ભં વઢવાણ) રચ્યા. સુમતિ સાધુના પરમલક્ત શ્રીમાલભૂપાલ-લઘુશાલિલદ્ર એ ગિરદ વાળા માલવે-શ્વર ખલચી ગયાસદીનના ગંજધિકારી વ્યવહારી સધપતિ જીવ-ડની અવ્યર્થનાથી સર્વાવિજયે આનંદનુદર (દશ શ્રાવક ચરિત્ર) નામનો ગ્રંથ રચ્યો (કા. વડો. તેની સં. ૧૫૫૧ ની પ્રત લક્તિ-વિજય ભં. ભાવં મા છે, પી. ૫, ૧૯૯). ઉક્ત સાધુવિજયના શિષ્ય શુભવર્દને પ્રાં દશશ્રાવક ચરિત્ર રચ્યુ (કા. છાણી) અને હેમવિ-મલસૂરિના રાજ્યમાં સ. ૧૫૫૨ મા પ્રાં મા વર્દમાનદેશના (ખેડા ભ.) રચી, તેમજ તે સૂરિના રાજ્યમાં ઋષિમંડલ પર વૃત્તિ કરી (પી ૪, ૭૮, વેં નં. ૧૭૬૭) તે હેમવિમલસૂરિના શિષ્ય જિન-માણિકે પ્રા મા કૂમોપુત્ર ચરિત્ર રચ્યુ (પી. ૩ નં ૫૮૮)

૭૫૬ ખૂ. ખં જિનસાગરમુનિ શિષ્ય કમલસયમ કૃપાધ્યાયે સ. ૧૫૪૪ મા ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ૪૭૮ ૫૭ સર્વોચ્ચિતિ નમની વૃત્તિ, અને સ. ૧૫૪૯ મા કમજિતવ વિવાહુ રચ્ય તે કૃપાનત તેમને સિદ્ધાંતમાગેદાર સમ્યક્ત્વોદ્ધાસ ટિપ્પન (ગૃ ૦ દસા) રચ્યુ (પ્રાંત-

૪૭૮ આ કમલસયમ હં ના હપદેશથી ગણુદિલ્લપુર પુસ્તકાલયમાં રાખેલું છે. ૧૫૬૦ મા જિનરૂપ સૂરિના પદ્મ ન જિનરૂપ દ્રવ્યનિર્મલ ન નં. ૩ નં ૬ (મધને ભ પાણી)

ચંદ્રયતિ ભં કાશી; પ્રેમચંદ્ર ગેઠ ભ. ભાવ. હા ભં. જુઓ
દિપ્પણુ ન. ૪૬૩). સ. ૧૫૪૬ મા આચ્યં ઉદયસાગરે ઉત્તરાધ્યયન
સૂત્ર પર દીપિકા રચી.

૭૫૭ સ. ૧૫૫૨ મા આ. મિદ્ધાનમાગર મૂરિના રાજ્યે
તેમના શિષ્ય કીર્તિવલ્લભ ગણિએ ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પર પૂર્વોચ્ચ-
ર્થોએ રચેલ દીપિકા આદિ વૃત્તિઓને અનુસરી સ્પષ્ટ વ્યાકરણની
ઉક્તિ વાળી વૃત્તિ રચી અમદાવાદમાં દીપોત્સવી દિને તર્ણ કરી
(પી. ૪,૭૬) સ. ૧૫૫૪ મા ત લક્ષ્મીસાગરસૂરિ-સોમદેવ-રત્ન-
મંડન-સોમજય-ઈન્દ્રનદિ-ધર્મહંસ શિષ્ય ઇન્દ્રાલ મ ગણિએ ભુવનભાનુ
ચરિત્ર (સં ગણ), સં. ૧૫૫૫ મા શ્રાવકના કૃત્યની 'મણ્ડ જિ-
ણાણુ' વાળી પાત્ર ગાથાની સ્વાધ્યાય પર ઉપદેશ કલ્પવૃક્ષી નામની
ટીકા (ગૂ. ભાષાતર પ્રાં જૈ. ધ સભા ભાવં) તથા સં ૧૫૫૭
મા ખલિનરેદ્ર કથા (કા. છાણી) રચ્યા. આ સ. ૧૫૫૭ ના વર્ષમાં
વૃદ્ધ તં લખ્ધિસાગરસૂરિએ શ્રીપાલકથા સંસ્કૃતમાં રચી.

૭૫૮ સં. ૧૫૬૯ મા ખ. જિનચંદ્રના કહેવાથી તિલકગણિએ
રચેલ (પ્રાકૃત વૃત્તિમાથી શબ્દસંગ્રહ તરીકે) પ્રાકૃત શબ્દ સમુચ્ચય
ખંભાતમાં રચાયો ને લખાયો (ધોધા ભં.) સં ૧૫૭૦ મા ત. સોમજયસૂરિ
શિં છંદ્રનદિસૂરિ શિષ્ય સિદ્ધાંતસારે દર્શનરત્નાકર નામનો ગ્રંથ ખનાવ્યો.
(જૈ. ગ્રં) ૧૫૭૧ મા જિનમાણિક્ય કે જેને શતાર્થી સોમપ્રભના મિત્ર
કહેવામાં આવ્યા છે ૪૭૯ તેના શિષ્ય અનંતહસ ગણિએ હેમવિ-
મલસૂરિ રાજ્યે દશકૃષ્ટાન્ત ચરિત્ર રચ્યું (આ. ક. પાલીતાણા). સં.
૧૫૭૨ મા આ. મહિમરત્ન વાચકના શિ વિનયહસ કે જેમણે ઉત્ત-
રાધ્યયનસૂત્ર પર ટુકી વૃત્તિ રચી છે (વે. ન. ૧૪૧૬) તેમણે દશ
વૈકાલિક સૂત્રપર વૃત્તિ રચી. સં ૧૫૭૩ મા આગમગચ્છના સિદ્ધહત્ત-
સૂરિના શિષ્ય સોમદેવસૂરિએ સમ્યક્ત્વકૌમુદી રચી (કા. છાણી)
અને તે વર્ષમાં મહેશ્વરે વિચારરસાયન પ્રકરણ રચ્યું. સં. ૧૫૭૫ મા

૪૭૯ તેષાં ચ વિજયરાજ્યે શતાર્થિસોમપ્રમપ્રમો સજુષા ।

જિનમાણિક્યગુરુણા પ્રમાદત. પ્રાસવિધેન ॥

કુમારપાલ પ્રતિબોધ રચાયો (જૂ ટિ.) સં. ૧૫૭૬ મા કુતુબપુરા ત. ઈસ્તદિ સૂરિના પદ્ધર સૌભાગ્યનદિ સૂરિએ હુમ્મીરપુરમા રહી માન એકાદશી કથા રચી (ચુનીજી લ. કાશી) સ ૧૫૭૭ મા પૌ ચદ્રપ્રભ-ધર્મધોપ-સુમતિલદ્ર-જયચદ્ર-ભાવચંદ્ર-ચારિત્રચદ્ર-મુનિચંદ્રના શિષ્ય વિહારત્ને કુમોપુત્રચરિત રચ્યુને તે હુર્પદુલગણિએ ગોધ્યુ (વિવેક ૦ હેઠે, કા હાણી) સં. ૧૫૭૮ મા ભાવજયસભય કૃત ગૂજરાતી વિમલપ્રબધ પરથી વિમલચરિત્ર ગંઢકૃતમા રચાયુ (મુદ્રિત હી ૮) સ ૧૫૭૯ મા પાટણમા ખં મનિસાગર-ધવલચંદ્રના શિષ્ય ગજસારે જિનહસમરિ રાજ્યે વિચારપદ્તિશિકા-(દંડક ચતુર્વિંશતિ) ને તે પર એવોપન ટીકા રચી (પ્રં યજો. પાદ. મહેમાણુ, જૈન આ મમા, વેં ન ૧૬૨૨ ને ૧૬૫૭-૫૮)

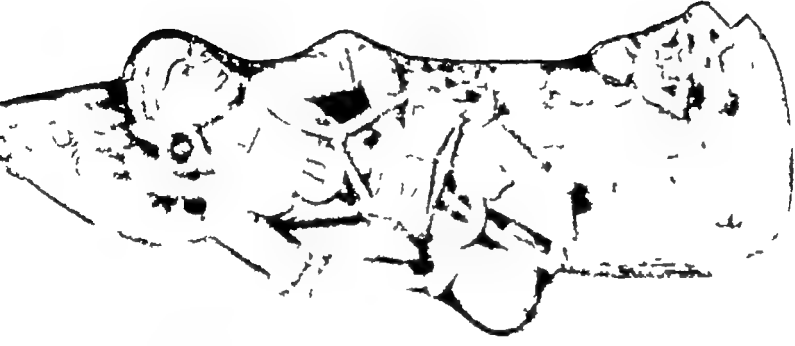
૭૫૯ પેથડ (પારા ૬૨૪) અને મહાત્રિક (પારા ૬૬૯ અને ટિપ્પણ ૪૪૯) ના વશજ પર્વતે કલ્પસૂત્રની પ્રતો લખાવી તથા અથ ભંડાગાર સ. ૧૫૭૧ મા આખો કે જેની નિર્દાશ ચણિની પ્રત વિદ્યમાન છે (પુરાતત્ત્વ ૧-૧ એક ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિ). સં. ૧૫૮૨ મા જખૂવાસી શ્રીમાલી અગસિદ રાણાએ ૧૧ અંગોની પ્રતો લખાવી કે જે પેટ્ટી વિપાકસૂત્રની પ્રત (શુ ન ૨૭૮) લખ્ય છે.

૭૬૦ સ. ૧૫૮૨ મા જુહત ખં જિનસમુદ્સન્નિના પદ્ધર જિનહસમરિએ 'શીલાગાયાર્થકૃત સવિનર વૃત્તિને દુર્વિગાદ સમજ સભ્યોના અનુગ્રહ માટે વ્યાખ્યાતાઓ માટે સુખાવદ એની' આચારાગ નૃત્રપર દીપિકા રચી (પી ૪, ૭૩) અને સદુજનુદે રેનજ વદ પ્રબધ -એ સ ૧૫૮૩ મા ત હેનવિનસમુન્નિના શિષ્ય હુર્પદુલગણિએ સૂત્રકૃતાગમત્ર પર દીપિકા નાખી

૭૬૧ લઘુ ત. સૌભાગ્યહર્ષના રાજ્યમા (સં. ૧૫૮૩ થી ૧૫૯૭) ત. રત્નમંડનસુરિ-આગમમંડન-હર્ષકલ્પોલ્લાસના શિષ્ય લક્ષ્મીકલ્પોલ્લાસે સં. ૧૫૦૦ (ગુહમુખ કુળ કિરણમિતે શરચંદ્ર વર્ષે) આચારાગસૂત્ર પર અવગૃહિ નામે તત્ત્વાવગમા રચી (વે. નં. ૧૩૬૭) અને તેમણે સોમવિમલસુરિ રાજ્યે (સં. ૧૫૯૭-૧૬૩૭) જ્ઞાતાસૂત્રપર લઘુવૃત્તિ નામે મુગ્ધાવગોધા રચી (વે. નં. ૧૪૭૩)

૭૬૨ સં. ૧૫૯૧ મા ગૂજરાતના ખડાદુરશાહ (મં. ૧૫૮૧-૯૨) ના રાજ્યમા ખંભાતમા ઉક્ત સૂત્રકૃતાગદીપિકાકાર લઠ તં હર્ષકલ્પ ગણિ પાસે હેમપ્રાકૃત વ્યાકરણ ગ્રંથીને ૪૦ તં સૌભાગ્ય-સાગરસુરિ શિષ્ય દેવ્યસૌભાગ્યે હેમપ્રાકૃતવૃત્તિ નામે કુટિહામા વ્યુત્પત્તિદીપિકા નામની વૃત્તિ રચી (વે. નં. ૭૨)

૭૬૩ અપભ્રંશ સાહિત્ય—ઉક્ત (પારા ૭૫૨) રત્નમંદિરના ઉપદેશ તરંગિણીમા કેટલાક અપભ્રંશ અવતરણો જૂની ગૂજરાતીના અવતરણો સહિત આવેલા છે. યશ કીર્તિનું ચંદ્રપ્પહ (ચંદ્રપ્રભ) ચરિત્ર આખું અપભ્રંશ કાવ્ય છે. તેનો સમય સં. ૧૫૨૧ મા મૂકી શકાય તેમ છે સિંહસેન અપરનામ રઘુએ મહેસરચરિત્ર, આદિપુરાણ, શ્રીપાલચરિત્ર અને સમ્મતગુણનિહાણ અપભ્રંશમા રચેલ છે તેમજ તેના પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર, વ્રતસાર, કરકંડુચરિત્ર, ભવિષ્યદત્ત ચરિત્ર, કારણ-ગુણુષોડશી, રત્નત્રયી પદ્ધર્મોપદેશ, રત્નમાલા આદિ અથ અપભ્રંશના સંલભ છે. જયમિત્રકૃત શ્રેણિકચરિત્ર અને તે ઉપરાન્ત દેવનન્દિ મુનિકૃત રોહિણીવિધાન કથા, અને કર્તાના નામ વગરના મુઅંધ દસમી કહા, પાશપદ કહા, જિનપુરદર કથા વગેરે દ્વિગંબરકૃત મળી આવે છે. આ રીતે સોળમી સદી સુધી અપભ્રંશ સાહિત્ય ચાલું આવ્યું છે. ૪૮૦

શિવપ્રકાશો નમુનો-પૃથગ્ની પ્રતિજ્ઞા જ્ઞેમક્ષેત્ર સ ૧૫૮૩

[શ્રી પ્રણયદ્ર નાસરના મૌજન્યથી]

પ્રકરણ ૭ મું.

સોળમી સદીનું ગૃજરાતી સાહિત્ય

(શાદૈલ)

દેવી દેવી નવી કવીશ્વર તણી વાણી અમીસારણી,
વિદ્યાસાયરતાગણી મલ ધણી હસાસણી આમિણી,
ચદા દીપતિ છપતિ સ્મરસતિ નધ વીનવી વીનતી,
ખોલુ નેમિકૃમાઝ દેસિની ગતિ કાગિધ કરી ગજતી.

—ધનદેવ ગણિકૃત સુરગાભિધાન નેમિકૃમાઝ સં ૧૫૦૨

(દોહા)

માતા સ્મરસતિ દેવિ કનુઈ, એક સુવચન માણુ,
જે કવિરાજ આગઈ દુઆએ, તેહ ચરણે લાણુ

—અંગેગગુદગૃત સ્મારશિખામાણુ રાસ સં ૧૫૪૮

(વગ્ત)

આદિ જિણુવર આદિ જિણુવર પમુહ ચહવીસ
પિતૃક પણુમેવિ સવિ, ધરિય ચિત્તિ સ્મરસતિ સામિણિ,
તિહુઆણુજણુમુખમંડણી, વાગવાણિ વરહસગામિણિ,
તાસ તણુધ મુપસાહલઈ, કરસિઈ કવિત ગસાલ,
વ કનૂલ ગય પાલીઆ, નીમ વ્યાગિ મુવિસાલ

—અજ્ઞાન કવિકૃત વંન્નૂલ રાસ (૧૬ મી સદી)

શિ૦ વિશાલરાજે (તેમજ વિશાલરાજ-સુધાભૂપણના શિષ્ય જિનચૂરે) ગૌતમપૃચ્છા પર, સં. ૧૫૧૩ મા ત૦ સોમચુદર-રત્નશેખર શિ૦ સંવેગદેવે પિઠવિગૃહિ પર, અને સ. ૧૫૧૪ મા તેમણેજ આવશ્યકની પીઠિકા પર, સં. ૧૫૧૫મા કીર્તિરત્ન-જ્ઞાનિરત્ન શિ૦ ધર્મ-દેવગણિએ તપોરત્ન ઉપાધ્યાય કૃત ટીકા પર આધાર રાખી ધબ્ધી-શતકપર, સ. ૧૫૧૭ મા મહાલડ ગચ્છના કમલપ્રભ શિ૦ ચમર-ચંદ્રે કલ્પસૂત્ર પર (કે જેની તેજ વર્ષમા લખેલી પ્રત લી. દા. ૧૨ પ્રત ન. ૪૨ મોજૂદ છે), મ. ૧૫૨૫ મા ખ. જિનભદ્રચૂરિ-રત્ન-મૂર્તિ શિ. મેરુચુદર ઉપાધ્યાયે તરુણપ્રભાચાર્યના આજ્ઞાવબોધને અનુસરીને ષડાવશ્યક પર માડવગદમા, તેમજ ત્યાજ શીલોપદેશમાળા પર, પુષ્પમાલા પ્રકરણ, કલ્પપ્રકરણ, પંચનિર્ગથી, કપૂરપ્રકર, ધબ્ધીશતક અને યોગશાસ્ત્રપર, સં. ૧૫૨૬ મા વૃદ્ધ તપાગચ્છના જયતિ-લકસૂરિના શિ. દયાસિંહગણિએ દ્વેત્રસમાસ પર ગૂજરાતી ભાષામા બાળાવબોધ રચ્યા. વળી પાંડવચરિત્રની ગૂજરાતીગદ્યમા સં. ૧૫૬૧ મા લખેલી પ્રત પાટણસંઘના ભંડારમા છે

૭૬૫. આ ઉપરાત પાર્શ્વચંદ્ર અને તેમની શિષ્યપરંપરાએ ભાષામા રચેલી બાળાવબોધ પર પોતાના સંપ્રદાયનો મોટો આધાર રાખ્યો છે. પાર્શ્વચંદ્રે તાંદુલવેચાલી પયત્તા, આચારાગ પ્રથમસ્કંધ, પ્રશ્નવ્યાકરણ, ઔપપાતિક (ઉવવાધ), સૂત્રકૃતાગ-એ સૂત્રોપર, જંબૂ-ચરિત્રપર અને ભાષાના ૪૨ ભેદ પર બાળાવબોધ રચ્યા છે અને પ્રતિમા-સમાચારી આદિ પર ચર્ચા, લોકાઓ સાથે ૧૨૨ બોલની ચર્ચા કરેલી લખી છે. પાર્શ્વચંદ્ર શિ૦ સમરચંદ્રસૂરિએ સંસ્તારક પ્રકીર્ણક પર, ષડાવશ્યક પર અને ઉત્તરાખ્યન પર બાળાવબોધ રચેલ છે

૭૬૬. ગૂજરાતી જૈન કવિઓમાં - સોળમા શતકમા આદિ કવિ શ્રાવક દેવાલ (દેવા)ને ગણી શકાય તેની કવિતાઓ ૧૫૦૧ થી ૧૫૩૪ સુધીની મળી આવે છે તે સમયમા થયેલા નરસિંહ મહે-

તાનો તે સમકાલીન હતો. તેની મોટી કૃતિઓ જાવડ ભાવડ (વિક્રમરાજના વખતના શત્રુંજયના ઉદ્ધાર કરનાર) નો રાસ, શ્રીમહાવીર સમયમા થયેલા રોહિણેય ચોરનો રાસ, અદ્વનખાલાની ચોપાઇ, તથા ઐણિક રાજનો રાસ (જાખ્યા સ. ૧૫૨૬ પહેલા), જંખૂસ્વામી પચ-લવ વર્ણન (સ. ૧૫૨૨), આર્દ્રકુમાર ધવલ, સમ્યક્ત્વ બાર વ્રત કુસક ચોપાઇ (સ. ૧૫૩૪) છે અને નાની કૃતિઓમા સ્થૂલિભદ્ર કકકા વાળી સ્થૂલિભદ્ર દ્વાગ, થાવડ્યા કુમાર ભાસ, હરિયાળી છે ને તેની રચેલી સ્નાત્રપણ પ્રસિદ્ધ છે

૭૬૭ સુનિસુન્દરસૂરિ શિષ્ય સધવિમલે(૧) મુદર્શનશ્રેષ્ઠી રાસ તથા આગમ ગચ્છ હંમરતનમૂરિશિ સાધુમેરુએ પુણ્યસાર રાસ (સ. ૧૫૦૧), ધનદેવગણિએ મુરંગાલિધાન નેમિકાગ (મ. ૧૫-૨), ત. રત્નશેખરમૂરિ-ઉદયનદિ શિં સધકલશ ગણિએ તલવાડામા અષ્ટભાપામા સમ્ય-ક્ત્વરાસ (સં. ૧૫૦૫), ઉપદેશગચ્છના આનંદમુનિએ ધર્મલક્ષ્મી મહત્તરા ભાસ (મ. ૧૫૦૭), પૂ. તં રત્નસિંહસૂરિ શિષ્યે રત્નચૂડ રાસ (સ. ૧૫૦૯) અને સં. ૧૫૧૬મા જંખૂસ્વામી રાસ રચેલ છે. સં. ૧૫૧૩ મા કાખાયેલ આસાયતકૃત હંસવત્સ કથા ચોપાઇ મળે છે. આ સમયમા રત્નાકરે આદિનાથ જન્માલિપેક અને આગમગચ્છીય ગુણુરતનસૂરિ શિષ્ય દેવરત્ને ગજસિંહકુમાર રાસ રચેલ છે.

૭૬૮ આ. જયકીર્તિસૂરિ શિ ઋપિવર્ધને ચિતોડમા સં. ૧૫૧૨ મા નલદવદનિ રાસ, અને ઉં શીલસુદર શિં અતિશેખરે મં. ૧૫૧૪ મા ધત્તારાસ, મં. ૧૫૩૭ મા કુંગકુ (કુંગટ) મહર્ષિ રાસ, અને તે વર્ષમા મયણુગેહા ગસ વળી તે ઉપરાંત નેમિનાથ-વસતકુલકા, ઈલાપુત્ર ચરિત્ર બનાવેલ છે ખ. જિતવર્ધનસૂરિ શિં આસાનુદે સ. ૧૫૧૬ મા વિદ્યાવિલામનગેંડ ચોં, પૌં મા પુરતનસૂરિ શિં મલયન્દ્રે સ. ૧૫૧૯ મા ત્રણ કૃતિઓ નાને સિદ્ધામ્ન ભત્રી ॥ ચોં, સિંહલસિંહકુમાર ચોં—અખગનામ ધનદેવ કથા, તથા રંગરાજનસંગ્રહ પ્રમથ અને દિગંધન વ્રજ જિતરામે મ.

૧૫૨૦ માં હરિવંશરાસ, તેમજ તે અરસામાં તેણે બીજા રાસો નામે યશોધર રાસ, આદિનાથ રાસ, કંરકંડુ મુનિ રાસ, હનુમંત રાસ, સમકિત સાર રાસ રચેલ છે.

૭૬૯ જાંબુગ્રામના શ્રીમાલ શ્રાવક પેથાએ (૧૪૯૪-૧૫૪૨ વચ્ચે) પાર્શ્વનાથ દશ લવ વિવાહણે, સં. ૧૫૨૧ માં લખમણ શ્રાવકે મહાવીરચરિત રતવન, ત્રિદુર્ગતિની વેલી અને સિદ્ધાન્તસાર-પ્રવચનસાર રાસ, સં. ૧૫૨૩ માં શ્રાવક વચ્ચે મૃગાકલેષા રાસ, નાર્ગેન્દ્ર ગચ્છના ગુણદેવસુરિ શિ. જ્ઞાનસાગરસુરિએ સ. ૧૫૨૩ માં જીવલવ સ્થિતિ રાસ, અને સ. ૧૫૩૧ માં સિદ્ધચક્ર-શ્રીપાલ રામ, બૂ. ત. રતનાકર પક્ષના જ્ઞાનસાગરસુરિ શિ. ઉદયધર્મના શિષ્ય મંગલ-ધર્મે સ. ૧૫૨૫ માં મંગલકલશ રાસ, દેવકીર્તિએ સં ૧૫૩૧ માં ધન્નાશાલિભદ્ર રાસ અને આગમગચ્છીય મતિમાગર શિ. ઉદયધર્મે સં. ૧૫૪૩ માં મલયસુદરી રાસ તથા સં. ૧૫૫૦ માં કથાખત્રીમી રચેલ છે. ૪૮૧

૭૭૦ લાવણ્યસમયયુગ—લાવણ્યસમય નામના એક નામી જૈનકવિ આ યુગમાં થયેલ છે. તેમનો કાવ્યકાલ સ. ૧૫૪૦ થી શરૂ થાય છે. જન્મ અમદાવાદમાં સં. ૧૫૨૧ માં, દીક્ષા તપગચ્છના લક્ષ્મીસાગર સુરિ પાસે પાટણમાં સં. ૧૫૨૬ માં લીધા પછી “સરસ્વતી માતાએ કરેલી કૃપા વડે મને સોળમા વર્ષમાં (સં. ૧૫૩૭ માં) વાણી (કવિત્વ શક્તિ) ઉદભવી જેનાથી મેં છદ કવિતા ચોપાધ અને સુદર રાસ રચ્યા, વળી અનેક પ્રકારના રાગ રાગણીવાળા ગીત અને સરસ સંવાદ રચ્યા, એમ પોતે પોતાના વિમલપ્રબંધની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે. સં. ૧૫૫૫ માં પોતાને પંડિત પદ મળ્યું.

૪૮૧ જુઓ જૈનગૂર્જર કવિઓ પ્રથમ ભાગ પૃ ૩૭ થી ૬૮ કે જે પરથી તેમજ તે પ્રકટ થયા પછીની મારી વિશેષ શોધને આધારે અત્ર વધુ નામનો નિર્દેશ કર્યો છે

૭૭૧ તેમની કૃતિઓ-સિદ્ધાંત ચોપાઇ કે જેમાં લોંકા મતનું ખંડન કર્યું છે. સં. ૧૫૪૩ (મુદ્રિત જૈનયુગ વૈશાખ-જેઠ સં. ૧૯૮૬ નો સંયુક્ત અંક), સ્થૂલિભદ્ર એકવીશો નામનું એક દ્વંકું રસિક કાવ્ય સં. ૧૫૫૩, ગૌતમ પૃથ્વા ચોપાઈ સં. ૧૫૫૪ માં રચી. નાની કૃતિઓમાં નવપદલવ પાર્શ્વનાથ સ્ત. સં. ૧૫૫૮, અને સં. ૧૫૬૨ માં વામજમા આશોચણુ વિનતિ, સેરીસા પાર્શ્વસ્તવ, નેમિનાથ હમચડી, રાવણ મંદોદરી સંવાદ, વૈરાગ્ય વિનતિ રચી. સં. ૧૫૬૪ માં રંગરત્નાકર નેમિનાથ પ્રબંધ વિવિધ છંદમાં અને સ. ૧૫૬૭ માં સુરપ્રિય કેવલી રાસ રચ્યા.

૭૭૨ ઐતિહાસિક પ્રબંધમાં સં. ૧૫૬૮ માં વિમલ મંત્રીના પર વિમલ પ્રબંધ (શ્રી મણિલાલ બાળાએ સંપાદિત કરી પ્રકટ કર્યો છે), મુમતિ સાધુ સૂરિ વિવાહલો (તેમની દીક્ષાના વર્ણન રૂપ) અને સ. ૧૫૮૯ માં ત્રણ પ્રબંધ જેવા રાસ નામે ખિમ ઋષિ, બલિભદ્ર અને યશોભદ્રસૂરિ રાસ રચી અમદાવાદમાં પૂર્ણ કર્યા. (મુદ્રિત આ રાસ સંગ્રહ.)

૭૭૩ દેવરાજ વચ્છરાજ ચોપાઇ કતપુર (કુતુબપરા) માં રચી, તેની સ. ૧૫૭૫ માં લખેલી પ્રત મળે છે. ૧૫૭૫ માં કરસંવાદ, ૧૫૮૫ (૮૬) અતરિક્ષ પાર્શ્વસ્તવ આદિ પુષ્ટગ નાની કૃતિઓ મળે છે. ૪૮૦ આ ઉચ્ચ પ્રતિના સરકારી કવિનું વિગ્નૃત વર્ણન સ્વ. મણિલાલ બેકારલાઇ બાળાએ કરેલું સાહિત્ય સંસદ તરફથી પ્રસિદ્ધ થનાર છે એટલે વિશેષ અત્ર વિવેચન કર્યું નથી. તેમણે આ સમયમાં નેટલી મુદર કૃતિઓ રચી છે તેટલી કૃતિઓ કોઇ જૈન કવિએ રચી નથી તેથી આ સમયને 'લાવણ્યસમય યુગ' એ નામ આપીશું તો અગ્ચાને નહીં ગણાય.

૭૭૪ આ સમય દરમ્યાન અન્ય કવિઓ કૃત ભાષાકાવ્યકૃતિઓ લેખકો-ઉપદેશ રૂપે કારટગચ્છના સર્વદેવસૂરિ શિ.નન્નમૂરિએ વિચાર-

ચોસહીનુ દુંકું કાવ્ય સં. ૧૫૪૪ માં અને વડતપ ગચ્છના જિનરત્નસૂરિ —જયસુંદર શિં સંવેગસુંદરે સારશિખામણ રાસ નામની મોટી કૃતિ સં. ૧૫૪૮ માં રચી છે વાર્તા રૂપે ઉપકેશ ગચ્છના રત્નસમુદ્ર શિં સહજસુંદરે ૧૫૮૨ આસપાસ શુકરાજ સાહેલી રચી છે.

૭૭૫ જૈન પૌરાણિક સાહિત્યમાથી કથા રૂપે અનેક કાવ્ય કૃતિઓ મૂકાઈ છે. ગિવંદણિક ગચ્છના દેવગુપ્તિસૂરિ શિં સિંહકુલે ૧૫૫૦ માં મુનિપતિ રાજપિંચો, અને તે આસપાસ સાડેર ગચ્છના સુમતિસૂરિ શિં શાંતિસૂરિએ સાગરદત્ત રાસ, કચ્છસૂરિ શિં કીર્તિ-હર્ષે ૧૫૫૧ માં સનતકુમાર ચો, તે અગર કોઈ પીળા કચ્છસૂરિ ના શિષ્યે કુલધ્વજકુમાર રાસ, આગમ ગચ્છના કવ્યાણુરાજ શિં ક્ષમાકલશે તેજ વર્ષમાં સુંદર રાજનો રાસ, અને મં. ૧૫૫૩ માં તેમણે ઉદયપુરમાં લલિતાગકુમાર રાસ, મૂલપ્રભે ગજસુકુમાર મંધિ, તથા ચૌં મુનિચંદ્રસૂરિ શિં જયરાજે મત્સ્યોદર રાસ, મં. ૧૫૫૪ માં ચૌં સૌભાગ્યરત્નસૂરિ શિં ધર્મદેવે હરિચંદ્ર રાસ, મં ૧૫૫૫ માં તં હેમવિમલસૂરિના પ્રશિષ્ય કુશલમંથમે હૃગ્ગિજનો રાસ, મં. ૧૫૫૬ માં નેમિકુંજરે ગજસિંહરાય રાસ, ૧૫૫૭ લગભગ વડ તં લખિધસાગરે દવજભુજંગ કુમાર ચોપાઈ, મં ૧૫૫૭ માં તં હેમવિમલસૂરિના પ્રશિષ્ય હર્ષકુલે લાસમાં વસુદેવ ચોપાઈની રચના કરી.

૭૭૬. સ. ૧૫૬૧ માં ઉપકેશગચ્છના કચ્છસૂરિના પ્રશિષ્ય ધર્મશિષ્યે અન્નપુત્ર ચો, ઉપર્યુક્ત ધર્મદેવે પણ તેજ વર્ષમાં સીણીજમાં અન્નપુત્ર રાસ, અને સાડેરગચ્છના ઉક્ત શાંતિ સૂરિ શિં ઇશ્વરસૂરિએ દશપુર-મંદિરોમાં લલિતાગચ્છરિત્ર, સં. ૧૫૬૩ માં મમ્માહડ ગચ્છના મુનિમુદરસૂરિ શિ પદ્મસાગરે કથવત્તા ચો, સ. ૧૫૬૫ માં મગલપુર (માગરોળ)માં જ્ઞાને વંકચૂલનો રાસ, સં. ૧૫૬૭ માં ખં જિનચંદ્રસૂરિ પ્રશિષ્ય ધર્મસમુદે સુમિત્રકુમાર રાસ, સં. ૧૫૬૮ માં લખાયેલ લક્ષ્મણ કૃત શાલિભદ્ર વિવાહલો, સં. ૧૫૬૯ માં ઉપકેશગચ્છના દેવકલ્લોલ શિ. દેવકલશે ઋષિદત્તા ચો,

સં. ૧૫૭૧ મા ત હેમવિમલસૂરિના પ્રશિષ્ય સુરહંસ શિ. લાવણ્ય-
રત્ને દેવગિરિમા વત્સરાજ દેવરાજરાસ, સ. ૧૫૭૨ મા અમીપાલ
આવકે મહીપાલનો રાસ અને ઉપકેશગચ્છના રત્નમમુદ્ર શિ. સહજ-
મુદ્ધરે ઋષિદત્તા રાસ, અને તે સહજમુદ્ધરના રત્નસારરાસ, (મ. ૧૫૮૨) તથા
આત્મરાજરાસ સં. ૧૫૮૩ અને પરદેશી રાજનો રાસ, ઉક્ત ધર્મ
સમુદ્ધે સં. ૧૫૭૩ મા પ્રભાકર ગુણાકર ચો, વડતપગચ્છના સૌભા-
ગ્યસાગરચૂરિ શિષ્યે ચંપકમાલા રાસ સં. ૧૫૭૮ મા, અને આશરે
સં. ૧૫૭૬ મા સાધુરત્નચરિત્ર કૃત કૃતવત્તારાસ, સ. ૧૫૮૦ મા કોર-
ટગચ્છના કલ્કચૂરિ શિ. ભુવનકીર્તિએ કલ્યાણનિચરિત્ર સ. ૧૫૮૩મા,
ઉપકેશગચ્છના સિદ્ધચૂરિ પ્રશિષ્ય વિનયસમુદ્ધે વિકાનેરમા આરામ-
શોભા ચો., સ. ૧૫૮૪મા આવક ભીમે અગડદત્ત ગસ અને ઉક્ત
ધર્મસમુદ્ધે હૃદયવજ રાસ, આ સમયમા શાંતિચૂરિ શિ. નરગેષ્ઠે
પાર્શ્વનાથ પત્ની પ્રભાવતીદરણુ, સ. ૧૫૮૭ સાહેબગચ્છના ઉક્ત
મુશ્વરચૂરિના શિ. ધર્મસાગરે આરામનદન ચો., સ. ૧૫૮૮ લગ-
લગ પાર્શ્વચંદ્રચૂરિ શિ. સમરચંદ્ર શ્રેણિકગસ, સ. ૧૫૯૦ પટેલા
સેનક કૃત ચક્રપલદેવધવલપ્રમથ, સ. ૧૫૯૧ મા આનંદપ્રગોદ કૃત
શાંતિનિજન વિવાહચો, અને ત સૌભાગ્યદર્પચૂરિ નિ. મોગવિનય-
ચૂરિએ ધર્મમલગમ, આદિ બનાવેલ છે

૭૭૭ ૫ ૧૫૯૩ મા પાર્શ્વચંદ્રચૂરિ શિ. અન્ને (વિનયદેવચંદ્રિએ)
મુનદ ચોપદ, સ. ૧૫૯૪મા ગધાગમા ત સૌભાગ્યદર્પ ચૂરિ રાજો
જયકલ્યાણના ગિણે કૃત ધર્મરાજધિકાર ગસ અને અ. મ. મુ. નિ.
રાજગીયે અમ. પેત વચ. પેત ચો., મ. ૧૫૯૫ મા ન. રા. મ. ચ. ન.
કવિયણે પાતળ ગામમા તેનવી મત્રી નસ, ન. ૧૫૯૬ પટેલ અન્ને
કવિએ પૃ. રી. ચ. ગુણસાગરગસ, સ. ૧૫૯૭ મા ઉક્ત અન્ને ચા.
પ્રત્યેકબુદ્ધ ચો., સ. ૧૫૯૮ મા ઉક્ત વિનયમન્દ્રે નિમ્ને ન. અ. ૮
ચો. તેમજ અ. વિવેકનંત ચૂરિ પ્રશિ. રા. રા. રા. રા. રા. રા. રા. રા.
માછી ચો. તથા ૧૬૦૦ લગલગમા અન્ને રા. રા. રા. રા. રા. રા. રા. રા.
ગાળિય ભાવ ઉપાધ્યાયે હરિ રા. રા. રા. રા. રા. રા. રા. રા.

૭૭૮ નેમિનાથના અને સ્થૂલિભદ્રના રસિક ચરિત્રોએ સોમ-
સુદરસુરિના શિષ્ય પરપરાના રત્નમંડન ગણિને તથા ધનદેવગણિને,
અને સોમસુદરસુરિને રસિક કાવ્ય રચવાની પ્રેરણા કરી હતી તેજ પ્રમાણે
ત્યાર પછી-અને ખાસ કરી વલ્લભીસંપ્રદાયના ઉદ્ભવ અને પ્રચાર
પછી અનેક જૈન કવિઓને તે બંનેની વસ્તુ લઈ તે પર કાવ્ય
રચવાની પ્રેરણા થઈ છે. આ સમયમા નેમિનાથ સંબંધે ઉક્ત લાવ-
ણ્યસમયે વિધ વિધ છંદમા રંગરતનાકર નેમિનાથ પ્રબંધ નામનું કાવ્ય
સં. ૧૫૬૪ મા રચ્યુ, તેજ પ્રમાણે ઉક્ત સહજસુદરે વિધવિધ
છંદમા ગુણરતનાકરછંદ સ. ૧૫૭૨ મા સ્થૂલિભદ્રના ચરિત્ર રૂપે સુદર
કાવ્ય રચ્યુ, વળી સ. ૧૫૭૭ આસપાસ મુનિચંદે રચેલ રસાઉલો
નામનું પ્રાકૃત કાવ્ય પ્રાય આ સંબંધે છે. લાવણ્યસમયે નેમિનાથ
હમચઠી રચી, અને સ્થૂલિભદ્રના સંબંધમા સ્થૂલિભદ્ર એકવીએ રચ્યો
સં. ૧૫૮૬ પહેલા આ. ગજસાગરસુરિશિ૦ પુણ્યરતને નેમિરાસ-ચાદવ
રાસ, અને ૧૬૦૦ લગલગ ઉક્ત બ્રહ્મે નેમિનાથનો વિવાહલો ૪૪
ઢાલમા રચેલ છે. ઉક્ત પદ્મસાગરે આશરે ૧૫૬૩ મા સ્થૂલિભદ્ર
અઠાવીસો અને શુભવર્દન શિષ્યે સ્થૂલિભદ્રરાસ સં. ૧૫૭૫ મા
રચેલ છે-બુધરાજે ૧૫૮૯ મા મદનરાસ રચેલ છે.

૭૭૯ જૈન દર્શનના નવતત્ત્વો પર રાસ લાવસાગરસુરિ શિષ્યે
પાટણમા સ. ૧૫૭૫ મા, જૈન ધર્મના ચાર પર્વોપર ચતુ પર્વી રાસ
આ. ચંદ્રલાભે સં. ૧૫૭૨ મા, અને દીવાળી પર્વપર રાસ ધર્મસિંહે
સં. ૧૫૮૬ પહેલા, રાત્રિભોજન ત્યાગના વ્રત ઉપર ધર્મસમુદે સં.
૧૫૮૪ આસપાસ, બાર વ્રતપર ચોપઇ ગજલાભે સં. ૧૫૯૭ મા,
આરાધનાપર પાર્શ્વચંદ્રસુરિએ ૧૫૯૨ મા અને ત સૌભાગ્યહર્ષ સુરિ
રાજ્યે જયકલ્યાણના શિષ્યે કૃતકર્મ રાજાધિકાર રાસ ગંધારમા સં. ૧૫૯૪મા,
તેમજ લાવણ્યદેવે કર્મવિવરણરાસ રચેલ છે જૈન વિશ્વવિદ્યા સંબંધી લઘુ
ક્ષેત્ર સમાસ પર આગમ ગચ્છના ગુણમેરૂ શિ૦ મતિસાગરે પાટણમા
સં. ૧૫૯૪ મા ચોપઇ રચી છે. જૈનના ઉપદેશાત્મક ઉત્તરાધ્યયન

સૂત્રના ૩૬ અંચયન પર ઉપાધ્યાય રાજશીયે છત્રીસ લાસ અને સં. ૧૬૦૦ લગભગમા બ્રહ્મમુનિએ ૩૬ સત્રાય રચી છે.

૭૮૦ લાવણ્યસમયે જેમ કરસંવાદ રચ્યો છે તેમ સહજમુદરે યૌવનજરા સંવાદ રચ્યો છે

૭૮૧ લોકકથાનું સાહિત્ય-ભાષામા વિશેષ થતું જોવામા આવે છે જેનેતર કવિ નરપતિએ સ. ૧૫૪૫ મા સો કડીની નંદમત્રીશી રચી ને તેના પર જરા વિસ્તાર કરી ત હેમવિમલમૂરિના પ્રશિષ્ય સિદ્ધ (સદ્ધ)કૃપે ન ૧૫૬૦ મા તેજ સ્વરૂપમા તે કથાને ૧૭૨ કડીમા મૂકી. લાવણ્ય(સમય) મુનિએ સ ૧૫૪૮ મા ૧૪૮ કડીમા રચેલી નંદ-બત્રીશી હમણા પ્રાપ્ત થઈ છે સ્વનત્ર પ્રયત્નો તરીકે જિનહરે વિક્રમ પચ્છડ રાસ રચ્યો કે જે શામળમદ્દતી પચ્છડની વાત સાથે સરખાવી શકાય. ન ૧૫૬૩ મા ઉક્ત રાજગીન ઉપાધ્યાયે ચિત્રકૂટમા વિક્રમાદિત્ય ખાપરા રામ રચ્યો પૌ વિનયતિલકસુરિ શિ૦ ઉદયવાનુએ ન. ૧૫૬૫ મા વિક્રમગેન રામ રચ્યો તે અર્થએ સ્વ. મણિલાલ વ્યાએ લખ્યું છે કે “તે ૫૬૬ કુકનો પ્રબધ છે તે દરેક રીતે શામળમદ્દતી વાનો સાથે દરીદ્રાર્થ કે તેઓ છે, અથાત્ આ પ્રબધની રચના શામળમદ્દતી વાનોથી ઉત્પન્ના પ્રકારની નથી” સં. ૧૫૮૬ મા સ્વર્ગવાસ પામેલા નંદ આનંદવિભવ સુરિના શિષ્ય ધર્મામિહે પણ વિક્રમ રાસ રચ્યો નોવયો છે આગળ સં. ૧૫૬૨ મા કડવાએ અને સં ૧૫૬૩ મા ઉક્ત પદ્મને જે લીલા-વતી દુર્મતિવિલાસ રામ રચ્યા છે બ્રહ્મણ્ય પચ્છડના ઉક્ત ભાવ ઉપાધ્યાયે મુનિરત્ન સુરિના ન અખડચન્નિ પાંચી અખડચન્ન રચ્યો છે.

જૈનકૃત મળી આવે છે તે તે શતકમા જણાવીશુ વળી આ જૈનેતર કવિઓ પોતાની વસ્તુ પોતાથી પૂર્વગામી જૈનકૃતિઓ પરથી પણ લેતા હોય, યા જૈન કે જૈનેતરનો સામાન્ય આશ્રય અમૃત ગ્રંથોનો પણ હોય- એ એક ખીખરે સરખાવવાથી સમજી શકાશે.

૭૮૩. જૈનો પોતાના આચાર્ય, મહાપુરુષો, મદિરો, તીર્થો આદિનો ઇતિહાસ પણ કવિતામા મૂકતા. શ્રી મહાવીરના પ્રશિષ્ય જંખૂ સ્વામી માટે ઉક્ત રત્નસિંહસૂરિ શિષ્યે સં. ૧૫૧૬ મા જંખૂ સ્વામી રાસ, ઉક્ત સહજસુદરે સં. ૧૫૭૨ મા જંખૂ અનરંગરાસ (વિવાહલો), તે જંખૂસ્વામીની પાટપર થયેલા વજ્રસ્વામીનો રાસ ઉક્ત ધર્મદેવે સં. ૧૫૬૩ મા રચેલ છે તે પ્રાચીન પુરુષોની વાત એક બાબુએ રાખીએ, પણ ખીજી બાબુ તપાગચ્છના હેમવિમલસૂરિ સંબંધી કાગ તેમના પ્રશિષ્ય હંસધીરે સં. ૧૫૫૪ મા, અને તેમના ખીજી પ્રશિષ્ય હંસ-સોમે પૂર્વ દિશામા આવેલા જૈન તીર્થો અને મંદિરો સંબંધે પૂર્વ દેશ ચૈત્યરાસ સં. ૧૫૬૫ મા, તેમના ત્રીજી શિષ્ય અનંતહસે ઇડરગઢના ચૈત્યોના વર્ણન રૂપે ઇક્ષા પ્રાકાર ચૈત્યપરિપાટી સં. ૧૫૭૦ લગલગ, ખીમાએ શત્રુંજયના મદિરોની શત્રુંજય ચૈત્યપરિપાટી, આં ભાવ-સાગરસૂરિ શિં ભાભમંડને ધનસાર પચશાલિનો રાસ સં. ૧૫૮૩ મા, પાર્શ્વચંદ્રે વસ્તુપાલ-તેજપાલ રાસ સં. ૧૫૯૭ મા અને તેજ વર્ષમા તં અનંતવિમલસૂરિનો રાસ તં વિજયદાનસૂરિ શિં વાસણે રચેલ છે. ઉક્ત બ્રહ્મ મુનિએ સુધર્મગચ્છ પરીક્ષા ચોપર્ધ સં. ૧૬૦૦ લગલગમા રચી છે તેમા આચાર્યોનો ટુક ઉલ્લેખ રૂપે પરંપરાગત વૃત્તાત છે. ભાવણ્યસમયના વિમલ-અગ્રંધ સંબંધે અગાઉ કહે-વાઈ ગયું છે.

૭૮૪. એક સુદર ભાષાંતર અત્રે નોંધવા યોગ્ય છે. જૈનેતર બિલ્હણકવિ કૃત સંસ્કૃત બિલ્હણ પંચાશિકા અને શશિકલા પંચા-શિકા સોળમા શતકના પ્રારંભે લગલગ થયેલ જ્ઞાનાચાર્ય નામના જૈન સાધુએ હૃદયંગમ ભાષામા અવતારી છે.

૭૮૫. આ શતકમા જૈનેતર ગૂજરાતી કવિઓમા નરસિંહ મહેતા (કાવ્યકાલ ૧૫૧૨ થી ૧૫૩૭ લગલગ), ભાલણ (કાવ્યકાલ સં. ૧૫૧૫ થી ૧૫૭૦ લગલગ), કેશવ ૧૫૨૯, ભીમ ૧૫૫૦, નાકર (લગલગ ૧૫૫૦-૧૬૩૨) થયેલા ઉપલબ્ધ થાય છે, જ્યારે જૈન ગૂર્જર કવિઓ વર્ષાનુક્રમે ઉપર ખતાવ્યા પ્રમાણે કેટલા અધા થયા છે તે સ્પષ્ટપણે જોઈ શકાય તેમ છે. સ્તવનો આદિ તેમજ ખીજ નાની-ટૂંકી કૃતિઓ તો પાર્શ્વચંદ્ર આદિ જ્ઞાત અજ્ઞાત ધણાઓએ ધણી રચી છે કે જેનો ઉલ્લેખ અત્રે કરવામા આવ્યો નથી. ૪૮૩

૭૮૬ 'ઓસવાળમા લાવી જૈન ખનાવવાનો છેલ્લામા છેલ્લો ખનાવ મં. ૧૬૦૦ મા ખન્યો. એ પછી એ પ્રથા અંધ પડી ગઈ-કારણ એમ થયું કે જૈન ધર્મમા અંદર અંદરનો વિરોધ ખલુ પ્રખળ થઈ પડ્યો. ખરતરગચ્છ અને તપાગચ્છ વચ્ચે વૈમનસ્ય અને વૃણા હતા. સામાન્ય રીતે ખરતરગચ્છીય સાધુઓ મારવાડ મેવાડમા વિદરતા અને તપાગચ્છીય ગૂજરાતમા વિદરતા વળી અમરનાથમા લોંકાશાહે સ્થાપેલો મંદિરમા મૂર્તિપૂજા અને તેના ઉપદેશક નાપુઓનો પ્રખળ હરીફ થઈ પડ્યો. અંદર અંદરના વિખવાદથી ધર્મચાર્યોનું મહત્ત્વ ઘટ્યું અને તેમના હાથ નિર્બળ થઈ ગયા ૪૮૮ આવા મમયે તે સર્વનું નિવારણ કરવા અને ધર્મચિંતનનું પુનઃચાપન કરવા અર્થે જ હીરવિજયસૂરિ થયા હોય નહીં એમ લાગી આવે છે તેમના મંબધી હવે વિવેચન કરીશું.

૭૮૭ ધર્મનો ઉદ્યોત મહાન્ નૃપોને પ્રતિજોધી ધર્મતનુના કરવાથી ધણો થાય છે કારણ કે 'વજા રાજા તર પ્રજા' - જેને મંત્ર તોવી પ્રજા થાય છે, અને 'રાજા બાલમ્વ કરણ' - રાજા કે જેનું હૃદય

૧૮૩ તુજો સોળમી સરીના લેન કવિઓ ને કે જેને નરસિંહ કવિનો પ્રથમ ભાગ ૫ ૩૭ થી ૧૮૦

૪૮૨ નવ મણિલાલ બે વ્યાસ દુન. 'કવિના ૧ (૨૨૨), જે - શાંતિબેદ' ૫. ૮૬

છે અર્થાત્ જમાનાને બદલી નાખવામા રાજા એ પ્રબલ નિમિત્તભૂત છે. આના દૃષ્ટાન્તમા શ્રીમન્ મહાવીર ભગવાને મગધરાજ શ્રેણિકને પ્રતિજ્ઞા આપી હતી; તથા તેમની પરંપરામા અનેક આચાર્યોએ અનેક નૃપોને ધર્મસંસ્થા કર્યાં. તે સર્વમા છેલ્લો પ્રસિદ્ધ દાખલો શ્રીમદ્ હેમચંદ્રાચાર્યે પ્રાપ્ત. સિદ્ધરાજ જયસિંહને અને પૂર્ણ રીતે કુમારપાલ રાજાને પ્રતિજ્ઞા આપી છે. ત્યાર પછી જૈન ધર્મની અહિંસાની ઉંડી છાપ અકબર બાદશાહ ઉપર પાડવામા હીરવિજયચરિત્રે મુખ્ય-પણે ભારે ભાગ ભજવ્યો છે અને તેમના શિષ્યોએ પણ તેમા પૂર્તિ કરી છે. આથી આ પછીના એક શતકના યુગને તે સૂરિના નામપરથી 'હૈરક યુગ' કહેવામા આવ્યો છે.

વિભાગ ૬ ઠૂલ.

હૈરકયુગ [સં. ૧૬૦૧ થી ૧૭૦૦]

‘ભાષા’ સ્પષ્ટિત્યનો મધ્યકાલ.

દટ્ટિપૂત ન્યસેત્પાદં વસ્ત્રપૂતં પિવેજ્જલમ્ ।

સત્યપૂતં વદેદ્વાક્યં મન પૂતં સમાચરેત્ ॥

—બરાબર નજર રાખી ડગલું ભરડું, વસ્ત્રગાળ જળ પીણું, સત્યથી પવિત્ર થયેલું વાક્ય વદવું અને મનની પવિત્રતાપૂર્વક આચરણ કરવું

[નીતિશાસ્ત્ર-મનુસ્મૃતિ. હીરસૌભાગ્ય ટીકા પૃ. ૬૫૦]

કવિતા વનિતા ગીતિ સ્વયમેવાગતા વરમ્ ।

વલાદાઠ્ઠ્યમાણાપિ મરસા ચિરસા મચેન્ ॥

—કવિતા, વનિતા, સંગીત (ગાન) સ્વયમેવ આવે તો સારાં, બધાથી બેચરામાં આવે તો રસવાળા હોય તે પણ નિરસ બને છે

[સૂક્ત હીરસૌભાગ્ય ટીકા પૃ. ૬૮૧]

દેવવિમલ નામના સ્વદેશાભિમાની કવિ ગૂઝરાતના વર્ણુનમા (પોતાના હીરસૌભાગ્ય કાવ્યના પ્રથમ સર્ગમાં) કહે છે કે—

તદ્દક્ષિણાર્ધે સુરગેહગર્વસર્વકયો ગૂર્જરનીવૃદાસ્તે ।

શ્રિયેવ રન્તું પુરુષોત્તમેન જગત્કૃતાકારિ વિલાસવેદમ્ ॥૨૩॥

અરોષદેશેષુ વિશેષિતશ્રી યૌ મજિમાનં વહતે સ્મ દેશ ।

આક્રાન્તદિક્ચક્ર ઇવાખિલેષુ વણ્ણવરામર્તૃષુ સાર્વભૌમ ॥૨૪॥

—તે (ભરતક્ષેત્ર)ના દક્ષિણ અર્ધભાગમાં સ્વર્ગના ગર્વનું સર્વ રીતે અપહરણ કરનાર ગૂર્જર દેશ એવો છે કે જાણે પુરુષોત્તમ-વિષ્ણુ સાથે લક્ષ્મીને કીડા કરવા માટે જગત્કર્તાએ બનાવેલું વિલાસભવન જેમ સર્વ ભૂમિના ધરા-સાર્વભૌમ ચક્રવર્ત્તિ આક્રાન્ત-સ્વબળથી દિક્ચક્ર બનેલું હોવાથી સર્વ ભૂપાલોમાં વિશેષ શ્રીમાન્ હોય છે તેમ સર્વ દેશોમાં આ (ગૂર્જરમહા) દેશ પોતાના મહત્વથી દિશાઓના ચક્ર-મહાને આક્રાન્ત-વ્યાપ્ત કરેલું હોવાથી સાર્વભૌમ-પેઠે વિશેષ શ્રીમાન્-ધનધાન્યાદિકથી સપત્તિમાન્ દેશ તરીકે યાગતા--સુદરતા વહે છે

આચાર્યશ્રી આનંદશંકર કહે છે કે “ ગૂઝરાતની ગીર્વાણ વા-ગ્દેવીની સેવા અદ્ય નથી અને તેથી આપણે પણ દેવવિમલગણિના શબ્દોમા સહજ ફેરફાર કરીને સાભિમાન આનન્દપૂર્વક કહીશું કે આપણો દેશ તે—

ગીર્વાણવાચ પુરુષોત્તમેન જગત્કૃતાકારિ વિલાસવેદમ્ ।

== ‘ જગત્કર્તા પરમાત્માએ આ દેશને ગીર્વાણવાગ્દેવીનું વિલાસ-ભવન બનાવ્યો છે — ”

વિભાગ ૬ છેલ્લો.

હૈરકથુગ

સં. ૧૬૦૧ થી ૧૭૦૦

પ્રકરણ ૧ બું.

હીરવિજયસૂરિનું વૃત્તાંત.

ગચ્છેઽસ્મિન્નથ ચારુહીરવિજયા મદ્યારકત્વ ગતા

નિર્ગ્રન્થાન્ દ્વિસહસ્રમાનગણિતાન્ સશિક્ષ્યન્ત્યાદૃતા ।

વાવયં હૃદ્બુચિતં મિતૈર્ હિતકરૈર્ જૈનૈરિવાર્કકૌશૈ-

શ્ચારિત્રોપકૃતિપ્રદાનવિધિના સન્તોષયન્તિ ક્રમાત્ ॥૩૮॥

દેશે યત્ર પુરેષુ યેષુ વિહૃતિં ચક્રુસ્તિવમે સૂરયઃ

સપ્તક્ષેત્રધનવ્યયો ધનિકૃતસ્તત્રાઽમવત્તેષુ વા ।

જીવાઽમારિરહર્નિશ વ્રતકૃતિર્ દીનોઘૃતિર્ભાવિના

પ્રામાદોદ્ધરણ ચ ભક્તિકરણ સાવર્મિકાણા પુન ॥૩૯॥

x

x

x

x

રૂદ્ધાં દેવ ઇદાઽસ્તિ વિમ્બરચનાધ્યેયોઽધુના સિદ્ધિદ-

ધિત્તે મે સુગુસ્તુ સયમધન સ્વાન્યાત્મતુત્યાશયઃ ।

મિત્રે ગત્રુચયે સમોઽશ્મનિ મળૌ સ્ત્રૈણે તૃણૌષ્ઠે પુન-

ર્નામ્ના સાગ્રપ્રતમસ્તિ હીરવિજયાચાર્ય સુમાવૃત્તમ ॥૪૦॥

—પદ્મસાગર-જગદ્ગુરુકાવ્ય. સં. ૧૬૪૩

—આ ગચ્છમા સુન્દર એવા હીરવિજય સદ્ગુણવાને પામ્યા કે તેઓ
આદ્ય પાત્રીને જે હલર બેટલા નિર્ગ્રન્થ-સાધુઓને સ શિક્ષણ આપે છે અને
કે જે હલર બેટલા નિર્ગ્રન્થ અને નિર્ગ્રન્થી જે અર્કકૌશ વાક્યોથી ચારિત્ર
એટલે દીક્ષા પછી ઉપકારના પ્રદાનની વિધિવડે સતોષ પમાડે છે

—જે જે દેશમાં જે જે શહેરમાં આ સૂરિએ વિહાર કર્યો ત્યાં ત્યાં ધનિકોએ સાતે શ્વેત્રોમાં ધનનો વ્યય કરતા, તથા ડુવની અમારિ, હમેરાં વ્રત-ગ્રહણ, દીનોનો હજાર, ભવિકોથી પ્રાસાદોનો હજાર અને સ્વધર્મોની ભક્તિનું કાર્ય થતા હતાં.

—(આંપાળાઈ અકળરને કહે છે કે) આવા અમારા દેવ છે કે જેની પ્રતિમા રચીને જેનું અમે ત્યાન ધરીએ છીએ અને જે મિત્રિ આપે છે, તથા અમારા ચિત્તમા હમણાં સુગુર તો સુસાધુઓમાં ઉત્તમ એવા હી વિન્યા-આયે નામના છે કે જેનું ધન તે સયમજ છે, જેનો આગય પોતાના અને પારકાને આત્મતુલ્ય ગણવાનો છે, અને જેઓ મિત્ર અને શત્રુના સમૂહને, પથર અને મણિને, સ્ત્રી અને નૃણમાં સમદષ્ટિ છે

૭૮૮. આચાર્ય સંબંધી વૃત્તાત આપતા સમકાલીન સાધનો અનેક છે ૪૮૫ તેથી તેમની સવિસ્તર હકીકતો પુષ્કળ મળી શકે છે કે

૪૮૫ સસ્કૃતમાં ૧ સ. ૧૬૪૬ માં પદ્મસાગરકૃત જગદ્ગુરુકાવ્ય, જે કાવ્ય હીરવિન્યસૂરિ અકળર બાદશાહ પાસેથી છેવટના પાછા ફરી ગજગત આવવાના સમાચાર સાંભળી કવિએ માગરોળમાં રચી તે સૂરિને ભેટ તરીકે અર્પણ કયું હતું. ૨ સ. ૧૬૪૬-૪૮ ધર્મસાગરકૃત તપાગચ્છ પદાવલી ૩ શાંતિય દ્રઢકૃત કૃપારસકોશ ૪ દેવવિમલકૃત હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્ય કે જેનો ઉલ્લેખ ઉક્ત ધર્મસાગરીય પદાવલીમાં પણ કર્યો છે તેથી તેની પહેલાં એટલે સ. ૧૬૪૬ પહેલાં ચલાવ આવવું હશે એમ જણાય છે અને તેના પર સ્વોપજ્ઞ દીકા કર્તાએ વિન્યદેવસૂરિના રાન્યમા (સ. ૧૬૭૨ કે તે પછી) પૂરી કરી. ૪ હેમવિન્યકૃત વિન્યપ્રશસ્તિના ૧૬ સર્ગ. ચૂનરાતીમા દયાકુશલકૃત લાભોદય રાસ સ. ૧૬૪૯, કૃષ્ણાસકૃત દુર્જનશાલ આવની સ. ૧૬૫૧, વિવેકહર્ષકૃત હીરવિન્યસૂરિનો નાનો રાસ—નિર્વાણ સમ્બાય સ. ૧૬૫૨, કુવરવિન્યકૃત શલોકો, વિદ્યાણુદકૃત શલોકો, જયવિન્યકૃત હીરવિન્યસૂરિ પુણ્યખાનિ વગેરે. ત્યારપછી ઋષભદાસે હીરસૌભાગ્ય પરથી ગજગતીમાં મોટા હીરવિન્યસૂરિનો રાસ સ. ૧૬૮૫ માં ખીજી હકીકતો સહિત ખલાતમાં રચ્યો. ગુણવિન્યે સસ્કૃતમાં ઉક્ત વિન્યપ્રશસ્તિમાં ખીજા ૫ સર્ગ પોતાના હમેરી કુલ ૨૧ સર્ગપર દીકા રચી સ. ૧૬૮૮ આ ઉપરાંત અકળર બાદશાહના ફરમાનો, સૂરિના પ્રતિગ્રાહેષો વગેરે અનેક છે

જેના માટે એક મ્હોટું પુસ્તક લખી શકાય. અહીં તો હુંકમા તે સર્વ પરથી—મુખ્યપણે હીરસૌભાગ્યમાથી સાર રૂપે જણાવીશું.

૭૮૯ પાલણપુરમાં કુંરા નામના ઓસવાલને ત્યાં માતા ના-
થીઆઈથી સં. ૧૫૮૩માં જન્મ પામી હીરો તેર વર્ષનો થયો ત્યારે
માતપિતા બે પુત્ર ને બે પુત્રી મૂકી સદગત થયા હતા. તેણે પાટણ
પોતાની બહેનને ત્યાં જતા તપાગચ્છના વિજયદાનસૂરિનો ઉપદેશ
સાલણી સંસારત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેની બહેને ઘણું સમ-
જવવા છતાં નિશ્ચય ન ડગ્યો એટલે તેણીએ તથા અન્ય સગાએ
આજ્ઞા આપી અને તે સૂરિ પાસે તેણે સાધુ દીક્ષા લીધી. સં. ૧૫૮૬.
(જગદ્ગુરુ કાવ્ય કહે છે કે આ વખતે પિતા વિદ્યમાન હોય બહેને તેને
દુર્દુઅસહિત પાટણ બોલાવ્યા. પુત્રે પિતા બહેન વા માતાને પ્રમોદી
અનુમતિ લઈ દીક્ષા લીધી) મુનિ હીરહર્ષે ગુરુ પાસે સમગ્ર વાઙ્મય-
શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કર્યો. ગુરુએ પછી ધર્મસાગર મુનિ સાથે દક્ષિણના
દેવગિરિમાં નેયાયિક બ્રાહ્મણ પાસેથી ન્યાય શીખવા જવા આજ્ઞા
આપી. ત્યાં વિધવિધ પ્રમાણશાસ્ત્રો—તર્કપરિભાષા, ભિતભાષિણી,
શશધર, મણિકંઠ, વરદદાહ, પ્રશસ્તપદભાષ્ય, વર્ધમાન, વર્ધમાનેન્દુ,
હિરણ્યવલી પ્રમુખનું અધ્યયન કરી બ્રાહ્મણ પંડિતને સારૂ પારિતો-
ષિક અપાવ્યું. તે પંડિતે ચિંતામણિ નામનો ગ્રંથ આપ્યો. લક્ષણ
(વ્યાકરણ), સામુદ્રિક, જ્યોતિષ અને રઘુવંશાદિ કાવ્યોમાં પણ નિ-
પુણતા મેળવી. આ અભ્યાસનું અર્થ ત્યાંના સંઘે અને શેઠ દેવસી
તથા તેની પત્નીએ આપ્યું. પછી મરદેશમાં ગુરુ પાસે જતા ગુરુએ
તેમને નહુદાઇ (નારદપુર)માં સં. ૧૬૦૭ માં પંડિતનું પદ આપ્યું,
અને ત્યાર બાદ ત્યાં સં. ૧૬૦૮માં વાયક—ઉપાધ્યાય પદ આપ્યું,
બે વર્ષ પછીન્ત. ૧૬૧૦માં સિરોદીમાં આચાર્ય પદે સ્થાપી નામ
હીરવિજય-રિ આપ્યું તેનો ઉત્સવ દૂદા રાખના જૈન મંત્રી ચાંગા
નામના સઘવીએ કર્યો કે જે ચાંગો રાણપુરના પ્રસિદ્ધ પ્રાસાદના કરનાર
સં. ધરણાકનો વગજ હતો. રાખએ પોતાના રાખમાં પ્રાણીઓની

હિંસાનો નિષેધ કર્યો. પછી બંને આચાર્યો પાટણ જતા ત્યાં રાજ-
અમલ કરતા પદાણુ યવન શૈરખાન (અદમદશાહ ખીખના વખતમાં
પાટણનો સુબેદાર) ના સચિવ સમરથ ભણુશાહીએ ગચ્છાતુકા મહો-
ત્સવ કર્યો. સુરત અને પછી વડલી જતા ત્યાં સ. ૧૬૨૧માં વિ-
જયદાનસૂરિ સ્વર્ગસ્થ થતા હીરવિજયસૂરિ તપાગચ્છના નાયક થયા.
ડીસા, અને અનુક્રમે વિહાર કરતા અમદાવાદ આવી મં. ૧૬૨૮માં
વિજયસેનને આચાર્યપદ આપ્યું. અને હુપાક (લોકા) ગચ્છના મેઘજી
ઋષિએ પોતાનો મૂર્તિનિષેધક ગચ્છ તથા હીરવિજયસૂરિનો પોતાના
૩૦ (૨૫) સાધુઓ સહિત શિષ્ય બની ઉચ્ચોત્તરવિજય નામ રાખ્યું.
આનો ઉત્સવ અકબર બાદશાહના માન્ય (આગ્રાથી અકબર બાદ-
શાહ સાથે આવેલ રાજમાન્ય) સ્થાનસિંહે કર્યો. [સ. ૧૬૨૮-૨૯માં
અકબર બાદશાહે ગૂજરાત પ્રાન્તને મંપૂર્ણ સર કર્યો ને ત્યારથી મરા-
ઠાઓએ અમદાવાદ સં. ૧૮૧૪માં કબજે લીધું ત્યાં સુધી મોગલ
બાદશાહો જેને સૂબા તરીકે મોકલતા તેનું રાજ્ય ચાલતું].

૭૯૦. ત્યાર પછીના દશ વર્ષમાં જે કંઈ બન્યું તેનો કંઈક
ખ્યાલ હીરસૌભાગ્ય સિવાયના ખીખ સાધનો (ઋષભદાસકૃત રાસ આદિ)
આપે છે.—આઠ વર્ષનાં દીક્ષા આપવાની ખબતના શિતાખખાનને
ક્યાંદ થતા હીરવિજયસૂરિને ૨૩ દિવસ ગુપ્તરહેવું પડ્યું. સ. ૧૬૩૦માં
બોરસદમાં તેઓ હતા ત્યારે કણ્ઠઋષિના શિષ્ય જગમલ ઋષિને
ગચ્છ બહાર કરતા ત્યાંના હાકેમને ક્યાંદ કરતા સૂરિજીને બોરસદ
છોડવું પડ્યું. પાછળ ઘોડેસ્વાર આવ્યા આખરે ઘોડેસ્વાર સમજી જઈને
પાછા ગયા. પછી ખબત આવ્યા. સ. ૧૬૩૧માં ખબતમાં ૧૨
જાણીને અને અમદાવાદમાં ૧૮ જાણીને એકી સાથે દીક્ષા આપી અમ-
દાવાદના દીક્ષિતોમાં સૌમવિજય, કીર્તિવિજય (વિનયવિજય ઉ ના
ગુર), ધનવિજય આદિ હતા ત્યાંથી પાટણ થઈ કુણુગેર આવતા
ત્યાં ચોમાસુ રહેલ અન્ય ગચ્છના કે યતિઓના સૌમસુદર નામના
આચાર્યને વંદન કરવાનું નાકબૂત કરતા તેણે પાટણના કલાખાનને હીર-

વિજયે વરસાદ અટકાવ્યાની વાત કરી ઉશ્કેર્યો. સૂરિ રાતોરાત ચાલી વડાવલી આવ્યા, ત્યાં એક ધરના ભોયરામા ભરાયા. પાછળ દોડા-વેલા ઘોડેરવારોને પત્તો ન મળના તે પાછા ગયા. આમ ત્રણ માસ ગુપ્ત રહેવું પડ્યું. (સં. ૧૬૩૪) આજ રીતે સં. ૧૬૩૬મા તેઓ અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે તેમણે વરસાદ રોક્યો છે એમ કહી કાઠએ ત્યાના હાકેમ શિલાખખાનને ભંભેયોને એક શ્રાવકે તે ભ્રમણા દૂર કરી, ત્યાં તે શ્રાવક અને એક અમલદાર વચ્ચે ઝડપો થતા હીરવિજયસૂરિને ઉઘાડા શરીરે નાસવું પડ્યું ધણા દિવસો સુધી તેમને પકડવા માટે ધમાત્રકરી થઇ આખરે તેનો અંત આવ્યા પછી શાંતિપૂર્વક વિહાર કરવાની વારી આવી. સ. ૧૬૩૭મા ખેરસદમા આવ્યા તે સં. ૧૬૩૮મા ખુલાતમા સધવી ઉદયકરણે ચંદ્રપ્રભની પ્રતિષ્ઠા તેમને હાથે કરાવી અને આખૂ ચિત્તોડ વગેરેની યાત્રા માટે સંઘ કાઢ્યો. આચાર્ય ખંભાતથી સ. ૧૬૩૮મા લાટ (લાડ) દેશના ગંધાર નામના બંદરમા પધાર્યા.

૭૯૧ ગૂર્જર જનપદની પૂર્વે મેવાતમંડલ-દિલ્લીદેશમા રાજધાની દિલ્હીમા સર્વ પ્રતિપક્ષોને છતી અકબર નામનો મુહમ્મદ (મોગલોમા શ્રેષ્ઠ) બાદશાહ એકચક્રે રાજ કરતો હતો. ત્યાંથી તેણે આગરામા કેટલાક વર્ષોથી સ્થિતિ કરી હતી આગરા પાસે શિલ્પી પાસે પોતાની આસાની બાર ગાઉમા હામર નામનું સગેવર ખોદાવી તેની પાસે ક્ષીકરી (સીકરી) નામનું નગર વસાવી ત્યાં રહેવા લાગ્યો. પોતે સર્વત્ર વિજય કર્યો તે ખાતર તેનું નામ ફત્તેપુર સીકરી આપ્યું. એ સત્રાટ્ અકબર મોક્ષસાધક માર્ગ એવા ધર્મનો વિશેષ પરિચય લેવાની ઇચ્છાથી ૧૫૬૬ રાજસભામા વિદ્વાનોને બોલાવી શાસ્ત્રગોષ્ઠી

૧૮૯ સમ્રાટ વિવિધ ધર્મોના ગુરુઓ સમગ્ર હઈ ઈ સ ૧૫૭૬ (સ ૧૬૨૫) માં 'તેને ડિનારી' (દિલ્હીને ધર્મ) ને નામને નૂતન ધર્મ પ્રચલિત કર્યો હતો એ ધર્મ એક પ્રકારને મુનંદે દિલ્હી ધર્મજી હતો. 'જ્યાં સુધી ભાવના અનેક ભવિષ્યે તથા ધર્મો રહેશે ત્યાં સુધી નહીં

કરતો હતો. ‘મારા મહામંડલમા સર્વ દર્શનોમા એવો કોઈ પ્રસિદ્ધ સાધુ મહાત્મા છે કે જે નિષ્પાપ માર્ગની પ્રરૂપણા કરતો હોય ?’ એવા તેના પ્રશ્નના ઉત્તરમા એક સલાજને જૈનોમા હીરવિજયસૂરિ છે એમ જણાવ્યું.

૭૯૨. ખીજી વાત એ છે કે—એક દિવસે અકબર બાદશાહે એક શ્રાવિકા કે જેણે જમાસી તપ કર્યો હતો તેનું સરથસ જોયું. સુખાસનમા તે આંખાખાઈ (થાનસિહની મા) બેઠી હતી ને વાત વાજતા હતા. જો માસનું ચાનાજ વગર ઉપવાસ કરવાનું તપ—એ કેમ અને તેનું કુતૂહલ થતા આપાખાઈને પૂછતા જણાવ્યું કે દેવગુરુના મહિમાથી તેમ બન્યું છે. દેવ તે ઋષભદેવ અને ગુરૂ તે હીરવિજય સૂરિ છે. આપાને પોતાને ત્યાં બોલાવી તેના તપની ખાત્રી કરી જોઈ. અકબરશાહને હવે હીરવિજયસૂરિના દર્શન કરવા ઉત્કટ મચ્છા થઈ. (જગદ્ગુરૂ કાવ્ય, ઋષભદાસ કૃત રાસ, વિદ્યાણંદ કૃત શલોકો વગેરે)

૭૯૩ આ વખતે હીરવિજયસૂરિએ પાટણમા વિજયબેનસૂરિને ગચ્છભાર સોંપી લાટ દેશના ગંધાર બંદરમા ચોમાસું કર્યું હતું; તેથી તેમને રાજપુશીથી મોકલવા બાદશાહે ગૂજરાતના સૂબા સાહિબખાન (શિયાબખાન—શિયાણુદિન અહમદખાન) પર પોતાનું ફરમાન દૂતોદ્વારા અમદાવાદ (અકમિપુર) મોકલ્યું. સાહિબખાને અમદાવાદના મુખ્ય શ્રાવકોને બોલાવી જણાવતા તે શ્રાવકોએ ગંધાર જઈ આચાર્યને અકબર બાદશાહના આમત્રણની વાત કરી. વાટાઘાટ થઈ. (કોઈએ કહ્યું કે એ મ્હેચ્છ સુલતાન પાસે જવામા ભય છે

મન શાંત નહિ થાય’ અને જાતીય જીવન તૈયાર કરવામા ધર્મ જેવું અન્ય એક પણ ઉપયોગી સાધન નથી, એટલા માટે તેણે રાજનીતિને આગળ કરી, શક્તિનો સંચય કરવાની લાવનાપૂર્વક હિંદુ તથા મુસલમાનોને એક ધર્મ-દ્વારા સંગઠિત કરવાનો ભગીરથ પ્રયત્ન કર્યો હતો—જુઓ બંકિમચંદ્ર લાહિરીકૃત અને સુશીલ અનુવાદિત ‘સમ્રાટ અકબર’ નામના પુસ્તકનું ‘ધર્મ-નીતિ’ એ નામક પ્રકરણ

માટે વહાણમાં બેસી દીવ ચાલ્યા જવું, વળી કેટલાક આવકોએ જ-
ણાવ્યું કે 'પાતશાહને પ્રતિબોધવો ઘટે, સંતપુત્રો રવલાવધીજી સર્વ-
નાપર ઉપકાર કરે છે જે કારણે પાતશાહ શ્રીમદ્ માટે સમુત્કંઠ છે
તે કારણે શ્રીમદે તેની પામે જઈ તેનાપર ઉપકાર કરવો ઘટે, આપની
દેશનાની શાહના હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠા થશે.' આચાર્યે વિચાર્યું કે પોતાના
જવાથી ઉપદેશને કારણે જનશાસનને હૃદય થશે અને દિસક પ્રચંડ
આશયવાળા દડ આપના એવા અકબરના હૃદયમાં દયા મૂકી શકાશે-
જનધર્માલિમુખ તેને કરી શકાશે તેથી જણાવ્યું 'અકબરઆદશાહે
મને ખાસ બોલાવેલ છે, માટે પણ પ્રાચ્ય દેશમાંના જિનોના દર્શન
કરવાના છે તેથી મારા જવાથી ધર્મવૃદ્ધિ થશે માટે મારા જવામાં
નિષેધ દર્શાવતી ના કાઢજો લાણવી નદિ '

સામેયું કર્યું. (જગદ્ગુર કાવ્ય શ્લોક ૧૫૨-૩). ત્યાથી સાદરી જઇ રાણકપુર જત્રા કરી આહિઆથી મેદિનીપુર (મેડતા) પધાર્યા. મેડતામા મ્લેચ્છો રહેતા હોવાથી તે 'મઝ્ઝા' કહેવાતુ ત્યાના સાદિમ સુલતાને બહુમાન કર્યું, કલવર્ધિ (કલોધી) પાર્શ્વનાથને વંદન કર્યો. સિદ્ધપુરથી અગાઉ આગળથી આવેલ વિમલહર્ષ ઉપાધ્યાય મેડતામા મળ્યા તેમને અગાઉથી અકબર બાદશાહ પાસે મોકલ્યા. સીદ્ધવિમલને ઉપાધ્યાય પદ આપ્યું. પછી સાંગાનેર આવ્યા.

૭૬૫. વિમલહર્ષે અગાઉથી જઈ અકબર બાદશાહને મળી સૂરિના પ્રયાણ અને આવવા સંબંધી જાણ કરી. બાદશાહની આજ્ઞાથી સ્થાનસિંહ આદિ સંનજનો સામા જઈ અભિરામાબાદ થઈ આવેલા સૂરિને વાજતે ગાજતે કૃતેપુર સીકરી લઈ આવ્યા; તે ત્યા જગન્મત્ત કચ્છવાહ (જયપુરના રાજા બિહારીમલ્લના નાનાભાઈ) ના મહેલમાં વાસો કર્યો. [સં ૧૬૩૯ જેઠ વદિ ૧૩]

પ્રકરણ ૨ બું.

અકબરના દરબારમાં હીરવિજયસૂરિ અને બીજાઓ.

[સ. ૧૬૩૯-૧૬૬૩]

હીરવિજયસૂરિના સમાગમથી અકબર આદર્શાહે થુ કૃત્યુ જે
દુકામા તેમનાજ સમયમા શત્રુજય પરના આદિનાથ મહિના હેમવિ-
જયગણિએ રચેલાસ. ૧૬૫૦ ના પ્રશસ્તિ લેખમા જણાવ્યુ છે કે —

દામેવાસિલભૂપમર્જુ નિજમાજા મદા વારગન

શ્રીમાન શાહિ અકબરો નરવરો [દેવોત્તર] દેવેવરિ ।

પ્રમાનામયદાનપુષ્ટપટ્ટોદ્ધોષાનધન્વનિત

કામં વારયતિ રમ ત્પટ્ટદયો ચદ્વારુજગરણિ ॥૧૦॥

ચદુપદેશવગેન મુદ વચન નિમિત્તમણ્ડલકાનિષ્ઠે નિતે ।

મૃતવન ચ વર ચ તુજીજિઆ મિ મમગ્ગર મપિગત્તર ॥૧૧॥

ચદ્વાચા વાતવામયા વિમલિતરવાનાતુપૂર પુષ -

પૂર્ણ શાહિરનિન્યનીતિવનિતા કોટીતત્તત્તત્તત્ત ।

ગુત્તવ ત્યક્તમસાવયમન્યવરણીરાજા જનપ્રીતને

તદ્વાન નીત્તજપુજપ્રપપ્તધામનુચ્છદ્ધરિત ૧૨

ચદ્વાચા નિચયેર્મુધાકુતરુધા સ્તદૈરગ્દે રુત્ત -

ત્તદાદ પ્રીમદ્વાવર રિતિપતિ રંત્તિત્તત્તત્ત ।

તત્તત્ત તત્તરમ નિતિમત્તલ જેપા રત્તત્તત્તત્ત

—તમામ રાજાઓના શિરે જેની આજ્ઞાઓ માળાની માફક ધારણ કરવામાં આવતી એવા શ્રીમાન અકબરશાહે તે (હીરવિજય)સૂરિના વાક્યાનુચ્ચયી રંગત યદીને છ મહિના સુધીનો અમારિનો પડહ વગડાવી સમસ્ત દેશમાં પાપનો નાશ કરનારી ઉદ્વોપણા કરાવી.

તેમના ઉપદેશને વરા થઈ હર્ષ ધરીને બાદશાહ અકબરે પોતાના સમસ્ત મંડળના વાસી જનોમાં નિર્વશ મરી જાય તેનું ધન તથા જાણ્યા વેગે માફ કર્યા.

તેમની કતકચૂર્ણ જેવી વાણીવડે નિર્મળ થયું છે અતઃકરણરૂપ સરોવર જેનું એવા કૃપાપૂર્ણ બાદશાહે પવિત્ર નીતિરૂપ સ્ત્રી ધારણ કરીને તોષ્ટ્રપ્રીતિ સંપાદન કરવા સાડ, ખીન રાજાઓ માફ ન કરી રાકે એવા કરો માફ કર્યા અને વળી ઘણાં પક્ષી તથા બીજાનાને છોડી મૂક્યા,

સુધાને પણ કોરે મૂકે એવી તેમની વાણીથી આહ્વાદ અને સંતોષ પામેલા અકબર બાદશાહે તેમના મનની પ્રીતિ ખાતર પેસા સાથેનો કર વિશેષ લેવાતો હતો તે માફ કરીને મહાતીર્થ શત્રુંજય પર્વત જૈનોને આપી દીધો.

તેમની વાણીથી મુદિત થયેલા તેણે (શાહે) કંઠણાવતા હૃદયથી જાણે કે સરસ્વતીનું ગૃહ હોય નહિ એવું અપાર વાડમયવાણુ પુસ્તકલય બનાવ્યું, તેમના મોક્ષાભિલાષના પુજ્યી ભાવનાવાળી બુદ્ધિવાળો, પવિત્રાત્મા અને રૂડા દર્શનવાળો શાહ તે મહાત્માના દર્શનને હમેશ બહુમાન તરીકે ગણતો.

૭૯૬. બાદશાહની ત્રીજી આખ જેવો, તુરબક (મુસ્લિમ) શાસ્ત્રોનો જ્ઞાતા શેખ અબુલફઝજી ૪૮૭ હીરવિજયસૂરિને પોતાને ત્યાં લઈ ખુદા (દેવ) કુરાન (શાસ્ત્ર) અને ધર્મ સંબંધી કરેલા પ્રશ્નોના ઉત્તર (વિગત માટે જુઓ હીરસૌભાગ્ય સર્ગ ૧૩, શ્લોક ૧૩૭-૧૫૦)

૪૮૭ આઈને-આકબરીનો કર્તા. તેમાં તેણે ખીન ધર્મોની અપેક્ષાએ જૈન ધર્મનો લાણો તથા યથાર્થ ખ્યાલ આપ્યો છે અને તેને જૈન મુનિઓ—હીરવિજયસૂરિ, વિજયસેનસૂરિ, શાતિયદ્ર આદિ સાથે સારો પરિચય હતો એમ પણ તેમાં જણાવે છે અબુલફઝજી અકબરની જીભ તરીકે વર્ણવવામાં આવેલ છે અકબરની ધાર્મિક નીતિ તેણે ઉતારાવી હતી અને ધર્મ સંબંધી સવાલોમાં તે સર્વસ્વ હતો.

સાલળા ખુશી ગયો. પછી અકબર બાદશાહે દરબાર ભરી ત્યાં સૂરિને બોલાવી તેઓ ગંધારથી દેહ સીકરી સુધી પગે ચાલીને આવ્યા ને જૈન મુનિ પોતાના આચાર પ્રમાણે પગેજ ચાલીને વિદાર કરે, એકવાર જમે ને તે પણ નિદોષ આદાર, ભૂમિપર સૂએ, ઉપવાસાદિ તપ કરી શરીર શોષી રાગદોષને છોડે, સંસારની અનિત્ય ભાવના ભાવે, એ બ્રહ્મચર્ય ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું પછી ચિત્રશાલામાં સૂરિને લઈ ગયા. ત્યાં ગલીએ દુનો ને પર ન ચલાય, રખેને તેની નીચે છવો હોય તે ચપાઈ બચ ગાલીએ ઉપાડ્યો ત્યાં સાચે નીચે કીડીએ દેખાઈ એટલે બાદશાહ વિચ્છિન્ન થયો. આચાર્યે ધર્મદેશનથી મંમર અને લક્ષ્મીની અચ્છિન્નતા, દેવ ગુરુ ધર્મનું અવરૂપ, મુનિના અર્ધિમા સત્ય અગ્નેય બ્રહ્મચર્ય અને અપચ્છિન્ન એ પાત્ર યતો, ૧૦૬ રાત્રિ-ભોજન વિરમણ અને સાતમું નિમિત્તાદિનું અકથન એમ મન યતો-નું નિરૂપણ કર્યું શાહે પરીક્ષા કરવા પોતાના અમુક જન્મપરેનું કાળ

સાલળી ખુશી ગયો. પછી અકબર બાદશાહે દરબાર ભરી ત્યા સૂરિને બોલાવી તેઓ ગંધારથી ઠેઠ સીકરી સુધી પગે ચાલીને આવ્યા ને જૈન મુનિ પોતાના આચાર પ્રમાણે પગેજ ચાલીને વિહાર કરે, એકવાર જમે ને તે પણ નિર્દોષ આહાર, ભૂમિપર સૂએ, ઉપવાસાદિ તપ કરી શરીર શોષી રાગદ્વેષને જીતે, સસારની અનિત્ય ભાવના ભાવે, એ જાણ્યું ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું. પછી ચિત્રશાલામા સૂરિને લઈ ગયા. ત્યા ગલીચો હનો તે પર ન ચલાય, રખેને તેની નીચે જીવો હોય તે ચપાઈ જાય. ગાલીચો ઉપાડ્યો ત્યા સાચે નીચે કીડીઓ દેખાઈ એટલે બાદશાહ વિસ્મિત થયો. આચાર્યે ધર્મદેશનાથી સંસાર અને લક્ષ્મીની અસ્થિરતા, દેવ ગુરુ ધર્મનું સ્વરૂપ, મુનિના અહિંસા સત્ય અસ્તેય બ્રહ્મચર્ય અને અપરિગ્રહ એ પાંચ વ્રતો, છઠું રાત્રિ-ભોજન વિરમણ અને સાતમું નિમિત્તાદિનું અકથન એમ સાત વ્રતો-નું નિરૂપણ કર્યું. શાહે પરીક્ષા કરવા પોતાના અમુક જન્મગ્રહોનું કળ જળાવા માગતા ‘એ કલ મોક્ષપથે જનાર કદિ કહેતા નથી’ એમ આચાર્યે જણાવ્યું, તેથી શાહ મુગ્ધ થયો. શિષ્યસખ્યા પૂછતા એ વાત જણાવવી એ આત્મગૌરવ કરવા જેવું છે એમ સૂરિએ કહ્યું. શાહે લોકશ્રુતિ પ્રમાણે તેમના બેહજર શિષ્યો જાણી સંતોષ ખતાવ્યો.

૭૯૭ તેના મોટા પુત્ર શેખુજી (સલીમ-જહાંગીર)એ પેટી-માથી પુસ્તકો કાઢી મોકલ્યા ‘આવો જૈન અજૈન પુસ્તકોનો મોટો જથ્થો શાહ પાસે ક્યાથી?’ એમ આચાર્યે પૂછતા શાહે જણાવ્યું, ‘પદ્મમુદર’^{૪૮૮} નામના તેના મિત્ર હતા, તેણે વાગણસીના વિપ્રને

૪૮૮ પદ્મમુદર—જૈન સાધુ હતા એ નિશ્ચિત છે કારણ કે જૈન ધર્મો જૈનેતર પાસે ન હોય વળી તેણે નામ જૈન મુનિમાં ઉપલબ્ધ થાય છે. કોઈ કહે છે કે નાગોરી તપાગચ્છના તે હતા, (સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ પૃ ૧૧૯-૨૦) અને વળી આ ગચ્છમાં થયેલ ચંદ્રગીર્તિ સૂરિના શિષ્ય હયગીર્તિ પોતાના ધાતુપાઠની પ્રશસ્તિમા જણાવે છે કે—

સાહે સસદિ પદ્મસુદરગણિ જિત્વા મહાપંડિત

ક્ષૌમપ્રામસુલાસનાયકવરશ્રીસાહિતો લલ્લવાન્ । ભા. ૩. પૃ. ૨૨૭.

સભા સમક્ષ જીત્યો હતો તે વિદ્વાન્ સ્વર્ગસ્થ થતા પોતાનું સર્વ લિખિત પુસ્તક મને આપું હતું. આ સર્વ આપને અર્પું છું.' સૂરિએ કહ્યું 'અમારે તેની જરૂર નથી, કારણકે અમારી પાસે ખપપૂરતું છે. વિશેષતઃ મૂર્ચ્છા શા માટે ?' બાદશાહે શેખ અમલકૈજ તથા થાન-સિંહને બોલાવી તેઓદ્વારા ગમે તે પ્રકારે સમજાવી સૂરિ તે પુસ્તકને ગ્રહણ કરે તેમ ઇચ્છ્યું. જંતેની અત્યંત વિનમ્રિયી સૂરિએ તે ગ્રહણ કરવાનું સ્વીકાર્યું ઉક્ત પુસ્તકો માટે કોશ-અંડાર સ્થાપી તેને થાન-સિંહની અધીનતામાં રાખ્યો. પછી આગ્રામાં જઈ ચોમાસુ ગાળ્યું (સં. ૧૬૩૯).

૭૯૮. ત્યાર પછી ત્યાથી યમુનાને હોડીથી ઓળંગી (માગસર માસમાં) શૌરીપુર કે જે નેમિનાથની જન્મભૂમિ ત્યા જઈ બે પ્રતિ-ભાની પ્રતિષ્ઠા કરી આગ્રા પુન આવી ત્યા ચિતામણી પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી પછી ફત્તેપુર સીકરી જઈ શેખ અમલ કૈજે બોલાવતા તેને લા ગયા

બીજા પદ્મસુદર દિગંબર સ પ્રદાયમાં ભક્ષરક થયેલ છે, કે જેઓ આનં-દમેઝ શિ૦ પદ્મમેરના શિષ્ય હતા અને જેમણે સ. ૧૬૧૫ (શર કલાભૂત તર્કભૂ)માં રાયમદ્ધાલ્યુદ્યકાવ્ય (પી. ૩, ૨૫૫) રચ્યું ને તેમાં ઋષભાદિ ૨૪ તીર્થકરના ચરિત છે અને રાયમદ્ધ નામના સુચરિત શ્રાવકના નામ ઉપરથી તે કાવ્યનું નામ આપ્યું છે, તેમાં દિગંબર આચાર્યો પછી પોતાની ગુરુપર પરાનો ક્રમ આપ્યો છે તે દિગંબર લાગે છે, પરંતુ પોતાના ઉક્ત ગુરુ પ્રગુરના નામ આપી પદ્મસુદરે રચેલો પ્રમાણસુદર નામનો ગ્રંથ રચ્યો છે (કા વડો) તેમાં 'ગચ્છે શ્રીમત્તપાલ્યે'—'તપાગચ્છમાં' એમ પણ જોવાય છે ને આપેલો રચ્યા સંવત્ 'કરાગ્નિજલધીન્દુ' (૧૭૩૨ ? ૧૪૩૨ ?) બધ બેસતો નથી જલધિને ૭, કે ૪ ને બદલે ૬ લેવામાં આવે તો ૧૬૩૨ બધ બેસે સ ૧૬૨૨માં સ્થાપ્યેત્ત પદ્મસુદરકૃત પાર્શ્વનાથ કાવ્ય (ઝાક્રેક્ટ કેટે પૃ ૩૯૨, બોર્ડ નં ૧૪૦૩) લખ્ય છે કે જેમાં ઉક્ત રાયમદ્ધાલ્યુદ્ય પ્રમાણેજ પોતાના ગુરુઓનો ક્રમ આપ્યો છે એક પદ્મસુદરકૃત પ્રાકૃતમાં જળસ્વામી કથાનક મળે છે (વિબર ૨, ૧૦૧૬; ખેડા ભ) વળી પદ્મસુદરકૃત ભારતી-સ્તવનો ઉલ્લેખ હીરસૌભાગ્ય ટીકામાં (૧૪, ૩૦૨) આવે છે.

૭૯૯. બાદશાહે ત્યાં આવી અશ્વ હાથી વગેરેની ભેટ લેવા જણાવ્યું, પણ પોતે નિસ્પૃહ જૈનમુનિ હોય સ્વીકારી નજ શકે તેમ આચાર્યે ઉત્તર આપતા કંઈક ભેટતો સ્વીકારેજ એવો આગ્રહ કર્યો. આચાર્યે બંદિવાનોને કેદમાંથી મુક્ત કરવા, અને પિજરમાં પૂરેલા પક્ષીઓને છોડી મૂકવા કહ્યું. પોતા માટે કંઈ માગવાનું કહેતા અમારા પયુષિણના આઠ દિન હિંસા ન થાય એમ કરવા જણાવ્યું બાદશાહે તેમાં પોતાના પુણ્યાર્થે ચાર દિન ઉમેરી બાર દિવસ સમસ્ત રાજ્યમાં ‘અમારિ’ પ્રવર્તે એમ પોતાની સહી અને મહોરવાળા છ દ્રશ્યમાન લખી આપ્યા. ૧ હુ ગૂજર્ અને સૌરાષ્ટ્ર મંડલ માટે, ૨ જું ક્તે-પુર રાજધાનીવાળું મેવાતમંડલ (જેમાં દિલ્લીની પાસેનો ભાગ અંતર્ગત હતો) માટે, ૩ જું અજમેર દેશ (જેમાં મરુથલી નાગોરાદિ દેશ સમાતા) માટે, ૪ થું માલવમંડલ-અવન્તિદેશ (જેમાં દક્ષિણનો સર્વભાગ આવી જતો હતો) માટે, ૫ મુ લાલપુર (લાહોર) દેશવાળા પંજાબ (પંજાબ) મંડલ માટે, ૬ હુ સૂરિ પાસે રાખવા માટે. પછી શાંતિચંદ્ર ગણિએ (ક્તેપુર સીકીપાસેના) ડામરનગાવના માછલાં વિનંતિ કરતા હોય નહિ એવા શ્લોકો કહેવાથી તે આખું નગાવ હીરવિજયસૂરિને અર્પણ કર્યું એટલે ત્યાં માછલાનો થતો વધ બંધ કર્યો. વળી હવેથી કદિપણ શિકાર નહિ કરે એવી શાહે પ્રતિજ્ઞા લીધી ૪૮૯ સર્વ પશુપ્રાણિ મારા રાજ્યમાં મારી સમાન સુખપૂર્વક રહે એવું કરીશ એમ જણાવ્યું. નવરોજ નામના પર્વને દિને ‘અમારિ’નું પ્રદાન થયું તે અવસરે હીરવિજયસૂરિને ‘જગદ્ગુરુ’ એ નામનું બિરુદ આપ્યું (સ. ૧૬૪૦). આ વખતે બંદિવાનોને છોડી મૂક્યા, સૂરિસચિવ ધનવિજયને સાથે લઈ જઈ ડામર તળાવે જઈ ત્યાંના પાજગમાં પૂરેલા પક્ષીઓને મુક્ત કર્યા. [આ ધનવિજયે સૂરિ માથે રહીને મેડ-તામાં જેનવિહારોને મ્લેચ્છ-કરથી મુક્ત કરાવ્યા અને વાગ્દ અગાઉ

૪૮૯ અકબરની કહેવતો-વક્તવ્યો આઈને અકબરી પુ ૩, ૫, ૬ ૩૩૦-૪૦૦ માં મુકી છે તેમાંની નીચેની પણ છે:—

‘રાજ્યનો નિયમાનુકૂલ ચર્યાપિ શિકાર ખેલવો છુને નથી તથાપિ પહેલાં જીવરક્ષાનો ખ્યાલ રાખવો પછોત આવશ્યક છે.’

બંધ થયા હતા તે વગાડવા ચાલુ કરાવ્યા—જુઓ તેના શિષ્ય ગુણવિજય શિષ્યરામવિજયની વિશેષાવશ્યકની પ્રતની લેખકપ્રશસ્તિ ગો. ના.)

૮૦૦. ૫છી થાનસિંહે કરેલા ઉત્સવ પૂર્વક અનેક જિનર્મિ-
ળની પ્રતિષ્ઠા કરી ને શાંતિચંદ્રને ઉપાધ્યાયપદ આપ્યું. વળી બાદ-
શાહના માન્ય ઝવેરી દુર્જનમલ્લે સૂરિપાસે જિનર્મિળોની પ્રતિષ્ઠા
કરાવી. ને આચાર્યે ૧૬૪૦ નુ ચોમાસુ ત્યા ગાળ્યુ ૫છી મથુરાની તથા
ગોપાલશૈલ—ગ્વાલેરના બાવનગજ ઋષભનાથની યાત્રા કરી. મં. ૧૬૪૧ નું
અભિરામાબાદમા અને સં ૧૬૪૨ નુ આગ્રામા આવી ચોમાસુ કર્યું.
૫છી ગૂજરાતથી વિજયસેનસૂરિ આદિ સઘના આગ્રહથી ગૂજરાત
પ્રત્યે પ્રયાણ કરતા બાદશાહ પાસે શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાયને રાખી ગયા.
[આ દિલ્લીદેશના ત્રિહારમા શ્રીમદ્ગુરૂને બાદશાહે આપેલ બહુમાનથી
તેમજ તેમના અનેક ગુણો તથા દર્શન અને ઉપદેશથી અનેક મ્હે-
ચ્છાદિ જાતિનાઓ પણ તુરત માસ મઘના ખાનપાનનો અને જીવહિંસાનો
ત્યાગ કરી સદ્ધર્મના કાર્ય કરવાની મતિવાળા થયા—ધર્મસાગરકૃત
ગુર્વાવલી] મેડતા માર્ગે વિહાર કરતા નાગપુર (નાગોર)મા ચોમાસું
રહ્યા (સં. ૧૬૪૩) ત્યાના રાજા જગમોહના વણિકમંત્રી મેહાજલે
સૂરિની અતિ સેવા કરી તથા જેસલમેરથી સઘ સહિત આવેલ
કોઠારી માંડણે ત્યા સૂરિને સોનૈયાથી પૂજા વિવિધ દાન કર્યું, અનેક
દેશના સંઘો સૂરિના વંદનાર્થે આવ્યા ત્યાથી પીપાડ આવી વૈરાટથી
પ્રતિષ્ઠા માટે આમત્રણ થતા તે કાર્યસાર ઉપાધ્યાય કલ્યાણવિજયને
મોકલી, પોતે સિરોહી આવ્યા (કલ્યાણવિજયે વૈરાટમા શ્રીમાલી ઇદ્રરાજે
કરેલા ઇદ્રવિહારની પ્રતિષ્ઠા સ ૧૬૪૪ મા કરી જિ. ૨, ૩૭૯)
સિરોહીમા નવીન અતુમુખ પ્રાસાદમા અપ્પાદિનાથ આદિ મિંબોની,
અજિત જિનપ્રાસાદમા અજિતનાથ આદિ મિંબોની એમ બે પ્રતિષ્ઠા
કરી આજુ યાત્રાર્થે ગયા. સિરોહી રાજાનો અતિ આગ્રહ થતાં
તેઓ ચોમાસુ કરે તો કરથી અતિ પીડિત લોકને પીડા નહિ કર
અને મારિનિવારણ—અમારિ આખા રાજ્યમા રહેશે એવો બોલ
આપતા ત્યા હીરવિજય સૂરિએ ચોમાસુ કર્યું (સં. ૧૬૪૪) ને રાજાએ

પોતાનો ખોલ પાળ્યો [અહીં વિનયસેનસૂરિ મળ્યા ને તેઓ હીરસૂરિની આજ્ઞાથી ખલાત જઇ મૂળગધારના વાસી શ્રીમાલી પરીખ વળિયા રાજિયા એ બે લાઇઓએ બંધાવેલા ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ ચિંત્યમા ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ અને મહાવીરની લલ્ય પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરી. સ. ૧૬૪૪ જેઠ શુદ્ધિ ૧૨ સોમ ૪૯૦]

૮૦૧. હીરસૂરિએ પછી રોહસરોતરા માર્ગે વિહાર કરી ખાટણમા આવી ત્યાં ચોમાસુ કર્યું (મં. ૧૬૪૫) આ દરમ્યાન શાંતિચંદ્ર ઉપાધ્યાય કે જેઓ સૂરિની આજ્ઞાથી બાદશાહ પાસે રહી તેની પ્રશસ્તિ રૂપે રચેલ 'કૃપારસ કોશ' નામનું કાવ્ય સલગાવતા હતા, તેમણે આચાર્યને મળવાની ઇચ્છા થતા પોતાને સ્થાને લાનુચદ્ર વિશુધને રાખીને જવાની રજા બાદશાહ પાસે માગી, ત્યારે બાદશાહે પોતાના તરફથી સૂરિને બેટ કરવા અર્થે જજીયા નામનો હજી પણુ ગૂજરાતમા કર લેવાતો તે કાઢી નાખનારૂં ફરમાન સ્વમુદ્રાકૃત આપ્યું: વિશેષમા દયાળુ થઇ અમારિ માટે અગાઉ પર્ચુપણાદિ બાર દિવસો સૂરિના ઉપદેશે સર્વ દેશમા જાહેર કર્યા હતા તેમા બીજા દિવસો ઉમેર્યા કે—સર્વે રવિવારો, સોશીયાન દિવસો—સૂરી લોકોના દિવસો, ઇદના દિનો, સંક્રાંતિની સર્વ તિથિઓ, પોતાનો જન્મ જે માસમા થયો તે આખો માસ, મિહિરના દિવસો, નવરોજના દિનો, પોતાના (ત્રણ) પુત્રોના જન્મમાસો, રજા (મોહરમ) મહિનાના રોજ એટલે કે ન મળી એક વર્ષમા છ માસ ને છ દિન થયા તેમા કોઇપણ જીવની હિસા કોઇપણ ન કરે એવા હુકમ બાદશાહે કાઢ્યા. આ હીરવિનયસૂરિ આદિના ઉપદેશનુ પરિણામ. ૪૯૧

૪૯૦ જુઓ તેનો ૬૨ શ્લોકનો સંસ્કૃત ગિલાણેખ જુ ૨ નં ૫૨૯, વિનયપ્રશસ્તિકાવ્ય સર્ગ ૧૧ શ્લો. ૧૭ થી ૭૦, જ્ઞપ્તદાસ દ્વા. હીરવિનયસૂરિ રાસ પૃ. ૧૫૨ થી ૧૫૪ કે જેમા ૪૭૫ રાત્રીઓ વિસ્તારથી જનાત છે વળી ક્ષમાકૃત્યલ કૃત ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથ સ્તવન

૪૯૧ અકબરે મહિનાઓ સુધી જીવવધ બંધ કરવાનો હુકમ કર્યો હતો એ વાત બહાદુની નામનો કદર મુસ્લિમ ઇતિહાસ—ટેબ્લ પાનુ જણાવે છે કે—

૮૦૨ ભાનુચંદ્રે પોતે આદશાહ કાશ્મીર જતા ત્યાં ગયા, ત્યાંના રાજા જયનલે બંધાવેલા જયનલલંકા નામના ૪૦ કોશના સરોવર પર તેમણે આદશાહને આગ્રહ કરીકે શત્રુજય તીર્થમાં જતા યાત્રાળુ પરનો લેવાતો કર માફ કરવો, એટલે તે પવિત્ર પર્વતને કરથી મુક્ત કરી હીરવિજયસૂરિને અર્પણ કરી દીધાનું કરમાન આદશાહે પોતાની મહોરવાળું કરી સૂરિ પ્રત્યે મોકલી આપ્યું.

"In these days (991=1553 A D) new orders were given. The killing of animals on certain days was forbidden, as on Sundays because this day is sacred to the Sun, during the first 18 days of the month of Farwardin, the whole month of Abein (the month in which His Majesty was born) and several other days to please the Hindoos. This order was extended over the whole realm and capital punishment was inflicted on every one who acted against the command"—Badaoni p. 321

—“આ દિનોમાં (૯૯૧ હી૦—સન ૧૫૮૩) નવા હુકમ કરવામાં આવ્યા કેટલાક દિવસોમાં જેવા કે રવિવાર સૂર્યનો દિન હોવાથી સર્વ રવિવારના દિવસોમાં, ફરવરદિન માસના પ્રથમના ૧૮ દિનોમાં, અવેન માસ કે જેમાં આદશાહનો જન્મ થયો હતો તે આખા માસમાં જીવહિંસાનો નિષેધ ‘હિંદુઓને’ ખુશ કરવા માટે કરવામાં આવ્યો. આનું ફરમાન આખા રાજ્યમાં વ્યાપ્ત કરવામાં આવ્યું અને જે કોઈ તેની વિરુદ્ધ વર્તે—તેને ગદન મારવાની શિક્ષા અપાતી હતી ” આમાં ‘હિંદુઓ’ શબ્દ છે તેથી જૈન સમજવા કારણકે જૈન લોકજ આ વાતનો (જીવવધનો) નિષેધ કરાવવામાં સદા પ્રયત્ન કર્યો કરે છે તેઓ હમણાં પણ ભારતીય રાજા મહારાજાઓ વગેરે પાસે હજારો અજીં મોકલે છે ને તે માટે ઘણો ખર્ચ કરે છે આનું વર્ષ ભાષાંતરકાર ૯૯૧ હીજરી મૂકે છે માટે કૌંસમા તેણે મૂકેલ છે તે બરાબર નથી તે વર્ષ ૯૯૬ હીજરી જોઈએ વળી આધને અકબરી ૩, ૩૩૧ માં લખ્યું છે કે ‘રવિવારે તથા તહેવારોના દિવસે પશુની હત્યા નહિ કરવાના ખાસ હુકમો પણ બહાર પાડવામાં આવ્યા હતા’

૮૦૩. વિજયસેનસૂરિ ખંભાતથી ગંધારમા ચોમાસુ કરી હીર-સૂરિને પાટણ મળ્યા. બંનેએ ત્યાંથી ખંભાતમા સં. ૧૬૪૬ મા જઈ સોની તેજપાલે કરાવેલ ભવ્ય મંદિરની પ્રતિષ્ઠા કરી, સં. ૧૬૪૭-૪૮ મા અમદાવાદ રહી ૧૬૪૮ મા રાધનપુર ચોમાસુ કર્યું ત્યાં શત્રુંજય કરથી મુક્ત કર્યાં અને તેના દાનનું ફરમાન બાદશાહે મોકલ્યું તે મળવાથી સતુષ્ટ થઈ ત્યાંથી વાસક્ષેપ મોકલી લાહોરમા ભાનુચંદ્રને ઉપાધ્યાય પદ અપાવ્યું. આ જાણ્યા પછી અકબરને વિજયસેન સૂરિના દર્શનની ઇચ્છા થતા તેમને બોલાવવા લાહોરથી ફરમાન આવતા આચાર્યે વિજયસેનસૂરિને લાહોર મોકલ્યા.

૮૦૪. વિજયસેનસૂરિ લાહોર જતા લુધિઆણા આવતા શેખ ક્યજ સામે આવી મળ્યો. તેની પાસે સૂનિશિષ્ય નંદવિજયે અષ્ટ અવધાનો કર્યા. આ વાતની ખબર પડતા બાદશાહે તે જોવા માટે બોલાવતા નંદવિજયે આવી રાજસભામા મડોવર રાજા મલ્લદેવના પુત્ર ઉદયસિંહ, કચ્છવાહના છ હજારી સૈન્યેશ્વર માનસિંહ, શેખ અબુલફૈઝલ, આજમખાન, જલેરના ગજનીખાન, બ્રાહ્મણો, કાજી, કાયસ્થ સમક્ષ અષ્ટ અવધાન કર્યા. સૂરિએ પછી લાહોરમા જેઠ સુદ ૧૨ ને દિને પ્રવેશ કર્યો. અકબરને મળ્યા. પુનઃ અષ્ટ અવધાન નંદવિજયે કરતા તેને 'ખુશ-ફહમ' (સુમતિ) નામનું બિરુદ આપ્યું (સં. ૧૬૫૦) ઇશ્વરને જૈનો માનતા નથી એવું અકબરને સમજાવતા તે સંબંધીનો વાદ ભર સભામા બ્રાહ્મણો સમક્ષ કર્યો ને 'ઇશ્વરસિદ્ધિ' કરી બ્રાહ્મણોને ચૂપ કર્યા એકદા સૂરિએ અકબર પાસે છ કાર્યોની ઉપયોગિતા સમજાવી ૧-૪ ગાય, બળદ બેસ ને પાડાની હિસા યોગ્ય નથી, ૫ મરણ પામેલાનું દ્રવ્ય સરકાર લે છે તે, તથા ૬ બદિવાનોને પકડવાએ પ્રતિષ્ઠાવાળું નથી. આવી આ છ ગાયન આખા દેશમા બંધ કરવાનું ફરમાન આખા દેશમા શાહે મોકલી આપ્યું આમ ઘણા લાભ થતા સૂરિએ લાહોરમા બે ચોમાસા કર્યા (વિજયપ્રશન્તિ સર્ગ ૧૨. છ. ૨ ન. ૧૧૨૧ ના સ. ૧૬૬૧ ના વિજયસેનસૂરિના પ્રતિષ્ઠા લેખમા પોતાને માટે વિશેષણ 'પાનિશાહિ શ્રી અકબર-

સભાસમક્ષ જિતવાદિવૃંદ,—ગોળકીવર્દ મદિપ મદિપીવધ નિવૃત્તિ
સ્ફુરન્માનકારક લટારક' મૂકેલ છે.) ૪૯૨

૮૦૫ વિજયસેનસૂરિએ અકબરને પ્રસન્ન કર્યો, અને ભાનુ-
ચંદ્રના ઉપાધ્યાય પદ્મો નન્દિવિધિ કર્યો તે મહોત્સવમા ગ્રેખ અખલ-
કૈળે ૬૦૦ રૂપૈયા અશ્વદાનપૂર્વક યાચકોને આપ્યા. (હી. સૌ સ ૧૪
શ્લો. ૨૯૨) વિજયસેને અકબરની પરિપદ્—રાજસભામા ૩૬૬ બ્રાહ્મ-
ણવાદીઓને જીત્યા તેથી અકબરે તેમને ' સવાઇ વિજયસેન સૂરિ '
(હીરસૂરિથી પણ ચક્રા એ બતાવતુ) ગિરદ આપ્યું. આ જાણી
હીરસૂરિ આનંદ પામ્યા. (હી. સૌ સર્ગ ૧૪) હીરસૂરિના સ્વર્ગ-
વાસ પહેલા અકબરે ઉપરનું છ બાબતનું ફરમાન વિજયસેનસૂરિને
આપી તેમને સૂરિ પાસે જવા મોકલ્યા હતા. (હી. સૌ ૧૭, ૨૦૦)

૮૦૬ આ બાબુ હીરવિજયસૂરિ પાટણ ચોમાસું કરી શત્રુંજય
તીર્થની યાત્રા કરવાની ઇચ્છા થતા ત્યાથી ૧૬૪૯ ના શીતકાલમા
નીકળા (અમદાવાદ આવી સૂઆ શાહજાદા મુરાદનું માન પામી—
વિવેકહર્ષકૃત હીરવિજય રાસ) વિહાર કરતા પાલિતાણે આવ્યા ત્યા
ચારે બાબુથી આવેલા સઘો (પાટણ, અમદાવાદ, ખંભાત, માલવ,
લાહોર, મારવાડ, દીવ, સુરત, ભરૂચ, વીજપુર, દક્ષિણ કાનડા આદિ
નાના મોટા ૨૦૦ સંઘના લાખો યાત્રાળુઓ) એકઠા થયા. (સં.
૧૬૫૦) ની ચૈત્રી પુનમે મોટી યાત્રા કરી. ત્યા ૧ શાહ તેજપાલ,
૨ શાહ રામજી ૩ જશુ ઠક્કર ૪ શાહ કુંઅરજી અને ૫ શેઠ મૂલા
શાહ આ પાંચ ધનિકોએ બનાવેલા વિશાળ અને ઉન્નત જિનમદિ-
રોમા મહોત્સવપૂર્વક સૂરિએ પ્રતિષ્ઠા કરી (જિ. ૨, નં. ૧૨) ત્યાથી
ઉનામા ચોમાસું કર્યું દીવમા પારેખ મેઘજી અને તેની સ્ત્રી લાડકી
આમ્રએ સૂરિ પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. મકકે હજ કરી પાછા ફરેલ
(ગૂજરાતના સૂઆ) આજમખાને ઉનામા આવી સૂરિ પાસે હજાર
મહોર ધરી નમન કર્યું ને સૂરિએ તે દ્રવ્યનો અસ્વીકાર કર્યો; વળી

૪૯૨ હી ૯૯૯ (સન ૧૫૯૦)મા બળદ, ભેસ, બકરાં, ઘોડા અને
ઉંઠના માંસનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો (બદાઉનિ પૃ. ૩૭૫)

[illegible]

સ્વગુરુના અતિ ભક્ત હતા. (જુઓ કાદંબરીપર તેની પોતાની ટીકાની છેલ્લી પ્રશસ્તિ) ૪૯૬

૮૦૯ વિજયસેન સૂરિના પરિચય થોડો કરીએ —સં. ૧૬૩૩ મા સૂરતમાં ચિંતામણી મિશ્ર વગેરે પંડિતોની સભા સમક્ષ ભૂપણુ નામના દિગંબરાચાર્ય સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી તેમને નિરૂત્તર કર્યા હતા, (વિજયપ્રશસ્તિ સર્ગ ૮, શ્લો. ૪૨ થી ૪૯) અમદાવાદના સૂળા ખાતખાના (સં. ૧૬૩૯-૧૬૪૬)ને ઉપદેશથી પ્રસન્ન કર્યો હતો અને યોગશાસ્ત્રના પ્રથમ શ્લોકના તેમણે ૭૦૦ અર્થ કર્યા હતા. કહેવાય છે કે તેમણે પોતે કાવી, ગંધાર, અમદાવાદ, ખંભાત, પાટણ વગેરે સ્થળોમાં લગભગ ચાર લાખ જિનગ્રંથોની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમના ઉપદેશથી તારંગા, શંખેશ્વર, સિદ્ધાચલ, પચાસર, રાણપુર, આરાસણ, અને વીળપુર વગેરેના મંદિરોના ઉદ્ધાર થયા હતા. સ્વ. સં. ૧૬૭૨ (તેમના ચરિત્ર માટે જુઓ વિજયપ્રશસ્તિ

૪૯૬. इति श्री पातशाह्नी अकबर जलालदिन सूर्यसहस्रनामा-
ध्यापक, श्रीशत्रुजयतीर्थकरमोचनायनेकसुकृतविधायक महोपाध्याय
श्रीभानुचंद्रगणिविरचिताया तच्छिष्याष्टोत्तर शतावधान सावक प्रमुदित
वादशाह श्रीअकब्बर प्रदत्त खुशफहमपराभिधान श्रीसिद्धिचंद्र गणिरचिताया
कादम्बरी टीकायामुत्तरखण्ड टीका समाप्ता । એવું અતિમ કથન બાણુની
કાદંબરી પર પૂર્વખંડની ભાનુચંદ્ર અને ઉત્તરખંડની ટીકા સિદ્ધિચંદ્ર દેવેલી
ટીકામાં છે તેજ પ્રમાણે ભાનુચંદ્રકૃત અને સિદ્ધિચંદ્રશોધિત વસંતરાગ
ટીકામાં પણ છે વળી સિદ્ધિચંદ્રે પોતાના સબધે ભક્તનામરૂસ્તોત્રની પોતાની
ટીકાની આદિમાં જણાવ્યું છે :-

कर्ता शतावधानाना विजेतोन्मत्तवादिना ।

वेत्ता षडपिशाखाणामध्येता फारसीमपि ॥

अकब्बरसुरत्राणहृदयावुजषट्पद ।

दधान सुष्पहमिति विरुद ग्राहिनापितं ॥

तेन वाचकचन्द्रेण सिद्धिचन्द्रेण तन्यते ।

भक्तामरस्य बालाना वृत्तिर्व्युत्पत्तिहेतवे ॥

સ્વગુણના અતિ ભક્ત હતા. (જુઓ કાદંબરીપર તેની પોતાની ટીકાની છેલ્લી પ્રશસ્તિ) ૪૯૬

૮૦૯ વિજયસેન સૂરિના પરિચય થોડો કરીએ —સં. ૧૬૩૩ મા સુરતમાં ચિંતામણી મિશ્ર વગેરે પડિતોની સભા સમક્ષ બૂધણ નામના દિગંબરાચાર્ય સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી તેમને નિરૂત્તર કર્યા હતા, (વિજયપ્રશસ્તિ સર્ગ ૮, શ્લો. ૪૨ થી ૪૯) અમદાવાદના મૂળા ખાનખાના (સ. ૧૬૩૯-૧૬૪૬)ને ઉપદેશથી પ્રસન્ન કર્યો હતો અને યોગશાસ્ત્રના પ્રથમ શ્લોકના તેમણે ૭૦૦ અર્થ કર્યા હતા કહેવાય છે કે તેમણે પોતે કાવી, ગંધાર, અમદાવાદ, ખંભાત, પાટણ વગેરે સ્થલોમાં લગભગ ચાર લાખ જિનગિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમના ઉપદેશથી તારંગા, શંખેશ્વર, સિદ્ધાચલ, પચાસર, રાણપુર, આરાસણ, અને વીજાપુર વગેરેના મંદિરોના ઉદ્ધાર થયા હતા. ૨૫. સં. ૧૬૭૨ (તેમના ચરિત્ર માટે જુઓ વિજયપ્રશસ્તિ

૪૯૬. इति श्री पातशाहश्री अकबर जलालदिन सूर्यसहस्रनामा-
ध्यापक, श्रीशङ्खजयतीर्थकरमोचनायनेकसुकृतविधायक महोपाध्याय
श्रीभानुचंद्रगणिविरचिताया तच्छिष्याष्टोत्तर शतावधान मावक प्रमुदित
वादशाह श्रीअकब्बर प्रदत्त खुशफहमपराभिधान श्रीमिद्विचंद्र गणिरचिताया
कादम्बरी टीकायामुत्तरखण्ड टीका समाप्ता । એવું અતિ મહત્ત્વના બાણી
કાદંબરી પર પૂર્વખંડની ભાનુચંદ્રે અને ઉત્તરખંડની ટીકા સિદ્ધિચંદ્રે રેડી
ટીકામાં છે તેજ પ્રમાણે ભાનુચંદ્રકૃત અને સિદ્ધિચંદ્રશોધિત વસંતરા
ગીકામાં પણ છે વળી સિદ્ધિચંદ્રે પોતાના સખ વેલ્લનામન સ્તોત્રની પોતાની
ટીકાની આદિમાં જણાવ્યું છે :-

वर्त्ता शतावधानाना विजेतोन्मत्तवादिना ।

वेत्ता षट्पिशाखाणामध्वेता फारनीमपि ॥

अकब्बरसुरत्राणहृदयबुज्जपद्म ।

दधान सुप्फहमिति विरद गगहिन्पित ॥

तेन वाचकचन्द्रेण मिद्विचन्द्रेण तन्मते ।

भक्तभरस्य दालना इतिर्व्यन्निहेतवे ॥

દ્વિથી અનેક નૃપતિઓનો સહભાવ પ્રાપ્ત કર્યો હતો.

૮૦૮ શાંતિચંદ્ર અકબરની રજા લઈ ગયા ને તેના દરબારમાં લાનુચંદ્ર અને સિદ્ધિચંદ્ર એ બે બે ગુરૂ શિષ્ય રહ્યા તે પણ તેમની માફક બાદશાહથી સન્માનિત થયા. ઉપાધ્યાય લાનુચંદ્રે અકબર પાસે સંસ્કૃતમાં ‘સૂર્ય સહસ્ત્રનામ’ બોલતા એટલે અકબર તેના મુખેથી દર રવિવારે સૂર્યના સહસ્ત્ર નામો શ્રવણ કરતો ૪૯૫ સિદ્ધિચંદ્રે પણ બાદશાહને રંજિત કરેલ અને બાદશાહે પછી સિદ્ધાચલ પર મદિરો બધાવવાનો જે નિર્ણય કર્યો હતો તે તેની પાસેથી દૂર કરાવ્યો હતો, યાવની એટલે કારમી ભાષાના ઘણા ગ્રંથો પ્રતિભા ગુણથી અધિક જાણીને બાદશાહને ભણાવ્યા હતા. વળી સિદ્ધિચંદ્ર શાંતિચંદ્ર સમાન શતાવધાની પણ હતા, ને તેના પ્રયોગ જોઈ તેમને પણ બાદશાહે ‘પુશ્કરેષુ’ની માનપદ પદવી આપી હતી. એકવાર બાદશાહે બહુ રનેહથી, એમનો હાથ પકડીને કહ્યું ‘હું આપને પાચહજાર ઘોડાના મનસબવાળી મોટી પદવી અને જગીર આપુ છું તેનો સ્વીકાર કરીને તમે રાજ બનો અને આ સાધુવેષનો ત્યાગ કરો. એ પોતે બહુ સુદર રૂપવાળા હતા, પદ્મશાસ્ત્રોના જ્ઞાતા,

દેવ ભ્રાતૃવ્ય સહસ્રમલ્લારાજ પુર પત્રાલંબનપુર સર ક્ષપણક મદારક ગુણચન્દ્રજયિના इत्थं प्रकारक प्रभावना समुत्सर्पण विविधेदसा महोपाध्याय श्री ५ श्री शांतिचंद्र गणिपदाना चरणाम्बुज भृंगायमाण गणि लालचद्रेणालेखि । मुनि लाभचन्द्र पठनार्थ ॥ જુઓ મ રો લેખ ‘ઈડરનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ’ જૈનયુગ પુ. ૧, ૪ પૃ ૧૪૩-૧૫૧

તેમના બીજા શિષ્ય અમરચંદ્રે સ ૧૬૭૮ મા રચેલ કુલધ્વજરાસની પ્રશસ્તિમાં પણ સ્વગુરૂની ઉપરની એક વાત જણાવી છે કે—

રાય નારાયણ રાજસભાઈ, ઈડર નયર મઝારિરે.

વાદીભૂષણ દ્વિગપટ જીતી, પામ્યો જયજયકરરે. (જૈન ગુ. કવિઓ પ્રથમ ભાગ પૃ ૫૦૭)

૪૯૫ બ્રાહ્મણોની માફક સત્રાપ પણ પ્રાતઃકાળે પૂર્વદિશા તરફ મુખ રાખી ઉભો રહેતો અને સૂર્યની આરાધના કરતો તેમજ તેના સહસ્ત્રનામોનો પણ સંસ્કૃતભાષામાંજ ઉચ્ચાર કરતો. બદાઉનિ ૨, ૩૩૨.

સ્વગુરૂના અતિ ભક્ત હતા. (જુઓ કાદંબરીપર તેની પોતાની ટીકાની છેલ્લી પ્રશન્તિ) ૪૯૬

૮૦૯ વિજયસેન સૂરિના પરિચય થોડો કરીએ — સ. ૧૬૩૩ માં સુરતમાં ચિતામણી મિશ્ર વગેરે પંડિતોની સભા સમક્ષ અપભ્રંશ નામના દ્વિગંબરચાર્ય સાથે શાસ્ત્રાર્થ કરી તેમને નિરૂત્તર કર્યા હતા. (વિજયપ્રશન્તિ સર્ગ ૮, શ્લોક. ૪૨ થી ૪૯) અમદાવાદના ગ્રામાખ્યાનખાતા (સં. ૧૬૩૯-૧૬૪૬)ને ઉપદેશથી પ્રમુત્ત કર્યો હતો. અને યોગશાસ્ત્રના પ્રથમ શ્લોકના તેમણે ૭૦૦ અર્થ કર્યા હતા. કહેવાય છે કે તેમણે પોતે કાવી, ગંધાર, અમદાવાદ, ખલ્લત પાટણ વગેરે સ્થળોમાં લગભગ ચાર લાખ નિવૃત્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. તેમના ઉપદેશથી તારંગા, શામેશ્વર, મિત્રાચલ, પચામર, રાણપુર, આગસણ, અને વીન્દપુર વગેરેના મંદિરોના ઉદ્ધાર થયા હતા. સ. ૧૬૭૨ (તેમના અસ્તિત્વ માટે જુઓ વિજયપ્રશન્તિ

કાવ્ય, દયાક્રુશલે સં. ૧૬૪૯ મા આગ્રામાં રચેલો લાભોદય રાસ, પ્રકીર્ણ કૃતિઓ).

૮૧૦ આવી રીતે હીરવિજયસૂરિએ પોતે તેમજ તેમના ઉપ-સુક્ત શિષ્ય પ્રશિષ્યોએ તેમજ ખરતર ગચ્છના જિનચંદ્રસૂરિ આદિએ સમ્રાટ્ અકબર-પર ધીમે ધીમે ઉત્તરોત્તર વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રભાવ પાડી તેને જીવદયાના પૂરા રંગવાળો ક્યો હતો તેમાં કિંચિન્માત્ર શક નથી એ વાતની સાક્ષી તે બાદશાહે બહાર પાડેલ ફરમાનો (કે જે પૈકી કેટલાક અત્યારે પણ મળી આવે છે તે) પરથી, તેમજ અણુલક્ષ્મણની આધને અકબરી, બદાઉનીના અલબદાઉનિ, અકબર-નામાં વગેરે મુસલમાન લેખકોએ લખેલા ગ્રંથોપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે.

૮૧૧ સમ્રાટ્ અકબર એક વિચારશીલ તથા સ્વદેશહિતૈષી પુરુષ હતો. તે ઘણીવાર કહેતો કે “ જ્યાં સુધી ભારતમાં અનેક જાતિઓ તથા ધર્મો રહેશે ત્યાં સુધી માફ મન શાંતિ નહિ થાય ” (આધને અ. ૩, ૩૮૬) વળી ‘ ધર્મો ગમે તેટલા હોય અને ગમે તેટલી ભિન્નતાવાળા હોય તોપણ જે તેમને સત્યના સુદૃઢ મૂળ ઉપર પ્રતિષ્ઠિત કરવામાં આવે તો તેમની વચ્ચે એકવાક્યતા કિંવા યથાયોગ્ય સંમેલન થયા વગર રહે નહિ ’ (આ. અ. ૧, પૃ. ૧૨). સર્વ ધર્મોની જાહેરમાં સમાલોચના થઈ શકે એટલા માટે ફતેહપુર સીક્રી ખાતે ‘ એબાદતખાના ’ (પ્રાર્થનાગૃહ)ની સ્થાપના કરી હતી. ઉક્ત મંદિરમાં (સન ૧૫૭૮-સં. ૧૬૩૫) ઘણા ધર્મના પ્રતિનિધિઓ ચર્ચા ચલાવતા. ‘ સુફી, દાર્શનિકો, વક્તાઓ, કાયદાશાસ્ત્રી, સુન્ની, શીઆ, બ્રાહ્મણ, જતી, સિઝિરા, ચાર્વાક (નાસ્તિકો), નાઝરન ખ્રિસ્તીઓ, જયુ, શાવ્ (શત્રુ) ઝોરોસ્ત્રીઅન (પારસીઓ) અને બીજાઓ અતિ ઉમદા આનંદ મેળવતા. ’ (અણુલક્ષ્મણ આધને અકબરી પુ. ૩, પ્રકરણ ૪૫ પૃ. ૩૬૫ બીવરેજનો અનુવાદ). આમાં જણાવેલ જતી અને સિઝિરા (બ્રમણો) એ શ્વેતાશ્વર જૈનો સંબંધે અચૂક વપરાયા છે, જ્યારે તેનો અર્થ બધાએ ‘ બૌદ્ધો ’ કરેલ છે તે તદ્દન ખોટું છે; કદિ પણ બૌદ્ધોએ આવી ચર્ચા કરી નથી, બૌદ્ધ પંડિતો હિંદમાં તે સમયે હતાજ નહિ. (વિન્સેટ સ્મિથ)

૮૧૨ રા. C (ચિમનલાલ ડાલાભાઈ દલાલ) પોતાના લેખમાં જણાવે છે કે — ‘સત્ય વાત એ છે કે અકબરના ચારિત્રી ધાર્મિક બાબતે અપેક્ષાએ પ્રાયઃ પ્રમાણમાં ઓછું લક્ષ્ય અપાયું છે; છતાં પણ એ જાણવું ધણું રસપ્રદ થશે કે એ મહાન વ્યક્તિએ વિધવિધ સપ્રદાયો અને ધર્મો પાળતી પોતાની પ્રજાને મતોપવાનું તદ્દન મહાભારત કાર્ય સિદ્ધ કર્યું હતું એટલું જ નહિ પણ તેનામાં એવી શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી હતી કે તે પોતાના ધર્મને માનતો હતો. ખ્રિસ્તીઓ માનતા કે તે ખ્રિસ્તી હતો, પારસીઓ સમજતા કે તે પારસી હતો. જ્યારે હિન્દુ ધારતા કે તે હિન્દુ હતો. તેની ધર્મ-વિષયક નીતિ આ રીતે આપણા વિશેષ આંદરને પાત્ર બને છે.

૮૧૩ ‘અકબરનો ધર્મ Eclectic હતો કાગળે તે સત્યનો સહજ્ય શોધક હતો. જ્યારે મળે ત્યાંથી તે સત્ય ગ્રીહારતો જનધર્મમાંથી તેણે પ્રાણીઓના વધનો ત્યાગ, જીવતા પ્રાણીઓ પ્રત્યે ક્રોધ, જલ્મમામાદારથી અમુક અંગે અલગ મંત્ર, પનર્જનની માન્યતા, અને ધર્મનો સિદ્ધાન્ત—એ વસ્તુઓ ગ્રીહારી અને તે જન ધર્મ પર તેના તીર્થાને તેના અનુયાયીઓને માપીને તથા તેના વિદાન પાઠિ-તોને માન આપી કૃપા બતાવી

જીને ત્રણ નામો-હરિહસર, બિજયસેનસર અને ભાનુચંદ મળી આવે છે. આ ત્રણ નામો આપણે તુરતજ ઓળખીને કહી શકીએ કે તે હીરવિજયસરિ, વિજયસેનસરિ અને ભાનુચંદ ઉપાધ્યાયના નામો છે. અકબરના દરબારના વિદ્વાનો પાંચ વર્ગમાં વિભક્ત કર્યા હતા (કે જે બધાની સંખ્યા ૧૪૦ હતી)

“સમ્રાટ કે જે પોતે ભૌતિક અને અધિભૌતિક જગતનો નાયક, અને બહારની તેમજ આંતરિક જગત ઉપર સાર્વભૌમ સત્તા ચલાવે છે તે પણ ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય પાંચ પ્રકારના સતોને માન આપે છે પ્રથમ વર્ગના પોતાના સીતારાના પ્રકાશમાં બાહ્ય તેમજ અંદરની વસ્તુઓના શુભ ભેદો-રહસ્યો જોઈ શકે છે અને પોતાની સમજ તથા પોતાની દૃષ્ટિવિશાળતા વડે વિચારના બંને રાજ્યો-પ્રદેશો પૂર્ણ રીતે જાણી શકે છે ” (આઈને અકબરી પુ ૧, પૃ ૫૩૭)

૮૧૫ ‘ હીરવિજયસરિને આ પહેલા વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યા છે અને ઉક્ત ખીજ બે (વિજયસેન અને ભાનુચંદ) ને પાંચમા વર્ગમાં મૂકેલ છે (કે જે વર્ગ નકલ (પુરાવા) પર આધાર રાખના વિજ્ઞાનોને સમજનારાનો છે)

૮૧૬ ‘ અકબરે ઘણી જીતો મેળવી અને હવે કોઈ શત્રુ બાકી નહોતો રહ્યો કે જેને જીતવાનું રહે (બદાઉની) તેથી તેનું મન ધાર્મિક પ્રશ્નોમાં ખેંચાયું. ચુસ્ત મુસલમાન ન હોવાથી તે એમ માનતો કે સર્વે ધર્મોમાં એવી ઘણી ચીજો જાણવાતી છે અને એવા ઘણા વિદ્વાનો છે કે જેમની પાસેથી શિખવાનું છે. તે પોતાના દરબારમાં દેશના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોને આમંત્રિતો અને તેમની પાસે ધાર્મિક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરાવતો. (અનુબર) બદાઉની લખે છે કે —

“ સમ્રાટ ઈસ્લામ ધર્મનો પરિત્યાગ કર્યો હતો તેમાં અનેક કારણો હતાં, મુખ્ય એ હવે કે જુદા જુદા દેશોમાં જુદા જુદા ધર્મવાળા ઘણી સંખ્યામાં વિદ્વાનો સમ્રાટના દરબારમાં જુટથી આવળ કરી શકતા, અને સમ્રાટ સાથે પ્રત્યક્ષ વાર્તાવાપ સહુફયતાપૂર્વક કરી શકતા. રાતદિન ધર્મ સંબંધી વિચાર કર્યા કરવા અને તેનું ચર્ચા મૂળ શોધી કાઢવું તે સિવાય તે ખીજ કોઈ કાર્ય પ્રત્યે મુદ્દલ લક્ષ્ય આપતો નહોતો...સમ્રાટ દરેક પાસેથી ખાસ કરીને જે ખીન-મુસ્લિમ હોય તેઓના મતો સંધરતો. જે જે વાત

તેને પ્રીતિકર થતી તે તેનો સ્વીકાર કરતો, અને જે વાત તેના સ્વસાવથી વિરુદ્ધ અને પોતાની ઈચ્છાની વિરોધી લાગતી તેને રદ કરતો આ પ્રમાણે કેટલાક પ્રાથમિક મૂળ સિદ્ધાંતોના પાયા પર થયેલી શ્રદ્ધા તેના હૃદયની આરસીપર અકિત થતી અને સમ્રાટ્ પર જે સર્વ અસરો દૃઢપણે થઈ તેના પરિણામે તેના હૃદયમાં શિલાપર કરેલા દેખાદર્શનની જેમ ધીમે ધીમે બેતી પ્રતીતિ થઈ કે સધળા ધાર્મિક સમુદાયોમાં મુજબ-વિકાસ મનુષ્યો હોય છે અને સર્વ પ્રજાઓમાં જળરા વિચારકા અને અધ્યર્થકારી શક્તિઓવાળા મનુષ્યો હોય છે.

“વિરોપમાં સમ્રાટ અન્ય સમુદાયના વિકાસો કરતા મુમનિઓ (અમુજો-નત મુનિઓ) અને બ્રાહ્મણો તેની સાથે એકાતમા બેઠી વિરોધવાર વાર્તાલાપ-મેળાપ કરી શકતા તેઓ પોતાના ધર્મતત્ત્વ અને નીતિશાસ્ત્રોમાં અને શારીરિક તથા ધાર્મિક વિદ્યાનેના ખીન્દ (ધર્મના)

ણને ત્રણ નામો-હરિહસુર, બિજયસેનસુર અને ભાનુચંદ્ર મળી આવે છે. આ ત્રણ નામો આપણે તુરતજ ઝોળખીને કહી શકીએ કે તે હીરવિજયસુરિ, વિજયસેનસુરિ અને ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાયના નામો છે. અકબરના દરબારના વિદ્વાનો પાંચ વર્ગમાં વિભક્ત કર્યો હતા (કે જે બધાની સંખ્યા ૧૪૦ હતી)

“સમ્રાટ કે જે પોતે ભૌતિક અને અધિભૌતિક જગતનો નાયક, અને અહારની તેમજ આતરિક જગત ઉપર સાર્વભૌમ સત્તા ચલાવે છે તે પણ ખાસ લક્ષમાં લેવા યોગ્ય પાંચ પ્રકારના સતોને માન આપે છે પ્રથમ વર્ગના પોતાના સીતારાના પ્રકરણમાં બાહ્ય તેમજ અંદરની વસ્તુઓના ગુપ્ત ભેદો-રહસ્યો જોઈ શકે છે અને પોતાની સમજ તથા પોતાની દૃષ્ટિવિશાળતા વડે વિચારના બંને રાજ્યો-પ્રદેશો પૂર્ણ રીતે જાણી શકે છે ” (આઈને અકબરી પુ ૧, પૃ ૫૩૭)

૮૧૫ ‘ હીરવિજયસુરિને આ પહેલા વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યા છે અને ઉક્ત બીજા બે (વિજયસેન અને ભાનુચંદ્ર) ને પાંચમા વર્ગમાં મૂકેલ છે (કે જે વર્ગ નકલ (પુરાવા) પર આધાર રાખના વિદ્વાનોને સમજનારાનો છે)

૮૧૬ ‘ અકબરે ઘણી છતો મેળવી અને હવે કોઈ શત્રુ બાકી નહોતો રહ્યો કે જેને છતવાનું રહે (બદાહિની) તેથી તેનું મન ધાર્મિક પ્રશ્નોમાં ખેંચાયું ચુસ્ત મુસલમાન ન હોવાથી તે એમ માનતો કે સર્વે ધર્મોમાં એવી ધણી ચીજો જાણવાની છે અને એવા ઘણા વિદ્વાનો છે કે જેમની પામેથી શિખવાનું છે. તે પોતાના દરબારમાં દેશના શ્રેષ્ઠ વિદ્વાનોને આમંત્રતો અને તેમની પામે ધાર્મિક પ્રશ્નોની ચર્ચા કરાવતો (અનુદાગ) બદાહિની લખે છે કે —

“ સમ્રાટે ઈસ્લામ ધર્મનો પરિત્યાગ કર્યો હતો તેમાં અનેક કારણો હતાં. મુખ્ય એ હવુ કે જુદા જુદા દેશોમાં જુદા જુદા ધર્મવાળા ઘણી સંખ્યામાં વિદ્વાનો સમ્રાટના દરબારમાં જુટથી આવજન કરી શકતા, અને સમ્રાટ સાથે પ્રત્યક્ષ વાર્તાલાપ સહકર્યતાપૂર્વક કરી શકતા. રાતદિન ધર્મ સબંધી વિચાર કર્યા કરવા અને તેનું સચાર્ય મૂળ શોધી કાઢવું તે સિવાય તે બીજા કોઈ કાર્ય પ્રત્યે મુદ્દલ લક્ષ્ય આપતો નહોતો...સમ્રાટ દરેક પાસેથી ખાસ કરીને જે બીન-મુસ્લિમ હોય તેઓના મતો સંવરનો. જે જે વાત

તેને પ્રીતિકર થતી તે તેનો સ્વીકાર કરતો, અને જે વાત તેના સ્વભાવથી વિરુદ્ધ અને પોતાની ઈચ્છાની વિરોધી લાગતી તેને રદ કરતો આ પ્રમાણે કેટલાક પ્રાથમિક મૂળ સિદ્ધાંતોના પાયા પર થયેલી શ્રદ્ધા તેના હૃદયની આરસીપર અંકિત થતી અને સમ્રાટ પર જે સર્વ અસરો દૃઢપણે થઈ તેના પરિણામે તેના હૃદયમાં શિલાપર કરેલા રેખાદર્શનની જેમ ધીમે ધીમે એવી પ્રતીતિ થઈ કે સઘળા ધાર્મિક સમપ્રદાયોમાં મુજબ-વિદ્વાન્ મનુષ્યો હોય છેજ અને સર્વ પ્રભુઓમાં જખરા વિચારકો અને આશ્ચર્યકારી શક્તિઓવાળા મનુષ્યો હોય છેજ.

“વિશેષમાં સમ્રાટ અન્ય સમ્પ્રદાયના વિદ્વાનો કરતાં સુમનિઓ (શ્રમણો-જૈન મુનિઓ) અને બ્રાહ્મણો તેની સાથે એકાતમા બેસી વિશેષવાર વાર્તાલાપ-મેળાપ કરી શકતા તેઓ પોતાનાં ધર્મતત્ત્વ અને નીતિશાસ્ત્રોમાં અને શારીરિક તથા ધાર્મિક વિજ્ઞાનોમાં બીજા (ધર્મના) વિદ્વાનોથી ચડી જાય છે અને ભવિષ્યના જ્ઞાનમાં આત્મિક શક્તિમાં અને મનુષ્ય તરીકેની પૂર્ણતામાં ઘણી ઉચી દૃષ્ટાએ પહોંચેલા હોય છે, તેથી તેઓ પોતાના અભિપ્રાયને પ્રમાણિક ઠરાવવા તથા અન્ય ધર્મોના દોષો સિદ્ધ કરવા યુક્તિ અને પ્રમાણ ઉપર રચાયેલ સાબીતીઓ રજૂ કરતા અને પોતાના (ધર્મના) સિદ્ધાંતોને એવી રીતે તો દઢતાથી તેનામાં ઠસાવતા અને એટલી બધી બુદ્ધિમત્તાથી ધ્યાનમાં લીધા વગર છુટ્ટો નહિ એવી તર્કન સ્વત સ્પષ્ટ જણાય એવી રીતે વાતોને દાખવતા કે કોઈપણ મનુષ્ય પોતાની શક્યો જાહેર કરી સમ્રાટના હૃદયમાં સંદેહ ઉત્પન્ન કરી શકતો નહોતો, પણી ભલે પર્વતના ચૂરા થઈ ધુળ થાય ત્યાં આકાશમાં ચીરાઓ પડી જાય.

“આથી સમ્રાટે ઈસ્લામ ધર્મના પુનરુદ્ભવ સબધીના ખ્યાલો, ક્યા-મતના દિવસ અને તેને લગતી વિગતો તેમજ અમારા પયગમરની દત્તકયા પર રચાયેલા બધા હુકમોમાં શ્રદ્ધા કાઢી નાખી..ખાસ કરીને આત્માઓના પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતે તેના ચિત્તમાં દૃઢ મૂળ નાખ્યું, અને તેણે એ કહેવત સ્વીકારી કે ‘એવો કોઈ પણ ધર્મ નથી કે જેમાં પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતે ઉડાં મૂળ ધાલ્યા ન હોય.’” અલ-બદાઈન ૨, ૨૬૩-૨૬૪

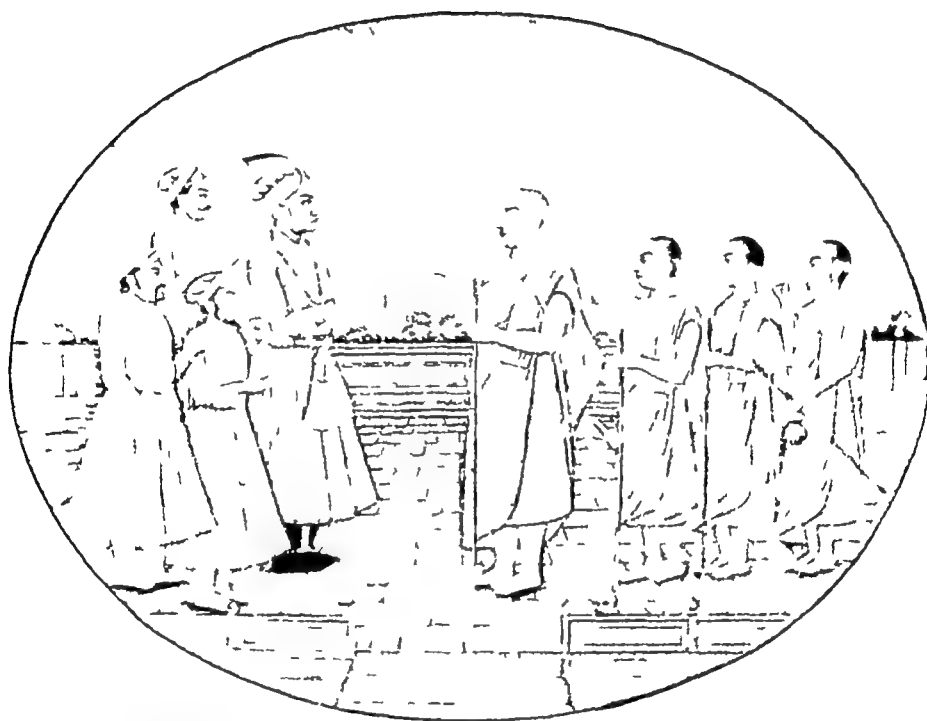
૮૧૭ “ઉપરના લખાણથી એ સ્પષ્ટ છે કે સમ્રાટ સત્યનો જખરો શોધક હતો. તેણે પોતાના અધિકારીઓ પામેથી હીરવિજય-સુરિના તર્કન સતશીલ ચારિત્ર અને બીજા ટ્રેષ સદગુણોની વાન સાલળીને...પોતાની પાસે બોલાવ્યા હતા.” ૪૯૮

૪૯૮ જુઓ જૈન શાસનનો વીરાત્ ૨૪૩૭ નો દીવાળીનો ખાસ અક

૮૧૮ સં. ૧૬૩૫ મા ઇઆદતખાનામા જૈનો આવી ચર્ચા કરતા અને હાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાય પ્રાયઃ અકબરના મરણ સુધી (સં ૧૬૬૧) તેના દરબારમા રહ્યા હતા, અગર સં. ૧૬૩૯ થી ૧૬૬૦ તો અવશ્ય અકબરનો જૈનો સાથેનો સહવાસ-પરિચય આ રીતે ઓછામા ઓછો વીસ વર્ષ કરતા વધુ ચાલ્યો. બધા ધર્મો પૈકી જૈન અને જરથોસ્તી ધર્મ એ બેની અસર અકબરના મન પર ઘણી થઇ હતી (વિ. સ્મિથ) સૂર્યના નામ ગણવા, અમારિના દિવસોમા પારસીના તહેવારો નવરોઝાદિ મૂકવા એ જરથોસ્તી ધર્મની અસર છે. સં ૧૬૩૬ મા દીનેખલાહી (ઇશ્વરનો ધર્મ) નામનો નવો ધર્મ પ્રચલિત કરી તેમા વિવિધ ધર્મોના રહસ્યો સમજી લઇ તેની પસંદ પડતી વિધિઓ અને સિદ્ધાંતો પોતાના ધર્મમા આમેજ કર્યે જતો હતો ‘ માત્ર ૫-૬ વર્ષમા જ ઇસ્લામ ધર્મનું નામ નિશાન પણ ભુંસાઇ ગયું હતું અને સર્વત્ર એક પ્રકારનું વિચિત્ર દશ્યજ નજરે પડતું હતું ’ (ખાઉનિ ૨, ૨૬૨). અકબરે ઘણે અંશે કીધેલો અહિંસાનો સ્વીકાર તે સંબંધી તેના ફરમાનો એ હીરવિજયસૂરિ અને તેમના શિષ્યો આદિ શ્વેતામ્બર જૈનાના પ્રયાસને આભારી છે દિગંબરી જૈન પંડિત એકપણ અકબરને મળેલ નથી તેથી અબુલફઝે જે જૈન ધર્મસંબંધી લખ્યું છે તે શ્વેતામ્બરોના પરિચયથી લખ્યું છે તે દિગંબર વિવક્ષણનાઓનું વર્ણન ‘ અંધકારમા રહીને-જ્ઞાન વગર લખેલ છે ’ એમ પોતે જણાવે છે (આદિતે અકબરી જેરેટનો અનુવાદ વૉ. ૩ પૃ ૨૧૦)

તેમારા C નો અગ્રેજ લેખ નામે ‘ Hiravijaya Suri or the Jainas at the Court of Akbar. ’ પૃ ૧૧૩ થી ૧૧૫ આખો લેખ પૃ ૧૨૦ સુધી છે આ લેખ ઉપરથી મિ વિન્સેન્ટ એ સ્મિથે ‘ The Jain Teachers of Akbar ’ એ નામનો અગ્રેજ લેખ લખેલ છે કે જે સર રા ગો. લાડારકરના સ્મારક પુસ્તક (Commemoration Volume) સને ૧૯૧૭ માં પૃ ૨૬૫ થી ૨૬૯ છપાયો છે અને ત્યાર પછી તે સ્મિથે પોતાના Akbar (અકબર) નામના ગ્રંથમા આ સબધે જણાવ્યું છે-તુઓ પૃ ૧૬૬ અને વળી તેમાં પૃ ૨૬૨ મા પોર્ટુગીઝ પાદરી નામે પિન્હેરો (Pinheiro) નો તા. ૩-૬-૧૫૯૫ પત્ર ટાંચ્યો છે તેમાં જણાવ્યું છે કે He follows the sect of the Jains (Vertie)-એટલે તે અકબર જૈનો (મતી) ના સપ્રદાયને પાળે છે આ પછી તેમા કેટલાક જૈન સિદ્ધાંતોનો ઉલ્લેખ છે

શ્રી હીંગવિજય મરિનો અકબર બાદશાહે કરેલો મતકાર પૃ ૫૪૫
 [જેઠ દેવચંદ લા ને પુ દેડના મૌજન્યથી]

॥ कृष्ण ॥ त्विषिधरकरोऽचरुज्ज्वालागवतउमरुहृत्तिवारवारतामुज्ज्वलीनी। बृटकबारउडरी। रण। कृष्ण। आपृक्ता
 जिमुपसवतडनी। कीधीआरतनकोलि। जयगाननकीवनीजी। देवदयापरबोधि। २५। कृष्ण। ववनदोषव्योक्त
 कस्यजी। दाप्याअनरधदरु। कुरुकस्यउबुक्तकेनवीजी। ज्वतका। धउसतधन। २६। कृष्ण। अरणदी। कलोजडनि
 एजी। तउरिअदनादान। तेडधलागाधरणजी। गिरगतानावदगान। २७। कृष्ण। ववल्नीवररुदनरुज्ज्वाला। कीध
 राबृदरमणरुपा। कामविदुबाणमीकडुजी। उजागरतसकपा। २८। कृष्ण। मायाममतोमदपम्पुज्ज्वाला। कीध
 उअधिकउज्जोत। परिगलेम्यउकारिमउजी। नवफासयमसोता। २९। कृष्ण। लणमुज्ज्वनद। लाल्वद
 जी। रात्रनोजननदोष। मद्यमनमूक्पुमोकाजउजी। नभस्पोधरममतोष। ३०। कृष्ण। टणरविपरतविडरु
 व्याजी। जीववउरासीसाध। तेमुज्ज्वागिमिडकनउजी। त्गवततोरसाधि। ३१। कृष्ण। करमादानपन
 रकहाजी। अगटअटाररुपाप। जेमदसेव्यातेरुवहजी। ब्गसिरमायबाप। ३२। कृष्ण। मुज्ज्वाधरबृह
 तनउजी। सरदरुणबृहस्तस्त्र। दिनधमीभावउमन्निगमरुजी। निमसाकरयुडध। ३३। कृष्ण। रिषदेवउरजी
 यउजी। सेजुजेगिरिसिणगर। पापअलोन्निआत्रापणजी। करिपुत्तुमोरासारा। ३४। कृष्ण। मर्मरिणजिनध
 र्मनउजी। पापअलोन्निआत्रापणजी। देताडरिपुलाश। ३५। कृष्ण। उगतिउमतिउध
 रणजी। उमासिबुदेव। आणधरुसरिस्ताहरीजी। नवितोरसेव। ३६। कृष्ण। कलसा। इमचक्रियसे
 तुजस्वरणनेद्यानतिनदनतण। करजोन्निआदिजिणदअणदपापअलोन्निआत्रापणजी। जिणवदस्सर
 स्सरसमदउत्तस्वमसिप्यसुज्जमधणउ। गलिसकल्वददुसिसावाचकुसमयसुदरयुणत्तणशो। ३७।
 ॥ इतिआसेजुनयमज्जआदिनाधसतवन ॥ सममासा। सवतरसोलसवधेना। इवाकुदि। इदिनेलिबिते

॥ पम्पुमेव ॥

मभयमुद गलिना इस्ताक्षरभा भवदंत गे आहिनाथ स्त स १६६६ पारा ८४७
 यय ६ दा ७२ पु ३५ना भौजन्यधी]

પ્રકરણ ૩ જી.

કેટલીક ઐતિહાસિક વ્યક્તિઓ અને ઘટનાઓ.

તદ્રાજ્યે ગહનાર્વશાસ્ત્રઘટનાપ્રૌઢામિયોગા સ્તથા

તુચ્છોત્સૂત્રમહીવિદારણહલપ્રખ્યા સુસયોગિનઃ ।

દુર્ગાન્તપ્રતિવાદિવાદમનન્થેય. પ્રતિજ્ઞામૃત

શ્રીમદ્વાચકધર્મસાગરગુરુત્તસા અભૂવન્ શુભાઃ ॥

—ધર્મસાગર—શ્રુતસાગર—શાતિસાગર (કલ્પકૌમુદીના લેખક)ની પ્રશસ્તિ.

—તેમના (હીરવિજયસૂરિના) રાજ્યમાં ગહન અર્થ વાળી શાસ્ત્ર-ઘટનામાં પ્રોઢ અભિયોગ-ચિદ્રત્તાવાળા, તુચ્છ હત્યૂત રૂપી પૃથ્વીને તોડવામાં હલ જેવા સારા સ યોગવાળા, દુર્દામ્ય પ્રતિવાદીઓના વાદને દમનમાં રાખતી પ્રતિજ્ઞાવાળા એવા ગુભ અને ગુઝમાં આબૂધણરૂપ ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય થયા.

કેચિદ્ હિન્દુનૃપા વલશ્રવણતસ્તસ્ય સ્વપુત્રીગણં

ગાઢાભ્યર્થનયા દદત્યવિકલા રાજ્ય નિજં રક્ષિતુ ।

કેચિત્પ્રામૃતમિન્દુકાન્તરચન મુક્ત્વા પુર પાદયોઃ

પેતુ કેચિદિવાનુગા પરમિમે સર્વેડપિ તત્સેવિન ॥

—સ. ૧૬૪૬ પદ્મસાગર કૃત જગદ્ગુરુ કાવ્ય. ૮૮.

—કેટલાક હિન્દુ રાજાઓ તેના (અકબરના) બલને સાબળી પોતાના રાજ્યને બચાવવા સ્વપુત્રીના સમુદાયને ઘણી વિનતિ કરી આપે છે, કેટલાક ગણિકાન્તાદિ જવાહિર મૂકીને તેના પગે પડે છે અને કેટલાક તેના અનુયાયી થાય છે પરંતુ આ સર્વ પણ અકબરના સેવકો છે (એક મેદપાટનો પતિ સમસ્ત હિંદુના ક્લેશરૂપ પ્રતાપસિંહ આણનમ છે)

અથ સાગરપક્ષીય શાન્તિદાસો મહાર્દિક ।

ધ્રાવક ધ્રાવકાધીશો નરેશ દ્વ શોભતે ॥૧॥

—સાગરપક્ષી શાન્તિદાસ નામના મહા ઋદ્ધિવત ધ્રાવક આવિરોના અધીશ રહી નરેશ માકક શોભે છે. —વિજયદેવસૂરિ—માહાત્મ્ય સર્ગ ૧૧, ૧.

૮૧૯. ધર્મસાગર—મૂળ લાડોલના ઓસવાલ તેમણે સં.

૧૫૯૫ માં ૧૬ વર્ષની ઉંમરે મોસાળ મહેસાણામાં જીવરાજ પડિત

પાસે પોતાના નાનાજંદુ સહિત દીક્ષા લીધી. વિજયદાનસૂરિ પાસે શ્રુતનો અભ્યાસ સારી રીતે કરી હીરહર્ષમુનિ (પંચીયી થયેલ હીર-વિજયસૂરિ) સાથે દેવગિરિ જઈ ન્યાયાદિ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી હીરહર્ષ સાથેજ તે સૂરિ પાસેથી ઉપાધ્યાય પદ મેળવી ગામોગામ વિચરવા લાગ્યા. તેઓ ઘણા વિદ્વાન્ પણુ અતિ ઉગ્રસ્વભાવી અને દઢાગ્રહી હતા.

૮૨૦. શ્વેતાખર મૂર્તિપૂજકમાથી જુદા પડી હુંકામત, તથા ખીજા મત નીકળ્યા પછી તેમની સાથેનો વિરોધ પ્રબળ થઈ પડ્યો હતો, તે જુદા શ્વેતાખર મૂર્તિપૂજકમ ખરતર અને તપાગચ્છ વચ્ચેની મતામતી થવા લાગી હતી. ધર્મસાગરે તપાગચ્છ સાચો ને ખીજા ગચ્છો ખોટા જણાવી તેમનાપર ઘણા પ્રહારો ઉગ્ર ભાષામાં ગ્રંથો નામે તત્ત્વતરંગિણી, પ્રવચન પરીક્ષા-કુમતિમતકુદાલ રચી કર્યાં. ખરતરે સાથે પાટણમાં સં. ૧૬૧૭ માં 'અભયદેવસૂરિ ખરતર ગચ્છના નહોતા' એવો પ્રબળવાદ કર્યો. તે વર્ષે તેમને શ્વેતાખર સંપ્રદાયના જુદા જુદા ગચ્છના આચાર્યોએ ઉત્સુત્રપ્રપણાના કારણે જિનશાસનથી બહિષ્કૃત કર્યાં. તપાગચ્છના નાયક વિજયદાનસૂરિએ કુમતિમતકુદાલને જલશરણુ કરાવ્યો અને જાહેરનામું કાઢી 'સાતખોલ'ની આજ્ઞા કાઢી એકે ખીજા મતવાળાને વાદ વિવાદની અથડામણુ કરતા અટકાવ્યા અને 'જેમ ચાહે છે તેમ ચલાવવા'ની આજ્ઞા કરી. ધર્મસાગરે સૂરિશ્રીને ચતુર્વિધ સંઘ સમક્ષ 'મિચ્છામિદુલ્લઙ્ગ' આપ્યો-તેમની માણી માગી. સં. ૧૬૨૧.

૮૨૧. ધર્મસાગરે પંચી વિદ્વાન કરતા અનેક સ્થળે વાદવિવાદ કરતા જેસલમેર જઈ ત્યાંના રાજા હરરાજ (સં. ૧૬૧૮ થી સં. ૧૬૭૪)ની રાજસભામાં વાદીઓ સાથેના વાદમાં જ્ય પ્રાપ્ત કર્યો અને તેઓ હીરવિજયસૂરિની આજ્ઞામાં રહ્યા. પરંતુ તે આચાર્ય અકબર પાદશાહ પાસે રહ્યા તે દરમ્યાન વિરોધ વધતા પાછા ગૂજરાતમાં આવ્યા પંચી અમદાવાદ. હીરવિજયસૂરિએ સ્વગૃહના માત ખોલપર વિવરણુ અને વધારો

કરી 'આર ખોલ' રૂપી આજ્ઞાઓ જાહેર કરી સં. ૧૬૪૬; એમા ધર્મ-સાગર ગણિએ પણ મરુ માર્યું. આથી જૈન સમાજમા ધણી શાન્તિ આવી. ધર્મસાગરજી ખંભાતમા સં. ૧૬૫૩ ના કાર્તિક શુદ્ધ ૯ નેદિને સ્વર્ગવાસ પામ્યા. ૪૯૯

૮૨૨. વિવેકહર્ષ-નામના ઉપાધ્યાય પ્રતાપી પ્રભાવક થયા. તે ત. આણંદવિમલસૂરિ-હર્ષાણંદના શિષ્ય હતા. તેમણે આઠથી સો સુધી અવધાન કરીને મહારાષ્ટ્ર કોકણના રાજા યુર્હાનશાહિ, મહારાજશ્રી રામરાજા, ખ્યાનખાના, તથા નવરંગખાન આદિ અનેક રાજાઓ પામેથી લીધેલા જીવો માટેના અમારિપટલ તથા ધણા કેદીઓના છુટકારા આદિ સુકૃત્યો કર્યા છે. મગકાપુરમા મુક્તા નાગના મુનિને વાદમા જીત્યા, પ્રતિષ્ઠાન (પેકણ) પુરમા યવનોને મોઢે જૈન ધર્મની સ્તુતિ કરાવી, તથા બ્રાહ્મણ ભદ્રોને યુક્તિવડે જીત્યા, અને ખેરિકપુરમા દેવજી નામના વાદીને જીત્યો. વળી જૈન ન્યાયથી દક્ષિણના જાલણા નગરમા દિગજરાચાર્યને હરાવી કાઢી મૂકાવ્યા. રામરાજાની સલામા આત્મારામ નામના વાદીને જીત્યો.

૮૨૩. આ ઉપાધ્યાયે કચ્છદેશમા સં. ૧૬૫૬ ને ૫૭ મા વિહાર કરી ત્યાના રાજા ભારમદ્વને (મં. ૧૬૪૨-૧૬૮૮) પ્રતિખોધ્યો તે તેના પરિણામે તેણે લેખ કરી આપી પોતાના દેશમા જીવહિંસાનો નિષેધ કર્યો કે 'હમેશા ગાયની ખિલકુલ હિંસા થાય નહિ,

૪૯૯ ધર્મસાગરની વિશેષ હકીકત માટે જુઓ 'ધર્મસાગરગણિ રાસ'-કે જે અમને પ્ર. શ્રી કાતિવિનય પાસેથી પ્રાપ્ત થયો છે તે હવે પછી પ્રકટ કરાશે, વિનયતિલકસૂરિ રાસ-પ્ર. જૈન રાસ સંગ્રહ ભા. ૪ (પ્ર. ૫ અં.). શ્રી જિનવિનયને લેખ નામે 'મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગરગણિ' પ્ર. આત્માનંદ પ્રકાશ વીરાત્ ૨૪૪૪ કાર્તિકનો અ. ૬ પુ. ૧૫-૪ પૃ. ૭૮ થી ૮૯). તેમના શિષ્ય શ્રુતસાગરે લખેલી સં. ૧૬૮૩ ની અતુઃશરણ પ્રકીર્ણકવચૂરિની અંતે અનેક વિરોપણોમા એક વિશેષણ 'શ્રી જેસલમેર દુર્ગ રાજાધિરાજ રાઠલ શ્રી હરરાજ રાજસમા લખ્ધન્યવાદ' પણ ધર્મસાગરને આપ્યું છે (જિનવિનય પ્રશસ્તિ સંગ્રહ). ધર્મસાગરની કૃતિઓ માટે જુઓ પાના ૮૫૨.

ઋષિપત્ર્યમી સહિત પર્યુષણના આઠ મળી નવે દિવસોમા, આઠપક્ષમા, સર્વ એકાદશીઓ, રવિવારો, અમાવાસ્યાઓના દિનોમા તથા મહારાજના જન્મદિવસ અને રાજ્યદિને સર્વ જીવોની હિંસા ન થાય. 'વળી તે રાજ્યએ ભુજનગરમા 'રાજવિહાર' નામનું ઋપભનાથનું જૈન મંદિર કરાવ્યું સં. ૧૬૫૮ ને તપગચ્છતા સંધને સ્વાધીન કર્યું કે જે હાલ મોઝૂદ છે. આ મુનિએ કચ્છના ગામ ખાખરમા ઓશવાલોને પ્રતિષેધી શ્રાવકક્રિયાઓ સમજાવી ને ત્યાં સં. ૧૬૫૭ મા ત્રણ મોટી પ્રતિમાની અંજનશક્તાકા કરી. સં. ૧૬૫૯ મા ત્યાં શત્રુંજયાવતાર નામના તૈયાર થયેલા ચેત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી. (જિ. ૨. નં. ૪૪૬)

૮૨૪ તેમણે પરમાનંદ, મહાનંદ, (સ્વશિષ્ય) ઉદયકર્પ સાથે મળી જહાગીર બાદશાહને વિનંતિ કરી લેખ મેળવ્યો કે બાદશા પશુસણના બાર દિવસોમા દર વર્ષે હિંસા કરવાની જગ્યાઓમા આખા રાજ્યમા પ્રાણીઓને મારવામા આવે નહિ. (જુઓ તે લેખ પરિશિષ્ટ નં 'સૂરીશ્વર અને સત્રાદ')

૮૨૫ મહારાણા પ્રતાપસિંહે ઉદયપુરના ઇતિહાસમા અકમર બાદશાહને સિસોદિયા વંશની પુત્રી તેને કે તેના પુત્રાદિકને નહિ આપી અણુનમ રહી લગાઇ લડીને ગિરિવાસ મેરીને પોતાનો ઉજ્યવ પ્રતાપ બનાવતું ગૌરવશાલી સ્થાન અવિચળ રાખ્યું છે. તેનો પ્રધાન મંત્રી પ્રસિદ્ધ ભામાશાહ જૈન ઓસવાલ હતો. તેણે રાણાના સુખદુઃખમા ભારે આત્મભોગ સાથે સાથ આપ્યો હતો. રાણાના સ્વર્ગવાસ પછી ગાદીપર આવેલ રાણા અમરસિંહના પહેલા ત્રણ વર્ષ સુધી પ્રધાનપદે રહી સ. ૧૬૫૬ મા ભામાશાહ સ્વર્ગસ્થ થયો, ત્યાર પછી તેના પુત્ર જીવાશાહને પ્રધાનપદ મળતા તેણે પોતાના પિતાની લખેલી વહી અનુસાર જુદે જુદે સ્થલેથી ખનનો કાઢી રાજ્યનું ખર્ચ ચલાવ્યા કર્યું. જહાગીર બાદશાહ સાથે સુબેદ થતા કુંવર કર્ણમિહ બાદશાહ પામે અજમેર ગયો ત્યારે રાજબક્ત પ્રધાન બાશાહ તેની સાથે હતો. તેનો દેહાન્ત થતા મહારાણા કર્ણસિંહે

તેના પુત્ર અક્ષયરાજને મંત્રી તરીકે નીમ્યો. આ પ્રકારે ત્રણ પેઢી સુધી સ્વામીભક્ત ભામાશાહના કુટુંબમાં પ્રધાનપદ રહ્યું, ૫૦૦ (ઓઝાજૂત રા. ઇતિહાસ ત્રીસરા ખડ પૃ. ૭૮૭).

૮૨૬ એમ કહેવાય છે કે આ ભામાશાહનો ભાઇ તારાચંદ ગોડવાડની હાકમી મળતા સાદડીમાં રહી લુકા પક્ષમાં ગયો. ને જો કે સાથે મૂર્તિપૂજા સાચવી રાખી, પરંતુ મૂર્તિપૂજામાં પુષ્પાદિથી ચતી પૂજામાં અનુચિત હિંસા છે એમ જણાવી પોતાની સત્તાથી અતેકને લુકાગચ્છમાં લાવી જે ન ભળ્યા તેવા મૂર્તિપૂજકો પર તેણે ઘણા જુલમ કર્યા. તેના મરણ બાદ સાદડીમાં વાવ છે ત્યાં તેની તથા તેની સ્ત્રી આદિની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૪૮ વૈ. વદ ૯ કરવાઇ છે ને ત્યાં હજુ સુધી લુકાવાળા તે મૂર્તિઓની કેશરચંદનાદિથી પૂજા કરે છે ૫૦૧

૫૦૦ આ કુટુંબના સર્વે પુરૂષ રાજ્યના શુભચિંતક રહ્યા ભામાશાહની હવેલી ચિતોડમાં તોપખાનાના મકાનની સામેના ક્વાયતના મેદાનના પશ્ચિમ કિનારાની મધ્યમાં હતી કે જેને મહારાણા સજ્જનસિંહે ક્વાયતનું મેદાન તૈયાર કરાવતાં તોડાવી નાખી. ભામાશાહનું નામ મેવાડમાં એટલું બધું પ્રસિદ્ધ છે કે જેવું ચૂજરાતમાં વસ્તુપાલ તેજપાલનું છે. તેના વશમાં હાલ કોઈ પ્રસિદ્ધ પુષ્પ નથી રહ્યો, તો પણ તેના મુખ્ય વંશધરની એ પ્રતિષ્ઠા ચાલી આવી હતી કે જ્યારે મહાજનોમાં સમસ્ત જાતિ સમુદાયનું ભોજન વગેરે થતું, ત્યારે પહેલા પ્રથમ તેને તિલક કરવામાં આવતું પાંજળથી આ પ્રથા બંધ થઈ હતી તે મહારાણા સ્વરૂપસિંહે સ. ૧૯૧૨ ના પરવાનાથી પુનઃ ચાલુ કરી તે આજ્ઞાનું વળી પાલન ન થયું ત્યારે હમણાજ સ્વર્ગસ્થ થયેલ મહારાણાએ સ. ૧૯૫૨ માં ફરી આજ્ઞા આપી ચાલુ કરી - ઓઝાજૂ પૃ. ૭૮૭ ની નોંધ

૫૦૧ ' શ્રી જૈન ટ્રેડે મૂર્તિપૂજક-ગોડવાડ જૈન સાદડી-કુટુંબમતિયોકે મનભેદકા દિગ્દર્શન ' નામની ચોપડી શ્રી રત્નપ્રસન્ન જ્ઞાનપુષ્પમાલા પુષ્પ નં. ૯૫, જુઓ ઓઝાજૂ રા ઈ ખડ ૩ પૃ ૭૪૩; અમ્બવી પુ ૧૮ પૃ. ૯૭

ઋષિપંચમી સહિત પર્યુષણના આઠ મળી નવે દિવસોમાં, શ્રાદ્ધપક્ષમાં, સર્વ એકાદશીઓ, રવિવારો, અમાવાસ્યાઓના દિનોમાં તથા મહારાજના જન્મદિવસ અને રાજ્યદિને સર્વ જીવોની હિંસા ન થાય. 'વળી તે રાજ્યએ ભુજનગરમાં 'રાજવિહાર' નામનું ઋપભનાથનું જૈન મંદિર કરાવ્યું સં. ૧૬૫૮ ને તપગચ્છના સંધને સ્વાધીન કર્યું કે જે હાલ મોઝૂદ છે. આ મુનિએ કચ્છના ગામ ખાખરમાં ઓશવાલોને પ્રતિભોધી શ્રાવકક્રિયાઓ સમજાવી ને ત્યાં સં. ૧૬૫૭ માં ત્રણ મોટી પ્રતિમાની અંજનશક્ત્રાકા કરી. સં. ૧૬૫૯ માં ત્યાં શત્રુંજયાવતાર નામના તૈયાર થયેલા ચૈત્યની પ્રતિષ્ઠા કરી. (જિ. ૨. નં. ૪૪૬)

૮૨૪ તેમણે પરમાનંદ, મહાનંદ, (સ્વશિષ્ય) ઉદયદર્પ સાથે મળી જહાગીર બાદશાહને વિનંતિ કરી લેખ મેળવ્યો કે બાદશા પશુસણના બાર દિવસોમાં દર વર્ષે હિંસા કરવાની જગ્યાઓમાં આખા રાજ્યમાં પ્રાણીઓને મારવામાં આવે નહિ. (જુઓ તે લેખ પરિશિષ્ટ ગ 'સૂરીશ્વર અને સંત્રાદ')

૮૨૫ મહારાણા પ્રતાપસિંહે ઉદયપુરના ઇતિહાસમાં અકમર બાદશાહને સિસોદિયા વંશની પુત્રી તેને કે તેના પુત્રાદિકને નહિ આપી અણુનમ રહી લડાઇ લડીને ગિરિવાસ સેરીને પોતાનો ઉજવન પ્રતાપ બતાવતુ ગૌરવશાલી સ્થાન અવિચળ રાખ્યું છે. તેનો પ્રધાન મંત્રી પ્રસિદ્ધ ભાભાશાહ જૈન ઓસવાલ હતો. તેણે રાણાના સુખદુઃખમાં ભારે આત્મભોગ સાથે સાથ આપ્યો હતો. રાણાના સ્વર્ગવાસ પછી ગાદીપર આવેલ રાણા અમરમિંદના પહેલા ત્રણ વર્ષ સુધી પ્રધાનપદે રહી સં. ૧૬૫૬ માં ભાભાશાહ સ્વર્ગગ્ધ થયો, ત્યાર પછી તેના પુત્ર જીવાશાહને પ્રધાનપદ મળતા તેણે પોતાના પિતાની લખેલી વહી અનુસાર જુદે જુદે સ્થલેથી ખમ્મનો કાઢી રાજ્યનું ખર્ચ ચલાવ્યા કર્યું. જહાગીર બાદશાહ સાથે સુવેદ થતા હુંવર કર્ણમિંદ બાદશાહ પામે અજમેર ગયો ત્યારે રાજબક્ત પ્રધાન જીવાશાહ તેની સાથે હતો. તેનો દેહાન્ત થતા મહારાણા કર્ણસિંહે

તેના પુત્ર અક્ષયરાજને મંત્રી તરીકે નીમ્યો. આ પ્રકારે ત્રણ પેઢી સુધી સ્વામીભક્ત ભામાશાહના કુટુંબમાં પ્રધાનપદ રહ્યું, ૫૦૦ (ઓઝાજીવૃત રા. ઇતિહાસ ત્રીસરા ખંડ પૃ. ૭૮૭).

૮૨૬ એમ કહેવાય છે કે આ ભામાશાહનો ભાઇ તારાચંદ ગોડવાડની હાકમી મળતા સાદડીમાં રહી લુકા પક્ષમાં ગયો. ને જો કે સાથે મૂર્તિપૂજા સાચવી રાખી, પરંતુ મૂર્તિપૂજામાં પુષ્પાદિથી ચતી પૂજામાં અનુચિત હિંસા છે એમ જણાવી પોતાની સત્તાથી અતેકને લુકાગચ્છમાં લાવી જે ન ભળ્યા તેવા મૂર્તિપૂજકો પર તેણે ઘણા જીલમ કર્યા. તેના મરણ બાદ સાદડીમાં વાવ છે ત્યાં તેની તથા તેની સ્ત્રી આદિની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા સં. ૧૬૪૮ વૈ. વદ ૯ કરાવાઇ છે ને ત્યાં હજી સુધી લુકાવાળા તે મૂર્તિઓની કેશરચઢનાદિથી પૂજા કરે છે ૫૦૧

૫૦૦ આ કુટુંબના સર્વે પુરૂષ રાજ્યના શુભચિંતક રહ્યા. ભામાશાહની હવેલી ચિત્તોડમાં તોપખાતાના મકાનની સામેના ક્વાયતના મેદાનના પશ્ચિમ કિનારાની મધ્યમાં હતી કે જેને મહારાણા સજ્જનસિંહે ક્વાયતનું મેદાન તૈયાર કરાવતાં તોડાવી નાખી. ભામાશાહનું નામ મેવાડમાં એટલું બધું પ્રસિદ્ધ છે કે જેણે ગૂજરાતમાં વસ્તુપાલ તેજપાલનું છે. તેના વશમાં હાલ કાંઈ પ્રસિદ્ધ પુરૂષ નથી રહ્યો, તો પણ તેના મુખ્ય વંશધરની એ પ્રતિષ્ઠા ચાલી આવી હતી કે જ્યારે મહાજનોમાં સમસ્ત જાતિ સમુદાયનું ભોજન વગેરે થતું, ત્યારે પહેલાં પ્રથમ તેને તિલક કરવામાં આવતું. પાંજળથી આ પ્રથા બંધ થઈ હતી તે મહારાણા સ્વરૂપસિંહે સ. ૧૯૧૨ ના પરવાનાથી પુનઃ ચાલુ કરી તે આજ્ઞાનું વળી પાલન ન થયું ત્યારે હમણાજ સ્વર્ગસ્થ થયેલ મહારાણાએ સ. ૧૯૫૨ માં ફરી આજ્ઞા આપી ચાલુ કરી - ઓઝાજી પૃ. ૭૮૭ ની નોંધ

૫૦૧ 'શ્રી જૈન ધર્મે મૂર્તિપૂજક-ગોડવાડ જૈન સંદર્શ-લુંકામતિયોકે મનભેદકા દિગ્દર્શન' નામની ચોપડી શ્રી ગુરુપ્રભકર જ્ઞાનપુષ્પમાલા પુષ્પ નં. ૯૫, જીઓ ઓઝાજીવૃત રા. ઈ. ખંડ ૩ પૃ. ૭૪૩, અસ્વતી પુ. ૧૮ પૃ. ૯૬

૮૨૭ સં. ૧૬૫૯ મા આનંદવિમલસૂરિ-વાનરગણિ શિં
આનંદવિજયે જેસલમેરમા તપાગચ્છતો જ્ઞાનકોષ સ્થાપ્યો ને તેમા
હીરવિજયસૂરિની મૂર્તિ જેસાડી કે જે હજી ત્યા છે. સં. ૧૬૬૧મા
ભયંકર દુષ્કાલ પડ્યો હતો, તે વર્ષમા ખંભાતમા સોની તેજપાલે
બંધાવેલા મોટા જિનભુવનમા વિજયદેવસૂરિએ ઋષભદેવના પ્રિયની
પ્રતિષ્ઠાકરી. (તેનો લેખ જુઓ 'સુરીશ્વર અને સમ્રાટ' નોંધ પૃ. ૨૫૬)
૧૬૬૨ મા ભંડારીજીએ શત્રુંજય પર ચંદ્રપ્રભનું દેહરૂં બંધાવ્યું. સં.
૧૬૭૧ મા આગ્રાના વતની જહાગીરના અમાત્ય ધનિક જૈન કૌન
પાલ અને સોનપાલ જેમણે સંઘ સભાપતિ બની સમેતશિખર,
શત્રુંજય આગળ ગિરનારાદિ તીર્થોની યાત્રા કરી હતી તેમણે આગ્રામા
શ્રેયાસનાથનું ભવ્ય મંદિર બાંધ્યું ને તેની તથા ૪૫૦ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠાએ
અં. કલ્યાણસાગર સૂરિ પાસે કરાવી. (જૈ. સા. મંશોધક પુ ૨ ૫૪
૨૫-૩૫ તથા પુ. ૩ પૃ. ૩૬૩-૩૬૬)

૮૨૮ સં. ૧૬૭૫ મા જમનગરના મંત્રી ઓસવાલ લાલન
ગોત્રના વર્ધમાન અને પદ્મસિંહ એ જે ભાઈઓએ ૨૦૪ પ્રતિમાઓ
ભરાવી અને પ્રતિષ્ઠિત કરાવી. પછીના વર્ષમા શત્રુંજયનો સંઘ કાઢ્યો
ને જમનગરમા પોતે કરાવેલા સુદર મંદિરમા અં. કલ્યાણસાગરસૂરિ
પાસે પ્રતિષ્ઠા કરાવી. સં. ૧૬૭૮ મા ઉક્ત વર્ધમાનશાહે શત્રુંજયપર
દેહરૂં બંધાવી. શાતિનાથની પ્રતિમા સ્થાપી તથા જમનગરમા બીજી
પ્રતિષ્ઠા કરી. (જિ ૨, નં. ૨૧, ૪૫૫).

૮૨૯ તપા ગચ્છમા વિજયમેનસૂરિના પદ્મજી વિજયદેવસૂરિ ૫૦૦
થયા. સં. ૧૬૭૪ મા જહાગીર બાદશાહે માડવગઢમા 'જહાગીરી મહા-
તપા' નામનું બિરુદ તેમની તપશ્રયાથી મુગ્ધ થઇ તેમને આપ્યું. તે

૫૦૨ તેમના ચારિત્ર સબધે જાણવા માટેના સાધન — સસ્ત્રમા
સં. ૧૬૯૯ મા ટીકા સહિત પૂર્ણ થયેલ શ્રી વિજયદેવસૂરિ માહાત્મ્ય-
ખરતર શ્રી વસુભપાઠક દ્વારા અને શ્રી જિનચિંત્ય સપાન્તિ થઈ પ્રા. નૈત
દિવ્ય મંજી ૧૨ સમિતિ અમદાવાદ ગુપ્તિજગદ્ગત વિજયદેવસૂરિ પ્રગા

આચાર્યનું જીવન તપસ્વી ઉપરાત તેજસ્વી હતું. સાદડીમા લુકા ગચ્છનાએ ચૈત્યપૂજા આદિ વિષયની નિંદા કરતા ત્યાના લોકોની વિનતિથી ત્યા આવી વિજયદેવે પોતાના સાધુઓને ત્યા મોકલ્યા. તેમણે ત્યા જઈ છેવટે ઉદયપુરમા રાણા કર્ણસિંહની સન્મુખ રાજ-સભામા શાસ્ત્રાર્થ કર્યો. રાણાએ લાલા આકૃતિ યુક્ત 'સહી' કરી ફરમાન આપ્યું કે 'તપા સાચા છે અને લુપકો જુઠા છે.'

૮૩૦. ઉદયપુરના મહારાણા જગત્સિંહ (રાજ્ય સં. ૧૬૮૪ થી સં. ૧૭૦૯) પર વિજયદેવે અને તેમના શિષ્ય વિજયસિંહસૂરિએ ભારે પ્રભાવ પાડ્યો હતો. વિજયદેવના ઉપદેશથી તે રાણાશ્રીએ વર-કાણા તીર્થમા પૌષ દશમીના દિને આવતા યાત્રાળુઓ પાસેથી મુડકો કર લેવામા આવતો તે બંધ કર્યો તેનો શિક્ષાલેખ તે મંદિરમા કરવામા આવ્યો (હજી પણ તે પથર મોજૂદ છે) તેમ તામ્રપત્ર પણ કરી આપ્યું હતું. પછી રાણાએ પોતાના પ્રધાન ઝાલા કલ્યાણજી-દ્વારા મોકલેલ આમંત્રણથી તેમણે ઉદયપુરમા ચોમાસુ કર્યું અને ઉપ-દેશ કરતા રાણાએ—(૧) પીંછોલા અને ઉદયસાગર એ બે તળાવોમા માછલા પકડવા જાગો નાખવા દેવી નહિ. (૨) પોતાના રાજ્યાભિષેક દિન-ગુરુવારે અમારિ પળાવવી-કોઈ જીવ મારે નહિ. (૩) પોતાના જન્મમાસ-ભાદ્રપદ માસમા હિંસાનું નિવારણ કરવું-કોઈ જીવહિંસા કરે નહિ, (૪) મચિન્દ નામના દુર્ગમા કુંભલવિહાર-કુંભારાણાએ કરાવેલ જૈન ચૈત્યનો ઉદ્ધાર કરવો-આ ચાર બાબતો સ્વીકારી હતી. (વિ. મહાત્મ્ય સર્ગ ૨૧) આ ઉપરાત હાલારના નવાનગરના લાખા રાજા, ધડરના કલ્યાણમદ્દ અને દીવના ફિરંગીઓને પણ ઉપદેશ

(કે જેનો ગુજરાતી સાર શ્રી જિનવિજયે પુરાતત્ત્વ પુ ૨ પૃ. ૪૬૦-૪૮૩માં આપેલ છે) મારી સંપાદિત જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળામા પ્રકટ થયેલ વિજયદેવ સૂરિની સંગ્રહો, બેમિસાગર રાસ વગેરે તથા તેમના સ્વર્ગવાસ પછી રચાયેલ-મેઘવિજયે સ ૧૭૭૭ મા રચેલ માધ્યમમત્યા પૂર્નિ તરીકે દેવાનન્દાબુદ્ધ માત્ર અને દિગ્વિજય મહાકાવ્ય

આપી તે બધાનો પોતા પ્રત્યે આદરભાવ તેમણે આકર્ષ્યો હતો. તેમનો પરિવાર અઢીહજાર સાધુનો હતો. તેમણે સેંકડો પ્રતિષ્ઠા કરી હજારો જિનર્જિઓ ભરાવ્યા હતા. ગૂજરાત, સૌરાષ્ટ્ર, મરુથલ, મેદપાટ આણુ આરાસણુમાજ માત્ર વિહાર કરી તેમ કર્યું એમજ નહિ પણ દક્ષિણમા કનડી વીળપુરમા તથા કચ્છદેશમા પણ જમ પ્રતિષ્ઠાઓ કરી હતી (જુઓ વિજયપ્રશસ્તિની અંતિમ પ્રશસ્તિ).

૮૩૧ તેમના વારામા સાગરવાળાનો તેમણે પક્ષ લીધો તેથી ભારે ખળભળાટ થયો હતો; અને તેથી તેની બદલીમા બીજા આચાર્ય-પદધર નીમવાનો વિજયસેનસૂરિને તેમની ઇચ્છા સહમત આગ્રહ થયો હતો. વિજયસેન સં. ૧૬૭૨ મા સ્વર્ગ થતા વાત વધી પડતા સોમવિજય ભાનુચદ્ર સિદ્ધિચદ્ર આદિ અન્ય સાધુઓએ એક રામ-વિજયને આચાર્યપદ આપી સ્વર્ગસ્થના પદધર બનાવ્યા ને તેમનુ નામ વિજયતિલકસૂરિ આપ્યુ સ. ૧૬૭૩. જહાગીર પાસે વિજય-દેવસૂરિ જતા તેજ ખરા પદધર છે એમ તેણે મત આપ્યો હતો. મં. ૧૬૭૪. પછી વિજયતિલકનો દેહાન્ત (મં. ૧૬૭૬) થતા વિજ-યાણુંદસૂરિ થયા. વિજયદેવ અને વિજયાણુંદ એ બંને વચ્ચે મેળ થયો અને તેમા સીરોહીના દીવાન મોતી તેજપાળે અમદાવાદમા ગચ્છમેદનિવારણુ તિલક અને મંથપતિ તિલક મેળવ્યુ મં. ૧૬૮૧. પછી તે મેળ તૂટી ગયો. અને વિજયદેવસૂરિ અને વિજયાણુંદસૂરિ એ બે આચાર્યો પરથી 'દેવસૂર' અને 'આણુંદસૂર' એમ બે પક્ષો પડી ગયા કે જેના તણુખા હજુ સુધી કાયમ છે. બંને સૂરિઓ અતુકમે સં. ૧૭૧૩ અને ૧૭૧૧ મા સ્વર્ગવાસી થયા.

૮૩૨. મં ૧૬૮૩ મા દીવના શ્રીમાળી મંથે-સિંધજી મેથજીએ ગિરનારની પૂર્વની પાજનો ઉદાર કરાવ્યો (જિ. ૨, નં. ૬૧), ૧૬૮૫ મા શત્રુજય પર ભરત રાજના ચરણોની સ્થાપના થઈ, મં. ૧૬૮૬ મા ત્રજય પગ શા. ધરમદાસજીએ અમળદજી (અહમુતજી) નુ દહેકું

રોહ શાંતિદાસ અંતે શ્રી રાજસાગર મંડિ
 પારા ૮૩૩-૪ પૃ ૫૬૯
 [ગૂજરાત સાહિત્ય સભા અમદાવાદના મૌજન્યથી.]

બંધાવ્યું તે ત્યા આદિનાથની મૂર્તિ ડુગરમાથી કોતરાવી. ૧૬૮૭ માં (સત્યારીઓ) જખરો દુકાળ પડ્યો.

૮૩૩ શાંતિદાસ શેઠ^{૫૦૩}-આ સમયમાં એક રાજમાન્ય ઝવેરી અને પ્રતિષ્ઠિત આગેવાન થયા. એ અતિ શ્રીમંત સાહસિક વેપારી હતા. તેની શરાણી પેઢીઓ સુરતાદિ અનેક સ્થળે ચાલતી. તેઓ ઓસવાળ જૈન અને સાગર પક્ષમાં હતા. રાજમાં ઘણી લાગ-વગ હતી. તેમણે જહાગીરના રાજ્યમાં સં. ૧૬૭૮ માં ખીખીપુર (પ્રાય અસારવા અને સરસપુર વચ્ચે) ત્રિતામણિ-પાર્શ્વનાથનું સુદર ભવ્ય મંદિર બંધાવવા માડ્યું અને તેમાં મુક્તિસાગરને હાથે સં. ૧૬૮૨ માં પ્રતિષ્ઠા થઈ.^{૫૦૪} તે સ્થાપત્યના હિંદુ પ્રકારના નમુના રૂપ હતું. શાહજહાના અમલમાં તેના ધર્માધ પુત્ર ઔરંગઝેબને અમદાવાદની સૂબાગિરિ અપાતા તેણે મંદિરમાં મહેરાબ કરી (વટાળ કરી) એની મરજદ કરી હતી (સં ૧૭૦૦) વેરા લોકો એનો સામાન લઈ ગયા હતા આથી આખા ગુજરાતમાં હિંદુ અને મુસલમાનનું બંડ થયું હતું. શાંતિદાસે શાહજહાને અરજ કરતા શાહજહા દારાશિકોહના હાથનું એક ફરમાન મેળવ્યું (હીઝરી ૧૦૫૮ સં ૧૭૦૧). તેમાં જણાવ્યું હતું

૫૦૩ આના સળધે જુઓ મારી સપાદિત 'જૈન ઐં રાસમાળા'માં પ્રકટ થયેલ શાંતિદાસનો રાસ ને તે પર પ્રસ્તાવના, શ્રી જિનવિજય સંપાદિત જૈન ઐં ગૂર્જર કાવ્ય સચયમાં પ્રકટ થયેલ રાજસાગરસૂરિ-નિર્વાણ રાસ (સ ૧૭૨૨), વિજયદેવસૂરિ માહાત્મ્ય સર્ગ ૧૧, વિજયતિલકસૂરિ રાસ, ગુજરાતનું પાટનગર, Some Firtmans of Shah Jehan નામનો મોડર્ન રીવ્યુ જુલાઈ ૧૯૩૦ માં પ્રકટ થયેલો દિ બ કૃષ્ણલાલ ઝવેરીનો લેખ

૫૦૪ આ મંદિરની પ્રશસ્તિની નકલ શ્રી જિનવિજય પાસે છે કે જે સ ૧૯૯૭ માં લખાઈ છે અને એક અશુદ્ધ નકલ મુબઈની જે એ સોસાયટીમાં છે વેં ન. ૧૭૫૬ આ પ્રતિષ્ઠા સાથે ખીખી જિનવિંખોની પ્રતિષ્ઠા થઈ તેના લેખો ખુ ૧ નં ૩૬ અને ૧૨૮ માં પ્રકટ થયા છે તે સારા પ્રકાશ પાડે છે

કે 'મહેરાઓ કાઢી નાખી તે મંદિર શાંતિદાસને હવાલે કરવું, તે તેને બક્ષવું અને તેનો તે કળજો રાખે ને પોતાના ધર્મ પ્રમાણે ભજન કરે તેમા કોઈ આડે ન આવે, તેમા રહેલા કકીરોને કાઢી મૂકવા ને વોરા લોકો પાસેથી સામાન લઈ પાછો આપવો યા સામાનનો ખર્ચ લઈ પહોંચાડવો.'

૮૩૪ આ શાંતિદાસે સાગરપક્ષથી થયેલા ઝઘડામા આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધો હતો. ઉક્ત મુક્તિસાગરને સૂરિપદ સં. ૧૬૮૬ મા અમદાવાદમા અપાવ્યું, ને તેમનું નામ રાજસાગરસૂરિ સ્થાપ્યું. શેકનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૭૧૫ મા થયો. આજે એમના વશજોના હાથમા અમદાવાદની નગરશેઠાઈ ચાલી આવે છે. એક ઐતિહાસિક કુટુંબ તરીકે હિંદના ઇતિહાસમા અને ખાસ કરી ગૂજરાતના ઇતિહાસમા શાંતિદાસના કુટુંબનું સ્થાન ઉચું છે.

૮૩૫ હીરવિજયસૂરિ એ એક જળરા જૈન પ્રભાવક થયા. આખા યુગ અને શતક પર તેમનો અને તેમના શિષ્યોનો જળરો પ્રભાવ છે. તેમના માટે તેમના જ સમયમા અનેક મસ્તૂત અને ગૂજરાતી કાવ્યો રચાયા છે. વળી સંસ્કૃત અને ગૂજરાતી સાહિત્યમા તેમના શિષ્યોએ મોટો ફાળો આપ્યો છે. તેમનો શિષ્યપરિવાર-એક આચાર્ય નામે વિજયસેનસૂરિ, ૭ ઉપાધ્યાયો, ૧૫૧ પડિતો-પંચાસ (પ્રત્તાશ) પદધારી, ૨૦૦૦ સાધુઓ અને ૩૦૦ સાધ્વીઓ-એ પ્રમાણે હતો. તેમણે, તેમના પદધર વિજયસેનસૂરિ અને તેમના પદધર વિજયદેવસૂરિએ થઇને લાખો જિનગિજોની હજારો મંદિરોમા પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. અને અકબર, જહાંગીર અને શાહજહાં એ ત્રણે બાદશાહો (મં. ૧૬૧૩ થી મં. ૧૭૧૩) ની ભાગ્યની શાંતિની શતવર્ષમા રાજ્યનો પૂર્ણ આદર મેળવી સર્વત્ર વિદાર કરી જૈનધર્મની મદાન ઉન્નતિનો કળન ચલાવ્યો હતો. અત્યાર સુધી જે તપાગચ્છતા જૈન માધ્મજો ગજગતમા વિચરે છે ને હીરવિજયસૂરિની પગપગ છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

૫૦ જિનચંદ્રસૂરિ અને ખરતરોની સેવા.

યુગપ્રધાનત્વપદપ્રદાના, જ્વલલદીસાહિવરેણ સત્કૃત ।

પ્રૌઢપ્રતાપો જિનચન્દ્રસૂરિ વિરાજતે સદ્વિજયી મહીતલે ॥૫૨૩॥

શ્રી જૈનશાસનધુરા ધરણાય ધુર્યે સત્યેકત્ પ્રવલસારયુગપ્રધાને ।

મન્યેઽન્યતોઽપિ યુગકૌટિધૃતૌ સમર્થ

શ્રીમાહિના સુઘટિતો જિનસિંહસૂરિ ॥૫૨૪॥

દેવમક્તો ગુરોર્મક્ત સઘમક્તોઽતિથિપ્રિય ।

ચિરજીયાન્મહામંત્રી કર્મચન્દ્રઃ સસન્તતિ ॥૫૦૧॥

—જયસોમગણિકૃત શ્રીકર્મચન્દ્ર વશાવલીપ્રવચઃ

—જેનો જ્વલાલદીન-અન્ગર પાતસાહે ‘યુગપ્રધાન’પણાનુ પદ આપીને સત્કાર કર્યો છે એવા પ્રૌઢ પ્રતાપી વિજયી જિનચંદ્રસૂરિ મહીતલે વિરાજે છે.

શ્રી જૈનશાસનની ધુરાને વહવા ધુર્ય-અળદ સમાન આ જિનચંદ્રસૂરિ પ્રબલ યુગપ્રધાન એકજ હોવા છતાં હુ ધારૂ છુ કે અન્યમા યુગનુ બાણ ધરવાને સમર્થ એવા જિનસિંહસૂરિને અન્ગર બાદશાહે સુવટિત સ્વીકાર્યો-જિનચંદ્રસૂરિના તે શિષ્યને આચાર્યપદ આપ્યુ.

દેવલક્ષ્મી, શુક્લક્ષ્મી, સ્રંધલક્ષ્મી અને અતિથિને વલ્લભ એવો મહામંત્રી કર્મચંદ્ર સતત સહિત ચિરંજીવ રહે.

૮૩૬ અકબરના સમયમા રાજપૂતાના (મારવાડના વીકાનેરમા) કર્મચંદ્ર મંત્રી કરીને ઓસવાલ વણિક જ્ઞાનિમા ગચ્છી, બુદ્ધિશાલી, દાની પુરૂષ થયો. તે ચુસ્ત જૈન અને કુશલ રાજદ્વારી નરપુગવ હતો. તેની કીર્તિ આખા રાજપૂતાનામા અને મુગલ સામ્રાજ્યમા ઘણીજ પ્રસંગેલી હતી. તેનુ કુલ પ્રાચીનકાલથી ઘણુ પ્રખ્યાત અને ગૌરવશાલી હતુ (તે માટે જુઓ જયસોમકૃત સમ્પૂર્ણ મંત્રી કર્મચંદ્ર પ્રમથ અને જયસોમના શિષ્ય ગુણગિનયે ગૃજગતી પદમા રચેલ તેનો અનુવાદ કે જેમાથી નીચેની હકીકત લીધી છે.)

કે 'મહેરાઓ કાઢી નાખી તે મંદિર શાન્તિદાસને હવાલે કરવું, તે તેને બક્ષવું અને તેનો તે કળજે રાખે ને પોતાના ધર્મ પ્રમાણે લગ્ન કરે તેમા કોઈ આડે ન આવે, તેમા રહેલા કુટીરાને કાઢી મૂકવા ને વેરા લોકો પાસેથી સામાન લઈ પાછો આપવો યા સામાનનો ખર્ચ લઈ પહોચાડવો.'

૮૩૪ આ શાન્તિદાસે સાગરપક્ષથી થયેલા ઝઘડામા આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધો હતો. ઉક્ત મુક્તિસાગરને સૂરિપદ સં ૧૬૮૬ મા અમદાવાદમા અપાવ્યું, ને તેમનું નામ રાજસાગરસૂરિ સ્થાપ્યું. શેકનો સ્વર્ગવાસ સં. ૧૭૧૫ મા થયો. આજે એમના વસંતેના હાથમા અમદાવાદની નગરશેઠાઈ ચાલી આવે છે. એક ઐતિહાસિક કુટુબ તરીકે હિંદના ઇતિહાસમા અને ખાસ કરી ગૂજરાતના ઇતિહાસમા શાન્તિદાસના કુટુંબનું સ્થાન હંચું છે.

૮૩૫ હીરવિજયસૂરિ એ એક જખરા જૈન પ્રભાવક થયા. આખા યુગ અને શતક પર તેમનો અને તેમના શિષ્યોનો જખરો પ્રભાવ છે. તેમના માટે તેમના જ સમયમા અનેક મંસ્કૃત અને ગૂજરાતી કાવ્યો રચાયા છે. વળી સંસ્કૃત અને ગૂજરાતી સાહિત્યમા તેમના શિષ્યોએ મોટો ફાળો આપ્યો છે. તેમનો શિષ્યપરિવાર-એક આચાર્ય નામે વિજયસેનસૂરિ, ૭ ઉપાધ્યાયો, ૧૫૧ પડિતો-પંચાસ (પ્રજ્ઞાશ) પદધારી, ૨૦૦૦ સાધુઓ અને ૩૦૦ સાધ્વીઓ-એ પ્રમાણે હતો. તેમણે, તેમના પદધર વિજયસેનસૂરિ અને તેમના પદધર વિજયદેવસૂરિએ થઈને લાખો જિનર્ણિઓની હજારો મંદિરોમા પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. અને અકબર, જહાંગીર અને શાહજહા એ ત્રણે બાદશાહો (મં. ૧૬૧૩ થી સં. ૧૭૧૩) ની ભારતની શાન્તિની શતવર્ષમા રાજ્યનો પૂર્ણ આદર મેળવી સર્વત્ર વિહાર કરી જૈનધર્મની મહાન્ ઉન્નતિનો કળશ ચઢાવ્યો હતો. અત્યાર સુધી જે તપાગચ્છના જૈન સાધુઓ ગૂજરાતમા વિચરે છે તે હીરવિજયસૂરિની પરંપરા છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

૫૦ જિનચંદ્રસૂરિ અને ખરતરોની સેવા.

યુગપ્રધાનત્વપદપ્રદાના, જલ્લાલદીસાહિવરેણ સત્કૃત ।

પ્રૌઢપ્રતાપો જિનચન્દ્રસૂરિ વિરાજતે સદ્વિજયી મહીતલે ॥૫૨૩॥

શ્રી જૈનશાસનધુરા ધરણાય ધુર્યે સત્યેક્ત પ્રવલસારયુગપ્રધાને ।

મન્યેઽન્યતોઽપિ યુગકૌટિધૃતૌ સમર્થ

શ્રીસાહિના સુઘટિતો જિનસિંહસૂરિ ॥૫૨૪॥

દેવમક્તો ગુરોર્મક્ત સઘમક્તોઽતિથિપ્રિય ।

ચિરજીયાન્મહામંત્રી કર્મચન્દ્રઃ સસન્તતિ ॥૫૦૧॥

—જયસોમગણિકૃત શ્રીકર્મચન્દ્ર વશાવલીપ્રવચઃ

—જેનો જલાલદીન-અખર પાતસાહે ‘યુગપ્રધાન’પણાનું પદ આપીને સત્કાર કર્યો છે એવા પ્રૌઢ પ્રતાપી વિજયી જિનચંદ્રસૂરિ મહીતલે વિરાજે છે.

શ્રી જૈનશાસનની ધુરાને વહવા ધુર્ય-બળદ સમાન આ જિનચંદ્રસૂરિ પ્રબલ યુગપ્રધાન એજ હોવા છતાં હું ધારૂ છું કે અન્યમા યુગનું બાણ ધરવાને સમર્થ એવા જિનસિંહસૂરિને અકબર બાદશાહે સુવરિત સ્વીકાર્યો-જિનચંદ્રસૂરિના તે શિષ્યને આચાર્યપદ આપ્યું.

દેવલક્ત, ગુરુલક્ત, અધલક્ત અને અતિથિને વહ્નભ એવો મહામંત્રી કર્મચંદ્ર સતતિ સહિત ચિરજીવ ગ્હો.

૮૩૬ અકબરના સમયમા રજપૂતાના (મારવાડના વીકાનેરમા) કર્મચંદ્ર મંત્રી કરીને ઓસવાલ વલિક જ્ઞાનિમા શગ્વીગ, બુદ્ધિશાલી, દાની પુરૂષ થયો. તે ચુન્ન જૈન અને કુશન ગજદ્વારી નરપુગવ હતો. તેની કીર્તિ આખા રાજપૂતાનામા અને સુગલ સામ્રાજ્યમા ઘણીજ પ્રસંગેલી હતી. તેનું કુલ પ્રાચીનકાલથી ઘણું પ્રખ્યાત અને ગૌરવશાલી હતું (તે માટે જુઓ જયસોમકૃત સમૃદ્ધ મંત્રી કર્મચંદ્ર પ્રબલ અને જયસોમના શિષ્ય ગુણગિનયે ગૂજગતી પદમા રચેલ તેનો અનુવાદ કે જેમાયી નીચેની હકીકત લીધી છે.)

૮૩૭ તેને વીકાનેરના રાયકલ્યાણે મંત્રી બનાવ્યો. તેણે શત્રુજય, ગિરનાર, ખંભાત આખૂની જત્રા કરી. રાજકુમાર રાયસિંહને લઈ સેનાવડે જોધપુરનું રાજ લઈ રાજના ગોખમા રાય કલ્યાણને જેસાડી તેના પૂર્વજનો સંકલ્પ પૂરો કર્યો. તેથી તે રાજ્યએ ખુશ થઈ વર માગવાનું કહેતા મંત્રીએ માગ્યું કે આખા ચાતુર્માસ દરમ્યાન કંઠોઈ ધાત્રી કુંભાર પોતાનો ધંધો ન કરે, વણિકોનો માલ નામનો રાજકર છોડી દેવો ને તેમનો માડવીના દાણનો ચોથો ભાગ માફ કરવો તથા છાલીનો (કિરબ અજ આદિનો) કર કાઢી નાખવો આ પ્રમાણે રાજ્યએ કરી આપ્યું અને વણુમાઝ્યા ચાર ગામ વંશપરંપરા બક્ષીસ કર્યો.

૮૩૮ આ મંત્રીએ આદેશાહનો આદેશ ચતા દિલ્લીપર હલ્લો કરવા નાગોરથી જતા ઈશ્વાહીમ મીર્જાના લશ્કરને નસાડ્યુ-તોડ્યુ. વળી ગૂજરાતમા પહોચેલા મહમદ હુસેન મીર્જાની સાથે લડાઈ કરી તેને જીત્યો. સોજત, સમીયાણા, જલોર અને આખૂ દેશને પણ સર કર્યો. મુગલ સેનાએ આક્રમેલ આખૂ તીર્થ પર અકબરના દરમાનથી ત્યાના ચૈત્યોની પુન સુવ્યવસ્થા કરી. શિવપુરી-સીંગહીથી આવેલ બંદિજનને અન્ન વસ્ત્ર આપી પોતાને ઘેર લાવી સન્માન્યા. આખૂ પરના પ્રાસાદને સુવર્ણ દડ ધ્વજ અને કલશથી મંડિત કર્યો સમીયાણા સર કરતા પકડાયેલ બંદિવાનોને છોડાવ્યા. સં. ૧૬૩૫ મા પડેલા મહાદુષ્કાળમા ૧૩ માસ શત્રુકાર ખોલી રોગગ્રસ્ત દીન અને નિર્બલજનોનું રક્ષણ કર્યું મુગલ ૫૦૫ તુરસમખાને સીરોહી દેશ લૂટ્યો ને ત્યાથી હજાર જૈન પ્રતિમા તેમાથી સોનું નીકળશે એમ જાણી શાહી દરબારમા લઈ ગયો તેને સેનૈયા આપી કર્મચંદ્ર વિકાનેરમા આણી (આ ૧૦૮૫ અતિ પ્રાચીન પ્રતિમાઓ વીકાનેરમા

૫૦૫ તુરસમખાનનું નામ અમુલકજલના અકબર નામની હડીકતમા આગે છે પણ શ્રીયુત ઓઝા તે અકબર નામાના વૃત્તાતની ઘણી ઘણી વાતો ખોટી જાહેર કરે છે ગમે તેમ હો આ પ્રબધમા જણાવ્યા પ્રમાણે તુરસમખાને સીરોહી લૂટ્યાની વાત સત્ય છે કારણ કે આ પ્રબધ લગભગ સમકાલીન છે

ચિંતામણિજીના મંદિરના ભોયરામા રાખેલી છે તે આ ૧૯૮૭ ના વર્ષના કાર્તિક સુદિ ૩ ને દિને ઉત્સવપૂર્વક બહાર કાઢી વદી ૪ ને દિને પુનઃ ભોયરામા મૂકી દીધી છે.)

૮૩૯ કર્મચંદ્ર વત્સરાજ (વજરાજ)નો વંશજ હોવાથી ખચ્છા-વત કહેવાતો. તેનું મહત્ત્વ વધારવા માટે અકબરે એવો પ્રસાદ કર્યો કે તેના-વત્સરાજના વંશજોની સ્ત્રીઓનાજ પગે સોનાનાં આભૂષણો પહેરી શકાય. (ત્યારથી તેમ થાય છે). તુરસમખાને ગુર્જર વિષય (ગૂજરાત)માંથી આણેલા વણિક બંદિવાનોને વગર દ્રવ્યે છોડાવ્યા. સ્વધર્મો બંધુઓને અનેક પ્રકારનું દાન દઈ સતુષ્ટ કર્યા. શત્રુજય અને મથુરાના જીર્ણ ચૈત્યોનો ઉદ્ધાર કર્યો અને કાળુન સુધીના પ્રદેશમાં દરેક સ્થલે દલાણી કરી. ખરતર જયસોમ ઉપાધ્યાય પાસેથી ૧૧ અંગુ શ્રવણ વીકાનેરમાં કર્યું અને લેખકો પાસે પવિત્ર આગનો લખાવવામાં ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચું શત્રુજય અને ગિરિનાર પર નવા જિનમંદિરો કરવા ધન મોકલ્યું ચાર પર્વ (આદ્ય, ચૌદશ, પૂર્ણિમા, અમાવાસ્યા) પોતે પાળી, રાજ્યાદેશથી કાઢે લોક-કુભાર આદિ પાસે પળાવી, અને આખું ચાતુર્માસ તે લોકો પાસે પળાવ્યું. રાજ્ય રાજસિંહ પાસે આખા મરમંડલમાં વૃક્ષના છેદનો નિષેધ કરાવ્યો, તથા સતલજ, ડેક અને રાવી એ ત્રણ નદીઓમાં માછલાની હિંસા બંધ કરાવી. સેના લઈ હડકામાં રહેતા બયોચી (બલુચી)ઓને હરાવી તેમના બંદિઓને છોડાવ્યા. જિનમંદિરમાં સનાતન પૂજાઓ કરાવી, ક્ષોધિમાં રહી ખં જિનદત્તસૂરિ અને જિનકુશલસૂરિના સ્તૂપ કરાવ્યા.

૮૪૦ પછી પોતાના રાજનું કલુપ ચિત્ત જાળી પોતે મેડનામાં વાસ કર્યો. અકબર બાદશાહનું ફરમાન કર્મચંદ્રને મોકલવાનું રાજ્ય રાયસિંહ પર આવતા રાજ્યએ મંત્રીને મોકલ્યું. આવી કર્મચંદ્ર અજમેર આવી જિનદત્તસૂરિના સ્તૂપની યાત્રા કરી ત્યાંથી લાહોર આવી અકબર બાદશાહને મળ્યા. શાહે રાજ્યની અવકૃપા વગેરે જાણી મંત્રીને પોતાની પાસે રાખ્યો, સારો હાથી પછી શિકારી થોડો બચી તેને ગજધિકારી-મંડારી બનાવ્યો.

૮૪૧ એક દિવસે અકબર બાદશાહે જિનમંદિરમાં કોણ સારા ગુરુ છે તે પૂછતા કોઈ એ ખરતર ગચ્છના આચાર્ય જિનચંદ્રસૂરિનું નામ આપ્યું, પછી તેમના શિષ્ય કર્મચંદ્ર છે એમ જાણી તેમને ખોલાવી પોતાની પાસે સૂરિને લઈ આવવા તેને ફરમાન દીધું. આચાર્ય ગૂજરાતના ખંભાતમાં હતા, તે શાહી હુકમ જોઈ અમદાવાદ-મીંગાહી થઈ મુવલુ-ગિરિ (જલસોર) કમે આવી ત્યાં ચોમાસુ કર્યું. માગસર માસમાં વિહાર કરી મેડતા, નાગોર, વીકાનેર, બાપેડિ, રાજલદેમર, માલસર, રિણુપુર થઈને સરસ્વતિપત્તન (સરમાં)માં આવી કાગણ મુદ્ ૧૨ (ઈદિ)ને દિને લાહોરમાં આવ્યા. બાદશાહે ગોખમાં આવી સૂરિનું સન્માન કર્યું અને તેના આગ્રહથી આચાર્યે લાહોરમાં ચાતુર્માસ કર્યું. આ વખતે જયસોમ, રતનનિધાન, ગુણવિનય અને સમયમુદર સાથે હતા.

૮૪૨. જિનચંદ્રસૂરિ અને અકબર બાદશાહ—એ બે વચ્ચે વાર્તાલાપ થયો. તે સૂરિએ જાણાવ્યું કે દ્વારકામાં બધા જૈન જૈનેતર દેહરા-દેવમંદિરોનો નવરંગખાને વિનાશ કર્યો છે તો જિનમંદિરોની રક્ષા થવી ઘટે. બાદશાહે ત્યાં ઉત્તરમાં કહ્યું કે શત્રુજ્યાદિ સર્વ જૈન તીર્થો હું આ કર્મચંદ્ર મંત્રીને સ્વાધીન કરે છું તે સંબંધીનું પુરમાન પોતાની મુદ્રાથી અંકિત કરી આજમખાનને આપ્યું કે સર્વ તીર્થ કર્મચંદ્રને બક્ષેલ છે તો તેની રક્ષા કરે. આથી શત્રુજયપર મ્હેચ્છે કરેલ લંગનું નિવારણ થયું.

૮૪૩. અકબરને કાશ્મીર જવાનું થયું તે પહેલાં તેણે મંત્રી પાસે જિનચંદ્રસૂરિને ખોલાવી તેમનો ‘ધર્મલાભ’ લીધો અને તે વખતે તે સૂરિના પુણ્યહેતુ માટે આપાદ શુદ્ધ દેથી સાત દિવસ સુધી આખા સામ્રાજ્યમાં ‘અમારિ’ પજો-જીવલિસા ન થાય એવું ફરમાન કાઢી તેને ૧૧ મુખામાં મોકલી આપ્યું. ૫૦૬ આ હુકમ સામળી શાહને

૫૦૬ આ ફરમાનની નકલ માટે જીઓ સરસ્વતી માસિક જુન ૧૯૧૨, હીરવિજયસૂરિ પર લેખ, દ્વાપાસકોશમાં શ્રીજિનવિજયની પ્રસ્તાવના, જૈનયુગ ૭૪-ત્રાવણ ૧૯૮૬ નો અ.ક.

જિનચંદ્રસૂરિ-અકબર અને જહાંગીર પાદશાહ. ૫૭૫

રંજવા તાઆના રાજાઓએ પોતપોતાના દેશમાં કોઈએ ૧૫, કોઈએ ૨૦, કોઈએ ૨૫, કોઈએ એક માસ તો કોઈએ બે માસ સુધીની 'અમારિ' પાળવાના હુકમ કર્યા. સૂરિ લાહોર રહે પણ તેમના શિષ્ય માનસિંહને કાશ્મીર મોકલવા શાહે કહેવરાવ્યું. માનસિંહ કાશ્મીર ગયા અને તેમના કહેવાથી શાહે ત્યાના સરોવરના જલચરને હિંસાથી મુક્ત કર્યા શાહે કાશ્મીર સર કર્યું પછી તે લાહોર આવ્યો.

૮૪૪ અકબરશાહે લાહોરમાં જિનચંદ્રસૂરિને 'યુગપ્રધાન' પદ ને તેમના શિષ્ય માનસિંહને આચાર્ય પદ આપ્યું ને નામ જિનસિંહસૂરિ રાખ્યું (મ. ૧૬૪૯ કાગણુ શુદ્ધ ખીજ). તે વખતે જયસોમને તથા રત્નનિધાનને પાઠક પદ અને ગુણવિનય તથા સમયગુદરને વાચક પદ આપવામાં આવ્યું. કર્મચંદ્ર મંત્રીની વિનિતિથી આ અવસરે પાદશાહે અમારિ ઘોષણા કરી, સ્ત લતીર્ય (ખંભાત) ના સમુદ્રમાં એક વર્ષ સુધી હિંસા ન થાય તેમ કર્યું અને લાહોરમાં એક દિવસ માટે સર્વ જીવની રક્ષા કરી. કર્મચંદ્રે મૂળ સ્વામી રાજા રાજસિંહ પાસે જઈ તેને નમી આજ્ઞા લઈ આ મહોત્સવ અતિશય દાનપૂર્વક કર્યો. [આ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે મંત્રી કર્મચંદ્રપ્રબંધમાંથી લીધું છે તે મૂલ મસ્કૃતમાં ક્ષેમશાખામાં પ્રમોદમાણિક્ય શિષ્ય જયસોમ ઉપાધ્યાયે સ. ૧૬૫૦ના વિજયાદશમી દિને લાહોરમાં રચ્યો ને તે પર સંસ્કૃત વ્યાખ્યા તેના શિષ્ય ગુણવિનયે સં. ૧૬૫૫ માં રચી. અને તે વર્ષમાં તે ગુણવિનયે ગૂજરાતી પદ્યમાં અનુવાદ રચ્યો.]

૮૪૫. સં. ૧૬૬૯માં જહાંગીર પાતશાહે એવો હુકમ કર્યો હતો કે સર્વ દર્શનના સાધુઓને દેશ બહાર કરવા, આથી જૈનમુનિમંડળમાં સર્વત્ર ભીતિ ઉત્પન્ન થઈ. જિનચંદ્રસૂરિએ પાટણુધી આગ્રા આવી પાદશાહને સમજાવ્યો ને આગળનો હુકમ રદ કરાવ્યો.

૮૪૬. જિનસિંહસૂરિના પદધર જિનગજમગ્ધિએ લોદ્રવપત્તનમાં જેસલમેરવામાં ધીરશાહે ઉદ્ધાર કરાવેલા વિદાર નૃગાર ચિતામણિ પાર્શ્વનાથના ચિત્તની પ્રતિષ્ઠા કરી. સ. ૧૬૭૫માં (જે. પત્ર. ૬)

અને તે વર્ષમાં અમદાવાદના પોરવાડ સોમજી પુત્ર રૂપજીએ શત્રુંજયપર કરાવેલ ચતુર્ધાર વિહારમાં ઋષ્યભનાથની અને ૫૦૧ પ્રતિમાની પ્રતિક્ષા આ સુરિ હાથે કરાવી. ઉક્ત થીરશાહે સં. ૧૬૮૨માં શત્રુંજયનો સંઘ કાઢી ત્યાં ગણધરોની પાદુકા કરાવી (એપી. ઈ. ૨, ૬૮) અને સં. ૧૬૯૩માં લોદ્રવામાં અનેક દેહગૃહો બંધાવ્યા (જે. પરિશિષ્ટો). આ થીરશાહનો પુસ્તકભંડાર જેસલમેરમાં છે.

૮૪૭ સમયચુદ્ધ૨^{૫૦૭}—મૂળ સાચોરના પોરવાડ એક સારા વિદ્વાન થયા. સંસ્કૃત અને દેશી ભાષામાં અનેક કૃતિઓ કરવા ઉપરાંત તેમણે જેસલમેરના રાકિલ ભીમ પામે સાઠ માગ્વાનું ગંધ કરાવ્યું, લાહોરમાં અષ્ટલક્ષ્મી નામનો ગ્રંથ ગ્રંથી (એક વાક્યના આઠ ભાષ્ય અર્થ બનાવી) અકમર બાદશાહને રજિત કર્યો અને જિનચંદ્રસૂરિ પામે વાચક પદવી લીધી શીતપુર-સિંધુ વિહારમાં મખ-નૂમ મહમદ શેખને સમજાવી જીવદયાનો પડો વજડાવ્યો—પચનઃ (પંજાબ) નો પ્રદેશ જીવદયાવાળો કર્યો ને તેમાં ગાયની વિગેષના કરાવી. તેમને મેડતા અને મંડોવરના રાજકર્તા પશુ માન આપના હતા.

૮૪૮. સત્તરમી સદીમાં બનારસીદાસ નામના ગ્રાવક હિંદી ભાષાના ઐષ્ઠ જૈન કવિ થયા. હિંદી ભાષામાં જૈનોમાં આના કરતા સારો પ્રતિભાશાલી કવિ કોઈ થયો નથી એમ અમને લાગે છે. તેઓ આગરાના રહેવાશી શ્રીમાલ વૈશ્ય હતા. તેમનો જન્મ સં. ૧૬૪૩ માં જૈનપુરમાં થયો. પિતા ખરગસેનને બનારસ (કાશી) માંના પાર્શ્વનાથપર બહુજી પ્રીતિ હતી અને બનારસ જતા ત્યાંના પૂજારીના કહેવાથી તેનું નામ તેણે બનારસી-

---

૫૦૭ વિશેષ માટે જુઓ મારો નિબંધ ‘કવિવર સમયચુદ્ધ૨’—ભાવન-નગર ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો અહેવાલ—જૈન સાહિત્ય સંશોધક ખ. ૨ અંક ૩-૪ અને આનંદ કાવ્યમહોદધિ મોકિતક ૭ માંની પ્રસ્તાવના સંસ્કૃત કૃતિઓ માટે જુઓ આગળ, અને ગજગતી કૃતિઓ માટે જુઓ મારો ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ પ્રથમ ભાગ પૃ. ૩૩૧-૩૬૧

દાસ રાજ્યું. (મૂલ નામ વિક્રમાજીત હતુ) સં. ૧૬૫૪ મા વિવાહ થયો. સ. ૧૬૫૭ મા ઇશ્કઆજીમા પડી ગયા ત્યારે જ્ઞેન-પુરમા (લઘુ) ખરતર ગચ્છીય મુનિ લાનુચંદ્ર (અલયધર્મ ઉપાધ્યાયના શિષ્ય) આવના ખનારસીદાસને પિતા સાથે જતા તેમનો સમાગમ થયો. મુનિ સદાચારી અને વિદ્વાન હોવાથી ખનારસીદાસ પૌષ્પશાલામા મુનિ પાસેજ રહેવા લાગ્યા કેવલ રાત્રિએ ઘેર આવના. સાધુશ્રીની પાસે સામાયિક પ્રતિક્રમણાદિ જૈન ક્રિયાઓના સૂત્રો, છંદશાસ્ત્ર, શ્રુતમોધ, કોષ અને અનેક સ્કુટ શ્લોક આદિ કંઠસ્થ કર્યા પણ ઇશ્કઆજી છૂટી નહિ. એક રાગારી ગ્રંથ રચ્યો સોળમે વર્ષે કુષ્ટરોગ થયો તે એક વૈદે મટાડ્યો. ૧૬૬૦ મા અભ્યાસ છોડ્યો. ૧૬૬૧ મા એક સન્યાસીએ સોનામહોર મેળવવાનો મત્ર આપી પૈસા કઢાવ્યા પણ એક વર્ષની મુદતે પણ મુદ્રાપ્રાપ્તિ ન થઈ. આ વાત લાનુચંદ્રજીને કહેતા ભરમ નીકળ્યો. ૧૬૬૪ મા પોતાની શૃંગારપોથી ગોમતી નદીમા પધરાવી ત્યારથી ઇશ્કઆજી અને પાપકર્મને વોસરાવ્યા. ધર્મવૃત્તિ જગી. વિલક્ષણ ફેરફાર-ક્રાંતિ થવાથી વ્રત નિયમ પૂજા પાઠ આદિ કરવા લાગ્યા. સં. ૧૬૬૭ મા પિતાએ સર્વ ઝવેરાત અને મિલકત પુત્રને મોપી દીધાં. એ લઘુ કવિ આગરે ઝવેરીનો વેપાર કરવા આવ્યા પણ તેમા તુલશાન થયું. જ્ઞેનપુર આવી રહ્યા પિતા સ્વર્ગસ્થ થયા એટલે પુત્ર આગ્રા સ. ૧૬૭૪ મા આવ્યા. ત્યાં મરઝી (હાલ જોને પ્લેગ-ગાદીઓ તાવ કહે છે તે રોગ) થતા લોકોની નાસભાગ થઈ પોતે ભાગી પછી અહિચ્છત્ર પાર્શ્વનાથ, હમ્મિનાપુર, દિલ્લી, મીરત આદિ સ્થળે યાત્રા કરી આગ્રા સહકુટુમ્બ આવ્યા સ. ૧૬૭૬ થી ૧૬૮૦ મા પોતાની કૌટુંબિક સ્થિતિમા ફેરફાર થયા

૮૪૯. સં. ૧૬૮૦મા એક કવિનું ભારે પરિવર્તન થયું. આગ્રામા અર્ધમન્દજી નામના એક અધ્યાત્મમગ્નિ સન્નિવૃત્તની માથે પરિચર થતા તે તેમના મોઢથી રાચમલ્લકૃત આવાનમોઢ ટીકા સ્તુતિ દિગ-ળત કુદકુદાચાર્યકૃત સમયમા નાટક મનાવતું વાચના બનતી

સીદાસને નિશ્ચયનય જ સર્વત્ર સૂજવા લાગ્યો. વ્યવહાર નય પરથી શ્રદ્ધાજ ઉઠી ગઈ અને જ્ઞાનપચ્ચીસી, દયાનખતીસી, અધ્યાત્મ ખતીસી, શિવમન્દિર આદિ કેવલ નિશ્ચયનયને પોષતી અધ્યાત્મ-કૃતિઓ ખનાવી. ખાલ ક્રિયાઓ પર શ્રદ્ધા ચાલી ગઈ, ભગવાન પર ચઢેલ નૈવેદ્ય (નિર્માલ્ય) પણ ખાવા લાગ્યા. ચંદ્રભાણુ, ઉદયકરણુ, શ્યામભલણુ આદિ મિત્રોની એજ દશા હતી અધ્યાત્મચર્યામા ડૂબી જતા. છેવટે તો ચારે જણુ એક ઓરડીમા નગ્ન બની પોતાને પરિગ્રહ રહિત (દિગંબર) મુનિ માની કરતા. આથી શ્રાવકો બનાર-રસીદાસને ‘ખોસરામતી’ કહેવા લાગ્યા. આ એકાન્તદશા સં. ૧૬૯૨ સુધી રહી ૫૦૮

૫૦૮ ૧૮ મી સદીમા થયેલ શ્વેં શ્રી ચરોવિજયને આગ્રામા બના-રસીદાસના જે અનુયાયી કુમારપાલ અને અમરચંદ આદિ પોતાને આધ્યા-ત્મિકો કહેરાવતા હતા તેમનો સાક્ષાત્ પરિચય થયો હતો અને તે મતનુ ખંડન કરવા તેમણે બે ગ્રંથ નામે અધ્યાત્મ મત ખંડન ૧૮ શ્લોકમાં રચી તે પર સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ રચી તથા અધ્યાત્મ મત પરીક્ષા ૧૧૮ પ્રાં ગાથામાં રચી તે પર પણ સવિસ્તર સં દીકા કરી છે વળી તેજ સદીમાં થયેલ શ્વેતામ્બર મેઘવિજય ઉપાધ્યાયે યુક્તિપ્રબોધ નાટક મૂળ પ્રાકૃત ગાથામાં અને તેના પર સ્વોપજ્ઞ સંસ્કૃત દીકા સહિત રચ્યું છે તેમાં તેમણે સં. ૧૬૮૦ માં બનારસીદાસની આ દશાને બનારસીમત-અધ્યાત્મ મત જણાવી તેનું ખંડન કર્યું છે તેમાં એમ કહ્યું છે છે, તેણે ૧૬૮૦ માં પોતાનો મત કાઢ્યો. તે વારણાસીય મત એવો હતો કે સાધુઓ અને શ્રાવકોના આચારોમાં ઘણા અતિચાર-દોષ લાગે છે જેવું સાધુપણું ને શ્રાવકપણું શાસ્ત્રમાં છે તેવી રીતે કોઈ સાધુ કે શ્રાવક વર્તેતો નથી, એટલે કે આજકાલ સાધુપણું કે શ્રાવકપણું છે નહિ. જે દ્રવ્યક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે તે બધી કષ્ટક્રિયાઓ માત્ર છે, તેથી કઈ ફળ નીકળવાતું નથી, માટે કેવળ અધ્યાત્મમાં લીન થવું એ સર્વથા શ્રેષ્ઠ છે—આમ જણાવી તે મતનું ખંડન કર્યું છે અને સાથે સાથે દિગંબરીઓ શ્વેતામ્બરીઓથી જે ૮૪ બાબતમા ભિન્ન પડે છે તે દિગંબરીઓના મતનું પણ ખંડન કર્યું છે

વિજય ૫ ડિસે બનારસીદાસ ૧૬૯૨માં બદલાયા ને તેની દશા ફરી-૬૬ જૈન

૮૫૦ કવિવરને આ અવસરની અવસ્થા પર પાછળથી અત્યંત ખેદ થયો 'પૂર્વ' કર્મના ઉદયસંયોગથી અસાતાનો ઉદય થયો હતો, પણ તે કુમતિના ઉત્પાદનું યથાર્થ કારણ હતું. આથી બુદ્ધિમાનો અને ગુરૂજનોની શિક્ષાઓ પણ કંઈ અસર ન કરી શકી. જ્યાંસુધી કર્મવાસના હતી ત્યાં સુધી દુર્બુદ્ધિને રોકવામા કોણ સમર્થ થઈ શક્યો છે? પરંતુ જ્યારે અશુભના ઉદયનો અન્ત આવ્યો એટલે સહજ સર્વ ખેદ મટી ગયો અને જ્ઞાનનો યથાર્થ પ્રકાશ સમક્ષ થયો' આ પ્રકારે સ. ૧૬૯૨મા નેત્ર બુદ્ધ્યા-હૃદયપલટો થયો; અને તે પડિત રૂપચંદનો સમાગમ આગ્રામા થયો ને તેના કહેવાથી દિગં-બર કર્મગ્રંથ નામે ગોમદસારમાથી ગુણસ્થાનો આદિ જાણ્યા પછી. ત્યારે 'સ્વાદ્વાદ પરિણુતિ પરિણુમી, અને પોતે દૃઢ જૈન થયો. હૃદયની કાલિમા ગંધ, ને સમતા આવી' આ દરમ્યાન એટલે ૧૬૯૨ પહેલાં સોમપ્રભસૂરિની સૂક્તિમુક્તાવલી (સિદ્ધર પ્રકર)નો અનુવાદ, અધ્યાત્મખત્તીમી વગેરે કૃતિઓ રચી તેમા મોટા ભાગમા એકાન્ત નિશ્ચયનયની વાત છે સ. ૧૬૯૩મા સમયસાર નાટક નામનો ગ્રંથ હિંદીપદ્મમા રચ્યો. (ઉક્ત અદ્વિતીય અનુપમ કુદકુંદકૃત સમયસાર નાટક અને તે પર અમૃતચદ્રાચાર્ય કૃત સસ્કૃત વ્યાખ્યાનનો આધાર લઈ તેના મર્મને પોતાના રંગથી રંગી પોતાના શબ્દોમા કવિએ રચેલો તે હીંદી ગ્રંથ

થયા એ વાત પર કંઈ જાણાંચુ નથી, કારણકે તેમણે આગ્રામાં ગયા પછી પોતાની નજરે જોયું હતું કે બનારસીદાસ નિરપત્ય સ્વર્ગસ્થ થતા તેની ગાદીએ તેના મિત્ર કુંવરપાલ આવ્યા અને તેના અનુયાયીઓનો મત ચાલતો હતો અને તેઓ બનારસીદાસના વાક્યોને 'ગુરૂ મહારાજે આમ કહ્યું છે' એમ કહેતા હતા એટલે કેવલ નિશ્ચયનુ અવલંબન તે અનુયાયીઓએ લીધું ને એ રીતે બનારસીદાસનો મત સ્થપાયો, એથી તેના ખડન તરીકે યુક્તિપ્રબોધ નાટક મેઘવિનયજીએ રચ્યું. મૂળ પુરૂષની પોતાની ઈચ્છા ન હોય છતાંયે પાછળના તેની ગાદી સ્થાપે ને તેના નામથી મત ચલાવે એ પ્રથા હિંદમા ઘણા વખતથી ચાલુ છે (તુઓ ૨૪-૧૨-૨૩નો 'જૈન શાસન'નો અક પૃ ૩૩૭ લેખ નામે 'શ્રી મેઘવિનય ઉપાધ્યાયનુ યુક્તિપ્રબોધ નાટક')

ધણો અપૂર્વ છે. તેનો પ્રચાર અને આદર શ્વેતામ્બર અને દ્વિગંબર
 બંને સંપ્રદાયોમાં ખૂબ છે. આ વેદાન્તીઓને પણ આનંદ આપે તેનો
 છે. તેની ભાષા ઉચ્ચશ્રેણીની છે.) સં. ૧૬૯૬માં એકનો એક પુત્ર
 મૃત્યુ પામતા અતિશય શોક થયો. બે વર્ષ પછી તે મોહ ઉપશાન્ત
 થયો. —એટલું જણાવી સં. ૧૬૯૮માં પોતાના કથાનકના પૂર્વાધ્વને
 (અર્ધકથાનકને) ૬૭૩ દુહામાં પૂર્ણ કરેલ છે. આ આત્મજીવન દોષને
 છૂપાવ્યા વગર ખુલ્લે ખુલ્લું કહેનાર એક અપૂર્વ ચરિત છે, કે જેવું
 આત્મચરિત ભારતી સાહિત્યમાં મુસલમાન બાદશાહોના આત્મચરિતો
 સિવાય એકજ છે કે જે આધુનિક સમયના આત્મચરિતોની પદ્ધતિ
 પર લખાયું છે. ૫૦૯

૫૦૯ આ અર્ધકથાનક મારા મિત્ર શ્રીયુત નાયુરામ ત્રેમીએ સ પાદિત
 કરેલા બનારસીવિલાસ (પ્ર જૈન ગ્રંથ રતનાકર કાર્યાલય)ની પ્રસ્તાવનામાં
 સારસહિત મુખ્યતઃ છપાયું છે. વિશેષમાં જુઓ જૈન શ્વે. કૉન્ફરન્સ હેરેલ્ડ
 જીલાઈ—અકટોબર ૧૯૧૫ના સંયુક્ત અકમાં તેની મૂલ પ્રત પરથી મારો
 લખેલ ‘કવિવર બનારસીદાસ’ એ લેખ અને ત્રેમીજીનો ‘હિન્દી જૈનસાહિત્ય
 ઇતિહાસ’એ નિબંધ

પ્રકરણ ૫ મું.

સત્તરમા શતકની સાહિત્યપ્રવૃત્તિ.

સંસ્કૃત પ્રાકૃત સાહિત્ય.

હીરવિજયસૂરિ તથા વિજયસેનસૂરિના શિષ્યો પૈકી:—

લક્ષણાર્ણવપારીણ મતિવૈભવધારિણ ।

કેચિત્ કેચિત્તર્કશાસ્ત્ર વાગ્વાકપત્યનુકારિણ. ॥૫૦॥

કેચિત્ પુનર્નવ્યકાવ્યકલકૌશલહારિણઃ ।

કેચિત્ચ કૌતુકાકીર્ણારવ્યાનવ્યારવ્યાનકારિણ ॥૫૧॥

કેચિત્ સકલ સૂત્રાર્થ પ્રશ્નપ્રતિવચ્ચ. પ્રદાઃ ।

અગણ્યગણિતજ્યોતિ શાસ્ત્રવિજ્ઞાશ્ચ કેચન ॥૫૨॥

કેચિત્ સાહિત્યશાસ્ત્રાઢ્ધિમથને મન્દરાદ્રયઃ ।

કેચિત્ચ રુચિરાચારવિચારચતુરાશયા ॥૫૩॥

વિજયપ્રશસ્તિ સર્ગ ૨૧.

—કેટલાક વ્યાકરણ ૩૫ી સમુદ્રેના પારગામી મતિવૈભવવાળા, કેટલાક તર્ક-
શાસ્ત્રમાં બૃહસ્પતિ જેવા, કેટલાક નવા કાવ્ય રચવાના કૌશલવાળા, કેટલાક
કૌતુકવાળા આખ્યાનોનાં આખ્યાન કરનારા, કેટલાક સકલ સૂત્રોના અર્થ
સબંધી પ્રશ્નોના ઉત્તર દેનારા, કેટલાક ન ગણાય તેવા ગણિત અને
જ્યોતિશાસ્ત્રના જાણકાર, કેટલાક સાહિત્યશાસ્ત્ર-કાવ્યશાસ્ત્ર ૩૫ી સાગરનું
મથન કરવામાં મેઝ પર્વત જેવા અને કેટલાક રચિત આચાર અને વિચારમાં
ચતુર આશયવાળા હતા.

૫૧. સં. ૧૬૦૧મા વિવેકકીર્તિગણિએ હીરપ્રસાદ કૃત પિંગ-
લસાર વૃત્તિની પ્રત લખી. (ખાલયંદ્ર લ. કાશી) સં. ૧૬૦૫ મા
ત. લાવણ્યધર્મના શિ. ઉદયધર્મગણિએ વિજયદાનસૂરિ રાજ્યે ઉપ-
દેશમાલાની ૫૧ મી પ્રાકૃત ગાથાના સો અર્થ કરનારી શતાર્થવૃત્તિ
રચી (કા. વડો, હાલા. પાટણ) સં. ૧૬૧૦મા સલીમશાહના

ગળ્યમાં ખ. જિનભદ્રસૂરિ-ભાનુપ્રભ-તેના ૪ શિષ્ય નામે મતિમેન, મહિમાલાભ, કુશલસિંહ અને ચંદ્રવર્ધન-તે ૪ ના ૩ શિષ્ય મેઘનંદન, દયાનંદન અને જયવિજય તે પૈકી મેઘનંદનના શિષ્ય રત્નાકર પાઠકે શાંતિસૂરિના ગ્રાં. જીવવિચાર પર મંચૂત વૃત્તિ રચી (કા. વડો. પ્ર૦ યજ્ઞોં પાઠશાળા મહેસાણા). સં. ૧૬૧૭ મા ખ૦ જિનમણિકયસૂરિના પટધર જિનચંદ્રસૂરિએ જિનવદ્ધભ કૃત પોપધવિધિ પર વૃત્તિ અણહિલવાડ પાટણમાં રચી કે જેનું સશોધન પુણ્યસાગર ઉ૦, ધનરાજ પાઠક અને સાધુકીર્તિગણિએ કર્યું ને તેમાં જયસોમ ઉપાધ્યાયે સહાય કરી (કા. વડો.) સ. ૧૬૧૯ મા ખ૦ જિનભદ્રસૂરિ શાખાના પદ્મમેરૂ-મતિવર્ધન-મેરૂતિલક-દયાકલશ અને અમરમાણિકયના શિષ્ય સાધુકીર્તિ ગણિએ સંધપટ્ટક પર અવચૂરિ કરી (આ. ક. પાલી૦) સં. ૧૬૨૧ મા જ્ઞાનપ્રમોદે વાગ્ભટ્ટાલંકાર પર વૃત્તિ રચી. તથા તેજ વર્ષમાં નાગોરમાં ખ. હીરકલશે ગ્રા. મા જોષસહીર (જ્યોતિષસાર) ઉદ્ધરી રચ્યો (મુદ્રિત)

૮૫૨. આ સમયમાં ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય-એક પ્રખર સ્વસંપ્રદાયવાદી થયા, અને તે તરીકે ખીજા સંપ્રદાયોના ખંડનાત્મક ગ્રંથો તેમણે બનાવ્યા. તેમના હસ્તાક્ષરે હિમચંદ્રના ઉણાદિગણસૂત્રોદ્ધારની સં. ૧૬૦૪ મા લખેલી પ્રત લખ્ધ છે (વેબર નં. ૧૬૯૫) સ. ૧૬૧૭ મા ઐમાદિકમતોત્સૂત્ર દીપિકા ખરતરગચ્છના ખંડન રૂપે બનાવી, કે જેમાં પોતાને હીરવિજયસૂરિના શિષ્ય તરીકે ઓળખાવેલ છે (કા. છાણી); અને તત્ત્વતરંગિણી વૃત્તિ રચી^{૫૧૦} (બુદ્. ૮ નં. ૩૮૪) સ. ૧૬૨૯ મા પ્રવચન પરીક્ષા અપરનામ કુપક્ષકૌશિકાદિત્ય સવૃત્તિ (ભા. ૩, પૃ. ૧૪૪-૧૫૫), કે જેમાં ઘણા જૈન સંપ્રદાયોનું ખંડન છે, તથા તે વર્ષમાં ઇર્થોપથિકા ષટ્ત્રિંશિકા (કી. ૨

^{૫૧૦} આ તત્ત્વતરંગિણી વૃત્તિની સ. ૧૬૧૭ની લિખિત પ્રત પાટણના વાડી પાર્શ્વનાથ ભટ્ટાર દાં. ૧૫ મા છે તેમાં જણાવ્યું છે કે 'આ ગ્રંથનો કર્તા સર્વગચ્છસૂરિઓથી જિનશાસનમાંથી ઉત્સૂત્રપ્રરૂપણા કરવા માટે બહિર્ગત કરેલ ધર્મસાગર છે.'

નં. ૩૬૮ પ્ર૦ આ૦ સમિતિ નં. ૪૯) રચી. સ. ૧૬૨૮ મા રાધનપુરમા કલ્પસૂત્ર પર કિરણાવલી નામની ટીકા (પ્ર૦ આ૦ સલા નં. ૭૧) અને સં ૧૬૩૯ મા જંજૂડીપ પ્રગપ્તિ પર વૃત્તિ રચી હતી. આ છેલ્લી વૃત્તિની એક પ્રશસ્તિ (વે. નં. ૧૪૫૯) મા એમ જણાવ્યું છે કે તે ત૦ હીરવિજયસૂરિએ દીવાળીને દિને રચી અને તેમા કલ્પકિરણાવલીકાર ધર્મસાગર ઉ૦, તેમજ વાનર ઋષિ (વિજયવિમલ) એ સહાય આપી તેમજ તેનું સશોધન પાટણમા ત૦ વિજયસેનસૂરિ, કલ્યાણવિજય ગણિ, કલ્યાણકુશલ અને લખિંધસાગરે કર્યું હતું અને તેની આ પ્રશસ્તિ હેમવિજયે રચી. (આ પરથી કલ્પના થાય છે કે સૂરિના નામે ધર્મસાગરે મૂળમા વૃત્તિ રચી પણ તે ધર્મસાગર ખંડન શૈલીવાળા હોવાથી રખેને તેમા ખીજનું ખંડન હોય તેથી તેનું સશોધન ઉક્ત વિકાનો પાસે કરાવ્યું હોય.)

૮૫૩ ધર્મસાગરના ખીજ ગ્રંથો -ગુર્વાવલી-પટ્ટાવલી સવૃત્તિ, પયુર્. પણાશતક સવૃત્તિ (વે૦ નં. ૧૮૪૭), સર્વશતક સવૃત્તિ, વર્ધ્ધમાન દ્વાત્રિશિકા (નવ રસારસાજ વર્ષે ? ૧૬૬૯ મા ?-કા વડો), પોડશ-શ્લોકી-ગુરૂત્ત્વપ્રદીપદીપિકા સવિવરણ (બુહ૦ ૮ નં. ૩૬૯) વગેરે છે. આ પૈકી ગુર્વાવલીમા તપાગચ્છના આચાર્યોની હીરવિજયસૂરિ સુધીની પરંપરા આપી છે. તેની એક પ્રતની અંતે જણાવેલું છે કે હીરવિજયસૂરિની આગાથી વિમલહર્ષ, કલ્યાણવિજય, સોમવિજય અને લખિંધસાગર ગણિઓએ મુનિસુંદર કૃત ગુર્વાવલી, જીર્ણ પટ્ટાવલી, દુષ્પ્રમાસધસ્તોત્રયત્ર વગેરે સાથે સરખાવી આને સ. ૧૬૫૮ ના વર્ષમા અમદાવાદમા તપાસી હતી. કી. ૧. (જુઓ પારા ૮૧૯ થી ૮૨૧.)

૮૫૪ પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છીય બ્રહ્મ મુનિ (વિનયદેવ સૂરિ) એ દશાશ્રુતસ્થંધ પર જિનહિતા નામની ટીકા (ભા. ઇ. નં. ૧૦૮૯ સન ૧૮૯૧-૯૫), જંજૂડીપ પ્રગપ્તિ પર અણુહિલવાડમા વૃત્તિ રચી કે જે તે ગચ્છના વિજયદેવસૂરિએ સંશોધી હતી (કા, વડો)

૮૫૫ વાનરકપિ—વિજયવિમલ—એક વિદ્વાન મુનિ હતા. તેઓ ત. આનંદવિમલસૂરિના શિષ્ય હતા. તેમણે વિજયદાનસૂરિના રાજ્યે (સં. ૧૬૨૨ પહેલા) ગચ્છાચાર પયન્નાપર ટીકા લખી. (પ્ર. આ. સમિતિ ન. ૩૬) તેમણે કર્મપર પ્રકરણો નામે ભાવપ્રકરણ રચીને તે પર સ્વોપજ વૃત્તિ-અવચૂરિ (મુદ્રિત) મં. ૧૬૨૩માં, તથા અધોદય સત્તા પ્રકરણ રચીને તે પર સ્વોપજ અવચૂરિ રચી છે. ગચ્છાચાર પયન્નાપર ઉક્ત ટીકા લખી હતી તે પરથી વિગતાર કરીને મોટી ટીકા મં. ૧૬૩૪મા રચી કે જેમા વિદ્યાવિમલ, વિવેકવિમલ અને આનંદવિજય ગણિઓએ ગોધનલેખનમા સહાય આપી હતી (પી ૫, ૧૬૧; કા. વડો; શુહ. ૬ ન. ૮૩૫ પ્રં દયાવિમલ ગ્રંથમાલા નં. ૨૫) બીજી અવચૂરિઓ નામે તંદુલ દયાલિય પયન્નાપર (પ્રં દે. લા. નં. ૫૯) કે જેના પરથી તેના શિષ્ય (૧) વિશાલમુદરે નાગપુર (નાગોર)મા સં. ૧૬૫૫મા સક્ષેપ કર્યો છે (પ્ર, કા.), જિનેન્દ્ર અનિદ્ કારિકા પર (વિવેકં ઉદેન), જ્યાનંદસૂરિકૃત સાધારણજિન સ્તવ પર (પી. ૪, નં. ૧૩૬૯) અવચૂરિઓ રચવા ઉપરાત સં. ૧૬૬૨મા હુર્પ-કુલગણિકૃત અધહેતુદય ત્રિભંગીપર અવચૂરિ (લા. ૬ નં. ૧૧૬૫) રચી (પ્રાચીન ૪ કર્મગ્રંથોની પ્રસ્તાવના). પ્રતિલેખનાકુલક ૨૮ પ્રાં ગાથામા રચ્યું (કા. વડો)

૮૫૬ ખં જિનભદ્રસૂરિ—સમયધ્વજ-જ્ઞાનમંદિર-ગુણશેખરવાચક શિ. નયરંગે અબ્જુનમાલાકર (લા. ૬ નં. ૧૪૭૬) અને સં. ૧૬૨૪મા તેમણે બાલપતાકાપુરીમા પરમહંસ સંબોધ ચરિત (કથાવસ્તુ જયશેખરના પ્રબોધ ચિંતામણિ જેવું. જે. ૫૭), અને સં. ૧૬૨૪માજ ફલવર્ધિ (ફલોધી)મા ખં જિનેશ્વરસૂરિકૃત રૂચિતદડકસ્તુતિ પર ખં જિનહંસસૂરિ-પુણ્યસાગર ઉંના શિષ્ય પદ્મારજે વૃત્તિ-વ્યાખ્યા રચી (પી. ૬, ૪૮) સં. ૧૬૨૫મા ખ જિનચદ્રસૂરિ રાજ્યે ચારિતસિહ ગણિએ કાતંત્ર વિભ્રમપર અવચૂરિ રચી (વેખર નં. ૧૬૩૨) સં. ૧૬૨૬ આસપાસ ૫૧૧ખં જિનહર્પસૂરિ શિ. દયારત્ને ન્યાયરત્નાવલી રચી

૫૧૧ કારણકે તે વર્ષમાં આચારાંગ સૂત્રની પ્રત તેમણે લખેલી ઉપ-લખ્ય છે.

(વિવેક-ઉદે.) અને સ. ૧૬૨૭મા અનિતદેવે પિંડવિગુહિ પર દી-
પિકાની રચના કરી સં. ૧૬૨૮મા ચંદ્રગચ્છ (પક્ષી પલ્લીવાલ)ગચ્છ-
ના મહેશ્વરસૂરિ (મલાવીરથી ૬૦ મી પાટે)ના પદ્ધર ઉક્ત અ-
નિતદેવ સૂરિએ ઉત્તરાધ્યયનગ્રન્થ પર આલાવખોધિની નામની ટીકા
રચી વળી તેમણે આચારાગ પર દીપિકા નામની વૃત્તિ, તથા આ-
રાધના રચી છે (પાં. લ.)

૮૫૭ સ. ૧૬૩૦ આસપાસ કાગોરી તપાગચ્છના રત્નશેખર
મરિ-પૂર્ણચંદ્ર--હેમલ મ--હેમસમુદ્ર--મોમરત્ન--રાજરત્નસૂરિના પદ્ધર
ચંદ્રકીર્તિસૂરિએ પોતાના પૂર્વજ રત્નશેખરસૂરિના પ્રાકૃત છંદ કોશ પર
સંસ્કૃત ટીકા રચી (જુલ. ૪, નં. ૭૫, પી ૫, ૧૯૩, કા. વડો)
વળી તેજ રત્નશેખરસૂરિકૃત સિદ્ધ્યન્ત્રચક્રોધ્ધાર પર ટીકા રચી (ચુની-
જી લં. કાશી) તે ચંદ્રકીર્તિસૂરિએ પદ્મચંદ્ર ઉપાધ્યાયની અભ્યર્થ-
નાથી સારસ્વત વ્યાકરણ પર સુખોધિકા-દીપિકા-ચંદ્રકીર્તિ નામની
ટીકા રચી કે જેનો પ્રથમાદર્શ તેમના શિષ્ય હર્ષકીર્તિએ લખ્યો
(ચુ. નં. ૫૧-૩, વેપર નં. ૧૬૩૯)

૮૫૮ ત વિજયદાનસૂરિ શિ સકલચંદ્રગણિએ સં. ૧૬૨૧મા
ધ્યાનદીપિકા (કેશરવિજયગણિકૃત ગૂ લા સહિત મુદ્રિત), ધર્મશિક્ષા
(કા વડો), પ્રાં મા હિતાચરણ હીરવિજયસૂરિરાજ્યે સ. ૧૬૩૦
મા, શ્રુતાગ્વાદ શિક્ષાદાર (કેશરવિજય લ. વઢવાણ) અને સં. ૧૬૬૦
મા પ્રતિષ્ઠાકલ્પ રચ્યા.

૮૫૯ તં મુનિસુદરરાજ્યમા થયેલા લક્ષ્મીભદ્રની શાખામા શુભ-
વિમલ-અમરવિજય-કમલવિજયના શિ. હેમવિજય એક સારા
કવિ અને ગ્રંથકાર હતા. તેમણે સ. ૧૬૩૨મા પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર,
(પ્ર. મોહનલાલજી જ. ગ્રંથમાલા નં. ૧), સ ૧૬૫૬મા ખલ્લાતમા
ઋષભશતક કે જેને લાભવિજય ગણિએ સંશોધ્ય (કાથ ૧૮૯૧-
૯૫ રીપોર્ટ), અને સં. ૧૬૫૭મા અમદાવાદમા દશ તરંગમા ૨૫૦ કથા-
વાળો કથારતનાકર (કા. વડો) રચ્યા. તેમના ખીજા ગ્રંથો -અન્યો-
ક્ત મુક્તામહોદધિ, કીર્તિકલ્પોલિની (વિજયસેનસૂરિની પ્રશંસારૂપે),
સૂક્તરતનાવલી, સદ્ભાવશતક, અતુર્વિ શતિ સ્તુતિ, સ્તુતિ ત્રિદશતરંગિણી,

કસ્તૂરી પ્રકર, વિજયસ્તુતિ, અને સેંકડો સ્તોત્રો છે અને તે ઉપરાત મહાકાવ્ય તરીકે વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્ય રચેલ છે તેમા ૧૬ સર્ગ કરી પોતે સ્વર્ગસ્થ થતા તે પછીના પાંચ સર્ગો તેમના ગુરભાઈ વિદ્યા-વિજયના શિષ્ય ગુણવિજયે સર્વસર્ગ પરતી પોતાની ટીકા નામે વિજયદીપિકા સહિત પૂરા કર્યા. ૫૧૨ સં ૧૬૮૮ મા. આ કાવ્યમા મુખ્યપણે વિજયસેન સ્મરિનું વૃત્તાત છે છતા તેમા હીરવિજયસૂરિ અને વિજયદેવસૂરિના વૃત્તાતો અને ઘણી ઐતિહાસિક હકીકતો મળે છે. (પ્રં ૫. ગ્રં. નં. ૨૩) ગુણવિજયે આ ટીકા ઇલાહુર્ગ (ઇડર) મા આરંભી, કેટલીક ચોધપુર દુર્ગ (જોધપુર), શ્રીમાલમા રચી, છેવટે શ્રીરોહિણી (શીરોહી) મા પૂરી કરી અને તે ચારિત્રવિજય વાચકે શોધી. (જુઓ વિજયપ્રશસ્તિની છેવટની પ્રશસ્તિ)

૮૬૦ સં. ૧૬૩૩મા વીરભદ્રે કંદર્પચૂડામણિ રચ્યો. તેજ વર્ષમા ઉપયુક્ત ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયના (ગુરભાઈ વિમલસાગરના) શિં પદ્મસાગરે સ્વોપન ટીકા સહિત નયપ્રકાશાષ્ટક (પી. ૪, ૧૦૨ પ્રં હેં ગ્રં. પાટણ), સં. ૧૬૩૪મા શીલપ્રકાશ (સ્થૂલિભદ્ર ચરિત્ર), સ. ૧૬૪૫ મા ધર્મ પરીક્ષા^{૫૧૩} વેરાવળમા (પ્ર. દે.

૫૧૨ તેમાં પ્રશસ્તિમા ગુણવિજયે હેમવિજય સબધી જણાવ્યું છે કે:—

શ્રીહેમ સુકવે સ્તસ્ય હેમસૂરેરિવાઽભવત્ ।

વાગ્લાલિત્ય તથા દેવે ગુરૌ ભક્તિશ્ચ ભૂયસી ॥

યદીયા કવિતાકાન્તા ન કેપા કૌતુકાવહા ? ।

વિનાપિ હિ રજો યસ્માદ્ યશઃસુતમસૂત યા ॥

૫૧૩ આ ગ્રંથ દિગંબર અમિતગતિ નામના આચાર્યના સ. ૧૦૭૦ મા રચેલા તેજ નામના-ધર્મપરીક્ષા પરથી પ્રાય નક્કલ કરીનેજ પદ્મસાગરે રચેલ છે અનેનો પ્રતિપાદ્ય વિષય એક છે અનેમા મનોવેગ અને પવનવેગની પ્રધાન કથા અને તેની અંતર્ગત અન્ય અનેક ઉપકથાઓનું સમાન રૂપથી વર્ણન જોવામા આવે છે ક્યાક ક્યાક શ્વેતાંબર સપ્રદાયને માન્ય એવા ફેરફાર કરેલ છે, પણ ઘણે સ્થળે મૂળ દિગંબરમાન્ય વસ્તુઓ

। ગદ્ય છે અમિતગતિના ગ્રંથની પદ્ય સંખ્યા ૧૬૪૧ છે તેમાથી ૧૨૫૦

લા) અને સં. ૧૬૪૬ મા સૌરાષ્ટ્રરાષ્ટ્રસ્થિત મંગલપુર-માંગ-
રોળમા રહીને હીરવિજયસૂરિના વૃત્તાત રૂપે ૨૩૩ શ્લોકમા જગદ્ગુરુ
કાવ્ય (પ્ર. ય. ગ્ર. નં. ૧૪), અને મ. ૧૬૫૭મા ઉત્તરાધ્યયનસૂત્રની
બૃહદ્ વૃત્તિમાથી પ્રાકૃત કથાઓને સંસ્કૃતમા મૂકી પીપાડ ગામમા
ઉત્તરાધ્યયન કથા સંગ્રહ (વે. નં. ૧૭૦૩) ની રચના કરી. તેમના
બીજા ગ્રંથો:—યુક્તિપ્રકાશ અને તે પર ટીકા, પ્રમાણપ્રકાશ અને
તે પર વૃત્તિ, તિલકમંજરી વૃત્તિ, યજ્ઞોધરચરિત, આદિ છે.

૮૬૧ સ. ૧૬૩૬ મા ત. હર્ષસાગર-રાજસાગર શિ. રવિ-
સાગરે રૂપસેન ચરિત્ર (કા. છાણી), સં. ૧૬૪૫મા માંડલમા ખેંગાર
રાજ્યે ૭૨૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ પ્રદ્યુમ્નચરિત્ર (કા. વડો, હાલા. પાટણુ
પ્ર. હી. હ.) અને તે વર્ષમા (શર સાગર રસશશિ) ઉન્નત (ગિના) નગરમા
સૌન એકાદશી કથા (બુહ. ૨, નં. ૨૨૬, હાલા. પાટણુ) રચ્યા.

૮૬૨ સ. ૧૬૪૦ મા બૃ. ખ. જિનહંસસૂરિ (આચારાગ
દીપિકાના કર્તા) ના શિષ્ય પુણ્યસાગરે જિનવલ્લભસૂરિ કૃત પ્રશ્નોત્તર
કાવ્યની વૃત્તિ અને સં. ૧૬૪૫મા જેસલમેરમા ભીમ રાઉલ રાજ્યે
જંબૂદ્વીપપ્રવૃત્તિ પર વૃત્તિ રચી (ગુ. પોથી નં. ૧૨, જેસ. પ્ર. ૧૯)
કે જેમા તેના શિષ્ય પદ્મરાજે સહાય આપી ને જેની પ્રથમાદર્શ
પ્રતિ પદ્મરાજશિષ્ય જ્ઞાનતિલકે લખી આ પદ્મરાજે સં. ૧૬૪૪
(૧૬૩૪?)મા ખં. ભુવનહિતાચાર્ય કૃત રૂચિત દંડક જિનસ્તુતિ પર
વૃત્તિ રચી (જેસ. પ્ર. ૧૯; વિવેક. ઉદ્દે.)

૮૬૩ ખરતર ક્ષેમશાખાના ક્ષેમરાજ (-પ્રમોદમાણિક્ય) શિષ્ય
જયસોમે સં. ૧૬૪૦ મા ઇરિયાવહિકા ત્રિંશિકા સ્વોપચ્ચ ટીકા
સહિત (કા. વડો) (કે જેમા પોતાને જિનચંદ્રસૂરિ શિષ્ય કહે છે),

પદ્મ એમને એમ હતારી લીધા છે, ૨૧૪ પદ્મ કંઈક અહીંતહીં ફેરફાર કરી
મૂકેલ છે. પદ્મસાગરના ગ્રંથમા કુલ પદ્મ ૧૪૭૪ છે જુઓ પ. જુગલકિ-
શોર મુખત્યાગ્નો 'ધર્મ' પરીક્ષાથી પરીક્ષા' એ નામનો લેખ-તેમના ગ્રંથ
નામે ગ્રંથપરીક્ષા તૃતીય ભાગમા (પ્રં. જૈન ગ્રં. ૨. કાર્યાલય. હીરાળાગ
ગિરગાંમ, મુંબઈ)

અને સં. ૧૬૪૫મા જિનચંદ્રસૂરિ રાજ્યે પોપધપ્રકરણ સગ્રીક રચ્યાં (કા. વડો.) તેમા પોતાને ખ. ક્ષેમરાજ-પ્રમોદમાણિક્યના શિષ્ય જણાવે છે. જયસોમે અકબરશાહની સભામા જય મેળગ્યો હતો એમ તેમના શિષ્ય ગુણવિનય, પોતાના ખંડપ્રશસ્તિ કાવ્યનો પ્રશસ્તિમા જણાવે છે.

૮૬૪. સમયસુંદર ગણિ (જુઓ પાના ૮૪૭)-ખરતરગ-અછના જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય સકલચંદ્રના શિષ્ય થાય તેમણે દીર્ઘાયુ ભોગવી અનેક કૃતિઓ ગૂજરાતી અને સંસ્કૃતમા રચેલ છે. સં. ૧૬૪૧ મા ભાવશતક રચ્યુ, ૧૬૪૬ લગભગમા અષ્ટલક્ષી રચવી શરૂ કરી, તેમા રાજાનો દદતે સૌરવ્ય એ વાક્યના આઠ લાખ અર્થો ક્યાં છે. આ કૃતિ તેની અર્થરતનાવલી વૃત્તિ સહિત લાભપુર (લાહોર)મા સં. ૧૬૭૬ મા સંપૂર્ણ થઈ (પી. ૧,૬૮) પણ તેનો કેટલોક ભાગ ૧૬૪૯ મા તૈયાર કર્યો હતો ને તે વર્ષમા અકબરની રાજસભામા સંભળાવતા અકબરે સ્વહસ્તે તે પુસ્તકને લઈ કવિના હાથમા આપી પ્રમાણભૂત કર્યો હતો. વિશેષમા સં. ૧૬૬૩ મા રૂપકમાલા પર વૃત્તિ કે જે જિનચંદ્રસૂરિના શિષ્ય રત્ન-નિધાનગણિએ શોધી હતી (ભા. ૫ નં. ૧૨૧૯), સં. ૧૬૬૫ મા આતુર્ભાસિક પર્વ કથા (કા. વડો), સં. ૧૬૬૬ મા ગદ્યપદ્ય વાર્તા રૂપે કાલિકાચાર્ય કથા (વિવેક. ઉદ્દે., આલચંદ્ર યતિ કાશી, સં. કા. વા. ૧૦ નં. ૫૭), સં. ૧૬૭૨મા મેડતામા સામાચારી શતક, અને ૫૧૪વિશેષશતક (વિવેક. ઉદ્દે.), સં. ૧૬૭૪ મા વિચાર શતક (વિવેક. ઉદ્દે.), સં. ૧૬૮૫મા વિસંવાદ શતક અને લૂણક-ણસરમા વિશેષસંગ્રહ (વિવેક. ઉદ્દે.), કેલ્પસૂત્ર પર કેલ્પલતા નામની વૃત્તિ ખ. જિનરાજ સૂરિના રાજ્યમા અને જિનસાગરસૂરિના ચૌવરાજ્યમા કે જે જિનસાગરે સ. ૧૬૮૬ મા જૂદી શાખા કાઢી તેથી તે પહેલા (કી ૨,૩૭૨. વે નં. ૧૪૪૦-૪૧, ભા ૩, પૃ. ૧૩૮, ૪૪૬.) સ. ૧૬૮૬ મા ગાથાસહસ્રી (પી ૩,૨૮૮; ૧. વડો.), સં. ૧૬૮૭ મા પાટણમા જયતિહુયણ સ્તોત્ર પર વૃત્તિ

(વિવેક. ઉદ્દે.), સ. ૧૬૯૧ મા ખભાતમા દશવૈકાલિક સૂત્ર પર શબ્દાર્થ વૃત્તિ (પ્ર૦ મોહનલાલજી પ્ર. સુરત), સ. ૧૬૯૪મા જાલોરમા વૃત્તરત્નાકર પર વૃત્તિ (ચુનિજી ભ. કાશી), કાલિદાસના રઘુવંશ પર વૃત્તિ, સવાદસુદર, અને સં. ૧૬૯૪ (૫) મા કંધ્યાણુમદિર સ્તોત્ર પર વૃત્તિ, 'હુરિયરયસમીર' નામના જિનવદ્ધલના મહાવીરચૂરિય સ્તોત્ર પર વૃત્તિ (ખુદ ૬ નં ૬૧૫)ની રચના કરી. (જે પ્ર. પૃ. ૬૦-૬૧) છેવટમા સં. ૧૬૯૮ મા લગભગ રચેલી ત્રણ ટીકા નામે જીવવિચાર, નવતત્ત્વ અને દડક પરની અમદાવાદમા હાળ-પટેલની પોળમા રહીને રચી હતી. (ભક્તિવિનય ભ. ભાવ૦).

૮૬૫ ખરતર ક્ષેમશાખાના ક્ષેમરાજ-જયસોમના શિષ્ય ગુણ-વિનય ઉપાધ્યાયે સં ૧૬૪૧ મા હુનુમાન કવિકૃત ખંડપ્રશસ્તિ કાવ્ય પર સુબોધિકા નામની વૃત્તિ (વે. નં. ૧૧૮૨; રીપોર્ટ ૧૮૮૭-૯૧ નં. ૩૮૨), મ. ૧૬૪૬ મા રઘુવંશ પર ટીકા (રી૦ ૧૮૮૭-૯૧ નં. ૪૪૮) અને તેજ વર્ષમા ૫૧૫ત્રિવિક્રમ ભટ્ટ કૃત દમયન્તી કથા (નયનમ્પ્ર) પર તે પરની ૫૧૬અંડપાલે કરેલી વૃત્તિ (ચુનીજી

૫૧૪ સમયસુદરે શિષ્ય મેવવિનય માટે પોતાના સં ૧૬૭૨ માં રચેલ વિશેષ શતકની પ્રત સ. ૧૬૮૭ મા સ્વહસ્તે લખી હતી તેમા તે વર્ષે પડેલા ભયકર દુષ્કાળનુ વર્ણન પોતે આપેલ છે કે —

મુનિ વસુષોડશ વર્ષે ગુર્જરદેશે ચ મહતિ દુ કાલે ।

મૃતકૈરસ્થિગ્રામે જાતે શ્રી પત્તને નગરે ॥

મિધુમયાનકવાટે જટિલે વ્યવહારિમિ મૃંશં વહુમિ. ।

પુરુષૈર્નાને યુક્તે સીદતિ સતિ સાધુવર્ગેડપિ ॥

જાતે ચ પચરજતૈર્ધાન્ય મણે સકલવસ્તુનિ મહર્ધ્યે ।

પરદેશગતે તોકે મુક્તા પિતૃમાતૃવન્ધુજનાત્ ॥

હાહાકારે જાતે મારિકૃતાનેકલોકસહારે ।

કેનાપ્યદૃષ્ટપૂર્વે નિશિ કોલિકલુંટિતે નગરે ॥

૫૧૫ ત્રિવિક્રમ ઈસ ૯૧૫ મા વિદ્યમાન

૫૧૬ અંડપાલ તે પોતવાડ વાણક ચશોરાજનો પુત્ર તથા લ્હિંગનો શિષ્ય હતા:—

ભં. કાશી) નો આધાર લઈને કરેલી ટીકા (વે. નં. ૧૨૪૮), સં. ૧૬૪૭ માં વૈરાગ્યશતક પર ટીકા (કા. વડો), મ. ૧૬૫૧ માં જ્ય-
 શેખરકૃત સંખ્યા સમતિકા પર વૃત્તિ પદ્ધિપુરમા (વે. નં. ૧૬૬૨),
 મં. ૧૬૫૬ માં લઘુશાંતિ સ્તવ પર ટીકા (કા. છાણી), મં. ૧૬૬૪ માં
 ઇન્દ્રિય પરાજ્ય શતક પર ટીકા (વિવેક. ઉદે, કા. વડો), સં. ૧૬૬૫ માં
 ત. ધર્મસાગરના ઉત્સવખંડનના પ્રત્યુત્તર રૂપે ખ. જિનચંદ્રસૂરિ
 રાજ્યે જિનસિંહસૂરિના કહેવાથી ઉત્સવોદ્વાટન કુલક નવાનગરમા
 (ખુલ ૪ નં. ૧૩૬, કા. વડો, જેસ.) ની રચના કરી. તેમના ખીજ
 ગ્રંથો—જિનવલ્લભીય અનિતશાંતિ સ્તોત્ર પર વૃત્તિ, મિનભાષિણી
 વૃત્તિ, સખ્વલ્લ શબ્દાર્થ સમુચ્ચય વગેરે છે (જે સ. પ્ર. પૃ. ૨૯). તેઓ
 સં. ૧૬૭૫ ની પ્રતિષ્ઠા વખતે હાજર હતા. (જિ. ૨, નં. ૧૭, ૧૯)

૮૬૬ સં. ૧૬૪૫ માં ઉદયસિંહે શ્રાદ્ધપ્રતિક્રમણ વૃત્તિ પર ભાષ્ય
 રચ્યું. સં. ૧૬૪૬ માં હરાઉલા ગચ્છના હેમરત્નસૂરિ શિ. કલ્યાણ-
 રત્ને મેવાડના રાણા પ્રતાપસિંહના રાજ્યમા મેવાડમા યોગિનિપુરમા
 લખેલી એક પ્રત ઘોઘા ભં. મા છે

૮૬૭ હીરવિજયસૂરિ રાજ્યે ત. સુમતિવિજય શિ. ગુણવિજયે
 મિતભાષિણી (નામની) જાતિવિવૃત્તિ રચી તેમા કર્તા પોતાના વિદ્યા-
 ગુરૂ તરીકે સૂરચંદ્ર જાણાવે છે (વઢવાણ શહેર ભં. રીપોર્ટ ૧૮૯૨-
 ૯૯ નં. ૪૨) તથા હીરવિજયસૂરિના શિષ્ય કીર્તિવિજય ગણિએ
 તે સૂરિને શિષ્યો તરફથી પૂછાયેલા જૈનશાસ્ત્રો સંબંધી શકાના પ્રશ્નો
 અને અપાયેલ ઉત્તરો એકત્રિત કરી પ્રશ્નોત્તર સમુચ્ચય અપરનામ
 હીરપ્રશ્ન (મુદ્રિત) તથા સં. ૧૬૯૦ માં વિચારરત્નાકર ગ્રંથ સંકલિત
 કર્યો (પ્ર. હી. હં; દે. લા નં. ૭૩, વે. નં. ૧૬૪૬-૪૭)

૮૬૮ ત. સકલચંદ્રશિ. શાંતિચંદ્રગણિ કે જેના સંબંધમા અગાઉ
 પારા ૮૦૭મા કહેવાઈ ગયું છે તેણે કૃપારસકોશ નામનું ૧૨૮ શ્લોકનું કાવ્ય

શ્રી પ્રાગ્વાદ કુલામૃતાન્વિવચનગમૃત્ શ્રીમાન્ યશોરાજ ઇ-
 ત્યાચાર્યોસ્ય પિતા પ્રવન્નમુકવિ શ્રી ચંડપાલાગ્રજ. ।

શ્રી સારસ્વતિ સિદ્ધયે ગુરુરપિ શ્રી લ્હણિગ. શુદ્ધધી
 સો વાર્પીત્ દમયન્ત્યુદારવિશ્વતિ શ્રી ચંડપાલ મુની ॥

રચી તેમા અકબરઆદશાહના શૌર્ય ઔદાર્ય ચાતુર્ય આદિ ગુણોનું સંક્ષેપ-
મા પરંતુ માર્મિકતાથી વર્ણન કર્યું છે શ્રી જિનવિજય સંપાદિત મુદ્રિત
તેમણે કવિમદ્ધપરિહાર સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ સહિત હીરવિજયસૂરિ રાજ્યે રચ્યો
(કા.વડો.) તેમણે મ. ૧૬૫૦ મા જંજૂડીપ પ્રત્નપિ પર પ્રમેયરત્ન મ જૂપા
નામની વૃત્તિ (વેળર ન ૧૮૪૭) અને સ. ૧૬૫૧ મા અનિતશાંતિનું
સ્તવ (પી. ૧,૭૨) રચ્યું. સં ૧૬૫૦ મા ત વિજયસેનસૂરિ-જીવરાજ-
આનંદકુશલ શિ રાજકુશલે ખીમ યા ખેમરાજ નામના મંત્રી
મંબંધી ખીમસૌભાગ્યાભ્યુદય નામનો ઐતિહાસિક ગ્રંથ રચ્યો (વિવેક.
ઉદ્દે.) તેજ વર્ષમા સૂકિતદ્વાત્રિશિકા પર વિવરણ જળ્યાલિપુર (જલોર)
મા 'ગજની યવનાધીશ' ના રાજ્યમા રચાયું (પી ૫, ૧૬૬) સં.
૧૬૫૧ મા વિજયસેનસૂરિ-ધર્મસિંહ-જયવિમલ શિ. પ્રીતિ- વિમલે
૪૭૯ શ્લોકમા ચ પદ્મશ્રેષ્ઠી કથા રચી (કા. છાણી)

૮૬૯ સ. ૧૬૫૨ મા હીરવિજયસૂરિનો ઉનામા સ્વર્ગવાસ
થયો સં. ૧૬૫૨મા અકબર રાજ્યે ત વિજયદાનસૂરિ-રાજવિજય-
સૂરિ શિ દેવવિજયે મરુસ્થલિના શ્રીમાલપુર નગરમા હેમાચાર્યના ત્રિપ-
ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્રનો આધાર લઈ સ. ગદ્યમા રામચરિત્ર (પદ્મચ-
રિત્ર) એટલે જૈનરામાયણ રચ્યું કે જે પદ્મસાગરે શોધ્યું (કી. ૩,
નં. ૧૬૯, ભા. ૩, ૨૨૯, અને સ. ૧૬૬૦ મા સ ગદ્યમાજ પાંડવ-
ચરિત્ર રચ્યું. સ. ૧૬૫૨ મા ત. વિજયસેનસૂરિ શિષ્ય વિનયકુશલે
મંડલપ્રકરણ સ્વોપજ્ઞ વૃત્તિ સહિત રચ્યું તે તે મુદ્રતાનમા લાલ-
વિજય ગણિએ શોધ્યું (આ. ક પાલીનાણા) અને સ. ૧૬૭૫ મા
તે વિનયકુશલે વિજયદેવસૂરિની આજ્ઞાથી વિચારસમૃત્તિકા વૃત્તિ
રચી (ખેડા ભં) સ ૧૬૫૨ મા ખ જિનચંદ્રસૂરિના ઉપદેશથી
અમદાવાદના પ્રાગ્યાટ સંઘપતિ સોમજીએ જ્ઞાનભંડાર માટે સિદ્ધાતની
પ્રત લખાવી તે પૈટ્ટી રાજપ્રશ્નીય ટીકાની પ્રત ગુ. ન. ૧૬૨૭ મળે છે.

૮૭૦ સ. ૧૬૫૨ મા હીરવિજયસૂરિ શિ. વિજયસેનસૂરિ શિ.
કનકકુશલે કે જેણે સં. ૧૬૪૧ મા જિનસ્તુતિ રચી હતી તેણે
કલ્યાણમદિર સ્તોત્ર પર ટીકા (વેળર ૨, ૯૩૮, વે. ન. ૧૮૦૦)
અને સ ૧૬૫૩ મા સાદલીમા 'વિશાલજ્ઞાન' સ્તોત્ર પર સૂત્રવૃત્તિ
(સાગર ભ. પાટણ), સં. ૧૬૫૫ મા મેડનામા સૌભાગ્યપત્રમી

કથા (ગુ. નં. ૪૯૩), સાધારણ જિનમતવન પર અવચરિ (વિવેક ઉદ્દેઠ), રતનાકર પચનિશ્ચિત્તા પર ટીકા (કા. વડો.), સં. ૧૬૫૬ મા સુરપ્રિય મુનિ કથા (મોં ભ. સુરત), સં. ૧૬૫૭ મા રૈદિણેય કથાનકની રચના કરી. આ છેલ્લા કથાનકમાં પોતાના વિદ્યાગુરુ તરીકે ઉક્ત શાંતિચંદ્રવાચક જાણાવ્યા છે. (પી ૧, ૩૧૯).

૮૭૧ સં. ૧૬૫૪ મા ખં જગસાગર ઉં (પારા ૬૯૫)–
રતનચંદ્ર–ભક્તિલાલ^{૫૧૭}–ચારિત્રસાર–લાલુભેદ શિં જ્ઞાનવિમલે મહે-
શ્વરકૃત શબ્દપ્રભેદ નામના વ્યાકરણના ગ્રંથ પર વૃત્તિ વીજાનેરમા
રાજસિંહ રાજ્યે રચી (પી. ૨, ૧૨૪) તેમાં પાણિની, કાત્યાયન,
કલાપ, ઈંદ્ર, હેમ, ઓપદેવ, શાકટાયન આદિ વૈયાકરણના ઉલ્લેખ
છે. આજ વર્ષમાં આ જ્ઞાનવિમલના શિષ્ય વૃદ્ધભ ઉપાધ્યાયે જિને-
શ્વરસૂરિ (યા જિનદેવ ?) કૃત શિલોચ નામકોશ પર ટીકા કરી
અને વળી સં. ૧૬૬૧ મા જોધપુરમાં સૂરસિંહના રાજ્યમાં હેમાચા-
રકૃત લિંગાનુશાસનપરતી દુર્ગપ્રભોધ નામની વૃત્તિ (કા. છાણી;
વેબર નં. ૧૬૯૨) અને સં ૧૬૬૭ મા અભિધાનનામમાલા
પર સારોદ્ધાર નામની વૃત્તિ રચી. વિશેષ ધ્યાન ખેંચે તેવી વાત એ
છે કે પોતે ખરતરગચ્છના હોવા છતાં અને તપાગચ્છ અને તે ગચ્છ
વચ્ચેના ઝઘડા ચાલતા હોવા છતાં તપાગચ્છના વિજયદેવસૂરિના
ચરિત્રરૂપે ૧૯ સર્ગમાં સં. ૧૬૯૯ મા પૂર કરેલું વિજયદેવ માહાત્મ્ય
દુંડી ટીકા સહિત રચ્યું. (પ્રુડ ૩ નં. ૧૫૬ ગ્રં જૈન સા. સ.
સમિતિ) તેમનું દુંડું કાવ્ય નામે અરનાથ સ્તુતિ સદૃશિ ખં જિન-
માણિક્યસૂરિ રાજ્યે રચેલી ઉપગ્રંથ છે. (પ્રુડ ૪, નં. ૨૨૬).

પ્રકરણ ૬ હું.

સંસ્કૃત-પ્રાકૃત સાહિત્ય. (અનુસંધાન)

પ્રીણાતિ યા પ્રાજ્ઞદગશ્વકોરી, વિંભાવરી વહ્નમમડલીવ ।
તમસ્તિતરસ્કારકરી સુરીં તા, મક્તેર્નતે ગોંચરયામિ વાચમ્ ॥
કવિત્વનિષ્ક કપિતુ કવીના ચેપા મનીષા કષ્પટિકેવ ।

સન્ત પ્રસન્ના મયિ સન્તુ ગુદ્ધાગયા પ્રવાહા હવ જાન્હવીયા. ॥

-તેમ રાત્રીના પતિ ચ દ્રવી સપૂર્ણ મડલી (પૂર્ણાભિંબ) તમસ્નો વિનાગ કરી પ્રાજ્ઞ એટલે વિદગ્ધ જનોની દૃષ્ટિને આનંદ આપે છે તેમ તમસ એટલે અજ્ઞાનનો ક્ષય કરનારી વાગ્દેવી પ્રાજ્ઞ એટલે વિદ્વાનોની દૃષ્ટિને આનંદ આપે છે (એટલે) તે સરસ્વતી દેવીને લક્ષિતવશ થઈ હું પ્રણમુ છું. જે સતોની ઈચ્છા સોનાને કસોટીથી કસવામા આવે તેમ કવિઓના કવિત્વરૂપ (કર્તાઓની કૃતિ રૂપ) સોનાને કસવાની ઈચ્છા હોય તેઓ શુદ્ધ ચિત્તાવાળા રહી ગગાના પ્રવાહની પેઠે મારા પર (સર્વ કવિઓ-અંતઃકારે પર) પ્રસન્ન રહો.-હીરસૌભાગ્ય ૧, ૨ અને ૪

૮૭૨ સ. ૧૬૫૫ મા ઉક્ત ચંદ્રકીર્તિ શિ૦ હર્ષકીર્તિસૂરિએ બૃહસ્પતિ સ્તોત્ર પર ટીકા (ચુનીજી લં. કાશી, કા વડો.), દેવસુદર ઉ૦ ના કહેવાથી કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર પર ટીકા (લ. પ્રત સં. ૧૬૩૫ બુહ ૫, નં, ૪૨, વે નં. ૧૮૦૧, કાથ૦ ૧૮૯૧-૯૫), સિંદૂર પ્રકરણ પર ટીકા (ગુ. નં. ૪૬-૨૩) સારસ્વત દીપિકા (ખેડા લ.), સેટ્ અનિટ્ કારિકા વિવરણ સં. ૧૬૬૯ મા (રામ ઋતુરસભૂ) (ગુ નં ૫૯-૬) ધાતુપાઠ તરંગિણી-ધાતુપાઠ વિવરણ, શારદીય નામ માલા, (વેપર નં. ૧૭૦૩) શ્રુતબોધ પર વૃત્તિ, યોગ ચિતામણિ (વૈદ્યક ગ્રંથ ગુ. નં ૩૭-૧, ૬૦-૧૧), વૈદ્યકસારોદ્ધાર (વૈદ્યક ગ્રંથ) વગેરેની રચના કરી. સ ૧૬૫૭મા ત. રાજસાગર શિ૦ રવિસાગરે ઉનામા મૌન એકાદશી માહાત્મ્ય (ગુ. ન. ૪૮-૨૨) રચ્યુ

૮૭૩. સં. ૧૬૫૭ મા ત. કુશલવર્ધન શિં નગર્ષિ ગણિએ સ્થાનાગ દીપિકા (ગોં ઉદેપુર), તથા પ્રાં મા કંદપાન્તર્વાચ્ય રચ્યું (કર્તાની રવહસ્તલિખિત પ્રત સાગર ભં. પાટણમા છે). સં. ૧૬૫૮ મા ત. કલ્યાણવિજય અને મુનિવિજય શિ. દેવવિજય ગણિએ જિન-સહસ્ત્રનામ વિજ્યાનંદસૂરિના રાજ્યમા રચ્યું અને તેના પર મુખોધિકાનામની વૃત્તિ સં. ૧૬૯૮ મા પોતે રચી કે જે લાલવિજય ગણિએ શોધી હતી અને પછી કીર્તિવિજય શિં વિનયવિજયે સં. ૧૬૯૯ મા શોધી (કા. છાણી)

૮૭૪ સં. ૧૬૬૦ મા ઉક્ત પુણ્યસાગરના પદ્મરાજના શિં જ્ઞાનતિલકે દિવાલીને દિને ગૌતમકુલક પર વૃત્તિ (જોસ. પ્ર. ૧૯; ગુ. નં. ૪૮-૩૫) અને તં વિજયદાનસૂરિ-જગન્મદલ (જગમાલ) શિં યુદ્ધિવિજયે ચિત્રસેન-પદ્માવતી કથા (વિવેક. ઉદે.) રચી. સં. ૧૬૬૨ મા ખ જિનકુશલસૂરિની શાખામા મોદરાજ-ભાવમંદિર-નદિવ્ય (કેજે ૬૦ વર્ષ છગ્યા), સાવુવર્ધન-મહિમમેર-નેજ સાર-હર્ષચંદ્રના શિષ્ય હંસપ્રમોદે સારંગસાર વૃત્તિ [જે. ૫૩], તં આનંદવિમલસૂરિ-વિજયવિમલ ગણિ-શિષ્ય આનંદવિજયે હર્ષકુલે રચેલા ત્રિભંગીસૂત્ર પર ટીકા કરી (ન ૧૧૬૫ સન ૧૮૮૭-૯૧ લા. ઇ.) તથા તં આનંદવિજય શિ. મેરવિજયે વિજયસેનસૂરિ રાજ્યે વીરજિનસ્તુતિ સ્વોપણ અવચૂરિ સહિત (કેશરવિજય ભં. વઢવાણ) રચી.

૮૭૫ સં. ૧૬૬૧ મા. ત. હીરવિજયસૂરિ શિં શુભવિજયે હૈમીનામમાલા ખીજક (વિવેક. ઉદે), સં ૧૬૬૩ મા તર્કભાષા વાર્તિક કે જે પદ્મસાગરે શોધ્યું (કા. વડો.) અને સં ૧૬૬૫ મા રાજનગરમા વિજયદેવસૂરિની આજ્ઞાથી કાવ્યકલ્પલતાવૃત્તિમકરંદ (જે. ૫૭, પી ૬, ૨૬, ખેડા ભં.) કે જે કલ્યાણવિજય ઉ. શિષ્ય ધર્મ-વિજયે તથા મેરવિજય શિં લાવણ્યવિજયે સશોધેલ; સં. ૧૬૬૭ મા સ્થાવાદ ભાષા (કા વડો. પ્રં દે. લા. ન. ૩) અને તે

દેવવિજય, જયવિજય, ભાનુચંદ્ર મહોપાધ્યાય, પદ્મ

તે પર વૃત્તિ, અને સં. ૧૬૭૧મા કલ્પસૂત્રપર દીકા કે જે કીર્તિ-
વિમલે શોધી, આદિ ત્રથો રચ્યા. નિશેષમા તેમણે વિજયસેનસૂરિના
રાજ્યમા તે સૂરિને પૃષ્ઠાએના પ્રત્યેના ઉત્તરોના સગ્રહ રૂપે ૪ ભાગમા
સેનપ્રશ્ન સંકલિત કરેલ છે તેમા પોતાના ઉક્ત સર્વ ત્રથોનો કલ્પસૂત્ર
દીકા સિવાયનો ઉલ્લેખ કરેલ છે, તેથી તે (સ. ૧૬૫૭ ને ૧૬૭૧
ની વચ્ચેમા સંગ્રહિત કર્યો છે) અને પ્રશ્નોત્તર સગ્રહ (રત્નાકર) રચેલ
છે. જેસ. પ્ર. ૬૩.

૮૭૬ મ. ૧૬૬૬મા ઉપર્યુક્ત દેવવિજયે (પારા ૮૬૯)
દેવેન્દ્રકૃત દાનાદિ ચાર કુલક પર વૃત્તિ નામે ધર્મરત્નમ જૂષા રચી
કે જે તેના શિષ્ય જયવિજયે અને કલ્યાણવિજયના શિષ્યો નામે સંઘ-
વિજય અને ધર્મવિજયે સશોધી (જુહ. ૩, ૧૦૮, જુહ. ૪, ૧૫૫).
સ. ૧૬૬૮મા ગુણવિજયે નેમિનાથ ચરિત્ર, સ. ૧૬૭૦મા ઉક્ત દેવ-
વિજયે સપ્તતિશતસ્થાનક વૃત્તિ કે જેમા સ્વશિષ્ય જયવિજયે સહાય
કરી અને તે જયવિજયે સં ૧૬૭૧મા (ઈદુ રસાખ્ધીદુ) શોભનસ્તુતિ
પર વૃત્તિ રચી કે જેમા જયવિજયે પોતાના વિદ્યાગુરુ કલ્યાણવિજય
અને દેવવિજય ગણાવ્યા છે (ભા. ૩, ન. ૨૮૪, કા. છાણી, હા. ભ.,
ત્રિ. પ્રશરિત સંગ્રહ, જેસ. પ્ર. ૬૭)

૮૭૭ આ સમયમા ત. વિજયદાનસૂરિ-સકલત્રય-સૂરય ત્ર શિષ્ય
ભાનુચંદ્ર નામના મહાવિદ્વાન 'મહોપાધ્યાય' થયા ૫૧૮ (જુઓ પારા

૫૧૮ જાગ્રજ્જ્યોતિરકવ્ચરક્ષિતિપતેરભ્યર્ણમાતસ્થિવાન્
સિદ્ધાદે કરમોચનાદિસુકૃત ગોઽકારયત્સાહિના ।
જીવાનામભયપ્રધાનમધિકં સર્વત્ર દેજો સ્ફુટ
શ્રીમદ્ વાચકપુંગવ સ જયતાચ્છ્રી ભાનુચદ્રાભિધ ॥
અસ્તિ શ્રીમદુદારવાચક સમાલકારહારોપમ
પ્રખ્યાતો ભુવિ હેમસુરિસદૃશ શ્રીભાનુચદ્રો ગુરુ ।
શ્રીશૃંગયસીર્યશુલ્કનિવહ પ્રત્યાજનોદયશા
ગાહિ શ્રીમદ્કવ્ચરાર્પિત મહોપાધ્યાય દૃશ્યત્પદ ॥

—વસંતરાજ શક્ત દીકા-મંગલાચરણ.

૮૦૮)-તેમણે રત્નપાલકથાનક (લ. સં. ૧૬૬૨ વિવેક. ઉદ્દે,) સં. ૧૬૭૨માં વિવેકવિલાસ પર ટીકા^{૫૧૯} વિજયસેનસૂરિરાજ્યે (ભ. કિત વિજય ભં. ભાવ; લ. સં. ૧૬૭૮ કા. વડો. ન. ૫૫) રચ્યા. તેમના બીજા ગ્રંથો:-ખ્યાણકૃત કાદંબરી પૂર્વ ભાગ પર પ્રસિદ્ધ ટીકા (મુ.), સારસ્વત વ્યાકરણ વૃત્તિ, શિરોહીમા અક્ષત (અખયરાજ) રાજ્યે વસંતરાજ શકુન પર ટીકા કે જે તેમના શિ. સિદ્ધિચંદ્રે સંશોધી, (મુ.), સૂર્ય સહસ્ત્રનામ કે જે તેમણે અકબર ખાદશાહને શીખવ્યું હતું, આદિ છે.

૮૭૮. ઉક્ત ભાનુચંદ્રના શિષ્ય સિદ્ધિચંદ્ર^{૫૨૦} પણ જબરા વિકાસ હતા. ૧૦૦ થી ૧૦૮ અવધાન કરતા. યાવતી (કારસી) ભાષામા પણ કુશલ હતા. અકબરે તેમને 'ખુશકહમ' નામનું બિરુદ આપ્યું હતું. (તે સંબંધમા જુઓ અગાઉ પાના ૮૦૮) તે ખાદશાહને અધ્યયન કરાવતા, ગુરના ગ્રંથકાર્યના સંશોધનાદિમા સહાય આપવા ઉપરાંત કાદંબરીના ઉત્તર ભાગની ટીકા (પ્ર નિ. સા., વે.

૫૧૯ આ વિવેકવિલાસ ટીકાની ત કસ્યાણવિજય શિ ભાલવિજયે વિજયપ્રભસૂરિ રાજ્યે સિદ્ધિચંદ્ર વાચકની સ મતિ લલ્લ સ ૧૬૭૮મા લખેલી હસ્તપ્રત કા. વડો ભંડારમા છે.

૫૨૦ તચ્છિલ્ય સુકૃતૈકભૂર્મતિમતામગ્રેસરં કેસરી
શાહિમ્વાત વિનોદનૈકરસિક શ્રી સિદ્ધિચંદ્રામિધ ।
પૂર્વ શ્રીચિમલાદ્રિચૈત્યરચના દૂરીકૃતા શાહિના
વિજ્ઞપ્યૈવ મુહુર્મુહુસ્તમધિપ યોડકારયત્તા પુન ॥
યાવન્યા કિલ ભાષયા પ્રગુણિતાન્ ગ્રંથાનશેષાશ્ચ તાન્
વિજ્ઞાય પ્રતિભાગુણૈસ્તમવિક યોડધ્યાપય. શાહિરાટ્ ।
દષ્ટ્વાનેક વિવાનવૈભવકલા ચેતશ્ચમત્કારિણી
ચક્રેપુ સ્ફુટમેતિ સર્વવિદિત ગોત્ર યદીયં હિ સં ॥

—વસંતરાજ શકુન ટીકા-મ ગણાયરણ.

નં. ૧૨૫૫), ભક્તામરસ્તોત્ર પર વૃત્તિ (પ્ર. બી. મા.), ધાતુમં-
જરી, વાસવદત્તા પર વૃત્તિ, અનૈકાર્થ નામમાલા-સંગ્રહ પર વૃત્તિ
(કા. છાણી), શોભનસ્તુતિ પર ટીકા શ્લોક ૨૨૦૦ (વીરબાઈ પાઠ
પાલી.), બૃહ પ્રસ્તાવોક્તિ રત્નાકર, ભાનુચંદ્ર ચરિત્ર (સ્વગુરુ
ચરિત્ર-વીકાનેર ભં.) આદિ રચેલ છે.

૮૭૯. ત. વિજયસેનસૂરિ રાજ્યે (સ. ૧૬૫૨-૧૬૭૧) બુદ્ધિ-
સાગર શિ. માનસાગરે શતાર્થી પર વૃત્તિ રચી (કાં વડો.; લીં.)
વિજયસેનસૂરિ શિ. નયવિજય ગણિએ પુહગલભંગ વિવૃત્તિ પ્રકરણ
રચ્યું (બુદ્ધ. ૨, ન ૨૧૫). ઉક્ત ખ. સમયસુદરના શિષ્ય હૃષી-
નંદન ગણિએ જેસલમેરમા ભીમરાહલ અને કલ્યાણમહાના રાજ્યમા
આચાર્યદિનકર પુસ્તક પર સં. ૧૬૬૯ મા પ્રશસ્તિ રચી (વિવેક.
ઉદે.) અને મં. ૧૬૭૩મા અણુહિલવાક પાટણમા મધ્યાન્હ વ્યાખ્યાન
રચ્યું (કા. છાણી.) તેમણે તથા સુમતિકલ્લોલે બંને થઈને અભ-
યદેવસૂરિની સ્થાનાગસૂત્રની ગાથામય વૃત્તિ પર-સ્થનાગ વૃત્તિ ગાથા
વિવરણ રચ્યું સં. ૧૭૦૫ મા (કા. છાણી). હૃષીનંદને ગદ્યમા
આદિનાથ વ્યાખ્યાન રચેલું તેની પ્રત સ ૧૬૮૩ ની ઉપલબ્ધ
છે. (ભા. ૪, નં. ૧૨૬૦) તથા ઋષિમંડલસૂત્ર પર વૃત્તિ રચી
હતી. (ભા. ઈ.)

૮૮૦. પ્રસિદ્ધ શાંતિચંદ્ર (કૃપારસકોશના કર્તા)ના શિષ્ય
રત્નચંદ્રે મં. ૧૬૭૧ મા પ્રદ્યુમ્ન ચરિત્ર મહાકાવ્ય રચ્યું (પી. ૫,
૧૬૩) અને મં. ૧૬૭૬ પહેલા અનેક પર વૃત્તિઓ રચી જેવી કે.—
ભક્તામર-કલ્યાણમંદિર-શ્રીમતધર્મરતવ દેવા. પ્રભોરતવ ઋષભવીરરતવ
એ સ્તોત્રો પર, તેમજ સ્વગુરુચિત કૃપારસકોષ પર, મં.
૧૬૭૪ મા સુરતમા મુનિસુદર કૃત અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ પર કલ્પલતા
નામની ટીકા (કી. ૨, ન. ૬૬૧ ભા. ૬ નં. ૧૮૭૩, કેશર
વહન; પ્ર. મં ૭૦), નૈપધકાવ્ય પર ટીકા અને રઘુવંશ મહાકાવ્ય પર
ટીકા (રી. ૧૮૮૭-૯૧ નં. ૪૪) કે જેમા પોતાની નૈપધકાવ્યટીકાનો

ઉલ્લેખ છે. આ સર્વનો ઉલ્લેખ સમ્યક્ત્વસમ્પત્તિકા પર પોતે ગૂં
ખાલાવખોધ સં. ૧૬૭૬ મા રચ્યો તેમા કરેલ છે, વળી મં. ૧૬૭૬મા
ધર્મસાગરના મતના ખંડન રૂપે કુંમતાહિવિધ જાંગુલિ નામનો
અંથ રચ્યો.

૮૮૧. સં. ૧૬૭૦ ને ૧૬૭૪ ની વચ્ચે ખં. ઉક્ત સાધુકીર્તિ
કે જેમણે યવનપતિ અકબરની સલામા તેની પાસેથી વાદ્દીન્તુ
ખિરૂદ મેળવી ખ્યાતિ પ્રાપ્ત કરી હતી, તેમના દીક્ષિત અને શીક્ષિત
શિષ્ય સાધુસુદે ખં. જિનદસસૂરિ રાજ્યે કવિઓના વચનો રૂપ-
પ્રાકૃત શબ્દોના સમમસ્કૃત શબ્દોના સમય રૂપ ઉક્તિરત્નાકર નામનો
ત્રથ (પી. ૩, નં. ૫૭૮, પી. ૪ પૃ. ૧૪; વેં નં. ૧૦૩), અને
મં. ૧૬૮૦ મા ધાતુપાઠ પર ધાતુરત્નાકર તે પર સ્વોપગ ટીકા
નામે ક્રિયાકલ્પલતા સહિતની (પા. ૫, ૧૫૬-૧૬૦) રચના કરી.
(જુઓ મારો ત્રથ જૈન ગૂં કવિઓ ભાગ ૧ પૃ. ૨૧૯)

૮૮૨. સં. ૧૬૭૧ મા મુખ્યશોધન (?) ગચ્છના જિનદાસ શિં
તેજપાલે દીપાલિકાકલ્પ પર અવચૂરિ લખી (કા. છાણી). સં.
૧૬૭૪ મા ત. વિજયદેવસૂરિરાજ્યે વિજયસેનસૂરિ શિં સંઘવિજય
ગણિએ કલ્પસૂત્ર પર દીપિકા રચી ને તે કલ્યાણવિજયગણિ શિં
ધનવિજયગણિએ સં. ૧૬૮૧મા શોધી ને તેનો ત્રથમાદર્શ દેવવિજય-
ગણિએ લખ્યો (લીં.) સં. ૧૬૭૫ (ખાણાશ્વપડિંદુ)મા ખં. મતિ-
ભદ્ર શિં ચારિત્રસિંહે જિનમાણિક્યસૂરિરાજ્યે કાતંત્રવિભ્રમ પર
અવચૂરિ રચી (જુહ. ૩, નં. ૩૬) અને તે વર્ષમા (શરણ્યગનિ
શેશવર્ષે) ત. ભાનુચંદ્ર-ઉદયચંદ્ર શિ રૂપચંદ્રે સ્વખોધ અર્થે ૫૩૬
શ્લોક પ્રમાણુ વિચારપટ્ટત્રિશિકા વૃત્તિ એટલે ગજસાર કૃત દંડક
પર વૃત્તિ રચી. (કા વડો., પ્ર. યશો. પાઠશાળા મહેસાણા)
સં. ૧૬૭૨ અને ૧૬૮૫ ની વચ્ચેમા વિજયદેવસૂરિના રાજ્યમા
દેવવિમલગણિએ હીરસૌભાગ્ય નામનું મહાકાવ્ય તેની સ્વોપગ ટીકા
નામે મુખાવખોધાવૃત્તિ સહિત રચીને પ્રણું કર્યું (આનો આધાર

દેવવિમલગણિ, સુમતિહર્ષ, જયવિજય, સહજકીર્તિ. પદ્મ

લઈ ઋષભદાસ કવિએ ગૂજરાતીમા સં. ૧૬૮૫ મા હીરવિજયસૂરિ રાસ રચ્યો છે). દેવવિમલે આ રચનાનો આરંભ તો હીરવિજયસૂરિના સમયમા જ કર્યો હતો (એમ ધર્મસાગર પદાવલિમાથી નિર્ણય થાય છે). આ દેવવિમલગણિ શ્રીપતિ-જગન્નપિ કે જેમણે છ વિકૃતિ (વિગય) નો ભાગ કર્યો હતો અને લોકાગચ્છથી વ્યાપ્ત થયેલ સૌરાષ્ટ્ર દેશને પ્રતિબોધ્યો હતો-તેમના શિષ્ય સીહવિમલ કે જેમણે માહલિક ચંદ્રલાણુ નામના કાયસ્થને પોતાનો ભક્ત શિષ્ય કર્યો હતો અને અનૈન સ્થાનસિહને જૈન બનાવ્યો હતો અને જેમણે જિનવૃષભસમ વસરાણુ પ્રકર અને ભાવિક પ્રકર રચ્યા હતા તેમના શિષ્ય હતા આ આ આખું કાવ્ય ઉપાધ્યાય કલ્યાણવિજયના શિષ્ય ધનવિજય વાચકે સંશોધ્યુ હતું. ૫૨૧

૮૮૩ આ. ઉદયરાજગણિ શિષ્ય હર્ષરત્નના શિ૦ સુમતિહર્ષ ગણિએ સં. ૧૬૭૩ મા શ્રીપતિકૃત જાતકકર્મપદ્ધતિ નામના જ્યોતિષ ગ્રંથ પર ટીકા, તે લગભગ પૂરું પર્વમાલા, સં. ૧૬૭૭ મા દક્ષિણમા વિષ્ણુદાસના રાજ્યમા હરિભટ્ટ (કવચિત હરિભટ્ટ) કૃત તાનિકસાર પર ટીકા (વે. નં. ૩૦૭, ઈ આ. નં. ૩૦૫૮-૫૯), અને ચાલુક્યવંશના હેમાદ્રિના રાજ્યમા સં. ૧૬૭૮ મા ભાસ્કર કૃત કર્ણકૃતુલ્લ નામના જ્યોતિષ ગ્રંથ પર ગણકકુમુદ-કૌમુદી નામની ટીકા રચી. સં. ૧૬૭૭ મા ત. વિજયદાનસૂરિ-વિમલહર્ષ શિ૦ જયવિજયે સ્વશિષ્ય વૃદ્ધિવિજયની પ્રાર્થનાથી વિજયાણુદસૂરિ રાજ્યે કલ્પસૂત્ર પર કલ્પદીપિકા નામની ટીકા રચી કે જે ભાવવિજયગણિએ શોધી (વે. નં. ૧૪૪૨, કા. વડો. બુહ ૧.) સ. ૧૬૭૮ મા પાર્શ્વચંદ્ર-સમરચંદ્ર-રાજચંદ્રસૂરિએ દશવૈકાલિકસૂત્ર પર વાર્તિક રચ્યું (મુનિ જયવિજય સંગ્રહ)

૫૨૧ આ કાવ્યનો હલ્લેખ આચાર્યશ્રી આનંદશંકરે પોતાના લેખ નામે 'ગૂજરાતનું સંસ્કૃત સાહિત્ય' મા કર્યો છે જુઓ રાજકોટની ત્રીજી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદનો અહેવાલ.

૮૮૪. સં. ૧૬૮૧મા ખં રત્નસાર-હેમનંદન અને રત્નહર્ષ શિં સહજકીર્તિ ગણિએ સારસ્વત વ્યાકરણ પર ટીકા રચી અને તેમા ખ. લક્ષ્મીકીર્તિ ગણિએ સહાય આપી. (પી ૧, નં. ૩૫૪, ગુ.; રી. ૧૮૮૭-૯૧ નં. ૫૫૬), તથા ઉક્ત સાધુકીર્તિના શિ. સાધુસુંદરે સં. ૧૬૮૩ માં જેસલમેર દુર્ગસ્થ પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ (વિવેક ઉદે,) રચી. વળી સહજ-કીર્તિએ સમદ્રીપિ-શબ્દાણુવ વ્યાકરણ-ઋણુપ્રાણ વ્યાકરણ પ્રક્રિયા રચેલ છે (વિવેક ઉદે; કા. વડો), વળી ખં જિનરાજસૂરિ રાજ્યે ને જિનસાગર સૂરિના યૌવરાજ્યે સં. ૧૬૮૫મા કલ્પમંજરી રચી તેમા ખ. કનકતિલક-લક્ષ્મીવિનય શિ. રત્નસારગણિએ ઘણી સહાય આપી. આ સહજકીર્તિના ગુરુભાષ શ્રીસાર આમા સહકર્તા હતા, કે જેમણે ગૂજરાતીમા કૃતિઓ કરી છે (ભા. ૨, નં. ૪૨૧; પી ૨, નં. ૨૮૮), સં. ૧૬૮૬મા મહાવીરસ્તુતિ વૃત્તિ, તથા ખીજી કૃતિઓ-અનેકશાસ્ત્ર-સારસમુચ્ચ, એકાદ્વિંશતપર્યંત શબ્દસાધનિકા, છ કાંડમા નામકોશ (જે. ૬૮) ઇત્યાદિ છે. (જેસ. પ્ર. ૬૪)

૮૮૫ સં. ૧૬૮૧મા ઉક્ત સાધુસુંદર શિ. ઉદયકીર્તિએ વિમ-લકીર્તિકૃત પદ્યવરચા પર ટીકા રચી (પી. ૫, નં. ૧૨૨). સં ૧૬૮૪ ત. ધર્મસાગર શિ. શ્રુતસાગરે ચતુર્દશી પાક્ષિક વિચાર રચ્યો (કા. વડો.) પદ્મસાગર શિં રાજસુંદરે વટપદ્ર (વડોદરા)ના દાદા પાર્શ્વપર ૪૫ શ્લોકમા એવા રતવનની રચના કરી કે જેના દરેક શ્લોકનું ચોથું ચરણ ભક્તામરસ્તોત્રના દરેક શ્લોકનું પ્રથમચરણ તરીકે આવે (વે. ન. ૧૮૦૯)

૮૮૬ સં. ૧૬૮૬મા આ. મણિકચંદ્ર-વિનયચંદ્ર-રવિચંદ્ર શિ. દેવસાગર ગણિએ કલ્યાણસાગરસૂરિ રાજ્યે હૈમીનામમાલા-અભિધાન ચિતામણીની વ્યાખ્યારૂપે હાલ્દાર દેશમા નવાનગરમા લખાના રાજ્યે વ્યુત્પત્તિરતનાકર નામની કૃતિ રચી (પી. ૧, ૧૩૦; વેબર નં. ૧૭૦૦; જે. ૬૧, કા. વડો) સં. ૧૬૮૮મા ગુણવિજયે હેમવિજયકૃત વિજ-પ્રશસ્તિનો અપૂર્ણ ભાગ પૂરો કર્યો અને તે સર્વપર પોતાની વૃત્તિ

નામે વિજયદીપિકા રચી એ અગાઉ પારા ૮૫૯ મા કહેવાઇ ગયું છે, તે વૃત્તિ આરિત્ર-વિજયગણિએ શોધી વળી તેમણે કલ્પકલ્પલતા ટીકા રચી (ભક્તિવિજય ભ. લાવ.)

૮૮૭ ત. વિજયદાનસૂરિ-વિમલહર્ષ ઉ૦-મુનિવિમલના શિ૦ લાવવિજયે મ. ૧૬૮૯ (નિધિવસુરસવસુધા)મા રોહિણીપુરમા ઉત્ત-રાધ્યનસૂત્ર પર વૃત્તિ રચી કે જેમા તેમના ગુરુભાઇ વિજયહર્ષગ-ણિએ સહાય આપી છે (વે. ન. ૧૪૧૪-૧૫ પ્ર. જૈન આ. સભા). તેમા કથાઓ પદ્યબદ્ધ કરી પોતે મૂકી છે. તેમણે સં. ૧૬૭૯મા ષટ્ત્રિંશજ્ઞજ્ઞેષ વિચાર તે સમયની સ્થિતિ દાખવતો રચ્યો હતો (વિવેક. ઉદ્દે, કા. વડો.). તેઓ વિક્રાન્ત સશોધક હતા અને તે તરીકે સં. ૧૬૭૭ની જયવિજયકૃત કલ્પસૂત્રદીપિકા અને વિનયવિજયકૃત સં. ૧૬૯૬ની કલ્પસૂત્ર સુબોધિકા અને સં. ૧૭૦૮નો લોકપ્રકાશ સશોધ્યા હતા. તેમણે સં. ૧૭૦૮મા વિદ્યાપુર-વીજપુરમા અંપક-માલા કથા રચી (પ્ર. આ. સભા; ભા. ૬, નં. ૧૩૦૪)

૮૮૮ સં. ૧૬૯૨મા (મારવાડના) પદ્માવતીપત્તનમા રાઠોડ ગજ-સિંહ રાજ્યે આ. કલ્યાણસાગરસૂરિ-ભોજદેવ શિ. પં. ધનરાજે મહા-દેવે શક ૧૨૩૮મા રચેલી મહાદેવી-સારણી નામની જ્યોતિષની કૃતિ પર મહાદેવી દીપિકા નામની ટીકા રચી.

૮૮૯ સં. ૧૬૯૩મા ખ. શિવનિધાન ગણિ શિ. મહિમસિંહ ગણિએ સ્વશિષ્ય હર્ષવિજયાદિ માટે મેઘદૂત પર ટીકા રચી (ભા. ૪ નં. ૨૮૦; પ્રત ભા. ઈ. નં. ૨૮૦). ત. રામવિજય ગણિ શિ. શ્રીવિજયપરર ગણિએ રઘુવંશ પર ટીકા (ગુ. નં. ૧૫-૩), કુમાર-સંલવપર ટીકા (પ્રાય આ સમયમા) રચી. (પ્રત સં. ૧૭૧૩ રી.

પરર શ્રીવિજયગણિ માટે સં. ૧૬૭૨માં દેવવિજય શિ. જયવિજયે ઋષિમંડલ સૂત્રની પ્રત લખી હતી, અને તેણે વિનયવિજયને સ. ૧૬૯૬માં કલ્પ સુબોધિકા રચવા અભ્યર્થના કરી હતી તે શ્રીવિજયનો સમય તે બંને વર્ષની વચ્ચેમા અચૂક સમજવાનો છે.

૧૮૮૪-૮૭ નં. ૩૩૫). સં. ૧૬૯૪મા ત. કીર્તિવિજયવાચક શિ. જિનવિજયે વાક્યપ્રકાશ સાવચૂરિ વાર્તામા રચી (બુદ્ધ. ૪, નં. ૨૮૦) સં. ૧૬૯૬મા ત. હીરવિજયસૂરિ-કીર્તિવિજય શિ. વિનયવિજયે ઉપર્યુક્ત શ્રીવિજયતી અભ્યર્થનાથી કલ્પસૂત્ર પર સુબોધિકા નામની ટીકા રચી કે જે ઉક્ત ભાવવિજયે શોધી. (વે. નં. ૧૪૪૩-૪૪ પ્ર. જૈન આ. સભા અને આં સમિતિ)

૮૯૦ સં. ૧૬૯૭મા ત. વિજયસિંહસૂરિ-ઉદયચંદ્રિ શિ. હિત-રચિએ ષડાવસ્થક સૂત્ર પર વ્યાખ્યા (વિવેક. ઉદ્દે), આ સમય લગલગ ઉક્ત રત્નચંદ્રના શિષ્ય મણિકચંદ્રે કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર પર ટીપિકા (કા.વડો), અને તેના શિષ્ય દ્વાનચંદ્રે ત. વિજયસિંહસૂરિ રાજ્યે સં. ૧૭૦૦ મા જ્ઞાનપંચમી કથા (વરદત્ત ગુણમંજરી કથા) રચી સં. ૧૬૯૯મા કલ્યાણવિજય ઉપાધ્યાયના શિષ્ય ધનવિજયે રાજનગરના ઉખમા (ઉસમા) પુરમા ધર્મોપદેશ લેશ નામનુ આભાણુશતક ૧૦૮ શ્લોકમા રચ્યુ. (પ્રં આં સમિતિ ન. ૪૯) ૧૭૦૦ના વર્ષમા આ. ઉદયસાગર શિ. પદ્મસાગરે જીવાભિગમ સૂત્ર પર ટીકા રચી (મુનિ કર્પૂરવિજય ભં. પાલીનાણા.) આ શતકના અંતમા ખં જિનરાજસૂરિના શિષ્ય નયકુંજર ઉપાધ્યાયે જાવડ અને તેના પુત્ર હીરના કહેવાથી પ્રવચનસાર રચ્યો. (કા. છાણી)

પ્રકરણ ૭ મું.

મધ્યકાલીન (૧૯મા શતક)નું ગૂજર સાહિત્ય.

વસ્તુ છંદ ગોડી રાગ-ભરતાલેન ગીયતે
દેવ નિર્મિત દેવ નિર્મિત, ગગને અતિ ઉતુગ,
ધર્મધ્વજ નન મનહરણ, કનકદ ડગત સહસ્ત્ર જ્યેષ્ઠ,
રણુજણુ ત કિંકિણીનિકર, લધુપતાકચુત નયનભૂષણ,
નિમ નિન આગલ સુર વહે, તિમ નિજ ધન અનુસાર
નવમી પૂજા ધ્વજતણી, કહે પ્રભુ ! હુ અમ્હ તાર.

—સકલય દ્રઢ સત્તરમેદી પૂજા.

હુ નિનવદનકમલિની દેવી, હું સરસતિ સુરનરપતિ સેવી,
હું કવિજનમાતા સુઅદેવી, દિધ મુજ નિર્મલ પ્રતિભા દેવી.

વસ્તુ

—સકલય દ્રઢ સાધુવંદના.

દેવિ સરસતિ દેવિ સરસતિ સુમતિદાતાર,
કાસમીર મુખમ ડણી બ્રહ્મપુત્રિ કરિ વીણુ સોહધ,
મોહન તરવર મનરી મુખ મયક ત્રિલોચન મોહધ,
પયપકજ પ્રણુમી કરી આણી મન આણુંદ
સરસ ચરિત્ર રાગાર રસ પલણિસુ પરમાણુદ.

—કુશલલાલકૃત માધવાનલ કથા.

નિર્મલ જલ ગંગાતણુલ, રાજહંસિ નિણિ પિંક્ક રે
તે ઉછધ જલિ કિમ પીયઈ, મલ સેવાલ અશુદ્ધરે
ધર્મપ્રસાદઈ દિનિ દિનઈ

—ગુણવિનયકૃત કર્મચંદ્રપ્રબધ

૮૮૧ ગૂજરાતી ગદ્યસાહિત્ય—આ સત્તરમા શતકમા
સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગ્રંથોના અનુવાદ એટલે બાળાવબોધ-ટાપા થયા છે
જેમકે:—ત૦ 'કુશલજીવન ગણિએ સમતિકા નામના કર્મગ્રંથ પર
સં. ૧૬૦૧ મા (તેજ વર્ષમા લખેલી ગ્રંથ વે. નં. ૧૫૮૫),

સોમવિમલસૂરિએ સં. ૧૬૨૫મા કલ્પસૂત્ર પર અને તે ઉપરાત દશવૈકાલિકસૂત્ર પર, પાર્શ્વચંદ્ર શિષ્ય સમરચંદ્રે સંસ્તાર પ્રકીર્ણક-પયન્ના પર (પ્રત લ૦ સં. ૧૬૪૯ નં. ૮૮૪ સન ૧૮૯૨-૯૫ ભા. ઈ.), પં કુશલવર્ધન શિં નગર્ષિ ગણિએ સં. ૧૬૫૩મા સંગ્રહિણી પર, ત. કનકકુશલે સ. ૧૬૫૫ મા વરદત્તગુણ મજરી કથા, સૌભાગ્યપંચમી કથા અને જ્ઞાનપચમી કથા પર (લીં પાટણ), પાર્શ્વચંદ્રની પરંપરામા શ્રવણ શિં મેધરાજે સં. ૧૬૫૯ આસપાસ સમવાયાગ, રાયપસેણી, ઐપપાતિક, ઉત્તરાધ્યયન એ સૂત્રો પર અને ૧૬૬૧ મા નવતત્ત્વ પ્રકરણ પર (વીરમગામ લાયબેરી) અને ૧૬૭૦ આસપાસ ક્ષેત્રસમાસપર, ટુંં શ્રીપાળઋષિએ સં. ૧૬૬૪ મા કરેલા દશવૈકાલિક સૂત્ર પર (લીં.), ૪૦ તં વિદ્યારત્નગણિ શિં કનકસુદરગણિએ પણ સં. ૧૬૬૬મા તેજ સૂત્ર નામે દશવૈકાલિક પર, ધર્મસાગર ઉપાધ્યાય શિષ્ય શ્રુનસાગરે ૧૬૭૦ મા ઋષિ-મંડલ પર, પ્રસિદ્ધ શાતિચંદ્ર ગણિના શિષ્ય રત્નચંદ્રગણિએ સં. ૧૬૭૬ ના પોશ શુદ્ધ ૧૩ ને દિને સુરતમા રચેલો સમ્યક્ત્વ રત્ન-પ્રકાશ નામનો સમ્યક્ત્વ સમ્પતિ પર (કા. વડો.), ખં હર્ષતિલક ગણિશિષ્ય રાજહસોપાધ્યાયે ખં જિનરાજસૂરિ રાજ્યે (સં. ૧૬૭૪ ને ૧૬૯૯ વચ્ચે) દશવૈકાલિક સૂત્ર પર (હા. ભ.), સં ૧૬૭૮મા શ્રીસારે ગુણસ્થાન કમારોહ પર (પાટણ ભં.), ખં હર્ષવલ્લભ વાયકે રાજનગરમા સં. ૧૬૯૨ મા ઉપાસકદશા સૂત્ર પર (હા. ભં.), કલ્યાણવિજય ઉપાધ્યાય શિષ્ય ધનવિજયે સં. ૧૭૦૦ મા સમ્પતિકા નામના કર્મગ્રંથ પર એમ બાલાવગોધો રચ્યા છે.

૮૯૨ સં. ૧૬૯૫ મા લોકાકાશહના પક્ષમા શિવજી ઋષિને અમદાવાદમા તેના ગચ્છનાયકનુ પદ અપાયુ અને ધર્મસિંહે જૂદી શાખા કાઢી કે જે શાખા 'દરિયાપરી સમુદાય-સંઘાડો' એ નામથી ઓળખાઈ. તે ધર્મસિંહ મુનિએ ૨૭ સૂત્રના ગૂજરાતી ગદ્યમા ટપા-લાવગોધ રચ્યા અને ગૂજરાતી ગદ્યમા બીજા ગ્રંથો નામે સમ-

વાયાંગ સૂત્ર-વ્યવહાર સૂત્ર તથા સૂત્રસમાધિની હુંડીઓ, ભગવતી-પત્રવણા-ઠાણાગ-રાયપમેણી-જીવાભિગમ-જંબૂદ્રીપ પત્રતિચ્છપત્રતિ-અને સૂર્યપત્રતિના યંત્રો, દ્રૌપદી તથા સામાયિકની ચર્યા, સાધુસમાચારી, ચંદનપત્રતિની ટીપ લખ્યા. (જુઓ રા. વાડીલાલની એ નોંધ.)

૮૯૩ ઉપરના સિવાય ઠર્તાના નામ વગરના જૂદા જૂદા વર્ષમા લખાયેલા અનેક બાળાવબોધો ઉપલબ્ધ થાય છે.

૮૯૪ સ્વતંત્ર ગદ્ય વિવરણ કે અખંડ ચર્યારૂપે પણ રચાયેલી કૃતિઓ જેવામા આવે છે: મતિસાગરે લઘુજાતક નામના જ્યોતિષ-ગ્રંથનું વિવરણ ગૂજરાતી ગદ્યમા વચનિકા રૂપે સં. ૧૬૦૫ આસ-પાસ કરેલુ છે (મુનિ જશવિજય સંગ્રહ). કુશલમાણિક્યના શિષ્ય સહજકુશલે સિદ્ધાંત શ્રુત હુડિકા નામનો ગ્રંથ ગદ્યમા કરેલો છે તેમા હુદક મતનુ ખંડન પ્રમાણો આપી કરેલુ છે (ખેડા અને લી. ભડાર જશ. સંગ્રહ). ધર્મસાગર ઉં ના શિષ્ય લખ્ધિસાગરે ખરતરગચ્છ વાળા સાથે ચર્યા કરવા માટેના પ્રશ્નોનો નિબંધ લખ્યો છે (પુરા-તત્ત્વ પુ. ૩ અંક ૪ લેખ નામે 'જૂની ગૂજરાતીમા એક ઐતિહાસિક ચર્યા' પ્રસિદ્ધ ભાનુચંદ્ર ઉપાધ્યાયના શિષ્ય સિદ્ધિચંદ્રે ગૂજરાતી ગદ્યમા સક્ષિપ્ત કાદબરી કથાનક રચ્યુ છે—'નવનવ રસ સંયુક્ત કાદબરીની કથા ઘણી કંઠણ હોઈ તે માટે મંદ્યુદ્ધિને પ્રોષવાને અર્થે સંક્ષેપે લોકલાપમા આ પ્રબંધ કર્યો છે'. (લ. સં. ૧૭૪૭ ની પ્રત પરથી પ્રકાશિત પુરાતત્ત્વ પુ. ૫ અંક ૪). આ પ્રબંધની 'ભાષા સરલ અને શુદ્ધ છે. વાક્યરચના વ્યવસ્થિત અને પ્રવાહબદ્ધ છે તેથી આને અકબરના સમયની ગૂજરાતી ભાષાના એક સુદર નમુના તરીકે ગણી શકાય.' (શ્રી જિનવિજય)

૧૮૮. ગૂજરાતી કાવ્યસાહિત્ય—આ શતકમાં જૈનોના હાથથી રચાયેલા ગૂજરાતી કાવ્યો એટલા પુષ્કળ છે કે તે સર્વનો નામનિર્દેશ પણ રચલસકેાચને લીધે અત્રે કરી શકાય તેમ નથી, તે માટે મારો 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ—પ્રથમ ભાગ' પૃ. ૧૮૧ થી

પ૯૯ નો હવાલો વાચકને આપુ છું. તે સંગ્રંધી જે સવિસ્તર કહેવાનું છે તે હવે પછી પ્રકટ થનાર 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ'ના ત્રીજા ભાગની પ્રસ્તાવનામાં આપવાની ધારણા છે. અત્ર પ્રથમ માત્ર કવિઓનાં નામ તેમનો કવિત્વકાલના વર્ષો સહિત અત્યારસુધીની શોધ પ્રમાણે ગણાવીએ;—

૮૯૬ સોમવિમલસૂરિ—કાવ્યકાલ સં. ૧૫૯૧ થી ૧૬૩૩
 વિનયસમુદ્ર ૧૫૯૯-૧૬૦૫, સુમતિમુનિ તેમજ દર્શનકવિ ૧૬૦૧,
 હેમરતનસૂરિ ૧૬૦૩-૧૬૪૭, ગુણવિમલ ૧૬૦૩, પુણ્યસાગર ૧૬૦૪,
 વિમલચારિત્ર ૧૬૦૫, મતિસાગર ૧૬૦૫-૧૬૧૬, સિદ્ધિસૂરિ ૧૬૦૬-
 ૧૬૨૩, હીરકલશ ૧૬૦૭-૧૬૩૬, હેમરાજ તેમજ શુભચંદ્રાચાર્ય
 ૧૬૦૯, દેવીદાસ દ્વિજ ૧૬૧૧, પ્રીતિવિજય તેમજ ભાનુકુમારશિષ્ય
 ૧૬૧૨, નયસુદર ૧૬૧૨-૧૬૬૯, હર્પરાજ ૧૬૧૩, જયવતસૂરિ
 ૧૬૧૪-૧૬૪૩, કુશલલાભ ૧૬૧૬-૧૬૨૫, નન્નસૂરિ, લાવણ્ય-
 કીર્તિ તેમજ વિનયસાગર ૧૬૧૭, સાધુકીર્તિ ૧૬૧૮-૧૬૨૪,
 મહિદાસ તેમજ દેવશીલ ૧૬૧૯, આણંદસોમ ૧૬૧૯-૧૬૨૨,
 રંગવિમલ ૧૬૨૧, ભીમ ભાવસાર ૧૬૨૧ પછીથી ભીમજીઋપિ
 ૧૬૩૨-૧૬૩૬, રત્નસુંદર ૧૬૨૨-૧૬૩૮, જ્ઞાનદાસ ૧૬૨૩,
 રત્નપ્રભ શિષ્ય ૧૬૨૪, સુમતિકીર્તિસૂરિ ૧૬૨૫-૧૬૨૭, હરજી
 ૧૬૨૫-૧૬૪૧, ભવાન ૧૬૨૬, કુંગર ૧૬૨૯, મહેશ્વરસૂરિ શિષ્ય
 ૧૬૩૦, પુણ્યરતનસૂરિ ૧૬૩૭-૧૬૪૦, હર્પસાગર, ચિનપકુશલ,
 દેવેન્દ્ર, મંગલમાણિક્ય ૧૬૩૮, કનકસોમ ૧૬૩૮-૧૬૪૮, સારંગ
 ૧૬૩૯-૧૬૫૧, કમલહર્પ ૧૬૪૦, પદ્મસુદર ૧૬૪૦-૧૬૪૨, ધર્મ-
 રત્ન, વિજયશીલ ૧૬૪૧, વચ્છરાજ ૧૬૪૨-૧૬૪૮, કલ્યાણદેવ
 ૧૬૪૩, સકલચંદ ૧૬૪૩ આસપાસ, વિજયશેખર ૧૬૪૩-૧૬૯૪,
 વિનયશેખર ૧૬૪૩-૪૪, હેમશ્રી સાધ્વી, કુશલસાગર ૧૬૪૪,
 મનજીઋપિ ૧૬૪૬, હેમાણંદ ૧૬૪૬-૧૬૫૪, રાજસાગર ૧૬૪૭,
 રમામુનિ ૧૬૪૮, પ્રીતિવિમલ ૧૬૪૯-૧૬૫૬, લલિતકલ્યાણ,

૧૬૪૯, કલ્યાણચંદ્ર ૧૬૪૯, દયાકુશલ ૧૬૪૯-૧૬૮૫, માહાવજ્ર
 ૧૬૫૦ લગભગ, માતૃદેવ ૧૬૫૨ પહેલા, ધર્મદાસ, નરેન્દ્રકીર્તિ,
 ઉજવલશ્રાવક, પુન્નઋષિ, વિવેકહર્ષ, પરમાણંદ ૧૬૫૨, જયવિ-
 જય ૧૬૫૨-૧૬૬૧, નયવિજય, જયચંદ્ર, વસ્તુપાલ બ્રહ્મ
 ૧૬૫૪, જ્ઞાનસાગર ખીખ ૧૬૫૫-૧૬૬૪, ગુણુવિનય ૧૬૫૫-
 ૧૬૭૫, લલિતપ્રભ ૧૬૫૫, નર્મદાચાર્ય ૧૬૫૬, દ્વૈમકુશલ, કુંવરજી
 ૧૬૫૭, સમયસુન્દર ૧૬૫૮-૧૭૦૦, મુનિશીલ ૧૬૫૮, પદ્મારાજ
 ૧૬૫૯-૧૬૬૭, પ્રેમવિજય ૧૬૫૯-૧૬૭૭, જયવિજય ૧૬૬૦,
 હેમવિજય ૧૬૬૧, મેધરાજ ૧૬૬૧-૧૬૬૭, સહજકીર્તિ ૧૬૬૧-
 ૧૬૮૪, સમયરાજ, હૃષીવલ્લભ ૧૬૬૨, કનકસુદર ૧૬૬૨-૧૬૬૭,
 વિમલચારિત્ર, જીવરાજ ૧૬૬૩, હીરોશ્રાવક ૧૬૬૪, દયાશીલ
 ૧૬૬૪-૧૬૬૭, વિજયસાગર ૧૬૬૪-૧૬૬૯, દામોદર અપરનામ
 દયાસાગર ૧૬૬૫-૧૬૬૯, વિમલકીર્તિ ૧૬૬૫, પુણ્યકીર્તિ ૧૬૬૬-
 ૮૧, સુદર ૧૬૬૬, ઋષભદાસ ૧૬૬૬-૧૬૮૭, ભુવનકીર્તિ ૧૬૬૭-
 ૧૭૦૬, શાંતિકુશલ ૧૬૬૭-૧૬૭૭, સંઘવિજય ૧૬૬૯-૧૬૭૯,
 વિજયમેરૂ ૧૬૬૯-૧૬૮૯, માન સં. ૧૬૭૦-૭૫, ગંગદાસ ૧૬૭૧,
 સિંહપ્રમોદ, કૃપાસાગર ૧૬૭૨, વિદ્યાકીર્તિ ૧૬૭૨-૧૬૭૫, વિદ્યા-
 સાગર ૧૬૭૩, વિવેકવિજય, રત્નસાર શિષ્ય ૧૬૭૫, જયસોમ
 ૧૬૭૬, ગુણુસાગરસુરિ, જયસોમ ૧૬૭૬, સુધનહર્ષ ૧૬૭૭, પુણ્ય-
 સાગર ૧૬૭૭-૧૬૮૯, આણંદવદન, કર્મસિંહ ૧૬૭૮, જિનરા-
 જસુરિ ૧૬૭૮-૧૬૯૯, અમરચંદ્ર ૧૬૭૮-૧૬૭૯, ગુણુવિજય
 ૧૬૭૮-૧૬૮૩, લલિતકીર્તિ, લાલચંદ ૧૬૭૯, રાજસિંહ ૧૬૭૯-
 ૧૬૮૭, જિનોદયસુરિ ૧૬૮૦, નારાયણ ૧૬૮૨-૧૬૮૪, કેશરાજ
 ૧૬૮૩, શ્રીસાર ૧૬૮૪-૧૬૮૯, કલ્યાણ ૧૬૮૫-૧૬૯૭, સ્થાન-
 સાગર ૧૬૮૫, સુમતિહસ, વાનો શ્રાવક ૧૬૮૬, રામચંદ ૧૬૮૭,
 હુણુસાગર, ચંદ્રકીર્તિ ૧૬૮૯, દર્શનવિજય ૧૬૮૯-૧૬૯૭, પ્રેમ-
 મુનિ ૧૬૯૧-૯૨, લખિંધવિજય, કમલવિજય; કનકકીર્તિ, ધર્મસિંહ
 ૧૬૯૨, રામદાસ ૧૬૯૩, રાજરત્ન ૧૬૯૫, દેવચંદ ૧૬૯૫-૯૬

ભાવવિજય ૧૬૯૬-૧૭૩૫, વિવેકચંદ્ર, મતિપ્રીત્તિ, કનકમુદર, કેશવ ૧૬૯૭, દેવરાત્ન ૧૬૯૮, ત્રિકમ ૧૬૯૮-૧૭૦૬, અને તેજચંદ્ર ૧૭૦૦. આ પૈકી નમ્મુદર માટે, કુશલલાલ, જયવિજય અને સમયસુંદર માટે, તથા ઋષભદાસ માટે વિસ્તારથી લખેલા મારા નિબંધો આનંદકાવ્યમહોદધિ મૌકિક ૬, ૭ અને ૮ માં અનુક્રમે જુઓ.

૮૯૭ ભક્તિમાર્ગનો ઉદય આ શતકમાં વિશેષ થયો. વદ્ધબી સંપ્રદાયનો પ્રવેશ ગૂજરાતમાં થઈ ચૂક્યો હતો. ભક્તિની અસરથી એક વિશિષ્ટ સાહિત્ય આ શતકમાં જૈનોમાં ઉદ્ભવ્યું તે 'પૂજા'-સાહિત્ય છે. ખં ૦ સાધુપ્રીત્તિએ સં. ૧૬૧૮ માં અને તે અરસામાં ત. સકલચંદ્રે સત્તરભેદી પૂજા રચી. મંદિરમાં પ્રભુની પૂજા કરવાના ૧૭ પ્રકાર-નહવણ, ચંદનવિગ્રેષન, ચતુરુગત, ગંધ-વાસ (સુવાસ), પુષ્પ, પુષ્પમાલ, કુસુમ અંગરચના (કુસુમચાંગી), ચૂર્ણ, ધ્વજ, આભૂષણ, કુસુમગૃહ, કુસુમમેઘ, અષ્ટમંગલિક, ધૂપદીપક, ગીત, નૃત્ય, અને વાદ્ય-એમ દરેકથી પૂજા કરવાના રતુતિ-ગીતો, ભક્તિપ્રેરક ઉર્મિગીતો રચાયા. આની પહેલાં પદરમાં શતકમાં પ્રતિમાને સ્નાન કરાવી થતી પૂજા-સ્નાત્રપૂજા શ્રાવકકવિ દેપાલે રચી છે કે જેમાં બચ્છભંડારી કૃત પાર્શ્વનાથ કળશ અને રત્નાકર સૂરિકૃત આદિનાથ જન્માભિષેક કળશ નામની કૃતિઓ મિશ્રિત થઈ છે, અને ૧૩ માં શતકમાં જૂની-અપભ્રંશ ભાષામાં જયમંગલસૂરિકૃત મહાવીર જન્માભિષેક થયો છે. આમ જન્માભિષેક, સ્નાત્રપૂજા, અને પછી સત્તરભેદી પૂજા ઉત્તરોત્તર ભાષાસાહિત્યમાં આવ્યા પછી ૧૮ માં શતકમાં ચણાવિજયકૃત નવપદપૂજા ને દેવચંદ્રકૃત સ્નાત્રપૂજા અને ૧૯ માં શતકમાં વીરવિજયે ૬૪ પ્રકારી, ૯૯ પ્રકારી વગેરે જાતજાતની પૂજાઓ રચી છે કે જે સંબંધમાં હવે પછી તે તે શતકમાં કહેવામાં આવશે.

૮૯૮ લોકકથા સાહિત્ય-આ શતકમાં પૂર્વના શતકો કરતા વિશેષ થયું છે મતિસારે સિદ્ધરાજના રૂપમાલની પુતલી કપૂરમંજરીનો રાસ સ. ૧૬૦૫ માં, અને તેના કરતા વિશેષ વિસ્તારથી સિદ્ધરાજ,

હેમચંદ્ર આદિ ૥ કથાથી અનર્ગલ એવો કુર્પૂર્ણમજરીનો રાસ કનક-
 મુદ્રે મ. ૧૬૬૨ મા ગ્યો. મ. ૧૬૧૬ મા સિદ્ધિમૂર્તિએ સસ્કૃત-
 પરથી સિદ્ધામનમત્રીની ગ્વી ન્યાગે હીંગલગે સ. ૧૬૩૬ મા અને
 સપ્ત (મિદ) વિનય પગ મ. ૧૬૭૮ મા સિદાસનમત્રીશી વિસ્તા-
 રથી બનારી, કૃત્યવદ્ધાને મ. ૧૬૧૧ મા માધવાનલ કથા અને ૧૬૧૭
 મા માંડોલાની ઓપાઈ, મ. ૧૬૧૬ મા દેવગીરની-સ. ૧૬૪૬ મા
 હેમાણુદતી, અન મ. ૧૬૭૨ સિદ્ધપ્રમોદની વેતાલપચરીસી, સં.
 મ. ૧૬૨૨ મા રત્નમુદ્ર કૃત અને મં. ૧૬૪૯ મા વચ્છરાજે રચેલી
 પચોપાખ્યાન (પચત્ર) ઓપઈ અને સ. ૧૬૨૩ આસપાસ જ્ઞાન-
 દામનો સ્ત્રીચરિત્રગમ, મ. ૧૬૩૮ મા ઉક્ત રત્નમુદ્રની શુકબહોતરી
 (જુઓ માગે લેખ નામે 'ગુરુમનિ અને શુકબહોતરી'
 જનયુગ પુ. ૩ પૃ ૧૫૧) અને મગલમાણિક્યનો વિક્રમરાજ
 અને આપરાચોરનો રામ, માલદેવકૃત વિક્રમચરિત્ર પચદકથા, સં.
 ૧૬૪૧ મા હરજીની વિનોદ્યોત્રીની કથા (૩૪ કથા) કે જે માટે
 કવિ કહે છે કે 'તે શુકબહોતરી, નીતિશાસ્ત્ર (પચત્ર), વેતાલકથાદિ
 કરતા જુદી ભાવવાળી અપૂર્વ સુખતર કથા છે', સં. ૧૬૪૭ મા
 હેમરત્નની ચારણી ઇતિદાસ-કથા જેની ગોરાબાદલ કથા (પદમણી
 ચો), સ. ૧૬૫૧ મા ઉક્ત સારંગી ભોજપ્રબંધ ચો. અને ૧૬૫૪
 મા ઉક્ત હેમાણુકૃત ભોજચરિત્રરાસ (ભોજપ્રબંધ પરથી), સં. ૧૬૬૭
 મા કનકમુદ્રનો સગાલથાહરાસ, સ. ૧૬૭૫ આસપાસ ભદ્રસેનકૃત
 ચંદનમલયાગિરિનો રાસ, સ. ૧૬૭૬ મા રાજસિંહે કરેલો વિદ્યા-
 વિનાસ રાસ, સ. ૧૬૮૩ મા ગુણવિજયકૃત જયચંદ્રરાસ, સં. ૧૬૮૮(?)
 મા ઉક્ત સ્વધવિજયે રચેલ વિક્રમસેન-શનિચરરાસ, સં. ૧૬૯૭ મા
 કેશવમુનિકૃત સદેવત સાવલિંગારાસ આદિ છે. આ સર્વ કવિઓ,
 ૧૮ મા શતકમાં થયેલા સુડાબહોતરી, સિદાસનમત્રીશી એટલે બત્રીશ
 પુતળીની વાર્તા, મહાપચીશી આદિ અનેક વાર્તાના રચનાર શામળ-
 ભટ્ટના પુરોગામી છે.

૮૫૯. પારા ૭૮૧ માં અને ઉપરના પારામાં અનુક્રમે મોળમાં શતક-ના લોક-સાહિત્યની કૃતિઓ જોઇ અઢારમાં સકાતી તે કરતા વધુ સંખ્યામાં છે તે હવે પછી જોઇશુ. લોક-સાહિત્ય એ લોક શિક્ષણનું સરલ છતાં સચોટ અંગ છે. તે દ્વારા ધર્મ અને નીતિનું જ્ઞાન વાર્તાના રસ સાથે આપી શકાય છે તેથી સામાન્ય રીતે તેની અસર શિષ્ટ ગંભીર સાહિત્યથી અનભિજ્ઞ એવી જનતાના હૃદય પર ન ભુંસાય તેવી થાય છે. આ હેતુએ પ્રાકૃત અને સસ્કૃતમાં જૈન વિકાનો— સંસારીથી અસગ છવન ગાળનાર છતાં સંસારીને ધર્મનીતિ પ્રત્યે વાળવા તેઓપર સતત વ્યાખ્યાન પ્રવાહ ચલાવ્યે જનાર સાધુઓએ અનેક કથા-ગ્રંથોની રચના કરી. જૈનોના ૬૩ શક્ષાકા પુરૂષ (આગ-ળાચીંધ નામી મહાજનો) ચરિત કે જેમાં રામચરિત્ર (પદ્મચરિત) અને ખાંડવ ચરિત્ર અંતર્ગત થાય છે તેમના કથાનકોથી^{૫૨૩} વાર્તા પ્રેમ તેમજ પોષ્યો છે એટલુંજ નહિ, પરંતુ તે પુરાણ જનોની— લોકોત્તરોની કથા સિવાયની સ્વનંત્ર યા ઇતિહાસમિશ્રિત લોકકથાઓ^{૫૨૪}—પ્રેમ કથાનકો, વીર વાર્તાઓ, લોકકથાના નાયક-વત્સરાજ, ઉદયન અને પછી પરાક્રમી (વક્રમો-પરદુ ખલ જન વિક્રમાદિત્યના ચરિત્ર સાથે ગુંથીને-સ્વતંત્ર ઘડી કાઢીને અનેક પૂરી પાડી છે.

પરંતુ ઉ ત વિ સ ૬૦ માં વિમલાકસૂરિ કૃત પ્રા પદ્મચરિયં (પારા ૧૭૩) રામચ દ્રનુ ચરિત્ર પૂરૂ પાડે છે, જિનભદ્ર ક્ષણિ ક્ષમાશ્રમણની પહેલાં થયેલ સંઘદાસ ગણિ કૃત કૃષ્ણના પિતા વસુદેવના પ્રવાસરૂપી વસુ-દેવ હિંદીને પ્રથમ ખંડ અને ધર્મસેન ગણિ મહત્તર કૃત બીજો ખંડ પણ પ્રાકૃતમાં છે; પછી શીલાકાચાર્યે ચક્રપન્ન મહાપુરિસ ચરિયં પ્રાકૃતમાં રચી તેમાં ૨૪ તીર્થંકરો, ૧૨ ચક્રવર્તિઓ, ૯ વામુદેવો (૯ પ્રતિવાસુદેવોને ગોણુ સ્થાને મૂકીને) તથા ૯ બલદેવોના ચરિત્ર આપ્યા છે. (પારા ૨૪૬), હેમાચાર્યે સસ્કૃતમાં ત્રિષ્ટિ શલાકા પુરૂષ ચરિત રચીને ઉક્ત ૫૪ સાથે ૯ પ્રતિવાસુદેવોનાં વૃત્તાંત આપી ૬૩ મહાજનોનાં ચરિત પૂરા પાડ્યા છે અને પછી તે બધા પરથી પુષ્કળ રચનાઓ સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતમાં થઇ છે.

પરંતુ સ્વતંત્ર કથાના ઉદાહરણ—પાદ્મિસાચાર્યની તરગવતી-તર-મલોલા કથા (પારા ૧૧૦), દાક્ષિણ્યચિન્હ સરિની કુવલયમાલા (પારા ૧૮૨)

૯૦૦. આ પ્રાકૃત સંસ્કૃત કથાસાહિત્ય પરથી દેશી ભાષામાં અનેક કવિઓએ અનુવાદરૂપે, સારરૂપે, યા તેનું ઓડું રાખી મિશ્ર પ્રતિમિશ્ર રૂપે ઘણી વાર્તાઓ લોકોના શિક્ષણાર્થે ઉતારી છે કેાઇએ કેાઈ રાજકુમારોની પ્રસન્નતા ખાતર રચી છે દા. ત ગૂજરાતીમાં કુશલલાલની માધવાનળ કથા અને ઢોલા મારણીની કથા અને ‘યાદવ રાહલ શ્રી હરરાજ, જોડી તાસ કુતલક કાન્નિ’—એટલે જોસ-લમેરના રાજકુમાર ને પછી થયેલ રાજ હરરાજ માટે રચાય છે, તે અને શિષ્ટશૈલીની લોકવાર્તાઓ છે તે પછી ‘માધવનલ કથા શામ-ળલટ્ટની તેજ સક્ષિપ્ત કથા સાથે સરખાવતા શામળલટ્ટની ઝાઝા માલ વગરની જણાય છે’ (સ્વ. ચીમનલાલ દલાલ), જ્યારે શ્રી કૃષ્ણલાલ ઝવેરી તે કવિની તે કથાઓ સખધે જણાવે છે કે ‘જૈન સાધુઓ સાધુત્વ સપૂર્ણ અંશે પાળવા છતાં સંસારનું જ્ઞાન સસા-

હરીભદ્રસૂરિની સમરાઈવ્યકહા (પારા ૧૯૮) એ ત્રણે પ્રાકૃતમા, ધનપાલની તિ-
લકમજરી સ સ્કૃતમા (પારા ૨૭૩-૭૭), અને સં ૧૧૨૩મા પ્રાકૃત સમરાઈવ્ય
કહા પરથી સાધારણ-પાછળથી પ્રસિદ્ધ થયેલ સિદ્ધસેનસૂરિએ ૧૧ સંધિમાં
વિદ્યાસવર્ષ કહા અપભ્રંશમા (પારા ૨૯૫ અને ૪૭૬) રચી છે વગેરે ઐતિહાસિક
પ્રબંધ જેવા કે પ્રભાચ દ્રવુ પ્રભાવકચરિત (પારા ૫૯૯) વગેરેને એન બાલુ રાખી-
ઈતિહાસમિશ્રિત લોકકથાઓ મેરુગૃહત પ્રબંધચિંતામણી (પારા ૬૨૭),
રત્નશેખરસ્કૃત ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ (પારા ૬૪૨) આદિમાં સાપડે છે વિદ્ય-
મતા ચરિત સાથે ગુથેની લોકકથાઓના ઉદાહરણોમા સ ૧૨૯૦ અથવા
૧૨૯૪ મા એક જૈન કર્તાએ પચદંડાત્મક વિક્રમચરિત (પ્ર હી હં; વડો-
દરા ઓરી ઈન્સ્ટીટ્યૂટ), ત દેવમુદરસૂરિના શિષ્ય ક્ષેમકરસૂરિએ પ્રાચીન
મહારાષ્ટ્રી પ્રાકૃતમા રચાયેલી સિદ્ધાસન ઠાત્રિશિકા પરથી સ ૧૪૫૦
આસપાસ સ સ્કૃતમા ગદ્યપદ્યયુક્ત રચેલી તે નામની કથા કે જેમાં
'સિદ્ધાસન બત્રીશી'ની વાર્તાઓમાની ઘણીકનાં મૂળ છે, સ ૧૮૭૧ અર-
સામાં દેવમૂર્તિસ્કૃત વિક્રમચરિત (પારા ૬૮૨) અને ક્ષેમકરની ઉક્ત કથા પરથી
સ ૧૪૯૦ મા રામચ દ્રસૂરિએ રચિત ઉભાઈમાં વિક્રમચરિત, તથા તેમને
બીજે ગ્રંથ નામે પચદંડાતપત્ર છત્ર પ્રબંધ (પારા ૬૮૭) વગેરે છે. આપૈકી સ.
૧૨૯૦-૯૪ મા બનેલી ઉપરની કૃતિ પરથી શામળમદે પોતાની સ ૧૭૭૭ થી
૧૭૮૫ મા રચેલી 'સિદ્ધાસન બત્રીશીમાની પાંચમી 'પચદંડ'ની કથા લીધી
જણાય છે.

રીઓને પણ કુદી જાય એવા ઉંડા પ્રકારનું બનાવે છે. કુશલલાલની શૃંગારરસની જમાવટ એ માહિતીની એક સાખીતી છે.’ (આનંદ-કાવ્ય મહોદધિ મૌ. ૭ નો ઉપોદ્ધાત); છતાં તેમનો શૃંગાર મર્યાદિત અને સબ્ય હોય છે-એટલો અમર્યાદિત નથી હોતો કે-જેમ નર્મદ જેવાને પણ શામળભટ્ટ માટે કહેવું પડ્યું કે ‘શામળભટ્ટ કેટલીક વાર્તાઓ ન લખી હોત તો સાઈ’ તેમ-જૈન સાધુઓ માટે કાઠને કહેવું પડે. કથાઓને આલેખતા જૈન મુનિઓ તે દરેકમા અમુક સદ્-ગુણનો મહિમા દર્શાવે છે. શ્રી હરગોવિન્દ કાટાવાળા કહે છે કે ‘વિશેષમા જૈન સાધુઓ જેમ અમુક સદ્ગુણનું પ્રતિપાદન કરે છે, તેમ આ (કુશલલાલની માધવાનળ કથાના) ગ્રંથમા શીળનો મહિમા બતાવ્યો છે, એટલે તે બાબતમા તે (જૈન કવિ) શામળભટ્ટ કરતા ચઢે છે...’ (સાહિત્ય સને ૧૯૧૪ અને ૧૫) જયવતમૂરિએ શીલ-વતીના ચરિત્ર રૂપે (અભિનવ) શૃંગારમંજરી એ નામની સં. ૧૬૧૪ માં કરેલી કૃતિ છટાદાર સરસ રચના છે. કવિ બિહલુની પંચાશિકા નામની પ્રેમકથા વર્ણવવા સારંગે સં. ૧૬૩૯ માં તે પર ચોપાધ કરી છે. કોકશાસ્ત્ર (કામશાસ્ત્ર) પર પણ નમુદાચાર્યે સં. ૧૬૫૬ માં ચોપાધ બનાવી છે.

૯૦૧. ૨ા મંજુલાલ મજમુદાર કહે છે કે “ગુજરાતી સાહિત્યમા પદાત્મક લોકવાર્તાઓનું Metrical Romances નું સાહિત્ય વિશાલ છે એમાનું મોટા ભાગનું સાહિત્ય વિરક્ત અને અસંગ જીવન ગાળનારા જૈન સાધુઓને આભારી છે. ધર્મલાભને માટે રાજ્યાશ્રય મેળવવાના ગૌણ હેતુથી કેટલાક જૈન યતિઓએ રાજદારી પુરોના ચિત્ત વિનોદને સાર (ઉદા. માં કુશલલાલે કર્યું તેમ) આવી વાર્તાઓ રચ્યાનું જણાય છે, વળી બીજાં ઉદ્દેશ એ જણાય છે કે વાર્તાના રસદારા શૃંગાર અને પ્રેમની ભૂમિકા ઊભી કરી, મનુષ્યને વિલાસમાથી પાછા વાળવા અને તેની નિસારનાનું, મનને આધાત ન થાય તેવી રીતે, ભાન કરાવવા આવી લોકવાર્તાઓ જૈન યતિઓએ

રચી છે. જૈનેતરોએ લોકવાર્તા રચવાના છૂટક છૂટક પ્રયાસ કર્યા છે ખરા, પરંતુ એ પ્રયાસોમા મોટો ફાળો જૈનોનો છે x x આમ અનેક જૈન તેમજ જૈનેતર કવિઓએ લોકમાન્ય લોકવાર્તાઓને સેકે સેકે જન્માવી છે, અને તે દ્વારા લોકહૃદયને રસાળા બનાવ્યા છે. લોકવાર્તાના સાહિત્યમા ખાસ આગળ પડતો ફાળો જૈનોનો છે ” (‘પંચદશ અને ખીજાં કાવ્યો’ની પ્રસ્તાવના પૃ ૯૫-૯૬, ૧૦૭).

૯૦૨ Lyrics (ઉર્મિંગીતો) તરીકે નેમિનાથ અને સ્થૂલભદ્રના ચરિત યોગ્ય સામગ્રી પૂરી પાડે તેમ છે. આ શતકમા જય-વંતસૂરિએ સ્થૂલભદ્ર પ્રેમવિદ્યાસ ફાગ અને માલદેવે સ્થૂલભદ્રફાગની કરેલી રચના મુદર અને કાવ્યત્વવાળી છે.

૯૦૩ સારો ભાવાનુવાદ પદ્યધ શિષ્ટ શૈલીમા નયમુદરે મા-ણિક્યમુદર સરિકૃત સંસ્કૃત કાવ્ય નામે નવાયન અથવા કુમેરપુરાણને કુશળતાથી અનુસરીને રચી પૂરો પાડ્યો છે. મુનિરત્નમૂરિએ સંસ્કૃતમા વીરકથા નામે અખંડચરિત રચેલ તેનો ભાવાર્થ લઈને વિનયસમુદ્ધે અખંડચોપધ સં. ૧૫૯૯ મા અને મંગલમાણિકે સં. ૧૬૩૯ મા અખંડકથાનક ચોપધ બનાવી છે.

૯૦૪ ઐતિહાસિક સાહિત્યમાં આ યુગના ધારક હીર-વિજયસૂરિ, વિજયમેનસૂરિ, વિજયદેવસૂરિ સંબંધી અનેક સ્વાધ્યાયો, ગીતો, વગેરે નાનીમોટી-મોટા ભાગે ટૂંકી કૃતિઓ મળી આવે છે. તે શિવાય મં ૧૬૧૬ મા કોઇએ બનાવેલ માલવી ઋષિની સજ્જાય, મં. ૧૬૧૯મા આણંદસોમકૃત સોમવિમલસૂરિ રાસ, સં. ૧૬૨૦ આસ-પાસધર્મહંસકૃત સંયમરતન સૂરિ સ્તુતિ, મં. ૧૬૩૮મા નયમુદ્રકૃત શાંત્ર-જયઉદ્ધાર રાસ તથા ગિરનારઉદ્ધાર રાસ, મં ૧૬૪૦મા હીરકુશલ કૃત કુમારપાલ રાસ, ૧૬૪૬મા મનજીનો વિનયદેવસૂરિ રાસ, સં ૧૬૪૮ મા દયાકુશલે કરેલ તીર્થમાલા સ્તવન, ૧૬૪૯ મા કરેલ લાભો-દય રાસ (વિજયમેનસૂરિનું વૃત્તાત), અને સં ૧૬૮૫ મા કરેલા હીર-વિજયસૂરિના પદમહોત્સવ રાસ અને વિજયસિંહસૂરિ રાસ, સં. ૧૬૫૧

મા કૃષ્ણદાસે હિંદીમાં કરેલ હીરવિજયસૂરિના એક શ્રીમત આવક દુર્જનશાલ પર આવતી, સં. ૧૬૫૨માં ધર્મસિંહનો જશવંતમુનિનો રાસ, સં ૧૬૫૩માં ધનદર્પકૃત તીર્થમાલા રતોત્ર, અને ધર્મસાગરનો નિર્વાણ રાસ તેના એક શિષ્ય પરત્વે, સં. ૧૬૫૪માં જયચંદ્ર કૃત રસરત્ન રાસ (પાર્શ્વચંદ્રીય રાયચંદ્રસૂરિ મંખડી), રાયચંદ્રસૂરિ આરમાસ, તથા પાર્શ્વચંદ્રના ૯૭ દુહા, સં ૧૬૫૫માં જયવિજયકૃત કલ્યાણવિજય ગણિનો રાસ, ને ૧૬૬૪માં તેમનો સમ્મેતશિખર રાસ, સ ૧૬૫૫માં ગુણવિનયનો કર્મચંદ્ર વંશાવલી પ્રબંધ (સ્વગુરુ જયસોમના મંદ્રકૃત પ્રબંધ પરથી), સં ૧૬૬૧માં હેમવિજયકૃત કમલવિજય રાસ, મં ૧૬૬૨ નું સમયમુદ્ગૃત ઘંઘાણી તીર્થસ્તોત્ર, ૧૬૮૨ નો વસ્તુપાલ તેજ-પાલનો નાનો રાસ, અને ૧૬૮૬નો શત્રુજય રાસ, સં. ૧૬૬૪ આસ-પાસ વિજયસાગરકૃત સમ્મેતશિખર તીર્થમાલા સ્તવન, મં ૧૬૭૦ પછી સમયપ્રમોદનો જિનચંદ્રસૂરિ નિર્વાણ રાસ, પ્રસિદ્ધ ઋષભદાસ આવક કવિએ પોતાના વતન ખભાતમાં રચેલ સં ૧૬૭૦માં કુમાર-પાલનો મોટો રાસ, તથા નાનો રાસ, મં ૧૬૮૪માં હીરવિજયસૂરિના આર બોલનો રાસ, તથા સં. ૧૬૮૫માં હીરવિજયસૂરિ રાસ, સં ૧૬૭૨માં કૃપાસાગરનો નેમિસાગર ઉં નિર્વાણ રાસ, સં ૧૬૮૧માં ધર્મકીર્તિ કૃત જિનસાગરસૂરિ રાસ, સં. ૧૬૮૩માં ગુણવિજયે કરેલ જયચંદ્ર રાસ, અને કોચર વ્યવહારી રાસ, ૧૬૯૨માં ધર્મસિંહ કૃત શિવજી-આચાર્ય રાસ, સં. ૧૬૯૫માં દયારત્નનો કાપડહેડા તીર્થ રાસ, અને દેવચંદ્રકૃત શત્રુજયતીર્થ પરિપાટી, દર્શનનિજયે ધર્મસાગર ઉપાધ્યાયની વિધિવિધ પ્રશ્નણા અને અન્ય ગચ્છો પ્રત્યેની અસહનશીલતાથી ઉદ-ભવેલ ઝઘડાઓનું ખ્યાન આપનાર વિજયતિલકસૂરિ રાસ એ અધિ-કારમાં રચ્યો-પહેલો અધિકાર સં. ૧૬૭૬માં ને બીજો સં. ૧૬૯૭માં ધૂણું ક્યો-તે, ત્રિકમકૃત રૂપચંદ્રઋષિનો રાસ સં ૧૬૯૯ આદિ છે. આ પરથી એ પણ જણાશે કે પછમાં પોતાના ગુરુ, ઐતિહાસિક જૈન પ્રભાવક પુરૂષ, તીર્થ આદિનો યતિકચિત્ ઇતિહાસ લખનારા-
 Chroniclers-થોડા વધતા અશે જૈનો હતા.

‘રોમૅન્સ,’ સુદ્ધગીતો, રૂપક, સંવાદ, ‘બારમાસ.’ ૬૧૫

૯૦૫ Romance અને Ballad (રોમાન્સકારી વીરરસકાવ્ય) તરીકે ક્ષત્રિયાદિ વીર પુરૂષોને અતિક્રમી વૈશ્યપુત્રોને કથાનાયક બનાવી તેઓની પાસે અનેક વીરોચિત કાર્યો કરાવતી કૃતિઓ પણ ઉપલબ્ધ થાય છે. દૃષ્ટાંત તરીકે મં. ૧૪૮૫મા હીરાનંદસૂરિએ વિનયચંદ્ર કૃત મહિનાથ કાવ્યમાના એક કથાનક (સર્ગ ૨ શ્લો. ૩૬૨ થી ૫૬૪) પરથી રચેલો વિદ્યાવિલાસ પવાડો એક એવું Romance છે. તેજ કથાનક પર સં. ૧૫૭૨મા આનંદોદયે વિદ્યાવિલાસ ચો., સં. ૧૬૭૯ મા રાજસિંહે વિનયચંદ્ર-વિદ્યાવિલાસ રાસ બનાવેલ છે. તે સિવાય વૈશ્ય નાયકો વાળી કૃતિઓ દા. ત. ધનદ ચોપાઇ, સાગરશ્રેષ્ઠિ રાસ વગેરે અનેક સાપડે છે.

૯૦૬ રૂપક કાવ્ય (allegory) પંદરમા શતકમા જયશેખરકૃત પુરમહંસ પ્રબંધ-પ્રભોધચિંતામણી ચોપાઈ છે તે અગાઉ જળાબ્ધ છે તેનું જા તોને લગતું વસ્તુ લઈને તં વિજયસેન સૂરિના એક શ્રાવક નામે હીરાએ સં. ૧૬૬૪મા ધર્મશુદ્ધિ રાસ, વિદ્યાકીર્તિએ સં. ૧૬૭૨ મા અને મતિકીર્તિએ સં. ૧૬૯૭મા ધર્મશુદ્ધિ મંત્રી ચોપાઇ રચેલ છે. સંવાદોના દાખલા જયવંતસૂરિકૃત લોચનકાન્નલ સંવાદ, સં. ૧૬૬૨ નો સમયસુદરકૃત દાનશીલ તપલાવના સંવાદ-સંવાદશતક અને સં. ૧૬૮૯મા શ્રીસારે રચેલ મોતી કપાસીયા સબંધ સંવાદ મળે છે. ‘બારમાસ’ નામની કૃતિઓની પણ રચના આ શતકમા થઈ છે. તેમા મુખ્ય ભાગે નેમિનાથ રાજુલના બારમાસ છે, કે જેમા રાજુલ દરેક માસના સંજોગ પ્રમાણે વિરહપ્રલાપ કરી અને મનના માનેલા પતિ-દેવ નેમિનાથ પાસે દીક્ષા લઈ મોક્ષ મેળવે છે. એટલે શૃંગારનો અંત વૈરાગ્યમા આવે છે એમ જણાવેલું છે. આના ઉદાહરણમા આ શતકના દ્વિતીયપાદમા થયેલ જયવંતસૂરિના નેમિનાથ બારમાસ-વેલિપ્રબંધ કહી ૭૭ એક ખરી કવિન્વવાળી કૃતિ છે. બીજાં ઉદાહરણ સ. ૧૬૮૦ આસપાસ લાલવિજયકૃત અને સ. ૧૬૮૯ માં લાભોદયકૃત નેમિરાજિમતિ બારમાસ છે. ચંદ્રાઉલા છંદમા પણ

જ્ઞાનસાગરે સં. ૧૬૫૫ માં જૂનાગઢમાં અને તે આસપાસ હેમવિ-
જયે નેમિજન ચંદ્રાઉલા ૭૩ અને ૪૪ કડીમા રચેલ છે.

૯૦૭ ટૂંકી કૃતિઓ-૨૪ જિનો (ઋષભદેવથી મહાવીર સુધીના)
ની ૨૪ સ્તુતિઓ અને (સીમંધરાદિ) ૨૦ વિરહમાન જિનોની ૨૦
સ્તુતિઓના અનુક્રમે ટુંકા નામ 'ચોવીસી' અને 'વીસી' અપાયેલ છે.
એવી ચોવીસીઓ અને વીસીઓ આ શતકમા પૂર્વના કરતા વધુ
કવિઓએ કરેલી મળે છે. વળી કડીઓની સંખ્યા પરથી (૧) કર્તોના,
(૨) નાયકના યા (૩) વિષયના નામ સાથે કૃતિઓના નામ પડતા
હતા, જેમકે (૧) બાલચંદ બત્રીશી, (૨) દુર્જનશાલ બાવની, (૩)
અખ્યાત્મ-બાવની, પ્રીતિ છત્રીશી, ક્ષમા ક્ષત્રીશી, સંવાદશતક વગેરે
આ શતકમા નિર્માયેલ છે.

૯૦૮ આ શતકમા ગચ્છ ગચ્છવચ્ચના વિરોધ અને ઝઘડા થયા
તેના પરિણામે ખંડનાત્મક કૃતિઓ થોડીઘણી ઉદભવી છે. દાં તં
ખંડનશૈલીના અગ્રણી તં ધર્મસાગરના શિષ્ય લલિધિસાગરે ચારખોલ
ચર્યાની ચોપઇ, ખં ગુણવિનયે સં. ૧૬૭૪ મા અંચલમત સ્વરૂપ
વર્ણન અને સં. ૧૬૭૫મા લોંકા સંપ્રદાયના ખંડન રૂપે હુમ્પક મત-
તમોદિનકર ચોપાઈ અને તેજ સંપ્રદાય પર આક્ષેપાત્મક કૃતિ ખં
હીરકલશે સં. ૧૬૭૭મા કુમતિવિધ્વસ ચોપાઈ ઉપજાવી છે. આનો
ચેપ અત્યારસુધી ચાલુ રહ્યો છે.

૯૦૯ જેમ સોળમી સદીમા સહજસુંદરે જુદા જુદા રાગ ને
છંદમા સં. ૧૫૭૨મા ગુણરત્નાકર છંદ નામની કૃતિ સ્થૂલભદ્રના
ચરિતની વસ્તુ પર રચી, તેવીજ રીતે આ શતકમા દિં હેમચંદ્રે
નેમનાથના ચરિત પર ગુણરત્નાકર છંદ, તથા સકલચંદ્રે વાસુપૂજ્યની
વાત પર વાસુપૂજ્ય જિનપુણ્ય પ્રકાશ, સાધુઓના ટૂંકા ઉલ્લેખ કર-
નારી સાધુવંદના-મુનિવર સુરવેલી અને સત્તરભેદી પૂજા, વિધવિધ
રાગો અને છંદમા બનાવેલ છે. દાં તં સકલચંદ્રના વાસુપૂજ્ય
સ્તવનમા કેદારો, અસાઉરી, માલવી ગોડી, સિંધુઓ, વૈરાડી, દેશાખ,

પરજીઓ, કલ્યાણ, મલ્હાર, રામગ્રી, ધન્યાશ્રી, કેદારો, કાન્હડો, સામેરી, માણી જેવામા આવે છે ને વળી અનેક ‘દેશીઓ’ પણ મૂકી છે.

૯૧૦ શ્રી ન્હાનાલાલ કવિએ એ અર્થનું કહેલું છે કે “ગુર્જર સાહિત્યમા કવિ પ્રેમાનંદે ગુર્જર ભૂમિનાજ ‘વૃત્તમંતાનો’-ગુજરાતી રાગો જેવા કે મારૂ, સામેરી, રામગ્રી આદિ દેશી રાગોનો બહુ છુટથી ઉપયોગ કર્યો છે,” (વસંત સં ૧૯૬૦ ના ફાગણના અંકમા ‘ગુજરાતી કવિતા અને સંગીત’ એ લેખ) આ કથન સંબંધે કહેવાનું કે રાગોનો ઉપયોગ તો ગમે તે દેશી માટે-અરે, દોહરાને માટે પણ કરી શકાય. આ કથનનો મૂળ આશય ‘દેશીઓ’—‘વલણ’-પિંગળના છદોના માપને-માત્રાદિને નેવે મુકીને થતી લોક રાહોને—પ્રેમાનંદે બહુ છુટથી વાપરી છે એવો હોવો ઘટે. તે સામે જણાવવાનું કે પ્રેમાનંદના પૂર્વગામી જૈન કવિઓએ-લગભગ બધાએ દેશીઓનો અતિ છૂટથી ઉપયોગ કર્યો છે. તેને ‘દેશી’ ઉપરાત ‘ઢાળ,’ ‘ચાલિ’ (ચાલ) કવચિત્ ‘લઢણ’ કવચિત્ ‘ભાસ’ એ ખાસ નામ જૈન કવિઓએ વાપરેલ છે. સમયસુંદરે પુષ્કળ કૃતિઓ--ન્હાની મ્હોટી રચી છે અને ગીતો તો અસંખ્ય બનાવ્યા છે. તેમના સંબંધમા એવી કહેવત છે કે ‘સમયસુંદરના ગીતડા, ભોંતના ચીતડા.’ એમણે તો ગૂજરાતી, સિંધી, મારવાડી, મેવાડી, ઢુંઢારી (મારવાડ પાસેના પ્રદેશના), દિલ્હી વગેરે અનેક સ્થળોના ગીતો તથા દેશીઓ લઈ તેની લયમા પોતાની ઢાળો બનાવી કુશળતાથી રસને ખીલવી કાવ્યચાતુરી બતાવી છે, અને તે લોકપ્રિય થઈ છે એટલુંજ નહિ પરંતુ કવિપ્રિય પણ થઈ છે (વિસ્તારથી ‘દેશીઓ’ માટે જેવા ઈચ્છનારને માટે મારો ‘કવિવર સમયસુંદર’ પર નિબંધ-૫. ૪૨, ૫૫ થી ૬૪ આં કા. મ. મૌક્તિક ૭ મુ.)

૯૧૧ શ્રીકૃષ્ણલાલ પોતાના Milestones of Gujarati Literature (૫. ૫૨-૫૩) મા ઇસુની મેળમી સદી (વિ. સં. ૧૫૫૭

થી ૧૬૫૬) ને પ્રાયઃ નિર્વશ જણાવે છે કારણ કે સમયમા જૈનેતર-કવિઓ ત્રણજ-નામે વસ્તો, વછરાજ અને તુલસી થયા એવું તેઓ જણાવે છે. પણ પછી વિશેષ શોધ કરતા તે સૈકામા નાકર તથા વિજયદાસ ધ્યાન લે છે હજી પણ થોડા મળ્યા આવે, પણ ઉપરની જૈન-કૃતિઓ પરથી જણાયુ હશે કે જૈન સાધુ-કવિઓની ભાષા 'તેમના અમંગ' છવનના બધે શુદ્ધ અને સરસરૂપે સાહિત્યમા મુદ્રે છે. પરંપ્ર અને તેમની મંજ્યા પુષ્કળ છે, એટલે મધ્યયુગમા ખાસ કરી જૈનોમા 'કવિ-તાના અર્ગ્યા ગાનનો ધ્વનિ છેક મંદ પડી ગયો' એવું તો નથી, એટલુંજ નહી પણ સહેજ પણ મંદ નથી પડ્યો.

૯૧૨ આ સંકો જૈનો માટે ઘણો પ્રતાપી હતો તે સદીમા અકબર, જહાંગીર, ને શાહજહા (સ. ૧૬૧૨ થી ૧૭૧૪)—એ ત્રણેની શાસનકાલમા ભારતમા શાન્તિની શતવર્ષો રહી. જૈન સંધુઓ દિગ્વીના દગ્ધાગ્ના નિકટ સંસર્ગમા આવ્યા—તે આસપાનના પ્રદે-શમા પણ અખડ વિદ્વાં તેમણે કયો ને ત્યારથી (નિશ્ચિત રીતે મં. ૧૬૩૮ થી) ઉર્દુ-કાગમીનું ભરણુ ભાષામા થોડું ઘણું પણ પ્રવેશ પામ્યું. જૈન મુનિઓએ શહેનશાહે પાસેથી ફરમાનો, પરવાના તથા બિદ્દો મેળવ્યા તેઓ તેમના અધ્યાપકો-ઉપદેશકો બન્યા. વળી તેમણે જુદે જુદે સ્થળોએ રાજસન્માન પ્રાપ્ત કર્યું. અન્ય ભાષા અને ધર્મેમા પણ ઘણી જગૃતિ અને માહિત્યવૃદ્ધિ પરિણમી. દાદુ અમ-દગદમા થયો. દિંદી ભાષાના કવિઓ ગોસ્વામી તુલસીદાસ, વિહારી, અને કેશવદાસ, મગદી ભાષાના કવિઓ વિજયદાસ, મુકેશ્વર અને નંદાગઢના મંત કવિઓ એકનાથ, તુકાગમ, સમર્થ રામદાસ આ રૂપકમા થયા. અનેક ધર્મવીર, કર્મવીર, સાહિત્યવીર આદિયી આ શતક તેજસમય બન્યું છે. ધન્ય તે શતકને !

વિભાગ ૭મો.

યશોવિજય યુગ. [સં. ૧૭૦૧ થી ૧૭૪૩]

‘ભાષા’ સાહિત્યનો અર્વાચીન કાલ.

શાસ્ત્ર સુભાષિત કાવ્યરસ, વીણા નાદ વિનોદ	
ચતુર મલે ને ચતુરને, તો ઊપજે પ્રમોદ.	૯
હેલુગે ગાય તણે ગલે, ખટકે જેમ કુકકુ	
મૂરખ સરખી ગોઠડી. પગપગ હિયડે હકુ	૧૦
ને રૂંદો ગુણવતને, તો દેજે દુખ પોઠિ	
દેવ! ન દેજે એક તુ, સાથ ગમારા ગોઠિ.	૧૧
રસિયાથુ વાસો નહી, તે રસિયા ધકિ તાલ	
ઝરીને ઝાખર હુએ, જિમ વિછડી તરૂ ડાલ.	૧૨
હિંમિ યુક્તિ સમજે નહી, સૂઝે નહીં જસ સોજ	
ધન હન નેધ જંગલી, જાણે આવ્યું રોઝ.	૧૩
ગેજનાયુ મન રીઝવી, ન શકે કોઈ સુખાણુ,	
નનીમાદિ નિશિક્તિન વસે, પદ્યવે નહિં પાપાણુ.	૧૪
મગ્મ ન જાણે માલિયો, ચિત્ત નહીં ધક ઠોર	
ગિર! નિદા માયું ધાલનો, કરે હરાયુ દોર.	૧૫
વલી ચતુર ગુ જોતના, જોલી ધક દો વાર	
તે મહેલી સસારમા, અવર અકજ અવતાર.	૧૬
રસિયાને રસિયા મલે, દેવવના ગુણ-ગોઠ	
હિયે ન માયે રીઝ રસ, કહેણી નાવે હોઠ.	૧૭

—વિનયવિજય અને યગોવિજયકૃત શ્રીપાલરાસ
ખંડ ૩ દાલ ૪ થી પછી.

પ્રકરણ ૧૬ યશોવિજય-યુગ આત્મવૃત્તાંત

ઐકારજાપવરમાપ્ય કવિત્વવિત્ત્વ-વાછામુરદ્રુમુપગગમભગરગમ્ ।

સૂક્તૈર્વિકાસિકુસુમૈસ્તવ વીર ! શમ્ભોરમ્ભોજયોશ્વરણયોર્વિતનોમિ પૂજામ્ ॥

—ન્યાયખ ડનખાઇ-મહાવીરસ્તવન શ્લો. ૧.

—કવિત્વ અને વિદ્વત્તાની વાછાને પૂરી પાડનાર કલ્પવૃક્ષરૂપ અભગ-
રંગવાળો ઐકારના નખનો વર ગ ગાતડે પામીને વિકસિત કુસુમોડપી સૂક્તો
વડે હે વીર ! આપ શભુના ચરણકમલોની પૂજા રચુ છું.

અસૌ જૈન કાશીવિવુધવિજયપ્રાપ્તવિરુદો

મુદો યચ્છત્યચ્છ સમયનયમીમાસિતજુષામ્ ॥

યઃ શ્રીમદ્ ગુરુર્ભિર્નયાદિવિજયૈ રાન્વીક્ષિકીં ગ્રાહિતઃ

પ્રેમ્ણા યસ્ય ચ સન્ન પન્નવિજયો જાત સુધી સોદર ।

યસ્ય ન્યાયવિશારદત્વવિરુદં કાશ્યા પ્રદત્ત બુધૈ

સ્તસ્યૈષા કૃતિરાતનોતુ કૃતિનામાનન્દમગ્ન મન ॥

—ન્યાયખ ડનખાઇ-મહાવીરસ્તવન શ્લો. ૧૦૮-૧૧૦.

—આ (ગ્રંથકાર) ભલો જૈન કે જોણે કાશીના પડિતોમાં વિજય કરી
ખિત્ત પ્રાપ્ત કર્યું છે, જે સમય એટલે સિદ્ધાંત-શાસ્ત્રોની નય-દૃષ્ટિખિન્ન-
ઓથી મીમાસા કરનારા એવાને (વિદ્વાનોને) પ્રમેદ આપે છે, જેને શ્રીમદ્
ગુરુ નામે નયવિજયે આન્વીક્ષિકી વિદ્યા-તર્કવિદ્યા પ્રાપ્ત કરાવી છે અને
જેનો પ્રેમપાત્ર વિદ્વાન્ સહોદર નામે પન્નવિજય છે, જેને કાશીમાં પડિતોએ
'ન્યાયવિશારદ'નું ખિત્ત આપ્યું છે તેની આ કૃતિ ધન્યપુરુષોના મનને
આનંદમગ્ન કરે.

શારદ ! સાર દયા કરે આપો વચન સુરગ

ત્વ વૃદ્ધી મુઝ ઉપરે નખ કરત ઉપગંગ

૧

તર્ક કાવ્યનો તેં તદા દીધો વર અભિરામ

ભાષા પછિ ઈરિ કલ્પતડ શાખા સમ પરિણામ.

૨

—પોતાનો જંબૂસ્વામી રાસ સં. ૧૭૩૯.

૯૧૩ આનંદધન—યશોવિજયના સમકાલીન પણ તેમના કરતા ન્યેય લાભાનંદ નામના શ્વેતાશ્વર સાધુ થયા; તેઓ મહાન અધ્યાત્મી યોગી પુરૂષ આનંદધન એ નામથી ઓળખાયા. ‘શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય લોકાનુગ્રહમા આત્મા અર્પણ કર્યો. શ્રી આનંદધનજીએ આત્મહિત-માધનપ્રવૃત્તિને મુખ્ય કરી. x x શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે ઘણું કર્યું, શ્રી આનંદધનજી તેમના પછી છસો વરસે થયા. એ છસો વરસના અનગળમા ખીજ તેવા હેમચંદ્રાચાર્યની જરૂર હતી. વિષમતા વ્યાપતી જતી હતી. કાળ કિંત્ર સ્વરૂપ હોતો જતો હતો, શ્રી વલ્લભાચાર્યે નૃંગારયુક્ત ધર્મ પ્રરૂપો, શૃંગારયુક્ત ધર્મ ભણી લોકો વળ્યા, આકર્ષાયા. વીતરાગધર્મવિમુખતા વધતી ચાલી, અનાદિયી જીવ શૃંગાર આદિ વિભાવમા તો મૂર્છા પામી રહ્યો છે, તેને વેરાગ્ય સન્મુખ થવું મશ્કેલ છે ત્યાં તેની પામે નૃંગારજ ધર્મરૂપે મુકાય તો તે વેરાગ્ય બાળી કેમ વળી શકે ? આમ વીતરાગમાર્ગવિમુખતા વધી ત્યાં પ્રતિમાપ્રતિપક્ષ પ્રવૃત્તિ જૈનમાજી ઉભો થયો. ધ્યાનનું કાર્ય, સ્વરૂપનું કારણ એની જિનપ્રતિમાપ્રતિ લાખો દૃષ્ટિવિમુખ થયા. વીતરાગ-સાન્ન્ય કલ્પિત અર્થથી વિગદાયા, કેટલાક તો સમૂળગા ખડાયા. આમ આ જોમો વરસના અનગળમા વીતરાગ-માર્ગરહસ્ય ખીજ હેમચંદ્રાચાર્યની જરૂર હતી અન્ય ઘણા અચાર્યો થયા, પણ તે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા પ્રભાવશાલી નહીં એટલે વિષમતા સામે ટકી ન શકાય. વિષમતા વધતી ચાલી, ત્યાં શ્રી આનંદધનજી ખમો વસ પૂર્વે થય.

૯૧૪ ‘શ્રી આનંદધનજીએ સ્વપર દિનશુદ્ધિથી લોકોપકાર-પ્રવૃત્તિ લાગ કરી. આ મુખ્ય પ્રવૃત્તિમા આત્મહિત ગોણું કર્યું, પણ વીતરાગધર્મવિમુખતા, વિષમતા એટલી બધી વ્યાપી ગઈ હતી કે હોટા ધર્મને કે આનંદધનજીને પિછાળી ન શક્યા, ઓળખી ન શક્યા. પરિણામે શ્રી આનંદધનજીને લાગ્યું કે પ્રગળ વ્યાપી ગયેલી સ્વસ્ત્ર એને લોકોપકાર, પરમાર્થપ્રદાય કારણ થતો નથી, અને

આત્મહિત ગૌણ થઈ તેમા બાધા આવે છે, માટે આત્મહિતને મુખ્ય કરી તેમા પ્રવર્તવું યોગ્ય છે. આવી વિચારણાએ પરિણામે તે લોકમંગ તથજ દષ વનમા ચાલી નિકળ્યા. વનમા વિચરતા છતા અપ્રગટપણે રહી ચોવીશી, પદ આદિ વડે લોકોપકાર તો કરી જ ગયા નિષ્કારણ લોકોપકાર એ મહાપુરુષોનો ધર્મ છે. પ્રગટપણે લોકો આનંદધનજીને ઓળખી ન શક્યા. પણ આનંદધનજી અપ્રગટ રહી તેમનું હિત કરતા ગયા.

૯૧૫ 'શ્રી આનંદધનજીને સિદ્ધાંતબોધ તીવ્ર હતો. તેઓ શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમા હતા. 'ભાષ્ય ચૂર્ણિ' નિર્ચુકિત વૃત્તિ પરંપરા અનુભવરે' ઈત્યાદિ પંચાગીનું નામ તેમના શ્રી નમિનાથજીના સ્તવનમા ન આવ્યું હતું તો ખબર ન પડત કે તેઓ શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના હતા કે દિગંબર સંપ્રદાયના' (શ્રીમદ્દરાજચંદ્ર પૃ. ૭૧૬-૧૭) તેમણે મિશ્ર હિંદી-ગૂજરાતીમા ૨૪ જિનો પર ૨૪ સ્તવનો રચ્યા કે જેમા ઉંડી માર્મિક શાસ્ત્ર દષ્ટિ અને અનુભવયોગ ભરેલ છે. તેવી ઉત્તમ દક્ષાની ચોવીશી^{૫૨૬} હતું સુધી કોઈએ રચી નથી. આ ઉપરાંત ભક્તિ-વૈરાગ્યપ્રેરિત અનેક પદો બનાવ્યા છે કે જે 'આનંદધન બહોનરી' નામે ઓળખાય છે તેમા આધ્યાત્મિક રૂપકો, અંતઃકર્મોત્તિ નો આવિર્ભાવ, પ્રેરણામય ભાવના અને ભક્તિનો ઉદ્ધાસ વ્યાપ્ત થયેલ નિરખવામા આવે છે.

૫૨૬ આના પ્રથમ ૨૨ સ્તવનપર ચૌશોવિનય ઉપરાંત જ્ઞાનવિમલસૂરિએ બાળાવબોધ રચ્યો છે ને છેવટે જ્ઞાનવિમલસૂરિએ જણાવ્યું છે કે 'લાભાનંદજીવન તવન એતલા ૨૨ દિસે છે, યદ્યપિ (બીજા બે) હસ્યે તોહી આપણે હાથે નથી આવ્યા', ત્યારપછીના ૧૬મા શતકમા અધ્યાત્મમસ્ત જ્ઞાનસારજીએ પણ ૨૨ સ્તવનોપર બાળાવબોધ રચ્યો, તેની રચના કર્યા પહેલાં તેના પર વિચારણા સં. ૧૮૨૫ થી કરવા માડી. સં. ૧૮૬૬ સુધી પણ વિચારતા-વાચતા-અનુભવતાં એ ચોવીશી યથાર્થ ન સમજઈ શકી; છેવટે હવે તો દેહ પડશે, માટે જેટલું જેમ સમજાયુ છે તેમ તો લખુ એમ દહી સં. ૧૮૬૬ માં બાળાવબોધ પૂર્ણ કર્યા. (જુઓ 'શ્રીમદ્ જ્ઞાનસારજી' એ લેખ-)

૯૧૩ આનંદધન—યશોવિજયના સમકાલીન પણ તેમના કરતા જ્યેષ્ઠ લાભાનંદ નામના શ્વેતાખર સાધુ થયા; તેઓ મહાન અધ્યાત્મી યોગી પુરૂષ આનંદધન એ નામથી ઓળખાયા. ‘ શ્રી હેમચંદ્રચાર્યે લોકાનુગ્રહમા આત્મા અર્પણ કર્યો. શ્રી આનંદધનજીએ આત્મહિન-સાધનપ્રવૃત્તિને મુખ્ય કરી x x શ્રી હેમચંદ્રચાર્યે ઘણું કર્યું, શ્રી આનંદધનજી તેમના પછી છસો વરસે થયા એ છસો વરસના અન-રાજમા બીજા તેવા હેમચંદ્રચાર્યની જરૂર હતી. વિષમતા વ્યાપતી જતી હતી. કાળ ઉગ્ર સ્વરૂપ લેતો જતો હતો, શ્રી વજ્રભાચાર્યે ગૃગારયુક્ત ધર્મ પ્રરૂપો, શૃગારયુક્ત ધર્મ ભણી લોકો વળ્યા, આક્રપોયાં. વીતરાગધર્મવિમુખતા વધતી ચાલી, અનાદિયી જીવ શૃંગાર આદિ વિભાવમા તો મૂર્છા પામી રહ્યો છે, તેને વૈરાગ્ય સન્મુખ થવું મુશ્કેલ છે. ત્યાં તેની પાસે શૃંગારજી ધર્મરૂપે મુકાય તો તે વૈરાગ્ય ભણી કેમ વળી શકે? આમ વીતરાગમાર્ગવિમુખતા વધી ત્યાં પ્રતિમાપ્રતિપક્ષ મંપ્રદાય જૈનમાજી ઉભો થયો. ધ્યાનનું કાર્ય, સ્વરૂપનું કારણ એવી જિનપ્રતિમાપ્રતિ લાખો દક્ષિવિમુખ થયા. વીતરાગ-શાસ્ત્ર કલ્પિત અર્થથી વિરાધાયા, કેટલાક તો સમૂળગા ખડાયા. આમ આ છસો વરસના અંતરાજમા વીતરાગ-માર્ગરક્ષક બીજા હેમચંદ્રચાર્યની જરૂર હતી અન્ય ઘણા અચાર્યો થયા, પણ તે શ્રી હેમચંદ્રચાર્ય જેવા પ્રભાવશાલી નહીં એટલે વિષમતા સામે ટકી ન શકાયું. વિષમતા વધતી ચાલી, ત્યાં શ્રી આનંદધનજી બસો વરસ પૂર્વે થયા.

૯૧૪ ‘ શ્રી આનંદધનજીએ સ્વપર દિત્તજીવિથી લોકોપકાર-પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી આ મુખ્ય પ્રવૃત્તિમા આત્મહિન ગૌણ કર્યું, પણ વીતરાગધર્મવિમુખતા, વિષમતા એટલી બધી વ્યાપી ગઇ હતી કે લોકો ધર્મને કે આનંદધનજીને પિછાણી ન શક્યા, ઓળખી ન શક્યા. પરિણામે શ્રી આનંદધનજીને લાગ્યું કે પ્રબળ વ્યાપી ગયેલી વષમતા યોગે લોકોપકાર, પરમાર્થપ્રકાશ કારગત થતો નથી, અને

આત્મહિત ગૌણ થઈ તેમા બાધા આવે છે, માટે આત્મહિતને મુખ્ય કરી તેમા પ્રવર્તવું યોગ્ય છે. આવી વિચારણાએ પરિણામે તે લોકસંગ ત્યજી દઈ વનમા ચાલી નિકળ્યા. વનમા વિચરતા છતા અપ્રગટપણે રહી ચોવીશી, પદ આદિ વડે લોકોપકાર તો કરી જ ગયા નિષ્કારણ લોકોપકાર એ મહાપુરુષોનો ધર્મ છે. પ્રગટપણે લોકો આનંદધનજીને ઓળખી ન શક્યા. પણ આનંદધનજી અપ્રગટ રહી તેમનું હિત કરતા ગયા.

૯૧૫ ‘શ્રી આનંદધનજીને સિક્ષાતબોધ તીવ્ર હતો. તેઓ શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયમા હતા. ‘ભાષ્ય ચૂર્ણિ’ નિર્ચુક્તિ વૃત્તિ પરંપરા અનુભવરે’ ઈત્યાદિ પચાગીનું નામ તેમના શ્રી નમિનાથજીના સ્તવનમા ન આવ્યું હતું તો ખબર ન પડત કે તેઓ શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના હતા કે દિગંબર સંપ્રદાયના’ (શ્રીમદ્દરાજચંદ્ર ૫ ૭૧૬-૧૭) તેમણે મિશ્ર હિંદી-ગૂજરાતીમા ૨૪ જિનો પર ૨૪ સ્તવનો રચ્યા કે જેમા ઉડી માર્મિક શાસ્ત્ર દષ્ટિ અને અનુભવયોગ ભરેલ છે. તેવી ઉત્તમ કક્ષાની ચોવીમી^{૫૨૬} હતું સુધી કોઇએ રચી નથી. આ ઉપરાત ભક્તિ-વૈરાગ્યપ્રેરિત અનેક પદો બનાવ્યા છે કે જે ‘આનંદધન અહોતરી’ નામે ઓળખાય છે તેમા આધ્યાત્મિક રૂપકો, અંતઃકર્મોત્તિ નો આવિર્ભાવ, પ્રેરણામય ભાવના અને ભક્તિનો ઉલ્લાસ વ્યાપ્ત થયેલ નિરખવામા આવે છે.

૫૨૬ આના પ્રથમ ૨૨ સ્તવનપર ચશોવિનય ઉપરાત જ્ઞાનવિમલસૂરિએ બાળાવબોધ રચ્યો છે ને છેવટે જ્ઞાનવિમલસૂરિએ જણાવ્યું છે કે ‘લાભાનંદજીવિ તવન એતલા ૨૨ દિસે છે, યદ્યપિ (ખીજા જે) હસ્યે તોહી આપણે હાથે નથી આવ્યા’, ત્યારપછીના ૧૯મા શતકમા અધ્યાત્મમસ્ત જ્ઞાનસારજીએ પણ ૨૨ સ્તવનોપર બાળાવબોધ રચ્યો, તેની રચના કર્યા પહેલાં તેના પર વિચારણા સં. ૧૮૨૫ થી કરવા માડી. સ. ૧૮૬૬ સુધી પણ વિચારતા-વાચતા-અનુભવતાં એ ચોવીશી ચથાર્થ ન સમજઈ શકી, છેવટે હવે તો દેહ પડશે, નાટ જેટલું જેમ સમજાયું છે તેમ તો લખું એમ કહી સં. ૧૮૬૬ માં બાળાવબોધ પૂર્ણ કર્યો. (જુઓ ‘શ્રીમદ્દ જ્ઞાનસારજી’ એ લેખ-

૯૧૬ યશોવિજય—તેમણે એક અતિ-પ્રખર નૈયાયિક-તાર્કિક શિરોમણી, મહાન શાસ્ત્રજ્ઞ, જખરા સાહિત્યસ્રષ્ટા, પ્રતિભાશાલી સમન્વયકાર, આચારવાન મુનિ અને સુધારક તથા પ્રભાવક સાધુ તરીકે જૈન શાસનની અનેકવિધ સેવા બજાવી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે બીજા હેમચદ્રાચાર્યની ગરજ સારી છે. હેમાચાર્ય પછી સર્વશાસ્ત્ર-પારગત, સૂક્ષ્મદષ્ટા અને બુદ્ધિનિધાન યશોવિજય જેવા જૈન શાસનમા કોઈ થયેલ નથી. વળી શ્રી હરિભદ્રસૂરિ જેવા તત્ત્વપ્રસારી વિદ્વાન જૈન શાસનમા એકજ છે, અને તેમની પછી લગભગ એક હજાર વર્ષે આ યશોવિજય થયા. તેમનું ટૂંક જીવન તેમના સમકાલીન સાધુ કાન્તિવિજયે ‘સુજશવેલી’ નામની ગૂજરાતી કાવ્યકૃતિમા આપેલું સુભાગ્યે પ્રાપ્ત થયું છે તેનો સાર અત્ર આપું છું —

૯૧૭ ‘તે મુનિના જ્ઞાનપ્રકાશને ધન્ય છે’ તેમનું જ્ઞાનજ્ઞાન સુરમણિ સમાન હતું, વાદીઓના વચનની કસોટી પર ચઢાને બોધિની વૃદ્ધિના હેતુરૂપ હોઈ બુદ્ધજનો તેનો આશ્રય લેતા હતા સકલ મુની-શ્વેગમા શિખરરૂપ તેઓ આગમના અનુપમ જ્ઞાતા હતા, કુમતિના ઉત્થાપક, વાયક એટલે ઉપાધ્યાયના કુલમા સૂર્યરૂપ તેઓશ્રીનો જય

જન મ્હે જો હેરેલ્લ સખે અકટો. ૧૯૧૨ પૃ. ૩૪૩) પરંતુ પ્રથમ એટલું સ્વીકારીને કે —

આશય આનંદવન તણો, અતિ ગભીર ઉદાર,
બાલક બાહુ પસારિ જિમ, કહે ઉદ્ધિ વિસ્તાર

હજી ૨૨ સ્તં તેના પર જ્ઞાનસારકૃત બાલાં સહિત ભીમસી માણેકદ્વારા પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૧મા છપાયેલ છે તે પછીનાં બે સ્તં આનંદવનઽએ રચેલા જણાતાં હસ્તગત થતા જૈનયુગ સં ૧૯૮૨ ભાદ્રં આશ્વિનના અંક પૃ ૬૬ પર મે આપેલ છે, તેના પર બાળાં કોઈએ નથી રચ્યો તેનું કારણ એ હસ્તગત ન થવાના કારણે, યા તેને શાસ્ત્રની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરનાર બહુ શાસનદ્રષ્ટિથી હશે (તુઓ જૈનયુગ સં ૧૯૮૩ કાં ભાગં અક પૃ. ૧૪૬ પર તે સબધી મારી નોંધ.) તેનાપર વિવેચન વર્તમાન શૈલીમાં સ્વ. માણેકદ્વાલ ઘેલાભાઈએ કરી છપાવેલ છે આનંદવનનાં પદો ઉપર વિવેચન ૨. શ્રી બુદ્ધિસાગરસૂરિએ અને શ્રી મોતીચંદ ગિંઝ કાપડીઆએ કરેલ છે.

હો ! પૂર્વે છ શ્રુતકેવલી પ્રલવાદિ થયા, અને કલિયુગમાં જોતાં તેઓ પણ તેવી રીતે શ્રુતધર હતા. ૫૨૭ સ્વ સમય-શાસ્ત્રમાં અને પરમતમા દક્ષ એવા તેઓ શાસનની યશોવૃદ્ધિ કરનાર હતા, એમના સદ્ગુણો શતલક્ષ હોઈ કેાઇ તેમને પહોચી શકે તેમ હતું નહિ. સુવિદિત એવા ‘કૂર્યોલી શારદ’ (મૂછાળી સરસ્વતી)ના બિરદાને ધારણ કરનાર તેમણે બાલપણાથીજ આલાપમાં ત્રિદશગુરુ—બૃહસ્પતિને જીતી લીધા હતા—એટલે તેઓ બાલ્યવયથીજ મહાવિદ્વાન્ હતા.

૯૧૮ ગૂર્જરધરાના કુંહોડૂ-કુંભોડુ ગામમાં નારાયણ વ્યવહારી (વણિક) ને ત્યાં તેની ગૃહિણી સૌભાગ્યદેથી થયેલ જશવંત નામનો કુમાર લઘુવયે પણ બુદ્ધિમાન્ હતો. સં. ૧૬૮૮ માં પડિતવર્ષ નયનવિજય કુંભુગેર ચોમાસુ રહી કુંભોડે આવતા માતા પુત્રસહિત તે ગુરૂના ધર્મ ઉપદેશથી વૈરાગ્યવાન્ થતા અણહિલપુર પાટણ જઈ ગુરૂ પામે ‘ચરિત્ર’—દીક્ષા સ્વીકૃત કરતા જશવંતનું નામ યશોવિજય રાખ્યું. તેનો બીજો ભાઈ પદ્મસિંહ પણ પ્રેરિત થઈ વ્રતવંત થયો—દીક્ષા લીધી, તેનું નામ પદ્મવિજય. આ બંનેને વડી દીક્ષા નપાગચ્છના આચાર્ય વિજયદેવસૂરિએ સ્વહસ્તે આપી. ગુરૂ પાસે શ્રુતાભ્યાસ કર્યો. સં. ૧૬૯૯ માં રાજનગર-અમદાવાદમાં સંઘ સમક્ષ યશોવિજયે અષ્ટ અવધાન કર્યા, સંત્રમાં એક અગ્રણી નામે શાહ ધનજી મૂરાએ ગુરૂને વિનંતિ કરી કે આ વિદ્યા માટે યોગ્ય પાત્ર હોઈ તે મળતા બીજે હેમાચાર્ય થાય તેમ છે તો કાશી જઈ જાએ દર્શનના ત્રથ અભ્યાસે તો કામ પડયે જિનમાર્ગને ઉત્ત્તર કરી

૫૨૭ આજ પ્રમાણે ધર્મસંગ્રહ નામનો ગ્રંથ કે જોને યશોવિજયજીએ સુશોધ્યા-સુધાર્યો હતો તેના સં ૧૭૩૮ માં સમદાલીન કર્તા માનવિજય તેની પ્રશસ્તિમાં તે વાત જણાવતાં તેમને ‘શ્રુતકેવલી’ તરીકે જણાવે છે —

તર્કપ્રમાણનયમુખ્યવિવેચનેન ત્રોદ્બોવિતાદિમમુનિશ્રુતકેવલિત્વા । ૧

ચક્રુર્યશોવિજયવાચકરાજિમુખ્યા ગ્રંથેડત્ર મધ્યુપકૃતિં પરિશોધનાયૈ ॥૧૧૦॥

ખતાવે તેમ છે. ગુરૂએ આ વચન સાંભળી જણાવ્યું ‘આ કાર્ય ધનને આધીન છે, વિના સ્વાર્થે અન્યમતિઓ નિજ શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન ન આપે.’

૯૧૯. ગુણી શ્રાવક શાહ ધનજી સૂરાએ મનના ઉત્સાહપૂર્વકે કહી દીધું કે ‘રૂપાનાણાના એ હજાર દીનારનો ખર્ચ પોતે કરવા અને પંડિતને વારવાર-વખતોવખત તથાવિધિ અર્ચવા-ખુશ કરવા પોતે તૈયાર છે, માટે મારી ઇચ્છા એવી છે કે તેને લણાવવાનું કરો.’ આ સાંભળી ગુરૂએ કાશી પ્રત્યે વિહાર કર્યો. ગુરૂએ ઉક્ત શ્રાવકની ભક્તિ જાણી હુડી કરાવી ને તે શ્રાવકે પાછળથી સહાય અર્થે નાણા મોકલ્યા.

૯૨૦. કાશીદેશની વાણારસી પુરી એ તો ગુણીજનોનું ક્ષેત્ર અને સરસ્વતીનું નિવાસસ્થાન. ત્યાં તાર્કિકકુલમાર્તંડ અને ષડ્દર્શનના અખડ જ્ઞાતા એક ભટ્ટાચાર્ય હતા કે જેની પાસે સાતસો શિષ્ય મીમાંસાઆદિનો અભ્યાસ જ્ઞાનરસપૂર્વક કરતા હતા. ત્યાં યશોવિજય પ્રકરણો લખવા ગોઠવાયા. ન્યાય મીમાંસા બૌદ્ધ જૈમિની વૈશેષિક આદિના સિદ્ધાન્તો, ચિંતામણી ન્યાયગ્રંથોનો અભ્યાસ કરી વાદિત્ર-ટામા દુર્દાન્ત વિષુધયૃગમણિ થયા. સાંખ્ય, પ્રમાદરભટ્ટના મહાદુર્ઘટ મુત્ર-મનાતરો જાણી જિનાગમ સાથેનો સમન્વય કરી લીધો. અધ્યા-પક પંડિતજીને હમેશનો રૂપેયો અપાનો-એમ ત્રણ વર્ષ સુધી લાગ-લાગટ સતત અભ્યાસ કર્યો. એવામાં ત્યાં મોટા ઠાઠથી આવેલા એક સન્યાસી સાથે વાદ કરી યશોવિજયે સર્વજન સમક્ષ તેનાપર જીત મેળવતા તે ચાલી ગયો અને તેમનો ભારે સત્કાર કરવામાં આવ્યો. ૫૨૮ નિજવાસે આવી વાણારમી પાર્શ્વનાથની સ્તુતિ કરી. ‘ન્યાયવિ-

૫૨૮ આ વાત સમકાલીન માનવિજય મુનિ પણ ચોતાના ધર્મસ ગ્રહની પ્રશસ્તિમાં જણાવે છે:—

સત્તર્કર્કકશવિયાસિલદર્શનેપું સૂર્વન્યતામધિગતાસ્તપગચ્છધુર્યાઃ ।

આદયા વિજિત્ય પરચૂયિકર્પદોડમ્યા વિસ્તારિતપ્રવરજૈનમતપ્રભાવા ॥૧૦॥

શારદ' નામની મહાપદવી અપાઇ, તેમની મહાકીર્તિ થઇ. આમ ત્રણ વર્ષ કાશીમાં રહી ત્યાંથી તાર્કિક તરીકે આગ્રામાં આવ્યા.

૯૨૧. આગ્રાના એક ન્યાયાચાર્ય પાસે આ પડિતે રહી વિશેષ આદરથી કર્કશ તર્ક સિદ્ધાંત અને પ્રમાણના શાસ્ત્રો અવગાહી તર્કશાસ્ત્રનો ચાર વર્ષ સુધી અભ્યાસ કર્યો ત્યાંના સંઘે પંડિતશ્રી પાસે સાતસો રૂપૈયા ધર્યાં, કે જેનો ઉપયોગ પુસ્તક પાઠમાં અને છાત્રોને આપવામાં કર્યો. આ રીતે દુર્દમ્ય વાદી બની સ્થલે સ્થલે વાદમાં જીત મેળવતા વિદ્યાએ દીપતા પડિત અહમદવાદ આવ્યા.

૯૨૨. કાશીથી 'ન્યાયવિશારદ' પદ લઇ વાદોમાં વિજય મેળવી કાશીથી ધણા વર્ષે પધારેલા આ શાસનદીપક પડિતવર્યને જેવા તર-સતા એવા અનેક વિદ્વાનો-લટ્ટ, વાદી, (જ્યગીત ગાનારા) યાચક-ભોજક ચારણ આદિના ટોળાથી અને સકલસંઘ સમુદાયથી વીટાયેલા તેઓ અમદવાદ નાગપુરી સરાહ હાલ જેને નાગોરી સરાહ કહે છે ત્યાં પ્રધાર્ય ચારે બાજુ કીર્તિ પ્રસરતા તેમની પ્રશંસા ગૂંજીરપતિ (સૂબા) મહોબતખાન પાસે રાજસભામાં થના તેને તેમની વિદ્યા જેવા હોશ થતી અને નેના કથનથી યશોવિજયે અષ્ટાદશ (૧૮) અવધાન કરી બતાવ્યા. ખાને ખુશ થઇ બુદ્ધિના વખાણ કર્યા અને તેમને આડંબરથી વાજતે ગાજતે સ્વસ્થાનકે લઇ જવામાં આવ્યા.

૯૨૩. આથી જૈન શાસનની ઉન્નતિ થઈ અને તપગચ્છના આ યતિ અક્ષોભ પડિત છે એમ સર્વે ગચ્છનાએ સ્વીકાર્યું. સંઘે ગચ્છનાયક વિજયદેવસૂરિને આ અન્નેક-અન્નેય-અનુપમ બહુશ્રુત પડિત 'ઉપાધ્યાય' પદને યોગ્ય છે માટે તે પદ આપવાની વિનંતિ કરતા તેમણે તે વાત ધારી રાખી. પંડિતશ્રીએ સ્થાનક-વીસસ્થાનકની

—તે તપગચ્છના ધોરીએ હંયા તર્કની કર્કશબુદ્ધિવડે સર્વ દર્શનોમાં સુખીપદ પ્રાપ્ત કરી પરમતની પરિપદ્ને કાશીમાં જીતીને અગ્રણી તરીકે હંયા જૈનમતનો પ્રભાવ વિસ્તાર્યો હતો.

ઝોળીનો તપ આદ્યો, શુદ્ધ સંવેગ સાથે સંયમની શુદ્ધિ વધારી—તે વખતે જ્યસોમઆદિ પંડિત—મહલીએ તેમના ‘અદોપચરણ’ સેવ્યા. વિધિ-પૂર્વક તપ આરાધ્યા પછી ફલ તરીકે (વિજયદેવસૂરિના પદ્ધતિ) વિજયપ્રભસૂરિએ સં. ૧૭૧૮ માં વાચક—ઉપાધ્યાય પદ આપ્યું.

૯૨૪. ‘ઉં યશોવિજયના ગુણનો વિસ્તાર પમાય તેમ નથી. તેના ઉપકારો ગંગાજલથી વિશેષ છે. વેદની ગંભીર રચના જેમ ઉપનિષદો છે તેમ સ્વાદ્વાદના નય નિગમ આગમથી ગભીર તેમની વચનરચના—કૃતિઓ છે, કે જેનું રહસ્ય ધીર જનો પણ પામી ન શકે. એમની રચનાઓ ચંદ્રિકા જેવી શીતલ, પરમાનંદ આપનારી, શુચિ, વિમલસ્વરૂપ, સાચી છે અને તેને રસિકજનો હોશથી—આનંદ-પૂર્વક સેવે છે હરિભદ્રસૂરિનો આ લઘુબાધવ એટલે કલિયુગમાં એક બીજો હરિભદ્ર થયો.

૯૨૫ ‘સં. ૧૭૪૩ માં ડબોઇમાં પાઠક હતા ત્યાં અનશન કરી સ્વર્ગસ્થ થયા. ત્યાં સમાધિસ્તૂપ કરવામાં આવ્યો. કે જેમાંથી તેમના દિવસે ન્યાયની ધ્વનિ પ્રકટે છે. સંવેગીશિરોમણી જ્ઞાનરત્ન-સમુદ્ર અને કુમતિતિમિર ઉચ્છેદવા માટે બાલાણુદિનકર ગુરૂ અદશ્ય થયો.”^{૫૨૯} (પછી સં. ૧૭૪૫ માં તે સ્તૂપમાં તેમની પાદુકાઓ પ્રતિષ્ઠિત થઈ.)

૯૨૬. આમના સંબંધી અનેક કિંવદન્તીઓ ચાલતી હતી. મહાન પુરૂષો સંબંધી એમ બને છે. તે પરથી એક કાવ્ય મેં રચેલ

પરદ આ પ્રમાણે ઉપાધ્યાયના સમકાલીન કાંતિવિજયે તેમના ગુણ-ગણ પરિચય રૂપ સુજસવેલિ નામની ભાસ પાટણના સંધના આગ્રહથી રચી તે પરથી સાર આપ્યા છે તેનો ઉત્તરાર્ધ શ્રી જિનવિજયને હાથ લાગતાં આત્માનંદપ્રકાશના પુ. ૧૩ અ. ૬ માં અપાયો છે (સં. ૧૯૭૨) પણ જે પૂર્વાર્ધ ૧૩ વર્ષ મુધીમાં ન મળ્યો તે સુભાગ્યે મને તે આખી કૃતિ અમ-દાવદમાં સં. ૧૯૮૪ માં મળતાં પ્રાપ્ત થયેલ.

ને ત્યારપછી આ હુંક ચરિત્ર પ્રાપ્ત થતા તેને સંગત રહી ફેરફાર
કરેલ^{૫૩૦} તે અત્ર આપવામા આવે છે:—

(ભામપદાસી)

શ્રી જ્ઞાનપુજા ! યશોવિજય ! પ્રણામ તુ મહાત્મને-
ત્રિવર્ષ કુશીના અભ્યાસ ‘ન્યાયવિશારદ’ ખાસ
વાદી કલેશ જીતીને ધ્વજ ચડાવી ધર્મને—શ્રી૦
ગુ’થ્યા અનેક શાસ્ત્રગ્રંથ ન્યાયાધ્યાત્મ યોગ પ થ
ચેતના ન્યોતિ જગાવી જૈન સનાતનને—શ્રી૦
શાસ્ત્રમાર્ગ દાખવી પ્રમાણ સહુ નયે ભરી
સ્ફુરાવી શક્તિ ને પ્રવેશી ભવ્યતા સુશાસને—શ્રી૦
ભવ્યતા શાસનકાળ અધ્યાત્મતુ નહિ કલ્યાણ
લેટી અર્પી ‘અષ્ટપદી’ યોગી આનંદવનને—શ્રી૦
સાઠ અધિક વર્ષ જીવી પુણ્ય આત્મા સંચર્યો
કીર્તિકૌટ બાંધી કરી સદા વિખૂટા અમને—શ્રી૦
નિશ્ચયે અમારા પ્રાણ સાંચે સધિ આપની
પ્રાર્થતા ‘રહો સદા અપૂર્વ શાંતિ આપને’—શ્રી૦
સ્મરીએ ગુણ સંસ્તવી પૂજ્યપાદ ! તુજ નામ
હૃદયપ્રેમ-પુષ્પથી વધાવી ધર્મવર્ત્મને—શ્રી૦

પ્રકરણ ૨ જી.

(અનુસધાન)

સમયજ્ઞ સુધારક, ન્યાયશાસ્ત્રી, અને યોગવેત્તા યજ્ઞોવિજય.

જ્ઞાત્વા કર્મપ્રપચં નિચિલતનુમૃતા દુઃખસદોહવીજ

તદ્ વિવ્વસાય રત્નત્રયમયસમયં યો હિતાર્થો દિદેશ ।

અંત સક્રાન્તવિશ્વવ્યતિકરવિલસત્કૈવલૈકાત્મદર્શ.

સ શ્રીમાન્ વિશ્વરૂપ પ્રતિહતકુમત પાતુ વો વર્દ્ધમાન. ॥

યજ્ઞોવિજયકૃત કૃર્મપ્રકૃતિ પૂટીકા પ્રશસ્તિ ૨૧

વિષયાનુવંશવતુર મન્યન્ન કિમપ્યતઃ ફલ યાચે ।

દૃષ્ટામ્યેક જન્મનિ જિનમત્તરાગં પરત્રાપિ ॥

અસ્માદ્દશા પ્રમાદગ્રસ્તાના ચરણકરણહીનાના ।

અર્ધા પોત ફેવેહ પ્રવચનરાગ શુભોપાય ॥

—સ્વકૃત ન્યાયાલોક પ્રશસ્તિ ૪, ૬.

—સર્વ દેહધારીઓના હુ ખોના સમુદાયના ખીજ એના કૃર્મપ્રપચને જાણીને તેનો આત્મતિક નાશ કરવા માટે જેમણે હિતના અર્થો યઈ ત્રણ રત્નવાળા સમયને-સિદ્ધાંતને ઉપદેશ્યો અને જેમણે વિશ્વના વ્યતિકરમાં વિલસતા કૃવલ એક આત્મદર્શનને અતરમાં સક્રાંત કરેલ છે એના વિશ્વરૂપ કૃમતિના હકારનાર શ્રીમાન્ વર્દ્ધમાન અમાઝ રક્ષણ કરો.

આપની પાસે વિષયોમા અનુબધવાળુ એવું કોઈપણ ખીજુ ફલ યાચતો નથી, આ જન્મમાં અને પરજન્મમાં પણ માત્ર જિનમત્તરાગ ઈચ્છુ છું અમારા જેવા પ્રમદગ્રત અને ચરણકરણથી હીનને આ જન્મમાં પ્રવચન-રાગજ જેમ સાગરમાં નાવ છે તેમ તરવાનો શુભ ઉપાય છે.

સ્વાગમ રાગમાત્રેણ દ્વેષમાત્રાત્પરાગમમ્ ।

ન ત્રયામસ્ત્યજામો વા કિંતુ મવ્યસ્થયા દશા ॥

—અમે માત્ર રાગથી સ્વ એટલે જૈન આગમનો આશ્રય કે માત્ર દેષ-વડે પર એટલે જૈનેતર આગમનો ત્યાગ કરતા નથી, પરંતુ મધ્યસ્થ દૃષ્ટિથી અવલોકન કરી યથોચિત કરીએ છીએ—સ્વકૃત જ્ઞાનસાર ૧૬મુ અષ્ટક.

પૂર્વ ન્યાયવિશારદત્વ વિરુદ્ધ કાશ્યા પ્રદત્તં વુધૈ
ન્યાયાચાર્યપદ તત. કૃતશતગ્રંથસ્ય યસ્યાઽર્પિતમ્ ।

—જેને કાશીના વિદ્વાનોએ પૂર્વે ‘ન્યાયવિશારદ’ એ બિરુદ આપ્યું હતું અને પછી જેને સો ગ્રંથમા કર્તા એવા તેને ‘ન્યાયાચાર્ય’ નું પદ અર્પિત થયું હતું. (સ્વકૃત જૈનતર્કપરિભાષાની પ્રશસ્તિમા તથા અતિમા-શતકની સ્વોપજ્ઞ દીકાની આદિમાં)

૯૨૭ આ જીવન—વૃત્ત પરથી જણાય છે કે ન્હાની વયે દીક્ષા લીધી હતી તેથી જન્મ સ. ૧૬૮૦ લગભગ મૂકી શકાય. ૫૩ વર્ષનું આયુષ્ય એ ગણનાએ થયું તે દરમ્યાન ૮ વર્ષની શિશુ અવસ્થા પછી ન્ય-વિજય ગુરૂ પાસે ૧૧ વર્ષ અભ્યાસ કરી ગુરૂ સાથે કાશી જઈ ત્રણ વર્ષ ત્યાં તે પછી આગ્રામા ૪ વર્ષ અખંડ ઉચો અભ્યાસ કરી—એમ ૧૭૦૬-૭ સુધી ૧૮ વર્ષ વિદ્યા-વ્યાયામમા ગાળી જીવન પર્યંત ગ્રંથો રચવાનું ચાલુ રાખ્યું. ભાષા દૃષ્ટિએ પ્રાકૃત, સંસ્કૃત અને ગૂજરાતી-મા પુષ્કળ કૃતિઓ રચી. વિષયો પરત્વે ન્યાય, યોગ, અધ્યાત્મ, દર્શન, ધર્મનાતિ; ખંડનાત્મક ધર્મસિદ્ધાંત, કથાચરિત, મૂલ તેમજ દીકા રૂપે રચનાઓ કરી. “તેમના જેવી સમન્વયશક્તિ રાખનાર, જૈન જૈનેતર મૌલિક ગ્રંથોનું ઉડું દોહન કરનાર, પ્રત્યેક વિષયના અંત સુધી પહોંચી તેના પર સમભાવપૂર્વક પોતાના સ્પષ્ટ મંતવ્ય પ્રકાશનાર, શાસ્ત્રીય અને લૌકિક ભાષામા વિવિધ સાહિત્ય રચી પોતાના સરલ અને કઠિન વિચારોને સર્વ જિજ્ઞાસુ પાસે પહોંચાડવાની એજા કરનાર અને સપ્રદાયમા રહીને પણ સપ્રદાયના બધનની પરવા નહિ કરીને જે કંઈ ઉચિત જણાયું તેના પર નિર્ભયતાપૂર્વક લખનાર, કેવલ શ્વેતામ્બર-દિગંબર સમાજમાજ નહીં બલકે જૈનેતર સમાજમા પણ તેમના જેવો કોઈ વિશિષ્ટ વિદ્વાન અત્યાર સુધી અમારા

ધ્યાનમાં આવેલ નથી પાઠક સ્મરણમાં રાખે કે આ અત્યુક્તિ નથી. અમે ઉપાધ્યાયજીના અને બીજા વિદ્વાનોના ગ્રંથોનું અત્યાર સુધી જે કે અલ્પમાત્ર અવલોકન કર્યું છે તેના આધારે તોળી જોખીને ઉક્ત વાક્ય લખ્યા છે. નિ સદેહ શ્વેતાશ્વર અને દિગંબર સમાજમાં અનેક બહુશ્રુત વિદ્વાન્ થઈ ગયા છે, વૈદિક તથા બૌદ્ધ સંપ્રદાયમાં પણ પ્રચંડ વિદ્વાનની કમી રહી નથી; ખાસ કરીને વૈદિક વિદ્વાન્ તો હંમેશાથી ઉચ્ચ સ્થાન લેતા આવ્યા છે, વિદ્યા તો માનો કે તેમના બાપની છે; પરંતુ એમાં શક નથી કે કોઈ બૌદ્ધ યા કોઈ વૈદિક વિદ્વાન્ આજસુધી એવો થયો નથી કે જેના ગ્રંથના અવલોકનથી એવું જાણવામાં આવે કે તે વૈદિક યા બૌદ્ધ શાસ્ત્ર ઉપરાત જૈનશાસ્ત્રનું પણ વાસ્તવિક ઉડું અને સર્વવ્યાપી જાણપણું રાખતો હોય. આથી ઉલટું ઉપાધ્યાયજીના ગ્રંથોને ધ્યાનપૂર્વક જોનાર કોઈ પણ બહુશ્રુત દાર્શનિક વિદ્વાન્ એવું કહ્યા વગર નહિ રહેશે કે ઉપાધ્યાયજી જૈન હતા તેથી જૈનશાસ્ત્રનું ઉડું જ્ઞાન તો તેમને માટે સહજ હતું પરંતુ ઉપનિષદ, દર્શન આદિ વૈદિક ગ્રંથોનું તથા બૌદ્ધ ગ્રંથોનું આટલું વાસ્તવિક, પરિપૂર્ણ અને સ્પષ્ટ જ્ઞાન તેમની અપૂર્વ પ્રતિભા અને કાશીસેવનનુંજ પરિણામ છે. ૫૩૧

૯૨૮ 'તેઓ જન્મસંસ્કારસંપન્ન શ્રુતયોગસંપન્ન અને આ-જન્મ બ્રહ્મચારી ધુરધર આચાર્ય હતા. સામાન્ય રીતે પોતાના બધા ટીકાગ્રંથોમાં તેમણે જે જે કહ્યું છે તે બધાનું ઉપપાદન પ્રાચીન અને પ્રામાણિક ગ્રંથોની સમ્મતિદ્વારા કર્યું છે, કયાંયે કોઈ ગ્રંથનો અર્થ કાઢવામાં ખેંચતાણું નથી કરી. તર્ક અને સિદ્ધાન્ત બંનેનું સમતોલપણું સાચવી પોતાના વક્તવ્યની પુષ્ટિ કરી છે, + + માત્ર અમારીજ દષ્ટિએ નહિ પણ હરકોઈ તટસ્થ વિદ્વાનની દષ્ટિએ

જેન સંપ્રદાયમા ઉપાધ્યાયજીનું સ્થાન, વૈદિક સંપ્રદાયમા શંકરાચાર્ય જેવું છે. પૃ. ૩૨

૯૨૯ પોતે શ્વેતામ્બર તપાગચ્છમા હતા અને શ્રી અકબર-પ્રતિબોધક હીરવિજયસૂરિના શિષ્ય પૂતકીવિદ્યાવિશારદ પ્રસિદ્ધ ઉપાધ્યાય કૃત્યાણવિજય, તેમના શિષ્ય સકલ શબ્દાનુશાસનનિષ્ણાત લાલવિજય, તેમના શિષ્ય પંડિત જીતવિજય, અને તેમના ગુરુભાઈ નયવિજયના શિષ્ય હતા. તેમનું ન્યાય-તર્કનું જ્ઞાન અહલુત હતું તે પોતે જખરા વાદી હતા. પોતાના સમયમા ચાલતા અન્ય સંપ્રદાયો નામે દિગંબરમત, અને સ્વ શ્વેતામ્બરમાથી નિકળેલ મૂર્તિપૂજન-નિષેધક લોંકા સંપ્રદાય તથા બીજી જુદી જુદી વિધિ અને માન્યતામા જુદા પડતા એવા નાની શાખાઓ રૂપી ગચ્છો નામે પાર્શ્વચંદ્ર ગચ્છ, કુડવાનો મત અને વીજનો મત હતા. તદ્દુપરાત ધર્મસાગરે અનેક પ્રરૂપણાઓ કરી આખા શ્વે. ગચ્છના તંત્રને હલાવી મૂક્યું હતું અને પછી તેમના શિષ્યવર્ગે તે પ્રરૂપણા ચાલુ રાખી હતી. આ સર્વના મતોનો નિરાસ કરવા માટે પ્રમાણો આપવા ઉપરાત તેમની કઠોર શબ્દોમા ઝાટકણી કરી છે. દિગંબરો સામે ખાસ ગ્રંથો અધ્યાત્મમત પરીક્ષા, જ્ઞાનાર્ણવ (અનુપલબ્ધ) એ સંસ્કૃતમા, અને હિંદીમા દ્વિપટ ચોરાસી બોલ, લોંકા-ઢૂંઢીઆ સામે સંસ્કૃતગદ્ય ગ્રંથ નામે દેવધર્મપરીક્ષા, સં. કાવ્યમા પ્રતિમાશતકના ૬૯ શ્લોકો અને તે પછી રચેલી તે પર સ્વોપચ દીકા, ગૂં મા મહાવીર સ્તવન અને સીમંધર સ્તવનાદિ, ધર્મસાગર સામે ઉક્ત પ્રતિમાશતકમાના ૯ શ્લોક, પ્રા. ધર્મપરીક્ષા અને તે પર સંસ્કૃત દીકા રચેલ છે. આ ખંડનાત્મક ગ્રંથો રચવામા પ્રેરણાત્મક વસ્તુ પોતાનો દૃઢ 'દર્શનપક્ષ' છે અને વળી 'કહે છે કે, 'વિધિનું કહેવું', વિધિ પરની પ્રીતિ, વિધિની ઇચ્છા રાખનાર પુરૂષોને વિધિમાગમા પ્રવર્તીવવા તથા અવિધિનો નિષેધ કરવો એ સર્વ અમારી જિનપ્રવચન પરની ભક્તિ

પૃ. ૩૨ હજી સુખલાલ પંડિતજીનો 'ગુરુત્ત્વ વિનિશ્ચય' એ નામના યશોવિજયજીકૃત ગ્રંથમાં 'ગ્રંથ અને કૃત્તાનો પરિચય'.

પ્રસિદ્ધ છે.' (અધ્યાત્મસારનો અનુભવાધિકાર શ્લો. ૩૧, ૩૨). આ દર્શનપદ્ધતિ અને પ્રવચનભક્તિને પરિણામે આવા ગ્રંથો રચ્યા અને તેમાં પોતાની તર્કશક્તિનો ઉપયોગ કર્યો. તેજ તર્કશક્તિને પાતળવ, સાંખ્યાદિ સર્વે દર્શનોનો સ્વદર્શન સાથે યુક્તિમાન સમન્વય કરવામાં પણ કામે લગાડી. એ રીતે યોગ અને અધ્યાત્મમાં ઉતરી આત્મા-નુભવ પણ પોતે પ્રાપ્ત કરી શક્યા.

૯૩૦ ન્યાયનો ગ્રંથો નામે કલ-કાળ—આ યુગમાં જે સાહિત્ય રચાયુ, તે કળરૂપ છે. કળમાં બીજથી ધુલ સુધીના ઉત્તરોત્તર પરિપાકનો સાર આવી જાય છે, તેવી રીતે આ યુગના સાહિત્યમાં પહેલા ત્રણે યુગના સાહિત્યમાં થયેલો પરિપાક એક સાથે આવી જાય છે. આ યુગમાં જે જૈન ન્યાયસાહિત્ય રચાયુ છે તેજ જૈન ન્યાયના વિકાસનું છેલ્લું પગથિયું છે; કારણકે ત્યારબાદ તેમાં કોઈએ જરાયે ઉમેરો કર્યો નથી. મહિષેશ્વરની સ્થાપ્તવાદમાં જરા બાદ કરીને આ યુગના કલાયમાન ન્યાયવિષયક ઉચ્ચ સાહિત્ય તરફ નજર કરીએ તો જણાશે કે તે અનેક વ્યક્તિઓના હાથે લખાયું નથી; તેના લેખક ફક્ત એક જ છે અને તે સત્તરમાં અદ્વારમાં સૈદ્ધાંતમાં થયેલા, લગભગ સો (૧ સાઠ) શરદો સુધી મુખ્યપણે શાસ્ત્ર-યોગ સિદ્ધ કરનાર, સંસ્કૃત પ્રાકૃત ગૂજરાતી અને મારવાડી એ ચારે ભાષાઓમાં વિવિધ વિષયોની ચર્ચા કરનાર ઉપાધ્યાય ચરણાચાર્ય છે. ઉપાધ્યાયશ્રીના, જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, આચાર, અલંકાર, છંદ વગેરે અન્ય વિષયોના ગ્રંથોને બાદ કરી માત્ર જૈન ન્યાયવિષયક ગ્રંથો ઉપર નજર નાખીએ તો એમ કહેવું પડે છે કે, સિદ્ધસેન ને સમં-તભદ્રથી વાદિદેવસૂરિ અને હેમચંદ્ર સુધીમાં જૈન ન્યાયનો આત્મા જેટલો વિકસિત થયો હતો, તે પૂરેપૂરો ઉપાધ્યાયશ્રીના તર્કગ્રંથોમાં મૂર્તિમાન થાય છે, અને વધારામાં તે ઉપર એક કુશળ ચિત્રકારની પેઠે તેઓએ એવા સૂક્ષ્મતાના, સ્પષ્ટતાના અને સમન્વયના રંગો પથ્યા છે, કે જેનાથી મુદ્દિતમના ચર્ષ આપોઆપ એમ કહેવનું જાય.

છે કે, પહેલા ત્રણ યુગનું બંને (દ્વિગ ખર અને શ્વેતાખર) સંપ્રદાયનું જૈન ન્યાયવિષયક સાહિત્ય કદાચ ન હોય અને માત્ર ઉપાધ્યાયજીનું જૈન ન્યાયવિષયક સંપૂર્ણ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ હોય તોયે જૈન વાડ્-મય દ્વંતકૃત્ય છે.

૯૩૧ 'ઉપાધ્યાયજીએ અધિકારીભેદને ધ્યાનમાં રાખી, વિષયોની વહેચણી કરી તે ઉપર નાના મોટા અનેક જૈન ન્યાયના ગ્રંથો લખ્યા. તેઓએ જૈનતર્કપરિભાષા જેવો જૈન ન્યાયપ્રવેશ માટે લઘુ ગ્રંથ રચી, જૈન સાહિત્યમાં તર્કસંગ્રહ અને તર્કભાષાની ખોટ પૂરી પાડી. 'રહસ્ય' પદાક્ષિત એકસો આઠ ગ્રંથો કે તેમાંના કેટલાક રચી જૈન ન્યાયવાડ્મયમાં નૈયાયિક પ્રવર ગદાધર ભટ્ટાચાર્યના ગ્રંથોની ગરજ સારી, નયપ્રદીપ, નયરહસ્ય, નયામૃતતરંગિણી સહિત નયોપદેશ, સ્વાદ્વાદકલ્પલતા, ન્યાયાલોક, ખંડનખડખાદ્ય, અષ્ટસહસ્રી ટીકા આદિ ગ્રંથો રચી જૈન ન્યાયવાડ્મયને ઉદયનાચાર્ય, ગગેશ ઉપાધ્યાય, રઘુનાથ શિરોમણિ અને જગદીશની પ્રતિભાનું નૈવેદ્ય ધર્યું. અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ જેવા ગ્રંથોથી જૈન ન્યાયવાડ્મયનો ગીતા, યોગવાશિષ્ઠ આદિ વૈદિક ગ્રંથો સાથે સંબંધ જોડ્યો. થોડામાં એટલું જ કહેવું બસ છે કે, વૈદિક અને બૌદ્ધ સાહિત્યે દાર્શનિક પ્રદેશમાં સત્તરમાં સૈકા સુધીમાં જે ઉત્કર્ષ સાધ્યો હતો, લગભગ તે બધા ઉત્કર્ષનો આસ્વાદ જૈન વાડ્મયને આપવા ઉપાધ્યાયજીએ પ્રામાણ્યકપણે આખું જીવન વ્યતિત કર્યું અને તેથી તેઓના એક તેજમાં જૈન ન્યાયના ખીજા બધા તેજો લગભગ સમાર્પિત થયે છે, એમ કહેવું પડે છે. '૫૩૩

૯૩૨ 'રહસ્ય' થી અંકિત પ્રમારહસ્ય, સ્વાદ્વાદ રહસ્ય, (કે વા અને) વાદરહસ્ય, ભાષારહસ્ય, નયરહસ્ય અને ઉપદેશરહસ્ય તેમણે રચ્યા છે તે નિર્વિવાદ છે પ્રથમના ત્રણ અનુપલબ્ધ છે પણ તેમનો

૫૩૩ પડિત સુખલાલનો ભાવનગરની સાતમી ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માટેનો નિબંધ નામે 'જૈન ન્યાયનો ક્રમિક વિકાસ'

ઉલ્લેખ-નિર્દેશ અન્યગ્રંથોમા સ્પષ્ટ છે. એવા ‘રહસ્ય’ અંકિત સો ગ્રંથ કરવાની પોતાની ઈચ્છા ભાષારહસ્યમા વ્યક્ત કરી છે. ‘આ ‘રહસ્ય’ શબ્દથી અંકિત કરવાની સ્પુરણા પ્રસિદ્ધ નૈયાયિક મથુરાનાથના તત્ત્વરહસ્ય અને તત્ત્વાલોકરહસ્ય નામના ટીકાગ્રંથો પરથી થઈ લાગે છે. તેમના મંગલવાદ અને વિધિવાદ નામના હાલ અનુપલબ્ધ ગ્રંથોના નામમા ‘વાદ’ શબ્દ વાપરવાની સ્પુરણા તેમના સમકાલીન નવ્યન્યાયના વિદ્વાન્ ગદાધરે રચેલ વ્યુપત્તિવાદ, શક્તિવાદ આદિ ન્યાયગ્રંથ પરથી થઈ લાગે છે. યશોવિજયજી નવ્યન્યાય ખીને પચાવી ગયા હતા અને તેથીજ નવીન તત્ત્વો તેમણે જૈન દર્શનમા આણ્યા, તેમજ નવ્ય ન્યાયના તત્ત્વોનુ પણ જૈન દષ્ટિએ ખંડન કર્યું. આજ યશોવિજયજીની વિશિષ્ટતા છે કે સં. ૧૨૫૦ થી માંડી તેમના સમય સુધી જે અન્ય જૈનાચાર્યો ન કરી શક્યા તે તેમણે કર્યું તેમની શૈલી જગદીશ ભટ્ટાચાર્યના જેવી શબ્દબાહુલ્ય વગરની ગંભીર ચર્ચા કરનારી છે. મથુરાનાથનો એમણે ધણે સ્થળે ઉપયોગ અને નામોલ્લેખ પણ કર્યો છે હેમચંદ્રાચાર્યે જેમ પોતાના સમકાલીન મલ્લયગિરિ અને વાદિદેવ સૂરિનો ઉલ્લેખ નથી કર્યો, તેમ યશોવિજયે પોતાના સમકાલીન જગદીશનો નથી કર્યો પરંતુ જગદીશના ગ્રંથથી તેઓ જાણીતા હતા એમ અનુમાન થાય છે’ (રા. મોહનલાલ ઝવેરીનો અભિપ્રાય.)

૬૩૩ જૈનોના ‘યોગ સાહિત્ય સંબંધમા હુરિભદ્રસૂરિના યોગ-વિષયક ગ્રંથ અને ત્યારબાદ હેમચંદ્રાચાર્યનું યોગશાસ્ત્ર આપણે જોઈ ગયા. ‘પછી આ ઉપાધ્યાય યશોવિજયકૃત યોગગ્રંથો પર નજર ફેરવે છે તે ઉપાધ્યાયના શાસ્ત્રજ્ઞાન, તર્કકૌશલ અને યોગાનુભવ ધણા, ગંભીર હતા. તેથી તેમણે અધ્યાત્મસાર, અધ્યાત્મોપનિષદ તથા સટ્ટીક ખત્રીશ ખત્રીશીઓ યોગ સંબંધી વિષયો પર લખેલ છે તેમા જૈન મંત્રગ્યોની સૂક્ષ્મ અને ચેત્યક મીમાસા કરવા ઉપરાંત અન્ય દર્શન અને જૈનદર્શનની સરખામણી પણ કરી છે. દાનંતં અધ્યાત્મસારના યોગાધિકાર અને ધ્યાનાવિકારમા પ્રધાનપણે ભગવદ્ગીતા

તથા પાતંજલસૂત્રનો ઉપયોગ કરી અનેક જૈનપ્રક્રિયાપ્રસિદ્ધ ધ્યાન-વિષયોનો ઉક્ત બંને ગ્રંથોની સાથે સમન્વય કર્યો છે. અધ્યાત્મોપનિષદના શાસ્ત્ર, જ્ઞાન, ક્રિયા અને સામ્ય એ ચાર યોગોના પ્રધાનપણે યોગવાશિષ્ઠ તથા તૈત્તિરીય ઉપનિષદના વાક્યોના અવતરણ આપી તાત્ત્વિક ઐક્ય બતાવ્યું છે, યોગાવતાર દ્વાર્ત્રિશિકામા ખાસ કરી પાતંજલ યોગના પદાર્થોનું જૈનપ્રક્રિયાની અનુસાર સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. આ ઉપરાંત તેમણે હરિભદ્રસૂરિકૃત યોગવિશિકા તથા ષોડશક પર ટીકાઓ લખી પ્રાચીન ગૂઢ તત્ત્વોનું સ્પષ્ટ ઉદ્ઘાટન પણ કર્યું છે. આટલું જ કરીને સંતુષ્ટ ન રહેતા તેમણે મહાપ પતંજલિ કૃત યોગસૂત્રોના ઉપર એક નાનીશી વૃત્તિ પણ લખી છે. આ વૃત્તિ જૈનપ્રક્રિયાનુસાર લખાયેલી હોવાથી તેમા યથાસભવ યોગ-દર્શનની ભીંત રૂપ સાખ્ય પ્રક્રિયાની જૈન પ્રક્રિયા સાથે સરખામણી પણ કરી છે. ઉપાધ્યાયજીની પોતાની ત્રિવેચનામા જેવી મધ્યસ્થતા, ગુણગ્રાહકતા, સૂક્ષ્મ સમન્વયશક્તિ અને સ્પષ્ટભાષિતા દેખાઈ છે તેવી બીજા આચાર્યોમા ઘણી ઓછી નજરે પડે છે. (દાનંતં જીઓ તેમની શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચયવૃત્તિ અને પાતંજલસૂત્ર વૃત્તિ).

૯૩૪ 'મહર્ષિ' પતંજલિએ પોતાનું યોગદર્શન સાખ્ય સિદ્ધાંત અને પ્રક્રિયા પર રચ્યું છે તો પણ તેમની દષ્ટિવિશાલતાથી તે સર્વ દર્શનોના સમન્વય રૂપ બન્યું છે, દાનં તં સાખ્યનો નિરીશ્વરવાદ વૈશેષિક નૈયાયિક આદિ દર્શનો દ્વારા ઠીક નિરસ્ત થયો અને સાધારણ લોકસ્વભાવનો ઝુકાવ ઇશ્વરોપાસના પર વિશેષ જણાયો ત્યારે અધિકારીભેદ તથા રૂચિવિચિત્રતાનો વિચાર કરી તેમણે ઇશ્વરોપાસનાને પણ સ્થાન આપ્યું (સૂત્ર ૧-૩૩). અને ઇશ્વરના સ્વરૂપનું નિષ્પક્ષભાવથી એવું નિરૂપણ કર્યું કે જે સર્વને માન્ય થઈ શકે (સૂત્ર ૧-૨૪, ૨૫, ૨૬). પસંદ આવે તે પ્રતીકની ઉપાસના કરો. પણ કોઈ પણ રીતે મન એકાગ્ર-સ્થિર કરો અને તે દ્વારા પરમાત્મચિંતનના સાચા પાત્ર બનો. આથી ધર્મને નામે કલ્લહ ૮

વાનો સાચો માર્ગ બતાવ્યો. આ દષ્ટિવિશાલતાની અસર અન્ય ગુણગ્રાહી આચાર્યો પર પણ પડી. તેવા આચાર્યોમા હરિભદ્રસૂરિ અને યશોવિજયનું ખાસ સ્થાન છે (દા. ત. હરિભદ્રે યોગખિદુ શ્લો. ૧૬-૨૦ માં સર્વ દેવોની ઉપાસના લાભદાયક બતાવી તે પર ‘ચારિ સંબ્રવતી ચાર’ એ ન્યાયનો ઉપયોગ કર્યો છે અને એજ રીતે યશોવિજયે પોતાની પૂર્વસેવાદ્રાત્રિંશિકા, આઠ દષ્ટિઓની સંગ્રાહ આદિ ગ્રંથોમા અનુકરણ કરેલ છે) જૈન દર્શન સાથે પાનજલ યોગદર્શનનું સાદસ્ય અન્ય સર્વ દર્શનોની અપેક્ષાએ અધિક છે. તે સાદસ્ય (૧) શબ્દનું, (૨) વિષયનું અને (૩) પ્રક્રિયાનું એમ મુખ્ય-તથા ત્રણ પ્રકારનું છે. (૧) મૂલ યોગસૂત્રમાજ નહિ પરંતુ તેના ભાષ્ય સુદ્ધામા એવા અનેક શબ્દ છે કે જે જૈનેતર દર્શનોમા પ્રસિદ્ધ નથી યાતો એાછા પ્રસિદ્ધ છે, જ્યારે જૈનશાસ્ત્રમા ખાસ પ્રસિદ્ધ છે. જેવા કે ભવપ્રત્યય, સવિતર્ક સવિચાર નિર્વિચાર, મહા-વ્રત, કૃત કારિન અનુમોદિત, પ્રકાશાવરણ, સોપકમ નિરૂપકમ, વજ્રસહનન, કેવલી, કુશલ, જ્ઞાનાવરણીય કર્મ, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્ય-ગ્દર્શન, સર્વજ્ઞ, ક્ષીણકલેશ, ચરમદેહ આદિ (સરખાવો યોગસૂત્ર અને તત્ત્વાર્થ). (૨) વિષયોમા પ્રસુપ્ત તત્ત્વ આદિ કલેશાવસ્થાઓ, પાપ યમ, યોગજન્ય વિભૂતિ, સોપકમ નિરૂપકમ કર્મનું સ્વરૂપ તથા તેના દષ્ટાંત, અનેક કાર્યોનું નિર્માણ આદિ (૩) પ્રક્રિયામા—પરિણામિ—નિત્યતા અર્થાત્ ઉત્પાદ, વ્યય, ક્રોધ્ય રૂપે ત્રિરૂપ વસ્તુ માની નદનુસાર ધર્મધર્મીનું વિવેચન. આ રીતે જણાતી વિચારસમતાના કારણે હરિભદ્ર જેવા જૈનાચાર્યે મહર્ષિ પતંજલિ પ્રતિ હાર્દિક આદર પ્રકટ કરી પોતાના યોગગ્રંથોમા ગુણ-ગ્રાહકતાનો નિર્ભીક પરિચય આપ્યો છે (જુઓ યોગખિદુ શ્લો. ૬૬ ઉપર અને યોગ દષ્ટિ સમુચ્ચય શ્લો. ૧૦ ઉપર ટીકા.) અને અથજે સ્થજે પતંજલિના યોગશાસ્ત્રગત ખાસ સાકેતિક શબ્દોને જૈન સકેતો સાથે સરખાવી સકીર્ણ દષ્ટિવાળાને માટે એકતાનો માર્ગ

જાણ્યો છે. (જુઓ યોગમિંદુ શ્લો. ૪૧૮, ૪૨૦) યશોવિજયે પતંજલિ પ્રત્યે આદર બતાવી (જુઓ યોગાવતાર દ્વાત્રિશિકા) હરિભદ્રસૂરિના સૂચિત એકતાના માગને વિશેષ વિશાલ બનાવી પતંજલિના યોગસૂત્રને જૈન પ્રક્રિયાની અનુસાર સમજાવવાને થોડો પણ માર્મિક પ્રયાસ કર્યો છે (જુઓ પાતંજલ સૂત્ર વ્રત્તિ) એટલુંજ નહિ બલકે પોતાની દ્વાત્રિશિકાઓ (બત્તીશીઓ)મા તેમણે પતંજલિના યોગસૂત્રગત કેટલાક વિષયો પર ખાસ બત્તીશીઓ (નામે પાતંજલયોગલક્ષણવિચાર, ઇશાનુબ્રહ્મવિચાર, યોગાવતાર, કલ્પેશહાનોપાય અને યોગમહાત્મ્ય દ્વાત્રિશિકાઓ) રચી છે. ૫૩૪

પ્રકરણ ૩ જી

(અનુસંધાન)

અધ્યાત્મી યશોવિજય અને તેમના ગ્રંથો

વાત્સવ્યન-કસણિ ચઢોજી, ટુંગ શ્રુત-સુરમણિ ખાસ
ખોધિ વૃદ્ધિ હેતે કરેજી, ખુદ્ધ જન તસ અસાસ
સકલ મુનિસર સેહરો જી, અનુપમ આગમનો જાણ
કુમત ઉત્થાપક એ જયોજી, વાયકકુલમાં રે ભાણ,
મૂલવાદિક શ્રુતકેવડી જી, આગે હુઆ ધટ જેમ,
કલિમાહે જ્ઞેતા થકા જી, એ પણ શ્રુતધર તેમ
જશ પિદ્ધાપક શાસને જી, સ્વસમય પરમન દક્ષ,
પોહચે નહિ કોઈ એહને જી, સુગુણ અનેરા શતલક્ષ.
'કૃત્યાંકી શારદ' તણો જી, બિરહ ધરે સુવિદિત
બાલપણે અલવે જિણે જી, લીધો ત્રિદશગુર જીત

X

X

X

શ્રી યશોવિજય વાયકતણા, હુ તો ન લહુ ગુણવિસ્તારો રે
ગગાજલ કણિકા થકી એહના અધિક અછે ઉપગારો રે
વચન રચન સ્થાવવાદનાં નય નિગમ આગમ ગભીરો રે
ઉપનિષદા જિમ વેદનાં, જસ કવિ ન લહે કોઈ ધીરો રે
શીતલ પરમાનંદિની શુચિ વિમલસ્વરૂપા સાચી રે
જેહની રચના-ચદ્રિકા રસિયા જાણુ સેવે રાચી રે
લઘુ બાંધવો હરિભદ્રનો કલિયુગમા એ થયો ખીન્ને રે
છતાં યથારથ ગુણ મુણી કવિયણ ખુદ કો મત ખીન્ને રે.
સ વેગી-સિરસેહરો ગુર જ્ઞાનરચણનો દરિયો રે
કુમત-તમિર ઉચ્છેદિવા એતો બાલાણુ દિનકરિયો રે.

—દાન્ટિવિજય કૃત સુજસવેલિભાસ.

વાણી વાયક જશ તાળી કોઈ નયે ન અધૂરી રે.

—સ્વકૃત શ્રીપાલરાસ અંક ૪ હાલ ૧૨.

૯૩૫ ઉપર જણાવેલ (પારા ૯૧૩-૧૫) આનંદધનજી
‘ મારગ ચલત ચલત ગાત આનંદધન પ્યારે, રહત આનંદ ભરપૂર ’
એવી મસ્ત દશામા વિહરતા હતા. લોકોત્તર કાતિવાળા, સુમતિ સખીનો
સંગ કદિ પણ ન તજનારા-એવા તેઓમા લોકો છિદ્ર દેખતા પરંતુ
તેમના ઉંચા યોગની અંતઃસ્ફુર્તિની ખ્યાતિ ઘણી હતી. આનંદદશામાં
ફરતા આ આનંદધનનો યશોવિજયને પરિચય થયો હતો અને
તેમના ગુણાનુવાદ રૂપે-સ્તુતિ રૂપે પોતે હિંદીમા રચેલ અષ્ટપદીમા
તે વાત સ્પષ્ટ કરી છે :—

‘ જશવિજય કહે સુન હો આનંદધન ! હમ તુમ મિલે હનૂર

X X X X

જશવિજય કહે સુનત હિ દેખો, સુખ પાચો ખોત અલગ,

X X X X

જશ કહે સોહી આનંદધન પાવત અતર ન્યોત જગાવે

X X X X

કોઇ આનંદધન છિદ્રે હી પેખત જસરાયસગ ચડી આયા

આનંદધન આનંદરસ ઝીલત દેખતહી જસ ગુણુ ગાયા.

એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમનો પોતાના ઉપર પડેલ પ્રભાવ પણ
તેમા ખતાવેલ છે.

એરી આજ આનંદ લયો મેરે, તેરો મુખ નિરખ નિરખ

રોમ રોમ શીતલ લયો અ ગોઅગ

શુદ્ધ સમજણ સમતારસ ઝીલત, આનંદધન લયો અનંત રંગ-એરી

એસી આનંદદશા પ્રગટી ચિત્ત અતર, તાકો પ્રભાવ ચલત નિરમલ ગંગ,

વાહી ગગ સમતા દોલ મિલ રહે, જસવિજય ઝીલત તાકે સખ-એરી

X X X X

૯૩૬ આ સાક્ષાત્ અનુભવસ પન્ન મસ્ત યોગીને સહજ સંતોષ-
સહજનંદ ગુણુ પ્રકટયો હો, બંધી દુર્વિધા (દ્વૈત ભાવ) મટી ગયેલ
છે જેની એવા આનંદરસ ઝીલતા આનંદધનના (જુઓ અષ્ટપદી
પદ ૩) દર્શન-સમાગમ-સંગથી પોતે આનંદ ગંગા પ્રવાહ અને
સમતા ઝીલતા રહ્યા. અને

આનંદધન કે સગ સુખસ હી મિલે જળ

તળ આનંદ સમ ભયો સુખસ,

પારસ સગ લોહા ને ફરસત, કચન હોત હી તાકે કસ.

૯૩૭ આ આનંદધનજીના ૨૪ જિન મ્તવનોમાના પ્રથમ ૨૨ પર યશોવિજયજીઓ પોતે ગૂજરાતી બાલાવબોધ રચ્યો હતો કે જે હાલ અનુપલબ્ધ છે.

૯૩૮. એક બાળુ સુમતિ, બીજી બાળુ આવા અનુભવી યોગીનો સમાગમ-એ બનેના યોગે યશોવિજયજીને અધ્યાત્મમા અપૂર્વ રસ લાગ્યો હતો પોતાના ગ્રંથોમા પણ આનંદધન (પ્રતિમાશતક શ્લો. ૧૦૧), પરમાનંદ (દ્વાત્રિંશિકાની ૨૯ મી સિવાય બધી બત્રીશીઓ અંતે), પરમાનંદ, પૂર્ણાનંદધન (જ્ઞાનસારના અંતમા), ચિદાનંદ સહજાનંદ, ચિદ્રપાનંદ (અધ્યાત્મસાર અધિકાર ૧, ૨, ૭) એ શબ્દો મૂકી આનંદધનજીનું સ્મરણ રાખ્યું જણાય છે અધ્યાત્મના મુખ્ય ગ્રંથો અધ્યાત્મસાર અને જ્ઞાનસાર છે, અને હૃદયના ઉદ્ધારો રૂપે અધ્યાત્મ-રસપ્રેરિત દિંદીમા કરેલ પદો છે, કે જેનું નામ ‘જશ વિલાસ’ અપાયું છે.

૯૩૯ જૈન દર્શનમા તર્કપદ્ધતિમા સ્વાદ્વાદ, કાર્યકારણ ભાવમા કર્મવાદ પ્રસિદ્ધ છે તદ્દુપરાત પદ્ધત્ય અને નવતત્ત્વના ખાસ સિદ્ધાંત છે તે સર્વને અનુકૂળ રહીને અધ્યાત્મવાદનો સ્પષ્ટરીતે સમન્વય કરનાર યશોવિજય છે તેમણે ભગવદ્ગીતા, યોગવાશિષ્ઠ અને પાતંજલ યોગદર્શનને અવગત બરાબર કર્યા હતા અને પોતાની મૌલિક પૃથક્કરણ અને સમન્વય કરવાની ભુદ્ધિ અને શક્તિથી જૈનદષ્ટિને અનુકૂલ રહી આધ્યાત્મિક વચનોના સમૂહમાથી શાસ્ત્રીયપદ્ધતિપુર સર અને તર્કપ્રચુર ભુદ્ધિગ્રાણ જે અધ્યાત્મશાસ્ત્રની રચના કરી છે, તે કૃતિ અધ્યાત્મસાર. તેમા શાસ્ત્ર, અને સ પ્રદાય બે બને ઉપરાત પોતાનો અનુભવયોગ પણ મિશ્રિત કર્યો છે. (જુઓ તેનો પ્રથમ અધિકાર શ્લો. ૭). મનુષ્યનું ચંચલ મન, તેની જુદી જુદી પ્રવૃત્તિ-પ્રકૃતિ, વગેરેનું

માનસશાસ્ત્રના જ્ઞાનપૂર્વક નિરૂપણ કરવા ઉપરાત જૈનદર્શનવિહિત ગુણસ્થાનની શ્રેણીઓ સાથે અધ્યાત્મનો સંબંધ ઘટાવ્યો છે. પોતે જણાવે છે કે ‘શાતહૃદયવાળાને શોક, મદ, કામ, માત્સર, કલહ, કદાગ્રહ, વિષાદ અને વૈર એ સર્વે ક્ષીણ થાય છે અને એ બાબતમા અમારો અનુભવજ સાક્ષી છે’ (અનુભવાધિકાર શ્લો. ૧૮) તેજ અધિકારના ૨૬ મા શ્લોકમા ‘બ્રહ્મજ્ઞાનીના વચનથી પણ અમે બ્રહ્મના વિલાસને અનુભવીએ છીએ’ એટલે અમે અમારી બુદ્ધિવડે તેને સાક્ષાત જાણીએ છીએ એમ પોતે કહ્યું છે. હુંકામા પોતાને અનુભવના અમ-કાર થયા હતા એમ તે અધ્યાત્મસારના ધણા શ્લોકો પરથી જણાય છે.

૯૪૦ છતાં પોતે સંપૂર્ણ આચાર પાળવામા અસમર્થ છે એમ પણ જણાવે છે ‘પૂર્ણ આચારને પાળવામા અસમર્થ એવા અમે ઇચ્છા-યોગનું અવલંબન કરીને પરમ મુનિઓની ભક્તિવડે તેમની પદવી-માર્ગને અનુસરીએ છીએ’ (અધ્યાત્મસાર અનુભવાધિકાર શ્લો. ૨૯); અને છેવટે પોતે સ. ૧૭૩૮ મા શ્રીપાળરાસની છેલ્લી ઢાળમા પોતાને પ્રત્યક્ષ અનુભવ થઈ ગયાનું ૨૫૪ જણાવ્યું છે કે

માહરે તો ગુરુચરણપસાયે અનુભવ દિલમાહિ પેડો

ઋદ્ધિ વૃદ્ધિ પ્રગટી ઘટમાહે આતમરતિ હુમ્મ બેડો રે

મુઝ સાહિબ જગનો તૂડો. ૧૦

આ અનુભવ થયા પછી ભક્તિપૂર્વક પૂર્ણ આચાર પાળી પરમ-સાધ્ય-મોક્ષનો પૂર્ણ અભિલાષ પૂર્ણ થતા બહુ વાર લાગતી નથી.

ખીર નીર જે મિલ રહે, આનંદ, જસ સુખતિ સખી કે સગ

ભયો હે એક રસ,

ભવ ખપાઈ સુજસ વિલાસ, ભયે સિદ્ધ સ્વરૂપ લીયે ધસમસ

આનંદધનકે સગ સુજસ હી મિલે જખ, તખ આનંદસમ

ભયો સુજસ.

૯૪૧ તેમના ગ્રંથો—ધણા મુદ્રિત થયા છે, થોડા અમુદ્રિત છે, ને લખ્ધ થતા અમુદ્રિત ગ્રંથો કરતા વિશેષ ગ્રંથો અનુપલબ્ધ

છે. મુદ્રિતમા જૈ. પ્ર. સભા તરફથી પ્રકટ થયેલ યજ્ઞોવિજય ગ્રંથ-
માલા એ નામના સંગ્રહમા દશ નામે ૧ અધ્યાત્મસાર ૨ દેવધર્મ-
પરીક્ષા ૩ અધ્યાત્મોપનિષદ્ ૪ આધ્યાત્મિકમતળડન સટીક
૫ યતિલક્ષણ સમુચ્ચય, ૬ નયરહસ્ય ૭ નયપ્રદીપ ૮ નયોપદેશ
૯ જૈનતર્ક પરિભાષા અને ૧૦ જ્ઞાનચિદ્; ઉપરાત છૂટા ગ્રંથરૂપે
૧૧ દ્વાત્રિંશત દ્વાત્રિંશિકા સટીક, ૧૨ શિવશર્માચાર્ય પ્રણીત કુસ્મ-
પયડી-કર્મપ્રકૃતિ પર સ. ટીકા, ૧૩ જ્ઞાનસાર (સ્વ. ગભીરવિજય
મુનિશ્રીની સ. ટીકા સહિત) ને ઉક્ત નં. ૧ ગૂજરાતી ભાષાતર
અને વિવેચન સહિત પ્રકટ થયેલા છે આ. સભા તરફથી ૧૪
અસ્પૃશદ્ ગતિવાદ સટીક (અપૂર્ણ), ૧૫ ગુરૂત્તર વિનિશ્ચય પ્રાંભ,
ને તે પર સ્વોપચ્ચ સ. ટીકા (નં. ૭૮), ૧૬ પ્રા સામા-
ચારી પ્રકરણ સં. ટીકા સહિત, ૧૭ આરાધક વિરાધક ચતુર્ભંગી
પ્રકરણ (નં. ૫૫), ઉક્ત નં. ૧૩ તે દેવચદ્રકૃત ટીકા નામે જ્ઞાન-
મંજરી સહિત (નં. ૩૮), ૧૮ ઉક્ત નં. ૮ પર ન્યાયામૃતનર-
ગિણી નામની સ્વોપચ્ચ ટીકા (આત્મચીર ગ્રં. નં. ૬), ૧૯ પ્રતિમાશતક
(ભાવપ્રભસૂરિ કૃત લઘુ ટીકા સહિત-નં. ૪૨) તથા આં જૈન
પુ પ્ર. મહલ આગ્રા તરફથી ૫. મુખલાલ સપાદિત ૨૦ પાતજલ-
યોગ સૂત્રના ચતુર્થ (કેવલ્ય) પાદ પર વૃત્તિ તથા ૨૧ યોગવિસિક્ષા પર
વિવરણ પ્રસિદ્ધ થયેલ છે.

૯૪૨ દે. લાં તરફથી ૨૨ અધ્યાત્મમતપરીક્ષા સવૃત્તિ
(નં. ૫), ૨૨ હરિભદ્ર સૂરિકૃત શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય પર સ્વાદ-
વાદ કલ્પક્ષતા નામની ટીકા (નં. ૧૬), ૨૩ હરિભદ્રસૂરિકૃત જોડશક
પર યોગદીપિકા નામની વૃત્તિ (નં. ૬); શેઠ મંભાં તરફથી ૨૫
ઉપદેશરહસ્ય સવૃત્તિ, ૨૬ ન્યાયાલોક, ૨૭ મહાવીર સ્તવન સટીક
અપરનામ ન્યાયાખંડનખાદ્ય પ્રકરણ, ૨૮ ભાષ્યારહસ્ય સટીક, ૨૯
તત્ત્વાર્થવૃત્તિ પ્રથમાધ્યાય વિવરણ, શ્રીમંભાં તરફથી ગૂ સાતુવાદ

અર્ધી ૩૦ વૈરાગ્યકલ્પલતા, નં. ૧ નુ અધ્યાત્મસાર તથા ઉક્ત નં. ૨૦ નુ પ્રતિમાશતક ગૂ લાખાતર સહિત, હેં ગ્રં. દ્વારા ૩૧ ધર્મપરીક્ષા સવૃત્તિ. રતલામની ઝ. કે. ની સસ્થા તરફથી ૩૨ ચતુર્વિંશતિ જિન-એંદ્ર સ્તુતય, મુક્તિકમલ જૈન મોહનમાલા વડોદરા તરફથી ૩૩ પરમજ્યોતિ પચ્ચવિંશતિકા. ૩૪ પરમાત્મ જ્યોતિ પંચ-વિંશતિકા (કે જે બે પં. લાલનકૃત ગૂ લા. સહિત મેથળ હિર-જીએ પણ છપાવી હતી), ૩૫ પ્રતિમા સ્થાપન ન્યાય, ૩૬ પ્રતિમા શતક પર સ્થાપન વૃત્તિ, ૩૭ માર્ગપરિશુદ્ધિ છપાયેલ છે.

૯૪૩ ઉપલખ્ધ પણ અપ્રકટ કૃતિઓ - ૧ અનેકાતમત વ્યવસ્થા (વિજયવલ્લભસૂરિ હસ્તકનો પંજળનો ભંડાર), ૨ સમન્તભદ્રકૃત આત્મ પરીક્ષા ઉપર દિં અક્ષકંઠ દેવના ૮૦૦ શ્લોકના લાખ્ય પર દિં વિદ્યાનંદસ્વામીની આઠ હજાર શ્લોકની ટીકા નામે અષ્ટસહસ્રી પર વિવરણ (લા. ઈ. પી. ૬ પૃ ૩૮). આમા કેટલાક ૩ સ્વાહવાદમંજરી પર વૃત્તિ નામે સ્વાહવાદમંજૂષા, ૪ સ્તોત્રાણિ-સ્તોત્રાવલિ, ૫ સ્તવ-પરિજ્ઞા પદ્ધતિ ઉમેરે છે.

૯૪૪ અનુપલખ્ધ કૃતિઓ - ૧ આકર, ૨ મંગલવાદ, ૩ વિધિવાદ, ૪ વાદમાલા, ૫ ત્રિસૂત્ર્યાલોક, ૬ દ્રવ્યાલોક, ૭ પ્રમારહસ્ય, ૮ સ્વાહવાદ રહસ્ય-અથવા યા અને-વાદરહસ્ય, ૯ જ્ઞાનાર્ણવ, ૧૦ કૂપદષ્ટાતવિશદીકરણ ૧૧ અલંકારચૂડામણી ટીકા, તત્ત્વાર્થ ટીકામા પ્રથમાધ્યાય સિવાયના બીજા અધ્યાયો પરની ટીકા, ૧૨ આત્મખ્યાતિ. આ સર્વેનો પોતાના ઉપલખ્ધ ગ્રંથોમા ઉલ્લેખ મળે છે તેથી તે ગ્રંથો તેમના રચેલા હોવાનું સુનિશ્ચિત છે. આ ઉપરાંત કેટલાક બીજા ગ્રંથો ઉમેરે છે કે ૧ અધ્યાત્મખિદુ, ૨ કાવ્યપ્રકાશ ટીકા, ૩ છંદચૂડામણિ ટીકા, ૪ તત્ત્વાલોક વિવરણ, ૫ વેદાન્ત નિર્ણય, ૬ વૈરાગ્યરતિ, ૭ શઠ પ્રકરણ, ૮ સિદ્ધાન્ત તર્ક પરિષ્કાર, ૯ સિદ્ધાન્તમંજરી ટીકા વગેરે.

૯૪૫ ઉપરોક્ત ગ્રંથો પૈકી એકમાં પણ રચના સંવત્ આપેલ નથી તેથી તેનો નિર્માણકાલ આશરે નિશ્ચિત કરવા માટે જોટલા ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થયા છે તે સર્વ તથા અપ્રસિદ્ધ પૈકી અનુક્રમિક વ્યવસ્થા અને વિચારબિંદુ પ્રાપ્ત કરી તેમા ઉદ્દેશ્યેલા પોતાના સર્વ ગ્રંથોનું ક્રોડક કરી તે સર્વેનો પૌર્વાપર્યક્રમ (કયા પછી કયો રચાયો તેનો ક્રમ) બને તેટલો નિર્ણયિત મેં કરી રાખ્યો છે પણ તે અત્ર અવકાશભાવને લઈને ખુલાસા સહિત બતાવ્યો નથી. આ મહાપુરુષ મોટા ભાગે પોતાની રચનાના પ્રારંભમા 'ૐ' શબ્દ મૂકતા; તે શબ્દનો પહેલો અક્ષર 'ૐ' એ મંત્રના બીજાક્ષરથી સરસ્વતીદેવીએ તેમને ગંગાનદીને કાઠે તુષ્ટ થઈ તર્ક અને કાવ્યનો વર આપ્યો હતો એમ પોતે જ જણાવે છે.

પ્રકરણ ૪મું.

વિનયવિજય, મેઘવિજય અને બીજાઓનું સાહિત્ય.

નટરાગેણ ગીયતે મહાવીર મેરો લાલન એ દેશી
સંયમવાદ્મય કુસુમરસૈરતિ સુરમયનિજમધ્યવસાયં ।
ચેતનસુપલક્ષ્ય કૃતલક્ષણ જ્ઞાનચરણ ગુણપર્યાય ॥
વદનમલંકુરુ પાવનરસનં જિનચરિતં ગાયં ગાયં ।
સવિનય શાતિસુધારસમેનં ચિર નદ પાથં પાથં ॥

—સયમતા પ્રતિપાદક જૈન વાદ્મયરૂપી પુષ્પના રસવડે પોતાના અધ્યવસાયને—પરિણતિને—મનોવૃત્તિને અતિ સુરભિ—સુગંધિત કર, જ્ઞાનચરણ ગુણ પર્યાયરૂપ લક્ષણનું કરનાર એવું જે તારે ચેતન છે તેને તું આજાપ. જ્ઞાને પાવન—પવિત્ર કરનારા પ્રભુના ચરિતને ગાઈ ગાઈને હે વિનયવાળા આત્મનું ! આ શાન્તિસુધારસને પી પીને ઘાંબા કાળસુધી આનન્દમાં મગ્ન રહે. (વિનયવિજયકૃત શાન્તસુધારસ ગેયકાવ્યમાં સવરભાવના વિભાવન નામનો અષ્ટમ પ્રકાશ—છેલ્લા જે શ્લોક.)

જહ્ને ભૂમાવતિ વિષમતાઽન્યોન્યસામ્રાજ્યદૌસ્થ્યાત્
કશ્ચિન્મા નો નયતિ યતિનામીશિતુર્વાત્તવાર્તામ ।
તત્ત્વા યાચે સ્વવશમવશા સૃષ્ટવિશ્વોપકારં
યાચા મોઘા વરમધિગુણે નાધમે લબ્ધકામા ॥

—પરસ્પરની સામ્રાજ્યની દુઃસ્થિતિ યતાં પૃથ્વીપર અતિ વિષમતા થઈ, તેથી કોઈપણ, યતિઓના ઈશ્વર—આચાર્યની કુશલવાર્તા મને પહોંચાડતું નથી; તેથી સ્વાધીન અને પરવશ થયા વગર વિશ્વનો ઉપકાર જે કરી રહેલ છે એવા તને યાચના કર છું કારણ કે મહાગુણવાન પ્રત્યે કરેલી યાચના વૃથા જાય તેથી ઇષ્ટ છે, પણ અધમને કરેલી યાચના મનોરથ પૂરે તો પણ ઇષ્ટ નથી (મેઘવિજય કૃત મેઘકૃત સમસ્યાલેખ શ્લોક ૬)

(આ જમાનો ઔરંગઝેબનો હતો—ભારતમાં સર્વત્ર અરાજકતા અને અશાંતિ ફેલાઈ ગઈ હતી મનુષ્યોને એક પ્રદેશથી બીજા પ્રદેશમાં જવાનું

થણું કઠિન અને લયપ્રદ હવુ—આ વાત ઉપરના મેઘવિનયના પદ્યથી સ્પષ્ટ જણાય છે)

૯૪૬ વિનયવિજય નામના યજ્ઞોવિજયના સમકાલીન અને વિશ્વાસભાજન ઉપાધ્યાય એક પ્રતિભાશાલી નામાકિત વિદ્વાન્ થયા. માતાનુ નામ રાજશ્રી—રાજબાઈ અને પિતાનુ નામ તેજપાળ હોઈ (જુઓ તેમના ‘લોકપ્રકાશ’ ગ્રંથની અંતની પ્રશન્તિ) મૂળ વણિક હતા. મુનિ તરીકે હીરવિજય સૂરિના શિષ્ય કીર્તિવિજયના શિષ્ય હતા. તેમણે નૈપધકાવ્યોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. ને તેમની પોતાની હાથની સં. ૧૬૮૪ ના ચૈત્ર વદિ ૧૦ શુક્રને દિને ૧૨ મા સર્ગ સુધીની નૈપધકાવ્ય પરની રામચંદ્ર વિરચિત શ્રી શેખી નામની ટીકાની પ્રત ઉપલબ્ધ છે. (જૈ. એ. ઈડિયા નં. ૧૨૦૬) સ્વર્ગસ્થ રાદેરમા સં. ૧૭૪૮ (જુઓ તેમના શ્રીપાળરાસની યજ્ઞોવિજય કૃત પ્રશસ્તિ).

૯૪૭ તેમના રચેલા સંસ્કૃત પુરતકોઃ—કલ્પસૂત્ર પર ૬૫૮૦ શ્લોક પ્રમાણ કલ્પસુબોધિકા નામની ટીકા વિજયનાનંદ સૂરિના રાજ્યમા સં. ૧૬૯૬મા રામવિજય પડિતના શિષ્ય શ્રીવિજય ગણિની અભ્યર્થનાથી રચી અને તે વિમલહર્ષ શિષ્ય ભાવવિજય ગણીએ શોધી (પ્ર. દે. લા. નં. ૬, અને ૬૧; આ. સલા. નં. ૩૧, ભી. મા.) પછીના વર્ષમા ખારેજથી ખંભાત વિરાજતા ઉક્ત વિજયનાનંદસૂરિને લખેલ વિરૂપિ લેખ નામે આનંદ લેખ (જૈનયુગ પુ. ૫ અંક ૪-૫), દીવમા વિજયસિંહસૂરિની વિવિધમાનતામા ૨૩ શ્લોકની નયકર્ણિકા (પ્ર. જૈનસ્તોત્ર સંગ્રહમા ય. ગ્રં. નં. ૭; ગૂ. લા. સહિત ૫. લાલન તથા લેખક, અને લેખકે અગ્રેજી ભાષાતર કરેલ તે પ્ર. સેટ્રલ જૈન પબ્લિશિંગહાઉસ આરાહ), વિજય-પ્રભસૂરિના આચાર્યપદના વર્ષમા સં.-૧૭૦૮ મા જૂનાગઢમા મહાન્-ગ્રંથ નામે લોકપ્રકાશ (પ્ર. હી. હં, દે. લા. નં. ૬૫ અને ૭૪ તે પૈકી દ્રવ્યલોક ગૂ. ભાષાતર સહિત આ. સ. નં. ૫૭. વે. નં. ૧૭૭૧, મિત્ર , ૬૪) પદ્યબદ્ધ વીસહજાર શ્લોક પ્રમાણ રચ્યો તેમા જૈનદષ્ટિએ આખા

વિશ્વ-લોકનું વર્ણન(Cosmology) છે, તેનું સંશોધન ઉત્તરાધ્યયન-
 વૃત્તિકાર ઉક્ત ભાવવિજયગણિએ કર્યું ને પ્રથમાદર્શ જિનવિજય
 ગણિએ લખ્યો. સં. ૧૭૧૦ મા રાજધન્યપુર (રાધનપુર) મા હૈમલદ્યુ
 પ્રક્રિયા મૂલ(પ્ર. જૈન. સભા.) અને તે પર સ્વોપસ્ટ ટીકા ૩૪૦૦૦
 શ્લોકના પૂર વાળી અપ્રસિદ્ધ છે; સુરત વિરાજેલા વિજયપ્રભસરિ
 પર લખેલ વિરૂપિ લેખ નામે ઇંદુદૂત (પ્ર. કાવ્યમાલા નિ. પ્રે.) કે
 જેમા આશુ, સિદ્ધપુર, અમદાવાદ, વડોદરા, ભરૂચ અને પછી સુરતના
 સુદર વર્ણન કરેલા છે, સોળ ભાવના પર શાંતિસુધારસ સં. ૧૭૨૩ મા
 ગંધપુર-ગંધારમા (પ્ર. પ્રકરણ રતનાકર ભા. ૩, ગંભીરવિજયજી કૃત
 ટીકા સહિત જૈ. ધ.) કે જેમા જુદા જુદા રાગોમા ભાવવાહી સંસ્કૃત
 પદો છે, સં. ૧૭૩૧ મા અર્હતમસ્કાર સ્તોત્ર (વિવેકં ઉદ્દે.) તથા
 તે વર્ષમા જિનસહસ્રનામ (કા. છાણી) રચ્યા. આ ઉપરાંત ઉક્ત
 ભાવવિજયગણિકૃત ૫૮ ત્રિશજ્જન્યના સંક્ષેપ તરીકે ૫૮ત્રિશત જ્જન્ય
 સં. ગદ્યમા રચેલ છે (કા. છાણી)

૯૪૮ તેઓ યશોવિજયના કાશીમા સદ્ધાધ્યાયી હતા એ વાત
 નિર્મૂળ ઠરે છે; યશોવિજય સાથે તેમના ગુરુ નયવિજય કાશીએ
 ગયેલા તે પરથી નયવિજયને બદલે વિનયવિજય સમજાઈ ભ્રમ
 થયેલો જણાય છે. તેમની અનેક ગૂજરાતી કૃતિઓ માટે જુઓ
 જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભાગ ૨. તે પૈકી શ્રીપાળરાસ અતિ પ્રસિદ્ધ
 છે ને તપાગચ્છના જૈન સમુદાયમા ઘેર ઘેર વંચાય છે, ગવાય છે.
 તે રાસ અપૂર્ણ મૂકી સ્વર્ગસ્થ થયેલા, એટલે તે યશોવિજયે પૂરો
 કર્યો. [ચરિત્ર માટે જુઓ અમારી નયકર્ણિકા ગૂજરાતી તેમજ
 અંગ્રેજીની પ્રસ્તાવના]

૯૪૯ આ સમયમા સુરતના દશાશ્રીમાળી વણિક લવજીએ લોકા
 સંપ્રદાયમા દીક્ષા લીધી. ગુરુને તજીને બીજા બે નામે ભાણેજી અને
 સુખેજીને લઈ ઉત્ર શાસ્ત્રોક્ત ક્રિયા પાળી શકાય એમ બતાવવા જુદા
 મડયા (સ. ૧૬૬૨ કે ૧૭૦૫). મુખ પર લુગડાની પટ્ટીમુદ્રપત્તિ બાધી.

ખંડેર મકાન કે જેને ગુજરાતમાં 'હુંદ' કહે છે તેમાં વાસ કરતા રહ્યા તેથી (યા તો હુંદક એટલે શોધકના અર્થમાં) 'હુંદીયા' પૃ૩૫ કહેવાયા લવણનો શિષ્ય સોમશ્ચ નામનો અમદાવાદ કાલુપુરનો ઓસવાલ (દશા પોરવાડ) આવક થયો તેણે સૂર્યની આતાપના બહુજ કરી. 'પ્રથમ સાધ લવણ ભયે, દ્વિતીય સોમ ગુરુ ભાય', એમ તેમનામાં બોલાય છે. એક ગુજરાતવાસી (અમદાવાદ પાસેના સરખેજ ગામના) ધર્મદાસ છીપા (ભાવસાર) પોતાની મેળે-જાતે દીક્ષા લઈ મુખ ઉપર પટ્ટી બાધી હુંદીયાના

પૃ૩૫ 'હુંદીયા' એ શબ્દ યશોવિજયના યુગમાં-૧૮ મી સદીમાં પ્રચલિત હતો એ નિશ્ચંક છે ખરતર ગચ્છમાં થયેલ ધર્મવર્ધન-ધર્મસિંહે (સં ૧૭૧૭-૫૭) તે નામના સાધુઓ પર તિરસ્કારસ્પ્રયક કવિતો રચ્યાં છે તેમાંથી બે નીચે પ્રમાણે છે.

આયાં ને ઉપદેસ પ્રથમ પ્રતિમા મત પૂજે
વાદો મત અમ વિના દરસણી જતી દૂલે
દીજે વસિ નહી દાન ભવે બીજે ભોગવનાં
આગમ કઈ ઉત્પત્તે લોહસુ જડીયા લવણ
સીખ દો સીખ ન હુવે સમા ખોટી જડ રાખું દીયા
પારકી નિ દા કરતા પ્રગટ ધર્મી કિહાંથી હુંદીયા ?
લૂંકાથી નિકલે મતિહીન મલધારી

* * * *

પૂજદાન ઉયાપિ સૂખ મને હુઆ સુહાણા
દૂઠ પથ સૌહિલો નિપટ દુખ ખરચત નાણાં
શ્રાવક પથ તજ સુંબડા, મુનિ રઠ માડે મૂઢિયા
પથ બિન્દે છડિ ઉજડ પડયા, દૂઠસ આવૈ દુંદિયા.

વળી પૌં ભાવપ્રભસૂરિ (સં. ૧૭૬૯-૯૯) એ એક સવૈયામાં ગાળોના વરસાદથી લખ્યું છે તે ગાળો કાઢીને એ છે કે:—

* * * * * ખડે હુંદિયે

પૂજ પ્રતિમા ઉવેખી દૂલે ભયે ગુરુદેવી * * ન ગૃહી ન મુડીયે.
યશોવિજયજીએ પોતે તો પ્રતિમાશતકમાં 'હુંપક' શબ્દ કટાક્ષમાં વાપર્યો છે.

સાધુ તરીકે બહાર પડ્યા-અમદાવાદમાં સં. ૧૭૧૬ માં [આ માટે જુઓ આત્મારામજીકૃત 'જૈન તત્ત્વાદર્શ' ૧૨ મો પરિચ્છેદ વિજય-પ્રભસૂરિના સમય, તથા રા. વાઢીલાલ કૃત 'સાધુમાર્ગી' જૈન ધર્માનુયાયીઓએ જાણુવા જોગ કેટલીક ઐતિહાસિક નોંધ' પૃ. ૮૪ થી ૯૦]

૯૫૦. સત્યવિજય નામના તં વિજયસિંહસૂરિના શિષ્ય થયા. તેમણે ક્રિયાઉદ્ધાર કરવા ગુરૂની અનુમતિ માગી. ગુરૂએ 'સુખ થાય તેમ કરો' એ પ્રમાણે કહેતા તેઓ એકાકીપણે છઠ્ઠજૂના તપ પૂર્વક આખા મેવાડ અને મારવાડમાં વિહાર કર્યો. ક્રિયાઉદ્ધાર એટલે આકરૂ તપ, આકરી ક્રિયા અને આકરા પરિપહ-એ દ્વારા ભોકામાં ધર્મની ઉત્તમ છાપ પાડી તેમને ધર્મમાં દઢ શ્રદ્ધાવાળા કરવા અને ચલિત ન થવા દેવા. અમૂર્તિપૂજકોનું જોર પોતાની આકરી ક્રિયાથી મેવાડ-મારવાડમાં વિશેષ થતું ચાલ્યું હતું તેથી આ મુનિના ક્રિયો-દ્ધારથી પ્રત્યાઘાત થયો. સં. ૧૭૨૯ માં વિજયપ્રભસૂરિ પાસેથી પંન્યાસપદ સોજતમાં મળ્યું ને ૮૨ વર્ષની વયે સં. ૧૭૫૬ માં પાટણમાં સ્વર્ગવાસ થયો. કહે છે કે તેમણે રંગીન (પીળા) વસ્ત્ર પ્રતિમાઉત્થાપક પક્ષથી અલગ તરીકે ઓળખાવા ગ્રહણ કર્યા હતા અને ત્યારથી અત્યારસુધી તપાગચ્છમાં તેવા વસ્ત્રો મુનિઓથી પહેરાતા ચાલ્યાં આવ્યા હાગે છે. [વિશેષમાટે જુઓ મારો ગ્રંથ 'જૈન ઐ૦ રાસમાળા'માં પ્રસ્તાવના પૃ. ૨૭ થી ૪૪, ને નિર્વાણરાસ પૃ. ૧૦૮-૧૧૭.]

૯૫૧. મેઘવિજય—યશોવિજયના સમસમયે હીરવિજયસૂરિનીજ પરંપરામાં (હીરવિજય-કનકવિજય-શીલવિજય-સિદ્ધિવિજય, કમલવિજય અને ચારિત્રવિજય એ ત્રણ પૈકી કમલવિજય-કૃપાવિજયના શિષ્ય) મેઘવિજય ઉપાધ્યાય થયા. તેઓ વ્યાકરણ, ન્યાય, સાહિત્યના વિષયો ઉપરાંત આધ્યાત્મિક અને ન્યોતિર્વિદ્યામાં પ્રવીણ હતા. તેઓ પોતાના દરેક ગ્રંથનો આરંભ 'ૐ હ્રોં ધ્રોં કલોં અર્હં પેં નમઃ' એ મંત્રથી કરતા.

૯૫૨. દેવાનન્દાબ્યુદય મહાકાવ્ય અંકારથી અંકિત સં. ૧૭૨૭ માં સાદહીમાં રચી પૂર્ણ કર્યું. તેમાં પ્રતિશ્લોકે મહાકવિ માત્ર રચિત માધકાવ્યના પ્રતિશ્લોકનું છેલ્લું પાદ લખ તેની સાથે પોતે ઉપજ્ઞવેલા ત્રણ પાદો સુદર રીતે સઘટિત કરીને તેમાં માત સર્ગમાં વિજયસેન-સૂરિના પદ્ધર વિજયદેવસૂરિનું લિન્નભિન્ન સમયનું ઇતિવૃત્ત એક ઇતિહાસરૂપે કવિતામાં પરિણમાવ્યું છે (લગભગ અઢીસર્ગ પ્ર. યશો. અંથમાલા). મેઘહૃત મહાકાવ્યના દરેક શ્લોકનું છેલ્લું પાદ આગાદ રાખી તેના ત્રણ પાદ પોતે રચી મેઘહૃત સમસ્યા લેખ તરીકે ૧૩૦ શ્લોકનું કાવ્ય રચ્યું છે. ઉક્ત વિજયદેવ સૂરિના પદ્ધર વિજયપ્રભસૂરિ દેવપત્તનમાં આતુર્ભાસ હતા ત્યારે પોતે અવરંગાગાદ-દેવગિરિ હતા ત્યાંથી વિરૂપિ લેખરૂપે આ કાવ્ય તેમને મોકલેલ હતું.^{૫૩૬} (પ્ર. આ. સભા નં. ૨૪)

તે વિજયપ્રભસૂરિના જીવનવૃત્તાત તરીકે તેર સર્ગમાં સ્વોપજ્ઞ ટિપ્પણ સહિત દ્વિગ્વિજય મહાકાવ્ય પણ રચ્યું છે, તેમાં તે સૂરિના પૂર્વના આચાર્યોના ટૂંક ઇતિહાસ સાથે વિજયપ્રભસૂરિના કર્તવ્યો વિહારો ચોમાસાઓ પ્રભૃતિ ઘણા વિષયો વર્ણવ્યા છે. (અમુદ્રિત) અને તપા-ગચ્છ પદ્માવલી રચેલ છે. આ બધા પરથી ઐતિહાસિક વિગતો મળી આવે છે.

૯૫૩. કાવ્યની ચમત્કૃતિમાં એક વિશેષ પાદપૂર્તિના જખરો પ્રયત્ન પોતાના શાન્તિનાથ ચરિત્રમાં કર્યો છે અને તેને નૈષધીય સમસ્યા એવું નામ પણ આપ્યું છે. તેમાં મહાકવિ હર્ષ વિરચિત નૈષધીય મહાકાવ્યનું પ્રતિશ્લોકનું એક પાદ લખને પોતાના નવા ત્રણ પાદો સાથે મેળવી ૭ સર્ગમાં તે રચ્યું છે. આ સર્વે કરતા અતિ ચમત્કારક કાવ્ય તો તેમનું સં. ૧૭૬૦ માં રચેલું સપ્તમંધાન મહાકાવ્ય

૫૩૬ આને અતે પોતે જણાવ્યું છે કે —

માધકાવ્યં દેવગુરો મૈવદૂતં પ્રમપ્રભો ।

સમસ્યાર્થ સમસ્યાર્થ નિર્મમે મેઘપણ્ડિતઃ ॥

છે. તે નવ સર્ગમા વિલક્ત છે. તેમા પ્રતિશ્લોક ઋષભદેવ, શાંતિનાથ, નેમનાથ, પાર્શ્વનાથ, મહાવીર એ પાચ તીર્થંકરો તથા રામચંદ્ર ને કૃષ્ણવાસુદેવ એમ સાતના જીવનને લાગુ પડે છે, એટલે કે એકજ શ્લોક આ સાતે મહાપુરૂષો સંગંધી એકજ જાતના શબ્દથી જુદી જુદી હકીકત વર્ણવે છે (પ્ર૦ જૈન વિવિધ સાહિત્ય શાસ્ત્રમાલા નં. ૩). આ કાવ્ય પર પોતે દીકા પણ રચી છે (અમુદ્રિત) વળી પોતે શિષ્ય મેરવિજય અર્થે જનાવેલી પંચતીર્થ સ્તુતિમા એક એકના પાચ અર્થ થાય છે (મુનિ વિચક્ષણવિજય પાસે) કે જે ઋષભનાથ, શાંતિનાથ, સંભવનાથ, નેમિનાથ અને પાર્શ્વનાથને લાગુ પડે છે. સાથે વૃત્તિ પણ આપી છે. માનતુગસૂરિ વિરચિત ભક્તામર સ્તોત્ર પર તેમણે દીકા કરી છે.

૯૫૪. લોક-સાહિત્યમા પચાખ્યાન (પંચતંત્ર) પોતાની ભાષામાં રચ્યુ છે અને કથાચરિત્રમા લઘુત્રિષષ્ટિચરિત્ર ૫૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ હેમાચાર્યના વિસ્તૃત ચરિત્ર પરથી રચ્યુ કે જેમા ૬૩ શલાકા પુરૂષોના દુક ચરિત્ર છે. પચમી કથા રચી છે (પ. હસવિજય)

૯૫૫. વ્યાકરણના વિષયમા ચંદ્રપ્રભા (હૈમીકૌમુદી) નામનું વ્યાકરણ સં. ૧૭૫૭ મા આગરામા રચી પોતે શાબ્દિક પણ હતા તે પૂરવાર કર્યું છે. તેમા કૌમુદી માફક ક્રમ રાખી સિદ્ધ હેમાનુસાર રચના કરી છે. એટલે પાણિનીની જેમ કૌમુદી છે તે પ્રમાણુ આ સિદ્ધહેમની કૌમુદી છે. આ ચંદ્રપ્રભા કૌમુદીની માફક લઘુ, મધ્યમ અને ઉત્તમ એમ ત્રણ જાતની છે. ઉત્તમ ચંદ્રપ્રભામા ૮૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણુ છે. તેમણે પંચાસ વસ્તુભવિજય ગણિનારચેલા વિજયદેવ-માહાત્મ્ય પર વિવરણુ કર્યું છે તેમા તેના કેટલાક પ્રયોગોનો પરિસ્ફેટ કર્યો છે.

૯૫૬. જ્યોતિષ શાસ્ત્રમા તેમણે ઉદયદીપિકા સં. ૧૭૫૨ માં શ્રાવક મદનસિંહના પ્રશ્નોત્તર રૂપે રચી તેમા પ્રશ્ન કાઢવાની વિધિ છે. (મુનિ વિચક્ષણવિજયપાસે) વર્ષપ્રબોધ અથવા મેઘમહોદય નામના ગ્રંથમા ૧૩ અધિકારમા ને ૩૫૦૦ શ્લોકમા ઉત્પાત પ્રકરણ, કપૂરચક્ર, પદ્મિનીચક્ર મંડલપ્રકરણ, સુર્ય અને ચંદ્રના ગ્રહણનું ફલ, પ્રત્યેક માસમાં

વાયુનો વિચાર, વરસાદ લાવવાના અને બંધ કરવાના મંત્રચંત્ર, સાક સંવત્સરોના ફલ ગ્રહોની રાશિઓ પર ઉદય અસ્ત યા વક્રીનું ફલ, અયન માસપક્ષ અને દિનનો વિચાર, મંક્રાંતિ ફલ, વર્ષના રાજ્ય મંત્રિ આદિનો, વરસાદના ગર્ભનો, વિશ્વાનો, આય અને વ્યયનો વિચાર, સર્વતોલદ્ર ચક્ર અને વરસાદ જાણવાના શકુન આદિ વિષયોનો સમાવેશ છે. પોતાના શિષ્ય મેરુવિજયનું તેમા છેવટે સ્મરણ કર્યું છે. વિજયરત્નસૂરિના સમયમા તે રચ્યો છે (હિંદી ભાષાતર સહિત પ્ર૦ પં. ભગવાનદાસ જૈન). રમણશાસ્ત્ર પણ શિષ્ય મેરુવિજય માટે રચ્યું છે ને તેનો ઉદ્દેશ્ય ઉક્ત મેધોદયમા કર્યો છે. વિજયપ્રભસૂરિના સમયમા હસ્તસંજીવન નામના અધિકારમા પરપ શ્લોકના પુસ્તકમા સામુદ્રિક વિષય છે-હસ્તરેખાપરથી ભવિષ્યના શુભાશુભ ફલાદેશ બતાવેલ છે. તેનું બીજું નામ સિદ્ધજ્ઞાન છે. તેના પર પોતે સ્વોપન વૃત્તિ રચી છે (વૃત્તિ સહિત પ્ર૦ મોહનલાલજી ત્રથમાલા નં. ૮), મંત્ર પર વીસાચંત્ર વિધિ નામનો ગ્રંથ કર્યો છે કે જે પદ્માવતી સ્તોત્રના અંતર્ગત કાવ્યપર વિવરણ-વૃત્તિ સમાન છે, તેમા અર્જુનપતાકા-વિજયચંત્રને વાપરવાની વિધિ છે.

૯૫૭. અધ્યાત્મ વિષયમા માતૃકાપ્રસાદ નામનો ગ્રંથ સં. ૧૭૪૭ માં ધર્મનગરમા બનાવ્યો તેમા ઘણા પ્રકરણો છે. મુખ્યતાએ હૃં નમ સિદ્ધમ તે વર્ણામ્નાયની વિસ્તીર્ણ વ્યાખ્યા આપી હૃં શબ્દમાથી જે જે રહસ્યો નીકળે છે તે મુદ્ર કરી બતાવ્યા છે. તેમા ઉદ્દેશ્યેલ તત્ત્વગીના-અર્હદગીના પોતે ૩૬ અધ્યાયમા રચી છે તેમા જૈનદર્શનનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું છે (પત્ર ૪૨ ની પ્રત મુનિ વિચક્ષણ-વિજય પાસે છે). એક બ્રહ્મબોધ નામનો ગ્રંથ તેમણે રચેલો કહેવાય છે કે જે નામ પરથી અધ્યાત્મિક વિષય પર હોવો જોઈએ. આ ઉપરના સર્વ ગ્રંથો સંસ્કૃતમા છે. પણ મૂળ પ્રાકૃત ગાથામા તેની મંસ્કૃત ટીકા સહિત યુક્તિપ્રબોધ નાટક સાત અંકમા ને ૪૩૦૦ શ્લોકમા બનાવ્યું છે તેમા બનારસીદાસ (જુઓ પાના ૮૪૮-૫૦)ના

અધ્યાત્મ મતના ભેદનું પ્રદર્શન કરી તેનું ખંડન કર્યું છે ને સાથે સાથે દિગંબરોની શ્વેતાખરો સાથે ૮૪ ખોલતી જે ભિન્નતા છે તે ખતાવી શ્વેતાખરોની માન્યતાનું મંડન કર્યું છે (જુઓ ટિપ્પણી નં. ૫૦૮) એક ખીજે ધર્મમંજૂષા નામનો ગ્રંથ બનાવ્યો છે (અમુદ્રિત) તેમા હુંદકોના મંત્રોનું ખંડન કર્યું છે—ગૂજરાતી ભાષામા પણ આ મેઘવિજયે નાની કૃતિઓ રચી છે. ૫૩૭

૯૫૮ યશોવિજયયુગમા યશોવિજય, વિનયવિજય અને મેઘવિજય એ ત્રણ ઉપાધ્યાયોની સંસ્કૃત કૃતિઓ ઉપરાત ખીજઓની જુજ છે, તે નીચે ટાકીએ છીએ. સમર્થ વિદ્વાન્ યશોવિજયના યુગ પછી જૈનોમા હજુ સુધી એક પણ ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી સંસ્કૃત કૃતિ કોઈએ કરી નથી એટલે કે ત્યારપછી સંસ્કૃતમા જૈનસાહિત્ય નહિવત્ થયું.

૯૫૯ ૧૭૦૨મા દયારચિ શિં હિતરચિએ નલચરિત્ર (ખાલચંદ્રયતિ ભં. કાશી), સં. ૧૭૦૫મા સમયસુદર શિં હર્ષ-નંદન તથા સુમતિકલ્લોલે સ્થાનાગવૃત્તિ ગત ગાથાવૃત્તિ, સં ૧૭૦૭ મા ત. ધર્મસાગર ઉં-શ્રુતસાગર શિં શાંતિસાગરગણિએ રાજસાગર સૂરિરાજ્યે કલ્પકૌમુદી (કા. છાણી; ખુદ્. ૬ નં. ૮૩૩), સં. ૧૭૦૮ મા ઉક્ત ભાવવિજયે વીજપુરમા ચંપકમાલાચરિત, તં વિજયસિંહ-

૫૩૭ આ મેઘવિજય તે વિજયપ્રશસ્તિ પૃ. ૫૯૭-૯૮ મા હલ્લેખેલ સ ૧૬૫૬ માં ઉપાધ્યાય ખદ મેળવનાર મેઘવિજયથી જૂદા છે આ કવિના સ્વહસ્તલિખિત કેટલાક ગ્રંથો અને પત્રો કિસનગઢના રણજીતમલ્લ નાહટાએ વિજયધર્મસૂરિને આપી દીધેલ પુસ્તકસંગ્રહમા ઉપલબ્ધ છે (જુઓ 'જૈનશાસન' નો ચૈત્ર વદિ ૦)) વીરાત્ ૨૪૩૯ નો અંક પૃ ૪૨૧ થી ૪૬ મા) કેટલાક ગ્રંથ વિજયવલ્લભસૂરિના શિષ્ય વિચક્ષણવિજય પાસે અમે જોયાછે મેઘવિજયની રચનાઓ માટે-જુઓ જૈનશાસનના વીરાત્ ૨૪૩૯ ચૈત્ર વદિ અમાસના અકમાં પંદિવ બહેચરદાસનો લેખ નામે 'મહોપાધ્યાય શ્રીમેઘવિજય વાચક'. તે પરથી હુકમામે તંત્રી તરીકે તારવેલ લેખ 'જૈન શ્વે કા. હેરલ્ડ' જીલ્લા-અક્ટોબર ૧૯૧૫ નો અંક પૃ. ૪૩૦-૩૨, પડિત હરગોવિન્દદાસની સ્વપ્રસંધાન કાવ્યની પ્રસ્તાવના.

સૂરિ-વિમલહર્ષ-દાનચક્રે મૌનએકાદશી કથા (કા. વડો), અને સં. ૧૭૧૦માં ત. દેવવિજય શિં જિનવિજયે કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રપર અવચૂરિ (હા. પાટણ)ની રચના કરી.

૯૬૦ આ. કલ્યાણસાગરસૂરિએ (સં. ૧૬૭૦-૧૭૧૮) પોતાના શિષ્ય વિનયસાગર માટે મિશ્રત્રિંગકોશ-લિંગનિર્ણય (કા. છાણી; બુહ. ૬, નં. ૭૬૨) અને તે વિનયસાગરે રચેલા ભારમજ રાજના કુવર ભોજરાજના વારામાં તેના નામથી શ્લોક તથા કાવ્યમાં ભોજવ્યાકરણ (વેપર નં. ૧૬૩૬ પૃ. ૨૦૩-૪) રચ્યું કે જેની સં. ૧૭૬૩ની પ્રત મળે છે, અને વળી તેણે સારસ્વત વ્યાકરણના સૂત્રાને પદ્ય-છંદમાં મૂકી વૃદ્ધચિંતામણી નામના ગ્રંથમાં (વિવેકં ઉદ્દેં) ગૂંથ્યા.

૯૬૧ સં. ૧૭૨૨ લગભગ ખ. જિનમાણિક્યમૂરિશાખાના વિનયસમુદ્ર-રત્નવિશાલ-લખ્ધિવિજયના શિષ્ય મહિમોદયે જ્યોતિષ-રત્નાકર નામનો જ્યોતિષગ્રંથ રચ્યો (ગુ. નં. ૬૩-૨૪)

૯૬૨ તં ચારિત્રસાગર-કલ્યાણસાગર-યશ સાગરશિષ્ય યશસ્વત્-સાગર (જસવંતસાગર) થયા. તે પણ વિદ્વાન્ હતા તેમણે વિચાર-પટ્ટત્રિશિકા પર અવચૂરિ સં. ૧૭૨૧ (૧૭૧૨ ?), ભાવસપ્તતિકા સં. ૧૭૪૦ માં, જૈનસમપદાર્થો સં. ૧૭૫૭માં, સુગ્રામપુરમાં જય-સિંહના રાજ્યમાં પ્રમાણવાદાર્થ સં. ૧૭૫૯માં, ગણેશકૃત અહલાધવ નામના જ્યોતિષના ગ્રંથપર વાર્તિક સં. ૧૭૬૦ માં, જન્મકુંડલીપર યગોરાશ રાજપદ્ધતિ (સ્વલિખિત સં. ૧૭૬૨), રત્નાકરાવતારિકા પંજિકામાંથી વાદાર્થનિરૂપણ, સ્તવનરત્ન રચ્યા. આ સર્વેની પ્રતો ઉદયપુરના વિવેકવિજય ચતિના ભંડારમાં ઉપલબ્ધ છે તેમણે સ્વાદવાદ મુક્તાવલી પણ રચેલ છે તે મુદ્રિત થયેલ છે.

૯૬૩ સ ૧૭૨૬માં તં પ્રતોદયચિ-હિતચિ શિં હસ્તિ-ચિએ વૈદ્યક ઉપર એક ગ્રંથ નામ વૈદ્યવલ્લભ (જ્વર, સ્ત્રીરોગ, કાસકષયાદિ રોગ, ધાતુરોગ, અતિસારાદિ રોગ, કુષ્ઠાદિ રોગ, શિરઃ કણોદિરોગના પ્રતિકાર તથા સ્તબન પર મુરાદિસાહિ ગુટિકા-એ)

આઠ અધ્યાયમા રચ્યો (વે. નં. ૨૦૪, પી ૪ નં. ૧૦૯૫) સં ૧૭૩૦ મા તં ધીરવિજય લાલવિજય શિં વૃદ્ધિવિજયે ૩૮ ગાથામા શંખેશ્વર પાર્શ્વનાથ સ્તવન રચ્યુ (હાં પાં) સં. ૧૭૩૧મા તં વિજયાનંદ સુરિ-શાંતિવિજય શિં માનવિજયે અમદાવાદમા ત્યાના એક પ્રસિદ્ધ આગેવાન શાંતિદાસ (પ્રસિદ્ધ ઓસવાળ ઝવેરી શાંતિદાસથી (લજ્જ)ની પ્રાર્થનાથી વૃત્તિસહિત ત્રણ અધિકારમા ધર્મસંગ્રહ નામનો મોટો ગ્રંથ સંસ્કૃતમા રચ્યો તેમા શ્રાવક અને સાધુ-ધર્મ સંબંધી ઘણી વાચ્યોનો મગ્ગ કરવામા આવ્યો છે. (થોડો ભાગ ગૂ- ભાં સાહિત પ્રં જૈન વિદ્યા પ્રનારક વર્ગ, મૂળ આખો બે ભાગમા પ્રં દેં ભાં નં. ૨૬ અને ૪૫). આ ગ્રંથનું સંશોધન શ્રી યજ્ઞોવિજય ઉપાધ્યાયે કર્યું ને તેનો પ્રથમાદર્શ કાંતિ-વિજય ગણિએ લખ્યો. ઉક્ત શાંતિદાસના પિતા શ્રીમાલી વાણિક નામે સતિઆ હતા કે જેમણે હમેશા ગૃહને દનશાલા નાવી તીર્થ-રાજ આદિની યાત્રા કરી સાને ક્ષેત્રમા વિત વાપર્ય હનુ, અને આ શાંતિદાસ પોતે પણ હિદાર હતા અને તેમણે ગૂજરાતમા પડેલા દુકાળમા રંકેને અન્ન વસ્ત્ર ઔષધ આપી જગદુશા જેવી ખ્યતિ મેળવી હતી, વળી સાધર્મિકામા અહુદાન કરી કંવટે પુત્રને પોતાના ઘર ને કારભાર સોપી નિવૃત્ત થઇને મિદ્ધાતશ્રવણાદિ ધર્મ કરવામા પ્રવૃત્ત થયા હતા તે સમયે આ ગ્રંથ રચવાની પ્રાર્થના કરી હતી.

૯૬૪ સ ૧૭૩૧મા ઉદ્વિચંદ્રે મરદેશના અનૂપસિદ્ધરાજની આજ્ઞા-થી મનજી આદિ પંડિતના મતને તોડી પોતાના મતની પ્રમાણથી પુષ્ટિ કરતો પાંડિત્યદર્પણ નામનો ગ્રંથ, સં. ૧૭૩૮ મા ખં જિનહર્ષસુરિ-સુમતિદાસ શિં મનિવર્ધને જગનારિણી નગરીમા ગૌતમપૃષ્ઠાપર સુગમવૃત્તિ (કી ૨ ન. ૬૭૬; વે નં. ૧૫૬૮)ની રચના કરી. સં. ૧૭૪૫ મા ખં લક્ષ્મીટીર્થિ શિં લક્ષ્મીવલ્લભે ધર્મોપદેશપર વૃત્ત (જેં) રચી તથા તેમણે ઉત્તરાધ્યયન પર વૃત્ત અને કલ્પ-સૂત્રપર કલ્પદ્રુમકલિકા નામની રંગેલી વૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ છે. (જેસા. પ્ર. પૃ. ૪૨)

૯૬૫ ત. વિજયવિમલ-ધીરવિમલ-નયવિમલે (પછીથી થયેલ જ્ઞાનવિમલસૂરિ)એ પ્રાકૃત અને ગૃ ભાષામાં સં. ૧૭૩૮માં રચાયેલ વિનયવિજયકૃત શ્રીપાલરાસ પરથી સંસ્કૃતમાં શ્રીપાલચરિત્ર (કા. વડો) અને વિજયપ્રલસૂરિના રાજ્યે (સં. ૧૭૧૦ થી ૧૭૪૭) પ્રથમ વ્યાકરણ પર ટીકા (કા. વડો) તથા તે સૂરિના રાજ્યે ત જયવિજય શિં ભાનવિજયે પોતાના શિષ્ય દેવવિજય માટે ધર્મપરીક્ષા (કા. વડો)ની રચના કરી. સં. ૧૭૫૧માં પાઠક ચારદત્ત-કલ્યાણનિધાન શિં લખિષ્વ-ચંદ્રગણિએ જન્મપત્રી પદ્ધતિ (કી. ૪, નં. ૧૫૬), સં. ૧૭૬૫ મા રંગવિજયે ગૂર્જરદેશભૂપાવલી ૯૪ શ્લોકમાં રચી.

૯૬૬ સ. ૧૭૫૦ મા ત. વિજયરાજસૂરિ શિં દાનવિજયે પોતાના શિષ્ય દર્શનવિજય માટે કલ્પસૂત્રપર દાનદીપિકા નામની ટીકા^{૫૩૮} (કા. છાણી), અને સં. ૧૭૭૦ ની આસપાસ ગૂર્જર-ધરામાં વિખ્યાત એવા શેખ ફત્તેના પુત્ર ખડેમિયાને શીખવા માટે શખ્દભૂષણ નામનું એક સંસ્કૃત પદ્યમાં વ્યાકરણ (વે. નં. ૮૫, ભા. ૧૮૮૨-૮૩ નં. ૪૫૭)ની રચના કરી.

૯૬૭ સં. ૧૭૮૧ મા ત. સુમતિવિજય શિ. રામવિજયે ઉપ-દેશમાલા પર વૃત્તિ (લીં. ગૂં ભાષાં પ્રં જૈ. ધં સભા) અને તપાગચ્છની રત્નશાખામાં અને ન્યાયરત્ન શિં હુંસરતને ધનેશ્વરકૃત શત્રુંજય માહાત્મ્ય પરથી શત્રુંજય માહાત્મ્યોલ્લેખ નામનો ૧૫ સર્ગમાં સાદા સંસ્કૃત ગદ્યમાં સાર રચ્યો (વે. નં. ૧૭૭૬)

૯૬૮ પૌર્ણમિકગચ્છના ભાવપ્રલસૂરિ પાટણના ઢંદેરવાડામાં થયા. તેઓ વિદ્યાપ્રલ-વક્ત્રિપ્રલ-વિનયપ્રલ મહિમપ્રલના શિષ્ય હતા. સં. ૧૭૮૪ મા ભક્તતામર સમરયા પૂર્તિ (નેમિભક્તતામર)

૫૩૮ છુહ. ૨ મા આ સળંથી એમ છે કે કર્તા તે હીરવિજયસૂરિ-પ્રીતિવિજય-સૂરવિજયગણિના શિષ્ય હતા ને તે કૃતિ સં. ૧૭૨૨ માં તેજ-વિજયગણિના કહેવાથી વિજયરાજસૂરિ (સ્વ. ૧૭૪૨)ના રાજ્યમાં રચવામાં આવી હતી.

તવન સ્વોપસ્ય ટીકા સહિત (કા. છાણી. પ્ર. આ. સમિતિ) અને
સં. ૧૭૯૧ માં ત્યાં કલ્યાણમંદિર સ્તોત્રની સમસ્યા પૂર્તિ સ્તવન
જૈનધર્મવર સંસ્તવન) સ્વોપસ્ય વૃત્તિ સહિત (પી. ૫, ૧૭૦) રચ્યા.
દરેકમાં મૂલ્ય જે સ્તોત્રની સમસ્યા પૂર્તિ કરી છે તે એવી રીતે કે
દરેક શ્લોકનું છેલ્લું પદ તે સ્વરચિત સ્તવનોના દરેક શ્લોકના
પોતા પદ તરીકે આવે. તેમણે યશોવિજયના નયોપદેશ પર લઘુ વૃત્તિ
(પ્ર. જૈ. ધ.) તથા પ્રતિમાશતક પર લઘુ ટીકા (પ્ર. આ. સભા)
પણ રચી છે.

૯૬૯ સ. ૧૭૯૨ માં પંકિતપતાકા નામનો ગ્રંથ રચાયો
(કા. વડો), સં. ૧૭૯૩ માં ત. ચિમ્તકીર્તિ શિ. વિમલ સૂરિએ
ઉપદેશશતક (કેશરવિજય ભં. વઢવાણ) અને સં. ૧૭૯૭ માં રત્ન
ચંદ્રે નવતત્ત્વ પ્રકરણ પર ટિપ્પન (ચુનીજી ભં. કાશી), (ચો) તેજ-
સિંહે સં. ૧૭૯૮ માં સિદ્ધાન્તશતક (પ્ર. કા.) તથા દૃષ્ટાન્તશતક
(પ્ર. જૈન કથા રત્નકોષ ભાગ ૫ માં) રચ્યા.

૯૭૦ આ શતકના અંતમાં યા ૧૯ માં શતકના પ્રારંભમા-
તપાગચ્છના વિજયદયા સૂરિના રાજ્યમા (સ. ૧૭૮૫-૧૮૦૬) ભાવ-
સાગર શિષ્ય વિનીતસાગરના શિષ્ય ભોજસાગરે જૈનદ્વિજસુશીનો
દ્રવ્યાનુયોગતર્કણા નામનો ગ્રંથ સ્વોપસ્ય ટીકા સહિત રચ્યો (હિંદી અનુ-
વાદ સહિત પ્ર. પરમશ્રુત પ્રભાવક મંડળ) તેમાં ૧૫ અધ્યાયોમાં
દ્રવ્ય ગુણ, પર્યાયનુ સ્વરૂપ તથા પ્રમાણ અને નય પર વિચારણા
પ્રાચીન આગમ અને સૂન્મતિ આદિ ગ્રંથોની પુષ્ટિ પ્રમાણ સહિત
ખતાવેલ છે. આમાં કિચિત્ રચના યશોવિજયના પોતાના ગૂજરાતી
દ્રવ્યગુણ પર્યાયરાસ પર લખેલ ભાષાવિવરણ પરથી કરી છે.
યશોવિજયે મહુવાદીના નયચક્રને બરાબર ગોઠવી કરેલ નયચક્રતુલ્ય
સં. ૧૭૧૪નો લખેલો પાટણના હાલાભાઈ ભંડારના દા. ૫૯ માં
વિદ્યમાન છે.

પ્રકરણ પમું.

અર્વાચીન ગૂજરાતી સાહિત્ય,

વિક્રમ ૧૮મું શતક.

કાળલબ્ધિ લઈ પથ નિહાલણુ રે એ આગા અવસળ
એ જન છવેરે જિનજી ! નાણુનેરે આનદધન મત-અબ-પ'થડોં X
જ્ઞાનાન દે હો પૂરણુ પાવનો વનિ'ત સકલ ઉપાધિ, મુજાની
અતીંદ્રિય ગુણુમણિ-આગર ઈમ પરમાતમ સાધ, મુજાની, X
હુઃખ-સુખરૂપ કરમકળ નાણુ, નિશ્ચય એક આનદાં
ચેતનતા પરિણામ ન ચૂકે, ચેતન કહે જિનય દોરે-વાસું X
આતમજ્ઞાની શ્રમણુ કહાવે ખીલ તો દ્રવ્યલિંગી રે
વસ્તુગતે જે વસ્તુ પ્રકાશે આનદધન-મત-સ ગીરે-વાસું X
ગચ્છના ભેદ બહુ નયણુ નિહાલતા તત્ત્વની વાત કરતા ન લાગે
હંરસરણાદિ નિજ કાજ કરતા થકા મોહ નડિયા કલિકાળરાગે-ધાર X
પ્રવચન-અંજન જે સદગુર કરે દેખે પરમ નિધાન જિનેશ્વર !
હૃદયનયન નિહાળે જગદણી મહિમા મેર સમાન જિનેશ્વર !-ધર્મં X
અહો અહો હુ મુજને કહુ, નમો મુજ નમો મુજ રે
અમિત રૂપ દાન દાતારની, જેહની ભેટ થઈ તુજ રે-સાતિં X
પડ્ હર્શન જિન-અંગ ભણીજે, ન્યાય પડગ જે સાધે રે
નમિ જિનવરના ચરણુ ઉપાસક, પડ્ હર્શન આગધે રે-પડ્

—આનદધનકૃત સ્તવનોમાથી

૯૭૧. આ શતકમા પૂર્વના શતકો કરતા અધિક પૂરમા ગદ્ય અને પદ્ય ગૂજરાતી સાહિત્ય જૈનો તરફથી રચાયુ છે. પદ્ય સાહિત્યથી 'જૈનગૂર્જર કવિઓ' ખીજે ભાગ આખો લગભગ છસો પાનાથી ભરાયો છે. ગદ્યસાહિત્યનો નામનિર્દેશ ત્યા પૃ. ૫૯૦ થી ૫૯૪ મા કર્યો છે. તેમાંથી અને ખીજેથી નામનિર્દેશ અત્ર કરીયું.

૯૭૨ ગદ્યસાહિત્ય—યોગી મહાત્મા આનંદધનની ચોવીશી પૈકી ૨૨ સ્તવનો પર યશોવિજયે બાલાવબોધ કર્યો હતો પરંતુ દુર્ભાગ્યે તે હજુ પ્રાપ્ત થયો નથી. તે ઉપરાંત તેમણે પંચનિર્ગથી (પ્રા.) પર (લ. મં. ૧૭૨૩) અને પોતાના ગ્રંથ નામે અધ્યાત્મમત પરીક્ષા અને જ્ઞાનસાર પર બાલાવબોધ કર્યા છે એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાની ગૂજરાતી પદ્ય કૃતિઓ નામે દ્રવ્ય ગુણ-પર્યાય રાસ, ૩૫૦ ગાથાના સીમંધર સ્તવન, ૧૫૦ ગાથાના મહાવીર સ્તવન (સં. ૧૭૩૩), સમ્યક્ત્વના છ સ્થાન સ્વરૂપ ચોપઈ (સં. ૧૭૩૩) પર પણ બાલાવબોધ રચ્યા છે. વિચારબિંદુ એ પોતાના ધર્મ-પરીક્ષાના વાર્તિક તરીકે પ્રશ્નોત્તર રૂપે ગદ્યમાં રચેલ છે. સત્યવિજય શિ. વૃદ્ધિવિજયે ઉપદેશમાલાનો બાલાવબોધ (સં. ૧૭૨૦ કે ૧૭૩૩) રચ્યો તેમાં યશોવિજયે સહાય આપી છે. સં. ૧૬૬૫ માં વિજયદેવ-સૂરિના રાજ્યે 'લોકનાલ'નો બાલાવબોધ કરનાર જશવિજય તે વિમલહર્ષના શિષ્ય હોઈ આ યશોવિજયથી ભિન્ન છે; પાલીતાણામાં મુનિ કપૂરવિજયના ભંડારમાં એક યશોવિજયની સ. ૧૬૬૫ ની ધાતુપાઠની લખેલી પ્રત છે તે પણ આ યશોવિજય નહિ, પણ ઉક્ત વિમલહર્ષ શિષ્ય હોવા ઘટે છતાં તે જોઈ નહીં કરવાની જરૂર રહે છે. તત્ત્વાર્થસૂત્ર પર એક યશોવિજયગણીએ ગૂજરાતી ટપો (પ્ર. કા.) કર્યો છે તે તો આપણા આ નૈયાયિક યશોવિજય હોવા ઘટે કારણ કે તેમણે સંસ્કૃતમાં તે સૂત્રના ભાષ્ય પર વૃત્તિ કરી છે, પણ પં. સુખલાલજી તેને તેથી ભિન્ન માને છે. તે ટપાકારે તત્ત્વાર્થના દિગંબરી સર્વાર્થસિદ્ધિ નામની વૃત્તિને માન્ય સૂત્રપાઠને લઈ તેના પર માત્ર સૂત્રના અર્થ પૂરતો ટપો લખ્યો છે. અને ટપો લખતા તેમણે જ્યાં જ્યાં શ્વેતામ્બર અને દિગંબરનો મતભેદ કે મતવિરોધ આવે છે ત્યાં સર્વત્ર શ્વેતામ્બર પરંપરાને અનુસરીનેજ સૂત્રનો અર્થ કર્યો છે. આમ સૂત્રપાઠ દિગંબરીય છતાં અથ શ્વેતામ્બરીય છે,—જુઓ પં. સુખલાલજીની તત્ત્વાર્થ સૂત્ર પર ગૂજરાતી વ્યાખ્યા ભાગ બીજાની પ્રસ્તાવના પૃ. ૪૮-૫૦.

૯૭૩ ૧૭૦૭મા તં દેવવિજય-શાતિવિજય શિ. ખીમાવિજયે મહમ્મદાવાદમા જયવિજય શિ. મેરવિજયની સદાયથી કલ્પસૂત્ર પર (ખેડા ભં.), ૧૭૦૯મા કેશવજી ઋષિએ દશાશ્રુત સ્કંધ પર, સં. ૧૭-૧૧મા ખ. રત્નસાર ગણિ-હેમનંદન શિષ્ય ચતીન્દ્રે દશવેદાલિક પર (વે. નં. ૧૪૮૧), તથા બૃં તં દેવરત્નસુરિ-રાજસુદર શિષ્ય પદ્મસુદર ગણિએ રત્નકીર્તિસુરિના રાજ્યે (મં ૧૭૧૧ થી ૧૭૩૪ વચ્ચેમા) ઉત્તમ અને સુદર ટિપ્પણ ભગવતી સૂત્ર પર (લા. પા ; પ્ર. કા), ૧૭૧૪મા કુંવરવિજયે અને વૃદ્ધવિજય શિ. કનકવિજયે સં. ૧૭૩૨મા શાહિપુરમા રત્નાકર પંચવિંશતિ પર, ૧૭૧૬મા તં મોમવિમલસુરિ-દર્પ-સોમ-જશસોમ શિષ્ય જયમોમે છ કર્મ ત્રય પર (પ્રં પ્રકરણુરત્નાકર ભાગ ૪), ૧૭૨૨મા દ્વાનવિજયે સ્વકૃત કલ્પ સૂત્ર તત્ત્વન પર, મં. ૧૭૨૪મા ભાનુવિજય શિ. લાવણ્યવિજયે સુધારેલો કલ્પસૂત્ર પર, મં. ૧૭૨૮ પહેલા લોકાગચ્છના રત્નસિંહ-દેવજી શિષ્ય ધર્મસિંહે ૨૭ સૂત્ર પર, ૧૭૨૯મા ખં માનવિજય-કમલદર્પ શિ. વિદ્યાવિદ્યાસે કલ્પસૂત્ર પર, કનકસુંદરે જ્ઞાતાધર્મ કથાગ પર (લ. સં. ૧૭૩૧), માનવિજયે નવ-તત્ત્વ પર, ૧૭૪૪મા જીતવિમલે ઋષભ પંચાશિકા પર, ૧૭૪૬મા ધર્મસાગર-શ્રુતસાગર-શાતિસાગર-અમૃતસાગર શિં અમૃતસાગરે ધર્મસાગર કૃત સર્વજ્ઞશતક પર બાળાવબોધની રચના કરી.

૯૭૪ સં. ૧૭૩૯થી ૭૩ સુધીમા જ્ઞાનવિમલ સુરિએ (સં. ૧૭૫૮મા) પચ્ચખાણુ ભાષ્ય આદિ ત્રણુ ભાષ્ય, આનંદધનકૃત ચો-વીશી પૈકી ૨૨ સ્તવનો (૧૭૬૯), ચરોવિજયકૃત યોગદષ્ટિની સંખ્યા તથા ૩૫૦ ગાથાનું સ્તવન, (૧૭૭૩મા) પાક્ષિકસૂત્ર, લોકનાલ પર, ૧૭૬૩ મા દીપસાગર શિ. સુખસાગરે કલ્પપ્રકાશ નામનો જિનસુંદર સુરિકૃત દીપાલિકા કલ્પ સૂત્ર પર, ૧૭૬૬ પહેલા નવતત્ત્વ અને ૧૭૭૩મા પાક્ષિકસૂત્ર પર, મં. ૧૭૭૬મા ખં પદ્મચંદ્રના શિષ્યે નવતત્ત્વ પર તથા તે આસપાસ ત. વિજયમાનસુરિ શિં આનંદવિજયે ક્ષેત્ર-સમાસ પર, ૧૭૬૩મા જિનહર્ષે દીપાલી કલ્પ પર, અને શુભશીલ

કૃત પૂજા પંચાશિકા પર, ૧૭૬૭મા તં રવિકુશલ શિ. દેવકુશલે
શત્રુંજય માહાત્મ્ય પર, ૧૭૭૨ મા જિનવિજયે જીવાલિગમ પર,
૧૭૭૪ માં રાજનગરમા તં ઉત્તમસાગર શિ. ન્યાયસાગરે સ્વકૃત
ગૂજરાતી સમ્યક્ત્વ વિચાર ગર્ભિત મહાવીર જિનસ્ત. પર (પ્ર. પ્રકરણ
રત્નાકર ભા. ૩), ૧૭૮૪ મા ત. વિજયાનદસૂરિ-હંસવિજય શિ.
ધીરવિજયે મૈત્રેયકાદશીકથા પર, દેવચંદ્રે ગુરુ ષટ્ત્રિંશિકા પર, ૧૭૯૮માં
ભોજસાગરે રત્નશેખરસૂરિ કૃત આચાર પ્રદીપ પર, સં. ૧૭૯૮
પહેલાં હંસરત્ને અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ પર (પ્ર. પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૩),
૧૭૯૯ મા તં વિજયદાનસૂરિ-ગંગવિજય-મેઘવિજય-ભાણુવિજય
શિં લક્ષ્મીવિજયે અજિતપ્રભસૂરિકૃત શાંતિનાથ ચરિત્ર પર, ૧૭૯૯
(લ. સં.) દેવચંદ્રે સ્વકૃત ચોવીસી પર, સં. ૧૮૦૦ પહેલા તં વિજ-
યસિંહ-ગજવિજય-ગુણવિજય-જ્ઞાનવિજય શિ. યુધવિજયે યોગશાસ્ત્ર
પર (ખેડા ભં.), ૧૮૦૦ મા ભાનુવિજયે ભાવદેવકૃત પાર્શ્વનાથ-
ચરિત્ર પર ખાળાવખોધ રચ્યા છે. તે સિવાય, ધર્મસિંહે સમવાયાગ
હુંડી વગેરે, ખં જિનહર્ષે ત. જિનસુદર સૂરિકૃત દીવાળી કલ્પ પર ગૂં
વાર્તિક, જ્ઞાનવિમલસૂરિએ સમ્પત્તિ પર વિવરણ, અને દેવચંદ્રે ૧૭૭૬મા
આગમસાર અને સં. ૧૭૯૬ મા નવાનગરમા વિચારસાર, ગદ્યમા રચેલ
છે. કર્ત્તાના નામ વગર જુદે જુદે સમયે લખાયેલા ખાળાવખોધ ઘણા
મળી આવે છે કે જેનો ઉલ્લેખ અત્ર કયો નથી.

૯૭૫. કાવ્ય સાહિત્ય—‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ ખીજા ભાગમા
ઉલ્લેખેલા કવિઓની સંખ્યા ૧૮૦ લગભગ અને કૃતિઓની ૪૦૦
ઉપરાંત છે. અત્ર અવકાશભાવે તે સર્વેના તેમજ ખીજા સાપેલા
કવિઓ અને કૃતિઓના વિવેચનમા ઉતર્યા વગર માત્ર તે કવિઓનો
નામનિર્દેશ કરી સંતોષ લખશું, અને વિસ્તારથી વિવરણ કરવાનું તે
ગ્રંથના ત્રીજા ભાગની પ્રસ્તાવના માટે રાખીશું:—

૯૭૬. આનંદઘન મં ૧૭૦૦ થી ૧૭૧૩ લગભગ, વિનય-
વિજય ૧૬૯૬-૧૭૩૮, યશોવિજય ૧૭૦૦-૧૭૪૩ (કે જે ત્રણ

વિષે અગાઉ કહેવાઈ ગયું છે.), જયરગ કાવ્યકાવ્ય ૧૭૦૦-૨૧, જ્ઞાનસાગર ૧૭૦૧-૧૭૩૦, વિનયશીલ, ભુવનમોમ ૧૭૦૧, લક્ષ્મિ-વિજય ૧૭૦૧-૩, આશુદ ૧૭૦૨-૪, વિનયસાગર ૧૭૦૨, પુણ્ય-નિધાન તથા સૂરસૌભાગ્ય ૧૭૦૩, માનવિજય, રાજસાગર ૧૭૦૪, જિનહર્ષ ૧૭૦૪-૧૭૧૨, મેરુત્તામ (માર્ગવજી) ૧૭૦૫, કેશરકુશલ ૧૭૦૬, જ્ઞાનકુશલ, લક્ષ્મીદય ૧૭૦૭, વીરવિજય ૧૭૦૮, પદ્મ, રાજવિજય ૧૭૦૯, પુણ્યદર્પ ૧૭૦૯-૩૫, ધનદેવ ૧૭૧૦ પહેલા, સુમતિદંત ૧૭૧૧-૨૩, તેજસિહ ૧૭૧૧-૪૮, અમયમોમ ૧૭૧૧-૨૬, વિદ્યાર્થિ ૧૭૧૧-૧૭, આશુદવર્દન, ઇંદ્રસૌભાગ્ય, ઉત્તમ-સાગર ૧૭૧૨, વૃદ્ધિવિજય ૧૭૧૨-૧૩, મેઘવિજય ૧૭૧૩-૨૧, નયપ્રમોદ, શુભવિજય અને સિદ્ધિવિજય ૧૭૧૩, ઉદયવિજય, ગજ-કુશલ અને પદ્મચંદ્ર ૧૭૧૪, પદ્મવિજય ૧૭૧૫, તિલકસાગર ૧૭-૧૫ પછી. માનવિજય ૧૭૧૬-૨૨, હસ્તિરથિ ૧૭૧૭-૩૯, ઉદય-સૂરિ, જિનદાસ ૧૭૧૯, ધર્મવર્દન (ધર્મસિંહ) ૧૭૧૯-૫૭, સુમ-તિવલ્લભ ૧૭૨૦, હેમસૌભાગ્ય ૧૭૧૫ પછી અને ૧૭૨૧ પહેલા પદ્મચંદ્રસૂરિ, સુરજી ૧૭૨૧, મેરુવિજય ૧૭૨૧-૨૨, મહિમાઉદય, મહિમાસૂરિ, વીરવિમલ ૧૭૨૨, સુમતિરગ ૧૭૨૨-૨૭, લાભવ-ર્દન (લાલચંદ) ૧૭૨૩-૧૭૭૦, માનસાગર ૧૭૨૪-૪૬, ગુણસા-ગર, તત્ત્વવિજય, પરમસાગર ૧૭૨૪, સમયકીર્તિ ૧૭૨૫, ધર્મમંદિર ૧૭૨૫-૪૨, લક્ષ્મીવલ્લભ ૧૭૨૫-૩૮, જીતવિજય, યશોનદ ૧૭૨૬, ધીરવિજય ૧૭૨૭ પહેલા, પ્રીતિવિજય, લક્ષ્મીવિજય ૧૭૨૭, માન-વિજય ૧૭૨૮-૩૧, હીરાણુદ (હીરમુનિ) ૧૭૨૭-૪૪, ઉદયવિજય, માનવિજય (૨), વીરજી ૧૭૨૮, કુશનધીર ૧૭૨૮-૯, ઉદયસમુદ્ર, કનકનિધાન, મનિકુશલ, ૧૭૨૮, જ્ઞાનવિમલ સૂરિ (પૂર્વનામ નયવિમલ) ૧૭૨૮-૧૭૭૪, હર્ષવિજય ૧૭૨૯, અમૃતસાગર, કર્મસિંહ, વિનયલાલ, વિવેકવિજય, વૃદ્ધિવિજય ૧૭૩૦, દેશવિજય ૭૩૦-૪, જ્ઞાનવિજય ૧૭૩૦-૭૨, તત્ત્વકંઠ, નિત્યસૌભાગ્ય,

૭, પ્ર. ૫]

૧૮મા શતકના ગૂજરાતી કવિ

૧૭૦૦-૧૧,

૧૧, લિખિ

૫૦૨, પુણ્ય

૧૧૨ ૧૭ ૪,

કેશરકુમર

૧૦૮, પદ્મ,

૧૦ ૫૮-૧૧,

૧૧મ ૧૭૧૧

૧૫, ઉત્તમ-

૭૧૮-૨૬,

૧૫, ગજ-

૧૦૨ ૧૭

૬, ઉદય-

૧૭, મુમ-

૨૧ પહેલા

હિમાલય,

૧, લામવ

૧૧, ગુણસા-

૧, ધર્મસદિ

નંદ ૧૭૨૬,

૭૨૭, માન

ઉદયવિજય,

ઉદયસમુદ્ર,

૧૫૧૧મા

વિશુધવિજય ૧૭૩૧, આણંદમુનિ ૧૭૩૧-૮, એ

શાંતિદાસ શ્રાં, મુગવિજય ૧૭૩૨, અમરસાગર, ૨

થી ૪૬ વચ્ચે, રત્નવર્ધન ૧૭૩૩, ચંદ્રવિજય (૨)

પદ્મનિાન ૧૭૩૪, દીપવિજય ૧૭૩૫-૮૪, તેજપ

અજીતચંદ આણંદગિ, કેશવદાસ, દયાતિલક, નય

અલયકુશલ, જ્ઞાનકીર્તિ ૧૭૩૭, કનકવિલાસ ૧૭

મુમતિવિજય ૧૭૩૯, દીપસૌભાગ્ય ૧૭૩૯-૪૭

હરખચંદ ૧૭૪૦, તિલકચંદ, પ્રાગજી લક્ષ્મીરતન

સાગરસુરિ શિષ્ય, જીવરાજ, આણિકવિજય ૧૭૪૧

શિં ૧૭૪૩, નયવિજય ૧૭૪૪, અમરચંદ, કુશ

એમો ૧૭૪૫, શીત્રવિજય ૧૭૪૬, ચશોવર્ધન ૧૭

(૨) ૧૭૪૮, ઋષભસાગર ૧૭૪૮ (૧), વિનીતવિમલ

આ સર્વે ૧૮ મા શતકના પ્રથમાર્ધમા થયા.

૯૭૭ ઉદયરતન ૧૭૪૯-૧૭૯૯, કમલલક્ષ

સૌભાગ્યવિજય ૧૭૫૦, નેમવિજય ૧૭૫૦-૧૭

(૨), બાલ ૧૭૫૧, પ્રીતિસાગર ૧૭૫૨, વિનય

એમરાજ ૧૭૫૩ પહેલા, કેસરવિમલ ૧૭૫૪-૬, ૨

૫૪-૭૦, ગોહીદાસ ૧૭૫૫, હસરતન ૧૭૫૫-૮૬,

૧૭૫૫-૧૭૮૩, જમવંતસાગર, મોહનવિમલ, લક્ષ્મ

જય (૩) ૧૭૬૦-૯૫, રામવિજય (૨) ૧૭૬૦-૮૮, ૭

વિનય, લખિધવિજય (૨) ૧૭૬૧, જિનમુદ્ગસુરિ, ૩

વિમલ ૧૭૬૨, લાધાશાહ ૧૭૬૪-૯૫, નેમદાસ ૩

તેજસિંદ ૧૭૬૬, દેવચંદ્ર ૧૭૬૬-૧૭ ૮, ન્યા

૮૪, કાન્તિવિમલ ૧૭૬૭, જીવ-ગર ૧૭૬૮,

૧૭૭૩, વદલભદ્રશલ ૧૭૭૫-૯૩, રાજરત્ન ૧૭૭૫, કાંતિવિજય (૨) ૧૭૭૫-૯૯, કેસર ૧૭૭૬, નિત્યલાભ ૧૭૭૬-૯૮, રંગવિલાસ ૧૭૭૭, જિનવિજય (૩) ૧૭૭૯-૯૩. પુણ્યવિલાસ ૧૭૮૦, જ્ઞાનવિજય ૧૭૮૦-૧, રંગવિજય ૧૭૭૯-૧૮૦૭, તિલકસૂરિ, રત્નવિમલ ૧૭૮૫, જ્ઞાનસાગર (પદ્મીથી ઉદયમાગસૂરિ) ૧૭૮૬-૯૭, શાંતસૌભાગ્ય ૧૭૮૭, ત્રિયોકસિંહ ૧૭૮૮, જિનવિજય (૪) ૧૭૯૧-૯૯, અમર ૧૭૯૪-૯૮, મહિમાવર્દન ૧૭૯૬, ગુણવિલાસ, પુણ્યરત્ન, રાયચંદ ૧૭૯૭, હરખચંદ ૧૭૯૮, સત્યસાગર ૧૭૯૯-એ સર્વે આ શતકના બીજા અર્ધમા થયા.

૯૭૮ આ પૈકી જ્ઞાનવિમલસૂરિના ચરિત્ર માટે જુઓ પ્રાચીન રત્નવન રત્નસંગ્રહ ભા. ૧ ની પ્રસ્તાવના, દેવચંદ્ર માટે મારો નિર્બંધ નામે ‘અધ્યાત્મરસિક પંડિત દેવચંદ્રજી’ (ભુ. ગ્રં. નં. ૧૦૩—૧૦૪ માં અને જૈનયુગ પુ. ૨ અંક ૯-૧૨ પૃ. ૪૨૩, ૪૭૩, ૫૬૭), જિનવિજય (૩) ના ચરિત્ર માટે જુઓ મારી ‘જૈન રાસ માળા’. આ શતકના સર્વે કવિઓની કૃતિઓ માટે જુઓ ‘જૈન ગૂર્જર કવિઓ’ ભાગ બીજો આખો.

૯૭૯ લોકકથાસાહિત્ય—ચંદન મલયાગિરિ પર બે વખત સં. ૧૭૦૪માં તે ૧૭૪૪માં જિનહર્ષે, ૧૭૧૧માં સુમતિહંસે, સં. ૧૭૩૬માં અજીતચંદે, ૧૭૪૭માં ચણોવર્ધને, ૧૭૭૧માં ચતુરે અને સં. ૧૭૭૬માં કેસરે ચોપઈ આદિમા કાવ્યરચના કરી તે પરથી તે કથા ઘણી લોકપ્રિય અને લોકપ્રસિદ્ધ જણાય છે. સં. ૧૭૧૦ પહેલાં ધનદેવે સ્ત્રીચરિત્ર રાસ, પચાખ્યાન વિષયે કુર્મરેખા ભાવીની રાસ વીરવિમલે ૧૭૨૨માં અને તે પર નિત્યસૌભાગ્યે ૧૭૩૧માં, માનવિજયે વિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર સં. ૧૭૨૨-૨૩માં, અભયસોમે વિક્રમચરિત્ર આપરા ચો. અને લાલવર્દન-લાલચંદે (૯૦૦ કન્યા, આપરા ચોર અને પંચ દંડ ગર્ભિત) વિક્રમ ચો. ૧૭૨૩માં, તે અભયસોમે વિક્રમચરિત્ર-દીલાવતી ચો. તેમજ પરમસાગરે

વિક્રમાદિત્ય રાસ અને માનસાગરે વિક્રમાદિત્ય સુત વિક્રમસેન રાસ સં. ૧૭૨૪મા, લક્ષ્મીવલ્લભે વિક્રમાદિત્ય પંચદંડ રાસ ૧૭૨૭, લીલાવતી રાસ ઉક્ત લાલવર્ધને તેમજ કુશલધીરે ૧૭૨૮મા, અને ઉદયરત્ને સં. ૧૭૬૭મા, તે કુશલધીરે લોજ્યરિત્ર ચો. ૧૭૨૯ મા, નિત્યસૌભાગ્યે નદ્યત્રીશી સં. ૧૭૩૧ મા, ધર્મવર્ધને શનિશ્વર વિક્રમ ચો. ૧૭૩૬ લગભગ, કાન્તિવિમલે વિક્રમકનકાવતી રાસ ૧૭૬૭મા, નિત્યલાભે સદેવંત સાવત્રિંગા રાસ ૧૭૮૨મા રચેલ છે. આ ઉપરાંત જૈનકથાનાયકો-નાયિકાઓ પર, સતીઓ પર અનેક રચનાઓ થઈ છે તેના ઉલ્લેખ વિસ્તારભયથી અત્ર કરવામા આવ્યો નથી. વિદ્યાવિલાસની કથાની ખ્યાતિ આ શતકમા પણ હતી; અને તેના પર જિનહર્ષે સં. ૧૭૧૧મા અને અમરચંદે સં. ૧૭૪૫મા રાસ રચેલ છે.

૯૮૦ પદો એટલે લક્તિ-વૈરાગ્યપ્રેરિત ટુંકા ગીતો હીંદી કવિઓ નામે કમીર, મીરાબાઈ, પછી સુરદાસ આદિએ પુષ્કળ ગાયા છે. ગૂર્જરસાહિત્યમા નરસિંહ મહેતાએ તેની પહેલ કરી છે. જૈન ગૂર્જર સાહિત્યમા સમયમુંદરે ૧૭મા શતકમા શર્યાત કરેલી જણાય છે, ને તે વખતે તેને ગીતો-અધ્યાત્મ ગીતો કહેવામા આવતા. ખરા વૈરાગ્ય ને લાવપ્રેરક રૂપકમય અને લક્તિપ્રધાન પદો રચવામા આ સૈકાના આનંદધન ચડી જાય છે; તેમનું જોધને તેમના સમકાલીન વિનયવિજય અને યશોવિજયે સુદર પદો પોતાના હૃદયની ઉત્કટ લાગણીના ઉદ્ગાર રૂપે રચ્યા લાખા લહેકાથી ગવાતા 'શલોકા'ની રચના પણ આ શતકમા પ્રથમ થઈ જણાય છે. દા. ત. ૧૭૪૯ પહેલાં વિનીત-વિમલકૃત આદિનાથ શલોકો, ઉદયરત્નકૃત નેમિનાથ શલોકો, શાલિભદ્ર શલોકો (મ. ૧૭૭૦) અને ભરત બાહુબલિનો શલોકો સં. ૧૭૯૫; દેવાવિજયનો શંખેશ્વર શલોકો સં. ૧૭૮૪, મોતીમાલુકૃત નેમિ શલોકો સં. ૧૭૯૮

૯૮૧ શંગારની છાટવાળા નેમ રાણુલના બારમાસ, સ્થલભદ્ર

નવરસો વગેરે આ શતકમા ગ્યાયા છે આસ વેગગમયક ઉપક પ્રબોધ-
ચિંતામણી ચો. જયશેખરસૂરિકૃત પદરમા સેકામા રચાયુ તેનો આ-
સ્વાદ આ શતકના કવિઓને થતા અનેક કાવ્યો ઉદ્ભવ્યા. દા. ત.
સુમતિરંગ કૃત સં. ૧૭૨૦મા અને ધર્મમદ્ધિકૃત સ. ૧૭૪૧મા
પ્રબોધચિંતામણી રાસ લાલવર્ધને ૧૭૪૨મા, કૃશલલાલ, (૨) એ
સં. ૧૭૪૮મા અને ઉદયરત્ન તેમજ નેમિવિજયે કંગેલા ધર્મશુદ્ધિ
પાપશુદ્ધિ રાસ.

૯૮૨ ઐતિહાસિક સાહિત્ય - લખ્યોદયે સ. ૧૭૦૭મા
પદ્મિનીચરિત્ર, ૧૭૧૧મા ભાણુવિજયકૃત વિજયાણુંદસૂરિ નિર્વાણસઙ્ગાય,
કેસરકુશલે સં. ૧૭૧૬મા જગદુ પ્રબધ રાસ, સં. ૧૭૨૦મા ખ.
જિનસાગર સૂરિ પર સુમતિવદ્ધલનો શ્રીનિર્વાણ રાસ, મેરુવિજયે સં
૧૭૨૧મા અને અભયસોમે ૧૭૨૯મા વમ્તુપાલ તેજપાલ રાસ, તે
વર્ષ પછી સુરજએ લીલાધર રાસ, ૧૭૨૧ પહેલા હેમસૌભાગ્યે
અને ૧૭૨૫ પછી તિલકસાગરે રાજસાગરસૂરિ નિર્વાણ રાસ,
મેરુવિજયકૃત વિજયદેવનિર્વાણ રાસ ૧૭૨૯મા, ૧૭૩૭મા જ્ઞાન-
કીર્તિનો ગુરુરાસ, ૧૭૩૯મા સુમતિવિજયની રત્નકીર્તિ ચો, સ
૧૭૪૧મા લક્ષ્મીરત્નકૃત ખેમ હડાલીઆનો રાસ, સ ૧૭૪૨મા જિન-
હર્ષકૃત કુમારપાલ રાસ અને કીર્તિસાગરસૂરિના શિષ્ય કૃત ભીમજી
ચો., ૧૭૪૭ આસપાસ દીપસૌભાગ્યકૃત વૃદ્ધિસાગરસૂરિ રાસ, ૧૭૫૬મા
જિનહર્ષકૃત સત્યવિજય નિર્વાણ રાસ, ૧૭૬૨મા રામવિમલકૃત સૌ-
ભાગ્યવિજય નિર્વાણરાસ, ૧૭૬૯મા સુખસાગરનો વૃદ્ધિવિજય રાસ,
સં. ૧૭૭૩મા જિનવિજય (૩) કૃત કંપૂરવિજય રાસ, ૧૭૭૩ પછી
રામવિજય (૧) કૃત વિજયરત્નસૂરિ રાસ, જિનેન્દ્રસાગરકૃત વિજય-
ક્ષમાસૂરિનો શલોકો, ૧૭૮૨મા ભાવપ્રભસૂરિકૃત મહિમાપ્રભ રાસ,
૧૭૮૬ પછી જિનવિજય (૩) કૃત ક્ષમાવિજય રાસ, ૧૭૮૮ પછી
રામવિજય (૨) કૃત લક્ષ્મીસાગરસૂરિ રાસ, સ ૧૭૯૩મા વદ્ધલકુ-
કૃત હેમચંદ્રગણિ રાસ, ૧૭૯૫મા ઉદયરત્ન કૃત વિમલમેતાનો

દર્શન, અધ્યાત્મ, વૈદક, તીર્થાદિતું સાહિત્ય. ૬૬૯

શયોકો અને લાધાશાહ કૃત શિવચંદ રાસ, ૧૭૯૭મા પુણ્યરત્ન (૨) કૃત ન્યાયસાગર નિર્વાણ રાસ, ૧૭૯૮મા નિત્યજ્ઞાનકૃત વિદ્યાસાગર સૂરિ રાસ તથા હરખચંદ કૃત માણેકદેવીનો રાસ તથા ૧૭૯૯ પછી ઉત્તમવિજયકૃત જિનવિજય નિર્વાણ રાસ.

૯૮૩ દાર્શનિક વિષયપર-દ્રવ્યાનુયોગ પર રાસ રચવાની પહેલ યશોવિજય ઉપાધ્યાયે દ્ર-યગુણપર્યાય રાસ રચી કરી. 'રાસ' સામાન્યતઃ કથા ઉપર નાયકના યશોગાન કરવા અર્થે રચાતો-એ શબ્દ ત્યા વપરાતો. તે સિવાયના વિષય પરત્વે રાસ એટલે રસમય શબ્દોમા પદ્ય ઘટના એ અર્થમા હવે વપરાયો. એવામા માનવિજયકૃત નય-વિચાર-સાત નયનો રાસ, હેમરાજકૃત સ. ૧૭૨૬ મા નયચક્ર રાસ રચાયા ઉપદેશ અને અધ્યાત્મ વિષય અનુવાદ રૂપે હીરમુનિએ સં. ૧૭૨૭ મા ઉપદેશ રત્નકોશ ચો અને દેવચંદ ૧૭૬૬ મા ધ્યાન-દીપિકા ચો. અને સં. ૧૭૭૭ મા રંગવિજ્ઞાસે અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ચો. ની રચના કરી દેવચંદ તે ખરેખર અધ્યાત્મરસિક પડિત હતા તેથી તેમની પ્રાય સર્વ કૃતિમા અધ્યાત્મ ઝગકે છે. નેમિદાસ શ્રાવકની સ. ૧૭૬૬ ની ધ્યાનમાલા સ્વતંત્ર કૃત છે.

૯૮૪ વૈદકના વિષયપર અત્યાર મુંઝી ગજરાતી ભાષામા કોષ્ટએ પદ્યમય રચના કરી નહોતી તે આ શતકમા નયનશેખરે મં. ૧૭૩૬ મા ચોગરતનાકર ચો. રચીને કરી.

૯૮૫. તીર્થોના, તીર્થયાત્રાઓના કૃતિદાસ અને ખનાવો નોધવાની પણ જૈન મુનિઓએ કાળજી રાખી છે. આ શતકમા તેના દાખલા તરીકે ૧૭૭૨ મા સહિમાસુરિ કૃત ચૈત્ય પરિપાટી અને વિની-તકુશન કૃત શત્રુંજય તીર્થમાલા. ૧૭૪૬ મા શ્રીનવિજયકૃત તીર્થમાલા, મં. ૧૭૫૦ મા સૌભાગ્યવિજય (૨) કૃત તીર્થમાલા સ્તં, ૧૭૫૫ મા જ્ઞાનવિમલ કૃત તીર્થમાલા, ૧૭૭૧ મા જિનસુખ કૃત જ્ઞેસલ-મેર ચૈત્યપાટી વગેરે. આ શતકના અનમા-સં. ૧૭૯૧મા શત્રુંજય પર છીપાવસહી નામની ટુંક છીપા (ભાવમાર) લોદોએ ગનાવી.

પ્રકરણ ૬ કું.

વિ० ૧૬ મું અને ૨૦ મું શતક.

અનંતવિજ્ઞાનવિશુદ્ધરૂપં નિરસ્તમોહાદિપરસ્વરૂપમ્ ।

નરામરેન્દ્રૈઃ કૃતચારુભક્તિં નમામિ તીર્થેગમનંતગત્તિમ્ ॥૧॥

અનાદિસંવદ્ધસમસ્તકર્મ-મલીમસત્ત્વં નિજકં નિરસ્ય ।

ઉપાત્તશુદ્ધાત્મગુણાય સયો નમોઽસ્તુ દેવાર્યમહેશ્વરાય ॥૨॥

—જેમનું વિજ્ઞાન અનંત છે,—સ્વરૂપ નિર્મલ છે, જેમણે મોહ આદિ પરના સ્વરૂપને ટાળેલું છે અને જેમની મુદર ભક્તિ મોટા મોટા નરો અને અમરોએ કરી છે એવા અનંત શક્તિવાળા તીર્થકરને નમુ છું

પોતાની અનાદિકાળથી બાંધાયેલા સમસ્ત કર્મની મશીનતાને દૂર કરી જેમણે શુદ્ધ આત્મગુણ ગ્રહણ કરેલો છે, એવા દેવતાઓને પૂજવા યોગ્ય દેવાર્ય-મહાવીર પ્રભુને નમસ્કાર હો !

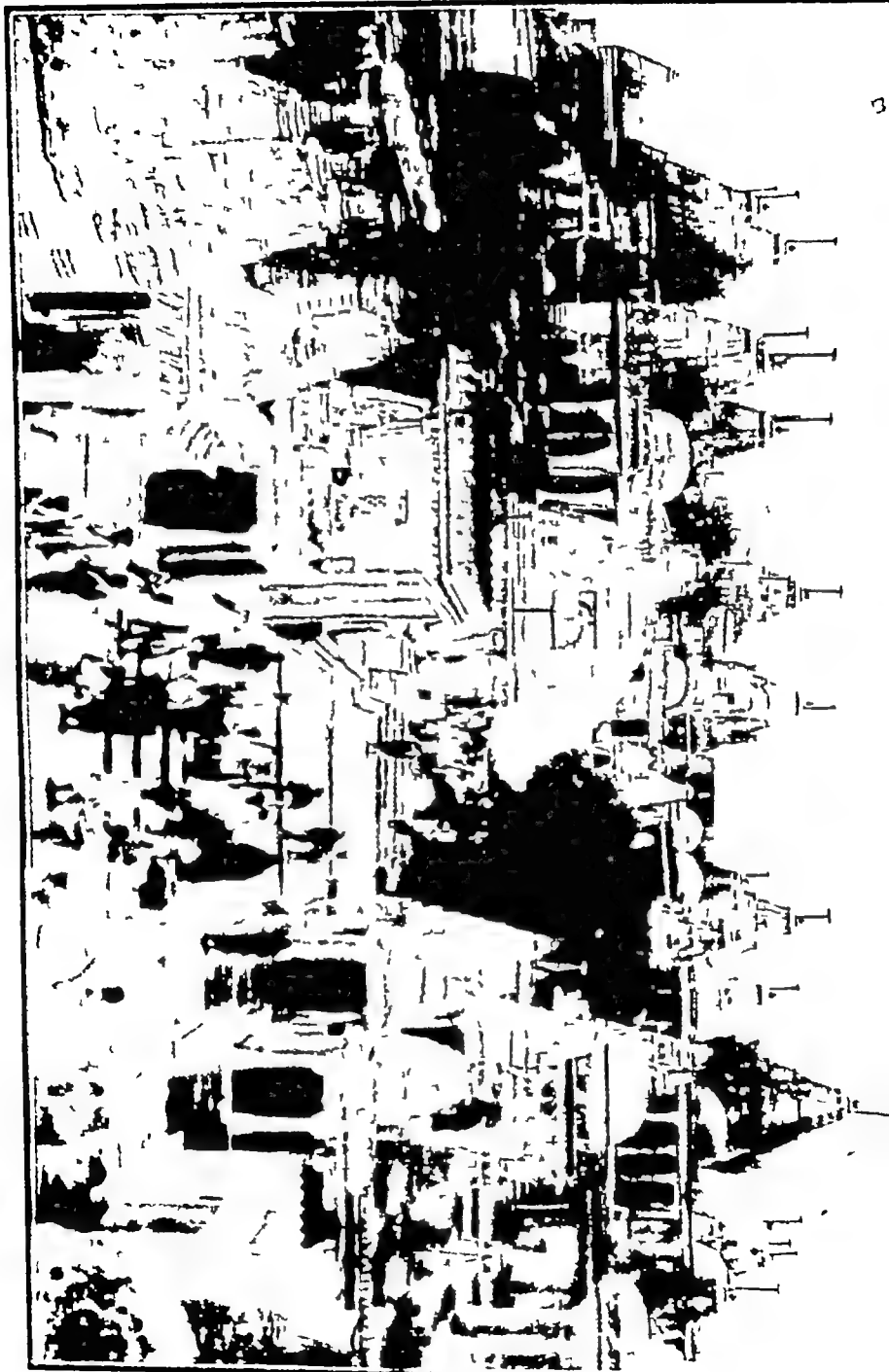
[ખ૦ જિનજ્ઞાણસૂરિદ્વિ આત્મપ્રમોદ સ ૧૮૩૩]

૯૮૬ શાંતિદાસ શેઠના પ્રસિદ્ધ વંશજો—શાંતિદાસ (જુવો પારા ૮૩૩-૮૩૪)ના લખમીચંદ ને તેના ખુશાલચંદ, સં. ૧૭૮૯ (હીજરી ૧૧૩૭)મા મરેદાઓ અમદાવાદને લૂટવા આવેલા તે વખતે તેમણે વચ્ચમા પડી ગાઠના પૈસા આપી મરેદાની ફેાજોના મોરચા ઉઠાવી લેવરાવ્યા, તે ઉપરથી શહેરના મહાજનોએ એકત્ર થઇ તેને હમેશનો હક કરી આપ્યો કે જેટલો માલ શહેરના કાટા ઉપર છપાય તે ઉપર સેંકડે ચાર આના તે શેઠ તથા તેમની ઓગાદને આપતા રહીશું, આ હકને બદલે હાલ પ્રેમાભાઈના સમયથી સર-કારી તીજેરીમાથી રૂ. ૨૧૩૩ નગરશેઠને મળે છે. આ વરસમા બાદશાહી ફરમાનથી ખુશાલચંદ શેઠ અમદાવાદના નગરશેઠ ઠર્યા અને શહેરના મોટા મહાજનોએ તેમને નગરશેઠ માન્યા. આ કુટુંબ ૧૩૬૮માં શુદ્ધિ અને ધન વિશેષે જૈન ધર્મને પુષ્ટિ કરવી એથી

નામાકિત થયેલુ તેથી તેના મુખીને સધળા વેપારીઓએ મળીને નગરશેઠનુ માન આપેલુ તે પ્રસંગે પ્રસંગે શહેરના લોકના મુખી છે અને જૈન સંઘના તે હમેશ વડા છે તે અત્યાર સુધી વંશપરંપરા ચાલુ છે. ગાયકવાડોએ પણ પાલખી, છત્રી, મસાલ ને વર્ષે ૩. એક હજાર એટલો હક કરી આપ્યો. (ગુજરાત સર્વ મંત્રહ) ખુશાલચંદના નથુશા, જોઠમલ અને વખતચંદ એ ત્રણ પુત્રો. વખતચંદ શેઠ પ્રતાપી હતા. સ. ૧૮૨૨મા દામાજીએ પાટણ મુસલમાનો પાસેથી લઈ લીધું ને ત્યારથી ગાયકવાડના તાબામા છે. તેમના સમયમા ગુજરાતમા ગાયકવાડ, પેશ્વા અને અંગ્રેજ કંપની એ ત્રણેનું રાજ્ય થયુ હતું. દીલ્હીના પાતશાહનું તો માત્ર નામજ હતું. સં. ૧૮૬૪ મા પોને શત્રુંજયનો સંઘ કાઢ્યો. કેટલીક પ્રતિષ્ઠા કરી. ૧૮૬૮ મા આ નગરશેઠના મુખીપણા નીચે અમદાવાદના શહેરીઓએ અરજ કરતા એવો સરકારી હુકમ થયો કે માત્ર કન્યા મૂકી કોઈપણ ગુજરી નય, તો તેની મિલકતમા ડખલ ન કરતા તે તેની કન્યાને ન્યાસુધી તેને મંતાન થાય ત્યાસુધી વારસદાર ગણવી આ બાબતનો ગૂજરાતી ભાષામા કરેલો હુકમ અમદાવાદના ત્રણ દરવાજા પરના શિલાલેખમા ફેતરેલો છે ૫૩૯ વખતચંદ શેઠને ગાયકવાડ સાથે ધણો ગાઢ સંબધ હતો. ૨૧૦ સં. ૧૮૭૦ તેના પુત્ર હેમાલાલ થયા. સં. ૧૮૭૪ મા અમદાવાદ અંગ્રેજ સરકારના હાથમા સંપૂર્ણ આવ્યું. હેમાલાલએ ધણી સાર્વજનિક સખાવતો કરી. અમદાવાદમા અંગ્રેજી

૫૩૯ જુઓ મુબઈ ૩ એ સો નુ જર્નલ વૉ ૧૬ અ ૫૩ સને ૧૮૯૭ ૫ ૩૪૮-લેખ નામે Inscription on the 'Three Gateways'-Ahmedabad તેમા આ લેખ અંગ્રેજી ભાષાતર સહિત આપેલ છે, ને તે હપરાત તેમા હલેખેલ વ્યક્તિઓની ઓળખાણ અને શાંતિદાસ રોહનુ વશટફ તથા વશનેના હક વત્તાન પણ આપેલ છે આ બધા વશનેના વિશેષ વત્તાત માટે જુઓ માર્સ 'જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા' ગ્રંથમાં મારી લખેલ સમાલોચના તથા નિવેદન, વળી જુઓ 'ગુજરાતનુ પાટનગર-અમદાવાદ.'

નિશાળ, હેમાભાઈ ઈન્સ્ટિટ્યુટ નામની પુસ્તકશાળા, મથદગ્યાન, કન્યાશાળા અને એક હૅન્ડિપેટલ વગેરે પ્રજા ઉપયોગી કામે તેમની સહાયથી થયા છે. મ. ૧૯૦૪ માં જન્મ પામેલ 'ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી' ને પણ સારી મદદ આપી ગુજરાત કૉલેજ કચ્છામાં દશ હજાર રૂ. આપ્યા. ત્યાંની શહેર-મુદ્રગર્થ માટે મારો પત્રિયમ લીધો. શત્રુંજય પર સવા ત્રણ લાખ રૂ. ખર્ચી ઉજ્જયિનમાંથી દુક-નદીશ્વરની દુક બંધાવી પોતાની દુક સ. ૧૮૮૨ માં ત્યાં બંધાવી. સં. ૧૮૮૬ માં પ્રતિષ્ઠા કરાવી. ઘણે કેકાણે ધર્મશાળા બંધાવી. ગાય-કવાડે રાચરડા ગામ બહીસ કર્યું તેની ઉપજમાંથી અમુક ગ્રંથ ખોડા ઢોર અર્થે કાઢેલી છે, ને તે ગામ તેમના વશજેના તાપામાં લજી સુધી છે. ૨૫૦ સં ૧૯૧૪ તેમના પુત્ર પ્રેમભાઈ-નેઓ પણ એક પ્રખ્યાત વ્યક્તિ હતા. સ. ૧૯૦૫ માં શત્રુંજયના સત્ર કાઢી લેતા. તેમણે અમદાવાદની લડીસિંગ-પ્રેમાભા-હૅન્ડિપેટલમાં (નિવિન હૅન્ડિપેટલ)માં બાવીસ હજાર દોઢ, હેમાભાઈ ઈન્સ્ટિટ્યુટના મકાન માટે સાત હજાર પચાસ, ગુજરાત કૉલેજ ના ફંડમાં દશ હજાર, મુમર્ગની ગ્રાંટ મહિકલ કૉલેજમાં સુવર્ણ આદિ માટે બહારસે, વિક્ટોરિયા મ્યુઝિયમમાં તેરસો પચાસ મુમર્ગની વિક્ટોરિયા ગાર્ડન્સના દશ હજાર, ગુ. વ. સોસાયટી ફંડમાં બે હજાર આપવા ઉપરાંત સં ૧૯૩૪ ના દુકાળમાં વીસ હજાર, ને છ સ્થળે ધર્મશાળાઓ બંધાવવા ત્રેવીસ હજાર એમ કુલ લાખેક રૂ. ની સખાવત કરી તેમના નામથી 'પ્રેમાભાઈ હૉલ' અમદાવાદમાં પ્રસિદ્ધ છે. શત્રુંજય પર પાંચ લાખ ખર્ચી દેરાસર અને પાલીતાણામાં ધર્મશાળા બંધાવેલ, વળી કેશરીયાળ, પંચતીર્થના સંઘ કાઢ્યા. સર્વ તીર્થ સ્થળોનું રક્ષણ ને વહીવટ કરવા માટે આણંદજી કલ્યાણજી નામની પેઢીની સ્થાપના કરી ને તેના કાયદા તથા બંધારણ તેમના સમયમાં થયા. સ્વ ૧૯૪૩. તેમના પુત્ર મણિભાઈ, પછી ચીમનભાઈ લાલભાઈ નગરશેઠ થયા પછી કરતુર-ભાઈ મણિભાઈ હાલ વિમલભાઈ ગયાભાઈ નગરશેઠ છે.

સચિંત્ર પર શિલ્પોની દૃષ્ટિ ૫ ૬૭૪

[બી.બી.એન્ડ સી.આઈ.રેવેના સૌન્દર્યથી.]

૯૮૭ આ ૧૯ મા શતકમાં દુકાળો પડ્યા તેમજ મોઘવારી બહુ રહી મોટા દુકાળમાં સ. ૧૮૦૩ (તિલોતરો,) ૧૮૪૭ (સુડતાળો), સં. ૧૮૬૯ (અગણોતરો) હતા. ઉદર આદિના ઉપદ્રવો પણ થયા. એકંદરે આ શતક બહુ ખરાબ ગયું.

૯૮૮ સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સ્થાપક સ્વામી સહજનંદ સ્વામી (જન્મ સં. ૧૮૩૭) એ આ ૧૯ મા શતકમાં ગૂજરાત કાઠીયાવાડમાં ખાસ કરી કાઠી, કડીયા વગેરે કારીગર વર્ગમાં પોતાના વૈરાગ્ય બળે લોકને નીતિનો સચોટ બોધ દીધો. ગઢડા, મૂળી ને વડતાલ તેના ધામ થયા. સ્વગવાસ સં. ૧૮૮૬. ૫૪૦

૯૮૯. સં. ૧૮૧૮ મા રઘુનાથના શિષ્ય ભીખમજીએ તેરાપથ કાઢ્યો. ૧૮૪૩ મા શત્રુંજય પર પ્રેમચંદ મોદીની દુકની સ્થાપના, ૧૮૬૧ મા શત્રુંજય પર ચુરતી ઇચ્છાલાઇ શેઠે ઇચ્છા કુંડ બંધાવ્યો. ૧૮૮૬ મા ત્યા અદ્વૈતજી (અદ્વૈતજી-આદીશ્વર પ્રભુ) ની મોટી પ્રતિમા કોતરાવી, શા. ધર્મદાસે મંદિર બંધાવ્યું.

૯૯૦. સં. ૧૮૯૧ મા જસલમેરથી બાફળા ગોત્રના ગુમાન-ચંદના બહાદુરમણ આદિ પાંચ પુત્રોએ શત્રુંજયનો મોટો સંઘ કાઢ્યો, અને વચમાં પંચતીર્થો, બાલણવાડ, આબૂ, શ્રાવણ, તારંગા, શંખેશ્વર, પચાસર, ગિરનાર વગેરેની તીર્થયાત્રા કરીને મહાતીર્થ શત્રુંજયની યાત્રા કરી. તેમાં ૨૩ લાખ ૩ ખર્ચા આ કાર્ય ઉપરાંત ધુલેવા-કેસરીયાજીના બારણા, નોખતખાના કરાવી તથા ધ્વજદંડ ચડાવ્યો ને એક લાખ ૩ ખર્ચા. ઉદયપુરમાં મંદિર વગેરે અનેક સ્થળે ધર્મસ્થાન કરાવ્યા, પુસ્તકોનો ભંડાર કરાવ્યો, ભગવતીજી સૂત્ર સાલળી તેમાંના દરેક ગૌતમ પ્રશ્ન દીઠ બે મોટી આખ્યા, કોટામાં બંદિવાનોને છોડાવ્યા (જે સા. સં. ૧, ૨ પૃ. ૧૦૭ 'જસલમેર કે પટવો કે સઘકા વર્ણન' લેખ) આ બાફળા ગોત્રીના વંશજ સીરેમલજી બાફળા ઈંદોરમાં દિવાન-પ્રધાનમંત્રી છે.

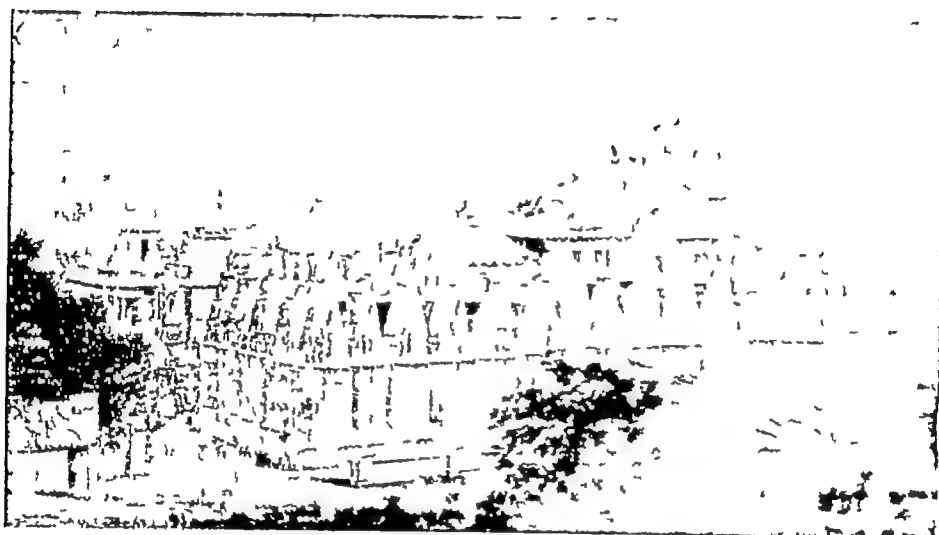
૫૪૦ વિશેષ માટે જુઓ પુસ્તક નામે 'સહજનંદ સ્વામી અથવા સ્વામિનારાયણ સંપ્રદાય' લેખક રા. કિશોરલાલ મશરવાલા પ્ર નવજીવન પ્રકાશન મંદિર-અમદાવાદ.

૯૯૧ સુઅધના પ્રસિદ્ધ શેઠ મોતીશાહે (મોતીચંદ અમીચંદ જન્મ સં. ૧૮૩૮ ચ. સં. ૧૮૯૨) સુઅધમા ભાયખલાના મંદિરમા સં. ૧૮૮૫ માગશર શુ. ૬ ગુદે આદીશ્વરની પ્રતિમા પધરાવી તથા સુઅધમા પાજરાપોળ સ. ૧૮૯૦ મા અપાધ તેમા આ ગેઠે જખરો ફાળો આપ્યો. પાલીતાણામા સં ૧૮૮૭ મા ધર્મરાણા બાધી. શત્રુંજય તીર્થ ઉપર સ. ૧૮૮૮ મા આરભ કરી કુંતાસરની ખીણ-ખાડ પુરી તે પર મધ્યમા મોઢું મંદિર બધાવ્યુ, પ્રતિમાની અંજન-શલાકા કરી. ત્યા તેમનો સ્વર્ગવાસ થવાથી તેમના પુત્ર ખીમચંદે સં. ૧૮૯૩ મા પ્રતિષ્ઠા કરી. આ ‘મોતીશાની દુક’ કહેવાય છે. તેમા ૭ લાખ રૂ. ખર્ચાયા. (જુઓ વીરવિજયકૃત મોતીશાના દાળીયા આદિ કૃતિઓ) આ વર્ષમાજ અમદાવાદના ગેઠ સાકરચંદ પ્રેમચંદે ત્યા ત્રણ મોટા મંદિર અને નાની દેરીઓ બધાવી કે જેને ‘સાકર-વસહી’ યા ‘સાકરચંદની દુક’ કહેવામા આવે છે. વળી ઘોઘાના શેઠ બાલાભાઈ ઉર્ફે દીપચંદ કલ્યાણજીએ તે વર્ષમા મોતીશાની દુંકમા ‘બાલાભાઈ દુક’ બંધાવી. વિશેષમા આ વર્ષમા અમદાવાદના પ્રસિદ્ધ શેઠ હટ્ટીસિંહ કેસરીસિંહે ખિંખ પ્રતિઠા માટે અંજનશલાકા કરાવી બાવન જિનાલયવાળો ભવ્ય પ્રાસાદ અમદાવાદના દિંદી દરવાજા બહાર બંધાવ્યો, ૫૪૧ પણ તે પૂર્ણ થયા પહેલા તે શેઠ સ્વર્ગસ્થ થવાથી તેમના ધર્મપત્ની હરકોર શેઠાણીએ સં. ૧૯૦૩ મા તેમા પ્રતિષ્ઠા કરાવી. (જિ. ૨, ન. ૫૫૬). આ વિશાલ મંદિર અમદાવાદમા એક જોવા લાયક સુદર કારીગિરીના નમુના રૂપ છે. તેમા

૫૪૧ ‘આ દહેર પ્રેમચંદ સલાટે સણગારની મોટામા મોટી દોલતે પૂર કીધુ છે કોતરકામ ઉતરણું છે, શિલ્પધાટી સ્વચ્છ નથી, પણ કામ એવું તવ ગર છે કે જે કાળમા જૈન શિલ્પનો ઉત્કર્ષ હોતો તે કાળના જેવુંજ (છે) ને તે ઉપરથી જણાય છે કે હજી પણ ગૂજરાતમાથી બાધવાનો ને પથ્થર કાપવાનો હુન્નર ગયો નથી × વળી તેમા જે પીતળના પડદા છે તે જોતાં જણાય છે કે અમદાવાદની તે કારીગિરીએ પોતાનો બૂતો હુન્નર હજી જોયા નથી. (ગૂજરાત સર્વસંગ્રહ પૃ ૪૨૫, ૪૩૮)

ગ્રેડ લટ્ટીમિલ કેસરીમિલ અમદાવાદ મ્વ મ ૧૯૦૧ પાગ ૯૯૧ પૃ ૬૭૪
 [ગજગત માહિત્ય મલા અમદાવાદના સૌજન્યથી]

હટ્ટીસિંહનુ દેહેર - અમદાવાદ સ ૧૯૦૩ પારા ૯૯૧ પૃ ૬૭૪

[શેઠ જીવણચંદ સાકરચંદ ના સૌજન્યથી]

દશલાખ રૂ. ખર્ચ થયો. સં. ૧૯૦૮ મા ઉક્ત હરકોર શેઠાણીએ શત્રુંજયનો સંઘ અમદાવાદથી કાઢ્યો.

૯૯૨ મં. ૧૯૦૫ મા કચ્છ જખૌમા શા જીવરાજ રત્નસિંહે ત્રણ લાખકોરી ખર્ચી પુસ્તકોનો ભંડાર કરાવ્યો. સં. ૧૯૨૦ મા કચ્છ નલીઆના દશા ઓસવાળ જ્ઞાતિના શેઠ નરસિંહ નાથા નાગડાએ શત્રુંજયનો સંઘ કાઢી ત્યાં ચંદ્રપ્રભનુ ચૈત્ય કરાવ્યું ને પાલીતાણામા એક મોટી ધર્મશાળા બંધાવી. મુંબઈનું અનંતનાથજીનું દહેરું તથા મહાજનવાડી પણ તેમનેજ આભારી છે. (જુઓ વિશેષમા કચ્છી દ. ઓ. પ્રકાશ પુ. ૪ ભાદ્રપદ ૧૯૮૪ના અંકમા 'નાગડા ગોત્રની ઉત્પત્તિ' એ લેખ) આજ જ્ઞાતિના કચ્છ કોઠારાના શેઠ કેશવજી નાયકે મુંબઈમા ઘણી દોલત વેપારમા મેળવી અંજનશલાકા કરી શત્રુંજયનો સંઘ કાઢી ત્યાં મ. ૧૯૨૧મા પ્રતિષ્ઠા કરાવી (જિ. ૨ નં. ૩૨ અ). તે ઉપરાંત સં. ૧૯૨૬ થી ૩૨-એ સાડા ત્રણ વર્ષમા ગિરિનાર તીર્થ પરના દેરાસરો વગેરે જીર્ણ થયા હતા તેને સમરાવી ઉદ્ધાર કર્યો ને તેમા ૪૫ હજાર રૂ ખર્ચ્યા (જુઓ ત્યાં વસ્તુપાલ તેજપાલના દેરાસરના વંડાના દરવાજા પાસેની ભીંતમા હાલ ચોડેલો લેખ). આ શેઠે શા. ભીમશી માણેકના ધર્મપુસ્તકો મુદ્રિત કરાવી પ્રકટ કરવાના પ્રયત્નમા ઘણી દ્રવ્યસહાય કરી હતી સં. ૧૯૩૦-૩૨ મા ભોયણી તીર્થની સ્થાપના થઈ. જે શેઠ પ્રેમચંદ રાયચંદે જમાનો સમજી પાશ્ચાત્ય કેળવણી માટે તેમજ અન્ય ધર્મોદાય કાર્યો માટે લગભગ કરોડ રૂની સખાવત કરી તેમનું હુંક વર્ણન હવે પછી આવનાર છે.

૧૯મા શતકનું સાહિત્ય.

૯૯૩ ૧૯ સદીમાં સંસ્કૃત સાહિત્યમા ખડું અંથો રચાયા નથી. જે કંઈ રચાયા છે તેની તોષ લખશું. સં. ૧૮૦૪ મા આ. ઉદયસાગર સૂરિએ સ્નાત્ર પંચાશિકા (કા. વડો), સં. ૧૮૦૭મા ખ. ક્ષેમકીર્તિ-શાખાના શાંતિહર્ષ-જિનહર્ષ-સુખવર્ધન અને દયાસિંહ-અભયસિંહના શિષ્ય રૂપચંદ્ર અપરનામ રામવિજયે જિનલાલસૂરિ રાજ્યે જોધપુરમાં રામસિંહના રાજ્યમા ગૌતમીય મહાકાવ્ય ૧૧ સર્ગમા (પ્ર૦ ચંદ્રસિંહ

સાગર ૧૮૨૪, દ્વૈમલ્લર્પ ૧૮૨૫ પહેલા, રઘુપતિ તથા કવિયણુ ૧૮૨૫, દેવીદાસ ૧૮૨૭, વિજયલક્ષ્મીસૂરિ ૧૮૨૭-૩૪, ભાણુવિજય ૧૮૩૦, રત્નવિમલ ૧૮૩૨-૩૯, રાયચંદ ૧૮૩૩-૪૧, ઉત્તમવિજય ૧૮૩૪, કાંતિવિજય તથા માલસિંહ ૧૮૩૫, લાલચંદ્ર ખીખ ૧૮૩૭, ખેમવિજય ૧૮૩૯, અમૃતવિજય ૧૮૩૯-૪૦, દીપમુનિ તથા મકન (મુકુદ મોનાણી) આવક ૧૮૪૦-૪૮, ઋપભસાગર ૧૮૪૦ (?) ઉદય ઋપિ ૧૮૪૧, ગુલાબવિજય ૧૮૪૬, દ્વિમાકલાણુ ૧૮૪૮-૫૬, નંગવિજય ૧૮૪૯-૫૦, કૃતેન્દ્રસાગર ૧૮૫૦, લખમીવિજય ૧૮૫૧ પછી, રૂપમુનિ ૧૮૫૬-૮૦, માનવિજય (૪) ૧૮૫૭, વીરવિજય ૧૮૫૭-૧૯૦૮, પ્રેમમુનિ (૨) ૧૮૫૮, દીપવિજય (કવિરાજખડા-દુર) ૧૮૫૯-૧૮૮૬, રામવિજય તથા રામચંદ્ર ૧૮૬૦, જ્ઞાનસાર ૧૮૬૧, રૂપવિજય ૧૮૬૧-૧૯૦૦, હરજશ ૧૮૬૪, અવિચલ ૧૮૬૯ પહેલા, તેજવિજય ૧૮૭૦, દ્વૈમવર્દન ૧૮૭૦-૭૯, વિવેક-વિજય ૧૮૭૨, સૌભાગ્યસાગર ૧૮૭૩, ઋપભવિજય ૧૮૭૭-૮૬, ઉત્તમવિજય (૨) ૧૮૭૮-૭૯, લાલવિજય (૨) ૧૮૮૧, કૃષ્ણવિજય શિં ૧૮૮૫, અમીવિજય ૧૮૮૯, દ્વૈમવિજય અને સવરાજ ૧૮૯૨, ધર્મચંદ્ર ૧૮૯૬, ઉદયસોમ ૧૮૯૮ સાપડે છે.

૯૯૭ ગૂ. કવિઓ ૧૮મા શતક કરતા આ શતકમા ધણી ઓછી સંખ્યામા છે. આ પૈકી પદ્મવિજયના વૃત્તાત માટે જુઓ તેમના સંબંધી રાસ (પ્રં ભારે જૈન ઐ. રાસમાળા નામનો ગ્રંથ), વિજયલક્ષ્મી-સૂરિ માટે જુઓ તેમના સંબંધી સઝાય (પ્રં ત્યાજ), વીરવિજય માટે જુઓ તેમના પરનો રાસ (જૈન ઐં ગૂર્જર કાવ્ય સંચય) તથા રા. ગિરધરલાલનો 'પડિત વીરવિજયજીનો ટુકો પ્રબધ (જૈન યુગ, પુ. ૪, પૃ. ૧૩૨), અને જ્ઞાનસાર માટે જુઓ તેના પર લેખ જૈ. શ્વે કો. હેરેલ્લ સને ૧૯૧૦ પુ ૯-૧૦. પૃ. ૩૪૩ તથા સને ૧૯૧૩નું પુ. ૧૦ પૃ. ૨૦૯). વારવિજય તે જૈનોનો દયારામ છે. દયારામે શૃંગારિક કવિતા ગરખીમા ગાઈ છે, જ્યારે ગરખી જેવા ગીતો, પૂજા આદિમા વીરવિજયે રચેલા છે. વિશેષમા વીરવિજયે મોટા મોટા રાસો પણુ રચ્યા છે. દરેક નવીન ઢાળની ગરખી કે એવી ચીજ સાલ-

ગૂજરાતી સાહિત્ય-લોકકથા અને અન્ય કૃતિઓ. ૬૭૯

જતા એટલે તે રાહમા પોતે લાલિત્યભર્યા કાવ્યો રચતા. તેમાથી અનેક ઉર્મીગીતો (lyrics) મળશે

૯૯૮. આ શતકમા લોકકથા સાહિત્યમા ગૂજરાતી ભાષામાં સં. ૧૮૨૫ પહેલા દ્વેમદર્ષે અંદનમલયાગિરિ ચોં, ભાણુવિજયે સં. ૧૮૩૦મા વિક્રમ પચદંડ રાસ, ઋષભસાગર બીજાએ સં. ૧૮૪૦ મા (વિદ્યાવિલાસ પવાડા પરથી) વિનયચટ રાસ, લા. રૂપમુનિએ સં. ૧૮૮૦મા વિક્રમરાજના સમયમા મૂકેલા અંબડ પર રાસ (કે જેમા વિક્રમના પરાક્રમ પચ દંડ વગેરેની અહ્લુત વાતો છે) મળી આવે છે ઐતિહાસિક સાહિત્યમા સં. ૧૮૦૨મા ઉદયસાગરે અને મ. ૧૮૧૭મા માણિક્યસાગરે આ. કલ્યાણસાગરસૂરિપર રાસ, વાના-શ્રાવકે સં. ૧૮૨૦મા વિશુધવિમલસૂરિ રાસ, કવિયણે સ. ૧૮૨૫મા દેવચંદ્ર પર દેવવિલાસ, પદ્મવિજયે સ. ૧૮૨૮મા ઉત્તમવિજય નિર્વાણ રાસ, રંગવિજયે સં. ૧૮૪૯મા પ્રતિષ્ઠાકલ્પ સ્તવન, લખ-મીવિજયે સ. ૧૮૫૧ પછી હુંડિયા ઉત્પત્તિ, રૂપવિજયે સં. ૧૮૬૨ મા પદ્મવિજય નિર્વાણ રાસ તથા સં. ૧૯૦૦મા વિમલમત્રી રાસ, અવિચલે સં. ૧૮૬૯ પહેલા હુલક રાસ, તેજવિજયે સં. ૧૮૭૦ મા ઘુલેવા કેસરીઆશુતો રાસ, ક્ષેત્રવર્દને સ. ૧૮૭૦મા શાંતિદાસ અને વખતચદશેઠનો રાસ, ઉત્તમવિજયે સં. ૧૮૭૮મા હુંલક રાસ, 'કવિ બહાદુર' દીપવિજયે સુરત ખંભાત જખૂસર ઉદયપુર ચિતોડ (?) એ પાંચ શહેરપર ગજલો સં. ૧૮૭૭મા તથા તે વર્ષમા મોટો સોહમકુલ પદાવલી રાસ, અને વીરવિજયે સં. ૧૮૬૦મા સ્વગુરુ શુભ-વિજય પર શુભવેલી, સ. ૧૮૯૩મા મોતીશા શેઠના ઢાળીઆ, સં. ૧૯૦૩ મા હુકીસિંહની અંજનશલાકાના ઢાળીયા, સ. ૧૯૦૫મા સિદ્ધાચલ ગિરિનાર સંઘ સ્તન, તથા સ. ૧૯૦૮મા હરકુ અર સિદ્ધક્ષેત્ર સંઘ સ્તન, વગેરે કરેલી રચનાઓ ઉપલબ્ધ થાય છે.

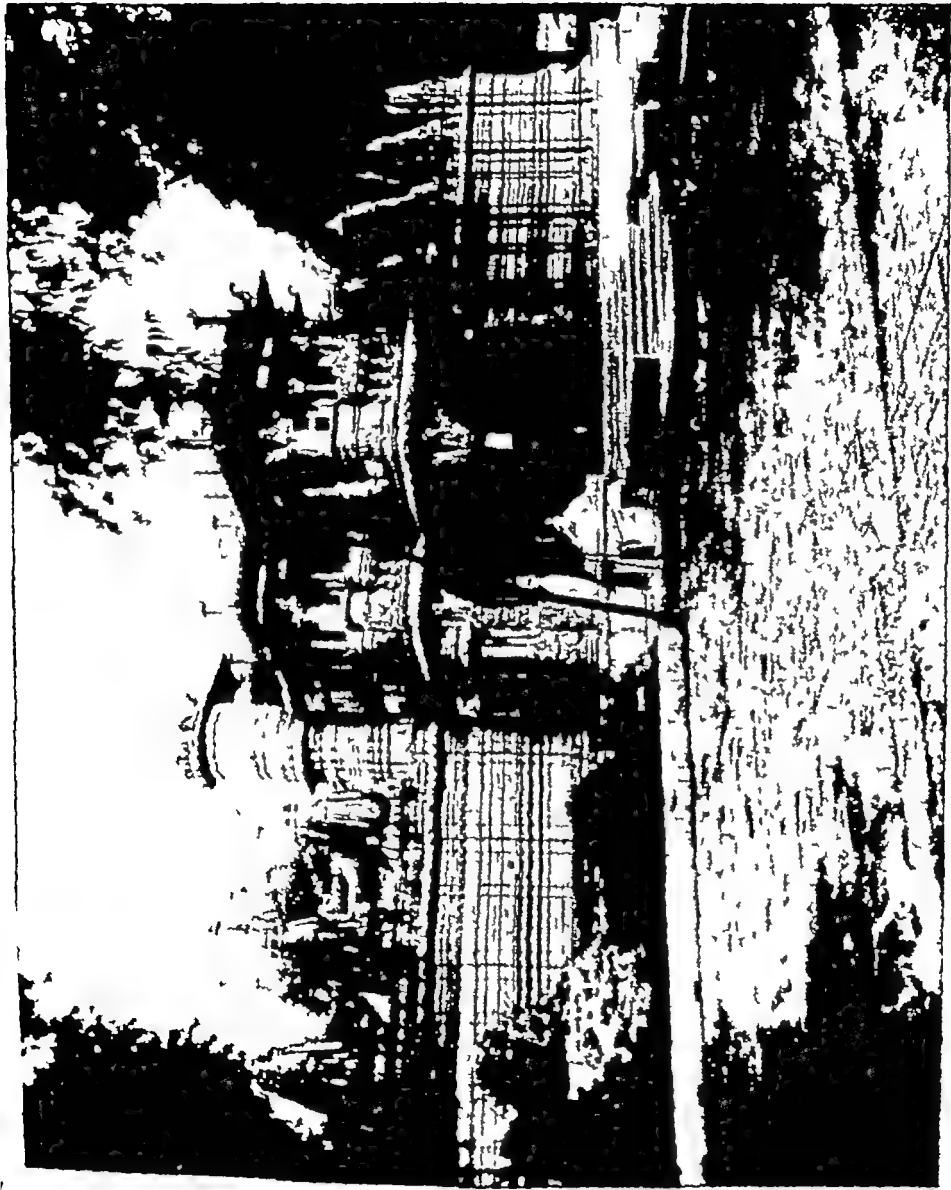
૯૯૯. ગૂંગચ સાહિત્યમાં સ. ૧૮૦૧મા તત્ત્વદંભે ભુવનભાનુ ચરિત્રપર, સ. ૧૮૦૩મા (વિજયસિંહસૂરિ-ગજવિજય-ગુણવિજય અને હિતવિજય-જ્ઞાનવિજય શિં) જ્ઞાનવિજયે (જીવવિજયે) કર્મ ત્રય પર, સં. ૧૮૦૫મા (ખં હર્ષવિશાલ-જ્ઞાનસમુદ્ર-જ્ઞાનગજ-લખ્યાદય-

દાનસાગર શિ૦) રત્નધીરે ભુવનદીપકપર, સં. ૧૮૧૩મા વિશ્વધર્મ-
મલસૂરિએ સ્વરચિત સમ્યક્ત્વ પરીક્ષાના મસ્કૃત પદ્યમય ગ્રંથપર
સ્વોપન, સં. ૧૮૩૩મા રંગવિજય શિ૦ રામવિજયે વિજયધર્મસૂરિ
રાજ્યે જિનકીર્તિસૂરિ કૃત ધન્યચરિત્ર-જ્ઞાનકલ્પદ્રુમ પર (જશ૦), સં.
૧૮૩૪મા લો. મહાનંદે કલ્પમૃતપર, પદ્યવિજયે સ. ૧૮૩૦મા
ચશોવિજયકૃત ૩૫૦ ગાથાના સીમધર સ્ત૦ પર, મં. ૧૮૪૬મા
ગૌતમકુલક પર, તથા સં. ૧૮૪૯મા રાધનપુરમા ચશોવિજયકૃત વીર
હૃદી સ્ત૦ પર, (ત૦ ભાવરત્ન-શાંતિરત્ન-દમ્ભિરત્ન-કનકરત્ન-ચુષ્કિ
રત્ન શિ.) ધર્મરત્ને સ. ૧૮૪૯મા ધન્યચરિત્રપર, સ. ૧૮૬૬મા
જ્ઞાનસારે આનંદધનકૃત ૨૨ જિનસ્તવનોપર (પ્ર૦ પ્રકરણ રત્નાકર
ભા. ૧), ઉક્ત પ્રસિદ્ધ કવિ વીરવિજયે સં. ૧૮૮૧મા ચશોવિજય-
કૃત અધ્યાત્મસાર પર (પ્ર૦ પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૧), ત૦ સુમતિ-
વિજય શિ૦ રામવિજયે સ. ૧૮૭૮ (? ચંદ્રગન્ધર્વિલ પ્રભુ મિતે)
ઉપદેશમાલાપર અને સં. ૧૮૮૪મા હેમાચાર્યકૃત નેમિનાથ ચરિત્ર
પર (પ્ર. કા. વડો.), (ત૦ જિનવિજય-ઉત્તમવિજય-અમીવિજય શિ)
કુંવરવિજયે સં. ૧૮૮૨મા પાલીમા ખ૦ દેવચંદ્રકૃત અધ્યાત્મ
ગીતા નામની ભાષાકૃતિ પર, ઉક્ત પ્રસિદ્ધ શ્રી ચશોવિજય ઉપાધ્યાયના
ગુણવિજય-સુમતિવિજય શિ૦ ઉત્તમવિજયે વિજયજિનેન્દ્ર સૂરિ રાજ્યે
(સં. ૧૮૪૧ થી ૧૮૮૪ વચ્ચે) રત્નશેખરસૂરિકૃત શ્રાદ્ધવિધિવૃત્તિપર,
બાળાવબોધની રચના કરી. ખ૦ ક્ષમાકલ્યાણે સં. ૧૮૩૮મા પા-
ક્ષિકાદિ પડિકમણુ વિધિ ગણમા સંગ્રહિત કરી તથા પછી પ્રશ્નોત્તર
સાધર્શતક ભાષામા રચ્યુ. 'કવિ બહાદુર' દીપવિજયે સં. ૧૮૭૬ પછી
નવ બોલની ચર્ચા લખી અને સ. ૧૮૮૬મા સુરતમા પ્રશ્નોત્તર-
સમુચ્ચય ભાષામા રચ્યુ (ખેડા ભ, પ્ર કા.)

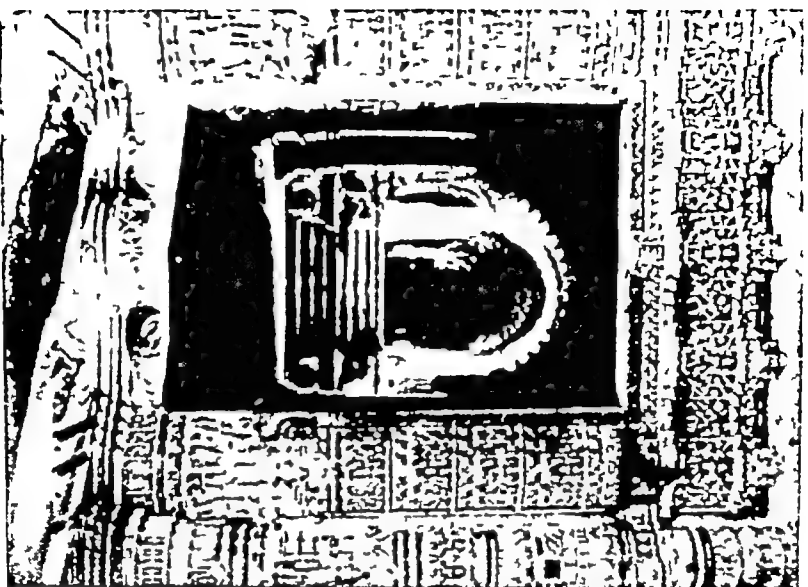
વિક્રમ ૨૦મું શતક [સં. ૧૯૦૧ થી ૧૯૬૦].

૧૦૦૦. આ શતકમા ખાસ નોંધવા જેવી સંસ્કૃત કે પ્રાકૃત
કૃતિ જોવામા આવી નથી. જૂની પદ્ધતિપર કવિતા રચનારા થોડા
ભાષા-કવિઓ નીચેના પ્રાપ્ત થાય છે:-ચિદાનંદ (મૂલ કપૂરવિજય)

મ ૧૯૦૩ ના હકૂમિયતના દહેરાનો બહારનો દેખાવ, અમદાવાદ

[By Courtesy of B B & C I R.]

હમુસિલના મંદિરનું દ્વાર

[By Courtesy of B- B & C I Ry]

તે મંદિરનો અંદરનો ભાગ

સં. ૧૯૦૦-૧૯૦૭, અમૃતવિજય ૧૯૦૨, આલયંદ ૧૯૦૭. જશ-
વિજય ૧૯૧૦, રંગવિજય ૧૯૧૧, દયાવિજય ૧૯૧૨, ઋદ્ધિશ્રી
(સાધ્વી) ૧૯૧૬, રત્નપરીખ ૧૯૧૮, ખોડીદાસ ૧૯૧૯-૨૮ રવ-
ચંદ ૧૯૨૭, જિનદાસ ૧૯૩૦, મયારામ ભોજક ૧૯૩૦ આસપાસ,
મણિચંદ્ર ગોરજી, હુલાસચંદ્ર ૧૯૪૭

૧૦૦૧ અર્વાચીન શુદ્ધ અને શિષ્ટ ગૂજરાતીમા કવનાર અને
લખનાર પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓ તો ડાહ્યાભાઈ ધોળશાજી નાટકકાર અને
રાયચંદ કવિ અધ્યાત્મી દિલસુદ્ધ. ચિદાનંદજી મસ્ત અધ્યાત્મી હતા-
તેમણે મિશ્ર ભાષામા હિંદી પ્રત્યેજ ઢળતી ભાષામા અધ્યાત્મકૃતિઓ
પદ્યમા રચી છે. પ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્ય આત્મારામજીએ હિંદીમા પૂજ્જ
રચી છે. આ ટૂંકમા સં. ૧૯૫૦-૫૫ સુધીનો કાવ્ય સાહિત્યનો
ઈતિહાસ છે. ત્યાં સુધીમા થયેલ ઉપર્યુક્ત ચારે પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિઓ
નથા વીરચંદ રાઘવજી ગાંધી કે જેમણે અગ્રેજીમા જૈનધર્મ સંબંધી
વ્યાખ્યાનો અમેરિકા, ઈંગ્લંડ, હિંદમા આપી ખ્યાતી મેળવી-તેઓના
ટુંક વૃત્તાત હવે પછી આપવામા આવે છે.

ચિદાનંદજી

મતિ મત વિચારે રે મત મતીયનકા ભાવ; મતિં
વસ્તુગતે વસ્તુ લહોરે વાદવિવાદ ન કાય
મૂર તિહા પરકાશ પિયારે ! અંધકાર નવિ હોય—મતિં
રૂપ રેખ તિહા નવિ ઘટેરે મુદ્રા ભેખ ન હોય
ભેદજ્ઞાન દષ્ટિ દરી ખ્યારે ! દેખો અંતર જોય—મતિં
તનતા મનતા વચનતારે પર પરિણુતિ પરિવાર
તનમનવચનાતીત પીયારે ! નિજ સત્તા સુખકાર—મતિં
અંતર શુદ્ધ સ્વભાવમે રે નહીં વિભાવ લવલેશ
ભ્રમ આરોપિત લક્ષથી ખ્યારે ! હસા સહત કલેશ—મતિં
અતર્ગત નિર્ઘે ગહી રે કાયાથી વ્યવહાર
ચિદાનંદ તવ પામીયે ખ્યારે ! લવસાયરકો પાર—મતિં

૧૦૦૨ ચિદાનંદ—પૂર્વનામ કંપૂર્ણવિજય હતુ. તેઓ આત્મસ્ત
રના. આ સંક્રમાજ ઘયેલા એટલે તેમના સંબંધી તેમના સમાગમમા

આવેલા તરફથી ધણુ જાણી શકાય પણ દુબાંગે કંઈ મળ્યું નથી. તેમના વચનો પરથી અને જે કંઈ કિવદન્તી મામળા છે તે પરથી કહી શકાય કે ‘ જૈન મુનિ થયા પછી પોતાની પગ્મ નિર્વિકલ્પ દશા થઈ હતી અને મધ્યમ અપ્રમત્ત દશામા પ્રાપ્તે દત્તા આ કાળમા એવી દશાએ પહોંચેલા બહુજ થોડા મનુષ્યની પ્રાપ્તિ પણ દુર્લભ છે. એ આત્માનુભવી હતા. તેમની કૃતિ નામે સ્વગેદ્યની ભાષા અર્દ્ધ હિંદી અને અર્દ્ધ ગૂજરાતી આપણે જોઈ શકીયું, જે ભાષામા એક્ટે ભાષા સંપ્રદાયપૂર્વક લખ્યા હોય એવું કંઈ જણાતું નથી; એથી એમની આત્મશક્તિ કે યોગદશાને કંઈ બાધ નથી. તેમ ભાષાશાસ્ત્રી થવાની તેમની કંઈ ઇચ્છા પણ રહી હોય એમ નહીં હોવાથી, પોતાને જે કંઈ અનુભવગમ્ય થયું છે તેમાનો કંઈ પણ બોધ લોકોને મર્યાદાપૂર્વક જણાવી દેવો એ તેમની જિજ્ઞાસાથી એ ગ્રંથની ઉત્પત્તિ છે; અને એમ હોવાથીજ ભાષા કે છદ્મની ટાપટીપ, અથવા યુક્તિ પ્રયુક્તિનું વધારે દર્શન આ ગ્રંથમા આપણે જોઈ શકતા નથી’ (શ્રી-મહ રાજચંદ્ર)

૧૦૦૩ હુકમ મુનિ—આ પણ એક અધ્યાત્મી મુનિ થયા. રાધનપુરના વીશાશ્રીમાળી વણિક જન્મ સં ૧૮૭૦ પિતા લાલચંદ માતા અચરત. સ્વત દીક્ષા સં. ૧૯૦૩. ધણી તપશ્ચર્યા ને ગ્રામનુગ્રામ વિહાર. છેવટે સુરતમા વધુ વર્ષ રહ્યા. સ્વ. સં. ૧૯૪૮. તેમણે દ્રવ્યાનુયોગ અને અધ્યાત્મને લક્ષીને અનેક કૃતિઓ ગદ્યપદ્યમા ગૂર્જર ભાષામા રચી—સમ્યક્ત્વ સારોદ્ધાર, જ્ઞાનવિલાસ તત્ત્વસારોદ્ધાર, જ્ઞાન ભૂષણ, હુકમવિલાસ, આત્મચિંતામણી, પ્રકૃતિપ્રકાશ, પદ સંગ્રહ, ધ્યાનવિલાસ, મિથ્યાત્વવિધંસણ, અભાવ પ્રકરણ, અનુભવ પ્રકાશ, અધ્યાત્મસારોદ્ધાર, બોધદિનકર વગેરે. (જુઓ અનુભવ જૈન હુકમ પ્રકાશની પ્રસ્તાવના).

વિજયરાજેન્દ્ર સૂરિ આ સમયમા થયા. ભરતપુરમા ઓશવાલ વણિક ઋષભદાસ અને કેસરી બાઈથી જન્મ સં. ૧૮૮૩.

૧ મ રત્નરાજ. યતિ દીક્ષા રત્નવિજય નામ રાખ્યું સં. ૧૯૦૩. ધરણેન્દ્ર

સૂરિ સાથે ઝઘડો થતા આહોરમા સં. ૧૯૨૩મા આચાર્ય પદ લઇ
વિજયરાજેન્દ્ર સૂરિ નામ રાખ્યું. સં. ૧૯૩૩મા જાલોરના કુમારપાલ
રાજાએ કરાવેલ મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવ્યો ને કુલ શેઠના ચોમખ-
જીના મંદિરમા પ્રતિષ્ઠા કરી. ૭૦૦ સ્થાનકવાસી ઘર મંદિરમાર્ગે
કર્યા સં. ૧૯૪૧મા અમદાવાદ ચોમાસુ કરી આત્મારામજી સાથે પત્ર-
દ્વારા ચર્ચા વાર્તા કરી. સં. ૧૯૪૬મા સિયાણામા ‘અભિધાન રાજેન્દ્ર
કોષ’નો આરભ કર્યો. ૧૯૫૭મા સિયાણામા કુમારપાલ રાજાએ
કરાવેલ સુવિધિનાથના જિનમંદિરનો ઉદ્ધાર કરાવ્યો ૧૯૫૯મા
આહોરમા મોટો જ્ઞાનલહાર કરાવ્યો તેમા અગણિત હસ્તલિખિત
તેમજ મુદ્રિત ગ્રંથોનો આરસપહાણની આલમारीમા રખાવી સંગ્રહ
કર્યો. સ્વર્ગસ્થ રાજગઢમા સં. ૧૯૬૩. તેમણે જુદે જુદે સ્થળે મળી
આવીસ અજનશલાકા કરી અનેક મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી.
તેમનું મહાનમા મહાન કાર્ય ‘અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષ’ નામનો સંગ્રહ
અથ. તેના લગલગ આઠસોથી હજાર પાનાવાળું એક એમ આઠ વૉલ્યુમે
અત્યાર સુધી મુદ્રિત થયા. તેમા અકારાદિ વર્ણાનુક્રમે પ્રાકૃત શબ્દ,
તેનો સંસ્કૃત શબ્દ, વ્યુત્પત્તિ, લિંગ અને અર્થ જે પ્રમાણે જૈનાગ-
મેમા મળે છે તે પ્રમાણે તેમજ અન્ય ગ્રંથોમા આવે છે તે પ્રમાણે
તે દક્ષેના ઉતારા ટાટી આ કોષને બને તેટલો પ્રમાણિક-પ્રમાણ
સહિત કરવા મહાભારત પ્રયત્ન કરવામા આવ્યો છે. જૈનાગમેનો
એવો કોષ પણ વિષય નથી કે જે આ મહાકોશમા ન આવ્યો
હોય. કુલ સાઠ હજાર શબ્દો, ને આખા ગ્રંથનું પ્રમાણ સાડાચાર
લાખ શ્લોક પ્રમાણ થશે. અન્યગ્રંથો-શબ્દામ્બુધિકોશ-તેમા માત્ર
પ્રાકૃત શબ્દોનો સંસ્કૃત અને હિંદીમા અર્થ છે, સકલૈશ્વર્ય મોત્ર
સટીક, ખાપરિયાતરકર પ્રબન્ધ, શબ્દકૌમુદી શ્લોકઝૂદ, કલ્યાણમોત્ર
પ્રક્રિયા ટીકા, ધાતુપાઠ શ્લોક ઝૂદ, ઉપદેશ ગ્લનસાગ ગદ્ય, દીપાવલી
કલ્પસાર ગદ્ય, સર્વ સંગ્રહ પ્રકરણ (પ્રાકૃત ગાથા ઝૂદ), પ્રાકૃત
વ્યાકરણ વિદિત ભાષામા પણ પદ્ય તેમજ ગદ્ય ન્યના કંની
(અભિધાન રાજેન્દ્ર કોષ ભાગ ૧ પ્રતાવના)

રાખ્યું અને સાથેના ૧૫ મુનિઓ પોતાના શિષ્ય થયા મં ૧૯૩૨.

૧૦૦૫ ગૂજરાત સૌરાષ્ટ્રમાં કરી ત્યાના સર્વ જૈન તીર્થોની યાત્રા કરી મારવાડમાં જોધપુર ચોમાસું કરી જયપુર દિલ્લી થઈ પંજાબમાં આવ્યા મં ૧૯૩૫ મતપત્રટથી કાયાપત્ર થવાથી ત્યા દૂઠીઆ જૈનો સામે ભારે સામનો કર્યો. અનેકને દીક્ષા આપી. ગ્રંથોની રચના કરી. ૧૯૩૭ મા ગુજરાવાલામાં ચોમાસુ રહી જૈન તત્ત્વાદર્શ શરૂ કર્યો ને બીજે વર્ષે હોશિયારપુરમાં પૂરો કર્યો. ૧૯૩૯ માં અખાલામાં અગ્નિજ્ઞાનતિમિરભાસ્કર લખવો શરૂ કર્યો ને સત્તરમેદી પૂજા રચી. પાંચ વર્ષ પંજાબમાં ગાળી ૧૯૪૦ મા વીકાનેર ચોમાસું કર્યું. ત્યા વીસસ્થાનક પૂજા બનાવી. ૧૯૪૧ મા અમદાવાદ ચોમાસું કર્યું. ત્યાથી શ્રાવકોએ પંજાબ માટે ધાતુ પાપાણુની અનેક જૈન મૂર્તિઓ જૂદા જૂદા શહેરોમાં મોકલી અને ત્યા આચાર્યે સ્થાનકવાસી જેઠમજ સાધુકૃત સમ્યક્ત્વસારમાં કરેલા આક્ષેપોના પ્રતિજ્ઞારૂપે સમ્યક્ત્વ-શબ્દોદ્ધાર નામનું ખંડનાત્મક પુસ્તક રચ્યું. પંજી ખંભાતમાં જઈ ત્યાના પ્રાચીન તાડપત્રો પરના ધર્મપુસ્તકો વાંચ્યા ને અગ્નિજ્ઞાનતિમિર-ભાસ્કરનો ગ્રંથ પૂરો કર્યો. તેમાં વેદાદિ શાસ્ત્રોમાં યજ્ઞાદિ ધર્મનો જેવો વિચાર છે તેવો સપ્રમાણ બતાવ્યો તથા જૈનધર્મનું સક્ષિપ્ત વર્ણન આપ્યું. ૧૯૪૨ મા સુરત ચોમાસુ કરી ત્યા જૈનમતવૃક્ષ નામનો ઐતિહાસિક ગ્રંથ લખ્યો, ને ત્યા રહેતા હુંકમ મુનિના અધ્યાત્મસાર નામના ગ્રંથમાંથી ૧૪ પ્રશ્ન કાઢી તેના ઉત્તર તેની પાસેથી માગી પ્રશ્ન તથા ઉત્તર સર્વત્ર મોકલી ઉત્તર અને તે ગ્રંથ શાસ્ત્રશૈલી અનુસાર નથી એવી ઘોષણા કરાવી. ૧૯૪૩ મા પાલીતાણામાં ચોમાસુ કર્યું અને ત્યા મળેલા સંઘે કાર્તિક વદી ૫ ને દિને સૂરિપદ આપી તેમનું નામ વિજયાનદસૂરિ સ્થાપ્યું. ત્યા અષ્ટપ્રકારી પૂજા રચી. પાટણ આવી ત્યાના પ્રાચીન ભઠારોમાંથી અનેક ગ્રંથોના ઉતારા કરાવરાવી તેમનું દોહન કર્યું, ને ૧૯૪૪ મા રાધનપુરના ચોમાસામાં ચતુર્થ સ્તુતિ નિર્ણય (ભાગ ૧) રચ્યો કે જે રાજેન્દ્રસૂરિના ત્રિસ્તુતિના વાદનું ખંડન કરે છે.

૧૦૦૬ સં. ૧૯૪૫ ના મહેસાણાના ચાતુર્માસમા ડા. હોર્નલ (Hoernle) નામના વિદ્વાને શા. મગનલાલ દલપતરામ દ્વારા એક પત્રથી જૈનધર્મ સંબંધી કેટલાક પ્રશ્નો પૂછતા આચાર્યશ્રીએ આપેલા ઉત્તરોએ તેનું સંતોષપૂર્વક સમાધાન કર્યું અને તે માટે તેણે હાર્દિક ધન્યવાદ આપ્યો. (આ ઉત્તરો 'જૈનધર્મ' પ્રકાશ'મા પ્રસિદ્ધ થયા છે). તે વિદ્વાન મહાશયે ઉપાસગ દશાઓ (ઉપાસક દશાગ)નું સંપાદન લગભગ કરી લીધું હતું, તે પ્રકટ કર્યું ત્યારે તેમા આત્મારામજીને અર્પણપત્રિકા સ્વરચિત સંસ્કૃત પદ્યમા આપી છે કે જે આ વૃત્તાતને મોખરે મૂકવામા આવેલ છે; તે ઉપરથી તેમજ તેના ઉપોદ્ધાતમા કરેલા ઉલ્લેખથી સમજાય તેમ છે કે તે વિદ્વાન પર મહારાજશ્રીએ કેટલો ખર્ચો પ્રભાવ પાડ્યો હતો. પછી ખીજી વખત ગૂજરાત કાઠિયાવાડ મારવાડ આદિ દેશમા વિચરી દિલ્લી થઇ પુન. પંજાબમા પધાર્યા. ત્યાં લુધિયાનામા આર્યસમાજ વગેરે લોક સાથે ચર્ચા કરી. સ. ૧૯૪૮ મા અમૃતસરમા અરનાથ જિન પ્રતિષ્ઠા કરી અને જૈનમત-વૃદ્ધિનું પુન સરકરણ કર્યું. પટ્ટીમા ચતુર્થસ્તુતિ નિર્ણયનો ખીજો ભાગ અને નવપદ પૂજાની રચના કરી. તે વર્ષમા જીરામા ચિંતામણિ પાર્શ્વનાથની અને હુશીયારપુરમા વાસુપૂજ્યની પ્રતિષ્ઠા કરી. ૧૯૫૦ મા ચીકાગોની વિશ્વધર્મ પરિષદ તરફથી ત્યાં આવવા નિમંત્રણ થયું પરંતુ પોતાની સાધુવૃત્તિમા ખલેલ આવે તેથી ત્યાં જવાની અશક્યતાને કારણે જૈન ગ્રેજ્યુએટ વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીને ત્યાં મોકલવાનું નક્કી કરવામા આવ્યું. વીરચંદ મહાગજ પાસે આવી જૈનધર્મ મેળધીનું ખ્યાન પ્રેરણાદ્વારા લીધું અને તે ચીકાગો પ્રશ્નોત્તર એ નામના પુસ્તક રૂપે પ્રસિદ્ધ થયેલ છે. તે ધર્મસમાજના અહેવાલમા આ આચાર્યના ફોટા નીચે જણાવવામા આવ્યું કે.—

‘કેટલી વિરોધતાથી મુનિ આત્મારામજી’એ પોતાની જાતને જૈન જાતે માને તાદાત્મ્યવાળી કરી છે તેવી રીતે કંઈએ કહેવ નથી. દીક્ષાગ્રહણના દિવસથી તે જીવન પર્યંત જે હદાગચિત મહાશયોએ સ્વીકૃત હન્ય ‘નિશન’ માટે અદોરાત કાર્ય કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તે પૈરીના તેઓ એક છે

તેઓ જેન કોમના આચાર્યવર્ય છે, અને પીર્વાત્ય પડિતો—‘સ્કૅવંગે’એ તેમને જૈનધર્મ અને સાહિત્યપર વિદ્યમાન ઉચ્ચામા ઉચ્ચા પ્રમાણબુદ તરીકે સ્વીકારેલ છે ૫૪૨

૧૦૦૭ સં. ૧૯૫૧ ના ચોમાસામા જીરામા તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદ નામનો ગ્રંથ પૂર્ણ કર્યો. તેમણે ઋગ્વેદાદિ વેદો મદાભારત પુરાણો વગેરેનો સ્વાધ્યાય સારી રીતે અનુક્રમે કર્યો હતો કે જે તેમના પુસ્તકોમા પ્રતિબિંબિત થાય છે. પંજાબમા હજુ સુધી માધ્વીઓ નહોતી તે જીરામા આવી ને ત્યાં એકબાઇને મુરિએ દીક્ષા આપી પટ્ટીમા માધ્વમાસમા મનમોહન પાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી ૧૯૫૨ મા અગાસા ચોમાસામા ચીકગોથી આવીને વીરચંદ ગાધી મળ્યા ને ત્યાંના ધર્મ-સમાજની કાર્યવાહી જણાવી એથી આચાર્યને ઘણો હર્ષ થયો ત્યાં સુપાર્શ્વનાથની પ્રતિષ્ઠા કરી. લુધિયાનામા સધનો કલેશ કાઢી નાખ્યો. સનખતરામા સં. ૧૯૫૩ મા ૧૭૫ બિંબની અજનશલાકા કરી ને ત્યાં પ્રતિષ્ઠા કરી, છેવટે સં. ૧૯૫૩ જેઠ શુ. ૮ ને દિને દેહત્યાગ કર્યો. (આ વૃત્તાતમા મારૂ સવત આપ્યા છે)

૧૦૦૮ સત્યવિજય ગણિની પરપરામા પદ્મવિજય-રૂપવિજય-કીર્તિવિજય-કસ્તૂરવિજય-મણિવિજય-ભુદ્ધિવિજયના પોતે શિષ્ય થયા અને તેમના અનેક શિષ્યોનું વૃંદ ગૂજરાતમા વિચરે છે. પંજાબમા જે જિનમદિરો છે તે સર્વ તેમના ઉપદેશનું ફલ છે. તેમના નામથી

---

૫૪૨ ‘No man has so peculiarly identified himself with the interests of the Jain Community as “Muni Atmaramji” He is one of the noble band sworn from the day of initiation to the end of life to work day and night for the high mission they have undertaken. He is the high priest of the Jain Community and is recognized as the highest living “Authority” on Jain religion and literature ’

सद्गुरुं गुरुं गुरुं गुरुं गुरुं गुरुं श्री श्री गुरुभ्यो नमः
 श्री गुरुभ्यो नमः श्री गुरुभ्यो नमः श्री गुरुभ्यो नमः

श्री गुरुभ्यो नमः श्री गुरुभ्यो नमः श्री गुरुभ्यो नमः

શ્રી વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાધી B A. પારા ૧૦૧૪-૧૮
[આગમોદય સમિતિના મૌજન્યથી]

અનેક સંસ્થાઓ ઉદ્ભવી છે તે પૈકી જૈન આત્માનંદ સભા ભાવનગરે અનેક પ્રાચીન પુસ્તકો છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યા છે, અને આત્માનંદ પ્રકાશ નામનું માસિક ૨૮ વર્ષથી ચાલુ રાખ્યું છે. (આચાર્યનું વિશેષ વૃત્તાત જોવું હોય તો તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદની ભૂમિકામાં આપેલ ચરિત્ર પૃ ૩૩ થી ૮૩, અને જૈન શ્વે૦ કો-ફર-સ હેરૅડ પુ. ૯ અંક ૮-૯ નો પર્યુષણ અંક પૃ ૪૬૧ થી ૪૭૫.)

૧૦૦૯ ‘ચશોવિજય ઉપાધ્યાય પછી શ્રુતાધ્યાસ બંધ પડ્યા જેવો હતો તે આત્મારામજી મહારાજે શરૂ કર્યો અને બહુશ્રુતપણાનું સ્થાન સભાળી લીધું ત્યારથી એટલે લગભગ દોઢસો વર્ષના ઇતિહાસમાં શ્વેતાખર કે દિગંખર બંને પથમાં એક મહાન વિભૂતિ આત્મારામજીજ નજરે આવે છે; તેમને આ દરજ્જે પ્રાપ્ત થયાના ખાસ વિશિષ્ટ કારણો છે -તેમનામાં અડગ શ્રદ્ધા, શાસન પ્રત્યે અનુરાગ હતા પણ વિશિષ્ટ કારણ એ કે તેમણે બુદ્ધિદાર ખુદ્દલુ મૂક્યું અને મેળવી શકાય તેટલા સમય જ્ઞાનને મેળવવા પુરુષાર્થ કર્યો. તેમણે પોતાની બુદ્ધિને શાસ્ત્રાધ્યાયમાંની કસોટીએ જીંદગીભર કસી અને જે વખતે છાપેલા પુસ્તકો બહુજ ઓછા હતા તે વખતે અત્યારના જમાનાનો માણસ કહી ન શકે તેટલા જૈન જૈનેતર દર્શનોના અનેક વિષયોના સંખ્યામય પુસ્તકો વાંચી કાઢ્યા જે વખતે જૈન પરપરામાં ઐતિહાસિક દૃષ્ટિ આવી ન હતી અને જૈન પુસ્તકો ઉપરાત શિક્ષાલેખો તાત્રપત્રો, ભૂગોળ, ભૂતર આદિ વિદ્યાઓને પણ બહુશ્રુતપણામાં સ્થાન છે એ કલ્પનાજ નજી ન હતી તે વખતે મજેલા બધા સાધનો જાળી ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જૈનદર્શનની પ્રાચીનતા અને મહત્તા સ્થાપિત કરવાનો પ્રયત્ન એમણેજ પહેલવહેલા કર્યો હતો એમનું આશ્ચર્ય પમાડે એવું વિશાળ વાચન, અદ્ભુત સ્મરણ શક્તિ અને ઉત્તર આપવાની મચોટતા એમના સ્મરણીય પુસ્તકોમાં પદે પદે દેખાય છે. એજ બુદ્ધિયોગે તેમને વિશિષ્ટ દરજ્જે આપ્યો છે.

૧૦૧૦ ‘તેમનામાં બુદ્ધિયોગ ઉપરાત એક બીજું તત્ત્વ જે હતું

તેણે તેમને મદત્તા અર્પી છે. આ તત્ત્વ ને તત્ત્વપરીક્ષક શક્તિનું અગર તો ક્રાંતિકારિતાનું ત્રણ વર્ષ અપાર પૂજના ભાર નીચે એક સપ્રદાયમા બદ્ધ થયા પછી તેને કાચળીની માફક કેટલી દેવાનું સાદસ એ એમની ક્રાંતિકારિણી શક્તિ સૂચવે છે. એમના આત્મામા કોઈ એવી સત્યશોધક શક્તિ હોવી જોઈએ કે જેણે તેમને ઈદના ચીકા ઉપર સંતુષ્ટ રહેવા ન દીધા, એમનું જીવન બીજાં ત્રીણેક વર્ષ લ માયુ હત તો તેમની ક્ષત્રિયોચિન ક્રાંતિકારિણી પ્રકૃતિએ તેમને કંઈ ભૂમિકાએ પહોચાડ્યા હતા એની કલ્પના કરવી એ કઠણ છે પણ એટલું તો એમના તરવરતા જીવનમાથી ચોખ્ખું દેખાય છે કે તેઓ એકવાર પોતાને જે સાચું લાગે તેને કહેવા અને આચરવામા કોઈ મોટા ખાનખાનાની પરવા કરે કે પ્રતિજ્ઞાથી લલચાઈ જાય તેવા ન હતા.

૧૦૧૧ ‘જૈનશ્રુતનો જે વારમો મળ્યો તેજ વારમો સંભાળી એસી રહ્યા હોત અને બહુશ્રુત કહેવાયા હોત તો પણ તેમનું આ સ્થાન નહોત. એમણે દેશકાળની વિદ્યારમ્ભિ જોઈ, નવા સાધનો જોયા અને જીવિની જોખમદારી જોઈ, અને આત્મા તનમની ઉઠ્યે. તે સાથેજ તે માટે જેટલું પોતાથી થઈ શકે તે કરવા મંડ્યા એમણે વેદો વાચ્યા, ઉપનિષદો જોયા, શ્રૌતસૂત્રો સ્મૃતિઓ અને પુરાણોનું પારાયણ કર્યું, સામયિક નવું ઉદ્ભવતું સાહિત્ય જોયું, મૃત અને જીવતી બધી જૈન શાખાઓનું સાહિત્ય, તેમનો ઇતિહાસ અને તેમની પરંપરાઓ જાણી, અને ત્યારબાદ પોતાને જે કહેવું હતું કે કહ્યું. એમના કથનમા શાસ્ત્રનો પ્રચંડ સંગ્રહ છે, વ્યવસ્થાની પ્રતિભા છે અને અભ્યાસની જાગૃતિ છે. એમણે મળેલ વારસામા આટલો ઉમેરો કર્યો. દરેક આચાર્ય પદે આવનારે તેમ કરવું ઘટે. x x x

૧૦૧૨ ‘મહારાજશ્રીએ જે બહુશ્રુતપણાની ગંગા શરૂ કરી છે તે નવી પરિસ્થિતિ જેતાં માત્ર ગંગોત્રી છે અને સંપ્રદાયની ભૂમિકા ઉપર ઉભા રહી તેમણે જે સંશોધનવૃત્તિ તેમજ ઐતિહાસિક

વૃત્તિ દાખવી છે તે ભાવી સંશોધકો અને ઐતિહાસિકોને ધતિહાસનો મહેલ બાધવા માટે પાયામા મૂકાતા એક પત્થરની ગરજ પૂરી પાડે છે. સંશોધનો, ઐતિહાસિક ગવેષણાઓ અને વિદ્યાઓ ક્યા પૂરી થાય છે તે કોઈ નજ કહી શકે. તેથી તે દિશામા સમગ્ર પુરુષાર્થ દાખવી પગલુ ભરનારનો નાનકડો શો કાળો પણુ બહુજ કિમતી ગણાવો જોઈએ આ દષ્ટિએ ‘અજ્ઞાન તિમર ભાસ્કર’ ઉપર વિશેષ કામ કરવા ઈચ્છનાર પ્રૌઢ સંશોધક અને ઐતિહાસિકને પુષ્કળ અવકાશ છે.”૫૪૩

૧૦૧૩. હવે આપણે આત્મારામજીની બદલીમા ચીકાગો વિશ્વ-ધર્મ પરિષદમા જૈનધર્મના પ્રતિનિધિ તરફ તેમની પાસથી ધર્મજ્ઞાન મેળવી જનાર અને ત્યાં આદર મેળવનાર જૈન ગ્રેન્ડુઅટ વીરચંદ રાઘવજી ગાંધીનો પરિચય કરીશુ.

વીરચંદ રાઘવજી ગાંધી.

(ત્રોટક)

પરમાર્થિક તારક મધ્યમણી, વળી દુર્જન ધૂઅડ દિનમણી
વીરચંદ્ર સુધાર્મિક ચંદ્રમણી, જય રાઘવજી સુત રત્નમણી
વિચારી ધીર વીર વિદેશભણી, પરણી કીરત કમળા રમણી
રમણીક પ્રભાવિક પૂજ્ય ધણી, જય રાઘવજી સુત રત્નમણી.
કરિયાણુક તર્ક વિતર્ક તણા, માતેમાલથી ભેગમસેજ વણા
કરી શુદ્ધ ધર્યા ખુબી ગાવી તણી, જય રાઘવજી સુત રત્નમણી

—સ્વ હાલાલાઈ ધો. જવેરી.

૧૦૧૪. જન્મ કાદિયાવાડના ભાવનગર પાસેના મહુવા ગામમા

૫૪૩ સુવિચારક પંડિત શ્રી નુબલાલજીના ‘શ્રી આત્મારામજી જયતી પ્રસંગે કદીક વક્તવ્ય’ એ નમના સં ૧૯૮૫ ના જ્યેષ્ઠના જૈનપુર્નિમી અંક ૮ ૩૯૭-૮ મા પ્રસિદ્ધ થયેલા લેખમાથી.

સં. ૧૯૨૦ માં (૨૫-૮-૧૯૧૪ દિને) ગરીબ પણ કુલીન ગૃહમાં થયો. પિતાનું નામ રાઘવજી. ભાવનગરમાં અભ્યાસ કરી મોળમે વર્ષે મેટ્રિક તે મુખર્ષીમાં એલ્ફિન્સ્ટન કૉલેજમાં લાણી વીમ વર્ષની વયે બી. એ. થયા. સં. ૧૯૩૮-૩૯ માં સ્થપાયેલ જૈન એમે મિગેશન ઑફ ઇન્ડિયાનું મંત્રીપદ પોતાને સં. ૧૯૪૧ માં મળતા મામારિક ધાર્મિક અને રાજકીય સુધારા-અનેક વિષયો પર થતી ભાષણોમાં ભાષણો આપ્યા ૧૯૪૨ માં હુકમમુનિ સંમંડી વિચાર થયો. ગતુજ્ય પર કોઈએ ખોટી નાખેલી જૈન પાદુકા સંબંધી વિવદ પાત્રીનાણાના ઠાકોર સુરસિંહજી સાથે થતા તેમાં વીરચંદ્રભાઈએ પુષ્ટિ મંડન લીધી. આખરે સુરસિંહજી મરણ પામતા તેની ગાદીએ આવેલા માન-સિંહજી સાથે સં. ૧૯૪૩ (૧૯૮૧) માં રૂ. ૧૫ લાખની ઉચક રકમ ૪૦ વર્ષ સુધી આપવાનો કરાર થયો. તે વર્ષમાં મોત્તમિટર થવાનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો. સં. ૧૯૪૮ (સને ૧૯૯૧) માં એક અગ્રેજ પવિત્ર સમ્મેતશિખરપર ચરમી બનાવવાનું કારખાનું ઉઘાડતા જૈન સમાજની થયેલી ક્ષુબ્ધ લાગણીને અગે તેની સામેના મંડાવેના કેમમાં આખરે અપીલમાં મહા મહેનત લઈ વીરચંદ્રભાઈએ વિજય મેળવ્યો. તે તીર્થ પરનો અત્યાચાર દૂર કરાવ્યો.

૧૦૧૫. સ. ૧૯૫૦ (સને ૧૯૯૩) માં ચીકગોમાં ભરાનારી વિશ્વધર્મ પરિષદ (Parliament of Religions) માં જૈનધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે આચાર્યશ્રી આત્મારામજી પર આમત્રણ આવતા, જૈનસાધુ સમુદ્દોલ્લંઘન અપવાદ સિવાય ન કરી શકે એમ માન્યતા હોવાને કારણે તેઓ જઈ શકે તેમ નહોતું. વીરચંદ્રભાઈને પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવાનું ઠરતા તેમણે આત્મારામ સૂરિ પાસે જૈન તત્ત્વ-જ્ઞાનનું હંફું અધ્યયન કરી લીધું અને પોને પરિપક્વમાં જવા ઉપડી ગયા. ત્યાં હિન્દુ ધર્મના પ્રતિનિધિ તરીકે પ્રસિદ્ધ વિવેકાનંદ આદિ આવ્યા હતા. બંનેએ સારી છાપ ત્યાંના લોકપર પાડી. વીરચંદ્રે જૈનધર્મનું સ્વરૂપ-નીતિ અને તત્ત્વજ્ઞાન બંને એવી ઉત્તમ રીતે પરિ-

૫૬ સમક્ષ મૂક્યું કે અમેરિકાના તે વખતના એક વજનદાર પત્રે જણાવ્યું કે.—

—‘ પાર્લામેન્ટ’માં પ્રતિષ્ઠિત હિંદુ વિદ્વાનો, તત્ત્વજ્ઞાનીઓ અને ધર્મોપદેશકોએ હાજર થઈ ભાષણો આપ્યાં હતાં તેમાંના કેટલાકે તો એવા હતા કે જેમને વિદ્વાન, વધતૃત્વકલા અને ધર્મલક્ષિતામાં કોઈપણ પ્રજાની હૃદયમાં હૃદય વ્યક્તિઓ સાથે સમાનપદ પર મૂકાય તેમ છે, પરંતુ એટલું તો નિર્ભયનાથી કહી શકાય તેમ છે કે પૌર્વાત્ય પડિતોમાંથી જૈન સમાજના યુવક ગૃહસ્થે પોતાના વર્ગની નીતિ અને તત્ત્વજ્ઞાન સંબંધી આપેલ ભાષણ શ્રોતાઓએ જે રસથી સાંભળ્યું હતું તે કરતાં વધારે રસથી કોઈપણ પૌર્વાત્ય પડિતનું તેમણે સાંભળ્યું નહોતું. ૫૪૪

૧૦૧૬. આને લીધે તેમને તે પરિપક્વ ઉત્પાદક અને એકત્રિત વિદ્વાન-મંડળે રૌપ્ય પદક અર્પણ કર્યો પછી અમેરિકાના મોટા શહેરો નામે બોસ્ટન, ન્યૂયૉર્ક, વૉશિંગ્ટન વગેરેમાં જૈનધર્મ પર વ્યાખ્યાનો આપી તેનું રહસ્ય, તેની વ્યાપકતા—સુંદરતા સમજાવ્યા. હાન્ડેગા શહેરના નાગરિકોએ તો સુવર્ણપદક સમર્પ્યો. તદુપરાંત ત્યાં ‘ ગાંધી ફિલોસૉફિકલ સોસાયટી ’ સ્થાપી કે જે દ્વારા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનો પરિચય અમેરિકાને મળ્યા કરે ત્યાં કેટલોક કાલ રહી એ રીતે કાર્ય કરી ઇંગ્લાંડમાં આવી વ્યાખ્યાનમાલા આપવી શરૂ કરી, અને તેના પરિણામે ઘણાએ જૈનધર્મ સંબંધી જિજ્ઞાસા ખતાવી, તેથી તેમના માટે એક શિક્ષણવર્ગ ખોલ્યો. આવા તે વર્ગના વિદ્યાર્થી

---

૫૪૪ A number of distinguished Hindoo Scholars, Philosophers, and Religious Teachers attended and addressed the Parliament, some of them taking rank with the highest of any race for learning, eloquence, and piety. But it is safe to say that no one of the Oriental Scholars was listened to with greater interest than was the young layman of the Jain community as he declared the Ethics and Philosophy of his people.

જિજ્ઞાસુ પૈકી એક નામે હર્ષદ વૉરન^{૧૪૫} હજુ પણ હવે છે ને જૈનધર્મ પાળે છે.

૧૦૧૭. સમુદ્રગમન કરી પરદેશ જવા માટે જૈનોનો વિરોધ હતો તે તેમને માન આપવાની સલાહા ખુરશીઓ ઉછળી હતી તે પરથી આખા જણાએ સુલાગ્યે તે વિરોધ લાગા કાળ મુઘી દક્યો નહિ. સં. ૧૯૫૧ (સને ૧૮૯૫ જુન) મા મુઘર્ષ આવીને 'હિમચં-દ્રાચાર્ય' અધ્યાસવર્ગ સ્થાપી જૈનદર્શનનું શિક્ષણ આપવાની યોજના કરી, ને તે સંબંધી વ્યાખ્યાનમાળા થર્ષ બીજી મંસ્થાઓમા જઈ પોતે જૈનધર્મ પર વ્યાખ્યાનો આપ્યા. અમેરિકાથી આમત્રણો આવતા પુનઃ (સને ૧૮૯૬ મા) ત્યા જઈ થોડા મહિના રહી પછી ઇંગ્લાડમા થોડા માસ પોતાની વ્યાખ્યાનમાલા આપી વિજ્ઞાનમા સાથે સાથે બારિસ્ટરનો અધ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. જૈન સમાજના હિતની એક અપીલ વિલાયત થતા તેની ખાસ માહિતી મેળવવા હિંદમા આવી બેત્રણ અઠવાડીઆ રહી વિલાયત જઈ અપીલમા વિજ્ય મળતા હિંદ પાછા ફર્યો ત્રીજી વખત સને ૧૮૮૯ મા અમેરિકા ગયા. ને પછી વિલાયત થઈ હિંદમા આવ્યે બે અઠવાડીઆ થયા ત્યા સં. ૧૯૫૭ ના પ્ર૦ શ્રા વ. ૮ (૭-૮-૧૯૦૧) ને દિને મુબમ્મા સ્વર્ગસ્થ થયા.

૧૦૧૮ આ પૂર્વે જૈન ધર્મનો પ્રસાર અમેરિકા-ઇંગ્લાડ-પરદેશ કરવા માટે કોઈ નહોતું ગયું તેથી વિદેશમા જૈનધર્મનો પરિચય કરાવનારનું પ્રથમ માન આ યુગમા થયેલ આ વિદ્વાન

---

૫૪૫ આ અંગ્રેજ માસાહારનો સર્વથા ત્યાગ, જૈન વ્રતોનું મર્યાદાથી ગ્રહણ કરીને જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમાં શ્રદ્ધા સંપૂર્ણ ને વિચારપૂર્વક રાખી જૈનધર્મને પાળે છે, વીરચ દલાઈના તે હસ્તહીક્ષિત શિષ્ય છે તેમણે તેમના ભાવણોની નોંધ લઈ રાખી હતી તે હજુ પોતાની પાસે છે, જૈનધર્મ પર Jainaism નામનું અંગ્રેજીમાં તેમણે પુસ્તક રચ્યું છે (મુદ્રિત) તે પરથી તે સારા વિચારક છે એ સ્પષ્ટ જણાય છે

વીરચંદ અને વિવેકાનંદની તુલના, ૬૯૫

જૈન ગૃહસ્થને-આવકને ઘટે છે સ્વામી વીરચંદભાઈ જે ધર્મ પરિષદ મા ચીકાગો ગયા ત્યા વિવેકાનંદ પણ પહેલા પ્રથમ આર્ય વેદાત તત્ત્વજ્ઞાન સમજાવવા આવ્યા હતા. તેઓ માસાહારી હતા જ્યારે વીરચંદ ધર્મચુસ્ત જૈનનું જીવન ગાળનાર નિર્દોષ અન્નાહારી હતા. ખંતે ભારતના રત્નો, લોકપ્રિય વ્યાખ્યાનકાર અને અમેરિકાના શ્રોતાઓને આકર્ષનાર, તથા પોતાના વિચારોની છાપ પાડનાર હતા. ખંતે સ્વદેશમાં હુંકા જીવન ગાળી પિદેહ થયા-વિવેકાનંદ ૪૦ વર્ષની વયે સને ૧૯૨૦ મા ખેલુરના મઠમાં અને વીરચંદ તેમની પહેલા એક વર્ષે ૧૯૦૧ મા ૩૭ વર્ષની ઉંમરે મુખ્યધર્મી. એકના વિચારોની પ્રખ્યાત અસર નિજ શિષ્ય મંડળે રામકૃષ્ણ સોસાયટી આદિ અનેક અસ્થાઓ સ્થાપી જવલંત અને ચિરસ્થાયી રાખી, જ્યારે સ્વ વીરચંદના વિચારોની અસર કોઈ પણ જૈન તરફથી જારી રહી નથી. તેમના અંગ્રેજી વ્યાખ્યાનોનો સંગ્રહ મુલાગ્ને 'જૈન' પત્રના આદ્ય તત્રી (૨૨.) લે. ગુભાઈ ફેતેહચંદ કારભારીએ સંપાદિત કરેલ ત્રણ પુસ્તકો-Jaina Philosophy, અને દેવલાં ને બીજી આશ્રિતિ આ. મ. તરફથી પ્રકટ થયેલ Yoga Philosophy અને Karma Philosophy એ નામના ત્રણ પુસ્તકોમાં ધણોખરો જળવાયો છે. ૫૪૬

૫૪૬ વિરોધ માટે વાંચો મારો લેખ નામે 'શ્રીયુત સ્વં વીરચંદભાઈનું જીવન અને ઇર્ષ' જૈન ગ્રં. કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ અક્ટોબર ૧૯૧૪ નો શ્રીમત્ મહાવીર સચિત્ર દીવાળી ખાસ અંક પૃ ૫૪૫-૫૬૬]

કોહં ચ માણ ચ તહેવ માયં લોભ ચડત્યં અજ્ઞવ્યદોમા ।

एआणि वंता अरहा महेमी ण कुव्वडं पाव ण कारवेड ॥

—ક્રોધ, માન, માયા તથા લોભ એમ ચાર પ્રકારના આત્મરોષ છે, તેઓનો ત્યાગ કરીને અહંત્ અથવા મદુર્ધિ (યવાય છે) કે જે પાપ (સાવચ્છ અનુદાન) કરતા નથી તેમ (અન્ય પાપે) કગવતા નથી —મૂયગડાંગ શુ ૧, અ ૬.

—ક્રોધને દાબી દેવો એટલી એક અગત્યની વાત હું કહવા અનુમ-
વાથી ૩૦ વરસમા શીખ્યો હું દાબી ગએલી ઉષ્મતામાથી જેમ શક્તિ પેદા
થાય છે તેમ સંયમમા રાખેલ ક્રોધમાથી પણ એવું બળ પેદા કરી ગતિ
કે જે સારા જગતને હચમચાવી નાખે X X આપત્તિ હોય, જોખમો
હોય તે ખેડવાં ને પોતાનું કામ કરવું એ વીરતાની નિગાની છે વહિશુ વૃત્તિ
કરતા વીરતાનો ભાવ યુદ્ધમા વધારે હોય છે ગાન્તિને સમયે વહિશુ-વૃત્તિનો
ખપ પડે છે, અશાંતિને સમય વીરતાનો ગુજગત વહિશુવૃત્તિને સાડ પ્રખ્યાત
છે; અને એ યોગ્ય જ લાગે છે કે વહિશુ-વૃત્તિવાળામા વીરતા આવે જ
નહિ આ ખ્યાલ બરોબર નથી જેમ પ્રભુત્વ પોષણ એકજ વૃત્તિથી થાય
નહિ તેમ વ્યક્તિનું પોષણ પણ એક જ વૃત્તિથી નથી થવું તેથી દરેક
વ્યક્તિમાં વીરતાનો ગુણ તો હોય જ માત્ર તેનો ઉપયોગ નથી કરવાનો
હોતો ત્યારે આપણામા તે ન હોય એવું આપણને લાગી આવે છે ગુજરાતનો
સમય—આખા ભારતવર્ષનો સમય અત્યારે વીરતા બતાવવાનો આવ્યો છે
ગાંધીજી સં ૧૯૫૬.

सच्चस्साणाए उवट्ठिए मेहावी मारं तरइ

—સત્યની આજ્ઞાથી ઉભો થયેલો શુદ્ધિવાન પુરુષ મૃત્યુને તરી ભય છે.

—નિર્ગ્રન્થ મહાત્મા મહાવીર.

વિભાગ ૮ મો.

વિક્રમ વીસમી સદી અને સામાન્ય હકીકત.
જૈનયુગ.

જૈનયુગ-નવીનયુગ

(ગરબો)

કોઈ પ્રેમી દેવાળી સભારણે દારણે, વારણે નૃષ્ઠે વાગ્વાર
દેવતાઈ દેખીયે દેદાર, સસારમા સાર, ઓહો ધન્ય અવતાર
સંસારમા પારસમણી ચિન્તામણી છે નામના
કામધેનુ કલ્પતર રસદુધી સૌ ના કામના
અનળ કાન્તિ અલ્પ શાન્તિ વેદ કરતા વાચના
છે પ્રેમ નિર્માળ રત્ન જેની નવે ખડે નામના.

—સ્વ રાદાભાઈ યોળશાહ.

મા ! તે તો રગ રાખ્યો

પ્રથમ વખત તે મુક્તિનો સ્વાદ ચાખ્યો,

‘બહીના ! બહીના !’ પુકારી

નિજ શિશુજનને ભવ્ય પેગામ ભાખ્યો

‘તે’ સાધ્યું કાઈ ચે ના !’

કહી કદિ અર્ધોરો આપશે દૂર મેણું,

કેજે પ્રત્યુત્તરે કે

‘અભય બની પ્રભ . લઈશ હું સર્વ લોગ

ભાગ્યો મારો વિરાટ,

અમીભર નયનો ઉઘડયાં, લોક ભાગ્યો,

પૃથ્વીતુ ઝેર પીને

અમર બની જતો ને ત્રિપુરારિ ભાગ્યો.

ને એની ભગ્નતિને

સકળ જગ-પ્રભ ભવ્ય સન્માન આપે,

ને એના વૈરીઓની

વિકલ ભ્રમદશા; બહીકથી ગાત્ર કાપે.

—ઝવેરચંદ મેઘાણી.

પ્રકરણ ૧ લું.

પાશ્ચાત્ય કેળવણીનો ઉદય-વીસમી સદી.

I regard English as the language of inter-national commerce and diplomacy, and therefore consider its knowledge on the part of the some of us as essential. As it contains some of the richest treasures of thought and literature, I would certainly encourage its careful study among those who have linguistic talents and expect them to translate those treasures for the nation in its vernaculars — *Mahatma Gandhi*

—હું અંગ્રેજીને આંતરપ્રાંતીય વ્યાપાર અને દુનિયાની ભાષા ગણું છું અને તેથી આપણામાંના કેટલાક માટે તેનું જ્ઞાન આવશ્યક માનું છું. તેનામાં વિચાર અને વાર્તાઓના અતિશય સમૃદ્ધ કેટલાક ખલનાઓ છે તેથી તેઓના ભાષાવિષયક જીદ્દ છે તેઓમાં તેનો કાળજીપૂર્વક અભ્યાસ થાય તો તેનું શ્રોક્ષર ઉત્તેજન આપે અને સાચું હિત કે તેઓ પ્રાપ્ત કરે ત્યાં અજ્ઞતાઓનું ભાષાતર તેની લોકભાષાઓમાં કરે.

દાનવીર પ્રેમચંદ રાયચંદ.

‘ The gentle mind by gentle deeds is proved,
For a man by nothing is so well betrayed,
As by his manners in which plain is shown
Of what degree and what race he is grown ’

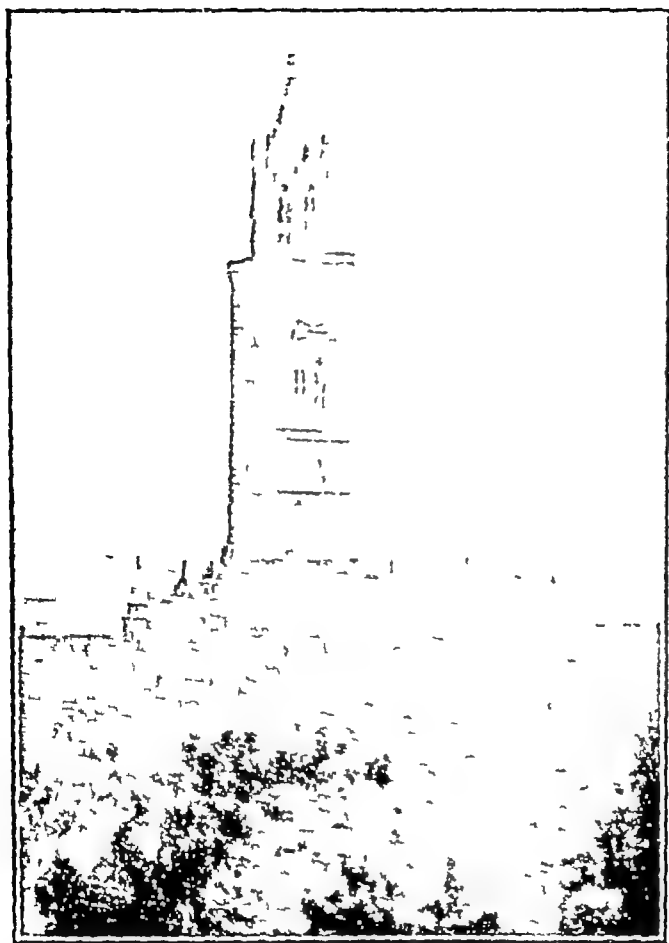
૧૦૧૯ પ્રેમચંદ શેઠ—સુરતના દશા ઓશવાળા શ્રાવક વાળી-આ. જન્મ સં. ૧૮૮૭ 'ગરીબ માત પિતાને પેટે જન્મી, આત્મ શુદ્ધિબળથી વધી, સદ્ગતી દુનિયામા 'ગેર મદ્દાના રાજ' તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામનાર—આખા દિંદને એક ચક્રે ચડાવનાર પુરૂષ—અન્ય શબ્દમા કહીએ તો મહાપુરૂષ હતા. અને આખાની શુદ્ધતાનીના ચક્ર-માથી પસાર થવા છતા, સાંઠે નામ—સવારનું નામ પ્રાપ્ત કરનાર, દેશવિદેશમા સુવિખ્યાત, આખી અળીએ—સર્વ પ્રકારના માન સાથે મરણ પામનાર મુખર્ધ ઇલાકામા આ એકજ પુરૂષ હતા—અને તે એક ગૂંજરાતી જૈન. 'આજે ભાવ આ છે ને કાલની વાતતો પ્રેમચંદભાઈ જાણે' એવી સ્થિતિ તેમણે ૩૫ થી ૪૦ વર્ષ સુધી મુંબઈના નાણા બજાર પર એક સરખો કાણુ રાખ્યા પછી સં. ૧૯૧૭-૨૨ સુધીમા આણી દીધી હતી. કરોડાધિપતિ થયા ને તે વખતે ધર્મ, કામ, જાતિનો ભેદ રાખ્યા વગર સખાવતો ક્યેંજ રાખી. સ્થિતિના ઉછાળા આવ્યા છતા ધીરજ ડગી નહિ. આ સર્વમા ઉતરવું અત્ર પ્રસ્તુત નથી. જેવા ચચલ શુદ્ધિશાલી ને ઉલોગશીલ વેપારી તેવાજ ઉદાર. લક્ષ્મી મળતી ગઈ તેમ તેનો ઉદારતાથી વ્યય થતોજ ગયો. કેળવણીના કાર્યમા મદદ કરવા માટે તેમણે મુંબઈ અને કલકત્તાની યુનિવર્સિટીઓને સવાઇ લાખ અને સવાચાર લાખરૂની મદદ આપી ૫૪૭ સુરત, ભરૂચ,

૫૪૭ વાહાના પુસ્તકમા જણાવેલું છે કે મુખર્ધ યુનિવર્સિટીને બે લાખ ૬-૧૦-૧૮૬૪ના પત્રથી મોટા ઘડિઆળવાળું ટાવર બાંધવાને તથા તા ૨૭-૮-૧૮૬૪ના પત્રથી બે લાખ તે યુનિવર્સિટીની લાયબ્રેરી માટે કંઈ પણ સરત વગર આપ્યા કલકત્તાની યુનિવર્સિટીને પણ બે લાખ રૂ સને ૧૮૬૪-૬૫ માં પ્રેમચંદ રાયચંદ સ્કૉલરશિપો એ નામથી પાંચ વાર્ષિક સ્કૉલરશિપો આપવા માટે કંઈ પણ સરત વગર આપ્યા હતા. અમદાવાદની ગુજરાત વર્નાક્યુલર કોલેજને (પ્રે. રા. મેદલ ટ્રેનિંગ કોલેજને) ૨૬ હજાર, પોતાના પિતાના નામથી કન્યાશાળા સુરતના નિભાવ માટે દસ હજાર, સ્કોટિશ ઓર્ફનેજ માહિમના મકાન માટે સાંઠ હજાર, ક્રીઅર ફેલોચર સ્કૂલના મકા-

ਸ਼ਾਨਖੀ-ਸ਼ੇਰ ਬ੍ਰੇਸਲਰ ਨਾਥਨ ੬ ਪ੍ਰ ੧੮੬ ੫ ੨

મુખર્ચ યુનિવર્સિટીને પ્રેમચદ શેઠની બંધીસ-રાજબાઈ ટાવર.

અમદાવાદ અને ખીજે ઘણું કેકાણું નિશાળો અને કન્યાશાળાઓ ઉભી કરી આપી. જેનોને મદદ કરવા માટે અને ખાવાનું પુર પાડવા પોતાના પિતાના નામની વીંશી મુબ્બમા ખોલી તેમા પાંચ લાખ, સુરતમા સ્વામીવાત્સલ્ય માટે દશ લાખ, ગિરનાર તીર્થની ધર્મશાલા ને ભાતા માટે ચાલીશ લાખ આપ્યા. અમદાવાદ ટ્રેનિંગ કોલેજ તેમના નામની ચાલે છે તેમા એશી લાખ, ગૂજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટીને વીંશ લાખ, સુરતમા ધર્મશાળા માટે પાંચ લાખ, ક્રીયર કલેજર કન્યાશાળાને સાઠ લાખ, રફોર્ટિશ આર્દનેજને પચાસ લાખ, સુરત રાયચંદ દીપચંદ કન્યાશાળામા વીંસ લાખ, એવેકઝાડા કન્યાશાળામા દશ લાખ, ભરૂચની રાયચંદ દીપચંદ લાયબ્રેરીમા પાંચીશ લાખ, આણંદમા ધર્મશાળામા વીંસ લાખ—આમ પોતાની હયાતી દરમ્યાન કુલેલી સખાવતોની સત્તાવાર જાણીતી સખાવતો કુલે ૬૦ લાખ રૂની થાય છે તે ઉપરાંત મુબ્બના જે. એન પીટિટ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, રૅ. એ. મોસાયટી, નેટીવ જનગલ લાયબ્રેરીમા, તારગાની ધર્મશાળામા કેટલીક રકમો આપી. ગૂજરાત અને કાશિયાવાડના ૭૬ ગામોમા ધર્મશાળાઓ, કુવાઓ, તળાવોના જીર્ણોદ્ધારની અદર લગભગ ૭ લાખ, જેન ફેરામગેના જીર્ણોદ્ધારમા ૮ થી ૧૦ લાખ, વિદ્યાર્થીઓને ભાગુવા માટે તથા નાની નાની શાળાઓ તથા લાયબ્રેરીઓને પૈસા તથા પુસ્તકોની મદદમા અઢી લાખ આપ્યા હતા ગરીબ ગુરુખાને દરરોજની ખેગત—સારા વખતમા દરમાએ આઠ લાખની અને પાંચગણી એકામા ઓઢી ત્રણ લાખની હતી એમની ખાતગી સખાવત નેનના કુટું-

નમા પાંચ લાખ, અલેક્ઝાન્ડ્રા ગર્લ સ્કૂલને પાંચ લાખ, અન્નવદ કેદને ૨૬ વરગણો માટે વીંસ લાખ, જ્યોતલા સ્કાંકલેન નીલીદ ફાંદમા ૪૦૨ લાખ, અમદાવાદ ગિલીદ ફાંદમા પાંચ લાખ, સુબઈની જે. કે. નિ. ર. મોર - ચીને પાંચ લાખ આપવા ઉપરાંત અમેરિકન મિશન, હેરિ-વિ. ઇન્સ્ટિટ્યુટ, હેમબલ્ડ ઇન્સ્ટિટ્યુટ, નેટિવ જનગલ હાયેરી, એડિસન હાયેરી તથા ખીજ સ્થાઓને પણ પોતાની સખાવતે ૬૦૦૦ રૂ. હતા.

ખીઓથી કરી શકાય તેવી ગણતરીથી ૪૦ લાખ રૂ.ની થાય છે. કુલ એક કંગેડ કરતા તેમની સખાવન વધી જાય છે. પ્રેમચંદ ગેડ પોતાના ધર્મોદાય કાર્યો વિશે કહેતા ‘હું એવા કાર્યો કરતા બુદ્ધો નથી, પણ તે વિશે સૂચના કરનારાઓ બુદ્ધો હશે. મને સૂચવેલા માર્ગે મેં યથા-શક્તિ ધર્મોદા કરેલું છે. + + મારા સુભાગી વખતમા જેઓ મને સત્કર્મ કરવાની સૂચના કરે છે એજ મારા ખરા મિત્ર છે હું જે આપુ છું તેજ મારું છે ને રાખુ છું’ તેના માલિક તો ખીજીજી છે’ તેમની મહાન્ ઉદારતાનો સ્મરણસ્ત લ તો પોતાની માનુશી રાજખાઇના નામથી ‘રાજખાઇ ટાવર’ હાલ મુંબઈની યુનિવર્સિટીના મકાન સાથે જોડાયે દરિયાનું અવલોકન કરતો ઉભેલો છે તે માટે એ લાખ રૂ. આપના કોઈપણ જાતની સરત કરી નહિ જેન ધર્મમા તેમજ ન્યાત જાનના તક્ષવત વગરના સાર્વજનિક ધર્મોદા કાર્યોમા તેમણે છુટે હાથે નાણાની રકમો ભરી આપી પોતાની સમૃદ્ધિનું સાર્થક કરેલું છે એમ કોઈ પણ વ્યક્તિ પ્રસન્ન અંતઃકરણે વિનામંદાયે કહશેજ. આ છતાં એક પણ સરકારી ટાઈટલ તેમણે સ્વીકારેલ-પ્રાપ્ત કરેલ નથી; અને કીર્તિની કે નામની ઈચ્છા રાખી નથી. મહાન્ કુશળ વ્યાપારી પુષ્કળ સંપત્તિ મેળવી તેનો સદુપયોગ કર્યાજ કરી સ્વભાવે ને વર્તને સાદા અને શાત રહીને ૭૬ વર્ષનું લાણું આયુષ્ય ભોગવી મં ૧૯૬૨ના ભાદ્ર. શુ ૧૨ શુક્ર દિને સ્વર્ગસ્થ થયા. ધન્ય છે અ ગુર્જર જૈન દાતાને ૫૪૮

૧૦૨૦ સં. ૧૯૨૦ થી મુંબઈથી અમદાવાદ સુધી રેલ્વે ચાલતી ૧૯૨૬ ને ૨૮ વચ્ચે અમદાવાદથી વઢવાણ સુધી, ૧૯૨૯થી વીરમ-ગામથી ખારાધોડા સુધી, ૧૯૩૬મા વઢવાણથી ભાવનગર સુધીને ૧૯૩૫મા અમદાવાદથી ઉત્તરમા રાજપૂતસ્થાન તરફ આગગાડી ચાલવા માડી.

૫૪૮ જુઓ ‘ગુજરાતી’નો સં ૧૯૬૮નો દીવાળીનો ખાસ અંક ૫ ૮૭-૮૮; (સર) દિનશા એદલજી વાળાનું Premchand Roychand એ ના-મનું સને ૧૯૧૭માં બહાર પડેલું અંગ્રેજી પુસ્તક)

નાટકકાર ડાહ્યાભાઈ ધોળશાળ.

- ૧ શંકર ! શિવંકર ! ચિન્તા હું પરિહર
ભતાદિનાથ ! જગનાથ ! હે નિવર !—શંકર !
ચિન્તામણિ ચરણ શરણ છે ચિત્ત વિષે
ત્રાતા ! નિવાર તાપત્રય ભય દર—શંકર !—શંકર !
ધટધટ પ્રગટ તુ પોતે સદા રહે
કૈવલ્યશાલી ભગ્ને હૃદયગર—શંકર !
—તેમના વીણાવેલી નાટનું મંગલાચરણ

- ૨ હગલે હગલે હગરા, વિકટ પ્રેમનો પંથ;
કૃપા કરે શ્રી રામ તો, સત પામતા ગાંત
—વીણાવેલી

- ૩ ગોથા ખાય છે ગિદને હજી જગનાથને સન્નને
X X X
હા'પણ દરિયો વાત વિસામો માણેક મિત્ર ! ક્યાં મળતો દે
જળે જહોનમમા રાજ્ય જગતનું વાતવિસામો ન ટળતે—હજી
X X X
પતિત પાવન ! અધમ ઉધારણ ! નવીન પાતકી ત્હારો કે
નાથ ! કૃપા કરી પાપ-ધાણીથી પીલાતો હગારો કે—હજી

- ૪ હા'પણ ત્હાડ જાણ્યું કે હાહા ! હાલો તું થામાં
જાન સુધારસ મુકી આખર માથા વિણ નદામાં—
રંગરાગથી રીઝે ધડીમા ધડી વૈરાગે છુટે
તાણતાણથી પાપી ચેતન ! રવવાય તુ થામાં—હા'પણ
X X X
મનહ મિત્ર ! ધડી માદ રાખને ભાપ ! પગે પદ ચિતરું.
દોડ્ય નાડરને હવે અનાહી પાત-પાગે થામાં—હા'પણ
X X X
અદાખ નિરંજન સિદ્ધધનસંગી ચેતન સત્તરની કે
પાપે ફળી ગંગા મૂળ વૈતરનીમા નદામાં—હા'પણ
—ડાહ્યાભાઈને મરણ ધરણે ભવવેલ જાળને

૧૦૨૧ આ જૈન નાટકકાર અમદાવાદના વતની મં. ૧૯૨૩ શ્રા. શુ. ૧૪ ને દિને જન્મ પામી મં. ૧૯૬૮ ચૈત્ર વ. ૮ દિને માત્ર ૩૫ વર્ષની નાની વયે સ્વર્ગગ્ધ થયા. તેમણે સફળ અને ઉત્તમ નાટકાર તરીકે અનેક નાટકો રચ્યા; તે સર્વના ગાયનો તેમનું ઉંચી કક્ષાનું કાવ્યત્વ રજુ કરે છે આ કાવ્યત્વને તે સર્વ નાટકોની સુંદર વસ્તુ સંકલનાથી સુધટિત કચેલા નાટકો પોતાની ગ્રંથાપેલી ‘શ્રી દેશી નાટક સમાજ’ દ્વારા ગૂજરાતી પ્રજા સમક્ષ લજની ખતાબ્યા ને તેથી ગૂજરાતી નાટ્ય કલામાં જૂદી જ ભાત પાડી તેમાં ઉત્ક્રાંતિ કરી.

૧૦૨૨ કૉલેજમાં કચેલા અધ્યાયથી તેમને મંચનનું સારૂ જ્ઞાન હતું અને અમદાવાદની મિશન લાઇબ્રેરીમાં મંચન શિક્ષક તરીકે કામ કર્યું. પછી નાટ્યપ્રયોગ રચી તેને ગૂજરાતની રંગમૃમિમાં લજવાનો નાટકનો પવિત્ર ધધો હાથ ધર્યો તેમાં તેમનો આશય ઉચ્ચ હતો. ‘નાટકોમાં જે ઉંચી ભાવના દાખલ થાય, માત્ર દલકી પ્રતિના પ્રેક્ષકોના વિનોદાર્થે નહિ પણ જનસમૂહની વૃત્તિ અને નીતિ ઉચ્ચતર કરવાના સ્તુત્ય અને પ્રશસનીય હેતુથી જ માત્ર તે લખાય અને લજવાય તો બેશક ધીરે ધીરે પ્રેક્ષકોની રચિ પણ ઉંચી થાય તેમજ લેખકોની દષ્ટિ પણ સર્વદા ઉચ્ચ લક્ષ્ય તરફ જ રહે હાલમાં જ નો નાટકના સાહિત્યની ઉન્નતિ કરવાનો પ્રયાસ સારી રીતે જનસૂનો છે. તેમનું નાની વયમાં મૃત્યુ થવાથી તેમનો પ્રયાસ અટકી પડ્યો’ (સાહીના સાહિત્યનું દિગ્દર્શન પૃ. ૧૧૪).

૧૦૨૩ તેમના રચેલા નાટકો—૧ મ્યુનિસિપાલ પ્રેક્ષકશાળા ૨ કેમ્પર કિશોર સં. ૧૯૫૧ ૩ સતી સયુક્તા આર્ષતિ ચોથી સં. સં. ૧૯૫૨, ૪ મદનમંજરી સં. ૧૯૫૩ ૫ સતી પાર્વતી ૬ અશ્રુ-મતી આ. ૭ મી સં. ૧૯૫૫, ૮ રામવિયોગ આ. ૪ થી સં. ૧૯૫૫, ૯ સરદારબા આ. ૬ સં. ૧૯૫૭, ૯ ભોજકુમાર, ૧૦ ઉમાદેવડી આ. ૫ સં. ૧૯૫૭, ૧૧ વિજ્યાવિજય, ૧૨ વીણાવેલી, ૧૩ ઉદયભાણુ આ. ૪ સં. ૧૯૫૮, ૧૪ મોહિનીચંદ્ર, ૧૫ સતિ પદ-

મિતી-આ પ્રમાણે ૧૫ કુલ નાટકો છે. બધાનો રચના સંવત્ નિર્ણયિત થઈ શક્યો નથી, છતાં પૌર્વાપર્ય ક્રમ રચનાના અનુક્રમે પ્રાયઃ છે એમ ભાસે છે. પવિત્ર લીલાવતી નામનું નાટક તેમની મંડળીએ ભજવેલું તે બહુ લોકપ્રિય થયું હતું તેની વસ્તુ ઉદયરત્નના લીલાવતી સુમતિવિલાસના પ્રસિદ્ધ રાસ પરથી લીધેલું. તેના રચનાર જન ભોજક શિવરામ કેશવરામ હતા. સુભદ્રાહરણ, વીર વિક્રમાદિત્ય અને વિજયકમળા નામના નાટકોના ગાયનોની ચોપડી જોઈ શકાઈ નથી, પણ તે હાલ્યાભાષની કૃતિઓ હોવાનું મંલવે છે. વીલાવેલી નાટકનું વસ્તુ પ્રસિદ્ધ જનકથા નામે શ્રીપાળ રાસ પરથી લીધેલું છે તેમના નાટકો બહુ લોકાદર પામ્યા. તેથી અને દુકાળ આદિ અનેક પ્રસંગોએ પોતાના નાટકોના પ્રયોગોની આવક આપી જનસેવા બજાવવાથી તેઓ લોકોને અજાણ્યા નથી, ઉચ્ચ પ્રતિભા વિદ્વાન્થી તે એક ગામડિયા સુધી.

૧૦૨૪ તેમના નાટકો છપાયા ગાયનો ઉપરાંત સમન્નાકાગે નથી તેથી નાટ્યકાર તરીકે તેમના મૂલ આકવાના સાધનો પૂર્ણ પડ્યા નથી. છતાં ગાયનો પરથી તેમજ તેમના ભજવાના નાટકો જોયા પડી એટલું કહી શકાય કે—“જ્યાં ત્યાં તેમણે સચ્ચો જય અને પાપનો ક્ષય એનું અવલંબન લીધું છે તે ઉચ્છ્રાબલ દુર્ગુણોના તાનિપ્રદ પરિણામો જ એમણે બતાવ્યા છે. મનુષ્ય દશા-નર્મીય કે કર્મની શક્તિને આધીન છે એ વાત પર બહુ ભાર મૂક્યો છે. અભિમાન પર સખ્ત પ્રહાર કર્યો છે. શક પાત્રો દ્વારા સમાજમાં પ્રચલિત અનર્થો ઝાટકી કાટ્યા છે. ગૂંજરાની સાદિન્યતા અનન્ય ઉપાસક અને મમર્ષ વિવેચક સદ્ગત રાજાજનમ વાલાભાષના શખોમાં કહીએ તો “નીતિના સખ્ત પાથ પર રહે નાટકની ઈમાન્ય ચણાયેલી છે. રા. હાલ્યાભાષ એટલા બધા નીતિપ્રચારણ માટે આતુર હતા કે રચનાની દૃષ્ટિ થોડાં તેજ પ્રમેગે પણ નીતિતત્ત્વો પ્રત્યક્ષ રીતે ઉદયોગ્ય વિના મૂકતા નહીં. તેમના ગાયનોમાં એ તત્ત્વોનો સંભાર છે. પ્રજાના ભવિષ્ય દ્વારા એ તત્ત્વો ભાર મૂકે પ્રદર્શ સમક્ષ મળે થતા. એ દેશની પ્રજાને

‘શીખામણીઆ’ લખાણ (didactic writings) વધારે અમર કરે છે. ડાહ્યાભાઈના નાટકોમાં આ તત્ત્વોનો જેટલો વિન્યત ઉપયોગ થઈ શકે તેટલો કરવામાં આવ્યો હતો સરળ પણ સચોટ ભાષામાં કહેવાતો. સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ગ્રંથોના અભ્યાસે લાઘવ લાગેલા અલંકારો જેમના કટલાક, વર્ષો થયા હિન્દુ સમાજને પરિચિત હતા તેમનો ઉપયોગ કરી પોતાને કહેવાનું ગ. ડાહ્યાભાઈ કહેતા. એમના નાટક પર આ પ્રમાણે નીતિના પટા ઉજ્જવલ અને વિશાળ પડ્યા છે. પરોક્ષ ઉપદેશ જે કલાવિધાનનો પ્રધાન ઉદ્દેશ છે તે આજના અશિક્ષિત કે અલ્પ શિક્ષણવાળા ગ્રામાગ્રામીને માટે દિતાવડ નથી એમ માની પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ એમણે ઉચ્ચનાદે કર્યો છે.”

૧૦૨૫. ગાયનોના સંગીત વિષે શ્રી રણજીતભાઈનાજ મિત્ર શબ્દોમાં કહીશું—‘તેમના ગરબા યોગ્ય લોકાદર પામ્યા છે. કાઠીઆવાડના રાસડા રા. રા. વાઘજી આશારામ ઓઝાએ નાટકોમાં દાખલ કર્યા. રા. રા. ડાહ્યાભાઈની રસિકતા આ રાસડાઓની રસનિષ્પાદન શક્તિ, પ્રેક્ષ [scene] તરીકે અને સંગીત પરત્વેની ખુબી પામી શકી. દરેક ખેલમાં અકેકો ગરબો સ્થાન પામ્યો આ દેશના આલ-કારિકાએ નાનાવિધની નાયિકા વર્ણવી છે તેવી નાયિકાના પ્રસંગો આછા પ્રકૃતિવર્ણનોથી રંગી ગરબામાં રા. ડાહ્યાભાઈએ આણ્યા છે. લય લલિત, સૂરાવટ મધુર અને ભાષા કામળ છે, અલંકાર રચિત છે, શૈલી સરળ અને સાદી છે; વચ્ચે વચ્ચે પ્રાચીન કાવ્યોની ભાષા, કે અલંકારો કે વિચારો સૌરસ્યથી ગોઠવ્યા છે. ગોપીગીતો અથવા કલગીતોરાની છટેલ મસ્તી કે અનીતિ છેકી નાખી તેમની મનોહરતા, શ્રુતિપ્રિયતા, સુગમ્યતા, લાલિત્ય, માધુર્ય અને પ્રવાહીત્વ પોતાના ગીતોમાં રા. ડાહ્યાભાઈ લાવ્યા છે. આજના ઘણા નાટકી ગાયનોમાં અસંખ્યતા, શિથિલતા, નિરર્થકતા, અવિશદતા, પ્રયોજનહીન શબ્દ-પ્રાચુર્ય વગેરે જે અરચિતર તત્ત્વો હોય છે તે દૂષણો રા ડાહ્યાભાઈના લગભગ બધા ગીતોમાં નથી; ખેશક સંપૂર્ણ અશે શુદ્ધ તો બધા નથીજ. હલકા જોડકણાને બદલે રસભર્યા ગીતો એમણે રચ્યા છે. ગરબા અને નાયિકાને ગાવાના ગીતોના ભાવ સારા આલેખવા

પ્રયત્ન કરવામા આવ્યા છે. કંચનીઓના ગીતો પણ ઉમ્તાદી સંગી-
તની પ્રસાદી પામ્યા છે. અલંકારો વર્ણવતાજ ધારેલો ભાવ ઉદ્દીપન
કરે-અર્થાત્ આજના પ્રેક્ષકવર્ગને રહેજ પણ આયાસ વગર તે ભાવ
સમજાય એવા પસંદ કરવામા આવ્યા છે x x ભાષા અમુક અંશે
સસ્કારી રા. હાલ્હાભાઈએ વાપરી છે. વર્ણસંગાઈ પર ઝોક જખરો છે.
બેશક ગુજરાતમા જે ભતતની કવિતા આજદિન લગી પ્રચારમા છે-
જે કવિતા લોકો હોશથી વાચે છે તેના કેટલાક ગુણો પોતાના
ગાયનોમા આજ્યાથી રા. હાલ્હાભાઈએ લોકપ્રિયતા મેળવી એ સ્વા-
ભાવિક છે. x x અભિનય પરત્વે બોલતા x 'ટેઅલો' ના અભિ-
નયની ખુબી પીછાની તેને રંગભૂમિ પર સ્થાન આપવા માટે પ્રેક્ષકો
રા. હાલ્હાભાઈના અતીવ આભારી છે. અમુક વૃત્તિ કે સંવેગ મૂક
અને નીરવ ગીત્યે પ્રકૃષ્ટ સ્વરૂપમા દાખવનાર અભિનયની કિમ્મત
આકલા લેખિની અસમર્થ છે. x x પોતાના પ્રેક્ષકોને ધીરે ધીરે
સસ્કારી કરવા, તેમની સન્મુખ તેમને પચે એવા આદર્શો મૂકવા,
અને તેટલી ભલક ઓઝી રાખી સગીન ઉપદેશ આપવો એવા
કાષ્ઠક એમના હેતુ હશે. પોતાની શક્તિના પ્રમાણમા તેઓથી અન્યું
ઝોટલુ એમણે કયું છે-છતા એમની વિદ્યા તેના વજાનેની અપેક્ષા
ગ્રે છે. કાલેજનુ શિક્ષણ લેનાર ગ. હાલ્હાભાઈએ પોતાના નાટકો
દ્વારા મન્ય, સસાર, ગૃહ અને ધર્મના પ્રશ્નો અર્થ પોતાઓમા
અલૌકિક પ્રખળ ચેતન જગાવ્યું હોત તો જે જે એવો એમણે
કરી છે તે વધુ ગ્રેયમ્કર અને ચિગ્લવ ધમ્મ હોત-અનન્ય આધુ-
નિક ઇતિહાસ ધડનારની કલામા તેઓ અધાન પામ્યા હોત. રા.
હાલ્હાભાઈ વધારે જીવ્યા હોત તો એમનું કલાવિધાન ઘનુ વિકસન
અને આરી (જણાવેલી) ખાનીઓ જતી ગી હેતુ"-૪૯

૧૦૨૬ તેમના નાટકો આખા છપાયેલા નહીં એ બેદનો
વિષય છે તેમ ધવાની અતિ જરૂર છે કે જેથી તેના પર વિદ્વાનો
સમમાણ અભિપ્રાય આપી શકે.

૫૨૮ વડુ વિસ્તાર મટે જુઓ તેમજુગ સ ૧૯૮૩ ને રાનિદ-
મજાન સ્કૃપ્ટ ૧૭૪ થી ૧૮૩ આ રાહાનાઈ હોતુ જે નાનનો લેખ,

સાબરે છે.' (શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર લેખાક ૬૩ ખીજી આવૃત્તિ, ૬૪ છેલ્લી આવૃત્તિમાથી]

૧૦૨૮. ૧૪-૧૫ વર્ષ વયે અષ્ટઅવધાન, પછી સોળ વાવન અને અને સો અવધાન ૧૯ વર્ષની વયે મુઅમ્મા કર્યા (કે જે કર્યા પહેલા તુરતમાજ 'સાક્ષાત્ મરચ્ચનિ' એ નામની ૩૮ પાનાની ચોપડી બહાર પડી કે જે પરથી અવધાનોમા ખ્યાનિતો હેતુ અષ્ટ ભામે છે). આ શતાવધાન જોઇ મ્વં મલ્લખારી જેવા વિદ્વાન્ સુધારક નેનાએ તેમને 'બુદ્ધિ અને સ્મરણ શક્તિ અદ્ભુત રીતે ધરાવનાર (prodigy of intellect and memory) કહ્યા. આ કવિએ ૧૬ વરસ અને પાંચ માસની ઉમ્મરે ત્રણ દિવસમા (શ્રીં ૨૦ પૃ. ૭૧૪) જૈન દર્શનમા પ્રાથમિક ચતુષ્પ્રવેશ કરાવનાર શિક્ષાપાઠોની વાચનમાળા-વીતરાગ માર્ગપ્રવેશિકા એવી મોક્ષમાળા રચી હતી. 'જૈનમાર્ગમા યથાર્થ સમજાવવા તેમા પ્રયાસ કર્યો છે જિનોક્ત માર્ગથી કાંઈ પણ ન્યૂનાધિક તેમા કહ્યું નથી. વીતરાગમાર્ગ પર આબાલવૃદ્ધની રૂચિ થાય, તેનું સ્વરૂપ સમજાય, તેનું ખીજ હૃદયમા રોપાય તેવા હેતુએ બાલાવબોધ રૂપ યોજના તેની કરી છે. તે શૈલી તથા તે બોધને અનુસરવા પણ એ નમુનો આપેલ છે.' (શ્રીં ૨૦ પૃ. ૭૧૫) 'એ છપાતા વિલંબ થયેલ તેથી ગ્રાહકોની આકુળતા ટાળવા ભાવનાબોધ ત્યાર પછી (૧૭મા વર્ષે) રચી ઉપહારરૂપે ગ્રાહકોને આપ્યો હતો. સં. ૧૯૫૨મા પદ્યમા નડીઆદ મુકામે આત્મસિદ્ધિ શાસ્ત્ર^{૫૫૦} એ નામની કૃતિ રચી. તે સર્વે કૃતિઓ તેમજ તેમણે જુદા જુદા પ્રશ્નકરોને અને જિજ્ઞાસુઓને લખેલા ઉપયોગી પત્રાકો શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર એ નામના

૫૫૦ આનું અંગ્રેજી ભાષાંતર મહાત્મા ગાંધીજીએ દક્ષિણ આફ્રિકાથી કરી સ્વ મનસુખલાલ રવજીપર મોકલી આપ્યું હતું, પણ તે દરકારના અભાવે ગુમાઈ ગયું ઇંદોર હાઈકોર્ટના જજ રાય જગમ દિરલાલ જૈની ઍરિસ્ટરે તેનું અંગ્રેજી ભાષાંતર કરેલું તે તેની પ્રસ્તાવના સહિત The Self Realisation એ નામથી સને ૧૯૨૩માં પ્રસિદ્ધ થયું છે

પુસ્તકમાં તેમના ભાઈ મનસુખલાલે ૫૫૧ સંગ્રહીત કરી પ્રકટ કરાવેલ છે. તેમાં અનુભવ, પ્રેરણા, ઉપયોગ, રાજયોગ આદિથી ઉદ્ભવતા ઉદ્ગારો જણાય છે. દેહોત્સર્ગ માત્ર ૩૩ વર્ષની વયે રાજકોટમાં સં. ૧૯૫૭ ચૈત્ર વ. ૫ દિને થયો.

૧૦૨૯. પોતે 'કવિ' તરીકે ઓળખાયા પણ ખરી રીતે પ્રધાનપણે કવિ નહિ, પણ ફિલસુફ હતા. તેમણે જણાવ્યું છે કે 'કવિતા કવિનાર્થે આરાધવા યોગ્ય નથી. સસારાર્થે આરાધવા યોગ્ય નથી. ભગવદ્ભજનાર્થે—આત્મકલ્યાણાર્થે જો તેનું પ્રયોજન થાય, તો જીવને તે ગુણની ક્ષયોપશમતાનું ફળ છે. જે વિદ્યાર્થી ઉપશમ ગુણ પ્રગટયો નહી, વિવેક આવ્યો નહી, કે સમાધિ થઈ નહી, તે વિદ્યાને વિષે રૂઝા જીવે આગ્રહ કરવો યોગ્ય નથી.' (પત્રાક ૩૯૬). 'કાવ્ય સાહિત્ય કે સંગીત આદિ કળા જો આત્માર્થે ન હોય તો કલ્પિત છે. કલ્પિત એટલે નિરર્થક, સાર્થક નહિ તે, જીવની કલ્પના માત્ર ભક્તિપ્રયોજનરૂપ કે આત્માર્થે ન હોય તે બધું કલ્પિતજ.' (પૃ. ૭૨૫ પત્ર ૮૦૫) ખરૂં જ્ઞાન ગ્રંથોમાં ભાષામાં કે કવિ-ચાતુરીમાં નથી પરંતુ જ્ઞાનીઓ—આત્મજ્ઞોમાં રહ્યું છે:—

૫૫૧ મનસુખલાલ સ. ૧૯૮૦માં સ્વર્ગસ્થ થયા, ત્યારે ગાંધીજીએ લખ્યું કે 'ભાઈ મનસુખલાલને હું નાનપણથી ઓળખતો અને ત્યારથીજ એની ચચળ ખુશ્કિને પણ હું ઓળખતો થયો હતો. ભાઈ મનસુખલાલ અત્યંત હસાહી હોઈ તેણે અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં હાથ ધાલ્યો હતો. પણ મારી એવી માન્યતા છે કે શ્રીમદ્ રાયચંદલાઈનાં લખાણોનો સંગ્રહ કરવાનો અને આ હતાવળીયા યુગમાં હતાવળીયા માણસોને ડચી શકે તેમ તેમનાં વચનો ગોઠવી પ્રગટ કરવાનો ઉદ્દેશ કરવાને સારૂ તેનું સ્મરણ લાખા કાળ સુધી રહેશે X X' અગસ્ટ ૧૯૦૫માં 'સનાતન જૈન' નામનું માસિક કાઢી ચારેક વર્ષ ચલાવ્યું તેમાં સ્વતંત્ર અને નિઃકલેષ લખતા તેમાં તેમનું ધ્યેય એ હતું કે જૈનો મતમતાંતર-પ્રત્યેક મતભેદ દૂર કરી એકતાપૂર્વક સનાતન જૈન આમ્યાયથી વર્તવાની અગત્ય સિદ્ધ કરવી. ૧૯૦૭ના માર્ચ માસથી હું તેમની સાથે ઉપસંપાદક તરીકે જોડાયો હતો.

નહિ ગ્રંથમાહિ જ્ઞાન બાખ્યું, જ્ઞાન નહિ ટ્વિ-ચાતુરી
 નહિ મંત્ર તંત્રો જ્ઞાન દાખ્યા, જ્ઞાન નહિ બાપા કરી
 નહિ અન્યસ્થાને જ્ઞાન બાખ્યું, જ્ઞાન જ્ઞાનીમા કળો
 જિનવર કહે છે જ્ઞાન તેને, સર્વ બબ્બે સાંમળો

૧૦૩૦. જૈન ધર્મમા પડેલા મતમનાનગૈયી ગદિન ગ્રંથો
 ગુથવાનો વિચાર ક્યો 'એવા માત ગ્રંથો ગ્યવાનો વિચાર દનો
 લાલિત્યયુક્ત પ્રેરણાવાળા ઉપદેશ તર્ંગયી છક્કાતી મોક્ષમાળા રચ્યા
 ઉપરાત નિમિરાજ નામે એક સમૃત મદાકાવ્યના નિવમાનુમારે
 શાતિરસ પ્રાધાન્ય રાખીને નવરસાત્મક પાત્ર દગ્ગર શ્લોકના પુરનો
 ગ્રંથ છ દિવસમા રચ્યો હતો, કે જેમા ધર્મ અર્થ કામ અને મોક્ષ
 એ ચતુર્વર્ગ સંબધી ઉપદેશ કરી કળમા મોક્ષમાર્ગ મૂડી દીધો છે.
 તેમા કવિત્વશક્તિના લાલિત્યનુ લાન થાય છે. એક સાર્વજનિક
 સાહિત્યનો એક હજાર શ્લોકનો ગ્રંથ એક દિવસમા રચ્યો છે.'
 (સાક્ષાત સરસ્વતી નામનુ ચોપાનિયુ) આ હેતુએ એ ગ્રંથો અનુપ-
 લબ્ધ છે.

૧૦૩૧. જૈન ધર્મનો-માર્ગનો ઉદ્ધાર કરવા સંબધી નાની વયે
 જિજ્ઞાસા વર્તતી હતી. (જુઓ હાથનોધ ૧૪ અને ૧૫ પત્રાક ૪૬૪
 ખીજી આવૃત્તિ અને તે પણ સર્વમંગપરિત્યાગ કરીને ખીજી
 આવૃત્તિ પૃ ૬૨૨ મા) પણ ઉદયકાળ તેવો ન આવ્યો. તેમણે
 સત્સંગ, ગુરુ-જ્ઞાનીનો પરિચય એ પર બહુ ભાર મૂક્યો છે. પોતાની
 વ્યાત્મદશા માટે જણાવે છે કે દશ વર્ષે ધારા ઉદ્ધસી, સં. ૧૯૪૧
 મા અપૂર્વનો અણસાર આવ્યો, ૧૯૪૨મા સમ્યક્ત્વ થયું. સત્ય
 ધર્મનો ઉદ્ધાર કરવાનો નિર્ધાર થયો વગેરે.' પોતાને લાગ્યું કે 'વર્ત-
 માનમા જૈનદર્શન એટલું બધું અવ્યવસ્થિત અથવા વિપરીત સ્થિતિમા
 જેવામા આવે છે. x જૈન માર્ગમા પ્રજા પણ થોડી રહી છે અને
 તેમા સેંકડો ભેદ વર્ને છે, એટલુંજ નહિ પણ મૂળમાર્ગ (પૃ. ૫૫૧)
 ની સન્મુખની વાત પણ તેમને કાને નથી પડતી. x x સર્વસંગ-
 પરિત્યાગ થયે તે કાર્યની પ્રવૃત્તિ સહજ સ્વભાવે ઉદયમા આવે તો

અધ્યાત્મી દિલગુજરાતી રામચંદ કવિ ૫ ૭૦૮

મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધી.

[કિનિક્ષ પ્રિ વર્કમના મૌજન્યયા]

મહાત્મા ગાંધી પર પ્રભાવ.

કરવી એવી માત્ર કલ્પના છે' (પૃ. ૪૮૯) આવો 'હિંદ્ય' આવ્યો નહિ અને તે 'માત્ર કલ્પના' તે કલ્પના માત્ર રહી.

૧૦૩૨ મહાત્મા મોહનદાસ ગાંધી પર રાજચંદ્રનો પ્રભાવ પડ્યો છે અને તેને લીધે જૈન ધર્મની ગોખ્ખી અને સુરેખ અસર તેમના અતરાત્મા પર અહિંસા અને સત્યની ઉંડી ગ્રીણવટપૂર્વક થઈ છે તેથી ગાંધીજીએ રાજચંદ્ર વિષે જે વક્તવ્ય કર્યું છે તે અત્ર આપવું પ્રસ્તુત ગણાશે.

૧૦૩૩ સન ૧૮૯૭ ના જૂલાઈમાં વિલાયતથી પાછા ફરી ચોતે મુબઈ પહોંચ્યા તેજ દિવસે ગાંધીજીને રાયચંદ્રભાઈ સાથે ઓળખાણ થઈ પોતાની આત્મકથાના પહેલા ભાગમાં જણાવે છે કે - 'એક (ઓળખાણ) નોધ્યા વિના નજ ચાલે. તે તો કવિ રાયચંદ્ર અથવા રાજચંદ્રની. તેમની ઉંમર તે વેળા ૨૫ વર્ષ ઉપરની નહોતી છતાં તે ચારિત્રવાન અને જ્ઞાની હતા એતો હું પહેલી જ મુલાકાતે જોઈ શક્યો. તે શતાવધાની ગણાતા હતા. શતાવધાની વાનગી જેવા દા. મહેતાએ મને સૂચવ્યું. મેં મારા ભાષાજ્ઞાનનો ભડોળ ખાલી કર્યો તે કવિએ મેં કહેલા શબ્દો જે નિયમમાં કહ્યા હતા તેજ નિયમમાં કહી સંભળાવ્યા ! (હું રાજી થયો. ચકિત થયો અને કવિની સ્મરણશક્તિ વિષે મારો ઉંચો અભિપ્રાય બંધાયો- 'રાયચંદ્રભાઈના સ્મરણો') આ શક્તિની મને અદેખાઈ થઈ પણ હું તે ઉપર મુગ્ધ ન થયો જેના ઉપર હું મુગ્ધ થયો તે વસ્તુનો પરિચય મને પાછળથી થયો. એ હતું તેમનું બહોળું શાસ્ત્રજ્ઞાન, તેમનું શુદ્ધ ચારિત્ર અને તેમની આત્મદર્શન કરવાની ભારે ધગશ. આત્મદર્શન-નજ ખાતર તે પોતાનું જીવન વ્યતીત કરતા હતા એમ મેં પાછળથી જોયું.

હસતા રમતા પ્રગટ હરિ દેખું રે, માત્ર જીવ્યું સંજ્ઞ તવ લેખું રે;
મુક્તાનંદનો નાથ વિહારીરે, ઓધા! જીવનદોરી અમારી રે.
એ મુક્તાનંદનું વચન તેમને મોટે તો હતું જ પણ તે તેમના હૃદયમાંથી અકિત હતું (સ્મરણ શક્તિ ધણાની તીવ્ર હોય, તેથી અંગન-

વાની કશી જરૂર નથી. શાસ્ત્રજ્ઞાન પણ ઘણાને જોવામાં આવે છે. પણ જો તે સંસ્કારી ન હોય તો તેમની પામેથી કુટ્ટી બદામ પણ નથી મળતી. સંસ્કાર સારા હોય ત્યાજ અમરાણુશક્તિ અને શાસ્ત્ર-જ્ઞાનનો મેળાપ શોભે અને જગતને જોભાવે. કવિ મન્કારી જ્ઞાની હતા (સ્મરણો જ. સા મં. ૩,૧ પૃ. ૫૧)

૧૦૩૪ ‘ પોતે હજારોના વેપાર ખેડના, હીંગ મોતીની પારખ કરતા, વેપારના કાયડા ઉકેલના પણ જો વસ્તુ તેમનો વિષય ન હતી. તેમનો વિષય તેમનો પુરુષાર્થ—તો આત્મઝોળખ—દરિદ્રશન હતો. પોતાની પેઢી ઉપર બીજી વસ્તુ હોય યા ન હોય પણ કોઈને કોઈ ધર્મપુસ્તક અને રોજનિશી હોયજ. વેપારની વાત પૂરી થઈ કે ધર્મ-પુસ્તક ઉઘડે અથવા પેલી નોધપોથી ઉઘડે. તેમના લેખોનો જે મંત્રદ પ્રગટ થયો છે તેમાનો ઘણો (કેટલોક) ભાગ તો આ નોધપોથી-માથી લેવાયલો છે. જે મનુષ્ય લાખોના મોદાની વાત કરી લખતે તુરત આત્મજ્ઞાનની ગૂઢ વાતો લખવા ખેસી જાય તેની જાત વેપારીની નહિ પણ શુદ્ધ જ્ઞાનીની છે. તેમનો આવી જાતનો અનુભવ મને એક વેળા નહિ પણ અનેક વેળા થયેલો. મેં તેમને કદી મૂર્છિત સ્થિતિ-મા નથી જોયા. મારી જોડે તેમને કશો સ્વાર્થ ન હતો. તેમના અતિ નિકટ સંબંધમાં હું રહ્યો છું હું તે વેળા લિખારી બારીસ્ટર હતો. પણ જ્યારે હું તેમની દુકાને પહોંચું ત્યારે મારી સાથે ધર્મવાર્તા સિવાય બીજી વાર્તા નજર કરે. આ વેળા જો કે મેં મારી દિશા જોઈ ન હતી, મને સામાન્ય રીતે ધર્મવાર્તામાં રસ હતો એમ ન કહી શકાય, છતાં રાયચ દલાઈની ધર્મવાર્તામાં મને રસ આવતો. ઘણા ધર્મચાર્યોના પ્રસંગમાં હું ત્યાર પછી આવ્યો છું, દરેક ધર્મના આ-ચાર્યોને મળવાનો પ્રયત્ન મેં કર્યો છે, પણ જે છાપ મારા ઉપર રાયચ દલાઈએ પાડી તે બીજા કોઈ નથી પાડી શક્યા. તેમના ઘણા વચ્ચનો મને સોસરા ઉતરી જતા. તેમની બુદ્ધિને વિષે મને માન હતું. તેમની પ્રામાણિકતા વિષે તેટલુંજ હતું. તેથી હું જાણતો હતો કે,

તેઓ મને ધરાદાપૂર્વક આડે રસ્તે નહિ દોરે ને પોતાના મનમા હશે એવુંજ કહેશે. ચાથી મારી આધ્યાત્મિક લીડમા હું તેમનો આશ્રય લેતો.” (ગાંધીજીની આત્મકથા-ખંડ ૧ પૃ. ૧૩૯-૧૪૨)

૧૦૩૫ આવી રીતે આશ્રય લેવાનો પ્રસંગ ધર્મશોધઅર્થે થયેલા હૃદયમંથન વખતે ગાંધીજીએ લીધો હતો ‘ જેમ ખ્રિસ્તી મિત્રો મારા ઉપર અસર કરવા મથી રહ્યા હતા તેમ મુસલમાન મિત્રોનો પણ પ્રયત્ન હતો x મેં મારી મુસીબતો રાયચદલાઈ આગળ મૂકી. હિંદુસ્તાનના ખીજા ધર્મશાસ્ત્રીઓ સાથે પણ પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો. તેમના જવાબ ફરી વળ્યા. રાયચદલાઈના પત્રથી મને કંઈક શાંતિ થઈ. તેમણે મને ધીરજ રાખવા ને હિંદુધર્મનો જાડો અભ્યાસ કરવા ભલામણ કરી. તેમના એક વાક્યનો ભાવાર્થ આ હતો; ‘ હિંદુધર્મમા જે સૂક્ષ્મ અને ગૂઢ વિચારો છે, આત્માનુ નિરીક્ષણ છે, દયા છે, તેવું ખીજા ધર્મમા નથી એવી નિષ્પક્ષપાતપણે વિચારતા મને પ્રતીતિ થઈ છે.’ x કવિની સાથે તો છેવટ સુધી પત્રવ્યવહાર ટક્યો. તેમણે કેટલાક પુસ્તકો મોકલ્યા તે પણ મેં વાંચ્યા. તેમા પંચીકરણ, મણિ-રત્નમાળા, યોગવશિષ્ઠનું ‘ મુમુક્ષુપ્રકરણ’, હરિભદ્રસૂરિનું ‘ ષડ્દર્શન સમુચ્ચય’ ઇત્યાદિ હતા. (આત્મકથા ખંડ ૧ પૃ. ૨૧૪-૨૧૫)

૧૦૩૬ આ સંબંધમા વિશેષ સ્પષ્ટતાથી અન્ય પ્રસંગે ગાંધીજી જણાવે છે કે ‘ હિંદુ ધર્મમા મને શંકા પેદા થઈ તે સમયે તેના નિવારણમા મદદ કરનાર રાયચદલાઈ હતા. સને ૧૮૯૩ (સં. ૧૯૪૯) ની સાલમા દક્ષિણ આફ્રિકામા હું કેટલાક ખ્રિસ્તી સજ્જનોના ખાસ સંબંધમા આવેલો તેમનું જીવન સ્વચ્છ હતું. તે ધર્મચુસ્ત હતા ખીજા ધર્મવાજાને ખ્રિસ્તી થવા સમજાવવા એ તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય હતો. જોકે માગે તેમની સાથે સંબંધ વ્યાવહારિક કાર્યનેજ અગે થયેલો તોપણ તેમણે મારા આત્માના કલ્યાણ અર્થે ચિંતા કરવા માડી. મારે એક કર્તવ્ય હતું સમજી શક્યો. ન્યાયસુધી હિંદુ ધર્મનું રહસ્ય હું પૂરું ન જાણી લઉં અને તેનાથી મારા આત્માને અસંતોષ ન થાય ત્યાં સુધી મારા જન્મનો ધર્મ મારે નજ તજવો જોઈએ. તેથી મેં

હિંદુ અને બીજાં ધર્મપુસ્તકો વાચવા શરૂ કર્યા. ખ્રિસ્તી, મુસલમાની પુસ્તકો વાચ્યા. લંડનમાં થયેલા ઇંગ્રેજ મિત્રોની માથે પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો. તેમની આગળ મારી ગંડાઓ મૂકી, તેમજ હિંદુસ્થાનમાં જેઓ ઉપર મારી કંઈપણ આપ્યા હતા તેમની સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવ્યો. તેમાં રાયચંદભાઈ મુખ્ય હતા. તેમની સાથેનો મને સરસ મંથન બંધાઈ ચૂક્યો હતો. તેમના પ્રત્યે માન હતું, તેથી તેમની મારફતે જે મળી શકે તે મેળવવા વિચાર કર્યો. તેનું પરિણામ એ આવ્યું કે હું શાંતિ પામ્યો. હિંદુધર્મમાં મને જે જોઈએ તે મળે એમ છે, એવો મનને વિશ્વાસ આવ્યો. આ ગ્રંથિનિને સારૂ રાયચંદ ભાઈ જવાબદાર થયા એટલે સારૂ માન તેમના પ્રત્યે કેટલું વધ્યું હોવું જોઈએ તેનો ખ્યાલ વાચનાગ્ને કંઈક આવજો (રાયચંદભાઈના કેટલાક સ્મરણો જૈ. સા. સ. ૩, ૧, ૫ પૃ ૫૦ તથા શ્રીમદ રાજચંદ્રની ત્રીજી આવૃત્તિની ભૂમિકા) x x સ્વસ્ત્રી પ્રત્યે પણ અલ્પચર્યાનું પાલન કરવું એ મને દક્ષિણ આફ્રિકામાંજ સ્પષ્ટ સમજાયું. x એટલું સ્મરણ છે કે એમાં રાયચંદભાઈની અસરનું પ્રાધાન્ય હતું ' (આ બે પ્રસંગ માટે જુઓ ગાંધીજીની આત્મકથા ખંડ ૧ પૃ. ૨૧૪ અને ૩૧૭) આ ઉપરાંત શંકા વગેરેનું સમાધાન આદિ અર્થે કવિએ ગાંધીજી પર લખેલ પત્રો (શ્રીમદ રાજચંદ્ર પત્રાક ૪૪૭, ૪૧૨, ૬૪૭) નોંધવા યોગ્ય છે.

૧૦૩૭ વર્ષી પોતાનાં સ્મરણોમાં ગાંધીજીએ વિશેષ કરી જણાવ્યું છે કે - 'તેમના લખાણોની એક અસાધારણતા એ છે કે પોતે જે અનુભવ્યું તેજ લખ્યું છે. તેમાં ક્યાંયે કૃત્રિમતા નથી. બીજાની ઉપર છાપ પાડવા સારૂ એક લીટી સરખી પણ લખી હોય એમ મેં નથી જોયું. તેમની પાસે હમેશા કંઈક ધર્મપુસ્તક અને એક કોરી ચોપડી પડેલા જ હોય. એ ચોપડીમાં પોતાના મનમાં જે વિચાર આવે તે લખી નાખે. કોઈ વેળા ગદ્ય ને કોઈ વેળા પદ્ય. એવી રીતેજ 'અપૂર્વ અવસર' પણ લખાણો હોવું જોઈએ. (તેના પ્રથમ બે પદ ટાક્યા છે કે)

અપૂર્વ અવસર એવો ક્યારે આવશે, ક્યારે થઇશું બાહ્યાન્તર નિર્મન્ય ને,
સર્વ સબધનું બધન તીક્ષ્ણ છેદીને, વિચરશું કવ મહત્પુરુષને પંથને ? ૧
સર્વ ભાવથી ઔદાસીન્ય વૃત્તિ કરી, માત્ર દેહ તે સંયમહેતુ હોય ને,
અન્ય કારણે અન્ય કશું કલ્પે નહિં, દેહે પણ કિચિત્ મૂર્છા નવ લેયને ૨

ખાતા, ખેસતા, સુતા, પ્રત્યેક ક્રિયા કરતા તેમનામા વૈરાગ્ય તો
હોયજ. કોઈ વખત આ જગતના કોઈ પણ વૈલવને વિષે તેમને
મોહ થયો હોય એમ મેં નથી જોયું.

૧૦૩૮ ' X X ભાષા એટલી પરિપૂર્ણ હતી કે તેમને પોતાના
વિચારો ખતાવતા કોઈ દિવસ શબ્દ ગોતવો પડ્યો છે એમ મને યાદ
નથી. કાગળ લખવા ખેસે ત્યારે ભાગ્યેજ શબ્દ બદલતા મેં તેમને
જોયા હશે, છતાં વાચનારને એમ નહિ લાગે કે ક્યાંએ વિચાર અ-
પૂર્ણ છે કે વાક્યરચના તુટેલી છે, અથવા શબ્દની પસંદગીમા
ખોડ છે. ૫૫૨ આ વર્ણન મંચમીને વિષે સંભવે. બાહ્યાડંબરથી મનુ-
ષ્ય વીતરાગી નથી થઈ શકતો. વીતરાગના એ આત્માની પ્રસાદી છે.

પર ગુજરાતી માતૃભાષાદ્વારાજ કેળવણી લેવીજ જોઈએ એ વિષે
મહાત્માજીએ ખીજી ગુજરાત કેળવણી પરિષદના પ્રમુખ તરીકે જે નીચેના
શબ્દો કહ્યા હતા તેમા પણ રાયચંદ કવિની ભાષા સબંધીના મિત શબ્દો
નોંધવા જેવા છે—

નરસિંહ મહેતાની જે ભાષા છે, જેમાં નંદશંકરે પોતાનો કરણુરો
લખ્યો, જેમા નવલરામ, નર્મદાશંકર, મણિલાલ, મલબારી વગેરે લેખકો
લખી ગયા છે, જે બોલીમાં મરહુમ રાજચંદ્ર કવિએ અમૃતવાણી સંભળાવી
છે, જે ભાષાની સેવા કરી શકે એવી હિંદુ, મુસલમાન ને પારસી જાતિઓ
છે, જેના બોલનારામાં પવિત્ર સાધુ થઈ ગયા છે, જે વાપરનારામાં ધનાઢયો
છે, જેમાં પરદેશ ખેડનારા વહાણુવટીઓ થઈ ગયા છે, જેમાં સુજી માણેક
ને જેઠા માણેકના શરાતનના પડવા આજ પણ ખરડા હુંગરમા સભળાય
છે તે ભાષાની મારફતે ગુજરાતીઓ કેળવણી ન લેય તો તેઓ ખીજું શું
હજીવશે ? આ પ્રશ્નને વિચારવો પડે છે એજ ખેદ છે ' (વસંત કાન્તિક
સં. ૧૯૭૪ પૃ. ૫૮૭)

અનેક જન્મના પ્રયત્ને મળી શકે છે એમ દરકોઈ માણસ અનુભવી શકે છે. રાગોને કહાડવાનો પ્રયત્ન કરનાર જાણે છે કે રાગરહિત થવું કેવું કઠિન છે. એ રાગરહિત દશા કવિને આભાવિક હતી એમ મારી ઉપર છાપ પડી હતી. આમ અપવાદો છતાં વ્યવહારકુળગતા અને ધર્મપરાયણતાનો મુદ્દર મેળ જેટલો મેં કવિને વિશે જોયો એટલો બીજામાં નથી અનુભવ્યો.

૧૦૩૯. ‘અમુક હદ પછી શાસ્ત્રો મદદ નથી કરતા, અનુભવ મદદ કરે છે તેથી રાયચંદભાઈએ ગાયુ છે —

જે પદ શ્રી સર્વજ્ઞ દીઠું જ્ઞાનમાં, કહી રાક્ષ્યા નહિ તે પદ શ્રી ભગવંતજે,
એહ પરમપદ પ્રાપ્તિનુ કર્યું ધ્યાન મેં, ગત વગર પણ હાલ મનોરથપતે

એટલે છેવટે તો આત્માનો મોક્ષ દેનાર આત્માજ છે આ શુદ્ધ સત્યનું અપૂર્વ નિરૂપણ રાયચંદભાઈએ ઘણી રીતે પોતાના લખાણોમાં કર્યું છે. રાયચંદભાઈએ ઘણા ધર્મપુસ્તકોનો સંગ્રહ અભ્યાસ કર્યો હતો. તેમને સંસ્કૃત માગધી ભાષા સમજતા જરાએ મુશ્કેલી નહોતી આવતી. વેદાંતનો અભ્યાસ તેમણે કરેલો, તેમજ ભાગ્યતનો અને ગીતાજનો. જૈન પુસ્તકો તો જેટલા તેમને હાથ આવતા તે વાંચી જતા. તેમની તે ગ્રંથો કરવાની શક્તિ અથાગ હતી એક વખતનું વાચન તે તે પુસ્તકોનું રહસ્ય જાણી લેવાને સારૂ તેમને પુરતું હતું. હિંદુ, બૌદ્ધ અવસ્તા ઇ. તું વાચન પણ અતુલાદો મારફતે તેમણે કરી લીધું હતું.

૧૦૪૦. ‘તેમનો પક્ષપાત જૈન દર્શન તરફ હતો એમ તેઓ મને કહેતા. તેમની માન્યતા હતી કે જિનાગમમાં આત્મજ્ઞાનની પરાકાષ્ટા છે. પણ રાયચંદભાઈને બીજા ધર્મ પ્રત્યે અનાદર ન હતો. વેદાંત પ્રત્યે પક્ષપાત પણ હતો વેદાંતીને તો કવિ વેદાંતી જ જણાય. મારી સાથે ચર્ચા કરતા મને કોઈ દિવસે તેમણે એવું તો કહ્યું જ નહિ કે મારે મોક્ષ મેળવવા સારૂ અમુક ધર્મને અવગંબવો જોઈએ.

મારો આચાર વિચારવાનું જ તેમણે મને કહ્યું. પુસ્તકો કયા વાચવાં એ પ્રશ્ન ઉઠતા મારૂ વલણ ને મારા બચપણના સંસ્કાર વિચારી તેમણે મને ગીતાનું વાચતા તેમા ઉત્તેજન આપેલું, અને બીજાં પુસ્તકોમા પંચીકરણ, મણિરત્નમાલા, યોગવાસિષ્ઠનું વૈરાગ્યપ્રકરણ, કાવ્યદોહન પહેલો ભાગ અને પોતાની મોક્ષમાળા વાચવાનું સૂચવ્યું હતું.

૧૦૪૧. ‘રાયચંદલાઇ ઘણી વેળા કહેતા કે જૂદા જૂદા ધર્મ એ તો વાડાઓ છે તેમા મનુષ્ય પૂરાં જાય છે. જેણે મોક્ષ મેળવેલો એજ પુરુષાર્થ માન્યો છે તેને કોઇ ધર્મનું તિલક પોતાને કપાળે લગાડવાની આવશ્યકતા નથી.

સૂતર આવે ત્યમ છ રહે, જ્યમ ત્યમ કરિને હરીને લહે

—એ જેમ અખાનુ તેમ રાયચંદલાઇનું પણ સૂત્ર હતું. ધર્મના ઝઘડાથી તેમને હમેશા કંટાળો આવતો, તેમા ભાગ્યે જ પડતા. બધા ધર્મોની ખૂબીઓ પુરી જોઈ જતા ને તે તે ધર્મોની પાસે મૂકતા. દક્ષિણ આફ્રિકાના મારા પત્રવ્યવહારમા પણ મેં તેમની પાસેથી એજ વસ્તુ મેળવી હતી. (જે સા, સ ખડ ડ અંક ૧ પૃ ૫૨ થી ૫૫)

૧૦૪૨ ‘x પણ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર અસાધારણ વ્યક્તિ હતા. તેમના લખાણ એ તેમના અનુભવના બિંદુ સમા છે તે વાચનાર વિચારનાર અને તે પ્રમાણે ચાલનારને મોક્ષ સુલભ થાય, તેના કષાયો મોળા પડે, તેને સંસાર વિષે ઉદાસીનતા આવે, તે દેહનો મોહ છોડી આત્માર્થી બને x શ્રીમદ્ના લખાણ અધિકારીને સારૂ છે. બધા વાચનાર તેમા રસ નહિ લઇ શકે. ટીકાકારને તેની ટીકાનું કારણ મળશે પણ શ્રદ્ધાવાન તો તેમાથી રસ જ લૂટશે તેમના લખાણોમા સત્ નીનરી રહ્યું છે એવો મને હમેશા ભાસ આવ્યો છે. તેમણે પોતાનું જ્ઞાન બતાવવા સારૂ એક પણ અક્ષર નથી લખ્યો. લખનારનો હેતુ વાચનારને પોતાના આત્માવંદમા ભાગીદાર બનાવવાનો હતો. જેને આત્મકથેશ ટાળવો છે, જે પોતાનું કર્તવ્ય બાળવા દિસુક

છે તેને શ્રીમદ્દના લખાણોમાથી બાકુ મળી રહેશે, એવો મને વિશ્વાસ છે, પછી લલે તે લિંકુ હો કે અન્યધર્મો' (પૃ. ૪૯)

૧૦૪૩ મહાત્મા ગાંધી દક્ષિણ આફ્રિકામા હતા ત્યાંજ તેમણે જણાવ્યું હતું કે 'તેમના જીવન અને વચનોનો દૃઢ કરી કરી અભ્યાસ કરું છું તેમ મને તેઓ ખરેખર તેમના સમકાલિન લિંટીઓમા સર્વોત્કૃષ્ટ લાગે છે. ધર્મબોધમા મને તેઓ ટોલ્સ્ટોય કરના ઘણા ચઢતા જણાય છે. એ કવિ અને ટોલ્સ્ટોય-અંતે પુરોના ઉપદેશ અને વર્તન અવિસંવાદી છે' ૫૫૩ ગાંધીજીના 'જીવન ઉપર ઊંડી છાપ પાડનાર આધુનિક મનુષ્યો ત્રણ છે. રાયચંદલાઈએ તેમના જીવન મંસર્ગથી, ટોલ્સ્ટોયે તેના 'વૈકુઠ તારા હૃદયમા છે' નામના પુસ્તકથી (અને તેમની સાથેના થોડા પત્રવ્યવહારથી) ને રચિતે 'Unto this last'— 'સર્વોદય' નામના પુસ્તકથી મને ચકિત કર્યો (આત્મકથા ખંડ ૧, ૪ ૧૪૩) સં. ૧૯૭૨ ની અમદાવાદની રાજ્યદ્ર જયંતી પ્રસંગે મહાત્માજીએ જણાવ્યું હતું કે 'મારા જીવનપર શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રભાઈનો એવો સ્થાયી પ્રભાવ પડ્યો છે કે હું તેનું વર્ણન કરી શકતો નથી. તેમના વિષે મારા ઉંડા વિચાર છે. હું ઘણા વર્ષોથી ભારતમા ધાર્મિક પુરુષની શોધમા છું, પરંતુ મેં એવો ધાર્મિક પુરુષ ભારતમા હજી સુધી જોયેલ નથી કે જે શ્રીમદ્ રાજ્યદ્રભાઈની સાથે પ્રતિસ્પર્ધામા ઉભો રહી શકે. તેમનામા જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિ હતા. ઢોંગ, પક્ષપાત યા રાગદ્વેષ નહોતા. તેમનામા એક મોટી શક્તિ હતી કે જેદ્વારા તેઓ પ્રાપ્ત થયેલ પ્રસંગનો પૂર્ણ લાભ લઈ શકતા હતા. તેમના લેખ અંગ્રેજ તત્ત્વજ્ઞાનીઓની અપેક્ષાએ પણ વિચક્ષણ, ભાવનામય અને

---

૫૫૩ The more I consider his life and his writings, the more I consider him to have been the best Indian of his times. Indeed, I put him much higher than Tolstoy in religious perception. Both Kavi and Tolstoy have lived as they have preached.

આત્મદર્શી છે. યૂરોપના તત્ત્વજ્ઞાનીઓમા હું ટૉલ્સ્ટૉયને પહેલી શ્રેણીના અને રસ્કિનને બીજી શ્રેણીના વિદ્વાન સમજી છું, પરંતુ શ્રીમદ રાજ-ચંદ્રભાઈનો અનુભવ આ બંનેથી પણ વધે છે-ચડે છે. આ મહાપુ-રૂપના જીવનના લેખોને આપ અવકાશે વાચશો તો આપના પર તેનો ઘણો સારો પ્રભાવ પડશે. તેઓ પ્રાય કલ્પા કરતા કે હું કોઈ વાડાનો નથી અને કોઈ વાડામા રહેવા પણ માગતો નથી. આ સર્વે તો ઉપધર્મ-મર્યાદિત છે અને ધર્મ તો અસીમ છે કે જેની વ્યાખ્યા થઈ શકે તેમ નથી. તે પોતાના જીવેરાતના ધંધાથી વિરક્ત થતા તુરંતજ પુસ્તક હાથમા લેતા. જે તેમની ઈચ્છા હોત તો તેમનામા એવી શક્તિ હતી કે નેઓ એક સારા પ્રતિભાશાલી ખેરિસ્ટર, જજ યા વાઈસરાય થઈ શકત. આ અતિશયોકિત નથી, કિન્તુ મારા મનપર તેમની છાપ છે. તેમની વિચક્ષણતા બીજાનાપર પોતાની છાપ પાડતી હતી.' ગાંધીજીનો છેવટમા એક ટૂંકો મિતાક્ષરી અંગ્રેજી લેખ હમણાજ દાહીની કુચ દરમ્યાન લખેલો તે મૉડર્ન રીવ્યુના જુન ૧૯૩૦ ના અંકમા પ્રગટ થયો છે (તેના ગૂજરાતી ભાષાતર માટે જુઓ જૈનયુગ આપાદ-શ્રાવણ ૧૯૮૬ નો અંક પૃ. ૪૨૫)

૧૦૪૪ દર્શનોના અભ્યાસી શ્રી નર્મદાશંકર મહેતાએ જણાવ્યું છે કે 'શ્રીમાન્ રાજચંદ્રના મંથનમા આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે કે તેઓ પરધર્મ પ્રતિ માનદષ્ટિ વાળા છતા નિશ્ચયબળથી ચુસ્ત જૈની હતા x x ધર્મસિદ્ધિમા વૈરાગ્યભાવના પ્રકર્ષ પામીજ નેઈએ અને તેવા પ્રકર્ષને શ્રીમાન્ રાજચંદ્રમા તે પામી વિલાસરૂપે ઝળકતી હતી. તેમનું સમગ્ર જીવન કોઇપણ સાસાંગિક સુખની અથવા કીર્તિઆદિની લાલસાથી રંગાયેલું ન હતું અને તેથી શ્રીમહાવીરના જૈન શાસનને પોતાના મંથનમા આવનાર અધિકારીજનોને તે સચ્ચોટ પ્રબોધી શક્યા હતા વૈરાગ્યભાવનાના પ્રકર્ષવડે તેમની વિશાલબુદ્ધિ, મધ્યસ્થતા અને મરણતા જે તત્ત્વોદયમા આવશ્યક ગુણો તેઓશ્રીએ માન્યા છે તે વધારે દીપ્તિવાળા થયા હતા' (અમદાવાદ રાજચંદ્ર જયંતી મં. ૧૯૭૨)

૧૦૪૫ આચાર્ય આનંદશંકર દ્રુવે વેદાની તરીકે કહેવાય તેટલું કહેતા જણાવ્યું હતું કે ‘શ્રીમદ રાજ્યદ્ર વેદાત તરફ વળેલ હતા એમ તેમના પત્રો વાચવાથી કોઈ કોઈને લાગે છે પણ જૈનધર્મ તરફ તેમણે વધારે મહત્ત્વ મૂક્યું હતું. ૪ તેમણે પોતાના ધર્મમાં સ્થિર રહી અન્ય ધર્મના ખગ તત્ત્વો ગોઠી કાઢ્યા છે. ૫ આપણો ભવ્ય ધર્મ શ્રીમદ રાજ્યદ્ર જેવા સમર્થ પુરૂષોના પ્રતાપે હજી પણ ટકી રહ્યો છે. ૬ મરહુમ રાજ્યદ્રનું જીવન એક યથાર્થ મદાત્માનું જીવન હતું ૭ ‘શ્રીમદ રાજ્યદ્ર’ના ગ્રંથને એક આદર્શરૂપે ગણવામાં આવે તો તેથી તેના ઉપાસકને અત્યંત લાભ થયા વગર રહે નહીં, એ ગ્રંથમાં તત્ત્વજ્ઞાનના ઝરણો વહ્યા કરે છે, એ ગ્રંથ કોઈ ધર્મનો વિરોધી નથી, કારણકે તેની રાહી બહુ ગંભીર પ્રકારની છે.’ (વઢવાણ રાજ્યદ્ર જયંતી વખતે પ્રમુખ તરીકેના ભાષણમાંથી)

૧૦૪૬ મહાત્મા ગાંધીજી પર રાજ્યદ્રના સમાગમ, વિચારોની જખરી અસર થઈ છે તે ઉપરાંત તેમની ગુજરાતી ભાષાની શૈલીપર પણ પ્રભાવ પડ્યો છે. આચાર્ય આનંદશંકરના શબ્દોમાં ‘ગાંધીજી ૧ ૧ એક સાદા પત્રકાર છે. પણ પત્રકાર તરીકે એમણે ગૂજરાતી ભાષામાં સાદી સીધી અને સચોટ, છતાં તળપદી નહિ કિંતુ આત્મ-મંસ્કારની સાદી શોભા ધરાવતી એવી, કોઈક અવર્ણનીય રાહી દાખલ કરી છે, જે વિદ્વાન અને અવિદ્વાન સર્વને સરખી રીતે મુગ્ધ કરી મૂકે છે.’ એવી ગાંધીજીની શૈલી કરતાં રાયચંદલાઈની શૈલી વધુ પ્રૌઢ, સંસ્કૃત, મિત અને સચોટ-અનુભવના અમૃતમય છે-કોઈ અપૂર્વ શૈલી છે.

સાહિત્યપ્રકાશકો-સંસ્થાઓ

શા. ભીમસિંહ માણેક

આર્યા ગીતિવૃત્ત

પ્રકરણ રત્નાકર આ, પુસ્તક સાઘત પૂર્ણ કરી લીધું;
અર્હત્પ્રસાદ પામી, વિઠ્ઠલરહિત શ્રેષ્ઠ કામ શુભ સીધું. ૧

જિનવર પદ વદનમય, મ ગલ અવસાનકાંડ કંડ પ્રેમે
હમ નિર્વિત્રપણાથી, અન્ય કૃતી પણ થલે પૂર્ણ નેમે ૨

જિનવર આણા ગર્ભિત, નાના વિઠ્ઠલનાભિરચિત ગિરા
ગદ્ય પદ્ય વા સરલા, પ્રસિદ્ધિ પામે અખડ સકલ ધરા ૩

શાદૈલ વિઠીડિત વૃત્ત

હે ત્રી પીર મુવીર ઈશ અજ ને દેવાધિદેવ પ્રભુ
વદ હુ યુત ભક્તિભાવ ધરિને થાલે સહાએ વિભુ
આવા કૃત્ય અનેક તે કરિ શકુ રૂડાં કૃપા તેહવી
કીજે માણેક પુત્ર ભીમસિંહ શિરે જોયે તથા જોહવી. ૪

—પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૪ થાની પોતાની પ્રસ્તાવના સ ૧૯૩૭

૧૦૪૭. તાડપત્ર પછી લૂગડાપર ને કાગળપર હાથેથી લખવાની
કળા અરાદમા શતક સુધી કાયમ રહી ઓગણીસમી સદીમા શિક્ષા-
છાપનો પ્રચાર થતા તેમા થોડા-રાસ ચોપર્ષ પૂજા આદિ છપાયા.
પછી વીસમી સદીમા મુદ્રણકલાનો વિશેષ આવિષ્કાર થયો ૧૫૫ ને
તે કલાનો આશ્રય લઈ ધર્મપુસ્તકો છપાવવામા પહેલ કરનાર કચ્છી
અધુ શા ભીમશી (ભીમસિંહ) માણેક હતા તેમણે એક લાખ રૂના

૧૫૫ શુજરાતી મુદ્રણકળાની સ્થાપનાનું વર્ષ સ. ૧૮૬૮ છે તે પૂર્વ
દીવ બંદરના ભીમજી ખરેખ નામના વાણિયાએ સ ૧૯૩૮ મા નાગરી

૧૦૪૫ આચાર્ય આનંદશંકર દ્રુવે વેદાંતી તરીકે કહેવાય તેટલું કહેતા જણાવ્યું હતું કે ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર વેદાંત તરફ વળેલ હતા એમ તેમના પત્રો વાચવાથી કોઈ કોઈને લાગે છે પણ જ્ઞેનધર્મ તરફ તેમણે વધારે મહત્ત્વ મૂક્યું હતું. * તેમણે પોતાના ધર્મમાં સ્થિત રહી અન્ય ધર્મના ખગ તરફો ગોંધી કાઢ્યા છે. * આપણો લગ્ય ધર્મ શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર જેવા સમર્થ પુરુષોના પ્રતાપે દલ પલ ટકી રહ્યો છે. * મરહુમ રાજચંદ્રનું જીવન એક યથાર્થ મદાત્માનું જીવન હતું. * ‘શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર’ના ગ્રંથને એક આદર્શરૂપે ગણવામાં આવે તો તેથી તેના ઉપાસકને અત્યંત લાલ થયા વગર રહે નહીં, એ ગ્રંથમાં તત્ત્વજ્ઞાનના ઝરણો વળ્યા કંઈ છે, એ ગ્રંથ કોઈ ધર્મનો વિરોધી નથી, કારણકે તેની શૈલી ખલુ ગભીર પ્રકારની છે.’ (વઢવાણ રાજચંદ્ર જયંતી વખતે પ્રમુખ તરીકેના ભાષણમાંથી)

૧૦૪૬ મહાત્મા ગાંધીજી પર રાજચંદ્રના સમાગમ, વિચારોની જખરી અસર થઈ છે તે ઉપરાંત તેમની ગુજરાતી ભાષાની શૈલીપર પણ પ્રભાવ પડ્યો છે. આચાર્ય આનંદશંકરના શબ્દોમાં ‘ગાંધીજી * * એક સાદા પત્રકાર છે પણ પત્રકાર તરીકે એમણે ગુજરાતી ભાષામાં સાદી સીધી અને સચોટ, છતાં તળપદી નહિ હિંતુ આત્મ-સંસ્કારની સાદી શોભા ધરાવતી એવી, કોઈક અવર્ણનીય શૈલી દાખલ કરી છે, જે વિદ્વાન અને અવિદ્વાન સર્વને સરખી રીતે મુગ્ધ કરી મૂકે છે.’ એવી ગાંધીજીની શૈલી કરતાં રાયચંદ્રભાઈની શૈલી વધુ પ્રૌઢ, સંસ્કૃત, મિત અને સચોટ-અનુભવના અમૃતમય છે-કોઈ અપૂર્વ શૈલી છે.

સાહિત્યપ્રકાશકો-સંસ્થાઓ

શા. ભીમસિંહ માણેક

આર્યા ગીતિવૃત્ત

પ્રકરણ રત્નાકર આ, પુસ્તક સાધત પૂર્ણ કરી લીધું;
અહિં પ્રસાદ પામી, વિન્નરહિત શ્રેષ્ઠ કામ શુભ સીધું. ૧

જિનવર પદ વદનમય, મગલ અવસાનરૂપ કંઠ પ્રેમે
ઇમ નિર્વિનપણથી, અન્ય કૃત્રી પણ ચળે પૂર્ણ નેમે ૨

જિનવર આણા ગર્ભિત, નાના વિદ્યજ્ઞનાભિરચિત ગિરા
ગદ્ય પદ્ય વા સરલા, પ્રસિદ્ધિ પામે અખડ સકલ ધરા ૩

શાફલ વિઝીડિત વૃત્ત

હે શ્રી વીર મુવીર ઈશ અજ ને દેવાધિદેવ પ્રભુ
વફ હુ યુત લક્ષ્મિલાવ ધરિને યાને સહાએ વિભુ
આવા કૃત્ય અનેક તે કરિ શકુ રૂડાં કૃપા તેહવી
કીજે માણુક પુત્ર ભીમસિં શિરે જોયે તથા જોહવી. ૪

—પ્રકરણ રત્નાકર ભાગ ૪ થાની પોતાની પ્રગટાવના સ ૧૯૩૭

૧૦૪૭. તાડપત્ર પછી લૂગડાપર ને કાગળપર હાથેથી લખવાની
કળા અરાદમા શતક સુધી કાયમ રહી ઓગણીસમી સદીમા શિક્ષા-
છાપનો પ્રચાર થતા તેમા થોડા-રાસ ચોપઈ પૂજા આદિ છપાયા.
પછી વીસમી સદીમા મુદ્રણકલાનો વિશેષ આવિષ્કાર થયો ૫૫૫ ને
તે કલાનો આશ્રય લઈ ધર્મપુસ્તકો છપાવવામા પહેલ કરનાર કચ્છી
અંદુ શા ભીમશી (ભીમસિંહ) માણેક હતા તેમણે એક લાખ રૂના

૫૫૫ ગુજરાતી મુદ્રણકળાની સ્થાપનાનુ વર્ષ સ. ૧૮૬૮ છે તે પૂર્વ
દીવ બંદરના ભીમજી પારેખ નામના વાણિયાએ સ ૧૮૩૮ ના નાગરી

ખંચે પ્રકરણરત્નાકર ચાર ભાગમાં છાપવાની યોજના કરી. તેનો પ્રથમ ભાગ સ. ૧૯૩૨ જેઠ સુદ ૨ ગુરુએ 'નિર્ણયસાગર' નામના મુખ્યધના પ્રસિદ્ધ મુદ્રાયત્રમાં છાપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યો. પ્રત્યાવનામાં એ પણ જણાવ્યું કે 'એવા વખતમાં (કાલાતરે છાપવાની મહેનતને લીધે ગ્રંથો છાપવાનો વ્યાપાર ઓછો થવા લાગ્યો તે સમયમાં) વર્તમાન-કાલાશ્રિત યુક્તિપૂર્વક જ્ઞાનરક્ષા અથવા વૃદ્ધિના જે જે સાધનો હોય, તેઓનું ગ્રહણ કરીને તેના ઉપયોગ વડે એ શુભ ફલ્ય કરવામાં કાંઈપણ પ્રમાદ કરવો નહીં. ચાલતા સમયમાં જ્ઞાનવૃદ્ધિનું સર્વોત્કૃષ્ટ

અને માથા બાંધેલા વાણિયાસાથ અક્ષરોનાં 'પંચો' અને 'મેત્રિસો' ગવેલ હશે એમ ધારવામાં આવે છે સં ૧૮૬૮ માં કુટુંબ મંડળાને 'સમાચાર' નામનું છાપાખાતું મુખ્યમાં કાઢ્યું તે તેમાંથી 'મુખ્યસમાચાર' નું પચાંગ જે આજે નીકળે છે તેનો પ્રારંભ સ ૧૮૭૦ માં થયો સ ૧૮૭૮ માં 'મુખ્યસમાચાર' એ નામનું વારિક પત્ર તેમાંથી કાઢવામાં આવ્યું આ રીતે નાગરી અને ગુજરાતી બીબાનો ઉત્પાદક અતુલકે એક વાણિયો અને એ-પારસી છે સ ૧૮૮૬ માં મુખ્ય સરકાર તરફથી મુદ્રાલય નીજન્યુ સુરતમાં રસતમજાએ સીસાના બીબાનું મુદ્રાલય સ ૧૮૮૮ માં અને અગ્રેજ મિશનરીઓએ સુરત મિશનપ્રેસ સ ૧૯૦૧ માં કાઢ્યું સ. ૧૯૦૩ માં મુખ્ય ઈમાં પચીસેક મુદ્રાલયો હતાં તેમાં દેશીઓ હસ્તક ચાલતાં મુખ્ય મુદ્રાલયોમાં ગણપત કૃષ્ણજી, ઝોરીચેન્દ્રજી, 'ઈન્દુપ્રકાશ' નું, 'બમેજમશેદ' નું વગેરે હતાં સૌથી મોટી અને બ્લતી યથપક્ષે હરી (બીબા બનાવવાનું કારખાતું) સ્વ જવજ દાદાજીએ નિર્ણયસાગર નામની કાટલી ૧૮૪૨ માં સુરતના વેલાભાઈ અને કીકાભાઈએ ટાઈપ કાઢી હતી

સીસાનાં બીબાં ઝોરી અક્ષર બનાવી છાપવાનું આ રીતે કાર્ય શરૂ થયું તે પૂર્વે શિલાછાપથી છાપવાનું કામ ચાલતું હતું મુખ્યમાં બાપુ હર્ષદ દેવલેકરનું શિલાછાપનું મોડું છાપખાતું હતું ગણપત કૃષ્ણજી પ્રેસ પણ શિલાછાપમાં વખણાવે હતું સુરતમાં જડરાયનું અને અમદાવાદમાં બાલભાઈ અમીચંદનું સ ૧૮૯૮ માં શિલાછાપનું છાપખાતું સ્થપાયું. (બુલો 'ગુજરાતી' નો સ ૧૮૬૮ ના દીવાળી ખાસ અકમાં પહેલો લેખ 'ગુજરાતી મુદ્ર-લકળાની રાતવર્ષ'))

સાધન મુદ્રાય ત્રકલા છે. એ કલાનો મૂલ પાયો જે પણ (કે) યુરોપ દેશમાં અન્ય ધર્મોઓના હાથથી પડ્યો છે, તોપણ તે સર્વ લોકોને અતિ ઉપયોગી હોવાથી તેનો તિરસ્કાર ન કરતા, સર્વ જ્ઞાનની વૃદ્ધિની ઇચ્છા કરનારા મનુષ્યોએ અંગિકાર કરવો જોયે. હરેક સર્વોપયોગી વસ્તુની ઉત્પત્તિ ગમે ત્યાં થઈ હોય, તોપણ તેને નિર્પક્ષપાતથી ગ્રહણ કરી લેવી એ નીતિ છે. માટે પુસ્તક મુદ્રિત કરવાની અતિ ઉત્કૃષ્ટ અને સહુથી સહેલી રીતને ન ગ્રહણ કરવાને લીધે જ્ઞાનની ન્યૂનતાએ મહા હાની કરી લેવી નહીં. પણ જેમ અને તેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિના સાધનોને ઉપયોગમાં આણીને તે ઉદ્યોગનો આરભ કરવો, તેમાં કાંઈ દોષ નથી પણ મહેટો પુણ્યાતુઅધી પુણ્ય છે કેમકે સૂક્ષ્મ દષ્ટિયે વિચાર કરીએ તો એથી જ્ઞાનનો વિનય થાય છે; કારણકે મહેટા અમેથી પરોપકાર શુદ્ધિથી પૂર્વોચાર્યોએ જે ગ્રંથો કરેલા છે, તેને અપમાન આપી કાઢીને ઉપયોગમાં પણ ન આવે એવી રીતે જાના રાખી મૂકવા કરતા તે ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ કરી તેનો લાભ હરેક પ્રાણીને આપવો એ કરતા ખીજી વધારે રૂઠું કામ કાઢપણ જણાતુ નથી મારા વિચાર પ્રમાણે તો જે તે પ્રકારે ગ્રંથો છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરવા જોયે, જેથી અનેક ભગ્યજીવો જ્ઞાનને પામે અને જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થાય કેમકે એક વખત છપાઇ ગયેલો ગ્રંથ હમેશ કાયમ રહે છે; તેનો ઘણા કાલસુધી વિચ્છેદ થતો નથી, કારણકે જે ગ્રંથની ઘણી પ્રતો પ્રસિદ્ધ થઈ હોય, તે બધી ઘણા કાળ સુધી નાશ થાય નહીં તેમ જતા જે અદ્વૈતશુદ્ધિવાલા, અવિ-આરિઓ એ કૃત્યનો ધિક્કાર કરે છે તેઓ મૂર્ખ, જ્ઞાનના દ્રેષી, અને અજ્ઞાની જાણવા. એવા મનુષ્યોની કાંઈપણ પરવા ન કરતા એ આ મોટું પુસ્તક છાપવાનો આરભ કરીને તેનો પહેલો ભાગ સમાપ્ત કર્યો છે, અને બાકીના ત્રણ ભાગ પણ જ્ઞાનીની કૃપાથી કાંઈ વિંન ન પડતા સમાપ્ત થાઓ તથામ્નુ.'

૧૦૪૮. આ છપાવવામાં શેઠ કેશવજી નાયકે મુખ્યપણે અને રાવબહાદુર લક્ષ્મીપ્રતિસિદ્ધજીએ તથા અન્યે સહાયતા આપી હતી.

ને આ. મુનિ મદિમાસાગરે અને વિવેકમાગરસૂરિએ તથા મુગ્ધના મુનિ હુદમચદે, શાતિસાગરજીએ, વિગ્નયધરગુંડમૂરિએ ઉત્તેજના આપી આશ્રય આપાવ્યો હતો.

૧૦૪૯ સીમશીએ ૧૬૩૩ ના પોપમા અને ૧૬૩૪ ના પોપમા પ્રકરણ રતનાકર ખીજે અને ત્રીજે ભાગ અનુક્રમે 'નિર્ણયમાગર' માજ છપાવી પ્રસિદ્ધ કર્યાં, તેનો ચોથો ભાગ મં. ૧૬૩૭ મા પ્રગટ કર્યો પણ તે પહેલા પાડવ ચરિત્રનો આકાવળોધ, માર્થ' પ્રતિક્રમણ સૂત્ર, વિવિધ પૂન્યમગ્ધ, સમ્યક્ત્વમૂલ આગ્રવતની રીપ તથા ગયંત્ર-નર્પતિસિદ્ધજી તરફથી સ્થગડાગ સૂત્ર મૂલ તથા દીપિકા રીકા અને ટપા સહિત છપાવી નાખ્યા. પુસ્તક છપાવવામા જ્ઞાનની આશાતના થાય છે એ જ્ઞાનનો વિચાર સાધુ અને શ્રાવકોના મોટા સમૂહમા પ્રવર્તતો હતો તેવા કાળે છપાવવાની પહેલ કરવી એ સાદસ હતું; છતા તેમ કરવામા પોતાનો નમ્રભાવ અને પોતાનો ઉચ્ચ ઉદ્દેશ પોતે નીચેના જે રૂપમા પ્રકટ કર્યો તે ધ્યાન ખેંચે તેવો છે —

‘હાલના સમયમા ગ્રંથોનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાના જેવા સાગનો મક્કી આવે છે તેવા આગળ કોઈ વખતે પણ નહોતા પહેલા પ્રથમ ગ્રંથોનો જીર્ણોદ્ધાર તાલપત્ર ઉપર થએલો દેખાય છે, ને ત્યાર પછી કાગળ ઉપર થયો છે તે અઘાપિ સિદ્ધ છે પરંતુ તે હસ્તક્રિયા વિના ચત્રાદિકની સહાયતાથી થએલો નથી. ને હાલ તો મુદ્રાયત્રની અતિ ક્લેષ્ટ સહાયતા મળી આવે છે, તેનો ઉપયોગ કરવાનું મૂકી દઇને આળસ કરી બેસી રહેશું તો ગ્રંથો કેમ કાયમ રહેશે ? હાલ વિદ્યાભ્યાસ કરીને નવા નવા ગ્રંથોની રચના કરવી તો એક કોરે રહી, પણ છતી રાજિતયે પુરાતન ગ્રંથોની રક્ષા કરવાનો ચત્ન નહી કરશું તો આપણે જ્ઞાનના વિરોધી કરશું. કેમકે જે જેની રક્ષા કરે નહી તે તેનો વિરોધી ગણવા અહિતકર હોય છે એ સાધારણ નિયમ આપણી ઉપર લાગુ પડશે.

‘શ્રાવક લાઇયો, પુરાતન ગ્રંથોનો જીર્ણોદ્ધાર કર્યાથી તે ગ્રંથોનું અવલોકન થશે, પ્રચાર વિના કેટલાએક વિદ્યાભ્યાસ થશે, રસ ઉત્પન્ન થઇને જ્ઞાનસંપાદન કરવાની અંત કરણમાં ઉત્ક્રાંત થશે શુદ્ધ ધર્મ ઉપર પ્રીતિ

વધશે, અભિરૂચિ ઐટલે પુનઃ પુન જ્ઞાન મેળવવાની ઇચ્છા થશે, અને ઉદ્યોગ પ્રમુખ સર્વ જ્ઞાનનાં સાધનોતો (તો) સહજ પ્રાપ્ત થશે ઉદ્યોગ એ સર્વ પદાર્થ મેળવવાનું અથવા વૃદ્ધિ કરવાનું મુખ્ય સાધન છે, પરંતુ અમરતા ઉદ્યમથી જ કાંઈ ધંધ શકતું નથી તેની સાથે દ્રવ્યની પણ સહાયતા જોયે છે દ્રવ્ય જે છે તે સર્વોપયોગી પદાર્થ છે માટે દ્રવ્યવાન પુરૂષોએ અવશ્ય એ કામ ઉપર લક્ષ દેવો જોયે છે કેમકે તેઓની એ ફરજ છે કે, જેમ અને તેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી જોયે છે તે આ પ્રમાણે:-સારા સારા પડિતોની મારફતે પ્રાચીન ગ્રંથો મુધારી લખાવી અથવા છપાવીને પ્રસિદ્ધ કરવા. તેનો ભાનિક લોકોને અભ્યાસ કરાવવો ઇત્યાદિક શાસ્ત્રોમાં કહ્યા પ્રમાણે સર્વ પ્રકારે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ કરવી એવા હેતુથીજ મે આ ગ્રંથો છપાવવાનું કામ હાથમા લીધું છે' (પ્રકરણ રતનાકર ભાગ ૨, પ્રસ્તાવના)

૧૦૫૦ વિશેષમા છપાયેલા ગ્રંથો વિશેષ લોકપ્રિય અને તે માટે શાસ્ત્રી લિપિ રાખી મુદ્રમા સુદર ટાઇપમા મોટા સુવાચ્ય વર્ણોમા પાછા પુઠા વાળા દળદાર આકારમા પ્રકરણ રતનાકરના ચાર ભાગ, સ્વયંગડાગ આદિ આગમે પણ, જૈનકથારત્નકોષના કરવા ધારેલા પંદર ભાગો પૈકી આઠ ભાગ-એ સર્વ લોકો સમજી શકે તેવી ભાષામા કહેલા અનુવાદ સહિત બહાર પાડયે ગયા. પરિણામ ધારેલુ આબુ બહોળો પ્રચાર થયો, ધર્મજ્ઞાન લોકોમા વધતું ગયું. આ રીતે આ ગ્રાવક ભાષાએ સાહિત્યવૃદ્ધિ કરી લોકોપકાર કર્યો છે કારણકે વર્તમાન, જૈનોમા કાઠક પણ જગૃતિ-મોઘ આપવાની શરૂઆત કરનાર એમના છપાવેલા ગ્રંથો ગણી શકાય. તેઓ મં. ૧૯૪૭ ના જોદ વદ ૫ ગુરૂને રોજ સ્વર્ગસ્થ થયા એ ભાષને આયુષ્યે વિશેષ ચારી આપી હત, તો તે ખચીત જૈન કોમ ઉપર વિશેષ ઉપકાર કરી શકત તેઓનો દેહ છુટયા પછી પણ નેમની પેઢી તરફથી યોગશાસ્ત્ર, હરિભદ્રાષ્ટકાદિ પુસ્તકો મૂળ અને અનુવાદ સહિત બહાર પડ્યા છે. વળી તેમણે ગૃન્ગતી રાસ ચોપાઈઆદિ પણ પ્રકટ કર્યા છે.

૧૦૫૧ રાય ધનપતિસિંહ બહાદુર—દુગડગોત્રી વૃદ્ધ શાખા વીરદાસ મં. ૧૮૦૨મા પૂર્વ દેશમા ગયા. તેના પુત્ર શુધસિંહ ને તેના પ્રતાપસિંહ. પ્રતાપસિંહે અને તેમની ધર્મપત્નિ મદતાબકુંવરે સંતતિ થયા પછી અતુર્ય વ્રત ગ્રીકાર્યું હતુ ને મદતાબકુંવરે બાર વ્રત ધાર્યા હતા. તેમનાથી બે પુત્ર થયા—એક લક્ષ્મીપતિસિંહ અને બીજા ધનપતિસિંહ. ગંગાલ-અછમગંજના-મકસુદાબાદના આ ધનપતિસિંહને ૪૫ આગમોને છપાવી બદાર પાડવાનો વિચાર થયો. સં. ૧૯૩૩ માં એ વિચારાનુસારે છપાવેલ પ્રશ્ન વ્યાકરણની દુર્ગ પ્રસ્તાવનામા બાબુલિંદીમા જણાવ્યુ છે કે —

‘યે પુસ્તક છપાવણેકા કારણે ચે હે કે સર્વ જૈન ધર્માવલમ્બિ સાધવી શ્રાવક શ્રાવિકા કે પઠણે સે જ્ઞાનકી વૃદ્ધી હોગા ઈસ ખાતર ૪૫ આગમસૂત્ર ઔર ટીકા ઔર બાલાવબોધ સહિત ૫૦૦ પુસ્તક છપાકે ૫૦૦ ટીકાને ભડાર કીયા ઈસે મહાન જ્ઞાનકા વૃદ્ધી હોગા ઔર પડત જનોસે એહી પ્રાર્થના હે કે અચ્છી તરેસે પટે પઠાવે શુણે શુણાવે જયણા કરકે ઔર વિનય કરકે રકખે ઔર ચહશ્રી સિદ્ધાંત પચાગી પ્રમાણ સગ્રહ કીયા ઔર ઈસમે ચરમ ચક્ષુ કરકે ભલચુક રહ ગયા હોય તો મિશામિદુકડ દેતા હુ ઔર શ્રીસંધકો ચહ વિનતિ હે કી હુસ વખત વાચે હસ વખત જો ભલચુક નીકસે તો પડત જનોસે સંસોધન કરાય લેવે મેરે પર દુપા કરકે ઈહ પ્રાર્થના અગીકાર કરના ઔર ભડાર કરી ભઈ પુસ્તક કોઈ વેચના નહિ કોઈ ખરીદ કરે નહી કરે તો ૨૪ (વીર્યકર) કા ગુનેગાર સંધકા ગુનાગાર હોગા બડા પરિશ્રમસે સ સોધન કરાયા હે ઔર શ્રી (શુદેરાયજી શિં) ભગવાનવીજૈનને સંસોધન કરા.’

૧૦૫૨ આમ ૪૫ આગમ છપાવી પ્રસિદ્ધ કરવાના ઉદ્દેશ ચાલુ કરવા માટે ધનપતિસિંહ બહાદુરને ધન્યવાદ છે. ૧૯૩૩મા અભયદેવસૂરિની ટીકાઓ સહિત હિંદી પ્રશ્નવ્યાકરણ અને જ્ઞાતાધર્મ-કથા, સં. ૧૯૩૬મા ઉવવાઈસૂત્ર (અભયદેવસૂરિની ટીકા ને લોકાગ-

અહીંના અમૃતચંદ્રસૂરિના બાલાવબોધ સહિત), અનુયોગ દ્વાર (મલ-
ધારી હેમચંદ્રસૂરિ કૃત ટીકા અને જીવાત્કષિ શિં શેલા ઋષિના
શિં મોહનકૃત બાલાં સહિત), નદીસૂત્ર (મલયગિરિની ટીકા અને
તેના પર બાલાં સહિત), આચારાગસૂત્ર (શીલાગસૂરિની ટીકા,
જિનહંસસૂરિની દીપિકા, ને પાર્શ્વચંદ્રસૂરિના બાલાં સહિત), સૂચ-
ગડાગસૂત્ર (શીલાગસૂરિની ટીકા, હેમવિમલસૂરિની સ. ૧૫૮૩ની
દીપિકા ને પાર્શ્વચંદ્રસૂરિના બાલાં સહિત) છપાવ્યા. છેલ્લુ ભીમસી
માણેક દ્વારા નિર્ણયસાગરમા છપાવ્યુ. અન્ય સર્વ કલકત્તાના પ્રેસમા
બાબુનાગરી લિપિમા છપાવેલ છે. પછી સ. ૧૯૩૭મા ઠાણાગ અને
સમવાયાગ (અલયદેવસૂરિ કૃત ટીકા અને મેઘરાજ ગણિના બાલાં
સહિત), ૧૯૩૮મા ભગવતી (અલયદેવસૂરિની ટીકા, રામચંદ્રગણિનો
સં. અનુવાદ અને મેઘરાજના બાલાં સહિત), ૧૯૪૦મા પન્નવણા
(મલયાગરિની ટીકા અને ઋષિ પરમાણંદના બાલાં સહિત), ૧૯૪૬મા
જંબૂદ્વીપ પ્રવૃત્તિ (શાંતિચંદ્ર કૃત ટીકા ને ઋષિ ચંદ્રભાણુજીના બાલાં
સહિત) અને સ. ૧૯૪૭મા અણુતરોપપાતિક દશા (અલયદેવસૂરિની
ટીકા અને ઋષિ કૃષ્ણલાલના સ. અનુવાદ તથા બાલાં સહિત)
પ્રકટ કરવામા આવ્યા. અજીમગજની જૈન જુકે સોસાયટી માટે
તેના સ. ૧૯૩૩ના પત્રથી દામથી વેચવા માટે પાચસો નકલ વધુ
કાઢવામા આવતી હતી ને તેથી પછીથી દરેક પર કિંમત આચારા-
ગસૂત્રથી મૂકવાનુ ગણ્યું હતુ.

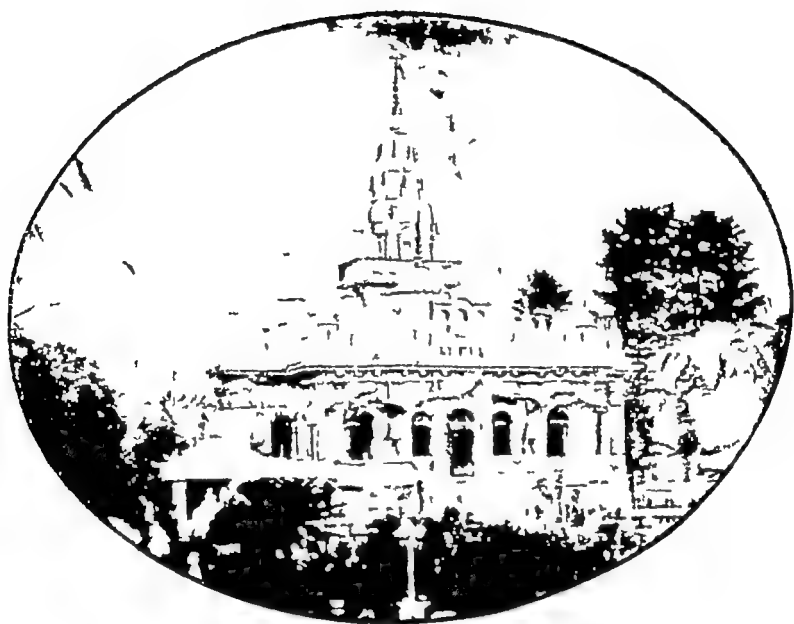
૧૦૫૩ જૈન ધર્મ પ્રસારક સભા-નાં મૂળ લાવનગરમા સં.
૧૯૩૯મા સમ્પ્રવ્યસન ત્યાગાદિ પાચ નિયમો ધારી અનેલા ૧૧
સભ્યોએ જૈન ધર્મ પ્રમં મંડળી સ્થાપી નાખ્યા. સં. ૧૯૪૦મા નિર્બંધો
લખી છપાવવાની યોજના થઈ અને તેને અંગે સ. ૧૯૪૧ ચેત્રમા
‘જૈન ધર્મ પ્રકાશ’ એ માસિકનો ઉદ્ભવ થયો. ૧૯૪૨મા સમૃત
પાઠશાળા સ્થાપી ને ત્યાર પછી ધર્મ પુસ્તકોના લાપાતર શાસ્ત્રી
પાસે કરવાની પ્રવૃત્તિ ચાલુ થઈ. પુસ્તકાલય ઉભું કર્યું અને મૂલ

સંસ્કૃત પ્રાકૃતાદિ પુસ્તકોતા પણ પ્રકાશનનો પ્રયત્ન કર્યો. ઉક્ત માસિક અને પુસ્તકપ્રકાશનનું કાર્ય હજુ સુધી ચાલુ છે અને તેથી અનેક લેખો, નિબંધો, પુસ્તકો પ્રકટ થયા છે જે પૈકી મળી ગયા તેની નોંધ આ ઇતિહાસમાં લેવાઈ છે [વિશેષ દ્રષ્ટીકન માટે જુઓ તે સભાના રજતોત્સવનો ખાસ અંક જૈન સાહિત્ય મગધ-૮ પૃ ૩, અંક ૧ પૃ ૬૮-૭૮]

૧૦૫૪ 'જૈન ધર્મ પ્રકાશ' એ માસિક પહેલા નીકળેલ મં ૧૯૩૨માં શા છગનલાલ ઉમેશ્વરની કાર્યવાહી નીચે અમદાવાદમાં 'જૈન દિવાકર' થોડા વર્ષ સુધી અને સં ૧૯૩૩માં ગ કેશવલાલ શિવરામ તરફથી નીકળેલુ 'જૈન સુધાગ્રંથ' માસિક એક વર્ષ સુધી ચાલ્યુ. સં. ૧૯૪૧ના માધ્વમાસમાં અમદાવાદમાં જૈન નાટકકાર ડાહ્યાભાઈ ઘોળશાસ્ત્રીની કાર્યવાહી તળે જૈન ધર્મ પ્રવર્તક મલા નગરથી બે વર્ષ સુધી 'સ્વાહવાદ સુધા' પ્રકટ થયુ હતુ અને તેના પછી ૧૯૪૧ના વૈશાખમાં ભાવનગરમાંજ જૈન હિતેચ્છુ સભા તરફથી પ્રકટેલુ 'જૈન હિતેચ્છુ' એક વરસ ચાલ્યુ. સ. ૧૯૪૫માં સ્થાનકવામીઓ તરફથી અમદાવાદના વિસલપુરના રા મોતીલાલ મનસુખલાલના અને તેમના પછી તેમના વિક્રાન વિચારક પુત્ર રા વાડીલાલ મોતીલાલ શાહના તંત્રી પણા નીચે ધણા વર્ષો સુધી 'જૈન હિતેચ્છુ' નામનુ માસિક ચાલ્યુ. ૧૯૪૬-૪૭માં લાંબીમાં સ્થાનકવાસી ભાઈઓ તરફથી શરૂ થયેલુ 'જૈન ધર્મોદય' બે ત્રણ વરસનુ આયુષ્ય ભોગવી આશ્ચર્ય.

૧૦૫૫ સં. ૧૯૪૮ માં મુખ્યમાં શ્રી માંગરોળ જૈન સંગીત મંડળીની સ્થાપના થયા પછી તેણે સંગીત સાથે પ્રભુ ભક્તિના પદો-ગાયનોની તાલીમ આપવા ઉપરાંત જ્ઞાનશાળા ખોલી ધાર્મિક જ્ઞાન જૈન બાળકોને આપ્યુ ને વકતૃત્વ શક્તિ ખીલવવા અર્થે ભાષણશ્રેણીઓ શરૂ કરી, કે જે હજુ સુધી ચાલુ રહી. સં. ૧૯૫૩ માં તેનુ નામ શ્રી માંગરોળ જૈન સભા પડ્યું. તેણે અનેક સામાજિક કાર્યો ઉપાડ્યા ને સાહિત્યમાં પણ થોડો ફાળો આપ્યો. મુખ્ય-

રાય બ્રહ્મભે કગવેલ જૈન મંદિર, વલકતા

[શ્રી પ્રણયદ નલાગના સૌગન્ધ્યથી]

‘જૈન’ના આદ્ય તત્ત્વો સ્વ ભગુભાષ્ય કૃતેહયદ કારભારી પૃ ૭૩૧
 [મુખ્ય ભાગરોળ જૈન સભાના સૌજન્યથી]

ધના જૈનોમા ચેતન રેડનાર આ સંસ્થા છે, કે જે સં. ૧૯૬૫થી શ્રી મુખ્ય ભાંગરોળ જૈન સભા એ નામથી હજુ કાર્ય કર્યે જાય છે.

૧૦૫૬ સ ૧૯૫૨મા આત્મારામજી મહારાજ સ્વર્ગસ્થ થયા તેને બીજે માસે તેમના ભક્ત-કેટલાક ભાઈઓએ શ્રી જૈન આત્માનંદ સભાની ભાવનગરમા સ્થાપના કરી. જૈનોમા જ્ઞાનપ્રચાર તથા ધર્મના પુસ્તકોનું પ્રકાશન વગેરે કરવાનો ઉદ્દેશ રાખી પુસ્તકાલય સ્થાપી, સં. ૧૯૫૮મા ‘આત્માનંદ પ્રકાશ’ નામનું માસિક પ્રકટ કરી, તથા ઉજ્જવિમાધ ક-વાશાળા ઉઘાડી, અનેક મૂળ તેમજ સાનુવાદ પુસ્તકો પ્રકટ કરી સારી મેવા કરી છે અને તેને શ્રી આત્મારામજીના શિષ્ય મંડળનો વિશેષ ટેકો રહેવાથી કાર્યવિસ્તાર વિશેષ પ્રમાણમા કરી શકી છે સાહિત્યના પ્રકાશનમા સારો ફાળો આપ્યો છે ને તેણે પ્રકટ કરેલ ત્રથો પેઢી લખ્યું થયા તેની નોંધ આ પુસ્તકમા લેવાઈ છે.

૧૦૫૭ ભગુભાઈ કૃત્તેહચંદ કારભારી—મૂળ વતન પેથાપુર-તેમણે અગ્રેજી શિક્ષણ લઈ ત્રય આદિ બહાર પાડવામા ચિત્ત દોડાવ્યું. લડન ગલ્પગદસ્ય એ ભાગ, લંગડો જરવાસ, ગૂજરાતી અગ્રેજી ડિક્શનેરી, ઈંગ્રેજી-ગૂજરાતી ડિક્શનેરી, કુમુદા બહાર પાડ્યા સ્વામી વિવેકાનંદજીન વ્યાખ્યાનમાળા શરૂ કરી કર્મયોગનું ગૂ ભાષાતર મં. ૧૯૫૩ મા પ્રકટ કર્યું. વળી તે એક પત્રકાર હતા. અમદાવાદમા ‘પ્રજામધુ’ છાપખાનું કાઢી પછી ‘પ્રજામધુ’ પત્ર કાઢ્યું સં. ૧૯૫૪-સવાવર્ષ તે પત્ર કાઢી રા હાકોરભાઈ હાકોરને મોખ્યુ તે અત્યાર સુધી ચાલુ છે. આ ઉપરાંત ‘સમાલોચક’ પત્રના ઉત્પાદક પણ તેઓ હતા, સ. ૧૯૫૮ મા ‘જૈન’ નામનું જૈનકોશમા પહેલું અડવાડિક પત્ર પહેલ વહેલુ (૧૨-૪-૧૯૦૩ ના દિને) અમદાવાદમા પછી મુખ્ય લઈ જઈ પોતાના સ્વર્ગવાસ સુધી (લગભગ સં. ૧૯૬૦ સુધી)

ચલાવ્યું ને પછીથી જેટ દેવચંદ દામજી કુડલાકર અત્યારસુધી ભાવ-
નગરમાં ચલાવી રહ્યા છે તે પત્રે સમાજની અનેકવિધ મેવા કરી
છે. આ પત્ર સાથે અત્રેજી અકવાડિક નામે 'Patriot' પણ કાઢી
કેટલાક વર્ષ સુધી ચલાવી અઢ્યું હતું તેઓ જેવા માગ પ્રયોજક
હતા તેવા સારા વ્યવસ્થાપક નહોતા, આથી તેમના કેટલાક મુદર
પુસ્તકોનો લાભ બુકમેન્સરોને મળ્યો. 'જૈન' પત્ર ચલાવવામાં અનેક
મુશ્કેલીઓ આવી હતી પરંતુ તે તેમણે સર્વભોગે ચલાવ્યે રાખ્યું
તે માટે તેમને ધન્યવાદ છે. તેમણે જૈન શ્વે. ડૉન્કરન્સને તેની ઉત્પત્તિથી
તે પોતાના અર્ગવાસ સુધી જોડ, ઉત્તેજના અર્પેલ હતા

૧૦૫૮ જૈન શ્વે. ડૉન્કરન્સ—સ. ૧૯૫૮ માં કુશોધીમાં
શ્રી ગુલાબચંદ દાદા M.A. ના પ્રયાસથી જૈન શ્વે. ડૉન્કરન્સનો
જન્મ થયો, બીજે વર્ષે સં. ૧૯૫૯માં મુંબઈમાં મોટા દબદબા સહિત
તેનું બીજું અધિવેશન થતા તેના દૈ મૂળ નંખાયા અને અત્યાર
સુધી તેના ૧૩ અધિવેશન બુદ્ધ બુદ્ધ સ્થળોએ ભરાયા.—(૩) વડોદરા
સ. ૧૯૬૧ (૪) પાટણ સં. ૧૯૬૨ (૫) અમદાવાદ મં. ૧૯૬૩ (૬) ભાવ-
નગર સં. ૧૯૬૪ (૭) પૂના સં. ૧૯૬૫, (૮) મુલતાન સં. ૧૯૬૯
(૯) સુબનગઢ સં. ૧૯૭૧ (૧૦) મુમ્બઈ સ. ૧૯૭૨ (૧૧) કલકત્તા
સં. ૧૯૭૪ (૧૨) સાદડી સ. ૧૯૭૬ (૧૩) જૂનાગઢ સ. ૧૯૮૬
પરિણામે શ્વે. સમાજમાં વિદ્યા-જ્ઞાનનો પ્રચાર, સાહિત્યનું પ્રકા-
શન, જૂના સાહિત્યનો શિલાલેખોનો અને મંદિરોનો ઉદ્ધાર, સામા-
જિક કુપ્રથાઓનો નાશ, નવીન વિચારોનું પ્રબલ આદેશન, સુશિ-
ક્ષિત અને શ્રીમંતોનો સુયોગ, ધાર્મિક ખાતાઓની તપાસણી વગેરે
અનેક કાર્યો થઈ સમાજમાં પ્રબલ જગતિ આવી છે. સં. ૧૯૫૯માં
પોતાના મુખ્યપત્ર તરીકે જૈનશ્વે. ડૉન્કરન્સ હેરેલ્ડ એ નામનું
માસિક ૧૪ વર્ષ સુધી કાઢ્યું; કે જેના માનદ તંત્રી તરીકે આ ગ્રંથના
લેખકે તેના છેલ્લા સાતેક વર્ષ સુધી કાર્ય કર્યું હતું; ને પછી સુપ્રસ રહી

સં. ૧૯૮૧ ના ભાદ્રપદથી 'જૈનયુગ' નામનું માસિક પાચવર્ષ સુધી પ્રસ્તુત લેખકનાજ તત્ત્વીપણા નીચે પ્રકટ કર્યું ને ચાલુ વર્ષ સં. ૧૯૮૭મા પાશ્વિક તરીકે શરૂ થયું છે. આ પત્રદ્વારા અનેક ઐતિહાસિક બાબતો પર પ્રકાશ પડ્યો છે ને વિધવિધ વિષયોની છણાવટ કરવામા આવી છે. સં. ૧૯૬૫ મા સંસ્કૃત પ્રાકૃતાદિ ગ્રંથોના-જૈનાગમ, ન્યાય, દિલ્લોસોદિ, ઔપદેશિક, ભાષાસાહિત્ય અને વિજ્ઞાન-એ વિષયો પરત્વે ભાગ પાડી ગ્રંથ ને ગ્રંથકારના નામો ઉપરાત તે કયા ભંડારમા મળે છે તે પ્રાપ્તિસ્થાન સહિત વિગત આપતો જૈનગ્રંથાવલી' નામનો સૂચિગ્રંથ બહાર પાડેલ છે. આ ઉપરાત જેસલમેર, પાટણ અને લોંબડી એ ત્રણેના મોટા જ્ઞાનભંડારોમાના ગ્રંથોની ટીપ્પો કરાવી છે, જૈનશ્વે. મંદિરાવલી, જૈનડિરેક્ટરી બે ભાગ તૈયાર કરાવી બહાર પાડી છે. મારા તરફથી તૈયાર થયેલ ગૂજરાતી ભાષાના કવિઓ અને તેમની કૃતિઓની વિસ્તૃત સૂચી ૩૫ મહાભારત પુસ્તક નામે જૈનગૂર્જર કવિઓના બે ભાગ તથા આ ગ્રંથને આ મહા-સંસ્થાએ બહાર પાડી ગૂજરાતી ભાષાની અને જૈનસાહિત્યની મહાત્મેવા બબ્બી છે.

૧૦૫૯ ઉપર્યુક્ત સંસ્થાઓ પોતપોતાનું કાર્ય યથાશક્તિ અને યથાસયોગે કર્યે જાય છે. દરેકમા મંદતા સ્તબ્ધતા કે રૂઢિચુસ્તતા વત્તાઓછા પ્રમાણમા સમાજમા રહેલા જૂના જડ ધાલેલા વિચારોની અસરથી રહેવા પામી છે, છતા હવે વર્તમાન યુગના વાનાવરણના જ્ઞેસથી તે સર્વેપર ઉત્તમ પ્રભાવ પડ્યો છે. તોપણ તે દરેક પોતાની ગ્ધાપનાથી અત્યારસુધી પોતાથી બનતી સેવા અર્પતી ગઈ છે. 'આતું કાર્યસાતત્ય છતા, આવી પ્રગતિશાલિતા છતા, આવી મેવા-નિષ્ઠા છતા, આવા નીતિબળ છતા, આવી વ્યાવહારિકતા છતા આ દરેક સમ્મથાને-ડૉન્ટરન્સ જેવી મહાસંસ્થાને જૈન જેવી ધનાઢ્ય જાતિ તરફથી ધનનો જે વિપુલ આશ્રય મળવો જોઈએ તે નથી મળ્યો એ અત્યંત નિરાશાજનક છે. નિરાશાનું કારણ જૈનોની સામાજિક ગ્થિતિ

ચલાવ્યું ને પછીથી જેઠ દેવચંદ નામજી કુડલાકર અત્યારસુધી ભાવ-
નગરમાં ચલાવી રહ્યા છે. તે પત્ર સમાજની અનેકવિધ મેવા કરી
છે. આ પત્ર સાથે અંગ્રેજી અક્ષરોમાં નામે 'Patriot' પણ કાઢી
કેટલાક વર્ષ સુધી ચલાવી બંધ કર્યું હતું. તેઓ જેવા સાગ પ્રયોજક
હતા તેવા સારા વ્યવસ્થાપક નહોતા, આથી તેમના કેટલાક મુદ્દર
પુસ્તકોનો લાભ બુકસેલરોને મળ્યો. 'જૈન' પત્ર ચલાવવામાં અનેક
મુશ્કેલીઓ આવી હતી પરંતુ તે તેમણે સર્વભોગે ચલાવ્યે ગયું
તે માટે તેમને ધન્યવાદ છે. તેમણે જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સને તેની ઉત્પત્તિથી
તે પોતાના સ્વર્ગવાસ સુધી જોડ, ઉત્તેજના અર્પેલ હતા

૧૦૫૮ જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સ—સ. ૧૯૫૮ માં કુલોધીમાં
શ્રી ગુલાબચંદ ઢા M.A. ના પ્રયાસથી જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સનો
જન્મ થયો, બીજે વર્ષે સં. ૧૯૫૯માં મુંબઈમાં મોટા દબ્બાસહિત
તેનું બીજું અધિવેશન થતા તેના દૃઢ મૂળ નંખાયા અને અત્યાર
સુધી તેના ૧૩ અધિવેશન જુદા જુદા સ્થળોએ ભરાયા:—(૩) વડોદરા
સં. ૧૯૬૧ (૪) પાટણ સં. ૧૯૬૨ (૫) અમદાવાદ સં. ૧૯૬૩ (૬) ભાવ-
નગર સં. ૧૯૬૪ (૭) પૂના સં. ૧૯૬૫, (૮) મુલતાન સં. ૧૯૬૯
(૯) સુજનગઢ સં. ૧૯૭૧ (૧૦) મુંબઈ સં. ૧૯૭૨ (૧૧) કલકત્તા
સં. ૧૯૭૪ (૧૨) સાદડી સં. ૧૯૭૬ (૧૩) જૂનાગઢ સં. ૧૯૮૬
પરિણામે શ્વે. સમાજમાં વિદ્યા-જ્ઞાનનો પ્રચાર, સાહિત્યનું પ્રકા-
શન, જૂના સાહિત્યનો શિલાલેખોનો અને મંદિરોનો ઉદ્ધાર, સામા-
જિક કુપ્રથાઓનો નાશ, નવીન વિચારોનું પ્રબલ આદેશન, શુશિ-
ક્ષિત અને શ્રીમંતોનો સુયોગ, ધાર્મિક ખાતાઓની તપાસણી વગેરે
અનેક કાર્યો થઈ સમાજમાં પ્રબલ જાગૃતિ આવી છે. સં. ૧૯૫૯માં
પોતાના મુખ્યપત્ર તરીકે જૈનશ્વે. કોન્ફરન્સ હેરેલ્ડ એ નામનું
માસિક ૧૪ વર્ષ સુધી કાઢ્યું, કે જેના માનદ તંત્રી તરીકે આ ગ્રંથના
લેખકે તેના છેલ્લા સાતેક વર્ષ સુધી કાર્ય કર્યું હતું; ને પછી સુપ્રસન્ન રહી

સં. ૧૯૮૧ ના ભાદ્રપદથી 'જૈનયુગ' નામનું માસિક પાત્રવર્ષ સુધી પ્રસ્તુત લેખકનાજ ત્રીપણા નીચે પ્રકટ કર્યું ને ચાલુ વર્ષ સં. ૧૯૮૭મા પાશ્વિક તરીકે શરૂ થયું છે. આ પત્રદ્વારા અનેક ઐતિહાસિક બાબતો પર પ્રકાશ પડ્યો છે ને વિધવિધ વિષયોની છણાવટ કરવામા આવી છે. સં. ૧૯૬૫ માં સંસ્કૃત પ્રાકૃતાદિ ગ્રંથોના-જૈનાગમ, ન્યાય, દિલ્લોસોફિ, ઔપદેશિક, ભાષાસાહિત્ય અને વિજ્ઞાન-એ વિષયો પરત્વે ભાગ પાડી ગ્રંથ ને ગ્રંથકારના નામો ઉપરાત તે કયા ભડારમા મળે છે તે પ્રાપ્તિસ્થાન સહિત વિગત આપતો જૈનગ્રંથાવલી નામનો સૂચિગ્રંથ બહાર પાડેલ છે. આ ઉપરાત જેસલમેર, પાટણ અને લોંબડી એ ત્રણેના મોટા જ્ઞાનભંડારોમાના ગ્રંથોની ટીપો કરાવી છે, જૈનશ્વેં મંદિરાવલી, જૈનડિરેક્ટરી બે ભાગ તૈયાર કરાવી બહાર પાડી છે. મારા તરફથી તૈયાર થયેલ ગૂજરાતી ભાષાના કવિઓ અને તેમની કૃતિઓની વિસ્તૃત સૂચી ૩૫ મહાભારત પુસ્તકનામે જૈનગૂર્જર કવિઓના બે ભાગ તથા આ ગ્રંથને આ મહા-સંસ્થાએ બહાર પાડી ગૂજરાતી ભાષાની અને જૈનસાહિત્યની મહાન સેવા બજાવી છે.

૧૦૫૯ ઉપર્યુક્ત સંસ્થાઓ પોતપોતાનું કાર્ય યથાશક્તિ અને યથાસયોગે કર્યે જાય છે દરેકમા મંદતા સ્તબ્ધતા કે રૂઢિચુસ્તતા વત્તાઓછા પ્રમાણમા સમાજમા રહેલા જૂના જડ ધાલેલા વિચારોની અસરથી રહેવા પામી છે, છતા હવે વર્તમાન યુગના વાતાવરણના જેસથી તે સર્વેપર ઉત્તમ પ્રભાવ પડ્યો છે. તોપણ તે દરેક પોતાની સ્થાપનાથી અત્યારસુધી પોતાથી બનતી સેવા અર્પતી ગઇ છે. 'આતું' કાર્યસાતત્ય છતા, આવી પ્રગતિશાલિતા છતા, આવી સેવા-નિષ્ઠા છતા, આવા નીતિબળ છતા, આવી વ્યાવહારિકતા છતા આ દરેક સંસ્થાને-ડૉન્ટરન્સ જેવી મહાસંસ્થાને જૈન જેવી ધનાઢ્ય જાતિ તરફથી ધનનો જે વિપુલ આશ્રય મળવો જોઈએ તે નથી મળ્યો એ અત્યંત નિરાશાજનક છે. નિરાશાનું કારણ જૈનોની સામાજિક સ્થિતિ

છે. વેપાર ઉદ્યોગથી એમનો નિર્વોદ હતો. મુમક્ષમાનો કે મરાઠાની માફક રાજસત્તાથી નહીં. અગ્રેજી રાજ્ય જામતા અને અગ્રેજી કેળવણી પ્રસરતા મુમક્ષમાનો કે મરાઠા કે બ્રાહ્મણોની મંદાઓથી મિથર રહેલી મિથિતિને જેવો આધાન લાગ્યો તેવો જૈનોને લાગ્યો નથી. ઉલટું એમને માટે વેપારઉદ્યોગના અનેક નવા પ્રદેશ ઉઘડ્યા અને એ દિશામાંથી આવતો ધનનો પ્રવાહ મૃદાવાને બદલે રેલાનો રહ્યો. આવકને અથવા સામાજિક પ્રતિષ્ઠાને જ્યાં ધક્કો લાગ્યો નથી ત્યાં નવા જમાનાની સામગ્રીઓથી સંપન્ન થવાની જરૂર સમજાતી નથી. આમ હોવાથી જૈનોમાં કેળવણીનો કેલાવો થયો નહીં-ભણુનર વગર લાખો રૂપીઆ કમાઈ ચકાતા હોય તો પછી ભણુનરની દરકાર કરવામાં આવતી નથી. કેળવણી વિના નવી અભિજ્ઞાપા, નવી વાછના, નવા આદર્શ, સાર્વજનિક સેવાની આવશ્યકતા જન્મ્યા નહીં અને આમ થતા હજુ બહુ વાર લાગશે. પરિસ્થિતિને લીધે જૈનોમાં જે નવું ચેતન આવવું જોઈએ તે ન આવવાથી એ નવું ચેતન રોપનારી સ્થાને ઉદાર મદદ મળી ન શકી.

૧૦૬૦ ધનાઢ્યો તરફથી મદદ નથી મળી શકતી તે સમયમાં એક બીજી વાત પ્રત્યે નજર નાખવા જેવું છે. જૈનો ધનપ્રાપ્તિમાં રમ્યા પમ્યા રહે છે છતાં વૈરાગ્ય અને દાનની ભાવનાને અતિશય પોષણ આપે છે. સાધુઓ પ્રત્યે એમનો પૂજ્યભાવ ગાઢ હોય છે. આવી વસ્તુસ્થિતિ છતાં સુશિક્ષિત જૈનોમાંથી કોઈ વિરક્ત થઈ સાધુ ન થયો અને પોતાના વૈરાગ્યથી, તપથી, ચારિત્ર્યથી, જ્ઞાનથી સાધુઓમાં અને શ્રાવકોમાં પૂજ્ય લેખાઈ પોતાનો પ્રભાવ તેણે જૈનો પર પાડ્યો નહીં. જૈનોમાં કોઈ વિવેકાનંદ કે રામકૃષ્ણ (? રામતીર્થ) થયો હોત તો દાનનો માર્ગ ફેરવાયો હોત. જેમને નવા યુગનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત થયો હતો તેમાંથી કોઈએ ઐદિક સુખનો ભોગ આપ્યો હોત તો જૈનોનું ભાગ્ય વહેલું કર્યું હોત. હજુ પણ આવો પ્રસંગ ગયો નથી; વેળા વીતી નથી ગઈ.

૧૦૬૧ 'હુ નમ્ર ભાવે કેટલાક દ્રષ્ટિબિંદુ રજુ કરૂં છું. (૧) જૈનો કોઇ દ્વીપમાં વસતા નથી. વસવાટના પ્રદેશમાં અથવા તેની ખદાર જેનેતર લોકો સાથે તદ્દન સંબંધજ ન હોય એવું નથી. વર્તમાન અલગપણાનો નથી તેમ ભૂતકાળ પણ નહોતો અને ભવિષ્ય પણ નહીં રહે. હિન્દુ, મુસલમાન, પારસીની માફક જૈનો પણ હિન્દુસ્તાનમાં વસે છે. તેઓ જૈનો છે તે ઉપરાંત હિંદીઓ છે. જૈનો તરીકેના ધર્મો છે તો હિંદી તરીકેના ધર્મ પણ તેમણે પાળવાના છે. જૈનોના ઉત્કર્ષ માટે જે જે પ્રયાસો, હિલચાલ થાય તે તે સર્વે એવી પણ સાથે સાથે હોવી જોઇએ જેવી તેમનું હિંદીપણું પણ વિકાસ પામે તેમના હિંદીપણાને અણુઉપડયુ રાખે અથવા નાશ કરે એવી હિલચાલને કોઈપણ રીતે ઉત્તજન ન મળવું જોઇએ. x x હાલ જેટલી જેટલી કોમી હિલચાલો ચાલે છે તેમાં (પોતાનું પોતાનાજ માટે નહિ પણ ખીજને માટે પણ થોડુંક વાપરવું ધટે એ) ભાવનાનો અભાવ હોવાથી એવી કોમોની નીતિને નુકસાન થવાનો મંભવ છે. કોમના કલ્યાણ માટે થએલા પ્રત્યેક દાનનો અમુક ભાગ સાર્વજનિક કલ્યાણનો રાખવાનો સંપ્રદાય હવે (જૈન કે જેનેતર કોમે) શરૂ કરવાની જરૂર છે

૧૦૬૨ 'પોતાની કોમની ઉન્નતિ કરવી છે પણ તે દેશમાં રહેતા ખીજ લોકોના સ્નેહ, સ્વભાવ, સહકાર્ય, કદર, એખલાસ આદિ વગર કદી ટકશે નહિ એ પણ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે. ખીજ કોમોથી તદ્દન અલાહિદા જીવન ગાળવાનો જે પવન વાયો છે, તે દેશને હાનિ-કારક છે. એથી અસ્થિમાન જન્મશે; ખીજઓની અવગણના, તિરસ્કાર કરવાની વૃત્તિ થશે, પોતાના દોષથી વાકેફ રહેવાને નહીં, ગેરસમજ થશે, સખ્યતા-વિવેક-મુજનના આદિ સદ્ગુણોના હાસ થશે, અને પ્રગતિ થવા કરતા શિથિલતા અને સ્તબ્ધતા આવવાનો સભવ થશે. હિંદીના વ્યવહારમાં અનેક પરકોમો સાથે (સંબંધમાં) આવ્યા વિના ઘૂટકો નથી ત્યારે ઉછેર અલગ કરવો એ કેવી રીતે શ્રેયસ્કર નીવડશે ?

કોમી હિલચાલને દેશહિત અને પરકોમના સદકાર્યની આવશ્યકતાના દૃષ્ટિબિન્દુથી વિમુખ ન રાખવા મારો એવી (જૈન કે જૈનેતગ) હિલચાલોના મૂત્રધારોને આગ્રહ છે.

૧૦૬૩ ‘ખીજી જૈનની વન્તી આખા દિન્દુમ્તાનમા છૂટક છૂટક પુષ્કળ છે. આપણા ગુજરાતમા વન્તી સાગ પ્રમાણમા છે. એકંદરે સ્થિતિ દ્રવ્ય સંબંધે સારી છે વિદ્યાનું પ્રસારણ એાધુ હોવાથી સાર્વજનિક સેવાના પ્રદેશોમા જોઇએ તેટલી પ્રતિષ્ઠા-દ્રવ્ય અને સંખ્યાના પ્રમાણમા હોવી જોઇએ તેટલી નથી. ગુજરાતના ઇતિહાસ ઉપર અને વર્તમાન જીવન ઉપર જૈન સંસ્કૃતિનો સમગ્ર પ્રભાવ છે. ખીજા પ્રાંતોમા વિદ્યાનુરાગી બ્રાહ્મણોનો જે પ્રભાવ છે તેવો પ્રભાવ ગુજરાતમા ગુજરાતી બ્રાહ્મણોનો નથી. ખીજા પ્રાંતોમા બ્રાહ્મણો અને બ્રાહ્મણેતરો (શુદ્ધો) શિવાય ખીજા વર્ણો નથી હોતા. પરંતુ ગુજરાતમા બ્રાહ્મણો, વૈશ્યો અને શુદ્ધો એ ત્રણ વર્ણો છે બ્રાહ્મણો અને શુદ્ધો વચ્ચે મોટું અંતર ખીજા પ્રાંતોમા છે તે આપણા પ્રાંતમા નથી. બ્રાહ્મણો અને બ્રાહ્મણેતરો વચ્ચે તીખાશ મહારાષ્ટ્ર કે મદ્રાસ ઇલાકામા છે તેવી આપણે ત્યાં નથી. ગુજરાતમા સમાજના ચર અન્યોન્ય સાથે ગાઠ સંબંધવાળા છે, તેમની વચ્ચે વિશાળ અવકાશ નથી. એક ઘરમાથી ખીજા ઘરમા જવાની અમુક રીતે મુગમતા છે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, શૂદ્ર અનુકૂળતાએ વૈશ્ય થઈ શકે છે. ઘર ઘર વચ્ચે અણુ-રાગ, વિરોધ કે શત્રુતા નથી. આ સર્વ શુભ સ્થિતિનું કારણ કેટલેક અંશે જૈન વેપારી કોમ (વૈષ્ણવ વેપારી કોમોમાની પણ ઘણી પૂર્વે જૈન હોવાનો મંભવ લાગે છે એટલે તેમની અક્ષાહિદી ગણત્રી નથી કરી) નું અસ્તિત્વ છે. આમ વૈશ્યોનો જે પ્રભાવ ગુજરાતના જીવન ઉપર છે તેથી જેમ લાલ થયા છે તેમ ગેરલાલ પણ થયા છે. હવે જે લાલ છે તેથી ગુજરાતનું સાર્વજનિક જીવન વધારે ખીલે અને ગેરલાલો દૂર થાય એવી વાછના પ્રગટવી જોઇએ. જૈન કોમે પોતાને પ્રશ્ન કરવો જોઇએ કે ગુજરાતની પ્રગતિ માટે એમણે શું

શુ કરવું નોંધએ ? ત્રી ખ ક ઠાકેર કહે છે. ‘કેળવણીવાળા સર્વે પ્રાતોમા ગુજરાત પાછળ છે’-ગુજરાતમા કેળવણીનો પ્રચાર જેવો તેવો નથી પણ કેળવણીના પ્રમાણમા સાર્વજનિક જીવન નોંધએ તેવું ઉજવળ નથી મહારાષ્ટ્ર, બંગાળા, પંજાબની જેવી પ્રતિષ્ઠા હિન્દુસ્તાનમા અને હિન્દુસ્તાન બહાર છે તેવી આપણા ગુજરાત પ્રાતની અને આપણા ગુજરાતી લોકોની છે ? નથી તો શી રીતે લાવી શકાય ? જે પ્રાતોની પ્રતિષ્ઠા છે તે પ્રતિષ્ઠાના કારણે વિચારી તે આપણે ત્યા પ્રવર્તમાન થાય એવા સંજોગો ઉભા કરવા આપણે દૃઢપણે થવું નોંધએ x x ત્રીજું જૈનો રાજદારી કાર્યોમા રસ લેતા થાય અને પોતાના શક્તિ, અનુભવ અને સાધનોથી એ પ્રદેશમા ગુજરાતની કીર્તિ વધારે એવો પ્રસંગ લાવવા હવે શરૂઆત થવી નોંધએ. દુકમા જૈન સભાઓનું ત્રણ દૃષ્ટિગિન્દુ પ્રત્યે લક્ષ્ય ખેંચ્યું છે.”૫૫૬ ‘આપણી ધણીખરી બધી મંસ્થાઓને વિષે આપણે વણિકવૃત્તિ વિશેષે નોંધએ છીએ. આ વૃત્તિને ગૌણ રાખી ક્ષત્રિય (સાહસિક) વૃત્તિને બ્રાહ્મણ (દીર્ઘદૃષ્ટિની) વૃત્તિને અને મુખ્યત્વે કરીને શુદ્ર (મેવા) વૃત્તિને પ્રધાનપદ આપવાની આવશ્યકતા છે.”૫૫૭

* એમનો “ગાડી ગુજરાત”વાળો લેખ વાંચવા સર્વે ગુજરાતીઓને મારી ખાસ લલામણુ છે -૨ મહેતા

૫૫૬ મારી વિનતિથી સાક્ષર વિવેચક સ્વ શ્રી રણજીતરામ વાવા-લાઈ મહેતાએ લખેલો લેખ ‘શ્રી મુબઇ માગરોળ જૈન સભાના રજત મહોત્સવ પ્રસંગે ૨૫ વર્ષના કાર્યવૃત્તાત વાચવાથી ઉપજેલા વિચાર’-નુઓ તે સભાનો રજત મહોત્સવનો વિરોધાક સ ૧૯૭૩ પૃ ૬૮થી ૭૩-જૈન શ્વે. કૉ હેરેલ્ડ શ્રાવણ સ ૧૯૭૩નો અક પૃ ૨૪૭થી ૨૫૧.

૫૫૭ મહાત્મા ગાંધીજીનો ‘અનાથ આશ્રમ વિષે બે બોલ’ એ લેખ જૈન શ્વે કૉ. હેરેલ્ડ-શ્રાવણ સં. ૧૯૭૩નો અક પૃ ૨૪૭નો છેલ્લો પાના.

પ્રકરણ ૪ શું

જૈનધર્મ-સાહિત્ય-ઇતિહાસ-મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧

સવ્વપ્પવયણનારં મૂલં સસારદુક્ખમુક્ખસ્સ ।

સંમત્ત પહલિત્તા તે દુગ્ગદ્ધવ્ઙ્ઘયા હુતિ ॥

સર્વ પ્રવચનનો સાર સંસારના દુઃખથી મોક્ષનું મૂલ એટલું સમ્યક્ત્વ છે-સમ્યક્ દર્શન છે તે સમ્યક્ત્વને મલીન કરનાગ દુર્ગતિના વર્ધક થાય છે.

-ભાષ્યવચન

૨

પ્રાકૃત. સંસ્કૃતો વાપિ પાઠ સર્વોપ્યકારણમ્ ।

યતો વૈરાગ્યસવેગૌ તદેવ પરમં રહ ॥

—પ્રાકૃત હોય વા સંસ્કૃતઃ બધુએ ભાષણ અપ્રયોજક અર્થાત્ નજામુ છે, કારણકે વૈરાગ્ય અને સવેગ તેજ પરમ રહસ્ય અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ તત્ત્વ છે.

—રત્નસિંહ સૂરિ કૃત આત્માનુશાસિભાવના પ્રકરણ

૩

શાસ્ત્ર ઘણાં મતિ થોડાં, શિષ્ટ કહે તે પ્રમાણ-અશોચિન્ય

૧૦૬૪ ભાષા એ વિચારોને સમજાવવાનું વાહન છે, જોકે તે સંપૂર્ણ રીતે ભાગ્યેજ સમજાવી શકે છે એટલે કે ભાષા હમેશા વિચારોને મર્યાદિત કરે છે, છતાં વિચારોને જણાવવા ભાષાનો ઉપ-યોગ કર્યા વગર છૂટકો નથી રહેતો. ભાષામાં 'સાહિત્ય' એ શબ્દના બે ત્રણ અર્થ સૂચવાય છે. ૧ ઉપકરણ કે સાધન, ૨ રસશાસ્ત્ર (કાવ્યપ્રકાશ, કાવ્યાનુશાસન, સાહિત્ય-દર્પણ આદિ) ૩ કોઈ પણ પ્રકારનું શાસ્ત્ર (વૈદિક-સાહિત્ય, સાખ્ય સાહિત્ય, જૈન સાહિત્ય). પ્રસ્તુત ઇતિહાસમાં તેના આ છેલ્લા અર્થને આપણી નવીન રીતિને અનુસરી સમસ્ત વાઙ્મયના (લાક્ષણિક) અર્થમાં વિશેષ સ્થાન આપેલ છે. જૈન સાહિત્યમાં કોઈ પણ પ્રકારનું શાસ્ત્ર-પછી તે ધર્મશાસ્ત્ર, આચાર-

વિધિશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર, અલંકાર, કાવ્ય, જ્યોતિષ, ભૂગોળ, ખગોળ, શિલ્પ, સંગીત, આદિ હોય તે સર્વનો સમાવેશ કરીને આ પુસ્તક ત્રયોજવામાં આવ્યું છે. વિચારાત્મક અને શબ્દાત્મક એમ બંને રૂપે સાહિત્ય હોઈ શકે. તે જ્યાં સુધી મનોગત હોય, પ્રકાશમાં ન આવ્યું હોય ત્યાં સુધી તેને વિચારાત્મક સાહિત્ય કહેવું હોય તો કહી શકાય. જ્યારે તે મુખદ્વારા શબ્દના જુદા જુદા રૂપમાં, કલ્પનાના, અતિશયના કે ઉત્પ્રેક્ષા આદિ અલંકારોમાં સજ્જ થઈ બહાર આવે તે શબ્દાત્મક સાહિત્ય લેખાય. આ શબ્દાત્મક સાહિત્ય જ્યારે કાગળો ઉપર લિપિ-બદ્ધ થાય છે ત્યારે એનું બીજું નામ શાસ્ત્ર-પુસ્તક-ત્રય દેવામાં આવે છે.

૧૦૬૫ ‘લિપિનો અર્થ’ પુસ્તક આદિમાં અક્ષરવિન્યાસ કરવામાં આવ્યો છે તે બહાર પ્રકારની આદિતીર્થકર શ્રી ઋષભદેવે સ્વમુતા બ્રાહ્મીને બતાવી તેથી તે લિપિને બ્રાહ્મી કહેવામાં આવી છે, અને તેને ખુદ આગમમાં આ રીતે નમસ્કાર કરવામાં આવ્યો છે કે ‘નમો વમીષ લિવીષ’, વળી કહ્યું છે કે ‘લેહં લિવીવિહાણ જિણેણ વમીઈ દાહિણકરેણ’ એટલે લેખ તે જિને દક્ષિણ હાથથી બ્રાહ્મી વડે કરેલ લિપિવિધાન છે (જુઓ ભગવતી સૂત્ર પ્રથમ ઉદ્દેશક). લિપિને નમસ્કાર કરવાથી સમગ્ર સાહિત્ય-વાર્ધ્મય પ્રત્યે પૂજ્યભાવ બતાવવામાં આવ્યો છે. આ પરથી એવો ભાવાર્થ આચાર્યો કરે છે કે ભગવતીસૂત્રના આરભ કરતા પૂજ્યપાદ ગણધરોએ પણ લિપિને-લિખિત પુસ્તકને પૂજ્યતમ હોવાના કારણે નમસ્કાર કરેલ છે તેથી કોઈએ લિખિત પુસ્તકાદિની પાદસ્પર્શઆદિથી આશાતના-અવગણના કરવી નહિ, તેમ કરવું મંસારકારણ બને છે. [કીર્તિવિજયકૃત વિચારરત્નાકર પત્ર ૪૪]

૧૦૬૬ જૈન શ્રુતનો બહુ મોટો ભાગ નાશ પામ્યો છે, તે નાશના અનેક કારણો છે. પણ આજે તેનો જેટલો અને જે ભાગ સચવાઈ રહ્યો છે તેનું ફક્ત એકજ કારણ છે અને તે જૈનમંથની

શ્રુતભક્તિ. જૈન જનતા જ્ઞાન માત્રને પૂજે છે, પણ શ્રુત પ્રત્યે એની ભક્તિ એટલી જગરૂક છે કે નહિ તે વિષે લખવા જતા તેનો મનોરમ ઇતિહાસ તૈયાર થાય. માત્ર મોટી વયના સ્ત્રી-પુરૂષો જ નહિ પણ નાના કુમાર-કુમારિકાઓ મુદ્ધા શાસ્ત્રજ્ઞાન આરાધવા તપ કરે છે, એના નજેવા સાધનોની આદરપૂર્વક પૂજા કરે છે અને એ માટે પોતાનું સર્વસ્વ આપી દેવા તૈયાર રહે છે. ચારિત્ર પૂજાનુ જૈનમંથ્રમા મોટું સ્થાન છે પણ તે જ્ઞાનના એક ભાગ તરીકે. ચારિત્ર એ જ્ઞાનનો છેલ્લો ને પરિપક્વ અંશ જ છે. તીર્થપૂજા હોય કે ગુરુ પૂજા હોય એ બધી વિવિધ પૂજાઓની પાછળ જ્ઞાનભક્તિ જ રહેલી છે. એ બધામા સત્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાનો એકજ હેતુ મુખ્ય છે. આજે વિશિષ્ટ રીતે જૈન દર્શન જીવિત હોય તો તે એક શ્રુતને આભારી છે, અને શ્રુત જીવિત હોય તો તે જ્ઞાનભક્તિને આભારી છે. આગમ ગ્રંથોની પ્રતિષ્ઠા ભગવાનની પ્રતિષ્ઠાનો એક ભાગ જ છે. ૫૮૮

૧૦૬૭ જિનના વાક્યોને લખાવનાર કદિ પણ દુર્ગાંતિ પામતો નથી, મુગાપણુ કે જડસ્વભાવ, અધપણુ તેમજ બુદ્ધિહીનપણુ પ્રાપ્ત કરતો નથી એ વાત નીચેના શ્લોકથી આચાર્યોએ જણાવી અને તેથી શ્રુતભક્તિ જીવંત રહી —

ન તે નરા દુર્ગતિમાણુવન્તિ ન મૂકતા નૈવ જડસ્વભાવમ્ ।

· ન ચાન્ધતા બુદ્ધિવિહીનતા ચ ચે લેખયન્તીહ જિનસ્ય વાક્યમ્ ॥

૧૦૬૮ જૈનધર્મ અહિંસા-દયા, સંયમ-ત્યાગ, તપ, વીતરાગતા પર રચાયો છે, તેના ધર્મશાસ્ત્રો એ તત્ત્વોનું પ્રતિપાદન કરે છે કોઈ પણ ધર્મશાસ્ત્ર વાચવાની-સમજવાની ચાવી એ છે કે જે શાસ્ત્ર-વચન સત્યનું, અહિંસાનું, અહમકારનું વિરોધી હોય તે ગમે ત્યાંથી મળ્યું હોય છતાં તે અપ્રમાણુ છે. શાસ્ત્ર બુદ્ધિથી પર નથી. બધા શાસ્ત્રોનું તાત્પર્ય એ છે કે ઈશ્વર ભક્તિ કરી જ્ઞાન મેળવવું અને તે

૫૮૮ પ' સુખલાલ અને પં. બેહરદાસનો લેખ 'સન્મતિ તર્ક' અને તેનું મહત્ત્વ-જૈન' નો શૈલ્ય મહોત્સવ અંક ૫ ૧૦૯

પડે મોક્ષ મેળવવો. જે શાસ્ત્ર મદિરાપાન, માસલક્ષણ, પાખડ ઇત્યાદિ શીખવે તે શાસ્ત્ર ન કહેવાય.

૧૦૬૯ સર્વ પ્રવચનના સાર રૂપ સમ્યક્ત્વ-સમ્યગ્દર્શન મેળવી સસારના દુઃખથી મોક્ષ મેળવવાનો છે એવી અગાઉ ગાથા કહી છે. ખીજી રીતે કહીએ તો જ્ઞાન કે વિદ્યા તેજ કે જેનાથી મુક્તિ મળે-સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે મુક્તિ એ પ્રકારની છે. એક મુક્તિ દેશને પરાધીનતામાંથી છૂટેા કરવાની છે. એ થોડા વખતને માટે હોય. ખીજી મુક્તિ સદાને સાર છે મોક્ષ કે જેને પરમધર્મ કહીએ તે મેળવવો હોય તો દુન્યવી મુક્તિ પણ હોવી જોઈએ જ અનેક લયમાં રહેલો માણસ નિરંતરનો મોક્ષ નથી પ્રાપ્ત કરી શકતો. નિરંતરનો મોક્ષ મેળવવો હોય, પરમ પુરૂષાર્થ પ્રાપ્ત કરવો હોય તો નજીકનો મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યેજ છુટડો છે. જે વિદ્યાથી આપણી મુક્તિ દૂર થાય છે તે વિદ્યા લાભ્ય છે, અધર્મ્ય છે. ’

૧૦૭૦ ‘ગુરૂ વિના જ્ઞાન ન હોય’ એ સુવર્ણ વાક્ય છે. પણ ગુરૂ મળવા જ દોહેલા છે, ને સદ્ગુરૂને અભાવે મમે તેને ગુરૂ કરી જેમીને આપણે સસારસાગરની વચ્ચોવચ દૂખવું યોગ્ય નહિ ગણાય. ગુરૂ તે કે જે તારે. પોતે તરી ન જાણે તો ખીજને શું તારે ? એવા તારા આજકાલ હોય તોપણ તે એકાએક જોવામાં આવતા નથી. ’ (ગાંધીજી) આચાર્ય આત્મનંદશંકર વિશેષ સ્ફુટતાથી સમજાવે છે કે ‘આટલું ખડ છે કે ગુરૂદ્વારા પ્રાપ્ત થએલું જ્ઞાન કદાચ વિશેષ પરિપૂત અને બલવાહી હોવા સંભવ છે, કેમકે મનુષ્ય-આત્મામાં એવું સામર્થ્ય રહેલું છે કે આત્મા આત્માની સમીપ આવતા માત્ર મુખાકૃતિ, દષ્ટિ કે વાણીથી એ એવી વિવક્ષણ અસર ઉત્પન્ન કરી શકે છે કે જે સહસ્ત્ર ગ્રંથથી પણ થઈ શકતી નથી. પણ આ વાત અસાધારણ આત્મા પરત્વે જ ખરી છે. હાલના સમયમાં યોગ્ય ગુરૂ મળવો કઠિન છે એમ શોકોદગાર જો કે ઘણી-વાર સ્મરણવામાં આવે છે, છતાં આમ ખેદ દર્શાવનારા, પામર જનો-

માથી જ કેટલાક ગમે તેવા મિથ્યા મંન્યાસી યોગી કે શાસ્ત્રીને ગુરૂ કરી માને છે તથા એવા પુરૂષો પામે જ વેદાન્તનું અને અન્ય શાસ્ત્રનું રહસ્ય હોય છે એમ અન્ધ બ્રહ્મા રાખી વૃથા બ્રાન્તિમા ભમે છે. પણ ખરૂ જોતા તો વર્તમાન સમયમા આવા અઘોરિક કે પુરૂષો મળવા અશક્ય છે એટલું જ નહિ, પણ ઇતિહાસમા પણ આવા જનોનો આવિર્ભાવ વિરલકાળે અને વિરલ સ્થળે જ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. ત્યારે આ જોતા, આપણે હાલમા નક્કી કરવાનો પ્રશ્ન એ રહે છે કે કેવળ સાધારણ વર્ગના પુરૂષ પામેથી પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ લેવો એ ઠીક, કે અસાધારણ પુરૂષ પામેથી એના ગ્રન્થોદ્ધારા જે પરોક્ષ ઉપદેશ મળે એ ઠીક ? આ પ્રશ્નનો એક જ ઉત્તર થટે છે. અસાધારણ પુરૂષો પોતાના અનુપમ આત્માને પોતાના ગ્રન્થમા કેવી સારી રીતે સંક્રાન્ત કરી શકે છે એ વાત જે ધ્યાનમા લેવામા આવે તો સહજ સમજાય એમ છે કે આ બીજો માર્ગ જ ઉત્તમ છે. ' (આપણો ધર્મ' પૃ. ૧૫ અને ૧૬)

૧૦૭૧ 'ધર્મ'નો વિષય વિશાલ છે, અને તદ્વતુરૂપ અસંખ્ય ગ્રન્થોમા જ્ઞાન આવિર્ભૂત થાય છે, પરંતુ એનો વિષયવિભાગ યાદી અભ્યાસવામા આવે તો માર્ગ સરલ થઈ શકે એમ છે. વિષય-વિભાગ કાર્ધક આ રીતે કરી શકાય:—

(ક) તત્ત્વચિન્તન (Philosophy), એટલે પદાર્થના ભાસ-માન સ્વરૂપથી પર તત્ત્વભૂત સ્વરૂપ શું છે, અને એ તત્ત્વની દૃષ્ટિએ ભાસમાન સ્વરૂપનો શો ખુલાસો છે—એનો શુદ્ધિદારા વિચાર. આ વિચારની ત્રણ શાખાઓ પડે છે:—(૧) સત્-વિષયક (બાહ્ય અને આન્તર સત્ વિષયક Metaphysics પદાર્થવિજ્ઞાન-and-Psychology-માનસશાસ્ત્ર), (૨) કર્તવ્ય વિષયક [ethics-નીતિશાસ્ત્ર] અને (૩) સૌન્દર્યવિષયક (Æsthetics-સૌન્દર્યશાસ્ત્ર), જેમાથી પ્રથમ બે પ્રકૃત વિષયમા સવિશેષ ઉપયોગી છે.

(ખ) કવિતા (Poetry), એટલે પૂર્વોક્ત વિષયનું હૃદયદારા સમાલોચન, પ્રકૃતિ અને મનુજ આત્માના વિવિધ સ્વભાવવર્ણનમાં કવિપ્રતિભા જે પર તત્ત્વનું દર્શન કરાવે છે તે.

(ગ) અલ્પવિદ્યા તથા વિશેષ અર્થમાં ધર્મ-આચાર (Theology Universal and Particular-સર્વવ્યાપી અને વૈય-કિતક,) એટલે જગતના મહાન્ ધર્મ પ્રવર્તકો અને અલ્પવેત્તાઓ (તાર્કિકો કે શબ્દાર્થભીમાસકો નહિ)-તેમણે પ્રકૃત વિષયમાં આચાર અને વિચાર દ્વારા પ્રકટ કરેલા પરમ સત્ય, તથા એ સત્યના પ્રાદુર્ભાવના વિશેષ સ્વરૂપો.

આ ત્રણે વિષયનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ એક મનુષ્યજીવનમાં પ્રાપ્ત કરવો અશક્ય છે એ તો ખરૂં જ. તથાપિ ક્રમે ક્રમે શાન્તિથી, દૃઢતાથી, અને પદ્ધતિ અનુસાર ચાલતા ધણું સંપાદન થઈ શકે એમ છે જગતના પ્રથમ વર્ગના મહાત્માઓની-એટલે કે ઉપરનો વિષય વિભાગ લેતા, પરમ કોટિના તત્ત્વચિન્તકો, કવિઓ, ધર્મપ્રવર્તકો અને અલ્પવેત્તાઓ-આત્મવેત્તાઓની-સંખ્યા ઘણી નથી; અને ફક્ત તેમના, તેમજ તેમને લગતા, મુખ્ય ગ્રંથોનો જ અભ્યાસ કરવામાં આવે તો તેથી પ્રકૃત માર્ગમાં ધણું સિદ્ધ થઈ શકે એમ છે.

૧૮૭૨ 'એ અભ્યાસ કેવી પદ્ધતિથી કરવો જોઈએ કે જેથી તેનું યોગ્ય રીતે ગ્રહણ-મનન અને નિદિધ્યાસન થઈ શકે-તેનો સંપૂર્ણ સ્વાધ્યાય થઈ શકે તે સંબંધે કહેવાનું કે નીચેની ત્રણ પદ્ધતિઓને અનુસરી અધ્યયન થવું જોઈએ —

(૧) ઐતિહાસિક પદ્ધતિ (Historical Method)-એટલે તત્ત્વચિંતનનો તથા અલ્પવિદ્યા (આત્મજ્ઞાન-ધર્મ) નો કે સાહિત્યનો પ્રવાહ ભિન્ન ભિન્ન દેશમાં-સમાજમાં, કાળમાં અને અવાન્તર વિષય-પરતે કેવી કેવી રીતે પ્રવર્ત્યો છે એ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિમિન્દુથી, કારણ સહિત સમજવા યત્ન કરવો.

(૨) તોલન-પદ્ધતિ (Comparative Method) વિવિધ દેશના-ધર્મના અને વિવિધકાલના વિચારસ્વરૂપો સરખાવી જોવા, જેમાથી પછી મનન કરતા સામાન્ય અને વિશેષ તત્ત્વો તારવી કટાય

(૩) નિયમન-પદ્ધતિ (Deductive Method)-એટલે મ્વનત્ર રીતે વસ્તુના મૂલ સ્વરૂપમાથીજ પ્રસ્તુત વિષયમા સિદ્ધાન્તો ઉપજાવી કાઢવાની પદ્ધતિ, જેને અનુસરવાથી તાત્ત્વિક અને આકર્ષિક અંશનો ભેદ પાડી શકાય છે.

આમ યોગ્ય અધિકાર મેળવી સમગ્ર વિષયોનો ઉપર અનાવેલી પદ્ધતિએ અભ્યાસ કરતા કરતા ગત-વ્ય સ્થાને પહોંચાય છે.' (આપણો ધર્મ પૃ ૧૮-૧૯)

૧૦૭૩ ઇતિહાસ એ પ્રાચીન શબ્દ છે તેનો વ્યુત્પત્તિ અર્થ પરંપરાનો ઉપદેશ જેમા છે તે, અથવા નિર્ચુકિત અર્થ ઇતિ એટલે એ રીતે હ એટલે નિશ્ચય-એ રીતે નિશ્ચયવાળું ઇતિહ=પૂર્વવૃત્ત જેમા છે તે. જૈનસૂત્રો નામે કંઠપસૂત્ર ઐપપાતિક અને ભગવતી સૂત્રમા પૂર્વવૃત્તાત, અતીત કાલની ઘટનાઓનું વિવરણ, પુરાવત્ત એ અર્થમા, -પુરાણના -પુરાણશાસ્ત્રના અર્થમા ઇતિહાસ શબ્દ વપરાયો છે. ઇતિહાસ. પુરાણ પંચમો યેષાં તે તથેતિ-ઇતિહાસ પુરાણમુચ્યતે. પુરુષની ૭૨ કળામા એક કળાવિશેષ તરીકે પણ કંઠપસૂત્રમા ગણાવેલ છે. વાચસ્પત્ય બૃહદ્ભિધાનમા તે સંબંધી એક શ્લોક ટાકેલો છે કે —

ધર્મર્થકામમોક્ષાણા મુપદેશસમન્વિતં ।

પૂર્વવૃત્તકથાયુક્તમિતિહાસ પ્રચક્ષતે ॥

—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ (એ ચાર પુરુષાર્થ)ના ઉપદેશથી યુક્ત જે હોય તેને ઇતિહાસ કહે છે

૧૦૭૪ ખરી ઐતિહાસિક દષ્ટિ શું છે ? તે દષ્ટિથી દરેક વસ્તુને તપાસતા કેટલો બધો પ્રકાશ પડે છે એ બાબતમા વિદેશી પંડિતો પાસેથી આપણે ઘણું શિખ્યા છીએ તો તે દષ્ટિનો વિચાર કરીએ તે પહેલા વિદેશી પંડિતોની સેવાનું દિગ્દર્શન કરી લઈએ.

૧૦૭૫ વિદેશી વિદ્વાનોની જૈન સાહિત્ય સેવા—‘ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના અધિકારીઓ અને કચેરીઓએ સૌથી પ્રથમ જૈનો સંબંધીની માહિતીમા વિગતવાર તપાસ કરવા માહી. જૈનધર્મ સંબંધી નિશ્ચિત અને સર્વગ્રાહી હકીકત કોલબ્રૂક (Colebrooke સન ૧૭૬૫-૧૮૩૭) આપીને પોતાના મૌલિક ગ્રંથમા પ્રસિદ્ધ કરી. ભા. રતવિદ્યાના અનેક વિષયમા પ્રથમ પ્રવેશ કરનાર એ પડિત હતો તેના વર્ણનને વિલ્સને (Wilson સન ૧૭૮૪-૧૮૬૦) વિસ્તારી ને પુરા કર્યા. આ બે વિદ્વાનો ઘણા વખત સુધી-ઈસુ ૧૯ મી સદીના પૂર્વાર્ધ સુધી-કોઈ ન હોવાના કારણે પ્રમાણભૂત મનાયા. તેમના કેટલાક અનુમાનો અપૂર્ણ માહિતીથી અને શોધખોળના અભાવે ભૂલ ભરેલા હતા જૈન ગ્રંથનો સૌથી પ્રથમ અનુવાદ કરનાર સંસ્કૃત કોઈય શબ્દકોષના સંપાદક ઓટો બોટલિંગ (Otto Bothlingk) છે; તેણે રિયુ (Rieu) સાથે મળીને હુમચંદ્ર કૃત અભિધાન ચિંતામણિનો જર્મન અનુવાદ સન ૧૮૪૭મા કર્યો. રેવ. સ્ટીવન્સને (Rev. Stevenson) સન ૧૮૪૮મા કલ્પસુત્ર અને નવતત્ત્વને અંગ્રેજીમા ઉતાર્યા ત્યારપછી સંસ્કૃત ભાષાના આચાર્ય વેબરે સન ૧૮૫૮મા શત્રુંજય માહાત્મ્યમાથી અને ૧૮૬૬મા ભગવતી સૂત્રમાથી સુદર ભાગો વીણી કાઢી તેના અનુવાદ કર્યા એજ પંડિતે શ્વેતામ્બર સંપ્રદાયના ગ્રંથો-આગમોમા પ્રવેશ કર્યો અને જૈન-સંશોધનના વિવિધ પ્રદેશોના દ્વાર પોતાના મંશોધનની અને લેખોની ચાવીઓથી ખોલ્યા. તેણે આગમો સંબંધી પુષ્કળ લખ્યું છે કે જેનો અંગ્રેજી અનુવાદ ઈન્ડિયન ઍન્ટિક્વરીના વૉલ્યુમ ૧૭ થી ૨૧મા પ્રગટ થયેલ છે. એમનાથી પ્રેરાર્થને હર્મન યાકોબી (Herman Jacobi), લૅયમાન (Leumann), ક્લાટ (Klatt), બુહ્લર (Buhler), હોર્નલે (Hoernle), અને વિન્ડિશ (Windisch) એમણે વિવિધ પ્રકારના જૈન ગ્રંથો વિશે સંશોધન કરવા માડ્યું અને રાઈસ (Rice), હુલ્તમ્ગ્ચ (Hultmgch), કીલ્હોર્ન (Kielhorn), પીટર્સન (Peterson), ફર્ગ્યુસન (Ferg-

usson) અને બર્જેસ (Burgess)-એમણે જૈન સપ્રધાયના હસ્ત-લિખિત પ્રતોના, શિલાલેખોના અને મંદિરોના સંશોધન કરવા માડ્યા.

૧૦૭૬ શરૂઆતથીજ સંશોધકોએ સાહિત્યો એકઠા કરવામા અને તેનો ઉપયોગ કરવામા માત્ર સતોપ માન્યો નહિ, પણ જૈન ધર્મના ઐતિહાસિક સ્થાનનો નિર્ણય કરવાના પ્રયત્નો કર્યા. એ વિષે પ્રથમ કરેલા નિર્ણય માત્ર કલ્પનાજનિત અને બૂઝ ભરેલા હતા. અને એ રીતે, રોમનદેવ જાનુસ (Janus) અથવા તો યાદુદ્દી પુરાણ-પ્રસિદ્ધ મિસરી જાદુગર જાન્નસ (Jannes)ના નામ સાથે જૈન શબ્દને સંયોજવાની કલ્પના થઈ, મહા પ્રખ્યાત જૈન તીર્થ પાલીનાણના નામને પેલેસ્ટાઈન નામ સાથે સંબંધ છે એવી પણ કલ્પના થઈ, અને એવી એવી વિચિત્ર અનેક કલ્પનાઓ થઈ વળી એ પડિતોએ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મનો સમઘ કંઈક વધારે મંલવનીય દેખાવાથી અસ્પર્શ જોડવાના પ્રયત્ન કર્યા. આ દિશામા કંઈક પ્રમળ પ્રયત્નો પણ થયા. (કોલબ્રુક જેવા) કેટલાકે એમ માન્યું કે બૌદ્ધ ધર્મનો જન્મ જૈન ધર્મમાંથી થયો છે, અને ત્યારે વિસ્સન, લાસન અને વેપર જેવા અનેકે એમ માન્યું કે બૌદ્ધ ધર્મમાંથી જૈન ધર્મનો જન્મ થયો છે. પણ અતે સન ૧૮૭૯મા ચાકોબીએ ખતાવી આપ્યું કે ‘આ છેવટની કલ્પના તો માત્ર નિરર્થક દેખાવ ઉપરથી અને આ-કસ્મિક સમાનતા ઉપરથીજ કરી લેવામા આવી છે.’ ચાકોબીએ નિશ્ચિત સાબિત કરી દીધું છે કે ‘જૈન અને બૌદ્ધ એ બે એક બીજાથી સંપૂર્ણ રીતે સ્વતંત્ર ધર્મમંદ છે અને મહાવીર તથા ગાતમખુદ્ધ એ બે સમકાલિન ભિન્ન મહાપુરુષો હતા.’

૧૦૭૭ અનેક પડિતોના સમર્થ પ્રયત્નને પરિણામે જૈનધર્મના ઇતિહાસ અને પુસ્તકો વિષેનું જ્ઞાન તો ખૂબ વિસ્તાર પામ્યું, પણ છતાંયે એ ધર્મના હૃદય-તેના સિદ્ધાન્તો-સંબંધનું જ્ઞાન તેના શુદ્ધ સ્વરૂપમા ઘણા વખતસુધી યુરોપમા પ્રકટ થયું નહિ. આનું મુખ્ય કારણ એ કે ઘણાખરા સંશોધકોનો ઝોક તત્ત્વજ્ઞાન અને સંસ્કૃતિ

તરફ કરતા પુરાતત્ત્વ અને ભાષાતત્ત્વ પ્રત્યે વધારે હતો, અને વળી વધારે સખળ કારણ એ કે શરૂઆતના સંશોધકોએ જૈન ધર્મના સિદ્ધાન્તોનું જ્ઞાન પ્રતિસ્પર્ધી બ્રાહ્મણ ધર્મના પુસ્તકોમાંથી કંઈક અંશે અને જૈન ધર્મના ગ્રંથોમાંથી કંઈક અંશે પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્ન કર્યા; પણ બ્રાહ્મણ ગ્રંથોમાં અસ્પષ્ટ અને જૈન ગ્રંથોમાં અવ્યવસ્થિત હકીકતો હોવાથી એ પ્રયત્નો સફળ નિવડેલા નહિ તથાપિ સન ૧૯૦૬ માં આ અનિશ્ચિત સ્થિતિનો અંત આવ્યો. એ વર્ષમાં યાકોબીએ પછીના કાળના જૈન સિદ્ધાન્તના વ્યવસ્થિત ગ્રંથનો—ઉમા સ્વપ્નાતિના તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્રનો—અનુવાદ કર્યો અને નિશ્ચિત જ્ઞાનક્ષેત્રમાં એક પગલું આગળ ભર્યું. આ પુસ્તકે પ્રથમજ વાર જૈન સિદ્ધાન્તોના સમગ્ર ક્ષેત્ર ઉપર સ્વચ્છ અને સંપૂર્ણ દૃષ્ટિ આપી અને ત્યાંસુધી અંધારામાં રહેલા ઘણા મહત્ત્વના પ્રદેશો વિષેના જ્ઞાનની ગાંઠ ખોલી આપી. યાકોબીના શિષ્યોએ પોતાના ગુરૂને માર્ગે ચાલી અનેક દિશાઓમાં પ્રયાણ કર્યું છે, જેવા કે હાલમાં કિર્કલ, ગુલારનાપ છે. તે ઉપરાંત શુબ્રિંગ, હર્ટલ, ગેરિનો આદિ બીજા અનેક સ્કૉલરો વિધવિધ રીતે કાર્ય કરી રહ્યા છે. ભારતવર્ષમાં ભગવાનલાલ ધર્મજી, ભાઉદાજી, ભાંડારકર, સતીશચંદ્ર વિદ્યાભૂષણ, ચિમનલાલ ડાહ્યાભાઈ દલાલ વગેરેએ જૈન ધર્મને સાહિત્ય સંબંધી શોધખોળ કરી સારો ફાળો આપ્યો.

૧૦૭૮ ‘જૈન ધર્મના વર્તમાન સ્વરૂપને સંપૂર્ણ રીતે સમજવા અને વિશ્વાસપાત્ર રૂપે આકર્ષક માટે પૂર્વ અને પશ્ચિમ પોતાના શ્રમમાં સહકારે જોડાશે ત્યારે જ જાણ્યામાંથી ધીરે ધીરે અજાણ્યામાં પ્રવેશતે પ્રવેશને, પ્રાચીનથી અનુક્રમે જે જે પગથિયે ચઢે તે ધર્મ અર્વાચીનમાં ઉતરી આવ્યો તે સૌ પગથિયાના દર્શન થશે અને એ ધર્મના દૂરના પ્રવાહમૂળથી તે આજસુધીના જીવન ઉપર દૃષ્ટિ નાખી શકાશે’ (ગુલારનાપના જૈન ધર્મમાંથી પ્ર૦ જૈન ધ૦ પ્ર૦ સભા.)

૧૦૭૯ હર્મન યાકોબી—ની જે મેવા છે તે જૈનો ભૂલી શકે

તેમ નથી, તેથી તેમનું દુક જીવન અત્ર કહીએ—જર્મનીના ડૉક્ટો-
નમા જન્મ ૧૬-૨-૧૮૫૦. જર્મન અને જ્ઞાનના વિદ્યાપીઠોમા
૧૮૬૮ થી ૭૨ સુધીમા મગ્દલેન અને તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્રનો
વેબર અને ગોલ્ડમીસ્ટર જેવા પ્રોફેસરો નીચે અભ્યાસ કર્યો. ૧૮૭૨
મા ભારતીય જ્યોતિષશાસ્ત્ર સંબંધી નિબંધ લખી ‘ડાક્ટર ઓફ
ફિલોસોફી’ ની ડીગ્રી મેળવી. લંડનમા બ્રિટિશ મ્યુઝિયમ તથા
ઇડિયા ઓફિસમાના હસ્તલિખિત પ્રતોના સંગ્રહની મદદથી પ્રાચીન
શોધખોળમા એક વર્ષ ગાળ્યું ૧૮૭૪ મા હિંદમા આવ્યા, તે જ-
પૂતાનાની અંદર પ્રવાસ કરતી વખતે જેમલમેરના પ્રખ્યાત જૈન
ભંડારના શોધખોળના કાર્યમા ડૉ. છુલ્લરને મદદ કરી તે વિદ્વાન
દ્વારા જૈનધર્મ અને સાહિત્ય વિષે વિશેષરૂ થયા તે વખતે યુરોપિ-
યન સંસ્કૃત સ્કોલરોને તેનું જ્ઞાન ઘણું અપૂર્ણ હતું. તેમને તેના
અભ્યાસની તક મળી તેથી તેમણે તે સાહિત્યની સંપૂર્ણ શોધ
કરવા માટે નિશ્ચય કર્યો જ્ઞાન પાછા ફર્યા પછી ૧૮૭૫ મા ત્યા
‘પ્રાઈવેટ ડોસેટ’ તરીકે એક વર્ષ કામ કરી મંદિરની પાઠશાળામા
સંસ્કૃત અને તુલનાત્મક ભાષાશાસ્ત્રના અસામાન્ય પ્રોફેસર ની પદવી
પર ચઢ્યા. ૧૮૮૫ મા કીલમા સંસ્કૃતના સામાન્ય પ્રોફેસર, અને
૧૮૭૯ મા જ્ઞાનમા પણ તેના પ્રોફેસર થયા. જૈનધર્મનો અભ્યાસ
શરૂ કર્યો તે પહેલા કલ્પસૂત્રની રોમન લિપિમા સંશોધિત મૂલની
આવૃત્તિ તૈયાર કરી. તેની પ્રસ્તાવનામા તેમણે સિદ્ધ કર્યું કે તે
વખતે સામાન્ય રીતે મનાતું તેમ જૈનધર્મ તે બૌદ્ધધર્મની શાખા
નથી પણ એક સ્વતંત્ર ધર્મ છે અને શ્રી મહાવીર શ્રીબુદ્ધના સમ-
કાલીન હતા. તે ૧૮૭૯ મા પ્રકટ થતા તે હકીકત સામે સ્કોલરોએ
થોડો વિરોધ પ્રકટ કર્યો પણ અતે તેમા ખતાવેલ અભિપ્રાયો
સામાન્ય રીતે સર્વાત્ર સ્વીકારાયા પછી ‘બિબ્લિઓથેકા ઇન્ડિકા’ મા
શ્રી હેમચંદ્ર કૃત પરિશિષ્ટ પર્વ પ્રકટ કર્યું અને ‘ધ સંકેડ યુક્સ
ઓફ ધ ઇસ્ટ’ મા વૉલ્યુમ ૨૨ મા આચારાગ અને કલ્પસૂત્રના અને

દશ વર્ષે વૉ. ૪૫ મા ઉત્તરાધ્યયન અને સૂત્રકૃતાગના અગ્રેષ્ઠ અનુવાદ પ્રકટ કર્યો. આ બે વૉદ્યુમની વિદ્વતાભરી પ્રસ્તાવનાઓમા જૈન-ધર્મના ઇતિહાસના સામાન્ય પ્રશ્નો ચર્ચ્યા જૈનધર્મ ઉપરાત ભારતીય ભાષાશાસ્ત્રની વિધવિધ શાખાઓમા છદઃશાસ્ત્ર, ક્ષિલસુરી, સાલવારી બનાવનો સગ્રહ-કાલક્રમનો ઇતિહાસ, હિંદી પચાગ, વીરરસ કાવ્ય, અલંકાર આદિમા અભ્યાસપ્રવૃત્તિ કરી જર્મન વિદ્યાર્થીઓ માટે ૧૮૮૬ મા એક પ્રાકૃત ભાગોપદેશિકાની રચના કરી અને ‘ઈડિયન ઍન્ટિક્વરી’ અને ‘એપિગ્રાફિકા ઇડિકા’મા હિંદુ તિથિઓના કોષ્ટકોનુ પ્રકાશન કર્યું, રામાયણ અને મહાભારતનુ પૃથક્કરણ ૧૮૯૩ અને ૧૯૦૩ મા કર્યું, દેવન્યાલોક અને રૂચકના અલંકાર-સર્વસ્વ વગેરે વગેરેના અનુવાદ કર્યો. સન ૧૮૯૩ મા તેમણે યુરોપીય સ્કોલરો ન્યામુધી માનતા હતા તે કરતા પણ વધારે પ્રાચીન વૈદિક સંસ્કારિતા છે તેવું સિદ્ધ કરનારી મજબૂત દલીલો નામાકિત વિદ્વાન્-લોકમાન્ય તિલકથી સ્વતંત્ર રીતે શોધી કાઢી. નિશ્ચિત પરિણામ વગરની લાખી ચર્ચા ચાલી પરંતુ વૈદિક સંસ્કૃતિના ઉદયની વધુ પ્રાચીનતા સ્વીકારવામા સામાન્ય મત બધાયો. ‘બિબ્લિઓથેકા ઇડિકા’ મા સિદ્ધર્ષિ-કૃત ‘ઉપસિત ભવ પ્રપચા કથા’ તથા હરિભદ્રસૂરિ રચિત પ્રાકૃત સ્મરારાધન્ય કહા (કે જેના સક્ષેપરૂપે પ્રહુમ્ન સૂરિએ સંસ્કૃતમા રચેલા સ્મરારાદિત્યસક્ષેપને ૧૯૦૬ મા તેમણે સશોધી પ્રકટ કરાવ્યો હતો) સ શોધિત કરી પૂર્ણ કરી, અને જૈનધર્મ પ્રસારક સભાદ્વારા પ્રસિદ્ધ થતી ગ્રંથમાળામા વિમલસૂરિએ પ્રાકૃતમા રચેલા ‘પદ્યચરિયમ્ ’ ની આવૃત્તિ સંશોધિત કરી પ્રકટ કરાવી. (જૈનશાસન ૧૦-૧૨-૧૯૧૩ નો અંક), ને ૧૯૧૩ ના ડિસેમ્બરમા હિંદમા આવ્યા. કલકત્તાની યુનિવર્સિટિમા અલંકારશાસ્ત્રપર વ્યાખ્યાનમાળા આપી. તે વખતના પ્રવાસ વખતે હિંદમાં જૈનધર્મ વિષે આપેલ વ્યાખ્યાનો જૈનશ્વેં કૉ. હેરેલ્ડમા મેં પ્રકટ કરેલાં છે. પછી જર્મની ગયા. મહાયુદ્ધ થયુ, જર્મનીની સ્થિતિ આખરે વિપરીત થઇ, છતાં આ વિદ્વાને અખંડ સાહિત્યસેવા ચાલુ રાખી. અપભ્રંશ

કાવ્યો નામે પંચમી કહા અને હરિભદ્રચરિત નેમિનાથચરિતને સંશોધિત કરી ટિપ્પણ સહિત પ્રકટ કર્યાં. હજુ તે વયોવૃદ્ધ વિદ્વાન્ વિદ્યમાન છે અને બને તેટલો અભ્યાસ ચાલુ રાખી નિવૃત્તિ-નિવાસ આનંદથી ભોગવે છે. આ વિદ્વાને જૈન ધર્મના ઇતિહાસને છણીને વૈદિક-બ્રાહ્મણધર્મ તેમજ બૌદ્ધ ધર્મ સાથે તુલના કરીને જૈન ધર્મ સંબંધી જે ભ્રમણાઓ હતી તે અકાટ્ય પ્રમાણે આપી ફર કરી છે તે માટે આખી જૈનસમાજ તેમની અત્યંત ઋણી છે.

૧૦૮૦ આ સર્વ વિદેશી પંડિતોએ જૈનધર્મ અને સાહિત્ય માટે જે કંઈ કર્યું છે તેનો ખ્યાલ તેમના લખાણો અંગ્રેજી ભાષામાં પ્રાપ્ત થતા આવી શક્યો છે અંગ્રેજીમાં સંસ્કૃત સાહિત્યનો ઇતિહાસ જેવા અનેક ઇતિહાસ પ્રકટ થયા છે, અંગ્રેજી શિક્ષણને લઈને આવો ઇતિહાસ આ સ્વરૂપે આલેખવાની આ લેખકને પ્રેરણા મળી છે અને તે પ્રેરણાને પ્રતાપે સમગ્ર કાલપર દૃષ્ટિ કેટી સર્વ સામગ્રી એકઠી કરી કાલાનુક્રમે તેને યથાસ્થિત યથામતિ બન્યો તેટલો અને તેવો ગોઠવી પ્રજ્ઞ સમક્ષ તે ધરી શકાયો છે.

૧૦૮૧ ઇતિહાસ રચવા જતા ઇતિહાસકારને સ્વાભાવિક કદ્દપના એ સૂઝે કે પ્રાચીન ગ્રંથ લેવા, એને કાલક્રમમાં ગોઠવવા અને એ ગ્રંથોના પૌર્વાપર્ય પ્રમાણે એમાં વર્ણવેલી વસ્તુસ્થિતિનું પૌર્વાપર્ય માનવું. આ પ્રમાણે આ પુસ્તકમાં કાલક્રમે ગ્રંથોને ગોઠવેલ છે; અને તે ઉપરથી વસ્તુસ્થિતિના પૌર્વાપર્ય માનવામાં સગવડ મળે છે, છતાં એ યાદ રાખવાનું કે કેટલીક વખત પ્રાચીન ભારતના ઇતિહાસકારને આ સરલ માર્ગ પણ ખોટા અનુમાન ઉપર પણ ઉતારે. એ ઇતિહાસકારની મોટી વિષમતા એ છે કે-કેટલીક વાર પાછળના ગ્રંથોમાં વર્ણવેલી સ્થિતિ પૂર્વના ગ્રંથો કરતા પણ પૂર્વ તર હોય છે, અમુક ગ્રંથમાં સ્વસમયનું ચિત્ર પણ કેટલીક વાર હોતું નથી, અમુક રિવાજ બંધ થઈ ગયા છતાં પણ પુસ્તકમાં રહે છે, એકજ ગ્રંથમાં એક બીજાથી ઉલટા પ્રતિપાદનો પણ જોવામાં

આવે છે. આ વિષમતા નીપજવાના ધણા કારણો છે. હિન્દુસ્થાન મોટો દેશ હોઈ એમા ઉંચી નીચી ભૂમિકાનો સુધારો એકી વખતે જુદા જુદા ભાગમા પ્રવર્ત્યો છે. દા. ત. આર્ય અને અનાર્ય અને લોકોને એક જનતામા સંગ્રહવાની જરૂર પડતા એકજ સ્મૃતિ ત્રયમા બંનેના રીત રિવાજો સંગ્રહવા પડ્યા છે. આટલી મુશીબત છતાં, ઇતિહાસકાર શાન્તિથી, ધીરજથી, વિશાળ અવલોકનથી, અને નિષ્પક્ષપાત-સત્યૈકનિષ્ઠ-દષ્ટિથી નિર્ણય ઉપર આવવા યત્ન કરે તો તે યત્ન થોડો ઘણો પણ સફલ થાય એવો છે.

૧૦૮૨ 'પ્રાચીનકાળથી આપ્યા આવતા ધર્મ' તરફ જોવાની અનેક દષ્ટિઓ હોય છે. આજના જમાનામા ઐતિહાસિક દષ્ટિ પ્રધાનપદ ભોગવે છે. તે પ્રમાણે અમુક ધર્મ ક્યારે પ્રચારમા આવ્યો, કેવા સંજોગોમા પ્રચારમા આવ્યો, તે કેવા સ્વરૂપમા આગળ ચાલ્યો, તેમા કેવા કેવા ફેરફારો કયા કયા કારણોથી થયા છતાંદિ બાબતોનો વિચાર કરવામા આવે છે, પણ એ સાથે એ પણ કબૂલ કરવું જોઈએ કે ધર્મને જોવાની આ ધાર્મિક દષ્ટિ નથી. ધાર્મિક દષ્ટિમા આદરની મર્યાદાથી વિચાર કરવામા આવે છે, જ્યારે ઐતિહાસિક દષ્ટિ આદર અનાદરને બાજુ રાખી વસ્તુસ્થિતિ તપાસવા ઈચ્છે છે.' (બંને દષ્ટિઓ જરૂરની છે અને તે બંનેનું મિશ્રણ થાય એટલે ઇતિહાસને આદરની મર્યાદા અપાય તો વધારે યોગ્ય, અને સુદર પરિણામ લાવી શકાય.)

૧૦૮૩ 'લગવાન મહાવીરે સસારમા સુખ અને શાન્તિને સ્થિર કરવા અને જનતાના વિકાસ સિદ્ધ કરવા માટે ચાર મહાસિદ્ધાંતોની—ચાર મહાસત્યોની ઘોષણા કરી છે.—(૧) અહિંસાવાદ (૨) સામ્યવાદ (૩) અનેકાન્તવાદ (સ્યાદવાદ) અને (૪) કર્મવાદ; અને આ ચાર દ્વારા જનતાને નીચેની બાબતોની શિક્ષા આપી છે —

(૧) નિર્ભય—નિર્વૈર રહી પોતે જીવવું અને બીજાને જીવવા દેવું.

(૨) રાગ-દ્વેષ-અહંકાર તથા અન્યાય પર વિજય મેળવવો અને અનુચિત ભેદભાવને તજવો.

(૩) સર્વતોમુખી વિશાલ દષ્ટિ પ્રાપ્ત કરીને અથવા નય પ્રમાણનો આશ્રય લઈ સત્યનો નિર્ણય અને વિગેધનો પગિહાર કરવો.

(૪) પોતાનું ઉત્થાન અને પતન પોતાના હાથમા છે એમ સમજતા થઈને સ્વાવલંબી બની પોતાનું હિત અને ઉત્કર્ષ સાધવા તથા બીજાનું હિત સાધવામા સહાય કરવી.

૧૦૮૪ ‘આ સાથેજ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્રને-એ ત્રણેના સમુચ્ચયને, મોક્ષની પ્રાપ્તિનો એક ઉપાય અથવા માર્ગ બતાવ્યો છે. આ સર્વે સિદ્ધાન્ત એટલા ઉંડા, વિશાલ અને મહાન છે અને તેની વિસ્તૃત વ્યાખ્યાઓ તથા ગંભીર વિવેચના-ઓથી એટલા બધા જૈન ગ્રંથો ભરેલા છે કે તેના સ્વરૂપાદિ સંબંધે મોટા નિબંધો લખાવાની જરૂર છે. અહીં તો આગળ જતા આ સંબંધી ટુંકમાજ કહેવામા આવશે. સ્વામી સમન્તભદ્રે સંકલ્પનુશાસનમા જિનમતની અદ્વિતીયતા-વિશેષતા નીચેના શ્લોકમા ગાંઠ છે —

દયા-દમ-ત્યાગ-સમાધિનિષ્ઠં નયપ્રમાણ પ્રકૃતાજ્ઞાત્યર્થ ।

અનૃષ્યમન્યૈ રચિલૈ પ્રવાદૈ જિન ! ત્વદીય મતમદ્વિતીયમ્ ॥

—એટલે જિનશાસન નય-પ્રમાણદ્વારા વસ્તુતત્ત્વને તદ્દન સ્પષ્ટ કરનાર, સંપૂર્ણ પ્રવાદીઓ દ્વારા અબાધ્ય હોવા સાથે દયા (અહિંસા), દમ (મંયમ), ત્યાગ અને સમાધિ (પ્રશસ્ત ધ્યાન) એ ચારથી ભરેલું છે તેથી-આ વિશેષતાઓથી તે અદ્વિતીય છે.

૧૦૮૫ (૧) અહિંસાવાદ—ઉક્ત શ્લોકમા ‘દયા’ ને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે તે યોગ્ય જ છે. જ્યાં સુધી દયા અથવા અહિંસાની ભાવના ન હોય ત્યાં સુધી સંયમમા પ્રવૃત્તિ નથી થતી, જ્યાં સુધી સંયમમા પ્રવૃત્તિ ન હોય ત્યાં સુધી ત્યાગ થઈ શકતો નથી, જ્યાં સુધી ત્યાગ ન હોય ત્યાં સુધી સમાધિ થઈ શકતી નથી. આમ પૂર્વ પૂર્વના ધર્મ ઉત્તરોત્તર ધર્મના નિમિત્ત કારણ છે. તે

માટે ધર્મમા દયાને પહેલું સ્થાન છે. તેથી ‘વર્મસ્ય મૂલં દયા’ ‘અહિંસા પરમો ધર્મ’ આદિ વાક્યો દ્વારા દયાને ધર્મનું મૂલ, અહિંસાને ‘પરમ ધર્મ’ કહેલ છે. અહિંસા પરમ ધર્મ છે એટલું જ નહિ, પણ તે પરમબ્રહ્મ છે એમ શ્રી સમન્તભદ્રે ષૂદત્સ્વયંભૂ સ્તોત્રમા નેમિજ્ઞિન ત્તવનમાં પ્રકટ કર્યું છે — અહિંસા મૂતાના જગતિ ત્રિવિદિતં બ્રહ્મ પરમં । આ પરથી જે પરમબ્રહ્મની આરાધના કરવા ઇચ્છે છે તેણે અહિંસાની ઉપાસના કરવી જોઈએ, રાગ દ્વેષની નિવૃત્તિ, દયા, પરોપકાર અથવા લોકસેવાના કામોમા મડી પડવું જોઈએ. મનુષ્યમા જ્યાં સુધી હિંસક વૃત્તિ રહે છે ત્યાં સુધી આત્મગુણોનો ધાત થવાની સાથે પાપા સર્વત્ર શક્તિ પાપ સર્વત્ર શક્તિ હોય છે એ નીતિ અનુસાર તેનામા ભયની યા પ્રતિહિંસાની આશંકાનો સદ્ભાવ રજા કંટે છે. જ્યાં ભયનો સદ્ભાવ, ત્યાં વીરત્વ ન હોય, જ્યાં વીરત્વ નથી ત્યાં સમ્યકત્વ નથી, અને જ્યાં વીરત્વ નથી તેમજ સમ્યકત્વ નથી ત્યાં આત્મોદ્ધાર લેશમાત્ર થતો નથી. ખીન્ન શબ્દોમા કહીએ તો ભયમા સંકોચ રહે છે, અને સંકોચ વિકાસને રોકે છે તેથી આત્મોદ્ધાર કે આત્મવિકાસને માટે અહિંસાની ઘણી જ જરૂર છે અને તે વીરતાનું ચિન્હ છે, કાયરતાનું નહિ. કાયરતાનો આધાર પ્રાય. ભય પર છે, તેથી કાયર મનુષ્ય અહિંસા ધર્મનો પાત્ર નથી. તેનામા અહિંસા સ્થિર રહી શકતી નથી અને વીરોને જ માટે અહિંસા છે, અને તેથી ભૃગુ મહાવીરના ધર્મમા તેને પ્રધાન સ્થાન પ્રાપ્ત થયું છે. જે લોક અહિંસા ઉપર કાયરતાનું કલક ચઢાવે છે તેઓ ખરી રીતે અહિંસાનું રહસ્ય સમજ્યા નથી. તેઓ પોતાની નિર્બલતા અને આત્મવિસ્મૃતિના કારણે એવા કષાયોથી વશ થઈ કાયરતાને વીરતા અને આત્માના ક્રોધાદિ રૂપ પતનને તેના ઉત્થાન સમજી બેઠા છે. ૫૫૯

૫૫૯ ‘વીરશાસનકી વિરોધતા’ એ નામનો ૫ જીગલકિશોરજીનો લેખ ‘આત્માનંદ’ જાન્યુ ફેબ્રુ ૧૯૩૧ પૃ. ૨૮

૧૦૮૬ દરેક વસ્તુનો વિચાર કરતા તેના ઇતિહાસમા ઉતરતા તે સંબંધી ભારે પ્રકાશ પડે છે અને તે દ્વારા સત્ય નિર્ધાર પર આવી શકાય છે. આવી 'ઇતિહાસ-દ્રષ્ટિ' ખાસ કેળવવાની છે. દા.ત. અહિંસાનોજ સિદ્ધાંત લઈએ "શોકની વાત છે, પણ તે આશ્ચર્યની વાત નથી કે 'સર્વભૂતાનુકમ્પા' એ મનુષ્યનો અસાધારણ ધર્મ-મનુષ્યનો મનુષ્યત્વમાથી ઉત્પન્ન થતો ધર્મ-હોવા છતાં, મનુષ્ય એના આદિકાળથી એ ધર્મનું દર્શન પામી શક્યો નથી. મનુષ્ય જેમ જેમ સુધારાની જિંદગી ભૂમિકાએ ચઢતો જાય છે તેમ તેમ એ પોતાના અન્તરૂના પડ ઉકેલતો જાય છે, અને પોતાનું મનુષ્યત્વ વધારે ને વધારે અનુભવતો જાય છે-civilisation (જનમંદૃતિ) નો વિકાસ એ psychology-(માનસદ્રષ્ટિ)ના વિકાસની સાથે સાથેજ ચાલે છે. સુધારાના આધ્યુગમા સર્વ પ્રજામા માસાહાર અને માસ વડે દેવારાધન થતા એ સુપ્રસિદ્ધ છે આપણા દેશમા આ વિષયમા પૂર્વે શી સ્થિતિ હતી અને એમાથી વર્તમાન સ્થિતિ શી રીતે નિષ્પન્ન થઈ એ જાણવા જેવું છે. એ યથાર્થ રીતે જાણવા-સમજવાથી બ્રાહ્મણો અને જૈનો વચ્ચે કહેવાનો મતભેદ અને આચાર-ભેદ યથાર્થ સ્વરૂપે સમજવામા આવશે, અને દુરાગ્રહ અને મિથ્યાગ્રહ મટી આખી હિન્દુ પ્રજા એકરસ જીવન-હાલ ધણી રીતે એ એક રસ છે, પણ સર્વથા એકરસ-જીવન અનુભવશે, અને પાજરાપોજ વગેરે કેટલીક મંસ્થાઓ જે અત્યારે જેનોને ઘણું ભાગે એક હાથે ચલાવવી પડે છે તે ચલાવવામા સમસ્ત હિન્દુ પ્રજા ટેકા દેશે.'

૧૦૮૭ (આમ કહી અહિંસાધર્મની ઐતિહાસિક દ્રષ્ટિએ વેદના બ્રાહ્મણ, ઉપનિષદ, મહાભારત, ભાગવત સુધીના અનુક્રમે પ્રમાણો લઈ આચાર્ય આનંદશંકર કહે છે કે-) 'વેદવિહીત-યજ્ઞીય હિંસાને તોડી ઔપનિષદ, ભાગવત અને પચયજ્ઞાનુષ્ઠાનના ધર્મે અહિંસા ધર્મને વિસ્તાર્યો પણ આ અહિંસાના માર્ગમા બેહતુ સૌથી મોટામા મોટું બેહતુ મહાવીર દેવામી અને ગૌતમ બુદ્ધે પ્રવર્તી-

વેલા ઉપદેશ રૂપી છે. ગૌતમ બુદ્ધે હિંસા કરતા પણ વિશાળ અનર્થરૂપ જે વાસના યા અહંબુદ્ધિ ('આત્મવાદ')-જેમાથી સ્વર્ગની લાલસા અને સ્વર્ગાર્થે યજ્ઞ ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉપર-મૂળમાજ-કુહાડો માર્યો-અને પ્રાચીન ઔપનિષદનો વૈરાગ્ય ધર્મ ચારે વર્ણમા વિસ્તાર્યો, આમ 'આત્મવાદ' અને વાસના સાથે હિંસા પણ કાઢી. મહાવીર સ્વામીએ મંસાર અને કર્મના બન્ધન તોડવા માટે તપનો મહિમા કહ્યો, પણ એમના આખા ધર્મને મોખરે-પંચવ્રતમા મુખ્ય વ્રત-અહિંસાને મૂકી આ વ્રતનો સ્વીકાર એમના પહેલાથી ચાલતો આવ્યો હતો, પણ એમણે એનો એવો સમર્થ ઉપદેશ કર્યો કે ઔપનિષદ અને ભાગવત ધર્મની બહાર-મનુસ્મૃતિમા વર્ણવી છે તેવી-જે દ્વિધીલાવની સ્થિતિ પ્રવર્તતી હતી તેમાથી દેશના મહોટા ભાગને તાર્યો, હજારો ત્રી-પુરૂષોએ 'અહિંસા પરમો ધર્મ' એ સિદ્ધાન્તને જીવનનો મહામન્ત્ર કર્યો, અને આજ હિન્દુસ્થાન અહિંસા ધર્મના આચાર વડેજ પૃથ્વીના સર્વ દેશોથી જે જુદો અઠાઈ આવે છે એ મહિમા ધણે ભાગે મહાવીર સ્વામીનો છે. x x આ અવલોકનનો હેતુ અહિંસા પરત્વે આપણા દેશની ખરી ઐતિહાસિક સ્થિતિ વર્ણવવાનો છે. એ ગ્રંથિતિ બહુધા અહિંસાપ્રધાન છે-અને એને પરિણામે બગાડ, પળખ, કાશ્મીર અને સિન્ધ બાદ કરતા હિન્દુસ્થાનના મહોટા ભાગે-ખાસ કરી એના દિગ્વર્ણ (ખાહાણુ વણિકાદિએ)-હિંસા ત્યજી દીધી છે. એ ગ્રંથિતિ માધવામા ઔપનિષદ અને ભાગવત ધર્મ તેમજ પંચ મહાયજ્ઞના અનુષ્ઠાન રૂપ સ્માર્ત ધર્મ (ખાહાણુ કાળથી ચાલતો આવેલો)-એઓએ ધણો ભાગ લીધો છે, અને એજ દિશામા સૌથી માનવતુ કાર્ય જૈન ધર્મે કર્યું છે. એ ધર્મે અહિંસાને આપેલું પ્રાધાન્ય સુપ્રસિદ્ધ છે એટલે જૈન ગ્રંથોમાથી હું એ મબધી વચન ટાકીને તમારો વખત લેવા માગતો નથી. x આ અહિંસા ધર્મનો આપણા દેશનો ઇતિહાસ આપવામા માગે મુખ્ય હેતુ કેવળ વ્યાવહારિકજ છે, અને તે એ સૂચવવાનો કે એ ધર્મ

આત્મણુ અને જૈન જંતેનો છે-જંતોએ એ મંપૂર્ણ જીવનમા ઊતાર્યો છે, તો આત્મણુએ એને ધર્મભાવના તરીકે માન્ય કર્યો છે, જોકે તેઓ એને મંપૂર્ણ અમલમા લાવી શક્યા નથી તો હવે આત્મણુની ફરજ છે કે તેઓએ જૈનો સાથે મળી એ ધર્મનો જીવનમા મંપૂર્ણ સ્વીકાર કરવો જોઈએ' (ખીજી જીવદયા કૉન્ફરન્સના પ્રમુખ તરીકે 'અહિંસા ધર્મ' પર ભાષણ કાર્તિક મં. ૧૯૭૪નું 'વર્મન')

૧૦૮૮ જૈનોની અહિંસા નિરપવાદ કાયદા જેવી છે. મહાપુરૂષ ગાંધીજી કહે છે કે—અહિંસાનો અપવાદ વિનાનો કાયદો ગોધનારા ઋષિમુનિઓ પોતે મહાન યોદ્ધા હતા. જ્યારે તેમણે આયુધખજાની તુચ્છતાને જોઈ લીધી, મનુષ્ય-સ્વભાવનો સાક્ષાત્કાર કર્યો ત્યારે તેઓ હિંસામય જગતમા અહિંસાનો નિયમ જોઈ શક્યા. આત્મા આખા જગતને જીતી શકે છે, આત્માનો મોટામા મોટો શત્રુ આત્માજ છે, તેને જીત્યો એટલે, જગતને જીતવાનું જોર આવ્યું એવું શિક્ષણ તેઓએ આપણને બતાવ્યું એ કાયદો ઋષિઓએ શોધ્યો તેથી તેઓજ પાળી શકે એવું કંઈ તેઓએ જાણ્યું, જાણાવ્યું કે શીખવ્યું નથી, તેઓએ જાણાવ્યું કે બાળકને સારું પણ કાયદો તો એજ છે અને તે તેને પાળી પણ શકે છે એ સાધુ મંન્યાસીજ પાળે છે એમ નથી, બધા થોડે ઘણે અંશે તો પાળેજ છે અને થોડે ઘણે અંશે પાળી શકાય તે સર્વાંશે પણ પળાય x x અહિંસાનો, શાન્તિનો અર્થ નામદર્દી નથી, તેનો અર્થ શુદ્ધ મર્દાનગી છે. અહિંસાનો અર્થ પરાધીનતા-દુર્બળતા નથી. શૌર્ય ત્યાજ ક્ષમા હોઈ શકે x ક્ષમા વીરતાનો ગુણ છે. જેનામા વેર વાળવાની શક્તિ છે તે પ્રેમ કરી જાણે x' યથા પિંડે તથા વ્રજાહે જે વ્યક્તિને માટે ખરું છે તે સમાજ દેશ ને છેવટમા સમસ્ત વિશ્વ માટે ખરું છે. આ અહિંસાનો ધર્મ રાજપ્રકરણી બાબતોમા પણ સત્યાગ્રહ-અસહકારની શાત-અહિંસામય શુદ્ધ-ચળવળના પિતા બની ગાંધીજીએ દાખલ કર્યો છે. તેઓ જાણાવે છે કે 'રાજપ્રકરણી વિષયો સાથે ધર્મને કે સંસાર-

સુધારાને સંબંધ નથી એ વિચાર અયોગ્ય છે. ધાર્મિક વૃત્તિથી રાજ્ય-પ્રકરણી વિષયનું છેવટ આપણે એક પ્રકારે લાવી શકશું. ધર્મવૃત્તિને છોડીને આવેલું પરિણામ ખીજા પ્રકારનું હશે x ધર્મમા કોઈપણ અંશે અસત્ય ન હોય, કઠોરતા ન હોય, હિંસા ન હોય ધર્મનું માપ પ્રેમથી, દયાથી, સત્યથી થાય છે. તેના ત્યાગથી મળેલું સ્વર્ગ પણ નિષ્ઠ છે. સત્યનો ત્યાગ કરવાથી હિંદુસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળતું હોય તો તે નકાસુ છે તેમા છેવટે પ્રજાનો નાશજ છે x શાંતિના પ્રયોગથી તો આપણે દુર્ઘળને પણ ખતાવીએ છીએ કે તેના શરીરમા જે આત્મા છે તેનું બળ ચક્રવર્તીના આત્મા જેટલુંજ તે ધારે તો ખતાવી શકે છે. x આપણે તો શાંતિને દુર્ઘળનુંજ શસ્ત્ર ગણી એ શસ્ત્રની કિંમતને પારખતા નથી ને તેને લજવીએ છીએ એ તો મહોરને કોઈ અઘેલી ગણી વાપરી નાખે એવી મૂર્ખાઈ થઈ. શાંતિ એ બલિષ્ઠનું શસ્ત્ર છે ને તેના હાથમાજ તે શોભે છે. શાંતિ એટલે ક્ષમા અને એ વીરનું ભૂષણ છે. ’

૧૦૮૯. (૨) સામ્યવાદ—ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી અવલોકન કરીશું તો ભગવાન મહાવીરે સામ્યવાદના સિદ્ધાંતપર વર્ણબંધનનો છેદ ઉઠાડી મૂક્યો અને ત્યાગના દૃષ્ટિબિંદુ ઉપર પોતાના શાસનની વ્યવસ્થા કરી ‘મઘ’ ની સ્થાપના કરી, તેથી જૈનો બૌદ્ધો અને ખીજા આજીવક જેવા શ્રમણ-પથોની પેઠે વર્ણવ્યવસ્થામા નથી માનતા; એટલે એમને વર્ણોના નામ સામે કે વિભાગ સામે વાઘો નથી, પણ એ વર્ણવિભાગને તેઓ વ્યાવહારિક કે આધ્યાત્મિક વિકાસમા બંધન-રૂપ માનવાને ના પાડે છે. બ્રાહ્મણ મંત્રદાય વર્ણવિભાગમા વહેચા-યલો અને બંધાયલો છે. એમા જ્યારે વર્ણવિભાગે વ્યાવહારિક અને આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધવામા બંધન ઉભું કર્યું અને આર્ય માનવોના માનસિક વિકાસમા આડ ઉભી કરી ત્યારે ભગવાન મહાવીરે એ આડ ફેટી દેવા અને સામ્યવાદ સ્થાપવા યુદ્ધના જેટલોજ પ્રયત્ન કર્યો તેમના અનુયાયી વર્ણબંધન તોડના કે શિથિલ કરતા ગયા છતા

પોતાના પૂર્વજ્ઞેના અને પોતાના જમાનાના બ્રાહ્મણપંથી પડોમીઓના કડક વર્ણબંધનોના મંસ્કારોથી છેકજ અગ્નિ રહી ન શક્યા, એટલે વળી બ્રાહ્મણ પથે જ્યારે જ્યારે જોર પકડ્યું, ત્યારે ત્યારે જતો એ વર્ણબંધનના મંસ્કારોથી કાઢક રીતે અને કાઢક લેવાયા. એક બાજુ જૈનોએ બ્રાહ્મણપંથપર વર્ણબંધન દીક્ષા કરવાની અસર કરી ત્યારે બીજી બાજુ બ્રાહ્મણ પથે તે વિગેના દૃઢ આગ્રહે જન પથ ઉપર અસર પાડી, જેને લીધે એક યા બીજા રૂપે ઇચ્છાએ કે અનિચ્છાએ જૈન લોકોમાં વર્ણસંસ્કારોનું કાઢક વાતાવરણ આવ્યું. (૫ સુખલાલ)

૧૦૯૦. તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં અંતુ રા ગમિકલાલ જણાવે છે કે - 'કલ્પસૂત્રમાં જણાવ્યું છે કે જો ઉવસમઃ તસ્ય અતિવ આરાહણા, જો ન ઉવસમઃ તસ્ય નતિવ આરાહણા, ઉવસમસાર સુ સામન્ન-જે ઉપશમ પામે છે તેને આરાધના થાય છે, જે ઉપશમ નથી પામતો તેને આરાધના થતી નથી. એટલે કે ઉપશમ એ શ્રામ-ણ્યનું-શ્રમણધર્મનું-જૈનધર્મનું પરમ ધ્યેય છે. અહીં ઉપશમ એટલે રાગદ્વેષની મદતા, મનના વિકારોનો ઉપશમ-ક્રોધ માન માયા લોભ આદિ વિકારોનો ઉપશમ. આ ઉપશમને ધ્યાનમાં રાખી દેશકાલ પ્રમાણે જૈન મુનિઓએ પોતા માટે તેમજ શ્રાવકો માટે આચાર ઘડ્યા છે. મુનિના પંચમહાવ્રતો અને શ્રાવકના આર આશુવ્રતોનું ધ્યેય પણ આ ઉપશમ સાધવાનું જ છે તે વ્રતોની પાછળ પ્રધાનવૃત્તિ અહિંસા છે. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો અહિંસા એ ઉપશમ સાધવાનું પરમ સાધન છે અને માનસિક સૃષ્ટિમાં સાધન અને સાધ્ય એકજ પ્રક્રિયાના અંશ હોવાથી એમ કહી શકીએ કે અહિંસા એજ ઉપશમ છે, બીજાને ખડિત કરી પોતાના આત્માને ખડિત ન થવા દેવો-હિંસા કરવાથી પોતાની હિંસા થાય છે-એ સર્વજ્ઞ બુદ્ધિને થએલું ઉડામાં ઉડું દર્શન તે અહિંસાવૃત્તિ, કારણકે ઉપરની દૃષ્ટિએ રાગદ્વેષ-થી-ક્રોધાદિથી પ્રેરાધને જ્યારે આપણે બીજાને ખડિત કરીએ છીએ ત્યારે આપણને એમ લાગે છે કે આપણે સમૃદ્ધ થયા, આપણે

અર્થ સર્વો, પણ આમ થતા આપણો આત્મા ખંડિત થયો, આપણા આત્માની હિંસા થઈ, એની આપણને ખબર નથી પડતી, ન પડે એ સ્વાભાવિક છે, કારણ આપણા આવરણો બહુ ઘન હોય છે; જોકે આપણને આપણા કપાયના પ્રમાણમાં અહિંસાનું આ વિલક્ષણ સ્વરૂપ-પરની હિંસા કરતા સ્વની હિંસા થઈ જાય છે એ-બરાબર સમજાતું નથી. આ રીતે હિંસા નહિ કરવાના આગ્રહથી ક્રોધાદિ કષયવિનાના થઈ જાય છે; અને એમ થતા ચિત્તમાં ઉપશમ પેદા થાય છે. પણ એક બાબત એમ ઉપશમનો અભાવ, જેમ ક્રોધાદિએ કરાવેલી હિંસાથી હોય છે, તેમ બીજી બાબત શુદ્ધિ જે અનેક પ્રકારના જ્ઞાન રજુ કરે છે તેથી ઉત્પન્ન થતી મુઝવણને લઈને પણ ઉપશમનો અભાવ થાય છે. તે વાત આગળ કહીએ તે પહેલા એક બીજી દૃષ્ટિએ ઉપશમની વાતને જોઈએ.

૧૦૯૧ ઉપશમ વગર મધ્યસ્થતા આવતી નથી અને મધ્યસ્થતા વગર ધર્માર્હત્વ-ધર્મયોગ્યતા પ્રાપ્ત થતી નથી. શ્રી હુરિભદ્રસૂરિ કહે છે કે—

રત્તો દુઢ્ઠો મૂઢો પુવ્વિં વુગ્ગાહિઓ અ ચત્તારિ ।

ए ए घम्माणरिहा वम्मे अरिहो उ मज्झत्यो ॥

—(૧) રાગવાળો-રાગી, (૨) દુઢ્ઠ, (૩) મૂઢ-મૂર્ખ-શુદ્ધિહીન, (૪) પૂર્વ વ્યુદ્ધાહિત-પૂર્વ અભિનિવેશ (prejudice) વાળો-એ ચાર, ધર્મને માટે ચોખ્ખું નથી ધર્મમાં યોગ્યતાવાળા મધ્યસ્થ છે

એટલે કદાગ્રહથી જે ગ્રસ્ત હોય તે તો ધર્મ પામતો નથી. આનો તાત્પર્યાર્થ એ છે કે જેઓ વિપરીત દૃષ્ટિવાળા છે તેનામાં પોતાના પક્ષથી બાધી દીધેલા મતને લઈને પ્રબલ મોહના કારણે ગગદેવની મદત રૂપી લક્ષણવાળો ઉપશમ આવતો નથી. જિજ્ઞાસાદિ ગુણનો યોગ હોય તો મોહના અપકરણથી ગગદેવશક્તિના પ્રતિઘાત રૂપ ઉપશમ થાય અને તેથી સત્પ્રવૃત્તિ થાય, આગ્રહની નિવૃત્તિ થાય, અને સદર્શનો પક્ષપાત થાય.

૧૦૯૨ ‘વળી ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થતા જ્ઞાનોમા જે દોષો આવી જાય છે તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યા પછી અને તર્કસાધ્ય જ્ઞાનના દોષો દૂર કર્યા પછી પણ બુદ્ધિ આગળ અનેક સામસામા વિરુદ્ધ જ્ઞાનો ઉત્પન્ન થઈ જાય છે, જેમાના એકને સ્વીકારતા બીજાનો ત્યાગ કરવો પડે છે, પણ એ ત્યાગ કરતી વખતે આપણને એમ લાગે છે કે આપણે કેટલાક સાચા અનુભવોને જતા કરવા પડે છે ઉદાહરણ તરીકે જગતમા જે વિવિધ ફેરફાર થતા દેખાય છે તે ઉપરથી આપણે એવી દૃષ્ટિ બાધીએ કે બધું વિકારી છે, કશું સ્થિર નથી, બધું ક્ષણિક છે. પણ બીજી રીતે વિચાર કરતા એમ લાગે છે કે મારા જ્ઞાનમા ફેરફાર થયા કરે છે પણ હું જ્ઞાતા તો એક છું—એનો એ છું; અને એ જ્ઞાતાની એકતાથી આગળ વધી જોય પદાર્થોમ પણ એકતા—સ્થિરતા દેખાય છે; નાનો છોડ મોટો થઈ ઝાડ થાય તોપણ તેનામા એકતાનો આરોપ કરીએ છીએ હવે પ્રશ્ન થાય છે કે જગતને વિકારી કહેવું કે અવિકારી ? જે વિકારી છે તેને અવિકારી ગણતા બુદ્ધિ હસે છે, અને છતાં એક પક્ષનો ત્યાગ કરતા આપણી દૃષ્ટિ અધૂરી લાગ્યા કરે છે, અમુક સાચા અનુભવોને ખોટા ગણી નાખી દેવા પડે છે. આ મુઝવણમાથી બુદ્ધિ એક એવો રસ્તો કાઢે છે કે બન્ને ખોટા છે; આપણે સત્ય જાણી શકતા જ નથી; તત્ત્વોપપ્તિવતો લેખક જયરાશિ ભટ્ટ કહે છે તે પ્રમાણે અવિચારિતરમણીયા સર્વે વ્યવહારા માસન્તે—બધી દૃષ્ટિઓ વિચાર ન કરવાથી જ રમણીય લાગે છે, એ જાતનો અજ્ઞેયવાદ જન્મે છે, અને અજ્ઞેયવાદમાથી તો કોઈપણ જાતનો ધર્મ ન જ જન્મી શકેને ? જ્યારે કાઈ સાચુ નથી ત્યારે આપણે જે કરીએ તે બધું સરખું છે—અથવા એવું કહેવું પણ યોગ્ય નથી. અજ્ઞેયવાદીને સર્વત્ર મૂક રહેવુંજ ઘટે.

૧૦૯૩ (૩) અનેકાંતવાદ—‘ ઉપરની મુઝવણ દૂર કરવાનો જે બીજો માર્ગ છે તે દૃષ્ટિઓને સમજીને તેમા ભેદ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે તેનું કારણ શોધીને, બધી દૃષ્ટિઓનો સમન્વય કરી લેવો,

એ છે. પ્રત્યેક જીવાત્મા એ લિન્ન લિન્ન વ્યક્તિ છે, તેનામા સંસ્કાર-ની, રૂચિની, પરંપરાની. અને કેળવણીની ભિન્નતા હોય છે. તેથી નિવાર્ય બુદ્ધિદોષોને દૂર કર્યા પછી પણ વ્યક્તિઓના જ્ઞાનગ્રહણમા ભેદ દેખાય છે. જે આપણે વ્યક્તિત્વની મર્યાદા ઓળંગી સામા માણસની દષ્ટિ સમજવા જેટલી ઉદારતા કેળવી શકીએ તો તેની વાત ખરાખર સમજાય, અને એ સાચો લાગે, એટલે જોકે બધી દષ્ટિઓ-બધા જ્ઞાનો, છેવટે એકજ્ઞાન-એકદષ્ટિમય થઈ જાય છે તો પણ જ્યાં મુઠ્ઠી માણસને માણસ તરીકે વ્યવહાર કરવાનો હોય છે ત્યાં મુઠ્ઠી અનેક દષ્ટિઓથી વ્યવહાર કરવો પડે છે. આ સ્થિતિ સ્વીકારી લઈ એક દષ્ટિનો, એકાન્તનો આગ્રહ છોડી દેવો તેનું નામ અનેકાન્ત આ અનેકાન્ત માણસને સશય અને અજ્ઞેયવાદ-માથી મુક્ત કરી બુદ્ધિમા એવી સમતા-મધ્યસ્થતા કેળવી શકે છે કે જેથી ઉપશમ શક્ય થાય. ઉપશમમા જે તત્ત્વો દેખાય છે, એક કામક્રોધાદિનો અભાવ, અને બીજું જગત્ તરફ સર્વગ્રાહી અનેકાન્ત દષ્ટિથી ઉત્પન્ન થતી પ્રજ્ઞાની સમતા વાસ્તવિક રીતે આ જે તત્ત્વો નથી-સમજવા માટે કરેલું પૃથક્કરણ છે. આત્માની ઉપશમ સ્થિતિમા આ બંને ઉપશમના પ્રમાણમા હોય છે. એક બાજુ સ્યાદ્વાદ અથવા અનેકાન્તવાદ, બીજી બાજુ અહિંસા અને અતે ઉપશમ. આ જૈન ધર્મના મુખ્ય ત્રણ તત્ત્વો છે, અથવા એને ત્રણ તત્ત્વો કહેવા કરતા એક આધ્યાત્મિક તત્ત્વના ત્રણ પાસા કહીએ. આપણે બધાને એક અહિંસા નામથી સંબોધી શકીએ, કારણ જ્ઞાનની અનેક દષ્ટિઓમા અહિંસા તે સ્યાદ્વાદ, અને ઉપશમ એટલે વિકારોને અહિંસામય કરી નાખવા તે, અથવા ત્રણેને ઉપશમ કહી શકીએ. જ્ઞાનમા ઉપશમ-વ્યક્તિની મર્યાદાથી ઉત્પન્ન થતા એકાન્ત આગ્રહ-નો ઉપશમ તે સ્યાદ્વાદ, અને વિકારોનો ઉપશમ એજ અહિંસા, અથવા આપણે એમ કહીએ કે જ્ઞાનના પ્રદેશમા જે મધ્યગ્થનાને અનેકાન્ત કહીએ છીએ, તેને ભાવનાના પ્રદેશમા અહિંસા કહીએ, અને તેને ચારિત્રના પ્રદેશમા ઉપશમસાધક ચારિત્ર કહીએ. આ

પ્રમાણે વિચાર કરતા જૈન ધર્મના આ ત્રણ મુખ્યતત્ત્વો મને સમજાયા છે, આ ત્રણ તત્ત્વો આજે આપણને કામના છે કે નહિ એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં જૈન ધર્મ આજે કામનો છે કે નહિ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આવી જશે આજે આપણને કામ કોવાદિને વશ કરવાની જરૂર લાગે છે કે પોષવાની ? આજે જગત્માં જે અનેક જાતનું, માણસની શુદ્ધિને ગાડી બનાવી ? એટલે વિવિધનાવાળું જ્ઞાન પ્રકટ થતું જાય છે તેનો સમન્વય કરવાની આપણને જરૂર છે ? અને આ બધાથી મોટો પ્રશ્ન એ કે આ જમાનામાં આપણને આપણો આત્મા અખડિત, અહિંસિત રાખવાની ગરજ છે ? જે ઉત્તર હા આવશે, તો જૈનધર્મની જરૂર છે. જે ના આવશે તો નથી. '૫૬૦

૧૦૮૪ ઉપસ્થિત થતા પ્રશ્નોનો સમન્વય અનેકાન્તવાદથી ઉત્તમ રીતે થઈ શકે છે. કોઈ પણ બાબત હોય તો લાગે એ બાબત હોય તેમ તેના ઓછામાં ઓછા બે પક્ષો સામે આવે છે. મહાત્મા ગાંધીજી એક સ્થળે કહે છે કે 'જૈન દર્શનમાંથી હું ઘણું જાણુવા જેવું શીખ્યો છું તેમાંનો એક અનેકાન્તવાદ છે. એકાન્તે એકે વાત બરોબર નથી હોતી. દરેક વસ્તુને બે પક્ષ છે. '૫૬૧

૧૦૮૫ (૪) કર્મવાદ—આત્મ મંતવ્ય એ છે કે સુખ દુઃખ, સપત્તિ વિપત્તિ, ઉંચ નીચ આદિ અનેક અવસ્થાઓ કે જે નજરે પડે છે તે થવામાં કાલ, સ્વભાવ, પુરુષાર્થ આદિ કારણોની પેઠે કર્મ પણ એક કારણ છે. પરંતુ અન્ય દર્શનોની પેઠે કર્મવાદપ્રધાન જૈનદર્શન ઇશ્વરને ઉક્ત અવસ્થાઓના યા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિના કારણ

પ૬૦ 'જૈનધર્મનું રહસ્ય' એ નામનો રા રસિકલાલ છોટાલાલ પારેખ બી. એ. નો લેખ—'સુવોષા' નો સ. ૧૯૮૪ ના દીવાળીનો અંક તથા 'જૈનયુગ' સં ૧૯૮૪ ના આસોનો અંક પૃ. ૪૭

પ૬૧ 'ગાંધીજીનું નવજીવન' પૃ. ૯૭૧ અનેકાન્તવાદ સબધે વધુ જુઓ પ' સુખલાલજીનો 'અનેકાન્તની મર્યાદા' એ લેખ તથા તેમના ન્યાયાવતાર, તત્ત્વાર્થ સૂત્ર અને સન્મતિ તર્ક પર વિવેચન પ જુગલકિશોર સપાદિત 'અનેકાન્ત' પત્ર.

માનતુ નથી. ખીજા દર્શનોમા અમુક સમયે સૃષ્ટિતુ ઉત્પન્ન થવું માનેલુ છે તેથી તેઓમા સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ સાથે કોઇ ને કોઈ પ્રકારે ઇશ્વરનો મંબધ જોડી દીધો છે પરંતુ જીવોને ફક્ત ભોગવવા માટે જૈન દર્શન ઇશ્વરને કર્મનો પ્રેરક માનતુ નથી કારણકે કર્મવાદ એમ માને છે કે જેમ જીવ કર્મ કરવામા સ્વતંત્ર છે તેમજ તેના ફળને ભોગવવામા પણ સ્વતંત્ર છે. આ રીતે જૈનદર્શન ઇશ્વરને સૃષ્ટિનો અધિષ્ઠાતા નથી માનતુ, કારણકે તેના મને સૃષ્ટિ અનાદિ-અનન્ત હોવાથી તે કદિ પણ પૂર્વે ઉત્પન્ન થઇ નથી તથા તે સ્વયં જ પરિણમન-શીલ છે તેથી ઇશ્વરના અધિષ્ઠાનની અપેક્ષા રાખતી નથી કૃતકૃત્ય ઇશ્વર પ્રયોજન વિના સૃષ્ટિમા હસ્તક્ષેપ કરે નહિ, આત્માતુ સ્વાતંત્ર્ય પોતાના વિકાસક્રમમા અબાધિત છે, કર્મની શક્તિ કાર્ય કરી રહી છે કર્મશક્તિ એટલે કાર્યકારણની પરપરા-કારણવગર કાર્ય બને જ નહિ-એ કર્મનો કાયદો અચલિત છે. ગાંધીજી કહે છે કે 'જગતમા ચમત્કાર જેવી વસ્તુ નથી, અથવા તો જગત એજ એક ચમત્કૃતિ છે. કારણ વિના કાર્ય બનતુ નથી એ અપવાદ વિનાનો સિદ્ધાંત છે.' આ સિદ્ધાંતમા કોઇની પ્રેરણાની જરૂર નથી.

૧૦૯૬ વૈદિક સાહિત્ય તથા બૌદ્ધ સાહિત્યમા કર્મસંબધી વિચાર છે, પણ તે એટલો અદ્ય છે કે તેના માટે કોઈ ખાસ ગ્રંથ તે સાહિત્યમા નથી, જ્યારે જૈનદર્શનમા કર્મસંબધી વિચાર સૂક્ષ્મ વ્યવસ્થિત અને વિસ્તૃત છે તેથી તે વિચારોના પ્રતિપાદક શાસ્ત્ર કે જેને 'કર્મશાસ્ત્ર'—અથવા 'કર્મ-વિષયક સાહિત્ય' (કર્મગ્રંથ) કહેવામા આવે છે તેણે જૈનસાહિત્યનો ઘણો મોટો ભાગ રોક્યો છે. ૫૬૨

૫૬૨ તુઓ રોઠ કુવરજી આણુદજીનો 'કર્મસંબધી જૈનસાહિત્ય' એ ૫૦ નિબંધ-ભાવનગરની સાતની ગન્ડાની સાહિત્ય પરિષદનો અહેવાલ, પછિત સુખલાલજીના 'પહેલા કર્મગ્રંથ' ના હિન્દી અનુવાદતુ પરિશિષ્ટ પૃ ૧૨૫-૨૦૨

૧૦૬૭ આ પ્રમાણે અહિંસાવાદ, સામ્યવાદ, અનેકાતવાદ અને કર્મવાદ એ ચારનું સ્વરૂપ અતિ ટૂંકમાં અત્ર જણાવ્યું છે. જોકે જૈન ધર્મ અને દર્શનને તે નરીકે અર્થનાગ પુસ્તકમાં અતિ વિગિષ્ટ અને વિગેષ સ્થાન તેનું હોઈ શકે, છતાં અત્ર ટૂંક નિરૂપણ કંવાની જરૂર એ હતી કે-સાહિત્યને ધર્મ સાથે ધનિષ્ઠ સંબંધ છે અમુક ધર્મના સાહિત્યને સમજવા-પિછાનવા માટે તે ધર્મના પ્રધાન મૂળ-તત્ત્વોનો ટુકો પણ ચોખ્ખો ખ્યાલ હોવો જોઈએ. તેમજ તેમ ચવાથી તે ધર્મ પર ભ્રમણાત્મક ખોટા આક્ષેપો થાય છે અને તે મગજમાં ધુસી ગયા હોય છે તે દૂર થાય છે.

૧૦૬૮ જૈન ધર્મ આત્માનું અગ્નિત્વ, પુનર્જન્મ, કર્મવાદ, આત્મા સર્વ કર્મથી મુક્ત થઈ પરમાત્મા બને છે, -એ સર્વ વાતને સ્વીકારે છે વિશેષમાં જગત અનાદિથી છે તે અનતકાળ સુધી રહેશે, તેનો રચનાર ઇશ્વર જેવી કોઈ મહાવ્યક્તિ નથી, પરમાત્માના સર્વ ગુણ વાળો ઇશ્વર અવતાર લઈ શકે નહિ. વેદ તે અપૌરુષેય નથી એમ પોતે દાર્શનિક પ્રમાણથી જણાવે છે-આ કારણે જૈનોને 'નાસ્તિક' કહેવામાં આવે છે. નાસ્તિકનો અર્થ 'વેદનિન્દક' અથવા વેદમાં ન માનનાર એવો કોઈ કરે તો તે અર્થમાં જૈન દર્શન વેદમાં ન માનતું હોવાથી નાસ્તિક દર્શન ગણાય ઇશ્વર એટલે શાસક, જગતકર્તા એવો અર્થ કોઈ કરે તો જૈન દર્શન અનીશ્વરવાદી છે. સામ્યદર્શનની પેઠે જૈન પણ પ્રકૃતિવાદી છે. સામ્ય કહે છે કે 'ઇશ્વરાસિદ્ધિ પ્રમાણભાવાત્' એટલે કે ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી કારણ કે તેને માટે કોઈ પ્રમાણ નથી, તેજ પ્રમાણે જૈન દર્શન કહે છે જે આત્માઓ મુક્ત બને તેમને સિદ્ધ-પરમાત્મા-ઇશ્વર જૈન દર્શન ગણે છે એટલે એ રીતે તે એકેશ્વરવાદી નથી. આ મુક્તાત્મા-ઇશ્વર સંસાર સાથે કોઈ સંબંધ રાખતા નથી, સૃષ્ટિના સંચાલનમાં તેનો કંઈ પણ હાથ નથી, તે કોઈનું ભલું કે ખુર કરતાં નથી, ન કોઈ પર કદિ પ્રસન્ન કે અપ્રસન્ન થાય છે.

તેની પાસે કોઇ સામારિક એવી વસ્તુ નથી કે જેને લીધે તે સસાર પર સત્તા ભોગવે અને જેને એવી સત્તા ખતાવનાર ઐશ્વર્ય, વેલવ કે અધિકાર આપણે કહી શકીએ તે કોઈનો ન્યાય કરતા નથી કે અપરાધોની શિક્ષા કરતા નથી. જૈન સિદ્ધાંત અનુસાર સૃષ્ટિ સ્વયં-સિદ્ધ છે અને જીવ પોતાના કર્મો અનુસાર પોતેજ સુખ દુઃખ પામે છે.

૧૦૯૯ દુનિયાના દુ ખોથી હેરાન થતા આત્માઓ માટે તે દુ ખથી છૂટવા લિન્ન લિન્ન ફિલસુફીઓ ઉત્પન્ન થઇ છે. કોઈએ એવી શોધી કે સુખદુઃખ ઈશ્વરજ આપે છે, અને તેની કૃપા વગર દુઃખ દૂર થવાનું જ નથી, કોઈએ એમ માન્યું કે દુનિયામાં દુઃખ એવી કોઇ ચીજ જ નથી—એ તો મગજની ભ્રમણા છે (જો કે એમ માનવા છતાં દુઃખ પદ્ધતિ હોયતું નથી) જૈને દુઃખના અસ્તિત્વનો સ્વીકાર કરી હિમ્મતથી કહ્યું કે દુઃખ ભલે ગમે તેવું ભયંકર હો પણ તેને જન્મ આપનાર આપણે પોતે છીએ અને એટલા માટે તેનો નાશ કરવાને પણ આપણે પૂરતી રીતે શક્તિમાન છીએ—તે માટે કોઇ સૃષ્ટિકર્તાના આધારની જરૂર નથી; પરંતુ કેવલ પોતાના પુરુષાતન-આત્મબલની જરૂર છે. આત્મા આત્માનો ઉદ્ધારક છે—તે ઉદ્ધાર આત્મબલથીજ થશે.

૧૧૦૦ આવી—નિરજન નિરાકાર જેવી જૈનની ઈશ્વર મંપંધી ફિલસુફી છતાં વીતરાગ એવા જૈનની મૂર્તિનો તેણે સ્વીકાર કર્યો છે, કાગણ કે જૈન ધર્મમાં મૂર્તિપૂજા પ્રાચીનકાલથી પ્રચલિત છે. નિરાકારને એ રીતે સાકાર સ્વરૂપ આપી તે દ્વારા ભક્તિ, સ્તવન, પૂજા, પ્રાર્થનાને પણ સ્થાન આપ્યું છે અને એ રીતે પોતાનો અનેકાતવાદ ખતાવ્યો છે. પૂર્વે મૂર્તિપૂજા જે સ્વરૂપમાં હતી અને હાલ જે રીતે છે તે બંનેમાં ફેર છે કે નહિ અને ફેર હોય તો તેમાં અન્ય ધર્મોની ઈશ્વરપૂજના અન્ય તત્ત્વોનું મિલન કરવાનો પ્રયત્ન થયો છે કે નહિ એ આખો પ્રશ્ન વિચારવામાં અત્ર સ્થાન નથી. ૫૬૩ અત્ર

કહેલા તેમજ ખીજ સિદ્ધાંતોને ઐતિહાસિક નિષ્ઠિથી ચર્ચવા માટે જુદોજ ગ્રંથ જોઈએ

૧૧૦૧ આવા સિદ્ધાંતો જે ધર્મના મુખ્ય છે તે જૈન ધર્મ એક બાજુ પશ્ચિમ હિન્દમા-ગૂજરાત મારવાડ આદિમા શ્વેતામ્બરોના પ્રભાવથી ૧૨ મા સૈકા સુધી પ્રધાનસ્થાન ભોગવતો હતો તેજ પ્રમાણે ખીજ બાજુએ દક્ષિણ હિન્દમા પણ તે સમય સુધી દ્વિગમ્યરોના પ્રભાવથી પ્રધાનસ્થાન ભોગવતો હતો. દક્ષિણમા દ્વિગમ્યરોનો નજવ-દ્યમાન ઇતિહાસ ક્રમબદ્ધ લખાવાની જરૂર છે. અત્ર શ્વેતામ્બરોનો ઇતિહાસ લિપિબદ્ધ કયો છે, કે જોયો ૧૨મા સૈકા પછી પણ સાડા મ્યાન ગૂજરાતમા ભોગવતા રહ્યા. મુસલમાનના કાળમા રાજકીય મ્યાન તટ્યું છતાં તેઓ ગૂજરાત મારવાડમા પોતાનું વનન રાખી સમસ્ત ભારતમા વિસ્તરી પોતાના સંસ્કારથી, સામાજિક દરજ્જાથી અને ધનમંપત્તિથી એક વિશિષ્ટ ને નજરે ચડે તેવી સત્તા ભોગવે છે.

૫૬૩ જૈન ધર્મ ના અનીશ્વરવાદ સબધે એક વિચારણીય લેખ શ્રીયુત નાથુરામ ત્રેમીએ 'જૈનધર્મ અનીશ્વરવાદી હૈ' એ નામનો હિંદીમાં લખેલો 'જૈન જગત'ના ૧૫-૫-૧૯૩૧ના અંકમા પ્રકટ થયો છે તે વિશેષ વિચારણા અર્થે જોઈ જવાની લલામણુ વિચારકોને કરવામાં આવે છે.

પ્રકરણ ૫ મું

જૈન સંઘવ્યવસ્થા-જૈન સંસ્થાઓ.

સમ્મદંસણવરવરદહરુદ્ધગાઢાવગાઢપેઢસ્સ ।

વમ્મવરરયણ મંડિય-ચામીયરમેહલાગસ્સ ॥

નિયમૂત્તિયક્કણય-તિલાયજ્જુલજલતત્તિત્તકૂઢસ્સ ।

નંદણવણમણહર-સુરભિષીલગધુધુમાયસ્સ ॥

જોવદયાસુંદરકંદરુદ્ધરિય મુણિવરમહ્દન્નસ્સ ।

દેહસયધાહપગલંતરયણદિત્તોમ્મહિગુહસ્સ ॥

સવરવરજલપગલિય-હજ્જરપતિરાયમાણહારસ્સ ।

સાવગ જણપહરરવંત-મોરનચ્ચત્તકુહરસ્સ ॥

વિણયનયપવરમુણિવરફુરતવિજ્જુજ્જલંતસિહરસ્સ ।

વિવિદ્ધગુણકપ્પરુક્કલ્લગ કલભરકુસુમાહલવણસ્સ ।

નાણવરરયણદિપ્પતકંત વેરુલિયલ્લિમલચૂલસ્સ ।

વંદામિ વિણયપણ્ણો સંઘ મહ્માંદરગિરિસ્સ ॥

—દેવવાચક ક્ષમાશ્રમણ નદીસુત

—સઘ સ્વરૂપ મહા મદરગિરિ (મેરૂ પર્વત)ને વિનયપૂર્વક વદન કરું છું (દેવો તે સઘ-મદરગિરિ છે ?) સમ્યગ્દર્શન એજ શ્રેષ્ઠ વળ બનેલું, દૃઢ, કટ ગાઢ અને અવગાટ એવું તેનું પીઠ છે, ધર્મ એજ તેના ઉચ્ચા શિલાતલોથી ગોલનાગ અને ચમકનારા ચિત્ર-વિચિત્ર દેવો (શિખરો) છે, સદ્ભાવચુકન (સુગંધિ) શીલ એજ, તેનું સુગંધથી મહેકવું નદનવન છે, જીવદયા રૂપી તેની મુદર કદરાઓ છે અને તે હત્સાહપૂર્ણ એવા મુનિવર રૂપી મૃગેદ્રોથી ભરાયેલી છે, કૃતકર્મનો હચ્છેદ કરનાર એવા સેકરો હેતુઓ એજ તેના ધાતુ છે, સમ્યગ્દર્શન એજ તેમા રત્નો છે, લબ્ધિઓ એજ ઔપધીઓવાળી ગુદાઓ છે, સવર રૂપી શ્રેષ્ઠ જલનો વહેતો અખંડ પ્રવાહ એજ તેનો શોભાયમાન હાર છે, આવકનન એજ પ્રચુર શબ્દ કરનાર મોર હોઈ તેમનાથી તેની ખીણો ગાજ રહી છે, વિનયથી વિનમ્ર એવા પ્રવર મુનિવરો એજ સુશયમાન વિનળીઓથી ચમકતા એવા તેના શિખરો છે.

વિવિધ પ્રકારના સદ્ગુણો એજ ક્રો અને પુષ્પોથી લયેલા કલ્પવૃક્ષોનાં તેના વનો છે, અને જ્ઞાન એજ શ્રેષ્ઠ રત્નોથી દેદીપ્યમાન અને કમનીય એવી વૈદૂર્યથી બનેલી તેની વિમલ ચૂલિકા છે.

૧૧૦૨ સંઘસંસ્થા—ભગવાન્ મહાવીરે વર્ણુબંધનને ઉડાડી ત્યાગના સિદ્ધાંત પર પોતાની મંસ્થાના મુખ્ય બે વર્ગ પાડ્યા એક ધરબાર અને કુટુમ્બકબીલા વિનાનો ફરતો અનગાર વર્ગ અને બીજો કુટુમ્બ કબીલામા રાચનાર મ્થાનબદ્ધ અગાડી વર્ગ. પહેલો વર્ગ પૂર્ણ ત્યાગી. એમા સ્ત્રી અને પુરૂષો બન્ને આવે અને તે સાધુ સાધ્વી કહેવાય. બીજો વર્ગ પૂર્ણ ત્યાગનો ઉમેદવાર, એમા પણ સ્ત્રી અને પુરૂષો બન્ને આવે તે શ્રાવક શ્રાવિકા કહેવાય આ રીતે ચતુર્વિધ સ્વઘ-વ્યવસ્થા અથવા બ્રાહ્મણ પંથના પ્રાચીન શબ્દનો નવેસર ઉપયોગ કરી ચતુર્વિધ વર્ણુ-વ્યવસ્થા શરૂ થઈ. સાધુ મંવની વ્યવસ્થા સાધુઓ કરે; એના નિયમો એ મંવમા અત્યારે પણ છે, અને શાસ્ત્રમા પણ બહુ સુદર અને વ્યવસ્થિત રીતે મૂકાયલા છે. સાધુ-ઉપર શ્રાવક સંઘનો, અને શ્રાવક સંઘના પર સાધુમંવનો અંકુશ છે. પરસ્પરના સહકારથી એ બંને સંઘો એકંદર હિતકાર્ય કરતા આવ્યા છે.

૧૧૦૩. શ્રમણસંઘ-સાધુસંસ્થા—આ સંસ્થા શ્રી મહાવીર ભગવાનના કરેલા વ્યવસ્થિત બધારણથી આજમુધી ટકી રહી છે. પણ એ સંસ્થા તો એથીયે જૂની છે ભગવતી જેવા આગમોમા અને બીજા જૂના ગ્રંથોમા પાર્શ્વપાત્ય એટલે પાર્શ્વનાથના શિષ્યોની વાતો આવે છે કેટલાક ભગવાન્ મહાવીર પાસે જતા ખચકાય છે, કેટલાક પ્રશ્નો કરે છે અને છેવટે એ પરપરા તેમની શિષ્ય પરપરામા સમાધિ જાય છે. એકંદરે પાછો ભગવાનનો સાધુસંઘ નવે રૂપેજ ઉભો થાય છે અને એક સંસ્થામા ગોઠવાય છે. સાધુના આચારના, અરસ્પરસના વ્યવહારના અને કર્તવ્યોના નિયમો આગમોમા જોવામા આવે છે તે ઉપરાંત તે નિયમોના કડક પાલનનો જો ભંગ થાય તો તે માટેના પ્રાયશ્ચિત્ત દડરૂપે ફરમાવવામા આવેલ છે. (વિશેષ વિસ્તાર માટે જુઓ

મુનિ કૃત્યાણુવિજયનો લેખ ‘શ્રી શ્રમણ-સઘકી શાસન-પદ્ધતિ કા
પતિહાસ’-‘આત્માનંદ’ના મે અને જુન ૧૯૩૧ ના અંક) આ સર્વ
રાજતત્ત્વ જેવી વ્યવસ્થા જોતા તે બધારણ બાધનારની દીર્ઘદષ્ટિ અને
ચતુરાઈ વિશે અતિ આદર ઉત્પન્ન થાય છે શ્રી વીરપ્રભુના સમયમાં
ચૌદ હજાર ભિક્ષુ અને છત્રીશ હજાર ભિક્ષુણી વિદ્યમાન હોવાનું
કથન છે તેમના નિર્વાણ પછી તે મંસ્થામા કેટલો ઘટાડો કે વધારો
થયો તેની ચોક્કસ વિગત મળતી નથી છતાં એમ લાગે છે કે ભગવાન્
પછીની અમુક સદીઓ સુધી ઘટાડો તો નહીં પણ વધારો થયો હશે.

૧૧૦૪. સાધુસંસ્થામાં સ્ત્રીઓને સ્થાન કાઠી ભગવાન્ મહાવીરે
જ પહેલાં નથી આપ્યું તેમના પહેલાં એ ભિક્ષુણીઓ જૈન સાધુ-
સંઘમાં હતી અને બીજા પરિત્રાજક પંથોમાં પણ સ્ત્રીઓ હતી, છતાં
એટલું તો ખરૂં જ કે મહાવીર પ્રભુએ પોતાના સાધુસંઘમાં સ્ત્રીઓને
ખૂબ અવકાશ આપ્યો, અને એની વ્યવસ્થા વધારે મજબૂત કરી.
એનું પરિણામ બૌદ્ધ સાધુસંઘ ઉપર પણ થયું બુદ્ધ ભગવાન્ સાધુ-
સંઘમાં સ્ત્રીઓને સ્થાન આપવા ઈચ્છતા ન હતા, છતાં પણ તેમને
છેવટે આપવું પડ્યું.

૧૧૦૫ કાઠીપણું સંસ્થામાં વિકૃતિઓ પ્રવેશે છે, પાછી તેને દૂર
કરવાના પ્રયત્નો થતા સસ્કૃતિ આવે છે અને એમ અવારનવાર થયા કરે
છે આ સાધુસંસ્થામાં પણ એમ થયું મૂળ એક છતાં પછી દિગંબર
અને શ્વેતામ્બર એમ બે ભેદમાં-નવસ્ત્રા કે વસ્ત્રસહિત રહેવું એ ભેદના
કારણે વહેંચાઈ. તે દરેકમાં જુદા જુદા નાનામોટા ફાટા-ગરુડો થતા
ચાલ્યા જૈનસમાજ વધતો ગયો—નવી નવી ભાતના લોકો દાખલ થતા
ગયા, તેમ તેમ આ સંસ્થા પણ કાલતી ગઈ. એ મંસ્થામાં જેમ
અસાધારણ ત્યાગી અને અભ્યાસી થયા છે, તેમ હમેશાં ઓછો વત્તો
શિથિલાચારીનો વર્ગ પણ થતો આવ્યો છે પાસંથા, કુસીલ, જહાચંદ
વગેરેના જે અતિ જૂના વર્ણનો છે તે શિથિલાચારનો પુરાવો છે. ક્યારેક
એકરૂપમાં તો ક્યારેક બીજાકરૂપમાં પણ હમેશાં આચારવિચારમાં મોજો

અને ધ્યેયશૂન્ય શિથિલ વર્ગ પણ સાધુસંસ્થામાં ચતોજ આવ્યો છે. જ્યારે જ્યારે શિથિલતા વધી ત્યારે ત્યારે વળી કોઈ તેજસ્વી આત્માએ પોતાના જીવનદ્વારા એમાં સુધારો પણ કર્યો છે. ચેલવામીઓ થયા અને તેમનું સ્થાન ગયું પણ ખરૂં. વળી જતીઓ જોરમાં આવ્યા અને તેઓ આજે નામશેષ જેવા છે [શ્વેં સાધુસમાજમાં અમુક સમૂહો અમુક ગચ્છથી ઝોળખાયા આ ગચ્છની સંખ્યા ૮૪ કહેવાય છે (તેના નામ માટે જુઓ જૈન સા. સ. ખંડ ૩ અંક ૧ પૃ ૩૦ થી ૩૪) તેમાં કેટલાક સ્થાપનાના સ્થળ પરથી, કેટલાક સ્થાપકના ગુણ પરથી યા નામ પરથી એમ વિધવિધ રીતિએ સ્થપાયા. હાલ સુખ્યત્વે શ્વેં મૂર્તિપૂજકમાં તપાગચ્છ, ખરતરગચ્છ, અને અંચલ-ગચ્છ વિદ્યમાન છે. તે દરેકનું પરિબળ અતુકમે ગૂજરાતમાં, મારવાડમાં અને કચ્છમાં સવિશેષ છે આ સર્વ પરિવર્તનોનો મોટો ઇતિહાસ થાય તેમ છે.]

૧૧૦૬ સાધુઓની રહેણીકરણીમાં પણ ફેરફાર થતો ગયો. જંગલો, ટેકરીઓ, શહેરની બહારના ભાગોમાંથી સાધુગણ લોક-વસતિમાં આવતો ગયો. આથી લોકસંસર્ગમાંથી નિપજતા કેટલાક દોષો આવ્યા, સાથે તે સંસ્થાએ લોકોમાં કેટલાક ખાસ ગુણો પણ દાખલ કર્યા એકવારના ધરોધર માસભોજ અને મદ્ય પીતી જન-સમાજમાં જે માસ અને મદ્ય તરફની અરચિ અથવા તેના સેવનમાં અધર્મખુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તેનું શ્રેય કાંઈ સાધુસંસ્થાને ભાગે ઝોછું નથી. લોકમાન્ય તિલકે કહેલું કે ‘ગૂજરાતની જનપ્રકૃતિની અહિંસા એ જૈનધર્મને આભારી છે’ અને આપણે જાણુ નોંધએ કે જૈનધર્મ એ સાધુ-સંસ્થાને આભારી છે તે સંસ્થાનું અહોનિશ એક કામ તો ચાલ્યાજ કરતું કે તેઓ ન્યા જાય ત્યા સાત વ્યસન (દુત, માસ, સુરા, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી, પરદારસેવા)ના ત્યાગનો શબ્દથી અને જીવનથી પદાર્થપાઠ શીખવે. માસનો તિરસ્કાર, દારૂની ધૂણા અને વ્યભિચારની અપ્રતિષ્ઠા તેમજ બ્રહ્મચર્યનું બહુ

માન:-આટલું વાતાવરણ લોકમાનસમા ઉતારવામા જૈન સાધુસંસ્થાનો અસાધારણ ક્ષણો છે. જૈન પરપરાએ અને બૌદ્ધ પરપરાએ-એ બે શ્રમણ-સંસ્થાએ પેદા કરેલ અહિંસાનું વાતાવરણ મહાત્માજીને પ્રાપ્ત થયું ન હોત તો તેમનો અહિંસાનો આ પ્રયોગ શરૂ થાત કે નહિ, અને શરૂ થાત તો કેટલી હદ સુધી સફળ નિવડત એ એક વિચારણીય પ્રશ્ન છે. સાત વ્યસન છોડવવાનું કામ અવિચ્છિન્નપણે સાધુસંસ્થા ચલાવે જતી, એની અસર ઝડપી અને હિંસા પ્રકૃતિના આગંતુક મુસલમાનો પર પણ થયેલી છે, અને તે બાબતનો જાણીતો દાખલો હીરવિજયસૂરિ, જિનચંદ્રસૂરિ આદિ જૈન સાધુઓના ઉપદેશના પરિણામે અકબર જહાંગીર આદિના ફરમાનો છે એટલુંજ નહિ પણ અત્યાર સુધી જોઈશું તો ઘણા અહિંસાના કાર્યોમા હિંદુઓ સાથે અને જૈનો સાથે મુસલમાનો પણ ઉભા રહે છે. કેટલાક મુસલમાની રાજ્યો અત્યારે પણ એવા છે કે જ્યાં દયાની-હૃદયની લાગણી બહુજ સુદર છે

૧૧૦૭ જૈન સાધુઓએ માત્ર પોતાના વસતિસ્થાનમાજ રહીને નહિ પરંતુ તેની બહાર જઈને અનેક કાર્યો કર્યા છે. ખરા પરાક્રમી અને શક્તિશાળી તો રાજસભાઓમા પહોંચ્યા છે, રાજમહેલોમા ગયા છે, મોટા મોટા સેનાધિપતિ અને બીજા અમલદારોને ઘેર તથા લશ્કરોની છાવણીઓમા ગયા છે, અને સેકડો સાધુઓ વ્યસન-અસ્ત લોકોની વચ્ચે પહોંચ્યા છે, અને એમણે એમ કરીનેજ પોતાનો ધર્મ વિસ્તાર્યો છે. આવી હજારો વર્ષની ‘મહત્વની અને શક્તિસંપન્ન સાધુસંસ્થાને પોતાનું અસ્તિત્વ ટકાવી રાખ્યા બાતર અને લોકોમા માનભેર રહેવા બાતર પણ આજની ચાલુ પ્રવૃત્તિમા પોતાનો વિશેષ ઉપયોગ વિચાર્યોજ છુટકો છે, પોતાના ધર્મનું વામનરૂપ બદલી તેમણે વ્યાપકરૂપ કરવુંજ જોઈએ; નહિતો એ વામનપણું પણ મરણને શરણુ છે. ૫૬૪

૫૬૪ પંડિતવચ્ચે સુખલાલનું વ્યાખ્યાન ‘સાધુસંસ્થા અને તીર્થસંસ્થા’-
જયંતિપણું પર્વના વ્યાખ્યાનો સં ૧૯૮૭

૧૧૦૮ શ્વેતામ્બર સાધુઓના ચિન્હ ‘રત્નેહરણ’, ‘મુખવસ્ત્રિકા’, ‘લોચ’ આદિ છે. તેમનો વેષ ‘ચોલપટ્ટ’, ઓઢવાનુ વસ્ત્ર, કંબલ આદિ છે. જુઓ—સ્થાપ્તવાદમંજરી, પ્રવચનસારોદ્ધાર ૬૦ અને ૬૧ દ્વાર. [આ વસ્ત્રો સફેદજ હોય છે તે તેથી આખો સંપ્રદાય શ્વેતામ્બર કહેવાય છે. કેટલાક સાધુઓ પીળા પહેરે છે તે રીવાજ અમૂર્તિપૂજક શ્વેતામ્બર સાધુઓથી ભિન્ન ઓળખાવા માટે વિક્રમ અદ્વારમી મદીના સ્તત્યવિજય પંન્યાસ કે તેમના શિષ્યથી પડેલો લાગે છે.] તેમનો આચાર પાત્ર સમિતિ અને ત્રણ ગુપ્તિ કે જે આઠ ‘પ્રવચનમાના’ ગણાય છે તે છે. અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અને અપરિગ્રહ એ પાત્ર મહાવ્રતવાળા ક્રોધાદિનો વિજય કરનાર દાનતેન્દ્રિય નિર્ગ્રંથ ગુરુ બને છે. તેઓ હમેશ આહાર માધુકરી વૃત્તિથી લેછે. તેઓ વસ્ત્ર અને પાત્ર રાખે છે તે સંયમના નિર્વાહ અર્થેજ છે. તેમને વંદન કરવામા આવતા ‘ધર્મલાલ’ એમ બોલે છે. દિગંબર સાધુઓ તદ્દન નગ્નાવરથામા રહે છે, મોરની કે એવી પીછી ચિન્હ તરીકે રાખે છે. ૫૬૫ આજના જમાનામા નગ્નપણે વિચગ્નું મહા-

---

૫૬૫ આ પારામાના પારિભાષિક શબ્દનો અર્થ સમજાવે:-રત્નેહરણ એટલે રત્ન હરણ કરનાર. પૃથ્વીની રત્ન, જીવજંતુ આદિ દૂર કરવા માટે કપડાથી વીટેલી લાકડાની દાંડીને છેડે હતનો ગુચ્છો રાખેલ હોય છે તેવું ઉપકરણ તેને ‘ઓગો’ (ગુચ્છો) પણ કહેવામાં આવે છે શ્રાવકો સામાયિક આદિ ક્રિયામાં કપડાથી વીટ્યા વગરની દાંડીવાળો હતનો ગુચ્છો રાખે છે તેને ‘ચરવજો’ કહેવામાં આવે છે મુખવસ્ત્રિકા-મુખપોતિકા એટલે મુખે રાખવાનું નાનું કપડું-તેને ‘મુહપત્તી’ પ્રાકૃતમાં કહેવામાં આવે છે તેનો ઉપયોગ ઉપદેશ દેતા કે બોલતાં મોઢા આગળ રાખવામાં કરવામાં આવે છે અમૂર્તિપૂજક સાધુઓ તો કાન સાથે દોરાથી બાંધી મોઢા ઉપર સ્થાયી રાખે છે. ‘ચોલ-પટ્ટ-ચોલપટ્ટો’-કટિવસ્ત્ર-કેડે બીઠવાનું હુંડું વસ્ત્ર કંબલ એ હતનું ઓઢવાનું વસ્ત્ર છે, કે જે ન ઓઢવાનું હોય ત્યારે ખલે રાખવામાં આવે છે. સમિતિ એટલે સમતોલપણે જેમાં ગતિ કરાય છે તેવી વિવેકપૂર્વક પ્રવૃત્તિ. ધર્મો એટલે જવામા-ચાલવામાં, ભાષા એટલે બોલવામાં, એપણુ એટલે આહાર-

કઠિન હોઈ તેવા સાધુઓ ક્વચિતજ નોવામા આવે છે. તે નગ્ન સાધુઓ—ક્ષપણકો દિને દિને ઉગ્ર વિહાર અને ક્રિયાની વિકટતાથી તેમજ જગલો કપાઈ જવાથી અવિદ્યમાન થતા ગયા પણ તેને બદલે શિથિલાચારી ‘ભદ્રારકો’ થયા તેમના રક્ત વેશને લઈને તેમને ‘રક્તાબરો’ને અગાઉ કહેવામા આવતા. તે ભદ્રારકોએ પોતાની ગાદીઓ જમાવી અને તેવી ઇંડરમા હતી અને તે હજુ પણ વિદ્યમાન છે. તેમના ઉપદેશને લીધે ગૂંજરાતમા દ્વિગંબરોની વસ્તી છે પણ તે શ્વેતાબરોની અપેક્ષાએ અતિ અલ્પ છે. શ્વેતાબર સાધુઓમા પણ હીરવિજયસૂરિ પછીની તેમની ત્રણ ચાર પેઢી પછી થયેલ પટધંગે ‘શ્રીપૂજ્ય’ કહેવાયા ને તેમણે પણ જુદે જુદે સ્થળે ગાદીઓ સ્થાપી.

૧૧૦૯ જ્ઞાનસંસ્થા—‘આહ્વાણ અને શ્રમણ સંપ્રદાયની ગગા-ધારાઓ માત્ર નિશાળ જ્ઞાનના પટ ઉપરજ વહેતી આવી છે, અને વહે જાય છે. ભગવાન મહાવીરનુ તપ એટલે બીજું કાઈજ નહિ પણ જ્ઞાનની ઉડી શોધ જે શોધ માટે એમણે તન તોડયુ, રાત દિવસ ન ગણ્યા અને તેમની જે ઉડી શોધ જાણવા—સાબળવા હજારો માણસોની મેદની તેમની સામે ઉભરાતી, તે શોધ એજ જ્ઞાન, અને એના ઉપરજ ભગવાનના પથનુ મડાણ છે.

૧૧૧૦ ભગવાનના નિર્વાણ પછી, એમના અનુભવ જ્ઞાનનો આસ્વાદ લેવા એકત્ર થયેલ, અથવા એકત્ર થનાર, હજારો માણસો એ જ્ઞાન પાછળ પ્રાણ પાથરતા. એ જ્ઞાને શ્રુત અને આગમ નામ ધારણ કર્યું, એમા ઉમેરો પણ થયો, અને સ્પષ્ટતાઓ પણ થતી ચાલી. જેમ જેમ એ શ્રુત અને આગમના માનસરોવરને ડિનારે

પાન કરવામા, આદાનનિરોપ એટલે કોઈપણ વસ્તુને લેવામા અને તજવામાં, ઉત્સર્ગ એટલે મહમૂતનો ઉત્સર્ગ કરવામા—સમિતિ રાખવી એમ પાંચ જાતની સમિતિ હતી છે શુભિ એટલે રક્ષણ, રોક્ષણ—નિગ્રહ કરવો તે તે ત્રણ યોગ નામે મન, વચન અને કાયને રોક્ષવા કેપે ત્રણ પ્રકારની છે.

જિજ્ઞાસુ હંમેા વધારે અને વધારે આવતા ગયા, તેમ તેમ એ જ્ઞાનનો મહિમા વધતો ચાલ્યો એ મહિમાની સાથેજ એ જ્ઞાનને મૂર્ત કરનાર એના સ્થૂળ સાધનોનો પણ મહિમા વધતો ચાલ્યો, સીધી રીતે જ્ઞાન સાચવવામા મદદ કરનાર પુસ્તક પાનાજ નહિ પણ તેના કામમા આવનાર તાડપત્ર, લેખણ, શાહીનો પણ જ્ઞાનના જેટલોજ આદર થવા લાગ્યો, એટલુજ નહિ પણ એ પોથી પાનાના બંધનો, તેને રાખવા મૂકવા અને બાધવાના ઉપકરણો બુદ્ધુજ સતકારાવા લાગ્યા. જ્ઞાન આપવા અને મેળવવામા જેટલુ પુણ્ય કાર્ય, તેટલુજ જ્ઞાનના સ્થૂળ ઉપકરણોને આપવા અને લેવામા પુણ્યકાર્ય મનાવા લાગ્યું. વળી જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે અનેક તપો યોગ્યા. જ્ઞાનતપના ઉત્સવો અને ઉજમણાઓ યોગ્યા-ઉજવાયા, તેની અનેક જાતની પૂજાઓ રચાઈ, ગવાઈ અને તેને લીધે એવું વાતાવરણ બની ગયુ કે જૈનનો એકે એક બચ્ચો એમ વગર બહુ સમજવા મડી ગયો કે ‘કરોડો ભવના પાપ એકજ પદના કે એક અક્ષરના જ્ઞાનથી બળી શકે છે.’

૧૧૧૧ જ્ઞાન-ભંડારો—જે એકવારના વ્યક્તિગત અને જાતે ઉપાડી શકાય એટલાજ સાધુઓના ખભે અને પીઠે ભંડારો લટકતા તે, બીજાં કારણો ઉપસ્થિત થતા મોટા બન્યા અને ગામ તથા શહેરમા દશ્યમાન થયા. એક બાજુ શાસ્ત્રસંગ્રહ અને લખાણનો વધતો જતો મહિમા, અને બીજી બાજુ સંપ્રદાયોની જ્ઞાનવિષેની હરીશ્રાઈઓ-આ બે કારણોને લીધે પહેલાની એકવારની મોઢે ચાલી આવતી-મૌખિક જ્ઞાનસંસ્થા ભંડારરૂપમા દેખા દેવા લાગી દરેક ગામ અને શહેરના સંઘને એમ લાગેજ કે અમારે ત્યા જ્ઞાનભંડાર હોવોજ જોઈએ પરિણામે આખા દેશમા જૈન જ્ઞાનસંસ્થા ભંડારરૂપે વ્યવસ્થિત થઈ. સંઘના ભંડારો સાધુના ભંડારો અને વ્યક્તિગત માલિકીના પણ ભંડારો થયા. વ્યક્તિના આખરે સંઘના કબજામા આવે છે, તેથી જૈન સંપ્રદાયના ભંડારો સંઘની સંપત્તિજ મનાય છે. ભંડારોની સાથેજ મોટો લેખકવર્ગ (લહીઆનો વર્ગ) ઉભો થયો,

લેખનકળા વિકાસ પામી અને અભ્યાસી વર્ગ પણ ભારે વધ્યો. છાપાની કળા અહીં આવી ન હતી, ત્યારે પણ કોઈ એક નવો ગ્રંથ રચાયો કે તરતજ તેની સેંકડો નકલો થઈ જતી અને દેશના બધે ખૂણે વિદ્વાનોમા વહેંચાઈ જતી. આ રીતે જૈનસંપ્રદાયમા જ્ઞાન-મંથરાની ગંગા અવિચ્છિન્નપણે વહેતી આવી છે. વ્યાપાર અને અર્થપ્રિય શ્રાવકોએ માત્ર પૈસાનો સંગ્રહ નથી કર્યો કિન્તુ એમણે જ્ઞાનસંગ્રહ કરવામા પણ જરાયે પાછી પાની નથી કરી. દક્ષિણ, પૂર્વ અને ઉત્તર હિંદુસ્થાનમા એવા અનેક મોટા મોટા જૈનભંડારો છે, તે અત્ર અપ્રસ્તુત છે પણ ગૂજરાતમા-કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગૂજરાતના નાના મોટા દરેક જાણીતા શહેરોમા એક કે વધારે જૈનભંડાર હોય છેજ. કેટલાક શહેરો તો જૈનભંડારોને લીધેજ જાણીતા છે પાટણ, ખંભાત, લીંબડી, કોડાય, વગેરેનુ નામ સાલગતાજ વિદ્વાનોના મનમા ખીજ વસ્તુ પહેલા ભંડારોજ આવે છે. આવા સેંકડો ભંડારો ગૂજરાતે સાચવ્યા છે અને તેમા લાખો વિવિધ પુસ્તકો સચવાયેલા છે.

૧૧૧૨ જૈનભંડારો એ કાંઈ માત્ર જૈન પુસ્તકોનાજ સંગ્રહ-સ્થાનો નથી. એના સ્થાપકો અને રક્ષકોએ દરેક વિષય તેમજ દરેક સંપ્રદાયના પુસ્તકો સંગ્રહવાનો પ્રશંસનીય પ્રયત્ન કર્યો છે. આજે કેટલાક એવા બહુ જૂના અને મહત્ત્વના ખૌદ તેમજ પ્રાક્ષણ સંપ્રદાયના પુસ્તકો જૈનભંડારોમા મળી આવે છે, જે ખીજે ક્યાય લભ્ય નથી. પુસ્તકો માત્ર કાગળ ઉપરજ લખાયેલા નહિ પણ તાડપત્રના પણ હજારો પુસ્તકો અને તેના આખે આખા ભંડારો સાચવી રાખવાનુ પુણ્યકર્મ ગૂજરાતના જૈનોએ કર્યું છે.

૧૧૧૩ વદા, ઉધઈ અને ઉદરો તેમજ ભેજ, શરદી અને ખીજાં કુદરતી વિધનો જ નહિ, પણ ધર્મોધ યવનો સુદ્ધાએ આ ભંડારો ઉપર પોતાનો નાશકારક પળે ફેરવ્યો હજારો ગ્રંથો તદ્દન

નાશ પામ્યા, હજારો ખર્ચ થયો, હજારો રક્ષકો અને ખીજાઓની બેપરવાઈથી નષ્ટ બ્રષ્ટ થઈ ગયા, છતાં જ્ઞાનતરંગની છવતી જૈન-ભક્તિને પરિણામે આજે પણ એ ભંડારો એટલા બધા છે, અને તેમાં એટલું બધું વિવિધ તેમજ જનુ સાહિત્ય છે કે તેનો અભ્યાસ કરવા માટે સેંકડો વિદ્વાનો પણ જોઈ જ છે પરદેશના અને આ દેશના (પીટર્સન, ભંડારકર આદિ) કોડીબંધ ગ્રંથો અને વિદ્વાનોએ આ ભંડારોની પાછળ વર્ષો ગાળ્યા છે, અને એમાંની વસ્તુ તથા એનો પ્રાચીન રક્ષાપ્રબંધ જોઈ તેઓ ચક્રિત થયા છે વર્ષો થયા કોડીબંધ છાપખાનાઓને જૈનભંડારો પૂરનો જોગક આપી રહ્યા છે, અને હજી પણ વર્ષો સુધી તેથી વધારે જોરાક પૂરો પાડશે.

૧૧૧૪ બ્રાહ્મણ સપ્રદાયના અને જૈન સપ્રદાયના ભંડારો વચ્ચે એક ફેર છે, અને તે એ કે બ્રાહ્મણના ભંડારો વ્યક્તિની માલિકીના હોય છે, જ્યારે જૈનભંડારો બહુધા સંઘની માલિકીના જ હોય છે. બ્રાહ્મણો આસો મહિનામાં પુસ્તકોમાંથી ચોમાસાનો ભેજ ઉઠાડવા અને પુસ્તકોની સારસભાળ લેવા, ત્રણ દિવસનું એક સરસ્વતીશયન નામનું પર્વ ઉજવે છે, જ્યારે જૈનો કાર્તિક શુદ્ધિ પંચમીને જ્ઞાનપંચમી કહી તે વખતે પુસ્તકો અને ભંડારોને પૂજે છે અને એ નિમિત્તે ચોમાસામાંથી સભવતો બગાડ ભંડારોમાંથી દૂર કરે છે. આ રીતે મૌખિક જ્ઞાનસંસ્થા ધીમે ધીમે 'મૂર્તરૂપે' ભંડારોમાં પરિણમી, એથી પુસ્તકાલય (લાયબ્રેરી)ની પ્રથા આ દેશ માટે નવી નથી તેના નામ જ્ઞાનકોશ, ચિત્કોશ, સરસ્વતીકોશ, પુસ્તકભાડાગાર આદિ વિધિવિધ પણ એકજ અર્થના હતા, તેણે હવે પુસ્તકાલયો, લાયબ્રેરીઓ, જ્ઞાનમંદિરો, સરસ્વતીમંદિરો એ નામ ધારણ કર્યા છે.

૧૧૧૫ અત્યારે ભંડારોનો વારસો છતાં જમાનાને પહોંચી વળે તેવો અભ્યાસીવર્ગ ઉભો થયો નથી. પ્રાચીન અને મધ્યકાળમાં જે ભંડારોએ સિદ્ધસેન અને સમતભદ્ર, હરિભદ્ર અને અકલક,

હિમચંદ્ર અને યશોવિજયને જન્માવ્યા, તેજ ભંડારો અને તેથીયે મોટા ભંડારો વધારે સગવડ સાથે આજે હોવા છતાં, અત્યારે વિશિષ્ટ અધ્યાસીને નામે મીંડુ છે ખાસ કરી ત્યાગીવર્ગ પોતાની જવાબદારી આ માટેની સમજે, અને જે જ્ઞાનની સ્થૂળ પૂજા થઈ રહી છે તે હવે અધ્યાસનુ રૂપ ધારણ કરે તો ગૃહસ્થો પણ એ દિશામાં પ્રેરાય અને આપણા વારસો બધે સુવાસ ફેલાવે. બીજી જે અત્યારે કેટલાક ખડ-ભંડારો છે, એકજ ગામ કે શહેરમાં અનેક ભંડારો છે, એકજ સ્થળે એકજ વિષયના અનેક પુસ્તકો છતાં, પાછા વળી તેના અનેક પુસ્તકો લખાયેજ જવાય છે, અથવા મંથ-યેજ જવાય છે, તે બધાનો ઉપયોગની દૃષ્ટિએ વિચાર કરી એક કેન્દ્રસ્થ (central) ભંડાર તે તે સ્થાને બનવો જોઈએ. અને દરેક ગામ કે શહેરના કેન્દ્રસ્થ ભંડાર ઉપરથી, એક મહાન સરસ્વતી-મંદિર ઉભું થવું જોઈએ, કે જ્યાં કોઈ પણ દેશ-પરદેશનો વિદ્વાન આવી અભ્યાસ કરી શકે, અને તે તરફ આવવા લલચાય. લડન કે બલિનની લાયબ્રેરીનું ગૌરવ એ મુખ્ય સરસ્વતીમંદિરને મળે અને તેની અંદર અનેક જાતની ઉપયોગી કાર્યશાખાઓ આવે, જેના દ્વારા ભણેલ અભણ-સમગ્ર જનતામાં એ જ્ઞાનગગાના છાટા અને પ્રવાહો પહોંચે. આ સાથે પ્રદર્શન (museum)—અખચબધર જેવું સ્થાયી રખાય કે જેમાં વિધવિધ પ્રાચીનકળાઓના નમુના-ચિત્રો, નકશા, પુદા પાટલી વગેરે વસ્તુઓ મૂકવામાં આવે, તો પૂર્વના જૈનોનો કલાપ્રત્યેનો પ્રેમ પારખી શકાય અને તેમાંથી સુદર તત્ત્વોનું અનુકરણ પણ કરી શકાય.

૧૧૧૬ પર્વો—ધાર્મિક પર્વોની ઉત્પત્તિમાં ભક્તિ અને આનંદ એ બે કારણો અગ્રપદ છે, તેથી તેને લોકોત્તર પર્વો કહીએ. લૌકિક પર્વો ભય લાલચ અને અદ્ભુતતાની ભાવનાથી જન્મ્યા છે. જૈન પર્વો સૌ ધર્મના તહેવારો કરતા જુદા એ રીતે પડે છે કે જૈનોનું નાનું કે મોટું પર્વ એકે નથી કે જેમાં અર્થ અને કામની ભાવના હોય

અથવા તો ભય, લાલચ અને વિસ્મયની ભાવના હોય, કે એમા પાછળથી સેજભેજ થયેલી એવી ભાવનાનું શાસ્ત્રથી સમર્થન કરવામા આવતું હોય. દરેક તીર્થંકરના સ્વપ્ન, જન્મ, દીક્ષા, કેવલજ્ઞાન અને નિર્વાણ એ પાત્રના દિવસ ‘કલ્યાણક’ દિન કહેવાય છે. પર્વ પાળવામા નિમિત્ત તીર્થંકરના કાર્ધપણ કલ્યાણકનું હોય. અગર ખીજું કાંઈ હોય પણ એ નિમિત્તે ચાલતા પર્વ કે તહેવારનો ઉદ્દેશ માત્ર જ્ઞાન અને આરિત્રની શુદ્ધિ તેમજ પુષ્ટિ કરવાનોજ રાખવામા આવેલો છે. જ્ઞાનનું એક ખાસ પર્વ-જ્ઞાન પંચમી (કાં. શુ. ૫)નો ઉદ્દેશ્ય અગાઉ થઈ ગયો છે.

૧૧૧૭ આપણા ધર્મનિષ્ઠ પૂર્વજોએ પ્રજાની ધાર્મિક પિપાસાને શમાવવા અને આત્મજગતિને તાજી રાખવા વર્ષની એક આખી ઋતુનેજ યોજેલી છે. ગ્રામીન સમયમા આપણા દેશનો વેપાર સ્થળ અને જળ વાટે હતો. ચોમાસાની ઋતુમા આ બંને માર્ગો લગભગ બંધ જેવા રહેતા. વણજારાઓ કે જેઓ પોઠો ઉપર કરીયાણા વગેરે માલ લાદીને દેશના ચારે ખૂણે-નગરે અને ગામે ગામે ફરતા તેઓ આ ઋતુમા પ્રવાસ ન કરી શકતા, વહાણવટીઓથી સમુદ્રપ્રયાણ થતું નહિ, ક્ષત્રિયો પણ આ ઋતુમા ભાગ્યેજ લડવા જતા. એકંદરે આ નિવૃત્તિનો કાળ હતો તેથી બ્રાહ્મણ અને શ્રમણની ધાર્મિક પ્રવૃત્તિને યોગ્ય આ ઋતુ હોઈ પોતપોતાના ઉપદેશકોને સ્થિર રહેવાના નિયમો ધર્મપ્રવર્તકોએ કર્યા છે. વેદધર્મી સન્યાસીઓ દેવ-શયની એકાદશીથી દેવ ઉડી એકાદશી સુધી સ્થિર રહે છે; બૌદ્ધ શ્રમણો આષાઢી પૂર્ણિમાથી આશ્વિન પૂર્ણિમા સુધી અથવા આવણી પૂર્ણિમાથી કાર્તિકી પૂર્ણિમા સુધી નિયત રહે છે અને જૈન શ્રમણોનો આષાઢી પૂર્ણિમાથી કાર્તિકી પૂર્ણિમા સુધીનો સ્થિરવાસ તો જાણીતો છે. આ સ્થિરવાસનું જૈન નામ ‘પર્યુષણ કલ્પ’ છે. બૌદ્ધ નામ ‘વસ્સ કે વસ્સાવાસો’ (વર્ષા, કે વર્ષાવાસ) છે. આ રીતે બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ એ બંને શાખાઓના આ સ્થિરવાસ યા પર્યુષણ

કલ્પનો ખૂબ મહિમા છે અને તે કાઈ નવોસવો નથી, પણ ઘણા પ્રાચીન સમયથી ચાલ્યો આવે છે. ભગવાન મહાવીર અને ખ્રીસ્તી પૂર્વે એક હજાર વર્ષ પહેલાથી આ સ્થિરવાસની પદ્ધતિ ચાલી આવે છે એમ તો ઇતિહાસજ્ઞ કહે છે. ૫૬૬

૧૧૧૮ સાધુઓ માટે દશ પ્રકારના કલ્પ એટલે આચાર કલા છે તેમાં એક ‘પર્યુષણ’ છે. પરિ એટલે સમસ્તપણે, ઉષણ એટલે વસન-વસવું, એટલે સ્થિરવાસ આનું દિનમાન ત્રણ જાતનું છે. ઓછામાં ઓછું ૭૦ દિવસ, મધ્યમ ૪ માસ અને વધારેમાં વધારે ૭ માસ વર્તમાનમાં આ પૈકી મધ્યમ માન એટલે ૪ માસનું પ્રચલિત છે. ઓછામાં ઓછા ૭૦ દિવસનું માને છે તેનો આરંભ ભાદ્રપદ શુદ્ધિ પાચમથી થાય છે. આ પાચમની પરપરા આત્મણ સંપ્રદાયમાં પણ છે અને જૈનોમાં પણ પહેલા પાચમની પરંપરા હતી પણ કાલિકાચાર્યે ચોથની પરંપરા કરી તે અગાઉ (જુઓ પારા ૨૦૨) કહેવાઈ ગયું છે. ૫૬૭ તે દિન તે સાવત્સરિક (સંવહરી) પર્વ કહેવાય છે. સાવત્સરિક પર્વ એટલે ત્યાગી સાધુઓને વર્ષાવાસ નહીં કરવાનો દિવસ, અને અંતર્મુખ થઈ જીવનમાં ડોકિયું મારી તેમાંથી મેલ દેખી દેવાનો અને તેની શુદ્ધિ સાચવવાના નિર્ધારનો દિવસ. સાવત્સરિક પર્વને કેંદ્રભૂત માની તેની સાથે તેની પહેલાના ખીજ સાત દિવસો ગોઠવવામાં આવ્યા છે અને એ આઠે દિવસ (અષ્ટાન્હક) આજે ‘પજુસણ’ કહેવાય છે શ્વેતામ્બરના

૫૬૬ જુઓ આત્મણ ધર્મનો ચતિધર્મસગ્રહ નામનો ગ્રંથ (પૃ ૯૬-૯૯)માં સ્થિરવાસ સંબંધે જુદી જુદી સ્મૃતિઓના કથન-પ બહેચરદાસનું ‘પર્યુષણ કલ્પ’ સંબંધી વ્યાખ્યાન-સુધોષાનો ખાસ અંક સં. ૧૯૮૪ની દીવાળી બૌદ્ધ માટે જુઓ વિનયપિટક નામના મહાવગ્ગ ૧૦, ૧૩૭-૧૯૪, આર્યોના તહેવારનો ઇતિહાસ પૃ ૨૦૪ અને પૃ ૨૩૬.

૫૬૭ જુઓ ૫ બહેચરદાસનો ‘પર્યુષણ કલ્પ’ નામનું વ્યાખ્યાન-‘સુધોષા’નો ખાસ અંક ૧૯૮૪ની દીવાળી.

મૂર્તિપૂજક ને અમૂર્તિપૂજક બંને દિરકામા એ પ્રમાણે માન્ય છે, જ્યારે દિગ્ગજર સંપ્રદાયમા આદતે બદ્ધે દશ દિવસો મનાય છે અને તેથી તેને 'દશલક્ષણી પર્વ' કહેવામા આવે છે, અને તેનો મમય શ્વેતાખરના પંજુસણ પૂરા થયા કે બીજા દિવસથીજ ગરૂ થાય છે. આ પંજુસણ પર્વોમા એક ધાર્મિક વાતાવરણ ઉત્પન્ન થના તેમા નીચેની બાબતો સર્વત્ર જોવામા આવે છે. (૧) ધમાત્ર ઓઝી કરીને અને તેટલી નિવૃત્તિ અને ધુરસદ મેળવવાનો પ્રયત્ન, (૨) ખાનપાન અને બીજા કટલાક ભોગો ઉપર ઓઝો વધતો અકુશ-ઉપવાસાદિ તપ, (૩) શાસ્ત્રશ્રવણ અને આત્મચિંતનનું વલણ, (૪) તપસ્વી અને ત્યાગીઓની તેમજ સાધર્મિકોની યોગ્ય પ્રતિપત્તિ-ભક્તિ, (૫) જીવોને અભયદાન આપવાનો પ્રયત્ન, (૬) વેરઝેર વિસારી સહુ સાથે સાચી મૈત્રી સાધવાની ભાવના. સાવત્સરિક પર્વમા સૌ સાથે ગત વર્ષમા જે કંઈ દોષાદિ એક બીજા પ્રત્યે થયા હોય તેના માટે 'મિચ્છામિદુકકુડ' ('મિથ્યામે દુષ્કૃત'—માઝ તે દુષ્કૃત મિથ્યા થાઓ) એમ કહી 'ખમાવે છે'—અને 'ખમે' છે એટલે ક્ષમાપના માગે છે અને આપે છે. આથી અનેકના ઝેરવેર શમી જઈ પુન મૈત્રીભાવ પ્રકટે છે.

૧૧૧૯ તીર્થો—શ્વેતાખર જૈનો બંગાલમા સમેતશિખર નામના ગિરિસ્થાનને પોતાના ૨૦ તીર્થકરોની નિર્વાણભૂમિ તરીકે દિગ્ગજરોની પેઠે તીર્થ સ્વીકારે છે, તે ઉપરાત મેવાડમા ઉદયપુર પાસે ધુલેવ-કેસરીયાજી છે, વળી સૌરાષ્ટ્રમાના પાલીતાણાના શત્રુંજયગિરિ, અને જૂનાગઢના ગિરિનાર પર્વત, ગૂજરાતમા આબૂગિરિ, તારંગાગિરિ, શખેશ્વર, દક્ષિણમા અંતરીક્ષજી, મક્ષીજી વગેરેને મુખ્ય તીર્થો માને છે ને તેમા પણ શત્રુંજયને પરમ ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું છે વળી ગિરિનાર તે નેમિનાથ તીર્થકરની દીક્ષા-દાન-નિર્વાણભૂમિ હોવાથી તેનું માહાત્મ્ય પણ પ્રાચીનકાળથી છે. આબૂપર વિમલમત્રીએ ૧૦૮૮મા અને વસ્તુપાલ અને તેજપાલે સં. ૧૨૮૮મા સુદર કારી-ગરીના નમુનારૂપ મહાપ્રસાદો બંધાવ્યા ત્યારથી, તારંગાપર કુમાર-

પાલ રાજ્યએ લવ્યમંદિર બંધાવ્યું ત્યારથી તે બને તીર્થો તરીકે સ્વીકારાયા છે. આ સિવાય ખીજાં તીર્થો સેકડોની સંખ્યામાં છે.

૧૧૨૦ ‘ જ્યાં ધાર્મિક આત્માઓનો કંઈ પણ સંબંધ રહ્યો હોય, અગર જ્યાં કુદરતી સુદરતા હોય અથવા એ બેમાંથી એકે ન હોય ત્યાં જ્યાં કોઈ ધનવાને પુષ્કળ નાણું ખર્ચી ઇમારતની, સ્થાપત્યની, મૂર્તિની કે એવી કાંઈ વિશેષતા આણી હોય ત્યાં ઘણું ભાગે તીર્થ ઉભા થઈ જાય છે ગામ અને શહેરો ઉપરાંત સમુદ્રતટ-નદી-કાંઠો-ખીજા જગ્યાઓ અને નાના મોટા પર્વતો કે જ્યાં એકાંત અને કુદરતી સુદરતા વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે તેજ મોટે ભાગે તીર્થ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

૧૧૨૧ તીર્થોનું બધું તેજ અને મહત્ત્વ મૂર્તિપૂજા ઉપર અવલંબિત છે, મૂર્તિની માન્યતા અને પૂજા આ દેશમાં બહુ જ જૂની છે. દેવોની અને પ્રાણીઓની પૂજા પછી, મનુષ્યપૂજાએ ક્યારે સ્થાન લીધું એ ચોક્કસપણે કહેવું કઠણ છે, છતાં ભગવાન મહાવીર અને બુદ્ધના તપસ્વીભવન સાથેજ મનુષ્યપૂજા વિશેષ પ્રતિષ્ઠા પામી અને એ બે મહાન પુરુષોના સંપ્રદાયના પ્રચારકાર્યના વિકાસની સાથે સાથેજ મનુષ્યપૂજા અને મૂર્તિપ્રચાર વિકાસ પામતા ગયા. મૂર્તિ-પ્રચારની સાથેજ મૂર્તિનિર્માણકળા અને સ્થાપત્યકળા સંકળાયેલી છે. આપણા દેશના સ્થાપત્યમાં જે વિશેષતાઓ છે, અને જે મોહકતાઓ છે તે તીર્થસ્થાનો અને મૂર્તિપૂજાનેજ મુખ્યપણે આભારી છે. ભોગસ્થાનોમાં સ્થાપત્ય આવ્યું છે ખરું, તેનું મૂળ ધર્મસ્થાનો અને તીર્થસ્થાનોમાં જ છે.

૧૧૨૨ મૂર્તિ—સ્વેતામ્બર આગમોમાં મૂર્તિનો, તેની પૂજાનો ઉલ્લેખ રૂપ છે. મૂર્તિનું વિધાન ચક્રાન્ત, સૂર્યકાન્ત, આરસપહાણુ આદિ પાષાણુ, પરવાળા નીલમ આદિ મણિરત્ન, સુવર્ણ રૂપ પીતળ આદિ ધાતુ, ચન્દનાદિ કાષ્ઠ, વેળું આદિ માટીના દ્રવ્યથી થઈ શકે છે. તેવી

રીતે નિર્માણ કરેલી પ્રતિમાનું પ્રતિષ્ઠાપન થાય છે. તેમા પ્રાણપ્રતિષ્ઠા વિધિ અનુસાર કરવામા આવે છે; તેનું ગંધ, માળા, ધૂપ દીપાદિથી અર્ચન થાય છે, તેને વસ્ત્ર અલકારો આદિથી શ્વેતાખરો ભૂષિત કરે છે. આ પ્રતિમા રાખવા માટે શુદ્ધ ભૂમિ પર કાચ પાપાણુ આદિના ભવનો-મંદિરો કરવામા આવે છે. તેમા પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા થાય છે. તેની પૂજા આદિ માટે પૂજારી રખાય છે ને ત્યાં શ્રાવક શ્રાવિકાઓ આવી નિત્યકર્મ તરીકે જિનપૂજા જુદા જુદા પ્રકારે કરે છે. પ્રતિમાપૂજન સારી રીતે થયા કરે તે માટે તેના માટે દ્રવ્યની યોજના તે તે ગામનો સંઘ કરી લે છે. કેટલાક તેના માટે અનેક જાતના દાન કરે છે, દરેકમા રહેતા 'ભંડાર'મા સંઘજનો કંઈને કંઈ નાખ્યા કરે છે.

૧૧૨૩ જ્યાં જુઓ ત્યાં દેવાલયો જૈનોના દેખાય છે એજ એક વખતના જૈન સમાજના વિસ્તારનો પુરાવો છે તેની એક ખાસ સંસ્થા છે કે જેની પાછળ પુષ્કળ દ્રવ્ય વપરાય છે દેવપૂજાની સામગ્રી, પૂજારીઓ, વગેરે પાછળ થતા ખર્ચ અને તે નીભવવા માટેની જૈન મંથે-શ્રાવક સમુદાયે કરેલી વ્યવસ્થામા ઉતરતા જણાશે કે એ મંસ્થાની પાછળ કેટલીક જગોએ જમીનદારી છે. ખીજી પણ સ્થાવર જગમ મિલકત છે, અને રોકડ નાણુ, સોનુ ચાદી તેમજ ઝવેરાત પણ છે ઘર-મંદિરો અને તદ્દન ખાનગી માલિકીના મંદિરોને બાજુએ મૂકીએ તો પણ જેના ઉપર નાના મોટા સંઘની માલિકી હોય, દેખરેખ હોય એવા સઘમાલિકીના મંદિરોના નાના મોટા ભડારો હોય છે. એનું દ્રવ્ય 'દેવદ્રવ્ય' કહેવાય છે કે જે જૈનને માટે પોતાને માટે વાપરવું એ મહાન્ પાપ ગણેલું છે. આથી આ દેવદ્રવ્ય એકઠું કરવામા, તેની સારસભાળ લેવામા અને તે ભરખાઈ ન જાય તે માટે ચાપતા ઈલાજોમા જૈન સંઘે ખૂબ ચાતુરી અને ઇમાનદારી રાખી છે. હિંદુસ્થાનમાના ખીજા કોઈપણ સંપ્રદાયના દેવદ્રવ્યમા જૈન સંપ્રદાયના દેવદ્રવ્ય જેટલી

ચોખ્ખવટ તમે ભાગ્યેજ જોશો. છતાં એકહથ્થુ રહેતી વ્યવસ્થાના કરનાર પોતાની નરમ સ્થિતિ થતાં તેમાં પોતાની નજર નાખી વાપરી નાખવાના-ખાધ જવાના દાખલા બનતા જણાય છે. કેટલેક સ્થળે અવ્યવસ્થા અને ગરબડ, ધાલમેલ પણ જોવામાં આવે છે, તો તેવું ન બનતા તેનો ચોખ્ખો અને ઉપયોગી વહીવટ થાય એમ સમાજ માગે છે.

૧૧૨૪ આખા હિંદમાં જૈનતીર્થ તો એવું એકે નથી કે જ્યાં વિદ્યાધામ હોય, વિદ્વાનોની પરિષદ્ હોય, વિચારકોની ગોષ્ઠી હોય અને એમની ગભીર પ્રાણપૂરક વિદ્યાના આકર્ષણથીજ ભકતો અને વિદ્યારસિકો આકર્ષાઈ આવતા હોય. વધારેની આશા તો બાળુએ રહી પણ કોઈ એક તીર્થમાં એક પણ એવું જૈન વિદ્યાલય નથી, જૈન વિદ્યાપીઠ નથી કે એકાદ પણ એવો સમર્થ વિદ્યાળવી વિદ્વાન નથી કે જેને લીધે ત્યાં યાત્રીઓ અને જિજ્ઞાસુઓ આકર્ષાઈ આવતા હોય, અને પોતાના વિવિધ પ્રશ્નોનું નિરાકરણ કરતા હોય. તીર્થોની પ્રાકૃતિક જડતા અને નૈસર્ગિક રમણીયતામાં કાતો તપ અને કાતો વિદ્યા અને કાતો બન્ને એતના પૂરે છે જ્યારે આજના આપણા તીર્થોમાં તપ અને વિદ્યાને નામે કાર્ષણ આકર્ષે તેવું નથી. ગામ અને શહેરના દેરાસરોમાં પહેલા ક્યાક ક્યાક ધાર્મિકશાળાઓ રહેતી તે પણ જોવામાં નથી આવતી. દરેક તીર્થમાં મોટા મોટા દેરાસરોના ભંડારમાં જ્ઞાનનિમિત્તેનું દ્રવ્ય હોય છે તેનો ઉપયોગ પણ થતો નથી ને તે એકઠું થયા કરે છે. એવા મોટા ભંડારોના વાર્ષિક કે ત્રિવાર્ષિક કાર્યવૃત્તાત-અહેવાલ પણ બહાર પડતા નથી. આ દુષ્ટ સ્થિતિ છે.

૧૧૨૫ યાત્રા-સંઘો—નજીકના કે દૂરના તીર્થોની યાત્રાએ નાના મોટા-હજારો અને લાખો માણસોના સંઘો પગે ચાલી જતા. તે લઘ જનાર ‘સઘપતિ’ સઘની વ્યવસ્થા કરતો, સઘના સ્ત્રી પુરુષો છ ‘રી’ પાળતા (એટલે એકાદારી, દર્શનધારી, ભૂશયનધારી,

અચિત્તપરિહારી, પાદચારી અને બ્રહ્મચારી-એ જ અત્યંત 'રી'વાળા રહેતા) રસ્તામાં લૂટારૂના ભયને લીધે ચોટીવાનો લેવામાં આવતા, વાટમાં આવતા ગામોના સંઘ આ યાત્રામંથની મહેમાનગીરી કળા અને તે તે ગામમાં 'સંઘપતિ' અનેક દાન-પુણ્ય કરતો, સાથે પૃથ્વિનિમિત્તે લાકડા કે ધાતુ કે હાથીના વગેરેના દેરાસરો ધાતુ આદિની પ્રતિમા સહિત લઈ જવામાં આવતા, -વગેરે યાત્રાના મંથોનો ઇતિહાસ જુદો છે. ૫૬૮

૧૧૨૬ ત્યાગ, શાંતિ અને વિવેક કેળવવાની પ્રેરણામાંથીજ આપણા તીર્થોની ઉત્પત્તિ છે. ત્યા જવાનો તથા તેના પાછળ શક્તિ, સંપત્તિ અને સમય ખર્ચવાનો આપણો ઉદ્દેશ, પણ એજ છે. તેમ છતાં તીર્થોસંબંધી ઝવડા શ્વેતાખર તથા દિગંખર એ બંને દિરકાઓ વચ્ચે ચાલે એ જૈન ધર્મ અને સાહિત્યને ન સમજવા જેવું છે. આની મીમાસામાં ઉતરતા જણાય છે કે દિગંખરોનું આધિપત્ય જે જે સ્થળે (મુખ્યત્વે દક્ષિણમાં) હતું અથવા હજી છે ત્યાં એકે સ્થળે શ્વેતાખરો મંજિયારો કરવા ગયા નથી; જ્યારે દુખની વાત એ છે કે દિગંખરો એટલી તટસ્થતા સાચવી શકતા નથી; બ્રિટિશ કોર્ટોમાં પોતાના હકકો તીર્થોમાં છે તે જણાવી તેના ઝવડા ચાલે છે તેમાં બંનેના પુષ્કળ દ્રવ્ય, સમય અને શક્તિની ખરબાદી થાય છે, અને એનો પૂરો ફાયદો આજના રાજતંત્રને મળે છે.

૧૧૨૭ શકો અને હુણોના પછી મુસલમાનો આવ્યા તેમણે જૈનમૂર્તિ અને મંદિરોપર આક્રમણ કરી તેમનો ભંગ કર્યો. તેમાંથી બચવા આપણે ફરમાનો પણ મેળવ્યા અને ક્યાક ક્યાક પરાક્રમો પણ કર્યા. આ બધા આક્રમણો થયા પછી ચતા નુકશાનને પુનઃ તે સર્વને જલદી સમરાવી લઈ બંને તેટલું દૂર કરી શકતા અને કરી એવા આધાતોથી બચવા કળ અને બળ વાપરતા જ્યારે આ

૫૬૮ જુઓ વિશેષ માટે 'તીર્થયાત્રાકે લિધે નિકલનેવાલે સ્વ'વાકા વર્ણન' એ નામનો શ્રી જિનવિજયનો લેખ જે સા. સ. ૧, ૨ પૃ ૯૬-૧૦૭.

તીર્થના ઝઘડા તથા તીર્થનો સદુપયોગ કરો. ૯૮૫

રાજતંત્રમા ધાર્મિક સ્વતંત્રતા દેખાતી ગમે તેટલી હોય છતાં એવી સ્થિતિ ઉપસ્થિત થાય છે કે તે રાજતંત્ર પોતે પોતાના તરફથી અગાઉના યવન રાજકર્તાઓ જેવું આક્રમણ ન કરે છતાં તમે પોતેજ આપસઆપસમા ઝઘડા કરી પોતાના તીર્થના ભંજક બનો અને તે ઝઘડાનો નીકાલ ઠેઠ પ્રિવિ કાઉન્સિલ સુધી દોડી કરાવો ને ખુવાર થાઓ. આમ કરવું એમા મૂર્ખતા છે, ધર્મનો દ્રોહ છે અને અધર્મનું પાલન છે. તીર્થરક્ષા નિમિત્તે આપણે તીર્થનો અને તેના ઉદ્દેશનો ધ્વંસ વધારે કર્યો છે ને કરતા જઈએ છીએ તો પરિણામે આપણા તીર્થો જોખમમા છે અને તેમા ભક્તિ અને આર્થિક ઉદારતા કે જેના પર તીર્થસંસ્થા નભે છે તેનો નાશ થશે. એ રીતે જૈનતીર્થનો આત્મા અહિંસા અને શાંતિ છે તે ઉડી જતા પછી રહેલું ખાલી કલેવર પ્રાયઃ નકામું થશે.

૧૧૨૮ વિશેષમા તીર્થસંસ્થાદ્વારા ઉપયોગી કાર્ય જરૂર કરી શકીએ. સમાજને વિદ્યા, હુન્નર, ઉદ્યોગ અને બીજાં તેવા જ્ઞાનોની જરૂર અનિવાર્ય છે. કોઈ પણ જમાનામા જૈન તીર્થે નાણંદાના કે વિક્રમશિલાના વિદ્યાલયની સુગંધ નથી અનુભવી. અત્યારે તો બીજે કોઈ પણ સ્થળે નભી શકે તે કરતા વધારે સહેલાઈથી કેટલાક તીર્થસ્થાનોમા વિદ્યાલયો સારી રીતે નભી શકે. આજનો દેશધર્મ એ શીખવે છે કે મૂર્તિ અને મંદિરો માટે માલેકીના હક્કના કલેશ ન કરતા તે સાર્વજનિક સંસ્થાને સાર્વજનિક તરીકે સાચવો અને તે પ્રત્યે ભક્તિ અને ઉદારતા છે તો તે દ્વારા વિદ્યા અને કળાથી સમૃદ્ધ બનો.

૧૧૨૯ આવકસંસ્થા—સ સારી જૈનો ‘આવકો’ કહેવાય છે. તેનો અર્થ શ્રુ એટલે સાલળવું—એ ધાતુપરથી (ત્યાગીઓનો ઉપદેશ) સાલળનાર થાય છે. જૈનો પ્રાચીનકાળથી પ્રસિદ્ધ વેપારીઓ હતાજ. સમુદ્રપ્રયાણ વહાણો વાટે કરી મુમાત્રા જવા બલિ આદિ દ્વિપોમા જઈ ત્યાથી અનેક વસ્તુઓ લઈ આવતા અને મંપત્તિમા વધારે.

કરતા. તેમા અનેક મોટા મોટા શેઠીઆઓ હોઈ શરાફનું કામકાજ કરતા અને જુદે જુદે સ્થલે પેઢીઓ રાખતા. હજુ પણ દલાલી, શરાશી, ગાધી, મોદી, ઝવેરી, મિલમાલેક આદિના અનેક ધંધા તેઓ કરે છે. લોર્ડ કર્ઝન કહી ગયો હતો કે ‘ હિંદનું અર્ધુ નાણુ જૈનોના હાથમાથી પસાર થાય છે ’ એ વસ્તુસ્થિતિ હાલ રહી નથી, છતાં સાહસ અને દીર્ઘદષ્ટિથી વેપાર ખેડનારા જૈનો જેમ દરેક યુગમા હતા તેમ અદ્ય સંખ્યામા પણ રજુ છે.

૧૧૩૦ તેમણે જ્ઞાનનો પ્રચાર કરવા માટે પૂર્વે લગ્નરો અને લાખો રૂપિયા ખર્ચી હસ્તલિખિત ગ્રંથો કરાવી સાધુ-મુનિરાજોને વહોરાવી છે, અભ્યાસીઓને તથા મુમુક્ષુઓને દાનમા આપી છે અને લોકોપયોગી ગ્રંથભંડારોમા સ્થાપી છે. આજે પણ અનેક ધર્મગ્રંથો વિનામૂલ્યે પ્રસિદ્ધ થઇને પ્રચારમા મૂકાઈ રહ્યા છે અને કેટલાક સ્વસ્થ મૂલ્યથી વેચાઈ રહ્યા છે. એ જ્ઞાનપ્રચાર ઉદારદષ્ટિથી ખર્ચ કરનાર ધનવાન જૈનોની જ્ઞાનપ્રીતિનું ફળ છે. તેમણે સાધુમંસ્થાને પોષી તેમની પાસેથી ધર્મોપદેશનો લાભ લીધો છે, અને તીર્થમંસ્થાને પણ કળાથી શણગારી તેનું સંરક્ષણ અને ઉદ્ધરણ કરેલ છે. પૂર્વના જૈનોનું અનુકરણ કરીને મોટા મોટા શેઠીઆ અને શરાફોએ મોટા મોટા દાન આપીને પોતાના ઇષ્ટદેવ તીર્થકરો પ્રત્યે શ્રદ્ધાભાવ પ્રદર્શિત કરવામાં અને દયાધર્મ કરીને સત્કર્મ સંચી લેવામાં કરી પાતી કરી નથી. શેઠ હુડીસિંહે સં. ૧૯૦૧-૩ માં અમદાવાદમા જે સુદર દેવાલય શ્વેતમર્મરનું બંધાવ્યું તે સુપ્રસિદ્ધ છે તેમજ બીજા અતિ મૂલ્યવાન મકાનો અને દેવાલયો છેલ્લા સૈકામા બંધાયા છે તે એ સંઘની ધન-શાલિતા અને દાનવૃત્તિનું પ્રમાણ છે. પરંતુ આ સાથે જાણાવવાનું કે જૈનોએ પ્રાચીન સાહિત્ય અને તીર્થોનો વારસો સંભાળ્યો છે-જાળવી રાખ્યો છે, તેથી તે પ્રત્યેની સર્વ ક્ષરજમાથી તેઓથી મુક્ત થવાતું નથી; પરંતુ તે વારસાનો ઉપયોગ જૈનોએ એવી રીતે કરવો જોઈએ કે જેથી એ વારસો જીવંત રહે અને અનેક મનુષ્યોના આકર્ષણ તથા ઉદ્ધારનું સાધન બને. આ માટેની સૂચનાઓ હવે પછી કરવામા આવી છે.

૧૧૩૧ અહિંસાના પાલન અને પ્રચારના એક સચોટ પુરાવા તરીકે મુખ્યત્વે આવકો તરફથી ચાલતી પાંજરાપોળની સરથા ચાલી આવી છે. ક્યારથી તે ઉદ્ભવી તે કહી શકાતું નથી, છતાં ગૂજરાત-મા એનો પ્રચાર અને એની પ્રતિષ્ઠા જેતા તેને વ્યાપક કરવામા કદાચ કુમારપાલ અને તેના ધર્મગુરૂ આચાર્ય હિમચંદ્રનો મુખ્ય હાથ હોય એમ માનવાનું મન થઈ જાય છે. આખાયે કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને ગૂજરાતનું તેમજ રજપૂતાનાના અમુક ભાગનું કોઈ એવું જાણીતું શહેર કે સારી આખાદીવાળો કસ્બો નહિ મળે કે જ્યાં પાંજરા-પોળ ન હોય. વિદેશી મુસાફરોએ આના વર્ણન આપ્યા છે આ બધી પાંજરાપોળ મુખ્યપણે પશુઓને અને અશત પખીઓને પણ બચાવવાનું અને તેની સારમલાળ રાખવાનું કામ કરે છે. તેની પાછળ દરવર્ષે જેનો લગભગ પચાસ લાખ રૂા ખર્ચતા હશે, ને તેથી લાખેક જીવોની સંભાળ થતી હશે. દેશમા કેટલેક સ્થળે ગોશાળાઓ પણ છે આ પાંજરાપોળ ને ગોશાળાની સરથા-એ બધી પશુરક્ષણની પ્રવૃત્તિ અહિંસાપ્રચારક સંઘના પુરૂષાર્થનેજ આભારી છે એમ કોઈપણ વિચારક કહ્યા વિના લાગ્યેજ રહી શકે. આ ઉપરાંત કીડી-આરાની પ્રધા, જળચરોને ઘોટની ગોળીઓ ખવડાવવાની પ્રધા, શિકારો અને દેવીના ભોગો બંધ કરાવવાની પ્રધા-એ બધું અહિંસાની ભાવનાનું જ પરિણામ છે.

૧૧૩૨ મનુષ્યો પ્રત્યેની દયાપર નજર કરતા ઇતિહાસ જણાવે છે કે પ્રચંડ અને વ્યાપક લાખા દુકાળોમા જગદુશા જેવા અનેક સખી ગૃહસ્થોએ પોતાના અન્નભંડારો અને ખજાનાઓ ખુલ્લા મૂક્યા છે. છેલ્લા સો વર્ષના ગાળામા પણ દુકાળ તેમજ જળની રેલ, અગ્નિ આદિ અનેક કુદરતી આફતો વખતે અન્નકષ્ટથી પીડાતા માનવો માટે અહિંસાપોષક મંથ તરફથી પુષ્કળ પૈસા આપવામા આવ્યા છે, અન્ન વહેચવામા આવ્યું છે, ઓસડ કપડા માટે પણ ધણું કરવામા આવ્યું છે. આપણા દેશમા અર્ધા કરોડ જેટલા બાવા

ક્રીર સાધુઓ પોપાય છે તે આ આતિથ્ય-મનુષ્ય પ્રત્યેની પ્રીતિનું પરિણામ છે-હાડમજ્જમા રહેલી દાનધર્મની ભાવનાનું પરિણામ છે. આ દાનધર્મની રીતિ હવે ઘણો ફેરફાર માગે છે. તેને વ્યવસ્થિત, સંગઠિત કરીને તેનો લાભ વધુ ઉપયોગી રીતે-વધુમા વધુ માનવમંજ્યા લઈ શકે અને તેમ ચતા લવિષ્યમા તેવા લાભ લેનારની મંજ્યા ઓછીજ થતી જાય એમ કરવાની જરૂર છે. અહિંસા અને અમારિ-ના તત્ત્વો હાલના સમયમા કેવી રીતે સાચા પાળી શકાય તે મન્ય-મા પં. સુખલાલજીએ ‘અહિંસા અને અમારિ’ પર કરેલ વ્યાખ્યાન પર ધ્યાન ખેંચી અત્ર વિશેષ કહેતા વિરમવું પડે છે.

૧૧૩૩ તેમની ધાર્મિક ક્રિયા વિષે ટુંકમા કહેતા મુખ્યપણે દરેક નવકાર (નમસ્કાર) એટલે પાત્ર જાતના મહા ઉત્તમોને નમસ્કાર કરવારૂપ-પંચ પરમેષી મંત્રનું સ્મરણ કરે છે. મૂર્તિપૂજકો જિન-પ્રતિમાને વંદન, તેમનું પૂજન અર્ચનાદિ ‘ચૈત્યવદન-સ્તવનાદિ’થી તેમજ વિશિષ્ટ પૂજા (પૂજાનિમિત્તનાજ કાવ્યો)થી કરે છે, આત્મ-ધ્યાન અને સ્વાધ્યાય માટે સમતાના પોષક એવી ‘સામાયિક’ અને કરેલા પાપો કે દોષોના પ્રાયશ્ચિત્ત રૂપે ‘પ્રતિક્રમણ’ (કે જે દૈવસિક, રાત્રિક, પાક્ષિક, ચાતુર્માસિક અને સાવત્સરિક એમ પાત્ર પ્રકારનું છે) નામની ક્રિયા તેના ખાસ આવશ્યક સૂત્રો બોલી કરે છે, પોષધ વ્રત કરે છે એટલે-પર્વચતુષ્ટય અર્થાત્ આઠમ, ચૌદશ, પૂર્ણિમા અને અમા-વારયાને દિને આહાર, શરીરસત્કાર એટલે સ્નાનાદિ, અબ્રહ્મ અને સાવધ કર્મનો ત્યાગ કરી ધર્મની પુષ્ટિ અર્થે પૌષધશાલામા ૩૦ મુહૂર્તના એક અહોરાત્ર સુધી રહેવા રૂપ પૌષધવ્રતમા રહે છે, તે દરેક માસમા બે બીજ, પાત્રમ, ચૌદશ, -એમ છ દિવસોએ લીલોતરી કે એવો આહાર નથી લેતા. હમેશ સૂર્યાસ્ત પહેલા ભોજનાદિથી પરવારી ‘ચોવિહાર’ કરે છે-ચતુર્વિધ આહાર (અશન, પાન, ખાદ્ય અને સ્વાદ્ય) ના ત્યાગરૂપી બાધા લે છે. ચોમાસામા પયુષણના આઠ કે દશ દિવસો સાત્ર ધર્મ-ક્રિયામા-ઉપવાસમા-ઉપદેશશ્રવણમા ગાળે છે ને છેલ્લા દિને ગતવર્ષમા

ખીજ સાથે જે કંઈ મન વચન કાયાથી જાણ્યે અજાણ્યે પોતાના દોષ થયા હોય તેને માટે તેને 'ખમાવવા'—માફી માગવા જાય છે અને પોતે પણ 'ખમે છે'—માફી આપે છે—ત્યારે 'મિચ્છામિ દુકકં' (મિથ્યા મે દુષ્કૃતં) કહીને ક્ષમા માગે છે ને આપે છે. આને 'ખમત-ખામણા' (ક્ષમા-ક્ષમાપના) કહે છે. તે મળીને કે પત્રદ્વારા અપાય છે. તે ઉપરાંત ઘણી બાબતોના 'પચ્ચખાણુ' (પ્રત્યાખ્યાન)—અમુક ન કરવાની બાધા—પ્રતિજ્ઞાના વ્રત લે છે. કેટલાક જે બાર આણુવ્રત શ્રાવકના કહ્યા છે તે દરેક વ્રતની સીમા નક્કી કરી વ્રતધારી બને છે. પૂર્ણ બ્રહ્મચર્યરૂપ 'ચોથુ વ્રત' લેનાર દંપતિઓ પણ નિકળી આવે છે. કેટલાક અમુક 'નિયમ' ધારે છે, કેટલાક સમગ્ર્યસનના ત્યાગના વ્રત આદરે છે. આ સર્વ ક્રિયાઓમા ઉતરતા ત્યાગ, સયમ, દેહદમન, વૈરાગ્ય આદિ નિવૃત્તિપ્રધાન ભાવનાજ તરી આવે છે. આવી ક્રિયાઓ ભાવ-પૂર્વક પાળનારાઓ જૈનોમા છે, તેના કરતા પરંપરાથી શ્રદ્ધાબળે આચરનાર વિશેષ છે. તો પણ સામાન્ય રીતે જણાશે કે જૈનોમા ગુન્હાઓનું પ્રમાણ બીજી કેમો કરતા ઘણુ ઓછું આવે છે તેનું કારણ જૈનધર્મના સિદ્ધાંતો અને આચારોની શુભ અસર છે.

૧૧૩૪ પૂર્વના જૈનોએ પોતાના પ્રતાપની ઘણી અસર કરી છે છતાં સઘનું સંખ્યાબળ ધીરે ધીરે ઘટતું જાય છે. વસ્તીપત્રકમાં ભારતમા બધા સંપ્રદાયના જૈનોની સંખ્યા ઈ. સ. ૧૮૯૧ (સં. ૧૯૪૭) માં ૧૪૧૬૬૩૮, ૧૯૦૧ (સં. ૧૯૫૭) માં ૧૩૩૪૧૪૮, ૧૯૧૧ (સં. ૧૯૬૭) માં ૧૨૪૮૧૮૨ અને ૧૯૨૧ (સં. ૧૯૭૭) માં ૧૧૭૮૫૯૬ છે. પહેલવહેલી ભારતીય મનુષ્યગણના સન ૧૮૭૨મા થઈ, તે વખતના જૈનોની સંખ્યાના આકડા મળતા નથી, તેમજ છેલ્લી ચાલુ વર્ષ સન ૧૯૩૧ માં ગણના થઈ પણ તેના વિગતવાર આકડા હજી બહાર પડ્યા નથી તેથી તે અત્ર મૂળી નથી શકાયા.

૧૧૩૫ પશ્ચિમ ભારતમા શ્વેતામ્બર જૈનધર્મના અનુયાયીઓમા મુખ્યત્વે વણિક જ્ઞાતિના છે, અને તેની સાથે ભોજક બ્રાહ્મણ,

ભાવસાર, ભણુશાલી, પાટીદાર આદિની જ્ઞાતિના પણ જૈનધર્મ પાળતા જોવામા આવે છે. વણિક જ્ઞાતિમા મુખ્યત્વે ઝોગવાળ, પોરવાડ, અને શ્રીમાળી વણિક જ્ઞાતિ છે અને તેમા દશા અને ત્રીમા એવા ભેદ છે.

૧૧૩૬ પૂર્વે એટલે સં. ૧૬૦૦ પહેલા જૈનધર્મના અનુયાયી તે શ્રાવક, અને બીજા મહેશ્વર-મહાદેવ-શિવને માનનાર મહેશ્વરી (દાસ જેને મેસરી-'મેશ્રી' કહેવામા આવે છે) કહેવાતા. કોઈ કોઈ રામાનુજ કે ભાગવતધર્મ પ્રમાણે વિષ્ણુના ઉપાસક હતા; પણ પછીથી ત્યારે વિક્રમ સત્તરમી સદીમા વદ્વલભાચાર્યનો ધર્મ વિષ્ણુની ઉપાસના તરીકેનો ગુજરાતમા ફેલાયો ત્યારે શ્રાવક ને મહેશ્વરીમાથી તે વિષ્ણુધર્મને માનનારા થયા તે વૈષ્ણવ કહેવાયા. જે વાણિયા જ્ઞાતિઓ અત્યારે કેવળ વૈષ્ણવ ધર્મ માનનારી થઈ ગઈ છે, તે જ્ઞાતિઓ પણ પહેલા જૈનધર્મ માનતી હતી એમ બનાવનારા કેટલાક લેખ મળે છે. દાખલા તરીકે નાગર, કપોળ, મોઢ, ગૂર્જર, વાયડા, ખડાયતા, પલ્લીવાલ, ડીસાવાલ વગેરે આ લેખો પરથી એમ ન કહી શકાય કે એ જ્ઞાતિના સર્વ લોકો તે કાલે જૈનધર્મી હતા. શ્રીમાળી પોરવાડ અને ઝોશવાળ જ્ઞાતિના જૈનોના ભરાવેલા ખિંઓ અને પાપાણુની પ્રતિમાઓ જેટલા પ્રમાણુમા મળે છે તેટલા પ્રમાણુમા નાગર, કપોળ કે બીજા અત્યારે વૈષ્ણવ ધર્મ પાળતી જ્ઞાતિઓની ભરાવેલી પ્રતિમા મળતી નથી, એથી એમ સમજાય છે કે નાગર, કપોળ વગેરે જ્ઞાતિના બધા લોકો પહેલા જૈન ધર્મ પાળતા નહિ હોય, પણ જૈન ધર્મ પાળવામા તે તે જ્ઞાતિઓ કંઈ પ્રતિબંધ માનતી હોવી ન જોઈએ અને તેમનામાના કેટલાક લોકો વૈષ્ણવ ધર્મના (રામાનુજ વૈષ્ણવ અથવા સામાન્ય ભાગવત ધર્મના-વદ્વલભાચાર્યનો વૈષ્ણવ માર્ગ તે કાલે ચાલતો થયો નહોતો. સં. ૧૬૦૦ પછી ઘણે વર્ષે વદ્વલની સંપ્રદાય ગુજરાતમા દાખલ થયો) તેમજ કેટલાક લોકો શૈવી અને કેટલાક જૈન એ પ્રમાણે હોવા જોઈએ. જૈન નહિ તે બધા 'માહેશ્વરી' એ નામે ઓળખાતા. માહેશ્વરીઓ અને જૈનો વચ્ચે ખાવા પીવાના વહે-

વારમા કોઈપણ પ્રકારનો પ્રતિબંધ હોવો ન જોઈએ ' (સ્વ. મણિલાલ બકારભાઈ વ્યાસ-‘જૈન પ્રતિભાઓ ઉપરના લેખ’-જૈ. કા. હેમેલ્ટનો જૈન ઇતિહાસ સાહિત્ય અંક વીરાત્ ૨૪૪૧) જ્ઞાતિ જાતિના ભેદભાવ જૈનધર્મના સિદ્ધાંતવિરૂદ્ધ હોવા છતાં જૈનોમા બ્રાહ્મણ ધર્મની અસરથી-સ્વરક્ષણાર્થે થયા લાગે છે. એનો તથા આ સર્વ જ્ઞાતિઓનો લાભો ઇતિહાસ છે કે જેના પર ઉક્ત સ્વ. મણિલાલનો વ્યાસનો ‘શ્રીમાળા (વાણીઆ)ઓના જ્ઞાતિભેદ’ એ નામનો ગ્રંથ ધણો પ્રકાશ પાડે છે.

૧૧૩૭. જૈનોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે તેના કારણો ધણા છે, દૂકમાં એ ગણાવી શકાય કે —

(૧) પુષ્કળ રજપૂતોને અને ખીજી જાતિવાળાને જૈનાચાર્યોએ પૂર્વે પોતાના અમત્કારોથી, ઉપદેશથી અને સમાગમથી જૈન બનાવ્યા, પણ પછીથી તેવા પ્રકારની શક્તિ અને સ્થિતિ ધણાકાળથી જોવામા આવી નથી (૨) કુમાગિલ અને શંકરાચાર્યે બ્રાહ્મણ ધર્મનું પુનઃ સંસ્થાપન-સરકરણ કરી વેદાન્ત ફિલસૂફી પ્રણી અને તેના અનુયાયીઓ સમગ્ર દેશમા ફરી અમણ સંપ્રદાયનો તિરોભાવ કરવા માટે પ્રયત્નશીલ રહ્યા સારપછી અનેક અન્યધર્મી મહા-ઉપદેશકો અને મતપ્રવર્તકો થયા કોઈ મૂર્તિનિષેધક, કોઈ ભક્તિપ્રધાન, કોઈ શૃંગારવિલાસ ને ભોગોપભોગમા રક્ત, તો કોઈ અવધૂત આ સર્વની અસર તે સર્વના મધ્યમા-સમાગમમા રહેનાર જૈનધર્મપર પણ પડી. (૪) વ્યાપાર અને ગરીબાઈ આદિ ખીજાં કારણથી સ્વજન્મ-ભૂમિનો ત્યાગ કરી ન્યા જૈનધર્મનો પ્રચાર સવિશેષ ન હોય અને ધર્મનુકૂળ સંજોગો ન હોય ત્યા જવાની ફરજ પડી ને તેથી ત્યા મૂળ ધર્મ છોડાવા લાગ્યો (૩) જૈનધર્મનું બધારણ અવ્યવસ્થિત અને છિન્નભિન્ન થઈ અનેક ગઢો, તડો, મતભેદો ઉત્પન્ન થતા ન્યા પોતાનો સ્વાર્થ યા વૃત્તિ ઢળવા પામ્યા ત્યા લોકો ગયા. (૫) લગ્ન-સંબંધમા એટલી બધી મંડુચિતતા થઈ કે ધણાને અવિવાહિત રહેવું

પડ્યું. દાખલા તરીકે ગૂજરાતના શ્રીમાળીઓમા વીસા બધા જૈન છે, પણ દશામા કેટલાક જૈન તો કેટલાક વૈષ્ણવ આદિ છે. દશા શ્રીમાળી આવક અને દશાત્રીમાળી વૈષ્ણવ એકમેકમા લગ્ન કરી શકે, પણ દશાત્રીમાળી આવક અને વીસાત્રીમાળી આવક ન કરી શકે. એટલે ધર્મબંધન કરતા જ્ઞાતિબંધન વધારે મહત્ત્વ ભોગવે છે. (૬) હમણા છેલ્લા સૈકામા શ્રી દયાનંદ સ્થાપિત આર્યસમાજની પ્રખરતામા અંજતા કેટલાક તેમા લખ્યા, કોઈ બીજી સમાજમા ગયા. કોઈ ધર્મમા ન જ માનતા ધર્મના ચિન્હ વગરના રહ્યા (૭) આ સર્વ સાથે જ્ઞાનપ્રધાન જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોનું સાચું અને સર્વ-સાધારણ સ્વરૂપ લોકો બહુ ઓછું જાણે, અને ધર્મના તાત્ત્વિક ગ્રંથો તથા બીજા પ્રમાણભૂત ગ્રંથનું વાચન અને મનન તો તેથીય ઓછું એથી બીજા ધર્મો સાથે સમન્વય કરવાનું તો દૂર રહ્યું પણ મૂળ ભૂમિકાપર ટકવું કેટલાકોને અશક્ય થઈ પડ્યું. આ અને આવા બીજાં કારણોથી પૂર્વે જૈન થયેલ આખી જ્ઞાતિઓએ જૈનધર્મના ત્યાગ કરીને સગવડ અને સંજોગ પ્રમાણે ધર્મગ્રહણ કર્યો જણાય છે.

[આ પ્રકરણ લખવામા ‘પર્યુષણ પર્વના વ્યાખ્યાનો’ એ નામના પુસ્તકમાથી પંડિત સુખલાલજીના વ્યાખ્યાનોની મુખ્ય સહાય લીધી છે.]

પ્રકરણ ૬૬

જૈનસંસ્કૃતિ-કલાઓ.

સાહિત્ય અને કલાના ઉત્કર્ષ માટે-ગુજરાતના નવજીવનમાં એ બન્નેનું યોગ્ય સ્થાન સ્થાપવા માટે જૈનો અનેક રીતે પ્રયત્ન કરી શકે એમ છે. પશ્ચિમનું વીર્યવાન સાહિત્ય એન્થુએટો, સાધુઓ વગેરે દ્વારા ગુજરાતીમાં ઉતરાવે અને તેનો પ્રચાર કરાવે, મદિરો બાંધતા બાધકામ, ચિત્ર અને મૂર્તિવિધાનની કળા વિશેષ ખીલવવા જમાનાને થોડાં તેમાં જીવનરૂપાંતર કરવા ધ્યાન આપે, અને આ ધ્યાન યથાર્થ આપી શકાય માટે સ્ત્રીપુરુષોમાં કલાભિરુચિ અને કલાના સંસ્કાર સિન્ન સિન્ન રીતે ફેલાવે મદિરોમાં યતા સંગીત અથવા ધનાદ્યતોને લીધે મળતી નવરાસ અને તેમાં મણાટી મોજને પ્રસંગે યતા સંગીતને પણ કલા, પ્રજાજીવન આદિને ઉત્કર્ષ આપે એકું કરવા પ્રયત્ન કરે, અમને સારામાં સાડા જ રચરો-અમારૂં જ પણ તે લેઈએ-ખીજનું અનુકરણ રૂપ અંદરથી હલકું પણ ઉપરથી દેખાવડું નહીં જ પાડવે નરમું અમારી પાસે ટકનાર નથી એવી ભાવના રંગરંગમાં ભરાય તોજ ખરૂં.

—સ્વ રણજિતરામ ત્રાવાભાઈનો લેખ ‘જૈનો અને ગુજરાતનું નવજીવન’ (જૈન શ્રે કૉ હેરેલ્લનો પર્યુષણ અંક અગષ્ટ-સપ્ટે. ૧૯૧૩.)

૧૧૩૮. કલા—‘વિશાલભારત’ના કલામંબંધીના ૧૯૩૧ ના બંધુ. ના ખાસ અંકમાં કહેલ છે કે—કલા, આ એક શબ્દથી ‘સત્યં શિવં સુન્દરં’ એ ત્રણ શબ્દોનો પ્રતિધ્વનિ હૃદયમાં ગુંજાય કરે છે. આ વિશ્વમાં જે સત્ય છે, જે કલ્યાણકર છે, જે સુન્દર છે તેનું અધિક સુખોદરૂપમાં પ્રદર્શન તેનું નામ કલા-સાચી કલા ગાંધીજી કહે છે કે—‘કલાવિહીન મનુષ્ય પશુ સમાન છે, કર્મમાં કુશલતા તેનું નામ કલા-‘કલા કર્મસુ કૌશલ’ ગીતામાં કર્મમાં કૌશલને યોગ કહેલ છે તે સંપૂર્ણ કલા છે. આ વાત બાહ્ય કલા પર લાગુ પડે છે. જેને કરોડો ગ્રહણ ન કરી શકે તે કલા નથી, પણ અન્ન-ચન્દ્ર છે, જેને કરોડો ગ્રહણ કરી શકે તે કલા છે, યોગ છે,

પછી ભલે આ કલા કંઠની હોય, યા કપડાની હોય કે પાપાણની હોય. કરોડો લોકોના એક અવાજથી ગમધુન લગાવતી તે કલા છે અને આવશ્યક છે. ઘણા મંદિરો કલામય છે અને તે કલા એવી છે કે તેને કરોડો ગ્રહણ કરી શકે છે. મન્દિરોમાં પૂજા-પાઠાદિક આવશ્યકતા અનુસાર શ્રદ્ધાપૂર્વક થવા એ કલાનો નમૂનો છે. તેવી રીતે જ્યાં સમય, ક્ષેત્ર, મંથોગતુ પ્રમાણ-ખ્યાલ રખાય છે ત્યાં કલા છે. વિચારપૂર્વક કામ કરવાથી તેમાં રમ જરૂર પેદા થાય છે. વિચારપૂર્વક કરેલું કામ કલામય બને છે અને સાચી કલા સદા રસમય છે. કલા જ રસ છે એમ પણ કહી શકાય છે. ભોગતુ પરિણામ નાશ છે, ત્યાગતુ ફલ અમરતા છે. રમ મ્યનત્ર વસ્તુ નથી. રસ આપણી વૃત્તિમાં છે. એકને નાટકના પડદામાં મગ્ન આવશે, બીજાને આકાશમાં નિલ નવા પરિવર્તન થતા જાય છે તેમાં મગ્ન આવશે-અર્થાત્ રસ તાલીમ યા અભ્યાસનો વિષય છે '

૧૧૩૯ મૂર્તિકાર, ચિત્રકાર, ગાયક, વાદક અને કવિ-એતો આશ્ચર્યમય વિશ્વના ઉદ્બોધક જ છે તેથી તે સર્વે કલાકાર છે. બીજા શિલ્પીઓ પણ કલાકાર છે કારણ કે તેમનો ઉદ્દેશ પણ તેવો છે. દેશકાલ અનુસાર કલા પણ પોતાના જુદા જુદા રૂપો પ્રકટ કરે છે. કલાના નિર્માણમાં ભાવના અને આદર્શ મુખ્ય છે. તે જોટલા વધુ સત્ય, કલ્યાણકર અને સુદર તેટલા પ્રમાણમાં કલા વધુ સ્વાભાવિક અને ઉચ્ચ.

૧૧૪૦ શિલ્પ શબ્દનો અર્થ વૈદિક કાલમાં નૃત્ય, ગીત અને વાદ્ય થતો હતો, પરંતુ સમયના પરિવર્તનથી તે નૃત્ય, ગીત અને વાદ્યનો સમાવેશ કલા એ શબ્દમાં થયો અને શિલ્પનો અર્થ સડક બનાવવા વગેરેમાં પરિણમ્યો. શિલ્પીઓમાં અનેક કારીગરોની ગણના થવા લાગી. 'વાસ્તુવિદ્યા' માં સ્થપતિ (ભવન-નિર્માતા), સૂત્રગ્રાહી (સુતાર), તક્ષક (મૂર્તિકાર), અને મૃતકર્મણ (કુંભાર) નો સમાવેશ શિલ્પીઓમાંકર્યો છે. બ્રહ્મવૈવર્ત પુરાણમાં માલાકાર (માલી), કર્મકાર

(લુહાર), શંખકાર (શંખ બનાવનાર), કુવિન્દક (વણકર), કુલકાર (કુંભાર), કાસકર (કંસારા), સુત્રધાર (સુતાર), ચિત્રકાર અને સ્વર્ણકાર (સોની) એ સર્વે શિલ્પી કહેલ છે. એટલે કે શિલ્પના વિસ્તૃત અર્થમાં પ્રાય સર્વે મુખ્ય કારીગર આવી જાય છે. ‘વાસ્તુશાસ્ત્ર’ શિલ્પશાસ્ત્રનો એક વિભાગ છે. તેના લેખકો પૈકી વિશ્વકર્માએ અપરાજિત વાસ્તુશાસ્ત્ર રચ્યું કહેવાય છે તેમાં જિનમૂર્તિ સંબધી શ્લોકો છે.

૧૧૪૧ ‘એક પાશ્ચિમાત્ય વિદ્વાને’^{૫૬૯} સંસ્કૃતિ civilization અને સંસ્કારિતા (culture)નું સ્વરૂપ આલેખતા તેની સાથે કળાનો સંબંધ જણાવ્યો છે તે જોઈએ. મનુષ્યના જીવનમાં અગ્રસ્થાન જ્ઞાનનું છે. જગતમાં આવી એ વસ્તુ છે અને પોતાની ધર્મિયોદ્વારા જગતનો જે પરિચય એ મેળવે છે તે જ્ઞાન છે. પણ જ્ઞાન માટે બે ક્રિયાઓ વ્યાપાર આવશ્યક છે. આસપાસના જગતના અંશે અંશનો પરિચય મેળવવા તે અંશોની શોધ કરવી જોઈએ. શોધથી પ્રાપ્ત અંશોનું પૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવા-મનુષ્યના ઉપયોગમાં એ અંશો આવી શકે એવું એમના વિષે જ્ઞાન મેળવવા જે વ્યાપાર ચાલે તેને આપણે વિજ્ઞાન કહીએ. જગતના અંશોના સ્વરૂપ, નિયમો વગેરે જાણવા પછી મનુષ્યના મુખ માટે તે અંશોનું પ્રયોજન કરવું તે ઉદ્યોગ (હુન્નર). કુદરત આકર્ષક રીતે જે મુખ આપે તે સ્વીકારી મંતોય માનનારા મનુષ્યો કુદરતને પોતાની સત્તામાં લાવી તેની મારફત મુખ મેળવવા ઉદ્યોગ કરે ત્યારે તેમના જીવનમાં મોટો ફેરફાર થાય છે. કુદરતની વસ્તુઓ લઈ પોતાના ઉપયોગ માટે નવી વસ્તુઓ બનાવવામાં મજૂરી, મૂડી વગેરેનો ખર્ચ પડે છે. એકાકી જીવન ગાળવાને બદલે બીજા મનુષ્યોના સંગમાં જીવન ગાળવું પડે છે. આથી એમના જીવનવ્યવહારની નવી વ્યવસ્થા થાય છે આ વ્યવસ્થા થયા પછી

મનુષ્યના જીવનવ્યવહારમા નવા નવા પ્રશ્નો ઉઠે છે—તેમના નિર્ણય અને નિર્ણયાનુસાર તેમનો જીવનવ્યવહાર નિયત રાખવા અજ્ઞાદિદી સત્તાની જરૂર પડે છે. આ સ્થિતિમા રાજસત્તા જન્મે છે અને મનુષ્યોના સંસારમા રાજ, રાજ્ય, રાષ્ટ્રના નાનાવિધના પ્રશ્નો ઉઠી ઉઠેલાય છે. આ સર્વે મનુષ્યના ઐદિક જીવન સાથે નિમ્નત્ત રાખનારી રચના છે. પણ નાનાવિધના પ્રશ્નો અને કારણોને લીધે ઐદિક જીવનથી ભિન્ન જીવનની તૃણા, અનુભવ થાય છે અને તેમને અનુરૂપ એ ભિન્ન જીવનના અશોની રચના પણ થાય છે એ તૃણા—એ અનુભવમાથી જે દેવ દેવીઓની પૂજા અને પૂજાઓને લગતા સમારંભો, ઉત્સવો, તેમની વ્યવસ્થા કરવાના સ્થાન અને કરનારા ખાસ અધિકારીઓ વગેરેનો જન્મ થાય છે. મનુષ્યોના ધાર્મિક જીવનની વિવિધ રચના આમ થાય છે. માનવોના સંસારમા આ જે નવા નવા ફેરફારો અને તેમને અનુરૂપ ઘટનાઓ થાય છે તે સંબંધી મનુષ્યને વિચારો સ્પુરે છે. વસ્તુઓના જન્મ, પરસ્પર સંબંધ, હિંદેશ આદિ પરત્વે નાનાવિધના દૃષ્ટિબિંદુથી ગવેષણા થાય છે. ઈહિ અને પર જીવનના સંબંધો નિરૂપાય છે. સંસારમા મનુષ્ય મનુષ્યના વ્યવહારના ધોરણ નક્કી થાય છે. આમ તત્ત્વચિંતન, ધર્મચિંતન અને નીતિચિંતનના જન્મ થાય છે. ચિંતન પ્રમાણે જીવનના આચાર-વ્યવહાર ગાળવા પ્રયાસ થાય છે. કુદરત, મનુષ્ય અને ઈશ્વરના સમાગમ, પરિચય અને તત્સંબંધી ચિંતનથી એ ત્રણેમા રહેલા સૌંદર્યની છાપ મનુષ્યપર પડે છે. એ છાપ ઇન્દ્રિયગોચર કરવા મનુષ્ય જે જે કરે છે તેને કલા કહેવામા આવે છે. શોધ અને વિજ્ઞાનથી મનુષ્યનું જ્ઞાન વધે છે; ઉદ્યોગ, સમાજવ્યવસ્થા, રાજ્યવ્યવસ્થા અને ધર્મવ્યવસ્થાથી તેની સંસ્કૃતિ ખીણે છે; ચિંતન અને કલાથી સંસ્કારિતા (culture) દીપે છે. આ સર્વે પ્રદેશોમા ગૂજરાતીઓએ પોતાને માટે અને જગતને માટે જે કાર્ધ કર્યું હોય—સ્વતંત્રરચનાથી અથવા અન્યરચિત ઘટનાએ નવું રૂપાન્તર આપવાથી જે કાર્ધ કર્યું હોય

તેનું નિરૂપણ કરવું તેજ ગૂજરાતીઓના ગૌરવનું યશોગાન ગાવાનું છે. (રણજિતરામ ભાઈનો ‘જૈન સંસ્કૃતિ’ પરનો લેખ જૈ. કા. હે. નો જૈન ઇતિહાસ-સાહિત્ય અંક વીરાત્ ૨૪૪૧)

૧૧૪૨ જૈનોના સ્થાપત્યેજ ગૂજરાતની શોભા વધારી છે. એ પ્રસિદ્ધ વાત છે કે જૈનકલા અને સ્થાપત્ય જીવંત વિદ્યમાન ન હતો તો વિસંવાદી મુસલીમ કળાથી હિંદુકલા દૂષિત થઈ જત. પ્રભાસ-પાટણના પ્રસિદ્ધ સોમનાથના શિવમંદિર વિશે મી. ફર્ગ્યુસન પોતાના સ્થાપત્યપરના ગ્રંથમાં જણાવે છે કે જો કે તે બ્રાહ્મણ ધર્મનું મંદિર છે, છતાં તે બારમી સદીમાં ગૂજરાતમાં જૈનોએ વાપરેલી શૈલીનું ઉદાહરણ દાખવે છે રાણપુરના જૈન મંદિરના અનેક સ્થંભો જોઈને તે કલારસિક વિકાસ મુગ્ધ થાય છે; તેનો એક પણ સ્થંભ બીજા સ્થંભ જેવો નથી, દરેક સ્થંભમાં વિવિધતા છે, તેની ગોઠવણમાં ગ્રાસાદ (grace) છે, જુદી જુદી ઉચ્ચાઈના ધુમટોનો ખૂબીપૂર્વક સમૂહ કરેલો છે, અને તે છતાં પ્રકાશ આણવાની યુક્તિ સદ્ગુણીતે વાપરી છે—આ સર્વ ઉત્તમ પ્રભાવ પાડે છે. દેલવાડા મંદિરો મંજી-વિમલ મંત્રીના બંધાવેલ મંદિર માટે તે લખે છે કે તે સુશ્રિય જેટલું કરવા આપે તેટલું બહુશ્રમસિદ્ધ છે, છતાં વધુ સરલ અને વધુ વિશ્વમયકારક છે. તેનો આરસનો ધુમટ તેના અતિ મૂલ્યવાન કોતરણીના કામથી મહા સૌંદર્યવાળો છે તેજપાલનું આશ્રપરનું શ્વેત આરસનું આખું મંદિર વિગતની સૂક્ષ્મતા અને આસૂપણોની સમુચિતતાથી એટલાબધા પ્રમાણમાં નિર્માયલું છે કે તેની જોડી તેવા પ્રકારના ઉદાહરણથી ક્યાય પણ પ્રાપ્ય મળે તેમ નથી. આ સ્થાપત્યના અતિ સુંદર જીવંતા જગતા નમુનાઓએ—જેન કલાએ હિંદુ કલાપરજ નહિ, પરંતુ વિદેશથી આવેલી મુસલમાનોની કલાપર પણ પ્રભાવ પાડ્યો છે. અમદાવાદની મુસ્લીમ કલામય ઈનારતો પરથી તે સ્પષ્ટ દિમે છે. ૫૭૦

૧૧૪૩. મૂર્તિવિધાન—પ્રાચીન ભારતીય કલાકારોએ મૂર્તિઓ બનાવવામાં તેના આતરિક ભાવ અને પરિચિન્તનનું પ્રદર્શન કરવાની એટલા ડરી છે. આ એટલામાં તેમણે મૂર્તિની મુખાકૃતિ જ વિશેષ સુંદર બનાવવાની અને તેમાં યોગ અને શાન્તિનો ભાવ બતાવવાની વિશેષ કાળજી રાખી છે, ભારતીય કલાનું સર્વોત્કૃષ્ટ ઉદાહરણ યુદ્ધ અને જિનની મૂર્તિઓમાં મળે છે. તે મૂર્તિઓ નિઃસંદેહ અતિ સુંદર છે ને તે જોતા તેમની શાન્તપ્રકૃતિ અને ધ્યાનમુદ્રા એકદમ પ્રત્યક્ષ થાય છે. તેમને જોઈને ધનપાત્ર કવિએ કહેલ છે તેવા ઉદ્દગાર સહેજે નીકળી પડે છે કે :—

પ્રશમરસનિમત્તં દૃષ્ટિયુગ્મ પ્રસન્નં
વદનકમલમક્ર-કામિનીસંગગૂન્યઃ ।
કરયુગ્મપિ યત્તે શસ્ત્રસંવધવન્ધ્યં
તદસ્થિ જગતિ દેવો વીતરાગસ્ત્વમેવ ॥

—જેના નયનયુગલ પ્રશમરસમાં નિમગ્ન છે અને પ્રસન્ન છે, જેનું વદનકમલ કામિનીના સંગથી શૂન્ય અને નિષ્કલક છે, જેના કરયુગલ શસ્ત્રના સંબંધથી મુક્ત છે, તેવા તુ તે કાણે વીતરાગ હોઈ જગત્માં ખરે દેવ છે.

કથયન્તિ કષાયમુક્તિલક્ષ્મીં યસ્યા શાતતયા ભવાન્તકાના ।

પ્રણમામિ વિશુદ્ધયે જિનાના પ્રતિરૂપાણ્યમિરૂપમૂર્તિમંતિ ॥

—સંસારથી મુક્ત શ્રી જિનેન્દ્ર દેવોની તેમના તદાકારરૂપ સુંદર મૂર્તિઓ કે જેઓ પોતાની પરમ શાન્તતાદ્વારા સંસારી જીવોના કષાયોની મુક્તિરૂપી લક્ષ્મીને કહે છે—૩૫દેશે છે તેમને હું આત્મશુદ્ધિ માટે પ્રણામ કરું છું.

કેટલાંક અમાન્ય કૃત્યોનો મારા મિત્ર રા મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરીએ લખેલ ઉત્તર કે જે જૈન એસોસિયેશન ઓફ ઇન્ડિયા, મુંબઈ તરફથી સન ૧૯૨૫ માં Historical Facts about Jainism નામથી પ્રકટ થયેલ છે તેમાંથી.

૧૧૪૪. અથવા ‘જ્ઞાન્તં શિવં સુન્દર’ એમ સ્વાભાવિક કહેવું પડે છે. જ્યારે કાર્ધ પૂજર્થી આ મૂર્તિઓ પ્રત્યે જુએ છે ત્યારે તેના વિચાર આ સંસારમાથી નીકળી આધ્યાત્મિક સંસારમાં જઈ પહોંચે છે. આ માટે શુદ્ધાર્થે શુદ્ધનીતિયા જણાવ્યું છે કે: ‘પ્રતિમાની વિશેષતા એ હોવી જોઈએ કે તે યોગ અને પરિચિન્તનની પ્રત્યે લઈ જવામાં સહાય આપે.’ મૂર્તિ બનાવવામાં મૂર્તિકારનો ઉદ્દેશ ચર્મ-ચક્ષુઓને માટે આનન્દ ઉત્પન્ન કરવાનો નહોતો પણ પૂજર્થીના હૃદયમાં યોગના ભાવ ઉત્પન્ન કરવાનો હતો તેથી મૂર્તિઓ ધ્યાનાવસ્થિત, શાન્તસ્વભાવની તથા જ્ઞાન્તં ગિવસુન્દરં ના આદર્શવાદી હોવી જોઈએ. શુદ્ધનીતિમાં એ પણ કહ્યું છે કે મૂર્તિઓનો બનાવનારો મનુષ્ય પણ ધ્યાનશીલ પ્રકૃતિનો હોવો ઘટે, અન્યથા તેને આ પ્રકારની મૂર્તિઓ રચવાનો સ્થાવર નથી.

૧૧૪૫ ભારતીય ચિત્રકળાના સમર્થ અભ્યાસી શ્રીયુત નાનાલાલ મહેતા જૈન પ્રતિભાવિધાન વિષે લખે છે કે - ‘નંદવશના રાજ્યકાળથી લગભગ ઇ. સ. પંદરમા સૈકા સુધીના આપણી શિલ્પ કળાના નમૂના વિદ્યમાન છે. જૂના વખતમાં મૂર્તિવિધાન અને ચિત્રાલેખન, સ્થાપત્યને અંગે એના આભૂષણ રૂપે વિકાસ પામ્યા હતા. લલિત કલામાં, આપણું સ્થાપત્ય ને પ્રતિમાનિર્માણ, આમ કલાની તવારીખમાં વિશેષ મહત્ત્વના છે. એમાંયે ખાસ કરીને મૂર્તિવિધાન તો આપણી સંસ્કૃતિનું, આપણી ધર્મભાવનાનું અને વિચારપરપરાનું મૂર્તિ સ્વરૂપ છે આરભથી લઈ મધ્યકાલીન યુગના અત સુધી આપણા શિલ્પકારોએ એમની ધાર્મિક ને પૌરાણિક કલ્પનાનું અને હૃદયની પ્રાકૃત ભાવનાનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. જૈન ધર્મ નિવૃત્તિ-પ્રધાન ધર્મ છે ને એનું પ્રતિબિંબ, એના મૂર્તિવિધાનમાં આદિકાળથી લઈ છેવટ સુધી એકજ રીતે પડેલું મળી આવે છે. ઇ સ ના આરંભની કૃશાણ રાજ્યકાળની જે જૈન પ્રતિમાઓ મળી આવે છે તેમાં અને એકઠો વર્ષ પછી બનેલ મૂર્તિઓમાં બાહ્ય દૃષ્ટિએ બહુજ થોડો

ભેદ જણાશે. જૈન અર્હતની કલ્પનામા શ્રી મહાવીરસ્વામીના વખતથી માડીને શ્રી હીરવિજયસૂરિના કાળ સુધીમા કોઈ ઉંડો કેરકાર થયો જ નહિ. એથી જેમ બૌદ્ધકલાની તવારીખમા, મહાયાનવાદના પ્રાદુર્ભાવથી જેમ ધર્મનું અને એને લઈ તમામ સમ્યકતાનુ રૂપજ બદલાઈ ગયું, તેમ જૈન લલિતકલાના ઇતિહાસમા બનવા ન પામ્યું. અને તેથી જૈન મૂર્તિવિધાનમા વિવિધતા-અનેકરૂપતા ન આવી. મંદિરોના મૂર્તિઓનો વિસ્તાર તો ઘણોજ વધ્યો, પણ વિસ્તારની સાથે વૈવિધ્યમા કે ગંભીરતામા વધારો ન થયો. પ્રતિમાના લાક્ષણિક અંગો લગભગ બેહજાર વર્ષ સુધી એકજ રૂપમા કાયમ રહ્યા તે જૈન કેવલીની ઉભી કે આસીન મૂર્તિમા લાખા કાળના અંતરે પણ વિશેષ રૂપભેદ થવા ન પામ્યો. જૈન મૂર્તિઓ ઘડનારા સદા ઘણાભાગે હિંદ-વાસીજ હતા, પણ જેમ ઇસ્લામી શહેનશાહતના વખતમા આપણા કારીગરોએ ઇસ્લામને અનુકૂળ ઈમારતો બનાવી, તેમજ પ્રાચીન શિલ્પીઓએ પણ જૈન અને બૌદ્ધ પ્રતિમાઓમા તે તે ધર્મની ભાવનાઓને અનુસરી પ્રાણ ફુંક્યો. જૈન તીર્થંકરની મૂર્તિ વિરક્ત, શાત, ને પ્રસન્ન હોવી જોઈએ. એમા મનુષ્ય હૃદયના નિરતર વિગ્રહને માટે-એની અસ્થાયી લાગણીઓ માટે, સ્થાન હોયજ નહિ. જૈન કેવલીને આપણે નિર્ગુણ કહીએ તો પણ ખોટું નહિ. એ નિર્ગુણતાને મૂર્તિ શરીર આપતાં સૌમ્ય ને શાંતિની મૂર્તિજ ઉદ્ભવે પણ એમા સ્થૂલ આકર્ષણ કે ભાવનાની પ્રધાનતા ન હોય. એથી જૈન પ્રતિમા એની મુખમુદ્રા ઉપરથી તરતજ ઓળખી શકાય છે. ઉભી મૂર્તિઓના મુખ ઉપર પ્રસન્નભાવ અને હાથ શિથિલ-લગભગ ચેતનરહિત સીધા લટકતા હોય છે. નગ્ન ને વસ્ત્રાચ્છાદિત પ્રતિમાઓમા વિશેષ ફરક હોતો નથી. પ્રાચીન શ્વેતાખર મૂર્તિઓમા પ્રાયઃ એક કટિવસ્ત્ર નજરે પડે છે. આસીન પ્રતિમા સાધારણ રીતે ધ્યાનમુદ્રામા ને વજ્રસનમા મળી આવે છે. તેઓના બન્ને હાથ ખોળામા ઢીલી રીતે ગોઠવાયેલા હોય છે. હસ્તમુદ્રા સિવાય બીજી બધી બાબતો લગભગ બૌદ્ધમૂર્તિઓને મળતી આવે છે. ૨૪ તીર્થંકરોના પ્રતિમા-

આખૂ પરનાં જૈન મંદિરો—વિમલ વસહિ વગેરેનું વિહંગાવલોકન.

[શ્રી પૂર્ણચંદ્ર નહારના સૌજન્યથી].

વિધાનમા વ્યક્તિભેદ ન હોવાથી લક્ષણાતરને લઈને જ આપણે મૂર્તિઓને જુદા જુદા તીર્થકરના નામે ઓળખી શકીએ. આસન ઉપર સાધારણ રીતે તીર્થકરતુ લાક્ષણિક ચિન્હ કે વાહન ચિત્રિત હોય છે.

૧૧૪૬ જૈનાશ્રિત કલાનો પ્રધાન ગુણ એના અંતર્ગત ઉદ્ધાસ-મા કે ભાવનાલેખનમા નથી. એની મહત્તા, એની કારીગરીની ઝીણવટમા, ઉદાર શુદ્ધિમા, એક પ્રકારની ખાલ સાદાઈમા રહેલી છે. જૈનકલા વેગપ્રધાન નહિ, પણ શાંતિમય છે. સૌમ્યતાનો પરિમલ, જૈન મંદિરોના પ્રસિદ્ધ સુગંધિત દ્રવ્યોની પેઠે, સર્વત્ર મ્હેકે છે. એમની સમૃદ્ધિમા પણ વ્યાગની શાંત ઝળક દીપે છે. અસદાવાદના હુડીસિંહ-ની વાડીના (ધ. સ.) ૧૯મી સદીના મંદિરોના મંડપોમા સુદર નર્તકી-ઓના પુતળા જોઈ મેં ત્યાં મળેલા ભાવિક જૈનોને એ વિશ્વાસિતા-ના ચિત્રાલેખનનુ પ્રયોજન પૂછ્યું ત્યારે સહુથી સંતોષકારક ઉત્તર એક નવયુવક તરફથી એવો મળ્યો કે બહારના મંડપોમા ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ મૂર્તિમંત આજેખવાનુ પ્રયોજન એટલુંજ હતું કે ત્યાગીને એ સહુ વસ્તુઓ શક્ય છતાં ત્યાગ્ય હોઈ બહારજ પ્રવર્તે છે આ જ ઉદ્દેશને અનુસરી જૈન સ્થાપત્યના અતુપમ વૈભવમા પણ ત્યાગની અનન્ય શાંતિ છુપાયેલી છે' (જૈન સા.સ શોધક ૩, ૧, ૫૮ થી ૬૧)

૧૧૪૭. વળી પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રીયુત રવિશંકર રાવલ જણાવે છે કે 'હિંદી કળાનો અભ્યાસી જૈન ધર્મને જરાય ઉવેખી શકે નહિ જૈન ધર્મ તેને મન કળાનો મહાન્ આશ્રયદાતા, ઉદ્ધારક અને સંરક્ષક લાગે છે. વેદકાળથી માડી દેહ મધ્યકાળ સુધી દેવદેવતાઓની કલાસૃષ્ટિના શણગારથી હિંદુ ધર્મ લદાઈ રહ્યો હતો. કાળ જતા કળા ધીમે ધીમે ઉપાસનાના સ્થાનેથી પતિત થઈ ધંદિયવિશ્વાસનુ સાધન બની રહી તે વખતે જાણે કુદરતેજ વક્રદષ્ટિ કરી હોય તેમ સુસજ્જમાની આક્રમણોએ તેની એ સ્થિતિ છિન્નભિન્ન કરી નાખી, હિંદુ ધર્મે દાગ્દિય તથા નિર્બળતા સ્વીકારી લીધા. સોમનાથ ખડેર બની હતું. તે વખતે દેશની કળાલક્ષ્મીને પૂજ્ય અને પવિત્ર ભાવથી આસરો આપનાર

જૈન રાજકર્તાઓ તથા જૈન ધનાઢ્યોના નામ અને કીર્તિ અમર રાખી કળાએ પોતાની સાર્થકતા સિદ્ધ કરી છે. મહામુદની સંહાર-વૃષ્ટિ પુરી થતાજ ગિરનાર, શત્રુજય અને આખૂતા શિખરો પર કારીગરોના ટાકણા ગાજી ઉઠ્યા અને જગત માત્ર વિસ્મયમા કરી જાય એવી દેવનગરીઓ ઝળકી ઉઠી. દેશના કુમેરોએ આત્માની રસ-તૃપ્તિ દેવને ચરણે શોધી—સુગંધ, રૂપ, સમૃદ્ધિ, સર્વ ધર્મમા પ્રગટાવ્યા, અને કળાનિર્માણનું સાચું ફળ શાંતિ અને પવિત્રતા અનુભવ્યા. પરિણામે કળા થોડાએક વિદ્વાસી જીવોના એકાતી આનન્દનો વિષય નહિ પણ દરેક ધર્મપરાયણ મુમુક્ષુ માટે સર્વકાળ પ્રવૃદ્ધિત સુવાસિત પુષ્પ બની રહી. દરેક ધર્મસાધક એ કલાસૃષ્ટિમા આવી એકાગ્રતા, પવિત્રતા અને મનની સમાધાની મેળવને થયો. ધર્મ દૃષ્ટિએ દેવાયતનો શ્રીમાનોને માટે દ્રવ્યાર્પણની યોગ્ય ભૂમિ બન્યા. એ પૈસાથી તેમના પરિવાર વિદ્વાસથી બચી તેઓ આનન્દની ભર્યો ત્યાગ અને કુલગૌરવ સમજ્યા. એ ધનિકોના નિસ્વાર્થ અને ઉદાર દ્રવ્યત્યાગથી દેશમા કારીગરો અને સ્થપતિઓના કુલો પુલ્યા ફાલ્યા. અસંખ્ય શિલ્પીઓમાથી કોઈ ઈશ્વરી અક્ષિસવાળા હતા તે અહ્ભુત મૂર્તિવિધાયક થયા. સ્થાપત્ય કે મૂર્તિ, વેલ કે પૂતળા,—દરેકના વિધાનની પાછળ એમની અતિશય ઉચ્ચ માનસવાળી આધ્યાત્મિક જીવનદૃષ્ટિનું જ્ઞાન થયા વિના રહેતું નથી. આખૂ ઉપરની દેવ મહેલાતો, ગિરનાર પરના મોટા ઉઠાવના દહેરા, કે શત્રુજય પરના વિવિધ ઘાટના વિમાનો જોનારને આપણા આ યુગની કૃતિઓ માટે શરમજ આવે છે. જૈનધર્મને કળાએ જે કીર્તિ અને પ્રસિદ્ધિ અપાવી તેથી હિંદુ આખું મગર છે અને એ દરેક ભારતવાસીનો અમર વારસો છે.” (‘હિંદી કલા અને જૈન ધર્મ’ એ નામનો લેખ જૈન સા. સ શોધક ૩, ૧, ૫. ૭૯)

૧૧૪૮ ચિત્રકલા—ગ્રાચીન સંસ્કૃત સાહિત્ય પરથી જણાય છે કે ગ્રાચીન ભારતમા ચિત્રકલા મૃત અવસ્થામા નહોતી. સમાજમા

તેનો સતોપજનક આદર અને પ્રચાર હતો. લોક ચિત્રવિદ્યાને પ્રસન્નતાથી શીખતા. ચિત્રકલા ઘણા વિસ્તારમાં પ્રચલિત હતી. સ્ત્રી-પુરૂષો રાજકુમાર રાજકુમારીઓ વગેરેનો તેના પ્રત્યે અનુરાગ હતો એટલુંજ નહિ પણ વ્યવહાર રૂપમાં પણ આ કલાની શિક્ષા તેઓ પ્રાપ્ત કરતા. રાજાઓ અને શ્રીમતો મોટી ચિત્રશાલાઓ સ્થાપતા હતા. પ્રાચીન ભારતની ચિત્રકલાનું જીવંત જાગરું ઉદાહરણ અજંતા અને વાધની ગુફાઓમાં મળે છે.

૧૧૪૯ ‘અજંતાના ચિત્રોથી રાજપૂત-ચિત્રકલાની ઉત્પત્તિ થઈ છે. અજંતાની ચિત્રકલા પછી હિન્દુ-ચિત્રકલા એકાએક લુપ્ત થાય છે. મધ્યયુગની ભારતીય ચિત્રકલાના ચિન્હ હાલ ઘણા ઓછા મળે છે, પણ એ નિશ્ચિત છે કે ભારતમાં તે કલા ખરાબર ચાલુ રહી. અજંતાની ચિત્રાવલી પછી હિન્દુ ચિત્રકલા ઉત્તરોત્તર વિકસિત થઈ એક સદી પછી પૂર્ણ વિકાસ પર પહોંચી હશે. તેમાં ફેરફાર ધીમે ધીમે થયા તેથી તેનો કાલનિર્ણય કરવો બહુ કઠણ છે એટલું કહી શકાય કે હિન્દુ અને બૌદ્ધકલાનો સંપૂર્ણ વિકાસ બે હજાર વર્ષનો છે. (તેમાં જૈન કલાનો સમાવેશ થાય છે) રાજપૂત ચિત્રકલા હિન્દુ કલામાંથી જન્મી પણ તેનો સમયનિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે. મુગલ ચિત્રકલા અકબરના સમયથી-છસુની સોલમી સદીથી ઉદ્ભવી ૧૬મી સુધી રહી રાજપૂત ચિત્રકલા એક બાજુ ધરાની ચિત્રકલા ને બીજી બાજુ હિન્દુ ચિત્રકલા એ બે વચ્ચેની ખીણ-ખાઈ સમાન છે. અબુલ-ફઝલે કહ્યું છે કે ‘હિન્દુ ચિત્રકલા અમારી સાધારણ કલ્પનાથી કંઈ વધારે આગળ વધેલી છે.’ તેમાં વિષયોની પ્રચુરતા અને જાવનાઓની ઉંડાણ છે. હિન્દુ ધર્મના આત્મસંયમ, ત્યાગ, પવિત્રતા, અતિશયોક્તિ, કોમલતા અને પ્રયત્ન-સર્વે તેની ચિત્રકલામાં પ્રત્યક્ષ ધર્મ જાય છે. આ કલા મહાકાવ્ય જેવી છે. તેની વૃત્તિ ધાર્મિક અને રૌદ્રી આદર્શ-વાદી છે. તેમાં સુદર વ્યક્તિગત ચિત્ર અપેક્ષાકૃત ઓછા મળે છે. રાજપૂત ચિત્રકલાની સર્વોત્તમ કૃતિઓના કાવ્ય અને કાવ્યનિઃ કોમલ-

જૈન રાજકર્તાઓ તથા જૈન ધનાઢ્યોના નામ અને કીર્તિ અમર રાખી કળાએ પોતાની સાર્થકતા સિદ્ધ કરી છે. મહામુદની સંહાર-વૃષ્ટિ પુરી થતાજ ગિરનાર, શત્રુજય અને આખૂના શિખરો પર કારીગરોના ટાકણા ગાજી ઉઠ્યા અને જગત માત્ર વિસ્મયમા ઠરી જાય એવી દેવનગરીઓ ઝળકી ઉઠી. દેશના કુખેરોએ આત્માની રસ-તૃપ્તિ દેવને ચરણે શોધી-સુગંધ, રૂપ, સમૃદ્ધિ, સર્વ ધર્મમા પ્રગટાવ્યા, અને કળાનિર્માણનું સાચું કળ શાંતિ અને પવિત્રતા અનુભવ્યા. પરિણામે કળા થોડાએક વિદ્વાસી જીવોના એકાતી આનન્દનો વિષય નહિ પણ દરેક ધર્મપરાયણ મુમુક્ષુ માટે સર્વકાળ પ્રદુલ્લિત સુવાસિત પુષ્પ બની રહી. દરેક ધર્મસાધક એ કલાસૃષ્ટિમા આવી એકાગ્રતા, પવિત્રતા અને મનની સમાધાની મેળવતો થયો. ધર્મ દૃષ્ટિએ દેવાયતનો શ્રીમાનોને માટે દ્રવ્યાર્પણની યોગ્ય ભૂમિ બન્યા. એ પૈસાથી તેમના પરિવાર વિદ્વાસથી બચી તેઓ ખાન-દાની ભર્યો ત્યાગ અને કુલગૌરવ સમજ્યા. એ ધનિકોના નિસ્વાર્થ અને ઉદાર દ્રવ્યત્યાગથી દેશમા કારીગરો અને સ્થપતિઓના કુસો પુલ્યા ફાલ્યા. અસંખ્ય શિલ્પીઓમાથી કોઈ ઇશ્વરી બલિસવાળા હતા તે અહ્ભુત મૂર્તિવિધાયક થયા. સ્થાપત્ય કે મૂર્તિ, વેદ કે પૂત-ળા, -દરેકના વિધાનની પાછળ એમની અતિશય ઉચ્ચ માનસવાળા આધ્યાત્મિક જીવનદૃષ્ટિનું જ્ઞાન થયા વિના રહેતું નથી. આખૂ ઉપરની દેવ મહેલાતો, ગિરનાર પરના મોટા ઉઠાવના દહેરા, કે શત્રુ-જય પરના વિવિધ ઘાટના વિમાનો જોનારને આપણા આ યુગની કૃતિઓ માટે શરમજ આવે છે. જૈનધર્મને કળાએ જે કીર્તિ અને પ્રસિદ્ધિ અપાવી તેથી હિંદ આખું મગર છે અને એ દરેક ભારત-વાસીનો અમર વારસો છે.” (‘હિંદી કલા અને જૈન ધર્મ’ એ નામનો લેખ જૈન સા. સંશોધક ૩, ૧, ૫. ૭૯)

૧૧૪૮ ચિત્રકલા—પ્રાચીન સસ્કૃત સાહિત્ય પરથી જણાય છે કે પ્રાચીન ભારતમા ચિત્રકલા મૃત અવસ્થામા નહોતી. સમાજમા

તેનો સતોપજનક આદર અને પ્રચાર હતો. લોક ચિત્રવિદ્યાને પ્રસન્નતાથી શીખતા. ચિત્રકલા ધણા વિસ્તારમાં પ્રચલિત હતી સ્ત્રી-પુરૂષો રાજકુમાર રાજકુમારીઓ વગેરેનો તેના પ્રત્યે અનુરાગ હતો એટલુંજ નહિ પણ વ્યવહાર રૂપમાં પણ આ કલાની શિક્ષા તેઓ પ્રાપ્ત કરતા. રાજાઓ અને શ્રીમતો મોટી ચિત્રશાલાઓ સ્થાપતા હતા. પ્રાચીન ભારતની ચિત્રકલાનું જીવંત જાગરું ઉદાહરણ અજંતા અને વાઘની ગુફાઓમાં મળે છે.

૧૧૪૯ 'અજંતાના ચિત્રોથી રાજપૂત-ચિત્રકલાની ઉત્પત્તિ થઈ છે. અજંતાની ચિત્રકલા પછી હિન્દુ-ચિત્રકલા એકાએક લુપ્ત થાય છે. મધ્યયુગની ભારતીય ચિત્રકલાના ચિન્હ હાલ ઘણા ઓછા મળે છે, પણ એ નિશ્ચિત છે કે ભારતમાં તે કલા ઘરાબર ચાલુ રહી. અજંતાની ચિત્રાવલી પછી હિન્દુ ચિત્રકલા ઉત્તરોત્તર વિકસિત થઈ બેક સદી પછી પૂર્ણ વિકાસ પર પહોંચી હશે. તેમાં ફેરફાર ધીમે ધીમે થયા તેથી તેનો કાલનિર્ણય કરવો બહુ કઠણ છે. એટલું કહી શકાય કે હિન્દુ અને બૌદ્ધકલાનો સંપૂર્ણ વિકાસ બે હજાર વર્ષના છે. (તેમાં જૈન કલાનો સમાવેશ થાય છે) રાજપૂત ચિત્રકલા હિન્દુ કલામાંથી જન્મી પણ તેનો સમયનિર્ણય કરવો મુશ્કેલ છે. મુગલ ચિત્રકલા અકબરના સમયથી-ઘસુની સોલમી સદીથી ઉદ્ભવી ૧૯મી સુધી રહી રાજપૂત ચિત્રકલા એક બાજુ ધરાની ચિત્રકલા ને બીજી બાજુ હિન્દુ ચિત્રકલા એ બે વચ્ચેની ખીણ-ખાઈ સમાન છે. અમુલ-ફજલે કહ્યું છે કે 'હિન્દુ ચિત્રકલા અમારી સાધારણ કલ્પનાથી કંઈ વધારે આગળ વધેલી છે.' તેમાં વિષયોની પ્રચુરતા અને ભાવનાઓની ઉંડાણ છે. હિન્દુ ધર્મના આત્મસંયમ, ત્યાગ, પવિત્રતા, અતિશયોક્તિ, કેમલતા અને પ્રચંડતા-સર્વે તેની ચિત્રકલામાં પ્રત્યક્ષ થઈ જાય છે. આ કલા મહાકાવ્ય જેવી છે. તેની વૃત્તિ ધાર્મિક અને શૈલી આદર્શવાદી છે. તેમાં સુદર વ્યક્તિગત ચિત્ર અપેક્ષાકૃત ઓછા મળે છે. રાજપૂત ચિત્રકલાની સર્વોત્તમ કૃતિઓના કાવ્ય અને કાલ્પનિક કેમલ-

તાને અતિરંજિત કરવા અથવા તેની બનાવટની વિશેષ પ્રશંસા કરવી બહુ મુશ્કેલ છે. ખીછ બાબુ પૌરાણિક ચિત્રો ઘણા મળે છે. તેમાં કૃષ્ણના ચિત્રોનું બાહુલ્ય છે. રાગ રાગણીઓના ચિત્ર વિગુદ્ધ ભારતીય કલાના ઉદાહરણ છે. કેટલાકમાં સામાન્ય ચીજો પશુ પક્ષી વૃક્ષ અને તીર્થસ્થાન આદિ વિશેષતાપૂર્ણ છે. રાજપૂત શૈલીના ચિત્ર પ્રાય સમસ્ત ઉત્તર ભારતમાં-રાજપૂતાના, પંજાબ અને હિમાચલ પ્રદેશમાં બનતાં. તેમાં વિદેશી પ્રભાવ બહુ ઓછો આવતો. ઔદ્ધ કલાના અવયવો મોજૂદ હતા. ચિનીનું પણ મિશ્રણ થયેલું. તેના દૃશ્ય-પટ કેવલ ભારતીય છે.

૧૧૫૦ મુગલ ચિત્રકલા સત્તરમી સદીમાં-જહાંગીરના શાસનના આરંભના કાલ સુધી સંરક્ષિત થઈ વિકસિત બની. ત્યાર પછી તેનો શિથિતાથી હાસ થયો. તે માત્ર મોટા મોટા શહેરો જેવા કે આગ્રા, દિલ્હી, લખનઉ, લાહોર આદિ-સુધીજ પરિમિત હતી. તેનામાં ઈરાની ચિત્રકલાના અંશો દાખલ થયા. વિદેશી પ્રભાવ ઘુસ્યો. આ વિદેશી મિશ્રણથી એક નવીન કલા થઈ. ૫૭૧

૧૧૫૧ ગૂજરાત મારવાડ અને રાજપૂતાના વચ્ચે ઘણા સૈકાઓ સુધી ગાઢો વ્યવહાર-રાજકીય સામાજિક અને ધાર્મિક એમ ત્રણે પ્રકારનો સંબંધ રહ્યો. ઓસીયાથી ઓસવાળો ને શ્રીમાલથી શ્રીમાલીઓ ગૂજરાતમાં આવ્યા. જૈન વણિકોનો ઇતિહાસ આ પારસ્પરિક સંબંધ પ્રાચીન કાલથી જણાવે છે. કંઈ, સિદ્ધરાજ, કુમારપાલ આદિના સમયના તાડપત્રના જૈન પુસ્તકો મળે છે ને તેમાં ચિત્રો કયાક કયાક મૂકેલા મળે છે. સં. ૧૨૯૪ની તાડપત્રની પ્રતમાં હેમચંદ્રસૂરિ અને કુમારપાલના દોરેલા ચિત્રો આ પુસ્તકમાં મૂકેલ છે.

૫૭૧ ડા. આનંદ કે. કુમારસ્વામી-વિશેષ માટે જીઓ ઇન્ડિયન આર્ટ એન્ડ ઇડસ્ટ્રીના જર્નલનું ૧૬મું વૉ. જુલાઈ સન ૧૯૧૪નો અંક 'જૈન આર્ટ' પર સચિત્ર પ્રકટ થયો છે તેમાં તેની નોંધ

વળી કલ્પસૂત્ર કે જે દરેક ચાતુર્માસમા પર્યુષણ પર્વમા વ્યાખ્યાન સમયે વચ્ચાતુ આવ્યું છે તેની હજારો ચિત્રિત હસ્તલિખિત પ્રતો સુવર્ણ, રૌપ્ય આદિની શાહીઓ વતી પુષ્કળ દ્રવ્યના ખર્ચે લખા-વેલી પદરમા સૈકા સુધીની પ્રાચીન મળે છે. ડા. કુમારસ્વામી આ કલ્પસૂત્રની અમુક પ્રત પરથી મળેલા ઈ. સ. ૧૫મા શતકના ચિત્રો Journal of Indian Art and Industry વૉ. ૧૬ જુલાઈ ૧૯૧૪ના અંકમા પ્રકટ થયેલ તે પરથી જૈન કલા સંબંધી જણાવે છે કે 'જૈન મૂર્તિવિધાન અને પુરાતત્ત્વના અભ્યાસીને, આ જૈન ચિત્રો પહેરવેશ, રીતભાત અને કાર્યોના ઉદાહરણ રૂપે અતિ ઉપયોગી છે એટલુંજ નહિ પરંતુ કાગળ પરના જૂનામા જૂના હિંદી ચિત્રો તરીકે તેમજ જૂની પરપરા પર રાજપૂત ચિત્રકલાની માફક આધાર રાખતી હિંદી ચિત્રકલાની અત્યાર સુધી લગભગ અજ્ઞાત રહેલી એક વિશિષ્ટ ચિત્રકલાના દર્શક તરીકે સમાન બદ્ધે અતિ વિશેષ રસ આપનારા છે. વળી તેઓ રાજપૂત ચિત્રોના જૂનામા જૂના મળતા ચિત્રો કરતા ઓછામા ઓછા દોઢ સૈકા કરતા તે જૂના છે. એ ખરેખર સભવિત છે કે પશ્ચિમહિંદના જૈન ભડારો વિશેષ બહાર આવશે ત્યારે ઈ. સ. ૧૫મા સૈકા કરતા પણ વધુ જૂની હસ્તપ્રતો પર ચિત્રાયેલા ચિત્રો મળી આવશે' ખારમાથી, પદરમા સૈકાના જૈન ચિત્રો મળી આવ્યા છે તે પરથી જૈન ચિત્રકલા કરતા અતિ જૂની છે એ નિસંદેહ રીતે સ્પષ્ટ છે. 'આ ઉપરાંત જૈન શિલ્પકલા ગૂજરાતમા છે ત્યાં પણ ઘણા ચિત્રો દિવાલો, છત વગેરેમા દોરેલા ઉપલબ્ધ છે. ૧૫મા સૈકાના જૈન ચિત્રો ચિત્રાયા ત્યારે મુગલ ચિત્રકલા અસ્તિત્વમા આવીજ નહોતી.'

૧૧૫૨ સંગીતકલા—જૈન ધર્મની નિવૃત્તિના ધોરણે આ કલામા જે જાતનો સંગીતનો નાટકી દેખાવ અત્યારે જોવામા આવે છે તેને સ્થાન નથી. સંગીતને દેવમંદિરોમા જૈનપૂજન નિમિત્તે રચા-યેલા કાવ્યો કંઠથી ગાવા રૂપે અને સાથે વાદ્ય બજાવવા રૂપે સ્થાન

અપાયુ છે, પરંતુ તદુપરાત તેનો ઇદ્રિયવિદ્યાસના સાધનરૂપે ઉપયોગ કરવાનો નથી. હૃદયના ઉદ્ધાસ પ્રબુગુણોત્કર્ષના માગે એ તેનો ઉદ્દેશ છે. ‘સંગીતજ્ઞાનથી શૂન્ય મનુષ્ય તે યોગી ન હોય તો’ પશુવત્ છે. સાચું કહીએ તો યોગી પણ સંગીત વિના પોતાનું કામ ચલાવતો નથી. તેનું સંગીત હૃદયવીણામાથી નીકળે છે, તેથી આપણને તે સાબળવાનું મળતું નથી. યોગી હૃદયદ્વારા ભગવાનનું ભજન કરે છે. કોઈ કંઈદ્વારા તેનું ભજન કરે અને ખીજા તેને ભજન કરતા સાબળે. આમ કરતા આપણે પોતાના હૃદયમાં નિરંતર ગુન્ગરવ કરનાર સંગીતને સાબળતા થઈશું. x x ભક્તિપરાયણતા થાય તેટલા પુરતો તેનો પરિચય-આવશ્યક છે.’ (ગાંધીજી)

૧૧૫૩ કલકત્તામાં કલાનું સંગ્રહાલય શ્રી પૂરણચંદ્ર નાહર M. A. B. L. નું ‘કુમારસિંહ ભવન’ છે તે ભારતીયજ્ઞાનું પ્રતિનિધિ છે. તેમાં ભારતીય ચિત્રોનો એક સુંદર મંગ્રહ છે તેમાં જૈન શૈલિના ચિત્રો ઉપરાત રાજપૂત રાજસ્થાની, રાજપૂત-પહાડી, મુગલ, ફારસી આદિ શૈલિઓના અને આધુનિક ભારતીય જ્ઞાના પ્રતિનિધિ ચિત્રો પ્રદર્શિત કરવામાં આવ્યા છે. વિશુદ્ધ રાજપૂત શૈલીના રાગિણી-ચિત્રોનો પણ સારો સંગ્રહ છે. ચિત્રો સિવાય હાથી દાતની કારીગરીની ચીજો અને પુરાણી મૂર્તિઓનો સંગ્રહ છે અને મહત્વપૂર્ણ ભાગ તો પ્રાચીન સિક્કાઓ અને હસ્તલિખિત ગ્રંથોનો છે. તેવી ગ્રંથો પ્રાયઃ પાંચ હજાર છે, કે જે બધી જૈન ગ્રંથો છે તેમાંની કેટલીક તો બહુ જૂની અને મૂલ્યવાન છે. આવો કલાસંગ્રહ કરવામાં પૂરણચંદ્રજીએ પુષ્કળ દ્રવ્ય ખર્ચી અતિ કલાપ્રેમ દાખવ્યો છે તે માટે તેમને ખાસ ધન્યવાદ ઘટે છે. એ પ્રમાણે અન્ય સ્થિતિ-સંપન્ન સભજનોમાં પણ કલા અને વિદ્યાપ્રેમ ઉત્પન્ન થાયો !

૧૧૫૪ ‘જૈનોએ સાહિત્ય અને કલા માટે ઘણું કર્યું છે અને તે સર્વેના સંગ્રહ, પ્રકાશન અને કદરની જરૂર છે. આ સંબંધમાં થોડીક સૂચના કરૂ છું -

(૧) જેટલા જૈન ભંડારો હોય તેમાના અથો, ચિત્રો વગેરેની ચાદી કરાવવી અને વિદ્વાન પાસે તે અંથો તપાસાવી તેમના વિષે સવિસ્તર રીપોટ તૈયાર કરાવવો.

(૨) ભંડારોમા કપડા, ચિત્રો વગેરે જે જે પ્રાચીન અને અત્યારે અપ્રાપ્ય ચીજો હોય તેના અહેવાલ પ્રગટ કરવા અને એક સઅહસ્થાન સ્થાપી ત્યાં તે ચીજો સુરક્ષિત રાખી તેમને પ્રસિદ્ધિ-મા લાવવી.

(૩) જૈન મંદિરો, પ્રતિમાઓ વગેરે પર લેખો હોય તે સાલવાર પ્રગટ કરાવવા

(૪) મંદિરો પ્રતિમાઓની છબીઓ, નકશા વગેરે પ્રગટ કરવા.

(૫) મંદિરોની વિધિઓ, ઉત્સવો, વગેરેના સચિત્ર વર્ણન પ્રગટ કરવા.

(૬) જે જે જૈન વેપારીઓના જૂના નિવાસસ્થાન હોય ત્યાંથી જૂનામા જૂના ચોપડાઓ, દસ્તાવેજો વગેરે મેળવી તેમાથી પ્રાચીન જૈન વેપારની વિગતો પ્રગટ કરવી.

આ પ્રમાણે થયા પછી વિજ્ઞાન, ઉદ્યોગ, સમાજવ્યવસ્થા, રાજ્યવ્યવસ્થા, ધર્મવ્યવસ્થા, ચિંતન અને કલાના પ્રદેશમા જૈનોએ શું શું કર્યું તેમનું સ્વરૂપ નિરૂપવાના સાધનો અને અનુકૂળતા પ્રાપ્ત થશે. (રણજિતરામભાઈનો 'જૈન સંસ્કૃતિ' પર લેખ જૅ૦ કૅ૦ હેરૅલ્ડ-જૈન ઇતિહાસ સાહિત્ય અંક વીરાત્ ૨૪૪૧)

૧૧૫૫ સર્વ જાતની કળાઓના-લલિતકળાના વિસ્તાર અને પ્રચાર માટે પૂર્વના જૈનોએ ઉચ્ચ ભાવના અને દીર્ઘદષ્ટિ રાખી જે કર્યું છે તેમા અનેક વિકૃતિઓ થઈ છે અને જૈનોમા હાલ કેવું કળાવિહીન જીવન થયું છે અને તે કેમ સુધારી શકાય તે ખાસ વિચારણીય છે. (આ માટે જુઓ રા. પરમાણુદ કુંવરજીની લેખમાળા નામે 'આધુનિક જૈનોનું કળાવિહીન ધાર્મિક જીવન' સં. ૧૯૭૬ ના વૈ. ધી ૭૮ ના શ્રાવણ સુધીના ગાળામા જૈનધર્મપ્રકાશમા કે જે પુસ્તકાકારે સ. ૧૯૮૫ મા 'સુધોપા' કાર્યાલય તરફથી છપાયેલ છે.)

પ્રકરણ ૭ મું.

ભારતી-પૂજામાં ગૂજરાતનો ફાળો અને ગૂજરાતમાં જૈન-
પ્રતાપ; સમયધર્મની વિચારણા.

‘આજનો પ્રયત્ન બધા ધર્મની એકતા કરવાનો નથી પણ ધર્મની
સિન્નતા છતાં દિલની એકતા કરવાનો છે કુબીર અને નાનકે હિન્દુ મુસલમાન
બન્નેને એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો-તે પ્રયત્ન ધર્મમાં એકતા બતાવીને
બન્નેને એક બનાવવાનો હતો તેમાં તેઓ બહુ સફળ ન થયા આજનો
પ્રયત્ન તેનાથી જુદો એટલે ધર્મ જુદા છતાં દિલની એકતા કરવા ઉપ
તિતિક્ષાનો છે. એક ધર્મનો અનુયાયી પોતાના ધર્મમાં ચુસ્ત રહે જતાં
બીજા ધર્મના ચુસ્ત અનુયાયીને માન આપે, તેની સાચા દિલથી કન્નિત
ઈચ્છે એ પ્રયત્ન છે. આ પ્રયત્ન નવોજ છે અને તેથી નવો યુગ રાઝ થયો
છે; છતાં આપણા ધર્મના મૂળમાં જે ભાવના રહેલી છે તેનાથી તે નવીન
નથી, આવી એકતા વૃદ્ધીજ નથી, ને વૃદ્ધ છે તો પ્રેમ એ તોડનારને પણ
એથી રાખે અહિંસામાં એવો પ્રેમ સમાયલો છે. પ્રેમની પરીક્ષા અસિધારા
પર ચાલવું એ છે આપણે જો આપણા ધર્મની રક્ષા કરવા ઈચ્છીએ તો
અસિધારાપર ચાલી જવું ઘટે. —મહાત્મા ગાંધીજી.

૧૧૫૬ ‘સાહિત્યના સર્જન, રક્ષણ અને વિસ્તારમાં ભારત
દેશના બીજા ભાગોને મુકાબલે ગૂજરાતનું સ્થાન કયા છે એનું સ્પષ્ટ
અને વિસ્તૃત જ્ઞાન તો ગૂજરાતીઓને ગૂજરાત પ્રત્યે બહુ માનશીલ
કરે તેવું અવશ્ય છે એ વિષેની કંઈક માહિતી આ (જૈન સાહિત્યના
સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ) પરથી મળશે, અને તે પરથી સ્પષ્ટ થશે કે ભારતી
મંદિરમાં સાહિત્યોપાસનાનું નૈવેદ્ય ધરવામાં પોતપોતાની ઢબે બીજા
પ્રાન્તોએ જે શ્રદ્ધાપૂર્વક ભાગ લીધો છે તેવો ભાગ લેવામાં વૈશ્યવૃત્તિ-
પ્રધાન ગૂજરાત જ્યારે પાછું નથી રહ્યું, બલકે ઘણા અંશમાં તો તેનું
વ્યક્તિત્વ માત્ર નિરાળું જ નહિ પણ બીજા પ્રાન્તો કરતા ચઢીચાતુયે છે.

૧૧૫૭ જાના યુગને બાદ કરી ઐતિહાસિક યુગ તરફ આવી

પૂર્વ અને ઉત્તર હિન્દુસ્થાનના વિદ્વાનોને જોઈએ છીએ તો તેઓ વ્યાકરણ, કોષ, કાવ્ય, નાટક, અલંકાર, દર્શન, અર્થશાસ્ત્ર, કામશાસ્ત્ર, નીતિ, ધર્મશાસ્ત્ર, મગીત, શિલ્પ, જ્યોતિષ, ચિકિત્સા આદિ અનેક સાહિત્યની શાખાઓના મૌલિક તથા દીકાત્મક ગ્રંથો રચી વિશ્વ-ભારતીને ભેટ કરતા નજરે પડે છે. દક્ષિણ હિન્દુસ્થાનના બ્રાહ્મણ વિદ્વાનો પૂર્વ મીમાંસા અને ઉત્તર મીમાંસાના જગદાકર્ષક ભાષ્ય અને દીકાગ્રંથો રચીને સરસ્વતીની આરાધના કરતા નજરે પડે છે, તેમજ તે ભાગના દ્વિગંબર જૈન વિદ્વાનો આગમિક અનેકાન્તવાદને તાર્કિક પદ્ધતિએ વિશદ કરતા ગ્રંથોને રચી જૂદીજ રીતે સરસ્વતીની સેવા કરતા નજરે પડે છે, કાશ્મીરના વિદ્વાનો વળી તત્ત્વ શૈવ અને પાશુપત દર્શન વિષે અનુપમ સાહિત્ય નિર્માણ કરી કાવ્ય અને અલંકારના પ્રદેશમાં અદ્ભુત પ્રતિભાદર્શક કૃતિઓ સરજી શારદાને પ્રસન્ન કરી રહ્યા છે, ત્યારે ગૂજરાતના સુપુત્રો પણ લગભગ સાહિત્ય અને કળાની પ્રાચીન બધી શાખાઓમાં ગૌરવ પ્રાપ્ત કરે તેવી કૃતિઓ બનાવી વાગ્દેવીની અભ્યર્ચના કરતા દેખાય છે.

૧૧૫૮ સાહિત્યના સર્જન, સંગ્રહ અને રક્ષણમાં ગૂજરાતના બ્રાહ્મણ સંપ્રદાયે કે શ્રમણ સંપ્રદાયમાં બૌદ્ધે શુ ફાળો આપ્યો તેનો વિશિષ્ટ પરિચય અમને નથી પરંતુ શ્રમણ સંપ્રદાયમાં જૈને અને તેમાં પણ શ્વેતાંબર જૈને કેટલો ભાગ આપ્યો છે તેનો અત્રંથયા-શક્તિ દુંકમાં પરિચય કરાવ્યો છે અને તે શ્વેતાંબર જૈનોએ આપેલો બધો ફાળો ગૂજરાતે આપેલો ફાળોજ છે અને તેમાંજ ગૂજરાતનું વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વ અને ઉદારત્વ છે.

૧૧૫૯ જ્યારે પૂર્વ, ઉત્તર અને દક્ષિણ હિન્દુસ્થાનના બ્રાહ્મણ વિદ્વાનોજ મુખ્ય ભાગે પોતાની પ્રતિભા અને ત્રિદાવ્યાસંગનું અદ્ભુત નિદર્શન દાર્શનિક અને તાર્કિક ગ્રંથો મારફત કરાવી રહ્યા છે, ત્યારે ગૂજરાતના જૈન શ્રમણોજ દાર્શનિક અને તાર્કિક પ્રદેશમાં પોતાની ગંભીર વિચારણાનું પ્રદર્શન કરાવે છે.

૧૧૬૦ ગૂજરાતમા બૌદ્ધ વિદ્વાનને હાથે રચાયેલી કોઇ કૃતિ વિષે આજે સ્પષ્ટ પ્રમાણ નથી. આજાણુ વિદ્વાનને હાથે દર્શન કે ન્યાયના વિષયમા કાઈપણ મહત્ત્વપૂર્ણ લખાણ હોય એવી માહિતી અઘાપિ નથીજ મળી. દર્શન અને તર્કના પ્રદેશમા ચર્ચવિહાર કરનાર સિદ્ધસેન, મદ્ધવાદી, સિદ્ધક્ષમાત્રમણ, જિનભદ્ર, હરિભદ્ર, શાંત્યાચાર્ય, અમ્ભયદેવ, મલ્લયગિરિ, હેમચંદ્ર, ચંદ્રપ્રભ, નરચંદ્ર, જિનેશ્વર, મુનિચંદ્ર, વાદિદેવસૂરિ, ગુણરત્ન, મદ્ધિલ્લેણ, રાજજેખર અને છેલ્લા ઉપાધ્યાય શ્રી યશોવિજયજી—એ બધા જૈન શ્રમણોજી છે અને તેમા કેટલાયે તો એવા છે કે જેની એક એકની કૃતિઓની સંખ્યા દ્વિમેન્દ્રની કૃતિઓની સંખ્યા કરતા બમણી કે ચારગણી સુદ્ધા છે. ૫૭૨

૧૧૬૧ ગૂજરાત મૂળથીજ એકલુ વ્યાપારપ્રધાન નથી. આજની પરિસ્થિતિ પરથી કેટલાકે માની લીધું છે કે ગૂજરાત માત્ર પૈસો પેદા કરવાનીજ કળા જાણે છે; ગૂજરાતીઓમા ધર્મજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનનું સામર્થ્ય નથી. આ આક્ષેપ કેટલો ખોટો છે એ વિવિધ ધર્મોના આચાર્યોએ સમગ્ર દેશના ધાર્મિક ઇતિહાસમા કેટલો મહત્ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે તેમા ઉતરતા જણાશે જે ભૂમિની અંદર રહેલા ધનભંડાર ઉપર આપણે રોજ ફરતા હોઈએ તે ભંડારનું આપણને અહોનિશ ધ્યાન ન રહે એ સ્વાભાવિક છે પણ એટલાજ ઉપરથી જો કોઈ એમ કહે કે ગૂજરાત ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રદેશમા બીજા પ્રાંતો કરતા શુષ્ક છે તો વેદધર્મ, બૌદ્ધધર્મ, જૈનધર્મ અને તે પ્રત્યેકની શાખા—પ્રશાખાનો દિગંતમા પ્રચાર કરતા તત્ત્વજ્ઞાનીઓની એક મનોરમ જ્યોતિર્માળ રજુ કરી શકાય.

૧૧૬૨ ગૂજરાતમા જૈનધર્મનો સર્વવ્યાપક પ્રભાવ છે, ગૂજરાતે જ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય જેવા સમર્થ ધર્મોપદેશક અને ‘કળિકાળ સર્વજ્ઞ’ ને જન્મ આપ્યો છે. એકલા હેમચંદ્રાચાર્યનું દૃષ્ટાંત સામા-

૫૭૨ પં સુખદાસ અને પં જેયરદાસનો ‘સન્મતિતર્ક’ અને તેનું ‘મહત્ત્વ’ એ લેખમાંથી (જૈન શૈખ્ય મહોત્સવ અંક સ. ૧૯૮૬)

ન્યત્ર જ્યાં ત્યાં અપાય છે, તો કહેવાનું કે હિંમાચાર્યના પ્રતાપથીજ ગૂજરાતમાં જૈન પ્રતાપ સમાપ્ત થઈ જતો નથી, તેમ તેના મૂળ એટલા ઉંડા છે કે સપાટી ઉપર તરતી આખો તેને સ્કેન્ડે જોઈ પણ ન શકે એક જ્યારે પોતાની સંપૂર્ણ કળાએ પ્રકાશતો હોય ત્યારે તારાનું તેજ ધડીભર શીકડું દેખાય, તેમ એક સમર્થ પુરૂષની છાયામાં ખીજ તેજસ્વી પુરૂષો દેખાઈ જાય એ કુદરતી છે. પરંતુ ઇતિહાસનો શોધક તો ભૂતકાળની ઉંડી ગુફાઓમાં નજર નાખી રાત-અરાત શાસનદીપકોને શોધી લે છે આ કારણે ઇતિહાસમાં રસ લેતા એક-અભ્યાસી તરીકે આ ઇતિહાસ લખાયો છે તે પરથી જણાશે કે ગૂજરાતની ભૂમિપર એવા અસંખ્ય શાસનપ્રમાણોએ પોતપોતાના પ્રભાવ જૂદી જૂદી દિશામાં વિસ્તાર્યા છે અને ગૂજરાતના કાવ્યસાહિત્ય, કળાવૈભવ અને તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રદેશોને સુવર્ણરંગે રંગ્યા છે. તેમણે ધાર્મિક વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવામાં મોટો ફાળો આપ્યો છે એટલુંજ નહિ પણ ગૂજરાતની ભાષા, ગૂજરાતનું સાહિત્ય, ગૂજરાતનું સ્થાપત્ય અને ગૂજરાતના વ્યાપાર-ઉદ્યોગ ઉપર પણ મુખ્યત્વે જૈનધર્મની જ આરખાર અસર દેખાઈ આવે છે.

૧૧૬૨ સાહિત્ય જેમ જીવનને ઘડે છે તેમ જીવનમાંથી જ સાહિત્ય રસ મેળવે છે એ સૂત્ર સર્વામાન્ય છે. ગૂજરાતની આજની અહિંસાપ્રિયતા, ઉદારતા અને સહિષ્ણુતા કોઈ એક અંશે શું જૈન શાસને ઉપજાવેલા વાતાવરણને આભારી નથી ? આ પ્રેરકબળ અતિ મૂલ્યવાન છે. પ્રભાવશાળી ચરિત્રોની ગણના તો સખ્યાથી નક્કી કરી શકાય, પણ વાતાવરણમાં રહેલા સૂક્ષ્મ, છતાં અત્યંત પ્રેરણાભર્યા બળનો આકંડ કાઢવો એ જરા દુર્ઘટ છે. વેધક દૃષ્ટિ જ એ વ્યાપકતા જોઈ શકે છે. ભૂતકાળમાં જેમ જૈનાચાર્યોએ અને જૈન મંત્રીઓએ ગૂજરાતનું વાતાવરણ ઘડ્યું છે તેમ વર્તમાન કાળમાં પણ જૈન તપસ્વીઓ અને આગેવાનો પોતપોતાની ક્ષેત્રમર્યાદામાં એ વાતાવરણની વિશિષ્ટતા જાળવવા મથી રહ્યા છે. કેટલીકવાર આ પ્રભાવવતા

વાતાવરણને અયથાર્થ રૂપમા ચિતરવામા આવે છે, અને ગૂજરાતમા જૈનોએ જે અહિંસક અસર પાડી હતી તેને લીધેજ પરાધીનતા વહેલી આવવા પામી એવો આક્ષેપ મૂકવામા આવે છે. તેના એક દૃષ્ટાન્ત તરીકે એમ કોઈ કહે છે કે ‘શ્રીહિમચ’દ્રાચાર્યની રાજનીતિને પરિણામે કુમારપાળ અહિંસાધર્મનો આટલો એકનિષ્ઠ ઉપાસક ન થયો હોત તો ગૂજરાતે હિંદના ઇતિહાસમા એ વખતે કંઈક જુદો જ રંગ ખતાવ્યો હોત’ આ ભ્રમણા છે ઇતિહાસ એ વાતની સાક્ષી નથી પુરતુ. કુમારપાળ લડવૈયો હતો તેમજ ત્યારપછી વસ્તુપાળ તેજપાળ પણ લડવૈયા હતા. અહિંસાને એક પ્રકારની નયગાઈ માની લેવાથી આવી ભ્રમણાના ભોગ થવાય છે દાહિક અહિંસાને તો દેશવટોજ દેવો જોઈએ, તેની જરાપણ તરફદારી કરવી એ સ્વત્વ ગુમાવવા જેવું છે, એટલે કે જ્યાં ભય, કાયરતા અને સ્વાર્થ ધરમી ધરખીને લયો હોય અને ઉપર જતા આ બધાને દયા કે અહિંસાના આવરણ વડે છૂપાવવામા આવે એ કોઈકાળે વાસ્તવિક અહિંસા ન હોઈ શકે અહિંસાના ઉપાસકો પણ વખત આવ્યે યુદ્ધ કરી શકે છે એના ઉદાહરણો ઇતિહાસમા જોઈએ તેટલા મળી આવે છે તાત્પર્ય કે ગૂજરાતને કે ભારત વર્ષને જૈનોની અહિંસાએ નયળું બનાવ્યું એ આક્ષેપ અર્થ વગરનો છે. અહિંસાના ઉપદેશે કે સિદ્ધાંતના ઝગડાએ આપણને દુર્બળ બનાવ્યા હોય તે કરતા આપણી અદરના કુસપ-કલેશે, મિથ્યાભિમાને અને વિલાસલાલસાએ આપણને બીર જેવા બનાવી મૂક્યા હોય એ વધુ સભવિત લાગે છે

૧૧૬૩ આર્ય તત્ત્વજ્ઞાનના અધ્યાસી શ્રી નર્મદાશંકર મહેતા કહે છે કે ‘આ જમાનામા હિંદુ-મુસલમાન વચ્ચેના ઝગડાએ જોઈ સામાન્ય જનો ધર્મની વાત સાબળતા લડકે છે હિન્દુસ્થાનનું સ્વરાજ્ય ધર્મની ભાજગડોમા ગયું છે, અને ધર્મના પ્રશ્નોને દૂર રાખવામા આવે તો આપણા સ્વરાજ્યના પ્રશ્નોનો સત્વર ઉકેલ થઈ શકે તેમ છે. આ આક્ષેપ પ્રથમ દર્શને સામાન્ય મનુષ્યોને બચવાનું

લાગશે પરંતુ વિચાર કરતા સમજાશે કે ભારતવર્ષની ધર્મભાવના આવા ઝઘડા કરાવનારી નથી. ભારતવર્ષની ધર્મભાવનાએ હિન્દુઓના હિન્દુધર્મના, બૌદ્ધોના બૌદ્ધ ધર્મના અને જૈનોના આર્હત ધર્મના મૂર્તિ રૂપો ધડ્યા છે, અને ત્રણે ધર્મના પ્રવર્તકોએ તેને આ લોક અને પરલોકના હિતને અર્થે, વ્યક્તિની અને સમાજની યોગ્ય ધારણા અથવા વ્યવસ્થા કરવાને અર્થે, પ્રમોદ્યો છે. ઝઘડા-ડાઓના મૂલ કારણ ખરી રીતે અર્થવાસના અને કામવાસનાને અનિયત્રિત વહેવા દેવામા સમાયેલ છે. ધર્મભાવનાને વશ નહિ વર્તનારી ધનની અને વિધયભોગની લોલુપતા એજ કલેશનું અને ઝઘડાનું કારણ છે. જે ભારતવર્ષમા ધર્મ પહેલો, અર્થખીજો અને કામ ત્રીજો એવી ત્રિવર્ગની વ્યવસ્થા મહર્ષિઓએ સમજાવી છે, તે ભારતવર્ષમા હાલ આપણે અર્થ પહેલો, કામ ખીજો અને ધર્મ ત્રીજો એવી અવળા પુરૂષાર્થની પદ્ધતિ રચી ખેડા છીએ ગમે તે રીતે ધનવાન થવું છે. પાપપુણ્યનો ખીલકુલ વિચાર કરવો નથી. તેવા ધન વડે અર્થપુરૂષાર્થ સાધી ગમે ત્યાના ગમે તેવા ભોગ્ય પદાર્થો ભોગવવા છે, અને આ પ્રમાણે ધનમદ્ અને કામમદ્થી ઉન્મત્ત થવું છે, અને કોમીય ઝઘડાનું પાપ બિચારા ધર્મને માથે નાખવું છે ૧” ૫૭૩ ગૂજરાત પરની મધ્યકાલીન જૈનસત્તાને-જૈનાચાર્યોને વગોવનારાઓને પણ આજ જવાબ સમયોચિત થઇ પડશે. જે અહિંસા અને ચારિત્રશુદ્ધિ જૈનધર્મના રહસ્યરૂપ છે તે પણ વસ્તુતઃ ભારતવર્ષની શ્વાભાવિક ધર્મભાવનાની જ પોપક હોઇ તેની અવમાનના એક રીતે પોતાની જ ધર્મભાવનાની અવમાનના છે.

૧૧૬૪ આજે પણ ગૂજરાતની જનતા અહિંસા, સહિષ્ણુતા અને ખંધુભાવના જે સંસ્કારોને દીપાવે છે તે જૈનધર્મ અને જૈનનીતિના

૫૭૩ ‘ગુજરાતમાં ધાર્મિક અને અને તત્ત્વજ્ઞાનના સાહિત્યની પરિસ્થિતિ’ એ પર સ ૧૯૮૪ની નડિયાદ ગ્રંથ સાહિત્ય પરિષદના તત્ત્વજ્ઞાન વિભાગના પ્રમુખ તરીકેનું વ્યાખ્યાન.

અવશેષો છે એમ કહીએ તો ખોટું નથી. એક માત્ર સંપ્રદાયબોધની ખાતર અન્ય સંપ્રદાયોને હિતારી પાડવા અથવા તો અંવચ્છેદની દૃષ્ટિએ અન્ય સૌને તુચ્છવત્ લેખવા એ એક જૂઠી વાત છે, પણ તેને યથાર્થ દર્શનના નામથી ન ઓળખી શકાય. કોઇપણ તટસ્થ વિચારક ગૂજરાતના જૂના જૂના મત-પથો અને તેમના પ્રવર્તકોના જીવનનું પૃથકકરણ કરે તો ઓછા યા વધતા અશે જૈન મંસ્કારિતાનો પ્રતાપ તે જરૂર જોઇ શકે તેમ છે.

૧૧૬૫ જેમણે કેવળ કરણાવશ બની સ્પષ્ટપણે ધર્મના રહસ્યો સંસારીઓ આગળ પ્રકટ કર્યા, લોકાપવાદથી નિર્ભય રહી જેમણે શ્રીમંતો અને ગરીબો, વિદ્વાનો અને પ્રાકૃત જનોને વસ્તુસ્વરૂપ બતાવી આપ્યું, તેમના પ્રતાપે જ બૃહમ અને અજ્ઞાનમાથી જનતાએ છુટકારાનો છેલ્લો દમ ખેંચ્યો. વખત જતા એ સ્થિતિમા પકટો આવ્યો અને શ્રી મહેતાના ઉપરના કથન પ્રમાણે ધર્મ-અર્થ-કામના ઉલટા ગણેશ મંડાયા. એ અવળી પ્રવૃત્તિના દુષ્પરિણામ આજે પણ આપણે ભોગવીએ છીએ. આપણા કોમીય વિગ્રહો અને સ્વાર્થમાથી જન્મતા કલેશ-વિખવાદમા પણ એનીજ કાજળથેરી છાયા આપણે પ્રત્યક્ષ અનુભવીએ છીએ, પરંતુ એ અંધારી રાતનો પણ એક વખતે અંત આવવો જોઈએ અને આશાવાદીઓ એમ શ્રદ્ધા-પૂર્વક માને છે કે જ્યારે આ દેશના ધર્મોપદેશકો પોતાની શિથિલતાઓને તિલાંજલી આપી, ક્ષુદ્ર રાગદોષોથી પોતાની જાતને યથા-શક્તિ નિર્મળ બનાવી પુનઃ ભારતવર્ષની પ્રાચીન ધર્મભાવનાનો થોષ વર્તમાન સ્થિતિ સંજોગ અને ભવિષ્યપર સુદૂર દૃષ્ટિ રાખી જગવશે ત્યારે અહિંસા, પ્રેમ અને ચારિત્રશુદ્ધિની અમીઘાર પાછી આ પ્રદેશ ઉપર ઉતરશે અને એ નવયુગમા જૈન દર્શનની મહત્તા તથા પવિત્રતાના મૂલ્ય વિશેષ અને વિશેષ અંકાશે. ૧૫૭૪

૧૧૬૬ સ્વ. મનસુખલાલ રવજીને સં. ૧૯૭૩ માં એમ લાગ્યું હતું કે “જે સંતોએ જગતના કલ્યાણાર્થે કોઈ મહદ્દભૂત ‘વિજ્ઞાન’ શોધી કાઢ્યું હતું તે સંતોના અનુયાયીઓમાંથી તે વિજ્ઞાનની ભાવિ સ્થિતિ કેવી રહેશે; અથવા ભવિષ્યમાં તે વિજ્ઞાનના ભક્તો રહેશે કે નહિ તે સંબંધીનો કોઈ લાખી નજરે વિચાર-મૂલ વિચાર-original idea-કરી શકતા દેખાતા નથી x x જૈન સંપ્રદાયની સ્થિતિ સંયોગોના આકસ્મિક પરિવર્તનોના કારણે શિવાય, ખીજ કોઈ રીતે બહુ લાખો કાળ ટકી શકે નહીં x જૈન સમાજે વહેલા મોડા હિંદના થતા જતા ‘રાષ્ટ્રીય ધર્મ’-વેદાન્તમાં-ભણી જવાનો જરૂર મંભવ છે, કારણકે તેનું સંખ્યાબળ ઘણું વધારે છે; વિદ્યા તેના ધરતી છે. તે વિદ્યા તેણે આ છેલ્લા ૬૦ વર્ષમાં બહુ ખીલવી છે, અને તેને પરિણામેજ વિશ્વવ્યાપક ભાવના ઉત્પન્ન કરનાર ‘સમાજશાસ્ત્ર’-sociology વેદાન્તના આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંતોમાં ઘટાવી શકે એવા સર રતીન્દ્રનાથ ઠંકરુ-ટાગોર, કે વેદાન્તની ભાવનાઓ આરિત્રમાં ઘટાવી શકે એવા રામતીર્થ, કે તે અધ્યાત્મમાં ‘કર્મયોગ’ ઘટાવી શકે એવા અમરવિન્દ ઘોષ અથવા કર્મયોગ ને તત્ત્વજ્ઞાનના આમત્કારિક સિદ્ધિ કરી આપે એવા બુદ્ધિસામર્થ્યના ધારક લો. તિલક, કે દત્તકથા શાસ્ત્ર પર રચાયેલા સાહિત્યમાંથી દૃઢ ‘ઇતિહાસ’ ઉપજાવી શકે એવા અંકિમ બાબુ જેવા સંતાનો વેદાન્ત સંપ્રદાય ઉપજાવી શકે છે. રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ આ વાત જોડે ગૌરવવાળી હોવાનું હું માનું છું, પણ બ્યારે પૃથક્ત્વની દૃષ્ટિએ ગણના થવી જોઈએ ત્યારે તે થવાનો મને સંભવ જણાતો નથી-અને સંભવ ન હોવાનું કારણ જૈન સાહિત્યની ખીલવણી ૬૦ વર્ષમાં ન થઈ તે છે. આથી જૈન સંપ્રદાયનું ભાવિ નિર્ણય મને ભાસ્યા કરે છે, અને એથીજ હું તેને માટે એમ કહું છું કે જૈનના સંતાનો વહેલા મોડા વેદાન્તના વિચાર-વિશ્વમાં ભણી જશે અને તેમ થતા જૈનનું વ્યક્તિત્વ નહીં રહે.

૧૧૬૭ ‘અત્યારે ચોમેર નજર કરતા જૈનમાં મને એક પણ

વ્યક્તિ એવી જણાતી નથી કે જેને સત્યરીત્યા ‘મૂળ વિચારક’—Original thinkerનું વિશેષણ મળી શકે. જે આવા વિચારકો તેમા હોતો ૧૦૦ વર્ષ સુધીમા જૈનનું અસ્તિત્વ-ગ્રિયનિ કેવી નિર્મળ થવા યોગ્ય છે એનો અવશ્ય વિચાર કરી શકત મારી આ વાત અત્યારે ગળે નહી ઉતરે—કેમકે તેનો અનુભવનો નિપય છે. કેટલાક મને pessimist-નિરાશાવાદી (લો. મા. તિલકના ‘વ્યન્યથ’ પ્રમાણે દુર્મુખેલ થયેલ) પણ કહેશે, કેમકે આ વાતની યથાર્થતા તો કાળે કરીને જ દેખાય તેમ છે. આથી આખી જૈન સૃષ્ટિને એક તામ્ર-પત્ર આપુ છું—x

“ જૈન પ્રજાએ પચાસ, પચાસ અને બહુતો સો વર્ષ સુધીમાં દેશના રાષ્ટ્રીય સમૂહમાં ભળી જવું જોઈશે, અને તે રાષ્ટ્રીય સમૂહના માનેલા સ્વી-કારેલા ધર્મ (religion) નો આદર કરવો પડશે—અથવા તેની ઇચ્છામાં રહેવું પડશે, અને અનેક તપપૂર્વક શોધેલ જૈન વિદ્વાનો માત્ર પ્રાચીન શોધ-ખોળના વિષય (antiquarian subjects) તરીકે જોવામા આવશે, જે કોઈ અસાધારણ આકર્ષક પરિવર્તનો નહીં આવે અને આ ચાલુ રીત્યા પ્રવૃત્તિઓ રહેશે તો આ જ છેવટની દશા છે ” ૫૭૫

૧૧૬૮ આ વિચાર ખાસ ધ્યાનમા લેવા જેવો છે—નાખી દેવા જેવો નથી. આના જેવો વિચાર કીર્તિવિજયકૃત વિચારરત્નાકર પૃ. ૫૯ મા જોવામા આવે છે. જિન પ્રતિમાનિષેધક એમ કહે છે કે ‘કેટલાક કાળ સુધી ખરા સાધુઓ થયા નહિ અને જે થયા તે સાધ્વાલાસ થયા કે જેઓ સ્વમતિથી કલ્પેલ જિનાત્મ્ય અને જિન પ્રતિમા પાસે અર્પાયેલ ધાન્યાદિ પર ઉપજીવિકા કરતા હતા. વીરાત બેહજાર વર્ષે (સં. ૧૫૩૦ મા) અમે જિનશાસનનો ઉદ્ધાર કરવા અર્થે સુવિહિત—સામ્યા સાધુઓ ઉત્પન્ન થયા ’ આના ઉત્તરમા તે ગ્રંથકાર કહે છે કે ‘ આ પ્રલાપ છે, ભૂતગ્રસ્ત ગાલિપ્રદાન છે ’

૫૭૫ ‘આફ તામ્રપત્ર ’ એ નામનો લેખ-જૈન શ્રવે કા હેરેલ્ડ સને ૧૯૧૭ સપ્ટે-નવે. નો અંક.

કારણકે સિદ્ધાંતમા કહ્યું છે કે એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી શ્રીમદ્ વર્ધમાન-મહાવીર સ્વામિનું તીર્થ-સાધુસાધ્ની આવક શ્રાવિકા રૂપ તીર્થ અવ્યવસ્થિત રહેશે. જુઓ ભગવતીપુત્રનું ૨૦ મુ શતક ૮ મો ઉદ્દેશ-શ્રીમહાવીર જૌતમ ગણુધરને કહે છે કે ‘ગોયમા’ જગુદીવે વીવે મારહે વાસે મમં ઇમીસે ઓસવ્વિણીએ એક્કવીસ વાસસહસ્સાઈં તિત્થે અણુસજ્જિત્સઈ.’ આવે જવાબ હમણાં પણ આગમના જાણનાર આપણા સાધુઓ આપે છે અને આપશે. હું પણ આપવા જઉં, પણ તે કોઈપણ વિચારક અથવા અત્યારના સ્વતંત્રતાના યુગમા ઉછરનારા એવું કથન એટલાજ પ્રમાણથી કદાચ ન સ્વીકારે અને જૈનેતર તો નજ સ્વીકારે, તો તેમને માટે નીચેનો ઉત્તર છે.

૧૧૬૯ જૈનો કરતા જૈનેતરો-બ્રાહ્મણધર્મીયની સંખ્યા અનેક-ગણી છે. પૂર્વકાલથી બ્રાહ્મણોનો વિદ્યાવ્યાસંગ સતત ચાલ્યો આવે છે છતાં ઉક્ત મહાશયે ગણાવેલા સમર્થ વિચારકો પૈકી બે બ્રાહ્મણો છે ને બીજા બ્રાહ્મણોતરોજ છે તે સિવાય અનેક છે અને તે સર્વના વિચારોનો લાભ લેવો જોઈએ. તેઓની જાતિની આવડી મોટી જનસંખ્યાના પ્રમાણમા બહુ થોડાઓ ઉદ્ભવ્યા છે કે જે સમર્થ વિચારકની કોટિમા આવે તેના કારણમા પણ ઉંડાણથી જોતાં દેશની પરાધીનતા નજરે તરે છે. જ્યારે દરેક હિંદીને પોતાની શક્તિ, જુદી અને કલાકુશલતાને ખીલવવા ને બહાર પાડવા કાર્ય-ક્ષેત્ર તેમજ દરેક જાતની સગવડતા-તક અને ઉત્તેજના મળે એવી સ્વાધીનતા દેશ પ્રાપ્ત કરશે ત્યારે દરેક કોમ દરેક ધર્મ અને દરેક જાતિમાથી મહાન્ નરો અને નારીઓ પાકશે. અને તે દરેકમા રહેલ મનિમાન્ સ્ત્રીપુરૂષ પોતાની કોમ, જાતિ અને ધર્મના ઉજવળ ભાવિનો વિચાર કરતા થઈ જશે-ઝઘડા અને કલેશમા રાચતા હાલના ગણાતા નાયકો કાતો નાબૂદ થશે અને કાતો શાનમા સમગ્ર જઈ કલેશ કરના અટકી જઈ સુધરી જશે. સાહિત્યની ખીલવાની આપોઆપ થશે. પ્રાચીન સાહિત્ય જૈનો પાસે એટલું બધું છે કે

તેનો ઉદ્ધાર કરવા પ્રત્યે બધો પુરુષાર્થ સેવવામા આવે, તો તેમાથી ખરા સાહિત્યમા અપવાને યોગ્ય અને સર્વ લોકને ઉપયોગી પુસ્તકો પ્રકટ થશે.

૧૧૭૦ અત્યારે મહાત્મા ગાંધીજીએ અહિંસાનો મહાન્ સિદ્ધાન્ત કે જેના પર મુખ્યપણે જૈન ધર્મ રચાયો છે; તેની ઘોષણા અને તેના અમલ વ્યક્તિગત તથા સામાજિક બાબતોમાજ નહિ પણ રાજકીય બાબતમા પણ સામુદાયિકપણે કરીને આખા વિશ્વમા તે સિદ્ધાન્તને તેમણે વ્યાપક કરી દીધો છે તેથી જૈન ધર્મમા શ્રદ્ધાથી ચ્યુત થતા શિક્ષિત જનો પણ તે ધર્મમા વધુ સ્થિર બન્યા છે અને જૈન આગેવાનો અને ધર્મોપદેશકો એટલીને ખરા જ્ઞાનદાનનો-જ્ઞાનવિસ્તારનો ઉપાય લેશે તો જૈન ધર્મમાથી ડોઠપણુ અનુયાયી અપસરશે નહિ અને અન્ય બુદ્ધિશાળીને પોતાના ધર્મ પ્રત્યે આકર્ષા શકશે. જૈન શ્વે. કોન્ફરન્સના પ્રયત્નોને પરિણામે મુખર્ધની તેમજ બીજી યુનિવર્સિટીની ઉચ્ચ પરીક્ષામા જૈન પુસ્તકો નિયત થયા છે અને કાશીની હિન્દુ યુનિવર્સિટીમા જૈન સાહિત્ય માટે એક જ્ઞાનપીઠ (Chair)ની તેમજ કવિ સમ્રાટ રવીન્દ્રનાથ સ્થાપિત વિશ્વભારતી-શાંતિનિકેતનમા પણ સિધ્ધી જૈન જ્ઞાનપીઠ (Chair) ની યોજના પણ થઈ છે, તે તેથી ઘણો લાભ થશે. પણ તેટલું પૂરતું નથી. માત્ર આશાવાદ રાખી વર્તમાન સ્થિતિ ધ્યાનમા લઈ સમયાનુકૂળ પ્રવૃત્તિ નહિ થાય તો જે છે તે ખોઈ ખેસવાનો સંભવ પણ છે.

૧૧૭૧ જૈન ધર્મ આજે ભારતના જૈનેતરોની અને પાશ્ચાત્ય દેશોની પ્રજા વચ્ચે માનવંત સ્થાન ધરાવતો હોય તો તે તેના મૂલ્યવાન ગ્રાચીન સાહિત્યથી અને તેના જીવંત તીર્થોની ભાવનામયતા તથા કળા-ભંડારથી. આ બેઉ વારસા જો જોતો પાસે ન હોત તો ૩૩ કરોડની ભારતની પ્રજા સમક્ષ આશરે પંદર લાખની જૈન વસ્તી અને જૈન સંસ્કૃતિનો ડોઠપણુ ભાવ પણ ન પુછત ' જે વારસાથી આપણે ઉજળા છીએ તે વારસો જાળવી રાખવાથીજ આપણે તેની

તરફની ફરજમાથી મુક્ત થતા નથી, પરંતુ તે વારસાનો ઉપયોગ આપણે એવી રીતે કરવો જોઈએ કે જેથી એ વારસો જીવંત રહે અને અનેક મનુષ્યોના આકર્ષણ તથા ઉદ્ધારનું સાધન બને.

૧૧૭૨ કોઈ પ્રજા પોતાની ભૂતકાળની શોભાને યાદ કરીને આગળ વધી શકતી નથી. ભૂતકાળની શોભા જો યાદ કરીએ તો તે એટલાજ અર્થે કરવી જોઈએ કે જેથી આપણે એ શોભામા વધારો કરી શકીએ. આજે રામાયણ આદિ મહાકાવ્યના લખનાર કયા છે? આજે પ્રાચીન સમયની નીતિ કયા છે? તે વેળાની કાર્ય-દક્ષતા કયા છે? કર્તવ્યપરાયણતા કયા છે? જો પ્રાચીન સમયમા જે વિભૂતિઓ આપણામા હતી એમ આપણે માનીએ તો તેજ વિભૂતિઓ ફરી પાછી બતાવવાની આપણી શક્તિ હોવી જોઈએ. આપણે બહાદુર પ્રજાના વારસ છીએ, પણ એ વારસાને શોભાવવાની આપણામા અત્યારે તાકાત નથી એ પણ કબૂલ કરીએ તો આપણો કશોયે શુક્રવાર વાળવાના નથી. તેજસ્વી ભૂતકાળ જોઈ વર્તમાન તેજોહીન દશામા જડતા અને પ્રમાદ રાખી સમજયા કરીએ તો પછી તેવો તેજસ્વી ભૂતકાળ ન હોત તો સાફ થાત એવી કલ્પના કેટલાયને થાય છે. આપકર્મી વારસોની પેઠે ગદ્યગુજરી સંભારી તેના ગુણગાન ગાયા કરીએ તેની સાથે ચાલુ અધમ રિથિતિમાથી મુક્તિ મેળવવાનો પુરુષાર્થ કરી આપકર્મી બની આપણે આપણા વારસો માટે ભવ્ય વારસો મૂકી જઈએ એ ઉત્કૃષ્ટ છે. નહિતો ભૂતકાળની બહાઈ મારી ઝુલણસી બનવાનો મહાદોષ વહોરી લેવાશે x આપણો ઇતિહાસ ગૌરવવાળો છે. પરંતુ આપણે આપણા પ્રાચીન વારસા ઉપરજ હુઝીશુ તો હારીશું. આપણા પૂર્વજો જેવા હતા તેવા આપણે થઈને બતાવવું જોઈએ. આપણા ઋષિમુનિઓએ આપણા ધર્મને બચાવવા સાફ પોતાના અગે અગના ટુકડા થવા દીધેલા છે. ટાંડ કહે છે કે ‘યુરોપમા તો એક થર્મોપિલી છે, પરંતુ હિંદમા તો ફળિયે ફળિયે થર્મોપિલી જોવામા આવે છે.’ આ પ્રાચીન વીરતા

શાન્ત અને અહિંસામય માર્ગે જગવીએ તો આપણા પૂર્વજોના આપણે સંતાન છીએ તે સિદ્ધ થશે.

૧૧૭૩ મારા ડોકલેજના સમયથી મિત્ર સાક્ષરશ્રી રામનારાયણ પાઠક લખે છે કે—‘હિન્દુસ્તાનમાં અને ખાસ કરીને ગૂજરાતમાં જૈનો દાનવીરતા માટે સુપ્રસિદ્ધ છે. જૈનધર્મમાં દાનના અનેક પ્રકારના જ્ઞાનદાન પણ સ્વીકારાયું છે, તેથી જોડે (હાલના) જૈન ગૃહસ્થોએ ગૂજરાત-હિંદની વિદ્વતામાં ઘણો ઓછો ફાળો આપ્યો છે, છતાં સાહિત્યના સંરક્ષણ અને વિસ્તારને માટે અનન્ય સેવા કરી છે જૈનોના જ્ઞાનદાનથી જ ગૂજરાતી (તેમજ સંસ્કૃત પ્રાકૃત અને અન્ય) ભાષાના અનેક દુર્લભ ગ્રન્થો તેમના ભંડારોમાં મંથરાયા છે અને નકલો થઈ થઈને દૂર દૂરના પ્રદેશોમાં ગયા છે, પણ જમાનો બદલાતા જ્ઞાનદાનનો પ્રકાર પણ બદલાવો જોઈએ. ભંડારોમાં દાખલામાં ઉઘેઈ ખાધ જાય, કાગળો એની મેળે નારા પામે ત્યાં સુધી પુસ્તકો કોઈને બતાવવા જ નહિ એ હવે પુસ્તકસંરક્ષણની સાચી રીત નથી. અંગ્રેજ અમલદારો ગ્રન્થ માગીને લઈ જતા અને પછી પાછા આપતા જ નહિ એથી ખીતે હવે આપણા વિદ્વાનોને પણ ન આપવા એ યોગ્ય નથી. ગ્રન્થોને છપાવવા એ પણ એક જ્ઞાનસંરક્ષણનો પ્રકાર છે એટલું સમજતા પણ જૈનોને ઘણો સમય લાગ્યો હતો. પણ દુનિયાનો વેગ અને હિંદનો પ્રગતિનો વેગ હવે ઘણો વધ્યો છે. તેમાં જૈનો પણ આગળ વધશે તોજ તેઓ જ્ઞાનને માટે જે ચીવટ રાખે છે તેના પ્રમાણમાં કંઈ પણ ફળ જોઈ શકશે.

૧૧૭૪ ‘અત્યારે ઘણા જૈનો પોતાના ધર્મના પુસ્તકો છપાવે તેટલાથી જ સંતોષ માનીને ખેસી રહે છે. પ્રસિદ્ધ થતા ઘણા ધર્મપુસ્તકો તો સાહિત્યમાં ખપવાને પણ યોગ્ય હોતા નથી, પણ માત્ર ધર્મ થશે તેમ માનીને શ્રદ્ધાળુ જૈનો તે છપાવે છે અને તેમની શ્રદ્ધાના ગ્રેરક સાધુ-આચાર્યો તે શ્રદ્ધાને કોઈ વધારે સારે રસ્તે દોરતા નથી. અત્યારે જમાનો બુદ્ધિનો છે. શ્રદ્ધાળુ પણ જો બુદ્ધિથી પરિશોધન થશે તોજ તે ટકી શકશે.

ફિલસુફી અને સિદ્ધાંતો શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશો. ૮૨૧

૧૧૭૫ ‘અત્યારના જમાના પ્રમાણે જૈનોએ જ્ઞાનને માટે, જૈન ધર્મના જે તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો હોય તેનું તત્ત્વજ્ઞાન નવીન રીતે વિકાસ પામે અને દુનિયાના તત્ત્વજ્ઞાનમાં અગ્રસ્થાન લે તે માટે સતત પ્રયત્ન કરવો જોઈ એ. આ દિશા જૈનોથી અજ્ઞાત નથી. જર્મનીના પ્રો. યાકોબી વગેરેએ જૈનધર્મના પુસ્તકો આધુનિક દષ્ટિએ સંસ્કરણો કરી બહાર મૂક્યા છે. પણ એ કામ માત્ર જર્મનો જ કે અંગ્રેજો જ કરી શકે એમ કાંઈ નથી. ગૂજરાત પુરાતત્ત્વ મંદિરે સન્મતિતર્કનું (જૈન પંડિતો-સુખલાલ અને બહેચરદાસના હાથે) સંપાદન હાલમાં જ કર્યું છે જે પશ્ચિમના ઉત્તમોત્તમ પંડિતોની પણ પ્રશંસા પામ્યું છે. જૈનો અને જૈનેતર વિદ્વાનો એવા ઘણા નીકળે કે જેઓ જૈન તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથોનું સંસ્કરણ, તેની ફિલસુફીનું સ્ટ્રીટન વગેરે આ પરદેશીય વિદ્વાનો કરતા વધારે સારું કરી શકે. હિંદની વિક્રમમાં જૈનોનો ફાળો ઓછો છે, તેમ મેં ઉપર લખ્યું ત્યારે ઘણા જૈનભાઈઓને માઠું લાગ્યું હશે, પણ હું માનું છું કે એ ખરા કે ખોટા આક્ષેપમાંથી બચવું હોય તો ખરો ઉપાય એ છે કે હિન્દના જ બુદ્ધિશાળી, વિશાળ અને આધુનિક દૃષ્ટિવાળા વિદ્વાનો આગળ પોતાની ફિલસુફીનું સ્ટ્રીટન કરાવવું. એમ નહિ થાય તો, હવે એટલો બુદ્ધિનો જમાનો આવ્યો છે કે નવીન બુદ્ધિશાળી શિક્ષિતોમાંથી તો જૈન ધર્મ નવા અનુયાયીઓ નહીં મેળવી શકે; પણ જૈન ધર્મના અનુયાયીઓમાંથી પણ જુવાન પ્રગતિશાળી વર્ગ અપસરતો જશે. (હમણા સુધી) જૈન જુવાનો પોતે કેટલા ધર્મમાં શિયલ થતા બંધ છે તેનો કોઈએ વિચાર કર્યો? અને અહીં હું માત્ર બાહ્ય ક્રિયાની વાત નથી કરતો. માત્ર બાહ્યક્રિયાને હું ધર્મ ગણતો નથી, પણ તત્ત્વજ્ઞાનના ખરા પિપાસુઓને ચાલુ ધર્મજ્ઞાનમાંથી તૃપ્તિ નહિ છીપતી હોવાથી તેઓ ધર્મપરાડ-મુખ થશે જ અને થાય છે એ સારું કહેવું છે. એથી ઉલટું જો જૈનધર્મ પોતાના જ્ઞાનને શુદ્ધ સ્વરૂપમાં બહાર મૂકે, તો હવે પ્રજા અહિંસાની દિશા તરફ

વળી છે, ત્યારે જૈન સિદ્ધાન્તો સર્વાત્ર સ્વીકારાવાની આ અનન્ય તક છે.

૧૧૭૬ ‘મુખર્ધ યુનિવર્સિટીની ઉચ્ચ પરીક્ષામાં જૈન પુસ્તકો નીમાયા છે, પણ તેમાં શુ વળ્યું? x x પણ આ ગ્રંથોને શીખવ નાર કયા છે? જૈન સાધુઓમાંથી પણ આના કેટલા ખરા અભ્યાસી નીકળે? અને તેઓ પણ આધુનિક દૃષ્ટિએ આ ગ્રંથો શીખવી તો નજ શકે x આનો ખરો ઉપાય શિક્ષણનો પ્રયત્ન કરવો એ છે. એ જામ સાધુઓ ઉપર છોડી શકાશે નહિ. તેમને આધુનિક દૃષ્ટિ નથી, આધુનિક દૃષ્ટિ હોય તો પણ એ સંસ્થા લોકનિયત નથી. હવે આપણે આપણા ધ્યેયો લોકનિયત સંસ્થા દ્વારાજ સાધવા જોઈએ. એવી મસ્થાઓ જ જમાનાની જરૂરિયાત પ્રમાણે ફેરવી શકાશે x જ્યાં એવી મસ્થાઓ હોય ત્યાં તેનો લાભ લેવો જોઈએ અને જ્યાં ન હોય ત્યાં નવી ફરવી જોઈએ.

૧૧૭૭ ‘જ્ઞાનપ્રચાર પ્રાન્ત ભાષામાંજ કરવો જોઈએ ત્યારે જ જ્ઞાન સમાજના દૂરના દૂર ક્યારા સુધી પહોંચે. અગ્રેજી મારફત કરેલા વિચારો કે મેળવેલું જ્ઞાન સમાજમાં પ્રસરી શકતું નથી અને ધર્મનું જ્ઞાન, કાંઈ અમુક થોડી સંખ્યા માટેજ નથી, પણ દરેક માણસ માટે છે. અગ્રેજી ભાષાના નડતરને લીધે જ આપણા શિક્ષિતોની અસર જોઈએ તેટલી પ્રસરતી નથી. શ્રમણધર્મોનું તો એ વિશેષ લક્ષણ છે કે તેણે હમેશા પ્રાકૃત એટલે બોલાતી ભાષામાં જ ઉપદેશ આપ્યો છે.

૧૧૭૮ ‘આ રીતે પ્રાત ભાષાઓ જોતા મારવાડ-રાજપૂતાના માટે એક કેન્દ્ર ત્યાનાજ જૈનોએ રચવું જોઈએ અને તે દ્વારા અધ્યયન-અધ્યાપન અને પ્રકાશનની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. તેવું જ બીજાં કેન્દ્ર દક્ષિણ માટે પૂના અને મદ્રાસ માટે અડીયાર કે એવું કોઈ કરવું જોઈએ. પંજાબ માટે પણ એક સિન્ન કેન્દ્ર

જોઈ એ. ગૂજરાત માટે એ રીતે ગૂજરાતના કેન્દ્રરૂપ અમદાવાદમાં એની વ્યવસ્થા થવી જોઈ એ. x

૧૧૭૯ ‘ગૂજરાત આ બાબતમાં પહેલ કરી શકે એમ હું માનું છું. ગૂજરાતના કળા-કૌશલ્યમાં અને સમાજની ઉન્નતિમાં જૈનોનો ફાળો નાનોસૂતો નથી. જૈનોનું પ્રાચીન તત્ત્વજ્ઞાન બ્રાહ્મણ દૃષ્ટિએ ધણું વરસોથી વિચારાય છે, પણ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન તેમાં પાછળ રહી ગયું છે. પૂનામાં ભાંડારકર ઈન્સ્ટિટ્યૂટમાં જૈનોએ મદદ કરી છે, પણ ત્યાંના અભ્યાસીઓ બધા બ્રાહ્મણ હોઈ તેમને બ્રાહ્મણ તત્ત્વજ્ઞાન તરફ પક્ષપાત હોય અને તે જ દિશાનું કામ વેગથી ચાલે એ સ્વાભાવિક છે. પણ અમદાવાદમાં ગૂજરાત વિદ્યા-પીઠના પુરાતત્ત્વ મંદિરમાં તેવું નથી. x તેમાં જૈન અને ઈતર પુસ્તકોનો સારો સંગ્રહ છે. એ કેન્દ્ર જૈન અભ્યાસ માટે સ્વાભાવિક રીતે અનુકૂલ છે. તેના વિદ્વાનોના હાથમાં પોતપોતાનું કામ પૂરતું હશે તોપણ તેમની સલાહથી જૈન તત્ત્વજ્ઞાન માટે એક વ્યાસપીઠ ઉભું કરવું એ જૈન ધનિક વર્ગ ધારે તો સહેલ છે.

૧૧૮૦ આ (અને આવા) વ્યાસપીઠ દ્વારા વિદ્યાર્થીઓ તેમજ જિજ્ઞાસુઓને જૈન તત્ત્વજ્ઞાન પશ્ચિમની શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી મળી શકશે. તેના અધ્યાપક દ્વારા પુસ્તકોનું આધુનિક રીતે સંશોધન કરાવી પ્રસિદ્ધ કરાવી શકાશે. જેથી આખા જૈનસમાજને નવીનરૂપે પોતાનું તત્ત્વજ્ઞાન મળી શકશે. પશ્ચિમના બુદ્ધિપ્રકાશથી અને વ્યવ-હારથી દૂર રહેલા સાધુ-આચાર્ય વર્ગને પણ નવી દૃષ્ટિએ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન જોવાનો પ્રસંગ મળશે અને તેમના દ્વારા તે તત્ત્વજ્ઞાન અજ્ઞાનવર્ગમાં પણ વધારે સુગ્રાહ્ય રૂપમાં પ્રસરશે. વ્યાસપીઠ સાથે વિદ્યાર્થીઓને માટે છાત્રવૃત્તિની ગોઠવણ થશે તો જૈનદર્શનના અભ્યાસ-ને વળી ઓરજ ઉત્સાહ મળશે. હુંકમાં જૈન તત્ત્વજ્ઞાન માત્ર ‘વખાણ’ કે પોથીમાં નહીં પડી રહેતા જમાનાને અનુકૂળ અવતાર પામશે અને બુદ્ધિની વેગીલી પ્રગતિમાં પોતાનું સ્વાભાવિક સ્થાન

પામશે. જૈન ધર્માભિમાની ધનિકો આનો વિચાર અત્યારે નહિ કરે તો પછી ક્યારે કરશે ? ”પૃ ૭૬

૧૧૮૧ આ પ્રમાણે સાહિત્યના અન્ય અગ્રો મંજૂરી કરવાનું રહે છે તે સમજી લેવાનું છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની લોકનિયત સંસ્થાઓ નવા સ્થાપિત ન હોય અને નવી ઉપાડી ગકાય તેવી સ્થિતિ ન હોય ત્યાં સરકારી યુનિવર્સિટીના આશ્રય નીચેની સંસ્થામાં એટલે એની મોટી કોલેજોમાં જ્ઞાનપીઠ (chair)ની યોજના કરી શિક્ષણપ્રબધ કરવો ધટે.

૧૧૮૨ હવે શું કરવા યોગ્ય છે તે સમજી નીચેના પાસાઓમાં ટુંકમાં કેટલીક સૂચનાઓ કરવામાં આવે છે તે પ્રત્યે જૈનસંઘ ખાસ લક્ષ રાખી કાર્ય કરશે તો જૈન સમાજને અને તે દ્વારા સમસ્ત ભારતની જનતાને લાભદાયક થશે

૧૧૮૩ (૧) જૈન સાહિત્યનો પ્રાચીન વારસો મૂલ્યવાન છે તેનો ઉદ્ધાર કરવામાં નિયમિત વ્યવસ્થા કરવી—(ક) પ્રત્યેક પ્રાચીન ગ્રંથના ઓછા વધતા ગુણ મૂકીને વધારે આવશ્યક ગ્રંથોને પડેલા હાથ ધરવા (૨) એક જ પ્રકારના દષ્ટિખિંદુથી જૂદા જૂદા આચાર્યોએ લખેલા જૂદા જૂદા ગ્રંથ રચેલા હોય તેમાં કોઈમાં અભ્યાસ માટેની વિશેષ ઉપયોગિતા ન હોય છતાં પ્રાચીનતાજ તેની વિશિષ્ટતા હોય, કોઈ કથા-વાર્તાના ગ્રંથો એવા હોય કે તે અપ્રસિદ્ધ છતાં તેના પ્રસિદ્ધ કરવાથી કશો નવો અને વિશિષ્ટ હેતુ સરતો ન હોય; તો તેવા માટે દ્રવ્ય, સમય અને શક્તિનો વ્યય ન કરવો; પરંતુ જેના સંસ્કરણની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય તે પ્રકટ કરવા. (ગ) જૂદી જૂદી વિદ્યાપીઠો (યુનિવર્સિટીઓ) ના અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થયેલાને તથા તેવા અભ્યાસક્રમમાં ખાસ સ્થાન લે એવા વિશિષ્ટ અને ઉપયોગી ગ્રંથોને પ્રધાનપદ આપવું.

૧૧૮૪ (૨) એવું કેદ્રસ્થ જૈન પુસ્તકાલય સ્થાપવું કે જેમાં પૂર્વાચાર્યોના અપ્રસિદ્ધ હસ્તલિખિત ગ્રંથોને સુદર અને વ્યવસ્થિત રીતે મૂકવામાં આવે તે તેનો ઉપયોગ દરેક જૈન કે જૈનેતર વિદ્વાન લઈ શકે એવી ગોઠવણુ રાખવી, તેમજ અત્યાર સુધી પ્રસિદ્ધ થયેલ તમામ જૈન પુસ્તકોના સગ્રહ વાળી લાયબ્રેરી મુખ્ય મુખ્ય શહેરોમાં સ્થાપિત કરવી.

૧૧૮૫ (૩) જૂડી જૂડી વિદ્યાપીઠો (યુનિવર્સિટી) અને વિદ્યાલયો (કોલેજો) માં જૈન 'ચેર' (વ્યાસપીઠ) સ્થાપી જૈન સાહિત્યમાં નિબળાત અધ્યાપકો—'પ્રોફેસરોને' રોકવા.

૧૧૮૬ (૪) પ્રાચીન સાહિત્યની પ્રેરણા ઝીલી, પચાવી તેના રસમાંથી નવું સાહિત્ય સર્જવાની જરૂર છે. અત્યારે કેટલાક એવાં પુસ્તકો બહાર પડે છે કે જે વસ્તુતઃ ઉપકારક હોતા નથી—પ્રસિદ્ધી ખાતર પ્રસિદ્ધ થાય છે અને સારા પુસ્તકોના પ્રકાશનને ગુંગળાવી મારે છે તેથી તે દિશા ઉપર અંકુશ મૂકાઈ સગીન અવાંચીન પુસ્તકો રચાવીને બહાર પાડવા નોંધએ.

૧૧૮૭ (૫) જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને વહેવાર રીતે જીવનમાં ઉતારીને જીવન જીવવાની દિશા બતાવનારા સાહિત્યને આજે જૈન સમાજને મોટી જરૂર છે. 'જેમ સાહિત્યમાં માત્ર જૂના સાહિત્યના પાનથી મંતુષ્ટ થવાનું નથી, પણ નવું સાહિત્ય રચવાનું છે, તેજ રીતે તત્ત્વજ્ઞાનમાં પણ આપણે આગળ પ્રગતિ કરવાની છે. આપણા પ્રાચીન પૂર્વજોએ જેમ ઇતિહાસ તેમ તત્ત્વજ્ઞાન સાહિત્ય સાથે ગૂંથ્યુ હતું; પરંતુ એ કાર્ય મહાન કવિઓજ કરી શકે. આપણે તો, એજ કાર્યની સામગ્રી તરીકે, તત્ત્વજ્ઞાનને એક સ્વતંત્ર શાખા રૂપે કેળવી પોષી સર્વધી શકીએ તત્ત્વજ્ઞાન એ મસારને વિશેષકવાની એક દૃષ્ટિ છે, અને તે જેમ જ્ઞાનીને સિદ્ધ છે તેમ આપણા સહુને સાધ્ય છે અને આવશ્યક છે. તત્ત્વજ્ઞાન એ જ્ઞાનની અન્ય શાખાઓની સમાન કક્ષાનું એક શાસ્ત્ર છે એ સમજણુ પણ જૂલ ભરેલી છે. જ્ઞાનની સર્વ શાખામાં તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે, કારણ કે એ સર્વના મૂળ-

રૂપે એનું સ્થાન છે. તેથી જીવ જગત અને પરમાત્માના સ્વરૂપનું, જ્ઞાનની એક સ્વતંત્ર શાખારૂપે ચિન્તન:-એટલામાજ તત્ત્વજ્ઞાન સમાપ્ત થતું નથી. ઇતિહાસ અને વિજ્ઞાનના મૂળ શોધવા તથા એનો અર્થ કરવામા પણ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રવર્તે છે. આ દ્રષ્ટિએ મનુષ્યનું અંધારણ, એનો આ પરિદેશ્યમાન વિશ્વ સાથે મંબધ, એની સ્વાભાવિક પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિની ભાવનાઓ-ઇત્યાદિ સર્વ વિચાર તત્ત્વજ્ઞાનના પેટામા પડે છે. એ વિચારનું બહોળું પણ સુચિન્તિત સાહિત્ય ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર છે. એજ ભવિષ્યના કાવ્યસાહિત્યમા ઉચ્ચતા અને ગંભીરતા, એ સાહિત્યના પ્રાણ રૂપે પ્રેરી શકશે, અને એ વિના આપણું સાહિત્ય રંગભેર ગી પરપોટા જેવુંજ રહેશે ' (આનંદ દશ કરભાઈ)

૧૧૮૮ (૬) જૈન તત્ત્વજ્ઞાનમા કર્મવાદ, અનેકાન ફિલસૂફી, નયવાદ, સામ્યવાદ, અહિંસાદિ વ્રતો, ગુણસ્થાનક્રમ, યોગ, મતિજ્ઞાનાદિના સૂક્ષ્મભેદો, પ્રમાણમીમાસા આદિ અનેક વિશિષ્ટ તત્ત્વોનો સમાવેશ થાય છે તો તે દરેક પર સ્વતંત્ર વિચારકોએ તે તે પરના મિત્ર પ્રાચીન ગ્રંથોમાથી તારવી બિહાપોહ અને પરિશીલન-પૂર્વક નિબંધો, લેખો, પુસ્તકો અલગ અલગ રચવા ઘટે. જૈનધર્મની અનેકાત-સ્થાપનાની ફિલોસોફીનો અર્થ એ છે કે એક વસ્તુને અનેક દ્રષ્ટિકોણથી જોઈ શકાય છે. જો એ વાત સૌ સમજી લે તો જગતમા સાચો પ્રેમ, શાંતિ અને અભેદનીતિ પ્રવર્તે અને એ સમજવાથીજ જૈનો શ્રી મહાવીર પ્રભુના સાચા અનુયાયીઓ થવાને અધિકારી બને. ભગવાન મહાવીરનો કલ્યાણકારક સંદેશ જો જગતમા ફેલાવવો હોય તો સૌથી પહેલા જૈન સમાજના વિખરાયેલા તંતુઓને એકઠા કરવા જોઈએ અને બધા સંપ્રદાયોને એક સુત્રથી બાંધી માહોમાહેના ભેદભાવ અને પક્ષ-પાતનો નાશ કરવો જોઈએ. એ કરવા માટે અનાવશ્યક રૂઢીઓ પર ભાર ન મૂકતા જૈન તત્ત્વજ્ઞાનનેજ ધર્મના આધારરૂપ સમજવામા આવે, તોજ સામ્રદાયિકતાની સંકુચિત દ્રષ્ટિનો આપોઆપ લોપ થશે, અને તેથી આજે જૈન સમાજની જે શક્તિ વિખરાયેલી

અને વહેચાયલી છે તે સંગઠિત થશે. એ સંગઠન સમગ્ર જૈન જાતિ માટે કલ્યાણકર નિવડશે. જ્યારે જૈન સમાજ પ્રત્યેક ધર્મ અને મંત્રદાય તરફ આવી અનેકાત દષ્ટિથી જોતા શીખશે ત્યારે તેનામાથી સાપ્રદાયિકતા પાળતા છતાં સાપ્રદાયિકતાનું દ્રઢ મમત્વ છૂટશે, અને તેવા ઉદારચરિત જૈનો સમસ્ત ભારતના એકત્રીકરણ અને સંગઠનમાં સક્રિય ભાગ લેશે.

૧૧૮૯ (૭) ભાષા સંબંધે અને વિશિષ્ટ રીતે પ્રાકૃત ભાષા માટે જૈનોચાર્યોએ ઘણું યુર્યું છે તેથી તત્સબંધી સર્વ પુસ્તકો પ્રકટ કરવા આવશ્યક છે. પ્રાકૃત ભાષાના ઉદ્ધાર (revival)ની અતિ જરૂર છે કારણકે તે જૈનોની શાસ્ત્રભાષા છે તેથી તે સંબંધે તેની ઉત્પત્તિ, આગમોની ભાષા-તેની સાથે પ્રાકૃતનો સંબંધ, આગમો પછીના પ્રાકૃત ગ્રંથોની ભાષા, પછી સંસ્કૃત ટીકાઓ અને ગ્રંથોનો ઉદ્ભવ-તેના કારણ વગેરે સંબંધી શોધખોળ ચતા ધણે પ્રકાશ પાડી શકાશે એટલુંજ નહિ પણ પ્રાકૃત ભાષાનો ઉદ્ધાર તે દ્વારા થઈ શકશે આ ઉદ્ધાર કરવામાં-તેનો શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કરવામાં પહેલા જે મુશ્કેલીઓ હતી તે હવે તેના શબ્દાર્થકોષ, વ્યાકરણ વ્યવસ્થિત આકારમાં પ્રસિદ્ધ થયેલ હોવાથી ઘણું અંશે દૂર થઈ છે. શ્રી અભિધાન રાજેન્દ્રે તે મોટા મોટા સાત પુસ્તકમાં આગમાદિના પ્રાકૃત શબ્દો લઈ તે પર જૂદા જૂદા ગ્રંથોમાં જે વક્તવ્ય હોય તે ટાકી એક વિશ્વકોષ (encyclopoedia) જેની સામગ્રી પૂરી પાડી છે; પંડિત બહેચરદાસે પ્રાકૃત આર્ગોપદેશિકા, પાર્શ્વલક્ષ્મીનામમાલા પ્રાકૃત વ્યાકરણ, પ્રાકૃત પાઠાવલી આદિ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી સંપાદિત કરેલા તે પ્રકટ થયેલ છે; પંડિત હરગોવિન્દદાસે પ્રાકૃત ભાષાના પ્રકટ અને અપ્રકટ ગ્રંથોના પ્રાકૃત શબ્દો લઈ તેના સંસ્કૃત શબ્દો સહિત હિંદી ભાષામાં અર્થો મૂકી પોતાની વિનયપ્રશસ્તિરૂપે એક જૂહત્ પ્રાકૃત કોશ નામે પાંચઅ-સદ મહણુવો (પ્રાકૃત શબ્દ મહાણુવ) બહાર પાડ્યો છે અને શતાવધાની મુનિશ્રી રત્નચંદ્રજીએ આગમના પ્રાકૃત શબ્દોના અર્થ-

વાળો કોષ સંગ્રહેયો પ્રકટ થયો છે, આ ઉપરાંત ચંડકૃત પ્રાકૃત વ્યાકરણ વરરચિ કૃત પ્રાકૃત પ્રકાશ, પ્રાકૃત ભાષાના પાણિની હેમાચાર્યના સિદ્ધ હેમનો અષ્ટમ અધ્યાય, સાર્કહેય કૃત પ્રાકૃત સર્વજ્ઞ અને ભદ્રની-ધરકૃત પદ્મભાષાચંદ્રિકા એ પ્રાચીન વ્યાકરણો પ્રસિદ્ધ થયા છે, અને પં. ધનપાલકૃત ઉક્ત પાઠ્ય-લક્ષ્મીનામમાલા અને હેમાચાર્યકૃત દેશી નામમાલા એ કોષ ઉપલબ્ધ છે. આ સર્વ મામગ્રીથી અપ્રકટ પ્રાકૃત ગ્રંથો પ્રકાશમાં આવતા તેનો અભ્યાસ વિશેષ સારી રીતે થઈ શકશે.

૧૧૯૦ પ્રાકૃત ભાષામાં પણ અપભ્રંશ કે જે હાલની દેશી ભાષાઓની જનની છે અને જેનું વ્યાકરણ શ્રી હેમચંદ્રચરિત્રે ઘડી આપ્યું છે તે અત્યાર સુધી એક ચિંતર અને અવિદ્યારી ભાષા મનાતી હતી, તેને બદલે હવે એનો એક જીવંત અને વિદ્યારી ભાષા તરીકે અજ્ઞાન થવો ઘટે કારણકે આ અપભ્રંશ મંજવે 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' નામના પુસ્તકના પ્રથમ ભાગની પ્રસ્તાવનામાં આ લેખકથી બન્યું તેટલું વકતવ્ય પ્રકટ થયું છે, તે પરથી એ જીવંત અને કાળક્રમે બદલાતી ભાષા સિદ્ધ થઈ છે અને તેનું સાહિત્ય પણ ઠીક પ્રમાણમાં ઉપલબ્ધ છે એ જણાયું છે. તો જેટલું અપભ્રંશ સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે એટલું પ્રકાશમાં મૂકી-તેનો અભ્યાસ શરૂ કરી દેવો જોઈએ.

૧૧૯૧ (૮) દેશી ભાષામાં-ગૂર્જરાતી ભાષામાં પણ શ્રી નર-સિંહ મહેતાના કાળ પહેલાંની કાવ્યકૃતિઓ અને ગદ્યકૃતિઓ જૈનોની રચેલી મળી આવે છે તે સર્વ પ્રસિદ્ધ કરવી અતિ આવશ્યક છે, કારણકે તેથી તે ભાષાના મૂળ વિક્રમ તેરમીથી આપણને મળી આવે છે એ વાત સ્પષ્ટ થવા ઉપરાંત ત્યારથી રચાયેલી કૃતિઓ પ્રસિદ્ધ થતા ભાષાના ક્રમવાર વિકાસ અને વિસ્તાર પર સારો પ્રકાશ પડશે તે ઉપરાંત લોકકથા પરની કાવ્યકૃતિઓ શામળભટ્ટ કરતા ઘણા પૂર્વના જૈન કવિઓએ કરી છે તે પ્રકટ થતા તેનું સાહિત્ય ભાષા-દષ્ટિએ તેમજ વાર્તાનિરૂપણની દષ્ટિએ આદરણીય થશે.

૧૧૯૨ (૯) દેશી ભાષામાં ઉપરનું સાહિત્ય ભાષાના ઇતિહાસ માટે ઉપયોગી છે, તે ઉપરાંત સંસ્કૃત અને દેશી ભાષામાં ઐતિહાસિક પ્રબંધો આદિ સાહિત્ય છે તે ગુજરાતના ઇતિહાસ પર સારો પ્રકાશ નાખે છે, તેથી તે સાહિત્યનું પ્રસિધ્ધિકરણ અતિ આવશ્યક છે.

૧૧૯૩ ગુજરાતનું ગૌરવ કેમ વધે તે વિષેનું સદૈવ ચિંતન કરનાર સ્વ. રણજિતરામભાઈએ સં. ૧૯૭૧માં જણાવ્યું હતું કે ‘ગુજરાતની મુખ્યત્વે વસ્તી હિંદુઓની છે, ગુજરાતની સંસ્કૃતિ ઘડનાર પણ તેઓજ છે. હિંદુઓના બે વિભાગ છે. વેદધર્મી અને જૈન. ગુજરાતી સંસ્કૃતિના પોષણ અર્થે થએલા વેદધર્મીઓના કૃત્યો વિશે લખવાનું મોકુફ રાખી જૈનીઓના કૃત્યો તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરીશું જૈન ધર્મનો જન્મ ગુજરાતમાં થયો નથી છતાં ગુજરાત અને ગુજરાતના પાડોશી પ્રદેશો-રાજસ્થાન અને માળવામાં એ ધર્મના શ્રાવકોની મહોટી વસ્તી છે. શત્રુંજય અને ગિરનાર જેવા એમનાં મહોટાં તીર્થો ગુજરાતમાં છે. સિદ્ધરાજ, કુમારપાળ અને વસ્તુપાળ તેજપાળે જૈન સાહિત્ય અને લલિત કળાઓ (સ્થાપત્ય, મૂર્તિવિધાન, ચિત્રવિદ્યા) ને ઉત્તેજન, પોષણ અને આશ્રય આપ્યા હતા સોલંકી-ઓની સત્તા દરમ્યાન એમણે રાજકારભાર ચલાવ્યા હતા અને રણ-ક્ષેત્રમાં વિજય મેળવ્યા હતા. પૂર્વે વેપાર ખેડતા અને આજે પણ ખેડે છે. વેળારથી મળતી લક્ષ્મી મદિરો બાંધવામાં, મૂર્તિઓની સ્થાપના કરવામાં, ગ્રંથલેખાર સ્થાપવામાં, ગ્રંથોની નકલો કરાવી પ્રચાર કરવામાં-વગેરેમાં વપરાતી. સર્વ ધર્મનું રહસ્ય જાણવા અડખર બાદશાહને જીજ્ઞાસા થઈ ત્યારે જૈન ધર્મનો પ્રબોધ કરવા હીરવિજય-સુરિ ગુજરાતમાંથીજ ગયા હતા. જ્યાં જ્યાં જૈનોની વસ્તિ હશે ત્યાં ત્યાં સાધુઓ અને સાધ્વીઓને રહેવા અપાસરા હોય છે. આવાં સ્થળોમાં તેઓ ચાતુર્માસ ગાળે છે અને ઉપદેશ આપી શ્રાવકોનાં જ્ઞાન અને ધર્મની જ્યોત સળગતી રાખે છે ગુજરાતના સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, અપભ્રંશ, ગુજરાતી અને હિન્દી સાહિત્યના અનેક ગ્રંથો

જૈનોએ લખ્યા છે એ બુદ્ધર, ભાંડારકર (પિતા અને પુત્ર), પીટ-સર્ન, કીર્ત્તોર્ન, કાથવટે, દલાલ, વેગર, જેકાળી આદિના રીપોર્ટો, અથો પરથી સુપ્રસિદ્ધ છે. સાહિત્યના અંગો-કાવ્ય, કથા, નાટક-એમણે ખીલવ્યા છે. વ્યાકરણના અથો લખ્યા છે. જૈન તત્ત્વચિંતન અને ન્યાય તથા યોગ વિશે પણ એમણે ઉત્તમ અથો રચ્યા છે, ગુજરાતના ઇતિહાસને લગતી નાનાવિધની માહિતી ચરિત્ર રૂપે, કથા રૂપે, કાવ્ય રૂપે, અથોની સમાપ્તિની નોંધ રૂપે, મૂર્તિઓની સ્થાપનાના લેખ રૂપે, મંદિરોના શિલાલેખ રૂપે, ચિત્રોરૂપે એમણે સાચવી રાખી છે. ગુજરાતની એમણે ઘણી ઘણી મેવા કરી છે. અફસોસ છે કે વેદધર્મીઓ હજી જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં એ સેવાનુ મહત્ત્વ સમજતા નથી. પહેલી જૈન સાહિત્ય પરિષદ મળી તેના પ્રમુખપદે મહા મહોપાધ્યાય સતીશચંદ્ર વિદ્યામૂર્ખણ-એક બંગાળી વેદધર્મી વિદ્વાન બિરાજ્યા હતા. ગુજરાતી વેદધર્મી કે જૈન વિદ્વાન નહીં. પણ ગુજરાતના વેદધર્મીઓ કાંઈ અનડા છે અને જ્ઞાનના જ્ઞાન ખાતર અનુરાગી નથી. જૈનોની જ ઉપેક્ષા કરે છે એમ નથી-પારસીઓ, મુસલમાનોની પણ ઉપેક્ષા કરે છે. કોઈ ગુજરાતી વેદધર્મી અવગતા પહેલવીમા પ્રવીણ છે ? મંદ્રુતમા ઘણા પારસીઓ પ્રવીણ છે. ધરિની સંસ્કૃતિનો જ્ઞાતા કોઈ ગુજરાતી હિંદુ છે ? અરબી સાહિત્યનો વિદ્વાન કોઈ ગુજરાતી હિંદુ છે ? નથી. જ્ઞાનની તૃણા નથી. તૃણા હોય તો તેની પરિવૃત્તિ માટે સાધનો, અનુકૂળતા નથી.” ૫૭૭

૧૧૯૪ શ્રીયુત કૃષ્ણલાલભાઈ સં. ૧૯૮૧મા જણાવે છે કે ‘જુના ગુજરાતી સાહિત્યના બધારણ તથા તેના વિકાસમાં બ્રાહ્મણ, વાણીઆ, શ્રાવક અને જૈન સાધુઓએ મુખ્ય ભાગ લીધો છે, એટલે કે જૈન-તર તેમજ જૈન એ બંને કોમોએ સાહિત્યને ખીલવવામાં મદદ કરી છે. એ બેમાંથી એકજ કોમે એવો દાવો કરવો કે એ સાહિત્ય

૫૭૭ ‘જૈન સંસ્કૃતિ’ પર લેખ તા ૩-૭-૧૯૧૫ જૈનશ્રવે ડૉ. હેરેલ્ડનો જૈન ઇતિહાસ સાહિત્ય અંક વીરાત્ ૨૪૮૧.

અમારા વડે જ જીવતું રહ્યું છે તે કેવળ પ્રમાદ છે. જુના ગુજરાતી (કે અન્ય ભાષાના) સાહિત્યનો સીલસીલાબધ, સંબદ્ધ (connected) ઇતિહાસ લખવો હોય તો જૈનોથી જૈનેતરની કૃતિ તરફ અને જૈનેતરથી જૈનોની કૃતિ તરફ દુર્લભ થઈ શકે નહીં. અમુક વિષયો સબધે બંને કોમોએ એકજ નદીના મૂળમાંથી પાણી લીધેલું એટલે કે સંસ્કૃત ગ્રંથ પર આધાર રાખેલો; અમુક બાબતમાં વિચારની પરસ્પર આપ લે થયેલી (they acted and reacted on each other)—એટલે ખરા ઇતિહાસની રચનામાં તો એ બંને કોમની કૃતિની આલોચના થવી જોઈએ. ખરૂં જોતા તો વખત એવો આવી લાગ્યો છે કે જુના ગુજરાતી (કે અન્ય ભાષાના) સાહિત્યનું ખરૂં જ્ઞાન કરાવવા માટે સાહિત્યમાં રસ લેતા અભ્યાસીને જેટલું જૈનેતર વર્ગના આચાર, વિચાર અને ધર્મનું જ્ઞાન હોવું જોઈએ તેટલુંજ જૈનોના આચાર, વિચાર અને ધર્મનું હોવું જોઈએ. એ પરિચય આવશ્યક છે, એ ન હોય તો દષ્ટિબિંદુ ખોટું રહેવાનું (the perspective would be false) અને સાહિત્યના ચિત્રપર પડતું તેજ (light), અથવા તેને ઢાંકતી, ઝાંખું દેખાડતી તેજહીનતા (shade) બરાબર સમજવાના નહીં ઢાલની એક બાજુ અત્યાર સુધી જોવામાં આવતી; હવે બે બાજુ જોવી પડે છે તે પડશે (આનંદકાવ્ય મહોદધિ મૌ. ૭ માનો ઉપોદ્ધાત. તા. ૨૪-૧૦-૧૯૨૫.)

૧૧૯૫ કોષપણુ દેશ બીજા દેશની સંસ્કારિતા કે સંસ્કૃતિને તિલાંજલિ આપે તો તે પોતાના આત્મહિતને—પ્રગતિને અટકાવે છે. પૂર્વની સંસ્કૃતિમાં પણ બ્રાહ્મણ સપ્રદાય અને શ્રમણ સપ્રદાય—એ બંનેની સંસ્કૃતિનું સ્થાન છે—જૈન અને જૈનેતર, બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણેતર—એ બંનેના સાહિત્ય અને ધર્મચિંતનના ક્ષણાને જૂદા—એક બીજાથી તદ્દન નોખા રાખી રાકાશે નહિ; એટલુંજ નહિ, પરંતુ પૂર્વે પણ પશ્ચિમની અને પશ્ચિમે પૂર્વની સંસ્કૃતિને આદર આપી સારા તત્ત્વો ન્યા ન્યાં જણાય ત્યા ત્યાથી લઈને તેમને અપનાવવા પડશે—આમેજ કરવા

પડશે-મિલાવી લેવા પડશે. આના બવણંત દષ્ટાન ઉપે કવિસમ્રાટ્
 ડો. રવીન્દ્રનાથે 'વિશ્વભારતી' નામની મહાસ સ્થા પોતાના ગ્રાંતિનિકેતન-
 મા સ્થાપી છે. આજનો યુગ ડોમડોમનુ, પ્રજ્ઞ પ્રજ્ઞનુ મંગડન માગે છે-
 સર્વાની સંસ્કૃતિનો સહકાર ઇચ્છે છે. તો તે પ્રત્યે આ પશ્ચિમ ભારત-
 ના-ગૂજરાતના શ્વેતામ્બરજૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ પણ યત્નચિત્ દિશા
 બતાવશે અને જૈન સંસ્કૃતિ પ્રત્યે આપ્ત દેખવામા તે નિમિત્તભૂત
 થશે-એવી મપૂર્ણ આશા છે. જ્ઞાન અને શક્તિથી દેશનુ પુનરુત્થાન છે
 તો તે બંને આપણને પ્રાપ્ત થાય તે માટે સહુ પ્રાર્થના કરીએ કે:-

સહ વીર્ય કરવામહે । તેજસ્વિનોઽપ્યધીતમસ્તુ મા વિદ્વિષામહે
 મા વિદ્વિષામહે
 મા વિદ્વિષામહે ॥

શાન્તિરસ્તુ પુષ્ટિરસ્તુ આત્મકલાસમૃદ્ધિરસ્તુ ॥

સર્વે મેવાવિન સન્તુ સર્વે સન્તુ નિરાનયા. ।

આત્મજ્યોતિ શ્વ પશ્યન્તુ મા કશ્ચિત્તમ આપ્નુયાત્ ॥

અને એ પ્રાર્થના સિદ્ધ થતા કવિ નહોતાજ્ઞાનના શબ્દોમાં
 આપણે ભારતના યશોગાન ગાઇશું કે -

જીવનસાક્ષ્યવન્તી, સૃજનહેતુસિદ્ધિવન્તી;

વિરાટને કિરીટ તિલકકીલડી સમ હો !

ઇતિહાસની અનસ્ત પરમ પૂર્ણિમા અમ હો !

મનુષ્યકુલની પ્રકુલ નિત્યવસન્ત હો !

અમ ભારતભૂમિ હો !

ભાષા એ કલ્યાણમંત્ર, ભાગ્યજનની હો !

ગાઓ એ મહાકથા મનુષ્યમોહિની, અહો ભારતકુલ !

જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ.

વિસ્તૃત અનુક્રમણિકા.

આ ગ્રંથમાં આઠ વિભાગ છે અને તે દરેકના સાત પ્રકરણ છે. આ રીતે થયેલા કુલ ૫૬ પ્રકરણમાં સળગ સખ્યામાં ૧૧૯૫ 'પારા'ઓ છે, ૫૭૭ ટિપ્પણ (ફુટનોટ) છે અને તે માટે કુલ ૮૩૨ પૃષ્ઠ છે. મુખ્યત્વે કરી તે પારા અને ટિપ્પણના આકડા પરજ આ આખી અનુક્રમણિકા તૈયાર કરી છે. જેમાં ફોરા આકડા મૂકેલ છે તેમાં તે 'પારા'ની સંખ્યા સમજવી. જે આકડા પાસે ટિ. મૂકેલ છે તે ટિપ્પણથી અંક સંખ્યા સમજવી, ને જે આકડા પાસે પૃ. મૂકેલ છે તે પૃષ્ઠની અંક સંખ્યા સમજવી આખી અનુક્રમણિકાના વિષયવાર ૨૩ ભાગ પાડ્યા છે; તે દરેક ભાગનું નામ કાળા જાડા ટાઈપિમાં અત્ર મૂકેલું છે. ખીજા ટુંકા અક્ષરો માટે આરંભમાં આપેલ સાંકેતિક અક્ષરોની સમજ જુઓ.

શ્રી મહાવીર ભગવાન સંબંધી

મહાવીર ભગવાન (વર્ધમાન :વામી) ૨, ૪-૬, ૯, ૧૧, ૨૨૭, ૨૩૨, ૪૬૯, ૪૭૪, ૫૦૫, ૬૭૫, ૭૮૩, ૯૫૩, પૃ. ૬૯૬, ૧૦૭૬, ૧૦૭૯, ૧૦૮૩, ૧૦૮૭, ૧૦૮૯, ૧૧૦૨-૮, ૧૧૦૯, ૧૧૧૮, ૧૧-૨૧, ૧૧૪૫.

મહાવીર અને બુદ્ધનો મુકાબલો.

૧૩૦

મહાવીર-તપસ્વી અને દર્શનકાર

૧૩૮

મહાવીર ભગવાનના અનુયાયી

રાજાઓ ૧૦

મહાવીર ભગવાનના મુખ્ય તત્ત્વો

મહાવીર ભગવાનનું ક્રમ વિજ્ઞાન-શાસ્ત્ર ૧૩૭

મહાવીર ભગવાનનો સમય ૧૬

મહાવીર સ્તુતિ પૃ. ૩૯, પૃ. ૫૯,

પૃ. ૯૨, પૃ. ૬૭૦

મહાવીર સ્તુતિ (વિરોધાભાસ) ૨૯૭

વર્ધમાન ૨ જુઓ મહાવીર ભગવાન

,, પ્રતિમા ટિ. ૪૪૪

,, સ્તુતિ ૪૪૯, ૬૦૨

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો,
સૂરિઓ આદિ.

અકલંકે ૯ અકલંક દેવ (દિ.)

૧૬૫, ૨૬૯, ૯૪૩, ૧૧૪૫

અનિતદેવ (પલ્લિવાલ ગ.) ૮૫૬

અનિતદેવસૂરિ (ખ. ગ.) ૩૨૧,

૪૦૮-૯

અનિતપ્રભગણિ ૫૬૦

અનિતપ્રભસૂરિ ૪૯૪, ૫૦૦

અનિતપ્રભસૂરિ (પૌ.) ટિ. ૨૭૨,

૫૮૭, ૬૩૪, ૯૭૪

અનિતસિહ (રાજગ.) ૩૯૪, ૩૯૬,

૪૮૯, ૫૬૨

અનિતચંદ (ઉપ. ગ.) ૯૭૬, ૯૭૯

અનિતદેવ ૪૯૭

અનંતવીર્ય (દિ.) ૧૬૫, ૨૬૯

અનંતહંસ ગણિ (ત.) ૭૨૪,

૭૫૮, ૭૮૩

અભયકુમાર ગણિ [મલધારી ગ.)

૩૪૧, ૩૫૭

અભયકુશલ (ખ.) ૯૭૬

અભયચંદ્ર સૂરિ (પૌ.) ૬૮૭

અભયતિલકગણિ (ખ.) ટિ. ૧૬૬,

ટિ. ૩૪૫, ૫૮૯-૯૦

અભયદેવ (ચંદ્ર ગ.) ૫૭૧

અભયદેવ સૂરિ ૪૦૦

અભયદેવ સૂરિ-‘કલિકાલ ગૌતમ’

(ચંદ્ર ગ.) ૪૯૦, ૫૫૦

અભયદેવ સૂરિ-નવાગી વૃત્તિકાર.

(ચંદ્ર ગ.) ટિ. ૪૨ થી ૫૧,

૨૪૮, ૨૯૩-૪, ૩૯૨ ૬,

૫. ૩૨૯, ૪૭૬, ૫૬૩, ૫૮૪,

૫૮૬, ૬૭૦, ૮૭૯, ૧૦૫૨

અભયદેવ સૂરિ ખીજા (ચંદ્રગ.)

ખ.) ટિ. ૨૫૯, ૫. ૩૨૮,

૫૬૩

અભયદેવ સૂરિ (હર્ષપુરીય ગ.)

મલધારી ગ.) ૩૧૧-૩,

૩૩૯, ૩૯૪, ૩૯૬, ૫૫૬

અભય (દેવ) સૂરિ (નાગેન્દ્ર ગ.)

૪૯૫, ૪૯૯

અભયદેવ સૂરિ (રાજગ.) ૧૬૬,

૧૮૮, ૨૬૪-૨૬૯, ૩૯૩,

૪૮૯, ૧૧૬૦

અભયદેવ સૂરિ (રૂપવંશીય ગ.)

સ્થાપક) ૬૩૫

,, ખીજા (રૂપ. ગ.) ૬૪૭

અભયધમ (ખ.) ૮૪૮

અભયપ્રભ (પૌ.) ૬૩૦

અભયસિહ (ખ.) ૯૯૩

અભયસિહ સૂરિ (ખ. ત.) ૬૮૬

અભયસોમ (ખ.) ટિ. ૩૬૪, ૯૭૬,

૯૭૯, ૯૮૨

અબદેવ સૂરિ (નિર્વૃત્તિ ગ.) ટિ.

૪૨૬

અમર (ખ.) ૯૭૭

અમરકીર્તિ (દિં) ૫૦૩
 અમરચંદ (આ.) ૯૭૬, ૯૭૯
 અમરચદ્ર (મહાહુડ ગાં) ૭૬૪
 અમરચદ્ર સૂરિ (નાગેદ્ર ગચ્છ)
 ૩૪૬, ૫૨૬, પૃ. ૩૪૬
 અમરચંદ્ર સૂરિ-અમર પડિત (વાયડ
 ગાં) ૫૪૨-૩, ૫૪૪-૬,
 ૫૭૪, ટિ. ૪૩૭
 અમર પડિત જીઓ અમરચંદ્રસૂરિ
 ૫૪૨-૩
 અમરચદ્ર (તં) ટિ. ૪૯૪, ૮૯૬
 અમરચંદ્ર ૭૫૨
 અમરનદિ (તં) ૭૨૩
 અમરવિજય (તં) ૮૫૯
 અમરવિમલ (ખં) ૯૯૫
 અમરસાગર (તં) ૯૭૬
 અમલકીર્તિ (જયકીર્તિ શિ.) ૩૫૫
 અમલચદ્ર ગણિ (ખં) ૩૨૪
 અમલચંદ્ર (ખં) ૯૯૫
 અમિતગતિ (દિં) ટિ. ૨૦૭,
 ૫૦૩, ટિ. ૫૧૩
 અમીવિજય (તં) ૯૯૬
 અમીવિજય (તં) ૯૯૯
 અમૃત-આમ્રદેવ સૂરિ(વડ ગ) ૨૯૭
 અમૃતચદ્રસૂરિ(લો.) ૧૦૫૨
 અમૃતચદ્રાચાર્ય (દિં) ૮૫૦
 અમરમાણિક્ય (ખં) ૮૫૧
 અમરમુદર (તં) ૬૮૦, ૬૯૦

અમૃતધર્મ (ખં) ૯૯૪
 અમૃતવિજય (તં) ૯૯૬
 અમૃતસાગર (આં) ૯૭૬
 અમૃતસાગર (તં) ૯૭૩
 અમૃતસાગર (તં) ૯૯૬
 અરસીહ ૬૦ જીઓ અરિસિંહ
 અરિસિંહ (અરસિંહકુર) ટિ. ૨૮૨,
 ટિ. ૩૭૪. ૫૩૧, ૫૪૦,
 ૫૪૨-૩, ૫૪૫, ૫૪૭,
 ૫૭૪, ૫૮૪
 અવિચલ ૯૯૬, ૯૯૮
 અશોકચંદ્ર ગણિ ૩૨૬
 આગમમંડન (તં) ૭૨૪, ૭૨૭,
 ૭૬૧
 આશાસુદર (ખં) ૭૬૮
 આણુદ-આણુદવર્ધન (ખં) ૯૭૬
 આણુદમુનિ (લો) ૯૭૬
 આણુદંશ્યિ (તં) ૯૭૬
 આણુદંશ્યિ (ખં) ૯૯૬
 આણુદવર્ધન-આણુદ (ખં)
 ૯૭૬
 આણુદ સૂરિ ૯૭૬
 આણુદસોમ (તં) ૮૯૬, ૯૦૪
 આત્મારામજી-વિજયાનંદ સૂરિ
 (તં) ૮૭, ૯૪૬, ૧૦૦૧,
 પૃ. ૬૮૪, ૧૦૦૪-૧૦૧૩,
 ૧૦૧૫, ૧૦૫૬

માનંદકુશલ (તં) ૮૬૮
 માનંદધન ૯૧૩-૫, ટિ. ૫૨૬,
 ૯૨૬ ૯૩૫-૮, ૯૭૬, ૯૮૦
 માનંદપ્રમોદ (તં) ૭૭૬
 માનંદ મુનિ (ઉપં) ૭૬૭
 માનંદવિજય (તં) ૮૨૭, ૮૫૫
 ૮૭૪
 માનંદવિજય (તં) ૯૭૪
 માનંદવિજય (તં) ૧૦૦૪ જુઓ
 આત્મારામજી
 માનંદવિમલ સૂરિ (તં) ૭૪૨,
 ૭૮૧, ૮૨૨, ૮૨૭, ૮૫૫,
 ૮૭૪
 માનંદશ્રી મહત્તરા (મલધારી ગ.)
 ૩૪૧
 માનંદ સૂરિ (નાગેન્દ્ર ગમ્જી)
 ૩૪૬, ૫૨૬
 માનંદોદય ૯૦૫
 માત્રદેવસૂરિ ૩૩૮
 માત્ર (અંખ) દેવસૂરિ (બૃ. ગ.)
 ૩૫૪, ૩૯૭
 માર્યરક્ષિત સૂરિ ૩૧ જુઓ રક્ષિત
 માર્યરક્ષિત સૂરિ (આં) ૩૩૬
 માર્યસુહરિત સૂરિ ૩૦ જુઓ
 સુહરિત
 માલમયંદ (ખં) ૯૯૬
 માશાધર (દિં) ૫૬૮
 માસચંદ્ર ગણિ (સંડેર ગ.) ૫૬૦

આસડ મહાકવિ શ્રીમાલ ૪૯૦,
 ૫૫૦-૧
 આસાયત ૭૬૭
 ઇન્દ્રનદિ (કુતુબપુરા તં) ૭૨૪,
 ૭૫૭-૮.)
 ઇન્દ્રભૂતિ ગણુધર ૨૭૫ જુઓ ગૌતમ
 ઇન્દ્રસૌભાગ્ય (તં) ૯૭૬
 ઇન્દ્રહંસ (તં) ૭૨૪, ૭૫૭
 ઇશ્વર ગણિ (ચંદ્ર-સરવાલ ગં)
 ૩૨૫
 ઇશ્વર સૂરિ (સાડેર ગં) ૭૭૬
 ઉત્તમવિજય (તં) ૯૮૨, ૯૯૬,
 ૯૯૮-૯
 ઉત્તમવિજય ખીખ (ત.) ૯૯૬
 ઉત્તમસાગર (ત.) ૯૭૪, ૯૭૬
 ઉદ્યોતન સૂરિ (દક્ષિણચિત્ત) ૧૮૨,
 ટિ. ૧૧૬, ટિ. ૧૨૧, ટિ.
 ૧૫૩, ટિ. ૧૫૬, ૨૨૫, ટિ.
 ૧૬૪, ૨૩૭-૪૧.
 ઉદ્યોતન સૂરિ (કાસદ્રહ ગ.) ૫૯૪,
 ટિ. ૪૫૨
 ઉદ્યોતન સૂરિ (વડ ગ.) ૨૯૭
 ઉદ્યોતનસૂરિ ૩૩૮
 ઉદ્યોતવિજય (ત.) ૭૮૯
 ઉદય ઋષિ ૯૯૬
 ઉદયકમલ (ખ.) ૯૯૬
 ઉદયકીર્તિ (ખં) ૮૮૫
 ઉદયચંદ્ર (ત.) ૮૮૨

ઉદયચંદ્ર ૯૬૪

ઉદયચંદ્ર ગણિ (પૂર્ણતત્ત્વ ગ.)

૪૬૨, ૪૬૭

ઉદયચંદ્ર સૂરિ ૬૨૮

ઉદયધર્મ (આગમ ગ.) ૭૬૯

ઉદયધર્મ (ત.) ૮૫૧

ઉદયધર્મ (ખ. ત.) ૭૪૯, ૭૬૯

ઉદયનદિ સૂરિ (ત.) ૬૮૦, ૬૮૮, ૭૬૭

ઉદયપ્રભ સૂરિ (નાગેન્દ્ર ગ.) ટિ.

૩૭૪, ૫૨૯, ૫૫૩, ૫૫૭,

૫૯૫, ૬૦૧, ૭૫૧

ઉદયપ્રભ સૂરિ (રાજ ગ.) ટિ. ૨૪૭,

ટિ. ૨૮૨, ૩૫૧, ૪૯૧

ઉદયભાનુ (પૌં) ૭૮૧

ઉદયરત્ન (ત.) ૯૭૭, ૯૭૯-૮૨

ઉદયરાજ (આ.) ૮૮૩

ઉદયરૂચિ (ત.) ૮૯૦

ઉદયવલ્લભ સૂરિ (ખ. ત.) ૭૫૧

ઉદયવિજય (ત.) ૯૭૬

ઉદયસમુદ્ર (ખ.) ૯૭૬

ઉદયસાગર (આ.) ૭૫૬,

” ” ૮૯૦

ઉદયસાગર સૂરિ-જ્ઞાનસાગર (આ.)

૯૭૭

ઉદયસાગર (આ.) ૯૯૩, ૯૯૬,

૯૯૮

ઉદયસિંહ ૮૬૬

ઉદયસિંહ સૂરિ (ખ.) ૫૭૦

ઉદયસિંહ સૂરિ (ચંદ્ર ગ. વિધિ
માગ) પૃ. ૧૮, ૪૯૨,

૬૩૮, ૬૫૫

ઉદય સૂરિ (વાદિદેવ સૂરિ ગ૦)

૫૪૯

ઉદયસૂરિ (ખ૦ વેગડશાખા) ૯૭૬

ઉદયસોમ (લ. ત.) ૯૯૬

ઉદયહર્ષ (ત.) ૮૨૪

ઉદયાકર (ખ.) ૬૦૪

ઉમા સ્વાતિ(મિ) વાચક ૧૪૬-

૪૯, ૧૫૫, ૨૨૨, ૨૨૪,

૩૯૬, ૪૫૯

ઉમેદચંદ્ર (ખ.) ૯૯૫

ઋદ્ધિવિજય (ત.) ૯૭૭

ઋદ્ધિશ્રી સાધ્વી ૧૦૦૦

ઋદ્ધિસાગર (ખ.) ૯૯૫

ઋપભદ્રાસ શ્રાવક કવિ (ત.) ટિ.

૨૮૯, ટિ. ૪૮૫, ૭૯૦,

૭૯૨, ૮૮૨, ૮૯૬, ૯૦૪,

૧૦૦૩

ઋપભવિજય (ત.) ૯૯૬

ઋપભસાગર (ત૦) ૯૭૬, ૯૯૬,

૯૯૮

ઋષિવર્ધન સૂર (આ.) ૭૫૦,

૭૬૮

ક્ષમાકલ્યાણ (ખ.) ૯૯૩-૬, ૯૯૯

ક્ષમાકલશ (આગમ ગ.) ૭૭૫

ક્ષાતિરત્ન ૭૬૪
 ક્ષેમકીર્તિ ગણિ (ખ.) ૭૪૪
 ક્ષેમકીર્તિ સૂરિ (પૃ. ત) પૃ. ૩૩,
 ૫૯૮
 ક્ષેમકુશલ (નં) ટિ. ૪૯૦, ૮૯૬
 ક્ષેમકર ગણિ-સૂરિ (ત.) ૬૫૩,
 ૬૮૭, ટિ. ૫૨૪
 ક્ષેમરાજ (ખ.) ૮૬૩, ૮૬૫
 ક્ષેમવર્દન (ત.) ૯૯૬, ૯૯૮
 ક્ષેમવિજય (ત.) ૯૯૬
 ક્ષેમહર્ષ ૯૯૬, ૯૯૮
 કક્ક સૂરિ (ઉપ. ગ.) ૨૭૩, ૨૮૨,
 ૩૩૧, ૬૨૧
 કક્ક સૂરિ (ઉપ. ગ.) ટિ. ૪૨૮, ૬૨૨
 કક્ક સૂરિ (ઉપ.) ૭૭૬
 કક્ક સૂરિ ૭૭૫
 કક્ક સૂરિ (કોરંટ ગ.) ૭૭૬
 કહુવા-કડવો ૭૩૮
 કડવો ૭૮૧
 કનકકીર્તિ (ખ.) ૮૯૬
 કનકકુશલ (ત.) ૮૭૦, ૮૯૧
 કનકચંદ્ર (૨) ૩૯૧
 કનકચંદ્ર (ખ.) ૫૭૦
 કનકતિલક (ખ.) ૮૮૪
 કનકનિધાન (ખં) ૯૭૬
 કનકપ્રભ (ચંદ્ર ગ.) ૪૬૭
 કનકપ્રભ સૂરિ (ચંદ્ર-દેવાનંદ ગ.
 ૫૫૧, ૫૯૫

કનકરત્ન (ત.) ૯૯૯
 કનકવિજય (ત.) ૯૫૧, ૯૭૩
 કનકવિજ્ઞાસ (ખ.) ૯૭૬
 કનકસુદર ૯૭૩
 કનકસુદર ગણિ (પૃ. ન.) ૮૯૧,
 ૮૯૬
 કનકસુદર (ભાવક ગ.) ૮૯૬-૭
 કનકસોમ (ખ.) ૮૯૬
 કનકામર ૪૭૫
 કમલકીર્તિ (દિ.) ૩૨૩
 કમલપ્રભ (મહાહક ગ.) ૭૬૪
 કમલપ્રભ સૂરિ (પૌ) ટિ. ૨૭૦,
 ૬૩૦
 કમલવિજય (ત.) ૮૫૯, ૮૯૬,
 ૯૫૧
 કમલસંયમ ઉં (ખં) ટિ. ૬૦,
 ૭૩૦, ટિ. ૪૭૪, ૭૫૬, ટિ.
 ૪૭૮
 કમલસૂરિ (વિધિમાર્ગ) ૬૩૮
 કમલહર્ષ ( ) ૮૯૬
 કમલહર્ષ (ખ.) ૯૭૩, ૯૭૭
 કર્ણઋષિ ૭૯૦
 કર્મસિંહ (ઉપકેશ ગ.) ૮૯૬
 કર્મસિંહ (પાશ્વ.) ૯૭૬
 કરમચંદ (ખં) ૮૯૬
 કલ્યાણ (કડવા ગ.) ૮૯૬
 કલ્યાણકુશલ (ત.) ૮૫૨
 કલ્યાણચંદ્ર ( ) ૮૯૬

જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૩૯

કલ્યાણદેવ (ખ.) ૮૯૬

કલ્યાણાનધાન ૯૬૫

કલ્યાણુરત્ન (શ્રાહિલા ગ.) ૮૬૬

કલ્યાણુરાજ (આગમ ગ.) ૭૭૫

કલ્યાણુરાજ (ખ.) ૭૪૮

કલ્યાણુવિજય મુનિ (સાત્રત) ટિ.

૧૨૦, ૧૯૫, ટિ. ૧૬૬,

૨૩૪, ટિ. ૨૯૯, ટિ. ૩૦૩,

૫૯૭ ટિ. ૪૩૦, ૧૧૦૩

કલ્યાણુવિજય (ત.) ૮૦૦, ૮૫૨-

૩, ૮૭૩, ૮૭૫-૬, ૮૮૨,

૮૯૦-૧, ૯૨૯

કલ્યાણુસાગર (ત.) ૯૬૨

કલ્યાણુસાગર સૂરિ (આ.) ૮૨૭-૮,

૮૮૬, ૮૮૮, ૯૬૦

કવિયણુ (આગમ ગ.) ૭૭૭

કવિયણુ (ખ.) ૯૯૬, ૯૯૮

કસ્તૂરચંદ (ખ.) ૯૯૫

કાતિવિજય ૯૯૬

કાન્તિવિજય (ત.) ૯૧૬, ટિ. ૫૨૯

કાતિવિજય (ત.) ૯૬૩

કાતિવિજય ખીખ (ત.) ૯૭૭

કાતિવિમલ (ત.) ૯૭૭, ૯૭૯

કાલકાચાર્ય ૧૪૪, ટિ. ૮૬, ટિ.

૧૪૦, ૬૨૯, ૬૪૫, ૧૧૧૮

કાલિકસૂરિ ખીખ ૨૦૨

કીર્તિરત્ન ૭૬૪

કીર્તિરાજ ઉ૦ (શ્વે.) ૬૯૦

કીર્તિવર્દન (ખ.) ૯૯૫

કીર્તિવલ્લભ ગણિ (આ.) ૭૫૭

કીર્તિવિજય ગણિ (ત.) ૭૯૦,

૮૬૭, ૮૭૩, ૮૮૯, ૧૦૬૫,

૧૧૬૮

કીર્તિવિમલ (ત.) ૮૭૫

કીર્તિસાગર સૂરિ શિ. ૯૭૬, ૯૮૨

કીર્તિહર્ષ (ઉ. ગ.) ૭૭૫

કુંદકુંદચાર્ય (દિ.) ૧૭૬, ૮૪૯

કુમુદચંદ્ર (સિદ્ધસેન દિવાકર) ૧૭૦

કુમુદચંદ્ર (દિ.) ટિ. ૨૪૭, ૩૪૩,

૬૨૮

કુલચંદ્ર (જિનચંદ્ર) ગણિ (ઉ.

ગ.) ૨૮૨

કુલમડન સૂરિ (ત.) ટિ. ૧૪૦,

૬૫૨-૩

કુંવરવિજય (ત.) ટિ. ૪૮૫

કુંવરવિજય (ત.) ૯૯૯

કુશલધીર (ખ.) ૯૭૬, ૯૭૯

કુશલભુવન ગણિ (ત.) ૮૯૧

કુશલમાણિક્ય ૮૯૪

કુશલલાલ (ખ.) ૫ ૬૦૩, ૮૯૬-

૭, ૯૦૦-૧

કુશલલાલ ખીખ (ખ.) ૯૭૬,

૯૮૧

કુશલવર્ધન (ત.) ૮૭૩, ૮૯૧

કુશલસયમ (ત.) ૭૭૫

કુશલસાગર (ત.) ૮૯૬

કુશલસિંહ (ખ.) ૮૫૧
 કુંવરજી (ત.) ૮૯૬
 કુંવરવિજય ૯૭૩
 કૃપાવિજય ૯૫૧
 કૃપાસાગર (ત.) ૮૯૬, ૯૦૪
 કૃષ્ણદાસ આવકે ટિ. ૪૮૫, ૯૦૪
 કૃષ્ણર્ષિ (કૃષ્ણર્ષિ ગ.) ૨૪૩, ૫૦૪
 કૃષ્ણલાલ ઋષિ ૧૦૫૨
 કૃષ્ણવિજય શિષ્ય (ત.) ૯૯૬
 કેશરકુશલ (ત.) ૯૭૬, ૯૮૨
 કેશરાજ (ખીખ-વિજય ગ.) ૮૯૬
 કેશવ (ખ.) ૮૯૬-૭
 કેશવ (લો.) ૯૯૫
 કેશવજી ઋષિ ૯૭૩
 કેશવદાસ (ખ૦) ૯૭૬
 કેશવલાલ શિવરામ (ભોજક)
 ૧૦૨૩, ૧૦૫૪
 કેસર ૯૭૭, ૯૭૯
 કેસરવિમલ (ત.) ૯૭૭
 કોટયાચાર્ય ટિ. ૭૬, ૨૧૦, ટિ.
 ૧૪૭, ૨૪૪
 ખપુટાચાર્ય ૧૪૫, ટિ. ૮૭,
 ૧૯૯, ટિ. ૩૧૨
 ખીમાવિજય-ક્ષમાવિજય (ત.)
 ૯૭૩
 ખીમો કવિ ૭૮૩
 ખેતો (લો.) ૯૭૬
 ખેમવિજય ૯૯૬

ખેમો (નાગોરી લો.) ૯૭૬
 ખોડીદાસ-ખોડાજી (લો.) ૧૦૦૦
 ગગનસ (ખ) ૮૯૬
 ગંગાદાસ ૪૪૪
 ગગ મુનિ (લો.) ૯૭૭
 ગગવિજય (ત.) ૯૭૪
 ગગવિજય (ત.) ૯૭૭
 ગજકુશલ (ત.) ૯૭૬
 ગજલાભ ૭૭૯
 ગજવિજય (ત.) ૯૭૪
 ગજવિજય (ત.) ૯૯૯
 ગજસાર (ખ) ૭૫૮, ૮૮૨
 ગણા સાધ્વી ૨૫૨
 ગભીરવિજય (ત.) ૯૪૧, ૯૪૭
 ગર્ગર્ષિ ૪૦૦, ૫૬૦
 ગિરધરલાલ આ. ૯૯૭
 ગુણચંદ્ર ગણિ (ખ.) ૨૯૪
 ગુણચંદ્ર (વાદિ) ટિ. ૨૮૬
 ગુણચંદ્ર (દિ.) ૮૦૭, ટિ. ૪૯૪
 ગુણચંદ્ર ગણિ (હિમાચાર્ય શિ.)
 ૩૯૨ ક, ૪૧૦, ૪૬૨, ૪૬૪
 ૪૬૭
 ગુણચંદ્ર ગણિ ૬૨૮
 ગુણચંદ્ર સૂરિ (સાધુ પૂર્ણિમા ગ.)
 ૬૪૨
 ગુણચંદ્ર સૂરિ (રૂપસ્ત્રીય ગ.) ૬૪૭
 ગુણદેવ સૂરિ (નાગેંદ્ર ગ.) ૭૬૯
 ગુણપાલ ૫૦૦

જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૪૨

ગુણભદ્ર (બલિહર ગ.) ૪૯૨
 ગુણભદ્ર સૂરિ (ખ.) ૫૯૦, ૫૯૩
 ગુણભદ્ર સૂરિ (પૂ. ગ. દેવસૂરિમ-
 તાન) ૬૪૪
 ગુણમેરૂ (આગમ ગ.) ૭૭૯
 ગુણરત્ન (ખ.) ૭૪૪
 ગુણરત્ન સૂરિ (આગમ ગ.) ૭૬૭
 ગુણરત્ન સૂરિ (ત.) ૬૫૨, પૃ. ૪૫૧,
 ટિ. ૪૪૧, ૧૧૬૦
 ગુણવદ્ધલ ૪૯૭, ૫૫૭
 ગુણવિજય (ત.) ટિ. ૪૮૫, ૮૫૯,
 ૮૮૬
 ” ૭૯૯
 ” ૮૬૭
 ” ૮૭૬
 ગુણવિજય (ત.) ૮૯૬-૭, ૯૦૪
 ગુણવિજય (ત.) ૯૭૪
 ગુણવિજય (ત.) ૯૯૯
 ગુણવિનય (ખ.) ૮૩૬, ૮૪૧,
 ૮૪૪, ૮૬૩. પૃ. ૬૦૩,
 ૮૯૬, ૯૦૮
 ગુણવિમલ (ત.) ૮૯૬
 ગુણવિલાસ ( ) ૯૭૭
 ગુણશેખર (ખ.) ૮૫૬
 ગુણશેખર સૂરિ (રૂપક્ષીય ગ.)
 ૬૩૫, ૬૪૭
 ગુણસમુદ્ર સૂરિ (પૌ.) ૬૮૪, ટિ.
 ૪૫૩, ૭૫૧

ગુણસમૃદ્ધિ સાધવી (ખ.) ૬૪૩
 ગુણસાગર ૯૭૬
 ગુણસાગર સૂરિ (પૌ.) ૬૮૪, ૭૫૧
 ગુણસાગર સૂરિ (ખીખ મન-
 વિજય ગ.) ૮૯૬
 ગુણસુદર (મલધારી ગ.) ૭૪૯
 ગુણસેન સૂરિ (પૂર્ણતલ્લ ગ.) ૪૧૩
 ગુણસોમ (ત.) ૭૨૪
 ગુણાકર (રૂપક્ષીય ગ.) ૬૪૭
 ગુણાકર (મહેર ગ.) ૫૬૦
 ગુણાકર ગણિ ૩૫૪
 ગુણાકર સૂરિ ૫૭૧
 ગુણાકર સૂરિ (ચિત્ર ગ.) ૭૪૭
 ગુપ્તવંશીય આચાર્ય ટિ. ૧૧૬,
 ૧૮૩
 ગુલાખવિજય (ત.) ૯૯૬
 ગુલાલ (સો.) ૯૯૬
 ગોડીદાસ આવક (ત.) ૯૭૭
 ગોવિંદ ગણિ-સૂરિ ૩૯૮, ૫૬૦
 ગોવિંદ સૂરિ ૨૪૨
 ગોવિંદાચાર્ય ૩૨૩
 ” ૩૯૮
 ગૌતમ ઇંદ્રભૂતિ ૧૭, ૨૪
 ઘોષનદિ મુનિ ૧૪૬
 ચક્રેશ્વર સૂરિ ટિ. ૨૩૭, ૪૦૦
 ” (પૌ.) ૫૬૨, ૬૩૦
 ચંડ ૨૦૫, ૪૩૫

ચંડપાલ પોરવાડ વણિક કવિ

૮૬૫, ટિ. ૫૧૬

ચતુર (લો.) ૯૭૭, ૯૭૯

ચતુરવિજય ટિ. ૪૪૦

ચતુરસાગર (ત) ૯૭૭

ચંદ્રકીર્તિ ગણિ ૩૯૨૩

ચંદ્રકીર્તિ (ખ.) ૮૯૬

ચંદ્રકીર્તિ સૂરિ (નાગોરી ત.) ટિ.

૪૩૬, ૮૫૭, ૮૭૨

ચંદ્રતિલક ઉ. ૫૬૩

ચંદ્રતિલક ઉ. (ખ.) ૫૯૦,

૫૯૩

ચંદ્રપ્રભ (ચંદ્ર ગચ્છ) ૫૯૫

ચંદ્રપ્રભ (નાગેદ્ર ગ.) ૬૨૭

ચંદ્રપ્રભ (રાજ ગ.) ૩૯૬, ૪૮૯

ચંદ્રપ્રભ (વટ ગ.) ૪૯૪

ચંદ્રપ્રભ મહત્તર ૨૯૮, ૩૫૦

ચંદ્રપ્રભ સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૫૦

ચંદ્રપ્રભ સૂરિ (પૌ.) ૨૯૯, ટિ.

૨૪૩, ૩૨૯, ૩૩૦, ૪૮૭,

૪૯૫, ૫૬૨, ૫૮૭, ૭૫૮,

૧૧૬૦

ચંદ્રપ્રભ સૂરિ (રાજ ગ.) ૫૯૯

ચંદ્રભાણુજી ઋષિ ૧૦૫૨

ચંદ્રર્ષિ મહત્તર ૧૯૩, ૩૮૯

ચંદ્રલાલ (આ.) ૭૭૯

ચંદ્રવર્ધન (ખ.) ૮૫૧

ચંદ્રવિજય (ત.) ૯૭૬

ચંદ્રવિજય બીજા (ત.) ૯૭૬

ચંદ્રસિંહ (પૌ.) ૬૫૩

ચંદ્ર સૂરિ (નાગેદ્ર ગ.) ૪૯૫,

૪૯૯

ચંદ્રસેન ૩૯૧

ચંદ્રેશ્વર (પૌ.) ૪૯૫

ચારિત્રચંદ્ર (પૌ.) ૭૫૮

ચારિત્રરત્ન (ત.) ૬૮૦, ૬૮૮-૯,

૭૫૧

ચારિત્રરત્ન ગણિ (ત.) ટિ. ૪૪૦,

ટિ. ૪૪૪, ૭૪૬

ચારિત્રરાજ ૬૮૦

ચારિત્રવર્ધન ગણિ (ખ.) પૃ.

૫૧૩, ૭૪૮

ચારિત્રવિજય (ત.) ૮૫૯, ૮૮૬

ચારિત્રવિજય (ત.) ૯૫૧

ચારિત્રસાગર (ત.) ૯૬૨

ચારિત્રસાર (ખ.) ૮૭૧

ચારિત્રસિંહ (ખ.) ૮૫૬, ૮૮૨

ચારિત્રસુદર ટિ. ૧૦૬, ટિ. ૨૮૯,

ટિ. ૩૩૪

ચારિત્રસુદર ગણિ (ખ. ત.) ૬૮૬

ચારિત્રહંસ (ત.) ૭૨૯

ચારિત્રચંદ્ર (ખ.) ટિ. ૫૧૭

ચારિત્રચંદ્ર સૂરિ (રૂપકીય ગ.) ૬૩૫

ચારિત્ર પાઠક ૯૬૫

ચિદાનંદ-કર્પૂરવિજય ૧૦૦૦-૨

ચિમનલાલ દલાલ ટિ. ૨૪૪,

ટિ. ૩૧૩, ટિ. ૩૬૦, ૪૭૩,

ટિ. ૩૭૪, ટિ. ૩૯૨, ટિ.

૩૯૭, ટિ. ૩૯૯, ૫૬૦,

ટિ. ૪૦૫, ટિ. ૪૧૦, ટિ.

૪૧૯, ૮૧૨, ૧૦૭૭

ચિરંતન ૬૭૭

ચિરંતન મુનિ ટિ. ૯૦

ચેતનવિજય ૯૯૬

જ્ઞાન ૭૭૬

જ્ઞાનકલશ (ખ.) ૬૫૭

જ્ઞાનકીર્તિ (ત.) ૬૮૦

જ્ઞાનકીર્તિ (પાર્શ્વ. બ્રહ્મસતાનીય)

૯૭૬, ૯૮૨

જ્ઞાનકુશલ (ત.) ૯૭૬

જ્ઞાનચંદ્ર (પૌ.) ૬૪૨, ટિ. ૪૩૨

જ્ઞાનતિલક (ખ.) ૮૬૨

જ્ઞાનદાસ (લો.) ૮૯૬-૭

જ્ઞાનપ્રભોદ ૮૫૧

જ્ઞાનરાજ (ખ.) ૯૯૯

જ્ઞાનવિજય (ત.) ૯૭૪, ૯૭૦

જ્ઞાનવિજય (ત.) ૯૯૯

જ્ઞાનવિમલ (ખ.) ૮૭૧, ૮૭૪

જ્ઞાનવિમલ સૂરિ (ત.) ટિ. ૫૨૬,

૯૬૫, ૯૭૪, ૯૭૬, ૯૭૮,

૯૮૫,

જ્ઞાનસમુદ્ર (ખ.) ૯૯૯

જ્ઞાનસાગર (આ.) ૯૭૬

જ્ઞાનસાગર (ત.) ૮૯૬, ૯૦૬

જ્ઞાનસાગર શિષ્ય (ત.) ટિ. ૪૫૧

જ્ઞાનસાગર શિષ્ય ૯૭૬

જ્ઞાનસાગર-ઉદયસાગર સૂરિ (આ.)

૯૭૭

જ્ઞાનસાગર સૂરિ (ત.) ૬૫૨-૩

જ્ઞાનસાગર સૂરિ (ખ.) ૭૧૯,

૭૫૧, ૭૬૯

જ્ઞાનસાગર (ખ.) ટિ. ૫૨૬,

૯૯૬, ૯૯૯

જ્ઞાનસુદર (સાપ્રત) ટિ. ૫૭,

ટિ. ૬૫

જ્ઞાનાચાર્ય ૭૮૪

જગચ્ચંદ્ર સૂરિ (તપા) ૫૬૫, ટિ.

૪૦૬, ૫૮૩

જગદેવમંત્રી કવિ ૪૦૪-૫, ટિ.

૩૨૪, ૪૮૬

જગમદિરાલ જૈની (દિ.) ટિ. ૫૫૦

જગમાલ ઋષિ ૭૯૦

જગમાલ-જગન્મલ (ત.) ૮૭૪

જગા ઋષિ (ત.) ૮૮૨

જળસ્વામી ૨૪, પૃ. ૪૬, ૧૪૨

જયકલ્યાણ શિષ્ય (લ.) ૮૦

૭૭૭, ૭૭૯

જયકીર્તિ સૂરિ (આ.) ૭૫૦, ૭૬૯

જયચંદ્ર (પાર્શ્વ.) ૮૯૬, ૯૦૪

જયચંદ્ર સૂરિ (ત.) ટિ. ૩૯૯

જયચંદ્ર સૂરિ (ત.) ૬૭૪, ૬૭૬,

૬૮૫, ૬૮૯, ૭૦૮, ૭૪૫,

૭૬૪, ટિ. ૫૦૨-૪
 જયચંદ્ર સૂરિ (પૌ.) ૭૫૮, ૭૫૮
 જયતિલક સૂરિ ટિ. ૧૪૯
 જયતિલક સૂરિ (બૃ. ત.) ૬૫૮
 જયતિલક સૂરિ (બૃ. ત.) ૬૮૬,
 ૭૬૪,
 જયદેવ ગણિ ૫૦૪
 જયપ્રભ સૂરિ (વાદિ દેવ સ.) ૪૬૯
 જયમંગલ સૂરિ (વાદિદેવ મ.)
 ૫૯૨, ૫૯૬
 જયમંગલ સૂરિ ૮૯૭
 જયમિત્ર (દિ.) ૭૬૩
 જયમૂર્તિ પાઠક (બૃ. ત.) ૬૮૬
 જયરંગ-જેતસી (ખ.) ૯૭૬
 જયરત્ન (ખ.) ૯૯૫
 જયવંત સૂરિ (બૃ. ત.) ૮૯૬,
 ૯૦૦, ૯૦૨, ૯૦૬
 જયવલ્લભ (શ્વે.) ૬૩૩, પૃ. ૪૩૬
 જયવલ્લભ (આ.) ૭૦૯
 જયવિજય (ખ.) ૮૫૧
 જયવિજય (ત.) ટિ. ૪૮૫
 જયવિજય (ત.) ૮૭૬, ટિ. ૫૨૨
 જયવિજય (ત.) ૮૯૬
 જયવિજય ખીખ (ત૦) ૮૯૬
 જયવિજય (ત.) ૯૬૫
 જયવિજય (ત.) ૯૭૩
 જયવિમલ (ત.) ૮૬૮

જયજેખર મુનિ (આ.) ૬૫૦, ૬૮૧,
 ૭૦૯, ૭૧૨-૫, ૭૧૭,
 ૮૬૫, ૯૦૬, ૯૮૧
 જયસાગર (દિ.) ૯૭૬
 જયસાગર ગણિ (ખ.) ૬૯૫-૬,
 ૭૦૯, ૮૭૧
 જયસિંહ (પ્રમુખનમરિઆના) ૫૯૫
 જયસિંહ (વડ ગ.) ૮૯૪
 જયસિંહ મૂરિ પૃ. ૧૫૫
 જયસિંહ સૂરિ (કૃષ્ણર્ષિ શિ.)
 ૨૪૩, ટિ. ૨૪૭, ટિ. ૨૮૯,
 ટિ. ૩૦૭
 જયસિંહ મરિ (હર્ષપુરીય ગ.)
 ૩૧૧, ૫૫૬
 જયસિંહ સૂરિ (આ.) ૪૯૫
 જયસિંહ સૂરિ (કૃષ્ણર્ષિ ગ.) ૫૭૬,
 ટિ. ૪૧૧.
 જયસિંહ સૂરિ (કૃષ્ણર્ષિ ગ૦) (ખીખ)
 ટિ. ૪૧૧, ૫૯૪, ૬૪૬,
 ૬૫૪
 જયસિંહ સૂરિ (અં. ગ.) ૩૯૩
 જયસિંહ સૂરિ (વીર સૂરિ શિ.)
 ટિ. ૩૭૪, ૫૨૦, ૫૨૮,
 ૫૫૨, ૫૬૦
 જયસુદર (?)—જયચંદ્ર સૂરિ (ત.)
 ૬૭૬
 જયસુદર (બૃ. ત.) ૭૭૪
 જયસોમ (ખ.) પૃ. ૫૭૧, ૮૩૬,

જેન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૪૫

૮૩૯, ૮૪૪, ૮૫૧, ૮૬૩,
૮૬૫, ૮૯૬
જયસોમ (ત.) ૯૨૩, ૯૭૩
જયાનંદ સરિ (ત.) ૬૫૧, ટિ.
૪૪૯, ૮૫૫
જયાનંદ સૂરિ (ખૂ. ગ.) ટિ. ૪૧૩
જશવત ૯૧૮
જશવતસાગર-યશસ્વતસાગર-(ત)
૯૬૨, ૯૭૭
જશવિજય-યશોવિજય (ત.)
૯૭૨ જુઓ યશોવિજય
જશવિજય ૧૦૦૦
જશસોમ (લઘુ ત.) ૮૯૬
જશસોમ (ત.) ૯૭૩
જલ્લજ્જ કવિ ૫૩૧, ૫૪૩
,, વિદ્વાન્ આવક ૫૭૦
જિનકીર્તિ (ખ) ૯૯૫
જિનકીર્તિ સૂરિ (ત.) ૬૬૫-૬
જિનકીર્તિ સૂરિ (ત.) ૯૯૯
જિનકુશલ સૂરિ (ખ.) ૬૩૨, ૬૩૪
જિનચંદ્ર ૩૩૮
જિનચંદ્ર ૫૯૧
જિનચંદ્ર ગણિ ૨૮૨
જિનચંદ્ર સૂરિ ૩૫૪, ૩૯૭
,, ૨૮૪, ૨૯૪
,, (ખ.) ૫૯૦-૧,
૬૪૩, ૬૫૭

જિનચંદ્ર સરિ (ખ.) ટિ. ૪૭૮,
૭૫૮
જિનચંદ્ર સૂરિ (ખ.) ૮૧૦, પૃ.
૫૭૧, ૮૪૧-૪૫, ૮૫૧,
૮૫૬, ૮૬૩-૫, ૮૬૯
જિનચંદ્ર સૂરિ (પિપ્પ. ખ.) ૬૯૭,
ટિ. ૪૬૭, ૭૦૧
જિનચંદ્ર સરિ (રાજ ગ.) ૩૯૬
જિનદત્ત ૨૧૮, ટિ. ૧૫૪
જિનદત્ત સરિ (ખ.) ૩૧૦, ૬૯૩,
૬૯૫
,, (વાયક ગ.) ૪૯૬,
૫૪૫, ટિ. ૩૯૩
જિનદત્ત સૂરિ ,, (૨) પૃ. ૧૦૧, પૃ.
૧૮૦, ૨૯૪, ૩૧૭-૯, ટિ.
૨૬૧, ૩૨૫, ૩૨૮, ૪૭૬,
૫૬૭, ૫૭૦, ૬૩૨
જિનદાસ (આ.) ૧૦૦૦
જિનદાસ (મુખશોધન ? ગ)
૮૮૨
જિનદાસ બ્રહ્મ (દિ.) ૭૬૮
જિનદાસ મહત્તર ટિ. ૨૭, ૨૧૧,
ટિ. ૧૪૮, ૨૨૦, ૨૨૪-૫,
૨૯૮
જિનદાસ આવક કવિ (આ) ૯૭૬
જિનદેવ ઉ. ૨૨૧
જિનદેવ ઉ. (ખૂ. ગ.) ૩૪૭
જિનદેવ સૂરિ (ખ.) ૭૪૮

,, (ખડિલ ગ.) ૬૪૫
 નપ્રભોધ સૂરિ (ખ.) ૫૯૦,
 ૫૯૬, ૫૯૮
 નપ્રભ ૪૮૨
 નપ્રભ સૂરિ (આગમ ગ.) ૬૦૬,
 ૬૩૬
 નપ્રભ સૂરિ (ખ.) ટિ. ૧૩૭,
 ૨૦૦, ટિ. ૧૪૦, ટિ. ૨૨૭,
 ટિ. ૨૪૯, ૩૫૧, ટિ. ૩૭૪,
 ટિ. ૩૭૮, ટિ. ૩૮૮, ૫૨૭
 કે, ટિ. ૩૯૨, પૃ. ૪૦૦,
 ૬૦૧, ૬૦૨-૪, ટિ. ૪૧૯
 ટિ. ૪૨૪, ૬૧૯, ૬૨૧, ટિ.
 ૪૩૦, ૬૪૨, ૭૪૭, ૭૪૮
 નપ્રિય સૂરિ ? (ખ.) ૬૯૩
 નપદ્મ (ખ.) ૭૦૧
 નપદ્મ સૂરિ (ખ.) ૬૩૪, ૬૩૯
 નપતિ સૂરિ (ખ.) ૪૮૨, ૪૯૨-
 ૩, ૪૯૫, ૫૦૦, ૫૬૧,
 ૫૬૩, ૫૬૭, ૫૭૦, ૫૯૦
 નપાલ (ખ.) ૪૯૫, ૫૯૦,
 ૫૯૩
 નપાલ ઉપાં (ખ.) ૫૬૭
 નભટ ૨૧૪, ૨૧૮, ટિ. ૧૫૪
 નભદ્ર ૩૯૧
 નભદ્ર ક્ષમાશ્રમણ ટિ. ૨૨,
 ૧૧૮-૯, ૧૬૪, ૨૦૬-૨૧૦
 ટિ. ૧૪૪, ૨૨૭, ૩૫૯,

૩૮૯, ૩૯૬, ૪૫૯, ૬૨૬,
 ટિ. ૫૨૩, ૧૧૬૦
 ,, સ્તુતિ પૃ. ૧૨૯, ૨૦૮
 જિનભદ્ર ગણિ (મલધારી ગ.)
 ૩૪૧
 જિનભદ્ર સૂરિ (ખ૦) ટિ. ૩૬૪,
 ૬૬૯-૭૦, ૬૯૨, ૬૯૫,
 ૭૦૫-૬, ૭૩૦, ૭૪૪, ૭૫૦,
 ૭૬૪, ૮૫૧, ૮૫૬
 જિનભદ્ર સૂરિ (રૂપવન્ધ્ય ગ.) ૬૩૫
 જિનભદ્રાચાર્ય ૩૯૮
 જિનમંડન ગણિ (ત૦) ટિ. ૨૪૭,
 ટિ. ૨૮૯, ટિ. ૨૯૫, ટિ.
 ૩૦૭, પૃ. ૨૮૬, ટિ. ૩૩૪,
 ૬૬૪, ૬૮૦, ૬૮૯
 જિનમાણિક્ય (ત૦) ૭૨૩, ૭૫૫
 જિનમાણિક્ય સૂરિ (ખ૦) ૮૫૧,
 ૮૭૧, ૮૮૨
 જિનમુક્તિ સૂરિ (ખ૦) ૯૯૫
 જિનમેર સૂરિ (ખ૦) ૭૪૮
 જિનરત્ન સૂરિ (ખ૦) ૫૮૮, ૫૯૦,
 ૫૯૩
 જિનરત્ન સૂરિ (ત૦) ૬૫૭
 જિનરત્ન સૂરિ (પૃ. ત.) ૭૭૪
 જિનરાજ સૂરિ (ખ૦) ૬૯૪-૫,
 ૭૦૧, ૮૪૬, ૮૬૪, ૮૮૪,
 ૮૯૦-૧, ૮૯૬

જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૪૭

જિનલખિધ (ખ.) ૭૦૧
 જિનલખિધ (ખ) ૯૭૭
 જિનલખિધ સૂરિ (ખ) ૬૪૨
 જિનલાલ સરિ (ખ.) પૃ. ૬૭૦,
 ૯૯૩-૪
 જિનવર્દન સરિ (ખ.) ૬૬૭, ૬૬૨,
 ૬૬૪-૫, ૬૬૭, ૭૬૮
 „ (પિપ્પ૦ ખ૦) ૬૬૪
 જિનવલ્લભ સૂરિ (ચંદ્ર=ખ૦) ૨૬૪
 ૨૬૮, ટિ. ૨૪૫, ૩૧૪-૯,
 ૪૮૨, ૫૬૩, ૫૬૭, ૫૭૦,
 ૫૯૪, ૬૬૩, ૭૦૧, ૭૫૨,
 ૮૫૧, ૮૬૨
 જિનવિજય ગણિ (ત૦) ૯૪૭
 જિનવિજય-૧ (ત૦ કીર્તિવિજય
 શિ૦) ૮૮૯, ૯૭૬
 જિનવિજય-૨ (ત૦ દેવવિજય
 શિ૦) ૯૫૯, ૯૭૭
 જિનવિજય-ત્રીજા (ત૦ ક્ષમાવિ-
 જય શિ૦) ૯૭૪, ૯૭૭-૮,
 ૯૮૨, ૯૯૯
 જિનવિજય-ચોથા (ત૦ ભાણુવિ-
 જય શિ૦) ૯૭૭
 જિનવિજય (સાત્રત) ટિ. ૮૫,
 ટિ. ૯૩, ટિ. ૧૦૭, ટિ. ૧૧૮
 -૨૧, ટિ. ૧૪૪-૫, પૃ.
 ૧૫૫, ટિ. ૧૬૫, ૨૭૨ ટિ.
 ૧૮૧, ૩૬૪, ટિ. ૨૭૪, ટિ.

૩૦૦, ટિ. ૩૦૭, ટિ. ૩૧૦,
 ટિ. ૩૧૪-૫, ૪૧૦, ટિ.
 ૩૨૮, ટિ. ૩૩૫, ટિ. ૩૫૭,
 ટિ. ૩૬૧, ટિ. ૩૭૦, ૫૦૭,
 ટિ. ૩૭૮, ટિ. ૪૧૫, ૬૬૩,
 ૬૬૬, ટિ. ૪૬૯, ૮૬૮,
 ૮૯૪, ટિ. ૫૨૯
 જિનવીર (ખંડિલ ગ.) ૬૪૫
 જિનશેખર (ચંદ્ર-ખ૦ ગ૦) ૫૬૩
 જિનશેખર સૂરિ (ત૦) ૬૫૭
 જિનસમુદ્ર સૂરિ (ખ૦) ૭૩૦
 જિનસાગર સૂરિ (ખ૦ ખ૦) ૬૬૭,
 ૭૦૮, ૭૫૦
 જિનસાગર સૂરિ (ખ૦) ૮૬૪, ૮૮૪
 જિનસાગર સૂરિ (ખ૦) ૯૮૨
 જિનસિંહ સૂરિ (લ. ખ૦ ગ૨૭
 સ્થાપક) ૭૦૨
 જિનસિંહ સૂરિ (ખ૦) પૃ. ૫૭૧,
 ૮૪૪, ૮૪૬, ૮૬૫
 જિનસુખ સૂરિ (ખ૦) ૯૭૭, ૯૮૫
 જિનસુદર સૂરિ (ખ૦ વેગડ) ૯૭૪,
 ૯૭૭
 જિનસુદર સૂરિ (ત૦) ટિ. ૪૪૪,
 ૬૬૫, ૬૮૫
 જિનસુંદરી ગણિની ૫૬૦
 જિનસૂર (ત૦) ટિ. ૩૩, ૭૬૪
 જિનમેન (ટ) સૂરિ (ખ૦) ૭૧૯
 જિનમેન સૂરિ (દિ૦) ૧૬૫, ૨૮૦

જિનસોમ (ત૦) ૭૨૨
 જિનહર્ષ (ત૦) ટિ. ૨૨૪, ટિ.
 ૨૪૭, ટિ. ૩૭૪, ટિ. ૩૭૬,
 ૫૦૬, ૫૨૦, ટિ. ૩૬૦,
 ૫૨૭૬, પૃ. ૩૭૦, ૬૮૯
 જિનહર્ષ (ખ૦) ટિ. ૨૮૯, ૬૭૪,
 ૬૭૬, ૬૭૯, ૬૮૨, ૬૯૩
 જિનહર્ષ સૂરિ (ખ૦) ટિ. ૪૭૮,
 ૮૫૬, ૯૬૪
 જિનહર ૭૮૧
 જિનહંસ ગણિ (ત૦) ૬૭૯,
 ૭૨૨-૩
 જિનહંસ સૂરિ (ખ૦) ૭૫૮, ૭૬૦,
 ૮૫૬, ૮૬૨, ૮૮૧, ૧૦૫૨
 જિનહિત સૂરિ (ખ૦) ૭૪૮
 જિનહેમ સૂરિ શિષ્ય (ખ૦) ૯૯૫
 જિનેંદ્રસાગર (ત૦) ૯૮૨
 જિનેશ્વર (ખૃ. ગ.) ૩૨૭
 જિનેશ્વર ૩૪૮
 જિનેશ્વર (રાજ ગ.) ૫૬૯
 જિનેશ્વર સૂરિ (ખ૦) ૮૫૬
 જિનેશ્વર સૂરિ (ચંદ્ર ગ. પછી ખ૦)
 ૧૫૪, ૨૮૩-૪, ટિ. ૨૨૧,
 ૨૯૩, ૪૮૨, ૫૬૩, ૧૧૬૦
 જિનેશ્વર સૂરિ (ચં. ગ.) ૩૯૩
 જિનેશ્વર સૂરિ (ચૈત્યવાસી) ૩૧૪
 જિનેશ્વર સૂરિ (ખ૦) ૪૯૩, ૪૯૫,
 ૫૦૦, ૫૦૫, ૫૭૦, ૫૮૮-

૯, ૫૬૦, ૫૬૨-૪, ૫૬૮,
 ૬૦૭, ૬૪૫
 જિનોદય (ખ૦) ૭૪૪
 જિનોદય મરિ (ખ૦) ૬૫૭
 જિનોદય મરિ (ખ૦) ૮૬૬
 છતવિજય (ત૦) ૯૨૯
 છતવિજય (ત૦) ૯૭૬
 છતવિજય-અવવિજય (ત૦) ૯૬૯
 છતવિમલ ૯૭૩
 અવદેવ મરિ ૨૭૫
 અવદેવ મરિ (વાયડ ગ.) ૪૯૬,
 ટિ. ૩૬૯, ટિ. ૩૯૩
 અવતરામ સાધુ (લો.) ૧૦૦૪
 અવરાજ (ખ૦) ૮૬૬
 અવરાજ (લો.) ૯૭૬
 અવરાજ પડિત (ત૦) ૮૧૯, ૮૬૮
 અવસાગર (ત૦) ૯૭૭
 અવા ઋષિ ૧૦૫૨
 અવાજી ઋષિ (લો.) ૭૩૭
 અગલકિશોર મુખત્યાર પં. (દિ.
 સાપ્રત) ટિ. ૫૧૩, ટિ. ૫૫૬,
 ટિ. ૫૬૧
 જેમલ ઋષિ (લો.) ૯૯૬
 જેઠમલ (સ્થા.) ૧૦૦૫
 ઝવેરચંદ મેઘાણી (સાપ્રત) પૃ.
 ૬૬૮
 ઝાલાભાર્ષ ધોળશાજી ૧૦૦૧,

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા, ૮૪૯

પૃ ૬૯૧, ૧૦૨૧-૬, પૃ.

૬૯૮, ૧૦૫૪

કુંગર (આ.) ૮૯૬

ત્રિકમ (નાગોરી લો.) ૮૯૬, ૯૦૪

ત્રિદશપ્રભ (પૌ.) ૬૩૦

ત્રિભુવન સ્વયંભૂ (દિ.) ૪૭૪

ત્રિલોકસિંહ (લો.) ૯૭૭

તત્ત્વવિજય (ત.) ૯૭૬

તત્ત્વહંસ (ત.) ૯૭૬, ૯૯૯

તપોરત્ન (ખ.) ૬૯૩, ૭૪૪, ૭૬૪

તરણકીર્તિ (ખ.) ૬૩૨

તરણપ્રભાચાર્ય (ખ.) ૬૫૬, ૭૬૪

તિલકગણિ (ખ.) ૭૫૮

તિલકચંદ (ખ.) ૯૭૬

તિલકપ્રભ સૂરિ (પૌ.) ૫૮૭, ૬૩૦

તિલકસાગર (સાગર ત.) ૯૭૬,
૯૮૨

તિલક સૂરિ (વીજ્ઞ-વિજયગચ્છ)
૯૭૭

તિલકાચાર્ય (પૌ.) ટિ. ૩૧, ટિ.

૩,૩ પૃ. ૫૯, પૃ. ૭૪, પૃ.

૧૨૯, ટિ. ૧૪૪, ૪૯૫,

૪૯૭, ૫૬૨

તેજચંદ (ત.) ૮૯૬

તેજપાલ (લો.) ૯૭૬

તેજવર્ધન ૭૦૯

તેજવિજય (ત.) ૯૯૬, ૯૯૮

તેજ.સાર (ખ.) ૮૭૪

તેજસિંહ ૯૬૯

તેજસિંહ (આગમિક) ૯૭૭

તેજસિંહ (લો.) ૯૭૬

તેજોરાજ (ખ.) ૭૪૪

દ્રોણાચાર્ય (નિવૃત્તિ કુલ) ટિ. ૬,૨
૨૯૨, ૫૬૦

દયાકલશ (ખ.) ૮૫૧

દયાકુશલ (ત.) ટિ. ૪૮૫, ૮૧૦,
૮૧૦, ૮૯૬, ૯૦૪

દયાતિલક (ખ.) ૯૭૬

દયાનંદન (ખ.) ૮૫૧

દયારત્ન (ખ.) ૮૫૬, ૯૦૪

દયારૂચિ ૯૫૯

દયાવિજય (ત.) ૧૦૦૦

દયાશીલ (આ.) ૮૯૬

દયાસિંહ (ખ) ૯૯૩

દયાસિંહ ગણિ (ગૃ. ત.) ૭૦૮,
૭૬૪

દર્શનકવિ ૮૯૬

દર્શનવિજય (ત.) ૮૯૬, ૯૦૪

દર્શનવિજય (ત.) ૯૬૬

દર્શનસાગર (આ.) ૯૯૬

દલાલ જુઓ ચિમનલાલ દલાલ

દાક્ષિણ્યાક-દાક્ષિણ્યચિન્હ સૂરિ ટિ.

૧૧૬, ૨૨૫, ૫૯૬, ટિ. ૫૨૩

,, સ્તુતિ પૃ. ૧૭૫

દાનચંદ્ર (ત.) ૮૯૦

દાનચંદ્ર (ત.) ૯૫૯

દાનવિજય (ત૦) ૯૬૬, ૯૭૩,
૯૭૬

દાનસાગર (ખ૦) ૯૯૯

દામોદર-દયાસાગર (આ.) ૮૯૬

દાર્શનિક સિદ્ધસેન ૧૬૩

દિગંબર વાદી ૫૬૩, ટિ. ૪૦૬

,, વિક્રાનો ૧૬૫

દિન્ન ગણિ ૧૯૭, ટિ. ૧૯૨

દિન્ન સૂરિ ૧૪૭

દીપમુનિ (લો.) ૯૯૬

દીપવિજય (ત૦) ૯૭૬

દીપવિજય-કવિરાજ બહાદુર (ત૦)
ટિ. ૩૮૬, ૯૯૬, ૯૯૮

દીપસાગર (ત૦) ૯૭૪

દીપસૌભાગ્ય (સાગર ત૦) ૯૭૬,
૯૮૨

દુર્ગસ્વામી (નિવૃત્તિ કુલ) ૨૪૭-૮

દુર્બલિકા પુષ્પ પૃ. ૪૬

દુર્લભરાજ વણિક મત્રી કવિ ટિ.
૨૩૩, ૩૯૫, ટિ. ૩૧૭

દૂષ્ય ગણિ ટિ. ૧૧૧

દેપાલ (દેપો) કવિ ૭૬૬, ૮૯૭

દેવ મહત્તર (નિવૃત્તિ કુલ) ૨૪૭

દેવકલશ (ઉપ૦) ૭૭૬

દેવકલ્પલ (ઉપ૦) ૭૭૬

દેવકીર્તિ ૭૬૯

દેવકુશલ (ત૦) ૯૭૪

દેવગુપ્ત ૨૩૭

દેવગુપ્ત-તત્પર્ય ટીકાકાર ટિ. ૯૦

દેવગુપ્ત-મહાકવિ ટિ. ૧૧૬, ૧૮૩
-૪, ટિ. ૧૧૮

દેવગુપ્ત સૂરિ (ઉપકેશ ગ.) ૩૩૧,
૩૫૫

દેવગુપ્ત સૂરિ (ઉપકેશ ગ.) ૬૨૧

દેવગુપ્ત સૂરિ (ખિવંદણીક ગ.) ૭૭૫

દેવગુપ્તાર્ય-કુલચંદ્ર ગણિ (ઉપ૦)
૨૮૨, ૩૩૧

દેવચંદ્ર (ખ૦) ૮૯૭, ૯૪૧, ૯૭૪,
૯૭૭-૮, ૯૮૩

દેવચંદ્ર (ત૦) ૮૯૬, ૯૦૪

દેવચંદ્ર દામજી કુંડલાકર (સાપ્રત)
૧૦૫૭

દેવચંદ્ર (રાજ ગ.) ૪૮૯

દેવચંદ્ર ગણિ (ચંદ્ર-સરવાલ ગ.)
૩૨૫

દેવચંદ્ર મુનિ (હિમચંદ્ર શિ૦)

૪૦૧, ૪૬૨, ૪૬૭

દેવચંદ્ર સૂરિ ૩૯૩

દેવચંદ્ર સૂરિ (કાસદૃહ ગ.) ૬૮૩

દેવચંદ્ર સૂરિ (નાગેશ ગ.) ૨૩૫,
ટિ. ૧૬૯

દેવચંદ્ર સૂરિ (પૂર્ણતલ્લ ગ.) ૨૬,
ટિ. ૧૫૬, ટિ. ૧૬૫, ૩૧૭,

૪૧૩-૪, ૪૭૬, ટિ. ૪૧૭

દેવજી (લો.) ૯૭૩

દેવનંદિ (દિ૦ વૈ.) ૪૩૨

દેવનંદિ (દિ.) ૭૬૩

દેવનાગ ગુરુ પૃષ્ઠ ૫૬૦

દેવપ્રભ ગણિ દિ. ૨૮૯

દેવપ્રભ સૂરિ (ચંદ્રગ.) ૫૫૦

દેવપ્રભ સૂરિ (પૌ.) ૫૮૭

દેવપ્રભ સૂરિ (હર્ષપુરીય-મલધારી
ગ.) ૫૫૬-૮

દેવભદ્ર (પિપ્પલ ગ.) દિ. ૨૬૯

દેવભદ્ર (ચદ્ર ગ.) ૫૬૫

દેવભદ્ર ગણિ (ત.) ૫૬૦, ૫૮૪

દેવભદ્ર સૂરિ (ખ.) ૫૮૬

દેવભદ્ર સૂરિ (પૌ) ૪૦૨

„ „ (મલધારી-રાજ ગ.)

૩૬૦, ૩૯૩, ૪૮૯

દેવભદ્ર સૂરિ (રૂદ્રપલ્લીય ગ.) ૬૩૫

દેવભદ્રાચાર્ય ૩૧૪

દેવમૂર્તિ (કાસદ્રહ ગ.) ૬૮૩, દિ.
૫૨૩

દેવમૂર્તિ ઉ૦ (ખ.) ૫૯૦

દેવદ્વિ ક્ષમાશ્રમણ ૩૨, ૩૮, પૃ.

૪૬, ૧૯૪, દિ. ૧૩૦-૧,
દિ. ૩૧૩

દેવરત્ન (આગમ ગ.) ૭૬૭

દેવરત્ન (ખ) ૮૯૬

દેવરત્ન (લ. ત.) ૯૯૬

દેવરત્ન સૂરિ (ખ. ત) ૯૭૩

દેવરત્ન સૂરિ શિ૦ (આગમ ગ.)
૭૦૯

દેવ વાચક ક્ષમાશ્રમણ ૩૨-૩, ૯૧,

દિ. ૧૧૧, ૧૯૬, ૨૨૪,

પૃ. ૭૬૭

દેવવિજય (ત. રાજવિજય શિ.)

૮૬૯, ૮૭૬, ૮૮૨, દિ. ૫૨૨

દેવવિજય (ત૦) ૯૫૯

દેવવિજય (ત. મુનિવિજય શિ.)

૮૭૩

દેવવિજય (ત. માનવિજય શિ.)

૯૬૫

દેવવિજય (ત.) ૯૭૩

દેવવિજય (ત. ઉદયવિજય શિ૦)

૯૭૬

દેવવિજય (ત. દીપવિજય શિ.)

૯૭૭, ૯૮૦

દેવવિજય (ત. વિનીતવિજય શિ)

૯૯૬

દેવવિમલ (ત.) પૃ. ૫૩૪, દિ.

૪૮૫, ૮૮૨

દેવશ્રી ગણિની ૩૫૫

દેવશીલ (ત.) ૮૯૬-૭

દેવસાગર ગણિ (આ.) ૮૮૬

દેવસિંહ (પૌ) ૬૫૩

દેવસુદર ઉ૦ ૮૭૨

દેવસુદરસૂરિ (ચદ્ર ગ) ૬૫૭

દેવસુદરસૂરિ (ત) ૬૫૨, ૬૫૭,

દિ. ૫૨૩, ૬૬૨, દિ. ૮૪૪,

૬૬૯, ૬૭૨, ૬૭૫

દેવ સૂરિ ૩૧૭

દેવ સૂરિ ૩૨૮

દેવ સૂરિ જુગો વાદિદેવસૂરિ

દેવ સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૫૦

દેવ સૂરિ (ગ્ન ગ.) ૪૯૨

દેવ સૂરિ (નાગેન્દ્ર ગ.) ૪૯૫, ૪૯૯

દેવસેન (દિ.) ૪૭૮

દેવસેન ગણિ (રાજ ગ.) ૪૯૧

દેવાનંદ (ચંદ્ર ગ.) ૫૯૫

દેવાનંદ-દેવમૂર્તિ (ખૌ.) ૬૫૩

દેવાનંદ સૂરિ (હર્ષપુરીય-મલધારી ગ.) ૫૫૬

દેવીદાસ (પાર્શ્વ) ૯૯૬

દેવીદાસ દ્વિજ ૮૯૬

દેવેન્દ્ર (દિ.) ૮૯૬

દેવેન્દ્ર ગણિ ૬૭૨

દેવેન્દ્ર સાધુ-ગણિ (નેમિચંદ્ર સૂરિ)
૨૯૭, ૩૫૪, ૪૦૦

દેવેન્દ્ર સૂરિ ટિ. ૫૮

દેવેન્દ્ર સૂરિ ૪૯૦, ૪૯૨

દેવેન્દ્ર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૩૯૩

દેવેન્દ્ર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૪૬૭

દેવેન્દ્ર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૭૧, ૫૯૫

દેવેન્દ્ર સૂરિ (ત.) ટિ. ૫૮, ૫૬૦,

૫૭૭, ૫૮૩-૪, ટિ. ૪૧૪,

૫૮૭, ૫૯૦, ૫૯૭, ૬૭૨,

૮૭૬

દેવેન્દ્ર સૂરિ (નાગેન્દ્ર ગ.) ૪૯૫

દેવેન્દ્ર સૂરિ (રૂપલક્ષ્મીય ગ.) ૬૪૪,

૬૪૯

દેવેન્દ્રચંદ્ર સૂરિ ૩૨૭

ધનંજય ટિ. ૩૫૭

ધનદેવ (પૃ. ત.) ૯૭૬, ૯૭૯

ધનદેવ (ઉ. ગ.) ૩૩૧

ધનદેવ ગણિ પૃ. ૫૨૧,

૭૬૭, ૭૭૮

ધનદેવ ગણિ (મલધારી ગ.) ૩૪૧

ધનપ્રભ સૂરિ ટિ. ૪૧૨

ધનપાલ કવિ ટિ. ૧૫૬, ટિ. ૧૬૫,

પૃ. ૧૯૦, ૨૭૨-૨૮૦, ટિ.

૨૯૨, ૩૧૩, ૩૯૩, ૪૪૨,

૪૭૫, ૫૩૫, ૬૨૬, ટિ. ૫૨૪,

૧૧૪૩

„ સંખધી સ્તુતિ પૃ. ૨૦૦-૧

ધનપાલ (અપ૦ કવિ) ૪૭૪

ધનરાજ (આ.) ૮૮૮

ધનરાજ પાઠક (ત.) ૮૫૧

ધનવિજય (ત.) ૭૯૦, ૭૯૯,

૮૮૨, ૮૯૦-૧

ધનહર્ષ-મુધનહર્ષ ૮૯૬, ૯૦૪

ધનેશ્વર ૩૨૬

ધનેશ્વર (ચ. ગ.) ૫૯૫

ધનેશ્વર (નાગેન્દ્ર ગ.) ૪૯૫, ૪૯૯

ધનેશ્વર સૂરિ ૧૮૬, ટિ. ૧૩૮, ૨૦૧,

૯૬૭

ધનેશ્વર સૂરિ (ચંદ્ર કુલ) ૨૮૪

ધનેશ્વર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૩૩૫, ૩૮૧

ધનેશ્વર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૫૦

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૫૩

ધનેશ્વર સૂરિ (મલધારી-રાજ ગ.)

૨૭૦, ટિ. ૨૦૫, ૩૯૪, ૩૯૬,

૪૮૯, ૫૬૨

ધર્મ (મહેન્દ્રસૂરિ શિ.) ૫૦૫

ધર્મકીર્તિ જુઓ ધર્મધોષસૂરિ

ધર્મકીર્તિ (ખ) ૯૦૪

ધર્મકુમાર (નાગેન્દ્ર ગ.) ૫૯૫, ૫૯૮

ધર્મચંદ્ર (પિપ્પલ ગ.) ટિ. ૨૬૯

ધર્મચંદ્ર (ત.) ૯૯૬

ધર્મચંદ્ર (ખ. ગ.) ૬૩૩

ધર્મતિલક ઉ૦ (ખ.) ૫૯૪

ધર્મદાસ (વિદ્યધમુખમંડન કેર્તી)
ટિ. ૩૦

ધર્મદાસ (લો.) ૮૯૬

ધર્મદાસ ગણુ (ઉપદેશમાલાકાર)

૨૩, ટિ. ૩૦, ૨૫૩, ૪૮૩,

૫૮૫

ધર્મદેવ (પિપ્પલ ગ.) ટિ. ૨૬૯

ધર્મદેવ (પૌ.) ૭૭૫-૬, ૭૮૩

ધર્મધોષ (પિપ્પલ ગ.) ટિ. ૨૬૯

ધર્મધોષ (જા૦ ગ.) ૪૯૨

ધર્મધોષ (નાગેન્દ્ર ગ.) ૫૯૮

ધર્મધોષ (પૌ.) ૭૫૮

ધર્મધોષ (વટ-વડ ગ.) ૪૯૪

ધર્મધોષ સૂરિ ૩૯૨ ક.

ધર્મધોષ સૂરિ (વિમલવસહીના પ્ર-

તિષ્ઠાતા) ટિ. ૨૩૧

ધર્મધોષ સૂરિ (આ) ૪૯૫, ૫૬૯

ધર્મધોષ સૂરિ-ધર્મકીર્તિ (ત૦)

૫૮૦, ૫૮૩

ધર્મધોષ સૂરિ (પૌ.) ૩૨૯, ટિ. ૨૬૯,

૪૦૨, ૪૦૫, ૪૮૭, ૬૫૩

ધર્મધોષ સૂરિ (રાજ ગ.) ૩૫૧,

ટિ. ૨૮૬ ૪૯૧

ધર્મતિલક (પિપ્પલ ગ.) ટિ. ૨૬૯

ધર્મપ્રભ સૂરિ (પિપ્પલ ગ.) ટિ.

૨૬૯

ધર્મમંદિર (ખ.) ૯૭૬, ૯૮૧

ધર્મરત્ન (પિપ્પલ ગ.) ટિ. ૨૬૯

ધર્મરત્ન (ખ.) ૮૯૬

ધર્મરત્ન (ત.) ૯૯૯

ધર્મરૂચિ (ઉપ૦) ૭૭૬

ધર્મવર્ધન-ધર્મસિંહ (ખ.) ટિ.

૫૩૫, ૯૭૬, ૯૭૯

ધર્મવિજય (ત) ૮૭૫-૬

ધર્મસમુદ્ર (ખ) ૭૭૬, ૭૭૯

ધર્મસાગર (સાહેર ગ.) ૭૭૬

ધર્મસાગર ઉ૦ (ત) ટિ. ૬૯,

૯૦૮, ૯૫૯, ૯૭૩

ધર્મસિંહ ૭૭૯

ધર્મસિંહ (ત) ૭૮૧, ૮૬૮

ધર્મસિંહ (પિપ્પલ ગ.) ટિ. ૨૬૯

ધર્મસિંહ (લો) ૮૯૨, ૯૦૪

ધર્મસિંહ-ટાકાર (લો) ૯૭૩

ધર્મસિંહ ૮૯૬

ધર્મસુદર સૂરિ (સિદ્ધ સૂરિ) ૭૫૪

વર્મ સૂરિ પૃ. ૪૬
 વર્મ સૂરિ (ચદ્ર ગ.) ૪૬૭
 વર્મસેન ગણિ મહત્તર ૨૦૩, ટિ.
 ૫૨૩
 વર્મહસ (આગમ ગ.) ૬૦૪
 વવલચદ્ર (ખ.) ૭૫૮
 વવલ મહાકવિ ૪૭૪
 વીરવિજય (ત.) ૬૬૩, ૬૭૪
 વીરવિજય (ત.) ૬૭૬
 વીરવિમલ (ત.) ૬૬૫
 વીરસાગર (ત.) ૬૬૩
 વ્યાયરત્ન ૬૬૭
 વ્યાયસાગર (ત.) ૬૭૪, ૬૭૭
 નગર્ષિ ગણિ (ત.) ૮૭૩, ૮૮૧
 નદિજય (ખ.) ૮૭૪
 નદિધર્મ ૬૮૦
 નદિરત્ન (ત.) ૭૫૨
 નદિવિજય (ત.) ૮૦૪
 નન્ન સૂરિ (આપલદી શિ.) ૨૪૨
 નન્ન સૂરિ ૩૫૪
 નન્ન સૂરિ (કોરંટ ગ.) ૭૭૪
 નન્ન સૂરિ (કોરંટ ગ.) ૮૬૬
 નમિ સાધુ (ચારાપદ્રીય ગ.) ૨૬૬,
 ૪૩૫, ૬૮૩
 નયકુંજર ઉ૦ (ખ.) ૮૬૦
 નયચદ્ર સૂરિ (કૃષ્ણર્ષિ ગ.) ૪૩૬,
 ૬૪૬, ૬૫૪, ટિ. ૪૩૭
 નયનન્દિ (અપ૦ કવિ) ૪૭૫

નયનશેખર (આ.) ૬૭૬, ૬૮૪
 નયપ્રભ મુનિ (પૃ. ત.) ૫૬૮
 નયપ્રમોદ (ખ.) ૬૭૬
 નયરંગ (ખ.) ૮૫૬
 નયવિજય ગણિ (ત.) ૮૭૬
 નયવિજય (ત. યગોવિજયના ગુરુ)
 પૃ. ૬૨૧, ૬૧૮, ૬૨૬, ૬૪૮
 નયવિજય (ત.) ૮૬૬
 નયવિજય (ત.) ૬૭૬
 નયવિમલ (બુચો જ્ઞાનવિમલસૂરિ)
 ૬૬૫
 નયસુંદર (પૃ. ત.) ૮૬૬, ૬૦૩-૪
 નયુદ્ધાચાર્ય (ત.) ૮૬૬, ૬૦૦
 નરચંદ્ર ૪૬૭
 નરચંદ્ર ઉ. (કાસદ્રહ ગ૦) ૫૬૪
 નરચંદ્ર સૂરિ કવિ ૫૩૫
 નરચંદ્ર સૂરિ (મલધાર ગ.) ૫૧૦,
 ૫૩૫, ૫૫૩, ૫૫૬-૭, ટિ.
 ૩૬૬-૪૦૧, ૫૮૫, ૧૧૬૦
 નરપતિ શ્રાવક ૪૮૧
 નરશેખર ૭૭૬
 નરેન્દ્રકીર્તિ (દિ૦) ૮૬૬
 નરેન્દ્રપ્રભ સૂરિ (હર્ષપુરીય-મલ-
 ધારી ગ.) ૫૫૬-૬૭, ટિ.
 ૪૦૩, ૬૪૨
 નાગાર્જુન ૫૭૧
 નાગાર્જુન ટિ. ૧૧૧
 „ ની વાચના ૧૬૫

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૫૫

નાથુરામ ગ્રેમી-સાપ્રત (દિ.) ટિ.

૨૪૪, ટિ. ૫૬૩

નારાયણ ૮૯૬

નિત્યલાલ (આ.) ૯૭૭, ૯૭૯,

૯૮૨

નિત્યસૌભાગ્ય (ત.) ૯૭૬, ૯૭૯

નેમવિજય (ત.) ૯૭૭, ૯૮૧

નેમવિજય (ત.) ૯૯૬

નેમિકુજર ૭૭૫

નેમિચંદ્ર (હારિજ ગ.) ટિ. ૯૩, ટિ.

૨૧૭

નેમિચંદ્ર ૩૯૧

નેમિચંદ્ર (ખૃ. ગ.) ૩૨૭, ૩૩૨

નેમિચંદ્ર ગણિ ૩૫૪

નેમિચંદ્ર ગણિ (ખ.) ૫૯૦

નેમિચંદ્ર શ્રેષ્ઠ ભાડાગારિક (ખ.)

૪૯૩, ૫૦૫, ૭૦૮

નેમિચંદ્ર સૂરિ (રાજ ગ.) ૩૯૪,

ટિ. ૩૧૬, ૪૮૭, ૫૬૨

પ્રજ્ઞાતિલક સૂરિ (શિષ્ય ૧) ૬૩૮

પ્રજ્ઞા સૂરિ (વિધિમાર્ગ) ૬૩૮

પ્રજ્ઞાદયશ્ચિ (ત) ૯૬૩

પ્રતિષ્ઠાસોમ ગણિ (ત) ટિ.

૪૪૦, ૭૫૩

પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ (ચંદ્ર-રાજ ગ.)

૨૬૩, ૩૯૬

પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ (પૂર્ણતણ ગ.) ૩૨૭,

૪૧૩

પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ ૩૩૮

પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૩૯૧

પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ (ચંદ્ર ગ) ૫૫૦

પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ (દેવાનંદ ગ.) પૃ. ૧૦૮,

ટિ. ૧૩૪, પૃ ૧૫૫, પૃ.

૩૮૨, ૫૫૦-૧, ૫૫૭, ૫૭૧,

૫૯૪-૬, ૫૯૮-૯,

પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ (ખૃ ગ) ટિ. ૪૧૩

પ્રદ્યુમ્ન સૂરિ (વાદિદેવ પ્રશિષ્ય)

૪૮૨, ૧૦૭૯

પ્રબોધચંદ્ર ગણિ ૫૯૩

પ્રબોધમૂર્તિ (જિનપ્રબોધ સૂરિ.

ખ૦) ૫૯૬

પ્રભવ ૨૫, પૃ. ૪૬

પ્રભાચંદ્ર (દિ.) ૨૬૪, ૨૬૯

પ્રભાચંદ્ર સૂરિ (રાજ ગ.) ૨૨

જીવો તેની કૃતિ પ્રભાવક-

ચરિત

પ્રભાચંદ્ર સૂરિ (રૂપલક્ષ્ય ગ)

૬૩૫

પ્રમોદમાણિક્ય (ખ.) ૮૬૩

પ્રસન્નચંદ્ર ગણિ (ચંદ્ર-ખ૦ ગ.)

૨૯૪, ૩૨૪

પ્રસન્નચંદ્ર (ચંદ્ર ગ.) ૫૭૧

પ્રસન્નચંદ્ર સૂરિ (કૃષ્ણપિ ગ.)

૬૫૪

પ્રાગણ (લો.) ૯૭૬

પ્રીતિવિજય (ત.) ૮૯૬, ૯૭૬

પ્રીતિવિમલ (ત.) ૮૬૮, ૮૬૬
 પ્રીતિસાગર (ખ૦) ૯૭૭
 પ્રેમ મુનિ (લો.) ૮૯૬
 પ્રેમ મુનિ (લો.) ૯૯૬
 પ્રેમરાજ ૯૭૭
 પ્રેમવિજય (ત૦) ૮૯૬, ૯૭૭
 પદ્મ ૬૦૭
 પદ્મ ૯૭૬
 પદ્મકીર્તિ (દિ.) ૪૭૫
 પદ્મચંદ્ર (ખ.) ૯૭૪, ૯૭૬
 પદ્મચંદ્ર ઉ૦ (નાગોરી ત૦) ૮૫૭
 પદ્મચંદ્ર સૂરિ (પાર્શ્વ૦) ૯૭૬
 પદ્મચંદ્ર સૂરિ (ખૃ. ત.) ૫૯૮
 પદ્મતિલક (પૌ.) ૬૫૩
 પદ્મદેવ ૩૨૭
 પદ્મદેવ (હર્ષપુરીય-મલધારી ગ.)
 ૬૪૨
 પદ્મદેવ ગણિ (ખ.) ૫૯૩
 પદ્મદેવ સૂરિ (હર્ષપુરીય-મલધારી
 ગ.) ટિ. ૪૦૦
 પદ્મનિધાન ૯૭૬
 પદ્મપ્રભ સૂરિ (વાદિદેવ સૂરિ શિ.)
 ૩૯૯, ટિ. ૩૨૧, ૫૯૪
 પદ્મપ્રભ સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૬૯
 પદ્મપ્રભ સૂરિ (પૌ.) ૬૫૩
 પદ્મમંદિર ટિ. ૩૧ ક, ટિ. ૩૬
 પદ્મમેશ (ખ.) ૮૫૧
 પદ્મમેશ દિ૦ ટિ. ૪૮૮

પદ્મરાજ (ખ) ૮૫૬, ૮૬૨,
 ૮૭૪, ૪૯૬
 પદ્મવિજય (ત. યશોવિજયના
 ભાષ) ૯૧૮
 પદ્મવિજય (ત. શુભવિજય શિ)
 ૯૭૬
 પદ્મવિજય ગણિ (ત૦ ઉત્તમવિજ-
 ય શિ.) ૯૯૪-૯૯, ૧૦૦૮
 પદ્મસાગર (આ.) ૮૯૦
 પદ્મસાગર (ત૦ સાગર) પૃ. ૫૩૫,
 ટિ. ૪૮૫, પૃ ૫૬૧, ૮૬૦,
 ટિ. ૫૧૩, ૮૭૫, ૮૮૫
 પદ્મસાગર (મન્માહક મ.) ૭૭૬
 ૭૭૮, ૭૮૧, ૮૬૯
 પદ્મસુદર (અકબર મિત્ર) ૭૯૭,
 ટિ. ૪૮૮
 પદ્મસુદર (દિ૦) ટિ. ૪૮૮
 પદ્મસુદર (ખિવંદણિક ગ.) ૮૯૬
 ” (ખૃ ત.) ૯૭૩
 પદ્મ સૂરિ (ખૃ. ગ.) ૫૫૧
 પદ્માનંદ શ્રાવક કવિ ૩૧૯, ટિ.
 ૨૬૨
 પદ્મેન્દુ (ચંદ્ર-ખ૦) ૫૬૩
 પરમસાગર (ત.) ૯૭૬, ૯૭૯
 પરમહંસ (હરિભદ્ર શિ) ૨૧૪,
 ટિ. ૧૫૨
 પરમાણુદ (ત.) ૮૯૬
 પરમાણુદ કુંવરજી-સાપ્રત. ૧૧૫૫
 પરમાણુદ ઋષિ ૧૦૫૨

રજૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૫૭

પરમાનંદ (દેવાનંદ શિ.) ૫૯૫
 પરમાનંદ (ત.) ૮૨૪
 પરમાનંદ સૂરિ ૪૦૦, ૫૬૦
 પરમાનંદ સૂરિ ૫૯૬
 પરમાનંદ સૂરિ (ખ.) ૫૮૬
 પરમાનંદ સૂરિ (દેવ સૂરિ સં.)
 ટિ. ૨૩૭, ૪૮૭
 પરમા મુનિ (લો.) ૮૯૬
 પરિપૂર્ણદેવ સૂરિ (પિપ્પલ ગ.) ટિ.
 ૨૬૯
 પદ્મ કવિ ટિ ૨૬૧
 પાદલિપ્ત સૂરિ ૧૫૦, ૨૩૧, ૨૩૭,
 ૨૭૫, ૫૬૦, ૬૦૪, ટિ.
 ૫૨૩
 પાર્શ્વચંદ્ર ઉં ૩૨૬
 પાર્શ્વચંદ્ર સૂરિ ટિ. ૩૭૪, ટિ.
 ૪૭૫, ૭૮૯, ૭૬૫, ૭૭૬-
 ૭, ૭૭૯, ૭૮૩, ૭૮૫,
 ૮૮૩, ૮૯૧, ૧૦૫૨
 પાર્શ્વદેવ ગણિ (ચંદ્ર-સરવાલ ગ.)
 ૩૨૫
 પાર્શ્વદેવ ગણિ (ખ. ગ) ૩૫૪
 પાર્શ્વદેવ ગણિ (શ્રીચંદ્ર સૂરિ)
 ૩૩૫, ૫૮૫,
 પાસક સૂરિ (નિવૃત્તિ ગ) ૬૩૯
 પુન્ન ઋષિ (પાર્શ્વ.) ૮૯૬
 પુણ્ય કીર્તિ (ખ) ૮૯૬
 પુણ્યનિધાન ૯૭૬

પુણ્યરત્ન (આ.) ૭૭૮
 પુણ્યરત્ન (પૌ) ૯૭૭, ૯૮૨
 પુણ્યરાજ (ત) ૬૮૦
 પુણ્યવિજય મુનિ (સાપ્રત) ટિ.
 ૪૪૯
 પુણ્યવિદ્યાસ ૯૭૭
 પુણ્યરત્ન સૂરિ (આ.) ૮૯૬
 પુણ્યસાગર (પીપ્પલ ગ.) ટિ. ૨૧૯,
 ૮૯૬
 પુણ્યસાગર (ખ.) ૮૫૧, ૮૫૬,
 ૮૬૨, ૮૭૪
 પુણ્યહર્ષ (ખ.) ૯૭૬
 પુષ્પ (દુર્ભલિકા પુષ્પ) પૃ. ૪૬
 પુષ્પદંત મહાકવિ (દિ) ૪૭૫
 પૂન્યપાદ (દિ.) ૩૫૫
 પૂર્ણકલશ ગણિ (ખ.) ટિ. ૩૪૬,
 ૫૮૮-૯
 પૂર્ણચંદ્ર ૩૨૭
 પૂર્ણચંદ્ર (નાગોરી ત.) ૮૫૭
 પૂર્ણચંદ્રાચાર્ય ટિ ૩૩
 પૂર્ણભદ્ર (રાજ ગ) ૫૯૯
 પૂર્ણભદ્ર મરિ (ખ) ૪૯૨, ૮૯૭
 પૂરણચંદ્ર નાહર (સાપ્રત)
 ૧૧૫૩
 પૃથ્વીચંદ્ર મરિ (ગજ ગ.) ૪૯૧
 કૃત્તેચંદ્ર ૯૯૬
 કૃત્તેન્દ્રસાગર (ત) ૯૯૩, ૯૯૬
 દેર શ્રાવક ૬૩૦

અક્ષમુનિ (પાર્શ્વ) ટિ. ૪૭૫,
 ૭૭૭-૯ ૭૮૩, ૮૫૪
 અનારસીદાસ ૪૮-૫૦ ટિ. ૫૦૮,
 ૯૫૭
 અપ્પભટ્ટિ સુરિ ટિ. ૧૩૪, ૨૪૨,
 ૨૭૫, ૫૬૦, ૫૬૪
 અલિ ૪૩૫
 અલિભદ્ર સુરિ ૨૪૩, ટિ. ૧૯૮
 અલિસ્સહ ૧૪૭
 અહુલ ૧૪૭
 અહ્યરદાસ પંડિત-સાપ્રત ટિ.
 ૪૧, ટિ. ૪૪, ટિ. ૮૦, ટિ.
 ૯૯, ટિ. ૧૦૪, ટિ. ૧૨૩,
 ટિ. ૨૦૩, ટિ. ૨૦૮, ટિ.
 ટિ. ૨૭૩, ટિ. ૩૩૮, ટિ.
 ૩૪૩-૪, ૪૭૮, ૫૩૭, ટિ.
 ૫૫૮, ટિ. ૫૬૬-૭, ટિ.
 ૫૭૨
 આલ ૯૭૭
 આલચંદ્ર (હિમાચાર્ય શિ.) ૪૬૨,
 ૪૬૮, ૪૭૯
 આલચંદ્ર (જાલં ગ.) ૪૯૨
 આલચંદ્ર (પ્રદ્યુમ્ન સુરિ બ્રાતા)
 ૫૯૪
 આલચંદ્ર સુરિ (ચંદ્ર ગ.) ટિ.
 ૨૪૭, ટિ. ૩૭૪, ૫૨૦,
 ૫૩૧, પૃ. ૩૮૨, ૫૪૮-
 ૫૫૧, ૫૯૫

આલચંદ્ર (ખ.) ૧૦૦૦
 આલચંદ્ર પાઠક ૯૯૫
 યિજ્ઞર્થમેન-વિજયસેન મુગિ (ત)
 ૮૧૫
 બીજો-વિજય ૭૩૭
 બુધવિજય (ત.) ૯૭૮
 બુદ્ધિવિજય (ત.) ૮૭૪
 બુદ્ધિવિજય-બુદ્ધરાયજી (ત.) ૧૦૦૪
 બુદ્ધિસાગર (ત.) ૮૭૯
 બુદ્ધિસાગર સુરિ (ચંદ્ર-ખ.)
 ૨૮૪, ૨૯૩
 બુદ્ધિસાગર સુરિ (સ્વં સાપ્રત ત.)
 ટિ. ૫૨૬
 ભક્તિવિજય (ત.) ૯૯૬
 ભક્તિવિજ્ઞાસ (ખ.) ૯૯૫
 ભક્તિજ્ઞાભ (ખ.) ૮૭૧
 ભગુભાર્ષ કૃતોલ્કચંદ કારભારી (સ્વ.
 સાપ્રત) ૧૦-૧૮, ૧૦૫૭
 ભદ્રગુપ્ત પૃ. ૪૬
 ભદ્રઆહુ પૃ. ૧૭, ૨૬, ૮૯, ૯૩,
 ૧૨૦-૫, ૧૨૮, ૧૩૩, ૨૨૪,
 ૫૯૮
 ભદ્રઆહુ કૃત નિર્યુક્તિઓ ૧૨૯
 ,, સંબંધી સ્તુતિ પૃ. ૩૩,
 પૃ. ૪૬
 ભદ્રસેન (ખ.) ૮૯૭
 ભદ્રેશ્વર (પૌ.) ૬૫૩
 ભદ્રેશ્વર સુરિ (કથાવલીકાર) ટિ.

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ. આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૫૯

૧૦૬

ભદ્રેશ્વર સૂરિ ૪૦૦

ભદ્રેશ્વર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૪૯૦,

૫૫૦

ભદ્રેશ્વર સૂરિ (રાજ ગ.) ૩૯૬,
૪૮૯

ભદ્રેશ્વર સૂરિ (વાદિદેવ શિ.) ૪૦૩,
૪૮૩, ૪૮૭, ૬૪૪

ભરતેશ્વર (રાજ ગ.) ૩૯૪, ૪૮૭
'ભવવિરહાક'—હરિભદ્ર ૨૩૭ જુઓ
હરિભદ્ર સૂરિ (૧)

ભવાન (ત) ૮૯૬

ભાણુવિજય (ત.) ૯૭૪, ૯૮૨

ભાણુવિજય (ત૦) ૯૯૬, ૯૯૮

ભાણોજી (ભા.) ૯૪૯

ભાનુચંદ્ર (ખ.) ૮૪૮

ભાનુચંદ્ર ઉ૦ (ત.) ૮૦૧-૩, ૮૦૫,

૮૦૮, ટિ. ૪૯૬, ૮૧૪-૫,

૮૧૮, ૮૩૧ ૮૭૭, ૮૮૨, ટિ.

૫૧૮, ૮૯૪

ભાનુપ્રભ (ખ) ૮૫૧

ભાનુમંદિર શિષ્ય (નયસુદર-૧-ખ.
ત.) ૮૯૬

ભાનુમેરૂ (ખ.) ૮૭૧ ટિ. ૫૧૭

ભાનુવિજય ૯૭૩

ભાનુવિજય ૯૭૪

ભાવ ઉ૦ (અક્ષાણુ ગ.) ૭૭૭,

૭૮૧

ભાવચંદ્ર સૂરિ (પૌ) ૭૫૪, ૭૫૮

ભાવદેવ ૯૭૪

ભાવદેવ સૂરિ (ખંડિલ ગ.) ટિ.

૪૬, ૬૪૫

ભાવપ્રભ સૂરિ (પૌ.) ૯૪૧, ટિ.

૫૩૫, ૯૬૮, ૯૭૭, ૯૮૨

ભાવમંદિર (ખ) ૮૭૪

ભાવરત્ન (જુઓ ભાવપ્રભ સૂરિ)

ભાવરત્ન (ત.) ૯૯૯

ભાવવિજય ગણિ ટિ. ૨૫૪

ભાવવિજય ગણિ (ત.) ટિ. ૬૦,

૮૮૩, ૮૮૭, ૮૮૯, ૮૯૬,

૯૪૭, ૯૫૯

ભાવસાગર (ત.) ૯૭૦

ભાવસાગર સૂરિ (આચ.) ૭૮૩

” શિષ્ય ૭૭૯

ભીમ ભાવસાર (ભીમજી ઋષિ)

૮૯૬

ભીમ આવક કવિ ૭૭૬

ભુવન ૧૪૫

ભુવનકીર્તિ (કોરંટ ગ.) ૭૭૬

ભુવનકીર્તિ (ખ.) ૮૯૬

ભુવનગુણ સૂરિ (આ.) ૫૬૯, ૬૩૬

૬૯૧

ભુવનસુદર સૂરિ (ત) ૬૬૪

” ના ગ્રંથો ૬૬૭, ૬૭૯,

૬૮૫

ભુવનહિતાચાર્ય (ખ.) ૮૬૨

ભૂતદિન ટિ. ૧૧૧

ભૂધર (લો.) ૯૯૬
 ભૂપણ (દિ.) ૮૦૯
 ભોજદેવ (આ.) ૮૮૮
 ભોજસાગર (ત.) ૯૭૦, ૯૭૪
 મકન-મુકુંદ મોનાણી ગ્રાવક (ત.) ૯૯૬
 મગલભાણિક્ય (આગમ-ખિડા-લંખ ગ.) ૮૯૬-૭, ૯૦૩
 મંગલભાણિક ૯૦૩
 મંગુ-આર્ય મંગુ પૃ. ૪૬, ૧૫૦
 મંડન મંત્રી ૭૦૧-૩, ૭૫૩
 મંડન મંત્રી અને તેના ગ્રથો ૬૯૮-૭૦૪
 મંડનમંત્રીના ગ્રથો ૭૯૪
 „ ની વશાવળી ૬૦૮-૭૦૧
 „ નો આત્મવૃત્તાત પૃ. ૪૭૬
 મંડનમંત્રી સંબંધી સ્તુતિ પૃ. ૪૭૫
 મણિચંદ્ર ગોરજી ૧૦૦૦
 મણિવિજય (ત.) ૧૦૦૪, ૧૦૦૮
 મતિકીર્તિ ૮૯૬, ૯૦૬
 મતિકુશલ (ખ.) ૯૭૬
 મતિભદ્ર (ખ.) ૮૮૨
 મતિરત્ન (ખ.) ૯૯૬
 મતિવર્ધન ૯૬૪
 મતિવર્ધન (ખ.) ૮૫૧
 મતિશેખર ૭૬૮

મતિસાગર ૮૯૪
 મતિસાગર (આગમ ગ.) ૭૬૯, ૭૭૬
 મતિસાગર (આગમ ગ.) ૮૯૬
 મતિસાગર (ઉપ.) ૭૫૪
 મતિસાગર (ખ.) ૭૫૮
 મતિસાર ૮૯૮
 મતિસેન (ખ.) ૮૫૧
 મદન સૂરિ ૬૪૭
 મદનચંદ્ર સૂરિ (વાદિદેવ શિ.) ૫૯૪
 મનકે મુનિ ૨૫
 મનજી ઋષિ (પાર્શ્વ.) ૮૯૬, ૯૦૪
 મનસુખલાલ ડિ. મહેતા (સ્વ. સાગ્રત) ટિ. ૩૦, ટિ. ૩૬૧
 મનસુખલાલ સ્વજી (સ્વ. સાગ્રત) ટિ. ૫૫૦, ૧૦૨૮, ટિ ૫૫૧
 મયાચંદ્ર ૯૯૩
 મયાચંદ (લો.) ૯૯૬
 મયારામ ૯૯૬
 મયારામ ભોજકે ૧૦૦૦
 મલ્લવાદી ૧૮૬-૯, ૨૨૪, ૨૬૯, ૪૫૯, ૪૮૧, ૫૬૦, ૬૨૮, ૯૭૦, ૧૧૬૦
 મલ્લવાદી (સ્તુતિ) પૃ. ૧૨૯
 મલ્લિદાસ (ખીજા-વિજય ગ.) ૮૯૬
 મલ્લિધેણુ સૂરિ (નાગેદ્ર ગ.) ૨૬૬, ૫. ૨૮૫, ૪૪૯, ૬૦૧, ૯૩૦, ૧૧૬૦

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૬૧

મલયગિરિ ટિ. ૨૩, પૃ. ૩૩, ટિ.
૫૨-૫, ટિ. ૬૧, ટિ. ૬૩,
પૃ. ૧૨૯, ટિ. ૧૨૮, ટિ.
૧૩૦, પૃ. ૧૫૪, ૩૬૦,
૩૮૯, ૪૨૩, ૪૯૩, ૫૬૦,
૫૮૩, ૫૮૫, ૬૩૪, ૬૪૮,
૬૭૦, ૭૪૫, ૯૩૨, ૧૧૬૦

મલયચંદ્ર ૪૯૩ જુઓ મલયગિરિ
મલયચંદ્ર (પૌ) ૭૬૮
મલયપ્રભ (વટ ગ.) ૪૯૪
મલયેન્દુ સૂરિ ૬૪૭
મહાકીર્તિ (દિ.) ટિ. ૨૨૩
મહાગિરિ-આર્ય મહાગિરિ પૃ. ૪૬,
૧૪૨, ૧૪૭

મહાનંદ (ત.) ૮૨૪
મહાનંદ (સો.) ૯૯૬, ૯૯૯
મહિચંદ્ર સૂરિ (ધર્મધોષ ગ.) ૭૫૩
મહિમચંદ્ર (ત) ૬૮૫
મહિમપ્રભ (પૌ.) ૯૬૮
મહિમમેરૂ (ખ) ૮૭૪
મહિમરત્ન વાચક (આ.) ૭૫૮
મહિમસિંહ (ખ) ૮૮૯
મહિમાલાલ (ખ.) ૮૫૧
મહિમાવર્દન ૯૭૭
મહિમાસાગર (આ.) ૧૦૪૮
મહિમા સૂરિ (આગમ ગ.) ૯૭૬,
૯૮૫
મહિમોદય (ખ.) ૯૬૧, ૯૭૬

મહીતિલક (કાસ૦) ટિ. ૪૫૨
મહીસમુદ્ર (ત.) ૭૨૩
મહેન્દ્ર (ખ. ગ.) ૩૨૭
મહેન્દ્રપ્રભ સૂરિ ૬૪૭
મહેન્દ્રપ્રભ સૂરિ (આ) ૬૫૦-૧
મહેન્દ્ર સૂરિ (શાભન સૂરિ ગુરૂ)
૨૭૫, ૨૭૮

મહેન્દ્ર સૂરિ ૩૫૨
મહેન્દ્ર સૂરિ ૫૦૫
મહેન્દ્ર સૂરિ (આ.) ૬૯૧
મહેન્દ્ર સૂરિ (કૃષ્ણપિં ગ.) ૬૪૬,
ટિ. ૪૩૫
મહેન્દ્ર સૂરિ (નાગેન્દ્ર ગ.) ૫૨૬
મહેન્દ્ર સૂરિ (પૂર્ણતલ ગ હેમાચાર્ય
શિ.) ૪૧૦, ૪૬૨, ૪૬૭
મહેન્દ્ર સૂરિ (વાદિદેવ શિ.) ૪૮૨
મહેન્દ્ર સૂરિ (સરવાલ ગ.) ૩૨૫
મહેશ્વર ૭૫૮
મહેશ્વર સૂરિ ૨૫૬, ૨૫૮, ૪૭૫,
૫૮૫
મહેશ્વર સૂરિ (પદ્મિવાલ ગ.)
૬૩૦, ૬૩૪
મહેશ્વર સૂરિ (વાદિ દેવ શિ.)
૪૮૪
મહેશ્વર સૂરિ (પદ્મિવાલ ગ.)
મહેશ્વર સૂરિશિષ્ય (દેવાનંદ ગચ્છ)
૮૯૬
માર્ગદશ ધવલ ૪૭૮

માણિક્ય (રાજ ગ.) ૪૮૭

માણિક્યચંદ્ર (આ.) ૮૮૬

માણિક્યચંદ્ર (ત.) ૮૯૦

માણિક્યચંદ્ર સૂરિ ૨૬૩, ટિ.
૨૦૦

માણિક્યચંદ્ર સૂરિ ૯૦૩

માણિક્યચંદ્ર સૂરિ (રાજગચ્છ)

ટિ. ૩૧૬, ૪૮૭, ૫૫૪,
૫૬૨, ૯૦૩

માણિક્યનંદી (દિ.) ૨૬૯

માણિક્યપ્રભ સૂરિ (ચંદ્ર ગ. વિધિ
માર્ગ) ૬૩૮

માણિક્યવિજય (ત.) ૯૭૬

માણિક્યશેખર સૂરિ (આ.) ૬૮૨

” અથો ૬૮૨

માણિક્યસાગર (આ.) ૯૯૬, ૯૯૮

માણિક્યસુદર સૂરિ (આ.) ૬૮૧,
૭૦૮, ૭૧૫

માણિક્ય સૂરિ ૬૦૦

માણિક્યસુદર ગણિ (ખૂ. ત.) ૭૦૮,
૭૬૪

માણિકલાલ ઘેલાભાઈ (સ્વ સાપ્રત)
ટિ. ૫૨૬

માન (ખ.) ૮૯૬

માનતુગ આચાર્ય ૨૦૪, ટિ. ૧૪૨

માનતુગ સૂરિ ૫૯૫, ૫૯૮

માનતુગ સૂરિ (વટ ગ.) ૪૯૪,
૫૮૦

માનદેવ સૂરિ (નિવૃત્તિ ગ.) ૨૪૪

માનદેવ સૂરિ (ખૂ. ગ.) ૨૨૧,
૩૪૭, ટિ. ૨૮૫

માનદેવ સૂરિ (ખૂ. ગ.) ટિ. ૪૧૩

માનભદ્ર મરિ (ખૂ. ગ. વાદિદેવ
મરિ સ.) ૬૩૦, ૬૩૩

માનવિજય (ખ.) ૯૭૩, ૯૭૬

માનવિજય (ત. શાંતિવિજય શિ.)
ટિ. ૫૨૭-૮, ૯૭૬, ૯૮૩

માનવિજય (ત. જયવિજય શિ.)
૯૬૫, ૯૭૬

માનવિજય (ત.) ૯૭૩

માનવિજય (ત. રત્નવિજય શિ.)
૯૭૬, ૯૭૯

માનવિજય (ખ.) ૯૭૬

માનવિજય (ત. કંપૂરવિજય શિ.)
૯૯૬

માનસાગર (ત. સુદ્ધિસાગર શિ.)
૯૭૯

માનસાગર (ત. જીતસાગર શિ.)
૯૭૬, ૯૭૯

માનસિંહ (ખ.) ૮૪૩-૪

માલચંદ્ર ૬૦૦

માલદેવ (વડ ગચ્છ) ૮૯૬-૭, ૯૦૨

માલસિંહ (લો.) ૯૯૬

માહાવજી (કડવા ગ.) ૮૯૬

મુક્તિસાગર (ત.) ૮૩૩-૪

મુનિચંદ્ર ૩૨૭

મુનિચંદ્ર ૩૩૮

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અતુકમણિહા. ૮૬૩

મુનિચદ્ર ૪૯૭

મુનિચંદ્ર ૭૭૮

મુનિચદ્ર (પૌ.) ૭૫૮

મુનિચંદ્ર સૂરિ ૩૩૮

મુનિચદ્ર સૂરિ સૈદ્ધાન્તિક (ખૂ. ગ.)

૨૯૭, ૩૨૧, ૩૩૨-૪, ૩૪૫.

૩૬૦, ૪૦૮, ૫૯૬, ૧૧૬૦

મુનિચદ્ર સૂરિ (પૌ.) ૭૭૫

મુનિચદ્ર સૂરિ (હર્ષપુરીય-મલધારી
ગ.) ૫૫૬

મુનિદેવ સૂરિ (વાદિદેવ સૂરિ મ.)

૫૮૫, ૫૯૪, ટિ. ૪૧૬,

૫૯૫, ૬૪૪

મુનિપ્રભ (પૌ.) ૪૦૨

મુનિપ્રભ (પૌ.) ૬૫૩

મુનિભદ્ર સૂરિ (ખૂ. ગ. દેવ સૂરિ

મ.) ટિ. ૪૧૭, ૬૪૨, ૬૪૪

મુનિરત્ન સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૭૧

મુનિરત્ન સૂરિ (અંબડ ચરિત્ર કર્તા)

૭૮૧

મુનિરત્ન સૂરિ (પૌ.) પૃ. ૧૮, ટિ.

૩૧, પૃ. ૩૩, પૃ. ૧૦૧, પૃ.

૧૦૭, પૃ. ૧૨૯, પૃ. ૧૮૧.

પૃ. ૧૯૦, ટિ. ૨૪૩, ટિ.

૨૮૮, ૪૦૪, ૯૦૩

મુનિવિજય (ત.) ૮૭૩

મુનિવિમલ (ત.) ૮૮૭

મુનિશીલ (આ.) ૮૯૬

મુનિશેખર (ખ.) ૭૪૪

મુનિશેખર સૂરિ (આ.) ૬૫૧

મુનિસુદર સૂરિ (ત.) ટિ. ૨૩૨,

ટિ. ૨૭૩, ૫૬૫, ટિ. ૪૦૬,

૫૮૩, ૬૫૩, ૬૫૭, ૬૬૪,

ટિ. ૪૪૦, ટિ. ૪૪૪, પૃ. ૪૬૨,

૬૭૪, ૭૫૨, ૭૬૪, ૭૬૭,

૮૫૩, ૮૫૯, ૮૮૦

મુનિસુદર સૂરિના ગ્રંથો ૬૭૫, ૬૮૫,

૬૮૮, ૭૦૮, ૭૯૧

મુનિસુદર સૂરિ (મમ્માહડ ગ.)

૭૭૬

મુલા મુનિ ૮૨૨

મૂલપ્રભ ૭૭૫

મેઘજી ઋષિ (લો.) ૭૮૯

મેઘનદન (ખ.) ૮૫૧

મેઘરાજ (આ.) ૮૯૬

મેઘરાજ (પાર્શ્વ) ૮૯૧

મેઘરાજ ગણિ ૧૦૫૨

મેઘવિજય (ખ.) ટિ. ૫૧૪

મેઘવિજય (ત.) ૯૭૪, ૯૭૬

મેઘવિજય ઉ (ત.) ટિ. ૫૦૨, ટિ.

૫૦૮, પૃ. ૬૪૭, ૯૫૧-૮

મેશ્તિલક (ખ.) ૮૫૧

મેશ્તુગ ૬૪૩

મેશ્તુગ સૂરિ (નાગેન્દ્ર ગ.) ટિ. ૨૮૯,

ટિ. ૩૭૪, ટિ. ૩૮૬-૭, ટિ.

૪૨૨, ૬૨૭ જુઓ તેની

કૃતિ પ્રમથ ચિતામણી
 મેરુતુગ સૂરિ (આ.) ૬૫૧, ૬૮૧-૨,
 ૭૧૫
 મેરુનંદન (ખ.) ૬૫૭
 મેરુલાલ-માહાવજી (આ.) ૯૭૬
 મેરુવિજય (ત.) ટિ. ૩૭૪, ટિ.
 ૩૮૬, ૯૭૬, ૯૮૨
 મેરુવિજય (ત.) ૮૭૪
 „ (ત.) ૮૭૪-૫
 „ (ત.) ૯૫૩, ૯૫૬
 „ (ત.) ૯૭૩
 મેરુસુદર ઉ૦ (ખ.) ૭૬૪
 મોતી માલુ ૯૮૦
 મોતીચંદ ગિ. કાપડીઆ-સાપ્રત
 ટિ. ૫૨૬
 મોતીલાલ મનસુખરામ (સ્વ.
 સાપ્રત) ૧૦૫૪
 મોદરાજ (ખ.) ૮૭૪
 મોહન ઋષિ ૧૦૫૨
 મોહનલાલ ભા. ઝવેરી-સાપ્રત ટિ.
 ૩૫, ટિ. ૯૪, ૯૩૨, ટિ.
 ૫૭૦
 મોહનવિજય (ત.) ૯૭૭
 મોહનવિમલ (ત.) ૯૭૭
 યક્ષદત્ત ગણિ ટિ. ૧૧૬, ૧૮૪
 યક્ષદેવ પૃ. ૧૫૫
 યક્ષદેવ-સિદ્ધાંતિક ૪૦૬
 યક્ષદેવ (ઉપકેશ ગ.) ૬૨૧

યતીન્દ્ર (ખ) ૯૭૩
 યશ કીર્તિ (ખ) ૬૫૬
 યશ કીર્તિ (દિ૦) ૭૬૩
 યશચંદ્ર કવિ ૩૪૩
 યશચંદ્ર ગણિ ૪૬૨, ૮૬૭
 યશ પાલ મોદમ ત્રી કવિ પૃ. ૨૫૬,
 ટિ. ૨૮૯, પૃ. ૨૭૩, ૪૭૯-
 ૪૮૦
 યશસ્વનસાગર-જશવંતસાગર (ત.)
 ૯૬૨
 યશ.સાગર (ત.) ૯૬૨
 યશોથોપ સૂરિ (પૌ.) ૪૮૭
 યશોદેવ ટિ. ૭૧
 યશોદેવ ૫૮૬
 યશોદેવ (ચંદ્ર કુલ) ૩૩૮, ૩૬૩
 યશોદેવ સૂરિ ૫૯૪
 યશોદેવ સૂરિ (ઉપકેશ ગ.) ૩૩૧,
 ૩૫૫, ૩૯૮
 યશોદેવ સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૭૧
 યશોદેવ સૂરિ (રાજ ગ.) ૩૯૬
 યશોનદ (ત) ૯૭૬
 યશોભદ્ર ૨૬, પૃ. ૪૬, ટિ. ૯૦,
 ટિ. ૧૯૮
 યશોભદ્ર સૂરિ (પૂર્ણતલ્લ ગ.)
 ૪૧૩
 યશોભદ્ર સૂરિ (હર્ષપુરીય-મલધારી
 ગ.) ૫૫૬, ૫૫૮
 યશોભદ્ર સૂરિ (બૃ. ગ.) ૩૨૧,
 ૩૩૨, ૪૦૮

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૬૧

યશોભદ્ર સૂરિ (ચદ્ર ગ) ૩૯૩
 યશોભદ્ર સૂરિ (રાજ ગ) ૩૫૧,
 ૪૯૧
 યશોવર્ધન (ખ.) ૯૭૬, ૯૭૯
 યશોવિજય ઉં (ત.) ટિ. ૯૦,
 ૧૬૬, ૧૬૯, ૧૮૮, પૃ. ૧૫૫,
 ૨૬૬, ટિ. ૫૦૮, ૮૯૭,
 ૯૧૬-૯૪૫, ૯૭૨, ૯૭૬,
 ૯૮૦, ૯૯૯, ૧૦૦૯, ટિ.
 ૫૫૫, ૧૧૧૫, ૧૧૬૦
 યશોવિજય-યુગ વિ. ૭ પ્ર. ૧થી
 ૫ પૃ. ૬૧૯-૬૬૯
 યાકિની મહત્તરા પૃ. ૧૫૫, ૨૧૪,
 ટિ. ૧૫૨, ૨૧૮, ટિ. ૧૫૪
 યોગચંદ્ર જીઓ યોગીન્દ્રદેવ
 યોગીન્દ્રદેવ-યોગચંદ્ર (દિ.) ૪૭૮
 રઘુધ્રુ (દિં) ૭૬૩
 રક્ષિત-આર્યરક્ષિત સૂરિ ૩૧,
 પૃ. ૪૬
 રઘુનાથ ૯૮૯
 રઘુપતિ (ખ) ૯૯૬
 રંગવિજય (ત.) ૯૬૫, ૯૭૭
 રંગવિજય (ત) ૯૯૬, ૯૯૮
 રંગવિજય (ત.) ૯૯૯
 રંગવિજય (ત.) ૧૦૦૦
 રંગવિમલ (ત) ૮૯૬
 રંગવિલાસ (ખ) ૯૭૭, ૯૮૩
 રત્નકીર્તિ સૂરિ (પૃ. ત.) ૯૭૩
 રત્નચંદ્ર ૯૬૯

રત્નચંદ્ર (ખ.) ૮૭૧
 રત્નચંદ્ર (ત.) ૮૮૦, ૮૯૦-૧
 રત્નચંદ્ર ગણિ (ખ.) ૬૯૫
 રત્નચંદ્ર સૂરિ ૫૫૮
 રત્નચૂલા સાધ્વી ૭૧૯
 રત્નદેવ ગણિ ૬૩૦
 રત્નધીર (ખ.) ૯૯૯
 રત્નનિધાન (ખ.) ૮૪૧, ૮૪૪,
 ૮૬૪
 રત્નપ્રભ (ત.) ૬૮૦
 રત્નપ્રભ (દેવાનંદ શિ.) ૫૯૫
 રત્નપ્રભ ૪૭૮, ૬૩૪
 રત્નપ્રભ (પૌ.) ૬૫૩
 રત્નપ્રભ શિષ્ય (આ.) ૮૯૬
 રત્નપ્રભ સૂરિ (પરમાનંદ શિ.)
 ૫૯૫-૬
 રત્નપ્રભ સૂરિ (પૌ. ૬૩૦
 રત્નપ્રભ સૂરિ (વાલ્મીકિ શિ.) ૪૮૩,
 ૫૦૩, ૬૩૪
 રત્નપરીખ (આ.) ૧૦૦૦
 રત્નમંડન ગણિ (ત) ૫૮૨, ૭૦૯,
 ૭૨૧, ૭૫૨, ૭૫૭, ૭૬૧,
 ૭૬૩, ૭૭૮
 રત્નમૂર્તિ (ખ.) ૭૬૪
 રત્નરાજ ૧૦૦૩
 રત્નવર્ધન (ખ.) ૯૭૬
 રત્નવિજય (ત.) ૯૯૬
 રત્નવિમલ (ખ) ૯૯૬

રત્નવિમલ (ત.) ૯૭૭
 રત્નવિશાલ (ખ.) ૯૬૧
 રત્નશ્રી ગણિની ૫૪૯
 રત્નશેખર સૂરિ (ત.) ૬૬૬, ૬૭૭,
 ૬૮૮, ૭૪૭, ૭૫૧-૨,
 ૭૬૪, ૭૬૭, ૯૭૪, ૯૯૯
 રત્નશેખર સૂરિ (નાગોરી ત.) ૮૫૭
 રત્નશેખર સૂર (ખ. ગ.) ૬૮૮
 રત્નસમુદ્ર (ઉપ.) ૭૭૬
 રત્નસાગર ૯૯૬
 રત્નસાર (ખ.) ૮૮૬
 રત્નસાર ગણિ (ખ.) ૯૭૩
 રત્નસાર શિષ્ય (ખ.) ૮૯૬
 રત્નસિંહ ૭૨૫
 રત્નસિંહ (ચંદ્ર ગ.) ૪૬૭
 રત્નસિંહ (લો.) ૯૭૩
 રત્નસિંહ સૂરિ પૃ. ૭૩૮
 રત્નસિંહ સૂરિ (ખ. ત.) ૫૬૬,
 ૬૦૭, ૬૮૬, ૭૦૮, ૭૧૯,
 ટિ. ૪૬૮, ૭૪૯, ૭૫૧,
 ૭૬૪, ૭૬૭
 રત્નસિંહ સૂરિ શિષ્ય ૭૬૭, ૭૮૩
 રત્ન સૂરિ ટિ. ૨૨૪
 રત્નહર્ષ (ખ.) ૮૮૪
 રત્નાકર ૭૬૭
 રત્નાકર પાઠક (ખ.) ૮૫૧
 રત્નાકર સૂરિ (ખ. ત. રત્નાકરગચ્છ
 સ્થાપક) ટિ. ૪૨૮, ૬૩૪, ૮૯૭

રવચંદ્ર ૧૦૦૦
 રવજી દેવરાજ (સ્વ. સાપ્રત) ટિ.
 ૪૦, ટિ. ૨૯૬
 રવિકુશલ (ત.) ૯૭૪
 રવિચંદ્ર (આ.) ૮૮૬
 રવિપ્રભ ૩૯૧
 રવિપ્રભ સૂરિ (રાજ ગ.) ૪૯૧
 રવિવેણુ (દિ.) ૨૩૭
 રવિસાગર (ત.) ૮૬૧, ૮૭૨
 રસિકલાલ છો. પરીખ-સાપ્રત
 ૧૦૯૦, ટિ. ૫૬૦
 રાધવજી ૧૦૧૪
 રાજકુશલ (ત.) ૮૬૮
 રાજક-‘બાલ સરસ્વતી’ ૪૯૦
 રાજચંદ્ર સૂરિ (નાગોરી ત. - પાશ્વ.)
 ૮૮૩
 રાજરત્ન (ત.) ૯૭૭
 રાજરત્ન સૂરિ (ખ.) ૭૭૭
 રાજરત્ન સૂરિ (નાગોરી ત.) ૮૫૭
 રાજવર્ધન (ત.) ૬૮૦
 રાજવિજય (ત.) ૮૬૯
 રાજવલ્લભ (ધર્મધોષ ગ.) ૭૫૩
 રાજાવજય (ત.) ૯૭૬
 રાજશીલ (ખ.) ૭૭૭, ૭૭૯
 રાજશેખર સૂરિ (મલધારી-હર્ષ-
 પુરીય ગ.) ટિ. ૨૨, ટિ. ૧૦૬,
 ટિ. ૧૪૦, ટિ. ૧૭૧, ટિ.
 ૨૫૦, ૩૩૯-૪૦, ૩૭૪, ટિ.

૩૭૮, ટિ. ૩૮૭, પૃ. ૩૭૦,
૫૪૫, ટિ. ૩૯૫, ટિ. ૪૦૦,
ટિ. ૪૦૨, ૫૭૩, ૬૪૨,
૧૧૬૦

રાજસાગર (ત.) ૮૬૧, ૮૭૨

રાજસાગર ૮૯૬

રાજસાગર સૂરિ (ત. સાગર) ૮૩૪
૯૫૯

રાજસાર (ખ.) ૯૭૬

રાજસિંહ (ખ.) ૮૯૬-૭, ૯૦૫

રાજસુદર (ત.) ૮૮૫

રાજસુદર (ખૃં ત.) ૯૭૩

રાજહસ ઉં (ખ) ૮૯૧

રાજેન્દ્રચંદ્ર સૂરિ (ખ.) ૬૩૦, ૬૫૬

રામચંદ્ર ટિ. ૫૨૩

રામચંદ્ર ૯૫૩

રામચંદ્ર (લો.) ૯૯૬

રામચંદ્ર ગણિ ટિ. ૨૯૭, ૩૯૨ ક

રામચંદ્ર સૂરિ (પૌ.) ટિ ૧૦૫-૬,
૬૮૭, ટિ, ૫૨૩

રામચંદ્ર સૂરિ (ખૃ. ગ.) ૫૦૫

રામચંદ્ર સૂરિ (વાદિદેવ શિ) ૫૯૨

રામચંદ્ર સૂરિ (હિમાચાર્ય શિ)

૪૬૨-૭, ૪૭૯, ૫૮૫, ૬૨૮

,, આત્મસ્તુતિ પૃ. ૩૨૦-૧

રામચંદ્ર-વાદિદેવસૂરિ ૩૩૩

રામદાસ (ગૂં લો.) ૮૯૬

રામદેવ ગણિ ૩૧૮

રામભદ્ર (વાદિદેવ સં.) ૪૬૯

રામવિજય (ખ.) ૯૯૬

રામવિજય (ત.) ૭૯૯

,, ,, ૮૮૯, ૯૪૭

રામવિજય (ત.) ૨૩, ૯૬૭,
૯૭૭, ૯૮૨

રામવિજય (ત.) ૯૭૭, ૯૮૨

રામવિજય (ત) ૯૯૯

રામવિમલ (ત) ૯૭૭, ૯૮૨

રામ સૂરિ (નાગેન્દ્ર ગ.) ૪૯૫, ૪૯૪

રાયચંદ (લો.) ૯૭૭, ૯૯૬

રાયચંદ કવિ પૃ. ૭૦૮, ૧૦૨૭-
૧૦૪૬

રાશિદક્ષ સૂરિ (વાયડ ગ.) ટિ. ૩૯૩

રાહુ આચાર્ય ટિ. ૧૦૭ ક

રૂપચંદ્ર (ત.) ૮૮૨

રૂપચંદ્ર-રામવિજય (ખ.) ૯૯૩

રૂપચંદ્ર પડિત ૮૫૦

રૂપજી ૮૪૬

રૂપ મુનિ (લો.) ૯૯૫-૬, ૯૯૮

રૂપવિજય (ત) ૯૯૫-૬, ૯૯૮,
૧૦૦૮

લક્ષ્મણ (મલધાર ગ.) ૯૭૭

લક્ષ્મણ ગણિ (મલધારી ગ.)

પૃ. ૧૫૪, ૩૪૧, ૩૫૮,

૩૯૦, ૪૭૬

લક્ષ્મીસ્તોત્ર (ત.) ૭૬૧
 લક્ષ્મીકીર્તિ (ખ.) ૯૬૪
 લક્ષ્મીકીર્તિ ગણિ (ખ.) ૮૮૪
 લક્ષ્મીતિલક ઉં (ખ.) ૫૮૮-
 ૯, ૫૯૨-૪
 લક્ષ્મીભદ્ર મુનિ (ત.) ૬૭૫, ૬૭૯
 લક્ષ્મીરત્ન ૯૭૬, ૯૮૨
 લક્ષ્મીવદ્ધભ ટિ. ૬૦, ટિ. ૬૯
 લક્ષ્મીવદ્ધભ (ખ) ૯૬૪, ૯૭૬,
 ૯૭૯
 લક્ષ્મીવિજય (ત.) ૯૭૪, ૯૭૬
 લક્ષ્મીવિનય (ખ.) ૮૮૪
 લક્ષ્મીવિનય (ખ.) ૯૭૭
 લક્ષ્મીસાગર સૂરિ ટિ. ૩૭૪
 લક્ષ્મીસાગર સૂરિ (ત.) ૬૬૬,
 ૬૮૦, ૬૮૮, ૭૨૧, ૭૨૪,
 ૭૨૯-૩૦, ૭૫૪, ૭૫૭, ૭૭૦
 લખમણુ આવક-કવિ ૭૬૯, ૭૭૬
 લખમસી ૭૩૬, ટિ. ૪૭૪
 લખમીવિજય ( ) ૯૯૬, ૯૯૮
 લખ્મિકલ્પોલ (ખ.) ૮૯૬
 લખ્મિચંદ્ર ગણિ ૯૬૫
 લખ્મિનિધાન ગણિ (ખ.) ૬૩૨
 લખ્મિવિજય (ખ.) ૯૬૧
 લખ્મિવિજય (ત.) ૮૯૬
 લખ્મિવિજય (ત) ૯૭૬
 લખ્મિવિજય ( ) ૯૯૬
 લખ્મિવિજય (પૌ) ૯૭૭

લખ્મિસમુદ્ર (ત.) ૭૨૩, ૭૨૯
 લખ્મિસાગર ૮૫૨
 લખ્મિસાગર (ખ.) ૯૭૭
 લખ્મિસાગર (ત. સાગર ગ.)
 ૮૯૪, ૯૦૮
 લખ્મિસાગર સૂરિ (મૃ. ત.) ૭૫૭,
 ૭૭૫
 લખ્મોદય (ખ.) ૯૭૬, ૯૮૨
 લખ્મોદય (ખ.) ૯૯૯
 લલિતકીર્તિ (ખ.) ૮૯૬
 લલિતપ્રભ (પૌ.) ૮૯૬, ૯૬૮
 લાધાશાહ (કડવા મચ્છ) ૯૭૭,
 ૯૮૨
 લાભમંડન (આ.) ૭૮૩
 લાભવર્દન-લાલચંદ (ખ.) ૯૭૬,
 ૯૭૯, ૯૮૧
 લાભવિજય (ત) ૮૫૯, ૮૬૯,
 ૮૭૩, ટિ. ૫૧૯
 લાભવિજય (ત.) ૯૨૯, ૯૬૩
 લાભાનંદ ૯૧૩, ટિ. ૫૨૬
 લાભોદય ( ) ૯૦૬
 લાલચંદ ૧૦૦૩
 લાલચંદ (ખ.) ૮૯૬
 લાલચંદ જુઓ લાભવર્દન
 લાલચંદ્ર (ખ.) ૯૯૬
 લાલચંદ્ર (ત.) ટિ ૪૯૪
 લાલચંદ ૫ ડિત-સાપ્રત ટિ. ૮૭,
 ટિ. ૧૨૫, ટિ. ૧૬૬, ટિ.

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૬૯

૨૬૧, ટિ. ૩૫૭, ૪૭૮,
 ટિ. ૪૦૭
 લાલરત્ન (આ.) ૯૭૭
 લાલવિજય ( ) ૯૦૬
 લાલવિજય-ખીખ (ત.) ૯૯૬
 લાવણ્યકીર્તિ (ખ.) ૮૯૬
 લાવણ્યદેવ ૭૭૯
 લાવણ્યધર્મ (ત.) ૮૫૧
 લાવણ્યરત્ન (આગમ ગ.) ૬૫૭
 લાવણ્યરત્ન (ત.) ૭૭૬
 લાવણ્યવિજય (ત.) ૮૭૫
 લાવણ્યવિજય ૯૭૩
 લાવણ્યસમય (ત.) ટિ. ૨૨૪,
 ટિ. ૪૭૪, ૭૪૩, ૭૫૮,
 ૭૭૦-૭૩, ૭૭૮-૮૧, ૭૮૩
 લુણસાગર ૮૯૬
 લોકાશાહ ૭૩૬, ટિ. ૪૭૪, ટિ.
 ૪૭૫, ૭૮૬
 લોહિત્ય ટિ. ૧૧૧
 વચ્છ ભડારી ૮૯૭
 વચ્છરાજ (પાર્શ્વ.) ૮૯૬-૭
 વચ્છ આવકકવિ ૭૬૯
 વજ્રમુનિ પૃ. ૪૬
 વજ્રસ્વામી ટિ. ૩૦, ૩૧, પૃ. ૪૬,
 ૧૭૩, ૪૫૩
 વજ્રસેન ટિ. ૪૫૫
 વજ્રસેન ગણિ ૪૮૩, ટિ. ૩૬૬
 વજ્રસેન સૂરિ (બૃહત્ ગચ્છ) ૬૪૮

વજ્રસેન સૂરિ (બૃ. ત.) ૫૯૮
 વર્ધમાન (રાજ ગ.) ૩૯૪, ૩૯૬,
 ૪૮૯, ૫૬૨
 વર્ધમાન ગણિ ૪૧૦, ૪૬૨, ૪૬૭
 વર્ધમાન સૂરિ ટિ. ૨૨
 વર્ધમાન સૂરિ ટિ. ૧૮૯-૧૯૦
 વર્ધમાન સૂરિ ૩૧૩
 વર્ધમાન સૂરિ ૩૨૬, ૪૭૬
 વર્ધમાન સૂરિ (ચદ્ર ગ.) ૨૮૧,
 ૩૫૬
 વર્ધમાન સૂરિ (ચદ્ર કુલ) ૨૮૩, ૫૬૩
 વર્ધમાન સૂરિ (નાગેદ્ર ગ.) ૪૯૯
 વર્ધમાન સૂરિ (ગોવિન્દ સૂરિ શિ)
 ૩૦૪, ૩૬૧-૨
 વર્ધમાનાચાર્ય ૨૯૯
 વરદત્ત ૪૭૮
 વરસિંધજી ૭૩૭
 વલ્લભકુશલ (ત.) ૯૭૭, ૯૮૨
 વલ્લભ પાઠક (ખ.) ટિ. ૫૦૨, ૭૮૧,
 ૯૫૫
 વસ્તુપાલ જીઓ જૈન આવકોમાં
 વસ્તુપાલ
 વસ્તુપાલ બ્રહ્મ (દિ.) ૮૯૬
 વાગ્ભટ ૩૦૪, ૩૨૦
 વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ (સ્વ.
 સાપ્રત) ૯૪૯, ૧૦૫૪
 વાદિયંદ્ર ટિ. ૨૮૬

ચાદિદેવ મૂરિ (બૃ. ગ.) ટિ. ૯૧,
 પૃ. ૧૦૭, પૃ ૧૫૪, ૧૬૬,
 ૨૬૬, ટિ. ૨૪૭, ૩૨૨, ટિ.
 ૨૭૩, ૩૪૩-૫, ૩૭૬, ટિ.
 ૩૦૦, ૩૮૨, ટિ. ૩૨૧,
 ૪૦૩, ૪૦૬, ૪૫૦, ૪૮૨-૪,
 ૫૬૨, ૫૬૪, ૬૨૮, ૬૩૦,
 ૬૪૪, ૬૩૦, ૧૧૬૦

વાદિભૂષણ (દ.) ૮૦૭, ટિ. ૪૯૪

વાદિરાજ સૂરિ ૧૬૫

વાનર ઋષિ-વિજયવિમલ (ત.)
 ૮૫૧, ૮૫૫

વાનો શ્રાવક કવિ (ત.) ૮૯૬,
 ૯૯૬, ૯૯૮

વાસણ (ત.) ૭૮૩

વાહરિ ગણિ ૨૪૪

વિકલ કવિ ૫૪૭

વિજયચંદ્ર-વિજયેન્દ્રસૂરિ (દિવસૂરિ
 સં.) ૬૩૦, ૬૪૪

વિજયચંદ્ર સૂરિ (બૃ. ત.) ૫૬૦,
 ૫૬૫, ૫૭૭, ૫૮૩, ૫૮૭,
 ૫૯૮

વિજયજિનેન્દ્ર સૂરિ (ત.) ૯૯૯

વિજયતિલક (ખ.) ૭૪૪

વિજયતિલક સૂરિ (ત.) ૮૩૧

વિજયદયા સૂરિ (ત.) ૯૭૦

વિજયદાન સૂરિ (ત.) ૭૮૩, ૭૮૬,
 ૮૧૯-૨૦, ૮૫૧, ૮૫૫,

૮૫૮, ૮૬૬, ૮૭૪, ૮૮૩
 ૮૮૭, ૯૭૪

વિજયદેવ મૂરિ ત્રેવિદ્ય (ખ) ૫૯૦,
 ૫૯૩

વિજયદેવ સૂરિ (ત.) ટિ. ૪૮૫,
 ૮૨૭, ૮૨૬, ટિ. ૫૦૨,
 ૮૩૦-૧, ૮૩૫, ૮૫૬, ૮૭૧,
 ૮૭૫, ૮૮૨, ૯૧૮, ૯૨૩,
 ૯૫૨

વિજયદેવ સૂરિ (પાર્શ્વ) ૮૫૪

વિજયધર્મ સૂરિ (ત.) ૯૯૯

„ (સ્વ. સાપ્રત) ટિ. ૫૩૭

વિજયચરણેન્દ્ર સૂરિ ૧૦૦૩, ૧૦૪૮

વિજયપ્રભ સૂરિ (ત.) ૯૨૩, ૯૪૭,
 ૯૫૦, ૯૫૨, ૯૫૬, ૯૬૫

વિજયપાલ મહાકવિ ટિ. ૩૧૫,
 ૪૯૮, ૫૩૧

વિજયભદ્ર (આગમ ગ.) ૬૫૭

વિજયમંડન ઉ. (રતનાકર ગ.)
 ૭૩૩, ૭૩૫

વિજયમાન સૂરિ (ત.) ૯૭૪

વિજયમેશ (ખ.) ૮૯૬

વિજયરત્ન સૂરિ (રતનાકર ગ.) ૭૩૩

વિજયરાજ સૂરિ (ત.) ૯૬૬

વિજયરાજેન્દ્ર સૂરિ ૧૦૦૩, ૧૦૦૫

વિજયલક્ષ્મી સૂરિ (ત.) ૯૯૪,
 ૯૯૬-૭

વિજયવલ્લભ સૂરિ (સાપ્રત) ટિ. ૫૩૭

૨જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ. આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૭૧

વિજયવિમલ (ત.) ૯૬૫
વિજયવિમલ-વાનરઋષિ ટિ.૧૩૦,
૮૫૨, ૮૫૫

વિજયશીલ ૮૯૬
વિજયશેખર (આ) ૮૯૬
વિજયશેખર (ત) ૬૮૦
વિજયસાગર (ત.) ૮૯૬, ૯૦૪
વિજયસિંહ ૩૨૭, ટિ. ૨૬૯
વિજયસિંહ ૩વિ ૫૩૫
વિજયસિંહ (ખ ડિલ ગ.) ૬૪૫
વિજયસિંહ સૂરિ(ખ ડિલ ગ.) ૩૨૩
વિજયસિંહ સૂરિ(ચ દ્ર-પૌ.ગ.) ૩૩૦
વિજયસિંહ સૂરિ(ચ દ્ર ગ.) ટિ.૭૨,
૩૪૯, ૫૮૫

વિજયસિંહ સૂરિ (ત.) ૮૩૦, ૮૯૦,
૯૪૭, ૯૫૦, ૯૫૯, ૯૭૪
વિજયસિંહ સૂરિ(નાઇલ ગ.) ૬૩૦
વિજયસિંહ સૂરિ(નાગે દ્રકુલ) ૨૫૫
વિજયસિંહ સૂરિ(નાગે દ્ર ગ.) ૪૯૫,
૪૯૯

વિજયસિંહ સૂરિ (બૃ. ગ.) ૪૦૮
વિજયસિંહ સૂરિ(મલવારી ગ.) ૩૫૭
વિજયસિંહ સૂરિ(રાજ ગ.) ૩૯૬
વિજયસિંહ સૂરિ(શ્વે.) ૨૮૫, ટિ.
૨૩૩, ટિ. ૨૫૧

વિજય સૂરિ(પિપ્પલ ગ.) ટિ. ૩૧૨
વિજય સૂરિ(નાગિલ કુલ) ટિ. ૧૦૭
વિજયસેન ટિ. ૨૬૯

વિજયસેન સૂરિ (ત.) ૭૮૯, ટિ.
૪૮૭, ૮૦૦, ૮૦૩-૫, ૮૦૯,
૮૨૯, ૮૩૧, ૮૩૫, પૃ.
૫૮૧, ૮૫૨, ૮૫૯, ૮૬૮-૯,
૮૭૪, ૮૭૯, ૮૮૨, ૯૫૨
વિજયસેનસૂરિ(નાગે દ્ર ગ.) ટિ. ૨૮૨,
૫૦૫, પૃ. ૩૪૬, ૫૨૬, ૫૫૧, ૬૦૧,
વિજયસોમ (ખ.) ૭૫૩
વિજયહર્ષ (ત.) ૮૮૭
વિજયાણુદ સૂરિ (ત) ૮૩૧, ૮૭૩,
૮૮૩, ૯૪૭, ૯૬૩, ૯૭૪
વિજયાનંદ સૂરિ-આત્મારામજી પૃ.
૬૮૪, ૧૦૦૪-૧૩

વિદ્યાકર ગણિ (દિવસૂરિ સં.) ૬૩૦
વિદ્યાકીર્તિ (ખ.) ૮૯૬, ૯૦૬
વિદ્યાણુંદ (ત.) ટિ. ૪૮૫, ૭૯૨
વિદ્યાતિલક (રૂપલ્લીય ગ. સોમ-
તિલક સૂરિ શિ.) ૬૩૩
વિદ્યાનંદ (દિ.) ૨૬૯, ૪૨૩, ૯૪૩,
વિદ્યાનંદ સૂરિ (ત.) ૫૬૩, ૫૮૩,
૫૯૧. ૫૯૭

વિદ્યાપ્રભ (પૌ.) ૯૬૮
વિદ્યામડન સૂરિ(રતનાકર ગ.) ૭૩૫
વિદ્યારત્ન (પૌ.) ૭૫૮
વિદ્યારત્ન ગણિ (બૃ. ત.) ૮૯૧
વિદ્યાશ્ચિ (ત.) ૯૭૬
વિદ્યાવિજય ૮૫૯
વિદ્યાવિમલ (ત.) ૮૫૫

વિદ્યાવિલાસ (ખ.) ૯૭૩
 વિદ્યાસાગર (મલવારી ગ) ૭૪૯
 વિદ્યાસાગર ઉ. ૭૪૨
 વિદ્યાસાગર (ખ.) ૮૯૬
 વિદ્યાણુ (ખ.) ૬૫૭
 વિનયકુશલ (ત.) ૮૬૯
 વિનયકુશલ (ત.) ૮૯૬
 વિનયચંદ્ર ૩૩૧
 વિનયચંદ્ર (આ.) ૮૮૬
 વિનયચંદ્ર (ખ.) ૯૭૭
 વિનયચંદ્ર પાઠક ૩૩૨
 વિનયચંદ્ર સૂરિ ટિ. ૧૪૦
 વિનયચંદ્ર સૂરિ ૫૬૪
 વિનયચંદ્ર સૂરિ (બૃ.ત.) ૫૯૫-૬,
 ૬૦૭
 વિનયતિલક સૂરિ (પૌ.) ૭૮૧
 વિનયદેવ સૂરિ-બ્રહ્મ મુનિ (પાર્શ્વ.)
 ૭૭૭
 વિનયપ્રભ ૬૫૭
 વિનયપ્રભ (ખ) ૭૪૪
 વિનયપ્રભ (પૌ.) ૯૬૮
 વિનયભૂષણુ (ઉપ.) ૭૫૪
 વિનયલાલ (ખ.) ૯૭૬
 વિનયવિજય (ત.) પૃ. ૭૪, ટિ.
 ૬૯, ટિ. ૧૩૦-૧, ૭૯૦,
 ૮૭૩, ૮૮૭, ટિ. ૫૨૨, ૮૮૯
 પૃ. ૬૨૦, પૃ. ૬૪૭, ૯૪૬-૮,
 ૯૫૮, ૯૭૬, ૯૮૦

વિનયશીલ ૯૭૬
 વિનયશેખર (આ.) ૮૯૬
 વિનયસમુદ્ર (ઉપ.) ૭૭૬-૭
 વિનયસમુદ્ર (ખ.) ૯૬૧
 વિનયમમુદ્ર ૯૦૩
 વિનયસાગર (આ.) ૯૬૦, ૯૬૭
 વિનયસાગર (ખ.) ૮૯૬
 વિનયસેન (ત.) ૬૮૦
 વિનયહંસ (આ.) ૭૫૮
 વિનીતકુશલ (ત.) ૯૮૫
 વિનીતવિમલ (ત.) ૯૭૬, ૯૮૦
 વિનીતસાગર (ત.) ૯૭૦
 વિશુવચંદ્ર સૂરિ ૫૯૪
 વિશુધચંદ્ર સૂરિ (મલવારી ગ)
 ૩૪૧, ૩૫૭
 વિશુધપ્રભ (નાગેદ્ર ગ) ૫૯૮
 વિશુધપ્રભ સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૬૯
 વિશુવવિજય (ત.) ૯૭૬
 વિશુધવિમલ સૂરિ ૯૯૯
 વિમલકીર્તિ ૮૮૫
 વિમલકીર્તિ (ખ.) ૮૯૬
 વિમલકીર્તિ (ત.) ૯૬૯
 વિમલગણિ (પૌ.) ૪૦૨
 વિમલચારિત્ર (નાગોરી ત. પાર્શ્વ.)
 ૮૯૬
 વિમલસાગર ૮૬૦
 વિમલ સૂરિ (નાગિલ કુલ) પૃ.
 ૧૨૩, ૧૭૩, ટિ. ૧૦૭ ક,
 ૩૬૩, ૧૦૭૯.

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૭૩

વિમલ સૂરિ ૩૯૨ ક.

વિમલ સૂરિ ૫૫૭

વિમલ સૂરિ (ત.) ૯૬૯

વિમલ સૂરિ (પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલાના
કર્તા) ૪૮૭

વિમલસૂરિ (અભાણુ ગ.) ૭૭૭

વિમલહર્ષ (ત.) ૭૯૪, ૮૫૩, ૮૮૩,
૮૮૭

વિમલહર્ષ (ત.) ૯૪૭, ૯૫૯, ૯૭૨

‘વિમલાક’-વિમલસૂરિ પૃ. ૧૨૩,
ટિ. ૧૦૭, ૧૭૩, ૨૩૭, ૩૬૩

વિમલાકસૂરિ ટિ. ૫૨૩

‘વિરહ’અંક ૨૧૫, ટિ. ૧૫૨,

ટિ. ૨૮૫ જુઓ: ‘ભવવિરહાક’-
હરિભદ્ર સૂરિ (૧)

વિવેકકીર્તિ ૮૫૧

વિવેકચંદ્ર (આ.) ૮૯૬

વિવેકધીર ગણિ ટિ. ૪૨૮

વિવેકધીર ગણિ (રત્નાકર ગ.)
૭૩૫

વિવેકરત્નસૂરિ (ખ.) ૭૭૭

વિવેકવિજય (ત.) ૮૯૬, ૯૭૬

વિવેકવિજય (ત.) ૯૯૬

વિવેકવિમલ (ત.) ૮૫૫

વિવેકસમુદ્ર ગણિ (ખ.) ૫૯૦, ૬૩૨

વિવેકસાગર (ખ.) ૫૯૮

વિવેકસાગર (ત.) ૬૮૦

વિવેકસાગરસૂરિ (આ.) ૧૦૪૮

વિવેકહર્ષ (ત.) ટિ. ૪૮૫, ૮૦૬,
૮૨૨-૨૪.

વિવેકહર્ષ (ત.) ૮૯૬

વિશાલરાજ સૂરિ (ત.) ૬૬૫, ૬૮૦,
૬૮૮, ૭૬૪

વિશાલસુદર (ત.) ૮૫૫

વીરકલશ ગણિ (ખ.) ૫૦૦

વીર ગણિ ૨૭૧

વીર ગણિ (ચંદ્ર કુલ) ૩૩૮

વીર ગણિ-સમુદ્રધોષ સૂરિ ૩૨૫

વીરચંદ્ર રાધવજી ગાધી ૧૦૦૧,
૧૦૦૬-૭, ૧૦૧૩-૧૮.

વીરચંદ્રસૂરિ ૩૨૮

વીરજી (પાર્શ્વ.) ૯૭૬

વીરદેવ ૨૯૮

વીરદેવ ૩૧૧

વીરપ્રભ (પૌ.) ૫૮૭

વીરપ્રભ સૂરિ (પિંપલ ગ.) ૭૦૯

વીરભટ્ટ-વીરભદ્ર ટિ. ૯૩, ૨૩૮-૯

વીરભદ્ર ૮૬૦

વીરભદ્ર ગણિ ૨૩

વીરભદ્ર સૂરિ ૨૩૮

વીરભદ્ર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૫૦

વીરમતિ ગણિની (મલધારી ગ.)
૩૪૧

વીરવિજય (ત.) ૮૯૭

વીરવિજય (ત.) ૯૭૬

વીરવિજય (ત.) ૯૯૧, ૯૯૬-૮

વીરવિમલ (ત.) ૯૭૬, ૯૭૯
 વીરશેખર (ત.) ૬૮૦
 વીર સૂરિ ૨૪૫
 વીર સૂરિ ૫૨૭ ક.
 વીરાચાર્ય ૨૮૨
 વીરાચાર્ય (ખડિલ ગ.) ૩૨૩
 વૃદ્ધવાદી ૧૫૦-૧, ૧૬૮, ૧૭૦
 વૃદ્ધિવિજય (ત.) ૮૮૩
 વૃદ્ધિવિજય (ત.) ૯૬૩, ૯૭૨,
 ૯૭૬
 વૃદ્ધિવિજય ખીન્ન (ત.) ૯૭૬
 વૃદ્ધિવિજય ત્રીન્ન (ત.) ૯૯૬
 વૈર સ્વામિ (રાજ ગ.) ૩૯૪,
 ૪૮૭, ૫૬૨
 વોસરિ પંડિત ૪૮૯
 ચ્યામાચાર્ય પૃ. ૪૬, ૧૪૭
 અવણુ (પાર્શ્વ.) ૮૯૧
 શ્રીચંદ્ર (રાજ ગ.) ૫૯૯
 શ્રીચંદ્ર મુનિ ૪૭૫
 શ્રીચંદ્ર સૂરિ ટિ. ૫૭
 શ્રીચંદ્ર સૂરિ ૩૩૮
 શ્રીચંદ્ર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૩૯૩
 શ્રીચંદ્ર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૭૧
 શ્રીચંદ્ર સૂરિ-પાર્શ્વદેવ (ચંદ્ર ગ.)
 ૩૩૫-૭, ૩૮૧, ૩૯૨ ક, ટિ.
 ૩૯૬, ૫૬૦
 શ્રીચંદ્ર સૂરિ (જ. ગ.) ૩૯૭
 શ્રીચંદ્ર સૂરિ (મલધારી ગ.) ૩૦૮,

ટિ. ૨૫૧-૩, ટિ. ૨૫૫, ટિ.
 ૨૫૭, ૩૩૯, ૩૫૭-૩૬૦, ૩૯૦,
 ૪૦૨, ૫૫૬, ૫૯૯
 શ્રીચંદ્ર સૂરિ (ચંદ્રપદ્મીય ગ.) ૬૩૫
 શ્રીતિલક (પૌ) ૬૫૩
 શ્રીતિલક (ચંદ્રપદ્મીય ગ.) ૬૩૫
 શ્રીતિલક સૂરિ (હર્ષપુરીય-મલ-
 ધારી ગ.) ટિ. ૪૦૦, ૬૪૨
 શ્રીદત્ત સૂરિ (પૂર્ણતલ ગ.) ૪૧૩
 શ્રીપ્રભ સૂરિ ૫૬૩
 શ્રી પ્રભ સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૪૯૨, ૬૩૮
 શ્રીપતિ (ત.) ૮૮૨-૩
 શ્રીપાલ (આવક) મહાકવિ પૃ.
 ૨૨૨, ૩૦૪, ૩૨૧, ટિ. ૨૬૫,
 ૩૨૨-૩, ટિ. ૨૬૬, ૩૪૪, ટિ.
 ૨૯૬, ૪૬૩, ૪૮૬, ૪૯૮, ૫૩૮
 શ્રીપાળ ઋષિ ૮૯૧
 શ્રીવિજય ગણિ (ત.) ૮૮૯, ટિ.
 ૫૨૨, ૯૪૭
 શ્રીશ્રીચંદ્ર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૩૯૩
 શ્રીસાર (ખ.) ૮૮૪, ૮૯૧, ૮૯૬
 શ્રુતશેખર ૬૮૦
 શ્રુતસાગર (ત. સાગર) પૃ. ૫૬૧,
 ટિ. ૪૯૯, ૮૮૫, ૮૯૧,
 ૯૫૯, ૯૭૩
 શયંભવસૂરિ ૨૫-૬,
 „ સ્તુતિ ટિ. ૩૧, પૃ. ૪૬

રજેન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૭૫

શાકટાયન (વૈ) ટિ. ૩૧૪, ૪૨૩,
૪૩૨, ૮૭૧

શાન્તિભદ્ર (પૌ.) ૪૦૨

શાસ્ત્રાચાર્ય ૭૫૧, ૧૧૬૦.

શાસ્ત્રાચાર્ય (વાદિ વેતાલ) ટિ. ૬૦,
ટિ. ૧૬૬, પૃ. ૧૯૧, ૨૭૭,
૨૮૦, ટિ. ૨૧૯, ૫૮૫, ૬૭૦

શાતસૌભાગ્ય (ત. સાગર) ૯૭૭

શાતિકુશલ (ત.) ૮૯૬

શાતિચદ્ર (સોમચુદ્ર મ. ત.) ૬૮૦

શાતિચદ્ર (ત) ટિ. ૫૬ ટિ. ૪૮૫,
ટિ. ૪૮૭, ૭૯૯-૮૦૧, ૮૦૭,
ટિ ૪૯૪, ૮૦૦, ૮૬૮, ૮૭૦,
૮૮૦, ૮૯૧, ૧૦૫૨

શાતિદાસ શ્રાવક કવિ ૯૭૬

શાતિરત્ન (ત.) ૯૯૯

શાતિવિજય (ત.) ૯૬૩, ૯૭૩

શાતિત્રેણિક ૧૪૭

શાતિસાગર-(સાગર ત.) પૃ. ૫૬૧,
૯૫૯, ૯૭૩

શાતિસાગર ૧૦૪૮

શાન્તિ સૂરિ ૩૯૩

” ૪૦૦

શાતિ સૂરિ ૭૭૬

શાતિ સૂરિ-‘વાદિ વેતાલ’ ટિ. ૬૦
બુઓ શાસ્ત્રાચાર્ય

શાન્તિ સૂરિ (ખડેરક ગ.) ટિ. ૪૦૪

શાન્તિ સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૫૭૧

શાતિ સૂરિ (ચદ્ર ગ.) ૫૯૫

શાતિ સૂરિ (જીવ વિચાર કર્તા) ૮૫૧

શાતિ સૂરિ (નાગેદ્ર ગ.) ૩૪૬

શાન્તિ સૂરિ (નાગેદ્ર ગ.) ૫૨૬

શાન્તિ સૂરિ (પૂર્ણતલ્લ ગ.) ૩૧૩

શાતિ સૂરિ (ખ. ગ.) ૩૨૭, ૩૪૯,
૩૯૨ ક, ૫૮૫

શાતિ સૂરિ (સાડેર ગ.) ૭૭૫-૬

શાતિહર્ષ (ખ.) ૯૯૩

શાલિભદ્ર ૩૯૨ ક.

શાલિભદ્ર સૂરિ ૫૦૫

શાલિભદ્ર સૂરિ (ચારાપદ્રીય ગ.)

૨૯૬-૭

શિવકોટિ ૧૬૫

શીલચદ્ર ગણિ ૩૫૨

શિવચંદ્ર મહત્તર ટિ. ૧૧૬, ૧૮૪

શિવજી ઋષિ (લો.) ૮૯૨

શિવનિધાન ઉં ૯૯૪

શિવનિધાન ગણિ (ખ.) ૮૮૯

શિવપ્રભ સૂરિ (ચદ્ર-પૌ. ગ.) ૪૯૫

શિવભૂતિ ટિ. ૧૧૪

શિવશ્રી ૧૪૬

શિવશર્મા સૂરિ ૧૯૨, ૩૮૯, ટિ.
૪૧૪, ૪૯૧

શીલગુણ સૂરિ ૨૩૫, ટિ. ૧૬૯,
ટિ. ૧૭૨, ૨૪૪

શીલગુણ સૂરિ (વટ ગ.) ૪૯૪

શીલચંદ્ર ૫૬૦

શીલભદ્ર ૬૮૦

શીલભદ્ર ઉં ૬૬૬

શીલભદ્ર સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૩૩૫

શીલભદ્ર સૂરિ (ચારાપ્રદીય ગચ્છ)
૨૬૭

શીલભદ્ર સૂરિ (રાજ ગ.) ૩૫૧,
ટિ. ૨૮૬, ૩૯૪, ૪૮૭

શીલભદ્ર સૂરિ (રાજ ગ.) ૩૯૪,
૫૬૨, ૫૯૯

શીલવિજય (ત.) ૯૫૧, ૯૭૬,
૯૮૫

શીલસુંદર ઉં ૭૬૮

શીલસુંદર ગણિ (કાસદ્રહ ગ.)
ટિ. ૪૫૨

શીલાંકાચાર્ય-શીલાચાર્ય ટિ. ૪૦-
૧, ટિ. ૭૬, ૧૩૪, ટિ. ૧૨૧,
૧૯૨ ક, ૨૨૦, ૨૪૪, ૬૫૫,
ટિ. ૫૨૩, ૧૦૫૨.

„ સ્તુતિ પૃ. ૧૮૦-૧

શુભચંદ્ર ગણિ (ખૃ. ત.) ૬૮૬

શુભચંદ્રાચાર્ય (દિ.) ૪૫૨

શુભચંદ્રાચાર્ય ૮૯૬

શુભરતનસૂરિ ૬૮૦

શુભરતનસૂરિ ૭૨૧

શુભવર્દન શિં ૭૭૮

શુભવિજય (ત.) ૮૭૫

શુભવિજય (ત.) ૯૭૬

શુભવિમલ (ત) ૮૫૯

શુભશીલ ગણિ (ત.) ટિ. ૩૬, ટિ.
૧૦૬, ૬૮૮, ૭૫૨, ૭૫૮

શુભશીલ (ત.) ૯૭૪

શોભનમુનિ ૨૭૦

શોભા ઋષિ ૧૦૫૨

શોભાચંદ્ર ૯૯૬

સ્કન્દિલાચાર્ય ૩૧, પૃ. ૪૬, ૧૪૭,
૧૬૮, ૧૭૦, ૧૭૫, ટિ. ૧૩૦

„ સ્તુતિ પૃ. ૧૨૫

સ્થાનસાગર (આ.) ૮૯૬

સ્થૂલભદ્ર-સ્થૂલિભદ્ર ૨૬, ૨૮, પૃ.
૪૬, ૬૮૬

સ્વયંભૂ દેવ (અપં કવિ) ૪૭૪

સકલચંદ્ર (ખ.) ૮૬૪

સકલચંદ્ર (ત) પૃ. ૬૦૩, ૮૯૬,
૮૯૭, ૯૦૯

સકલચંદ્ર (ત.) ૮૫૮, ૮૬૮, ૮૭૭

સંગમસિંહ સૂરિ પૃ. ૧૫૫

સઘકલશ ગણિ (ત.) ૭૬૭

સંઘ(સિંહ)કુલ (ત.) ૭૮૧

સંઘતિલક સૂરિ (રૂપદત્તીય ગ)
૬૦૪, ૬૩૩, ૬૪૯

સંવદાસ પૃ. ૧૮, પૃ. ૩૩, ૨૦૩,
૨૨૪, ટિ. ૫૨૩

સઘવિજય (ત.) ૮૭૬, ૮૮૨,
૮૯૬-૭

રજૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૭૭

સંઘવિમલ ? (ત.) ૭૬૭
 સનજન ઊં ૨૫૬
 સત્યરાજ ગણિ (પૌ) ૭૫૧, ૭૫૪
 સત્યરૂચિ (ખ) ૬૯૫
 સત્યવિજય પન્યાસ (ત.) ૯૫૦,
 ૯૭૨, ૧૦૦૮, ૧૧૦૮
 સત્યસાગર (ત.) ૯૭૭
 સંભૂતિવિજય ૨૬
 સમંતલદ્ર (દિ.) ટિ. ૯૦, ૧૫૨,
 ૧૭૬-૭, ૧૮૦, ૨૨૪, ૨૬૯,
 ૬૩૦, ૬૪૩, ૧૦૮૪-૫,
 ૧૧૧૫
 સમયકીર્તિ (ખ) ૯૭૬
 સમયધ્વજ (ખ.) ૮૫૬
 સમયપ્રભોદ (ખ.) ૯૦૪
 સમયરાજ (ખ.) ૮૯૬
 સમયસુદર (ખ.) ટિ. ૫૯, ટિ.
 ૧૩૦, ટિ. ૧૩૪, ટિ. ૧૪૯,
 ટિ. ૩૭૪, ૮૪૧, ૮૪૪,
 ૮૪૭, ટિ. ૫૦૭, ૮૬૪,
 ૮૭૯, ૮૯૪, ૯૦૪, ૯૦૬,
 ૯૧૦, ૯૫૯, ૯૮૦, ૯૯૫
 સમરચંદ્ર સૂરિ (પાર્શ્વે) ૭૬૫,
 ૭૭૬, ૮૮૩, ૮૯૧
 સમુદ્ર પૃ. ૪૬
 સમુદ્રધોપ ટિ ૨૪૫, ૩૨૯, ૪૦૪
 સમુદ્રધોપ સૂરિ-વીરગણિ ૩૨૫
 સમુદ્ર સૂરિ ૨૫૫

સંયમસિદ્ધ ગણિ (પૌ.) ૬૮૪
 સર્વદેવ (પૌ) ૬૫૩
 સર્વદેવ ગણિ ૩૯૭
 સર્વદેવ સૂરિ ૫૬૩, ૫૬૬
 સર્વદેવ સૂરિ (કોરટ ગ.) ૭૭૪
 સર્વદેવ સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૩૯૩
 સર્વદેવ સૂરિ (બૃ ગ) ૩૨૧, ૩૩૨,
 ૩૪૯, ૪૦૮
 સર્વદેવ સૂરિ (રાજ ગ.) ૩૯૬
 સર્વદેવ સૂરિ (વટ-વડ ગ.) ૪૯૪
 સર્વરાજ ગણિ (ખ૦) ૫૯૦
 સર્વસુન્દર સૂરિ (મલધારી ગ૦) ૭૪૯
 સર્વાનન્દ ૫૮૬
 સર્વાનન્દ (જાલહર ગ.) ૪૯૨
 સર્વાનન્દ સૂરિ ટિ. ૪૧૨. ૬૩૬
 સર્વાનન્દસૂરિ ૭૦૯
 સરસ્વતી સાધ્વી ૧૪૪
 સંવેગદેવ (ત.) ૭૬૪
 સવેગસુદર (બૃ. ત) પૃ. ૫૨૧,
 ૭૭૪
 'સવાધ' વિજયસેન સૂરિ (ત.) ૮૦૫
 સહજકીર્તિ (ખ) ૮૮૪, ૮૯૬
 સહજકુશલ ૮૯૪
 સહજસુદર (ઉપકેશ ગ.) ૭૬૦,
 ૭૭૪, ૭૭૬, ૭૭૮, ૭૮૦,
 ૭૮૩, ૯૦૯
 સાગરચંદ્ર ૩૦૪
 સાગરચંદ્ર ૩૬૨-૩, ટિ. ૨૮૮

સાગરદત્ત કવિ ૪૭૫
 સાગરેન્દુ-સાગરચંદ્ર (રાજ ગ.)
 ૪૮૭, ૫૬૨
 સાવારણ કવિ-સિદ્ધસેન સૂરિ ૨૯૫,
 ૪૭૬, ટિ. ૫૨૩
 સાધુકીર્તિ (ખ.) ૮૫૧, ૮૮૧,
 ૮૮૪, ૮૯૬-૭
 સાધુકીર્તિ (શ્ર. ત.) ૭૦૯
 સાધુનંદન (ખ.) ૭૪૪
 સાધુમેરૂ (આગમ ગ.) ૭૬૭
 સાધુરત્ન સૂરિ ૭૭૬
 સાધુરત્ન સૂરિ (ત.) ૬૫૨-૩
 સાધુરત્ન સૂરિ (પૌ.) ૭૬૮
 સાધુવર્ધન (ખ.) ૮૭૪
 સાધુવિજય (ત.) ૭૫૫
 સાધુસુદર (ખ.) ૮૮૧, ૮૮૪-૫
 સાધુસોમ (ખ.) ૭૫૦, ૭૫૨
 સાધુહંસ ૬૫૭
 સાધુહર્ષ (ખ.) ૭૭૭
 સાખ મુનિ ૨૬૨
 સારંગ (મહાહત ગ.) ૮૯૬-૭,
 ૯૦૦
 સિદ્ધ (ઉપકેશ ગ.) ૬૨૧
 સિદ્ધપાલ કવિ (આવક) ટિ. ૨૬૫,
 ૩૭૮, ૩૯૨, ટિ. ૩૧૫, ૪૮૬, ૪૯૮
 'સિદ્ધમહાકવિ'-સિદ્ધસેન દિવાકર
 ૩૯૩
 સિદ્ધર્ષિ ૨૪, ટિ. ૧૩૫, ૧૯૮,

પૃ. ૧૫૪, ૨૪૬-૨૫૪, ટિ.
 ૩૬૫, ૪૮૬, ૧૦૭૯
 સિદ્ધ સૂરિ (ધર્મસુદર સૂરિ) ૭૫૪
 સિદ્ધ સૂરિ (ઉપકેશ ગ.) ૩૩૧,
 ૩૫૫, ૫૬૦
 સિદ્ધ સૂરિ (ઉપકેશ ગ.) ૬૨૧.
 ટિ. ૪૨૮, ૬૨૨
 સિદ્ધ સૂરિ (ઉપકેશ ગ.) ૭૭૬
 સિદ્ધસેન ગણિ ટિ. ૯૦, ૧૬૪,
 ૧૯૭, ટિ. ૧૯૨
 સિદ્ધસેન મુનિ (ખ.) ૫૯૦
 સિદ્ધસેન સૂરિ ૨૦૮
 સિદ્ધસેન સૂરિ (રાજ ગ.) ટિ. ૨૦૦
 સિદ્ધસેન દિવાકર ૧૩૮, પૃ. ૯૨-૩,
 ટિ. ૯૦, ૧૫૦-૧, ૨૦૯,
 પૃ. ૧૫૪, ૨૨૨, ૨૨૪, ૨૫૩,
 ૨૬૯, ૩૯૩, ૪૫૯, ૫૬૦,
 ૯૩૦, ૧૧૧૫, ૧૧૬૦
 શુઓ 'સિદ્ધમહાકવિ'
 „ „ વચનો પૃ ૧૦૮-૯
 „ „ સ્તુતિ પૃ. ૧૦૭-૮
 સિદ્ધસેન યુગ પૃ. ૧૦૭-૧૨૨
 „-(જૈન) પ્રમાણશાસ્ત્રના મૂલ્ય
 પ્રતિષ્ઠાપક ૧૫૨
 „-પ્રતિભાવાન્ ૧૫૯
 સિદ્ધસેન સૂરિ-સાધારણ કવિ ૨૯૫,
 ટિ. ૫૨૩
 સિદ્ધસેન સૂરિ (રાજ ગ.) ૪૮૯

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ. આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૯૯

સિદ્ધાન્તરચિ (ખ.) ટિ. ૩૬૪, ૭૫૦
 સિદ્ધાતસાગર ૭૫૪
 સિદ્ધાતસાગર સૂરિ (આ.) ૭૫૭
 સિદ્ધાતસાર (ત.) ૭૫૮
 સિદ્ધિચંદ્ર (ત.) ૮૦૮, ટિ. ૪૯૬,
 ૮૩૧, ૮૭૩, ટિ. ૫૧૯,
 ૮૭૮, ટિ. ૫૨૦
 સિદ્ધિવિજય (ત) ૯૫૧
 સિદ્ધિવિજય (ત.) ૯૭૬
 સિદ્ધિ સૂરિ (ખિવંદણિક ગ.) ૮૯૬-૭
 સિંહ ક્ષમાશ્રમણ ૧૮૮, ૧૧૬૦
 સિંહકુલ (ખિવંદણિક ગ.) ૭૭૫
 સિંહગિરિ ટિ. ૩૦, પૃ. ૪૬, ૧૯૭
 સિંહતિલક સૂરિ ટિ. ૩૨૧, ૫૯૪
 સિંહદત્ત સૂરિ (આગમ ગ) ૭૫૮
 સિંહદેવ (ત.) ૬૮૦
 સિંહપ્રભોદ (ત.) ૮૯૬-૭
 સિંહ સૂરિ ટિ. ૧૯૨
 સિંહ સૂરિ (કાસદ્રહ ગ.) ૫૯૪,
 ટિ. ૪૫૨
 સિંહસેન (દિ.) ૭૬૩
 સીલભદ્ર ટિ. ૨૬૯
 સીલવિમલ (ત.) ૭૯૪, ૮૮૨
 સુખલાલ પંડિત-સાગ્રત ટિ. ૮૦,
 ટિ. ૯૯, ટિ. ૧૦૦, ટિ. ૧૦૩-
 ૪, ટિ. ૧૧૫, ટિ. ૧૨૩,
 ૨૨૮, ટિ. ૨૦૩-૪, ટિ.
 ૩૫૧, ટિ. ૩૫૩, ટિ.

૫૩૧-૪, ૯૪૧, ૯૭૨, ટિ.
 ૫૫૮, ૧૦૮૯, ટિ. ૫૬૧-
 ૨, ટિ. ૫૬૪, ૧૧૩૨, ૧૧૩૭,
 ટિ. ૫૭૨.
 સુખવર્ધન (ખ.) ૯૯૩
 સુખસાગર (ત.) ૯૭૪, ૯૭૭, ૯૮૨
 સુખોજી (લો.) ૯૪૯
 સુજ્ઞાનસાગર (ત) ૯૯૬
 સુધનહર્ષ-ધનહર્ષ (ત) ૮૯૬, ૯૦૪
 સુધાકલશ (મલધારી ગ.) ૬૩૧
 સુધાનંદન સૂરિ (ત.) ૭૨૧, ૭૫૩
 „ શિષ્ય પૃ. ૪૯૯નુ ટિપ્પન
 સુધાભૂષણ (ત.) ૭૬૪
 સુધર્મા સ્વામી ૧૭, ૨૩-૪
 સુદર (ખ) ૮૦૬
 સુપર્વ સૂર ? (ખ) ૭૦૧
 સુષુધિરત્ન (ત.) ૯૯૯
 સુમતિકલ્લોલ (ખ.) ૮૭૯, ૯૫૯
 સુમતિકીર્તિ સૂરિ (દિ.) ૮૯૬
 સુમતિ ગણિ ૫૭૦
 સુમતિપ્રભ સૂરિ (વડ ગ.) ૯૯૬
 સુમતિભદ્ર (પૌ.) ૭૫૮
 સુમતિ મુનિ (ત.) ૮૯૬
 સુમતિરંગ (ખ) ૯૭૬, ૯૮૧
 સુમતિવલ્લભ (ખ.) ૯૭૬, ૯૮૨
 સુમતિ વાયક ૨૯૭, ૩૫૩
 સુમતિવિજય (ત.) ૮૬૭

સુમતિવિજય (ત.) ૯૬૭
 સુમતિવિજય (ત.) ૯૯૯
 સુમતિવિજય (પૃ. ત.) ૯૭૬, ૯૮૨
 સુમતિસાધુ સૂરિ (ત.) ૭૨૪, ૭૫૫
 સુમતિસિંહ મુનિ ૪૯૨
 સુમતિસુદર (ત.) ૭૨૨-૩, ૭૨૫-૬
 સુમતિસુદર સૂરિ ટિ. ૪૪૬
 સુમતિ સૂરિ ૩૫૩
 સુમતિ સૂરિ (સાડેર ગ.) ૭૭૫
 સુમતિહંસ (ખ.) ૮૯૬
 સુમતિહંસ (ખ.) ૯૬૪, ૯૭૬, ૯૭૯
 સુમતિહર્ષ (આ.) ૮૮૩
 સુરજી (આ.) ૯૭૬, ૯૮૨
 સુરપ્રભ વાચક (ખ.) ૫૬૩, ૫૯૦
 સુરવિજય (ત.) ૯૭૬
 સુરહંસ (ત.) ૭૭૬
 સુરાચાર્ય-સૂર્યચાર્ય ૨૪૭, ૨૯૨
 'સુશીલ'-સાપ્રત ટિ. ૪૮૧,
 ટિ. ૫૭૪
 સુહસ્તિ-આર્યસુહસ્તિ સૂરિ ૩૦,
 પૃ. ૨૫૭
 સૂરચંદ્ર (ત.) ૮૬૭, ૮૭૭
 સૂરસૌભાગ્ય (ત.) ૯૭૬
 સેવક ૭૭૬
 સોમકીર્તિ (ખ.) ૬૪૫
 સોમચંદ્ર ૫૯૬
 સોમચંદ્ર-હેમચંદ્રાચાર્ય ૪૧૪
 જ્યોત્સના હેમચંદ્રાચાર્ય (પૂર્ણ.)

સોમચારિત્ર ગણિ (ત.) ટિ. ૪૪૦,
 પૃ. ૪૯૩, ૭૨૯, ૭૫૪
 સોમજય સૂરિ (ત.) ૬૮૦, ૭૨૨-૩,
 ૭૨૫, ૭૩૦, ૭૫૭-૮
 સોમજી (જો) ૯૪૯
 સોમતિલક ૬૭૨
 સોમતિલક સૂરિ (ત.) ૬૦૪, ૬૩૦,
 ૬૫૧
 સોમતિલક સૂરિ (ચંદ્ર ગ.) ૬૫૭
 સોમતિલક સૂરિ (રૂપક્ષીય ગ.)
 ટિ. ૨૮૯, ૬૩૩; ૬૪૬, ૬૪૯
 સોમદેવ મુનિ (ભાવડાર ગ.) ૭૫૪
 સોમદેવ સૂરિ (આગમ ગ.) ૭૫૮
 સોમદેવ સૂરિ (ત.) ૬૬૫-૬, ૬૮૦,
 ૬૮૮, ૬૯૧, ૭૨૧, ૭૨૩,
 ૭૨૫, ૭૨૯, ૭૪૭, ૭૫૪,
 ૭૫૭
 સોમધર્મ ગણિ (ત.) ટિ. ૨૨૪,
 ૭૪૬
 સોમધીર ગણિ (રત્નાકર ગ.) ૭૩૫
 સોમપ્રભ (નાગેંદ્ર ગ.) ૫૯૮
 સોમપ્રભ (પૌ) ૬૫૩
 સોમપ્રભસૂરિ (ત.) ૫૯૭, ૬૩૦,
 ૮૫૦
 સોમપ્રભાચાર્ય (શતાર્થી) ટિ.
 ૨૬૫, ૩૯૨, ટિ. ૩૧૫,
 ૪૧૨, ૪૬૭, ૫૦૩, ૫૩૧,
 પૃ. ૨૨૭, ટિ. ૨૮૯, ટિ.
 ૩૧૧-૨, ૪૦૭, ૪૮૬, ૭૫૮

૨ જૈન ગ્રંથકારો, લેખકો સૂરિઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૮૮૧

સોમમૂર્તિ ૬૦૭

સોમરત્ન (નાગોરી ત.) ૮૫૭

સોમલબ્ધિ ગણિની ૭૨૧

સોમવિજય (ત.) ૭૯૦, ૮૩૧,
૮૫૩

સોમવિમલમૂરિ (લઘુ ત.) ૭૬૧,
૭૭૬, ૮૯૧, ૮૯૬, ૯૭૩

સોમશેખર (ત.) ૬૮૦

સોમસાગર (ત.) ૭૨૬

સોમસુદર ૭૯૦

સોમસુદર સૂરિ (ત.) ૬૫૨-૩,
૬૮૯, ૭૦૮-૯, ૭૨૧, ટિ.

૪૬૯, ૭૨૮-૯, ૭૪૬, ૭૫૩,
૭૭૮

,, ની સ્તુતિ ૪૫૧-૫૨, પૃ. ૪૬૨

,, તું વ્રતાત ૬૬૧-૬

સોમસુદર-યુગ પૃ. ૪૫૧-૪૬૧

,, મા સાહિલ્ય પ્રવૃત્તિ ૪૬૨-૪૯૨

સોમસુદરસૂરિનો શિષ્ય પરિવાર
૬૭૩-૬૮૦

સોલણ ૬૪૦

સૌભાગ્યન દિ સૂરિ (ત.) ટિ. ૩૮૬,
૭૫૮

સૌભાગ્યરત્ન સૂરિ (પૌ.) ૭૭૫

સૌભાગ્યવિજય (ત.) ૯૭૭, ૯૮૫

સૌભાગ્યસાગર ૯૯૬

સૌભાગ્યસાગર સૂરિ (પૃ. ત.) ૭૬૨,
૭૭૬

સૌજન્યસુદર (ઉપકેશ ગ.) ૯૯૬

સૌભાગ્યહર્ષ સૂરિ (લઘુ ત.) ૭૬૧,
૭૭૬-૭

હર્ષકલ્પોલ (ત.) ૭૬૧

હર્ષકીર્તિ (ત.) ૬૮૦

હર્ષકીર્તિ સૂરિ (નાગોરી ત.)

ટિ. ૪૮૮, ૮૫૭, ૮૭૨

હર્ષકુલ ગણિ (લઘુ ત.) ૭૫૮,
૭૬૦, ૭૬૨, ૭૭૫, ૮૫૫, ૮૭૪

હર્ષચંદ્ર (ખ.) ૮૭૪

હર્ષતિલક (ખ.) ૮૯૧

હર્ષનદન (ખ.) ૮૭૯, ૯૫૯

હર્ષભૂષણ (ત.) ૬૮૦, ૬૮૫

હર્ષમૂર્તિ (ત.) ૬૮૦

હર્ષરાજ (ખ.) ટિ. ૩૬૪

હર્ષરાજ (પૌ.) ૮૯૬

હર્ષવલ્લભ ઉ૦ (ખ.) ૮૯૧, ૮૯૬

હર્ષવિજય (ખ.) ૮૮૯

હર્ષવિજય (ત.) ૯૭૬

હર્ષવિશાલ (ખ.) ૯૯૯

હર્ષવીર (ત.) ૬૮૦

હર્ષસાગર (ત.) ૮૬૧

હર્ષસાગર (પૌ.) ૮૯૬

હર્ષસિંહ (ત.) ૬૮૦

હર્ષસેન (ત.) ૬૮૦

હર્ષસોમ (ત.) ૯૭૩

હર્ષાણંદ (ત.) ૮૨૨

હરખચંદ ૯૭૬

હરખચંદ-હર્ષચંદ્ર (પાર્શ્વ) ૯૭૭,
૯૮૨

હરગોવિન્દદાસ પડિત-સાગ્રત
ટિ. ૨૨૨, ૩૯૦, ૪૭૮, ટિ.

૩૬૧, ટિ. ૫૩૭

હરચંદ (લો) ૯૯૫

હરજશ ૯૯૬

હરજી (ખિવદણિક ગ) ૮૯૬-૭

હરસેવક ૬૫૭

હરિ ટિ. ૩૬૬ ટિ. ૪૫૫

હરિકીર્તિ (આગમીય) ૭૩૮

‘હરિજી સૂર’ (હીરવિજય સૂરિ)

૮૧૪

હરિભટ્ટ (હરિભદ્ર ?) ૮૮૩

હરિભદ્ર સૂરિ ૩૯૬

હરિભદ્ર સૂરિ ૬૩૦

હરિભદ્ર સૂરિ ટિ. ૯૦, ૨૨૧

” ” ૪૯૨, ૪૯૭

હરિભદ્ર સૂરિ પૃ. ૧૮, ટિ. ૩૧,

ટિ. ૩૬, ટિ. ૫૮-૯, ટિ.

૬૪, ટિ. ૧૧૧, ટિ. ૧૧૪, ટિ.

૧૧૬, ૧૯૧, ૧૯૮, ટિ. ૧૩૪,

૨૦૬, ૨૧૧, પૃ ૧૫૫, ૨૧૩

-૩૨, ટિ. ૧૫૩, ૨૩૭-૯,

૨૪૮, ૨૫૦, ૨૫૪, ૨૬૯,

૨૭૫, ૨૯૩, ૨૯૮, ૩૫૦,

૩૬૦, ૩૯૨ ક, ૪૪૭, ૪૫૨,

૫૮૩, ૬૨૮, ટિ. ૫૨૩, ૬૭૦,

૬૭૨, ૯૧૬, ૯૨૪, ૯૩૩

-૪, ૯૪૨, ૧૦૭૯, ૧૦૯૧,

૧૧૧૫, ૧૧૬૦

” ” વચનો) પૃ. ૧૫૩

” ” (સ્તુતિ) પૃ. ૧૦૭,

ટિ. ૧૩૫, પૃ. ૧૫૪-૫,

૨૪૯, ૩૯૩

હરિભદ્ર-યુગ ૧૯૮. ૨૧૩-૨૩૨

=પૃ. ૧૫૩-૧૭૦

હરિભદ્ર મૂરિ (ચંદ્રકુલ-વડગજી

શ્રીચંદ્ર મૂરિ શિ) ૨૩૪,

૩૯૭, ૪૭૮

હરિભદ્ર સૂરિ (ચંદ્ર ગ. અભયદેવ

સૂરિ શિ.) ૫૪૯-૫૦

હરિભદ્ર મૂરિ (ચંદ્ર ગ. ભદ્રેશ્વર

સૂરિ શિ.) ૫૭૧

હરિભદ્ર સૂરિ (નાગેંદ્ર ગ.) ટિ.

૨૮૨, ૩૪૬, પૃ. ૩૪૬, ૫૦૯,

ટિ. ૩૭૫, ટિ. ૩૭૮

હરિભદ્ર સૂરિ (પૃ. ગ જિનદેવ શિ)

૨૨૧, ૩૪૭, ૫૬૦

હરિભદ્ર સૂરિ (પૃ. ગ. માનભદ્ર

શિ.) ૬૩૩

હરિષેણુ ૭૪૭

હસ્તિરત્ન (ત) ૯૯૯

હસ્તિરત્નિ (ત.) ૯૬૩, ૯૭૬

હસ ૨૧૪, ટિ. ૧૫૨

હસધીર (ત.) ૭૮૩

હસનંદન (ત.) ૭૨૪

હંસપ્રભોદ (ખ) ૮૭૪

હસરત્ન (ત.) ૯૬૭, ૯૭૪, ૯૭૭

હસવિજય (ત.) ૯૭૪
હસસોમ (ત.) ૭૮૩
હિતરૂચિ (ત.) ૮૯૦, ૯૫૯, ૯૬૩
હિતવિજય (ત.) ૯૯૯
હિમવત્ ટિ. ૧૧૧
હીરકન્નશ (ખ.) ૮૫૧, ૮૯૬, ૯૦૮
હીરકુશલ (ત.) ટિ. ૨૮૯, ૯૦૪
હીરવિજય સૂરિ (ત.) ૭૬૦, ૭૮૬
-૭, ૭૮૯-૮૧૯, ૯૨૯, ૯૫૧,
૧૧૦૬, ૧૧૦૮, ૧૧૪૫
હીરલ્હર્ષ મુનિ (ત.) ૭૮૯, ૮૧૯
હીરાણુદ-હીરમુનિ (લો.) ૯૭૬,
૯૮૩
હીરાનંદ સૂરિ (પિં.) ટિ. ૩૭૪,
૭૦૯, ૯૦૫
હીરો શ્રાવક (ત.) ૮૯૬, ૯૦૬
હુકમ-હુકમચંદ મુનિ ૧૦૦૩,
૧૦૦૫, ૧૦૧૪, ૧૦૪૮
હુલાસચંદ (નાગોરી લો.) ૧૦૦૦
હૃદયસૌભાગ્ય (ખ. ત.) ૭૬૨
હેમચંદ્ર (દિ.) ૯૦૯
હેમચંદ્ર ગણિ ૩૯૩
હેમચંદ્ર સૂરિ (બૃહદ્ ગચ્છીય) ૩૨૧
હેમચંદ્ર (ખ. ગ. નાગોરી ત.) ૬૪૮
હેમચંદ્ર સૂરિ (મલધારી ગ.) પૃ. ૧૮,
ટિ. ૨૨, ટિ. ૬૪, ટિ. ૭૬,
ટિ. ૨૫૬, ૩૩૯-૪૧, ૩૯૦,
૩૯૩, ૫૫૬, ૬૫૫, ૭૦૮,
૭૬૪, ૧૦૫૨

હેમચંદ્રાચાર્ય (પૂર્ણતત્ત્વ ગ.) ટિ.
૨૮, ટિ. ૩૪, ૧૪૯, ૧૬૧,
૧૬૬, ૧૬૯, ૧૮૯, ૨૦૯,
ટિ. ૧૬૫, ટિ. ૨૦૯, ૨૭૬,
૩૦૩-૪, ૩૪૩, ૩૮૦, ૩૮૪
-૬, ૪૦૫, ૪૦૯-૧૦, ૪૮૦,
૫૦૦, ૫૩૧, ૫૩૫, ૫૪૦,
૫૬૩, ટિ. ૪૧૩, ૫૮૫,
૫૮૯, ટિ. ૪૧૭, ૬૦૧,
૬૨૭-૮, ૬૩૪, ૬૭૦, ૭૮૨,
૭૮૭, ૮૫૨, ટિ. ૫૧૮,
ટિ. ૫૨૩, ૯૧૩, ૯૧૬,
૯૧૮, ૯૩૦, ૯૩૨-૩, ૯૯૯,
૧૦૭૫, ૧૦૭૯, ૧૧૧૫,
૧૧૫૧, ૧૧૬૦, ૧૧૬૨-
જુઓ હેમચુગ.

હેમચંદ્રાચાર્યની સ્તુતિ પૃ. ૨૮૫
-૬, પૃ. ૩૦૧
,, ના વચનો પૃ. ૨૮૮૬-૭
હેમચંદ્રાચાર્યનું શિષ્યમ ડળ ૪૬૨
-૪૬૮
,, માટેના લેખો ટિ. ૩૬૧
હેમચુગ પૃ. ૨૮૫-૩૨૬=૪૧૧-
૪૭૦
હેમતિલક સૂરિ (ખ. ગ.) ૬૪૮
હેમનંદન (ખ.) ૮૮૪, ૯૭૩
હેમપ્રભ ૩૨૭

હેમપ્રભ (નાગેન્દ્ર ગ.) ૫૬૮
 હેમપ્રભ સ્ત્રિ (પૌ.) ટિ. ૨૭૦,
 ૪૮૭

હેમરત્ન સૂરિ (આગમ ગ. ૭૬૭
 હેમરત્ન સૂરિ (શ્રાવિલા ગ.) ૮૬૬
 હેમરત્ન સૂરિ (પૌ.) ૮૬૬-૭
 હેમરાજ ૯૮૩
 હેમરાજ (લો.) ૮૬૬

હેમવિજય (ત.) ૮૬૬, ૯૦૪
 હેમવિમલ સૂરિ (આગમ ગ.) ૬૫૭
 હેમવિમલ સૂરિ (ત.) ૭૫૫, ૭૫૮,
 ૭૬૦, ૭૭૫-૬, ૭૮૧, ૭૮૩,
 ૧૦૫૨

હેમશ્રી સાધ્વી (ખ. ત.) ૮૬૬
 હેમસમુદ્ર (નાગોરી ત.) ૮૫૭
 હેમસૌભાગ્ય (ત.) ૯૭૬, ૯૮૨
 હેમહસ (ત.) ૬૮૦

હેમહંસ (નાગોરી ત.) ૮૫૭
 હેમહંસ ગણિ (ત.) ૭૦૮, ૭૫૧
 ૭૬૪

હેમાચાર્ય ૯૯૯ જુઓ હેમચંદ્રા-
 ચાર્ય (પૂર્ણ. ગ.)

હેમાણુદ (ખ.) ૮૬૬-૭
 હેરક (હીરવિજય સૂરિનો) યુગ.
 વિ. ૬. પૃ. ૫૩૩-૬૧૮,
 ૭૮૮-૯૧૨.

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત
 ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા.

અક્ષયતૃતીયા અને પર્યુષણ
 અષ્ટાન્હિકા વ્યાખ્યાન ૯૯૪

અગ્રાયણી પૂર્વ ૨૧

અગ્ર ચૂલિકા-૩૫, ૧૨૬

અંગપ્રવિષ્ટ ૩૩

અગ્યાલ ૩૩

અગરૂપ શ્રુત પૃ. ૭૫

અંગવિદ્યા ૧૨૬, ટિ. ૭૫, ૨૪૫,
 ૨૮૦, ૬૭૦

અંગુલસત્તરી ૬૭૫ જુઓ

અંગુલસમ્પતિ

અંગુલસમ્પતિ ૩૩૪ જુઓ

અંગુલસત્તરી

અગો ૧૮, ૨૮

અજિત-શાંતિ સ્તવ ૮૬૮

અજિતશાંતિ સ્તવ ૩૧૫, ટિ.

૪૧૯, ૬૫૦

„ „ ટીકા ૫૯૪

„ „ વૃત્તિ (બોધનીપિકા) ૬૦૪

„ „ વૃત્તિ ૮૬૫

અજીવકલ્પ ૧૨૬

અચલમતદલન ૬૮૫

અચલમતનિરાકરણ ૬૭૨

અજણાસુદરી ચરિત્ર (પ્રા.) ૬૪૩

અણુતરૌપપાતિક દશા સતીક અને

ખાલાં સહિત ૧૦૫૨

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત, પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૮૮૫

અતિમુક્ત ચરિત્ર ૫૬૩
 અધ્યાત્મકલ્પદ્રુમ ૬૭૫
 ,, પર ટીકા ૮૮૦
 અધ્યાત્મખિદુ ૯૪૪
 અધ્યાત્મમતખડન ટિ. ૫૦૮
 અધ્યાત્મમતપરીક્ષા ટિ. ૫૦૮
 અધ્યાત્મમતપરીક્ષા સરીક
 ૯૨૯, ૯૪૨
 અધ્યાત્મસાર ૯૨૯, ૯૩૧, ૯૩૩,
 ૯૩૮-૪૨
 અધ્યાત્મોપનિષદ (યોગશાસ્ત્ર) ૪૫૧
 અધ્યાત્મોપનિષદ ૯૩૧, ૯૩૩, ૯૪૧
 અંતકૃદ્ દશાના વિષયો ૨૦ (૮),
 ૫૫, ટિ. ૪૭
 ,, ની વૃત્તિ ૨૯૩
 અંતર ગકથા સંગ્રહ ૬૪૨
 અંતરીક્ષ પાર્શ્વનાથ માહાત્મ્ય
 ટિ. ૨૫૪
 અન્યયોગવ્યવચ્છેદ દ્વાત્રિશિકા
 ૪૪૯-૫૦, ૬૦૧
 અન્યોક્તિમુક્તામહોદધિ ૮૫૯
 અનગાત્મક શ્રુત પૃ. ૭૫
 અનતનાથ ચરિય (પ્રા.) ૩૯૧
 અનર્ધરાધવ કાવ્ય ટિપ્પન ૫૫૭,
 ટિ. ૪૦૦
 ,, વૃત્તિ ટિ. ૩૯૯
 અનર્વરાધવ કાવ્યાદર્શ-રહસ્યાદર્શ
 ટિ. ૩૯૯, ૫૮૮
 અનાયિકુલક ૬૪૦

અનુત્તરોપપાતિકમૂત્ર જુઓ અણુ-
 ત્તરોપપાતિક દશા ૫૬, ટિ. ૪૮
 ,, વૃત્તિ ૨૯૩
 અનુત્તરોપપાતિકમૂત્રના વિષયો
 ૨૦ (૯)
 અનુયોગ ૨૧
 અનુયોગદ્વાર મૂત્ર ૩૧, ૩૪, ૯૨,
 ૫૮૪
 ,, ચૂર્ણિ ૨૧૧, ટિ. ૧૫૦, ૩૬૦,
 ૩૮૯
 ,, ટીકા ટિ. ૬૪, ૩૬૦
 ,, વૃત્તિ ટિ. ૬૪, ૨૧૭
 અનુયોગદ્વાર સરીક અને ખાલાં
 સહિત ૧૦૫૨
 અનુયોગદ્વાર ચૂર્ણિનો ઉદ્ધાર ૬૫૮
 અનુશાસનાકુશ કુલક ૩૩૪
 અનેક પ્રબંધ-અનુયોગ ચતુષ્કોપેત
 ગાથા ૬૦૪
 અનેકશાસ્ત્રસાર સમુચ્ચય ૮૮૪
 અનેકાન્તજયપતાકા પૃ. ૧૫૫,
 ૨૧૭, ટિ. ૧૬૦, ૬૯૨
 ,, સ્વોપસૃષ્ટિ સહિત ૨૧૭, ૨૨૨
 ,, વૃત્તિ પર ટિપ્પન ૩૩૩
 અનેકાત પ્રબંધ (આવશ્યક નિર્ધુક્તિ
 પર લઘુ ટીકા) ૨૨૧
 અનેકાતમત વ્યવસ્થા ૯૪૩, ૯૪૫
 અનેકાતવાદ પ્રવેશ ૨૧૭
 'અનેકાર્થ કૈરવ કૌમુદી' નામની
 ટીકા પૃ. ૨૮૫, ૪૬૭

અનેકાર્થનામમાલા મગ્ધ પર વૃત્તિ
૮૭૮

અનેકાર્થ સગ્રહ ટિ. ૧

„ સટીક ૪૪૨

અપવર્ગનામમાલા ૩૧૮, ૬૬૩

અભયકુમાર ચરિત ૫૯૦

અભાવ પ્રકરણ ૧૦૦૩

અભિધાનચિંતામણી ટિ ૨, ટિ.

૨૫, ટિ. ૨૦૬, પૃ. ૧૦૪-

૧૦૭, ૪૩૦, ૬૮૮, ૧૦૭૬

અભિધાનચિંતામણી પર વૃત્તિ
૮૭૧, ૮૮૬

અભિધાનચિંતામણી સટીક ૪૪૨

અભિધાનરાજેન્દ્ર કોષ ૧૦૦૩

અંબડ ચરિત્ર ૪૦૪, ૯૦૩

અંબડ ચરિત્ર (સ.) ૭૮૧

અખિકા સ્તવન ૫૩૧

અમમ ચરિત્ર પૃ. ૧૮, ટિ. ૩૧,

પૃ. ૩૩, પૃ. ૧૦૧, પૃ. ૧૨૯,

પૃ. ૧૮૧, પૃ. ૧૯૦, પૃ. ૨૦૦,

ટિ. ૨૪૩, ટિ. ૨૭૦-૧, ટિ.

૨૮૮, ૪૦૪

અયોગવ્યવચ્છેદ્ધાત્રિશિકા

૪૪૯-૫૦, ૬૦૧

અશ્વ નમાલાકર ૮૫૬

‘અર્થદીપિકા’ નામની વૃત્તિ

ટિ. ૭૨, ૬૭૯

‘અર્થ રતનાવલી’ નામની વૃત્તિ ૮૬૪

અર્ચુદ્ધગિરિ ઋષભસ્તોત્ર ટિ. ૨૩૨

અર્હદ ગીતા-તત્ત્વગીતા ૯૫૭

અર્હતમસ્કાર સ્તોત્ર ૯૪૭

અર્હત નીતિ ૪૫૪

અરનાથ મૃતિ સટીક ૮૭૧

અરણોપપાત ૩૫

અસંકારચૂડામણી ટીકા ૪૩૦,
૪૪૩, ૯૯૪

અસંકારપ્રબોધ ૫૪૪

અસંકારમંડન ૭૦૪

અસંકાર મહોદધિ ૫૫૮, ટિ. ૪૦૩

અસંકારસર્વસ્વ ૧૦૭૬

અસંકારસાર ૬૪૫

અવન્ધ્ય કંથ્યાણુ પૂર્વ ૨૧

અવસ્થા કુલકં (પ્રા.) ૩૧૭

અશોકવતી કથા ૨૮૫, ટિ. ૨૨૩

અષ્ટક (હારિભદ્રીય) ૩૧૭

„ પર વૃત્તિ પૃ. ૧૫૪, ૨૮૪

અષ્ટસહસ્રી ટીકા ૯૩૧, ૯૪૩

અષ્ટલક્ષી ૮૪૭, ૮૬૪

અષ્ટસપ્તતિકા ૩૧૬

અષ્ટાદશસ્તવી ૬૯૧

„ અવચૂર્ણિ ૬૯૧

અષ્ટાપદ કંદપ ૬૦૨

અસ્તિનાસ્તિપ્રવાદ પૂર્વ ૨૧

અસ્પૃશ્ઠ ગતિવાદ સટીક ૯૪૧

આકર ૯૪૪

આખ્યાનમણિ કોષ ૨૯૭

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૮૮૭

„ વૃત્તિ ૩૫૪
આગમિક વસ્તુવિચાર સાર (૫૧-
શીતિ) ૩૧૫

„ „ વૃત્તિ ૩૪૭, ૫૬૦
આગમો (૮૪), ૧૨૯

આચારદિનકર ટિ. ૨૨, ૯૯૪
આચારદિનકર પર પ્રશસ્તિ ૮૭૯
આચારપ્રદીપ ૬૭૯

આચારાગ ટિ. ૮, ૧૧, ૧૪, ૧૬,
૧૮, ૧૮૫, ૨૨૭, ૫ ૧૮૧

આચારાગ ચૂલિકા ૨૯
આચારાગના વિષયો ૨૦ (૧),
૩૯ થી ૪૨, ટિ. ૪૦

આચારાગ નિર્ધુક્તિ ૨૬

આચારાગની ભાષા ૧૩૨

આચારાગ વૃત્તિ (સં.) ટિ. ૪૦,
૨૪૪, ૫૮૪

આચારાગ વૃત્તિ (શાલાચાર્યની) ૬૭૦

આચારાગ સૂત્ર ટીકા, દીપિકા,
ખાલાં સહિત ૧૦૫૨

આચારાગ સૂત્ર પર અવચૂર્ણિ ૭૬૧

આચારાગ સૂત્ર પર દીપિકા ૬૮૨,
૭૬૦

આચારાગ પર દીપિકા વૃત્તિ ૮૫૬, ૮

આચારોપદેશ ૬૮૬
આત્મખ્યાતિ ૯૪૪
આત્મપ્રભોધ પૃ. ૬૭૦, ૯૯૩
આત્મપ્રવાદ પૂર્વ ૨૧

આત્મખોધ કુલક (પ્રા.) ૬૫૦

આત્મવિભક્તિ (આય વિભક્તિ) ૩૪

આત્મવિશુદ્ધિ ૩૪

આત્માનુશાસ્તિ ભાવના પ્રકરણ
પૃ. ૭૩૮

આતુરપ્રત્યાખ્યાન ૨૩, ૩૪, ૧૦૫

આતુરપ્રત્યાખ્યાન પર અવચૂર્ણિ ૬૭૨

આતુરપ્રત્યાખ્યાન પર અવચૂર્ણિ
૬૯૧

આતુરપ્રત્યાખ્યાન-વૃત્તિ ૬૩૬

આદિ જિનેશ્વર મનોરથમય સ્તોત્ર
૫૩૧, ૫૭૨

આદિદેવ સ્તવ ૪૬૫

આદિનાથ ચરિત્ર (પ્રા.) ૨૯૯

આદિનાથ ચરિત્ર ૩૨૬

આદિનાથ વ્યાખ્યાન (સં. ગદ્ય)
૮૭૯

આધ્યાત્મિક મત ખડન સતીક ૯૪૧

આન દક્ષેષ (વિગ્રહિ લેખ) ૯૪૭

આન દસુદર ૭૫૫

આન દાદિ દશ ઉપાસક કથા ૪૯૭

આત્મભાસા (દિ.) ૧૫૨, ૧૭૭, ૧૮૦

આભાણુશતક ૮૯૦

આર્યદેશ-વિચાર ટિ. ૧૧૩

આરભસિદ્ધિ (ન્યો.) ૫૫૩

આરભસિદ્ધિ પર વૃત્તિ ૭૫૧

આરાધક વિરાધક ચતુર્ભંગી પ્રકરણ
૯૪૧

આરાધના ૮૫૬

આરાધના કુલક ૨૯૩

આરાધનાપતાકા ૧૨૬, ૨૮૨

આરામશોભા ચરિત્ર ૬૮૯

આરાહણાસત્ય (આરાધના શાસ્ત્ર)
૩૨૪

આવશ્યક (સૂત્ર) ૩૩

આવશ્યક ચૂલિ ૬૭૦

આવશ્યક સૂત્રાવચૂરિ (પડાવશ્યક-
ટીકા) ૬૦૪

આવશ્યક પર અવચૂલિ ૬૫૩

આવશ્યક ટિપ્પનક (આવશ્યક
પ્રદેશ વ્યાખ્યા) ૩૪૧

આવશ્યક ટીકા અને ટિપ્પણુ ટિ.
૫૮, ૨૧૮, ૪૦૨

આવશ્યક ટીકા (હારિભદ્રીય) ૬૭૦

આવશ્યક નિર્ચુકિત પૃ. ૧૭-૨૬,
ટિ. ૩૧, ટિ. ૫૮, ૨૨૭

આવશ્યક નિર્ચુકિત પર અવચૂલિ
૬૯૦

આવશ્યક નિર્ચુકિત દીપિકા ૬૮૨

આવશ્યક નિર્ચુકિત લઘુવૃત્તિ ૫૬૨,
૬૫૫

આવશ્યક બૃહદ્ વૃત્તિ ટિ. ૧૧૪
૨૧૭, ૩૮૯

આવશ્યક લઘુવૃત્તિ પૃ. ૩૩, પૃ.
૧૨૮, ૧૫૨, ટિ. ૨૭૦

આવશ્યક વૃત્તિ ૨૦૬

આવશ્યક વ્યતિરિક્ત ૩૩, ૩૫

આવશ્યક (પાત્રિક) મમ્તિ ૩૩૪

આસીવિય ભાવના ૩૬

ઐદ્રિય પગજ્ય ગતકપર ટીકા ૮૬૫

ઇન્દુદન (વિરુદ્ધિ લેખ) ૬૪૭

ઈર્થાપયિકા પટ્ટિનિગિડા ૮૫૨

ઈર્થાપયિકી પગ ચૂલિ ૩૩૮

ઈરિયાવહિડાત્રિરિકા મટીડ ૮૬૩

ઉદ્ધિતરત્નાકર ૮૮૧

ઉદ્ધનયન મ્તવ ૬૦૨

ઉદ્ધાસિડ મૂત્ર ૩૩, ટિ. ૩૯, ૩૪

ઉત્તમચરિત્ર કથા ૮૭૧

ઉત્તરાધ્યયન (મૂત્ર) ૪, ટિ. ૬, ૯,
૩૫, ૮૫-૮૭, ૩૪૩, ૫૫૭
ટિ. ૪૦૧, ૫૮૫

ઉત્તરાધ્યયન અવચૂલિ ૬૫૩

„ ટીકા ટિ. ૬૦,

„ નિર્ચુકિત ૨૬, ૫૮૫

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર કથા મગ્ધ (સ.)
૮૬૦

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર ચૂલિ ૬૭૦

„ ટીકા ૬૭૦, ૮૮૭

„ દીપિકા ૬૮૨, ૭૫૬

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર બૃહદ્ વૃત્તિ ૨૮૧,
૬૫૫

„ વૃત્તિ ટિ. ૧૬૬, પૃ.
૧૯૧, ૨૮૦, ૫૮૫

૬૭૦, ૭૫૭, ૮૮૭,
૯૬૪

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૮૮૯

„ વૃત્તિની વ્યાખ્યા
૩૩૦

ઉત્થાનશ્રુત ૩૫

ઉત્પાદ પૂર્વ ૨૧

ઉત્પાદ સિદ્ધિ સતીક વ્યા૦)૩૯૧

ઉત્સન્નોદ્વાટન કુલક ૮૬૫

ઉદ્યદીપિકા (ન્યો૦) ૯૫૬

ઉપદેશક દલી ૪૯૦, ટિ. ૩૭૧,
૫૫૦

„ વૃત્તિ ૫૦૭, ૫૫૧

‘ઉપદેશકદ્વપદલી’ નામની ટીકા
૭૫૭

ઉપદેશચિતામણિ સાવચૂરિ ૬૫૦

ઉપદેશતરંગિણી ટિ. ૨૮૯, ૪૬૩,

પૃ. ૩૭૦, ટિ. ૩૯૫, ૫૮૧
-૨, ૭૫૨

ઉપદેશપ્રાસાદ ટિ. ૨૮૯, ૯૯૪

ઉપદેશપંચાશિકા ૩૩૪

ઉપદેશપદ પૃ ૧૮, ટિ. ૩૬, ૨૧૭

„ ટીકા ૨૮૧

„ વૃત્તિ ૨૩૩, ૩૫૫,
૩૯૨ ક.

ઉપદેશમાલા ૨૩, ટિ ૩૦, ૨૨૭,
૨૫૩, ૪૮૩, ૫૮૫

ઉપદેશમાલા અવચૂરિ ૬૫૦, ૭૫૨

ઉપદેશમાલા વૃત્તિ (દોઢટી) ૪૮૩,
૫૦૩

ઉપદેશમાલા વૃત્તિ ટિ. ૧૮૯-૯૦

૪૮૩, ૫૫૩, ૬૩૪, ૬૫૧,
૯૬૭

ઉપદેશમાલા મસ્કૃત વિવરણ ૨૫૩,
ટિ. ૧૮૮, ટિ. ૩૬૫, ૪૮૬

‘ઉપદેશમાલા-કર્ણિકા’ નામની
ટીકા ૫૫૩

ઉપદેશમાલાની ૫૧ મી ગાથા પર

વૃત્તિ (શતાર્થ વૃત્તિ) ૮૫૧

ઉપદેશમાલા-પુષ્પમાલા ૩૪૧,
૫૮૫

ઉપદેશમાલા-વૃત્તિ ૬૫૫

ઉપદેશરત્નસાર (ગદ્ય) ૧૦૦૩

ઉપદેશરત્નાકર સતીક ૬૭૫

ઉપદેશરહસ્ય સતીક ૯૩૨, ૯૪૨

ઉપદેશશતક ૯૬૯

ઉપદેશશતી ૬૨૯

ઉપદેશસમ્પત્તિકા ટિ. ૨૨૪, ટિ.
૩૦૪

ઉપદેશામૃત કુલક બે ૩૩૪

ઉપમિતિભવપ્રપચા કથા ૧૯૮,
ટિ. ૧૩૫, ટિ. ૧૬૬, ટિ.

૧૮૩, ટિ ૧૮૬, ૨૪૬-૫૨,

ટિ. ૧૮૭, ટિ. ૧૯૩, ૧૦૭૯

ઉપમિતિભવપ્રપચા નામસમુ-
ચ્ચય ૨૮૧

ઉપામિતિભવપ્રપચા સાસેન્દ્ર
૫૭૧

ઉપસર્ગમંડન ૭૦૪

ઉપસર્ગહરસ્તોત્ર વૃત્તિ ૬૯૫ જુઓ

ઉપસગ્ગહર સ્તોત્ર

ઉપાગો—આર ૬૦થી ૭૫

ઉપાગોનો અગો સાથે મળ્યં ૭૬

ઉપાસક દશા—વિષયો ૨૦ (૭),

,, ૫૪, ટિ. ૪૬, ૧૦૦૬

ઉપાસક દશા—વૃત્તિ ૨૯૩

ઉપાસકાદિ વિપાકાન્ત સૂત્રો ૫૮૪

ઉદ્ધાસિકસ્મરણ સ્તોત્ર ટીકા ૫૯૪

ઉવવાઈ સૂત્ર સટીક અને બાલા.

સહિત ૧૦૫૨

‘ઉવસગ્ગહર’ સ્તોત્ર ૨૬

,, ,, લઘુ વૃત્તિ ટિ.

૩૩, ૩૩૫

ઉવસગ્ગહર સ્તોત્ર વૃત્તિ ૬૦૪,

૬૯૫

ઊણુદિ નામ માલા (વ્યા.) ૬૮૮

ઋણુ પ્રાણ વ્યાકરણ પ્રક્રિયા ૮૮૪

ઋષભ ચરિત્ર ૩૨૬, ૪૭૬, ૬૨૯

ઋષભપંચાશિકા પૃ. ૧૯૦, ૨૭૯,

ટિ. ૨૧૭

ઋષભ—પાર્શ્વ—નેમિ—શાંતિ—મહા-

વીર સ્તોત્રો ૩૧૫

ઋષભ—વીર સ્તવ વૃત્તિ ૮૮૦

ઋષભરાતક ૮૫૯

ઋષિદત્તા ચરિત (પ્રા.) ૫૦૦

ઋષિભાષિત ૩૫, ૧૨૦-૧૨૫

,, નિર્યુક્તિ ૨૬

ઋષિમંડલ પ્રકરણ ટીકા ટિ. ૩૧

ટિ ૩૬

ઋષિમંડલ પ્રકરણ વૃત્તિ ૬૩૬

ઋષિમંડલ પર વૃત્તિ ૭૫૫, ૮૭૯,

ટિ. ૫૨૨

ઋષિસ્તવ ૫૬૩

એકાદિશત પચત શબ્દસાધનિકા

૮૮૪

એકાતમડન ૧૬૫

એકાક્ષર નામમાલા ૬૩૧

આવનિર્યુક્તિ ૨૬, ૯૦, ૫૬૦

,, અવચૂરિ ૬૫૩

,, ટીકા ટિ. ૬૨, ૨૯૨

,, વૃત્તિ ૩૮૯, ૫૬૦

આવનિર્યુક્તિનો ઉદ્ધાર ૬૭૨

આવનિર્યુક્તિ પર દીપિકા ૬૮૨

ઔપપાતિક સૂત્ર ટિ. ૩૯. ૩૪,

૬૦, ૧૦૭૭

ઔપપાતિક સૂત્ર ટીકા ટિ. ૫૧,

૨૯૩

ઔપપાતિક સૂત્રપર વૃત્તિ ૬૭૦

ઔષ્ટિકમતોત્સૂત્ર દીપિકા ૮૫૧

‘ક્રિયાકલ્પવૃત્તા’ નામની ટીકા

૮૮૧

ક્રિયારત્નસમુચ્ચય (વ્યા) પૃ. ૪૫૧,

ટિ. ૪૪૧, ૬૭૨

ક્રિયાવિશાલ પૂર્વ ૨૧

ક્ષમાવહી બીજ ૨૨૧

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૮૬૨

ક્ષામણા સૂત્ર ૧૨૦-૫

ભુલક કલ્પ ૩૪

ભુલક વિમાન પ્રવિભક્તિ ૩૫

ક્ષેત્રવિચાર ૧૪૯

ક્ષેત્રસમાસ ૨૦૬, ૫૬૦

„ (લઘુ) ૨૨૧, ૩૫૬

„ અવચૂરિ ૬૭

„ ટીકા પૃ. ૧૨૮, ટિ. ૧૫૯

„ વૃત્તિ ૨૨૧, ૩૩૧, ૩૪૭, ૩૫૫, ૩૬૬, ૫૬૦, ૬૫૩

કંઠર્પચૂડામણિ ૮૬૦

કથાકોશ ૨૨૧, ૨૨૬, ૨૮૪, ૬૮૮

કથાનક કોશ ૩૩૧

કથામહોદધિ ૭૪૭

કથારતનાકર ૮૫૯

કપૂરપ્રકર-સક્તાવલી ટિ. ૩૬૬, ટિ. ૪૫૫, ૭૪૭

કપૂર પ્રકરણ પર અવચૂરિ ૬૯૭

કર્ણકુતૂહલ (ભયો) ૮૮૩

કર્મગ્રંથો ૬૯૨

કર્મગ્રંથો પર અવચૂરિઓ ૬૭૨

કર્મગ્રંથ વૃત્તિ ૩૪૭

કર્મપ્રકૃતિ ૧૯૨-૩, ૬૯૨

„ ટિપ્પન ૩૩૩

„ ટીકા ટિ. ૧૯૨, ૩૮૯, પૃ. ૬૩૦, ૯૪૧

કર્મવિષાક ૪૦૦, ૫૬૦

„ મિત્ર ૮૦૦, ટિ. ૩૨૨

૫-૦

કર્મવિષાક (નવ્ય) સરીક ૫૮૩

કર્મન્તવ (ખીન્દે કર્મ ગ્રંથ) મિત્ર

૨૨૧, ૩૮૮, ટિ. ૩૨૦

૧૯૧, ૫, ૦

કર્મન્તવ (નવ્ય) સરીક ૫૮૩

કર્મન્તવ વિચાર ૭૫,

કરુણાવિજય નાટક ૫૫૧

કરુણાકર ૩૮

કરુણ-કરુણનત્ર ૩૫, ૧૭૮, ટિ.

૧૩૬, ૨૦૧, ૫૦૦, ૫૮૫,

૧૦૭૩, ૧૦૭૬, ૧૧૫૧

જુઓ બદલકરુણ, પર્ણાગા-કરુણ

કરુણ-અવચૂરિ ૬૫૮

„ -ચૂરિ ૩૮૮, ૬૩૪

„ -ટિપ્પન ૪૯૧

કરુણ નિર્ચુક્ત ૫૮૬

„ નિર્ચુક્તિ ૩૬

„ „ પર અવચૂરિ ૬૮૨

કરુણસૂત્ર પર ટીકા ૮૫૨, ૮૭૫, ૮૮૭, ટિ. ૫૨૨, ૯૪૭, ૯૬૬

કરુણસૂત્ર પર દીપિકા ૮૮૨

„ „ નામની ટીકા

૮૮૩, ૮૮૭

કરુણસૂત્ર-વિવરણ ૬૫૦

કલ્પસૂત્ર પર વૃત્તિ પૃષ્ઠ ૮, ૬૦૪,

૮૬૪, ૯૬૪ નીચેની આઠ

ટીકા, વૃત્તિ જુઓ.

‘કલ્પકલ્પલતા’ ટીકા ૮૮૬

‘કલ્પકિરણાવલી’ ટીકા ૮૫૨

કલ્પકૌમુદી પૃ ૫૬૧, ૬૫૬

કલ્પદ્રુમ કલિકા નામની વૃત્તિ ૯૬૪

કલ્પપ્રદીપ ૬૦૨

કલ્પમ જરી ૮૮૪

‘કલ્પલતા’ નામની વૃત્તિ ૮૬૪,
૮૮૦

કલ્પસુખોદિકા નામની ટીકા

૮૮૭, ટિ ૫૨૨, ૯૪૭

કલ્પાતર્વાચ્ય ૮૭૩

કલ્પાવતંસિકા ૩૫, ૭૧

,, ટીકા ટિ. ૫૭

કલ્પિકા ૩૫, ૭૦

કલ્યાણ પૂર્વ ૨૧

કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર ૧૬૭

કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર પર અવ-
ચૂરિ ૬૫૬

કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર પર દીપિકા
૮૯૦

કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર વૃત્તિ ૮૬૪,
૮૭૦, ૮૭૨, ૮૮૦

કલ્યાણમંદિર સ્તોત્ર સમસ્યા પૂર્તિ
સ્ત. (જૈન ધર્મવર સસ્તવન)
૯૬૮

કલ્યાણ સ્તોત્ર પ્રક્રિયા ટીકા ૧૦૦૩

કલ્યાણાદિ સ્તવો ૬૯૧

કલાકલાપ ૫૪૪

કવચ પ્રકરણ ૧૨૬

કવિકલ્પદ્રુમ સ્કંધ ૭૦૪

કવિકલ્પલતા સરીઝ ૫૪૪, ટિ.
૩૯૪

કગિતારદ્ય ૫૪૫, ટિ ૩૯૪

કવિમંદપરિહાર સરીઝ ૮૬૮

કવિશિક્ષા ૩૦૪, ૩૫૬, ૫૬૪,
૫૬૨

‘કવિશિક્ષાવૃત્તિ’ નામની ટીકા
૫૪૪

કસ્તૂર પ્રકર ૮૫૬

કહારયણ કોસ (પ્રા.) ૩૨૪

કાકુલથકેલિ ૫૫૮, ટિ. ૪૯૩

કાતત્ર ટીકા (વિભ્રમ ટીકા વ્યા.)
૬૦૪

,, વૃત્તિ ૬૫૧

,, ,, પજિકા (વ્યા.) ૬૪૫

કાતત્રવિભ્રમ (વ્યા.) પર અવ-
ચૂરિ ૮૫૬, ૮૮૨

કાદંબરી ટીકા ૮૦૮, ટિ. ૪૯૬,
૮૭૭-૮

કાદંબરીમંડન પૃ ૪૭૬, ૭૦૪

કામદેવ ચરિત ૬૪૩

કાયસ્થિતિ સ્તોત્ર પર અવચૂરિ
૬૫૩

કારકસમુચ્ચયોદિકાર વૃત્તિ ૫૬૩

કાલશતક ૩૩૪

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૮૬૩

કાલસ્વરૂપવિચાર ૫૯૭

કાલસમ્પત્તિ ટિ. ૧૪૦

„ સાવચરિ ૫૯૭

કાલિક સુત્ર ૩૩

કાવ્યકલ્પસત્તાપરિમલ સુત્રીક ૫૪૪

કાવ્યકલ્પસત્તાવિવેક ૩૯૨ ક

કાવ્યકલ્પસત્તા-વૃત્તિ-મકરદ ૮૭૫

કાવ્યપ્રકાશ ટીકા ૯૪૪

કાવ્યપ્રકાશ સૂકેત ટીકા ટિ. ૩૧૬,

૪૮૭, ૫૫૪, ૫૬૨

કાવ્યમંડન પૃ ૪૭૬, ૭૦૧, ૭૦૪

કાવ્યરહસ્ય વૃત્તિ ૩૯૨ ક

કાવ્યાનુશાસન (વાગ્ભટ્ટીય) ટિ.

૨૬૩

કાવ્યાનુશાસન (હેમ) ટિ. ૧૬૪,

૨૭૬, ૪૪૩, ૪૪૫, ટિ.

૩૫૭, ૫૪૧, ૧૦૬૪

„ વૃત્તિ ૬૩૪

‘કિરણાવલી’ નામની વૃત્તિ ટિ. ૪૩૨

કુંથુ ચરિત ૫૬૯

કુપલકૌશિકાદિત્ય સવૃત્તિ ૮૫૨

કુખેર પુરાણ (નલાયન) ૯૦૩

કુમતાહિવિપ્ળવ ગુણિ ૮૮૦

કુમતિમતકુદાલ ૮૨૦

કુમારવિહાર શતક ટિ. ૨૯૭,

૪૬૫, ૬૨૭

કુમારસભવ (જૈન) ૬૫૦

કુમારસભવ પર ટીકા ૮૮૯

કુવલયમાલા (પ્રા.) પૃ. ૧૨૩.

૧૮૨, ટિ. ૧૧૬, ટિ. ૧૫૬,

ટિ. ૧૬૮, ટિ. ૧૬૬, ૨૩૭,

૪૭૭, ટિ. ૫૨૩

કુવલયમાલા (મ) ૫૮૬

કૂપદધાનવિશદીકરણ ૯૪૪

કુર્માપુત્ર ચરિત્ર (પ્રા.) ૭૫૫

કુર્માપુત્ર ચરિત ૭૫૮

કૃતપુણ્ય ચરિત્ર ૫૬૩

કૌતુક કથા ૬૪૨

કૌમુદીમિત્રાણુંદ નાટક ૪૬૩,

૪૬૫

ખંડનમંડન ટિપ્પન ૪૮૭

ખંડપ્રશસ્તિ કાવ્ય વૃત્તિ, ૮૬૩,

૮૬૫

ખાપરિયા તસ્કર ગ્રન્થ ૧૦૦૩

ગ્રહલાઘવ પર વાર્તિક (જ્યો.) ૯૬૨

ગચ્છાચાર પયન્ના ૧૧૪-૫, ૧૨૬-૭

„ „ વૃત્તિ ટિ. ૧૩૦

ગચ્છાચાર પયન્ના પર બે ટીકા

૮૫૫

‘ગણક-કુમુદ-કૌમુદી’ નામની ટીકા

૮૮૩

ગણધરસમ્પત્તિ ૩૧૭

ગણધર સાર્દશતક (પ્રા.) પૃ. ૧૦૧,

પૃ. ૧૮૦, ૩૧૭, ટિ. ૨૬૧,

૫૭૦

„ „ બૃહદ્વૃત્તિ ૫૭૦

ગણુરતનમહોદધિ સવૃત્તિ (વ્યા.)

૩૦૪, ૩૬૧

ગણિતતિલક વૃત્તિ ૫૯૪

ગણિ વિદ્યા ૩૪, ૧૧૧

ગંધહસ્તી ૧૬૭, ૩૬૦

„ મહાભાષ્ય ૧૮૦

„ વિવરણ ૧૬૭

‘ગરિયોહારબધ’ સ્તવ ૬૫૩

ગરડોપપાત ૩૫

ગાથાકોશ ૩૩૪

ગાથાસહસ્રી ૧૩૭

ગિરનાર-દ્વાત્રિંશિકા ૬૫૦

ગુણમાલા પ્રકરણ ૯૯૩

ગુણવર્મ ચરિત્ર ૬૮૧

ગુણુસ્થાનકક્રમારોહ સવૃત્તિ ૬૪૮

ગુરુગુણુપદ્મત્રિંશત પદ્મત્રિંશિકા ૬૪૮

ગુરુતત્ત્વપ્રદીપ દીપિકા ૮૫૩

ગુરુતત્ત્વવિનિશ્ચય (પ્રા.) સદીક

ટિ. ૫૩૨, ૯૪૧

ગુરુપારતંત્ર્યાદિ સ્તવો પર વૃત્તિ ૬૯૫

ગુરુવંદન ભાષ્ય ૫૮૩

ગોમટસાર (દિં ૦ કર્મગ્રંથ) ૮૫૦

ગૌતમકુલક પર વૃત્તિ ૮૭૪

ગૌતમ સ્તોત્ર ૬૦૪

ગૌતમીય મહાકાવ્ય ૯૯૩

„ વ્યાખ્યા ૯૯૪

ઘટખર્પર કાવ્ય વૃત્તિ ૩૧૩

ઘનૌઘ (ઘોઘા) નવખંડ પાર્શ્વનાથ

સ્તવ ૬૫૩

ચક્રપન્ન મહાપુરિસ ચરિય (પ્રા.)

ટિ. ૫૨૩

ચતુ.પવી ચમ્પૂ ૬૮૧

ચતુર્દશી પાક્ષિક વિચાર ૮૮૫

ચતુર્વિધ ભાવના કુલક ૬૦૪

ચતુર્વિંશતિ જિનચરિત્ર ૫૪૪

ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તુતિ ૫૯૭, ૬૦૪,

૭૫૪, ૮૫૯

„ સદીક ૨૨૨

ચતુર્વિંશતિ જિનસ્તોત્ર ૫૫૭, ૫૮૫

ચતુ શરણ ૨૩, ૧૦૪

ચતુ:શરણ (ચક્રશરણ) પર અવ-

ચૂરિ ૫૬૯, ૬૭૨, ટિ. ૪૯૯,

૬૯૧

„ વૃત્તિ ૬૩૬

‘ચદ્રકીર્તિ’ ટીકા (વ્યા.) ૮૫૭

ચદ્ર કેવલિ ચરિત્ર ૨૫૩

ચદ્રહૂત કાવ્ય ૨૬૨

„ „ વૃત્તિ ૩૧૫

ચદ્રધવલ-ધર્મહૂત કથાનક ૬૮૧

ચદ્રપ્રણમિ ૩૫, ૬૮

„ ટીકા ૩૮૯, ૬૭૦

ચદ્રપ્રભ ચરિત્ર (પ્રા.) ૩૩૧

„ ૩૯૭

ચદ્રપ્રભ ચરિત્ર (સ.) ૪૯૫, ૫૮૬

ચદ્રપ્રભા (હૈમી કૌમુદી-વ્યા.) ૯૫૫

૩ જેનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ત્ર્ય-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૮૯૫

ચંદ્રલેખાવિજય પ્રકરણ નાટક,
૪૦૧, પૃ. ૨૮૫, ૪૬૭

ચંદ્રવિજય કાવ્ય ૭૦૪

ચંદ્રાવેધ્યક ૩૪, ટિ. ૩૬, ૧૦૯

ચંપકમાલા કથા ૮૮૭

ચંપકમાલા ચરિત ૯૫૯

ચંપક ત્રેણી કથા ૮૬૮

ચંપૂમડન ૭૦૪

ચરણવિધિ ૩૪

ચાતુર્માસિક પર્વ કથા ૮૬૩

ચાતુર્માસિક હોલિકા આદિ દશ-
પર્વ કથા ૯૯૪

ચારણ ભાવના ૩૬

ચારિત્રપત્રક વૃત્તિ ૭૫૨

ચિત્રમેન પદ્માવતી કથા ૭૫૩,
૮૭૪

ચિંતામણી પાર્શ્વનાથ સ્તવ ટિ.
૪૯૮

ચૂલા-ચૂલિકા ૨૧

ચૈત્યપરિપાટી ૭૦૯

ચૈત્યવદન કુલક (પ્રા.) ૩૧૭

ચૈત્યવદન દીપિકા ૬૩૮

ચૈત્યવદન-દેવવદન કુલકપર વૃત્તિ
૬૩૨

” ” ” પર ટિપ્પન ૬૩૨

ચૈત્યવદન પર ચૂલ્લિ ૩૩૮ ૬૫૨

ચૈત્યવદન ભાષ્ય ૨૧૧

ચૈત્યવદન ભાષ્ય વિવરણ ૫૯૭

ચૈત્યવદન વૃત્તિ ૨૯૬, ૩૩૫

‘ચૈત્યવદન-સ્તવનાદિ’ ૧૧૩૩

ચૈત્યવદના-વદનક-પ્રત્યાખ્યાન
લઘુવૃત્તિ ૫૬૨

છંદકોશ (પ્રા.) ૬૪૮

છંદચૂડામણિ ટીકા ૯૪૪

છંદોનુશામન (છંદચૂડામણી)

૨૭૬, ૩૫૫, ૪૩૦, ટિ.

૩૩૭, ૪૪૪-૫, ટિ. ૪૬૨

” વૃત્તિ ૬૩૪, ૬૭૦

છંદેશજરી ૪૪૪

છંદોરતનાવલી ૫૪૪

જ્ઞાતાધર્મકથા સૂત્ર ટિ. ૨૪, ટિ.

૨૭, ૫૩, ટિ ૪૫, ૪૦૦, ૫૫૮

” ના વિષયો ૨૦ (૬), ૫૨-૫૩

” વૃત્તિ ૨૯૩

જ્ઞાતા સૂત્ર પર ટીકા ૯૯૫

જ્ઞાતા સૂત્ર પર લઘુવૃત્તિ ૭૬૧

જ્ઞાતાધર્મકથા સરીક અને બાલા.

સહિત ૧૦૫૨

જ્ઞાનક્રિયાવાદ ૯૯૩

જ્ઞાનપ્રવાદ પૂર્વ ૨૧

જ્ઞાનપત્રક વિવરણ ૨૨૧

જ્ઞાનપત્રક કથા (પ્રા.) ૨૫૬-૭,

૫૮૫

જ્ઞાનપત્રક કથા ૮૯૦

જ્ઞાનબિંદુ ૯૪૧

'જ્ઞાનમંજરી' નામની ટીકા ૯૪૧
 જ્ઞાનસાર પૃ. ૬૩૧, ૯૩૮, ૯૪૧
 જ્ઞાનાદિત્ય પ્રકરણ ૨૨૧
 જ્ઞાનાર્ણવ ૪૫૨, ૯૨૯, ૯૪૪
 જ્યોતિષરત્નાકર (જ્યો.) ૯૬૧
 જ્યોતિસાર (જ્યો.) ૫૫૭, ટિ.
 ૪૦૦, ૬૩૦
 જ્યોતિષકરંડ ૧૨૬-૭, ૧૫૦
 „ ટીકા ટિ. ૭૪, ૧૫૯,
 ટિ. ૧૩૦, ૩૮૯
 „ વિવૃત્તિ ૩૫૨
 જન્મપત્રી પદ્ધતિ (જ્યો.) ૯૬૫
 જન્મસમુદ્ર સટીક (જ્યો.) ૫૯૪
 જંબૂ પથના ૧૨૬
 જંબૂદ્વીપ પ્રશ્નસિ ૩૫, ૬૭, ૬૭૦
 „ ચૂલ્હિ ૬૩૪, ૬૭૦
 જંબૂદ્વીપ પ્રશ્નસિ પર ટીકા ટિ.
 ૫૬, ૨૨૧, ૮૫૨, ૮૫૪,
 ૮૬૨, ૮૬૮
 જંબૂદ્વીપ પ્રશ્નસિ ટીકા અને બાલા.
 સહિત ૧૦૫૨
 જંબૂદ્વીપ સગ્રહિણી ૨૨૧
 જંબૂદ્વીપ સમાસ પ્રકરણ ૧૪૯,
 ૩૯૬
 „ „ ટીકા ૩૯૬
 જંબૂસ્વામી કથાનક (પ્રા.) ટિ.
 ૪૮૮
 જય-તિહયણ સ્તોત્ર પૃ. ૩૨૯
 „ પર વૃત્તિ ૮૬૪

જય તકાવ્ય પૃ. ૩૨૮
 જય-તવિજય કાવ્ય ટિ. ૨૫૯, ૫૬૩
 જયન્તી પ્રશ્નોત્તરસગ્રહ ૪૯૩
 „ „ વૃત્તિ ૪૯૩
 જયાનંદ ચન્દ્રિ ૬૭૫
 „ „ (મ. ગદ્ય) ૯૯૪
 જલ્પમંજરી ૭૫૩
 જાતક-કર્મપદ્ધતિ (જ્યો.) પર
 ટીકા ૮૮૩
 જાતિવિવૃત્તિ ૮૬૭
 જિનકલ્યાણક સ્તોત્ર ૩૧૫
 જિનચરિત્ર (૨૪ જિનના પ્રા.
 અપ. મા) ૩૯૭
 જિનચરિત્રમય જિનસ્તોત્ર ૩૧૫
 જિનદત્ત કથા ૬૮૪
 જિનપ્રાભાતિક સ્તુતિ ૫૫૦
 જિનપતિ સૂરિ (ખ.) ના સામા.
 ચારી પત્ર ૯૯૪
 ' જિનલક્ષ્મી ' અંક કાવ્ય ૫૮૮
 જિનવૃષભ સમવસરણ પ્રકર ૮૮૩,
 ૮૮૭
 જિનશતક ૨૬૨
 જિનસ્તોત્રરત્નકોષ ૬૭૫
 જિનસ્તોત્ર-સ્તુતિઓ ૪૯૦
 જિનસ્તોત્રો ૪૬૫
 જિનસત્તરી પ્રકરણ (પ્રા.) ૬૯૩
 જિનસહસ્રનામ ૯૪૭
 ' જિનહિતા ' નામની ટીકા ૮૫૪

૩ જૈનકૃત સસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૮૬૭

જિતેન્દ્ર અનિદ્ધારિકા (બ્યા.)

૮૫૫

જિતેન્દ્રચરિત્ર ટિ. ૪, ૫૪૪

જિતેન્દ્રાતિશય પચાશિકા ૭૫૦

જીતકલ્પસૂત્ર ૧૧૮, ૨૦૬, ૨૦૮,

ટિ. ૧૮૧

„ ચૂર્ણિ ૨૦૮

„ બૃહચૂર્ણિ બ્યાખ્યા
૩૩૫, ૫૬૦

„ ભાષ્ય ટિ. ૧૪૪

„ વૃત્તિ પૃ. ૭૪, ટિ.

૭૦, ટિ ૧૪૪, ૪૯૭

જીરાવલ્લી પાર્શ્વનાથસ્તોત્ર ૫૬૯

જીવચિંતન પર સ. વૃત્તિ ૮૫૧,

૮૬૪, ૯૯૪

જીવવિભક્તિ ૧૨૬

જીવસમાસ બૃહદ્વૃત્તિ ૩૪૧

જીવસમાસ વૃત્તિ ૨૪૪

જીવાનુશાસન સતીક ૩૧૭

„ સ્વોપચ વૃત્તિ ૩૨૮

જીવાભિગમ સૂત્ર ૩૩, ૬૨

„ ટીકા ટિ. ૫૩, ૮૯૦

„ લઘુવૃત્તિ ૨૨૧, ૬૭૦

„ વૃત્તિ ૩૮૯

જેસલમેર દુર્ગસ્થ પાર્શ્વનાથ

સ્તુતિ ૮૮૪

નકુમાર સંભવ ૬૫૦

જૈનતર્ક પરિભાષા પૃ. ૬૩૧,

૯૪૧

„ વાર્તિક વૃત્તિ ૩૧૩

જૈન રામાયણ ૧૭૩, ૮૬૯

જૈન સ્તોત્ર સમુચ્ચય ૫૩૧

જૈન સપ્ત પદાર્થો ૯૬૨

જીતેન્દ્ર (દિ. બ્યા) ૨૮૪, ૪૨૩

જોઈસ હીર-જ્યોતિષમાર (જ્યોતિ.)

૮૫૧

કાણુય પ્રકરણ ૪૧૩

„ વૃત્તિ ૪૧૩

કાણુગ સૂત્ર સતીક અને ખાત્રા

સહિત ૧૦૫૨

‘કુલિકા’ નામની વૃત્તિ ૬૯૭

„ „ પર ટીકા
૭૬૨

ત્રિભંગી સૂત્ર પર ટીકા ૮૭૪

ત્રિસૂત્રાલોક ૯૪૪

ત્રિપણિ શલાકા પુરૂષ ચરિત ૨૪૪,

પૃ. ૨૫૭, ટિ. ૩૩૦, ૪૧૯,

૪૨૦, ટિ. ૩૩૭, ૪૫૩, ૪૫૫,

૫૫૮, ૫૮૫, ટિ. ૫૨૩, ૮૬૯

ત્રિપણિ સ્મૃતિ (દિ.) ૫૬૮.

ત્રિપણિસાર ટિ. ૪૫૫

ત્રિપણિ સાર પ્રગ્લબ ટિ. ૩૬૬

ત્રૈલોક્યસુદરી ૨૭૫

ત્રૈવિધગોળી ૬૫૩, ૬૭૫

તત્ત્વગીતા-અર્હંતગીતા ૯૫૭

‘તત્ત્વજ્ઞાનવિકાશિની’ નામની વૃત્તિ

૪૮૯

તત્ત્વ તરંગિણી વૃત્તિ ૮૨૦, ૮૫૨
 તત્ત્વબોધવિધાયિની ટીકા ૨૬૪
 તત્ત્વરહસ્ય ૯૩૨
 તત્ત્વાર્થાધિગમ સૂત્ર ટિ. ૧૨, ૧૪૬,
     ૧૫૫, ૨૧૭
     ,, ,, ટીકાઓ ટિ.
     ૯૦
     ,, ,, બૃહદ્વ્યાખ્યા
     ૧૬૪
     ,, ,, ભાષ્ય ૧૪૭,
     ૧૯૭, ૩૬૦
 તત્ત્વાર્થ સૂત્ર પર (દિં) વૃત્તિ ૯૭૨
 તત્ત્વાર્થવૃત્તિ ૯૪૨, ૯૪૪
 'તત્ત્વાવગમા' નામની અવચૂર્ણિ
     ૭૬૧
 તંદુલ વૈચારિક ૩૪, ટિ. ૩૯, ૧૦૮
 તર્કપરિભાષા ૭૮૯
 તર્કભાષા વાર્તિક ૮૭૫
 'તર્કરહસ્ય દીપિકા' નામની ટીકા
     ૬૭૨
 તરંગવતી (તર ગલોલા) કથા (પ્રા.)
     ૧૫૦, ટિ. ૯૩, ૨૦૬, ૨૧૦,
     ૨૩૧, ૨૭૫, ટિ. ૫૨૩
     ,, સંક્ષેપ (પ્રા.) ટિ. ૯૩
 તાજિકસાર પર ટીકા (જ્યો.)
     ૮૮૩
 તિથિ-પ્રકીર્ણક ૧૨૬
 તિથોગાલી (તીર્થોદ્ગાર) પયન્ના

૧૨૬, ટિ. ૧૩૬, ટિ. ૧૪૦
 તિલકમંજરી ટિ. ૧૫૬, ટિ. ૧૬૪,
     ૨૭૨, ટિ. ૨૧૦, પૃ. ૨૦૦,
     ૨૭૩-૬, ૪૯૨, ટિ. ૫૨૩
 તિલકમંજરી કથાસાર ૫૬૩
 તિલકમંજરી ટિપ્પન ૩૧૩
 તિલકમંજરી વૃત્તિ ૮૬૦
 તૈજસ નિસર્ગી ૩૬
 દ્રવ્યપરીક્ષા ૬૩૦
 દ્રવ્યાતુયોગતર્કણા ૯૭૦
 દ્રવ્યાલકાર ૪૬૪
 દ્રવ્યાલકાર ટીકા ૩૯૨૬, ૪૬૪
 દ્રવ્યાલોક ૯૪૪
 દ્રૌપદી સ્વયંવર નાટક ૪૯૮
 દ્વાયાશ્રય (પ્રા.)-કુમારપાલચરિત
     ટિ. ૨૮૯, ૩૧૧, ૪૩૮,
     ટિ. ૩૪૬, ૬૨૭, ૭૮૨
 દ્વાયાશ્રય વૃત્તિ, ટિ. ૨૨, ૨૫૦,
     ટિ. ૨૫૬, ૩૩૯-૪૦, ૫૮૮
 દ્વાયાશ્રય કાવ્ય (સં.) ટિ. ૧૬૬,
     ટિ. ૨૪૭, ૩૬૧, ૩૬૯,
     ૪૩૦, ટિ. ૩૩૭, ૪૩૮,
     ટિ. ૩૪૫
     ,, વ્યાખ્યા ટિ. ૧૬૬
     ,, વૃત્તિ ૫૮૯
 દ્વાયાશ્રય મહાકાવ્ય-ત્રેણિકચરિત
     ૬૦૪

દ્વાત્રિંશદ્ દ્વાત્રિંશિકા (૩૨ ખત્રીશી)

૯૩૩

દ્વાત્રિંશિકા-એ (હિમચ દ્રકૃત) ૪૫૫

„ (યશોવિજયકૃત) ટિ. ૧૬૩

„ (સિદ્ધસેનકૃત) ૧૩૮, પૃ.

૯૨-૩, પૃ. ૧૦૮, ૧૬૦

દ્વાદશ કુલક વિવરણ ૫૬૭

દ્વાદશવર્ગ ૩૩૪

દ્વાદશારનયચક્ર ૧૮૬-૯, ૨૫૩

દ્વિઅક્ષરનેમિ સ્તવ ૬૦૪

દ્વિજવદનચપેટા-વેદાકુશ ૨૨૧

દ્વિસંધાન કાવ્ય ૨૯૨, ટિ. ૨૩૪,

૩૨૧

દ્વીપસાગર પ્રત્નપિતિ ૩૫, ૧૨૬

દૃઝક પર વૃત્તિ ૮૬૪, ૮૮૨

દર્શનરત્નાકર ૭૫૮

દર્શનશુદ્ધિ ૨૨૧, ૨૯૯, ૫૬૨

„ બૃહદ્વૃત્તિ ૪૦૨

દર્શનસાર ૪૭૮

દશદષ્ટાત ચરિત્ર ૭૫૮

દશવૈકાલિક સૂત્ર ૨૫, ટિ. ૧૫, ૩૪,

૮૦-૮૪, ૨૨૩, ૨૮૩, ૫૬૦

„ અવચૂરિ ૨૨૧

દશવૈકાલિકસૂત્ર ચૂર્ણિ ૬૭૦

„ ચૂર્ણિકા ૨૯

„ ટીકા ૧૬, ટિ. ૩૧, ૩૫૩,

૫૬૨

„ ટીપિકા ૬૮૨

„ નિર્યુક્તિ ૨૬, ટિ. ૫૬,
૮૯, ૫૬૦

„ પર વાર્તિક ૮૮૩

„ વૃત્તિ ટિ. ૩૧, ૨૧૭, ૭૫૮

„ શબ્દાર્થવૃત્તિ ૮૬૪

દશઆવકચરિત્ર (સ.) ૭૫૫

„ નિર્યુક્તિ ૨૬

દશાશ્રુત (સૂત્ર) ૨૬

„ ચૂર્ણિ પૃ. ૩૩

„ સ્કંધ પર ચૂર્ણિ ૬૭૦

„ નિર્યુક્તિ વૃત્તિ ૬૭૦

„ વૃત્તિ ૮૫૪

દસા-કચ્પ-વવહાર (સૂત્ર) ૯૫

દાદા પાર્શ્વનાથ સ્તુતિ (સમસ્યા
પદ પૂર્તિ) ૮૮૫

‘દાનદીપિકા’ નામની ટીકા ૯૬૬

દાનપ્રદીપ ૬૮૯

દાનાદિ કુલક ૫૮૩

„ પર વૃત્તિ ૮૭૬

દાનોપદેશમાલા (પ્રા.) સવૃત્તિ ૬૪૯

દીપાલિકા કલ્પ-દીવાળીકલ્પ ટિ.
૧૪૦, ૫૯૬, ૬૮૫

દીપાલિકા કલ્પપર અવચૂરિ ૮૮૨

„ કલ્પસાર (ગદ્ય) ૧૦૦૩

દીપિકા વૃત્તિ (વ્યા.) ૮૫૭

દીપોત્સવ કલ્પ ૬૦૨

‘દુર્ગપ્રભોધ’ નામની ટીકા (વ્યા.)
૫૯૬, ૮૭૧

‘દુરિયરયસમીર’ સ્તોત્ર પર વૃત્તિ

દષ્ટાન્તશતક ૯૬૯
 દષ્ટિવાદ ૧૮, ૧૯૨
 „ ના વિષયો ૨૦ (૧૨)
 „ નુ વર્ણન ૨૧
 „ નો નાશ ૨૮
 દષ્ટિવિપલાવના ૩૬
 દેવધર્મપરીક્ષા ૯૨૯, ૯૪૧
 દેવવંદનભાષ્ય-ચૈત્યવંદનભાષ્ય ૫૮૩
 દેવાગમ સ્તોત્ર ૧૮૦
 દેવાગ્રભો સ્તવ વૃત્તિ ૮૮૦
 દેવેન્દ્રસ્તવ ૩૪, ટિ ૩૯, ૧૧૦
 દેવેન્દ્ર નરકેન્દ્ર પ્રકરણ ૨૨૧
 „ „ વૃત્તિ ટિ. ૨૭૩, ૩૩૩
 દેવેન્દ્રોપપાત ૩૫
 દેશીનામમાલા-દેશીશબ્દસંગ્રહ ૪૪૨
 „ ટીકા ટિ. ૨૦૯
 ધ્યાનદીપિકા ૮૫૮
 ધ્યાનવિભક્તિ ૩૪
 ધ્યાનશતક ૨૦૬, ૨૨૭
 ધન્ય-શાલિભદ્ર ચરિત ૫૬૩
 ધનંજય નામમાલા ટિ. ૯૯
 ધમ્મિલ ચરિત્ર કાવ્ય ૬૫૦
 ધમ્મિલહિંડી ૨૦૩
 ધર્મકરકે સવૃત્તિ ૩૨૬
 ધર્મકલ્પદ્રુમ (પ્રા.) ૩૫૧

ધર્મપરીક્ષા ૮૬૦, ટિ. ૫૩૩, ૯૬૫
 „ સતીક ૯૪૨
 ધર્મચિદ્ર ૨૧૭, ટિ. ૧૫૯
 „ વૃત્તિ ૧૬, ૩૩૩
 ધર્મમન્જૂષા ૯૫૭
 ધર્મરત્ન કરંડવૃત્તિ ૨૯૯
 ધર્મરત્ન ટીકા ૫૮૩
 'ધર્મરત્નમન્જૂષા' નામની વૃત્તિ ૮૭૬
 ધર્મરત્ન લઘુવૃત્તિ ૩૨૭, ૫૮૫
 ધર્મલાભસિદ્ધિ ૨૨૧
 ધર્મવિધિ ૪૬૨, ૬૩૮
 „ વૃત્તિ પૃ. ૧૮, ૪૬૨, ૬૩૮, ૬૫૫
 ધર્મવિહિ (પ્રા.)-ધર્મવિધિ ૩૫૪
 ધર્મશિક્ષા, ૩૧૬, ૮૫૮
 ધર્મસંગ્રહ ટિ. ૫૨૭-૮, ૯૬૩
 ધર્મસંગ્રહણી ૨૧૭, ટિ. ૧૫૯
 „ ટીકા પૃ. ૧૫૪, ૩૮૯
 ધર્મસર્વસ્વ ૬૫૦
 ધર્મસાર મૂલ ટીકા ૨૨૧
 ધર્મસાર ટીકા ૩૮૯
 ધર્મસાર શાસ્ત્ર-મૃગાવતીચરિત ૫૫૮, ટિ. ૪૦૨
 ધર્માધર્મ પ્રકરણ (પ્રા.) ૬૦૪
 ધર્મામૃતશાસ્ત્ર (દિ.) ૫૬૮
 ધર્મોત્તર ટિપ્પન ૧૮૯, ટિ. ૧૨૫, ૪૮૧
 ધર્મોપદેશક કુલક બે ૩૩૪

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૦૨

ધર્મોપદેશ પ્રકાશ ૫૮૬
 ધર્મોપદેશ પર વૃત્તિ ૬૬૪
 ધર્મોપદેશમાલા (પ્રા.) પૃ. ૧૮
 „ વિવરણ ૩૫૭,
 „ „ (પ્રા.) ૨૬૭, ટિ. ૨૫૧
 „ વૃત્તિ ૨૪૩, ટિ. ૧૭૬,
 ૫૬૪

ધર્મોપદેશ લેશ ૮૬૦
 ધરણોપપાત ૩૫
 ધાતુપાઠ ટિ. ૪૮૮, ૬૭૨
 ધાતુપાઠ તરગિણી ૮૮૨
 ધાતુપાઠ વિવરણ ૮૭૨
 ધાતુપાઠ શ્લોકમુદ્ ૧૦૦૩
 ધાતુપારાયણ ૬૫૧
 ધાતુપારાયણ સટીક ૪૩૪
 ધાતુમંજરી ૮૭૮
 ધાતુરત્નાકર ૮૮૧
 ધૃત્તીખ્યાન ૨૨૧, ૨૨૬
 ન્યાયકંઠલિ-ત્રીધરકંઠલિ પર ટીકા
 ૫૫૭, ટિ. ૪૦૦, ટિ. ૪૩૨
 ન્યાયકંઠલિ પંજિકા ટિ., ૪૦૦,
 ટિ. ૪૦૨
 ન્યાયકંઠલિ વૃત્તિ ૬૦૪
 ન્યાયકુમુદ ચક્રોદય (દિ.) ૨૬૬
 ન્યાય ખડન ખાઘ (મહાવીર સ્ત.)
 પૃ. ૬૧૧, ૬૩૧, ૬૪૨
 'ન્યાય તાત્પર્ય' દીપિકા' નામની
 ટીકા ૬૪૬

ન્યાયપ્રવેશ મુત્ર પગ પંજિકા ૩૩૫,
 ૫૮૫, ૬૭૦
 „ „ પર વૃત્તિ ૨૧૭,
 ૨૨૨, ૩૬૨ ૬, ૫૮૫
 ન્યાય બૃહદ્ વૃત્તિ ૭૫૧
 „ „ પગ ન્યાય ૭૫૧
 ન્યાયમંજરી ૬૫૦
 ન્યાયરત્નાવલી ૮૫૬
 ન્યાયવિનિશ્ચય ૨૨૧
 ન્યાયમાર ટીકા ૬૪૬, ટિ. ૪૩૫
 ન્યાયામૃતતરગિણી ૨૨૧
 'ન્યાયાર્થમજૂલા' નામની ટીકા
 ૭૫૧
 ન્યાયાત્તરાર ટિપ્પન-પચપ્રસ્થ
 ન્યાયતર્ક ખ્યાખ્યા ૫૮૬
 ન્યાયાલોક ટિ. ૬૩૦, ૬૩૧, ૬૪૨
 ન્યાયાવતાર ૧૫૫, ૨૨૨
 „ ટિપ્પન ૩૬૦, ૫૮૫
 „ ટીકા ૧૬૬
 „ વૃત્તિ ૨૨૧, ૨૫૩
 નંદીશ્વર કંઠ્ય ૬૦૨
 નંદી સૂત્ર ૨૦, ટિ. ૨૫, ૩૨,
 ૩૪, ટિ. ૩૬, ૬૧, પૃ. ૭૬૭
 નંદી સૂત્ર ગૃહિ ટિ. ૧૧૧, ૨૧૬
 ટિ ૧૪૮, ૨૨૫
 નંદીસૂત્ર ટીકા ટિ. ૨૬, ટિ ૬૩,
 પૃ. ૧૨૫, ટિ. ૧૧૨, ૨૨૫,
 ૫૬૦

નંદી સૂત્ર ટીકા દુર્ગપદ વ્યાખ્યા
૩૩૫, ૩૯૨ક

નંદિ સૂત્ર પર ટીકા (મલ્લયગિરી-
ય) ૬૭૦

નંદીસૂત્ર વૃત્તિ ટિ. ૨૩, ૩૮૯,
ટિ. ૩૧૪, ૫૮૩

નંદીસૂત્ર લઘુવૃત્તિ ૨૧૭

નમસ્કાર સ્તવ સટીક ૬૭૮

‘નમુત્યુણુ’ પર ટીકા ૬૫૧

નયકર્ણિકા ૯૪૭-૮

નયચક્ર ૯૭૦

નયચક્ર તુળ્ય ૯૭૦

નયચક્રવાલ ૧૮૬-૯, ૨૫૩

નયપ્રકાશાષ્ટક ૮૬૦

નયપ્રકાશાષ્ટક ૮૬૦

નયપ્રદીપ ૯૩૧, ૯૪૧

નયરહસ્ય ૯૩૧-૨, ૯૪૧

નયામૃતતર ગિણી ટીકા ૨૬૬,
૯૩૧, ૯૪૧

નયોપદેશ ૨૬૬

નવોપદેશ સટીક ૯૩૧, ૯૪૧

નયોપદેશ પર લઘુ વૃત્તિ ૯૬૮

નર્મદાસુદરી કથા (પ્રા.) ૩૫૨

નરનારાયણાનંદ કાવ્ય પૃ. ૩૪૬,
ટિ. ૩૭૩, ટિ. ૩૭૫, ટિ.

૩૭૯, ૫૩૧-૨, ૫૭૨, ૬૯૮

નરપતિજયચર્યા (સ્વરોદય) ૪૮૧

લય પૂ. (દમયંતી કથા) વૃત્તિ ૮૬૫

નલવિલાસ નાટક ટિ. ૩૫૭-૮,
૪૬૫

નલાયન (કુબેરપુરાણ) ૯૦૩

નવ્યકર્મ ગ્રંથ ૫૮૩

નવ્યક્ષેત્ર સમાસ ૬૩૦

નવતત્ત્વ (ગાથામા) ૬૫૦

,, પ્રકરણ ૨૮૨

નવતત્ત્વ પ્રકરણ પર અવચૂરિ
૬૫૩, ૬૭૨

નવતત્ત્વ પ્રકરણ પર ટિપ્પન ૯૬૯

,, વિવરણ ૬૮૨

,, વૃત્તિ ૩૩૧, ૮૬૪

નવપદ બૃહદ્ વૃત્તિ ૩૩૧

નવપદ લઘુવૃત્તિ ૨૮૨, ૩૩૧

નાગપરિણા ૩૫

નાટ્યદર્પણ ૪૬૪, ટિ. ૩૫૭

નાટ્યદર્પણ વિવૃત્તિ પૃ. ૩૨૦,
૪૬૩-૪

નાભેય નેમિદ્વિસંધાન કાવ્ય ૩૨૧

નામકોશ ૮૮૪

નારચંદ્ર જ્યોતિષ સાર (જ્યો.)

૫૫૭

નિધંદુ ટિ. ૧૩૩

નિધંદુ શેષ ૪૪૨

નિમિરાજ કાવ્ય ૧૦૩૦

નિર્ણયપ્રભાકર (સં. ગદ્ય) ૯૯૫

નિર્ણયભીમ વ્યાયોગ ૪૬૩, ૪૬૫,

૫૮૫

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૦૩

નિર્વાણકલ્પિકા ૧૫૦

નિર્વાણ લીલાવતી કથા ૨૮૮

નિરયવિસોદી-નરકવિગુદ્ધિ ૩૮

નિરયાવલ્લિકા ૩૫, ૭૦

„ ટીકા ટિ. ૫૭

„ સૂત્રો ૮૫, ૬૫૫.

„ „ પર વૃત્તિ ૩૩૫

નિરક્ત ટિ ૧૩૩

નિશીથ સૂત્ર ૩૫, ૯૩, ૯૬, ૯૭

નિશીથ સૂત્ર ચૂર્ણિ ટિ. ૨૭,

૨૧૧, ટિ. ૧૬૬, ૨૯૮, ૫૬૦,

૭૫૯

નિશીથ સૂત્ર ચૂર્ણિ પર વિરોદ્દેશક

વ્યાખ્યા ૩૩૫

નીતિધનદ-નીતિશતક ૭૦૫

નેમિચરિત્ર ૩૪૧, ટિ. ૩૬૬

નેમિચરિત્ર મહાકાવ્ય ૨૯૨

નેમિનાથ ચરિત્ર (પ્રા.) ૪૮૩

નેમિનાથ ચરિત્ર (સં.) ૫૫૩

નેમિ ચરિત્ર ટિ ૪૫૫

નેમિનાથનુ ચરિત્ર ૫૫૩, ૬૨૯

૭૦૪, ૭૭૮, ૮૭૬

નેમિનાથ મહાકાવ્ય ૬૯૦

નેમિનિર્વાણ કાવ્ય ટિ. ૨૬૩

નેમિસ્તવ ૪૬૫

નેપથકાવ્ય પર ટીકા ૩૩૪, ટિ.

૨૭૪, ૬૩૪, ૮૮૦

પ્રકરણો પૃ. ૭૫

પ્રકીર્ણિકા-પચન્ના ૩૫, ૧૦૩-૧૭,

૧૨૬-૭ વૃત્તો પચન્ના.

પ્રજાપના મૃત્ર ટિ. ૨૭, ૩૩.

૬૪-૫, ૧૪૭, ટિ. ૧૧૩

„ „ અવચૂર્ણિ ૬૫૩

„ „ ટીકા ટિ ૫૪, પૃ. ૭૪,

૧૪૭

„ „ પ્રદેન વ્યાખ્યા ૨૧૭

„ „ વૃત્તિ ૨૬૩, ૩૮૬

પ્રત્યાખ્યાન ભાગ્ય ૫૮૩

પ્રત્યાખ્યાનવાન પૂર્વ ૨૧

પ્રત્યાખ્યાન વિરાગ ૬૭૬

પ્રત્યેકથુન ચરિત્ર (પ્રા.) ૬૩૪

„ (મં.) ૫૮૮

„ ૮૬૫

પ્રતિકમલ મુન પર અવચૂર્ણિ

૬૫૩

પ્રતિકમલ સૂત્ર વિધિ ૬૭૬, ૬૮૯

પ્રતિમાશતક લઘુ ટીકા ૯૪૧,

૯૬૮

પ્રતિમા શતક સરીક પૃ. ૬૩૧,

૯૨૯, ૯૪૨, ટિ. ૫૩૫

„ ગૂ. ભા. સહિત ૯૪૨

પ્રતિમાસ્થાપન ન્યાય ૯૪૨

પ્રતિલેખના કુલક ૮૫૫

પ્રતિષ્ઠા કલ્પ ૨૨૧, ૩૩૫

પ્રતિષ્ઠા કલ્પ ૮૫૮

પ્રદ્યુમ્ન ચરિત્ર કાવ્ય ૮૮૦

પ્રદ્યુમ્ન ચરિત્ર ૮૬૧
 પ્રબુદ્ધ રૌદિણેય નાટક ૪૬૯
 પ્રબોધ્ય વાદસ્થલ ૪૮૨
 પ્રબોધ્યદ્રોહ્ય વૃત્તિ ૭૭૯
 પ્રબોધચિંતામણી (સ.) ૭૧૨,
 ૮૫૬
 પ્રમાણુનયતત્ત્વાલંકાર, ૩૪૫, ૪૪૮
 „ ટીકા (સ્વાદ્વાદરનાકગ)
 ૩૪૪
 પ્રમાણુપ્રકાશ ૪૮૯
 પ્રમાણુપ્રકાશ સવૃત્તિ ૮૬૦
 પ્રમાણુમીમાસા ૪૪૬, ૪૫૦
 „ વૃત્તિ ૪૪૬, ટિ.
 ૩૪૭-૯
 પ્રમાણુલક્ષણુ સવૃત્તિ ૨૮૪, ટિ.
 ૨૨૧
 પ્રમાણુ સુદર ટિ. ૪૮૮
 પ્રમારહસ્ય ૯૩૨, ૯૪૪
 પ્રમાદાપ્રમાદ ૩૨
 પ્રમેયકમલ ભાત્તંક (દિ. ન્યાય ગ્રંથ)
 ૨૬૪
 પ્રમેયરત્નકોશ ૨૯૯, ટિ. ૨૪૩
 ‘પ્રમેયરત્નમંજૂષા’ નામની વૃત્તિ
 ૮૬૮
 પ્રવજ્યાવિધાન પ્રકરણુ ૫૯૫, ટિ.
 ૪૧૬
 પ્રવચનપરીક્ષા ૭૩૭, ૮૨૦, ૮૫૨

પ્રવચનસાર ૮૯૦
 પ્રવચનસારોદ્ધાર ટિ. ૪, ૧૧૦૮
 „ ટીકા-વૃત્તિ ટિ.
 ૨૫, ૪૨૯, ટિ.
 ૨૦૦, ટિ. ૨૦૬
 „ વિવિધ વ્યાખ્યા
 ૩૫૧, ૪૯૧
 પ્રશ્નપદ્ધતિ ટિ. ૧૩૨
 પ્રશ્નવ્યાકરણુ (વિષયો) ૨૦(૧૦)
 „ ૫૭, ટિ. ૪૯
 પ્રશ્નવ્યાકરણુ પર ટીકા ૯૬૫
 „ વૃત્તિ ૨૯૩
 પ્રશ્નવ્યાકરણુ સટીક અને બાલા.
 સહિત ૧૦૫૧-૨
 પ્રશ્નશતક ૫૯૪
 પ્રશ્નોત્તર કાવ્યની વૃત્તિ ૮૬૨
 ‘પ્રશ્નોત્તરરત્નમાલા’ વૃત્તિ ટિ.
 ૨૭૦, ૪૮૭, ૬૪૪, ૬૪૯
 પ્રશ્નોત્તર શતક ૯૯૫
 પ્રશ્નોત્તર સંગ્રહ-રત્નાકર ૮૭૫
 પ્રશ્નોત્તર સમુચ્ચય ૮૬૭
 પ્રશમરતિ ૧૪૯
 „ ટીકા પૃ. ૧૦૦, ટિ.
 ૯૧
 „ વૃત્તિ ૩૪૭
 પ્રાકૃત ચુર્ણિઓ ૨૧૯
 પ્રાકૃત છંદઃ કોશપર સં. ટીકા
 ૮૫૭

પદ્મપ્રભ ચરિત્ર ૪૮૯
 પદ્મપ્રભ ચરિત્ર (પ્રા.) ૪૯૨
 પદ્મપુરાણ (દિ.) ૨૩૭
 પદ્માનંદ કાવ્ય ૫૪૪, ટિ. ૩૯૩
 પદ્માવત્યષ્ટક સવૃત્તિ ૩૩૫
 પદ્માવતી સ્તોત્રાતર્ગત કાવ્ય વૃત્તિ ૯૫૬
 પદ્મવ્યવસ્થા ૮૮૫
 પદ્મવ્યવસ્થા પર ટીકા ૮૮૫
 પન્નવણા (પ્રજ્ઞાપના) ટીકા અને
 આલા. સહિત ૧૦૫૨
 પયત્રા જુઓ પ્રકીર્ણકો
 પર્યેતારાધના ૧૨૬
 પર્યુષણા કદંપ ટિ. ૬૯, ૧૧૮,
 ૫૮૫, ૬૫૫
 પર્યુષણા શતક સવૃત્તિ ૮૫૩
 પર્વરલાવણી કથા ૬૯૫
 પરબ્રહ્મોત્થાપન સ્થાન ૬૭૬
 પરમ જ્યોતિઃ પંચવિંશતિકા ૯૪૨
 પરમહંસસંબોધ ચરિત ૮૫૬
 પરમાત્મ જ્યોતિઃ પંચવિંશતિકા ૯૪૨
 પરલોકસિદ્ધિ ૨૨૧
 પર સમયસાર વિચાર સંગ્રહ ૯૯૪
 પરિકર્મ ૨૧
 પાઘમ્-સદ્-મહાણુવો (પ્રાકૃત
 શબ્દ મહાણુવ) ૪૭૮, ૧૧૮૯
 'પાઘય' (પ્રાકૃતમા) ટીકા ૨૮૦
 પાઘય લક્ષ્મી નામમાલા (પ્રાકૃત
 કોશ) ૨૭૨, ટિ. ૨૦૮

પાક્ષિક સમ્પત્તિ પર ટીકા ૪૮૪
 પાક્ષિક પ્રતિક્રમણની ચૂંટણી પૃષ્ઠ ૫૬૦
 „ વૃત્તિ ૫૬૦
 પાક્ષિક વૃત્તિ ૫૮૪
 પાક્ષિકસતરી (પ્રા.) ૬૭૫
 પાક્ષિક મુત્ર પૃ ૩૯, ૧૨૦-૫, ૫૬૦
 „ અવચૂરિ ૫૬૨
 „ ટીકા ટિ. ૭૧
 „ વૃત્તિ ૩૩૮
 પાડવ ચરિત્ર ૮૬૯, ૮૯૯
 પાડિલદર્પણ ૯૬૪
 પાર્શ્વચરિત ૪૯૨ ટિ. ૩૧૬, ૫૬૨
 પાર્શ્વનાથ કાવ્ય ટિ. ૪૮૮
 પાર્શ્વનાથ ચરિત ૧૬૫, ૨૬૩, ટિ.
 ૨૦૦, ટિ. ૨૦૫, ૮૫૯
 પાર્શ્વનાથ ચરિત (પ્રા.) ૩૨૪
 પાર્શ્વનાથચરિત્ર (લાવદેવતુ) ૬૪૫
 પાર્શ્વનાથચરિત્રાદિ ૨૦ પ્રબંધ ૫૬૪
 પાર્શ્વસ્તવ ૫૬૯, ૬૦૪
 પાર્શ્વનાથ સ્તુતિ ૩૦૦
 પિંગલસાર વૃત્તિ ૮૫૧
 પિંડનિર્ચુક્તિ ૨૬
 „ ટીકા પૃ. ૩૩, ૮૯, ટિ. ૬૧, ૨૯૨
 „ વૃત્તિ ૨૨૧, ૩૨૫, ૩૮૯
 પિંડ નિર્ચુક્તિ દીપિકા ૬૮૨
 „ લઘુવૃત્તિ ૬૭૦
 „ વૃત્તિ (મલયગિરીય) ૬૭૦
 „ „ ૭૪૫

પિંડવિશુદ્ધિ ૧૨૬

„ „ પ્રકરણ ૩૧૫, ૬૩૮

„ „ વૃત્તિ ૩૩૮

„ „ દીપિકા ૫૭૦, ૮૫૬

પુડરીક ચરિત્ર ટિ. ૨૭૦, ૬૩૦

પુણ્યસાગર કથાનક ૫૬૮

પુણ્યજ્ઞ ભગ વિવૃત્તિ ૮૭૬

પુણ્યચૂડા-પુણ્યચૂડિકા ૩૫, ૭૩

„ „ ટીકા ટિ. ૫૭

પુણ્યમાલા પર અવચૂરિ ૬૫૦

પુણ્યમાલા પર વૃત્તિ ૭૫૦

પુણ્યાવતી કથા (પ્રા.) ૩૫૫

પુષ્પિતા-પુષ્પિકા ૩૫, ૭૨

„ „ ટીકા ટિ. ૫૭

પૂજ્યપ્રકરણ ૧૪૯

પૂર્વ ૨૧

„ ની ભાષા ૨૨, ટિ ૨૯

પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર (પ્રા.) ૩૨૭, ૩૯૨૩

„ પર ટિપ્પણ ૩૯૧

પૃથ્વીચંદ્ર ચરિત્ર (સ.) ૯૯૫

પૃથ્વીચંદ્રમહર્ષિ ચરિત ૭૫૧, ૭૫૪

પૌપધ પ્રકરણ સટીક ૮૬૩

પૌપધવિધિ પ્રકરણ ૩૧૫

પૌરુષી મંડલ ૩૪

બ્રહ્મબોધ ૯૫૭

બંધસ્થામિત્વ (નવ્ય) સટીક ૫૮૩

બંધહેતુદય ત્રિભંગી (કર્મગ્રંથીય) ૭૬૦

બંધોદય સત્તા પ્રકરણ સાવચૂરિ ૮૫૫

અગ્નિરેંદ્ર કથા ૭૫૭

આત્મભાગ્ય મહાકાવ્ય ૫૪૮

આત્મનિજ્ઞા ૬૦૬

‘આત્મવિમોચ’ ગ્રંથ ૬૫૧

‘અત્યાચારવિની’ નામની ટીકા ૮૫૬

મિન્દુમાર પ્રવ ૨૧

‘મુદિત્વ ૧૦ (વ્યા.) ૨૮૬, ૨૯૩

મુદિત્વ ૧૦ ૨૫ ૭૫૦

મુદિત્વ, નિન્ને ૧૫૦ ટીકા ૮૭૨

મુદિત્વ નવ નવન ૨૦૬, ૫૬૦

મુદિત્વ ૨૬, ૬૩, ૬૮-૬

„ ટીકા ૫ ૩૩, ૩૮૬

„ નિ ૫૬૧, ૬૭૦

મુદિત્વ પીઠિકા ૬૩૬

મુદિત્વ નાના ૮૮૩

મુદિત્વ મુદિત્વ સ્તોત્ર ૧૦૮૫

મુદિત્વ મુદિત્વ ૨૦૬

„ „ વૃત્તિ ૩૬૦

મુદિત્વ ન્યાસ (વ્યા.) ૪૩૩

મુદિત્વ નિમિત્થાત્વ મંડલ ૨૨૧

બોટિક પ્રતિષેધ ૨૨૧

બોધ દીપિકા ટિ. ૪૧૯

ભક્ત પરિણા ૧૦૬

ભક્ત પરિણા પર અવચૂરિ ૬૭૨

ભક્તામરસ્તોત્ર ૨૦૪, ૮૮૫

ભક્તામર સ્તોત્ર ટીકા ટિ. ૪૯૬-

૮૭૮, ૮૮૦

„ વૃત્તિ ૬૪૭

ભક્તામર સમસ્યા પૃત્તિ (નેમિ-

ભક્તામર) સ્ત. સટીક ૯૬૮

ભગવતી આરાધના (દિ.) ૧૬૫

ભગવતી દ્વિતીય શતક વૃત્તિ ૩૮૯

ભગવતી સૂત્ર ટિ. ૨૭, ૫૦-૧,

ટિ. ૪૪, ૨૨૭, ૫૬૩, ૫૮૧,

૭૦૬, ૭૫૩, ૧૦૬૫, ૧૦૭૩

„ ના વિષયો ૨૦ (૫)

„ વિવરણ ૩૬૦

„ વૃત્તિ ૨૯૩, ૬૭૦

ભયહરસ્તોત્ર પર વૃત્તિ ૬૦૪

ભરતેશ્વર બાહુબલી વૃત્તિ ટિ. ૩૬,
૬૮૮

ભવભાવના સૂત્ર ૩૪૧, ૫૮૫

ભવિક પ્રકર ૮૮૨

ભવિષ્યદ્વત કથા (પ્રા.) ૨૫૮

ભારતી સ્તવ ટિ. ૪૮૮

ભાવકર્મ પ્રક્રિયા ૬૫૧

ભાવનાસાર ૫૮૭

ભાવપ્રકરણ સાવચૂરિ ૮૫૫

ભાવશતક ૮૬૪

ભાવસમ્પત્તિકા ૯૬૨

ભાવારિવારણસ્તોત્ર ૩૧૫

„ „ પર વૃત્તિ ૬૯૫

ભાષારહસ્ય સટીક ૯૩૨, ૯૪૧

ભુવનદીપક (જ્યોત) ૩૯૯, ૫૬૯

ભુવનદીપક વૃત્તિ ટિ. ૩૨૧, ૫૯૪

ભુવનભાતુ ચરિત્ર (સ. ગદ્ય) ૭૫૭

ભુવનમુદ્રી કથા ૨૫૫

ભુવનમુદ્રી કથા (પ્રા.) ૬૩૦,

૬૩૪, ૬૩૯

ભોજપ્રબંધ ૭૫૨, ૭૫૩

ભોજ વ્યાકરણ ૯૬૦

મંગલવાદ ૯૩૨, ૯૪૪

મંગલાષ્ટક પૃ. ૪૬

‘મંજરી’ નામની ટીકા ૫૪૪

મંડલપ્રકરણ સવૃત્તિ ૮૬૯

મંડલપ્રવેશ ૩૪

મંડલવિચારક કુલક ૩૩૪

‘મણહ જિણાણુ’ની પાંચ ગાથા
પર ટીકા ૭૫૭

મણિપતિ ચરિત્ર ૨૬૨ જુઓ
મુનિપતિ ચરિત્ર

મધ્યાહ્ન વ્યાખ્યાન ૮૭૯

મંત્રરાજ રહસ્ય ૫૯૪

મંત્રીઓ કૃત ગ્રંથો ૬૯૮

મનોરમા ચરિત્ર (પ્રા.) ૨૯૯

મરણ વિભક્તિ ૩૪

મરણ વિશુદ્ધિ ૩૪

મરણ સમાધ ૧૧૪, ૧૧૬, ૧૨૬-૭

મલ્લિકામકરન્દ પ્રકરણ ૪૬૫

મલ્લિનાથ ચરિત્ર (પ્રા.) ૩૪૮, ૩૯૭

મલ્લિનાથ ચરિત્ર ૫૬૪

મહા કંઠ્ય ૩૪

મહાદેવ સ્તોત્ર ૪૫૩

મહાદેવી-સારણી ટીકા ૮૮૮

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૦૯

મહાનિશીથ (સૂત્ર) ૩૫, ૯૩, ૧૦૨

મહા પ્રસાપના ૩૪

મહા પ્રસાખ્યાન ૩૪, ૧૧૨

મહાપુરૂષ ચરિત ૬૨૯

મહાપુરૂષ ચગિય (પ્રા.) ૨૪૪

મહાખલ મલયમુદરી ચરિત ૬૮૧

મહારિપિ કુલક ૩૨૯

મહા વિદ્યા ૬૭૭

„ વૃત્તિ „

„ „ પર વિવૃત્તિ અને તે પર
ટિપ્પન ૬૭૭

મહાવીર ગણધર કલ્પ ૬૦૨

મહાવીર ચરિત ૩૬૫, ૬૩૪

મહાવીરચરિય (પ્રા.) ૨૯૭, ટિ.
૨૩૮, ૩૫૩

મહાવીરચરિય સ્તોત્ર વૃત્તિ ૮૬૪

મહાવીર દ્વાત્રિંશિકા ૬૫૦

મહાવીરસ્તુતિ વૃત્તિ ૮૮૪

મહાવીરસ્તોત્ર-સ્તુતિ ૪૫૭-૮

મહાસ્વપ્ન ભાવના ૩૬

મહિપાલ ચરિત ૬૮૬

માતૃકા પ્રસાદ ૯૫૭

માનમુદ્રાભ જન નાટક ૪૦૧

માર્ગપરિશુદ્ધિ ૯૪૨

મિત્ર ચતુષ્ક કથા ૬૭૫

મિતભાપિણી વૃત્તિ ૮૬૫

‘મિતભાપિણી’ નામની વૃત્તિ ૮૬૭

મુક્તાવબોધ ઔકિતક ૬૫૮

‘મુગ્ધાવબોધા’ નામની વૃત્તિ ૭૬૧

મુનિપતિ ચરિત્ર ૨૨૧, ૨૨૯

બુઝો મણિપતિ ચરિત્ર

મુનિપતિ ચરિત (પ્રા.) ૩૪૭, ૪૯૭

મુનિસુત્રન ચરિત્ર ટિ. ૩૨૧, ૪૦૪

મુનિસુત્રત ચરિત્ર (પ્રા.) ૩૦૮, ટિ.

૨૫૧, ટિ ૨૫૭, ૩૩૯,

૩૫૯, ટિ ૨૮૭

મુનિસુત્રત ચરિત (મ) ૫૬૯

મુનિસુત્રન સ્તવ ૪૬૫, ૬૫૩

મુષ્ટિ વ્યાકરણ ૩૮૯, ૪૨૩

મૂલ શુદ્ધિ પ્રકરણ ૫૬૫

„ ટીકા ૩૨૭

મૂલાચાર (દિ.) ૨૨૭

મૃગાવતી ચરિત્ર-ધર્મસારશાસ્ત્ર ૫૫૮

મેઘહૂત ટીકા ૪૯૦, ૬૫૧, ૮૮૯

મેઘહૂત સમસ્યાલેખ પૃ ૬૪૭, ૬૫૨

મેઘમહોદય-વર્ષાપ્રબોધ (જ્યો.) ૯૫૬

મેઘાબ્યુદય કાવ્ય વૃત્તિ ૩૧૩

મેરૂત્રયોદશી વ્યાખ્યા ૯૯૪

મોક્ષોપદેશ ૫ આશિકા ૩૩૪

મૌન એકાદશી કથા ૭૫૮, ૮૬૧,
૮૭૨, ૯૫૯

યતિશ્રુત કલ્પ ૧૨૦-૫, ૫૯૭

„ „ વૃત્તિ ૬૫૩

યતિદિનકૃત ૨૨૧

યતિદિનચર્યા ૬૪૫

યતિલક્ષણ સમુચ્ચય ૯૪૧

યદુવિદ્યાસ નાટક ૪૬૫
 ચંત્રરાજ ૬૪૭
 ,, દીકા ૬૪૭
 યમકમય કાવ્યો ૩૧૩
 યમક સ્તુતિઓ (અઠાવીસ) ૫૯૭
 ,, ,, વૃત્તિ ૬૩૦
 યશોધર ચરિત્ર ૨૨૧, ૨૨૯
 યશોધર ચરિત ૮૬૦, ૯૯૪
 યશોરાજી રાજપદ્ધતિ (જ્યો.) ૯૬૨
 યાદવાબ્ધુદય નાટક ૪૬૫
 યુક્ત્યનુશાસન ૧૮૦, ૧૦૮૪
 યુક્તિપ્રકાશ સદીક ૮૬૦
 યુક્તિપ્રબોધ નાટક (પ્રા.) ટિ. ૫૦૮, ૯૫૭
 ,, દીકા ટિ. ૫૦૮, ૯૫૭
 યુગાદિ દેવ દ્વાત્રિશિકા ૪૬૫
 યોગચિંતામણિ (વૈદક) ૮૭૨
 'યોગ દર્શન તથા યોગવિશિકા' ટિ. ૫૩૧, ટિ. ૫૩૪
 'યોગદીપિકા' નામની દીકા ૯૪૨
 યોગદૃષ્ટિસમુચ્ચય ૨૨૭, ૨૨૮, ૨૯૮, ૯૩૪
 યોગનિર્ણય ટિ. ૧૬૨
 યોગબિંદુ પૃ. ૧૫૩, ૨૧૭. ટિ. ૧૬૧, ૨૨૮, ૯૩૪
 યોગરત્નમાલા પર વૃત્તિ ૫૭૧
 યોગવિધિ ૪૯૭
 યોગવિરાતિ-વિશિકા ૨૨૧, ૨૮૮, ટિ. ૩૫૩

યોગવિશિકા દીકા ૯૩૩, ૯૪૧
 યોગશતક ૨૨૧, ૨૨૮
 યોગશાસ્ત્ર ૩૮૮, ૪૩૦, ૪૫૧-૨, ૫૦૦, ૮૦૯, ૧૦૫૦
 યોગશાસ્ત્ર વૃત્તિ ૪૮૯, ૫૮૫
 યોગસાર ૩૫૫
 યોગ સાહિત્ય ૨૨૮
 યોગિ પ્રાણી ૧૨૬
 રઘુવંશ દીકા ટિ. ૫૧૩, ૭૪૮, ૮૬૪-૫. ૮૮૦, ૮૮૯
 રઘુવિદ્યાસ નાટક પૃ. ૩૨૦, ૪૬૩, ૪૬૫
 રત્નચૂડ કથા (પ્રા.) ૨૯૭, ટિ. ૨૩૭, ૪૦૦
 રત્નત્રયકુલક ૩૩૪
 રત્નપરીક્ષા ૬૩૦
 રત્નમંજરી ચંપૂકથા ટિ. ૨૨૩
 રત્નમાલા ૧૬૫
 રત્નપ્રાવક પ્રબંધ ૬૪૨, ૭૬૦
 રત્નશેખર કથા (પ્રા.) ૬૮૯
 રત્નાકર પંચવિંશતિકા પર દીકા ૮૭૦
 'રત્નાકરાવતારિકા' નામની દીકા ૩૯૨ક, ૪૮૩
 ,, પર ટિપ્પન ૬૪૨, ટિ. ૪૩૨
 ,, પર પંજિકા ૬૪૨ ૯૬૨

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ય ય-કૃતિની અનુક્રમણિકા ૬૩૧

‘રનાવલિ’ નામની ટીકા ૮૮૨
 રભામજરી નાટિકા પૃ ૮૩૬,
 ટિ. ૪૩૭, ૬૫૮, ટિ. ૮૩૭
 રમણરામ ૯૫૬
 રાજપ્રતીય-રાયપમેળી સૂત્રપદ ટીકા
 ૮૬૯ ગુઓ રાયપમેળી
 ” વૃત્તિ ૬૭૦
 રાજવાર્તિક (દિ.) ૧૬૫
 રાધવાખ્યુત્ય નાટક ૮૬૫
 રામચરિત્ર ૮૬૯
 રામચરિત્ર (પદ્ય ચરિત) ૮૯૯
 રામશતક ૫૩૫
 રાયપમેળી-રાજપ્રતીય? સૂત્ર ૩૪,
 ટિ. ૩૯, ૬૧
 ” ટીકા ટિ. ૫૨,
 ૩૮૯
 રાયમણાખ્યુત્ય કાવ્ય ટિ. ૪૮૮
 રચિત દડકે જિનસ્તુતિ પર વૃત્તિ
 ૮૫૬, ૮૬૨
 રાલાંકાર ટિપ્પન ૬૮૩
 રૂપકમાલા પર વૃત્તિ ૮૬૪
 રૂપસેન ચરિત્ર ૮૬૧
 રૌહિણીમૃગાક પ્રકરણ ૪૬૫
 રૌહિણ્ય કથાનક ૮૭૦
 ‘લક્ષ્મ્યંક’ કાવ્ય ૫૫૩
 લગ્નશુદ્ધિ (જ્યો.) ૨૨૧
 લઘુ ક્ષેત્રસમાસ ૨૨૧
 ” સવિવરણ ૬૪૮

લઘુ ક્ષેત્રસમાસ ૨૨૧
 લઘુ ત્રિ ટિ ૮૬૨ ૬ ૮
 લઘુ સ્વર ટિ ૮૬૨ ૬ ૮
 લઘુ ત્રિઙ્ગુલ ૬૬૬
 લઘુ ચાતુર્ય ૬૬૬
 લઘુ સ્વર ટીકા ૬૬૬
 ‘લલિત ચિત્ર’
 , , ,
 , , ,
 વિનાયક-નાટક ૬૬૬
 વિનાયક-નાટક ૬૬૬
 ‘લીલાવતી’ નાટક ૬૬૬
 લોકનૃત્ય ૬૬૬
 લોકપ્રકાર પૃ. ૭૮, ૮૨, ૮૪,
 ૮૬, ૮૮, ૯૦
 લોકખિન્દુ ૨૨૧
 વ્યતિરેક દ્વાનિનિકા ૮૬૫
 વ્યવહારકંઠ ૨૨૧
 વ્યવહાર સૂત્ર ૨૬, ૬૩, ૧૦૦
 વ્યવહાર સૂત્ર ચૃણિ ૬૭૦, ૬૬૬
 ” ” ટીકા ટિ. ૬૫, ૩૮૯,
 ૫૮૫
 ” ” નિર્ધુક્તિ ૨૬
 ” ” ભાષ્ય ટિ. ૬૫, ૬૭૦
 ” ” વૃત્તિ ૬૭૦

વ્યાકરણ ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩
 વ્યાકરણ ચતુષ્કાવચૂરિ (વ્યા.)
 ૪૯૭, ૫૫૭
 વ્યાખ્યાનદીપિકા ૬૭૭
 વ્યાખ્યાપ્રસન્નિ-ભગવતી સૂત્ર,
 ૫૮, ટિ. ૫૦ જુઓ ભગવતી.
 „ વિષયો ૨૦ (૧૧)
 „ વૃત્તિ ૨૯૩
 ‘વ્યુત્પત્તિ દીપિકા’ નામ વૃત્તિ ૭૬૨
 ‘વ્યુત્પત્તિ રત્નાકર’ નામની વૃત્તિ
 ૮૮૬
 વ્યુત્પત્તિવાદ ૯૩૨
 વગ્ગચૂલિયા-વર્ગ ચૂલિકા ૩૫,
 ૧૨૬
 વંકચૂલ અખંધ ૬૪૨
 વળ્લમલય (પ્રા.) ૬૩૩
 વંદનક પર ચૂલ્લિ ૩૩૮
 ‘વંદાર’ વૃત્તિ ટિ. ૫૮
 ‘વદિત્તુ’ સૂત્ર ૧૨૦-૫
 „ „ ચૂલ્લિ ટિ. ૭૨, ૫૮૫
 વનમાલા નાટિકા ૪૬૫
 વનસ્પતિ સમ્પતિકા ૩૩૪
 વર્ધમાન કંઠ્ય (મત્ર) ૫૯૪
 વર્ધમાન દ્વાત્રિંશિકા ૮૫૩
 વર્ધમાન દેશના ૭૫૫
 વર્ધમાન સ્વામી ચરિત્ર ૬૨૯
 વર્ધપ્રબોધ-મેધમહોદય (જ્યો.)
 ૯૫૬

વરહત ગુણમંજરી કથા ૮૯૦
 વરુણોપપાત ૩૫
 વમતરાજ શકુન પર ટીકા ટિ.
 ૪૯૬, ૮૭૭, ટિ. ૫૨૦
 વસુદેવ ચરિત (પ્રા.) ૨૬
 વસુદેવહિંદી (પ્રા.) ૨૦૩, ૫૮૭,
 ટિ. ૫૨૩
 વાક્યપ્રકાશ ઔદિતક ૭૪૬
 „ ટીકા ૭૬૦
 „ સાવચૂરિ ૮૮૯
 વાગ્ભટાલકાર ૩૨૦, ટિ. ૨૬૩,
 પૃ. ૨૪૧, ૩૮૩, ટિ. ૩૦૬
 „ વૃત્તિ પૃ. ૨૪૧, ૬૯૪, ૮૫૧
 ‘વાદમહાલુવ’-સમ્પતિ ટીકા
 ૨૬૪, ટિ. ૨૦૧, ૪૮૯
 વાદમાલા ૯૪૪
 વાદવિજય પ્રકરણ ૭૫૫
 વાદાનુશાસન ૪૪૫
 વાદાર્થનિરૂપણ ૯૬૨
 વાસ્તુસાર ૬૩૦
 વાસવદત્તાપર વૃત્તિ ૮૭૮
 વાસુપૂજ્ય ચરિત ૪૯૯
 વાસોતિકાદિ પ્રકરણ ૬૭૨
 વિક્રમચરિત્ર પંચદંડકથા ૮૯૮
 વિક્રમચરિત ૬૮૩, ટિ. ૪૫૨,
 ટિ. ૫૨૩
 „ ટિ. ૧૦૫, ૬૮૭-૮,
 ટિ. ૫૨૩

વિક્રમાકદેવ ચરિત્ર ૩૦૦
 વિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર ટિ. ૧૦૬
 વિઘ્નવિનાશિ સ્તોત્ર (પ્રા.) ૩૧૭
 વિચારરત્નાકર ૮૬૭, ૧૦૬૫, ૧૧૬૮
 વિચારરસાયન પ્રકરણ ૭૫૮
 વિચારશતક ૮૬૪
 વિચારશતક બીજક ૯૯૪
 વિચારપટ્ટત્રિશિકા (૬૩૩ ચતુર્વિંશતિ) સટીક ૭૫૮
 વિચારપટ્ટત્રિશિકા પર અવચૂરિ ૯૬૨
 વિચારપટ્ટત્રિશિકા વૃત્તિ ૮૮૨
 વિચારસમ્પતિકા ૬૫૧
 વિચારસમ્પતિકા વૃત્તિ ૮૬૯
 વિચારસાર પ્રકરણ ટિ. ૧૩૪
 વિચાર સૂત્ર ૬૩૦
 વિચારામૃતસંગ્રહ ટિ. ૧૪૦, ૬૫૩
 વિજયચંદ્ર ચરિત્ર (પ્રા.) ૨૯૮, ૩૫૦
 'વિજયદીપિકા' નામની ટીકા ૮૧૯, ૮૮૬
 વિદ્યાચરણવિનિશ્ચય ૩૪
 વિદ્યાનંદ વ્યાકરણ ૫૯૦-૧
 વિદ્યાનુપ્રવાદ પૂર્વ ૨૧
 વિદ્યાસાગર કથા ૭૪૭
 વિદ્યુદ્ધમુખમડન ટિ. ૩૦
 'વિધિ કૌમુદી' વૃત્તિ ૬૭૯
 વિધિપ્રપા પૃ. ૪૦૦, ૬૦૪, ૯૯૪.
 વિધિવાદ ૯૩૨, ૯૪૪
 'વિનયજનહિતા' ટીકા ૩૯૬

'વિનયાક'—કવિશિક્ષા ૫૬૪
 વિપાકસૂત્ર ૫૮, ૭૫૯
 'વિભ્રમ' નામની ટીકા (વ્યા.) ૬૦૪
 વિમલનાથ ચરિત્ર ૭૧૯, ૭૫૧
 વિદ્યાસવતી ૪૦૧
 વિવાહ ચૂલિકા ૩૫
 વિવાહ પ્રસન્નિ-ભગવતી
 ૭૨૧ જુઓ ભગવતીસૂત્ર
 વિવેકમંજરી ૪૯૦, ૫૫૦
 „ વૃત્તિ ટિ. ૩૬૭, ૫૫૨
 'વિવેક' નામનું ટિપ્પણ ૪૪૩
 વિવેકવિલાસ ૪૯૬, ૫૪૫
 વિવેકવિલાસ પર ટીકા ૮૭૭,
 ટિ. ૫૧૯
 વિશ્વ શ્રીધરેત્યાદ્યાષ્ટાદશાર ચક્રબંધ-
 સ્તવ ૬૫૩
 'વિશાલ લોચન' સ્તોત્ર વૃત્તિ ૫૭૦
 વિશેષણુવતી ૨૦૬. ૩૬૦, ૩૮૩
 'વિશેષ' નામની ચૂલિકા ૨૧૧
 વિશેષશતક ૮૬૪, ટિ ૫૧૪
 વિશેષાવશ્યક ભાષ્ય પૃ ૧૮, ૧૨૮,
 ૨૦૬, ૨૦૮, ૨૪૪,
 ૨૯૮, ૩૪૧ ૬૯૨
 „ „ વૃત્તિ ટિ. ૮૭, ૨૦૬, ૬૭૦
 વિંશતિ સ્થાનક વિચારમૃત સંગ્રહ ૬૮૯
 વિંશિકા (પ્રા.) ૩૧૭
 વિપયવિનિગ્રહ કુલકપર વૃત્તિ ૬૦૦

વિમ્બાદ શતક ૮૬૪

વિહારકલ્પ ૩૪

વીતરાગ શ્રુત ૩૮

વીતરાગ સ્તવ ૩૮૮

વીતરાગ સ્તોત્ર ૪૫૩

„ „-સ્તુતિ પૃ. ૨૮૭,
૪૨૬, ૪૨૮, ૪૩૦

વીતરાગ સ્તોત્ર પર અવચૂરિ ૭૪૯

વીર્યપ્રવાદ પૂર્વ ૨૧

વીરકલ્પ ૬૩૩

વીરચરિત્ર-મહાવીર ચરિત્ર ૨૮૪

વીરચરિત્ર (પ્રા.) ૨૯૭, ૩૨૪,
૩૫૩

વીરજિનસ્તુતિ સાવચૂરિ ૮૭૪

વીરસ્તવ ૧૧૩-૪, ૨૨૧

‘વીરાક’ કાવ્ય ૫૪૪, ૬૫૪

વીરાગ ચરિત (દિ.) ૨૩૭

વીરાગદ કથા ૨૨૧, ૨૨૯

વીસા યાંત્ર વિધિ ૯૫૬

વૃત્તરત્નાકર ટીકા ૫૬૬

વૃત્તરત્નાકર પર વૃત્તિ ૮૬૪

વૃદ્ધ ચતુ શરણુ ૧૨૬

વૃદ્ધ ચિંતામણી (વ્યા.) ૯૬૦

વૃદ્ધ પ્રસ્તાવોક્તિ રત્નાકર ૮૭૮

‘વૃન્દાવ’વૃત્તિ ૯૯૪

વૃન્દાવન કાવ્યપર વૃત્તિ ૩૧૩

વૃણિયુ દશા ૩૫, ૭૪

„ „ ટીકા ટિ. ૫૭

વેદ આલ્પતા નિરાકરણ ૨૨૧

વેદવાદ ૧૬૦

વેદાકુશ ૨૨૧

વેદાન્ત નિર્ણય ૯૪૪

વેદધરોપપાત ૩૫

વૈદક સારોદ્ધાર (વૈદક) ૮૭૨

વૈદવક્ષણ (વૈદક) ૯૬૩

વૈરાગ્ય કલ્પસત્તા ૯૪૨

વૈરાગ્ય ધનદ (વૈરાગ્ય શતક) ૭૦૫

વૈરાગ્યરતિ ૯૪૪

વૈરાગ્ય શતક પર ટીકા ૮૬૫

વૈરાગ્યન પરાજય-મહાપ્રબંધ ૩૦૪,
૩૧૭

વૈશમલ્યોપપાત ૩૫

આદ્યગુણસંગ્રહ ૬૭૮

„ વિવરણ ૬૮૯

આદ્ય છતકલ્પ ૧૨૦-૫, ૫૯૭

આદ્ય પ્રતિક્રમણ સૂત્ર ૧૨૦-૧૨૫

„ „ ચૂર્ણિ ટિ.
૭૨, ૫૮૫

આદ્ય પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ ૬૭૭,

૬૭૯ જુઓ આવક પ્રતિક્રમણ

સૂત્ર વૃત્તિ

આદ્ય પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ પર

ભાષ્ય ૮૬૬

આદ્યવિધિ ટિ. ૧૪૦

આદ્યવિધિવિનિશ્ચય ૬૮૫

આદ્યવિધિ સવૃત્તિ ૬૭૯

આવક-દિનકૃત્ય સવૃત્તિ ૫૮૩

આવકધર્મતંત્ર ૨૨૧
 આવકધર્મવિધિ ૨૧૭, ટિ. ૧૫૫
 „ વૃત્તિ ટિ. ૨૮૫
 આવક ધર્મવિધિ (સ.) સવૃત્તિ ૫૯૨
 આવક પ્રણમિ ૧૪૯, ૩૧૭
 „ „ વૃત્તિ ૨૨૧
 આવક પ્રતિક્રમણ સૂત્રવૃત્તિ ૩૩૫,
 ટિ. ૨૭૫, ૩૪૯, ૪૦૬, ૫૬૨
 જુઓ આદ્ય પ્રતિક્રમણ સૂત્ર
 વૃત્તિ
 આવક પ્રાયશ્ચિત્ત સામાચારી વૃત્તિ ૫૬૨
 આવક વિધિ (પ્રા.) ૨૭૯
 ‘આવકાનદકારિણી’ ટીકા ૨૮૨
 આવકાનુષ્ઠાન વિધિ ટિ. ૫૮
 ‘ત્રી’ અંક કાવ્ય ૫૬૩
 શ્રીધરકંઠલી પંજિકા ૩૪૦, ૪૦૦,
 ૬૪૧, ટિ ૪૩૨
 શ્રીધર ચારિત્ર ૬૮૧
 શ્રીપાલકથા (પ્રા.) ૬૪૮ જુઓ
 સિરિવાલ કંઠા
 શ્રીપાલકથા (સ.) ૭૫૭
 શ્રીપાલ ગોપાલ કથા ૬૭૮
 શ્રીપાલ ચરિત્ર (સ.) ૭૫૧, ૯૬૫
 શ્રીપાલ ચરિત્ર ૯૯૪
 „ (સ. ગદ્ય) ૯૯૫
 શ્રીપાલ નાટકગત રસવતી વર્ણન ૭૫૪
 શ્રીમત ધર્મસ્તવ વૃત્તિ ૮૮૦

‘શ્રુત’ ૧૯, ૧૧૧૦
 શ્રુત સાહિત્ય ૩૩-૩૮
 શ્રુતાસ્વાદ શિક્ષાદ્વાર ૮૫૮
 ત્રેણિકચરિત-દ્વયાશ્રય કાવ્ય ૬૦૪
 ત્રેયાસ ચરિત ૪૮૯, ૫૯૮
 ત્રેયાસનાથ ચરિત (પ્રા.) ૩૪૭
 શકુન સારોદ્ધાર ૬૦૦
 શ ખેશ્વર પાર્શ્વનાથ સ્તં (સં.) ૯૬૩
 શઠ પ્રકરણ ૯૪૪
 શત્રુજય કલ્પ કથા ૭૫૨
 „ વૃત્તિ ૬૮૮
 શત્રુજય દ્વાત્રિંશિકા ૬૫૦
 શત્રુજય માહાત્મ્ય ૧૮૬, ટિ. ૧૩૮,
 ૯૬૭, ૧૦૭૫
 શત્રુજય માહાત્મ્યોદ્દેખ (સં. ગદ્ય) ૯૬૭
 શતક ચૂર્ણિ ૬૫૫
 શતક ભાષ્ય ૬૫૧
 શતક-પાયમો કર્મગ્રંથ ૧૯૨-૩,
 ૪૯૧, ટિ ૪૧૪
 „ „ પર ચૂર્ણિ ૫૮૩
 „ „ પર વૃત્તિ ૩૪૧, ૪૯૧
 શતક (નવ્ય) સટીક ૫૮૩
 શતપદી-પ્રશ્નોત્તર પદ્ધતિ ૪૯૫,
 ૫૬૯
 શતાર્થકાવ્ય ટિ. ૩૧૫, ૪૦૯,
 પૃ. ૨૮૫
 શતાર્થ વૃત્તિ ૮૫૧

શતાર્થી પર વૃત્તિ ૮૭૯
 શબ્દકૌમુદી શ્લોકબદ્ધ ૧૦૦૩
 શબ્દપ્રભેદ (વ્યા.) પર વૃત્તિ ૮૭૧
 શબ્દરૂપ વાક્ય ટિ. ૪૯૪
 શબ્દલક્ષ્ય લક્ષણ ૨૮૪
 શબ્દસિદ્ધિ વ્યાકરણ ૩૨૯
 „ „ વૃત્તિ ૫૮૫
 શબ્દાનુશાસન (દેવાનંદીય) ૫૯૫,
 ટિ. ૪૧૮
 શબ્દાનુશાસન (મુષ્ટિ વ્યા.) ૩૮૯
 શબ્દાનુશાસન (હિમ) ૪૪૩-૫
 જુઓ અભિધાન ચિંતામણી
 શબ્દાનુશાસન (હિમ) વૃત્તિ ૬૩૪
 શસ્ત્ર પરિચ્છા ૪૦, ૧૬૭
 „ „ વિવરણ ૧૬૭
 શાતરસભાવના ૬૭૫
 શાતિકર સ્તવ-સ્તોત્ર ૬૭૪-૫
 શાતિનાથચરિત્ર (મુનિભદ્રીય) ટિ
 ૪૧૭, ૬૪૨
 શાંતિનાથ ચરિત (સ.) ટિ. ૨૭૨,
 ૫૮૫ ૫૮૭, ૫૯૪, ટિ. ૪૧૮,
 ૬૩૪
 શાંતિનાથ ચરિત ૫૬૨
 શાંતિનાથ ચરિત્ર ૭૫૪
 શાન્તિનાથ ચરિત્ર-નૈપધીય
 સમસ્યા ૯૫૩
 શાંતિનાથ ચરિય (પ્રા.) ટિ. ૫૨,
 ૩૨૭, ૪૧૩, ૪૭૬
 શારદા સ્તોત્ર ૬૦૪

શારદીય નામમાલા ૮૭૨
 શાલિભદ્ર ચરિત ૫૯૭
 શાલિવાહન ચરિત ૭૫૪
 શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય ૨૧૭, ટિ.
 ૧૬૦
 „ „ ટીકા ૨૬૬
 „ „ વૃત્તિ પૃ. ૧૫૫,
 ૨૧૭, ૯૪૨
 શિવભદ્ર કાવ્યપર વૃત્તિ ૩૧૩
 શિલોચ નામ કોશ પર ટીકા ૮૭૧
 ‘શિશુ હિતૈષિણી’ નામની ટીકા ૭૪૮
 ‘શિષ્યહિતા’ નામની ટીકા ટિ.
 ૫૮, ૫૬૧
 ‘શીલતરંગિણી’ નામની વૃત્તિ ૬૩૩
 શીલદૂત કાવ્ય ૬૮૬
 શીલપ્રકાશ-સ્થૂલભદ્રચરિત્ર ૮૬૦
 શીલભાવના વૃત્તિ ૩૯૧
 શીલોપદેશમાલા ટીકા ૬૩૩
 „ „ વૃત્તિ ૬૪૩, ૬૪૯
 શુકરાજ કથા ૬૮૧
 શૃંગાર ધનદ (શતક) ૭૦૫
 શૃંગાર મંડન ૭૦૪
 શોકહર ઉપદેશકુલક ૩૩૪
 શોભનસ્તુતિ ૨૭૮
 „ ટીકા ૨૭૮, ટિ. ૨૧૫-૬
 શોભનસ્તુતિ પર વૃત્તિ ૮૭૬, ૮૭૮
 પદ ત્રિશબ્દવિચાર ૮૮૭
 પદ્ત્રિશત્ જલ્પ (સં. ગદ્ય) ૯૪૭

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૧૭

પદ્મસ્થાનક પ્રકરણ ૨૮૪

„ ભાષ્ય ૨૯૩

„ „ વૃત્તિ ૪૯૫, ૫૬૭

પદ્મદર્શન નિર્ણય ૬૫૧

પદ્મદર્શન સમુચ્ચય ૧૬૧, ૨૧૭,

ટિ. ૨૬૦, ૬૪૨, ૧૦૩૫

પદ્મદર્શન સમુચ્ચય પર ટીકા ૬૭૨

પદ્મદર્શન સૂત્ર ટીકા ૬૩૩

પદ્મદર્શની ૨૨૧

પદ્મવિધાવશ્યક વિવરણ જીઓ આ-
વશ્યક

પદ્મશીતિ ૩૧૫ જીઓ આગમિક
વિચારસાર પ્રકરણ

„ પર ટિપ્પનક ૩૧૮, ૫૫૩

„ „ વૃત્તિ ૩૪૭, ૩૮૯, ૪૯૩

પદ્મશીતિ (નવ્ય) સટીક ૫૮૩

પદ્માવશ્યક વૃત્તિ ૬૭૯

„ વાર્તિક ૭૫૩

„ વ્યાખ્યા ૮૯૦

પઠિશતક (પ્રા.) ૪૯૩

પઠિશતક પર વૃત્તિ ૬૯૩, ૭૪૪,
૭૫૩

પોડશક ૨૧૭, ૨૧૮

પોડશક પર ટીકા ૯૩૩, ૯૪૨

પોડશ શ્લોકી સવિવરણ ૮૫૩

સ્તવન રત્ન ૯૬૨

સ્તવપરિણા પદ્ધતિ ૯૪૩

સ્તુતિઓ ૪૮૯

સ્તુતિ ત્રિદશ તર ગિણી ૮૫૯

સ્તોત્રાણિ-સ્તોત્રાવલિ ૯૪૩

સ્નાત્રપચાશિકા ૯૯૩

‘સ્નાતસ્થા’ સ્તુતિ ૪૬૮

સ્થાનક (ઠાણુય) પ્રકરણ (પ્રા.) ૪૧૩

„ વૃત્તિ ૩૨૭, ૪૧૩

સ્થાનાગ-ઠાણાગ ૨૦, ટિ. ૨૫,

ટિ. ૨૭, ૩૨, ૪૭-૮,

ટિ. ૪૨, ૨૨૭, ૫૬૩

„ „ ના વિષયો ૨૦ (૨)

„ „ પર દીપિકા ૮૭૩

„ „ પર વૃત્તિ ૨૯૩, ૬૭૦,

ટિ ૪૭૮, ૮૭૯

સ્થાનાગ વૃત્તિગત ગાથાવૃત્તિ ૯૫૯

સ્થૂલભદ્ર ચરિત્ર ટિ. ૩૬, ૬૫૧,

૯૬૦

સ્મરણસ્તવ પર વૃત્તિ ૬૯૫

સ્થાદ્યાન્ત ક્રિયા ૩૯૨ ક

‘સ્થાદ્વાદ કલ્પલતા’ નામની ટીકા

૯૪૨

સ્થાદ્વાદ કલિકા-સ્થાદ્વાદ દીપિકા

૬૪૨

સ્થાદ્વાદ કુચોદ્ધ પરિહાર ૨૨૧

સ્થાદ્વાદ ભાષા ૮૭૫

સ્થાદ્વાદ મજરી ૨૬૬, પૃ. ૨૮૫,

૪૪૯, ૯૩૦, ૧૧૦૮

સ્થાદ્વાદ મજરી પર વૃત્તિ ૯૪૩

સ્થાદ્વાદમળૂપા નામની ટીકા ૯૪૩

શતાર્થી પર વૃત્તિ ૮૭૯
 શખ્દકૌમુદી શ્લોકખંદ ૧૦૦૩
 શખ્દપ્રમેદ (વ્યા.) પર વૃત્તિ ૮૭૧
 શખ્દરૂપ વાક્ય ટિ. ૪૯૪
 શખ્દલક્ષ્મ લક્ષણ ૨૮૪
 શખ્દસિદ્ધિ વ્યાકરણ ૩૨૯
 „ „ વૃત્તિ ૫૮૫
 શખ્દાનુશાસન (દેવાનંદીય) ૫૯૫,
 ટિ. ૪૧૮
 શખ્દાનુશાસન (મુણિ વ્યા.) ૩૮૯
 શખ્દાનુશાસન (હૈમ) ૪૪૩-૫
 જુઓ અભિધાન ચિંતામણી
 શખ્દાનુશાસન (હૈમ) વૃત્તિ ૬૩૪
 શસ્ત્ર પરિજ્ઞા ૪૦, ૧૬૭
 „ „ વિવરણ ૧૬૭
 શાંતરસભાવના ૬૭૫
 શાંતિકર સ્તવ-સ્તોત્ર ૬૭૪-૫
 શાંતિનાથચરિત્ર (મુનિભદ્રીય) ટિ
 ૪૧૭, ૬૪૨
 શાંતિનાથ ચરિત્ર (સ.) ટિ. ૨૭૨,
 ૫૮૫ ૫૮૭, ૫૯૪, ટિ. ૪૧૮,
 ૬૩૪
 શાંતિનાથ ચરિત્ર ૫૬૨
 શાંતિનાથ ચરિત્ર ૭૫૪
 શાંતિનાથ ચરિત્ર-નૈપધીય
 સમસ્યા ૯૫૩
 શાંતિનાથ ચરિત્ર (પ્રા.) ટિ. ૫૨,
 ૩૨૭, ૪૧૩, ૪૭૬
 શારદા સ્તોત્ર ૬૦૪

શારદીય નામમાલા ૮૭૨
 શાલિભદ્ર ચરિત્ર ૫૯૭
 શાલિવાહન ચરિત્ર ૭૫૪
 શાસ્ત્રવાર્તા સમુચ્ચય ૨૧૭, ટિ.
 ૧૬૦
 „ „ ટીકા ૨૬૬
 „ „ વૃત્તિ પૃ. ૧૫૫,
 ૨૧૭, ૬૪૨
 શિવભદ્ર કાવ્યપર વૃત્તિ ૩૧૩
 શિલોચ નામ કોશ પર ટીકા ૮૭૧
 ‘શિશુ હિતૈષિણી’ નામની ટીકા ૭૪૮
 ‘શિષ્યહિતા’ નામની ટીકા ટિ.
 ૫૮, ૫૬૧
 ‘શીલતર ગિણી’ નામની વૃત્તિ ૬૩૩
 શીલદૂત કાવ્ય ૬૮૬
 શીલપ્રકાશ-સ્થૂલભદ્રચરિત્ર ૮૬૦
 શીલભાવના વૃત્તિ ૩૯૧
 શીલોપદેશમાલા ટીકા ૬૩૩
 „ „ વૃત્તિ ૬૪૩, ૬૪૯
 શુકરાજ કથા ૬૮૧
 શૃંગાર ધનદ (શતક) ૭૦૫
 શૃંગાર મહન ૭૦૪
 શોકહર ઉપદેશકુલક ૩૩૪
 શોભનસ્તુતિ ૨૭૮
 „ ટીકા ૨૭૮, ટિ. ૨૧૫-૬
 શોભનસ્તુતિ પર વૃત્તિ ૮૭૬, ૮૭૮
 પદ્ ત્રિશજ્જલ્પ વિચાર ૮૮૭
 પદ્ ત્રિશત્ જલ્પ (સં. ગદ્ય) ૯૪૭

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૨૭

યદ્સ્થાનક પ્રકરણ ૨૮૪
 ,, ભાષ્ય ૨૯૩
 ,, ,, વૃત્તિ ૪૯૫, ૫૬૭
 ષડ્દર્શન નિર્ણય ૬૫૨
 ષડ્દર્શન સમુચ્ચય ૧૬૧, ૨૧૭,
 ટિ. ૨૬૦, ૬૪૨, ૧૦૩૫
 ષડ્દર્શન સમુચ્ચય પર ટીકા ૬૭૨
 ષડ્દર્શન સૂત્ર ટીકા ૬૩૩
 ષડ્દર્શની ૨૨૧
 ષ્વવિધાવશ્યક વિવરણ જુઓ આ-
 વશ્યક
 ષડ્શીતિ ૩૧૫ જુઓ આગમિક
 વિચારસાર પ્રકરણ
 ,, પર ટિપ્પનક ૩૧૮, ૫૫૩
 ,, ,, વૃત્તિ ૩૪૭, ૩૮૯, ૪૯૩
 ષડ્શીતિ (નબ્ય) સટીક ૫૮૩
 ષડાવશ્યક વૃત્તિ ૬૭૯
 ,, વાર્તિક ૭૫૩
 ,, વ્યાખ્યા ૮૯૦
 ષષ્ઠિશતક (પ્રા.) ૪૯૩
 ષષ્ઠિશતક પર વૃત્તિ ૬૯૩, ૭૪૪,
 ૭૫૩
 ષોડશક ૨૧૭, ૨૧૮
 ષોડશક પર ટીકા ૯૩૩, ૯૪૨
 ષોડશ શ્લોકી સવિવરણ ૮૫૩
 સ્તવન રતન ૯૬૨
 સ્તવપરિણા પદ્ધતિ ૯૪૩
 સ્તુતિઓ ૪૮૯

સ્તુતિ ત્રિદશ તર ગિણી ૮૫૯
 સ્તોત્રાણિ-સ્તોત્રાવલિ ૯૪૩
 સ્નાત્રપચાશિકા ૯૯૩
 'સ્નાતસ્યા' સ્તુતિ ૪૬૮
 સ્થાનક (ઠાણુય) પ્રકરણ (પ્રા.) ૪૧૩
 ,, વૃત્તિ ૩૨૭, ૪૧૩
 સ્થાનાગ-ઠાણુગ ૨૦, ટિ ૨૫,
 ટિ. ૨૭, ૩૨, ૪૭-૮,
 ટિ. ૪૨, ૨૨૭, ૫૬૩
 ,, ,, ના વિષયો ૨૦ (૨)
 ,, ,, પર દીપિકા ૮૭૩
 ,, ,, પર વૃત્તિ ૨૯૩, ૬૭૦,
 ટિ. ૪૭૮, ૮૭૯
 સ્થાનાગ વૃત્તિગત ગાથાવૃત્તિ ૯૫૯
 સ્થૂલભદ્ર ચરિત્ર ટિ. ૩૬, ૬૫૨,
 ૮૬૦
 સ્મરણસ્તવ પર વૃત્તિ ૬૯૫
 સ્યાદાન્ત ક્રિયા ૩૯૨ ક
 'સ્યાદ્વાદ કલ્પસત્તા' નામની ટીકા
 ૯૪૨
 સ્યાદ્વાદ કલિકા-સ્યાદ્વાદ દીપિકા
 ૬૪૨
 સ્યાદ્વાદ કુચોદ્ય પરિહાર ૨૨૧
 સ્યાદ્વાદ ભાષા ૮૭૫
 સ્યાદ્વાદ મંજરી ૨૬૬, પૃ. ૨૮૫,
 ૪૪૯, ૯૩૦, ૧૧૦૮
 સ્યાદ્વાદ મંજરી પર વૃત્તિ ૯૪૩
 સ્યાદ્વાદમળૂપા નામની ટીકા ૯૪૩

શતાર્થી પર વૃત્તિ ૮૭૬
 શબ્દકોમુદી પ્રોકમદ ૧૦૦૩
 શબ્દપ્રમેદ (વ્યા.) પર વૃત્તિ ૮૭૧
 શબ્દરૂપ વાક્ય ટિ. ૪૬૪
 શબ્દસંલક્ષ્ય લક્ષણ ૨૮૪
 શબ્દસિદ્ધિ વ્યાકરણ ૩૨૬
 „ „ વૃત્તિ ૫૮૫
 શબ્દાનુશાસન (દેવાનંદીય) ૫૬૫,
 ટિ. ૪૧૮
 શબ્દાનુશાસન (મુદિ વ્યા.) ૩૮૬
 શબ્દાનુશાસન (હિમ) ૪૪૩-૫
 જુઓ અભિધાન ચિંતામણી
 શબ્દાનુશાસન (હિમ) વૃત્તિ ૬૩૪
 શસ્ત્ર પરિજ્ઞા ૪૦, ૧૬૭
 „ „ વિવરણ ૧૬૭
 શાતરસભાવના ૬૭૫
 શાતિકર સ્તવ-સ્તોત્ર ૬૭૪-૫
 શાતિનાથચરિત્ર (મુનિમદ્રીય) ટિ
 ૪૧૭, ૬૪૨
 શાંતિનાથ ચરિત્ર (સં.) ટિ ૨૭૨,
 ૫૮૫ ૫૮૭, ૫૯૪, ટિ. ૪૧૮,
 ૬૩૪
 શાંતિનાથ ચરિત્ર ૫૬૨
 શાંતિનાથ ચરિત્ર ૭૫૪
 શાંતિનાથ ચરિત્ર-નૈપધીય
 સમસ્યા ૯૫૩
 શાંતિનાથ ચરિત્ર (પ્રા.) ટિ. ૫૨,
 ૩૨૭, ૪૧૩, ૪૭૬
 શારદા સ્તોત્ર ૬૦૪

નારદીય નામમાલા ૮૭૨
 શાંતિભદ્ર ચરિત્ર ૫૬૭
 શાંતિવાદન ચરિત્ર ૭૫૪
 શાંતિવાત્તા સમુચ્ચય ૨૧૭, ટિ.
 ૧૬૦
 „ „ ટીકા ૨૬૬
 „ „ વૃત્તિ પૃ. ૧૫૫,
 ૨૧૭, ૬૪૨
 શિવભદ્ર કાવ્યપર વૃત્તિ ૩૧૩
 શિલો ૭ નામ કોશ પર ટીકા ૮૭૧
 'શિનુ કિતૈપિણી' નામની ટીકા ૭૪૮
 'શિખ્યકિતા' નામની ટીકા ટિ.
 ૫૮, ૫૬૨
 'શીલતરંગિણી' નામની વૃત્તિ ૬૩૩
 શીલદૂત કાવ્ય ૬૮૬
 શીલપ્રકાશ-સ્થૂતિભદ્રચરિત્ર ૮૬૦
 શીલભાવના વૃત્તિ ૩૬૧
 શીલોપદેશમાલા ટીકા ૬૩૩
 „ „ વૃત્તિ ૬૪૩, ૬૪૬
 શુકરાજ કથા ૬૮૧
 શૃંગાર ધનદ (શતક) ૭૦૫
 શૃંગાર મહન ૭૦૪
 શોકહર ઉપદેશકુલક ૩૩૪
 શોભનસ્તુતિ ૨૭૮
 „ ટીકા ૨૭૮, ટિ. ૨૧૫-૬
 શોભનસ્તુતિ પર વૃત્તિ ૮૭૬, ૮૭૮
 પદ્મ ત્રિશબ્દરૂપ વિચાર ૮૮૭
 પદ્મત્રિશત જલ્પ (સં. ગદ્ય) ૯૪૭

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૧૭

પદ્મસ્થાનક પ્રકરણ ૨૮૪
 „ ભાષ્ય ૨૯૩
 „ „ વૃત્તિ ૪૯૫, ૫૬૭
 પદ્મદર્શન નિર્ણય ૬૫૧
 પદ્મદર્શન સમુચ્ચય ૧૬૧, ૨૧૭,
 ટિ. ૨૬૦, ૬૪૨, ૧૦૩૫
 પદ્મદર્શન સમુચ્ચય પર ટીકા ૬૭૨
 પદ્મદર્શન સૂત્ર ટીકા ૬૩૩
 પદ્મદર્શની ૨૨૧
 પદ્મવિધાવશ્યક વિવરણ જીઓ આ-
 વસ્યક
 પદ્મશીતિ ૩૧૫ જીઓ આગમિક
 વિચારસાર પ્રકરણ
 „ પર ટિપ્પનક ૩૧૮, ૫૫૩
 „ „ વૃત્તિ ૩૪૭, ૩૮૯, ૪૯૩
 પદ્મશીતિ (નવ્ય) સટીક ૫૮૩
 પદ્મવશ્યક વૃત્તિ ૬૭૯
 „ વાર્તિક ૭૫૩
 „ વ્યાખ્યા ૮૯૦
 પદ્મિશતક (પ્રા.) ૪૯૩
 પદ્મિશતક પર વૃત્તિ ૬૯૩, ૭૪૪,
 ૭૫૩
 પોડશક ૨૧૭, ૨૧૮
 પોડશક પર ટીકા ૯૩૩, ૯૪૨
 પોડશ શ્લોકી સવિવરણ ૮૫૩
 સ્તવન રત્ન ૯૬૨
 સ્તવપરિણા પદ્ધતિ ૯૪૩
 સ્તુતિઓ ૪૮૯

સ્તુતિ ત્રિદશ તર ગિણી ૮૫૯
 સ્તોત્રાણિ-સ્તોત્રાવલિ ૯૪૩
 સ્નાત્રપ યાશિકા ૯૯૩
 ‘સ્નાત્રસ્યા’ સ્તુતિ ૪૬૮
 સ્થાનક (ઠાણુય) પ્રકરણ (પ્રા.) ૪૧૩
 „ વૃત્તિ ૩૨૭, ૪૧૩
 સ્થાનાગ-ઠાણાગ ૨૦, ટિ. ૨૫,
 ટિ. ૨૭, ૩૨, ૪૭-૮,
 ટિ. ૪૨, ૨૨૭, ૫૬૩
 „ „ ના વિષયો ૨૦ (૨)
 „ „ પર દીપિકા ૮૭૩
 „ „ પર વૃત્તિ ૨૯૩, ૬૭૦,
 ટિ. ૪૭૮, ૮૭૯
 સ્થાનાગ વૃત્તિગત ગાથાવૃત્તિ ૯૫૯
 સ્થૂલભદ્ર ચરિત્ર ટિ. ૩૬, ૬૫૧,
 ૮૬૦
 સ્મરણસ્તવ પર વૃત્તિ ૬૯૫
 સ્વાધ્યાન્ત ક્રિયા ૩૯૨ ક
 ‘સ્વાધ્વાદ કલ્પસૂત્ર’ નામની ટીકા
 ૯૪૨
 સ્વાધ્વાદ કલિકા-સ્વાધ્વાદ દીપિકા
 ૬૪૨
 સ્વાધ્વાદ કુચોદ્ધ પરિહાર ૨૨૧
 સ્વાધ્વાદ ભાષા ૮૭૫
 સ્વાધ્વાદ મંજરી ૨૬૬, પૃ. ૨૮૫,
 ૪૪૯, ૯૩૦, ૧૨૦૮
 સ્વાધ્વાદ મંજરી પર વૃત્તિ ૯૪૩
 સ્વાધ્વાદમજૂના નામની ટીકા ૯૪૩

સ્યાદ્વાદ મુક્તાવલી ૯૬૨
 સ્યાદ્વાદ રત્નાકર ટિ. ૯૧, પૃ. ૧૦૭,
 પૃ. ૧૫૪, ૨૬૬, ૪૫૦, ૪૮૩
 ,, ટીકા ૪૯૩
 સ્યાદ્વાદ રહસ્ય (વાદ રહસ્ય) ૯૩૨,
 ૯૪૪
 સ્યાદ્દિશબ્દ સમુચ્ચય પર ટીકા ૭૫૪
 સ્યાદ્દિ સમુચ્ચય (વ્યા.) ૫૪૪
 સ્વપ્ન વિચાર ભાષ્ય ૫૬૭
 સ્વપ્ન સપ્તતિકા વૃત્તિ ૫૬૬
 સ્વપ્નાશ્રય વિચાર ૩૧૫
 સ્યંભુ સ્તોત્ર ૧૮૦
 સ્વર્ણસિદ્ધિ ગર્ભ મહાવીર જિન-
 સ્તવ પર અવચૂરિ ૬૦૪
 સ્વરોધય-નરપતિજયચર્યા ૪૮૧
 સકલૈશ્વર્ય સ્તોત્ર સટીક ૧૦૦૩
 સંકિત પચીસી (?) ૨૨૧
 સંગ્રહણી ૫૮૫
 ,, વૃત્તિ ૨૨૧, ૩૯૨ ક
 સંગ્રહણીરત્ન (પ્રા.) ૩૫૯, ૫૮૫
 ,, ,, વૃત્તિ ૩૭૦, ૫૬૦
 સંગ્રહણી વૃત્તિ ૨૯૭
 સંગીતમહાન ૭૦૪
 સંગીતોપનિષત્ ૬૩૧
 ,, ,, સાર ૬૩૧
 સઘપદક ૩૧૫-૬, ટિ. ૨૬૦
 ,, ટીકા-બૃહદ્ વૃત્તિ ૪૮૨
 સઘપદક પર અવચૂરિ ૮૫૧

સઘપદક પર ટીકા ૭૫૦, ૭૫૩
 સંઘાચાર ભાષ્ય ૫૯૭
 સટીકા ચત્વારઃ પ્રાચીના કર્મગ્રંથાઃ
 ટિ. ૧૨૯
 સદ્વિસય પ્રકરણ (પ્રા.) ૪૯૩
 સાતકર્મ ૧૯૩
 સતતરી પર ટિપ્પનક ૩૧૮
 સત્યપ્રવાદ પૂર્વ ૨૧
 સત્ય હરિશ્ચંદ્ર નાટક ૪૬૫
 સદ્ગુરુ પદ્ધતિ ટિ. ૨૫૦
 સદ્ભાવ શતક ૮૫૯
 સંદેહ દોષાવલી (પ્રા.) ૩૧૭
 સંદેહ દોષાવલી પર લઘુવૃત્તિ ૬૯૫
 સંદેહ દોષાવલી વૃત્તિ ૫૯૩
 'સંદેહ વિપોદધિ'—કલ્પસૂત્ર ટીકા
 ટિ. ૧૪૭, ૬૦૪
 સંનમત્ ત્રિદશસ્તોત્ર ૭૪૯
 સન્મતિ તર્ક સૂત્ર પૃ. ૧૦૯, ૧૫૬
 ૧૮૦, ૨૬૭, ૬૭૬,
 ૬૭૦
 ,, ,, ટીકા ૧૬૬, ૧૮૮,
 ૨૬૪, ૨૬૭
 ,, ,, વૃત્તિ ૧૮૯
 સનત્ કુમાર ચક્રિયરિત મહાકાવ્ય
 ૫૬૭
 સનત્કુમાર ચરિત્ર (પ્રા.) ૩૯૩
 સપ્તતિકા ૧૯૩, ટિ. ૪૧૪
 સપ્તતિકા અવચૂરિ ૬૭૨

૩ જૈનકૃત સંસ્કૃત-પ્રાકૃત ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૧૯

„ ટીકા ૩૮૯, ૫૮૩, ૬૭૨
 સમતિભાષ્ય પર ટીકા ૬૫૧
 સમતિશત સ્થાનક ૬૩૦
 સમતિ સ્થાનક વૃત્તિ ૮૭૬
 સમદ્વીપિ-શબ્દાર્ણવ વ્યાકરણ ૮૮૪
 સમપદાર્થી પર ટીકા ૬૯૪
 સમ 'સ્મરણ' (૧) વૃત્તિ ૬૦૪
 સમસંધાન કાવ્ય ૪૪૧
 સમસંધાન મહાકાવ્ય સટીક ૯૫૩
 સપાદલક્ષ વ્યાકરણ ૩૦૯
 'સખવત્ય' શબ્દાર્થ સમુચ્ચય ૮૬૫
 સંપત્યા સિતરી ૨૨૧
 સંબોધ પ્રકરણ ૧૯૧, ટિ. ૧૨૭,
 ટિ. ૧૫૧, ૨૧૭
 સંબોધ-સત્તરી-સમતિકા ટિ. ૧૩,
 ૨૧૭, ૨૨૧, ૬૪૮, ૬૫૦
 સંબોધ સમતિકા જુઓ સંબોધ
 સત્તરી ૬૪૮, ૬૫૦
 સંભવનાથ ચરિત ૬૪૩
 સમ્યક્ત્વ કૌમુદી ૬૭૬, ૭૫૮
 સમ્યક્ત્વ કૌમુદી કથા ૭૪૭
 સમ્યક્ત્વ સમતિકા ૬૦૪
 સમ્યક્ત્વ સમતિ વૃત્તિ ટિ. ૮૮,
 ૧૮૯, પૃ. ૨૦૧
 સમ્યક્ત્વાલકાર ૫૯૮
 સમ્યક્ત્વોત્પાદ વિધિ ૩૩૪
 સમયસાર નાટક (પ્રા. દિ૦)
 ૮૪૯-૫૦

સમરાધિચ્ચ કહા (પ્રા.) ૧૯૮,
 ૨૧૫, ૨૧૭, ટિ. ૧૫૬-૭,
 ટિ. ૧૫૯, ૨૨૯, ટિ. ૧૬૪,
 ૨૩૧, ૨૭૫, ૨૯૫, ૫૯૫,
 ટિ. ૫૨૩, ૯૯૪, ૧૦૭૯
 સમરાદિત્ય ચરિત ૨૭૫ જુઓ
 સમરાધિચ્ચ કહા
 સમરાદિત્ય સક્ષેપ પૃ. ૧૦૮, પૃ.
 ૧૫૫, પૃ. ૩૮૨, ૫૫૦, ૫૫૭,
 ૫૯૫, ૧૦૭૯
 સમવસરણ રચના કલ્પ ૬૦૨
 સમવાયાગ ૪૯, ટિ. ૪૩, ૨૨૭
 „ વિષયો ૨૦ (૪)
 „ વૃત્તિ ટિ. ૨૬, ૧૪૦, ૨૯૩
 સમવાયાગ ટીકા અને બાલાંસ હત
 ૧૦૫૨
 સમુત્થાન શ્રુત ૩૫
 સર્વશ્ચ ભક્તિ સ્તવ ૬૦૪
 સર્વશ્ચશતક સવૃત્તિ ૮૫૩
 સર્વશ્ચસિદ્ધિ પ્રકરણ ૨૨૧
 સર્વસંગ્રહ પ્રકરણ (પ્રા.) ૧૦૦૩
 સર્વસિદ્ધાત વિષમપદ પર્યાય ૩૩૫,
 ૬૭૦
 'સર્વાધિષ્ઠાયિ' (સ્મરણ) સ્તોત્ર
 (પ્રા.) ૩૧૭
 'સર્વાર્થસિદ્ધિ' નામની વૃત્તિ ૭૫૬,
 ૯૭૨
 સલેખના શ્રુત ૩૪

સંવાદસુદર ૮૬૪
 સંવેગરંગશાલા ૨૬૪, ૩૨૪
 સંસ્કૃત ટીકાઓ ૨૧૯
 સંસ્કૃત નામમાલા ૨૭૨, ટિ. ૨૦૯
 સંસ્કૃતાત્માનુશાસન ૨૨૧
 સંસ્તારક પ્રકીર્ણક ૧૦૭
 સંસ્તારક પ્રકીર્ણક પર અવચરિ
 ૬૭૨
 સસક્ત નિર્ધુક્તિ ૨૬
 'સંસાર દાવા' સ્તુતિ ૨૨૧
 સાધારણ જિનસ્તવ-સોળ ૪૬૫
 સાધારણ જિનસ્તવ પર અવચરિ
 ૮૫૫, ૮૭૦
 સાધુ પ્રતિક્રમણ સૂત્ર વૃત્તિ ૫૬૨,
 ૬૦૪
 સામાચારી (તિલકાચાર્યકૃત) ૬૫૫
 સામાચારી ગ્રંથ ૪૮૯
 સામાચારી પ્રકરણ સત્રીક ૯૪૧
 સામાચારી શતક ટિ. ૧૩૦, ટિ.
 ૧૪૦, ૮૬૪, ૯૯૪
 સામાન્ય ગુણોપદેશ કુલક ૩૩૪
 સામુદ્રિક તિલક ટિ. ૨૩૩, ૩૯૫
 સારસ્વત વ્યા. પર ટીકા ટિ.
 ૪૭૦, ૮૭૭, ૮૮૪
 સારસ્વત દીપિકા (વ્યા.) ૮૭૨
 સારસ્વતમંડન (વ્યા.) ૭૦૪
 સારગસાર વૃત્તિ ૮૭૪
 'સારોદ્ધાર' નામની વૃત્તિ ૮૭૧

સિદ્ધજ્ઞાન-હસ્ત સંખવન સત્રીક
 ૯૫૬
 સિદ્ધજ્યંતી ૪૯૩, ૫૦૦
 „ વૃત્તિ ૪૯૩
 સિદ્ધ પ્રાણુત ૧૨૬
 „ વૃત્તિ ૬૫૫
 સિદ્ધ પચાશિકા ૫૮૩
 સિદ્ધયત્ર ચક્રોદ્ધાર ૬૪૮
 સિદ્ધયત્ર ચક્રોદ્ધાર ટીકા ૮૫૭
 સિદ્ધયોગ માલા ૨૫૩
 'સિદ્ધરાજવર્ણન' ૩૬૨
 સિદ્ધસારસ્વત મત્ર ૫૪૫, ૫૪૯
 સિદ્ધલૈમ વ્યાકરણની ઉત્પત્તિ ૬૨૮
 સિદ્ધલૈમ રાખદાનુશાસન-સિદ્ધલૈમ
 (વ્યા.) ૧૬૬, ટિ. ૧૨૪,
 ૧૮૯, પૃ. ૨૨૧, ૪૧૪,
 ૪૧૭, ૪૨૩, ટિ. ૩૩૧-૩,
 ૪૩૦, ૪૩૨, ૬૭૨, ૯૫૫
 સિદ્ધલૈમ-પાત્ર અગો ૧ મૂળ
 સૂત્રો, ૨ બૃહત અને લઘુ
 વૃત્તિ, ૩ ધાતુ પારાયણવૃત્તિ,
 ૪ જિણાદિ સૂત્ર સવૃત્તિ, ૫
 ૫ લિંગાનુશાસન સત્રીક ૪૩૩
 સિદ્ધલૈમવૃત્તિ ટિ. ૩૩૯
 સિદ્ધાન્તતર્ક પરિષ્કાર ૯૪૪
 સિદ્ધાન્તમંજરી ટીકા ૯૪૪
 સિદ્ધાન્ત રતનાવલી ૯૯૫
 સિદ્ધાન્તાવચાર-સિદ્ધાન્તોદ્ધાર ૩૯૨૩

સિદ્ધાન્તશતક ૯૬૯
 સિદ્ધાન્ત સ્તવ ૬૦૪, ૭૪૭
 „ „ ટીકા ૭૪૭
 સિદ્ધાતાર્ણવ ૩૪૬
 સિદ્ધાતાલાપકોદ્ધાર ૬૫૩
 સિદ્ધિવિનિશ્ચય ૧૬૫
 સિન્દુર પ્રકર ટીકા ૭૪૮, ૭૫૦,
 ૮૭૨
 સિરિયાલ કહા-શ્રીપાલકથા (પ્રા.)
 ૬૪૮
 સિંહાસન દ્વાત્રિશિકા ૬૮૭, ટિ.
 ૫૨૩
 સીમધર સ્તુતિ ૬૭૫
 ‘સુખખોધા’ નામની વૃત્તિ ૫૮૫
 સુખખોધા સામાચારી ૩૩૫
 ‘સુખવિખોધા’ વૃત્તિ ૨૯૭, ૩૩૮
 ‘સુખાવખોધ’ નામનું વિવરણ ૬૫૦
 ‘સુખાવખોધા’ નામની વૃત્તિ ૮૮૨
 સુગુર પારતગ્ય (પ્રા.) ૩૧૭, ટિ.
 ૨૬૧
 સુદર્શના ચરિત્ર (પ્રા.) ૫૮૩
 સુધાકલશ-સુભાષિત કોશ ૪૬૫
 સુપાસનાહ ચરિત્ર (પ્રા.) પૃ. ૧૫૪,
 ૩૫૮, ૪૭૬
 ‘સુખોધિકા’-કલ્પમૃત્ર ટીકા ટિ.
 ૧૩૧ બુખો કલ્પસુખોધિકા.
 ‘સુખોધિકા’ નામની ટીકા (વ્યા.)
 ૮૫૭

‘સુખોધિકા’ નામની વૃત્તિ ૮૬૫
 સુભાષિતરત્નસદોહ (દિ.) ટિ. ૨૦૭
 સુમતિનાથ ચરિત્ર ટિ. ૩૧૫
 સુમતિનાથ ચરિય (પ્રા.) ૪૦૯
 સુમુખાદિ ચરિત્ર ૬૭૫
 સુરપ્રિય મુનિ કથા ૮૭૦
 સુરસુદરી કહા (પ્રા.) ૨૮૪
 સુત્રાદ્ધ કથા ૬૫૨
 સૂક્ત મુક્તાવલી પૃ. ૪૫૦, ટિ.
 ૫૦૬, ૮૫૬
 સૂક્ત રતનાવલી વૃત્તિ ૯૯૪
 સૂક્તાવલી ૫૪૪
 સૂક્તિદ્વાત્રિશિકા પર વિવરણ ૮૬૮
 સૂક્તિમુક્તાવલી ૫૩૧
 સૂક્તિમુક્તાવલી-સોમશતક-સિન્દુર-
 પ્રકર ૪૦૯, ૮૫૦
 સૂક્ષ્માર્થ સાધર્મશતક-સૂક્ષ્માર્થ
 વિચારસાર ચૂર્ણિ ૩૩૩
 સૂક્ષ્માર્થસિદ્ધાન્તવિચારસાર-સાધર્મ-
 શતક ૩૧૫
 „ „ „ વૃત્તિ ૩૩૫,
 ૩૩૭
 સૂત્ર ૨૧
 —ચોરાસી ૧૨૯,
 —ત્રણ પ્રકારનું પૃ. ૭૪
 સૂત્રકૃતાગ-સૂયગડાગ સૂત્ર ૪૩-૬,
 ટિ. ૪૧
 „ „ના વિષયો ૨૦ (૨)

„ પર નિર્યુક્તિ ૨૬
 „ „ વૃત્તિ ૨૪૪, ૫૮૫,
 ૬૫૪
 સૂત્રકૃતાગ સૂત્ર પર દીપિકા ૭૬૦,
 ૭૬૨
 સૂયગડાગ શ્રુત ૫૮ ૬૬૬
 સૂયગડાગ-દીપિકા અને ટીકા સહિત
 ૧૦૪૯-૫૦
 સૂયગડાગ સૂત્ર ટીકા, દીપિકા,
 બાલા. સહિત ૧૦૫૨
 સૂર્યપ્રભસિ ૩૪, ૬૬, ૩૬૦
 „ પર નિર્યુક્તિ ૨૬
 „ „ ટીકા ટિ. ૫૫,
 ૩૮૯, ૬૭૦
 ‘સૂર્ય’ સહસ્ત્ર નામ’ ૮૦૮, ટિ.
 ૪૯૬, ૮૭૭
 સૂરિ મંત્ર પ્રદેશ વિવરણ ૬૦૪
 સેટ્ અનિટ્ કારિકા વિવરણ (બ્યા.)
 ૮૭૨
 સેનપ્રશ્ન ૮૭૫
 સૌભાગ્ય પંચમી કથા ૮૭૦
 ‘હર્ષાક’ અંથો ૬૮૯
 હરિભદ્ર સૂરિના ૧૪૪૪ પ્રકરણો
 ૨૧૫, ૨૧૭
 „ „ અંથો ૨૧૭
 હરિભદ્રાષ્ટક ૧૦૫૦ જીઓ અષ્ટક
 હરિવશયરિય ટિ. ૧૦૭
 હરિવશ પુરાણ (દિ) ૨૪૦

હસ્ત સંજીવન-સિદ્ધિજ્ઞાન સતીક
 ૯૫૬
 હસ્તિનાપુર રત. ૬૦૨
 હમરાજ વત્સરાજ ચરિત્ર ૭૪૯
 હિનોપદેશ દુગ્ધકે ૩૩૪
 હિનોપદેશમાલા વૃત્તિ-હિનોપદેશ-
 માલા પ્રકરણ ૫૮૬
 હિતાચરણ (પ્રા.) ૮૫૮
 હીરપ્રશ્ન ૮૬૭
 હેતુખંડન પ્રકરણ ૭૫૫
 હેમ અનેકાર્થ સંગ્રહ ૮૪૨
 હેમ પ્રાકૃત વૃત્તિ ૭૬૨
 હેમી કૌમુદી (ચંદ્રપ્રભા બ્યા.) ૯૫૫
 હેમન્યાસ સારનો ઉદ્ધાર ૪૬૭
 હેમી નામમાલા બીજક ૮૭૫
 „ „ વૃત્તિ ૮૮૬
 હેમ બૃહદ્ વૃત્તિ ન્યાસ ૪૬૫
 „ „ „ની દીપિકા ૬૩૦
 હેમ લઘુ પ્રક્રિયા સતીક ૯૪૭
 હેમ લઘુવૃત્તિ ૩૯૨ કે, ૪૦૦
 „ વ્યાકરણ પર અવચૂરિ ૬૭૯,
 ૭૫૧
 „ „ „ વૃત્તિ (ટુંકિકા)
 ૬૯૭
 હોલી રજ પર્વકથા ૯૯૩
 ૪. જૈનકૃત અપભ્રંશ અંથ-
 કૃતિની અનુક્રમણિકા.
 અતરંગ સધિ ૪૭૮, ૬૩૪

૪ જૈનકૃત અપભ્રંશ ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૨૩

અપભ્રંશ ભાષા ૨૦૫, ૨૫૯, ૨૯૬,
૪૩૩-૬

અપભ્રંશ કાવ્યત્રયી ટિ. ૨૬૧,
૪૭૮, ૫૬૭

અપભ્રંશ ભાષાના પાણિની
૪૭૦-૨

„ નુ સાહિત્ય પૃ. ૩૨૯
-૩૩૩, ૭૬૩

આદિપુરાણ ૭૬૩

આરાધના ૪૭૫

ઉપદેશરસાયન કાવ્ય ૩૧૭, ટિ.
૨૬૧, ૪૭૬, ૫૬૭

„ વિવરણ ૫૬૭

ઉપદેશ સધિ ૭૦૭

ઋપલ ધવલ ૭૦૭

ઋપલ પંચ કલ્યાણક ૭૦૭

કથાકોશ ૪૭૫

કરકંડુ ચરિત ૪૭૫

કરકંડુ ચરિત્ર ૭૬૩

કારણ ગુણ ષોડશી ૭૬૩

કાલસ્વરૂપ કુલક ૩૧૭, ૪૭૬

કેશી ગોયમ સંધિ ૭૦૭

ગૌતમ સ્વામી ચરિત્ર ૬૦૬

ચદ્ધપહ (ચદ્રપ્રભ) ચરિત્ર ૭૬૩

ચર્યરી કાવ્ય ૩૧૭, ટિ. ૨૬૧, ૪૭૬

„ વિવરણ ૫૬૮

ચૂડામણિ ૫૦૩

ચરિત્રગ સધિ ૫૦૪

ચેત્ય પરિપાટી ૬૦૬

છકમ્ભુવએસો ૫૦૩

જ્ઞાનપ્રકાશ ૬૦૬

જંખૂ સ્વામી ચરિત્ર ૪૭૫

જિનપુરંદર કથા ૭૬૩

તિસદ્ધિ મહાપુરિસ ગુણાલ કાર

૪૭૫

ધ્યાનોપદેશ ૫૦૩

ધર્મચરિત ટિપ્પન ૫૦૩

ધર્માધર્મ વિચાર કુલક ૬૦૬

નર્મદાસુદરી સધિ ૬૦૬

નાગકુમાર ચરિત્ર ૪૭૫

નેમિનાથ ચરિત્ર ૩૯૭, ૫૦૩,

૧૦૯૯

નેમિનાથ ચરિય ૨૩૪, ૪૭૮

નેમિનાથ રાસ ૬૦૬

પ્રણમ્ન ચરિત્ર ૭૬૩

પદ્મિ ચરિય-રામાયણ ૪૭૪

પદ્મિસિરિ ચરિત્ર ૪૭૬

પંચમી કહા ૧૦૭૯

પરમાત્મ પ્રકાશ ૪૭૮

પાર્શ્વપુરાણ ૪૭૫

પાશપદ કહા ૭૬૩

ભવિષ્યદત્ત ચરિત્ર ૭૬૩

ભવિસ્સયત્ત કહા ટિ. ૧૪૩, ૨૫૮,

ટિ. ૩૪૧-૨, ૪૭૪

ભાવના સધિ ૫૦૪

મદનરેખા સંધિ ૬૦૬

મહિવચરિત્ર ૬૦૬
 મહાભારત ૪૭૨, ૪૭૪, ૫૩૧
 મહાવીર ઉત્સાહ ૨૭૬, ૪૭૫
 મહાવીર ચરિત્ર ૫૦૩, ૭૦૮
 મહેમર ચરિત્ર ૭૬૩
 માણિક્ય પ્રસ્તારિકા પ્રતિગદ્ધરાસ ૪૭૬
 મુનિચંદ્ર ગુરુ સ્તુતિ ટિ. ૨૭૩, ૪૭૬
 મુનિસુવ્રત જન્મભાષિયેક ૬૦૬
 મૃગાપુત્ર કુલક ૭૦૮
 યશોધર ચરિત્ર ૪૭૫, ૫૦૩
 યુગાદિ જિન ચરિત્ર કુલક ૬૦૪
 યોગસાર ૪૭૮
 રતનત્રયી ૭૬૩
 રતનપ્રભકૃત કુલકો ૪૭૮
 રતનમાલા ૭૬૩
 રોહિણી વિધાન કથા ૭૬૩
 વ્રતસાર ૭૬૩
 વજ્ર સ્વામિ ચરિત્ર ૪૭૮
 વયર સ્વામી ચરિત્ર ૬૦૬
 વિદ્યાસવળ કથા ૨૯૫, ૪૭૬, ટિ. પર ૩
 આવક વિધિ પ્રકરણ ૬૦૬
 શ્રીપાલચરિત્ર ૭૬૩
 ત્રેણિક ચરિત્ર ૭૬૩
 શીલ સધિ ૭૦૭
 પદ્મ પચાશદ્દ દિશ્કુમારિકા અભિ-
 પેક ૬૦૬

પદ્મ ધર્મોપદેશ ૭૬૩
 સ્વલક્ષ્મી કાગ ૬૦૬
 સદેગ રાસક ૪૭૬
 સમ્મત ગુણ નિદાણ ૭૬૩
 મંચમમજરી ૨૫૮, ૪૭૫
 મુચ્ચ દસમી કદા ૭૬૩
 મુદ્ગર્જન ચગિત ૪૭૫
 મુખાગિત રતનનિધિ ૫૦૩
 મુક્તસા આખ્યાન ૪૭૬
 હરિવંશ પુરાણ ૪૭૪
 પ જૈનકૃત ગૂજરાતી-દેશી
 ભાષામાં ગ્રંથ-કૃતિઓ
 વગેરેની અનુક્રમણિકા.
 અગડદત્ત રાસ ૭૭૬
 અન્નપુત્ર ચો. ૭૭૬
 „ રાસ ૭૭૬
 અન્નાન તિમિર ભાસ્કર (હિં.)
 પૃ. ૬૮૪, ૧૦૦૫
 અજિત શાંતિ સ્તં (જૂ. ગૂ.)
 ૬૫૭
 અંચલમત સ્વરૂપ વર્ણન (ગ.)
 ૯૦૮
 અંજના સુદરી રાસ ટિ. ૨૧૯
 અતિચાર (ગૂ. ગદ્ય) ૬૩૭
 અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ ચો. ૯૮૪
 અધ્યાત્મ કલ્પદ્રુમ પર આળા.

૫ જૈનકૃત ગૂજરાતીઆદિ ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૬૨૫

અધ્યાત્મગીતા પર ખાલા. ૯૯૯
 અધ્યાત્મ બત્તીસી ૮૪૯-૫૦
 અધ્યાત્મ બાવની ૯૦૭
 અધ્યાત્મમત પરીક્ષા પર ખાલા ૦
 ૯૭૨
 'અધ્યાત્મ રસિક પડિત દેવચંદ્ર' (લેખ) ૯૭૮
 અધ્યાત્મસાર પર ખાલા ૦ ૯૯૯
 અધ્યાત્મ સારોદ્ધાર-અધ્યાત્મસાર ૧૦૦૩, ૧૦૦૫
 અંતરીક્ષ પાર્શ્વ સ્તવ (ગૂ.) ૭૭૩
 અનુભવ પ્રકાશ ૧૦૦૩
 'અનેકાન્તની મર્યાદા' (લેખ) ટિ. ૫૬૧
 અંબક કથાનક ચો. ૯૦૩
 અંબક ચો. ૭૭૭, ૯૦૩
 અંબક રાસ ૭૮૧, ૯૯૮
 અમરસેન વચરસેન ચો. ૭૭૭
 અર્ધકથાનક (હિ) ૮૫૦, ટિ. ૫૦૯
 અશ્રુમતી નાટક ૧૦૨૩
 અષ્ટપદી ૯૨૬, ૯૩૫-૬
 'અહિસા અને અમારિ' (લેખ) ૧૧૨૨
 આગમસાર (ગૂ. ગદ્ય) ૯૭૪
 આચારપ્રદીપ પર ખાલા ૦ ૯૭૪
 આચારાગ્ર પ્રથમ સ્કંધ પર ખાલા ૦ ૭૬૫
 આત્મ ચિંતામણી ૧૦૦૩

આત્મરાગ રાસ ૭૭૬
 આત્મસિદ્ધિશાસ્ત્ર ૧૦૨૮
 આદિનાથ જન્મભાલિ ૦ (ગૂ. કા.) ૭૬૭
 આદિનાથ જન્મભાલિ ૦ કળશ ૮૯૭
 આદિનાથ રાસ ૭૬૮
 આદિનાથ શ્લોકો ૯૮૦
 'આધુનિક જૈનોનું કળાચિહ્ન ધાર્મિક જીવન' (લેખમાળા) ૧૧૫૫
 આનંદકાવ્ય મહોદધિ ટિ. ૪૬૨, ૮૯૬, ટિ. ૫૦૭
 આનંદવન ચોવીસી (૨૪ જિનસ્ત) ૯૧૫, પૃ. ૬૬૦
 ,, ,, ખાળા ૦ ટિ. ૫૨૬, ૯૩૭, ૯૭૨, ૯૭૪, ૯૯૯
 આનંદસધિ (ગૂ. ગૂ.) ૬૦૭
 આર્દ્રકુમાર ધવલ (ગૂ. કા.) ૭૬૬
 આરાધના પતાકા પર ખાળા ૦ ૭૦૮
 આરાધના રાસ ૭૦૯, ૭૭૯
 આરામનંદન ચો. ૭૭૬
 આરામગોલા ચો. ૭૭૬
 આલોચણુ વિનતિ (ગૂ. કા.) ૭૭૧
 આવશ્યક પીઠિકા પર ખાળા ૦ ૭૬૪
 ઇલાપુત્ર ચરિત્ર (ગૂ.) ૭૬૮
 ઇલા પ્રાકાર (ઇડર) ચૈત્યપરિપાટી (ચૈ. ગૂ.) ૭૮૩
 ઉત્તમ રિપિ સંઘ સ્મરણા અનુષ્ઠાની (ગૂ. ગૂ.) ૬૫૭

ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર પર આજ્ઞા ૭૬૬,
૮૯૧

ઉત્તરાધ્યયન ૩૬ અધ્યયન ભાસ
(ગૂં કાં) ૭૭૬

ઉદયભાણુ નાટક ૧૦૨૩
ઉપદેશ માલા પર આજ્ઞા ૭૦૮,
૯૭૨, ૯૯૯

ઉપદેશ રત્નકોશ ચો. ૯૮૩
ઉપાસકદશા સૂત્ર પર આજ્ઞા ૮૯૧

ઉમા દેવડી નાટક ૧૦૨૩
ઋષિમંડલ પર આજ્ઞા ૮૯૧

ઋષભ પંચાશિકા પર આજ્ઞા ૯૭૩
ઋષભદેવ ધવલ પ્રગથ ૭૭૭

ઋષિદત્તા ચો. ૭૭૬

ઋષિદત્તા રાસ ૭૭૬

ઐતિહાસિક સાહિત્ય ૭૦૯, ૭૭૨,
૭૮૩, ૯૦૪, ૯૮૨, ૯૯૮.

ઔપપાતિક સૂત્ર પર આજ્ઞા
૭૬૫, ૮૯૧

ક્ષેત્ર સમાસ પર આજ્ઞા ૭૦૮,
૭૬૪, ૮૯૧, ૯૭૪

કચ્છલી રાસ (જૂં ગૂં) ૬૩૮
કથાબત્રીસી ૭૬૯

કમલાવતી રાસ (જૂં ગૂં) ૬૫૭
કયવના ચો. ૭૭૬

,, રાસ ૭૭૬

કપૂર પ્રકરણ પર આજ્ઞા ૭૬૪

કપૂર મંજરી રાસ (ખે) ૮૯૮

કર્મગ્રંથ છ પર આજ્ઞા ૯૭૩, ૯૯૯

કર્મયોગ (ત્રિવેકાનંદ) નુ ગૂં
ભાષાતર ૧૦૫૭

કર્મવિવરણ રાસ ૭૭૯

‘કર્મમંજરી જૈન સાહિત્ય’ (ત્રિખ)
ટિ. ૫૬૨

કરકંકુ રામ ૭૬૮

કરસવાદ (ગૂં) ૭૭૩, ૭૭૯

કલ્પ પ્રકરણ પર આજ્ઞા ૭૬૪

કલ્પસૂત્ર પર આજ્ઞા ૭૬૪, ૮૯૧,
(ત્રણ) ૯૭૩, ૯૯૯

કલ્પસૂત્ર રત્ન પર આજ્ઞા ૯૭૩

કલ્પપ્રકાશ નામનો આજ્ઞા ૯૭૪

કલાવતી ચરિત્ર (ગૂં) ૭૭૬

કલિકળ રાસ ૭૦૯

કલાવતી રાસ (જૂં ગૂં) ૬૫૭

કાકબંધ ચો. (જૂં ગૂં) ૬૫૭

કુમતિ વિધ્વંસ ચો. ૯૦૮

કુમુદા ૧૦૫૭

કુરગડુ (કૂરધટ) મહર્ષિરાસ ૭૬૮

કુલધ્વજ કુમાર રાસ ૭૭૫

કુલધ્વજ રાસ ટિ. ૪૯૪, ૭૭૬

કૃતકર્મ રાજાધિકાર રાસ ૭૭૭, ૭૭૯

કેસરકિશોર નાટક ૧૦૨૩

કોકશાસ્ત્ર (કામશાસ્ત્ર) ચો. ૯૦૦

ખરતરગચ્છ સાથે ચર્ચા (ગૂંગદા)
૮૯૪

ગજસિંહ કુમાર રાસ ૭૬૭

ગજસિંહ રાય રાસ ૭૭૫

ગુણરતનાકર છંદ (ગૂં) ૭૭૮

ગુણરતનાકર છંદ—ખે કર્તાના ૯૦૯

ગુણસ્થાન કમારોહ પર આજ્ઞા. ૮૯૧

ગુણસ્થાનક વિચાર ચો. ૭૦૯
 'ગુજરાતમા જૈન ગ્રંથ' (લેખ)
 ટિ. ૫૭૪
 ગુરુપટ્ટિશિકા પર ખાલાં ૯૭૪
 ગુજરાતી અગ્રેજી ડિક્શનેરી ૧૦૫૭
 'ગૂજરાતનુ પ્રધાન વ્યાકરણ' (લેખ)
 ટિ. ૩૩૮, ૭૪૩-૪
 'ગૂજરાતનુ સંસ્કૃત નાટક સાહિત્ય'
 (લેખ) ટિ. ૨૪૪, ટિ. ૩૬૦
 ગૂજરાતી ગદ્ય સાહિત્ય ૬૫૬, ૭૦૮,
 ૭૬૪-૫, ૮૯૧ ૮૯૪, ૯૭૨-૪,
 ૯૯૯
 ગૂજરાતી પદ્ય સાહિત્ય ૬૫૭, ૭૦૯
 -૭૧૮, ૭૬૬-૭૮૫, ૮૯૫-
 ૯૧૧, ૯૭૫-૯૮૫, ૯૯૬-૮.
 ગોરાબાદલ કથા (પદમણી ચો.) ૮૯૮
 ગૌતમ કુલક પર ખાલાં ૯૯૯
 ગૌતમપૃષ્ઠા ચોપઈ (જૂંંગૂં) ૬૫૭
 ગૌતમપૃષ્ઠા ચો. ૭૭૧
 ગૌતમપૃષ્ઠા પર ખાલાં ૭૬૪
 ગૌતમપૃષ્ઠા પર સુગમ વૃત્તિ ૯૬૪
 ગૌતમસ્વામીનો રાસ (જૂંંગૂં) ૬૫૭
 ચતુર્ધી ગસ ૭૭૯
 ચતુર્થ સ્તુતિ નિર્ણય ૧૦૦૬
 ચંદન ખાળા ચો. ૭૬૬
 ચંદન મલયાગિરિ ચો. ૯૯૮
 ચંદનમલયાગિરિનો રાસ ૮૯૮, ૯૭૯
 ચંદ પત્રતિની ટીપ (જૂંંગદ) ૮૯૨
 ચ પકમાલા રાસ ૭૭૬
 ચર્યરિકા-સ્તુતિકાવ્ય (જૂંંગૂં) ૬૩૯

ચાર ખોલ ચર્ચાની ચો. ૯૦૮
 ચિહ્ન ગતિ ચો (જૂંંગૂં) ૬૫૭
 ચિહ્ન ગતિની વેલી ૭૬૭
 ચીકગો ગ્રંથોત્તર (હિં) ૧૦૦૬
 ચૈત્ય પરિપાટી (જૂં કા) ૯૮૫
 ચોસઠ પ્રકારી પૂજા ૮૯૭
 'ચોવીસી' ચો. ૯૦૭
 જ્ઞાનાધર્મ કથાગ પર ખાલાં. ૯૭૩
 જ્ઞાનપંચમી પર ખાળાં ૮૯૧
 જ્ઞાનપંચમી ચો. (જૂંંગૂં) ૬૫૭
 જ્ઞાનભૂષણ ૧૦૦૩
 જ્ઞાનવિદ્યાસ તત્ત્વ સારોદ્ધાર ૧૦૦૩
 જ્ઞાનસાર પર ખાલાં ૯૭૨
 જ ખૂ અતરંગ રાસ (વિવાહલો) ૭૮૩
 જ ખૂ ચરિત્ર પર ખાલાં ૭૬૫
 „ સ્વામી ચરિત (જૂંંગૂં) ૫૦૫
 જ ખૂસ્વામી પંચભવ વર્ણન (જૂં)
 ૭૬૬
 „ રાસ પૂ. ૬૨૧, ૭૬૭, ૭૮૩
 જ ખૂસ્વામી વિવાહલો (જૂંકા) ૭૦૯
 જાવડ ભાવડ રાસ ૭૬૬
 જિનકુશલસૂરિ ચતુષ્પદી (જૂંંગૂં
 ઐ) ૭૦૯
 જિનવલ્લભસૂરિ ગીત (જૂંંગૂં) ૫૦૫
 જિનોદયસૂરિ પદાલિષેક રાસ
 (જૂંંગૂં) ૬૫૭
 જિનોદય સૂરિનો વિવાહલો
 (જૂંંગૂં) ૬૫૭

જીનાભિગમ પર આલાં ૯૭૪
 'જૂની ગૂજરાતીનો ઇતિહાસ'
 (નિબંધ) ૪૭૮, ટિ. ૪૮૦
 'જૂની ગૂજરાતીમાં એક અંબચર્યા'
 (લેખ) ૮૯૪
 'જેસલમેરકે પટવો કે મધકા વર્ણન'
 (હિં. લેખ) ૯૯૦
 જેસલમેર ચૈત્યપાટી (ગૂંડા.) ૯૮૫
 જૈન ઐં ગૂર્જર કાવ્ય સચય ટિ.
 ૫૦૩, ૯૯૭
 જૈન ઐં રાસમાળા ટિ. ૫૦૨-૩,
 ૯૫૦, ૯૭૮, ટિ. ૫૩૯, ૯૯૭
 જૈન કથારત્ન કોષ ૧૦૫૦
 જૈન ગ્રંથાવલી ટિ. ૬૬, ૧૦૫૮
 જૈન ગૂર્જર કવિઓ-પ્રથમ ભાગ
 ટિ. ૪૮૦-૪, ટિ. ૪૯૪, ટિ.
 ૫૦૭, ૮૮૧, ૮૯૫, ૧૦૫૮
 જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભાગ બીજો
 ૯૪૮, ૯૭૧, ૯૭૫, ૧૦૫૮
 જૈન ડિરેક્ટરી ૧૦૫૮
 જૈન તત્ત્વાદર્શ (હિં) ટિ. ૧૨૬,
 ૯૪૯, પૃ. ૬૮૪-૫, ૧૦૦૫
 'જૈન ધર્મ અનીશ્વર વાદી હૈ'
 (હિં) લેખ. ટિ. ૫૬૩
 જૈન ધર્મકી મહત્તા (હિંદી નિબંધ)
 ટિ. ૧૬૬
 'જૈન ધર્મનું રહસ્ય' (લેખ) ટિ. ૫૬૦
 જૈન ધર્મવિષયક પ્રશ્નોત્તર (હિં.) ૮૭

જન શ્વેં મદિરાવલી ૧૦૫૮
 દૂઢક મનનુ ખડન (ગૂંગદ) ૮૯૪
 ત્રણ ભાષ્ય (પચ્ચખાણાદિ) પર
 આલાં ૯૭૪
 ત્રિભુવનદીપક પ્રબંધ (ગૃ.) ૭૦૯,
 ૭૧૨
 ત્રિવિક્રમ રાસ (ગૂંગૂ.) ૬૫૭
 ત્રિસ્તુતિવાદ ૧૦૦૫
 તત્ત્વનિર્ણય પ્રાસાદ (હિં.) ટિ. ૨૨,
 ૧૦૦૭-૮
 તત્ત્વાર્થ સૂત્ર પર ગૂજરાતી વ્યાખ્યા
 ૯૭૨
 તત્ત્વાર્થ સૂત્ર પર આલાં ૯૭૨
 તત્ત્વાર્થ સૂત્ર પર વિવેચન ટિ. ૫૬૧
 તદુલવેચાલી પચત્રા પર આલાં ૭૬૫
 'તીર્થયાત્રાકે લિયે નિકલને વાલે
 સઘોડા વર્ણન' (હિં. લેખ)
 ટિ. ૫૬૮
 તેતલી રાસ ૭૭૭
 થાવચ્ચા કુમાર ભાસ (ગૃ.) ૭૬૬
 દ્રવ્યગુણ પર્ચાય રાસ ૯૭૦, ૯૮૩
 દ્રવ્યગુણ પર્ચાય રાસ આલાં ૯૭૨
 દ્રૌપદી તથા સામાયિકની ચર્યા
 (ગૂં ગદ) ૮૯૨
 દશવૈકલિક પર આલાં (ચાર)
 ૮૯૧, ૯૭૩
 દશાણુભદ્ર રાસ ૭૦૯
 દશાશ્રુત રકથ પર આલાં ૯૭૩

૫ જૈનકૃત ગૂજરાતી આદિ ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૨૯

દાન શીલ તપ ભાવના સવાદ
(સવાદ શતક) ૯૦૬

દિક્ષપટ ચોરાસી બોલ (હિં. કાવ્ય)
૯૨૯

દીપાલિકા કલ્પસૂત્ર પર બે બાલાં
૯૭૪

દીવાળી પર્વ પર રાસ ૭૭૯
દુહા માતૃકા (જૂ. ગૂ.) ૬૦૭
દેવચંદ્ર ચોવીસી પર સ્વોપચ
બાલાં ૯૭૪

દેવરાજ વત્સરાજ ચો. ૭૭૩
,, પ્રબંધ (ગૂ. કા.) ૭૬૮

ધ્યાનદીપિકા ચો. ૯૮૩

ધ્યાનઅતીસી ૮૪૯

ધ્યાનમાલા (ગૂ. કા.) ૯૮૪

ધ્યાનવિલાસ ૧૦૦૩

ધ્વજભુજંગ કુમાર ચો. ૭૭૫

ધન્યચરિત્ર-દાનકલ્પદ્રુમ પર
બાળાં ૯૯૯

ધનદ ચો. ૯૦૫

ધનદેવકથા (ગૂ.કા.) ૭૬૮

ધના મધિ (જૂ.ગૂ.) ૬૪૦

ધના રાસ ૭૬૮

ધના શાલિભદ્ર રાસ ૭૬૯

ધમ્મિલ રાસ ૭૭૬

ધર્મકકક (જૂ.ગૂ.) ૬૫૭

ધર્મશુદ્ધિ ચો. (બે કર્તાની) ૯૦૬

ધર્મશુદ્ધિ રાસ ૯૦૬

ધર્મશુદ્ધિ પાપશુદ્ધિ રાસ ૯૭૯
ન્યાયાવતાર પર વિવેચન ટિ. ૫૬૧

નદ અત્રીશી ૭૮૧, ૯૭૯

નમિનાથજીનુ સ્ત. ૯૧૫

નયચક્ર રાસ ૯૮૩

‘નયચંદ્ર સૂરિકૃત હમીર મહાકાવ્ય’
(શ્લેષ) ટિ. ૪૩૮

નલચરિત્ર (ગૂ.) ૭૦૯

નલદલવદિતિ રાસ ૭૬૮

નવકાર વ્યાખ્યાન (ગૂ.ગ.) ૬૩૭

નવતત્ત્વપર બાલાવબોધો ૭૦૮,
૮૯૧, ૯૭૩-૪

નવબોલની ચર્ચા (ગૂ. ગદ્ય) ૯૯૯

નવપદ પૂજા ૮૯૭

નવપદ્મવ પાર્શ્વનાથ સ્ત. ૭૭૧

નવાણુ પ્રકારી પૂજા ૮૯૭

નારી નિરાસ રાસ ૭૦૯

નેમિજિન ચદ્રાહિલા (બે કર્તાના)
૯૦૬

નેમિનાથ ચતુષ્પદી (જૂ.ગૂ.) ૬૦૭

નેમિનાથ ચરિત્ર પર બાલા. ૯૯૯

નેમિનાથ નવરસ ફાગ ૭૦૯

નેમિનાથ પ્રબંધ (છદોમય) ૭૭૧

નેમિનાથ ફાગ (જૂ.ગૂ.) ૬૫૭

નેમિનાથ ફાગ ૭૦૯, ૭૪૪

નેમિનાથ આરમાસ-વેલિ પ્રબંધ
૯૦૬

નેમિનાથ રાણુલ આર માસ ૯૮૧

નેમિનાથ વમતફૂલડા ૭૬૮
 નેમિનાથ વિવાહલો ૭૭૮
 નેમિનાથ શલોકો ૮૮૦
 નેમિનાથ હમચડી ૭૭૧, ૭૭૮
 નેમિ ક્ષાગ ૭૬૭
 નેમિરાસ યાદવ રાસ ૭૭૮
 નેમિ શલોકો ૮૮૦
 પ્રકરણ રતનાકર પૃ. ૭૨૩, ૧૦૪૭-૪૯
 પ્રકૃતિપ્રકાશ ૧૦૦૩
 પ્રબોધ ચિંતામણિ ચો. ૭૦૯,
 ૭૧૨-૫, ૮૦૬, ૮૮૧ જુઓ
 પરમહસ પ્રમથ
 પ્રભાકર ગુણાકર ચો. ૭૭૬
 પ્રવચનસાર રાસ ૭૬૯
 પ્રશ્ન વ્યાકરણ પર ખાલા. ૭૬૫
 પ્રશ્નોત્તર સમુચ્ચય (ગૂ. ગદ્ય)
 પ્રશ્નોત્તર સાર્થશતકે (ગ.) ૮૯૪,
 ૮૯૯
 પ્રાચીન ગૂજરાતીકાવ્યસંગ્રહ ૬૦૮,
 ૬૩૭
 „ સ્તવન રતનસંગ્રહ ભા. ૧
 ૮૭૮
 પંચદહની કથા ટિ. ૫૨૩
 પચ નિર્ગંથી (પ્રા.)નો ખાલા ૦
 ૭૬૪, ૮૭૨
 પંચાખ્યાન વિષયે કર્મરેખા ભા-
 વિની રાસ ૮૭૯
 પચોપાખ્યાન (પચતંત્ર) ચો.
 (બે કર્તાની) ૮૯૮

‘પ. વીરવિજયજીનો ટુંકો પ્રમથ’
 (લેખ) ૮૯૭
 પદમગ્રહ ૧૦૦૩
 પર્વપણ કંઠ્ય (વ્યાખ્યાન) ટિ.
 ૫૬૬-૭
 પર્વપણ પર્વના વ્યાખ્યાનો ‘ટિ.
 ૫૬૪, ૧૧૩૭
 પરદેશી રાગનો રાસ ૭૭૬
 પરમહસ પ્રમથ ૭૦૯, ૭૧૨,
 ૮૦૬, ૮૮૧ જુઓ પ્રબોધ
 ચિંતામણી ચો ૦
 પવિત્ર લીલાવતી નાટક ૧૦૨૩
 પહલા કર્મત્રયનો હિન્દી અનુ-
 વાદ ટિ. ૫૬૨
 પાક્ષિક સૂત્ર પર ખાલા. ૮૭૪
 પાક્ષિકાદિ પડિકમણુ વિધિ (ગૂ.
 ગદ્ય) ૮૯૯
 ‘પાટણના ભડારો અને ખાસ
 કરી તેમાનુ અપભ્રંશ તથા
 પ્રાચીન ગૂજરાતી સાહિત્ય’
 (લેખ-નિબંધ) ટિ. ૪૦૫,
 ટિ. ૪૧૦
 ‘પાટણના ભડારો’ (લેખ) ટિ.
 ૩૧૩, ટિ. ૩૯૨, ટિ. ૪૧૦,
 ટિ. ૪૨૧
 પાડવ ચરિત્ર (ગૂ. ગદ્ય) ૭૬૪
 પાડવચરિત્રનો ખાલાવબોધ ૧૦૪૯
 પાર્શ્વનાથ કળશ ૮૯૭

પ જૈનકૃત ગૂજરાતી આદિ ગ્રંથ-કૃતિની અનુક્રમણિકા. ૯૩૧

પાર્શ્વનાથ ચરિત્ર પર ખાલા. ૯૭૪
 પાર્શ્વનાથ દશભવ વિવાહલો ૭૬૯
 પાર્શ્વનાથ પત્ની પ્રભાવતી હરણુ
 ૭૭૬
 પિઠવિશુદ્ધિ પર ખાલા ૭૬૪
 પુણ્યસાર રાસ ૭૬૭
 પુણ્યમાલા પ્રકરણ પર ખાલા ૭૬૪
 પૂજ્ય પચાશિકા પર ખાલા. ૯૭૪
 પૃથ્વીચદ્ર ચરિત્ર (ગૂ ગઘ) ૬૮૧,
 ૭૦૮, ૭૧૫
 પૃથ્વીચદ્ર ગુણસાગર રાસ ૭૭૭
 પૃથ્વીચદ્ર રાજર્ષિ ચો. ૬૯૫
 'પારમાસ' નામની કૃતિઓ ૯૦૬
 પારવ્રત પર ચો. ૭૭૯
 ખાલચદ બત્રીશી ૯૦૭
 ખિલ્લણ પચાશિકા (ગૂ.કા.) ૭૮૪,
 ૯૦૦
 શુદ્ધિરાસ (જૂ. ગૂ.) ૫૦૫
 ઓધદિનકર ૧૦૦૩
 ભગવતી આદિ સૂત્રોના યત્રો ૮૯૨
 ભગવતી સૂત્ર પર ખાલા ૯૭૩
 ભરત ખાહુબલિનો શલોકો ૯૮૦
 ભરત ખાહુબલી રાસ ૭૦૦
 ભરતેશ્વર ખાહુબલિ રાસ (જૂ. ગૂ.)
 ૫૦૫
 ભવભાવના સૂત્ર પર ખાલા. ૭૦૮
 ભાવનાઓધ ૧૦૨૮
 ભાપાના ૪૨ ભેદ પર ખાલા. ૭૬૫

ભુવનદીપક પર ખાલા. ૯૯૯
 ભુવનભાનુ ચરિત્ર પર ખાલા ૯૯૯
 ભોજકુમાર નાટક ૧૦૨૩
 ભોજચરિત્ર ચો. ૯૭૯
 ભોજગ્રંથ ચો. (બે કર્તાની) ૮૯૮
 મ્યુનિસિપાલ ઇલેક્શન નાટક ૧૦૨૩
 મંગલકલશ રાસ ૭૦૯, ૭૬૯
 મત્સ્યોદર રાસ ૭૦૯, ૭૭૫
 મદનમજરી નાટક ૧૦૨૩
 મદન રાસ ૭૭૮
 મયણુરેહાનો રાસ ૬૫૭, ૭૬૮
 મલયસુંદરી રાસ ૭૬૯
 મહાવીર જન્મભિષેક (જૂ. ગૂ.)
 ૫૦૫
 મહાવીર જન્મભિષેક ૮૯૭
 મહાવીર સ્ત. ૭૬૯, ૯૨૯
 મહાવીર સ્ત પર ખાલા. ૯૭૨
 મહીપાલનો રાસ ૭૭૬
 'મહોપાધ્યાય શ્રી ધર્મસાગર ગણિ'
 (લેખ) ટિ. ૪૯૯
 'મહોપાધ્યાય શ્રી મેઘવિજય' (લેખ)
 ટિ. ૫૩૭
 માધવાનલ કથા (ગૂ. કા.) પૃ.
 ૬૦૩, ૮૯૭, ૯૦૦
 માઈ ટોલાની ('ટોલા માઈણી કથા')
 ચોપઈ ૮૯૮, ૯૦૦
 'માઝ તાત્રપત્ર' (લેખ) ટિ. ૫૭૫
 મિથ્યાત્વ વિધસણુ ૧૦૦૩

મુનિપતિ રાજર્ષિ ચો. ૭૭૫
 ‘મુખ્ય ભાગરોડ જૈન સભાના
 રજત મહોત્સવ પ્રમગે...
 વિચાર (લેખ) ટિ. ૫૫૬
 , સભાનો રજત મહોત્સવ
 વિશેષાદ ટિ. ૫૫૬

મૃગાકલેષા ગાસ ૭૬૯
 મોક્ષમાળા ૧૦૨૮, ૧૦૩૦, ૧૦૪૦
 મોતી કપાસીઆ સગથ સવાદ
 ૯૦૬
 મોહિનીચંદ્ર નાટક ૧૦૨૩
 મૌન એકાદશી કથા પર બાલાં
 ૯૭૪

યશોધર રાસ ૭૬૯
 યાદવરાસ-નેમિનાથ રાસ ૭૭૮
 યોગદર્શન પર નિબંધ ૨૨૮
 યોગદૃષ્ટિ સજ્ઞાય ટિ. ૧૬૩
 યોગદૃષ્ટિની સજ્ઞાય પર બાલાં.
 ૯૭૪

યોગરત્નાકર ચો. (વૈદ્યક) ૯૮૯
 યોગશાસ્ત્રપર બાળા. ૭૬૪, ૯૭૪
 યોગશાસ્ત્રના ચતુર્થપ્રકાશ પર
 બાલાં. ૭૦૮
 યૌવનજરા સવાદ (ગૂં કાં) ૭૮૦
 રંગ રત્નાકર નેમિનાથ પ્રબંધ (ગૂં)
 ૭૭૧, ૭૭૮

રત્નચૂડ રાસ ૭૬૭
 રત્નસાર રાસ ૭૭૬

રત્નાકર પચવિગતિ પર બાલાં.
 ૯૭૩

રસાકલો (ગૂં. કાં) ૭૭૮
 રાણકપુર રત. ૭૦૯
 રાત્રિ ભોજન ત્યાગત્રન રાસ ૭૭૯
 ગમવિયોગ નાટક ૧૦૨૩
 રાયપમેણી પર બાળા. ૮૯૧-૨
 રાવણ મંદોદરી સવાદ ૭૭૧
 રોહિણેય ચોરનો રાસ ૭૬૬
 લ ગડો જરવાસ ૧૦૫૭
 લઘુ ક્ષેત્ર સમાસ ચો. ૭૭૯
 લઘુ જાતક (જ્યો.) પર વિવરણ
 (ગૂં ગઘ) ૮૯૪

લંડન રાજરહસ્ય ૧૦૫૭
 લક્ષિતાગ કુમાર રાસ ૭૭૫
 લક્ષિતાગ ચરિત્ર ૭૭૬
 લીલાવતી સુમતિવિજ્ઞાસ રાસ
 ૭૮૧, ૧૦૨૩

લીલાવતી રાસ ૯૭૯
 લુપક તમોદિનકર ચો. ૯૦૮
 લોક-કથાનુ ગૂં સાહિત્ય ૭૮૧-
 ૨, ૮૯૮-૯૦૧, ૯૭૯
 લોકનાલ પર બાલાં. ૯૭૨, ૯૭૪
 લોચન કાજલ સંવાદ ૯૦૬
 વ્યવહાર સૂત્રની હુડી (ગૂં. ગઘ)
 ૮૯૨

વંકચૂલ રાસ પૂ. ૫૨૧, ૭૭૬
 વજ્રસ્વામી ગુરૂ રાસ ૭૦૯, ૭૮૩

વત્સરાજ દેવરાજ રાસ ૭૭૬
વરદત્ત ગુણમંજરી કથા પર ખાળા.

૮૯૧

વસુદેવ ચો. ૭૭૫

વાસુપૂજ્ય જિન પુણ્યપ્રકાશ (ગૂ.
કાં) ૯૦૯

વિક્રમ કનકાવતી રાસ ૯૭૯

વિક્રમચરિત્ર કુમાર રાસ ૭૦૯

વિક્રમચરિત્ર ખાપરા ચો. ૯૭૯

વિક્રમચરિત્ર લીલાવતી ચો. ૯૭૯

વિક્રમ ચો. ૯૭૯

વિક્રમપત્ર ૬૩ રાસ ૭૮૧

વિક્રમ રાજ અને ખાપરા ચોરનો
રાસ ૮૯૮

વિક્રમરાસ ૭૮૧

વિક્રમસેન રાસ ૭૮૧

વિક્રમસેન શનિશ્વર રાસ ૮૯૮

વિક્રમાદિત્ય ખાપરા ચોર રાસ
૭૮૧

વિક્રમાદિત્ય ચરિત્ર (ગૂ. કા.) ૯૭૯

વિક્રમાદિત્ય પત્રદંડ રાસ ૯૭૯,
૯૯૮

વિક્રમાદિત્ય રાસ ૯૭૯

વિક્રમાદિત્ય સુત વિક્રમસેન રાસ
૯૭૯

વિચાર ચોસડી ૭૭૪

વિચારખંડ (ગૂ. ગ.) ૯૪૫, ૯૭૨

વિચારસાર (ગૂ. ગદ્ય) ૯૭૪

વિજયકમળા નાટક ૧૦૨૩

વિદ્યાવિલાસ કથા ૯૭૯

વિદ્યાવિલાસ ચો. ૯૦૫

,, રાસ ૯૭૯

વિદ્યાવિલાસ નરેદ્ર ચો. ૭૬૮

વિદ્યાવિલાસ પવાડો ૭૦૯, ૯૦૫

વિદ્યાવિલાસ રાસ ૮૯૮

વિદ્યહરત્નમાલા (હિ. દિ.) ટિ. ૨૪૪

વિનયચંદ-વિદ્યાવિલાસ રાસ ૯૦૫,
૯૯૮

વિનોદ ચોત્રીશી કથા ૮૯૮

વિહરમાન વીશ તીર્થકર સ્તવ.
(જૂ. ગૂ.) ૬૩૯

વીણાવેલી નાટક પૃ. ૭૦૩, ૧૦૨૩

વીર વિક્રમાદિત્ય નાટક ૧૦૨૩

‘વીરશાસનકી વિશેષતા’ (હિ. લેખ)
ટિ. ૫૫૯

વીર હુંડી સ્તં પર ખાલાં ૯૯૯

વીસ સ્થાનક પૂજા ૧૦૦૫

‘વીસી’ઓ ૯૦૭

વેતાલ પચવીસી (૪ કર્તાની
ચાર) ૮૯૮

વૈરાગ્ય નિનતિ (ગૂ. કાં) ૭૭૧

‘વ્રમણ મંત્રકી શાસન પદ્ધતિકા
દત્તિદાસ’ (દિ. લેખ) ૧૧૦૩

શ્રાદ્ધ વિધિવૃત્તિ પર ખાલાં ૯૯૯

શ્રાવકવિધિ પ્રકારા (ગૂ. ગદ્ય) ૯૯૪

શ્રીપાળ રામ ૭૬૯, પૃ. ૬૨૦,
પૃ. ૬૪૦, ૯૪૦, ૯૪૬, ૯૪૮,
૧૦૨૩

‘શ્રીમદ્ જ્ઞાનસાર’ (લેખ) ટિ.

પરફ

શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર ૪૨૭, ૬૧૫,

૧૦૦૨, પૃ. ૭૦૮, ૧૦૨૭-૮,

૧૦૩૬

‘શ્રીયુત સ્વ. વીરચંદભાઈનું ઇવન

અને કાર્ય’ (લેખ) ટિ ૫૮૬

‘શ્રી શત્રુંજય તીર્થનો ઉદ્ધારક

સમરસિંહ (તિલગ દેશનો

સ્વામી) (લેખમાળા) ટિ ૪૨૯

શ્રેણિકરાજનો રાસ ૭૬૬, ૭૭૬

શંખેશ્વર શલોકો ૯૮૦

શત્રુંજય માહાત્મ્ય પર ખાલા ૯૭૪

શનિશ્વર વિક્રમ ચો. ૯૭૯

શશિકલા પંચાશિકા (ગૂ. કા.)

૭૮૪

શાતરાસ (જૂ. ગૂ.) ૬૫૭

શાત સુધારસ ડાવ્ય પૃ. ૬૪૭,

૯૪૭

શાંતિનાથ ચરિત્ર પર ખાલા ૯૭૪

શાલિભદ્ર કકક (જૂ. ગૂ.) ૬૦૭

શાલિભદ્ર વિવાહલો ૭૭૬

શાલિભદ્ર રાસ (જૂ. ગૂ.) ૬૫૭

શાલિભદ્ર શલોકો ૯૮૦

શીલોપદેશ માળા પર ખાલા ૭૬૪

શુક બહોતરી ૮૯૮

શુકરાજ સાહેલી (ગૂ. કા.) ૭૭૪

‘શુક સપ્તતિ અને શુક બહોતરી’

(લેખ) ૮૮૭

શુગારમંજરી (ગૂ. કા.) ૯૦૦

પડાવચ્ચક પર ખાલા ૭૦૮, ૭૬૪

-૫, ૯૬૪

પડાવચ્ચક વૃત્તિ પર ખાલા ૬૫૬

પટ્ટિશનક પર ખાલા ૭૦૮, ૭૬૪

સ્નાન પૂજા ૭૬૬, ૮૯૭

સ્ત્રી ચગ્નિ રાસ ૮૯૮, ૯૭૯

સ્ત્રગ્નિભદ્ર અકાલીમો ૭૭૮

સ્ત્રગ્નિભદ્ર એકવીસો ૭૭૭, ૭૭૮

સ્ત્રગ્નિભદ્ર કંકડાવાળી ૭૬૬

સ્ત્રૂતભદ્ર નવ રસો ૯૮૧

સ્ત્રૂતભદ્ર પ્રેમ વિજ્ઞાસ કાગ ૯૦૨

સ્ત્રૂતભદ્ર કાગ ૬૩૯, ૭૦૯, ૭૬૬,

૯૦૨

સ્ત્રૂતભદ્ર ખાસકીઓ ૭૦૯

,, રાસ ૭૭૮

સ્વામી વિવેકાનંદ વ્યાખ્યાનમાળા

૧૦૫૭

સગાલશાહનો રાસ ૮૯૮

મક્ષિત કાદબરી કથાનક (ગૂ. ગદ્ય)

૮૯૪

સગ્રહણી પર ખાલા ૭૦૮, ૮૯૧

સત્તરભેદી પૂજા પૃ. ૬૦૩, ૮૯૭,

૯૦૯, ૧૦૦૫

સતી પદ્મિની નાટક ૧૦૨૩

સતી પાર્વતી નાટક ૧૦૨૩

સતી સંયુક્તા નાટક ૧૦૨૩

સદેવત સાવલિંગા રાસ ૯૯૮, ૯૭૯

‘સન્મતિ તક’ અને તેનું મહત્ત્વ

(લેખ) ટિ. ૫૭૨

સનતકુમાર ચો. ૭૭૫
 સપ્ત ક્ષેત્રિ રાસુ (જૂ.ગૂ.) ૬૦૭
 સપ્તતિકાકર્મગ્રંથ પર બે બાલા. ૮૯૧
 સપ્ત નય પર ગૂં વિવરણુ ૯૭૪
 સમ્યક્ત્વના ૬ સ્થાન સ્વરૂપ ચો.
 પર બાળા. ૯૭૨
 સમ્યક્ત્વ પરીક્ષા પર સ્વોપચ્ચ
 બાલાં ૯૯૯
 સમ્યક્ત્વ ખારવત કુલક ચો. ૭૬૬
 સમ્યક્ત્વ માર્ધ ચો. (જૂ. ગૂ.)
 ૬૦૭
 'સમ્યક્ત્વ રત્ન પ્રકાશ' નામનો
 બાલાં ૮૯૧
 સમ્યક્ત્વ વિચાર ગર્ભિત મહાવીર
 રત્ન પર બાલાં ૯૭૪
 સમ્યક્ત્વ રાસ ૭૬૭
 સમ્યક્ત્વ શલ્યોદ્ધાર ૧૦૦૫
 સમ્યક્ત્વ સપ્તતિકા પર બાલાં
 ૮૮૦, ૮૯૧
 સમ્યક્ત્વ સાર ૧૦૦૫
 " સારોદ્ધાર ૧૦૦૩
 સમકિત સાર રાસ ૭૬૮
 સમયવાયાગ સૂત્રની હુડી (ગૂ.
 ગદ્ય ૮૯૨, ૯૭૪
 સમવાયાગ સૂત્ર પર બાલાં ૮૯૧-૨
 સર્વગુણતક પર બાલાં ૯૭૩
 સરદારબા નાટક ૧૦૨૩
 સંસ્તારક પયત્રા (પ્રકીર્ણક) પર
 બાલાં ૮૯૧

સાક્ષાત્ સરસ્વતિ ૧૦૨૮, ૧૦૩૦
 સાગરદત્ત રાસ ૭૭૫
 સાગર ત્રેષ્ઠિ રાસ ૯૦૫
 સાત નયનો રાસ ૯૮૩
 સાધુમાર્ગિ જૈનોની ઐ. નોધ ૯૪૯
 સાધુવદના પૃ. ૬૦૩, ૯૦૯
 'સાધુ સસ્થા અને તીર્થસસ્થા'
 (વ્યાખ્યાન) ટિ. ૫૬૪
 સાધુ સમાચારી (ગૂ. ગદ્ય) ૮૯૨
 સાર શિખામણુ રાસ પૃ. ૫૨૧,
 ૭૭૪
 સિદ્ધચક્ર રાસ ૭૦૯, ૭૬૯
 'સિદ્ધરાજ અને જૈનો' (લેખમાળા)
 ટિ. ૧૬૬, ટિ. ૨૪૭, ૩૯૩,
 ટિ. ૩૧૮-૯, ટિ. ૪૦૭
 સિદ્ધાત ચો. ટિ ૪૭૪
 સિદ્ધાત શ્રુત હુડિકા (ગૂ. ગદ્ય) ૮૯૪
 સિદ્ધાત સાર રાસ ૭૬૯
 સિદ્ધાન્ત સારોદ્ધાર સમ્યક્ત્વોદ્ધાસ
 ટિપ્પન (ગૂ. ગદ્ય) ૭૫૬
 સિંહલ કુમાર ચો. ૭૬૮
 મિંહાસન બત્રીશી ચો. ૭૬૮,
 ૮૯૮, ટિ. ૫૨૩
 મીમંધર રત્ન ૯૨૯
 મીમંધર રત્ન પર બાલાં ૯૭૨,
 ૯૯૯
 સુદર્શન ત્રેષ્ઠી રાસ ૭૬૭
 સુદર રાખનો રાસ ૭૭૫
 સુભદ્રાહરણુ નાટક ૧૦૨૩

સુમિત્રકુમાર રાસ ૭૭૬
સુરંગાભિધાન નેમિકાગ પૃ. ૫૨૧
સુરપ્રિય દેવલી રાસ ૭૭૧
સુસદ યો. ૭૭૭

સૂત્ર ૨૭ ઉપર બાળાં ૯૭૩
સૂત્રસમાધિની હુડી પાશ્વસ્તવ (ગુ
ગદ્ય) ૮૯૨

સેરીસા પાશ્વસ્તવ ૭૭૧
'સોમસુદર સૂરિ' (લેખ) ટિ ૪૪૦
સૌભાગ્ય પંચમી કથા પર બાલાં
૮૯૧

હનુમંત રાસ ૭૬૮
હરિબળનો રાસ ૭૭૫
હરિબળ માછી યો. ૭૭૭
હરિવંશ રાસ ૭૬૮
હરિશ્ચંદ્ર રાસ ૭૭૫, ૭૭૭
હંસરાજ વચ્છરાજ રાસ (જૂ.
ગૃ) ૬૫૭

હંસવત્સ કથા યો. ૭૬૭
હુકમ વિલાસ ૧૦૦૩
૬ જૈનકૃત અગ્રેજીમાં ગ્રંથો
વિગેરે.

Karma Philosophy ૧૦૧૮
Jaina Philosophy ૧૦૧૮
Yoga Philosophy ૧૦૧૮
Self Realisation ટિ. ૫૫૦

'Hiravijaya Suri or the
Jainas at the Court
of Akbar' (લેખ) ટિ. ૪૯૮
Historical Facts about
Jainism ટિ. ૫૭૦
'સંકેત ત્રિપ્રેયગ ઓફ જનાઝ' ટિ.
૨૬, ૧૩૭

૭ (જૈન) ઐતિહાસિક સાધનો
—કૃતિઓ આદિ.

અચલમત દલન (ખડનાત્મક)
૬૮૫
અચલમતનિરાકરણ (,,)
૬૭૨
'અધ્યાત્મરસિક પડિત દેવચંદ્રજી'
(લેખ) ૯૭૮

અપાપા કલ્પ ૬૦૨
અપાપા મુહુતકલ્પ ૬૦૨
અભયદેવસૂરિ પ્રબધ ટિ- ૧૮૦,
૨૮૪, ૨૯૩, ટિ. ૨૩૫,
૩૧૪, ૩૨૪, ૩૨૬, ૫૯૯
અભિનદન કલ્પ ૬૦૨
અગ્નિકા દેવી કલ્પ ૬૦૨
અભિયદેવી કલ્પ ૬૦૨
અમરસૂરિ પ્રબધ ૬૪૧
અયોધ્યા કલ્પ ૬૦૨
અર્ધ કથાનક (હિં.) ૮૫૦, ટિ.
૫૦૯

૭ (જૈન) ઐતિહાસિક સાધનોની અનુક્રમણિકા. ૯૩૭

અર્જુન કલ્પ ટિ. ૨૨૭, ટિ. ૩૮૮,
૬૦૨

અરિષ્ટનેમિ કલ્પ ૬૦૨

અશ્વાવખોધ કલ્પ ૬૦૨

અહિરુદ્રા કલ્પ ૬૦૨

આનંદ વિમલ સૂરિ રાસ ૭૮૩

‘આબુના જૈન શિલાલેખો’ (લેખ) ટિ.

૨૯૯, ટિ. ૩૦૩, ટિ. ૪૬૯

આબુ પ્રશસ્તિ ૫૨૪, પૃ ૩૪૭,

૫૩૧, ૫૩૬

આલક પ્રબંધ ૬૪૨

આમનનો લેખ ટિ. ૧૬૬

આર્ય ખપુટાચાર્ય પ્રબંધ ૬૪૨

આર્ય નન્દિલ પ્રબંધ ૫૯૯, ૬૪૨

આર્યરક્ષિત પ્રબંધ ૫૯૯

આરામકુંડ કલ્પ ૬૦૨

ઘડરગઢ ચેત્ય પરિપાટી પૃ ૪૯૯નુ

ટિ. ૧

‘ઘડરનો સક્ષિત ઇતિહાસ’ ૪૯૪

Inscription on the Three

Gates—Ahmedabad

ટિ. ૫૩૯

ઉજ્જયંત—(રૈવતક) કલ્પ ૬૦૨

ઉજ્જયંત ગિરિ રાસો (ગૂ.) ૩૦૬

ઉત્તમવિજય નિર્વાણ રાસ ૯૯૮

ઉદયન—વાસરાજ પ્રબંધ ૬૪૨

ઉદયપુર ગઝલ ૯૯૮

ઉપદેશ સમતિકા ૭૪૬

‘એક ઐં જૈન પ્રશસ્તિ’ ટિ. ૪૪૯

‘એક ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિ’ (લેખ)

ટિ. ૪૪૮, ૭૫૯

‘એક ઐં શ્રુત પર પરા અને તેની

પરીક્ષા’ (લેખ) ટિ. ૩૮૩

ઐતિહાસિક ગૂજરાતી કૃતિઓ

૬૦૭, ૬૩૯, ૬૫૭, ૭૦૯

૭૮૩, ૯૦૪, ૯૮૨, ૯૯૮

ઐતિહાસિક ઘટનાઓ (વીરાત

ખીખ અને ત્રીખ સકા

વચ્ચેની) ૧૪૧

ઐતિહાસિક રાસ સમ્રાટ ટિ. ૧૯૮

ક્ષમાવિજય રાસ ૯૮૨

કડવામતની પટ્ટાવલી ટિ. ૪૭૬

કથાવલી ટિ. ૮૮, ૧૪૪, ટિ. ૧૦૬,

૧૯૫

કપર્દિયક્ષ કલ્પ ૬૦૨

કમલવિજય રાસ ૯૦૪

કપૂરવિજય રાસ ૯૮૨

કર્મચક્ર પ્રબંધ (સં.) ૭૩૧, પૃ.

૫૭૦, ૮૩૬, ૮૪૪

કર્મચક્ર પ્રબંધ (ગૂ.) પૃ ૬૦૩,

૯૦૪

કર્મચક્ર પ્રબંધ વ્યાખ્યા ૮૮૪

‘કર્મ’ સખધી જૈન સાહિત્ય’

(નિબંધ) ટિ. ૫૬૨

કલ્યાણપુર કલ્પ ૬૦૨

કલ્યાણસાગરમૂરિ રાસ બે ૯૦૪,

૯૯૮

કલિકુડ કુકેશ્વર કલ્પ ૬૦૨
 કલિ કુકેશ્વર કલ્પ ૬૦૨
 'કવિવર સમયસુંદર' (નિબંધ) ટિ.
 ૫૦૭, ૯૧૦

કાલ્યાણનીય મહાવીર કલ્પ ૬૦૨
 કાપડહેડા તીર્થ રાસ ૯૦૪
 કાપિલ્યપુર કલ્પ ૬૦૨
 કાલિકાચાર્ય કથા ૧૪૪ ટિ. ૮૬,
 ૫૫, ૬૪૫, ૮૬૪
 „ (પ્રા.) ૬૩૦, ૬૩૪
 „ કથાનક ૬૫૫
 „ પ્રબંધ ૫૯૯

કાવ્યમનોહર પૃ. ૪૭૨, પૃ. ૪૭૬,
 ૬૯૮, ટિ. ૪૫૬, ૭૦૨
 કિરાડૂનો શિલાલેખ ટિ. ૨૯૪
 કીર્તિકલ્લોલિની ૮૫૯
 કુમારપાલ ચરિત્ર (સ.) ટિ. ૧૦૬,
 ટિ. ૨૪૭, ૨૮૯, ૩૦૭, ટિ.
 ૪૧૧, ૬૨૭, ૬૪૬, ટિ.
 ૪૩૫, ૬૫૪

„ (પ્રાકૃત) ટિ. ૨૮૯
 કુમારપાલ ચરિત્ર કાવ્ય ૬૮૬
 કુમારપાલ પ્રતિબોધ ટિ. ૮૮,
 ૩૦૯, ટિ. ૨૬૫, ટિ.
 ૨૮૯, ટિ. ૨૯૬-૭,
 ૩૭૫, ૩૭૮, ટિ. ૩૧૧-૨,
 ટિ ૩૧૫, ટિ. ૩૨૫, ૪૧૦,
 ૪૧૨, ટિ. ૩૩૬, ૪૬૧,
 ૪૬૭, ૪૮૬, ૫૦૩, ૬૨૭,
 ૬૫૮, ૬૭૦, ૭૫૮

કુમારપાલ પ્રબંધ (અગ્રાત કર્તા)
 ૬૮૪

„ (ગિનમડન કૃત) ટિ. ૨૪૭,
 ૩૦૯, ટિ. ૨૮૯, ટિ. ૩૦૭,
 ટિ. ૩૩૪, ૬૮૯

„ (મોમતિલક સુરિ કૃત)-૬૩૩
 કુમારપાલ રાસ ટિ. ૨૮૯, ૬૦૪,
 ૯૮૨

કુમાર વિહાર પ્રચારિત કાવ્ય ૪૬૭
 કૃપારસકોરા ટિ. ૪૮૫, ૮૦૧, ૮૦૭
 ૮૬૮, ૮૮૦

„ વૃત્તિ ૮૮૦

કોકા પાર્શ્વનાથ કલ્પ ૬૦૨

કોચર વ્યવહારી રાસ ૯૦૪

કોટિશિલા કલ્પ ૬૦૨

કોહંડીય દેવ કલ્પ ૬૦૨

કૌશામ્બી કલ્પ ૬૦૨

ખંભાત ગચ્છ ૯૯૮

ખરતર ગચ્છ પદાવલી ૯૬૪

ખિમ ઋષિ રાસ ૭૭૨

ખીમ સૌભાગ્યાબુદ્ધ્ય કાવ્ય ૮૬૮

ખેમા હડાલીઆનો રાસ ૭૩૧,
 ૯૮૨

ગણુધર સાદ્દર્શિતક (પ્રા.) પૃ.
 ૧૦૧, પૃ. ૧૮૦, ૩૧૭, ટિ.
 ૨૬૧, ૫૭૦

„ બૃહદ્વૃત્તિ ૫૭૦

ગિરનાર ઉદ્ધાર રાસ ૯૦૪

ગિરનાર-ગિરનાર પ્રશસ્તિ ટિ.
૩૭૬, ૫૨૦, ટિ. ૩૮૪, ૫૨૪,
૫૩૧, ૫૩૬
ગિરિનાર-(ઉજ્જયિત-રૈવતક)કલ્પ
૬૦૨
ગુર્વાવલી ટિ. ૨૭૩, ૫૬૫, ટિ.
૪૦૬, ૫૮૩, ૫૯૧, પૃ. ૪૬૨,
૬૭૫, ૮૫૩
ગુર્વાવલી સવૃત્તિ ૮૫૩
ગુરુગુણરત્નાકર ટિ. ૪૪૦, ૬૬૫,
ટિ. ૪૪૬, ૬૭૬, પૃ. ૪૯૩,
૭૨૧, ટિ. ૪૭૭, ૭૫૪
ગુરુ રાસ ૯૮૨
ગૂર્જર દેશ ભૂપાવલી ૯૬૫
ધંધાણી તીર્થ સ્તોત્ર (ગૂ) ૯૦૪
ચંપાપુર કલ્પ ૬૦૨
ચંદ્રગુપ્ત સંપ્રતિ આદિ રાજનો
ઇતિહાસ ૬૨૭
ચતુર્વિંશતિ પ્રબંધ (પ્રબંધ કોશ)
ટિ. ૮૮, ટિ. ૧૦૫, ૧૮૯,
ટિ ૧૦૦, ટિ ૧૫૨, ટિ.
૨૮૯, ટિ. ૩૭૪, ૫૧૮, ટિ.
૨૮૯, ૫૨૬, ટિ ૩૮૭,
૫૩૧, ૫૩૬, ટિ ૩૯૫, ટિ.
૪૦૮, ટિ ૫૨૩
ચિત્રકૂટ દુર્ગ મહાવીર પ્રાસાદ
પ્રશસ્તિ ટિ. ૪૪૦, ટિ.
૪૪૪, ૬૮૯

ચિતોડ ગઝલ ૯૯૮
ચેલણા પાર્શ્વનાથ કલ્પ ૬૦૨
જગદ્ગુરુ ચરિત ટિ. ૪૧૨, ૬૨૭,
૬૩૬
જગદ્ગુ પ્રબંધ રાસ ૯૮૨
જગદ્ગુરુ કાવ્ય પૃ. ૫૩૫, ટિ.
૪૮૫, ૭૮૯, ૭૯૨, ૭૯૪
જંખુસર ગઝલ ૯૯૮
જયચંદ્ર રાસ ૮૯૮, ૯૦૪
જશવત મુનિનો રાસ ૯૦૪
જિનચંદ સૂરિ નિર્વાણ રાસ ૯૦૪
જિનવિજય નિર્વાણ રાસ ૯૮૨
જિનસાગર સૂરિ રાસ ૯૦૪
જીર્ણ પટ્ટાવલી ૮૫૩
જીવસૂરિ પ્રબંધ ૫૯૯, ૬૪૨ .
જૂની ગૂજરાતીનો ઇતિહાસ
(નિબંધ) ૪૭૮, ટિ. ૪૮૦
'જૂની ગૂજરાતીમાં એક એ
ચર્ચા' (લેખ) ૮૯૪
'જેસલમેરકે પટવોડે મધકા
વર્ણન (હિં લેખ) ૯૯૦
જેસાળ પ્રબંધ ૬૫૧
જૈન ઐં ગૂર્જર કાવ્ય સચ
ટિ ૫૦૩, ૯૯૭
જૈન ઐતિહાસિક રાસમાળા ટિ.
૫૦૨-૩, ૯૫૦, ૯૭૮, ટિ.
૫૩૯, ૯૯૭.
જૈન ત્રયાવલી ટિ ૬૬, ૧૦૫૮

જૈન ગૂર્જર કવિઓ—પ્રથમ ભાગ
 ૪૭૮, પૃ. ૩૩૩, ૫૦૩, ૫૦૫,
 ૬૦૬-૭, ૬૪૦, ટિ. ૪૮૦
 -૪, ટિ. ૪૯૪, ટિ. ૫૦૭,
 ૮૮૧, ૮૯૫, ૧૦૫૮
 ,, બીજો ભાગ ૯૪૮, ૯૭૧,
 ૯૭૫, ૧૦૫૮

જૈન ડિરેક્ટરી ૧૦૫૮
 જૈનમતવૃક્ષ ૧૦૦૫-૬
 જૈન શ્વે. મદિરાવલી ૧૦૫૮
 હુંદક રાસ બે ૯૯૮
 હુંદિયા ઉત્પત્તિ (ગૂ. કા.) ૯૯૮
 ત્રિદશ તરંગિણી (વિચિત્રિ પત્ર) ૬૭૫
 તપોમત કુદન (ખંડનાત્મક) ૬૦૨
 તીર્થકલ્પ ટિ. ૮૨, ટિ. ૮૬, ટિ.
 ૯૧, ટિ. ૧૩૭, ટિ. ૨૪૯,
 ટિ. ૨૮૯, ટિ. ૩૭૪, ૫૨૫,
 ૫૨૭ ક, ટિ. ૪૨૪, ૬૫૨
 જુઓ વિવિધ તીર્થકલ્પ
 તીર્થનામધેય સંગ્રહ ૬૦૨
 તીર્થમાલા (ગૂ.) ૯૮૫
 તીર્થમાલા પ્રકરણ ૬૫૧
 તીર્થમાળા સ્ત. (ગૂ.) ૭૦૬,
 ૯૦૪, ૯૮૫
 તીર્થમાલા સ્તોત્ર (ગૂ.) ૯૦૪
 તીર્થમાલાલા સ્તોત્ર—પ્રતિમા સ્તુતિ
 (પ્રા.) સદીક ૫૬૯
 થંરાજી સ્ત. ૬૯૫

‘તીર્થયાત્રા કે લિયે નિકલને વાલે
 મધકા વર્ણન’ (લેખ) ટિ. ૫૬૮
 દ્વયાત્રય—કુમારપાત્ર ચરિત
 (પ્રા.) ટિ. ૨૮૯, ૩૧૧,
 ૪૩૮, ટિ. ૩૪૬, ૬૨૭, ૭૮૨
 દ્વયાત્રય (સં.) ટિ. ૧૬૬, ટિ.
 ૨૪૭, ૩૬૧, ૩૬૯, ૪૩૦, ટિ.
 ૩૩૭ ૪૩૮, ટિ. ૩૪૫
 દિગ્વિજય મહાકાવ્ય ટિ. ૫૦૨,
 ૯૫૨
 દુર્જનશાસ્ર આવની (હિંદી) ટિ.
 ૪૮૫, ૯૦૪, ૯૦૭
 દુર્જલ સરોવર પ્રશસ્તિ ૩૨૧
 દુ.પમકાલ સ વ સ્તોત્ર ૫૬૭
 ‘દેવકુલપાટક’ ટિ. ૪૪૦, ટિ. ૪૪૩
 દેવગઢ શિક્ષાલેખ ટિ ૪૫૬
 દેવરત્નસૂરિ કાગ (ગૂ.) ૭૦૯
 દેવવિલાસ (ગૂ.) ૯૯૮
 દેવાનંદાભ્યુદય કાવ્ય (સં.) ટિ.
 ૫૦૨, ૯૫૨
 ધનસાર પચશાલીનો રાસ ૭૮૩
 ધર્મલક્ષ્મી મહત્તરા ભાસ ૭૬૭
 ધર્મસાગર ગણિ રાસ ટિ. ૪૯૯,
 ૯૦૪
 ધર્મસાગર પદાવલી ટિ. ૮૯, ટિ.
 ૧૨૬, ૫૭૭
 ધર્માભ્યુદય કાવ્ય ટિ. ૨૪૭, ટિ.
 ૨૮૨, ટિ. ૨૮૪, ટિ. ૩૭૪,

૭ (જૈન) ઐતિહાસિક સાધનોની અનુક્રમણિકા, ૯૪૧

પરદ, ૫૫૩, ૫૫૭, ૬૦૧
 ધુલેવા કેસરીઆજીનો રાસ ૯૯૮
 ન્યાયસાગર નિર્વાણ રાસ ૯૮૨
 નગરકોટ તીર્થપરિપાટી ૭૦૯
 'નયચદ્ર સૂરિકૃત હમ્મીર મહાકા-
 વ્ય' (લેખ) ટિ. ૪૩૮
 નાગપુરીય તપાગચ્છ પદાવલી ટિ.
 ૩૬૬

નાગાશ્રુતિન પ્રખંધ ૬૪૨
 નાભિનદનોદ્ધાર પ્રખંધ ૪૯૫,
 ટિ. ૪૨૮, ૬૨૨, ટિ. ૪૨૬
 નાસિકપુર કલ્પ ૬૦૨
 નેમિસાગર રાસ ટિ. ૫૦૨ ૯૦૪
 પ્રતિષ્ઠા કલ્પ સ્તવન ૯૯૮
 પ્રતિષ્ઠાનપુર કલ્પ ટિ. ૧૪૦
 પ્રતિષ્ઠાનપત્તન કલ્પ ૬૦૨
 પ્રખંધકોશ ૧૮૯, પૃ. ૧૭૧, ૫૪૪-
 ૫, ૬૦૪, ૬૩૧, ૬૪૨ જીઓ

ચતુર્વિંશતિ પ્રખંધ
 પ્રખંધ ચિંતામણી ૧૮૯, ટિ.
 ૧૩૬, પૃ ૧૭૧, ટિ. ૧૬૬,
 પૃ ૨૦૧, ૩૦૦, ટિ. ૨૪૭,
 ટિ. ૨૦૯, ટિ. ૩૦૫, ટિ.
 ૩૦૮-૯, ટિ ૩૧૧, ૩૮૬,
 ૪૨૧, ૪૨૮, ૪૬૩, ૪૬૭,
 ટિ. ૩૭૪, ૫૧૦, ટિ. ૩૮૭,
 ૫૪૫, ૫૪૮, ટિ. ૫૨૩,
 ૬૫૦

પ્રખધરાજ ૭૫૨
 પ્રભાવક કથા ૬૮૮
 પ્રભાવક ચરિત્ર ૨૨, ટિ. ૨૯,
 ટિ. ૮૭-૮૮, પૃ. ૧૦૮,
 ૧૭૦, પૃ. ૧૨૯, ટિ. ૧૨૨,
 ૧૮૯, ટિ. ૧૩૭, ટિ.
 ૧૫૨, ટિ ૧૬૬ ૨૪૨,
 ટિ. ૧૮૦, ૨૫૪, ટિ. ૧૯૩,
 ટિ. ૧૯૮, ટિ. ૨૦૦, ટિ.
 ટિ. ૨૦૬, ૨૭૭, ટિ. ૨૩૪
 -૫, ટિ. ૨૪૭, ૩૦૯, ટિ.
 ૨૪૮, ટિ ૨૭૩, ટિ. ૨૭૭,
 ટિ. ૨૭૯. ટિ ૨૮૧, ટિ.
 ૨૮૯, ટિ. ૨૯૧, ટિ. ૩૦૯,
 ટિ. ૩૧૧-૨, ૪૫૪, ૪૬૩,
 ૫૯૯, ૬૨૭, ટિ. ૫૨૩
 પદાવલી (જિનદત્તસૂરિ સ્તુતિ)
 ટિ. ૨૬૧
 પદાવલી જીર્ણ ૮૫૩
 પદ્મવિજય નિર્વાણ રાસ ૯૯૮
 પદ્માવતી દેવી કલ્પ ૬૦૨
 પદ્મિની ચરિત્ર ૯૮૨
 'પ. વીરવિજયજીનો દુકો પ્રખંધ'
 (લેખ) ૯૯૭
 પરિશિષ્ટ પર્વ ટિ. ૩૪, ૨૯, ટિ.
 ૮૨, ૪૫૩, ૬૨૭, ૧૦૭૯
 'પાટણના ભડારો' (લેખ) ટિ.
 ૩૧૩, ટિ. ૩૯૨, ટિ. ૪૧૦,
 ટિ. ૪

‘પાટણના ભંડારો અને ખાસ
કરી તેમાનુ અપખર તથા
ગ્રા. ગૂ. સાહિત્ય’ (નિગ્રંથ)
ટિ. ૪૦૫, ટિ. ૪૧૦

પાટણીપુત્ર કલ્પ ૬૦૨

પાદલિપ્ત પ્રબંધ પૃષ્ઠ ૫૬૯

” ” ૬૪૨

પાર્શ્વચંદ્રના ૯૭ દુહા ૯૦૪

પાર્શ્વજિનાલય પ્રશસ્તિ ૬૯૫

પાર્શ્વનાથ કલ્પ ૬૦૨

પૂર્વદેશ ચૈત્ય રાસ ૭૮૩

પેથડ રાસ ૭૦૯

ફલવર્ધી પાર્શ્વનાથ કલ્પ ૩૫૧,
૬૦૨

અપ્પભટ્ટિ પ્રબંધ ટિ. ૧૭૬, ટિ. ૧૭૮

” ” ” પૃષ્ઠ ૫૬૯,
૬૪૨

અલિભદ્ર રાસ ૭૭૨

અહલ ટિપ્પનિકા ટિ. ૨૮૭

ભદ્રબાહુ પ્રબંધ ૬૪૨

ભાનુચંદ્ર ચરિત્ર ૮૭૮

ભીમજી ચો. ૯૮૨

મદનકીર્તિ પ્રબંધ ૬૪૨

મદનવર્મા પ્રબંધ ૬૪૨

મથુરા કલ્પ ૬૦૨

મલ્લવાદિ પ્રબંધ પૃષ્ઠ ૫૬૯, ૬૪૨

મહાવીર પ્રશસ્તિ ૬૮૯

મહિમાપ્રભ રાસ ૯૮૨

મહેન્દ્રમગિ પ્રબંધ ટિ. ૨૧૪,

પૃષ્ઠ ૫૬૯

‘મહોપાધ્યાયશ્રી ધર્મસાગર ગણિ’
(ત્રિપ્ત) ટિ. ૪૯૯

‘મહોપાધ્યાય શ્રી મેત્ર વિજય’
(ત્રિપ્ત) ટિ. ૫૩૭

માણિક્યદેવ કલ્પ ૬૦૨

માણિક્યદેવીનો રાસ ૯૮૨

માનતુગ પ્રબંધ પૃષ્ઠ ૫૬૯

માનદેવ પ્રબંધ પૃષ્ઠ ૫૬૯

માત્રવી ઋષિની સંજ્ઞાય ૯૦૪

મિથિલા કલ્પ ૬૦૨

મુદ્રિત કુમુદચંદ્ર નાટક ૩૪૩

મૂલરાજથી સિદ્ધગંગા જયસિંહ

સુધીનો ઇતિહાસ ૬૨૭

મૂલરાજથી વીરધવજનો વૃત્તાત
૫૩૫, ૫૪૨

મોતીશાના ટાળીઆ ૯૯૧, ૯૯૮

મોહપરાજય નાટક પૃ. ૨૫૬,

ટિ. ૨૮૯, ટિ. ૨૯૫, ટિ. ૨૯૮,

પૃ. ૨૭૩, ૪૮૦, ૬૯૮

યશોભદ્ર સૂરિ રાસ ૭૭૨

યુગાદિ દેવ કલ્પ ૬૦૨

રત્નકીર્તિ ચો. ૯૮૨

રત્નપુર કલ્પ ૬૦૨

રસરત્ન રાસ ૯૦૪

રાજસાગર સૂરિ નિર્વાણ રાસ ટિ.
૫૦૩, ૯૮૨

રાયચંદ્ર સૂરિ આરમાસ ૯૦૪

રૂપચંદ્ર ઋષિનો રાસ ૯૦૪
 રેવતકલ્પ ૩૦૫, ટિ. ૩૧૨
 રેવતગિરિ રાસો (જૂ ગૂ) ૫૦૫
 લક્ષ્મણસેન કુમારદેવ ગ્રંથ ૬૪૨
 લક્ષ્મીસાગર સૂરિ રાસ ૯૮૨
 લાભોદય રાસ ટિ ૪૮૫, ૮૦૯,
 ૯૦૪
 લીલાધર રાસ ૯૮૨
 વ્યાઘ્રી કલ્પ ૬૦૨
 વજ્રસ્વામી ગ્રંથ ૫૯૯
 વડનગર પ્રશસ્તિ પૃ. ૨૨૨, ૩૨૧
 વત્સરાજ હિંદયન ગ્રંથ ૬૪૨
 વનરાજાદિ ગ્રંથ ૬૨૮
 વરાહમિહિર ગ્રંથ ૬૪૨
 વસ્તુપાલ ચરિત્ર (સં) ટિ. ૨૨૪,
 ટિ. ૨૪૭, ટિ. ૩૭૪, ટિ.
 ૩૭૬, ટિ ૩૯૦, ૫૨૭૬,
 ટિ. ૩૯૫, ૫૫૪, ૬૮૯
 વસ્તુપાલ-તેજપાલ કલ્પ ૬૦૨
 વસ્તુપાલ તેજપાલ ગ્રંથ ૬૨૮
 „ „ પર ઐ. સામગ્રી-
 લેખો ટિ. ૩૭૪
 વસ્તુપાલ તેજપાલ રાસ ૭૦૯,
 ૭૮૩, ૯૦૪, ૯૮૨
 વસ્તુપાલના સ્તુતિકાવ્યો ૫૫૭
 વસ્તુપાલ ગ્રંથ ૬૪૨
 વસ્તુપાલ પ્રશસ્તિઓ ટિ ૩૭૪,
 ૫૧૦

વસ્તુપાલ પ્રશસ્તિ કાવ્ય ટિ. ૪૭૪
 વસ્તુપાલ રાસ ટિ. ૩૭૪, ટિ. ૩૮૬
 વસ્તુપાલ સંકીર્તન પર ૪, ટિ.
 ૩૯૨
 વસન્તવિલાસ કાવ્ય (સ) ટિ.
 ૨૪૭, ટિ ૩૦૫, ટિ. ૩૭૪-
 ૬, ૫૧૦, ટિ. ૩૮૨, ૫૧૪,
 ૫૨૪, ૫૨૯, ટિ. ૩૯૬, ૫૪૯,
 ૫૫૧, ૬૨૭
 વાદિદેવ સૂરિ ગ્રંથ ટિ. ૨૭૩,
 ટિ ૨૭૭
 વારાસણી કલ્પ ૬૦૨
 વિક્રમાર્ક ગ્રંથ ૩૨૮
 વિક્રમાદિત્ય ગ્રંથ ૬૪૨
 વિચારશ્રેણી ટિ. ૩૭-૮, ટિ. ૮૨
 ટિ. ૧૦૯-૧૦, ૨૬૧, ટિ.
 ૪૨૨, ૬૨૯
 વિશુદ્ધિ ત્રિવેણી ૬૯૩, ૬૯૫
 વિજયક્ષમા સૂરિનો શ્લોકો ૯૮૨
 વિજયતિલક સૂરિ રાસ ટિ. ૪૯૯,
 ટિ. ૫૦૩, ૯૦૪
 વિજયદેવ નિર્વાણ રાસ ૯૮૨
 વિજયદેવ માહાત્મ્ય પર વિવરણ
 ૯૫૫
 વિજયદેવસૂરિની સંજ્ઞાઓ ૧૮. ૫૦૨
 વિજયદેવસૂરિ ગ્રંથ ટિ. ૫૦૨-૩

વિજયદેવસૂરિ માહાત્મ્ય પૃ. ૫૬૧,
 ટિ. ૫૦૨, ૮૩૦, ૮૭૧
 વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્ય ટિ. ૪૮૫,
 ટિ. ૪૯૦, ટિ. ૫૩૭, ૮૦૪,
 ૮૦૯, ૮૩૦, પૃ. ૫૮૧, ૮૫૯,
 ૮૮૬
 વિજયપ્રશસ્તિ કાવ્ય ટીકા ટિ.
 ૪૮૫, ૮૮૬
 વિજય રત્નસૂરિ રાસ ૯૮૨
 વિજયસિંહ પ્રબંધ ૫૯૯
 વિજયસિંહ સૂરિ રાસ ૯૦૪
 વિજયાણુંદ સૂરિ નિર્વાણ સત્રાય
 ૯૮૨
 વિદ્યાસાગર સૂરિ રાસ ૯૮૨
 વિક્રદ રત્નમાલા (દિં હિંદી) ટિ.
 ૨૪૪
 વિજયદેવ સૂરિ રાસ ૯૦૪
 વિષ્ણુવિમલ સૂરિ રાસ ૯૯૮
 વિમલ ચરિત્ર (સ.) ટિ. ૩૮૬,
 ૭૫૮
 વિમલ પ્રબંધ (ગૃ) ટિ. ૨૨૪,
 ટિ. ૨૩૧ ૭૪૩, ૭૫૮, ૭૭૦,
 ૭૭૨, ૭૮૩
 વિમલમત્રી રાસ ૯૯૮
 વિમલમહેતાનો શ્લોકો ૯૮૨
 વિવિધ તીર્થ કલ્પ ૬૦૨, ટિ
 ૪૨૮
 વીરસૂરિ (પહેલા) પ્રબંધ ૫૯૯
 વીરસૂરિ (બીજા) પ્રબંધ ૫૯૯

વીરસૂરિ પ્રબંધ ટિ. ૧૮૨
 વીરગાયાર્ પ્રબંધ ૩૨૩, ટિ. ૨૬૮
 વૃદ્ધાવાદી પ્રબંધ ૧૭૦, ૫૯૯, ૬૪૨
 વૃદ્ધિવિજય ગણિ રાસ ૯૮૨
 વૃદ્ધિસાગર સૂરિ રાસ ૯૮૨
 વૈભાર ગિરિ કલ્પ ૬૦૨
 'ત્રમણુ સંઘડી શાસનપદ્ધતિકા
 ઇતિહાસ' (હિં લેખ) ૧૧૦૩
 શ્રાવસ્તી કલ્પ ૬૦૨
 શ્રી નિર્વાણ રાસ ૯૮૨
 'શ્રીમદ્ જ્ઞાનસાર' (લેખ) ટિ.
 ૫૨૬
 શ્રીયુત સ્વ. વીરચંદભાઈનું જીવન
 અને કાવ્ય' (લેખ) ટિ. ૫૪૬
 'શ્રી શત્રુજય તીર્થ'નો ઉદ્ધારક સમ-
 રસિહ (તિલગદેશનો સ્વામી)
 (લેખમાળા) ટિ. ૪૨૯
 શાખપુર કલ્પ ૬૦૨
 શત્રુજય ઉદ્ધાર રાસ ૯૦૪
 શત્રુજય કલ્પ ૬૦૨
 શત્રુજય ચૈલ્ય પરિપાટી ૭૮૩
 શત્રુજય તીર્થ પરિપાટી ૯૦૪
 શત્રુજય તીર્થમાલા ૯૮૫
 શત્રુજય તીર્થોદ્ધાર પ્રબંધ ૭૩૫,
 ટિ. ૪૭૩
 શત્રુજયના મુખ્ય (આદિનાથ)
 મંદિરનો પ્રશસ્તિલેખ પૃ. ૫૪૩

૭ (જૈન) ઐતિહાસિક સાધનોની અનુક્રમણિકા. ૯૪૫

શત્રુજય રાસ ટિ. ૪૨૮, ૯૦૪
 શત્રુજય રાસ (ખે) ૯૦૪
 શત્રુજયોદ્ધાર પ્રબંધ ટિ. ૪૨૮
 શાંતિ જિનાલય પ્રશસ્તિ ૬૯૫
 શાંતિદાસ અને વખતચંદ શેઠનો
 રાસ ટિ. ૫૦૩, ૯૯૮

શાંતિસુરિ પ્રબંધ પ૯૯
 શાલિવાહન ચરિત ૭૫૪
 શિવચંદ રાસ ૯૮૨
 શિવજી આચાર્ય રાસ ૯૦૪
 શુદ્ધદત્તી પાર્શ્વનાથ કલ્પ ૬૦૨
 સ્તબન કલ્પ શિલોચ ૬૦૨
 સ્થવીરાવલી ટિ. ૪૨૨, ૬૨૯
 સ્વાધિપતિ ચરિત્ર મહાકાવ્ય ૫૫૩
 સત્યપુર કલ્પ ૨૦૦, ૬૦૨
 સત્યવિજય નિર્વાણ રાસ ૯૫૦,
 ૯૮૨

સમરા રાસો (જૂ. ગૂ.) ટિ.
 ૪૨૬-૭, ટિ. ૪૨૯, ૬૩૯
 સમેતશિખર તીર્થમાલા સ્ત (ગૂ.)
 ૯૦૪

સમેતશિખર રાસ ૯૦૪
 સહસ્રલિંગ સરોવર પ્રશસ્તિ
 ૩૨૧, ૪૬૩
 સંયમરત્ન સુરિ સ્તુતિ (ગૂ.) ૯૦૪
 સાક્ષાત્ સરસ્વતિ ૧૦૨૮, ૧૦૩૦
 સાતવાહન પ્રબંધ ૬૪૨

સાધુમાર્ગી જૈનોની ઐતિહાસિક
 નોંધ ૯૪૯
 સિદ્ધિર્પિ પ્રબંધ પ૯૯
 'સિદ્ધરાજ અને જૈનો' (લેખમાળા)
 ટિ. ૧૬૬, ટિ. ૨૪૭, ૩૯૩
 ટિ. ૩૧૮ અને ૩૧૯, ટિ.
 ૪૦૭

સિદ્ધરાજ પ્રબંધ ૬૨૮
 સિદ્ધરાજ-વર્ણન ૩૬૨
 સિદ્ધસેન પ્રબંધ ૬૪૨
 સિદ્ધાચલ ગિરિનાર સંધ સ્તં
 ૯૯૮
 સુકૃતકીર્તિકદમ્બોલિની કાવ્ય ૩૭૪,
 ૫૧૦, ૫૫૩
 સુકૃતસકીર્તન કાવ્ય ટિ. ૨૮૨,
 ટિ. ૩૦૫, ૪૯૬, ટિ. ૩૭૪,
 ૫૧૦, ૫૨૭૬, ૫૪૨, ૫૪૫,
 ૫૫૩

સુકૃતસાગર કાવ્ય ૫૮૨
 સુજસવેલી ભાસ ટિ. ૫૨૯, પૃ.
 ૬૩૦, ૯૪૬
 સુધર્મગચ્છ પરીક્ષા (ગૂ. કા.) ટિ.
 ૪૭૫, ૭૮૩

સુધર્માથી વજ્રસ્વામીનો ઇતિહાસ
 ૬૨૭
 સુમતિસાધુ સુરિ વિવાદલો (ગૂ.)
 ૭૭૨

સુરત ગઝલ ૯૯૮
 સુરાચાર્ય પ્રબંધ ટિ. ૨૩૪, ટિ.
 ૫૯૯

‘સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ’ ૮૨૪, ૮૨૭
 સોમવિમલ સૂરિ રાસ ૯૦૪
 ‘સોમસુદર સૂરિ’ (લેખ) ટિ. ૪૪૦
 સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય પૃ. ૪૫૧,
 ૬૬૨, ટિ. ૪૪૦, ૭૫૩, ટિ.
 ૪૭૭
 સોહમકુલ રત્ન પદાવલી રાસ (ગૂ.)
 ટિ. ૩૮૬
 સોહમકુલ પદાવલી રાસ ૯૯૮
 સૌભાગ્યવિજય નિર્વાણરાસ ૯૮૨
 હટ્ટીસિંહની અંજનશલાકાના ઢા-
 ણીયા ૯૯૮
 હમ્મીરમદમદન કાવ્ય ટિ. ૩૭૪
 ટિ. ૩૮૧, ૫૨૦, ૫૨૮,
 ૫૫૨, ૫૬૦
 હમ્મીર મહાકાવ્ય ૬૪૭, ૬૫૪
 હર્ષકવિ પ્રબંધ ૬૪૨
 હરકુચર સિદ્ધક્ષેત્ર સંઘ રત્ન
 ૯૯૮
 હરિકખીના પાર્શ્વનાથ કલ્પ ૬૦૨
 હરિભદ્રસૂરિ પ્રબંધ ટિ. ૧૫૨,
 ૫૬૯, ૬૪૨
 હરિહર પ્રબંધ ૫૩૬-૭, ૫૫૪,
 ૬૪૨
 હસ્તિનાપુર કલ્પ ૬૦૨
 Historical Facts about
 Jainism ટિ. ૫૭૦
 હીરવિજયપદ મહોત્સવ રાસ ૯૦૪
 હીરવિજય સૂરિનો નાનો રાસ ટિ.
 ૪૮૫, ૮૦૬

„ શલોકો ટિ. ૪૮૫, ૭૯૨
 „ પુણ્યખાનિ ટિ. ૪૮૫
 „ રાસ ટિ. ૮૮૫, ૭૯૨,
 ટિ ૪૯૦, ૮૮૨, ૯૦૩
 ‘Hirvijaya Suri or the
 Jainas at the Court
 of Akbar’ (લેખ) ટિ. ૪૯૮
 હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્ય સટીક ટિ.
 ૨૪૭, ૬૭૫, ૬૭૯, પૃ. ૫૩૪,
 ટિ. ૪૮૫, ૭૮૮, ૭૯૦,
 ૭૯૬, ૮૦૫, પૃ ૫૯૩, ૮૮૨,
 ટિ. ૫૨૧
 હેમકુમાર ચરિત (પ્રા.) ૬૭૦
 હેમચંદ્રગણિ રાસ ૯૮૨
 હેમચંદ્ર સૂરિ પ્રબંધ ટિ. ૨૪૭-
 ૮, ટિ ૩૧૧, ૫૬૯, ૬૪૨
 હેમવિમલ સૂરિ કાગ (ગૂ.) ૭૮૩
 ૮ જૈન પારિભાષિક શબ્દો,
 ખિરૂદો આદિ.
 અક્ષપટલ ટિ. ૩૨૩
 અક્ષપટલિક-પટલાધીશ ટિ. ૩૨૩
 ‘અગણોતરો’ દુકાળ ૯૮૭
 અયુષ્મિત કાવ્યતન્દ્ર ૪૬૩
 અચેતકતા ૧૩૪
 ‘અદ્યદ્ય’ (અદ્યુત્ય) ૮૩૨
 ‘અમારિ’ ૩૧૧, ૩૭૬, ટિ. ૩૦૧,
 ૪૨૬, ૫૬૮, ૭૧૯ ટિ. ૪૬૮

૮ જૈન પારિભાષિક શબ્દો આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૪૭

૭૯૯, ૮૦૦-૧, ૮૨૨-૨૩,
 ૮૩૦, ૮૪૩-૪
 ‘અમારિદાન’ ટિ. ૨૯૪
 ‘અમારિ ઘોષણા’ ૩૭૧, ટિ. ૨૯૫
 ‘અમારિ પત્ર’ ૩૪૦
 ‘અમૂલ્ય પ્રાસાદ’ ૫૮૨
 અહર્ત ૧
 અષ્ટાન્હક ૧૧૧૮
 ‘અષ્ટાપદ’ નામનુ મદિર ૭૧૯
 અહિદર માલેક ૬૨૦
 આહર્ત ૧
 આખ્યાયિકા ૨૭૭
 આગમ ૧૧૧૦
 આર્ય ટિ. ૨૦,
 આર્ષ ૪૩૪
 ઇતિહાસ ટિ. ૧૩૩
 ઇંદ્રવિહાર ૮૦૦
 ઉત્થાપક ૭૩૭
 ઉત્તમજન માનનીય પરપ
 ઉદયન વિહાર ૪૮૨
 ઉર્મા ગીતો ૯૦૨, ૯૯૭
 ઋષિ ૭૩૬
 ઋષિપુત્ર પરપ
 ઐબાદતખાના ૮૧૧, ૮૧૮
 ઐઘો (ગુચ્છો) ટિ. ૫૬૫
 ક્ષપણકો ટિ. ૯૭, ૧૫૪, ૧૧૦૮
 કંબલ ૧૧૦૮, ટિ. ૫૬૫
 કર્મકાર ૧૧૪૦

‘કલ્યાણક’ દિન ૧૧૧૬
 કલિકાલ ગૌતમ ૪૯૦
 કલિકાલ સર્વજ્ઞ ૪૩૧, ૪૫૪-૫,
 ૧૧૬૨
 કલિ કેવલી ટિ. ૪૫૭
 કવિ કટારમદ્લ ૪૬૩
 કવિ કુંજર ૫૩૧
 કવિ ચક્રવર્તિ ૫૩૧
 કવિ પ્રવર ૫૩૮
 કવિરાજ ૩૨૧
 કવિરાજ ચક્રવર્તિ ૩૨૧
 કવિરાજ બહાદુર ૯૯૬, ૯૯૮
 કવિશૈક્ષ ૫૬૪
 કવિ સભા શૃંગાર ૪૯૦
 કવીન્દ્ર ટિ. ૨૬૫
 કવીન્દ્ર બંધુ ૫૫૯
 કાવ્યદેવી પુત્ર ૫૩૧
 કાશ્યપ ધર્મ ૧૨
 કાસકર ૧૧૪૦
 કુલકવિહાર ૮૩૦
 કુવિન્દક ૧૧૪૦
 કૂચાલ સરસ્વતી ૨૭૨, ૫૨૫
 કૂચાલી શારદ ૯૧૭, પૃ. ૬૩૦
 કૃષ્ણ વાગ્દેવતા ૬૭૬
 કૃષ્ણ સરસ્વતી ૬૭૬
 ખમતખામણા ૧૧૩૩
 ખમલુ ૧૧૧૮
 ખમાવલુ ૧૧૧૮

‘સૂરીશ્વર અને સમ્રાટ’ ૮૨૪, ૮૨૭

સોમવિમલ સૂરિ રાસ ૯૦૪

‘સોમસુંદર સૂરિ’ (લેખ) ટિ. ૪૪૦

સોમસૌભાગ્ય કાવ્ય પૃ. ૪૫૧,

૬૬૨, ટિ. ૪૪૦, ૭૫૩, ટિ.

૪૭૭

સોહમકુલ રત્ન પટ્ટાવલી રાસ (ગૂ.)

ટિ. ૩૮૬

સોહમકુલ પટ્ટાવલી રાસ ૯૯૮

સૌભાગ્યવિજય નિર્વાણરાસ ૯૮૨

હટ્ટીસિંહની અંજનશલાકાના ઢા-

ળીયા ૯૯૮

હમ્મીરમદમદન કાવ્ય ટિ. ૩૭૪

ટિ. ૩૮૧, ૫૨૦, ૫૨૮,

૫૫૨, ૫૬૦

હમ્મીર મહાકાવ્ય ૬૪૭, ૬૫૪

હર્ષકવિ પ્રબંધ ૬૪૨

હરકુશ્વર સિદ્ધક્ષેત્ર સઘ સ્તંભ

૯૯૮

હરિકળીના પાર્શ્વનાથ કંથ ૬૦૨

હરિભદ્રમૂરિ પ્રબંધ ટિ. ૧૫૨,

૫૬૯, ૬૪૨

હરિહર પ્રબંધ ૫૩૬-૭, ૫૫૪,

૬૪૨

હરિતનાપુર કંથ ૬૦૨

Historical Facts about

Jainism ટિ. ૫૭૦

હીરવિજયપદ મહોત્સવ રાસ ૯૦૪

હીરવિજય મૂરિનો નાનો રાસ ટિ.

૪૮૫, ૮૦૬

„ શલોકો ટિ. ૪૮૫, ૭૯૨

„ પુણ્યખાનિ ટિ. ૪૮૫

„ રાસ ટિ. ૪૮૫, ૭૯૨,

ટિ. ૪૯૦, ૮૮૨, ૯૦૩

‘Hirvijaya Suri or the

Jainas at the Court

of Akbar’ (લેખ) ટિ. ૪૯૮

હીરસૌભાગ્ય મહાકાવ્ય સટીક ટિ.

૨૪૭, ૬૭૫, ૬૭૬, પૃ. ૫૩૪,

ટિ. ૪૮૫, ૭૮૮, ૭૯૦,

૭૯૬, ૮૦૫, પૃ. ૫૬૩, ૮૮૨,

ટિ. ૫૨૧

હેમકુમાર ચરિત (પ્રા.) ૬૭૦

હેમચદ્ગણિ રાસ ૯૮૨

હેમચદ્ર સૂરિ પ્રબંધ ટિ. ૨૪૭-

૮, ટિ ૩૧૨, ૫૬૯, ૬૪૨

હેમવિમલ સૂરિ કાગ (ગૂ.) ૭૮૩

૮ જૈન પારિભાષિક શબ્દો,

ખિરૂદો આદિ.

અક્ષપટલ ટિ. ૩૨૩

અક્ષપટલિક-પટલાધીશ ટિ. ૩૨૩

‘અગણોતરો’ દુકાળ ૯૮૭

અયુષ્મિત કાવ્યતન્ત્ર ૪૬૩

અચેકકતા ૧૩૪

‘અદમદળ’ (અદ્ભુત) ૮૩૨

‘અમારિ’ ૩૧૧, ૩૭૬, ટિ ૩૦૧,

૪૨૬, ૫૬૮, ૭૧૯ ટિ. ૪૬૮

૯ જૈન પારિભાષિક શબ્દો આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૪૭

૭૯૯, ૮૦૦-૧, ૮૨૨-૨૩,
 ૮૩૦, ૮૪૩-૪
 ‘અમારિદાન’ ટિ. ૨૯૪
 ‘અમારિ ઘોષણા’ ૩૭૧, ટિ. ૨૯૫
 ‘અમારિ પત્ર’ ૩૪૦
 ‘અમૂલ્ય પ્રાસાદ’ ૫૮૨
 અર્હત ૧
 અષ્ટાન્હક ૧૧૧૮
 ‘અષ્ટાપદ’ નામનું મંદિર ૭૧૯
 અહિદર માલેક ૬૨૦
 અર્હત ૧
 આખ્યાયિકા ૨૭૭
 આગમ ૧૧૧૦
 આર્ય ટિ. ૨૦,
 આર્ષ ૪૩૪
 ઇતિહાસ ટિ ૧૩૩
 ઇંદ્રવિહાર ૮૦૦
 ઉત્થાપક ૭૩૭
 ઉત્તમજન માનનીય પરપ
 ઉદ્યન વિહાર ૪૮૨
 ઉર્મા ગીતો ૯૦૨, ૯૯૭
 ઋષિ ૭૩૬
 ઋષિપુત્ર પરપ
 ઐબાદતખાના ૮૧૧, ૮૧૮
 ઝાઘો (ગુચ્છો) ટિ. ૫૬૫
 ક્ષપણકા ટિ. ૯૭, ૧૫૪, ૧૧૦૮
 કંબલ ૧૧૦૮, ટિ. ૫૬૫
 કર્મકાર ૧૧૪૦

‘કલ્યાણક’ દિન ૧૧૧૬
 કલિકાલ ગૌતમ ૪૯૦
 કલિકાલ સર્વજ્ઞ ૪૩૧, ૪૫૪-૫,
 ૧૧૬૨
 કલિ કેવલી ટિ. ૪૫૭
 કવિ કટારમલ્લ ૪૬૩
 કવિ કુંજર ૫૩૧
 કવિ ચક્રવર્તિ ૫૩૧
 કવિ પ્રવર ૫૩૮
 કવિરાજ ૩૨૧
 કવિરાજ ચક્રવર્તિ ૩૨૧
 કવિરાજ બહાદુર ૯૯૬, ૯૯૮
 કવિશૈક્ષ ૫૬૪
 કવિ સભા શૃંગાર ૪૯૦
 કવીન્દ્ર ટિ. ૨૬૫
 કવીન્દ્ર બંધુ ૫૫૯
 કાવ્યદેવી પુત્ર ૫૩૧
 કાશ્યપ ધર્મ ૧૨
 કાસકર ૧૧૪૦
 કુલકવિહાર ૮૩૦
 કુવિન્દક ૧૧૪૦
 કૂર્યાંત સરસ્વતી ૨૭૨, પરપ
 કૂર્યાંતી શાગદ ૯૧૭, ૫ ૬૩૦
 કૃષ્ણ વાગ્દેવતા ૬૭૬
 કૃષ્ણ સરસ્વતી ૬૭૬
 અમતખાનણા ૧૧૩૩
 અમલુ ૧૧૧૮
 અમાવલુ ૧૧૧૮

ખરતર વસી ટિ. ૨૨૮
 'મુશ-ફલમ' ૮૦૪, ૮૦૮, ૮૭૮
 'ગંગાધિકારી' ૭૫૫, ૮૪૦
 ગણુ ૧૩૪
 ગણુધર ૧૭
 ગચ્છભેદ નિવારણુનુ તિલક ૮૩૧
 'ગીતો'—'અધ્યાત્મ ગીતો' ૯૮૦
 'ગુપ્તિ' ત્રણ ટિ. ૫૬૫
 'ચતુર્વિધ સધ' ૧૧૦૨
 'ચતુરીમા ચાણાક્ય' ૫૨૫
 'ચાતુર્યામ સંવરવાદ' ૩, ટિ. ૫, ૬
 'ચાલિ' (ચાલ) ૯૧૦
 'ચિત્કોશ' ૧૧૧૪
 'ચોથુ વ્રત'—'બ્રહ્મચર્ય' ૧૧૩૩
 'ચોલપદ' (ચોલપદો) ૧૧૦૮, ટિ. ૫૬૫
 'ચોવિહાર' ૧૧૩૩
 છ 'રી' ૧૧૨૫
 'છાદસમ્' ૪૩૪
 'છીપાવસહી' ૯૮૫
 'જ્ઞાતિગોવાલ' ૫૨૫
 'જ્ઞાનકોશ' ૧૧૧૪
 જ્ઞાનપચમી ૮૪૯, ૧૧૧૪
 'જહાગીરી મહાતપા' ૮૨૯
 'જિન' ૧, ટિ. ૧
 'જીવતરવામી' ૬૬૪
 'જન' 'જનવર્મ' ૧, ૧૮૯-૯૦
 'ટો' ૬૫૫

'કકર' ૫૪૩
 'દાળ' ૯૧૦
 'દુઢીયા' ૭૭૭, ૯૪૯, ટિ. ૫૩૫, ૧૦૦૪
 'ત્રિભુવનદીપક' મંદિર ૬૬૫
 ત્રિભુવનવિહાર' ૩૭૪, ટિ. ૨૯૮, ૪૫૬
 'ત્રિવિધ વીર ચુડામણિ' ટિ. ૪૦૪
 'ત્રિવિહાર' ૩૭૪, ૪૫૬
 'ત્રૈવિધવેદી' ૪૬૩
 'તક્ષક' ૧૧૪૦
 'તપા' ૫૬૫
 'તર્કપચાનન' ૨૬૪
 તિલોતરો' દુકાળ ૯૮૭
 'તીર્થંકર' ૧-ચોવીસ ૨
 'તેજપાલનુ મંદિર' ૫૨૬
 'તેજલ વસહિ' ટિ. ૪૬૭
 'દ્વાદશાગ ગણિ પિટક' ૨૧, ૩૩
 'દર્શન પક્ષ' ૯૨૯
 દશ લક્ષણી ૫૩ ૧૧૧૮
 'દશા' વણિક જ્ઞાતિ ૫૨૧
 'દાતાર' ચક્રવર્તિ' ૫૨૫
 'દાદા' ૩૧૭
 દિરાણી જેઠાણીના ગોખત્રા' ૫૨૬
 Delwara Temples ૫૨૬, ૧૧૪૨ જુઓ આખૂ
 દેવઉઠી એકાદશી ૧૧૧૭
 'દેવદ્રવ્ય' ૧૧૨૩
 દેવશયની એકાદશી ૧૧૧૭

૮ જૈન પારિભાષિક શબ્દો આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૪૯

'દેશીઓ' ૯૦૯-૧૦
 'ધર્મલાભ' ૧૧૦૮
 'ધર્મકથાનુયોગ' ટિ ૨૪
 'ધર્માદિત્ય' પૃ. ૧૩૪ ની ટિ
 'ન્યાયવનસિંહ' ૨૬૪
 'ન્યાયવિશારદ' પૃ. ૬૨૧, ૬૨૦,
 ૬૨૨, ૬૨૬
 'નવકાર'—નમસ્કાર ૧૧૩૩
 'નવગૃહચૈત્ય' ૩૩૦
 'નવાગ વૃત્તિકાર, ૨૯૩
 'નિર્ગ્રંથ'—'નિર્ગગ્રંથ' ૧૪૧, ૧૫૪
 'નિર્ગ્રંથ નમિત' ૧૪૫
 'પંચિકા' ૫૯૦
 'પ્રતિક્રમણ' ૧૧૩૩
 'પ્રતિપન્નબધુ' (સિદ્ધરાજનો) ૩૨૧
 પ્રથમાનુયોગ (ધર્મકથાનુયોગ) ૨૧,
 ટિ. ૮૬
 'પ્રબધ શત કર્ત્તા' ૪૬૩, ૪૫૬, ટિ
 ૩૫૭
 'પ્રબધશત વિધાન નિષ્ણાતશ્રુદ્ધિ'
 ૪૬૫
 'પ્રવચન માતા' ૧૧૦૮, ટિ. ૫૬૫
 'પ્રાગ્વાટ જ્ઞાતિ અલકરણ' ૫૨૫
 'પચ્ચઆણુ'—પ્રત્યાખ્યાન ૧૧૩૩
 'પણુસણુ' ૧૧૧૮
 પંચ પરમેષ્ઠી મત્ર ૧૧૩૩
 'પદો' ૯૮૦
 'પર્યુપણા' ૧૧૧૮

'પર્યુપણાકલ્પ' ૧૧૧૭, ટિ. ૫૬૬-૭
 'પરનારી સહોદર' ૫૨૫
 'પરમાર્હત' ૪૨૬
 'પાર્શ્વપત્ય' ૧૧૦૩
 પાલ્હ વિહાર ૫૦૧
 'પીતલહર' મંદિર ટિ. ૪૬૯
 'પીળા વસ્ત્ર ધારી' ૯૫૦
 'પુસ્તક ભાડાગાર' ૧૧૧૪
 પૌષધ વ્રત ૧૧૩૩
 'બસિત'—'બસદી' (વસતિ) ટિ. ૨૨૮
 'બારસા' સૂત્ર ૧૧૮
 'બાલ કવિ' ૪૦૪-૫, ટિ, ૩૨૪
 'બાલ સરસ્વતી' ૪૯૦, ૬૭૯
 બાલાવબોધ ૬૯૧
 'બુદ્ધિ અભયકુમાર' ૫૨૫
 'ભટ્ટાક' રાણુક' નામનુ મંદિર
 ૫૨૭૬
 ભટ્ટાક' વહક (વનમંદિર) ૫૨૭૬
 'ભટ્ટારકો' ૧૧૦૮
 'ભરચ'—જિનમંદિર ૩૫૯, ૫૫૨
 'ભાસ' ૯૧૦
 'ભીમવિહાર' ૭૨૨, ટિ ૪૬૯
 'મન્નગ જૈન' ૫૨૫
 'મનોરથ કલ્પદ્રુમ' મંદિર ૬૬૫
 'મલધારી' ૩૧૧, ટિ. ૨૮૯
 'મહત્તમ' ૩૯૫
 'મહાકવિ' ૫૩૧
 'મહામહાશ્વર' ૫૧૧

જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ.

વ' ૬૨૩

મા' ૬૪૬

સાધ્યાય' ૮૭૭

૨ માલિક'—મફરલી મલીક
૭૨૭-૮, ટિ. ૪૭૦

નાકાર' ૧૧૪૦

શ્વરી-મેશી-મેસરી ૧૧૩૬

અભિ દુહા ૧૧૧૮, ૧૧૩૩

અથા મે દુહા ૧૧૧૮, ૧૧૩૩

કુખપોતિકા' ટિ. ૫૬૫

કુખવચ્ચિકા' ૧૧૦૮, ટિ. ૫૬૫

કુહપત્તી' ટિ. ૫૬૫

મૂલસૂત્ર'—ચાર ૭૭-૮૦

મૂતકર્મણ' ૧૧૪૦

યુગપ્રધાન' ૨૦૭

યુગપ્રધાન' ૫૬ ૮૪૪

રજેહરણ' ૧૧૦૮, ટિ. ૫૬૫

રાજધરણ' ૩૮૬

રાજપિતામહ' ૩૮૩

રાજમામા' ૩૦૫

રાજવિહાર-રાયવિહાર ૩૦૬, ૪૧૪,
૪૨૪, ૪૫૬, ૮૨૩

રાસ' ૯૮૩

રૂપક કાવ્ય (allegory) ૯૦૬

Romance & Ballad (રોમાન્સ
ચકારી વીરસ કાવ્ય) ૯૦૫

લક્ષ્મણ વિહાર' ૬૬૭

લટણ' ૯૧૦

લઘુ ભોજરાજ' ૫૪૭

લઘુ શાલિભદ્ર' ૭૫૫

Lyrics (ઉર્મિગીતો) ૯૦૨, ૯૯૭

લુપક' ૭૩૭, ટિ. ૫૩૫

લોકાયત-ચાર્વાક ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩

લોચ' ૧૧૦૮

વ્યયકરણ પદમાત્ય' ૨૯૧

વ્યવસ્થાપત્ર' (આખૂપરતુ) ૭૧૯,
ટિ. ૪૬૭

વ્યાખ્યાત ચૂડામણિ' ટિ. ૧૮૯-
૧૯૦

વ્યાખ્યા-શિશુક' ૩૪૬, ટિ. ૨૮૨

વ્યાખ્યાનિક'—વ્યાખ્યાતા' ૨૫૩,
ટિ. ૧૯૧

વલાણ' ૯૧૦

વસ્ત્ર'—વસ્ત્રાવાસો' ૧૧૧૭

વસન્તપાલ' ૫૩૧, ૫૫૧

વસહિ'—વસતિ'—વસી' ટિ. ૨૨૮

વાગ્દેવી પ્રતિપત્ત સૂત્ર' ૫૪૯

વાગ્દેવી સૂત્ર' ૫૩૧

વાગ્દેવતા ભાડાગાર' ૫૮૭ જુઓ
પુસ્તક ભંડાર

વાગ્વિલાસ' ૭૦૮, ૭૧૫

વાચક' ૧૩૪

વાદિકુન્જર કેસરી' ૨૪૨

વાદિ ગોકુલ સકટ' ૬૭૫

વાદિ વેતાલ'—શાતિસૂરિ ૨૮૦

વાદીદ્ર' ૮૮૧

'વાર્તિક' ૬૫૬
 'વાસ્તુવિદ્યા'—'વાસ્તુશાસ્ત્ર' ૧૧૪૦
 'વિક્રમાદિત્ય' પૃ. ૧૩૪ ની ટિ.
 'વિદ્યાત્રયીયણુ' ૪૬૩
 'વિધિ ચૈત્ય' ૩૧૪, ટિ. ૩૦૦
 'વિશીર્ણુકાવ્યનિર્માણતન્દ્ર' ૪૬૩
 'વીરાધિવીર' ૬૬૪
 'વીરનારાયણુ' નામનો પ્રાસાદ ૫૩૬
 'વીસા' વણિક જ્ઞાતિ ૫૨૧
 'વેણીકૃપાણુ' ૫૪૫, ટિ. ૪૩૭
 'વેષધર' ૭૩૭
 'આવક' ૧૧૦૨, ૧૧૨૯
 'શ્રીપૂજ્ય' ૧૧૦૮
 'શ્રીમાલ ભૂપાલ' ૭૫૫
 'શ્રીમાલી' ૧૧૫૧
 શ્રુત કેવલી—શ્રુતધર ૯૧૭, ટિ. ૫૨૭
 'શ્રુતિ' ૧૯
 'ત્રિષ્ટ કવિ' ૫૩૧
 શંખલરાય માનમર્દન' ૫૨૫
 'શતાવધાની' ૮૦૮, ૮૨૨
 'શલોકા' ૯૮૦
 'શારદા પ્રતિપન્નાપત્ય' ૫૩૧
 'શિલ્પ' ૧૧૪૦
 'શીલાદિત્ય' પૃ ૧૩૪ની ટિ.
 સૃગાર આવડી' ૭૧૯
 'પદ્મર્શન પોપણુ' ૬૪૨

'પદ્મ ભાષા ચક્રવર્તી' ૩૨૧, ટિ.
 ૨૯૬, ૩૯૨
 'સ્તંભુક' ૬૫૬
 'સ્થપતિ' ૧૧૪૦
 સ્થિરવાસ ૧૧૧૭ ૮
 'સકલ કથા' ટિ. ૧૬૪
 'સમ્યક—વશ—ક્ષયકાળ' ૫૨૫
 'સધ' સ્થાપના ૧૧
 'સધપતિ' ૧૧૨૫
 'સચિવ ચૂડામણિ' ૫૨૫
 'સજીવની ન્યાય' ૪૧૬
 'સત્યાસીઓ' દુકાળ ૮૩૨
 'સત્રાગાર' ૩૭૮
 'સંધિ' ૪૭૫
 'સન્મતિ'—મહાવીર ટિ. ૯૯
 'સમ્મ ગૃહવાસી' ૩૨૮
 'સમિતિ' પાત્ર ટિ. ૫૬૫
 'સર્વજન શ્લાઘનીય' ૫૨૫
 'સરસ્વતીકોશ' ૧૧૧૪
 'સરસ્વતી કઠાભરણુ' ૫૨૫
 'સરસ્વતિ ધર્મપુત્ર' ૫૨૫
 'સરસ્વતી પુત્ર' ૫૩૧
 'સત્ત્વક્ષનારાયણુ' પ્રતિમા ૫૭૯
 'મવરી' ૭૩૮
 'મંવાદો' ૯૦૬
 'સહસ્રાવધાની' ૬૭૩
 'સામતમડલી સત્રાગાર' ૩૮૬
 'સામાયિક' ૧૧૩૩

'મહારાવ' ૬૨૩
 'મહાત્મા' ૬૪૬
 'મહોપાધ્યાય' ૮૭૭
 'માદર માલિક'-'મદરલી મલીક
 ૭૨૭-૮, ટિ. ૪૭૦
 'માલાકાર' ૧૧૪૦
 મહેશ્વરી-મેશ્રી-મેસરી ૧૧૩૬
 'મિસ્ત્રામિ દુક્કડ' ૧૧૧૮, ૧૧૩૩
 'મિથ્યા મે દુષ્કૃત' ૧૧૧૮, ૧૧૩૩
 'મુખપોતિકા' ટિ. ૫૬૫
 'મુખવસ્ત્રિકા' ૧૧૦૮, ટિ. ૫૬૫
 'મુહપત્તી' ટિ. ૫૬૫
 'મૂલસૂત્ર'-'ચાર ૭૭-૯૦
 'મૃતકર્મણ' ૧૧૪૦
 'યુગપ્રધાન' ૨૦૭
 'યુગપ્રધાન' ૫૬ ૮૪૪
 રજોહરણુ' ૧૧૦૮, ટિ. ૫૬૫
 'રાજધરદ' ૩૮૬
 'રાજપિતામહ' ૩૮૩
 'રાજમામા' ૩૦૫
 રાજવિહાર-રાયવિહાર ૩૦૯, ૪૧૪,
 ૪૨૪, ૪૫૬, ૮૨૩
 'રાસ' ૯૮૩
 રૂપક કાવ્ય (allegory) ૯૦૬
 Romance & Ballad (રોમા-
 ચકારી વીરરસ કાવ્ય) ૯૦૫
 'લક્ષ્મણ વિહાર' ૬૬૭
 'લઢણુ' ૯૧૦

'લઘુ ભોજરાજ' ૫૪૭
 'લઘુ શાન્તિભદ્ર' ૭૫૫
 Lyrics (ઉર્મિગીતો) ૯૦૨, ૯૯૭
 'લુપક' ૭૩૭, ટિ. ૫૩૫
 લોકાયત-ચાવોડ ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩
 'લોચ' ૧૧૦૮
 'વ્યયકરણ પદામાલ્ય' ૨૯૧
 'વ્યવસ્થાપત્ર' (આખૂપરતુ) ૭૧૯,
 ટિ. ૪૬૭
 'વ્યાખ્યાત ચૂડામણિ' ટિ. ૧૮૯-
 ૧૯૦
 'વ્યાઘ્ર-શિશુક' ૩૪૬, ટિ. ૨૮૨
 'વ્યાખ્યાનિક'-'વ્યાખ્યાતા' ૨૫૩,
 ટિ. ૧૯૧
 'વલણુ' ૯૧૦
 'વસ્ત્ર'-'વસ્ત્રાવાસો' ૧૧૧૭
 'વસન્તપાલ' ૫૩૧, ૫૫૧
 'વસહિ'-'વસતિ'-'વસી' ટિ. ૨૨૮
 'વાગ્દેવી પ્રતિપત્ત સૂત્ર' ૫૪૯
 'વાગ્દેવી સૂત્ર' ૫૩૧
 'વાગ્દેવતા ભાડાગાર' ૫૮૭ જુઓ
 પુસ્તક ભંડાર
 'વાગ્વિલાસ' ૭૦૮, ૭૧૫
 'વાચક' ૧૩૪
 'વાદિકુજર કેસરી' ૨૪૨
 'વાદિ ગોકુલ સકટ' ૬૭૫
 'વાદિ વેતાલ'-'શાતિસૂરિ ૨૮૦
 'વાર્દોદ્ર' ૮૮૧

'વાર્તિક' ૬૫૬
 'વાસ્તુવિદ્યા'—'વાસ્તુશાસ્ત્ર' ૧૧૪૦
 'વિક્રમાદિત્ય' પૃ. ૧૩૪ ની ટિ.
 'વિદ્યાત્રયીચણુ' ૪૬૩
 'વિધિ ચૈત્ય' ૩૧૪, ટિ. ૩૦૦
 'વિશીર્ણુકાવ્યનિર્માણતન્દ્ર' ૪૬૩
 'વીરાધિવીર' ૬૬૪
 'વીરનારાયણુ' નામનો પ્રાસાદ ૫૩૬
 'વીસા' વણિક જ્ઞાતિ ૫૨૧
 'વેણીકૃપાણુ' ૫૪૫, ટિ. ૪૩૭
 'વેષધર' ૭૩૭
 'શ્રાવક' ૧૧૦૨, ૧૧૨૯
 'શ્રીપૂજ્ય' ૧૧૦૮
 'શ્રીમાલ ભૂપાલ' ૭૫૫
 'શ્રીમાલી' ૧૧૫૧
 'શ્રુત કેવલી'—'શ્રુતધર' ૯૧૭, ટિ. ૫૨૭
 'શ્રુતિ' ૧૯
 'શ્રેષ્ઠ કવિ' ૫૩૧
 'શંખલરાય માનમર્દન' ૫૨૫
 'શતાવધાની' ૮૦૮, ૮૨૨
 'શલોકા' ૯૮૦
 'શારદા પ્રતિપન્નાપત્ય' ૫૩૧
 'શિલ્પ' ૧૧૪૦
 'શીલાદિત્ય' પૃ. ૧૩૪ની ટિ.
 'શૃંગાર આવડી' ૭૧૯
 'પદ્મર્શન પોપણુ' ૬૪૨

'પદ્મ ભાષા ચક્રવર્તી' ૩૨૧, ટિ.
 ૨૯૬, ૩૯૨
 'સ્તણુક' ૬૫૬
 'સ્થપતિ' ૧૧૪૦
 'ગિરવાસ ૧૧૧૭ ૮
 'સકલ કથા' ટિ. ૧૬૪
 'સર્ધયદ-વશ-ક્ષયકાળ' ૫૨૫
 'સંઘ' સ્થાપના ૧૧
 'સઘપતિ' ૧૧૨૫
 'સચિવ ચૂડામણિ' ૫૨૫
 'સજીવની ન્યાય' ૪૧૬
 'સત્યાસીઓ' દુકાળ ૮૩૨
 'સત્રાગાર' ૩૭૮
 'સંધિ' ૪૭૫
 'સન્મતિ'—મહાવીર ટિ. ૯૯
 'સમ ગૃહવાસી' ૩૨૮
 'સમિતિ' પાત્ર ટિ. ૫૬૫
 'સર્વજન શ્લાઘનીય' ૫૨૫
 'સરસ્વતીકોશ' ૧૧૧૪
 'સરસ્વતી કંઠાભરણુ' ૫૨૫
 'સરસ્વતિ ધર્મપુત્ર' ૫૨૫
 'સરસ્વતી પુત્ર' ૫૩૧
 'સત્રક્ષનારાયણુ' પ્રતિમા ૫૭૯
 'નવરી' ૭૩૮
 'નવાદો' ૯૦૬
 'સદ્વિચારવાધાની' ૬૭૩
 'સાન તમડલી સત્રાગાર' ૩૮૬
 'સામાયિક' ૧૧૩૩

ત્મરિક પર્વ ૧૧૧૮
કેરા'-(મેવડા, શ્રમણ) ૮૧૧
ગાર ચૌરી'-નુગાર ચાવડી
૧૭૧૬

દરાજ' ૩૦૨, ૩૦૪
દ સારસ્વત' કવિ ૬૭૫
દ સારસ્વત કવીશ્વર' ૨૭૨
વિહાર ૩૧૦, ૪૧૪, ૮૨૪,
૪૫૬

દ્વાતિક' ૪૦૬
હ-શિશુક' ૩૪૬, ટિ. ૨૮૨
ત.જો' દુકાળ ૯૮૭

પ્રાહી' ૧૧૪૦
પ્રધાર' ૧૧૪૦
મનિઓ' (શ્રમણો) ૮૧૬

દ્વાન્તિક' ૫૬૬
દ્વાન્તિક શિરોમણિ' ૨૬૭

વીરપાયા' ૩૩૨
રેયાળી' ૭૬૬
દુ' ૧૨, ટિ. ૨૦
રલા' ટિ. ૪૦૬

૩ જૈન તીર્થકરો, તીર્થો,
મંદિરો આદિ.

જિતનાથનુ મંદિર ૩૭૪, ૩૭૬,
૫૨૭

અજિતનાથનુ વિધિ ચેત્ય ૬૧૯
અજિતનાથનો વમનોત્સવ ૪૦૧
અજિતનાથ ગિય ૬૬૪, ૭૨૪
અદ્યત્ત (અદ્યુત્ત)ની પ્રતિમા
૯૮૯

અનગીક્ષત્ત (પાર્શ્વનાથ) તીર્થ
૩૧૨, ૪૦૨, ૧૧૧૯

અનુપમા મગેવર ૫૨૭ ક
અપ્પા શિખર ૫૨૭ ક
અગ્નિદા-અપ્પાત્ત ૫ ૨૦૬, ટિ.
૨૨૪, ૨૮૮, ૨૯૦

અગ્નિદા-ભાગનીની મૂર્તિ ૪૬૬,
૬૨૬

અમૂલ્ય પ્રાસાદ ૫૮૨
અમુદ્ધ જુઓ આખુ
અરિષ્ટનેમિ ૪૭૮ જુઓ નેમિનાથ
અવલોકન શિખર ૫૨૭ ક
અશ્વાવમોદ તીર્થ (સમક્ષિકા
વિહાર) ૪૮૩

અષ્ટાપદ નામનુ મંદિર ૭૧૯
અહિચ્છત્ર પાર્શ્વનાથ ૮૪૮
આદિનાથની મૂર્તિ ૮૩૨ જુઓ
ઋષભદેવ

આદિનાથનો યાત્રામહોત્સવ ૩૦૦
" મંદિર ૫૨૭ ક.

આદિનાથ પ્રાસાદ ટિ. ૪૪૧

આદીશ્વર ચેત્ય ૪૬૯

આદીશ્વરની પ્રતિષ્ઠા ૬૨૧, ૬૪૧

આખૂ(અખુદ) ગિરિ-તીર્થ ૨૮૮,
૩૭૬, ૪૮૬, ૫૧૮, ૫૨૪-
૫, ટિ. ૩૯૦, ૫૨૭-૫૨૭૬,
૫૫૮, ૫૭૨, ૫૮૦-૨, ૬૧૯,
ટિ. ૪૪૪, ટિ. ૪૪૬, ટિ. ૪૪૮
-૯, ૭૦૧, ૭૧૯, ૭૨૨,
ટિ. ૪૬૯, ૭૨૫, ૭૨૯,
૭૯૦, ૮૦૦, ૮૩૦, ૮૩૮,
૯૪૭, ૯૯૦, ૧૦૦૪, ૧૧૧૯,
૧૧૪૨, ૧૧૪૭.

આખૂ પર 'ભંગ' ૬૧૯, ૬૨૩
આરાસણુ તીર્થ ૩૪૫, ૫૮૨,
૬૨૧, ૬૬૪, ૮૦૯, ૮૩૦
છદ્રવિહાર ૮૦૦

ઉજ્જયંત (ગિરિનાર) ૩૩૯, ૪૧૩,
૪૨૮, ૫૮૦ જુઓ ગિરિનાર

ઉજ્જમ બાઈની દુક ૯૮૬

ઉદયન વિહાર ૪૮૨

ઋષભદેવ ૨, ૯૫૩, ૧૦૬૫

ઋષભદેવ ઉત્સવ ૫૫૧

ઋષભનાથની પ્રતિષ્ઠા ૮૪૬

ઋષભદેવ પ્રતિમા ટિ. ૨૨૪, ૨૮૯

ઋષભદેવ મંદિર ૨૩૪-૫, ૨૩૮,
૪૯૯

કંડમડ યક્ષ ૩૧૩, ટિ. ૨૫૬

કબ્બદિ યક્ષ ૫૮૦

કરહેડા (કરહેટક) ૫૮૧-૨, ૫૯૨

કુલલ વિહાર ૮૩૦

કુમારપાલ પ્રાસાદ (ધંડર) ૭૨૯

કુમારવિહાર (કુમારપ્રાસાદ, કુવર
વિહાર) ૩૭૪, ટિ. ૨૯૭,

૩૭૫, ટિ. ૩૦૦, ૪૫૬,

૪૬૫, ૪૮૦, ૫૮૩, ટિ. ૩૮૪

કેસરીયાજી (ધુલેવા) ૯૯૦, ૧૧૧૯

ખરતરવસી ટિ. ૨૨૮

ગણધરની સ્તુતિ પૃ. ૧૭

ગિરિનાર (ઉજ્જયંત, રૈવતક,
રૈવત)-૨, ૧૯૯, ૨૪૨-૩,

૩૦૪, ટિ. ૨૫૬, ૩૩૯, ટિ.

૨૯૭, ૩૮૭, ટિ. ૩૧૨, ૪૧૩,

૫૨૫, ૫૨૭૬, ૫૩૧, ૫૫૭,

૫૭૨, ૫૭૮, ૫૮૧-૨, ૬૦૩,

૬૨૧, ટિ. ૪૨૮, ૬૪૧, ૬૬૪

-૬, ટિ. ૪૪૮-૯, ૬૯૨,

૮૩૯, ૯૯૦, ૯૯૨, ૧૦૧૯,

૧૧૧૯, ૧૧૪૭

ગિરિનાર તીર્થનો ઉદાર ૬૨૮

ગિરિનારની પૂર્વ પાજનો ઉદાર
૮૩૨

ગિરિનારની યાત્રા ૫૦૯, ટિ. ૩૭૬,

૫૨૭, ૬૨૧, ૭૧૯, ૮૨૭,

૮૩૭

ગૌતમાદિની સ્તુતિ પૃ. ૧૮

'અંતેવીસ જિહ્વાત્રય' ૪૧૩, ટિ.
૩૨૯

ચક્રેશ્વરી દેવી ૩૨૭, ટિ. ૨૬૯

'અતુદ્ધાર વિહાર' ૮૬૬

૯ જૈન તીર્થંકરો-મંદિરો આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૫૫

પાર્શ્વનાથ ૨-૪, ટિ. ૫-૬, ૯૫૩
 પાર્શ્વનાથ બિંબ ટિ. ૪૧૩
 પાર્શ્વનાથ ચૈત્ય ૨૮૨
 પાર્શ્વનાથના ચિન્હો ટિ. ૪૦
 પાર્શ્વનાથ પ્રતિમા ટિ ૧૯૮-૯, ૪૯૯
 પાલીતાણા (પાદલિખપુર) ૧૫૦,
 ટિ. ૩૬૨, ૫૨૭, ૮૦૬,
 ૧૦૭૬, ૧૧૧૯ જુઓ શત્રુજય
 પાવાપુરી ૫
 પીતલહર મંદિર ટિ. ૪૬૯
 ફલવર્ધી જુઓ ફલોધી
 ફલોધી (ફલવર્ધી) ૩૪૫, ૩૫૧,
 ૩૮૨, ૬૦૩, ૭૯૪, ૮૩૯,
 ૮૫૬
 બંબનવાડ-બાલણવાડ ૬૫૧, ૯૯૦
 બાલણવાડ-બંબનવાડ ૬૫૧, ૯૯૦
 બાલાભાઈ દુક ૯૯૧
 બાવનગળ ઋષભનાથ ૮૦૦
 ભદ્રેશ્વર (સોરઠ ? કચ્છનુ) ૫૧૯,
 ૫૭૮, ટિ. ૪૧૨
 ભરતના ચરણોની સ્થાપના ૮૩૨
 'ભરૂચ' જિનમંદિર ૩૫૯, ૫૫૨
 ભાયખલાનુ મંદિર ૯૯૧
 ભારતીની મૂર્તિ ૪૯૯
 ભીમસિંહ પ્રાસાદ ૬૨૫
 ભીમવિહાર ૭૨૨, ટિ. ૪૬૯
 મક્ષીજી તીર્થ ૧૧૧૯

મથુરા કંકાલી ટીલાના જૈન સ્તૂપ ૧૭૪
 'મનોરથ કલ્પદ્રુમ' મંદિર ૬૬૫
 મલ્લિનાથનો ગોખલો ૫૨૭
 મહાવીરનુ મંદિર-ચૈત્ય ૩૦૯, ૩૧૧,
 ૩૧૩, ૪૯૦, ૪૯૯, ૫૫૦,
 ૬૨૩, ૬૬૪
 મહાવીર પ્રતિમા-બિંબ ૨૪૨,
 ૪૮૨, ૬૨૪
 મુનિસુવ્રતનુ મંદિર ૩૨૪, ૩૮૫,
 ટિ. ૩૧૧, ૫૨૭ ક, ૫૨૮,
 ૫૫૨
 મૂર્તિ ૧૧૨૨
 મૂર્તિવિધાન ૧૧૪૩
 મોતીશાની દુક ૯૯૧
 રાજમતી-રાજેમતી ૪૭૮, ૬૦૭
 રાણકપુરનુ મંદિર ૬૬૫, ૬૬૭,
 ૭૨૫-૬, ટિ. ૪૭૭, ૭૮૯,
 ૮૦૯, ૧૧૪૨
 રાણકપુર મંદિરનો શિક્ષાત્રેખ
 ટિ. ૪૪૬
 રાજવિહાર-રાયવિહાર ૩૦૯, ૪૧૪
 ૪૨૪, ૪૫૬, ૮૨૩
 રાયવિહાર જુઓ રાજવિહાર
 રેવત રેવત ગિરિનાર જુઓ ગિરિનાર
 રૈવત ક્ષેત્રપાળ ૬૨૮
 રૈવતાચલ-ગિરિનાર ટિ. ૪૮૧
 જુઓ ગિરિનાર

લક્ષ્મણવિહાર ૬૬૭
 લખણસિંહનુ મદિર ૩૬૭
 લલિતા સરોવર ૫૨૭ ક
 લૂણિગ-વસતિ (લૂણવસહિ) ૫૨૫-૬,
 ટિ. ૩૮૯, ૬૧૯, ૬૨૩, ટિ
 ૪૩૦, ૭૧૯
 „ નો ઉદ્ધાર ૬૨૪
 લૂણિગવસહિ ૭૧૯ જુઓ લૂણિગ-
 વસતિ
 વર્ધમાન-પ્રતિમા ટિ ૪૪૪
 વરકાણા તીર્થ ૮૩૦
 વસ્તુપાલ પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર ૬૬૬
 વાણારસી પાર્શ્વનાથ ૯૨૦
 વિધિચૈત્ય ૩૧૪, ટિ. ૩૦૦
 વિમલનાથ પ્રાસાદ ટિ. ૪૨૮
 „ „ (ગિરનાર) ૭૧૯
 વિમલવસતિ-વિમલવસહિ ૪૮૬,
 ૫૨૬-૭, ૬૨૩, ૬૨૬, ટિ.
 ૪૬૭ જુઓ વિમલમંત્રી
 વિમલવસહી ૪૮૬, ૫૨૬-૭, ટિ.
 ૪૬૭ જુઓ વિમલવસતિ
 વિમલવસહીનો ઉદ્ધાર ૬૨૪
 વિમલ હસ્તિશાળા ૬૨૩
 વિમલાચલ-શત્રુજય ટિ. ૨૨૪
 જુઓ શત્રુજય
 વીર તીર્થ ટિ. ૨૧૯
 વીરનારાયણ નામનો પ્રાસાદ ૫૩૬
 વીરપ્રાસાદ જુઓ મહાવીર બ નુ
 માંદર

વીરગિય ૫૮૧ જુઓ મહાવીર-
 પ્રતિમા
 ત્રેયાસનાથનુ મદિર ૮૨૭
 ત્રેયાસનાથનો વિહાર ૬૬૫
 શકુનિકા વિહાર ૧૪૫, ૩૧૩,
 ટિ. ૨૫૫, ૩૮૫, ટિ ૩૧૧ ૨,
 ૪૫૬, ૫૨૮, ૫૫૨ જુઓ
 સમન્નિકા વિહાર
 શખેશ્વર તીર્થ ૮૮૯, ૯૯૦, ૧૧૧૯
 શત્રુજય ગિરિ ૧૯૯, ૨૪૨, ૩૦૭,
 ટિ ૨૪૭, ૩૭૩, ૩૮૪, ૪૨૮,
 ૪૫૬, ૫૨૫, ૫૨૭૮. ૬૦૨-૩,
 ૬૦૬, ૬૧૯, ૬૫૧, ૮૨૭,
 ૮૩૨, ૮૩૯, ૮૪૨, ૮૪૬,
 ટિ. ૫૧૮, ટિ. ૫૨૦,
 ૯૮૫-૬, ૯૮૯-૯૧, ૧૦૦૪,
 ૧૦૧૯, ૧૧૪૭
 શત્રુજયની યાત્રા ૫૨૭, ૫૫૧,
 ૫૬૬, ૫૭૨, ૫૮૨, ૬૧૯,
 ૬૨૧, ૬૫૧, ૬૬૧, ૬૬૩,
 ટિ. ૪૪૪, ૬૬૪, ટિ. ૪૪૬,
 ૬૬૬, ટિ. ૪૪૮-૯, ૭૧૯,
 ૭૨૧, ૭૨૩, ૭૨૫-૬, ૭૨૯,
 ૭૩૫, ૮૦૬, ૮૨૭-૮, ૮૩૭
 શત્રુજયની યાત્રા-(કુમારપાલની)
 ૩૭૩, ટિ. ૨૯૬, ૪૨૮, ૪૯૬,
 પૃ ૩૪૬, ૫૦૯
 શત્રુજયની યાત્રાના કરની માફી
 ૮૦૨-૩, ટિ. ૪૯૬, ટિ. ૫૧૮

શત્રુજયનો ઉદ્ધાર ૧૭૩
 શત્રુજયનો ઉદ્ધાર કરનાર ૭૬૬
 શત્રુજયનો ૧૬ મો ઉદ્ધાર ૭૩૨
 શત્રુજયના સધ૧૫૧, ૯૮૬, ૯૯૧-૨
 શત્રુજય મંડન ૫૫૧
 શત્રુજય મુખ્ય મંદિરનો ઉદ્ધાર ૩૮૮
 શાતિનાથ ટિ. ૪૧૯, ૬૨૯, ૬૮૦,
 ૯૫૩

શાતિનાથની પ્રતિમા ૮૨૮
 શાતિનાથની પ્રતિષ્ઠા ૬૬૬
 ,, નું બિંબ ૭૦૦
 શાતિનાથનું મંદિર ૪૦૪, ૫૮૧,
 ૭૧૯

શાતિનાથનો પ્રાસાદ ૬૫૧
 શામ્બ શિખર ૫૨૭ ક
 શારદા પ્રાર્થના પૃ. ૫૧૩
 શાસનપત્ર બાર ગામનું ૩૦૭,
 ટિ. ૨૪૭

શીલવતી સતી ૯૦૦
 શીરીપુર ૭૯૮
 સ્તબન પાર્શ્વનાથ ૫૨૭ ક, ટિ.
 ૩૯૫, ૫૮૦

સલ્યપુર જુઓ સાચોર
 સલવનાય ૭૨૬, ૯૫૩
 સમ્મેતશિખર ૮૨૭, ૧૦૧૪, ૧૧૧૯
 સમલિકા વિહાર ૩૧૩, ટિ. ૨૫૫
 જુઓ શકુનિકા વિહાર
 સરસ્વતી દેવી ૫૪૪, ૫૪૯

સરસ્વતીની મૂર્તિ ૫૨૭ ક
 સાકરચંદની ટુંક ૯૯૧
 સાચોર (સલ્યપુર) ટિ. ૧૩૭, ૩૩૯,
 ૪૭૫, ટિ. ૩૬૨, ૪૯૯,
 ૫૨૭ ક, ૭૦૯, ૮૪૭
 સિદ્ધ વિહાર ૩૧૦, ૪૧૪, ૪૨૪,
 ૪૫૬

સિદ્ધાચલ જુઓ શત્રુજય
 સીમધરની મૂર્તિ ૪૯૯
 સુપાશ્વ નાથ સ્તૂપ ૬૫૧
 સુવિધિનાથ પ્રાસાદ ૩૧૦
 સેરીસા ૫૨૭
 સેરીસા તીર્થની ઉત્પત્તિ ૪૯૫
 હ્રી દેવી ૨૩૮

હડીસિંહનું જૈન મંદિર ૯૯૧, ટિ.
 ૫૪૧, ૧૧૩૦, ૧૧૪૬
 હરિય દેવી ટિ ૧૯૮
 હીરવિજયમૂર્તિની મૂર્તિ ૮૨૭

૧૦ જૈન ગચ્છ, ગણ, સંપ્રદાયાદિ,
 અચલગચ્છ ૭૨૯, ૧૧૦૫
 ,, ,, ની સ્થાપના ૩૩૬
 ‘અધ્યાત્મ મન’ ટિ. ૫૦૮
 આગમ ગચ્છ ૬૫૭, ૭૨૯
 ‘આણુદ નર’ પદ્ય ૮૩૧
 ઉકેશ (ઓમવાત) વરા ટિ. ૮૮૧
 ટિ. ૪૮૮ જુઓ ઉપકેશ ગચ્છ

લક્ષ્મણવિહાર ૬૬૭
 લખણસિંહનુ મદિર ૩૬૭
 લલિતા સરોવર ૫૨૭ ક
 લૂણિગ-વસતિ (લૂણવસહિ) ૫૨૫ ૬,
 ટિ. ૩૮૯, ૬૧૯, ૬૨૩, ટિ.
 ૪૩૦, ૭૧૯

„ નો ઉદ્ધાર ૬૨૪
 લૂણિગવસહિ ૭૧૯ જુઓ લૂણિગ-
 વસતિ

વર્ધમાન-પ્રતિમા ટિ ૪૪૪
 વરકાણા તીર્થ ૮૩૦
 વસ્તુપાલ પ્રાસાદનો ઉદ્ધાર ૬૬૬
 વાણારમી પાર્શ્વનાથ ૯૨૦
 વિધિચૈત્ય ૩૧૪, ટિ. ૩૦૦
 વિમલનાથ પ્રાસાદ ટિ. ૪૨૮

„ „ (ગિરનાર) ૭૧૯
 વિમલવસતિ-વિમલવસહિ ૪૮૬,
 ૫૨૬-૭, ૬૨૩, ૬૨૬, ટિ.
 ૪૬૭ જુઓ વિમલમંત્રી

વિમલવસહી ૪૮૬, ૫૨૬-૭, ટિ
 ૪૬૭ જુઓ વિમલવસતિ

વિમલવસહીનો ઉદ્ધાર ૬૨૪
 વિમલ હસ્તિશાળા ૬૨૩
 વિમલાચલ-શત્રુજય ટિ. ૨૨૪
 જુઓ શત્રુજય

વીર તીર્થ ટિ. ૨૧૯
 વીરનારાયણ નામનો પ્રાસાદ ૫૩૬
 વીરપ્રાસાદ જુઓ મહાવીર ભ નુ
 મોદર

વીરગિળ ૫૮૧ જુઓ મહાવીર-
 પ્રતિમા

ત્રેયાસનાથનુ મદિર ૮૨૭
 ત્રેયાસનાથનો વિહાર ૬૬૫
 શકુનિકા વિહાર ૧૪૫, ૩૧૩,
 ટિ. ૨૫૫, ૩૮૫, ટિ ૩૧૧ ૨,
 ૪૫૬, ૫૨૮, ૫૫૨ જુઓ
 સમલિલા વિહાર

શ ખેશ્વર તીર્થ ૮૮૯, ૯૯૦, ૧૧૧૯
 શત્રુજય ગિરિ ૧૯૯, ૨૪૨, ૩૦૭,
 ટિ. ૨૪૭, ૩૭૩, ૩૮૪, ૪૨૮,
 ૪૫૬, ૫૨૫, ૫૨૭ક. ૬૦૨-૩,
 ૬૦૬, ૬૧૯, ૬૫૧, ૮૨૭,
 ૮૩૨, ૮૩૯, ૮૪૨, ૮૪૬,
 ટિ. ૫૧૮, ટિ. ૫૨૦,
 ૯૮૫-૬, ૯૮૯-૯૧, ૧૦૦૪,
 ૧૦૧૯, ૧૧૪૭

શત્રુજયની યાત્રા ૫૨૭, ૫૫૧,
 ૫૬૬, ૫૭૨, ૫૮૨, ૬૧૯,
 ૬૨૧, ૬૫૧, ૬૬૧, ૬૬૩,
 ટિ. ૪૪૪, ૬૬૪, ટિ. ૪૪૬,
 ૬૬૬, ટિ. ૪૪૮-૯, ૭૧૯,
 ૭૨૧, ૭૨૩, ૭૨૫-૬, ૭૨૯,
 ૭૩૫, ૮૦૬, ૮૨૭-૮, ૮૩૭

શત્રુજયની યાત્રા-(કુમારપાલની)
 ૩૭૩, ટિ. ૨૯૬, ૪૨૮, ૪૯૬,
 પૃ ૩૪૬, ૫૦૯

શત્રુજયની યાત્રાના કરતી માશી
 ૮૦૨-૩, ટિ. ૪૯૬, ટિ. ૫૧૮

૯ જૈન મંદિરો, ૧૦ ગચ્છ આદિની અનુક્રમણિકા, ૯૫૭

શત્રુજયનો ઉદ્ધાર ૧૭૩
 શત્રુજયનો ઉદ્ધાર કરનાર ૭૬૬
 શત્રુજયનો ૧૬ મો ઉદ્ધાર ૭૩૨
 શત્રુજયના સઘ ૧૫૧, ૬૮૬, ૬૯૧-૨
 શત્રુજય મંડન ૫૫૧
 શત્રુજય મુખ્ય મંદિરનો ઉદ્ધાર ૩૮૮
 શાતિનાથ ટિ. ૪૧૯, ૬૨૯, ૬૮૦,
 ૬૫૩
 શાતિનાથની પ્રતિમા ૮૨૮
 શાતિનાથની પ્રતિષ્ઠા ૬૬૬
 ,, નુ બિબ્બ ૭૦૦
 શાતિનાથનું મંદિર ૪૦૪, ૫૮૧,
 ૭૧૯
 શાતિનાથનો પ્રાસાદ ૬૫૧
 શામ્બ શિખર ૫૨૭ ક
 શારદા પ્રાર્થના પૃ. ૫૧૩
 શાસનપત્ર બાર ગામનું ૩૦૭,
 ટિ. ૨૪૭
 શીલવતી સતી ૬૦૦
 શોરીપુર ૭૯૮
 સ્તબન પાર્શ્વનાથ ૫૨૭ ક, ટિ.
 ૩૯૫, ૫૮૦
 સલ્યપુર જીઓ સાચોર
 સંભવનાથ ૭૨૬, ૬૫૩
 સમ્મેતશિખર ૮૨૭, ૧૦૧૪, ૧૧૧૯
 સમલિકા વિહાર ૩૧૩, ટિ. ૨૫૫
 જીઓ શકુનિકા વિહાર
 સરસ્વતી દેવી ૫૪૪, ૫૪૯

સરસ્વતીની મૂર્તિ ૫૨૭ ક
 સાકરચદની ટુંક ૬૯૧
 સાચોર (સલ્યપુર) ટિ. ૧૩૭, ૩૩૯,
 ૪૭૫, ટિ. ૩૬૨, ૪૯૯,
 ૫૨૭ ક, ૭૦૯, ૮૪૭
 સિદ્ધ વિહાર ૩૧૦, ૪૧૪, ૪૨૪,
 ૪૫૬
 સિદ્ધાચલ જીઓ શત્રુજય
 સીમધરની મૂર્તિ ૪૯૯
 સુપાશ્વ નાથ સ્તૂપ ૬૫૧
 સુવિધિનાથ પ્રાસાદ ૩૧૦
 સેરીસા ૫૨૭
 સેરીસા તીર્થની ઉત્પત્તિ ૪૯૫
 હ્રી દેવી ૨૩૮
 હરીસિંહનું જૈન મંદિર ૬૯૧, ટિ.
 ૫૪૧, ૧૧૩૦, ૧૧૪૬
 હરિય દેવી ટિ ૧૯૮
 હીરવિજયસૂરિની મૂર્તિ ૮૨૭
૧૦ જૈન ગચ્છ, ગણ, સંપ્રદાયોદિ-
 અચલગચ્છ ૭૨૯, ૧૧૦૫
 ,, ,, ની સ્થાપના ૩૩૬
 'અધ્યાત્મ મત' ટિ. ૫૦૮
 આગમ ગચ્છ ૬૫૭, ૭૨૯
 'આણુંદ સૂર' પક્ષ ૮૩૧
 ઉકેશ (ઓસવાલ) વશ ટિ. ૪૪૧
 ટિ. ૪૪૪ જીઓ ઉપકેશ ગચ્છ

ઉપકેશ-ઉકેશ ગચ્છ ૨૮૨, ૩૩૧,

૩૫૫, ૩૭૩, ૬૨૧, ભુગ્નો

ઉકેશ ગચ્છ

ક્ષેમકીર્તિ શાખા (ખ) ૯૯૩

ક્ષેમ શાખા (ખ.) ૮૬૩, ૮૬૫

કડવાનો મત ૭૩૮, ૯૨૯

કાસદ્રહ ગચ્છ ટિ. ૩૬૮, ૬૮૩

કૃષ્ણર્ષિ ગચ્છ ૫૭૬, ૬૪૬

ખ ડિલ ગચ્છ ૩૨૩, ૬૪૫

ખંડરેક ગચ્છ ટિ. ૪૦૪

ખરતર ગચ્છ ૨૮૩, ૨૯૩, ૩૧૪,

૩૧૭, ૪૯૨-૩, ૭૨૯, ૭૮૬.

૧૧૦૫

„ ગચ્છીયની ખાસ સેવા ૬૯૨-

૭૦૬

‘ખોસરામતી’ ૮૪૯

ચંદ્રકુલ (ગચ્છ) ૨૬૨-૩, ૨૮૩,

૨૯૩, ૩૨૩, ૩૨૫, ૩૨૭,

૩૩૦, ૩૯૧, ૩૯૩, ૪૬૭,

૪૯૫, ૫૬૯, ૫૭૧

ચૈત્યવાસ ૧૮૪, ટિ. ૧૨૬, ૨૧૩,

૩૩૦

ચૈત્યવાસી ૧૯૦-૧, ૨૩૫, ૨૬૦,

૨૮૩, ૩૧૪, ૩૭૩, ટિ. ૩૦૦,

૪૮૨

„ દશદારો ૩૧૬, ટિ. ૨૬૦

ચૈત્યગચ્છ ૭૪૭

બલહર ગચ્છ ૪૯૨, ટિ. ૩૬૮

જિનકુલસૂરિ શાખા (ખ.) ૮૭૪

જિનમાણિક્યસૂરિ શાખા (ખ૦)

૯૬૧

દ્વિધ્યા (સ્થાનકવાસી) ૭૩૭,

૯૪૯, ટિ. ૫૩૫, ૧૦૦૪.

તપાગચ્છ ૧૧૦૫

„ „ અને ખરતર ગ૦ વચ્ચે

વૈમનસ્ય ૭૮૩

તપાગચ્છ સ્થાપના ૫૬૫-૫૮૩

તેરા પંથ ૯૮૯

ચારાત્રદ ગચ્છ ૨૮૦, ૨૯૬-૭

દરિયાપરી સમુદાય-મધાડો ૮૯૨

દિગંબર ટિ. ૪૪, ટિ. ૧૧૪

દિગંબર અને શ્વેતામ્બરના ભેદ

૧૩૧, ૧૩૩, ૧૭૬, ૨૬૩

દિગંબરોની ઉત્પત્તિ ટિ. ૧૧૪

દિગંબર ભટ્ટારકોની ગાદી ૬૭૦

દિગંબરો શ્વે-માન્ય સૂત્રને માનતા

નથી. ટિ. ૬૮

‘દેવસૂર પક્ષ’ ૮૩૧

નાગપુરીય તપાગચ્છ ટિ. ૩૬૬

નાગરી શાખા ૧૪૬

નાગિલ કુલ ટિ. ૧૦૭

નાગેદ્ર (નામદ્ર) ગચ્છ ૨૫૫,

૫૯૮, ૬૨૭

નાગેદ્ર ગચ્છ ૪૯૫, ૪૯૯, પૃ.

૩૪૬

નાણા ગચ્છ ૭૨૯

નાણાવાલ ગરુડ ૭૨૯
 નિર્વૃત્તિ કુલ ૨૪૭, ૨૯૨
 નિર્વૃત્તિ ગરુડ ૨૪૪
 પ્રશ્નવાહન કુલ ૩૧૧
 પદ્મીવાલ ગરુડ ૬૩૦
 પાયચંદ્ર-પાર્શ્વચંદ્ર ગરુડ ૭૩૯,
 ૯૨૯
 ,, ,, સ્થાપક જુઓ
 પાર્શ્વચંદ્રસૂરિ (જૈન ત્રયકાર)
 પિંપલ ખરતર શાખા સ્થાપક
 ૬૯૪
 પિંપલ ગરુડ ટિ. ૨૧૯, ૩૨૭,
 ૭૦૯
 પૂર્ણતલ ગરુડ ૩૧૩, ૪૧૩
 પૂર્ણિમા ગરુડ ૭૨૯, ૭૫૪,
 પૂર્ણિમા ગરુડ સ્થાપના ૨૯૯,
 ૩૨૯-૩૦, ૪૦૪, ૪૯૯
 'ખનારસી મત' ટિ. ૫૦૮
 ખીખમત (વિજય ગરુડ) ૭૩૭,
 ૮૨૦
 ,, , સ્થાપક-ખીખે ૭૩૭
 બૃહદ્ ગરુડ-વડ ગરુડ ૨૨૧, ટિ.
 ૨૨૪ ૩૨૧, ૩૨૭, ૩૩૨, ૩૪૭,
 ૩૫૪, ટિ ૪૧૩, ટિ. ૪૨૮,
 ૬૪૮
 બોટિક-દિગખર ટિ. ૪૪, ટિ. ૧૧૪
 ભટ્ટપુરીય (ભટેવરા) ગરુડ ટિ.
 ૧૯૮

ભીખમજી (તેરાપ થ સ્થાપક) ૯૮૯
 ભુગુકચ્છીય શાખા (રતનાકર
 ગરુડની) ૭૩૩
 મલધાર ગરુડ ૫૧૦
 'રક્તાખરો' ૧૧૦૮
 રતનાકરગરુડ ટિ. ૪૨૮, ૭૩૩, ૭૬૯
 રાજગરુડ ૨૬૩, ૨૭૦, ટિ ૨૦૬,
 ૩૫૧, ૩૯૪ ૪૮૭, ૪૮૯, ૫૯૯
 રૂપદ્વીય ગરુડ ૩૯૨૬, ૬૩૩,
 ૬૩૫, ૬૪૭
 લક્ષ્મીભદ્ર સાખા (ત.) ૮૫૯
 'લઘુ-શાલિક' તપાગરુડ ૫૭૭
 'લોકા'-'લુકા' ટિ, ૫૩૫, ૭૩૭,
 ૮૨૦, ૮૨૬, ૮૮૨, ૮૯૧
 લોકા મત ૭૧૧, ૯૨૯
 વટ (વડ) ગરુડ ૭૨૯ જુઓ
 વડગરુડ
 વડગરુડ ટિ. ૨૧૯, ૨૯૭, ૩૯૭,
 ૪૯૪, ૭૨૯ જુઓ બૃહદ્
 ગરુડ, વટ ગરુડ
 વાયડ-વાયટીય ગરુડ ૪૯૬, ૫૪૫,
 ટિ. ૩૯૩
 'વારાણસીય મત' ટિ. ૫૦૮
 વિદ્યાધર ગરુડ ૨૧૮, ટિ. ૧૫૪,
 ૨૩૪
 વિધિપક્ષ-આચલિક ગરુડ જુઓ
 અચલ ગરુડ
 વિજય (ખીખ) ગરુડ જુઓ ખીખ
 મત

વીજ્ઞાનો મત ૭૩૮, ૯૨૯
 વૃદ્ધ પોશાલિક-શાલિક તપા ગચ્છ
 ૫૬૫.૫૭૭, ૭૨૯
 શ્વેતામ્બર ૧૩૧
 શ્વેતામ્બર અને દ્વિગમ્બરના ભેદ
 ૧૩૧, ૧૩૩
 શ્વેતામ્બર મૂર્તિપૃજકો ૪૫
 „ „ આગમ માને છે
 ૧૧૭
 સ્થાનકવાસી ૭૩૭, ૧૦૦૩ જૂઓ
 દુઃશ્ચિયા
 „ ૩૨ સૂત્રો માને છે ટિ. ૬૮
 સહેર ગચ્છીય ૫૬૦
 સરવાલ ગચ્છ ૩૨૫
 હર્ષપુરીય ગચ્છ-મલધારી ગચ્છ ટિ.
 ૧૯૮, ૩૧૧, ૫૫૬
 હારિજ ગચ્છ ટિ. ૨૧૭
 ૧૧ જૈન શ્રાવકો, મંત્રીઓ
 વગેરે.
 અક્કરસિંહ ઓસવાલ ટિ. ૪૪૧
 અક્ષયરાજ મંત્રી ઓસવાલ ૮૨૫
 અચરત-વીસાશ્રીમાલી ૧૦૦૩
 અચ્છુપ્ત ૩૫૪
 અજયપાળ ૪૬૯, ટિ. ૩૫૯
 અનુપમા દેવી ૫૨૦, ૫૨૬, ટિ.
 ૩૮૭
 અખળ જાણુશાલી વજ્જર (જામનો)
 ૮૦૬

અભયકુમાર (ત્રેણિક ગમ્બનો
 પુત્ર ને મંત્રી) ૪૬૯
 અભયકુમાર ત્રેણિકપુત્ર ૩૭૮
 અભય દડાધિપ ૩૭૪
 અભયદ શ્રીમાલ ૬૯૯
 અભયસિદ્ધ મંત્રી પોરવાડ (વિમ-
 લમંત્રી વરાજ, ૬૨૬
 અભયસીહ (પો. વિમલ મંત્રી
 વરાજ) ૨૯૦
 અંબડ દડનાયક (આમ્રભટ) શ્રી-
 માલ ૩૮૩. ૩૮૫, ટિ. ૩૧૧,
 ટિ. ૩૧૩, ૪૫૬, ૫૧૪, ૫૨૮
 અંબડ (આમ્રદેવ) મંત્રી (ગદ્ગક
 કુલ) ૪૯૯, ટિ. ૩૭૧
 અંબડ શ્રીમાલ ૬૯૯
 અમરચદ (બનારસીદાસનો અનુ-
 યાથી) ટિ. ૫૦૮
 અમીપાલ શ્રાવક કવિ ૭૭૬
 અર્થમદ્વજ ૮૪૯
 અરડકમદ્વજ શ્રીમાલ ૭૪૮
 અરસિંહ રાણા શ્રીમાલી ૭૫૮
 અશ્વરાજ (આશરાજ)-વસ્તુપાલના
 પિતા-પોરવાડ ૫૦૯, ટિ.
 ૩૭૮, ૫૨૨, ૫૨૭, ૫૨૯
 અંબપસાય (અંબાપ્રસાદ) નાગર
 ૫૦૩
 આનંદ મંત્રી-પોરવાડ (વિમલ
 વંશજ) ટિ. ૨૨૫, ૩૦૫, ૩૮૧

૧૧ જૈન શ્રાવકો, મંત્રીઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૬૧

આનંદ શ્રાવક (મહાવીર પ્રભુના
દશ ઉપાસક પૈકી) ૬૦૭
આનંદદેવી (શ્રીમાલ) ૪૯૦
આના સઘવી ૭૨૭
આલક ટિ. ૨૯૬
આલક ત્રિષ્ઠિ ૪૭૯
આલક શા ૬૨૮
આભૂ દડપતિ પોરવાડ ૫૦૯, ટિ.
૩૭૭
આભૂ શ્રીમાલ ૫૮૨
" " ૬૯૯
આત્ર-આખાક (ઓસ.) ૬૬૪,
ટિ. ૪૪૪
આત્રદત્ત ૩૨૪
આત્રદેવ-આખાક-આખડ દંડના-
યક (શ્રીમાલી) ૩૮૭, ટિ. ૩૧૨
ગુઓ અખડ દંડનાયક
આત્રદેવ ૪૮૧, ૪૯૯
આલ્હાદન દંડનાયક ૪૯૯
આલ્હૂ-આલ્હ સઘવી (શ્રીમાલી)
૭૦૧, ૭૦૫.
આલિંગ ૬૨૮
આશરાજ ગુઓ અશ્વરાજ
આશુક મહામાત્ય ૩૦૫, ૩૦૭,
ટિ. ૨૪૭, ૩૪૨, ૩૪૪
ઘઞ્જાભાઘ શેઠ (સુરતી) ૯૮૯
ઘદ્રરાજ શ્રીમાલી ૮૦૦
ઘશ્વર ટિ. ૪૪૪

ઘશ્વર સોની ઓસવાલ ૭૨૪
ઉજલ કોઠારી પોરવાડ ૭૨૫
ઉદયકરણ (બનારસીદાસના અનુ-
યાયી) ૮૪૯
ઉદયકરણ સઘવી (ઓસ) ૭૯૦
ઉદયનમત્રી (શ્રીમાલી) ૩૦૫, ૩૭૪,
ટિ. ૨૯૬, ૩૮૩, ૫૭૯, ૬૨૮
ઉદયરાજ મત્રી (ગૂર્જર) ૪૦૪
ઉદયશ્રી (યશોવીર મંત્રીના માતા)
ટિ. ૪૦૪
ઉદયસિંહ મંત્રી (યશોવીર મત્રીના
પિતા) ટિ. ૪૦૪
ઉજવલ શ્રાવક કવિ (ત.) ૮૯૬
એકરાજ ૬૬૪
કૂરસિંહ (પો વિમલમંત્રીના વંશજ)
૨૯૦
કૂરસિંહ ઠકકુર (શ્રીમાલી) ૬૦૯
ક્ષેમરાજ (શ્રીમાલી) ૭૦૧
કટુકરાજ શ્રીમાલ ૪૯૦
કપ્પર્દિ (કાપડી) ૪૯૯
કપ્પર્દિ મત્રી (કુમારપાલના) ૬૨૮
કપૂર પદાધિપ ૩૯૩
કપૂરી ૭૨૩
કર્મચંદ્ર મંત્રી (ઓસ) પૃ. ૫૭૧,
૮૩૬-૪૫
કર્મણુ સઘવી મત્રી (પોર) ૭૨૩
કર્મોશાહ (ઓસ) ૭૩૨-૫
કર્મો પોરવાડ ૭૨૯

કસ્યાણુજી ઝાલા પ્રધાન ૮૩૦
 કસ્તુરભાઈ મણિભાઈ (ઓસ) ૯૮૬
 કાળે સંઘવી પોરવાડ ૭૨૫
 કાલાક સોની ૬૬૬
 કાલો પોરવાડ ૭૨૯
 કુલ શેઠ ૧૦૦૩
 કુમરસીંહ ઠ. શ્રીમાલી ૫૬૦
 કુમરસીંહ મહામાત્ય ઉદરક
 કુમારદેવી (વસ્તુપાલના માતા)
 ૫૦૯, ટિ. ૩૭૮, ૫૧૦
 કુમારપાલ સંઘવી-પોરવાડ ટિ.
 ૪૪૪
 કુમારસિંહ કોઠારી (શ્રીમાલી) ૩૮૬
 કુઅરજી શાહ ૮૦૬
 કુંવરપાલ (ખનારસીદાસના અનુ-
 યાથી) ટિ ૫૦૮
 કુરા ઓસવાલ ૭૮૯
 કુંવરજી આણુંદજી (વી. શ્રી.) ટિ.
 ૫૬૨
 કૃષ્ણ પ્રાગ્વાટ-પોરવાડ ૪૭૫
 કેશવજી નાયક (દ. ઓ) ૯૯૨,
 ૧૦૪૮
 કેસરીબાઈ ૧૦૦૩
 કેનપાલ (અને) સોનપાલ
 (ઓસ.) ૮૨૭
 કેરો શ્રીમાલ ટિ. ૪૭૦
 કૌતુકદેવી ૭૧૯
 ખરગસેન શ્રીમાલ ૮૪૮
 ખીમ-ખીમરાજ મંત્રી ૮૬૮

ખીમરાજ મધવી (શ્રી.) ૭૦૬
 ખીમા (ઓસ.) ૭૨૪
 ખીમાઈ ટિ. ૪૪૧, ૬૬૫, ટિ.
 ૪૪૫
 ખીમા મધવી ૭૨૩
 ખુશાલચંદ (ઓમ) ૯૮૬
 ખેતલ શ્રીમાલી ૬૨૪
 ખેતો ઓસવાલ ૭૩૨
 ખેમો હડાલીઓ ૭૩૧
 ગંગાદેવી ૭૦૫
 ગણેશચંદજી ૧૦૦૪
 ગદરાજ (ગદા) મંત્રી ૭૨૧-૨,
 ટિ. ૪૭૭
 ગર્ગશેઠ વાયડ ૩૭૪
 ગાગિલ મંત્રી ૩૫૫
 ગુણરાજ, (ઓસ) ૬૬૪, ટિ.
 ૪૪૪ ૬૬૫, ટિ. ૪૪૬, ૬૬૬,
 ૭૨૨, ૭૨૬
 ગુમાનચંદ શેઠ ૯૯૦
 ગોવાસા શ્રીમાલ ટિ ૪૭૦
 ગોવિંદશાહ (ઓસ.) ૬૬૪, ટિ.
 ૪૪૧-૨
 ઘટસિંહ ૬૬૪
 ચગદેવ મોઢ ૪૧૪
 ચચ્ય મોઢ ૪૧૪
 ચચિયણી (નાગર કુલ) ૫૦૩
 ચંડપ્રસાદ મંત્રી (પોર.) ૫૦૯
 ચંડપ સચિવ (પોર.) ૫૦૯

૧૧ જૈન શ્રાવકો, મંત્રીઓ આદિની અનુક્રમણિકા, ૯૬૩

ચડપાલ પોરવાડ વણિક કવિ
૮૬૫, ટિ. ૫૧૬

ચડસિંહ ૬૨૪

ચદ્ર દંકુર ૬૩૦

ચદ્રભાણુ ૮૪૯

ચદ્રસાધુ (ચાદાશાહ) સંઘવી ૭૨૧

ચપક ટિ. ૪૪૧, ૬૬૫

ચપાખાઈ પૃ. ૫૩૬, ૭૯૨

ચપો ૭૦૯

ચાગો સંઘવી-મંત્રી ૭૮૯

ચાચો ટિ. ૪૪૧, ટિ. ૪૪૪

ચાપા મંત્રી ૨૩૫

ચાલિંગ સંઘવી ૭૨૫

ચાહડ ૩૮૬, ૫૭૯, ટિ. ૪૧૩

ચાહડ સંઘવી ૭૦૧, ૭૦૫

ચાહિની ૪૧૪

ચીમનભાઈ લાલભાઈ ૯૮૬

ચુડ ૬૬૧

છગનલાલ હિમેદયદ ૧૦૫૪

છાડાક લક્ષ્મણ ટિ. ૨૯૬

જગત્સિંહ ૬૪૨

જગત્સિંહ મહામાત્ય ૫૬૦

જગદૂ ૬૦૭

જગદુશા ૫૭૮, ટિ. ૪૧૨, ૬૨૭,
૯૬૩, ૧૧૩૨

જગદેવ ૩૯૫

જગદેવ ટિ. ૨૨૫

જગદેવ ૬૨૮

જગદેવ મંત્રી કવિ ૪૦૪-૫, ટિ.
૩૨૪, ૪૮૬

જગસિંહ મંત્રી ૬૨૬

જગસીંહ ૨૯૦

જદુરાય ટિ. ૫૫૫

જંબૂ (જંબૂનાગ) ૨૬૨

જંબૂ શ્રાવક ૪૦૬

જમ્ભણુદેવી ૫૨૦

જયતો ટિ. ૪૪૪

જયદેવ ૩૨૭

જયદેવ ૩૫૪

જયન્તસિંહ-જૈનસિંહ ૫૨૦, ટિ.

૩૮૪, ટિ. ૩૯૬, ૫૫૧-૨

જશુ ઠક્કર ૮૦૬

જસદેવ ૩૭૪

જહૂલણુ ૪૯૯

જાળ મંત્રી ૨૩૫, ૩૦૬

જાદુમા (જાદૂ) ૫૧૦

જાવડશા ૧૭૩

જાવડ ૮૯૦

જાવડ સંઘપતિ ૭૫૫

જાહિલ મંત્રી (પોર.) ૨૯૧, ટિ.

૨૩૩, ૮૯૫

જિનદેવ મંત્રી પોરવાડ ૪૦૭

જીજી (? જીજી) ટિ. ૪૪૪

જીજી સંઘવી ૭૦૬

જીવણુચંદ ઝવેરી ટિ. ૩૭૪

જીવણુ શ્રીમાલી ૭૨૮, ટિ. ૪૭૦

જીવરાજ રત્નસિંહ ૯૬૨
 જીવાશાહ પ્રધાન ૮૨૫
 જીવાસા ઓસવાલ ૭૨૪
 જૂઠા મહિલા પરીખ ૭૨૪
 જોહમલ ૯૮૬
 જોતસી ટિ. ૪૫૨ ?
 જોસલશાહ ૬૧૯
 જોસાજી ૬૫૧
 જોસિંગ ૭૨૯
 જૈનસિંહ પોરવાડ ૭૨૯
 જૈન મંત્રીઓ પૃ. ૧૭૧, પૃ.
 ૨૬૮-૯, ૩૯૭
 જોહામલ ૧૦૦૪
 ઝંઝણુ ૭૦૦-૧
 ઝાઝણુ ૫૮૦, ૫૮૨
 ઠક્કરસિંહ ઓસવાલ ૭૩૨
 તારાચંદ્ર હાકમ (ઓસ.) ૮૨૬
 તેજપાલ ૯૪૬
 તેજપાલ મંત્રી-મહામાત્ય પોર.
 ૨૮૯, ૫૮૪, ૬૧૯, ટિ ૫૦૦,
 ૧૧૪૨ જીઓ વસ્તુપાલ મંત્રી
 તેજપાલ સોની ૮૦૩, ૮૦૬,
 ૮૨૭
 તોલાશાહ ઓસવાલ ૭૩૨-૩
 થાનમલજી ૮૪૯
 થાનસિંહ-સ્થાનસિંહ ૭૮૯, ૭૯૨,
 ૭૯૭, ૮૦૦, ૮૮૨

થીરગાહ ૮૪૬
 દશરથ મંત્રી ટિ. ૨૨૫, ૩૮૧
 દુર્જનમત્ર ઝવેરી (અડખરના) ૮૦૦
 દુસાણુ ૭૦૦
 દેદ વણિક ૫૮૦
 દેવો ટિ. ૪૪૪
 દેપાક મુત્રધાર ટિ. ૪૮૬
 દેવહા આવક ૫૬૬
 દેવચંદ આવક ૪૯૯
 દેવનાગ ૩૯૮
 દેવરાજ ૬૬૪
 દેવશ્રી (દિવસિકા) ૧૭૦
 દેવશી શેઠ ૭૮૯
 દેવસિંહ શ્રીમાલ ટિ. ૪૭૧
 દેવસી મધવી પોરવાડ ૭૨૭
 દેવો ટિ. ૪૬૮
 દેવો શ્રીમાલ ૭૩૦, ટિ. ૪૭૫
 દેશલશા ૬૨૦-૧
 દેહડ એધિશ્રીમાલ ૫૬૨
 દેહડ સત્રવી ૭૦૧, ૭૦૫
 દોહટી શેઠ ૨૯૭
 ધનજી સૂરા શાહ ૯૧૮-૯
 ધનદેવ મંત્રી મોઢ ૪૮૦
 ધનદેવ આવક ૩૧૯
 ધનપતિસિંહજી ૧૦૪૯, ૧૦૫૧-૨
 ધનપાલ વણિક ૨૫૮
 ધનપાલ મહામાત્ય ટિ. ૨૨૫,
 ૪૮૬

૧૧ જૅન શ્રાવકો, મંત્રીઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૬૫

ધર્મદાસ છીપા (લો.) ૯૪૯
 ધર્મદાસ શા. ૯૮૯
 ધર્મદેવ ૬૨૮
 ધર્મદેવ મહાપ્રધાન ૫૬૦
 ધરમદાસજી ૮૩૨
 ધવલક મહામાત્ય ટિ. ૨૨૫, ૩૮૧
 ધવલ પોરવાડ ૩૫૯
 ધવલ શ્રીમાલી ૪૯૨
 ધાહિલ ૪૭૬
 નગરાજ મંત્રી ઓસવાલ ૭૩૧
 નગરાજ સધવી ૭૨૨
 નથુશા ૯૮૬
 નર્મદ સંઘપતિ ૬૬૬
 નરસિંહ ઓસવાલ ૭૩૨
 નરસિંહ નાથા ૯૯૨
 નરસિંહ મહત્તમ ૩૯૫
 નરસિંહ શેઠ ૬૬૨
 નાઉશ્રાવિકા પ્રાગ્વાટ ૪૯૪, ૫૦૦
 નાગપાલ ટિ. ૨૨૫
 નાગિલ શ્રીમાલ ૩૫૯
 નામલદેવી ૬૨૩
 નામલદે ૭૧૯
 નારાયણ વણિક ૯૧૮
 નિળ સધપતિ ૬૯૪
 નિમય ૨૩૪
 નીનાશેઠ ૨૩૫
 નીનૂ-નિનાક મહામાત્ય ૨૮૭,
 ટિ. ૨૨૫

નૃસિંહ (સુખાનો મંત્રી) ૭૩૫
 નેહમ ત્રી ૨૮૭, ટિ. ૨૨૫, ૩૮૧
 નેમિકુમાર ટિ. ૨૬૩
 નેમિચદ્ર સોની ૩૩૮
 નેમિદાસ શ્રાવક (ત.) ૯૭૭, ૯૮૩
 નેમિનાગ ટ્રેણિ ૩૭૮
 નેમિ મોઢ ૪૧૪
 નૈણા ૬૯૯
 પ્રદ્યુમ્નરાજ સચિવ ૩૩૯
 પ્રદ્યુમ્નશ્રાવક મોઢ ૫૬૧
 પ્રતાપદેવી ૫૧૦
 પ્રતાપમલ્લ ટિ ૨૯૫ ક
 પ્રતાપસિંહ ટિ. ૩૮૪, ૧૦૫૧
 પ્રદ્ધાદન શ્રાવક ૪૯૯
 પ્રેમચદ રાયચદ ૯૯૨, પૃ ૬૯૯,
 ૧૦૧૯, ટિ. ૫૪૭
 પ્રેમાભાઇ શેઠ ૯૮૬
 પચસા શ્રીમાલ ટિ. ૪૭૦
 પતા ઓસવાલ ૭૨૪
 પદ્મ કોઠારી ૫૪૪
 પદ્મચદ્ર શ્રાવક ૩૪૩
 પદ્મ-પદ્માકર સધવી ૭૦૧, ૭૦૫
 પદ્મસિંહ પળદ, ટિ. ૪૧૩
 પદ્મસિંહ ૯૧૮
 પથિમિદેવી (શ્રીમાલ) ટિ. ૪૧૩
 પર્વત ૬૬૬
 પર્વત પોરવાડ ૭૫૯

શુવરાજ રત્નસિંહ ૯૬૨
 શુવાશાહ પ્રધાન ૮૨૫
 શુવાસા ઓસવાલ ૭૨૪
 જૂઠા મહિલા પરીખ ૭૨૪
 જોહમલ ૯૮૬
 જોતસી ટિ. ૪૫૨ ?
 જોસલશાહ ૬૧૯
 જોસાજી ૬૫૧
 જોસિંગ ૭૨૯
 જૈત્રસિંહ પોરવાડ ૭૨૯
 જૈન મત્રીઓ પૃ. ૧૭૧, પૃ.
 ૨૬૮-૯, ૩૯૭
 જોહામલ ૧૦૦૪
 ઝંઝણુ ૭૦૦-૧
 ઝાઝણુ ૫૮૦, ૫૮૨
 ઠક્કરસિંહ ઓસવાલ ૭૩૨
 તારાચંદ હાકમ (ઓસ.) ૮૨૬
 તેજપાલ ૯૪૬
 તેજપાલ મંત્રી-મહામાત્ય પોર.
 ૨૮૯, ૫૮૪, ૬૧૯, ટિ. ૫૦૦,
 ૧૧૪૨ જુઓ વસ્તુપાલ મત્રી
 તેજપાલ સોની ૮૦૩, ૮૦૬,
 ૮૨૭
 તોલાશાહ ઓસવાલ ૭૩૨-૩
 થાનમલજી ૮૪૯
 થાનસિંહ-સ્થાનસિંહ ૭૮૯, ૭૯૨,
 ૭૯૭, ૮૦૦, ૮૮૨

થીરગાદ ૮૪૬
 દશરથ મત્રી ટિ. ૨૨૫, ૩૮૧
 દુર્જનમત્રી ઝવેરી (અકબરના) ૮૦૦
 દુમાણુ ૭૦૦
 દેદ વણિક ૫૮૦
 દેદો ટિ. ૪૪૪
 દેપાક મૂત્રધાર ટિ. ૪૪૬
 દેડલા આવક ૫૬૬
 દેવચંદ આવક ૪૯૯
 દેવનાગ ૩૯૮
 દેવરાજ ૬૬૪
 દેવશ્રી (દેવસિકા) ૧૭૦
 દેવશી શેક ૭૮૯
 દેવસિંહ શ્રીમાલ ટિ. ૪૭૧
 દેવસી સઘવી પોરવાડ ૭૨૭
 દેવો ટિ. ૪૬૮
 દેવો શ્રીમાલ ૭૩૦, ટિ. ૪૭૧
 દેશલશા ૬૨૦-૧
 દેહડ ત્રેષિ શ્રીમાલ ૫૬૨
 દેહડ સઘવી ૭૦૧, ૭૦૫
 દોહટી શેક ૨૯૭
 ધનજી સૂરા શાહ ૯૧૮-૯
 ધનદેવ મત્રી મોઢ ૪૮૦
 ધનદેવ આવક ૩૧૯
 ધનપતિસિંહજી ૧૦૪૯, ૧૦૫૧-૨
 ધનપાલ વણિક ૨૫૮
 ધનપાલ મહામાત્ય ટિ. ૨૨૫,
 ૪૮૬

૧૧ જૈન શ્રાવકો, મંત્રીઓ આદિની અતુકમણિકા. ૯૬૫

ધર્મદાસ છીપા (લો.) ૯૪૯
 ધર્મદાસ શા. ૯૮૯
 ધર્મદેવ ૬૨૮
 ધર્મદેવ મહાપ્રધાન ૫૬૦
 ધર્મદાસજી ૮૩૨
 ધવલક મહામાત્ય ટિ. ૨૨૫, ૩૮૧
 ધવલ પોરવાડ ૩૫૯
 ધવલ શ્રીમાલી ૪૯૨
 ધાહિલ ૪૭૬
 નગરાજ મંત્રી ઓસવાલ ૭૩૧
 નગરાજ સધવી ૭૨૨
 નથુશા ૯૮૬
 નર્પદ મધપતિ ૬૬૬
 નરસિંહ ઓસવાલ ૭૩૨
 નરસિંહ નાથા ૯૯૨
 નરસિંહ મહત્તમ ૭૯૫
 નરસિંહ શેઠ ૬૬૨
 નાઉશ્રાવિકા પ્રાગ્વાટ ૪૯૪, ૫૦૦
 નાગપાલ ટિ. ૨૨૫
 નાગિલ શ્રીમાલ ૩૫૯
 નામલદેવી ૬૨૩
 નામલદે ૭૧૯
 નારાયણ વણિક ૯૧૮
 નિળ નધપતિ ૬૯૪
 નિમય ૨૩૪
 નીનારોઠ ૨૩૫
 નીલ-નિનાક મહામાત્ય ૨૮૭,
 ટિ. ૨૨૫

નૃસિંહ (સુખાનો મંત્રી) ૭૩૫
 નેઠમંત્રી ૨૮૭, ટિ. ૨૨૫, ૩૮૧
 નેમિકુમાર ટિ. ૨૬૩
 નેમિચદ્ર સોની ૩૩૮
 નેમિદાસ શ્રાવક (ત.) ૯૭૭, ૯૮૩
 નેમિનાગ ઐષ્ઠિ ૩૭૮
 નેમિ મોઢ ૪૧૪
 નૈણા ૬૯૯
 પ્રદ્યુમ્નરાજ સચિવ ૩૩૯
 પ્રદ્યુમ્નશ્રાવક મોઢ ૫૬૧
 પ્રતાપદેવી ૫૧૦
 પ્રતાપમજા ટિ ૨૯૫ ૬
 પ્રતાપસિંહ ટિ. ૩૮૪, ૧૦૫૧
 પ્રદલાદન શ્રાવક ૪૯૯
 પ્રેમચંદ રાયચંદ ૯૯૨, ૫ ૬૯૯,
 ૧૦૧૯, ટિ ૫૮૭
 પ્રેમાભાઇ રોઠ ૯૮૬
 પચસા શ્રીમાલ ટિ. ૧૭૦
 પતા ઓમવાલ ૭૨૮
 પદ્મ કોઠારી ૫૮૮
 પદ્મચંદ્ર શ્રાવક ૮૮૩
 પદ્મ-પદ્માદર મંત્રી ૭૦૧, ૭૦૫
 પદ્મસિંહ પાડદ, ટિ ૮૧૩
 પદ્મસિંહ ૯૧૮
 પદ્મિનિદેવી (શ્રીમાલ) ટિ ૮૧૩
 પર્વત ૬૬૬
 પર્વત પેન્નાડ ૭૧૯

પર્વત મોઢ ૬૬૯, ટિ. ૪૪૮
 ,, શ્રીમાલી ૭૪૫
 પરમર્દિ ૬૨૮
 પરમલક્ષ્મી ૫૧૦
 પામો શ્રીમાલ ટિ. ૪૭૦
 પાર્શ્વચંદ્ર (પાશ્વ) ૪૬૯, ટિ. ૩૫૯
 પાર્શ્વનાગ ૪૦૭
 પારસ ત્રાવકે ૩૮૨
 પાહ્લ મવવી ૭૦૧, ૭૦૫
 પીથડ મધવી ૬૨૪, ટિ. ૪૩૦
 પૂળ મવવી ૭૦૬
 પૂનડ ત્રાવકે ૫૬૫
 પૂતો ટિ. ૪૪૪
 પૂર્ણચંદ્ર કોઠારી ૬૬૬
 પૂર્ણદેવી ૭૨૯
 પૂર્ણસિંહ ૫૧૦
 પૂરણચંદ્ર નાહર ૧૧૫૩
 પૃથ્વીધર જીઓ પેથડ
 પૃથ્વીપાલ મહામાત્ય ટિ. ૨૨૫,
 ૩૦૫, ૩૮૧, ૩૯૭, ૪૮૬
 પેથડ ૫૧૦
 પેથડ-પૃથ્વીધર ૫૮૦-૨
 પેથડ ૬૨૪, ટિ. ૪૪૯, ૭૫૯
 પેથો શ્રીમાલ ૭૬૯
 કુલચંદ (દિ) ૬૨૮
 બલિરાજ હંકુર ૬૫૬
 બહાદરમણ ૯૯૦
 બાલ ટિ. ૪૪૪

બાલાભાઈ (દીપચંદ કલ્યાણી)
 ૯૯૧
 બાહડ મંત્રી જીઓ વાગભટ્ટ
 બાહડ ૭૦૧-૨, ૭૦૫
 બુધસિંહ ૧૦૫૧
 બંદડ પોરવાડ ૭૨૯
 ભડારીજી ૮૨૭
 ભણુશાલી સનગથ ૭૮૯
 ભાદ મધવી ૭૨૭
 ભાણુ ૨૯૦
 ભાણુડ મંત્રી ૬૨૬
 ભાણો પોરવાડ ૭૩૭
 ભામાશાહ (ઓસ) મંત્રી ૮૨૫-૬
 ટિ. ૫૦૦
 ભામાશાહની હવેલી ટિ. ૫૦૦
 ભાવડશા ૧૫૧, ૧૭૩
 ભીમ ત્રેષ્ઠિ ૫૮૦
 ભીમજી પારેખ ટિ ૫૫૫
 ભીમશી માણેક ટિ. ૪૧, ૯૯૨,
 ૫૭૩, ૧૦૪૭-૫૦, ૧૦૫૨
 ભીમ સધવી ૭૨૧
 ભીમશાહ ટિ. ૪૬૯
 ભીમાશાહ ૬૨૫
 ભીષણ હંકુર ૭૪૮
 ભુવનપાલ ઓસવાલ ૭૩૨
 ભોજરાજ ઓસવાલ ૭૩૨
 મંડનમંત્રી શ્રીમાલ ૬૯૮-૭૦૧
 જીઓ જૈન ત્રયકારમા

૧૧ જૈન આવકો, મંત્રીઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૬૭

મંડન શ્રેષ્ઠી ૭૨૧

મંડન સંઘપતિ ૬૬૬

મંડન સઘની ૭૫૪

મહલિક ૭૦૯

મહલિક પોરવાડ ૬૬૯, ટિ.

૪૪૯, ૭૫૯

મણિભાઈ શેઠ (જોસ.) ૯૮૬

મનિઆ (દ શ્રી) ૯૬૩

મદન શ્રીમાલી ટિ. ૪૭૧

મદનસિંહ આવક ૯૫૬

મદન સોની ૬૬૬

મદી ટિ. ૪૭૦

મનજી પડિત ૯૬૪

મનસુખલાલ રવજી (દ શ્રી) ૧૧૬૬

મલ્લદેવ પૃ. ૩૪૬, ૫૧૦, ૫૨૭

મલ્લરાજ શ્રીમાલી ૭૩૦

મહણસિંહ ૬૨૪

મહણસિંહ ૬૪૨

મહતાપકુવર ૧૦૫૧

મહાદેવ આવક ૬૬૬, ૭૨૧

મલ્લિક મંત્રી ૩૮૧

મલ્લિગજ દોશી ૭૨૩

મહણસિંહ મનપતિ ૬૬૬

માઉ ૫૧૦

માડણ આવક ૭૦૯

માડણ મનવી ૮૦૦

માલ્હા આવક ૬૯૫

માલ્હે કકુર ૬૫૭

માલદેવ ૬૬૬

મુકતાદેવી ટિ. ૪૪૪

મુખલ મંત્રી ૨૯૮, ૩૦૫

મુટ શ્રેષ્ઠી ૬૬૯

મૂલાશાહ ૮૦૬

મેઘજી પારેખ ૮૦૬

મેઘ મંત્રી ૭૨૪

મેવરાજ ૭૪૯

મેવમંત્રી શ્રીમાલી ૭૨૮, ટિ. ૪૭૦

મેઘો ૭૦૯

મેઘો પોરવાડ ૭૨૯

મેલાદે ટિ ૪૮૧

મેલાજલમંત્રી ૮૦૦

મેતી તેજપાલ મનવી ૮૩૧

મેતીશા શેઠ ૯૬૧

યન પાલ ૪૦૬

યન પાલ મંત્રી ૬૬૮

યગોધવજ કોરાધિપ ૮૦૫

યગોધવજ મંત્રી ૩૬૮, ૫૦૧

યગોનાન શેઠ ૩૫૮

યગોનનિ જ વિદ્યા મોટ પાત

યગોજી પોરવાડ ટિ ૫૧૬

યગોજી મંત્રી ૮૦૬, ટિ ૭૫૬,

૫૩૫, ૫૫૬, ટિ ૮૦૬

રત્નાદેવી ૫૨૭

રત્નાદેવી જ વિદ્યા ૮૦૬

રતના સધવી ૭૨૯
 રમણા દેવી ૫૨૦
 રત્નસિંહ મુદ્રાધિકારી ૪૮૮
 રાજશ્રી-રાજબાઈ ૯૪૬
 રાજિયા વજિયા આવકો ૮૦૦,
 ટિ. ૪૯૦
 રાણિગ શ્રીમાલી ૩૮૭
 રાણી ટિ. ૪૪૧
 રામ મોઢ ટિ. ૪૪૮
 રામજી શાહ ૮૦૬
 રામદેવ ઓસવાલ ૭૩૨
 રામદેવ મંત્રી ૬૬૨, ટિ. ૪૪૧
 રાયનાગ શેઠ ટિ. ૨૯૬
 રાયમલ્લ ૮૪૯
 રાયમલ્લ આવક (દિ.) ટિ. ૪૮૮
 રૂકિમણી-મોઢ ૪૮૦
 „ શ્રીમાલી ૪૯૨
 રૂપાદેવી ૫૨૦
 રૂપાદેવી ૧૦૦૪
 લક્ષ્મીપતિસિંહજી ૧૦૪૮, ૧૦૫૧
 લક્ષ્મી આવિકા મોઢ ૫૬૧
 લક્ષ્મીસિંહ ઓસવાલ ૭૩૨
 લક્ષ્મીસેન (અધિકાર) ૭૫૦
 લખમસીંહ ૨૯૦
 લખમીચંદ શેઠ (ઓસ.) ૯૮૬
 લલ્લ-લાલિમ ૬૨૪, ટિ. ૪૩૦
 લલિતા-લીલાદેવી ૫૨૦
 લવજી (લો.) દશાશ્રીમાળી ૯૪૯
 લહર ૨૮૭, ટિ. ૨૨૫

લહિર દડનાયક ૨૩૫
 લાડડીબાઈ ૮૦૬
 લાડી ટિ. ૪૪૪
 લાલિગ મંત્રી ૩૮૧
 લાવણ્યાગ જુઓ લણિગ
 લીલાદેવી ૫૧૦
 લીંગાડ ટિ. ૪૪૪
 લૂણસિંહ-લાવણ્યસિંહ ૫૨૦, ૫૨૪,
 ટિ. ૩૮૭
 લૂણિગ ટિ. ૫૧૬
 લૂણિગ-લાવણ્યાગ ૫૧૦, ટિ. ૩૮૭
 વખતચંદ શેઠ (ઓસ.) ૯૮૬
 વચ્છ ૬૬૬
 વચ્છરાજ (વાછો)-ઓસ. ૬૬૪, ટિ.
 ૪૪૧, ટિ. ૪૫૦
 વજિયા રાજિયા ખે શ્રીમાલી ૮૦૦,
 ટિ. જુઓ રાજિયા વજિયા
 વત્સરાજ-વચ્છરાજ ૮૩૯
 વધ માનશા (જામનગરના) ૮૨૮
 વયજીકા ૫૧૦
 વર્ધમાન શ્રેષ્ઠિ ૩૨૫
 વરણુગ ૩૧૩, ટિ. ૨૫૫
 વસ્તિગ ૬૫૭
 વસ્તિગ ૬૩૯
 વસ્તુ તેજયુગ-વસ્તુપાલ તેજપાલનો
 યુગ પૃ. ૩૪૬-૩૬૯=૫૦૬ થી
 ૫૩૦, ૫૭૬

૧૧ જૈન શ્રાવકો, મંત્રીઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૬૯

વસ્તુતેજયુગમા સાહિત્યપ્રવૃત્તિ

પૃ. ૩૭૦-૩૯૯=૫૩૧ થી

૫૭૫

વસ્તુપાલમંત્રી (પોર.) ૨૮૯, ટિ.

૩૧૩, ૪૯૬, ૫૦૫, ટિ. ૪૧૩,

૫૦૨, ૫૮૩, ૭૩૫, ટિ. ૫૦૦,

૧૧૧૯ જુઓ વસ્તુ-તેજયુગ,

તેજપાલ મંત્રી

,, ,, ની સ્તુતિ પૃ. ૩૪૭

,, ,, નું આત્મવૃત્તાત પૃ.

૩૪૬

વસ્તુપાલ યુગ ૫૦૨

વસત શ્રાવક ૩૨૫

વાગ્મટ-બાહડ મંત્રી ૩૦૫, ૩૨૦,

ટિ ૨૯૬, ૩૮૩-૪, ટિ ૩૦૭,

૪૫૬ જુઓ બાહડ મંત્રી

વાધૂયક મંત્રી ૩૯૨૬

વાધૂ શ્રાવક ૪૯૯

વાહિલ ટિ ૨૨૪

વિક્રમાજીત-અનારસીદાસ શ્રીમાલ

૮૪૮

વિજસિંહ દડાવિપતિ ૫૬૦

વિદ્યુત-વીજળી ૫૪૯

વિમલમંત્રી પોર પૃ ૨૦૯, ૨૮૬-

૨૯૦, ટિ. ૨૨૪, ૩૮૧, ૪૬૧,

૬૧૯, ૬૨૬, ૧૧૧૯

વિમલભાઈ મયાભાઈ (આસ) ૬૮૬

વીકા ૭૦૦, ટિ. ૪૫૮

વીજડ ૬૨૪, ટિ. ૪૩૦

વીજડ ટિ. ૪૪૧

વીજ ઠકકુર ૬૬૬

વીર સોની ૬૬૬

વીરચંદ રાઘવજી ગાધી (વીસા શ્રી)

૧૦૦૬-૭, ૧૦૧૩-૧૮

વીરદાસ ૭૫૦, ૧૦૫૧

વીરા પોરવાડ ૭૨૧

વીસલ ટિ ૪૪૧, ૬૬૫, ટિ. ૪૫૦

વેળજદેવી ૫૨૦

વેલાક ભડારી ૭૧૯

વેલા સધવી ૭૨૬

શ્રીદેવી ૨૩૫

શ્રીનાથ વણિક ૬૬૬

શ્રીપાલ આસવાલ મંત્રી ૭૨૪

સકાન્દક ત્રેખી ૬૬૪

શાણુરાજ ૭૧૯

શાંતિદાન રોક (આસ.) પૃ. ૫૬૧,

૮૩૩-૪, ટિ ૫૦૩, ૬૮૬

શાંતિદાસ રોક (૨ શ્રી) ૬૬૩

શાંતિ શ્રાવક મોટ ૫૬૧

શાંતુ ૩૦૫ જુઓ મંત્રી

શિવારાડ આદિ ભાઈઓ ૬૬૨

સરા (પોરવાડ) ૫૦૯

ધ્યાનસિંહ (ધ્યાનસિંહ) ૭૮૯, ૭૬૨,

૭૬૫ જુઓ ધ્યાનસિંહ

નત્રાન નત્રવા ૭૦૬

સન્નમ ૬૬૧

સનજન (પોરવાડ) મંત્રી ૪૭૫
 સનજન પોરવાડ ૭૨૯
 સનજન શ્રીમાળી મંત્રી ૩૦૬,
 ૩૦૮, ૬૨૮
 સનજનસિંહ ૭૧૯
 સડાસા ૭૨૨
 સદેપાલ શ્રીમાલ ટિ. ૪૭૦
 સદો શ્રીમાલ ટિ. ૪૭૧
 સંતુય જુઓ સાતુ મંત્રી, સપત્કર
 સપત્કર-સાતુ મંત્રી ૩૦૦, ૩૧૩
 સમરથ ભણુશાલી ૭૮૯
 સમરસિંહ-સમરાશાહ ઓસવાલ
 ૬૨૦-૨, ટિ. ૪૨૬, ૬૩૯
 સમરસિંહ સોની ૬૬૬
 સમરાશાહ ૭૩૩
 સમરો ટિ. ૪૪૪
 સમુદ્ર-સમધર ૭૦૧
 સમુદ્ધર મહામાત્ય ૫૮૫
 સર્વદેવ પોરવાડ ૪૦૭
 સર્વધર ૩૯૨૬
 સલક્ષ-સલખણુ ૫૭૯, ટિ. ૪૧૩
 સલક્ષણુ ૬૨૦
 સલખણુ શ્રીમાલ ટિ. ૪૭૧
 સવરાજ આવક (લો.) ૯૯૬
 સહણુપાલ ૬૯૯, ટિ. ૪૫૬
 સહજપાલ ૬૨૦
 સહજલ શ્રેષ્ઠિ ૫૮૫
 સહજા ૭૨૯

સદસા ટિ. ૪૪૬
 સદમા મધવી ૭૨૫
 સાહિ ૫૧૦
 સાકગ્યદ પ્રેમચદ ૯૯૧
 સાગગ્યદ આવક ૮૦૪
 માગણુ ટિ. ૪૪૪
 માણ દુકુ શ્રીમાત્રી ૫૬૦
 સાધાગણુ સા ૭૨૨
 માતુ-મપાકર મંત્રી ૩૦૦, ૩૧૩,
 ૬૨૮
 સામતસિંહ પ્રાગ્વાટ ટિ. ૩૭૭
 સામત(સિંહ) મંત્રી ૫૭૬, ટિ.
 ૪૧૩
 સામલ ટિ. ૪૪૪
 સામલ પોરવાડ ૭૨૯
 સાયરમંત્રી ૭૨૪
 સારણુદેવ ઓસવાલ ૭૩૨
 સાહુ ઓસવાલ ૭૨૧
 સાહાક સા. ઓસવાલ ૫૬૦
 સાલિંગ શ્રીમાલ ૭૪૮
 સાલેરા ટિ. ૪૪૬
 સાહણુ ૬૨૦
 સાહાર શ્રેષ્ઠિ ૩૬૬
 સિદ્ધ આવક ૩૨૭, ટિ. ૨૬૯
 સિંધજી મેધજી ૮૩૧
 સીરેમજી બાફણા ૯૯૦
 સુજેસ પોરવાડ ૭૨૯
 સુદરી ૨૭૨

૧૧ જૈન શ્રાવકો-૧૨ વણિક ગોત્રાદિની અનુક્રમણિકા. ૯૭૧

સુલખણદેવી ૫૨૦
 સુહસિંહ ૫૨૦
 સુહસદેવી ૫૨૦, ૫૨૬
 સુરા મધવી પોરવાડ ૭૨૧
 સોનપાલ કોનપાલ ૮૨૭
 સોલનદેવ દહનાયક ૪૮૯
 સોમ ૩૨૦, ટિ. ૩૦૬
 સોમ ૫૦૯
 સોમ ૬૬૧
 સોમજી પોરવાડ ૮૪૭, ૮૬૬
 સોમ શ્રાવક ૬૩૪
 સોમેશ્વર શ્રાવક ૩૯૩
 સોલ્લાક ૩૮૬
 સોલક શ્રાવક ૩૩૩
 સોહગા ૫૧૦
 સૌભાગ્યદે ૯૧૮
 સૌભાગ્યદેવી ૫૮-
 હટ્ટીસિંહ કેશરીસિંહ ૯૬૧
 હમીર ૭૫૦
 હર્ષદ વૈરન ૧૦૧૬, ટિ ૫૪૫
 હરદોર શેઠાણી ૯૬૧
 હરપતિશાહ શ્રીમાલી ૬૪૧
 હરપતિ મધવી ૭૧૬
 હરિનદ્ર જોષ્ઠાજી ૭૨૪
 હાંપત મત્રી ૪૮૭
 હાસા ટિ. ૪૮૮
 હીર શ્રાવક ૮૬૦
 હીરા ટિ ૮૪૧

હીરો જોસવાલ ૭૮૯
 હેમ ૭૨૪
 હેમચંદ્ર શ્રાવક ૫૬૦
 હેમનગ ૬૬૪
 હેમાદ્રિ (હેમાડિ) મત્રી ૫૮૧
 હેમા દોમી ૭૨૩
 હેમાભાઈ ગેડ (જોસ) ૯૮૬
 હેમો શ્રીમાલ ટિ ૪૭૧
 ૧૨ વાણિયા-બ્રાહ્મણાદિ
 જાતિ કુલ ગોત્રાદિ.
 અગત્યાલ ૫૮૧
 જોસવાલ ટિ. ૨૨૬, ૬૨૦, ૧૧૫૧
 જોસવાલ વાણિયા ૭૪૧, ૭૮૬
 જુઓ જોમવાલ, ઉકેશ વશ.
 જોદિય્ય બ્રાહ્મણો ૨૬૧
 કલકર (કર્ણુર ?) વરા ૫૦૩
 કલ્યાણશીય ૩૮૩
 કપિલજી ગોત્ર ૫૩૬
 કપેળ વાણિયા ૧૧૩૬
 કાન્વાયન ગે ૧૭૦
 કાન્વાય ૨૮૫, ૬૦૬, ૭૦૬, ૮૦૧
 ખલવત ૭૮૧
 ખલવત વાણિયા ૧૧૩૬
 'ખલુગ' ૫૨૫
 મત્રક કુલ (મ) ૫૩૧
 મુઠ્ઠી જાતિ ટિ ૩૮૬
 મુઠ્ઠી વરા ૮૮૬
 મુઠ્ઠી વાણિયા ૧૧૩૬

ચઉદશિયા ૨૬૦
 છીપા-ભાવસાર ૯૮૫
 ડીસાવાલ વાણિયા ૧૧૩૬
 દુગડ ગોત્ર ૧૦૫૧
 ધધનુ કુલ ૬૩૦
 ધર્કટ વણિક ૨૫૮, ૩૨૫, ૩૪૩
 નાગર બ્રાહ્મણ ટિ. ૨૬૭, ૫૦૩,
 ૫૩૯
 નાગર વણિક-વાણીયા ૭૪૮,
 ૭૪૨, ૧૧૩૬
 'નાગડા' ગોત્રની ઉત્પત્તિ ૯૯૨
 નિયુય વશ ૨૯૮
 ગ્રાગ્વાટ (પોરવાડ)ની ઉત્પત્તિ ટિ.
 ૨૨૬
 ગ્રાગ્વાટ લઘુશાખા ૫૨૧
 ગ્રાગ્વાટ વશ (જાતિ) ટિ. ૨૨૪,
 ૨૮૭
 ગ્રાગ્વાટ (પોરવાડ) વણિક ૩૨૧,
 ૩૪૫, ૩૫૯, ૩૯૫, ૪૦૭,
 ૫૦૮, ટિ. ૪૪૪, ૭૪૧
 પદ્મીવાલ વાણિયા ૧૧૩૬
 પોરવાડ-ગ્રાગ્વાટ જુઓ ગ્રાગ્વાટ
 ૩૨૧
 બમ્બાવત ૮૩૯
 બધેરવાલ મહાજન ટિ. ૪૪૪
 બાફણા ગોત્ર ૯૯૦
 મોઢ ૪૯૦, ૭૪૧
 મોઢ બ્રાહ્મણ ૫૪૯
 મોઢ વાણિયા ૧૧૩૬

લાડ વાણીયા ટિ. ૨૨૬, ૭૪૧
 લાડવા વાણીયા ૩૮૮
 લાલન ગોત્ર ૮૨૮
 વાણીયાના વીસા દસા ભેદ ૭૨૦
 વાયડ વશ ૩૭૪
 વાયડા બ્રાહ્મણ ૪૯૬
 વાયડા વાણીયા ૪૯૬, ૫૪૪,
 ૧૧૩૬
 શ્રીમાલ-ભિલ્લમાલ વશીય ૩૭૪,
 ૩૭૮, ૫૬૨
 શ્રીમાલ કુલ ૨૮૭, ટિ. ૨૨૫
 શ્રીમાલ વંશજ ૪૯૦
 શ્રીમાલી ૨૩૩, ૩૦૫, ૩૦૮, ૪૮૯,
 ટિ. ૩૬૨
 શ્રીમાલી વાણિયા ૭૪૧
 સોનગરા (સ્વર્ણગિરીયક) ગોત્ર
 પૃ. ૪૭૬, ૬૯૯
 ૧૩ યુરોપીય સ્કૉલરો આદિ.
 ઓટો બોટલિક (Otto Bot-
 hlingk) ૧૦૭૫
 કર્ઝન (Curzon) લૉર્ડ ૧૧૨૯
 કલાટ (Klatt) ૧૦૭૫
 કાર્પેન્ટિયર (Carpentier) ટિ. ૬૦
 કિર્ફલ (Kirfel) ૧૦૭૭
 કીલ્હોર્ન (Kielhorn) ૧૦૭૫
 કંપબેલ જેમ્સ (Campbell
 James) ૪૫૯

કોલબ્રૂક (Colebrooke) ૧૦૭૫
-૬

ગ્લાસનાપ (Glasnapp) ૧૦૭૭ ૮

ગેરિનો (Guerinot) ૧૦૭૭

ચેમ્બર્લેઇન-(Chamberlain)
ટિ. ૫૬૬

જેકોબી જુઓ યાકોબી (Jacobi)
ટોડ (Tod) ટિ. ૧૩૮, ૨૮૬,
ટિ ૨૪૬, ૩૬૭, ૩૭૯, ટિ.
૩૭૪

ટોલ્સ્ટોય (Tolstoy) ૧૦૪૩, ટિ.
૫૫૩

પાર્ગિટર (Pargiter) ટિ. ૮૨

પિન્હેરો (Pienhero) ટિ ૪૯૮

પિશલ (Pischel) ટિ. ૩૪૦

પીટર્સન (Peterson) ૪૩૧,
૧૦૭૫

ફર્ગ્યુસન [Fergusson] ટિ
૨૩૦, ટિ ૩૯૦, ૧૦૭૫, ૧૧૪૨

ફોર્બસ-ફોર્બસ (Forbes) ૨૮૬,
ટિ. ૨૪૬, ૬૨૮

બ્લુમ્ફીલ્ડ (Bloomfield) ટિ.
૪૩૩

બર્ગેસ (Burgess) ટિ. ૧૦૮,
૧૦૭૫

બાર્નેટ (Barnet) ટિ ૪૭
બીરો ૮૧૧

બુહ્લર (Buhler) ટિ ૧૦૮,
ટિ ૩૬૧, ૧૦૭૫, ૧૦૭૬

મિરોનો (Mironow) ટિ. ૧૮૭

યાકોબી-જેકોબી (Jacobi) ટિ.
૪૦-૧, ટિ. ૬૦, ટિ. ૬૬,
૧૩૬, ટિ. ૧૦૭, ટિ. ૧૩૬,
ટિ. ૧૫૨, ૨૨૦, ૨૨૨,
૨૩૪, ટિ ૧૮૩, ટિ. ૧૮૮,
ટિ ૧૯૩, ૩૬૭, ૫૬૫,
૧૦૭૫ ૭, ૧૦૭૬

રસ્કિન (Ruskin) ૧૦૪૩

રાઇસ (Rice) ૧૦૭૫

રિયુ (Reiu) ૧૦૭૫

લાસન (Lassen) ૧૦૭૬

લોયમાન (Leumann) ટિ. ૫૬,
ટિ. ૯૩, ૧૫૮, ૨૨૦, ૧૦૭૫

વિન્ટરનિટ્ઝ (Winternitz)
૮૨, ૪૬, ૪૮, ૬૧, ૬૬,
૭૬, ૯૫, ૯૬, ૧૧૮, ૧૩૦,
ટિ ૭૭

વિન્ડિશ (Windisch) ૧૦૭૫

વિલ્સન (Wilson) ૧૦૭૫-

વિન્સેન્ટ સ્મિથ (Vincent Sm

સ્ટીવન્સન રેવ (Rev Steven-
son) ૧૦૭૫

સ્વાલી (Suali) ૨૧૭, ૬૭૨

સેનાર્ટ (Senart) ટિ. ૮૧

હર્ટલ (Hertel) ૪૯૨, ૧૦૭૭

હર્મન જાકોબી (Herman Ja-
cobi) જુઓ યાકોબી

હુલ્મ્સે (Hultmgch) ૧૦૭૫

હોર્નલ (Hoernle) ટિ. ૪૬,

૧૬૧-૨, ૨૦૫, પૃ. ૬૮૪,

૧૦૦૬, ૧૦૭૫

૧૪ યુરોપીયનની કૃતિઓ.

અભ્યુત્તરોપવાઈનું અંગ્રેજી ભાષાતર
ટિ. ૪૮

અંતકૃત સૂત્રનું અંગ્રેજી ભા. ટિ. ૪૭

આચારાગ સૂત્રનું અંગ્રેજી ભાષાતર
ટિ. ૪૦, ૧૦૭૯

ઉત્તરાખ્યન સૂત્રનું અંગ્રેજી ભા.
ટિ. ૬૦, ૧૦૭૯

ઉવાસગદસા સૂત્રનું અંગ્રેજી ભા.
ટિ. ૪૬

કલ્પસૂત્ર અને નવતરત્રનું અંગ્રેજી
ભા. ૧૦૭૫

„ નું અંગ્રેજી ભા. ટિ.

૬૯, ૧૦૭૯

પ્રાકૃત માર્ગોપદેશિકા (જર્મનમા)

૧૦૭૯

Pictures and Illustrations
of Ancient Archite-
cture in Hindustan

ટિ. ૩૯૦

Foundations of 19th
Century Civilisation
ટિ. ૫૬૯

‘જૈનધર્મ’—Jainism ૧૦૭૮

રાજસ્થાન (રૌડનુ) ટિ. ૨૪૬,
૩૪૭

રાસમાલા (ફ્રાઈમ્ ૬૮) ૨૮૯,
૩૦૫, ટિ. ૨૮૬, ટિ. ૩૭૪,
૬૨૮

Life and Stories of the
Jain Saviour Parsva-
nath ટિ. ૪૩૩

‘વૈકુંઠ તારા હૃદયમા છે’ ૧૦૪૩
સૂત્રકૃતાગનું અંગ્રેજી ભાષાતર ટિ.
૪૧, ૧૦૭૯

‘સર્વોદય’ (Unto this Last)
૧૦૪૩

૧૫ જૈનેતર હિન્દુ ગ્રંથકારો-
લેખકો આદિ

અક્ષપાદ ૫૮૯, ૬૭૨

અખો ૧૦૩૯

અગ્નિશર્મા ટિ. ૧૧૬

trations
rchite
ustan
૫૦
19th
101
૬૬

૧૫ જૈનેતર હિન્દુ ગ્રંથકારો આદિની અનુક્રમણિકા, ૬૭૫

અનિતયશા. ૨૨૪

અભયતિલક ઉં ૬૭૨

અમરકોશ ટીકાકાર (વૈ) ૪૩૨

અમિગ પુરોહિત ૫૩૫

અચ્યુટ (બૌ.) ૪૮૩

અચ્યુત ૫૩૧

અરવિન્દ ઘોષ ૧૧૬૬

અવધૂતાચાર્ય ૨૨૪

અલક ૩૬૨ ક

આત્મારામ વાદી ૮૨૨

આનંદકે. કુમારસ્વામી ટિ ૫૭૧,
૧૧૫૧

આનંદશંકર કુવ ૧૨, ૪૫૫,

ટિ. ૩૫૪, ટિ. ૪૦૬, ટિ

૫૨૧, ૧૦૪૫, ૧૦૭૦,
૧૦૮૭

આપિશલિ (વૈ.) ૪૩૨

આમરામી પુરોહિત ૫૩૬

આચાર્યકૃષ્ણ આચાર્ય ટિ. ૧૧૪

આશાન્તિય દ્વિજ ૫૬૧

ધ્રુ ટિ. ૨૨૩

ધ્રુ (વૈ) ૪૩૩, ૮૭૧

ધ્રુપદ ટિ. ૧૭૫

ઉત્પત્તિ (૧૦) ૪૩૨

ઉદ્યોતકર ૬૭૨

ઉદયન ૬૭૨

ઉદયન (નૈયા.) ૫૮૬

ઉદય ન.ચ.ય. ટિ. ૮૩૨, ૮૩૩

એકનાથ (મરાઠી મત કવિ) ૯૧૨

ઓઝાજી ગૌરીશંકર ટિ. ૮૨, ટિ.

૯૬, ટિ ૧૩૮, ટિ. ૧૬૬, ટિ.

ટિ. ૨૨૫-૬, ૩૦૫, ટિ. ૨૪૬,

ટિ ૨૬૨, ટિ. ૩૨૩, ટિ ૩૮૬,

ટિ ૪૬૭, ૮૨૫, ટિ ૫૦૦-૧,

૫૦૫ જુઓ રાજપૂતાનાકા

ઇતિહાસ

ક્ષીરસ્વામી (વૈ.) ૪૩૨

ક્ષેમેન્દ્ર ૧૧૬૦

કલ્યાણ ૨૨૨, ટિ. ૧૮૬-૯૦ ટિ.

૪૩૨

કનૈયાલાલ મુનશી ૪૬૦

કલ્યાણ ૧૬૬

કળીંગ પૂ. ૮૦૬, ૮૮૦

કમલનીલ (બૌ) ૨૬૬

કમલાદિય પદિત ૫૪૬-૭

કર્મમગ્ન (કર્મમગ્ન પુ.) ૨૭૫

કલ્યાણ (વૈ) ૮૭૧

કાલ્યાણ (૧) ૮૭૧

કાલ્યાણ-કાલ્યાણના ઇતિહાસ (૨)

૧૩૨

૧૧

કુમારકવિ ૪૦૪, ૫૯૦
 કુમાર પુરોહિત બે ૫૩૫
 કુમારિલ ભટ્ટ ૧૨, ૨૨૮-૫, ૨૬૬,
 ટિ. ૩૧૩
 કુલાર્ક યોગાચાર્ય ૬૭૭
 કૃષ્ણલાલ ઝવેરી ટિ. ૪૧૨, ૭૧૧,
 ટિ. ૫૦૩, ૯૦૦, ૯૧૧
 કૃષ્ણસિંહ ૫૪૭
 કેદારભટ્ટ ૪૪૪
 કેશવ ૭૮૫
 કેશવદાસ (હિન્દી કવિ) ૯૧૨
 કેશવલાલ ધ્રુવ ટિ. ૮૫, ૪૭૨,
 ૭૧૩, ટિ. ૪૬૨-૪
 કૌટિલ્ય ૯૨, ૧૯૬
 ખડ્ગાચાર્ય ૨૮૫, ટિ. ૨૨૩
 ખોડમુખ (?) ૧૯૬
 ગગેશ ઉં તાર્કિક ૩૪૬, ૯૩૧
 ગજનન પાઠક-સામ્રત ટિ. ૪૪૭
 ગણેશ ૯૬૨
 ગદાધર ભટ્ટાચાર્ય ૯૩૧-૨
 ગાગ્ય (વૈ.) ૪૩૨
 ગુણાદ્ય ટિ. ૯૫, ૨૩૭, ૨૭૫
 ગુણે ટિ. ૧૪૩, ટિ. ૩૪૧-૨
 ગોપેન્દ્ર ૨૨૪, ટિ. ૧૬૧
 ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી ટિ. ૫૨૫
 ગૌતમશુદ્ધ ૧૦૭૬, ૧૦૭૯, ૧૦૮૭,
 ૧૦૮૯
 ગૌતમ (ન્યાયસૂત્રકાર) ૧૫૩, ૪૪૮

શ્રોટકમુખ ૯૨, ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩
 ચદ્ર ૭૦૧
 ચદ્રગોમિ (ખૌ.) ૪૨૧, ૮૩૨
 ચાણક્ય (કૌટિલ્ય) અર્થશાસ્ત્ર-
 કાં ૧૯૬
 ચામુડ પડિત ૩૫૫
 જગદીશ ૯૩૧-૨
 જનાશ્રય ૩૫૫
 જયકીર્તિ ટિ. ૬૦, ૩૫૫-૬, ૬૩૩
 જયદેવકવિ ૫૪૭
 જયન્ત ૬૭૨
 જયમગલ ૩૦૪, ૩૫૬, ૬૨૮
 જયરાશિ ભટ્ટ ૧૦૯૨
 જ્યાદિત્ય (વૈ.) ૪૩૨
 જયસવાલ ટિ. ૮૪-૫
 જનવજી દાદાજી ટિ. ૫૫૫
 જૈમિની ટિ. ૧૮૯-૯૦
 ઠાકોરભાઈ ઠાકોર ૧૦૫૭
 ત્રિવિક્રમ કવિ ૨૩૭, ૨૭૬
 ત્રિવિક્રમ ભટ્ટ ૮૬૫, ટિ. ૫૧૫
 તત્ત્વાચાર્ય ૧૮૫, ટિ. ૧૨૧
 તત્ત્વાદિત્ય ટિ. ૧૨૧
 તનસુખરામ ત્રિપાઠી ટિ. ૪૦૮,
 ટિ. ૪૧૩
 તિલક (લોકમાન્ય) ૫૧૩, ૧૦૭૯,
 ૧૧૦૬, ૧૧૬૬-૭
 તુકારામ (મરાઠી સતકવિ) ૯૧૨
 તુલસુભટ્ટ ૬૨૮

૧૫ જૈનેતર હિન્દુ ગ્રંથકારો આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૭૭

તુલસી ૯૧૧
 તુલસીદાસ ગોસ્વામી ૯૧૨
 તૈરાસિય (તૈરાશિક ?) ૧૯૬
 દ્રમિલ (વૈ.) ૪૩૨
 દયાનંદ ૧૧૩૭
 દયારામ ૯૯૭
 દામોદર કવિ ૫૪૭
 દેવબોધી ૩૨૨
 દેવર્ષિ દ્વિજ ૧૭૦, ૨૭૩
 દિવાકર (? બૌ.) ૨૨૪
 દડી કવિ ૨૭૬
 દિહનાગ (બૌ.) ટિ. ૧૨૫, ૨૧૭,
 ૨૨૨, ૨૨૪, ૩૩૫, ૬૭૨
 દુર્ગ ટિ. ૧૧૬
 દુર્ગસિંહ (વૈ.) ૪૩૨, ૫૩૪, ૫૮૫
 દુર્ગાશંકર ૭૪૧
 દેવધર ભાડારકર ટિ. ૪૪૪
 ધધુક ૫૮૫
 ધર્મકીર્તિ (બૌ.) ૧૮૯, ૨૨૨,
 ૨૨૪, ૪૪૭, ટિ. ૩૪૯
 ધર્મપાલ (બૌ.) ૨૨૪
 ધર્મોત્તર (બૌ.) ૧૮૯, ૨૨૨, ૨૨૮,
 ૪૮૩
 ધરદેવ મોટ બ્રાહ્મણ ૫૪૯
 ન્યાસકાર (વૈ.) ૪૩૨
 ન્હાનાજીવ કવિ ટિ. ૧૭૨, ૯૧૦
 નંદરાકર ટિ. ૫૫૨
 નર્મદ કવિ ૬૧૫

નર્મદાશંકર મહેતા ૧૦૪૪, ટિ.
 ૫૫૨, ૧૧૬૩-૪
 નરહરિ પરીખ ટિ. ૩૬૧, ટિ.
 ૩૭૪
 નરસીભાઈ પટેલ ટિ. ૯૩
 નરપતિ ૭૮૧
 નરસિંહ મહેતા ૭૧૦-૧૨, ૭૧૭,
 ૭૬૬, ૭૮૫, ટિ. ૫૫૨
 નવલરામ ટિ. ૫૫૨
 નાકર ૭૮૫, ૯૧૧
 નાગડ મહામાત્ય ૫૮૫-૬
 નાગનુકુમ (નાગમુક્ત ?) ૧૯૬,
 ટિ. ૧૩૩
 નાગાર્જુન (બૌ.) ૧૫૩
 નાગેન્દ્રનાથ વનુ ટિ. ૧૭૮
 નાનંદ ટિ. ૨૨૫ પૃ. ૮૦૯
 નાનાડ પડિત ૫૩૬, ૫૬૬-૭,
 ૫૭૬
 નાનાજીવ મહેતા ૧૧૮૫
 નારાયણ ડહી (વૈ.) ૮૩૨
 નીલકંઠ કવિ ૫૩૫
 પ્રજ્ઞાન ૨૩૭
 પ્રજ્ઞાન (નો) ૬૭૨
 પ્રજ્ઞાન જુદું હરન
 પ્રજ્ઞા દત્ત દેવ ૧૦૧
 પ્રજ્ઞાસેન (સિત્ત - વદન) ૨૦૧
 પ્રજ્ઞાન દેવ ટિ. ૧૩૦
 પ્રજ્ઞાન કવિ ૭૧૧, ૯૧૧

પતંજલિ (ભાષ્યકાર વૈ.) ૨૨૪,
ટિ. ૧૬૧, ૪૩૨

પદ્મનાભ નાગરકવિ ટિ. ૪૨૨

પદ્માદિત્ય (ચૌલુક્ય, રાજગુર) ૫૪૯

પાણિનિ (વૈ) ૨૨૪, ૨૮૪, ૪૨૧,
૪૨૩, ૪૩૨, ૪૩૪, ૪૩૯,
૮૭૧

પાતંજલ ૯૨૯, ૯૩૪

પારાયણકાર (વૈ.) ૪૩૨

પિંગલ ૩૫૫, ૪૪૪

પુજરાજ શ્રીમાલ (વૈ.) ટિ. ૪૭૦

પૂર્ણપાલ (વૈ.) ૪૦૪

બંકિમચંદ્ર લાહિડી ટિ ૪૮૧

બંકિમ બાણુ ૧૧૬૬

બપ્પધરાય (ગૌડવહો કર્તા) ૫૬૦

બલવતરાય ઠાકોર સાપ્રત ૧૦૬૩

બાજીલાલ અમીચંદ ટિ. ૫૫૫

બાણુ કવિ ટિ. ૧૧૬, ૨૦૪, ૨૩૭,
૨૭૫-૬, ૪૧૧, ૫૩૫, ૬૨૮,
ટિ. ૪૯૬, ૮૭૭

બાપુ હર્ષદ દેવલેકર ટિ. ૫૫૫

બાબી (બા) ૬૭૯

બિહલણ ૩૬૩

બિહલણ કવિ ૩૦૦, ૫૩૫

બુદ્ધ ૬, ૭, ૧૧, ૨૩૨, ૧૧૧૮,

૧૧૨૧, ૧૧૪૩ જુઓ સુગત

બહસ્પતિ ૬૨૮

બૌપદેવ (વૈ.) ૮૭૧

ભગવદ્ ગોપેન્દ્ર ૨૨૪ જુઓ ગોપેન્દ્ર

ભગવદન્ત (ત) વાદી ટિ. ૧૬૧

ભગવાનલાલ ઇંદ્રજી ટિ ૧૦૮,
૧૦૭૮

ભટ્ટાદિત્ય ૫૨૭ ક

ભટ્ટિ કવિ ૪૪૦

ભદન્ત ભાસ્કર બાણુ ટિ ૧૬૧

ભર્તૃહરિ કવિ ૫૩૮

ભર્તૃહરિ ૬૨૮

ભર્તૃહરિ (વૈ.) ૨૨૪-૫, ૪૩૨

ભરત ૫૩૯

ભવભૂતિ કવિ ૨૭૫

ભાઉ દાજી ૧૦૭૭

ભાડારકર ૩, ૧૦૭૭

ભામહ (વૈ) ૪૩૪

ભારવી કવિ ૨૭૫, ૫૩૫, ૬૪૪

ભાલણ ૭૧૨, ૭૮૫

‘ભાષ્યકાર’ ૨૦૬

ભાસ્કર ૮૮૩

ભાસ્વામિ ૧૯૭, ટિ. ૧૯૨

ભાસર્વમ્ ૬૪૬

ભીમ ૭૮૫

મગનલાલ દલપતરામ ૧૦૦૬

મજુલાલ મજમુદાર ટિ. ૪૬૪,
૯૦૧

મણિકંઠ (તાર્કિક) ૭૮૯

મણિલાલ નભુભાઈ ૩૬૬ ટિ.

૨૯૫, ૫૮૯, ટિ. ૪૨૩,

૬૮૭, ૭૧૨, ટિ. ૫૫૨

૧૫ જૈનેતર હિન્દુ ગ્રંથકારો આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૭૬

મણિલાલ બા. વ્યાસ ટિ. ૧૬૭,
ટિ. ૩૭૮, ટિ. ૩૮૬, ૭૭૨,
૭૮૧, ટિ. ૪૮૪, ૧૧૩૬

મથુરાનાથ ૬૩૨

મદન કવિ ૫૪૭

મધુ રસાહાર ભટ ટિ. ૨૨૩

મધુસૂદન મહામાત્ય ૫૮૫

મમ્મટ ટિ. ૧૧૬, ૩૯૨ ક, ૪૬૭

મયૂર પડિત ૨૦૪, ૬૨૮

મલયકૃતિ પડિત ૫૬૦

મહાદેવ ૮૮૮

મહાદેવ (આ) ૫૩૫, ૫૮૫

મહેશ્વર કવિ ૫ ૪૭૨, ૬૬૮

મહેશ્વર (વૈ.) ૮૭૧

માધ કવિ ૨૫૪, ૫૩૧, ૫૩૫,
૬૨૭-૮, ૬૪૪, ૬૫૨

માદર (વ્યાસ) ૧૬૬, ટિ. ૧૩૩

માડવ્ય ૩૫૫

માધવ નાગરમત્રી ૬૧૦, ટિ. ૪૨૨

માધવાચાર્ય ૧૬૧

મીરાબાઈ ૭૧૨, ૬૮૦

મુક્તાનંદ ૧૦૩૩

મુકતેશ્વર (મરાઠી કવિ) ૬૧૨

મુજા પુરોહિત ૫૦૫

મુજા પડિત ૪૬૪

મુજા હિન્દ ૫૮૨

મુજા (નોડ આ) ૫૮૬

મુડપાદ ૧૪૬

મુરારિ ૫૫૭, ટિ. ૩૬૬, ૫૫૮

મૂલ ૧૪૬

મોક્ષાર્ક-મોક્ષાદિત્ય ૫૭૬

મહાત્માજી ગાંધીજી જીઓ મોહન-
દાસ ગાંધી.

મોહનદાસ ગાંધી ૫. ૬૬૬, ૫.

૬૬૬, ૫. ૫૫૦-૧, ૧૦૩૨-

૧૦૪૩, ટિ. ૫૫૨, ૧૦૪૬,

ટિ. ૫૫૭, ૧૦૭૦, ૧૦૮૮,

૧૧૦૬, ૧૧૩૮, ૧૧૫૨,

૫. ૮૦૮

„ ગાંધીજીની આત્મકથા ૧૦૩૩-૬,
૧૦૪૩

યાયાવર ગંગગોખર ૨૭૫ જીઓ
ગંગગોખર કવિ

યાચક ૬૩૨

યોગન્ધગાયલુ ૧ ૧ી ૩૦૦

ગુણગમન વાનનાથ મેરેના,
૨૧૨, ૬૦૦, ટિ. ૫૫૬, ૫

૭૬૩, ૧૦૨૬, ૧૧૬૧, ૧૧૫૬

ચંદુનથ ગિરિ નરિ ૬૩૬

ચોન્દનથ ૬૩૬ (ટી ૧) ૧૧૬૬

ચોન્દનથ કવિ ટિ. ૧૩૬, ૩૬૪

૩, ૫૩૮ જીઓ ૫-૧૨

ચોન્દનથ કવિ ૬૬૬

ચોન્દનથ ૬૬૬

ચોન્દનથ ૧૦૬૦

રામદાસજી સાધુ ૧૦૨૭
 રામનારાયણ પાઠક-સાગ્રત ટિ. ૩૫૮
 રૂદ્ર કવિ ૨૭૫
 રૂદ્ર-શ્રીરૂદ્ર (વિગ્ર) ૪૦૫
 રૂદ્રદ ૨૯૬, ટિ ૨૩૬
 રૂચ્યક ૧૦૭૯
 લક્ષ્મીધર ૫૬૩
 લલ્લશર્મા પુરોહિત ૫૩૫
 લાલા લજપતરાય ટિ. ૫૭૦
 વ્યાઘ્રમુખ ટિ ૧૬૬
 વ્યાસ-માઢર ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩,
 ૨૨૪, ૨૩૭, ૫૩૫ જુઓ વેદ-
 વ્યાસ, માઢર
 વ્યોમ શિવાચાર્ય ટિ. ૪૩૨
 વજરાજ ૯૧૧
 વર્દનકુજર (ખૌ.) ૨૪૨
 વર્ધમાન ૭૮૯
 વર્ધમાનેન્દુ ૭૮૯
 વરરચિ (વૈ.) ૪૩૪
 વરાહમિહિર ટિ ૩૩, ૬૨૮
 વલ્લભજી આચાર્ય ટિ. ૩૭૪,
 ૫૩૫
 વલ્લભાચાર્ય ૭૪૧, ૧૧૩૬
 વસ્તો ૯૧૧
 વસુખન્ધુ (ખૌ) ૨૨૪
 વાકપતિ કવિ (ગૌડવહો કર્તા) ટિ.
 ૧૭૮, ૨૭૫

વાકપતિ યોગી ૨૪૨
 વાગ્બટ વેદ ૬૨૮
 વાઘજી આશાગમ યોગી ૧૦૨૫
 વાયસ્પતિ (નૈ.) ૫૮૯
 વાત્સાયન (નૈ.) ૫૮૯, ૬૭૨
 વાદિસિદ્ધ (સામ્યવાદી) ૩૨૩
 વામન (વૈ) ૪૩૨
 વામન ૪૩૫
 વામરાશિ વિગ્ર ૬૨૮
 વાલ્મીકિ ૨૩૭, ૨૭૫-૬, ૫૩૫
 વાલ્મજી ૫૩૮ ટિ. ૨૬૬
 વિદ્યાશીલવાદી ૪૦૨
 વિનાયકદાસ કાયસ્થ ૭૦૪
 વિવેકાનંદ ૧૦૧૫, ૧૦૧૮, ૧૦૬૦
 વિશ્રાન્ત ન્યાસકાર (વૈ.) ૪૩૨
 વિશ્રાન્ત વિદ્યાધર (વૈ.) ૪૩૨
 વિશ્વશર્મા ૧૧૪૦
 વિશ્વેશ્વર કવિ ૪૨૯
 વિશ્વેશ્વરનાથ રેડે ટિ. ૨૯૪
 વિષ્ણુદાસ (ગૂ કવિ) ૯૧૧
 વિષ્ણુદાસ (મરાઠી કવિ) ૯૧૨
 વિહારી (હિન્દી કવિ) ૯૧૨
 વીર ૨૩૫
 વીર ૨૮૭, ટિ. ૨૨૫
 વેદમિત્ર (વૈ.) ૪૩૨
 વેદ વ્યાસ ૨૭૫
 વેલણકર પ્રો. ટિ. ૧૪૩
 શ્રીકંઠ (નૈ.) ૫૮૯, ૬૭૨

૧૫ જૈનેતર હિન્દુ ગ્રંથકારો આદિની અનુક્રમણિકા. ૯૮૧

શ્રીધર ટિ. ૪૦૦, ૬૪૧, ટિ. ૪૩૨
શ્રીવત્સાચાર્ય ટિ. ૪૩૨
શ્રુતપાલ (વૈ.) ૪૩૨
શકુનરત ૧૯૬
શકર ટિ. ૪૧૩
શકર સ્વામી કવિ ૫૪૭
શકરાચાર્ય ૧૨, ટિ. ૩૧૩, ૬૨૮, ૬૨૮

શશધર ૭૮૯
શાકલ (વૈ) ૪૩૨
શાતરક્ષિત (ખૌ.) ૨૨૪, ૨૬૬
શામળભટ્ટ (ગૂ. કવિ) ૭૮૧-૨, ૮૯૮, ટિ. ૫૨૩ ૯૦૦

„ ની વાર્તાઓ ૭૮૧
શિક્ષાકાર (વૈ.) ૪૩૨
શિવદત્તશર્મા ટિ. ૩૨૭, ટિ. ૩૬૧
શિવધર્મોત્તર ૨૨૪
શિવરામ શર્મા ટિ. ૩૭૪
શિવશર્મા ૪૨૧
શિવાશિલ ૬૯૪
શુકાચાર્ય ૧૧૪૪
શુભગુપ્ત (ખૌ.) ૨૨૪
શેખરદાસ ૪૦૧
શોભાનાથ પદિત-સામ્રત ટિ. ૪૫૨

સપ્તર્ષિ ૨૩૭
સપ્તર્ષિ ૪૦૯
સપ્તર્ષિ સંત ૫૫૨
સતીશંકર વિદ્યાર્થી ટિ. ૮૯,

૧૫૩, ટિ. ૯૭, ટિ. ૧૨૫,
૩૪૬, ૬૪૬, ૧૦૭૭
સમર્થ રામદાસ (મરાઠી સતકવિ) ૯૧૨

સર્વદેવ દ્વિજ ૨૭૩, ટિ. ૨૧૧
સર્વદેવ પહેલા (વિપ્ર) ૫૩૫
„ બીજા „ ૫૩૫
સારંગ મહિત ૬૪૬, ટિ. ૪૩૫
સારમગ્રહકાર (વ્યા.) ૪૩૨
સુગત-બુદ્ધ ૨૨૮ બુદ્ધો બુદ્ધ
સુખન્ધુ ૨૨૪, ૨૭૬
સુભટ કવિ ૫૩૫-૬, ૫૩૮, ૫૪૧, ૫૭૪

સુદાસ ૯૮૦
સૂદન ભટ્ટ (વિપ્ર) ૪૦૫
સેતવ ૩૫૫
સોદલ ૨૭૬, ૨૮૫
સોન (બાલપુ) ૫૦૫
સોન (વિપ્ર) ૫૩૫
સોનાદિત્ય પદિત ૫૪૧-૨
સોને - સોનરામી

હરગોવિન્દ કાટાવાળા ૯૦૦
હરિપ્રસાદ ૮૫૧
હરિહર કવિ ૫૩૧, ૫૩૬-૭, ૫૪૭,
૫૫૧, ૫૭૬
હરિલાલ હર્ષદ ધ્રુવ ૬૫૮

૧૬ જૈનેતર હિન્દુ કૃત
અંથો, લેખો આદિ.

અગદવિષ્ટિ નાટક (દૂતાગદ) ૫૪૧
અનંત વિક્રમ મવત્કી કલ્પના
(હિં. લેખ) ટિ. ૪૩૯ ટિ.
૪૬૭

અનર્ગરાધવ કાવ્ય ૫૫૭, ટિ. ૩૯૯
'અનાથ આશ્રમ વિષે જે ખોલ'
(લેખ) ટિ. ૫૫૭

અથર્વ વેદ ટિ. ૧૩૩
અપરાજિત વારતુશાસ્ત્ર ૧૧૪૦
અમરકોશ ટિ. ૧
અર્થશાસ્ત્ર ૧૯૬

અવદાનકલ્પલતા ટિ. ૯૭
'અહિંસા ધર્મ' (વ્યાખ્યાન) ૧૦૮૭
'આપણી દેશીઓ અને પ્રાચીન
લોક સંગીત' ટિ. ૪૬૪

આપણો ધર્મ ૧૦૭૦, ૧૦૭૨
આર્યોના તહેવારનો ઇતિહાસ ટિ.
૫૬૬

ઉદયસુદરી ૨૭૬, ૨૮૫

ઉ'લાધરાધવ ટિ. ૩૭૪, ૫૩૧,
ટિ. ૩૯૧, ૫૩૫

ઋગ્વેદ ટિ. ૨, ટિ. ૧૩૩

ઐતરેય ૧૪

કંઠ વૃત્તિ ૫૮૯

કંઠાભરણુ-સરસ્વતી કંઠાભરણુ
(વ્યા.) ૪૨૧

કણ્ઠગ સત્તરી (કણ્ઠાદસત્તરી) ૧૯૬

કથારત્નસાગર ૫૫૬

કર્ણસુદરી નાટિકા ૩૦૦

'કરણુચેત્તો' ટિ. ૫૫૨

કવિદર્પણ (જંદ અર્થ) ટિ. ૪૧૯

કાત્ર (વ્યા.) ૨૭૮, ૪૨૧, ૪૨૩,
૫૮૫

કાદબરી ૨૩૭, ૨૭૬

કાન્હડદે પ્રબધ (પવાડો) ટિ. ૩૮૬,
ટિ. ૪૨૨, ૬૧૮, ૭૨૦

કાપિલિક (કપિલશાસ્ત્ર) ૧૯૬

કાવ્યદોહન પહેલો ભાગ ૧૦૪૦

કાવ્યપ્રકાશ ૩૯૨ ક, ૪૮૭

કાવ્યપ્રકાશ ૬૭૬, ૧૦૬૪

કાવ્યમીમાસા ૩૯૨ ક

કાવ્યાલકાર ૨૯૬

કિરણાવલી (તર્ક) ૭૮૯

કીર્તિકૌમુદી (ઐ.) ટિ. ૨૭૪,

૫૧૨, ૫૧૪, ૫૨૨, ૫૩૫

૫૪૧-૨, ૫૫૨

ખડ્ગ કાવ્ય ૨૮૫, ટિ. ૨૨૩

૧૬ જૈનેતર હિન્દુ આદિકૃત ગ્રંથોની અનુક્રમણિકા. ૯૮૩

હાવા પ્રકાશ (જ્યોત) ૩૯૯

ધ ગોદાવરી ૩૬૧

ગાડી ગૂજરાત' (લેખ) ૧૦૫૮નુ
ટિપ્પણ.

આ સત્તસપ્ત ૧૫૦

ગીતા (જુઓ ભગવદ્ ગીતા) ૬૩૧,

૬૩૩, ૬૩૯, ૧૦૩૮-૯.

ગુજરાતનુ સ્થાપત્ય' ટિ. ૪૪૭

ગુજરાતનુ સંસ્કૃત સાહિત્ય એ

વિષયનુ થોડુંક રેખાદર્શન'

(નિબંધ) ટિ. ૪૦૯, ટિ. ૫૨૧

ગુજરાતનુ પાટનગર ટિ. ૫૦૩,

ટિ. ૫૩૯

ગુજરાતમા ધાર્મિક અને તત્ત્વગા-

નના સાહિત્યની પરિસ્થિતિ'

(વ્યાખ્યાન) ટિ. ૫૭૩

ગુજરાત સર્વસંગ્રહ ૯૮૬, ટિ. ૫૪૧

ગુજરાતી કવિતા અને સંગીત'

(લેખ) ૯૧૦

ગુજરાતી મુદ્રણકળાની શતવર્ષિ'

(લેખ) ટિ. ૫૫૫

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિપક્વ-આવ-

નગરનો અહેવાલ ટિ. ૫૦૭

" " " ગાંધી

ટિ. ૫૨૧

ગે પિન્ડગમન ૭૧૭

ગોડ હો-ગોડવન (ન) ટિ. ૨૩૮,

૨૩૯, ૨૪૦

ચંદ્ર વ્યાકરણ ૨૭૮, ૨૮૪, ૪૨૧,

૪૩૩

ચિંતામણી (ન્યાય ગ્રંથ) ૭૮૯, ૯૨૦

છંદશાસ્ત્ર ૩૫૪, ૪૪૪

'જૈન પ્રતિમાઓ ઉપરના લેખ'

(લેખ) ૧૧૩૬

'જૈન સંસ્કૃતિ' (લેખ) ૧૧૪૧,

૧૧૫૪

જૈનેતર શ્રુત ૧૯૬

તત્ત્વાલોક વિવગ્ન ૯૪૪

તત્ત્વચિંતામણિ ૩૪૬

તત્ત્વપ્રબોધ ૩૪૬

તર્કભાષા ૯૩૧

તર્કસંગ્રહ ૯૩૧

તત્ત્વસંગ્રહ (બાં.) ૨૬૪

" પશ્ચિમી ૨૬૪

તત્ત્વલોક રહસ્ય ૯૩૨

તત્ત્વપ્રવચન ૧૦૬૨

તાત્પર્ય શીકા ૫૮૯

તાત્પર્ય પદ્ધતિ ૬૮૩

તત્ત્વલોક ૨૦૫ ૨૦૬

તૈત્તરીય ઉપનિષદ ૬૦૩

હરગોવિન્દ કાટાવાળા ૯૦૦

હરિપ્રસાદ ૮૫૧

હરિહર કવિ ૫૩૧, ૫૩૬-૭, ૫૪૭,
૫૫૧, ૫૭૬

હરિલાલ હર્ષદ શ્રુવ ૬૫૮

૧૬ જૈનેતર હિન્દુ કૃત
અથો, લેખો આદિ.

અંગદવિષ્ટિ નાટક (દૂતાંગદ) ૫૪૧
અનંત વિક્રમ સવત્તી કલ્પના
(હિં. લેખ) ટિ. ૪૩૯ ટિ.
૪૬૭

અનર્ગરાધવ કાવ્ય ૫૫૭, ટિ. ૩૯૯
'અનાથ આશ્રમ વિષે એ બોલ'
(લેખ) ટિ. ૫૫૭

અથર્વ વેદ ટિ. ૧૩૩

અપરાજિત વાસ્તુશાસ્ત્ર ૧૧૪૦

અમરકોશ ટિ. ૧

અર્થશાસ્ત્ર ૧૯૬

અવદાનકલ્પલતા ટિ. ૯૭

'અહિંસા ધર્મ' (વ્યાખ્યાન) ૧૦૮૭

'આપણી દેશીઓ અને પ્રાચીન
લોક સંગીત' ટિ. ૪૬૪

આપણો ધર્મ ૧૦૭૦, ૧૦૭૨

આર્યોના તહેવારનો ઇતિહાસ ટિ.
૫૬૬

ઉદયસુદરી ૨૭૬, ૨૮૫

ઉદ્યાધરાધવ ટિ. ૩૭૪, ૫૩૧,
ટિ. ૩૯૧, ૫૩૫

ઋગ્વેદ ટિ. ૨, ટિ. ૧૩૩

ઐતરેય ૧૪

કંઠ વૃત્તિ ૫૮૯

કંઠાભરણુ-સરસ્વતી કંઠાભરણુ
(વ્યા.) ૪૨૧

કણ્ણ સત્તરી (કણ્ણદસત્તરી) ૧૯૬

કથારત્નસાગર ૫૫૬

કર્ણસુદરી નાટિકા ૩૦૦

'કરણ્યલેખો' ટિ. ૫૫૨

કવિદર્પણ (છંદ અથ) ટિ. ૪૧૯

કાતંત્ર (વ્યા.) ૨૭૮, ૪૨૧, ૪૨૩,
૫૮૫

કાદબરી ૨૩૭, ૨૭૬

કાન્હડે પ્રબધ (પવાડો) ટિ. ૩૮૬,

ટિ. ૪૨૨, ૬૧૮, ૭૨૦

કાપિલિક (કપિલશાસ્ત્ર) ૧૯૬

કાવ્યદોહન પહેલો ભાગ ૧૦૪૦

કાવ્યપ્રકાશ ૩૯૨ ક, ૪૮૭

કાવ્યપ્રકાશ ૬૭૬, ૧૦૬૪

કાવ્યમીમાસા ૩૯૨ ક

કાવ્યાલકાર ૨૯૬

કિરણાવલી (તર્ક) ૭૮૯

કીર્તિકૌમુદી (ઐ.) ટિ. ૨૭૪,

૫૧૨, ૫૧૪, ૫૨૨, ૫૩૫

૫૪૧-૨, ૫૫૧

ખડ્ગ કાવ્ય ૨૮૫, ટિ. ૨૨૩

૧૬ જૈનેતર હિન્દુ આદિકૃત ગ્રંથોની અનુક્રમણિકા. ૯૮૩

ગ્રહભાષ્ય પ્રકાશ (જ્યો.) ૩૯૯
 ગદ્ય ગોદાવરી ૩૬૧
 'ગાદી ગૂજરાત' (લેખ) ૧૦૫૮નું
 ટિપ્પણ.

ગાથા સત્સંધ ૧૫૦
 ગીતા (જુઓ ભગવદ્ ગીતા) ૯૩૧,
 ૯૩૩, ૯૩૯, ૧૦૩૮-૯.

'ગુજરાતનું સ્થાપલું' ટિ. ૪૪૭
 'ગુજરાતનું સંસ્કૃત સાહિત્ય એ
 વિષયનું થોડુંક રેખાદર્શન'
 (નિબંધ) ટિ. ૪૦૯, ટિ. ૫૨૧
 ગુજરાતનું પાટનગર ટિ. ૫૦૩,
 ટિ. ૫૩૯

ગુજરાતમાં ધાર્મિક અને તત્ત્વગો-
 નના સાહિત્યની પરિસ્થિતિ'
 (વ્યાખ્યાન) ટિ. ૫૭૩

ગુજરાત સર્વસંગ્રહ ૯૬, ટિ. ૫૪૧
 'ગુજરાતી કવિતા અને સંગીત'
 (લેખ) ૯૧૦

'ગુજરાતી મુદ્રણકળાની શતવર્ષી'
 (લેખ) ટિ. ૫૫૫

'ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિપદ-ભાવ-
 નગરનો અહેવાલ ટિ. ૫૦૭

" " " રાજકોટ
 ટિ. ૫૨૧

ગોવિન્દગમન ૭૧૭
 ગૌડવહો-ગૌડવધ (ગ્રા.) ટિ. ૧૭૮,
 ૨૭૫, ૫૬૦

ચંદ્ર વ્યાકરણ ૨૭૮, ૨૮૪, ૪૨૧,
 ૪૩૩

ચિંતામણી (ન્યાય ગ્રંથ) ૭૮૯, ૯૨૦
 છંદશાસ્ત્ર ૩૫૪, ૪૪૪
 'જૈન પ્રતિમાઓ ઉપરના લેખ'
 (લેખ) ૧૧૩૬

'જૈન સંસ્કૃતિ' (લેખ) ૧૧૪૧,
 ૧૧૫૪

જૈનેતર શ્રુત ૧૯૬
 તત્ત્વાલોક વિવરણ ૯૪૪
 તત્ત્વચિંતામણિ ૩૪૬

તત્ત્વપ્રબોધ ૩૪૬

તર્કભાષા ૯૩૧

તર્કસંગ્રહ ૯૩૧

તત્ત્વસંગ્રહ (બૌ.) ૨૬૪

" પંજિકા ૨૬૪

તત્ત્વાલોક રહસ્ય ૯૩૨

તત્ત્વોપપ્ત્યવ ૧૦૯૨

તાત્પર્ય ટીકા ૫૮૯

તાત્પર્ય પરિશુદ્ધિ ૬૮૩

તારાગણ કાવ્ય ૨૭૫

તૈત્તરીય ઉપનિષદ ૯૩૩

દયાશ્રય ભાષાતર (ગૂ.) ટિ. ૨૯૪

દમયંતી કથા ૨૩૭

દમયંતીકથા(નલચમ્પૂ) વૃત્તિ ૮૬૫

દશકુમાર ચરિત ૨૭૬

દશરૂપક ટિ. ૩૫૭

દિવ્યાવદાન ટિ. ૮૨

દીધનિકાય ૪

દૂતાગદ નાટક-અગદ વિષ્ટિ ૫૩૮,
૫૪૧

બન્યાલોક ૧૦૭૯

ધમ્મપદ ટિ. ૯, ૧૪, ૮૪, ૮૮

ધર્મશાસ્ત્ર ૨૮૦

ન્યાયતર્કસૂત્ર ૫૮૯

ન્યાયતર્ક સૂત્ર ટીકા ૫૮૯

ન્યાયતર્ક સૂત્ર-ભાષ્ય ૫૮૯

ન્યાયતર્કસૂત્ર વાર્તિક ૫૮૯

ન્યાયતાત્પર્ય શુદ્ધિ ટીકા ૫૮૯

ન્યાયાલકાર વૃત્તિ ૫૮૯

ન્યાયખિદુ ૧૮૯, ટિ. ૧૨૫ ૨૨૨

,, ટીકા ટિ. ૧૨૫, ૨૨૨

ન્યાયસાર ૬૪૬

ન્યાયસૂત્ર ૧૫૩, ૪૪૮

નલકથા ૨૭૬

નલદમયંતી ચંપૂ ૬૫૦

‘નલવિલાસ નાટક: એક ગ્રંથ-

પરિચય’ (લેખ) ટિ. ૩૫૮

નાગાનંદ નાટક ૪૯૭

નૈષધ કાવ્ય ૫૩૭, ૬૪૪, ૯૪૬,
૯૫૩

પ્રબંધચંદ્રોદય ૭૧૨

‘પ્રભાણિ’ પદ ૦

પ્રભાણુવાદાર્થ ૯૬૨

પ્રવિણુસાગર ૧૦૨૭

પ્રશસ્ત પાદભાષ્ય ૭૮૯

પ્રાકૃત પિંગલ ૪૪૪

‘પ્રાચીન ગુર્જર કાવ્ય’ ટિ. ૪૬૩

પ્રિયદર્શના ૨૨૪

‘પંચદંડ અને ખીખા કાવ્યો’ ૯૦૧

પંચીકરણ ૧૦૩૫, ૧૦૪૦

‘પદ્યઅધની કમોટી અને ખીખા

પ્રશ્નો’ (લેખ) ટિ. ૪૬૪

પાતજલ (યોગ સૂત્ર-શાસ્ત્ર-દર્શન)

૧૯૬, ટિ. ૧૩૩, ૨૨૪,

૨૨૮, ૪૫૨, ૯૨૯, ૯૩૪,

૯૩૯

પાતજલના ચતુર્થપાદ પર વૃત્તિ

૯૩૩, ૯૪૧

પાર્થપરાક્રમ વ્યાયોગ ૫૦૧

પુરાણ ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩

પુસ્તદેવય (પુષ્પદેવ-કામસૂત્ર ?)

૧૯૬

પૃથ્વીરાજ રાસો ૬૫૪, ટિ. ૪૫૬

પૃથ્વીરાજ વિજય ટિ. ૪૫૬

બ્રહ્મકલ્પ ૫૯૦

બ્રહ્મ વૈવર્ત પુરાણ ૧૧૪૦

બ્રાહ્મસ્કંદ સિદ્ધાન્ત ટિ. ૧૬૬

બત્રીશપુતળીની વાર્તા ૮૯૮

બિલ્હણાદિક ૩૦૦

બુદ્ધ અને મહાવીર (ગૂ. ભાષા.)

ટિ. ૭ અને ૨૧

બૃહત્કથા ટિ. ૯૫

ભગવદ્ગીતા ટિ. ૧૪ બુદ્ધો ગીતા

૧૬ જૈનેતર હિન્દુ આદિકૃત ગ્રંથોની અનુક્રમણિકા. ૯૮૫

અટ્ટિકાવ્ય ૩૬૧, ૪૪૦
ભટ્ટહરી શતકત્રય ૭૦૫
ભાગવત-શ્રીમદ્ ભાગવત ૧૯૬,
ટિ. ૧૩૩, ૪૭૨, ૫૪૧,
૧૦૩૯

ભારત ૯૨, ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩
'ભારત કે પ્રાચીન રાજવંશ' ટિ.
૨૬૪

'ભારતવર્ષકા ઇતિહાસ' ટિ. ૫૭૦
ભારતીય પ્રાચીન લિપિમાલા ટિ.
૩૨૩

ભાષ્ય (કણ્વાદ સૂત્રો પર) ટિ.
૪૩૨
ભીમા સુરકબ (૧) ૧૯૬, ટિ.
૧૩૩

ભોજ વ્યાકરણ-સરસ્વતી કંઠા-
ભરણ ૪૧૭

મહાપદ્મીશી ૮૯૮
મણિરત્નમાળા ૧૦૩૫, ૧૦૪૦

મત્સ્ય પુરાણ ટિ. ૮૨
'મંત્રી મંડન ઓર ઉસકે મથ'
(હિ. લેખ) ટિ. ૪૫૬

મધ્યમાવતાર ૧૫૩
મધ્યપૂડો ૫૦૮, ટિ. ૩૭૪, ૫૨૪
મહાદેવી-સારણી ૮૮૮

મહાભારત ૧૯૬, ૫૪૧, ૧૦૭૯
જુઓ ભારત

Milestones of Gujarati
Literature ૯૧૧

માધ કાવ્ય ૯૫૨, ટિ. ૫૩૬
માર્કંડેય પુરાણ ૫૩૫
મિતભાષિણી (તર્ક) ૭૮૯
મેઘદૂત કાવ્ય ૪૯૦, ૬૮૬, ૯૫૨,
ટિ. ૫૩૬

યજુર્વેદ ટિ. ૧૩૩
યતિધર્મસંગ્રહ ટિ. ૫૬૬
યોગદર્શન ટિ. ૩૫૩

યોગ વાશિષ્ઠ ટિ. ૧, ટિ. ૧૫૩
ની ટિ., ૯૩૧, ૯૩૩, ૯૩૯

યોગવાશિષ્ઠનુ મુમુક્ષુ પ્રકરણ ૧૦૩૫
" વૈરાગ્ય પ્રકરણ
૧૦૪૦

રઘુવંશ ૭૮૯
રજપૂતાનેકા ઇતિહાસ ટિ. ૮૨,
ટિ. ૯૬, ટિ. ૧૩૮, ટિ.
૧૪૨, ટિ. ૧૪૮, ટિ. ૧૯૪-
૫, ટિ. ૧૯૮, ટિ. ૨૪૪,
ટિ. ૩૦૨, ૮૨૫, ટિ.
૫૦૦-૧

રામાયણ ૯૨, ૫૩૯, ૫૪૧,
૧૦૭૯

'રાયચંદલાઈના કેટલાક સ્મરણો'
(લેખ) ૧૦૩૩, ૧૦૩૬-૪૨

'લીલાવતી' નામની ટીકા (શ્રીવત્સ-
કૃત) ટિ. ૪૩૨
'વ્યોમવતી' ટીકા ટિ. ૪૩૨

વરદરાજી ૭૮૯
 વરાહ સહિતા (બ્યો.) ટિ. ૩૩
 વાક્યપદીય (બ્યા.) ૪૩૨
 વાચસ્પત્ય બૃહદ્ભિધાન ૧૦૭૩
 વાયુપુરાણુ ટિ. ૮૨
 વાસવદત્તા ૨૦૬, ૨૧૦, ૨૨૪,
 ૨૭૬, ૩૬૨૬
 વિક્રમોર્વશીય નાટક ૪૭૩
 વિનય પિટક ટિ. ૫૬૬
 'વિમલ પ્રબંધ ઓર વિમલમંત્રી'
 (હિં. લેખ) ટિ. ૨૨૫, ટિ.
 ૨૩૧
 વિશ્રાન્ત દુર્ગ ટીકા (બ્યા.) ૨૮૪
 વૃત્તરતનાકર ૪૪૪
 વેદો ૧૬
 વૈશેષિક ૧૬૦, ૧૯૬
 'વૈષ્ણવ ધર્મનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ'
 ૭૪૧
 શ્રીમાળા (વાણીઆ)ઓના યાતિ-
 ભેદ. ટિ. ૧૬૭, ટિ. ૩૭૮,
 ટિ. ૩૮૬, ટિ. ૪૮૪, ૧૧૩૬
 શ્રીશેષી નામની ટીકા ૯૪૬
 શક્તિવાદ ૯૩૨
 શખ્યાખ્યાન (પુરાણુનુ) ૪૧૬
 શબ્દભૂષણ (બ્યા.) ૯૬૬
 શાર્ગ્ગધર પદ્ધતિ ૬૪૬
 શિક્ષાકંદપ ટિ. ૧૩૩
 શિશુપાલવધ કાવ્ય ૫૩૧

શુક્રનીતિ ૧૧૪૪
 સહિતા ૨૬
 સમ્પ્રતીયંડી આખ્યાન ૫૩૫
 સયાજી ગ્રંથમાલા ટિ. ૮૧
 સમ્રાટ અકબર ટિ. ૪૮૧
 સર્વદર્શન મગ્ગ ૧૬૧
 સરસ્વતી કંકાભરણુ (બ્યા.) ૪૩૨
 જુઓ ભોજ વ્યાકરણુ
 સહજનનદ સ્વામી અથવા સ્વામી-
 નારાયણુ સ પ્રદાય ટિ. ૫૪૦
 સાખ્ય ૯૨૯, ૯૩૪
 સાખ્ય પ્રબોધ ૧૬૦
 સારંગધર પદ્ધતિ ૫૩૧ જુઓ
 શાર્ગ્ગધર પદ્ધતિ
 સાચૂં સ્પષ્ટ ટિ. ૮૫
 સામવેદ ટિ. ૧૩૩
 સારસ્વત વ્યાકરણુ ૯૬૦
 સારાવલ્લિ ૧૨૬
 સાહિત્યદર્પણુ ૧૦૬૪
 સુત્તનિપાત (બૌ.) ૮૮
 સુદામા ચરિત્ર ૭૧૭
 સુરતસંગ્રામ ૭૧૭
 સુરથોત્સવકાવ્ય ટિ. ૩૦૨, ટિ.
 ૩૭૪, ૫૩૫-૬, ૫૪૧
 સૂર્યશતક ૨૦૪
 'સોમેશ્વરદેવ ઓર કીર્તિકૌમુદી'
 (હિં લેખ) ટિ. ૩૭૪, ટિ.
 ૩૮૭

૧૮ જૈનેતર હિન્દુ દેવ-મંદિર આદિની અનુક્રમણિકા, ૯૮૭

હર્ષચરિત્ર ટિ ૧૧૮

હરિવંશ ૫૪૧

હિસ્ટરી ઓફ મિડીવલ ઓફ
ઇન્ડિયન લૉજિક' ટિ. ૨૮૩,
ટિ. ૩૧૬

'હિંદી કલા અને જૈન ધર્મ'
(લેખ) ૧૧૪૭

'હિન્દુ અને જૈન' (વ્યાખ્યાન)
૪૬૦

૧૭ મુસલમાનોની ઐતિહાસિક કૃતિઓ-કિતાબો

અકબરનામા ૮૧૦, ટિ. ૫૦૫

અલખદાઉનિ ૮૧૦, ૮૧૬

આઇને અકબરી ટિ. ૪૮૭, ટિ.
૪૮૯, ટિ. ૪૯૧, ૮૧૦-૧૧
ટિ. ૪૯૭, ૮૧૪, ૮૧૮

કુરાન ૧૦૩૯

૧૮ જૈનેતર હિન્દુ દેવ-મંદિર સપ્રદાય આદિ.

અચલેશ્વર ટિ. ૪૬૭

અચલેશ્વર મહાદેવ ૫૨૪

આગવેતાલ ૬૨૮

આશ્વક ૧૦૮૯

આર્યસમાજ ૧૧૩૭

કૃષ્ણ ૪૭૮, ૫૩૧

કૃષ્ણ રાધા ૪૩૫, ૫૪૧

કૃષ્ણ વાસુદેવ ૯૫૩

કેશવ-વિષ્ણુ ટિ. ૪૧૩

તારાદેવી ટિ. ૮૭

ત્રિપુરપદેવ ૪૯૮

દારકાનુ મંદિર ૫૨૪

દારકા પતિ ૫૭૯

નારદ ૪૦૯

પચાયતન પ્રાસાદ ૬૯૧

પુષ્ટીમાર્ગ (વૈષ્ણવ) ૭૪૦-૧,

અહા ૪૦૯

ભટ્ટાર્ક રાણુક નામનુ મંદિર
૫૨૭ ક

ભટ્ટાર્ક વહક (વનમંદિર) ૫૨૭ ક

ભાગવત સપ્રદાય ૩૨૨

ભીમેશ્વર ભગવાન (ખંભાત),
૫૨૦, ૫૨૭ ક, ૬૫૨, ટિ.
૩૯૮

ભૃગુ મહાદેવનુ મંદિર ૫૨૪

મહાકાલ દેવાલય ૪૦૪

મુળેશ્વર મહાદેવ ૪૬૦

રાધા (કૃષ્ણ) ૪૩૫, ૫૪૧

રૂદ્ર મહાલય-રૂદ્રમાળો ૨૬૧, ૩૧૦
૩૨૧, ૬૨૮

રૂદ્રમાળો જુઓ રૂદ્ર મહાલય

રેવતી કુડ ૫૭૬

વલ્લભી સપ્રદાય ૭૭૮ જુઓ
પુષ્ટીમાર્ગ

વસુદેવ ૨૦૩

વસુદેવ (કૃષ્ણના પિતા) ટિ. ૫૨૩

વિશ્વેશ્વર (કારી) મંદિર પર ૪
વિષ્ણુ ૪૦૯, ૫૩૫
વિષ્ણુ ભક્તિ ૫૪૧
વૈદ્યનાથનું મંદિર (ખભાત) પર ૭ ક
શ્રી ટિ. ૨૨૪

શ્રીનાથજીની મૂર્તિ ૭૪૧

શિવમંદિર ૮૪૯

શિવમૂર્તિ ૬૮૦

શૈવ સંપ્રદાય ૫૪૧

સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાય ૯૮૮

‘સલક્ષ નારાયણ’ નામની વિષ્ણુ-
પ્રતિમા ૫૭૯

સહજનનંદજી સ્વામી ૪૨૭, ૯૮૮

સહસ્ત્રલિંગ સરોવરનું નિર્માણ
૬૨૮

સૂર્યદેવની મૂર્તિ પર ૭ ક

સોમદેવ ૩૫૫ જુઓ સોમનાથ

સોમનાથ-સોમેશ્વર ૩૭૩, ૪૨૮,

ટિ. ૩૬૨, ૫૨૪, ૬૨૮,

૧૧૪૨, ૧૧૪૭

૧૯ સ્થળો-સ્થાનાદિ.

અકમીપુર ૭૨૪, ૭૯૩

અંકેવાલીઆ પર ૭ ક, ૫૭૨

અંગદેશ ૩૦૯

અચલગઢ-અચલદુર્ગ ટિ. ૨૯૯,

ટિ. ૪૪૬, ૭૨૫

અજ તાની ગુફા ૧૧૪૮-૯

અજમેર (અજયમેર) ૨૯૩, ૩૦૪,
૩૧૧, ટિ. ૨૯૩, ૩૬૨ ક,
૮૨૫, ૮૪૦

અજમેર દેશ ૭૯૯

અજનહરી (અજનરી) તીર્થ ટિ.
૪૪૬

અજમગજ ૧૦૫૧

અણુહિલપુર (વાડ) ૨૪૧-૨,

૩૨૫, ૩૯૨ ક જુઓ પાટણ

અતરીક્ષજી તીર્થ જુઓ જૈનતીર્થમા

અનુપમા સરોવર પર ૭ક

અભિરામાબાદ ૭૯૫, ૮૦૦

અમદાવાદ (રાજનગર) ૬૬૮,

૬૯૩, ૭૨૧, ૭૨૩-૪, ટિ.

૪૭૧, ૭૩૬, ૭૩૮, ૭૪૩,

૭૫૧, ૭૭૦, ૭૮૬, ૭૮૯-૦,

૭૯૩, ૮૦૩, ૮૦૬, ૮૦૯,

૮૨૧, ૮૩૩-૪, ૮૪૧, ૮૪૬,

૮૫૩, ૮૫૯, ૮૬૪, ૮૬૯,

૮૭૫, ૮૯૦-૨, ૯૧૮, ૯૨૧

-૨, ટિ. ૫૨૯, ૬૪૭, ૬૪૯,

૬૭૪, ૧૦૦૩-૫, ૧૦૧૯-૨૨,

૧૦૪૩, ટિ. ૫૫૫, ૧૦૫૪,

૧૦૫૭-૮, ૧૧૩૦, ૧૧૪૨

અમદાવાદ સ્થાપના ૬૫૯, ૬૬૨

અમૃતસર ૧૦૦૬

અમેરિકા ૧૦૧૫-૮

અયોધ્યા (દશરથપુરિ) ૬૦૪

૧૯ સ્થળો-સ્થાનાદિની અનુક્રમણિકા, ૯૯૯

અર્જુન જીઓ જૈનતીર્થ નીચે આખ
અરધદપાટક ૭૩૯
અસારવા ૮૩૩
અવતી ૧૭૦, ૫૮૦
અહિચત્ર ૮૪૮
આઉઆ ૭૬૪
આકાશવત્ર ટિ. ૧૧૬, ૧૮૫,
ટિ. ૧૨૦
આગર નગર ૭૨૯
આગરા (આગ્રા) ૭૮૯, ૭૯૧, ૭૯૭-
૯૯, ૮૦૦, ૮૨૭, ૮૪૮-૯, ટિ
૫૦૮, ૮૫૦, ૯૨૦-૧, ૯૫૫
આઘાટ (આહાડ) દુર્ગ ટિ. ૧૯૮,
ટિ. ૩૬૨ ૫૬૦, ૫૬૫, ટિ.
૪૦૬, ૫૮૨, ૫૮૫
આણુંદ (ગામ) ૧૦૧૯
આધ્ર દેશ ૧૪૩
આનંદપુર ટિ. ૧૨૦, ૨૦૧, ૩૨૧,
૫૩૫, ૬૫૧ જીઓ વડનગર
આદ્રંકર (એડન) ૫૭૮
આરાસણ જીઓ જૈનતીર્થ નીચે
આશાપલ્લી (આશાવલ્લી, આસા-
વલ) ૨૮૪, ૩૩૧, ૩૪૭, ૩૫૯,
૪૮૨, ટિ. ૪૪૪, ૬૬૩, ૭૨૧,
૭૫૧
આસિકા દુર્ગ ૩૧૪
આહોર ૧૦૦૩
ઠચ્છા કુડ ૯૮૯

ધર (ધલદુર્ગ, ધયદર) ૨૦૦,
૬૬૪, ટિ. ૪૪૧, ૬૭૧, ૮૫૯,
ટિ. ૪૫૦, ૭૨૨-૨૪, ૭૨૬,
૭૨૯, ૭૮૩, ૮૦૭, ટિ. ૪૯૪,
૧૧૦૮
ઉગમયત (ગિરિનાર) જીઓ જૈન-
તીર્થ નીચે
ઉગમયિની ૧૦, ૧૪૨, ૧૫૧, ૧૬૮,
૪૦૪, ૫૮૦-૮૧, ૫૮૫, ૭૨૯
ઉટક નગર ૬૬૪
ઉદયપુર ૨૦૦, ૬૬૪, ટિ. ૪૪૬,
૭૭૫, ૮૨૫, ૮૩૦, ૯૯૦, ૧૧૧૯
ઉદયસાગર તળાવ ૮૩૦
ઉના (ઉન્નતપુર) ૮૦૬, ૮૬૧, ૮૬૯,
૮૭૨
ઉરેપુર ૬૯૬
ઉખરહટ ગામ ૭૨૧
ઉમરકોટ ૬૫૧
ઉમરેઠ ૫૨૮
ઉરગલપુર ૬૨૨
ઈંદોર ૯૯૦
ઉસમાપુર (અમદાવાદનું) ૮૯૦
એડન (આદ્રંપુર) ૫૭૮
એકાર નગર ૫૮૧
એરીઆ-એરિસા ગામ ટિ ૨૬૯
એરિસા પ્રાત ટિ. ૮૩
એસિયા-એસ નગર ટિ. ૨૨૬,
૧૧૫૧

કવાવા ગ્રામ ૬૫૫
 કચ્છ દેશ ૫૭૮, ટિ. ૪૧૨, ૮૨૩,
 ૮૩૦, ૯૬૦ જુઓ કચ્છપતુચ્છ
 કચ્છપ તુચ્છ (કચ્છ ?) ૬૯૯
 કચ્છવાહ ૮૦૪
 કચ્છલી ગામ ૬૩૮
 કંજરોટપુર ૬૨૨
 કટિગ્રામ ૨૮૧
 કડી ૫૪૯
 કંથકોટ ટિ. ૪૧૨
 કન્હોડૂ-કમ્હોડૂ ગામ ૯૧૮
 'કનકગિરિ' ૫૮૦
 કનોજ (કાન્યકુબ્જ) ૨૪૦, ૨૪૨,
 ૨૬૧, ૬૫૪
 કપડવંજ (કર્પાટવાણિજય) ૨૯૪
 કપિલપાટકપુર ૬૬૬
 કર્ણાટક (કર્ણાટ) દેશ ૩૦૨, ટિ.
 ૨૪૮
 કર્ણાટકીય ૩૪૩
 કર્ણાવતી ૫૮૨, ૬૬૨, ટિ. ૪૪૪,
 ૬૬૫, ૬૯૩
 કરહોડા જુઓ જૈનતીર્થ નીચે
 કલ્યાણનગર ૪૮૨
 કલકત્તા ૧૦૫૮
 કલિંગ-ઉડીસા દેશ ૧૪૩, ટિ.
 ૨૪૮
 કલિમમા જૈનધર્મ પ્રસાર ટિ. ૮૪
 કાચનગિરિ ૩૭૬, ટિ. ૩૦૦

કાચી ૫૨૪
 કાઠીઆવાડ ૧૭૬, ટિ. ૪૧૨,
 ૧૦૨૭
 કાટેલા ગામ ટિ. ૪૧૩
 કાનડા (દક્ષિણ) ૮૦૬
 કાબુલ ૮૩૯
 કાવી ૮૦૯
 કાશ્મીર ૩૬૬, ૮૦૨, ૮૪૩
 કારી (વાણારસી-વારાણસી) ૨,
 ૫૨૪, ૫૭૮, ૭૯૭, પૃ. ૬૨૧,
 ૯૧૮-૨૦, ટિ. ૫૨૮, ૯૨૨,
 ૯૪૮
 કિરાડૂ (કિરાટ કૂપ) ટિ. ૨૯૪
 કુકડી ગામ ૬૫૭
 કુંભુગેર ગામ, ૭૯૦, ૯૧૮
 કુતુબપુરા (કતપુર) ૭૭૩
 કુરુદેશ પૃ ૨૫૭
 કુસુમપુર (પાટલિપુત્ર) ૧૪૬
 કૂચપુરીય ૩૧૪
 કૃષ્ણનગર ૫૪૬
 કેદાર ૫૨૪
 કેસરીયાજી જુઓ જૈનતીર્થ નીચે
 કોકણ (કુકણ) દેશ ટિ. ૨૨૩,
 ટિ. ૨૪૮, ૩૬૭, ૩૮૩, ૫૧૪,
 ૬૨૮, ૮૨૨
 કોડાય (કચ્છ) ૧૧૧૧
 કોરિંટ-કોરંટ ટિ. ૩૬૨, ૫૮૧
 કોલ્હાપુર ૩૬૬
 કોલાપુરી ૬૩૪

પાવાપુર જુઓ આપાનેર
 પાવાપુરી પ
 પિંપલીયપુર ૭૨૭
 પીંછોલા તળાવ ૮૩૦
 પીંકવાડા (પીંડરવાટક) ટિ. ૪૪૬
 પીપાડ ૮૬૦
 પુષ્કરજી ૭૪૧
 પૂના ૧૦૫૮
 પેટલાદ ૫૨૦
 પેઠણ (પ્રતિષ્ઠાન) પુર ૫૮૧, ૮૨૨
 પેથાપુર ૧૦૫૭
 પેલેસ્ટાઈન ૧૦૭૬
 પોતનપુર ૧૦
 પોરબંદર ટિ. ૪૧૩, ૯૯૩
 રૂતેપુર સીકરી ૭૯૧, ૭૯૪-૫,
 ૭૯૮-૯, ૮૧૧
 રૂલોધી જુઓ જૈન તીર્થ નીચે
 ફિરોજપુર ૧૦૦૪
 બંગદેશ ૩૦૯, ટિ. ૨૪૮ જુઓ
 વંગ દેશ
 બંગાલ દેશ-બંગાલા ૨૪૧, ટિ.
 ૨૩૧, ૪૨૩
 બદામી નગર ૨૧૨
 બરડા ડુંગર ટિ. ૫૫૨
 બર્લિન ૧૦૭૯, ૧૧૧૫
 બલિ દ્વિપ ૧૧૨૯
 બાપેઉ ૮૪૧
 બાંભણવાડ જુઓ જૈન તીર્થ નીચે

બારડ પરગણું ૫૨૬, ટિ. ૩૯
 બારેજી ૯૪૭
 બાલપતાકા પુરી ૮૫૬
 બાલપુર ૫૮૨
 બાહડમેર-વાગભટ્ટમેર ૫૯૦
 બીઆ ગ્રામ ૬૫૫
 બિબિપુર ૮૩૩
 બીજેલિયા ટિ. ૪૫૬
 બેદરપુર ૬૭૯
 બાન ૧૦૭૯
 બોરસદ ૭૯૦
 બોરિકપુર ૮૨૨
 બોરટન ૧૦૧૬
 ભટેવર જુઓ ભર્તૃપુર
 ભદ્રેશ્વર (જુઓ જૈન તીર્થ નીચે)
 ભર્તૃપુર (ભટેવર ગામ) ટિ. ૧૯૮
 ભરતપુર ૧૦૦૩
 ભરૂચ (ભૂગુ કચ્છ, ભૂગુપુર) ૧૪૫
 ૧૭૦, ટિ. ૧૩૭, ટિ. ૧૬૬,
 ૧૯૯, ૨૩૩, ૩૧૩, ટિ.
 ૨૫૫, ૩૨૪, ૩૪૫, ૩૬૩,
 ૩૮૫, ટિ. ૩૧૧, ૩૯૨ ક,
 ૪૮૩, ૫૧૪, ૫૨૦, ૫૨૪,
 ૫૨૭ ક, ૫૨૮, ૫૭૯,
 ૫૮૧, ૮૦૬, ૯૪૭, ૧૦૧૯
 ભારતીપત્તન ૫૮૧
 ભાવનગર ૧૦૨૦
 ભિલવાલ-ભિન્નમાલ-શ્રીમાલ

ટિ. ૧૧૬, ટિ. ૧૧૯, ૧૮૪,
૨૦૦, ૨૩૩, ટિ. ૧૭૪,
૨૪૦, ૨૪૭, ૨૫૨, ૪૯૦,
૬૫૧ જુઓ શ્રીમાલ
લીમપક્ષી ૫૯૮
ભુજ ૮૨૩
ભૂગુપ્ત જુઓ ભરૂચ
ભૂગુપુર જુઓ ભરૂચ
મક્ષીજી જુઓ જૈન તીર્થ નીચે
મક્ષા ૮૦૬
મકસુદાબાદ ૯૯૪, ૧૦૫૧
મકુડી ૫૮૧
મગધ ૧૦, ૩૬૬, ૬૫૭
મગલપુર (માગરોળ) ૫૮૧, ૬૬૫,
૭૭૬, ટિ. ૪૮૫, ૮૬૦
મચિન્દ દુર્ગ ૮૩૦
મડાહડ-મદાહૃત (ગામ) ૩૪૫
મંડોવર (માડવ્યપુર) ૬૯૨, ૮૦૪,
૮૪૭
મથુરા ૨૪૨, ૬૨૧, ૮૩૯
મધુમતી (મહુવા) પુરી ૫૮૭, ટિ.
૪૪૪
મંદસોર ૭૭૬ જુઓ દશપુર
મન્નખેડ-માન્યખેડ (ગામ) ૨૭૨
મરૂભૂમિ ૫૭૬
મરૂ દેશ (મારવાડ) ૭૨૧, ૭૮૯,
૮૦૬, ૮૩૦
મરૂપુર ૩૧૬

મરૂકોટ ૩૧૪
મલકાપુર ૮૨૨
મલિકવાહણપુર ૬૯૫
મહમદાવાદ ૯૭૩
મહાદુવાર ૨૩૮
મહાબોધપુર ૩૨૩
મહારાષ્ટ્ર ૧૪૩, પૃ. ૨૫૭
મહીકાઠી-મહીતટ ૫૧૭
મહી નદી ૬૯૪
મહુવા-મધુમતિ ૫૮૭, ટિ. ૪૪૪
મહેન્દ્રીતટ ૭૨૯
મહેસાણા (મહિશાનક) ૭૯૪,
૮૧૯, ૧૦૦૬
મહોબા-મહોબક દેશ ૩૦૪
માગરોલ-મંગલપુર ૫૮૧, ૮૬૦
જુઓ મંગલપુર
માંડલ (મંડલિપુરિ) ૩૯૦, ૩૯૨
ક, ૫૦૯-૧૦, ૫૫૦, ૮૬૧
માડવગઢ (મંડપદુર્ગ, માહુ) ૫૭૦,
૫૮૦-૧, ૬૯૨-૩, ૬૯૮,
૭૦૧, ૭૦૫, ૭૨૧, ૭૨૬-૮,
ટિ. ૪૭૦, ૭૫૦, ૮૫૨-૩,
૭૬૪, ૮૨૯.
માદ્રી-માદ્રી (ગામ) ૫૫૯, ટિ.
૪૦૪
માધાતાપુર ૫૮૧
મારવાડ ૨૩૩, ૨૩૫, ટિ. ૨૯૪,
૫૧૩, ૯૫૦ જુઓ મરૂદેશ

માલવદેશ (માલવા) ૨૪૧, ૨૭૨,
 પૃ. ૨૨૧-૨, ૩૦૨, ટિ. ૨૪૫,
 ૩૦૩, ૩૧૯, ૩૬૦, પૃ. ૨૫૭,
 ટિ. ૨૯૨, ૪૧૭, ૪૭૯, ૫૧૩
 -૪, ૬૧૫, પૃ. ૪૭૬, ૬૯૮,
 ૭૨૧, ૭૯૯, ૮૦૬

માલસર ૮૪૧

મીરત ૮૪૮

મુકુશિકા સ્થાન ૪૯૪, ૫૦૦

મૂળિગનગર ૬૬૬

મુડસ્થલ ૭૨૧

મુખર્ષિ ૬૯૧, ૧૦૧૪, ૧૦૧૭,
 ૧૦૧૯-૨૦, ટિ. ૫૫૫, ૧૦૫૮

મુલતાન ૮૬૯

મૂળી ૯૮૮

મેડતા (મેદિનીપુર-મેડતપુર) ૩૧૩,
 ટિ. ૨૫૫, ૩૪૧, ૭૯૪, ૭૯૯,
 ૮૪૧, ૮૪૭, ૮૬૪

મેશ્તમાન (મેવાડ ૧) ટિ. ૪૫૮

મેવાડ (મેદપાટ) દેશ ટિ. ૧૯૮,
 ૩૧૪, ૫૬૫, ૫૮૪, ટિ. ૪૨૪
 ટિ. ૪૪૧, ટિ. ૪૫૨, ૭૨૫,
 ૮૩૦, ૯૫૦

મેવાતમંડલ (દિલ્લી દેશ) ૭૯૧,
 ૭૯૯

મોઢરા-મોઢરક ૨૪૨, ૫૪૯

મોરખી ૧૦૨૭

યમુના ૩૬૬

યવનપુર (જોનપુર ૧) ૭૩૦

યોગિનીપુર (દિલ્લી) ટિ. ૨૨૪,
 ૫૮૧, ૬૦૪, ૮૬૬

રણુથંભોર-રણુથંભપુર ૩૧૧, ટિ.
 ૨૫૨, ૬૧૮, ૬૫૪

રણુથંભપુર જુઓ રણુથંભોર

રતનપુર ૫૮૧

રતનપુર ચતુર્ગણિક ટિ. ૨૯૪

રતલામ ૭૨૬, ૭૨૯

રથવીરપુર ટિ. ૧૧૪

રચણપુર ૪૧૩

રાજગ્રહી ૭૩૦

રાજગઢ ૧૦૦૩

રાજદેશ ૭૨૯

રાજપૂતાના ૧૭૬, ટિ. ૨૯૨,
 ૬૧૫, ૬૬૯, ૧૧૩૧

રાજલદે સર ૮૪૧

રાચરડા ગામ ૯૮૬

રાઝઘડા-લાટહુહ (ગામ) ટિ. ૨૯૪

રાણપુર-રાણકપુર ૬૬૫ જુઓ
 રાણકપુરનું મંદિર

રાધનપુર(રાજધન્યપુર) ૮૦૩, ૮૫૨
 ૯૪૭, ૯૯૯, ૧૦૦૩

રામસેન-રામસૈન્ય ૫૯૭

રાવી નદી ૮૩૯

રિણુપુર ૮૪૧

રામનગર ટિ. ૨૩૧
 રાહ સરોતરા ૮૦૧
 રાહિણીપુર (સીરોહી) ૮૮૭
 લક્ષણાવતી નગરી જુઓ લખનઉ
 લખનઉ (લક્ષણાવતી નગરી)
 ટિ. ૧૭૮, ૧૧૫૦
 'લખનઉકી ઉત્પત્તિ' ટિ. ૧૭૮
 'લઘુ-કાશ્મીર' ૫૮૨
 લાટદેશ ૨૪૭, ટિ. ૨૨૩, ટિ.
 ૨૨૬, ૩૦૮, ટિ. ૨૪૮,
 ૩૨૫, ૩૩૨, ૩૫૮, ૪૭૭,
 ૪૮૯, ૫૧૩, ટિ. ૩૮૧,
 ૫૬૪, ૫૭૯
 લાડોલ (લાટપલ્લિ) ૭૨૧, ૮૧૯
 લાસ ૭૭૫
 લાહોર (લાલપુર) ૭૯૯, ૮૦૩-૪,
 ૮૦૬, ૮૪૧, ૮૪૩-૪, ૧૧૫૦
 લોખંડી ૧૧૧૧
 લુધિયાના ૮૦૪, ૧૦૦૭
 લુણકણીસર ૮૬૪
 લેહરા ગામ ૧૦૦૪
 લોદ્રવા (લોદ્રવપ્રતન) ૮૪૬
 વંગ દેશ ટિ. ૨૪૮
 વટસર (ગામ) ૪૪૯
 વડ્ડાપલ્લી-વડ્ડાવલી ટિ. ૨૩૭,
 ૩૩૮, ૪૦૦ જુઓ વડલી.
 વડતાલ ૯૮૮

વડલુ ૭૯૪
 વડનગર-વૃદ્ધનગર-આનંદપુર ટિ.
 ૧૨૦, ૨૦૧, ૨૩૩, ૫૩૫,
 ૫૩૯, ૬૫૧, ૬૬૪, ૭૪૧
 વડલી ૭૮૯, ૭૨૪ જુઓ વડ્ડા-
 પલ્લી
 વડેસર-વડેશ્વર ટિ. ૧૧૬, ૧૮૫,
 ૨૩૮
 વડોદરા (વટપદ્ર-વટપદ્રકપુર) ૩૨૫,
 ૩૯૨૩, ૪૮૯, ૫૮૧, ૮૮૫,
 ૯૪૭.
 વઢવાણ-વર્ધ્માનપુર ૫૬૧, ૫૮૧,
 ૬૨૭
 વણુચલી- (વામનસ્થલી) ૩૩૯, ૫૪૬,
 ૫૮૧-૨
 વરકાણા જુઓ જૈન તીર્થ નીચે.
 વલભી ૪૪૦
 વલભીપુર ૧૮૬, ૧૯૪, ટિ. ૧૩૦-૧,
 ૨૩૩, ૬૧૧, ૬૬૪
 „ ભગ ૨૦૦, ટિ. ૧૩૬
 -૭, ૬૨૮
 વવાણીઆ ૧૦૨૭
 વાગ્ગટમેર જુઓ બાહડમેર
 વાગડ દેશ (વાગ્ગડ દેશ) ૨૪૧,
 ૩૦૨, ૩૧૪, ૪૧૩, ૭૨૯,
 ૮૦૭, ટિ. ૪૯૪
 વાઘની ગુફા ૧૧૪૮

વાકિ (ગામ) ૫૮૧
 વાણારસી જુઓ કાશી
 વામજ ૭૭૧
 વાયડ (વાયટ) ગામ ૪૯૬
 વારાણસી જુઓ કાશી
 વારાહી નગરી ૪૦૫
 વાલૂચર (બંગાલ) ૯૬૫
 વાસવાડા ૩૦૨
 વિક્રમપુર ૫૮૧
 વિજયકોટ ટિ. ૩૬૨
 વિદ્યાનગર (દક્ષિણ) ૭૪૧
 વિદ્ધર્ભ દેશ ૧૪૩
 વિંધ્યાચલ પર્વત ૩૬૫
 વિશાલા નગરી ૧૭૦
 વિષય દડાજય પથક ૩૯૨૬
 વીકાનેર ૭૭૬, ૮૩૬-૩૯, ૮૪૧,
 ૯૯૪, ૧૦૦૫
 વીળપુર (કનડી) ૮૩૦
 વીળપુર-વિદ્યાપુર-વિદ્યુતપુર (ગૂજ-
 રાત) ૫૬૦, ૫૮૦, ૫૮૪-૫,
 ૮૦૬, ૮૦૯, ૮૮૭, ૯૫૯,
 વીતલય પત્તન ૧૦
 વીરમગામ ૬૬૪, ૬૮૯, ૧૦૨૦
 વીસલનયર (વિશ્વલપુર-વીસલપુર-
 મહાનગર) ૫૪૬, ૭૯૪
 વૃંદ ટિ. ૧૧૬
 વેરાવળ (વેલાકૂલ) ૮૬૦
 વેસગ્રામ ટિ. ૪૫૨

વૈભારગિરિ ૭૩૦
 વૈરાટ ૮૦૦
 વૈશાલી ૧૦, ટિ. ૧૭
 વૌશિગ્દન ૧૦૧૬
 વ્રજ ૭૪૧
 શ્રીપુર (સિરપુર) ૩૧૨
 શ્રીમાલ-ભિક્ષમાલ-ભિન્નમાલ
 ૨૩૩-૫, ટિ. ૨૨૬, ૩૦૮,
 ટિ. ૩૬૨, ૩૫૬, ૮૫૯,
 ૮૬૯, ૧૧૫૧
 શ્રીરોહિણી (સીરોહી) ૮૫૯
 શ્રીશૈલ-શ્રીપર્વત ૫૨૪
 શંખેશ્વર જુઓ જૈન તીર્થ નીચે
 શત્રુંજય ,, ,,
 શાકંભરી-સાભર ૩૧૧, ૩૫૧,
 ૩૬૭, ટિ. ૨૯૩-૪, ૪૯૧,
 ૫૮૦, ૬૪૬
 શાતજ ગામ ૭૭૭
 શાહિપુર ૯૭૩
 શિરોહી (રોહિણી) ૬૨૩, ૬૭૪
 જુઓ શ્રીરોહિણી, સિરોહી
 શિરોહી રાજ્ય ટિ. ૪૪૬
 શિવ-શિવા (ગામ) ટિ. ૨૯૪
 શરસેન દેશ ૬૧
 શેરીપુર ૭૯૮
 સ્તંભતીર્થ જુઓ ખંભાત.
 સ્તંભન (ચામણા) ૫૨૭ ૬

સ્થિરાપદ-થરાદ ૫૮૨ જુઓ થરાદ
સ્વર્ણગિરિ સુવર્ણગિરિ જુઓ ન-
લોર, જાળાણિપુર ૬૯૯
મંકિસ (ગામ) ૨૭૩
મંત્રામપુર ૯૬૨
મગમખેટક ૪૯૯
મહેસરા ૨૬૦
સતલજ નદી ૮૩૯
સતારક નગર ૨૪૨
સનખતરા ગામ ૧૦૦૭
સપાદલક્ષ (સાભર) દેશ ૨૬૩, ૩૬૭,
૪૯૧, ૭૦૦ જુઓ શાકંભરી,
સવાલક્ષ
સમ્મેત શિખરજુઓ જનતીર્થનીચે
સમયુ નગર ૫૫૦
સમીયાણા ૮૩૮
સમેલા તળાવ ૬૬૪
સરખેજ ૯૪૯
સરસપુર ૮૩૩
સરસા (સરસ્વતી પત્તાન) ૮૪૧
સરોત્તર-સરોત્રા (શિરોત્તરા) ૭૯૪
સલક્ષણપુર ૫૮૧
સવાલક્ષ-સપાદલક્ષ-શાકંભરી દેશ
૩૬૭, ૪૯૧
સાકેતપુર ૬૦૪
સાચોર (સત્યપુર) જુઓ જૈન
તીર્થ નીચે
સાકાશ્ય (ગામ) ૨૭૩

સાગોનેર ૭૯૪
સાડેરા ગામ ૬૬૯
સાદહી ૭૯૪, ૮૨૬, ૮૭૦, ૧૦૫૮
સાખરમતી ૬૬૨
સાભર-શાકંભરી ૩૧૧ જુઓ
શાકંભરી, સપાદલક્ષ
સામઢિકા નગરી ૭૨૯
સારંગપુર ૭૨૯
સારસ્વત મંડલ ૨૪૧
સાલપુર (પન્થ) ૩૬૭
સિદ્ધપુર ૨૬૧, ૩૧૦, ૪૧૪,
૪૨૪, ૬૬૫, ૭૪૧, ૭૪૯,
૭૯૪, ૯૪૭
સિંદુરપુર ૭૨૯
સિંધ ટિ. ૨૩૧, ટિ. ૩૧૩, ૫૭૮,
ટિ. ૪૧૨
સિંધુ દેશ પૃ. ૨૫૭, ૩૬૬, ૬૬૫
સિયાણા ગામ ૧૦૦૩
સિહલક્ષીપ ટિ. ૩૧૧
સિરોહી ૬૨૩ જુઓ શિરોહી,
સીરોહી
સુવર્ણગિરિ ટિ. ૧૭૪ જુઓ
નલોર-જાળાણિપુર, સ્વર્ણ-
ગિરિ
સીકરી ૭૯૧ જુઓ કોટપુર સીકી
સીણીજ ૭૭૬
સીણોરક દ્રંગ ૭૨૯
સીળવીય (માકુ તાળે) ૭૨૯

સીરોહી (શ્રીરોહણી, શિવપુરી,
શિરોહી) ૬૨૩, ૬૭૪, ૭૨૩
૭૨૫, ૭૨૯, ૭૩૭, ૭૮૯,
૭૯૪, ૮૦૦, ૮૩૧, ૮૩૮,
૮૫૯, ૮૭૭

ચુંડાક ૭૨૩

સુમાત્રા ૧૧૨૯

સુરત ૭૪૧, ૭૮૯, ૮૦૬, ૮૮૦,
૮૯૧, ૯૪૭-૮, ૧૦૦૩,
૧૦૦૫, ૧૧૬૦

ચુંહાલકપુર ૫૦૯

સૂંધા ગહાડ ૫૯૨

સેતુબંધ દેશ ૫૮૧

સેરીસા જુઓ જૈન તીર્થ નીચે

સોજત ૮૩૮, ૯૫૦

સોર્જીતરા (સોર્જીત્રક) ૬૭૧, ૭૨૧

સોપારક ૫૮૧, ૬૬૪, ટિ. ૪૪૪

સોમેશ્વરપુર-સોમેશપત્તન-સોમનાથ

-દેવકીપત્તન ૪૯૫, ૫૮૧

જુઓ દેવપત્તન

સોરઠ ૩૦૪, ૩૦૬, ૩૦૮ જુઓ

સૌરાષ્ટ્ર

સૌર્યમંડલ ટિ. ૧૭૫

સૌરાષ્ટ્ર-સૌરાષ્ટ્ર મંડલ ૨, ૧૭૬-

૭, ૧૮૬, ૧૯૯, ૩૦૮,

૩૬૬, ૩૮૩, ૪૭૭, ૫૬૪,

ટિ. ૪૦૫, ૭૩૫, ૭૯૯;

૮૩૦, ૮૬૦, ૧૧૧૯

હડકા ૮૩૯

હડાલા-હડાલક ૫૨૩

હમ્મીરપુર ૭૫૮

હર્ષપુર ટિ. ૧૯૮

હસ્તિનાપુર ૫૮૧. ૬૨૧, ૮૪૮

હાડાવતી માત્રવદેશ ૭૨૧

હાલાર ૮૩૦, ૮૮૬

હોશિયારપુર ૧૦૦૫-૬

૨૦ હિન્દુ રાજકર્તાઓ,
રાજવંશ જાતિ આદિ

અખયરાજ રાજ (સીરોહી) ૮૭૭

અજયપાલ રાજ (ગૂજરાત) ૩૭૬,

ટિ. ૩૧૩, ૪૦૯, ૪૫૬,

૪૬૮, ૪૭૯-૮૦, ૪૮૫,

૪૯૯, ૫૦૦, ૫૦૨, ૫૩૫,

૬૨૮

અજત સત્રુ રાજ (મગધ) ૧૦

અનૂપસિંહ રાજ (મેવાડ) ૯૬૪

‘અભિનવ સિદ્ધરાજ’-ભોજોભીમ

(ગૂજરાત) ૪૯૮

અમરદાસ રાજ ૭૦૧

અમરસિંહ રાજ (વિદ્યપુર) ૮૨૫

અર્જુન સિંહ ૭૯૪

અણોરાજ-આનાક-આનંદ દેવ

(સાબર) ૩૦૪, ટિ. ૨૯૩,

૪૦૧, ટિ. ૪૫૬, ૫૧૧,

૫૪૨

આલ્લુ (આલ્લટ) રાજ (મેવાડ)
૨૬૩, ટિ. ૧૯૮

‘અવન્તિનાથ’ ૩૦૪
અવન્તિરાજ ટિ. ૧૭૫

અશોકના ધર્મશાસનો ૧૪૧, ટિ.
૮૧

આદિ વરાહ રાજ (કનોજ) ૨૪૨
આનંદ રાજ (જલોર) ૬૯૯, ટિ.
૪૫૬

આનંદસદેવ (આનંક, આનાંક)
રાજ ટિ. ૪૫૬ જુઓ અ-
જોરાજ

આમ રાજ (કનોજ) ૨૪૨, ટિ.
૧૭૮, ૭૩૨ જુઓ નાગભટ્ટ

આલ્લુદેવ રાજ (સાબર અંત-
ર્ગત) ટિ. ૨૯૪

ઉદયસિંહ રાજ (જલોર) ૫૫૯,
૫૮૫

ઉદયસિંહ રાજ (મંડોવર) ૮૦૪

ઉદાયનરાજ (વીતલયપટ્ટન) ૧૦

ઉદાયી-ઉદયન રાજ (મગધ) ૧૦

ક્ષેમરાજ (ગૂજરાતના બીમદેવનો
પુત્ર) ૩૬૪

કર્ણુ (કાન્હ ?) રાજ (ગોધરા)
૫૦૩

કર્ણુદેવ રાજ (ગૂજરાત) ૨૯૮,
૩૦૦, ૩૦૨, ૩૦૮, ૩૧૧,

ટિ. ૨૫૦, ૩૧૪, ૩૨૩,
૧૧૫૧

કર્ણુસિંહ રાણા (ઉદયપુર) ૮૨૫

કર્દમ ભૂપતિ (ત્રિભુવનગાર)
૨૭૦, ટિ. ૨૦૬

કરણુદેવો (ગૂજરાત) ૬૧૦

કલ્યાણુમલ્લ રાજ (ધર) ૮૩૦

કલ્યાણુમલ્લ રાજ (જેસલમેર)
૮૭૯

કલ્યાણુરાય રાજ (વીકાનેર) ૮૩૭

કાચન દેવી (સિદ્ધરાજની પુત્રી)
૩૦૪, ટિ. ૪૫૬

કાન્હડ (કૃષ્ણરાજ) યુવરાજ (અંદ્રા-
વતી) ટિ. ૩૮૯

કાન્હડદેવ રાજ (જલોર) ૬૧૮

કુણાલ (અશોકનો પુત્ર) ૧૪૨,
ટિ. ૮૨

કુલો (કુંભકર્ણુ) રાણો-મેવાડ
ટિ. ૪૪૬, ટિ. ૪૫૨, ૭૧૯,
ટિ. ૪૬૬-૭, ૭૨૫, ટિ.
૪૭૭

કુમારપાલ રાજ (ગૂજરાત) ટિ.
૧૩૮, ૨૬૧, ટિ. ૨૩૭,
૩૦૮, ૩૨૧, ૩૪૫, -જૈન
થયા ૩૭૧, ટિ. ૨૯૫, ૪૦૯
૪૫૩, ૪૫૬, ૪૬૧, ૪૭૮,
૫૩૫, ૫૪૧, ૫૪૩, ૫૭૪,
૬૦૫, ૬૨૭, ૬૬૪, ૭૮૭,

૧૦૦૩, ૧૧૧૯, ૧૧૩૧,
૧૧૫૧
,, નો મેળો ૫૩૮ તેની યાત્રા
માટે જુઓ શત્રુજ્યની યાત્રા
,, નો સમય ૩૬૪-૪૧૦
કૃષ્ણ યાદવ રાજ (દેવગિરિ) ૫૩૧
કૃષ્ણરાજ રાજ (દક્ષિણ) ટિ. ૧૭૫
કેશિરાજ રાજ ૭૦૧
કોણિક રાજ (મગધ) ૧૦
-કોલાભક્ષ' નૃપ ૭૦૧
આરવેલ સમ્રાટ (કલિંગ) ૧૪૩
એંગાર ખીજો (જૂનાગઢ) ૩૦૪,
ટિ. ૨૫૬, ૩૩૯
એંગાર રાજ (માડલ) ૮૬૧
અહવર્મા (કનોજ) ટિ. ૧૧૮
ગજસિંહ રાજ (પદ્માવતી) ૮૮૭
ગર્દભિલ્લ (ઉજ્જૈની) ૧૪૪
-ગુપ્ત અને વલ્લભી સમય પૃ. ૧૨૯
-૧૫૨
-ગુપ્તકાલમા જૈનધર્મની સ્થિતિ
૧૮૧
ગુપ્ત સંવત્ ટિ. ૧૮૭
ગુહસેન (ગોહિલ) વંશજ ૨૦૦
ગૂર્જર-ગૂર્જર ટિ. ૧૬૬, ૩૪૫,
૫૬૪, ૫૭૫
ગૂર્જરો ૪૭૭
ગૂર્જરરાજ ૨૪૦
ગોગાદે રાજ (સાલર) ૫૮૦

ગોપિનાથ રાજ (નાદ્રીય દેશ)
૭૦૦
ગોવર્ધન રાજ ૬૨૮
ગેતન્દ્ર ચંદ્ર રાજ ૩૯૨ ક
અગ્રધોત રાજ (અવંતી) ૧૦
અંડ રાહલ ૭૦૦, ટિ. ૪૫૮
અંદ્રગુપ્ત રાજ (મગધ) ૨૬, ૧૩૩
અંદ્રભાણ કાયસ્થ માગલિક ૮૮૨
અદેવ રાજ-મદનવર્મા (મહોબા)
૩૦૪
આચિગદેવ રાજ (મારવાડ) ૫૯૨
આમુડરાજ રાજ (ગજરાત) ૨૭૧,
૫૩૫
આવડા (આપોતકટ) ટિ. ૧૬૬,
૨૬૦, ૫૫૩, ૬૨૮
આવડાનો સમય પૃ. ૧૭૧-૧૮૮
=૨૩૩-૨૬૦
ચૂડાસમા (ગિરનારના યાદવ) ૩૦૪
ચેટક રાજ (વૈશાલી) ૧૦
ચોહાણ (ચાહમાન) ૨૬૦, ૩૦૪,
૪૬૯, ટિ. ૩૮૧, ૫૫૯,
૫૮૦, ૬૧૮
ચૌલુક્ય ૪૦૫, ૫૫૩
ચૌલુક્યો (દક્ષિણના) ૨૧૨
છિત્તરાજ (કોકણ) ટિ. ૨૨૩
જગમાલ રાજ (નાગોર) ૮૦૦
જગમાલ-જગન્મલ્લ કચ્છવાહ ૭૬૫
જયકેશી રાજ (કર્ણાટક) ૩૦૨

૧૦૦૩, ૧૧૧૬, ૧૧૩૧,
૧૧૫૧
,, નો મેળો ૫૩૮ તેની યાત્રા
માટે જુઓ શત્રુજયની યાત્રા
,, નો સમય ૩૬૪-૪૧૦
કૃષ્ણ યાદવ રાજા (દેવગિરિ) ૫૩૧
કૃષ્ણરાજ રાજા (દક્ષિણ) ટિ. ૧૭૫
કેશિરાજ રાજા ૭૦૧
કોણિક રાજા (મગધ) ૧૦
'કોલાભક્ષ' નૃપ ૭૦૧
આરવેલ સમ્રાટ (કલિંગ) ૧૪૩
એંગાર ખીજો (જૂનાગઢ) ૩૦૪,
ટિ. ૨૫૬, ૩૩૬
એંગાર રાજા (માડલ) ૮૬૧
અહવર્મા (કનોજ) ટિ. ૧૧૮
ગજસિંહ રાજા (પંચાવતી) ૮૮૭
ગર્દભિલ્લ (ઉજ્જૈન) ૧૪૪
ગુપ્ત અને વલ્લભી સમય પૃ. ૧૨૬
-૧૫૨
ગુપ્તકાલમા જૈનધર્મની સ્થિતિ
૧૮૧
ગુપ્ત સંવત્ ટિ. ૧૮૭
ગુહસેન (ગોહિલ) વંશજ ૨૦૦
ગૂર્જર-ગુર્જર ટિ. ૧૬૬, ૩૪૫,
૫૬૪, ૫૭૫
ગૂર્જરો ૪૭૭
ગૂર્જરરાજ ૨૪૦
ગોગાદે રાજા (સાંભર) ૫૮૦

ગોપિનાથ રાજા (નાગ્રીય દેશ)
૭૦૦
ગોવર્ધન રાજા ૬૨૮
ગેતન્દ અંદ્ર રાજા ૩૬૨ કે
અગ્રધોત રાજા (અવંતી) ૧૦
અંડ રાજા ૭૦૦, ટિ. ૪૫૮
અંદ્રગુપ્ત રાજા (મગધ) ૨૬, ૧૩૩
અંદ્રભાણ કાયસ્થ માગધિક ૮૮૨
અંદેલ રાજા-મદનવર્મા (મહેાળા)
૩૦૪
આચિગદેવ રાજા (મારવાડ) ૫૬૨
આમુડરાજ રાજા (ગજરાત) ૨૭૧,
૫૩૫
આવડા (આપોતકેટ) ટિ. ૧૬૬,
૨૬૦, ૫૫૩, ૬૨૮
આવડાનો સમય પૃ ૧૭૧-૧૮૮
=૨૩૩-૨૬૦
ચૂડાસમા (ગિરનારના યાદવ) ૩૦૪
ચેટક રાજા (વૈશાલી) ૧૦
ચોહાણ (આહમાન) ૨૬૦, ૩૦૪,
૪૬૬, ટિ. ૩૮૧, ૫૫૬,
૫૮૦, ૬૧૮
ચૌલુક્ય ૪૦૫, ૫૫૩
ચૌલુક્યો (દક્ષિણના) ૨૧૨
છિત્તરાજ (કોકણ) ટિ. ૨૨૩
જગમાલ રાજા (નાગોર) ૮૦૦
જગમાલ-જગન્મલ્લ કેચવાહ ૭૬૫
જયકેશી રાજા (કર્ણાટક) ૩૦૨

જયચંદ રાજા (કતોજ) ૬૨૮,
 ૬૫૪ જુઓ જૈત્રચંદ
 જયતુગિદેવ રાજા (નલક) ૫૬૦
 ,, ,, -જયસિંહરાજા (માલવા)
 ૫૬૮
 જયનલ રાજા (કાશ્મીર) ૮૦૨
 જયવરાહ (સૌર્ય મહલ) ટિ. ૧૭૫
 જયસિંહ જુઓ સિદ્ધરાજ જય-
 સિંહ ૩૦૨
 જયસિંહ રાજા (આપાનેર) ટિ.
 ૪૭૭
 જયસિંહ રાજા (સંગ્રામપુર) ૯૬૨
 જામ સાહેબ (જામનગર) ૮૦૬
 જૈત્રચંદ રાજા - જયચંદ્ર (કતોજ)
 ૬૫૪
 જૈત્રસિંહ - જયતસિંહ રાજા (મેવાડ)
 ૫૬૦, ૫૬૫, ૫૮૫
 જ્યંબકદાસ રાજા (જેસલમેર)
 ૬૯૨
 ત્રિભુવનપાલ (કુમારપાલના પિતા)
 ૩૬૪, ૩૭૪, ૫૩૮, ૫૭૬
 ત્રિભુવનપાલ રાજા (ગૂજરાત)
 ૫૦૨
 તંવરો - તોમારો (દિલ્હીના) ટિ.
 ૨૯૩
 તેજસિંહ રાજા (મેવાડ) ૫૮૫
 તોમર (તવર) વંશી (ગ્વાલીઅર)
 ૬૫૪

તોરરાજા - તોરમાણુ (પાર્વતિકર્ણ)
 ટિ. ૧૧૬, ૧૮૩
 તોલ રાજા ૭૫૦
 દામાજી ગાયકવાડ (વડોદરા) ૯૮૬
 દુર્લભરાજ રાજા (ગૂજરાત) ૨૮૩,
 ૫૩૫
 દૂદા રાજા (શિરોહી) ૭૮૯
 દેવકર્ણુ રાજા (જેસલમેર) ૭૩૦
 દેવડા રાજા (ચંદ્રાવતી) ૬૨૩
 દેવપાલ રાજા (માલવા) ૫૬૮
 દેવપ્રાસાદ (કુમારપાલ રાજાના
 પિતામહ) ૩૬૪
 દ્યુવસેન (આનંદપુર) ૨૦૧
 ધંધલો દેવ રાજા (ચંદ્રાવતી)
 ૬૩૮
 ધંધુક - ધંધુરાજ રાજા (ચંદ્રાવતી)
 ૨૮૮, ટિ. ૨૧૭
 ધર્મરાજા - ધર્મપાલ (ગોડનો) રાજા
 ૨૪૨, ટિ. ૧૭૮
 ધારાવર્ષી રાજા (ચંદ્રાવતી - આણ)
 ટિ. ૨૩૭, ૪૦૦, ૫૦૧,
 ૫૧૮, ૫૨૬
 ધૂધલ રાજા (મહીકાઠા) ૫૧૭
 નંદરાજા - નંદરાજ (મગધ) ૧૪૩
 ૬૨૯
 નરવર્મા રાજા (માલવા) ૩૦૨,
 ટિ. ૨૪૫, ૩૧૪, ટિ. ૨૫૯,
 ૩૨૯, ટિ. ૨૭૧

નવધણુ રાજા (જૂતાગઢ) ૨૪૩,
૬૨૮

નાગભટ-નાગાવલોકરાજા (કનોજ)
૨૪૦, ૨૪૨

નાગાજીવન રાજા (કોકણ) ૨૮૫,
ટિ. ૨૨૩

નારાયણ રાજા (ધડર) ૮૦૭, ટિ.
૪૯૪

અતાપમલ્લ રાઠોડ ૫૩૫

અતાપસિંહ રાણો (મેવાડ) ૫.
૫૬૧, ૮૨૫, ૮૬૬

અતિહાર વંશ (કનોજ) ૨૪૨

અતિહાર વંશ (ગૂજર) ૨૪૦

અલ્હાદન રાજા કવિ (પાલણપુર
સ્થાપક, ચંદ્રાવતી) ટિ. ૨૯૬,
૫૦૧, ૫૩૧

અસન્નચંદ્ર રાજા (પોતાનપુર) ૧૦

પરમાર ૩૬૧, ટિ. ૨૯૬, ૪૯૯

પરમાર રાજા ટિ. ૨૨૪, ૩૦૨,
૩૦૪, ૫૨૬, ૬૮૯

‘પશ્ચિમ માહલિક’ ૫૮૨

પાલનસી જીઓ અલ્હાદન રાજા
ચીઠદેવ રાજા (ચરપારકર) ટિ.
૪૧૨

પુજરાજા (ધડર) ૬૬૪

પુણ્યસાર રાજા ૬૨૮

પુલકેશી રાજા (ગૂજરાતના સોલંકી
સામંત) ટિ ૧૬૬

પૂનમાક્ષદેવ (રત્નપુર ચોરાણી) ટિ.
૨૯૪

પૃથ્વીરાજ (૧) શાકભગી ૩૧૧

,, (૨) દિલ્હી ૩૦૪, ૬૨૮,
૬૫૪, ટિ. ૪૫૬

પૌરવ રાજા (સ્તંભપુર) ટિ ૨૨૬

ખપ્પ રાવલ (મેવાડ) ટિ. ૪૪૬

ખર્ચરક ૩૦૨, ૩૦૪

ખલમિત્ર રાજા (ભરૂચ) ટિ. ૮૭

ખિખિસાર-ભંભાસાર (ત્રેણિક)
રાજા (મગધ) ૧૦

ખિહારીમલ્લ રાજા (જયપુર) ૭૯૬

ખીરખલ રાજા ૬૨૧

ભર્તૃપદ (ખીજો) મેવાડ ટિ. ૧૯૮

ભાણુ (ભાનુ) રાજા (ધડર) ૭૨૨
-૪, ૭૨૯

ભારમલ્લ રાજા (કચ્છ) ૮૨૩,
૯૬૦

ભીમદેવ રાજા (૧) (ગૂજરાત)
ટિ. ૨૨૪, ૨૮૭, ટિ. ૨૨૭,

૨૯૨, ૩૬૫

ભીમદેવ ખીજો-ભોજોભીમ (ગૂજ-
રાત) રાજા ૪૮૫, ૪૮૮-
૯, ૪૯૩, ૪૯૮, ૫૦૦,

૫૧૦-૧, ૫૨૬, ૫૬૦, ૫૭૨
૫૭૪, ૬૨૮

નીમ રાણલ (જેસલમેર) ૮૪૭,
૮૬૨, ૮૭૯

ભીમ રાજા (દારકા) ૭૪૩
 ભીમસેન-ભીમસિંહ રાજા (કચ્છ-
 સોરઠ ?) ૫૧૯
 મૂપલદેવી-ભોપલદેવી રાણી (કુમાર
 પાલની) ટિ. ૨૯૬
 ભુવનપાલ રાજા (ગ્વાલીઅર-ગો-
 પગિરિ) ૩૧૧, ટિ. ૨૫૩
 ભોજ-ભોજદેવ (કનોજ) ૨૪૨,
 ટિ. ૧૭૮, ૨૪૩, ટિ. ૧૭૯,
 ૨૯૨
 ભોજ રાજા (ધારાનો) ૨૭૨-૪,
 ૨૮૮, ટિ. ૨૯૩, ૪૧૭,
 ૪૭૫, ૫૦૧, ૫૦૩, ૫૭૪,
 ૬૨૭-૮
 ભોજરાજ કુવર (કચ્છ) ૯૬૦
 મંડલિક રાજા (જૂનાગઢ) ટિ.
 ૪૬૮
 મદનવર્મા રાજા (મહોબા) ૩૦૪
 મયણુદેવી જીઓ મીનલદેવી
 મરાઠાઓ ૯૮૬
 મલ્લ (માલ) દેવ રાજા (જેઠપુર)
 ૮૦૭, ટિ. ૪૯૪
 મલ્લદેવ રાજા (મંડોવર) ૮૦૪
 મલ્લિકાજીન રાજા (કાકણ) ૩૬૭,
 ૩૮૩, ૫૧૪, ટિ. ૩૮૨
 મહિપાલદેવ રાણા (ત્રિસંગમપુર-
 દાતા રાજ્યના પૂર્વજ) ૬૨૧
 મહિપાલ દેવ (મહીપ) રાણલ

(જૂનાગઢ) ૬૨૧, ટિ. ૪૬૮,
 ૭૨૧
 માડલિક રાજા-મડલિક (જૂના-
 ગઢ) ૭૧૯, ટિ. ૪૬૮, ૭૪૩,
 ટિ. ૪૭૭
 માનસિંહ રાજા (કચ્છવાહ) આખર
 ૮૦૪
 માલવાના પરમાર ૫૬૮
 માલવીય રાજા ટિ. ૨૨૪
 મિહિર રાજા-ભોજદેવ (કનોજ)
 ૨૪૨
 મીનલદેવી-મયણુદેવી (સિદ્ધરા-
 જના માતા) ૩૦૨, ૪૬૧,
 ૬૨૮
 મુઘરાજ રાજા (દેવપટ્ટણ) ૬૨૧
 મુંજ ભોજની ઉત્પત્તિ ૭૫૩
 મુજરાજા (ધારાનગરીનો) ૨૭૦,
 ટિ. ૨૦૫, ૨૭૨, ૩૦૨, ૪૩૫,
 ૫૦૧, ૬૨૮
 મુમ્મુણિરાજ રાજા (કાંકણ) ટિ.
 ૨૨૩
 મૂલરાજ રાજા (દીવ) ૬૨૧
 મૂલરાજ રાજા (જેસલમેર) ૯૯૫
 મૂલરાજ સોલંકી (૧) ગૂજરાત-
 નો રાજા) ૨૬૧, ટિ. ૨૨૫,
 ૪૩૯, ૪૭૫, ૫૩૫, ૬૨૮
 મૂલરાજ ખીન્ને-ખાલ મૂલરાજ
 (ગૂજરાતનો રાજા) ૩૯૨,
 ૪૦૯, ૪૮૫, ૬૨૮

મેઘવાહન ખારવેલ રાજા (ઝોરીસા) ૧૪૩

મેલગદે રાણા (જૂનાગઢ) ટિ. ૪૬૮

મૈત્રકો (વલ્લી) ૨૧૨

યશોભદ્ર રાજા (ચણુપુર) ૪૧૩

યશોવર્મા રાજા (માલવા) ૩૦૨,
ટિ. ૨૪૫

યાદવ (ગિરનાર) ૩૦૪

યાદવ રાજા-સિંહણુ ટિ. ૩૮૧,
૫૧૪

ચણુમલ્લ રાજા (ધડર) ૬૬૪, ટિ.
૪૪૧

ચણુસિંહ ૨૩

ચવિરાજ (ગૂર્જર વંશ) ૭૩૫

ચાખેંગાર રાજા (જૂનાગઢ) ૨૪૩

ચાજસિંહ રાજા (વીકાનેર) ૮૩૯,
૮૪૪, ૮૭૧

રામ રાજા (દેવગિરિ) ૫૮૧

રામ રાજા (દક્ષિણ) ૮૨૨

રામસિંહ રાજા (જોધપુર) ૯૯૩

રાય કલ્યાણ (વીકાનેર) ૮૩૭

રાવળ રાજા (ચાપાનેર) ૭૪૩

રાષ્ટ્રકૂટ વંશ ૫૩૫

લક્ષ્મણ રાજા (જેસલમેર) ૬૬૭

લક્ષ્મણસેન રાજા ૬૨૮

લાખો રાજા (જામનગર) ૮૩૦,
૮૮૬

લાખો (લક્ષ) રાણો (મેવાડ) ૬૬૧,
ટિ. ૪૪૧, ૬૬૫, ટિ ૪૪૬,
૭૨૨

લાખો (લક્ષ) ગણો (સીરોહી)
૭૨૫-૨૯

લાવણ્યપ્રસાદ-લવણ્યપ્રસાદ (વીર-
ધવલના પિતા) ૫૧૧,
૫૧૩, ૫૨૩, ૫૪૧, ૫૭૪

લીલુ રાજપુત્રી ૧૨ ૨૯૬

લૂંઠાક રાજા (ચંદ્રાવતી) ૬૨૩

વત્સરાજ ઉદયન (વત્સદેશ-કૌશાભી)
૮૯૯ જુઓ ઉદયન

વત્સરાજ સમ્રાટ (કનોજ) ૨૩૮,
૨૪૦-૧, ટિ. ૧૭૫, ટિ.
૧૭૫, ટિ. ૨૨૩

વનરાજ (ગૂર્જરાતનો રાજા, પાટ-
ણનો સ્થાપક) પૃ. ૧૭૧,
૨૩૪-૫, ટિ. ૧૭૨, ૨૪૧,
૨૮૩, ટિ. ૨૨૫, ૩૦૬,
૫૨૭ કે, ૫૪૨, ૫૭૫

વલ્લભરાજ રાજા (ગૂર્જરાત) ૨૭૧

વલ્લભરાજા (દક્ષિણ) ટિ. ૧૭૫

વલ્લભીના મૈત્રકો ૨૧૨

વાઘેલા વંશનો સમય પૃ ૪૦૦-
૪૨૦=૫૭૬-૬૧૧

વિક્રમરાજા-વિક્રમાદિત્ય રાજા (ઉ-
જ્જયિની માલવા) ૧૫૦,

૨૦ હિંદુ રાજાઓ આદિની અનુક્રમણિકા. ૧૦૦૯

૧૯૯, ૪૧૧, ૫૭૪, ૬૨૮,
૬૮૩, ૮૯૯
વિગ્રહરાજ (સાબર-અજમેર)
૩૯૨ ક
વિગ્રહરાજ-વીસલદેવ ત્રીજો (સાબર)
૩૧૧, ૩૫૧, ટિ. ૨૮૬, ટિ.
૨૯૩
વિગ્રહરાજ-વિગ્રહેશ રાજા ટિ.
૪૫૬, ૬૯૯
,, ચોથો-વીસલદેવ (સાબર)
ટિ. ૪૫૬
વિષ્ણુદાસ રાજા (દક્ષિણ) ૮૮૩
વીરધવલ (જી) રાજા (ગૂજરાત)
૫૧૦-૪, ટિ. ૩૮૧, ૫૧૬
-૮, ૫૩૫-૬, ૫૪૧, ૫૭૨,
૫૭૪, ૫૯૧, ૬૮૯
,, ,, ની મૂર્તિ પર ૭
વીરમદેવ રાણા (વીળપુર) ૫૬૦
વીરમ રાજા (ગ્વાલીયર) ૬૫૪
વીરવલ્લ રાજા (પાકુ દેશ) ૬૨૧
વીસલદેવ રાજા-વિગ્રહરાજ ત્રીજો
(સાબર) ૩૧૧, ૩૫૧, ટિ.
૨૮૬
,, ,, ચોથો-વિગ્રહરાજ ટિ.
૨૯૩
,, ,, (ગૂજરાત-ધોળકા) ૫૨૦,
૫૪૪-૬, ૫૭૪, ૫૭૮-૯,
૫૮૪-૬, ૫૯૦

વેણિ વચ્છરાજ રાજા (ગુડસાથ-
ગુડસાથ) ટિ. ૮૭
વૈરસિંહ રાણલ (જેસલમેર) ૬૯૨
શ્રીધર રાજા (વલભી) ૪૪૦
ત્રેણિક-સેણિય રાજા (મગધ) ૧૦,
૪૬૯
શંખરાજ (લાટ) ૫૧૪, ટિ.
૩૮૧, ૫૧૫, ૫૨૩, ૬૮૧
શતાનીક રાજા (કૌશામી) ૧૦
શત્રુશલ્ય રાજા ૭૪૪
શાતવાહન રાજાની ઉત્પત્તિ ૬૦૨
શાલિવાહન રાજા (પેઠણ) ટિ.
૧૪૦
શીલાદિત્ય રાજા (વલભીપુર) ૧૮૬,
૧૯૯, ૨૦૦, ટિ. ૧૩૮,
૬૨૮
શીશોદીઆ ૨૦૦, ૨૬૦
સળ્ગનસિંહ રાણા (ઉદયપુર) ટિ.
૫૦૦
મયોગતા (પૃથ્વીરાજની રાણી)
૬૫૪
સ્વરૂપસિંહ રાણા (ઉદયપુર) ટિ.
૫૦૦
સપ્રતિ રાજા (અશોકનો પૌત્ર-
ઉજ્જયિની) ૩૦, ૧૪૨, ટિ.
૮૨-૩ પૃ. ૨૫૭
મપ્રતિ (૨)-વડેસર (મહાદુવાર)
૨૩૮

સમરસિંહ રાજા (ચિતોડ-મેવાડ)

ટિ. ૪૨૪

સમરસિંહ ચોહાણ (જલોર) ટિ. ૩૫૯

સહસમદ્ધ રાજા (જોધપુર) ૮૦૭,

ટિ. ૪૯૪

સાગો રાણો (મેવાડ) ૭૩૨-૩

સાતવાહન (હાલ) રાજા (મહારાષ્ટ્ર)

૧૫૦, ટિ. ૯૫, ૨૩૭

સામંતસિંહ ચાવડા (ગૂજરાત)

૫૪૨

સામંતસિંહ રાજા (મેવાડના) ૫૦૧

સારગદેવ રાજા (ગૂજરાત) ૫૮૨,

૫૮૫

સાલાહણ-સાલિવાહન રાજા (મ-

હારાષ્ટ્ર) ટિ. ૧૪૦

સિદ્ધરાજ જયસિંહ (ગૂજરાત-

પાટણ) ૨૬૧, પૃ. ૨૨૧-

૨૫૫=૩૦૧-૩૬૩, પૃ. ૨૨૧

-૨ ૩૦૩, ૩૯૨, ૩૯૬,

૪૧૧-૨, ૪૧૪-૮, ૪૬૩,

૫૦૫, ટિ. ૩૭૫, ૫૩૧,

૫૩૧, ટિ. ૪૫૬, ૭૮૭,

૧૧૫૧

સિદ્ધરાજ જયસિંહનો દિગ્વિજય

૪૩૮

„ „ સંગંધી કાવ્યો

।૨. ૨૬૪

સિંધુરાજ (લાટ) ટિ. ૩૮૧, ૫૧૪

સિંધુ રાજા ટિ. ૨૨૪

સિંધુજી (ધારાપતિ ભોજના પિતા)

૬૨૮

સિંહારવંશ ૩૬૭

સિંહ રાજા (લાટ) ટિ. ૩૮૧

સિંહન રાજા-ચાદ્ય રાજા ૫૧૩,

ટિ. ૩૮૧, ૫૧૪

સીથીઅન જાતિ ૨૦૦

સુરનાણુ રાજા (સિરોહીના) ૭૬૪

સુરસિંહ રાજા (જોધપુર) ૮૭૧

સુરસિંહજી રાજા (પાલીનાણા)

૧૦૧૪

સૂર્યવંશી ૨૦૦

સેણિય-ત્રેણિક રાજા (મગધ) ૧૦

સોમદાસ રાજા (કુગરપુર) ૭૨૧

સોમસિંહ રાજા (આખૂ) ૫૨૬,

ટિ. ૩૮૯

સોમેશ્વર (પૃથ્વીરાજના પિતા)

૩૦૪, ૬૯૯, ટિ. ૪૫૬

સોમેશ્વર રાજા (જલોર) ૬૯૯,

ટિ. ૪૫૬

સોલકી વશનો સમય-મૂલરાજ-

થી કણ્ઠ ૨૬૧-૩૦૦ સિદ્ધ-

રાજ જયસિંહ ૩૦૧-૩૬૩,

-કુમારપાલ ૩૬૪-૪૩૧

હમ્મીર (ગિજની પતિ) ટિ. ૧૩૭

હમ્મીર ૪૪૪

૨૧ મુસલમાન રાજકર્તા આદિની અનુક્રમણિકા. ૧૦૧૧

હમીર રાજ (રણુથભોર) ૬૧૮,
૬૪૬-૭, ૬૫૪

હર્ષવર્ધન સમ્રાટ (થાણેશ્વર) ટિ.
૧૧૮, ૨૦૪, ૨૨૪, ૪૧૧

હરરાજ રાજ (જેસલમેર) ૮૨૧,
ટિ. ૪૯૯, ૯૦૦

હરિગુપ્ત (ગુપ્તવંશી પછી મુનિ) ટિ.
૧૧૬, ૧૮૩

હરિરાજ રાજ ૭૦૧

હાલ-સાતવાહન ૧૫૦, ટિ. ૯૫
જુઓ સાતવાહન

‘હિન્દુ સુત્રાણુ’ ટિ. ૪૪૬

હેમાદ્રિ રાજ (દક્ષિણ) ૮૮૩

૨૨ મુસલમાન રાજકર્તા,
સૂચા, જાતિ વગેરે.

અકબર બાદશાહ, ૭૮૪, પૃ. ૫૩૬,
ટિ. ૪૮૫, ૭૮૯, ૭૯૧, પૃ.
૫૪૩, ટિ. ૪૯૧, ૮૦૩-૮,
ટિ. ૪૯૬, ૮૦૯-૧૪, ૮૧૬,
૮૩૫, ૮૩૬, ૮૩૮, ૮૪૦, ૮૪૨-
૪, ૮૪૭, ૮૬૩-૪, ૮૬૮-૯,
ટિ. ૫૧૮, ૮૭૭-૮, ૮૮૧,
૮૯૪, ૯૧૨, ૧૧૦૬, ૧૧૪૯

અબુલ ફઝલ ૭૯૬, ટિ. ૪૮૭,
૭૯૭-૮, -૮૦૪, ૮૧૦-૧૧,
૮૧૮, ટિ. ૫૦૫

અલપખા જુઓ (અલપખાન)

અલપખાન જુઓ અલફખાન

અલફખાન (અલપખાન) ૬૧૨,
ટિ. ૪૨૪, ૬૧૯-૨૦, ટિ. ૪૫૯

અલમ્મશાહ જુઓ આલમશાહ

અલાઉદ્દીન ટિ. ૧૭૪, ૫૮૧, ૬૧૦,
૬૧૨, ૬૬૦, ટિ. ૪૨૪, ૬૧૮,
૬૫૪

અહમ્મદશાહ ૬૬૨, ૬૬૪, ટિ. ૪૪૬,
૬૬૬, ૬૯૩, ટિ. ૪૫૮

અહમદશાહ બીજો ૬૬૮, ટિ.
૪૭૧

અહમ્મુદ સુલતાન (માલવાનો)
૭૨૧

આજમખાન (ગૂં સુબો) ૮૦૪,
૮૦૬, ૮૪૨

આરબો ટિ. ૩૧૩

આલમખાન ૬૨૮

આલમશાહ (અલમ્મશાહ) ૭૦૧,
ટિ. ૪૫૯, ૭૦૫

ઈમ્રાહિમ મીર્જા ૮૩૮

ઉલ્લખાન ૬૨૨

ઉલ્લખાન (ઉલગખા-ઉલુગખાન)
૬૧૨, ટિ. ૪૨૪, ૬૧૮

ઐબક કુતુબુદ્દીન ૫૧૧

ઔરંગઝેબ પૃ. ૬૪૬, ૮૩૩

કમાલ મેવાડા ૭૯૪

કલાખાન (પાટણનો સૂબો) ૭૯૦

કાઝ ૮૦૪

કુતુબુદ્દિન ઐબક ૫૧૧

કુતુબુદ્દીન આદશાહ ૬૨૧
ખાનખાના (અમદાવાદનો સુબો)

૮૦૯, ૮૨૨

ગ્યાસદીન ટિ. ૪૪૬, ટિ. ૪૫૮

ગ્યાસુદ્દીન ખીલજી (માહુ) ટિ.

૪૫૯, ૭૨૧, ૭૨૧, ટિ. ૪૭૦,

૭૫૫

ગ્યાસુદ્દીન શાહ ૬૨૧

‘ગજજલુવધ’ ગિજનીપતિ (ગિજ-
નીનો આદશાહ) ટિ ૧૩૭

ગજનીખાન (જલોર) ૮૦૪

‘ગજની યવનાધીશ’ ૮૬૮

ગાંધીબેગ ટિ, ૪૫૮

ગીઝની વશનો આદશાહ ૩૦૦

ઘઝનીખાન (ગજનીખાન) ટિ.

૪૫૯, ૮૦૪

જફરખા ૬૭૫

જલાલુદ્દીન ૬૯૯, ટિ. ૪૫૬

જહાગીર આદશાહ (જુઓ સલીમ)

૮૨૪, ૮૨૭, ૮૨૯, ૮૩૧-૩,

૮૩૫, ૮૪૫, ૯૧૨, ૧૧૦૬,

૧૧૫૦

તુગલકશાહ ટિ. ૪૫૮

તુરકો ટિ. ૩૬૨

તુરસમખાન ૮૩૮, ટિ. ૫૦૫,

૮૩૯

તુરુક ૧૩૭

દફરખાન ૬૭૫

દારા શિકોહ ટિ. ૫૦૩

દિલાવરખાન ટિ ૪૫૯

‘દીને ઇલાહી’ ટિ ૪૮૬, ૮૧૮

નવરગખાન ૮૨૨, ૮૪૨

નસરતખાન ૬૧૮

નમીરુદ્દીન ટિ. ૪૫૮

પીરોજખાન ૭૩૬, ટિ. ૪૭૪

પીરોજશાહ તત્તલખા ૬૪૭, ટિ.

૪૩૪

પીરોજશાહ સુલતાન ૬૪૪, ૬૫૬

ફયજી શેખ ૮૦૪

ખડે મિયા ૯૬૬

ખદિતી (મુસ્લિમ ઇતિહાસકાર)

ટિ. ૪૯૧-૨, ટિ. ૪૯૫,

૮૧૦, ૮૧૬, ૮૧૮

ખલોચી (ખલુચી) ૮૩૯

ખહાદુરખાન-ખહાદુરશાહ ૭૩૪-

૫, ૭૬૨

ખુર્દાનશાહિ ૮૨૨

મખનૂમ મહમદ શેખ ૮૪૭

મયાદખાન-મુઝાહિદખાન ૭૩૫

મરિજદ ૫૨૫, ૫૨૮, ૫૭૮

મહમદ (તત્તલખા) ૧૧૪૭

મહમદધોરી સુલતાન (માહુ) ટિ.

૪૫૯, ૭૫૨

મહમદખાન (ઉનાનો ખાન) ૮૦૬

મહમદ હુસેન મીર્જા ૮૩૮

મહમ્મદશાહ સુલતાન ૬૦૪, ટિ.
૪૨૦
મહમ્મદશાહ સુલતાન ૬૪૨, ૬૪૪,
૬૪૬, ટિ. ૪૩૪
મહમ્મદ ગીઝની ટિ. ૩૬૨
મહિમ્મૂદ બેગડો (ગૂજરાતનો) ૭૨૨,
૭૩૧, ૭૪૩
મહોબતખાન (અમદાવાદનો સૂબો)
૯૨૨
મુરાદ શાહખાન ૮૦૬
મુસલમાનો ૫૫૨, ૫૭૮ જુઓ
ગૂજરાતમાં મુસલમાનો
મુસલમાનોનો શત્રુજય ભંગ ૭૩૩
મોઘજુદીન કૈકાબાદ ટિ. ૪૫૬
મોઘજુદીન બહરામ ટિ. ૪૫૬
મોજીદીન ૬૯૯, ટિ. ૪૫૬
મોજીદીન સુરત્રાણ ૫૧૮, ૫૭૨
મોદી મેવાડા ૭૯૪
વોરા લોક ટિ. ૫૦૩
શકો ૧૧૨૭
શહાબુદીન ૩૦૪
શાહજહાન બાદશાહ ૮૩૩, ૮૩૫,
૯૧૨
શિતાબખાન (ખંભાતનો સૂબો)
૭૯૦
શિયાબુદીન અહમદખાન ૭૯૩
શિહાબખાન (અમદાવાદનો સૂબો)
૭૯૦, ૭૯૩

શેખ ફતે ૯૬૬
શેખ ફયજ ૮૦૪
શેખુજી (જુઓ સલીમ, જહાગીર
બાદશાહ) ૭૯૭
શેરખાન (પાટણનો સૂબો) ૭૮૯
'Some Firmans of Shah
Jehan ટિ. ૫૦૩
સલીમ (શેખુજી, જહાગીર) ૭૯૩,
૭૯૭, ૮૫૧
સાદિમ સુલતાન (મેડનાનો) ૭૯૪
સાહિબખાન ૭૯૩ જુઓ શિઆ-
બખાન
સુન્ની ૮૧૧
સુરી ૮૧૧
સૈયદ (સિદિક) ૫૨૩
હૂણો ૧૧૨૭
હોશ ગ ઘોરી ટિ. ૪૫૯
૨૨ સામયિક પત્રો, ગ્રંથમાલા,
પ્રેસ આદિ.
અનેકાન્ત (હિંદી) ટિ. ૫૬૧
આત્માનંદ (હિ.) ટિ. ૫૫૯,
૧૧૦૩
આત્માનંદ પ્રકાશ ટિ. ૨૧૦, ટિ.
૫૨૯, ૧૦૦૮, ૧૦૫૫
ઇન્ડિયન ઍન્ટિકવરી (Indian
Antiquary) ૧૦૭૯
'ઇન્ડુપ્રકાશ'નું પ્રેસ ટિ. ૧૫૫

એપિગ્રાફિકા ઇન્ડિકા (Epigraphica Indica) ૧૦૭૯
 ઓરિયેન્ટલનુ પ્રેસ ટિ. ૧૫૫
 કચ્છી દ. ઓ. પ્રકાશ દ્વર
 'ગાધીશનુ નવઅવન' ટિ. ૫૬૧
 ગુણસુદરી ટિ. ૪૬૪
 ગુજરાતી ટિ. ૫૪૮, ટિ. ૫૫૫
 'જર્નલ ઓફ ઇન્ડિયન આર્ટ ઓફ
 ઇડરટ્રી' (અ) ટિ. ૫૭૧,
 ૧૧૫૧
 'જામે જમશેદ' નુ પ્રેસ ટિ. ૫૫૫
 જૈન ટિ. ૩૫૬, ટિ. ૪૩૦, ૧૦૧૮,
 ૧૦૫૭, ટિ. ૫૭૨, ટિ. ૫૭૪
 જૈન જગત્ (હિં.) ટિ. ૫૬૩
 જૈન દિવાકર ૧૦૫૪
 જૈન ધર્મપ્રકાશ ટિ. ૩૦, ટિ.
 ૧૫૦, ટિ. ૫૩૦ ૧૦૦૬,
 ૧૦૫૩-૪, ૧૧૫૫
 જન ધર્મોદય ૧૦૫૪
 જૈન પતાકા ટિ. ૩૬૧
 જૈનયુગ ટિ. ૩૫-૬, ૧૨૮, ટિ.
 ૩૩૧. ટિ. ૩૯૭, ૫૯૭, ટિ.
 ૪૨૮-૯, ટિ. ૪૩૮, ટિ.
 ૪૬૧, ટિ. ૪૬૩, ટિ. ૪૬૫,
 ૫. ૪૯૯ નુ ટિ. ૧, ટિ.
 ૫૨૬, ટિ. ૫૩૦, ૬૭૮, ટિ.
 ૫૪૯, ૧૦૪૩, ૧૦૫૮, ટિ. ૫૬૦

જૈન ચેતામ્બર ડૉન્કરન્સ હેરેફ
 ૧૮. ૨૧૦, ટિ. ૨૭૩, ટિ.
 ૩૬૩, ટિ. ૩૮૫, કિ. ૪૪૮,
 ટિ. ૫૦૯, ટિ. ૫૩૭, ૧૦૦૮,
 ટિ. ૫૪૬, ૧૦૫૮, ટિ. ૫૫૬
 -૭, ૧૦૭૯, ૧૧૪૧, ૧૧૫૪, ટિ.
 ૫૭૫

જૈનશાસન ટિ. ૪૯૮, ટિ. ૫૦૮,
 ટિ. ૫૩૭, ૧૦૭૯
 જૈન સાહિત્ય સંશોધક ટિ. ૧૭,
 ટિ. ૩૭-૩૮, ટિ. ૮૫, ટિ.
 ૧૦૭, ટિ. ૧૫૨, ટિ. ૨૧૮
 ટિ. ૩૨૮, ટિ. ૩૫૮, ટિ.
 ૩૭૮, ટિ. ૩૮૫, ૮૨૭, ટિ.
 ૫૦૭, ૧૦૩૩, ૧૦૩૬, ૧૦૪૨,
 ૧૦૫૩, ૧૧૦૫, ટિ. ૫૬૮,
 ૧૧૪૬-૭

જૈન સુધારસ ૧૦૫૪
 જૈનહિતેચ્છુ-એ પત્ર ૧૦૫૪
 નાગરી પ્રચારિણી પત્રિકા (હિં.)
 ટિ. ૧૯૬, ટિ. ૨૯૩, ટિ.
 ૩૨૭, ટિ. ૩૭૪, ટિ. ૪૧૨
 ટિ. ૪૫૬, ટિ. ૪૬૭
 નિર્ણયસાગર પ્રેસ ટિ. ૫૫૫,
 ૧૦૪૭, ૧૦૪૯, ૧૦૫૨
 'અન્નબધુ' છાપખાનુ તથા પત્ર
 ૧૦૫૭

પેટ્રિયટ (Patriot) ૧૦૫૭
 પ્રિયંવદા ટિ. ૪૨૨
 પાટલીપુત્ર (હિ) ટિ. ૪૭૮
 પુરાતત્ત્વ ટિ. ૪૧, ટિ. ૧૯૬, ટિ.
 ૨૭૪, ટિ. ૩૩૫, ૬૦૯, ૭૫૯,
 ટિ. ૫૦૨, ૮૯૪
 પુસ્તકાલય ૧૧૧૪
 બિબ્લિઓથેકા ઇડિકા ૧૦૭૯
 શુદ્ધિપ્રકાશ ટિ. ૨૩૧, ટિ. ૪૧૩,
 ટિ. ૪૬૪
 મુંબઈસમાચાર ટિ. ૫૫૫
 મોડર્નરિવ્યુ (Modern Review)
 ટિ. ૫૦૩ ૧૦૪૩
 લાયબ્રેરી મિસેલેની ટિ. ૩૧૩, ટિ.
 ૪૧૦, ટિ. ૪૨૧
 વસન્ત ટિ. ૩, ૩૬, ટિ. ૧૪૧,
 ટિ. ૨૪૪, ૫૪૧, ૯૧૦ ટિ.
 ૫૫૨. ૧૦૮૭
 વિશાલ ભારત (હિ.) ૧૧૩૮
 શારદા ટિ. ૪૬૫
 સ્વાધ્વાદમુધા ૧૦૫૪
 સનાતન જૈન ટિ. ૫૫૧
 'સમાચાર' છાપખાનુ ટિ. ૫૫૫
 સમાજોચક ૧૦૫૭
 સરસ્વતી (હિ) ૨૭૩-૪
 'સેકેડ બુક્સ ઓફ ઇસ્ટ' (અ.)
 ટિ. ૪૧, ટિ. ૬૦

સુધોષા ટિ. ૫૬૦, ટિ. ૫૬૬-૭,
 ૧૧૫૫

૨૩. પ્રકીર્ણ

અનેકાતવાદનુ સ્થાપન ૧૫૬
 અપભ્રંશ ભાષા ૨૦૫, ૨૫૯,
 ૨૯૬, ૪૩૩-૬
 અર્ધમાગધી ભાષા ૨૨, ટિ. ૨૭,
 ૧૩૨
 અવન્તિનો પુસ્તક ભંડાર ૪૧૭
 અષ્ટાન્હિકા મહોત્સવ ૩૭૫
 આર્યધર્મ-ત્રણ શાખાઓ ૧
 આગમપ્રધાન વિદ્વાનો ૨૦૯
 આણંદજી કલ્યાણજીની પેઢી ૯૮૬
 આશાપક્ષી કોશ ૬૯૬, ૭૨૪
 આર્ષ પ્રાકૃત ૪૩૪
 આગમોદ્ધાર માટે કલિંગમા સભા
 ૧૪૩
 આર્ષ પ્રાકૃત ભાષા ૨૨, ટિ. ૨૮
 ઈંગ્રેજી-ગૂજરાતી ડિક્શનેરી ૧૦૫૭
 ઇતિસંગ (ચીની યાત્રી) ૨૨૫
 ઉજમળાઈ કન્યાશાળા ભાવનગર
 ૧૦૫૬
 ક્ષમાશ્રમણોને નમસ્કાર પૃ ૩૯
 કણાદના મતનું ખડન ૩૯૪
 કલકત્તા યુનિવર્સિટી ૧૦૧૯, ટિ.
 ૫૪૭
 કલચૂરિ મંવત્ ટિ. ૧૬૬

કલા ૧૧૩૮

કલાઓ-ખોતેર ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩

Catalogus Catalogarum

૭૦૪

કેંદ્રસ્થ ભંડાર ૧૧૧૫

Chroniclers ૯૦૪

ખ્રિસ્તીઓ-નાઝરેન ૮૧૧-૨

ખેતલ કાયસ્થ ૬૦૪

ગણપત કૃષ્ણાજી ટિ ૫૫૫

ગણિત ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩

ગાધી ફિલોસૉફિકલ સોસાયટી

૧૦૧૬

ગાય આદિનો વધ બધ ૮૦૪

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સોસાયટી

૯૮૬

ગુજરાતી મુદ્રણકલા ટિ. ૫૫૫

ગુણપાલ નાગર ૫૦૩

ગુરુસ્તુતિ પૃ. ૭૪, ટિ. ૨૬૯

ગૂજરાતનું વર્ણન પૃ. ૫૩૪

ગૂજરાતમા કાગળોનો પ્રવેશ ૬૦૫

ગૂજરાતમા મુસલમાનો પૃ. ૪૨૨-

૪૪૮=૬૧૨-૬૬૦

ગૂજરાતી ભાષા ૨૫૯

ગૂજરાતી ભાષાની જનની-અપ-

ભંશ ૪૭૨

ગૂજરાતી સાહિત્ય પરિષદ ખીનો

અહેવાલ ટિ. ૫૬૨

ચિત્રકલા ૧૧૪૮

ચર્ચિઓનો સમય ૧૮૧

ચૃત્રિકા પૈશાચી ૪૩૩-૪, ૪૩૮

ચિત્રિત કાગળના પુસ્તકો ૬૦૫

છદ ટિ. ૧૩૩

છ દો (સિદ્ધમેન વાપરેલા) ૧૬૨

જ્ઞાનની ચર્ચા ૧૫૬

જ્ઞાનપંચમી ૧૧૧૬

જ્ઞાનભંડારો જ્ઞાનકોશ-(કુમારપા-

ળના) ૩૭૬, ૩૮૮, ટિ. ૩૧૩,

(વસ્તુપાળના) ૫૫૪, (પેથડના)

૫૮૧, ૬૯૩, ૬૯૬, ૭૩૦,

૭૫૩, ૭૯૭, ૮૨૭, ૮૪૬,

૮૪૯, ૧૦૦૩, ૧૧૧૧-૫,

જ્યુઓ આશાવલ્લીકોશ, પાટ-

ણકોશ, પુસ્તક ભંડાર, પુસ્ત-

કલેખન, મડપદ્ધર્ગનો જ્ઞાન-

ભંડાર, સિદ્ધાંતકોશ

જ્ઞાનસંસ્થા ૧૧૦૯-૧૦

જજીઆ કરે ૨૬ ૮૦૧, ૮૦૭

જન્નસ (Jannes) ૧૦૭૬

જનુસદેવ (Janus) ૧૦૭૬

જયધોષ ૧૨

જરથોસ્તી (પારસી) ધર્મ ૮૧૧,

૮૧૮ જ્યુઓ ઝોરોસ્ટ્રીઅન

જિનકલ્પનો વિચ્છેદ ૧૪૨

જીર્ણોદ્ધાર ૩૭૩

જીતમર્યાદના કરનાર ૧૪૭
 જીવહિંસાનો નિષેધ (કચ્છમા) ૮૨૩
 જુમા મસીદ-અમદાવાદ ૬૬૮
 જેઠા માણેક ટિ. ૫૫૨
 જૈન આત્માનંદ સભા-ભાવનગર
 ૧૦૦૮, ૧૦૫૬
 'જૈન આર્ટ' ટિ ૫૭૧
 જૈન એસોસિયેશન ઑફ ઈન્ડિયા
 ૧૦૧૪, ટિ. ૫૭૦
 જૈન તર્કશાસ્ત્રના પ્રથમ સ્થાપક
 ૧૫૫
 'જૈન તીર્થ' ભીમપટલી અને રામ-
 સૈન્ય' ૫૯૭
 જૈનધર્મ પ્રવર્તક સભા અમદાવાદ
 ૧૦૫૪
 જૈનધર્મ પ્રસારક મંડળી ૧૦૫૩
 જૈનધર્મ પ્રસારક સભા-ભાવનગર
 ૧૦૫૩
 ,, નો રજતોત્સવ ખાસ અંક
 ૧૦૫૩
 જૈન ન્યાયનો ક્રમિક વિકાસ ટિ.
 ૧૧૫, ટિ ૩૫૧
 'જૈન ન્યાયનો ક્રમિક ઇતિહાસ'
 ટિ. ૫૩૩
 જૈન ન્યાયશાસ્ત્રના ચાર યુગો-
 જુઓ ન્યાયશાસ્ત્રના ચારયુગ
 જૈન પ્રતિભાવિધાન ૧૧૪૫-૭

જૈન શુક સોસાયટી-અહમદાબાદ
 ૧૦૫૨
 'Jain Teachers of Akbar'
 ટિ ૪૯૮
 જૈન હિતેશ્વ સભા ભાવનગર
 ૧૦૫૪
 જૈન શ્વેં ડૉનર-સ ૧૦૫૭-૮
 જૈન સ્થાપત્ય ૧૧૪૨
 જૈન સંસ્કૃતિ-કલાઓ વિં ૮ પ્ર. ૬
 જૈનીવાણી સ્તુતિ પૃ. ૧૮, પૃ. ૫૯
 જૈનોની અ પ્રબધો રચવાની પદ્ધતિ
 ૬૨૭
 જૈનોની શિલ્પકલા ટિ. ૨૩૦
 ઝદ અવસ્તા ૧૦૩૯
 ઝોરોસ્ટ્રોઅન(પારસી) ૮૧૧, ૮૧૮
 જુઓ જરથોસ્તી
 ત્રિકૂટક (કલચૂરિ) સવત્ ટિ ૧૬૬
 તર્કપ્રધાન વિકાસો ૨૦૯
 તાજમહાલ ૨૮૯
 તાડપત્રની પ્રતો ૩૪૧-૨, ૩૫૩
 -૪. ૩૫૯, ૩૬૩, ૩૯૨ ક,
 ૩૯૭-૮, ૪૦૦, ટિ. ૩૨૨,
 ૪૦૨, ૪૦૫, ૪૯૨-૩, ૫૦૦;
 ૫૬૦-૧, ૫૮૪-૬, ૬૩૦
 ૬૩૪, ૬૩૭, ૬૩૯, ૬૪૨
 ૬૫૨, ૬૫૫. ૬૬૯, ૬૭૦
 ૬૮૩, ૭૫૧

દશા ૩૫

દુકાળ-(બારવર્ષી ૨૮, ૩૦, ૩૧,
૧૯૪, ટિ. ૧૩૦, ૩૦૮, ૫૭૮,
૬૨૫, ટિ. ૪૪૮-૯, ૭૦૦,
૭૩૧, ૮૨૭, ૮૩૨, ૮૩૮,
ટિ. ૫૧૪, ૬૬૩, ૬૮૭

નયવાદનુ નિરૂપણ ૧૫૬

ન્યાયશાસ્ત્ર(જૈન)નો પ્રથમયુગ ૧૮૦

„ બીજોયુગ ૨૬૯

„ ત્રીજોયુગ ૪૫૦

„ ચોથોયુગ ૬૩૦

નાટકો ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩

નાગરી લિપિ ૨૫૬

નાગ ટિ. ૧૧૬

‘નાઝરેન’-ખ્રિસ્તીઓ ૮૧૧

નાલંદા વિશ્વવિદ્યાલય ૨૬૬

પ્રદર્શન(museum) ૧૧૧૫

પ્રાકૃત ભાષા ૧૬, ૧૭૬, ૨૨૦,
૪૩૩-૭

„ નુ પઠન ટિ. ૯૬

પ્રેમાભાઈ હાલ અમદાવાદ ૬૮૬

Premchand Roychand

ટિ. ૫૪૮

પ્રેમચંદ રાયચંદ મેઈલ ટ્રેડિંગ

કૉલેજ (અમદાવાદ) ટિ. ૫૪૭

૧૦૧૯

પદ્મશ્રી સતિ ૪૭૬

પર્યુપણ ૨૦૧-૨, ટિ. ૧૪૦, ૨૦૨

પર્યુપણ દિનોમા જીવવંધ ગ્રંથ ૮૦૧

પર્યુપણ પચમીનુ ચોથનુ પર્વ ટિ ૮૬

પર્વ ચતુષ્ટય ૧૧૩૩

પર્વો ૧૧૧૬

પાજરાપોળની મસ્થા ૧૧૩૧

પાટણ કોરા ૬૬૬

પાટણિયુત્ત પરિપદ ૨૮, ટિ ૩૬,

૧૩૩-૪

Parliament of Religions

જીઓ વિશ્વધર્મ પરિપદ

પારસીઓ ૮૧૧-૨

પાલીભાષા ૧૬

પુસ્તક ભંડાર-ભાડાગાર, જ્ઞાન-

ભંડાર ૪૧૭, ૫૩૩, ટિ. ૩૬૨,

૬૬૨ જીઓ જ્ઞાનભંડાર

પુસ્તક લેખન ૩૦૬, ટિ. ૨૪૮,

૬૬૬, ૬૬૬, ૭૪૫, ૭૫૬

જીઓ પુસ્તકભંડાર, જ્ઞાનભંડાર.

પૈશાચી ભાષા ૪૩૩-૫

પૌષધશાળાની સ્થાપના ૧૭૩

ફરફુનજી મર્ઝબાન ટિ. ૫૫૫

ફારસીના અધ્યેતા-કુશલ ૮૦૮,

ટિ. ૪૬૬, ૮૭૮

ફિરંગીઓ ૮૩૦

આહાણો ને કુમારપાત્ર ૩૮૦, ટિ.

૩૦૨

આહી ૧૦૬૫

બુદ્ધવચન ૧૯૬, ટિ. ૧૩૩
 બૌદ્ધ કલા ૧૧૪૫, ૧૧૪૯
 બૌદ્ધ ધર્મ ૧
 બૌદ્ધ શ્રમણો ૧૪૧-૨
 બૌદ્ધ સાહિત્યની જૈન સાહિત્ય
 પર અસર ૧૭૮
 ભડારો-મદિરના ૧૧૨૩
 ભાષ્યવચન પૃ. ૭૩૮
 'ભાષા' સાહિત્યનો ઉદ્ય પૃ ૩૨૭
 ભીમજી પારેખ ટિ. ૫૫૫
 મગધ સ્થ ૨૮, ટિ. ૩૬
 મહાપદ્મનો જ્ઞાનભડાર ૭૫૩
 મથુરા પરિપદ જુઓ માથુરી
 વાચના.
 મરાઠી ભાષા ૨૫૯
 મલબારી ટિ. ૫૫૨
 મહારાષ્ટ્રી (ભાષા) ૧૬, ૧૬૨
 „ અપભ્રંશ ૪૩૫
 „ પ્રાકૃત ૪૩૪
 માગધી ભાષા ૧૬, ૧૩૨, ૪૩૩-૪
 માથુરી વાચના-મથુરા પરિપદ ૩૧,
 ૧૭૫, ટિ. ૧૧૧, ટિ ૧૩૦
 માગરોળ જૈન સર્ગીતમહાળી ૧૦૫૫
 માગરોળ જૈન સભા ૧૦૫૫
 મુગલ ચિત્રકલા ૧૧૫૦-૧
 મુંબઈ માગરોળ જૈનસભા ૧૦૫૫
 મુંબઈ યુનિવર્સિટી ૧૦૧૯, ૧૮.
 ૫૪૭

મુળી માર્ણિક ટિ. ૫૫૨
 યજ્ઞ યાગાદિમાં હિંસા ૧૪
 યમ દંડ વાદી (દિ૦) ૫૬૩, ૫૯૦
 યાત્રા કર બધ ૮૦૨, ૮૩૦
 યાત્રા-સંઘો ૧૧૨૫
 યોગ દષ્ટિઓ-આઠ ૨૨૮, ટિ.
 ૧૬૩
 યોગવિદ્યાવાળા આચાર્ય ૪૯૬
 રજપૂત ચિત્રકલા ૧૧૪૯, ૧૧૫૧
 રજપૂતાનાની ભાષાઓ ૨૫૯
 રજપૂતાના પ્રતિબોધક ૩૧૭
 રાજ પુસ્તકાલય ૩૦૯
 રાજબાઈ ટાવર ૧૦૧૯
 રાયચંદ દીપચંદ લાયબ્રેરી ભરૂચ
 ૧૦૧૯
 રૂસ્તમજી ટિ. ૫૫૫
 રેલ્વેનો વ્યવહાર ૧૦૨૦
 રૌહિણેય ૪૬૯
 લક્ષ્મી ૬૬૬
 લીલા વૈદ્ય ૬૨૮
 લેખ્ય-લેખનશાસ્ત્ર ૧૯૬
 વ્યાકરણના પાંચ અંગો ૪૩૨
 વજ્રયુધ ચક્રવર્તિ ૫૫૧
 વલ્લી વાચના-વલ્લીપુર પરિપદ
 ૩૨, ૩૮, ૧૯૪
 વાળા (દિનશા એદલજી) ટિ. ૫૪૭
 -૮
 વાદકલા ૧૬૦

વામનનો શિલાલેખ ટિ. ૧૬૬
 વિજય ઘોષ ૧૨
 વિક્રમરાજના નવરત્નો ૧૫૩, ટિ.
 ૯૭
 વિક્ષાનો-એ પ્રકારના ૨૦૯
 વિન્ધ્યવાસી ૨૨૪
 વિવાદનુ ચિત્ર ૧૬૦
 વિશ્વધર્મ પરિપદ-ચીકાગો ૧૦૦૬,
 ૧૦૧૩, ૧૦૧૫.
 વેદાત ૧૦૩૯
 વૈદિક ધર્મ-આહાર ધર્મ ૧, ૧૪
 વૈદિક સાહિત્યની જૈન સાહિત્ય
 પર અસર ૧૭૮
 શ્રમણ સંઘ-સાધુ સંસ્થા ૧૧૦૩-૮
 આવક સંસ્થા ૧૧૨૯
 શાસ્ત્રોદ્ધાર-(કુમારપાલનો) ૩૭૭
 શોભનદેવ સૂત્રકાર ૫૨૬
 શૌરસેની ભાષા ૩૧, ૪૩૩-૫
 સ્થૂલભદ્રના ચરિત્રની અસર ૭૭૮
 સ્વતંત્રકથાના હિદાયરણુ ટિ. ૫૨૪
 સંગીતકલા ૧૧૫૨

સંવ મંસ્થા ૧૧૦૨
 સસ્કૃત ભાષા ૧૬, ૧૭૯, ૪૩૩
 -૪૩૬
 " " -પૂર્વેની ભાષા
 ૨૨, ટિ. ૨૯
 સાહિત્ય સસદ ૭૭૩
 સિદ્ધાન્ત કોશ ૭૦૬
 સિદ્ધાન્તોનુ ત્રિખાપન ૭૩૦
 સીતા ૫૦૯
 સુદર્શના ટિ. ૩૧૧
 સુરત મિશન પ્રેસ ટિ. ૫૫૫
 હડીસિંગ-પ્રેમાભાઈ હૉસ્પિટલ
 (અમદાવાદ) ૯૮૬
 હરિશ્ચંદ્ર ટિ. ૧૩૨
 ,, ટિ. ૨૮૯
 હિંદી ભાષા ૨૫૯
 હિન્દુ ચિત્રકલા ૧૧૪૯
 હુએન્ટસંગ (ચીની યાત્રી) ટિ. ૧૩૮
 હેમચંદ્ર અભ્યાસવર્ગ ૧૦૧૭
 હેમાભાઈ ઇન્સ્ટિટ્યુટ ૯૮૬

શુદ્ધિ અને વૃદ્ધિ પત્રક.

[દરેક પારા અને ટિપ્પણીમાં શું ઉમેરવાનું કે સુધારવાનું છે તે અત્ર જણાવ્યું છે.]

૨૮ ‘અધુ એકત્રિત કર્યું.’ પછી ઉમેરો, (વીરાત્ ૧૬૦ આસપાસ). તથા ‘મગધ-(પાટલિપુત્ર) પરિષદ’ પછી ઉમેરો-પાટલિપુત્રી વાચના. ને છેવટે ઉમેરો (આ સંબંધમાં વિસ્તારથી તિથોગાલી પદ-નયમાં જણાવ્યું છે તે માટે જુઓ ‘વીર નિર્વાણ સવત્ ઔર જૈન કાલગણના’ નામનો મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયનો હિંદી નિબંધ પૃ. ૯૪ થી ૧૦૪)

ટિ. ૩૬ ‘હરિભદ્રસૂરિએ ઉપદેશપદમાં’ એને બદલે ‘હરિભદ્ર-સૂરિના ઉપદેશપદ ઉપર મુનિયદ્રસૂરિ કૃત ટીકામાં’ એમ સુધારી વાંચો; તેની ગાથામાં તજો ને બદલે તઓ, અત્યેતિ ને બદલે અત્યિત્તિ અને ષક્કારય ને બદલે ષક્કારસ એમ સુધારી વાંચો, તથા વિશેષમાં જુઓ હરિભદ્રસૂરિ કૃત શિષ્યહિતા નામની આવશ્યક સુત્ર પર વૃત્તિ પૃ. ૬૯૭-૮ (આ. સમિતિ).

૩૧. ‘વિશેષમાં વીર નિર્વાણથી છટ્ટા સેકામાં-આર્યશ્રી સ્કન્દિલ અને વજ્ર સ્વામિની નિકટના સમયમાં’ એટલા શબ્દોને બદલે સુધારી એમ વાંચો કે ‘વીરાત્ ૮૨૭ થી ૮૪૦ ની વચ્ચે આર્ય સ્કન્દિલના સમયમાં,’ ‘માથુરી વાચના’ પછી ઉમેરો-‘સ્કન્દિલી વાચના’.

ટિ. ૩૭-૩૮ ઉમેરો, મેરુતુગ સૂરિની વિચારશ્રેણિમાં એમ લખ્યું છે કે ‘શ્રી વિક્રમાત્ ૧૨૪ વર્ષે વર્જસ્વામી, તદ્વતુ ૨૩૯ વર્ષે સ્કન્દિલ’ એટલે કે વિક્રમથી ૧૧૪ વર્ષે વજ્રસ્વામી (સ્વર્ગવાસી થયા) અને તેની પછી ૨૩૯ વર્ષ વ્યતીત થતા સ્કન્દિલાચાર્ય થયા. આમાં ૨૩૯ વર્ષમાં ડાહ્યો ઉમેરો થવો જોઈએ એટલે ૨૪૨ થતા કુલ ૩૫૬ વર્ષ પછી આચાર્ય સ્કન્દિલનો યુગપ્રધાન-પર્યાય શરૂ થયો મેરુતુગે

આ ગણનામા આર્ય વજ્જના પછી વજ્જસેનના અસ્તિત્વના ૩૩ વર્ષ ગણ્યા છે તેને બદલે ૩૬ વર્ષ જોઈએ, કારણ કે વજ્જ પછી ૧૩ વર્ષ આર્ય રક્ષિત, ૨૦ વર્ષ પુષ્પમિત્ર અને તેના પછી ૩ વર્ષ સુધી વજ્જસેન યુગપ્રધાન રહ્યા હતા. આથી વજ્જ પછી વજ્જસેન ૩૬ વર્ષ સુધી અવિત રહ્યા. તેની પછી નાગહસ્તિ ૬૯, રેવતિમિત્ર ૫૯ અને અલ્લદ્વીપક સિંહ ૭૮ વર્ષ સુધી યુગપ્રધાન રહ્યા. કુલ વિક્રમવર્ષ ૩૫૬ (૧૧૪+૩૬+૬૯+૫૯+૭૮=૩૫૬), સિંહમૃતિના સ્વર્ગવાસ સુધી થયા, ત્યાર પછી આર્ય સ્કંદિસનો યુગ પ્રધાનત્વ પર્યાય શરૂ થયો. (મુનિ કલ્યાણવિજય).

૩૨. આ પારાની શરૂઆતમા ઉમેરો કે ‘જે કાલે માયુરી વાચના થઇ તેજ કાલમા વલ્લી નગરીમા નાગાર્જુન મૃતિએ પણ શ્રમણ સઘ એકઠો કર્યો ને નષ્ટાવશેષ આગમ સિદ્ધાંતોનો ઉદ્ધાર શરૂ કર્યો. આગમ, તેના અનુયોગો, તથા પ્રકરણ ગ્રંથ જે યાદ હતા તે લખવામા આવ્યા અને તેમને વિસ્તૃત રચનાના પૂર્વાપર સમઘ અનુસાર ખરાખર કરી તે અનુસાર વચના આપવામા આવી. અને ‘વાલ્લી વાચના’ કહે છે અને તેને ‘નાગાર્જુની વાચના’ પણ કહી શકાય. આર્ય સ્કંદિસ અને નાગાર્જુન બંને સમકાલીન રથવિરો હોવા છતાં દુર્ભાગ્યે આપસમા મિલન ન થયાથી બંને વાચનાઓમા યત્રતત્ર કંઈક ભિન્નતા રહી ગઈ કે જેના ઉદ્દેશ હજી સુધી ટીકાઓમા જોવાય છે. જુઓ ભદ્રેશ્વરકૃત કથાવલી. જુઓ મુનિ કલ્યાણવિજયનો હિંદી નિબંધ ‘વીર નિર્વાણ સંવત...૫ ૧૧૦-૧૧૧ (પારા ૧૯૫).

છેવટમા ઉમેરો કે ‘દ્વર્દ્વિગણિ ક્ષણાશ્રમણની અધ્યક્ષતામા એકઠા થયેલા શ્રમણ સઘે પૂર્વોક્ત બંને વાચના સમયે લખાયેલા સિદ્ધાંતો ઉપરાંત જે જે ગ્રંથ, પ્રકરણ મોજૂદ હતા તે સર્વને લખાવી સુરક્ષિત કરવાનો નિશ્ચય કર્યો ને તે શ્રમણ-સમવસરણમા બંને વાચનાઓના સિદ્ધાંતોના પરસ્પર સમન્વય કરવામા આવ્યો અને બંન્ના સુધી બંની શક્ય ત્યાં સુધી ભેદ-ભાવ મટાડી તેને એકરૂપ કરી દીધું

અને જે જે મહત્વપૂર્ણ ભેદ હતા તેને પાઠાતરના રૂપમા ટીકા-ચૂર્ણિઓમા સંગ્રહીત કર્યું. કેટલાક પ્રકીર્ણક ગ્રંથ જે કેવલ એકજ વાચનામા હતા તે તેવાજરૂપે પ્રમાણુ માનવામા આવ્યા. આ વ્યવસ્થા પછી સ્કંદિલની માથુરી વાચના અનુસાર સર્વ સિદ્ધાંત લખવામા આવ્યા. જ્યાં જ્યાં નાગાર્જુની વાચનાનો મતભેદ કે પાઠભેદ હતો તે ટીકામા લખી દેવામા આવ્યો, પરંતુ જે પાઠાતરોને નાગાર્જુનાનુયાયી કોઇ રીતે તથા દેવા તૈયાર ન હતા, તેને તેના મૂલ સૂત્રમા પણ 'વાચનંતરે પુનઃ'—એ શબ્દો સહિત ઉલ્લેખવામા આવ્યા. (જ્યુઓટિ. ૧૩૬). આથી આ દેવર્ધિગણિની વાચના નહિ પણ 'પુસ્તક લેખન' કહેવામા આવે છે, ને વર્તમાન જૈન આગમોનો મુખ્ય ભાગ માથુરી વાચનાનુગત છે, પરંતુ તેમા કોઈ કોઈ સૂત્ર વાલ્મી વાચનાનુગત પણ હોવા જોઈએ. સૂત્રોમા ક્યાંક ક્યાંક વિસવાદ અને વિરોધ તથા વિરોધાભાસ સૂચક જે ઉલ્લેખ મળે છે તેનું કારણ પણ વાચનાઓનો ભેદજ સમજવો જોઈએ (એજન પૃ. ૧૧૨-૧૧૭).

૪૪. પક્તિ ૩મા તરશરીરવાદી ને બદલે તચ્છરીરવાદી વાચો.

ટિ. ૪૧ છેવટની પક્તિમા ઈ. ઑ. ને બદલે ઇ. ઑ. વાચો.

ટિ. ૪૩ બીજી છેવટની પક્તિમા ઈ. ઑ. ને બદલે ઇ. ઑ. વાચો.

ટિ. ૫૬ Z. M. M. G. ને બદલે Z D M. G. વાચો.

૧૪૪ ઉમેરો—સિન્ધુના નહિ તેમ શાખિદેશ (પ્રભાવક ચરિત)ના પણ નહિ પરંતુ ધરિનના—પારસકૂલ (નિશીથચૂર્ણિ)—શકકૂલ (પ્રાકૃત કાલકકથા)ના ૯૬ સામન્ત રાજા—મહાલિકો કાલકની પ્રેરણાથી હિંદમા આવેલા તે જાતિના 'શક' અને 'શહ' ઉપાધિ ધારી ધરિનના મહાલિકો હતા. તેઓએ પહેલવહેલી કાઠિયાવાડમા પોતાની સત્તા જમાવી અને તે પછી ઉજ્જૈની ઉપર જઇને ગર્ભલિદ્ધને પદ્મપ્રદ કરી ત્યાંનો કબજો તે શકોએ લીધો હતો (વ્યવહાર ચૂર્ણિ), કથાવલિમા લખના રાજા બલમિત્રને બેસાડ્યાનો ઉલ્લેખ છે તો તેનું મમાધાન એ છે કે લડાઈ શત્રુ પછી શકજ બેઠો, પણ તે ત્યાં બહુ ટક્યો.

લાગતો નથી, લગભગ ૪ વર્ષ રાજ્ય કર્યો પછી ખ્વલમિત્ર-ભાનુમિત્રે શકોને ઉત્તજેણીમાથી કાઢીને પોતાનો કબ્જો કર્યો હતો. કાલકાચાર્યે ઉત્તજેણીમા ચોમાસુ કર્યું અને ત્યાથી તેઓ પ્રતિષ્ઠાનપુર ગયા ને ત્યાં સાતવાહનના કહેવાથી ચતુર્થાના દિવસે પર્વપણા પર્વનું આરાધન કર્યું હતું. ખ્વલમિત્ર-ભાનુમિત્રે ભરૂચમા ૫૨ વર્ષ રાજ્યપદ ભોગવ્યું ને ૮ વર્ષ સુધી ઉત્તજેણીમા રાજ્ય કર્યું.

કાલકનો સમય પણ સયમપ્રધાન હતો તેમના સમયમા જૈવતીમિત્ર, આર્ય મંગૂ અને આર્ય સમુદ્ર જેવા અનુયોગધરો વિચરતા હતા. મધ્ય હિન્દ અને કોંકણ વગેરેમા જૈન ધર્મનું વિશેષ પ્રાબલ્ય હતું, છતાં રાજ્યક્રાન્તિના કારણે દેશમા કંઈક અશાંતિજેવું હશે. પશ્ચિમ ભારતથી લઈને માલવા સુધીમા શકાના ટોળા ફેલાઈ ગયા હતા. અને આ સર્વ આપત્તિનું મૂલ કારણ ગર્દભિલ્લદ્વારા સાધ્વી સરસ્વતીનું અપહરણ હતું. જો ગર્દભિલ્લ કાલકના ઉપદેશથી સમજી ગયો હોત અથવા અન્ય કોઈ પણ ભારતીય રાજાએ કાલકની ફર્યાદ સાંભળી હોત તો તેઓ પારસકૂલ સુધી જઈને શકોને નહિ લાવ્યા હોત.

કાલકાચાર્ય જખરદસ્ત યુગપ્રવર્તક પુરુષ હતા તેમણે રાજ્યક્રાન્તિજ કરાવી હતી એટલુંજ નહિ પણ ધર્મમાર્ગમા પણ તેમણે સૂત્રોના પદબધ પ્રકરણોના અનુવાદ કરીને ગંડિકાનુયોગની પ્રવૃત્તિ ચલાવી હતી અને પ્રથમાનુયોગ નામથી એક ધર્માવિષયક આગર સિદ્ધાન્ત ગ્રંથની રચના કરી હતી. તે ઉપરાંત તેમણે લોકાનુયોગમા કાલકસહિતા નામની નિમિત્ત વિષયની સંહિતા બનાવી હતી. પરપરાથી લાદવા શુદ્ધિ પામ્યોને દિવસે પર્વપણાપર્વ થતું હતું તે એમણે ચતુર્થાને દિવસે કર્યું અને ખૂબી એ હતી કે પોતાના આ સર્વ અભિનવ કાર્યો જૈન સંઘની પાસે તેમણે ‘પ્રામાણિક’ તરીકે મંજુર કરાવ્યા હતા. આ ઉપરથી કાલકનો જૈન સંઘમા કેવો (કેટલો) પ્રતાપ હશે તે વાચકો સ્વયં જાણી શકશે, કાલકની વિહારભૂમિ

પણ ઘણી વિસ્તૃત હતી. પૂર્વમા પાટલિપુત્ર (પટના)મા તે સધને પોતાના કર્તવ્યનુ દિગ્દર્શન કરાવે છે, દક્ષિણમા પ્રતિષ્ઠાનમા પચ-મીથી ચતુર્થમા સાવત્સરિક પર્વ કરે છે, પશ્ચિમમા તો તેઓ પારસ-કલ-કારસની ખાડી સુધી શકિસ્તાનમા પહોચી જાય છે અને ઉપરાત સુવર્ણભૂમિ સુધી તે પોતાનો વિહાર લખાવે છે. આથી કાલકે કયા સુધી પોતાનો વિહાર લખાવ્યો હતો તે જણાશે તેમનો સ્વર્ગવાસ ક્યારે થયો તે ચોક્કસ નથી, પણ ઘણે ભાગે વીરાત્ ૪૬૫ (વિ. સં. ૫ પૂર્વે) પરલોકવાસી થયા હશે એમ હું માનું છું. (મુનિશ્રી કલ્યાણ-વિજયની પ્રભાવક ચરિત ભાષાતરની પ્રસ્તાવના.)

ટિ. ૮૭. ‘(વિક્રમની બીજી સદીમા ?)’—આટલા શબ્દો કાઢી નાખી ઉમેરો—પં. ૫ પ્રભાવક ચ મા પાદલિપ્ત પ્રગંધમા વીરાત્ ૪૮૪મા આર્ય અપટ થયા એમ લખ્યું છે, પણ ખરૂં જોતા આ વર્ષ તેમના સ્વર્ગ-વાસનું હોવું જોઈએ જો તે સવત્ અને અમારી કલ્પના સત્ય હોય તો આર્ય અપટનો સમય ભરૂચના બલમિત્ર ભાતુમિત્રના પાછલા સમયમા અને નભરસેનના પ્રાથમિક સમયમા આવે છે. ભરૂચ ઉપર પ્રતિષ્ઠાનના સાતવાહનની ચઢાઈ વિષે ઉક્ત પ્રબંધમા જે વર્ણન આપ્યું છે તેનો સબંધ પણ પાદલિપ્તના સમયની સાથે નહિ, પણ આર્ય અપટની સાથેજ મંગત થાય છે, કારણ કે બલમિત્રના સમ-યમા આર્ય અપટનું અસ્તિત્વ હતું એટલુંજ નહિ પણ આર્ય અપટ-નું મુખ્ય સ્થાન પણ ભરૂચજ હતું. સાતવાહનના મંત્રીને પાદ-લિપ્તનો શિષ્ય કહેવા કરતા આર્ય અપટનો શિષ્ય કહેવો વધારે સંગત છે. (મુનિ કલ્યાણવિજય, પ્ર ચ. પ્ર.)

૧૪૫ પક્તિ ૪મા ‘વીરાત્ ૪૮૪ મા’ એ પર ૮૭ એ આક ટિ. નો ઉદી ગયો છે તે મૂકો, ને તે પારાની છેવટે ઉમેરો—આર્ય અ-પટનો વિદ્યાસિદ્ધ તરીકે નિશ્ચય ચૂર્ણિમા એ સ્થલે નિર્દેશ છે, તેમ બીજા પણ પ્રાચીન સાહિત્યમા તેમનું પૂર્વાચાર્ય તરીકે વર્ણન હોવાથી એમા શંકા નથી કે એ મહાપુરુષ ઘણા જૂના છે. એમના સમયમા

૧૦૨૬ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

પાટલિપુત્રમાં દાહડ નામનો મિથ્યાદષ્ટિ રાજા હોવાનું અને તેણે બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરવા જૈન શ્રમણોને આજ્ઞા કર્યાનું વર્ણન પ્ર. ચ. ના પાદલિપ્ત પ્રબંધમાં આવે છે—આ હકીકત પણ ઐતિહાસિક સત્યનું પ્રતિપાદન કરનારી જણાય છે. એ સમયમાં પાટલિપુત્રમાં શુંગ વંશનું રાજ્ય હતું; તે વંશના રાજાઓએ જૈન અને બૌદ્ધ ધર્મનો નાશ કરી વૈદિક ધર્મની ઉન્નતિ કરવાને અનેક ઉપાયો કર્યા હતા અને તેમાં તેઓને સફળતા પણ મળી હતી. સેંડો વર્ષોથી ભગધર્મ દટમૂલ થયેલ જન અને બૌદ્ધ ધર્મની જડો એ વખતે ઢીલી થઇ હતી અને બ્રાહ્મણોનું પ્રાબલ્ય વધુ હતું. આશ્ચર્ય નથી કે ‘દાહડ’ તે આ વંશનો છેલ્લો રાજા ‘દેવભૂતિ’ હોય અને પોતાના પૂર્વજોની કરણીનું અનુકરણ કરવા એણે બ્રાહ્મણને પ્રણામ કરવાનો જૈન શ્રમણોને હુકમ કર્યો હોય. શુંગ દેવભૂતિ જે સમયે પાટલિપુત્રમાં રાજ્ય કરતો હતો તેજ સમયે ભરૂચમાં ખલભિત્રનું રાજ્ય હતું. અને આર્ય ખપટ અને તેમના શિષ્ય મહેન્દ્ર લા વિચરતા હતા. આ ઉપરથી જણાશે કે આર્ય ખપટ અને મહેન્દ્રની વિદ્યમાનતા વિક્રમના પહેલા સૈકામાં અને એનાથી પણ કંઈક પૂર્વના સમયમાં હતી. ભરૂચ, આર્ય ખપટના સમયથી વિદ્યાધર કુલના ક્ષેત્ર તરીકે યાદ્યુ આવ્યું હતું અને પ્રભાવક ચરિતકાર વિજયદેવસૂરિ—પ્રબંધમાં કહે છે તેમ તેમના વખતમાં (સં. ૧૩૩૪માં) પણ એ પરમ્પરાના આચાર્યો આ ક્ષેત્રમાં વિદ્યમાન હતા. (મુનિ કેલ્યાણવિજય પ્ર. ચ. પ્ર.)

૧૪૬ પં. ૨ તત્ત્વાર્થધિગમ ને બદલે તત્ત્વાર્થધિગમ, સુધારો.

પ. ૬ નાગરી ને બદલે નાગર સુધારો.

૧૪૭ અંતે ઉમેરો:—તે માન્યતા યોગ્ય નથી, કારણ કે નંદી સૂત્રની સ્થવિરાવલિમાં શ્યામાર્યને તથા તેના ગુરુ સ્વાતિને હારિજ ગોત્રના જણાવેલ છે, જ્યારે આ સ્વાતિ કૌભીષણ ગોત્રના છે તેથી અને સ્વાતિ લિન્ન છે. વળી આ ઉમાં સ્વાતિ, ‘વાચક’ નામનો

એક વિશિષ્ટ વિદ્યાપ્રિય વર્ગ તટસ્થપણે ચાલ્યો આવતો તેજ વંશમાં થયા છે અને તેના ગોત્ર વગેરે પરથી તેઓ બ્રાહ્મણ જાતિના હોવાનું સૂચન થાય છે. (પ. સુખલાલની તત્ત્વાર્થ પર પ્રસ્તાવના.)

૧૪૯ પં. ૭મા 'સમાય છે' પછી ઉમેરો.—તેમના શૌર્ય પ્રકરણુ નામના ગ્રંથનો ઉલ્લેખ સિદ્ધસેનની તત્ત્વાર્થ વૃત્તિમા છે જે અત્યારે ઉપલબ્ધ નથી. (એજન).

ટિ. ૯૦ અતે ઉમેરો:—ગંધહસ્તી નામની ટીકા સમન્તભદ્રે લખી હતી એવું દિગંબરી ગ્રંથો અને શિલાલેખો પરથી જણાય છે પણ તે તત્ત્વાર્થ સૂત્ર પર ન હતી, પણ બીજા દિગંબરીય સિદ્ધાંત ગ્રંથો પરથી હતી એવું જીગલકિશોરજીએ 'સ્વામી સમન્તભદ્ર-ગ્રંથ પરિચય'મા પૂરવાર કર્યું છે. (એજન)

૧૫૦ છેવટે ઉમેરો:—મુનિ કેલ્યાણવિજય પાદલિપ્તસૂરિના પ્રબંધપર પર્યાલોચના કરતા જણાવે છે કે:—પાદલિપ્ત પ્ર. ચ. માના પ્રબંધ પ્રમાણે મૂલ અયોધ્યાના વિજયવ્રહ્મ રાજાના રાજ્યમા કુલ ત્રેણીના પુત્ર. વિદ્યાધર ગચ્છ-કુલના આર્ય નાગહસ્તીની પાસે આઠ વર્ષની વયે માતાએ દીક્ષા અપાવી. દશમા વર્ષે ગુરુએ પદ્મધર સ્થાપી મથુરા મોકલ્યા. ત્યાં રહીને પાદલિપ્ત સૂરિએ પાટલિપુત્ર જઈ ત્યાંના મુરુડ રાજાનો સહભાવ પ્રાપ્ત કર્યો. આ રીતે આ આચાર્યના ગુરુ અયોધ્યા અને મથુરા તરફ આધિક રહેતા હતા. આથી જણાય છે કે ઉત્તર હિન્દમાં જનોની જાહોજલાલીના સમયમા તેમનો જન્મ થયો હતો. એટલે વિક્રમની પાચમી સદીની પહેલાનાએ આચાર્ય હતા એ નિશ્ચિત છે. હવે કેટલા પૂર્વે તેનો વિચાર કરતા જણાય છે કે ઉક્ત પ્રબંધ તેમજ અનેક ચૂર્ણિ આદિ ગ્રાંથીન ગ્રંથોમા લખ્યા પ્રમાણે પાદલિપ્ત સૂરિ પાટલિપુત્રના મુરુડ રાજાના માનીતા વિદ્વાન હતા. 'મુરુડ'—એ શકભાષાનો શબ્દ છે ને તેનો અર્થ 'સ્વામી' થાય છે. કુશાન વંશી રાજા ફ્રિનિક્ક અને એના વંશવાલાઓને અત્રેના લોકો 'મુરુડ'ના નામથી ઓળખતા હતા. ભારત વર્ષમા કુશાન વંશનું રાજ્ય વિ.

૧૦૨૮ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

સં. ૯૭ થી ૨૮૩ સુધી રહ્યું, પણ પાટલિપુત્રપર એમની સત્તા કનિષ્કના સમયમા-વિ. સ. ૧૧૭ પછી અને ૨૧૯ ની વચ્ચે થઈ; કનિષ્ક પેશાવરને રાજધાની કરી ત્યાં રહેતો હતો તેથી તેના સમયમા પાટલિપુત્રમા તેનીજ જનનો તેનો સૂઓ રહેતો હતો. પુરાણોમા મગધના રાજા તરીકે વિશ્વશ્વટિક, વિશ્વશ્વરણી, વિશ્વશ્વર્જિ ઈત્યાદિ નામોથી જે બહિષ્ટ વ્યક્તિનું વર્ણન કર્યું છે તે મુરુહના નામથી ઓળખાતા કનિષ્કના આ સૂબાનુજ હોવું જોઈએ એમ અમારૂં માનવું છે. જયસલાહ આનું શુદ્ધ નામ 'વિનશ્વર્જિ' હતું એમ કહે છે. તો આ રીતે પાદલિપ્તનું અસ્તિત્વ વિક્રમના બીજા સૈકાના અંતમા અને ત્રીજા સૈકાના પૂર્વાર્ધમા હોવાનું સિદ્ધ થઈ શકે. બીજી રીતે જોઈએ તો પાદલિપ્તના દીક્ષા ગુરૂ આર્ય નાગહસ્તિ તે નદીની સ્થવિરાવલી અને યુગપ્રધાન-પટ્ટાવલીમા ૨૨મા નાગહસ્તિ છે તેજ છે એમ મારૂં માનવું છે ને તેમનો અસ્તિત્વ-સમય વિ. સં. ૧૫૨ થી ૨૧૯ સુધીનો બતાવ્યો છે તે આ સમયને સગત થાય છે. આર્ય નાગહસ્તિ અને કનિષ્કે સં. ૨૧૯મા આયુષ્ય પૂર્ણ કર્યું તે વખતે પાદલિપ્ત યુવાવસ્થામા હશે. આથી તેઓ આર્ય ખપટના સમકાલીન થઈ શકતા નથી. તેમજ કૃષ્ણરાજના સમયમા માન્યખેટ ગયા હશે એ વાત સભવિત નથી લાગતી. ત્યાં જનાર પાદલિપ્ત જૂદા હોવા ધટે.

પાદલિપ્ત પ્રતિષ્ઠાનપુર ગયા હતા એમા શંકા જેવું નથી. આ સમયે પ્રતિષ્ઠાનમા સાતવાહનના વશજેનું રાજ્ય હતું, અને સભવ પ્રમાણે તે કાળમા સા ગૌતમીપુત્ર યજ્ઞશ્રી શાતકર્ણિ અથવા શાતકર્ણિ ત્રીજાનું રાજ્ય હશે. ભરૂચમા પણ ગયા હતા. આર્ય નાગહસ્તિ, વજ્રસેન શિષ્ય વિદ્યાધર (પદ્ધર સ. ૧૫૦મા) થી પ્રસિદ્ધ થયેલા વિદ્યાધર કુલના હોવા સંભવતા નથી, પરંતુ તેમને વિદ્યાધર ગોપાલ (આર્ય સુહસ્તીના શિષ્યયુગલ સુસ્થિત અને સુપ્રતિષ્ઠાનના શિષ્ય)થી પ્રકટ થયેલ વિદ્યાધરી શાખાનાજ સ્થપિર ગણવા યુક્તિયુક્ત છે.

પ્રાચીન સમયની કેટલીક શાખાઓ કાલાતરે 'કુલ'ના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ અને પછીના સમયમાં કુલો 'ગચ્છો'ના નામથી પ્રસિદ્ધ થયાં એજ હકીકત આર્ચ નાગહરિતના 'વિદ્યાધર ગચ્છ'ના સંબંધમાં પણ બનવા પામી લાગે છે. ઘણા જૂના કાલમાં એ 'વિદ્યાધરી' શાખા હશે અને કાલાન્તરે તે શાખા મટીને 'કુલ'ના નામથી પણ પ્રકાશમાં આવી હશે, અને છેવટે કુલનું પણ નામ છોડીને 'ગચ્છ'નું નામ ધારણ કર્યું હશે એમ લાગે છે. આ ઉપરથી પાદલિપ્ત સૂરિને વિદ્યાધર કુલના અથવા વશના કહીએ તો કંઈપણ હકત નથી. પ્ર. ચ મા જણાવ્યું છે કે પાદલિપ્ત સૂરિએ દીક્ષા અને પ્રતિષ્ઠાવિધિ વિષયક નિર્વાણકલિકા ઉપરાત જ્યોતિષ વિષયમાં પ્રશ્નપ્રકાશ ગ્રંથ રચ્યો. આ સિવાય સૂત્રોની ચૂલ્લિઓમાં પાદલિપ્ત કૃત કાલગાન નામના ગ્રંથનો અનેક સ્થલે ઉલ્લેખ આવે છે. પાદલિપ્તના ગૃહસ્થ શિષ્ય નાગાર્જુનના ગ્રંથો વિષે અહીં ઉલ્લેખ નથી, પણ ચોગરત્નાવલી, ચોગરત્નમાલા, કમ્પુટી આદિ ગ્રંથો નાગાર્જુન કૃત મનાય છે. (મુનિ કલ્યાણવિજય પ્ર. ચ. પ્ર.).

૧૬૭ અંતે ઉમેરો — પ. સુખલાલજી જણાવે છે કે આ સિદ્ધસેન દિવાકરનું ખીન્તુ નામ ગંધહસ્તી હતું એ કિંવદન્તી યથાર્થ નથી; વાસ્તવમાં 'ગંધહસ્તી' એ નામ જે સિદ્ધમેનને અપાયું હતું તે સિદ્ધસેન તે પાસે ૧૬૭ ને ટિ. ૧૬૨માં જણાવેલા-તત્ત્વાર્થ લાખ્યની ઉપવખ્ધ મોટી વૃત્તિ રચનાર સિદ્ધમેન ગણિ (ભારવામી શિષ્ય) હતા. (પ. સુખલાલની તત્ત્વાર્થ પ્રસ્તાવના.)

૧૭૨ અને ઉમેરો.—પ્રભાવક ચરિતમાના વૃદ્ધવાદી મરિના પ્રબંધ પરથી મુનિશ્રી કલ્યાણવિજય તે સુગ્ધિના શિષ્ય સિદ્ધસેન દિવાકરનો સમય વિચારતા જણાવે છે કે 'વૃદ્ધવાદી પ્રસિદ્ધ અનુયોગધર આર્ચ સ્કન્દિલના શિષ્ય હોવાનું પ્રબંધકારે લખ્યું છે, અને તે સ્કન્દિલાચાર્યનો યુગપ્રધાનત્વ-સમય અમારી ગણના પ્રમાણે વીર સવત્ ૮૨૭ થી ૮૪૦ (વિ. સ. ૩૫૭ થી ૩૭૦) મુધીમાં આવે છે. તે દરમિયાન

બૃહવાદીની દીક્ષા થઈ માનીએ તો તેમના શિષ્ય [સિદ્ધસેનનો સમય વિ. ચોથા સૈકાના અંતિમ ચરણ અને પાચમાના પૂર્વાર્ધમા આવે; વળી સિદ્ધસેન ચોથી પાચમી સદી પછીના તો નહીજ હોઈ શકે કારણ કે તેમના યુગપદ્મપયોગદ્વય વાદનું જૈન આગમોની પ્રાચીન ચૂલ્લિઓમા નિરાકરણ છે, અને વિક્રમ સાતમી સદીના ટીકા ગ્રંથ નિશીથ ચૂલ્લિમા એનો 'સિદ્ધસેણ ખમાસમણ-મિદ્ધમેણુપરિય' એ નામથી આઠ દશ સ્થળે ઉલ્લેખો છે કે જે ઉલ્લેખો પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે એમણે નિશીથસૂત્ર પર ભાષ્ય અથવા તે જાતના ગાથાબદ્ધ વિવરણ ગ્રંથની રચના કરી હતી, અને નિશીથ ચૂલ્લિમા સિદ્ધસેને ચોનિપ્રાભૃતના પ્રયોગથી ઘોડા બનાવ્યાનો પણ ઉલ્લેખ છે. આથી સિદ્ધસેન દિવાકરનો સત્તાસમય ચોથા અને પાચમા સૈકામા મૂકવાનું યુક્તિયુક્ત છે. આવી પરિસ્થિતિમા તેમને પ્રસિદ્ધ સત્તરસર પ્રવર્તક વિક્રમાદિત્યના નહિ પણ ગુપ્તવંશી રાજા દ્વિતીય અંદ્રગુપ્તના સહવાસી માની લઈએ તો હરકત જેવું નથી, કેમકે આ રાજા પણ ધણો પ્રસિદ્ધ અને 'વિક્રમાદિત્ય'—આવી ઉપાધિ ધારણ કરનારો હતો. વિશેષમા મુનિશ્રી જણાવે છે કે નિશીથ ચૂલ્લિના ઉલ્લેખો પ્રમાણે સિદ્ધસેને જૈન આગમો ઉપર પણ ટીકા ભાષ્ય વગેરે લખ્યા હશે, પણ આજે તે ક્યાંય પણ અસ્તિત્વ ધરાવતા નથી. (પ્ર. ચ. પ્રસ્તાવના).

૧૭૩ અતે ઉમેરો.—વજ્રસ્વામીનો જન્મ માલવ દેશમા વૈશ્યકુલમા જૈન કુટુંબમા થયો હતો. પૂર્વ જન્મના જ્ઞાનથી વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થતા તેમને ત્રણ વર્ષની વયમા દીક્ષા આપી, સાધ્વીઓના ઉપાશ્રયમા જ રાખ્યા હતા ને આઠ વર્ષના થતા સાધુઓએ પોતાના સમૂહમા લીધા ને તેમની સાથે વિચરવા લાગ્યા એટલે ગૃહસ્થાવસ્થામા ૮ વર્ષ તેમના ગણેલ છે. ૪૪ વર્ષ અમણ તરીકે રહી ૩૬ વર્ષ યુગ-પ્રધાનપદે રહ્યા ને ૮૮ વર્ષે સ્વર્ગસ્થ થયા. યુગપ્રધાનપદ આ રીતે વીરાત ૫૪૮ (વિ. સં. ૭૮) થી ૫૮૪ (વિ. સં. ૧૧૪) સુધી રહ્યું.

તેમનો સમય સયમપ્રધાન હતો. દુષ્કાલના સમયમાં વિદ્યાર્પિત ભોગ-
વવાને બદલે અનશન ગ્રહણ કરવાનું તેમના શિષ્યોએ પસંદ કર્યું
હતું એ જાણાવે છે કે તે કાલમા સયમધર્મમા થોડો પણ અપવાદ
લગાડવાને સાધુઓ ખુશી ન હતા, સાથેજ તે સમયમા જૈન સમા-
જમા મૂર્તિપૂજનો મહિમા છેલ્લી હદે પહોંચેલો જણાય છે. અન્ય
ધર્મિઓના પ્રતિબંધ સામે સંયમીશિરોમણિ વજ્રસ્વામી જેવા જૈન
ચૈત્યો માટે પુષ્પ નિમિત્તે કમર કસે છે અને બહુ દૂર પ્રદેશથી પુષ્પો
લાવીને શ્રાવક વર્ગની ઇચ્છા પૂર્ણ કરે છે-એ બધું બતાવે છે કે
તે કાલમા ચૈત્ય પૂજનનું કાર્ય એક મહાન ધર્મનું અગ મનાવા
લાગી ચૂક્યું હતું અને જો ઉંડું ઉતરીને જોઈએ તો વજ્રની આ
પ્રવૃત્તિનું અવલંબન લઈનેજ પાછળના આચાર્યો ધીમે ધીમે ચૈત્ય
સબધી સાવધ કાર્યોમા પ્રવૃત્ત થયા હતા. આવશ્યક નિયુક્તિ-
લાભ્ય પરથી રપટ જણાય છે કે ચૈત્યવાસીઓ વજ્રના આ દૃષ્ટાન્તથી
સયમધારીઓને પણ દ્રવ્ય પૂજન કરવાનો ઉપદેશ કરતા હતા અને
પોતાના સાવધ કર્તવ્યોનો બચાવ કરતા હતા. વજ્રસ્વામીના સમય
સુધી સાધુઓ પ્રાયઃ વનમા રહેતા અને ગૃહસ્થોના પરિચયથી દૂર
રહેતા હતા. તેમના સમયની સ્થિતિ બહુ સારી નહિ ગણાયઃ ઉપરા
ઉપરી બધે બાર દુકાળી પડવાથી દેશની-ખાસ કરીને ઉત્તર હિન્દની
પ્રજા અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગઈ હતી. ઉત્તર અને મધ્ય ભારતવર્ષની
ઘણી વસતિ તે સમયમા દક્ષિણ ભારત તરફ વળી હતી. જન
સઘની દશા પણ વધુ સારી ન હતી. દુષ્કાલની અસરોથી શ્રુતની
પઠન-પાઠન-પ્રવૃત્તિ મદ થઈ રહી હતી. ખરે જોતા સત્તની સ્થિતિ
અસ્તાભિમુખ હતી. વજ્રસ્વામીનું મુખ્ય વિહારક્ષેત્ર ચાલવ, મગધ,
મધ્ય હિન્દ, અને વરાહ હતું. ઉપરાંત એકવાર દુષ્કાલના સમયમા
સઘની સાથે તેઓ પુરી (જગન્નાથપુરી) સુધી પણ ગયા હતા.
તેમની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ ધર્મોપદેશ અને શ્રુતપઠન-પાઠન હતું તેમણે
આચારાગ સૂત્રના મહાપગ્નિશાધ્યયનમાથી આકાશગમિની વિદ્યાનો

ઉદાર કર્યો હતો. પંચમંગલ મહાવ્રત સ્કંધ (પચ નમસ્કાર) કે જે પૂર્વે પૃથક્ સૂત્ર હતું એની ઉપર ઘણી નિર્યુક્તિઓ, ઘણા ભાષ્યો અને ઘણી ચૂલ્લિયો હતી પણ કાલદોષથી તેનો હાસ થતો મથો, એ પછી વજ્રસ્વામીએ તેને મૂલસૂત્રોમાં લખ્યું અને સૂત્રોના આરંભમાં ગોઠવ્યું. (જુઓ મહાનિશીથસૂત્ર ત્રીજી અધ્યયન) ને ત્યાર પછી આજ સુધી તે સૂત્રોના આરંભ-મગળ તરીકે સૂત્રોની સાથેજ જોડાયેલ છે. વજ્રસ્વામીનું ચરિત્ર હિમચદ્રસૂરિકૃત પરિશિષ્ટ પર્વમાં, પ્રભાવક ચરિતના વજ્ર પ્રબંધ પૃથ્વી મળે છે. (મુનિત્રી કંથ્યાણુ-વિજય પ્ર. ચ પ્ર૦).

૧૭૩ ક-વજ્ર પછી ૧૯માં યુગપ્રધાન આર્ય રક્ષિત (પારા ૩૧ અને ૬૨) થયા. (તેમના સંબંધે જુઓ પરિશિષ્ટ પર્વ તથા પ્રભાવક ચરિત) જન્મ માલવા દશપુરમાં પુરોહિત સોમદેવના પુત્ર તરીકે થયો. માતા રૂદ્રસોમા જૈનધર્મની ઉપાસિકા હતી તેથી જણાય છે કે તે સમયમાં ગમે તે જાતિના મનુષ્યો પોતાની જાતિમાં રહીને જૈનધર્મનું પાલન કરી શકતા હતા. પાટલીપુત્રમાં બ્રાહ્મણ ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરી ઘેર આવતા માતાએ જૈનશાસ્ત્રો પણ ભણીને આવે તો ખુશી થાય એમ જણાવતા તુરત તોસલિપુત્ર આચાર્ય પાસે તેમ કરવા જતા જૈનદીક્ષા સિવાય અધ્યયન ન થઈ શકે એમ જાણી આર્ય રક્ષિતે તે માટે ૨૨માં વર્ષની વયે દીક્ષા ગ્રહણ કરીને તેમની પાસે શ્રુતજ્ઞાન હતું તેટલું ભણી લીધું, (આમ કરતા માતાપિતાની આજ્ઞા ન લેવાઈ તેથી તે શિષ્યનિષ્ઠેટિકા-શિષ્યચેરી મહાવીરશાસનમાં પહેલી થઈ). પછી તેમણે વજ્રસ્વામી પાસે ઉજ્જયિની જઈ સાડા નવ 'પૂર્વ'નો અભ્યાસ કર્યો. તે દરમ્યાન તેમના નાનાભાઈ કુલ્લુરક્ષિતે તેમની પાસે દીક્ષા લીધી પછી દશપુર જઈ માતાપિતા તથા અન્ય કુટુંબી જનોને પણ જૈનધર્મમાં દીક્ષિત કર્યો. પોતાની ૪૦ વર્ષના આમણ્ય પછી વીરાત્ ૫૪૪ (વિ. સં. ૭૪) માં યુગપ્રધાન રહ્યા ને વીરાત્ ૫૯૭ (વિ. સં. ૧૨૭) માં

સ્વર્ગસ્થ થયા. આ વાલ્મી યુગપ્રધાન-પદ્માવલી અનુસાર છે, જ્યારે માથુરી વાચના અનુસાર તેમનો સ્વર્ગવાસ વીરાત ૫૮૪ માં સિદ્ધ થાય છે. આમ ૧૩ વર્ષનો ફેર માથુરી અને વાલ્મી એ બે વાચના વચ્ચેના ૧૩ વર્ષના મતભેદને પરિણામે છે

‘આર્ચરક્ષિતના સમય સુધી સયમપ્રવૃત્તિ નિરપવાદ હતી. સાધુઓમાં વસ્ત્ર-પાત્રનો પરિગ્રહ પરિમિત હતો, ચોલપદાદિ જરૂરી ઉપકરણો જરૂરતના સમયમાજ ઉપયોગમાં લેવાતા હતા. એ વાત આર્ચરક્ષિતના પિતા સોમદેવના સભાપણો પરથી સ્પષ્ટ છે. સોમદેવ ખીજા ગાર્હસ્થ્ય ચિન્હો છોડવાને તૈયાર થઈ જાય છે પણ નીચેનું વસ્ત્ર બદલવાને તે તૈયાર થતા નથી તે કહે છે કે ‘નમ્નૈઃ શક્યં કિમુચ્યાતું સ્વીયાત્મજ સુતાપરઃ’-‘પોતાના પુત્ર પુત્રીઓ આગળ નગ્ન કેમ રહેવાય’, વળી શ્રાવકના છોકરાઓ તેમનો આ ગૃહસ્થાયિત વેષ જોઈ વંદન કરતા નથી તે પર તે કહે છે કે ‘નગ્નો ન સ્યામહં યૂયં મા વન્દધ્વં સપૂર્વજા’-હું નગ્ન નહિ થાઉં, ભક્ષે તમે અને તમારા પૂર્વજો કોઈ પણ વન્દન ન કરો’ તે પરથી જણાશે કે તે વખતે વસ્ત્રપરિધાન કારણપ્રસંગેજ થતું હશે, જેવો કે પ્રાચીન શાસ્ત્રોનો આદેશ છે. (જે વખતે શ્વે. અને દિ. એ બે ભેદ ચોખ્ખા પડ્યા નહોતા)

‘આમ છતાં પણ એટલું તો કહેવું પડશે કે સાધુઓમાં કંઈક શિથિલતા પ્રવેશવા લાગી હતી અને તેથી આર્ચરક્ષિતજીને સમયનો વિચાર કરી કઠોર નિયમો કંઈક મદ કરવા પડ્યા હતા, એનું એક ઉદાહરણ ‘માત્રક’ (નાનું પાત્ર) સાધુઓને રાખવાના આદેશ સબધી છે. પૂર્વે એક માધુને કેવલ એકજ પાત્ર રાખવાનું વિધાન હતું, પણ તેથી સધુઓને કંઈક અડચણ પડતી હશે તેથી આ સૂરિએ સધુઓને વર્ષાઋતુના ચાર માસ માટે તે પાત્ર ઉપગત એક ‘માત્રક’ પણ રાખવાની આજ્ઞા આપી હતી-‘તુઓ વ્યવહાર મત્ર ૮ માં ઉદ્દેશકની ચૂલ્હિમાં તેનું વિસ્તૃત વર્ણન. આથી જણાય છે કે

આર્ય રક્ષિતનો સમય સંયમપ્રધાન હતો છતાં કંઈક સગવડતાનો વિચાર પણ તે વખતે થતો હતો. આર્ય રક્ષિતનો સમય અવન-ત્યભિમુખ હતો તેનું ખીન્નું ઉદાહરણ સાધ્વિઓનો આલોચના દેવાનો અધિકાર રદ થવો તે છે એટલે કે પૂર્વે સાધુઓ સાધુઓ પાસે અને સાધ્વીઓ સાધ્વીઓ પાસે આલોચના-પ્રાયશ્ચિત્ત લેવાની રીતિ હતી; પણ તેમના સમયથી સાધ્વિઓનો એ અધિકાર રદ થયો અને તેમને પણ સાધુઓની પાસે આલોચના લેવાનું હતું. ત્રીજો અને ચોથો મોટો ફેરફાર આર્ય રક્ષિતના સમયમાં અનુયોગ પૃથક્ત્વનો થયો. વજ્ર-સ્વામી પર્યન્ત ધર્મકથાનુયોગ, ચરણકરણાનુયોગ, દ્રવ્યાનુયોગ અને ગણિતાનુયોગ-એ ચારે અનુયોગો સાથેજ ચાલતા હતા; પણ અધ્યાપક વિન્ધ્યની પ્રાર્થનાથી આર્ય રક્ષિતે આ ચારે અનુયોગો જૂદા કર્યા કે જે આજ સુધી તેવીજ રીતે જૂદા છે. [જુઓ પાના ૬૨].

‘આ બધા પરિવર્તનો જેવા તેવા નથી. આ પરિવર્તનો જખરદસ્ત સંયોગોમાં કરવા પડ્યા હશે અને એ ઉપરથી તતકાલીન પરિસ્થિતિ કેવી હશે તે જાણવું મુશ્કેલ નથી. ખરૂં જોતાં આર્ય રક્ષિત એક યુગપ્રવર્તક પુરુષ હતા. પ્રાચીન શ્રમણ સંસ્કૃતિનો હાસ અને નવીન આચારપદ્ધતિનો પ્રારંભ આર્ય રક્ષિતના શાસનકા-લમાં જ થવા માડ્યો હતો એમ કહેવામાં ભાગ્યેજ વધા જેવું હોય. આર્ય રક્ષિતનું મુખ્ય વિહારક્ષેત્ર માલવદેશ હતું અને એ ઉપરાન્ત તેઓ મથુરા તરફ તેમજ મધ્ય હિંદુસ્થાનના ખીન્ન દેશોમાં પણ વિચર્યા હતા.’ (મુનિશ્રી કલ્યાણવિજયજી-પ્ર. ચ. પ્ર)

ટિ. ૧૦૯-૧૧૦ છેવટે ઉમેરો કે.—જુઓ ટિ. ૩૭-૩૮નો વચારો.

૧૭૫ છેવટે ઉમેરો:—મુનિ કલ્યાણવિજય કહે છે કે આ વાચના વીરાત્ ૮૨૭ અને ૮૪૦ ની વચ્ચેના કોઈ વર્ષમાં યુગપ્રધાન આચાર્ય સ્કંદિલ સરિની પ્રમુખતામાં મથુરા નગરીમાં થઈ હતી. તેથી તેને ‘માથુરી વાચના’-કહેવામાં આવી છે. તે સૂરિ વિદ્યાધર આમ્નાયના તે પાદલિપ્ત સરિની પર પરાના સ્થવિર હતા. જે રીતે ભદ્રબાહુના સમ-

યમા દુર્ભિક્ષના કારણે શ્રુતપરંપરા છિન્નભિન્ન થઇ ગઈ હતી તે રીતે આચાર્ય સ્કંદિલના સમયમા પણ દુષ્કાલને કારણે આગમશ્રુત અવ્યવસ્થિત થઇ ગયું હતું, કેટલાક શ્રુતધર સ્થવિર પરલોકવાસી થયા હતા, વિદ્યમાન શ્રમણગણમા પણ પઠનપાઠનની પ્રવૃત્તિઓ બંધ થતી જતી હતી. આ સમયે તે પ્રદેશમા આચાર્ય સ્કંદિલ જ એક વિશેષ શ્રુતધર રહેવા પામ્યા હતા. દુર્ભિક્ષનું સકટ દૂર થતાજ તેમની પ્રમુખતામા મથુરામા શ્વેતામ્બર શ્રમણસઘ એકત્ર થયો અને આગ-મોને વ્યવસ્થિત કરવામા પ્રયત્નવાન થયો. જેને જે આગમસૂત્ર યા તેના ખડ યાદ હતા તે લખી લેવામા આવ્યા. આ રીતે આગમ અને તેનો અનુયોગ લખીને વ્યવસ્થિત કર્યા બાદ સ્થવિર સ્કંદિલજીએ તે અનુસાર સાધુઓને વાચના આપી. તે કારણથી તે વાચના 'સ્કાદિલી વાચના' નામથી પણ પ્રસિદ્ધ છે.

ટિ. ૧૧૪ છેલ્લી પકિતમા 'બહુદૃષ્ટિ' ને બદલે 'બૃહદૃષ્ટિ' વાચ્યો.

૧૮૦ છેવટે ઉમેરો:— 'સિદ્ધસેને પણ તત્ત્વાર્થપર ગંધહસ્તિ મહાભાષ્ય રચ્યું હતું પણ તે મળતું નથી' એ પ. સુખલાલની તાજે-તરની શોધ પ્રમાણે બરાબર નથી. જે સિદ્ધસેનગણિએ તત્ત્વાર્થ-ભાષ્યપર વૃત્તિ-વ્યાખ્યા રચી કે જે ઉપલબ્ધ છે તે સિદ્ધસેનને 'ગંધહસ્તી' વિશેષણ અપાયું છે, એમ પં. સુખલાલ જણાવે છે. જુઓ પારા ૧૬૭ અને ૧૯૭ નો ઉમેરો.

પૃ. ૧૨૯ પકિત ૨૧મા મુનિચદ્રસૂરિને બદલે મુનિરત્નસૂરિ વાચ્યો.

ટિ. ૧૨૨ ઉમેરો — મહાવાદીની જીતનો આ વીરસવત્ બરાબર છે, કારણકે આ પ્રસિદ્ધ મહાવાદીનો ઉલ્લેખ વિક્રમના આઠમા શતકના પ્રસિદ્ધ આચાર્ય હરિભદ્રસૂરિ પોતાની કૃતિ અનેકાન્તજયપતાકામા અનેક સ્થલે કરે છે, ને ધર્મોત્તરના ન્યાયર્ણિદુપર ટિપ્પણ રચનાર મહાવાદી, ધર્મોત્તર સ. ૯૦૪ આસપાસ થયા ગણાય છે તેથી તેનો સમય દશમી સદીમા મૂકી શકાય ને તે વીરાત્ ૮૮૪ મા થયેલ પ્રસિદ્ધ મહાવાદીથી અન્ય માનવા જોઈએ ને ત્રીજા મહાવાદી (ટિ.

૩૯૫) તેરમી સદીમા થયા કે જેમની કવિતાની પ્રશંસા મંત્રી વસ્તુ-
પાલ જેવા વિદ્વાને કરી હતી. (મુનિ ક. વિ. પ્ર. ચ. પ્ર.)

૧૮૯ છેવટે ઉમેરો.—આમ સત્તાસમય સંગ્રહી વિગ્રહ આવે છે તે
પર વિચાર કરીને મુનિ શ્રી કલ્યાણવિજય જણાવે છે કે ‘જેમનો આ-
ચાર્ય હરિભદ્રે પોતાના ગ્રંથોમા નામોદ્દેશ્ય કર્યો છે, જેમણે ભરૂચમાં
બૌદ્ધોનો પરાજય કર્યો અને જેમણે નયચક્ર ગ્રંથની રચના કરી તે
મલ્લવાદી જૂના, અને જિનયશના ભાઈ તથા લલુચર્મોત્તરના ગ્રંથ
ઉપર ટિપ્પણ લખનાર મલ્લવાદી જૂના હતા. એક વિક્રમની પાચમી
સદીમા અને જીજ્ઞ દસમી સદીમા થયા. જુઓ ઉપરનો ટિ. ૧૨૨નો
ઉમેરો (પ્ર. ચ. પ્રસ્તાવના). પ્ર. ચ. મા જણાવ્યું છે કે મલ્લવાદીએ
નયચક્ર ઉપરાત ૨૪૦૦૦ શ્લોક પ્રમાણ ‘પદ્મચરિત’ નામક રામા-
યણની રચના કરી હતી.

૧૯૦ છેવટે ઉમેરો:—પટ્ટાવલીઓ અને ભાષ્ય, ચૂર્ણિ આદિ
આગમ સાહિત્ય પરથી જણાય છે કે વિક્રમની પાચમી શતાબ્દિ સુધીમાં
ચૈત્યવાસની સાર્વત્રિક પ્રવૃત્તિ થઈ ગઈ હતી અને તેની સાથેજ શિથિ-
લાચાર પણ વધી રહ્યો હતો. (ક. વિ. પ્ર. ચ. પ્ર.)

૧૯૪ છેવટે ઉમેરો.—આમા જે ખાસ સુધારો વધારો કરવાનો
છે તે માટે વાચો પારા ૩૨ નો ઉમેરો.

૧૯૭ અતે ઉમેરો —આ સિદ્ધમેનગણિએજ તે વૃત્તિ ઉપરાત આ-
ચારાગવિવરણ કે જે અનુપલબ્ધ છે તે રચ્યું હતું. તેઓ સૈદ્ધાન્તિક હોઈ
આગમવિરૂદ્ધની ગમેતેટલી તર્કસિદ્ધ ખાખત હોય તો તેનું આવેશપૂર્વક
ખડન કરી સિદ્ધાંતપક્ષનું સમર્થન કરતા તેથી તેમના કોઈ શિષ્ય કે
લક્ષ્મ અનુગામીએ તેમનું તે ‘ગાંધહસ્તી’ વિશેષણ આપ્યું હોય એમ
લાગે છે. તેમનો સમય સાતમા અને નવમા સૈકાની વચ્ચે હોવાનું
સ્પષ્ટ છે, કારણકે તેઓ પોતાની ભાષ્યવૃત્તિમા બૌદ્ધવિદ્વાન વસુબંધુનો
આગિપગૃહ વિશેષણ આપીને ઉદ્દેશ્ય કરે છે જુઓ ૭, ૭ ની વૃત્તિ,
સાતમા સૈકાના ધર્મકીર્તિનો ઉદ્દેશ્ય અધ્યાય ૫ મા પરની વૃત્તિમા,

અને નાગાર્જુનકૃત ધર્મસંગ્રહમાં આવતા પાંચ આનંદર્થ પાપો કે જેનું વર્ણન શીલાકસૂત્રિએ સૂત્રકૃતાગની ટીકામાં આપેલ છે તેનો ઉલ્લેખ ૭, ૮ ની ભાષ્ય વૃત્તિમાં કરે છે. એટલે સાતમાં સૈકા પહેલાં નથી થયા. ખીજા બાળુ નવમાં સૈકાના શીલાકસૂત્રિએ ગંધહસ્તી નામથી ઉલ્લેખ ઉપરના શ્લોકમાં કર્યો છે તે આ સિદ્ધસેનગણિ સંબંધે છે, કારણકે સન્મતિના ટીકાકાર દશમાં સૈકાના અભયદેવસૂત્રિએ તે ટીકામાં એ સ્થળે ‘ગંધહસ્તી’ પદ વાપરી તેમની રચેલ તત્ત્વાર્થ વ્યાખ્યા જોઈ લેવાની સૂચના કરી છે તો તે વ્યાખ્યા ઉક્ત તત્ત્વાર્થ ભાષ્ય વૃત્તિજ હોવી જોઈએ. વળી ગંધહસ્તીના અવતરણો અનેક ગ્રંથો—પ્રવચનસારોદ્ધારની સિદ્ધસેનીય વૃત્તિ પૃ. ૩૫૮, નવપદવૃત્તિ પૃ. ૮૮, મલયગિરિકૃત ધર્મસંગ્રહણી વૃત્તિ પૃ. ૪૨ વગેરેમાં આપેલા છે તે આ સિદ્ધસેનગણિની તત્ત્વાર્થભાષ્યવૃત્તિમાંથી છે. એટલે શીલાક પહેલાં આ સિદ્ધસેનગણિ હોવા જોઈએ. આ સિદ્ધસેનના પ્રગુર સિંહ-મૂર (સૂરિ) એ જો મહાવાદિકૃત નયચક્રના ટીકાકાર સિંહસૂરિજ હોય તો એમ કહી શકાય કે નયચક્રની ઉપસંગ્રહ સિંહસૂરિકૃત ટીકા સાતમાં સૈકા લગભગની કૃતિ હોવી જોઈએ. (૫ સુખક્ષાલજી તત્ત્વાર્થ—પ્રસ્તાવના) આમાના આચારાગ વિવરણુમાના શાસ્ત્રપરિજ્ઞાનું વિવરણુ ગંધહસ્તીએ કરેલ છે એનો ઉલ્લેખ ટિ. ૧૦૨ માં કરેલો છે તે જુઓ, ને સિદ્ધસેનગણિનો ઉલ્લેખ ટિ. ૧૬૨ માં કરેલ છે તેજણુ જુઓ.

ટિ. ૧૩૫ માં નમોઽસ્તુ...પ્રવરસૂરયેની પછી યા તેને અદ્વલે ‘અનાગત પરિજ્ઞાય ચૈત્યવદનસત્રયા’ મૂકો.

ટિ. ૧૩૭ પ. ૬ માં ‘તીર્થકલ્પમા સત્યપુર’ ને અદ્વલે ‘તીર્થ-કલ્પના સત્યપુર કલ્પમા’ મૂકો, અને છેવટે ઉપેરો—મુનિશ્રી કલ્યાણુ-વિજય પ્ર. ચ. ના વિજયસિંહમૂરિ પ્રઅધમા પર્યાલોચના કરતા વીરાત્ ૮૪૫ માં વલ્લીભંગ થયો એ ખરૂં માને છે, પણ તે પુરષ્કૃત નહિ પણ ગુપ્તવંશી ચંદ્રગુપ્ત પ્રથમ ગાદીએ બેઠો તે વર્ષમાં અથવા

૧૦૩૮ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

તો તેના પહેલા વર્ષમા તેના સેનાપતિ કનકમેને ગુપ્ત રાજ્ય તરફથી ગૂજરાતપર ચઢાઇ કરી વલ્લભીનો કબજો કર્યો હશે. વિ. સં. ૫૯૩ સુધી એના વંશજો 'સેનાપતિ' અને 'મહા-સામત' ના બિરુદો ધારણ કરતા હતા, એ આ વાતને પુષ્ટ કરે છે. વલ્લભીમા ગુપ્ત સંવત્ વલ્લભી સંવત્ના નામથી પ્રચલિત થયો તે પરથી પણ જણાય છે કે કનકમેને ગુપ્તોનો સેનાપતિજ હશે અને તેણે ગુપ્ત સંવત્ના પ્રારંભકાલમા વલ્લભીને જીતીને ત્યાં તે સવત્સર ચલાવ્યો હશે પણ (અને) વલ્લભીની રાજ્યક્રાંતિનું અને ગુપ્ત સંવત્નું એકજ વર્ષ હોવાથી તે સંવત્ વલ્લભીની રાજ્યક્રાંતિ સૂચવનાર 'વલ્લભી સંવત્' ના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ ગયો હશે. એજ વલ્લભીનો બીજવાર વિ. સં. ૮૨૪ ની આસપાસ (વિ. સ. ૮૨૩ પછી નજીકના સમયમા) સાતમા શીલાદિત્યના સમયમા ભંગ થયો હતો.

૨૦૬ પં. ૧ 'વીરાત્ ૧૧૪૫' ને બદલે વીરાત્ ૧૧૧૫ સુધારો. પંકિત ૨ મા 'થયા,' એની પછી ઉમેરો—યુગપ્રધાન પટ્ટાવલીઓના આધારે જિનભદ્ર ક્ષમાશ્રમણનો યુગપ્રધાનત્વ-સમય વીર સવત્ ૧૦૫૫ થી ૧૧૧૫ (વિ. સં. ૫૮૫ થી ૬૪૫) સુધીમા આવે છે. (મુનિ કે વિ.)

ટિ. ૧૪૪ પંકિત ૨ મા સંશોધકે પછી સમિતિ ઉમેરો.

૫ ૧૫૫. પંકિત ૬ મા 'ભવવિયો,ગભૂ' એને સુધારી 'ભવ-વિયોગભૂ:' એમ વાચો.

૨૧૩. ઉપરના કૌસમા ચૂકેલ પારામા ઉમેરો—'મુનિ કેલ્યાણ-વિજય પણ હવે જણાવે છે કે આ હરિભદ્રસૂરિ વીરાત્ ૧૨૫૫—વિ. સં. ૭૮૫ મા વિદ્યમાન હતા એ સ્વીકારતા તેમના સત્તાસમયનો બધો વિરોધ ટળી જાય છે અને પરપરાગત-ગાથોક્ત ૫૮૫ નો સંવત્ તે હરિભદ્રને બદલે હારિલનો માની લેવાનો છે. પ્ર. ચ. પ્ર.

૨૧૪ 'યાકિનિસૂત્ર' ને બદલે 'યાકિનીસૂત્ર' વાચવું.

ટિ. ૧૫૨ 'સમરાઠ્ઠકહાચ્ચ' ને સ્થાને સમરાઠ્ઠચ્ચ કહા જોઈએ.

૨૧૭ પં. ૧૫ માં પડ્દર્શન સમુચ્ચય પછી પોડશક ઉમેરવું.

એ મળી કુલ ૨૭ ગ્રંથો થાય છે.

ટિ. ૧૫૫ પ્રાં ને બદલે પ્રાં ને 'ઉલ્લેખે' ને બદલે 'ઉલ્લેખ' સમજવું.

૨૨૧. સુધારો:—આમા જણાવેલ તત્ત્વાર્થ લઘુવૃત્તિ તે તત્ત્વાર્થ લાખ્યપરની નાની વૃત્તિ છે. તે ઉપલબ્ધ છે પણ અમુદ્રિત છે. તે હરિભદ્રે પ્રારંભેલી પણ અધૂરી રહેલી છે. તેને અવલોકતા તેના કર્તા આ યાકિનીસૂત્રુ હરિભદ્ર ન હોવા ઘટે કારણકે તેમા અધ્યાયને અંતે 'હરિભદ્રોદ્દૃતા' લખેલુ છે, તો ખીજામાથી ઉદ્દૃત કરનાર આ મહાન યોગ્ય અને સ્વતંત્ર ગ્રંથકાર હોઈ ન શકે. અને તે ખીજા તે સિદ્ધ-સેન ગણિની વૃત્તિ હોઈ શકે, કે જે સિદ્ધસેન અને આ હરિભદ્ર એ બન્નેના સમય વચ્ચે ખાસ અંતર લાગતું નથી. લગભગ સમ-કાલીન હતા યા સિદ્ધસેન સહેજ પૂર્વકાલીન હોય. તો યાકિનીસૂત્રુ હરિભદ્ર સિદ્ધસેનની વૃત્તિમાથી ઉદ્દૃત કરી લઘુવૃત્તિ રચે એ સંભ-વિત નથી (પંડિત સુખલાલની તત્ત્વાર્થસૂત્રની ગૂ વ્યાખ્યાપર પ્રસ્તાવના)

૨૪૨ છેવટે ઉમેરો:—અપ્પભટ્ટિના પ્રબધ પરથી જણાય છે કે તેમના પૂર્વજને પાચાલ કહેવાતા અને એમનુ નિવાસસ્થાન કુવાતિથિ (પાલણુપુર એજ સીમા ધાનેરાની પાસેનુ કુવા) ગામ હતું. તેમના ગુરૂ સિદ્ધસેનસૂરિ મોઢ ગચ્છના પ્રમુખ આચાર્ય હતા. એમના ગચ્છનાં ચૈત્યો પાટલા (શંખેશ્વર પાસેનુ પાડલ), મોઢેરા, પાટણુ વગેરેમા હતા. તેઓ તેમજ તેમના ગુરૂભાઈઓ પ્રાય. સવારીનો ઉપયોગ કરતા હતા એ પરથી જણાય છે કે તેમનો સમય શિથિલાચારનો હતો, છતાં એમણે રાજને પક્ષમા રાખી જૈન સમાજ પર ઉપકાર કર્યો છે અને તેમણે પોતાનુ જીવન રાજઓની સોબતમા ગાળી પોતાનું ઉપનામ 'રાજપૂજિત' મેળવ્યુ છે. સાહિત્ય-નિર્માણમા તેમણે સારો ક્ષણો આપ્યો હતો. તેમણે સાહિત્યવિષયક બાવન પ્રબધો રચ્યાનો ઉલ્લેખ છે, તેમા સુખ્ય પ્રબધ 'તારાગણુ' નામનો હતો કે જેનો

૧૦૪૦ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

ઉલ્લેખ ધનપાલ કવિએ તિલકમંજરીમા ભદ્રકીર્તિકૃત 'તારાગણ' નામના ગ્રંથ તરીકે કરેલ છે, કારણ કે ભદ્રકીર્તિ એ અપ્પભટ્ટિજી જુરુદત્ત નામ હતું. હાલ તેમના 'ચતુર્વિંશતિ જિન રતુતિ' અને એક સરસ્વતી સ્તોત્ર સિવાય અન્ય એક પણ ગ્રંથ ઉપલબ્ધ નથી, (મુનિ ક. પ્ર. ચ. પ્રસ્તાવના)

૨૪૫ છેવટે ઉમેરો:—આ વીરસૂરિનો સત્તાસમય તેના આખા ગ્રંથમાની વ્યક્તિઓનો સમય વિચારના ગદ્યતત્ત્વો છે. ખરી રીતે વીર સૂરિ-વીર ગણિ અગ્યારમી સદીના પૂર્વાર્ધમા થયેલ વ્યક્તિ હોવા જોઈએ. તે સમયમા જાણોરના પરમાર રાજા ચંદનના પુત્ર દેવરાજનું ભીન-માલમા રાજ્ય હતું, પાટણમા મૂલરાજ પુત્ર ચામુડનું રાજ્ય હતું ને (ચંદ્રકુલીન) વર્ધમાન સૂરિ સ ૧૦૮૪મા વિદ્યમાન હોવાથી તેઓ પણ સમકાલીન ઠરે છે. (મુનિ ક. વિ. પ્ર. ચ. પ્ર.) જુઓ નીચે ટિ. ૧૮૨નો વધારો.

ટિ. ૧૮૨ ઉમેરો —આ ગ્રંથમા કહેલ છે કે વીરગણિ ભીન-માલમા દેવરાજના રાજ્યમા પ્રાગ્ધર ઐષ્ટિપુત્ર હતા. મથુરાથી આવેલ વિમલગણિ પાસે દીક્ષા લઈ તેની પાસેથી અંગવિદ્યાનો આશ્રય શીખ્યા. થરાદ જઈ ગુરુએ કહેલ પુસ્તક મેળવી અંગવિદ્યા ભણીને મહાશક્તિ-શાલી તપસ્વી થયા. પાટણ તરફ જતા સ્થિરા (રાધનપુર પાસેનું થરા) ગામમા વ્યંતર પાસે હિંસાનો ત્યાગ કરાવ્યો ને પાટણના રાજા ચામુડરાજની મહોર છાપવાળું આશાપત્ર પણ કઢાવ્યું. પછી પાટણમા જતા વર્ધમાન સૂરિ પાસેથી આચાર્યપદ મેળવ્યું, ને ચામુડરાજ અપુત્ર છે તેની ચિંતા તેમના મંત્રી વીર (વિમલશાહના પિતા)થી જાણતા રાણીઓને વાસયુક્તજલ-અભિષેક કરાવવાથી ગર્ભસ્ત્રાવનો રોગ દૂર થયો ને વલ્લભરાજ વિગેરે પુત્રો તેને થયા. (જુઓ પારા ૨૭૧) વગેરે.

૨૫૨ અંતે ઉમેરો:—સિદ્ધર્ષિનો સમય ચૈત્યવાસિયોના સામ્રાજ્યનો સમય હતો, છતાં સિદ્ધર્ષિ અને એમના ગુરુ ગુરુભાઈઓ વગેરે ત્યાગ-

વૈરાગ્યવાન હતા. જો કે સિદ્ધર્ષિએ પોતે ઉપમિતિભવપ્રપંચાકથાનું વ્યાખ્યાન મંદિરના અગ્રમહાભાષાએ સીને કર્યું હતું છતાં તે સુવિહિત સાધુ હતા. ચૈત્યમા ધર્મોપદેશ કરનારને ચૈત્યવાસી માની લેવાની કોઈ ભૂલ ન કરે. જિનમંદિરમા એસીને ધર્મોપદેશ કરવો, એ પ્રત્યેક સાધુનો શાસ્ત્રવિહિત અધિકાર છે. નૂતન ગમ્મસૃષ્ટિ પહેલાં ચૈત્યવાસી કે સુવિહિત સાધુ દરેક, જિનચૈત્યના અગ્ર મહાભાષાએ ધર્મકથા કરતા હતા, પણ નૂતન ગમ્મપ્રવર્તકોએ અનેક પ્રવૃત્તિઓની જેમ આ પ્રવૃત્તિને પણ ચૈત્યવાસીઓની પ્રવૃત્તિ માનીને એનો નિષેધ કરવા માડ્યો. ત્યાર પછી ધીરે ધીરે આ પ્રવૃત્તિ બધ પડી ગઈ. (મુનિ કલ્યાણવિજય પ્ર. ચ. પ્ર.)

ટિ. ૧૮૮ પછીની ટિ.નો નંબર ૧૮૯-૧૯૦ મૂકો.

ટિ ૧૯૩ મુનિ કલ્યાણવિજય પણ કવિ ભાધ સાથેના સગપણની વાત સાચી નથી ગણતા. તે કહે છે કે રાજા વર્મલાતનો સત્તાસમય વસન્તગદના એક લેખથી વિક્રમ સાતમી સદી સિદ્ધ છે; તે રાજાના મંત્રીના બે પુત્રો પૈકી એકનો પુત્ર કવિ ભાધ ને બીજાનો તે સિદ્ધર્ષિ ગણાવેલ છે તો તે મંત્રીના પૌત્ર કવિ ભાધનો સમય સાતમી સદીના અંતમા માનીએ, તોયે સિદ્ધર્ષિનો સમય દશમી સદીનો મધ્ય ભાગ નિર્ણીત છે તેથી એક બીજાથી લગભગ અઢીસો વર્ષને આતરે થયેલ ભાધ અને સિદ્ધર્ષિને પિતરાઈ ભાધ કેવી રીતે માની શકાય તે પ્રશ્નકારણ જાણે. અમારા વિચાર પ્રમાણે તો આ દુકી-કત કેવળ દતકથા છે અને એમાંથી જો કંઈપણ સારાશ દૂઢીયે તો એટલોજ નીકળી શકે કે સિદ્ધર્ષિ પ્રસિદ્ધ કવિ ભાવના વંશમાં થયા હતા. બાકી ગુરની ઇચ્છા ન હોવા છતાં સિદ્ધર્ષિ બૌદ્ધતર્ક-શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવા (મહોબોધનગરના-તક્ષશિલા કે નાલંદા વિશ્વ-વિદ્યાલયમાં) જાય છે, અને ત્યાં બૌદ્ધધર્મની દીક્ષા ગ્રહણ કરે છે, પણ વચનબધ્ધ હોવાથી તે એકવાર પોતાના મૂલ ગુર પાસે આવે છે અને ગુર તેને આચાર્ય હરિભદ્રની લક્ષિતવિસ્તર નામની ચૈત્યવદન મુત્ર વૃત્તિ

૧૦૪૨ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

વાચવા આપે છે, જેથી સિધ્ધર્ષિનું મન પાછું જૈન દર્શનમાં સ્થિર થાય છે—આ બધી હકીકત ઇતિહાસિક છે એમાં કંઈપણ શંકા જેવું નથી. (પ્ર ચ. પ્ર)

પૃ. ૧૯૧ મગધાચરણમાં ‘ચોત્ર...ને બદલે ચિત્ર...વાચો. ૨૮૦ છેલ્લેથી ચોથી પંક્તિમાં ‘અતિ વિશેષ છે’ પછી ‘ભા.

૪ પૃ. ૪૪૦’ ઉમેરો અને છેવટે ઉમેરો કે:—

આ શાંતિસૂરિનો પ્રબંધ પ્ર૦ ચ. મા છે કે—‘જન્મ ઉન્નતાયુ ગામમાં (રાધણપુર પાસેના ઉણમાં) ધનદેવ ગ્રેહીને ત્યાં વયો. ત્યાં થારાપદ્ર ગચ્છત્રીય વિજયસિદ્ધાર્થ પાસે દીક્ષા લીધી. પાટણમાં ભીમરાજની સભામાં ‘કવીન્દ્ર’ તથા ‘વાદિયજ્ઞવર્તિ’ પદોથી પ્રસિધ્ધ થયા. રાજા ભોજની સભામાં ૮૪ વાદીને જીતી તેની સરત પ્રમાણે ૮૪ લાખ માલવી ૩ મેળવ્યા. માલવી ૧ લાખના ગૂજરાત દેશના ૧૫ હજાર થતા હોવાથી તે હિસાબે બાર લાખ સાઠ હજાર ગૂજર દેશના ૩. શાંતિસૂરિને અર્પણ થતા બાર લાખ તેમણે ત્યાજ જૈન દેહરાસ્ટ્રે કરાવવામાં ખર્ચાવ્યા અને સાઠ હજાર થુરાદ મોકલાવી તેમાંથી દહેરી ને રથ વગેરે કરાવ્યા. ભોજે ‘વાદિવેતાલ’ બિરુદ આપ્યું. ધનપાલની તિલકમંજરીનું સશોધન કર્યું પાટણ આવી ત્યાં એક શેઠનો પુત્ર સર્પદશથી મૃત થયો હતો તેને સજીવન કર્યો તેમને ૩૨ શિષ્યો હતા ને તેમને ચેત્યમાં પ્રમાણશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવતા હતા. નાડોલથી આવેલ યુનિયનસૂરિને શ્રાવકના મકાનમાં ઉતરવાની સગવડ કરી આપી કે જ્યાં તેમણે પ્રમાણશાસ્ત્ર ને પડ્ દર્શન શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્યું—એ પછી પાટણમાં સર્વ ગચ્છના સુવિહિત સાધુઓને ઉતરવા લાયક ઉપાશ્રય થયા. શાંતિસૂરિ રચિત ઉત્તરાધ્યયન દીક્ષા તર્કપૂર્ણ હતી ને તેથી ત્યારપછી વાદિવસૂરિએ દિ૦ કુમુદચંદ્ર પર જીત મેળવી. શાંતિ સૂરિએ કૌલ (શક્તિ ઉપાસક) કવિ ધર્મને ને એક દ્રાવિડ વાદિને પરાજિત કર્યા પોતાના ત્રણ શિષ્ય વીર, શાલિભદ્ર અને સર્વદેવને સૂરિપદ આપ્યું તે વીર-

સૂરિની સતતિ આગળ ચાલી નાહ પણ તેમનું શાશ્વત સ્મારક રાજપુર-
મા 'નેમિનાથ' રહ્યું, જ્યારે શાલિભદ્ર અને સર્વદેવસૂરિની શિષ્ય-
સંતતિ હજી સુધી (સં. ૧૩૩૪ સુધી) પાટણમાં વિદ્યમાન છે. શાંતિ-
સૂરિએ ગિરનાર પર સ. ૧૦૯૬માં સ્વર્ગવાસ કર્યો.'

થારાપદ્રીય ગચ્છ એ નામ થારાપદ્ર (થરાદ) કે જે ડીસા કે પની
પશ્ચિમમાં લગભગ ૨૫ કોશ પર આવેલ ગામ છે તેપરથી પડેલું છે.
તેના એક લેખ પરથી જણાય છે કે તેના આદિ પુરુષ 'વટેશ્વરાય'
હતા કે જે કુવલયમાલાવાળા વડેસર આચરિયથી અભિન્ન જણાય
છે તેથી આ ગચ્છ લગભગ વિક્રમની સાતમી સદીમાં ઉત્પન્ન થયો
લાગે છે. શાંતિસૂરિનો સમય શિથિલાગાર-પ્રધાન હતો પોતે પણ
અપ્રતિબલ્લ વિહારી હોય તેમ ઓછું જણાય છે. તેમને જોઈને વિજયનું
પારિતોષિક આપ્યું અને તે એમણે ધર્મમાર્ગમાં ખરચાવ્યું એ તો
એક જુદી વાત છે પણ એમના ગચ્છના ઉપાત્રયને પ્રખ્યાતકારે એ
સ્થળે 'મઠ' કહેલ છે તેથી પણ એમની ગુરૂપરપરામાં શિથિલા-
ચારનો પ્રવેશ હશે એમ જણાય છે. પાટણમાં મુનિચદ્રસૂરિને સુવિ-
હિત સાધુ હોવાના કારણે ઉતરવાને ઉપાત્રય નહોતો મળતો તેથી
શાંતિસૂરિએ કહીને એક શ્રાવકનું મકાન તેમને ઉતરવાને અપાવ્યું,
એ ઉપરથી પણ જણાય છે કે પાટણમાં તે સમયે શિથિલાચારી
ઓનું સામ્રાજ્ય હતું, છતાં સુવિહિતોનો પણ ત્યાં વિહાર થવા માડ્યો
હતો અને ધીરે ધીરે તેમને માટે ઉપાત્રયોની સગવડ થવા લાગી
હતી. શાંતિસૂરિએ ઉત્તરાધ્યયનટીકા ઉપરાન્ત ધનપાલની તિલક-
મજરી કથા ઉપર એક મુદ્દર ટિપ્પણ પણ લખ્યું છે કે જે પાટણના
લડારોમાં આજે પણ વિદ્યમાન છે. જીવવિચાર પ્રકરણ અને ચૈત્ય-
વદન મહાભાષ્ય નામના ગ્રંથો પણ આજ શાંતિસૂરિની કૃતિહોવાનું
મનાય છે. (મુનિ કલ્યાણવિજય. પ્ર. ૨ પ્ર.)

પૃ. ૨૦૭ ના આવેલ મથાળામાં શાંતિ સૂરિને અન્યે શાંતિ
સૂરિ સુધારો.

૧૦૪૪ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

ટિ. ૨૮૩ છેલ્લી પં. મા પટ્ટાવલીમા-ને બદલે પટ્ટાવલીમા-જોઇએ.

પૂ. ૨૧૨, ૨૧૪ અને ૨૧૬ ના મથાળામા વિ. ૨; પ્ર. ૭ ને બદલે વિ. ૩; પ્ર. ૧ વાચો.

ટિ. ૨૨૬ પંક્તિ ૨ મા શ્રીપાલ ને બદલે શ્રીમાલ, પંક્તિ ૩ મા રાજને ને બદલે રાજ, પંક્તિ ૪મા સ્કારીને બદલે સ્વીકારી વાચો.

૨૯૨ છેવટે ઉમેરો.—પ્ર. ચ. પ્રમાણે સૂરાચાર્ય મૂળ, રાજ સત્રા-
મસિંહના પુત્ર મહિપાલ બાલપણે પિતા સ્વર્ગગ્ચ થતા માતાએ સંભાગ-
પક્ષે કાકા દ્રોણાચાર્ય પાસે અભ્યાસાર્થે રાખ્યા. તેની પાસે દીક્ષા
લીધી. દ્રોણાચાર્ય રાજ ભીમદેવના મામા થતા હતા ને તેમના ગુરુ
નામ ગોવિન્દસૂરિ હતુ. સૂરાચાર્યના પ્રબંધપરથી મુનિ કસ્યાણવિજય
જણાવે છે કે: ‘સૂરાચાર્યનો સમય શિથિલાચારનો હતો. એમના
દાદા ગુરુ ગોવિન્દસૂરિની નિશાનું પાટણમા એક પ્રસિધ્ધ જૈન
ચૈત્ય હતુ. અને તેમા પર્વ-દિવસોમા નાટક અને નર્તકીનો નાચ
થતા હતા. સૂરાચાર્યે પોને જ્યારે ધારામા પ્રવેશ કર્યો ત્યારે હાથીની
સવારીએ અને પાછા પાટણમા આવ્યા ત્યારે પણ હાથીની સવારીથી
નગરપ્રવેશ કર્યો હતો. જોકે પ્રબંધકાર આવી વિહાર સબંધી
ક્રિયાઓનું પ્રાયશ્ચિત્ત અપાવે છે પણ આ પ્રવૃત્તિઓ શિથિલાચારની
નિશાનીઓ છે એમા તો કંઈપણ સશય જેવું નથી સૂરાચાર્ય
ધારામા જે ચૂક સરસ્વત્યાચાર્યના અતિથિ અને છે તે આચાર્ય
પણ ચૈત્યવાસી હોવાનો વિશેષ સંભવ છે. સૂરાચાર્ય ધારામા ગયા
તે વખતે ત્યા એક વિશિષ્ટ ઘટના બનવાનું વર્ણન પ્રબંધમા કર્યું છે,
જેનો સાર એ છે કે રાજ ભોજે સર્વ દર્શનવાળાઓને એક ઠેકાણે કેદ
કર્યા હતા, જેનું કારણ એ હતું કે રાજ બધાને ધર્મના વિષયમા
એકમત કરવા માગતો હતો. પણ સૂરાચાર્યે રાજને સમજાવીને
બધાને કેદમુક્ત કરાવ્યા હતા. આ હકીકત એક કલ્પિત ઘટના
લાગે છે. રાજ ભોજ જેવો વિદ્વાન્ રાજ આવી ઘેલછા કરે એ
માનવા જેવી વાત નથી. એમ લાગે છે કે અન્ય સંબંધની એ કથા
આ વૃત્તાન્તની સાથે કવિએ દંતકથા રૂપે જોડી દીધી છે. (પ્ર. ચ. પ્ર.)

૨૯૭ એક નેમિચંદ્રસૂરિકૃત પ્રસિદ્ધ ગ્રંથ નામે પ્રવચન સારો-
દ્વાર પ્રાકૃતમા છે (તે સ. ૧૨૪૮ ની સિદ્ધસેનસૂરિ કૃત વૃત્તિ સહિત
પ્ર. ૦ દે. લા. ન. ૫૮ અને ૬૪) તેમા તે કર્તા જિનચંદ્રસૂરિના ત્રણ
શિષ્યો પૈકી વિજયસેન, નેમિચંદ્ર અને ચશેદેવ માના વચેટ તરીકે
પોતાને જણાવે છે આ નેમિચંદ્ર અને ઉડત નેમિચંદ્ર અને કદાચ એક
પણ હોય, પરંતુ બંને જૂદા હોવાનો મતલબ વધારે છે.

૩૦૮ છેલ્લી પંક્તિમા લાડવા વાણીઆ ને બદલે લાડ અને
લાડવા વાણીઆ વાચો.

ટિ. ૨૪૯ છેલ્લી પંક્તિમા તીર્થકલ્પ (મ ૧૩૨૭-૮૯) ને
બદલે તીર્થકલ્પ (મ ૧૩૮૫-૮૯) વાચો.

ટિ ૨૫૬ પંક્તિ ૧ મા 'રત્નશેખરસૂરિની' એને બદલે 'રાજ-
શેખરસૂરિની' મૂકો.

ટિ. ૨૫૭ પંક્તિ ૨ મા 'નીણાવે છે' ને બદલે 'જણાવે
છે' સુધારો.

૫ ૨૩૦ પારા ૩૧૩ નો નંબર ૩૧૩૬-ગણો.

૩૧૪ છેલ્લીથી ઉપરની પંક્તિમા 'તેથી' તે બદલે 'તેથી સુધારો

૩૧૮ પંક્તિ ૪ મા 'અપવર્ગ' નામાલા' ને બદલે 'અપવર્ગ
નામ માલા' સુધારો.

ટિ. ૨૬૩ પ. ૩ 'ઉલ્લેખ કયે છે' પછી ઉમેરો કે-અને
જેમણે મક્ષિપ્ત છ દોનુશાસન (મધવીપાડાનો પાટણનો લ. નં.
૧૮૩ પત્ર ૪૨) રચેલ છે અને જેઓ ભડચના મહેવામી હતા (શ્રી
જિનવિજયની નોંધ.)

૩૨૫ પંક્તિ ૨ મા દધિપદ્ર ને બદલે દધિપદ્ર મૂકો.

૫ ૨૪૧ પં. ૩ 'સં. ૧૦૫૦-૧૦૬૯' બદલે 'સં ૧૧૫૦-
૧૧૬૯' સુધારો.

૫. ૨૪૩ મથાળું જિનચંદ્રસૂરિનું છે તે બદલી શ્રીચંદ્ર-
સૂરિ મૂકો.

૧૦૬૬ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

૩૩૮ પ. ૧ 'વીરગણિના શિષ્ય શ્રીચંદ્રમુનિશિષ્ય' ને અદ્વૈતે શ્રીચંદ્રસૂરિના શિષ્ય વીરગણિના શિષ્ય (ધર્મ સંગ્રહણી પ્રસ્તાવના પૃ. ૧૭) એમ મૂકેા. છેલ્લીથી ઉપરની પદ્ધતિમા ઉઘોત ને અદ્વૈતે ઉઘોતન મૂકેા.

૩૪૩ છેલ્લીથી ચોથી પદ્ધતિમા ઘર્કટવાણિગ ને અદ્વૈતે ઘર્કટ વણિગ વાચેા.

૩૪૭ પદ્ધતિ ૧મા 'આનંદેવસૂરિ-ગિનંદેવ'ને અદ્વૈતે આનંદેવ સૂરિ મતાનીય ગિનંદેવ વાચેા, પંકિત ૮મા 'અને' પછી ઉમેરેા - 'અ-ણહિલ પાટણમા જયસિંહદેવ નૃપ રાજ્યે ધવલ લાંડશાલીના પુત્ર ચેશોનાગના કરાવેલા ઉપાશ્રયમા'. તથા છેવટે ઉમેરેા - આ હરિભદ્ર-સૂરિએ ૨૨૧ પારામા ઉલ્લેખિત (ઉમાસ્વાતિ કૃત) તત્ત્વર્થ પર લઘુ વૃત્તિ પણ રચી હોય એમ કલ્પના થાય છે, પણ સ. ૧૨૪૮ મા રચાયેલ પારા ૪૮૯ ની પ્રવચન સારોદારની વૃત્તિમા 'તથા ચ તત્ત્વર્થ મૂલ ટીકાયા હરિભદ્ર સૂરિ' (પૃ. ૩૩૮) એમ ઉલ્લેખ છે, તો એટલા નજીકના સમયમા થયેલા આ ટીકાને મૂલ ટીકા કેમ માને એ સશય થાય છે, તેથી બીજી કલ્પના એ થાય છે કે તત્ત્વર્થની લઘુ વૃત્તિના કર્તા હરિભદ્ર પ્રશમરનિની ટીકાના કર્તા હારભદ્ર કરતા જુદાજ હોવા ભેદએ, પછી ભલે તે ચાકિનીમનુ હરિભદ્રથી પણ જુદા હોય. (પં. સુખલાલના તત્ત્વર્થની ગૃ. વ્યાખ્યાની પ્રસ્તાવના). જુઓ ૨૨૧ પારાનો ઉમેરો.

ટિ. ૨૮૭ છેલ્લીથી ઉપરની પદ્ધતિમા 'ચાયા'ને અદ્વૈતે 'માયા' સુધારેા.

પૃ. ૨૫૬ પંકિત ૩ મા 'સં. ૧૧૯૯થી સ. ૧૨૩૨' ને અદ્વૈતે 'સં. ૧૧૯૯ થી ૧૨૩૦' મૂકેા.

પૃ. ૨૫૯ પહેલા પારાનો આક ૩૫૬ છે તેને અદ્વૈતે ૩૬૬ વાચેા.

૩૬૯ છેલ્લી પદ્ધતિમા 'મહારાજ્યના'ને અદ્વૈતે 'મહારાજ્યનો' સુધારેા.

ટિ. ૨૯૫ પદ્ધતિ ૧મા 'સદગત' ને અદ્વૈતે 'સદગત' મૂકેા.

પૃ. ૨૬૨ ટિ. ૨૯૫-તેને અદ્વૈતે ટિ. '૨૯૫ ૪' મૂકેા.

૩૭૩ પકિત ૭ મા 'અગિકાર કયો' એ પર ટિ.નો આક
૨૯૫ ક મૂકો.

૫ ૨૭૩ પં. ૧૨-યશ પાલકૃત મોહરાજ પરાજય પછી નીચેના
મહાયગિરિ સમધીનો શ્લોક મૂકો —

આગમદુર્ગમપદસંશયાદિ તાપો વિલીયતે વિદુષામ્ ।

યદ્ વદનચંદનરસૈ નૈલયગિરિ સ જયાદ્ યથાર્થઃ ॥

—જેના વચનરૂપી ચંદન રમથી વિદ્વાનોના આગમના દર્ગમ-
પદના સંશયાદિ તાપો લય પામે છે તે યથાર્થનામા મહાયગિરિ જય
પામે.—ક્ષેમકીર્તિસૂરિની બૃહત્કલ્પ ટીકા

૩૮૯ છેવટે ઉમેરો.—આ મહાયગિરિએ તત્ત્વાર્થભાષ્ય પર
વ્યાખ્યા પણ રચી હતી એમ તેમની પ્રતાપના વૃત્તિમા પદ ૧૫ ૫
૨૯૮ મળતા ઉલ્લેખ તેમજ તેના જેવા બીજા ઉદ્દામો પૂરથી માન્યતા
બધાયેલી છે (પં મુખસાગર તત્ત્વાર્થ પ્રસ્તાવના) તેમજે સ પ્રહરણી
વૃત્તિ રચી છે તે ઉપલબ્ધ છે.

૫ ૨૭૬ પારાનો આક ૩૯૨ છે તેને બદલે ૩૯૨ ક વાચો.

૩૯૭ પકિત ૩. 'તે'ને બદલે 'તેઓ' મૂકો

૪૦૬ પકિત ૩ 'લખાઈ'ને બદલે 'લખાવી' જોઈએ.

૪૧૨ પકિત ૯ 'કુમારપાલ પ્રબોધ'ને બદલે 'કુમારપાલ પ્રતિ-
બોધ' વાચો

૪૪૨ પકિત ૧૧ 'શ્લોક પ્રમાણની તદગતિ છે' ને બદલે
'શ્લોક પ્રમાણની' ગણો

ટિ. ૩૫૯ છેલ્લી પ. 'નં' (૯૯ ત્યાં ૯૯) ને બદલે 'ન.
૮૯૯ ના બે' જોઈએ

૪૭૫ પકિત ૧૩ 'જાંબૂ રામા ચાગિર' ને બદલે જાંબૂરામી
ચરિત્ર' સુધારો.

૪૮૧ પ. ૬ વેલર' ને બદલે 'વેબર' જોઈએ.

પં. ૭ છેવટનો 'બ' ટાટી નાખો.

૧૦૪૮ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

૪૮૩ પં. ૫ ‘પ્રતિમાશાલી’ બદલે ‘પ્રતિભાશાલી’ સુધારો.

૪૮૭ પં. ૬ ‘સાગરેચંદ્ર’ સ્થાને ‘સાગરચંદ્ર’ સુધારો.

૪૯૦ પં. ૯ ‘જિનસ્તોત્ર સ્તુતિઓ’ બદલે ‘જિનસ્તોત્ર-સ્તુતિઓ’
 જોઈએ.

૪૯૨ પ. ૧-૨ ‘સ. ૧૨૫૩મા (૧૨૮૬ ?) શ્રીપ્રભસૂરિકૃત
 ધર્મવિધિ પર તેમના શિષ્ય ઉદયસિંહે ટીકા રચી’ એને બદલે એમ
 સુધારી વાંચો કે ‘સં. ૧૨૫૩મા શ્રીપ્રભસૂરિએ ધર્મવિધિ ગ્રંથ
 રચ્યો (કે જેના પર તેમના પ્રશિષ્ય ઉદયસિંહે સ. ૧૨૮૬મા-૨૬
 મંગલ સૂર્ય મિતે વર્ષ-ટીકા કરી હતી જુઓ પાના ૫૬૬નો ઉમેરો).

૪૯૫ પં. ૨ ‘ચંદ્રેશ્વર’ને બદલે ‘ચંદ્રેશ્વર’ જોઈએ.

૪૯૬ છેવટે ઉમેરો.—[પ્ર. ચ. મા વાયડગચ્છીય જીવદેવસૂરિના
 પ્રબંધ આપેલ છે. તે પ્રમાણે જીવદેવસૂરિ વાયડગચ્છીય જિનદત્તસૂરિના
 શિષ્ય રાશિલસૂરિના શિષ્ય થાય. વિક્રમના પ્રધાન લિંગાએ વાયડમા
 આવી મહાવીરના મંદિરનો જીર્ણોદ્ધાર કરાવી તેના ધ્વજદંડની પ્રતિષ્ઠા
 સં. ૭મા આ જીવદેવસૂરિ હાથે કરાવી. વાયડમા વસતા લલ્લ
 નામના કોટિધ્વજ શેઠે બ્રાહ્મણોનો પોતે ભક્ત હોધ મહાયજ્ઞ શરૂ
 કર્યો પણ તેમાંથી દિલ ઉડી ગયું ને જીવદેવસૂરિના ઉપદેશથી પોતે જૈન
 થયા. એટલે જૈન ચૈત્ય કરાવવા માડ્યું. તેમા ભુવનદેવીને શાત કરી
 તેની ભૂમિને શુદ્ધ કરી જીવદેવસૂરિએ તે ચત્ય પૂર્ણ કરાવ્યું ને તેમા
 ભુવનદેવીની દેરી કરાવી. લલ્લ જૈન થતા વાયડના બ્રાહ્મણોનો દ્વેષ
 વધ્યો ને આખરે આ સૂરિના પ્રતાપથી લલ્લ સાથે બ્રાહ્મણોનું એવું
 સુલેહનામું થયું કે ‘જૈનો વાયડમા ગમે તે ધાર્મિક ઉત્સવો કરે તેમા
 કોઈ એ કોઈપણ પ્રકારનું વિદ્વંસ નાખવું નહિ. (વાયડમા જે કંઈપણ
 ધાર્મિક કાર્યવ્યવસ્થા થશે તેમા) મહાવીરના સાધુઓનો ભાગ પહેલો
 રહેશે. (જીવદેવની ગાદી ઉપર) જે નવીન આચાર્ય એસે તેનો પટ્ટા-
 લિપેક બ્રાહ્મણોએ સુવર્ણનું યજ્ઞોપવિત પહેરાવીને બ્રહ્માના મંદિરમા
 કરવો.’ વગેરે. આ પરથી મુનિ કલ્યાણવિજય કહે છે કે આ જીવ-

દેવસૂરિ પ્રસિદ્ધ વિક્રમાદિત્યના સમયના નહિ પણ એ સમયથી લગ-
ભગ ૫૦૦-૬૦૦ વર્ષ પછીના પુરૂષ હતા. લલ્લશેઠ દ્વારા જે આલ્મ-
શોએ જૈનોની સાથે શરતો કરેલી તેજ આલ્મશો કાલાન્તરે સત્તાહીન
અને જગીરહીન થતા જૈનોના આશ્રિત ભોજકો થયા હતા એમ હું
માનુ છું. ભોજક જાતિનું હજી પણ આદરસૂચક વિશેષણ 'ઠાકોર'
છે-એ સૂચવે છે કે પૂર્વે એ જાતિ જગીરદાર હશે એ નિશ્ચિત છે.
એ લોકોનું પાલણપુરની આસપાસના પ્રદેશમાં ઢાંગર પ્રગણામાં, જેમાં
વાયડ પણ આવેલ છે ત્યાં, માન છે અને જૈનો ઉપર કેટલાક
પરપરાગત લાગા છે. આથી પણ આ લોકોનો આ પ્રદેશમાં પૂર્વે
અધિકાર અને વસવાટ હોવાનું જણાઈ આવે છે. જ્યારથી એ લોકોએ
વાયડ ખોયું ત્યારથીજ અધિક પરિચય અને મનુષ્યના કારણે એમણે
જૈન મંદિરોની પૂજા ભક્તિ કરવાનું શરૂ કર્યું હશે. અને જૈનોએ
એમને લાગા બાંધી આપ્યા હશે. દતકથા પ્રમાણે એમને હિમચંદ્રે
જૈન બનાવ્યાનું, કે બીજી દતકથા પ્રમાણે ખરતર ગચ્છીય જિનદત્ત
સૂરિએ જૈનધર્મમાં લેવરાવ્યાનું અને જૈનોને ઘરે ભોજન કરવાથી
'ભોજક' નામ પડ્યાનું કથન યથાર્થ જણાતું નથી, કારણ કે 'ભોજક'
શબ્દ નવાગી વૃત્તિકાર અભયદેવસૂરિ (પારા ૨૯૩)ના વખતમાં પણ
પ્રચલિત હતો અને તેનો અર્થ 'પૂજક' એ થતો હતો. આથી
માનવાને કારણ મળે છે કે પ્રસિદ્ધ આચાર્ય હિમચંદ્ર અને જિનદત્ત
સૂરિની પહેલાજ એ લોકોને વાયડ ગચ્છના જ કોઈ આચાર્યે જૈન
મંદિરોના પૂજક તરીકે કાયમ કરી લીધા હશે, અને તે આચાર્યનું
નામ 'જિનદત્તસૂરિ' પણ હોય, તો તે નવાઈ નથી, કારણ કે વાયડ
ગચ્છમાં દરેક ત્રીજા આચાર્યનું નામ 'જિનદત્તસૂરિ' જ અપાતું હતું-
જુઓ ટિ ૩૯૩. પ્રમુખમાં જણાવેલ જીવદેવસૂરિના વચન આ
પારામાં ઉલ્લેખેલ વિવેકવિજ્ઞાતાના ઉત્તરે જિનદત્તસૂરિ અને તેમના
શિષ્ય પારા ૫૪૪-૪૬ માં ઉલ્લેખેલ અન્નચંદ્રસૂરિ જણાય છે.
(પ્ર. ૫. ૩)

૦૫૦ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

ટિ. ૩૭૪ પ. ૧૪ 'રાજેખર કૃત' ને અદ્વે 'રાજજેખર કૃત' મૂકો.

ટિ. ૩૮૬ પ. ૨ 'આભાગ્યનદી'ને અદ્વે 'સૌભાગ્યનદી' વાચો.

પ. ૩ 'સ. ૧૮૮૧મા' ને અદ્વે 'મ. ૧૮૭૭મા' મૂકો.

પૃ. ૩૬૭ પાગનો ચક્ર પર ૭ મૂકેલ છે તેને અદ્વે પર ૭

ક રાખો.

પ૩૧ પં. ૧૩ 'તેની પરિશિષ્ટમા' અદ્વે 'તેના પરિશિષ્ટમા'

જોઈએ.

પં. ૨૦ 'ઉલ્લાસરાધવ' અદ્વે 'ઉલ્લાધરાધવ' વાચો.

પં. ૨૬ કાવ્યદેવી પુત્ર ને અવતરણુ ચિન્હમા—'કાવ્યદેવી-

પુત્ર' એમ મૂકો.

ટિ. ૩૯૩ છેવટે ઉમેરો:—વાયડ ગચ્છ અને વાયડ સ્થાતિ (જુઓ: પારા ૪૯૬) જે સ્થાનના નામથી આજ પર્યંત પ્રસિદ્ધ છે તે વાયડ સ્થાન આજે પણ હીસા (જિલ્લા પાલણપુર)ની પાસે એજ 'વાયડ' નામથી પ્રસિદ્ધ છે. પૂર્વે એ મહાસ્થાનોમા ગણાતું પણ હમણા ગામડાના રૂપમાં વર્તમાન છે. વાયડ સ્થાતિ તો આજે પણ ગૂજરાતમા વર્તમાન છે, પણ વાયડગચ્છના સાધુ કે આચાર્ય વર્તમાન સમયમા ક્યાયે જોવાતો નથી. આ ગચ્છના એક પૂર્વાચાર્ય જીવદેવસૂરિનો પ્રબંધ પ્રભાવક ચરિતમા આપ્યો છે તેની સમાપ્તિ કરતા ચરિતકાર કહે છે કે આજે પણ તેમના વશમા અમરના જેવા તેજસ્વી પ્રભાવક આચાર્યો થાય છે. અત્રે વાપરેલ 'અમર' શબ્દથી આ પ્રસ્તુત અમરચંદ્રસૂરિ સૂચિત કરેલ છે. તેથી જણાય છે કે સં. ૧૩૩૪ સુધી તે સૂરિ વિદ્યમાન હશે. (મુનિ ક. વિ. પ્ર ચ. પ્ર.)

પ૪૬ પં. ૧૬ 'નાનાક'ને અદ્વે 'નાનાક' વાચો.

પ૫૨ પ. ૨ 'તેને' ને અદ્વે 'તેમને' સુધારો.

પ૫૬ પં. ૬ 'સંધાતિપત્ય' ને અદ્વે 'સંવાધિપત્ય' જોઈએ.

૧૮. ૪૦૪ છેવટે ઉમેરો:—જુઓ મુનિશી કલ્યાણવિજયનો લેખ

નામે 'સન્ત્રી વશોવીર ઔર इनके शिल्पालेख'-સને ૧૯૩૧ના
જન્યુ. તા. ૨૫, ફેબ્રુ. તા. ૧, ૧૫, ૨૨ અને માર્ચ તા. ૧ ના
'જૈન'ના અંકો.

૫૬૦ (પૃ. ૩૯૧ પ. ૯) 'વર્ણવેલી છે' પછી ઉમેરો-ગૌડવહો
(ગૌડ-મગધરાજ-વધ) નામનું પ્રાકૃત કાવ્ય મહારાજા યુગોવર્મા (વિ.
સ ૭૦૧ થી ૭૮૧) ની કીર્તિરૂપ છે ને તેનો રચનાર કવિરાજ
વાકપતિરાજ (બુબ્બરાય) તે યશોવર્માનો આશ્રિત સામત હતો કે
જેને અતિમાવસ્થામાં જૈનાચાર્ય બુબ્બલદિએ જૈન ધર્મનો પ્રતિબોધ
કર્યો હતો-એવા ઉલ્લેખો મળે છે (પ. લાલચદનો પ્રાકૃતભાષાની
ઉપયોગિતા 'નામનો નિગ્રહ પૃ ૨૭)-જુઓ! ટિ. ૧૭૮

(પૃ ૩૯૧ પં. ૧૩) 'સં. ૧૨૯૪ માં'ની પહેલા ઉમેરો-'સં.
૧૨૯૨ મા દર્ભાવતી-ડભોધમા લખાયેલ હેમાચાર્યકૃત યોગશાસ્ત્રની
પ્રત લખાઇ (પાટણ સંઘનો લ)

૫૬૨ પ. ૩ 'શાતિભદ્ર' ને બદલે 'શીલભદ્ર' વાચો

પૃ. ૩૯૩ મથાળામાં 'વિનયચંદ્રસૂરિ' ને બદલે 'વિનયચંદ્ર-
સૂરિ' વાચો.

૫૬૪ છેલ્લીથી ઉપરની ૫ મા 'રચ્યું' પછી ઉમેરો-('પ્ર. ૫ પ્રં')

૫૬૫ પં. ૫માં 'નાગદન્દ'ને બદલે 'નાગદ્રહ' જોઇએ.

૫૬૬ ત્રીજી પદ્ધતિના 'સોતુંજય' ને બદલે 'સાનુજય' વાચવું
અને ચોવી પદ્ધતિમાં (ચ. પ્ર) પછી ઉમેરવું કે - 'આ વર્ષમાં ચંદ્ર
ગચ્છના સર્વદેવ-શ્રીપ્રલ-માણિવ્યપ્રલ સૂરિ શિષ્ય ઉદયસિંહ સૂરિએ
પ્રચુર શ્રીપ્રલસૂત્રી ધર્મવિધિ (પાગ ૪૯૨) પર વૃત્તિ ચંદ્રાવતીમાં
રચા શ્રીપ્રલસૂત્રિના ૪ નિખેા હતા-જુવનરત્નમંત્રિ, નેમિપ્રલ,
માણિવ્યપ્રલસૂત્ર અને મહીચંદ્રસૂરિ, તે પૈકી પ્રથમના પોતાના
હીલા ગુરુ, ખીજા મામા, ત્રીજા શિક્ષાગુરુ ને ચોથા આચાર્યપદ
આપનાર હતા જેમ કર્તા ઉદ્ધવનિહ જણાવે છે. આ વૃત્તિને ગ્વિ-
પ્રલસૂત્રિના શિષ્ય મહાકવિ વિનયચંદ્રે ગોધી અને તે ગચ્છવામાં

૧૦૫૨ જેન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

વિમલચંદ્રે સહાય આપી. આની પ્રથમ પ્રતિ ચંદ્રાવતીમા ત્રેણિ સોમદેવની પુત્રી રાઝમતીએ લખી. પ્ર હસવિજય ત્રયમાલા ન. ૨૨ ટિ. ૪૧૨ પં. ૧૫ ‘કેટલાક’ ને બદલે ‘કેટલાક’ વાચો.

ટિ. ૪૧૩ પં. ૭ ‘શ્રી પતન વાસ્તવ્ય’ બદલે ‘શ્રીપતન વાસ્તવ્ય’ જોઈએ.

૫૮૩ પં. ૧૨ ‘સિદ્ધપંચાશિકા’ પછી ઉમેરો - સૂત્રવૃત્તિ, સિદ્ધ-પ્રાભૂતવૃત્તિ (જુઓ તેમનો ઉલ્લેખ તં રત્નગેખર મરિ કૃત શ્રાદ્ધ-પ્રતિક્રમણ વૃત્તિ પૃ. ૮)

૫૮૫ પ. ‘તાડપત્ર’ પછી ઉમેરો ‘ઉપર’

પં. ૨૨ ‘ચંદ્રસૂરિ’ ને બદલે ‘શ્રીચંદ્રસૂરિ’ મૂકો.

૫૯૩ પં. ૩ ‘બૃહદ્ વૃત્તિ રચી’ પછી ઉમેરો - (પ્રં જૈતારણ નિવાસી શેઠ જગનલાલ હીરાચ દાદિ મધેન મ. ૧૯૭૫)

૫૯૮ છેલ્લી ઉપરની પ. વિવેકસાગર ને બદલે વિવેકસાગરે.

૬૦૨ છેવટે ઉમેરો - (પત્ર ૩૫ ન. ૧૪૩ મન ૧૮૭૩-૭૪, નં. ૯૭ સન ૧૮૭૨-૭૩ ભા ધ)

૬૦૪ પં. ૪ ‘મંબળાય છે’ નહિ પણ ‘સભળાય છે’ જોઈએ.

પં. ૧૨ ‘વિજયદશમી’ નહિ પણ ‘વિજયાદશમી’ જોઈએ.

ટિ. ૪૨૦ પ. ૨ બદલે ષટ્તર્કની બદલે ષટ્તર્કની જોઈએ.

૬૦૬ પ. ૧ ‘ઉપયુક્ત’ પછી ઉમેરો - સિવાયના બીજા-આગ-મિકગચ્છના.

૬૨૧ પં ૭ ‘શિષ્ય’ પછી કૌસ પૂરો કરો - ‘શિષ્ય’)

૬૨૪ છેવટે ઉમેરો - આમા ઉલ્લેખકરાયેલ પીથડ-પેથડનો વૃત્તાત એક ઐતિહાસિક પ્રશસ્તિ (પુરાતત્ત્વ ૧,૧) માથી મુલાગ્યે મળી આવે છે કે તે અણહિલપુર પાટણ પાસે આવેલા ગામ સાંડે-રક (સાંડેરા) કે જે વર્ધમાન રાજાના મદિરથી અલંકૃત હતું, તેમા પ્રાગ્વાટવંશના સુમતિશાહનો રાજમાન્ય પુત્ર આબૂ, તેનો આસડ-એના બોખ અને વર્ધમાન, પૈકી વર્ધમાનનો ચંડસિંહ અને ચંડસિંહના

૭ પુત્રો પૈકી જ્યેષ્ઠ તે પેથડ. પેથડે વીજાપુરમા સ્વર્ણમય પ્રતિમા-
વાળુ મદિર કરાવ્યુ અને આણુગિરિમા મહામાત્ય શ્રી વસ્તુપાલ
કારિત નેમિનાથના મદિગ્નો ઉદ્ધાર કરાવ્યો, તેમજ પોતાના ગોત્રમાં
(?) થઈ ગયેલ ભીમાશાહ (જુઓ પારા ૬૨૫)ની કરાવતા અપૂર્ણ
રહેલ પિત્તલમય આદીશ્વરની પ્રતિમાને સુવર્ણથી દઢ સર્ધિવાળી
કરી ઉદ્ધાર કર્યો, તથા મદાવીરની મૂર્તિ તૈયાર કરાવી ધરમદિરમાં
સ્થાપિત કરી, અને પછી તેને સ, ૧૩૬૦ મા લઘુવયસ્ક કર્ણુદેવ
(કરણુદેવો) ના રાજ્યમા નગરના મોટા મદિરમા સ્થાપન કરી, અને
પછી સિદ્ધાચળ અને ગિરનારની યાત્રા સઘવી થઈ કરી, પછી
ખીજી વખત મવપતિપાણુ સ્વીકારી સઘની સાથે છ યાત્રાઓ કરી.
સ ૧૩૭૭ ના દુષ્કાળ વખતે પીડાતા અનેક જનોને અન્નાદિકના
દાનથી સુખી કર્યા. પછી ગુરૂ પાસે જિનાગમ શ્રવણુ કરતા તેમા
વીર-ગૌતમના નામની કમશ. સુવર્ણ-રૌખ નાણકથી પૂજા કરી.
તે પૂજાથી એકદા થયેલ દ્રવ્યવડે શ્રીસલ સૂરિના વચનથી તેણે
ચાર જ્ઞાનભંડાર લખાવ્યા, તેમજ નવક્ષેત્રમા પણ અન્ય ધનનો
વ્યય કર્યો તેનો પુત્ર પદ્મ, તેનો લાડણુ, તેનો આલ્હણુસિંહ અને
તેનો મંડલિક નામનો પુત્ર થયો (કે જે સમઘી જુઓ પારા ૬૬૯
અને ટિપ્પણુ ૪૪૯)

૬૩૩ (પૃ ૪૩૩ પ. ૧) 'સં. ૧૩૯૩મા' પહેલા ઉમેરો.-મં.
૧૩૯૦મા કૃષ્ણગચ્છના પ્રભાનદસૂરિએ હરિભદ્રસૂરિ દ્વૃત જન્મદ્વીપ
સગ્રહણી પર ટીકા રચી છેલ્લી પકિતમા 'ટીકા' ને બદલે 'ઞાવા
ટીકા' મૂકે.

૬૩૯ પ. ૩ 'રચ્યુ' પછી મૂકો -(પ્ર. જૈનયુગ પુ. ૫ અ. ૧૧-૧૨
પૃ. ૪૩૮)

૬૪૨ પ. ૩ 'મત'નીય' પછી 'હર્ષપુરીય ગચ્છના' ઉમેરો.
પં. ૪ 'રત્નશેખર સૂરિએ' ને બદલે 'રાજશેખર સૂરિએ' મૂકો.
પં. ૯ 'આર્ય અપટાચાર્ય' ને બદલે આર્ય અપટાચાર્ય સુધારો.
પં ૧૬ 'રત્નશેખર દ્વૃત' ને બદલે 'રાજશેખરદ્વૃત' વાચો.

ટિ. ૪૩૨ પ. 'જ્ઞાનચંદ્ર' ને બદલે 'જ્ઞાનચદ્ર' જોઈએ.

૬૪૪ પ. ૧૬ 'સ્તનગેખરસૂરિએ' ને બદલે 'રાજગેખરસૂરિએ' વાચો.

પૃ. ૪૪૧ મથાળામા 'વિમલચંદ્ર' ને બદલે 'દેવેન્દ્ર' મૂકો.

૬૪૮ પં. ૧૦ 'સંખોધસતરી (મુ)' પછી કૌંસમા ઉમેરો -

પ્ર૦ આ૦ સભા નં. ૫૩ ગુણવિનયની મં. ટીકા મદિત.

પ. ૧૩ 'સિદ્ધચંત્ર ચંદ્રોદ્ધાર' ને બદલે 'સિદ્ધચંદ્ર ચંદ્રોદ્ધાર' સુધારો.

૬૫૨ પં. ૧ 'આચાર્ય' સ્થાને 'આચાર્ય' જોઈએ.

૬૫૩ પ. ૮ 'કાવ્ય સ્થિતિ' બદલે 'કાવ્યસ્થિતિ' વાચો.

પં. ૧૨ 'જૈવેદ્ય ગોળી' બદલે 'ત્રૈવેદ્ય ગોળી' સુધારો.

છેવટે ઉમેરો:- દેવસુદરસૂરિ શિષ્ય દ્વૈમક સૂરિએ ધટ્પુત્ર ચરિત્ર (ખુલ્લ ૨ નં. ૩૮૩, ગૂં ભા૦ પ્ર. ભગુભાઈ કારભારી) અને સિંહાસન દ્વાત્રિંશિકા કથા (પ્ર૦ હી૦ હં.) રચ્યા.

૬૫૬ પં. ૧ 'મ. ૧૪૫૬ મા' ને બદલે 'મં. ૧૪૬૮ મા' મૂકો.

પં. ૨ 'લાબ્યા' ને બદલે 'આબ્યા' જોઈએ.

ટિ. ૪૪૧ પં. ૫ 'કૂરસિહ' ને બદલે 'અકૂરસિહ' વાચો.

ટિ ૪૪૪ પ. ૩૨-૩૩ 'તે કીર્તિસ્તંભ...અંવાચ્યો હતો' એ હકીકત બરાબર નથી તે માટે ચિતોડનો જૈન કીર્તિસ્તંભ એ ચિત્રનો પારચય (ચિત્રપરિચયમા) વાચો.

પં. ૩૪ કિર્તિર્ચિંભ' બદલે 'કીર્તિસ્તંભ' વાચો.

પ. ૩૬ 'આ વાત બરાબર લાગતી નથી, કારણકે તે સપ્રમાણ નથી-' આ કથન પણ ચથાર્થ નથી લાગતું તે માટે પણ ચિતોડનો જૈન કીર્તિસ્તંભ એ ચિત્રનો પરિચય ચિત્રપરિચયમા વાચો.

પૃ. ૪૬૧ મથાળુ તેમા 'લખાચેલી' બદલે 'લખાચેલા' સુધારો.

૬૮૦ પ. ૫ 'દક્ષિણના' બદલે 'દક્ષિણના' જોઈએ.

૬૮૧ પં. ૮ 'પ્રશસ્તિ' બદલે 'પ્રશસ્તિ' સુધારો.

૬૮૨ પં. ૬ ઉત્તરાધ્યયન' બદલે 'ઉત્તરાધ્યયન' જોઈએ.

૬૯૨ પ. ૨૨ 'અધાવ્યુ' પછી (આવો કૌંસ મૂકો.

૭૦૯ છેવટે ઉમેરો 'બુઝો' જેન ગૂર્જર કવિઓ—પ્રથમ ભાગ પૃ. ૨૪ થી પૃ. ૩૬)

ટિ. ૪૭૫ પ. ૧ 'સુધર્મ' બદલે 'સુધર્મ' જોઈએ.

૭૫૪ પં. ૧૦ (પૃ. ૫૧૭ પં. ૫) 'બનાવી' પછી ઉમેરો:—
રત્નપ્રભસરિ શિષ્ય લક્ષ્મીનિવાસે મેઘદૂત પર વૃત્તિ (ડાયરા ભં.
પાલણુપુર) રચી,

૭૫૮ પં. ૭ 'દશ કૃષ્ટાન્ત ચરિત્ર' બદલે 'દશ દૃષ્ટાન્ત ચરિત્ર'
જોઈએ

૭૬૨ પ. ૪ 'હૃદયસૌભાગ્યે' ને બદલે 'હૃદયસૌભાગ્યે' લખો

૭૭૦ પ. ૭ સવાદ રચ્યા પછી " અવતરણુ ચિન્હ મૂકો.

૭૭૧ પં. ૪ ગૌતમ પૃચ્છ્યા બદલે ગૌતમ પૃચ્છા મૂકો.

૭૮૯ પં. ૧૪ વરદ દાણ, પ્રશસ્તપદ ભાષ્ય બદલે વરદગણ,
પ્રશસ્તપદ ભાષ્ય જોઈએ

૭૯૦ છેલ્લી ઉપરની ચોથી પકિતમા ઉદ્યકરણે પછી ઉમેરો:—
(ભુ ૨, નં. ૧૧૨૨)

ટિ ૪૮૮ પ. ૧૦ રાયમદ્ભાષ્યુધ્ય કાવ્ય બદલે રાયમદ્ભાષ્યુ-
દ્ય કાવ્ય જોઈએ.

ટિ. ૪૯૦ પ. ૩ કમાકુશલ બદલે ક્ષેમકુશલ જોઈએ.

૮૦૪ પં. ૬ જલેરના' બદલે 'જલેરના' જોઈએ.

૮૧૧ પ. ૧૩ ખિસ્તિઓ) બદલે (ખિસ્તિઓ) મૂકો

૮૨૭ પં. ૧૧ 'શત્રુજય આગળ' બદલે શત્રુજય આખૂ.જોઈએ.

૮૨૮ પ. ૬ બધાવી. ને બદલે બંધાવી સુધારો

પૃ. ૫૭૧ પ. ૧૭ સ્વ લડત ને બદલે સ્વજનકત સુધારો.

ટિ ૫૦૫ પ. ૧ અમુલકજ્વલના, સ્થાને અમુલક જ્વલના જોઈએ.

અકબર નામની, સ્થાને અકબરનામાની જોઈએ.

પૃ ૫૮૧ પાનનો આડ પા મૂકાયો છે તેને સ્થાને ૮૫૨ વાચો.

૮૫૭ પં. ૧ ડાગોરી સ્થાને નાગોરી જોઈએ.

૧૦૫૬ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિ પત્રક]

૮૬૪ પ. ૨૮ મહાવીર ચરિય નહિ પણ મહાવીર ચરિય

૮૬૮ પ. ૪ 'શ્રી જિનવિજય સંપાદિત મુદ્રિત.' એટલું કૌસમા મૂકેા.

૮૮૦ પં. ૪ ભક્તમર- નહિ પણ ભક્તનામર-

૮૮૩ પ. ૭ કર્ણકુતુહલ નહિ પણ કર્ણકુતુહલ

૮૮૪ પં. ૧૩ -સાર સમુચ્ચ નહિ પણ-સાર સમુચ્ચ

ટિ પરર પં. ૧ શ્રીવિજયગણિ પછી 'જે' મૂકેા.

પં. ૨ તેણે ને બદલે જેણે સુધારેા.

૮૯૩ છેલ્લી પ. ચંદનપત્રતિ ને બદલે ચંદનપત્રતિ જોધએ.

૮૯૪ પ. ૧૦ ચર્યા પછી) કૌસ મૂકેા.

આ પારા પછીના પારાનો નં. ૧૯૮ છપાયે છે તેને બદલે ૮૯૫ જોધએ.

૮૯૬ પ. ૪૭ (પૃ. ૬૦૭ની છેલ્લીથી ચોથી પંક્તિ) રામચંદને બદલે કરમચંદ જોધએ.

૯૦૩ પં. ૨ માણિક્યસુદર નહિ પણ માણિક્યચંદ્ર

પં. ૩ કુબેર પુરાણને' પછી ઉમેરેા:- (પી. ૩, ૩૫૭)

૯૦૪ પ. ૧૫ (પૃ. ૬૧૪ પ. ૪) શિષ્ય પરત્વે ને બદલે

શિષ્યે કરેલો, એમ મૂકેા.

૯૦૫ પં. સં. ૧૫૭૨મા ને બદલે 'સં. ૧૬૭૨મા' સુધારેા.

૯૦૬ છેલ્લી પ. નેમિજન બદલે નેમિજિન મૂકેા.

૯૧૧ પ. ૩ 'કારણકે સમયમા' બદલે કારણકે તે સમયમા'

૯૧૩ પ. ૬ અને ૧૭ 'છસો' છે ત્યાં 'છસો (? પાચસો)'

એમ મૂકેા.

૯૧૮ પ નયનવિજય સ્થાને નયવિજય જોધએ.

૯૨૨ પ. ૬ પ્રધાર્યા બદલે પધાર્યા સુધારેા.

૯૨૬ પ. ૭ કાશીના બદલે કાશીમા જોધએ.

પં. ૧૪ આનંદવનને બદલે આનંદવનને જોધએ.

પૃ ૬૩૪ પં. ૧ અધ્યાત્મસારનો અદ્વે અધ્યાત્મસારનો જોઈએ.

૯૩૭ પ. ૨ યશોવિજયજીએ અદ્વે યશોવિજયજીએ જોઈએ.

૯૪૨ પં. ૧૬-૧૭ ન્યાયામૃત અદ્વે ન્યામૃત તર ગિણી જોઈએ.

છેવટે ઉમેરો-આમા ઉદ્વેષેષ પોડશક પર ટીકા યશોવિ-

જયજીએ પ્રાચીન મૂલ યશોભદ્રસૂરિકૃત ટીકા સામે રાખીને લખી

ત્રાગે છે ને જે તેની સાથેજ મુદ્રિત થઈ છે આ યશોભદ્રસૂરિનો

સમય નિશ્ચિત થયો નથી તેમ તે કોણુ હતા તે પણ જણાયુ નથી.

તત્ત્વાર્થ ટીકા કે જે હરિભદ્ર સૂરિએ પ્રારંભેલી અને જેને યશોભદ્ર

કે યશોભદ્રસૂરિ શિષ્યે પૂરી કરેલી ઉપજન્ધ થાય છે તે ટીકાના

રચનાર યશોભદ્ર ને પોડશકના ટીકાના રચનાર યશોભદ્ર અને એક

હશે કે ભિન્ન તે પણ નક્કી થતુ નથી.

૯૪૭ પં. ૧૨ લોપ્રકાશ ને સ્થાને લોકપ્રકાશ મૂકો.

૯૪૯ પ ૪ પટ્ટી મુહપત્તિ ને અદ્વે પટ્ટી-મુહપત્તિ જોઈએ.

૯૫૫ પ. વલ્લભવિજય અદ્વે વલ્લભ મૂકો

ટિ. ૫૩૭ પ. ૯ પડિવ ને અદ્વે પંડિત સુધારો.

૯૬૩ પ. ૬ ધીગવિજય લાલવિજય વચ્ચે-લીટી મૂકો

૯૭૩ પ. ૮ ની શરૂઆતમા ઉમેરો-મ. ૧૭૧૨ મા કટુક

(કડવા) મતના સા કલ્યાણજીએ કાય-સ્થિતિ પ્રકરણ પર (પાલણપુર

કાયરા ભ. દા. ૩૧ ન. ૧૫ સ્વલિખિત)

૯૭૪ પં ૯ 'ક્ષેત્ર સમાસ પર' પછી ઉમેરો મ. ૧૭૬૩

પહેલા હીરવિજયસગિ-કીર્તિવિજય-સૂગવિજય-જ્ઞાનવિજયે જ્ઞાનદીપિકા

નામનો કટપસૂત્ર પર (૧૯૪ સને ૧૮૭૧-૭૨ ભા. ઇ) છેલ્લીની ઉપગ્ની

પકિતમા 'અમૃતસાગર શિં' છે તેમાથી અમૃતસાગર કાઢી નાખો.

૯૭૬ છેલ્લી ઉપરની ૧૦ મી પ. (પૃ. ૬૬૫ ની ચોથી પ.)મા

પદ્ધતિ ન છે તેને અદ્વે પદ્ધનિધાન જોઈએ.

૯૭૭ પ ૭ રામવિજય (૨) ને અદ્વે રામવિજય (૧) જોઈએ.

પં ૧૩ રામવિજય (૧) ને અદ્વે રામવિજય (૨) જોઈએ.

૧૦૫૮ જૈન સાહિત્યનો ઇતિહાસ [શુદ્ધિવૃદ્ધિપત્રક]

૯૮૧ પં. ૧ સ્થૂણભદ્ર ને સ્થાને સ્થૂણભદ્ર સુધારો.

છેલ્લી ઉપરની ૫ નેમિવિજયે સ્થાને નેમિવિજયે મૂકો.

૧૦૨૩ પ. ૩-૩ અનુમતી પછી આ. ૨ સ. ૧૯૫૨ મૂકો.

પં. ૫ ભોજકુમાર પછી આ. ૨ સ. ૧૯૫૫ મૂકો.

ઉમાદેવડી પછી આ. ૪ મ. ૧૯૫૫ મૂકો.

પં. ૬ વીણાવેલી પછી આ. ૧ સ. ૧૯૫૫ મૂકો.

પં. ૧૨ તેના પછી સ. ૧૯૫૨ મા ઉમેરો.

પં. ૧૨-૧૩ રચનાર પછી ખાટણના ઉમેરો.

પં. ૧૩ શિવરામ કેશવરામ બદલે શિવરામ કેશવજ્ઞાન મૂકો.

૧૦૫૨ પ ૧૦ હેમવિમલમૂરિની બદલે હેમવિમલસુરિના
શિષ્ય હર્ષકુલ ગણિની, વાચો.

૧૦૬૬ છેલ્લી પ. 'ભાગજ છે' પર ટિ. નો આક ૫૮૮ મૂક્યો
છે તેને બદલે ૫૫૮ જોઈએ. ને નીચે ટિ મા પણ ૫૫૮ મૂક્યો
છે ત્યાં પણ ૫૮૮ જોઈએ.

૧૧૩૪ 'પં. ૮-૯ 'છેલ્લી ચાલુ વર્ષ' સન ૧૯૩૧ મા...નથી
શકાયા' ને બદલે એમ મૂકો કે સન ૧૯૩૧ મા (સં. ૧૯૮૭ મા)
ગણના થઈ, 'તેની પણ લોકનો વિરોધ હોવાથી બરાબર મનુષ્ય-
ગણના થઈ નથી, છતાં જે સરકારી આકડા હવે પ્રકટ થયા છે,
તેમા જૈનોની કુલ સંખ્યા ૧૨૫૨૧૦૫ નોંધાઈ છે

૧૧૫૧ પં. ૨૧ રાજપૂત ચિત્રોના બદલે રાજપૂત ચિત્રક-
લાના જોઈએ.

૨૮૦ પ. ૮ 'અગવિદ્યા ઉદ્ધરી' પછી ઉમેરો 'વળી બૃહત્
શાતિસ્તોત્ર રચ્યું.'

૨૯૩ પ. ૧૨ (સ. ૧૨૦૭ અજમેરમા)ને બદલે (સ. ૧૧૨૪
ઘોલકામા) એમ જોઈએ.

૩૨૬ પં. ૨ '૧૧૬૦ મા રચ્યું' પછી ઉમેરો કે તેમા ભરત
બાહુબલીના યુદ્ધનો પ્રસંગ અપભ્રંશમા જણાવ્યો છે.

ટિ. ૩૮૧ છેવટે ઉમેરો ' એક પ્રજ્ઞધમા વસ્તુપાલની સમયદ સાથેની લડાઈમાં ભર્યવાળા ખંડેરાજ સાખલાની હકીકત આવે છે, અને કીર્તિકૌમુદી આદિમાં એ સાખલાને શંખ કહેલ છે, પણ તેનું મૂળ નામ ખંડેરાજ હતું એ નિર્ણય થાય છે. પરમાર વંશની સાખલા નામની શાખા પણ છે. યાદવરાજ સિંહણ-સિંઘણ દક્ષિણમાં પાટણ (ખાનદેશ, તાલુકા ચાલીસગાવ)નો રાજા હતો અને તેનો શાકે ૧૧૨૮ (વિ સ. ૧૨૬૩)નો લેખ મળ્યો છે (એપી. ઇન્ડી. પુ. ૧ પૃ ૩૪૩). આ લેખ ખીજી રીતે ઉપયોગી છે કે તેમાં મરાઠી ગદ્યનો જૂનો નમૂનો મળે છે ને વળી તેમાં પ્રસિદ્ધ જ્યોતિષી ભાસ્કરાચાર્યના પૂર્વજ ભટ્ટ ભાસ્કર કે જેને ભોજરાજે વિદ્યાપતિની પદવી આપી હતી એવો ઉલ્લેખ છે. (શ્રી જિનવિજયની નોંધ).

૬૩૧ છેવટે ઉમેરો ' તે કાશની એક પ્રતમાં કર્તાનું નામ સુધાકર આપ્યું છે (પાટણ ભં.)

૭૬૫ પં ૪ પ્રશ્ન વ્યાકરણ પહેલાં ઉમેરો 'ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર' (૧૬૧ સને ૧૮૭૧-૭૨ ભા. ઇ.)

જૈન ગૂર્જર કવિઓ—બીજો ભાગ—સંબંધી અભિપ્રાયો

[જૈન ગૂર્જર કવિઓ—બીજો ભાગ કે જેની પ્રસ્તાવના તરીકે આ ઇતિહાસને મૂકવા ધાર્યું હતું તે આ ઇતિહાસ દળદાર થઈ જવાથી તેના વગર બહાર પડી ગયો છે અને તેમા તેના પગિગિષ્ટ ૫ માં જૈન ગૂર્જર કવિઓ—પ્રથમ ભાગ સંબંધીના અભિપ્રાયો આપેલા છે અને ઉક્ત બીજા ભાગના સંબંધી આવેલ પહેલો, સૂચના, અભિપ્રાય અત્ર પ્રકટ કરવામા આવે છે કે જે પડી કેટલાકમા પ્રથમ ભાગ સંબંધી પણ ઉલ્લેખ કરવામા આવેલ છે.]

૧ પંડિત શ્રી લાલચંદ ભગવાનદાસ ગાંધી જૈન પંડિત ઝોરિયન્ટલ ઇન્સ્ટિટ્યૂટ કોડીપોળ વડોદરા—લેખક પરના તા. ૬-૭-૩૧ના પત્રમા જણાવે છે કે—આપનો 'જૈન ગૂર્જર કવિઓ' ભાગ ૨ નો દળદાર ગ્રંથ કો. ઓશીસદારા મળે ભેટ મળી ગયો છે, આપના એ ભગીરથ પરિશ્રમ માટે સર્વ કોઈ ઇતિહાસપ્રેમી અને સાહિત્યપ્રેમી ધન્યવાદ ઉચ્ચારે એ સ્વાભાવિક છે.

૨ પ્રોફેસર બલવંતરાય કલ્યાણરાય ઠાકોર વડોદરા લેખક પરના તા. ૭-૭-૩૧ના પત્રમા જણાવે છે કે—જૈન ગૂર્જર કવિઓ બીજો ભાગ પ્રત ૧ ગઈ કાલે મળી તે માટે તબક્કાને જોડેલો ધન્યવાદ આપિયે તેટલો ઓછો, જો કે આગલા સૈકાઓમાથી જેમ જેમ આ તર્ક-વર્તમાનમા—આવો છો તેમ તેમ કામની મુશ્કેલી અને અગત્ય અને ઓછા. કોન્ફરન્સના મત્રી સાહેબોનો ઉપકાર આનું છું. આવી ચોપડીઓ વિકાસ અને સંસ્થાઓને વિના મૂલ્યે મોટી મજામા ભેટ આપવાની એમની નીતિ વિશે રા. રા. પંડિત લાલચંદ જે પ્રશંસાવચનો લખે છે તે યથાયોગ્ય છે. યુરોપમા પણ આવી ચોપડીઓ યુનિવર્સિટીઓ લાયબ્રેરીઓ તબક્કા પ્રોફેસરો આદિમા વહેચાય છે. પ્રાસ્તાવિક અને ઐતિહાસિક પ્રકરણો જુદા ગ્રંથો જે બહાર પાડવાનો નિર્ણયજી ઉત્તમ છે.

જૂના પુસ્તકો જેમ વધુ જગાઓ વચ્ચે બેસાડી ગયેલા હોય તેમ તેમની ઇજા અને તેમના નાશનો ભય વધારે, તેમનો ઉપયોગ કરવામાં વિદ્વાનોને મુશ્કેલીઓ વધારે વગેરે દેખીતું છે પરંતુ આ બાબતમાં જૈન લોકમત ન્યાય સુધી સુધા જતી અર્વાચીન મનોદશાવાળો ના થાય ત્યાં લગી ઉપાયજ નથી. લીમડીની આખી યાદી છપાઈ છે, પાટણ જેસલમેરની છપાય છે (જે કે આખી નહીં) તેમ બીજા મોટા ભાગોની છપાય તો પણ ઘણી સરલતા વધે, કૉન્ફરન્સ મંત્રીઓ ધારે તો આ કાર્યપણ કટકે કટકે ઉપાડી શકે, અને કચ્છ ? ત્યાંના સગ્રહોનું શું ? તા. ૭-૭-૩૧.

૩ પંડિત બેચરદાસ—પ્રીતમનગર અમદાવાદ. આપણી કૉન્ફરન્સે મોહનભાઈના ગૂર્જર કવિઓના બે ભાગો બહાર પાડીને સાહિત્યની કિંમતી સેવા કરી છે. હું તો ઇચ્છું છું કે તે આપણું કેળવણી ખાતુ ચલાવે છે એવી રીતે પ્રકાશન ખાતુ ચલાવે તો ઘણું સરસ કામ કરી શકે. ગૂર્જર કવિઓના બન્ને ભાગો એટલા બધા વિશાળ છે એથી એની સમાલોચના મારી આખ કરી શકે એમ નથી છતાં એટલું કહેવું આવશ્યક છે કે એ મોહનભાઈનો સગ્રહ ઘણો કિંમતી છે, છતાં મોહનભાઈને એક વિનંતિ કરું છું કે તેઓ જે કાંઈ સગ્રહ કરે તેમાં વધુ ચોકસાઈ લાવવા કાળજી રાખે પાટી-દારના તત્ત્વોની સમાલોચનાનો છેવટનો પેરેગ્રાફ જરૂર તેઓ ધ્યાનમાં લે. તા. ૧૧-૭-૩૧.

૪ શ્રી પૂર્ણચંદ્ર નહાર M. A. B. L.—૪૮ ઇડીયન ગિરર સ્ટ્રીટ, કલકત્તા.

The author Mr. Desai is doing a good deal of substantial work in furtherance of the cause of Vernacular Jain Literature. My humble opinion on the work will be sent later on.

—કર્તા મિ દેસાઈ દેશી બાષાના જૈન સાહિત્યના હિતને

વધારવાનું અતિ સગીન-નછર કાર્ય કરે છે. આ ગ્રંથ વિષે મારો નમ્ર અભિપ્રાય હવે પછી મોકલવામા આવશે. તા. ૧૨-૭-૩૧.

પ. ડૉ. પી. એલ. વૈદ્ય M. A. (Cal), D, Litt (Paris), Professor of Sanskrit and Allied languages, Fergusson College, Poona, પોતાના તા. ૧૫-૭-૩૧ના પત્રથી ઉક્ત પુસ્તકની પહોંચ સ્વીકારતા જૈન શ્રે. કુંભકર-સના સ્થાનિક જનરલ સેક્રેટરીઓને જણાવે છે કે.—

I am in due receipt of the 2nd Vol of your publication Jaina Gurjara Kavio of which you kindly sent me a copy. I am indeed very grateful to you for your favour.

I have not yet published any review of the work as I am afraid I cannot review the Gujarati portion of extracts. As regards the Introduction to both the volumes I have formed a very high opinion of the scholarship of Mr M. D. Desai, and can say that the world of linguists owe him a debt of gratitude for his efforts in presenting in a systematic form the part played by the Jain poets in the making of modern and ancient Gujarati.

—આપની પ્રકાશિત કૃતિ નામે જૈન ગૂર્જર કવિઓનો બીજો ભાગ કે જેની એક નકલ મને આપે કૃપાથી મોકલી તે મળ્યા. ખરે-ખર આપની તે કૃપા માટે આપનો અતિ ઉપકૃત છું.

આ પુસ્તકની સમાલોચના મેં અત્યાર સુધી પ્રકટ કરી નથી કારણ કે મને બીતિ છે કે ઉતારાઓના ગૂર્જરાતી ભાગની સમાલોચના હું કરી શકું નહિ. (જૈન ગૂર્જર કવિઓના) બંને વૉલ્યુમોની

પ્રસ્તાવના સબધે મિ. એમ. ડી. દેસાઈની વિદ્વત્તા માટે મેં અતિ ઉચ્ચ મત આપ્યો છે, અને હું કહી શકું છું કે અર્વાચીન અને પ્રાચીન ગૂજરાતીના ધડતરમાં જૈન કવિઓએ ભજવેલા ભાગને વ્યવસ્થાબદ્ધ સ્વરૂપમાં રજૂ કરવામાં તેણે લીધેલા શ્રમ માટે ભાષા-શાસ્ત્રીઓનું જગત્ તેના ઉપકારનું ઋણી છે.

૬. મુનિશ્રી અમરવિજયજી મહારાજના વિદ્વાન્ શિષ્ય મુનિ શ્રી ચતુરવિજય સ. ૧૯૮૭ના અપાઝ શુદ્ધિ ૧ (૧૬-૭-૩૧)ના કાર્ડથી જણાવે છે કે

‘વિશેષ, રા. મોહનલાલ દ. દેસાઈ કૃત જૈન ગુર્જર કવિઓ ખીજો ભાગ આપના તરફથી ભેટ મળ્યો, આભાર. રા. દેસાઈએ અનેક વર્ષો સુધી મહેનત કરી જુદા જુદા સ્થળોના ભંડારો તપાસી દોહન કરી જે આ બે અપૂર્વ પુસ્તકરત્નો જૈન સમાજ સન્મુખ રજૂ કર્યા છે તે માટે માત્ર જૈનોનેજ નહીં પરંતુ અનેક જૈનેતર વિદ્વાનો કે જે ઐતિહાસિક વિષયમાં રસ ધરાવતા હશે તેઓને પણ અત્યંત ઉપયોગી નિવડશે એમાં મને તો કંઈ શંકા નથી. અભિપ્રાય કરતા હાર્દિક અભિનંદનજ ખસ છે.

વ્યવસાયી જીવન છતાં રા. દેસાઈએ જે પ્રયાસ ઉઠાવ્યો છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ. આવીજ રીતે સસ્કૃત પ્રાકૃત ત્રથોનું લિસ્ટ થાય તેમજ ખાસ જૈનકથાકોષ થાય તો તો ઘણું સાર. + + લિ. મુનિ ચ વિ ના ધર્મલાભ

૭. સાક્ષરશ્રી દિ બ કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી M. A. LL B મુખ્ય સ્મોલ કોલ કોર્ટના માજી વડા જજ્જ કર્તા પરના તા ૧૦-૮-૩૧ના પત્રમાં લખે છે કે —

‘શ્રી જૈન સ્વેતામ્બર કોનકુન્સના જનગણ મેક્ટરીઓ મારફત —જૈન ગુર્જર કવિઓ ખીજો ભાગ—એ પુસ્તક મળ્યું છે લાખો વખત યયા તેની પહોંચ તનને લખુ લખુ કર્યા કરતો હતો પણ નાદુર ત તનીગેત તવા શ્રીગ વ્યવસ્થાને લીધે અત્યારથી વહેલી

ઉપકાર સાથે પહેલો લખી શક્યો નહી તેથી દિલ્લગીર છું. એ બીજો ભાગ પણ પહેલા ભાગ જેવુંજ Monumental Work છે અને તમારા આગ્રહ, સીવટપણા તથા એ દિશામાં સતત મહેનત કર્યા કરવાની આકાંક્ષા—એક જાતના Mania—ની માગિની રૂપે છે. આ ભાગમાંથી પણ ઘણું નવું જાણવાનું ને શીખવાનું મળે છે અને જ્યારે એ હારમાળાનો ત્રીજો ભાગ છપાશે ત્યારે આ આખા વિષયનો સંપૂર્ણપણે Perspective લેવામાં તે અગત્યનો ભાગ અજીવશે એમાં શક્ય નથી. તમારા આ પ્રયાસ માટે ગુજરાતી સાહિત્ય તમારું કૃણી રહેશે.

૮ સાક્ષરશિરોમણી શ્રી નરસિંહરાવ ભોળાનાથ દિવે-
ટીઆ તા. ૯-૮-૩૧ના કાર્ડથી માત્ર આટલું કુંકમા પહેલો રૂપે જણાવે છે કે —

વિ. વિ. જે આપની તરફથી “જૈન ગુર્જર કવિઓ” ભાગ ૨ ની પ્રત મળી. તે માટે બહુ બહુ ઉપકાર માનું છું. પ્રથમ ભાગ પણ મળી ગયો હતોજ.

હાવા આકરે ગ્રન્થનું અવલોકન લખવું એ મહારા જેવાના સામર્થ્યની બહાર છે. માટે તે ખાતે ક્ષમા માગું છું.

૯. મુખ્યમંત્રી મ્યુનિસિપલ સ્કૂલોના ઇન્સ્પેક્ટર શ્રી હિમ્મત-
લાલ ગણેશજી અંજારિયા M. A. તા. ૯-૮-૩૧ના પત્રથી જણાવે છે કે —

શ્રી મોહનલાલ દેશાઈ તરફથી પહેલો ભાગ ઘણા વખત થયા મળ્યો છે અને બીજો હમણા આપના કાગળ સાથે મળ્યો છે.

શ્રી મોહનલાલ દેશાઈએ જે શ્રમ લીધો છે, અને એ પુસ્તકો દ્વારા ગુજરાતી સાહિત્યના અને ભાષાના અભ્યાસ માટે જે સાધન પૂરા પાડ્યા છે તેની કિંમત આકવા માટે તો પુષ્કળ અભ્યાસ અને અવકાશની જરૂર છે તે પુસ્તકોની કિંમત એટલી ઉંચી અને મોટી છે કે ઉપર ઉપરથી જોઈને કાંઈ કહી નાખવું એ અન્યાય

આપવા જેવું જ ગણાય. અને તેથીજ હું તે સમયે કાંઈ લખી શક્યો નથી. જેટલો અવકાશ અને જેટલો અભ્યાસ, તે પુસ્તકોની કદર કરાવવા માટે જોઈએ તે હું મેળવી શક્યો નથી અને હજી એક વરસ સુધી તો મેળવી શકું એમ નથી. પણ પછી તે રત્નોના ગાઢ પરિચયમા આવવા અવશ્ય ઇચ્છુ છું અને પ્રભુ ઇચ્છા હશે તો તે પુસ્તકો ભાષા ઉપર જે પ્રકાશ પાડે છે, ભાષાના વંશાવતારના અભ્યાસ માટે જે ઉપયોગી સાધન પૂરા પાડે છે, ગુજરાતના જીવન માટે અને ધાર્મિક અને ઇતર પ્રવૃત્તિ માટે જે દષ્ટિ રજૂ કરે છે તે બધાનો અભ્યાસ અવશ્ય કરીશ અને વિગતથી તે માટે લખીશ દરમ્યાન, શ્રી મોહનલાલ દેશાઈએ જે શ્રમ લીધો છે, અને જે અભ્યાસ કર્યો છે તે માટે તેમને, અને આવા સામાન્ય જગત જેને કોઈપણ રીતે અપનાવી ન શકે અને તેથી જેની રૂપીઆ આના પાછમા ગણાતી કિમ્મતમા પણ કાંઈ વળતર ન આવે, તેવા, છતાં અત્યંત કિમ્મતી અને ઉપયોગી પુસ્તકો છપાવવા માટે આપના કોન્ફરન્સને અનેક ધન્યવાદ ઘટે છે એટલું તો કહી દેવા તક લઉં છું.

જૂની ગુજરાતીનો અભ્યાસ મેં શરૂ કરેલો, પણ ઘણા ઘણા અતરયોને લીધે તે પ્રારંભદશાથી આગળ વધી શક્યોજ નથી. તેથીજ જૈન ભાષાઓ તરફથી પ્રગટ થતા આનંદ કાવ્ય મહોદધિના અકો તથા જૈન ગુર્જર કવિઓના ભાગો માત્ર ઉપર ઉપરથી જેવા ઉપરાત વધારે હું કરી શક્યો નથી, પરંતુ હું જેટલું જોઈ શક્યો છું તે ઉપરથી કહી શકું છું કે અભ્યાસના સાધન તરીકે ઘણું ઉપયોગી સાહિત્ય આ પુસ્તકો દ્વારા પ્રકટ થયું છે અને તેથી ગુજરાતી ભાષાનો દરેક અભ્યાસી આવા પ્રકાશન માટે ઉપકૃત રહેશેજ. મને સભારી પુસ્તકો મોકલવા માટે આભાર માનું છું.

૧૦ રા કહાનજી ધર્મસિંહ કવિ તા. ૧૩-૯-૩૧ ના પત્રથી લખે છે —

—વિ. કે-‘જૈન ગુર્જર કવિઓ’ ના બે ભાગ આપના દ્વારા

પ્રાપ્ત થતા અતિ આનંદ ઉદભવ્યો. એ ઉપર વિવેચન કે વિવરણ
તો સમર્થ વિદ્વાનો જ લખી શકે. હું તો એ મહાપુરુષોનો કેવલ
ગુણપૂજક અને પ્રશસક હોવાથી એટલું જ નિવેદન કરીશ કે,

(દોહરા)

- જૈન કાવ્યસાહિત્યના, મહાભારત એ ભાગ,
અવલોકનથી ઉપજ્યો, અતરમા અનુરાગ. ૧
- જતી સતી ગુરૂ જ્ઞાનિનો, અનુપમ જ્ઞાનવિદ્યાસ
અચળ કયો ઇતિહાસથી, એ નહિ અન્ય પ્રયાસ. ૨
- ગુજરાતી સાહિત્યમા, જૈન કવિ વર વીર;
શુદ્ધ સ્વરૂપે દાખવ્યા, મોહન મતિ ગભીર. ૩
- શ્વેતાખર મંડળ મલી, તેનો કયો પ્રકાશ,
કહાન અભિવદન કરે, ઇશ્વર પૂરે આશ. ૪

તથાસ્તુ.

૧૧ ‘સૌરાષ્ટ્ર’ અગષ્ટ ૧૫ - ૧૯૩૧ ના અકમા પૃ. ૮૦૫
પર ‘સંશોધન’ ના મથાળા નીચે પરિચય કરાવે છે કે —

ગુજરાતી ભાષાનું ઝરણું નરસિંહ મહેતાથી ચે આગળ, તેરમી
સદીથી વહેતું થયું છે અને એ બસો વર્ષનો પ્રવાહ બાધવામા જૈન
સાધુઓના એક મોટા જૂથનો અવિરત ઉદય ઉત્તરોત્તર ચાલુ રહ્યો
હતો, એ વસ્તુસ્થિતિ તરફ આપણી પ્રથમ આખ ઉવાડનાર ગ્રંથ
જૈન ગૂર્જર કવિઓ ભા. ૧ છે. એની અદર એ જૈન સાધુઓની
રચેલી પ્રચૂર કાવ્યસામગ્રી સધરનાર શ્રી મોહનલાલ દેશાઈને
મોટો જશ મળેલો છે. સાપ્રદાયિકતાની સૂઝ વગર સમસ્ત ગુજરાતે,
સાહિત્યની વિમલ દૃષ્ટિએ શ્રી. દેશાઈના એ પ્રયત્નને વધાવેલ છે શ્રી.
દેશાઈ એ પણ પોતાની આ ફતેહને સાપ્રદાયિક શેખીની વૃત્તિથી
રૂંધાવા દીધા વગર, શુદ્ધ સંશોધનશુદ્ધિથી પોતાનું કામ ચાલુ રાખીને
આ ચાર વર્ષના ગાળામા સ્થળે સ્થળે ભ્રમણ કરી, ખોળી ખોળી
૫૯૦ પાનાની નવી સામગ્રી રજૂ કરી છે. તેમા (૧) અઢારમી સદી-

માના લગભગ ૧૮૦ જૈન કવિઓ અને તેમની ચારસો જેટલી કૃતિઓની નોંધ કરી છે. (૨) કવિઓની અનુક્રમણિકા આપી છે. (૩) અદ્વારમા સૈકાની ગદ્યકૃતિઓની નોંધ કરી છે. (૪) પાત્ર પરિશિષ્ટો આપેલા છે તેમા પણ કોઈ કવિ અથવા એની કૃતિનો કાલ-નિર્ણય કરવામા સહાયભૂત થનારી હકીકતો છે ગુર્જર ભાષા અને સાહિત્યના પ્રાચીન ઇતિહાસ પર અજવાળું પાડવામા આ સંગ્રહ કેટલે અશે ઉપકારક થાય, તે તપાસી જોવા અમે મશોધનક્ષેત્રના ખાસ અભ્યાસીઓને ભલામણ કરીએ છીએ. કાવ્યદષ્ટિએ કદાચ કસોટીએ ચડાવી શકાય તેવી સામગ્રી આમા જોાછી હશે, પણ ભાષાઘડતરની દષ્ટિને ઠીક સામગ્રી મળી રહેશે એમ અમે માનીએ છીએ.

૧૨ પ્રસ્થાનના વિદ્વાન તંત્રીશ્રી રામનારાયણ પાઠક સ. ૧૯૮૭ ના શ્રાવણ માસના અંકમા પોતાનો ટુંક અભિપ્રાય પ્રકટ કરે છે કે—

પહેલા ભાગ જેટલોજ આ ભાગ પણ ઉપયોગી છે. આમા ૧૮મા શતકના કવિઓના કાવ્યોના આદિ અન્તના પ્રતીકો છે. છેવાડે આપેલી સૂચીઓથી પુસ્તક વધારે ઉપયોગી બન્યું છે. આ ઉદ્યોગી સ પાઠકને ત્રથ માટે ધન્યવાદ ધટે છે

૧૩ જૈન ધર્મપ્રકાશ પુ. ૪૭-૫ મ. ૧૯૮૭ ના શ્રાવણના પૃ. ૧૮૧-૨ મા પુસ્તકોની પહોંચ આપતા લખે છે કે—

આ છુક ઘણા વર્ષોના પ્રયાસને પરિણામે બહાર પાડવામા આવી છે. લેખકના પ્રયાસનુ માપ કરી શકાય તેમ નથી. પેલા ભાગની પૃર્તિમા કરેલો આ બીજો ભાગ વિશેષ ઉપયોગી થયો છે. આ છુકનુ વિશેષ વર્ણન આપવા માટે વિશેષ ધ્વજ ને અવકાશની આવશ્યકતા છે. પ્રમગોપાત આ છુક વિશે વિશેષ લખવા ઇચ્છા વર્તે છે દરેક જૈન બધુઓએ અને મન્યાઓએ આ છુક ગમવા લાયક છે પ્રયાસના અને છુકના પ્રમાણમા ડિન્નત વધારે નથી.

૧૪ આત્માનંદ પ્રકાશ—પુ ૨૯-૧ સ. ૧૯૮૭ ના

આવણના અંકમા પૃ. ૨૮ મા કહે છે કે—આ બીજા ભાગમાં વિક્રમના અઠારમા શતકના ગુજરાતી ભાષાના જૈનકવિઓની કૃતિઓ સહિત વિસ્તૃત સચિ આપવામા આવેલ છે. ભાઈ મોહનલાલ જૈન સાહિત્ય ઇતિહાસના ખગેખરા અભ્યાસી અને સંશોધક છે. જૈન વસ્તીવાળા, જૈન ભણેવાળા શહેરોમા જઈ ખંતપૂર્વક કચેલ શોધ અને પ્રયત્નનુ ફળ આ ગ્રંથનું પ્રકાશન તે છે, કે જે તેમના નિવેદનમા વાચવાથી જણાય છે. આ ગ્રંથમા કવિઓની અનુક્રમણિકા અને છેવટે ગદ્યકૃતિઓની નોંધ કરી ચાર અનુક્રમણિકા આપેલ છે જેથી કોઈ પણ હકીકત મેળવતા વાચકને સરલતા થાય છે. તે પછી પાંચ પરિશિષ્ટો જૈનકથા નામકોપ, જૈન ગરુડોની ગુરુપદાવલીઓ ત્રીજામા અંચલ ગરુડની પદાવલી, ચોથા રાજવલી અને છેલ્લે પ્રથમ ગ્રંથના અભિપ્રાયો છે. ચાર પચીસીમા આખા શતકના જૈન કવિઓની કૃતિની વહેંચણી કરવામા આવે છે, જેથી મકલના-પૂર્વક યથાયોગ્ય આ ગ્રંથની રચના વિદ્વતાપૂર્ણ બધુ મોહનલાલે કરી છે. આ ગ્રંથ પ્રકટ થવાથી શ્રી જૈન કોનફરન્સ સાહિત્ય માટે જે પ્રયાસો કરે છે તેમા આ ગ્રંથ તેની વૃદ્ધિ કરે છે; એટલુજ નહિ પરંતુ ગુજરાતના સર્વમાન્ય ઇતિહાસના લેખકને ઉપયોગી વસ્તુ થઈ પડી છે. જૈન અને જનેતર ઇતિહાસપ્રિય વાચકોએ આ ગ્રંથનો લાભ લેવા જેવું છે.

૧૫ પાટીદાર આવણ ૧૯૮૭ ના અંકમા પૃ. ૪૭૧-૨ પર તેના વિદ્વાન્ ત્રીશ્રી નરસિંહભાઈ ઈશ્વરભાઈ પટેલ ‘અથપરિચય’ મા પ્રકાશે છે કે—

આ ગ્રંથના પ્રથમ ભાગનો પરિચય આ માસિકના ૧૯૮૪ ના પોષ માસના અંકમા સવિસ્તર આપ્યો છે આ બીજા ભાગ વિશે એથી વધારે કંઈ ખાસ કહેવા જેવું નથી. આ ભાગમા વિક્રમના અઠારમા શતકના ગૂજરાતી ભાષાના જૈન કવિઓની કવિતાઓ આપી છે. જૈન કવિઓની ખાસ વિશેષતા એ છે કે તેઓ અપ-

બ્રંશ ભાષાને વળગી રહ્યા છે, બ્રાહ્મણ કવિઓ ચાલુ ગુજરાતીમાં લખતા થાય છે, છતાં જૈન કવિઓ અપભ્રંશ ભાષાને વળગી રહ્યા છે. એ એમની વિશેષતા આ ગ્રંથમાં પણ સ્પષ્ટ થાય છે. સં. ૧૭૩૯ માં યશોવિજયજીએ 'જળૂરાસ' ની આમ સમાપ્તિ કરી છે

નદ તત્ત્વ મુનિ ઉડુપતિ સંખ્યા વરસ તણી એ ધારો જી,
ખંભનયરમાહિ રહિઅ ચોમાસુ રાસ રચ્યો છે સારો જી,
એજ અરસામાં બ્રાહ્મણ કવિ પ્રેમાનંદે 'રણુયત' માં આમ લખ્યું છે,

જળ છાટે નવ જાગે જોદ્ધો, તાપણા કીધા ચોફેર,
રૂદે ઉપર શીલાપડ મુક્યા, કાનમાં કુંકે મદન ભેર.+

ભાઈ મોહનલાલે પુષ્કળ પ્રવાસો કરીને, જ્યાં ત્યાંના જૈન ભડારો ઉંકેલીને, આ સંગ્રહ કર્યો છે. પુસ્તકને અંતે ૪ અનુક્રમ-શ્લોક અને ૫ પરિશિષ્ટ મુકીને વાચકને બહુજ સરળતા કરી આપી

+ જૈન અને બ્રાહ્મણ કવિઓ વચ્ચે જે ભેદ રા નરસિંહભાઈ એ કાઢ્યો છે તેને સપૂર્ણ રીતે સમતિ આપી શકાતી નથી તે ભેદના કદાહરણ તરીકે તેમણે યશોવિજય દ્વંત જળૂરાસની અને પ્રેમાનંદ દ્વંત રણુયતની બે બે પંક્તિઓ લીધી છે તેમાંથી પોતાના મતની પુષ્ટિ થતી નથી એકે રચના સવત્ (સં ૧૭૩૯) બતાવવા સંસ્કૃત પ્રાકૃત લેન્કો પોતાની દૃષ્ટિઓમાં જે પ્રયાસાકેતિક શબ્દોની રાખ્યા તે પ્રમાણે વાંચ બાંધુથી અન્ય ગણવાની રીતે રાખી છે કે જે ગુજરાતી ભાષામાં જૈન લેન્કો એ સામન્યતઃ રાખી છે અને તેના તે સિવાયના બીજા શબ્દોમાં અપભ્રંશ શાપા સંયે વળાંકાપણુ શુ છે તે સમજ શકાતું નથી, બીજાની રચના સવત્ની પંક્તિએ ન લેનાર પંક્તિઓ લીધી છે તેનાના બધા શબ્દો ચાલુ ગુજરાતી છે ને તેમાં અપભ્રંશની લેશ માત્ર ઝાટ છે કે નથી એ પણ તેમણે રહે છે અપભ્રંશ ગુજરાતીની જાનની છે, અને તે પરથી આવેલા અનેક રહેતા ગુજરાતીના પ્રચલિત થતા જતા, તે પછી કાંઈ કાંઈ છોડી પણ દેવાના એમ દેવે રાખાની ઉદ્ધારિયા બતાવે અવ્યુ છે આ સબલી વિશેષ પ્રકારના વધારાસરના પદોમાં આવેલો

છે. એમણે લીધેલા આ શ્રમ માટે ગુજરાતે એમનો ઉપકાર જરૂર માનવો ઘટે છે

૧૬ સાહિત્ય ૧૯૩૧ ના અગસ્ટ માસના અકમા પૃ. ૫૬૬-૭ પર વિદ્વાન ત્રી રા. મગન હ. કાટાવાળા પ્રકટ કરે છે કે:—

આમા વિક્રમ સકા અદારમામા જે જૈન કવિઓ થઈ ગયા તેમની કૃતિઓ અને જીવન વિષે સંપૂર્ણ પણે ટુકામા માહિતી આપી છે, તે સાથે સાથે એ કૃતિઓમાથી જરૂર પૂરતા ઉતારા આપ્યા છે. ભાઈ મોહનલાલની મુગોધક વૃત્તિ મહેજે જણાઈ આવે છે તેમની ઐતિહાસિક પદ્ધતિ ચાલુ રહી છે, અને તેમણે લીધેલી તકલીફ વખાણવી જોઈએ.

પરંતુ એથી આગળ અમે જઈ શકતા નથી. પહેલા ભાગ વિષે જરા વિસ્તારથી અવલોકન કરતા અમે મપ્રદાયી સાહિત્ય વિષે ઉલ્લેખ કરેલો હતો. તે વખતે અમે લખ્યું હતું, કે ‘ભાઈ મોહનલાલ માને છે કે જૈનો અને બ્રાહ્મણોના સાહિત્ય જૂના જૂદા ખીલ્યા નહોતા અને માટે કશો આધાર તેઓ આપી શક્યા નથી.’ પ્રસ્તુત બીજા ભાગમાથી એમના એ વિધાનને જાણે ફટકો પડશે. જૈન સાહિત્ય સામાન્ય ગુજરાતી સાહિત્યથી તદ્દન નિરાશું હતું. એમ આ ભાગથી સાબિત થશે. વિક્રમનું અદારમું સેકું એટલે આપણી છેક નજીકનો કાળ. બસે વર્ષપરની કૃતિઓ અણીશુદ્ધ જોવાને મળે છે. એ કૃતિઓની ભાષા અને આ સંગ્રહની ભાષામા આસ્માન જમીનનો ફેર છે. અદારમી સદીમા

નિધિબાળ રિપિ શશિ વછરછ x x

x x

ગાયક મુનિ જસવાસ

શ્રી ગચ્છપર તરપતિ જપકિ x x

શ્રી શાંતિ હરખે વાચક તણકિ કહધ x ૫

(પ્રસ્તુત સંગ્રહ પાન ૧૧૩)

આવી ભાષા હોય એ કોઈ માની શકે નહી. અદારમી સદી સુધી આવી ભાષા ચાલુ રહે, તેનું એકજ કારણ હોઈ શકે. સમ્રાટાયને લગતી કથાઓ, વિચારો, સિદ્ધાંતો લખતા ને ફેલાવતા સમ્રા-

દાયની પરિભાષા વપરાય, ને તેને લીધે પરિભાષા સાથે પ્રાચીન સમયમા જેવા શબ્દપ્રયોગો થયા હોય, તેજ ઉતારવાનું મુનિઓને સુઝે-અરે સુઝે નહી, પણ લગભગ કઠ્ઠસ્થ હોય તેથી તેજ એની મેળે લખાઇ જાય. આવા જૈન સાહિત્ય પરથી પ્રાચીન ગુજરાતીની ઇમારત રચનારા કેવી ગભીર ભૂલો કરે છે, તે સહેજે સમજી શકાશે:

✽ આ અને તે ઉપરનો-એ બંને પારામા જે વાત સાહિત્યના તત્ત્વીશ્રી લખે છે તે પોતાની અમુક માન્યતાને અનુલક્ષીને છે પહેલા ભાગનું અવલોકન લેતા તેમણે જે લખ્યું તે આ બીજા ભાગને અવલોકતા તાત્ત્વ કયું છે તે માટે અત્યાર સુધી કંઈ પણ રદિયો આપવાનું મેં જરૂરી નથી ધાર્યું તેનું કારણ એ કે ગૂજરાતીના ઘડતરમા જૈનોએ આપેલ ફાળા સંબંધી ત્રીજા ભાગની પ્રસ્તાવનામાં લખવા ધાર્યું છે, તેમા તે યથાપ્રસંગે વિશેષ સ્પષ્ટતાથી અને વિશાલતાથી આપવામા આવશે, છતાં અત્રે હું કમા નિવેદન કરવાનું કે તત્ત્વીશ્રી રા કાટાવાલાએ માત્ર માનવા તરીકે જે લખેલ છે તે તો મારા અને તેમના મિત્ર સાક્ષરશ્રી અબાલાલ જાનીનું માનવું છે. જાનીજીએજ ત્રણ ભ્રમો ગણાવ્યા તેજ અક્ષરશ્રી નોંધ્યા છે તે પૈકી 'ત્રીજો ભ્રમ એવો છે કે જૈનો અને બ્રાહ્મણોના સાહિત્ય જુદા જુદાં ખીલ્યાં હતાં' એમ કહી તે જાની મહાશય સાથે સાથે જણાવે છે કે-'પરંતુ સાહિત્યનો ઇતિહાસ લખાયા છતાં વિદ્વાનોએ તેમા સાવધાની નહિ રાખવાથી એ ભ્રમો થવા પામ્યા છે'-આ તેમનું અવતરણ જૈન ગૂર્જરકવિઓના પ્રથમ ભાગમા જાની ગૂજરાતીના ઇતિહાસના નિબંધનાં પૃ. ૩૨૦ પારા ૩૩૦ માં સ્પષ્ટ રીતે મૂકેલ છે: આમ છતાં 'સાહિત્ય'નારે તેનું મારા પર આગેપાત્તુ કયું છે તે યોગ્ય નથી હું તો એમ કહું છું કે 'તે બંને સાહિત્યો જુદા જુદાં ખીલ્યાં હતાં, પણ જુદી જુદી ભાષામા નહિ બંનેની ભાષા સામાન્ય રીતે એક /-આતુ લોક-ભાષાની ગૂજરાતી હતી' આ વિદ્વાનને આ બીજા લગ્નની જગરો રટકો પડતો નથી, છતાં 'પડરો' એમ કહી તેના સમર્થનમા તત્ત્વીશ્રીએ જે કંઈક કહ્યું છે તે ચેવ્ય લીધું નથી તેમજ તે પત્તુ પુલ્લ રીતે નૂરી ચગ્યા નથી (તેમા કદાચ પ્રેસદોષ પણ હોય) શુદ્ધ ૩૫ આ પ્રમત્તે છે—

નિધિ બાણ રિષિ શશિ (૧૭૪૯) વહરડ X X

X X

અવડ મુનિ જસરાસ

શ્રી ગૂર્જર પરતરપતિ જસડ X X

શ્રી શાંતિહરપ ચાન્ક લણક, ૮૮૩ X X

ખીજી વાત. સપ્રદાયી સાહિત્ય પ્રગટ કરનાર 'ગુર્જર' કરતા જૈન પર વધારે ભાર મૂકવામા લલચાય ને તેથી ગુજરાતી ન હોય તેને પણ જૈન છે માટે ગુજરાતી કરીને ડોકી ખેસાડે-અલખત અગ્ન-

આ ટાકવાતું કારણ એમ અનુમનાય છે કે 'વહરઈ', 'ગાયક', તણુક', 'કહધ' એને બદલે વહરે, ગાયો, જયો, તણો, કહે-એમજ જોઈએ એમ તેમનું માનવું છે. પણ નમ્રતાપૂર્વક કહીએ તો ત્રીશ્રીને ઘણી હસપ્રતોનો વિશાલ પરિચય હોય એમ લાગતું નથી તે સૈનની આજ્ઞા નિમિત્તે પ્રતો મેળવી તેઓ જોશે તો તેમા પણ બને નતનાં રૂપો મળી આવશે અને એકજ નતની જોડણી નહોતી એમ પ્રતીત થશે. જૈન કવિઓની દૃતિઓની પ્રતોમાં પણ એકજ નતની જોડણી હતી નહિ, તેમા ગયક, ગીયક, ગ્યુ, ગયો એમ એકજ લેખક કે કર્તા જુદે જુદે સ્થળે એકજ દૃતિમા લખતા જે કદ દુરસ્ત લીધું તે રા નરસિંહભાઈની પેઠે રચના સવત્ દાખવતુ લીધું વળી જે કવિનું ઉદાહરણ ટાંચુ છે તેજ જિનહર્ષની અભયકુમાર રાસ નામની દૃતિ હોય (પૃ. ૧૦૮), તેમાં ઈ, અને ઉના અતવાળા પ્રયોગો પ્રાયઃ નથી દા ત-

રાજ કરે રાજ તીહારે, ઐણીક ગુણની ઐણ
નિરમલ સમકીત જેહનોરે, ચૂકવીધ નહિ કેણ
ભગતિ કરે ભગવંતની રે, પૂજા કરે ત્રિકાલ
વીર વચન શ્રવણે સુણે રે, મિથ્યા મનથી ટાલ
મ ત્રીસરોહરો રે નામે અભયકુમાર

પ્રથમ પૂત્ર રાજ તણોરે ધુની તણો ભડાર

જનોની પ્રાકૃતા ગુર્જરી અને આજ્ઞાઓની સરૂતા ગુર્જરી એના બે લેક્ષ હમણાં 'મીઠા' કવિના કાવ્ય તરીકે રા બધેકાએ 'ગુજરાતી'ના સ ૧૨૮૮ના દીવાળી અકમા આપેલ કાવ્યમા ઉપસ્થિત કર્યા છે તે 'કોરસ' રૂપે છે અને મારા મને પ્રાય. વિવાદારૂપ છે

* પ્રેમાનંદનાં આખ્યાનો પણ સાપ્રદાયિક-આજ્ઞાણ પુરાણ તથા પરથી લખાયેલાં છે ને તેમાં પણ સાપ્રદાયિક પરિભાષા આવી છે તેવી પરિભાષા ચિર-પરિચિત થતા સાધારણજનમાન્ય થાય છે શબ્દપ્રયોગો પણ પ્રાચીન તેમજ પ્રચીન પરથી ઉદ્ભવેલા વપરાય છે જેમ આજ્ઞાણુ તેમજ જૈનોનું તેથી પ્રાચીન ગુજરાતીની જૈન ઈમારત આજ્ઞાણુ એકલા સાહિત્ય પરથી નહિ પણ બને સાહિત્ય પરથી રચી શકાશે પ્રાચીન-પછી મધ્યકાલીન-પછી અર્વાચીન એમ

ણુતાં. આ સંગ્રહમાનો દાખલો લઘુએ. દેવચંદ્ર નામના જૈનમુનિની કૃતિઓના નમુના મૂક્યા છે. આ કવિ વીકાનેરમા (મારવાડમા) થઈ ગયા, ગુજરાતને ને વીકાનેરને વેપારનો કે ધર્મનો ગમે તેવો સંબંધ હોય, મારવાડી ભાષા ગુજરાતી ભણીને ભલે ગ્રંથો રચે, પણ તેવા ગ્રંથોને ગુજરાતી કેમ કહેવાય ? વાચો આ નમુના:

(૧) હિંદુધર્મ વીકાનચર, કીતી સુખ ચૌમાસ

તિહા એ નિજ જ્ઞાતમા, કીનો ગ્રંથ અભ્યાસ [૧૫૩

વર્તમાનકાલ થીત આગમ સકલ વીત

જગમેં જ્ઞાનવાન સખ કહે હં

જિનવર ધર્મ પરિ જાકી પરતીતિ થિર

ઔર મન વાતચિતમાહિ નાહિ કહે હૈ. પાન ૪૮૦

(૨) અભયચંદકે આગ્રહે, પુસ્તક લિખ્યો પ્રમાણુ

x x x x

ઔર ધર્મ સખ ભર્મ હે, જાસૌ ખંધે કર્મ

ક્ષેત્ર સ્પર્શનાકે ઉદે, તુમ હમ દર્શન હોય,

મનોવર્ગણુકો મિલન, ચાહત હે નિત સોય. (પાન ૪/૩)

આવા ને આવા નમુના પર ગુજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ રચવો એ મિથ્યા છે.+

ભાષા ઉત્તરોત્તર ઉત્ક્રાંત થતા શું શું અને કેવી કેવી રીતે પરિવર્તિત થતાં ગયા, તે પ્રાચીન-મધ્યકાલના ગુજરાતી લેખણી દેટલી પ્રવાહી હતી તેનો અભ્યાસ બ્રહ્મણે ને પ્રાહ્મણેતર ઉસ્તદિખિત પ્રતિઓ વડે અવકાશ લઈને તત્ત્રી સારેખ કરશે તો અનેક ભ્રમો નિર્મૂળ થશે

+ સાહિત્યના તત્ત્રીએ નહાવેલી આ ખીજ વાત બરાબર નથી. જૈન કવિકૃત કોઈ ગુજરાતી નહિ એવી દૃષ્ટિને ગુજરાતી કોઠી બેસાડવાની ભાવના કે અજ્ઞાન તે દૃષ્ટિનો આ સંગ્રહના ઉદ્દેશ કરવાના નિમિત્તભૂત નથી, પરંતુ જૈન કવિની ગુજરાતી કવિઓ સરે ‘ન પા’ એટલે હિંદીના દૃષ્ટિએ હોય તો સારે નારે તે જિ ૧ નીચે તેમનો ઉદ્દેશ કરી દેવો એ અભય નિમિત્તભૂત છે. પરંતુ એ ઉત્તરોત્ત્રીનીએ ઉદ્દેશ્ય તરીકે લીધો છે તે

આટલી ટીકા કર્યા છતાં, ૧૮૦ જૈન કવિઓને પીછાનીને ૪૦૦ કૃતિઓ સરોધીને આ લગભગ ૬૦૦ પાનનું પુસ્તક યોજવા માટે અમે ભાઈ મોહનલાલની સરોધકવૃત્તિને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

૧૭ કૌમુદીના વિકાસ તંત્રીશ્રી વિજયરાય ૧૯૩૧ સપ્ટેમ્બર માસના અંકમા (પૃ. ૨૬૭) જણાવે છે કે—

જૈન કવિઓ વિશેના આ ખીજન ભાગમા સંગ્રાહકે દીર્ઘોદ્યોગ અને પરિશ્રમ પૂર્વક ૧૮ મી સદીના ૧૭૫ થી ૨૦૦-૨૨૫ કવિઓના નામ, સાલ, કૃતિ નામ તથા કૃતિના આદિચત વિશેની સવિસ્તર માહિતી ગુજરાતમાના મુખ્ય જૈન ભકારોમાની હાથપ્રતોને આધારે એકત્રિત કરીને આપણા મધ્યકાલીન ભાષા સાહિત્યના અભ્યાસકે પર મહદુપકાર કર્યો છે. આ ગ્રંથમા ત્રણ (કવિ, કૃતિ ને સાલની) અકારાદિ અનુક્રમણીઓ છે, તે આવા (અનુક્રમણી જેવા) નાના દેખાતા વિષયમા પણ આપણા શાસ્ત્રીય લેખકોની વધતી જતી કર્તવ્યનિષ્ઠાના સુચિન્દો છે.

૧૮ શિક્ષણ અને સાહિત્ય—‘નવજીવન’ નામના પ્રસિદ્ધ સા-

જે કૃતિનો છે તેનું નામ ‘દ્રવ્ય પ્રકાશ ભાષા’ છે. તેમા ‘ભાષા’ એ શબ્દ જ સામાન્યતઃ હિંદી ભાષા જણાવવા માટે પૂરતો છે. તે હદાં મા પહેલો દુહો છે અને બીજો આખા એક કવિતનો અર્ધો ભાગ છે. બીજો હદાંહરણ તે આગમસાર નામની ગદ્યકૃતિનું તેના લેખકે (લખિયાએ) મુકેલું છેલ્લું પદ્ય પ્રતીક છે કે જે મારવાડી હિંદીમા છે. આ કંઈ કાવ્યના નમુના નથી, પણ કર્તા કે લેખકની, સ્થળ, રચનાસમય વગેરે હકીકત પૂરી પાડતા ઐતિહાસિક ભાગ તરીકે છેલ્લી પ્રસ્થિત રૂપે છે ભાષા પરથી તે બટ સમજ શકાય તેમ છે કે તે ગૂજરાતી ભાષા નથી પણ મારવાડી મિશ્રિત હિંદી ભાષા છે. ગૂજરાતી ભાષાનો ઇતિહાસ રચવામા આવાં હિંદીભાષાના પદ્યો વિભક્તિ આદિના પ્રત્યયો તેમજ બીજા અનેક બાબતોમા અરસપરસ ભાષાની તુલના કરવામા જરૂર સહાયભૂત થાય. તંત્રીજીની આટલી ટીકાથી એક વાત મને જરૂરની સમજાઈ કે હિંદી કૃતિઓ આવે ત્યાં ‘હિંદી’ એમ લખી દેવું કે જેથી આવી ટીકાનો સંભવ જ ન રહે.

માહિક સાથે પ્રકટ થતી 'શિક્ષણ અને સાહિત્ય' નામની પૂર્તિ તા. ૧૩ મી સપ્ટેમ્બર, ૧૯૩૧ના અકમા 'નવું વાચન' એ મથાળા નીચે પૃ. ૨૪ પર વ્યક્ત કરે છે કે—

વિક્રમની તેરમીથી સત્તરમી સદીના જૈન ગૂર્જર કવિઓની કૃતિઓના સંગ્રહગ્રંથનો આ અઢારમી સદીની કૃતિઓવાળો ખીજો ભાગ છે. આ સંગ્રહને માટે છૂટીછવાઈ પડેલી પોથીઓની શોધ પાછળને તેના સંકલન પાછળ જે દીર્ઘ અને સતત પરિશ્રમ પ્રયોજકે પોતાના વ્યવસાયી જીવનની સાથેસાથે કર્યો છે તે ધન્યવાદને પાત્ર છે. આમા સંગ્રહીત કૃતિઓમા કાવ્યગુણ ભણે ઝાઝો ન હોય, પણ ગુજરાતી ભાષાના ધડતરનો ઇતિહાસ અને તેમા જૈન સંપ્રદાયનો ફાળો જાણવામા એની મદદ જરૂર થશે. મૂળ કૃતિઓને આધુનિક રૂપ ન આપતા જેવી ને તેવી છાપી છે એ સારૂં કંઈ છે. જોડણી, પદચ્છેદ, અને પાઠોની કેટલીક ખાસ અશુદ્ધિઓ અવશ્ય સુધારવા જેવી છે.

હરિભદ્ર અને ઉમા સ્વાતિ વિષે જે નવી અને વધારે પ્રમાણુભૂત હકીકતો શોધાઈ છે તેનો પ્રયોજકે ઉપયોગ કરવો જોઈતો હતો. સ્વાતિને ખલિસ્સહના શિષ્ય જાણાવ્યા છે, તે વિષે વિદ્યાપીઠે પ્રસિદ્ધ કરેલા 'તત્ત્વાર્થ સૂત્ર'મા આપેલા પરિચયનો ઉપયોગ જરૂર થઈ શકત 'તત્ત્વાર્થ'ની પ્રશસ્તિમા ઉમાસ્વાતિએ પોતાના ગુરુનો નામ ધોપનન્દી શ્રમણ, પ્રગુરુનો નામ શિવશ્રી, તેમના વિદ્યાગુરુનો મૂલવાચક અને પ્રગુરુનો નાન મહાવાચક મુડપાદ આપેલું છે. પટ્ટાવસીના કથનો કરતા ઉમા સ્વાતિનું પોતાનું કથન વધારે પ્રમાણુભૂત છે એમા મશય હોય ખરો? તેમ પગોવિજયનું ગરિત્ર લખતા મુજસવેલી લામનો સંગ્રહકારે પૂરો ઉપયોગ કેમ નહિ કર્યો હોય? આ ખામીઓ દૂર કર્યા વિના ચાલે એમ નથી આ સંગ્રહની પેઠે શ્રી મોહનલાલ દેસાઈ નારાયણ સદીની ગુજરાતી ના કૃતિઓનો પણ સંગ્રહ તૈયાર

કરશે તો તે બાપાની એક મોટી સેવા ગણાશે.†

૧૯ આત્માનન્દનામનુ દિન્દી માસિક સને ૧૯૩૧ના ડીસેમ્બરના અંકમા સમાલોચના કરતા ન્યાયતીર્થ વિદ્યાભૂષણ ઇન્દિરાસ જૈન-વિશારદ દિન્દીરન મુલતાન, પંજાબવાળા કથે છે કે:—

જૈન સાહિત્ય કી સમૃદ્ધિ કા પરિચય સાક્ષર મમાજ સે અવિ-
દિત નહીં હૈ । ઇતના કુછ વિનષ્ટ હોને પર બી મૌનુદા જૈન
સાહિત્ય કા અવલોકન હમે ઇસ ખાન કા પૂર્ણ પરિજ્ઞાન કરા દેતા
હૈ કિ પૂર્વકાલિન સાધુ વ વિદ્વાન સમુદાય ને ઇસ સાહિત્ય કો
સમુન્નત ખનાને મે કિસી પ્રકાર કી કમી નહીં કી હૈ । ઉન્હો ને
જૈન સાહિત્યકો અન્ય સાહિત્યો કે મુકાબિયે મેં રખને ઔર ઝિતને
હી અંશે મેં તો ઉન સે બી ઇસે બદા હુઆ દિખવાને કે પ્રયત્ન
મે બલી બાતિ સફલતા પ્રાપ્ત કી હૈ । યદિ આજ કમી હૈ તો ઉસ
અનવરત શ્રમ સે સમ્પન્ન કિયે ગયે સાહિત્ય કો પદ્ધતિ કે અનુસાર

† સમાલોચકભાઈ હરિભદ્ર અને ઉમાસ્વાતિ સખધી જે જણાવે છે તે
તેમના સંબંધી જ્યારે પ્રકટ થયું ત્યારે મારી બાણ બહાર નડોણ, પરંતુ આ
પુસ્તકના પરિશિષ્ટમા આવેલી પદ્મવલીઓમા જેટલું ઉલ્લેખિત હવ તેટલાના
હુંકા સાર રહેજ તે તે સંબંધી આપણે યોગ્યહવ અને આપણું છે વળી વિ-
દ્યાપીઠનું તત્ત્વાર્થસૂત્ર બહાર પડયું, અને સુજસવેલી ભાસ મને આખી પ્રાપ્ત
થઈ તે પહેલા ઉમાસ્વાતિ, અને યશોવિજય સખધી તેમા પ્રગટ થઈ ગયું હવ.
વિશેષમા ઉમાસ્વાતિ, હરિભદ્ર અને યશોવિજય તેમજ અન્ય અંધજારો સં-
બંધી જે જે નવી અને પ્રમાણભૂત હકીકતો શોધાઈને પ્રાપ્ત થઈ તે સર્વનો
યથાયોગ્ય ઉપયોગ આ જૈન સાહિત્યનો સક્ષિપ્ત ઇતિહાસ નામના ગ્રંથમા
લેવામા આવ્યો છે કે જેને આ જૈન ગૂર્જર કવિઓ-ખીજો ભાગની પ્રસ્તાવ-
નામા મુકવાનો મૂળ ઇરાદો રાખવામાં આવ્યો હતો, પરંતુ તે વિસ્તારમા
વધી જવાથી આ જુદા પુસ્તકકારે બહાર પડે છે આ ખુલાસાથી સમાલોચક
વાઈને સંપૂર્ણ સંતોષ થશે. ૧૮ મા સૈકાની ગૂજરાતી ગદ્યકૃતિઓનો સંગ્રહ
આ જૈન ગૂર્જર કવિઓ ખીજ ભાગના પૃ. ૫૨૦ થી ૫૨૪માં આપવામાં
આવેલ છે કે જે સમાલોચક મહારાયની દૃષ્ટિ બહાર રહી ગયેલ છે.

પ્રકાશિત કરને કી હ અપની સમ્પૂર્ણ આયુ કા ભોગ દેકર તૈયાર કી ગઇ કિતને હી સાધુ પ્રવરો ઔર વિદ્વાનો કી કૃતિયાં આજ શાસ્ત્ર ભંડારો મે કીડો કા ખાદ્ય હો રહી હૈ ઔર હમ ઉન્હી મહાત્માઓ ઔર વિદ્વાનો કે ઉપાસક તથા અનુયાયી હોકર ઇસ અમ્મદ્ય સમ્પત્તિ કેા વિનષ્ટ હોતા હુઆ દેખકર તનિક ભી વિચલિત નહી હોતે હૈ । હમ જૈન સમાજ કે વિદ્વાનો સે ઇસ તરફ ધ્યાન દેને કે લિએ સાગ્રહ પ્રાર્થના કરતે હૈ ।

યહ દેખકર હમેં પ્રસન્નતા હોતી હૈ કિ ઉક્ત ત્રુટિ કી પૂર્તિ કે લિએ ગુજરાત પ્રાન્ત કા જૈન સમાજ વિશેષ શ્રમશીલ હો રહા હૈ । શ્રીયુત દેસાઇ જી ને જૈન-ગુર્જર કવિઓ ભાગ ૨ પ્રકાશિત કર હમારી ઉક્ત ધારણા કેા ઔર ભી દઢ ખના દિયા હૈ । આપ કરીખ ૪ વર્ષ પૂર્વ ઇસી ગ્રન્થ કા પ્રથમ ભાગ પ્રકાશિત કર ચુકે હૈ ઉસ મે વિક્રમ કી ૧૩ વી સતાબ્દીમે લેકર ૧૭ વી સતાબ્દી તક કે કવિઓ ઔર ઉનકી કૃતિઓ કા અગ્રહા પરિચય દિયા હૈ તથા ગુજરાતી ભાષા કે સાહિત્ય પર ભી ખોજ પૂર્ણ દષ્ટિ ડાલી હૈ । દ્વિતીય ભાગ મેં આપને ૧૯ વી સતાબ્દી કે કવિઓ ઔર ઉન કી રચનાઓ કા પરિચાન કરાયા હ । આપકે ઇસ પ્રશસ્ય કાર્ય સે જનસાહિત્ય કી શ્રી તા સુરક્ષિત એવ પરિવર્ધિત હુઈ હે તથા સાથ હી ગુજરાતી સાહિત્ય કેા ભી અગ્રહા પ્રકાશ મિત્તા હૈ । આપકી યહ સાહિત્ય સેવા વિશેષ સરાહનીય હૈ । હમ આપકી ઇમી ગ્રન્થ કે તૃતીય ભાગ કેા લિખકર અન્ય રુનિપત્રો વ વિદ્વાનો કી કૃતિઓ કા પ્રકાશિત કરને કા મદદગાર કા મદદ સ્થાપન કરતે હે । આ ૥૬ હૈ કિ આપ ઉન્ન ગ્રન્થ કે નીચ પ્રકાશિત કર ઉત્કર્ષિત સાહિત્યમેલિયા કી આતન્દ્રદિ કરે ને ।

ઉક્ત ગ્રન્થ કેા ગુન ૥૬ રૂપ રખતે હુને હમ અપને બિન્દી વ મદદગાર હાતા હાતી વિદ્વાનો મે ની ઇમિ પ્રકાર મે ઉન્ન ભાષાઓ

કે કવિયોં વ ઉનકી કૃતિયોં કે પરિચય સ્વરૂપ ગ્રન્થ લિખને કી સાગ્રહ પ્રાર્થના કરતે હું ।

૨૦. ૨૧. ચુનીલાલ વર્ધમાન શાહનો ‘સને ૧૯૩૦ તથા ૧૯૩૧ના ગુજરાતી સાહિત્ય ઉપર દષ્ટિપાત’ એ નામનો નિબંધ અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ ૧૦-૪-૩૨ને રોજ પ્રકટ કર્યો છે તેમા પૃ. ૧૧ પર જણાવેલું છે કે:—

“જૈનોનું જૂનું કવિતાસાહિત્ય સંશોધન અને પ્રકાશનમાં આગળ ગતિ કયેં જાય છે, પરન્તુ તેમા ભાષા કે અભ્યાસની દૃષ્ટિ કરતા વિશેષ તો સાપ્રદાયિક દષ્ટિ હોય છે. અભ્યાસકોને જૈન કવિતા-સાહિત્ય તરફ અંગુલિનિર્દેશ કરે તે પ્રકારનો સ્તુત્ય પ્રયાસ “જૈન ગુર્જર કવિઓ”ના બે ભાગોમા આપણે જોઈએ છીએ. આ બેઉ ભાગોમા વિક્રમની ૧૩ મી સદીથી ૧૮મી સદી સુધીના જૈન કવિઓની કૃતિઓની—તેમાની વાનગી (?) સહિત-વિસ્તૃત સૂચી આપી છે. લગભગ ૫૦૦ જૈન કવિઓની અને તેમની કૃતિઓની માહિતીનો આ ભંડાર છે. તત્સમયના જૈન અને જૈનેતર લેખકોની ગદ્યપદ્યની ભાષામા જે અંતર દેખાય છે તે અતરનુ સ્વરૂપ અને તેના કારણો નિશ્ચિત કરવામા જૈન સાહિત્યપક્ષે આ ગ્રંથ અને શ્રી. જિનવિજયજીએ સંપાદિત કરેલો ‘પ્રાચીન ગુજરાતી ગદ્ય સદર્ભ’ મદદગાર થાય તેમ છે તેમા જૈન મુનિઓએ જૂની ગુજરાતીમા લખેલી ગદ્યકથાઓ તથા ઇતર વિષયો સંગ્રહેલા છે.”

૨૨. યુદ્ધિપ્રકાશ ૧૯૩૨ના ડીસેમ્બર માસના અકમા જૈન ગુર્જર કવિઓના બંને ભાગ માટે પ્રકાશ છે કે—

ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના અભ્યાસીને જૈન સાહિત્ય અવગણવું પરવડે એમ નથી, અને જેટલો એના અભ્યાસ પ્રતિ પ્રમાદ સેવાય છે એટલો તે ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના વિકાસ અને અભિવૃદ્ધિમા અંતરાયરૂપ થાય છે.

જૈન ગૂ. કવિઓ ભા. ૨ પર અભિપ્રાયો. ૧૦૭૬

અમારા સમજવા પ્રમાણે ગુજરાતી ભાષાનું પ્રાથમિક સાહિત્ય જૈન ગ્રંથોમાથી મુખ્યત્વે મળી આવે છે; અને તેનું પૂર્વરૂપ અપભ્રંશ એના ગ્રંથો જેટલા જૈન સાહિત્યમાથી આજે ઉપલબ્ધ છે એટલા બ્રાહ્મણ સાહિત્યમાથી મળવા મુશ્કેલ થશે. તદુપરાત આપણા લોકસાહિત્ય અને ઇતિહાસની દૃષ્ટિએ જૈન સાહિત્યનો અભ્યાસ બહુ મદદગાર થઈ પડે એમ છે. વસ્તુતઃ ગુજરાતનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જૈન ઐતિહાસિક ગ્રંથો પરથી સ્વર્ગસ્થ ફોર્મસે રચ્યો હતો, અને ગુજરાતના ઇતિહાસનો સુવર્ણ યુગ સોલંકી વંશ વિશે મહત્વની અને પ્રમાણભૂત માહિતી આજે માત્ર જૈન સાહિત્યમાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

આ વિષયપર ખાસ ભાર મુકવાનું કારણ એટલું છે કે આપણે જૈનસાહિત્ય બરોબર વાચવું વિચારવું ધટે છે.

અગાઉ તે માટે પુરતી સગવડ ન હતી, છતાં હેલ્લી વીસીમા એ દિશામાં ઘણું પ્રારંભિક કાર્ય થયું છે અને કેટલાક કિંમતી પુસ્તકો પ્રસિદ્ધિ પામ્યા છે. શ્રીયુત મોહનલાલ દલ્લીયદ દેશાઈએ તૈયાર કરેલી જૈન કવિઓની સૂચીઓ ભા. ૧ અને ૨ હમણા બહાર પાડ્યા છે તે જોતા જૈનસાહિત્ય કેટલું બધું ખેડાયલું અને વિસ્તૃત છે, એનો સહજ ખ્યાલ આવે છે; અને સુપ્રસિદ્ધ ઓફિટના કેટલોગની પેઠે જૈનસાહિત્યના અભ્યાસ માટે આ સૂચીઓ ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રેમીને કાયમ ઉપયોગની ઘડ પડશે એ નિનરૂદ્ધ છે અને તેના કિંમતીપણા વિશે એ પુરતું પ્રમાણુપત્ર છે. પ્રસ્તુત સૂચીની પ્રસ્તાવના રૂપે જૈનસાહિત્યનો મક્ષિત ઇતિહાસ તેઓ લખી રહ્યા છે, તેની આપણે હવે આતુરતાપૂર્વક રાડ નેઈન્ટ આપુ બગીચ અને મુશ્કેલ કાર્ય અનેક પ્રકારનો નમ નેરીને પૂક કરવા મન અને પ્રીયત ભાષામાં હવે અને અને અને અને અને અને આવીએ છીએ એ બધીને તેમજ રીતે કેટલા જૈનસાહિત્યની નિ પા વાસ્તવિક રીતે ગુજરાતી સાહિત્યના અભ્યાસ માટે ઉપયોગી છે, એના કહેવામાં અતિ નેહિત નથી.

જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફિસથી પ્રકાશિત પુસ્તકો.

- ૧ જૈન ગ્રંથાવલી—૪૮૦ પાનાનો દળદાર રાંચલ ઑક્ટોવો ગ્રંથ
પાકું પુકું. તેમા જૈનાગમ-પચાગી સહિત, જૈન ન્યાય,
દ્વિલોસોશી, ઑપદેશિક, ભાષા સાહિત્ય, વિદ્વાન મયધીના
પૂર્વાચાર્યો રચિત પુસ્તકોની તે જે ભડારમા ઉપલબ્ધ છે
તેની, રચનામયત્વ વગેરેની માહિતીવળો પ્રથમ માર્ગદર્શક
ગ્રંથ, મુદ્રિત મ. ૧૯૬૫. તેની મૂળ કિં. ત્રણ રૂ. હતી તે
ઘટાડીને અર્ધા કિંમત રૂ. દોઢ કરી છે. રૂ. ૧—૮-૦
- ૨ જૈન ડિરેક્ટરી ભાગ ૧ લો રૂ. ૦—૮-૦
- ૩ જૈન ડિરેક્ટરી ભાગ ૧ અને ૨ માથે રૂ. ૧—૮-૦
- ૪ જૈન શ્વેતાશ્વર સંહિરાવળી રૂ. ૦-૧૨-૦
- ૫ ન્યાયાવતાર—મૂળ સિદ્ધસેન દિવાકર કૃત, તે
પર સંસ્કૃત ટીકા, with English notes
by Dr. P. L. Vaidya. રૂ. ૧—૮-૦
- ૬ જૈન ગૂજ્ઞર કવિએ—પ્રથમ ભાગ
પ્રયોજક—મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ રૂ. ૫—૦-૦
- ૭ જૈન ગૂજ્ઞર કવિએ—બીજો ભાગ
પ્રયોજક—મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ રૂ. ૩—૦-૦
- ૮ જૈન સાહિત્યનો સંક્ષિપ્ત ઇતિહાસ
લેખક—મોહનલાલ દલીચંદ દેશાઈ રૂ. ૬—૦-૦
- ૯ વાદિ દેવસ્રરિકૃત પ્રમાણનય તરવાલોક
—ગૂ૦ અનુવાદ અને કુંક વિવેચન સહિત.
અનુવાદક—મોહનલાલ ભગવાનદાસ ઝવેરી પ્રેસમા છે.
- ૧૦ પ્રાકૃત પાઠાવલી—પં. જેયરદાસ ”

લખો

શ્રી જૈન શ્વે૦ કૉન્ફરન્સ ઑફિસ

૨૦, પાયધુની મુંબઈ તં. ૩

